

3. nodaļa.

Polija Otrajā pasaules karā

Katrā gadsimtā ir savi viduslaiki.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Politika ir karš bez asinsizliešanas. Karš ir politika ar asinsizliešanu.

Mao Dzeduns (毛澤東)

Dižs laikmets var ietvert pamatīgu skaitu mazu cilvēku.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Vāja paaudžu atmiņa stiprina leģendas.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Politikā noteikta mērķa labad var noslēgt savienību pat ar pašu velnu – vienkārši jābūt pārliecinātam, ka tu piemānīsi velnu, bet nevis viņš tevi.

Kārlis Markss (*Karl Marx*)

Kad kādai valstij vēsturē nav panākumu, ar ko lepoties citu valstu un tautu priekšā, tiek runāts par šīs tautas upuriem, lai izsauktu citu tautu simpātijas un

varbūt arī lai gūtu materiālus labumus. Vitālijs Tretjakovs. (*Виталий Тóвиевич Третьяков*)

Lai kā mums nepatiktu to atzīt, ir lielu un ir mazu valstu vēsture. To, ko mēs uzskatām par drausmīgu starptautisko tiesību pārkāpumu, izšķirīgos brīžos darījušas un joprojām dara daudzas citas lielvalstis ar daudzām citām mazākām valstīm. Tad tiek noslaucīts no galda jautājums par tiesībām un par veidu, kādā tas tiek darīts. Darbojas cita – spēka loģika.

Pēteris Krupņikovs

Nekad tik daudz nemelo, kā kara laikā, pēc medībām un pirms vēlēšanām.

Oto fon Bismarks (*Otto von Bismark*)

Ne par vienu karu tik daudz nemelo un nav melojuši, kā par Otro pasaules un mūsu Lielo Tēvijas karu, jo to rezultāti neapmierināja ne uzvarētos vāciešus, ne rietumu sabiedrotos.

Jūlijs Kvicinskis (*Юлий Александрович Квицинский*)

Pirmais kara upuris vienmēr ir patiesība.

Hirams Vorens Džonsons (*Hiram Warren Johnson*)

Jo interesantāks laikmets vēsturniekam, jo laikabiedram bēdīgāks.

Nikolajs Glazkovs (*Николай Иванович Глазков*).

Lielā Kartāga veda trīs karus. Pēc pirmā tā joprojām bija varena. Pēc otrā tā joprojām bija apdzīvājama. Pēc trešā tā vairs nebija atrodama.

Bertolts Brehts (*Bertolt Brecht*)

Katrs karš ir riebīgs un nejēdzīgs! Cēlums ir tikai atsvabināšanās kariem, kad tauta nomet kāda apspiedēja jūgu. Bet tas vairs nav karš, tā ir revolūcija.

Rainis

Godīgums politikā ir spēka rezultāts, liekulība – vājuma rezultāts.

Vladimirs Ļeņins (*Владимир Ильич Ленин*).

Kad visas citas tiesības tiek atņemtas, tiesības sacelties ir neapšaubāmas.

Tomass Peins (*Thomas Paine*)

3-1

Polijas teritorijas kara sākumposmā 1939 – 1941.

Nepastāv dabīgas valsts robežas.

Kārlis Poppers (*Karl Raimund Popper*)

Baidies no tā, kurš no tevis baidās.

Persiešu sakāmvārds.

Būtu bērnišķīgums nodoties ilūzijām: visus ierobežojumus, visus starptautiskos līgumus, kuri var tikt noslēgti miera laikā, kā sausas lapas noslaucīs kara vējš.

Džulio Duē (*Giulio Douhet*)

Tikai mulķi var būt nesatricināmi savā pārliecībā.

Mišels Montēns (*Michel Eyquem de Montaigne*)

Valdītājiem nevis jāvaino cilvēkus patriotisma trūkumā, bet jādara viss iespējamaais lai viņi kļūtu patrioti.

Tomass Makolejs (*Thomas Babington Macaulay*)

Ja mēs neatbildam par savu ciltsbrāļu darbību, tad arī jēdziens *nācija* zaudē vispār jebkādu dzīves jēgu. Aleksandrs Solžeņicins (*Александр Исаевич Солженицын*)

Karš nevar būt taisnīgs, jo taisnīgi karot nav iespējams, pat ja jūs karojat par taisnību.

Tadeušs Kotarbiņskis (*Tadeusz Marian Kotarbiński*)

Daudzskaitlīgākās armijas nebūt nav tās stiprākās.

Gadās, ka uzvarētāja zābaks agrāk piederēja uzvarētajam.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Emīls Žirardēns (*Émile de Girardin*).

Tumšos laikos ir grūti palikt ēnā.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

3-1-1

1939. gada septembra kampaņa

Kaut ir pagājuši jau gadu desmiti, taču, kā atzīmējis vācu vēsturnieks J. Bolers, vēl joprojām ne viss ir skaidrs par Otrā pasaules kara notikumiem, pastāv daudzi vēsturiski mīti gan par 1939. gada kampaņu (vācu: *Septemberfeldzug*, poļu: *kampania wrześniowa*), gan vēlākajām norisēm.

Gatavošanās karam faktiski norisa visu starpkaru periodu. Pēc poļu-padomju kara Polijas armija tika samazināta no 1 miljona līdz 500 – 550 tūkstošiem cilvēku. Tika plānots to samazināt līdz 17 tūkstošiem virsnieku un 275 tūkstošiem karavīru, taču sakarā ar nestabilo situāciju Eiropā 1938. gada vidū tajā bija 338 tūkstoši, bet 1939. gada vidū – 434 tūkstoši virsnieku un karavīru. Dienestā ik gadus tika iesaukti ap 200 000 cilvēku. Tas nozīmēja, ka visi kara dienestam pakļautie tā arī nepabija armijā un daļa no tiem palika bez militārās apmācības.

Pēc vācu autora R. Vingendorfa datiem Polijas armijā 1939. gada sākumā bija 10 korpusu, kuri vienoja 90 kājnieku pulkus (273 bataljonus), 15 kavalērijas brigādes (40 pulkus ar 200 eskadroniem), 32 vieglās artilērijas pulkus (324 zirgu vilkmes, 4 motorizētās baterijas), 11 smagās artilērijas pulkus (98 zirgu vilkmes, 11 motorizētās baterijas), 6 zirgu vilkmes, 19 motorizētas zenītartilērijas baterijas. Ārpus korpusiem pastāvēja 5 bruņumašīnu un tanku pulki, 4 sapieru brigādes (14 bataljoni), dažādas citas palīgvienības. Aviācija ar aptuveni 1 000 lidmašīnām bija sadalīta trijās: Varšavas, Poznaņas un Krakovas grupās. Bez tam ar robežas apsardzi nodarbojās 42 bataljoni un 20 eskadroni. Pastāvēja arī

10 žandarmērijas pulki (70 eskadronu). Mūsdienās literatūrā var lasīt, ka pirms kara sākuma Polija mobilizēja 39 divīzijas, 16 atsevišķas brigādes, tai bija ap 870 tanku un tankešu, 4 300 lielgabalu un mīnmetēju, līdz 400 kaujas spējīgu lidmašīnu. Pastāv arī citi dati, kur daži rādītāji atšķiras, bet kopainu tas nemaina.

Armijas lielumu ierobežoja valsts budžeta iespējas. Polija miera laikā armijas vajadzībām tērēja vairāk nekā 30 % valsts budžeta, pēdējos četros gados pirms kara šī daļa sasniedza 50 %. Citas valstis, spēcīgākas un bagātākas par Poliju, militārām vajadzībām tērēja mazāk: Francija – 14 %, Lielbritānija – 16 %, Itālija – 22 %. (Pēc dažiem datiem, Ā. Hitlers, forsējot gatavošanos karam, izmantoja 45 reizes vairāk līdzekļu nekā Polija.) Bez tam poļu iedzīvotāji, nereti uz savas labklājības rēķina, ziedoja aizsardzībai ievērojamus līdzekļus. 1939. gadā Polijas militārie izdevumi tika palielināti, taču armijas mobilizācijas plāns līdzekļu trūkuma dēļ saīsināts. Līdz 1939. gada septembrim tas bija izpildīts tikai par 35 % un nespēja kvalitatīvi mainīt bruņoto spēku struktūru. Kara ministrijai armijas vajadzībām 1939./1940. gadā bija iedalīti 800 miljonu zlotu. Naudas trūkums veda pie tā, ka likumā paredzētais 2 gadu dienesta laiks iesaucamajiem tika samazināts uz 18 mēnešiem.

Pēc poļu iestāžu aprēķiniem kara gadījumā valsts varēja rēķināties ar ap 4 miljoniem apmācītu karavīru. Taču visus tos nebija iespējams apgādāt pat ar vieglajiem ieročiem. 1939. gadā Polijas kara rūpniecībā bija nodarbināti gan vairāk nekā 32 tūkstoši cilvēku, taču armijas vajadzības viņi nespēja apmierināt. Polijas kara rūpniecības mobilizācijas iespējas bija nepietiekamas. Pēc armijas štāba virsnieku ziņojumiem kara vajadzības valsts varēja apmierināt tikai daļēji: strēlnieku ieroču ziņā par 50 %, ložmetēju – par 45 %, artilērijas – 70 %, artilērijas munīcijas – 40 %, zenītartilērijas munīcijas – 30 %. Kaut viens no “sanācijas” režīma darbības virzieniem bija Polijas armijas pārāpbruņošana, tas to tā arī nespēja paveikt.

Faktiski pat šauteņu un karabīņu pietika tikai 1,5 miliona karavīru apbruņošanai. Pat ložmetēju skaita dubultošana nebija iespējama. Poļu iestādes gan apgalvoja, ka ieroču pietiks, taču šī propaganda bija domāta galvenokārt tam, lai paaugstinātu Polijas kā sabiedrotā lomu ārvalstu acīs. Jau no 1939. gada marta vojevodistu vadītāji armijas štābam lūdza piešķirt šautenes, kuru trūkums jau bija izjūtams. Pirmskara mēnešos galvenokārt pierobežā tika izveidoti daži Nacionālās aizsardzības bataljoni (*Bataliony Obrony Narodowej*). To dalībnieki saņēma vienīgi šautenes, nekādus citus ieročus. Protams, kara laikā šādas vienības bija nolemtas milzīgiem neattaisnotiem zaudējumiem.

Moderna kara vešanai Polijas armijai trūka kustīguma. Strīdu „zirgs vai motors” bija izšķīris jau pats J. Pilsudskis par labu zirgam. Par nākamā kara darbības vietu viņš uzskatīja PSRS teritoriju ar vāji attīstītu ceļu tīklu un lieliem līdzenumu attālumiem un viņa lēmumu ietekmēja ne tik daudz senā poļu tautai raksturīgā zirgu mīlestība, cik priekšstats, ka grūti izbraucamā apvidū motoram nav redzamu priekšrocību, zirgs ātrāk izvilks lielgabalu no dubļiem nekā traktors, kavalērijas vienība ātrāk atradīs ceļu purvā nekā bruņumašīna. Pie tam atkrita degvielas sagādes problēma. Nācās rēķināties arī ar poļu bruņojuma rūpniecības ierobežotajām iespējām.

1939. gada septembrī poļiem bija ap 650 vieglo tanku. Polijas austrumu apgabalu apgāde ar degvielu ar valsts rīcībā esošajiem līdzekļiem un ceļiem bija pilnīgi neiespējama.

Polijas Republikas gaisa spēki (*Siły Powietrzne Rzeczypospolitej Polskiej*) jau 1919. gadā sāka ārzemēs iepirkt Pirmā pasaules kara laika lidmašīnas. Poļu lidotāji lidoja ar angļu, franču, vācu, austriešu un itāļu ražotām lidmašīnām. 1925. gadā Polijā tika radīta aviācijas darbinieku skola. Jaunas lidmašīnas tika iepirkas galvenokārt Francijā, ražotas pēc licences arī Polijā. 1939. gada sākumā poļu aviācija bija organizēta 6 pulkos, taču augustā šī organizācijas forma tika atcelta, atsevišķas eskadriļas

tika nodotas sauszemes daļām. 1939. gada februārī Polijas Seimā kara ministrs T. Kaspžeckis paziņoja, ka Polijai ir lieliski lidotāji un labi konstruktori, izcilas lidotāju skolas un personāla izglītības iestādes, taču salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm trūkst lidmašīnu.

Polijas aviācijas rūpniecība ražoja vairāku tipu lidmašīnas, taču tikai nedaudzi no tiem atbilda toreizējam pasaules līmenim.

1937. gadā tika konstruēts un 1938. gadā sākts ražot salīdzinoši labs poļu bumbvedējs *PZL.37 „Łoś”* (Alnis). Pavisam līdz karam tika izgatavotas ap 120 šādas lidmašīnas. To maksimālais ātrums bija 440 km/h. (Taču jau 1938. gadā Vācijā un Francijā uzbūvētie bumbvedēji sasniedza ātrumu lielāku kā 500 km/h.) Vēlāk kara laikā šo bumbvedēju pielietošana nenesa lielus panākumus. 24 no tiem tika notriekti lidojumā, 2 iznīcināti uz zemes. Tomēr divu nedēļu laikā „Alņi” veica ap 100 kaujas lidojumu, nometa 150 t bumbu, notrieca 6 vācu iznīcinātājus *Messerschmitt Bf.109*.

Tāds pat trūkums bija iznīcinātājam „*Wilk*” (Vilks), kurš ar ātrumu 460 km/h nevarēja sekmīgi cīnīties ar bumbvedējiem, kuru ātrums pārsniedza 500 km/h. Savam laikam atbilstošu iznīcinātāju „*Jastrząb*” („Vanags”) ražošanai bija jāsākas tikai 1940. gadā. Īpaši smags stāvoklis bija motoru būves jomā. Poļu lidmašīnas, tāpat kā auto, tika apgādātas ar franču, angļu vai amerikāņu būvētiem motoriem, kurus lielāku remontu nepieciešamības gadījumā vietējie uzņēmumi nespēja savest kārtībā.

1939. gada pavasarī Polijā izsludinātais valsts iekšējais aizņēmums aviācijas attīstības vajadzībām pildījās tikai ar lielām grūtībām. Vajadzēja pielietot piespiedu līdzekļus. Preču ievešanas no ārzemēm atļaujas saņēma tikai tās firmas, kuras varēja uzrādīt kvītis par iemaksām valsts aizņēmumam. Tomēr par spīti tam, aizņēmums ienesa tikai 400 miljonus zlotu. Poļu nedraugi vācieši to skaidroja ar to, ka poļu tautas finansiālās iespējas esot gaužām mazas, to liela daļa atrodoties ebreju rokās un uzticība Polijas valūtai esot tik vāja, ka kapitāli parasti tiekot ieguldīti nekustamajā īpašumā, bet nevis valsts vērtspapīros. Acīmredzot tā bija daļa patiesības, bet tai jāpievieno arī neticība Polijas valsts stabilitātei sarežģītajos starptautiskajos apstākļos. Tiklīdz sāka izplatīties baumas par iespējamo karu, no apgrozības sāka pazust sudraba nauda. Tāpēc 1939. gada jūlijā vajadzēja laist apgrozībā 50 miljonus tikko izkaltu sudraba zlotu. Sākoties karam, Polijas gaisa spēkos bija ap 750 lidmašīnu (literatūrā ir arī citi dati – 850 un pat vēl vairāk lidmašīnu), taču kaujas spējīgas bija tikai ap 400.

Polijas flotes lielākie kuģi bija iznīcinātāji (mīnkuģi), flotes kopējā tonnāža (18 000 t), ieskaitot arī zemūdenes, atbilda pusei viena liela līnijkuģa tonnāžas. Tā nespēja pilnvērtīgi pretoties Vācijas flotei. 1939. gada 24. augustā Lielbritānijas valdība nosūtīja maršalam E. Ridzs-Smiglijam priekšlikumu evakuēt no Baltijas jūras uz Britu salām mūsdienīgākos Polijas kara flotes kuģus. Sākotnēji E. Ridzs-Smiglijs atbildēja noraidoši, taču vēlāk mainīja savu lēmumu. Vēl līdz 1939. gada 1. septembrim Lielbritānijā ieradās trīs Polija mīnkuģi („*Błyskawica*”, „*Burza*” un „*Grom*”), vēlāk tiem pievienojās zemūdenes „*Wilk*” un „*Orzel*”. Pēdējā bija internēta Tallinā, taču spēja aizbēgt un kā *de facto* jau nepastāvošas valsts flotes vienība 1939. gada 14. oktobrī ienāca Skotijas ostā Rosaitā (*Rosyth*). Mīnkuģi „*Wicher*” un mīnu izlicēju „*Gryf*” nogremdēja vācu aviācija pirmajās kara dienās, divi trālētāji („*Mewa*” un „*Rybitwa*”) karoja līdz septembra otrajai pusei. Trīs zemūdenes („*Ryś*”, „*Sęp*” un „*Żbik*”) pēc kauju beigām tika internētas Zviedrijā. Pašā Polijā pēdējā flotes vienība Helas pussalā padevās vāciešiem 2. oktobrī. Vienīgais poļu flotes panākums bija vācu mīnu tralera M 85 uzspriecināšana, kurš uzdūrās zemūdenes „*Żbik*” izliktai mīnai.

Austrumos diezgan iespaidīgu spēku sastādīja Pinskas upes flotile, kura 20. gadu sākumā bija radīta kara gadījumam ar PSRS. Tās galvenais triecienspēks bija 6 monitori un 3 bruņotas lielgaballaivas. Vienā no flotiles baržām, kopā ar citiem kuģiem nogremdētā 1939. gada septembrī un oktobrī izceltā, tika atrasta arī ķīmisko šāviņu noliktava. Grūti teikt, kā tie tiktu pielietoti citādas notikumu attīstības rezultātā.

Jau 1936. gadā Varšavā Sakšu pilī, kur atradās Polijas Aizsardzības ministrija, tika debatēts par aizsardzības plānu „*Zahod*” (Rietumi), gatavotu pret iespējamo Vācijas uzbrukumu. (Pastāvēja arī plāns „*Wschód*” (Austrumi) karam pret PSRS). Taču tikai no 1939. gada sākuma Polijas vadība rēķinājās ar Vācijas militāra uzbrukuma iespējām. Tikai no 1939. gada marta Ģenerālštābs galveno uzmanību koncentrēja plāna „*Zahod*” pilnveidei.

Sakarā ar Vācijas uzbrukuma draudiem poļu karaspēks slepeni mobilizāciju sāka 1939. gada 23. martā. Mobilizēja 4 divīzijas un 1 kavalērijas brigādi. Radīja vairāku armiju pavēlniecības. Tika pastiprināti garnizoni pierobežā. Pasākumu pamatā bija 1938. gada aprīlī pieņemtais mobilizācijas plāns „W”, kurš paredzēja daļēju mobilizāciju miera apstākļos. 23. augustā sākās slepena pamatspēku mobilizācija, bet 26. augustā – mobilizēto spēku pārgrupēšana uz apdraudētajiem rajoniem. 30. augustā tika dota pavēle par izejas pozīciju ieņemšanu pirmajam ešelonam.

Mobilizācijas pasākumus Polijas vadība veica pat slepus no Rietumu sabiedrotajiem, kuri uzskatīja, ka šie pasākumi var pagrūst Vāciju uz karu. Kad 29. augustā Polija gribēja pasludināt atklātu mobilizāciju, Anglija un Francija panāca, ka tā tika atlikta līdz 31. augustam. Taču tā kā bija veikta slepena mobilizācija, mobilizācijas plāns bija izpildīts par 60 %. Kā rakstījis vācu vēsturnieks G. Rode, vācu armijas uzbrukums Polijai nebija negaidīts. Izlūkdienests Polijas Ģenerālštābu par gaidāmo uzbrukumu bija informējis līdz pat atsevišķām detaļām, uzbrukums tika gaidīts jau 31. augustā, tāpēc 1. septembrī visas pie robežas izvietotās poļu daļas atradās kaujas gatavībā savās paredzētajās pozīcijās. Tomēr pēc citām ziņām poļu karaspēka izvēršana nebija pabeigta, 46,8 % poļu daļu atradās savos kara izejas rajonos, taču nebija paguvušas ieņemt tām paredzētās pozīcijas. 1939. gada 1. septembra rītā Polijai pierobežā bija 22 kājnieku, 3 kalnu strēlnieku, 10 kavalērijas divīzijas, 1 bruņu-motorizēta brigāde, kā arī vairāki Nacionālās aizsardzības bataljoni (Citi dati dod par dažām vienībām citādus skaitļus, bet kopainu starpība nemaina.) Uz 1939. gada 1. septembri Polijas bruņoto spēku skaitliskais sastāvs sasniedza 840 000 vīru, (Pēc citiem datiem – ap 900 000 karavīru), kad plānots mobilizēt bija 1 350 000.

Jau kara dienās Polijas armijas sastāvs sasniedza gandrīz pusotra miljona cilvēku. No mobilizācijas plānā paredzētajām 39 kājnieku divīzijām, 11 kavalērijas un 2 motorizētajām brigādēm vācu uzbrukuma rezultātā neizdevās mobilizēt tikai divas kājnieku (44. un 45.) divīzijas. Toties virs plāna tika saformētas mazākais 3 divīzijas, vairākas brigādes un kājnieku pulki un divas kavalērijas brigādes. Kopumā bija mobilizēti spēki, kas atbilda ap 55 divīzijām. Taču tām trūka bruņojuma, ne visas varēja iesaistīties kaujās.

Ja salīdzina pretinieku spēku samēru tikai pēc kaujās iesaistīto daļu skaita, tas nebūt nebija tik nelabvēlīgs Polijai. AP 60 vācu divīzijām un brigādēm pretī stāvēja ap 50 poļu divīzijas un brigādes, kā arī robežsardzes karaspēks (ap 3 divīzijas) un 50 Nacionālās aizsardzības (*Oborona Narodowa*) jeb zemessardzes bataljonu, tiesa, ar mazām kaujas spējām. Taču ļoti stiprs bija vācu pārspēks artilērijā, tankos un aviācijā.

Ikdienā noskaņojums Polijā bija pretrunīgs. 1939. gada augustā daudzi Polijas iedzīvotāji bija nodarbināti ierakumu un nocietinājumu ierīkošanas darbos pie valsts rietumu robežas. Jau no 30. gadu sākuma visā valstī parastas bija gaisa trauksmes un gāzu uzbrukuma mācības. Tagad tam pievienojās arī patversmju no gaisa uzbrukumiem, tanku šķēršļu joslu būvniecība. Taču līdz pat kara sākumam valdīja cerība, ka līdz atklātai kara darbībai tomēr nenonāks. Cilvēki nedz varēja, nedz arī gribēja stādīties priekšā, ko poļu tautai nozīmēs karš ar nacistisko Vāciju. Rietumvalstu garantijas, kaut arī tās pastāvēja tikai uz papīra, stiprināja optimistisku skatu uz nākotni.

Pirmajās septembra dienās Polijā izplatījās visdažādākās baumas, kuras neļāva iegūt daudz-maz skaidru priekšstatu par patieso stāvokli. Nebija skaidrs: vai Polija viena pretojas ienaidniekam vai Rietumvalstu karaspēks jau ir iemaršējis nacistiskajā Vācijā? Vai poļu daļas stāv jau pie Berlīnes vai arī vācu armija ir jau ielauzusies Polijas iekšienē? Vai vācu karavīri izturēsies vienaldzīgi pret vietējiem iedzīvotājiem, kā tas bija Pirmajā pasaules karā, vai arī no viņiem draud briesmas?

3. septembris, kad Lielbritānija un Francija pieteica Vācijai karu, bija poļu vislielākā cerību diena. Ar Vācijas uzbrukumu Polijai karš sākās vispirms kā 2 valstu ierobežots karš. Tikai līdz ar Lielbritānijas un Francijas oficiālo iesaistīšanos karadarbībā lokālo Polijas – Vācijas karu no 3. septembra pieņemts uzskatīt par Otro pasaules karu. Varšavā, kura jau bija piedzīvojusi pirmos gaisa uzbrukumus, cilvēku pūļi gavilēdami devās ielās, pulcējās pie Lielbritānijas un Francijas sūtniecībām. Cilvēkiem likās, ka glābiņš ir tuvu. Daudzās poļu dokumentālās filmās par Otro pasaules karu atkārtojas Polijas Telegrāfa aģentūras kinooperators 1939. gada 3. septembrī nofilmētie kadri pie Francijas sūtniecības Varšavā. Milzīgs, entuziasma pārpildīts pūlis piepilda ielu: uz augšu paceltas dūres, prieka saucienos atvērtas lūpas. Caur pūli gandrīz nepamanīti virzās smagie auto, tie ved karaspēku uz fronti. Pāri visiem stāv neliela auguma Francijas sūtnis, kurš māj ar roku, pateicas par sveicieniem. Taču skatītājiem paliek nepamanīts, ka sūtnis klusē. Viņam nav ko teikt.

Polijā bija jūtams patriotisks pacēlums. Bijušie 1919.–1921. gada Polijas karu veterāni, īpaši 1920. gada brīvprātīgie, nu jau kā jaunākie virsnieki – poručiku (poļu *porucznik*) un podporučiku (*podporucznik*) pakāpēs atkal iestājās armijā 1939. gada septembrī. Pastāvēja cerības karu noslēgt Berlīnē.

1939. gada beigās krievu „balto” emigrantu avīze publicēja kāda līdz tam Polijā dzīvojoša krievu inteliģenta, bijuša „balto” virsnieka atmiņas par septembra notikumiem Polijā. Citēsim fragmentus no tām. „Viss 1939. gada augusts pagāja mobilizācijas skubā. Gan prese, gan vara, gan ierindas cilvēki pilnīgi nopietni apsprieda jautājumu par pilnīgu Vācijas sagrāvi. Lūk, izplatīts uzskats: „Vācijā režīms brūk, revolūcija degungalā, bads, uz Poliju bēg tūkstoši (!) vācu dezertieri; atradās „aculiecinieki”, kuri „savām acīm” bija redzējuši šos tūkstošus vācu virsnieku un karavīru, pārejošus vācu-poļu robežu. Polijas armijai tikai ir jādod vienlaikus trieciens gan Austrumprūsijai un Berlīnei, un viss sabruks. Danciga tiks ieņemta dažu stundu laikā, pēc nedēļas mūsu kavalērija dzirdīs zirgus senajā poļu Kruļevcā (*Królewiec* – Kēnigsberga), bet pēc divām nedēļām mēs būsim pie Berlīnes sienām. Protams, karš beigsies 2-3 nedēļās, ja nepiemānīs angļi un francūži, taču ja viņi arī tagad neiesaistīsies, tiksim galā arī bez viņiem. Ievērojot briesmīgus revolūcijas draudus, vācieši būs spiesti kapitulēt un Polija nospēlēs milzīgu vēsturisku lomu, atjaunojot to stāvokli, kāds pastāvēja līdz XVII gadsimtam, kad mūsu karaļi savām rokām piešķīra hercogu titulus teitoņu markgrāfiem.” Iebilst tam visam nebija nekādas jēgas. Ja jūs visas šīs sarunas uztvērāt skeptiski, uz jums sāka skatīties „šķībī”, ja jūs sākāt tās apstrīdēt, tad jūs varēja turēt aizdomās par nelojalitāti.”

Par Padomju Savienības iespējamo rīcību tika spriests tikpat „pārliecinoši”: „Boļševiki baidās no Polijas kā no uguns. Mums austrumos būtībā nav nepieciešama nekāda armija. Viens pats Robežapsardzības korpusš tiks galā ar robežas uzraudzīšanu. Vienīgais par ko bažīsies boļševiki, tad par to, lai Polija pēc Vācijas sakaušanas nevīrītos pret boļševikiem. Taču mēs viņus arī tāpat nostādīsim uz ceļiem. Kad Polija būs pilnīgi nodrošināta rietumus, viņai pēc Vācijas sagrāves būs jāpiebeidz boļševisms un Polijai būs jāizpilda otra vēsturiska misija – piebeigušai boļševismu, jāatjauno nacionāla Krievija, ar kuru mēs gribam dzīvot draudzībā un saskaņā”. Iespējams, ka pēdējā norāde par „draudzību un saskaņu” ar Krieviju bija speciāli izteikta sarunu biedra – krieva ausīm. Bet citādi jāatzīst, ka poļu vairākuma apziņu varas turētājiem bija izdevies novest līdz tādām pat „patriotisma” limenim, kāds tas bija, piemēram, pirms Pirmā pasaules kara Vācijā. (Pirms iebrukuma Polijā 1939. gadā Vācijā tautas sajūsmas uzplūdu nebija.) Diemžēl tautas masas vēl līdz šim laikam savtīgiem „patriotisma” sludinātājiem ļauj sevi itin viegli apkrāpt.”

Īpaši grūtas pārdomas mocīja Polijas ebrejus: satraucošas ziņas par ebreju vajāšanām Vācijā pēdējos gados izraisīja arvien lielākas bažas, bet vai tad arī Polijā etniskas nesaskaņas un konflikti nebija dienas kārtībā? Daudzi ebreji domāja, ka tiem vācu okupācijas gadījumā būs pat priekšrocības

salīdzinājumā ar poļiem – viņi taču runāja vācu valodai tuvajā jidišā, kas ļāva ar iekarotājiem saprasties. Pirmajā pasaules karā vācu armija viņus bieži izmantoja kā tulkus.

Pēc nacistiskās Vācijas uzbrukuma visā valstī sociālisti, komunisti, arodbiedrību darbinieki mītiņos un sapulcēs prasīja, lai valdība dod iespēju poļu strādniekiem ar ieročiem rokās stāties pretī iebrucējiem. Varšavā, Silēzijā, Piejūras novadā veidojās strādnieku paš aizsardzības vienības, kaut arī saņemot atļauju to organizēšanai nenācās viegli.

Vēlāk „sociālistiskajā” Polijā kā komunistu un patriota simbols tika propagandēts bijušais leģionārs, cīnītājs par Polijas neatkarību, kurš agri vilās izveidotajā valsts iekārtā un 1921. gadā iesaistījās komunistiskajā kustībā, M. Bučeks. Starpkaru periodā viņš tika trīs reizes arestēts, Polijas cietumos pavadīja 16 gadu, ar to kļūstot par politiešlodziņu ar vislielāko stāžu. 1935. gadā M. Bučeks nepiekrīta atteikties no Polijas pilsonības, lai izkļūtu no cietuma un dotos uz PSRS. Kara pirmajā dienā amnestēts, viņš pieteicās tuvākajā armijas daļā, taču tika atkārtoti arestēts un tikai pēc divām dienām atbrīvots. Viņš gāja bojā naktī no 9. uz 10. septembrī, kopā ar karavīru grupu piedaloties sadursmē pret vāciešiem Varšavas apkaimē. Tā, poļu komunistu M. Bučeks krita kaujā, aizstāvēdams to Poliju, pret kuras iekārtu pirms tam bija cīnījies. Domājams, viņš saprata, ka, cīnīties par brīvu Polijas attīstības ceļu izvēli var tikai pastāvēdams brīvai valstij.

Varšavā strādnieku partiju (kā PPS, tā arī bijušās PKP) aktīvisti organizēja strādnieku Brīvprātīgos bataljonus Varšavas aizstāvēšanai. Daļa no tiem tika reorganizēta Strādnieku brigādē, kurā bija ap 6 000 cilvēku. Līdzīgus brīvprātīgos formējumus radīja arī Gdiņas strādnieki. Tur viena no šāda bataljona rotām ieroču trūkuma dēļ apbruņojās tāpat kā XVIII un XIX gadsimta nacionālo sacelšanos dalībnieki – ar izkaptīm, vertikāli piestiprinātām kātos. Taču 12. septembrī varas iestādes, baidoties no masu iniciatīvas, aizliedza brīvprātīgo pieteikšanos un strādnieku vienību tālāku veidošanu. Bija tūkstošiem brīvprātīgo, gatavu ar ieročiem rokās aizstāvēt Varšavu, taču virsnieki tikai plātīja rokas, atbildot, ka ieroču nav. Brīvprātīgie raka ierakumus un prettanku grāvjus Varšavas pievārtē, vēlāk tūkstošiem nonākot vācu gūstā.

1935. gadā izstrādātais un 1938.–1939. gadā papildinātais aizsardzības plāns paredzēja, ka Vācijas karaspēks virzīsies no Baltijas jūras piekrastes – Austrumprūsijas un Austrumpomerānijas virzienā un no Ziemeļsilēzijas Lodzas – Varšavas virzienā. Plāns paredzēja nodarīt maksimālus zaudējumus vērmahtam pierobežas kaujās, atkāpties uz Vartas (*Warta*) – Vidavkas (*Widawka*) upju līniju, līdz tiktu sagaidīts Rietumu valstu uzbrukums Vācijai no aizmugures, kas to ierautu karā divās frontēs. Pēc tam Polijas armijai bija jādodas pretuzbrukumā uz Berlīni un Austrumprūsiju.

Šis plāns neievēroja ne iespējamo sabiedroto nevēlēšanos nekavējoties iesaistīties konfliktā, ne pēc Čehoslovākijas likvidēšanas radušos jauno iespēju vērmahtam uzbrukt Polijai arī no Slovākijas teritorijas, ne arī varbūtību, ka Polijai pašai var nākties karot divu frontu karā pret Vāciju un PSRS.

Polijas teritorija nav piemērota plaša mēroga aizsardzības kara vešanai. Izņemot Poļesjes purvus austrumos un Karpatu augstieni dienvidos, tajā gandrīz nav dabīgu ūdens šķēršļu. No apmēram 5 700 km sauszemes robežas 2 700 km veidoja robeža ar Vāciju, 120 km – robeža ar Bohēmijas un Morāvijas protektorātu (vācu *Protektorat Böhmen und Mähren*; čehu *Protektorát Čechy a Morava*), vairāk nekā 1 400 km – ar PSRS. Polijas–Vācijas robeža bija praktiski neaizsargāta. Polijai trūka līdzekļu lai tik plašā frontē celtu vērēnīgas aizsardzības līnijas (esošās atradās galvenokārt Silēzijā un Cešinas apgabalā), tās militārā doktrīna paredzēja ātru karaspēka pārdislokāciju un pretuzbrukumus.

Ienaidnieks apdraudēja Poliju ne tikai no valsts rietumos esošās Vācijas pamatteritorijas, bet arī ziemeļos no Austrumprūsijas un dienvidos no Silēzijas, Morāvijas un Slovākijas. Tādējādi Polijas teritoriju faktiski no trijām pusēm aptvēra pretinieka karaspēks. Savā laikā jau franču ģenerālis M. Veigans kara ar Vāciju gadījumā bija ieteicis poļiem atkāpties aiz Narevas – Vislas – Sanas upēm.

Tādā gadījumā poļu karaspēkam būtu vieglāk aizsargāties aiz ūdens šķēršļiem, arī frontes līnijas garums samazinātos līdz apmēram 600 km, poļu armija neļautu sevi aplenkt vācu tanku ķīļiem, tiktu iegūts laiks sagaidīt Rietumvalstu palīdzību. Taču tas nozīmētu zaudēt Silēzijas ogļu ieguves rajonu, daudzas rūpniecības pilsētas (tekstilrūpniecības centru Lodzu u.c.), kā arī 30. gados sāktu attīstīt Centrālo rūpniecības rajonu (*Centralny Okręg Przemysłowy*), kur bija salīdzinoši daudz uz militārās produkcijas ražošanu orientētu uzņēmumu. Kā vēlāk rakstīja vācu ģenerālis (pēc tam ģenerālfeldmaršals) E. Manšteins, lēmums par stratēģiski svarīgu rajonu faktiski brīvprātīgu atstāšanu varētu apdraudēt gan pašas Polijas valdības pastāvēšanu, gan arī nekādā gadījumā nestimulētu franču un angļu tautu vēlmi steigties palīgā poļiem. Pēc ģenerāļa kā militāra speciālista viedokļa Polija nedrīkstēja izvietot savus galvenos spēkus robežas tuvumā, kur tie tūlīt saņemta pamatīgus triecienus un tika „samalti”, tos vajadzēja atvilkt tūlīt, kā bija redzami vācu armijas galvenie triecieni virzieni, lai koncentrētu spēkus tajos. Taču, kā pats ģenerālis atzīmējis, tas nespētu garantēt, ka Polija tā izbēgtu kaunpilno sakāvi, jo Rietumi taču pameta to savam liktenim un laika novilcināšana maz ko dotu.

1939. gada 1. septembrī pulksten 04:45, atbilstoši plānam „*Weiβ*”, Vācijas karaspēks uzsāka uzbrukumu visas vācu-poļu robežas garumā, kā arī no Sudetu, Morāvijas un Slovākijas teritorijas. Frontes līnija sastādīja ap 1 600 km. Dažas minūtes vēlāk Vācijas mācību līnijkuģis „*Schleswig-Holstein*” uzsāka poļu jūras kara bāzes Vesterplatē (vācu *Westerplatte*) pie Dancigas apšaudi. Šie lielgabalu šāviņi tiek uzskatīti par pirmajiem jaunajā karā.

Vācu karaspēks apbruņojuma un motorizācijas ziņā bija daudz pārāks pār Polijas armiju. Vācija raidīja pret Poliju 44 no 52 savām kadru divīzijām, tai skaitā 6 bruņutanku un 2 motorizētas; vairāk nekā 2 500 tanku un 1 390 kaujas lidmašīnu, kopā apmēram 1,5 miljonu vīru. T.s. „Rietumu vaļņa” aizsardzība pret Franciju bija uzticēta 25 rezerves divīzijām, kuras atbalstīja tikai 8 kadru divīzijas. Tur nebija neviena vācu tanka.

Vācija jau no paša sākuma veda totālu karu, neievērojot starptautiski atzītus un agrāk pierastos kara vešanas noteikumus. Jau 1. septembrī tika bombardētas pilsētas un apdzīvotas vietas, neraugoties uz to, vai tajās atradās militāri objekti un ražotnes vai nē. Šis totālais karš tika vests ne tikai pret karaspēku, bet pret visiem pretinieka valsts iedzīvotājiem. Vācu aviācija Polijas kara laikā pilnīgi vai daļēji izpostīja vairāk nekā 150 poļu pilsētas un apdzīvotas vietas.

Kaut poļu vēsturnieki apgalvo, ka Polijas bruņotie spēki cīnījās ārkārtīgi sīvi, fakti tam neatbilst. Par 1939. gada septembra cīņām baltkrievu vēsturnieks ar poļu saknēm A. Usovskis raksta: „Šis karš, neraugoties uz tā neparasti īso raksturu, ir pilns ar mītiem, ko ir „uzcepuši” poļu pēckara „minhauzeni” un Krievijā sakautie vācu ģenerāļi. Pirmie rakstīja par poļu armijas varonību, par varoņdarbiem, par gara cēlumu, otrie – par kļedzošām muļķībām, kuras šī kara dažu dienu laikā veica Polijas armija”. Tiesa, vācu ģenerāļu memuāros tiek augstu vērtētas Polijas armijas pretestība. Piemēram, E. Manšteins raksta, ka „poļi cīnījās ar ārkārtīgu drosmi pat bezcerīgās situācijās”. Taču vācu ģenerāļi bija ieinteresēti izcelt savus nopelnus uzvarā pār tik drosmīgu pretinieku, bet īsā kara gaita nebūt neliecināja, ka visi tik tiešām karoja ar degsmi un varonību. Tikai atsevišķās vietās bija vērojama sīva pretestība, tur ienaidniekam tika sagādāti arī smagi zaudējumi. Citur poļu armijas daļas atkāpās bez lielākas pretestības.

Pirms paša kara sākuma Polijas aviācija paguva pārbāzēties uz nelieliem nomaskētiem lidlaukiem. Vāciešiem no gaisa izdevās iznīcināt tikai treniņa un palīgdienesta lidmašīnas. 1. septembrī jau ap pulksten 7.00 poļu lidotājs V. Gniss notrieca (vai, kā uzskata daži pētnieki, vismaz sašāva) pirmo Vācijas lidmašīnu Otrā pasaules kara laikā.

Pēc otrās kara dienas Vācijas aviācijas štābs varēja ziņot, ka tai ir izdevies padzīt poļu aviāciju no tās miera laika bāzēm un sakarā ar izvietojumu nesagatavotos lidlaukos būtiski ierobežot tās darbību, taču iznīcināta kara pirmajās dienās poļu aviācija tomēr nebija. Tā turpināja karot, kaut bez izredzēm uz lielākiem panākumiem.

Vēsturē kā zināms varonības paraugs ir iegājušas cīņas pie **Vesterplates** (*Westerplatte*) – nelielas pussalas Baltijas jūrā Dancigas tuvumā.

Tā kā padomju-poļu kara laikā Dancigas ostas dokeri atteicās izkraut Polijai atsūtītos ieročus un munīciju, to Polija izmantoja par iegastu, lai 1924. gadā ar Tautu Savienības atļauju blakus Dancigai Vislas ietekā jūrā Vesterplates pussalā izbūvētu munīcijas noliktavas (*Wojskowa Skłanica Tranzytowa*) un izvietotu garnizonu. No 1939. gada maija līdz augustam garnizons, neievērojot Tautu savienības lēmumu, tika pastiprināts un sasniedza ap 210 vīru. No 1939. gada pavasara vācieši gatavojās Vesterplates nocietinājumu ieņemšanai.

25. augustā Dancigas līcī ar iegastu atzīmēt šeit pirms 25 gadiem notikušo kāda vācu kuģa bojā eju iegāja vācu mācību līnijkuģis „*Schleswig-Holstein*”, kurš bija bruņots ar smago artilēriju un uz kura atradās desantam sagatavota 225 cilvēku liela jūras kājnieku rota (*Marinesturmkompanie*). Pašā Dancigā tika gatavoti vietējie policijas (līdz 6 000 cilvēku) un SS (līdz 2 000 cilvēku) spēki. Šurp slepus nosūtīja ieročus. Vācu uzbrukuma plāns paredzēja poļu nocietinājumu apšaudi ar artilēriju, kam bija jāsalauž poļu karavīru pretošanās gars. Pēc tam pussalai uzbruktu Dancigas esesiešu bataljons, divas policistu rotas un jūras kājnieku rota. Šiem spēkiem bija jāieņem pussala. Taču poļu garnizons izrādīja sīkstus pretošanos. Vācu uzbrucēji cieta lielus zaudējumus. Vakarā bija jau 82 nogalināti un ievainoti (citi dati – 82 nogalināti un vairāk kā 100 ievainoti) vācu karavīri. Neraugoties uz Ā. Hitlera prasību propagandas nolūkos pēc iespējas ātrāk ieņemt Vesterplati, uz triecienlidmašīnu Ju-87 uzlidojumiem, uz vēl vairāku vācu kuģu iesaistīšanu apšaudē, poļu garnizons noturējās vēl vairākas dienas. Tikai 7. septembrī tika pacelts balts karogs.

Pēc kapitulācijas nocietinājumu komandants majors H. Suharskis saņēma tiesības arī gūstā saglabāt virsnieka zobenu, kas liecināja, ka viņa virsnieka cieņu atzina arī pretinieki. (Var gan atrast arī materiālus, ka komandants, kurš bija saņēmis pavēli, ja iespējams, noturēties divpadsmit stundas un to izpildījis, otrajā aizstāvēšanās dienā bija gatavs padoties, taču pārējie virsnieki to nepieļāva, pat uz laiku atstādinot viņu no komandēšanas. Vācu vēsturnieks J. Bolers šādu apgalvojumu parādīšanos saista ar pēc „sociālistiskās” sistēmas sabrukuma atklājušos dažu novēlotu „ideoloģisko cīnītāju” vēlmi „atmaskot” minēto sistēmu, kurai esot bijis izdevīgs no vienkāršas ģimenes cēlies varonis, pretstatā viņa vietniekam, kurš nācis no dižciltīgajiem un tiešām esot pelnījis apbrīnu.) Taču Vesterplates varoņi, kuru veikums ir iemūžināts daudzās filmās un grāmatās, neraugoties uz pēdējā laika debatēm, poļu tautā joprojām tiek pieminēti ar godu.

Poļu zaudējumi pie Vesterplates sastādīja 15 kritušos, 13 smagi un 25 līdz 40 viegli ievainotos. Vācieši turpretī zaudēja ap 400 nogalināto un ievainoto. Dažiem Vesterplates aizstāvjiem izdevās bēgt no vācu gūstekņu nometnēm un viņi turpināja karot Rietumos un Padomju Savienībā izveidotajos militārajos poļu formējumos, kā arī pašā Polijā AK (*Armia Krajowa*) rindās, daži atkal nonāca kā vācu, tā padomju nometnēs. Daļu no vācu gūstekņu nometnēm atbrīvoja veselības stāvokļa dēļ. Galu galā lielākā daļa Vesterplates aizstāvju pārdzīvoja karu. Polijas Seims visus Vesterplates aizstāvēšanas dalībniekus par vīrišķību apbalvoja ar ordeni „*Virtuti Militari*”. Mūsdienās 1939. gada cīņu vietā ir ierīkots Vesterplates muzejs.

Pašā Dancigā tās gauleiters (*Gauleiter der NSDAP* – augstākais nacistu partijas vadītājs kādā apgabalā) A. Forsters jau 1. septembrī lika pilsētā izkārt plakātus, kuri vēstīja, ka brīvvalsts statuss tajā vairs nav spēkā; izsludināja „Likumu par Dancigas atkalapvienošanos ar Vāciju” (*Gesetz der Wiedervereinigung Danzigs mit dem Großdeutschen Reich*) un paziņoja, ka visa vara atrodas viņa rokās. Tūlīt arī tika arestēti tūkstoši poļu un ebreju pilsoņu. (Daļu no ap 1 500 arestētajiem poļiem nošāva.) Nākamajā dienā nacisti pilsētas pievārtē sāka ierīkot Štuthofas koncentrācijas nometni (*Konzentrationslager Stutthof*).

Par poļu karavīru varonību it kā liecina fakti par poļu kavalērijas uzbrukumiem vācu bruņutanku daļām. Vienīgā joma, kur Polija varēja uzstādīt 11:1 lielu pārspēku pār vērmahtu, bija kavalērija. Gan Polijā, gan vērmahtā (un arī Sarkanajā armijā) zirgi tika galvenokārt izmantoti transportā, arī izlūkgājienos nereti tika sūtīti kavalēristi. Taču kaujās viņi parasti piedalījās kājnieku ierindā, kā to arī prasīja poļu armijas reglaments. Objektīvi kavalērijas daļas bija vienas no labākajām Polijas armijā, elites karspēks, labāk sagatavots, labāk bruņots (to pastiprināja ar artilēriju, ložmetējiem, bruņu tehniku), ar labākām manevra iespējām. 1939. gada septembrī poļu kavalēristi veica, mazākais, sešus uzbrukumus jātnieku ierindā. Divos no tiem kaujas laukā atradās arī vācu bruņu tehnika: tanki un bruņumašīnas.

Tā, 1. septembrī kaujas pie Krojantiem (*Bitwa pod Krojantami*) laikā 18. Pomerānijas ulānu pulks pēkšņi kādā meža ielokā burtiski uzgrūdās vācu 76. kājnieku divīzijas motorizētajam bataljonam un, savlaicīgi nespējot pagriezt zirgus atpakaļ, bija spiesti virzīties uz priekšu, uzbrūkot vācu kājniekiem, kuri bēga, bet tālāk poļi uzdūrās tankiem, kas nekavējoties atklāja uguni. Poļi bija spiesti atkāpties mežā, zaudējot apmēram 1/3 sastāva.

Mits radās nākamajā dienā, kad itāļu kara korespondents I. Montanelli iztaujāja vācu karavīrus par sadursmes norisi un aprakstīja poļu karavīru varonību, kuri ar zobeniem un pīķiem uzbrukuši vācu bruņu teknikai. Daži „aculiecinieki” stāstīja, ka poļu kavalēristi ar zobeniem cirtuši vācu tankus, domājot, ka tie ir izgatavoti no papes. Arī vēlāk it kā fiksēti poļu kavalēristu uzbrukumi padomju tanku kolonām. Pēc saņemšanas gūstā poļu kavalēristi stāstījuši, ka virsnieki viņiem iegalvojuši, ka „boļševikiem tanki ir izgatavoti no finiera”. (Galvot par šo ziņu patiesumu autors neuzņemas, bet poļu propagandas ietekmē šādu gadījumu iespējamība nav izslēgta.) Ziņas sāka strauji izplatīties. Nacionālsociālistiskā propaganda stāstu izmantoja lai tēlotu poļu karavīru pārlieko pašpārliecinātību un fanātismu. Vācu žurnāls „*Die Wehrmacht*” 13. septembrī rakstīja, ka poļi nopietni nenovērtējuši vācu armijas spēku, bet poļu propaganda stāstījusi, ka vācu bruņu tehnika vispār esot bez bruņām, un to tad arī centušies izmantot poļu kavalēristi. 1941. gadā vācieši par šo tēmu uzņēma propagandistisku filmu „*Kampfgeschwader Lützow*” („Lutcova kaujas eskadrons”).

Par poļu kavalēristu uzbrukumu ar aukstajiem ieročiem vācu tankiem 3. septembrī savos memuāros rakstīja arī ģenerālis H. Guderjāns. Padomju Savienībā pēckara laikā šo gadījumu minēja kā poļu komandieru nesaprātīguma apliecinājumu. Kinorežisors A. Vajda šos notikumus 1959. gadā mākslinieciski atveidoja filmā „*Lotna*” (zirga vārds), taču arī viņš nespēja izvairīties no propagandiskiem štampiem un šo filmu kritizēja kara veterāni. Pēc kara kritušajiem 18. ulānu pulka kavalēristiem pie Krojantiem ir uzcelts pieminēklis. Šeit ik gadus notiek jātnieku uzvedums, kurā tiek attēlota minētā kauja.

19. septembrī pie Vulkas Venglovas (*Wólka Węglowa*) 14. ulānu pulka komandieris nolēma, izmantojot pārsteiguma momentu, jātnieku ierindā izrauties no vācu aplenkuma Varšavas virzienā. Taču tās izrādījās vācu motorizēto kājnieku pozīcijas, pie tam tanki atradās tuvumā. Kauja ilga 18 minūtes. Poļu kavalēristi izrāvās no aplenkuma, zaudējot ap 20 % sastāva – 105 kritušos un ap 100 ievainotos. Vācu zaudējumi sastādīja 52 kritušos un 70 ievainotos. Arī citos gadījumos uzbrukumi jātnieku ierindā parasti notika pēc pašu kavalērijas daļu komandieru iniciatīvas, tikai vienā gadījumā poļu kavalēristu eskadrons devās uzbrukumā kļūdas rezultātā, pārpratis vecākā komandiera pavēli.

Neraugoties uz atsevišķiem varonības pierādījumiem, jau pirmajās kara dienās Polijas karaspēks zaudēja vairākas pierobežas kaujas.

Kā uzskata baltkrievu publicists un vēsturnieks A. Usovskis, daudzi Polijas armijas Galvenā štāba virsnieki jau no 2. septembra raudzījās uz karu kā uz zaudētu. Šai dienā E. Ridzs-Smigļis izmetis frāzi, ka poļu armijas sagrāve ir nenovēršama. Tie, kas cerēja uz labāko, arī neredzēja kādu citu līdzekli, kā vērst notikumus Polijai pozitīvā virzienā, kā vienīgi efektīvu Rietumu palīdzību. E. Ridzs-Smigļija direktīva Galvenajam štābam, izdota jau 3. septembrī, noteica: „Sakarā ar radušos stāvokli un problēmu kompleksu, kuras izvirzījusi notikumu gaita, mūsu bruņoto spēku atiešanas ass jāorientē ne vienkārši uz austrumiem, Krievijas virzienā, kuru pakts saista ar vāciešiem, bet uz dienvid–austrumiem, uz sabiedrotās Rumānijas un Ungārijas, kura izturas labvēlīgi pret Poliju, pusi ...”. Ar to maršals orientējis savus virsniekus ne uz aizsardzības organizēšanu, bet uz bēgšanu Rumānijas un Ungārijas robežas virzienā. Baltkrievu autors šādu direktīvu nevis iznīcināt ienaidnieku, bet

organizēt bēgšanu, uzskata par nodevīgu. Šeit gan jāsaka, ka Galvenajam štābam domātā direktīva karaspēka daļām netika sūtīta, tās saņēma konkrētas pavēles par pretestību ienaidniekam. Acīmredzot, vērtējot minēto direktīvu, publicists ņēmis virsroku pār vēsturnieku.

Kara sākumā nekārtības gadās visās armijās. (Ir zināms, ka ģenerālis H. Guderijāns 1. septembrī, vadot tanku korpusa uzbrukumu dažiem izolētiem poļu bataljoniem, bija spiests personīgi drudžaini apbraukāt savus pulkus, ar savu iejaukšanos glābjot situāciju, un tikai 2. septembrī pirmās dienas panika viņa korpusā bija pārvarēta.) Tādu nekārtību daudz bija arī poļu armijā. Gadījās, ka poļu karavīri apšaudīja evakuējošos bijušos Silēzijas sacelšanās dalībniekus, kuri baidījās palikt vācu ieņemtajā teritorijā. Daudzviet skanēja saucieni; „Nodevība! Spiegi! Diversanti raida signālus!”

Vācu motorizētās vienības sekmīgi grāva poļu armiju „Łódź” un „Kraków” aizsardzības līnijas. Jau 5. septembrī vērmahta daļas pārrāva armijas „Łódź” fronti. Tās brigādes un pulki pārvērtās bēgošu karavīru pūļos, starp kuriem uz austrumiem virzījās bēgošo vietējo iedzīvotāju bari. Pavēlniecība vairs nevarēja vadīt atkāpšanos, jo vairākums virsnieku bija pametuši savas daļas un arī bēga uz Lodzu un Varšavu. Armija „Łódź” nespēja noturēt pozīcijas Vartas (Warta) un Vidavkas (Widawka) upju krastos.

Galvenokārt vācu aviācijas triecienu rezultātā poļu armija „Modlin” bija dezorganizēta un sāka haotiski atkāpties Vislas upes virzienā. Kritisks kļuva arī armiju „Kraków” un „Prusy” (Prūsija) stāvoklis. 6. septembrī tika ieņemta Krakova. 6. septembrī Polijas armijas pavēlniecība pavēlēja armijām „Pomorze” (Piejūra), „Poznań”, „Kraków” un „Prusy” atkāpties uz pozīcijām pie Vislas. Tai pat dienā valdība atstāja valsts galvaspilsētu un devās uz Ļubļinu, no turienes uz Kremeņecu, bet 13. septembrī uz Zaļeščikiem (укр. *Залишчуки*, poļu *Zaleszczyki*, tagad Ukrainā) – pilsētu pie pašas Rumānijas robežas. Prezidents I. Moscickis jau 1. septembrī bija pārcēlies uz *Blotas* ciemu pie Varšavas, 8. septembrī – uz Olikas (poļu *Ołyka*, ukr. *Олика*) pilsētu Volīnijā, 14. septembrī – uz Zaluču (*Zalucz*). 7. septembrī arī Galvenais štābs ar virspavēlnieku priekšgalā pārvietojās no Varšavas uz Brestu.

Tāpēc būtiski pasliktinājās tā sakari ar armijām, pat ar Varšavā palikušo Galvenā štāba priekšnieku ģenerāli V. Staheviču. No Brestas cietokšņa nebija telefona sakaru ar fronti, tikai pēc 12 stundām no Varšavas tika ierīkota telefona līnija ar vienu no armijām. No Varšavas uz Brestu pārvesto radiostaciju izveda no ierindas vācu bumbvedēju uzbrukumi, tāpēc ģenerālis V. Stahevičs saņemtos no frontes ziņojumus uzdeva motociklistam pa ar bēgļiem pilnajiem ceļiem nogādāt Brestā, kur E. Ridzs-Smigļijs un štābs pieņēma lēmumus, pēc tam tie tika sūtīti uz Bugas upes flotiles štābu, kuras rīcībā bija strādājoša radiostacija, kas tos nosūtīja uz Kara flotes štābu Varšavā. Tikai pēc tam tie nonāca pie V. Staheviča, kurš varēja nosūtīt virspavēlnieka rīkojumus karaspēkam, kad tie sen bija zaudējuši kādu jēgu.

Francijas pārstāvis pie Polijas armijas Galvenā štāba 10. septembrī uz Parīzi ziņoja: „Šeit valda pilnīgs haoss. Polijas virspavēlniecībai gandrīz nav sakaru ar karojošajām armijām un lielākajām daļām [...] [tai] nav nekādas informācijas par ienaidnieka virzību un pat par savu pašu karaspēku tā informēta visai nepilnīgi vai vispār nav informēta. Ģenerālštābs [Tai laikā – Galvenais štābs – V.Š.] sadalījies divās daļās. Polijas armija faktiski ir sakauta jau pirmajās dienās.”

Poļu aviācijas iznīcinātāju brigāde, kura aizstāvēja Varšavu, 3. septembrī notrieca 3 vācu lidmašīnas, 5. septembrī – 9, 6. septembrī – 15. Taču ar E. Ridzs-Smigļija pārvietošanos uz Brestu turp tika pārcelta arī šī brigāde un arī daļa artilērijas. Tagad vācieši varēja bombardēt Varšavu daudz brīvāk, ko viņi arī darīja. Pavisam Varšavā, galvenokārt bombardēšanas rezultātā, gāja bojā ap 20 000 civiliedzīvotāju, taču acīmredzot maršala un ap viņu esošo ģenerāļu drošība tika vērtēta augstāk.

Padomju sūtņi Londonā I. Maiskis dienasgrāmatā 7. septembrī aprakstīja savus iespaidus par karu: „Vācieši Polijā ir guvuši milzīgus panākumus. [Poļu] koridorš ir ieņemts, Krakova ir kritusi. Lodza atrodas zem uguns, motorizētas vācu daļas jau pietuvojušās Varšavai. [...] Poļu vājums ir pārsteidzošs. Viņi atkāpjas visur. Viņi nekur nevar palikt ilgāk par pāris stundām, ilgākais 1-2 dienas. Nav lielu cīņu. Tiesa, vācieši nomāc viņus ar motorizāciju

un aviāciju, bet tomēr ... Nē, ir skaidrs, ka lietas būtība nav tikai motorizācijā. Šķiet, ka Polijas valsts ir caurcaurēm sapuvusi. Tik lielā mērā sapuvusi, ka tās armija nespēj nodrošināt nekādu nopietnu pretošanos ienaidniekam pat ar saukli par valsts neatkarības aizsardzību.”

Taču arī šī situācija ilga tikai līdz 10. septembrim, kad E. Ridzs-Smiglijs devās Rumānijas virzienā, vispirms uz Volodimiru-Volinsku (*Włodzimierz Wołyński*), 13. septembrī uz Mlinovu (ukr. *Млинів*) 15. septembrī uz Kolomiju (ukr. *Коломия*). No 12. septembra vairs nepastāvēja vispārēja armijas vadība. Jau 9. septembrī Polijas valdība ievadīja sarunas ar Bukaresti par iespēju atkāpties uz Rumāniju, 9.–11. septembrī Polijas valdība uzsāka sarunas arī ar Francijas valdību par patvēruma piešķiršanu. Polijas zelta krājumi 13.–16. septembrī tika pārsūtīti uz Rumāniju. Arī valdība, diplomātiskais korpuss, militārā pavēlniecība virzījās uz Rumānijas robežu. 16. septembrī sākās poļu–rumāņu sarunas par Polijas valdības tranzīta iespējām uz Franciju. Tas viss tikai pastiprināja haosu valstī un grāva armijas cīņas garu.

Turpretī vērmahta vadītāji varēja lepoties ar panākumiem. Jau 5. septembrī Vācijas sauszemes spēku Ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis F. Halders savā dienasgrāmatā ierakstīja: „Ienaidnieks faktiski sakauts” un 10. septembrī atzīmēja, ka vācu karaspēks šķērso Bugas un Sanas upes, kas nākotnē kļuva par Vācijas austrumu robežu ar PSRS. Tādējādi desmit dienās vācieši teritoriāli gandrīz pilnībā bija sasnieguši savus mērķus.

8. septembrī vācu 4. tanku divīzijas pirmās daļas sasniedza Polijas galvaspilsētas Varšavas priekšpilsētas, bet maršals E. Ridzs-Smiglijs pavēlēja visam poļu karaspēkam pēc iespējas atkāpties uz dienvidaustrumiem, lai izveidotu aizsardzības līniju netālu no Rumānijas robežas. Viņš esot cerējis, ka šajā mežainajā apkārtnē, iestājoties rudenim, vācu motorizēto daļu virzība kļūs lēnāka un caur Rumānijas teritoriju poļu armija varēs saņemt kara materiālus no Rietumu sabiedrotajām valstīm.

Starp citu, atkāpšanās steiga noveda pie tā, ka pie Jaslo (*Jasło*—pilsēta Polijā, Piekarpatu vojevodistē), uzspidzinot tiltu un ierīkojot aizsprostu vācu daļām, tika izmantotas bumbas ar kara vešanas noteikumos aizliegto iprītu. Tā rezultātā 2 vācu karavīri tika nogalināti un 12 ievainoti. Tā kā tā bija atsevišķa poļu virsnieka kļūda, vācu armija atturējās veikt atriebības pasākumus, arī pielietojot ķīmiskos ieročus.

Pret Poliju karoja arī 1939. gada martā pasludinātās Slovākijas Republikas armija. Slovākijas uzbrukums Polijai sākās reizē ar Vācijas karaspēka ieiešanu Polijā. Slovākijas armija „*Bernolak*” (*Slovenská Poľná Armáda skupina “Bernolák”*) triju divīziju sastāvā ar ap 50 tūkstošu kopējo karavīru skaitu Slovākijas aizsardzības ministra ģenerāļa F. Čatloša vadībā ieņēma tās zemes, kuras Čehoslovākija bija zaudējusi konfliktā ar Poliju 1920.–1924. gadā, kā arī sakarā ar Minhenes vienošanos 1938. gadā. 11 mēnešus pēc tam, kā Polija 1938. gadā sagrāba Čehoslovākijas teritorijas, Slovākijas avīzēs parādījās fotogrāfijas: slovāku lidotājs uz notriekta poļu bumbvedēja fona, slovāku karavīrs ar šķiltavām aizdedzina Polijas karogu, apmierināti slovāku karavīri fotografējas uz poļu karagūstekņu fona. Faktiski slovāku sadursmes ar poļu armiju notika tikai pirmajā kara nedēļā, taču formāli konflikts beidzās 6. oktobrī, dienā, kad Vācijas pavēlniecība oficiāli paziņoja par uzvaru karā. Kopā slovāku daļas karā zaudēja 18 kritušos, 46 ievainotos un 11 bez vēsts pazudušos.

Vācu militārā izlūkošana (*Abwehr*) cīnās pret Poliju iesaistīja arī speciāli sagatavotas neregulāras daļas, kuru vidū bija 4 000 pirms kara Slovākijā apmācītu ukraiņu nacionālistu no vienības „Austrumgalīcija” (*Ostgalizien*).

Kā norādījis krievu vēsturnieks A. Širokorads, 1939. gada septembrī vērsties pret Poliju ar bruņotu spēku bija gatava arī Lietuva, kura pie tās robežas uzstādīja visas trīs savas divīzijas. Polija tām pretī stādīja divas savas divīzijas. Taču PSRS valdība nevēlējusies, lai Lietuva draudzētos ar Vāciju pret Poliju un pēc attiecīga padomju diplomātiska demarša Lietuvas armija palika savās pozīcijās. Turpretī

amerikāņu vēsturnieks G. Veinbergs uzsvēris, ka Lietuva pati atteicās sekot Vācijas aicinājumam uzbrukt Polijai, jo tad tai būtu jānostājas nacistu pusē, kuri nesen tai bija atņēmuši Klaipēdu, pret Lielbritāniju un Franciju. Domājams, ka Lietuvas valdība nebija noskaņota riskēt ar iespējamo valsts ieraušānu karā un karaspēku pierobežā koncentrēja savas drošības intereses, nevis lai līdzīgi Polijai 1938. gada oktobrī mēģinātu gūt labumu no Eiropas pārdales.

10. septembrī Vācijas armija bija ieņēmusi ap 40 % no poļu apdzīvotās teritorijas un gandrīz visus galvenos ekonomiskos centrus. Jau 1939. gada septembra pirmajās dienās Ā. Hitlers lika izsaukt no armijas pazīstamo juristu, kurš vēl pirms Ā. Hitlera nākšanas pie varas bija uzstājies daudzos tiesas procesos, aizstāvot nacistus (vairāk nekā 40 procesos aizstāvēja arī personīgi Ā. Hitleru), vēlāk pildījis dažādus, arī impērijas ministra bez portfeļa, pienākumus, H. Franku un iecēla viņu par civilās administrācijas priekšnieku pie vērmahta virspavēlnieka Polijā.

Tomēr 10. septembrī poļu armijas „*Poznań*” un „*Pomorze*” ģenerāļa T. Kutšebas vadībā uzsāka kontruzbrukumu pie Bzuras upes. Tā sākums bija sekmīgs. Vāciešu pārsteigums un poļu skaitliskais pārsvars nesa poļiem panākumus pirmajā kaujas fāzē. Taču jau 12. septembrī vācieši atkal pārgāja uzbrukumā, aplencot poļus. Tikai nelielai poļu armijas daļai izdevās izlauzties no aplenkuma, lai pievienotos Varšavas un Modlinas cietokšņa (*Twierdza Modlin*) aizstāvjiem. Pēdējās poļu armijas paliekas pie Bzuras padevās vai tika sagūstītas līdz 19. septembrim.

12. septembrī vācu motorizētās daļas tuvojās Ļvovai. 14. septembrī noslēdzās Varšavas aplenkums. 14. septembrī arī sākās kaujas par Brestas cietoksni, kurš tika ieņemts 17. septembrī. 16. septembrī vācu armijas daļas, kuras uzbruka no ziemeļiem un dienvidiem, sastapās pie Bugas un tā ielenca lielāko daļu Polijas armijas. 18. septembrī tika ieņemta Ļubļina.

Tur, kur poļu varas iestādes bija aizbēgušas un nebija pat kaut kādas pagaidu varas, izveidojās īslaicīgs varas vakuums, kura laikā notika laupīšanas, uzbrukumi mierīgajiem iedzīvotājiem. Pie tam ne vienmēr trūkcietēji uzbruka turīgajiem. Šos notikumus pārdzīvojušie ebreji varēja stāstīt, kā viņu veikaliņus izlaupīja poļu kaimiņi, pirms vēl vācieši bija pārņēmuši kontroli pār konkrēto apdzīvoto vietu. Šīs laupīšanas faktiski visur turpināja vācu karavīri un policisti. Tā kā dažviet pirms vācu ienākšanas tika atvērtas cietumu durvis, blakus dezertējušajiem karavīriem pa zemi klīda arī kriminālas bandas, kuras tāpat savtīgos nolūkos izmantoja labvēlīgos apstākļus.

Jau 16. septembrī Polija faktiski karu bija zaudējusi, lielākā daļa Rietumu un Centrālās Polijas atradās vācu rokās, ceļi bija pārpildīti ar bēgļu straumēm, gaisa telpu gandrīz pilnībā kontrolēja vācu aviācija, Polijas karaspēkā un sabiedrībā valdīja pilnīgs haoss un neizpratne. Kā secināja V. Čērčils, divu nedēļu laikā Polijas armija kā organizēts spēks faktiski beidza pastāvēt. Tomēr Austrumpolijā un apgabalā starp Vislu un Bugu vēl cīnījās apmēram 25 poļu divīzijas – apmēram puse no sākotnējās Polijas armijas, pārpalikušie spēki, arī ielenktā un nežēlīgi bombardētā galvaspilsēta, turpināja izrādīt pretestību.

Pēc jau iepriekš citētā anonīmā krievu emigranta atmiņām par kara sākumu „Polijas avīzēs parādījās bravurīgi ziņojumi ar virsrakstiem „Poļu aviācija virs Berlīnes”, „Britu flote pie Dancigas”, „Angļu-franču spēku desants Austrumprūsijā”, „Poļu kavalērija uzvaroši virzās uz Kēnigsbergu”, „Zigfrīda līnija pārrauta, ceļš uz Berlīni atvērts”. Taču pēc dažām dienām noliņa auksta ūdens šaltis. Darbojās taču radio, klausoties kuru bez abu pušu neizbēgamajiem pārspilējumiem no neitrālajām raidstacijām varēja uzzināt patiesību, pienāca arī Rīgas avīzes. Dzīves īstenība lika sevi manīt. Taču līdz pat pēdējām dienām poļi neļāvās grūtsirdībai. [Avīzēs bija redzami virsraksti] „Stratēģisks manevrs. Vācieši lamātās.” „Vācieši tiks iedzīti Vislā”, „Vācu tanki iestrēgst poļu ceļos”, „Visla – poļu Mažino līnija”. “

Par kara norisi ierindas virsnieka acīm ļauj spriest Polijas armijas rotmistra (kavalērijas kapteiņa) J. Kļimkovska atmiņas, uzrakstītas 1945.–1947. gadā. Autors stāsta, kā viņš kara sākumā no savas brigādes tika nosūtīts uz Lodzu

pēc pavēlēm, jo sakaru ar armijas štābu nebija. 4. septembrī pulksten 3-jos dienā viņš ieradās Lodzā. Ap ģenerāļa J. Rummela komandētās armijas štābu nebija nekādas sardzes un patruļu. Kāda ienaidnieka patruļa vai ukraiņu nacionālistu vai vietējo vāciešu vienība varēja saņemt gūstā armijas pavēlniecību, sagrābt operatīvos plānus un pavēles un neviens tam nevarētu pretoties. Nekādas pavēles J. Kļimkovskis štābā nesaņēma, tikai solījumu tās nosūtīt brigādei tad, kad armijas štābs būs saņēmis instrukcijas no virspavēlniecības. Taču pavēles nepienāca arī turpmāk, brigāde paātrinātā tempā uzsāka atkāpšanos, neizrādot nekādu iniciatīvu ierīkot slēpņus vai kā citādi mēģināt aizkavēt ienaidnieka virzību Polijas teritorijā. Autors raksta: „Nepieļaut sevi apsteigt, ielenkt – tā bija kaut kāda mānija, kaut kāda psihoze, kura aptvēra mūsu komandieru prātus un dvēseles un aizsedza visu. Vārdu sakot, notika sacensība ar vācu bruņutanku daļām – kas ātrāk nonāks līdz Varšavai – viņi vai mēs. Neviens nedomāja par to, lai aizturētu ienaidnieku kaut uz dažām stundām, ja ne uz vairākām dienām vai ilgāk.” Pēc divām ne visai smagu kauju dienām un pēc vairākām dienām marša bez kaujām un pat bez saskarsmes ar pretinieku komandiera neprasmes dēļ no brigādes kaujas sastāva, kā raksta autors, „gandrīz nekas nepalika pāri”. 12. septembrī pārpalikušie brigādes spēki saņēma pavēli nosegt t.s. ģenerāļa V. Andersa grupas, kura līdz galam tā arī netika saformēta, aizmuguri, kamēr tā dos triecienu Mazoveckas Minskai (*Mińsk Mazowiecki*). Trieciens neizdevās (sākotnēji vācu karaspēku izdevās atstumt no pilsētas, taču viņu pretuzbrukums iznīcināja visus poļu panākumus) un brigāde pa ceļiem, kuros valdīja pilnīgs haoss, atkāpās uz Ļublinu. Pilsēta tika sasniegta 13. septembra vakarā, taču 14. septembrī izplatījās ziņa, ka karaspēkam tā jāatstāj, civilās un militārās varas iestādes to jau bija izdarījušas. Evakuācijas vispārējais virziens bija uz dienvidiem, Ungārijas un Rumānijas robežu, kur it kā notikšot karaspēka koncentrācija. 15. septembra pēcpusdienā brigādes atliekas sasniedza Vlodavas (poļu *Włodawa*, ukraiņu *Володава*) pilsētu. „Karavīru šeit bija kā skudru un nekārtība valdīja vēl lielāka, nekā kur citur. Neviens nekomandēja, nedeļa pavēlēs, nepārzināja situāciju. Neviens nezināja, ko darīt tālāk, un, galvenais, kas bija pats briesmīgākais, neviens necentās pārvaldīt stāvokli uz vietas.” Tālāk armijas daļas virzījās uz dienvidiem, līdz 21. septembrī nonāca Zamostjes (poļu *Zamość*, ukraiņu *Замостя*) pilsētas apkaimē. „Anderss pavēlēja pamest visus vezumus, visu, kas varēja kavēt mūsu daļas, pat lauku virtuves un vezumus ar munīciju. Kareivjiem bija jāņem līdzī tikai tas, ko varēja aiznest viņš pats vai viņa zirgs. Tādējādi tika iecerēts saīsināt kolonas garumu un atvieglot pāreju pār robežu. Kaut kāda trula sāpe mūs nomāca no šiem rīkojumiem. Bija pilnīgi skaidrs, ka nekas netika gatavots cīņai pret vāciešiem. Nekādas ziņas mēs nesaņēmām un nezinājām, kas notiek apkārt mums.” Citētās rindas bija tapušas pēc kara vēl nenorimušo emociju iespaidā, taču neievērot notikumu dalībnieka liecību nevar.

Kaujas par Varšavu sākās 8. septembrī, kad ap pulksten 17. pirmās vācu daļas ielauzās pilsētā, bet tika atvairītas. Trieciena mēģinājumi tika atkārtoti 9. un 10. septembrī. 12. septembrī, novērtējusi pretošanos, vācu pavēlniecība atteicās ieņemt pilsētu triecienā. Taču jau 7. septembrī Polijas virspavēlniecība propagandas daļas vadītājs bija izdevis aicinājumu galvaspilsētas iedzīvotājiem, kuri vēlas ar ieročiem rokās karot pret iebrucējiem, pamest Varšavu, evakuēties uz Vislas austrumu krastu, tur iestāties Polijas armijas daļās. Rezultātā daudzi brīvprātīgie pameta Varšavu, tā novājinot tās spēkus. Ģenerālis V. Anderss, kurš 11. un 12. septembrī bija Varšavā, savās atmiņās rakstīja: „Milzīgs sajukums radās iedzīvotājiem doto pretrunīgo pavēļu dēļ. Dažas proklamācijas ieteica visiem, kas spējīgi nest ieročus, pilsētu atstāt, kamēr citas deva gluži pretējus rīkojumus.” 14. septembrī Polijas galvaspilsēta tika pilnībā ielenkta. 22. septembrī sākās uzbrukums Varšavai, plaši izmantojot aviāciju, uzlidojumos piedalījās pāri par 1 100 lidmašīnu, noņemot 5 818 tonnu bumbu. Kaujas par pilsētu norisa līdz 28. septembrim, kad poļu pavēlniecība bija spiesta parakstīt kapitulācijas aktu.

Pēc angļu publicista L. Deitona ziņām 30 vācu transportlidmašīnu Ju-52, lidojot pāri pilsētai, no kravas lūkām izmeta uz to degbumbas, radot lielus postījumus. Savukārt angļu vēsturnieks M. Gilberts stāsta par pilsētas iedzīvotāju smago stāvokli ar pārtiku (kad bumbas sprādzienā uz pilsētas ielas tika nogalināts zirgs, jau pēc stundas no tā bija palikuši tikai kauli), par lielo ievainoto skaitu (no 140 000 poļu karavīru 36 000 bijuši ievainoti), par vācu karaspēka vilcināšanos ieiet pilsētā (tajā nebija elektrības, ūdens) pēc tās kapitulācijas, jo tas nevēlējās uzņemties atbildību par ievainotajiem un civiliedzīvotājiem. Šajā laikā daudzi nomira. 1. oktobrī pirms ieiešanas pilsētā vācieši

pieprasīja 12 ķīlniekus – 10 kristiešus un 2 jūdus, lai nodrošinātos, ka uz vācu karavīriem netiks šauts. Reizē viņi ieveda Varšavā arī kara lauka virtuves, no kurām dalīja viru iedzīvotājiem, taču, kad šis process tika nofilmēts, virtuves tika aizvestas.

Zīmīgi notikumi risinājās Polijas armijas aizmugurē. Jau no 1939. gada sākumu, kad saspringa **attiecības** starp Vācijas un Polijas valstīm, tās saasinājās arī **starp poļu un vācu tautības iedzīvotājiem Polijā**. Vācu mazākuma stāvoklis Polijā 1939. gada septembra sākumā bija mokošs. Sakarā ar kara draudiem vācu mazākumu poļi uzlūkoja ar arvien lielākām aizdomām. Vietējos vāciešos viņi saskatīja potenciālus spiegos un diversantus. Tas, ka nacisti centās izmantot Polijas etniskos vāciešus saviem mērķiem, deva aizdomām zināmu pamatu. Taču, kā vērtējis mūsdienu vācu zinātnieks J. Bolers, fanatizētu vācu nacionālistu – „brīvības cīnītāju” vietējo etnisko vāciešu (*Volksdeutsche*) vidū bija tikai apmēram 1 %. Taču 1939. gada vasarā daudzi poļi boikotēja vāciešiem piederošos veikalus, traucēja viņu pasākumus, uzbruka viņu organizāciju mītnēm. Tāpēc strauji pieauga poļu un vācu sadursmes. Protams, poļu masu rīcība bija daudz iedarbīgāka, jo preses cenzūru, uzraudzību, arestus varas iestādes vērsa galvenokārt pret vāciešiem. Pirmoreiz pēc 20 gadiem daudzi Polijas vācieši atkal bija gatavi pagriezt savai mītnes zemei muguru un pāri robežai devās uz Vāciju. Taču katrs pieaudzis bēglis poļu acīs bija potenciāls vācu militāristu informants un tāpēc spiediens uz Polijā palikušajiem vāciešiem vēl vairāk pieauga. Polijas Ārlietu ministrijā 1939. gadā vairākus mēnešus ar lielām bažām vēroja notikumu attīstību nacionālo attiecību jomā, jo dažu etnisko vāciešu (*volksdeutsche* jeb „vācťautiešu”) dalība pret Poliju virzītos pasākumos varēja izraisīt poļu asu vērsanos pret visu vācu mazākumu. Septembra sākuma notikumi šīs bažas apstiprināja.

Polijai piederošajā Silēzijas daļā no 1,4 miljoniem iedzīvotāju ap 160 000 bija vācieši. Apmēram 1/3 iedzīvotāju bija gan vācu, gan poļu saknes, viņi runāja abās valodās un vairāk vai mazāk jutās saistīti ar abām valstīm. Šie cilvēki izjuta lielu rūgtumu, noraugoties kā politiķi, ierēdņi, no kuriem daudzi bija no Polijas vidienes pārcēlušies uz robežapgabalu, lai šeit „stiprinātu poliskos elementus”, karam sākoties, kā pirmie pakoja mantas un bēga no Silēzijas. Vietējie poļu iedzīvotāji caur asarām ironizēja: „Skatieties, kā viņi mūs pamet nelaimē! Ar pāris koferiem viņi pie mums atbrauca, un tagad viņi bēg ar līdz malām piekrautām kravas automašīnām!”

Regulāro poļu karaspēku, apvienotu operāciju grupā „Silēzija” (*Grupa Operacyjna „Śląsk”*), atbalstīja neregulārie poļu „Brīvprātīgo sacēlušos nodaļu” (*Ochotnicze Oddziały Powstańcze*) formējumi. Kad karaspēkam draudēja aplenkums, maršals E. Ridzs-Smigļijs 2. septembrī deva pavēli atkāpties no industriālā apgabala. Brīvprātīgo vienības atpalika, jo tās šī pavēle nenasniedza vai to dalībnieki nolēma pašu spēkiem aizstāvēt dzimteni. Iznāca tā, ka 3. septembrī pie Katovices šīs poļu brīvprātīgo vienības sastapās ne tikai ar vācu regulāro karaspēku, bet arī ar vācu izlūkdieneista no Silēzijas vācu mazākuma veidotajām vienībām (*Freikorpskämpfern*). Ar to šeit var runāt par pilsoņu kara elementiem. Par pašu cīņu norisi ir saglabājušās pretrunīgas ziņas, tāpēc poļu pētnieki, cenšoties noskaidrot patiesību, ir izteikuši atšķirīgus viedokļus. Īpaši strīdīga ir epizode par Katovices izpletņu lekšanas torņa izmantošanu cīņai pret vācu iebrucējiem, kaut arī masu apziņā tā ir kļuvusi par leģendu, poļu brīvprātīgo varonības simbolu.

1939. gada septembrī Polijā nebija partizānu kara pret vācu karaspēku, kaut vācu karaspēka daļu ziņojumos it kā šāda kara gadījumi minēti visai bieži. Ja šie ziņojumi atbilstu patiesībai, tūkstosiem poļu iedzīvotāju ar ieročiem rokās vajadzētu kļīst pa vācu ieņemto teritoriju. Taču nedz karaspēka, nedz vēlāk ieradušās vācu policijas ziņojumos nav minēts neviens uz vietas ar ieroci rokās notverts civiliedzīvotājs. Minētā Augšsilēzijas un Katovices ieņemšana ir izņēmums, jo tur pret vērmahtu cīnījās arī poļu brīvprātīgo formējumi.

Kā ir izpētījuši vācu vēsturnieki, vācu karavīri pirms kara sākuma tika brīdināti, ka, ieejot Polijas teritorijā, uz viņiem jebkurā brīdī var tikt vērsti civilapģērbos tērptu teroristu uzbrukumi. Tāpēc nenākas brīnīties, ka nepieredzējušo karavīru vidū valdīja nervozitāte. Kad kaut kur pēkšņi atskanēja šāvienu, tie tikta uztverti kā uz konkrēto vienību raidīti, karavīri bija gatavi atbildēt draudiem, apšaudot jebko, kas likās aizdomīgs. Visu piecu Polijā iebrukušo vācu armiju darbības rajonos štābiem ienāca ziņojumi par šādiem „uzbrukumiem”. Patiesībā iebrucēji apšaudīja nevis reālus partizānus, bet savu iedomu tēlus. Bija gan arī karavīri, kuri šādā šaudīšanā saskatīja savu biedru pieredzes trūkumu, nevis par to piedēvēja vainu vietējiem iedzīvotājiem. Piemēram, kāda vācu 30. kājnieku divīzijas karavīra stāsts liecināja: „Bieži apmešanās vietās īpaši ar tumsas iestāšanos sākās mežonīga šaudīšanās [...] Tā lielākoties bija izskaidrojama ar savu vienību nervozitāti. Pēc tūlīt izskanējušām pavēlēm izlādēt ieročus šaušana ātri beidzās. Vai šāva vietējie iedzīvotāji, neviens pārliecinoties nevarēja konstatēt.” „Partizānu” psihozes esamību labi apzinājās vācu ģenerāļi. Artilērijas ģenerālis V.f. Reihena, kurš Polijas karagājiena laikā komandēja 10. armiju, sev padoto korpusu komandieriem rakstīja: „Armijas daļu nervozitāte par šaudīšanos aiz muguras palikušajā apkārtnē ir jālikvidē. To bieži izraisām mēs paši. Atsevišķi īstenu partizānu uzbrukumi nedrīkst vest pie tā, ka visa daļa pie vismazākā iegansta uzsāk nekārtīgu šaudīšanos. Māju dedzināšana kā atriebības pasākums ir aizliegta.”

Panikas izraisītie šāvienu nereti ķēra arī savējos, kas vēl vairāk pastiprināja bailes no neredzamajiem „partizāniem”, kā arī radīja vēlmi atriebties vietējiem iedzīvotājiem par saviem ievainotajiem vai pat nogalinātajiem biedriem. Uz tikai pašu vācu karavīru fantāzijā eksistējošo „partizānu karu” tika atbildēts ar tūkstošu vietējo poļu un īpaši ebreju civiliedzīvotāju nošaušanu. Šādas izrēķināšanās ar nevainīgiem civiliedzīvotājiem notika paša vērmahta spēkiem, negaidot speciālo „tīrīšanas” vienību (*Einsatzgruppen*) ierašanos. Pat kādas šīs vienības vadība uz Berlīni ziņoja: „Kaut ir fakts, ka vācu vienībām uzbruka civilisti, taču gala rezultātā vairs nevar noskaidrot, kurš uz kuru šāva.”

Vērmahta pavēlniecība arī ienesa savu devumu izrēķināšanās gaitā ar iedomātajiem civilteroristiem. 1939. gada 12. septembrī Vācijas Ģenerālštāba pulkvedis E. Vāgners izdeva „Rīkojumu par ieroču piederēšanu” (*Verordnung über Waffenbesitz*), ar kuru okupētajos apgabalos uz rietumiem no Vislas vidusteces, un uz ziemeļiem no Narevas, kur vairs nenorisa cīņas, jebkuru ieroču atrašanās vietējo iedzīvotāju rokās tika pasludināta par sodāmu. Taču minētajā apkārtnē sakarā ar vācu straujo virzīšanos uz priekšu aiz frontes līnijas bija palikuši tūkstoši poļu karavīru. Ar „Rīkojumu par ieroču piederēšanu” viņi visi tika pasludināti par partizāniem. Pēc sadursmēm ar šādām poļu karavīru grupām, neraugoties uz to, ka viņi nēsāja uniformu, sagūstītie šo grupu karavīri tika nošauti kā partizāni.

Diemžēl jārunā arī par pretēju procesu: poļu represijām pret vācu tautības Polijas pilsoņiem. Vāciešu bieži apdzīvotajos Polijas apgabalos Pomerānijā un Poznaņā Polijas varas iestādes veica viņu masu arestus, priekšroku dodot izglītotās pilsonības pārstāvjiem.

Jau 1939. gada 30. augustā, vēl pirms Otrā pasaules kara izraisīšanās Polijā sākās „neuzticamo elementu” aresti. Berezas-Kartuskas nometnē un cietumos ievietoja no 1,5 līdz 2 tūkstošiem vāciešu, tai skaitā ap 500 sieviešu, no 2 līdz 3 tūkstošiem ukraiņu organizāciju biedru u.c. Aresti turpinājās arī karam sākoties. Transporta infrastruktūrai vācu uzbrukuma rezultātā sabrūkot, arestētie 10 000 līdz 15 000 cilvēku kājām tika dzīti austrumu virzienā. Apsargi par mazāko nepaklausību draudēja šaut. Ejot caur apdzīvotajām vietām deportējamajiem nācās dzirdēt sev domātas poļu lamas, draudus un dažkārt saņemt arī sitienus. Tādā veidā vietējie vācieši varēja konstatēt, ka poļu varas iestādes ir

iecerējušas radīt viņiem tādas grūtības, lai pēc iespējas lielāks skaits neizdzīvotu. Domājams gan, ka poļu iestādes vispirms bija norūpējušās, lai pēc iespējas ātrāk un pēc iespējas lielāks skaits vācu izcelsmes pilsoņu, kuri tika uzskatīti par potenciāliem ienaidniekiem, tiktu nogādāti austrumos, tālāk no frontes līnijas, kur no viņiem nedraudētu briesmas. Taču par pienācīgu vācu tautības Polijas pilsoņu aizsardzību varas iestādes nebija parūpējušās. Deportējamie vienīgi cerēja, ka tos paglābs uzbrūkošais vācu karaspēks. Pie Lovičas (*Łowicz*) pilsētas viņi tik tiešām sagaidīja atbrīvošanu. Tie vācieši, kuri varēja palikt savās dzīves vietās, līdz vācu armijas daļu atnākšanai dzīvoja pastāvīgās bailēs no laupīšanām un vardarbības.

Pamatu poļu neuzticībai vietējiem vāciešiem radīja mazas to vāciešu daļas rīcība, kura gatavoja ieroču noliktavas, uzbrukumus Polijas iestādēm pirmskara dienās, kā arī iesaistījās paramilitārās formācijās, kuras piedalījās cīņās jau kara laikā. Mūsdienu poļu vēsturnieku uz drošības iestāžu dokumentu pamata veiktie pētījumi rāda, ka Otrā kara priekšvakarā, tā laikā un arī pēc tā bieži izvirzītie pārmetumi vācu mazākumam Polijā par spiegošanu Vācijas labā un sabotāžu lielākoties bija bez pamata. Daudzi vācieši sakarā ar 1939. gada vasarā izraisīto kara psihozi īpaši centās sevi parādīt kā lojālus Polijas pilsoņus. Piemēram, viņu devums bija neproporcionāli liels ziedojumos Polijas Nacionālās aizsardzības fondam. Taču, neraugoties uz to, Polijā sākās vācu mazākumam piederīgo, īpaši vadošo personu, aresti, pret tiem vērsti ekscesi, kuri noveda pie vairāku tūkstošu vāciešu nāves. Polijas valdības pasākumi, vērsti uz valsts aizsardzību pret tās ienaidniekiem, lielākoties skāra pilnīgi nevainīgus cilvēkus un starp tiem arī tādus, no kuru puses nekādi draudi neizrietēja, – bērnus, sievietes, sirmgalvjus. Kara pirmo dienu haoss veicināja cietsirdību pret deportētajiem, tie kļuva par poļu nacionālistu dusmu izvirzītā mērķi. Uzraudzības no augšas trūkums ļāva par dzīvības un nāves jautājuma izšķirējiem kļūt tam nesagatavotiem apcietināto konvojētajiem, kuru acīs viņu apsardzībai uzticēto, nometnēs ieslodzīt paredzēto Polijas vāciešu dzīvībām nebija nekādas vērtības. Ar to ekscesi bija jau iepriekš programmēti, kaut arī no Polijas valdības puses tieši neizsaukti. Liela daļa līdzatbildības par vācu civiliedzīvotāju upuriem bija jāuzņemas arī tām Vācijas iestādēm, kuras, izmantojot dažus tūkstošus „vācietiešu” saviem mērķiem, apdraudēja visu vācu nacionālo mazākumu Polijā.

Vispazīstamākais un vienlaikus poļu un vācu vēstures literatūrā visplašāk diskutējamais gadījums notika 1939. gada 3. septembrī Bidgoščā (*Bromberg*), ko vācieši vēlāk nosauca par „**Brombergas asins svētdienu**” (*Bromberger Blutsonntag*). Pilsēta pēc Pirmā pasaules kara atradās Polijas teritorijā. Divos starpkaru gadu desmitos iedzīvotāju etniskais sastāvs izmainījās drastiski. 1919. gadā vācieši sastādīja 80 % iedzīvotāju, bet 1939. gadā tikai 6,4 % – nedaudz mazāk nekā 10 000, bija vācieši. Tomēr Bidgošča joprojām palika nozīmīgs vācu mazākuma kulturāls un politisks centrs, tur darbojās daudzas tā organizācijas. Vēl 30. gados vietējo poļu un vāciešu vidū valdīja diezgan labas kaimiņu attiecības. Stāvoklis mainījās, nacionālais sasprindzinājums pieauga, tuvojoties karam. Jau iepriekšējā nodaļā rakstīts par vācu un poļu iedzīvotāju sadursmēm 1939. gada martā. Karam sākoties, pilsētā tika apcietināti simti par aizdomīgiem uzskatīti vācu mazākuma pārstāvji un 2. septembrī kājām viņi tika konvojēti uz valsts iekšieni. Šīs dienas vakarā vācu armijas daļas atradās jau 15 km attālumā no pilsētas. Savukārt tā kļuva par sava veida adatas aci, caur kuru pie robežas sakautās poļu daļas plūda uz aizmuguri. 3. septembra rītā, ap pulksten 10-iem vairākās vietās pilsētā bija dzirdami šāvienu, kuri izraisīja paniku atējošajās poļu daļās. Tad „atbildot” uz vācu diversantu darbību, kuri it kā bija šāvuši uz poļu armijas daļām, karavīri ielauzās vācu mazākumam piederošajās ēkās, meklējot ieročus un uz vietas izrēķinoties ar to īpašniekiem vai vienkārši tur dzīvojošajiem vāciešiem. Līdz 4. septembrim tika nogalināti, pēc dažu mūsdienu vācu vēsturnieku domām,

mazākais, trīs simti vāciešu pilsētā un tikpat pilsētas apkārtnē. Citi vācu vēsturnieki vērtē, ka Brombergā vien vācu civiliedzīvotāju upuru skaits sniedzās no 1 200 līdz 1 500. Polijas vēsturi pētījušais latviešu vēsturnieks Ē. Jēkabsons uzskata, ka kara pirmajās dienās, atbēdzoties par šķietamu vai reālu dalību pret poļu karaspēku vērstā Vācijas diversantu darbībā, poļi nogalināja apmēram 300 vietējos vācu iedzīvotājus, savukārt vācu karaspēks uzreiz pēc ienākšanas – 300–400 vietējos poļu civiliedzīvotājus, bet turpmākajos mēnešos tika nogalināti vēl 5 000 pilsētas poļu iedzīvotāju.

No poļu „atbēdzējiem” cieta arī daži poļu tautības iedzīvotāji. Piemiņas vērts ir vietējais poļu iedzīvotājs B. Pulkovskis, kurš centās apstādināt vardarbības plūdus, nostājās no savām mājām izrauto vācu kaimiņu priekšā un reizē ar viņiem tika nogalināts. Izdzīvojušie Bidgoščas vācu pārstāvji pēc kara apzvērēja savu nevainību.

Polijas Tautas republikā par notikumiem Bidgoščā runāja kā par „vācu diversiju” un uzsvēra pēc tam, jau no 5. septembra, notikušo vācu izrēķināšanos ar pilsētas poļu iedzīvotājiem, kad arī dažu dienu laikā tika nogalināti vairāki simti cilvēku. Pēc oficiālām poļu ziņām iekšējās sadursmēs septembrī esot nogalināti 238 poļu karavīri un 223 vācu „piektās kolonas” piederīgie.

Poļu vēsturnieks K. Pospesalskis, pamatojoties uz dokumentālajiem materiāliem, ko pēc kara apkopoja Izmeklēšanas komisija par hitleriešu noziegumiem Polijā, nonāca pie secinājuma, ka 1939. gadā kopumā par upuriem kļuva aptuveni 2 000 vācu minoritātes pārstāvji. Taču, vācu pētnieki, izpētot materiālus par minētajiem notikumiem, dod citus vērtējumus. Piemēram, vācu vēsturnieka K. Jansena dati liecina, ka septembra kampaņas laikā Polijā gāja bojā ap 4 000 vietējo vācu tautības civiliedzīvotāju (daži izdevumi šo skaitli paaugstina līdz 5–7 tūkstošiem).

Ar nacisma attaisnošanas mēģinājumiem skandalozi slavenais vācu vēsturnieks E. Nolte pat rakstīja, ka Otrais pasaules karš sācies ar poļu genocīdu pret vāciešiem, un, ja karš turpinātos ilgāk par trim nedēļām, tad diez vai kāds vācietis Polijā izdzīvotu.

1989. gadā vācu žurnālists G. Šauberts pirmais no vācu autoriem atzina, ka, iespējams, tik tiešām visa pamatā ir bijis vācu diversijas akts. Mūsdienās poļu vēsturnieku vairākums uzskata, ka provokācija vai nu no vācu mazākuma vai no Vācijas aģentu puses ir notikusi.

Tomēr 2003. gadā Bidgoščas akadēmijas Vēstures institūta direktors V. Jastržembskis, kurš agrāk aizstāvēja tradicionālos poļu vēsturnieku uzskatus, tos mainīja un paziņoja, ka nekādas vācu diversijas nav bijis, bet poļu karavīriem vienkārši „neizturēja nervi” un viņi savas dusmas izgāza uz nevainīgiem civiliedzīvotājiem. Par to V. Jastržembski asi kritizēja daži citi poļu vēsturnieki, kuri nevēlējās revidēt agrākos priekšstatus. V. Jastržembskis tika atcelts no Vēstures institūta direktora amata. 2004. gadā Polijas Nacionālās atmiņas institūts (*Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*) vēlreiz veica starp 3. un 5. septembri Brombergā notikušā izmeklēšanu. Kā atzīmējis jau minētais vācu vēsturnieks J. Bolers, tajā liels uzsvars tika likts uz poļu armijas ziņojumiem un karavīru izteicieniem, kas runāja par it kā Brombergā redzētajiem vācu partizāniem. Taču ar šādu dokumentu palīdzību vācu „piektās kolonas” darbību nevar nedz pierādīt, nedz arī noraidīt. Brombergā dzimušais vācu pētnieks H. Rasmuss ir sastādījis pilsētā dzīvojušo un nogalināto vāciešu sarakstu. Tajā iekļauti 358 personu, tai skaitā 39 sieviešu un 55 sirmgalvju, vārdi. Kaut dažiem poļu vēsturniekiem vēl joprojām gribētos iztēlot, ka notikumi Bidgoščā bija vācu diversantu izprovocēti, H. Rasmuss ir norādījis, ka šādi mēģinājumi neiztur nekādu kritiku, runāšana par vācu diversijām ir kas līdzīgs vācu leģendai par Vācijas sakāvi Pirmajā pasaules kara „dunča dūriena [ko it kā veica revolucionāri] mugurā” rezultātā. Kā konstatējis vācu vēsturnieks G. Rode, nav pierādījumu vācu mazākuma naidīgai rīcībai pret Polijas valsti 1939. gada septembrī. Pat tie poļu vēsturnieki, kuri, uzskata, ka vācu „piektā kolona” eksistēja, var atsaukties vienīgi uz Vācijas abvēra (bruņoto spēku izlūkdienesta) plāniem, bet nevis to īstenošanas rezultātiem.

Aculiecinieku liecības nedod skaidru atbildi uz jautājumu, bija vai nebija Bidgoščā jel kāds objektīvs pamats poļu vardarbībai. Nav arī pierādīts, ka tā bija plānota diversija vai vācu priekšējo izlūku izraisīta apšaušana. Neapstrīdams ir tas, ka pilsētas tuvumā jau atradās vācu armija, šādos apstākļos dažu „vācietiešu” šaušanai uz atejošajiem poļu karavīriem nebūtu nekādas militāras nozīmes un tā varētu tikai apdraudēt mierīgos vācu tautības civiliedzīvotājus. Ja šāva iesūtīti diversanti, tad pret tiem arī bija jācīnās. Un pat ja daži no vietējiem vāciešiem būtu piedalījušies provokācijā, tas poļu karavīriem nedeva nekādas tiesības izrēķināties ar simtiem nevainīgo. Jākonstatē, ka šai gadījumā Polijas puses karotāji izdarīja kara noziegumu. (Tomēr poļu mācību grāmatās Bidgoščas pilsētas „aizsardzības grupas” darbība tiek pasniegta kā „lielisks” Tēvzemes mīlestības piemērs.)

Ā. Hitlers jau pirms uzbrukuma Polijai rēķinājās ar šādu notikumu attīstību. Jau 1939. gada 19. jūnijā Vācijas Ārlietu ministra biroja padomnieks P. Kleists sarunā ar kādu vācu žurnālistu stāstīja: „Diemžēl, mums jācīnās ar lieliem vāciešiem, kuri dzīvo Polijā, zaudējumiem. Nesēn Hitlers paziņoja, ka par katru nogalinātu vācieti viņš pavēlēs nošaut simt poļus. Sekojoši, ja poļi sarīkos vāciešu izkaušanu, viņi tiks pakļauti pašām nesaudzīgākajām atbildes represijām”.

Polijas vāciešu upuriem bija jādod „attaisnojums” firera iecerētajām etniskajām tīrīšanām. Jau 1939. gada 22. augustā augstāko armijas komandieru sanāksmē Ā. Hitlers starp citu paziņoja: „Es izdevu pavēli un likšu nošaut katru, kurš kaut ar vārdu iebildīs pret principu, ka kara mērķis ir nevis kādas noteiktas līnijas sasniegšana, bet ienaidnieka fiziska iznīcināšana. Tāpēc esmu sagatavojis – pagaidām tikai Austrumiem – savas „mironģalvas” vienības un devis tām pavēli bez līdzcietības un žēlsirdības sūtīt nāvē visus vīriešus, sievietes un bērnus, kam ir poļu izcelsme un kas runā poliski. Tikai tādā veidā mēs iegūsim mums vajadzīgo dzīves telpu...”

Mūsdienu poļu vēsturnieks un politologs J. Krols ir norādījis, ka H. Himlera pavēle par „poļu sacēlušos” un „partizānu” iznīcināšanu tika izdota jau 3. septembrī, pirms izplatījās ziņas par izrēķināšanos ar vācu civiliedzīvotājiem Brombergā (3./4. septembrī). Taču pavēle attiecās tikai uz vērmahta aizmugurē, nevis frontē esošajām vienībām. Tā rāda, ka nebūt ne „Brombergas asinssvētdiena” izraisīja vācu teroru pret poļiem.

1939. gada novembrī sastādītā Vācijas Ārlietu ministrija dokumentā „Poļu zvērības pret vācietiešiem Polijā” („*Die polnischen Grauelthaten an den Volksdeutschen in Polen*”) rakstīja par 5 437 „stingri pierādītām slepkavībām”. Taču šis vācu tautības upuru skaits Polijas iedzīvotāju vidū vērtējams kā pārspīlēts. To vidū bija ieskaitīti arī Polijas armijā mobilizētie un kritušie. Tai pašā gadā iznākušajā tā otrajā izdevumā upuru skaits jau bija pieaudzis uz „vairāk nekā 58 tūkstošiem”. Pēc Ā. Hitlera norādījuma 1940. gada februārī tika runāts par 12 875 nogalinātiem un ap 45 000 bez vēsts pazudušiem Polijas vāciešiem. Tas bija tiešs, apzināts viltojums, lai attaisnotu nacistu noziegumus Polijā. Poļu nogalinātie vācieši tika pasludināti par nacionālsociālistiem un kritušiem kareivjiem par tautu (*Volkstum*). Poļu „zvēriskuma” „pierādījums” nacistiem bija vajadzīgs kā pamatojums, lai poļus iztēlotu par zemcilvēkiem (*Untermenschen*) un attaisnotu pašu vācu nacistu veiktās nelikumības – tās vietējo poļu un ebreju civiliedzīvotāju slepkavības, ko veica vācu karavīri, policisti un arī vietējie etniskie vācieši vācu okupācijas pirmajās nedēļās, jo, lūk, esot darbojies likums „aci pret aci”. Jau 1939. gada septembra otrajā pusē mazpilsētas Pšemislā (*Przemyśl*) apkārtnē pie Sanas upes vācu einzatgrupas (*Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*) – Vācijas Drošības policijas un Drošības dienesta speciālās vienības, kuras veica masu slepkavības iebrukuma Polijā laikā 1939. gadā, Balkānu kampaņas 1941. gadā un galvenokārt pret Padomju Savienību vēstā kara (1941–

1945) laikā) apšāva vairākus simtus ebreju. Šī akcija iezīmēja nacistu antisemītiskās politikas jaunu attīstības pakāpi.

Vērmahta Ģenerālštāba pulkvedis E. Vagners 12. septembrī deva rīkojumu deportēt ebrejus pāri Sanas upei uz zonu, kura „Molotova-Ribentropa paktā” bija paredzēta iekļaušanai padomju „ietekmes sfērā”. Taču šai laikā vērmahts vēl bija iesaistīts nopietnās kaujās un rīkojums palika neizpildīts. Priekškarpatos esošā Peremišļa septembra vidū nonāca vācu rokās. No 16. līdz 19. septembrim einzacgrupas pilsētā veica ebreju arestus. Viņus daļēji izveda ar automašīnām, daļēji kājām izdzina dažādās vietās pilsētas tuvumā un nošāva. Šaušana ilga vairākas dienas, precīzs upuru skaits nav zināms. Pilsētā izvietoto vācu armijas daļu komandieri zināja par notiekošo, taču neprotestēja. 19. septembrī 14. armijas pavēlnieks ģenerālis V. Lists izdeva pavēli „pārtraukt pasākumus pret ebrejiem”, kas acīmredzot liecināja, ka arī karavīri bija tādos iesaistīti. 24. septembrī arī Vācijas sauszemes spēku virspavēlnieks V.f. Brauhičs izdeva pavēli, kurā viens no punktiem skanēja: „armijai piederīgajiem ir aizliegta dalība policijas veicamajās eksekūcijās.”

Jāsaka, ka vācu ierindas karavīru vidū, jau sākoties kara gājienam uz Poliju, kopumā valdīja antisemītiski noskaņojumi, arī uzskats: „Kur ir ebrejs, tas ir partizāns”. Viņi bija gatavi pielietot ieročus pret visiem aizdomīgajiem, bet ebreji tiem šķita īpaši aizdomīgi. Tiesa, kad pēc pāris nedēļām kļuva skaidrs, ka nekādas partizānu kustības nav, strauji samazinājās armijas izpildīto „sodu” skaits.

Pēc Otrā pasaules kara vērmahta ģenerāļi savos daudzskaitlīgajos memuāros apgalvoja, ka visas „akcijas” pret ebrejiem esot īstenojušas SS vienības, bet armijas „karavīru mundieris palicis tīrs”. Bet vācu ģenerāļi arī apgalvoja, ka Vācijas uzbrukuma kari esot bijuši „aizsardzības cīņas” (*Abwehrkampf*) pret boļševismu un aziātismu (*Asiatentum*). Aukstā kara gados, kad Vācija bija sadalīta un Rietumvācijas apbruņošana bija Rietumu interesēs, šāda argumentācija Rietumu sabiedrotajos atrada dzirdīgas ausis. VFR veidoto bundesvēru balstīja bijušo vērmahta virsnieku pieredze un autoritāte. Lai to balstītu, bija nepieciešams uzturēt mītu par „sliktajām” SS un „labajām” vērmahta vienībām, rehabilitēt arī kara noziedzniekus. Taču no 20. gadsimta 70. gadiem Rietumu vēsturnieki vairs neatbalsta šo mītu. Ir izauguši pierādījumu kalni arī par vērmahta dziļo iesaisti holokaustā. Leģendu par „tīro” vērmahtu vairs neaizstāv neviens nopietns vēsturnieks.

Arī „vāc autiešu pašaisardzības” dalībnieki dažkārt asistēja einzacgrupu veiktajās civiliedzīvotāju nošaušanās, taču viņu gatavību līdzdarboties nevajadzētu pārspīlēt. Gadījumos, kad poļu uzbrukumi saviem kaimiņiem – vietējiem vāciešiem bija prasījuši upurus (kā Brombergā), tādai līdzdalībai bija emocionāla motivācija. Daļā vācu iedzīvotāju tiešām varēja pamosties atriebības jūtas pret „apspiedējiem” poļiem, ja arī tiešie kaimiņi tiem neko ļaunu nebija izdarījuši. Daļa izdzīvojušo vāciešu vienkārši centās izmantot okupācijas varas atbalstu, lai iedzīvotos uz poļu iedzīvotāju rēķina. Esošos vācu mazākuma izrēķināšanās aktus ar kaimiņiem – poļiem bez atriebības par bijušajiem vai iedomātajiem pāridarījumiem noteica arī atsevišķu indivīdu vēlme iegūt privilēģētu stāvokli „jaunajā kārtībā”. Taču bija arī tādi vietējie vācieši, kuri izpelnījās pārmērus par pārāk tuvām attiecībām ar poļu tautības kaimiņiem. Tie etniskie vācieši, kuri vairījās piedalīties vardarbībā, bija spiesti rēķināties ar agrāko biedru nicinājumu, izslēgšanu no partijas u. tml.

Tā, dažādos Poznaņas novados vietējie nacistiski noskaņotie vācieši pēc poļu armijas daļu atiešanas un pirms vērmahta daļu ierašanas pašaisardzībai dibināja vietējas drošības vienības. Šī „pašaisardzība” nereti pārauga vardarbībā pret poļu kaimiņiem. Jau pirmās kara nedēļas beigās pēc Ā. Hitlera norādījuma vācu mazākuma vienības tika apvienotas centralizētā organizētā „Vāc autiešu pašaisardzībā” (*Volksdeutsche Selbstschutz*). Tās uzdevums bija kopot visus nākotnē SS vienībām noderīgos, kā arī „atriebība par „Brombergas asinssvētdienu” un citiem poļu izlēcieniem pirms vērmahta ierašanās.”

10. septembrī Brombergas tirgus laukumā tika sarīkota poļu masu nošaušana, tādas pat notika arī citās pilsētās, bojā gāja tūkstoši poļu civilistu. Acīmredzot „atriebības” akcijas kļuva nekontrolējamas, tāpēc oficiālās vācu iestādes 1939. gada novembrī pat paziņoja par šo vācu

„pašaizsardzības” vienību atlaišanu, kas gan ievilkās līdz 1940.gada sākumam. Daļā to dalībnieku ieplūda SS un policijas sastāvā. Faktiski minētās etnisko vāciešu paš aizsardzības vienības darbojās kopā ar Vācijas Drošības dienesta (SD) vienībām.

Taču slepkavošanas pieaugums oktobrī un novembrī liecināja nevis par spontāniem atriebības aktiem, bet gan nacistu plānveidīgi īstenotu „nepilnvērtīgo rasu” iznīcināšanas programmu.

Turpretī, kā poļu un vācu vēsturnieki aprēķinājuši, no kara darbības sākuma tikai līdz militārās pārvaldes beigām (27. oktobrī vara okupētajās poļu teritorijās pārgāja vācu civilās administrācijas rokās) vācu armijas, einzatgrupu un t.s. vietējo vācu iedzīvotāju paš aizsardzības vienības Polijā nogalināja no 12 līdz 18 tūkstošu poļu civiliedzīvotāju. Amerikāņu vēsturnieks A. Rossino rakstīja, ka vēlāk veiktā izmeklēšanā atklājās, ka vērmahta karavīri vien – nevis SS vai drošības policija – 64 gadījumos nošāva poļu gūstekņus, reizēm masveidā. Pēc vācu vēsturnieka G. Juberšēra ziņām 55 dienu laikā tikai vērmahts vien veica 311 poļu militārpersonu un civilistu masu nāvessodu izpildi. Citas Vācijas struktūras šai laikā veica 764 soda akciju, kurās gāja bojā 24 tūkstoši poļu pilsoņu.

Vācu vēsturnieks H.f. Zitzevics stāstījis par gadījumu, kad kāds vācu okupācijas aparāta ierēdnis, bijušais nacistu partijas trieciennieks naktī no 1939. gada 22. uz 23. oktobra pilnīgi piedzēries lika poļu gūstekņus izvest no Inovroclavas (poļu *Inowrocław*, vācu *Hobensalza*) tiesas cietuma, kur tie bija ieslodzīti, un pilnīgi patvaļīgi 55 no tiem nošaut. Pie kam viņš pats ar pistoli līdzdarbojās slepkavībā. Kad gadījums kļuva zināms un izsauca pārējo ierēdņu sašutumu, gauleiters A. Geislers griezās pie Vācijas Tieslietu ministrijas ar lūgumu gadījumu noregulēt, lai nesabojātu vainīgā ierēdņa dzīvi, bet viņam ar goda vārdu lika apzvērēt, ka tas 10 gadus nelietos alkoholu.

PTR historiogrāfijā tika pausts, ka nacistu atriebības akcijās par vācu civiliedzīvotāju nāvi esot nogalināti 10 500 poļu un 13 000 ievietoti koncentrācijas nometnēs. Ir arī dati, ka līdz 1939.gada beigām nogalināti tika vairāk nekā 40 000 poļu un mazākais 7 000 ebreju. 1939.gadā pasaules sabiedrība neko nezināja par masu nošaušanām Polijā.

Nebija vienkāršas arī **poļu**, no vienas puses, **un ukraiņu un baltkrievu**, no otras puses, **attiecības**. Tā, ukraiņu tautības deputātiem Polijas Seimā 1939.gada rudenī, protams, nebija ne vismazākās nojautas par Molotova — Ribentropa pakta esamību. Kad Vācija 1939.gada septembrī uzbruka Polijai, ukraiņu deputāti, baidoties no poļu pūļu un poļu policistu iespējamajām atriebības akcijām un jauna naida uzliesmojumiem pret ukraiņiem, šajā poļu tautai smagajā situācijā Seimā pasteidzās paziņot par ukraiņu lojalitāti pret poļu valsti. Taču jau pirms šīs formālās lojalitātes izpaušmes pēc poļu policijas iepriekš sastādītiem sarakstiem tūkstošiem ukraiņu inteliģences pārstāvju un ukraiņu organizāciju dalībnieku 1939.gada augustā tika ieslodzīti koncentrācijas nometnē Bereza–Kartuskā un Polijas cietumos. Arī 1.septembrī Ļvovas un Pšemislas pilsētās poļu drošības dienests veica ukraiņu inteliģences arestus. Ļvovā un citviet Galīcijā poļu jauniešu bandas uzbruka ukraiņiem. Dažās vietās izcēlās stihiskas sadursmes starp no vācu armijas bēgošajām poļu armijas un poļu policijas atsevišķām vienībām un ukraiņu iedzīvotājiem. Parasti ukraiņi bija spiesti aizstāvēties pret poļu uzbrukumiem, kuri bez jebkāda pamatojuma par Polijas militāro sakāvi vainu uzvēla „ukraiņu nodevējiem”, kaut gan ne ukraiņu tauta, ne arī ukraiņu nacionālisti nekādi nebija vainojami ne par ar Versaļas miera līgumu radītās daudznāciju Polijas izveidošanu, ne arī tās sagrāvi karā.

Polijas armijā mobilizētie ukraiņi un baltkrievi, sākoties karam ar Vāciju nebūt nealka mirt par „neatkarīgo Poliju”, kur pret viņiem bieži izturējās kā pret darba lopiem (*быдло*). Par viņu noskaņojumu var spriest pēc kara dienās radušās tautas dziesmas – častuškas.

*Вы ня думайце, палякі,
Вас ня будзем баранаць,
Мы засядзем у акопах
І гарэлку будзем піць*

*Jūs, nedomājiet, poļi,
Ka mēs par jums karosim,
Mēs ierakumos sēdēsim
Un šnabīti ierausim.*

Polijas armijas kaujas spējas nevarēja neietekmēt arī virsnieku un Polijas iedzīvotāju atšķirīgais nacionālais sastāvs, ko rāda 17.tabula

17. tabula

PSRS Kozelškas un Starobelškas nometnēs ieslodzīto Polijas armijas 8 394 virsnieku nacionālā sastāva 1940. gadā salīdzinājums ar pirmskara Polijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu.

Tautība	Procentuālais sastāvs	
	Visas Polijas iedzīvotāji	Virsnieki
Poļi	60,0	97,4
Ukraiņi	21,0	0,1
Ebreji	9,0	1,9
Baltkrievi	6,0	0,3
Vācieši	3,0	0,1
Pārējie	1,0	0,2

Protams, uzskaitītie 8 394 cilvēki nebija visi Polijas virsnieki. Ja būtu pieejami dati par visa Polijas virsnieku korpusa nacionālo sastāvu, iespējams, atsevišķu mazākumtautību īpatsvars par vairākām procenta desmitdaļām vai pat procentu mainītos, taču neapstrīdams tik un tā paliktu poļu tautības virsnieku nospiedošais pārsvars pār citu tautību pārstāvjiem. Tātad Polijas armijas virsnieki pēc tautības bija gandrīz vai vienīgi poļi. Spēku Polijas armijai, tās autoritāti mazākumtautību iedzīvotāju acīs tas, domājams, nepalielināja. Tās pat nacionālās un šķiriskās atšķirības, kas radīja savstarpēju atsvešinātību pārējā Polija sabiedrībā, radīja to arī armijā. Poļu un Polijas pilsoņu – cittautiešu nacionālās pretilsības, sākoties karam, neizzuda. Tas bija viens no Polijas vājuma cēloņiem.

Vislielākās poļu cerības kara gaitā saistījās ar tās **Rietumu sabiedroto** solīto militāro **palīdzību**.

Lielbritānija un Francija iesniedza Vācijai ultimātu ar prasību pārtraukt kara darbību un izvest savu karaspēku no Polijas un brīvpilsētas Dancigas teritorijas. Kad tas netika izdarīts, kā jau agrāk teikts, 3. septembrī tās pasludināja Vācijai karu, formāli izpildot savus sabiedroto pienākumus pret Poliju.

Dienu pirms tam, jau 2.septembrī Francijas valdība izsludināja mobilizāciju un sāka koncentrēt savu karaspēku pie Vācijas robežas. Tomēr jāatzīmē, ka Lielbritānijas valdība, īpaši premjerministrs N. Čemberlens, pēc Vācijas iebrukuma Polijā divas dienas šaubījās, līdz 3. septembrī pārstāvju palātā paziņoja, ka Lielbritānija atrodas kara stāvoklī ar Vāciju. Var pateikt arī citādi, tā, kā to izdarījis angļu vēsturnieks A. Teilors: „Pārstāvju palāta ar spēku uzspieda karu šaubās esošajai angļu valdībai”. Lai paliktu pie varas, N. Čemberlena valdība piekāpās parlamenta un tautas gribai.

Poļiem vissāpīgākais bija tas, ka nepiepildījās viņu cerības uz Rietumu palīdzību. Tā bija visai noturīgas. Vajadzīgas bija vairākas dienas lai poļi aptvertu, ka Rietumvalstu vārdiem nesekos darbi. Taču tikai tad, kad Polijā iegāja vēl arī Sarkanā armija, bet Polijas valdība un militārā pavēlniecība bēga uz ārzemēm, apkrāpto poļu cerības uz ātru un efektīvu Rietumu palīdzību sabruka galīgi.

1939. gada maijā Francijas un Polijas ģenerālštābu pārstāvju noslēgtā vienošanās paredzēja, ka Vācijas uzbrukuma gadījumā Polijai, Francijai nekavējoties jāuzbrūk Vācijai no gaisa, trešajā kara dienā jāiesaista kaujā sauszemes spēki, bet piecpadsmītajā dienā uzbrukumā jādodas Francijas galvenajiem spēkiem. Tad pat Lielbritānijas valdības un Ģenerālštāba pārstāvji apņēmas šādā gadījumā pret Vāciju nosūtīt savu bumbvedēju aviāciju. Taču jāatgādina, ka vēl 1939. gada 4. maijā

Lielbritānijas un Francijas militāristi savstarpēji bija vienojušies, ka, sākoties Vācijas karam pret Poliju, nesniegs pēdējai tās gaidīto palīdzību. 4. septembrī Francijas un Lielbritānijas armijas komandieri apstiprināja šo lēmumu. Francijas Ģenerālštāba priekšnieks M. Gamelēns 5. septembrī deklarēja, ka Polijai nav palicis iespēju turpināt pretošanos.

1939. gada 5. septembrī, kad bijušais Lielbritānijas Admiralitātes pirmais lords L. Emeri ieteica Lielbritānijas aviācijas ministram K. Vudam organizēt Švarcvaldes mežu aizdedzināšanu Vācijā, tas sašutis atbildēja: „Nevar būt ne runas pat par to, lai bombardētu militārās rūpnīcas Essenē, kuras ir privātīpašums, vai komunikāciju līnijas, jo tas atgrūdis no mums amerikāņu sabiedrību.” („Amerikāņu sabiedrība” pati gan nekaroja, bet juta līdzīgu Ā. Hitlera pretiniekiem un no tās nostājas bija atkarīga iespēja saņemt dažāda veida palīdzību.) Francūži Saarbrikenes frontes iecirknī izkāra milzīgus plakātus: „Mēs šai karā neizdarīsim pirmo šāvieni”. Notika daudzi vācu un franču karavīru brāļošanās gadījumi, viņi viens otru apciemoja, mainījās ar pārtiku un spirtotiem dzērieniem. Kad kāds iniciatīvas pārpilns franču artilērijas pulka komandieris sāka iespējamo mērķu piešaudi, viņš gandrīz tika nodots lauku kara tiesai. Korpusa komandieris viņu rāja: „Tu saproti, ko izdarīji? – Tu gandrīz uzsāki karul”

Jāņem vērā, ka jau 1939. gada augustā Lielbritānijai un Francijai bija 57 divīzijas un 21 brigāde pret Vācijas 51 divīziju un 3 brigādēm. Tikai Francijas rīcībā 12. septembrī bija 78 divīzijas un 18 atsevišķi tanku bataljoni. (Dažādos izdevumos skaitļi nedaudz atšķiras, taču tas nespēj būtiski mainīt spēku samēru). Taču lielākā, kaujas spējīgākā Vācijas karaspēka daļa vērsās pret Poliju.

Polijas ārlietu ministrs J. Beks kopš kara sākuma pastāvīgi deva rīkojumus Polijas pārstāvjiem Londonā un Parīzē viskategoriskākajā formā pieprasīt sabiedroto aktīvu rīcību, kā arī pats centās pārliecināt angļu un franču vēstniekus Polijā par to, kādas sekas varētu būt kaut vai svarīgāko Vācijas dzelzceļa mezglu sabombardēšanai. Tomēr šie pūliņi nedeja nekādus rezultātus, izņemot deklaratīvus paziņojumus un kārtējo reizi neizpildītus solījumus. 6. septembrī jau Polijas armijas virspavēlniecība lūdza sabiedrotos veikt aviācijas triecienu Vācijas rūpniecībai un armijai, 7. septembrī tie atbildēja ar piekrišanu. 10. septembrī tika paziņots, ka aviācijas triecieni ir sākušies, taču tas neatbilda patiesībai. 8. septembrī Francijas armijas vadība nolēma nesūtīt uz Poliju nevienu lidmašīnu, nebombardēt arī objektus Vācijā. Francijas aviācija aprobežojās ar izlūklidojumiem, bet 4. septembrī veiktais 10 britu lidmašīnu uzlidojums Ķīlei nedeja rezultātus, tika zaudēta puse lidmašīnu.

Francijas rīcībā bija ap 3 300 lidmašīnu, no kurām apmēram puse bija jaunākās paaudzes, pilnā mērā atbilstošas kaujas prasībām. Arī Lielbritānija jau ar pirmo kara dienu varēja uzsākt Vācijas rūpniecības centru grausšanu. Karā sākumā tikai metropolē vien tās rīcībā bija 1 476 lidmašīnas. Vēl 435 atradās kolonijās.

Taču bumbu uzbrukumi, izņemot minēto mēģinājumu bombardēt Ķīli, Vācijai nenotika. Briti nesteidzās palīdzēt Polijai, kurai bija devuši „garantijas”. Britu karaspēks divu korpusu sastāvā tikai oktobra vidū ieņēma pozīcijas uz Francijas un Beļģijas robežas, diezgan patālu no frontes līnijas.

Francijas Ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis M. Gamelēns jau 5. septembrī paziņoja, ka Polijai nav izredžu tālāk pretoties un „tas ir pamats mūsu spēku saglabāšanai”, tāpēc arī nav jāpiegriež vēriba sabiedrības vispārējam sašutumam par palīdzības nesniegšanu Polijai un nav jāuzsāk kara darbība. Jau 7. septembrī Lielbritānijas armijas štāba priekšnieks V. Aironsaids informēja valdību, ka karš turpināsies vismaz trīs gadus, tādēļ nav lietderīga nekavējoša Lielbritānijas iesaistīšanās karadarbībā. 9. septembrī valdība šo nostāju akceptēja.

Tomēr, acīmredzot lai mazinātu sabiedrības sašutumu, 9. septembrī Reinas upes ielejā sākās franču spēku uzbrukums. Tas aprobežojās ar piecu divīziju priekšējo vienību darbību dažu km dziļumā, ieņemot 12 apdzīvotas vietas. Vācieši bez pretošanās atkāpās, tā izvairoties no zaudējumiem un iesaistīšanās nopietnās kaujās. Francijas armija pat nenokļuva līdz Vācijas nocietinājumiem – Rietumu valnim jeb Zigfrīda līnijai (*Westwall* jeb *Siegfriedstellung*).

12. septembrī Lielbritānijas Augstākā Kara padome pieņēma lēmumu nesniegt palīdzību Polijai, jo ar to nevar Poliju glābt no sakāves. Briti baidījās, ka pēc uzvaras pār Poliju Vācija drīzumā virzīs uzbrukumu uz rietumiem un spēki būs vajadzīgi šī uzbrukuma atvairīšanai. Tai pat 12. septembrī

pirms Lielbritānijas un Francijas premjeru tikšanās Abvilā (franču *Abbeville*, pilsēta Francijā) eksperti secināja, ka Polija karu ir jau zaudējusi. Kad Abvilā notika sabiedroto vadības apspriede ar N. Čemberlena, E. Daladjē un M. Gamelēna dalību, tika nolemts pārtraukt uzbrukumu ar pamatojumu, ka „notikumi Polijā neattaisno tālāku kara darbību Sārā”; tātad tika nospriests, ka palīdzēt Polijai ir jau par vēlu. Polija par šo lēmumu netika pat informēta. Rietumvalstu rīcība kara pirmajās nedēļās ļauj izdarīt secinājumu, ka to militārās saistības sakarā ar Polijai sniegtajām garantijām pēc būtības bija Polijas krāpšana. Tā gan nebija ļaunprātīga, jo ar garantijām, palīdzības solījumiem Polijai Rietumvalstis centās atturēt Vāciju no uzbrukuma tai, arī stiprināt pašas Polijas cīņas sparū, taču gala rezultātā tomēr sekmēja Polijas vadības kļūdas stāvokļa novērtējumā un veda pie Polijas armijas sagrāves nevienlīdzīgā cīņā.

16. un 17. septembrī vācu armija atguva gandrīz visas līdz tam zaudētās teritorijas, jo franču spēki atkāpās aiz Mažino līnijas. 17. oktobrī pēdējie franču karavīri atstāja Vācijas teritoriju. Vācu pusē visās šais sadursmēs uz Francijas robežas bija 196 kritušie un 356 ievainotie, bija zaudētas 11 lidmašīnas. Pavisam četros kara mēnešos rietumos Vācija zaudēja 696 kritušos, ievainotos un pazudušos bez vēsts.

Sākušos karu Francijā sauca par „**dīvaino**” (*drote de guerre*), Vācijā – „sēdošo” (*Sitzkrieg*), ASV – „šķietamo” vai „neīsto” **karu** (*phony war*). Tas faktiski turpinājās līdz 1940. gada maijam, kad sākās Vācijas uzbrukums rietumos. Gandrīz 9 mēnešus 5 miljoni franču un britu karavīru nīka nocietinājumos un ciematos pie franču-vācu robežas. Nevienš nedomāja ne tikai par kara darbību, bet pat par nopietnām militārām apmācībām. Komandieri vairāk domāja kā organizēt karavīru atvaļinājumus, viņu izklaidi.

Pasaules vēsturē ir ne mazums piemēru, kad uzticams sabiedrotais pilda savu pienākumu pat tad, ja tas pirmajā brīdī nenāk par labu viņam pašam. Tā 1914. gadā I pasaules kara laikā Krievijas karaspēks, cenšoties palīdzēt Francijai, pie kuras galvaspilsētas Parīzes stāvēja Vācijas karaspēks, uzsāka uzbrukumu Prūsijā, nepabeidzis mobilizāciju. Nesagatavotais uzbrukums beidzās ar divu Krievijas armiju sagrāvi, taču Vācija bija spiesta pārsviet daļu savu spēku uz Austrumu fronti, kā rezultātā zaudēja kauju pie Marnas, bija spiesta atkāpties no Parīzes. Francija izturēja, turpināja karu, kas atbilda arī Krievijas ilglaicīgajām interesēm. Šo Krievijas impērijas rīcību 1914. gadā Lielbritānija un Francija 1939. gadā nevēlējās ņemt par paraugu.

Kā norāda krievu vēsturnieki, prasīt, lai „civilizētās nācijas” – angļi un franči rīkotos, sekojot morāliem apsvērumiem, būtu naivi, taču tām bija jārīkojas „saprātīgā egoisma” principa vadītām. Ja arī tām trūka spēku, lai tūlīt sakautu hitlerisko Vāciju, tās varēja uzsākt kara darbību ar esošajiem spēkiem, lai tā palīdzētu Polijai, saglabātu to ilgstošāk kā sabiedroto, vājinātu Vāciju un vienlaikus pašas varētu vākt spēkus ilgstošam karam. Taču tā vietā Polija burtiski tika atstāta viena pret daudz spēcīgāko ienaidnieku.

Padomju vēstures literatūrā, tāpat kā tās masu propagandā, Lielbritānijas un Francijas un dalība kara darbībā no 1939. gada septembra līdz 1940. gada maijam tika vērtēta līdzīgi, kaut tas neatbilda īstenībai. Ja Francijai galvenā bija sauszemes robeža ar Vāciju un tā atklāti izvairījās no aktīvas kara darbības, tad Lielbritānijai galvenā spēku pielikšanas joma bija karš uz jūras. Uz Lielbritānijas floti terminu „dīvainais” vai „sēdošais” karš nevar attiecināt. Tā karoja un darīja to pat visai intensīvi. Vācija bija aplenkusi Britu salas ar zemūdenēm, kuras ik dienas gremdēja 2 – 3 britu tirdzniecības kuģus. Lielbritānijas kara flotes uzdevums bija tirdzniecības ceļu aizsardzība. Tā cieta ievērojamus zaudējumus, taču bloķēja Vācijas kuģniecību un neļāva Vācijas zemūdens flotei „nožņaupt” savu valsti ekonomiski. Arī Vācijas flote cieta ievērojamus zaudējumus. Taču nevar apgalvot, ka Lielbritānija līdz ar savu aizsardzību centās arī maksimāli palīdzēt Polijai.

Uz Lielbritānijas un Francijas kara pret nacistiem pirmo fāzi pilnībā var attiecināt slaveno K. Klauzevica aforismu: „Karš ir politikas turpinājums, tikai ar citādiem līdzekļiem”. Domājams, ka Lielbritānijas un Francijas valdošajos slāņos un lielā mērā arī visā sabiedrībā darbojās vēl „agresora nomierināšanas” politikas recidīvs. Briti un franči sprieda: ja jau karš tieši neskar mani un manu

valsti, tad tajā var arī tūlīt neiejaukties. Vienmēr taču palika cerība uz kādu „debesu dāvanu” – piemēram, Ā. Hitlera nāvi, nacistiskās Vācijas konfliktu ar staļinisko Padomju Savienību vai vēl kādu neprognozējamu pavērsienu. Protams, par to nedrīkstēja atklāti runāt, nodevību pret sabiedroto neviens taču negrib labprāt atzīt, bet Lielbritānijas un Francijas tuvākās egoistiskās intereses pārsvēra visus citus apsvērumus.

Poļu vēsturnieks P. Večorkovičs uzskatīja, ka Polijas vadība nerēķinājās ar to, ka Lielbritānija un Francija nebija gatavas karam. Viņš arī devis savu šo valstu rīcības iztulkojumu. Abām nosauktajām lielvalstīm esot bija vajadzīgs laiks, lai panāktu bruņošanās ziņā Vāciju un tās bija gatavas to iegūt par katru cenu. Situācija Eiropā izskatījies tā, it kā nestos ragavas ar medniekiem (frančiem un britiem), kuriem vēl bija jāpielādē bises, bet tiem pakaļ dzenas vilku bars (Vācija). Lai glābtu savu ādu, medniekiem vajadzēja vienu pēc otra nomest vilkiem upurus. Pirmais upuris bija Austrija, otrs Čehoslovākija, par trešo kļuva Polija. Tikai šajā gadījumā britiem, kuri jau bija nolēmuši karot, optimāls risinājums bija scenārijs, pēc kura Polija pretotos. Tādējādi, nevis Lielbritānija iesaistījās karā, lai izglābtu Poliju, bet Polija glāba Lielbritāniju. Lielbritānija jau gandrīz no paša sākuma zināja par slepeno protokolu pie Molotova-Ribentropa pakta, taču nepaziņoja par to poļiem. Ja Polija zinātu par Vācijas un PSRS vienošanos, tai atliktu tikai kapitulēt Vācijas priekšā. Tādējādi Lielbritānija un Francija, zinot par to, kas notiks 17. septembrī (par Sarkanās armijas iesoļošanu Polijā), vienkārši norakstīja Poliju zaudējumos. Protams, šī versija nav pierādīta ar dokumentiem un acīmredzot britu un franču vadītāji vairāk cerēja uz Lamanšu un Mažino līniju kā šķēršļiem, kas apturēs Vācijas agresiju rietumu virzienā, taču vielu pārdomām tā rada.

Poļu profesors A. Novaks, sekojot Rietumu stereotipam un mēģinot kaut daļēji attaisnot Rietumvalstis, bet visu vainu par Polijas nelaimēm uzvelt PSRS, radiointervijā sakarā ar 70. gadadienu kopš nacistiskās Vācijas sakāves paziņoja, ka „iespējams, Franciju un Angliju ietekmēja fakts, ka Padomju Savienība vienojās ar Hitleru. Un, iespējams, franču un angļu militārie priekšnieki nolēma, ka nav iespējas palīdzēt Polijai. Ja draudzības [starp PSRS un Vāciju] nebūtu, varbūt tas ietekmētu Rietumu sabiedroto rīcību.” Citiem vārdiem sakot, ja PSRS, neraugoties uz Polijas noraidošo attieksmi pret sadarbību ar to, tomēr būtu gatava karot par Polijas interesēm, ziedot tam savu pilsoņu dzīvības, „varbūt” arī Lielbritānija un Francija nelauztu savus solījumus Polijai. Šāda savu sabiedroto nodevības attaisnošana tikai liecina par dubultstandartu pastāvēšanu poļu sabiedrībā.

Jāpasaka, ka karot par “sanācījas” Poliju nevēlējās arī rietumu komunisti. 1939.gadā Francijas Komunistiskā partija kvalificēja karu kā imperiālistisku no abām pusēm, tās deputāti parlamentā balsoja pret kara kredītu piešķiršanu, partija uzsāka pretkara kampaņu, aicināja karavīrus dezertēt. Partijas ģenerālsekretārs M. Torēzs, iesaukts armijā, dezertēja un bēga uz PSRS, franču kara tiesa viņam piesprieda nāves sodu. (1940.gadā viņš tika apzēlots un atjaunoja politisku darbību).

Turpinot arī pēc 3. septembra realizēt veco politiku, Rietumvalstis palaida garām vislabvēlīgāko izdevību kad Vācija rietumos pret Franciju turēja tikai ierobežotas pieseguma daļas. Vācijas armijas grupā rietumos kopā ar rezervēm nebija pat puses to spēku, kurus kara darbībā uzreiz varētu iesaistīt viena pati Francija. „Dīvainais karš”, ko veda Lielbritānija un Francija, faktiski nozīmēja sekošanu tēzei, lai katra valsts aizstāvas pret agresiju, kā prot un var. To, ka nedrīkst ļaut nacistiskajai Vācijai sakaut savus pretiniekus pa vienam, britu un franču vadītāji tai brīdī nevēlējās redzēt. Lūk, ko par Lielbritānijas un Francijas izturēšanos šajās traģiskajās dienās rakstīja V. Čērčils: „Pēc mobilizācijas abu pušu armijas stāvēja gar robežu aci pret aci bezdarbībā. Nebija nekādu gaisa uzlidojumu nedz Anglijai, nedz Francijai, izņemot dažus izlūkošanas lidojumus. Francijas valdība lūdza mūs tāpat rīkoties attiecībā pret Vāciju, lai atbildes bombardēšana nevērstos pret Francijas rūpniecību. Mēs tāpēc samierinājāmies ar lapiņu nomešanu, kurām vajadzēja atmodināt vāciešu morālās jūtas [...] Francija un Lielbritānija palika pasīvas, kaut tai pašā laikā vācu kara mašīna ar visu spēku grāva un paverdzināja Poliju. Hitleram nebija pamata žēloties.” Rietumu sabiedrotajiem 1939. gada septembrī bija unikāla iespēja, izmantojot savu īslaicīgo ievērojamo pārsvaru Rietumu frontē, dot Vācijai

triecienu, kas varētu būtiski mainīt visu Eiropas tautu likteni. Taču šo iespēju Rietumi neizmantoja, kam bija katastrofālas sekas 1940. gada maijā.

Var piebilst, ka 1939. gada augustā Ā. Hitlera pozīcijas Vācijas valsts priekšgalā vēl nebūt nebija tik stabilas kā pēc vēlākajām uzvarām. Ir zināms, ka vācu militāristi neveiksmīga kara gadījumā ar Rietumvalstīm gatavoja sazvērētību pret Ā. Hitleru, kuras iznākumu nevarēja paredzēt. Ja ar kara sākumu pret Poliju izvērstos arī karš Rietumos, nav izslēgts, ka sazvērnieki no vācu ģenerāļu vidus varētu panākt firera atstādināšanu, lai noslēgtu mieru ar Rietumvalstīm.

Rietumvalstis centās vienīgi minimalizēt zaudējumus, ko tiem nesa gaidāmā Polijas sakāve. Francijas sūtnis Varšavā L. Noels jau 6. septembrī ieteica pārcelt Polijas valdību uz Franciju, 11. novembrī viņš apsprieda šo jautājumu ar J. Beku, vienlaikus vedot sarunas ar Rumāniju par Polijas valdības internēšanu. L. Noels jau bija iecerējis savu kandidātu Polijas premjerministra amatam – ģenerāli V. Sikorski. 9. septembrī tika parakstīta Francijas un Polijas vienošanās par poļu armijas veidošanu Francijā.

Ja Lielbritānija un Francija pildītu savas saistības un uzsāktu nopietnu kara darbību pret Vāciju, tam būtu nozīmīgas sekas visā tālākajā vēsturē. Nav iespējams aprēķināt jau 1939. gadā teorētiski iespējamā Vācijas un kopēja Polijas un Rietumvalstu īsta, nevis „sēdoša” kara ilgumu un sekas, taču viens ir skaidrs – tā sekas nevarēja būt vēl ļaunākas, kā tās bija, Vācijai vispirms 1939. gadā sagraujot Poliju un pēc tam 1940. gadā arī Franciju. Pat ja abas minētās valstis karā divās frontēs pret Vāciju būtu sakautas jau 1939. gadā, ko gan nekādi nevar apgalvot, arī tad Lielbritānija paliktu nacistiskajai Vācijai neaizsniedzama.

Skaidrs ir arī tas, ka Rietumvalstu godīgas “spēles” pret Poliju gadījumā, Ribentropa-Molotova pakta slepenais protokols izrādītos par bezvērtīgu papīra lapeli, jo PSRS pie šāda notikumu pavērsiena nesūtītu Sarkano armiju Polijas teritorijā, kas tai nozīmētu karu pret Rietumvalstīm, bet gan gaidītu Vācijas un tās pretinieku kara iznākumu. Pat ja piepildītos J. Staļina sapņi par to, ka abas kapitālistisko valstu grupas viena otru novājinās un Sarkanajai armijai pavērsies ceļš uz Rietumiem, PSRS karš ar Somiju (1939–1940) parādīja, ka Sarkano armiju arī novājinātajos Rietumos nekādi panākumu lauri šai laikā negaidītu.

Ar „savādā” jeb “sēdošā kara” īstenošanu Lielbritānija un Francija laika (kā vēlāk izrādījās – astoņu mēnešu) ieguvuma vārdā ne tikai radīja sev milzīgas grūtības nākotnē, bet veicināja Vācijas kundzības izplatību pār gandrīz visu Eiropu. Ja tiek runāts par to, ka Molotova–Ribentropa pakts atļāva nacistiem izraisīt pasaules karu un par to ir jānes atbildība ne tikai tiem, bet arī bolševikiem, tad krietni lielāka atbildība kā bolševiku vadībai ir jānes Rietumvalstu demokrātiskajām valdībām, kuras savu tuvāko interešu vārdā 1939. gada septembrī nepildīja sabiedrotā pienākumus pret Poliju, no kā pašas vēlāk arī cieta. Vilcināšanās īpaši smagi izmaksāja Francijai, pēc dažiem mēnešiem tā kļuva par Vācijas kārtējo upuri.

Historiogrāfijā ir izskanējuši arī argumenti, kuri attaisno Rietumvalstu bezdarbību 1939. gada septembrī. Kādreiz nākas lasīt, ka Rietumu sabiedrotie nesniedza militāru palīdzību Polijai, jo saprata, ka efektīvas palīdzības nosacījums ir sadarbība ar Padomju Savienību, ko pati Polija bija noraidījusi. Taču šeit nu jāpiebilst, ka arī paši Rietumu sabiedrotie nebija pietiekami enerģiski mēģinājuši Polijas vadītājus pievērst sadarbībai ar Padomju Savienību. Tātad, iztēlot, ka Polija pati vien cieta par savām iepriekšējām kļūdām, nebūtu pareizi. Tā cieta arī par savu Rietumu sabiedroto kļūdām. Polija, noraidot padomju palīdzību, bija darījusi gandrīz visu iespējamo, lai saņemtu Rietumu palīdzību. Tā arī saņēma konkrētu solījumu, ka Francijas uzbrukums Vācijai sāksies piecpadsmitajā dienā pēc mobilizācijas sākuma. Taču tas palika tikai solījums.

Ir apgalvots, ka Lielbritānijas un Francijas palīdzība vienkārši nokavēja, Polija sabruka ātrāk nekā angļi un franči bija sagatavojušies aktīvai kara darbībai. Arī šis apgalvojums neatbilst patiesībai. Jau 1. septembrī Francijas rīcībā bija ap divi miljoni bruņotu vīru (550 000 liela kadru armija un 1,5 miljoni rezervistu, iesaukti uz mācībām). Šī

armija varēja uzsākt kara darbību, kas ievērojami atvieglotu Polijas armijas stāvokli un varētu ievadīt Otrā pasaules kara notikumus pavisam citā gultnē.

Krievu publicists J. Muhins attaisno Francijas valdību par atteikšanos doties palīgā Polijai, jo tā 6. septembrī no sava sūtņa Varšavā uzzinājusi, ka poļu vadītāji jau gatavojas bēgšanai. Šajā situācijā 15. septembrī uzsākt pilnvērtīgu uzbrukumu Vācijai, kā tas agrāk bija plānots, pēc J. Muhina domām, būtu bijis neprāts. Šādai Rietumvalstu attaisnošanai ar Polijas valdības gatavošanos bēgt gan nevar piekrist. Valdības nostāja pēc sabiedroto uzbrukuma varēja mainīties, bet armija un tauta 6. septembrī vēl negrasījās padoties.

Bez tam tiek arī izvirzīts arguments, ka Rietumu sabiedrotie, domājot pirmkārt par izredzēm uzvarēt karā, gribēja tam labāk sagatavoties, ievērojami nostiprināt spēkus, lai 1941. vai 1942. gadā sāktu izšķirošu uzbrukumu. Taču arī šāds arguments nepārliecina. Divu gadu laikā sasniedzamais sabiedroto spēku pieaugums nevarēja kompensēt 40 poļu divīziju zaudējumu, tās priekšrocības, kuras ieguva Vācija, okupējot Polijas teritoriju, izmantojot tās resursus, kā arī likvidējot kara draudus divās frontēs un iegūstot rīcības brīvību. Acīmredzot nebūs pārspīlēts apgalvojums, ka, ja Francija vēlējās nopietni karot ar Vāciju, visizdevīgākais brīdis tam bija 1939. gada septembrī.

Rietumu sabiedrība kopumā bija noskaņota citādi. Tā sajuta nacisma briesmas, nosodīja sabiedroto bezdarbību Vācijas – Polija kara laikā. Arī vairākas komunistiskās partijas nosodīja Ā. Hitleru kā agresoru. 1939. gada septembra karš pārtrauca Ā. Hitlera „mierīgos” iekarojumus, ar to sākās Eiropas tautu pretestība nacistiskajai agresijai. Pirmā šādu pretestību izrādīja poļu tauta. Diemžēl iespējas, ko Polijas pretošanās pavēra tās sabiedrotajiem, tā arī palika gandrīz neizmantotas.

Poļu vairākums 1939. gadā bija sašutis par Rietumu sabiedroto nodevību. Profesors V. Studņickis ir liecinājis: „Kad es 1939. gada 3. novembrī ieradās Varšavā, daudzkārt sastapos ar antipātiju, pat naidu pret Angliju [...] Anglija mūs ievilka karā un nenodrošināja nekādu atbalstu [...] Varētu Londona tā izskatīties kā mūsu [izpostītā] Varšava!”

Polijai karā pret Vāciju bija svarīga otra lielā kaimiņa – **PSRS nostāja**. Padomju Savienība no Polijas – Vācijas kara pirmās dienas formāli ievēroja neitralitāti. Padomju sūtnis Varšavā N. Šaronovs tāpat kā iepriekš apgalvoja J. Bekam, ka PSRS ir gatava turpināt sarunas ar Lielbritāniju un Franciju un parakstīt militāru konvenciju. Atsaucoties uz K. Vorošilova interviju avīzei „Известия”, viņš apjautājās, kāpēc Polija negriežas pie PSRS pēc palīdzības. Taču, kad Polijas sūtnis PSRS V. Gžibovskis 5. septembrī, kad vācu karaspēks jau tuvojās Varšavai, vizītē pie V. Molotova lūdza piegādāt tai kara materiālus un atļaut tai militāro kravu tranzītu caur padomju teritoriju, atbilde saturēja solījumu tikai stingri ievērot darbojošos tirdzniecības līgumu, bet noraidīja tranzīta un kara materiālu piegādes iespēju, jo pastāvošajā starptautiskajā situācijā Padomju Savienība negribot tikt ierauta karā un tai esot jāgarantē sava drošība. Atteikšanos no kara materiālu tranzīta gan varēja traktēt kā 1932. gada 25. jūlija Polijas un PSRS neuzbrukšanas līguma pārkāpumu, jo tas paredzēja, ka agresijas gadījumā pret vienu pusi otra līgumslēdzējuse ne tieši, ne netieši nesniegs palīdzību uzbrūkošajai valstij. PSRS atteikšanās nodrošināt tranzītu Polijai bija netieša palīdzība Vācijai. Tātad būtībā PSRS vadības nostāja nebūt nebija džentlmeniska.

Sākoties karam, 1939. gada 1. septembrī Vācijas sūtniecības Maskavā padomnieks G. Hilgers nodeva PSRS ārlietu tautas komisāram V. Molotovam Vācijas gaisa kara spēku Ģenerālštāba priekšnieka lūgumu, lai padomju radioraidītājs Minskā brīvajā no pārraidēm laikā raidītu īpašu signālu vācu lidotāju virs Polijas orientācijai, kā arī savu pārraižu laikā pēc iespējas vairāk atkārtotu vārdu „Minska”. Pirms vēl nebija kļuvusi skaidra notikumu virzība, starptautiskais spēku sadalījums, tas, vai Lielbritānija un Francija šoreiz iestāsies pret Vāciju, padomju puse ar J. Staļina tiešu piekrišanu daļēji apmierināja vācu puses lūgumu. Pirmā lūguma daļa tika noraidīta, bet otrā izpildīta. Formāli par to neviens PSRS nevarēja neko pārmest, bet zināma palīdzība ar to Vācijai tika sniegta.

PSRS vadība tomēr nesteidzās pēc iespējas ātrāk ieņemt teritoriju, kura Molotova–Ribentropa paktā bija noteikta kā PSRS „interesešu sfēra”. Vēl bija jākonstatē, vai ilgi Polija spēs pretoties Vācijai, kāda būs Lielbritānijas un Francijas reakcija uz kara sākumu, vai netiks organizēta „otra Minhene”, jo viens no padomju vadītāju mērķiem bija iespēju robežās izvairīties no tā, ka Lielbritānija un Francija varētu pieteikt karu PSRS. Reizē PSRS vadība enerģiski gatavojās tālākajiem notikumiem.

Nevar piekrist nereti izskanējušajam apgalvojumam, ka padomju karaspēka iebrukumu Polijā noteica jau Vācijas un PSRS 23. augusta līguma slepenais protokols. Jāuzsver, ka ne Molotova–Ribentropa pakts, ne slepenais protokols pie tā neuzlika PSRS pienākumu nedz palīdzēt Vācijai sakaut Poliju, nedz ieņemt kādas Polijas teritorijas. Nebija paredzētas nedz saistības ar karaspēku ieņemt savu „interesešu sfēru”, nedz kādi termiņi tā izdarīšanai. Staļiniskā PSRS vadība bija saglabājusi brīvas rokas. Taču, pateicoties šim protokolam, PSRS izdevās ierobežot Vācijas virzību uz austrumiem ar protokolā noteiktajām „interesešu sfēru” robežām, neļaut Vācijai vienai pašai izlemt Polijas valsts likteni, un pašai PSRS palielināt savu teritoriju. Jākonstatē, ka J. Staļins, piedaloties kopā ar Ā. Hitleru Austrumeiropas sadalē, rīkojās uzmanīgi, centās nedot iegānu apvainojumiem agresijā pret Poliju, viņa salīdzinājumam ar Ā. Hitleru.

PSRS teorētiski varēja realizēt trīs rīcības variantus.

Pirmais ir tīri teorētisks. Baidoties no Vācijas panākumiem, cenšoties glābt Poliju, vai, izmantojot situāciju, ka Lielbritānija un Francija ir pieteikušas karu Vācijai un „vienota imperiālistu fronte pret PSRS” vairs nedraud, PSRS varētu sākt karu pret Vāciju lai sodītu agresoru, iznīdētu nacismu. Šādas notikumu attīstības piekritēji uzsver, ka PSRS varētu izmantot brīdi, kad Vācijas armija ir cietusi zaudējumus un šādu PSRS soli apsveiktu gan Rietumvalstis, gan Polija. Pēc viņu viedokļa, rezultāts būtu Vācijas sakāve jau 1939.gadā, Austrumvāciju okupētu PSRS, bet Rietumvāciju – Rietumvalstis.

Jāsaka, ka šāda varianta īstenošana reāli iespējama būtu tikai tad, ja Polijas vadība pēc pirmajām sakāvēm attaptos un aicinātu Sarkano armiju ieiet savā teritorijā. Taču nekas neliecināja par tādas iespējas pastāvēšanu. Pretboļševistiski noskaņotie poļu vadītāji pat Polijai tiekot nacistu okupētai, sava lepnā gara mudināti, nevēlējās karot pret Vāciju kopā ar viņu nīsto PSRS.

Ja tomēr Polija kaut novēloti piekristu sadarboties ar Sarkano armiju savā teritorijā, PSRS iegūstot jau faktiski sakautu sabiedroto Poliju, iedzīvotos ne tikai tādā ienaidniekā kā Vācija, bet acīmredzot klāt nāktu arī Japāna, ar kuru Halhingolas konflikts vēl nebija noregulēts. Tad būtu piepildītas Rietumvalstu cerības, pašām paliekot malā, noraudzīties kā karo nacistiskā Vācija un militāristiskā Japāna pret boļševistisko PSRS. Šādā gadījumā PSRS nevarēja būt pārliecināta pat par to, vai Rietumvalstis vismaz vārdos turpinās atbalstīt Poliju ar tās uzradušos jauno sabiedroto PSRS, vai arī centīsies ātrāk noslēgt mieru ar Vāciju. Kara sekas būtu neprognozējamas. Var jau uzskatīt, ka Vācija 1939. gadā nebija gatava ilgstošam karam, bet, kā rādīja vēlākais PSRS–Somijas karš, tāpat tam nebija gatava arī PSRS. Visas spekulācijas par iespējamo Vācijas –PSRS kara iznākumu 1939. gadā ir atmetamas kā nepierādāmas.

Otrais. PSRS varēja nedarīt neko, noraugoties kā Vācija sagrauj Poliju, kurai praktiski nekādu palīdzību nesniedza nedz Francija, nedz Lielbritānija, ļaujot Vācijai ieņemt visas Polijas teritoriju (ka Vācija sakaus Poliju, jau pēc pirmās kara darbības nedēļas gandrīz nevienam nekādu šaubu nebija) un nonākt krietni vien tuvāk Maskavai, nekā vērmahts realitātē bija 1941. gada 22. jūnijā. Tā būtu atteikšanās no 23. augusta līguma slepenā protokola pildīšanas un arī ar to saistītajiem plāniem par savas ietekmes un teritorijas izplatīšanu uz rietumiem. Šāda nekonsekvence būtu jāvērtē kā nepiedodama kļūda no padomju vadītāju puses, savas valsts interesešu neievērošana.

Trešais variants realizējās dzīvē. Paņemt savu kumosu no brūkošās Polijas J. Staļins gatavojās jau savlaicīgi, taču galīgo lēmumu pieņēma tikai tad, kad kļuva skaidrs, ka otras „Minhenes vienošanās” nebūs, bet poļi nespēs ilgstoši pretoties Vācijai.

Jau 1939. gada 1. septembrī VK(b)P CK Politbirojs nolēma par 76 divīzijām palielināt SZSA strēlnieku divīziju skaitu, lai tas sasniegtu 173. 5. septembrī padomju prese paziņoja, ka kārtējā demobilizācija (pavisam 210 632 cilvēkiem) no Sarkanās armijas tiek atlikta uz mēnesi. Jau septembra sākumā sākās papildus mobilizācija Sarkanajā armijā. 10. septembrī tika publicēts paziņojums, ka „noticis daļējs rezervistu iesaukums, jo vācu-poļu karš iegūst draudošu raksturu un prasa spert soļus valsts aizsardzībai”. Līdz decembrim tika iesaukts vairāk nekā 1 miljons cilvēku. Uz gadu tika palielināts dienesta laiks. Rezultātā 20. septembrī Sarkanajā armijā dienēja ap 5,3 miljoniem cilvēku, no kuriem 659 tūkstoši bija jauniesauktie.

Lielbritānijas un Francijas kara pieteikums Vācijai 3. septembrī lika Vācijas hitleriskajai vadībai mēģināt „pārapspējināt” savu vienošanos ar J. Staļinu par Polijas sadali. Vācijai bija izdevīgi iesaistīt notikumus PSRS.

Pēc krievu vēsturnieka Ļ. Bezimenska un ukraiņu vēsturnieces O. Bucko domām Ā. Hitlers rēķinājies, ka PSRS iebrukums Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā izsauks Rietumu sabiedrībā sašutuma vilni un Lielbritānija un Francija pieteiks PSRS karu. Tiesa, pierādījumus šim savam uzskatam abi autori nesniedz, atstājot to pieņēmuma līmenī.

Jau 1939. gada 3. septembra vakarā Vācijas ārlietu ministrs J.f. Ribentrops telegrafēja sūtnim Maskavā V.f. Šulenburgam norādījumu izteikt PSRS vadībai priekšlikumu „piemērotā brīdī” uzstāties pret poļu spēkiem un okupēt padomju pusei paredzēto „interesu sfēru”. PSRS vadītāji ļoti uzmanīgi reaģēja uz šo priekšlikumu. Viņi piekrita, ka „piemērotā brīdī” Padomju savienībai vajadzēs konkrēti rīkoties, taču uzskatīja, ka šis brīdis vēl nav pienācis, jo pārlika steiga var kaitēt un „veicināt mūsu ienaidnieku apvienošanos”. Kā savā ziņojumā rakstīja Vācijas sūtnis Maskavā V. f. Šulenburgs, viņi centās pasaules sabiedriskās domas priekšā izvairīties no apvainojuma par kopā ar Ā. Hitleru veiktu agresiju pret Poliju.

Taču Vācijas armijas panākumi situāciju mainīja. Kad naktī no 8. uz 9. septembri J.f. Ribentrops aicināja V.f. Šulenburgu pasteidzināt padomju vadību, V. Molotovs jau atbildēja, ka padomju bruņotie spēki gatavojas darbības uzsākšanai.

Par J. Staļina plāniem septembra sākumā liecina viņa tikšanās 1939. gada 7. un 8. septembrī ar Kominternes Izpildu Komitejas ģenerālsekretāru G. Dimitrovu, kurā piedalījās arī padomju līderi V. Molotovs un A. Ždanovs. Tā ka Kominternes vadība sakarā ar sākušos Pasaules karu bija apjukumā, J. Staļins deva Kominternei jaunu uzstādījumu: karš noris starp divām kapitālistisko valstu grupām par pasaules pārdali un tāpēc iepriekšējais dalījums demokrātiskās un fašistiskās valstīs ir zaudējis jēgu, bet Tautas frontes lozungs jānoņem. Poliju viņš neuzlūkoja kā agresijas upuri. „Šīs valsts iznīcināšana tagadējos apstākļos nozīmētu, ka par vienu buržuāzisku fašistisku valsti kļūtu mazāk. Kas tur būtu slikts, ja Polijas sagrāves rezultātā mēs sociālistisko sistēmu izplatītu uz jaunām teritorijām un iedzīvotājiem.” Raksturojis sākušos karu kā sadursmi „starp kapitālistisko valstu divām grupām”, J. Staļins turpināja: „Mums nav nekas pret to, ka tās pamatīgi izkaujas un novājina viena otru. Nebūtu slikti, ja ar Vācijas rokām tiktu sašķobīts bagātāko kapitālistisko valstu (sevišķi Anglijas) stāvoklis. Hitlers, pats to nesaprotot un nevēloties, grauj kapitālistisko sistēmu.” Uz šo spriedumu pamata tika sagatavota un 9. septembrī apstiprināta Kominternes sekretariāta direktīva, kur par vācu-poļu karu viennozīmīgi tika paziņots: „Patreizējais karš ir imperiālistisks, kura izraisīšanā vienādi vainojama visu karojošo valstu buržuāzija. Karu nevienā valstī nevar atbalstīt ne

strādnieku šķira, ne vēl jo vairāk komunistiskā partija. [...] „Starptautiskais proletariāts nekādā gadījumā nevar aizstāvēt fašistisko Poliju, kura noraidīja Padomju Savienības palīdzību [un] apspiež citas tautības”.

9. septembrī PSRS vadība saņēma vācu izplatīto ziņu par Varšavas ieņemšanu un apsveica Vāciju ar to. Sakarā ar šo ziņu PSRS Aizsardzības tautas komisārs K. Vorošilovs un Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks B. Šapošņikovs parakstīja direktīvu Baltkrievijas un Kijevas kara apgabalu armijas grupām naktī no 12. uz 13. septembri pāriet padomju – poļu robežu un uzdevumu „ar zibenīgu triecienu sagraut pretī stāvošos pretinieka spēkus”. 10. septembrī V. Molotovs paziņoja Vācijas sūtnim V.f. Šulenburgam, ka jau mobilizēti 3 miljoni cilvēku, bet tomēr aizbildinājās, ka vēl ir vajadzīgs laiks armijas sagatavošanai. Taču ziņa par Varšavas krišanu izrādījās nepatiesa un direktīva tā arī palika Sarkanās armijas Ģenerālštābā. Varšavas ieņemšanas aizkavēšanās (tā kapitulēja tikai 28. septembrī) veda pie Polijas robežas pārejas atlikšanas.

Sakarā ar to, ka Sarkanās armijas uzbrukums Polijai kavējās, J.f. Ribentrops 1939. gada 12. septembrī pat apsprieda iespējamību izprovocēt ukraiņu sacelšanos Austrumgalīcijā.

Starp citu, Vācijas militārā izlūkdienesta vadītājs admirālis V. Kanariss jau augustā tikās ar Ukraiņu Nacionālistu organizācijas vadītāju A. Meļņiku un paziņoja par „neatkarīgas Ukrainas” izveides iespēju. A. Meļņiks pat sāka formēt nākamo koalīcijas valdību. Vācu izlūkdienesta skubināti jau 10. septembrī Ukraiņu nacionālistu organizācijas (*Організація Українських Націоналістів*) kaujinieki uzbruka poļu apsardzes vienībai pie Razvadovas (ukr. *Розвадіє*) dzelzceļa stacijas. Šīs sacelšanās apspiešanā bija iesaistīti ap 600 poļu policisti no Židačovs (ukr. *Жидачів*) pilsētas. Kauju laikā tika nodedzināti divi ciemati. 11. septembrī Ukraiņu nacionālistu organizācijas kaujinieki atbrūvoja ap 500 poļu karavīru pie Stavčanu (ukr. *Ставчану*) un Obrošinas (ukr. *Оброшину*) ciemiem. Var nosaukt vēl dažas ukraiņu nacionālistu uzstāšanās gadījumus.

14. septembrī V. Molotovs Vācijas sūtnim V. f. Šulenburgam paziņoja, ka Sarkanā armija sagatavojusies aktīvai darbībai ātrāk nekā tas bijis paredzēts, taču, kamēr Varšava aizstāvas, PSRS nevar pamatot sava karaspēka ievešanu Polijā „ar poļu valsts sairšanu”. V. Molotovs lūdza paziņot, kad ir sagaidāma Polijas administratīvā centra – Varšavas krišana. Acīmredzot padomju vadību ietekmēja arī ziņas, ka Polijas valdība ir atstājusi Varšavu. (Tiesa, tikai 17. septembrī padomju telegrāfa aģentūra TASS saņēma drošas ziņas, ka prezidents I. Moscickis un Polijas valdības locekļi atrodas pie Rumānijas robežas un ir lūguši atļauju ierasties Buharestē.) Padomju prese saņēma signālu sabiedriskās domas sagatavošanai jaunai notikumu attīstībai.

Padomju avīze „*Известия*” („Ziņas”) uzsvēra, kas poļu lidmašīnas pārkāpj padomju gaisa robežu. Vēl skaidrāku valodu runāja avīze „*Ипрада*” („Taisnība”). 14. septembrī tā publicēja VK(B)P CK Politbiroja locekļa A. Ždanova rakstu, kuru bija labojis pats J. Staļins. Tas izskaidroja „Polijas sakāves karā iekšējos cēloņus”, uzsverot tās daudz nacionālo sastāvu un ekspluatatorisko iekārtu: „... Kur cēlonis stāvoklim, kurš Poliju novedis bankrota priekšā? [...] Polijas valdošo aprindu nacionālā politika raksturojas ar nacionālo mazākumu, īpaši ukraiņu un baltkrievu, apspiešanu un spaidiem [...] Polijas valdošās aprindas, kuras dižojas ar savu it kā brīvības mīlestību, ir izdarījušas visu, lai pārvērstu Rietumu Ukrainu un Baltkrieviju beztiesiskā kolonijā, kura atdota poļu panēm izlaupīšanai [...] Polijas nacionālie mazākumi nekļuva un nevarēja kļūt par valstiskā režīma uzticamu balstu... [...] „Poļu valsts, dibināta uz tās teritorijā dzīvojošo baltkrievu un ukraiņu ekspluatāciju, izrādījās rīcībnespējīga un pie pirmajām militārajām neveiksmēm sāka sairt.” Lasītājam tika iedvesta doma, ka Polijā pastāv pretrunīga situācija: no vienas puses – pie varas vēl turas reakcionārā Polijas valdība, no otras – jūgu nesošie „asinsbrālī” baltkrievi un ukraiņi ar nepacietību gaida atbrīvošanu no PSRS ar Sarkanās armijas spēkiem. Šodien mēs zinām, ka PSRS vadība šajā laikā jau gatavoja ideoloģisku aizsegu iebrukumam Polijā, ka pašā PSRS 30. gados nebūt nebija nacionālas vienlīdzības, taču tāpēc, ka patiesību par kādu ļaundari izsaka vēl lielāks ļaundaris, tā nepārstāj būt patiesība.

14. septembrī K. Vorošilovs un B. Šapošņikovs nosūtīja direktīvas Baltkrievijas un Ukrainas frontēm par **padomju karaspēka uzbrukuma Polijai sākumu** 17. septembrī pulksten 5.00. PSRS

interesēs vairs nebija vilcināties. Sarkanajai armijai tika dota pavēle „iznīcināt un sagūstīt Polijas bruņotos spēkus”, kuri darbojās uz austrumiem no pirms tam saskaņotās līnijas, kas dalīja Poliju Vācijas un PSRS „interesešu sfērās”.

15. septembrī J.f. Ribentrops deva V. f. Šulenburgam instrukciju nodot PSRS vadībai informāciju, ka Polijas armijas iznīcināšana tuvojas noslēgumam, Varšava tiks ieņemta tuvākajās dienās. Tika apsveikta gatavotā PSRS militārā iejaukšanās, taču padomju vadība arī brīdināta, ja šī iejaukšanās nenotiks, aiz vācu ietekmes sfēras var izveidoties politisks vakuums, kur var rasties apstākļi jaunu valstu izveidei.

Kā norāda ukraiņu jurists V. Makarčuks, 1939. gadā starptautiskajās tiesībās pastāvēja norma, kuras nav mūsdienās – valstu „tiesības uz pašpalīdzību”. Šo tiesību ietvaros „valsts, kura uzskatīja, ka cita starptautisko tiesību subjekta rīcība rada draudus tās dzīves svarīgām interesēm, (kuras varēja tulkot visai plaši) varēja atbilstoši pastāvošajām starptautiskajām tiesībām lietot spēku, lai novērstu šos draudus.” Polijas armijas sakāve radīja reālus draudus PSRS drošībai. Vācijas karaspēks jau iegāja Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas teritorijā, kuras atbilstoši slepenajam protokolam pie 23. augusta līguma ietilpa PSRS „interesešu sfērā”. Vācu daļām virzoties uz priekšu ar ātrumu 25 – 30 km diennaktī un nesastopot sev priekšā vienotu poļu fronti, tās 4 līdz 8 diennakšu laikā (21.– 25.septembrī) varēja ieņemt visu Rietumbaltkrieviju un Rietumukrainu. Radās jautājums – vai Ā. Hitlers ievēros vienošanos? Viņš jau bija pārkāpis vairākus līgumus ar citām valstīm. Vai tāpat nenotiks arī ar šo? (Protams, par to, cik lielā mērā PSRS vadība domāja par „pašpalīdzību”, cik par savu lielvalstisko plānu īstenošanu, var strīdēties bezgalīgi). Lai nu kā, 15. septembra Vācijas brīdinājums par „politiskā vakuuma” ar apstākļiem jaunu valstu izveidei rašanos Polijas austrumu teritorijās lika Padomju vadībai rīkoties.

16. septembrī pēc sarunas ar J. Staļinu V. Molotovs informēja V.f. Šulenburgu, ka nākamajā dienā Sarkanā armija šķērsos Polijas robežu visā tās garumā. (Starp citu, tieši 1939.gada 16. septembrī tika izbeigta kara darbība starp PSRS un Mongolijas karaspēku, no vienas puses, un Japānas armiju, no otras puses, pie Halhingolas upes. Sarkanajai armijai vairs nevajadzēja baidīties no karadarbības divās frontēs.)

Īstenojot 14. septembra K. Vorošilova un B. Šapošņikova direktīvas par padomju karaspēka uzbrukuma sākumu, Baltkrievijas frontes Kara padome 15. septembrī izdeva pavēli, kurā bija teikts, ka „baltkrievu, ukraiņu un poļu tauta lej asinis karā, kuru ar Vāciju uzsākusi Polijas muižnieciski-kapitālistiskā kliķe. Baltkrievijas, Ukrainas un Polijas strādnieki un zemnieki ir cēlušies cīņai pret saviem mūžsenajiem ienaidniekiem muižniekiem un kapitālistiem. Vācu armija ir smagi sakāvusi Polijas armijas galvenos spēkus. Baltkrievijas frontes armijas ar 1939. gada rītausmu pāriet uzbrukumā ar uzdevumu – veicināt sacēlušos Baltkrievijas un Polijas strādnieku un zemnieku cīņu, lai gāztu muižnieku un kapitālistu jūgu un nepieļautu, lai Rietumbaltkrievijas teritoriju ieņemtu Vācija.” Pavēlē bija arī noteikts: „...Frontes tuvākais uzdevums ir iznīcināt un sagūstīt Polijas bruņotos spēkus, kuri darbojas uz austrumiem no Lietuvas robežas un līnijas Grodņa – Kobrina.” Līdzīgu pavēli saņēma Ukrainas frontes karaspēks.

Kopumā abu: Baltkrievijas un Ukrainas fronšu karaspēks, kurš 16. septembra vakarā atradās gatavībā Polijas pierobežā un 17. septembrī šķērsoja robežu, pēc dažiem datiem sastāvēja no 21 strēlnieku un 13 kavalērijas divīzijām, 16 tanku, 2 motorizētajām brigādēm un Dņepras upes flotilijas. Pēc 1993. gadā Krievijas Federācijā publiskotajiem datiem karagājienā uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju piedalījās 466 516 padomju militārpersonu, taču pēc citiem datiem vēlāk pienāca papildinājumi un kopā iebrukumā Polijā piedalījās 617 588 cilvēki, 4 736 tanki, 4 959

lielgabali un mīnmetēji. Abi fronšu aviācijā skaitījās 3 298 lidmašīnas (faktiski to bija mazāk un kara darbībā tās piedalījās, veicot galvenokārt izlūklidojumus).

Pulksten 3.00 1939. gada 17. septembrī PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks V. Potjemkins Polijas sūtnim V. Gžibovskim nolasīja PSRS valdības notu, kura neilgi pirms tam bija koriģēta, ņemot vērā Vācijas vēlmes.

Koriģēts tika informatīvais aizsegs, kādu padomju vadība izmantoja Sarkanās armijas karagājiena izskaidrošanai. 10. septembrī V. Molotovs informēja V.f. Šulenburgu, ka Padomju valdībai ir nolūks izmantot vācu daļu tālāko virzīšanos, lai paziņotu, ka Polija ir sabrukusi un Padomju Savienībai tāpēc ir jāiet palīgā ukraiņiem un baltkrieviem, kurus „apdraud” Vācija. Šis arguments ir nepieciešams, lai Padomju Savienības interence masu acīs šķistu pieklājīga un lai izvairītos no tā, ka Padomju Savienība izskatītos kā agresors. 15. septembrī J.f. Ribentrops uzdeva V.f. Šulenburgam paziņot V. Molotovam, ka par šādu Sarkanās armijas darbības izskaidrojumu nevar būt ne runas, jo tas Vāciju un PSRS visas pasaules priekšā nostādīs kā ienaidniekus un „būs pretrunā vēlmei veidot draudzīgas attiecības, ko izteikušas abas valstis”. Nākamajā dienā V. Molotovs informēja V.f. Šulenburgu, ka Padomju valdība atradusi jaunu formulējumu, lai attaisnotu Sarkanās armijas ievešanu Polijā, kurā nekas nebija teikts par Vācijas draudiem ukraiņiem un baltkrieviem. Taču informāciju Vācijai par Sarkanās armijas ievešanu Polijā padomju vadība nodeva pēdējā brīdī – naktī uz 17. septembri. Vācijas vadītājiem vairs nebija laika protestēt pret padomju akcijas motivāciju, kurai arī bez Vācijas nosaukšanas vārdā bija pretvācisks raksturs, jo baltkrievu un ukraiņu tautas aizsardzība nebija iedomājama no kādas citas valsts, bet vienīgi no Vācijas.

Notā bija apgalvots, ka „...Poļu-vācu karš ir atsedzis Polijas valsts pastāvēšanas iekšējo nespēju [...] Varšava kā Polijas galvaspilsēta vairs nepastāv. Polijas valdība ir sabrukusi un nerāda dzīvības pazīmes. Tas nozīmē, ka Polija un tās valdība faktiski ir beigušas pastāvēt. Līdz ar to ir beiguši darboties līgumi, noslēgtie starp PSRS un Poliju. Palikusi pamesta un bez vadības, Polija ir kļuvusi par izdevīgu vietu dažādām nejaušībām un negaidītiem notikumiem, kas var apdraudēt PSRS.” (Notā bija virkne faktoloģisku neatbilstību īstenībai, Varšavu vācu karaspēks vēl nebija ieņēmis, Polijas valdība vēl atradās savas valsts teritorijā, Polijas valsts *de facto* gan jau bija sagrauta, taču *de iure* tā pastāvēja.) Padomju valdība paziņoja, ka „būdama līdz šim neitrāla”, tagad tā vairs nevar neitrāli izturēties pret varbūtējo apdraudējumu valstij un ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāju, dzīvojošu Polijas teritorijā, neaizsargātību un tāpēc devusi armijai pavēli pāriet Polijas robežu un ņemt savā aizsardzībā šo tautu dzīvību un mantu. Faktiski J. Staļins 1939.gadā Polijas ukraiņu un baltkrievu apdzīvoto teritoriju pievienošanu PSRS pamatoja tāpat kā Krievijas imperatore Katrīna II 1792. gadā (par ko jau rakstīts 1. nodaļā). (Atzīmējams, ka arī vēlāk J. Staļina realizētā Bukovinas (1940), un Aizkarpatu (1945) aneksija (atņemot šīs zemes Polijai, Rumānijai, Čehoslovākijai,) nenorisa zem „krievu zemju” apvienošanas, kā tas bija I pasaules karā, bet ukraiņu un baltkrievu tautu apvienošanas lozunga.) Taču ir saprotams, ka ne XVIII, ne XX gadsimtā nedz Krievijas, nedz PSRS valdnieki ne tik daudz rūpējās par krievu, ukraiņu un baltkrievu tautu interesēm, cik savas impērijas varenības kāpināšanu.

Polijas sūtnis V. Gžibovskis, pretrunā ar visiem diplomātijas noteikumiem, atteicās notu pieņemt, jo „tas būtu nesavienojams ar Polijas valdības cieņu”. Tiesa gan, otrs notas eksemplārs bija jau nosūtīts uz Polijas sūtniecību, nodots tās sargam. Polijas diplomāti nevarēja apgalvot, ka notu nav saņēmuši. Tai pat 17. septembrī citu valstu sūtņi un vēstnieki, kuri atradās Maskavā, saņēma identiskas Padomju valdības notas, kurās bija runāts par notas iesniegšanu Polijas sūtnim (tās teksts bija pievienots) un paziņojumu, ka PSRS ieturēs neitralitātes politiku pret „jūsu valsti”. Tādējādi J. Staļins sūtīja Lielbritānijai un Francijai brīdinājumu, ka viņš negatavoja pret tām karot. Nosaukto valstu valdības viņu saprata pareizi.

Par padomju notu Polijai jāsaka, ka tāpat kā 1939. gada martā Lielbritānijas premjers N. Čemberlens pārstāvju palātā paziņoja, ka Čehoslovākija beigusi savu pastāvēšanu „iekšēja

sabrukuma rezultātā” (bet nevis nacistu darbības rezultātā, kā tas bija patiesībā) un Rietumu demokrātisko valstu vadītāji sakarā ar šo „iekšējo sabrukumu” atsauc savas garantijas Čehoslovākijas valsts pastāvēšanai, līdzīgi PSRS vadība savā notā paziņoja, ka „Polija un tās valdība faktiski ir beigušas pastāvēt” jau 17. septembrī. No 17. septembra padomju varas iestādes neatzina Polijas sūtniecības darbinieku Maskavā diplomātisko statusu, traucēja to evakuāciju no PSRS, kad diplomātisko tiesību normas kā reiz prasīja sniegt viņiem palīdzību izbraukšanā. Padomju Savienības Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs un ārlietu komisārs V. Molotovs Maskavā 1939. gada 1. novembrī vēlreiz paziņoja: „Starp Padomju Savienību un Vāciju noslēgtais neuzbrukšanas līgums mums uzlika par pienākumu ieturēt neitralitāti gadījumā, ja Vācija piedalītos karā. Mēs šo līniju konsekventi esam ieturējuši, kam nebūt nerunā pretim mūsu karaspēka ieiešana bijušās Polijas teritorijā, kas sākās 17. septembrī. Kā zināms, mūsu karaspēks Polijas teritorijā iegāja tikai pēc tam, kad poļu valsts bija sairusi un faktiski izbeidza pastāvēt.” Faktiski N. Čemberlens un V. Molotovs, motivējot – viens savas valsts atteikšanos no garantiju Čehoslovākijai pildīšanai, otrs – neuzbrukšanas u.c. līgumu ar Poliju pārkāpšanu, lietoja vienu un to pašu argumentu. Gan Rietumvalstu vadītāji martā, gan PSRS vadītāji septembrī redzēja tikai to, ko viņi vēlējās saskatīt. Tomēr daudzi no tiem, kuri pagātnē un arī mūsdienās izsaka neapmierinātību ar PSRS rīcību 1939. gada septembrī, „aizmirst” nosodīt Lielbritāniju un Franciju, kuras „pievēra acis” uz faktisko Vācijas agresiju pret Čehoslovākiju pusgadu pirms tam.

Vēl viens salīdzinājums. 1939. gada septembrī PSRS attiecībā pret Poliju būtībā rīkojās tāpat kā Polija pret Lietuvu 1920. gada oktobrī un pret Čehoslovākiju 1938. gada septembrī/oktobrī. Abas valdības – gan Polijas, gan PSRS rīkojās ar spēku, bet aizbildinājās ar savu tautiešu aizsardzību, pēc tam noformēja citu valstu teritoriju it kā brīvprātīgu pievienošanos savai valstij.

PSRS rīcību 1939. gada septembrī padomju propaganda tēloja un arī atsevišķi mūsdienu krievu vēsturnieki traktē vienīgi kā nacionālo interešu noteiktu, Polijas 1920. gadā Padomju Krievijai uzspiestā kara noslēgumu un poļu okupēto zemju, kuras Polija 20 savas valdīšanas gados tā arī nespēja „sagremot”, atbrīvošanu. Faktiski šāda pieeja neatšķiras no poļu nacionālistu pieejas tai pašā 1920. gadā. Tie taču tāpat atsaucās uz „nacionālajām” interesēm. Jākonstatē vienīgi, ka dažādo – gan poļu, gan padomju „nacionālo” interešu paudēji nerēķinājās ar vietējo iedzīvotāju interesēm, neļāva tiem pašiem noteikt savu nākotni.

Tie vēsturnieki, kuri pārmet PSRS, ka tā 1939. gada septembrī nepalīdzēja, bet uzbruka Polijai, faktiski pielieto dubultstandartus. Tas, kas bija atļauts Polijai 1938. gadā (Cešinas apgabala atņemšana Čehoslovākijai), izrādās, nav atļauts PSRS 1939. gadā (Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas atņemšana Polijai) pat tad, ja tas tieši atbilda tās valstiskajām un, kā vēlāk izrādījās, arī visas antihitleriskās koalīcijas interesēm, jo ļāva vienai tās dalībniecei – PSRS 1941. gadā paglābties no sagraves. Tā, ilgstoši Polijā strādājušais Krievijas diplomāts J. Ivanovs uzskata, ka 1939. gada septembrī „faktiski tika ielikti pamati vācu blickrīga neveiksmei Krievijā”, bet „padomju karaspēka ieiešana Polijā, kā apstiprināja tālāko notikumu gaita, objektīvi atbilda cīņas interesēm pret fašismu, ieskaitot arī pašas Polijas intereses gadus uz priekšu”. Padomju rakstnieks K. Simonovs, kurš tūlīt pēc Sarkanās armijas ieiešanas Polijas teritorijā kā žurnālists apmeklēja to, rakstīja: „... no galvas neizgāja doma, kura toreiz nebija sveša daudziem: nu, bet, ja nebūtu [padomju valdības 1939. gada 17. septembra] paziņojuma, ja nebūtu vienošanās ar vāciešiem par demarkācijas līniju, [mēs] nenonāku līdz tai, [...] kas tad ieietu šajās pilsētās un laukos, kas ieņemtu visu Rietumu Baltkrieviju, kas nonāktu sešdesmit kilometru attālumā no Minskas, gandrīz līdz pašai Minskai? Vācieši.” Protams, tādā gadījumā PSRS robeža 1941. gada jūnijā atrastos 300–400 kilometrus tālāk

uz rietumiem. Tas ļautu Ā. Hitleram daudz ātrāk realizēt padomju teritoriju sagrābšanu un, iespējams, jau vasarā fašistu armija sasniegtu Kaukāza naftas atradnes. Vācijas rīcībā tad atrastos ievērojami lielāki resursi un iespējas aktivitātēm Rietumu frontē un karadarbībai Vidusjūras reģionā. Nav izslēgts, ka padomju spēkiem būtu jāatkāpjas no Ļeņingradas un Maskavas. Pie šāda pavērsiena karš noteikti ieilgtu un būtu neiespējami prognozēt, kad un kā tas beigtos.

Ko gan var pārmest J. Staļinam un viņa līdzgaitniekiem, ir tas, ka viņi gan sauca sevi par komunistiem, bet, sagrābjot jaunas teritorijas, rīkojās gluži tāpat kā viņu nīstie „kapitālisti”. Pēc būtības gan vieni, gan otri rīkojās imperiālistiski.

Ukraiņu publicists S. Lozuņko atzīmējis, ka, ja Polija starpkaru periodā stādīja mērķi panākt PSRS sadali, neizslēdzot pat savienību ar nacistisko Vāciju, tad kādai gan bija jābūt PSRS attieksmei pret Poliju? Vai ne tādai pašai, kā Polijas attieksmei pret PSRS? Autoram gan jāatgādina, ka ne tikai Polija starpkaru periodā bija naidīga pret PSRS, arī PSRS tāda bija pret Poliju. Tam pamatā bija gan vēsturiski un politiski-ideoloģiski cēloņi, arī poļu-padomju kara sekas. Taču S. Lozuņko ir taisnība tai ziņā, ka 1939. gadā gaidīt kādu citu PSRS vadības attieksmi pret Polijas nelaimi, pret Vācijas iebrukumu tajā nebija nekāda pamata. Pasaules politikā valstu līmenī kā dzinējspēks darbojas to intereses, nevis taisnīguma, līdzciefības, agrāko nodarījumu piedošanas un vēl citi cēli morāles principi. 1939. gadā vienīgā baltkrievu un ukraiņu atkalapvienošanās alternatīva bija to šo tautu daļu, kuras dzīvoja Polijas teritorijā, pāriešana no poļu okupācijas varas Vācijas okupācijas varā un labvēlīgu pozīciju nodrošināšana vērmahtam, lai tas varētu uzbrukt PSRS. Padomju Savienībai tas bija nepieņemami. Bez sadarbības ar Rietumiem karot pret Vāciju par Polijas, ar visām tās sagrābtajām baltkrievu un ukraiņu zemēm, brīvību un teritoriālo integritāti, no PSRS puses būtu neprāts.

Strīdīgs ir jautājums par Polijas valdības rīcībspēju padomju notas saņemšanas brīdī. Piemēram, Krievijas Zinātņu Akadēmijas Slāvu studiju institūta līdzstrādnieks O. Nemenskis uzsver, ka 1939. gada 17. septembrī Polijas valsts kā tāda vairs nepastāvēja. Taču 17. septembrī, vēl formāli atrodoties Polijas teritorijā, kaut jau ceļa jūtīs uz Rumāniju, Polijas valdība sagatavoja protestu pret padomju notu: „Polijas valdība protestē pret padomju valdības notā izklāstītajiem motīviem, jo Polijas valdība pilda savas normālās funkcijas, bet Polijas armija dod pretsparu ienaidniekam”. Tiesa, savas zemes atstāšanas organizāciju diezin vai varēja nosaukt par „normālu funkciju” pildīšanu. Protestu izdevās publicēt aiz Polijas robežas nedēļu pēc valdības bēgšanas uz Rumāniju un internēšanas, kas arī par tās rīcībspēju neliecina.

Par to, ka Polijas valdība 17. septembrī jau nespēja efektīvi pildīt savus pienākumus, liecināja arī fakts, ka 1939. gada 18. septembrī Polijas vēstnieki Londonā un Parīzē, izpildot J. Beka rīkojumu un iesniedzot Lielbritānijas un Francijas valdībām notas ar paziņojumu, ka tiek gaidīts šo valstu „aktīvs protests pret [PSRS] agresiju”, nespēja paskaidrot, vai Polija ar PSRS atrodas karastāvoklī. Vēl šodien Polijā par šo neskaidrību tiek vainota uz Rumāniju bēgusī Polijas politiskā elite.

Taču vismaz juridiski Polijas valdība pirms internēšanas nepārtrauca savu eksistenci. No šī viedokļa raugoties, PSRS valdības arguments par visu padomju-poļu līgumu automātisku darbības izbeigšanos ir apstrīdams.

Ja par II Pasaules karu uzskata karu starp Poliju, Angliju, Franciju un Vāciju, tad šajā karā PSRS 1939. gada septembrī neiesaistījās, tā speciāli pasludināja savu neitralitāti. Pie tam šīs valstis, katra savu apsvērumu dēļ, atzina PSRS par nekarojošu pusi. Pēc mūsdienu terminoloģijas Sarkanās armijas darbību Polijas austrumu daļā nosacīti varētu pat nosaukt par miera saglabāšanas operāciju.

Taču, ja II Pasaules karu uzlūko kā starptautisko attiecību sistēmas nomaiņas procesu, kurš ietver lielvalstu un citu valstu savstarpējo karu kopumu par savas ietekmes paplašināšanu, to robežu izmaiņām, kuras izveidojās 1919.–1922. gadā, tad PSRS 1939. gada 17. septembrī, protams, iesaistījās II Pasaules karā, taču nevis Vācijas pusē, kā to mēģina tēlot daļa vēsturnieku, bet gan kā trešais, patstāvīgs spēks, kurš darbojās savās interesēs. Taču šo iesaistīšanos nevar uzskatīt par dalību karā, pat neraugoties uz to, ka Sarkanā armija lietoja ieročus, cieta arī zaudējumus. Pat Polijas valdība, tās militārā pavēlniecība to neatzina par kara darbību. Acīmredzot PSRS, Sarkanās armijas agresīvās rīcības nosaukšanai ir jāmeklē kāds cits termins. Pēc autora ieskatiem šai rīcībai atbilstošāks būtu nosaukums „**interventione**” (varmācīga iejaukšanās citas valsts iekšējās lietās).

Nevar piekrist apgalvojumam, ka Sarkanā armija palīdzēja vērmahtam sakaut Polijas armiju. Šīs tēzes pamatā ir gan toreizējie padomju propagandas apgalvojumi, gan vēlākās poļu ģenerāļu subjektīvās liecības.

Tā, 1939. gada 31. oktobrī PSRS Augstākās Padomes sēdē V. Molotovs paziņoja, ka Polijas valdošie slāņi lepojās ar savas valsts un armijas stiprumu, taču izrādījās pietiekoši „īsa trieciena no Vācijas armijas, bet pēc tam – Sarkanās armijas puses, lai nekas nepaliktu pāri no šī krolīga Versaļas līguma lolojuma, kurš dzīvoja uz apspiesto nepoļu tautību rēķina.” Arī K. Vorošilova pavēlē PSRS valsts svētkos 1939. gada 7. novembrī bija norādīts, ka „ar strauju uzbrukumu Sarkanās armijas daļas sakāva poļu karaspēku, īsā laikā izpildot savu pienākumu Padomju dzimtenes priekšā.” V. Molotovs un K. Vorošilovs pārspīlēja Sarkanās armijas lomu Polijas sagrāvē, bet V. Molotovs arī nekorekti lika vienlīdzības zīmi starp starpkaru Polijas valdības neveiksmīgo politiku un Polijas valstiskumu kā tādu.

Poļu ģenerāļi ir rakstījuši, ka 17. septembrī Polijas armija pret vērmahtu vēl varējusi cīnīties pašā Polijā, ka tā vēl nebūt nebijusi sakauta utt. Tā Polijas armijas Galvenā štāba priekšnieks ģenerālis V. Stahevičs izteicās, ka bez Sarkanās armijas ienākšanas Polijā tās karaspēks vēl ilgi varētu pretoties vāciešiem. Arī ģenerālis V. Andersss apgalvoja, ka septembra vidū sākušas trūkt vācu komunikācijas, Polijas armija vēl varējusi zināmu laiku pretoties, lai ļautu Lielbritānijai un Francijai dot savu triecieni Vācijai. Šādi apgalvojumi balstās uz pārāk optimistisku stāvokļa vērtējumu. Arī poļu vēsturnieki ir tendēti pārspīlēt Sarkanās armijas ienākšanas Polijā militāro nozīmi. f(Tā, poļu vēsturnieks P. Večorkovičs ir izteicies, ka „padomju uzbrukuma dienai kara gaitā bija izšķiroša nozīme.)

Var jau piekrist apgalvojumiem, ka bez Sarkanās armijas iebrukuma poļu pretošanās būtu ilgāka, taču šī pretestība būtu bez izredzēm uz uzvaru, tai nebūtu stratēģiskas nozīmes. Jā, ja Rietumvalstis Polijai ietu palīgā, kas piespiestu Vāciju daļu spēku pārsviet uz rietumiem, tad pretestībai būtu nozīme, tā varētu nest zināmus panākumus. Taču, ja Francija un Lielbritānija to nedarīja tad, kad viņām vajadzēja karot tikai ar Vāciju, tad pēc 17. septembra, kad notika PSRS iebrukums Polijā, kad vismaz teorētiski varēja gaidīt PSRS nostāšanos Vācijas pusē arī pret Rietumvalstīm, tās tāpat nemēģināja glābt nelaimīgo Poliju.

Patiesībā vērmahts jau bija sakāvis Polijas armiju, kad 17. septembrī Sarkanā armija pārsvarā bez lielākām kaujām sāka virzīties Polijas teritorijā. Kā liecināja vācu ģenerālis Ē. Manšteins, Sarkanās armijas iesaļošana Polijā notika periodā, kad jau norisa kara darbību noslēdzošas kaujas un kara iznākums bija skaidrs. Par kādu lielu Sarkanās armijas nozīmi Polijas armijas sakāvē nevar runāt arī, ievērojot tos salīdzinoši mazos poļu spēkus, kuri bija izvietoti gar padomju robežu. Sarkanās armijas milzu pārspēka rezultātā tie tika ātri pievarēti, bet galvenie Polijas armijas spēki, kuri cīnījās pret Vāciju, ir nemēģināja organizēt pretestību arī Sarkanajai armijai. Tāpat vērmahta un Sarkanās armijas ciesto zaudējumu salīdzinājums ļauj spriest, kas tad iznesa galveno kara darbības pret Poliju smagumu. Arī E. Ridzs-Smiglija 20. septembrī izteiktais skaidrojums par to, ka 17. septembrī viņš rūpējies par poļu karavīru pārsviešanu uz Franciju lai turpinātu cīņu, nonāk pretrunā ar iepriekš citēto poļu ģenerāļu izteikumiem. Tāpēc pārmetums PSRS par Polijas pretošanās Vācijai traucēšanu ir jāuzskata par mazpārliecinošu. Ja arī Sarkanā armija 17. septembrī nebūtu iegājusi Polijai piederošajās teritorijās austrumos, Polijas armijai, atkāpjoties turp no poļu apdzīvotajiem rajoniem,

sastopoties ar nedraudzīgu lielas daļas vietējo iedzīvotāju attieksmi, pēc jau pārciestajām sakāvēm nebūtu ne mazāko cerību uz sekmīgu karadarbības turpināšanu.

Jau 1939. gada oktobrī vācu rakstnieks un kara ziņotājs R. Bathe savai Vācijas – Polijas karam veltītajai grāmatai izvēlējās virsrakstu „*Der Feldzug der 18 Tage*” („18 dienu karagājieni”), ar to norādot, ka Vācija uzvaru pār Poliju faktiski izcīnīja triju nedēļu laikā. Rakstnieks uzsvēra, ka Vācijas armijai šai laikā izdevās virknē aplenkuma operāciju poļu spēkus „sašķelt, sagūstīt un iznīcināt”. Protams, zināmā mērā pārējās cīņas un „tīrīšanas akcijas”, kas norisa vēl oktobrī ar to tika atstātas novārtā. Kā uzskatīja daži poļu un padomju vēsturnieki, iemesls, kāpēc cīņu laiks tika saīsināts, ir viegli saprotams – ar to tika mazināta Sarkanās armijas loma Polijas sagrāvē. Vācijas propagandai bijis izdevīgi tēlot, ka Polija jau bija sabrukusi, kad tajā iegāja Sarkanās armijas daļas. Tikai otrā pretinieka uzbrukums no aizmugures, apstākļos, kad nebija nekādas Rietumu sabiedroto palīdzības, padarījis Polijas stāvokli bezcerīgu. To sapratuši kā poļu politiķi, tā karavīri un civiliedzīvotāji. Esošie fakti gan liecina, ka politiķi un vismaz ģeneralitāte Polijas stāvokļa bezcerību saprata jau septembra pirmajās dienās. Citādi nebūtu notikusi to sasteigtā bēgšana no Polijas.

Septembra otrajā pusē, kad izplatījās ziņas par Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā un Polijas valdības bēgšanu, daudziem poļu karavīriem cīņas griba sabruka kā kārsu namiņš, viņi vairs neturēja prātā pienākuma izpildi. Desmiti tūkstošu domāja tikai par to, kā nomainīt formu pret civilapģērbu, lai izbēgtu draudošajam gūstam. Taču, ja tas arī izdevās, nodevējs izrādījās poļu armijā ieviestais īsais matu griezumus. Jaunus vīriešus ar tādām frizūrām, kuri nevarēja uzrādīt civilpersonas dokumentus, vācu karaspēks nekavējoties arestēja. Tā kā vācu okupētajos Polijas apgabalos par ieroču glabāšanu bija paredzēts nāves sods, daudzas karaspēka daļas vispirms nometa ieročus un tikai tad izklīda. Ja civiliedzīvotāju mājās vai to apkārtnē atrada militāro formu vai ieročus, viņi nonāca nāves briesmās, jo tos varēja turēt aizdomās par poļu karavīru atbalstīšanu vai pat par dalību cīņās.

PSRS vadība Polijas sagrāvē nebija vainīga, tā tikai baudīja tās augļus. Par sagrāvi atbildība galvenokārt ir jānes Polijas politiskajai un militārajai vadībai, kura noveda valsti pie tik bēdīga rezultāta, bet vēlāk centās sevi attaisnot, apvainojot „viltīgos boļševikus” un „tūlīgos francūzus”.

Līdz pat 1939. gada 1. septembrim poļu izlūk dienests nebija ziņojis par kādu īpašu padomju bruņoto spēku pārvietošanos Polijas robežas virzienā. Tikai 1.–5. septembrī sāka pienākt šādi ziņojumi, taču poļu pavēlniecība šādu virzību vērtēja kā parastu padomju reakciju uz kara sākumu kaimiņvalstīs. 12. septembrī Polijas kara atašejs Parīzē atsūtīja uz Varšavu izvilcumu no Francijas izlūk dienesta pārskata, kurā bija aģentūras ziņas, ka Padomju Savienība uzsāks pret Poliju un Rumāniju vērstu darbību. Neraugoties uz to, padomju akcija 17. septembrī bija pilnīgs pārsteigums Polijas militārajām un valdības aprindām, kuras tai brīdī atradās Rumānijas pierobežā un gatavojās šeit aizstāvēt t.s. „rumāņu placdarmu”.

Polijas bruņotie spēki 17. septembrī uzbrukumu no austrumiem negaidīja. Tiem ap 1 400 km garajā robežā ar PSRS ik uz km bija ap 10 robežsargu. Vēl valsts austrumu daļā atradās ap 350 tūkstošu daļēji apbruņotu, pat vēl neietērptu mūdiešus jauniešus, kuri izgāja apmācību.

Pie tam padomju tanku straujo virzību uz rietumiem nodrošināja arī plašs padomju propagandas darbs: paziņojumi par slāvu tautu savstarpējo palīdzību, paglābšanu no vācu iebrukuma, pat poļu nacionālie karodziņi padomju tanku lūkās. Poļu historiogrāfijā uz plašu liecinieku aptauju pamata konstatēts, ka padomju propaganda bija pretrunīga: no vienas puses, tika apgalvots, ka Sarkanā armija ir atnākusi palīgā Polijai, no otras – „PSRS un Vācija ir saistītas nesaraucamā savienībā”, no trešās – Padomju Savienībai poļu „austrumu teritoriju” atgūšana ir revanšs par 1920. gada sakāvi, Polija ir pārstājusī eksistēt uz visiem laikiem, taču, kad tā kļuva par sociālistisku republiku, padomju karaspēks tai palīdzēs.

Toreizējais Baltkrievijas K(b)P CK 1. sekretārs P. Ponomarenko, kurš bija Baltkrievijas kara apgabala Kara padomes loceklis un piedalījās armijas daļu vadībā, kuras iegāja Rietumbaltkrievijā, jau pēc tās pievienošanas Baltkrievijas PSR 1939. gada novembrī BK(b)P CK plēnumā izteicās: „Kara darbību mēs gatavojām mazliet, protams, agrāk [...] Par godu mūsu partijas biedriem un tiem, kuri zināja, jāsaka, ka konspirācija tika ieturēta pilnībā, līdz pat brīdim, kad mūsu robežsargi 17. septembra rītausmā šķērsoja robežu. Katrs poļu robežsardzes postenis to uztvēra kā vietēju incidentu un mēģināja organizēt pretsparu. Tikai tad, kad ieraudzīja, ka pienāk [Sarkanās armijas] regulārās daļas, sāka mukt, bet, kā saka, bija jau par vēlu.”

Sarkanajai armijai pārejot Polijas robežu, gar to izvietoto Polijas armijas daļu komandieri nezināja ko darīt, prasīja instrukcijas no sava Galvenā štāba. Kaujas spējīgākās poļu daļas jau cīnījās pret vērmahtu rietumos un organizēt efektīvu pretošanos Sarkanajai armijai nebija iespējams. Mēģinājumi nosūtīt pretī Sarkanajai armijai parlamentāriešus arī neko nedeķa – tie vienkārši tika aizturēti.

Kā rakstīja Galvenā štāba priekšnieks ģenerālis V. Stahevičs, „poļu daļas bija boļševiku dezorientētas, jo tie parasti izvairās atklāt uguni, bet viņu komandieri apgalvo, ka viņi ir nākuši Polijai palīgā pret vāciešiem. Padomju karavīru pamatmasa nešauj, pret mūsējiem izturas ar demonstratīvām simpātijām, dalās ar papirosiem utt., visur uzsver, ka iet palīgā Polijai”. (Pret šo liecību, kura acīmredzot tapa uz apakšnieku nepilnīgu ziņojumu pamata, ir jāizturas uzmanīgi. Aprakstītajā veidā padomju karavīri varēja izturēties pret „asins” un „šķiras” „brāļiem” – ukraiņu un baltkrievu darbaļaudīm, bet ne visiem Polijas pavalstniekiem, padomju propagandas ietvaros karavīri varēja stāstīt, ka iet palīgā Polijas tautai, bet nekādi ne valstij.)

Sakarā ar padomju agresiju prezidents I. Moscickis Kosovas pilsētiņā (ukr. *Kóciw*, poļu *Kosów*, tagad Ukrainā) griezās ar aicinājumu pie tautas, apvainojot PSRS visu juridisko un morāles normu pārkāpšanā, aicināja poļus „saglabāt stingru garu un vīrišķību cīņā pret bezsirds barbariem”. Viņš arī pasludināja par Polijas prezidenta rezidences un citu augstāko varas iestāžu pārcelšanu uz „vienas no mūsu sabiedroto valstu teritoriju”. Taču **nedz prezidents, nedz Polijas valdība karu PSRS nepieteica.**

Mūsdienās poļu avīze „*Zycie Warszawy*” („Varšavas Dzīve”), 1993. gada 17. septembrī publicēja viedokli, ka Polijas valdība pieļāva lielu kļūdu, formāli nepasludinot karu PSRS, jo tas ļautu internacionalizēt konfliktu. Tiesa, ar to tiek aizmirsts, ka Polijas un Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līgumam pievienotajā slepenajā protokolā bija skaidri norādīts, ka tas ir vērsts vienīgi pret Vāciju. Pat ja Polijas valdība arī deklarētu kara stāvokli ar PSRS, Lielbritānija un bez šaubām arī Francija, kura bez Lielbritānijas atbalsta baidījās ko uzsākt, nevēlētos jau esošajam vienam pretiniekam – Vācijai pievienot vēl otru – PSRS. Lielbritānijas un Francijas valdības „ieteica” Polijas valdībai nepieteikt karu PSRS. Kas notiktu, ja tā neievērotu šo „ieteikumu”, grūti spriest, bet var iedomāties, ka Polija pat varētu zaudēt savus sabiedrotos. Tādā gadījumā būtu būtiski apdraudēta Polijas valdības sekmīga darbība emigrācijā.

Notikumi 1939. gada septembrī bija ļoti pretrunīgi. Izvēloties dažādus faktus, tos var traktēt gan kā vieglu Sarkanās armijas „pastaigu”, kad poļu karavīri labprāt padevās gūstā, bet sarkanarmieši galvenokārt bija nodarbināti ar to, lai demonstrētu viņiem proletārisko internacionālismu, gan kā (vismaz atsevišķas) sīvas kaujas, kurās viss notika tāpat kā jebkurā karā.

Padomju prese tolaik divas nedēļas ilgušo Sarkanās armijas ieiešanu Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā un Viļņas apgabalā sauca par „atbrīvošanas karagājieni”. Vēlāk visplašāk izplatītais nosaukums bija „septembra kampaņa”, kas gan bija pārņemts no vācu propagandas. Poļu vēsturniekiem tas izraisa nepatiku, jo viņi uzsver, ka pretošanās (kaut nenožīmīga) turpinājās arī oktobra sākumā. Polijas Tautas republikas laikā tika lietots nosaukums „Polijas aizsardzības karš”,

kurš gan neievēroja, ka karš ir politikas turpinājums, bet Polijas pirmskara politika nebūt nebija tikai uz aizsardzību vērsta.

1972. gadā iznāca poļu disidenta Ļ. Močuļska grāmata „*Wojna Polska 1939*”, („Poļu karš 1939”), kurā viņš attaisnoja poļu politiķu kursu 1939. gada septembrī un zem Poļu kara nosaukuma apvienoja poļu cīņu gan pret Vāciju, gan PSRS.

Mūsdienās liberālie poļu un krievu vēsturnieki runā par „padomju-poļu karu”. Tiešām, vārda plašā nozīmē var runāt par karu – gan ar bruņotām sadursmēm, gan kritušajiem, gūstekņiem un materiālajiem zaudējumiem. Taču jāpiekrīt krievu vēsturniekam A. Širokoradam, ka vārda šaurā nozīmē termins „karš” šeit tomēr nav iederīgs. Precīzāk ir runāt par konfliktu, karagājieniem vai intervenci. Sarkanās armijas rindās Polijā krita 1 173 cilvēki, 302 pazuda bez vēsts. Salīdzinājumam, pie Halhingolas tā zaudēja 6 831 kritušos un 1 143 pazudušos bez vēsts. Iznāk, ka Sarkanās armijas zaudējumi „lokālajā konfliktā” pret Japānu 8 reizes pārsniedza zaudējumus „karā” pret Poliju.

Ja Polijas puse pieteiktu PSRS karu, aicinātu tautu karot kā pret Vāciju, tā pret PSRS, Sarkanās armijas zaudējumi Polijā varēja būt krietni vien lielāki. Ir dati, ka Polijas armijā 17. septembrī vēl skaitījās ap 650 000 karavīru. No tiem ap 440 000 karoja pret vāciešiem. Ja pārējie 210 000, lai arī bez izredzēm uz panākumiem, (bet poļi taču pagātnē tā karoja bieži!) sāktu īstu kara darbību pret Sarkanās armiju, cīņas varēja izvērsties smagas. No poļu ultranacionālistu viedokļa tā arī vajadzēja rīkoties. Taču realitāte bija tāda, ka valsts sabrukumu vēl vienas – pretpadomju frontes atklāšana nevarētu novērst, bet vestu tikai pie daudzskaitlīgiem upuriem.

Bez tam, aicinot tautu uz cīņu pret vēl vienu ienaidnieku – PSRS, kad jau vislielākajam diletantam militārajā jomā bija redzams, ka Polijai karš pret Vāciju ir bezcerīgi zaudēts, un pie tam paši aicinātāji uz vēl vienu karu, bija vainojami par septembra sakāvi un paši meklēja patvērumu ārzemēs, viņi acīmredzot tikai pārklātu sevi ar negodu, sabojātu attiecības ar pret Vāciju karojošajām Rietumvalstīm, būtiski apgrūtinātu savu atgriešanos pie varas Polijā. Bet bēgošie politiķi, militāristi uz to cerēja. Ir pamats uzskatīt, ka, gan no tautas interešu viedokļa, gan no valdošā slāņa viedokļa, Polijas valdības rīcība, nepiesakot karu PSRS, bija pareiza.

Maršals E. Ridzs-Smigļis 17. septembra vakarā pa radio noraidīja Polijas armijas daļām pavēli: „Ir iebrukušas Padomes. Pavēlu īstenot atkāpšanos uz Rumāniju un Ungāriju pa īsāko ceļu. Ar Padomēm kara darbību neuzsākt, [tā pieļaujama] tikai gadījumā, ja no to puses ir mēģinājumi atbruņot mūsu daļas. Uzdevumi Varšavai un Modlinai, kurām jāaizstāvas pret vāciešiem, paliek bez izmaiņām. Daļām, pie kuru atrašanās vietām pienākušas Padomes, jāved ar tām sarunas ar mērķi izvest garnizonus uz Rumāniju un Ungāriju [...] Robežas aizsardzības korpusa daļām un daļām, kuras piesedz „rumāņu priekštilta nocietinājumus” – turpināt pretošanos.” Šādu pavēli varēja pamatot ar neskaidrību par padomju patiesajiem nodomiem. Bez skaidra politiskās varas lēmuma, kā izturēties pret PSRS, Polijas armijas virspavēlnieks arī nevarēja tai dot konkrētākas pavēles. Direktīva sliktu sakaru rezultātā nesasniedza visas karaspēka daļas. Taču pat tur, kur tā tika saņemta, dažviet tā izsauca šaubas un tika pat uzlūkota kā padomju provokācija. Faktiski šāda pavēle poļu karaspēkā tikai radīja vēl lielāku nekārtību un dezorganizāciju.

20. septembrī, jau būdams internēts Rumānijā, E. Ridzs-Smigļis mēģināja izskaidrot savu pavēli ar to, ka „pirmajā dienā boļševiki uz mūsu vienībām nešāva un tās arī neatbruņoja” un viņš vēlējies „atvilkt samērā daudz karaspēka uz Ungārijas un Rumānijas teritoriju”, lai varētu to pārvest „uz Franciju un tur organizēt poļu armiju”, lai „poļu karavīrs turpinātu piedalīties karā un lai, karu nobeidzot ar uzvaru, pastāvētu Polijas armija, kura pārstāvētu Poliju un viņas intereses”. Jāpiekrīt

profesoram Ē. Jēkabsonam, ka „E. Ridzs-Smiglija rīcību 17. septembrī noteica haoss, apjukums un panika, kas valdīja visā Polijā.”

Jau minētais poļu vēsturnieks P. Večorkovičs, kaut atzīst poļu spēku nesagatavotību valsts austrumu rajonu aizstāvēšanai, tomēr galveno lomu to ātrajā zaudēšanā piešķir E. Ridzs-Smiglija „fatālajai pavēlei „Pret Padomēm nekarot””. Kaut arī Polijas austrumzemju pilnvērtīga aizsardzība neesot bijusi iespējama, tomēr vajadzējis tur izveidot „simbolisku Vesterplati” – radīt aizstāvēšanās punktu, kurš ilgstoši pretotos. Šajās zemēs esot bijušas vajadzīgas poļu „Termopilas” (kaujā pie Termopilām 489. gadā p.m.ē. grieķu-persiešu kara laikā grieķi ilgstoši aizturēja uzbrūkošos persiešus), lai visai pasaulei nodemonstrētu poļu tiesības uz šīm teritorijām. Par šādu vietu varējusi kļūt, bet nekļuvusi Lvova. Pie tam šis vēsturnieks tēlo Sarkanās armijas daļas, kura iegāja Polijā kā „salašņas” dažādos mundieros (viena divīzija it kā devusies uz fronte civilapģērbā), ar šautenēm, iesietām virvē. Pēc staļiniskajām armijas tīrīšanām nebijis komandieru. Ja poļi 1939. gadā karotu tikai pret padomēm, viņi bez problēmām tiktu galā ar agresiju un 17. septembrī atrastos 150, bet varbūt 300 km, uz austrumiem no Polijas austrumu robežām. Šī darbaautoram sakarā ar šo izteikumu gan jākonstatē, ka poļu sabiedrībā un arī vēsturniekos vēl arvien ir dzīvs šlahtas gars, kurš tik bieži vēsturē jau novedis nāciju pie utopiskām ilūzijām un tām sekojošām sakāvēm.

Atšķirībā no virspavēlnieka armijas „Varšava” pavēlnieks ģenerālis J. Rummels deva pavēli Polijas robežu pārgājušās padomu daļas uzskatīt par „sabiedrotām”, par ko arī nosūtīja paziņojumu padomju sūtnim un lūdza tā paskaidrojumus, kā pret viņa pavēli izturas PSRS armija. Nenoliedzami, ka šī pavēle bija pretrunā ar maršala E. Ridzs-Smiglija direktīvu un radīja vēl vairāk neskaidrību.

17. septembrī pulksten 16-os Polijas armijas pavēlniecība nonāca pie secinājuma, ka armijas stāvoklis ir bezcerīgs un pilnīga sakāve neizbēgama. Kutas (poļu *Kuty*, ukr. *Kymu*, tagad Ukrainā) pilsētiņā notika sanāksme, kurā piedalījās prezidents I. Moscickis, armijas virspavēlnieks E. Ridzs-Smiglijs, premjerministrs F. Slavojs Skladovskis un ārlietu ministrs J. Beks. Tika pieņemts lēmums evakuēties uz Rumāniju. 17. septembra vakarā prezidents, kā arī valdība ar premjerministru priekšgalā šķērsoja Rumānijas robežu. Pēc 17./18.septembra pusnakts tiem sekoja virspavēlnieks maršals E. Ridzs-Smiglijs un Galvenais štābs, pametot valsti un karojošo armiju.

Francijas sūtnis L. Noels, kurš kopā ar Polijas valdību atradās Zaļeščiku (ukr. *Залішчів*, poļu *Zaleszczyki*, tagad Ternopoles apgabals Ukrainā) rajonā, uz robežas ar Rumāniju, raksturoja tur pastāvošo situāciju: „Vietējie iedzīvotāji gaida drīzu padomju karaspēku ierašanos. Klīda baumas par Berlīnes un Maskavas noslēgto vienošanos par Polijas sadalīšanu. Tika nosaukti pat dažas ģeogrāfiskās detaļas par jaunās robežas atrašanos. Daudzi ebreju iedzīvotāji gaidīja Sarkanā armiju ar atklātu nepacietību. Vieni ukraiņi saistīja savas cerības ar Hitleru, citi – ar Staļinu. Gandrīz visi cerēja uz ātru un pilnīgu varas nomaiņu, kas paglābs viņus no Polijas žandarmērijas, muitniekiem, muižniekiem.”.

18. septembrī prezidents, valdība un virspavēlnieks jau bija atstājuši Polijas teritoriju, kaut kaujas vēl turpinājās. Polijas tauta un tās armijas daļas, kuras vēl turpināja pretošanos, tika pamestas savam liktenim.

Toties Polijas armijas daļu pretošanās turpināšana vērmahtam arī pēc 17. septembra jāuzlūko gan kā sava karavīra pienākuma izpilde, gan kā patriotisma izpausme, nevēloties atzīt savas valsts sagrāvi.

Polijas sūtniecība Londonā jau 17. septembrī sakarā ar Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā sniedza paziņojumu par šī agresijas akta nosodījumu. Tajā bija teikts, ka „Polijas valdība funkcionē Polijas teritorijā”, taču, kā atzinis Ē. Jēkabsons, šai paziņojumā bija „kļūdaini norādīta Polijas valdības darbības vieta – Polijas teritorija”.

Jāuzsver, ka Polijas vadības pārejas laikam pāri valsts robežai nebija būtiskas nozīmes (no PSRS armijas ievešanas Polijas teritorijā viedokļa), jo pavēle par Sarkanās armijas virzību bija atdota jau 14. septembrī, brīdī, kad Polijas vadītāji vēl neapšaubāmi atradās Polijā. No otras puses, kaut Polijas valdība oficiāli pārgāja Rumānijas robežu tikai 17. septembra vakarā, no notikumu attīstības viedokļa

daudz būtiskāk bija tas, ka valsts pārvaldes institūti jau līdz 17. septembrim bija zaudējuši iespēju realizēt savu varu, arī armija bija kļuvusi faktiski nevadāma, tai savu gribu uzspieda vērmahts un Sarkanā armija.

Polijas politiķi un militāristi cerēja no Rumānijas doties uz Franciju un tur ar sabiedroto atbalstu turpināt cīņu. Taču no ārienes viņu rīcība izskatījās kā vulgāra savas ādas glābšana. Kā raksta poļu vēsturnieks un žurnālists D. Bališevskis šais dienās Polijas – Rumānijas robežu šķērsoja, iespējams, ap 50 000 valsts politiskās, ekonomiskās, militārās elites pārstāvju. Pārsteigti un sarūgtināti par tik strauju vadības bēgšanu, vairāki virsnieki, kuri apsargāja tiltu uz robežas, nošāvēs.

Par Polijas valdības locekļu, vadošo militāristu u.c. rīcību, pametot savu valsti, tautu, sagūstītos poļu karavīrus likteņa varā, var ilgstoši strīdēties gan no morālā, gan juridiskā viedokļa.

Vieni to attaisnos ar vēlmi turpināt cīņu pret nacismu, turpretī citi par piemēru, kā jā aizsargā savas tautas intereses, nosauks Francijas valdības rīcību 1940. gadā, kura, kapitulējot Vācijai, pacentās kaut daļēji aizstāvēt franču tiesības un neokupētajā Francijas daļā izveidoja no nacistiem atkarīgo t.s. Viši režimu (fr. *le régime de Vichy*).

Krievu publicists J. Muhins pat pārmet Polijas vadībai ne tikai savas tautas, bet arī savu sabiedroto – Francijas un Lielbritānijas nodevību. Polijas valdītāji ievilkuši Franciju un Lielbritāniju karā, bet paši bēguši. (Protams, karā lielvalstis ievilka nevis Polija, bet Ā. Hitlers.) Viņš arī uzskata, ka Polijas valdība bēgot radīja „šausmīgu juridisku kāzusu”: Polijas valsts vairs nav, bet nav arī miera, kapitulācija nav parakstīta, karš it kā turpinās, bet tas nozīmē, ka Lietuvai, Latvijai, Rumānijai, Ungārijai un PSRS jāgādā par internēto poļu apsardzību, ēdināšanu, apģērbšanu, taču – cik ilgi? Aizbēgot no valsts, prezidents un valdība zaudēja savu statusu, kļuva par „bijušajiem”, kuri nevienu nepārstāv. PSRS vismaz pati bija iegājusi „bijušās Polijas” teritorijā, tāpēc tās pienākums bija rūpēties par internētajiem. Bet „uz rumāņu, ungāru, lietuviešu un latviešu kakla poļi bija uzsēdušies paši un bez ielūguma.” J. Muhins uzskata, ka visi citi Polijas valdības rīcības varianti būtu pieņemamāki: ja tā atietu kopā ar karojošo armiju kā Beļģijas valdība Pirmajā pasaules karā, aizpeldētu uz Angliju zemūdenē, kuras ekipāžu varētu uzskatīt par karojošās Polijas armijas daļu, pat padoties gūstā vāciešiem valdība tomēr paliktu valdība, ar to poļus pieņēmušās valstis varētu noslēgt līgumus par zaudējumu atmaksu. Minētie pārmetumi Polijas valdībai tikai daļēji ir pamatoti, aizpeldēšana zemūdenē uz Angliju no Polijas dienvidu pierobežas nebija iespējama, padošanās agresoriem: Vācijai vai PSRS – poļiem nepieņemama. Bēgšana bija kaunpilna, taču ja arī prezidents, valdība paliktu uz valsts kuģa komandtiltiņa, kuģis vairs nebija glābjams.

Jau minētais baltkrievu vēsturnieks un publicists A. Usovskis raksta, ka Polijas valdība bēga uz Rumāniju ne tāpēc, ka baidītos no vāciešiem, bet gan tāpēc, lai Polija „pārstātu pastāvēt kā poļu tautas nacionāla valsts”, bet tai pat laikā *de iure* paliktu kara stāvoklī ar Vāciju. Citiem vārdiem – ja valdība paliktu Polijā, Vācija ar to būtu spiesta parakstīt kapitulāciju, nodiktējot Polijai savus noteikumus. Taču ar to karš, kuru Vācijai bija pasludinājušas Lielbritānija un Francija, „karātos gaisā” – ja jau pati Polija savu pilnvaroto pārstāvju personā piekristu tai nodiktētajiem noteikumiem, tad zustu pamats britu un franču iesaistei jau atrisinātajā Polijas un Vācijas konfliktā. Tiem atliktu tikai izbeigt karu Rietumu frontē. Turpretī bēgot no valsts poļu vadītāji devuši Rietumu sabiedrotajiem likumīgu ieganstu turpināt karu, jo Polija *de iure* nebija uzvarēta, turpināja, kaut niecīgiem spēkiem, vest karu. Ar to Polijas vadītāji demonstrējuši, ka starptautiskā kapitāla intereses tiem bijušas svarīgākas, nekā 35 miljonu cilvēku liktenis, kuri viņiem bija uzticējuši valsts vadību un kuri, savas valdības atstāti, nonāca pilnīgā Vācijas noteikšanā.

A. Usovskis it kā spriež loģiski, taču, neievērojot dažus apstākļus, ir izveidojis patiesībai neatbilstošu ainu. Viņš neredz (vai izliekas neredzot), ka, paliekot Polijā, tās pirmskara valdība kādus okupācijas režīma atvieglojumus tautai diezin vai varētu panākt. Pārāk dziļš naidis bija izaudzis gadsimtu gaitā starp vācu un poļu valdošajiem slāņiem un daļēji arī tautām, pārāk svarīga Ā. Hitlera acīs bija poļu apdzīvotā teritorija, lai tur kādi ierobežotu Vācijas interešu īstenošanu. Jau vēlākais Viši režīma liktenis Francijā no 1940. gada jūlija līdz 1944. gada augustam rādīja, ka vācu okupanti faktiski neregcinājās ar vietējo valdību, piemēram, 1942. gada novembrī okupējot visu Francijas teritoriju.

Mūsdienās lielākā poļu vēsturnieku daļa jau nešaubās par to, ka labākas izejas kā atkāpties uz Rumāniju Polijas politiskajai un militārajai vadībai nebijis. Variantu par padošanos Vācijai neviens

neizskatīja, Sarkanās armijas daļu ierašanās pie Rumānijas robežas tika gaidīta ļoti drīz, tās arestētu visus poļu varas nesējus, bet pāreja uz Rumāniju atvēra poļu politiķiem iespēju nonākt Rietumos.

Jāatzīst, ka nepiekrītot kapitulēt Vācijas priekšā, Polijas valdība rīkojās savas valsts interesēs. Cits jautājums – cik tām atbilda veco “sanācijas” vadītāju centieni palikt valsts struktūru vadībā arī pēc Polijas okupācijas, kādas viņiem uz to bija morālas un politiskas tiesības? Tā kā Polijas valdība tā arī neparakstīja aktu par kapitulāciju Vācijai, tad tiek uzskatīts, ka Polija juridiski nezaudēja savu suverenitāti.

17. septembra rītā, atsaucoties Polijas valdības lūgumam, Rumānija bija piekritusi uzņemt Polijas valdības locekļus kā politiskus bēgļus savā teritorijā un atvieglot viņiem tranzītu uz citu neitrālu valsti, taču neļāva viņiem politiski darboties kā Polijas valdībai. Taču I. Moscickis sagatavoja uzsaukumu, lai vērstos pie Polijas tautas un mēģināja to nosūtīt uz ārzemēm. Polijas valdības locekļi sniedza paziņojumus, kuros bija pausta griba „turpināt karu”. Tādējādi Polijas prezidents un valdība Rumānijas teritorijā nevēlējās atteikties no politiskas darbības. Rumānijas valdība izmantoja šo formālo iemeslu, lai, ievērojot uz to izdarīto Vācijas spiedienu, Polijas prezidentu, valdības locekļus, tāpat kā armijas virspavēlnieku ar visu štābu, internētu.

Jāsaka, ka līdz ar starptautiskās situācijas maiņu, ar Polijas valdības bēgšanu no savas valsts krasi mainījās Latvijas valdības attieksme pret Poliju. Ja 1938. gada oktobrī tā Poliju apsveica sakarā ar tās dalību Čehoslovākijas dalīšanā (kā norādījis V. Semindejs, tad to, iespējams, noteica cerība, ka Polija neizvirzīs līdzīgas pretenzijas un Latvijas dienvidaustrumu rajoniem), tad 1939. gada 21. septembrī, pat neraugoties uz Lielbritānijas un Francijas protestiem, Latvijas valdība pārtrauca attiecības ar Polijas sūtniecību, aizbildinoties ar to, ka tai nav sakaru ar savu valdību. Profesors A. Stranga Polijas sūtniecības slēgšanu vērtē kā neatbilstošu Latvijas apdraudētības pakāpei. Šī soļa vienīgais motīvs bija izpatikt PSRS un Vācijai. Tādējādi Latvija morāli nostājās agresoru pusē. Profesors Ē. Jēkabsons detalizētāk pētījis Latvijas un Polijas attiecības pēc 1939. gada 17. septembra. Kā viņš uzskata, „faktiski kopš šī brīža kara sākumā izsludināto Latvijas neitralitāti vairs nevar uzskatīt par pilnībā spēkā esošu, kaut arī attiecībā pret savā teritorijā internētajiem poļu karavīriem Latvijas valsts neitrālas zemes pienākumu pildīja līdz pat savai bojāejai 1940. gada vasarā”. Autoram vienīgi jāpiebilst, ka Latvijai, tāpat kā citām Rietumu valstīm, arī agrāk bija pierūcis spara atklāti vērsties pret agresoriem Eiropā, bet to, ka Latvijas valdībai bija pamats raizēties par valsts drošību, parādīja jau notikumi 1939. gada oktobrī – PSRS kontingenta izvietošana Latvijā.

Par Latvijas pilsoņu – poļu attieksmi pret notiekošo kaimiņvalstī stāsta no Latvijas emigrējušā bijušā liepājnieka Kārļa Siljakova 1982. gadā ASV publicētie memoriāli.

„Kad divas nedēļas pēc vācu iebrukuma Polijā tur iebruka arī krievi un pēc kam arī drīzi sekoja Polijas valsts sadalīšana starp abiem iebrucējiem, Liepājas poļi, tāpat kā pārējie liepājnieki, jutās vīlušies, kad Anglija un Francija nepieteica karu arī otram iebrucējam — krievam. Bet poļu sāpju mērs ar to nebija pilns. Sašutuši par mūsu valdības rīcību, kas tūlīt pēc Polijas sakāves slēdza tās diplomātisko pārstāvniecību, Liepājas poļos varēja novērot arī zināmu naidu pret mums.

Viņi nerunāja par to atklāti un skaļi, bet viena otra netaktiska darba biedra zoboti par Polijas ātro sakāvi, viņi apvainoti un dūsmās pateica arī savas domas par mums, un tās mums nekādi komplimenti nebija. Atgādinot, ka Polija ir bijusi vienīgā valsts, kas par savu palīdzību mūsu atbrīvošanas cīņās no mums nav prasījusi ne santīma. Viņi izteica apslēptus draudus un lāstus mūsu valdībai, kas labu tagad bija atmaksājusi ar ļaunu.

Saslēgušies savā kopībā vienotāki kā līdz tam, viņi sāka organizēt palīdzību pārbēgušiem un Kara ostā internētiem poļu karavīriem. Pateicoties viņu palīdzības gribai un mūsu uzraudzības iestāžu piemiegtām acīm, līdz laikam, kamēr Kara ostu iznomājām krievu bāzēm, tur poļu internēto gandrīz vairs nebija. Katrs, kas tikai bija gribējis, ar Liepājas poļu palīdzību bija atradis ceļu uz Zviedriju.

Pēc krievu iesēšanās Kara ostā un vāciešu repatriēšanās, poļu tērpus vairs nerotāja Polijas ērglis un viņu nacionālā aktivitāte Liepājā uz āru vairs nebija jūtama. Atbilde uz jautājumu, kur palikusi viņu lepna pašapziņa, gandrīz vienmēr bija viena un tā pati: — Kas nu mēs vairs par poļiem, šeit dzimuši un auguši, bet tas nepārliccināja, jo tanī pašā laikā viņi centās uzņemt sakarus ar vēl pirms neilga laika no sava vidus atstumtiem no Polijas ievestiem laukstrādniekiem.

Es nezinu, pa kādiem ceļiem tanī laikā poļi bija ieguvuši ziņas par notikumiem Polijā pēc tās sadalīšanas, bet Liepājas poļi bija tie, kas pirmie zināja stāstīt par vācu mežonīgām izrīcībām, it sevišķi pret židiem un cilvēku masveidīgu bezvēsts pazušanu krievu ieņemtā teritorijā.”

Mūsdienu historiogrāfijā PSRS rīcība 1939. gada 17. septembrī attiecībā pret Poliju tiek vērtēta pretrunīgi. Gandrīz visi autori nosoda PSRS vadības paziņojumu, ka Polijas valsts 17. septembrī jau praktiski neeksistēja. Tiesa, šim pārmetumam ir arī iebildes. Tā, krievu vēsturnieks A. Orlovs uzskata, ka PSRS ieveda savu armiju Polijā brīdī, kad Polijas valdība jau zaudēja spēju pārvaldīt valsti, bet „valdība emigrācijā” vēl nebija izveidota, tāpēc starptautiskās tiesības bija ievērotas. Viņa oponenti savukārt uzdod jautājumus, vai tad valdības maiņas brīdī starptautiskās tiesības nedarbojas, un vai tad valsts pastāvēšanu nosaka valdības spēja to pārvaldīt?

Daudzi vēsturnieki uzskata, ka Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā noteica jau slepenais protokols par „interesu sfēru” sadali pie 1939. gada 23. augusta Vācijas un PSRS līguma.

Taču citi pauž viedokli, ka, neraugoties uz to, ka Vācijas iebrukums Polijā bija gaidīts, vērmahta sekmīgā darbība Polijā un tās armijas ātrā sagrāve izrādījās pārsteigums padomju vadībai, kurai steidzīgi bija jāspēr atbildes soļi. Pieauga padomju robežu apdraudējums, radās bažas, ka Vācija var neievērot neuzbrukšanas paktu, tāpēc arī PSRS ieveda Polijā savu karaspēku. Arī redzīgākie Rietumu politiķi prata pareizi novērtēt PSRS mērķus. Tā, ASV valsts sekretārs K. Halls savos memuāros PSRS iebrukumu Polijā raksturoja kā „mērķa noturēt Hitlera leģionus no pievēršanās pārāk tuvu Krievijai motivētu”.

Šim secinājumam pretī nerunā arī tas, ka Vācijas vadība jau septembra sākumā uzstājīgi aicināja PSRS ieņemt savu „interesu sfēru”. Padomju vadībai vajadzēja rīkoties tā, lai iegūtu reālu varu savā „interesu sfērā” un neiesaistītos karā. Tēlaini var teikt, ka tai nācās izkuģot starp diviem tai reāliem briesmoņiem: Scillu un Haribdu (Vāciju un Rietumvalstu bloku), bet novirzīšanās uz jebkuru pusi draudēja ar ieraušānu karā. Bija jāņem vērā ļoti daudzi faktori. Tā, krievu vēsturnieks M. Semirjaga uzskatīja, ka Sarkanās armijas ieiešanas Polijā novilcināšanu noteica nepieciešamība labāk psiholoģiski sagatavot šim solim PSRS iedzīvotājus, PSRS vadības bažas par iespējamo konfliktu ar Lielbritāniju un Franciju, vēlme nomierināt pasaules sabiedrisko domu un sagaidīt Varšavas krišanu. Tam var piekrist, vienīgi piebilstot, ka tad, ja Lielbritānija un Francija reāli iesaistītos karā Polijas pusē, Vācija būtu spiesta dalīt spēkus, Polijai nedraudētu tik ātrs sabrukums, nāktos runāt ne vairs par paredzētā Sarkanās armijas karagājiena Polijā „novilcināšanu”, bet gan atcelšanu.

Diezgan bieži, īpaši publicistikā, tiek pausts viedoklis, ka kopš Molotova-Ribentropa pakta parakstīšanas PSRS pārstājusi būt neitrāla, esot kļuvusi par nacistiskās Vācijas sabiedroto, atbalstījusi Vācijas agresīvās tieksmes, sadarbojusies ar to, palīdzot sakaut Poliju. Šeit jāatgādina, ka ne neuzbrukšanas līgums, ne slepenais protokols pie tā neparedzēja abu valstu kopīgu rīcību pret Poliju. Vācija vienatnē jau bija sakāvusi Poliju, pirms sākās Sarkanās armijas kustība rietumu virzienā. PSRS palīdzību Vācijai, kuru nevar noliegt, šais nepilnās trijās nedēļās var vērtēt kā maznozīmīgu.

Norādot uz vērmahta un Sarkanās armijas sadarbības gadījumiem Polijā, virkne autoru apgalvo, ka 17. septembrī faktiski PSRS iesaistījies karā Vācijas pusē. Arī tas neatbilst patiesībai, jo pat ņemot vērā slepenos protokolus pie līgumiem, PSRS ar Vāciju militāri-politiski savienību (ne 23. augustā, ne arī vēlāk – 28. septembrī) tomēr neizveidoja, kaut virzība uz to šķita vērojama.

1939. gadā Eiropa izrādījās sašķelta trijos militāri-politiskos blokos: angļu-franču, vācu-itāļu un padomju (ja vienu valsti var saukt par bloku). Katram no tiem bija savi mērķi, kas arī tos virzīja uz karu. Protams, PSRS pārkāpa starptautiskās tiesības, kad 17. septembrī izvērta agresiju pret Poliju. Taču arī tad tā nevis nostājās Vācijas pusē, bet cīnījās Polijā par savām interesēm. PSRS un Vācijas intereses tikai daļēji un uz laiku sakrita, abas valstis nekad otru neuzskatīja par savu stratēģisku sabiedroto, kaut propagandā tādi apgalvojumi arī pavīdēja. Tām katrai bija savi atšķirīgi mērķi, kas arī noveda tās pie konflikta 1941. gadā.

Jāņem vērā, ka Vācijas armija, tās vadītājiem neko nezinot par 23. augustā notikušo „interesu sfēru” sadali, kara darbības rezultātā 17. septembrī bija jau šķērsojusi PSRS „interesu sfēras” robežas Polijā un turpināja virzīties uz austrumiem, piemēram, ieņēma Belostoku (*Białystok*), Brestu, pat sasniedza Līvovu. PSRS nu nekādi nebija ieinteresēta, lai Vācija ar šīm teritorijām izrīkotos pēc sava prāta (vai nu pati pārvaldītu, vai radītu no Vācijas atkarīgas poļu vai ukraiņu marionešu valstiņas, vai atrastu vēl kādu variantu). PSRS iesaistīšanās Polijas notikumos 17. septembrī, vēlāk notikusī vērmahta atvilkšana no padomju „interesu sfēras” dažās Vācijas aprindās pat izsauca nepatiku. Arī tāpēc par abu valstu savienību nevar runāt.

Ja ne visi, tad neapšaubāms vairākums poļu vēsturnieku, arī krievu vēsturniece N. Ļebedeva, ukraiņu vēsturnieks O. Ovčarenko u.c. uzskata, ka, piedaloties kopējā ar Vāciju agresijā pret suverēno Poliju, lai arī bez kara pieteikšanas, bet, ievēdot Sarkano armiju Polijas teritorijā, sankcionējot kaujas darbību pret tās armiju, PSRS staļiniskā vadība līdz ar to izvērsusi agresīvu karu un pārkāpusi veselu virkni starptautisku līgumu:

- PSRS miera līgumu ar Poliju, parakstītu 1921. gada 18. martā Rīgā;
- 1929. gada 9. februāra protokolu par Briāna-Kelloga pakta (noslēgts 1928. gada 27. augustā Parīzē), kurš aizliedza izmantot karu kā nacionālās politikas instrumentu, pirmstermiņa stāšanos spēkā;
- 1932. gada 25. jūlija PSRS un Polijas līgumu par neuzbrukšanu un 1934. gada 5. jūlija protokolu, ar kuru tas tika pagarināts līdz 1945. gadam; (Pirms uzbrukuma Polijai Vācija 1939. gada 28. janvārī bija uzteikusi 1934. gadā parakstīto neuzbrukšanas līgumu ar Poliju, bet PSRS 1932. gada līgumu ar Poliju par neuzbrukšanu 1939. gada septembrī nebija denonsējusi.)
- 1933. gada Londonas konvenciju par agresora noteikšanu (1933. gada 3. jūlijā Afganistānas, Igaunijas, Latvijas, PSRS, Polijas, Persijas, Rumānijas un Turcijas parakstītā konvencija par agresijas noteikšanu saturēja pantu, ka par agresoru tika uzskatīta arī tā valsts, kuras bruņotie spēki, kaut arī bez kara pieteikšanas, iebruka citas valsts teritorijā. Šo pantu varēja attiecināt arī uz PSRS rīcību 1939. gada 17. septembrī pret Poliju.);
- 1938. gada 26. novembrī Maskavā publicēto PSRS un Polijas valdību kopīgo komunikē, kurā vēlreiz tika apstiprināts, ka abu valstu attiecību pamatā atrodas 1932. gada līgums par neuzbrukšanu.

Visi šie dokumentu saturēja pantus, kas uzlika par pienākumu to dalībniekiem atturēties no vardarbības pret citiem vienlīdzīgiem starptautisko tiesību subjektiem.

Tomēr jāsaka, ka minētie uzskati ir tendenciozi un apstrīdami.

Vispirms par 1933. gada konvenciju par agresora noteikšanu. No 1933. gada, kad tā tika parakstīta, līdz 1939. gadam pasaulē daudz kas bija mainījies. Minētajai konvencijai bija jāklūst tikai par citas konvencijas – par bruņojuma samazināšanu un ierobežošanu – sastāvdaļu. Taču tā nekad netika parakstīta. Kopš romiešu tiesību rašanās spēkā ir aksioma, ka, nedarbojoties pamatlīgumam, nestājas spēkā arī tam pievienotais. Konvencijas ievērošana no to parakstītāju puses būtu labas gribas žests, bet, ievērojot to, ka galamērķis – bruņošanās ierobežošana – nebija sasniegts, savā laikā veiktā konvencijas parakstīšana netraucēja padomju vadītājiem vairāk rūpēties par savas valsts interesēm nekā labas gribas demonstrēšanu.

Tālāk – par kara uzsākšanu, pārkāpjot veselu virkni līgumu. PSRS karu Polijai nepieteica. Arī Polijas valdība, (ne 17. septembrī vēl Polijas teritorijā esošā, ne vēlāk emigrācijā nodibinātā) vismaz *de iure* nevērtēja savas attiecības ar PSRS kā kara stāvokli, neraugoties uz simptiem nogalināto un desmitiem tūkstošu sagūstīto Polijas pilsoņu. Tāpat to nedarīja arī Polijas sabiedrotās un citas valstis. Pēc 1939. gadā spēkā esošajām starptautiskajām tiesību normām PSRS karaspēka ievešana Polijā nevarēja tikt iztulkota kā kara pieteikšana. Kā atzīmējis ukraiņu tiesību speciālists V. Makarčuks „no tiesību, *de lege lata* (lat.– no likuma viedokļa) normas viedokļa” PSRS armijas ievešanu Polijā nevarēja traktēt kā kara sākšanu un tā arī netika tā traktēta. Tātad, ja nebija kara, tad netika pārkāpts arī Briāna-Kelloa pakts.

Jāņem vērā arī pirms Otrā pasaules kara pastāvošās Tautu Savienības, kuras viens no mērķiem bija iespējamo karu novēršana, rīcība. Savienības uzdevums bija organizēt savus locekļus agresijas atvairīšanai. Saskaņā ar Savienības statūtu 16. punktu, visām tās dalībvalstīm bija pienākums pārtraukt tirdzniecības un finansiālās attiecības ar agresoru. Tautu Savienība PSRS par agresoru neatzina un neviena valsts attiecības ar to nepārtrauca. Turpretī, kad pēc pāris mēnešiem PSRS uzsāka karu pret Somiju, Tautu Savienība to atzina par agresoru un izslēdza no savām rindām.

Tiesa, 1921. gada Rīgas miera līgumu un 1932. gada PSRS un Polijas līgumu par neuzbrukšanu PSRS pārkāpa. Tomēr līdz t. s. Atlantijas hartas (1941. gada 14. augusts) pieņemšanai neviena no lielvalstīm neapšaubīja apdraudēto valstu „tiesības” ar ieroču palīdzību pārņemt kontroli pār teritorijām, kas ir svarīgas to interesēm. Kara draudu priekšā arī Rietumu lielvalstis rīkojās, rūpējoties par savu drošību, savām interesēm, nevis par to rīcības atbilstību morāles vai starptautisko tiesību normām.

Tā, 1940. gada 5. februārī Lielbritānijas un Francijas Augstākā padome, sakarā ar PSRS un Somijas karu apstiprināja plānu, kurš paredzēja, pārkāpjot Norvēģijas un Zviedrijas neitralitāti un suverenitāti, militāri okupēt virkni Norvēģijas pilsētu un dzelzceļa līniju līdz Luleo (zv. *Luleå*) pilsētai Zviedrijā. Plāns gan netika īstenots, jo PSRS un Somijas karš beidzās, bet Norvēģiju pasteidzās okupēt Vācija. Taču bija arī reāli gadījumi, kad neatkarīgas valstis tika demokrātisko lielvalstu okupētas. Tā, pēc tam, kad Vācija 1940. gada 9. aprīlī okupēja Dāniju, maijā vispirms Lielbritānijas, bet pēc tam arī tolaik neitrālās ASV karaspēks izcēlās Islandē, kura atradās ūnijas attiecībās ar Dāniju. 1941. gada augustā ar ieganstu, lai nepieļautu Vācijas ietekmes pieaugumu valstī, Lielbritānija un PSRS ieveda savu karaspēku Irānā. Tādejādi ieganstu, ka kādas teritorijas var sagrābt un izmantot nedraudzīga valsts, šīs teritorijas okupācijai Otrā pasaules kara laikā izmantoja ne tikai totalitārā PSRS, bet arī demokrātiskās Rietumvalstis. To rīcība šai ziņā neatšķīrās no PSRS rīcības Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā (un arī nedaudz vēlāk Baltijā). PSRS rīkojās atbilstoši tai laikā spēkā esošajām starptautiskajām tiesiskajām normām. Ja uzskata PSRS rīcību 1939. gada septembrī par nelikumīgu, par tādu pat jāuzskata arī Lielbritānijas un ASV rīcība 1940–1941. gadā.

Cita lieta, ka PSRS „atbrīvoto” teritoriju iedzīvotāji nonāca staļinskā režīma varā, nesa neskaitāmus upurus, ko nevar teikt, piemēram, par Rietumu okupēto Islandi. Bet par to – turpmākajās lappusēs.

Protams, forma, kādā PSRS lauza neuzbrukšanas līgumu ar Poliju, neatbilda tādiem gadījumiem paredzētajai procedūrai. No juridiskās puses tā bija tieša PSRS pieņemto saistību neizpilde. Vēl vairāk, padomju-poļu līgumā bija paredzēts, ka „par rīcību, kura ir pretrunā ar uzņemtajām saistībām, tiks uzskatīts katrs vardarbības akts, kurš pārkāpj otras valsts teritoriālo vienotību un neaizskaramību, pat ja šī rīcība tiktu realizēta bez kara pieteikuma un neradot visas iespējamās tam sekojošās sekas”. No juridiskās puses PSRS rīcību tiešām var kvalificēt kā agresiju. Taču krievu vēsturnieki norāda, ka nedrīkst aizmirst to, ka Rietumukraina un Rietumbaltkrievija nonāca Polijas rokās pašas Polijas agresijas pret saviem austrumu kaimiņiem rezultātā, un PSRS rīcība 1939. gada septembrī bez visa cita bija arī revanšs par 1919.–1920. gadā zaudēto karu un tā rezultātā pazaudēto teritoriju atgūšana.

Piemēram, krievu publicists V. Kožinovs rakstīja, ka tas, kas notika 1939. gadā, pēc vēsturiskās būtības bija nevis PSRS agresija pret Poliju, bet Polijas agresijas seku likvidēšana.

Tiesa, šiem vēl mūsdienās lielvalstiskās un impēriskās (ne tikai Krievijas, bet arī citu imperiālistisko lielvalstu) domu gaitas izteicēju uzskatiem, tas, ka PSRS 1939. un 1940. gadā tikai atgrieza savas, t.i. kādreiz Krievijas impērijā ietilpušās zemes, ar to atšķīrās no Vācijas, kura 1938.gadā anektēja Sudetus, kas nebija tai piederējuši, bet pēc tam sagrāba citu valstu teritorijas, ir savs vājš punkts. Šāda domāšana nav savienojama ar uz tautu pašnoteikšanās principu balstītām starptautiskām tiesībām. Tikai nosacīti var runāt par to, ka Padomju Savienībai pievienoto bijušo Polijas teritoriju iedzīvotāji ieguva savu valstiskumu un labākus dzīves apstākļus. Valstiskuma izveide, par ko vēl tiks runāts turpmāk, tā formas izvēle netika nodota pašu baltkrievu un ukraiņu tautu rokās. Padomju Savienībā jaunpievienotajos apgabalos realizētās represijas, lai gan tika izvērstas pēc citiem kritērijiem nekā represijas “sanācijas” Polijā, nebija labākas par tām. Vienīgais, kas pēc autora domām, daļēji mīkstina PSRS vēsturisko vainu par 1939. un arī 1940. gada aneksijām, bija šo teritoriju neatdošana agresīvajai nacistiskajai Vācijai, kas tikai vairotu tās ekonomisko spēku un apetīti, bet to iekļaušana PSRS aizsardzības zonā pret sagaidāmo nacistiskās Vācijas agresiju. Sprotot, ka 1939. gadā nekāda pilnīgi brīva baltkrievu un ukraiņu tautas gribas izpausme nebija iespējama, mūsdienās, vērtējot notikumu attīstību 1939. gadā no pasaules civilizācijas interešu viedokļa, PSRS veiktā Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Viļņas apgabala aneksija jāvērtē kā mazākais ļaunums salīdzinājumā ar iespējamo visas Polijas teritorijas nonākšanu vācu nacistu rokās.

Bez tam, ārkārtējos gadījumos diezgan bieži tiek piesaukta būtisko apstākļu maiņas doktrīna (lat. *rebus sic stantibus*), kas paredz, ka viena no līgumslēdzējpusēm var no tā atteikties, ja līguma slēgšanas laikā pastāvošie apstākļi ir būtiski mainījušies, to maiņu nevarēja iepriekš paredzēt, bet šo apstākļu pastāvēšana veidoja būtisku pamatu pušu piekrišanai līgumam. Šai gadījumā PSRS bija iespēja atsaukties uz to, ka, parakstot neuzbrukšanas līgumu, tā bija rēķinājusies ar to, ka Polija saglabās savu suverenitāti un kalpos PSRS kā sava veida vairogs starp to un iespējamo agresoru (Vāciju). Kad Polija stāvēja suverenitātes zaudēšanas priekšā un vairs nespēja pildīt šo vairoga lomu, PSRS bija tiesības rīkoties, lai aizstāvētu savas intereses. Doktrīnas pielietošanas tiesiskumu var apšaubīt un abu strīdā iesaistīto pušu juristu viedokļi parasti atšķirsies. Taču jāatzīst, ka dzīvē starpvalstu līgumi darbojas tikai tik ilgi, kamēr tas ir izdevīgi abām pusēm. Šajā gadījumā PSRS intereses tās valdībai likās svarīgākas nekā līguma ievērošana. Faktiski PSRS rīkojās tai pat virzienā kā Lielbritānija un Francija, nepildot savas sabiedroto saistības pret Poliju. Kā atzinis vācu vēsturnieks G. Manns: „Šodien parakstīt līgumus un rīt tos lauzt, maldināt, apkrāpt, atsevišķus indivīdus noslepkavot, veselas rases iznīcināt, – tā tas vienmēr ir bijis starp cilvēkiem; [...] Aplūkojiet pasaules vēsturi, nē, nevis kādai tai ir jābūt saskaņā ar kristīgo morāli, bet kāda tā patiešām ir, tad nevar noliegt šīs teorijas patiesumu.”

Kaut Vācijas līderi PSRS iebrukumu Polijā gaidīja jau agrāk, tomēr arī tagad tie bija apmierināti. 1939. gada 19. septembra runā Dancigā Ā. Hitlers triumfēja: „Polija nekad vairs nepiecelties.”

Rietumvalstu reakcija uz PSRS rīcību 1939.gada septembrī bija visai uzmanīga.

Protams, Rietumu presē par 17. septembrī sākto Sarkanās armijas ievešanu Polijā skanēja sašutums. 18. septembrī Londonas „The Times” raksturoja PSRS soli kā „naža dūrienu Polijas mugurā”. Lielbritānijas un Francijas attiecības ar PSRS saasinājās. Var teikt, ka brīdī, kad starp Rietumvalstīm un Vāciju norisa „karsts” karš, starp Rietumvalstīm un PSRS notika sava veida „psiholoģisks” karš. Taču tika publicēti arī raksti, kas paskaidroja padomju rīcību, tās pretvācisko virzību.

Rietumos bija arī reālpolitiķi, kuri pozitīvi novērtēja PSRS rīcību. Tā, jau 17. septembrī Francijas sūtnis Varšavā L. Noels rakstīja: „PSRS noteikti bija jāieved sava armija, kamēr vēl nav par vēlu.”

Pēc Sarkanās armijas iesoļošanas Polijā Lielbritānijas valdība 18. septembrī saskaņā ar Polijas un Lielbritānijas Savstarpējās palīdzības līguma slepeno protokolu konstatēja, ka atbilstoši britu-poļu 1939. gada 25. augusta līgumam Lielbritānijai ir jāaizstāv Polija tikai Vācijas agresijas gadījumā un „Lielbritānijai pēc padomju invāzijas Polijā nav nekādu saistību iesaistīties karā ar PSRS”. Tāpēc Lielbritānijas valdība pieņēma zināšanai PSRS valdības paziņojumu, kurā tā piedāvāja neitralitātes ievērošanu „pret valdībām, ar kurām Padomju valdība uztur diplomātiskās attiecības” – tātad arī Lielbritānijas valdību. Tika nolemts „nesūtīt Krievijai nekādu protestu”. Briti aprobežojās ar paziņojumu par padomju rīcības nelikumību un savu agrāko saistību Polijas priekšā apstiprināšanu.

Notika viedokļu apmaiņa starp Londonu un Parīzi, un abas valdības nonāca pie secinājuma, ka kara pieteikšana PSRS nekādā gadījumā neglābs Poliju, bet var ciešāk piesaistīt Maskavu Berlīnei un negatīvi ietekmēt Vācijas ekonomiskās blokādes efektivitāti. Francija gan pieprasīja no PSRS „papildus paskaidrojumus”. 19. septembrī Maskavā tika saņemta nota, kurā bija norādīts, ka ar PSRS valdības izvirzītajiem argumentiem uzbrukumu Polijai attaisnot nevar, prasīts pārtraukt Sarkanās armijas virzīšanos un izvest to no Polijas. Taču, kad Padomju valdība notu ignorēja, tas nekādas sekas neradīja.

Tai pat 19. septembrī visām britu diplomātiskajām pārstāvniecībām tika sniegti valdības izskaidrojumi, ka Lielbritānija negatavojas pieteikt karu PSRS, bet tai ir jāpaliek pēc iespējas labākās attiecībās ar to. Britu diplomātiem ārvalstīs tika dots rīkojums Lielbritānijas valdības atturīgo rīcību pret padomju agresiju skaidrot ar to, ka formāli starp PSRS un Poliju karastāvokļa nav, kā arī ar to, ka Polijas valdība atstājusi valsti, tātad – lietot vienu no tiem argumentiem, kuri bija izmantoti PSRS valdības notā Polijas valdībai 17. septembrī. Ar to vismaz daļēji padomju argumentācija tomēr tika pieņemta. Britu preseī tika dots norādījums pārtraukt jebkuru pretpadomju propagandu.

Kad Polijas sūtnis Londonā E. Račinskis Lielbritānijas Ārlietu ministrijā ierosināja Lielbritānijai saskaņā ar tās un Polijas līgumu pieteikt PSRS karu (ko pati Polija gan nebija darījusi), Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Halifakss varēja sūtnim paziņot, ka tā ir Lielbritānijas valdības prerogatīva – pieteikt vai nepieteikt PSRS karu. Bijušais britu premjers D. Loids Džordžs 23. septembrī vēstulē E. Račinskim norādīja: „Būtu noziedzīgs neprāta akts krievu virzīšanos nostādīt līdzās ar vācu virzīšanos.”

Arī Polijas oficiālais sabiedrotais pret PSRS – Rumānija PSRS rīcībā nesaskatīja agresiju un karu agresoram nepieteica.

Arī ASV valdība nolēma, ka 1921. gada Rīgas līgumā noteikto Polijas robežu pārkāpšanu no padomju karaspēka puses nevar kvalificēt kā kara aktu. Ņemot vērā ilglaicīgās ASV intereses, uz PSRS netika attiecināts embargo (daļējs vai pilnīgs aizliegums izvest no kādas valsts vai arī ievest tajā preces, valūtu u. tml.), ko prasīja valstī spēkā esošais likums par neitralitāti. Faktiski Rietumvalstu rezervētās nostājas pret PSRS pragmatiskos cēloņus atklāja ASV valsts sekretārs K. Hells, kurš rakstīja: „Kaut krievu uzbrukumu Polijai varēja atzīt par militāru akciju, prezidents Rūzvelts un es [...] nevēlējamies uzskatīt Krieviju par valsti, kas karo vienādā mērā kā Vācija, jo tā rīkojoties, mēs vēl vairāk grūstu Krieviju Hitlera apskāvienos.”

Tomēr, neraugoties uz visām atrunām, Lielbritānijas un Francijas vadītāju atturību, pasaules sabiedrība pret PSRS, tāpat kā savulaik pret Poliju Čehijas gadījumā, izturējās kā pret nacistu sabiedroto.

Taču atgriezīsimies pie notikumiem Polijā 17. septembrī.

Pie robežas ar PSRS esošais poļu karaspēks – 17 kājnieku pulki un 6 kavalērijas eskadroni (pavisam Polijas austrumu vojevodistēs atradies ap 340 000 poļu kareivju un virsnieku, 540 lielgabalu, vairāk nekā 70 tanku, 5 bruņuvilcieni, ap 160 lidmašīnu) – mēģināja atkāpties uz robežu ar Rumāniju, neiesaistoties kaujās ar Sarkanā armiju, taču tā kā reiz centās atbrūņot poļu daļas, tāpēc poļiem atlika vai nu mēģināt izlauzties ar kauju, vai padoties. Poļu daļas parasti padevās bez kaujas. Taču norisa arī sadursmes.

Pēc sadursmēm uz robežas un robežsargu daļu atkāpšanās bieži padomju karaspēka priekšā vairs nebija apakšvienību, kuras spētu turpināt cīņu. Vairākums pilsētu un ciematu tika atdoti bez kaujas.

Var teikt, ka nopietnākās cīņa Sarkanajai armijai ar poļu daļām notika frontes ziemeļos. No turienes tikt līdz Ungārijai vai Rumānijai nebija iespējams, tāpēc poļu karavīri centās izlauzties uz Lietuvu un Latviju, kas atsevišķos gadījumos tiem arī izdevās.

Organizēta pretošanās, ilgāka par diennakti, norisa tikai dažos gadījumos: Viļņas, Grodņas, Tarnopoles pilsētās u.c. Sarkanā armija pieļāva kļūdu – mēģināja pilsētas ieņemt triecienā, bet tur poļu karaspēku atbalstīja daļa poļu iedzīvotāju, dažas no tām bija nocietinātas. Pārsvarā pretošanos izrādīja robežsardzes korpusa (*Korpus Ochrony Pogranicza*), žandarmērijas un poļu zemessargu daļas. 18. septembrī Grodņā sākās apšaude starp poļu karaspēku un prokomunistiski noskaņotiem pilsētniekiem. Pēdējiem izdevās atbrīvot politieslodzītos no vietējā cietuma. Pretēji E. Ridzs-Smiglija pavēlei Grodņā nopietnu pretestību Sarkanajai armijai izrādīja ap 3 000 mācību vienības virsnieku un karavīru, kā arī policistu un zemessargu. Tikai 22. septembrī Sarkanās armijas daļām izdevās ieņemt pilsētu. Kaujās par pilsētu tā zaudēja 57 kritušos un 159 ievainotos, 19 tankus un 4 bruņumašīnas. Kaujas laukā palika arī 644 poļi, gūstā krita 1 543 poļu karavīri. Poļu literatūrā ir ziņas, ka šeit pēc pilsētas ieņemšanas tikuši nošauti ap 300 tās aizstāvji, tādi pat nošaušanas gadījumi bijuši arī citur, kur poļu daļas pretojušās.

Parasti, ja nebija cerību tikt līdz Rumānijai vai Ungārijai, poļu vienības nodeva ieročus Sarkanās armijas daļām, pretī saņemot solījumu, ka personālsastāvs tiks atbrīvots. Pēc nepilnīgām ziņām jau līdz 21. septembrim Sarkanās armijas un PSRS IeTK darbinieku rokās bija nonākuši ap 120 tūkstoši poļu karavīru un virsnieku. Gan poļu karavīri, gan virsnieki padomju gūstā devās visai mierīgi, nemēģinot slapstīties, lai, piemēram, no Baltkrievijas pārietu Lietuvas robežu, kas sākotnēji bija samērā viegli izdarāms. Viņi neuzskatīja Padomju Savienību par pretinieku.

Kaut jau pirms „atbrīvošanas karagājiena” sākuma 11. septembrī PSRS iekšlietu tautas komisārs L. Berija parakstīja pavēli par karagūstekņu arestu noformēšanu, bet 15. septembrī tika parakstīta direktīva par IeTK grupu uzdevumiem „kārtības nodrošināšanā, kaitnieciskās un kontrrevolucionārās darbības nepieļaušanā” (pēc dažiem datiem Sarkanās armijas daļām sekoja ap 200 000 cilvēku no PSRS IeTK un robežapsardzes karaspēka daļām, kas nodarbojās ar „kontrrevolūcijas” apspiešanu). Sarkanās armijas daļās pirmajās „atbrīvošanas karagājiena” dienās valdīja neskaidrība, ko darīt ar milzīgajām poļu gūstekņu masām. Sarkanarmieši neievēroja stingrus gūstekņu konvojēšanas noteikumus. Valdīja sajukums un nekārtība. Baltkrievijas PSR iekšlietu ministrs L. Canava, kurš sekojot armijas daļām, ieradās bijušajās Polijas teritorijās, uz Maskavu ziņoja: „Rietumu rajonos salasījies daudzu tūkstošu liels no frontes bēgošo [poļu] karavīru daudzums, kuri aizšķērso ielas, bet ar [IeTK] operatīvās grupas spēkiem izolēt viņus nav iespējams. SZSA daļas viņus gūstā neņem, rezultātā neviens neveic filtrāciju un poļu karavīru kustība notiek brīvi”. Tikai 20. septembrī abu frontu pavēlnieki izdeva pavēles par gūstekņu konvojēšanas kārtību, to virzības ceļiem un punktiem, kur tie jānodod IeTK iestādēm. Taču straujā Sarkanās armijas virzība radīja lielas grūtības tām daļām, kuras nodarbojās ar gūstekņu transportēšanu. Karagūstekņu noņemšana tika vēl tikai veidota un

nespēja uzņemt visus turp nosūtītos. Aizturētos bieži nebija ar ko barot, kur izmitināt zem jumta, nereti tas izrādījās staļļa vai kūts jumts.

Tāpēc jau 21. septembrī PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieks G. Kuļiks rakstīja J. Staļinam, V. Molotovam un K. Vorosiļovam: „Gūstā saņemts ļoti daudz ierindnieku un virsnieku. Uzskatu, ka valdībai jādod rīkojums pēc uzskaites sagūstītos baltkrievus un ukraiņus atlaist mājās, jo barot viņus nav ar ko, konvojēšana prasa ļoti daudz cilvēku.” Līdzīgus lūgumus sūtīja arī armijas komandieri. Atbildot uz to, aizsardzības tautas komisārs K. Vorosiļovs un SZSA Ģenerālštāba priekšnieks B. Šapošņikovs 23. septembrī izdeva pavēli: „Sagūstītos Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas zemniekus, ja viņi uzrāda dokumentus, kas apliecina, ka viņi tiešām bija poļu mobilizēti, tiek atļauts atbrīvot.”

Sākumā tā arī notika. Taču Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšnieks Ļ. Mehliss 24. septembrī ziņoja J. Staļinam, ka pēc pavēles par karagūstekņu atlaišanu poļu karavīru ir pilni ceļi, daudzi no viņiem cenšas nonākt vācu ieņemtajos rajonos. Viņš prasīja, lai tiktu izpildīta pagaidām uz papīra palikusī pavēle par visu militāristu un policistu aizturēšanu un nodošanu IeTK. Acīmredzot J. Staļins atbalstīja Ļ. Mehliisu, jo 25. septembrī K. Vorosiļovs atcēla savu 23. septembra pavēli par karagūstekņu-vietējo zemnieku atbrīvošanu. 26. septembrī ukraiņu un baltkrievu atbrīvošana tika pārtraukta. Poļu vēsturnieki uzsver, ka pēc ieroču nodošanas parasti visus poļus, arī tos, kuri padevās, saņemot solījumu tikt atbrīvoti, pretēji solītajam nosūtīja uz karagūstekņu nometnēm. Arī pēc kaujām turpinājās visu to, kuri bija dienējuši Polijas armijā, tvrstīšana, lai nosūtītu viņus uz nometnēm. To vajadzībām parasti pielāgoja klosteru telpas.

Uz mājām ejošie bijušie poļu armijas karavīri atkārtoti tika aizturēti. PSRS IeTK grupas arestēja ne tikai karavīrus, bet faktiski visus, kas nēsāja formu. Polijā tādu bija daudz: policisti, ugunsdzēsēji, dzelzceļnieki, studenti, jaunatnes organizāciju dalībnieki, pasta darbinieki.

Mūsdienu poļu vēsturnieki apgalvo, ka, tā kā sarkanarmiešu vidū bijis izplatīts uzskats, ka Polijas valsts ir beigusi pastāvēt, tiem radies priekšstats, ka attiecībā pret tās pilsoņiem nedarbojas arī starptautiskās tiesības un gūstekņus var iznīcināt, pielietojot „sarkano teroru”. Pilnīga nesodāmība savienojamā ar „šķiru cīņas” ideoloģiju veicinājusi gūstekņu, arī ievainoto un slimo, nogalināšanu. Tādā veidā bojā gājušo skaits sniedzies tūkstošos. Tiesa, fakti par „gūstekņu, arī ievainoto un slimo, nogalināšanu”, kas „sniegušies tūkstošos”, netiek minēti.

Notika arī dažas Sarkanās armijas un vērmahta sadursmes. Dažviet, neraugoties uz Vācijas pavēlniecības veiktajiem drošības pasākumiem, dažas vācu daļas nokļuva zem padomju aviācijas triecieniem. Tāpēc Vācijas spēki steigšus tika atvilkti aiz „interesu sfēru” līnijas, par kuru PSRS un Vācijas vadītāji bija vienojušies 23. augustā un kuru vērmahts, vajājot poļu daļas, bija jau paguvjis pārkāpt. Dažos apvidos 19. septembrī šī atkāpšanās bija jau notikusi. Taču pie Ļvovas vācu spēki, aizbildinoties ar nepieciešamību vispirms sagraut pilsētā no 10. septembra ielenkto poļu armijas grupējumu, vēl palika uz austrumiem no nospraustās „interesu sfēru” robežas.

19. septembrī arī Sarkanās armijas daļas pietuvojās Ļvovai. Poļu artilērija atklāja pret tām uguni. Daļa padomju tanku tomēr nonāca pilsētas centrā. Sākās padomju un poļu daļu komandieru sarunas. Taču pēkšņi poļiem uzbruka arī vācu daļas, izraisījās apšaude. Padomju tanki un bruņumašīnas izrādījās starp divām ugunīm – poļu un vācu. Kad padomju tankistu mēģinājumi pārtraukt apšaudi, iezīmējot sevi ar sarkaniem un baltiem karodziņiem, neizdevās, tie atklāja atbildes uguni. Tā rezultātā vācieši zaudēja trīs prettanku lielgabalus, bija krituši trīs virsnieki un ievainoti deviņu kareivji. Padomju puse zaudēja divas bruņumašīnas un vienu tanku, bija nogalināti trīs, bet ievainoti četri cilvēki. Pārpratoms gan drīz noskaidrojās, bet sarkanarmiešiem un vācu karavīriem nācās savākt savus kritušos un ievainotos.

Vācijas varas iestāžu mēģinājumi panākt, lai, neraugoties uz slepenajā protokolā pie 23. augusta līguma nospraustajām „interesu zonām”, Vācijas rokās paliktu arī Rietumukrainas naftu saturošie rajoni, sastapa padomju valdības pretsparu. Tā norādīja, ka incidentus var izbēgt, ja Vācija atvilks savu karaspēku. 20. septembrī Ā. Hitlers bija spiests izdot pavēli par vērmahta atkāpšanos no Ļvovas, bet 21. septembrī starp PSRS un Vāciju tika parakstīta vienošanās par vācu armijas daļu atvilkšanas kārtību uz rietumiem no agrāk noteiktās „interesu sfēru” līnijas” pa Narevas – Vislas – Sanas upēm. Vācijas vadība bija spiesta atteikties arī no Ļvovas– Drohobičas (ukr. *Дрогобич*) naftas rajona, ko septembra sākumā bija ieņēmis vācu karaspēks un ko Vācija labprāt paturētu savas rokās. Vācu ģenerāļi, kuri nebija informēti par slepeno protokolu, bija neapmierināti, bet pavēli izpildīja.

Poļu daļu pavēlnieks pilsētā ģenerālis V. Langners uzskatīja par labāku pārtraukt pretošanos un atdot Ļvovu Sarkanajai armijai, paziņojot: „Viņi, ģermāņi, ir visa slāviskā ienaidnieki, bet jūs esat slāvi”. (Taču padomju puse neizpildīja kapitulācijas noteikumus – atļaut karavīriem brīvi aiziet Ungārijas un Rumānijas virzienā. Viņi tika ievietoti gūstekņu nometnēs. Pašam ģenerālim gan izdevās aizbēgt uz Rumāniju.)

Interesanti, ka Beskidu (ukr. *Бескіды*, poļu *Beskidy*) dzelzceļa stacijā Rietumukrainā padomju karavīri sastapās ar ... ungāriem. Ungārija pretendēja uz daļu Polijas teritorijas, tāpēc arī acīmredzot kāda to karaspēka daļa bija devusies pāri robežai. Ieraugot sarkanarmiešus, ungāru karavīri atklāja uguni. Taču sadursmē iesaistījās padomju bruņumašīnas un ungāriem caur tuvumā esošo tuneli nācās atkāpties uz savas valsts teritoriju. Sarkanās armijas daļas viņiem nesekoja.

22. septembrī padomju tanku brigāde iegāja Brestā, kuru jau bija ieņēmušas vācu daļas. Tā kā pēc 23. augusta līguma slepenā protokola pilsēta atradās padomju „interesu sfērā”, vācu karaspēkam tā bija jāatstāj.

No ģenerāļa H. Guderīana atmiņām vēstures literatūrā ir iegājis stāsts par it kā Brestā notikušo kopējo vērmahta un Sarkanās armijas daļu „parādi” (šādu terminu lietoja H. Guderīans), uz kuru atsaucas vēsturnieki, kuri vēlas pasvītrot abu valstu sadarbību. Lietas būtība: Vācijas 19. motorizētais korpuss, kuru komandēja ģenerālis H. Guderīans, 14. septembrī ieņēma Brestas pilsētu, bet 17. septembrī arī cietoksni. Taču pēc Molotova- Ribentropa pakta slepenā protokola pilsētai bija jānonāk PSRS „interesu sfērā”. Tāpēc tika saskaņota pilsētas nodošanas kārtība. Ģenerālis H. Guderīans ierosināja sarīkot pilnvērtīgu karaspēka parādi, ar iepriekšēju karaspēka daļu nostāšanos un sekojošu svinīgu soļošanu pavēlniecības priekšā. Padomju augstākais virsnieks brigādes komandieris (*комбриг*) S. Krivošeins savās atmiņās stāsta, ka viņš piedāvājis citu pilsētas nodošanas procedūru: „Pulksten 16-os Jūsu korpusta daļas pārgājiena kolonā ar karogiem (*умандармату*) priekšgalā atstāj pilsētu, manas daļas, tāpat pārgājiena kolonā, ieiet pilsētā, apstājoties ielās, pa kurām virzās vācu pulki, un ar saviem karogiem salutē garāmejošajām daļām. Orķestri izpilda militārus maršus.” H. Guderīans, kurš sākotnēji uzstājās par pilnvērtīgu parādi, gala rezultātā S. Krivošeina piedāvājumam piekrita, „tiesa, vienojoties, ka viņš kopā ar mani stāvēs uz tribīnes un sveiks garāmejošās daļas”. Tā arī notika. Sākumā virzījās vācu kājnieki, tad motorizētā artilērija, pēc tam tanki. Virs tribīnēm pārlidoja arī pāris desmitu vācu lidmašīnu. Šo ceremoniju nevar nosaukt par militāru parādi šī vārda pilnā nozīmē, kā to parasti dara uz PSRS „atmaskošanu” centrētie vēsturnieki. Faktiski tā bija nevis kopīga parāde, bet pilsētas nodošana padomju pusei, kad gar tribīni soļoja vienīgi vācu daļas. Tas bija vienīgais kopīgais PSRS un Vācijas tāda veida pasākums.

Citur padomju karaspēks nesastapa kaut cik nozīmīgu pretestību. Ir ziņas, ka no Polijas rietumiem uz austrumiem evakuējās dažādas Polijas ministrijas un citas iestādes. Arī policija saņēma pavēli izbraukt uz austrumiem un pāriet padomju iestāžu rīcībā. Sarkanās armijas ieņemtajā teritorijā policistus no Silēzijas arestēja tieši ešelonos un nosūtīja „gūstā”.

Ģenerālis V. Anderss liecināja, ka viņa vadītajā karaspēka grupā, kura mēģināja izlauzties caur padomju armijas daļām uz Rumānijas un Ungārijas pusi, „27. septembrī artilērija izšāva savas pēdējās granātas, šautenes – savas pēdējās patronas.” Ģenerālis uzskatīja, ka Sarkanā armija, neļaujot poļu karaspēkam atkāpties uz Ungāriju un Rumāniju, līdz ar to neļāva izglābties no vācu un padomju gūsta vismaz 200 līdz 300 tūkstošiem cilvēku. Tiesa,

Itālijas sūtnis Rumānijā saskatīja gluži pretēju ainu – Sarkanā armija dienvidu virzienā tīši virzījusies lēni, lai ļautu Polijas valdībai, daļai armijas atkāpties uz Rumāniju.

Kā rakstīja jau agrāk pieminētais rotmistrs J. Kļimkovskis, pēc 17. septembra Rumānijas virzienā atējošo poļu karavīru vidū „nonāca vienīgi neskaidras ziņas, ka Sarkanā armija iegājusi Polijas teritorijā. Nevieni precīzi nezināja, vai tā ir patiesība, un ja ir, tad ar kādu mērķi. Izplatījās visfantastiskākās baumas.” Šādā situācijā poļu grupējumam ceļu aizšķērsoja vācu daļas. Pie Krasnobrodas (poļu *Krasnobród*) pilsētas notika kauja, (viena no pēdējām kaujām Eiropā, kurā no abām pusēm tika izmantota kavalērija). Poļu grupa tika izkliedēta, daļa karavīru mēģināja nokļūt Ungārijā vai Rumānijā, bet lielākā daļa nolēma palikt Polijā. J. Kļimkovska vadītā karavīru grupa pēc sadursmes ar vāciešiem naktī no 29. uz 30. septembri izklīda, pats viņš devās uz Lvovu, pa ceļam sastopot jau Sarkanās armijas daļas, kuras poļu karavīriem ļāva mierīgi virzīties tālāk. Poļiem nācās vienīgi vairīties no satikšanās ar vietējiem ukraiņu iedzīvotājiem, kuri pret viņiem izturējās naidīgi. „Tikai Sarkanās armijas klātbūtnei jāpateicas par to, ka šai laikā nenonāca līdz lieliem grautiņiem vai poļu masveidīgai izkaušanai”. V. Anders ar vairākiem virsniekiem vēl centās nokļūt līdz Ungārijas robežai, taču sadursmēs ar padomju daļām divreiz ievainots nonāca padomju gūstā, ārstējās padomju kara hospitālī. (Pēc J. Kļimkovska teiktā V. Andersa grupu aplenca vietējo ukraiņu vienība un tieši sadursmē ar to viņš tika ievainots, pēc tam lūdza padomju varas iestāžu palīdzību un devās padomju gūstā.) Oktobrī J. Kļimkovskis pat vairākkārt apmeklēja V. Andersu hospitālī. Kad rotmistrs paziņoja ģenerālim par savu vēlmi doties uz Parīzi pie ģenerāļa V. Sikorska, V. Anders lūdza paziņot V. Sikorskim par savu gatavību dienēt viņa pavēlniecībā, lamāja “sanāciju” un noslēgumā lūdza, lai viņš diplomātiskā ceļā V. Andersu izdabū no Lvovas un palīdz nonākt Parīzē, kas gan nebija iespējams.

Sarkanās armijas daļas virzījās uz rietumiem vidēji 30 līdz 40 km dienā. Tikai pirmajā tās Ģenerālštāba operatīvajā ziņojumos, publicētā 17. septembrī, bija runa par to, ka padomju daļas ar sajūsmu sveic vietējie iedzīvotāji, taču turpmākajos ziņojumos līdz 23. septembrim tika runāts tikai par ieņemtajām pilsētām un apdzīvotajiem punktiem, gūstekņu skaitu. Tikai vēlāk plašu izplatību ieguva termins „atbrīvošanas karagājiens” (*освободительный поход*). Bija jāsaprot, ka vietējie baltkrievu un ukraiņu iedzīvotāji tiek atbrīvoti no „poļu panu” kundzības.

Jāsaka, ka Padomju Savienības iedzīvotāju vairākums pozitīvi vērtēja „baltkrievu un ukraiņu atbrīvošanu”. Rakstnieks K. Simonovs liecinājis, ka brīdī, kad Vācija uzbruka Polijai, visas viņa un viņa darba biedru militārās avīzes redakcijā simpātijas bija Polijas puse, jo „stiprākais uzbruka vājākajam un tāpēc, kaut pakts par neuzbrukšanu palika pakts, bet kurš gan no mums vēlējās fašistiskās Vācijas uzvaru...”. Taču gan pats rakstnieks, gan viņa biedri, atceroties padomju-poļu karu 1920. gadā, Ukrainas un Baltkrievijas polonizāciju, PSRS un Polijas saspringtās attiecības starpkaru periodā, priecājās par Sarkanās armijas ieiešanu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. Var droši apgalvot, ka tā domāja daudzi PSRS iedzīvotāji, arī nebūdami Komunistiskās partijas biedri. Kā padomju propagandas „sasniegums” un padomju cilvēku naivums jāvērtē fakts, ka Sarkanajai armijai ieējot Polijā, tās karavīri jautāja vietējiem iedzīvotājiem: „vai šeit ir pani?” „Pani” bija šķiras ienaidnieki, no kuriem vietējie ukraiņi un baltkrievi viņiem bija jāatbrīvo.

Interesanti, ka vēlāk uz PSRS deportētā poliete S. Cecinska atmiņās stāstīja, ka padomju izplatītajās skrejlapās bijis rakstīts: „*Polakam, panam, sobakam – sobachaya smert*” (Poļiem, paniem, suņiem – suņa nāvi). Jādomā, ka atmiņu autore kļūdās un citāts ir vismaz neprecīzs. Padomju politdarbinieki varbūt arī lika vienlīdzības zīmi starp poļu paniem un suņiem, taču aicinājums nogalināt tos, pie tam nenodalot no darba cilvēkiem, nevis kā vispārīnātu tēlu, bet kā konkrētas personas, bija pretrunā ar visiem Sarkanās armijas Politpārvaldes uzstādījumiem.)

Sarkanās armijas ienākšanu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā **vietējie iedzīvotāji** uzņēma dažādi. Lūk, kā par to rakstīja Baltkrievijas Komunistiskās partijas CK 1.sekretārs P. Ponomarenko: „Baltkrievu zemnieku noskaņojums lielisks, viņi cik var atbalsta Sarkano armiju [...] aiz Belostokas [jau poļu zemēs – V.Š.] iedzīvotāji sveicinās ar mums atturīgāk, mazāk zin krievu valodu, toties biežāk aiz stūra un no meža atskan šāvieni uz Sarkanās armijas karavīriem un komandieriem”. Arī septembrī – oktobrī tapušie padomju robežsargu komandieru ziņojumi IeTK vadībai liecina, ka daudzi vietējie ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāji tiešām priecājās par Sarkanās armijas ienākšanu, ka

poļu karavīru vairākums nevēlējās karot, labāk bēga prom no valsts vai padevās gūstā sarkanarmiešiem, taču poļu labējo partiju aktīvisti, daļa virsniecības, turīgo vietējo iedzīvotāju (ziņojumos – „žandarmi un kulaki”) uzsāka aktīvu darbību (ziņojumos – „teroru”) pret ukraiņu un baltkrievu tautības padomju piekritējiem. Bija gadījumi, kad atbildot uz to, Sarkanās armijas komandieri pavēlēja uz vietas nošaut ar ieročiem rokās sagūstītos poļu virsniekus, žandarmus, kolonistus. Tiesa, minēto pavēļu izdevēji pēc augstāko komandieru rīkojumiem vēlāk paši tika tiesāti un sodīti. Pēc vēsturnieku M. Meļkuhova un V. Sīpola datiem par marodierismu, gūstekņu nošanu bez tiesas un citiem noziegumiem tika notiesāti 49 Sarkanās armijas karavīri. Kara prokuratūra centās izvērst cīņu pret vardarbības izpausmēm, slepkavībām, marodierismu. Desmiti vainīgo tika sodīti ar cietumsodu un pat nošanu. Taču šī cīņa bija mazefektīva, jo pavēlniecība nepiešķīra spriedumiem pienākošos rezonansi. Drīzumā PSRS aizsardzības tautas komisārs K. Vorosiļovs un Ģenerālštāba priekšnieks B. Šapošņikovs ierobežoja kara prokuratūras darbību, uzskatot par pietiekamu vainīgajiem piemērot administratīvos soda līdzekļus.

Kaut Polijas armijai lielu kauju ar Sarkanu armiju praktiski nebija, pats tās ieiešanas fakts Polijas teritorijā, PSRS sadarbība ar Vāciju, pēc tam Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas atdalīšana no Polijas un pievienošana PSRS jau izsauca negatīvu poļu tautas reakciju. To nevarēja neietekmēt arī pirms tam Polijā vestā ilgstošā pretkrieviskā un pretboļševistiskā propaganda.

Mūsdienās poļu valodā publicēts liels daudzuma poļu liecību par Sarkanās armijas, PSRS Iekšlietu Tautas Komisariāta darbinieku veiktajām represijām pret poļu karavīriem, valsts iestāžu darbiniekiem, citiem poļu iedzīvotājiem. Domājams, šie materiāli pārsvarā atspoguļo gan no nosaukto padomju institūciju, gan no vietējo darbaļaužu rokām cietušo mantīgo poļu ciešanas. Diemžēl, „šķiru cīņai” piemita gaužām nepievilcīgas iezīmes. Mūsdienu poļu vēsturnieki ir tendēti vardarbībās aktus, Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas vietējo iedzīvotāju uzstāšanās gadījumus pret Polijas valsts iestādēm, poļu ierēdņiem, muižniekiem u. c. 1939. gada septembrī traktēt kā Padomju varas, tās Iekšlietu Tautas komisariāta, vietējo komunistu inspirētus, nevēloties saskatīt, ka bez tāda fona kā nabadzība un sociālā un nacionālā nevienlīdzība iedzīvotāji nebūtu viegli pamudināmi uz vardarbību.

Arī latviešu politiķis un publicists V. Lācis apgalvo, ka ukraiņus Polijā vairāk uztrauca nevis poļu represijas, vērstas tieši pret viņiem, bet gan staļiniskās represijas pret Padomju Ukrainas iedzīvotājiem: „Pēc drausmīgajiem saimnieciskajiem un politiskajiem terora aktiem pret ukraiņu tautu Padomju Ukrainā milzīgs ukraiņu vairākums Polijā, neraugoties uz poļu izturēšanos pret viņiem, tik un tā bija antikrieviski un antikomunistiski noskaņots daudz vairāk nekā antipoliski. Tāpēc pēc padomju karaspēka iebrukuma Rietumukrainā, tad, kad no padomju lidmašīnām tika nomestas skrejlapas ar vārdiem “Tveriet izkaptis un cirvjus un apkaujiet poļu kungus!”, ukraiņi uz šiem saukļiem nereagēja.” Fakti gan runā pretī šādai mākslīgi konstruētai versijai. Apspiestie uz radušos izdevību “nokārtot rēķinus” ar apspiedējiem “reaģētu” arī bez īpašām padomju lidmašīnu kaisītām skrejlapām.

Vēsturnieki, kuri pētījuši notikumus 1939. gadā Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, uz vēsturisko avotu analīzes pamata secinājuši, ka Sarkanās armijas ieiešanu pārsvarā pozitīvi uztvēra ukraiņi, baltkrievi un ebreji, pārsvarā negatīvi – poļi. Grūti teikt, vai visumā turīgākie kā citu nāciju pārstāvji poļi ciestu vairāk vai mazāk no hitleriskā, nevis staļiniskā režīma nodibināšanas jau 1939., bet ne 1941. gadā. Vācu kundzībai pastāvēt, pret viņiem nebūtu represiju pēc sociāliem kritērijiem un, iespējams, tās būtu mazākas pēc politiskiem kritērijiem, taču vācu nacistu acīs viņi bija un palika zemākas rases pārstāvji, kuri nebija pelnījuši nekādas tiesības. Ukraiņi, baltkrievi, nemaz nerunājot par ebrejiem, kuri 1939.–1941. gadā, tāpat kā poļi, arī cieta no staļiniskajām represijām, šajos gados tomēr nesa mazākus upurus, nekā vēlāk vācu okupācijas periodā.

Daudzās vietās vietējie ukraiņu un baltkrievu zemnieki, kā arī ebreji uzsāka stihisku izrēķināšanos ar poļu tautības zemes īpašniekiem, kolonistiem, robežsargiem, policistiem un pat mazākām karaspēka

vienībām. Ē. Jēkabsons atzinis, ka daļēji šīs akcijas var uzskatīt par iepriekšējo gadu nepārdomātās Polijas valdības nacionālās politikas sekām, kad dažādiem līdzekļiem tika mēģināts pārpoļot nacionālo minoritāšu pārstāvjus. Šī darba autors gan uzskata, ka poļu nacionālistu realizētā citu nāciju pārstāvju pārpoļošanas politika bija gana pārdomāta un mērķtiecīga, cerot ar spēku salauzt nepoļu pretestību. Polijas varas iestādes pašas vien bija vainīgas, ka liela daļa tai laikā Polijā dzīvojošo baltkrievu, ukraiņu, lietuviešu un ebreju ar prieku un cerībām sagaidīja Sarkanā armiju. Viņu cerības nepiepildījās, bet daudzu no viņiem izturēšanās liecināja, ka neko īpaši labu šo nāciju pārstāvji nebija piedzīvojuši arī agrākās autoritārās Polijas valsts pastāvēšanas laikā.

Poļu liecinieki gan apgalvo, ka padomju propaganda tieši aicināja „norēķināties par pagātni”, iznīcināt „šķiras ienaidniekus”, laupīt muižas, sarīdīja tautības. Taču šīs pašas atmiņas liecina, ka īpaši aktivizējās ukraiņu nacionālisti, kuri ķērās pie poļu iznīcināšanas, ko pavadīja viduslaiku cienīgas spīdzināšanas. Tātad „šķiriskā” padomju propaganda diezin vai varēja izsaukt nacionālistiskus ekscesus, ja jau pirms kara ar nacionālistisku propagandu tiem nebūtu radīts noturīgs pamats cilvēku apziņā. Ja ekscesi rastos padomju propagandas rezultātā, tad to pamatā būtu šķirisks, nevis nacionāls naidis.

22. septembrī Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšnieks Ļ. Mehliiss uz Maskavu ziņoja; „Naidis starp ukraiņiem un poļiem pieaug. Ukraiņi tagad ir aktivizējušies un atsevišķos apgabalos terorizē poļu zemniekus. Bija gadījumi, kad savstarpēji tika aizdedzināti ciemi, slepkavību un laupīšanu gadījumi. Dots rīkojums plaši izvērst darbu pret ukraiņu un poļu nacionālo naidu, gluži pretēji, apvienojot spēkus pret panēm–muižniekiem.”

Mūsdienās grupa poļu un ukraiņu vēsturnieku, veicot kopēju problēmu apspriešanu, ir nonākuši pie secinājuma, ka Rietumukraina un Rietumbaltkrievija 1939. gada septembrī bija kaimiņu lielvalstu manipulāciju objekti. Viens no to uzdevumiem bija radīt Polijā nestabilitāti un nodrošināt tās sadalīšanu. Jāpiekrīt, ka Polijas kaimiņvalstu vadība pirms Otrā pasaules kara tiešām bija ieinteresēta situācijas Polijā destabilizācijā. Vācija jau ilgstoši sadarbojās ar ukraiņu nacionālistu organizācijām. PSRS vadība gan bija pati devusi triecienus vietējām komunistiskajām partijām, tomēr pret Polijas valsti vērsta un PSRS atbalstīta poļu, ukraiņu un baltkrievu komunistu ietekme, kaut mazinātā apjomā, bija palikusi. Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā plašu ideoloģisku darbu 1939. gada septembrī veica Sarkanās armijas politdarbnieki. Taču nedrīkst arī noklusēt, ka nestabilas situācijas radīšanā bija daudz darījuši, kā tas parādīts iepriekšējā nodaļā, gan poļu, gan ukraiņu nacionālistu vadoņi. Nacistiskā un padomiskā politiski-ideoloģiskā un politiskā darbība, protams, traucēja uz demokrātijas un nāciju vienlīdzības principiem balstītu tautu attiecību veidošanu Polijas „austrumu kresos”, taču demokrātiju un vienlīdzību šeit tāpat necentās iedibināt nedz “sanācijas” režīms un poļu nacionālisti, nedz ukraiņu nacionālisti, kuri uzturēja ciešus kontaktus ar nacistiskās Vācijas struktūrām.

Kā atzīmējuši paši poļu vēsturnieki, lielā Polijas ziemeļ-austrumu daļā nebija ne tikai lielu armijas vienību, bet arī policijas, kura evakuējās kopā ar valsts administrāciju un pašvaldības iestādēm, kad Polijas valdība atstāja Varšavu. Apstākļos, kad Polijas valstiskās struktūras sabruka, bet padomju varas iestādes vēl nebija radītas, minētajās teritorijās nevarēja runāt par kādu sabiedrisko drošību. Notika ne tikai uzbrukumi Polijas armijas daļām, bet arī civiliedzīvotāju aplaupīšana, kā arī slepkavības. Tas turpinājās līdz tam brīdim, kad padomju varas iestādes aizpildīja administratīvās varas vakuumu.

Tā, poļu-ebreju izcelsmes amerikāņu pētnieka J. Grosa 1988. gadā izdotā darbā „*Revolution from Abroad: Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*” (Revolūcija no aizrobežas. Padomes sagrābj poļu Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju) izmantoti ap 20 tūkstošu V. Andersa armijas karavīru atmiņas par padomju gados (1939–1942) pārdzīvoto. Uz to pamata J. Gross apgalvo, ka, sākoties Sarkanās armijas virzībai Polijas teritorijā, tur jau pirms tās nonākšanas

sākās slepkavības, piekaušanas un mantas iznīcināšana, kas turpinājās vēl vairākas dienas pēc tam. „Ukraiņu un baltkrievu lauku apvidos bija dziļi iesakņojies etniskais naidis. Tas aizpildīja asinīm vakuumu, kurš bija izveidojies poļu administrācijas kraha rezultātā. Ar poļiem, kuri sastādīja iedzīvotāju mazākumu un parasti apmetās lielās pilsētās un tikai nelielā skaitā bija pārstāvēti laukos, izrīkojās nežēlīgi. Tūkstoši tika nogalināti, bieži ar pārdomātu nežēlību.” Pēc autora domām, minētais pētnieks, iespējams, neievēro to, ka PSRS pametušo V. Andersa armijas karavīru atmiņas satur arī pašattaisnošanās motīvu par savu rīcību, atstājot grūtā brīdī (1942) PSRS, ko padomju puse faktiski traktēja kā nodevību. Šī pašattaisnošanās varēja ietvert arī pret poļiem vērstās “nežēlības” pārspīlēšanu. Tomēr jāuzsver, ka J. Gross, rakstot par poļu armijas atkāpšanos caur „austrumu kresiem”, bija spiests konstatēt, ka „savas pēdējās kaujas poļu armija savā teritorijā veda pret ukraiņiem, baltkrieviem, ebrejiem”.

Var atzīt, ka padomju aģenti un vietējie komunisti bija ieinteresēti radīt labvēlīgu Sarkanajai armijai un Padomju Savienībai noskaņojumu, demonstrēt „darbaļaužu” neapmierinātību ar „panu” Poliju, taču veiksmīgi to izdarīt viņi nevarētu, ja ne divi faktori: 1) saspringtās starpnacionālās attiecības starp valdošo un turīgāko poļu iedzīvotāju slāni un nacionāli diskriminēto un sociāli apspiesto citu tautību vairākumu; 2) vietējo iedzīvotāju bažas par savu likteni, Polijas valstij sabrūkot.

Sarkano armiju ar prieku sagaidīja tikai kreisi noskaņotā baltkrievu un ukraiņu iedzīvotāju daļa, taču ukraiņu un baltkrievu vairākums labprātāk nonāca padomju republiku ar ukraiņu un baltkrievu vairākumu sastāvā, nevis hitleriskās Vācijas varā. Protams, nacionāli noskaņotā baltkrievu un ukraiņu daļa, kura par savu ideālu uzskatīja nacionālās suverenitātes iegūšanu, ar bažām raudzījās nākotnē, baidījās no jaunām represijām. Šos cilvēkus nevarēja iepriecināt Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošana padomju republikām. Ebreji bija gatavi padoties jebkurai antinacistiskai varai.

To, ka Polijas austrumu apgabalu pamatiedzīvotāju attieksme pret poļu mantīgajiem slāņiem nebija tikai boļševiku aģitācija izsaukta, bet tai bija dziļāki cēloņi, apliecināja arī Latvijas konsula Viļņā Feliksa Donasa ziņojums. Sarkanajai armijai ieejot lietuviešu apdzīvotajās Polijas teritorijās, „zemnieki, pret kuriem muižnieki bija izturējušies slikti, izlaupīja muižas un noslepkavoja īpašniekus. Vairākos gadījumos garāmejošais lielinieku karaspēks izglāba muižniekus no nāves, apcietinot viņus un aizvedot, bet vēlāk atbrīvojot. Bija pat tādi gadījumi, ka karaspēks šāva uz laupītājiem. Daži zemnieki izdzina muižniekus no muižām, noslepkavoja viņus, bet atlikušo mantu un zemi sadalīja savā starpā. Ja attiecības bija bijušas labas, tad muižniekam atstāja dažas istabas, 1 zirgu, pāris govju, dažus hektārus zemes, izsniedzot katru dienu attiecīgu pārtikas devu („pajok”). Nodibinājās lauku komitejas, kuras regulēja lauku dzīvi.”

Šādā situācijā nebija brīnums, ka arī citādi pret boļševikiem simpātijas nebaudoši cilvēki izmantoja gadījumu, lai gan atriebtos agrākajiem apspiedējiem, vecajai, aizejošajai varai, gan arī katram gadījumam nodemonstrētu savu pozitīvo attieksmi pret jauno varu.

Juku periodā nacionālā ziņā galvenie cietēji, protams, bija poļi, bet galvenokārt tāpēc, ka līdz tam viņi piederēja privilēģētajiem slāņiem, bija zemes īpašnieki, kolonisti, policisti un dažāda ranga valsts ierēdņi. Līdz tam apspiestais iedzīvotāju vairākums viņiem tagad atriebās par agrākajiem esošajiem vai šķietamajiem pāridarījumiem.

Arī poļu vēsturnieks M. Veržbickis, vairāku pēdējā desmitgadē tapušu darbu autors par poļu, ebreju un baltkrievu dzīvi padomju varas apstākļos 1939.–1941. gadā, ir spiests atzīt, ka tieši baltkrievu un ebreju trūcīgāko slāņu pārstāvji 1939. gada septembrī bija iesaistījušies pret poļu varas iestādēm virzītās darbībās.

Sarkanās armijas Polītpārvaldes priekšnieks Ļ. Mehliiss ziņoja uz Maskavu, ka poļu virsnieki padodas padomju karavīriem divu iemeslu dēļ – lai nenonāktu vācu gūstā un lai izvairītos no baltkrievu un ukraiņu zemnieku izrēķināšanās ar tiem. Viņš minēja arī konkrētu gadījumu, kad poļu virsnieku grupa lūdza pastiprināt viņu konvoju no sarkanarmiešiem, baidoties no vietējo zemnieku uzbrukuma. Acīmredzot šādas situācijas bija iespējamās apgabalos, kur “sanācijas” režīma apstākļos bija notikušas zemnieku „pacifikācijas” akcijas. To apstiprina poļu virsnieka H. Goržehovska stāstījums par to, kā septembrī sagūstītu viņu kopā ar citiem gūstekņiem padomju karavīri konvojēja uz nometni: „Pēc tam mūs kājām dzina uz Rovno (ukr. *Рівне*, poļu *Równe* – pilsēta Ukrainā). Kā tagad atceros: kad mēs gājām caur pilsētu, daudzviet, pamatā uz ebreju bodītēm, karājās šauri sarkani karogi. Bija skaidri saskatāms, ka tie ir Polijas karogi, kuriem norauta augšdaļa. Ebrejietes un ukrainietes apšlakstīja mūs ar samazgām, kliegdamas: „Beigas jūsu poļu valstij””.

Poļu vēsturnieks M. Kornats ir uzsvēris, ka no poļu nacionālās atmiņas viedokļa PSRS 1939. gada septembrī parādīja sevi kā agresoru, piedalījās kārtējā Polijas sadalē, bet Polija kļuva par divu totalitāru režīmu upuri. (M. Kornats faktiski liek vienlīdzības zīmi starp abiem – nacistisko un staļinisko režīmiem, sakot: „Jā, Polijas pilsētas bombardēja vācu Luftwafe, fašisti veica mierīgo iedzīvotāju masveida slepkavības, taču bija arī staļiniskā režīma, kurš valdīja Padomju Krievijā, noziegumi. Nedrīkst aizmirst par iedzīvotāju deportācijām uz austrumiem, par Katiņas apšaušanām...”.) Vēsturnieks gan atzīst arī citus viedokļus, to, ka Polijas ebrejiem Padomju Savienība bija vienīgā cerība uz glābiņu no Vācijas nestā genocīda, ka Krievijas (patiesībā visas PSRS) iedzīvotājiem Lielais Tēvijas karš sākās 1941. gada 22. jūnijā.

Taču arī tad poļu vēsturnieka viedoklī ir vājas vietas. Viņš gan saka patiesību, bet ne visu patiesību. Runājot par poļu nacionālo atmiņu, viņš faktiski runā par vienas Polijas tautas daļas, droši vien lielākās, bet tomēr – tikai daļas, atmiņu, kuru mūsdienās gan ar dažādu līdzekļu palīdzību „no augšas” tiek mēģināts padarīt par visas nācijas atmiņu. Pieminētie ebreji (un arī baltkrievi, lietuvieši, ukraiņi) taču bija Polijas pilsoņi, par kuriem diemžēl vēl līdz mūsdienām poļu vidū ja ne valdošais, tad redzamākais ir uzskats kā par nepoļiem, ar kuriem poļi varēja faktiski nerēķināties 1939. gadā un kuru atceres arī mūsdienās nevar veidot „nacionālo atmiņu”. Tiek „aizmirsti” arī tie poļi, kuri, neraugoties uz staļiniskajām represijām, izvēlējās cīņās pret nacismu ceļu Sarkanās armijas rindās vai palīdzēja tai kardināt uzvaru padomju aizmugurē; tie, kuri cīnījās kā pret “sanācijas”, tā arī pret nacistisko režīmu un kuru cerības uz labāku dzīvi saistījās ar PSRS. Tādejādi it kā nevilšus tiek noņemta atbildība no autoritārā “sanācijas” režīma par sagraušanu karā. It kā pavisam dabīgi no poļu vēsturnieka mutes izskan apgalvojums, ka PSRS 1939. gadā piedalījās Polijas dalīšanā, kaut PSRS kā 1939. gadā, tā arī vēlāk atteicās no poļu apdzīvotajām teritorijām. Varētu saprast, ja šādi „nacionālo atmiņu” traktētu cilvēki, tālu stāvoši no zinātnes, taču no vēsturnieka ir jāprasa precīzāks un daudzšķautņaināks vēstures skaidrojums.

Ja bija iespēja, karu pret Vāciju faktiski jau zaudējušo Polijas armijas daļu karavīri bargi izrēķinājās ar ukraiņu un baltkrievu iedzīvotājiem, kuri bija sacēlušies pret Polijas varu. To parāda poļu vēsturnieka T. Strzemboša dati par poļu 110. kavalērijas brigādes ulānu rīcību, kad tie „neņēma gūstā saķertos ar ieročiem rokās. Nošāva tos uz vietas.” To varbūt vēl varētu izskaidrot ar kara apstākļiem, kad bēgot no Sarkanās armijas, nebija pat laika sasaukt kara tiesu, lai izšķirtu bruņoto civiliedzīvotāju likteni. Taču bija arī vēl briesmīgāks gadījums, ko jau vajadzētu klasificēt kā kara noziegumu.

Jau minētais vēsturnieks M. Veržbickis visai lakoniski stāsta par t.s. „Skidelas (*Скідаль* – pilsēta Baltkrievijā Grodņas rajonā) sacelšanās” apspiešanu. Taču avīzē „*Советская Беларусь*” (Padomju

Baltkrievija) 2006. gada 5. augustā baltkrievu publicisti šos notikumus attēlojuši krietni plašāk, kas ļauj izvērtēt gan pašu sacelšanos, gan tās apspiešanu.

Lūk, šīs publikācijas saīsināts pārstāsts. Kad Skidelas (pilsētā pirms kara dzīvojis ap 7 000 iedzīvotāju, galvenokārt ebreji. Mazāko daļu – ap 40 % sastādījuši baltkrievi, poļi, krievi) apkārtnes ciemos iedzīvotāji uzzirda radio vēsti par Sarkanās armijas karagājienu uz Rietumbaltkrieviju, bijušie RBKP biedri, komjaunieši, to līdzjutēji devās uz Skidelu. Bija nolemts sagatavot karogus, organizēt cilvēkus, lai svinīgi sagaidītu Sarkano armiju. Sākās sadursmes ar policiju, kuru revolucionāri noskaņotie jaunieši centās atbruņot. Ieradās arī ap 20 bruņotu zemnieku. Bijušie RBKP biedri ātri organizēja revolucionāru komiteju un no ieņemtā maģistrāta balkona, kur tika izkārts sarkans karogs, pasludināja tur notiekošā mītiņa dalībniekiem varas pāreju tās rokās. Bruņotu zemnieku vienības ieņēma pastu, elektrostaciju, policijas iecirkni, blakus ciemā atbruņoja karaspēka vienību un policiju. Sadursmes laikā tika nogalināti vairāki poļu virsnieki un arī sacelšanās dalībnieki. Kad no Mastu (baltkr. *Масты, Мосты*) pilsētas sacelšanās apspiešanai pa dzelzceļu tika izsūtīts karaspēks un policija, sacēlušies izjauca sliežu ceļu, apstādināja vilcienu un atbruņoja karavīrus, kuri gandrīz nepretojās – tūlīt sāka izmest šautenes pa vagonu durvīm un logiem. Ieroči tika sadalīti apkārtējo ciemu zemniekiem. Taču kā jau diletanti, sacēlušies nebija nodrošinājuši pilsētas aizsardzību. 19. septembrī no Grodņas ieradās un Skidelā iebruka, kā avīze raksta, „fašistiskie rīkļu rāvēji” (Padomju prokuratūras 1940. gadā tapušā ziņojumā rakstīts par „soda vienībām, kuru sastāvā bija poļu armijas karavīri un amatpersonas un žandarmu daļas”). Viņiem pievienojušies arī vietējie poļu kolonisti. Sacēlušos pretestība tika salauzta un sākta izrēķināšanās. Bojā gāja 29 sacelšanās dalībnieki, kādam nogrieza ausis un izdūra acis, dažiem uz krūtīm izgriezta zvaigznes. Upuru vidū pārsvarā bija cilvēki ar slāviskiem uzvārdiem, bet bija arī pāris ebreju. 200 cilvēku tika piespiesti nogulties uz zemes. Soda ekspedīcijas dalībnieki pavēlēja to skūpstīt, ņirgājoties: „Skūpstiet, žīdi, komunisti, poļu zemi, tā nekad nepiederēs jums”. Ēkas, kurās dzīvoja sacelšanās dalībnieki, tika nodedzinātas. 70 cilvēku tika apcietināti. Nākamajā dienā – 20. septembrī Skidelā ienāca Sarkanā armija. 1940. gada vasarā notika lietas izmeklēšana, tika arestēti 15 cilvēki, Skidelas poļu iedzīvotāji. 11 no viņiem, kuri pēc tiesas ieskatiem bija ņēmuši dalību sacelšanās apspiešanā, tika nošauti.

Jāsecina, ka Skidelā aktīvu darbību pret Polijas varu izvērša galvenokārt kreisi noskaņotie mazākumtautību iedzīvotāji. Nesastopot nemaz vai sastopot tikai vāju pretsparu, viņi darbojās visai aktīvi. Iedzīvotāju vairākums, cik var spriest, izturējās pasīvi. Soda ekspedīcijas no Grodņas organizētāji vadījās no saviem parastajiem priekšstatiem – nepieļaut nekādu iedzīvotāju pašdarbību, vērstu pret Polijas iekārtu, nerēķinoties pat ar valsts sabrukumu, Sarkanās armijas tuvošanos. Tā vietā lai kaut kā mēģinātu pretoties Sarkanajai armijai, notika beztiesiska, šķiriska un nacionāla izrēķināšanās ar vietējiem kreisajiem, ko var raksturot kā pilsoņu kara uzplaiksnījumu. Zvērību veicēji bija pelnījuši sodu, taču diemžēl par 1940. gadā notikušo padomju tiesas procesu nevar pateikt, cik tas ievēroja likumību. Iespējams, ka „šķiriskā taisnīguma” vārdā cieta arī nevainīgi cilvēki.

Vēl jāpiebilst, ka minētajā publikācijā nav pieminēti notikumi 22. un 23. septembrī, kad tās pašas Skidelās apkārtnē pēc baltkrievu publicista V. Loseva datiem vietējie zemnieki 4 miestos izrēķinājās ar bijušajiem poļu leģionāriem–kolonistiem. Bojā gāja 42 cilvēki. Nav zināms, vai vainīgie arī tika kādi sodīti.

Dažviet Baltkrievijā RBKP bijušie biedri radīja kara revolucionārās komitejas, kuras atbruņoja policistus, uzņēmās svarīgu objektu apsardzi. Tika radītas pagaidu pārvaldes iestādes, tai skaitā zemnieku komitejas, strādnieku gvardes un zemnieku milicijas vienības. Kalpi, bezzemnieki un trūcīgie zemnieki sāka sadalīt muižnieku kustāmo un nekustāmo mantu. Tika sadalīti ap miljonu ha zemes, 14 tūkstošu zirgu, 33,4 tūkstoši govju, 15,7 tūkstoši cūku.

Literatūrā sastopami apraksti, kā Polijas austrumu apgabalu iedzīvotāji sagaidīja Sarkano armiju ne tikai ar sarkaniem karogiem, bet arī ar svētbildēm. Tātad daļa iedzīvotāju tās atnākšanā pirmkārt redzēja savu atgriešanos Krievijā, atbrīvošanos no Polijas nacionālā un arī reliģiskā sloga. Viņus gaidīja smaga vilšanās, taču tā nebija viņu vaina, bet tas nebija arī Polijas nopelns.

Lūk, kā situāciju Rietumbaltkrievijas Belostokas apvidū pēc ziņas saņemšanas par Sarkanās armijas virzīšanos Polijas teritorijā aprakstīja jau agrāk pieminētais anonīmais krievu emigrants. „Tai pat naktī sākās zemnieku nemieri. Apkārtnes muižnieki bēga. Zemnieki – starp viņiem daudzi poļu formā – apbruņoti šautenēm, uzstādīja sardzi. No rīta izveidojās kaut kas līdzīgs revolucionārai komitejai. Taču nekādu laupīšanu nebija. To nebija vispār mūsu rajonā.

Vai nu boļševiki baidījās no tuvumā stāvošajiem vāciešiem un nesūtīja savus aģitatorus vai pārsvaru ņēma veselais saprāts zemniekos, taču visi „ekscesi” aprobežojās ar dažu policistu un voita (pagasta vecākā) arestu, pie tam voitu atlaida pret galvojumu, bet policistus pažēloja un deva tiem drīzumā aizbēgt.

Nākamajā dienā pienāca ziņas. Sarkanā armija izturas pilnībā miermīlīgi pret vietējiem iedzīvotājiem. Nekādu ālēšanos, visur kārtība, pat attieksme pret sagūstītajiem poļiem pilnībā pieklājīga. Taču vara pilsētās tiek nodota vissliktāko elementu rokās: [tie ir] politiskie noziedznieki, politiski neuzticamie poļu varas laikā, nikni jauni ebrejiņi – amatniekzeļļi.

Nekādu ārēju ālēšanos es nenovēroju un objektivitātes labad vēlreiz uzsveru, ka sarkanarmiešu daļas izturējās disciplinēti, un, acīmredzot, vietējos iedzīvotājus noskaņoja sev labvēlīgi.

Neapšaubāms pacēlums bija laukos: boļševiku solījumi, zemes dalīšana, daudzi sākotnēji populāri soļi veicināja zemnieku siržu piesaisti boļševikiem. Privāttirdzniecība propagandas nolūkos arī pagaidām netika pārtraukta. Tika vesta plaša propaganda [sakarā ar] Rietumbaltkrievijas Satversmes sapulces vēlēšanām.”

Tādejādi, vietējo iedzīvotāju attieksmi pret Sarkanā armiju nevar vērtēt viennozīmīgi. Diemžēl, nenākas brīnīties, ka, ja līdz 1990. gadam PSRS tika rakstīts tikai par draudzīgu sarkanarmiešu sveikšanu, tad pēc „sociālisma” sabrukuma gan Polijā, gan bijušajās padomju teritorijās pirmkārt tiek runāts un rakstīts par pēc tam sekojošajām represijām pret vietējiem iedzīvotājiem.

Pēc valdības bēgšanas no valsts Polijas armijas pretestība vērmahtam vēl turpinājās. Vācijas aviācijas ģenerālštāba 10. septembrī izdotajā pavēlē bija norādīts, ka „uzbrukums [pilsētām] ir jāuzskata kā atriebeība par pret vācu karavīriem izdarītajiem noziegumiem”. Pēc 10. septembra bombardēšana ievērojami pieauga. Šajās dienās Varšava kā pirmā no Eiropas lielpilsētām piedzīvoja gaisa uzbrukumu briesmas, kas prasīja simtiem upuru. 15. septembrī Varšavu sāka apšaudīt arī vācu artilērija, koncentrējot ap pilsētu vairāk nekā 1 000 lielgabalu. 19. septembrī iedzīvotāji tāpēc, ka pilsētas kapsētas bija pārslogotas, bija spiesti bombardēšanu un artilērijas apšaužu laikā kritušos apbedīt apstādījumos. Pēc četrām dienām pilnībā pārstāja darboties elektrības un ūdens apgāde.

Taču pilsētas aizstāvji nevēlējās padoties. Patrioti vēl joprojām cerēja uz Rietumvalstu palīdzību, pildīja virspavēlnieka maršala E. Ridzs-Smiglija pavēli noturēt pilsētu par katru cenu. 22. septembrī 8. vācu armijā ieņēma izejas pozīcijas ap Varšavu un gatavojās triecienam. Tās pavēlnieks ģenerālis J. Blaskovits bija norūpējies par iespējamo lielo upuru skaitu kājnieku daļās. Aviācijai bija jāpiespiež pilsētas aizstāvjus ātrāk padoties. 23. septembrī sākās intensīva pilsētas bombardēšana. 25. septembrī Ā. Hitlers deva rīkojumu, ka politisku iemeslu dēļ pilsētu jāieņem nedēļas laikā. Šī diena pilsētas vēsturē iegāja kā „pekles svētdiena” – virs Varšavas tika nomests 560 tonnu sprāgstvielu un 72 tonnas degbumbu. Degbumbas tika izmestas no transportlidmašīnas „Ju-52”. Tā rezultātā dažas no tām skāra pat savas armijas daļas. Fugasa un degbumbas iznīcināja ne tikai militārus objektus, bet arī biezi apdzīvotus kvartālus.

Pilsētas prezidents (mērs) S. Staržinskis, kurš 8. septembrī tika iecelts arī par „Varšavas aizstāvības civilo komisāru” (*Komisarz Cywilny Obrony Warszawy*), darīja visu iespējamo, lai stiprinātu varšaviešu cīņas garu. Slavena kļuva viņa radiouzruna pilsētniekiem aplenkuma laikā: „Es gribētu, lai Varšava būtu diža [...] Un šodien es redzu to dižu” (*Chciałem, by Warszawa była wielka [...] I dziś widzę ją wielką*). Pēc kapitulācijas 8. oktobrī vācieši viņu arestēja. Pēc kara beigām Polijā klīda dažādas versijas par viņa likteni. Visticamāk, viņš tika nogalināts turpat Varšavā. 1978. gadā poļu režisors A. Tross-Rastaveckis viņam veltīja filmu „*Gdziekolwiek jesteś, Pane Prezydencie*” (Lai kur tu nebūtu, prezidenta kungs). 2003. gadā S. Staržinskis ar lielu balsu pārsvaru tika ievēlēts par „gadsimta varšavieti”.

Par civiliedzīvotāju izturēšanos šais briesmu pilnajās dienās ir palikušas dažādas liecības.

Lūk, ko vietējā avīzē „*Kurier Warszawski*” („Varšavas kurjers”) rakstīja kāds amerikāņu kinodokumentālists J. Brauns: „Mēs visi amerikāņi, kuri esam sapulcējušies savā sūtniecībā, un kuriem ir iespēja sekot aplenktās galvaspilsētas dzīvei, nespējam atrast vārdus apbrīnai par Polijas civiliedzīvotāju izturību un varonību. Mums patīk jūsu miers, jūsu humors, jūsu neatlaidība. Varētu domāt, ka bez pārtraukumiem notiekošie vācu gaisa uzbrukumi, kas domāti šī gara salaušanai, novedīs pie pilsētas atdošanas. Taču pat tajos cilvēkos, kuri pelnījuši vislielāko līdzietību, man nav gadījies atrast šādu nodomu. Gluži pretēji. Jo stiprāk jūs ienaidnieks vārdzina, jo nelokāmāka ir jūsu stāja”. Taču, lūk, ko rakstīja kāds anonīms autors 25. septembrī: „Bumbvedēji drāžas garām mūsu logiem, trīs degbumbas trāpa [kaimiņēku] jumtos [...] Visā namā izbirst stikli. Tā vai citādi kāda bumba ķers arī mūsu māju, kāda starpība, notiks tas piecas minūtes agrāk vai vēlāk. Kaut nu taču tas notiktu! Kaut reiz tam būtu beigas!”

1939. gada septembra aplenkuma laikā Varšavas civiliedzīvotāju vidū blakus visuresošas vardarbības pieredzei valdīja nenoteiktas bailes. Piemēram, vācu lidotāji gan neveica gāzu uzbrukumus pilsētai, taču bumbu detonāciju saceltie putekļu mākoņi un sprādzienus pavadošās nepazīstamās smaržas izsauca paniku. Daudzos cilvēkos valdīja bailes no indīgām vielām, ko piloti, saldumos vai desās noslēptas, it kā nometot virs pilsētas, vai kuras pašā pilsētā tiekot slepus izdalītas. Iedzīvotāji viens otru brīdināja, ka ar izpletņiem virs Varšavas izmesti vācu spiegi, kuri, iespējams, ir saindējuši akas. Nepazīstami cilvēki bieži tika noturēti par vāciešiem, tiem pieprasīja uzrādīt dokumentus. Īpašās aizdomās tika turēti Varšavā dzīvojošie evaņģēlisko draudžu piederīgie. Visām šīm bailēm, aizdomām nebija pamata. Nav nekādu pierādījumu tam, ka Varšavā tiktu iesūtīti vācu spiegi vai diversanti. Un kāda gan jēga būtu to darīt, ja pilsēta tika bombardēta, gaidot drīzu tās padošanos.

Aplenkuma laikā dzīvību zaudēja ap 6 000 poļu karavīru un ap 25 000 civilistu. (Ir arī dati, ka Varšavas aizstāvēšanās cīņās 1939. gada septembrī gāja bojā 45 000 cilvēku un tika izpostīti 15 % ēku.)

Pilsētas aizstāvji cieta ne tikai no bombardēšanas, artilērijas apšaudes, bet arī no ūdens un pārtikas trūkuma, draudēja izcelties sērgas. 27. septembra rītā Varšavas kara apgabala pavēlnieks ģenerālis J. Rummels piekrita pilsētas kapitulācijai, akts tika parakstīts 28. septembrī.

1939. gada 1. oktobrī Varšavā iemaršēja ģenerāļa V.f. Reichenau komandētās 10. vācu armijas karavīri. Pilsētas J. Pilsudska laukumā notika militāra parāde. Dažas dienas vēlāk pilsētu apmeklēja Ā. Hitlers, kurš to šķērsoja atklātā auto. Iedzīvotājiem, piedraudot ar ieročiem, bija aizliegts tuvoties ielām, kur notika izrāde. Piesardzības pasākumi nebija lieki, jo jau organizētie poļu pagrīdes spēki plānoja pilsētas centrā uzspridzināt Ā. Hitleru. Sprādziens neizdevās, jo ielu nosprostošanas dēļ viens no atentāta gatavotājiem laikus netika paredzētajā vietā.

Jau pirms Varšavas kapitulācijas 1930. gada 27. septembrī pēc vieniem datiem – ar virspavēlnieka maršala E. Ridzs-Smiglija, pēc citiem, ticamākiem, – ar ģenerāļa J. Rummeļa pavēli tika radīts nelegāls „Polijas uzvaras dienests” (*Ślužba Zwycięstwa Polski*) ar stingru organizatorisku tīklu un ar ģenerāli M. Karaševiču-Tokaževski priekšgalā. Tā bija pirmā poļu pagrīdes organizācija, radīta Otrā pasaule kara laikā. Tās galvenais mērķis bija pretestības organizācija vācu un padomju spēkiem, Polijas atbrīvošana, tās pirmskara robežu atjaunošana.

Varšava pārtrauca pretestību 29. septembrī, 30. septembrī kapitulēja Modlinas cietoksnis, 2. oktobrī pārtrūka pretestība Helas pussalā. 5. oktobrī kapitulēja pēdējais organizētās pretošanās centrs Kockā (*Kock* — pilsēta Ļubļinas vojevodistē).

ASV oficiāli ieturēja neitralitāti karā. Taču tas netraucēja ASV armijas štāba priekšniekam ģenerālim Dž. Maršallam apsveikt Vācijas sauszemes karaspēka Ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli F. Halderu ar uzvaru pār Poliju.

Karā **abas puses cieta zaudējumus**, taču uzvarētājiem tie bija krietni mazāki.

Jau pēc Otrā pasaules kara veiktie pētījumi rādīja, ka 1939. gadā kaujās ar vērmahtu bojā gāja ap 66 tūkstoši (ir arī citi dati, pēc vācu vērtējumiem – 60 000 līdz 100 000) poļu karavīru, pāri par 133 000 tika ievainoti. Vairāk nekā 400 000 karavīru, to vidū ap 18 000 (citi dati – ap 19 000) virsnieku, nonāca vācu gūstā. (Ap 1 300 karavīru nokļuva slovāku gūstā.) Tūkstoši poļu gūstekņu: karavīru un virsnieku tika izvesti uz Vāciju, ievietoti karagūstekņu nometnēs. Attieksme pret viņiem nometnēs kopumā bija korekta. Tiesa, poļu virsnieki, kuriem izdevās no nometnes Desselē (*Döbel*) bēgt, un kuri gandrīz visi tika notverti Vācijas teritorijā, tika nogalināti. Taču tas bija viens no nedaudziem izņēmuma gadījumiem.

Ap 80 000–90 000 poļu karavīru izdevās izrauties uz neitrālajām valstīm. Ap 30 tūkstošu karavīru atkāpās uz Rumāniju un 40 tūkstošu – uz Ungāriju, 14 000 uz Lietuvu, 1 600 uz Latviju. Viņi šajās valstīs tika internēti.

Karadarbībā gāja bojā apmēram 100 000 Polijas civiliedzīvotāju, liela daļa no tiem aviācijas uzlidojumos. Bez tam kā „aizdomīgi elementi” tika sagūstīti arī ap 200 000 civilistu. Ap 61 tūkstoti ebreju uzreiz nodalīja no pārējiem gūstekņiem, ar viņiem apgājās daudz sliktāk nekā ar pārējiem.

Poļu vēsturnieki uzsver, ka Vācijai dzīvā spēka zaudējumi Polijā sastādīja ap 45 000 nogalinātu un ievainotu karavīru. Vācijas armija Polijā zaudējusi arī ap 1 000 tanku un bruņumašīnu (citi dati – ap 830 bruņu tehnikas vienību – apmēram 30 % no sastāva), 370 lielgabalu, vairāk nekā 10 000 transporta līdzekļu (ap 6 000 auto un 5 500 motociklu), vairāk nekā 700 lidmašīnu. (Taču ir arī citi poļu dati – kara triju nedēļu laikā poļu lidotāji esot notriekuši vismaz 126 vācu lidmašīnas, iespējams vēl 10, un bojājuši 14 lidaparātus. Paši poļi zaudējuši 70 % lidmašīnu un daudzus pilotus.) Daudzi vācu ieroči cietuši tādus bojājumus, ka tiem bija nepieciešams kapitālais remonts.

Z. Zaluskis pat rakstīja, ka vācu zaudējumi septembra kampaņas laikā bija ne mazāki kā viņu zaudējumi nākamajos 20 mēnešos Norvēģijā, Francijā un Balkānos, līdz pat iebrukumam PSRS. Tas gan neatbilst patiesībai, Francijā vien vērmahts zaudēja vairāk nekā 45 tūkstošus kritušo un bez vēsts pazudušo.

Savukārt, vācu vēsturnieku ziņas rāda, ka vācu neatgriezeniskos zaudējumus nenākas pārspīlēt.

Pirmējie 1939. gadā Vācijas pavēlniecības publicētie dati par 10 572 kritušajiem, 30 322 ievainotajiem un 3 409 bez vēsts pazudušajiem, kas balstījās uz sanitāro iestāžu sniegtajām ziņām (un kurus poļu vēsturnieki pamatoti apšaubīja kā samazinātus), atšķīrās no vēlāk armijas iestāžu veiktās uzskaites. Tā, XX gadsimta 50. gados uz Vācijas Ģenerālštāba materiālu pamata tika noteikts, ka krituši bija 16 343 vācu karavīri. Atšķirība no iepriekšējiem datiem acīmredzot bija izskaidrojama ar to, ka bez vēsts pazudušie tika pieskaitīti kritušajiem, un bija mirusi daļa ievainoto. Pārējie lielākoties atgriezās ierindā. Atšķīrās arī vācu un poļu dati par vācu tehnikas zaudējumiem. Tā, vācu vēsturnieki uzsver, ka transportlīdzekļu un bruņu tehnikas (674 tanku) lielos zaudējumus noteica „nodilums un neizbraucamie poļu ceļi”. Pārspīlēti bija arī poļu dati par vācu aviācijas zaudējumiem. Pēc vieniem datiem Vācijas aviācija Polijā zaudēja 285 lidmašīnas (15 % no tās sastāva), tai skaitā 109 iznīcinātājus un pikējošos bumbvedējus, pēc citiem – ap 600 lidmašīnu. Vēl pēc citiem vācu datiem poļu aviācija un zenītartilērija kopā notrieca ap 250 vācu lidmašīnu, bet pie tam poļu gaisa spēki zaudēja gandrīz visus iznīcinātājus un ap 80 % bumbvedēju.

Padomju „atbrīvošanas karagājiena” gaitā krita ap 3,5 tūkstošu poļu militāristu un civilpersonu, ap 20 tūkstošu tika ievainoti vai pazuda bez vēsts. (Pēc poļu vēsturnieka A. Friškes datiem Sarkanās armijas darbības rezultātā nogalināti tika ap 2 500 poļu karavīru un policistu, kā arī vairāki simti civilistu. Tiesa, cik no militāristiem un civilistiem zaudēja dzīvību sarkanarmiešu, cik – sacēlušos vietējo iedzīvotāju darbības rezultātā, vēsturnieks nedod. Pēc Ē. Jēkabsona sniegtajām ziņām padomju-poļu sadursmēs krita apmēram 6 000–7 000 poļu karavīru un civiliedzīvotāju, bet 10 000 tika ievainoti.)

Padomju puse oficiāli pasludināja, ka krituši bija 737 un ievainoti 1 862 cilvēki. Mūsdienās tiek atzīts, ka krita 1 173 cilvēki, 2 002 tika ievainoti, 302 pazuda bez vēsts. Pie tam liela zaudējumu daļa tika ciesta nedisciplinētības un neorganizētības dēļ. (Poļu puse šos skaitļus uzskata par samazinātiem, kritušo esot bijis vairāk – ap 2,5 tūkstošiem, kā arī vismaz 4 tūkstoši, pat 8 000–10 000 ievainoto).

Dati par Sarkanās armijas saņemto poļu gūstekņu skaitu dažādos izdevumos ievērojami atšķiras. Tā, Ukrainas un Baltkrievijas frontes atskaitījās par it kā sagūstītiem ap 454 700 cilvēku (1939. gada 17. septembrī – 2. oktobrī Ukrainas fronte gūstā saņēma 394 498 poļu karavīrus, tai skaitā 16 723 virsniekus, Baltkrievijas fronte – 17. – 30. septembrī 60 202 cilvēkus, tai skaitā 2 066 virsniekus), taču šai skaitā tika iekļauti visi, kas nēsāja formas tērpu – policisti, dzelzceļnieki, skauti, ugunsdzēsēji, pastnieki utt. Poļu vēsturnieks J. Zavodnijs minējis skaitli 230 670, pārējie pievienoti arestu rezultātā PSRS sagrābtajās teritorijās. PSRS IeTK Konvoja karaspēka materiāli rāda 226 391 cilvēku.

Bez tam lielā mērā neskaidrības izsauc tas, ka dažas dienas septembrī Sarkanās armijas daļas vietējos Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotājus, iesauktus Polijas armijā, vienkārši atlaida mājup, bet vēlāk atkal „gūstīja”.

Var teikt, ka gūstā Sarkanā armija saņēma ap 240–250 tūkstošus poļu karavīru. Arī V. Molotovs PSRS Augstākās padomes sesijā 31. oktobrī, runājot par saņemtajiem gūstekņiem, nosauca skaitli „apmēram 250 tūkstošu”. No 1939. gada 25. septembra – līdz 7. oktobrim IeTK noimetnēs, kuras tika organizētas no 22. septembra, tika ieslodzīti 125 803 cilvēki. (Karagūstekņu un internēto atrašanās Iekšlietu ministrijas sistēmas pārraudzībā bija tai laikā parasta lieta. Tā bija Lielbritānijā, Ungārijā, Itālijā.) Nespējot tādu skaitu cilvēku apgādāt ar pārtiku, telpām, pat dzeramo ūdeni, steidzami bija jālemj to liktenis.

VK(b)P CK Politbirojs jautājuma izskatīšanai radīja komisiju A. Ždanova vadībā. Tajā ietilpa arī L. Berija un Ļ. Mehliiss. 2. oktobrī komisija atbalstīja VK(b)P CK Politbiroja lēmuma projektu, kurš bija sagatavots uz L. Berijas un Ļ. Mehliisa priekšlikumu pamata. Projekts paredzēja Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā dzimušos gūstekņus pēc filtrācijas atlaist mājup. Karavīri, dzimuši „Polijas vācu daļā” bija jātur IeTK noimetnēs līdz sarunu ar Vāciju noslēgumam par to nosūtīšanu mājup. Virsniekus, policistus, citus spēka struktūru darbiniekus bija jāizvieto speciālās noimetnēs. Uz VK(b)P CK un PSRS TKP 3. oktobra lēmuma pamata atbilstošu pavēli 4. oktobrī izdeva K. Vorosiļovs un B. Šapošņikovs. Rezultātā no noimetnēm un gūstekņu savākšanas punktiem no 7. līdz 18. oktobrim tika atbrīvoti līdz 43 tūkstošiem karavīru un apakšvirsnieku. Daļa sagūstīto (25 tūkstoši) tika aizturēta ceļu celtniecībai un darbam šahtās. (Atbilstoši 1929. gadā parakstītās Ženēvas karagūstekņu aizsardzības konvencijai un PSRS pieņemtajam „Nolikumam par karagūstekņiem” gūstekņus varēja nodarbināt.)

Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotājus varēja noformēt par brīva līguma strādniekiem. Taču tendence neguva attīstību. Noslēdzot līgumu, bija jāpiešķir apdzīvojamā platība, kuras uzņēmumiem praktiski nebija. Jāņem arī vērā, ka bijušajiem Polijas un reizē jaunajiem PSRS pilsoņiem nebija profesionālo darba iemaņu un arī gribas strādāt. Daļa no tiem tieši atteicās strādāt, masveidā (vairāk nekā 1,4 tūkstoši cilvēku) bēga. Padomju iestādes saprata, ka viņu vardarbīga aizturēšana darbos rada pamatu pretpadomju aģitācijai, centās tos nomainīt ar bijušajiem policistiem no tiem pašiem apgabaliem. 1939. gada beigās L. Berija izdeva pavēli noskaidrot darba neefektivitātes, masveida atteikšanās no darba cēloņus. Nemieru iniciatori bija jānodod tiesai. Bija jāsoda arī padomju ierēdņi, kuri nenodrošināja nodarbināto pienācīgu apgādi. Tā padomju iestādēm šie cilvēki ne tikai kalpoja kā papildus darba spēks, bet radīja arī papildus rūpes.

Oktobra vidū PSRS un Vācijas valdības nolēma veikt karagūstekņu apmaiņu. Tika izveidoti apmaiņas punkti: viens Baltkrievijā un divi Ukrainā. Pavisam uz etniskās Polijas teritoriju tika repatriēti 42 492 cilvēki, kuri bija izteikuši vēlmi turp doties. Taču daudzi atteicās braukt mājup, lai nenokļūtu nacistisko okupantu varā.

Daļa poļu teritorijās dzīvojušo Polijas armijas karavīru, visbiežāk komunisti un ebreji, baidoties no nacistu vajāšanām, griezās pie padomju nometņu administrācijas ar lūgumu atstāt viņus PSRS. Daži lūdza piešķirt viņiem PSRS pilsonību. Taču Maskavā šos lūgumus uzņēma nelabvēlīgi. Nometņu vadībai tika uzdots izskaidrot gūstekņiem, ka viņiem jāatgriežas dzīves vietās un padomju iestādēm tie jānosūta turp.

Vēl 562 cilvēki vācu iestādēm pēc to pieprasījuma tika nodoti 1940.–1941. gadā. Savukārt Vācija no 1939. gada oktobra līdz 1941. gada pavasarim padomju pusei nodeva 13 757 poļu karavīru, kuri visi tika atlaisti mājup. Acīmredzot tie bija ierindnieki vai zemākie komandieri.

Ja 1939. gada septembra beigās IetK rokās bija ap 130 tūkstošu poļu gūstekņu, tad 19. novembrī IetK nometnēs palika 39,5 tūkstoši cilvēku.

Poļu vēsturnieks L. Jerževskis īstenībai neatbilstoši apgalvoja, ka 180 tūkstošu gūstekņu esot deportēti uz PSRS. Jāsaka, ka arī mūsdienās literatūrā atrodami dažādi skaitļi. Tā, pēc vēsturnieces I. Rosovskas-Jakubčikas ziņām karagūstekņu nometnēs tika paturēti ap 59 tūkstošu poļu.

Neskaidrs ir jautājums par Sarkanās armijas sagūstīto poļu karavīru statusu, jo to noteica nevis likums, bet 1939. gada 20. septembrī pie PSRS Tautas komisāru padomes izveidotās Ekonomiskās padomes pieņemts „Nolikums par karagūstekņiem” (*Положение о военнопленных*). Ar Iekšlietu tautas komisāra L. Berijas rīkojumu 19. septembrī bija radīta PSRS IetK Pārvalde karagūstekņu lietās (*Управление по делам военнопленных НКВД СССР*). Pastāvošā situācija pret Poliju tika noteikta kā „kara stāvoklis”, tātad pēc šīs pieejas saņemtie gūstā Polijas pilsoņi bija jākvalificē kā karagūstekņi. Tāpēc krievu vēsturnieks A. Proņins, uzskatot, ka 1939. gada septembrī starp Poliju un PSRS pastāvēja kara stāvoklis, no tā secina, ka PSRS rokās nonākušie Polijas karavīri bija jāatzīst par karagūstekņiem, attiecībā pret kuriem bija jāievēro visi šim gadījumam paredzētie starptautiskie noteikumi, kas gan netika darīts. Taču jāuzsver, ka no PSRS, tāpat kā no Polijas, puses oficiāli kara stāvoklis tā arī netika pasludināts.

Pēc poļu vēsturnieka Č. Madajčika domām karadarbības bez kara pieteikšanas rezultātā padomju gūstā saņemtie poļu virsnieki ieņēma vidus stāvokli starp gūstekņiem un ieslodzītajiem, kaut padomju dokumentos viņi tika kvalificēti kā karagūstekņi. Viņi uzreiz tika nodoti PSRS IetK aizgādībā. Uz Starptautiskā Sarkanā Krusta organizāciju netika nosūtīti gūstekņu saraksti, noraidīta tika arī virsnieku prasība izturēties pret viņiem atbilstoši starptautiskajām konvencijām. Tikai kad sakarā ar atsevišķiem saslimšanas gadījumiem ar tīfu tika veikta profilaktiskā potēšana, dažiem slimiem virsniekiem no Kozelskas nometnes atļāva ārstēties Smolenskas slimnīcās.

Savukārt krievu publicists J. Muhins uzskata, ka Sarkanās armijas aizturētie un atbrūņotie poļu karavīri jākvalificē kā internētie. Pamatā šim secinājumam gluži vienkārši argumenti: savstarpēji karoja taču Vācija ar Poliju, bet PSRS nekaroja, kara stāvoklis ne no PSRS, ne Polijas puses nebija pasludināts. PSRS tikai atguva agrāk Krievijai atņemtās teritorijas un ieviesa tajās kārtību. Padomju gūstā nokļuvušajiem poļu karavīriem juridiski nedrīkstēja piemērot karagūstekņu statusu, PSRS kā formāli neitrāla valsts viņus kā karojošas valsts pilsoņus varēja vienīgi internēt. (no lat. *internus* — iekšējs, šeit – ierobežot karojošo pušu karavīru pilsoņu brīvības līdz kara beigām).

Tiesa, arī šim secinājumam var iebilst. Lai arī juridiski kara starp Poliju un PSRS nebija, taču kara darbība tika vesta. Ja poļu karavīri atstātu savas valsts teritoriju, viņus varētu internēt, bet viņi taču to nedarīja. Sarkanās armijas komandieri atskaitījās par saņemto gūstekņu, nevis internēto skaitu.

Diemžēl, pastāvošais PSRS režīms juridiskus „smalkumus” faktiski neievēroja. Sagūstīto poļu karavīru stāvoklis, apiešanās ar viņiem nemainītos no nosaukuma maiņas. Internēti poļu karavīri tika neitrālajās valstīs (Rumānijā u.c.), bet PSRS pret viņiem faktiski izturējās kā pret gūstekņiem. (Literatūrā sastopamas ziņas, ka Padomju iestādes tikai 1941. gada jūlijā sagūstītos poļu karavīrus sāka saukt par internētajiem. Krievu pētniece V. Parsadanova gan apgalvo, ka jēdziens „internētie” padomju dokumentos tika lietots no 1939. gada decembra. Cits pētnieks – V. Šveds raksta, ka internētie IeTK nometnēs parādījās tikai pēc Baltijas valstu aneksijas 1940. gada vasarā).

Bija gadījumi, kad poļu karavīrus, kuri ilgstoši izrādīja bruņotu pretestību Sarkanajai armijai, tiesāja padomju kara tribunāli. Kādā no spriedumiem, ar kuru tika notiesāti uz nāvi 22 poļu karavīri, bija teikts: „Bandas mērķis bija sagraut uzticību Sarkanās armijas spēkam un bijušās Rietumu Baltkrievijas padomju teritorijā nodibināt iepriekšējo fašistisko tiesību iekārtu”. Tātad par pretošanos draudēja nevis gūsts, bet nāves sods. Tā padomju iestādes aizturētos kara gūstekņus „likumīgi” varēja nodot kara tribunāliem. Apgalvojums, ka Polijas valsts vairs neeksistē, formāli ļāva gūstā saņemtos poļu karavīrus uzskatīt nevis par karagūstekņiem, bet par kriminālnoziedzniekiem, kuri pretojās Sarkanajai armijai, tai ieviešot kārtību Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. (Jāatzīst, ka, pat ja Polijas valdība būtu līdz pilnīgai valsts okupācijai atradusies Polijas teritorijā, ja tā būtu pieteikusi PSRS karu, padomju gūstā saņemto poļu karavīru stāvoklī maz kas mainītos. PSRS staļiniskā vadība maz, brīžiem pat nemaz, nerēķinājās ar starptautiskajām tiesiskajām normām.)

1939. gada septembra notikumos iesaistītās puses ir devušas dažādu **kara kampaņas vērtējumu**. Pēc poļu vēsturnieku vērtējumiem Polijā vācu vērmahts esot sastapis stipru un tā virspavēlniecībai negaidītu pretsparu. Daļēji tā bija taisnība. Par to var spriest pēc tā, ka Vācijas vadītāju jau 1939. gadā plānotais uzbrukums Francijai šai gadā tā arī nevarēja notikt. Taču Vācijas bruņoto spēku Virspavēlniecības (*Oberkommando der Wehrmacht – OKW*) operatīvās pārvaldes priekšnieks ģenerālis A. Jodls **par Polijas izrādīto pretestību** paziņoja: „Pretnieks, kurš pats par sevi bija visai ievērojams, sabruka negaidīti ātri”.

Poļu autori arī uzsver, ka Polijas pretošanās izrādījusies tikai par nedēļu īsāka nekā Francijas cīņa pret Vāciju 1940. gadā, kaut Francijas un Lielbritānijas spēki bija daudz spēcīgāki gan skaita, gan bruņojuma ziņā. Tā, Polijas Tautas Republikas laikā vēsturnieks Z. Zaluskis norādīja, ka Polijā pretošanās ienaidniekam ilga 35 dienas (tiesa gan, cīņas iznākums bija izšķirts 2 – 3 nedēļās – V.Š.), bet 1940. gadā Rietumu frontē tā formāli ilga 46 dienas, taču faktiski tika pārtraukta jau pēc 38 dienām – 17. jūnijā pēc maršala A. Petēna paziņojuma par kapitulāciju. Septembrī vācieši līdz Varšavai nonāca 7 dienās, taču Varšava aizstāvējās vēl 21 dienu, turpretī Parīze vispār nepretojās.

Patiešām, spēku salīdzinājums it kā ļauj izdarīt secinājumu par izcili sīkstu poļu pretošanos. (Pielīdzinot divas brigādes vienai divīzijai, var teikt, ka Polijas armijā bija 48 divīzijas. Rietumu frontē 1940. gadā karoja 107 franču divīzijas (neierēķinot palikušās Āfrikā), 14 angļu, 22 beļģu, 12 holandiešu, 2 poļu – pavisam 157 divīzijas. Polijā karoja 64 vācu divīzijas, Rietumos – 143. 1940. gadā Rietumu sabiedroto pusē bija pārspēks tankos, kad Polijai nācās karot pret apmēram 15 kārtīgu vācu tanku pārspēku. Pēc zaudējumiem pret Poliju Vācijas mehanizētie spēki būtiski nepieauga. Pret Poliju Vācija varēja izmantot 34 tanku bataljonus (3 195 tankus), pret Rietumiem – 35 (3 385 tankus). Vācijas rīcībā 1939. gadā karā pret Poliju bija 2 433 kaujas spējīgas lidmašīnas, 1940. gadā uzbrukuma Rietumos laikā – 2 509.) It kā iznāk, ka Polijas armija karoja sekmīgāk nekā Rietumu sabiedrotie. Taču uzreiz jāsaka, ka no teiktā neizriet, ka franči u.c. tautu pārstāvji būtu cīnījušies sliktāk nekā poļi. To, ka Francija u.c. valstis ātri kapitulēja, var izskaidrot ar dažādiem objektīviem un subjektīviem cēloņiem, bet tas vairs neietilpst šī darba uzdevumos.

Poļu vēsturnieku uzsāktajam Polijas un Francijas pretošanās salīdzinājumam var atrast arī citas puses. Piemēram, var salīdzināt Francijas un Polijas virsnieku zaudējumus un izdarīt secinājumus, kā

darījis baltkrievu publicists un vēsturnieks A. Usovskis. Parasti virsnieku zaudējumi pret ierindniekiem kara sākumā ir diezgan lieli, taču pēc tam, kad armija gūst pieredzi, šī attiecība samazinās un veido no 1:10 līdz 1:12. Francijā 1940. gada kaujās virsnieku krita ļoti daudz – 10 virsnieku pret 23 ierindniekiem – fronte bruka un virsnieki ar personīgo paraugu centās vest kareivjus kaujā. 1939. gada septembra kampaņā Polijā pēc A. Uovska datiem uz vienu kritušo poļu virsnieku iznāca 32 ierindnieki. Poļu virsnieku salīdzinājumā ar ierindniekiem krita 12 reizes mazāk kā franču virsnieku. Ja armija sīvi cīnās aizsardzībā vai dodas pretuzbrukumos, virsnieku zaudējumiem jābūt lieliem, jo tie uztur savu padoto kaujas spējas arī ar personīgo piemēru. Ja virsnieku zaudējumi ir nelieli, tad armija ir vai nu augsti profesionāla un tās komandējošajam sastāvam nav vajadzības tīši riskēt ar dzīvību, vai arī tas bēg, pirms vēl sākuši bēgt ierindnieki. Polijas armiju 1939. gada septembrī vērtēt kā augstu profesionālu nekādi nevarēja, kas liek domāt, ka poļu virsnieki pirmie bēga no kaujas lauka un tāpēc to kritušo īpatsvars bija tik zems.

1939. gada maijā Polijas armijā dienēja ap 18,5 tūkstoši virsnieku, tai skaitā flotē – 358, aviācijā – 1 164, robežsardzē – 846. Bez kadru virsniekiem bija arī ap 60 tūkstošu rezerves virsnieku vecumā līdz 50 gadiem, ap 12 tūkstošu zemessardzes virsnieku līdz 60 gadu vecumam. Pēc poļu vēsturnieku vērtējumiem kara laikā iesaukti bija ap 40 tūkstošu virsnieku. Pēc aptuvenām aplēsēm vācieši saņēma gūstā ap 18 tūkstošu virsnieku, ap 10 tūkstošiem nonāca PSRS, ārzemēs nokļuva arī ap 10 tūkstošu. Ungārijā vien nonāca 12 ģenerāļu, vairāk nekā 6 000 virsnieku un jaunāko komandieru. Rumānijā patvērumu atrada ap 5 000 poļu virsnieku. Pat vēl pēc gada tajā mita 11 poļu ģenerāļu. Arī Latvijā pēc 1939. gada septembra izrādījās 176 poļu virsnieki, taču līdz 1940. gada vidum šeit esošo poļu karavīru un policistu skaits ievērojami pieauga.

Daļa no virsniekiem no Rumānijas un Ungārijas turpināja ceļu uz Rietumiem caur Dienvidslāviju un Itāliju vai pa jūras ceļu. Ungārijā vēl 1943. gada vidū palika ap 1 500 poļu virsnieku. Rumānijā līdz 1941. gada sākumam palika tikai ap 1 500 poļu virsnieku, 1941. gada februārī Rumānija tos izdeva Vācijai. 1940. gada jūnijā Polijas armijā Francijā dienēja ap 6 000 virsnieku, ap 600 bija nonākuši Tuvējos Austrumos. Pēc Francijas sagrāves 1940. gada vasarā no tās evakuējās ap 7 300 virsnieku, ap 2 000 poļu nokļuva gūstā vai palika Francijā, vairāki simti tika internēti Šveicē. Vairāk nekā 6 000 poļu virsnieku nonāca Lielbritānijā. Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks pieņēma, ka Otro pasaules karu pārdzīvoja 10 līdz 11 tūkstošu (tātad – lielākā daļa) pirmskara kadru virsnieku.

Pēc Polijas Kara zaudējumu biroja (*Biuro Odszkodowań Wojennyc*, 1945–1947) pētījumiem cīņās pret vērmahtu 1939. gada septembrī pavisam krita 1 967 poļu virsnieku. Pēc 2005. gadā publicētiem poļu vēsturnieku Č. Grzeļaka un H. Stančika ziņām gan esot krituši 3 300 virsnieku, taču šie dati varētu būt arī pārspīlēti. Toties vācu un padomju gūstā viņu nonāca 28 tūkstoši. Kā raksta J. Muhins: „Vācieši nogalināja vienu poļu virsnieku un 14 uzreiz padevās gūstā.” (Gūstā gan daļa no viņiem padevās ne „uzreiz”, bet Polijai pārtraucot pretošanos.) Gūstā saņemto virsnieku skaits tiešām bija liels, īpaši ievērojot, ka Polijas armija visu starpkara periodu tika gatavota karam, baudīja sabiedrībā augstu prestižu. (Salīdzinājumam, pēc 1944. gada datiem Vācijas armija Polijas kampaņas laikā zaudēja 819 kritušus virsniekus un 15 450 karavīrus; tātad to attiecība bija 1:20, kas jāvērtē kā augsti kvalificētas armijas cienīgs rādītājs.)

Atsevišķi var pateikt par ģenerāļiem. Viņu līdz karam Polijas armijā bija 97 (vēl arī 3 kontradmirāļi). Krita no viņiem 5. (Tiesa, ir arī dati, ka no 49 poļu ģenerāļiem, tai skaitā jau atvaļinātiem, 1939.–1940. gadu pārdzīvoja tikai desmit. Acīmredzot, šī uzskaitē ir nepilnīga.) Vācu gūstā nonāca 33 ģenerāļi un 1 kontradmirālis. 24 tika internēti Rumānijā. 18 ģenerāļu un 1 kontradmirālis nonāca padomju gūstā. Pēc kāda poļu vēsturnieku aprēķina PSRS nometņu, cietumu, izsūtījuma režīmu izjuta 62 poļu ģenerāļi, no viņiem 51 gāja bojā. Iespējams, ka runa bija arī par jau pensionētiem ģenerāļiem.

Par ģenerāli J. Oļšinu-Viļčinski poļu literatūrā ir dati, ka viņu noziedzīgā kārtā nošāva padomju karavīri. Turpretī krievu literatūrā stāstīts, ka īsi pirms ģenerāļa sagūstīšanas notika viņa komandēto armijas daļu sadursme ar Sarkanās armijas karavīriem. Poļi nogalināja 11 un ievainoja 14 sarkanarmiešus, aizdedzināja 4 padomju vieglos tankus. No viena tanka izlēca 3 cilvēku ekipāža un padevās poļiem, kuri tos nošāva. Par šo faktu poļu vēsturnieki klusē. Tā kā komandieris nes atbildību par savu padoto rīcību, tad kopā ar sievu un adjutantu uz Lietuvu bēgošā ģenerāļa automašīnai nonākot sarkanarmiešu rokās, viņi ģenerāļa sievu atbrīvoja, bet pašu ģenerāli un tā adjutantu pēc vienības komisāra pavēles nošāva. Ja viss patiešām notika tā, kā aprakstīts, tad acīmredzot būtu jāizmeklē abi incidenti un jāsoda abu pušu vainīgie par gūstekņu nogalināšanu kā par kara noziegumiem.

Z. Zaluskis rakstīja, ka kara gaitā bija gan ceļš no Varšavas uz Rumānijas robežu, pilns ar ģenerāļu un pulkvežu mašīnām, piekrautām ar čemodāniem, gan arī lielākie kara pirmajā posmā (līdz 1941.gada 22.jūnijam) salīdzinājumā ar citām karojošo valstu armijām zaudējumi augstāko virsnieku – divīziju un brigāžu komandieru vidū. Tie liecinājuši gan par vācu prasmi iznīcināt Polijas armijas vienību komandpunktus, minēto poļu virsnieku neprasmi vadīt pakļautās daļas ar jaunāko virsnieku starpniecību, gan šo virsnieku centieniem, neraugoties uz neveiksmēm, tomēr organizēt pretsparu ienaidniekam, nežēlojot tam arī savas dzīvības. Taču var arī salīdzināt poļu kritušo ģenerāļu skaitu ar vēlākajiem vācu un padomju ģenerāļu zaudējumiem Austrumu frontē, kur vēirmahts cīnījās ar Sarkanā armiju.

Austrumu frontē 1941. gadā krita 10 vācu ģenerāļu, 1942. gadā – 20, 1943. – 27. Tātad mēnesī krita vidēji 2 ģenerāļi. Līdz Staļingradas kaujai Sarkanajai armijai neizdevās sagūstīt nevienu vācu ģenerāli. Arī pēc tam gūstā saņemts vācu ģenerālis bija liels retums. (Tā, Baltkrievijas operācijā 1944.gadā 21 vācu ģenerālis tika sagūstīts, bet 10 tika nogalināti vai arī paši nošāvēs.)

No 1941. gada 22. jūnija līdz 1942. gada 1. janvārim kaujās krita (vai arī pazuda bez vēsts) 71 padomju ģenerālis. Tātad ik mēnesī dzīvību zaudēja ap 12 ģenerāļu (3 mira, krituši gūstā). (Pavisam Sarkanajā armijā kara gados krita, mira no ievainojumiem, pazuda bez vēsts, gāja bojā gūstā, katastrofās, tika represēti 458 ģenerāļi un admirāļi, jeb ap 10% no visiem, kuri šai laikā dienēja armijā.)

Salīdzinoši mazais kritušo poļu ģenerāļu skaits 1939. gada septembrī neliecina par sīvu Polijas armijas pretošanos.

Zaudētu karu dalībnieku memuāri parasti atspoguļo to autoru personīgo pieredzi, tikai dažkārt pretendējot uz sintēzi. Tāpat tas ir ar 1939. gada septembra kara poļu dalībnieku memuāriem. Gandrīz katrs memuārists attaisnoja savu darbību, norādot uz augstāk stāvošo komandieru kļūdām. Taču tāpat darīja arī šie augstāk stāvošie. Galu galā izrādījās, ka visām sakāvēm ir tikai viens vaininieks – virspavēlnieks. Polijas gadījumā tas bija maršals E. Ridzs-Smigļijs. (Var atzīmēt, ka arī nacistiskās Vācijas militāristi pēc savas sakāves karā atrada vienu vaininieku – virspavēlnieku Ā. Hitleru.) Noraidot šādus vienpusējus vērtējumus, pētnieki ir meklējuši citus sakāves cēloņus.

1939.gada septembra kara kampaņu kā pirmais darbā „*Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 r.*” (Komentāri poļu aizsardzības darbībai 1939.gada septembrī. 1-3.d., Varšava, 1969.–1978.) nopietni analizēja viens no Varšavas aizstāvēšanas vadītājiem pulkvedis M. Porvits. Analīze rādīja, ka kara gaitā no poļu puses bija pieļautas daudzas kļūdas un pārrēķināšanās, kurām bija nemazsvarīga loma valsts militārā sakāvē. Kļūdas pieļāva kā virspavēlniecība kopumā, tā arī atsevišķi armijas vadītāji. Mūsdienās no dažādām pusēm ir analizētas Polijas gan militāri-politiskās, gan stratēģiskās un taktiskās kļūdas.

Tā, M. Porvits par vienu no stratēģiskām kļūdām uzskatīja nepareizu militārās attīstības plānošanu pirms kara. Milzu nauda tika piešķirta piecu zemūdeņu, četru mīnkuģu, viena mīnu licēja būvei. Visi šie kuģi kara laikā izrādījās praktiski nevajadzīgi, nauda bija izšķiesta veltīgi. Ja līdzekļi tiktu piešķirti aviācijas, tanku, artilērijas attīstībai, armija kļūtu krietni vien kaujas spējīgāka.

Varšavā uzskatīja, ka galvenais vācu trieciens vēršies pret Dancigu un Poznaņu, lai atgūtu pēc Versaļas miera zaudētās vācu zemes. Polijas valdošais slānis nesaprata, ka Ā. Hitlera mērķis ir pilnīga Polijas iznīcināšana, tāpēc valsts nebija pietiekami sagatavota atvairīt triecienus citos virzienos. Bez tam Polijas vadītāji nebija rēķinājušies, ka Vācija varēs uzbrukt uzreiz ar lieliem spēkiem, uzskatīja, ka tai vajadzēs laiku mobilizācijai. Tika palaists garām brīdis, kad Vācija veica armijas mobilizāciju. Tādejādi Poliju lielā mērā pazudināja tās valdītāju pārliekā pašapziņa un pašpaļāvība. Ja ne minētās kļūdas, vērmahtam nāktos ciest krietni lielākus zaudējumus, laužot poļu pretestību.

Jau tā trūkstot spēkiem, Polijas virspavēlniecība daļu no tiem turēja austrumos uz padomju robežas. Šāda rīcība izrādījās „ne šis, ne tas”. Ar šiem nelielajiem spēkiem nevarēja nedz atturēt PSRS no iebrukuma Polijā, nedz, tam sākoties, dot pienācīgu pretsparu Sarkanajai armijai. Ja nebūtu ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāju nemieru draudu (par ko atbildība bija jānes Polijas vadībai), šīs divīzijas daudz lietderīgāk varētu izmantot rietumos.

Netika apbruņoti tūkstoši brīvprātīgo, kuri vēlējās karot pret nacistiem.

Kara sākumposmā Polijas armijas pirmais ešelons bija vairākās grupās caurmērā vienmērīgi izvietots gar valsts robežu. Piecpadsmit divīziju un brigāžu bija novietotas virspavēlniecības rezervē Varšavas, Lodzas un Radomas rajonā. Faktiski pavēlniecība atteicās no trieciengrupu radīšanas uzbrukuma operāciju veikšanai, ar to atdodot iniciatīvu pretinieka rokās. Tam nebija pārāk lielu grūtību pārraut vājās poļu aizsardzības līnijas.

Jau mūsdienu poļu vēsturnieks un žurnālists D. Bališevskis raksta, ka vairākuma kļūdu cēlonis bija tas, ka kara darbības plāns tika balstīts vienīgi uz optimistiskāko notikumu attīstības scenāriju. Armijas daļu uzdevums bija neļaut sevi sakaut līdz karā iesaistīsies Rietumu sabiedrotie, ko gaidīja dažu dienu laikā. Tika domāts, ka pret Polijas armiju karos tikai daļa vērmahta, daļa Vācijas aviācijas utt. Šis autors arī secina, ka 1939. gada septembra vidū karš jau bija zaudēts, kaut kaujas vēl turpinājās.

Stratēģiskas kļūdas tika pieļautas arī paša kara laikā.

Tā, neraugoties uz to, ka Kara ministrijas pagrabos bija labi ierīkots komandpunkts ar laika garam atbilstošu sakaru mezglu, pārāk ātri (6. septembrī) Galvenais štābs atstāja Varšavu, kas militārās vadības maksimālas centralizācijas apstākļos noveda pie karaspēka dezorganizācijas.

Poļu komandējošais sastāvs nebija sagatavots cīnīties pilnīga vai daļēja ielenkuma apstākļos. Gandrīz visas poļu daļas, kuras nokļuva vācu aplenkumā, tika iznīcinātas vai nonāca gūstā. Izņēmums bija vienīgi pulkveža S. Mačeka vadītā motorizētā brigāde, kura izrāvās līdz Ungārijai, bet pēc tam pārcēlās uz Franciju un Lielbritāniju. Tai laikā, kad daļa augstāko virsnieku kopā ar saviem karavīriem gāja bojā vācu ierīkotajos „katlos”, daudzi citi vienkārši bēga.

Kā rakstīja poļu vēsturnieks J. Maciševiskis, vismaz trīs poļu ģenerāļus: K. Fabriciju, J. Rummelu un S. Domb-Bernacki, kuri pameta komandētās armijas savam liktenim, bet paši bēga, par to vajadzēja nodot kara tribunālam. Citi vēsturnieki šim sarakstam pieskaita arī ģenerāli V. Bonč-Uzdovski, pulkvedi E. Dojanu-Surovku u.c., taču poļu pavēlniecība nekādus lēmumus šai sakarā nepieņēma.

Milzīga stresa apstākļos atsevišķi komandieri pieļāva kļūdas, kurām bija katastrofālas sekas. Tā, karaspēka grupas komandieris ģenerālis M. Boruta –Spehovičs kampaņas beigās pasteidzās pāragri atlaist savu štābu, kas noveda pie grupas sagrāves.

Kad Polijas pavēlniecība redzēja, ka nav iespējams evakuēt Galvenā štāba Otrās (izlūkošanas) nodaļas arhīvu, tā nolēma to iznīcināt un šai nolūkā izvest uz vienu no fortiem pie Varšavas, taču to ātri uzzināja Vācijas armijas izlūkdienests – abvērs. Tā operatīvā grupa ieradās, kad poļu virsnieki

tikai vēl gatavojās sākt arhīva iznīcināšanu. Materiālus knapi izvietoja sešās kravas mašīnās un izveda uz Berlīni. Vācieši ieguva visu plašo poļu aģentu sarakstu gan Rietumeiropas valstīs, gan PSRS. Sagrābtie dokumenti tika ātri izpētīti. Tādā ceļā vācu izlūkdienestam izdevās atklāt visu poļu izlūkošanas tīklu ārzemēs, kurā bija ap 4 000 aģentu. Daļa poļu aģentu, izņemot tos, kuri darbojās pret Vāciju, tika pārvērtēti un sāka darboties hitleriešu labā. Piemēram, viens no poļu komunistu vadītājiem M. Močars savās atmiņās stāstīja, kā 1943. gada aprīlī vācu politiskā policija Gestapo deva jūtamu triecienu Polijas Strādnieku partijas Lodzas organizācijai, arestējot vairākus tās biedrus. Kā vēlāk izrādījās, Gestapo kā provokatoru izmantoja vēl “sanācijas” laiku policijas aģentu. Poļu arhīvs arī ļoti palīdzēja vāciešiem, plānojot jūras desanta operāciju pret Angliju. Tas deva pilnīgu priekšstatu par britu karaspēka izvietojumu, izdevīgākajām desantēšanās vietām.

„Sociālistiskās” Polijas laikā poļu komunistu vadītāji uzsvēra, ka Polijas sakāve 1939. gada septembrī bija poļu buržuāzijas un muižniecības šauri šķiriskās pretpadomju politikas rezultāts, kura „naidu pret pirmo strādnieku un zemnieku valsti – Padomju Savienību stādīja augstāk par savas valsts interesēm. Buržuāziski-muižnieciskās Polijas valdošās šķiras nespēja garantēt poļu nācijas pastāvēšanas elementāros pamatus...” Kaut doma izteikta „augsti” patētiskā stilā, tajā ir liela daļas patiesības. Šķiriskais un nacionālais naids pret austrumu kaimiņvalsti neļāva Polijas valdošajām aprindām adekvāti novērtēt starptautisko situāciju. Polijas militārā katastrofa bija arī sekas Polijas atteikumam sadarboties ar PSRS, kas tai tika piedāvāts Lielbritānijas-Francijas-PSRS sarunās 1939. gada pavasarī un vasarā.

Vācijas (un Slovākijas) spēku pārsvars bija galvenais Polijas sakāves cēlonis. Taču sava loma bija arī iekšējiem cēloņiem – pretrunām Polijas daudznacionālajā, sociāli neviendabīgajā sabiedrībā, arī subjektīvajām valdošo slāņu kļūdām gan ārējās, gan iekšējās politikas laukā.

Jau minētais Polijas Tautas Republikas vēsturnieks Z. Zaluskis, analizējot kara notikumus, uzsvēra, ka 1939. gada septembrī karu zaudēja Polijas pastāvošās iekārtas nespēja nodrošināt savu un poļu nācijas aizsardzību. Pēc viņa sprieduma 1939. gada 1. septembrī Polija atradās: katastrofālā ārpolitiskā izolācijā, katastrofālā stratēģiskā stāvoklī, katastrofālā militāri-ekonomiskā vājumā salīdzinājumā ar pretinieku. Polija karu bija zaudējusi jau pirms tā sākumam. Karš bija zaudēts jau tad, kad Polija izveidojās kā buržuāzijas un muižnieku valsts ar tendenci paplašināt savas robežas austrumu virzienā, pat nāvīgu briesmu priekšā nespējīga pārvarēt naidīgo attieksmi pret PSRS. Galvenos savus spēkus Polija koncentrēja uz austrumu robežas, lai nodrošinātu kundzību pār iekšējām kolonijām – Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju. Vēsturnieks konstatēja, ka, ieguvusi neatkarību, Polija kapitālistiskās iekārtas ietvaros nespēja panākt tās kapitālistiskās valstis, kuras bija to apsteigušas attīstībā. Tai nācās izciest ne tikai savas, bet arī visas kapitālistiskās pasaules krīzes. Polijas ekonomika nespēja nodrošināt vajadzīgo militārā potenciāla pieaugumu. Šo Polijas ceļu uz militāro katastrofu vadīja noteiktas šķiras – buržuāzija un muižniecība, to realizēja noteiktas politiskās partijas, viss sanācijas režīms. Tas izrādījās pietiekami, lai tauta “sanācijas” režīmam dotu iznīcinošu spriedumu.

Z. Zaluskis arī norādīja, ka tūlīt pēc sakāves poļu buržuāziskie politiķi priekšplānā izvirzīja nevis sakāves cēloņu, bet sakāves vaininieku meklējumus, kas bija otršķirīga problēma, jo pat visstingrākā viena nozieguma vaininieku sodīšana nevar pasargāt no citiem noziegumiem, kurus veic citas personas. Tieši partijām, kuras konkurēja ar “sanācijas” spēkiem, jautājums par vainīgajiem bija ļoti svarīgs. Norādot uz “sanāciju”, kā vainīgu par septembra katastrofu, tika aizmaskoti dziļākie sakāves cēloņi, kas pavēra iespēju bijušā režīma konkurentiem atkal pretendēt uz varu. (Plašu masu apziņā tik tiešām sakāves cēloņu izpratne palika “sanācijas” nosodīšanas līmenī. Tās konkurenti, arī endeki, kuri

nacionālajā jautājumā piekopa krietni šovinistiskāku politiku kā „pilsudskieši”, savu vainu par pirmskara Polijas valsts kursa neveiksmīgo rezultātu neatzina. Bija vajadzīgi vēl pārbaudījumu gadi, lai labējie politiskie spēki sakompromitētu sevi tautas acīs.)

Poļu vēsturnieks mēģināja atbildēt arī uz jautājumu, vai pirmskara periodā citu pilsonisko spēku vadīta Polija būtu spēcīgāka par “sanācijas” režīma vadīto? Vai būtu labākas tās starptautiskās pozīcijas? Vai Polija būtu ekonomiski stiprāka? Vai tai būtu stiprāka armija? Viņa atbildes: Iespējams, ka Polijai būtu stiprāka militārā savienība ar Franciju. Taču tas nenozīmētu, ka franču armija būtu izkustējusies no Mažino līnijas, ka franči būtu vairāk gatavi „mirt par Dancigu”. Iespējams, franču Minhenes politikas piekritēju ietekmē Polija 1939. gadā pat piekāptos Vācijas ultimātam. Līdz 1926. gada maija apvērsumam realizētās Polijas ekonomiskās politikas rezultāti neliecināja, ka pret J. Pilsudski noskaņotās partijas prata saimniekot labāk nekā sanācijas politiķi. Gan demokrātijas, gan autoritārā režīma periodā Polijā tika izsaimniekoti militārajām vajadzībām izdalītie līdzekļi, bet pēc apvērsuma tomēr tika uzceltas vairākas bruņojuma rūpnīcas. Tā ir pamats domāt, ka arī bez “sanācijas” režīma Polijas liktenis 1939. gadā būtu tikpat traģisks.

Jāsaka, ka šajā marksistiskajā analīzē ir daudz patiesā. Taču tā tomēr nav visa patiesība. Galvenais – kā rāda daudzu valstu vēsturiskā pieredze – īsā laikā (bet Polijas rīcībā tie bija divi nepilni gadu desmiti) panākt civilizācijas ziņā apsteigušās valstis praktiski nav iespējams, tādi vai citādi vājuma punkti, kas ietekmē turpmāko attīstību, tomēr saglabājas. No vēstures mantotā ekonomiskās, sociālās un politiskās attīstības atpalicība neļāva Polijai, piemēram, apsteigt Vāciju militārā ziņā. Cita lieta, ka, izvēloties citas prioritātes, citus attīstības līdzekļus, Polija, iespējams, 1939. gadā varēja sagaidīt Otrā pasaules kara sākumu ekonomiski spēcīgāka; ar viendabīgāku sociālo struktūru; ar sabiedrotajiem, kuri būtu vairāk gatavi to atbalstīt pret agresiju; ar labāku stratēģisko robežu konfigurāciju, bez Slovākijas Republikas (slovāku *Slovenská republika*) Vācijas pusē, pat bez PSRS parakstīta Molotova–Ribentropa pakta un slepenā protokola pie tā. Taču tikpat iespējams, ka citi – ne “sanācijas” – spēki tāpat būtu cietuši tādu pat politisku un militāru sakāvi. Šeit ir jāpiekrīt Z. Zaluskim. (Zīmīgi gan, ka vēsturnieks pat nepieminēja teorētisku variantu, ka Polijā pirms Otrā pasaules kara sākuma pie varas varētu nonākt kreisie spēki (PPS, PKP, citas organizācijas. Ar to netieši tika atzīts, ka pēc 1920. gada kara pieredzes Polijā praktiski nepastāvēja kreisa alternatīva.) Ne viss (pēc viņa viedokļa) bija atkarīgs no pašas Polijas. Tā, Rietumvalstis savu egoistisko interešu vārdā nepildīja palīdzības solījumus Polijai. PSRS – valsts, kuras objektīvās intereses prasīja apstādināt Vācijas agresiju uz austrumiem, vadība, reaģējot uz Polijas un Rietumvalstu iepriekšējo politiku, bija norūpējusies nevis par palīdzību kaimiņvalstij Polijai, potenciālā sava pretinieka Vācijas sagraušanu, bet vēlējās izmantot situāciju PSRS teritorijas paplašināšanai. Tā ne tikai Polijas valdītāju, bet veselas virknes valstu vadītāju kļūdas, savas valsts interešu izvirzīšana realizējamās politikas centrā neļāva apstādināt nacistisko agresiju jau 1939. gadā. Poļu tautai tas nozīmēja piecu gadu ilgu nacistiskās Vācijas jūgu, milzumu cilvēku dzīvību, grandiozus materiālos zaudējumus.

Uz izklāstītās analīzes pamata Z. Zaluskis izdarīja secinājumu, ka līdzīgu sakāvju kā 1939. gada septembrī novērsšanai Polijas sabiedrībai bija radikāli jāpārveido sava valsts sociālisma virzienā. Taču vēlākā vēsturiskā pieredze, kuru vēsturnieks diemžēl līdz galam neizdzīvoja, rādīja, ka Polijas pārveide staļiniskā, pēc tam birokrātiskā „sociālisma” virzienā ar lieliem upuriem risināja tikai dažas problēmas, vēl vairāk atstājot nerisinātas. Polijas attīstības pēc Otrā pasaules kara demokrātisku alternatīvu savas dzīves laikā Z. Zaluskis nesaskatīja, vai, iespējams, neuzdrošinājās saskatīt.

Kā jau mūsdienās avīzē „*Tribuna*” rakstīja poļu žurnālists P. Skura, ja „sociālistiskās” Polijas pastāvēšanas gados par galveno Polijas sakāves cēloni septembra kampaņā parasti nosauca solītās

Rietumu sabiedroto palīdzības iztrūkumu, tad mūsdienās „ir modē akcentus pārvietot uz notikumiem, saistītiem ar padomju agresiju.” Taču ar tautas atmiņu manipulēt nav tik viegli. Ap 60 % poļu pat nezina, kad īsti PSRS ieveda savu karaspēku Polijā. Tikai katrs ceturtais varēja nosaukt konkrēto datumu – 17. septembri. Galvenokārt tie bija cilvēki, kuri paši bija pārdzīvojuši Otro pasaules karu. Toties 1. septembri, kad sākās Vācijas iebrukums Polijā, atceras praktiski visi.

Jāuzsver, ka neraugoties uz armijas sagrāvi, visas valsts teritorijas okupāciju, Polija oficiāli nekapitulēja Vācijas un tās sabiedrotās Slovākijas priekšā. Bez pretestības kustības iekšzemē cīņu pret Vāciju turpināja Polijas valdība emigrācijā (PVE) un poļu formējumi Rietumu sabiedroto un PSRS armijās.

Ne bez pamata poļu vēsturnieks P. Večorkovičs atzina, ka „mēs izglābām angļus un frančus, jo Hitlers vairs nespēja, – kā viņš plānoja, – uzbrukt Rietumiem 1939.gadā.” (Vērmahta Virspavēlniecības direktīvā N3, izdotā 3. septembrī, jau bija norādīts, ka pēc Polijas iekaroto rajonu „nomierināšanas” būs jāuzsāk „karaspēka pielietošana Rietumos”. To pašu apstiprināja direktīva N4 arī 25. septembrī. Citiem vārdiem, pēc Polijas jauns trieciens tika plānots Rietumos.) Vēsturnieks arī piebilda: „Ja tā notiktu, jau 1940. gadā viņš [Hitlers] savu karaspēku nosūtītu pret Padomju Savienību, kas, savukārt, nozīmētu šīs valsts iznīcināšanu. Tādā veidā poļi [...] izglāba ādu Staļinam”. Tas, ka 1940.gadā Ā. Hitlers nenosūtīja vērmahtu pret PSRS, nebija atkarīgs vienīgi no Polijas armijas pretošanās 1939. gada septembrī, te ar vēsturnieka muti runā nacionālā tieksme pārspīlēt savas valsts nozīmi pasaules notikumos, taču jāatzīst, ka Polijas pretestībai agresoram 1939. gadā bija pozitīva nozīme antihitleriskās koalīcijas izveidē un uzvarā.

Poļu tautas upuri 1939. gada septembrī nebija veltīti. Uzņemot pirmo Vācijas triecienu, Polija deva iespēju saviem Rietumu sabiedrotajiem vēl astoņus mēnešus gatavoties nu jau īstam karam ar nacistisko Vāciju, ko tie varēja izmantot lai pabeigtu karavīru apmācīšanu, kāpinātu militārās produkcijas ražošanu. Tiesa, Rietumvalstis neizmantoja pilnībā tām atvēlēto laiku. 1939. gada septembra karā tika nodemonstrētas jaunās „zibenskara” vešanas metodes: masīvi aviācijas un dziļi tanku-motorizētā karaspēka triecieni, kas sašķēla pretinieka aizsardzības līnijas, piecreiz augstāki nekā iepriekš uzbrukuma tempi un ievērojami lielāks veicamo militāro operāciju dziļums, ko nodrošināja jaunie kara vešanas līdzekļi. Nākotnē tas vairs nevarēja būt pārsteigums. Polijas armijas pieredze, ja tā tiktu pamatīgi apgūta, radīja arī veidus (vismaz taktikas ziņā) kā pretoties jaunajām kara vešanas metodēm. Taču Rietumos Polijas kara pieredzi nopietni neanalizēja, var teikt – pat gandrīz vispār neņēma vērā. Ziņojums par Vācijas pielietotajām kara vešanas metodēm, ko sastādīja Polijas virsnieki pēc septembra kampaņas, un ko ģenerālis V. Sikorskis iesniedza Francijas virspavēlniecībai, Francijas sakāves dienās tika atrasts starp neatvērtajiem un neizskatītajiem Francijas armijas virspavēlnieka ģenerāļa M. Gamelēna papīriem. Rietumu politiķi un militāristi nenovērtēja tās briesmas, kas viņiem pašiem draudēja pēc Polijas sakāves. Viņiem Austrumeiropā nebija tik svarīgu interešu, kuras būtu vērts nopietni aizstāvēt.

Lai kā daži poļu politiķi un arī vēsturnieki visu vainu par 1939. gada sāpīgo sakāvi mēģina uzkraut tikai Poliju okupējušajām valstīm – Vācijai un PSRS, daļēji arī savus solījumus nepildījušajiem Rietumu sabiedrotajiem, jāatzīst, ka liela daļa atbildības tomēr jānes pašas Polijas pārlieku augstprātīgajiem un nepietiekami tālredzīgajiem politiķiem.

Sakāve Polijai nenozīmēja karadarbības beigas, poļu politiķi centās atjaunot un legalizēt valsts augstāko varu. Pēc bēgšanas no valsts un internēšanas Rumānijā I. Moscickis atbilstoši 1935. gada konstitūcijas 13. pantā paredzētajam gadījumam, ja valsts prezidents nespēj pildīt savas funkcijas, 25. septembrī atkāpās no amata (pateicoties tam 1939. gada decembrī I. Moscickis varēja pamest

Rumāņu un apmeties Šveicē, kur arī pavadīja visus Otrā pasaules kara gadus) un par savu pēcteci nozīmēja ģenerāli un diplomātu, Polijas sūtni Itālijā B. Veņavu-Dlugošovski. Taču viņš prezidenta amatā sabija tikai pāris dienu. Pret šo poļu darbinieku protestēja opozīcija, viņu Polijas valdības emigrācijā priekšgalā nevēlējās redzēt arī Lielbritānija un sevišķi Francija, faktiski izvirzot savu veto, kas pēc būtības bija klaja iejaukšanās Polijas iekšējās lietās (tāpēc Rietumu angažētie vēsturnieki to parasti „aizmirst”). Tā faktiski ārvalstu spiediena rezultātā B. Veņava-Dlugošovskis no amata atteicās un tas tika piedāvāts bijušajam Senāta maršalam (priekšsēdētājam) V. Račkevičam, kurš tolaik uzturējās Parīzē. 30. septembrī viņš amatu pieņēma un nekavējoties Polijas sūtniecībā Parīzē nodeva prezidenta zvērestu. Tātad faktiski Polijas prezidents nespēja iecelt savu pēcteci pat tajā kārtībā, kādu paredzēja nedemokrātiskā 1935. gada konstitūcija. Viņam „palīdzēja” sabiedrotie, kuri tikko bija pametuši Poliju nelaimē. Jau kā jaunieceltais prezidents V. Račkevičs atbrīvoja ģenerāli F. Slavoju-Skladovski no premjerministra amata un uzticēja Polijas valdības emigrācijā (*Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie*) – PVE – veidošanu ģenerālim V. Sikorskim, kurš arī spēlēja galveno lomu emigrācijā. 2. oktobrī prezidents izdeva dekrētu par Seima un Senāta atlaišanu.

Zīmīgi, ka valdības priekšgalā izvirzījās tieši V. Sikorskis. V. Sikorskis bija ļoti piemērota kandidatūra valdības vadītāja amatam. Viņa, bijušā leģionāra nopelnus Polijas valstiskuma izcīnīšanā un nostiprināšanā neviens nevarēja apstrīdēt, taču tai pat laikā viņš bija J. Pilsudska un “sanācijas” pretinieks, atstājis Poliju jau 1928. gadā, un nenesa nekādu atbildību par “sanācijas” laikā notikušo Polijā, ko gan “sanācijas” piekritēji viņam nekad nepiedeva. V. Sikorskis baudīja uzticību dažādos poļu sabiedrības slāņos, ieskaitot arī sociālistus un ļudoviešus. Viņam bija arī Francijas un Lielbritānijas valdošo aprindu atbalsts. Franču pilsētā Anžerā (*Anger*) tika radīta Polijas valdība emigrācijā.

Steigu ar jaunās valdības formēšanu lielā mērā izsauca arī poļu politiķu bažas, ka Vācija un Padomju Savienība kopīgi vai arī katra atsevišķi var radīt Polijā marionešu valdību un parakstīt ar to separātu miera līgumu. Kopīgā vācu-padomju komunikē 1939. gada 18. septembrī taču bija teikts, ka abas puses ir gatavas palīdzēt poļu iedzīvotājiem „pārkārtot savas valstiskās pastāvēšanas apstākļus”.

Valdības veidošanai emigrācijā jau bija vēsturiski precedenti. Pirmā pasaules kara laikā, kad visa Beļģijas teritorija bija Vācijas okupēta, Beļģijas valdība turpināja pastāvēt Francijas teritorijā un to atzina sabiedrotie. Čehoslovākijas bijušais prezidents E. Benešs jau pirms Otrā pasaules kara sākuma bija Londonā radījis Čehoslovākijas valdības emigrācijā tehnisko aparātu un sarunās ar dažādu valstu pārstāvjiem zondēja iespējas to pārvērst par citu valstu atzītu valdību emigrācijā. Tomēr, kaut Otrā pasaules kara laikā valdību emigrācijā likumības atzīšana bija diezgan plaši izplatīta (tā noderēja Vācijas okupēto zemju tautu un arī pasaules sabiedriskās domas mobilizācijai pret agresorvalsti), taču no mūsdienu starptautisko tiesību viedokļa tādas valdības neatbilst starptautiskajiem atzīšanas kritērijiem, galvenokārt tāpēc, ka tās nav saistītas ar savas valsts teritoriju un iedzīvotājiem, tās neveic efektīvu pār tiem kontroli un tām nav varas pilnvaru.

1939. gada 4. oktobrī, ziņojot par noskaņojumu Parīzē strādājošo diplomātu aprindās, padomju sūtnis Francijā J. Surics, rakstīja, ka Polijas jaunizveidotās „valdības pilnvaras atklāti tiek apšaubītas. Neviens nešaubās ka Moscicka konstitucionālais akts ir izdots „*ad hoc*” (lat. – speciāli dotajam mērķim) un ne Polijas teritorijā.”

Valdību emigrācijā galvenokārt veidoja pilsoniskie opozīcijas spēki, kuri bija cīnījušies pret “sanāciju”, pēdējās 1938. gada novembrī notikušās parlamenta vēlēšanas Polijā bija boikotējuši, jo „sanācijas” režīmu poļu sabiedriskā doma 1939. gada rudenī pamatoti apvainoja rīcības nespējā un tam uzlika atbildību par sakāvi.

Starp citu, franču vairākums 1939.–1940. gadā ne visai laipni uzņēma poļus, jo uzskatīja, ka karš bija sācies Polijas dēļ. Kā rakstīja J. Kļimkovskis, franči uzskatījuši karu par „lielu lietu, ko uzsākusi maza nācija”. Katrs otrais francūzis atkārtojis, ka viņam jākaro par Poliju, lai tai piederētu Gdaņska, katrs trešais vispār nevēlējies karot.

Iespējams, J. Kļimovskis pārspīlēja Polijas lomu franču apziņā, bet vismaz daļas no viņiem nevēlēšanos karot apstiprina arī daudzas citas liecības.

V. Sikorskis Francijā izveidoja valdību formāli no četrp Otrās republikas opozīcijas partijām: Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*), Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*), Polijas sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna – PPS*) un Darba partijas (*Stronnictwo Pracy*) pārstāvjiem. Citus kritērijus norādījusi padomju vēsturniece V. Parsadanova: valdības pamatu veidoja t.s. „Moržas fronte” (*Front Morges*) un Tirdzniecības bankas grupa, kas bija galvenokārt ar probritānisku orientāciju. Pēc 1939. gada sakāves pirmskara t.s. Moržas frontē ietilpstošo spēku biedri pārmeta “sanācijai”, ka tā novedusi valsti pie katastrofas. “Sanācijas” atbalstītāji nepalika atbildi parādā, savukārt apvainojot savus oponentus valsts vājināšanā. Pieaugošais pret “sanāciju” kritiskais, daļēji pat naidīgs noskaņojums ļāva bijušajai legālajai opozīcijai daļēji īstenot savas pretenzijas uz varu (precīzāk – uz starptautisko un iekšpolitisko Polijas interešu pārstāvēniecību).

Taču reizē ar mērķi apvienot visus pilsoniskās Polijas atjaunošanas piekritēju spēkus V. Sikorskis noslēdza kompromisu ar agrāk valdošajiem spēkiem. Tā it kā nācījas, bet faktiski valdošo slāņu apvienošanas interesēs „nacionālās vienotības valdības emigrācijā” sastāvā tika iekļauti arī bankrotējušā sanācijas režīma pārstāvji. PVE koalīcijas raksturs demonstrēja, ka “sanācijas” režīma spēki, būdami galvenie vainīgie nacionālajā katastrofā, nevarēja turpmāk vieni paši pārstāvēt tautu. Tomēr virkni amatu saņēma arī mazāk sakompromitētie “sanācijas” režīma darbinieki. To pārstāvji bija ģenerālis K. Sosnkovskis, (viņu V. Račkevičs nozīmēja par savas vietas izpildītāju gadījumam, ja viņš pats nevarēs pildīt prezidenta pienākumus līdz kara beigām, ģenerālis kļuva arī par ministru bez portfeļa, vienlaikus par Polijas iekšējo lietu ministru komitejas priekšsēdētāju (*przewodniczącym Komitetu Ministrów do Spraw Kraju*) un par pilsoniskās pretošanās kustības pavēlnieku (*komendant główny Związku Walki Zbrojnej*), pulkvedis A. Kocs, kurš decembrī kļuva par iekšlietu ministru) u.c. Par ārlietu ministru savas profranciskās orientācijas dēļ tika iecelts J. Pilsudska sekotājs A. Zaleskis. Viņa izveidotais diplomātu korpus sastāvēja gandrīz tikai no J. Pilsudska piekritējiem. “Sanācijas” politiķu grupa ievērojami ietekmēja valdības emigrācijā darbību ar savu cilvēku izvirzīšanu dažādos amatos. “Sanācijas” un opozīcijas politiķus vienoja mērķis atgriezties Polijā un saņemt varu. Kā rakstīja poļu vēsturnieks J. Šlusarčiks, „Londonas valdības darbības galvenais virziens bija gatavošanās cīņai par varu.”

Jau tas vien, ka 1939. gada septembrī bija ciesta militāra katastrofa, kas pierādīja ne tikai visas pirmskara ārējās politikas bankrotu, bet arī iekšējās, saimnieciskās un sociālās politikas vājās vietas, faktiski liedza “sanācijas” režīma politiķiem tiesības uz valsts tālāku pārvaldi. Par sakāvi bija jānes politiska un morāla atbildība. Arī austrumu teritoriju zaudēšana faktiski bija šīs sakāves sekas. Taču uzņemties par to vainu “sanācijas” politiķi nevēlējās. Viņiem bija izdevīgi nostāties patriotu stājā un faktiski turpināt pirmskara politiku, censties poļu tautas masas iesaistīt cīņā par citu tautu vairākuma apdzīvotu teritoriju paturēšanu Polijas sastāvā, lai arī tas solīja tautai jaunus upurus. Polijas valdībai emigrācijā, bet īpaši “sanācijas” režīma darboņiem bijušo valsts austrumu teritoriju zaudēšana bija nepieņemama ne tik daudz no Polijas ekonomisko, politisko un prestiža interešu, cik no savas varas saglabāšanas viedokļa.

Taču faktiski arī neviena no “sanācijai” opozīcijā bijušajām pilsoniskajām politiskajām partijām nevēlējās noskaidrot septembra katastrofas cēloņus, caurskatīt starpkaru perioda iekšējās un ārējās politikas principus. Daudziem patriotiski noskaņotiem zemnieku kustības pārstāvjiem un sociālistiem bija grūti iedomāties citu ārējo politiku, kā to realizēja “sanācijas” režīms, atklāti nosodīt to par valsts novešanu līdz septembra katastrofai, starptautiskas drošības sistēmas izveides traucēšanu.

Šeit ir vietā pateikt par mēģinājumu noskaidrot atbildīgos par 1939. gada septembra sagrāvi. Jau 1939. gada 10. oktobrī emigrācijā tika izveidota speciāla komisija septembra katastrofas cēloņu noskaidrošanai. Tās priekšgalā nostājās autoritatīvais ģenerālis J. Hallers. 1940. gada sākumā tika atjaunināts komisijas sastāvs, taču tās darbība tik un tā nenesa rezultātus. Acīmredzot, par 1939. gada katastrofu atbildīgajiem arī emigrācijā pietika spēku nepieļaut komisijas sekmīgu darbību.

Faktiski tikai viens no V. Sikorska komandas dalībniekiem – sociālās nodrošināšanas ministrs sociālists J. Stančiks stingri iestājās par to, lai bijušie premjerministrs, ārlietu ministrs, kara ministrs un virspavēlnieks stātos kara tribunāla priekšā par savu konstitūcijā noteikto pienākumu nodrošināt valsts aizsardzību neizpildīšanu. Šis jautājums tika divreiz skatīts valdības sēdē. V. Sikorskis un ārlietu ministrs A. Zaleskis uzstājās pret priekšlikumu. Ģenerālis paziņoja: „Gružus no istabas ārā nenesīsim. Atgriezīsimies pie šī jautājuma pēc kara”. Droši vien V. Sikorskis saprata, ka lēmumu par tiesas sarīkošanu pār nosauktajām “sanācijas” režīma amatpersonām, ja par tādu paziņotu radio, piemēram, BBS (*British Broadcasting Corporation*), Polijas iedzīvotāju vairākums uzņemtu ar apmierinājumu un sapratni. Taču V. Sikorskim un viņa atbalstītājiem bija svarīgi demonstrēt poļu vienotību Francijai un Lielbritānijai, un viņi baidījās radīt nelabvēlīgu iespaidu sabiedrotajos. Ir jāatzīst, ka ārējo briesmu priekšā emigrācija bija spiesta ievērot zināmu vienotību, taču nevar noliegt arī to, ka gala rezultātā vispareizākā politika izrādās tā, kura balstās uz patiesības atzīšanu. (Tiesa, Polijas armijā Francijā bija arī cilvēki, kuri bija gatavi pretoties “sanācijas” režīma darbinieku ietekmes saglabāšanai, vēlējās atvērt ceļu jauniem politiķiem. Viens no tiem, kapteinis T. Kerns atklāti paziņoja, ka poļiem atgriežoties dzimtenē, uz tās robežas būtu jānošauj visus virsniekus no majora un augstāk. Paziņojums “sanācijas” aprindās izsauca milzu uztraukumu.)

Diemžēl poļu “sanācijas” režīmam opozīcijā bijušās poļu liberālās, demokrātiskās aprindas bija pārāk vājas, lai panāktu kā emigrācijā, tā dzimtenē “sanācijas” darboņu padzīšanu un savu nostiprināšanos pēc sakāves jaunveidojamās varas struktūrās. Īpaši vāja bijusī opozīcija bija militārajā jomā, kuru gan J. Pilsudskis, gan viņa mantinieki sevišķi stingri turēja savās rokās. Bijusī opozīcija samierinājās ar to, ka tā gan piekļuva varas iestādēm emigrācijā un dzimtenē, bet nespēja tās pilnībā kontrolēt. Tas nozīmēja arī to, ka tā nevarēja līdz galam atklāti kritizēt savus bijušos politiskos pretiniekus, bet pēc tam sabiedrotos valdošajā koalīcijā. Tāpat tika pārņemtas J. Pilsudska un “sanācijas” režīma pretenzijas uz austrumu teritorijām, kas Otrā pasaules kara gaitā dārgi izmaksāja poļu tautai. Arī iepriekšējā režīma iekšpolitikas vērtējumā nenotika būtiskas izmaiņas.

Poļu ekonomists L. Landau, kurš jau kara gados rakstīja kara un okupācijas gadu hroniku (*„Kronikę z lat wojny i okupacji”*), publicētu 1962.–1963. gadā, jau 1939. gada 21. novembrī tajā par PVE ierakstīja: „Sabiedrība ar labvēlību, kaut arī ar nepacietību novēro šīs valdības darbību, taču visnoteiktākā veidā pretotos pret tās atgriešanos Polijā. Valdība ir cita, nekā tā, kura bija Polijā pirms kara, taču pārstāv to pašu sistēmu, to pašu ideoloģiju...” Pēc minētā Polijas armijas rotmistra J. Kļimkovska atmiņām V. Sikorska valdībā vislielākā ietekme bijusi agrākajiem Ģenerālštāba Otrās (Izlūkošanas un pretizlūkošanas) nodaļas darbiniekiem, kā arī augstākajiem “sanācijas” laika virsniekiem. Domājams, ka atmiņu autors bija tendēts pārspīlēt virsnieku lomu poļu emigrācijas vadībā, taču to, ka bankrotējušā “sanācijas” režīma darbinieki ieguva lielu ietekmi V. Sikorska valdībā, tai pakļautajās struktūrās, pierāda liels skaits avotu un par to ne vienu reizi vien nāksies runāt arī šai grāmatā Otrajam pasaules karam veltītajās lappusēs.

PVE struktūra gandrīz dublēja pirmskara valdības variantu, emigrācijas apstākļos tā bija visai smagnēja. Pastāvēja deviņas ministrijas (iekšlietu, tieslietu, finanšu, rūpniecības, tirdzniecības un kuģniecības, izglītības un skolu problēmu), vairāki biroji, komitejas un komisijas.

Kā PVE labvēlīgs faktors jāatzīmē tas, ka nacistu nagos nenonāca valsts zelta rezerves gandrīz 80 miljonu ASV dolāru vērtībā – tās tika novietotas vispirms Stambulā, bet pēc tam Dakārā, Francu Rietumāfrikā (tagadējās Senegālas teritorijā). Kad Ā. Hitlers 1940. gadā okupēja Franciju, zeltu pārveda uz Kanādu, bet vēlāk tas tika nogādāts Londonā. Ar šiem uzkrājumiem poļu valdība (un tās darbinieki) emigrācijā vismaz daļēji bija finansiāli neatkarīga, citādi tai būtu klājies krietni grūtāk. Tiesa, tas nenozīmē, ka naudas pietika arī savu bruņoto spēku uzturēšanai, Polijas pilsoņu materiālai atbalstīšanai. Līdzekļus PVE darbam deva britu kredīti par 5 % gadā. Pēc V. Čērčila vārdiem, Lielbritānija poļu vajadzību apmierināšanai kara gados iztērēja 120 miljonus sterliņu mārciņu.

Kaut jaunizveidotās valdības likumību varēja apšaubīt, Francija un Lielbritānija tās pilnvaras nekavējoties atzina, tām drīz sekoja lielākā daļa neitrālo valstu. Toties Padomju Savienība neatzina Polijas valdību emigrācijā līdz brīdim, kad pati kļuva par nacistiskās Vācijas uzbrukuma objektu un kad svarīga kļuva sabiedroto iegūšana Rietumos.

Par vienīgo savu legālo darbības pamatu valdība atzina 1935. gadā pieņemto nedemokrātisko Aprīļa konstitūciju. Tā kā Polijas valdības emigrācijā leģitimitāte balstījās uz Konstitūcijas pamata, kuru opozīcija pirms tam bija noraidījusi kā „nedemokrātisku” un „autoritāru”, no tā izrietēja secinājums, ka arī pati valdība ir „nedemokrātiska” un „autoritāra”. (Šo pretrunu 1943. gadā un vēlāk veikli izmantoja poļu komunisti un to sabiedrotie.)

Visi politiķu apgalvojumi par Polijas valdību emigrācijā likumību balstījās uz viņu pagaidu vienošanos par sadarbību kara apstākļos. Faktiski to varēja uzskatīt, augstākais, par pagaidu valdību, kamēr nebija notikusi demokrātiska nācijas gribas noskaidrošana.

To, ka PVE tika Rietumu lielvalstu starptautiski atzīta, nevar uzskatīt par tās leģitimitātes apliecinājumu. Rietumvalstis tikpat viegli kā 1939. gadā šai valdībai atzīšanu deva, 1945. gadā, tāpat pragmatisku apsvērumu vadītas, to liedza. To, kā PVE vērtēja ASV, parādīja prezidents F. D. Rūzvelts Jaltas konferencē 1945. gada 7. februārī, kur viņš negaidīti paziņoja, ka faktiski no 1939. gada nekāda Polijas valdība neeksistē un sabiedroto pienākums ir palīdzēt poļiem radīt apstākļus tādas valdības izveidei.

Tiesa, vēlāk PVE līdzīgā stāvoklī atradās arī citu nacistu sagrauto zemju valdības emigrācijā, kuras gandrīz visas kara laikā uzturējās Londonā. Valstu – nacistu pretinieku interesēs bija tās uzskatīt par savu nāciju pārstāvēm, tāpēc tās tika starptautiski atzītas un ar tām uzturēti diplomātiski sakari. Šādas valdības emigrācijā, nevarot pierādīt savi leģitimitāti, varēja tikai lūgt, bet ne prasīt savu zemju pilsoņu atbalstu. Tāpēc PVE centās sevi apliecināt kā nacionālo interešu aizstāvi, pasludinot “sanācijas” laika pārvaldes metožu noraidīšanu un solot pēc kara atbrīvotajā Polijā veikt virkni sociāli–ekonomisku reformu.

Par to, ka no dažādiem spēkiem (opozīcijas un “sanācijas” piekritējiem) radīta valdība nespēja būt stabila, liecināja vēlāk sekojošās krīzes.

Kad 1939. gada novembrī E. Ridzs-Smiglijs atteicās no virspavēlnieka amata, 7. novembrī V. Račkevičs iecēla V. Sikorski arī par armijas virspavēlnieku un Bruņoto spēku ģenerālinspektoru. Par viņa vietnieku tika nozīmēts ģenerālis K. Sosnkovskis, kurš vēlāk kļuva arī par Polijā izveidotās militārās pretošanās organizācijas oficiālo vadītāju. Kara gados PVE labā gandrīz visās Eiropas valstīs darbojās vairāk nekā 1 700 aģentu.

Sākoties karam pret Poliju, **jautājumu par Polijas valsts likteni** Ā. Hitlers vēl nebija izlēmis. Septembra sākumā, kad Ā. Hitlers vēl cerēja panākt Rietumvalstu piekāpšanos, viņš neizslēdza iespēju radīt kādu poļu „pārpalikuma valsti” (*Reststaat*). 12. septembrī J.f. Ribentrops sarunā ar izlūkdienesta šefu V. Kanarisu izteicās, ka tāds risinājums Ā. Hitleram šķiet vissimpātiskākais, jo tad ar šīs valsts valdību varētu vest sarunas par „austromu miera” noslēgšanu. Taču bez šīs J.f. Ribentrops

minēja vēl divas alternatīvas: Polijas sadali starp Vāciju un PSRS un vairāku atsevišķu nacionālu valstu, tai skaitā arī Rietumukrainas, izveidi. Turpretī J. Staļins, kā uzskatīja padomju vēsturniece T. Grigorjanca, bažījās, ka Ā. Hitlera varētu noslēgt militāru pamieru ar poļu „pārpalikuma valsti”. Tieši šīs bažas likušas padomju diktatoram izšķirties par ātrāku, nekā tas bija paredzēts agrāk, padomju karaspēka ievešanu Polijā, kaut V. Molotovs 10. septembrī bija paziņojis V.f. Šulenburgam, ka „Sarkanajai armijai lai sagatavotos gājienam uz Poliju, vajag no divām līdz trīs nedēļām”.

Sarkanās armijas iesoļošana Polijā būtiski samazināja iespēju Ā. Hitleram radīt vairāk vai mazāk nozīmīgu poļu „pārpalikuma valsti”. Savā runā Dancigā 1939. gada 19. septembrī Ā. Hitlera deklarēja, ka ieņemto poļu teritoriju „galīgā valstiskuma forma” pirmkārt ir atkarīga no Vācijas un Krievijas. „Pilnīgi skaidri redzams, – viņš paziņoja, – ka Polija tai veidā, kādā tā radās Versaļas līguma rezultātā, nekad vairs neatjaunosies. To garantē arī Krievija.”

Kā rakstīja krievu vēsturnieks Ļ. Bezimenskis, t.s. „atbrīvošanas karagājiena” uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju pamatojums ar ukraiņu un baltkrievu aizsardzības interesēm bija loģisks, taču tam bija trūkums – ar to nevarēja pamatot Sarkanās armijas virzību Vislas un Narevas virzienā, apgabalos ar viendabīgu poļu iedzīvotāju sastāvu. Tāpēc padomju puse arī nolēma, ka Sarkanajai armijai ir jāapstājas nevis pie Vislas un Varšavas, bet pie Bugas un Brestas. Iespējams, J. Staļins, citi politiskie un militārie padomju vadītāji, no agrākiem laikiem atceroties poļu naidīgumu pret krieviem, nevēlējās paredzamā kara ar Vāciju gadījumā Sarkanās armijas aizmugurē atstāt naidīgi noskaņotus poļus. Kā par J. Staļina lēmumu atteikties no bijušajām Krievijai piederējušajām poļu teritorijām uzrakstīja amerikāņu žurnālists V. Šīrsers: „Labi atceroties Krievijas daudzu gadsimtu vēsturi, viņš saprata, ka poļu tauta nekad nesamierināsies ar savas neatkarības zaudēšanu.” Taču J. Staļins nevēlējās arī vienkārši uzdāvināt Ā. Hitleram poļu teritorijas.

Jau trīspusējās britu-franču-padomju sarunās 1939. gada augustā PSRS bija piedāvājusi palīdzību iespējamajiem Rietumu sabiedrotajiem caur Polijai piederošo t.s. „Viļņas koridoru”, kam bija stratēģiska nozīme. Tagad PSRS vadība uzzināja, ka Lietuvas sūtnis Vācijā K. Škirpa Berlīnē ved sarunas par Lietuvas pāreju Vācijas protektorātā. Šāda Viļņas atdošana Lietuvai celtu tajā Vācijas ietekmi. Jau kara otrajā nedēļā, vēl saglabājoties PSRS nogaidošai nostājai, Vācijā sākās Polijas jautājuma „galīga risinājuma” variantu apspriešana. 12. septembrī apspriedē pie Vācijas bruņoto spēku Galvenās virspavēlniecības štāba priekšnieka V. Keitela tika izskatīti varianti ar Viļņas rajona nodošanu Lietuvai un Galīcijas un citu Polijas pakļautībā bijušo ukraiņu rajonu pārveidi par „neatkarīgiem” veidojumiem. Tas neietilpa J. Staļina plānos.

Vēl nesen vēstures literatūrā tika izteikts uzskats, ka, tikai ierodoties 28. septembrī Maskavā, J. f. Ribentrops uzzināja par PSRS vadības priekšlikumu mainīt „interesu sfēru” robežas. Kā rāda V.f. Šulenburga 20. septembra telegramma Vācijas Ārlietu ministrijai, tad PSRS vadība par to bija izšķīrusies jau 19. septembrī. V. Molotovs lika saprast, ka padomju valdība vēlas nekavējoties sākt sarunas par Polijas sadali. Tika ierosināts sarunas noturēt Maskavā, jo no padomju puses tās jāved personām, kuras ir apveltītas ar augstāko varu un nevar atstāt Padomju Savienību. 20. septembrī sūtnis V.f. Šulenburgs ziņoja no Maskavas, ka J. Staļins ir noteikti pret poļu „pārpalikuma valsti” radīšanu. 23. septembrī J. f. Ribentrops ierosināja V. Molotovam uzsākt sarunas par Polijas teritorijas sadali un griezās pie PSRS valdības ar lūgumu atteikties par labu Lietuvai, kura bija iekļauta Vācijas „interesu sfērā”, no agrāk Polijas sastāvā esošā Viļņas apgabala, kuram bija jāiekļaujas padomju „interesu sfērā”. 25. septembrī J. Staļins atbildēja ar pretpriekšlikumu un izsauktajam Vācijas sūtnim paziņoja, ka Polijas jautājuma noregulēšanas gaitā ir jāizvairās no visa, kas nākotnē varētu izsaukt rīvēšanos Vācijas un PSRS attiecībās. No šī viedokļa viņš iebilda pret „patstāvīgas Polijas palieku”

saglabāšanu un ierosināja mainīt agrāk slepenajā protokolā pie neuzbrukšanas līguma fiksētās „interesu sfēras”. J. Staļins piedāvāja Vācijai starp Vislu un Bugu esošo teritoriju, kura aptvēra Lubļinas vojevodisti un Varšavas vojevodistes austrumu daļu, kuras iedzīvotāju sastāvs bija izteikti polisks, apmainīt pret Lietuvu, kurai savukārt bija jānonāk padomju „interesu sfērā”. Tas bija gudrs un tālredzīgs lēmums. Ar to J. Staļins atbrīvojās no pārmetumiem par etnisko poļu teritoriju sagrābšanu un rūpēm par tur mītošajiem poļu iedzīvotājiem. Vācijas piekrišanas gadījumā, PSRS ar Vācijas atbalstu nekavējoties stātos pie „Baltijas valstu jautājuma” risināšanas.

1939. gada 27./28. septembra Maskavas sarunu laikā ar J.f. Ribentropu J. Staļins paskaidroja tam, ka Polijas sadale pa Vislu var kļūt par cēloni iespējamām nesaskaņām starp PSRS un Vāciju: Vācija acīmredzot radītu savās poļu teritorijās protektorātu, bet PSRS – autonomu “sociālistisku” poļu padomju republiku, bet tas, pēc J. Staļina domām, varētu dot poļiem iegānu izvirzīt jautājumu par „atkalapvienošanos”, kas būtu „pastāvīgu nemieru perēklis Eiropā”. Tāpēc būtu lietderīgāk poļu teritorijas atstāt vienās – Vācijas rokās. Toties PSRS „interesu sfērā” nonāktu Lietuvas teritorijas. Pēc neilgas apspriešanas Vācijas puse pieņēma priekšlikumu. Rezultātā tika panākta vienošanās par abu valstu „interesu sfēru” nodalīšanu nevis pa Vislas, bet Bugas upi. Padomju diktators šoreiz apspēlēja Vācijas diktatoru. Tas nevarēja atteikties no teritoriju apmaiņas, jo Vācijai karam pret Rietumiem bija nepieciešamas izejvielas, kuras vajadzīgajā daudzumā varēja piegādāt tikai PSRS.

1939. gada 28. septembrī Vācijas un PSRS pārstāvji Maskavā precizēja robežas līniju, būtiski mainot „interesu sfēru” dalījumu. Šo vienošanos abas puses fiksēja slepenā protokolā pie 1939. gada 28. septembrī parakstītā Vācijas un PSRS „Līguma par robežu un draudzību”. Līgumu par draudzību PSRS noslēdza ar valsti, kura veda agresīvu karu pret Poliju un pēc tās sakāves turpināja karot pret Lielbritāniju un Franciju.

Līgumam bija pievienoti trīs protokoli: viens konfidenciāls un divi slepeni.

Ar konfidenciālā protokola parakstīšanu padomju puse apņēmas netraucēt padomju „interesu sfērā” dzīvojošo Vācijas pilsoņu un vācu tautībai piederīgo izceļošanu uz Vāciju, kā arī viņu mantas izvešanu. Vācija savukārt tādās pat saistības uzņēmas pret baltkrievisiem un ukraiņiem, kuri bija nonākuši Vācijas pārvaldes sfērā. Uz šīs vienošanās pamata it kā varēja notikt brīvprātīga iedzīvotāju izvēle kurā valstī dzīvot. Kā norādījis krievu vēsturnieks V. Simindejs, situāciju traģisku padarīja tas, ka faktiski nekāda brīvprātīguma nebija. Par kādu brīvprātīgumu gan varēja runāt, ja Polijas patriotam – vācietim vai baltkrievisam bija jāizvēlas kurā valstī dzīvot – hitleriskajā Vācijā vai staļiniskajā PSRS, bet citas alternatīvas vienkārši nebija.

Viens no slepenajiem protokoliem precizēja pašu „interesu sfēru” robežas, kuras tagad lielā mērā sakrita ar etniskajām; otrajā bija konstatēts, ka Vācija un PSRS katra savā robežas pusē nepieļaus poļu aģitāciju, vērstu pret otru pusi.

Abu pušu vienošanās apkarot poļu aģitāciju, vērstu pret kādu no pusēm, objektīvi bija vērsta pret veidojošos poļu tautas antinacistisko nacionālās atbrīvošanas kustību, saistīja rokas poļu kreisajiem spēkiem, dodot iespēju pretošanās kustības iniciatīvu pārņemt pilsoniskajām aprindām.

To var saukt arī par Polijas sesto dalīšanu, kaut visa poļu apdzīvotā teritorija faktiski palika Vācijas rokās. PSRS piedalījās Polijas valsts bijušo teritoriju, bet ne poļu zemju sadalē. Ar 28. septembra līgumu tā ieguva gandrīz visu Rietumukrainu (izņemot ap 40 km platu un 19,5 tūkstošu km² lielu tās rietumu zonu, kura atradās aiz Kērzona līnijas (t.s. *Zakerzonie*) un kuru 1939. gadā ieguva Vācija, bet 1945. gadā atguva Polija) un Rietumbaltkrieviju, kā arī Vilņas apgabalu, (par tā likteni tiks vēl runāts), bet atteicās par labu Vācijai no poļu apdzīvotajām teritorijām, izveidojot robežu faktiski pa

Rietumvalstu iepriekš starptautiski atzīto Kērzona līniju. PSRS pievienoto Polijas austrumu apgabalu (*Kresy*) teritorijā 201,015 km² platībā dzīvoja aptuveni 13,3 miljoni cilvēku.

1939. gada 28. septembrī noteiktā PSRS un Vācijas robeža atbilda kā jau Parīzes miera konferencē 1919. gada decembrī un Antantes Augstākās padomes konferencē Spā 1920. gada jūlijā atbalstītajai Padomju Krievijas un Polijas robežlīnijai kopumā (ar dažām novirzēm), tā arī jau mūsdienu Polijas starptautiski atzītajai austrumu robežai, tāpēc runas par Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas „netaisnīgu” atņemšanu Polijai 1939. gadā ir bez pamata.

Līdz ar 28. septembra līgumu jautājums par poļu „pārpalikuma valsti” pilnībā tika nodots Vācijas rokās. Faktiski līgums nostiprināja Polijas valsts likvidēšanu. Pēdējo tās pieminējumu saturēja Ā. Hitlera runa reihstāgā 6. oktobrī, kurā viņš paziņoja, ka Vācijas valdības uzdevums bez „jaunās kārtības” radīšanas ir arī „poļu valsts atjaunošana, kura gan ar savu struktūru, gan vadību garantēs, ka tur nekad neradīsies nedz ugunsgrēka perēklis pret Vāciju, nedz intrigu centrs pret Krieviju un Vāciju”. Īstenībā jautājums jau bija izlemts un nekādi nebija saistāms ar jēdzienu „valstiskums”.

Kā uzskatīja krievu vēsturnieks V. Volkovs, aiz daļējās „interesu sfēru” izmaiņas 1939. gada 28. septembrī stāvēja jaunas PSRS ārpolitiskās koncepcijas izstrādes pirmā posma noslēgums. Šī koncepcija vadījās no mērķa likvidēt „poļu jautājumu” valsts iekšienē, kā arī nodibināt stratēģisku kontroli pār Baltiju. Tāda robežjautājuma izšķiršana sakrita ar pirms Pirmā pasaules kara pastāvošo Krievijas impērijas robežu atjaunošanu. (Šeit gan nepieciešams precizējums, Varšava un citas poļu teritorijas, kuras pirms Pirmā pasaules kara Polijas karalistes sastāvā ietilpa Krievijas impērijā, tagad nokļuva Vācijas varā, un PSRS nebūt neieguva visas Krievijas impērijā ietilstošās zemes.) Arī britu vēsturnieks A. Bulloks rakstīja, ka „ceturtā [faktiski sestā – V. Š.] Polijas dalīšana atļāva Krievijai atgūt bijušās krievu teritorijas, ko poļi anektēja 1920. gadā”.

Pēdējais PSKP CK ģenerālsekretārs M. Gorbačovs pēcvārdā brošūrai ar viņa un poļu intelligences pārstāvju tikšanās materiāliem 1988. gada 14. jūlijā t.s. Molotova-Ribentropa pakta vērtēja kā „neizbēgamu”, taču tai pat laikā asi nosodīja 28. septembra līgumu. Pēdējais tika raksturots kā „politiska kļūda ar smagām sekām” kā Padomju Savienībai, tā arī citām valstīm, tāpat arī pasaules komunistiskajai kustībai, kā „tieša un izaicinoša atkāpšanas no ļeņinisma, atteikšanās no tā principiem”. Tamlīdzīgus uzskatus pauduši arī vēsturnieki.

Jaunākajā krievu historiogrāfijā padomju – vācu 28. septembra līgums parasti tiek vērtēts klaji negatīvi, kā politiska kļūda. Atsevišķi krievu vēsturnieki, uzsverot, ka PSRS „Līgumu par robežu un draudzību” noslēdza ar karojošu valsti, uzskata, ka ar to PSRS atgāja no neitralitātes un uzsāka sadarbību ar Vāciju. A. Bogaturovs atzīst, ka ar to „sadarbība starp Maskavu un Berlīni tika noformēta ar pilnvērtīgu starpvalstu līgumu.” Arī V. Semirjaga uzskatīja, ka PSRS ar to faktiski iesaistījās militāri politiskā savienībā ar Vāciju. Savukārt pēc A. Ņekriča viedokļa padomju – vācu attiecības no 1939. gada septembra līdz 1940. gada novembrim (V. Molotova vizītei Berlīnē) veidoja „it kā nepabeigtu militāri politisku savienību”. (Tiesa, A. Ņekričs atzina arī līguma pozitīvās sekas: to, ka robeža tika noteikta pa „Kērzona līniju”, ka PSRS ieguva Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju, rīcības brīvību Baltijā, radīja barjeru Vācijas agresijas priekšā Austrumeiropā.) Kā rakstījuši krievu vēsturnieki G. Kumaņevs un E. Šklars, slepeno protokolu pie 23. augusta un 28. septembra līgumiem, parakstīšana ar hitlerisko Vāciju nevar tikt attaisnota. Šie dokumenti pārsvītrotuši morālos principus, uz kuriem pēc 1917. gada Oktobra revolūcijas, lai arī formāli, balstījās PSRS ārējā politika.

Par 1939. gada notikumiem, 17. septembrī uzsākto Sarkanās armijas “atbrīvošanas karagājieni” un 28. septembra Vācijas–PSRS līgumu vēsturnieku strīdi turpinās arī mūsdienās.

2009. gada 23. septembrī Polijas Seims pieņēma īpašu rezolūciju, nosodot Sarkanās armijas 1939. gada 17. septembra iebrukumu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā: „Tad sākās puses Polijas padomju okupācija un pret Polijas pilsoņiem vērstas genocīds ...” – Tāds ir mūsdienu Polijas oficiālais redzējums. Taču var pastāvēt arī citi – oficiāli valstiski un neoficiāli redzējumi.

Piemēram, mūsdienu krievu vēsturnieks J. Pavļuks savā 2006. gadā aizstāvētā kandidāta disertācijā rakstīja, ka „tas, kas notika 1939. gadā, vēsturiskā nozīmē bija nevis PSRS agresija pret Poliju, bet poļu agresijas seku likvidēšana”. Turpat viņš arī atzinis, ka „uz Ukrainas vēsturiskās teritorijas atjaunošanas pamata tika noņemts jautājums par ceturto Polijas dalīšanu, jo no Polijas tika atdalīta teritorija, tai nepiederoša un par okupāciju runa nevarēja būt.”

Pēc autora domām, sadarbība starp Maskavu un Berlīni gan tika noformēta ar starpvalstu līgumu, taču par PSRS militāri politisku „savienību” ar Vāciju nevar būt runas, jo:

1) abi partneri neuzticējās viens otram, rūpīgi raudzījās, lai viena puse nepārkāptu otrās valstiskās intereses;

2) Vācija oficiāli ievēroja neitralitāti PSRS karā pret Somiju, savukārt, PSRS – Vācijas karos pret Franciju, Lielbritāniju u.c. valstīm. Tiesa, šī PSRS „neitralitāte” daudzos gadījumos faktiski tika pārkāpta, PSRS sniedzot Vācijai militāri-politiska un militāri-ekonomiska rakstura pakalpojumus (tāpat kā, piemēram, ASV Pirmā pasaules kara sākumposmā formāli bija neitrālas, bet sniedza ekonomisku un arī militāru palīdzību Antantes valstīm). Tomēr J. Staļinam izdevās līdz galam nesabojāt attiecības ar Rietumvalstīm.

3) To, ka šāda „savienība” nepastāvēja, liecina arī Lielbritānijas valdības mēģinājumi pēc Francijas sakāves stiprināt savas attiecības ar PSRS. Kad 1940. gada vidū PSRS ieradās Lielbritānijas sūtnis S. Kripss, J. Staļins viņam paziņoja, ka „mums nav bloka ar Vāciju, kas paredzētu karu pret Angliju. Mums ir tikai pakts par neuzbrukšanu”. Protams, J. Staļins „aizmirsā” līgumu ar Vāciju par „draudzību”, taču jāatzīst, ka „draudzība” var būt dažāda, tā nenozīmē militāri politisku savienību. Zināms taču, ka it kā pastāvošā Vācijas un PSRS „savienība” beidzās ar Vācijas uzbrukumu PSRS.

Par „morālajiem”, „ļeņiniskajiem internacionālisma” un citiem padomju laikā cēliem epitētiem apveltītiem principiem PSRS iekšējā un ārējā politikā, kurus piemin daži vēsturnieki, jāsaka, ka, tāpat kā Rietumvalstis, arī padomju valsts tos neievēroja jau V. Ļeņina dzīves laikā. Uzskatāms piemērs tam bija Sarkanās armijas iebrukums poļu apdzīvotajās teritorijās 1920. gadā.

Taču jāsaka arī kas cits. Tas, ka Vācija un PSRS kopīgi cīnījās pret poļu atbrīvošanās kustību, tikai atkārtoja agrākās imperiālistisko valstu vienošanās par koloniju sadali. Piemēram, kā 1886. gadā Lielbritānija noslēdza līgumu ar Vāciju par ietekmes sfēru sadali Klusā okeāna rietumu daļā, tā 1912. gadā Francija ar Spāniju dalīja Ziemeļmaroku utt. Neviena no nosauktajām valstīm neievēroja sadalāmo teritoriju iedzīvotāju intereses, tāpat kā to nedarīja Polijas dalītājvalstis XVIII un XIX gadsimtā, tāpat kā to Polija nedarīja ar iekarotajām teritorijām XX gadsimtā. Bija tikai dabīgi, ka kārtējo reizi sadalot Poliju, tās sadalītājvalstis vienojās vērsties pret poļu nacionālās atbrīvošanās kustību. Jā, PSRS līdz ar to traucēja poļu kreisajiem spēkiem pārtvert iniciatīvu cīņā pret vācu okupantiem, taču no PSRS vadītāju viedokļa tai brīdī labu attiecību uzturēšana ar Vāciju bija svarīgāka nekā nākotnē paredzamo sabiedroto poļu kreiso atbalstīšana. Vēsture, tai skaitā mūsdienu, dod daudz piemēru, kad tuvāko interešu vārdā tiek aizmirsts par morāles normām, principiem un pat savām interesēm tālākā perspektīvā.

Bez tam, ja raugās no „ļeņinisma principu” viedokļa, tad jānorobežo PSRS mēģinājums palikt ārpus kapitālistisko valstu konflikta, kuru nevar nosodīt, tūlīt blakus nenosodot Rietumvalstu piekopto agresora nomierināšanas politiku, no konkrētajām politiskās darbības metodēm, kurus pielietoja staļiniskā Padomju Savienības vadība. Lietas būtība nebija tik daudz slepenajos protokolos un „interesu sfēru” noteikšanā un pārdalīšanā (bez tām 23. augusta neuzbrukšanas līgums Padomju Savienībai zaudētu nozīmi un nevarētu kalpot kā ārpolitisks instruments), cik apstāklī, ka J. Staļina politika praksē pārkāpa līgumos noteiktos ietvarus. Netika

ievērotas PSRS anektēto teritoriju iedzīvotāju cilvēktiesības. PSRS faktiski neitralizēja to ekonomisko blokādi, kuru Rietumvalstis veidoja ap Vāciju. Tika uzsākta abu valstu drošības dienestu sadarbība, Vācijai tika izdoti vācu komunisti–antifašisti, arestēti staļiniskā terora uzplūdu gados. Nosauktie soļi nu nekādi neatbilda „ļēņinisma principiem”, toties līdzinājās citu valstu piekoptajai politiskajai praksei.

Bez tam izvirzās jautājums – cik ilgi PSRS varētu pastāvēt, ja tā balstītos tikai uz tās deklarētajiem marksisma un „ļēņinisma principiem”? Tāpat kā citas, arī tā saucamās demokrātiskās, valstis vajadzības brīdī ievēroja tikai lietderības „principu”, tā arī J. Staļins atmēta „šķiriskos” postulātus (arī 1939. gada septembrī), lai nodrošinātu savas valsts intereses. Rīcība morāli nosodāma, bet saprotama. Ar ko gan daudz atšķirās J. Staļina rīcība attiecībā pret Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju no J. Pilsudska rīcības pret Viļņu 1920.gadā? Gan vienā, gan otrā gadījumā bija līgumu laušana, starptautisko tiesību neievērošana, ar skaistiem, patriotiskiem saukļiem aizmaskota vardarbība. Abos gadījumos cietušie sauca pēc palīdzības, abos gadījumos lielvalstu dienas kārtībā bija citas, svarīgākas problēmas nekā morāles aizstāvība, taisnīguma atjaunošana.

PVE griezās pie valstīm, kuras atradās kara stāvoklī ar Vāciju, un arī neitrālajām valstīm ar protesta notu, pieprasot nosodīt Vācijas un Padomju Savienības 28. septembra līgumu, pasludināja par kopējās cīņas ar sabiedrotajiem turpināšanu par valsts pilnīgas neatkarības un suverenitātes atjaunošanu, uzsāka poļu armijas izveidi ārzemēs. Taču Rietumvalstu politiķu attieksme pret poļu aktivitātēm bija faktiski noraidoša.

Britu politiķi PSRS vadības rīcību 1939. gada septembrī novērtēja kā Lielbritānijas interesēm atbilstošu un izrietošu no Krievijas vēsturiskajām tiesībām. Lielbritānijas kara kabinetam 25. septembrī sagatavotā memorandā V. Čērčils rakstīja: „Kaut krievi ir vainīgi rupjā vārda laušanā nesenajās sarunās [domātas sarunas 1939. gada augustā Maskavā], taču maršala Vorosiļova prasība, saskaņā ar kuru krievu armijām, ja tās būtu Polijas sabiedrotās, būtu jāieņem Viļņa un Līvova, bija pilnībā mērķtiecīga militāra prasība. To noraidīja Polija, kuras argumentus, neraugoties uz visu to dabīgumu, patreizējo notikumu gaismā nevar uzskatīt par apmierinošiem. Rezultātā Krievija kā Polijas ienaidnieks ieņēma tās pat pozīcijas, kura tā varētu ieņemt kā apšaubāms un aizdomās turams draugs. Starpība nemaz nav tik liela, kā tas varētu likties. Krievi ir mobilizējuši ļoti lielus spēkus un ir parādījuši, ka viņi var ātri un tālu pārvērsties no savām pirmskara pozīcijām. Tagad viņi robežo ar Vāciju un pēdējai nav nekādas iespējas atkailināt Austrumu fronti. Tās novērošanai nāksies atstāt lielu vācu armiju. Cik man ir zināms, ģenerālis Gamelēns [Francijas armijas virspavēlnieks Otrā pasaules kara sākumā – V.Š.] tās skaitu nosaka kā mazākais 20 divīzijas, bet tās var būt arī 25 un pat vairāk. Tāpēc Austrumu fronte potenciāli pastāv.” Protams, V. Čērčils nevarēja paredzēt notikumus divus gadus uz priekšu, bet pastāvošo situāciju viņš vērtēja reālistiski.

To pašu domu Admiralitātes Pirmais lords atkārtoja arī savā runā radio 1. oktobrī: „Krievija realizē aukstu savu pašas interešu politiku. Mēs dotu priekšroku tam, lai krievu armijas stāvētu savās tagadējās pozīcijās kā Polijas draugi un sabiedrotie, bet ne kā iekarotāji. Taču Krievijas drošībai pret nacistu apdraudējumu bija nepieciešams, lai krievu armijas stāvētu šajā līnijā. Lai kā arī nebūtu, šī līnija pastāv, ir radīta Austrumu fronte, kurai nacistiskā Vācija neuzdrošināsies uzbrukt. Kad Ribentropa kungs pagājušajā nedēļā bija izsaukts uz Maskavu, viņam nācās uzzināt un pieņemt to faktu, ka nacistu plānu īstenošanu pret Baltijas valstīm un Ukrainu ir galīgi jāpārtrauc [...] Es nevaru pareģot, kā Krievija rīkosies. Tā ir mīkla, kuru ir ļoti grūti atminēt, taču atslēga tai ir. Šī atslēga ir Krievijas nacionālās intereses. Ievērojot drošības apsvērumus, Krievija nevar būt ieinteresēta, lai Vācija nostiprinās Melnās jūras krastos vai lai tā okupē Balkānu valstis un pakļauj Dienvid-Austrumu Eiropas slāvu tautas. Tas būtu pretrunā ar vēsturiski izveidojušajām Krievijas dzīvotspējas interesēm.”

Šoreiz V. Čērčilu atbalstīja arī tādi politiķi, kuri 1939. gada augustā vēl nostājās pret viņu. Tā, 4. oktobrī, uzstājoties Lordu palātā un komentējot Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošanu PSRS, lords E. Halifakss paziņoja: „Vismazāk es vēlētos aizstāvēt padomju valdības rīcību tai brīdī, kad tā to veic, taču būs tikai taisnīgi atgādināt divus apstākļus: pirmkārt, padomju valdība nekad neuzsāktu tādu rīcību, ja nesāktu un, bez kara pieteikuma ielaužoties Polijā, piemēru nerādītu vācu valdība; otrkārt, ir jāatgādina, ka padomju valdības rīcība veda pie robežas pārņemšanas pēc būtības līdz tai līnijai, kuru Versaļas konferences laikā ieteica lords Kērzons. Es netaisos aizstāvēt Padomju vai kādas citas valdības, izņemot savējās, rīcību. Es tikai minu vēsturiskus faktus, un uzskatu, ka

tie nav apstrīdami.” Arī Francijas vadība deva V. Sikorskim skaidri saprast, ka tā netaisās iesniegt PSRS protestu sakarā ar tās robežas izmaiņām rietumos.

Faktiski ar 1939. gada 17. septembri, kad Sarkanā armija iegāja Polijas teritorijā, Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas iedzīvotāju dzīve asociējās ar viņu apvienošanās vienotā valstī ar saviem tautiešiem Baltkrievijas un Ukrainas PSR. 1939. gadā vienīgā baltkrievu un ukraiņu atkalapvienošanās alternatīva bija to šo tautu daļu, kuras dzīvoja Polijas teritorijā, pāriešana no poļu okupācijas varas Vācijas okupācijas varā un labvēlīgu pozīciju nodrošināšana vērmahtam, lai tas varētu uzbrukt PSRS. Gan šīm tautām, gan Padomju Savienībai tas bija nepieņemami.

Piemēram, Padomju Baltkrievijas iedzīvotāji kopš 1945. gada atzīmēja „Baltkrievijas tautas apvienošanās dienu vienā valstī.” Pēc PSRS sabrukuma šie svētki vairs oficiāli netika svinēti, taču daudzas sabiedriskās organizācijas iestājās par to atjaunošanu. Rezultātā 1999. gada septembrī Baltkrievija atzīmēja Rietumbaltkrievijas „atkalapvienošanās” ar BPSR 60. gadadienu, bet 2009. gadā – 70. gadadienu. Daudzās Rietumbaltkrievijas apdzīvotās vietās arī šodien ir sava „17. septembra iela”. 2012. gadā 17. septembrī baltkrievu publicists J. Semaško, atzīstot, ka pēc 1939. gada 17. septembra sekoja represijas, kurās cieta daudzi cilvēki, arī baltkrievi, un daudziem no tiem, kuri gadu desmitiem bija cīnījušies par nacionālās atbrīvošanas ideāliem, tas kļuva par īstenu traģēdiju, tomēr uzsvēra, ka, neraugoties uz to, nedrīkst aizmirst, ka tautas apvienošanās ir augstākais vēsturiskā taisnīguma akts. Tas darīja galu pretfabiskajam stāvoklim, kad viena nācija bija sadalīta divās daļās. Līdz ar apvienošanu tika ievērotas tautas pamatintereses, saglabāta tās etniskā un teritoriālā vienotība, noteikta tās tagadne un nākotne. Šim vērtējumam nākas piekrist. No 2021. gada Baltkrievijā 17. septembris, kad Sarkanā armija iegāja Polijas austrumu provincēs, kā rezultātā Baltkrievijas austrumi un rietumi apvienojās Baltkrievijas PSR sastāvā, tiek svinēts kā Nacionālās vienotības diena.

Krievu vēsturniece A. Noskova uzsvērusi, ka ar PSRS teritorijas „pavirzīšanu” uz rietumiem, padomju vadība risināja arī ļoti sāpīgo “ukraiņu jautājumu”. 1939.–1940. gadā notikusī Rietumukrainas, Ziemeļbukovīnas un Besarābijas pievienošana PSRS ļāva izveidot Ukrainas PSR, kurā bija apvienoti gandrīz visi ukraiņu apdzīvotie apgabali (ārpus tās pagaidām palika tikai Aizkarpatu Ukraina. J. Staļins piespieda Čehoslovākiju to atdot Padomju Savienībai 1945. gadā). Tā kopojot gandrīz visas ukraiņu (protams, kopā ar blakus tiem dzīvojošajiem citu tautību pārstāvjiem) apdzīvotās zemes vienas Ukrainas PSR sastāvā, padomju vadība atņēma aktīvi provāciski un pretpadomiski noskaņotajai ukraiņu emigrācijai tik pievilcīgu mērķi kā „vienotas Ukrainas” radīšana.

Saprotams, ka ukraiņu nacionālistiskie politiķi pauda savu neapmierinātību ar jauno situāciju, ar jauno PSRS robežu. Tā, Ukraiņu Nacionālistu organizācijas vadītāji izteica neapmierinātību ar to, ka pēc 1939. gada 28. septembra Vācijas un Padomju Savienības līguma Galīcija nonāca PSRS rokās. Arī par Ukrainas PSR būtisku palielināšanu nacionālisti nekādu prieku neizrādīja, jo padomju iekārtu uzskatīja par naidīgu ukraiņu mērķiem. Vācijas amatpersonas gan viņus mierināja, ka drīz stāvoklis var mainīties to labā.

Rietumvalstu politiķi vairāk ieklausījās poļu nekā Vāciju atbalstošo ukraiņu viedoklī. Taču jau 12. oktobrī, pēc N. Čemberlena runas parlamentā, kurā viņš paziņoja, ka Polijas valstiskumam jātiek atjaunotam, ko deputāti sagaidīja ar ovācijām, daudzi no viņiem pēc tam kuluāros padomju sūtnim I. Maiskim atklāti izteicās, ka neviens Anglijā nopietni nedomā par Padomju Savienības rokās nonākušo apgabalu iekļaušanu Polijā.

Polijas valdības emigrācijā ārlietu ministram A. Zaleskim, kurš 11.–12. oktobrī veda sarunas Londonā, Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Halifakss un premjerministrs N. Čemberlens paziņoja, ka poļi nevar rēķināties ar Lielbritānijas atbalstu teritoriju atgūšanā, kuras tika pievienotas PSRS. A. Zaleskim tika atgādināts, ka 1919. gadā Lielbritānijas piedāvātā t.s. Kērzona līnija nodalīja no Polijas zemes, kuras apdzīvoja pārsvarā ukraiņi un baltkrievi. (Briti atzina poļu prasību pamatotību

tikai uz nelielu agrākās Polijas daļu uz rietumiem no Kērzona līnijas – Suvalku rajonu, kurš atrodies uz ziemeļaustrumiem no Varšavas, pieklāvās Austrumprūsijai. Sadalot Polijas teritoriju, Vācijas vadība, atsaucoties uz to, ka Suvalku rajons no 1283. līdz 1422. gadam ietilpa Teitoņu ordenī, panāca tā iedalīšanu Vācijai un ar Sudāvijas (*Sudauen*) nosaukumu pievienoja Austrumprūsijai. Pēc Lielbritānijas domām, šī teritorija varēja tikt atdota Polijai pēc sarunām pēc kara paredzamajā miera konferencē.)

Starptautiski Polija bija nonākusi sarežģītā, neapskaužamā situācijā, jo tās vadība 17. septembrī oficiāli nebija paziņojusi par kara stāvokli ar RSRS, nebija griezusi Tautu Savienībā, bet bēgusi uz Rumāniju. Visas PVE sūdzības bija vērstas Rietumu sabiedrotajiem, kuriem militārās palīdzības problēma Polijai, vēl jo īpaši pēc tās teritorijas sadales, nebija aktuāla. Svarīgāk bija radīt labvēlīgu situāciju starptautiskajā arēnā. Tāpēc, kā bija teikts Polijas sūtņa Lielbritānijā E. Račinska 12. oktobra ziņojumā par PVE ārlietu ministra A. Zaleska sarunām ar Lielbritānijas valstsvīriem, „gan Halifakss, gan Čemberlens pastiprināti uzsvēra, ka tiešajam mērķim, uz kuru patreiz tiecas sabiedrotie, – uzvarai pār Vāciju – jābūt arī poļu tuvākajam mērķim. Dotajā brīdī ir jāizvairās no jebkādam darbībām pret Padomju Krieviju, jo Krievija vēl nav pārgājusi Vācijas nometnē un pastāv cerība noturēt to neitralitātes stāvoklī. Zaleskim tika paziņots, ka poļiem jāstāv vienotā ierindā kopā ar sabiedrotajiem ...”. Pārējo problēmu risināšana tika atlikta līdz miera konferencei nākotnē. E. Halifakss lordu palātā paziņoja, ka „vajag redzēt atšķirību starp Vācijas un PSRS rīcību Polijā.” Gan Lielbritānijas, gan Francijas valdības neieteica Polijai saasināt attiecības ar Padomju Savienību. Arī ASV Valsts sekretārs K. Halls paziņoja, ka ne prezidents F.D. Rūzvelts, ne viņš negribētu saskatīt Krievijā valsti, „karojošu tādā pat mērā kā Vācija, jo, to darot, mēs grūstu Krieviju dziļāk Hitlera apkampienos”. Šāda nostāja pilnībā atbilda Lielbritānijas un Polijas līgumam par savstarpējo palīdzību, kura slepenais protokols izslēdza līguma darbību Padomju Savienības uzbrukuma Polijai gadījumā. Arī J. Staļins, ieguvis to, ko viņš tajā brīdī uzskatīja par optimālo, realizēja tādu politiku, kura ļāva Rietumiem nesaskatīt viņā Ā. Hitlera sabiedroto, ja arī konkrētajā brīdī – attiecībā pret Poliju – abi diktatori rīkojās saskaņoti.

Šai sakarā varētu kārtējo reizi runāt par Rietumu valstu divkosību, sabiedrotās Polijas nodevību, taču šīs konkrētās situācijas izvērtējumā autors negribētu nostāties moralizētāja pozā un nosodīt Rietumvalstu rīcību. Minhenes vienošanās un Polijas pamešana likteņa varā uzbrūkošās Vācijas priekšā bija Rietumu valstu tieša nodevība, ar ka tās zaudēja iespējamus reālos sabiedrotos (Čehoslovākiju un Poliju) cīņā pret nacistisko Vāciju. Turpretī 1939. gada oktobrī Lielbritānija un Francija rīkojās tiešām savas (un arī citu valstu, tai skaitā Polijas) nākotnes vārdā, pragmatiski nesaasinot attiecības ar Padomju Savienību, neatmetot iespēju nākotnē ar to kopā karot pret nacistiem.

Acīmredzot ņemot vērā Lielbritānijas un Polijas līgumam par savstarpējo palīdzību un tā slepeno protokolu, Polijas premjerministrs V. Sikorskis pieņēma sabiedroto piedāvāto pozīciju. Jāatzīst V. Sikorska skaidrais prāts un tālredzība, kad viņš piekrita Rietumu sabiedroto argumentācijai. 18. oktobrī, griežoties pie poļu tautas, V. Sikorskis un PVE uzsvēra nepieciešamību piedalīties sabiedroto vestajā antihitleriskajā cīņā, veidot valstu, tai skaitā slāvu valstu, kopdarbību Vācijas uzbrukuma atvairīšanā Austrumos, „nodalīt Vāciju no Krievijas” un izveidot stingru līdzsvaru Eiropā.

17. oktobrī PSRS sūtnis Londonā I. Maiskis, atsaucoties uz Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieku R. Batleru, ziņoja uz Maskavu, ka Polijas valdības emigrācijā ārlietu ministrs A. Zaleskis nepretendē uz to, lai Polijai tiktu atdota Rietumukraina un Pietumbaltkrievija, toties pieprasa Austrumprūsiju (Lūk, kad Otrā pasaules kara laikā pirmoreiz izskanēja ideja palielināt Poliju uz Vācijas rēķina!), apgalvojot, ka citādi Polijas stāvoklis būtu „neiespējams”. Pēc R. Batlera vārdiem, Anglijas valdības

aprintās uzskata, ka „nevar būt nekāda jautājuma par Rietumukrainas un Pietumbaltkrievijas atdošanu Polijai. Ja rastos iespēja radīt pieticīga lieluma etnogrāfisku Poliju (kā Napoleona laiku „Varšavas hercogiste”) ne tikai ar PSRS un Vācijas, bet arī ar Anglijas un Francijas garantijām, tad britu valdība uzskatītu sevi par pilnā mērā apmierinātu.” Līdzīgi 27. oktobrī izteicās N. Čemberlena padomnieks H. Vilsons.

Arī ārlietu ministrs E. Halifakss 26. oktobrī savā runā Lordu palātā konstatēja, ka jaunā PSRS robeža rietumos kopumā atbilst Kērzona līnijai, un tādejādi netiešā formā pateica, ka Lielbritānijai nav iebildumu pret to, ka PSRS ir ieņēmusi Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju.

PSRS Augstākās Padomes sēdē 1939. gada 31. oktobrī, V. Molotovs paziņoja: „Par vecās Polijas atjaunošanu, kas ir visiem skaidrs, nevar būt ne runas. Tāpēc bezjēdzīga ir tagadējā kara turpināšana ar bijušās Polijas valsts atjaunošanas lozungu”. Tālāk sekoja secinājums, ka Vācija cenšas ātrāk beigt karu un noslēgt mieru, bet Anglija un Francija „uzstājas par kara turpināšanu un pret miera noslēgšanu”. Padomju politika tika tēlota kā „atbalsts Vācijai tās miera centienos” un reizē neitralitātes ievērošana tās vestajā karā. Pēdējo secinājumu var droši vērtēt kā liekulību, bet uzstāšanās pret „vecās Polijas atjaunošanu” bija pietiekami skaidra.

Kad novembra beigās notika V. Sikorska un A. Zaleska vizīte Londonā ar uzdevumiem vienoties par apgādes jautājumu nokārtošanu Francijā veidojamajām Polijas armijas daļām, atvieglot poļu divīzijas formēšanos Kanādā un iegūt Lielbritānijas valdības solījumu par Polijas agrākajās robežās atjaunošanu, pēdējais tā arī palika nesasniegts. Atbildot uz poļu pārstāvju priekšlikumu, E. Halifakss viņiem „nolasīja lekciju” par Kērzona līnijas priekšrocībām, uzsvēra jautājuma par Polijas robežām izvirzīšanas nesavlaicīgumu. Avīzes „*The Sunday Times*” (Svētdienas Laiks) slejās britu liberāļu līderis D. Loid Dzordžs apsveica Sarkanās armijas rīcību, nosodīja Polijas valdības imperiālismu. Kad Polijas sūtniecība Londonā nolēma dot uz šo rakstu oficiālu atbildi, to atteicās publicēt pat pusoficiālā „*The Times*”.

Arī mūsdienās britu pētniece K. Svorda, analizējot Lielbritānijas reakciju uz Padomju Savienības rīcību Austrumpolijā 1939. gadā, uzskata, ka 1939.–1941. gadā noformējās Lielbritānijas politikas pamati kara periodam. Tika atrisināts jautājums, kas gan ir britu galvenais ienaidnieks. Tā izrādījās Vācija. Britu salām radušies draudi virzījās V. Čērčilu u.c. vadīties no secinājumiem, kas bija aprēķina pilni. Vadoties no šādiem apsvērumiem tika arī būvētas attiecības ar Polijas valdību emigrācijā.

Nevar pierādīt, ka ar Sarkanās armijas ieiešanu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, ar PSRS naidīgās Polijas iznīcināšanu PSRS reizē bija nostājusies arī pret Rietumvalstīm, apdraudot visu pastāvošo spēku samēru pasaulē. Iepriekš citētie britu politiķi to tā nevērtēja. Gluži pretēji, Vācijas-PSRS robežu viņi vērtēja kā potenciālu Austrumu fronti. Kā vēlāk izrādījās, viņiem bija taisnība. Jāsecina, ka apstākļos, kad PSRS vēl nebija ierauta karā, tālredzīgākie Rietumu politiķi saprata Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas atgriešanas prasības Polijai bezperspektivitāti un, iespējams, arī šādas prasības nelegitimitāti.

Tikai tad, kad PSRS Vācijas iebrukuma rezultātā bija nonākusi milzu grūtībās, poļu labējiem politiķiem atkal radās cerības vēlreiz atkārtot 1920.–1921. gada situāciju, ar spēku sašķeļot ukraiņu un baltkrievu tautas, daļu to apdzīvotās teritorijas atkal pakļaujot Polijai.

Kā 1975. gadā konstatēja angļu vēsturnieks A. Teilors, 1939. gadā Lielbritānijas Ārlietu ministrija norādīja, ka britu valdība, 1920. gadā nospraužot „Kērzona līniju”, tolaik (1920) uzskatīja „tās teritorijas, kuras tagad [1939] ieņem Sarkanā armija”, ir „likumīgi piederošas krieviem”, bet „turpmāk nebija izdevīga gadījuma, lai atzītu Padomju Krievijas (1939) uzbrukumu par likumīgu, un [...] šis jautājums pastāvīgi apgrūtināja attiecības starp Rietumvalstīm un Padomju Krieviju”. Jāpiezīmē, ka,

Rietumvalstis šādu „izdevīgu gadījumu”, lai atzītu PSRS rīcību 1939. gadā par likumīgu, nebija ieinteresētas „atrast”, jo to attiecības ar PSRS gan Otrā pasaules kara gados, gan pēc tā nekad nebija vienkāršas un ne līdz galam atrisināti jautājumi vienmēr varēja noderēt politiskajos strīdos. Arī mūsdienās, kad vairs nepastāv PSRS, šie strīdi un neatrisinātie jautājumi, daudziem politiķiem un arī vēsturniekiem vēl joprojām ļauj runāt par agresīvo „Polijas sadalīšanu” 1939. gadā.

Pie tam Rietumvalstis līdzīgos gadījumos nebūt nerīkojās citādāk kā Padomju Savienība. Piemēram, XIX gadsimtā (1846—1848) ASV varmācīgi atņēma Meksikai gandrīz pusi tās teritorijās (tagadējos ASV Kalifornijas, Teksasas, Ņūmeksikas, Arizonas, Nevadas, Jutas štatus un daļu Vaiomingas štata), taču amerikāņi nekautrējās runāt par krievu „imperālismu”. Kā atzinis A. Teilors, „Krievijas tiesības uz Baltijas valstīm un Polijas austrumu daļu bija daudz pamatotākas nekā [Amerikas] Savienotajām Valstīm uz Ņūmeksiku”, bet angļi un amerikāņi „piemēroja pret krieviem normas, kuras viņi neattiecināja uz sevi.”

Kaut valdošā t.s. pasaules sabiedriskā doma ir nosodījusi Padomju Savienības vadības līgumu ar nacistiem, nevar tāpēc likt vienlīdzības zīmi starp abām līgumslēdzējvalstīm. Abas tās neņēma vērā citās zemēs dzīvojošo tautu intereses. Taču PSRS rīcība vismaz daļēji atbilda baltkrievu, ukraiņu un lietuviešu tautu interesēm. Kā rakstīja krievu diplomāts un vēsturnieks V. Faļins, viņš poļiem un citiem, kuri apvaino Padomju Savienību bijušo Polijas teritoriju sagrābšanā, vienmēr uzdodeva jautājumu: ar ko Ukrainas un Baltkrievijas sašķelšana bija labāka vai sliktāka par Polijas sašķelšanu? Atbildes nekad nebija.

Nacisti kardināja plānus tālākai pasaules iekarošanai, PSRS vadītāji, vīlušies kolektīvās drošības sistēmas izveides mēģinājumos, būvēja ap savu valsti drošības joslas no jaunām teritorijām. Mūsdienās gan diezgan plašu izplatību ir guvis uzskats, ka J. Staļins 1941. gadā gatavoja PSRS uzbrukumu Vācijai. (Par to ir rakstījuši vācu publicists G. Gilešens, vācu vēsturnieki J. Hofmans, un V. Mazers, austriešu sociologs E. Topičs. Pēdējos gadu desmitos ļoti populāras, bet arī daudz kritizētas ir kļuvušas bijušā padomju izlūka, pārbēdzēja uz Lielbritāniju V. Suvorova grāmatas, veltītas šai tēmai.) Diemžēl mērķis atmāskot J. Staļinu, pierakstot viņam visus iespējamus noziegumus, ir novedis pie tendences attaisnot Ā. Hitleru par uzbrukumu PSRS. Jautājums par to, vai J. Staļins 1939. gadā plānoja „pasaules revolūcijas” uzvaru, bet 1941. gadā jau gatavojās uzbrukt Vācijai, vēstures zinātnē nav atrisināts un autors nevēlas ar to spekulēt.

Autora viedoklis: ir jānosoda kā Polijas agresija pret Padomju Krieviju 1919–1920. gadā, tā padomju Krievijas agresija pret Poliju 1920. gadā un PSRS agresija pret to 1939. gadā. Abas valstis ievēroja tikai savas intereses, nerēķinoties ar to rīcības skartajām mazākajām tautām. Taču nosodīt tikai vienu pusi nav nedz taisnīgi, nedz zinātniski.

Jāņem vērā vēl kāds aspekts. PSRS gan noslēdzot 23. augusta līgumu, gan 17. septembrī ievedot karaspēku līdz tam Polijai piederošajās teritorijās, gan pievienojot šīs teritorijas PSRS, rīkojās savu drošības interešu vadīta. To var salīdzināt ar ASV rīcību 1962. gada Karību krīzes laikā, kad ASV vadība ar prezidentu D. Kenediju priekšgalā uzskatīja, ka tiek apdraudēta valsts drošība, un rīkojās neievērojot nekādus starptautiskos noteikumus, pārkāpjot valstu suverenitāti. Kā liecina vēlākie notikumi, PSRS vadībai 1939. gadā bija daudz vairāk pamata bažīties par savas valsts drošību nekā ASV vadībai 1962. gadā, kaut ASV rīcība 1962. gadā nekad nav bijusi pakļauta tādai kritikai kā PSRS rīcība 1939. gadā.

Pēc 28. septembra līguma un slepeno protokolu pie tā parakstīšanas palika neatrisināts jautājums par līdz Otrajam pasaules karam Polijai piederošo **Viļņas pilsētu un apgabalu**, uz kuru visu starpkaru periodu aktīvi pretendēja Lietuva.

Latvijas konsuls Viļņā F. Donass ziņojumā ārlietu ministram stāstīja par savu sarunu 1939. gada 17. septembrī ar turīgiem poļu zemniekiem Viļņas apgabalā. Viņi lamāja Polijas valdību, kurai, ja jau valsts neesot bijusi gatava

karam, vajadzējis atdot Dancigu Vācijai. Zemnieki baidījās no vācu ienākšanas, „jo tie rekvizējot zemkopības ražojumu daudz pamatīgāk un nežēlīgāk nekā lielinieki”. Zemnieki uzskatīja, ka „vislabāk jau būtu, ja ienāktu lietuvieši, jo zem viņiem zemnieki varētu kārtīgi un bez bailēm ražot savus produktus un pārdot pilsētas tirgos.” Ziņojums dod ieskatu arī par notikumiem pašā Viļņā, Sarkanajai armijai to ieņemot. 19. septembrī pilsētā noritēja ielu cīņas starp Sarkanās armijas daļām un poļu patriotu pulciņiem, ar degmaisījumu pildītām pudelēm tika sadedzināti vairāki padomju tanki. Toties citur, pēc Latvijas konsula ziņojuma, „bija salasījušies vietējie komunisti, viņu piekritēji un nedaudz ziņkārīgo, galvenā kārtā žīdi un šaubīga izskata personas, kopā ap pāris simtu cilvēku. Viņi saucieniem apsveica ienācējus...”. Blakus Latvijas konsulātam, „cilvēki [konsuls diemžēl šajā gadījumā neapraksta cilvēku tautību un to, vai viņi bijuši mazāk, tikpat vai vairāk „šaubīga izskata” – V.Š.] „sāka laupīt produktus no kara noliktavām [...] 2 dienas nesa maisus ar miltiem un citiem produktiem.” 20. septembrī Viļņas ielās bija „daudz strādnieku un vienkāršu cilvēku, kuri priecīgām sejām sarunājas ar Padomju Krievijas kareivjiem un virsniekiem. Turīgās aprindas nospiešanas un bailīgas.”

Baltkrievijas vēsturiskajā literatūrā atzīmēts, ka Viļņas apgabālā un Baltkrievijas PSR dzīvojušie baltkrievi pēc Polijas sadalīšanas cerēja uz apgabala pievienošanu Baltkrievijai. BPSR presē tika drukāti raksti par Viļņas vēsturi un baltkrievu tautas tiesībām uz to, rādot, ka nozīmīgākie baltkrievu kultūras, literatūras, vēstures pieminekļi saistīti ar šo „Lietuvas-Baltkrievijas valsts” vēsturisko galvaspilsētu. Viļņas apgabala pilsētās un miestņos notika mītiņi, kuros pieņēma rezolūcijas ar prasību pilsētu un apgabalu pievienot Baltkrievijai, pašā Viļņā noticis „grandiozs” mītiņš sakarā ar pilsētas pievienošanu BPSR, tajā piedalījušies 70 000 cilvēku jeb 1/3 pilsētas iedzīvotāju. Sāka iznākt avīze „Виленская праўда” (“Viļņas Taisnība”) baltkrievu valodā.

Taču baltkrievu cerības nepiepildījās. Neraugoties uz to, ka lietuviešu īpatsvars Viļņā sastādīja tikai dažus procentus, tās liktenis tika izlemts citādi. 1939. gada 31. oktobrī, uzstājoties PSRS Augstākās Padomes sēdē, V. Molotovs paziņoja: „PSRS nolēma nodot Viļņas pilsētu Lietuvai ne tāpēc, ka tur būtu lietuviešu iedzīvotāju pārsvars. Padomju valdība rēķinājās ar to, ka Viļņas pilsēta, kuru Polija ar spēku atrāva Lietuvai, ir jāpieder Lietuvai kā pilsētai, ar kuru, no vienas puses, ir saistīta vēsturiskā pagātne, bet, no otras puses, lai īstenotu lietuviešu cerības...” 1939. gada 10. oktobrī PSRS parakstīja savstarpējās palīdzības līgumu ar Lietuvu, kas paredzēja ne tikai padomju armijas bāzu izvietošanu Lietuvā, bet arī Viļņas apgabala rietumu daļas nodošanu Lietuvai. Šī teritorija bija 6 909 km² liela, to apdzīvoja apmēram pusmiljons iedzīvotāju.

Pārējā Viļņas apgabala daļa tika iekļauta Baltkrievijas PSR. Pēc Lietuvas pievienošanas PSRS un Lietuvas PSR izveidošanās jaunizveidotajai padomju republikai 1940. gada oktobrī papildus tika nodota nu jau Baltkrievijas teritorija 2637 km² platībā. Pēc Otrā pasaules kara robežas starp Lietuvas PSR un Baltkrievijas PSR tika vēlreiz precizētas, palielinot Lietuvai piešķirto Viļņas apgabala daļu. Šīs robežas saglabājušās arī mūsdienās.

Viļņas apgabala atdošana Lietuvai, tāpat kā Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošana Baltkrievijas un Ukrainas PSR, vismaz daļēji novērsa pasaulē iespaidu, ka PSRS rīkojas tikai savu lielvalstisko interešu vadīta.

Kā norāda mūsdienu baltkrievu publicisti, aiz „labas gribas žesta”, apmainot „baltkrievu Viļņu” pret tiesībām izvietot Lietuvā 20 tūkstošu vīru karaspēku, slēpās „PSRS lielvalstiskās intereses”. Bez tam Viļņas nodošana Lietuvai bijusi vērsta arī uz baltkrievu nacionālās kustības, kuras centrs esot bijusi Viļņa, apspiešanu. Komentējot teikto, jāatzīst, ka, protams, PSRS staļinskā vadība Viļņu nodeva Lietuvai nevis taisnīguma principa, bet gan „lielvalstisko interešu” vadīta, taču to, ka šis solis bija vērsts pret baltkrievu nacionālo kustību, būtu grūti pierādīt tās vājuma dēļ. Tā nevarēja nopietni apdraudēt PSRS intereses.

Var teikt, ka Lietuvas teritorijas izmaiņas notika pretēji tās valdības gribai. Lietuvas valdošais slānis, kā rakstīja PSRS pilnvarotais Lietuvā V. Semjonovs, „bija gatavs atteikties no Viļņas, lai tikai nepieļautu Lietuvā uzturēties padomju garnizoniem”. Lietuviešu vidū skanēja viedoklis, ka bolševiki „atdeva mums Viļņu, bet atņēma visu Lietuvu”. Tiesa, kā ziņoja Latvijā iznākošā avīze „Brīvā Zeme”: „11. oktobrī visa Kauņa svētku rotā sakarā ar Lietuvas – PSRS līguma parakstīšanu. Iedzīvotāji nakti pavada pie radioaparātiem, gaidot ziņu par līguma parakstīšanu. Ielās pulcējas studenti un organizācijas, lai dotos uz manifestāciju vietām.” Lietuvas propaganda nopelnus par Viļņas pievienošanu pierakstīja savam vietējam diktatoram A. Smetonam, taču faktiski tie pienācās citam diktatoram – J. Staļinam. Kopumā Lietuvas tauta apsveica Viļņas pievienošanu Lietuvai, bet bija neapmierināta ar padomju militāro bāzu ierīkošanu savā valstī.

1939. gada 27. oktobrī, baznīcu zvaniem zvanot, Lietuvas karaspēks iegāja Viļņas apgabalā. Taču tā karavīri izbaudīja īstu šoku – viņu valodu šeit gandrīz neviens nesaprata, daudzi viņus šeit negaidīja, bet uztvēra kā okupantus. 72 gadus vēlāk viens no Lietuvas armijas veterāniem (*Jonas Vainavskas*) stāstīja: „Kad mēs iegājām Viļņā, bija skumji. Mēs redzējām, ka neviens par to nepriecājās, kaut oficiāli arī tika apgalvots, ka mūs sagaidīja ziediem. Kam mēs tur bijām vajadzīgi.” 28. oktobrī notika oficiāla Lietuvas armijas sagaidīšanas ceremonija. Viļņas lietuviešu iedzīvotāji Katedrāles laukumā, kur bija uzbūvēta arī tribīne, un Ā. Mickēviča ielā gaviļu saucieniem apsveica tajā ienākošo Lietuvas karaspēku. Taču, kā ziņoja Latvijas konsuls Viļņā, „Tomēr ļaužu pūlis nebija tik liels un saucieni ne tik vispārīgi, kā agrākās poļu militārajās parādēs. Sevišķi to varēja novērot citās ielās, pa kurām gāja karaspēks. Tur pietrūka lietuviešu un poļi tikai noskatījās garām ejošā karaspēkā, bet nedemonstrēja nekādu skaļu sajūsmu. Poļu nostāju raksturo sekojošie vārdi, kādus dzirdēju vairākkārt: „No trīs velniem (vāciešiem, lieliniekiem un leišiem) leiši vēl ir tie vislabākie”. Pēc Lietuvas karoga pacelšanas ceremonijas Gedimina kalnā runu teica ģenerālis V. Vitkauskas. Viņš runāja par lietuviešu tautas prieku sakarā ar „Viļņas pievienošanu”. Viņu gan saprata tikai viņa padotie karavīri, pilsētā ievestie lietuviešu policisti un daži pilsētnieki. Citās Lietuvas pilsētās sakarā ar Viļņas pievienošanu notika plašas demonstrācijas ar V. Ļeņina, J. Staļina, V. Molotova, G. Dimitrova portretiem.

Kā raksta poļu vēsturnieks P. Madajčiks, poļu izcelsmes iedzīvotāji Viļņas reģionā, kuri šeit bijuši etniskais vairākums, tā nodošanu Lietuvai 1939. gadā uztvēra kā okupāciju. Tiesa, vēsturnieks lieto poļiem izdevīgus iedzīvotāju skaitīšanu datus (Polijā inkorporētajā Viļņas reģionā lietuviešu izcelsmes iedzīvotāju bijis tikai vairāk nekā 10 %, Viļņas pilsētā 1916. gadā lietuviešu bijis mazāk par 3 %, vēlāk to īpatsvars krities zem 1 %), ignorējot citus, kuri rāda arī ievērojamu baltkrievu, lietuviešu un ebreju klātbūtni. (Tā, pēc 1897. gada vēl Krievijas impērijā veiktās tautas skaitīšanas Viļņas guberņā dzīvoja 56,1 % baltkrievu, 17,8 % lietuviešu un tikai 8,2 % poļu. Šī tautas skaitīšana, tāpat kā 1931. gadā Polijā inkorporētajā Viļņas reģionā veiktā, kura bija balstīta uz iedzīvotāju „valodu un reliģiju” un atzina, ka reģionā dzīvo 59,7 % poļu, neapšaubāmi jāvērtē kā tendencioza, tāpat kā daudzi citi ieinteresēto personu nosauktie skaitļi.) P. Madajčiks uzsver: „Tā gan bija īslaicīga okupācija (no 1939. gada 26. oktobra līdz 1940. gada 15. jūnijam), bet tās laikā poļu sabiedrība ļoti vienoti nostājās pret Lietuvas varas institūcijām. Lietuvas rīcībā bija pārāk maz laika, lai mēģinātu dabūt savā pusē atsevišķas poļu grupas, iesaistot tās savas valsts celtniecībā” (P. Madajčiks poļu atbalstu Lietuvai sauc par kolaborāciju). Tādējādi poļu vēsturnieka nostāja ir skaidra: Lietuva veica okupāciju, poļi tai aktīvi un pasīvi pretojās. Arī cits poļu vēsturnieks D. Roguts atzīst, ka vēl mūsdienās daži [poļu] vēsturnieki runā par Viļņas okupāciju no lietuviešu puses, kura sekojusi tās padomju okupācijai. Daudzās publikācijās un sabiedriskās diskusijās poļi ir pauduši līdzīgu nostāju: tā bija okupācija, no Lietuvas puses tas bija nepareizs un netaisnīgs solis, taču tā bija labāka par vācu vai padomju okupāciju un nav ar tām salīdzināma. Lai nu kā, kāds referendums, vismaz Tautas sapulces vēlēšanu formā, kā kaimiņos esošajās Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, Viļņas apgabalā netika rīkots, kas tikai liecina, ka Lietuvas iestādes nevarēja cerēt uz apgabala iedzīvotāju nepārprotamu atbalstu tā pievienošanai Lietuvai. Poļu vēsturniekiem šī atšķirība

acīmredzot nelielas kaut cik būtiska, citādi taču nāktos atzīt, ka Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā iedzīvotāju masveida atbalsts pievienošanai Ukrainas un Baltkrievijas PSRS pastāvēja.

Pēc aprakstītajiem notikumiem Viļņā sāka strauji augt lietuviešu iedzīvotāju īpatsvars. Notika tas, ieplūstot pilsētas rūpniecībā strādniekiem no citiem valsts apgabaliem, kā arī pārceļoties turp ierēdņiem, policistiem, garnizona karavīriem. 1939. gada beigās Lietuvā poļu militāros bēgļus sāka ievietot koncentrācijas nometnēs, kuras gan oficiāli saucās par „piespiedu darba nometnēm”. Desmiti tūkstoši poļu tika atlaisti no darba. 1940. gada martā Lietuvas varas iestādes atņēma pilsonību visiem poļiem, kuri bija apmetušies Viļņā un tās apgabalā pēc 1920. gada. Rezultātā ap 150 000 cilvēku zaudēja svarīgas politiskās un ekonomiskās tiesības. Tomēr drošības sajūtas paplašinātajā Lietuvā nebija. Periodā no Polijas sagrāves līdz 1940. gadam Viļņā esot bijusi populāra anekdote: Kādu valodu mācās optimists? Lietuviešu valodu. Kādu valodu mācās pesimists? Poļu valodu. Un kādu valodu mācās realists? Krievu valodu. Kā zināms, Lietuva, tāpat kā Latvija un Igaunija, 1940. gadā kļuva par padomju republikām.

1940. gada vasarā, kad PSRS anektēja Lietuvu, Viļņas apgabals tā arī palika Lietuvas PSR sastāvā. (Var piebilst, ka 1945. gada februārī Sarkanā armija ieņēma arī 1939. gada 23. martā Vācijas okupēto Klaipēdas apgabalu, ko PSRS 1946. gadā nodeva Lietuvas PSR.)

Rezultātā ap 48,5 % bijušās Polijas (bez Cešinas apgabala) teritorijas ar ap 20,1 miljoniem cilvēku nonāca nacistiskās Vācijas pārvaldē, ap 50 % teritorijas ar ap 13 miljoniem iedzīvotāju ieguva PSRS, bet 1,5 % teritorijas ar ap 0,5 miljoniem iedzīvotāju – Lietuva. Mūsdienās Lietuvas publicistikā var atrast PSRS nosodījumu par „kaunpilno dalību Polijas sadalē”. Taču tīšuprāt tiek „aizmirsts”, ka Lietuva ar Viļņas apgabala pievienošanu salīdzinājumā ar pirmskara laiku ievērojami paplašināja savu teritoriju un iedzīvotāju skaitu. Minētie publicisti tāpat „aizmirst”, ka konsekventi pieņemot viņu pozīciju, Lietuvas valstij mūsdienās vajadzētu atdot Polijai kādreiz lietuviešu politiķu tik kāroto un no PSRS rokām saņemto Viļņas apgabalu. Lai nu kā, Lietuva, kura pēc PSRS sabrukuma atguva neatkarību, šodien var būt apmierināta ar vēstures gaitu. Ja Viļņa tās rokās nebūtu nonākusi jau 1939. gadā, diez vai pēc Otrā pasaules kara tās pretenzijas uz savu seno galvaspilsētu tiktu ņemtas vērā.

Tā 1939. gada oktobrī toreizējo **Polijas valsts teritoriju sadalīja Vācija, PSRS, Slovākija un Lietuva**. Mūsdienu poļu politiķi gan divas pēdējās valstis piemin ļoti nelabprāt (bieži to pilnībā noklusē), galveno savu neapmierinātību virzot pret Vāciju un PSRS un tās tiesisko mantinieci Krieviju. Taču patiesību nedrīkst noklusēt.

Jau 1939. gadā Viļņā poļu iedzīvotāji izveidoja virkni nelegālu un puslegālu poļu organizāciju (savstarpējās palīdzības biedrību, biedrību palīdzībai kara upuriem u. tml.) 1939. gada 1. un 2. novembrī Viļņā notika plašas poļu demonstrācijas pret Lietuvas varu. Policija tās izklīdināja, arestējot daudzus dalībniekus. Notikumi kalpoja tikai par ieganstu tālākai lietuviskošanai. 1.–4. decembrī, atsaucoties baumām par poļu skolu slēgšanu, notika „skolu streiks”. Poļu ģimnāzisti neapmeklēja nodarbības, pie skolām tika uzstādīti posteņi, kuri sūtīja mājup „streiklaužus”. Līdz 8. decembrim policija arestēja 174 streika dalībniekus, 10. decembrī streiks tika izbeigts. Augstākais Viļņas lietuviskošanas punkts bija Stefana Batorija universitātes slēgšana 1939. gada 15. decembrī. Lietuvas drošības policija veica diezgan plašus arestus. Līdz Sarkanās armijas otrreizējai ieiešanai Viļņā 1940. gada jūnijā tā apcietināja vairāk nekā 1 500 poļu. Kā atzīmējis poļu vēsturnieks P. Ņivinskis, pēc Viļņas apgabala pārņemšanas Lietuvas pasākumi pret poliskumu, uzstāšanās pret poļu valodas lietošanu, pat dievkalpojumiem poļu valodā, noveda pie tā, ka ievērojama daļa Viļņas poļu iedzīvotāju tolaik uzskatīja lietuviešu „okupāciju” par „briesmīgāko” visā pilsētas vēsturē. Tas

bija zināms paradokss, jo par kaut kādiem cilvēku upuriem poļi nevarēja žēloties. Acīmredzot poļu nacionālistiem nu jau Lietuvas Republikā bija nepanesami iejusties nacionālā mazākuma ādā.

3-1-2

Vācu okupācijas režīms Polijas teritorijā. Pretošanās kustības sākums

1939. gada 6. un 8. oktobrī ar Ā. Hitlera dekrētiem Vācijas iekarotās Polijas teritorijas tika sadalītas divās daļās: „**iekļautajos [Vācijā] austrumu apgabalos**” (*Eingegliederten Ostgebiete*) un „okupēto poļu apgabalu **Ģenerālgubernatūrā**” (*Genaralgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*), ko no 1941. gada 31. jūlija vienkārši sauca par Ģenerālgubernatūru.

Autors uzskata, ka, neraugoties uz to, ka pēc 1939. gada 28. septembra PSRS un Vācijas „Līguma par robežu un draudzību” visa poļu apdzīvotā teritorija nonāca Vācijas rokās, tomēr ir likumsakarīgi runāt par Polijas sesto dalīšanu, jo Vācija daļu poļu zemju piedalīja savai teritorijai, bet no atlikušajām izveidoja t.s. Ģenerālgubernatūru. Tā kā abu daļu statuss bija atšķirīgs, par dalīšanu var runāt ar pilnām tiesībām.

Mūsdienu poļu vēsturnieks un politologs J. Krols ir izdalījis četrus komponentus, no kuriem 1939./1940. gadā sastāvēja nacistu propagandā tēlota bijušās Polijas valsts un poļu tautas tēls: 1) Polijas valsts bija mākslīgs Versaļas sistēmas veidojums, nespējīgs pastāvēt un traucējošs kārtību Eiropā; 2) Poļi ir bezatbildīga, nespējīga neko radīt nācija, kura ar savām pretenzijām apdraud Vāciju un kurai ir vajadzīgs valdītājs, kas to vadītu; 3) etniski-rasistiski poļu iedzīvotāju ir „rasistiski mazvērtīgi”, „pāržidiskoti”, un iemieso sevī „aziātisku garu”; 4) bioloģiski poļu pārliekais skaits apdraud vācu kaimiņus un viņu mazvērtīgā rakstura dēļ ir drastiski jāsamazina, jādeportē un to elite jāiznīcina. Šos atzinumus, starp citu, tika mēģināts pamatot arī ar vēsturisku personību citātiem. Piemēram, Fridrihs II (Lielais) 1773. gadā kādam savam laikabiedram bija rakstījis: „Jūs vērtējat poļus tā, kā es vienmēr esmu tos uzskatījis: kā augstprātīgu, uzpūtīgu, pagrimstošu un zemāku rasi”.

Ar pēc Pirmā pasaules kara tai atsavināto teritoriju atgūšanas iegāstu Vācija tieši pievienoja sev ap 1/3 bijušās Polijas (jeb ap 1/2 no tieši Vācijas iekarotās Polijas teritorijas). Vācijas sastāvā atgriezās bijušās Prūsijas zemes Dancīga, Pozene, Rietumprūsija un ievērojama Silēzijas daļa. Taču Vācijai tika pievienotas arī Pomorjes, Augšsilēzijas vojevodistes, liela daļa Lodzas vojevodistes, rietumu daļa no Varšavas un Krakovas vojevodistēm, Mazūrija, Suvalku apriņķis, daži Kelces vojevodistes apriņķi un viss Dombrovas baseins. Ar to Polijas ekonomiski attīstītākie apgabali kļuva par Vācijas reiha sastāvdaļu. Šī Vācijas tieši anektētā Polijas teritorija – ap 92 000 km² – bija apmēram 2 reizes lielāka par to, ko Vācija zaudēja 1918.–1922. gadā. Šais teritorijās dzīvoja ap 9,5 miljoniem iedzīvotāju, no tiem 87 % poļu, 6,5 % vāciešu un 6,4 % ebreju. (Citi dati: 10,1 miljons cilvēku, no tiem 8,9 miljoni poļu, 600 tūkstoši (5,9 %) vāciešu, 603 tūkstoši ebreju, 11 tūkstoši ukraiņu un 21 tūkstotis citu tautību pārstāvju). Pirmskara Polijā šeit tika saražoti 100 % akmeņogļu, 97,5 % čuguna, 90 % tērauda un 70 % cukura. Šeit bija koncentrēti 80 % poļu rūpniecības uzņēmumu, arī labības raža bija krietni augstāka nekā valstī vidējā.

1939. gada 26. oktobrī notika Vācijas okupācijas zonas administratīva sadale. To veicot, nacionālsociālistiskā Vācija neievēroja nekādas agrākās tradīcijas, piemēram, Poznaņas apgabala saistību ar Prūsiju pirms 1918. gada.

Vācijā iekļautie Polijas apgabali tika sadalīti četrās daļās.

1) Suvalku apgabals un Mazovijas ziemeļi (no agrākās Varšavas vojevodistes daļas tika izveidota Cihanuvas (poļu *Ciechanów*, vācu *Zichenau*) administratīvā vienība (*Regierungsbezirk*) tika piedalīti Austrumprūsijai (*Reichsgau Ostpreußen*). Kopā tajā bija apmēram 16 200 km² ar 1 miljonu iedzīvotāju;

2) Danciga, agrākais „poļu koridors”, Pomožes vojevodiste tika pievienota Dancigas-Rietumprūsijas valsts novadam (*Reichsgau Danzig-Westpreußen*). Apmēram 21 200 km² platībā šeit dzīvoja ap 2,15 miljonu iedzīvotāju, to skaitā ap 800 000 vāciešu un 120 000 kašubu (kašubu *Kaszëbi*; poļu *Kaszubi*, vācu *Kaschuben* – rietumslāvu etniska grupa, dzīvojoša Polijas ziemeļos);

3) Augšsilēzijās rūpniecības rajonu ar Katovici pievienoja Silēzijai (*Reichsgau Ober-Schlesien*). Tajā bija apmēram 10 600 km² ar 2,6 miljoniem iedzīvotāju. Dažus bijušos poļu apriņķus tieši pievienoja Opoles iecirknim (vācu *Landkreis Oppeln*);

4) Ja iepriekš nosauktajos pārveidojumos bija vērojama mazāku agrāko Polijas teritoriju pievienošana lielākiem Vecvācijas (*Altreich*) apgabaliem, tad no lielākās Poznaņas provinces daļas kopā ar rietumu Viduspoliju ar Lodzas pilsētu un tās rūpniecības apgabalu tika izveidots „valsts novads Poznaņa” (*Reichsgau Posen*). Ar 44 000 km² lielu teritoriju un ap 4,5 miljoniem iedzīvotāju tas tālu pārsniedza agrāko Vācijas Pozenes provinci 1914. gadā. 1940. gada februārī to pārdēvēja par Vartas novadu (*Reichsgau Wartheland* vai *Warthegau*). Iedzīvotāji novadā sākotnēji sastāvēja no 85 % (3,6 miljonu) poļu, 8 % (360 000) ebreju, un 7 % (327 000) vāciešu. Vartas novadam bija jāklūst par Trešā reiha paraugnovadu, sava veida nacionālsociālistisku paraugteritoriju, kur eksperimentāli jāizveido situācija, kuru varētu tālāk izplatīt uz visu Vāciju. Tāpēc šeit poļu iedzīvotāju padzīšanai un ģermanizācijai bija jānotiek ar sevišķu spar.

Vācijā „ieklāutie austrumu apgabali” tika pievienoti valsts saimnieciskajai un finanšu telpai, bet pasu un policijas lietās joprojām palika „ārzemes”. Šiem apgabaliem 10 gadu laikā bija jātiec „atpoļotiem” (*entpoloniziert*).

Ar Polijas likvidēšanu no dienas kārtības automātiski pazuda Cešinas problēma. 1939. gada oktobra sākumā, kad pacēlās jautājums par Cešinas reģiona likteni, Bohēmijas un Morāvijas protektorāts (vācu *Protektorat Böhmen und Mähren*, čehu *Protektorát Čechy a Morava*) ar tā protektora K. f. Neirāta atbalstu izvirzīja uz to savas pretenzijas. Taču Ā. Hitlers pēc Ārlietu ministrijas un H. Himlera ieteikuma daļu reģiona piešķīra Slovākijai (Ā. Hitlers vēlējās Slovākijai piešķirt arī Polijas Zakopanes kūrortapgabalu, taču Slovākijas prezidents J. Tiso bija tik saprātīgs, ka no šādas apstrīdamas „dāvanas” atteicās), daļu Cešinas atstājot okupēto poļu zemju Ģenerālgubernatūras sastāvā. Tomēr kara gados Ā. Hitlers tā arī nepieņēma galīgo lēmumu par Cešinas likteni.

Nacionālsociālistu plāni paredzēja paaugstināt vāciešu skaitu reiham pievienotajos Polijas apgabalos, pārvietojot turp vācu iedzīvotājus no citām Austrumeiropas valstīm – no Baltijas līdz Besarābijai. 1939. gada 6. septembrī (tūlīt pēc tam, kā vērmahts bija okupējis Rietumpoliju) Ā. Hitlers reihstāgā teica kaismīgu runu: starp Eiropas tautām jābūt stingrām un skaidrām robežām, tāpēc Vācijai ir jāpārceļ uz jaunām dzīves vietām simtus tūkstošus etnisko vāciešu. Taču reizē nācās konstatēt, ka iekarotā „dzīves telpa” nav tukša, bet ir daudzu cilvēku dzimtene. Šo telpu vajadzēja „attīrīt” vācu tautas vajadzībām. Poļus no viņu dzimtenes nacisti izraidīja galvenokārt rasistisku apsvērumu vadīti. Tika uzskatīts, ka „sveštautiešu” iedzīvotāji var atstāt kaitīgu ietekmi uz Vācijas valsti un vācu tautas kopību. Jau sākotnēji šī „attīrīšana” bija saistīta ar visbriesmīgākajiem noziegumiem. Tā, vācu vēsturnieks V. Rīss konstatējis, ka no 1939. gada septembra līdz 1940. gada pavasarim Vartas novadā un Rietumprūsijā t.s. „eitanāzijas” programmas ietvaros nošāva vai ar gāzi

nogalināja vairāk nekā 7 700 psihiatrisko slimnīcu iemītnieku, kurus okupanti uzskatīja par „liekēžiem” (*überflüssige Esser*).

No savām mājām padzītajiem, par vācu kalpiem padarītajiem vietējiem iedzīvotājiem nodarītā netaisnība, pret tiem vērsta vardarbība tika attaisnota kā nāciju cīņa (*Volkstums Kampf*).

Pielietojot seno iekarotāju principu – „skaldi un valdi”, okupanti vēlējās sadalīt to okupēto zemju iedzīvotājus nošķirtās, savstarpēji naidīgās nacionālās grupās. Ar 1939. gada 7. oktobra Ā. Hitlera dekrētu SS reihsfirers H. Himlers tika iecelts par „Valsts komisāru vācu tautības stiprināšanai” (*Reichskomisar für die Festugung deutschen Volkstums*). Pēc firera rīkojuma viņa uzdevumi bija:

- 1) īstenot visu valstsvāciešu un etnisko vāciešu ātrāku repatriāciju uz reihu;
- 2) dažādu vācu nācijai bīstamu ietekmju izskaušana;
- 3) jaunu vācu tautas izmetināšanas areālu, pirmkārt jau dienvidaustrumu Eiropā, veidošana ar repatriēto vāciešu pārvietošanu turp.

Tika radīts speciāls dienests vācu tautības stiprināšanai (*„Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums”*).

Tūkstošiem etnisko vāciešu bija paredzēts izmitināt „jaunajās austrumu teritorijās” – jaunveidotajos Dancigas-Rietumprūsijas un Vartas valstsprovīncēs, pamatos Polijas teritorijā. Ar tām Austrumeiropas valstīm, no kurām bija paredzēta etnisko vāciešu pārceļošana, līdz Vācijas uzbrukuma sākuma Padomju Savienībai tika noslēgti attiecīgi līgumi. Atbilstoši šiem dokumentiem ap 360 tūkstošu etnisko vāciešu no Austrumeiropas valstīm tika pārcelti jau līdz 1941. gada pavasarim. Pavisam kara gados tika pārvietoti vismaz 650 000 etnisko vāciešu. (Pēc oficiāliem H. Himlera vadītā dienesta vācu tautības stiprināšanai datiem līdz 1944. gada janvārim bija pārcelti 770 577 etniskie vācieši, bet līdz gada beigām, sakarā ar vērmahta atkāpšanos Sarkanās armijas priekšā, to skaits pieauga līdz pat miljonam. Tomēr jāievēro, ka vairāki desmiti tūkstošu citu valstu pilsoņu – nevāciešu tika nepamatoti, kaut lielākoties pēc pašu vēlēšanās, pieskaitīti etniskajiem vāciešiem un iekļauti pārvietojamo sarakstos.)

No mūsdienu viedokļa raugoties, šī vācu mazākuma no Ģenerālgubernatūras (īpaši Helmas novada), no Baltijas, padomju rokās nonākušajiem bijušajiem Polijas austrumu apgabaliem un Rumānijas (Besarābijas un Bukovīnas) gatavība pārcelties no gadsimtiem viņu apdzīvotām teritorijām uz pilnīgi nepazīstamiem apgabaliem ir grūti izskaidrojama. Taču tikai formāli pārceļšanās notika brīvprātīgi. Faktiski daļa šo etnisko vāciešu tikai ar dažādu represiju draudiem tika piespiesta pārcelties uz Vāciju. Tā, H. Himlera 1940. gada 19. augustā izdotajā direktīvā tika atzīmēts, ka tie, kuri nepiekritīs uzreiz pārcelties, vēlāk tiks uzskatīti par bēgļiem bez kādām vāciešu privilēģijām. Jāatceras arī, ka daļa etnisko vāciešu pēc 1939. gada 23. augustā notikušās Austrumeiropas sadalīšanas Vācijas un PSRS interešu sfērās guva pirmo negatīvo dzīves pieredzi staļiniskā režīma apstākļos, tāpēc pretošanās gadījumā nacistu nodomiem baidījās zaudēt Vācijas atbalstu, kā arī cerēja Vācijas teritorijā nodrošināt sev saimnieciskās un kulturālās attīstības perspektīvas.

Teritorijas, kurās bija paredzēts izmitināt vāciešu, nacistiem bija jāattīra no vietējiem iedzīvotājiem: daļēji, ja runa gāja par slāvu iedzīvotājiem, vai pilnībā, ja par ebrejiem. Otrajā gadījumā var runāt par genocīdu, tieši Polijas ebreji no Vartas apgabala bija vieni no pirmajiem, kurus nosūtīja uz nāves nometnēm.

Vācu politikas pamatus Polijā noteica rasu teorijas principi, kurus nacistu vadoņi tulkoja pēc saviem priekšstatiem. Polija bija vienīgā vieta Eiropā, kur nacisti savā cīņā par „dzīves telpu” (*Lebensraum*) paguva pilnā apjomā visiem iedzīvotājiem piemērot savu rasu politiku.

Poļus kā slāvus, tāpat kā ģermāņus, romāņus, baltus u.c. Eiropas tautas, varēja pieskaitīt āriešiem (XX gadsimta sākumā literatūrā tā sauca indoeiropiešus – tautu kopumu, kas runā indoeiropiešu valodās). Taču hitlerieši to neatzina. 1939. gada 28. septembrī Ā. Hitlers sarunā ar nacistu ideologu un „speciālistu” rases jautājumos A. Rozenbergu izteicās, ka poļi, izņemot „plānu ģermāņu slāni”, sastāv no „briesmīga materiāla” (*furchtbaren Material*), bet poļu ebreji ir „tas baismīgākais, ko vispār var iedomāties” (*das grauenhafteste, was man sich überhaupt vorstellen kann*).

Ā. Hitlers poļus arī raksturoja ar vārdiem „kaitīgums” (*Schädlichkeit*) un „nepilnvērtība” (*Minderwertigkeit*). Ā. Hitlera pārdomas par poļiem pēc Polijas sakāves fiksēja viņa propagandas šefs J. Gēbelss: „Fīrera spriedums par poļiem ir iznīcinošs. Drīzāk dzīvnieki nekā cilvēciskas būtnes, pilnīgi primitīvi un bezveidīgi. Un valdošā šķira – nožēlojams rezultāts, kas tapis sajaucoties zemākajiem slāņiem ar ārisko kungu rasi. Poļi ir neiedomājami netīrīgi. Viņu spēja saprātīgi spriest līdzinās nullei. Fīrers negrasās asimilēt poļus. [...] Ja Heinrihs Lauva (Velfu dinastijas Saksijas hercogs, kurš karoja par zemēm uz austrumiem no Elbas – V.Š.) būtu iekarojis Austrumus [...], rezultātā būtu tapusi stipri slāviskota vācu jauktoņu rase. Labāk tā, kā ir tagad. Tagad mēs zinām rasu iedzimtības likumus un varam attiecīgi rīkoties.”

Iznīcinošie poļu vērtējumi tika vērsti pirmkārt pret poļu augstāko slāni, kurš bija pēc iespējas pilnīgi jālikvidē. Savā ģermanizācijas politikā okupanti asi vērsās pret poļu kultūru un valodu, centās fiziski likvidēt poļu inteliģenci, uzskatot, ka, kamēr pastāvēs poļu inteliģence, būs dzīva arī poļu tautas dvēsele. 1939. gada 24. oktobrī Vācijas Propagandas ministrija izdeva direktīvu: „Pat pēdējai govju meitai Vācijā ir jāieskaidro, ka poļi ir zemcilvēki. Poļi, židi un čigāni stāv uz tās pašas nevērtīgo cilvēku pakāpes. [...] Šai nostājai vienmēr ir jāskan kā galvenajai vadlīnijai [...] līdz Vācijā katrs ikvienu poļu, vienalga, vai tas ir laukstrādnieks vai intelektuālis, jau zemapziņā uzlūkos kā parazītu.” Tiesa, sadzīvē nacisti ebrejus un čigānus vērtēja vēl zemāk par poļiem.

Attiecībā par poļu masām pamatnostādnes deva nacistu partijas Rasu politikas pārvalde („*Rassenpolitischen Amt*”) Berlīnē dokumentā ar nosaukumu „Par apiešanos ar bijušo Polijas teritoriju iedzīvotājiem no rasu politikas viedokļa” (*Über den Umgang mit den Bewohnern der ehemals polnischen Gebiete aus einem rassenpolitischen Standpunkt*). 25. novembrī pārvalde izdeva priekšrakstu, kurā postulēja, ka poļi būtiski atšķiras no vācu tautas. Viņi satur tikai nelielu „nordisko asiņu”, tāpēc asimilācijai un „ievācošanai” (*Eindeutschung*) pēc pamatīgas un stingras pārbaudes ir derīgi tikai nelieli. Poļus bija jāģermanizē, jāpakļauj verdzībai vai arī jāiznīcina, atkarībā no tā, vai viņi dzīvoja Vācijai tieši pievienotajos apgabalos vai ārpus tiem – Ģenerālgubernatūrā. Tiem bija jāizzūd kā nācijai. SS reihsfīrers H. Himlers 1941. gada decembrī noteica, ka turpmāk poļu tauta vairs nedrīkst tikt apzīmēta kā „pēc dabas radniecīga” (*Artverwandt*), bet pret to jālieto termini „neģermāņu” (*nichtgermanisch*) un „svešautiešu” (*fremdvölkisch*). Kādā nacistu partijas Rases politikas departamenta publikācijā 1941. gadā bija pateikts: „Rasistiski orientētas politikas pret svešiniekiem tālākais mērķis var būt tikai poļu lielākās daļas „aizgādāšana projām” (*Entfernung*) no valsts”. „Aizgādāšana projām” nozīmēja piespiedu deportāciju.

Vismasveidīgākās vardarbīgās masu deportācijas Eiropā norisa Polijas teritorijā. Jau kara pret Poliju laikā hitlerieši izstrādāja poļu izsūtīšanas plānus no Polijas rietumu vojevodistēm, kur dzīvoja līdz 7 miljoniem poļu jeb līdz 70 % no to iedzīvotājiem. Bija paredzēts ap 1 miljonu cilvēku izsūtīt līdz 1940. gada februārim. Tiesa, vadoties no mainīgās starptautiskās un iekšējās situācijas, šos plānus nācās koriģēt.

Jau 1939. gada beigās no Vācijas anektētajām teritorijām sākās **poļu izraidīšana uz Ģenerālgubernatūru**. Īpaši plašus mērogius tā sasniedza Vartas novadā, kur vietējais gauleitars

A. Greizers asi iestājās pret poļu ģermanizācijas mēģinājumiem, uzskatot poļus par tai absolūti nederīgiem. (Tomēr daļa poļu, kura atbilda nacistu rasistiskajiem standartiem, tika izvesti uz Vāciju ģermanizācijai. Vartas novadā tādu izrādījās 31 423 cilvēks un Silēzijā — 14 tūkstošu cilvēku.) No 1939. gada 1. līdz 17. decembrim no Vartas apgabala 41 pilsētas un apriņķa uz Ģenerālgubernatūru tika pārvietoti 87 883 cilvēki. Otrais deportēšanas etaps ilga no 1940. gada 15. marta līdz 1941. gada 20. janvārim. Tika pārvietoti 133 506 cilvēki – daļēji uz Ģenerālgubernatūru, daļēji – piespiedu darbā uz Vāciju. Trešajā etapā: 1941. gadā un 1942. gada janvāra sākumā bija paredzēts deportēt 330 000 poļu. Taču izdevās pārvietot tikai 130 826 cilvēkus. Līdz Vācijas uzbrukumam PSRS deportācijas norisa pilnā sparā, pēc tam transportlīdzekļu trūkuma tās tika apturētas. Bez tam no Vartas novada 23 573 poļu izveda uz Franciju, lai izmantotu tur lauksaimniecībā.

Proporcionāli visam vietējo iedzīvotāju skaitam mazākas poļu izsūtīšanas notika Silēzijā (līdz 1942. gada beigām – 81 tūkstotis cilvēku), Piejūrā (*Pomorze Wschodnie*) – vairāk nekā 120 tūkstošu cilvēku, Cihanuvas (*Ciechanów*) novadā – ap 25 tūkstošu. Tas izskaidrojams ar to, ka Silēzijā bija vajadzīgs kvalificēts darba spēks, īpaši šahtās, bez tam Silēzijas un Piejūras nacistiskie vadītāji plānoja daļu poļu iedzīvotāju pārvācot.

Bez plānveidīgajām deportācijām notika arī t.s. „mežonīgās” izraidīšanas, kad vācu kaimiņi panāca poļu bēgšanu. Par šādu vajāšanu upuriem kļuva no 30 līdz 40 tūkstošu poļu, kuri bija spiesti bēgt uz Ģenerālgubernatūru.

Daudzi poļi tika izsūtīti uz „veco” Vāciju (*Altreich*) piespiedu darbā, līdz 1943. gadam no Vartas novada vien tādu bija ap 400 000. Pārējiem atņēma dzīvokļus, iedzīvi, saimniecības, taču atstāja Vartas apgabalā, lai izmantotu spaidu darbos etnisko vāciešu saimniecībās un rūpniecībās uzņēmumos. Bieži poļu zemnieks vai amatnieks, kuram bija atņemts īpašums, bija spiests par nieka grašiem strādāt pie etniskā vācieša, kurš bija sagrābis viņa mantu.

Tiesa, visi minētie skaitļi nāk no vācu dokumentiem, kuri arī pilnībā nav saglabājušies un nespēj dot pilnvērtīgu notikušā ainu. Pēc vācu vēsturnieka H. Rosa savāktajām ziņām līdz 1941. gada martam no Vācijai pievienotajiem apgabaliem izraidīti tika ap 280 000 poļu, citi 100 000 bēga paši. Deportēti tika arī ap 380 000 (citi dati – 300 000) ebreju. Tas sastādīja 1/6 no visiem šo apgabalu iedzīvotājiem 1939. gadā. Pēc vācu iestāžu datiem līdz 1944. gada oktobrim no t.s. Vartas novada, Dancigas apgabala, Augšsilēzijas un Cihanovas 364 665 cilvēku tika pārvietoti uz Ģenerālgubernatūru un 474 213 cilvēku uz Vāciju, starp tiem pēc vērtējumiem bija arī 70 000 – 80 000 ebreju. (Pēc citiem datiem, kopumā kara gados no Polijas teritorijām, kas tika iekļautas reihā, vairāk nekā 460 000 cilvēku tika izraidīti uz Ģenerālgubernatūru, 40 000 cilvēku tika nosūtīti uz Vāciju, lai veiktu to ģermanizāciju, bet 25 000 cilvēku darbā uz Franciju).

Pēc dažu poļu pētnieku datiem no Vācijas anektētajām vojevodistēm uz Ģenerālgubernatūru ticis izsūtīts ap 1 miljons poļu, bet, ieskaitot izraidītos no saviem mitekļiem, bet palikušos uz vietas vai izsūtītos darbos uz Vāciju, – vairāk nekā 1,5 miljoni. Literatūrā sastopami arī vērtējumi, ka ap 2 miljoni poļu zemnieku ar ģimenes locekļiem no Polijas rietumiem tika pārvietoti uz Ģenerālgubernatūru. Daļa pārvietoto bija arī to 2,8 miljonu (citi dati – 2 460 000) Polijas pilsoņu vidū, kuri tika nosūtīti uz Vāciju un tās okupētajām teritorijām spaidu darbos. Tika gatavoti plāni pēc Vācijas uzvaras pār PSRS vairākus miljonus poļu izsūtīt uz Sibīriju, uz vietas atstājot tikai viņu nelielu daļu kā vācu pārceļotāju izpalīgus. (Tai pat laikā kara beigu posmā nacisti vēlējās izmantot lielas poļu daļas bailes no krievu apspiedējiem saviem mērķiem. Ā. Hitlers paziņoja; „Poļiem ir jāstrādā, bet vācu karavīrs viņus, tāpat kā visu Eiropu, aizstāvēs pret boļševikiem”. Līvovā 1944. gadā

tika izkārti pat plakāti poļu valodā: „Pie ieročiem – pie lāpstām. Visi cīņā un darbā pret kopējo ienaidnieku!” Savu mērķi šādi aicinājumi gan nenasniedza.)

Kaut poļu vairākumu nacisti tā arī nepaguva deportēt, visiem viņiem tika atņemtas pilsoņu tiesības. Viņi tika nosaukti par „Vācijas valsts aizsardzībai piederīgajiem” (*Schutzangehörige des Deutschen Reiches*), uz kuriem tika attiecinātas „speciālas krimināltiesības poļiem” (*Sonderstrafrecht für Polen*). 1941. gada 4. decembrī ar H. Gēringa, ģenerālgubernatora H. Hranka un impērijas kancelejas šefa G. Lammersa parakstiem tika izdots dekrēts, kas visus Vācijā dzīvojošos poļus un ebrejus nostādīja faktiski ārpus likuma. Viņiem bija tikai pienākumi valsts priekšā, bet nekādu tiesību.

Pirmie **vācu pārceļotāji** uz Vartas novadu bija vācbaltieši no Latvijas un Igaunijas. Līdz 1939. gada beigām vairāk nekā 66 tūkstošu Baltijas vāciešu (52 583 no Latvijas un 13 700 no Igaunijas) atstāja savu dzimteni. 1940. gadā, kad Padomju Savienība anektēja Baltijas valstis, viņiem sekoja vēl 18 tūkstoši etnisko vāciešu. Baltijas vācieši kā pirmie tika noņemti no poļiem atbrīvotajā Vartas apgabalā. Savās iepriekšējās dzīves vietās viņi bija gadsimtiem ilgi atradušies privilēģētā stāvoklī, tāpēc arī jaunajās apmešanās vietās enerģiski centās ieņemt viņu pašapziņai atbilstošu statusu.

Tiesa, vāciskuma stiprināšanai uz Vartas novadu tika sūtīti arī t.s. valstsvācieši (*reichsdeutsche*) – pašas Vācijas pavalstnieki. Ieceļotāji no Vācijas Vartas novadā varēja cerēt iegūt amatus vietējā pārvaldē un nacistu organizācijās, iedzīvoties mantā. Taču tādas pat cerības loloja arī šurp pārceltie etniskie vācieši. Tāpēc radās nesaskaņas starp „valsts ģermāņiem” (*reichsgermanen*) un vietējiem etniskajiem vāciešiem (*volksdeutsche*), kurus pirmie pat nereti sauca par „trofejvāciešiem” (*beutedeutsche*). Drīz gan kļuva redzams, ka no reihā iebrāukušie nepieder ideālu pilnai vācu elitei, bet gan ir tikai otršķirīgi savu profesiju pārstāvji ar nesamērīgām pretenzijām. Toties vācu pārceļotāji no citiem novadiem ar repatriāciju varēja sasniegt īslaicīgu izrāvienu savā karjerā un sadzīves apstākļos.

1940. gadā vasarā SS izveidotais pārceļšanās štābs Helmas, Ļubļinas un Varšavas apgabalā Vislas labajā krastā dzīvojošajiem vāciešiem lika reģistrēties un sagatavoties pārceļošanai. Tā notika pēc ražas novākšanas. Oficiāli pārvietošanās uz Vartas novadu notika brīvprātīgi, taču patiesībā tika izdarīts spiediens sekot SS norādījumiem. Vairums pārceļotāju tika iemitināti Vartas novadā saimniecībās, no kurām tikko bija padzīti to iepriekšējie saimnieki – poļi. Gada beigās tālāka vāciešu pārvietošana no Ģenerālgubernatūras tika pārtraukta. Acīmredzot tas notika saskaņā ar jaunajiem Ā. Hitlera plāniem par uzbrukumu PSRS, kura sagatavošanu tīri polisks iedzīvotāju sastāvs Ģenerālgubernatūrā varēja apgrūtināt.

Nākamais vāciešu pulks nāca no PSRS ieņemtajiem Austrumpolijas (Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas) apgabaliem. No Austrumgalīcijas uz rietumiem tika pārvietoti 57 000 vācu zemnieku, no Volīnijas un Poļesjes apgabaliem 67 000. Viņus nometināja Vartas un Dancigas-Rietumprūsijas novados. Vācieši no Rietumu Volīnijas un Austrumu Galīcijas Narevas apgabala pēc pēdējiem novadītajiem dievkalpojumiem savā dzimtenē 1939./1940. gada ziemā to atstāja līdz ar liela, līdz pat 40°grādu sala iestāšanos. Viņu pajūgu kolonu attēli kļuva par nacistu propagandas izdaudzīnātās „jaunās ģermāņu tautu staigāšanas” (*germanischen Völkerwanderung*) klišeju. Toties milzīgās pārceļšanās grūtības, iestāžu neizdarības piemēru klāsts tā arī nenonāca atklātībā. Daudzi vecāka gada gājuma cilvēki un bērni neizturēja pārgājiena grūtības un saslima.

Kad PSRS 1940. gadā no Rumānijas anektēja Besarābiju un Ziemeļbukovīnu, no turienes uz Vāciju pārcēlās ap 189 000 (citi dati – 100 000) vāciešu. Tiem sekoja 156 000 vāciešu no Ziemeļdobrudžas (rum. *Dobrogea*), tāpat arī 53 000 no Lietuvas, 15 000 no Krainas (tagad Slovēnijā,

līdz 1947. gadam bija Itālijas sastāvdaļa), 2 000 no Bulgārijas, 18 000 no Bosnijas un 2 900 no Serbijas. Arī viņi tika noņemti agrāk poļu apdzīvotajos ciematos Vartas un Rietumprūsijas apgabalos. Tā laikā pēc Vācijas-PSRS 1939. gada 28. septembra līguma līdz abu valstu karam apmēram 400 000 cilvēku no agrākajām dzīves vietām tika noņemti bijušajās Polijas teritorijās.

Uz poļiem atņemtās zemes tika radītas vācu pārceļotāju saimniecības. Katrs no tiem ieguva vairākas agrāk poļu zemniekiem piederējušās saimniecības. Dabīgi, ka jaunajās dzīves vietās pārvietotie vācieši sastapās ar vietējo poļu iedzīvotāju naidu. Vartas novada gauleiters A. Greizers, sagaidot ieradušos tautiešus, viņiem paziņoja: „Poļi būs mūsu sulaiņi”. Taču vācu pārceļotāji jaunajās dzīves vietās nereti arī ieguva sliktākus dzīves apstākļus nekā pamestajā dzimtenē. Pilsētās trūka būvmateriālu un malkas.

Berlīnē un ģenerālgubernatoram H. Frankam tuvajās aprindās ilgstoši tika apspriests jautājums kā izturēties pret **poļu valodas lietošanu**. Jautājums īpaši aktuāls bija Vācijas anektētajos apgabalos, kur dzīvoja miljoniem poļu. Tā kā vienots viedoklis netika rasts, tā risinājums tika atstāts vietējo varas iestāžu izlemšanai. Vartas novadā A. Greisers atļāva poļiem lietot dzimto valodu, taču valsts valoda bija vācu. Lodzas prezidents toties aizliedza lietot poļu valodu sabiedriskās vietās, izņemot pastu un dzelzceļu. Dancigas-Rietumprūsijas novadā nebija oficiāla poļu valodas aizlieguma, taču faktiski tajā runājošie tāpat izjuta diskriminējošu attieksmi. Tāda pat situācijā bija Čihanuvas rajonā. Augšsilēzijā cīņa pret poļu valodas lietošanu norisa ar lozungu „Kurš runā poliski, tas ir mūsu ienaidnieks”. To atgādināja visur izkarinātie plakāti. Stingri sodīti tika arī tie etniskie vācieši, kuri bija iekļauti vācu tautas sarakstā, bet ar poļu kaimiņiem runāja poliski. Cīņā pret poļu valodu tika pielietoti arī poļu rakstu zīmju aizliegums un poļu valodas izstumšana no sabiedriskām vietām. Cilvēkus, kuri runāja uz ielām poļu valodā, nereti sagaidīja okupantu apvainojumi vai pat fiziski uzbrukumi. Visas poļu skolas tika slēgtas.

Reizē ar poļu valodas lietošanas apspiešanu okupanti centās uzspiest poļiem vācu valodu. Tā tika uzskatīta ne tikai kā saziņas līdzeklis, bet arī kā kultūresējas funkcijas pildītāja. Par to tika rakstīti zinātniski raksti, notika vairākās Vācijas akadēmijas un Vācu izglītības biedrības konferences. Anektētajos apgabalos neiznāca neviena avīze poļu valodā.

A. Greizers centās arī pilnībā izolēt poļus no vācu iedzīvotājiem. Tāpēc viņš pavēlēja veikalos poļus apkalpot tikai noteiktās stundās, pēc tam, kad bija iepirkušies vācieši. Uz ielas poļu pienākums bija sveicināt katru vācieti uniformā un atbrīvot tam ceļu. Poļiem bija aizliegts lietot telefonu, viņiem bija noteikti ierobežojumi pasta pakalpojumu saņemšanā. Poļiem bija aizliegts apmeklēt teātrus, koncertus, stadionus, parkus, citas sabiedriskas vietas. Pozenē parkos bieži bija redzami uzraksti: „Poļiem un suņiem ieeja aizliegta.” No 1940. gada decembra Pozenē dzīvojošajiem poļiem tika aizliegts rīta sastrēgumstundā (no pulkst. 7.15 līdz 8.15) lietot tramvaju. Daudzos pilsētas tramvaja maršrutos poļi varēja braukt tikai speciāli viņiem paredzētos vagonos.

Taču nacistu mēģinājumi aizskart poļu cilvēcisko cieņu un ar to pacelt jaunos augstumos vāciešus kā „augstākas kultūras nesējus” ne vienmēr bija efektīvi pat vietējo vācu iedzīvotāju vidū. 1939. gada decembrī Drošības policijas iestādes ziņoja par vācu iedzīvotāju draudzīgu izturēšanos pret poļu karagūstekņiem. Ja augstākie vācu vadītāji pieprasīja, lai pret poļiem vācieši izturētos kā pret ienaidniekiem, tad ierindas vāciešiem, īpaši laukos, pret tiem nebija nekāda naida. Kopīgi tika svinēti svētki, rīkotas dejas utt. Vēl 1941. gada februārī tika ziņots, ka tajās ēkās, kur kopā dzīvoja poļi un vācieši, to vidū pastāv draudzīgas attiecības. Šai sakarā izskanēja priekšlikums vāciešus izmetināt īpašos pilsētas kvartālos. Atsevišķos ziņojumos tika atzīmēts, ka lielākas nesaskaņas pastāv starp uz

Vartas novadu pārceļtajiem valstsvāciešiem, kuri pieprasīja sev privilēģijas, un etniskajiem vāciešiem-pārceļotājiem no Baltijas.

Neraugoties uz visām pūlēm, nacistiem neizdevās Vācijā iekļautajos Polijas apgabalos radīt vācu vairākumu. Pat 1944. gadā Vartas novadā tikai katrs ceturtais līdz piektais iedzīvotājs bija vācietis. Pēc vācu zinātnieku datiem Vācijai pievienotajos Polijas apgabalos bija nometināti tikai ap pusmiljonu vāciešu pārceļotāju no Austrumeiropas zemēm. 1944. gada martā pēc vietējās preses ziņām tur dzīvoja jau ap miljons vāciešu, taču šai skaitā bija arī no sabiedroto bomdardēšanai pakļautajiem Vācijas rajoniem evakuētie.

Vācu attieksme pret poļiem kā zemcilvēkiem izsauca pat saprātīgāko vācu ierēdņu protestus. Tā Varšavas distrihta gubernators L. Fišers iebilda pret Berlīnes varas iestāžu atbalstīto poļu pielīdzināšanu ebrejiem un čigāniem. Poļu iedzīvotāju godprātīgākā daļa tādu salīdzinājumu uztverot kā pazemojumu un apvainojumu. Gubernators izteica cerību, ja reihs šai ziņā mainītu politiku, iedzīvotāju attieksme pret vācu okupantiem uzlabotos. Taču līdz pirmajām Vācijas sakāvēm nekas nemainījās.

Tā, 1941. gada 10. septembrī Vartas novadā tika izdots rīkojums, kurš ierobežoja poļiem laulības vecumu: aizliedza stāties laulībā poļu vīriešiem pirms 28 gadu, bet sievietēm – pirms 25 gadu vecuma sasniegšanas. Ar to tika cerēts ierobežot poļu dabīgo pieaugumu. Tā Lodzas (*Litzmannstadt*) pilsētā laika posmā no 1942. gada oktobrim līdz decembrim salīdzinājumā ar tādu par posmu 1940. gadā laulību skaits samazinājās par 70 %, bet Lodzas novadā – par 84 %. Taču, neraugoties uz laulību skaita samazināšanos, poļu dzimstība būtiski nesaruka. Arī Augšsilēzijā 1943. gada 26. janvārī poļiem laulībā stāšanās vecums tika paaugstināts – vīriešiem līdz 25, sievietēm līdz 22 gadiem. Čihanuvas rajonā 1941.gada 10. novembrī laulības starp poļiem praktiski vispār tika aizliegtas. Taču poļi apgāja likumu, dodoties uz kaimiņos esošo Belostoku, kur aizlieguma nebija.

Tajos Polijas rajonos, kur ilgstoši dzīvoja etniskie vācieši, bija radušās jauktas ģimenes, kuru pēcnācējus pēc nacistu domām nevarēja atzīt par tīrasiņu āriešiem. Tāpēc, lai nodalītu vāciešus no poļiem, galīgi ģermanizētu nacistiem „derīgos” cilvēkus, tika uzsākta vācu nacionālo sarakstu (*Volksliste*) sastādīšanas kampaņa. Tika radīts birojs ar nosaukumu „*Deutsche Volksliste*” (Vācu tautas saraksts), kurš reģistrēja tos etniskos vācieši, kuri bija okupēto valstu pilsoņi, un izsniedza viņiem speciālu dokumentu. Tas apliecināja, ka to saņēmušie etniskie vācieši ir izgājuši naturalizācijas procesu, un vienlaikus pildīja pasēs, kā arī apliecības par rasistiskās izcelsmes tīrību, lomu. Kā pirmais no 1939. gada 28. oktobra Vartas novada vadītājs gauleiters A. Geislers to ieviesa viņam pakļautajās teritorijās. Pēc H. Himlera kā komisāra vācu tautības stiprināšanai 1940.gada 12.septembra rīkojuma pamata no 1941.gada 4.marta „Vācu tautas saraksts” tika ieviests arī citās Vācijas anektētajās teritorijās: Dancigā-Rietumprūsijā, Augšsilēzijā, daļā Austrumprūsijas.

H. Himlers nolēma izveidot faktiski **četrus dažādus etnisko vāciešu sarakstus**. 1941. gada 4. maijā fīrera vietnieks un nacistu partijas kancelejas priekšnieks R. Hess izdeva attiecīgu direktīvu. Pretēji nacistu propagandistu izteiktajiem apgalvojumiem, dalījumam kategorijās nebija uzdevums piesaistīt vācietībai nevāciešus, bet, gluži pretēji – norobežot no „vācietības” tos poļus un arī etniskos vāciešus, kuri nebija pievēršami nacistiskajai ideoloģijai.

Krievu vēsturnieks M. Semirjaga ir izdalījis vairākus mērķus, ko ar sarakstiem gribēja panākt nacisti:

1) pasaules sabiedrības priekšā tā varēja „pierādīt” iekaroto teritoriju „vācisko” raksturu un tātad to pievienošanas Vācijai likumību. Karš jau bija ieguvis ilgstošu raksturu, tāpēc Ā. Hitleram nebija vienaldzīgi, kā citu Eiropas valstu tautas izturas pret viņa realizēto okupācijas politiku.

2) vācu nacionālo sarakstu sastādīšanai un attiecīgu privilēģiju ieviešanai bija jāienes šķelšanās vietējo iedzīvotāju vidū, kas nāca par labu okupantiem.

3) pateicoties vācu nacionālo sarakstu sastādīšanai, nacisti ieguva papildus karavīru kontingentu vērmahta papildināšanai. Tāpēc 1943. gadā prasības personām, kuras pretendēja uz iekļūšanu sarakstos, bija mazāk stingras kā 1939. gadā.

4) beidzot, nacionālie saraksti bija mēģinājums pārvarēt pretrunu starp nacistisko ideoloģiju, kura paredzēja poļu izsūtīšanu vai pat fizisku likvidāciju, un Vācijas kara tautsaimniecības interesēm. Pēdējai bija nepieciešams jebkuras tautības kvalificēts darbaspēks. Tāpēc sevišķi plaši nacionālie saraksti tika stādīti Augšsilēzijā. Šo teritoriju taču jau agrāk bija mēģināts ģermanizēt, šeit bija stingras vācu kapitāla pozīcijas, daudzi vietējie poļi prata vācu valodu.

Saraksts paredzēja visu etnisko vāciešu sadali 4 kategorijās:

1) neapstrīdāmie vācieši (*Bekanntnisdeutsche*), kuri jau pirms kara bija iestājušies par „vācu tautisko kopību”, respektīvi – bija iesaistījušies vācu mazākuma organizācijās, neatkarīgi no tā vai viņi varēja pierādīt „vācisko izcelsmi”;

1) vāciskas izcelsmes personas (*Stammesdeutsche*), kuras gan Polijas valstī bija izturējušās pasīvi, nebija iesaistījušies vācu mazākuma organizācijās, bet bija iesakņotas vācu valodā un kultūrā;

2) vāciskas izcelsmes personas, kuras bija etniski sajaukušās, piemēram, apprecējušās, ar vietējiem iedzīvotājiem, vairs nerunāja vāciski, bija piederīgas tā saucamajiem „starpstāņiem” (kašubiem, silēziešiem, mazūriem u.c.), bet nebija poļu organizāciju biedri;

3) personas ar vāciskiem senčiem, kuras bija zaudējušas sakarus ar vācu nāciju, „ieslīdējušas poliskumā” (*ins Polentum abgeglitten waren*), sevi uzskatīja par poļiem.

Kā redzam, dalīšanai grupās pamatā bija nevis rasu piederības, bet politiskās uzticamības Vācijas impērijai princips.

Ienešana noteiktā vācu nacionālajā sarakstā bija saistīta ar noteiktām privilēģijām. Visu šo kategoriju pārstāvji bija pakļauti Vācijas tiesībām un likumiem, taču katrai pakāpei bija savas tiesības un privilēģijas, ko varēja noteikt pēc personas apliecību krāsas (1. un 2. kategorijai tās bija zilas, 3. – zaļas, 4. – sarkanas).

Pirmās un otrās grupas piederīgie varēja kļūt par Vācijas pilsoņiem. Tos varēja izmantot okupācijas varas iestādēs austrumu apgabalos. Abu grupu pārstāvji saņēma krietni bagātākas pārtikas kartiņas kā poļi un izmantoja arī citas priekšrocības. Taču, ja 1. kategorijai pieskaitītie tūlīt varēja iestāties nacistu partijā (tie patiešām arī sastādīja nacistu partijas organizāciju kodolu okupētajos apgabalos), 2. kategorijai piederīgie varēja pieteikties tikai kā partijas kandidāti. Abu pirmo grupu pārstāvju pienākums bija dienēt vērmahtā.

Trešās un ceturtās grupas pārstāvjiem bija vairāk tiesību kā poļiem, bet mazāk kā vācu pilsoņiem un pirmo divu kategoriju etniskajiem vāciešiem. Arī vērmahtā viņus sākotnēji neiesauc.

3. grupas piederīgie saņēma „atliktu Vācijas pilsonību” (*deutsche Staatsangehörigkeit auf Widerruf*), arī okupācijas varas iestādēs viņus nebija atļauts izmantot;

4. kategorijai pieskaitītie saņēma tiesības kandidēt uz „atliktu Vācijas pilsonību” (*Anwartschaft auf die deutsche Staatsangehörigkeit auf Widerruf*). Šie etniskie vācieši vēl bija jāģermanizē. Viņi bija nolemti izsūtīšanai uz impēriju pārvācošanai policijas uzraudzībā. Ģermanizācijai paredzētajiem bija obligāti jāpiesakās „vācu tautas sarakstā”, nepakļaušanās gadījumā tos sagaidīja ieslodzījums cietumā vai koncentrācijas nometnē. Daudzus uz pieteikšanos minētajā sarakstā spieda beztiesīgais stāvoklis, kādā atradās poļu iedzīvotāji.

Pastāvot īpašām spējām, piemēram tehniskajā jomā, arī poļiem varēja konstatēt „vācu asiņu” klātesamību un ieskaitīt tos šajā kategorijā, taču tajā nedrīkstēja ieskaitīt zemes lielīpašniekus, brīvo profesiju darbiniekus, rūpniekus un citus vadošus darbiniekus, kuri tika vērtēti kā nevēlami konkurenti vāciešiem.

Vietējie nevācu iedzīvotāji objektīvi bija ļoti ieinteresēti nokļūt „vācu tautas sarakstā”, jo tajā uzņemtajiem bija noteiktas privilēģijas, ieskaitot labāku uzturu, apģērba, mēbeļu u.c. preču saņemšanu. (Piemēram, kara laikā okupētās Ukrainas teritorijā katram etniskajam vācietim specializētos veikalos reizi nedēļā izsniedza 150 gr tauku, 1 kg siera, 4 olas, dārzeņus un augļus, kartupeļus, medu, marmelādi, sāli un daudz ko citu, ko parasti nesaņēma personas, kuras nebija ierakstījušās sarakstā.) Jo zemāka bija kategorija, jo grūtāk bija izdzīvot.

Vēlāk – 1944. gadā no 9,5 miljoniem no Vācijas anektētajās poļu teritorijās dzīvojošo 1,7 miljoni piederēja valstsvāciešu, kā arī 1. un 2. kategorijas etnisko vāciešu kategorijām, 1,8 miljoni bija 3. un 4. kategorijas etniskie vācieši, 6 miljoni bija „Vācijas valsts aizsardzībai piederīgie” – tātad neapšaubāmi nevācieši.

Dancigā-Rietumprūsijā un Augšsilēzijā apmēram 60 % vietējo iedzīvotāju uzņēma „vācu tautas sarakstā”, lielākoties ieskaitot 3. kategorijā. Kara apstākļos pastāvēja liels pieprasījums pēc darba spēka un nosauktajos novados lielāko daļu iedzīvotāju uzņēma privilēģēto sarakstos un atzina par vāciešiem. No 1941. gada šī prakse ļāva arī 3. kategorijai piederīgos agrākos Polijas pilsoņus iesaukt Vācijas armijā. Tā arī kolaborācijai gatavie etniskie poļi un arī citu etnisko grupu pārstāvji tika uzņemti „vācu tautas sarakstā”. Pēc dažiem datiem, ap 200 000 no tiem tika nosūtīti uz fronti.

Kopš 1943. gada ierakstīšana etnisko vāciešu nacionālajos sarakstos norisa piespiedu kārtā, pat bez ieinteresētās personas ziņas. Pie tam trešajā un ceturtajā grupā dažkārt tika ieskaitīti arī poļi, kuriem ar vāciešiem nekad nebija bijis radniecīgu attiecību. Polijas okupācijas noslēgumā visos šajos sarakstos bija ietverti vairāk nekā 2 miljoni poļu pilsoņu, no tiem abās pirmajās grupās – ap 900 000. (Ir arī vērtējums, ka „vācu tautas sarakstos” tika iekļauti 2,7 līdz 3 miljoni cilvēku, bet 1. un 2. kategorijā tika ieskaitīti 959 tūkstoši.)

Kā secināja M. Semirjaga, pat ņemot vērā, ka daļa poļu sarakstos tika ietverta bez viņu piekrišanas, tomēr tas nozīmēja, ka ap 1,5 miljonu poļu pilsoņu bija atteikušies no savas nacionālās piederības un līdz ar to objektīvi, neatkarīgi no viņus vadījušajiem motīviem, pretstatījuši sevi poļu tautai.

Vācijas anektētajos Polijas apgabalos „Vācu tautas sarakstā” uzņemto kopējo skaitu rāda 18. tabula.

18. tabula.**Vācu tautas sarakstā ierakstīto skaits 1942.gadā**

Apgabals	VTS ierakstītie (kopā)	VTS 1.kategorijā ierakstītie	VTS2.kategorijā ierakstītie	VTS3.kategorijā ierakstītie	VTS4.kategorijā ierakstītie
Austrumprūsija	45 000	8 500	21 500	13 500	1 500
Vartas novads	476 000	209 000	191 000	56 000	20 000
Danciga – Rietumprūsija	1 153 000	150 000	125 000	870 000	8 000
Augšsilēzija	1 450 000	120 000	250 000	1 020 000	60 000
Kopā	3 124 000	487 500	587 500	1 959 500	89 500

Priekšstatu par to, kā Vācijas anektētajos Polijas apgabalos kara laikā mainījās etnisko vāciešu un Vācu tautas sarakstā ierakstīto skaits, dod 19. tabula.

19. tabula.**Etnisko vāciešu un poļu skaits (tūkstošos) Vācijai pievienotajos poļu apdzīvotajos apgabalos 1944.gadā**

Apgabals	Iedzīvotāju kopskaits	Vācu iedzīvotāji 1939.gadā	Vācu tautas sarakstā ierakstītie	„Vācijas valsts aizsardzībai piederīgie” (poļi)
Augšsilēzija	2.450	100	1.477	973
Vartas novads	4.400	325	512,5	3.887,5
Danciga Rietumprūsija	1.650	243	976	674
Sudāvija* Cihanuva (Sud Zichenau)	1.000	-	46,5	920

*1939. gadā, sadalot Polijas teritoriju starp Vāciju un PSRS atbilstoši atsevišķam slepenā protokola punktam Suvalku rajons, kaut tam nebija kopējas robežas ar nākamo Ģenerālgubernatūru, tika atdots Vācijai un tika pievienots Austrumprūsijai ar Sudāvijas vārdu.

Jāpasaka arī par etnisko vāciešu likteni pēc kara. PSRS Vācu tautas saraksta parakstīšana no padomju pilsoņu puses tika vērtēta kā dzimtenes nodevība. To izdarījušie tika arestēti un tiesāti. Arī Polijā šī saraksta parakstītājus sākotnēji apvainoja kā „fašistiski-hitleriskos” kolaborantus. Tie tika ieslodzīti vai deportēti. Daļa no apvainotajiem tiešām bija kolaboranti, tomēr jau 1945. gada otrajā pusē poļu politiķu vidū arvien plašāku izplatību guva uzskats, ka 3.un 4. kategorijā īpaši Augšsilēzijā un Dancigā-Rietumprūsijā cilvēki tika ierakstīti nevis brīvprātīgi, bet piespiedu kārtā. Attiecīgi mainījās attieksme pret sarakstos ietvertajiem. Atbilstoši 1945. gada 6. maija likumam par naidīgo elementu izraidīšanu no poļu sabiedrības visi trešajā un ceturtajā sarakstā ietvertie tika atzīti par Polijas pilsoņiem pēc uzticības zvēresta nodošanas savai tautai un demokrātiskai poļu valstij. Daļu pirmajā un otrajā sarakstā ietvertos izsūtīja uz Vāciju kā vāciešus, kuri bija atteikušies no Polijas pilsonības. Otra daļa, parasti no otrā saraksta, varēja atjaunot Polijas pilsonību tiesas ceļā.

Toties pēc VFR dibināšanas (1949), katrs, kurš bija ieskaitīts „vācu tautas sarakstā”, kā arī viņu pēcnācēji, automātiski ieguva tās pilsonību un tiesības pārcelties uz jaundibināto vācu valsti.

Ārpus Vācijas valsts (reiha) palikušās poļu apdzīvotās teritorijas starp Vislu un Karpatiem, kā jau teikts, tika nosauktas par „okupēto poļu apgabalu Ģenerālgubernatūru”. Tā sākotnēji bija ap 99 000 km² liela un tajā mita 12,1 miljons iedzīvotāju. Ģenerālgubernatūra dalījās četros distriktos

(latīņu *districtus* – teritoriāli administratīva vienība); Krakovas, Radomas, Varšavas un Ļubļinas, kas ietvēra sevī 56 lauku un 7 pilsētu apriņķus. Uz 1940.gada 1.jūniju atsevišķu distriktu teritorija un iedzīvotāju skaits parādīts 21. tabulā (Literatūrā sastopami arī nedaudz atšķirīgi dati, piemēram: visa Ģenerālgubernatūras teritorija – 94 tūkstoši km², iedzīvotāji – 12,3 miljoni cilvēku, no tiem 9,7 miljoni poļu, 1,5 miljoni ebreju, 65 tūkstoši vāciešu, 526 tūkstoši ukraiņu un baltkrievu.)

Pēc Vācijas iebrukuma PSRS un tās rietumapgabalu okupācijas, nacisti no 1941. gada 1. augusta Ģenerālgubernatūrai piedalīja arī piekto apgabalu – Rietumukrainu – Galīciju ar Lembergu (Ļvovu) kā centru. 1943. gada sākumā Ģenerālgubernatūras platība bija ap 142 tūkstoši km², tajā dzīvoja 16,8 miljoni cilvēku (citi dati – ap 18 miljoni), no tiem līdz 70 % poļu, ap 27 % ukraiņu, 2 % vāciešu, ebreji šai laikā jau gandrīz visi bija iznīcināti.)

20. tabula.

Ģenerālgubernatūras distrikti 1940. gada 1. jūnijā.

Distrikts	Teritorija (km ²)	Iedzīvotāji
Krakovas	26 003	3 363 010
Ļubļinas	26 560	2 328 062
Radomas	24 431	2 881 806
Varšavas	16 877	3 234 540
Kopā	98 871	12 107 418

1939.gada 17.oktobrī Ā. Hitlers personīgi noteica „vadlīnijas Ģenerālgubernatūrai” (*Richtlinien für Genargouvernement*). Tās prasīja nepieļaut poļu inteliģences kā vadoša slāņa pastāvēšanu, zema dzīves līmeņa radīšanu, kādu poļu nacionālo centienu izpausmju nepieļaušanu.

Par ģenerālgubernatoru tika iecelts jurists, Vācijas valsts ministrs bez portfeļa H. Franks. Stājoties amatā, viņš paziņoja; „No šī brīža poļu tautas loma ir beigusies. [...] Mēs panāksim to, lai uz mūžiem izdzēstu pašas Polijas jēdzienu. Nekad vairs neatdzims Žečpospolita vai kāda vēl nebūt poļu valsts.” Pirmkārt tika konfiscēti Polijas karogi un citi valsts simboli. Ar H. Franka 1940. gada 8. marta rīkojumu tos tika stingri aizliegts glabāt un demonstrēt. H. Franka vietnieks A. Zeis-Inkvarts 1939. gada novembra beigās, uzstājoties vācu administratoru sanāksmē Ļubļinā, paziņoja: „Šīs zemes resursiem un iedzīvotājiem ir jākalpo Vācijai un plaukt tie var tikai šajās robežās. Nedrīkst pieļaut neatkarīgas nacionālas politiskas domāšanas pastāvēšanu.” Viņš arī atklāti pateica, ka šai ziņā ir dots kategorisks Ā. Hitlera rīkojums un vācu administrācija Polijā to nesaudzīgi pildīs.

Ģenerālgubernatora mītne tika ierīkota Vaveles (*Wawel*) pilī par „vācu pilsētu austrumos” (*Deutschen Stadt im Osten*) pasludinātajā Krakovā. (Zīmīgi, ka Ā. Hitlers pēc Polijas okupācijas pavēlēja pie J. Pilsudska kapa vietas Vaveles pilī ierīkot goda sardzi, tā atdodot godu un pateicību viņa darbībai, kura pēc gara bija tuva Ā. Hitleram.) Līdz 1940. gada sākumam Ā. Hitlers vēl nebija atmetis variantu Ģenerālgubernatūras vietā izveidot poļu „pārpalikuma valsti” (*Polnische Reststaat*), kurai būtu sava „valdība”, bet kura būtu cieši saistīta ar Trešo reihu. Tomēr plāns radīt zināmu polisku valstiskumu galu galā tika noraidīts, uzvarēja nodoms radīt Vācijas „kaimiņzemi” (*Nebenland des Reiches*), kuras tiesiskais statuss līdz galam tā arī nekad netika stingri noteikts. To nevarēja īsti saukt ne par Vācijas protektorātu, ne tās sastāvdaļu. Ģenerālgubernatūra tika uzskatīta par poļu „rezervuāru”, kur bija jānometina poļi no Vācijā iekļautajām zemēm. Tā pastāvēja kā poļu iedzīvotāju dzīves vieta un vienlaikus lēta darbaspēka avots un paaugstinātas ekspluatācijas objekts, kurš tika pārvaldīts kā kolonija. Ģenerālgubernatūru no reiha šķīra atsevišķa policijas, naudas, muitas sistēma, ar ko vācieši varēja kontrolēt kontaktus starp atsevišķiem poļu novadiem. Ģenerālgubernatūrā 1939. gada decembrī agrākās zlotu naudas zīmes tika nomainītas pret jaunām, tikpat vērtīgām (1 *Złoty*

= 1 *Zloty*). Toties Vācijas naudai kurss tika noteikts paaugstināts. 1943. gadā oficiālais naudas maiņas kurss Ģenerālgubernatūrā bija 50 reihsmarkas pret 100 zlotiem (mūsdienās apmēram 183 € (eiro)).

1940. gada 2. oktobrī Ā. Hitlera dzīvoklī notika fīrera saruna par poļu likteni ar dažiem saviem līdzgaitniekiem, par kuru ir saglabājušies nacistu partijas kancelejas vadītāja M. Bormana pieraksti. Ā. Hitlers uzsvēra, ka „pār poļiem jābūt tikai vienam kungam – vācietim, divi kungi, viens blakus otram, nevar un nedrīkst pastāvēt; tāpēc ir jāiznīcina visi poļu inteliģences pārstāvji. Tas skan nežēlīgi, taču tāds ir dzīves likums. Ģenerālgubernatūra ir poļu rezervācija, liela poļu strādnieku nometne. Poļi arī iegūs no tā, ka mēs rūpēsimies par viņu veselību un par to, lai viņi nebadotos utt., taču viņus nekad nedrīkst pacelt uz augstāku pakāpi, jo tad tie kļūs par anarhistiem un komunistiem.” Ā. Hitlers pavēlēja H. Frankam: „Noteikti jāievēro, lai nebūtu nekādu poļu kungu [...] tie, lai cik cieti tas arī neskanētu, ir jānogalina”.

Ar 1940. gada jūliju sakarā ar vērmahta panākumiem Eiropā nacistu propaganda arvien biežāk sāka pieminēt Ģenerālgubernatūru kā „Vācijas impērijas nomali”. 1940. gada 8. jūlijā pēc uzvarām Francijā pēc H. Franka ierosinājuma A. Hitlers lika „poļu okupēto zemju Ģenerālgubernatūru” pārdēvēt par vienkārši „Ģenerālgubernatūru”, ar to uzsverot, ka tā „ir un vienmēr būs [Vācijas] impērijas svarīga sastāvdaļa”. Uz šī rīkojuma pamata 31. jūlijā H. Franks izdeva attiecīgu direktīvu. 1942. gada septembrī Ā. Hitlers lika Ģenerālgubernatūras teritorijā izveidot parastu kara apgabalu, kādi pastāvēja Vācijā. Tas vēlreiz apliecināja, ka Ģenerālgubernatūra tiek uzskatīta par Vācijas impērijas sastāvdaļu.

Visa likumdošanas un izpildvara atradās ģenerālgubernatora H. Franka rokās, kurš bija pakļauts tieši Ā. Hitleram. Vārdos H. Franka vara Ģenerālgubernatūrā bija gandrīz neierobežota. Nacistu partijas aprindās viņš tika saukts par „Polijas karali” (*König von Polen*), bet viņa vadītās teritorijas – par „Franka impēriju” (*Frankreich*). Nacisti pat nemēģināja radīt kādu marionešu poļu valdību, visa augstākā administrācija bija vāciska. Tikai zemākajā līmenī drīkstēja darboties arī poļi.

Iedzīvotāji bija sadalīti vairākās kategorijās. Vislielākās tiesības bija no reiha (Vācijas) iebraukušajiem vāciešiem, tad vietējiem etniskajiem vāciešiem, viņu ģimeņu locekļiem („Vācu tautas sarakstos” ierakstījās ap 100 000 cilvēku, kuri gan parasti pārcēlās uz Vāciju), ukraiņiem, goraļiem, (pašnosaukums *górali* — kalnieši, poļu *górale*, slovāku *gorali*, Polijas dienvidos kalnos uz Polijas un Slovākijas robežas dzīvojošs rietumslāvu etnoss, slāvu etnokultūras grupa, runājoša poļu-slovāku dialektā, kuru nacisti pasludināja par īpašu tautu), pārejiem poļiem, un, visbeidzot, nekādu tiesību – ebrejiem.

Ģenerālgubernatūrā Helmas, Poļesjes un Piekarpātu teritorijā dzīvoja ap 1,2 miljoni cilvēku, no viņiem vairāk nekā 700 000 bija ukraiņi. Šeit dažādos veidos tika atbalstīti ukraiņu separātisti, zemākajos līmeņos bija atļauta ukraiņu pašpārvalde un pat policija, kurā bija ap 1 000 cilvēku. Ģenerālgubernators vairākkārt solīja ukraiņiem radīt visus nosacījumus nacionālās un kultūras attīstībai. Etnisko vāciešu vietā, kuri no Ļubļinas un Helmas rajoniem 1940. gadā bija pārvietoti uz bijušajām rietumu vojevodistēm, tika iemitināti ukraiņi. Pie ģenerālgubernatora tika radīta vesela ukraiņu lietu nodaļa. Ukraiņu apdzīvotajos rajonos tika atļauta ukraiņu valodas lietošana. Jau 1939. gadā tika atvērtas 2 510 ukraiņu skolas. Ukraiņu skolēniem bija atļauts arī apmeklēt vācu vidusskolas. Tas tika pamatots ar to, ka “kungu rases palīgtautu” izmantošana ir nepieciešama, lai dominētu pār “austrumu tautām”. Tiesa, augstāko vadītāju sanāksmē 1940. gada 12. septembrī H. Franks brīdināja nepieļaut nekādas sarunas par „dižo Ukrainu”, par patstāvīgu Ukrainas valsti. Savas runas noslēgumā viņš paziņoja: „Ukraiņiem ir jāzina, ka viņi ir dižās Vācijas pilsoņi, bet nevis dižās Ukrainas pārstāvji vācu teritorijā”. Arī H. Himlers 1942. gada martā, ieradies Krakovā,

H. Frankam uzsvēra nepieciešamību paātrināt guraļu ģermanizāciju un nekādā gadījumā nepieļaut to separātismu.

Uzreiz gan jāsaka, ka mēģinājums izdalīt no poļu tautas atsevišķas etniskas grupas, lai tās pretnostatītu citu citai, kopumā nenesa panākumus. Guraļu, kašubu, lemku un dažu citu grupu pamatmasa uzskatīja sevi par poļu nācijas sastāvdaļu un bija gatava dalīties ar to liktenī. Tikai daļā mazūru, kuru separātismam bija senas tradīcijas, vēl no Pirmā pasaules kara laika Vācijas aktīvi atbalstītas, izdevās iedēstīt zināmu neuzticības sēklu pārējai poļu tautai. Par ukraiņu attiecībām ar poļiem gan vēl nāksies runāt atsevišķi.

Nekādu juridisku normu, kas noteiktu poļu tiesisko statusu neeksistēja. Viņi tika pasludināti par „esošiem bez pilsonības”. Poļus sodīja pēc vecajiem Polijas likumiem, ja tie nebija pretrunā gubernatora rīkojumiem. Vāciešus tiesāja atbilstoši Vācijas likumdošanai. Apžēlošanas tiesības no 1940. gada janvāra bija piešķirtas vienīgi H. Frankam.

1939. gada 26. oktobra Ā. Hitlera dekrētā tika noformulēta Polijas Ģenerālgubernatūras pārvaldes principiālā shēma, kura gadu gaitā ilgstoši palika nemainīga. Praktiski augstākā izpildvaras iestāde sākotnēji bija ģenerālgubernatora pārvalde, bet kopš 1940. gada 1. decembra – tā saucamā Ģenerālgubernatūras „valdība”. Valdība sastāvēja no 12 pārvaldēm, kā arī virknes specializētu iestāžu (emisijas bankas, kontroles komisijas utt.). Distriktu priekšgalā atradās priekšnieki (gubernatori), kuri darbojās ģenerālgubernatora vārdā. 56 apriņķu (poļu *powiat*) priekšgalā atradās apriņķu priekšnieki. Tā bija stingri izbūvēta varas vertikāle.

Taču jāņem arī vērā, ka Ģenerālgubernatūrā salīdzinājumā ar citiem bijušajiem Polijas novadiem bija palielināta SS un policijas iestāžu kompetence. Pie Ģenerālgubernatūras valdības darbojās no tās neatkarīgu dažādu Vācijas augstāko iestāžu: SS un policijas priekšnieka, drošības policijas priekšnieka, kārtības policijas priekšnieka, fīrera vietnieka, impērijas kancelejas priekšnieka, Vācijas Ārlietu ministrijas, Hitlerjūgenda vadības, Vācu Sarkanā Krusta vadības pilnvaroto institūti. H. Himleram padotās SS un policijas iestādes realizēja Polijā savu patstāvīgu vietējo iedzīvotāju iznīcināšanas un apspiešana politiku. Britu vēsturnieks N. Deiviss Ģenerālgubernatūru nosauca par „*Gestapoland*” (slepenpolicijas zemi), uz kuru neattiecās ne Polijas, ne Vācijas likumi, un kura kļuva par īstāko nacistiskās ideoloģijas izmēģinājumu poligonu.

Savukārt vācu vēsturnieks K. Klesmans stāvoqli Ģenerālgubernatūrā raksturojis kā „anarhiju” („*Zustand der Anarchie*”), jo blakus, slikti sadarbojoties, pastāvēja civilā, militārā, policijas un SS vara. Civilā pārvalde un armijas iestādes galvenokārt rūpējās par kara vešanai nepieciešamo saimniecisko uzdevumu izpildi, SS un policija – par „mieru un kārtību”, kā arī par nacionālsociālistiskās „rasu politikas” (*Rasenpolitik*) īstenošanu.

Distriktu un apriņķu priekšnieku amatos ģenerālgubernators iecēla tikai vāciešus. To skaits Ģenerālgubernatūrā bija ierobežots. Pēc vācu vēsturnieka V. Jakobmeijera datiem, 1943. gada 1. septembrī 22 740 vācu vīriešu un 7 184 sievietes dienēja civilpārvaldē, 15 880 vīriešu un 2 980 sievietes pastā un uz dzelzceļa, kopā ap 50 000 vācu kalpotāju. Darbā uz Ģenerālgubernatūru parasti nosūtīja ierēdņus, kuri bija izdarījuši kādus pārkāpumus. Vācijā bija pat pieņemts, ka vācieša, kurš bija veicis noziegumu, kas netika sodīts ar ilgstošu cietumsodu, pasē vai darba grāmatiņā tika iespiests zīmogs: „Derīgs dienestam tikai Polijā”. Tā Ģenerālgubernatūras pārvaldē ierēdņi ļoti bieži tika komplektēti no šādiem Vācijā neveiksmīgi strādājušajiem vai sodītiem darbiniekiem, dažkārt pilnīgi nepietiekami izglītotiem cilvēkiem. Tikai salīdzinoši zemākos līmeņos pārvaldes aparātā varēja dienēt arī vietējie vācieši. (Par etniskajiem vāciešiem Ģenerālgubernatūrā tika atzīti tikai ap 120 000 cilvēku, kas sastādīja mazāk nekā 1 % no visu iedzīvotāju skaita.)

Tā kā vāciešu nepietika, okupācijas varas iestādes pārvaldes aparātā izmantoja arī poļus. Vecais Polijas valsts aparāts bija iznīcināts, taču tika saglabātas dažas vietējās iestādes un amati – gminu pārvaldes, voiti, soltisi. 1939. gadā, kad tika izveidotas okupācijas iestādes, nacisti Ģenerālgubernatūrā konfiscēja Polijas valsts īpašumu un lielu daļu privāto īpašumu. 1941. gada pavasarī tika izveidotas poļu ekonomiskās pašpārvaldes iestādes. H. Franks, konstatējot, ka 4 tūkstošu km² plašā apriņķī kārtību uztur tikai 40 – 50 vācu žandarmu, norādīja uz poļu un ukraiņu policijas izveides nepieciešamību.

1941. gada aprīlī dažādās administratīvās iestādēs darbojās ap 40 tūkstošu poļu ierēdņu, bez tam vēl 11 tūkstošu poļu dienēja policijā, uz dzelzceļa strādāja 10 tūkstoši. (Pēc citiem datiem jau 1941. gada martā Ģenerālgubernatūras pārvaldes struktūrās bija nodarbināti 130 000 poļu. Iespējams, domāti bija visi bijušie Polijas pilsoņi, arī nepoļi.). Ir ziņas, ka 1942. gada novembra beigās Ģenerālgubernatūrā blakus gandrīz 12 tūkstošiem vācu policistu dienēja arī 12 tūkstošu poļu un gandrīz 1 800 ukraiņu policistu. Drošības policijas rindās bez 2 tūkstošiem vāciešu dienēja arī 3 tūkstoši poļu. (Pēc vācu vēsturnieka G. Rodes datiem Ģenerālgubernatūrā vācu kārtību uzturēja pa 11 tūkstošiem vācu un poļu policistu, kā arī 6 tūkstoši ukraiņu un 5 tūkstoši ebreju policistu (geto teritorijās)).

Pavisam Ģenerālgubernatūrā bija nodarbināti ap 130 tūkstoši poļu ierēdņu un kalpotāju. Poļu vēsturnieks V. Borodzejs izpētījis, ka Radomas distriktā 1943. gadā dzīvoja 2 miljoni 300 tūkstošu nevācu iedzīvotāju, bet vietējā vācu administrācijā strādāja tikai nedaudz vairāk kā 400 vāciešu. Iznāca, ka 1 vācu ierēdnis bija uz vairāk nekā 56 tūkstošiem vietējo iedzīvotāju un 45 km² teritorijas. Tas nozīmēja, ka vietējā civilā administrācija vidējos un zemākajos līmeņos par vairāk nekā 90 % sastāvēja no nevāciešiem, galvenokārt poļiem.

No vienas puses, šādos apstākļos pārvalde tīri objektīvi nevarēja būt priekšzīmīga. Tā, ja reiham pievienotajos apgabalos, kur visu dzīvi kontrolēja vācu tautības ierēdņi, poļu pretošanās kustības darbiniekiem bija gandrīz neiespējams „noiet pagrīdē” un „nomainīt identitāti”, tad Ģenerālgubernatūrā tas bija grūti, tomēr iespējams. Taču tas liek nopietni skatīt arī jautājumu par poļu kolaboracionisma apjomu, par to tiks runāts vēlāk.

1940. gada aprīlī H. Himlers sagatavoja memorandu par vācu attieksmi pret Poliju, kuram savu piekrišanu deva arī Ā. Hitlers. Memorandā bija noformulēti vairāki principi:

1) Nepieciešams šķēlt dažādas tautības, tāpēc sākotnēji poļu apdzīvotajās teritorijās jāatbalsta ukraiņus, baltkrievus, guraļus, lemkus (poļu *lemki*, pašnosaukums *rusīni* vai *rusnaki*, — Karpatu kalnos dzīvojoša slāvu etnokultūras grupa) un kašubus. Vācijas interesēs ir veicināt viņu kultūras attīstību un nacionālās pašapziņas nostiprināšanos.

2) Nacionālo mazākumu pārstāvjus izmantot zemākajā administratīvajā līmenī – kā policijas priekšniekus un burgomistrus.

3) Nedrīkst pieļaut 15 miljonu Ģenerālgubernatūrā un 8 miljonu Vācijai pievienotajos apgabalos dzīvojošo poļu saliedēšanos. Nepieciešams veikt rases pārbaudi, lai atklātu tos no viņiem, kuri ir spējīgi asimilēties, atsijājot no Ģenerālgubernatūrā un Vācijas austrumu provincēs dzīvojošajiem rasistiski pilnvērtīgos un nogādāt viņus Vācijā, lai tur asimilētu.

4) Turpmāk dažu gadu laikā ir jāizzūd kašubu tautai un tās nosaukumam. Pakāpeniski vācu zemēs jāpazūd jēdzieniem „ukrainis”, „guralis”, „lemks”. Tas pats, tikai lielākos mērogos, attiecās uz poļiem. Ir jādeportē ebreji.

5) Nevācu iedzīvotājiem austrumos var dot vienīgi iespēju apmeklēt četrklasīgu tautskolu. Tās uzdevums būtu iemācīt veikt vienkāršākās aritmētiskās darbības ar skaitļiem līdz 500, parakstīties,

iemācīt, ka augstākais Dieva bauslis ir būt godīgiem, krietniem un paklausīgiem attiecībās pret vāciešiem. Lasītprasme varētu arī izpalikt. Poļiem domātās izglītības iestādes varētu sniegt apmācību arodā, bet vidējā un īpaši augstākā izglītība nav domāta poļiem.

6) Nedrīkst atkārtot kļūdas, ko savā laikā vācieši pieļāva pret elzasiešiem un lotaringiešiem (Elzasas un Lotaringijas – vācu *Elsaß-Lothringen*, franču *Alsace-Lorraine* – province pēc franču–vācu kara 1871. gadā tika pievienota Vācijai, taču neieguva patstāvīgas pavalsts statusu), kurus, no vienas puses, uzskatīja par vāciešiem, bet no otras – pazemoja viņu cilvēcisko pašcieņu, tā izsaucot atbildes ambīcijas. Nepieļaut nosaukumus „polis”, „ukrainis” u.c.

H. Himlers uzsvēra, ka šo principu konsekventas īstenošanas gaitā Ģenerālgubernatūras iedzīvotāji tuvāko 10 gadu laikā sastāvēs kā no tur pārpalikušajām nepilnvērtīgajām tautām, tā arī no Vācijas impērijai pievienotajiem apgabaliem izsūtītajiem, tātad – vienas [zemākās] rases piederīgajiem. Šos rasistiski nepilnvērtīgos iedzīvotājus bija jāizmanto Vācijā un citur galvenokārt vienkāršākajos darbos – ceļu, tiltu un ēku būvniecībā. Šo programmu Ā. Hitlers apstiprināja kā vadlīnijas „poļu politikai”.

Jāņem vērā arī, ka Polijas teritorija bija galvenais placdarms, kurā tika gatavots un no kura tika veikts Vācijas iebrukums Padomju Savienībā. Arī visus kara gadus $\frac{3}{4}$ visu Vācijas militāro komunikāciju gāja caur Polijas teritoriju. Tāds poļu zemju stratēģiskais stāvoklis noteica Vācijas okupācijas režīma nežēlību tajās, ko var salīdzināt vienīgi ar stāvokli hitleriešu okupētajās padomju zemēs.

Var atzīmēt, ka īsi pirms kara pret PSRS sākuma no 1941. gada 5. līdz 7. maijam Ā. Hitlers apmeklēja pievienotās Polijas zemes un Ģenerālgubernatūru, pārbaudot flotes un vēermahta gatavību karam. Viņš apmeklēja Krakovu, demonstratīvi apmeklēja J. Pilsudska kapu, pat teica runu par dziļu cieņu pret mirušo Polijas līderi un savu ideoloģisko tuvību ar viņu.

Smagie dzīves apstākļi nostādīja poļu sabiedrību grūta pārbaudījuma priekšā. Virspusē iznāca daudzi agrāk slēpti zemiski instinkti. Uzdziedēja noziedzība, denunciācijas, spekulācijas. Taču ne mirkli nerima arī pretošanās kustība.

1941. gadā Vācijas politika tika izstrādāta tālāk, prasot visu poļu, kurus nacisti uzskatīja par zemcilvēkiem, pilnīgu iznīcināšanu. 10 līdz 20 gadu laikā vācu okupētās poļu teritorijas bija „jāattīra” no poļu iedzīvotājiem un to vietā jānometina vācu kolonisti. Nacisti stādīja uzdevumu ģermanizēt poļu apdzīvotās teritorijas, pārvēršot tās par „dižās ģermāņu impērijas” sastāvdaļu. Poļu tautai savā zemē vieta nebija paredzēta. No iznīcības to varēja paglābt vienīgi nacisma sagrauve.

Poļiem Ģenerālgubernatūrā pagaidām bija jābūt savai mājvietai (*Heimstatt*), taču kāda viņu politiska vai kulturāla darbība nebija paredzēta. Poļu iedzīvotāji varēja tikai nosacīti piedalīties Ģenerālgubernatūras pašpārvaldē tās zemākajā līmenī, viņiem bija liegta jebkāda iespēja aizstāvēt savas tiesības.

Tomēr, kā konstatējis vācu vēsturnieks E. Meijers, poļi Ģenerālgubernatūrā nebija tik lielā mērā apspiesti kā Vācijai tieši pievienotajos poļu apdzīvotajos apgabalos. Tajos nacistu politika bija virzīta uz iedzīvotāju ģermanizāciju, tāpēc attieksme pret poļu kultūru bija īpaši noliedzoša. Ģenerālgubernatūrā, kaut visas augstākās mācību iestādes bija slēgtas, tomēr poļu valodas lietošana nebija aizliegta. Arī katoļu baznīcas darbība Ģenerālgubernatūrā bija mazāk ierobežota. Ja bijušajos Polijas austrumu rajonos tika mēģināts poļu iedzīvotājus „izspēlēt” pret pārējiem, tad Ģenerālgubernatūrā masveida izsūtīšanu uz Vāciju un citu saimniecisko pasākumu realizācijas gaitā netika ievērota kāda atšķirīga pieeja dažādām tautībām (protams, izņemot ebrejus).

Viens no poļu tautas iznīcināšanas veidiem bija bērnu atņemšana poļu ģimenēm un pārvācošana. Āriska izskata poļu bērnu atņemšana viņu ģimenēm un nodošana vācu ģimenēm bija viens no vācu okupantu noziegumiem. Pēc hitleriešu plāniem poļu bērnu ģermanizācijai bija, pirmkārt, jāved pie poļu skaitliskas samazināšanas, bet no otras puses, jāielej jauna svaiga straume vācu asinīs un tā jānostiprina vācu tauta. Trešā reihe varas vīri apzinājās, ka poļu bērnu vardarbīga atņemšana vecākiem ir noziegums, kurš jāslēpj kā no savas, vācu tautas, tā arī no citu valstu sabiedriskās domas. Tāpēc tika rūpīgi gādāts, lai par to būtu pēc iespējas mazāk zināms. Nevienā dokumentā netika runāts par ģermanizāciju, visbiežāk tika lietots termins „reģermanizācija” (*Wiedereindeutschung*). Tika izmantoti arī termini „bērni, derīgi pārvācošanai” (*Eindeutschungsfähige Kinder*), „rases ziņā vērtīgi bērni” (*guttrassige Kinder*), „polonizētie vācu bērni” (*Polonisierte deutsche Kinder*), „vācu izcelsmes bērni” (*Kinder deutscher Abstammung*), „vācu bāreņi” (*Deutsche weisen Kinder*). Jautājumu par to, vai konkrēto bērnu ir jāpārvāco, lēma uz rasu pazīmju, rakstura, spēju un psihisko īpašību izpētes pamata.

Pēc H. Himlera rīkojuma 1940. gada aprīlī tūkstoši poļu bērnu vecumā no 7 līdz 14 gadiem tika atņemti viņu vecākiem un nosūtīti uz Vāciju „ievācošanai” (*eindeutschen*). Poļu bērnus pulcināja speciālās nometnēs, pārbaudīja „rases tīrību” un pēc tam izlēma to likteni. Ķelnē iznākošā vācu avīze „*Kölnische Zeitung*” šai sakarā rakstīja: „Viņiem mācīs vācu valodu, pēc tam viņiem iepotēs vācu garu, lai izaudzinātu viņus kā priekšzīmīgus jauniešus un jaunietes.”

Bērnu aizvešanai izmantoja arī vecāku arestus, nosūtīšanu uz koncentrācijas nometnēm vai spaidu darbos uz Vāciju. Tāpat rīkojās ar bāreņiem pēc vecāku nāves.

Jauktajās laulībās, kur viens no ģimenes bija vācietis, silēzietis vai mazūrs, viņa partneri arī spieda pierakstīties etnisko vāciešu sarakstos. Ja viņš to nevēlējās darīt, otru laulāto spieda ierosināt lietu par laulības šķiršanu. Bērni vienmēr palika vācu pusei, jo tiesa vadījās no principa, ka bērna intereses prasa viņa vācisku audzināšanu. Ja vācu puses vecāks nomira, aizbildniecības tiesības tika nodotas kādai vācu ģimenei vai vācu iestādei.

Vācijai pievienotajos Polijas rietumu apgabalos bērnus, atzītus par derīgiem ģermanizācijai, ierakstīja etnisko vāciešu sarakstos. 1940. gada 12. septembrī H. Himlers izdeva rīkojumu Vācijai pievienotajos Polijas rietumu apgabalos atņemt bērnus tiem vecākiem, kuri atteicās no „reģermanizācijas” (iekļaušanas etnisko vāciešu sarakstos). 1942. gada 16. februārī šis rīkojums tika attiecināts arī uz „politiski neuzticamiem” vecākiem.

Tāds liktenis bija gandrīz 200 000 poļu bērnu. Pēc vairākus gadus ilgiem uz Vāciju aizvesto bērnu meklējumiem pēc kara mājup atgriezās tikai neliela viņu daļa (15–20 %).

Notika arī vietvārdu ģermanizācija. Tās gaitā tika „ievācoti” poļu apdzīvoto vietu un ielu nosaukumi. Vartas gauleiters A. Geislers 1940. gada 17. aprīlī pirms Ā. Hitlera dzimšanas dienas (20. aprīlī) deva rīkojumu pārdēvēt vāciski visus apdzīvoto vietu, ielu, iestāžu utt. nosaukumus.

Kā piemēru var minēt Lodzu. Polijas rūpniecības centrs Lodza par godu Vācijas ģenerālim K. Licmanam (Pirmā pasaules kara laikā izcēlās Lodzas operācijas gaitā, gūdam uzvaru pār cariskās Krievijas armiju, par ko tika apbalvots ar ordeni „*Pour le Merite*” („Par nopelniem”), bet vēlāk piedalījās nacistu kustībā, bija nacistu frakcijas loceklis reihstāgā), tika pārdēvēta par Licmanštati (*Litzmannstadt*). Jau 1940. gada jūlijā pilsētas vācu varas iestādes lielījās ar to, ka dažu mēnešu laikā tā zaudējusi savu polisko izskatu. Līdzīgi vāciskos vārdos tika pārdēvētas arī vairākas citas Polijas pilsētas. Sakarā ar ģermanizācijas kampaņu vācu presē parādījās „zinātniski” raksti, kuros bija „pamatots” poļu pilsētu vāciskais raksturs. tā, piemēram, tika apgalvots, ka Krakova ir vācu austrumu

viduslaiku pilsēta, ka Ļubļinai ir vāciska izcelsme utt. Tika plānots poļu pilsētās ierīkot vācu kvartālus.

Okupanti darīja visu, kas bija viņu spēkos, lai poļu pilsētas zaudētu savu nacionālo veidolu.

Lūk, kā pēc aculiecinieka stāstītā, izskatījās Varšava okupācijas pirmajos mēnešos: „Tas viss – gan vāciskie ielu nosaukumi, vācu-poļu reklāmas un valsts ģerbonis (ar kāškrustu apakšā) uz visām ēkām un vācu iestādēm, gotiskie burti „Tikai vāciešiem” uz pilsētas skaistākajām ēkām, kioski ar vācu avīzēm un kliezsoši karogi un [...] [vācu karaspēka] defilādes piešķīra Varšavai pretīgu vāciešu klātbūtnes zīmogu”. Varšavas likteni jau bija izlēmis Ā. Hitlers. Tās kā Polijas galvaspilsētas statusa atjaunošana bija pilnībā izslēgta. Ar Ģenerālgubernatūras attīstību Varšavai arvien vairāk bija jāklūst par parastu provinces pilsētu. Pēc Krakovas atbrīvošanas no okupantiem ģenerālgubernatora kancelejā tika atrasta mapīte ar uzrakstu „Jaunā vācu pilsēta Varšava”. Dokumenti, kas glabājās mapē, rādīja, ka 1939. gada beigās H. Franks deva uzdevumu vācu arhitektiem izstrādāt jaunas vācu pilsētas projektu, kurai būtu jāpaceļas vecās vietā. Varšavu pēc tā saucamā Pabsta plāna („*Pabst-plan*” – nosaukts vācu arhitekta F. Pabsta vārdā) bija nolemts pārvērst nenozīmīgā provinces pilsētā ar līdz 200 tūkstošiem vācu iedzīvotāju, iznīcinot līdz 95 % celtnu kā „nevajadzīgas”. Tika pieņemts, ka paliks tikai daļa no vecpilsētas (*Stare Miasto*) rajona kā „vācu arhitektūras” piemineklis. Esošos iedzīvotājus bija jāpārvieto uz koncentrācijas nometnēm. Jau 1939. gada 17. septembrī vācu aviācijas uzlidojumā bija sagrauti divi torņi un daļa jumta bijušo Polijas karaļu piliņ, kura tika uzskatīta par Polijas nacionālo relikviju. Okupācijas laikā H. Franks pavēlēja pili neatjaunot. Gluži pretēji, sākās tās sabrukums. Jau līdz 1944. gada vasarai bija palikušas tikai pilsdrupas.

Nacistu sanāksmēs, viņu vadītāju oficiālajās runās, kā arī nacistiskajā presē un „zinātniskajos” izdevumos no 1940. gada otrās puses arvien biežāk izskanēja prasība aktivizēt poļu ģermanizāciju. Tiesa, hitleriešu propagandisti attiecībā pret Poliju faktiski nelietoja vārdu „ģermanizācija”, viņi labprātāk runāja par t.s. „reorganizāciju”, jo vadījās no pieņēmuma, ka tikai atjauno to stāvokli, kurš valdīja šais apgabals līdz to „polonizācijai”.

Viens no galvenajiem ģermanizācijas līdzekļiem bija represijas pret aktīvajiem poliskuma nesējiem. Pēc tiešas kara darbības beigām Polijā ar „politisko noziedznieku” un „trešā reiza ienaidnieku” meklēšanu nodarbojās Vācijas valsts slepenpolicija – Gestapo. Daudzi, tai skaitā arī garīdznieki, tika arestēti. Varšavā vien no 1939. gada līdz 1941. gada vidum masu soda akcijās gāja bojā tūkstoši cilvēku. Sākotnēji masu nošaušanas tika veiktas netālu no Seima, pēc tam universitātes dārzā, bet no 1939. gada decembra vidus upurus izveda ārpus pilsētas un nošāva piepilsētas mežos. Pēc vācu nacistisko noziegumu izpētes komisijas datiem, kuri pēc kara tika piestādīti Nirnbergas tribunālam, jau 1939. gada rudenī hitlerieši nonāvēja vairāk nekā 16 tūkstošus poļu. (Pēc citiem – vācu vēsturnieku datiem pirmie nacionālsociālistu nacionālās politikas upuri 1939. gada rudenī bija līdz 20 tūkstošiem poļu augšslāņu pārstāvju, starp tiem daudz garīdznieku.)

Plaši tika pielietots kolektīvās atbildības princips. Ja nevarēja atrast konkrēto vainīgo, okupanti atņēma dzīvību cilvēkiem, kuru vienīgais „noziegums” bija dzīve tai apdzīvotajā vietā vai pat tai blakus, kur bija veikts nodarījums.

Viena no pirmajām šādām represīvajām akcijām bija 107 Varšavas apkaimes Vaveru (*Warszawa-Wawer*) apdzīvotās vietas iedzīvotāju nošaušana 1939. gada 27. decembrī kā atmaksa par divu šeit izvietotā vācu celtniecības bataljona apakšvirsnieku nonāvēšanu. Lietas būtība: divi pazīstami vietējie bandīti, kad policija mēģināja tos aizturēt, 26. decembrī ar šāvienu ievainoja poļu policistu un aizbēga. Policijas postenis Vaveros lūdza vācu karaspēka daļai palīdzību bandītu gūstīšanā. Abus apakšvirsniekus kriminālnoziedznieki nošāva, kad tie bez kādiem piesardzības soļiem mazā vietējā kafejnīcā pieprasīja apmeklētājiem uzrādīt dokumentus. Kaut vācu karavīru nāves apstākļi bija labi zināmi vācu varas iestādēm, un noziegumam nebija politiska rakstura, kaut bija zināmi bandītu vārdi, okupanti nošāva 106 Vaveru apkārtnes iedzīvotājus, bet 1 pakāra.

Jāsaka, ka pirmajā vācu okupācijas periodā asiņainu tīri banditisku uzbrukumu Polijā bija daudz. Tas bija skaidrojams ar to, ka sakarā ar kara darbību 1939. gada septembrī un vācu frontes ātro virzīšanos uz priekšu liels skaits bīstamu kriminālnoziedznieku, kuri līdz tam izcieta sodus Polijas cietumos, izrādījās brīvībā.

Plaša kampaņa pret poļiem tika izvērsta Augšsilēzijā. Jau pirmajās okupācijas dienās šeit visās apdzīvotajās vietās notika masveida poļu slepkavības. Piemēram, Katovices pilsētā tikai 4. septembrī bija nogalināti vairāk nekā 750 cilvēku. 1939.–1940. gadā Augšsilēzijā izvērsās trīs poļu arestu viļņi. Pirmais jau 1939. gada septembrī. Uz vietējo nacistu denunciaciju pamata tika arestēti daudzi poļu politiskie un sabiedriskie darbinieki. Dažus no viņiem nošāva uz vietas bez izmeklēšanas un tiesas. Otrais vilnis izvērsās tā paša gada oktobrī–novembrī. Vairākumu no arestētajiem nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm. 1940. gada aprīlī–maijā notika vēl viens, nu jau trešais arestu vilnis.

Lai novērstu neapmierinātības izpausmes vērmahtā, īpaši ģenerāļos un virsniekos, pret SS un policijas vienību izrēķināšanos ar vietējiem iedzīvotājiem, visu šo akciju augstākais kurators H. Himlers 1940. gada 13. martā uzstājās Vācijas sauszemes spēku virspavēlnieka V.f. Brauhiča sapulcinātās ģeneralitātes priekšā un paziņoja: „Šajā karaspēka augstāko virsnieku vidū es varu pateikt atklāti: Es nedaru neko, par ko nezina fīrers.” Tātad visas „likvidešanas” bija „svētījis” pats Ā. Hitlers. Civiliedzīvotāju nošaušanas bija daļa no fīrera pieņemtās tautu iznīcināšanas programmas. Pēc šīs H. Himlera atzišanās pret policijas patvarībām vērstās kritiskās balsis vērmahtā noklusa.

Taču vērmahtā bija arī virsnieki, kuri, neraugoties uz vienmēr pastāvošo atmaskošanos un bargas sodīšanas iespēju, aktīvi palīdzēja glābties gan poļu patriotiem, gan vajātajiem ebrejiem. Viens no tiem bija kapteinis V. Hozenfelds. Starp citiem viņa izglābtajiem bija arī poļu klaviervirtuozs un komponists, pēc tautības ebrejs V. Špilmans. Pēc kara viņš uzrakstīja memuārus „*Śmierć miasta*” („Pilsētas bojā eja”, 1946), pēc kuriem savukārt kinorežisors R. Polanskis (*Roman Polański*, dzimis *Rajmund Roman Liebling*, 1933) uzņēma filmu „Pianists” (2002), kura saņēma „Zelta palmas zaru” Kannu kinofestivālā. Taču pašu V. Hozenfeldu 1945. gadā, aizdomās par darbību Vācijas specdienestos, padomju varas iestādes arestēja un ieslodzīja gūstekņu nometnē. Nekādi poļu un ebreju paskaidrojumi nelīdzēja, viņš tika notiesāts par „kara noziegumiem” uz 25. gadiem un 1952. gadā mira gūstā. 2007. gadā Polijas prezidents pēc nāves apbalvoja V. Hozenfeldu ar „Polijas atdzimšanas” ordeņa „Komandora krustu” (*Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski*); 2009. gadā Izraēlas nacionālais Holokausta un Varonības memoriāls Jad-va-Šem piešķīra goda nosaukumu „Taisnīgais starp tautām”.

Vislielākās vajāšanas vērsās pret inteliģenci, nacionāli noskaņotajiem cilvēkiem un klērikiem.

Lai izrēķinātos ar poļu kultūras darbiniekiem hitlerieši plaši izmantoja operatīvās grupas (*Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*). Vēl kara laikā, 1939. gada septembrī viņi Polijas rietumu reģionos realizēja operāciju „*Tannenberg*”, kuras laikā tika nogalināti daudzi Polijas politiķi, priesteri un kultūras darbinieki.

No 1939. gada oktobra un pirmos 1940. gada mēnešus pārsvarā poļu rietumu zemēs pastāvēja tā saucamās nometnes internētajām civilpersonām (*Zivilinterniertenlager*), kurās galvenokārt tika ieslodzīti pirmskara politiskie un sabiedriskie antinacistiski noskaņotie darbinieki. Šīs nometnes kļuva liekas, kad poļu zemēs tika izveidotas koncentrācijas nometnes. Lielu daļu no t.s. internētajām civilpersonām nogalināja jau okupācijas sākumperiodā, daļu vēlāk pārveda uz koncentrācijas nometnēm.

Jau pēc H. Himlera un H. Franka Varšavas apmeklējuma 1939. gada 11. novembrī tur tika sarīkota pirmā masu tīrīšana, kuras laikā okupantu rokās krita pirmie simti kultūras, literatūras, izglītības un zinātnes darbinieku. Daudzi zinātnieki un kultūras darbinieki tika apcietināti, turēti koncentrācijas nometnēs un nogalināti.

Spilgts piemērs, kā nacisti izturējās pret poļu inteliģenci, bija izcilā matemātiķa, bijušā premjerministra K. Bartela, kurš starp 1926. un 1930. gadu 5 reizes bija Polijas valdībā vadītāja amatā un mierīgi pārdzīvoja padomju periodu (1939–1941) liktenis. Pēc Vācijas iebrukuma Polijā un Rietumukrainas pievienošanas PSRS viņš

palika Ļvovā. Viņam atļāva turpināt lasīt lekcijas Ļvovas Politehniskajā institūtā. 1940. gadā pēc PSRS Zinātņu akadēmijas ielūguma K. Bartels devās uz Maskavu, kur viņam piedāvāja pārtulkot krievu valodā un izdot viņa sarakstīto mācību grāmatu tēlotājā ģeometrijā. Drīzumā pēc Vācijas uzbrukuma PSRS vērmahts 1941. gada 30. jūnijā ieņēma Ļvovu. Pēc divām dienām K. Bartelu arestēja. Sākotnēji viņš tika turēts ciešamos apstākļos – viņam atļāva sarakstīties, saņemot no sievas ēdienu. Taču jūlija otrajā pusē viņu pārcēla uz gestapo cietumu, kur apstākļi bija daudz sliktāki. Nacisti piedāvāja K. Bartelam saformēt poļu marionešu valdību. Viņš atteicās un pēc H. Himlera pavēles 26. jūlijā (jau pēc viņa kolēģu masveida apšaušanas) tika nošauts, nezināmā vietā apraksts, taču, lai slēptu jebkādas pēdas, ekshumēts un sadedzināts. Liecības par viņa nogalināšanu satur Nirnbegas tribunāla materiāli.

Nacisti nošāva arī ievērojamo vēsturnieku M. Handelsmanu un daudzus, daudzus citus. M. Handelsmans līdz 1944. gadam darbojās pagrīdē, tad gestapo viņu arestēja, nosūtīja uz koncentrācijas nometni, kur viņš gāja bojā 1945. gada 20. martā.

Daudzi universitāšu profesori un skolotāji, juristi, mākslinieki, rakstnieki, priesteri un citi Polijas inteliģences pārstāvji tika arestēti un nogalināti vai nosūtīti uz koncentrācijas nometnēm tādu operāciju kā, piemēram, „akcijas AB” („*Außerordentliche Befriedungsaktion*” –, „ārkārtas nomierināšanas akcija”) ietvaros. To uzsāka Austrumprūsijas gauleiters un Ukrainas reihskomisārs Ē. Kohs Cehanovces rajonā (*Powiat ciechanowski*) un Suvalkos. Kad 1940. gada pavasarī un vasarā vērmahts guva jaunus militāros panākumus ziemeļos (Norvēģijā) un rietumos (Francijā), šī darbība tika pārnesta arī uz pārējo Poliju, jo nepieciešamība slēpt savu attieksmi pret citām tautām un nomierināt citas valstis, kā uzskatīja nacisti, bija atkritusi. 1940. gada 30. maijā, kad vērmahts praktiski jau bija sagrāvis Franciju, H. Franks paziņoja: „10. maijā sākās uzbrukums Rietumos. Tas nozīmē, ka šai dienā apdzisa pasaules dominējošā interese par to, kas notiek pie mums [...] Tagad mums ir jāizmanto mums dotais brīdis [...] Kā nacionālsociālistiem mums jādomā par to, lai vācu upuru vietā izaugsmi neiegūst poļu nācija [...] Es pilnīgi atklāti atzīstu, tas maksās dzīvību dažiem tūkstošiem poļu, pirmkārt no poļu inteliģences vadošā slāņa [...] Fīrers izteicās tā: to, ko mēs tagad atzīmējam kā vadošo slāni Polijā, ir jāiznīcina. To, kas no jauna izaugs tā vietā, mums ir jāuzmana un attiecīgajā laikā atkal jānovāc.” Akcija tika vērsta pret Polijas inteliģenci, politiskajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem, kā arī personām, kuras tika turētas aizdomās par saikni ar nacionālās atbrīvošanās kustību. Varšavā, Ļubļinā, Krakovā notika masveida aresti. Tika arestēti un nogalināti ap 3 500 cilvēku, kurus okupanti pieskaitīja poļu vadošajam slānim, kā arī ap 3 000 cilvēku, apzīmētu kā „krimināli elementi”. Akcijai bija jābeidzas jūnija vidū, taču aresti turpinājās arī vēlāk.

Akcijā gāja bojā, piemēram, bijušais Polijas Seima maršals ģudovietis M. Ratajs, viens no Poļu Sociālistiskās partijas līderiem M. Nedzelkovskis, Losandželosas Olimpisko spēļu čempions vieglatlētikā J. Kusočinskis u. c.

Norisa arī tādas bēdīgi slavenas akcijas kā Krakovas profesoru arests (*Sonderaktion Krakau*), ebreju masu slepkavības Ļvovā 1941. gadā u. c.

Kad 1939. gadā tika slēgtas universitātes, īpaši traģiski tas norisinājās Krakovā. Vietējais Gestapo (valsts slepenpolicijas) priekšnieks B. Millers (Pēc kara par citiem noziegumiem britu kara tiesa B. Milleram piesprieda 20 gadu cietumsodu. Taču „aukstā kara” apstākļos jau 1953. gadā viņu atbrīvoja. Polijas Tautas republikas iestāžu mēģinājumi panākt viņa izdošanu tiesāšanai par Polijā paveiktajiem noziegumiem palika neseismīgi) lika Jagelloņu universitātes darbiniekiem 6. novembrī sapulcēties uz priekšlasījumu „Trešā reihe un nacionālsociālisma attieksme pret zinātni un universitātēm” („*Die Stellung des Dritten Reiches und des Nationalsozialismus zu Wissenschaft und Universität*”). Lekcijas vietā tika paziņots, ka universitāte uzsākusi darboties bez saskaņojuma ar vācu iestādēm, tās pasniedzēji vienmēr ir izturējušies naidīgi pret vācu zinātni, tāpēc tie, ar triju klātesošo sieviešu izņēmumu, tiks deportēti uz koncentrācijas nometni. Sapulcējušos mācībspēkus B. Millers lika arestēt. Arestēja arī dažus citus universitātes līdzstrādniekus un studentus. 183 profesori un docenti nonāca Zaksenhauzenes (*Sachsenhausen*-

Oranienburg) koncentrācijas nometnē. Vēlāk pēc B. Mussolini un Vatikāna protestiem 101 profesors, vecāks par 40 gadiem, tika atbrīvots, citi nosūtīti uz Dahavas nometni. 12 profesori nomira nometnēs, vēl 5 – jau pēc atbrīvošanas. Lielākā daļa no atbrīvotajiem piedalījās pagrīdes universitātes radīšanā, kuras ap 800 studentu vidū bija arī K. Voitila, vēlākais Romas pāvests Jānis Pāvils II.

Ļvovā, kur pēc Vācijas uzbrukuma PSRS 30. jūnijā PSRS IeTK darbinieki pilsētas cietumā nogalināja politiešlodzītos, vācu iestādes vainu par to uzvēla „ebreju boļševikiem” un galvenokārt ar Ukrainu Nacionālistu organizācijas (OUN) biedru spēkiem organizēja ebreju grautiņu. (Vācu okupācijas laikā tika nogalināti apmēram 110 līdz 120 tūkstošu Ļvovas ebreju.) Vienlaikus ukraiņu nacionālistiskie studenti sastādīja 22 poļu profesoru sarakstu, kurus naktī no 3. uz 4. jūliju arestēja un kopā ar 13 ģimenes locekļiem tai pat naktī nošāva. Līdzīgi notikumi risinājās arī citās pilsētās. Staņislavas pilsētā vien nošāva apmēram 200 Polijas inteliģences pārstāvjus.

Ir dati, ka kopā Otrā pasaules kara laikā Polija zaudēja 15–30 % no skolotājiem, 30 līdz 40 % no saviem zinātniekiem un universitāšu profesoriem, 39–45 % no ārstiem un zobārstiem, no 26 līdz 57 % no advokātiem un 18–28 % no garīdzniecības. Šīs politikas pamatojumu izteica kāds no gauleiteriem: „Manā rajonā tiks nošauts jebkurš [polis], kurš demonstrēs inteliģences pazīmes”.

Poļu apspiešanas, viņu kultūras iznīcināšanas programmas daļa bija nacistu **centieni vājināt** vai pat iznīcināt kristietību, **Romas katoļu baznīcas ietekmi Polijā**. Dažviet okupētajā Polijā tās iedzīvotājiem tika traucēts piedalīties dievkalpojumos, vai tie pat aizliegti, izmantot poļu valodu dievkalpojumos bija aizliegts. Tāpat aizliegta bija noteiktu reliģisko dziesmu publiska dziedāšana, arī noteiktu nodaļu no Bībeles lasīšana.

Jau 1939. gadā tika slēgts vairums katoļu klosteru un vairāk nekā 1 000 klēriķu internēti. Baznīcas īpašums tika konfiscēts vai sekvestrēts, klosteri, katedrāles, bīskapu rezidences, bīskapu un kapitulu ienākumi, garīgo semināru fondi izlaupīti. Ar katoļu baznīcu saistīto organizāciju darbība tika aizliegta, slēgtas pastāvošās katoļu labdarības, audzināšanas, slimu apkopes iestādes. To ēkas sagrāba Vācijas armijas un nacistu partijas iestādes. Polijas primass kardināls A. Hlonds, kurš gan kara sākumā aizbēga no Polijas, pāvestam Pijam XII ziņoja: „Klosteri metodiski tiek slēgti, tāpat kā visas plaukstošās audzināšanas, sociālās aprūpes, labdarības, slimnieku kopšanas, izdevniecību iestādes. To ēkas sagrābušas armijas daļas.”

Lai mazinātu katoļu baznīcas ietekmi poļu tautā, okupanti ķērās arī pie garīdznieku fiziskas iznīcināšanas. Garīdzniecība sastādīja uzkrītoši lielu īpatsvaru tai poļu inteliģences daļā, kura bija paredzēta iznīcībai.

Vissliktākie nosacījumi ticīgajiem pastāvēja Vācijai pievienotajā Vartas novadā, kuru nacisti izmantoja kā savas antireliģiskās politikas testa telpu. Vartas novadā tika realizēta atšķirīga politika pret baznīcu, salīdzinājumā arī ar to, kādu nacistiskais režīms īstenoja pašā „vecajā reihā”, kur tas ticības jautājumos izturējās visai uzmanīgi. Vartas novadā tika izsludināta visu baznīcu pilnīga šķiršana no valsts, nacisti baznīcu centās izstumt no sabiedriskajiem procesiem. 1941. gadā notika „Akcija poļu baznīcas sagrāvei Vartas valstsnovadā” (*Aktion zur Zerschlagung der polnischen Kirche im Reichsgau Wartheland*). Tās rezultātā ap 1 700 poļu garīdznieku nonāca Dahavas (*Dachau*) koncentrācijas nometnē. 1941. gada septembrī tika nodibināta „Vācu tautības Romas katoļu baznīca Vartas novadā” (*Römisch-katholische Kirche deutscher Nationalität im Reichsgau Wartheland*), kurai bija aizliegti jebkādi kontakti ar pārējiem katoļiem un Vatikānu. 1941. gada beigās Vartas novadā uz vairāk nekā 3 miljoniem poļu katoļu bija palikuši tikai 80 priesteri.

Dancigas-Rietumprūsijas apgabalā tika nošauti 476 garīdznieki. Tika slēgtas visas baznīcas. Tāpat tika vajāta baznīca Augšsilēzijā un Ģenerālgubernatūrā. Ar pirmajām Augšsilēzijas pievienošanas dienām Vācijai 40 katoļu garīdznieku tika pārvietoti uz Ģenerālgubernatūru un 30 – uz Vāciju. 150 garīdznieki tika nogalināti. Tikai Vloclavekas bīskapijā (vācu *Bistum Włocławek*, arī *Bistum*

Leslau, poļu *Diecezja włocławska*) vācu okupācijas gados dzīvību zaudēja 213 priesteru (49 % no visiem). Gnēzenes un Kulmas bīskapijās bija nedaudz mazāk garīdznieku upuru – „tikai” 48 %. Kopā Ģenerālgubernatūrā okupanti nogalēja 735 katoļu garīdzniekus.

1937. gadā Polijā bija 11 239 ksendzi, ap 24 000 mūku un mūķeņu un 7 257 baznīcas un kapelas. Pēc vieniem datiem kara laikā gāja bojā 2 637 ksendzi, 438 mūķenes un ievērojams, precīzi nenosakāms mūku skaits. Tika sagrautas 984 baznīcas un kapelas. Pēc citiem datiem, kara laikā no 13 tūkstošiem Polijas katoļu garīdzniekiem 5 tūkstoši tika arestēti un nosūtīti uz koncentrācijas nometnēm, 2 214 no tiem gāja bojā. Kopā katrs sestais ksendzs gāja bojā no hitleriešu rokām.

Tāpēc Polijas baznīca un klērs, atšķirībā no dažu citu Eiropas valstu baznīcām, aktīvi atbalstīja antinacistisko pretošanās kustību, ievērojams skaits katoļu garīdznieku paši piedalījās pretošanās kustībā. Augstākās baznīcas amatpersonas nosodīja daudzas okupantu izrīcības. Polijas katoļu baznīca kara laikā nostiprināja savu kā patriotiska spēka stāvokli.

Okupanti vajāja ne tikai katoļu, bet arī protestantu baznīcas. Apvienotās Polijas Evāņģēliskās baznīcas Pozenes daļa pēc valsts spiediena nodibināja atsevišķu „Vācu tautības Pozenes Evāņģēlisko baznīcu Vartas novadā” (*Posener Evangelische Kirche deutscher Nationalit im Reichsgau Vartheland*). Arī Ģenerālgubernatūrā tika dibinātas atsevišķas vācu protestantu baznīcas. Turpretī pret poļu evāņģēlisko baznīcu, tās garīdzniekiem tika vērstas tiešas represijas. Vartas novadā vien tika nogalināti 752 garīdznieki, cietumos un koncentrācijas nometnēs ieslodzīts 681. Nirnbergas procesā izskanēja skaitļi, ka no 1940. līdz 1945. gadam koncentrācijas nometnēs tika ieslodzīti 2 800 poļu evāņģēliskie garīdznieki, tai skaitā viens bīskaps, kurš mira no tīfa. Līdz 1945. gada aprīlim no viņiem dzīvību saglabāja tikai 816 cilvēki.

Poļu kultūru nacistiskās okupācijas vara nežēlīgi apspieda. Sākotnēji gan vācu virsniekiem un ierēdņiem nebija skaidru norādījumu, kā izturēties pret poļu kultūras iestādījumiem, taču šis neziņas periods ātri noslēdzās. Savā runā Dancigā 1939. gada 19. septembrī Ā. Hitlers paziņoja, ka Polijas tauta ir nepilnvērtīga un nespējīga sevi pārvaldīt un uzturēt kultūru. 6. oktobrī Ā. Hitlers vērsa pret poļiem jaunus apvainojumus. Viņš histēriski apgalvoja, ka „poļu valsts tika izveidota, neraugoties uz 500 gadu ilgu vēsturisku pieredzi, tāpēc tās pastāvēšana agri vai vēlu izraisīs smagas krīzes.”

Vācu „kultūrpolitika” Polijas dažādos reģionos niansēs gan bija atšķirīga, bet kopumā bija un palika naidīga poļu tautai. Kara gados tā mainījās tikai nedaudz. Nacistu propagandas attīstību okupētajā Polijā kopumā var iedalīt divos galvenajos posmos: sākotnēji tās centieni galvenokārt bija vērsti uz pirmskara Polijas negatīva tēla izveidi, vēlāk – uz pretpadomju, antisemītiskas un provāciskas attieksmes izveidi iedzīvotājos.

Viens no vācu propagandas mērķiem bija „pārrakstīt” Polijas vēsturi. Tika publicēti „pētījumi”, kuros bija apgalvots, ka Polijas valsts patiesībā bija vāciska, ka tādi slaveni poļi, kā, piemēram, astronoms N. Koperniks, tēlnieks V. Stvošs, mūziķis F. Šopēns etniski bija vācieši.

Vācu politikai pret poļiem un viņu kultūru tika veltīta 1939. gada 31. oktobrī notikusī Vācijas valsts propagandas ministra J. Gēbelsa un Ģenerālgubernatūras vietvalža H. Franka saruna Lodzā. J. Gēbelss deklarēja, ka „poļu nācija nav civilizētas nācijas nosaukuma vērtā.” (*Die Polnische Nation es nicht wert sei, eine zivilisierte Nation genannt zu werden.*) Vācu nacistiskie iebrucēji neslēpa savu nodomu panākt Polijas iedzīvotāju kultūras degradāciju.

Daudz pūļu iebrucēji veltīja, lai demoralizētu Polijas iedzīvotājus kā pilsētās, tā laukos. Piemēram, kā piemaksa par savlaicīgu lauksaimniecības produktu piegādi zemniekiem tika dots degvīns. Pašbrūvētā tecinātājus okupācijas varas iestādes izlikās neredzam. Varšavā bija atvērts azartspēļu nams, kurā piekļuve bija tikai poļiem. Bija atļauta prostitūcija, veicināta pornogrāfiskas literatūras izdošana un izplatīšana.

Tika nospriests, ka kultūras dzīvē poļiem nav nekādas perspektīvas. J. Gēbelss un H. Franks vienojās, ka ir stingri jāierobežo iespējas poļiem attīstīt savu kultūru, nedodot tiem nekādus teātrus, kinoteātrus, nekādu pieeju radio, preseī un nekādu izglītību. Tiesa, šī nostāja palika kā nākotnes iecere, uzreiz to nebija iespējams realizēt. To rādīja jau fakts, ka pats H. Franks lika priekšā poļiem regulāri rādīt filmas par Trešā reiha sasniegumiem, un šādas ziņas izplatīt arī ar skaļruņiem.

Poļu – vācu sadarbība kultūras jomā, piemēram, kopīgas uzstāšanās, bija stingri aizliegta. Šī vācu politikas Polijā vadlīnija tika prezentēta Ģenerālgubernatūras izglītības un propagandas nodaļas apkārtrakstā, kurā bija teikts: „Pats par sevi saprotams, ka neviena vācu amatpersona nekādā veidā neveicinās poļu kultūras dzīves attīstību...”

Mēģinājumus iznīcināt poļu tautas garīgo kultūru nacistiskie okupanti veica vairākos posmos. Poļu tautas kultūras barbariskās iznīcināšanas kampaņas pirmais vilnis ilga līdz 1940. gada pavasarim. Ziņas par to nonāca arī aiz robežām un izsauca pasaules sabiedrības neapmierinātību. Tāpēc Ā. Hitlers taktisku iemeslu dēļ nolēma, no vienas puses, turpināt represijas Polijā piesardzīgāk, un, no otras puses, plaši reklamēt vairāku desmitu Polijas zinātnieku atbrīvošanu no cietumiem un vairāku poļu skolu atjaunošanu Ģenerālgubernatūrā.

No 1940. gada marta visus kultūras pasākumus kontrolēja Ģenerālgubernatūras Tautas izglītības un propagandas departaments, kurš vēlāk tika pārdēvēts par Propagandas departamentu. Viens no pirmajiem departamenta dekrētiem aizliedza visa veida, bet pirmkārt jau kultūras jomā iecerētu, sabiedrisku pasākumu organizēšanu bez iepriekšēja departamenta apstiprinājuma. Daudzas mācību un kultūras iestādes – universitātes, skolas, bibliotēkas, muzeji, teātri un kinoteātri tika slēgti vai saņēma izkārtnes „Tikai vāciešiem”.

Zinātniskā pētniecības darbība bija aizliegta, akadēmiskās iestādes sagrautas (no 603 zinātniskajām laboratorijām, kas darbojas 1939. gadā, pilnībā iznīcināja 357, neskartas palika tikai 3), dzīvību zaudēja ap 40 % (atsevišķās jomās pat vairāk nekā 50 %) zinātnisko līdzstrādnieku. Vairāk nekā 80 % poļu kultūras darbinieku zaudēja darbu specialitātē un iztiku sev pelnīja ar fizisku darbu.

1940. gada augustā tika ieviesta rakstnieku un mākslinieku obligātas reģistrācijas sistēma. Drastiski tika samazināta **izdevējdarbība** Polijas iedzīvotāju vajadzībām. Oktobrī tika aizliegta jaunu grāmatu poļu valodā iespiešana, esošās tika pakļautas cenzūrai un bieži konfiscētas. Tiesa, tai pat 1940. gadā gan vairākas vācu kontrolētas tipogrāfijas okupētajā Polijā atjaunoja savu darbību un publicēja atsevišķas grāmatas, piemēram, poļu-vācu vārdnīcas un antisemitiskus un antikomunistiskus romānus. Taču poļu valodā iznāca tikai okupantu atlasīta lasāmviela. Okupācijas četrus gadus laikā, līdz 1943. gadam saskaņā ar oficiālajiem Ģenerālgubernatūras valdības datiem poļu iedzīvotāju vajadzībām tika publicētas pavisam 438 grāmatas un kalendāri ar 4,8 miljonu eksemplāru tirāžu.

Polijai anektētajos apgabalos pat poļu grāmatu pārdošana tika aizliegta. Ģenerālgubernatūrā grāmatnīcām bija nepieciešama atļauja darboties un daudzas šo atļauju nesaņēma; bet to ieguvušo darbība bija stingri ierobežota.

Iznīcināšanai tika pakļautas daudzas poļu grāmatas, tās tika konfiscētas ne tikai sabiedriskās bibliotēkās, bet arī privātajos krājumos. Cenzūra pirmās skāra grāmatas, kas tika uzskatītas par „bīstamām”, tostarp ar zinātnisku un izglītojošu saturu, par kurām nacisti domāja, ka tās varētu veicināt poļu patriotismu un tajās varētu būt antivāciska piegarša. Tika radīti vairāki aizliegto grāmatu saraksti un vairāk nekā 1 500 poļu rakstnieki tika klasificēti kā „bīstami Vācijas valdībai un Vācijas kultūrai”. Aizliegto grāmatu sarakstā tika iekļauti arī poļu rakstnieku Ā. Mickeviča, J. Slovacka, S. Vispjaņska, B. Prussa, S. Žeromska, V. Reimonta, S. Vispjaņska, J. Tuvima, L. Staffa,

M. Konopnickas u.c. darbi. Aizliegto grāmatu atrašanās privātpašumā bija pasludināta par nelikumīgu un draudēja ar cietumsodu.

Aizliegtās literatūras skaitā bija iekļautas arī kartes, atlanti, kas rādīja agrākās Polijas robežas, publikācijas angļu un franču valodās, tai skaitā vārdnīcas. Grāmatu pārdošana no rokas rokā bija aizliegta. (Tās grāmatas, kas līdz tam vēl nebija aizliegtas, aizliegumu sagaidīja 1943. gadā; pat poļu lūgšanu grāmatas tika konfiscētas.)

Jau neilgi pēc okupācijas sākuma Ģenerālgubernatūrā vairums bibliotēku tika slēgtas. Tā aptuveni 80 % no Krakovas bibliotēkām tika slēgtas uzreiz, bet pārējās darbiniekiem bija jānoskatās kā cenzori masveidā samazināja grāmatu krājumus. Okupācijas iestādes izpostīja arī tādas grāmatu krātuves kā Seima un Senāta bibliotēkas. 1941. gadā Vācijas okupētajā teritorijā tika slēgta pēdējā atlikusī publiskā poļu bibliotēka Varšavā. Kara laikā tikai Varšavas bibliotēkas zaudēja ap vienu miljonu sējumu, aptuveni 30 % no savām kolekcijām. Vairāk nekā 80 % no šiem zaudējumiem bija tiešs rezultāts „tīrīšanām” un tiem nebija sakara ar kaujas darbību. Daudzas bibliotēkas un arhīvi tika sadedzināti.

Kara priekšvakarā Polijā iznāca vairāk nekā 2 000 periodiski izdevumi, tai skaitā 170 žurnāli. Saskaņā ar vācu rīkojumiem poļu prese tika pilnībā iznīcināta. Visi pirms kara iznākušie laikraksti tika slēgti. Preses izdevumu skaits saruka līdz vairākiem desmitiem, kurus visus cenzēja vācieši. Daži, kas pastāvēja okupācijas laikā, bija dibināti no jauna un atradās pilnīgā vācu kontrolē. Šāda pilnīga preses iznīcināšana bija bezprecedenta gadījums mūsdienu vēsturē. Vienīgā oficiāli pieejamā lasāmviela bija propagandas prese, kuru izplatīja vācu okupācijas pārvalde.

Ar nāves soda draudiem poļiem bija aizliegts turēt īpašumā radio.

Kinoteātri, tagad Vācijas propagandas mašīnas kontrolē, bija spiesti savā repertuārā uzņemt filmas no nacistiskās Vācijas, kuras to slavināja un kuras ievadīja vācu kinožurnāli, t.s. „Vācu nedēļas apskati” (*Die Deutsche Wochenschau*). Dažas poļu filmas, kas varēja tikt parādītas (aptuveni 20 % no repertuāra), tika pamatīgi rediģētas, lai noņemtu visas atsauces uz Polijas valsts simboliem un ebreju aktieriem un producentiem. Vairākas vācu iestāžu kontrolē uzņemtas propagandas filmas tika ieskaņotas arī poļu valodā, taču no 1943. gada vairs netika rādīta neviena poļu filma.

Teātri saskārās ar līdzīgu situāciju, jo tiem „nopietnu” lugu uzvešanu vācu iestādes aizliedza. Izņēmums bija zemas kvalitātes izrādes, tostarp ar pornogrāfisku raksturu, – tās tika atļautas, lai „nomierinātu” iedzīvotājus, lai pasaulei parādītu „īsto” poļu kultūru, kā arī, lai radītu iespaidu, ka Vācija poļiem netraucē brīvi izteikties. Vācijas propagandas speciālisti uzaicināja kritiķus no neitrālām valstīm uz speciāli organizētiem „poļu” pasākumiem, kuri mērķtiecīgi tika veidoti garlaicīgi vai pornogrāfiski, lai tos pasniegtu kā tipiskas poļu kultūras aktivitātes.

Mūzikas jomā okupanti aizliedza izpildīt daudzu poļu komponistu, tajā skaitā F. Šopēna, muzikālos darbus. Nonāca pat līdz tam, ka okupācijas varas iestādes 1941. gada decembrī aizliedza poļiem turēt īpašumā gramofonus un skaņu plates, lai tie neklausītos poļu mūziku. Tomēr muzikālās kultūras aktivitātes bija vismazāk ierobežotas, iespējams tāpēc, ka H. Franks pats sevi uzskatīja par nopietnās mūzikas cienītāju. Laika gaitā viņš pavēlēja izveidot simfonisko orķestri Ģenerālgubernatūras galvaspilsētā Krakovā. Mūzikas priekšnesumi tika atļauti kafējnīcās un baznīcās.

Milzu zaudējumi tika ciesti **izglītības** sfērā. Lai novērstu jaunas izglītotas poļu paaudzes rašanos, atbilstoši 1940. gada aprīļa H. Himlers sagatavojam memorandam par vācu attieksmi pret Poliju, okupanti noteica, ka poļu bērnu skolas gaitas jāierobežo līdz dažiem gadiem pamatzglītības. Jau 1939. gada 31. oktobrī H. Franks propagandas ministru J. Ģēbelsu informēja, ka visas Polijas

universitātes un vidusskolas pārtrauks darboties, jo tās ir „naida inkubatori pret vāciešiem.” 1939.gada 19. decembrī H. Franks parakstīja direktīvu par izglītības lietu organizāciju Ģenerālgubernatūrā. Tika atzīmēts, ka visās vietās, kur skaitījās vismaz 8 vācu bērni, tiks atvērtas vācu skolas. Poļu skolās tiks mācītas tikai lietišķās zināšanas. Tik tiešām, sekojošajās nedēļās tika izvērstā visu poļu vidējo un augstākos mācību iestāžu slēgšanas kampaņa. Visas universitātes un lielākā daļa vidusskolu tika slēgtas ja ne uzreiz pēc vācu iebrukuma, tad līdz 1940.gada vidum.

Tā, pēc nacistu ienākšanas Poznaņā uzreiz tika slēgta vietējā universitāte, mācībspēki nosūtīti uz nometnēm. Okupanti Poznaņā nogalināja 24 profesorus, 14 docentus un 26 asistentus. 1941.gada 27.aprīlī Poznaņā atklāja jau vācu universitāti, par tās goda prezidentu kļuva gauleiters A. Greizers. Polijas valdības ziņojumā Nirnbergas tribunālam bija norādīts, ka okupācijas laikā beidza pastāvēt četras universitātes un 12 universitātes tipa skolas, kuru apmeklētība līdz 1939. gada septembrim sasniedza 45 tūkstošus studentu.

Ar Vācijas izglītības ministrijas direktīvu 1939. gada decembrī visus poļu (un čehu) studentus, kuri studēja Vācijā, izslēdza no augstskolām. Turklāt Polijas augstskolu diplomus, kas bija izdoti pēc 1939. gada 1. septembra, atzina par spēkā neesošiem.

Visas poļu un ukraiņu privātskolas tika slēgtas, un arī privātas nodarbības ar poļu un ukraiņu bērniem aizliegtas. Poļu jauniešiem un jauniem, sasniegušiem 16 gadu vecumu, noteica obligātu darba dienestu. Vāciešu ieņemtajās teritorijās pirms kara pastāvēja aptuveni 550 vidusskolas. Okupanti pavēlēja tās slēgt. Vācijai pievienotajās poļu teritorijās tas tika izdarīts. Ģenerālgubernatūrā tika atļauts turpināt darboties vienīgi amatniecības un tirdzniecības skolām. Līdz 1940. gada beigām nepalika nekādu oficiālu izglītības iestāžu, kas pārsniegtu arodskolas līmeni, un tās pašas nepiedāvāja izglītību, kas sniegtos tālāk par elementāro tirdzniecības un tehnisko apmācību, kas bija nepieciešama nacistu ekonomikai. Pēc slēgšanas viņa pārpalikušās skolas tika pakļautas Vācijas izglītības sistēmai un poļu skolotāju skaits un viņu kompetence drastiski samazināti. (Starp citu, lēmumos, saistītos ar nacistu nodomiem iznīcināt Polijas izglītības sistēmu, atspoguļojās arī nacistu realizētā nacionālās skaldīšanas un sarīdīšanas politika, jo tajā pašā laikā pret ukraiņu izglītības sistēmu tika parādīta salīdzinoši lielāka iecietība.)

Tās skolas, kuras turpināja strādāt, bija spiestas savos mācību plānos ieviest būtiskas izmaiņas. Ģenerālgubernatūrā aizliedza mācīt vēsturi, ģeogrāfiju, literatūru – tos mācību priekšmetus, kuri varēja stiprināt nacionālo pašapziņu. Mācību grāmatas šais priekšmetos piespiedu kārtā atsavināja. Arī citos priekšmetos mācību programmas tika cenzētas, pirmskara mācību grāmatas konfiscētas un skolu bibliotēkas slēgtas.

Poļu skolotājus parasti atlaida, daļu no tiem aicināja piedalīties „orientējošās tikšanās” (*Orientierungs-Treffen*) ar jauno valdību, kur tos vai nu visus apcietināja vai uz vietas nogalināja. Dažus poļu skolēnus gan nosūtīja uz skolām Vācijā, taču daļa no tiem apmeklēja speciālas skolas, kur viņi lielāko daļu laika pavadīja kā neapmaksāti strādnieki, parasti vāciešiem piederošās lauku saimniecībās. Par sarunāšanos poļu valodā tur draudēja bargi sodi.

Viens no jaunajiem mācību mērķiem bija poļiem iegalvot, ka viņu nacionālais liktenis ir bezcerīgs, iemācīt cienīt vāciešus un būt tiem paklausīgiem. To okupanti apzināti centās sasniegt ar, piemēram, policijas reidiem skolās, skolniekiem piederošo mantu kratīšanām, skolēnu un skolotāju masveida arestiem un to izmantošanu piespiedu darbos, bieži nosūtot sezonas darbā uz Vāciju.

Tika sagaidīts, ka poļu bērni sāks strādāt, kad tie vecumā no 12 līdz 15 gadiem būs guvuši pamatzglītību, kurai oficiāli bija jāilgst septiņus gadus, tomēr pēdējo divu mācību gadu programmu apguvei klases tikās tikai reizi nedēļā. Nebija naudas skolu apsildei ziemā. Klases un skolas tika

apvienotas, poļu skolotāji atlaisti un tā rezultātā gūtie ietaupījumi izmantoti, lai izveidotu skolas vācu mazākuma bērniem vai būvētu barakas vācu karaspēkam. Netika apmācīti jauni poļu pedagogi.

Vācu policijas sagatavots memorands 1943. gadā situāciju aprakstīja šādi: „Skolnieki sēd cieši sablīvēti bez nepieciešamajiem mācību materiāliem un bieži vien bez kvalificētiem pedagogiem. Turklāt poļu skolas vismaz piecus no desmit mēnešu ilgā mācību gadam ir slēgtas ogļu vai cita kurināmā trūkuma dēļ. No divdesmit līdz trīsdesmit plašām skolas ēkām, kas bija Krakovā pirms 1939. gada, mūsdienās tiek izmantotas divas sliktākās ēkas [...] Katru dienu skolēni mācās dažādās maiņās. Šādos apstākļos mācību diena, kura normālos apstākļos ilgtu piecas stundas, ir samazināta līdz vienai stundai.”

Tomēr, pat ar to, ka 1940. gada beigās Ģenerālgubernatūrā darbojās tikai 30 % pirmskara skolu un tās apmeklēja tikai 28 % no pirmskara bērnu skaita, poļu pamatskolu situācija tur bija nedaudz labāka nekā citos bijušās Polijas rajonos.

Austrumu apgabalos, kas nepiederēja Ģenerālgubernatūrai (Belostokas rajonā, Ostlandes un Ukrainas reihskomisariātos) daudzas poļu pamatskolas tika slēgtas, lielākajā daļā skolu mācības notika ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu valodās. Piemēram, pirmo divu okupācijas gada beigās Belostokas rajonā 86 % skolu, kuras pirms kara strādāja poļu valodā, bija slēgtas. Nākamā gada beigās šis skaitlis pieauga līdz 90 %. (Protams, neklājas aizmirst, ka pirms kara ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu bērnu vairākums bija spiesti mācīties poļu skolās.)

Tomēr pilnībā realizēt savas nostādnēs poļu izglītībā nacisti nespēja. 1943. gadā kādā vācu ziņojumā par izglītību bija teikts, ka kontrole pār mācību programmām poļu skolās, it īpaši laukos, ir grūta, jo pastāvēja darbinieku, transporta trūkums. To traucēja arī poļu pretošanās kustība. Daudzās okupantu pieciestajās sākumskolās tika noturētas viņu aizliegtās poļu literatūras un vēstures stundas.

Reizē ar poļu kultūras noniecināšanu, tās izpausmju apspiešanu nacisti jau pirmajās okupācijas dienās sāka **Polijas kultūras vērtību izlaupišanu**. Tā notika, pamatojoties uz H. Himlera 1939. gada 1. decembrī izdoto rīkojumu, ka gestapo un drošības policijas darbinieku kopā ar vērmahta pavēlniecību pienākums ir Radomā, Varšavā un Ļublinā rekvizēt vērtīgākos mākslas darbus. Nedēļu vēlāk H. Himlers izdeva jaunu rīkojumu, saskaņā ar kuru konfiscēt vajadzēja ne tikai mākslas darbus un grāmatas, bet arī „tērpus, mūzikas instrumentus, monētas, pastmarkas un citas līdzīgas kolekcijas”. Pamatojoties uz šo H. Himlera norādi H. Franks 1939. gada 16. decembrī parakstīja „Rīkojumu par mākslas objektu konfiskāciju Ģenerālgubernatūrā”. Visos šajos rīkojumos bija atsauces uz Ā. Hitlera un H. Geringa lēmumiem. Drīz H. Franks ziņoja Ā. Hitleram, ka pēdējo 6 mēnešu laikā īpaši sastādītā sarakstā iekļautas gandrīz visas mākslas vērtības Polijā.

Arī pats H. Franks „cienīja” mākslu. Pēc kara Nirnbergas tribunālā 1945. gada 19. decembrī tika liecināts, ka 1943. gada martā viņš pavēlēja izvest no Varšavas uz Krakovu visus labākos mākslas darbus. Tiem vajadzēja rotāt mākslas izstādi Vaveles pilī, paredzētu personīgi H. Frankam.

Okupācijas varu izdotie varas iestāžu rīkojumi par zinātnes un mākslas darbu, vēstures dokumentu, dārgmetālu izstrādājumu utt. „aizsardzību” kalpoja par iegāsti oficiālai šo priekšmetu konfiskācijai. Saskaņā ar plānu, neskaitāmi mākslas priekšmeti tika konfiscēti un izvesti uz Vāciju.

Laupīšanu uzraudzīja SS ierīkotā iestāde “*Ahnenerbe*” (burtiski – “senču mantojums”, oficiāli „Vācu biedrība senās Vācijas vēstures un senču mantojuma pētniecībai”), to veica Drošības policijas un Drošības dienesta (*Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*) vienības (*Einsatzgruppen*), kā arī eksperti no t.s. Austrumu apgabalu uzraudzības pārvaldes (*Die Haupttreuhandstelle Ost*). SS vienības mākslas vēsturnieku – ekspertu vadībā pa visu Poliju meklēja mākslas vērtības. Tika nolaupītas Rafaēla, Rembranta, Leonardo da Vinči, Canaletto, Bačiarelli un citu Rietumu vecmeistaru darbi, kuri glabājās Polijas muzejos, poļu glezniecības virsotnes J. Matejko, daudzu citu izcilu poļu mākslinieku gleznas.

Krakovā okupanti nolaupīja 843 mākslas priekšmetus no Čartorijsku muzeja (*Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie*), tostarp tādus šedevrus kā Leonardo da Vinči „Dāma ar sermulī” (poļu *Dama z gronostajem*), Rafaela gleznu „Jaunekļa portrets” (*Portret młodejki*) u.c. Tur tika nolaupīti arī 12 unikāli persiešu paklāji, 260 zelta rotaslietas, piederējušas Polijas karaļiem. Nolaupīti tika Vāveles pils, Krakovas universitātes Mākslas vēstures institūta dārgumi. Tika izlaupīti Nacionālais muzejs un Armijas muzejs Varšavā, vērtības no Varšavas universitātes bibliotēkas, Valsts naudas kaltuves kolekcijām, kā arī no daudzām Polijas magnātu privātkolekcijām.

Nacisti īpaši medīja kokgriezēja meistara no Nirnbergas V. Stvoša darināto Sv. Marijas baznīcas Krakovā altāri. Lielais trīspusējais altāris tapa XV gadsimtā. Altāris bija unikāls, neatkārtojams un nenovērtējams meistardarbs ar milzīgu kultūrvēsturisku nozīmi. Pirmajās kara dienās poļu mākslas vēsturniekiem izdevās izvest altāri uz Sandomežu (arī Sandomira, poļu: *Sandomierz*), un paslēpt to vietējās katedrāles pagrabā. Tomēr pēc Vācijas drošības policijas priekšnieka (*Chef der Sicherheitspolizei*) R. Heidriha pavēles 1939. gada oktobra sākumā, tas tika atrasts, nogādāts Berlīnē un novietots valsts bankas pagrabā. Bija ierosināts to nodot „firera muzejam” Lincā, taču galu galā nolemts pārvest uz Nirnbergu un uzstādīt Sv. Lorenca baznīcā. 1946. gada maijā V. Stvoša altāris tika atgriezts tā likumīgajam īpašniekam – Polijas valstij, un 1957. gadā atjaunots, uzstādot baznīcā Krakovā.

Pēc kara tikai daļa nacistu izvesto kultūras vērtību, piemēram, gleznu kolekcija no Čartorijsku muzeja (Krakovā) tika atgūti. Taču daļa, piemēram Rafaela „Jaunekļa portrets”, nav atrasta līdz mūsdienām. Nevar pateikt, vai tas tika iznīcināts vai nobēdzināts kādā privātā kolekcijā.

Daudz poļu nacionālo vērtību tika izlaupītas reiham pievienotajās zemēs. Lielāko daļu no svarīgākajiem mākslas darbiem nacisti sagrāba jau sešu mēnešu laikā pēc 1939. gada septembra. Kopumā pirmajos okupācijas mēnešos poļu tautai tika nolaupīti mākslas darbi no 45 iestādēm. 1941. gada 2. maijā uz Berlīni tika ziņots, ka līdz 1941. gada marta beigām mākslas darbi atrasti 74 pilīs, 96 muižās un daudzās privātmājās. „Kopējais pārbaudīto muižu, piļu un privāto dzīvokļu skaits sasniedz ap 500. Tika apsekotas un konfiscētas 102 bibliotēkas, 15 muzeji, 3 mākslas galerijas, 8 ieroču kolekcijas, 10 monētu kolekcijas, 1 Ēģiptes vērtību kolekcija, 1 antīko vāžu kolekcija, 1 etnogrāfiska kolekcija, 21 dažāda privātā kolekcija (amatnieku rokdarbi, porcelāns, dabas zinātnes eksponāti, briežu ragi, u. c.), 1 100 gleznas un akvareļi, vairāki simti gravīru, 25 statujas un skulptūras, 500 mēbeļu, 33 kastes ar baznīcas piederumiem, daudzi simti paklāju, [...] 25 lielas dārgmetālu kolekcijas, kā arī liels skaits darinājumu no dārgmetāliem. Daži no šiem priekšmetiem tika atlasīti kā īpaši vērtīgi. Nosauktie skaitļi neatspoguļo konfiskāciju pilnu apjomu”. 1942. gada beigās vācu ierēdņi lēsa, ka jau „vairāk nekā 90 %” toreizējo Polijai piederējušo mākslas darbu atrodas viņu „aizgādībā”. Daži no tiem tika nosūtīti Vācijas muzejiem, jau minētajam Vadoņa muzejam Lincā u.c., tomēr lielākā daļa nonāca pašu nacistu ierēdņu īpašumā. Tika nolaupīti vairāk nekā 516 000 mākslas darbu, starp tiem 2 800 Eiropas gleznotāju, 11 000 poļu meistarų gleznas, 1 400 skulptūras, 75 000 manuskripti, 25 000 kartes un 90 000 grāmatas (tai skaitā 20 000, iespiestas pirms 1800. gada), un simtiem tūkstošu citu objektu ar māksliniecisku vai vēsturisku vērtību. Tika slēgti zooloģiskie dārzi, bet visi dzīvnieki nosūtīti uz Vāciju.

Īpašu uzmanību okupanti pievērsa Polijas karaļa regālījām, kas bija piederējušas Augustam III Saksim un viņa sievai. Kara laikā muzeja darbinieki paslēpa tās, bet okupanti atrada regālijas un nosūtīja uz Drēzdenes muzeju. No turienes tās kara beigās tika nogādātas Kenigšteinas (*Festung Königstein*) cietoksnī. Pēc kara tās atrada padomju karaspēks un nodeva Polijas valstij.

Reizē okupanti grāva visu, kas atgādināja polu tautas slaveno vēsturi, tās brīvības cīņu tradīcijas. Iebrucēji iznīcināja Ā. Mickeviča, F. Šopēna, S. Moņuško, M. Skladovskas-Kirī, T. Kostjuško pieminējumus, piemiņas monumentu par godu poļu-lietuviešu-krievu uzvarai pie Grīnvaldes (*Bitwa pod Grunwaldem*, 1410), piemiņas plāksnes nacionālajiem varoņiem, krucifiksus ceļmalās.

Piemēram, Toruņā tika nojaukti visi pieminekļi un noplēstas visas piemiņas plāksnes. Visā Polijā tika iznīcināti desmitiem pieminekļu. Netika taupīti arī tie, kuri reizē bija arī vācu vēstures liecinieki. Tā, No Krakovas universitātes auditorijas, kur, saskaņā ar leģendu, bija mājies Fausts, nacisti izmeta vecos solus, bet pašu auditoriju pārvērtā krogā.

Vēlāk, atkāpjoties no Polijas, vācu iebrucēji centās paņemt līdzi visas tās kultūras vērtības, kuras vēl bija pārpalikušas Polijā. Pie tam daudzas gāja bojā ceļā, tika iznīcinātas Vācijas pilsētu bombardēšanas laikā un nereti arī pašu okupantu nodedzinātas, jo tie kultūras, mākslas priekšmeti, kurus nacisti uzskatīja vai nu par vācu kultūru apdraudošiem vai par nenožīmīgiem, ne tikai netika glābti no bojā ejas kara darbības rezultātā, bet bieži tīšuprāt tika masveidā iznīcināti. Tā daudzi mākslas darbi: gleznas, skulptūras, arhitektūras pieminekļi u.c. gāja bojā okupantu nevīžības vai ļaunprātības rezultātā. Par upuri nacistiskajam kursam uz poļu kultūras iznīcināšanu krita daudzi arhitektūras pieminekļi, ieskaitot karaļa pili un katedrāli Varšavā. Nacionālajā muzejā Varšavā nacisti ierīkoja kazino un gaisa kara spēku nolikta. Tikai Lazenku (*Łazienki Królewskie*) kompleksā Varšavā okupācijas laikā gāja bojā ap 300 mākslas darbu.

Kopumā nacisti iznīcināja gandrīz pusi kultūras un mākslas materiālo vērtību, ap 2/3 skolu un zinātnes iestāžu. Nodedzinātas tika 66 % bibliotēku un arhīvu, bojā gāja ap 16 miljonu sējumu. (Tiek lēsts, ka kara laikā gāja bojā ap 10 miljonu sējumu tikai no valsts bibliotēku un institūciju īpašuma.) Pilnībā sagrautas tika 17 augstskolu ēkas, 352 slimnīcas, 29 sanatorijas u.c. Kara laikā tika sagrauti 25 muzeji, 35 % teātru un daudzas citas kultūras iestādes. Pēc kādas aplēses, 43 % no Polijas izglītības un pētniecības iestāžu infrastruktūras un 14 % no Polijas muzejiem tika iznīcināti. Vēl pēc cita vērtējuma Polijā karu pārdzīvoja tikai 105 no bijušajiem 175 muzejiem un tikai 33 no tiem pēc kara beigām varēja atsākt darbību. No 603 akadēmiskajām institūcijām, eksistējušajām Polijā pirms kara, apmēram puse tika pilnībā iznīcinātas, un tikai dažas pārdzīvoja karu daudz maz neskartas.

Īpaši nežēlīgs liktenis okupētajā Polijā sagaidīja tās **ebreju tautības iedzīvotājus**. Lai arī cik liels bija nacistu terors pret poļiem, viņi tomēr neparedzēja tūlītēju visu poļu iznīcināšanu, kā tas bija ar ebrejiem. Pirmskara Polijā dzīvoja ap 3,5 miljoni (līdz 10 %) ebreju. Ar Polijas iekarošanu viņu lielākā daļa nonāca nacistiskās Vācijas varā.

Tikai neliela daļa ebreju, kam bija skaidrāks skats nākotnē, pirmajās kara nedēļās, arī pēc tam centās atstāt nacistu okupētās zemes un, pat riskējot ar dzīvību, nonākt PSRS jauniegūtajos apgabalos.

Viens no tiem bija jau tolaik sabiedrisku atpazīstamību ieguvušais telepāts V. Messings. Viņš ar pavadoni laivā devās pāri Rietumu Bugai, kur neilgi pirms tam vācieši bija sašāvuši divas tādu pat pārbēdēju laivas. Savus pārdzīvojumus V. Messings attēloja atmiņās: „Mēs bez trokšņa pārpeldējām upi un piestājām pie padomju krasta. Es nepaguvu paspēt ir divdesmit soļu pa manas jaunās dzimtenes zemi, kā izdzirdu skarbu saucienu „Stāt!” Ar milzīgu prieku – es esmu glābts! glābts! glābts! – es pacēlu rokas un skaļi pateicu frāzi, kuru man iemācīja viens aptiekārs Olštīnā (poļu *Olsztyn*, vācu *Allenstein*): „Nešaujiet, biedri, es esmu savējais!” Cik gan patīkami bija izdzirdēt krievu „*Смои!*” (Stāt!), vācu „*Halt!*” vietā. Tikai tas, kurš ir pārdzīvojis to, ko esmu pārdzīvojis es, var saprast mana prieka dziļumu.”

Daudzi Polijas ebreji, atbilstoši Pirmā pasaules kara pieredzei un par spīti ziņām no nacistiskās Vācijas, cerēja, ka vācu okupācija būs panesama. Nostādīti alternatīvas priekšā vai nu visu pamest un bēgt uz padomju ieņemto zonu vai emigrēt uz Palestīnu, vairākums no viņiem nolēma palikt uz vietas. Zīmīgi, ka pirmajās okupācijas nedēļās gar jauno vācu-padomju robežu vācu karavīri ar spēku spieda ebrejus pāriet padomju teritorijā, dzina peldēt pāri Bugas un Narevas upēm, pat atklājot uguni, ja tie kavējās. Daudzi gāja bojā no lodēm, daudzi noslīka. Tomēr tikai mazākums Polijas ebreju iedzīvotāju

nonāca padomju ieņemtajā zonā, vairākums palika vācu okupētajos rajonos. Pirmajos vācu okupācijas mēnešos, kad nacisti vēl daļēji atļāva ebreju emigrēšanu, pat atvēra emigrācijas iestādes, daži no viņiem spēja aizbēgt uz Palestīnu, ASV, Dienvidameriku u.c. Taču tikai nelielai daļai ebreju, galvenokārt bagātākajiem, tādā ceļā izdevās izbraukt no Polijas.

Okupācijas gados ebreji kļuva par masveida iznīcināšanas un nesaudzīgas vardarbības objektu. Polijas ebreju liktenis bija cieši saistīts ar nacistu izvirzītā „ebreju jautājuma” risināšanas problēmu visā Eiropā. Eiropas ebreju likteņa izšķiršana bija viena no Ā. Hitlera pasaules iekarošanas plānu sastāvdaļām.

1939. gada 21. septembrī Vācijas drošības policijas priekšnieks R. Heidrihs sasauca apspriedi, kurā sprieda par poļiem (R. Heidrihs norādīja, ka „poļu problēma” jārisina „neitralizējot” (*unschädlich machen*) valdošo šķiru vai nosūtīt viņus uz koncentrācijas nometnēm, bet atlikušos „primitīvos poļus” jāintegrē darba procesā, ar laiku izvēcot no vāciski runājošo teritorijas) un ebrejiem. Mērķis, ko, atsaucoties uz Ā. Hitleru, pieminēja R. Heidrihs, bija visus ebrejus pārvietot uz „ebreju rezervātu” austrumos – Polijā. Viņš pieminēja arī tādu plāna sastāvdaļu kā „ebreju vecāko padomju” (*Judenältestenräte*) dibināšana, ar kuru starpniecību vācu iestādes novadītu savas pavēles un kuras būtu „pilnā mērā atbildīgas” par to izpildīšanu.

Jau 29. septembrī, kad vācieši iemaršēja Varšavā, ebreju dzīve tur kardināli mainījās. 1939. gada 8. septembrī H. Franks izdeva pavēli, kas lika visiem ebrejiem okupētajās teritorijās nēsāt īpašus apsējus ar Dāvida zvaigzni. Polija bija pirmā no valstīm, kur visi ebreju iedzīvotāji jau no pirmajām okupācijas nedēļām bija spiesti to darīt. Tādam pat zvaigznēm bija jātiek uzstādītām uz visiem uzņēmumiem, veikaliem, kas piederēja ebrejiem. Ar 23. novembri šī pavēle tika attiecināta uz visiem Ģenerālgubernatūras ebrejiem, vecākiem par 10 gadiem. (Vācijas tieši anektētajos apgabalos šādu zvaigzni ebreji nēsāja no 1941. gada rudens.) Nacisti piespieda visas ebreju kopienas samaksāt ievērojamu kontribūciju, konfiscēja visus finanšu līdzekļus, ko atrada ebreju kopienu kasēs, visi ebreju banku konti tika bloķēti. Ebreji nedrīkstēja izņemt no saviem kontiem bankās vairāk par 250 zlotiem nedēļā. Viņiem bija aizliegts būt par rūpniecības uzņēmumu īpašniekiem, turēt mājās vairāk par 2 000 zlotiem.

Nacisti īpaši bija ieinteresēti iznīcināt ebreju kultūru. Tāpēc Polijā tika iznīcinātas praktiski visas sinagogas. Ebreju literatūras pārdošana tika aizliegta.

No 1940. gada sākuma ebrejiem jau praktiski bija atņemts viss kustāmais un nekustāmais īpašums. Ebrejiem bija jāatbrīvo ceļš vāciešiem uz ietves. Jebkurš varas iestāžu rīkojumu pārkāpums izsauca smagus sodus, līdz pat nāves sodam. Taču tas bija tikai pats sākums ebreju ciešanām.

Visu teritoriju, kuras kontrolēja Vācija, attīrīšanai no ebrejiem Valsts drošības galvenajā pārvaldē (*Reichssicherheitshauptamt*) 1939. gada decembrī tika radīta IV-B-4 nodaļa, kuru vadīja Ā. Eihmans. Nodaļa bija atbildīga par „ebreju jautājuma galīgu risinājumu” (*Endlösung der Judenfrage*). Ar nacistu partijas kancelejas (*Parteikanzlei*) vadītāja M. Bormana, H. Himlera un H. Franka direktīvu 1941. gada 31. maijā visos Vācijai pievienotajos apgabalos tika ieviesti t.s. Nirnbergas likumi (*Nürnberger Rassengesetze*), kuri noteica, ka Vācijas pavalstnieks var būt tikai tas, kura dzīslās tek ģermāņu asinis, un kurš ar savu uzvedību pierāda vēlmi kalpot valstij, kā arī aizliedza laulības starp ebrejiem un Vācijas pavalstniekiem.

Polijas, kurā dzīvoja lielākais ebreju skaits Eiropā, pakļaušana veicināja arī ebreju iznīcināšanas programmu (*Endlösungprogramm*) īstenošanas uzsākšanu. Līdz 1940. gada martam nacisti plānoja Ģenerālgubernatūru (galvenokārt Ļubļinas rajonu) pārvērst par gigantisku visas Eiropas ebreju rezervāciju. 1939.–1940. gada ziemā šurp tika atgādāti vairāki tūkstoši ebreju no Vācijas, Austrijas

un Čehoslovākijas. Visos Vācijai piedalītajos apgabalos ebreju stāvoklis izvērtās vienādi drausmīgs. Kopš 1940. gada Polijas ebrejus un ebreju izcelsmes personas līdz trešajam augumam vardarbīgi pārvietoja uz **geto** (tā pēc viduslaiku tradīcijas nacistiskās Vācijas un tās okupētajās teritorijās sauca ebreju noņemšanas vietas īpašos pilsētu kvartālos, kurus pakāpeniski apjoza ar mūri un izolēja no apkārtējās pasaules un kur valdīja visdrausmīgākie apstākļi: nabadzība, bads un slimības) Ģenerālgubernatūras teritorijā. Viņiem bija lemts tikai vienīgi cilvēka spēkus izsmelošs piespiedu darbs iekarotāju labā vai bada nāve.

Pēc kara Nirnbergas prāvā tika deklarēts, ka H. Franks bija atbildīgs par poļu un ebreju iznīcināšanas akcijām Ģenerālgubernatūras teritorijā, kaut arī pats H. Franks apgalvoja, ka visas akcijas tieši vadīja H. Himlers. Laikabiedri H. Franku sauca par „Polijas miesnieku” (*Schlächter von Polen*) vai „Krakovas ebreju slepkavu” (*Judenschlächter von Krakau*).

Pirmie projekti radīt īpašu ebreju rajonu Varšavā radās jau 1940. gada februārī. Nacisti apgalvoja, ka ebreji ir infekcijas slimību izplatītāji un Polijas apdzīvotajās vietās geto tiek radīti, lai ar ebreju izolāciju pārējos iedzīvotājus aizsargātu pret epidēmijām. 1940. gada martā virkni Varšavas rajonu ar augstu ebreju iedzīvotāju īpatsvaru izsludināja par karantīnas zonām. No šiem rajoniem izlika ap 113 tūkstošu poļu un viņu vietā noņemāja 138 tūkstošus ebreju no citiem rajoniem.

Pēc H. Franka 1940. gada 13. septembra direktīvas ebreju geto radīšana ieguva sistemātisku un centralizētu raksturu. Formāli ebreju rajons Varšavā pēc Varšavas distrikta gubernatora L. Fišera pavēles tika radīts 2. oktobrī, kad tam tika iedalīts pilsētas iecirknis. Varšavas geto kļuva par vienu no lielākajiem Polijā: tas aptvēra 4,5 % pilsētas teritorijas, kurā līdz karam dzīvoja 37 % Varšavas iedzīvotāju. Drīz tajā dzīvoja jau ap 400 000 cilvēku, bet jau 1941. gada janvārī – 590 000 – gandrīz 1/3 visu pilsētas iedzīvotāju un to skaits arvien pieauga sakarā ar ebreju pārvietošanu uz geto no citiem Varšavas rajoniem. Pirmajā geto pastāvēšanas periodā tajā bija ap 27 000 dzīvokļu ar vidēji 2,5 istabām katrā. Vienā dzīvoklī dzīvoja vidēji 15 cilvēku. Iedzīvotāju blīvums geto sastādīja 1 100 cilvēku uz ha, kas 10 reizes pārsniedza vidējo blīvumu pilsētā.

Sākotnēji iziešana no geto tika sodīta ar 9 mēnešiem cietumsoda, bet saskaņā ar 1941. gada 10. novembra pavēli ebreju aiziešana no viņiem iedalītā rajona tika sodīta ar nāvi. Tas pats sods draudēja ikvienam, kurš dotu ebrejam patvērumu vai kādi citādi palīdzētu. Varšavas geto tika izmitināti ebreji ne tikai no Polijas, bet arī deportētie šurp no citām Eiropas valstīm. (1941. gada oktobrī sākās Vācijas ebreju deportācija uz geto Polijā, Baltijā, Baltkrievijā.)

Geto pakāpeniski no pārējās pilsētas nodalīja ar īpaši uzceltu sienu ar dzelonstieplēm. Sākotnēji sienā bija 22 vārti, taču vēlāk to skaits samazināja līdz 15. Vārtus apsargāja policijas posteņi. Salīdzinoši neliela darbaspējīgo geto iemītnieku daļa strādāja fabrikās un darbnīcās geto teritorijā, kuras piederēja vācu uzņēmējiem un pirmkārt apkalpoja armijas vajadzības. Viņi saņēma kādus-nekādus iztikas līdzekļus. Oficiāli noteiktā pārtikas norma bija aprēķināta iedzīvotāju nomiršanai no bada. 1941. gada otrajā pusē tā bija 184 kilokalorijas dienā, taču pateicoties tam, ka daļa produktu geto tomēr tika piegādāti arī nelegāli, reālais vidējais patēriņš uz vienu cilvēku sasniedza 1 123 kilokalorijas dienā. Maza daļa bagātāko varēja par lielu naudu iegādāties produktus, kuri geto nonāca kontrabandas ceļā. Taču milzīgs vairākums knapi vilka garu, lēni mirstot badā.

Daļa geto iemītnieku tika sūtīti piespiedu darbos ārpus geto robežām, varēja tur sagādāt zināmu pārtikas daudzumu. Darba dienas ilgums bija 12 stundas bez izejamām dienām. No 110 tūkstošiem strādnieku pastāvīgs darbs bija tikai 27 tūkstošiem.

Norisa daļas geto ieslodzīto demoralizācija, veidojās jauniešu bandas. Nevar noliegt, ka šādos apstākļos atsevišķi cilvēki bija gatavi uz visu veidu nodevību. Taču milzums piemēru liecināja arī par

cilvēku spēju pašuzpurēties citu labā. Piemēram, grupa ebreju ārstu no Varšavas savu nelaimi izmantoja, lai ar sevi veiktu zinātnisku pētījumu par badošanās ietekmi uz organismu. Tā rezultāti, noslēpti zemē ieraktā piena kannā, saglabājās un pēc kara tika publicēti.

1940. gada rudenī – 1941. gada pavasarī jau visā Ģenerālgubernatūrā mītošo ebreju vairākumu sadzina geto. 1941. gada vidū gandrīz visi Polijas ebreji dzīvoja geto. 1942. gada beigās Ģenerālgubernatūras teritorijā pastāvēja 54 ebreju geto.

Katrā no geto nacisti iecēla t. s. „*Judenrat*”-i (ebreju padomi), kuras sastāvā bija cilvēki ar agrāk ievērojamu lomu ebreju kopienā. Nacistiem tas bija vajadzīgs, lai nodrošinātu ebreju paklausību, bet padomēm bija liela loma geto iedzīvotāju apgādē ar pārtiku, medicīnisko un sociālo palīdzību, tās gādāja par sakariem ar pilsētu iedzīvotājiem ārpus geto sienām, ražošanas organizāciju, kas dotu produkciju apmaiņai pret pārtiku. Tā Varšavas geto tika ražots vairāk produkcijas apmaiņai ar pārējiem pilsētas iedzīvotājiem, nekā nosūtīšanai vācu firmām, ko prasīja okupanti. Piemēram, bez 70 legālajām maizes ceptuvēm darbojās arī vēl 800 nelegālas. Nelegālā eksporta vērtība no geto tika lēsta uz 10 miljoniem zlotu mēnesī.

Pirmajā okupācijas periodā Polijā ar okupācija varas atļauju savu darbību turpināja starptautiskās ebreju organizācijas. Īpaši atzīmējama „*Joint*” (no *American Jewish Joint Distribution Committee*, poļu *Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy* – Amerikāņu ebreju apvienotā sadales komiteja), radīta jau 1914. gadā palīdzībai karā cietušajiem tautiešiem. 1940. gadā darbojās ap 200 *Joint*-a komiteju, kuras sadalīja ārzemju labdaru ziedoto naudu, apģērbu un pārtiku. 1941. gada beigās tās pastāvēja 400 pilsētās un miestņos, kur ap 1,5 tūkstoši sociālo un medicīnas iestāžu gādāja par 300 000 pieaugušo un 30 000 bērnu. Ebreju padomes un *TOZ* (poļu *Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce* – Ebreju tautas Polijā veselības aizsardzības biedrība) subsidēja 117 slimnīcas un 122 poliklīnikas. Ārkārtējas pūles telpu pārapspējamības apstākļos tika veltītas epidēmiju novēršanai, jo okupanti ar to izplatības iegānu iznīcināja saslimušos. Tomēr Varšavā, Lodzā un citos lielākajos geto ieslodzīto ebreju skaits pārtikas trūkuma, spēku izsīkuma un dažādu sērgu rezultātā strauji samazinājās. Varšavā, Lodzā un Ļubļinā geto pastāvēšanas trīs gadu laikā ap 20 % iemītnieku nomira no bada un slimībām. Līdz 1942. gada vidum Varšavas geto tā mira gandrīz 100 tūkstoši cilvēku. Eksistenci varēja nodrošināt tikai ar darbu – bieži vērmahta labā – vienalga vai sīkā darbnīcīnā vai lielā fabrikā. Atalgojums bija niecīgs, bet ļāva strādājošajiem vismaz uz laiku uzturēt sevi un tuvākos ģimenes locekļus. Pie tam tikai iespēja pierādīt pastāvīga darba esamību ļāva paglābties no transportiem uz koncentrācijas nometnēm.

Tā vācu rūpnieks O. Šindlers izglāba dzīvību ap 2 000 ebreju, pieņemot tos darbā savā Krakovas tuvumā esošajā emaljas un munīcijas fabrikā. Par to viņš pēc kara ieguva goda nosaukumu „Taisnīgais starp tautām”. Austrālijas rakstnieks T. Kennelijs šos notikumus aprakstīja 1982. gadā iznākušajā grāmatā „Šindlera šķirsts”, kuru savukārt 1993. gadā ekranizēja S. Spīlbergs. Filma „Šindlera saraksts” saņēma Amerikas Kinoakadēmijas 7 „Oskara” balvas.

Daudzus darbaspējīgos ebrejus nosūtīja uz t.s. darba nometnēm. Tikai Ļubļinas apkārtnē to bija ap 50. Pārapspējamības, epidēmiju un smago darba apstākļu (ceļu, kanālu būvniecībā, purvu nosusināšanā u. c.) rezultātā mirstības līmenis tajās bija ļoti augsts.

Simtiem gadu vecās ebreju kultūras pieminekļi Polijā tika iznīcināti. Jau 1939/40. gadā okupācijas varas iestādes atļāva izlaupīt sinagogas un ebreju kopienas ēkas, vai arī tās tika izmantotas citām vajadzībām. Piemēram, Pozenes Lielajā sinagogā ierīkoja peldbaseinu. Izpostīja ebreju kapsētas. Tomēr, neraugoties uz skarbajiem dzīves apstākļiem, geto nepārtrūka kultūras dzīve. Tā, poļu-ebreju vēsturnieks un publicists E. Ringelblūms, kurš, karam sākoties, bija no dzīvībai drošās dzīves Šveicē

atgriezies savā dzimtajā Polijā, centās tur izdzīvot pats un palīdzēt izdzīvot līdzbiedriem, 1940. gada beigās Varšavas geto radīja slepenu vēsturiski-literāru biedrību, kura rīkoja lekciju sērijas par zinātni, literatūru un mākslu. Viņa mērķis bija „panākt, lai nekas no ar ebrejiem kara laikā notikušā nekļūtu par noslēpumu pasaulei.” E. Ringelblūms izveidoja līdzpilsoņu grupu, kura veidoja geto pagrīdes arhīvu, strādāja pie tēmām: „Jaunatne un geto”, „Kultūra un geto” u.c. Pirms savas bojā ejas geto tā savāca un noslēpa pēc kara daļēji atrastu plašu arhīvu par ebreju dzīvi geto un ebreju pagrīdes darbību. Neraugoties uz visu sinagogu slēgšanu, ticīgie ebreji pulcējās kopējām lūgšanām. Varšavā vien darbojās līdz 500 minjanu (judaismā – kvorums no 10 pieaugušiem vīriešiem, vecākiem par 13 gadiem).

1941. gada 31. augustā nacisti atļāva atvērt geto sākumskolas un svētdienas skolas, aizliedzot vienīgi tajās mācīt vēsturi un ģeogrāfiju. Tā Lodzas geto 1941. gadā bija 45 tādas skolas ar 10 300 skolniekiem. Varšavas geto pagrīdē tika noorganizētas vairākas ģimnāzijas, nelegāli darbojās izdevniecības, iznāca hektografētas avīzes un žurnāli (Varšavā no 1940. gada vidus līdz 1943. gada aprīlim – ap 40). Darbojās arī vairāki teātri. Ironiski, ka ebrejiem geto tika atviegloti poļiem pastāvošie ierobežojumi teātra izrādēm, jo vācieši gribēja novērst geto iedzīvotāju uzmanību no paredzamā likteņa.

Eksistēja mīts, ka Krakovas geto ebreju galdnieks un reizē dzejnieks un komponists M. Gebirtigs radīja populāro dziesmu jidišā „Deg, brāļi, deg” (*'Ss brent, Brider, 'ss brent*), kura vēlāk tika dziedāta arī citos geto. Patiesībā dziesma radās jau 1938. gadā “sanācījas” Polijā, kurā valdīja ebreju gaudu atmosfēra. Tās iespaidā arī radās minētā dziesma, kura skanēja kā vecās pasaules norieta priekšvēstnesis, aicināja uz cīņu, piedzīvoja un pārdzīvoja arī daudz drausmīgākus nacistu laiku notikumus.

1.pants

s'brent! briderlekh, s'brent!
oy, undzer orem shtetl nebekh brent!
beyze vintn mit yirgozn
raysn, brekhn un tseblozn,
shtarker nokh di vilde flamn
alts arum shoyb brent!

deg, brāļi, deg!
mūsu nelaimīgais miestiņš deg!
niknas vēja brāzmas
rausta, lauž un plosa,
uzpūš mežonīgās liesmas
viss jau apkārt deg!

Pēdējie panti.

s'brent! briderlekh, s'brent!
di hilf iz nor in aykh aleyn gevendt!
oyb dos shtetl iz aykh tayer,
nemt di keylim, lesht dos fayer,
lesht mit ayer eygn blut,
bavayzt, az ir dos kent.

deg, brāļi, deg!
palīdzēt tik paši varat!
ja dārgs jums miestiņš,
nesiet spaiņus, dzēsiet liesmas,
dzēsiet tās ar savām asinīm,
pierādiet, ka jūs to varat.

shteyt nit, brider, ot azoy zikh
mit farleygte hent.
shteyt nit, brider, lesht dos fayer –
undzer shtetl brent!

nestāviet jel rokas nolaiduši
glābiet, brāļi, sevi
nestāviet jel, dzēsiet liesmas –
mūsu miestiņš deg!

Jau no pirmajām nacistiskās okupācijas dienām Polijā darbojās ebreju antinacistiskās pretošanās organizācijas. Tās radās uz ebreju politisko partiju un jaunatnes organizāciju, kā cionistisku, tā

nacionistisku, arī komunistisku grupu, bāzes. Pirmās pretošanās akcijas bija antifašistisku lapu, avīžu izdošana, ārzemju radiostaciju raidījumu noklausīšanās un iegūtās informācijas izplatīšana. Dažās pilsētās kreiso kustību biedri aktīvi pretojās, pēc viņu viedokļa, judenrašu kolaboracionistiskajai darbībai. Sevišķi asi šīs sadursmes izvērās Lodzā, kur notika ielu demonstrācijas un streiki uzņēmumos geto teritorijā. Ebreju vēsturnieki I. Gutmans un Š. Krakovskis ir uzskaitījuši 45 geto un 18 darba nometnes, kur darbojās pretošanās grupas.

Liela loma ebreju pretošanās kustības organizācijā bija sakarniekiem, kuri dibināja saiknes starp dažādām pagrīdes grupām, arī ar poļu pagrīdniekiem, piegādāja geto ieročus. Tomēr sadarbība starp dažādas orientācijas ebreju pretošanās grupām bija nepietiekama.

Vartas novadā SS reihsfīrers H. Himlers jau 1939. gada 30. oktobrī izdeva pavēli par teritorijas lielas daļas atbrīvošanu no ebrejiem un poļiem. 1939. gada novembrī – 1940. gada maijā tika pilnībā deportētas ap 50 ebreju kopienas. Deportāciju laikā ebrejus nedēļām turēja pulcēšanās vietās. Pārtikai viņiem bija tikai līdzīgi paņemtie produkti. Pēc tam vīriešus no 14 gadu vecuma nosūtīja uz darba nometnēm, pārējos – uz Lubļinas un Kelces rajoniem, kur nometināja sinagogās un nabagu patversmēs. Vietējās ebreju kopienas mēģināja pārvietotajiem tautiešiem palīdzēt, taču daudz izdarīt nespēja. Vairākums deportēto nomira vēl pirms ebreju masu nosūtīšanas uz nāves nometnēm 1942. gada vasarā. Pirmais geto Lodzā (165 tūkstošiem cilvēku) tika izveidots 1940. gada aprīlī. Apkārtne tika ierīkoti arī citi, mazāki geto. Vēlāk daļu no mazāko geto iemītniekiem iznīcināja, daļu nosūtīja uz Lodzas geto, kurš eksistēja līdz 1944. gada augustam un tika likvidēts kā pēdējais Polijas teritorijā. No Dancigas-Rietumprūsijas novada ebrejus līdz 1941. gada martam deportēja uz Varšavas geto.

Kā jau rādīts, nacisti mērķtiecīgi iznīcināja ne vien ebreju, bet arī poļu inteliģenci, vidusšķiru. Taču sevišķi smagas sekas no Polijas demokrātiskas attīstības iespēju viedokļa bija plašā ebreju vidusšķiras slāņa iznīcināšanai, ko var salīdzināt arī ar ilgstoši blakus poļiem dzīvojušās vācu vidusšķiras zaudējumu pēc kara, šoreiz gan izsūtīšanas no valsts rezultātā. Ar to Polijā tika zaudēti tie slāņi, kuri pēc kara varēja kalpot par demokrātisko spēku balstu.

Polijas teritorijā kara laikā pastāvēja 4 lielas koncentrācijas nometnes: Osvencima (poļu *Oświęcim-Brzezinka*, vācu *Auschwitz – Birkenau*), Maidaneka (poļu *Majdanek*, vācu *Konzentrationslager Lublin*), Štutova (poļu *Sztutowo*, vācu *Stutthof*) un Grosrozena (poļu *Rogoźnica*, vācu *Groß-Rosen*). [Kādreiz nometnes tiek dalītas Vācijai pievienotajās poļu teritorijās ierīkotajās Helmno (poļu *Chelmno nad Nerem*, vācu *Kulmhof*) un Osvencimā, kā arī Ģenerālgubernatūrā pastāvējušajās Belžecā (poļu *Bełżec*), Maidanekā, Sobiborā un Treblinkā]. Šīm nometnēm visā Polijas teritorijā bija vēl ap 160 filiāļu. Katrā no tām tika turēti no dažiem simtiem līdz dažiem tūkstošiem ieslodzīto. Koncentrācijas nometnēs ieslodzīja pretošanās kustības dalībniekus, taču arī citus cilvēkus, kuri varēja būt bīstami okupantiem. Tā jau sākotnēji nošaušanai vai ieslodzīšanai koncentrācijas nometnēs okupanti atlasīja aptuveni 15 tūkstošu poļu intelektuāļu, amatpersonu, politiķu un garīdznieku. Kā pirmo H. Himlers 1940. gada 27. aprīlī lika ierīkot nometni Osvencimā. Jau 20. maijā tur ieradās pirmais transports ar ieslodzītajiem.

Koncentrācijas nometnes tika radītas blakus rūpniecības centriem, lai varētu izmantot ieslodzīto darbaspēku ražošanā. Notika arī ražošanas pārceļšana tuvāk nometnēm. Tā, koncerni „Krupp” un „IG Farbenindustrie” uzcēla lielas militārās rūpnīcas Osvencimas apkārtnē. Tikai „IG Farbenindustrie” rūpnīcās Polijā triju gadu laikā briesmīgu darba apstākļu rezultātā bojā gāja 30 000 cilvēku. Tāpat darbaspēku militārajām rūpnīcām piegādāja no Maidanekas u.c. nometnēm.

Vēlāk Osvencima un Maidaneka vienlaikus bija arī nāves nometnes, apgādātas ar gāzes kamerām un krematorijām cilvēku iznīcināšanai. No 1942. gada pastāvēja arī vēl 4 nāves nometnes, paredzētas tikai ebreju iznīcināšanai. Visās šajās nometnēs noteicēja bija SS organizācija.

Kopā ar kazarmām nometņu apsardzei nāves nometnēs krematorijas bija vienīgās lielās un stiprās celtnes ar masīviem pamatiem un dzelzsbetona konstrukcijām visā to teritorijā. Tās bija ēkas, paredzētas ilgstošai lietošanai, daudz ilgstošākai nekā tas bija vajadzīgs ebreju un citu ieslodzīto iznīcināšanai. Nevar droši pateikt, kādi bija to tālākas izmantošanas plāni.

Bez jau minētajām nometnēm pastāvēja arī tā saucamās darba nometnes. Tās bija trīs kategoriju: parastās, soda darba nometnes un darba nometnes ebrejiem. Darba nometnes vadīja Vācu darba fronte (*Deutsche Arbeitsfront*). Ja uzturēšanās koncentrācijas nometnēs netika ierobežota ar noteiktu termiņu, tad uz darba nometnēm formāli ieslodzītos sūtīja uz laiku ne lielāku par trim mēnešiem, taču patiesībā, īpaši no 1941. gada, tika praktizēta ieslodzījuma termiņu pagarināšana, dažkārt pat vairākkārtēja. Darba nometnēs ebrejiem apstākļi bieži nebija labāki par koncentrācijas nometnēm. Tie ebreji, kuri nedomāja smagā darba rezultātā, tika nosūtīti uz nāves nometnēm. 1945. gadā komisija, kura pētīja hitleriešu noziegumus Polijā, konstatēja, ka tās teritorijā pastāvēja ap 120 dažādu piespiedu darba nometņu un ap 120 darba nometņu ebrejiem. Kara laikā šais nometnēs bija ieslodzīti ap 600 000 cilvēku. Ir arī pieņēmumi, ka to skaits bija lielāks.

Pēc nepilniem datiem pavisam poļu zemēs okupanti ierīkoja 2 838 koncentrācijas nometnes, geto, darba un karagūstekņu nometnes, cietumus un citas ieslodzījuma vietas. Tajās vien tika iznīcināti ap 4,5 miljoni ebreju no Vācijai pakļautajām teritorijām.

Taču arī koncentrācijas nometnēs pastāvēja sava pretošanās kustība. Tā, Osvencimā 1942. gadā tika organizētas poļu kreiso sociālistu un komunistu grupas. Decembrī šīs grupas apvienojās. Apvienotās grupas vadītājs bija sociālists J. Cirankevičs.

J. Cirankevičs no 1931. gada darbojās PPS, piedalījās cīņās ar vāciešiem 1939. gadā, no 1940. gada BCS biedrs. 1941. gadā Gestapo arestēts un ieslodzīts Osvencimā. Viens no pagrīdes vadītājiem nometnē. Pēc atbrīvošanas turpināja politisku darbību PPS rindās. 1945.–1948. gadā partijas ģenerālsekretārs. Iestājās par apvienošanos ar PSP. Ilgus gadus bija premjerministrs. Kaut bija „stingrās” līnijas piekritējs, veiksmīgi sadarbojās ar dažādām grupām PASP vadībā. 1956. gadā atbalstīja V. Gomulku. 1970. gadā sankcionēja bruņotu strādnieku protestu apspiešanu, kāpēc arī zaudēja premjerministra posteni. Līdz 1972. gadam PTR Valsts padomes priekšsēdētājs. Pēc tam praktisku dalību politiskos konfliktos neņēma, bet atbalstīja V. Jaruzelski pret „Solidaritāti”. Tāpēc atjaunojot Polijas Republiku oficiālā attieksme pret J. Cirankeviču mainījās. Vēl 2010. gadā Osvencimas muzejā tika ierobežota izstāde, veltīta J. Cirankeviča lomai ieslodzīto pretestības kustībā, jo viņš, kā, ironiski komentējot šo notikumu, rakstīja poļu jurists, profesors J. Vidackis, „bija komunist, bet par komunistiem labu runāt nav pieņemts. To, ka atrodies nometnē J. Cirankevičs vēl nebija komunist, ka viņa konspiratīvā darbība bija saistīta ar Poļu Sociālistisko partiju, kura atzina emigrantu valdību Londonā, vairs nav svarīgi. Komunistu nedrīkst slavēt, pat ja tas ir pretrunā ar vēsturisko patiesību.”

Vācijas politika Polijā, sastāvoša no aneksijas, poļu izspiešanas no jebkādas politiskas, administratīvas un arī kultūras darbības, poļu, Polijas ebreju masveida iznīcināšana jau skaidri parādīja tās „Austrumu politikas” iezīmes, kuras realizācija daudz plašākos mērogos kopš 1941. gada notika Vācijas okupētajos PSRS apgabalos.

Šīs politikas sastāvdaļa bija arī iekaroto zemju nežēlīga **saimnieciska ekspluatācija**. H. Franks 1940. gada 19. janvārī Ģenerālgubernatūras departamentu vadītāju konferencē paziņoja: „1939. gada 15. septembrī man tika uzdots īstenot varu ieņemtajās austrumu zemēs. Es saņēmu speciālu pavēli

šajās teritorijās, kuras ir kara laupījums, kur notiek karš, neatlaidīgi visu iznīcināt, pavēli pārvērst visu, kas tur atrodas, par gruvešu kaudzi šī vārda sociāli ekonomiskajā, kultūras un politiskajā nozīmē.” Taču burtiski izpildīt rīkojumu H. Franks un viņa padotie nespēja, jo kara apstākļos Vācijai bija nepieciešams militārajā ražošanā iesaistīt arī okupēto zemju iedzīvotājus. Poļi tika izmantoti kā Vācijas saimniecībai vajadzīgs darba spēks.

Jau sākot ar 1939.gada pēdējiem mēnešiem teritorijās, kuras bija iekļautas „trešā Reiha” sastāvā, vācieši savās rokās pārņēma poļu un ebreju īpašumus. Poļiem šeit tika atņemtas tiesības paturēt zemi un nekustamos īpašumus. Bankas, rūpniecības, tirdzniecības un amatniecības uzņēmumi Vācijai pievienotajos apgabalos tika konfiscēti, nodoti okupācijas varas iestāžu pārvaldē, bet vēlāk sadalīti vācu lielajiem koncerniem. Vācijas koncernu un banku rokās nonāca agrākais Polijas valsts īpašums, bankas, transports, visa ārzemju kapitālam piederošā rūpniecība, viss poļu lielkapitāls un daļa no vidējā kapitāla. Tā vācu koncernam „*Hermann Göring*” tika nodotas ogļu šahtas Augšsilēzijā, metalurģiskās un citas rūpnīcas, koncernam „*IG Farbenindustrie*” – poļu firmas, kuras izgatavoja krāsvielas. Faktiski „*IG Farbenindustrie*” savās rokās pārņēma visu Polijas ķīmisko rūpniecību. Vācu bankai „*Dresdner Bank*” tika nodota Austrumu banka Pozenē, Polijas teritorijā esošās Austrijas Zemes bankas filiāles (arī Komercbanka Krakovā, Ģenerālgubernatūrā). Polijas rietumos vācu uzņēmēji sagrāba arī sīkos poļu uzņēmumus. Tie pārgāja vai nu vietējo vāciešu vai vācu pārceļotāju rokās. Pēc oficiāliem datiem 1940. gada laikā vācu kolonistu rokās nonāca 294 lieli, ap 9 tūkstošiem vidēju un ap 76 tūkstošiem sīku rūpniecisku uzņēmumu, kā arī 9 120 lielu un ap 112 tūkstošiem sīku tirdzniecības firmu. Jau pirmajā okupācijas gadā poļu vidū populārs kļuva teiciens: „Ja zog dažī, tie ir kleptomāni, ja zog visa tauta – tie ir ģermāņi”.

Padomju vēsturnieki gan uzsvēra, ka ne visi konfiscēto uzņēmumi īpašnieki zaudēja savus ienākumus. Tā, amerikāņu miljardieris A. Harimans, kura rokās līdz 1939.gadam atradās ievērojama daļa Polijas metalurģijas, Otrā pasaules kara gados saņēma ienākumus no savām rūpnīcām Silēzijā.

Jau 1939.gadā, kad tika izveidotas okupācijas iestādes, nacisti arī Ģenerālgubernatūrā konfiscēja Polijas valsts īpašumu un lielu daļu privāto īpašumu. Okupācijas periodā arī Ģenerālgubernatūras teritorijā no Vācijas ieradās ap 700 000 vācu kolonistu, kuru īpašumā tika nodoti ap 206 tūkstoši rūpniecības, tirdzniecības uzņēmumu, nami un labākie zemes īpašumi, kuri agrāk bija piederējuši poļiem. Poļu buržuāzija ģenerālgubernatūrā saglabāja zināmas pozīcijas vieglajā un pārtikas rūpniecībā, tirdzniecības un apkalpošanas jomā. Piemēram, Krakovas vojevodistē vēl 1944.gadā ap 40 % uzņēmumu piederēja poļiem.

Vācu vēsturnieks B. Thiari ir uzsvēris, par spīti Vācijas saimniecisko iestāžu iebildumiem, Ā. Hitlers sākotnēji nepiešķīra Ģenerālgubernatūrai lielu ekonomisku nozīmi. Tai vajadzēja piegādāt darba spēku Vācijas uzņēmumiem un pašai sevi apgādāt ar nepieciešamo. Tāpēc 1939. gada rudenī tika uzsākta rūpniecības uzņēmumu iekārtu demontāža un izvešana uz Vāciju. Tas izsauca bezdarbu un preču trūkumu. Taču demontāžai bija negatīva ietekme uz Vācijas bruņošanās uzdevumu izpildi, tāpēc jau ar 1940. gada janvāri tika sākts atjaunot Ģenerālgubernatūrā esošo uzņēmumu darbību un to produkcijas ražošanu pieskaņot Vācijas militārajām vajadzībām.

No 1940.gada septembra līdz pat 1944.gada jūnijam no 186 uz 404 auga to uzņēmumu skaits, kuri ražoja tieši militāro produkciju. Lielā mērā šo pieaugumu noteica arī tas, ka kara gaitā uzņēmumi no Vācijas Rietumu sabiedroto bombardēšanas dēļ bija spiesti savas ražotnes pārcelt uz Ģenerālgubernatūru. Tāpēc saražotās produkcijas vērtība auga no 12 550 000 uz 86 084 000 reihsmarkām. Rezultātā Vācijas militārajā ekonomikā Polijai bija nozīmīga loma. Tās šahtas,

metallurģiskās rūpnīcas, citas fabrikas, kaut ne pārāk daudzskaitlīgas, tomēr ražoja Vācijai vajadzīgu produkciju.

Ģenerālgubernatūras poļu iedzīvotāji tika aplikti ar augstiem nodokļiem, kurus izmantoja tur izvietoto vērmahta, SS un policijas daļu, vācu administrācijas uzturēšanai un reizē finansēja ceļu būvniecības programmu, kuras uzdevums bija sagatavot vērmahta aizmuguri karam pret PSRS.

Visas poļu zemnieku saimniecības, kā reiham pievienotajās zemēs, tā Ģenerālgubernatūrā tika apliktas ar augstiem nodokļiem natūrā. Oficiālie vācu dati liecina, ka tikai labību no Ģenerālgubernatūras uz Vāciju 1940./1941.gadā izveda 54 tūkstošus tonnu, 1941./1942.gadā – jau 700 tūkstošus tonnu, bet 1942./1943. gadā – 1,2 miljonus tonnu. Tika izvesta arī cita lauksaimniecības produkcija. Pie tam jāņem vērā, ka Ģenerālgubernatūrā ietilpstošie apgabali pirms kara nespēja sevi apgādāt ar pārtiku, to iveda no valsts rietumu (tagad pievienotajiem Vācijai) rajoniem.

Arī minētais vācu vēsturnieks B. Thiari raksta, ka ar piespiedu un terora līdzekļiem, kā arī ar ebreju iedzīvotāju sistemātisku iznīcināšanu okupācijas varas iestādes 1942. gadā panāca lauksaimnieciskās produkcijas eksporta kāpinājumu. 1943./1944. gadā uz Vāciju eksportēja 571 000 tonnu labības un 387 000 tonnu kartupeļu. Pie tam Ģenerālgubernatūra apgādāja ar pārtiku vēl 500 000 vērmahta kareivju, 50 000 esesiešu un policistu, kā arī ap 400 000 padomju karagūstekņu.

Arī Vartas novadā lauksaimniecības mašīnu, sugas mājlopu, minerālmēsļu, sēklas materiāla ievedumi no Vācijas, kā arī nežēlīgā poļu zemnieku ekspluatācija noveda pie tā, ka labības izvedums no novada īsā laikā divkāršojās. 1942. gadā tas saražoja 3 miljonus tonnu labības, kas nosedza 13 % no visas Vācijas vajadzībām. Tas arī kļuva par nozīmīgāko cukura piegādātāju (30 %) Vācijai.

Jāuzsver, ka pastāvošie vācu koncernu vai t.s. uzticības iestāžu (*Treuhandstelle*) pārvaldītie uzņēmumi tika modernizēti. Sakarā ar gatavošanos karam pret PSRS vācu okupanti sevišķu vērību veltīja militārās rūpniecības attīstībai Polijas teritorijā. 1940. gadā reihā likumus attiecināja arī uz tam pievienotajiem apgabaliem un tos iesaistīja Vācijas kara rūpniecības plānu izpildē. Cēla jaunas rūpnīcas: Silēzijā – sintētiskā benzīna ražošanas, Poznaņā firmas „Foke-Vulf” aviācijas, firmas „Telefunken” sakaru līdzekļu rūpnīcas. Arī daudzi jau līdz tam darbojošies poļu uzņēmumi tika iesaistīti militārās produkcijas ražošanā. Ģenerālgubernatūrā 1942. gadā darbojās 80 % pirmskara laika uzņēmumu, kaut ražoja tie tikai 60 % pirmskara produkcijas apjoma.

Sarp citu, šīs investīcijas un tas, ka sabiedroto bombardēšanas maz skāra Polijas pilsētas (Piemēram, Poznaņai bija tikai divi uzlidojumi 1944. gada pavasarī), 1945. gadā ļāva Polijai pārņemt daudzus labi tehniski aprīkotus uzņēmumus. (Kā raksta mūsdienu vācu autori, rūpniecības uzņēmumos strādājošo poļu vidū bijis izplatīts uzskats, ka no poļu nācijas viedokļa tautsaimniecības attīstība arī kara laikā ir jāatbalsta, jo pēc gaidāmās Polijas atbrīvošanas modernizētie uzņēmumi nonāks tās rokās, kaut tas gan neatbilda ātrākas Vācijas sakāves uzdevumam.) Taču vācu noteiktās niecīgā algas un pārtikas devas nevis veicināja ražošanas uzdevumu izpildi, bet veda pie kriminalitātes un spekulācijas pieauguma.

Poļiem tika ieviesta darba klausība. 1940. gadā nodarbinātība Polijā sastādīja 50 % no 1939. gada līmeņa, bet 1941. gadā – 46 %. Notika pastāvīga darbaspēka ekspluatācijas intensifikācija. Darba diena ilga 10–12 stundas. Svētdienas netika ievērotas. Visas strādnieku organizācijas bija aizliegtas. Izvairīšanās no darba, kavējumi, lēns darbs, normu neizpilde, paaugstināts izejvielu patēriņš, darba rīku bojāšana, pat slimība tika sodīti ar naudas sodu vai pat ieslodzīšanu koncentrācijas nometnē.

Strādājošo apgāde notika uz kartīšu sistēmas pamatiem. Faktiski vācu okupanti tīši radīja bada situāciju ar mērķi mazināt iedzīvotāju skaitu. 1941. gada 2. maijā kādā Vācijas vadītāju sanāsmē par

ekonomiskiem jautājumiem tika aukstasinīgi konstatēts: „Ja mēs mācēsīm no zemes izspiest visu, kas mums nepieciešams, tad desmiti miljoni cilvēku nomirs bada nāvē”.

Saimnieciskā darbība, kas Ģenerālgubernatūrā tika veikta ar nolūku stiprināt Vāciju, izraisīja smagu pārtikas krīzi ne tikai pilsētās, bet arī laukos.

Īpaši grūtā stāvoklī atradās pilsētu iedzīvotāji. Pēc oficiāliem datiem 1941. gadā uz kartītēm izdalītā vidējā pārtikas deva, sastādīja 654 kalorijas (nepieciešamā norma ir ap 2 200 kaloriju), kad vietējie vācieši saņēma 2 310 kaloriju. Pēc poļu statistiķu aprēķiniem 1941. gadā par kartītēm saņemamā pārtika pēc kaloriju daudzuma sastādīja 27 %, bet 1942. gadā – 16 % no pirmskara patēriņa līmeņa. Taču darba algas nepietika, pat lai izpirktuniecīgās pārtikas kartīšu normas. Lai izbēgtu bada nāvei, daudzi bija spiesti pārkāpt okupantu noteiktos likumus. Ģenerālgubernatūrā darbojās melnais tirgus, pa nelegāliem kanāliem poļu firmas ieguva izejvielas un materiālus. Nelikumīgajās operācijās piedalījās arī vācieši, kuri par pusvelti uzpirka kažokādas, dārglietas, antikvariātu. Turpretī pārtikai melnajā tirgū valdīja augstas cenas, kas strauji auga ik gadu, iedzīvotāju vairākums tur nevarēja iepirkties. Tikai līdz 1940. gada aprīlim cenu līmenis Ģenerālgubernatūrā salīdzinājumā ar pirmskara laiku bija cēlies sešas reizes. Tāda pārtikas politika kopā ar medicīniskās palīdzības izpalikšanu veda pie tā, ka 1941. gadā saslimšana ar tuberkulozi pieauga 35 reizes un strauji palielinājās mirstība. Arī vācu iestāžu darbība, organizējot poļu brīvprātīgi-piespiedu vervēšanu darbā uz Vāciju un nosūtot turp 2,5 – 2,8 miljonus jaunu cilvēku, ievērojami sekmēja iedzīvotāju skaita samazināšanu Polijā.

Pat augstākās okupācijas varas iestādes ar pašu ģenerālgubernatoru H. Franku apzinājās, ka pārtikas produktu „izsūkņēšana” no Polijas uz „trešo reihu” pieņem katastrofālus apmērus. Uzkrītošs pierādījums tam bija ieraksti ģenerālgubernatora dienasgrāmatā. H. Franks atzīmēja vācu iestāžu sniegtās ziņas par poļu iedzīvotāju veselību. To pētījumi rādīja, ka vairākums poļu ar pārtiku dienā saņēma tikai 600 kalorijas, kad normāli cilvēkam ir nepieciešamas ap 2 200 kalorijas. Polijas iedzīvotāji tik lielā mēra cieta no spēku izsīkuma, ka viegli varēja kļūt par upuri izsītumu tīfam. Satraucošs fakts bija arī straujā tuberkulozes izplatīšanās. (Jau pēc kara Reparāciju birojs pie Polijas Ministru padomes prezidija konstatēja, ka, saslimšanas gadījumu ar tuberkulozi skaits okupācijas periodā par 1,14 miljoniem gadījumu pārsniedza vidējo saslimšanas biežumu tādā pat periodā pirmskara gados.)

Polijas iedzīvotājiem vācu okupantu pret poļiem realizētā politika, tās zvēriskums bija negaidīts. Kā atzīmējis poļu vēsturnieks T. Šarota: „Līdz Otrajam pasaules karam poļu sabiedrībā pastāvēja neticama cieņa pret vācu tautas kultūras un zinātnes sasniegumiem. Vāciešus nemīlēja, bet vācieša stereotips bija pozitīvs. Sajūsminājās par tām īpašībām, kuras šķita esam nacionālā rakstura īpašības: kārtība, uzticamība, godīgums. Tāda reputācija vāciešiem bija pat teritorijās, kuras kādreiz ietilpa Krievijā. Neaizmirstiet, ka Pirmā pasaules kara laikā vācieši arī okupēja Varšavu. Tas bija ļoti skarbs okupants, gadījās, arī nežēlīgs, taču, neraugoties uz to, paredzams, ievērojošs likumu un noteikumus. Tika gaidīts, ka 1939. gadā būs tāpat. Tas, ar ko nācās sastapties, izsauca šoku. Izrādījās, ka 1939. gadā jau bija pavisam citi vācieši. Poļiem nevarēja nākt prātā, ka okupanti var vērsties pret reliģiskajām svētvietām, piemēram, sāks nojaukt kapelas ceļmalās. Nerunājot jau par barbariskajiem uzlidojumiem slimnīcām un baznīcām Varšavā. Drīzumā izrādījās, ka šie vācieši arī zog un laupa.”

Okupantu politikas realizācijas gaitā nevarēja nemainīties arī poļu attieksme pret iekarotajiem. Vācu brutālā izturēšanās pret vietējiem iedzīvotājiem iekarotajā Polijas, tāpat kā vēlāk arī citās Vācijas okupētajās zemēs, izsauca plašu **pretestību**.

Jau civilobjektu bombardēšana, einzackomandu darbība 1939. gada septembrī saturēja nākamās Vācijas sakāves dīgli. Izvēloties starp pilnīgu pakļaušanos, pazemošanas un ekspluatācijas paciešanu, no vienas puses, un bezkompromisa cīņu uz dzīvību un nāvi, no otras puses, daudzi izvēlējās otro. Tā, Varšavas komandants pulkvedis V.f. Unrū 1941. gada 20. martā savai priekšniecībai ziņoja par pilsētas iedzīvotāju noskaņojumu: „Vēl vairāk nekā agrāk skan valodas par tūlīt priekšā stāvošo karu pret Krieviju. Taču ja agrāk neviens nevēlēja uzvaru krieviem, tad tagad noskaņojums mainījies, pastāvīgās vācu ņirgāšanās vietā priekšroka tiek dota krievu kundzībai...”.

Simti tūkstošu Polijas iedzīvotāju, ja paši arī neņēma ieročus rokās, tad atbalstīja pagrīdniekus, vēlāk partizānus, tā vai citādi pretojās iekarotājiem. Mūsdienų poļu vēsturnieks J. Maršaleks gan uzsvēris, ka pagrīdes organizācijas, kas cīnījās par Polijas valsts atjaunošanu, radās jau tad, kad nacistu terors vēl nebija masīvs un sistemātisks, kas liecinājis par to, ka pretošanās kustības dalībniekus pirmkārt vadīja patriotisma jūtas, bet nevis atreibība par nacistu nodarījumiem, kuras lomu gan arī nedrīkst noliegt. Jāsaka, ka precīzi izsvērt, kādu motīvu dēļ cilvēki iesaistījās cīņā pret okupantiem, ir ļoti grūti, jo būtībā savijās daudzi un dažādi motīvi. Pirmās pretošanās kustības organizācijas gan radās vēl “sanācijas” darbinieku veidotas, taču tikai turpmāk, tām mainot veidolu, veidojoties jaunām organizācijām, pretošanās kustība aptvēra plašus iedzīvotāju slāņus.

Daudziem no tiem, kuri ar ieročiem rokās iesaistījās bruņotās pagrīdes cīņās, nebija īsta priekšstatu, par kādām idejām tad viņi cīnās karā.

Pēc graujošās septembra sakāves Polijas valdošās aprindas nevēlējās līdz galam izanalizēt savas pagātnes kļūdas, centās par katru cenu saglabāt savu vadošo vietu poļu tautā, nemainot agrāko pieeju politisko, ekonomisko, sociālo un nacionālo jautājumu risināšanai. Vairākums pretendentu uz nācijas līderu lomu vienkārši demonstratīvi norobežojās no „sanācijas” režīma valdīšanas rezultāta – septembra sagraves, vainu uzvelot vienīgi pirmskara valdībai, it kā tā nebūtu visa valdošā slāņa ilgstoši veidota un atbalstīta. Emigrācijā un Polijā palikušo agrāko valdošo politiķu stādītais uzdevums atjaunot iepriekšējo Žečpospolitu, nedodot skaidru skatījumu par nepieciešamajām izmaiņām valsts iekārtā, varēja saistīt tikai daļu bijušo Polijas pilsoņu, kurai šī valsts saistījās ar iespēju apmierināt personīgās, korporatīvās, sociālās un nacionālās intereses. Pārējie bija objektīvi ieinteresēti radīt citu valsti, kur nosauktie jautājumi tiktu risināti citādi kā starpkaru Polijā. Bijušo valdošo slāņu un to oponentu intereses sakrita vienā – vēlmē atgūt Polijas brīvību, tālāk tās šķīrās. Bijušie valdītāji gribēja palikt pie varas, neko būtisku nemainot agrākajā iekārtā, to oponenti vēlējās atbrīvoties ne tikai no okupantiem, bet arī tiem, kuri bija Poliju noveduši pie neatkarības zaudēšanas. Protams, šī šķirtne veidojās pakāpeniski, daudzi to neapzinājās, uzskati par iepriekšējo valstiskās attīstības posmu un tās nākotni katram polim bija ar savām niansēm.

Poļu tautā starpkaru periodā „sanācijas” izplatītā divu ienaidnieku (Vācija un PSRS) koncepcija, priekšstati par Polijas varenību, izolācija, kurā izrādījās Polija 1939. gada septembrī hitleriskā karaspēka agresijas priekšvakarā, kā arī angļu un franču karaspēka bezdarbība tās laikā – tas viss pastiprināja rūgtuma sajūtu tautā. Pagātne nāca līdzī arī jaunajos apstākļos. Arī pēc 1939. gada septembra valdības emigrācijā piekritējus vienoja divu ienaidnieku teorija. Par tādiem tika uzskatīti nacistiskā Vācija un staļiniskā Padomju Savienība. Tika uzskatīts, ka aktīva cīņa pret Vāciju var nostiprināt PSRS. Protams, ka padomju politiķi un vēlāk vēsturnieki kategoriski iebilda pret šādu vērtējumu, pārmeta poļiem traucēkļu radīšanu cīņai pret nacistiem. Pie šiem vērtējumiem autoram vēl nāksies atgriezties.

Pirmajos okupācijas mēnešos ievērojama ietekme sabiedrībā bija liberālajai pilsonībai, kura, ievērojot poļu vairākuma noskaņojumu, nosodīja bankrotējušo, pie militārās katastrofa novedušo

pirmskara sanācijas režīmu. Pagrīdes sakarnieks ar valdību Londonā J.N. Jezioranskis, vēlāk žurnālists un rakstnieks, savos memuāros rakstīja: „Vissliktākais bija visapkārt dzirdamie nebeidzamie lāsti, kuri bija vērsti ne tikai pret vainīgajiem [kara] zaudējumā, bet pret visu tautu. Cilvēkiem bija uzkrītusi mazohistiska mānija savu sabiedrību apmētāt dubļiem“. Poļu vēsturnieks T. Vaļihnovskis ir atzīmējis, ka pēc septembra katastrofas „ierindas polis, vadoties notikumu vērtējumā vairāk no jūtām, bet ne no dziļas politiskas un vēsturiskas analīzes, meklēja tādu septembra sakāves izskaidrojumu, kurš viņu atbrīvotu no atbildības par to. Viņš pat nepieļāva domu, ka, ja Polija Čehoslovākijas sagrābšanas laikā īstenotu citu politiku, ja tai būtu cita politiskā vadība, tad mūsu [poļu – V.Š.] vēsture ietu citu ceļu.“ Šis „ierindas polis” bija gatavs sekot jau pirmskara periodā darbojušos politiķu norādītajam ceļam. Iedzīvotāju vairākums nespēja pilnībā izvērtēt sarežģīto 1939–1941. gada situāciju pasaulē, Polijas valdošo slāņu atbildības daļu par notikušo. Plašos slāņos nostiprinājās jau agrāk pastāvējusī germanofobija un rusofobija.

Reizē tautas vairākuma izpratne par valstiskās neatkarības atjaunošanas nepieciešamību radīja galveno vienojošo spēku sabiedrības morālai konsolidācijai iebrucēju priekšā. Radās objektīvs pamats dažādu sociālu un politisku spēku apvienošanai vienotā antihitleriskā kopībā.

Uz V. Sikorska valdību orientētā pretošanās kustība balstījās uz visai plašu sociālo bāzi. Tajā piedalījās kā buržuāzija, sīkburžuāzija, inteliģence, katoļu garīdzniecība, arī strādnieki un zemnieki, kas stāvēja dažādās idejiskajās un politiskajās pozīcijās, bet ko vienoja viens mērķis – cīņa par Polijas neatkarības atjaunošanu. Tai pat laikā šīs pretošanās kustības neviendabīgais sociālais un politiskais sastāvs noteica vienotības trūkumu tās rindās, dažādu partiju un virzienu savstarpējo cīņu, ko veicināja arī politisko darbinieku personīgās ambīcijas.

Jākonstatē, ka pilsoniski liberālās politiskās partijas, izmantojot “sanācijas” kompromitēšanos sabiedrības acīs, salīdzinoši viegli spēja saņemt savās rokās vadību emigrācijā veidojamās valsts pārstāvniecības iestādēs un arī politiskajā dzīvē okupētajā Polijā. Taču jaunradītajās iestādēs iekļuva arī “sanācijas” perioda darbinieki, kuri centās tur realizēt iepriekšējo nacionāli-konservatīvo politisko kursu. Šo apstākli vēlāk visai sekmīgi izmantoja komunisti, citu politisko grupu kreiso flangu pārstāvji, lai rādītu, ka valdība emigrācijā un tās pārstāvniecība dzimtenē realizē to pašu “sanācijas” programmu, protams, piemērotu nacistiskās okupācijas apstākļiem. Savukārt autoritārisma perioda darbinieki visiem spēkiem centās tēlot katru mēģinājumu atbrīvot politiskās iestādes no saviem pārstāvjiem, atjaunot valsti uz citiem pamatiem kā nacionālu nodevību.

Visā pilnībā nostājās jautājums – kādi spēki kļūs par vadošajiem, vienojošajiem vispār nacionālo uzdevumu risināšanā. Šie spēki, izmantojot plašu masu patriotismu, sabiedrības konsolidāciju uz nacionāla pamata, augošo naidu pret okupantiem, iegūtu iespēju vadīt tajā norisošos procesus, noteikt pretošanās okupantiem formas un metodes, veidojot reizē tautā priekšstatus par valsts uzbūvi nākotnē.

Jau 1939. gada rudenī Polijas teritorijā norisa divi procesi: pagrīdē tika atjaunota politisko partiju (no vadības līdz pirmorganizācijām) darbība; reizē veidojās konspiratīvu starppartiju institūciju, politisku un militāru organizāciju tīkls.

Lielākā daļa Polijas tautas politiskās un sabiedriskās dzīves nogāja pagrīdē. Izņēmums bija “sanācijas” politiskās organizācijas. Neviens no vadītājiem pēc valsts militārās sagrāves nemēģināja atjaunot to darbību. Taču sagrūtā režīma aizstāvji nevēlējās arī atzīt savas politikas kļūdainību, atbildību par neatkarības zaudēšanu, cerēja ar laiku pārvarēt citu virzienu politiķu, kā arī masu nepatiku pret bijušajiem valdītājiem un atjaunot savu varu. Pilsudskieši izdeva avīzes „*Ślowo Polskie*” (Poļu Vārds), „*Państwo Polskie*” (Poļu Valsts) u.c.

Arī pēc sagrāves “sanācijas” aprindas turpināja realizēt savu militāro politiku, daži tās redzami un vēl nesakompromitēti darbinieki aktīvi piedalījās militārās pretestības kustības izveidē. Pirmā militārā organizācija pagrīdē “*Sluzba Zwycięstwu Polski*” (Polijas uzvaras dienests) tika radīta 1939. gada 27. septembrī pēc Varšavas aizstāvību komandējušā ģenerāļa J. Rummeļa pavēles. Tā sastāvēja no vairākiem desmitiem virsnieku, organizācijas vadītājs bija brigādes ģenerālis M. Karaševičs-Tokarževskis.

„Polijas uzvaras dienests” pasludināja cīņu gan pret Vācijas armiju un vācu okupācijas varas iestādēm, gan pret Sarkano armiju un Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā nodibinātajām padomju varas iestādēm, gan arī pret Lietuvas armiju un Lietuvas iestādēm tai pievienotajā Viļņas novadā. Bez bruņotās cīņas pret ienaidniekiem Dienests par savu pienākumu uzskatīja arī Polijas armijas izveidi pagrīdē. Atbildot uz „Polijas uzvaras dienesta” veiktajām diversijām Vācijas varas iestādes tikai 1939. gada septembrī–decembrī nošāva ap 30 000 cilvēku.

„Polijas uzvaras dienests” reizē bija gan militāra, gan civila organizācija. Tā Varšavas prezidenta un reizē civilā komisāra S. Staržinska uzdevums bija veikt pretošanās kustības politisko vadību. Taču šāds stāvoklis neapmierināja ģenerāli V. Sikorski, kurš uzskatīja, ka armijai nav jāpiedalās politiskajā darbībā un 1939. gada 13. novembrī viņš izdeva pavēli par „Polijas uzvaras dienesta” reorganizāciju. 1939. gada 24. decembrī tas tika pārdēvēts par „Bruņotās cīņas savienību” (*Zwiazek Walki Zbrojnej*) – BCS, pakļautu Polijas valdībai emigrācijā. Ar to tika zināmā mērā ierobežota “sanācijas” režīma piekritēju ietekme un visa pagrīde sadalīta bruņotajā un civilajā. Turpmāk BCS tika plaši popularizēta kā stāvoša ārpus politikas pagrīdes armija. Taču tā, realizējot PVE nosprausto politisko kursu, gluži vienkārši nespēja būt ārpus politikas. Pēc poļu vēsturnieka Č. Madaičika datiem BCS darbojās ap 3 500, galvenokārt, rezerves virsnieku, bet pavisam karā laikā konspiratīvā darbībā pret okupantiem bija iesaistīti ap 5 000 virsnieku. 1941. gadā BCS jau bija ap 100 000 biedru. BCS savu darbību izplatīja kā uz Vācijas okupēto, tā arī PSRS sastāvā iegājušo bijušo Polijas teritoriju. Tiesa, Vācijas austrumu apgabalos poļu pretošanās kustība bija visai vāja, toties Ģenerālgubernatūrā izveidojās sazarots pagrīdes organizāciju tīkls. Militārā ziņā BCS bija sadalīta 6 apgabalos. Tika paredzēts, ka organizācijas vadība notiks no Parīzes, kur 1939. gadā atradās valdība emigrācijā un BCS oficiālais vadītājs ģenerālis K. Sosnkovskis. Taču okupācijas apstākļos vadīt pagrīdi no Francijas izrādījās nereāli, tāpēc K. Sosnkovskis jau 1940. gada sākumā sadalīja bijušās Polijas teritoriju divās daļās. Vācu okupācijas zonā to bija jāvada pulkvedim S. Roveckim ar rezidenci Varšavā. Padomju Savienības sastāvā nonākušajās teritorijās BCS bija jāvada ģenerālim M. Karaševičam-Tokarževskim ar rezidenci Ļvovā.

Taču arī šī pavēle izrādījās nereāla, jo Francija drīz tika sakauta un Polijas emigrantu valdībai nācās pārcelties uz Londonu, bet PSRS savā teritorijā arestēja vairāk nekā 2 000 poļu pagrīdes organizāciju dalībnieku. Padomju Iekšlietu tautas komisariāta darbinieki 1940. gada martā arestēja arī ģenerāli M. Karaševiču-Tokarževski, kurš devās pāri PSRS robežai, lai tur organizētu bruņotas vienības. 1940. gada jūnija beigās ģenerālis V. Sikorski deva rīkojumu izveidot BCS pavēlniecību Polijas teritorijā un par virspavēlnieku iecēla pulkvedi S. Rovecki, kurš saņēma striktu pavēli atlasīt vadītāju kadrus, radīt sīkas vienības, taču nekādā gadījumā neieļauties atsevišķās cīņās akcijās pret okupantiem, bet „turēt ieročus gatavībā”. Tika noteikts kurss uz „poļu asins taupīšanu”, veicot tikai morālu un fizisku teroru pret atsevišķiem vāciešiem, izlūkošanu un ekonomisku sabotāžu. Šī pavēle gan neattiecās uz BCS darbību padomju teritorijā, kur bija jāturpina diversijas, terora aktus, pretpadomju propagandu. (1943. gadā nacisti S. Rovecki arestēja un viņš beidza dzīvi Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnē.)

Jau vēlāk – 1942. gada 14. februārī BCS savukārt tika reorganizēta par Zemes armiju (*Armia Krajowa* – AK).

Pagrīdē pastāvēja arī speciālas organizācijas, kuras nodarbojās ar izlūkošanu un diversijām. 1940. gada aprīlī tika radīta Atriebības savienība (*Zwiqzek Odwetu*), kuru 1943. gada pavasarī pārveidoja par Diversiju komandu (*Komendę Dywersji*, saīsināti *Kedyw*). Organizācija darbojās kā centrā, tā arī katrā apgabalā. Šī organizācija faktiski īstenoja tekošo BCS (vēlāk AK) darbību – partizānu un pagrīdes vienību uzbrukumus gestapo un policijas darbiniekiem.

Dabīgi, ka „Polijas uzvaras dienesta” (vēlāk BCS, AK) sastāvā pirmkārt iestājās tie profesionālie militāristi un politiķi, kuri, vadoties no patriotisma un naida pret iebrucējiem jūtām, uzskatīja par vajadzīgu nomazgāt smago sakāves kaunu. No otras puses, pagrīdes, (arī Rietumos veidojamo poļu militāro organizāciju) vadībā nostiprināties enerģiski mēģināja autoritārisma, “sanācijas” režīma atbalstītāji gan no militāristu, gan no politiķu aprindām.

Ietekmi pagrīdē dzimtenē vēlējās iegūt arī maršals E. Ridzs-Smiglijs, kurš no Rumānijas atsūtīja uz Varšavu pagrīdes organizācijas vadībai savu pārstāvi. 1941. gada oktobrī arī pats E. Ridzs-Smiglijs nelegāli caur Ungāriju ieradās Polijā ar nolūku vadīt pagrīdes kaujas organizāciju, uzņēma sakarus ar BCS vadību, tikās ar S. Rovecki. Taču neveiksmīgais karavadonis izrādījās pagrīdei nevajadzīgs. Jau tad, kad izplatījās ziņas, ka E. Ridzs-Smiglijs vēlas atgriezties Polijā, V. Sikorskis BCS vadītājam Varšavā S. Roveckim rakstīja: „Polijas valdība uzskatīs maršala uzturēšanos Polijā par sabotāžu tam [pagrīdes] darbam, kas norit valstī. Maršalam būtu steidzīgi jādodas uz kādu no Britu impērijas valstīm”. Varšavā maršalu sagaidīja naidīgi noskaņota poļu sabiedriskā doma. Pēc dažām nedēļām 1941. gada 2. decembrī viņš mira ar sirdslēkmi, tika apglabāts ar savu nelegālo vārdu kā Ā. Zaviša. Tikai 1994. gadā uz kapa tika uzstādīts kapakmens ar E. Ridza-Smiglija vārdu un viņa vārdā nosaukts neliels parks Varšavā.

BCS darbojās ap 3 500, galvenokārt – rezerves, virsnieku. Virsnieki poļu pretošanās kustībā ienesa savas kastas garu: konservatīvismu, aklu pakļaušanos priekšniecības pavēlēm, nereti arī dižmanīgas sadzīves parašas. Viņi demonstrēja savu drosmi vietā un nevietā, reizē veicot arī ne mazumu kļūdu. Poļu pretošanās kustībā bija daudz cilvēku, kuriem ar virsnieku kodolu veidotās BCS, vēlāk AK, bija politiski pārāk labējas. To politisko partiju biedriem, kuras līdz karam atradās opozīcijā sanācijas režīmam, bija grūti sadarboties ar virsniekiem, atbalstījušiem iepriekšējo “sanācijas” režīmu. Šīs domstarpības apgrūtināja saskaņotu darbību. Nacionālu vienotību panākt neizdevās. Arī okupācijas apstākļos turpinājās savstarpējā politiskā cīņa.

Pirmajos gados BCS galvenokārt vāca ieročus un krāja spēkus nākotnei, kad Vācija tiks sakauta un Polijai atkal radīsies iespēja izcīnīt neatkarību. Polijā bija rajoni, kur desmitiem kilometru tālu nebija vācu karaspēka. Arī garnizoni aizmugurē sastāvēja no vecāka gada gājuma karadienestā iesauktajiem. Tāpēc BCS divu gadu laikā varēja nostiprināties un apbruņoties galvenokārt ar Polijas armijas pamestajiem vai noslēptajiem ieročiem.

Poļu partizānu kustībai Otrā pasaules kara laikā bija nozīmīga loma, veidojoties tā sāka jau 1939./1940. gada ziemā, pie tam pirmās grupas radās no sagrauto regulāro armijas daļu karavīriem. Taču bruņoti poļu patriotu uzbrukumi okupantiem 1939–1941. gadā nevarēja būt masveidīgi.

Tā, līdz 1940. gada pavasarim Kelces vojevodistē pret vācu okupantiem darbojās Polijas armijas majora H. Dobžinska no karavīriem un virsniekiem izveidota partizānu vienība. Salīdzinoši lielā vienība darbojās no 1939. gada septembra-oktobra līdz 1940. gada jūnijam, tāpēc tās radītāju var uzskatīt par pirmo antinacistu partizānu kustības aizsācēju Otrā pasaules kara laikā.

H. Dobžinskis bija piedalījies Pirmajā pasaules karā poļu leģionu sastāvā, kā arī poļu-padomju karā, apbalvots ar „Drosmīgo krustu” (*Krzyż Walecznych*) un ordeņa „*Virtuti Militari*” Sudraba krustu. Arī pēc kara viņš palika dienēt armijā, taču galveno uzmanību veltīja jāsanas sportam, kur guva starptautiskus panākumus, tāpēc tiešie dienesta

panākumi bieži palika otrajā vietā, un kopš 1927.gada viņš vairs nesaņēma paaugstinājumus. 1939.gada septembrī kā ulānu pulka štāba priekšnieks, bet vēlāk pulka komandieris piedalījās kara darbībā pret vērmahtu un arī Sarkanā armiju. Pēc pavēles atkāpties uz Lietuvu saņemšanas viņš kā vienīgais tai nepakļāvās un virzījās palīgā Varšavai, taču pulks saņēma pamatīgu Sarkanās armijas triecienu, zaudēja vairākus karavīrus, visu smago bruņojumu, taču saglabāja pilnu pulka kasi, un majors ar 180 ulāniem izlauzies turpināja virzību uz Varšavu. Saņemot ziņu par tās kapitulāciju, viņš karavīrus atlaida mājup, bet pats ar 54 brīvprātīgajiem nolēma turpināt cīņu, devās uz kalnaini (*Góry Świętokrzyskie*) Polijas centrālajā daļā. Par pārtiku, zirgiem, kuri tika ņemti no zemniekiem, tika maksāts no saglabātās pulka kases. Izņēmumi notika tikai tad, ja partizāniem tika sniegti ziedojumi, ko gan taupīgie zemnieki darīja reti. Visi saņemtie gūstā vācu karavīri, kā arī poļu kolaboracionisti pēc pratināšanas tika atlaisti brīvībā, jo „nebija iespējams nodrošināt to uzturēšanu gūstā”. Tā līdz 1940. gada aprīlim pēc H. Dobžinska pavēles pret pretinieku un mierīgajiem iedzīvotājiem netika veikta neviena darbība, kuru varētu kvalificēt kā kara vešanas noteikumu pārkāpumu.

Partizānu darbību atviegloja tas, ka okupācijas režīma sistēma vēl nebija līdz galam izveidota, no vācu puses partizāni tika uzskatīti par jau sakautā pretinieka spēku atliekām, kuras agri vai vēlū būs spiestas padoties vai bēgt. Vāciešu vairākkārtējie mēģinājumi iznīcināt vienību beidzās neveiksmīgi. Viņi varēja tikai arestēt partizānu atbalstītājus, sagraut to mājokļus. Pats H. Dobžinskis cerēja noturēties līdz britu-franču karaspēka uzbrukuma sākumam rietumos 1940. gada pavasarī. Tāpēc par svarīgu uzdevumu viņš uzskatīja militārās formas saglabāšanu, lai demonstrētu kaut nominālu poļu militārpersonu klātbūtni Polijā. Savu vienību viņš sauca par „Polijas armijas atsevišķo daļu” (*Oddział Wydzielony Wojska Polskiego*).

Lai cik dīvaini tas neliktos, pat lielākas pūles nekā vācieši H. Dobžinska vadītās vienības likvidēšanai veltīja poļu pagrīdes militārās organizācijas - „Polijas uzvaras dienesta”, pēc tam „Bruņotās cīņas savienības” vadītāji, kuri bija mantojuši no bijušās armijas birokratizācijas tendenci un savu nevarēšanu ko pretstatīt nacistiem vēlējās slēpt ar „teorētiskiem” argumentiem. Izmantojot vācu represijas pret civiliedzīvotājiem kā argumentu, ģenerālis M. Karaševičs-Tokarževskis „stratēģisku apsvērumu” vārdā pavēlēja H. Dobžinskim atlaist savu vienību „lai neprovocētu vāciešus”. Šī pavēle tika izplatīta arī viņa vadītās vienības virsnieku un karavīru vidū. Majors nežēloja spēcīgus epitētus kara mēnesī sevi apkaunojušajai ģeneralitātei, paziņoja: „*Rozkazy takowe mam w dupie i na przyszłość przyjmować nie będę*” (Tādas pavēles man pie d....s, vairs es tās nepieņemšu) un atteicās izpildīt pavēli.

Taču no augšas izplatītās pavēles rezultātā vienībai tika nodarīti zaudējumi, lielāki nekā tos spēja nodarīt vācieši. Lai atturētu karavīrus no dezertēšanas majors lielāko daļu cīnītāju līdz pavasarim atlaida mājup, bet pats, noslēpis ieročus drošās slēptuvēs, ar nelielu daļu savu atbalstītāju slapstījās mežā, aprobežojot darbību ar izlūkošanu un izvairoties no nopietnām sadursmēm ar pretinieku.

Līdz marta beigām majoram izdevās atkal savākt līdz 320 vīru lielu vienību. Jāņem vērā, ka karavīriem tika maksāta pirmskara apmēru alga. Acīmredzot Polijas ekonomiskās dzīves sabrukuma apstākļos daļu karavīru H. Dobžinska vadītajai vienībai piesaistīja ne tikai patriotisms, bet arī iespēja nopelnīt. Ieroču netrūka, taču galvenā problēma bija munīcijas trūkums, kuras pietika tikai dažu stundu ilgai kaujai. Izbeidzās arī pulka kasē esošā nauda. Taču sāpīgāko triecienu partizānu vienībai deva tajā ieradies BCS emisārs apakšpulkvedis L. Okuļickis, kurš prata iegūt H. Dobžinska uzticību, bet viņam aiz muguras paziņoja vienības locekļiem pavēli par tās atlaišanu un visu karaklausībai pakļauto pārcelšanu pagrīdes darbā. Paralēli partizāniem tika solīta jaunu militāro pakāpju piešķiršana un citi labumi. Uzzinājis par notikušo, H. Dobžinskis tūlīt izraidīja kaitnieku, taču bija jau par vēlu. Izšķirošo kauju priekšvakarā vienību atstāja ap 2/3 cīnītāju, tai skaitā daudzi virsnieki. Palika tikai ap 100 vīru. 19. martā notika pirmās sadursmes ar poļu policiju. Vairāki no tiem tika nogalināti, pārējie atbruņoti un atlaisti. (Starp citu, arī vācieši gandrīz tāpat izturējās pret sagūstītajiem H. Dobžinska vadītajiem karavīriem, taču vairāk nekā 700 vietējo iedzīvotājus, kurus okupanti turēja aizdomās par palīdzību partizāniem, arestēja, daudzus nošāva.) Vairāku sadursmju rezultātā partizānus aplenca un, lai kaut daļu to izglābtu, majors pavēlēja tiem izklīst. Pats viņš ar pistoli devās pretī ienaidniekiem, divus ievainoja, bet arī pats tika nogalināts. Vienības paliekas turpināja darboties līdz 25. jūnijam, tiesa, tagad jau pieprasot no iedzīvotājiem pārtiku un draudot ar ieročiem. Tikai uzzinājuši par Francijas galīgu sagrāvi, viņi apraka formu un ieročus un devās katrs uz savu pusi. (Jau post-faktum tika izdota BCS pavēlnieka S. Rovecka pavēle, kurā majors H. Dobžinskis tika izsludināts par provokatoru, bet viņa vadībā karojušie par „apvainojušiem poļu karavīra disciplīnu un godu”. Acīmredzot, sarūgtināti par netaisnību, tikai

nedaudzi no bijušajiem vienības dalībniekiem iesaistījās turpmākajās pagrīdes cīņās. Turpretī PTR laikā 1966. gadā H. Dobžinskis pēc nāves tika apbalvots ar „*Virtuti Militari*” ordeņa Zelta krustu.

Tomēr kopumā Polijā pirmajā periodā pēc 1939. gada septembra sakāves partizānu kustība neguva kaut cik ievērojamu vērīenu. Pirms septembra kampaņas un tās laikā nebija radītas partizānu darbībai nepieciešamās bāzes un ieroču krājumi, nebija sagatavoti vadītāju kadri.

BCS vadība arī necentās izvērst aktīvu partizānu cīņu, uzskatot, ka tā nesīs lielus upurus un labāk pagaidīt, kamēr sabiedrotie sakaus nacistus. 1940. gada 1. novembrī BCS „Informācijas biļetenā” bija norādīts: „ valsts militārā vadība, kā arī visi politiskie grupējumi ieņem vienotu pozīciju jautājumā par cīņu ar okupantiem: dotajā brīdī nav ieteicama kā sacelšanās akcija, tā arī militāra rakstura sabotāža. Šīs akcijas rezultātā iegūstamais labums pat daļēji nesegtu tos upurus, kuri pēc tās gāztos pār sabiedrību”. Šādu akciju vietā tauta tika aicināta izvērst t.s. „mazo sabotāžu” – vilkt laiku, slinkojot vācu vai padomju iestādēs, boikotēt okupācijas varu rīkojumus, vai vismaz veikt tos pa roku galam, uzturēt pretošanās garu, stāstot anekdotes par okupantiem – stulbajiem vāciešiem un barbariem krieviem, izplatot satīriskus zīmējumus utt. Protams, gāja runa par tiem „visiem politiskajiem grupējumiem”, kuri atbalstīja vadību emigrācijā.

Kad pēc Francijas sakāves par BCS komandantu Polijā kļuva ģenerālis S. Roveckis, ģenerālis K. Sosnkovskis, kurš saglabāja okupēto teritoriju ministra amatu PVE un skaitījās prezidenta oficiāls mantinieks, uzdeva viņam izstrādāt jaunus operatīvus priekšlikumus. BCS galvenais štābs tos beidza gatavot 1941.gada sākumā un 5.februārī nosūtīja uz Londonu. Plāns paredzēja uzstāšanos gan pret Vāciju, gan PSRS.

S. Roveckis un viņa līdzgaitnieki vadījās no divu ienaidnieku koncepcijas, saskaņā ar kuru tiem savstarpējās cīņās bija jānovājina viens otru tā, ka tie vairs nevarētu tālāk sekmīgi cīnīties pret uzvarošu poļu sacelšanos. Sacelšanās pret Vāciju pamatvariants paredzēja: „Mūsu enerģiska uzstāšanās pret Vāciju var notikt tikai vienā gadījumā, kad vācu iedzīvotāji „salūzīs” aģitācijas, militāru sakāvju un bada rezultātā, bet demoralizētā un cerību uz uzvaru zaudējusī armija, pārstājot pakļauties, atstās savas pozīcijas un bēgs mājup pie ģimenēm.” Varianta, ka vērmahts varētu turpināt cīnīties līdz pēdējam, kas arī notika turpmākajā kara gaitā, vispār nebija. Sacelšanos bija paredzēts realizēt 2–3 dienās ar emigrācijā izveidoto kadru formējumu spēkiem, bez civilistu, tātad – plašu tautas masu dalības.

Izskatot kara darbības perspektīvas paredzamajā padomju-vācu frontē, pavēlniecība vadījās no hipotēzes: „Visvairāk ir ticams, ka vācieši krievus uzvarēs virknē kauju, ielaužoties valsts iekšienē caur Ukrainu. Tam ir būtiski jāsašķoba padomju struktūra, jānovājina viņu vienotība un jānostāda sabrukuma draudu priekšā viņu iekārta, kā arī jāvājina jau tā spēkus zaudējusī armija.” Šai gadījumā savu politisko mērķu sasniegšanai BCS galvenā pavēlniecība gatavojās kā vest bruņotu cīņu pret vāciešiem, tā arī traucēt Sarkanās armijas virzību uz rietumiem.

BCS domāja izvērst pret PSRS fronti pie Vislas kā visizdevīgākās aizsargrobežas. Iespējams, autori cerēja uz 1920.gada „brīnuma pie Vislas” atkārtošanos. 1939.gada septembra kampaņas bēdīgā pieredze nebija ietekmējusi plāna sastādītāju vērtējumu par Rietumvalstu varenību un vēlmi nākt Polijai palīgā. To var vērtēt gan kā plānotāju naivumu, gan kā savas politiskās pozīcijas demonstrēšanu. BCS komandants, piedāvāja plānu, sastāvošu no diviem punktiem: 1) Vispārējas sacelšanās īstenošanu pret jau sakauto Vācijas armiju; 2) Aizsardzības organizēšanu pret novājināto Sarkanā armiju, kura tikai ar lielām grūtībām sekotu atkāpjošos vāciešu pēdās.

Kaut kādas liela mēroga operācijas Polijas teritorijā netika plānotas. Toties tika paredzēts, ka palīgā sacelšanās dalībniekiem no ārzemēm ieradīsies poļu karaspēka daļas un sabiedrotie, kuru izcelšanās varētu notikt poļu Piejūrā (*Pomorze*).

Tiesa, bija izskatīts arī cits notikumu attīstības variants: „Nevar izslēgt arī tādu iespējamību, kaut arī tā liekas mazticama, ka krievu–vācu karā panākumi būs boļševiku pusē un ka viņi spēs izsist vāciešus no Polijas. Un šeit, dabīgi, būtu neprāts izrādīt pretošanos ienākošajam pretiniekam, kurš izrādījies tik varens, ka tam izdevās sakaut vācu armiju. Mūsu loma tādā gadījumā būtu saglabāt visu aparātu konspiratīvā stāvoklī, lai pārietu uz sacelšanās sagatavošanu tai brīdī, kad savukārt sāktos padomju iekārtas un valsts sabrukums”. Šo plānu PVE Londonā saņēma 1941. gada 25. jūnijā, kad jau norisa Vācijas un PSRS kara darbība.

Gan PVE, gan BCS gatavotie bruņotās sacelšanās plāni atspoguļoja labējo un galēji nacionālistisko spēku Polijā un emigrācijā uzturēto „divu ienaidnieku” koncepciju, atbilda noskaņojumam BCS vadībā, Polijas valdībā emigrācijā un virspavēlnieka štābā. „Divu ienaidnieku” koncepcija arī noveda pie tādas XIX gadsimta šļahtai raksturīgas nostādnes, ka ne tikai „savas zemes drošību”, bet arī tās neatkarību zaudējušie gatavojās „politisku apsvērumu dēļ” izrādīt pretestību ne tikai jau reālajiem varas turētājiem poļu apdzīvotajās teritorijās – nacistiem, bet arī tiem, kuri bija atņēmuši poļu valdošajām aprindām iespēju noteikt arī daļas ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu tautu likteni. Turpretī vācu nacistu jūgā nonākušie Polijas iedzīvotāji, arvien vairāk ciešot no okupantu pārestībām, laikam ritot nevarēja neapšaubīt šādu „divu” līdzvērtīgu „ienaidnieku” koncepcijas pareizību. Šīs koncepcijas atbalstītāji masveidā ilgstoši varēja saglabāties vienīgi padomju varā nonākušo poļu vidē, kuri cieta no staļiniskajām represijām, taču ar Vācijas uzbrukumu PSRS un savu dzīves vietu nonākšanu nacistu varā arī tiem nācās precīzāk izvērtēt savas personīgās un savas dzimtenes intereses.

Padomju vēsturnieki uzsvēra, ka agrāko valdošo slāņu pasīvās tālāko notikumu nogaidīšanas un spēku uzkrāšanas taktiku noteica bailes aicināt tautu ķerties pie ieročiem un šī taktika tikai atvieglāja okupantiem iznīcināt Polijas iedzīvotājus. Spēki tika krāti nevis lai izdevīgā brīdī tos efektīvāk izmantotu pret okupantiem, bet gan, lai, balstoties uz tiem, pēc okupantu sakāves ar svešām rokām, pacenstos atkal saņemt varu valstī savās rokās.

Jāsaka, ka visi politiķi vienmēr, arī pēc tādas sakāves, kādu bija piedzīvojusi Polija, cīnās par varu, jautājums var būt tikai par to, cik lielā mērā viņu izraudzītais ceļš atbilst tautas interesēm. Pēc autora viedokļa, par nogaidīšanas, spēku uzkrāšanas taktikas efektivitāti Polijā dažādos laika posmos var strīdēties līdz bezgalībai. Gan pretestība, tai skaitā bruņota, izsauca represijas, cilvēku upurus, gan nepretošanās no nacistu puses tika izmantota poļu kā nācijas iznīcināšanas pasteidzināšanai. Kara sākumā atbildēt, kas bija izdevīgāk no tautas saglabāšanas viedokļa, faktiski nav iespējams. No politiskā viedokļa nogaidīšanas piekritējiem varēja izrādīties taisnība, ja atkārtotos Pirmā pasaules kara noslēguma situācija, kuru J. Pilsudskis u.c. veiksmīgi izmantoja, taču tas nenotika. Taču no morāles viedokļa, no visas pasaules tautu interešu viedokļa ātrāk sakaut nacismu, neļaut tam aizraut sev līdzī nebūtībā arvien jaunas cilvēku dzīvības, pasīva spēku uzkrāšanas taktika nebija attaisnojama.

Te gan jāsaka, ka poļu pagrīdnieki, kā saka, „uz vietām” nevarēja nemaz nereaģēt uz okupantu noziegumiem pret poļu tautu. Tālāko notikumu nogaidīšanas un spēku uzkrāšanas taktikas realizācija PVE, bruņoto spēku pavēlniecības un konkrēto kaujinieku līmenī bija krasī atšķirīgas. Tāpēc nav pamata apgalvot, ka pilsonisko spēku grupējumi izturējās pilnībā pasīvi, bet pret nacistiem aktīvi cīnījās tikai komunistiskie pagrīdnieki un partizāni. Neraugoties uz PVE norādījumiem, poļu pilsonisko pagrīdes organizāciju biedri vienkārši bija spiesti izrādīt okupantiem pretestību, lai kaut aizstāvētu sevi un savus tuviniekus.

Padomju vēsturnieki pārmeta liberālajam pilsonības grupējumam, ka tas pēc „sanācijas” atbalstītāju bankrota, valsts neatkarības zaudēšanas nevērsās pret šiem tautas uzticību zaudējušajiem slāņiem, nepadzina tos galīgi no politiskās skatuves, bet, panākot emigrācijā savas lomas nostiprināšanos, savu cilvēku izvirzīšanu valdības vadībā, sadarbojās ar tiem, neprasot atbildību par „sanācijas” perioda noziegumiem. Šādu pieeju pilsonisko politiku darbības vērtējumam noteica pieņēmums, ka tautas interesēs būtu izmantot viena pilsonības grupējuma (“sanācijas” piekritēju) sakāvi sociālistiskas iekārtas izveidei Polijā.

Taču apsvērumi kopot visus nacionālos spēkus cīņā par valstiskuma atjaunošanu prasīja citādu pieeju „sanācijas” politikiem, iespēju sadarboties ar tiem izvērtēšanu. Vadoties no šāda uzdevuma agrākie „sanācijas” režīma pilsoniskie oponenti uzskatīja par vajadzīgu sadarboties arī ar bijušajiem politiskajiem pretiniekiem. Savstarpējo rēķinu kārtošana laikā, kad reāli bija apdraudēta visas tautas pastāvēšana, varēja atlikt līdz brīdim, kad valsts neatkarība būs atjaunota. Pie tam liberālais grupējums, atceroties 1920. gada notikumus, nevarēja nerēķināties arī ar iespējamām padomju briesmām Polijas neatkarībai. Lai pretotos tām, bija vēlams visu patriotisko spēku vienotība. Tā iznāca, ka paša staļiniskā režīma eksistence PSRS spieda liberālo, demokrātisko daļu pilsonisko poļu politiku izšķirties par kopīgu darbību arī ar saviem pirmskara politiskajiem pretiniekiem. Tiesa, par „sanācijas” politiku un to pilsonisko pretinieku vienotību kara laikā var runāt tikai ļoti nosacīti. Militārā un politiskā situācija pasaulē un pašā Polijā bija ļoti sarežģīta, dažādo poļu politisko spēku izpratne par nacionālajiem uzdevumiem tik atšķirīga, ka īstu vienotību abu poļu nacionālo ienaidnieku – vācu nacisma un padomju staļinisma – apkarošanā poļu pilsonības vidū tā arī neizdevās panākt.

Tā kā kara sākumā svarīgākās pozīcijas pretošanās kustībā ieņēmušie un uz tās nedalītu vadību pretendējošie “sanācijas” režīma piekritēji lielā mērā bija nodarbināti ar savas vadošās lomas saglabāšanas poļu sabiedrībā nodrošināšanu, nevis visus spēkus ziedoja antinacistiskajai cīņai, tas izsauca citu politisko spēku neuzticību pilsudskiešiem.

Organizāciju, kas iestājās par Polijas atjaunošanu 1939. gada robežās, bet jau bez “sanācijas”, politisko kodolu veidoja Polijas Sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna*), Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*) un Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*) biedri. 1939. gada decembrī „Polijas Uzvaras dienesta” („*Slużba Zwycięstw Polski*”) Galvenā padome, kurā ietilpa triju nosaukto partiju pārstāvji, ar ģenerāļa M. Karaševiča-Tokarževska starpniecību paplašināja kontaktus ar Darba partiju (*Stronnictwo Pracy*) un Demokrātisko partiju (*Stronnictwo Demokratyczne*). Organizācijas militārais vadītājs palika ģenerālis M. Karaševičs-Tokarževskis, civilais (pilsoniskais) komisārs – PPS pārstāvis publicists M. Nedzjalkovskis.

Pēc pulkveža (vēlāk ģenerāļa) S. Rovecka priekšlikuma, kuru atbalstīja politisko partiju pārstāvji, no 1940. gada 6. janvāra organizācijas (nu jau BCS) darba pamatā tika likta koncepcija par „visas pagrīdes dzīves nokārtošanu uz organizatoriskās vienotības principa pamata”. Turpmāk šīs organizācijas pilsoniskais komisārs varēja uzstāties kā Polijas valdības emigrācijā pārstāvis, cieši sadarbojoties ar savienības militāro vadību. 1940. gada 26. februārī pie BCS tika izveidota „*Polityczny Komitet Porozumiewawczy*” (Politiskās saskaņošanas komiteja), kuras sastāvā darbojās sociālistu pārstāvis K. Pužaks, Nacionālās partijas deleģētais A. Debskis un ļudovietis S. Korboņskis. Šī komiteja koordinēja tai laikā Polijā pastāvošo triju lielāko politisko partiju, kuras sadarbojās ar BCS, darbību. Vēlāk komitejas sastāvā iegāja arī sīkāku partiju – tādu kā *Obóz Zjednoczenia Narodowego* (Nacionālās vienotības nometne), *Stronnictwo Demokratyczne* (Demokrātiskā partija), *Ogólny Żydowski Związek Robotniczy* (Ebreju tautas savienība), *Polska Partia Robotnicza* (Poļu darba partija)

u.c. pārstāvji. Taču PVE ar aizdomām izturējās pret šādas komitejas, kura varētu apstrīdēt valdības kompetenci, darbību. Valdība emigrācijā vēlējās koncentrēt visu vadību savās rokās un centās ierobežot komitejas lomu ar padomdevējas funkcijām.

Mūsdienu poļu vēsturnieki izceļ valdības emigrācijā darbības nozīmi Polijā kara laikā. Neraugoties uz BCS pretestību, PVE panāca pagrīdes politisku pakļaušanos. 1940. gada februārī tika pasludināta valdības pārstāvniecības Polijā jeb t.s. Delegatūras (*Delegatura Rzqdu na Kraj*), izveide. Tai uz vietas bija jāīsteno valdības politiskais kurss un jāvada civilā pretestības kustība. Faktiski šai laikā šādas pārstāvniecības izveide tika tikai uzsākta. Savstarpēju kompromisu rezultātā tika izstrādāti „valdības delegāta sadarbības principi ar BCS”, kurus 1940. gada 23. aprīlī apstiprināja ģenerālis V. Sikorskis. 1940. gada 8. maijā PVE apstiprināja nepieciešamību radīt Polijā četru galveno partiju iestādi un valdības delegātu tīklu. Jau agrāk minētajām vadošajām partijām pievienojās arī Darba partija, kurai par savu politisko pozīciju nostiprināšanos bija jābūt pateicīgai galvenokārt ģenerāļa V. Sikorska labvēlīgajai attieksmei.

1940. gada 28. jūnijā sakarā ar Francijas militāro sakāvi un iespējamo sakaru pārtrūkšanu ar valdību emigrācijā Politiskās saskaņošanas komiteja nodalījās no militārajām iestādēm un tika pārveidota par Galveno politisko komiteju („*Główny Komitet Polityczny*”), taču vēlāk tā atkal pieņēma agrāko nosaukumu – Politiskās saskaņošanas komiteja. 1940. gada nogalē noformējās Delegatūras dzimtenē Ministru Komiteja (*Komitet Ministrów dla Spraw Kraju*). Tajā ietilpa PVE ministru pārstāvji un BCS komandants. 1940. gada decembrī PVE vadītājs ģenerālis V. Sikorskis par galveno valdības delegātu (pārstāvi) Polijā nozīmēja pazīstamo sabiedrisko darbinieku, bijušo Poznaņas prezidentu un Polijas ministru K. Ratajski. Pirmais delegāts gan ilgi nenodzīvoja. Pēc viņa valdības delegāta pienākumus secīgi pildīja: ekonomists, ievērojamais statistiķis ļudovietis J. Pekalkēvičs, pēc viņa aresta – inženieris-ķīmiķis Darba partijas pārstāvis J. Jankovskis, jurists un publicists, ļudovietis S. Korboņskis.

Valdības delegāts vadīja pagaidu konspiratīvo administrāciju, kuras tīkls aptvēra visu Poliju atbilstoši pirmskara administratīvajam dalījumaam. Sīkpilsonisko zemnieku un sociālistu partiju iekļaušana gan valdībā emigrācijā, gan ar to saistītajās iestādēs Polijā nodrošināja tām ievērojamas iedzīvotāju daļas (domājams, ka kara pirmajos gados – vairākuma) atbalstu. Visā Polijas teritorijā, arī bijušajās austrumu nomalēs, tika veidots militārās un civilās pretošanās tīkls.

1942. gada 15. novembrī Politiskās saskaņošanas komiteja pieņēma Delegatūras statūtus, kurus bija izstrādājis J. Pekalkēvičs. Tā noslēdzās vienotas pagrīdes organizācijas, kura darbojās Polijas valdības emigrācijā vadībā, izveides etaps. Politiskā saskaņošanas komiteja, kuru 1943. gadā pārdēvēja par Valsts politisko pārstāvniecību (*Krajowa Reprezentacja Polityczna*), bet 1944. gada janvārī par Tautas vienības padomi (*Rada Jedności Narodowej*) kļuva par konsultatīvu un rekomendējošu iestādi Delegatūrai. Tās sastāvā iegāja četru partiju: Tautas partijas (*Stronnictwo Narodowe*), Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*), Polijas Sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna*) un Darba partijas (*Stronnictwo Pracy*) pārstāji. Komitejas izpildvaras iestāde bija Pilsoniskās cīņas vadība (*Kierownictwo Walki Cywilnej*), kura bija radīta 1941. gadā un kurai formāli pakļāvās AK un viss pagrīdes valsts aparāts. Pilsoniskās cīņas vadības uzdevums bija cīņa pret kolaboracionistiem un poļu tautas pasīvās cīņas organizācija.

Par civilās pagrīdes, kura pakļāvās valdības galvenajam delegātam zemē, organizācijas struktūras pamatu kļuva vietējo (vojevodistu un apriņķu) delegātu tīkls. Valdības Delegatūra dalījās departamentos: iekšlietu, informācijas, tieslietu, izglītības, lauksaimniecības, finanšu, rūpniecības un

tirdzniecības, darba un sociālās nodrošināšanas, pasta un telegrāfa, sakaru, atjaunošanas, likvidācijas (parādu dzēšanas).

Kopš 1944. gada 26. augusta atsevišķus departamentus kontrolēja trīs ministri zemes lietās, kuri reizē bija arī delegāta vietnieki. Ministrus nozīmēja prezidents Londonā, viņi pārstāvēja trīs partijas: Sociālistisko, Zemnieku un Nacionālo, un kopā sastādīja Nacionālo Ministru padomi (*Krajowa Rada Ministrów*), kas savukārt bija Polijas valdības emigrācijā (Ministru kabineta) sastāvdaļa.) Pretošanās kustības Polijā vadība kopumā turpināja pirmskara Polijas Republikas virsnieku korpusa un politisko partiju realizēto kursu.

Militārie jautājumi atradās bruņoto spēku komandanta zemē kompetencē. To risināšanā BCS komandants bija neatkarīgs no delegāta un pakļauts tieši Augstākajam Virspavēlniekam – ģenerālim V. Sikorskim. (Pēc 1942. gada 14. februāra, kad BCS tika pārveidota par Dzimtenes armiju (*Armia Krajowa*), militārie jautājumi pārgāja tās pavēlnieka kompetencē.)

Viens no PVE, tās Delegatūras, BCS, vēlāk AK, ietekmes līdzekļiem uz sabiedrību bija pagrīdes prese. Pagrīdes tipogrāfijas izdeva periodiskos izdevumus. BCS, vēlāk AK vien izdeva ap 250 avīžu. No 1939. gada 5. novembra līdz 1945. gada janvārim iznāca iknedēļas „*Biuletyn Informacyjny*” (Informācijas Biļetens, 1939.–1944. gadā Varšavā, 1945. gadā – Krakovā līdz 50 000 eksemplāru lielā tirāžā), ikmēneša izdevumi „*Żołnierz Polski*” (Polijas Karavīrs, 1941.–1944. gadā Varšavā) un „*Insurekcja*” (Sacelšanās) u.c. No 1941. gada marta Delegatūra ik divās nedēļās reizi izdeva laikrakstu „*Rzeczpospolita Polska*” (“Polijas republika”), kura tirāža sasniedza 15 tūkstošus eksemplāru.

1940. gada pavasarī tika izveidots BCS pavēlniecības Informācijas un propagandas birojs, kurš izdeva arī grāmatas, brošūras, lapiņas, afišas, rūpējās par uzrakstiem uz sienām, mutvārdu aģitāciju. Galvenie informācijas avoti visai pagrīdes presei bija ārvalstu radio raidījumi, kurus poļiem bija aizliegts klausīties, kā arī pašu iegūtās ziņas par nacistu darbību un pretestību tiem. Protams, pagrīdē izdot laikrakstus bija ļoti grūti: trūka tipogrāfijas iekārtu, papīra, tipogrāfijas krāsas. Tomēr Varšavā vien karā laikā visi politiskie spēki kopā organizēja ap 150 nelegālu tipogrāfiju. Tas, ka kara apstākļos dažu gadu laikā varēja iznākt vairāk nekā 1 500 dažādu nosaukumu periodisku izdevumu, demonstrēja poļu tautas pretestības garu, negaistošo tieksmi uz neatkarības atgūšanu.

1943. gadā AK „Informācijas Biļetenā” parādījās termins „Polijas valsts pagrīdē” (*Polskie Państwo podziemne*), bet rietumu izdevumos arī publikācijas, aprakstošas pagrīdes administrācijas struktūru ar vice-premjeru priekšgalā. Pagrīdes dzīve Vācijas okupētajā Polijā bija tik daudzveidīga un piesātināta, ka ne tikai poļu pētnieki bet arī, piemēram, krievu vēsturnieks G. Matvejevs raksta par pagrīdes valsts eksistenci, par to, ka pagrīdē atjaunojās Polijas valstiskums ar savu valdību Londonā, ar militāro, tieslietu, izglītības un citiem resoriem pagrīdē. Kaut arī visas poļu apdzīvotās teritorijas atradās Vācijas okupācijā, bet nepoļu teritorijas bija nonākušas PSRS sastāvā, kaut visas pagrīdē esošās institūcijas un amatpersonas jebkuru brīdi varēja tikt arestētas un iznīcinātas, poļu iedzīvotāju liela daļa, domājams – vairākums, t.s. „Polijas pagrīdes valsti” un tās institūtus uztvēra kā likumīgu pirmskara Polijas valsts turpinājumu. Šīs pagrīdes valsts struktūrā bija visi varas veidi: likumdošanas, izpildu un tiesu vara, tās institūti nodarbojās ne tikai ar pretošanās organizēšanu okupantiem, bet arī ar sociāliem, kultūras un izglītības jautājumiem. Visi institūti strādāja atbilstoši Polijas Republikas jeb Otrās Žečpospolitas administratīvajam dalījumam. Bez karavīriem, kuri cīnījās par valsts atbrīvošanu no okupantiem, tās struktūrās bija iesaistīti vēl vairāki simti tūkstošu cilvēku. Likumus, kurus bija izsludinājusi okupācijas vara, pagrīdes struktūras uzskatīja par nelikumīgiem, tautai nesaistošiem. Pašas tās darbojās, cik nu tas pagrīdes apstākļos bija iespējams, atbilstoši likumiem,

kas bija pieņemti atbilstoši Polijas likumdošanai. Pagrīdes valsts struktūras bija lojālas Polijas valdībai emigrācijā.

“Sanācijas” režīma valdīšanas gadi mantojumā bija atstājuši politiski stipri fragmentētu sabiedrību, ko atspoguļoja arī poļu pagrīdes kustība.

Pagrīdē pastāvošās trīs galvenās pirmskara Polijas politiskās partijas: Sociālistiskā, Zemnieku un Nacionālā, kaut atzina V. Sikorska vadīto valdību emigrācijā un BCS, kur stabilas pozīcijas bija “sanācijas” piekritējiem, tomēr izjuta bažas par iespēju, ka pēc kara Polijā varētu atkal atjaunoties bijušā režīma piekritēju vara, tāpēc uzsāka veidot savus bruņotos spēkus. Dažādās poļu partijas loloja nodomus iegūt patstāvīgu, un vēlams – izšķirošu, lomu kara noslēguma posmā, izmantojot savus militāros formējumus arī politiskās varas iegūšanai. Cīņas pret iebrucējiem nepieciešamība diktēja politiskās vienotības vajadzību, bet panākt to bija gaužām grūti.

Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe*) te ietilpa koalīcijā, kura veidoja PVE, te atkal no tās izstājās.

Labēji nacionālie spēki izdeva arī ap 120 dažādu konservatīvas virzības laikrakstu. jau kopš 1939. gada iznāca avīze „*Szaniec*” (“Valnis”), kuras lappusēs tika formulēta cīņas programma pret kreisajiem spēkiem. Pēc tam Nacionālā partija sāka izdot avīzi „*Walka*” („Cīņa”), kas arī aicināja sabiedrību ieturēt antikomunistisku un antipadomisku nostāju. Tāpat partijas svarīgākās avīzes bija “„*Sprawy Narodu*” (“Tautas lieta”), „*Szczerbiec*” (“Izrobotais Zobens”) un „*Warszawski Dziennik*” (“Varšavas Dienas Avīze”). NP avīzēs tika propagandēta slāvu valstu federācija (bez Padomju Savienības), tādejādi atgriežoties pie Polijas valsts atjaunošanas laika idejas.

1939. gada 13. oktobrī konspiratīvā sanāksmē tika pieņemts lēmums par Nacionālās partijas militāras organizācijas izveidi. Veidojoties tā mainīja nosaukumus, saucās gan par Nacionālās partijas Militāro organizāciju (*Organizacja Wojskowa Stronnictwa Narodowego*), gan Nacionālo bruņoto vienību (*Narodowe Oddziały Wojskowe*), beidzot (kopš 1941. gada 1. jūlija) tika nosaukta par Nacionālo Militāro organizāciju (*Narodowa Organizacja Wojskowa*). Tās darbību pārraudzīja Nacionālās partijas militārā nodaļa. Bija paredzēts, ka organizāciju vadīs ģenerālis M. Żegota-Janušaitis, taču viņu 27. oktobrī Līvovā arestēja PSRS IeTK un viņa vietā stājās pulkvedis A. Demidovičš-Demideckis, tad arī citi. Tā kā NP pārstāvji sākotnēji cerēja panākt savu pozīciju nostiprināšanos, darbojoties emigrācijā izveidotās valdības, tās Delegatūras un citu iestāžu sastāvā, sadarbojoties ar BCS, līdz 1942. gadam arī tās bruņotā organizācija darbojās vienoti ar BCS, bet ar to pilnībā nesaplūstot.

Pret Vāciju cīnījās arī labēji radikālas pagrīdes grupas, kuru biedri pirms kara sastāvēja labējās organizācijās, tādās kā, piemēram, Nacionāli-radikālā nometne Falanga (*Obóz Narodowo-Radykalny Falanga*). Šī Falanga 1939. gadā arī nodibināja savu militāru pagrīdes organizāciju – „*Związek Jaszczurczy*”, (Ķirzaku savienība, tā nosaukta pēc XIV, XV gadsimtu mijā pret Teitoņu ordeni darbojošās organizācijas parauga), kura gan atzina Polijas valdību emigrācijā, bet bija opozīcijā tai. Tās mērķi bija Polijas neatkarības atjaunošana cīņā pret Vāciju un PSRS, ieskaitot apgabalus ārpus Kērzona līnijas, Austrumprūsijas pievienošana Polijai, vācu iedzīvotāju piespiedu izsūtīšana no Polijas, Polijas kā nacionāli-katoliskas valsts izbūve. Jau vēlāk – 1942. gada 20. septembrī apvienojoties Nacionālajai kara organizācijai un „Ķirzaku savienībai”, kurā 1942. gadā bija ap 10 000 biedru, izveidojās Nacionālie bruņotie spēki (*Narodowe Siły Zbrojne*). Šie labējie bruņotie spēki vēlāk atkal šķēlās, vienojās un atkal šķēlās.

Ģenerālgubernatūras teritorijā okupācijas gados visietekmīgākais politiskais spēks pagrīdē bija **ludovieši**. Aktīvi viņu organizācijās darbojās zemnieki – zemes īpašnieki, lauku inteliģence. Vājāk

pārstāvēti bija maz- un bezzemnieki. Gandrīz nebija laukstrādnieku. Partijas līderis V. Vitoss nebija bēdzis un vācu okupētajā Polijā atradās mājas arestā. Ļudoviešu emigrantu vidū pēc neilgas cīņas perioda par ietekmi kā vadošās figūras izvirzījās S. Mikolajčiks un S. Kots. Iegājuši valdības emigrācijā sastāvā, viņi centās sadarboties ar “sanācijas” pretiniekiem – V. Sikorski un PPS pārstāvjiem, nobīdot malā “sanācijas” pārstāvjus gan valdībā, gan arī pagrīdē, konsolidējot demokrātiskos spēkus un nostiprinot vienlaikus arī savas pozīcijas. Tiesa, ietekmēt partijas biedrus dzimtenē no attāluma viņiem bija grūti. 1940. gada februārī Ļublinā bijušā Seima maršala (priekšsēdētāja) M. Rataja vadībā tika izveidota Ļudoviešu kustības centrālā vadība (*Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego*). Par partijas priekšsēdētāju tika atzīts Londonā dzīvojošais S. Mikolajčiks. Balstoties uz agrākajiem Ļudoviešu Zemnieku partiju un lauku jaunatnes apvienību kadriem, kustības vadība sāka veidot partijas struktūru pagrīdē. 1940. gada otrajā pusē izveidojās „*Stronnictwo Ludowe „Roch”*” (Zemnieku partija „Roch” – *SL Roch*; saīsinājums „*Roch*” cēlies no nosaukuma „*Ruchu Oporu Chłopskiego*” – Zemnieku pretošanās.) Jau 1941. gadā konspirācijas apstākļos darbojās apmēram 20 tūkstošu Ļudoviešu, bet 1945. gada pavasarī partijā jau bija ap 200 tūkstošu biedru. Partijas politiskā programma bija turpinājums Zemnieku partijas programmai un sakņojās agrārisma teorijā. *SL Roch* izdeva savu presi. Svarīgākās bija avīzes „*Przegląd*” (Pārskats), „*Ku zwyciestwu*” (Par uzvaru) un „*Agencja informacyjna – Wieś*” (Ziņu aģentūra – “Ciems”)

Ja sākotnēji *SL Roch* atzina BCS arī par savu armiju pagrīdē un ieteica Ļudoviešiem iestāties tajā, necenšoties radīt savus bruņotos spēkus, tad drīz vien partijas vadībā strauji pieauga nemiers ar to, ka BCS vadībā vairākumu un vadošo stāvokli ieguva agrākie J. Pilsudska un “sanācijas” režīma piekritēji, bet BCS ierindas biedru skaits strauji auga arī uz zemniecības pārstāvju rēķina. Bez tam Ļudoviešu vadība vēlējās arī balstīties uz tieši sev pakļautiem bruņotiem spēkiem, cīnoties par ietekmi valstī kā okupācijas, tā arī valsts atbrīvošanas periodā, lai panāktu tāda valsts attīstības modeļa izvēli, kurš pamatotos uz agrārisma teoriju un atbilstu zemnieku interesēm. Tas viss lika Ļudoviešu kustības centrālajai vadībai pieņemt radikālu lēmumu par patstāvīgu savu bruņoto spēku izveidi. Šī ideja bija populāra laukos, kur jau pirmajos okupācijas mēnešos bija radušās bruņotas zemnieku grupas.

Ar mērķi nodrošināt zemnieku un arī Ļudoviešu vadītāju intereses pēc kara Ļudovieši 1940. gada augustā radīja savu bruņotu organizāciju „*Chłopska Straż*” (Zemnieku sardze) jeb saīsināti „*Chłostra*”. 1941. gada pavasarī „*Zemnieku sardze*” tika pārdēvēta par „*Zemnieku bataljoniem*” (*Bataliony Chłopskie – BCh*), kaut nosaukuma maiņa oficiāli tika apstiprināta tikai 1944. gada maijā.

1942. gadā gan zem emigrācijas valdības Delegatūras spiediena Ļudovieši piekrita šo vienību apvienošanai ar BCS, taču pilnīga apvienošana tā arī nenotika. Zemnieku aprindu nepatika pret „sanācijas” režīma piekritēju kontrolēto BCS organizāciju noveda pie tā, ka zemnieku bataljonos komandieri lielākoties bija nevis bijušie armijas virsnieki, bet savi, zemnieku kadri. Zemnieku bataljonos bija ļoti maz agrāko virsnieku, un, ja tādi arī bija, viņi atradās zemākajos, padomdevēju amatos, jo zemnieki pirms kara bija mācījušies ar neuzticību, pat netīksmi raudzīties uz veco armiju, kura nereti tika izmantota zemnieku nemieru apspiešanai. Ievērojamākie BCh komandieri nekad nebija bijuši virsnieki. Pat komunistu vadītās “*Armia Ludowa*” (Tautas armijas – AL) vienībās šo „vecu” virsnieku bija vairāk, attieksme pret viņiem bija labāka nekā BCh. *Zemnieku bataljonu* virspavēlnieks bija autoritatīvs Ļudoviešu darbinieks F. Kaminskis.

Zemnieku bataljoniem pēc Ļudoviešu ieceres bija jāklūst par zemnieku specifisko interešu garantiem pagrīdē un pēckara *Polijā*. Faktiski BCh bija Ļudoviešu *SL-Roch* partijas bruņotais spārn. Tās kodolu sastādīja partijas un zemnieku jaunatnes organizācijas biedri. Zemnieku bataljonos

iestājās daudz jaunākās un vidējās zemnieku paaudzes pārstāvju, kuri paturēja prātā agrākos zemnieku streikus, cīņas pret “sanācijas” laiku policiju, arī endeku kaujiniekiem.

BCh centrālais preses izdevumi bija pagrīdes avīzes „*Żywią i bronią*” (“Dzīvot un cīnīties”), „*Samoobrona Chłopska*” (“Zemnieku Pašaizsardzība”), „*Chłostrą*” (“Zemnieku sardze”).

BCh organizācijas izveide un ļudoviešu masveida pāreja tajā izsauca BCS darbinieku asu kritiku. Tomēr 1942. gada pavasarī BCh bija jau ap 20 tūkstošu kaujinieku, bet 1944. gadā – ap 160 tūkstošu, kuri apvienojās ap 400 vienībās. Ar to BCh skaita ziņā kļuva par otru lielāko pēc BCS (AK) poļu militāro pagrīdes organizāciju. Kaut BCh oficiālais mērķis bija poļu lauku iedzīvotāju aizsardzība pret okupantu teroru un ekspluatāciju, SL-Roch vadība BCh uzskatīja arī par līdzekli kā izdarīt spiedienu un ietekmēt valdību emigrācijā. Faktiski BCh divreiz iestājās un divreiz izstājās no oficiālās – PVE vadītās pagrīdes. Uzdevumu daudzveidība noteica arī BCh vienību daudzveidību – pastāvēja dažādi to tipi: tautas milicijas, taktiskās, vēlāk – speciālās, arī „meža” vienības. Tiesa, sākotnēji valdošā nostāja uz spēku saglabāšanu „izšķirošajam brīdim” bremsēja plašas cīņas pret okupantiem izvēršanos.

Kaut **PPS** labējā vadība 1939. gada septembrī atlaida partiju un kopā ar “sanācijas” režīma atbalstītājiem radīja kopējas politiskās un militārās pagrīdes vadošās iestādes, jau 1939. gada oktobrī grupa PPS darbinieku, kuri bija palikuši Polijā: T. Arciševskis, K. Pužaks, u.c. izveidoja nelegālu organizāciju „*Wolność, Równość, Niepodległość*” (Brīvība, Vienlīdzība, Neatkarība) jeb saīsināti WRN kā PPS darbības turpinātāju. Tā pastāvēja līdz 1944. gada maijam, kad atkal pieņēma PPS nosaukumu un saucās Polijas Sociālistiskā partija–Brīvība, Vienlīdzība, Neatkarība (*Polska Partia Socjalistyczna–Wolność, Równość, Niepodległość*).

PPS, kas jau Varšavas aizstāvēšanas laikā, balstoties uz strādnieku bataljoniem, centās iegūt vismaz daļu valsts varas, kuru joprojām savās rokās turēja “sanācijas” režīma darbinieki, realizēja savu militāro politiku. WRN radīja savus bruņotos spēkus – „*Gwardię Ludową WRN*” (Brīvības, Vienlīdzības, Neatkarības Tautas gvarde), kuru komandēja V. Misceviskis. WRN, kaut pati sevi pozicionēja par samērā kreisu partiju, negrasījās kreiso spēku vienotības vārdā atteikties no antikomunisma un antisovjetisma.

Pirmajos kara gados pastāvošās neatkarīgās kreisās sociālistu grupas galvenokārt bija atšķēlušās no PPS. PPS kreisais spārns 1941. gada septembrī radīja partiju „*Polscy Socjaliści*” (Poļu sociālisti), kura 1943. gadā pārveidojās par Poļu sociālistu strādnieku partiju (*Robotniczą Partię Polskich Socjalistów*). Poļu sociālistu organizācijas priekšgalā stāvēja tādi līderi kā A. Pruņņiks, S. Chudoba, E. Osobka u.c. „*Polsky socjaliści*” deklarēja, ka ir tikai viens ienaidnieks un galvenais poļu tautas, tāpat kā visu pasaules tautu, uzdevums ir iznīcināt vācu fašismu. „Poļu sociālistu politiskā deklarācija” paziņoja, ka viņi centīsies apvienot sociālistisko un zemnieku kustību, lai izveidotu tautas valdību nākotnē. Krakovā, Dombrovas baseinā Augšsilēzijā šie sociālisti iestājās par aktīvu cīņu pret nacistiem, arī sadarbību ar komunistiem.

Ar sociālistisko kustību kara laikā bija saistīti vairāk nekā 100 konspiratīvi izdoti laikraksti. Apmēram pusi izdeva WRN. Kā svarīgākos izdevumus var nosaukt kopš 1939. gada novembra iznākošo avīzi „*Informator*” (vēlāk „*WRN*” un „*Robotnik*”), „*Gwardia Ludowa*” (“Tautas Gvarde”), un „*Plomienie*” (“Liesma”).

Arī mazāk nozīmīgie politiskie spēki izvērša savu propagandu, izdeva savus preses izdevumus. Tā Darba Partija (*Stronnictwo Pracy*) izdeva „*Głos Warszawy*” (“Varšavas balss”), „*Reforma*” u.c., kuras aicināja uz pretošanos okupantiem un tautas vienotību nākotnes Polijā.

Bez jau nosauktajiem spēkiem Polijā pastāvēja desmiti, ja ne simti sīku grupu un grupiņu ar savām „programmām”, ko varēja izskaidrot kā ar pirmskara Polijas politiskās dzīves fragmentārismu, tā arī ar konspirācijas apstākļiem kara laikā, kas nedeļa iespēju nodibināt plašākus kontaktus starp šīm grupām.

Tādejādi jau okupācijas sākumperiodā Polijā izveidojās antihitlerisko spēku kopums, kuru vadīja pilsonība. Dažādu sīkpilsonisko un arī strādnieku organizāciju vadītāji šai kopumā ievada arī lielu strādniecības un zemniecības daļu. Lielākā daļa poļu savas valsts likteni saistīja ar Rietumvalstu uzvaru karā pār Vāciju un tās sabiedrotajām.

Politiskais stāvoklis Polijas **kreiso spēku** spārnā bija sarežģītāks. Kreisie poļu sabiedrībā pirms kara bija “sanācijas” režīma represiju novājināti. Milzīgu ļaunumu strādnieku kustībai bija nesis staļiniskais terors pret poļu komunistiem, ko viņu diskreditācijai bija izmantojis arī “sanācijas” režīms. Polijas Komunistiskā partija bija viena no tām, kura starptautiskajā strādnieku kustībā bija saņēmusi visjūtāmākos triecienus, kā no savas valsts buržuāzijas, tā staļiniskā režīma puses.

Kā par vācu okupācijas sākumposmu izteicās vācu vēsturnieks G. Rode: „... pilnīgi mierīgi izturējās poļu komunisti”. Šī „mierīgā izturēšanās” gan neliecināja par vietējo komunistu nevēlēšanos iesaistīties cīņā pret vācu okupantiem. Tā rādīja, ka viņi vēl nebija atguvušies pēc partijas staļiniskās „likvidācijas” 1938. gadā, bija apjukuši pēc tam sekojošos notikumos, nespēja ātri atjaunot organizācijas, uzreiz radīt idejiskās un praktiskās darbības platformu, kas varētu pretendēt uz vismaz daļas poļu darbaļaužu izpratni.

Polijas komunistu pēc kara tapušajās atmiņās sastopamas liecības, ka Molotova–Ribentropa pakta noslēgšana izsaukusi to rindās diskusiju. Vienota viedokļa nebija. Daži nesapratuši šo PSRS vadības soli, nezinājuši kā rīkoties. Ja jau 1939. gada 23. augusta līgums poļu komunistos izsauca apjukumu un neizpratni, vēl grūtāk viņiem bija pieņemt PSRS un Vācijas līgumu par „draudzību un robežu”. Iedzīvotāju naidīgums pret PSRS kā Polijas dalīšanas dalībnieci (tas, ka PSRS neieguva poļu etniskās teritorijas, neattaisnoja to daudzu poļu acīs) lika komunistiem ievērot konspirāciju ne tikai pret hitleriešiem, bet arī pret citām pretošanās grupām. Tomēr vairākums sapratis, ka PSRS bija spiesta tā rīkoties, jo līgums deva iespēju uz laiku attālināt karu ar Vāciju, ļāva nodrošināt to, lai PSRS netiktu ierauta karā ar visu kapitālistisko pasauli. (Iespējams gan, ka šādas domas nebija pašu šo komunistu „atmiņas”, bet vēlāk, jau kara un pēckara gados iemācītu skaidrojumu pārstāsts.) Taču radās jautājums, ko šādā situācijā darīt poļu komunistiem, palikušiem bez organizācijas, bez Kominternes vadības. Kā jau pēc kara liecināja daudzi poļu komunisti, arī kara laikā viens no ievērojamākajiem vēlāk komunistu radīto militāro organizāciju komandieriem, pēc kara viens no Polijas komunistu vadītājiem M. Močars, – viņi pēc Polijas sakāves sapratuši, ka ir neizbēgams karš starp Vāciju un Padomju Savienību, stingri ticējuši, ka tajā uzvarēs PSRS un ar optimismu raudzījušies nākotnē. (Ja runā par ticību PSRS uzvarai, tad kā jebkuru ticības faktu to nevar ne pārliecinoši apstiprināt, ne noliegt, taču no tai laikā pieejamās informācijas viedokļa komunisti PSRS uzvarai varēja tikai ticēt, uz to cerēt, bet nevarēja būt par to pārliecināti.)

Polijas okupācija bija liels trieciens poļu komunistiem. Pret kreisajiem asāk kā pret citiem opozicionāriem vērsās okupācijas varas terors. Okupācijas iestāžu rīcībā nonāca politisko pretinieku kartotēkas, kuras bija iekārtojusi poļu policija “sanācijas” režīma laikā, tāpēc viņi bija spiesti steigšus mainīt dzīves vietas un slapsfīties, ja iespējams – mēģināt nokļūt PSRS. Daudzi no viņiem devās uz Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijām, kuras tika pievienotas PSRS.

Poļu komunistu atmiņās parasti tiek apgalvots, ka viņi arī 1939.–1941. gadā nepārtrauca darbību, uzturēja kontaktus ar uzticamākajiem biedriem, šie sakari pēc tam ieguva organizatoriskas formas.

Tie, kuri palika Polijā, lēmumus pieņēma patstāvīgi, negaidot, kad Kominterne nolems atjaunot Polijas Komunistiskās partijas darbību. Tomēr viņiem bija jārēķinās ar Kominternes direktīvu par Polijas Komunistiskās partijas atlaišanu.

Piemēram, M. Močars pārbēga uz PSRS, no kurienes vēl pirms Vācijas iebrukuma PSRS tika atkal nosūtīts uz Poliju, izvērsa tur aktīvu darbību. Tāpat viens no PKP pirmskara funkcionāriem J. Maleckis, kurš Polijas cietumos pavadīja vairāk nekā deviņus gadus, un kurš 1939. gada septembrī brīvprātīgi pieteicās armijā, bet kā komunisti, kuram bija atņemtas pilsoņa tiesības, saņēma atteikumu, pēc Polijas sakāves septembra beigās ar grūtībām nonāca Brestā. PSRS viņš strādāja raktuvēs, bija arī PSRS IeTK arestēts, bet 1941. gadā atbrīvots un nosūtīts pagrīdes darbā uz Poliju, kļuva tur par vienu no komunistu militāro organizāciju (GL un AL) komandieriem. Līdzīgs dzīves gājums bija F. Juzvjakam, arī daži citiem. Tomēr šādu poļu komunistu nebija daudz. Lielākā daļa no PSRS nonākušajiem poļu komunistiem vēl kara laikā dzimtenē atgriezās ar PSRS dibināto Polijas (t. s. Berlinga) armiju.

Reizē komunistu neapskaužamais stāvoklis lika tiem pārskatīt agrākās dogmas, aktīvi meklēt sadarbības ceļus ar kreisajiem sociālistiem, citām demokrātiskajām organizācijām.

Pēc Francijas sakāves (1940) daudzi poļi, kuri 1937. gadā piedalījās Spānijas Republikas aizstāvēšanā pret dumpiniekiem, ar Francijas Komunistiskās partijas palīdzību caur okupēto Franciju tagad atgriezās Polijā lai turpinātu cīņu pret nacismu.

Tā kā kara pirmajos gados Polijas Komunistiskās partija nepastāvēja, poļu komunisti bija sašķelti, tos vienoja vienīgi marksistiskā ideoloģija. Tomēr 1939.–1941. gadā stihiski radās dažādas revolucionāras antinacistiskas organizācijas, marksistiskas orientācijas grupas, kuras katra atsevišķi veidoja savu politisko līniju un tās realizācijas plānus. To centri parasti atradās Varšavā.

Jau no 1939. gada rudens darbojās viena no tā laika spēcīgākajām kreisajām organizācijām „*Związek Rad Robotniczo – Chłopskich*” (Strādnieku un zemnieku padomju savienība), ko sauca arī par „*Młot i Sierp*” (Āmurs un sirpis). Oktobrī 1939. gada nodibinājās organizācija „*Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa*” (Polijas tautas neatkarības akcija). 1940. gadā Varšavā izveidojās organizācija „*Towarzystwo Przyjaciół ZSRR*” (Padomju Savienības draugu biedrība), vēlāk pārdēvēta par „*Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR*” (Padomju Savienības draugu apvienību). Tā sāka izdot informācijas biļetenu, izmantojot materiālus, dzirdētus ārzemju raidstaciju pārraidēs. Tāpat 1940. gadā tika dibinātas „*Bojowa Organizacja Ludowa*”, (Tautas kaujas organizācija), „*Zjednoczenie Robotniczo – Chłopskie*” (Strādnieku-zemnieku savienība), „*Czyn Chłopsko – Robotniczy*” (Strādnieku-Zemnieku lieta). 1940. gada rudenī Varšavas komunisti radīja savu organizāciju „*Sierp i młot*” (Sirpis un āmurs), kuras darbība 1941. gadā aptvēra jau vairāku vojevodistu teritoriju. 1941. gada pavasarī grupa Lodzas komunistu izveidoja organizāciju „*Front Walki za Naszą i Waszą Wolność*” (Cīņas fronte par mūsu un jūsu brīvību), kura decembrī nodibināja sakarus ar visiem pilsētas rajoniem, izvērsa sabotāžas darbību, sāka izdot hektografētu informācijas biļetenu, gatavojot augsni komunistiskās partijas izveidei.

Jau pēc Vācijas iebrukuma PSRS 1941. gada jūlijā Ļubļinas rajonā izveidojās „*Robotniczo – Chłopska Organizacja Bojowa*” (Strādnieku-zemnieku kaujas organizācija), 1941. gada septembrī Varšavas komunisti radīja „*Związek Walki Wyzwolenczej*” (Atbrīvošanās cīņas savienību). 1941. gada otrajā pusē „Padomju Savienības draugu biedrība” organizēja Strādnieku gvardi, kurai bija savas grupas Varšavā, Dombrovas baseinā u.c. 1941. gada rudenī poļu komunisti izveidoja pirmās partizānu grupas mežos.

Neraugoties uz kreiso grupu vājumu jau 1939.–1942. gadā tās izdeva apmēram 45 nelegālu izdevumu. Kā svarīgākos var nosaukt „*Wolność*” (“Brīvība”), „*Chłop i Robotnik*” (“Zemnieks un Strādnieks”) un „*Młot i Sierp*” (“Āmurs un Sirpis”).

Stihiski radušās komunistiskās grupas liecināja par komunistiskās kustības dzīvotspējīgumu Polijā, taču tās šai laikā nevarēja ietekmes ziņā konkurēt ar poļu pilsoniskajiem spēkiem. Šīs atsevišķās mazskaitlīgās, sadrumstalotās komunistu grupas sākotnēji arī nespēja izstrādāt skaidru cīņas pret okupāciju stratēģiju un taktiku. Līdz ar to poļu kreisie spēki kara sākumperiodā nespēja pretstatīt pilsonības spēkiem nedz savu cīņas programmu, nedz savu pretestības organizācijas skeletu, būtiski ietekmēt politisko stāvokli zemē. Politiskā un organizatoriskā iniciatīva atradās pilsonisko partiju, tās pārstāvošās PVE rokās.

Kopumā ir nenoliedzama strauja salīdzinājumā ar citām valstīm pretošanās kustības organizācija Polijā. Acīmredzot to pozitīvi ietekmēja bagātās konspiratīvās cīņas tradīcijas XIX un XX gadsimta sākumā, kad Polija bija citu valstu pakļautībā.

Jau 1939.–1940. gadu mijā pagrīdē darbojās vairāk nekā 150 politisku centru un bruņotu formējumu, bet nākamajos gados to skaits sasniedza vairākus simtus. Visas poļu pretošanās rindās bija ap 500 tūkstošu cilvēku, kas bija devuši cīņas zvērestu. Tas bija ievērojams spēks, kurš, vienoti darbojoties, varēja būtiski ietekmēt notikumu attīstību ne tikai poļu okupētajās teritorijās, bet arī ārpus tām.

Jautājums bija tikai par to, kurš politiskais grupējums nostāsies uzvarošas atbrīvošanās kustības priekšgalā. Ja visas politiskās grupas un sociālie slāņi ieņēma antinacistiskas pozīcijas, tas nebūt vēl nenožīmēja, ka sakrita arī to uzskati par cīņas līdzekļiem, par sabiedrotajiem kā zemes iekšienē, tā ārpus tās, kā arī par cīņas galamērķiem.

Starp „labējo” un „kreiso” pagrīdē iedibinājās neuzticības un naidīguma attiecības. Labējie uzskatīja kreisos par Maskavas aģentiem, savukārt kreisie – ka labējie ir gatavi aizstāvēt savas šķiriskās intereses, pat vienojoties ar nacistiem.

Gan labējās, gan kreisās pagrīdes darbībai jau tās sākumperiodā bija milzīga nozīme tautas pretestības gara uzturēšanā. Taču aktīvās antinacistiskās cīņas galvenais spēks, kurš varēja materiāli ietekmēt notikumu attīstību, bija darbaļaudis, īpaši strādnieku šķira. Okupācijas gados, kad par jebkuru pārkāpumu draudēja nāves sods, tomēr notika desmitiem ekonomisko streiku. Tie visi tika nežēlīgi apspiesti, izņemot divus gadījumus Varšavā, beidzās ar strādnieku sakāvi. Tāpēc arī galvenā cīņas forma bija sabotāža – iekārtu, izejvielu, gatavās produkcijas bojāšana, vagonu nosūtīšana nepareizā virzienā, darba ražīguma mazināšana. Piemēram, poļu strādnieki Augšsilēzijā salīdzinājumā ar vācu strādniekiem ražoja par 10 – 20 % mazāk produkcijas. Zemnieki centās nemaksāt noteiktos nodokļus, nenodot pārtikas nodevas. Dažviet tika dedzināti labības lauki. Tā, 1941. gada vasarā Lubļinas apriņķi nodega 2 tūkstoši ha miežu un kviešu. Auga, īpaši uz dzelzceļa, diversijas aktu skaits. Šai cīņā bieži organizatoru lomu uzņēmās komunisti, kuri jau agrāk bija izgājuši nelegālās cīņas skolu.

Poļu vēsturnieki parasti apgalvo, ka tikai niecīga poļu daļa bija gatava sadarboties ar okupantiem, ka “poļu nācija nedevis nevienu Kvislingu” (pēc vācu iebrukuma Norvēģijā kolaboracionistu valdības vadītājs, pēc Vācijas kapitulācijas notiesāts par valsts nodevību ar nāves sodu. Kvislinga vārds ir kļuvis par sinonīmu nodevībai, kolaborācijai.) Poļu vēsturiskajā atmiņā arī šodien ļoti spēcīgs ir stereotips par „Poliju kā valsti bez kolaborantiem”. Polijā ir notikušas tikai dažas politiski nenožīmīgas tiesas prāvas saistībā ar vietējo iedzīvotāju sadarbību ar vācu varas iestādēm.

Taču jautājums nav tik vienkāršs. Poļu pētnieks V. Borodzejs raksta: „Poļu gadījumā diskusija par kolaboracionismu ir īpaši grūta, varbūt tāpēc, ka ierobežotais – uz citu vācu okupēto zemju fona – politiskā kolaboracionisma apjoms ļāva aizmirst par parādību kā tādu. Lozungs par „zemi bez Kvislinga” [...] nesa vērtīgu propagandistisku saturu kā kara laikā, tā arī pēc tā beigām.” Izmantojot

šo propagandu, poļu pretošanās dalībnieki ne tikai ietekmēja mazāk drosmīgos tautiešus, bet varēja pretendēt arī uz citu zemju iedzīvotāju līdzjūtību, arī sabiedroto labvēlību teritoriālos jautājumos. Faktiski gāja runa par pašu poļu izvirzītu tēzi.

Tik tiešām, tik ievērojamus (ministra ranga) politiķus kā V. Kvislings poļu kolaboracionistu vidū neatrast, un Polijā neradās politisks virziens, kurš iestātos par sadarbību ar nacistisko Vāciju. Taču tas nenozīmē, ka nebija cilvēku, gatavu sadarboties ar okupantiem.

Poļu vēsturnieks J. Kohanovskis atzīmējis, ka poļiem par slavu, ka viņi bija vienīgā tauta bez neviena kvislinga, jāpateicas Ā. Hitlera pozīcijai. Visus priekšlikumus, kas izskanēja daļā Vācijas valdošo slāņu, kā arī noteiktos poļu slāņos, dibināt bruņotas poļu vienības, kuras atrastos Vācijas militārā pavēlniecībā, Ā. Hitlers vienmēr strikti noraidīja līdz pat 1944. gada beigām. Protams, paliek neatbildēts jautājums, vai viņa piekrišanas gadījumā šādiem formējumiem rastos brīvprātīgie. Taču, neraugoties uz to, ka šādās norises iespējamību nevar pierādīt ar dokumentiem, J. Kohanovskis riskējis izteikt tēzi, ka šādai akcijai varētu būt panākumi. Ja jau tai pat laikā padomju nometnēs varēja atrast nemaz ne tik mazu poļu grupu, kura bija gatava sadarboties ar padomju iestādēm, tad šāds pat nacistu mēģinājums Vācijas gūstekņu nometnēs arī varētu gūt panākumus. Vēsturnieks uzskata, ka pirmajos okupācijas mēnešos, kad nacistu terora spirāle vēl atradās tikai sākumstadijā, brīvprātīgos izdotos savervēt arī starp „brīvībā” esošajiem poļiem. Faktiski vācu nacistu politika nedeva iespēju kolaborācijai no poļu puses. Vācu terors poļos ļoti strauji iznīdēja gatavību politiskai sadarbībai ar okupantiem.

Jau 1939. gada oktobrī vācu okupācijas varas iestādes uzsāka poļu palīgpolīcijas (vācu *Polnische Hilfspolizei* vai *Polnische Polizei im Generalgouvernement*, poļu *Policja Polska Generalnego Gubernatorstwa*) formēšanu. Tajā tika iesaukti bijušie Polijas Republikas policisti. 1940. gada februārī tās rindās bija 8 700 cilvēku, bet 1943. gadā – jau 16 000. Pēc uniformas krāsās tā ieguva „*Policja Granatowa*” (Zilā policija) nosaukumu. Šīs policijas uzdevums bija apkarot kriminālo noziedzību un kontrabandu. Taču vācu iestādes bieži iesaistīja to tvarstīšanās, pasu kontrolē, tāpat tā piedalījās ebreju arestos un deportācijā uz koncentrācijas nometnēm. Galvenokārt policijā dienēja poļi un ukraiņi no Austrumgalīcijas. Daži policijas darbinieki sadarbojās ar pagrīdi, atsevišķi no tiem (piemēram V. Novinskis) kā ebreju glābēji Izraēlā ir guvuši nosaukumu „taisnīgie starp tautām”. Taču pēc kara ap 2 000 bijušo „zilās policijas” darbinieku tika atzīti par kara noziedzniekiem un notiesāti izciest cietumsodus, bet ap 600 citiem piesprieda nāves sodu. Tie tādejādi ar tiesas spriedumu tika atzīti par kolaboracionistiem. Ne velti poļu kultūras darbinieks K. Teplics jau atjaunotās Polijas periodā rakstīja: „Šodien par poļu policistiem saka, ka daudzi no viņiem tika ļaunprātīgi nogalināti Katiņā un Mednoe (padomju ierīkotajās poļu gūstekņu nometnēs - V. Š.), taču nerunā par to, ka tie, kuri tur nenonāca, palīdzēja hitleriešiem ebreju jautājuma galīgā atrisināšanā.”

Pastāv arī jautājums par dažu Polijas pilsoņu grupu kolaborāciju ar mērķi gūt materiālu labumu, īpaši uz ebreju īpašuma rēķina. Nevar noliegt, ka atsevišķi poļi izmantoja vācu varas iestādes, lai risinātu personiskas dabas konfliktus, izvirzot politiskās apsūdzības saviem ebreju konkurentiem cīņā par panākumiem dzīvē.

Ja arī vismaz nosacīti runāt par Poliju kā „zemi bez Kvislinga” tomēr var, tad nekādi nevar to nosaukt par „zemi bez kolaboracionistiem”. To pierāda kaut vai tas, ka pēc dažiem datiem pašas poļu pagrīdes organizācijas vien iznīcināja ap 3 tūkstošiem „špiku”.

Vācijai labvēlīgi noskaņoti darbinieki bija arī poļu inteliģentu vidū. Piemēram, profesors V. Studņickis, kurš jau 1916.–1918. gadā bija „Pagaidu valsts padomes” (*Tymczasowa Rada Stanu*) loceklis, 1939. gada rudenī, pēc Polijas armijas sagrāves rakstīja, ka pie viņa griezušies daudzi vecāka

gada gājuma ļaudis no dažādiem sabiedrības slāņiem ar viedokli, ka „ar Vāciju vajag vienoties, izveidot [poļu] nacionālo komiteju, nosūtīt delegāciju uz Berlīni, vajag glābt, kas glābjams”. Pēc viņa paša domām par pamatu sapratnei starp Vāciju un poļu sabiedrību bija jāklūst gaidāmajam padomju-vācu konfliktam. Viņš uzrakstīja memorandu Vācijas varas iestādēm, kurā centās pamatot nepieciešamību atjaunot poļu armiju, kura kopā ar vērmahtu varētu karot pret Padomju Savienību. Iespējams, ka projekta autors atcerējās Pirmā pasaules kara situāciju, kad J. Pilsudskis aicināja poļus kopā ar Austroungāriju un Vāciju karā pret Krieviju. Redzot nacistu administrācijas politiku Polijā, V. Studņickis 1940. gada janvārī iesniedza pret to protestu vācu iestādēm, kurš nonāca līdz Vācijas propagandas ministram J. Gēbelsam. Taču vācu nacistu vadoni uzskatīja, ka šādi pakalpiņi stratēģiski svarīgā teritorijā, kuru viņi bija nodomājuši paši tieši kontrolēt, viņiem nav vajadzīgi. Nacisti Polijā neradīja kolaboracionismam nepieciešamos apstākļus, kā tas tika izdarīts, piemēram, Horvātijā u.c. Aktīvais profesors tika sākotnēji internēts, vēlāk ieslodzīts cietumā, taču karu pārdzīvoja un naidu pret Krieviju saglabāja.

Ka provāciski un reizē antikrieviski noskaņojumi poļu vidū nebija retums, liecina arī kāda aculiecinieka (*Ludvika Landau*) okupācijas laika dienasgrāmata. Tajā atzīmēts, ka tad, kad 1940. gada beigās attiecības starp Vāciju un PSRS pasliktinājās, skaļruņu parādīšanās Varšavas ielās vienkāršajā poļu tautā radīja domas, ka „drīz skaļruņi pārraidīs aicinājumus iestāties poļu armijā, kaut kādās daļās, kuras tiks sūtītas pret boļševikiem, istajiem Polijas ienaidniekiem”. Tomēr jāatzīst, ka poļu sabiedrībā šādi noskaņojumi nebija dominējoši.

1939. gada rudenī vācu administrācija griezās pie poļu labdarības organizāciju vadītāja A. Ronikera ar sadarbības priekšlikumu, lai radītu ko līdzīgu poļu sabiedriskai pārstāvniecībai pie vācu administrācijas, taču viņš atteicās. Tiesa, jau no 1940. gada februāra A. Ronikers ar H. Franka piekrišanu atjaunoja Ģenerālgubernatūrā Galvenās aizbildniecības padomes (*Rada Główna Opiekuńcza*) darbību. Tās uzdevums bija būt par zināmu saikni starp okupācijas varas iestādēm un poļu iedzīvotājiem. Līdz pat 1945. gadam Padome organizēja bāreņu patversmes, medicīniskās palīdzības punktus, profesionālus kursus un amatnieku darbnīcas, apģērba, apavu un pārtikas izdales punktus, naudas pabalstus, paciņu sūtīšanu ieslodzītajiem un karagūstekņiem, organizēja palīdzību no Vācijai pievienotajiem apgabaliem deportēto poļu, bēgļu no Volīnijas izmetināšanai Ģenerālgubernatūras teritorijā. Padomes palīdzību izmantoja ap 700 – 900 tūkstošu cilvēku gadā. Apriņķos padomei bija vietējās komitejas, kurām, tiesa, nebija nekādu tiesību. Pats A. Ronikers tika arī īslaicīgi Gestapo apcietināts, taču kara beigās viņam izdevās emigrēt.

2002. gadā iznāca poļu vēsturnieces A. Rubickas darbs „*Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Kraków, 1940–1945*” (Vācu austrumu darba institūts. Krakova, 1940-1945), kurš izsauca plašu diskusiju Polijas sabiedrībā. Nosauktā institūta uzdevums bija pierādīt, ka Austrumeiropa par savu attīstību ir pateicību parādā vācu civilizācijas labvēlīgajai ietekmei. Tas bija samērā neliels iestādījums, kura strādāja ap 150 darbinieku profesoru M. Maļecka un V. Semkoviča, kā arī Varšavas Universitātes rektora V. Antonoviča vadībā. Viņi gan vēlāk apgalvoja, ka darbojušies pagrīdes uzdevumā, un viņu aizstāvju pozīcijās nostājās kā radi, draugi, tā akadēmiskie kolēģi. Šo aprindu viedokli izteica arī literatūras zinātnieks T. Ulevičs, kurš strādāja nosauktā institūta t. s. ebreju pētniecības sekcijā. Pēc viņa viedokļa, darbs institūtā poļu inteliģencei bija izdzīvošanas avots. Viņš uzsvēra savu piederību Bruņotās cīņas savienībai, kura vēlāk pārtapa par AK. Taču vēsturnieks, žurnāla „*Przegląd Polityczny*” (Politiskais apskats) galvenais redaktors V. Duda atzīmējis, ka jau pats fakts par atzītu poļu zinātnieku darbību tādā institūtā „stāda jautājumu par kolaboracionismu”.

Poļu literātu vidū vien sadarbību ar nacistiem sludināja vairāki cilvēki. Viņu vidū ievērojamākie bija J. Skivskis un S. Burdeckis. Poļu rakstnieku arodbiedrības vice-priekšsēdētājs J. Skivskis pirms

kara sākotnēji atbalstīja “sanācijas” nometni, pēc tam paziņoja par piesliešanos nacionāldemokrātiem. Pēc Vācijas iebrukuma Polijā viņš uzstājās kā politiskas un militāras sadarbības piekritējs ar nacistiem, publicējās okupantu izdotajos izdevumos. 1943. gada aprīlī viņš kopā ar diviem citiem antikomunistiski noskaņotiem rakstniekiem Poļu Sarkanā Krusta pārstāvi F. Gotelu un J. Mackeviču piedalījās noslepkavoto poļu virsnieku ekshumācijā Katiņā. 1945. gadā pret J. Skivski un F. Gotelu tika uzsākta izmeklēšana, apsūdzot par „kaitniecību Polijas valstij un sadarbību ar nacistu varas iestādēm.” 1949. gadā J. Skivskis Krakovā neklātienē tika notiesāts uz mūža ieslodzījumā, mira emigrācijā Latīņamerikā. Arī F. Burdickis piedalījās nacistiskajā propagandā, aicināja poļus uz kopīgu cīņu ar vāciešiem pret boļševismu. Kaut viņš nebija politiķis, viņa vārds uz ilgiem gadiem kļuva par poļu sinonīmu vārdam „kvislings”. Arī viņš tika aizmuguriski notiesāts, dzīvoja Dienvidāfrikā. Arī abi pārējie pieminētie literāti F. Gotels un J. Mackevičs bija spiesti dzīves nogali pavadīt ārzemēs.

Delegatūras iestādes nodarbojās ar konkrētu cilvēku sadarbības ar okupantiem izskatīšanu. Par kolaborāciju tās varēja piespriest arī nāves sodus.

Nemot vērā teikto, daudzos faktus par poļu darbību vācu kontrolētajās administrācijas iestādēs, (jau augstāk atzīmēts, ka vietējā civilā administrācija vidējos un zemākajos līmeņos par vairāk nekā 90 % sastāvēja no nevāciešiem, galvenokārt poļiem), policijā, jāsecina, ka vēstījums par to, ka poļu vidū nebija kolaboracionistu, ir no mītu kategorijas.

Tas, ka poļu vidū nebija neviena redzama kvislinga, ka 39 SS leģionu Eiropā vidū nebija poļu leģiona, drīzāk jāvērtē vairāk kā vācu rasistiskās attieksmes pret poļiem sekas, nevis pašu poļu nopelns.

3-1-3

Poļi padomju Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā. Katiņas lieta

Atsevišķi ir jāskata jautājums par poļu stāvokli Padomju Savienībai pievienotajās bijušajās Polijas teritorijās. Mūsdienu baltkrievu, ukraiņu, krievu un poļu vēsturnieku sniegtās faktu interpretācijas par notikumiem 1939. gadā PSRS pievienotajās teritorijās ļoti bieži ir tik atšķirīgas, ka tās var nosaukt par diametrāli pretējām. Sava nozīme šeit ir ne tikai izmantoto – padomju darbinieku, ukraiņu, baltkrievu vai poļu radīto avotu (dokumentu, preses, atmiņu u.c.) autoru nostājai, bet arī pašu mūsdienu interpretatoru politiskajai orientācijai. Nav iespējams uzņemties pilnu atbildību par tās vai citas interpretācijas objektivitāti, kamēr vēsturnieku „kaujas” vēl turpinās ar nerimstošu dedzību. Tomēr autors mēģinājis vismaz iezīmēt galvenās norises.

Tūlīt pēc Sarkanās armijas Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas „atbrīvošanas karagājiena” militāro operāciju beigām šais apgabals sākās politiski un sociāli pārveidojumi. Īsā laikā tika radīta „revolucionāri-demokrātiskas” varas iestāžu pagaidu sistēma: pagaidu pārvaldes pilsētās, vojevodistēs un apriņķos (povjatos), strādnieku komitejas uzņēmumos, zemnieku vēlētas komitejas lauku pagastos (gminās). Augstāko līmeņu pārvalžu sastāvu sākotnēji apstiprināja Sarkanās armijas pavēlniecības pārstāvji, šīs pārvaldes savukārt apstiprināja zemāko iestāžu sastāvu. Jaunizveidotās pagaidu iestādes, balstoties uz strādnieku gvardes un zemnieku milicijas vienībām, uzņēmās pilsētu un lauku politiskās, administratīvi-saimnieciskās un kultūras dzīves vadību. Tika nodibināta kontrole pār izejvielu, pārtikas un citiem krājumiem, iedzīvotāju nodrošināšanu ar pirmās nepieciešamības precēm.

Pēc 1939. gada 28. septembrī noslēgtā Vācijas un PSRS „līguma par robežu un draudzību”, pēc kura Rietumbaltkrievija un Rietumukraina nonāca PSRS „interesu sfērā”, Padomju Savienības vadība varēja izšķirt šo teritoriju nākotni. Faktiski jautājumu par Rietumukrainas (Polijas bijušo Luckas, Ļvovas, Staņislavovas un Tarnopoles vojevodistu teritoriju) un Rietumbaltkrievijas (Polijas bijušo Belostokas, Viļņas, Novogrudokas un Poļesjes vojevodistu teritoriju) likteni izlēma VK(b)P CK Politbirojs 1939. gada 4. septembrī – 3. oktobrī. Tā, 1. oktobrī tas t.s. „darba kārtībā” (bez īpašas sēdes) nolēma sarīkot to Tautas sapulču vēlēšanas 1939. gada 22. oktobrī.

Salīdzinājumā ar Vāciju PSRS bijušās Polijas teritorijas sev pievienoja citādā, vismaz ārēji civilizētākā veidā. Ja Ā. Hitlers 1939. gada 8. oktobrī vienkārši paziņoja par šo teritoriju aneksiju, pasludinot tās par Vācijas sastāvdaļu, PSRS vadība rietumukraiņu un rietumbaltkrievu apdzīvotajās teritorijās organizēja vēlēšanas, kuru gaitā neviens neslēpa, ka gala mērķis ir to pievienošana PSRS ar Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR starpniecību.

Tautas sapulču vēlēšanu kampaņas norisa ar padomju varas nodibināšanas lozungiem. Savukārt Tautas sapulcēm bija jālemj par ukraiņu apdzīvoto apgabalu ietilpšanu Ukrainas PSR, baltkrievu apdzīvoto – Baltkrievijas PSR, par „muižnieku zemju nodošanas zemnieku komitejām apstiprināšanu”, banku un lielrūpniecības nacionalizēšanu, īsi sakot – jau neoficiāli aizsāktā sovjetizācijas procesa īstenošanu. VK(b)P CK Politbiroja lēmumā tā arī bija norādīts, ka vēlēšanu kampaņa jāveic ar lozungiem par Rietumukrainas iekļaušanu Ukrainas PSRS un Rietumbaltkrievijas – Baltkrievijas PSR sastāvā, par atbalstu muižnieku zemju konfiscēšanai, par banku un lielrūpniecības nacionalizēšanu utt.

Vēlēšanas abās Tautas sapulcēs notika uz vispārēju, vienlīdzīgu, tiešu un aizklātu vēlēšanu tiesību pamata. Formāli tajās varēja piedalīties visi 18 gadu vecumu sasniegušie bez rasu, nacionālajiem, ticības, izglītības cenza, sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa un iepriekšējās nodarbošanās ierobežojumiem. 1 deputātu vēlēja no 5 000 iedzīvotāju, kopā bija jāievēl ap 1,5 tūkstošiem deputātu. Taču uzreiz arī jāsaka, ka Tautas sapulču vēlēšanas notika pēc staļiniskās totalitārās valsts standartiem, valdīja šķiriska pieeja, nevēlamu kandidatūru „aizbīdīšana”. Vēlēšanās neatļāva piedalīties nevienai „buržuāziskai” partijai. Tiesības izvirzīt kandidātus uz tautas sapulcēm tika nodotas zemnieku komitejām, pilsētu pagaidu pārvaldēm, strādnieku sapulcēm uzņēmumos, strādnieku gvardes vienību sapulcēm. Pēc tam novadu sapulcēs „pilnvarotajām personām” bija jāvienojas par kopēju kandidātu vēlēšanu apgabalā. Uz vienu deputāta vietu tika izvirzīts tikai viens kandidāts: parasti komunisti vai to līdzjutēji, kaut kāda pretaģitācija gandrīz nebija iespējama. Tā kā vēlēšanu jēga pēc definīcijas ir tautas pārstāvju izvēle no dažādiem kandidātiem, vēlēšanas Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā par tādām nevar nosaukt. Pēc būtības tās bija referendums par padomju varas pieņemšanu un pievienošanu Padomju Savienībai ar Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR starpniecību.

Līdz vēlēšanām šais apgabals bija jādarbojas pagaidu pārvaldei no četriem cilvēkiem – diviem pārstāvjiem no armijas daļām un pa vienam no IeTK un apgabala pilsētas pagaidu pārvaldes.

Bez tam Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā steidzīgi tika veidotas komunistiskās partijas organizācijas, kuru pamatu kopā ar jaunuzņemtajiem „pirmrindas strādniekiem, kuri bija snieguši palīdzību Sarktajai armijai” bija jāveido no armijas rindām demobilizētajiem partijas biedriem. Ukrainas partijas organizācijai tā tika nosūtīti ap 1 000, Baltkrievijas – ap 800 demobilizēto komunistu. Darbam rietumu apgabalos tika mobilizēti arī ap 2 000 Ukrainas Komunistiskās partijas un ap 1 500 Baltkrievijas Komunistiskās partijas biedru.

Literatūrā var sastapt apgalvojumus, ka Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas Tautas sapulču vēlēšanās tika izvirzīti tikai ukraiņu, baltkrievu, krievu un ebreju deputātu kandidāti, bet neviens poļu kandidāts. Taču krievu publicists I. Samočelajevs ir devis datus, ka, piemēram, Rietumbaltkrievijas Tautas sapulces vēlēšanās tika ievēlēti 929 cilvēki, no kuriem 624 bija baltkrievi, 127 poļi, 72 ebreji, 53 ukraiņi, 13 krievi. Tātad Rietumbaltkrievijas Tautas sapulcē poļu bija pat vairāk nekā ukraiņu un krievu kopā. Arī Rietumukrainas tautas sapulcē bija ievēlēti 44 poļi. Vēlēšanās izpaudās nevis nacionālās, bet šķiru cīņas likumi.

Pēc oficiāliem datiem vēlēšanās 22. oktobrī ņēma dalību 92,83 % (Rietumukrainā) un 96,7 % (Rietumbaltkrievijā) no reģistrētajiem vēlētajiem. Reģistrācija notika kā uz veco, Polijas izdoto dokumentu, tā arī jauno, pagaidu pārvalžu izdoto izziņu pamata. Kopumā uz vēlēšanām no 7 538 586 vēlētajiem ieradās 94,8 %, no kuriem „par” nobalsoja 90,8 %, bet „pret” – 9,2 %. Rietumbaltkrievijā par piedāvātajiem kandidātiem nobalsoja 90,67 %, (par balsoja 2 673 280 vēlētaji, pret – 247 245, vairāk nekā 14 tūkstošu biļetenu bija nederīgi), Rietumukrainā – 90,93 % balsojušo vēlētaju.

27. oktobrī Rietumukrainas Tautas sapulce pieņēma deklarāciju „Par valsts varu Rietumukrainā”, kas pasludināja padomju varu un lūgumu to iekļaut Ukrainas PSR sastāvā. 29. oktobrī līdzīgu dokumentu pieņēma Rietumbaltkrievijas Tautas sapulce. (Abas deklarācijas bija izstrādājušas Ukrainas un Baltkrievijas komunistisko partiju centrālās komitejas.) PSRS Augstākā Padome 1. un 2. novembrī šos lūgumus apmierināja. 1939. gada 12. novembrī Baltkrievijas PSR Augstākās padomes sesija nolēma: „Uzņemt Rietumbaltkrieviju Baltkrievijas Padomju Sociālistiskās republikas sastāvā un ar to atjaunot baltkrievu tautas kopību vienotā Baltkrievu valstī”. 14. novembrī lēmumu par ukraiņu tautas apvienošanu vienotā Ukrainā pieņēma Ukrainas PSR Augstākā padome.

Laikabiedri un arī vēsturnieki Tautas sapulču vēlēšanu rezultātus vērtē atbilstoši saviem politiskajiem uzskatiem. Vieni apgalvo, ka tās bija izrādes, kuras pilnībā kontrolēja komunisti. Pirmkārt vēlēšanu gaitu ietekmējušas padomju iestāžu īstenotās represijas.

Krievu publicists J. Muhins gan norādījis, ka 1939. gada trijos ar pusi mēnešos (septembrī-decembrī) IeTK arestēja 19 832 cilvēkus, no tiem 72,1 % - par kriminālnoziedzīgiem un nelegālu robežas pāriešanu. Pat pieņemot, ka visi aresti notika līdz 22. oktobrim ar mērķi iebiedēt vēlētajus, un kopējo vēlētaju skaitu rēķinot kā 7,5 miljonus, iznāk viens arestētais uz 375 vēlētajiem, jeb 267 arestētie uz 100 000 iedzīvotāju, kad dažās mūsdienu valstīs šis skaitlis ir daudz lielāks (tā, 2006. gada oktobrī Krievijā bija 611, bet ASV – 738 arestēto uz 100 000 iedzīvotāju), runāt par plašu iebiedēšanas kampaņu neklājas.

Kā vēlēšanu iestudētā rakstura pierādījums tiek iztulkotas arī centrālajās un vietējās padomju avīzēs publicētās ziņas par vietējo strādnieku un zemnieku politiskajām iniciatīvām, par brīvu kandidātu izvirzīšanu utt. Piemēram, baltkrievu vēsturnieks N. Ivanovs XX gadsimta 90. gadu sākumā apgalvoja, ka „1939. gada septembris kļuva par lielu nacionālu traģēdiju ne tikai poļu, bet arī baltkrievu tautai. Apvienošanās ar PSRS baltkrieviem nozīmēja ne vienkārši vienas okupācijas nomaiņu ar citu, bet daudz stiprāka un veiklāka baltkrieviskuma ienaidnieka ienākšanu viņu zemē. Padomju režīms stādīja uzdevumu panākt pilnīgu baltkrievu denacionalizāciju, vēloties tos pārvērst par „jaunas cilvēku kopības – padomju tautas” daļu.”. Tiesa, ar izvirzītā secinājuma pierādīšanu šim autoram ir grūtības.

Otri uzsver, ka nosauktos vēlēšanu rezultātus nevar izskaidrot tikai ar iebiedēšanu un viltošanu. Lai to izdarītu bija vajadzīgs laiks: gan pretinieku noskaidrošanai un arestam, gan uzticamo izzināšanai, iedabūšanai vēlēšanu komisijās. (Tā, lai noskaidrotu un izsūtītu padomju varai nevajadzīgo profesiju pārstāvjus: policistus, prostitūtas u.tml., bija vajadzīgi 7 mēneši – t.s. otrā izsūtīšana, par to skat. turpmāk). Bet vēlēšanas notika strauji: 17. septembrī Sarkanā armija iegāja

Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, 1. oktobrī tika pieņemts lēmums par Tautas sapulču vēlēšanu sarīkošanu. 22. oktobrī, kad mežos vēl slapstījās neatbruņoti poļu karavīri, tās arī notika. Vēlētāju lielākā daļa, kura gluži dabīgi bija apolitiska, tomēr nobalsoja „par” jauno varu. Tāpēc formāli var uzskatīt, ka Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošana Baltkrievijas un Ukrainas PSR notika ievērojot tolaik pastāvošās starptautiskās normas un atbilstoši iedzīvotāju vairākuma gribai.

PVE un arī daudzi poļu vēsturnieki turpmāk nekādi nevarēja un nevar samierināties ar 1921. gadā Padomju Krievijai uzspiestā Rīgas līguma laušanu no PSRS puses un pēc 1939. gada septembra Polijas sabrukuma notikušo Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas, kā arī Viļņas apgabala iekļaušanu padomju republiku sastāvā. Vairākums poļu vēsturnieku kā Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā uzskata par agresijas aktu, tā arī padomju varas iestāžu ierīkošanu tajā par nelikumīgu. Pat Polijas Tautas Republikas pastāvēšanas gados tajā mītošie vēsturnieki nevarēja bez ierunām atzīt notikušo. Tā, poļu vēsturnieks V. Kovaļskis rakstīja, ka „no noteiktu vispārējo principu viedokļa Rīgas līgums bija spēkā” arī laika posmā starp 1939. gada 17. septembri un 1944. gada 26. jūlija PSRS un PNAK līguma noslēgšanu. Tiesa, šis pētnieks bija spiests atzīt, ka „taču 1939. gada un vēlākā perioda notikumi acīmredzot lika apšaubīt Rīgas līguma, t.i. dokumenta, kuru varēja pārskatīt tikai abu tieši ieinteresēto pušu brīvprātīgas vienošanās rezultātā, pamatotību.”

Pēc poļu vēsturnieku domām Polijas austrumu robežu starptautiski noteica tikai Potsdamas konferences lēmumi 1945. gada augustā. Līdz tam Rietumukraina un Rietumbaltkrievija esot jāuzskata kā Polijas valsts sastāvdaļa. Taču var pateikt arī citādi: Potsdamas konferences lēmumi pēc būtības starptautiski leģitimēja Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas iekļaušanu PSRS, kas faktiski bija notikusi jau 1939. gadā.

Baltkrievu vēsturnieki bez ierunām atzīst bijušo Polijas austrumu vojevodistu iekļaušanu PSRS, taču kritizē tās īstenošanas metodes. Tā, pēc mūsdienu baltkrievu vēsturnieka I. Kreņa domām, nevar būt šaubu par Baltkrievijas rietumdaļas un austrumdaļas apvienošanas BPSR sastāvā fakta likumību, taču apvienošanas metodes bija „tikpat vardarbīgas, pat brutālākas un ļaunprātīgākas nekā noslēdzot Rīgas mieru 1921. gadā.”

Krievu vēsturnieks A. Širokorads atzinis, ka, protams, no mūsdienu viedokļa 1939. gada vēlēšanas Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā nevar uzskatīt par brīvām un demokrātiskām. Taču tās nevar nosaukt arī par klaji falsificētām. Mēneša laikā pēc Sarkanās armijas ieiešanas šais apgabals, bez izveidota valsts aparāta, kurš varētu pielietot t.s. „administratīvos resursus”, bez plašiem iebiedēšanas pasākumiem (represijas izvērsās dažus mēnešu vēlāk) iegūt attiecīgos rezultātus galvenokārt ļāva iedzīvotāju jūsmā par atbrīvošanos no poļu ekspluatatoriem, viņu ne- vai mazinformētība par dzīvi PSRS, ticība komunistu solījumiem, ka dzīve uzlabosies.

Vēlēšanas parādīja arī ukraiņu un baltkrievu tā brīža attieksmi pret jau sagrauto Polijas kundzību, viņu vēlmi dzīvot valstī, kas varētu aizstāvēt viņu intereses. Vēlētāji varēja arī balstīties uz savu pieredzi līdz tam 1930., 1935. un 1938. gadā Polijas republikā notikušajās it kā „demokrātiskajās” parlamenta vēlēšanās. Tautas sapulču vēlēšanas 1939. gadā nebija mazāk demokrātiskas kā līdz tam Polijas republikā notikušās parlamenta vēlēšanas.

Arī krievu vēsturnieks M. Semirjaga, uzdodot jautājumu: vai var iedomāties, ka atpalikušās un mazizglītotās zemnieku masas, kuras dzīvoja Polijas atpalikušākajos reģionos un kuras nekad agrāk nebija pazinušas demokrātiskas vēlēšanas, ievērojot kreiso partiju vājumu, kuras pie tam ilgu laiku bija darbojušās pagrīdē, uzreiz mēnesi pēc padomju karaspēka ienākšanas pēkšņi demonstrēja nedzirdētu organizētību un augstu politisko apzinību? Viņa atbilde ir sekojoša: acīmredzot runai var būt ne tik daudz par politisko briedumu un mīlestību pret padomju iekārtu, cik par pašām

pragmatiskajām cilvēku eksistences interesēm. Nonākuši starp āmuru un laktu, šo teritoriju iedzīvotāji nolēma pievienoties Padomju Savienībai, bet ne nacistiskajai Vācijai. Citas izejas viņiem nebija.

Protams, pirmkārt padomju iekārta nodrošināja visiem „tiesības” uz darbu. PSRS pievienoto apgabalu iedzīvotāju, arī poļi, būtiski papildināja tās darba resursus. Pēc ukraiņu vēsturnieka P. Kaļinčenko datiem kara laikā PSRS mītošo poļu vidū augsti kvalificētu strādnieku skaits pieauga 3 reizes, 12 tūkstošu poļu tika atzīti par ražošanas pirmrindniekiem un stahanoviešiem. Metālapstrādes rūpniecībā bija nodarbināti ap 15 000 poļu strādnieku, apmēram tikpat strādāja celtniecībā, ap 35 000 – lauksaimniecībā padomju saimniecībās. Daudzi poļi bija nodarbināti amatnieku arteļos. Viņu vidū bija 10 tūkstošu šuvēju, 6 tūkstoši kurpnieku, 3 tūkstoši galdnieku, tūkstotis pulksteņmeistaru, tūkstotis frizieru utt. Pēc S. Pirimkulova sniegtajām ziņām vēl 1945. gada decembrī PSRS tautsaimniecībā strādāja 170 tūkstošu Polijas pilsoņu. No tiem 65 tūkstoši bija kvalificēti strādnieki, 50 tūkstoši – nekvalificēti strādnieki, 40 tūkstoši – zemnieki, 15 tūkstoši – inteliģences pārstāvji.

Ļoti svarīgs, iedvesmojošs faktors bija baltkrievu un ukraiņu nacionālā valstiskuma atjaunošanas ideja. Ap to vienojās plaši politiskie spēki – no nacionālistiem līdz komunistiem, kaut arī tie dažādi saprata idejas sociāli-ekonomisko un politisko būtību un tās sasniegšanas ceļus.

Neiedziļinoties tiesiskajos apstākļos, kādos pirmskara Polijas austrumu iedzīvotāji 1921. gadā tika iekļauti Polijas, bet 1939. gadā PSRS sastāvā, jāsaka, ka no ētiskā viedokļa nelaimē nonākušās kaimiņvalsts bezizejas stāvokļa izmantošana, lai gandrīz „bez šāviena” atgūtu teritorijas, kuras divus gadu desmitus atpakaļ tika zaudētas nežēlīga konflikta rezultātā, protams, izskatās, mazākais, neglīti. Taču no ukraiņu, baltkrievu tautu pašnoteikšanās viedokļa šim neētiskajam solim bija dziļa pozitīva nozīme. Apvienojoties divām ukraiņu un baltkrievu tautas daļām, tika radīti priekšnoteikumi, lai jau pēc pusgadsimta, PSRS sabrūkot, šīs tautas iegūtu vairs ne nominālu, kā PSRS sastāvā, bet vismaz daļēji arī faktisku nacionālu neatkarību. Nāciju pašnoteikšanas princips, kuru neievēroja nedz J. Pilsudskis, nedz J. Staļins, galu galā uzvarēja.

Mūsdienās bieži tiek minēts arguments, ka Tautas sapulču vēlēšanas bijušas nelikumīgas, jo notika šeit iebrukušās Sarkanās armijas klātbūtnē. Taču jāsaka, ka līdzīgi plebiscīti, kā varētu nosaukt 1939. gada vēlēšanas Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, pasaulē ir notikuši ne vienu reizi vien.

Tādi bija, piemēram, 1921. gada plebiscīts Silēzijā un 1922. gada 8. janvāra balsošana par Viļņas Seimu, kas notika Polijas karaspēka veiktās okupācijas apstākļos. Starptautiskā sabiedrība šos tautas gribas izpaudumus atzina par likumīgiem, kaut tie notika sveša karaspēka klātbūtnē un bija vērojama tieša vēlēšanu ietekmēšana. Iepriekš jau pieminēta 1940. gadā Lielbritānijas un ASV karaspēka ievešana Islandē. 1944. gadā, kad Islandē vēl joprojām atradās ASV karaspēks, tur notika referendums par ūnijas pārtraukšanu ar Dāniju.

Runājot par 1939. gada Tautas sapulču vēlēšanām Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, jāsaka, ka staļiniskā PSRS vadība šeit veica faktiski to pašu, ko Polija 1922. gadā Viļņas apgabalā – sava karaspēka klātbūtnē organizēja balsošanu ar iepriekš zināmu iznākumu savā labā. Tikai Polija 1921. gadā to darīja it kā poļu nācijas interešu, bet PSRS 1939. gadā – it kā ukraiņu un baltkrievu darbaļaužu interešu vārdā. Tiesa, mūsdienu poļu vēsturnieki šādas paralēles nevēlas redzēt, viņiem daudz pieņemamāks ir nacistiskās Vācijas un staļiniskās PSRS salīdzinājums.

Tā, poļu vēsturnieks P. Madajčiks raksta, ka abu šo totalitāro lielvaru okupācijas politika daudzējādā ziņā bija ļoti līdzīga, tikai atsevišķos nozīmīgos aspektos tā atšķīrās. Gan Maskava, gan Berlīne izmainīja savu okupēto zemju teritoriālo un iedzīvotāju struktūru. Vācija Polijas rietumu daļu pievienoja Trešajam reiham, bet atlikušajā teritorijā izveidoja vācu pārvaldītu ģenerālgubernatūru (*Generalgouvernement*). Padomju Savienība anektēja Polijas austrumu daļu. Vācijas lēmums formāli bija vienpusējs uzvarētāja lēmums. Padomju Savienība centās aneksiju veikt tā, lai tā izskatītos pēc okupēto teritoriju iedzīvotāju brīvprātīgas pievienošanās.

Poļu vēsturnieks uzsver, ka Maskava savos plebiscītos izmantoja pastāvošās problēmas poļu un nacionālo minoritāšu starpā Polijas austrumu reģionos, līdzīgi kā nacistiskā Vācija citās zemēs izmantoja vācu minoritātes, un

šai Padomju Savienības piekoptajai etniskās kūdišanas politikai bija nozīmīgas sekas – daudzi poļi apsūdzēja šīs minoritātes (ukraiņus, ebrejus, baltkrievus) valsts nodevībā un kolaborācijā ar padomju okupantiem.

Domājams, lai vairāk pietuvotos īstenībai, būtu jāatzīst, ka „okupēto teritoriju iedzīvotāju” vairākums nebūt nebija apmierināts ar Polijas kundzību viņu apdzīvotajās teritorijās, bez sanācijas Polijā ielikta mazākumtautību apspiešanas politikas pamata padomju „kūdišanas politikai” nevarētu būt tik skaidri redzami rezultāti, un, ja „daudzi poļi” tik tiešām vainoja agrākos mazākumtautību pārstāvjus valsts nodevībā, tad mūsdienās no vēsturniekiem būtu sagaidāma nevis vienkārša šī fakts konstatācija, nevis vienkārša pastāvējušo problēmu poļu un nacionālo minoritāšu starpā Polijas austrumu reģionos atzišana, bet šo parādību cēloņu analīze. Taču tad būtu jārunā vairāk kritiski par poļu pusi, ko arī mūsdienās poļu vēsturnieki ne labprāt dara.

1979. gadā, atceroties 1939. gada notikumus, padomju rakstnieks K. Simonovs, kurš notikumu brīdī bija žurnālists, rakstīja: „Es [...] savām acīm redzēju tautu, kura tiešām bija atbrīvota no tai nīstās valdošās iekārtas, dzirdēju sarunas, pirmajā dienā piedalījos [Rietumbaltkrievijas] Tautas sapulces sēdē. Es biju jauns un nepieredzējis, taču tomēr, kā man liekas, izpratu kā un kam aplaudē cilvēki zālē, un kāpēc viņi pieceļas, un kādas viņiem tai brīdī ir sejas. Man nebija jautājuma: Rietumbaltkrievijā, kur es biju nonācis, baltkrievu iedzīvotāji – bet tas bija milzīgs vairākums – bija priecīgi par mūsu atnākšanu, gribēja to.” Protams, liecība ir subjektīva, taču neapšaubāmi, ka pirmajos mēnešos pēc Polijas sagrāves šādi tik tiešām domāja ļoti daudzi vietējie iedzīvotāji.

M. Semirjaga atzīmējis, ka, iespējams, daļa iedzīvotāju, pirmkārt poļu tautības, uzskatīja izveidojušos stāvokli kā pagaidu. Varēja spriest: Vācija tiks uzvarēta un Padomju Savienība būs spiesta atdot šīs teritorijas atpakaļ Polijai. Šīs cerības uzturēja tas, ka Rietumos izveidotā V. Sikorska valdība emigrācijā neatzina ne Polijas teritoriālās izmaiņas, ne Tautas sapulci, ne PSRS Augstākās padomes lēmumus par valsts un sabiedriskās iekārtas maiņu.

No Meksikas vērojot notiekošo Eiropā, viens no bijušajiem boļševiku līderiem Ļ. Trockis uzdeva jautājumu, vai tad Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas sovjetizācija nav sociālas revolūcijas akti, un pats arī atbildēja: „Gan jā, gan nē. Vairāk nē, nekā jā. Pēc tam, kad Sarkanā armija ieņem jaunu teritoriju, Maskavas birokrātija nodibina tur tādu režīmu, kurš nodrošina tās kundzību. Iedzīvotājiem ir atļauts tikai atbalstīt reformu īstenošanu totalitāra plebiscīta formā. Tāda veida apvērsums ir realizējams tikai iekarotās teritorijās, ar nelielu un diezgan atpalikušu iedzīvotāju skaitu.” Pēdējā teikumā izteiktajam apgalvojumam var arī nepiekrīst, taču pirms tam notikušā procesa būtība pēc autora viedokļa raksturota pareizi.

17. septembrī aizsākto procesu atkarībā no vērtētāja politiskajiem uzskatiem var nosaukt par Polijas teritorijas daļas aneksiju, un ar tādām pat tiesībām – par ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāju un viņu zemju atkalapvienošanu.

Baltkrievu un ukraiņu apvienošanās kā tāda no nāciju pašnoteikšanās viedokļa neapšaubāmi vērtējama pozitīvi. Taču uz kāda pamata un ar kādām metodēm tā notika? Faktiski no augšas tika veidots „sociālistiskais” valstiskums. Ja jautājums par apvienošanu tiktu lemts nevis „vienprātīga” tautas sapulci balsojuma rezultātā, bet ar visas tautas referendumu, kurā būtu izvirzītas vairākas alternatīvas, iespējams, ka tautas izvēlētos citu, varbūt demokrātisku valsts modeli.

Pie jau teiktā var piebilst, ka, ja 1920. gadā Padomju Krievijas „revolūcijas eksporta” uz Poliju mēģinājums beidzās ar sakāvi, 1939. gadā tas tika realizēts. Bija mainījusies kā starptautiskā situācija, tā arī spēku samērs. Taču, tāpat kā 1920. gadā, tā arī 1939. gadā abas puses pieļāva politiskas kļūdas.

Par Polijas politiskajām un militārajām kļūdām jau teikts. Savukārt Padomju Savienības vadība, 1939. gadā pieņemot lēmumu par Krievijai vēsturiski un sociāli sveša reģiona – Rietumukrainas (agrāk Austroungārijai un Polijai piederējušās Galīcijas) pievienošanu, vadījās galvenokārt no tolaik izveidojušās vispārējās militāri-politisks

situācijas, bet neņēma vērā to sarežģīto stāvokli, kurš bija izveidojusies pašā Galīcijā. Galīcijas pievienošana Ukrainas PSR jau pēc gadu desmitiem būtiski veicināja postpadomju Ukrainas valsts sašķelšanos.

Pēc Tautas sapulču ievēlēšanas nākamās vēlēšanas Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā notika tikai 1940. gada 24. martā, kad tika ievēlētas PSRS, Baltkrievijas PSR un Ukrainas PSR Augstākās padomes. Tagad salīdzinājumā ar Tautas sapulču vēlēšanām 1939. gadā deputātu kandidātu nacionālais sastāvs jau būtiski atšķīrās no apgabala iedzīvotāju nacionālā sastāva, poļu to vidū gandrīz nebija. Tā PSRS Augstākās padomes deputātu kandidātu no Baltkrievijas PSR rietumu apgabaliem 15 bija baltkrievi, 4 krievi, 2 ukraiņi un 1 polis.

Tomēr varas iestāžu formēšanā, sabiedriskās un kultūras dzīves organizēšanā Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā tika iesaistīti visu tautību pārstāvji. Daudzi poļi tika ievēlēti vietējās padomēs (vēlēšanās tajās notika tikai 1940. gada oktobrī), saņēma vadošus amatus padomju iestādēs. Padomju režīms atrada un izmantoja sev vajadzīgos cilvēkus ne pēc nacionālās pazīmes, bet galvenokārt pēc politiskajām īpašībām – idejiskās pārliecības, gatavības bez iebildumiem izpildīt komunistisko iestāžu dotos rīkojumus.

Tiesa, poļu pārstāvju valsts iestādēs un sabiedriskajās organizācijās bija proporcionāli mazāk nekā citu nacionālo kopienu locekļu, taču to nevar izskaidrot ar kādu īpašu poļu ignoranci no padomju iekārtas organizētāju puses, bet gan ar poļu lielāko iepriekšējo saistību ar Polijas institūcijām. Protams, poļi baudīja mazāku padomju varas uzticību nekā citu šeit dzīvojošo tautu pārstāvji. Lai polis izpelnītos uzticību, tam bija jābūt „šķiras biedram” – strādniekam, bezzemniekam vai vismaz trūcīgajam zemniekam, ar „tīru” politisko biogrāfiju, bet vēl labāk – Polijas varas iestāžu represētam. Šiem kritērijiem atbilda maz poļu, un ne visi no tiem arī vēlējās sadarboties ar padomju varu.

Rietumbaltkrievijai iekļaujoties Baltkrievijas PSR sastāvā tika izveidoti 5 apgabali: Baranoviču, Belostokas, Brestas, Viļeiskas, Pinskas. No Rietumukrainas Ukrainas PSRS sastāvā tika izveidoti 6 apgabali: Rovnas, Volīnijas, Ļvovas, Drogobičas, Staņislavas un Ternopoles.

Interesantus datus, kas raksturo kadru atlasī Baltkrievijas un Ukrainas PSR, devis Krievijas Zinātniski informatīvā un izglītojošā centra „Memoriāls” pētnieks S. Fiļipovs. Baltkrievijas PSR Belostokas (baltkr. *Беласток*, poļu *Białystok*) apgabalā uz 1940. gada aprīli no 11 598 cilvēkiem, izvirzītiem atbildīgā partijas, padomju un saimnieciskā darbā poļu bija 5 195, baltkrievu 3 214, ebreju 2 431, krievu 613. Ukrainas PSR Drogobičas (ukr. *Дрогобуш*, poļu *Drohobycz*) apgabalā tādā darbā izvirzīti bija 3 885 ukraiņi, 1 923 krievi, 336 ebreji un 200 līdz 245 poļi. Pētnieks secinājis, ka Baltkrievijā tika realizēta liberālāka nekā Ukrainā politika pret nacionālo mazākumu kadriem. Lai kā arī nebūtu, abās republikās vadošos amatos poļi tika izvirzīti, kas runā par to, ka tika realizēta pamatos šķiriska, bet ne nacionāla kadru politika.

Protams, poļu mazākums Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, kur viņi ar Polijas sabrukumu pārstāja būt par privilēģēto slāni kā nacionālā, tā sociālā ziņā, izjuta sarūgtinājumu. Daudziem īpaši sāpīgi bija redzēt, ka poļu vietas vietējās varas iestādēs ieņēma ne tikai ukraiņi un baltkrievi, bet arī līdz tam viņu nicinātie ebreji. Acīmredzot tāpēc šī notikumu puse poļu aculiecinieku liecībās parasti ir izcelta, kaut arī kaut kādus skaitļus par ebreju īpatsvaru padomju iestādēs neviens nav minējis. (Tiek uzskatīts, ka PSRS pievienotajos apgabalos nonāca ap 400 000 Polijas ebreju. Tas trīs reizes pārsniedza viņu īpatsvaru starpkaru Polijas iedzīvotāju vidū. Acīmredzot šis skaits izskaidrojams ar ebreju bēgšanu no Vācijas okupētajiem apgabaliem uz austrumiem, kas deva tiem cerības izglābties no nacistiskā genocīda.)

Daudziem poļu iedzīvotājiem ebreju sabiedriskās aktivitātes padomju varas apstākļos izsauca īstus naida uzplūdus. Tas atspoguļojas arī vēsturnieku darbos.

Tā, poļu vēsturnieks T. Strzembošs atzīmējis, ka PSRS jauniegūtajos rajonos izveidoto „milicijas”, „sarkanās gvardes”, „revolucionāro komiteju”, bet vēlāk „strādnieku gvardes” un „civilās milicijas” sastāvā bijis ļoti daudz ebreju. Pilsētās tās gandrīz pilnībā sastāvējušas no „poļu ebrejiem”. Vēlāk, kad kārtības uzturēšana pārgājusi Strādnieku-zemnieku milicijas rokās, „ebreji tajā vēl joprojām bija pārstāvēti pārmērīgi. Poļu ebreji civilapģērbā, ar sarkanām saitēm uz piedurknēm, apbruņoti šautenēm, plaši piedalījās arī arestos un deportācijās. Tās bija briesmīgākas par visu, taču poļu sabiedrībai krita acīs arī pārmērīgais ebreju skaits padomju iestādēs. Vēl jo vairāk tāpēc, ka līdz karam tur dominēja poļi!” Zīmīgi, ka ebreju un citu mazākumtautu pārstāvju gauži mazais īpatsvars, bet dažkārt pat pilnīgs iztrūkums, Polijas valsts iestādēs starpkaru periodā ne daudziem ierindas poļiem, nedz arī nosauktajam vēsturniekam nekādas pārdomas neizraisīja. Saskatīt šo tautu pārstāvju pēckara sociālpolitiskajā aktivitātē atbildes reakciju uz poļu nacionālistu agrāko „dominēšanu” viņi acīmredzot vienkārši nespēja savas „ieprogrammētās” nacionālistiskās domāšanas rezultātā.

1939. gada decembrī poļu pagrīdes pārstāvis informēja tautiešus ārzemēs, ka „ebreji padomju okupācijas zonā ar tādu niknumu vajā poļus un visu, kas ir saistīts ar poļu garu [...], ka pie pirmās izdevības visi vietējie poļi tik briesmīgi atriebsies ebrejiem, ka antisemīti to pat nevar iedomāties.” Kā vēlāk redzēsīm, šie draudi vēlāk vismaz daļēji piepildījās.

Arī iesaukšana Sarkanajā armijā norisa bez nacionālas diskriminācijas. 1940.–1941. gadā apmēram 100 000 poļu un ebreju no Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Lietuvas tika mobilizēti Sarkanajā armijā.

Ja Padomju valsts vadītāji bija ieinteresēti vājināt iespējamās šķiriskos, politiskos pretiniekus Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, tad viņi nekādi nebija ieinteresēti, lai PSRS pievienotajos bijušajos Polijas apgabalos būtu manāmas poļu tautības iedzīvotāju neapmierinātības izpausmes, lai notiktu nacionālas sadursmes. 1940. gada 3. jūlijā J. Staļins Ukrainas Komunistiskās partijas Ļvovas apgabala sekretāram L. Griščukam nosūtīja telegrammu (tās kopijas tika nosūtītas arī Ukrainas KP CK sekretāriem): „VK(b)P CK ir saņēmusi ziņas, ka varas iestādes Ļvovā pieļauj pārmērības (*непозво́лы*) attiecībā pret poļu iedzīvotājiem, nesniedz palīdzību poļu bēgļiem, ierobežo poļu valodu, nepieņem poļus darbā, kā rezultātā poļi ir spiesti sevi uzdot pat ukraiņiem, un tamlīdzīgi. Īpaši nepareizi izturas milicijas iestādes. VK(b)P CK piedāvā jums uz jūsu paša atbildību nekavējoties novērst šīs un citas pārmērības un veikt pasākumus brālīgu attiecību nodibināšanai starp ukraiņu un poļu darbaļaudīm. Iesaku jums sasaukt nelielu labāko poļu cilvēku apspriedi, uzzināt viņu sūdzības par pārmērībām, pierakstīt šīs sūdzības un pēc tam tās ievērot, izstrādājot pasākumus, attiecību uzlabošanai ar poļiem”. Kaut autora rīcībā nav ziņu par L. Griščuka atbildes rīcību, nav ne mazāko šaubu, ka viņš norādījumus pilnībā izpildīja.

Diemžēl, reizē ar sarkanajiem karogiem, pasākumiem sociālo pārkārtojumu veikšanai Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas novados ienāca arī cita padomju dzīves realitāte: masu represijas, kolektivizācija, ne tikai daudzu poļu „eksploatoru” kultūras vērtību, bet arī daļas ukraiņu un baltkrievu vēsturiskā mantojuma iznīcināšana, kurš bija saglabājies, neraugoties uz poļu kundzības gadiem.

No vienas puses, Padomju Savienības vadība centās panākt pievienoto teritoriju ekonomisku un sociālu attīstību, nosūtot turp speciālistus (komunistu atteikšanās doties uz šiem apgabaliem draudēja tiem ar izslēgšanu no partijas), pirmās nepieciešamības preces, atverot skolas un slimnīcas. Vietējie iedzīvotāji to redzēja, vērtēja atzinīgi. No otras puses, sasteigtā kolektivizācija, vēršanās pret „kulakiem”, nevēlamo deportācijas, vardarbīgā cīņa pret reliģiju un baznīcu, neuzticība pret vietējiem kadriem savukārt izsauca vietējo iedzīvotāju neuzticību, pretestību.

Pirmie kolhozi pēc vietējo varas iestāžu iniciatīvas Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā sāka veidoties uz tā demonstratīvā entuziasma viļņa fona, kurš bija mākslīgi radīts sakarā ar minētajām

Augstāko padomju vēlēšanām. Taču no PSRS vecajām teritorijām atsūtītie vadītāji pārrēķinājās. Zemnieki, kuru īpašumā jau līdz padomju varas nodibināšanai bija savi kaut nelieli zemes īpašumi, spītīgi nevēlējās iestāties kolhozos. Tāpēc metodes, ar kādām notika kolektivizācija Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, pēc būtības neatšķīrās no tām, kuras pirms tam bija lietotas pārējā PSRS teritorijā.

Tomēr panākumi izpalika. Tā Ļvovas apgabala partijas komitejas plenārsēdē 1940. gada novembrī tika konstatēts, ka ir radīta tikai 71 kolektīva saimniecība, kas aptvēra 2,1 % visu zemnieku sētu. Tās bija organizētas uz poļu kolonistu un muižnieku zemes, zemnieki savus īpašumus apvienot nevēlējās.

1939. gada decembrī PSRS pievienotajos apgabalos Polijas zlots (*złoty*) pārstāja darboties kā maksāšanas līdzeklis (atcerēsimies, Ģenerālgubernatūrā tas palika spēkā). Naudas reformai faktiski bija konfiscējošs raksturs. Zloti noguldījumos un rēķinos bankās gan tika mainīti pret rubļiem attiecībā 1:1, taču ne lielākas summas par 300 zł. Pie tam padomju rubļa faktiskā vērtība bija krietni mazāka nekā zlotam. Cenas uz daudzām precēm Padomju Savienībā bija krietni augstākas nekā Baltkrievijas un Ukrainas rietumu apgabalos. Piemēram, rokas pulkstenis Maskavā maksāja 300 – 400 rubļi, Ļvovā – 30 zł. Tā rezultātā padomju virsnieki, citi atsūtītie speciālisti pirka visu, kas PSRS skaitījās deficīts. Turpretī vietējie bodnieki un amatnieki ātri izputēja. Cenas uz visām precēm, arī pārtiku, pieauga vairākkārt, bet darba alga vietējiem strādājošajiem palika iepriekšējā. Šī reforma reizē ar banku, uzņēmumu nacionalizāciju nostādīja visus, kam nebija savas lauku saimniecības, pilnīgā atkarībā no padomju varas iestādēm.

Kā atzīmējis poļu vēsturnieks P. Madajčiks, ja vācu okupanti Polijā tiecās iznīcināt poļu kultūru, slēdzot augstskolas, muzejus, bibliotēkas, teātrus un koncertzāles, tad padomju vara savukārt ļāva universitātei Ļvovā turpināt mācības; rakstniekiem deva iespēju turpināt rakstīt, uzsvēra savu cieņu pret poļu kultūru.

Pēc bijušo Polijas austrumu apgabalu iekļaušanas PSRS daļa poļu kultūras darbinieku atbalstīja vai vismaz sadarbojās ar padomju varas iestādēm.

Tā, dzejnieks, kritiķis, literatūrzinātnieks T. Boj-Žeļezenskis pēc kara sākuma pārcēlās no Varšavas uz Ļvovu, uzsāka darbu Ļvovas universitātē, 1939. gada 19. novembrī parakstīja poļu rakstnieku vēstuli, kurā tika apsveikta Rietumukrainas apvienošana ar UPSR. Vāciešiem 1941. gada jūlijā ieņemot Ļvovu, viņš tika arestēts un nogalināts.

Poļu matemātiķis, gleznotājs, mākslas teorētiķis un dzejnieks L. Hvisteks īsi pirms vācu iebrukuma Ļvovā paguva evakuēties, strādāja Tbilisi, iestājās Poļu Patriotu savienībā, līdz pat savai nāvei 1944. gadā atbalstīja to.

Sevišķi spilgta, piedzīvojumiem un arī ciešanām bagāta bija rakstnieka, plaši pazīstamā aforismu autora S.J. Leca dzīve kara gados. 1939.–1941. gadā viņš dzīvoja Ļvovā, pēc tam tika ieslodzīts vācu koncentrācijas nometnē, mēģināja bēgt, tika notverts, vests uz nošaušanu. Viņam pašam bija jārok sev kaps, taču, izmantojot lāpstu, S.J. Lecs nogalināja konvojētāju un aizbēga tā mundierī, nonāca Varšavā, kur darbojās GL un AL preses izdevumos, pēc tam iesaistījās partizānos, karoja Polijas armijas rindās. Par nopelniem kara laikā tika apbalvots ar ordeņa „*Polonia Restituta*” (Atdzimusi Polija) Kavaliera krustu.

Jau 1939. gada septembrī un oktobrī Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā tika atvērtas jaunas skolas, kurās mācības notika baltkrievu un ukraiņu valodā. Piemēram, Rietumukrainā 1940/1941. mācību gadā no 6 913 skolām ap 6 000 mācības notika jau ukraiņu valodā. Taču 1941. gada sākumā Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā darbojās arī 1 854 poļu skolas, kuru skolnieki bija apgādāti ar mācību grāmatām poļu valodā. Padomju izdevniecībās iznāca grāmatas poļu valodā. Protams, pirmkārt izdeva t.s. „marksisma-ļeņinisma” klasiķu darbus, padomju literatūras darbu tulkojumus poļu valodā, „progresīvo” poļu literatūru. Bez jau agrāk Maskavā un Kijevā poļu valodā iznākušajām avīzēm, tagad arī Ļvovā, Minskā, Belostokā un Viļņā tika nokārtota avīžu un

žurnālu izdošana poļu valodā. Pavisam PSRS pirmskara gados iznāca piecpadsmit avīžu un divi žurnāli poļu valodā.

Turpināja attīstīties poļu māksla, mūzika, teātris. 1940. gadā poļu dramatiskie teātri darbojās Grodņā, Ļvovā un Viļņā. Ļvovā priekškaru vēra divi poļu teātri. Vairāki poļu teātri darbojās Viļņā. Grodņas dramatiskais teātris tika pārcelts uz Belostoku, bet Grodņā tika izveidots poļu leļļu teātris.

Ģenerāļa V. Andersa sieva (1948) aktrise I. Andersa ir liecinājusi par poļu aktieru likteni, kuri 1940. gadā, bēgot no vāciešiem, nonāca Ļvovā. Padomju iestādes pret aktieriem izturējās saudzīgi. Estrādes aktierus, kāda bija arī I. Andersa, sadalīja četrās brigādēs un nosūtīja koncertturnejā pa valsti, lai, kā tiem tika paziņots, „propagandētu poļu mākslu”. Poļu aktrise bija neapmierināta ar dzīves apstākļiem vilcienu vagonos, pilnos ar utīm un blaktīm, ar to, ka uzstāties vajadzēja ar bada dēļ burkstošu vēderu, taču par to, vai viņa arī padomāja, ko tai laikā darīja viņas kolēģi Vācijas okupētajās teritorijā, kur poļu māksla bija aizliegta, aktrise diemžēl neraksta.

Ja vācieši iznīcināja visievērojamākā poļu dzejnieka Ā. Mickēviča pieminekļus Krakovā un Poznaņā, 1940. gada oktobrī PSRS plaši tika atzīmēta 85. gadadiena kopš viņa nāves. Daudzās pilsētās notika svinīgas sēdes, Novogrudokā Baltkrievijā tika atvērts dzejnieka muzejs.

Var ilgstoši strīdēties, cik padomju varas iestādes patiešām bija ieinteresētas poļu kultūras saglabāšanā un attīstībā, cik visiem augstāk nosauktajiem soļiem bija propagandisks raksturs, taču faktus noliegt nav iespējams.

Reizē Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas sovjetizācija nevarēja notikt bez toreizējam PSRS politiskajam režīmam raksturīgo reāli pastāvošo un arī šķietamo sociāli politisko pretrunu risināšanas metožu pielietošanas – pēc šķiriskajiem, politiskajiem un ideoloģiskajiem kritērijiem veiktām **represijām**. To metodes, mehānismi, „tiesiskā” bāze jau lielākoties bija izveidota iepriekšējā periodā, sākot jau ar 1917. gadu, bet īpaši vardarbīgās kolektivizācijas un 1937.–1938. gadu represiju viļņa laikā. Var droši teikt, ka Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas sovjetizācija straujos tempos nevarētu tikt īstenota bez vardarbības, bez represiju pielietošanas. Pievienotajās PSRS teritorijās izvērstajās vērienīgajās sociālpolitiskajās represijās tika iznīcināti slāņi, kuri varēja traucēt staļiniskā diktatoriskā režīma nostiprināšanu. Iedzīvotāju arestu un deportāciju pamatojumam tika lietoti šķiriskie kritēriji, kam klāt zināmā mērā piejaucās politiski-nacionālie stereotipi (priekšstati par poļu „paniem” kā pārējo tautu ekspluatatoriem).

Jāatzīst, ka šādu pretrunīgu politiku izsauca kā ideoloģiskie cēloņi, staļiniskās šķiru cīņas dogmas, gan vismaz daļēji arī tā laika starptautiskā situācija, kad padomju vadība gatavojās drīzam karam pret nacistisko Vāciju. Runājot par padomju represijām bijušajos Polijas austrumapgabalos, jāatceras, ka tās norisa kara priekšvakarā, kuram, neraugoties uz Molotova-Ribentropa paktu, gatavojās abas valstis. Tuvā kara draudi lielā mērā noteica operatīvo, faktiski rupjo, veidu, kādā tika realizēti padomju vadības iecerētie pasākumi. Šie draudi neļāva koncentrēties pievienoto teritoriju perspektīvajai attīstībai, priekšplānā izvirzīja tuvākos drošības uzdevumus. Padomju varas iestādes, gatavojoties karam, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, tāpat kā Baltijā, attīrīja aizmuguri no politiski neuzticamiem elementiem. Starp tiem vairākumā bija poļi, tāpēc šeit represiju politiskā, šķiriskā virzība sakrita ar nacionālo.

Pētnieki O. Gorlanovs un A. Roginskis secinājuši, ka aresti un administratīvā kārtā veiktās deportācijas no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pildīja vienus un tos pašus uzdevumus. Pirmais bija „sovjetizācija”. No varas viedokļa represijas bija, kaut ne vienīgais, bet nepieciešams un jau tradicionāli lietots līdzeklis bijušo poļu zemju un visu pārējo PSRS teritoriju sociāli-politisko

apstākļu nivelēšanas līdzeklis. Rietumu apgabalu specifika bija īpašā represiju intensitāte. Cīņā pret „naidīgajām šķirām”, „nacionālistisko kontrrevolūciju”, „kulaku kā šķiras likvidāciju” u.c. – visu to, ko, kas „vecajos” padomju reģionos tika darīts divdesmit gados, šeit vajadzēja paveikt ļoti īsā laika sprīdī pirms bija sācies karš pret Vāciju. Otrais, pragmatiskais un, iespējams, svarīgākais, uzdevums bija veikt jauno teritoriju „iztīrīšanu”, atbrīvošanu no neuzticamiem (arī tikai potenciāli) elementiem pirmskara situācijā. Šo abu uzdevumu apvienojums noteica represiju raksturu, virzību un grandiozo apmēru. Ne velti tik augsts procents represiju kopumā bija deportācijām – tieši tās varai šķita efektīvākais „tīrīšanas” līdzeklis. Iebiedēšana bija vairāk represiju masveidīgā rakstura sekas, nevis to galvenais uzdevums.

Jāpiebilst, ka kara sākumposmā pret iespējamiem iekšējiem pretiniekiem vērsās arī demokrātisko valstu valdības.

Tā Lielbritānijā 1940. gada maijā, kad valdības priekšgalā jau atradās V. Čērčils, pēc viņa priekšlikuma parlaments pieņēma slepenu likumu par O. Mosli vadītās Britu fašistu savienības (*British Union of Fascists*) biedru internēšanu. Bez kādas tiesas tika arestēti visdažādāko profesiju pārstāvji: skolotāji, garīdznieki, ierēdņi, militāristi, tirgotāji, žurnālisti, pat daži parlamenta locekļi. Reizē internēja arī visus vāciešus, neatkarīgi no tā, cik ilgi viņi dzīvoja Lielbritānijā. Arestētos sākotnēji turēja koncentrācijas nometnē zem atklātas debess, pēc tam izvietoja cietumos. Nevienam no viņiem līdz pat kara beigām netika izvirzītas nekādas apsūdzības. Pēdējos no viņiem atbrīvoja tikai 1945. gada aprīlī. Protams, Lielbritānija, uzsāka savu fašistu arestus, kad tā jau atradās kara stāvoklī ar Vāciju, (PSRS līdz pat 1941. gada jūnijam nekaroja) britu akcijas mērogi arī bija daudz mazāki, tomēr vērsšanās pret iespējamiem iekšējiem pretiniekiem vienoja nosacīti “demokrātisko” Lielbritāniju un totalitāro PSRS.

Tiesa, tikko minētie fakti nekādā veidā neattaisno cilvēcības, humānisma trūkumu padomju varas attieksmē pret jauniešiem pavalstniekiem.

Jau no pirmajām jaunās varas Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā nodibināšanas dienām sākās no padomju varas viedokļa tai „naidīgo” un „neuzticamo” cilvēku **aresti**. Kā pirmā tika arestēta agrākā elite: valsts ierēdņi, policisti, tiesneši, politisko partiju aktīvisti, lielsaimniecību īpašnieki un citi „buržuāzijas” pārstāvji. Rietumbaltkrievijā jau līdz 7. oktobrim IeTK darbinieki arestēja 2 708 cilvēkus. Līdz 1939. gada 27. novembrim pēc IeTK datiem bijušajās Polijas teritorijās bija arestēti 11 817 cilvēki, starp tiem bija 278 poļu virsnieki, 1 181 baltgvardu virsnieks un petļurovietis, 218 bruņotās pretestības Sarkanajai armijai dalībnieki, 3 544 žandarmi, policisti, policijas un slepenpolicijas aģenti, 324 muižnieki, tirgotāji un fabrikanti, 1 024 bēgļi, 2 103 kontrrevolucionāro partiju un organizāciju (arī ukraiņu nacionālistu) locekļi. Skaidri redzams, ka galvenais uzsvars tika likts uz „šķiriski naidīgo” elementu, vienalga kādai nācijai piederīgu, izolēšanu. Krīt acīs bijušo padomju varas aktīvo pretinieku – baltgvardu lielais īpatsvars arestēto vidū. Vēl vairāk bija tikai iepriekšējās varas apsargu – policistu.

Ir dati, ka no visiem 44 731 arestiem, kurus PSRS IeTK veica 1939. gada laikā, gandrīz puse – 19 382 (43,3 %) tika veikti valstij tikko pievienotajos Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas apgabalos. No šeit arestētajiem 10 557 (54,5 %) bija poļi (4 489 baltkrievi, 3 033 ukraiņi, 804 krievi, 78 vācieši, 18 latvieši un 293 citu nāciju pārstāvji). Tas it kā ļauj domāt, ka aresti kopumā galvenokārt bija virzīti pret poļu nāciju. Taču, ja izseko tiem noziegumiem, kuri tika šiem cilvēkiem inkriminēti, tad iegūstam šādu ainu: 4 797 tika arestēti par nelegālu robežas pāriešanu, 2 068 — par dalību kontrrevolucionārās grupās un organizācijās, 1 672 — par kontrrevolucionāru aģitāciju, 326 — par masu nekārtībām un bandītismu, 143 — par teroru, diversijām un kaitniecību, 1 104 — par spiegošanu. Taču visvairāk bija arestēti par „dažādiem noziegumiem” — 9 184 cilvēku. Tātad, lielākā daļa tika arestēti par politiskiem “noziegumiem”. Tā, vairākums pēc 1939. gada septembra arestēto Rietumukrainas iedzīvotāju tika tiesāti pēc UPSR Kriminālkodeksa 54. panta par

kontrrevolucionāru darbību vai 56. panta par noziegumiem pret valsts varu. Tas ļauj apgalvot, ka pēc būtības represijas bija vērstas galvenokārt pret šķiriskajiem un politiskajiem pretiniekiem, nevis kādas tautības pārstāvjiem. Sodi bija no viena gada ieslodzījuma labošanas darbu nometnē līdz nāves spriedumam. Protams, politiski šie nodarījumi bija no tikai padomju viedokļa, pie tam acīmredzot pierādīt arestēto vainu varēja tikai daļā „lietu”. Var pieņemt, ka starp šiem cilvēkiem vairākums bija poļu. Tomēr 47,7 % arestēto nebija saistīti ar politiskajām represijām, bet gan arestēti par kriminālnoziedzīgiem.

Par apstākļiem padomju cietumā 1940.gada sākumā ģenerālis V. Andersss atmiņās stāstīja: „Kaut arī ziema bija ļoti barga (temperatūra 30°Cels.) uniformu man neatdeva, bet ietērpa plānā linu virsvalkā. Sargs atnesa man spaini ar ūdeni un otru spaini izkārnījumiem. Sev jautāju, cik ilgi mana veselība izturēs dzīvi šādos apstākļos. Pa laikam man iesvieda maizes gabalu un iedeva šķīvi ar šausmīgu šķidrumu, kuru lielīgi sauca par zupu.” Bija pilnīgi dabīgi, ka ģenerālis, aizmirstot to sagūstīto sarkanarmiešu likteni, pret kuriem viņš bija uzvarošs karojs pirms diviem gadu desmitiem, nevarēja piedot padomju iekārtai šādu apiešanos.

Poļu rakstnieks G. Herlings–Grudzinskis, kurš 1939. gada novembrī kopā ar draugiem radīja poļu pagrīdes organizāciju, 1940. gada martā tika PSRS IeTK darbinieku arestēts un līdz 1942. gada sākumam bija ieslodzīts cietumos, pēc tam nometnē Arhangeļskas apgabalā. Viņš par laiku, pavadītu cietumos un nometnē, ir uzrakstījis atmiņu grāmatu „*Inny świat. Zapiski sowieckie*” (Cita pasaule. Padomju piezīmes), kas gan mākslinieciski atpaliek no V. Šalamova un arī A. Solžeņicina darbiem, veltītiem nometņu tēmai, bet patiesi rāda apstākļus, kādos nācās dzīvot un bieži arī mirt daudziem poļiem, tāpat kā padomju ieslodzītajiem. G. Herlings–Grudzinskis uz savu un savu līdzbiedru nelaimē novērojumu pamata secināja, ka bijušo Polijas pilsoņu, arestētu pēc tās austrumu apgabalu pievienošanas 1939. gadā PSRS, lietu izmeklētāji aprobežojās tikai ar formālu apsūdzēto piespiešanu parakstīt fiktīvus apvainojumus. Viņu mērķis nebūt nebija pāraudzīnāt jaunos Padomju Savienības pilsoņus, bet gan sagādāt lētu darbaspēku un depolonizēt (atbrīvot no poļiem) jauniegūtos apgabalus. Pats G. Herlings–Grudzinskis par spīti ciešanām nekļuva par krievu tautas nīdēju, ar simpātijām rakstīja par nevainīgiem padomju cilvēkiem, tai skaitā komunistiem, kuriem nācās izciest staļinisko ieslodzījuma vietu mocības. Taču izlasot atmiņas, var saprast tos poļus, kas uz mūžu saglabāja rūgtumu sirdī par viņiem nodarīto netaisnību, nekad nevarēja to piedot režīmam, kurš apgalvoja, ka iemieso sociālisma ideālus.

Arestēti turpinājās arī 1940. un 1941. gadā.

Liels bija to cilvēku skaits – ap 43,5 tūkstoši, kurus arestēja par nelegālu robežas šķērsošanu.

Īpašu ieslodzīto kategoriju sastādīja t.s. „pārbēdzēji”, kuri 1939. gada rudenī mēģināja nokļūt pāri robežai uz neitrālajām valstīm.

Vēl 1939. gada septembrī, tāpat kara apstākļos, masu bēgšana norisa ne no Sarkanās armijas pretī Vācijas vērmahtam, bet pretējā, austrumu virzienā.

Lai minam vienu piemēru. Kad vācu karaspēks jau tuvojās Varšavai, varas iestādes atteica vīzu izbraukšanai opozicionārajai rakstniecei un sabiedriskajai darbiniecei V. Vasiļevskai, jo viņai draudēja cietumsods par pret valdību vērstu darbību. Tad 7. septembrī viņa kājām pameta Varšavu un devās uz austrumiem un nonāca Ļvovā. Tur viņa pieņēma padomju pavalstniecību un visus spēkus veltīja lai panāktu Rietumukrainas tuvināšanos pārējām padomju valsts teritorijām. Padomju varas iestādes klaji demonstrēja savu labvēlību rakstniecei, viņu personīgi pieņēma J. Staļins.

Par Bitgoščā un citās vācu rokās nonākušajās Polijas pilsētās notikušajiem vardarbības aktiem pret poļiem ziņas gāja no mutes mutē un sasniedza arī visai attālus apgabalus. No vācu okupācijas zonas bailēs par savu dzīvību uz PSRS bēga ebreji. Daudzi baltkrievi un ukraiņi nešaubījās, ka ar nacistu atnākšanu arī viņus gaida nesaudzīgs liktenis, tāpēc devās pretī Sarkanajai armijai.

Otrā pasaules kara gados PSRS teritorijā dzīvoja arī ievērojams skaits poļu, kuri bija gan tur palikuši 20. gados, gan bēguši no nacistiem 1939. gada septembrī. Bēgšana turpinājās arī pēc Vācijas un PSRS līguma par draudzību un robežu noslēgšanu 1939. gada 28. septembrī. Pēc padomju robežsardzes ziņām tikai pirmajos 1940. gada trīs ar

pusi mēnešos Ļvovas apgabalā vien no vācu okupētajiem Polijas rajoniem uz PSRS pārgāja ap 15 000 cilvēku. To nacionālais sastāvs bija dažāds, bet bēgļu vidū bija arī poļi.

Taču ievērojams bija arī pretējā virzienā devušos skaits.

Tā, 1939.gadā PSRS pievienotajās zemēs tika aizturēti 145 tūkstoši bēgļu no Vācijas rokās nonākušajiem Polijas apgabaliem un 35 tūkstoši bēgļu, kuri mēģināja atstāt PSRS. Nereti bija arī gadījumi, kad, padzīvojuši dažus mēnešus padomju apstākļos, bijušie bēgļi no vācu okupācijas zonas mēģināja robežu šķērsot vēlreiz – nu jau pretējā virzienā.

Svarīgs stimuls nelegālai robežas pārejai bija vēlme apvienot kara izšķirtās ģimenes. Liels cilvēku skaits cilvēku peļņas nolūkos robežu šķērsoja vairākkārt. Kara rezultātā daudzi bija zaudējuši pastāvīgus ienākumus un abās robežas pusēs pelnījās ar sīku kontrabandu un tirdzniecību. Sākotnēji robežu pāriet nebija grūti, tikai no 1940. gada februāra no padomju puses tika noorganizēta stingra tās apsardzība un vairākumu pārkāpēju aizturēja. Par robežas pāriešanu padomju pusē sods bija no trim līdz astoņiem gadiem cietumā.

1940. gada marta sākumā L. Berija J. Staļinam ziņoja, ka Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas cietumos tiek turēti 18 632 ieslodzītie, no tiem 10 685 poļi. Pēc represiju vēstures pētnieku O. Gorlanova un A. Roginska datiem kopā no 1939. gada 17. septembra līdz 1941. gada jūnijam Rietumbaltkrievijā un Rietumbaltkrievijā, arī Viļņas apgabalā arestēto skaits sasniedza 110 000 tūkstošus.

Daļa no tiem tika nogalināti. Tā, 1941. gada vasarā, kad Sarkanā armija atkāpās Vācijas vērmahta priekšā, Ļvovas, Staņislavas, Drogobičas cietumos tika atrasti vairāki simti nošauto ieslodzīto kapi. Masveida nošaušanas notika arī citās pilsētās. Ir dati, ka nošauti tika 33 tūkstoši Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas iedzīvotāju.

Blakus arestiem, tiesāšanai, nošaušanai un ieslodzīšanai cietumos un nometnēs padomju iestādes veica arī neuzticamo Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas **iedzīvotāju deportācijas** uz attālākajiem PSRS apgabaliem.

Objektivitātes labad gan jāsaka, ka iedzīvotāju vardarbīga pārvietošana vēsturē tika praktizēta jau izsenis un to uzsācēja nebija PSRS.

Kā norādījis piespiedu migrāciju pētnieks PSRS teritorijā P. Poļans, pasaules vēsture pazīst milzumu „deportāciju” vai „piespiedu migrāciju” piemēru. Sevišķi bagāta piespiedu migrācijām ir ebreju tautas vēsture. Lai atceramies tikai Veco derību, kurā daudz epizožu veltīti ebreju „specizsūtīto” liktenim Ēģiptē, Babilonijā u.c. Aiz visām tām stāvēja tāds vai citāds politisko un pragmatisko faktoru apvienojums. Politiskie motīvi – novērst iespējamās sacelšanās, vājināt vai apspiest protestus, padarīt viendabīgākus izsūtījuma vai ieceļošanas rajonus parasti bija prioritāri, taču arī ekonomiskā faktora (lēta, gandrīz bezmaksas darbaspēka, pārsviesta pēc deportāciju veicēja gribas uz tam vajadzīgo vietu, iegūšana) loma bija nozīmīga, ar laiku tā varēja pat aizēnot politisko impulsu. Tā, no XVI līdz pat XIX gadsimta vidum uz Ameriku tika deportēti ap 11 līdz 15 miljonu āfrikāņu, kuri, nonākot jaunajā mītnes zemē, kļuva par vergiem.

Rietumu valstu vēsturē var atrast visai spilgtus deportāciju gadījumus. Piemēram, briti no 1755. līdz 1763.gadam veica ap 10 tūkstošu franču iedzīvotāju deportāciju no Lielbritānijas rokās nonākušās, bet agrāk Francijas īpašumā esošās Atlantiskās Kanādas uz britu Amerikas cietumiem un Malvīnu salām. Ziemeļamerikāņu karavadonis ASV Pilsoņu karā un vēlākais ASV 18. prezidents ģenerālis U. Grants 1862. gadā pavēlēja ebrejiem no vairākiem ASV štatiem atstāt savas dzīves vietas. Pēc sūdzībām prezidentam A. Linkolnam, pavēle gan tika atcelta, taču tās izdošanas fakts kā tāds rādīja, ka arī demokrātiskās valstis it kā „augstāku” interešu vārdā var notikt līdzīgi precedenti. Pēc 1923. gada Lozannas miera līguma notika faktiski piespiedu iedzīvotāju pārvietošana starp Grieķiju, Turciju un Bulgāriju. Grieķu literatūrā tā ir iegājusi ar „Mazāzijas katastrofas” (*Μικρασιατική καταστροφή*) nosaukumu.

Arī Krievijas vēsturē vēl līdz Oktobra revolūcijai ir atrodami daudzi piespiedu izsūtīšanas piemēri. Tā vēl XIX gadsimta sākumā krievu-turku karu laikā no Melnās jūras piekrastes uz Krimu tika izsūtīti visi musulmaņi (tatāri, tjurki, nogajieši), pēc Krievijas uzvaras Kaukāza karā (1817–1864) notika ap 400 tūkstošu Rietumkaukāza

kalniešu vardarbīga pārvietošana uz Turciju. 1891.–1892. gadā no Maskavas tika izsūtīti līdz 38 tūkstošiem ebreju. Taču īpaši plašas deportācijas Krievijas impērijā saistījās ar Pirmo pasaules karu. 1914. gadā Krievijas impērijā cariskā valdība izsūtīja vāciešus, bet 1915. gadā ebrejus no pierobežas rajoniem.

PSRS masu deportācijas sākās jau pirms Otrā pasaules kara. Tā, daļa poļu iedzīvotāju PSRS jau 1935. gada vidū tika pārvietoti no Ukrainas un Baltkrievijas rietumu rajoniem uz Kazahiju. 1940. gadā poļu pārvietošana, bet vēlāk arī 1947. gada nepoļu iedzīvotāju pārvietošana Polijā – t.s. akcija „*Wisła*”, par kuru tiks runāts nākamajā nodaļā, tikai turpināja šo tradīciju.

Baumas par gaidāmajām deportācijām klīda jau 1939. gadā, taču sākās tās tikai 1940. gadā. Kā uzskata P. Poļans, par šķērslī to ātrākai īstenošanai kļuva padomju-somu karš. Pavisam no bijušajiem Polijas austrumu apgabaliem notika četras deportācijas. Atšķirībā no poļiem, izsūtītiem no padomju pierobežas 1933.–1936. gadā, 1940.–1941. gadā izsūtītajiem tika atņemtas vēlēšanu tiesības.

1939. gada 4. decembrī VK(b)P CK Politbirojs nolēma izsūtīt uz ziemeļiem meža darbos poļu kolonistus (poļu *osadnicy*, krievu *осадники*), bet 5. decembrī attiecīgu lēmumu pieņēma PSRS Tautas komisāru padome. Kā jau iepriekš teikts, tie bija galvenokārt pēc 1919.–1920. gadu kara demobilizētie un Polijas austrumu teritorijās nometinātie poļu karavīri, kuri zemes reformas rezultātā tur saņēma zemi. Starpkaru gados viņiem bija tiesības nēsāt ieročus un tie gandrīz neintegritējās apkārtnē ukraiņu un baltkrievu vidē, radot augsni sociāli-etniskiem konfliktiem. Mutiski uzbrukumi šiem kolonistiem izskanēja jau Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas Tautas sapulcēs. IeTK darbinieki Rietumbaltkrievijā uzskaitīja 3 998 poļu kolonistu ģimenes, Rietumukrainā – 9 436 ģimenes, izsūtāmas uz PSRS attālākajiem apgabaliem. Izsūtījumu un piespiedu darbu PSRS paredzēja kriminālkodekss, taču 30. gadu beigās šos sodus pielietoja jau ārpus tiesību jomas, kā politisku un šķirisku represiju līdzekli. 1939. gada 29. decembrī PSRS Tautas Komisāru padome un VK(b)P CK Politbirojs apstiprināja IeTK sagatavoto lēmumu un instrukciju par poļu kolonistu izsūtīšanu no Ukrainas un Baltkrievijas PSR rietumu rajoniem. Gandrīz viss kolonistu īpašums tika konfiscēts. Deportējamie drīkstēja ņemt līdzī tikai apģērbu, apavus, gultas veļu, traukus, instrumentus darbam, pārtiku mēnesim, naudu un vērtsliekas – visu kopā ne vairāk kā 500 kg svaru uz ģimeni. Lai sakravātos tika dotas tikai divas stundas.

Pirmā izsūtīšana notika 1940. gada 10. februārī. Deportēja 139 590 cilvēku. Bez kolonistiem izsūtīja arī mežsargus un bēgļus, kuri bija nonākuši Polijas austrumu apgabalos pēc 1939. gada 1. septembra un izteica vēlēšanos atgriezties vācu ieņemtajā teritorijā, bet Vācijas varas iestādes tiem bija atteikušas atļauju. Izsūtītos veda 25–30 grādu salā lopu vagonos ar nepietiekamu uzturu. Rezultātā vairāki tūkstoši nomira ceļā. Saukti šie izsūtītie tika par specpārvietotajiem-kolonistiem (*специпереселенцы-осадники*). No jauniegūtajiem PSRS apgabaliem izsūtītie nonāca galvenokārt specnometinājumā valsts ziemeļu un austrumu rajonos (galvenokārt Arhangeļskas apgabalā un Krasnojarskas novadā) Iekšlietu Tautas komisariāta uzraudzībā. Taču daļa deportēto nokļuva arī cietumos un t.s. labošanas darba nometnēs. Pēc A. Gurjanova datiem vairākums specnometināto-kolonistu vidū – 82–83 % bija poļi, skaita ziņā tiem sekoja ukraiņi un baltkrievi.

Nākamo iniciatīvu PSRS inkorporēto teritoriju attīrīšanā no „šķiriski svešiem” elementiem deva Ukrainas Komunistiskās (boļševiku) partijas CK 1. sekretārs Ņ. Hruščevs. Iniciatīvu atbalstīja L. Berija un 1940. gada 2. martā VK(b)P CK Politbirojs pieņēma lēmumu „Par valsts robežas apsardzību UPSR un BPSR rietumu apgabalos”. Tas paredzēja 800 m platas robežjoslas radīšanu un tajā dzīvojošo cilvēku izsūtīšanu ārpus šīs teritorijas. Iedzīvotāju materiālie zaudējumi bija jāsedz valstij, taču tas notika tikai daļēji. Lēmumam bija arī dziļākas saknes – ar to paredzēja izsūtīt arī karagūstekņu nometnēs un cietumos ieslodzīto ģimenes. „Visļauņprātīgākos” (*наиболее злостных*)

bija paredzēts arestēt un nodot to lietas izskatīšanai „Sevišķajai apspriedei” (*Особое совещание*). Tādejādi otrajā deportācijā 9.–13. aprīlī pirmkārt izsūtīja represēto „kontrevolucionāru” ģimenes locekļus, taču viņu vidū bez virsniekiem, policistiem, kalpotājiem, muižniekiem, rūpniekiem un tirgotājiem bija arī skolotāji, sīktirgotāji, turīgākie zemnieki, kā arī prostitūtas. Šo kontingentu sauca par administratīvi izsūtītajiem. Viņiem nevajadzēja dzīvot nometināšanas vietās pastāvīgā IeTK uzraudzībā, taču administratīvi izsūtīto pārvietošanās iespējas bija ierobežotas ar tiem dzīvošanai iedalītā apgabala apmēriem un vietējās administrācijas norādījumiem. Jebkura dzīves vai darba vietas maiņa bija iespējama tikai ar IeTK iestāžu atļauju.

Tikai no Rietumbaltkrievijas izsūtīja ap 27 tūkstošiem cilvēku, no tiem ap 20 tūkstošu poļu. Pēc vācu publicistes H. Hiršas ziņām arī vairākums no visiem ap 61 000 deportētajiem bija poļi. Viņus lielākoties nometināja Kazahstanā. Nometināti vāji apdzīvotos PSRS rajonos ar krietni bargākiem klimatiskajiem apstākļiem kā pierasts, bieži bez līdzekļiem un dzīvei paša nepieciešamākā, viņi bija spiesti paši sev gādāt mitekli un darbu, ko ne visur varēja atrast. Deportāciju upuri izmisīgi cīnījās par eksistenci, viņu atmiņas ir pilnas traģiskām lappusēm.

Trešā deportācija notika 1940. gada 29. jūnijā, kad izsūtīja tos Polijas pilsoņus, kuri 1939. gada septembrī bija bēguši uz austrumiem no uzbrūkošā vērmahta un, nonākot Padomju Savienībā, atteikušies pieņemt tās pilsonību. Jāatzīmē, ka oficiāli no vācu ieņemtās Polijas teritorijām uz PSRS pārvietoja 38,5 tūkstošus cilvēku. Šie ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāji uz īsu laiku tika atlaisti mājup, taču pēc tam lielākoties apvainoti spiegošanā pret PSRS un izsūtīti.

Deportēto skaits sasniedza 76 382. Tie bija t.s. specpārvietotie–bēgļi (*спецпереселенцы-беженцы*). Pēc A. Gurjanova datiem (līdzīgi skaitļi tiek minēti arī Rietumu pētījumos) starp tiem bija 82–84 % ebreju, 11 % poļu, 2 % ukraiņu, 0,2 % baltkrievu. Objektivitātes labad jāatgādina, ka šī deportācija izglāba tās skartajiem ebrejiem dzīvības no nacistu izrīcībām.

PSRS vadība pret kolonistiem u.c. „buržujiem” izturējās kā pret šķiras ienaidniekiem, bet pret bēgļiem kā internētiem emigrantiem. Praksē tas izpaudās tā, ka bēgļiem bija zināmas priekšrocības, saņemot dzīvei nosacīti labiekārtotākus mājokļus, apgādē ar pārtiku, ziemas apģērbu u.c. Tāpēc mirstība kolonistu vidū bija vairākas reizes lielāka nekā bēgļu vidū.

1940. gada novembrī PSRS Iekšlietu tautas komisariāta Galvenās nometņu pārvaldes labošanās darbu un darba nometinājumu pārvalde deva sekojošo raksturojumu specnometinātajiem – poļu bēgļiem: „Vairākums no viņiem agrāk ar fizisku darbu nav nodarbojies. Viņi vidū ir daudz bijušo tirgotāju, fabrikantu, restorānu īpašnieku, komivojažieru un nenoteiktas profesijas cilvēku. Viņu vidū zināma daļa darba inteliģences un amatnieku. Ievērojamu speciālistu, zinātnieku viņu vidū ir 551 cilvēks. Viņu iedzīvošanās mežrūpniecībā un Krāsainās metalurģijas tautas komisariāta rūpniecībā sākotnēji noris sāpīgi: neprot strādāt, baidās darba, negrib strādāt, domā, ka ir atbraukuši tik uz laiku – no šejienes noskaņojums it kā „sēdētu uz ceļa somām”. Daļa no viņiem ir materiāli nodrošināta un nav ieinteresēta darbā. Tie izturas izaicinoši, ir gatavi savā vietā salīgt cilvēku darbam mežā (Molotovas apgabals) [1940.–1957. gg. tā saucās Permas apg. – V.Š.], daži izmanto savas mājkalpotājas, kuras ir atbraukušas ar viņu ģimenes locekļu tiesībām (Mari APSR). Iznāk divkārsa ekspluatācija: strādā savu saimnieku labā mežā un, atnākot mājup, apkalpo viņus kā mājkalpotājas. Neliela daļa bēgļu jau pieraduši pie darba un pārsniedz normas. Speciālisti un amatnieki pieprasa darbu specialitātē. Atrisināt šo jautājumu, nepārkāpjot izvietojšanas principu IeTK specnometinājumos, pagaidām neizdodas.”

Ir dati, ka 1940. gada februārī–jūnijā no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas kopā tika deportēti 292 513 cilvēku.

Kā palikušie vietējie iedzīvotāji – deportējamo kaimiņi uztvēra viņu likteni? Kādā IeTK ziņojumā par to norādīts: „Pēc esošajām ziņām, trūcīgie iedzīvotāji, īpaši ukraiņi, pozitīvi izturas pret veicamo operāciju: bija gadījumi, kad iedzīvotāji aizturēja bēgušos kolonistus”. Ziņojumā minēti arī it kā pašu iedzīvotāju izteikumi, kuros izteikts šķiru un nacionālais naids pret deportētajiem. Taisnība, šai gadījumā dokumentā rakstītajam nevar ticēt, jo „uz augšu” tika sūtīta vēlāmā (dez)informācija. Taču acīmredzot kādai daļai vietējo iedzīvotāju tiešām nebija īpaši žēl savu agrāko kaimiņu. To pierāda vēlākās šķiriski–nacionālās sadursmes jau tad, kad kara darbība bija atnākusi arī uz šīm teritorijām.

1941. gada maijā–jūnijā pirms Vācijas iebrukuma Padomju Savienībā tika veikta ceturta deportācija. PSRS rietumapgabali tika „tīrīti” no „kontrrevolucionāriem” un „nacionālistiskiem” elementiem. Reizē ar bijušo Polijas apgabalu iedzīvotājiem tagad izsūtīja arī 1940. gadā PSRS pievienoto Baltijas republiku, Besarābijas un Ziemeļu Bukovīnas iedzīvotājus. Šī deportācija bija sarežģītāka nekā iepriekšējās, kaut arī izsūtīto tajā bija mazāk nekā pirmajā – 1940. gada 10. februārī veiktajā. Galvenā atšķirība no 1940. gadā veiktajām deportācijām bija tā, ka tagad tika diferencēts izsūtāmo tiesiskais statuss un viņi pakļauti dažāda veida represijām. Bija paredzēti trīs represiju veidi: uzturēšanās izsūtījumā specnometināto (*специоселенцы*) statusā IeTK iestāžu uzraudzībā, ievietošana gūstekņu nometnēs un ievietošana labošanas darba nometnēs.

Naktī no 19. uz 20. jūniju, divas dienas pirms Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai, visās PSRS 1939. gadā pievienotajās teritorijās tika veikta slepena operācija – arestēti dažādu partiju un organizāciju pārstāvji, dažādu līmeņu bijušie Polijas ierēdņi, „parazītiskie elementi” – mantīgo šķiru pārstāvji, kā arī jau arestēto, citādi represēto ģimenes locekļi. Šais divās dienās represēja ap 40 tūkstošu cilvēku. Šoreiz deportētie tika vairāk pielīdzināti notiesātājiem, ieguva uz 20 gadiem specizsūtīto statusu ar pienākumu periodiski ierasties IeTK iestādēs. Viņus veda uz Novosibirskas apgabalu, Krasnodaras un Semipalatinskas novadiem, Kazahstānu un Kolimu. (Daļa no viņiem līdz izsūtīšanas vietām nenonāca, jo ceļā sagaidīja 1941. gada 12. augusta amnestiju, kura daudziem izglāba dzīvību.)

Tādējādi, 1941. gadā tika izsūtīti, kā tas bija formulēts dokumentos:

- 1) kontrrevolucionāro partiju un pretpadomju nacionālistisko organizāciju biedri,
- 2) bijušie žandarmi, policijas un cietumu vadošie darbinieki, kā arī ierindas policisti un cietumsargi, ja pret tiem bija kompromitējoši dokumenti,
- 3) muižnieki, lieltirgotāji, fabrikanti un buržuāziskā valsts aparāta ierēdņi;
- 4) bijušie virsnieki un baltgvardi, tai skaitā cara armijas virsnieki,
- 5) kriminālnoziedznieki,
- 6) prostitūtas, kuras bija reģistrētas policijā un turpināja savu nodarbošanos,
- 7) 1. – 4. punktā minēto personu ģimenes locekļi,
- 8) kontrrevolucionāro nacionālistisko organizāciju biedru, kuriem bija piespriests augstākais soda mērs vai kuri slapstījās, pārgājuši nelegālā stāvoklī, ģimenes locekļi,
- 9) tie bēgļi no bijušās Polijas, kuri atteicās pieņemt padomju pilsonību,
- 10) no Vācijas repatriācijas kārtībā ieradušās personas, kā arī vācieši, kuri bija reģistrējušies izbraukšanai uz Vāciju, bet pēc tam atteikušies turp doties.

Ieskaitot arī deportētos no Baltijas un Moldāvijas, 1941. gada maijā–jūnijā tika izsūtīti ap 95 tūkstoši cilvēku.

Jāuzsver, ka represijas vērsās arī pret poļu komunistiem. Tie no viņiem, kuri no Polijas vai Rietumeiropas ieradās Padomju Savienībā, nebaudīja tur uzticību. Daudzi no viņiem, tāpat kā citi aizdomās par pretpadomju noskaņojumu turētie iedzīvotāji, nonāca cietumos vai arī tika izsūtīti.

Atbilstoši IeTK instrukcijai poļu komunistus pirmos aizturēja, filtrējot bēgļu barus, vispirms kā „provokatorus” sūtīja uz cietumiem, pēc tam ešelonos uz ziemeļiem. Atzīties piederībā Polijas Komunistiskajai partijai bija bīstami, tas draudēja ar tūlītēju arestu. Poļu (un vācu) tautības komunisti parasti saņēma ilgāku sodu (5 vai 8 gadus) nekā viņu ukraiņu un baltkrievu partijas biedri. Viņiem pārmeta, ka bēgot no savas valsts, tie pārkāpj katra komunistu svēto pienākumu vest revolucionāru cīņu.

1939. gada oktobra sākumā G. Dimitrovs Kominternes vārdā nosūtīja IeTK divus sarakstus, katru ar 500 komunistu datiem, kurus sakarā ar 1938. gadā augustā notikušo Polijas Komunistiskās partijas, Rietumu Ukrainas un Rietumu Baltkrievijas komunistisko partiju atlaišanu turēja aizdomās kā „provokatorus”. Tikai 1940. gada jūlijā viņš mēģināja aizstāvēt represējamus komunistus, uzsverot, ka uz PSRS iekšieni tiek izsūtīti daudzi godīgi cilvēki, kuri varēja kalpot kā rezerve kadru sagatavošanai nākotnē. Īpaši poļu komunistiem, poļu kreisajiem inteliģences darbiniekiem neuzticējās Ukrainas varas iestādes. Tika represēti arī daudzi t.s. „progresīvie” (kreisie) poļu kultūras darbinieki.

Pēc staļinisko represiju pētnieka A. Gurjanova datiem pavisam no 1939. gada septembra līdz 1941. gada jūnijam no PSRS pievienotajām teritorijām visu veidu represijām tika pakļauti 460 līdz 490 tūkstošu cilvēku. Dzīvību šai periodā zaudēja 58 tūkstoši, no tiem 33 tūkstoši tika nošauti, pārējie nomira nometnēs un nometinājumā. Deportēja 1939.–1941. gadā līdz 325 tūkstošiem pirmskara Polijas iedzīvotāju. No visiem deportētajiem gandrīz 80 % bija poļi.

Krievu vēsturniece N. Ļebedeva atsaucas uz 1940. gada 12. aprīlī PSRS iekšlietu tautas komisārs L. Berija ziņojumu J. Staļinam par IeTK no 1939. gada septembra līdz 1940. gada 1. decembrim paveikto Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā: „...arestēti 407 tūkstoši cilvēku, [...] un izsūtīti uz Kazahstānu un PSRS ziemeļu apgabaliem 275 784 cilvēki.” Pēc PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska, kurš bija padomju represīvo iestāžu kurators, datiem, ko apstiprina IeTK un konvoja karaspēka uzziņas, Sarkanās armijas 1939. gada „atbrīvošanas karagājiena” rezultātā no PSRS pievienotajām teritorijām līdz 1941. gada 22. jūnijam tika deportēti 388 tūkstoši cilvēku. Ar šiem datiem nav pretrunā arī citu vēsturnieku sniegtās ziņas. Tā, baltkrievu vēsturnieks A. Hackēvičs uz IeTK materiālu izpēti pamata apgalvoja, ka 1939.–1941. gadā no republikas uz austrumiem tika deportēti vairāk nekā 120 000 cilvēku. No tiem daudzi bija poļi. Pēc krievu vēsturnieces A. Noskovas datiem līdz 1941. gada aprīlim bija arestēti 16 758 un deportēti 389 382 cilvēki. Ukraiņu vēsturnieki uzskata, ka represēti bija 480 000 cilvēku. Pēc krievu vēsturnieka V. Zemskova datiem pavisam no Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas, kā arī Lietuvas PSR tika deportēti 380 tūkstoši poļu kolonistu un bēgļu.

Amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders savā grāmatā “Asinainās zemes: Eiropa starp Hitleru un Staļinu.” (Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным. Київ: Дуліби, 2015) minējis pārsteidzoši traģisku epizodi. 1941. gada 22. jūnijā ešeloniem ar deportētajiem Polijas pilsoņiem jau PSRS teritorijā uzbruka vācu bumbvedēji. Bojā gāja ap 2 000 cilvēku.

Arī jau pēc Vācijas uzbrukuma PSRS tās iestāžu ziņas par valsts rietumapgabalos represēto skaitu būtiski neatšķīrās no iepriekš minētajiem. Pēc PSRS IeTK datiem uz 1941. gada 1. augustu nometnēs, cietumos un izsūtījumā atradās 26 160 bijušo karagūstekņu, 132 463 kolonistu un mežsargu, 46 597 notiesāto un izmeklēšanā esošo, 176 000 bēgļu un represēto ģimenes locekļu. Kopējā summa bija 381 220. (Pēc krievu vēsturnieces N. Ļebedevas un poļu vēsturnieka V. Materska viedokļa skaitļi par karagūstekņu un specnometināto skaitu atbilst patiesībai, bet par apcietināto

skaitu bija samazināti, jo 14. oktobrī A. Višinskis paziņoja, ka tiek atbrīvoti 71 481 notiesāts vai izmeklēšanā esošs polis.)

Krievu vēsturnieks N. Bugajs raksta, ka bez tiesas un izmeklēšanas 1939.–1941. gadā tika deportēti ap 330 tūkstošu jeb 10 % Baltkrievijas un Ukrainas rietumu rajonu iedzīvotāju. Īpaši augstu procentu deportēto vidū sastādīja poļi, kuri veidoja līdz 1/3 no visu šo apgabalu iedzīvotāju skaita. Šeit gan jāsaņem, ka nav precīzu datu par Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu 1939.–1941. gadā.

Pēc V. Molotova uzstāšanās datiem 1939. gada 31. oktobrī PSRS Augstākajā Padomē Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā dzīvoja vairāk nekā 7 miljoni ukraiņu, vairāk nekā 3 miljoni baltkrievu, bet poļiem un ebrejiem bija pieskaitīti „vairāk nekā pa 1 miljonam cilvēku”. Poļu statistiskā gadagrāmata uz 1939. gadu deva citus datus: nosauktajos apgabalos dzīvojuši ap 5,6 miljoni (43 %) poļu, 4,3 miljoni ukraiņu (33 %), ap 1,7 miljonu (13 %) baltkrievu un ap 1,4 miljonu (11 %) pārejo. Kopā iznāk tie paši 13 miljoni kā V. Molotovam.

Mūsdienās poļu un ukraiņu oficiālie vēsturnieki savos darbos par pamatu ņem poļu 1939. gada skaitļus. Taču dati par Rietumbaltkrieviju ir precizēti. Poļu vēsturnieks, speciālists nacionālo mazākumu jautājumos J. Tomaševskis veicis uzskaiti, kuru atzinusi arī kopēja baltkrievu un poļu vēsturnieku konference. Atbilstoši tai baltkrievu skaits Rietumbaltkrievijā pieauga līdz 2,2 miljoniem (44 %), bet poļu skaits samazinājās līdz tādām pat līmenim. Acīmredzot gan V. Molotova nosauktajiem, gan Polijas pirmskara statistikas datiem nevar pilnībā uzticēties. Abas puses bija ieinteresētas paaugstināt „savu” nāciju pārstāvju skaitu.

Tādejādi kopumā var runāt par represētiem aptuveni līdz 400 000 PSRS nonākušo poļu. (Literatūrā ir ziņas, ka no Polijas uz Sibīriju deportētajiem vairāk nekā 20 % sastādīja ebreji.) Jāatzīst, ka intensīvākas represijas visā padomju vēstures pirmskara periodā tika veiktas tikai kolektivizācijas laikmetā. Reizē jāpasaka, ka ar to agrākie poļu autoru vērtējumi par represēto poļu skaitu izrādījušies neatbilstoši patiesībai. Taču vēl līdz mūsdienām ne tikai daudzi par vēsturi tās mītu līmenī spriedoši poļi, bet pat vēsturnieki vadās no faktoloģiski nepareiziem priekšstatiem.

Starptautiski neatzītā Polijas t. s. valdība emigrācijā 1948. gadā Londonā publicētajā ziņojumā „*Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*.” (Katiņas slaktiņš dokumentu gaismā) lēsa, ka 1940 un 1941. gadā no „Polijas austrumiem” (Viļņas apgabala, Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas) izsūtīti miljons divsimt tūkstoši poļu. Poļu vēsturnieks J. Targaļskis rakstīja, ka deportēti tika ap 1,7 miljoni Polijas pilsoņu, tai skaitā 50–60 % poļu. Poļu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks T. Gross ir rakstījis, ka no padomju rokās nonākušajām Polijas teritorijām tika deportēti vairāk nekā miljons cilvēku, bet nogalināto skaits tuvojās 100 000. Savukārt poļu vēsturnieks M. Gņjazdovskis apgalvoja, ka līdz 1939. gada 17. septembrim par padomju masu politisko represiju upuriem krita vairāk nekā 180 tūkstošu poļu un cilvēku ar Polijas izcelsmi, bet pēc šī datuma – 510–540 tūkstošu poļu un Polijas pilsoņu. Arī padomju vēsturnieku V. Parsadanovas, kura 1989. gadā publicēja datus, ka no Padomju Savienībai 1939.–1940. gadā pievienotajiem apgabaliem esot deportēti 1 173 179 cilvēku, un R. Medvedeva aprēķini izrādījās gaužām nepareizi, vairākkārt pārspilējot izsūtīto skaitu. Vēl 2008. gadā krievvalodīgais poļu žurnāls „*Новая Польша*” (N. 10) atkārtoja, ka 1940 un 1941. gadā no „Polijas austrumiem” uz PSRS iekšieni izsūtīti 1,5 miljoni poļu un no tiem 30 % sastādījuši bērni. Iespējams, sagrozītie skaitļi bija vajadzīgi, lai pārmestu PSRS vadībai genocīdu pret poļu tautu.

Pastāv tendence pielīdzināt staļiniskos noziegumus nacistiskajiem. Tā, poļu vēsturnieks P. Madajčiks raksta, ka abas totalitārās valstis pielietoja vienādus terora instrumentus: masu nāves sodus, koncentrācijas nometnes, iedzīvotāju masveida deportācijas un piespiedu darbu. Arī dzīves apstākļi abu okupāciju apstākļos bija līdzīgi: valdīja bads un nabadzība. Vācu okupācijas terors pirmām kārtām vērsās pret poļu sabiedrības augšslāni, pēc tam (sākot ar 1940. gadu) arvien spēcīgāk virzoties uz „galīgo risinājumu” – pret ebrejiem. Padomju anektētajās teritorijās situācija bija sarežģītāka. Padomju politikā apvienojās šķiru un etniskie aspekti, tiecoties uz poļu, ebreju vai ukraiņu izcelsmes “šķiras ienaidnieku” iznīcināšanu. (Netika saudzēti arī krievu “šķiras ienaidnieki” – V.Š.) Poļu gadījumā

ši politika bija vērsta uz Polijas valsts politisko un sociālo struktūru sagraušanu. Padomju mērķis bija nevis iznīcināt poļu nāciju, bet likvidēt poļu sabiedrības augšslāni (virsniekus, valsts ierēdniecību, zinātniekus) un pārējos poļus asimilēt daudznacionālajā Padomju impērijā. Pēc minētā vēsturnieka vērtējuma, vācu terors skāra apmēram 10 miljonus Polijas pilsoņu, bet padomju terors aptuveni 1,8 miljonus.

Arī vienkāršo poļu vidū pastāv priekšstats par vācu un padomju okupāciju (pareizāk ir runāt par padomju aneksiju) līdzību. XX gadsimta beigās (1992. gadā veiktā aptaujā) vairākums poļu (79 %) uzskatīja, ka 1939. gadā padomju politikas galvenais mērķis bija Polijas austrumu teritorijas iekarošana. Līdzīgs skaits poļu (67 %) vācu un padomju okupācijas vērtēja kā „ļoti līdzīgas” jeb, precīzāk sakot, „vienlīdz šaušalīgas”. Arī XXI gadsimta sākumā vēstures uztvere nav mainījusies, kaut pat P. Madajčiks ir spiests atzīt, ka priekšstats par vācu un padomju okupāciju līdzību tomēr pilnībā neatbilst vēsturiskajai patiesībai. Vācijas politika kopumā izraisīja daudz vairāk cilvēku bojā eju. Ilgu laiku precīzs padomju un vācu okupācijā bojā gājušo skaits nebija zināms. 2009. gada augustā tika apkopoti precīzāki dati par upuru skaitu Polijā. Pēc šiem datiem vācu okupācija prasīja 5,47–5,67 miljonu Polijas pilsoņu, ieskaitot 3 miljonu ebreju izcelsmes iedzīvotāju, dzīvības; padomju okupācijas dēļ bojā gāja līdz 150 tūkstošiem Polijas pilsoņu. Protams, katrai dzīvībai ir milzu vērtība, tomēr tie ir nesalīdzināmi lielumi. Atšķirība ir acīmredzama. Vācu okupācijas mērķis bija “zemākas kategorijas cilvēku” (*Untermenschen*) iznīcināšana: īstermiņā šī politika bija vērsta pret ebrejiem, ilgtermiņā – pret poļiem, kaut pret pēdējiem vērsta politika tā arī netika līdz galam izstrādāta. Nekā līdzīga nebija padomju ideoloģijā un politikā. Šī atšķirība atklājas arī jaunākajās poļu sabiedriskās domas aptaujās. Arī mūsdienās Polijā vēl pastāv dilemma: kurš no okupācijas režīmiem bija „ļauņāks”, bet kurš – „labāks”, tomēr socioloģiskie dati liecina, ka par lielāko ļaunumu tiek uzverts vācu okupācijas režīms.

Diemžēl, arī Latvijā iznākušajos darbos nākas sastapt klaji tendenciozus apgalvojumus.

Tā, XX gadsimta 90. gadu sākumā Latvijā iznāca izdevums „Par Poliju” (Rīga, 1993), kurā, mīksti izsakoties, lasītāji tika maldināti. Tajā lasām, ka PSRS sastāvā 1939. gadā nonākušajās teritorijās dzīvoja 14 miljonu iedzīvotāju, tai skaitā 6,5 miljoni poļu, un pusotra gada laikā tika nogalināti, arestēti un izsūtīti uz nometnēm simtiem tūkstošu cilvēku, pie tam „lielākā daļa izsūtīto nomira no bada un slimībām”. Par to, ka apgalvojuma pirmā daļa neatbilst patiesībai jau pateikts, otro vēl nāksies komentēt. Jau minētais N. Bugajs ir rakstījis, ka mirstība „pārvietoto” vidū sasniedza 16 %. Tas ir ļoti augsts rādītājs, taču neapstiprina to, ka „lielākā daļa izsūtīto nomira no bada un slimībām”. Arī vācu publiciste H. Hirša 2007. gadā rakstīja, ka ap 100 000 agrāk apcietināto un deportēto 1942. gadā vasarā atstāja PSRS kā V. Andersa armijas karavīri vai viņu ģimenes locekļi. Citi 34 000 vēlāk karoja Z. Berlinga armijā. Vēl 260 000 Polijas pilsoņu 1946.–1950. gadā atgriezās Polijā uz tās un PSRS 1945. gada 6. jūlijā noslēgtā līguma pamata. Tātad nevar būt runas par to, ka „lielākā daļa izsūtīto nomira no bada un slimībām”.

Atšķirību aprēķinos galvenie cēloņi bija Polijas sūtniecības PSRS un t.s. Andersa armijas dokumentācijas nepilnības, kā arī tas, ka poļu autori par represētiem uzskatīja visus poļus, kuri kara gados nonāca PSRS austrumu un ziemeļu rajonos, arī tos Polijas armijas karagūstekņus, kurus PSRS 1939. gadā atlaida mājup vai nodeva Vācijai; Viļņas apgabala, Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas iedzīvotājus, iesauktos Sarkanajā armijā; kā arī kara sākumā evakuētos. Turpretī vairākums krievu pētnieku par represētiem uzskata tikai tās iedzīvotāju grupas, kuras tika arestētas vai vardarbīgi iesēdinātas vagonos, aizvestas uz jaunām dzīves vietām ar pārvietošanās ierobežojumiem (cietumos, nometnēs, specnometinājumā). Jāatzīst, ka šāda pieeja ir tuvāka represiju jēdziena izpratnei.

Mūsdienās poļu vēsturnieki spiesti labot kļūdas represēto uzskaitē. 2000. gadā Polijas Tieslietu ministrijas uzdevumā sagatavotā ziņojumā atzīts, ka deportēti tika trīssimt divdesmit tūkstoši cilvēku.

2006. gadā Nacionālās atmiņas institūts (*Instytut Pamięci Narodowej*) izdeva krājumu „*Zagłada polskich elit. Akcja AB – Katyń*” (Poļu elites iznīcināšana. Akcija AB – Katiņa), kur, izmantojot padomju datus, tika konstatēts, ka pavisam izsūtīti tika ap 325 tūkstoši poļu pilsoņu (210 tūkstoši poļu, 70 tūkstoši ebreju, 25 tūkstoši ukraiņu un 20 tūkstoši baltkrievu).

Represēto nacionālais sastāvs neatbilda PSRS pievienoto apgabalu iedzīvotāju nacionālajam sastāvam. Starp visiem represētajiem poļu bija līdz 63 %, otrajā vietā ar 22 % bija ebreji, baltkrievu

un ukraiņu bija salīdzinoši mazāk. Tas it kā ļauj runāt par mērķtiecīgu staļiniskā režīma genocīdu pret poļu tautu. Tik tiešām, mūsdienās daudzi poļu pētnieki un arī daļa krievu vēsturnieku (I. Jažborovska, V. Parsadanova, N. Lebedeva) runā par staļiniskā totalitārā režīma apzināto un mērķtiecīgi veikto poļu tautas genocīdu, jo poļu īpatsvars represēto Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju vidū bija daudz lielāks nekā citu nāciju pārstāvju īpatsvars. Taču netiek minēts dažādu nacionālo kopienu šķiriskais sastāvs. Piemēram, poļu kolonistu deportācija notika pēc šķiriski-politiskā, nevis nacionālā kritērija.

Runājot par represiju šķiriski-politisko vai nacionālo kritēriju, pārlicinošāks ir padomju specnometinājumu vēstures pētnieka V. Zemskova redzējums, kurš norādījis, ka 1930.–1934. gadā, kad PSRS tika likvidēti kulaki kā šķira, padomju Ukrainā un Baltkrievijā vietējie vācieši un poļi gandrīz vai visi tika uzskatīti par kulakiem. Starp izsūtītajiem „kulakiem” vāciešu un poļu īpatsvars bija neproporcionāli augsts. Tādejādi šajā „kulaku kā šķiras likvidācijas kampaņā”, kurā cilvēka tautībai it kā nebija jāspēlē nekāda loma, praksē tomēr tika piemērots kombinēts sociāli-šķiriskais un etniskais princips – vienlaikus vērsts gan pret kulakiem, gan poļiem. Arī 1940.–1941. gada izsūtīšanās no PSRS pievienotās Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas acīmredzot tika piemērota tāda pat kombinēta pieeja, kad jau piederība pie poļu nācijas „kompetentajām iestādēm” lika uz šādiem cilvēkiem skatīties kā uz “šķiras ienaidniekiem”. Starp esošajiem un iedomātajiem padomju varas ienaidniekiem vairākumā bija poļi, tāpēc šeit represiju politiskā virzība sakrita ar nacionālo.

Daudzi pētnieki, arī ukraiņu vēsturniece O. Bucko ir uzsvērusi, ka pretēji Polijā sastopamajiem apgalvojumiem par deportāciju antipolisko nacionālo raksturu, tās aptvēra ne tikai poļus, bet arī ukraiņus, baltkrievus, ebrejus un tika veiktas pēc senās formulas: „Kas nav ar mums, tas ir pret mums” (latīņu *Qui non est nobiscum adversus nos est.*). Taču tāpēc, ka poļu vairākums gadu desmitiem bija audzināts klaji nacionālistiskā, pat rusofobā garā, ļoti daudzu poļu prātos priekšplānā izvirzījās represiju nacionālā komponente, bet to šķiriskais saturs bieži palika neievērots.

Skaidri jāpasaka: ja kolonistu, buržuāzijas, intelligences, elitāro profesiju pārstāvju vidū Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā būtu bijis vairāk ukraiņu un baltkrievu, neapšaubāmi, ka no staļiniskajām represijām cietušo nacionālais sastāvs arī būtu cits.

V. Zemskovs uzskata, ka nevar arī runāt par poļiem kā deportētu tautu. 1940.–1941. gadā tika izsūtīti ne vairāk kā 300 000 etnisko poļu, jo ebreju, ukraiņu, baltkrievu „piejaukums” poļiem sastādīja vairākus desmitus tūkstošus, bet rajonos, no kuriem notika viņu deportācija (Rietumukraina, Rietumbaltkrievija, Baltija) pēc vispiesardzīgākajiem vērtējumiem dzīvoja vismaz 3 miljoni poļu. Tādejādi poļu pamatmasa netika deportēta. Toties vēsturnieks atzīst daļējas etniskas tīrīšanas faktu.

Padomju Savienībai pievienotajos apgabalos varas iestādes nevērsās pret poļiem kā tādiem, kā tas notika Vācijas ieņemtajās teritorijās, bet realizēja „šķiru cīņas” politiku, apkarojot agrāk politiski un saimnieciski vadošos slāņus.

V. Zemskovs ir arī atbildējis uz jautājumu, vai izsūtīšanām bija kāda lietderīgāka alternatīva. Pēc viņa domām, kurām pievienojas arī šī darba autors, „pierobežas tīrīšanām” pastāvēja gluži pretēja alternatīva – radīt nacionālus autonomus veidojumus, piemēram, poļiem Rietumukrainā, kas kalpotu kā sava veida „buferi”, no politiskā, sociālā, humānā u. c. viedokļiem valstij nestu vairāk labuma nekā sāpīgās „tīrīšanas”, kuru cirstās brūces nav aizdzijušas vēl šodien. Diemžēl šķiru cīņas naida pārpildītie boļševiku darbinieki no XX gadsimta 30. gadiem līdz 50. gadu sākumam vienkārši nespēja saskatīt šādu alternatīvu.

Daži krievu vēsturnieki uzskata, ka ar izsūtīšanu padomju varas iestādes centās arī mazināt nacionālo naidu jaunajās teritorijās. Protams, tas bija barbarisks līdzeklis, kurš pastāvošās pretrunas tikai iedzina „pagrīdē”, taču var arī uzdot retorisku jautājumu, vai nacionālās sadursmes būtu labākas?

Ļoti bieži deportējamie poļi uzskatīja kaimiņus baltkrievis un ukraiņus par vainīgiem savā nelaimē, kaut arī tie paši tāpat tika represēti.

Kā atzīmējusi krievu publiciste J. Jakovļeva, jau pēc Rietumbaltkrievijas Tautas sapulces vēlēšanām, kurā baltkrievu vairākums izteicās par pievienošanos Padomju Baltkrievijai, vietējo poļu iedzīvotāju lielā daļā valdīja naidis pret „nodevējiem” baltkrievis. Viens no Poļesjes novada Stolipinas apriņķa poļiem to pateica skaidri: „Ja poļi atgūs varu, tad baltkrievis šeit dzīves nebūs, mēs viņus kārsim par to, ka viņi izrādījās nodevēji, kad ienāca Sarkanā armija, bēga no poļu armijas”. 1941.gadā, kad sākās Vācijas iebrukums, šādi noskaņojumi guva apstiprinājumu daudzos poļu sarīkotajos linča tiesas pār baltkrievis gadījumos, kā arī daudzu baltkrievu nodošanā vācu rokās par „sadarbību” ar padomju varu. Dabīgi, ka pēc tā vietējā baltkrievu vairākuma attieksme pret poļiem neuzlabojās.

Situāciju Polijas Austrumu rajonos 1939. gadā, kad ukraiņi un baltkrievis parādīja savu negatīvo attieksmi pret Poliju, nosacīti var salīdzināt ar situāciju uz Polijas rietumu robežām 1919–1921. gadā, kad poļu iedzīvotāji ieročiem rokās cīnījās par Silēzijas pievienošanu Polijai, pat nepakļaujoties tautas nobalsošanai, ja tās iznākums bija par labu Vācijai. Arī mūsdienās vēsturnieks, nostājoties kādas no konfliktā iesaistītajām nācijām pusē, tūlīt saņems pārmetumus par neobjektivitāti no otras puses. Faktiski nacionālajos konfliktos ļoti reti var atrast kādu to dalībnieku, kurš atzīs, ka arī otrajai pusei ir savas pamatotas intereses un tiesības.

Daudziem poļiem nācās ne tikai pārdzīvot kritienu no privilēģētas nācijas stāvokļa Polijā līdz nacionālā mazākuma lomai Baltkrievijas un Ukrainas PSR, bet izciest arī milzīgas personīgi nekādi nepelnītas ciešanas. Tāpēc uz mūžu apziņā saglabāties rūgtums tika nodots arī bērniem. Taču reizē jāatzīmē vēl viens aspekts. Dažādu tautību nacionālistiem bieži nav vajadzīga patiesības noskaidrošana, viņiem ir izdevīga jebkādu to pretinieku veikto pārestību, represiju nacionālās komponentes izcelšana, jo iestājoties par to vai citu sociālo un politisko grupu (muižnieku, tirgotāju, kriminālnoziedznieku utt.) interesēm, viņi, saprotams, nevarētu izraisīt vēlamo rezonansi sabiedrībā, nevarētu uzstāties kā savas tautas nacionālo interešu aizstāvji. Teiktais gan nenožīmē, ka var attaisnot masveida represijas pret kādas sociālās vai politiskās grupas piederīgajiem.

No šķiriskā viedokļa deportācijas bija dabīgs „šķiru cīņas” ierocis pret politiskajiem pretiniekiem, kuri varbūt arī ievēroja padomju likumus, bet labprāt šķirtos no pastāvošā režīma, taču no cilvēčības viedokļa – amorālas, no likumības viedokļa – nelikumīgas, skāra daudzus nevainīgus cilvēkus un mūsdienās nekādi nevar tikt attaisnotas ar valstiskām, aizsardzības vai kādām citām interesēm, tāpat kā nevar attaisnot Polijas varas iestāžu veiktās „pacifikācijas” 30. gados.

Staļiniskās represijas Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, kuras it kā pilnībā apstiprināja agrākos poļu propagandas apgalvojumus par krievu un īpaši boļševiku barbarismu, lielā mērā noteica gan Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas poļu iedzīvotāju, gan plašu poļu tautas slāņu pašā Polijā noskaņojumu pret PSRS.

Tiesa, ne bez pamata ungāru izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Dž. Lukāčs rakstīja: „Ne jau dogmatiska marksista, bet gan Kaukāza cilts barveža īpašības bija pamatā Staļina personībai un viņa zvērībām”. Taču par to, cik staļiniskās represijas bija pamatotas no šķiru cīņas viedokļa, cik tās noteica citi objektīvi un subjektīvi apstākļi, var strīdēties bezgalīgi. Domājams, tikai mazākā daļa represiju upuru varēja spriest par to cēloņiem, objektīvo vai subjektīvo raksturu. Vairākums cietušo represijas uztvēra kā neapšaubāmi netaisnīgas, nosodīja to veicējus, daļa alka pēc atreibības. Kaut arī 98 % poļu, kuri bija vardarbīgi izvesti uz Arhangeļskas apgabalu, Komi APSR, Sibīriju, Altaju,

Tālajiem austrumiem, vēlāk viņus anketējušajiem poļu pētniekiem paziņoja, ka padomju cilvēki pret viņiem izturējās sirsnīgi un palīdzēja ar ko vien varēja, tomēr šis vērtējums nekādi netika attiecināts uz pastāvošo iekārtu.

Viens no padomju partizānu vadoņiem P. Veršigora savos memuāros atstāsta savu sarunu jau Vācijas–PSRS kara laikā ar ukraiņu tautības skolotāju par Rietumukrainas iedzīvotāju sajūtām pēc tam, kad 1939. gadā Rietumukrainā bija ienākusi Sarkanā armija. Pēc viņa vārdiem priecājušies gandrīz visi. Vieni – par Ukrainas apvienošanas, citi – par poļu varas gāšanu, vēl citi – vienkārši cerējuši uz labāku dzīvi. Taču vēlāk šim skolotājam nācās pakļauties tikko pedagoģisko tehnikumu beigušas jauniešiem, kura bija iecelta par skolas direktori, politizētiem rīkojumiem, dzirdēt viņas atsaukšmi par sevi kā „nepiebeigtu buržuju”. (Pāri Rietumukrainai gāzušos represiju vilni abi sarunu biedri acīmredzot neuzdrošinājās pieminēt, vismaz atmiņās par tām netiek runāts). Kaut tieši neizteikts, bet vietējā skolotāja stāstījumā bija saklausāms rūgtums attiecībā pret padomju varu. Arī inteliģentais partizānu vadonis nespēja ieskaidrot šim cilvēkam padomju periodā daudzkārt lietoto tēzi, ka „vienas lielas taisnības vārdā bieži nākas aizvērt acis uz sīkām netaisnībām.” Ja ar neuzticību padomju atbalstītājiem nācās sadurties 1939.–1941. gadā salīdzinoši mazāk cietušo baltkrievu un ukraiņu vidū, tad bija tikai dabīgi, ka vēl lielāka tā valdīja poļu vidū.

Vietējo Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas poļu rūgtums, pat naidis pret padomju režīmu kalpoja par politisku, ideoloģisku pamatu nacionālās poļu pretošanās kustības tīkla veidošanai un teroristiskās darbības izvēšanai. No Polijas valdības emigrācijā atbalstītās „divu ienaidnieku” teorijas izrietēja, ka cīņa pret hitleriešiem var nostiprināt otru ienaidnieku – PSRS. Padomju vēsturniece V. Parsadanova uzsvēra, ka, tā kā šis ienaidnieks bija šķirisks, poļu buržuāzijai tas bija galvenais. Reizē ar naidu pret komunistiskajām idejām un PSRS, kas apdraudēja arī poļu buržuāzijas varu, īpašu tās naidu pret Padomju Savienību izraisīja agrāko lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu apdzīvoto teritoriju zaudējums. Šeit autoram gan jāatzīmē, ka zaudētas tika arī vācu apdzīvotās teritorijas. Taču ar šo zaudējumu poļu valdošajiem slāņiem acīmredzot bija vieglāk samierināties, jo daudzu poļu apziņā gadsimtu gaitā bija nostiprināties uzskats, ka zaudēt „civilizētajiem” Rietumiem ir mazāk sāpīgi, nekā „necivilizētajiem” Austrumiem.

Saskaņā ar „divu ienaidnieku” teoriju arī bijušajos Polijas austrumu rajonos pilsoniskā poļu pretestības kustība izvērta cīņu pagrīdē. No PVE Francijā poļu pagrīdnieki saņēma norādījumus izdarīt terora aktus, lai mazinātu padomju iestāžu autoritāti, dezorganizētu un demoralizētu administratīvās iestādes, lai „šādā veidā [panāktu] padomju režīma vājināšanos.” Jau 1940. gada martā K. Sosnkovskis, kuram tieši bija pakļauta BCS, deva pavēli bijušajās Polijas teritorijās, kuras bija pievienotas PSRS, uzsākt diversijas un sabotāžu uz dzelzceļa, sakaru sistēmā, naftas ieguvēs un degvielas noliktavās.

Pagrīdes organizācijām tika nosūtīti radiatoritāji un finanšu līdzekļi. Līdz 1940. gada maijam tika piegādāti 2,5 miljoni zlotu un 15,6 tūkstoši ASV dolāru (\$). (Piemēram, tikai Lvovā līdz 1940. gada marta beigām tika nogādāti 500 000 rbļ., 4 kg zelta un 700 \$ zeltā.) 1941. gada aprīlī nelegālā darba veikšanai Viļņas apgabalā, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā K. Sosnkovskis iedalīja 90 tūkstošus dolāru – gandrīz trešo daļu no BCS budžeta. Savukārt no pagrīdniekiem tika prasīts sniegt datus par padomju karaspēka izvietojumu, tā kustību un personāla stāvokli.

Viens no pagrīdes dalībnieku uzdevumiem bija ietekmēt vietējos jauniešus, panākt to izvešanu uz Rumāniju un Ungāriju, radīt šķēršļus jauniešiem mobilizācijai Sarkanajā armijā. K. Sosnkovskis prasīja organizēt Sarkanās armijas dezertieru–poļu nosūtīšanu uz Vācijas okupēto Polijas daļu „pat tai gadījumā, ja viņiem draudētu nosūtīšana darbā uz Vāciju”. Viņš arī uzdeva BCS vienībām

piesardzīgi uzņemt sakarus ar ukraiņu nacionālistiem. 1941. gada 13. jūnija instrukcijā bija paredzēts, ka, organizējot sabotāžas aktus un diversijas padomju teritorijā, BCS ir jāsadarbojas ar Ukraiņu nacionālistu organizāciju (*Організація Українських Націоналістів*), pret kuru pirms kara Polijas teritorijā valsts iestādes veda nesaudzīgu cīņu. Tagad, kad arī poļi bija zaudējuši savu nacionālo valsti, poļu nacionālisti pret padomju režīmu bija gatavi cīnīties kopā ar saviem bijušajiem nacionālajiem pretiniekiem – ukraiņu nacionālistiem, kuri par galveno ienaidnieku uzskatīja PSRS, bet cīņā pret to balstījās uz nacistiskās Vācijas, arī ģenerālgubernatora G. Franka palīdzību.

Poļu vēsturnieks R. Nazerevičs ir konstatējis: „BCS pavēļu un instrukciju par kārtējo darbību salīdzināšana skaidri norāda uz BCS pavēlniecības vēlmi priekšroku dot ikdienas cīņas aktivizēšanai un saasināšanai pret PSRS salīdzinājumā ar cīņu pret Vāciju. BCS posmi vāciešu okupētajā Polijā nesaņēma pavēles veikt diversiju un terora aktus vai citas darbības pret hitlerisko armiju un administrāciju, nebija aicinājumu masveidā dezertēt poļiem, iesauktiem dienestā vērmahtā. Gluži pretēji, aktīva uzstāšanās pret okupantiem tika uzskatīta par nepieļaujamu, bet vainīgajiem pavēļu nepildīšanā draudēja nopietnas sekas...”

Tas, ka BCS iestājās par Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas atkārtotu iekļaušanu Polijas sastāvā viennozīmīgi izriet no BCS pavēlnieka ģenerāļa S. Rovecka 1940. gada 28. septembrī izdotās direktīvas, kurā ir atrodams stāvokļa vērtējums no agrāko Polijas valdošo slāņu viedokļa: „Gaidāmā Krievijas un Vācijas konflikta iznākumu tagadējā brīdī nav iespējams prognozēt. Mums būtu labāk, ja vācieši uzbruktu Krievijai, iznīcinātu tās bruņotos spēkus un ar to atvieglotu mums jautājuma par mūsu austrumu robežu atrisināšanu nākotnē”. Tai pat direktīvā PSRS tika uzskatīta par ienaidnieku pat tai gadījumā, ja Anglija un PSRS kļūtu par sabiedrotajiem. Gadījumam, ja padomju karaspēks ieietu Polijas teritorijā, tika dots rīkojums „būt gatavībā izpildīt speciālu pavēli veikt masu diversijas un organizēt partizānu kustību Padomju aizmugurē”. Kā redzam, šai gadījumā S. Rovecki nemulsināja pat tas, ka par „mūsu [Polijas] austrumu robežām” nāktos cīnīties kopā ar nacistisko Vāciju.

Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā organizējamā poļu pagrīde, tāpat kā agrāk Polijas valsts vara, policija un armija, varēja balstīties galvenokārt uz poļu nācijai piederīgajiem.

Padomju teritorijā poļu pagrīdes organizācijas darbojās Brestā, Belostokā, Baranovičos, Grodņā, Lidā, Molodečņo un citās pilsētās. Liels skaits bruņotu bijušās Polijas armijas karavīru grupu koncentrējās Augustovas, Belovežas, Grodņas, Ļipičanskas, Naļibokas un Rudņickas gāršās (*Августовская, Беловежская, Гродненская, Липичанская, Налибокская и Рудницкая пуши*). Poļu bruņoto formējumu kaujinieki organizēja slēpņus, no kuriem uzbruka padomju karavīru patruļām, milicijas nodaļām, nogalināja padomju iestāžu darbiniekus un vietējos aktīvistos.

Kā K. Sosnkovskis ziņoja premjerministram V. Sikorskim, 1940. gada pirmajos piecos mēnešos tika izpostīti trīs dzelzceļa tilti, iznīcināti vairāk nekā 10 vilcienu sastāvi, vairākas ieroču, munīcijas un pārtikas preču noliktavas, tostarp liela noliktava Ļvovā. Krievu vēsturnieki apliecina, ka Ukrainas Komunistiskās partijas materiāli apstiprina daudzus K. Sosnkovska norādītos faktus un satur vēl papildus piemērus.

Citi dati rāda, ka deviņos mēnešos no 1939. gada novembra līdz 1940. gada augustam galvenokārt ar BCS spēkiem Rietumbaltkrievijā tika veikti 93 terora akti (nogalināti 54 un ievainoti 39 padomju un partijas darbinieki). Rietumukrainas teritorijā no 1940. gada maija līdz novembrim bija uzskaitīti 96 šādi noziegumi.

Tas nevarēja neizsaukt IeTK asu reakciju. PSRS vadība poļu pagrīdes organizāciju izveidi „jaunajās” padomju teritorijās uztvēra nevis kā nacionāli-patriotisku kustību, bet gan kā „šķīriski naidīgu” parādību. Kā pret tādu arī tika izvēsta cīņa.

Kā norādījusi krievu publiciste J. Jakovļeva, poļi, plānojot pretestības kustību, nepietiekami novērtēja padomju Iekšlietu tautas komisariātu. Ja Krievijas impērijā žandarmērijas un policijas darbība bija visai stingri reglamentētas, tās nestāvēja pāri pārējām administratīvās varas iestādēm, tad PSRS staļinskajā periodā Iekšlietu komisariāta darboņi bija pakļauti vienīgi diktatoram, varēja rīkoties, neievērojot nedz PSRS Konstitūciju, nedz citus „vienkāršajai tautai” domātos likumus. Tas tad arī ļāva IeTK izvērst patvaļīgas represijas pret cilvēkiem, par kuru kaut kādu „vainu” pret padomju varu bieži nebija pat ne mazāko pierādījumu.

Blakus mēģinājumiem ar bruņotu spēku iznīcināt teroristus kā cīņas līdzekļi pret tiem tika izmantoti visu aizdomās par sakariem ar pagrīdi turēto aresti un izsūtīšana. Jau 1939. gada septembrī – oktobrī tika arestēti 2 211 toreizējās organizācijas „Polijas uzvaras dienests” (*Slużba Zwycięstw Polski*) darbinieki.

No 1939. gada septembra līdz 1941. gada otrajam ceturksnim Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Lietuvas teritorijā tika likvidētas 568 konspiratīvas pretpadomju organizācijas un grupas, arestējot 16 758 cilvēkus. Lielākā daļa no tām bija poļu veidotas. Pēc krievu publicistu J. Ņersesova un I. Pihalova datiem jau līdz 1940. gada jūlijam padomju teritorijās lielākā BCS kaujinieku daļa tika iznīcināta vai arestēta. Baltkrievijas PSR rietumu apgabalos kā poļu konspiratīvā tīkla locekļi tika arestēti 8 815 cilvēki, no tiem 3 231 – kā „kontrevolucionāras organizācijas dalībnieki”. Ukrainas PSR tikai vienā Ternopoles apgabalā no 1940. gada 22. marta līdz 25. aprīlim tika arestēti 540 cilvēki, kuriem konfiscēja 98 šautenes, pistoles un revolverus, 3 ložmetējus, ap 6 000 patronu un 13 rokas granātas. (Arestēto un konfiscēto ieroču skaita salīdzinājums gan rāda, ka ar lielu varbūtības pakāpi var pieņemt, ka lielākā daļa arestēto bija nevainīgi.) Ir dati, ka no 1939. gada septembra līdz 1941. gada jūnijam PSRS IeTK iestādes, veicot „šķīriski svešo” poļu un ukraiņu elementu arestus, PSRS pievienotajās jaunajās zemēs pavisam apcietināja 107 140 cilvēkus (52 % no visiem šajā laikā PSRS arestētajiem). No tiem 40 % bija poļi, 23 % ukraiņi, 22 % ebreji, 8 % baltkrievi; 39 000 cilvēku tika notiesāti, no kuriem 8 500 tika piespriests nāves sods.

IeTK pamatīgi traucēja pagrīdes organizāciju izveidi. Piemēram, dažādu poļu pretošanās organizāciju nodibināšana Viļņas apgabalā ievilkās līdz 1941. gada septembrim, kad tas jau pāris mēnešus atradās Vācijas rokās. Līdz tam poļu pagrīdes sīkās organizācijas baidījās apvienoties, jo uzskatīja, ka apvienotas organizācijas rindās ir daudz lielāka varbūtība iesakņoties IeTK slepeniem aģentiem, kas arī atbilda patiesībai. IeTK izdevās savervēt sev aģentus arī pretošanās organizāciju biedru rindās. Līdz 1941. gada pavasarim IeTK bija izdevies iefiltrēt savus aģentus gandrīz visās poļu pretošanās organizācijās Viļņas un Kauņas apgabalos un arestēt to vadību.

Pagrīdes organizāciju uzturēšanai nelīdzēja arī jaunu kadru no ārzemēm un Polijas nosūtīšana uz PSRS.

Jau teikts, ka, kā tikai ģenerālis M. Karaševičs-Tokaževskis no Polijas devās uz tam BCS pavēlnieka vadīt uzticēto padomju teritoriju, tā jau 1940. gada 7. martā IeTK viņu arestēja. Pulkvedis L. Okuļickis, kurš, lai labotu situāciju, Ļvovā ieradās 1940. gada novembrī, tika arestēts 1941. gada janvārī.

Viens no Polijas armijas virsniekiem J. Kļimkovskis savās atmiņās stāsta, kā V. Sikorska uzdevumā nonācis Ļvovā, viņš nodibināja sakarus ar vietējo poļu pagrīdi, taču drīz PSRS IeTK darbinieki viņu arestēja. J. Kļimkovskis rakstīja, ka viņu padomju iestāžu rokās nodeva sanācijas darbinieki, kuri nebija apmierināti ar viņa izvērsto V. Sikorska uzskatu propagandu. Kā viņa vainas pierādījumi kalpoja gan IeTK darbinieku stāstītais, gan viena no BCS darbiniekiem personīgā atzišanās kādam kolēģim. Šādu sev nevēlamu darbinieku novākšanu ar citu rokām

V. Sikorska pretinieki praktizējuši arī citos gadījumos. No aresta V. Sikorska sakarnieku padomju iestādes atbrīvoja tikai 1941. gada 10. augustā.

Tur, kur pagrīde bija aktīvāka, piemēram, Volīnijā, tās varbūtējos locekļus bez kādiem pierādījumiem vienkārši represēja. Līdz ar to pagrīde bija gandrīz pilnībā paralizēta. IeTK represiju rezultātā līdz Vācijas uzbrukumam PSRS poļu pagrīdnieki padomju teritorijās, izņemot daļu Rietumbaltkrievijas, kādus nopietnus uzdevumus paveikt tā arī nespēja.

Rietumbaltkrievijas reģionos poļu iedzīvotāju bija skaitliski vairāk un tie arī dzīvoja kompaktāk. Bez tam Baltkrievijas sastāvā 1939. gadā tika ietilpināts arī Belostokas apgabals ar poļu iedzīvotāju vairākumu. Šais teritorijās atradās arī lieli mežu un purvu masīvi, kas radīja labvēlīgus apstākļus bruņotu formējumu izveidei. Šeit turpināja uzturēties diezgan daudz sakautās Polijas armijas karavīru grupu, kas ar partizānu cīņas metodēm darbojās līdz Vācijas iebrukumam PSRS. Kā atzīmējis vācu vēsturnieks B. Thiari, Belostokas – Grodņas reģionos 1940. gada rudenī pagrīdes un partizānu struktūrās darbojās ap 4 000 cilvēku, kurus atbalstīja daļa vietējo poļu iedzīvotāju. Bruņotas cilvēku grupas gan uzbruka padomju armijas un iekšlietu dienesta karavīriem, gan nogalināja civiliedzīvotājus, kas sadarbojās ar padomju iestādēm, gan laupīja veikalus.

Ir grūti saprast, kāpēc daudzi poļu valdošo slāņu pārstāvji, arī oficiālās aprindas, apstākļos, kad etnisko Poliju bija okupējusi Vācija, faktiski par lielāku ienaidnieku kā Vācija tomēr uzskatīja Padomju Savienību. Var jau atsaukties uz to, ka poļi vēsturiski vienmēr ir bijuši tendēti sevi pieskaitīt civilizētajiem Rietumiem pretstatā barbariskajiem Austrumiem, ka poļi kā katoļi nevarēja samierināties ar pareizticīgo Krieviju un vēl vairāk – ateistisko Padomju Savienību. Taču acīmredzot jāuzsver arī, ka poļu privātīpašnieki nevarēja nenīst boļševikus, kuri par savu mērķi pasludināja jebkura privātīpašuma iznīcināšanu.

Par to, ka padomju varas politika bija daudz pieņemamāka nekā nacistu vara ne tikai baltkrieviem, ukraiņiem, ebrejiem u.c., bet arī lielai vietējo poļu iedzīvotāju daļai, liecina ziņojumi PVE vadītājam V. Sikorskim. Viņš konstatēja, ka „padomes saņem lielu palīdzību no vietējiem elementiem (ukraiņiem, baltkrieviem, ebreju nabadzīgajiem slāņiem, daudz piekritēju jauniešu vidū, kuri ieguva darbu)”... 1941. gada aprīlī S. Roveckis rakstīja: „Darba apstākļi padomju okupētajās teritorijās [Rietumbaltkrievijā, Rietumukrainā un Viļņas apgabalā – V.Š.] ir daudz sarežģītāki nekā teritorijā, ko okupējuši vācieši. Poļesjē, Volīnijā, Novogrudokas rajonā organizatoriskais darbs aprobežojas ar kontaktiem starp atsevišķiem cilvēkiem un viņus apmeklējošiem sakarniekiem. Šeit netiek pielietots kolektīvās atbildības princips, un boļševiki nav tendēti nošaut cilvēkus ar iemeslu un bez tā, kā to dara vācieši, pie tam daudz lielākā viņu [boļševiku, padomju varas iestāžu – V.Š.] uzmanība poļu sabiedrības problēmām, nekā tas ir vācu okupētajās teritorijās, rada mums lielas grūtības. Viņi nenorobežojas no poļiem, gluži pretēji – lien visur, uzbāžas, un, pārceļot cīņu sociālajā plaknē, ir spējuši sev piesaistīt noteiktu poļu sabiedrības daļu...”

Poļu vēsturnieks T. Strzembošs ar patriotisku jūsmu stāsta, kā Augustovas apgabalā organizētā „Polijas atbrīvošanas armija” (*Armia Wyzwolenia Polska*), kura 1940. gadā iegāja BCS sastāvā, pusotra gada laikā pati pieņēma lēmumus par to personu, kuras tā uzskatīja par kolaboracionistiem, sodīšanu, pati veica to likvidāciju, t. i. faktiski rīkojās tāpat, kā to darīja padomju čekisti – paši pieņēma lēmumus par politisko pretinieku iznīcināšanu un paši tos izpildīja. Arī citi poļu vēsturnieki nesaskata neko sliktu šādā cīņā pret „kolaboracionistiem”, par agrāko Polijas austrumu robežu atgūšanu, tātad atkārtotu baltkrievu un ukraiņu pakļaušanu. Tai pat laikā viņi ir patiesi sašutuši par padomju iestāžu veiktajām represijām pret šiem „atbrīvotājiem.” Tas ir viens (poļu) viedoklis par notikumiem Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā 1939–1941. gadā.

Citā (padomju) skatījumā cīņa par Polijas neatkarību, tās austrumu robežu saglabāšanu, apstākļos, kad Polijas valsts reāli nepastāvēja, kad bijušajos Polijas austrumu apgabalos iedzīvotāju vairākums bija samierinājies ar notikušo, bruņoti uzbrukumi ne tikai padomju militārpersonām, soda iestāžu darbiniekiem, bet arī civiliedzīvotājiem, bija politisks bandītisms un pret to bija jāvērsas ar visu bardzību. Šo uzdevumu tad arī veica IeTK, kura arestēja poļu pagrīdes organizāciju dalībniekus, atņemot tiem daudz ieroču, un tā izglābjot daudzu civiliedzīvotāju, kuri šo poļu acīs bija „kolaboracionisti”, dzīvības. Reizē arestēti, deportēti tika arī pilnīgi nevainīgi cilvēki. Viena vardarbība izsauca nākamo, taču padomju iestāžu un arī padomju vēsturnieku acīs tā bija attaisnojama gan ar šķiru cīņas likumiem, gan no vispārējās drošības iedibināšanas viedokļa. Patiesības labad arī jāmin, ka PSRS drošības iestādes bija ne pirmās, ne pēdējās, kas, pēc valdošā slāņa uzskatiem “savas” valsts drošību sargājot, bija gatavas realizēt jebkuru netaisnību.

Lai atceramies, ka 1941. gada beigās pēc Japānas uzbrukuma ASV tās internēja ap 120 tūkstošus japāņu, 62 % no kuriem bija ASV pilsoņi, un ap 110 tūkstošus no tiem ieslodzīja nometnēs – t. s. „pārvietošanās centros” (*Relocation Centers*), kuri literatūrā tiek saukti arī par koncentrācijas nometnēm. Tiesa, 1948. gadā viņiem tika izmaksāta daļēja kompensācija par zaudēto īpašumu, taču vairākums no viņiem tā arī nespēja pilnībā segt zaudējumus, par morālo kaitējumu jau nerunājot. 1983. gadā ASV kongresa komisija (*Commission on Wartime Relocation and Internment of Civilians*) sagatavoja ziņojumu, kurā japāņu internēšana tika atzīta „par nelikumīgu, rasisma, bet ne militāras nepieciešamības izsauktu”. 1988. gadā prezidents R. Reigans parakstīja dokumentu, kurā ASV valdības vārdā atvainojās cietušajiem par internēšanu un noteica jaunas kompensācijas. Diemžēl jautājums par PSRS kompensācijām staļinskajās represijās nevainīgi cietušajiem netika izvirzīts līdz pat valsts sabrukumam.

Šo abu (poļu un padomju) uzskatu recidīvi arī šodien tiek atražoti atkal un atkal. Poļu un krievu t. s. „nacionālie” vēsturnieki stāv stingri savās pozīcijās, saskata vainu „pretējā” pusē, nekādi, nevismazākajā mērā negrib to saskatīt arī „savā” pusē, kaut pēc notikumiem ir pagājuši gadu desmiti.

Pēc autora viedokļa izeja ir atrodama jautājumu loka sadalīšanā.

Vai PSRS bija politiskas, morālās utt. tiesības 1939. gadā vardarbīgi atņemt Polijai tās austrumu apgabalus? – Atbilde var būt tikai viena. – Protams, nē. Bet arī Polijai nebija citu, kā tikai 1920. gada kara uzvarētāja tiesību uz šīm teritorijām. To iedzīvotājiem pienācās tiesības pašiem izlemt savu likteni, tikai kaimiņvalstu (Polijas, Padomju Krievijas/PSRS) iejaukšanās līdz pat 1991. gadam (PSRS sabrukumam) tās neļāva realizēt.

Vai Polijas patriotu cīņa pret padomju iebrucējiem bija attaisnojama? – Politiska cīņa par savu uzskatu, interešu realizāciju ir dabīga. Šis Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju dabīgās tiesības padomju puse vardarbīgi pārkāpa, tāpat kā to pirms tam bija darījusi Polijas puse. Polijas patrioti pamatoti uzskatīja, ka pret vardarbību arī viņi var cīnīties vardarbīgiem līdzekļiem. Taču šī cīņa viņus noveda pie savu politisko pretinieku un nereti arī apolitisku cilvēku elementāro cilvēktiesību uz dzīvību pārkāpšanas. Nevainīgu (ievērojot nevainības prezumpciju, pirms tiesas neviens nevar tikt uzskatīts par noziegušos) cilvēku nogalināšana nav attaisnojama ne ar kādiem, arī dzimtenes mīlestības, argumentiem.

Vai PSRS īstenotie t. s. drošības pasākumi pret poļu pretošanās kustības dalībniekiem ir attaisnojami? Daļēji – jā, bet pamatmasā – nekādā gadījumā. Vardarbīgo teroristisko akciju dalībnieku aresti un sodīšana bija nepieciešama lai panāktu vietējo iedzīvotāju drošību. Taču masveida (arī nevainīgu cilvēku, kuru vaina nekad netika pierādīta) aresti un deportācijas nav savienojamas ar priekšstatiem par kādu sociālo taisnīgumu un vienkāršu humānismu.

Vai šais notikums var atrast vienu galveno vainīgo? – Diezin vai. Vardarbību ķēdes aizsākums meklējams dziļi vēsturē, katra nākamā paaudze savu izpratni par vēsturisko taisnīgumu balstīja uz iepriekšējo paaudžu pieredzētā un rīkojās atbilstoši savai taisnīguma, nacionālo interešu utt. izpratnei.

Visos gadījumos ir jāizšķir vai atbildība jānes atsevišķām personām un cilvēku grupām vai valstīm un valstiskām institūcijām. Valsts uzdevums ir visos gadījumos stāvēt augstāk pār personīgajām kaislībām un visas sabiedrības interesēs rīkoties, vadoties tikai no likumības viedokļa. Valstij nav tiesību uz subjektīvu, nelikumību rīcību, uz kļūdām, jo šāda rīcība sabiedrībai izmaksā daudz vairāk nekā kādu atsevišķu personu vai to grupu darbības. Ja likumu pārkāpšana no atsevišķu indivīdu puses ir nosodāma, vēl jo bargāk nosodāmā ir valsts īstenota nelikumība, kura paver ceļu arvien jaunām nelikumībām. Diemžēl Polijas vēsturē šādu valstisku nelikumību, vardarbību, veiktu gan no pašas Polijas, gan tās kaimiņvalstu valdītāju puses, ir atliku likām. Visu to upuris bija tauta, cilvēki. Viens šāds nelikumības, vardarbības akts, kura sekas palikušas gan tautas, gan atsevišķu cilvēku atmiņā, un nereti vēl šodien parādās gan kā aicinājumi uz politisku vai kādu citu atriebību, gan kā kārtējie vēsturiskās patiesības izkropļojumi, bija arī padomju iestāžu īstenotās deportācijas. To veicēji, iespējams, attaisnoja savu rīcību ar „poļu panu” nodarījumiem Pilsoņu kara laikā. Minētie „pani” varēja atsaukties uz carisma realizēto poļu tautas apspiešanu. Krievijas cara ierēdņi – uz dažādo poļu sacelšanos laikā veiktajām zvērībām pret krieviem utt. utj. Taču visos notikumos var atrast valdošo slāņu intereses, kuru vārdā galvenokārt arī notika šie noziegumi. Arī mūsdienās tieši valdošo slāņu intereses nosaka savstarpējo pretenziju uzturēšanu, mēģinājumus sarīdīt tautas, lai minētie slāņi varētu realizēt savus savtīgos mērķus.

Īpaši jārunā par **ebreju stāvokli Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā**. Jau pirmskara periodā represiju pieaugums pret ebrejiem Vācijā Polijas ebreju vidū veicināja priekšstata rašanos, ka viņi varētu meklēt aizstāvību pie staļiniskās PSRS. Taču tolaik tas atklātībā neparādījās. 120 000 ebreju tika iesaukti Polijas armijā, karam sākoties daļa no viņiem zaudēja dzīvību, aizstāvot savu dzimteni. Vēlāk arī Katiņā un citās padomju ierīkotajās poļu nometnēs tika nogalināti ap 800 Polijas armijas ebreju tautības virsnieki. Taču 1939. gada septembrī Vācijas uzbrūkošās armijas priekšā, tāpat kā daudzi poļi, arī ebreji bēga uz PSRS, Rumāniju un Ungāriju.

Daudzu ebreju atklātā nelojalitāte pret Poliju, kura tā arī nebija nodrošinājusi visu savu pilsoņu līdztiesību, bija pieļāvusi īpaši ievērojamu antisemitisma pieaugumu pirmskara gados, atkal izsauca daudzu poļu antisemitisma jaunu kāpumu kara sākumposmā. Piemēram, tā rezultātā īsi pirms Grodno krišanas padomju rokās, bet vēl Polijas kontrolējamajā pilsētā tika nogalināti 25 ebreji.

Kā raksta vācu publiciste H. Hirša, pēc vērtējumiem ap 500 000 cilvēku no Polijas rietumiem pārvietojās uz bijušo Austrumpoliju jeb padomju Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju. Ir arī citi vērtējumi par uz PSRS ieņemtajiem apgabaliem aizbēgušo skaitu. Pēc ebreju vēstures pētnieka A. Strangas datiem padomju jaunajās teritorijās nonāca aptuveni 1,45 miljonu ebreju, ieskaitot tos 200 000, kuri no Polijas rietumiem aizbēga uz austrumiem.

Ja liela daļa poļu negatīvi vērtēja Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošanu PSRS, citādi noskaņojumi valdīja ebreju vidū. Arī viņi nebija sajūsmā par padomju varu, taču saprata ar ko viņiem draud nacistu kundzība. Izraēlas vēsturnieks I. Gutmans, kurš piedalījās sacelšanās Varšavas geto (1943), pēc tam pabija virknē nacistu koncentrācijas nometņu, raksta: „Ebreji kopumā apzinājās, ka brīvās Polijas krišana viņiem ir milzīga nelaime, taču okupācijas režīmu attieksmē pret ebrejiem radās [...] milzīga starpība, un tas, ka ebreji izjuta atvieglojumu, ka poļu valsts sakāves priekšā teritorijas, kurās viņi dzīvoja, pāriet padomju varā, bija dabīga un sagaidāma parādība. Alternatīva taču bija hitleriskā verdzība.[...] Kā reiz ebreji, padomju varas izdzīti un izsūtīti Padomju Savienības iekšienē, savā vairākumā izglābās ...”.

Pēc Sarkanās armijas ieiešanas Polijā un tās agrāko austrumu apgabalu nonākšanas PSRS sastāvā daudzi no turp bēgušajiem ebrejiem, kuriem nepatika notiekošais padomju teritorijās, varēja

atgriezties dzimtajās vietās. Līdz pat 1940. gada sākumam viņi mēģināja šķērsot vācu-padomju robežu. 1940. gada sākumā ap 66 000 bijušo Polijas pilsoņu tika no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pārvietoti atpakaļ uz bijušajām dzīves vietām Vācijas okupētajā Polijas daļā. Pēc dažām ziņām, kaut atgriezties gribētāju vidū bija daudz ebreju, gala rezultātā no viņiem atpakaļ uz bijušajām dzīves vietām pārcēlās tikai ap 1 600, jo vācu iestādes atteicās pieņemt ebrejus. Lielākais no Polijas aizbēgušo ebreju skaits palika padomju zonā, viņus novirzīja uz Donbasu un citiem PSRS industriāliem centriem, piešķirot arī PSRS pilsonību.

Kad 1940. gada sākumā izvirzījās jautājums par PSRS pilsonības pieņemšanu, vairākumam bēgļu nebija izvēles – bez pases viņi nevarēja dabūt darbu, bez tās viņiem nebija nekādu tiesību. Ebrejiem tika iegāvēts, ka Padomju Savienībā viņiem no savas tautības nav jākaunas, jo šeit atšķirībā no Polijas mazākumtautības netiek vajātas, tāpēc pasēs norādītā tautība bija „ebrejs”. PSRS dzīvojošie bijušie Polijas pilsoņi, arī ebreji, dzīvoja trūcīgi, taču ne sliktāk kā vietējie iedzīvotāji. Par izciliem sasniegumiem ražošanā viņi saņēma „stahanoviešu” prēmijas, varēja nopirkt apģērbu, citas pirmās nepieciešamības preces. Taču bēgļi tā arī nekļuva par līdztiesīgiem pilsoņiem, jo reizi trijos mēnešos viņiem bija jāpagarina uzturēšanās atļauja, pie tam viņi nedrīkstēja dzīvot savienoto republiku galvaspilsētās un apgabalpilsētās, kā arī t.s. „slēgtajās” pilsētās, kur bija kādi militāri objekti. Ap 70 000 to, kuri noraidīja padomju pilsonību, 1940. gada jūnijā tika pārvietoti uz darba nometnēm. (Pēc profesora A. Strangas datiem ap 25 000 ebreju, kuri atteicās no padomju pavalstniecības un saglabāja uzticību Polijai, tika nosūtīti uz Vācijas okupēto teritoriju, kur viņus gaidīja bojā eja.)

Augstāk jau minēts, ka daļu ebreju, kuri dzīvoja Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, kā arī tos, kuri bēga turp no Vācijas okupētajiem Polijas rajoniem, pirmkārt jau turīgos un politisko partiju biedrus, padomju varas iestādes deportēja uz attālākajiem PSRS rajoniem. Literatūrā sastopami dati, ka pavisam izsūtījumā nonāca ap 350 000 bijušo Polijas ebreju. (Acīmredzot šis skaits diez vai atbilst īstenībai. Pēc autora domām, tik daudz ebreju kara laikā varēja nonākt PSRS aizmugurē tikai kopā uzskaitot gan izsūtītos, gan tos, kuri paši bija devušies bēgļu gaitās uzbrūkošā vērmahta priekšā)

Padomju varas iestādes aizliedza ieņemtajās teritorijās lietot vārdu „*żyd*”, (žīds), kas poliski bez kādas nievājošas pieskaņas nozīmē „ebrejs”. Tā vietā tika ieviests krievu analogs – „*еврей*”. No poļu viedokļa tā bija uzspiesta administratīva iejaukšanās viņu nacionālajā valodā. Taču atceroties ebreju grautiņus carisma laikā, to, ka poļi šajās teritorijās bija mazākums, bet citu tautu vidū vārdam „žīds” bija negatīva pieskaņa, šī administratīvā iejaukšanās no mūsdienu viedokļa nešķiet nosodāma. Cita lieta, ka vēlāk antisemitu to varēja iztulkot kā īpašu labvēlības zīmi pret ebrejiem, un izmantot šādu faktu nacionālā naida kurināšanai.

Kā norādīts vācu vēstures literatūrā, PSRS rokās nonākušajos bijušajos Polijas apgabalos ebreju iedzīvotāji netika vajāti pēc nacionālās piederības pazīmes kā Vācijas okupētajos novados, bet padomju iestādes tiem pat deva priekšroku, iesaistot kopīgā darbā. (Šeit gan piebilstams, ka, ja padomju iestādes viņus atbalstīja, tad nevis kā ebrejus, bet gan kā trūcīgos darbaļaudis). Tam bija fatālas sekas turpmākajās poļu un ukraiņu attiecībās ar ebrejiem, stiprinot antisemitismu. Pēc autora domām nevis padomju iestāžu labvēlība vai nelabvēlība noteica zināmu poļu un ukraiņu tautas slāņu negatīvo attieksmi pret ebrejiem, bet gadsimtiem ilgi tajos kultivētais antisemitisms. Izmantojot kā pamatu cilvēku apziņā „iesēdušos” aizspriedumus, ebreju konkurenti varēja arī sev vajadzīgajā gaismā iztulkot viņu izturēšanos padomju varas apstākļos.

A. Stranga ir norādījis, ka biežās vajāšanas bija iemācījušas ebrejiem ātru pielāgošanos jebkurai varai. Liela ebreju daļa, priecīga par to, ka Polijas austrumu daļu nav okupējuši nacisti, izturējās pret

tai atnesto staļinisko režīmu labvēlīgi. Daļa, un ne maza, simpatizēja Padomju Savienībai vairāk nekā bojā aizgājušajai Polijai.

Ebreji diezgan plaši iesaistījās staļiniskā režīma izveidē bijušajās Polijas teritorijās, tas savukārt tikai pastiprināja vietējo poļu vidū pastāvošo nepatiku pret tiem un izsauca atklātus konfliktus. Daudzi poļi vērtēja ebreju izturēšanos kā nodevību. Viņi nevēlējās saskatīt savas valsts trūkumus, tās netaisnības pret mazākumtautībām, joprojām visu atbildību par nelojalitāti pret Poliju uzvēla tās paudējiem. Poļi nevēlējās saskatīt arī to, ka padomju režīms īstenoja represijas ne tikai pret poļiem, bet arī pret citu bijušajos Polijas „kresos” dzīvojošajām mazākumtautām: ukraiņiem, baltkrieviem, arī ebrejiem.

Domājams, ka tieši gandrīz ar mātes pienu uzsūktais antisemitisms lika poļiem tik asi reaģēt tieši uz ebreju „nodevību” pret Poliju. Un tas notika neraugoties uz to, ka ebreju bija īpaši daudz padomju varas represēto vidū. Paši poļu vēsturnieki atzīst, ka 1940.–1941. gadā represēto bijušo Polijas apgabalā iedzīvotāju vidū bija 50 – 60 % poļu, 15 % ukraiņu, 5 % baltkrievu un 20–30 % ebreju. Ja šo attiecību salīdzina ar poļu un ebreju īpatsvaru Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas iedzīvotāju vidū, izrādās, ka ebreji cieta no staļiniskajām represijām ne mazāk kā poļi.

Jāatzīmē, ka t.s. Polijas „nodevēju” vidū „kresos” bija ne tikai ebreji, ukraiņi un baltkrievi, bet arī poļi. Tā, J. Jakovļeva min gadījumu, kad kāds polis rakstīja padevības vēstules J. Staļinam, kas gan pēc Vācijas uzbrukuma PSRS netraucēja viņam piedalīties ebreju iznīcināšanā Jedvabnē u.c., par ko ies runā nākamajā apakšnodaļā. Arī šis ir tikai viens no vēstures nemitīgi atkārtotajiem pierādījumiem tam, ka nav „labu” vai „sliktu” nāciju, ir tikai dažādi šo nāciju pārstāvji.

Atsevišķi jārunā par **PSRS gūstā nonākušo poļu karavīru likteni.**

Poļu gūstekņiem PSRS tika liegtas 1929. gadā daudzu valstu parakstītās Ženēvas karagūstekņu aizsardzības konvencijas garantētās tiesības. Ar ieganstu, ka šī konvencija tikai atkārtoja jau agrāk pieņemtos Hāgas konvencijās 1899. un 1907. gada apiešanās ar karagūstekņiem noteikumus un PSRS šīs pēdējās bija apņēmusies pildīt, PSRS 1929. gada Ženēvas konvenciju par kara gūstekņu aizsardzību neparakstīja, bet PSRS Centrālā Izpildu komiteja un Tautas komisāru padome 1931. gada 19. martā pieņēma savu „Nolikumu par karagūstekņiem”, kas kopumā atkārtoja Ženēvas konvencijas saturu, taču tajā bija arī atšķirības. Tā, padomju nolikumā nebija paredzēti atvieglojumi virsniekiem, kaut tos varēja izvietot atsevišķi no citiem karavīriem. Tika aizliegts nēsāt atšķirības zīmes un nebija obligāta goda atdošana pēc dienesta pakāpes augstākstāvošiem. Virsnieki nedrīkstēja izmantot raitnieku pakalpojumus. (Taču pēc poļu vēsturnieka Č. Madaičika ziņām augstākie poļu virsnieki padomju gūstā tomēr dzīvoja salīdzinoši ciešamos apstākļos, pa divi–trīs istabā. Ģenerāļus apkalpoja raitnieki.) Turpretī strādnieku un darba zemniecības, kas neekspluatēja svešu darba spēku, izcelsmes karavīriem vismaz vārdos tika piešķirtas tādas pat politiskās tiesības, kā citiem PSRS teritorijā esošiem ārzemniekiem. Vienas tautības gūstekņi pēc viņu vēlēšanās varēja tikt izvietoti kopā. Sūtīt darbā gūstekņus varēja tikai ar viņu piekrišanu, utt.

Lai nu kā, Hāgas un Ženēvas konvenciju normas bija vispārēji pieņemtas kā civilizētas izturēšanās standarts. Svarīgākie principi bija represiju un kolektīvu sodu nepiemērošana karagūstekņiem, saudzējoši noteikumi to darba organizācijā un starptautiska kontrole. Jau no XVIII gadsimta starptautisko tiesību principi bāzējās uz atzinuma, ka atrašanas gūstā nav atreibība vai sods par līdzdalību karā, bet tikai preventīvs ieslodzījums ar vienīgo mērķi nepieļaut tālāku karavīru dalību kara darbībā.

Jāuzver, ka 1907. gada Hāgas konvencija par karagūstekņiem paredzēja pēc miera noslēgšanas karagūstekņu nosūtīšanu mājup pēc iespējas īsākā laikā. Tiesa, šis atzinums neattiecās uz gūstekņiem,

pret kuriem bija ierosinātas krimināllietas vai kuri bija jau notiesāti pēc tās valsts likumiem, kurā viņi atradās gūstā. Taču Padomju Savienībā visi Polijas armijas karavīri, kuri nāca no Viļņas apgabala, Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas, tika uzskatīti nevis par karagūstekņiem, bet par padomju pilsoņiem. Tādejādi pret viņiem varēja celt apsūdzības kriminālnoziedzumos, kas bija sodāmi pat ar nāvi.

No PSRS viedokļa Polijas valsts vairs nepastāvēja, bet miers starp Vāciju un Poliju arī nebija parakstīts, tādēļ pārējie poļu gūstekņi, kuri bija dzimuši Vācijas okupētajās teritorijās, bija bezpavalstnieki.

Sakarā ar ieslodzīto vidū izplatīto anketu, kurā viņiem bija jānorāda, kurp tie vēlētos doties pēc savas atbrīvošanas, viens no dzīvību saglabājušajiem poļu virsniekiem S. Lubodzeckis tā aprakstīja nometnēs valdošo noskaņojumu: „Naidis pret Padomēm, pret boļševikiem – teiksim atklāti, – naidis kopumā pret moskaļiem bija tik liels, ka emocionāli izsauca vēlmi izklūt vienalga kurp, kaut no lietus zem ūdensvada caurules strūklas – vācu okupācijā. Nebija ilūziju par to, ka vācieši mīksti apiesies ar poļu virsniekiem; tika pieļauts, ka vairākumu, bet varbūt pat visus, vācieši nosūtīs uz karagūstekņu nometnēm: taču tika uzskatīts, ka viņi izturēsies pret tiem atbilstoši pieņemtajām starptautiskajām normām...” Tā vai citādi poļu virsnieki cerēja, ka viņi varēs atgriezties pie ģimenēm Polijā vai izbraukt uz Rietumiem. Virsnieki bija apnikuši nometņu vadībai ar lūgumiem sūtīt viņus mājup vai uz neitrālām valstīm. Taču izpildīt viņu vēlmes PSRS vadība nevarēja un arī negribēja. Nevarēja, jo, bez šaubām, liela daļa no viņiem negribētu atgriezties agrākajās dzīves vietās, kuras bija okupējusi Vācija, bet vēlētos nonākt Lielbritānijā un Francijā, kuras karoja pret Vāciju. Tas būtu pretrunā ar PSRS un Vācijas 28. septembra līgumu. Vācija nekādā gadījumā nepiekrītu, lai vienreiz jau tās sakautās poļu armijas virsnieki stiprinātu Lielbritānijas un Francijas bruņotos spēkus. Bet nodot poļu virsniekus Vācijai nozīmētu atlaist šķiras ienaidniekus, kuri, kā uzskatīja padomju vadība, būtu gatavi kalpot pat nacistiem. IeTK vadībai tika ziņots, ka poļu virsnieku vairākums izturas naidīgi pret Sarkanās armijas ieiešanu Rietumukrainā un Baltkrievijā, uzskata to par agresiju. Viņi domāja, ka ar to „PSRS apvienojās ar fašismu, bet Polija bija un būs”. Valdošais noskaņojums bija – ja Lielbritānija un Francija uzstāsies pret PSRS, tām vajadzēs palīdzēt no aizmugures. To nu padomju vadītāji nekādi nevēlējās.

Tādejādi PSRS vadība pati lēma, kā rīkoties ar 1939. gadā sagūstītajiem poļu karavīriem. 1940. gadā viņiem piebiedrojās vēl 5 tūkstoši karavīru un policistu no PSRS anektētajām Lietuvas un Latvijas. (Krievu vēsturnieks N. Rajskis raksta, ka Lietuvā un Latvijā bija internēti līdz 14 tūkstoši poļu karavīru. Ir arī citi, nedaudz atšķirīgi dati). Ja apakšvirsniekus, dzimušus Vācijas rokās nonākušajās Polijas teritorijās, nosūtīja uz dzimteni, nododot vācu rokās, tad dzimušos PSRS rokās nonākušajās teritorijās pielīdzināja virsniekiem un ieslodzīja nometnēs. Domājams, ka PSRS vadība nevēlējās, lai mājās atgrieztos cilvēki, kas varētu organizēt pretošanos sovjetizācijai jaunpievienotajos apgabalos.

Jāatzīmē vēl viens apstāklis. Par karagūstekņiem tika uzskatīti arī faktiski civilie valsts ierēdņi: policisti, prokuratūras darbinieki, cietumsargi u.c. Viņus nevis saņēma gūstā kaujas laukā, bet arestēja darba vietā, mājās vai vēl kur citur. PSRS IeTK viņus kvalificēja kā karagūstekņus, kaut patiesībā viņi tādi nebija. Tas bija nelikumīgi. Faktiski civilos valsts ierēdņus sodīja par noziegumiem, kurus varētu traktēt kā nodarījumus pret padomju sabiedrisko iekārtu, taču faktiski šādu noziegumu nebija, jo viņi to izdarīšanas brīdī taču dzīvoja citā valstī un kalpoja citai sabiedriskajai iekārtai. (Grāmatā, par šiem cilvēkiem runājot, viņi parasti minēti, neatdalot tos no virsniekiem.)

Neraugoties uz to, ka kara darbība bija beigusies, daļa sagūstīto poļu karavīru un gandrīz visi poļu virsnieki palika ieslodzījumā. Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā tika rūpīgi meklēti un uzskaitīti visi Polijas armijas virsnieki. Saskaņā ar VK(b)P CK Politbiroja 1939. gada 3. decembra lēmumu arestēja arī tos, kuriem bija izdevies izvairīties no gūsta kara darbības laikā. Oktobrī–decembrī notika visu kategoriju virsnieku, tai skaitā rezerves un atvaļināto, reģistrācija, pēc tam uz šo ziņu pamata IeTK vairākos piegājienos šos virsniekus arestēja. Tā, 1939. gada 26. oktobrī Belostokā tika arestēti ap 600 virsnieku, tai skaitā arī vēlāk plaši pazīstamais apakšpulkvedis Z. Berlings. Tas pats notika citur. Kad pēc Lietuvas un Latvijas aneksijas 1940. gadā PSRS varā nonāca arī 1939. gadā tur internētie poļi, arī viņus kā noziedzniekus ieslodzīja IeTK pārziņā esošajās nometnēs.

Pēc 1942.–1943. gadā savāktiem t.s. Andersa armijas dienestu datiem poļu karagūstekņi tika turēti 138 dažādos pulcināšanas un pārsūtīšanas punktos un nometnēs. Padomju puse principā it kā atzina starptautisko organizāciju palīdzības iespēju gūstekņu nometņu iemītniekiem, taču kad Polijas valdība emigrācijā ar Turcijas starpniecību piedāvāja PSRS to īstenot, V. Molotovs atteica.

Ceļu celtniecībā un uzņēmumos nodarbinātie poļu gūstekņi bija spiesti strādāt smagos apstākļos. Bieži viņi netika nodrošināti ar elementāro darba apģērbu un apaviem, mita neapkurināmās telpās, bez gultas veļas, ar sliktu ēdienu, kuru viņi daudzkārt atteicās ēst. Mēnešiem netika izmaksāta alga. Nepanākot stāvokļa uzlabošanas ar sūdzību iesniegšanu, karavīri un apakšvirsnieki sāka simulēt slimības, atklāti atteicās iet darbā, bēga no nometnēm. Tā, līdz 1940. gada janvārim no Rovnas nometnes bēga 1 073 karagūstekņi, pirmajos 1940. gada mēnešos – vēl daži simti. Donbasa šahtās un Krivojrogas rūpnīcās gandrīz puse no gūstekņiem atteicās strādāt.

1939. gada 2. decembrī L. Berija un Ļ. Mehliiss nosūtīja J. Staļinam priekšlikumu gan PSRS aizturētos ap 800 čehus, kuri pirms kara bija dienējuši Polijas armijā Čehu leģionā, turēt Starobeļskas nometnē, poļu augstākos virsniekus un kara ierēdņus – Zaoņikejevas nometnē, žandarmus, policistus, izlūkus u. c. – Ostaškovas nometnē. Politbiroja sēdē, kurā piedalījās J. Staļins, V. Molotovs, K. Vorosiļovs, A. Mikoļjans, L. Kaganovičs un A. Ždanovs, šos priekšlikumus pieņēma ar dažām izmaiņām. J. Staļins personīgi projektā nosvītroja punktu par čehu ieslodzīšanu un virs tā uzrakstīja: „Atbrīvojot, ņemot no katra parakstu, ka [viņš] nekaros pret PSRS”. Čehus atlaida brīvībā. (Acīmredzot tāpēc, ka Čehoslovākija starpkaru periodā nebija izrādījusi naidīgumu PSRS, bet čehu virsnieki bija gatavi karot pret Vāciju, bet ne PSRS). Poļu virsniekus nolēma izvietot Starobeļskas nometnē. Taču IeTK rokās bija vairāk nekā 8 tūkstoši poļu virsnieku, tai skaitā arī daudz apakšvirsnieku. Tos visus izmitināt vienā Starobeļskas nometnē nebija iespējams, tāpēc viņus izvietoja arī Kozeļskas nometnē.

Pēc IeTK dokumentiem trijās specnometnēs – Starobeļskas, Kozeļskas un Ostaškovas, kur pirms Oktobra apvērsuma darbojās klosteri – tika turēti ap 15 tūkstošu bijušo virsnieku, augstāko ierēdņu, robežsardzes, policijas, cietumsardzes, tiesu darbinieku, muižnieku, kolonistu, izlūkdienesta darbinieku u.c. 97 % no viņiem bija poļi. Īpaši sliktā attieksme bija pret bijušajiem policistiem un žandarmi. Tā, ja sākotnēji Ostaškovas nometnē mita poļu karavīri un virsnieki, tad vēlāk tur savāca bijušos policistus, žandarmus, robežsargus, poļu kolonistus („осадники”). 1939. gada 1. decembrī nometnē bija 5 963 cilvēki, no tiem 3 848 no etniskās Polijas, 1 919 no Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Lietuvas. 1940. gada februārī L. Berijam tika iesniegts ziņojums par Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas nometņu iemītniekiem un to agrākajām dzīves vietām. No 8 383 virsniekiem (kuru skaitā ietilpa arī militārie garīdznieki) 1 175 pēc 1939. gada 29. novembra dekrēta par BPSR un UPSR rietumu apgabalu iedzīvotāju pilsonību bija padomju pilsoņi. 6 180 bija nākuši no teritorijām, kuras pēc 1939. gada septembra nonāca Vācijas sastāvā, 428 – Lietuvas sastāvā. No virsniekiem tikai 2 336 bija kadru militāristi, 5 466 bija iesaukti armijā 1939. gada augusta beigās

– septembrī. Tika apzināti 63 žandarmi, 5 807 policistu, 166 cietumu darbinieki. Starp policistiem pret pašu gribu par padomju pilsoņiem bija kļuvuši 2 195. Žandarmu un policistu vairākums (izņemot 225 cilvēkus) bija kadru darbinieki.

Poļu virsnieki protestēja pret to turēšanu karagūstekņu nometnēs, jo kara oficiāli starp Poliju un PSRS taču nebija. Viņu vidū bija arī neiesauktie rezervisti, no dienesta atvaļinātie vecuma dēļ, kara ārsti, kara kapelāni. Piemēram, Kozeļskas nometnē atradās vairāk nekā 20 dažādu augstāko mācību iestāžu profesoru, vairāk nekā 200 ārstu, vairāki simti juristu, inženieru un skolotāju, vairāk nekā simts literātu un žurnālistu. Pēc poļu vēsturnieku ziņām Starobeļskas nometnē atradās vairāk nekā 10 profesoru, ap 400 ārstu, vairāki simti juristu un inženieru, ap 100 skolotāju, ap 600 lidotāju, daudzi sabiedriski darbinieki, grupa rakstnieku un žurnālistu u.c. Pēc krievu vēsturnieces N. Ļebedevas ziņām no karagūstekņu nometnēm PSRS izdevās izbēgt tikai vienam poļu virsniekam.

Pakāpeniski mainījās gūstekņu noskaņojums, agrāko neticību PSRS un Vācijas sadarbības iespējai, nespēju pieņemt Polijas sadalīšanu nomainīja jebkādas uzticības zaudēšana padomju varai, sāpes par savas dzimtenes traģēdiju. Auga kritiska attieksme gan pret Polijas valdības un pavēlniecības darbību pirms kara un tā laikā, gan pret Poliju likteņa varā atstājušajiem Rietumu sabiedrotajiem, gan pret Padomju Savienības pret Poliju realizēto politiku.

1939. gada 3. decembrī VK(b)P CK Politbirojs pieņēma lēmumu par 6 050 policistu un cietumsargu no Ostaškovas nometnes lietas nodot IeTK Sevišķajai Apspriedei (Ārpustiesas iestāde, kurai bija tiesības vienkāršotā kārtībā bez apsūdzētā un viņa advokāta dalības izskatīt un izlemt krimināllietas par apvainotiem sabiedriski bīstamos noziegumos). Šajā laikā Sevišķajai Apspriedei nebija tiesību piespriest nāves sodus. 1940. gada janvārī – februāra sākumā tika pieņemti pirmie spriedumi 600 policistiem. Viņiem visiem tika piespriesti trīs līdz astoņi gadi nometnēs Kamčatkā. Maskavā pat notika IeTK darbinieku sanāksme, veltīta pasākumu izstrādāšanai gūstekņu sagatavošanai nosūtīšanai tālajā ceļā. Par virsniekiem no Starobeļskas un Kozeļskas nometnes lietas Sevišķajai Apspriedei netika gatavotas, tātad viņus negatavojās izsūtīt.

Līdz 1940. gada 20. februārim nebija nekādu norāžu, ka poļu virsniekus sagaida briesmīgs liktenis. Pēc jautājumu pētījušu vēsturnieku vairākuma atzītas versijas (pastāv arī citas versijas, par kurām tiks runāts tālākajās lappusēs) tālāk notika sekojošais. Martā sākumā (3.–5.) L. Berija iesniedza J. Staļinam priekšlikumu 14 700 nometnēs turēto bijušo poļu virsnieku, ierēdņu, muižnieku, policistu u.c., kā arī Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas cietumos ieslodzīto dažādu organizāciju biedru lietas izskatīt īpašā kārtībā, pielietojot viņiem augstāko soda mēru – nošaušanu. Lietu skatīšanai tika ierosināts izveidot „trijnieku” no trīs augstākajiem IeTK darbiniekiem ar pašu L. Beriju priekšgalā. Ieslodzīto lietas tika uzdots skatīt „bez arestēto izsaukšanas un apsūdzības uzrādīšanas, lēmuma par izmeklēšanas beigām un apsūdzības slēdziena”. Faktiski likvidēšana notika bez tiesas un izmeklēšanas. Nebija vajadzīgi pat prokurori.

Lai formāli pamatotu šādu izrēķināšanos ar poļu militārās un civilās elites pārstāvjiem L. Berija savā iesniegumā bija iekļāvis nometnēs ieslodzītā kontingenta raksturojumu: „Visi viņi ir niknākie padomju varas ienaidnieki, pilni naida pret padomju iekārtu. Sagūstītie virsnieki un policisti, atrodoties nometnēs mēģina turpināt k[ontr]r[evolucionāro] darbību, ved pretpadomju aģitāciju. Katrs no viņiem tikai gaida atbrīvošanu, lai iegūtu iespēju aktīvi iesaistīties cīņā pret padomju varu. IeTK iestādes Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabalos ir atklājušas virkni organizāciju, kuras gatavoja sacelšanos. Visās šajās k[ontr]r[evolucionārajās] organizācijās vadošā loma piederēja bijušajiem poļu armijas virsniekiem, bijušajiem policistiem un žandarmiem.” (Starp citu, kā liecina 2000. gadā Polijā publicēti dati, 1/3 no Katiņās mežā nogalinātajiem Kozeļskas nometnes

ieslodzītajiem virsniekiem pirms 20 gadiem poļu-padomju kara laikā bija aktīvi karojuši Polijas pusē pret Padomju Krieviju.) 5. martā arniecīgiem labojumiem VK(b)P CK Politbiroja locekļi priekšlikumu pieņēma.

Līdz šim isti nav skaidri PSRS staļiniskās vadības starp 20. februāri un 5. martu notikušās nostājas maiņas pret poļu virsniekiem cēloņi.

V. Parsadanova 1990. gadā norādīja, ka 1940. gada aprīlī – maijā PSRS norisa otrais deportāciju vilnis no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas, šajā laikā padomju darbinieki visās izteicās par poļu politiskajām partijām un to pārstāvjiem. 1940. gada aprīlī arī Vācijā sāka uzbrukumu Rietumos. No 9. aprīļa līdz 22. jūnijam Vācijas rokās nonāca Dānija, Norvēģija, Beļģija, daļa Francijas. Taču vēsturniecei nebija atbildes uz jautājumu vai IeTK izmantoja notikumus Rietumos savas noziedzīgās darbības piesegšanai vai arī atbrīvoja nākamās kara darbības teritoriju no „kontrrevolucionāriem elementiem”.

Poļu vēsturnieks J. Lojeks pārmeta Polijas valdībai, ka tā juridiski nenoteica savas attiecības pret PSRS. Tas, ka nebija pasludināts karš pret PSRS, „internētajiem poļiem atņēma karagūstekņu tiesības, pārvēršot tos, no padomju iestāžu viedokļa, par aizturētajiem PSRS teritorijā ar ieročiem rokās. Polijas valdības paviršība liedza valstij iespēju apelēt pie starptautiskās sabiedriskās domas, lai viennozīmīgi nosauktu divus agresorus...” (Bez tam, J. Lojeks uzskatīja, ka 1940. gada martā Krakovā un Zakopanē notikušās Vācijas slepenpolicijas (Gestapo) un PSRS IeTK darbinieku apspriedēs, kur ticis spriests par kopēju cīņu pret poļu pretošanās kustību, gājusi runa arī par padomju gūstā esošās poļu gūstekņu daļas izdošanu vāciešiem. Tie acīmredzot atteikušies pieņemt poļu gūstekņus, lai nepārslogotu savas pretinieka virsniekiem ierīkotās nometnes, kas arī paātrinājis triju padomju nometņu likvidāciju, kura sākusies tūlīt pēc šīm tikšanās reizēm. Tiesa, autors atsaucās tikai uz „dažu avotu analīzi”, tos nenosaucot.)

Gluži pretēji J. Lojekam krievu publicisti J. Muhins un A. Mihailovs apgalvo, ka 1939. gada novembrī Polijas valdība emigrācijā, apgalvojot, ka Polija atrodas kara stāvoklī pret PSRS (par to nākamajā apakšnodaļā), izsauca attieksmes maiņu pret poļu virsniekiem u.c. nometnēs ieslodzītajiem.

J. Muhins pieļauj, ka līdz 1939. gada novembrim, PSRS vadība, saprotot, ka nākotnē poļi varētu būt sabiedrotie karā pret nacistisko Vāciju, varētu nosūtīt poļus uz kādu nomali un pat atļaut viņiem bēgt uz ārzemēm, taču to nevarējis darīt ar pret PSRS karu pieteikušas valsts karavīriem. Poļu karavīri vismaz bijuši nodarbināti dažādos darbos, bet virsniekus pret viņu gribu nodarbināt nedrīkstēja. A. Mihailovs tieši ar minēto Polijas valdības paziņojumu saista VK(b)P CK Politbiroja 3. decembra lēmumu par visu uzskaitīto Polijas armijas kadru virsnieku arestu. Šis minēto publicistu interpretācijas gan nav guvušas dokumentālu apstiprinājumu.

Literatūrā minēti arī citi iespējamie poļu virsnieku un tiem pielīdzināto kategoriju ieslodzīto likvidācijas cēloņi. Padomju vadība, iespējams, ņēmusi vērā starpkaru periodā pastāvošās attiecības ar Poliju kā pret PSRS vērstā „sanitārā kordona” būtisku sastāvdaļu, ukraiņu un baltkrievu tautu apspiedēju, Polijas armijas kā potenciāla PSRS pretinieka lomu, kurai Sarkanā armija bija zaudējusi 1920. gada kampaņu, arī tūkstošu padomju gūstekņu briesmīgo likteni poļi nometnēs 1919.–1921. gadā. J. Staļins varējis arī atcerēties personīgo pazemojumu 1920. gada kampaņas laikā. Varēja darboties arī tāds apsvērums kā vēlme pārliecināt nacistu vadību, ka Padomju Savienība negatavoja karot pret Vāciju un netur poļu virsniekus rezervē kā „akmeni pazotē”. Pēc Lielbritānijas sūtņa pie Polijas valdības emigrācijā O. Malleja liecības paši poļi pēc savu virsnieku u.c. nogalināšanas fakta atklāšanas tās cēloni saskatījuši padomju vadības vēlmē sagraut tos pamatus, uz kuriem vēlāk varētu atdzimt poļu valstiskums.

Krievu publicists M. Soloņins uzskata, ka līdz 1940. gada februārim bija pabeigta L. Berijas 1939. gada 27. oktobrī apstiprināto „aģentūras operatīvo pasākumu” izpilde ar nolūku poļu gūstekņu

vidū noskaidrot, kā „kontrrevolucionāros elementus”, tā arī tādus, ar kuriem padomju iestādes varētu sadarboties, un sagūstītie poļi, pēc IeTK vadības viedokļa bija pilnībā pārvērtušies par „nevajadzīgiem, bezvērtīgiem sārņiem”. Tāpēc arī 1940. gada pavasarī viņi tikuši iznīcināti.

Samērā pilnīgu dažādu iespējamo padomju vadības motīvu izklāstu devis baltkrievu vēsturnieks L. Jermalovičs. Pēc viņa viedokļa, Katiņa u. c. ieslodzīto poļu nošaušanu noteica: 1) šķiru cīņā ierastās vardarbības apoloģētika, vēlme risināt dažādas problēmas vardarbīgām metodēm. Ieslodzītajos poļos staļiniskais režīms redzēja īstus šķiru ienaidniekus. 2) Pat atrodoties ieslodzījumā, poļu virsnieki bija spēks, kuru padomju vadība nevarēja izmantot savā labā poļu jautājuma risināšanas laikā. 3) Vēlme atbēgt par zaudējumu poļu – padomju karā. 4) Netieša atbildība par Katiņas traģēdiju attiecas arī uz Polijas valdību emigrācijā, kura savlaicīgi, uzreiz pēc 1939. gada 17. septembra oficiāli nenoteica, ka Polija atrodas kara stāvoklī ar PSRS. Tas atņēma internētajiem poļiem karagūstekņu tiesības, padomju iestāžu acīs pārvēršot viņus par kontrrevolucionāriem elementiem, aizturētiem padomju teritorijā.

Taču pagaidām visticamāko, pēc autora domām, izskaidrojumu lēmumam likvidēt poļu virsniekus ir devuši poļu vēsturnieks Č. Madajčīks un krievu vēsturniece N. Ļebedeva.

Č. Madajčīks norādījis, ka noziegums tika veikts pret šķiras ienaidnieku, kuru nebija iespējams pāraudzināt un pret kuru bija saglabājusies naidīga attieksme kopš poļu-padomju kara, reizē izteicis varbūtību, ka sava ietekme bija arī Polijas valdības emigrācijā Rietumu presē paziņotajam nodomam nosūtīt poļu brigādi palīgā karojošajai Somijai. Kaut tieši apliecinājumi šādai sakarībai autoram nav zināmi, tomēr pieņēmums nav bez pamata. Polijas valdības emigrācijā vairāk nekā apšaubāmais nodoms izkalpoties saviem Rietumu sabiedrotajiem, „ieriebt” Padomju Savienībai (valdība savu piekrišanu poļu iesaistīšanai padomju-somu karā deva 1940. gada 29. janvārī, 9. februārī sākās poļu brigādes formēšana, taču 13. martā padomju-somu frontē kara darbība beidzās, poļu brigāde pat nenonāca Somijā), tā tikai apliecinot Polijas valdības emigrācijā īsredzību laikā, kad pašu poļu dzimtenē saimniekoja vācu okupanti, varēja izsaukt padomju varas vīru niknumu, kaut arī par to netika atklāti runāts.

N. Ļebedeva uzskata, ka PSRS staļiniskā vadība februāra beigās – marta sākumā bija norūpējusies par pienākošajām ziņām, ka sakarā ar PSRS vesto karu pret Somiju Lielbritānija un Francija gatavo izcelt Somijā savu ekspedīcijas korpusu, kā arī bombardēt Padomju naftas atradnes Baku. 2. martā Francijas premjerministrs E. Daladjē paziņoja, ka Francija ir gatava nosūtīt pret PSRS 50 000 karavīru un 100 bumbvedēju. Lielbritānija solīja nosūtīt 50 bumbvedēju. Pasākuma koordinācijas sanāksmei bija jānotiek 12. martā. (Starp, citu, Somija piedāvāja Rietumvalstīm izmantot pret PSRS Polijas Jūras kara flotes kuģus, kuri atradās Lielbritānijas kontrolē.) Tā PSRS tiktu iesaistīta karā ar Rietumu valstīm. Tādā gadījumā poļu gūstekņi un arī ieslodzītie cietumos varētu radīt reālus draudus Padomju Savienībai. Viņu vairākums ienāda boļševikus, padomju varu, prata rīkoties ar ieročiem, kurus Rietumvalstu aviācija varētu viņiem nomest. Acīmredzot J. Staļins un viņa padomdevēji atcerējās, ka 1918. gadā Pilsoņu karš Krievijā izvērtās tieši pēc bijušo gūstekņu – čehoslovāku sacelšanās. Tāpēc visticamāk arī tika nolemts likvidēt poļu gūstekņus. 12. martā tika noslēgts PSRS un Somijas miera līgums. PSRS valdība, lai to panāktu, mīkstināja pirms kara Somijai uzstādītās prasības. Taču Lielbritānijas un Francija plānus bombardēt Baku naftas atradnes turpināja izstrādāt līdz pat Francijas sakāvei 1940. gada vasarā, kaut tā arī nespēja tos īstenot. Savukārt poļu gūstekņi tika nogalināti. N. Ļebedeva ir izteikusi pieņēmumu, ka, ja poļi netiktu aprīlī-maijā nošauti, viņiem vēlāk saglabātu dzīvību, jo netika nogalināti tie poļu virsnieki un policisti, kuri padomju rokās nonāca pēc Lietuvas un Latvijas aneksijas 1940. gada vasarā. Tātad, secina vēsturniece, var pieņemt, ka poļu virsnieku nogalināšanas cēlonis bija nevis šķiriskais naidis vai atriebība par 1920. gada sakāvi, atriebība par tūkstošu sarkanarmiešu nāvi poļu nometnēs, bet PSRS līderu bailes no kara ar Lielbritāniju un Franciju.

Arī J. Prudņikova un I. Čigirins uzskata, ka Vācija pirms uzbrukuma PSRS varētu atkārtot jau Pirmā pasaules kara laikā izmēģināto manevru, apsolot PVE pēc uzvaras atjaunot Polijas neatkarību un tā panākt poļu leģionu formēšanu karagājienam uz austrumiem. Šādā gadījumā, spriež abi publicisti, pretkrieviski un pretpadomiski noskaņotie poļu virsnieku, kuri pie tam bija pabijuši padomju nometnēs, piekristu kalpot Vācijas interesēm, tāpat kā poļu leģionāri Pirmajā pasaules karā kalpoja Austroungārijai. Tiesa, situāciju salīdzinājums klibo, Austroungārija bija jau pirms 1914. gada pierādījusi savu labvēlību poļiem, bet nevis kā Vācija 1939. gadā tikko karojusi pret Poliju. Bez tam Vācijai arī Pirmajā pasaules karā neizdevās piepildīt ieceri izmantot poļus kā lielgabalu gaļu.

1940. gada 22. februārī, atsaucoties uz IeTK tautas komisāra L. Berijas pavēli, tapa IeTK tautas komisāra pirmā vietnieka V. Merkulova rīkojums visus Kozelškas, Ostaškovas un Starobeļskas nometnēs ieslodzītos bijušos cietumsargus, provokatorus, kolonistus, tiesu darbiniekus, muižniekus, tirgotājus un lielīpašniekus pārvest uz cietumiem, pārskaitot IeTK iestāžu rīcībā. Jau līdz 2. martam bija nosūtīti vairāk nekā 130 cilvēku. Martā sākas intensīva gatavošanās triju minēto nometņu „atslogošanai” (*пазпызка*) no ieslodzītajiem, to nosūtīšanai uz iznīcināšanas vietām. IeTK spēra soļus, lai nekādas ziņas par notiekošo trijās Kozelškas, Ostaškovas un Starobeļskas speciālajās nometnēs nenonāktu aiz to sienām. Tika pastiprināta apsardze, reglamentēta pieeja nometņu teritorijai, aizliegts atlaist darbiniekus. Visi sakari ar apkārtējo pasauli pārtrūka. 25. martā nometnes atradās jau pilnīgā gatavībā „atslogošanai”.

V. Parsadanova uzskata, ka nebija nejaušs arī Kozelškas, Ostaškovas un Starobeļskas nometņu atslogošanas termiņš, jo 1940. gada maijā nacisti okupētajās Polijas teritorijās, izmantojot Vācijas uzbrukumu Rietumos, pabeidza jau 1939. gadā sāktu t.s. „Akciju AB”, kuras laikā iznīcināja 3 500 poļu zinātnes, kultūras un mākslas darbinieku.

Ieslodzītie no trijām nosauktajām nometnēm tika šķirti tajos, kurus vajadzēja nogalināt un tajos, kurus atstāja dzīvus. Pēdējos pārsūtīja uz Juhnovas (*Юхновский лагерь*, arī *Павлуицев Бор*) nometni. Tādu bija 395 cilvēki. Viņi cerēja, ka tos atlaidīs brīvībā, bet sākas pratināšanas.

Ilgstoši to, pēc kādiem kritērijiem viņi tika nodalīti un tiem saglabāta dzīvība, nesaprata nedz paši dzīvi palikušie, nedz pētnieki. Piemēram, A. Pols raksta, ka tas noticis „neizdibinātu iemeslu” dēļ. To, kuri palika dzīvi, vidū bija arī daudz spilgtu antikomunistu, par ko padomju drošībnieki bija labi informēti.

Poļu virsnieks H. Goržehovskis, kurš nonāca Kozelškas nometnē un izdzīvoja, uzskatīja, ka visi poļi bija nolemti iznīcībai, un tikai Francijas kapitulācija piespiedusi poļu dzīvības un nāves jautājuma lēmējiem savu iepriekšējo nostāju caurskatīt. Tiesa, ja tā, paliek neskaidrs, kāpēc padomju drošībniekiem būtu jāiznīcina arī savi potenciālie atbalstītāji, kad 1937. gada „lielā tīrīšana” jau bija pagājusi.

Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks, spriežot par to, kāpēc daļa virsnieku tika apžēloti, minējis vairākus iespējamus iemeslus. Viens no tiem bija viņu ieraksts anketā, ka pēc atbrīvošanas tie vēlas palikt PSRS. Par dažiem iestājās ietekmīgi ārzemju aizbildņi. Starp apžēlotajiem bija arī nometņu administrācijas savervētie aģenti-ziņotāji. Dzīvi palika daži poļu virsnieki, pret kuriem bija ievadīta izmeklēšana ārpus nometnēm.

Daļēju atbildi uz jautājumu sniedz mūsdienās atrasti arhīvu materiāli. Karagūstekņu nometņu administrācijas sagatavotā uzziņā norādīts, ka uz Juhnovas, vēlāk Grjazovecas (*Грязовец*, pilsēta Volgogradas apgabalā) nometni tika pārcelti (un palika dzīvi) gūstekņi, kurus pieprasīja IeTK Valsts drošības Galvenās pārvaldes 5. (izlūkošanas) nodaļa, IeTK tautas komisāra vietnieks V. Merkulovs, Vācijas un Lietuvas sūtniecības u. c. Acīmredzot izlūkošanas nodaļa un IeTK komisāra vietnieks vēlējās atstāt dzīvus tos poļus, kurus varēja izmantot izlūkinformācijas ieguvei un kuri bija gatavi vajadzības gadījumā kopā ar PSRS karot pret Vāciju. Dzīvību saglabāja arī tie, kuriem bija ietekmīgi ārzemju aizbildņi.

Arī H. Goržehovska stāstījums apstiprina teikto. Viņš liecināja, ka ieslodzīto virsnieku vidū atradās arī vairāki tādi, kuri uzrakstīja vēstuli Vācijas sūtniecībai ar lūgumu palīdzēt izkļūt no padomju nometnes, noslēdzot to ar nacistisko sveicienu „*Heil Hitler!*” Pēc atmiņu autora domām tie bija muižu īpašnieki ar vācisku izcelsmi. Nometnē ieslodzīto virsnieku vidū atradās arī tādi, kuri par labāku uzskatīja sadarboties ar padomju iestādēm, poļu kreisajiem politiķiem, arī virsnieki ar komunistiskiem uzskatiem. H. Goržehovskis arī stāstīja, ka nometnē atradās arī poļu

aristokrātijas – trīs kņazu dzimtu Ļubomirsku (*Łubomirscy*), Mirsku (*Mirscy*) un Radzivilu (poļu *Radziwiłłowie*, liet. *Radvila*) pārstāvji. Pēc Itālijas, Rumānijas un Lielbritānijas valdību lūgumiem tie visi trīs tika atbrīvoti. Tā, Radzivils ticis apmainīts pret itāļu komunistiem, kuri atradās Itālijas cietumos.

Iespējams, ka daļu poļu pārsūtīja uz Juhnovas nometni, lai maskētu varas iestāžu ieinteresētību par tiem gūstekņiem, kuri no padomju viedokļa nākotnē varēja izrādīties noderīgi. Gandrīz visi Juhnovas nometnē nokļuvušie izbēga no nāves. (Tiesa, bija arī izņēmumi. Tā, kontradmirālis K. Čerņeckis zaudēja dzīvību 1940. gada maijā Harkovā).

Grjazoveckas nometnē 1940. gada jūlijā bija 394 poļu gūstekņu, ieskaitot 1 ģenerāli, 8 pulkvežus, zemākus virsniekus, kā arī policistus un civilistus. Tur bija visdažādākās izcelsmes, sociālā stāvokļa, tautības un uzskatu cilvēki. Tāpat kā Juhnovas nometnes iemītniekus viņus nosacīti varēja sadalīt četrās grupās: nešaubīgos agrākās Polijas piekritējos; tajos, kuri bija ar vācu izcelsmi un simpatizēja nacistiskajai Vācijai (un 1940.–1941. gadā tika atdoti Vācijai); ebrejos, kuri bija noskaņoti lojālāk nekā poļi pret nometnes administrāciju un padomju varu kopumā un pret kuriem tāpēc abu pirmo grupu locekļi savukārt izturējās neiecietīgi; kā arī tajos, kuri bija gatavi sadarboties ar padomju drošības iestādēm un Sarkanās armijas pavēlniecību.

No visiem padomju gūstā nonākušajiem virsniekiem un viņiem pielīdzinātajiem dzīvi palika tikai neliela daļa. Daži no viņiem vēlāk kļuva par ievērojamiem Polijas valdības emigrācijā darbiniekiem Londonā. (Ir dati, ka 1941. un 1942. gadā, kad tika veidota t.s. Andersa armija, tajā 250 līdz 280 virsnieku bija pārdzīvojuši ieslodzījumu padomju nometnēs. Pēc citiem padomju arhīvu datiem šai armijai 1941. gada septembrī-oktobrī tika nodoti 1 069 armijas, robežsardzes, policijas virsnieki.)

Pēc padomju iestāžu dokumentiem 1940. gada aprīlī–maijā no Starobeļskas, Kozelškas un Ostaškovas nometnēs ieslodzītajiem lielāko daļu – 14 587 cilvēku, pēc tautības gan poļu, gan ukraiņu, baltkrievu, krievu, vāciešu, citu tautu pārstāvju ar šo nometņu „atslogošanas” ieganstu pārveda un nodeva IeTK Kaļiņinas, Harkovas un Smoļenskas pilsētu pārvaldēm, kuras arī veica viņu nogalināšanu un liķu aprakšanu (Katiņas mežā pie Smoļenskas, kā arī Mednoe (*Медное*) ciemā Tveras apgabalā un Harkovas meža un parku zonas 6. kvartālā.).

SlepkaVošana ilga no 1940. gada aprīļa sākuma līdz maija vidum. (Pēc Kozelškas nometnē ieslodzītā poļu zinātnieka S. Svaņēviča liecības pirmā ieslodzīto grupa uz Katiņu tika nosūtīta 3. aprīlī, pēc tam līdz maija vidum ik pēc dažām dienām devusies nākamā grupa ap 300 cilvēku sastāvā.

1940. gada vasarā Kozelškas u.c. nometnes turpināja pastāvēt, taču to ieslodzīto sastāvs jau bija cits.

Kā jau teikts, 1940. gada pavasarī pārtrūka Starobeļskas, Kozelškas un Ostaškovas nometņu iemītnieku sarakste ar saviem radiem un draugiem Polijā. Kā apgalvoja J. Lojeks, līdz 1941. gada jūnijam pienākušas tikai 448 gūstekņu vēstules. Kā kļuvis zināms mūsdienās, ar 1940.gada 16. martu PSRS tika aizliegta sarakste visiem poļu gūstekņiem un IeTK nometnēs ieslodzītajiem, ieskaitot arī ierindniekus un civilistus. No šī brīža pārtrūka jebkuras ziņas no poļiem PSRS nometnēs. Ja korespondenci no Vācijas un Lietuvas Juhnovas nometnē ieslodzītajiem bija pavēlēts nosūtīt turp, tad citu nometņu iemītniekiem domāto – iznīcināt. Publicistikā gan tiek arī apgalvots, ka sarakstes aizliegumam neesot bijis sakara ar triju nometņu „atslogošanu”, kas gan šķiet maz ticami. Ja no 1940. gada maija līdz 1941. gada septembrim vēl eksistētu poļu virsnieku nometnes, tad varētu gaidīt viņu sarakstes ar ģimenēm atjaunošanos, jo virsnieki, kuri izrādījās citās nometnēs, to turpināja. Ja sarakste turpinātos, vēlāk vācu propaganda nevarētu apgalvot, ka viņi nogalināti 1940. gada pavasarī. Jūlija sākuma tika fiksēts, ka Starobeļskas, Kozelškas un Ostaškovas nometnes ir gatavas uzņemt jaunus iemītniekus. 13-15. jūlijā Kozelškas un Juhnovas nometnēs tika atgādāti ap 5 tūkstoši agrāk Lietuvā un Latvijā internētie poļi. 1941. gada jūlijā viņi visi tika pa dzelzceļu evakuēti uz nometni Grjazoveckā.

Tādejādi, kā uzskata daudzi vēsturnieki, PSRS notika drausmīgs noziegums – ap 15 tūkstošu poļu virsnieku, ierēdņu, policistu u. c. nošaušana Katiņas mežā un citur. Šo 15 tūkstošu skaitā iekļauti tikai karagūstekņu un internēto nometnēs ieslodzītie. (Pavisam no padomju nometnēs ieslodzītajiem poļu

virsniekiem bojā gāja 12 ģenerāļu, ap 300 pulkvežu un apakšpulkvežu, ap 500 majoru, 2 500 kapteiņu un 5 000 poručiku un apakšporučiku.) Ņemot vērā arī cietumos nogalinātos ieslodzītos, kopējais nošauto poļu virsnieku, ierēdņu, žandarmu, kolonistu, muižnieku u.c. skaits sasniedza gandrīz 22 tūkstošus. Tā faktiski notika vairākas izrēķināšanās ar poļu armijas virsniekiem, policistiem u. c., kuri 1940. gada pavasarī bija ieslodzīti PSRS cietumos un nometnēs. Taču tā kā vispirms tika atklāta noslepkavošanas vieta Katiņas mežā, tad arī jautājums par visu Padomju Savienības teritorijā notikušo poļu nogalināšanu, kā arī vēlākie strīdi par to, kas slepkavībās vainojams, tiek dēvēti par Katiņas lietu. Līdz šai dienai gan nav skaidrs, vai gluži visu minēto upuru nāvē ir vainojams vienīgi staļiniskais režīms, taču pamatīgāk par to tiks runāts turpmāk.

Gandrīz vienlaikus ar padomju varai potenciāli bīstamo poļu virsnieku likvidācijas organizāciju PSRS vadībā tika plānota pārpalikušo poļu virsnieku izmantošana. Pēc līguma ar Vāciju par draudzību un robežu PSRS bija jāpretojas jebkādam poļu nacionālās atbrīvošanās centieniem. Taču jau 1940. gadā PSRS sāka atiet no šīs saskaņotās pozīcijas.

1940. gada rudenī J. Staļins uzdeva L. Berijam izskatīt jautājumu par poļu un čehu daļu radīšanu Sarkanās armijas sastāvā. 2. novembrī L. Berija jau ziņoja par padarīto un iesniedza savus priekšlikumus. PSRS šajā laikā atradās 18 297 poļu karagūstekņu (gandrīz 12 tūkstoši bija Vācijai piederušo poļu zemju iedzīvotāji), no tiem tikai 954 virsnieki. No virsnieku vidus bija atlasīta 24 cilvēku grupa no trim ģenerāļiem un virknes zemāku virsnieku, kuri atstāja „prātīgu, kara lietas pārzinošu, pareizi politiski domājošu un patiesu cilvēku iespaidu.”

Visi viņi naidīgi izturējās pret Vāciju, redzēja drīzu PSRS un Vācijas konfrontācijas perspektīvu. Divi poļu ģenerāļi: M. Boruta-Spehovičs un V. Pržedekis bija gatavi stāties poļu daļu PSRS teritorijā priekšgalā, ja tam piekristu V. Sikorska valdība. Ģenerālis M. Žegota-Janušaitis bija gatavs uzņemties komandēšanu arī bez V. Sikorska sankcijas, taču norādīja uz nepieciešamību „iezīmēt speciālu politisku platformu ar Polijas likteņa nākotnē izklāstu” un „mīkstināt klimatu” Ukrainas un Baltkrievijas rietumos dzīvojošajiem poļiem.

Turpretī grupa ģenerāļa pakāpi nerasniegušu virsnieku paziņoja, ka viņi nodod sevi Padomju valdības rīcībā un ir gatavi vadīt karaspēka daļas, domātas cīņai pret Vāciju par Polijas kā nacionālas valsts atjaunošanu. Šajā grupā bez citiem virsniekiem ietilpa arī no dienesta atvaļinātais apakšpulkvedis Z. Berlings.

1914. gadā Z. Berlings bija iestājies un karojis J. Pilsudska vadītajos poļu leģionos, no 1917. gada jūnijā līdz 1918. gada oktobrim dienējis Austroungārijas armijā. Pēc Pirmā pasaules kara beigām iestājās Polijas armijā. Par kaujām pret Sarkanā armiju pie Lvovas apbalvots ar ordeni *Virtuti Militari*. Pēc kara turpināja dienestu. 1926. gada apvērsuma laikā atbalstīja J. Pilsudski, beidza Augstāko kara akadēmiju Varšavā. 1939. gadā kā apakšpulkvedis dienēja Viļņā. 1939. gada jūlijā šķiršanās ar sievu dēļ viņu atlaida no armijas. Kā raksta amerikāņu vēsturnieks P. Allens, Z. Berlings kara priekšvakarā esot sabojājis savu karjeru ar „kādu donžuānisku izlēcieni”.

Z. Berlings kritizēja Polijas valdības nemākulīgo pretošanos Vācijai un PSRS, apgalvoja, ka abu minēto valstu sadursme ir neizbēgama un Polija savu drošību varētu nosargāt vienīgi izlīgstot ar boļševikiem. Kad Viļņu, kur uzturējās Z. Berlings, ieņēma Sarkanā armija, viņu tāpat kā citus poļu virsniekus, arestēja IeTK un ievietoja Starobeļskas nometnē, kur viņš piekrita sadarboties ar padomju iestādēm un tāpēc tika pārvests uz Grjazovecas nometni.

L. Berija ierosināja šai virsnieku grupai ļaut atlasīt nometnēs kadrus poļu divīzijas organizēšanai. Pēc tam PSRS dienvidaustrumos kādā padomju saimniecībā varētu organizēt štābu un vietu divīzijas apmācībai. Jau 9./10. oktobrī uz Maskavu tika nosūtīta poļu virsnieku grupa. 31. oktobrī tai sekoja vēl otra. (Jau minētais H. Goržehovskis, kurš vēlāk karoja Andersa armijā rietumos, atzīmējis, ka nevar nosodīt virsniekus par vēlmi konkrētajos apstākļos sadarboties ar PSRS.) Lieta sāka virzīties

uz priekšu. Par grupas vadītāju apstiprināja apakšpulkvedi Z. Berlingu. Arī pazīstamā poļu rakstniece un politiskā darbiniece V. Vasiļevska 1940. gada novembrī, tiekoties ar J. Staļinu, izvirzīja jautājumu par brīvprātīgu poļu daļu radīšanu.

Taču drīz atklājās arī grūtības. Padomju vadība baidījās, ka ziņas par poļu divīzijas formēšanu var vērsties plašumā un nevēlējās ar tām sadusmot Vāciju. Virsnieku grupas dalībnieki nevarēja vienoties, vai viņiem ir tiesības bez V. Sikorska valdības atļaujas piekrist kalpot ne savas, bet svešas valsts armijā. Saņemt V. Sikorska atbalstu tam nebija iespējams. Izvirzījās jautājums, kā nodrošināt poļu armijas daļas ar virsniekiem.

Pagaidām jautājums tika atlikts. Poļu virsnieku grupu nometināja kādā vasarnīcā Maskavas tuvumā un tiem nācās gaidīt tālāku notikumu attīstību.

Tikai 1941. gada 4. jūnijā VK(b)P CK Politbirojs apstiprināja PSRS TKP lēmumu par divīzijas izveidi Sarkanās armijas sastāvā, kas būtu „nokomplektēta ar poļu tautības un poļu valodu zinošu personālsastāvu”. Bija paredzēts izmantot jau Sarkanajā armijā dienestu pildošos, kas prata poļu valodu. Tādejādi Sarkanās armijas sastāvā tiktu izveidota nacionāla poļu divīzija. Tās štatā bija paredzēts iekļaut vairāk nekā 10 tūkstošu karavīru. Pēc V. Suvorova ziņām divīzija jau ieguva 238. strēlnieku divīzijas numuru un 1. jūlijā tai bija jābūt saformētai. Poļu divīzijas formēšana būtu ar Vāciju noslēgtā līguma „Par draudzību un robežu” pārkāpums, bet saspringtajā pirmskara situācijā J. Staļinu tas neapstādināja. Polijas valdības emigrācijā piekrišana nebija vajadzīga. Toties pēc kara ar Vāciju sākuma uz šīs divīzijas bāzes varētu izvērst Polijas armijas daļas.

Vācijas iebrukums PSRS izjauca poļu divīzijas izveides plānus.

3-1-4

Polji Rietumos

Līdz 1941. gada jūnijam Polijas valdība emigrācijā uzturējās Francijā. Tā kā tās leģitimitāte bija apšaubāma, PVE mēģināja radīt sev papildus balstu. Ar prezidenta V. Rackeviča dekrētu 1939. gada decembrī no četru opozīcijas partiju Seima un Senāta 19 deputātiem, kuri bija paguvuši aizbēgt no Polijas, tika izveidota *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej* (Polijas Nacionālā Padome) – konsultatīva padomdevēja institūcija pie prezidenta un PVE. Padomes locekļus iecēla prezidents. Divdesmit iecelto padomes locekļu vidū bija triju politisko partiju pārstāvji, septiņi neatkarīgie un viens pārstāvis no ebreju iedzīvotājiem. Nomināli tās vadību uzņēmās sirmais un slimais I. Paderevskis (mira 1941. gada 29. jūnijā). Viņam tika ievēlēti trīs vietnieki: T. Beleckis no Nacionālās partijas, ļudovietis S. Mikolajčiks un sociālists H. Libermans. Faktiski padomi vadīja S. Mikolajčiks. Polijas Nacionālajai Padomei bija jāpilda parlamenta pēcteces loma un reizē jādemonstrē “sanācijas” laiku valdību, kuras nerēķinājās ar seimu gribu un atteicās no sadarbības ar demokrātiskajiem spēkiem, prakses noraidīšana. Taču šis parlamenta aizstājējs varēja būt tikai ar pagaidu raksturu, līdz brīdim, kad kādi politiskie spēki apšaubīs tā leģitimitāti.

PVE visu poļu kopējo cīņu saistīja ar savas zemes atbrīvošanas uzdevumu, saprotot ar to Polijas atjaunošanu iepriekšējās robežās. Šādu nostāju propagandēja arī Parīzē un vēlāk Londonā iznākošais divnedēļu izdevums „*Wiadomości Polskie*” (1940–1944). Jāsaka, nenākas brīnīties, ka poļu politiķi, kuri divos gadu desmitos bija pieraduši, ka citu tautu (ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu) pārstāvji atrodas Polijas valsts sastāvā, nevarēja vienkārši pieņemt pēkšņu to apdzīvoto teritoriju pievienošanu PSRS, kurā arī nevarēja realizēt īstu šo tautu pašnoteikšanos. Tomēr zināmu neizpratni izsauc tā paštaisnības apziņa, ar kuru poļu pilsoniskie politiķi negribēja atzīt ne šo tautu nevēlēšanos atrasties Polijas sastāvā (protams, atrašanās staļiniskajā PSRS arī nebija to interesēs), ne reālo spēku samēru, kurš pēc

divdesmit gadiem, kopš Polija guva uzvaru pār Padomju Krieviju, bija būtiski mainījies. Reālpolitiķi visā pasaulē nevarēja atbalstīt šo PVE un arī plašu poļu tautas slāņu nostāju. Gala rezultātā tā kaitēja gan PVE, gan tās piekritējiem Polijā, taču uzskatāmi tas kļuva redzams tikai kara noslēguma posmā.

Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis, klasificējot visus poļu militāri-politiskos spēkus Otrajā pasaules karā, visu ārzemēs esošo emigrāciju faktiski vērtēja kā vienotu. Šo vērtējumu var apstrīdēt. Emigrācijā gan politiskajā, gan militārajā jomā norisa pretstāve jautājumā par cīņas pret nacistu okupantiem līdzekļu, sabiedroto izvēli starp konservatīvajiem, “sanācijas” spēkiem un pirmskara Polijā opozīcijā bijušajiem nosacīti demokrātiskajiem spēkiem (tā, grūti par demokrātiem bija uzskatīt labēji konservatīvo partiju biedrus, kuras vēl pirms 1926. gada apvērsuma veidoja labējo – t.s. Hjenas–Pjast (*Chjeno-Piast*) bloku. Varšavas un Krakovas strādnieki vēl atcerējās, kā pret šo bloku bija cīnījušies 1923.–1926. gadā. Par demokrātiskiem emigrācijā varēja uzskatīt daļu ļudoviešu un daļu sociālistu, kuri kara gaitā pārliecinājās par nepieciešamību sadarboties, nevis ar labējiem, bet kreisajiem spēkiem.)

Literatūrā autoram neizdevās atrast viennozīmīgu PVE attieksmes pret PSRS traktējumu. Pēc vieniem datiem sakarā ar Viļņas nodošanu Lietuvai, pēc citiem – ar PSRS uzbrukumu Somijai, Polijas valdība nāca klajā ar politisku paziņojumu, ka padomju karaspēka darbība Polijas teritorijā ir 1921. gada Rīgas miera līguma pārkāpums, līdz ar to it kā konstatējot, ka Padomju valdība *de-facto* pieteikusi Polijai karu un ar to atzīstot, ka Polija atrodas kara stāvoklī ar PSRS. Tik tiešām, Polijas valdības emigrācijā 1939. gada 18. decembrī izplatītajā t.s. Anžē (fr. *Angers* – pilsēta Francijā, kurā atradās PVE) deklarācijā tika paziņots, ka Vācija paliek Polijas galvenais ienaidnieks un apstiprināta Polijas atrašanās kara stāvoklī ar PSRS, kaut *de iure* karš nebija pieteikts. Deklarācija arī stādīja uzdevumu radīt poļu armiju antihitleriskās koalīcijas sastāvā, vadīt poļu pretošanās kustību vācu un padomju armiju ieņemtajās teritorijās. PSRS vadība uz šo paziņojumu nekādi nereagēja, jo šāda reakcija nozīmētu Polijas valdības emigrācijā pastāvēšanas fakta un tās pretenziju uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju atzīšanu.

1940. gada 16. aprīlī Polijas augstākā līmeņa padomdevēja iestāde Nacionālā padome Anžē plaši diskutēja jautājumu par attieksmi pret PSRS. Ārlietu ministrs A. Zaleskis paziņoja, ka Polija ja ne *de iure*, tad *de facto* atrodas kara stāvoklī ar PSRS un poļu sabiedrība liek vienlīdzības zīmi starp 1. un 17. septembri – starp Vācijas un PSRS uzbrukumu. Atbildot uz jautājumiem, ārlietu ministra vietnieks Z. Gralinskis paskaidroja, ka svarīgākais nav formāls kara pieteikums: „Visos mūsu paziņojumos mēs stāvam pozīcijās, ka kara stāvoklis starp Poliju un PSRS pastāv”, kaut arī Lielbritānija un Francija atrodas ar to neitrālās attiecībās. Vairākums diskusijas dalībnieku atbalstīja kara stāvokļa konstatēšanu ar abām kaimiņvalstīm –Vāciju un PSRS. (Visizsvērtāko pozīciju ar atskatu uz Rietumvalstu nostāju, kuras šai laikā jau vēlējās noregulēt attiecības ar J. Staļinu un negatavojās sniegt PVE kādu palīdzību cīņā pret PSRS, ieņēma V. Sikorskis.) Var teikt, ka tika konstatēts *de facto* kara stāvoklis starp Poliju un PSRS, kurš pastāvējis no 1939. gada 17. septembra. Taču šāds konstatējums nav līdzvērtīgs kara pieteikšanai. Tas arī nebūt vēl nenozīmēja, ka pēc tā pieņemšanas sāksies reāla kara darbība.

Atsevišķi krievu publicisti gan apgalvo, ka PVE novembra vidū pieteikusi PSRS karu, taču uzrādīt tam dokumentālus pierādījumus viņi līdz šim nav spējuši. (Tā, J. Muhins atsaucas uz „Padomju vēsturiskajā enciklopēdijā” teikto, kaut tajā bija ne visai saprotami konstatēts, ka 1939. gada novembrī PVE „paziņoja par karu stāvokli ar Padomju Savienību” (*объявило состояние войны с Сов. Союзом*), nevis pieteica karu PSRS!)

PVE Anžē deklarācijai un Nacionālajā padomē notikušajai jautājuma apspriešanai nebija kādu praktisku seku. (Poļu vēsturnieki lielākoties apiet šo faktu ar klusēšanu, jo tas raksturo poļu politiku emigrācijā situācijai ne visai adekvāto rīcību.) Šeit jautājums bija vairāk par PVE, kurai nebija ne savas teritorijas, ne pagaidām arī armijas, reālajām iespējām īstenot savus nodomus.

Rietumvalstis rūpējās, lai PVE savā kareivīgumā pret PSRS nepārkāptu noteiktu robežu, kas varētu vest pie tālākiem sarežģījumiem. Tālākā notikumu attīstība lika arī Polijas valdības politiķu pozīcijai pakāpeniski mainīties. Pavērsienu Polijas valdības emigrācijā politikā ienesa turpmākā reālā kara gaita.

PVE enerģiski rīkojās, lai radītu savu armiju. Francijā jau 1939. gadā tika nodibināti „Polijas bruņotie spēki Rietumos” (*Poliskie Siły Zbrojne na Zachodzie*). Pirmie to formēšanas priekšdarbi bija veikti jau septembrī, kad Polijas teritorijā vēl norisa kaujas. Pirmo regulāro armijas daļu pamatu veidoja Ungārijā un Rumānijā internētie poļu karavīri, kuri bija nonākuši Francijā (ir dati, ka ap 43 tūkstošu poļu karavīru sasniedza Franciju), kā arī brīvprātīgie.

Francijā atradās plaša poļu diaspora. Starpkaru periodā turp darba un iztikas meklējumos devās tūkstoši poļu darba cilvēku. Turp emigrācijā, glābjoties no „sanācijas” režīma represijām, devās arī daudzi demokrātiski, sociālistiski un komunistiski noskaņoti opozicionāri. Pirms Otrā pasaules kara Francijā mita no 450 līdz 500 tūkstošu poļu. Viņi smagi pārdzīvoja dzimtenes okupāciju, daudzi vēlējās piedalīties cīņā pret okupantiem.

1939.–1940. gadu mijā poļi vairākus mēnešus cīnījās par tiesībām veidot savas nacionālas armijas daļas Francijā. Izņemot vienu divīziju, kuras izveide bija paredzēta jau agrāk, franču puse piekrita tikai poļu bataljonu iekļaušanai franču daļās. V. Sikorskis to vērtēja, kā „atteikšanos rēķināties ar poļu valstiskajām interesēm”. Tomēr rezultātā tika parakstīta virkne līgumu ar Franciju un Lielbritāniju par līdz 100 000 vīru lielas poļu armijas izveidi Francijā. Tiesa, šos plānus neizdevās līdz galam realizēt, taču jau 1940. gada beigās aktīvi tika formēta 1. grenadieru divīzija (*1. Dywizja Grenadierów*), ko komandēja ģenerālis B. Dučs un 2. strēlnieku divīzija (*2. Dywizja Strzelców Pieszych*) ģenerāļa B. Prugar-Ketlinga vadībā. Nedaudz vēlāk tika uzsākta 3. divīzijas, ko komandēja pulkvedis T. Zeļenovskis un 4. kājnieku divīzijas, kuras komandieris bija ģenerālis R. Drešers, kā arī 10. bruņutanku kavalērijas brigādes (*10. Brygada Kawalerii Pancernej*), ko komandēja ģenerālis S. Mačeks, formēšana. Visas šīs vienības kopš 1940. gada 28. aprīļa veidoja 1. poļu korpusu. Bez tam tika veidota Atsevišķā Karpatu strēlnieku brigāde (*Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich*), ko komandēja ģenerālis S. Kopaņskis un kuru dislocēja Sīrijā. 1940. gada jūnijā Polijas armijā Francijā bija jau līdz 85 tūkstošiem karavīru. Tiesa, tikai puse no viņiem bija kaujas gatavībā un daudzas lietas poļus sarūgtināja. Poļu karavīri nēsāja it kā operetes uzvešanai domātus krāsainus, vēl pirms Pirmā pasaules kara izgatavotus franču armijas mundierus. Ilgu mēnešu garumā mācībās viņi lietoja nūjas šauteņu vietā. Franču sakaru virsnieki centās komandēt poļu daļas, kurām viņi bija piekomandēti. Rezumējot sadarbību ar Franciju militārā jomā, V. Sikorskis atzina, ka visu grūtību cēlonis jāmeklē „poļu armijas neatkarības neatzīšanās no mūsu sabiedrotā puses”.

Jau 1939. gada 9. septembrī noslēgtā Francijas un Polijas vienošanās paredzēja: „Polijas divīzijas organizācijas, apgādes un uzturēšanas izdevumus Francijā apmaksās Polijas valdība, kura apņemas atgriezt Francijas valdībai summas, kuras Francijas valdība piešķir kā avansu šiem mērķiem, uz noteikumiem, kuri tiks pieņemti vēlāk pēc savstarpējas vienošanās.” Ar tamlīdzīgu 1940. gada 4. janvāra vienošanos tika noformēta arī palīdzība poļu karavīru ģimenēm Francijā. Pēc kara jau Polijas Tautas republikas valdība, likvidējot bijušās Polijas valdības saistības, panāca citu risinājumu. Gala rezultātā Polija samaksāja PVE izdevumus vienīgi civiliem mērķiem un sociālajai nodrošināšanai.

Armijas sociālais sastāvs bija neviendabīgs. Bija brīvprātīgie – bijušie Internacionālo brigāžu cīnītāji Spānijā, regulārās Polijas armijas karavīri, arī Francijā dzīvojošie un tās armijā iesauktie poļi.

Vienkāršie karavīri parasti cerēja uz reformām pēc kara Polijā, virsnieki galvenokārt bija „sanācijas” režīma piekritēji, vēlējās to atjaunot.

Pēc 17. septembra vairākums Polijā pārpalikušo poļu lidotāju un lidmašīnu šķērsoja Rumānijas un Ungārijas robežas, no turienes lidotāji pārcēlās uz Franciju un Lielbritāniju, kur iesaistījās šo zemju gaisa spēkos. (Kad 1939. gadā Polijas aviācija saņēma pavēli pārlidot uz Rumāniju, to, pēc vieniem datiem, spēja ap 80 lidmašīnu, no tām ap 20 *P-37 Los*, pēc citiem – ap 200 lidmašīnu, no tām ap 30 *P-37 Los*, kuras vēlāk Rumānijas gaisa spēki izmantoja karā pret PSRS). Lielbritānijā un Francijā jau pirms kara sākuma mājās vairāki simti poļu lidotāju. Tāpēc Francijā veidojās arī poļu gaisa kara spēki. Tika saformētas četras eskadriļas, kā arī zenīartilērijas daļas.

Sabiedroto jūras transporta flote papildinājās ar 36 poļu kuģiem, kuri 1939. gada septembrī atradās aiz valsts robežas.

Pēc padomju-somu kara sākuma poļu armijas virspavēlnieka vietnieks ģenerālis K. Sosnkovskis izdeva pavēli par speciālas ap 5 000 cilvēku lielas atsevišķas poļu strēlnieku brigādes (*Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich*) izveidi ģenerāļa B. Boguša-Suško vadībā. To veidoja no jau esošo 1. un 2. divīzijas 4 bataljoniem pēc Francijas armijas Alpu strēlnieku brigādes parauga. Brigādei Lielbritānijas un Francijas ekspedīcijas korpusa sastāvā bija jāpiedalās kara darbībā Somijas pusē.

Somijas armijas virspavēlnieks maršals G. Mannerheims savās atmiņās rakstīja: „Daļa poļu flotes, trīs mīnkuģi un trīs zemūdenes, tai skaitā „*Orzel*”, tika iekļauta britu kara jūras spēku sastāvā. Polijas valdības emigrācijā galva ģenerālis Sikorskis paziņoja, ka šīs jūras kara flotes vienības ir gatavas piedalīties Petsamo jūras kara ostas blokādē un līdz ar to „pārgriezt” šeit izcēlušos krievu karaspēka komunikācijas ar Murmansku.” Pastāvēja arī nodoms „saformēt ekspedīcijas korpusu no 20 000 poļu karavīriem, kuri internēti Latvijā un Lietuvā. Šīs valstis bija piekritušas viņu daļējai atbrīvošanai un nosūtīšanai uz Zviedriju. Sūtīt cilvēkus tieši uz Somiju [tās] baidījās. Taču šis plāns izjuka Zviedrijas valdības pretošanās dēļ.”

Turpretī pēc notikumu dalībnieka J. Kļimkovska liecības apmēram 1939. gada 20. decembrī V. Sikorskis divpusējā sarunā izklāstījis viņam savu starptautiskās situācijas redzējumu. Polijas valdības emigrācijā vadītājs jau šajā laikā vēlējies nodibināt ar PSRS diplomātiskas attiecības, lai noregulētu strīdīgos jautājumus un poļu armijai Francijā iegūtu pēc iespējas vairāk kara dienestam derīgu cilvēku. Citi valdības locekļi kā K. Sosnkovskis, A. Zaleskis, M. Seida uzstājās pret to, jo uzskatīja, ka pēc kara PSRS būs spiesta piekāpties uzvarējušo Francijas un īpaši Lielbritānijas priekšā. V. Sikorskis vēlējies blakus poļu armijas daļām Francijā izveidot poļu militārus formējumus Austrumos vai Dienvidos, lai gūtu iespēju arī no turienes virzīties uz Poliju, jo neesot zināms, kurš ceļš izrādīsies tuvākais un labākais. Ar Dienvidiem bija jāsaprot Vidējie Austrumi, kur franči koncentrēšot savus spēkus koloniju aizsardzībai un vēlākam uzbrukumam Vācijai no dienvidiem vai austrumiem. Par labu tam runājot apstākļi, ka šādā gadījumā varētu pasargāt poļu daļas no „priekšlaicīgas asins zaudēšanas”.

Pret šīm atmiņām gan jāizturas piesardzīgi, iespējams, ka to saturu ietekmējis autora vēlākais liktenis, viņa konflikts ar labēji noskaņotajiem militāristiem un politiķiem. Grūti arī spriest, kā savienot šos it kā izskanējušos V. Sikorska uzskatus ar gatavību iesaistīt poļu karavīrus PSRS un Somijas konfliktā.

Somija kapitulēja 1940. gada 12. martā – ātrāk nekā tika saformēta poļu brigāde, un tai paredzētā uzdevuma vietā 1940. gada pavasarī poļiem nācās piedalīties sabiedroto cīņās pret vācu armiju pie Narvikas Norvēģijā. (Kad 9. aprīlī Vācija iebruka Dānijā un Norvēģijā, pret to karoja arī 3 poļu mīnkuģi un 1 zemūdene.) Poļu vēstures literatūrā poļu dalība karā Norvēģijā tiek aprakstīta ar lepnumu, kaut, piemēram, krievu publicists J. Nersesovs apgalvo, ka, neraugoties uz pārspēku, poļi tā arī nevarējuši izpildīt kaujas uzdevumu, bet lielākos panākumus guvusi Franču Ārzemnieku leģiona vienība, kura sastāvējusi galvenokārt no spāņu un krievu emigrantiem. Lai nu kā, sabiedrotajiem Narviku nācās atdot vāciešiem. Poļu brigāde atstāja pie Narvikas ap 150 savu karavīru kapus. Pēc evakuācijas no Norvēģijas brigāde tika pārcelta uz Franciju.

1940. gada 10. maijā, sākoties Vācijas uzbrukumam rietumos, 1. grenadieru divīzija tika nosūtīta uz fronti Lotringā (fr. *Lorraine*, vācu *Lothringen*). 16. jūnijā to gandrīz pilnībā aplenca vācieši un tā saņēma franču pavēlniecības pavēli atkāpties. Divīzija atkāpās uz Francijas dienvidiem, cerot, ja izdosies, sasniegt Šveici. To bija grūti izdarīt, Francijas dienvidus sasniedza tikai ap 2 tūkstošiem poļu, Šveici – ap tūkstoti. Precīzi divīzijas zaudējumi nav zināmi (dažkārt tiek lēsts, ka nogalināti bija ne mazāk kā trīs tūkstoši poļu, vēl ap trīs tūkstoši ievainoti). Tie, kuri spēja no vācu okupētās Francijas teritorijas pāriet uz neokupēto, parasti nonāca franču ierīkotajās darba nometnēs. Tomēr daļai karavīru, ieskaitot divīzijas komandieri, vēlāk izdevās nokļūt Lielbritānijā.

Lotringā karoja arī 2. strēlnieku divīzija. 15. un 16. jūnijā tā sedza franču korpusa atkāpšanos. 20. jūnijā poļu karavīri pārgāja Šveices robežu un tika tur internēti līdz Otrā pasaules kara beigām. (Pēc dažām ziņām pavisam Šveice tika internēti 13 tūkstoši poļu karavīru.)

10 bruņutanku kavalērijas brigāde tika izvietota frontē Šampanā (*Champagne*). No 13. jūnija tā sedza divu franču divīziju atiešanu. Pēc tam tā pēc pavēles atkāpās, tika ielenkta, bet spēja pārraut ielenkumu, degvielas trūkuma dēļ bija spiesta iznīcināt savu bruņutehniku, sīkās vienībās virzījās uz dienvidiem. No turienes poļu karavīri pārcēlās uz Lielbritāniju.

Atsevišķā poļu strēlnieku brigāde no Narvikas tika pārcelta uz Bretaņu, kur piedalījās cīņās pret uzbrūkošajiem vācu spēkiem. Brigāde tika izkliedēta, tās atliekas nonāca vācu gūstā. Tikai mazai daļai karavīru izdevās izglābties, tie centās no Francijas vai nu tieši, vai caur Spāniju pārcelties uz Angliju. Daži pievienojās pretošanās kustībai Francijā.

Bez minētajām daļām kara darbībā Francijā ņēma dalību vairākas poļu prettanku rotas, piedalītas franču divīzijām. 3. un 4. poļu divīzijas atradās vēl formēšanās procesā un nepaguva iesaistīties kaujās. Poļu aviācijas daļas notrieca ap 50 vācu lidmašīnu.

Kad Francijas sagrāve kļuva acīmredzama, 17. jūnijā notika PVE sēdē, kurā tika nolemts izmantot Lielbritānijas premjerministra V. Čērčila ielūgumu un pārvākties uz Londonu. 18. jūnijā V. Sikorskis izlidoja turp, bet 19. jūnijā pa radio griezās pie poļu karavīriem ar aicinājumu arī pārcelties uz Lielbritāniju.

Premjera prombūtnē ģenerālis K. Sosnkovskis lūdza franču pavēlniecības pārstāvi palīdzēt poļiem evakuēties uz Angliju un saņēma atbildi, ka poļiem pašiem jāiznomā kuģi un par to ir jāmaksā zeltā, kā arī ieteikumu padoties vāciešiem, kā to darīja franči. Taču Lielbritānijas jaunais premjerministrs V. Čērčils izdarīja visu, lai Francijas kapitulācijas brīdī PVE un tās bruņoto spēku atliekas pārdislocētu uz Britu salām.

Kopumā cīņās par Franciju piedalījās ap 50 000 poļu karavīru. Aizstāvot Franciju, viņi cieta smagus zaudējumus. (Ir dati, ka krita ap 1,5 tūkstoti, ievainoti tika 4,5 tūkstoši, taču ticamāki šķiet citi – ka kaujās pret Vāciju Francijā gāja bojā ap 15 000 poļu karavīru.) Ap 50 tūkstoši poļu (tātad lielākā daļa no saformētajām vienībām) nonāca gūstā. (Tā, PSRS iestādes nodarbojās ar to no šiem gūstekņiem, kuri pēc Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas pievienošanas bija kļuvuši par padomju pavalstniekiem, repatriācijas jautājumiem.) Tikai ap 1/3 no poļu karavīriem (pēc dažādiem datiem, no 17 līdz 25 tūkstošiem) izdevās nonākt Anglijā. (Ir ziņas, ka evakuēti tika 17 205 sauszemes spēku karavīri.) Vēlāk – 1944. gadā viņi piedalījās Otrās frontes atklāšanā Normandijā. Karpātu brigāde, ap 4 000 karavīru sastāvā, pēc Francijas sakāves atteicās pakļauties kolaboracionistiskajam t.s. Višī režīmam (*le régime de Vichy*) un ar pilnu bruņojumu no Sīrijas pārgāja uz Lielbritānijas kontrolēto Palestīnu, pēc tam tika pārcelta uz Ēģipti.

Francijas sagrāves rezultātā lielais organizatoriskais darbs, 1939. beigās un 1940. gada pirmajā pusē veidojot poļu karaspēka daļas, faktiski izrādījās gandrīz veltīgs. Ar Francijas sakāvi tika zaudēta

tur formējamā poļu armija, kurai bija jānodrošina Polijas līdzdalība karā un tās vieta pēckara pasaulē. Bija zaudēts vienīgais reālais spēks, uz kuru varēja balstīties V. Sikorska valdība. Bija cietusi sakāvi koncepcija, ka Polijas atbrīvošana notiks ar Francijas palīdzību. Francijas sagrāve deva lielu morālu triecienu visiem poļu patriotiem, kuri cerēja uz drīzu dzimtenes atbrīvošanu Rietumu sabiedroto spēkiem. Piemēram, poļu rakstnieks G. Herlings–Grudzinskis, kurš 1940. gadā atradās padomju ieslodzījumā, vēlāk aprakstīja izjūtas, kādas radās padomju cietumā ieslodzītajiem poļiem pēc ziņas saņemšanas par Parīzes krišanu vācu rokās: „Parīze kritusi. PARĪZE. PARĪZE. Tam nebija iespējams noticēt, taču arī visparastākajiem cilvēkiem, kuri ne acu galā nebija redzējuši Franciju, Parīzes krišana nozīmēja pēdējās cerības bojā eju, vēl galīgāku sakāvi nekā Varšavas kapitulācija.”

Cerību izveidot lielus poļu spēkus Lielbritānijā nebija, jo tur, atšķirībā no Francijas, dzīvoja maz poļu emigrantu. Polijas valdībai emigrācijā nācās noteikt jaunu politisko kursu, kas ļautu saglabāt cerības uz valsts atdzimšanu.

PVE, pārcēlusies uz Londonu, centās uzturēt Polijas valstiskās pretenzijas, tās kā sabiedrotās valsts statusu. Lielbritānijas valdībai poļu emigranti bija gan uzticami sabiedrotie valstij grūtos brīžos, taču arī lielu „galvas sāpju” radītāji. Ieradies Lielbritānijā, V. Sikorskis tūlīt devās vizītē pie V. Čērčila un apliecināja tam, ka poļu karaspēks negrasās padoties vāciešiem un grib karot līdz galīgai uzvarai. V. Sikorskis britu premjeram izklāstīja PVE sagatavoto t.s. 19. jūnija memorandu. Polijas armijas atjaunošana tika izvirzīta par galveno tuvāko uzdevumu. Bija arī deklarēts, ka Polijas valdība nevēlas radīt grūtības, kuras varētu apgrūtināt Lielbritānijas sarunas ar PSRS. V. Sikorskis, tāpat kā V. Čērčils, uzskatīja karu starp Vāciju un PSRS par neizbēgamu un tāpēc pieļāva, kaut arī ne bez svārstībām, iespēju panākt vienošanos ar to, lai pirmkārt Padomju Savienības teritorijā radītu poļu armiju. Tika paziņots, ka tikko radīsies apstākļi, varēs izmantot padomju teritorijā esošos virsniekus, lai radītu ap 300 000 vīru lielu armiju, kuru varētu iesaistīt karā pret Vāciju. Memorandā, apmaiņā pret PSRS valdības piekrišanu mainīt savu nostāju pret poļu iedzīvotājiem, PVE piekrita uz zināmu Polijas teritoriālo pretenziju pret PSRS samazināšanu, Sarkanās armijas izešanu caur Polijas teritoriju un sadarbību Polijas armijas radīšanā PSRS teritorijā cīņai pret Vāciju kā kopīgu ienaidnieku. Faktiski bija deklarēta atteikšanās no nedraudzīgās pret PSRS politikas.

Vai PSRS šai laikā bija gatava mainīt savu izturēšanos pret Poliju, tās valdību emigrācijā? Diezin vai. Par zināmu pavērsieni PSRS politikā pret poļiem it kā varēja liecināt tikai Ā. Mickēviča atcerei veltītu svinību sagatavošana un noturēšana 1940. gada rudenī.

Taču pat tik piesardzīgi formulēti nodomi atjaunot attiecības ar PSRS izsauca pirms kara Polijā valdījušā “sanācijas” režīma piekritēju pretestību. Poļu emigrācijas labējie spēki ar ģenerāli K. Sosnkovski priekšgalā panāca, ka memorands tika atsaukts. Tā bija valdības emigrācijā nopietna krīze. Kā rakta amerikāņu pētnieks A. Pols: „Līdz Francijas krišanai pilsudskieši apmierinājās ar savu brūču laizīšanu un nogaidīšanu, taču sagrāve, kas beidzās pie Denkerkas [fr. *Dunkerque* – ostas pilsēta Francijas ziemeļos, 1940. gada 26. maijā – 4. jūnijā tās apkaimē notika kauja, kad sabiedrotie evakuēja pāri Lamanšam ap 330 000 karavīru. Pēc evakuācijas no Denkerkas Anglijā kopā ar angļu karaspēka daļām nonāca arī ap diviem tūkstošiem poļu virsnieku un četriem tūkstošiem karavīru], krasi mainīja viņu nostāju; daudziem radās liela pārliecība, ka Polija pērnuden bija turējusies nemaz ne tik slikti. No tā brīža skatupunkta raugoties, šķita, ka vērmahta uzvara [pār Poliju] bija neizbēgama – katrā ziņā tā apgalvoja bramanību atguvušie Pilsudska sekotāji, kuri pakāpeniski ieguva arvien lielāku ietekmi valdībā.”

“Sanācijas” režīma darbinieki vēlējās redzēt PVE sastāvā arī bijušo ārlietu ministru J. Beku un gatavoja tā nokļūšanu no Rumānijas caur Dienvidslāviju Lielbritānijā. Taču izbraukšanas mēģinājums neizdevās, jo rumāņi J. Beku aizturēja uz robežas.

Starp citu, krievu vēsturnieks un politologs A. Torkunovs kādā intervijā izklāstīja viedokli, ka J. Beks stipri pārdzīvojis notikušo, Polijas agrākajai valdībai pārejot uz Rumāniju atteicies no ēdiena, viņam bijušas lielas problēmas ar psihisko veselību un rezultātā viņš ļoti ātri nomiris. Pēc autoram pieejamajām ziņām, Rumānijā J. Beks saņēma Lielbritānijas iebrukšanas vīzu un tikai ģenerāļa V. Sikorska iejaukšanās, kurš nevēlējās, lai Lielbritānijā pieaugtu bijušo “sanācijas” darbinieku rindas, izjauca viņa izbraukšanu no Rumānijas. Viņš palika dzīvot Rumānijas policijas uzraudzībā villā Bukarestē. Tur viņš rakstīja memuārus ar nosaukumu „*Ostatni raport*” (Pēdējais ziņojums) un būvēja kuģu modeļus. 1942. gada vasarā J. Bekam tika atklāta tuberkuloze, taču oktobrī viņš mēģināja bēgt uz Turciju, tika notverts un nelielu laiku pavadīja cietumā. Kad Rietumu sabiedrotie uzsāka Rumānijas bombardēšanu, J. Beks pārcēlās uz tās dienvidiem. Nomira J. Beks 1944. gada jūnijā no tuberkulozes. (Pēc citām (vācu) ziņām viņš mira „pilnībā alkoholisma pārņemts.”) Domājams, ka A. Torkunova versija nav precīza. Kā rāda fakti, J. Beks labprāt turpinātu politisko darbību un acīmredzot atbalstītu citus bijušā “sanācijas” režīma vadītājus. 1991. gadā viņa mirstīgās atliekas tika pārvesta uz Poliju un apbedītas militārā kapsētā.

Labējo ietekmēt, prezidents V. Rackevičs pat sagatavoja dekrētu par V. Sikorska atcelšanu no premjerministra amata. Tomēr Lielbritānijas valdības spiediena rezultātā tas nestājās spēkā. Atkal var konstatēt, ka notika iejaukšanās Polijas vadības kompetencē, taču tā nāca tikai par labu cīņas izvērsšanai pret nacistisko Vāciju. Pats V. Sikorskis turpmāk arvien biežāk atgādināja savas 1935., 1938. un 1939. gadā izteiktās domas, ka nevar uzvarēt Vāciju bez Rietumu un PSRS savienības izveides.

Acīmredzot, uz V. Sikorska pozīciju ietekmi atstāja arī Čehoslovākijas prezidents E. Benešs. V. Sikorskis un E. Benešs 1940. gada novembrī parakstīja kopīgu deklarāciju, kurā paziņoja par savu vēlmi noslēgt ciešu politisku un ekonomisku savienību. Notiekot sarunām par šādas faktiski Polijas un Čehoslovākijas federācijas izveidi (vēlāk federācijas ideja gan kļuva neaktuāla), abi politiķi kā tās sekmīgas darbības nosacījumu uzsvēra sadarbību gan ar Rietumu valstīm, gan PSRS. Tiesa, V. Sikorskis, tāpat kā britu politiķi, nākotnē veidojamo federāciju uzskatīja par jaunu „sanitāro kordonu”, kam bija jānovērš komunisma izplatība Eiropā. V. Sikorskis, piekrītot principā savienībai ar PSRS, reizē uzskatīja, ka to var veidot tikai tad, kad Polijas rokās būs „stipri trumpji”. E. Benešs, lai nokārtotu čehoslovāku un poļu attiecības un izvairītos no sarežģījumiem nākotnē, ieteica atjaunot Poliju tikai tās etniskajās robežās.

Vācu vēsturnieks K. Brahers norādījis, V. Sikorska plānu par Austrumeiropas konfederācijas, kura varētu sevi sargāt vienlaikus no Vācijas un Krievijas, izveidi neizdevās īstenot tāpēc, ka V. Čērčils centās darboties kā starpnieks, svārstīdamies starp simpātijām pret poļiem un britu ieinteresētību nodrošināt sapratni karā ar PSRS. Domājams, ka cēlonis neveiksmei bija nevis V. Čērčila svārstības, bet striktā PSRS vadības nostāja pret šādu jaunu „sanitāro kordonu”.

Polijas sūtņa Lielbritānijā E. Račinska atmiņās sastopamas ziņas, ka PSRS vadība caur starpnieku V. Sikorskim paziņoja, ka tā iestājas par neatkarīgas Polijas valsts atjaunošanu ar etnogrāfisku robežu austrumos, un V. Sikorskis ir persona, ar kuru tā gatava uzsākt principiālas sarunas. V. Sikorska valdībai tika arī paziņots, ka PSRS pastāv nodoms saformēt poļu leģionu (divīziju). Iespējams gan, ka tā bija tikai diplomātiska zondāža, taču tās virziens bija skaidrs.

1940. gada 13. septembrī PSRS sūtis Lielbritānijā I. Maiskis ziņoja uz Maskavu, ka V. Sikorskim izdevies panākt PVE speciāla lēmuma pieņemšanu par to, ka Polija „uz visiem laikiem” atmet „Pilsudska un Beka politiku” un stāda par savu uzdevumu nodibināt draudzīgas attiecības ar PSRS, taču jautājums par Polijas robežām šai lēmumā „taktiski” apiets, kas izskaidrojams ar to, ka prezidents un citi Polijas „notabļi” (no latīņu *notabilis* – ievērojams, izcils) vēl joprojām sapņo ja ne par visas Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas, tad vismaz to daļas ar Līvovu un Viļņu atgūšanu.

Līdz ar cīņu Polijas valdībā emigrācijā par tās politisko kursu, paralēli norisa Polijas bruņoto spēku atjaunošanas darbs. Kaut Lielbritānijā poļu armijas nacionālās atšķirības atzīšanu traucēja kāds arhaisks XVI vai XVII gadsimta likums, kurš aizliedza ārzemju karaspēka uzturēšanos valsts teritorijā, 1940. gada 5. augustā PVE noslēdza līgumu ar Lielbritānijas valdību par 30 000 vīru poļu armijas izveidi operatīvā Lielbritānijas pavēlniecībā. Lielbritānijas valdība uzņēmās poļu karavīru uzturēšanu. Polijas bruņotie spēki Lielbritānijas teritorijā ieguva tādu pat statusu kā Britu sadraudzības zemju karaspēka daļas un tiesības formēt jaunas armijas daļas. Augusta beigās Polijas sauszemes spēki sastāvēja no 5 strēlnieku brigādēm. Tiesa, 3 no tām ierindnieku trūkuma rezultātā bija nokomplektētas tikai ar komandējušo sastāvu. (No vairāk nekā 6 000 poļu virsnieku, kuri nonāca Lielbritānijā, vairākums bija no sauszemes armijas, aviācijas virsnieku bija 1 663, flotes – 138.) 28. septembrī V. Sikorskis izdeva pavēli par 1. poļu korpusa (*I Korpus Polski*, to 1942. gadā pārdēvēja par 1. moto-bruņutanku korpusu – *I Korpus Pancerno-Motorowy*), ko komandēja ģenerālis M. Kukels, izveidi. 1940. gada rudenī Lielbritānijas rīcībā atradās jau 28 000 poļu karavīru ar lielu virsnieku īpatsvaru. 1941. gada oktobrī no 4. strēlnieku brigādes tika radīta atsevišķā izpletņlēcēju brigāde (*Samodzielna Brygada Spadochronowa*), ko komandēja ģenerālis S. Sosabovskis. 1942. gada februārī tika sākta 1. bruņutanku divīzijas (*1. Dywizja Pancerna*), kuru komandēja ģenerālis S. Mačeks formēšana. Poļu sauszemes daļas nēsāja angļu mundierus, vienīgi papildinātus ar angļu uzrakstu „*Poland*” uz piedurknes.

Poļu sauszemes daļas tika formētas Skotijā. Nepiepildījās poļu politiķu cerības, ka tajās iestāsies daudz poļu no ASV un Kanādas. Acīmredzot cilvēki, kuri bija spiesti labākas dzīves meklējumos emigrēt no Polijas, labprātāk aizstāvēja savas mītnes zemes nekā pret viņiem mīlestībā skopās dzimtenes intereses.

Polijas jūras kara flote no 1940. gada tika papildināta ar no Lielbritānijas kara flotes (*Royal Navy*) nomātiem kuģiem.

Īpaši nozīmīgi Lielbritānijai bija tas, ka poļu karavīru vidū izrādījās daudz aviācijas speciālistu (ap 6 500). Sākotnēji gan radās juridiskas grūtības ar poļu lidotāju dienestu Anglijā, tiem tika atļauts karot tikai britu aviācijas daļu sastāvā. Tomēr poļu lidotāji varēja piedalīties Vācijas aviācijas atvairīšanā t.s. „kaujas par Angliju” (*Battle of Britain*, 1940. gada 9. jūlijs – 30. oktobris) laikā. Poļu lidotāji neveidoja poļu aviācijas vienības, bet kā atsevišķi cilvēki dienēja britu aviācijā, pie tam virsnieki, neatkarīgi no Polijā iegūtās pakāpes, – leitnanta, bet zemāko pakāpju karavīri – ierindnieka statusā. Iestājoties dienestā viņi nodeva parasto britu zvērestu viņa karaliskajai augstībai, tikai nēsāja poļu emblēmas ar ērgļiem, bet daži arī savas militārās pakāpes zīmes blakus britu zīmēm. Aerodromos, kur bāzējās poļu daļas, drīkstēja izkārt arī Polijas karogu, taču zemāk par Lielbritānijas karogu.

Kopā Lielbritānija šais kaujās izmantoja ap 500 lidmašīnu un vienlaikus varēja pacelt gaisā no 200 līdz 250 lidmašīnām. Tā, pašā kritiskākajā kaujas dienā – 1940. gada 14. septembrī cīnās virs Anglijas piedalījās 250 angļu lidmašīnu, no tām 50 pilotēja poļu lidotāji. Kopumā „kaujas par Angliju” laikā ap 150 poļu iznīcinātāju pilotu dienēja Lielbritānijas Karaliskajos Gaisa spēkos (*Royal Air Force*). Viņi veidoja 10 % no „kaujā par Angliju” britu pusē dalību ņēmušo lidotāju, iznīcināja 203 (11,3 %) no pavisam Lielbritānijas debesīs notriektajām ap 1 800 vācu lidmašīnām, tā gūstot kaujas slavu. Tiesa, krievu publicists J. Ņersesovs ir apšaubījis poļu lidotāju darbības rezultativitāti, jo vienīgais tās pierādījums bija pašu šo lidotāju ziņojumi. Tā, pēc kaujas 1940. gada 15. septembrī viņi ziņoja par notriektiem 25 vācu bumbvedējiem „*Heinkel-111*”, bet patiesībā notrieca labi ja 5 lidmašīnas. Pašslavināšanas rekords esot sasniegts 26. septembrī, kad 2 britu un 1 poļu eskadriļas notriekušas 1

„Heinkel-111”, bet poļi ziņojuši par notriektām 11 lidmašīnām. (Runājot par šādiem datiem, jāuzsver, ka izskaistināti ziņojumi bija izplatīti visās karojošajās valstīs, šķiet, ka vismazāk vērmahtā.)

Arī 1941. gadā 14 poļu aviācijas divizionu (ap 200–250 pirmā ešelona lidmašīnu) sastādīja ievērojamu daļu no 108 divizioniem (ap 1 400 lidmašīnām), izvietotiem Britu salās. (Vēlāk gan šī proporcija mainījās. Tā, 1944. gadā poļu aviācijā Rietumos joprojām bija 250 lidmašīnu, bet sabiedrotie šai laikā no Britu salām nepieciešamības gadījumā varēja pacelt gaisā no 12 līdz 14 tūkstošiem lidmašīnu.)

Jau šajā laikā ievērojamu ieguldījumu cīņā pret nacismu deva poļu šifrēšanas un atšifrēšanas speciālisti, kuri spēja atrisināt vācu portatīvās šifrējamās mašīnas „Enigma” (grieķu „Mīkla”) noslēpumus.

Vācu izgudrotājs A. Šerbiuss 1923. gadā radīja radioziņojumu šifrējamo mašīnu „Enigma”, kuru iegādājās Vācijas armija. 1935. gadā to sāka izmantot augstākās pavēlniecības sarakstes šifrēšanai. Taču poļu izlūkdienestam izdevās uz divām diennaktīm izzagt no vācu diplomātiskās bagāžas vienu „Enigma” eksemplāru un jau 1932. gadā poļu kriptogrāfiem M. Rejevskim, H. Zugaļskim un J. Rožickim trijos mēnešos izdevās atklāt mašīnas noslēpumu, (Pēc citiem datiem 30. gadu vidū Polijas izlūkdienestam izdevās Dienvidaustrumvācijā, pie robežas ar Poliju atklāt rūpnīcu, kurā tika ražota šifrēšanas mašīna „Enigma”. Rūpnīcā strādāja arī poļi ar vācu vārdiem un uzvārdiem. Jau 1933. gadā viens no šiem poļiem sāka pētīt rūpnīcas ražojumu. Tas prasīja vairākus gadus. Beidzot ar Polijas Ģenerālštāba speciālistu palīdzību izdevās noskaidrot kā darbojas šī šifrēšanas mašīna. Tas notika dažas nedēļas pirms Vācijas iebrukuma Polijā.) bet 1939. gadā Polijā jau tika uzsākta tās ražošana. Viens no poļu kriptogrāfiem M. Rejevskis izgudroja dešifratoru.)

1939. gada 23. jūlijā visi dati par „Enigmu” kopā ar diviem izgatavotiem tās eksemplāriem tika nodoti britu un franču sabiedrotajiem. 1939. gadā tie saņēma arī dešifratoru. Britu vēsturnieks P. Kenedijs vēlāk raksturoja šo dāvanu kā „vienu no lielākajiem ieguldījumiem, kas beigu beigās ļāva Sabiedrotajiem gūt uzvaru”.

Sastapušies ar grūtībām „Enigmas” apgūvē, briti ar poļu palīdzību par lielu naudu uzpirka vienu no meistariem vācu rūpnīcā un saņēma darbojošos mašīnu. Angļu jūras spēki spēja iegūt vēl vairākas „Enigmas” no nogremdētiem vācu kuģiem.

Visus ar pretinieka radioziņojumu dešifrēšanu un pavēlniecības apgādi ar slepenām ziņām saistītos procesus apvienoja zem nosaukuma „*Ultra sekret*”. Tiesa, sākotnēji slepeno radiogrammu atšifrēšana prasīja vairāku nedēļu laiku, kas pūliņus padarīja mazefektīvus. Tāpat arī sabiedrotie visus vācu augstākās pavēlniecības plānus nezināja, jo Ā. Hitlera pavēles tika nodotas telefoniski un ar teletaipu. 1940. gada aprīlī atšifrēšanai nepieciešamais laiks samazinājās līdz piecām stundām. Taču pirms uzbrukuma Rietumos vācieši kardināli mainīja šifrēšanas metodi un sabiedrotajiem pirmajās 10 uzbrukuma dienās neizdevās atšifrēt nevienu radiogrammu. Tikai pēc tam poļu kriptogrāfiem izdevās atšifrēt pēc jaunās metodes kodētās radiogrammas. No šī laika angļu izlūkdienests ieguva ziņas praktiski par visām vērmahta operācijām. Tā, uzzinājis par vācu karaspēka pārdislokāciju Francijā, V. Čērčils izdarīja secinājumu, ka Vācija vismaz uz gadu atliek Anglijas sagrābšanai plānoto operāciju „*Seelöwe*” („Jūras lauva”). 1941. gada februārī kļuva skaidrs, ka Vācijas spēkus Lībijā komandēs ģenerālis E. Rommels, un tāvad sagaidāma aktīva darbība, tā rezultātā vairumu viņam pa jūru nosūtīto kravu angļu aviācija iznīcināja, bet Vācijas spēku pavēlniecībai pat nebija aizdomu, kāpēc tik daudz vācu kuģu iet bojā.

Ilgi angļi nevarēja atšifrēt vācu kodu „*Hydra*”, kuru sakariem ar zemūdenēm lietoja admirāļa K. Dēnica štābs. Taču iegūstot kā trofeju vācu zemūdeni, briti atrisināja arī šo uzdevumu. Tas palīdzēja britiem sakaut vācu zemūdens floti 1943. gada pavasarī cīņā par Atlantijas okeānu. Savlaicīgi atšifrēta informācija par vācu karaspēka pārdislokāciju divus mēnešus pirms Kurskas kaujas tika nodota PSRS rīcībā un palīdzēja apzināt vācu plānus. 1944. gadā atšifrētāji piegādāja informāciju par vācu spēkiem Francijā, ar to sekmējot operācijas „*Overlord*” veiksmīgu iznākumu. Viens no „Enigmas” eksemplāriem tika nodots ASV, jo arī Vācijas sabiedrotā Japāna to izmantoja.

Padomju izlūkaģentam, kurš strādāja britu pretizlūkošanas dienestā Mi-5, A. Blantam bija pieeja pilnīgi slepeniem projekta „*Ultra*” materiāliem un viņš tos nodeva PSRS izlūkdienestam. Tā nu iznāca, ka poļu izlūkdienests, palīdzot britiem, vienlaikus palīdzēja arī PSRS.

Operācija „*Ultra sekret*” skaitās viena no visslepenākajām Otrā pasaules kara gados. Ziņas par to tika publicētas tikai 1974. gadā. Atzīmējams, ka VFR šifrētāji arī pēc kara bija tik pārliecināti par ar „*Enigma*” šifrēto ziņojumu drošību, ka to lietoja līdz pat 50. gadiem.

PVE un tās militārās struktūras arī turpmāk lielu vērību pievērsa izlūkošanas darbībai. Tā daļa poļu Polijas armijas Galvenā štāba II (Izlūkošanas) nodaļas aģentu, kurus pēc to sarakstu iegūšanas nepārvervēja nacisti, tagad ar saviem kuratoriem – nosauktās nodaļas virsniekiem darbojās PVE un Lielbritānijas izlūkdienesta labā. Pēc krievu pētnieku datiem dažādās pasaules valstīs, ieskaitot PSRS, darbojās vairāk nekā 1 700 poļu aģentu.

Lielbritānijas valdība un tās bruņoto spēku pavēlniecība piešķīra lielu nozīmi sadarbībai ar poļu izlūkdienestu, pagrīdes organizācijām Polijā. 1940. gada jūlijā radītā Lielbritānijas Speciālo operāciju pārvalde (*Special Operations Executive, SOE*), kura nodarbojās ar izlūkošanas un diversiju operāciju veikšanu ienaidnieka aizmugurē, antinacistiskās pagrīdes un partizānu kustības atbalstīšanu un kurā bija nodarbināti ap 13 000 cilvēku, radīja arī poļu sekciju. Tā cieši sadarbojās ar PVE Virspavēlnieka štābu. *SOE* palīdzēja veidot sakarus ar Poliju, gatavot kadrus nomešanai ar izpletņiem okupētās Polijas teritorijā. Pirmais lidojums ar izpletņlēcēju nomešanu no Londonas uz Poliju tika veikts 1941. gada naktī no 15. uz 16. februāri. Pēc tam tie notika regulāri līdz pat kara beigām.

Tomēr 1940. gada 5. augusta poļu-britu līguma izpildes rezultātā arvien skaidrāk kļuva redzams, ka veidojamajiem poļu bruņotajiem spēkiem trūkst karavīru. Mēģinājumi iesaistīt poļu spēkos tautiešus no ASV un Kanādas nedeja rezultātus. Lielākais iespējamais armijā iesaistāmo avots varēja būt tikai PSRS dzīvojošie poļi. To saprata arī briti. Ne velti tās sūtņa Padomju Savienībā S. Kripsa komandā tika ietilpināts poļu intereses pārstāvošs diplomāts, kura uzdevumos ietilpa arī šī projekta realizācijas iespēju izpēte.

Apstākļos, kad pasaules prese un arī pagrīdes izdevumi Polijā arvien noteiktāk runāja par Vācijas un PSRS kara iespēju, problēmu apsprieda arī PVE. 6. maijā ģenerālis K. Sosnkovskis informēja kolēģus, ka poļu izlūku ziņojumi runā par vācu gatavošanos uzbrukumam. Taču pats K. Sosnkovskis neticēja drīza kara iespējai. Līdzīgi uzskati bija arī V. Sikorskim. Taču 1941. gada jūnijā no Maskavas Londonā ieradās S. Kripss un pārliecināja poļu premjerministru par to, ka karš sāksies tuvākajās dienās.

1941. gada 19. jūnijā V. Sikorskis informēja valdību, ka pēc Lielbritānijas sūtņa Padomju Savienībā S. Kripsa domām tuvais Vācijas un PSRS karš tūlīt vienkāršos poļu-padomju attiecības, teritoriālās problēmas un citus jautājumus, un savienības noslēgšana starp abām valstīm ir nobriedusi. Izskanēja doma, ka Polija nākamajā karā saglabās neitralitāti, bet Vācija tai vienmēr paliks ienaidnieks N 1. Šoreiz premjerministru un virspavēlnieku atbalstīja arī K. Sosnkovskis, kurš tobrīd uzskatīja, ka poļu-padomju sadarbība ir iespējama un pat vēlama. Tiesa, tās nosacījumam bija jābūt Polijas robežu uz 1939. gada 1. septembri atzīšanai, vienošanās garantijai no ASV un Lielbritānijas puses, kā arī poļu iedzīvotāju stāvokļa nekavējošai neregulēšanai Padomju Savienībā. K. Sosnkovskis saskatīja poļu armijas radīšanas perspektīvas PSRS, taču noraidīja poļu aktīvu pretestību vāciešiem to aizmugurē, jo tas varētu izsaukt lielus poļu zaudējumus. Tā pakāpeniski poļu politiķu vidū nobrieda izpratne par nepieciešamību sadarboties ar PSRS. Taču līdz pat Vācijas uzbrukumam PSRS Polijas attiecības ar PSRS tā arī netika atjaunotas.

3-2

Cīņas pret nacismu izvēšanās. 1941.–1943.

Aprobežots cilvēks, kam nav nekā, ar ko viņš varētu lepoties, ķeras pie vienīgās iespējas lepoties
ar nāciju, pie kuras viņš pieder.

Artūrs Šopenhauers (*Arthur Schopenhauer*)

Nacionālisti nav agresīvi jau no dzimšanas, agresīvus viņus padara to atzītā nacionālisma
konceptija.

Ludvigs fon Mizess (*Ludwig Heinrich Edler von Mises*)

Nacionālā lieluma mānija ved pie realitātes izjūtas zaudēšanas.

Voicēhs Jaruzelskis (*Wojciech Witold Jaruzelski*)

Jebkurā nacionālā konfliktā nekad nav tā, ka nelieši būtu tikai vienā
pusē, bet varoņi otrā.

Georgijs Vernadskis (*Георгий Владимирович Вернадский*).

Ja es neprotu melot, es nevaru būt valstsvīrs.

Oto fon Bismarks (*Otto von Bismark*)

Ir ierocis, kas ir bīstamāks par apmelojumiem: šis ierocis ir patiesība.

Šarls Moriss de Taleirāns-Perigors (*Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord*)

Katrs grib, lai taisnība būtu viņa pusē, bet ne katrs grib būt taisnības pusē.

Ričards Vaitlijs (*Richard Whately*)

Politikā noteikta mērķa sasniegšanai var noslēgt savienību ar pašu velnu – tikai ir jābūt
pārliecinātam, ka tu piemānīsi velnu, bet nevis velns tevi.

Kārlis Markss (*Karl Heinrich Marx*)

Es zinu, kur radusies leģenda par ebreju bagātību – viņiem par visu jāsamaksā.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*).

Pasaki kā tu izturies pret ebrejiem, un es tev pateikšu, kas tu esi.

Andrejs Končalovskis. (*Андрей Сергеевич Кончаловский*)

Lai vestu karu ir vajadzīgas trīs lietas: nauda, nauda un vēlreiz nauda.

Luijs XII Valuā (*Louis XII Valois*)

Nav iespējams vienmēr būt varonim, taču vienmēr paliek iespēja būt cilvēkam.

Johans Volfgangs fon Gēte (*Johann Wolfgang von Goethe*)

Ar krieviem jāspēlē vai nu godīgi, vai vispār jāatsakās no spēles.

Oto fon Bismarks (*Otto von Bismark*)

3-2-1

Polija kā PSRS sabiedrotais. Andersa armijas izveide un tās aiziešana no PSRS. Poļu patriotu savienības un Berlinga armijas izveide

Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai radīja jaunus apstākļus poļu tautas cīņai par nacistiskās okupācijas likvidāciju, neatkarības atjaunošanu. Ļoti īsā laikā visi agrāk Polijai piederējušie un 1939. gadā Padomju Savienībai pievienotie apgabali nonāca vienās – Vācijas – rokās. Mainījās Eiropā karojošo valstu ienaidnieki un sabiedrotie, Rietumu sabiedrības priekšstatī par Padomju Savienību. Padomju Savienība, kura līdz ar Vāciju bija sadalījusi pirmskara Polijas teritoriju, kļuva par Rietumvalstu sabiedroto antihitleriskajā koalīcijā. Tas, ka Poliju sadalījušās lielvalstis nonāca savstarpēja kara stāvoklī, pavēra reālas perspektīvas Polijas valsts atjaunošanai. Pamatīgu triecienu saņēma līdz tam poļu vidū plaši izplatītā tēze par nepieciešamību cīnīties pret diviem ienaidniekiem.

Pavērās iespēja no padomju gūstā esošajiem poļu karavīriem radīt poļu armiju. Jaunā situācija prasīja realizēt jaunu politiku.

Poļu mēģinājumi radīt savu armiju PSRS teritorijā aizsākās vēl pirms Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. 1941. gada 22. jūnijā grupa poļu virsnieku ar apakšpulkvežiem Z. Berlingu un L. Bukojemski priekšgalā griezās pie padomju valdības ar lūgumu dot viņiem iespēju ar ieročiem piedalīties PSRS cīņā pret nacistisko Vāciju. Šie virsnieki jau no 1940. gada rudens strādāja pie poļu armijas Padomju Savienībā formēšanas plāniem.

Arī poļu komunisti beidzot varēja atraisīties no iepriekšējā samulsuma un, rūpīgi izvairoties no poļu vairākuma acīs sakompromitētajiem terminiem „komunists”, „komunistisks”, sākt savas pagrīdes organizācijas izbūvi, meklēt sabiedrotos kā ārpus Polijas, tā arī tajā esošo citu kreiso spēku vidū.

Neraugoties uz savu biedru represēšanu 30. gadu otrajā pusē, jaunajos pasaules kara apstākļos poļu komunistiem Padomju Savienībā neatlika citas iespējas kā cerēt, ka PSRS vadība reālistiski raudzīsies uz notikumiem, sapratīs, ka panākt savus mērķus, nemaz neievērojot poļu tautas intereses, tā nevarēs. Poļu komunistu mērķis nākotnē nonākt Polijas vadībā, pavērst tās attīstību sociālisma virzienā, arī viņu pašu nenoteiktais stāvoklis PSRS virzīja viņus uz aktīvu rīcību. Pēc Vācijas iebrukuma PSRS grupa tur dzīvojošu poļu komunistu: P. Finders, S. Verblovskis u.c. griezās pie Baltkrievijas K(b)P CK ar iniciatīvu pie Sarkanās armijas radīt poļu bruņotos spēkus tēvzemes atbrīvošanai, lūdza atļaut viņiem izveidot PSRS poļu karaspēka vienību. Maskavā priekšlikumu par poļu karaspēka daļas izveidi atbalstīja bijušie Internacionālo brigāžu Spānijā poļu cīnītāji un Kominternes poļu skolas klausītāji, tai skaitā M. Novotko un R. Šliva. Tika radīta iniciatīvas grupa. Mogiļevā, kurp pēc Vācijas iebrukuma uz laiku pārbrauca Baltkrievijas PSR valdība un BK(b)P CK, sākās sagatavošanās darbi poļu bataljona izveidei. Tomēr sakarā ar uzsāktajām sarunām starp PSRS valdību un Polijas valdību emigrācijā, šī darbība tika pārtraukta.

Aktivizējās PSRS nonākusī poļu inteliģence. Žurnālā „*Nowe Widnokreği*” (Jaunie Horizonti), kurš no 1941. gada februāra iznāca Padomju Savienībā, ar patriotiskiem aicinājumiem uzstājās līdz tam padomju ieslodzījumā esošais dzejnieks V. Broņevskis, literāti J. Putraments un Ļ. Pasternaks u.c. Rakstniece V. Vasiļevska, kura 1939. gadā bija pārcēlusies uz Ukrainai pievienoto Ļvovu, pieņēmusi padomju pavalstniecību un 1940. gadā bija ievēlēta par PSRS Augstākās padomes deputāti, bet 1941. gadā iestājusies VK(b)P, griezās pie poļu tautas ar uzsaukumu, kurā uzsvēra, ka cīņā pret hitlerisko Vāciju slāvu tautām jāuzstājas kopīgi, jo: „Mūs hitlerisms ienīst vairāk par visu, mūs pasludina par cilvēka vārda necienīgiem. Fašisma uzvara nozīmētu mūsu iznīcināšanu”. Uzsaukumā bija teikts, ka „plecu pie pleca ar Sarkanu armiju cīņā pret mūsu zemes ienaidnieku, slāvu ienaidnieku, cilvēces ienaidnieku ies mūsu poļu armija.” Arī okupēto poļu zemju iedzīvotāji tika aicināti uz cīņu pret okupantiem: „Spridzināt tiltus, nogriezt transportu, dedzināt noliktavas, iznīcināt dzelzceļu un telegrāfa, telefona līnijas! Lai katrs mežs kļūst par partizānu nometni, katrs ciemats – slēpni, katra māja – cietoksni! [...] Pie ieročiem!” Uzsaukums atbilda briesmīgās grūtībās nonākušās padomju valdības gribai vēlamā uzskatīt par esošo. Protams, nekādi uzsaukumi nevarēja iejūsmināt neapbruņotus, nesagatavotus poļu iedzīvotājus mesties cīņā pret nacistiem, lai arī cik tie būtu ienīsti. Taču rakstnieces uzstāšanās rādīja, ka poļu inteliģences vidū ir cilvēki, kuri cer uz PSRS uzvaru karā, ir gatavi to atbalstīt.

Grūtāk par sadarbību ar PSRS, vispirms jau diplomātisko attiecību nodibināšanu ar to, nācās izšķirties Polijas valdībai emigrācijā, to atbalstošajiem politiskajiem spēkiem.

Uzreiz pēc Vācijas iebrukuma PSRS 1941. gada 22. jūnijā PVE šo iespēju nesaskatīja, vēl turoties pie „divu ienaidnieku” teorijas. Lielākā daļa PVE locekļu noraidīja jebkādu sadarbību ar PSRS. Literatūrā sastopama ziņa, ka arī V. Sikorskis šai dienā pavēlēja uz Poliju un PVE diplomātiskajām pārstāvniecībām nosūtīt norādījumu, ka viņa vadītā valdība nesadarbosies ar Krieviju. BCS Propagandas un informācijas biroja izdots biļetens 1941. gada jūnija beigās rakstīja: „Tajā, kas notika 1941. gada 22. jūnijā, jāsaskata ārkārtēja veiksmē: viena mūsu ienaidnieka roka grauj otru un abi viņi – uzvarētājs un uzvarētais – zaudēs asinis un novājināsies.” Šādi noskaņojumi poļu vidū nebija retums. Tagad to var nosaukt par briesmīgu tuvredzību, bet tolaik daudzi poļu politiķi to uzskatīja par principa lietu.

PVE nespēja uz situācijas izmaiņu reaģēt ar tikpat lielu savas valsts interešu izpratni un apņēmību kā to izdarīja Lielbritānijas premjerministrs V. Čērčils. Jau nedēļu pirms Vācijas iebrukuma Padomju Savienībā V. Čērčils bija atsūtījis ASV prezidentam F.D. Rūzveltam vēstuli, kurā par gaidāmo Vācijas uzbrukumu PSRS rakstīja: „Ja šis jaunais karš izcelsies, mēs, protams, sniegsim krieviem visu veidu atbalstu un palīdzību, kādu vien varēsim atļauties, vadoties no principa, ka Hitleris ir tas ienaidnieks, kas mums jāuzveic. Es negaidu šeit nekādu politisku reakciju un ticu, ka vācu – krievu konflikts arī jums nekādus sarežģījumus neradīs.”

Reaģējot uz Vācijas uzbrukumu PSRS, V. Čērčils, neraugoties uz savu kategorisko komunisma noliegšanu, paziņoja: „Katrs, kas karo pret Hitleru, ir Anglijas draugs, katrs, kas karo viņa pusē, ir Anglijas ienaidnieks”. V. Čērčils sadarbību ar PSRS vērtēja no Lielbritānijas, ASV, un gala rezultātā – no visas pasaules interešu viedokļa. Tas izrietēja no viņa vārdiem: „Hitlers grib iznīcināt Krievijas valsti tāpēc, ka panākumu gadījumā cer atsaukt no austrumiem savas armijas un aviācijas galvenos spēkus un mest tos pret mūsu salu [...] Viņa iebrukums Krievijā ir tikai prelūdijs iebrukumam Britu salās [...] Tāpēc briesmas, draudošas Krievijai, – tās ir briesmas, draudošas mums un Savienotajām Valstīm.”

Līdzīga bija arī ASV vadības nostāja. Laikraksts „*The New York Times*” (Ņujorkas laiks), ASV pozīciju 1941. gada 23. jūnijā raksturoja šādi: „Pašlaik mums ir jāveido šāds vadmotīvs: ikviens, kurš šajā nežēlīgajā cīņā palīdzēs Hitleram, tiks uzskatīts par mūsu ienaidnieku, ar tiem mēs sarausim jebkādas attiecības, neraugoties uz pagātnē bijušu kopību vai simpātijām. Un pretēji – tie, kas kopā ar mums, kaut vai ar novēlošanos sāka pretestību fašistiskajai kundzībai, ir mūsu draugi un partneri, viņiem un mums ir kopīgi mērķi un viņi ir pelnījuši mūsu solidaritāti un palīdzību, kuru mēs spējam īstenot mūsu pašu interešu labad.”

Vēl viens moments – kad 1941. gada 22. jūnija vakarā V. Čērčils paziņoja par Vācijas agresiju pret PSRS, Lielbritānijas atbalstu padomju tautai pret sākušos nacistu iebrukumu, viņa runā par Poliju, tās robežām nekas nebija teikts. Tas izsauca tūlītēju Polijas valdības emigrācijā ārlietu ministra A. Zaleska protestu, kaut bija taču skaidrs, ka no Lielbritānijas viedokļa karojošā Padomju Savienība bija daudzkārt svarīgāks sabiedrotais nekā sakautā Polija.

Jāpiemetina, ka Lielbritānija zināmā mērā finansēja kā PVE, tā arī BCS un tāpēc, kad poļu līderiem nācās nostāties izvēles priekšā – vai nu turpināt atklāti naidīgo pret PSRS politiku vai piebiedroties Lielbritānijai un vienoties ar PSRS par kopīgu cīņu pret nacistisko Vāciju, lēmums bija jāpieņem ne tikai politisku, bet arī ekonomisku apsvērumu ietekmē. Tāpēc uzvarēja V. Sikorska vadītā reālpolitiķu, nevis nesamierināmo Krievijas/PSRS ienaidnieku nostāja. Acīmredzot sava loma bija arī nacistu teroram Polijā, kurš neļāva emigrācijas aprindām nostāties neitralisma pozīcijās, kura piekritēji sprieda: lai nacisti un boļševiki iznīcina viens otru, mēs, poļi, vēlāk izmantosim abu vājumu. Arī amerikāņu publicists, nelokāmais komunistu pretinieks A. Pols ir spiests atzīt: „Vai gan poļiem

bez sadarbības ar Staļinu bija vēl kāda cita iespēja? Vienīgās reālistiskās izredzes atgūt dzimteni bija cīnīties kopā ar PSRS. Kā citādi brīvību varēja atgūt poļi, kas briesmīgos apstākļos dzīvoja un mira Padomju Savienībā?”

Sākušās Lielbritānijas un PSRS sarunas 12. jūlijā noslēdzās ar vienošanos par sadarbību, abas puses apņēmas neslēgt separātu mieru ar Vāciju. Pirmais abu valstu kopējais solis bija kopēja Irānas, kurā bīstamu iespaidu bija guvusi Vācijas ietekme, okupācija. (Abas Irānu okupējušās valstis to darīja savās drošības interesēs, un nekādi morāli apsvērumi tās nekavēja.)

ASV un Lielbritānijas vadītāju paziņojumi par atbalstu PSRS tautu cīņai pret nacismu, īpaši tas, ka Lielbritānija, Polijas galvenais sabiedrotais, atzina PSRS par savu sabiedroto, Polijas valdību emigrācijā nostādīja divdomīgā situācijā, spieda caurskatīt savu nostāju. Tolaik vēl termins „mūsu sabiedroto sabiedrotais”, kuru tā varētu attiecināt uz PSRS, vēl nebija radīts, bet apstākļi un britu spiediens lika V. Sikorska valdībai mainīt savu attieksmi pret PSRS. Būdams reālpolitiķis, V. Sikorskis saprata nepieciešamību koordinēt Polijas nostāju ar Lielbritānijas politiku.

1941. gada pavasarī, kad Eiropa vēl tikai gaidīja kara sākumu starp PSRS un Vāciju, šis jautājums tika apspriests arī Polijas valdības sanāksmēs. V. Sikorskis nebija pārliecināts par drīzu kara sākumu, taču katram gadījumam tika nolemts, ka Polija paziņos par savu neitralitāti. Tagad, ievērojot Rietumu sabiedroto nostāju, tas izrādījās nepietiekami. 23. jūnija rādiurunā V. Sikorskis piedāvāja Padomju Savienībai sadarbību, izsakot cerību, ka tā atzīs 1939. gada 23. augusta paktu ar Vāciju par spēkā neesošu un abas valstis varēs atgriezties pie 1921. gada Rīgas miera kā poļu – padomju attiecību pamata. Viņš aicināja arī atbrīvot padomju nometnēs ieslodzītos poļu karagūstekņus un deportētos. Informējot valdību par izmaiņām, kuras viņš pēc britu puses vēlmes bija ieviesis savā runā, V. Sikorskis arī paziņoja, ka britu sūtnis Maskavā nodarbosies ar „situācijas starp Poliju un Padomju Savienību” noskaidrošanu.

Šais dienās notika arī V. Sikorska saruna ar Lielbritānijas darba ministru E. Bevinu. Pēc E. Bevina pierakstiem V. Sikorskis redzējis iespēju mainīt attiecības ar PSRS. Neatsakoties no prasības par atgriešanos pie pirmskara robežām, kuras noņemšana neļautu viņam saglabāt valdības vadītāja amatu, V. Sikorskis atzina, ka tās var būt sarunu objekts, var tikt meklēts kompromisa risinājums ar noteikumu, ka Polijai tiks piešķirta kompensācija uz Vācijas rēķina.

Protams, ar Vācijas-PSRS kara sākumu arī PSRS vadība krasī mainīja nostāja kā pret Rietumu lielvalstīm, tā arī Vācijas okupēto valstu valdībām emigrācijā, centās veidot ar tām sadarbību.

Drīz pēc Vācijas iebrukuma PSRS vadība sāka arī saprast, ka ar proletāriskā internacionālisma ideoloģiju vien Eiropas tautas „iekustināt” plašai cīņai pret nacismu nebūs iespējams, ir jāķeras pie plašākiem slāņiem saprotamākiem un tuvākiem nacionālajiem ideāliem. Tika atdzīvināta no carisma laikiem gandrīz aizmirstā slāvu kopības ideja. 1941. gada 10.–11. augustā Maskavā notika pirmais visu slāvu tautu mītiņš, kurā tika ievēlēta Visslāvu komiteja (sākotnēji Visslāvu antifašistiskā komiteja – *Всеславянский антифашистский комитет*), kurās sastāvā ietilpa arī V. Vasiļevska. (Slāvu kopības ideju padomju puse ekspluatēja arī turpmāk. 1942. gada 5. aprīlī Maskavā notika II visu slāvu mītiņš, kurš pieņēma aicinājumu visām slāvu tautām pastiprināt cīņu pret hitlerisko Vāciju. Aicinājumus slāvu tautām uz cīņu pret okupantiem pārraidīja Maskavas radio, tos izplatīja propagandisti un agitatori.)

Mainījās arī PSRS attieksme pret Polijas valdību emigrācijā. 1941. gada 3. jūlijā PSRS Ārlietu ministrija nosūtīja telegrammu PSRS sūtnim Lielbritānijā I. Maiskim, kurā norādīja padomju valdības pozīciju Polijas neatkarības atjaunošanas jautājumā: „Mēs iestājamies par neatkarīgas Polijas valsts atjaunošanu nacionālās Polijas robežās, ieskaitot dažas pilsētas un apgabalus, kas nesen

nonāca PSRS rokās, pie kam jautājumu par valsts režīmu Polijā Padomju valdība uzskata par pašu poļu iekšēju lietu.” Uz V. Sikorska izteikto sadarbības piedāvājumu PSRS valdība paziņoja, ka tā neiebilst pret līguma noslēgšanu par kopēju cīņu pret hitlerisko Vāciju.

Ne bez Lielbritānijas valdības spiediena Polijas valdības emigrācijā vadītājs ģenerālis **V. Sikorskis** piekrita uzsākt **sarunas ar** Padomju Savienības sūtni Lielbritānijā **I. Maiski**. Tās norisa Londonā no 5. līdz 30. jūlijam ar Lielbritānijas ārlietu ministra A. Īdena starpniecību, bet Maskavā – PSRS ārlietu ministra V. Molotova un Lielbritānijas sūtņa S. Kripsa tikšanās reizēs. Tās bija visai sarežģītas. Grūtības radīja jautājums par Polijas robežām, ko poļu puse tūlīt izvirzīja, pretendējot atgūt ukraiņu un baltkrievu apdzīvotās zemes. Padomju puse vēlējās pēc iespējas ātrāk uzsākt praktisku sadarbību ar Polijas valdību emigrācijā, pirmkārt – radīt poļu karaspēka daļas PSRS, kuras varētu iesaistīt cīņā pret hitlerisko Vāciju. Tāpēc PSRS sūtnis Lielbritānijā I. Maiskis uzsvēra nepieciešamību noslēgt militāru vienošanos un uzsākt kopēju cīņu pret nacistiem, jautājumu par robežu atliekot uz nākotni. 1941. gada 5. jūlijā I. Maiskis telegrafēja uz Maskavu, ka V. Sikorskis ir gatavs pagaidām nolikt malā jautājumu par nākamās Polijas valsts robežām, ja abas valstis: PSRS un Polija kopīgi paziņotu par to, ka visi līgumi starp PSRS un Vāciju, kas skāra Poliju, tiek uzskatīti kā nedarbojošies.

V. Sikorskis tolaik izteica viedokli, ka būtu vēlams poļu un padomju armijām pret Vāciju kopīgi cīnīties tieši PSRS teritorijā, padomju–vācu frontē. Ja Ā. Hitlers savas karagājienam austrumos centās piešķirt krusta kara pret komunismu raksturu, tad šai „frontei” būtu vēlams pretstatīt citu „fronti”, kurā līdzās krieviem, ukraiņiem, angļiem, norvēģiem un citiem karotu arī poļi. Ģenerālis izvirzīja uzdevumu panākt poļu armijas radīšanu PSRS teritorijā, kura politiski būtu pakļauta valdībai emigrācijā. Vēl pirms PVE un PSRS valdību diplomātisko attiecību nodibināšanas V. Sikorskis lūdza Lielbritānijas sūtni PSRS S. Kripsu „izzondēt”, vai pastāv iespēja no poļiem, kuri atradās PSRS teritorijā, izveidot poļu armijas vienības. Reizē poļu premjers baidījās, ka armija var tikt pakļauta PSRS radītai poļu nacionālajai komitejai, kura atrastos padomju varas vīru ietekmē. Poļu armijai kā patstāvīgai vienībai tikai operatīvajā ziņā bija jāatrodas Sarkanās armijas pavēlniecības pakļautībā. Armiju bija jākomandē poļu ģenerālim, kādam no tiem, kuri atradās padomju teritorijā, vai arī V. Sikorska nozīmētam. Tās sastāvā bija jāietilpst līdz 190 000 karavīru un virsnieku. Tikai tad, ja padomju valdība kāda iemesla dēļ uzskatītu par nevēlamu poļu dalību cīņā pret vāciešiem savā teritorijā, tad viņš lūdza nodrošināt tiem iespēju evakuēties uz Tuvējiem Austrumiem vai Angliju.

Padomju puse pieņēma Polijas puses priekšlikumus par armiju, bet panāca, ka pagaidām jautājums par robežu tika atlikts. 11. jūlijā PSRS Ārlietu ministrija telegrafēja I. Maiskim savu atbildi V. Sikorskim. Padomju valdība neiebilda pret jautājumu par nākamās Polijas valsts robežām nolikšanu malā un savu gatavību paziņot, ka PSRS un Vācijas līgumi vairs nedarbojas. Tika pieņemts priekšlikums radīt PSRS poļu armiju. Taču tika apgalvots, ka PSRS ir tikai 20 000 poļu karagūstekņu, pārējie esot „atlaisti vai izklīduši paši”, jo PSRS nesot vēlējusies tos turēt kā karagūstekņus. 1941. gada 14. jūlijā Maskavas radio raidījumā poļu valodā griezās pie visiem poļiem ar aicinājumu pastiprināt cīņu pret vācu fašistiskajiem okupantiem.

V. Sikorska sarunas ar I. Maiski, mēģinājums rast kompromisa risinājumu izsauca t.s. „cietās” līnijas piekritēju – “sanācijas” darbinieku prezidenta V. Račkeviča, ģenerāļa K. Sosnkovska, ārlietu ministra A. Zaleska u.c. aktivitātes pieaugumu. Viņi pieprasīja panākt bijušo Polijas austrumu teritoriju atdošanu tai un pretējā gadījumā draudēja ar savu atkāpšanos, valdības un arī sarunu izjaukšanu. Paša V. Sikorska svārstības un šo „cietās” līnijas piekritēju pretdarbība nelabvēlīgi ietekmēja sarunu norisi. Tās ievilkās gandrīz mēneša garumā.

Jāņem vērā, ka daudzos poļu vadītājos pēc Polijas un Francijas ātrajām sakāvēm bija izveidojies priekšstats, ka arī PSRS tiks ātri sakauta.

V. Sikorski 1941. gada decembrī esot stāstījis tai laikā jau izveidotās poļu armijas pavēlnieka V. Andersa adjutantam J. Kļimkovskim, ka K. Sosnkovskis pēc Vācijas uzbrukuma PSRS mēģinājis pārliecināt premjeru, ka PSRS tiks sakauta sešu nedēļu laikā. Arī pats J. Kļimkovskis, kurš, 1942. gada aprīlī uzturoties Londonā, ievāca ziņas par situāciju tur pēc Vācijas iebrukuma PSRS, rakstīja, ka poļu militāristu vadītāji tai brīdī uzskatījuši par nevajadzīgu poļu armijas radīšanu PSRS, jo karš beigsies ar Vācijas uzvaru ātrāk nekā armija tiks saformēta.

Tomēr, neraugoties uz savu pretinieku spiedienu jautājumā par robežu, šaubām par PSRS militāro spēku, V. Sikorski uzstāja uz vienošanās tūlītēju noslēgšanu, argumentējot savu pozīciju ar nepieciešamību vispirms atrisināt tuvākos uzdevumus – radīt armiju un sniegt tūlītēju palīdzību poļu pilsoņiem PSRS.

Lielbritānija bija ieinteresēta visu pret Vāciju karojošo spēku vienošanā, tāpēc tās Ārlietu ministrija izdarīja spiedienu uz Polijas valdību emigrācijā, lai tā ātrāk pabeigtu sarunas. 17. jūlijā pats V. Čērčils nosūtīja pieprasījumu V. Sikorskim, lai poļu puse ātrāk noslēdz sarunas un paraksta līgumu. 21. jūlijā jautājumu vēlreiz apsprieda PVE sēdē. V. Sikorski atbalstīja ļudoviešu, sociālistu un Darba partijas pārstāvji valdībā. Pretojās pilsudskieši un Nacionālās partijas pārstāvji. Vienoties neizdevās, taču V. Sikorski tai pat dienā nosūtīja A. Īdenam vēstuli, kurā piekrita parakstīt līgumu ar PSRS. 25. jūlijā valdības sēdē premjers savu lēmumu motivēja ar Polijas starptautiskajām interesēm, to, ka atteikšanās noslēgt līgumu ar PSRS varētu graut britu-poļu savienību. Viņš arī baidījās, ka gadījumā, ja sarunas nevestu pie pozitīviem rezultātiem, poļu armijas izveide PSRS varētu nonākt tur radītas poļu nacionālās komitejas rokās. V. Sikorski, atbilstoši Polijas un Francijas sakāvju pieredzei, uzskatīja, ka PSRS pēc kara pie miera konferences galda nenonāks kā uzvarētāja, tās vārds nebūs noteicošais, bet noteikumus diktēs anglosakšu valstis. ASV un Lielbritānijas valdības necentās atspēkot šīs poļu premjera cerības.

Domstarpības Polijas valdībā emigrācijā nonāca līdz kulminācijai, kad 1941. gada 25. jūlijā (citi dati – 27. jūlijā) labējie – “sanācijas” režīma un nacionāldemokrātu politiķi, kuri nevarēja iedomāties Polijas sadarbību ar vienu no tās ienaidniekiem pret otru ienaidnieku, K. Sosnkovskis, A. Zaleskis un M. Seida (Nacionālās partijas pārstāvis) iesniedza atlūgumus. Prezidents V. Račkevičs atteicās dot valdībai pilnvaras līguma parakstīšanai. Tomēr valdības sēdē, ko boikotēja trīs nosauktie tās locekļi, kuru atlūgumi formāli vēl nebija pieņemti, vienbalsīgi tika nolemts parakstīt vienošanos. V. Račkevičs protestēja pret lēmumu un draudēja izmantot valsts galvas prerogatīvas, lai izjauktu līgumu. Tomēr Lielbritānijas spiediens un valdības centriski-kreisās daļas atbalsts ļāva V. Sikorskim īstenot savu līniju. V. Sikorski, balstoties uz Lielbritānijas valdības pozīciju, paziņoja, ka pieprasīs prezidenta atkāpšanos, ja viņš īstenos savus draudus. Tas bija pirmais uzskatāmi redzamais gadījums, kad pierādījās Polijas valdības emigrācijā nestabilitāte, tautas izdota mandāta, kurš rādītu politisko partiju un to darbinieku ietekmi tautā, bet nevis tikai emigrācijā, iztrūkums, PVE atkarība no pajumtes sniedzēja – Lielbritānijas valdības. Aprakstīto notikumu rezultātā valdošajā koalīcijā notika zināma pārbīde pa kreisi. „Ģeogrāfiski” V. Sikorski atbalstīja Vācijā iekļautās Polijas rietumu daļas (t.s. Lielpolijas un Lejassilēzijas) pārstāvji. Politisku iemeslu mudināti V. Sikorska centienus nodibināt attiecības ar PSRS atbalstīja PPS (izņemot labējos sociālistus), ļudoviešu, Daba partijas (*Stronnictwo Pracy*) pārstāvji no visām vācu okupētajām Polijas teritorijām. Pret premjeru uzstājās „sanācijas” atbalstītāji, pilsudskieši un nacionāldemokrāti.

1941. gada 30. jūlijā Lielbritānijas premjerministra V. Čērčila un ārlietu ministra A. Īdena klātbūtnē **padomju-poļu līgums** tika parakstīts. Tā pirmajā pantā PSRS atzina, ka 1939. gada padomju-vācu līgumi par teritoriālajām izmaiņām Polijā ir zaudējuši spēku. Padomju valdība faktiski atteicās no savas tēzes, ka Polijas valsts ir pārstājusī eksistēt, kaut tā bija iekļauta notā, kuru 1939. gada 17. septembrī PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks V. Potjomkins iesniedza Polijas sūtnim Maskavā V. Gžibovskim, un V. Molotovs to atkārtoja PSRS Augstākās padomes sēdē 1939. gada 31. oktobrī. Polijas puse paziņoja, ka tā nav saistīta ne ar vienu trešo pusi ar līgumu, kurš būtu vērsts pret PSRS. Tādejādi V. Sikorska valdība nespēja panākt Polijas pirmskara austrumu robežas atzīšanu, taču Vācijas un Padomju Savienības līgums par Polijas sadalīšanu tika atzīts par spēkā neesošu. Ribentropa-Molotova pakta slepenajā protokolā noteiktais Polijas sadalījums ietekmes sfērās tika anulēts, taču jautājums par Polijas robežām palika atklāts. (Ar to vismaz teorētiski pavērās iespēja, ka PSRS vadība varētu, atkarībā no kara gaitas un poļu ieguldījuma cīņā pret nacistiem, piekrist tādai starpvalstu robežas nospraušanai, kura balstītos ne uz etnisko Kērzona līniju, bet uz īpašu vienošanos. Citiem vārdiem sakot – ja poļi būtiski palīdzētu PSRS karot, viņi varētu cerēt uz atlīdzību. Diktators J. Staļins varētu arī neievērot baltkrievu, lietuviešu, ukraiņu nacionālās intereses.) PVE pēc līguma ar PSRS parakstīšanas vienpusīgi paziņoja, ka tā uzskata par valsts robežām tās, kuras pastāvēja 1939. gada augustā.

Pirms tam J. Staļina, V. Molotova un Lielbritānijas sūtņa S. Kripsa sarunas gaitā 1941. gada 26. jūlijā S. Kripss paziņoja, ka Polijas valdība ir gatava izlaist līgumā nosacījumus par poļu-padomju robežu. Tas arī tika saskaņots slepenā protokolā pie padomju-poļu līguma teksta. Tas skanēja: „Dažāda veida personīgas un sabiedriskas pretenzijas tiks izskatītas tālāko abu valdību sarunu gaitā.”

Otrajā pantā gāja runa par diplomātisko attiecību atjaunošanu un nekavējošos apmaiņu ar sūtņiem, trešajā abas puses apņēmas sniegt savstarpēju palīdzību karā pret hitlerisko Vāciju, ceturtajā Padomju puse piekrita radīt savā teritorijā poļu armiju. Detaļas bija jānosaka ar atsevišķu militāru līgumu. Piektais pants noteica, ka vienošanās stājas spēkā nekavējoties, bez ratifikācijas.

Tai pat 30. jūlijā, uzstājoties parlamentā ar informāciju par padomju-poļu līgumu, A. Īdens paziņoja, ka Lielbritānijas valdība nesaista sev rokas ar kādas noteiktas Polijas robežas aizstāvēšanu. (Vēl 1940. gada novembrī tā paziņoja Polijas valdībai emigrācijā, ka tā *de facto* ir atzinusi PSRS robežas, atstājot galīgu strīdīgo jautājumu atrisināšanu uz pēckara laiku. Taču tūlīt pēc Vācijas iebrukuma PSRS V. Čērčils atteicās atzīt 1941. gada robežu, acīmredzot cerot, ka pēc kara PSRS novājināsies un izdosies panākt citu risinājumu.) Kaut Lielbritānijas valdības pozīcija bija visai elastīga, bija jāsaprot, ka tā neatbalsta PVE nostāju attiecībā pret 1921. gadā panākto robežu.

Prezidents V. Račkevičs arī pēc līguma ar PSRS parakstīšanas turpināja tam pretoties. 1. augustā viņš paziņoja, ka līgumam nav obligāta spēka. Tomēr galu galā arī viņš bija spiests padoties un apstiprināt valdības lēmumu. Atkāpušos labējo ministru vietas ieņēma demokrātiskāk noskaņotas personas. K. Sosnovskis zaudēja pagrīdes militārā pavēlnieka statusu. 3. septembrī Ļudovietis S. Mikolajčiks kļuva par iekšlietu ministru un premjerministra vietnieku, Darba partijas līderis K. Popels par ministru bez portfeļa, bet Polijas sūtnis Lielbritānijā E. Račinskis sāka pildīt ārlietu ministra pienākumus. Pēc V. Sikorska spiediena M. Seida 1941. gada oktobrī atgriezās valdības sastāvā, par ko gan tika izslēgts no Nacionālās partijas. Tika atlaista arī Polijas Nacionālā Padome (*Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej*), kur līguma parakstīšana bija sastapusies ar spēcīgu opozīciju. (Jaunā sastāvā tā sapulcējās tikai 1942. gada februārī. Prezidents tās sastāvā aicināja 31 dalībnieku. Starp tiem bija piecu politisku partiju pārstāvji, neatkarīgie un 2 pārstāvji no ebreju

iedzīvotājiem. Tagad padomi vadīja S. Grabskis. Taču pēc Jaltas konferences, poļu emigrantu vidū radušās ieilgušās krīzes rezultātā Padome bija spiesta 1945. gada 21. martā pārtraukt darbību.)

Debates par Polijas-PSRS līgumu parādīja, ka starp V. Sikorski, viņa atbalstītājiem un opozicionāriem nebija principiālu atšķirību Polijas un PSRS attiecību jautājumos. Abas poļu puses nevēlējās atzīt baltkrievu, lietuviešu, ukraiņu apvienošanos PSRS sastāvā. Abas puses neuzticējās PSRS, tikai V. Sikorskis vēlējās ieturēt piesardzīgāku, varētu teikt – elastīgāku, bet viņa pretinieki „cietāku”, nepiekāpīgāku politiku pret to.

Tiesa, gan kara laika padomju presē, gan pēc tā iznākušajos padomju vēsturnieku darbos V. Sikorskis raksturots kā politiķis, kurš pareizi novērtējis PSRS lomu cīņā pret hitlerisko Vāciju un par tās apspiesto tautu, arī poļu tautas, atbrīvošanu no nacistu jūga. Dažkārt padomju vēstures literatūrā V. Sikorskis pat tiek tēlots kā vispusīgu poļu-padomju attiecību attīstības, tai skaitā militāras sadarbības, piekritējs. Pēc autora domām, tādi vērtējumi tika pausti lai iespējami negatīvā gaismā parādītu V. Sikorska pretiniekus – poļu labējos politiķus. Jāatzīst, ka poļu emigrācijas politiķu vidū viņš izcēlās ar reālistisku pieeju dažādām problēmām. Taču tas nenozīmēja, ka viņš bija gatavs pilnībā atteikties no gadsimtiem pastāvējušajiem poļu priekšstatiem par krievu kaimiņiem. Viņš taču arī pats bija piedalījies cīņās pret Padomju Krieviju.

Atstājot malā jautājumu, kurai no divām valstīm – Polijai vai PSRS bija vairāk vēsturisko tiesību uz ar jauktu iedzīvotāju sastāvu: poļu-ukraiņu-baltkrievu-lietuviešu-ebreju u.c. esošajām teritorijām, jāsaka, ka poļu sabiedrībā 1921. gadā ar vardarbību panāktā un Rīgas miera līgumā fiksētā valsts robeža asociējās ar Polijas drošību austrumos un ar tās neatkarību. Tā tika uzskatīta par visas Polijas ģeopolitikas galveno nesošo pīlāru. Šāds priekšstats veidoja poļu masu nacionālo apziņu starpkaru periodā. Poļu sabiedrība, neraugoties uz 1939. gada katastrofu un valsts okupāciju, nevarēja to atņemt arī kara gados. Tā cerēja uz Rietumvalstu atbalstu, un uz savu būtisku militāru ieguldījumu Rietumu frontē. Kā norādījusi krievu vēsturniece A. Noskova, neatkarības un 1921. gada robežas atjaunošanas prasība kļuva par ģenerālo nacionālo ideju, kura vienoja poļu sabiedrības absolūtu vairākumu ar PVE un tās struktūrām okupācijā. Ar to bija spiesta rēķināties arī valdība emigrācijā. Cita lieta, ka PVE, ja tā pareizi novērtētu notikumu virzību pasaulē, vajadzēja nevis iet agrākajos gados ieaudzināto priekšstatu pavadā, bet rēķinoties ar realitāti, censties lauzt šovinistiskos noskaņojumus poļu masās. PVE to pat necentās darīt.

1941. gada 30. jūlija līguma noslēgšana nozīmēja PVE (vismaz tās valdības daļas, kura atbalstīja V. Sikorski) zināmu atkāpšanos no „divu ienaidnieku” teorijas. Noteikti jāņem vērā, ka PVE atrodoties emigrācijā Londonā, tā un tās premjers bija spiesti rēķināties ar mītnes zemes vadības nostāju. Krasa abu valdību politisko līniju atšķirība nostādītu V. Sikorska valdību bezizejas situācijā. Tam vēl jāpievieno spēcīgas opozīcijas pastāvēšana pašu emigrācijas aprindu vidū. Tās pastāvēšanas fakts jau kā tāds ietekmēja lēmumu pieņemšanu. Tātad, parakstot līgumu, V. Sikorskim, viņa vadītajai valdībai bija jāņem vērā gan Rietumu sabiedroto, gan arī poļu tautas nostāja, kas gan šai laikā vairāk varēja izpausties emigrācijā, nevis pašā okupētajā Polijā.

Nevar zināt, kāda attieksme pret ģenerāli valdītu PSRS, ja viņa dzīve nebūtu traģiski aprāvusies. Taču V. Sikorska loma attiecību nodibināšanā ar PSRS, 30. jūlija līguma parakstīšanā jāvērtē pozitīvi. Viņš pareizi novērtēja vienošanās sniegtās iespējas savai valdībai un poļu tautai, īpaši tai tās daļai, kura atradās PSRS.

Raksturīgi, ka poļu-padomju vienošanās sagatavošanas gaitā neviens no emigrācijas publicistiem neapšaubīja nepieciešamību to parakstīt. Tie vienbalsīgi izteica domas, ka poļu-padomju attiecību pozitīvam risinājumam var būt milzu nozīme ne tikai Polijai, bet visam pēckara neregulējumam

Eiropā. Taču pēc 30. jūlija vienošanās poļu emigrācijā radās dziļa šķelšanās jautājumā par tās vērtējumu. Dažādie poļu politiskie spēki noslēgto līgumu vērtēja neviennozīmīgi. Daļa pilnīgi nepareizi traktēja šo līgumu. Tā labējais sociālists, Polijas valdības emigrācijā loceklis H. Libermanis uzskatīja, ka ar vienošanās parakstīšanu PSRS atzīst „mūsu austrumu zemju sagrābšanu par spēkā neesošu” un „agrākais stāvoklis, kurš pastāvēja neatkarīgās Polijas teritorijā līdz vācu-poļu kara sākumam, atkal ir atjaunots, ieguvis spēku starptautisko attiecību jomā”. PSRS vēlākā nostāja pierādīja šāda viedokļa aplamību.

V. Sikorski un PVE līgumu ar PSRS turpināja atbalstīt ļudovieši, Darba partijas biedri un daļa PPS darbinieku. Šie politiskie spēki saglabāja negatīvu attieksmi pret PSRS, taču līgumu ar to uzskatīja kā „tajos apstākļos pareizu taktisku soli”, kurš ļāva izmantot grūto situāciju, kādā bija nokļuvis „atklātais ienaidnieks, kurš tagad pārvērties par konjunktūras rakstura sabiedroto” [ar to bija domāta PSRS] un „mierīgiem līdzekļiem” panākt, lai tas atzītu Polijas pirmskara robežas. Pēdējās cerības gan bija veltas.

Vislielāko atbalstu līgumam izrādīja 1940. gadā radītā ļudoviešu partija SL-Roch (*Ruch Oporu Chłopskiego* – Zemnieku pretestība), kura pat izteica nožēlu, ka tas nav noslēgts agrāk, vēl tad, kad vācu draudi vērsās pret Čehoslovākiju.

Kreiso poļu sociālistu avīze „*Barykada Wolności*” (Brīvības barikāde) rakstīja, ka „starp poļu valdību Londonā un zemi (pašu okupēto Poliju – V.Š.) ne viss ir noregulēts, taču tas (poļu-padomju līgums – V.Š.) ir vienīgais lēmums, kurš saņems pilnīgu poļu sabiedrības atbalstu.” Cita kreiso sociālistu avīze „*Wolność*” (Brīvība), komentējot līgumu, paziņoja, ka jautājumu par poļu-padomju robežu izlems miera konference, ņemot vērā to tautu viedokli, kuras apdzīvo šīs teritorijas. Tā izteica cerību, ka „līdz tam laikam Polija jau būs sociālistiska un demokrātiska un tāpēc viegli panāks vienošanos ar sociālistisko Padomju Savienību”. Faktiski V. Sikorski atbalstošie poļu politiķi Rietumos pārvērtēja 1941. gada 30. jūlijā noslēgtā padomju-poļu līguma nozīmību. Abas puses centās to interpretēt sev vēlamā virzienā. Iznākums bija atkarīgs no spēku samēra nākotnē.

Citādi līgumu vērtēja poļu labējie spēki. Rakstnieks un publicists S. Mackevičs, kurš bija J. Pilsudska piekritējs, bet kritizēja viņa varas mantiniekus, rakstīja, ka „30. jūlija vienošanās visvairāk negatīvās sekas ir dažādajā tās interpretācijā. Citādi izprotam šo vienošanos mēs, citādi – Padomes”. Viņu atbalstīja bijušais “sanācijas” režīma politiķis, militārists un publicists I. Matuševskis. 1942. gadā viņš rakstīja: „Briesmīga ģenerāļa Sikorska valdības kļūda, kura šodien atriebjas, bija pakta parakstīšana ar Padomēm tādā redakcijā, kura atstāja vietu interpretācijām un šaubām”. Protams, šie vērtētāji neņēma vērā, ka citādā redakcijā līgums acīmredzot vispār netiktu parakstīts.

“Sanācijas” režīma piekritēji arī pašā Polijā asi izteicās pret poļu-padomju vienošanos. Valdības emigrācijā Delegatūras laikraksts „*Rzeczpospolita Polska*” (Polijas Republika) līgumu uzskatīja par pagaidu, konjunktūras rakstura vienošanos, kura nenoteiks tālāko orientāciju. Nacionālās partijas avīze „*Walka*” (Cīņa) tieši paziņoja, ka neapšaubāmi „pēdējo vārdu teiks angļu-amerikāņu armijas un to sabiedrotie, kuru vidū ir arī Polija” (tātad Padomju Savienība par sabiedroto netika uzskatīta).

Labējo nometnē visnaidīgāk vienošanos uztvēra labējie sociālisti, kuri uzskatīja, ka „Sikorska un viņa tuvāko līdzgaitnieku izteiktā vēlme meklēt sabiedroto Krievijā [...] ir bīstama parādība”. Protestējot pret ģenerāļa mēģinājumiem veidot sakarus ar PSRS, labējie sociālisti pat izstājās no Politiskās saskaņošanas padomes (*Polityczny Komitet Porozumiewawczy*) sastāva. Viņu vietu ieņēma kreisie sociālisti. Kā raksta amerikāņu publicists A. Pols, „Daudziem poļiem bija pārāk grūti atzīt

negrozāmo realitāti: šī kara mērķis nebija Polijas teritoriālās nedalāmības atgūšana – tas bija kļuvis par vispārēju cīņu pret Hitleru”. Rezultātā Politiskās saskaņošanas padomē izveidojās kas līdzīgs kreisi-centriskam ļudoviešu, sociālistu un Darba partijas blokam, kas bloķēja Nacionālās partijas kraso pretpadomju virzību.

Lai nu kā, bet PVE turpināja raudzīties uz PSRS kā sev naidīgu spēku. 1941. gada 18. augustā poļu sūtnis Londonā tikās ar A. Īdenu, lai „pārrunātu grūtības, ar kurām jāsastopas poļu valdībai padomju-poļu vienošanās rezultātā.” Sarunas gaitā viņš paziņoja A. Īdenam, ka „poļi uzskata PSRS iesaistīšanos karā kā pozitīvu parādību ne tikai tāpēc, ka šis karš būs smags slogs Vācijas resursiem, bet arī tāpēc, ka tās rezultātā PSRS tiks novājināta [...] PSRS pārvēršanās par sabiedroto drusku atsviež Poliju un Polijas intereses aizmugures plānā [...] Padomju – poļu vienošanās noslēgšana drīzāk novājināja, nekā nostiprināja Polijas pozīciju pret PSRS attiecībā uz poļu austrumu robežām”. Tādējādi PVE cerēja uz sava oficiālā sabiedrotā – PSRS novājināšanos, situāciju vērtēja ne no antihitlerisko spēku uzvaras, bet gan no savas izpratnes par Polijas nacionālajām interesēm viedokļa.

1941. gada 12. augustā V. Čērčils un F.D. Rūzvelts parakstīja Atlantijas hartu, atsakoties no „teritoriālām izmaiņām, kas neatbilstu [karā] iesaistīto tautu brīvi izteiktajai gribai”. Harta paredzēja „visu tautu tiesības izvēlēties pārvaldes formu, kādā tās vēlas dzīvot”, bet „tiem, kuriem ar spēku tika atņemtas suverenitātes tiesības un pašpārvalde, ir tās jāatdod”. Bija paredzēta parakstītājvalstu atteikšanās no teritoriāliem ieguvumiem kara rezultātā. Poļi un citas okupētās tautas to uztvēra kā cildenu sabiedroto valstu apņemšanos. 24. septembrī dokumentu parakstīja arī Padomju Savienības un Polijas pārstāvji. Taču to interpretācijas hartai bija dažādas. Poļu labējie politiķi to tulkoja kā solījumu, ka Polija saņems atpakaļ visas tai līdz 1939. gadam piederējušās zemes, kaut viņu izpratnē ne par Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas pamatiedzīvotāju, ne Viļņas apgabala lietuviešu un Cešinas čehu „brīvi izteiktu gribu” nevarēja būt nekādas runas. Turpretī PSRS vadība nevēlējās saistīt sev rokas ar noteiktiem solījumiem. PSRS sūtnis Londonā I. Maiskis, parakstīdams hartu, izdarīja atrunu: „Šo principu pielietojums praksē saskaņojams ar tās vai citas valsts apstākļiem, vajadzībām un vēsturiskajām īpatnībām”. Vēl vairāk, pat tad, kad Sarkanā armija vēl nebija pārvarējusi kara sākuma sakāves un vērmahts atradās pie Maskavas, J. Staļins 1941. gada decembrī pieprasīja Lielbritānijas ārlietu ministram A. Īdenam, lai Lielbritānija oficiāli atzītu PSRS robežas, kādas tās bija 1941. gada jūnijā, ieskaitot tai pievienotās agrākās Polijas, Somijas un arī Baltijas valstu teritorijas. A. Īdens atteicās to darīt, taču jau 1942. gada 7. martā V. Čērčils rakstīja F.D. Rūzveltam: „Kara grūtību pieauguma apstākļos es nonāku pie domas, ka Atlantijas hartas principi nav jāiztulko tā, lai atņemtu Krievijai robežas, kurās tā atradās, kad viņai uzbruka Vācija”. Taču F.D. Rūzvelts, vismaz tai laikā, iebilda pret to, lai Rietumu lielvalstis garantētu PSRS pirms kara iegūtās teritorijas. To ASV prezidents paziņoja arī PSRS sūtnim Vašingtonā M. Ļitvinovam.

Atlantijas hartas izstrādei bija pozitīva nozīme antihitleriskās koalīcijas izveidē, taču galu galā propagandas nolūkos tapušais dokuments neatbilda lielvalstu, tai skaitā arī Rietumvalstu interesēm. Hartu tā arī neratificēja nedz Lielbritānijas parlaments, nedz ASV kongress.

1941. gada augustā Maskavā notika Polijas un Padomju Savienības militāro pārstāvju sarunas par **poļu armijas izveidošanu PSRS teritorijā**. 14. augustā Maskavā PSRS Virspavēlniecība un Polijas Virspavēlniecība noslēdza militāru vienošanos par poļu armijas organizēšanu PSRS. Padomju valdība atļāva formēt poļu armiju PSRS teritorijā. Tā tika uzskatīta par Polijas Republikas bruņoto spēku sastāvdaļu, tās mērķis bija „cīņa pret Vāciju kopīgi ar PSRS un citu sabiedroto valstu karaspēku”. Poļu karavīri deva uzticības zvērestu Polijai. Kopējo cīņu laikā operatīvā ziņā armijai bija jāpakļaujas PSRS Virspavēlniecībai, kuras sastāvā tiktu ievests arī poļu pārstāvis, bet organizācijas un

personālsastāva jautājumos – Polijas Virspavēlniecībai, kura ar poļu armijas pavēlnieka PSRS teritorijā starpniecību tos koordinēja ar PSRS Virspavēlniecību. Vienošanās paredzēja, ka izdevumus, saistītus ar poļu armijas PSRS teritorijā formēšanu, apgādi un uzturēšanu, kreditēs Padomju valdība un Polijas valdība tos atmaksās pēc kara beigām.

Armijas sastāvs pagaidām nebija precīzi iezīmēts, to bija jānosaka atkarībā no spējas sagādāt attiecīgo personālsastāvu un „materiālās apgādes iespējām”. Jāuzsver tieši šis pēdējais nosacījums, kurš apstākļos, kad PSRS pirmajos kara mēnešos bija zaudējusi milzīgu daudzumu bruņojuma, milzīgas lauksaimniecībā izmantojamās platības, bet regulāras bruņojuma un pārtikas piegādes no sabiedrotajiem vēl nebija nokārtotas, lielā mērā sarežģīja poļu armijas organizēšanu PSRS teritorijā. Tāpēc PSRS vadība par tās lielumu izvirzīja visai piesardzīgus aprēķinus.

Notikumu gaita parādīja, ka abu oficiālo sabiedroto – Polijas valdības emigrācijā un PSRS staļinskās vadības – mērķi bija dažādi.

Ir saprotams, ka PSRS vadība gribēja poļu karavīrus izmantot cīņai pret Vāciju. Padomju pavēlniecībai kara sākumposmā bija svarīga katra divīziju, kuru varēja nosūtīt uz fronti.

V. Sikorskis savukārt uzskatīja, ka ievērojamu Polijas bruņoto spēku izveidošana piešķirs svaru viņa valdībai starptautiskajā arēnā, bet izšķirošā brīdī tie varētu noteikt to, kādu spēku rokās nonāks vara atbrīvotajā Polijā. Ģenerālis cerēja: ja armija atradīsies Polijas valdības emigrācijā ietekmē, kādiem citiem politiskajiem spēkiem (visticamāk – poļu komunistiem), būs necīgas izredzes teikt savu vārdu atjaunojamās Polijas izveidē. Taču galvenās poļu masas, no kurām varētu veidot armiju, atradās vai nu vācu okupētajā Polijā vai PSRS. Tāpēc arī viens no V. Sikorska valdības uzdevumiem bija panākt Padomju Savienībā nonākušo poļu iesaistīšanu poļu armijā un savas kontroles nodrošināšanu pār to. Tad valdības emigrācijā politiskajā vadībā esošie bruņotie spēki pēc nacistiskās Vācijas un tās sabiedroto sakāves varētu ieiet Polijas teritorijā gan no rietumiem, gan austrumiem.

Jāatzīmē vēl viens apstāklis, kurš vēlāk ieguva svarīgu nozīmi. Polijas armijas Virspavēlniecības pārstāvis, tās misijas Padomju Savienībā priekšnieks ģenerālis Z. Bogušs-Šiško 1941. gada 8. augustā piedāvāja PSRS Aizsardzības tautas komisariātam veidojamās poļu vienības nosūtīt uz fronti „pēc pilnas kaujas gatavības sasniegšanas” un paredzot, ka tās tiks iesaistītas kaujās „ne mazākās vienībās kā divīzija”. Priekšlikums tika atzīts par lietderīgu. 1941. gada 14. augusta vienošanās septītais punkts paredzēja: „Poļu daļas tiks nosūtītas uz fronti pēc pilnīgas kaujas gatavības sasniegšanas. Tās dosies cīņā, kā likums, ne mazākās vienībās kā divīzija un tiks izmantotas atbilstoši PSRS Virspavēlniecības operatīvajiem plāniem.” Algām, apgādei u.c. iekšējās kārtības noteikumiem poļu daļās bija jātiek neregulētiem atbilstoši Sarkanās armijas noteikumiem. Armijas apgādei, ietērpam un bruņojumam Padomju valdība piešķīra PVE bezprocentu aizņēmumu 65 miljonu rubļu vērtībā un 15 miljonu rubļu kā neatmaksājamu pabalstu poļu virsniekiem.

Taču šīs vienošanās izpilde sastapās ar objektīviem un subjektīviem šķēršļiem. Nebija nejaušība, ka jau tūlīt pēc tās parakstīšanas 23. augustā V. Sikorskis instrukcijā Z. Bogušam-Šiško apšaubīja punktu par poļu divīziju nosūtīšanu uz fronti pēc to kaujas gatavības sasniegšanas. PVE vadītājs piekrita nosūtīt uz fronti tikai visu armiju vienlaikus. Šī viņa pozīcija nemainījās arī turpmāk.

Sākotnēji V. Sikorskis par poļu armijas pavēlnieku PSRS vēlējās iecelt ģenerāli S. Halleru, kurš 1923.–1925. un 1926. gadā bija Polijas armijas Ģenerālštāba priekšnieks, bet pēc 1926. gada apvērsuma, būdams opozīcijā J. Pilsudskim, atstāja armiju. Taču viņš nebija atrodams (ģenerālis bija nonācis PSRS karagūstekņu nometnē un gāja bojā 1940. gadā), tāpēc 6. augustā par poļu armijas PSRS pavēlnieku V. Sikorskis iecēla ģenerāli V. Andersu.

V. Andersss bija vācbaltiešu izcelsmes poļu karavadonis un valstsvīrs, beidzis reālskolu, pēc tam mācījies Rīgas Politehniskajā institūtā, 1914.–1917. gadā dienējis Krievijas armijā, 1917.–1918. gadā ģenerāļa J. Dovbora-Musņicka komandētajā 1. poļu korpusā, 1919.–1920. gadā Polijas brīvības cīņās karojis pret Vācijas un Padomju Krievijas karaspēku. 1926. gadā Pilsudska apvērsuma laikā viņš, saglabājot uzticību demokrātiskajai valdībai, valdības karaspēka sastāvā cīnījās pret pučistiem, tādēļ pēc to uzvaras krita nežēlastībā. “Sanācijas” režīma laikā viņa militārā karjera tika nobremzēta. 1939. gadā viņš bija brigādes komandieris un ievainots krita padomju gūstā. Viņu nosūtīja ārstēties uz hospitāli Līvovā, kura personāls sastāvēja vienīgi no poļiem un kur viņš tika rūpīgi aprūpēts. Taču pēc tam V. Andersss tika turēts IeTK cietumā, kur pieredzēja grūtas dienas. V. Andersa nozīmēšanu par pavēlnieku sekmēja tas, ka viņam bija zināma karojošu karaspēka daļu vadības pieredze, viņš nebija piedalījies J. Pilsudska vadītajā apvērsumā (V. Sikorskis sākotnēji labvēlīgi izturējās pret V. Andersu, jo viņi abi 1926. gadā nebija atbalstījuši J. Pilsudska realizēto apvērsumu un V. Andersss pēc V. Sikorska iecelšanas par valdības vadītāju un armijas virspavēlnieku sūtīja viņam savas uzticības apliecinājumus), un, beidzot, viņš zināja krievu valodu un tika uzskatīts par speciālistu „Krievijas jautājumos”, kura antikrieviskie noskaņojumi bija ļoti zināmi.

V. Andersu no apcietinājuma atbrīvoja 1941. gada 4. augustā. Savās atmiņās viņš rakstīja: „Es atstāju cietumu bez zeķēm un biksēs ar NKVD (IeTK – V.Š.) cietuma zīmogu. Taču mani veda NKVD priekšnieka limuzīnā, un apiešanās bija ļoti cienīga. Pēc divdesmit cietumā pavadītiem mēnešiem, no kuriem septiņus biju pavadījis izolētā ieslodzījumā, tagad nu brīnīšķā veidā atguvu brīvību. Pirms dažām stundām vēl biju vienkāršs Lubjankas (domāta PSRS drošības iestāžu ēka Maskavā, kurā atradās arī iekšējs cietums. – V.Š.) cietumnieks. Tagad izkļuvi ne tikvien brīvībā, bet man bija jāuzņemas komandēt poļu armiju, kas organizējama Padomju Savienībā un kas varēs turpināt cīņu par Poliju!”

Jāsaka, ka armijas organizācija un komandēšana ļāva V. Andersam arī ievērojami uzlabot savu materiālo stāvokli. Viņš rakstīja: „Kad izkļuvi no cietuma, pilsētā [Maskavā – V. Š.] joprojām bija veikali, kur samērā lēti iespējams pirkt zeltu, sudrablietas un kažokādas. Man radās izdevība nopirkt skaistu zelta cigarešu etviju, kas vērtībā bija pielīdzināta 30 kilogramiem sviesta.” Savukārt bijušais ģenerāļa adjutants J. Kļimkovskis, kurš gan vēlāk politiskajos uzskatos izšķīrās ar savu šefu un tika represēts, tāpēc var saprast atmiņu autora subjektīvismu, kritisku attieksmi pret savu priekšnieku, pārmeta V. Andersam savtīgumu, pašlabuma meklēšanu, rakstīja, ka ģenerālis par armijas vajadzībām piešķirtajiem līdzekļiem savām vajadzībām pircis arī dārgakmeņus. Līdzīgi atmiņu grāmatā „*Towarzysze frontowych dróg*” („Frontes ceļu biedri”) rakstīja arī ģenerālis S. Poplavskis: „Pavēlnieka amatā Andersss, pēc veca paraduma, nodevās uzdzīvei, tērējot lielu naudu pieņemšanām un izmeklētām pusdienām. Bet vēlāk vispār ielaidās dažādās mahinācijās: viltus uzticības personas uzpirka viņam par valsts naudu zeltu, briljantus, ārvalstu valūtu. Vērtslietas tika pārsūtītas uz ārzemēm, tur noguldītas ārzemju bankās.” Tiesa, pats S. Poplavskis tai laikā dienēja Sarkanajā armijā, kontaktus ar V. Andersu neuzturēja, tikai 1944. gadā tika pārcelts uz Polijas (t.s. Berlinga) armiju un par V. Andersu varēja spriest tikai pēc citu stāstītā. Cik patiesi ir J. Kļimkovska un S. Poplavska apgalvojumi, autors neņemas spriest.

Interesantas atmiņas par tikšanos ar ģenerāli V. Andersu viesnīcā „Maskava” 1941. gada decembrī atstājis padomju žurnālists A. Krivickis. Ģenerālis laikam gatavojās kādai pieņemšanai, bija tērpiem mundierī, apjoza siksnu un piesprādzēja pie kreisajiem sāniem zobenu ar grezni izrotātu rokturi. Savu darbību viņš pavadīja vārdiem: „Kamēr krievs tūlāsies ar maksti un izvilks pistoli, polis izraus no maksts zobenu un ... dž-i-kl!... Andersss tēlaini parādīja gaisā, cik viegli un ātri viņš tiks galā ar zobenu un pretinieku.” Kad uz to A. Krivickis pēc iespējas mierīgi sacīja: „Bet, ģenerāļa kungs, neraugoties uz tādu jūsu priekšrocību, mēs jau sen karojam, bet jūs vēl turat zobenu makstī”, V. Andersss uz žurnālistu paskatījies ar skatienu, kuram būtu jānogalina.

Pēc V. Andersa bijušā adjutanta J. Kļimkovska liecības ģenerālis V. Andersss PVE noslēgto līgumu ar PSRS uzskatīja par stingru pamatu sadarbībai, gan vērtējot to kā mazāko ļaunumu. Pret Sarkanās armijas virsniekiem viņš izturējās ar pārkuma apziņu, tāpat kā pret visu padomisko. Taču savas jūtas viņš prasmīgi maskēja, tikai atklātās sarunās ar paziņām nekautrējās un tad bija redzams, ka Padomju Savienības uzvarai viņš netic, bet gan tikai gaida brīdi, kad tā tiks sakauta.

Pēc pavēlnieka vārda ģenerāļa V. Andersa pakļautībā karojošos poļus gan tā laika sadzīvē, gan vēl mūsdienās literatūrā parasti sauc par Andersa armiju (*Armia Andersa*), kaut oficiālais tās nosaukums bija „Poļu bruņotie spēki Padomju Savienībā” (*Poliskie Siły Zbrojne w ZSPP*).

1941. gada 18. septembrī no Londonas tika pārraidīta Polijas valdības emigrācijā premjerministra V. Sikorska uzruna tautiešiem Padomju Savienībā. Tajā viņš paziņoja: „Kaut daudzi baidījās, ka jūs esat nolemti bojā ejai, jūs tikāt glābti ar vienošanās parakstīšanu ar Padomēm šī gada 30. jūlijā. Tā atdeva jums poļu pilsoņu tiesības un deva iespēju aktīvi piedalīties cīņā par dzimtenes neatkarību pret nesamierināmo Polijas un Padomju Savienības ienaidnieku – pret Vāciju. [...] Ar savu cienīgo izturēšanos jūs vēlreiz apliecinājāt, ka polim nav tāda upura, kuru viņš nebūtu gatavs nest uz dzimtenes altāra. Šo upuru rezultātā radīsies demokrātiska, taisnīga pret visiem pilsoņiem Polija, dibināta uz jauniem politiskiem un sociāliem principiem. Pārvaldīt to sāks tauta. Katra pilsoņa stāvokli noteiks vienīgi viņa morālās un lietišķās īpašības, gatavība darbam un upuriem visas sabiedrības labā.” Šos vārdus, protams, varēja tulkot dažādi, taču, domājams, ka neapstrīdams klausītāju vairākums tos uztvēra kā atteikšanos no “sanācijas” režīma, autoritārās valsts iekārtas, solījumu izveidot jaunu demokrātisku valsti. Tika norādīts arī ceļš šādas valsts izveidei: „Simts tūkstošus lielas poļu armijas cīņa ar ieročiem rokās Austrumu frontē būs jauns Polijas ieguldījums šajā karā, ieguldījums, kuram nākotnē būs milzīga politiska nozīme.”

Ja iezīmētais virziens īstenotos, tad Polijas nākotne atmirdzētu tiešām gaiša. Diemžēl daudzi objektīvi un subjektīvi, tai skaitā gan padomju, gan arī pašu poļu politiķu izraisīti apstākļi, optimistiskajiem V. Sikorska izteikumiem neļāva piepildīties. Abām valstīm, kuru attiecības jau kopš to izveides bija veidojušās visai sarežģītas, nebija viegli atrast savstarpēji pieņemamus risinājumus arī Otrā pasaules kara laikā. Polijas pilsoņu likteņa, tās armijas izveides, tās robežu jautājumi 1941. gadā radīja pamatīgas grūtības poļu-padomju attiecībās.

Jāuzsver, ka poļu karavīri, pabijuši padomju nometnēs, pēc Sikorska-Maiska līguma noslēgšanas, vienošanās par poļu armijas izveidi PSRS, parasti nemainīja savu naidīgo attieksmi pret PSRS. Tas nebija noslēpums padomju iestādēm. Tā, 1941. gada augusta beigās IeTK darbinieki ziņoja „uz augšu” par masveidā izskanējušiem pret PSRS nelojāliem poļu virsnieku izteikumiem.

Lūk, daži no tiem:

- „Es pazīstu tikai nedaudzus poļus, kuri negribēs pāriet vācu pusē, nospiedošs vairākums cīnīsies ne pret Vāciju, bet pret PSRS.”

- „Es drīz atbrīvošos sakarā ar amnestiju un tad atriebsos par visu pagātnei un tagadni; es visu Krieviju labprāt barotu tikai ar siļķi, un arī tad – tikai ar galvām un nedotu ne pilienu ūdens, kamēr neizmirtu visi. Lūk tagad, kad Padomju Savienība cieš lielas sakāves, tā ir spiesta noslēgt kaunpilnu līgumu ar savu bijušo ienaidnieku – Polijas valdību, kuru vada ģenerālis Sikorskis, kurš diktē tai [PSRS] un atgādina 1795. un 1939. gadu. Lai nedomā Padomju Savienība, ka poļi par lētu cenu lies asinis, ja mēs iesim karā pret Vāciju, tad mums būs divi mērķi: sakaut Vāciju un vajadzības gadījumā pavērst durkļus pret PSRS.”

Tai pat laikā poļu vidū saglabājās (un pēc amnestijas atjaunojās) dziļas sociālās plaisas.

Jau 1944. gadā IeTK darbinieks, kurš personīgi 1941. gadā bija noformējis 1 500 poļu atbrīvošanu no kādas ziemeļos esošas nometnes, par viņiem rakstīja; „Kā tikko šī kategorija uzzināja par atbrīvošanu, uzreiz mainījās attiecības starp atsevišķām ieslodzīto grupām. Bijušie virsnieki, ierēdņi un citas bijušo poļu augšu kategorijas nodalījās no zemniekiem, strādniekiem un sīkiem kalpotājiem, pirmie sāka dot pavēles otrajiem, noteikt toni. Burtiski nākamajā dienā atsevišķiem ieslodzītajiem, bijušajiem poļu armijas virsniekiem atradās raitnieki, kuri tīrīja viņiem apģērbus, apavus, gāja uz virtuvi pēc pusdienām u.tml.

Pirmā atbrīvoto nodarbe bija mundieru labošana, savu zīmotņu, emblēmu u.tml. atjaunošana. Tika izvilktas vecās „konfederatkas”, pie tām piešūti aplauzīti „gaiļi” (ērgļi ģerboņos) u.tml.”

Polijas un PSRS militārās vienošanās izpilde tika uzdots divpusējai komisijai, kuras sastāvā no padomju puses ietilpa Sarkanās armijas pilnvarotais Ģenerālštāba Galvenās izlūkošanas pārvaldes

priekšnieka vietnieks (no septembra priekšnieks) ģenerālis A. Panfilovs un drošības dienesta majors (vēlāk ģenerālis) G. Žukovs, no poļu puses Polijas militārās misijas vadītājs ģenerālis Z. Bogušs-Šiško un topošās armijas pavēlnieks ģenerālis V. Anderss. Tās sēdes sākotnēji notika katru otro-trešo dienu. Komisija nolēma, ka armija tiks veidota daļēji pēc brīvprātības principa, daļēji – uz iesaukuma pamata.

19. augustā jauktā padomju-poļu komisijas sēdē ģenerāļiem Z. Bogušam-Šiško un V. Andersam tika paziņots, ka noteikta 30 tūkstošu cilvēku lielas poļu armijas formēšanas kārtība Čkalovskas (tagad Orenburgas) un Saratovas apgabalos. Galvenās armijas veidošanas vietas bija Buzuluka (*Бузулук*, pilsēta toreiz Čkalovskas, tagad Orenburgas apgabalā), Tatiščevo (*Татищев*, ciemats Saratovas apgabalā) un Tocka (*Токое*, ciems Orenburgas apgabalā). Bija jāsaformē divas kājnieku divīzijas un viens rezerves pulks, kā arī attiecīgie palīgdienesti. Pēc norunas armijas apgādi un apbruņošanu uzņēmās PSRS un Rietumu sabiedrotie. Pie pulkiem un divīzijām tika nozīmēti Sarkanās armijas, IeTK, arī Lielbritānijas un ASV sakaru virsnieki. Par instruktoriem ieroču un tehnikas apguvē kļuva padomju speciālisti.

Iesaukumam bija pakļauti bijušie Polijas armijas virsnieki un karavīri, kas atradās padomju noietnēs; iesaukšanas vecuma vīrieši, kuri bija notiesāti vai administratīvā kārtā izsūtīti no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas; 1941. gadā evakuējušies; kā arī poļi, jau iesaukti Sarkanajā armijā. Tika izveidotas iesaukšanas komisijas, kuras darbojās noietnēs, kur bija ieslodzīti poļu karavīri. Pārējiem armijā iestāties gribētājiem bija jāgriežas vietējos kara komisariātos savās dzīves vietās.

Lai atvieglotu iesaukšanu, Padomju valdība izdarīja izņēmumu 1939. gada 29. novembra likumā par Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabalu iedzīvotāju pilsonību un atļāva uzskatīt par Polijas pilsoņiem visus šo apgabalu poļu tautībai piederīgos, kā arī atļāva pāriet poļu armijā brīvprātīgajiem no Sarkanās armijas daļām. Arī visiem tiem poļu revolucionārajiem un pret PSRS lojālajiem elementiem, kuri 1941. gada jūnijā izteica vēlmi izveidot poļu bataljonu, padomju valdība ieteica iestāties jaunveidojamajā poļu armijā.

PSRS IeTK uzskaitē pēc 1941. gada jūlija parādījās jauna uzskaites kategorija – „bijušie Polijas pilsoņi”. 1941. gada 1. augustā tādu bija 389 382 cilvēki, no kuriem cietumos, noietnēs, izsūtījuma vietās atradās 120 962, specnometinājumā 243 106 cilvēku, bet 25 314 bija karagūstekņi.

Pēc dažādu vēsturnieku atrastajiem materiāliem viņu skaits ir nedaudz atšķirīgs.

Pēc citiem datiem „bijušo Polijas pilsoņu bija” 381 220, no tiem 26 160 bijušo karagūstekņu, 132 463 poļu kolonistu un mežsargu, 46 597 notiesāto un izmeklēšanā esošo, 176 000 bēgļu un represēto ģimenes locekļu. 14. oktobrī Polijas sūtnim Maskavā S. Kotam tika paziņots, ka PSRS atrodas 387 392 poļu pilsoņi. No viņiem cietumos, noietnēs un izsūtījuma vietās atradās 71 481 cilvēks, specnometinājumā – 291 106, gūstā – 25 314. Gūstekņu kategorijā ietilpa tie, kurus pārveda no noietnes uz noietni, arī 395 pārpalikušie pēc trijās noietnēs esošo virsnieku iznīcināšanas, kā arī savulaik Baltijas valstīs internētie, bet pēc to aneksijas nonākušie PSRS. Pēc V. Zemskova datiem, no Galvenās noietņu pārvaldes noietnēm 1941.–1942. gadā tika atbrīvoti vairāk nekā 43 tūkstoši Polijas pilsoņu, bet kopā no ieslodzījuma, specnometinājuma vietām un kara gūstekņu noietnēm – 389 041 Polijas pilsonis. Saskaņā ar 1945. gada 2. novembra oficiālajiem padomju datiem bijušo Polijas pilsoņu skaits, kas 1939.–1941. gadā atradās noietnēs, specnometinājumā, izsūtījumā un apcietinājumā sastādīja 494 310 tūkstošus cilvēku.

Kā redzam, minētie skaitļi nav precīzi. Acīmredzot tādi tie arī nevarēja būt, jāņem vērā gan kara un PSRS līguma ar PVE izsauktā poļu pārvietošana, gan padomju birokrātijas manipulācijas ar poļu skaitu, gan izmocīto cilvēku mirstība.

Jau 1941. gada 12. augustā ar PSRS AP Prezīdija dekrētu „*O предоставлении амнистии польским гражданам, содержащимся в заключении на территории СССР*” (Par amnestiju poļu pilsoņiem, kuri ir ieslodzīti PSRS teritorijā) šie cilvēki tika „amnestēti”. (Amnestija neattiecās uz deportētiem līdz 1939. gada 17. septembrim, dezertieriem un noziedzniekiem.) Tāds termins tika lietots dokumentos, kaut tas visbiežāk neatbilda savam juridiskajam saturam, jo daudzi it kā sodītie faktiski ne ar ko nebija noziegušies, pret tiem pat apsūdzības nebija izvirzītas un lietas netika skatītas tiesas sēdēs. Gūstā esošajiem karavīriem dzimtenes aizstāvēšana nebija noziegums. Represēti viņi bija nelikumīgi, pēc politiski-šķiriskiem kritērijiem. Nevarēja būt nekādas runas par piedošanu, tātad arī amnestiju. Faktiski nevainīgi cietušajiem atļāva to, kas agrāk tiem bija aizliegts.

Jāatzīmē gan interesants fakts: termins „amnestija” radās jau augstāk minētajās J. Staļina, V. Molotova un Lielbritānijas sūtņa S. Kripsa sarunas 1941. gada 26. jūlijā gaitā, kurā tika apspriests PSRS un Polijas līguma projekts. Pie tam S. Kripss paziņoja, ka uz V. Sikorski viņa tautieši izdarot spiedienu, lai panāktu publisku paziņojumu par poļu ieslodzīto PSRS atbrīvošanu. J. Staļins piedāvāja formulēt publicēšanai domāto tekstu, ka padomju valdība piešķir brīvību visiem Polijas pilsoņiem, „aizturētiem PSRS teritorijā viņu pretpadomju darbības rezultātā”. Tā kā S. Kripss nepiekrīta formulējumam, norādot, ka aizturēto vidū ir personas, kuras nav vedušas pretpadomju darbību, bet pieder tikai pie arestēto ģimenēm, J. Staļins piedāvāja formulēt domu sekojoši: „Padomju valdība piešķir brīvību visiem Polijas pilsoņiem, kuri aizturēti PSRS teritorijā to vai citu cēloņu rezultātā”. Tad nu S. Kripss ieminējās, ka būtu labi paziņojumā pieminēt amnestiju, kas radītu labvēlīgu iespaidu uz sabiedrisko domu. Rezultātā arī radās redakcija, ka „padomju valdība pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas starp PSRS un Poliju piešķir amnestiju visiem Polijas pilsoņiem, kuri to vai citu cēloņu rezultātā pašlaik atrodas ieslodzījumā”. Tā pie padomju-poļu līguma, parakstīta 30. jūlijā, tika pievienots protokols, ka „padomju valdība no diplomātisko attiecību atjaunošanas laika piešķir amnestiju visiem Polijas pilsoņiem, kuri kā karagūstekņi vai uz cita pietiekama pamata pašlaik atrodas ieslodzījumā padomju teritorijā.” Tādejādi pateicoties tieši S. Kripsa pūlēm pie 30. jūlija līguma pievienotajā protokolā un arī PSRS AP dekrētā parādījās nu nekādi reālajai situācijai neatbilstošais „amnestijas” termins.

Poļu rakstnieks G. Herlings–Grudzinskis aprakstījis poļu ieslodzīto izjūtas padomju nometnēs pēc poļu padomju līguma noslēgšanas un amnestijas pasludināšanas: „Tagad es nevarēju vēlēties padomju sakāvi, varbūt vienīgi lai apmierinātu atriebības dziņu – ne veselais saprāts, ne manas jūtas pret vāciešiem man to nediktēja.” Arī viņu stāvoklis mainījās: „Līdz karam mūs uzskatīja par *pretvācu* fašistiem un glēvuļiem, no jūnija beigām līdz jūlija beigām – par provāciskiem fašistiem, taču ne tik lieliem glēvuļiem, bet pirmajās augusta dienās mēs kļuvām par brīvības cīnītājiem un sabiedrotajiem.” Taču daudzi poļi, jau izkļuvuši brīvībā pārsūtīšanas punktos, savā starpā sačukstoties, irracionāli vēlēja Padomju Savienībai sakāvi karā. Acīmredzot rakstnieka pieminētā personīgā atriebības dziņa viņos bija spēcīgāka par veselo saprātu un poļu naida jūtām pret vāciešiem.

„Amnestētos” atbrīvoja no cietumiem, darba labošanas nometnēm, specnometinājuma un citām izsūtījuma vietām. No IeTK uzraudzības tika atbrīvoti deportētie poļu kolonisti no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas, mežsargi, notiesāto ģimenes locekļi. Deportētie saņēma pagaidu dokuments („*zaświadczenie*”). Viņi varēja pamest nometinājuma apvidus un apmesties citās PSRS teritorijās, izņemot vietas, kur darbojās ierobežojumi. Padomju iestāžu pienākums bija piešķirt viņiem darbu un dzīves vietu. Atbrīvotie poļi saņēma bezmaksas biļeti uz jauno viņu izvēlēto dzīves vietu un 15 rubļu diennaktī iztikai ceļā. Taču viņu atbrīvošana un pārvietošana norisa ar kavējumiem, ko daļēji izraisīja objektīvās kara grūtības, daļēji arī PSRS IeTK darbinieku mākslīgi radīti traucēkļi. PSRS iekšlietu tautas komisārs L. Berija vēl 20. augustā nosūtīja uz internēto nometnēm direktīvu, kurā bij’ paredzēta iepriekšējā režīma saglabāšana poļiem. Neraugoties uz „amnestiju”, uz PSRS austrumu rajoniem vēl virzījās transporta līdzekļi ar arestētajiem un deportējamajiem poļiem.

PSRS sāka arī sniegt materiālu palīdzību „amnestētajiem” Polijas pilsoņiem. Kara apstākļos tā nevarēja būt diez cik liela, tomēr turpmāk pavisam tika radītas 589 iestādes (ēdnīcas, pirmsskolas

vecuma bērnu iestādes, skolas, nespējnieku patversmes u.c.), kuras rūpējās par poļu vajadzību apmierināšanu. PSRS provincēs atļāva atvērt 20 Polijas sūtniecības pārstāvniecību, sākās izdales punktu organizēšana, kuri izsniedza no ASV un Lielbritānijas pienākošo pārtiku un apģērbu.

1941. gada 22. augustā Polijas pagaidu pilnvarotais PSRS J. Retingers griezās ar notu pie PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova ar lūguma paātrināt poļu pilsoņu atbrīvošanu no cietumiem un nometnēm, piešķirt papildus finanšu līdzekļus viņu iekārtošanai, pielaipt pašu poļu pārstāvjus viņu izmetināšanas, iekārtošanas darbā, apgādes nokārtošanā. Tai skaitā J. Retingers lūdza darba nespējīgos nosūtīt uz vietām ar labvēlīgu klimatu, „pamatā uz vietām, kur tiks izvietotas poļu militārās nometnes”.

Kad tika izveidotas nometnes, kurp no visas Padomju Savienības sūtīja poļus Andersa armijai, atklājās drausmīga aina, kādā šausmīgā stāvoklī, tuvu bada nāvei bija šie cilvēki, atbrīvoti no cietumiem, nometnēm un kolhoziem. Lielāko daļu ieradušos izvietoja teltīs. Trūka mundieru, tie bija tikai daļai karavīru, daudzi staigāja basām kājām, nepietika maizes ceptuvju, trūka trauku, celtniecības materiālu, transporta līdzekļu. Kokmateriālu piegāžu aizkavēšanās rezultātā tika novilcināta apkurināmu zemnīcu celtniecība.

Poļu armijas sanitārās pārvaldes priekšnieks pēc nometņu apmeklēšanas savā ziņojumā 8. novembrī rakstīja, ka pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietām, kur viņi saņēmuši nepietiekamu pārtiku – ne vairāk par 2 000 kalorijām dienā, 60–70 % tagadējo karavīru veselības stāvoklis bija neapmierinošs, no ieslodzījuma vietām viņi bija ieradušies ļoti slikti ģērbti, varot uzskatīt, ka vairāk nekā 60 % bez apaviem. Tikai „pēdējā laikā vērojama stāvokļa uzlabošanās, pateicoties silta apģērba un apavu piegādēm”.

Militārajās nometnēs ieradās ne tikai vīrieši, derīgi kara dienestam, bet arī sievietes un bērni, kuri būtu lemti bojā ejai bez tautiešu atbalsta. Uzreiz radās problēma – pārtikas pietika tikai kaujas sastāvam, bet reāli nometnēs atradās divas, dažreiz pat trīs reizes vairāk cilvēku, kuri iztika no kareivju devām. Rezultātā pusbada stāvoklī atradās kā dienestā iesauktie, tā arī viņu radnieki – civiliedzīvotāji. (Jāatzīmē, ka starp Padomju Savienībā nonākušo poļu vairākumu un Polijas sūtniecībā, armijas vadībā ietilpstošajiem poļu augstāko slāņu pārstāvjiem pastāvēja milzīga atšķirība sadzīves apstākļos.)

Personīgās brīvības piešķiršana poļiem ne vienmēr nesa sev līdzīgu dzīves apstākļu uzlabošanos. Daudziem tie pasliktinājās, jo nebija iespēju atstāt ziemeļu rajonus, bet IeTK vispār pārstāja rūpēties par nu jau bijušo ieslodzīto un deportēto ēdināšanu un izmitināšanu. Polijas sūtniecības mēģinājums panākt „amnestēto” pārvietošanu uz bijušo Pievolgas Vācu republiku (*ACCP Héмуев Поволжья*, vācu *Autonome Sozialistische Sowjetrepublik der Wolgadeutschen*, kuras 367 000 iedzīvotāju ar 1941. gada 28. augusta PSRS Augstākās Padomes Prezīdija dekrētu tika deportēti uz Komi Autonomo Padomju Sociālistisko Republiku, uz Urāliem, Sibīriju, Kazahiju un Altaju) beidzās neveiksmīgi.

Kā raksta padomju vēsturniece V. Parsadanova, padomju valdība sākotnēji bija iecerējusi pārvietot daļu poļu iedzīvotāju uz rajoniem ar labvēlīgākiem klimatiskajiem apstākļiem, taču kara grūtības piespieda atteikties no šī plāna. Tomēr Polijas sūtniecības pārstāvji un uzticības personas uzsāka enerģisku aģitāciju par poļu pārcelšanos uz Centrālo Āziju (padomju Vidusāziju).

Sākusies poļu pārvietošanās apstākļos, kad norisa rūpniecības un iedzīvotāju evakuācija no piefrontes rajoniem, izsauca milzīgas transporta grūtības. Protams, Polijas sūtniecība, rūpējoties par Polijas pilsoņu interesēm, grūtības neņēma vērā. Padomju iekšlietu iestādes savukārt iebilda pret masveida pārcelšanos, neizslēdzot gan individuālu poļu pilsoņu pārvietošanos. Tās arī nevēlējās piešķirt poļiem privilēģijas, iekārtojot tos darbā, salīdzinājumā ar padomju pavalstniekiem. Tā kā

Uzbekijas PSR uzturējās liels skaits poļu, PSRS Valsts Aizsardzības komiteja (*Государственный Комитет Оборонь СССР*) 1941.gada 19. novembrī nolēma daļu no viņiem pārvietot uz Kazahijas PSR, kur republikas varas iestādēm tika uzdots nodrošināt viņu uzturēšanu. Taču Polijas sūtniecība 23. novembrī iesniedza protestu sakarā ar poļu pilsoņu pārcelšanu no Uzbekijas uz Kazahiju kā republiku ar bargāku klimatu. PSRS Ārlietu tautas komisariāts noraidīja protestu, atsaucoties uz neiespējamību Uzbekijā izvietot un apgādāt ar darbu tik lielu skaitu iebraucēju. Polijas sūtniecības un PSRS Ārlietu komisariāta sarunas turpinājās ilgstoši. Galu galā Polijas sūtniecība pēc 1942. gada 26. janvārī PSRS Ārlietu tautas komisariātā notikušas sarunas 31. janvārī paziņoja, ka devusi norādījumu saviem pārstāvjiem un uzticības personām nepieļaut neorganizētu poļu pilsoņu pārvietošanos. Taču tā joprojām turpinājās. PSRS Ārlietu tautas komisariāts 17. februārī paziņoja, ka, ievērojot pašu poļu pilsoņu intereses, kuri pārvietošanās laikā cieta dažādas likstas, kā arī saduroties ar grūtībām vietās, kurp viņi devās, vietējām varas iestādēm dots rīkojums nepieļaut neorganizētu poļu pilsoņu izbraukšanu no pastāvīgajām dzīves vietām. Faktiski sadūrās poļu vēlme kaut cik uzlabot savus dzīves apstākļus (arī pēc šī mērķa sasniegšanas vēlēšanās nokļūt pie formējamās poļu armijas daļām vai oficiālajās poļu kompakto izmetināšanas vietās nebūt ne vienmēr piepildījās) un padomju varas iestāžu ieinteresētība pirmkārt veikt galvenos, ar kara vešanu saistītos uzdevumus, nevis nodarboties ar ļaudīm, kuri, pēc to ieskatiem, nenesa būtisku ieguldījumu uzvaras kaldināšanā, bet drīzāk dotajā brīdī, kamēr poļu daļas necīnījās frontē, darbojās kā traucējošs faktors.

Polijas Sarkanais Krusts uzsāka dažādās valstīs vākt līdzekļus palīdzībai Padomju Savienībā dzīvojošajiem poļiem. Taču Polijas Sarkanais Krusts bija nabags, tāpēc PVE lūdza PSRS vadību ielaist Padomju Savienībā ASV Sarkanā Krusta pārstāvjus un atļaut tam bez muitas ievest preces poļu iedzīvotāju vajadzībām.

Kā vēlāk atcerējās deportētā poliete S. Cecinska, ja agrāk smaga darba strādnieki saņēma 400 gr. maizes, bet vieglāka – 300 gr., tagad tikai Pavlodaras (*Павлодар* – Ziemeļaustrumu Kazahijā) apgabalā vien tika ierīkota liela ēdnīca, vēl 43 ēdināšanas vietas 1 800 poļu bērniem, sešas nakts patvertnes, tika izdalīti 900 000 rubļu, par kuriem poļi varēja tirgū nopirkt dārzeņus, miltus un pat gaļu, bet ēdnīcā – viras šķīvi. Bez tam Pavlodarā pienāca 86 t ASV un Lielbritānijas ziedojumu: cukurs, kausēti tauki, kviešu milti, dažkārt arī tādas luksusa preces kā kafija, tēja, kakao, arī silti mēteļi, segas, biezas zeķes, ādas apavi, vilnas svīteri, medikamenti un pat laikraksti poļu valodā.

Ar laiku tajos apgabalos, kur dzīvoja daudz poļu – Urālos, Sibīrijā, Pievolgā, Kazahijā un Uzbekijā tika atklātas 20 Polijas sūtniecības pārstāvniecības. Ar padomju iestāžu lielāku vai mazāku atbalstu Polijas sūtniecība PSRS organizēja sociālās aprūpes iestādes (ēdnīcas, bērnu dārzus un namus, nespējnieku patversmes u.c. Tika atvērtas 589 poļu labdarības iestādes: sabiedriskās ēdnīcas, bērnu siles, bērnu nami, patversmes darba nespējīgajiem un invalīdiem u.t.t.) To uzturēšanai tika piešķirti speciāli fondi pārtikas un citu preču fondi, noteiktas dažādas priekšrocības, piemēram, atvieglojumi poļu pilsoņiem paredzēto preču pārvadāšanai pa dzelzceļu.

Kaut no izsūtīto Polijas pilsoņu vajadzību viedokļa šis atbalsts bija nepietiekams, jāņem vērā, ka tas tika saņemts apstākļos, kad Padomju Savienība centās atvairīt visbaismīgākās briesmas tās vēsturē. (Protams, padomju valdība šo atbalstu sniedza, cerot uz ātru poļu ieguldījumu cīņā pret Vācijas padomju frontē, taču, kā parādīja notikumi, cerības piepildījās tikai 1943.gadā.)

Pavisam pēc Polijas sūtņa S. Kota atmiņām PSRS darbojās 807 poļu organizācijas ar 2 639 darbiniekiem, kuri centās atvieglot PSRS mītošo poļu dzīvi. Palīdzību saņēma 265 tūkstoši cilvēku. Veidojās apģērba un pārtikas, kas pienāca no ASV un Lielbritānijas, noliktavas. Galvenajos dzelzceļa mezgla punktos tika radīti poļu informācijas dienesti, kuri brīvprātīgos un citus iesaukuma vecuma vīriešus nosūtīja uz poļu armijas formēšanās punktiem, sniedza iespējamo palīdzību, organizēja

kultūras un reliģiskos pasākumus. Uz aptauju pamata tika veidota PSRS esošo Polijas pilsoņu kartotēka. Rezultātā izdevās atklāt vairākus desmitus tūkstošus poļu, kuri pretēji Padomju-Polijas līgumam vēl atradās apcietinājumā un izsūtījumā. Polijas sūtniecība cīnījās par viņu atbrīvošanu. Kopā tika atbrīvots 389 041 Polijas pilsonis, no tiem 200 828 poļi. Taču padomju iestādes, īpaši IeTK, vēlējās turpināt kontrolēt poļu iedzīvotājus, viņu radītās organizācijas. Tā 1941. gada 23. augustā PSRS drošības dienesta majors G. Žukovs nosūtīja IeTK apgabalu pārvaldēm priekšrakstu, kurā nodeva Iekšlietu tautas komisāra pirmā vietnieka V. Merkulova rīkojumu izvēlēties pārstāvjus sakariem ar poļu sūtniecību palīdzības sniegšanai poļu iedzīvotājiem jautājumos. Skaidri bija norādīts: „Pārstāvjus atlasīt no pārbaudītas un poļu vidū neatšifrētas aģentūras.”

Padomju iestāžu pūliņus poļu atbrīvošanā no nometnēm, izsūtījuma un viņu nogādāšanā jaunveidojamā armijā nākas vērtēt neviennozīmīgi. 1941. gada apstākļos PSRS bija ieinteresēta radīt pēc iespējas vairāk karaspēka daļu, kuras karotu pret nacistiem. Tas attiecās arī uz formējamo poļu armiju. Ne velti 1941. gada 3. oktobrī Londonas avīze „The Times” konstatēja, ka poļu diplomāti, pabijuši Maskavā, atgriežoties no tās stāsta par diviem brīnumiem Padomju Savienībā: „visu tur esošo poļu karsto entuziasmu sakarā ar ieroču brālības ar Sarkano armiju nodibināšanu, un krievu varas iestāžu ārkārtīgo apņēmību lojāli un bez kādiem nosacījumiem izpildīt savu nesen starp divām valstīm noslēgtās vienošanās daļu”. Arī sūtnis S. Kots savos ziņojumos atzīmēja, ka padomju militārās iestādes „praksē pilnībā pieturas pie poļu prasību izpildes līnijas”. Taču poļu diplomāti politisku apsvērumu dēļ nevarēja vismaz daļēji neliekuļot, runājot par „poļu karsto entuziasmu sakarā ar ieroču brālības ar Sarkano armiju nodibināšanu”. Kā liecina avoti, šāds entuziasms piemita tikai daļai poļu.

„Amnestija” mazināja (bet nelikvidēja pilnībā) represētajos poļu iedzīvotājos plaši izplatīto pretpadomju noskaņojumu, radīja pamatu lai sāktos viņu sadarbība ar PSRS varas iestādēm.

Ievērojot to, ka “sanācijas” režīms bija novedis pie septembra katastrofas, II pasaules kara gados cīņas apstākļos pret vācu nacistiskajiem iebrucējiem poļos pieauga naidīgi noskaņojumi pret “sanāciju”, samazinājās nacionāldemokrātu, kuri nereti pauda profašistiskus uzskatus, ietekme. Taču jāuzsver, ka antifašistisko noskaņu pieaugums nenozīmēja nacionālistisko, šovīnistisko, īpaši antikrievisko un antipadomisko izjūtu vājināšanos. To noteica ne tikai Polijas piecu dalīšanu vēsture XVIII un XIX gadsimtā, bet arī poļu buržuāzijas veiktā propaganda pret Padomju Krieviju – sakarā ar poļu-padomju karu, pret PSRS – sakarā ar tās pozīciju 1939. gadā, pret krievu, ukraiņu un baltkrievu tautām – sakarā ar pārsvarā to pozitīvo attieksmi pret bijušo Polijas rietumu apgabalu iekļaušanu PSRS. Šīs propagandas ietekmi vēl jo vairāk pastiprināja staļīniskā režīma noziegumi pret padomju un arī citu tautu pārstāvjem.

„Apņēmību lojāli un bez kādiem nosacījumiem izpildīt savu nesen starp divām valstīm noslēgtās vienošanās daļu” demonstrēja šai procesā tieši iesaistītās padomju iestādes. Citas, kuru uzdevumi nebija saistīti ar poļu armijas izveidi, bet, piemēram, ar plānu izpildi uzņēmumos, kuros bija nodarbināti ieslodzītie un izsūtītie poļi, tieši savus uzdevumus uzskatīja par prioritāriem. Kara apstākļos padomju birokrātijas „mašīna” arī strādāja ar traucējumiem. Tas izsauca daudzu poļu pārstāvju pretenzijas.

Poļu armijas formēšana sākās 1941. gada septembrī Tatiščevā (*Татищев*) pie Saratovas un Tockā (*Ток*) pie dzelzceļa līnijas Kuibiševa – Čkalova.

Armijas izveides un papildināšanas avoti bija trīs:

1) Skaitliski visvairāk bija deportēto poļu. Tie nodrošināja gandrīz 2/3 kadru. Taču ieradušies armijā, viņi bija novājējuši un bezspēcīgi, vispirms viņus vajadzēja kārtīgi paēdināt, apgērbt, apaut. Tikai pēc tam varēja ķerties pie viņu apmācības.

2) Par jau profesionāli sagatavotiem karavīriem varēja kļūt poļi, kuri bija iesaukti Sarkanajā armijā no PSRS rietumu apgabaliem un izteica vēlēšanos turpmāk dienēt poļu armijā. Taču PSRS ārlietu tautas komisārs V. Molotovs uzrakstīja rezolūciju: „Noraidīt, jo viņi jau ir nodevuši zvērestu [Sarkanajā armijā].” Tiesa, vēlāk, pēc V. Sikorska vizītes Maskavā, daļa no viņiem tomēr tika nodota poļu armijai. Acīmredzot tika cerēts, ka šie karavīri kļūs nevis par poļu, bet padomju varas balstu PSRS pievienotajās bijušajās Polijas teritorijās.

3) Kā cerēja poļu pavēlniecība, par svarīgāko profesionāli sagatavotu kadru avotu bija jāklūst 1939. gadā sagūstītajiem Polijas armijas virsniekiem un karavīriem.

Poļu armijas ātru formēšanu PSRS sekmēja tas, ka lielākā daļa iesaucamo poļu karagūstekņu bija kompakti izvietoti Grjazoveckas (*Грязовецк*), Južskas (*Южск*), Suzdaļas (*Суздаль*) un Starobeļskas (*Старобельск*) nometnēs. 23. augustā tajās sāka darboties jauktas padomju-poļu iesaukšanas komisijas. Jau 1941. gada 29. augustā to darba rezultātā nometnēs armijā bija iesaukti 8,6 tūkstoši, 31. augustā – 20,7 tūkstoši, 25 oktobrī – jau 41,5 tūkstoši cilvēku. Vēl ap 10 tūkstošu poļu oktobra sākumā atradās ceļā uz armijas formēšanās vietām. Nosauktajās nometnēs ieradās arī 16 647 poļu, atbrīvotu no cietumiem, ieslodzījuma nometnēm un speciālā izsūtījuma. Jau 12. septembrī poļu armijā bija ieskaitīti 24 828 bijušie karagūstekņi un internētie. Krievu vēsturniece N. Ļebedeva norādījusi, ka no 25 115 internētajiem poļiem, kuri 1941. gada septembrī iestājās Andersa armijā, bija 960 armijas, 2 žandarmu, 65 robežapsardzes, kā arī 42 policijas virsnieki. Tātad kopā Andersa armija saņēma 1 069 virsniekus. Kaut daži poļu politiķi un diplomāti mēģināja ietekmēt V. Andersu, lai viņš neuzņem armijā bijušos “sanācijas” atbalstītājus un leģionārus, viņš, atsaucoties uz to, ka nevarot izstumt no armijas tos, kuri cīnījušies par Poliju 1939. gadā, atteicās ieteikumiem paklausīt.

Bijušie Polijas armijas karavīri, pēc tam karagūstekņi sastādīja pirmo poļu karaspēka daļu kodolu. Taču viņu vidū izrādījās tikai 1 859 virsnieki (ieskaitot rezerves virsniekus), kaut tika atbrīvota pat daļa par pretpadomju darbību arestēto. (Tā, 1941. gadā tika atbrīvots Padomju IeTK rokās 1940. gada martā nonākušais BCS komandants ģenerālis M. Karaševičs-Tokaževskis. Viņš iestājās PSRS teritorijā veidojamajā poļu armijā, kļuva par divīzijas komandieri, 1942. gadā evakuējās uz Irānu, turpināja karot kopā ar Rietumu sabiedrotajiem, kļuva par tās pavēlnieka V. Andersa vietnieku.) Liela daļu no PSRS esošajiem poļu virsniekiem 1939. gadā bija pārgājuši Lietuvas robežu, taču pēc Baltijas valstu aneksijas nonākuši padomju nometnēs. Poļu puse sāka aptaujāt visus bijušos gūstekņu nometņu iemītniekus par viņu līdzbiedriem tajās. (Uz 1942. gada martu bija sagatavots vairāk nekā astoņu tūkstošu poļu virsnieku saraksts, kuri 1939. gadā atradās padomju nometnēs, bet tagad nebija nodoti poļu armijas rīcībā.) Šo jautājumu PVE sūtnis S. Kots ar PSRS Ārlietu tautas komisāra vietnieku A. Višinski apsprieda 6., 15. oktobrī un 3. novembrī, ar J. Staļinu 14. novembrī. (Pirmo sagatavoto sarakstu ar lūgumu noskaidrot, kāpēc šie virsnieki nav atbrīvoti, V. Sikorskis nodeva J. Staļinam 1941. gada 3. decembrī.) Komandieru trūkumu poļu pavēlniecība centās kompensēt ar to atsūtīšanu no Anglijas, kā arī ar apmācīšanu uz vietas. 1942. gada martā armijā bija jau ap 3 000 virsnieku. 30. novembrī jau bija saformēta 5. kājnieku divīzija (14 703 cilvēki), 6. kājnieku divīzija (12 480 cilvēki), rezerves pulks (8764 cilvēki), armijas štābs, celtniecības daļa.

PVE sūtnis PSRS S. Kots savās atmiņās par V. Andersa armijas karavīriem rakstīja: „Karavīru masai Krievijā, kura ticēja Sikorskim, nebija nekādu personīgu ambīciju un tā izpildītu jebkuru pavēli, dotos uz jebkuru fronti. Šī masa, neraugoties uz Krievijas nodarītajām pārestībām, saprata, ka visu nelaimju pirmsākums bija Hitlers un vācu iebrukums; cīņā pret šo iebrukumu tā solidarizējās ar atmosfēru valstī. Taču daži augstākie virsnieki ar aizdomām izturējās pret informāciju par asiņaino vācu režīmu Polijā – materiālus par stāvokli valstī, ko piegādāja sūtniecība, pavēlniecība nevēlējās

izplatīt armijas rindās. Bija arī tādi, kuri loloja ilūzijas par iespējām sadarboties ar Vāciju”. Diplomāta atmiņas gan ir visai subjektīvas. Domājams, vairākums karavīru tiešām saprata, ka „nelaimju pirmsākums bija Hitlers un vācu iebrukums”, taču ļoti daudzos poļos no pilsoniskajām un sīkpilsoniskajām aprindām starpkaru gados bija ieaudzināta stingra pārliecība, ka ne no Vācijas, ne arī Krievijas poļi neko labu nevar gaidīt. Viņu personīgā pieredze 1939.–1941.gadā lielākoties apstiprināja šo pārliecību.

Par uz V. Andersa armiju devušos brīvprātīgo noskaņojumiem savā atmiņu grāmatā ir liecinājusi poļu žurnāliste un rakstniece J. Broņevska. Viņa atstāsta gadījumus 1941. gada decembrī, kad tā Kuibiševas dzelzceļa stacijā tikās ar dažādiem tautiešiem, kuri centās nonākt gan vienkārši PSRS dienvidos, kur būtu vieglāki dzīves apstākļi, gan arī tādiem, kuri devās uz poļu armijas pulcēšanās vietu Buzulukā.

Kāds tautietis priecājās par Japānas iesaistīšanos karā, vācieši un japāņi no abām pusēm piespiedīšot boļševikus tā, ka viņi „noplūdišot asinīm un tad mēs gūsim virsroku”. „Vai, tur jau mana rinda pienāk!” – pēkšņi viņš beidzis runāt un steidzies pie dežūrējošā virsnieka lodziņa, lai kā brīvprātīgais pieteiktos V. Andersa armijā.

Cits „solids vīrietis labā rudens mētelī un slēpotāju zābakos” stāvējis poļu pulciņa vidū un brīvi aģitējis: „Jā, dārgie tautieši, jā! Armijā kā viens cilvēks! Mūsu valdība nosūtīs mūs uz dienvidiem. Bet šiem [boļševikiem] ja ne šodien, tad rīt būs beigas. Un tad mēs, apbruņoti no galvas līdz kājām, mierīgi izlauzīsimies caur šiem salašņām. Tam ir tikai jāsākas. Kā sāks, tad šos komisārus ...” – viņš izteiksmīgi novilka ar plaukstu pa kaklu, – „Es arī eju, dievs man liecinieks...” Stāvošs man līdzās kareivis sarkanīgu krāsu ieguvušā šinelī, kuram bija saglabājušās tikai puse pēc formas paredzēto pogu, precīzi nospļāvās uz stratēģa slēpotāju zābakiem un nomurmināja:

- Ir nu gan nelietis!

Solidā vīrieša seja kļuva zili-melna. Viņš nosēcās: „Ak tā lūk? Tu arī esi boļševiks? Iepatikās tev šeit? Bezkaunu dzimums!”

Viņa sieva bailīgi čukstēja:

- „Teodor, es tevi lūdzu, neuztraucies. Tevi taču ge-pe-u [GPU – Galvenā politiskā pārvalde – viens no PSRS drošības policijas nosaukumiem] var sadzirdēt ...”

Bet ne pārāk labi audzinātais, bet precīzi spļaujošais karavīrs, pieslējies pie pārpildīta dzelzceļa stacijas restorāna sienas, pēc minūtes saka savam biedram ulāna cepurē:

- „Zini, Franek, kaut kā nepatīk man šis viņu pasākums. Nevelk mani turp dvēsele. Varbūt pazudīsim no šejienes, kamēr nav par vēlu?”

- Viņi ietin mahorku gabalos no avīzes lapas. Franeks, tas bijušais ulāns, atbild flegmātiski:

- „Lai nu paliek! Dzīvosim – redzēsim. Neļaus taču tauta sevi bez gala vazāt aiz deguna.”

Pretrunā ar S. Kota atmiņām ir arī armijas pavēlnieka V. Andersa adjutanta J. Kļimkovska atmiņas. Viņš rakstīja, ka jau ar pirmajiem poļu armijas veidošanās soļiem, kas komandieru kadru trūkuma dēļ pavēra lielas iespējas esošo virsnieku karjeras izaugsmei, sākās cīņa par augstākiem amatiem. „Notika nemītīga sāncensība par amatiem. Nepārtrauktās intrigas kļuva par kaut-kādu epidēmiju, kas izputināja labākos nodomus un paralizēja visus mūsu pūliņus. Cildenās aizraušanās brīdis mūsu augstāk stāvošajām personām ātri pārgāja un sākās savstarpēja „iznīcināšana”, apmelojumi, ķīviņi u.tml.”

Par to, ka J. Kļimkovskim vismaz daļēji bija taisnība, liecina arī V. Andersa izteikumi par viņa politisko sāncensi – sūtni S. Kotu: „Viņš centās būt pārlieku laipns, bārstīja nevajadzīgus komplimentus, bet tā kā šņabi nedzēra, tad tika uzskatīts par „viltnieku”. Tiesa, uz poļiem, esošiem Krievijā, viņš radīja nelabvēlīgu iespaidu citu cēloņu dēļ. Izrādīja cilvēkiem maz sirsnības, bet organizatorisko spēju jomā bija vienkārši „antitalants”. Diemžēl, visu prof. Kota atrašanās laiku Krievijā poļi visā pasaulē bija dezinformēti par viņa darbību. Ģenerālis Sikorskis vēl bija pastāvīgi labvēlīgs pret prof. Kotu un absolūti nepelnīti izteica tam atzinību, kas izsauca dziļu nožēlu poļos, esošos Krievijā un zinošos patiesību.”

Kā zināms, gandrīz jebkurā emigrācijā pastāv saasinātas attiecības dažādu tās grupu dalībnieku starpā. Domājams, ka arī šeit sava nozīme bija ne tikai septembra kampaņā sakautās armijas virsnieku godkārtīgajiem centieniem, bet arī viņu politiskās orientācijas jautājumiem.

PSRS vadība cerēja poļu karavīrus pēc iespējas ātrāk iesaistīt cīņās frontē, taču, kā raksta krievu vēsturniece J. Jakovļeva, boļševiki stipri pārrēķinājās. Liela daļa no staļiniskā režīma daudz cietušo „amnestēto” bija vairāk vai mazāk apzināti PSRS pretinieki, kuri vācu-padomju konfliktu sagaidīja ar entuziasmu, cerot uz Polijas atdzimšanu, un nemainīja negatīvo attieksmi pret Padomju Savienību.

Poļu armija, kura formējās PSRS, sastāvēja no dažādu likteņu cilvēkiem, ar dažādiem politiskajiem uzskatiem. Starp citiem tur bija arī Bruņotās cīņas savienības organizatori un aktīvisti, kuri bija naidīgi noskaņoti kā pret nacistisko Vāciju, tā staļinisko PSRS, tāpēc arī padomju drošības iestāžu arestēti; tikai par savu mantisko stāvokli un iespējamo attiecīgo politisko pārliecību, bet nekādus pārkāpumus neizdarījušie un faktiski nevainīgi uz PSRS ziemeļiem un austrumiem deportētie Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas poļu iedzīvotāji, kuros bija uzkrājies nedzēšams rūgtums par viņiem no padomju puses netaisnīgi nodarīto; bija buržuāzisko un arī kreiso partiju pārstāvji; sanācijas režīma piekritēji un tā pretinieki; militāristi, gan sekmīgi dienējušie “sanācijas” režīma apstākļos, gan cietušie no tā.

Visus armijā pieteikušos arī nevar uzskatīt par dedzīgiem poļu patriotiem, kuri rautin rāvās kaujā. Darbojās arī citi faktori, kāpēc cilvēki stājās poļu armijas daļās. Daudzi poļi vienkārši nesaskatīja citu iespēju kā izdzīvot tā laika Padomju Savienībā.

Patiesības labad arī jāpasaka, ka kreisi noskaņoto poļu aprindās pastāvēja arī citāda nostāja pret iespēju dienēt poļu armijā. 252 cilvēki atteicās to darīt, daudzi no viņiem vēlējās pieņemt padomju pilsonību.

Padomju puse veica pasākumus, lai nodrošinātu savu ietekmi poļu armijā. Turp tika nosūtīta apakšpulkveža Z. Berlinga grupas dalībnieki, kuri jau 1940. gadā un 1941. gada sākumā bija piekrituši sadarboties ar padomju vadību. Taču Andersa armijā uz viņiem pārējie virsnieki skatījās kā uz tādiem, kuri „gribēja pārdot poļus Maskavai”, viņus pakļāva dažāda veida diskriminācijai. 1941. gada septembrī arī daļa izdzīvojušo atlaistās Polijas Komunistiskās partijas biedru tika izsaukti uz Maskavu, kur izgāja mēnesi garus kursus. Līdz decembra vidum 81 no viņiem kā brīvprātīgie tika nosūtīti uz poļu armiju, kur darbojās kā Kominternes pārstāvji, protams, slēpjot savu saistību ar to. Viņiem bija jāseko noskaņojumam armijā, jācīnās par tās kaujas gara paaugstināšanu, jāveic propaganda par labu PSRS, jāizskaidro PSRS politika karā (īpaši 1939. gada notikumi, Baltkrievijas un Ukrainas rietumu apgabalu “atbrīvošana”), Polijas un Sarkanās armijas kopējas cīņas nepieciešamība par brīvu demokrātisku Poliju, jārāda personīgs disciplīnas un augstas kaujas gatavības paraugs, jānoskaidro un jāatmasko „pretpadomju elementi”, jāatmasko un, ja iespējams, jāiznīcina diversanti. Tiesa, ne visi Kominternes sūtītie tika uzņemti armijā, daļu no viņiem pārcēla rezervē un nosūtīja darbā uz kolhoziem, kur strādāja arī poļi.

Tādejādi poļu armijas daļās norisa politiska cīņa par ietekmi starp Polijas valdības, bijušās Polijas valsts atjaunošanas iepriekšējās robežās piekritējiem un poļu komunistiem, kuri vēlējās panākt sociālistiskas pārmaiņas Polijā, kā arī padomju iestāžu iesūtītajiem aģentiem, kuru uzdevums bija panākt poļu pakļaušanos padomju puses rīkojumiem, nacionāli noskaņoto spēku izolāciju. Poļu komunistu ietekme karavīru vidū tīri objektīvi nevarēja būt liela. Viņu pašu bija maz, poļu karavīri atcerējās no viņu viedokļa nodevīgo, nepelnīto PSRS iebrukumu Polijā 1939. gada 17. septembri, tās pārestības, ko poļiem nodarīja Sarkanā armija, padomju iestādes pēc Polijas kapitulācijas. Kominternes aģentu uz KIIK sūtītie ziņojumi rādīja, ka liels vairākums armijā ieradušos bija bijušo Polijas valdošo slāņu pārstāvji un tiem uzticīgi ļaudis, „īsti PSRS ienaidnieki, gatavi atriebties par savām ciešanām”. Padomju rakstnieks I. Erenburgs savās atmiņās, pieminot decembra sākumā notikušo Andersa armijas parādi, kurā noskatījās arī V. Sikorskis, rakstīja: „Starp poļiem bija daudz

drūmu, par pārdzīvoto sarūgtinātu cilvēku; daži nespēja savaldīties – atzinās, ka mūs [padomju cilvēkus] neieredz. Es sapratu, ka šie ļaudis nespēs pārkāpt pāri pagātnei”.

Poļu karavīri, izgājuši staļiniskās nometnes un izsūtījumu, bija neuzņēmīgi pret komunistisko ideoloģisko apstrādi. Arī Polijas militārās iestādes iejaucās, arestēja tos karavīrus, kuri izteicās par patiesu sadarbību ar PSRS. Kā liecina ģenerāļa V. Andersa atmiņas, padomju drošības iestāžu darbības metodes bija brutālas, poļi tās ātri atmaskoja, taču, kā savukārt rāda šo iestāžu materiāli, tās tomēr bija lietas kursā par V. Andersa armijā notiekošo. Drīz uz padomju iestādēm sāka plūst ziņojumi par „pretpadomju un antisemitisko” darbu poļu armijā.

Poļu karavīru un virsnieku vidū bija vērojamas asas antisemitisma izpausmes.

Pirmajās saformētajās poļu daļās pēc V. Andersa vārdiem bija 60 %, bet pēc S. Kota vārdiem – 40 % ebreju. Vairumā gadījumu ebreji ar iestāšanos poļu armijā vēlējās nodrošināt sevi materiāli svešā valstī kara apstākļos. Poļi bija sašutuši – ebreju pieplūdums poļu armijā viņiem likās aizdomīgs. Poļu avotos nereti tiek apgalvots, ka PSRS pirmkārt no nometnēm un cietumiem atbrīvoja ebrejus, lai pārpludinātu poļu daļas ar tiem. Piemēram, sūtņa S. Kota vēstulē ārlietu ministram Londonā E. Račinskim 1941. gada 8. novembrī bija pārmetums padomju darbiniekiem, ka „dažādiem līdzekļiem viņi aizturēja poļu elementa atbrīvošanu no nometnēm, kurš ir veselīgāks fiziski un morāli, toties atbrīvoja invalīdus un ebrejus.” (Tā, 1941. gadā no padomju nometnes tika atbrīvots kā britu imperiālisma aģents uz 8 gadiem ieslodzījumā notiesātais vēlākais Izraēlas premjerministrs M. Begins, kurš arī iestājās Andersa armijā.) Tālaika poļu avotos ebreji tiek tēloti kā fiziski vārgi un nespējīgi karot. Poļu, īpaši profesionālo karavīru vidū valdošs bija uzskats, ka ebreji jau pēc savas dabas ir bailīgi, bet pēc fiziskās kondīcijas nav piemēroti nedz militārajam dienestam, nedz kaujām.

Publicētajās atmiņās V. Andersss gan aprobežojās ar konstatējumu, ka daudz problēmu viņam radies, kad armijā sāka ieplūst nacionālie mazākumi, sevišķi ebreji, un piezīmi, ka „noteikta ebreju daļa ar prieku sagaidīja padomju karaspēku, kurš iegāja Polijā 1939. gadā.” Taču piezīmēs, kuras nebija domātas publicēšanai, viņš izteicās daudz asāk, pārmeta ebrejiem glēvulību, noziedzību to vidē, nevēlēšanos strādāt.

Derīgumu dienestam poļu armijā PSRS noteica pēc oficiāli apstiprinātiem kritērijiem, pie kam priekšroka tika dota: 1) kadru virsniekiem un jaunākajiem komandieriem, kuri bija dienējuši Polijas armijā, 2) karavīriem, dienējušiem tajā, 3) brīvprātīgajiem, pirms tam jau izgājušiem militāro sagatavošanos un atzītiem par derīgiem kara dienestam. Taču daudzi avoti rāda, ka instrukcijas par karavīru atlasi poļu armijai netika attiecinātas uz ebrejiem un citu nacionālo mazākumu pārstāvjiem. 1942. gada janvāra beigās V. Andersss lūdza padomju pārstāvjiem nesūtīt uz viņa vadīto armiju Polijas nacionālo mazākumu pārstāvjus, pirmkārt ebrejus, bet tāpat arī ukraiņus un baltkrievus. Uz iebildi, ka tie visi taču bija Polijas pilsoņi, V. Andersss atbildēja, ka ebreju ir tik daudz, ka viņi var mainīt armijas raksturu. Pirms kara Polijas armijā bijis ap 3 % ebreju, tagad to esot, iespējams, vairāk par 20 %. Tas neesot pieļaujams. Par ukraiņiem V. Andersss izteicās, ka viņi varot pāriet vācu pusē, veikt pretpadomju propagandu, bet to varot piedēvēt poļu armijai. Kad atbilde uzreiz netika dota, V. Andersss uz laiku apstādināja armijas papildināšanu.

To ebreju liecībās, kuri dienēja V. Andersa armijā (tādu bija ap 4 000) vai centās tajā iestāties, bieži atkārtojās stāsti par mākslīgu barjeru celšanu ebrejiem, kuri centās nonākt poļu daļās, par atteikumiem dienēt, par rupjiem apvainojumiem, par neiespējamību ebrejiem virzīties augšup pa dienesta kāpnēm.

Ebreji atzīmēja divus etapus iesaukšanas gaitā. Pirmajā – no poļu „amnestijas” un armijas veidošanas sākuma līdz 1941. gada beigām – daudziem ebrejiem izdevās iestāties armijā un viņi tajā veidoja gandrīz vairākumu. Taču jau uzņemtie dienestā ebreji liecināja, ka daudzus no viņiem kārtējās komisijas lēmuma vai kārtējās pārbaudes rezultātā pārcēla palīgdaļās vai sūtīja darbā uz kolhoziem, nereti vispār atskaitīja no armijas. Otrajā etapā, kad

iesaukšana Andersa armijā notika speciālos iesaukšanas punktos padomju Vidusāzijā, ebreju atsijāšana notika pavisam atklāti. Ebreji atkal un atkal mēģināja nokļūt armijas rindās, bet sastapās ar noteiktu noraidījumu. Viņu fiziskajam stāvoklim nebija nekādas lomas, atteikums tika saņemts tikai tāpēc, ka pretendents bija ebrejs. Pēc kāda ebreja (*Mihala Lihta*) liecības armijā ņemti tikai ebreju tautības ārsti un tie ebreji, kuri varēja samaksāt poļu virsniekiem kukuli ap 100 \$ vērtībā. Liecinieki arī norādījuši, ka nepatika izpaudusies ne tikai pret ebrejiem, bet arī pret baltkrieviem un ukraiņiem.

Nevienā liecībā nav minēts, ka atteikums tika saņemts padomju varas iestāžu noteiktu ierobežojumu vai iebildumu rezultātā. Tiesa, kā rāda notikumu aculiecinieku atmiņas, iesaukšanas komisijās klātesošie padomju virsnieki parasti neiejaucās iesaucamo atlasē un paļāvās uz poļu kolēģu spriedumiem. (Domājams, viņi sekoja no augšas dotiem norādījumiem saglabāt labas attiecības ar poļiem.) Vēl vairāk, padomju pārstāvji iesaukšanas komisijās demonstrēja vienādu attieksmi gan pret no 1939. gadā PSRS pievienotajiem apgabaliem iesaucamajiem poļiem, gan citu tautību šo apgabalu iedzīvotājiem, galvenokārt ebrejiem, bet arī baltkrieviem, ukraiņiem, kuri vēlējās dienēt nevis Sarkanajā, bet Andersa armijā.

Izraēlas vēsturnieks I. Gutmans uzskatīja, ka padomju iebildumi pret bijušo Polijas pilsoņu-ebreju, kuri pēc 1939. gada 29. novembra tika uzskatīti par PSRS pilsoņiem, iesaukšanu poļu armijā, bija izdevīgi poļu pusei, kura tagad varēja attaisnot ebreju diskrimināciju demokrātisko valstu acīs un visu vainu uzvelt PSRS. Taču atzīt padomju dekrētu reizē nozīmēja arī atzīt teritoriālās izmaiņas, notikušas 1939. gadā par labu Padomju Savienībai, ko poļi ne par ko nevēlējās. Tādejādi padomju varas iestāžu pozīcija it kā sekmēja to, ka tai brīdī tūkstošiem ebreju no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas tika liegta iespēja karot poļu armijas rindās. Taču poļu darbinieki iesaukšanas komisijās, noraidot ebreju uzņemšanu armijā, šo argumentu nelietoja, „atrodot” citus ieganstus savai rīcībai.

Piemēram, 1942. gada 22. martā, kad jau tika gatavota poļu karavīru evakuācija uz Irānu, dislokācijas vietā ieradās no kara komisariātiem nosūtīti 300 ebreji, taču netika uzņemti. Kad ebreji protestēja, griežoties gan pie PSRS IeTK, gan poļu iestādēm, pēdējās atbildēja, ka tām trūkst vagonu jaunu karavīru transportam, taču IeTK nekavējoties atrada vagonus. Pateicoties tam, šie karavīri, gan bez mundieriem, tomēr nonāca Irānā.

Kā norādījis minētais Izraēlas vēsturnieks, nav šaubu, ka poļu pavēlniecības attieksmi pret ebrejiem diktēja antisemitisms, dziļi iespiesdies daudzu poļu apziņā. Naidīgums pret ebrejiem bija dziļi iesakņojies poļu virsniecības vidē un dabīgi noteica situāciju armijā. (Jāpiebilst, ka vēlāk – 1943. gadā veidojamajā jaunajā poļu armijā PSRS ebreji varēja iestāties brīvi).

Arī nonākuši armijā, ebreji sistemātiski tika pakļauti pārējo poļu armijas karavīru un virsnieku aizvainojumiem.

Daudzkārt poļu vidū skanēja aicinājumi izrēķināties ar ebrejiem. Pat ģenerālis V. Anderss, atklājot tikšanās ar ebreju organizāciju pārstāvjiem, kā arī izdodot pavēles, kas attiecās uz ebrejiem, sāka ar „atgādinājumu” par to rūgtumu, kuru izjutuši poļi par ebreju nelojālo attieksmi pret Polijas valsti tās austrumapgabalos pēc pievienošanas PSRS, kā arī padomju cietumos un nometnēs. 1941. gada 14. novembrī ģenerālis V. Anderss gan vēl izdeva pavēli, kurā apgalvoja, ka armijā antisemitisma nav un tikai poļiem naidīgi spēki to viņiem pierakstot, tāpēc poļu uzdevums ir to apzināties un atbilstoši arī izturēties. Taču jau 30. novembrī ģenerālis bija spiests uzsvērt, ka PVE politika ir cieši saistīta ar Lielbritānijas politiku, kas prasa, lai poļi labi izturētos pret ebrejiem, jo tiem ir ievērojama ietekme anglosakšu pasaulē. Karavīriem jāsaprot, ka valsts intereses prasa nenaidoties ar ebrejiem, ka antisemitisms var vest pie smagām sekām. Pats V. Anderss gan vēlāk noliedza tādas pavēles esamību, bet I. Gūtmanis ir pierādījis tās eksistenci. Viņš arī atzīmējis: „Poļu atmiņa sniedzās tikai vienā virzienā – viņi uzkrāva ebrejiem kolektīvu atbildību par pret poļiem vērstajiem apvainojumiem, bet pilnībā aizmirsta antisemitisko Polijas politiku starp diviem pasaules kariem, īpaši aso ebreju vajāšanu 30. gadu beigās.”

Var piebilst, ka vēl mūsdienās publikācijās var atrast apgalvojumus, ka poļos „izsaucis sašutumu [padomju] atteikums ieskaitīt savā armijā ukraiņus, baltkrievus un ebrejus, kuri līdz 1939. gadam bija Polijas pilsoņi un dzīvoja par labu PSRS atsavinātajās teritorijās.” Patiesībā tieši poļu puse pretojās ebreju ieskaitīšanai savā armijā.

Naidīgums pret ebrejiem visuzskatāmāk parādījās virsnieku aprindās, tas arī noteica situāciju armijā. Dažādi poļu sabiedrības slāņi nebija spējīgi kritiski paskatīties uz valsts pagātni, saprast cik

lielā mērā graužošu loma bija antisemitismam Polijas Republikas dzīvē. Andersa armija bija viena no plašākajām poļu un ebreju saskarsmes vietām Otrā pasaules kara laikā, jo pašā Polijā poļus no ebrejiem nodalīja geto sienas, bet emigrācijā Londonā nonāca tikai mazs skaits Polijas ebreju. Pie tam PVE veidojošajā koalīcijā ietilpa arī bijušie endeki – Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe*), kuras ideoloģiskās un politiskās koncepcijas lielā mērā ietvēra judofobiju. Šādos apstākļos tika palaista garām iespēja dzimtenei grūtā brīdī konsolidēt dažādu tautību pilsoņus.

Protams, padomju pusei poļu karavīru vairākuma noskaņojums nebija noslēpums. To rādīja ziņojumi, ko sniedza drošības iestādes. Bez saviem aģentiem tās izmantoja noklausīšanās ierīces poļu štābā, kas gan tika poļu atklātas un neitralizētas. 30. novembrī L. Berija iesniedza ziņojumu par PSRS teritorijā veidojamās poļu armijas karavīru noskaņojumu. Tajā bija konstatēts: „Augstākā un vecākā komandējošā sastāva vidū pastāv naidīgi pret PSRS noskaņotu cilvēku grupa [...] Pretpadomju un revanšistiski noskaņojumi ir izplatīti daļā vidējo un jaunāko virsnieku, kuri uzkurina negatīvus noskaņojumus arī poļu armijas ierindas sastāva vidū.” Netrūka arī konkrētu piemēru.

Lūk, ģenerāļa V. Andersa izteikumi intīmā lokā:

„Uz vācu ieņemtu Varšavu es nekad neiešu” (acīmredzot domāts izlīguma ar vāciešiem noliegums – V.Š.);

„Brīva Polija pastāvēs tikai pateicoties Amerikai un Anglijai”;

„Ir jārada iespēja lai Vācija nevarētu būt Vācija. Austrumprūsijai, kā visa prūsiskā šūpulim, ir jāpazūd, bet pēc tam Vāciju būs jāsadala.”;

„Visus vāciešus kā vienu no 7 līdz 40 gadu vecumam ir jāizkauj”.

Jau šai laikā V. Andersss izteicās, ka ar vienu divīziju viņš kaujā neies, un uz fronti ir gatavs doties, kad visa poļu armija būs saformēta.

Raksturīgi bija arī citu poļu izteikumi.

Ģenerālis J. Volkovickis bija teicis:

„Pēc Vācijas sagraves ir neizbēgams karš starp Poliju un PSRS”;

„Mēs gribējam aizmirst nepatīkšanas, kuras [mums] radīja padomju vara, bet to nav tik vienkārši izdarīt”.

Vēl radikālāk izsacījās daži zemāko pakāpju virsnieki:

„Mēs, poļi, vērsīsim ieroču pret Padomēm, atriebsimies par mūsu ciešanām nometnēs. Ja tikai mūs nosūtīs uz fronti, savus ieročus vērsīsim pret Sarkanu armiju”;

„Mēs kopā ar Ameriku izmantosim Sarkanās armijas vājumu un valdīsim padomju teritorijā”;

„Boļševiki ir uz bezdibeņa malas, mēs, poļi, tikai gaidām, kad mums piešķirs ieročus, tad mēs viņus piebeigsim”;

„Padomju Savienībā pret Vāciju mēs nekarosim. Viņi kopā mums iedūra dunci mugurā un iesēdināja koncentrācijas nometnēs. Par to mēs, nāks laiks, atriebsimies. Šajā karā poļi izpildīs čehu armijas lomu Pilsoņu kara gados”.

Visai dīvains bija gadījums ar arheoloģijas profesoru un politiķi L. Kozlovski, kurš 1934.–1935. gadā bija Polijas premjerministrs. Pēc Polijas sabrukuma padomju IeTK viņu turēja apcietinājumā, par pretpadomju darbību viņam tika piespriests nāves sods, bet pēc Sikorska – Maiska vienošanās viņš tika atbrīvots un nonāca Poļu armijas Finanšu nodaļā poručiņa pakāpē. Taču tad pat 1941. gada rudenī viņš dezertēja, pārķļuva pāri frontes līnijai un tika nogādāts Berlīnē. Daži vēsturnieki un publicisti pieņem, ka viņš varētu būt piedāvājis vāciešiem cīnīties kopā ar poļiem pret PSRS. Nekādu tiešu pierādījumu šādiem pieņēmumiem gan nav. (Tiesa, viņš kooperējās ar vācu iestādēm to ideoloģiskajā cīņā pret PSRS, saņēma vācu pensiju, 1943. gadā vācieši L. Kozlovski kā ekspertu iekļāva Katīņas noziegumu izmeklēšanas komisijā. Sabiedroto uzlidojumā Berlīnei viņš tika ievainots un no ievainojumiem mira.) Vēsts par L. Kozlovski dezertēšanu zibens ātrumā izplatījās Poļu armijas štābā, tika baumots par V. Andersa dalību viņa nosūtīšanā sarunām ar Ā. Hitleru, tā pārbiedējot V. Andersu. Noskaidrojās, ka L. Kozlovskis Poļu armijā parādījās pēc personīga V. Andersa ielūguma un pirms dezertēšanas izbrauca uz Maskavu ar ģenerāļa parakstītu komandējuma apliecību. Lai glābtos, V. Andersss lika aizmuguriski tiesāt L. Kozlovski par dzimtenes nodevību un piesprieda viņam nāves sodu. Kādi pasākumi pret V. Andersu nesevoja, taču bijušais V. Andersa adjutants

J. Kļimkovskis tomēr izsacīja pieņēmumu, ka arī šis atgadījums bez citiem cēloņiem licis ģenerālim censties pēc iespējas ātrāk atstāt Padomju Savienību.

No Londonas ģenerālis V. Andersss saņēma informāciju par poļu izlūkdienesta darbību vācu okupētajās PSRS teritorijās. Tajā bija arī stādīti turpmākie uzdevumi: poļu izlūkdienestam ir ne tikai „jākalpo šī kara un nākamās sacelšanās Polijā vajadzībām”, bet „jārada pastāvīgus apstākļus mūsu izlūkošanai Austrumos arī pēckara laikā”. Ar padomju izlūkdienestiem tika aizliegti jebkādi kontakti. Tas rādīja, ka PVE arī pēc 1941. gada 30. jūlijā parakstītā padomju-poļu līguma neuzticējās PSRS – savam sabiedrotajam karā un jau savlaicīgi gatavojās savas pretpadomju politikas realizācijai pēc kara. (Ir saprotams, ka arī PSRS vadība, neraugoties uz 30. jūlija līgumu, neuzticējās kā poļu politiķiem emigrācijā, tā poļu militāristiem PSRS teritorijā.)

Sākot armijas veidošanu, tika uzskatīts, ka tās daļu formēšanas termiņi būs saspringti, lai pēc iespējas ātrāk tās varētu iesaistīt kaujās. Kopumā poļu armijai bija jābūt gatavai cīņām līdz 1941. gada 1. oktobrim. V. Andersss neiebilda pret šo termiņu.

Tiesa, 1950. gadā savās atmiņās ģenerālis rakstīja, ka vēl pirms iesaukšanas komisijas sāka nākamo karavīru reģistrēšanu, no padomju puses jau bijis nosprausts termiņš, kad formācijām jābūt kaujas gatavībā – 1941. gada 1. oktobrī. „Tas bija tik nereāls, ka es to pat neapstrīdēju”. Viņš neiebilda, jo tas nozīmētu velti zaudēt laiku. Domājams, atmiņu autors tai brīdī bija vairāk norūpējies ne tik daudz par poļu daļu kaujas gatavības sasniegšanu, cik par to, lai tikai uzsāktu šo daļu izveidi.

Poļu vēsturnieks K. Rozens-Zavadskis, kurš pētījis poļu daļu formēšanu PSRS, uzskatīja, ka šo termiņu varēja ievērot vismaz attiecībā uz 5. divīziju (pirmā Padomju Savienībā formējamā divīzija ieguva šo kārtas numuru, ievērojot jau Rietumos esošo poļu daļu pastāvēšanu), jo armija sākotnēji tika radīta jau no apmācītiem, pat zināmu kaujas pieredzi guvušiem karavīriem. Tam bijusi vajadzīga tikai poļu pavēlniecības griba. Taču, kā raksta grāmatas par Polijas armiju autors S. Zaloga, poļu karagūstekņi veidoja „kara un gūsta izmocītu, pusbadā esošu un skrandainu pūli”. Iespējams, ka, ievērojot gan no nometnēm nākušo poļu karavīru slikto fizisko formu, gan kara radītās transporta grūtības PSRS, piegāžu kavēšanos, termiņš tomēr bija nereāls arī 5. divīzijai. (Protams, kad vācieši bija pie Maskavas, tiem pretī tika sūtīti pat neapmācīti zemessargi, kuri ar savām dzīvībām samaksāja par ienaidnieka aizturēšanu uz pāris dienām, taču pietiekami dziļā aizmugurē formējamo neapmācītu un nepagādātu poļu daļu nosūtīšanu uz fronti nevarēja attaisnot ar šādu ārkārtēju militāru nepieciešamību.)

Ļoti sarežģīts izrādījās **jautājums par poļu armijas apbruņošanu**. Jautājums par bruņojumu un pārtiku poļu armijai pakāpeniski ieguva ne tik daudz militāru, cik politisku nozīmi, ietekmējot antihitleriskās koalīcijas sabiedroto attiecības kopumā. Padomju-poļu sarunu laikā Londonā Lielbritānijas valdība bija solījusi apbruņot un ietērt 4–5 poļu divīzijas, kuras tiks veidotas PSRS. Polijas-PSRS līgumā bija noteikts, ka „ieroči, mundieri, automašīnas u.c. poļu armijai pēc iespējas piegādās:

a) PSRS valdība no saviem krājumiem;

b) Polijas Republikas valdība no uz billa (angļu *bill*, no viduslaiku latīņu *libellus* – šajā gadījumā likums) — par „lendlīzu” (no angļu *lend* — „aizdot” un *lease* — „iznomāt”, ASV Otrā pasaules kara laikā ieviesta nomas sistēma, kuras ietvaros ASV saviem sabiedrotajiem Otrajā pasaules karā ar mērķi palīdzēt tiem cīnīties pret hitlerisko Vāciju piegādāja ieročus, munīciju, pārtiku un stratēģiskās izejvielas. Billu ASV kongress pieņēma 1941. gada 11. martā, bet 1941. gada 19. jūnijā iekļāva Poliju to valstu vidū, kurām bija tiesības saņemt palīdzību uz lendlīza noteikumiem) pamata notiekošajām piegādēm. Pēdējā gadījumā PSRS valdība sniegs iespējamo palīdzību transporta ziņā.”

Poļu armijas formēšanās laiks sakrita ar grūtāko periodu padomju tautu cīņā pret nacistiskajiem iebrucējiem. PSRS bija zaudējis milzīgu teritoriju, miljoniem cilvēku, tehniku un ieročus, kuri tik nepieciešami bija frontē. Daļa evakuējamo rūpniecisko iekārtu vēl atradās ceļā uz austrumiem, jau pārvestie uzņēmumi vēl nebija uzsākuši ražošanu. Rūpnieciskā ražošana kopumā bija samazinājusies apmēram divas reizes, bet frontes vajadzības pēc ieročiem, munīcijas, pārtikas bija jāapmierina nepārtraukti.

Nepieciešamība apgādāt uz fronti nosūtāmās Sarkanās armijas daļas lika Padomju valdībai 8.septembrī paziņot Polijas sūtniecībai, ka tā spēj apgādāt tikai vienu poļu divīziju. (Jau septembrī-oktobrī poļu divīzijai tika iedalīti 40 lielgabali, 135 mīnmetēji, 8 451 šautene, 162 patšautenes (automāti), 270 vieglie un balsta ložmetēji, 1 022 revolveri un pistoles.) Bruņojums otrai divīzijai un pārējām daļām atbilstoši solījumiem būtu jāpiegādā Lielbritānijai un ASV, kuras aktīvi nekaroja (ASV vēl pat nebija iesaistījušās karā) un kurām ieroči tāpēc bija mazāk vajadzīgi, bet kuras nesteidzās ar to piegādēm poļu apbruņošanai.

Tai pat laikā V. Anderss un S. Kots izvirzīja ideju palielināt ieplānoto formējamo poļu daļu skaitlisko sastāvu. Jau no septembra pirmās puses V. Anderss daudzkārt griezās pie padomju varas pārstāvjiem ar lūgumiem uzlabot poļu armijas apgādi, tās karavīru dzīves apstākļus un tai pat laikā uzsākt jaunu divīziju formēšanu. Faktiski PSRS izveidojušajos apstākļos šie lūgumi bija viens otru izslēdzoši. Ja PSRS nevarēja pienācīgi apgādāt jau esošo armijas sastāvu, tad jaunu daļu formēšana vestu tikai pie grūtību pieauguma.

Oktobra sākumā V. Anderss griezās ar lūgumu pie Padomju valdības saformēt jaunas poļu divīzijas, tai skaitā divas Uzbekijā, kurp masveidā plūda poļu iedzīvotāji. Tādu pat priekšlikumu izteica arī S. Kots. Viņš V. Molotovam paziņoja, ka V. Sikorskis, vēloties turpināt formēt jaunas divīzijas, ir gatavs ierasties Maskavā sasāpējušo jautājumu atrisināšanai. Padomju puse ierosinājumam par poļu premjera vizīti deva pozitīvu atbildi, bet attiecībā par jaunu poļu divīziju radīšanu paziņoja, ka vienīgais šķērslis tam ir pietiekama apbruņojuma trūkums. Poļu puse tika informēta gan par ieroču trūkumu frontē karojošajam padomju karaspēkam, gan par pārtikas grūtībām PSRS. S. Kots savukārt paziņoja savai valdībai un ASV un Lielbritānijas sūtniem Padomju Savienībā, ka PSRS patiesībā nevēlas, lai tās teritorijā tiktu izveidota liela poļu armija.

PVE šai jautājumā griezās pie Lielbritānijas valdības, tika diskutēts par kopīgu rīcību. Polijas un Rietumu politiķu, militāristu vidū nebija vienotības par poļu armijas PSRS izmantošanu. Vācijas apdraudējums Lielbritānijas koloniālajām interesēm Vidējos Austrumos, grūtības tur nogādāt jaunus angļu karaspēka kontingentus virzīja V. Čērčilu uz domu iegūt savā rīcībā poļu karavīrus britu kontrolēto naftas ieguvju aizsardzībai. Tāpēc V. Čērčils tā vietā, lai apgādātu padomju frontē karojošu poļu karaspēku, labprātāk vēlējās to iegūt savā rīcībā.

Pēc J. Kļimkovska vērtējuma poļu daļas Irānā britiem gan bija vajadzīgas ne tik daudz no iespējamā vācu ielašanās šai rajonā viedokļa, cik vietējo iedzīvotāju varbūtējo nemieru nepieļaušanai naftas ieguves vietās, jo Irānā bija naidīgs noskaņojums pret Lielbritāniju un irāņi varēja jebkuru brīdi mēģināt izklūt no tās ietekmes. Lai to nepieļautu, arī bija vajadzīga poļu armija.

Jau 23. augustā V. Čērčils izvirzīja V. Sikorskim ideju dislocēt PSRS formējamo poļu armiju tuvumā britu valdījumiem, kā piemēru nosaucot Kaukāza reģionu. (PSRS sakāves gadījumā poļiem tad būtu arī vieglāk evakuēties.) 24. augustā V. Čērčils V. Sikorskim jau tieši paziņoja, ka britu interesēs būtu padomju karaspēka vietā Irānā, kur tas kopā ar britu karaspēku tika ievests no 25. augusta līdz 17. septembrim, lai veiktu okupācijas dienestu, ievest poļu armiju. Irānā poļu armija pārietu Lielbritānijas pavēlniecībā, tiktu pilnībā britu apbruņota un apgādāta. Ja Padomju valdība

noraidītu tādu plānu, tad tika ierosināts koncentrēt to Kaspijas jūras rajonā, piemēram, pie Astrahaņas, kur vieglāk varētu piegādāt angļu ieročus un pārtiku un kur tikpat viegli poļus varētu evakuēt pa jūru uz Irānu. Pēc pārdomām V. Sikorskis tam piekrita un apsolīja dot V. Andersam attiecīgus norādījumus. 28. augustā V. Sikorskis nosūtīja sūtnim S. Kotam instrukciju, kurā bija dots norādījums sagatavot plānu poļu armijas izvešanai uz Tuvējiem Austrumiem, Indiju vai Afganistānu. 1. septembrī tapa instrukcija V. Andersam, (4. septembrī to atveda Polijas sūtnis Maskavā S. Kots) kurā gāja runa par to, ka ir nevēlams izmantot poļu armiju padomju-vācu frontē, bet karaspēka formēšana jāveic tā, lai, izmantojot kādas grūtības par iegāni, evakuētu armiju uz Lielbritānijas kontrolētajām teritorijām. V. Sikorskis poļu armijas pavēlniecībai Padomju Savienībā deva arī norādījumus censties panākt poļu karaspēka pārvietošanu uz dienvidiem.

Taču krievu vēsturnieks V. Pribilovs norādījis, ka jau 11. jūlijā, kad vēl tika vestas PVE sarunas ar Padomju valdību, V. Sikorskis, ziņojot par tām savai valdībai, izvirzīja priekšlikumu, lai poļu virsnieki un karavīri no PSRS tiktu evakuēti uz teritorijām, kuras pieslejas Britu impērijas valdījumiem. Tādejādi, var teikt, ka vēl pirms Sikorska-Maiska līguma (30. jūlijs) noslēgšanas, un arī PSRS un Polijas virspavēlniecību līguma noslēgšanas par poļu armijas formēšanu PSRS (14. augusts) Polijas premjers jau bija iecerējis tās izvešanu no PSRS. Var droši teikt, ka V. Sikorska un vismaz daļas viņa vadītās valdības locekļu centieni iegūt savā rīcībā no PSRS esošajiem poļiem izveidotu armiju bija viens no galvenajiem cēloņiem, kāpēc tika noslēgts Sikorska-Maiska līgums. Iespējams, ka V. Sikorskis arī baidījās PSRS sakāves gadījumā zaudēt poļu armiju, kā tas jau bija noticis Francijā. (Jāpiezīmē, ka par PSRS izredzēm karā bija gauži norūpējies arī J. Staļins. 1941. gada augusta beigās viņš rakstīja I. Maiskim: „Starp mums runājot, man jāsaka Jums atklāti, ja angļi tuvākajās trijās-četrās nedēļās neatklās Otro fronti Eiropā, mēs un mūsu sabiedrotie varam zaudēt lietu. Tas ir bēdīgi, taču tas var kļūt par faktu.”)

V. Sikorskis nevēlējās riskēt, atstājot šo armiju PSRS. Nevar izslēgt, ka viņš pats arī bija iedvesis V. Čērčilam domu par poļu no PSRS pārdislocēšanu uz britu ietekmes sfēru un pirms PSRS un Lielbritānijas kopējās akcijas Irānā šī doma tikai „uzpeldēja” britu premjera apziņā. Tiesa, tāpat nevar izslēgt, ka abi politiķi šai jautājumā domāja t.s. paralēli. Poļu karaspēka evakuācija no PSRS taču atbilda kā britu, tā PVE interesēm.

Acīmredzot Polijas premjers rēķinājās ar sekām, pie kādām novestu evakuācijas plāna īstenošana. V. Sikorskis poļu armiju vispirms vērtēja kā politisku faktoru un tikai pēc tam kā militāru instrumentu. Armijai bija jākalpo Polijas valsts atjaunošanai un arī optimālai jautājuma par tās robežām izšķiršanai. Riskēt ar armiju kā politisku spēku, nosūtot to uz padomju-vācu fronti, viņš nevēlējās. Poļu karavīru izvešana no PSRS, kur tiem nācās dienēt tādos pat smagos apstākļos kā padomju karavīriem, to pāriešana Lielbritānijas pavēlniecībā, kur viņu dienests būtu daudz vieglāks un arī prognozējamāks, no PVE viedokļa būtu ievērojams ieguvums salīdzinājumā ar militāru pakļautību nemīlētajiem krievu boļševikiem. Tiesa, nācās rēķināties ar neizbēgamu zaudējumu – attiecību ar PSRS vadību būtisku saasināšanos un padomju teritorijā paliekošo poļu stāvokļa iespējamo pasliktināšanos. Apstākļos, kad vēl nebija skaidrs Vācijas – PSRS kara iznākums, V. Sikorska lēmums bija gana loģisks. Piemēram, britu pētniece R. Polonski uzsvērusi V. Sikorska stingro pārliecību, ka, ja arī PSRS necietīs sakāvi karā pret Vāciju, tad būs stipri novājināta. Pēc kara, pēc viņa domām, par dominējošajām valstīm pasaule bija jākļūst Lielbritānijai, un, pirmkārt, ASV. Tādejādi Polijai cieša savienība ar PSRS it kā nebija nepieciešama. Tā tolaik domāja daudzi poļi. Arī V. Anderss un viņa padoto virsnieku vairākums.

20. septembrī V. Andersa štābā Buzulukā viņa vadībā notika sanāksme, kura nonāca pie sekojošajiem secinājumiem:

- Vācu karaspēks visu laiku uzbrūk un gūst lielus panākumus. Sakarā ar to padomju fronte var neizturēt visā līnijā, bet Maskava var krist tuvākajās dienās;

- Poļu armiju var palielināt līdz 100 000 vīriem. Ir jāgriežas pie PSRS valdības ar lūgumu palielināt tās sastāvu un pie Rietumu sabiedroto valdībām piešķirt ieročus;

- Sakarā ar to, ka padomju fronte nav stabila, nepieciešams poļu armiju pārcelt cik iespējams tālāk uz dienvidiem, PSRS sakāves gadījumā tā jāpārceļ uz Persiju (Irānu), Afganistānu vai Indiju, kas ļaus britiem to ātrāk apbruņot;

- jau tagad cilvēki ir jāsūta uz Taškentu un tālāk uz dienvidiem.

Padomju ieroči, kuri tika piegādāti 5. divīzijai, tai daļēji bija jāatņem un jānodod citām daļām to drošības pastiprināšanai un apmācībai, kā arī lai nepieļautu vienas divīzijas nosūtīšanu uz fronti, ja to kategoriski prasītu padomju iestādes. Tad pretošanos nosūtīšanai uz fronti varētu motivēt ar nepietiekamo apbruņojumu un tam sekojošo nepietiekamo daļu apmācību.

Toreizējais 5. divīzijas štāba priekšnieks Z. Berlings vēlāk stāstīja, ka tikšanās reizēs V. Anderss viņu pamācījis: „Beidziet domāt par savienību ar PSRS! Sarkanā armija tik un tā cietīs sakāvi. Tā nespēs pievarēt Vāciju, kura jau iekarojusi visu Eiropu. Mūsu laime, ka armija tiek formēta dziļā krievu aizmugurē. Ja mums draudēs briesmas, mēs dosimies vēl tālāk uz austrumiem. Mums pats galvenais – saglabāt armiju.” Šādus ģenerāļa V. Andersa uzskatus apstiprina arī J. Kļimkovska atmiņas, kurš rakstīja: „Anderss uzskatīja, ka Padomju Savienība šajā karā kritīs, pie tam – tas var notikt jebkurā brīdī, un ar to ir nevis jārunā, bet tikai jāspiež [uz to] ar citu valstu, tādu kā Anglija un Amerika, starpniecību”. Neticēt Z. Berlingam un J. Kļimkovskim nav pamata, jo, ja arī viņi ir vadījušies no personīgām antipātijām pret V. Andersu, visa armijas komandiera un viņa tuvāko līdzgaitnieku vēlākā reālā darbība runā par to, ka šādi izteikumi patiesi varēja izskanēt no viņa mutes. Līdzīgi uzskati kā V. Andersam bija gandrīz visiem augstākajiem poļu virsniekiem.

Tādejādi, „sabiedroto” poļu armijas vadība jau sākotnēji nevēlējās karot kopā ar Sarkanā armiju pret Vāciju, bet domāja tikai par Polijas interesēm, kā nu tās šī vadība saprata.

PVE armijas apgādes jautājumā griezās arī pie ASV. Prezidents F.D. Rūzvelts ierosināja sarunas par to vest ar ASV pārstāvjiem Londonā vai Maskavā. 1941. gada 2. oktobrī britu, amerikāņu un poļu pārstāvji tikās ASV sūtniecībā Maskavā, lai apspriestu poļu jautājumus. Lielbritānijas pārstāvis, sagādes ministrs lords Biverbruks noraidīja poļu pretenzijas uz atsevišķām tiem domātam piegādēm, norādot, ka visu, ko angļi spēs dot, viņi nodos Padomju Savienībai, bet tā varēs poļiem piešķirt to, ko uzskatīs par vajadzīgu. Tā kā poļiem bija jākaro padomju frontē, pēc V. Biverbruka domām nebija nepieciešamības tos apgādāt ar ieročiem, kas atšķirtos no padomju karavīru bruņojuma. Kā vēlāk izrādījās, lords Biverbruks neatspoguļoja Lielbritānijas valdības, īpaši premjerministra V. Čērčila, viedokli.

Tai pat laikā – 3. oktobrī V. Sikorskis savukārt telegrammā S. Kotam deva instrukcijas izskaidrot padomju iestādēm, cik Rietumu sabiedrotie ir ieinteresēti poļu armijas daļu izvietošanā Lielbritānijā un Ēģiptē. V. Sikorskis prasīja 10 000 jaunāko gada gājumu karavīru nosūtīt no PSRS uz Angliju. Gan V. Anderss, gan S. Kots pret to iebilda, jo prasības izpilde nozīmētu PSRS teritorijā esošo poļu daļu novājināšanu. Acīmredzot abas puses bez citiem mērķiem vēlējās arī stiprināt savu personīgo politisko ietekmi uz Rietumu sabiedrotajiem.

V. Andersa adjutants J. Kļimkovskis uzskatīja, ka V. Anderss jau oktobrī, nesaņemot no padomju iestādēm atbildi uz lūgumu palielināt poļu karaspēka skaitu līdz 70 000 vīru, stingri nolēma panākt tā izvešanu no PSRS. Mērķa īstenošanai viņš centās izmantot visus iespējamus sakarus ar Lielbritānijas pārstāvjiem, nerūpējoties par to, vai viņa rīcība atbilst PVE un personīgi V. Sikorska realizētajai politikai.

1941. gada 13. oktobrī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens sarunā ar padomju sūtni I. Maiski ierosināja apgādāt poļu divīzijas ar noteikumu, ja tās tiks pārdislocētas uz Kaukāzu. 24. oktobrī V. Čērčils vēlreiz ieteica V. Sikorskim pārcelt poļu armiju uz Irānu, kur tā stātos britu pavēlniecības rīcībā. Savukārt V. Sikorskis 25. oktobrī sarunā ar PSRS sūtni pie sabiedroto valstu valdībām Londonā, arī Polijas valdības emigrācijā, A. Bogomolovu piedāvāja poļu daļas pārcelt vai nu uz Irānu vai Astrahaņu, kur būtu labāki nosacījumi piegādēm poļu armijai no ārzemēm.

Izmantojot to, ka 1941. gada 22. oktobrī V. Molotovs sarunā ar Polijas sūtni PSRS S. Kotu paziņoja, ka PSRS nespēj apbruņot un tai grūti apgādāt ar pārtiku tik lielu poļu armiju, kādu to vēlējās izveidot PVE, 1. novembrī S. Kots notā V. Molotovam, kura bija veltīta V. Sikorska vizītes Maskavā sagatavošanai, paziņoja, ka premjers vēlas vēl pirms vizītes termiņu noteikšanas saņemt PSRS piekrišanu vairāku jautājumu apspriešanai, kuri bija saskaņoti ar Lielbritānijas un citu sabiedroto valstu valdībām:

- 1) par 30. jūlija vienošanās un PSRS Augstākās padomes 1941. gada 12. augusta dekrēta par poļu pilsoņu amnestiju un darba vai iztikas līdzekļu piešķiršanu tiem poļu pilsoņiem, kuri netiek iesaukti armijas rindās, izpildi;

- 2) par visu PSRS teritorijā esošo karadienestam derīgo poļu pilsoņu iesaukšanu poļu armijā, ieskaitot jau iesaistītos padomju „celtniecības bataljonos” un „darba kolonās”;

- 3) par poļu armijas koncentrēšanu teritorijā, kur to līdz kaujas gatavības sasniegšanas brīdim varētu apgādāt Lielbritānija;

- 4) par 15 līdz 20 tūkstošu poļu karavīru evakuāciju uz Lielbritāniju un Ēģipti.

Faktiski tas bija kopējs Polijas valdības un tās Rietumu sabiedroto, pirmkārt Lielbritānijas, spiediens uz PSRS valdību, lai panāktu sev vēlamu. PSRS vadība, gan aizstāvēt savu pozīciju, reizē bija spiesta, rēķinoties ar smago stāvokli frontē, ievērot savu sabiedroto, arī PVE vēlmes.

1941. gada 3. novembrī PSRS Valsts Aizsardzības komiteja oficiāli noteica poļu armijas sastāvu un atļāva Sarkanās armijas aizmugures priekšniekam tai piešķirt ne vairāk kā 30 tūkstošu pārtikas devu. 5. novembrī PSRS Ārlietu tautas komisāra vietnieks A. Višinskis S. Kotam minēja PSRS vadības apsvērumus, ka poļu armijā, sastāvošā no divām divīzijām un 5 tūkstošus cilvēku liela rezerves pulka, virsnieku skolas, kā arī attiecīgiem štābiem un dienestiem, varētu būt ap 30 000 karavīru. Nākamajā dienā Sarkanās armijas Ģenerālštāba pilnvarotais ģenerālis A. Panfilovs informēja V. Andersu par poļu armijas sastāva noteikšanu 30 tūkstošu apmērā un piedāvāja viņam „armijas formēšanas rajonā esošo lieko cilvēku sastāvu [...] nosūtīt uz attiecīgajiem, pēc nosūtāmo vēlēšanās, nometināšanas rajoniem.”

Atbildot uz S. Kota 1. novembra notu, 8. novembrī PSRS Ārlietu ministrija norādīja, ka padomju valdība ir gatava pieņemt Polijas premjerministru „jebkurā laikā pēc viņa vēlēšanās”, taču „neredz vajadzību saistīt jautājumu par Sikorska kunga vizīti” ar PSRS paziņojumu par principiālu piekrišanu Polijas sūtņa notā 1.—4. punktā izklāstītajiem jautājumiem un uzskata par iespējamu šos un citus jautājumus risināt uz PSRS un Polijas valdību noslēgto vienošanos pamata. Pēc būtības tika paziņots, ka:

- 1) visi poļi ir atbrīvoti, viņiem sniegta materiāla palīdzība, bet to iekārtošana darbā noris pēc tiem pašiem noteikumiem kā padomju pilsoņiem;

- 2) atbilstoši padomju-poļu līgumam poļu pilsoņu iekļaušanu poļu formējumos līdz ar vienošanos noteiktajam skaitliskajam sastāvam (Tas gan ar vienošanos nebija noteikts. To, kā jau teikts, tikai 3. novembrī vienpusīgi noteica PSRS Valsts Aizsardzības komiteja – V.Š.) veic pati Polijas valdība;

3) teritoriālais izvietojums noticis pēc savstarpējas vienošanās, taču padomju puse neiebilst arī apspriest jautājumu par poļu daļu izvietojuma maiņu;

4) padomju puse neiebilst pret 15 līdz 20 tūkstošu poļu karavīru evakuāciju uz Lielbritāniju un Ēģipti.

Diplomātiskajā akcijā, saistītā ar poļu bruņoto spēku izvietojuma vietas maiņu, iesaistījās arī ASV. 10. novembrī ASV sūtnis PSRS L. Šteinhardts nosūtīja ASV prezidenta personīgā pārstāvja lendlīza jautājumos A. Harimana vēstījumu J. Staļinam, kurā tā autors saskaņā ar ASV prezidentu F.D. Rūzveltu piedāvāja savākt kopā visus poļu spēkus un nosūtīt uz Irānu. Tur tos ar angļu un amerikāņu palīdzību varētu pārformēt un apbruņot tā, lai viņi iegūtu kaujas spējas un „perspektīvā varētu atgriezties padomju frontē”.

ASV pārstāvja vēstījumu J. Staļins saņēma 12. novembrī. Padomju vadība atradās grūtā situācijā. Cerot uz materiālu palīdzību, tā nekādā gadījumā nebija ieinteresēta radīt apgrūtinājumus attiecībām ar ASV. Polijas sūtnis saņēma ielūgumu ierasties Maskavā, bet ASV sūtniecībai tika nosūtīta atbilde, kurā tika solīts dažu dienu laikā izpētīt jautājumu un paziņot padomju viedokli, kā arī deklarēts: „Katrā gadījumā varat nešaubīties, ka Padomju valdība noteikti ievēros poļu vēlmes un PSRS un Polijas draudzīgu attiecību intereses”. Acīmredzot tieši ASV atbalsts Lielbritānijai un Polijas valdībai emigrācijā līdz ar pašu poļu daļu neuzticamību noteica J. Staļina izturēšanos pret poļu armijas izvietojuma jautājumu līdz 1943. gada sākumam, kad situācija frontē būtiski mainījās.

14. novembrī J. Staļins pieņēma PVE sūtni S. Kotu. Pēdējais vadījās no viņam dotajiem norādījumiem panākt atļauju formēt neierobežotu skaitu divīziju un sagatavot augsni jautājuma izvirzīšanai PSRS valdībai par šīs armijas izvešanu no PSRS, motivējot to ar apstākļu trūkumu armijas formēšanai un apmācībai. J. Staļins norādīja, ka PSRS principā ir par pēc iespējas lielākas poļu armijas izveidi, taču tai dotajā brīdī nepietiek ieroču armijas apbruņošanai, atgādināja poļu pusei, ka tā savās prasībās bieži aizmirst par karu, ko ved PSRS, un stāvokli frontē. Tomēr S. Kots izvirzīja daudz pretenziju attiecībā par poļu amnestiju un karaspēka daļu formēšanu. Viņš norādīja, ka poļi jau sākotnēji, parakstot vienošanos ar PSRS, vēlējās radīt veselu armiju, bet divām divīzijām bija jāklūst tikai par tās veidošanas sākumu. S. Kots atgādināja, ka tik tiešām augustā padomju un poļu divpusējās komisijas sēdēs runa gāja tikai par divām divīzijām, bet jau septembrī poļu puse stādīja jautājumu par vēl divu papildus divīziju izveidi un šis jautājums ticis atrisināts pozitīvi. „Patlaban poļu armijā PSRS ir 44 tūkstoši cilvēku. Ja tajā jābūt 30 tūkstošiem cilvēku, vairāk nekā 10 tūkstoši cilvēku ir no armijas jāatlaiž. Protokolu ar skaitli 30 000 cilvēku Polijas valdība nekad nav saņēmusi.” J. Staļins visai aizskarts uzņēma sūtņa vārdus, paziņojot, ka „krievi protokolu nav pārkāpuši [...] Ja poļi grib, lai būtu trīs divīzijas, tas ir jāpasaka tieši, nevis jāvaino krievus protokola pārkāpšanā [...] Divas poļu divīzijas mēs varam apbruņot. Vienu jau apbruņojam, apbruņosim arī otru. Man nav iebildumu pret to, ka poļiem PSRS būtu piecas, sešas, varbūt septiņas divīzijas, bet es atkārtāju, ka mēs karojam plašā frontē un mums nepietiek materiālu poļu armijas uzturēšanai un apbruņošanai. Poļiem [pašiem] ir jāparūpējas par citu, bez divām jau izveidotajām, divīziju bruņojumu un pārtiku.” S. Kots arī saņēma padomju diktatora principiālu piekrišanu daļas poļu karavīru evakuēšanai uz Irānu.

1941. gada 30. novembrī S. Kots atskaitē ārlietu ministram E. Račinskim ziņoja par savu sarunu Kremlī: „Cenšoties gūt Staļina piekrišanu visu poļu [kuri atradās PSRS] nodošanai armijā un viņa atzīšanos par nespēju visus apbruņot un paēdināt, es sagatavoju augsni viņu izvešanai.” Spriežot par poļu armijas izvešanas iespējām, S. Kots rakstīja, ka „aprobežoties ar šo mazo poļu karavīru skaitu un pazaudēt pārējos mums būtu briesmīga sakāve. Nepieciešama liela piesardzība.” Tāpēc, lai saņemtu padomju puses piekrišanu poļu bruņoto spēka kontingenta palielināšanai, viņš lika priekšā,

lai A. Harimans uz laiku pārtrauc pūliņus panākt poļu karavīru izvešanu uz Irānu. Polijas sūtnis cerēja, ka „ārvalstu spiediena rezultātā tā [PSRS – V.Š.] piekritīs [poļu] armijas izvešanai”. Tādejādi, neraugoties uz to, ka PSRS un Polijas valdības emigrācijā vienošanās rezultātā poļu armijai bija jāiesaistās cīņā pret nacistiem tieši padomju-vācu frontē, savstarpējā PVE sūtņa un ministra sarakste rāda, ka poļu pusē pastāvēja noteikti plāni par PSRS vēl tikai formējamās poļu armijas izvešanu no tās un vienošanās laušanu.

Blakus jautājumiem par bruņojumu un poļu armijas skaitlisko sastāvu domstarpības pastāvēja arī par to, kādus cilvēkus tad ir jāiekļauj armijā. 10. novembrī PVE sūtniecības nota PSRS Ārlietu ministrijai atklāja divu valdību atšķirīgo redzējumu uz 30. jūlijā parakstīto vienošanos par diplomātisko attiecību atjaunošanu, kam pamatā bija nenoregulētais PSRS un Polijas robežu jautājums.

Poļu puse par Polijas pilsoņiem uzskatīja visus iedzīvotājus, kuri bija dzīvojuši Polijas robežās līdz 1939. gada 31. augustam. Toties jau minētais PSRS Augstākās Padomes 1939. gada 29. novembra dekrēts noteica, ka Polijas pilsoņi, kuri dzīvoja Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijās, tām 1939. gada 1.–2. novembrī iekļaujoties PSRS, bija kļuvuši par PSRS pilsoņiem. Tagad, 1941. gada vasarā, lai atvieglotu armijas izveidi, no PSRS Augstākās Padomes Prezīdija 1939. gada 29. novembra dekrēta tika izņemts norādījums, ka Rietumukrainā un Rietumukrainā dzīvojošie poļi uzskatāmi par padomju pilsoņiem. Viņus atkal uzskatīja par Polijas pavalstniekiem un varēja iesaukt tās armijā. PSRS valdība apsoltāja nodot poļu armijai arī tos poļu brīvprātīgos, kuri jau bija iesaukti Sarkanajā armijā.

Kā jau teikts, PSRS teritorijā kara laikā atradās Polijas iedzīvotāji, kuri jau 1939. gada septembrī bēga uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju no uzbrūkošā Vācijas karaspēka, kā arī tie, kuri vēl 1940.–1941. gadā, bēgot no hitleriešu vajāšanām, pāri demarkācijas līnijai nokļuva PSRS.

Vēl līdz Vācijas uzbrukumam PSRS un padomju iedzīvotāju evakuācijas sākšanai daļa bijušo Polijas iedzīvotāju (pēc dažiem poļu vēsturnieku vērtējumiem – no 50 līdz 80 tūkstošiem galvenokārt bijušo bezdarbnieku) bija nosūtīti darbā uz Donbasa šahtām, Urālu, Kuzbasu, Kazahijas rūpnīcām un raktuvēm, ap 100 tūkstošu tika iesaukti Sarkanajā armijā. Sācies karš daļai nu jau PSRS rietumapgabalu iedzīvotāju lika vēlreiz steidzīgi bēgt. Viņi dalījās liktenī ar miljoniem padomju pilsoņu, kuri tāpat vācu karaspēka priekšā pameta dzīves vietas un devās uz austrumiem. Arī jau pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai 1941. gada jūnijā uz PSRS austrumu rajoniem bēgušo bijušo Polijas apgabalu iedzīvotāju liktenis, lai arī kāda bija viņu nacionālā piederība, maz atšķīrās no deportēto poļu likteņa. Visu viņu dzīves apstākļi bija skarbi.

Precīzu skaitļu par kara laikā PSRS dzīvojošo poļu skaitu nav, jo dažādi autori uzskaiti ved pēc diviem principiem: pēc nacionālās piederības un pavalstniecības. Polijas valdības emigrācijā sūtniecība kā poļus uzskatīja visus Polijas iedzīvotājus 1939. gada robežās, bet padomju iestādes – tikai etniskās Polijas (bez Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas un Viļņas apgabala) iedzīvotājus. Arī jau līdz 1939. gada PSRS dzīvojošo poļu skaits tika vērtēts dažādi. Poļu emigrācijas autors V. Pobogs-Maļinovskis uzskatīja, ka PSRS bija 625 tūkstoši poļu, Polijas sūtniecības Aizgādniecības nodaļa „saskaitīja” apmēram 1 miljonu, pats Polijas sūtnis S. Kots un arī ģenerālis V. Anderss – ap 1,5 miljoniem. Domājams, ka pēdējie divi nosauktie skaitļi bija ievērojami pārspīlēti.

Lielas atšķirības pastāv PSRS dzīvojošo bēgļu no Polijas, no tās pierobežas izsūtīto, ieslodzīto bijušo Polijas pilsoņu nacionālā sastāva vērtējumos. Pēc Polijas sūtniecības datiem PSRS dzīvojošo bijušo Polijas pilsoņu vidū poļu bija 52 %, ebreju 30 %, ukraiņu 18 %. Citi dati vēsta, ka poļu bijis 40 %, ebreju 40 %, 20 % ukraiņu un baltkrievu. Ebreju īpatsvars vairāk nekā trīs reizes pārsniedza viņu daļu pirmskara Polijas iedzīvotāju skaitā. Par to nenākas brīnīties, jo ebreji meklēja glābiņu PSRS no nacistu vajāšanām. Pēc profesionālā sastāva (uz 1939. gadu) strādnieki bija 29,8 tūkstoši, zemnieku 26,7, amatnieku 22, inteliģentu 11,1, tirgotāju 8,8, rūpnieku u.c. – 5,8 tūkstoši. Kā redzams, ārpus pēdējās uzskaites bija palikusi ļoti liela poļu iedzīvotāju daļa.

Padomju nostāju formulēja PSRS Ārlietu Tautas komisariāta nota 1941. gada 1. decembrī. Padomju puse norādīja, ka nedz 30. jūlija, nedz 14. augusta vienošanās neapstiprina poļu puses redzes viedokli, bet visi bijušo Polijas austrumu apgabalu iedzīvotāji, kas tur dzīvoja uz 1939. gada 1.–2. novembri, saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes 1939. gada 29. novembra dekrētu ieguvuši padomju pilsonību. Gatavība atzīt šo apgabalu poļu tautības iedzīvotājus par Polijas pilsoņiem tika traktēta kā PSRS valdības labas gribas apliecinājums. Taču šī atzīšana nevarēja būt par pamatu citu tautību piederīgo atzīšanai par Polijas pilsoņiem, jo jautājums par PSRS un Polijas robežu nebija atrisināts un tam bija jātiek skatītam nākotnē. Tātad Padomju puse par Polijas pilsoņiem Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju vidū uzskatīja tikai poļus. Šai gadījumā PSRS vadība pilsonības noteikšanā vadījās no nacionālās piederības. PSRS kara komisāri uz poļu armiju atļāva nosūtīt tikai poļu tautības bijušo Polijas austrumu apgabalu, kopš 1939. gada novembra Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR, iedzīvotājus, bet ukraiņus, baltkrievus, ebrejus u.c., kuriem bija padomju pases, bet kuri tomēr izteica vēlmi dienēt poļu armijā, iesauca Sarkanajā armijā.

Neraugoties uz kritisko situāciju frontē, J. Staļins negatavojās atteikties no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas. Nav šaubu, ka viņš domāja nevis par ukraiņu un baltkrievu tautu, bet par PSRS lielvalstiskajām interesēm. Tāpat arī Polijas emigrantu valdība vienmēr paturēja prātā nevis ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāju, bet tikai Polijas valsts intereses.

Jautājumi: cik un kur formēt jaunas poļu divīzijas, kur un kā tām jādodas kaujā pret vācu armiju, kur izmitināt poļu iedzīvotājus līdz V. Sikorska vizītei Maskavā palika atklāti. Neraugoties uz neatrisināto bruņojuma apgādes problēmu, poļu pavēlniecība pastāvīgi centās panākt arvien jaunu poļu karaspēka daļu formēšanu PSRS. Rietumu sabiedrotie atbalstīja šādu poļu pozīciju.

Kad V. Sikorskis ieradās Maskavā, padomju puse uz viņu izdarīja spiedienu, demonstrējot, ka pastāv arī citi poļu spēki, kurus PSRS vadība var izmantot savas politikas realizēšanai. Poļu premjera atbraukšanas dienā padomju avīzes publicēja ar poļu komunistu dalību Saratovā notikuša mītiņa materiālus un „Uzsaukumu poļu tautai”. Uz to V. Sikorskis gan izteica vēlmi nekavējoties pamest Maskavu, taču to neizpildīja.

3. decembrī Maskavā sākās PVE vadītāja **V. Sikorska un J. Staļina sarunas**, kurās piedalījās arī abu līderu līdzgaitnieki. Pēc sūtņa S. Kota liecības 1941. gada decembra sarunu laikā padomju puse demonstrēja visplašāko viesmīlību, dažādi uzsvēra savu cieņu pret Poliju. V. Sikorskim bija iespēja apspriest ar J. Staļinu visus neatrisinātos poļu-padomju attiecību jautājumus, bet viņš koncentrējās uz divām problēmām: par poļu iedzīvotāju stāvokli PSRS un poļu armiju PSRS.

V. Sikorskis pamatoti rēķinājās ar PSRS sakāves iespēju karā, jo Vācijas karaspēks atradās Maskavas pievārtē. Viņš cerēja, ka smagā situācija piespiedīs PSRS piekāpties poļu prasībām. Poļu premjers nevarēja paredzēt, ka pēc pāris dienām sāksies Sarkanās armijas pretuzbrukums un viņam, nepagūstot aizbraukt no PSRS, jau nāksies apsveikt tās valdību ar uzvaru kaujā pie Maskavas.

Sarunas sākumā Polijas premjers apstiprināja poļu gatavību turpināt cīņu pret nacistisko Vāciju. Sekoja J. Staļina jautājums, kur tad poļi vēlas cīnīties – vai [britu] kolonijās? V. Sikorskis atbildēja, ka poļu armija par Polijas atbrīvošanu vēlas karot kontinentā. Viņš informēja J. Staļinu par Polijas valdības emigrācijā, poļu karaspēka daļu un arī poļu iedzīvotāju Vācijas okupētajās teritorijās pūliņiem cīņā pret Vāciju.

Šajā laikā Polijas armijā Anglijā bija viena divīzija, trīs brigādes un viena virsnieku brigāde. Vēl viena poļu brigāde atradās Tobrukā (Ziemeļāfrikā). 1941. gada augustā poļu Karpatu strēlnieku brigāde ģenerāļa S. Kopanska vadībā no Palestīnas tika nosūtīta uz Ziemeļāfriku vācu-itāļu aplenktās Tobrukas aizstāvēšanai. Tur ap 30 % no sabiedroto karavīriem bija poļi. Viņi aizstāvēja Tobrukas rietumdaļu. Decembrī notikušais pretinieka uzbrukums tika atvairīts

un brigāde pārgāja uzbrukumā. (Tikai 1942. gada jūnijā vācu-itāļu spēki ieņēma Tobruku.) Tad pat brigāde blakus jaunzēlandiešu daļām piedalījās cīņās Gazalas rajonā Lībijā. No ap 5 tūkstošiem karavīru brigāde zaudēja vairāk nekā 600. (Tiesa, pēc poļu vēsturnieka Z. Kvečeņa datiem brigāde desmit mēnešos zaudēja 130 nogalināto, bet pēc britu datiem – tikai 27) 1942. gada sākumā to nosūtīja uz Palestīnu, kur to izmantoja jaunu daļu formēšanai kopā ar no PSRS evakuētajiem poļu karavīriem.

Vairāki Polijas kara kuģi nesa dienestu Atlantijas okeānā un Vidusjūrā. Liela nozīme karā bija 19 poļu aviācijas divizioniem, katrā pa 27 lidmašīnām. Ģenerālis V. Sikorskis apgalvoja, ka 20 % no visām britu aviācijas notriektajām lidmašīnām ir poļu lidotāju veikums, ka poļu armijas daļas Rietumos Otrās frontes izveidošanas gadījumā veidos angļu karaspēka avangardu vai arī tiks pārsvietas uz PSRS, lai kopā ar citām poļu daļām piedalītos cīņā pret Vāciju. Tādā gadījumā arī viņš, ģenerālis Sikorskis, ieradīšoties PSRS, lai vadītu poļu karaspēku.

Mazāk konkrētas bija ziņas par okupētajām teritorijām. Tur poļi nodarbojoties ar pretvācu sabotāžu. Tāpat izvestie uz Vāciju esot radījuši vāciešiem daudz nepatīkšanu. Bez tam kā „liels noslēpums” tika atklāts, ka poļi esot „ar baktēriju izplatību veicinājuši epidēmiju rašanos Vācijā”. Par to V. Sikorskis neesot stāstījis pat V. Čērčilam, jo „angļi ir visai sentimentāli un viņiem tas nebūs saprotams”. (Apstiprinājumu ziņām par poļu vesto „bakterioloģisko karu” autoram gan nav izdevies atrast. – V. Š.) Tika arī paziņots, ka piemērotā brīdī Polijā notiks sacelšanās.

Tālāk Polijas premjers un arī ģenerālis V. Anderss izteica bažas par to, ka poļu armija formējas ļoti grūtos apstākļos. V. Sikorskis pavēstīja par Lielbritānijas valdības solījumiem apgādāt poļu armiju ar ieročiem un pārtiku, ja tā atradīsies tuvāk britu bāzēm, piemēram, Irānā. Tika solīts, ka saformēta un apbruņota armija varētu atgriezties PSRS. (Jau agrāk minēto A. Harimana argumentu par iespējamo poļu sagatavošanu karam ārpus PSRS teritorijas, lai tie „perspektīvā varētu atgriezties padomju frontē”, vairākkārt atkārtoja gan poļu politiķi, gan militāristi. Tā, ģenerālis V. Anderss, lūdzot padomju pusei pasteidzināt 2 000 poļu lidotāju evakuāciju uz Irānu, norādīja, ka viņi atgriezīsies padomju frontē, lai viņa komandētās armijas sastāvā karotu pret vāciešiem. Domājams, ka šie solījumi jāvērtē kā pieklājīgs, varētu teikt diplomātisks, aizsegs vēlmei panākt padomju vadītāju piekrišanu poļu karavīru evakuācijai no PSRS, nemaz neparedzot tos kādreiz arī pildīt, kaut arī pēc Sarkanās armijas uzvaras pie Staļingradas PVE vēlreiz aktualizēja šādu iespēju.)

Pēc V. Andersa atmiņām, 1941. gada 2. decembrī, kopā ar V. Sikorski un S. Kotu lidojot uz Maskavu, V. Anderss ierosinājis pārcelt poļu armiju un bēgļu masas uz Vidējiem Austrumiem. V. Sikorskis šo domu apstrīdēja, taču vēlāk sarunā ar J. Staļinu to pats izvirzīja. V. Andersa stāstījumā V. Sikorska vārdi skanējuši: „...es ierosinu visu armiju un dienestam derīgos ļaudis pārcelt, piemēram, uz Persiju, kur, pateicoties klimatam un apsolutai britu palīdzībai, vīri atveseļosies samērā īsā laikā. Varētu izveidot stipru armiju, kas pēc tam atgrieztos Krievijā, lai ieņemtu frontē savu sektoru. Čērčils tam ir devis savu piekrišanu. Es no savas puses gribu apgalvot, ka armija atgriezīsies Krievijas frontē, varbūt pat pastiprināta ar dažām britu divīzijām.” Kad premjerministru un virspavēlnieku atbalstīja arī V. Anderss, V. Sikorskis sacījis: „Es biju tas, kas aicināja Čērčilu atbalstīt mūsu armijas evakuēšanu. Bet es sniegšu jums savas labās gribas pierādījumus: es esmu gatavs atstāt armiju arī Krievijā, ja jūs mums dodat vienību koncentrācijai labu apgabalu, nodrošināt pietiekamu apgādi un mitekļus, lai rastu labus apstākļus apmācībām”. Atmiņas netieši rāda, ka V. Sikorskis jau bija vienojies ar V. Čērčilu par armijas pārvietošanu, bet iepriekš minētajā sarunā ar V. Andersu tikai tēloti iebilda tai.

Ievērojot situāciju frontē, kad vācu armijas stāvēja Maskavas pievārtē, V. Sikorskis acīmredzot cerēja, ka padomju puse būs tik lielā mērā ieinteresēta poļu dalībā karā, ka piekāpsies viņu prasībām. Ģenerālis nezināja, ka līdz padomju pretuzbrukumam pie Maskavas bija atlikušas dažas stundas. Kad V. Sikorskis uzsāka sarunu par iespēju pārdislocēt poļu armiju uz Irānu, J. Staļins, kurš zināja, ka tas ir Lielbritānijas priekšlikums, reaģēja asi: „Anglijai ir vajadzīgs poļu karaspēks. Anglija ir mūsu sabiedrotā, lūdzu!” „Ja poļi negrib karot šeit, tad lai tā arī tieši saka: jā vai nē ... ja uz Irānu, tad Irānu. Gribat karot kolonijās? Es zinu, kur karaspēks formējas, tur tas arī paliks. Iztiksim bez jums. Varam visus atdot. Paši tiksim galā. Atkarosim Poliju un tad viņu jums atdosim. Tikai ko ļaudis teiks?” J. Staļins izmantoja arī citus spiediena līdzekļus. Tā, viņš uzdeva jautājumu: „...kas gan notiks ar

padomju – poļu līgumu, ja poļu armija tiks izvesta uz Irānu. Noslēpt to neizdosies. Tādā gadījumā līgums kritīs”; brīdināja, ka „uz Irānu, iespējams, aizies ne visi poļi, daļa paliks.” Tika piedāvāts arī zināms kompromiss: „Gribat sūtīt savu karaspēku uz Irānu – sūtiet. Taču, gan jums, gan kopējai lietai būtu labāk saformēt 3 divīzijas šeit. Pārējās varat sūtīt uz Irānu, ja Anglijai vajag karaspēku. Mēs viņai arī paši drīz palīdzēsim ar karaspēku.” Personīgās sarunās ar V. Sikorski J. Staļins apstiprināja, ka viņš ir ieinteresēts kopējā cīņā, kādu nav zinājusi vēsture kopš Grīnvaldes (1410) laikiem, un ka „poļu armijas izvešanu no Krievijas viņš uzskatītu par pāridarījumu sev un Krievijai.”

Šī argumentācija V. Sikorski, iespējams, ietekmēja. Viņš arī saprata, ka tikai PSRS ir būtiskas rezerves poļu armijas izveidei, jo mēģinājumi savākt papildinājumus Polijas armijai ASV, Kanādā un Latīņamerikā nebija devuši būtisku rezultātu. V. Sikorskis tāpēc paziņoja, ka gadījumā, ja tiks nodrošināta poļu daļu apgāde ar telpām, bruņojumu un aprīkojumu, viņš piekrīt to palikšanai PSRS, bet uz Tuvējiem Austrumiem gribētu pārcelt tikai 25 000 karavīru, kuri neietilpst jau saformētajās daļās. Tā poļu premjers, pretēji norunai ar V. Čērčilu, noņēma no dienas kārtības jautājumu par armijas pārdislocēšanu uz Irānu, tā vietā izvirzot priekšlikumu palielināt armijas skaitlisko sastāvu līdz 96 tūkstošiem un tās formēšanās rajonu noteikt PSRS dienvidos. Arī V. Anderss paziņoja: „Mēs gribam karot kontinentā. Mēs iedursim durkli Berlīnē”. 1941. gada 17. decembrī vēstulē V. Čērčilam V. Sikorskis skaidroja savu rīcību: „Ja es pieprasītu poļu armijas evakuāciju, tad es jau vairs nekad nevarētu vervēt jaunus karavīrus un nenestu nekādu labumu poļu civiliedzīvotājiem, kuri patreiz atrodas Krievijā.” Faktiski poļu premjers ir nedomāja atteikties no sava nodoma, tikai uz laiku to atbīdīja.

Tika panākta vienošanās, ka visu poļu karavīru skaitam bija jāpieaug līdz 96 tūkstošiem, pavisam jāizveido 7 divīzijas, (1941. gada 25. decembrī par to tika pieņemts PSRS Valsts Aizsardzība komitejas lēmums), uz fronti tās jāsūta pēc kaujas gatavības sasniegšanas, bet tajās neiesaistītos poļus jāizved uz Irānu.

Sarežģījumus izsauca jautājums par poļu armijas jaunajām dislokācijas vietām. V. Sikorska vizītes laikā Maskavā pēc poļu puses lūguma tika panākta vienošanās, ka jau saformētās divīzijas no Volgas vidusteces, kur sākotnēji tā bija izvietotas, tiks pārceltas uz PSRS dienvidu rajoniem.

V. Anderss 1942. gada sākumā to dislokācijas vietas izvēlējās kartē pēc iespējas tuvāk Irānas un Afganistānas robežai, rajonos, viņam pašam nepazīstamos, nepievēršot uzmanību vietējiem apstākļiem, ignorējot padomju pārstāvju brīdinājumus, ka jaunajās vietās nav karavīru izmitināšanai atbilstošu iespēju, ka klimatiskie apstākļi ir sliktāki nekā iepriekšējās formēšanās vietās.

Par lūgumu pārcelt poļu daļas uz dienvidiem padomju vēsturnieks S. Manusevičs visai tendenciozi rakstīja: „Kā vēlāk izrādījās, pēdējo vēlējumu diktēja nevis tieksme radīt labākus klimatiskos apstākļus karaspēka sagatavošanai, bet tas bija saistīts ar britu valdības avantūristiskajiem pretpadomju plāniem“. Patiesībā „britu valdības” plānus varbūt arī varēja saukt par šauri egoistiskiem, neievērojošiem sabiedrotās PSRS intereses, taču tie nebūt nebija „avantūristiski” vai ar „pretpadomju ievirzi”. Šai gadījumā vairāk bija jārunā par paša V. Andersa „avantūristiskajiem pretpadomju plāniem“. 1941. gada nogalē V. Anderss saviem virsniekiem paziņoja: „Kā tikko Sarkanā armija atkāpsies vācu spiediena priekšā, kas notiks pēc dažiem mēnešiem, mēs varēsim caur Kaspijas jūru izlauzties uz Irānu. Tā kā mēs būsim vienīgais bruņotais spēks šajā teritorijā, mēs varēsim rīkoties kā mums iepatiksies.”

Objektīvi vērtējot, Krievijas centrālās daļas klimats bija tuvāks poļiem, nekā Centrālās Āzijas klimats, un armijas pārdislocēšanu uz dienvidiem galvenokārt izsauca PVE un V. Andersa vēlme poļu karavīrus izvietot tuvāk PSRS robežai, nevis rūpes par karavīru dzīves apstākļiem.

Tā kā lēmums jau bija pieņemts Kremļī, padomju pārstāvji piekrita visiem V. Andersa priekšlikumiem. Taču poļu armijas daļu pārdislocēšana uz dienvidiem atnesa tikai jaunus

sarežģījumus. Jaunu poļu armijas daļu formēšana dienvidos, 5. divīzijas no Saratovas apvidus, citu Pievolgā izvietoto daļu no Pievolgas pārdislocēšana uz Centrālo Āziju, poļu jauniesaucamo pārsūtīšana turp 1941./1942. gada bargajā ziemā bija saistīta ar lielām materiālām grūtībām. Karavīri no jau dzīvei aprīkotām vietām tika sēdināti ešelonos lielā salā – dažkārt līdz pat 45°, vesti uz vietām, kur visu vajadzēja gatavot no jauna.

Rezultātā poļu armija nonāca apgabalā ar vēl nelabvēlīgākiem klimatiskajiem apstākļiem nekā to iepriekšējā atrašanās vietā. Sadzīves un dabas apstākļi izrādījās ļoti nežēlīgi. Pie tam jaunajā rajonā nebija nekādu militāru nometņu un armijas izvietošanai nepieciešamo nosacījumu. 1942. gada februārī – martā uz Kirgīziju un Uzbekiju izvestās daļas nokļuva dažādu slimību izplatības rajonā. Sākās vispirms izsituma, bet pēc tam vēdera tīfa epidēmija. Ar vasaras svelmes iestāšanos sākās saslimšanas ar dizentēriju, pēc tam dzelteno kaiti un malāriju. Masveida saslimšanas ar vēdertīfu, dzelteno kaiti, dizentēriju, malāriju aptvēra 38,9 % no visa armijas sastāva un izsauca augstu mirstību. Visi hospitāļi bija pārpildīti. Slimniekus skaitīja nevis simtos, bet tūkstošos. Mirušos glabāja kopējos kapos pa desmit, divdesmit cilvēkiem. Nepietika dēļu zārkiem. Līdz 1942. gada jūnijam no epidēmijām mira ap 3 500 cilvēku. (Salīdzinājumam, vēlāk kaujās Itālijā V. Andersa korpuss zaudēja ap 3 000 kritušo.) Šai laikā, kad vācu armija jau uzbruka Staļingradai, slimības deva V. Andersam atkal jaunu ieganstu prasīt poļu daļu izvešanu uz Irānu.

Pēc kara izdotajās atmiņās V. Andersa adjutants J. Kļimkovskis apvainoja savu pavēlnieku ne tikai patvarīgā uz oficiālajām poļu nometnēm Buzulukā, Tockā, Tatiščeivā devušos poļu pārorientēšanā uz PSRS dienvidu rajoniem 1941. gada novembrī, kur viņi neatrada nekādas poļu armijas daļas un arī nekādu pajumti un bija spiesti doties atpakaļ uz agrākajām nometnēm, bet arī daļas armijai piešķirto līdzekļu ieskaitīšanā savā personīgajā rēķinā, un daļas – pat pārskaitīšanā uz ārzemju bankām. Šī darba autors nav atradis apstiprinājumu šo apgalvojumu patiesumam.

Padomju puse piekrita otras divīzijas apbruņošanai (pārējās bija jāapbruņo sabiedrotajiem). Blakus jau minētajam PSRS piešķirtajam PVE bezprocentu kredītam 65 miljonu rubļu apmērā, pēc 1942. gada 22. janvāra vienošanās PVE no PSRS saņēma vēl 300 miljonu rubļu bezprocentu aizdevumu savas armijas uzturēšanai.

J. Staļins apsoltāja, ka poļu daļas saņems visu to, ar ko bija apgādāti padomju karavīri. Jau pēc sarunu beigām 17. decembrī V. Sikorskis vēstulē V. Čērčilam lūdza paātrināt ieroču piegādes poļu armijas daļām Padomju Savienībā. Taču acīmredzot briti bija stingri nolēmuši iegūt sev papildspēkus Vidējos Austrumos. Gada laikā, kamēr Andersa armija atradās PSRS, no Lielbritānijas tai nepienāca neviens ieroču sūtījums. Iespējams, iedarbojās bažas, ka PSRS sakāves gadījumā britu sagādātie ieroči varētu nonākt vāciešu rokās. Bez tam nenokārtotais ieroču apgādes jautājums nodrošināja Lielbritānijai iespēju ietekmēt poļu armijas veidošanu un tālākās gaitas savās interesēs.

Jautājumos par poļu iedzīvotāju stāvokli PSRS J. Staļins demonstrēja vislielāko labvēlību. Viņš pieņēma priekšlikumu organizēt Polijas sūtniecības pārstāvniecības uz vietām. Tieši šai laikā izvērsās poļu vajadzību apmierināšanai domāto iestāžu darbība. 31. janvārī 100 miljonu rubļu aizdevums tika piešķirts poļu civiliedzīvotāju vajadzībām.

Taču darvas karotes lomu medus mucā izsauca pazudušo poļu virsnieku jautājums.

Dažas stundas pirms padomju un poļu līderu sarunu sākuma J. Staļins saņēma no PSRS IeTK karagūstekņu un internēto lietu pārvaldes (*Управление по делам военнопленных и интернированных при НКВД СССР*) izziņu, kurā bija norādīts, ka 1940. gada aprīlī-maijā IeTK rīcībā „ar 1. speciālās [uzskaites-reģistrācijas] nodaļas starpniecību” bija nodots 15 131 cilvēks (Skat. iepriekšējo nodaļu par poļu apšaušanu Katiņā), jaunās poļu armijas Padomju Savienībā formēšanai nosūtīti 25 115 cilvēki, miruši bija 389, arestēti 683 cilvēki, evakuējot nometni Iļvovā zaudēti 1 834 cilvēki (1941. gada jūnija beigās padomju iekšlietu karaspēka daļu konvojēto poļu gūstekņu kolonu

bombardēja vācu aviācija, tai uzbruka pretpadomju partizāni, daļa gūstekņu izmantoja apstākļus bēgšanai). Tādejādi padomju diktatora rīcībā bija diezgan pilnīgi skaitļi par poļu gūstekņu likteni.

Kad V. Sikorskis iesniedza J. Staļinam 3,5 tūkstošu virsnieku sarakstu, kuri nebija atbrīvoti t.s. „amnestijas” rezultātā, viņš notēloja pilnīgu neizpratni, poļu premjera klātbūtnē pat zvanīja „kompetentām iestādēm”, un nodeva to „atbildi”: „Saka, ka visi ir atbrīvoti”. Tam, ka daudzu trūka, bija arī „izskaidrojums”: „aizbēguši uz Manžūriju”. Protams, Polijas līderis šādam „teātrim” neticēja, taču viņa rīcībā nebija arī pārliecinošu pierādījumu par padomju diktatora meliem, varbūt vēl arī pastāvēja cerība, ka vismaz daļa pazudušo tomēr „atradīsies”, darbojās neatliekamā politiskā nepieciešamība noregulēt citus jautājumus, tāpēc apsūdzība padomju pusei poļu virsnieku iznīcināšanā šai laikā netika uzstādīta.

Turpmāk uz nemītīgajiem poļu puses pieprasījumiem sniegt ziņas par poļu virsnieku likteni, Ārlietu tautas komisariāts pēc valsts apsūdzētāja 1936.–1938. gada t.s. „atklātajos procesos”, no 1940. gada PSRS ārlietu tautas komisāra pirmā vietnieka, pēc izcelsmes poļa A. Višinska ieteikuma uz šādiem pieprasījumiem atbildēja, ka liela daļa ieslodzīto palikusi Vācijas okupētajā teritorijā un viņu liktenis nav zināms, daļa mirusi no tām vai citām slimībām; par ebrejiem, ukraiņiem un baltkrieviem – ka tie vispār nav Polijas pilsoņi, vai arī vienkārši vilcināja atbildi. PVE rīcībā jau bija informācija par virsnieku nošaušanām, taču tā vēl neapzinājās notikušā mērogus.

Jāatzīmē vēl viens moments. J. Staļins, runājot par it kā notikušo poļu virsnieku atbrīvošanu, pateica: „Mēs atbrīvojām visus, pat tos, kuri ieradās PSRS ar ģenerāļa Sosnkovska dotiem kaitnieciskiem uzdevumiem.” Runa bija par K. Sosnkovska kā Bruņotās Cīņas savienības vadītāja dotajiem norādījumiem šīs organizācijas locekļiem padomju teritorijās. No tiem daudzi bija līdz 1941. gada jūnijam arestēti, arī organizācijas vadītājs Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā ģenerālis M. Karaševičs-Tokarževskis. V. Sikorskis kā poļu virspavēlnieks neko šim netieši izteiktajam pārmetumam neiebilda un ar to apstiprināja poļu kaitnieciskās darbības faktu bijušajās Polijas, bet no 1939. gada Padomju Savienības teritorijās.

J. Staļins arī izvirzīja jautājumu par abu valstu attiecībām pēckara periodā. Viņš uzsvēra abu valstu kopējās intereses cīņā pret ģermāņu „*Drang nach Osten*” (Spiediens uz austrumiem) politiku, apsoltāja veicināt stipras poļu armijas izveidi, piešķirt tai tiesības ieiet Polijā, atbalstīt Polijas paplašināšanos rietumos, lai atgrieztu Polijai Pjastu dinastijas pārvaldītās zemes līdz Oderai, kuras savā laikā bija sagrābusi Prūsija. 1941. gada decembrī sarunu laikā ar V. Sikorski J. Staļins paziņoja, ka „Austrumprūsijai jāpieder Polijai, bet poļu rietumu robežām jābalstās uz Oderas upi”. (Tātad šī vēlāk daļēji realizētā ideja izskanēja no padomju diktatora mutes jau 1941. gada decembra sākumā.) Informējot V. Čērčilu par šo J. Staļina priekšlikumu, V. Sikorskis rakstīja, ka J. Staļina „tendence pārbīdīt Poliju uz rietumiem ir acīmredzama”. Polija bija pirmā valsts, kurai V. Sikorska un J. Staļina sarunās PSRS piedāvāja 1941. gada 30. jūlija vienošanās vietā noslēgt savienības līgumu, kas normalizētu attiecības gan kara laikā, gan pēc tā beigām. Varēja saprast, ka PSRS vadība ir gatava uz zināmu piekāpšanos arī Polijas – Padomju Savienības robežas jautājumā. Tika solīts: „Mēs noteiksim mūsu kopējo robežu paši un pat pirms miera konferences, kā tikai poļu armija dosies kaujā”. Taču Polijas līderis uzskatīja, ka šāds līgums tai dotajā brīdī, kad Vācijas armija stāvēja pie Maskavas, nav izdevīgs. V. Sikorskis paziņoja, 1921. gada robežas nevar tikt pat apšaubītas, atteicās apspriest savienības un robežu jautājumu, kaut solīja pie tiem atgriezties. Vēlāk, 1942. gada novembrī vēstulē AK (*Armia Krajowa* – tā no 1942. gada 14. februāra pārdēvēja BCS) pavēlniekam S. Roveckim V. Sikorskis savu lēmumu skaidroja ar vēlmi nākotnē izmantot Polijai izdevīgāku konjunktūru. Tika cerēts uz Polijai labvēlīgāku un attiecīgi PSRS nelabvēlīgāku militāri-politisko situāciju. Polijas valdības emigrācijā vadītājs rakstīja: „Viss ir atkarīgs no reālā spēku samēra dotajā brīdī. Es rēķinos ar to, ka kara noslēguma periodā šis spēku samērs būs izdevīgs Polijai. 1941. gada decembrī, kad

Staļins runāja par nelielu robežas korekciju un piedāvāja ciešāku savienību, es nepiekritu nekādi diskusijas robežu jautājumā. Varbūt Polijas valdība ar Lielbritānijas un Savienoto Valstu atbalstu galā piespiedīs atzīt mūsu tiesības austrumos.” Kā vērtē padomju vēsturniece V. Parsadanova, sabiedroto problēmu PVE risināja pirmsseptembra valdību garā, orientējoties uz Rietumiem un uzskatot PSRS par pagaidu partneri, ar kuru uzturēt attiecības ir izdevīgi tikai konjunktūras apsvērumu dēļ. Jau mūsdienās poļu vēsturnieks J. Sidorovičs pārmet V. Sikorskim, ka tas palaida garām izdevību vienoties ar J. Staļinu, kad tas piedāvāja robežas korektīvas. Kā uzskata minētais autors, „Toreiz Krievija atradās nāvīgās briesmās, vācieši bija pie Maskavas, iespējams Staļins piekristu atdot Polijai Ļvovu, bet varbūt pat Viļņu.” Pēc šī darba autora domām, par šādas iespējamības realitāti, mazākais, var strīdēties, taču fakts ir tas, ka V. Sikorskis pat nemēģināja izziņāt varbūtību, jo nepareizi novērtēja spēku samēru un kara perspektīvas. Tiesa, tolaik šādas kļūdas pieļāva daudzi.

Tā savienības līgums netika parakstīts. Tā vietā 1941. gada 4. decembrī V. Sikorskis un J. Staļins parakstīja PSRS un Polijas valdību deklarāciju „par draudzību un savstarpējo palīdzību”, ko varēja nosaukt par visnotaļ pozitīvu paziņojumu par tālākajiem nodomiem. Tajā bija deklarēts, ka „Polijas Republikas karaspēks, izvietots Padomju Savienības teritorijā, cīnīsies pret vācu laupītājiem plecu pie pleca ar padomju karaspēku.” Tai pat 4. decembrī, uzstājoties ar uzrunu Maskavas radio, V. Sikorskis paziņoja, ka „abas puses ir gatavas aizmirst visu, kas tās šķīra pagātnē.” 19. decembrī V. Sikorskis sarunā ar preses pārstāvjiem izteica pieņēmumu, ka poļu karaspēks piedalīsies Sarkanās armijas uzbrukumā nākamajā gadā. Kā rādīja vēlākie notikumi, „gatavība” aizmirst pagātnes negācijas, par kuru, protams, varēja runāt tikai nosacīti, deklaratīvā līmenī, tā arī nepārvērtās realitātē. Pat vislielākā objektīvā ieinteresētība sadarbības izvēšanā nevarēja izdzēst gadsimtos uzkrāto negatīvo saskarsmes pieredzi un tradīcijas. Nepārvarētās problēmas nedeva īstenoties arī 4. decembrī pieņemtajai deklarācijai.

Nelīdzēja arī tas, ka abas valdības kopīgi piedalījās antihitleriskās koalīcijas valstu starptautiskās aktivitātēs. Tā, 1942. gada 1. janvārī četru lielvalstu (ASV, Lielbritānijas, Ķīnas un PSRS) un vēl 22 valstu, tai skaitā arī Polijas, pārstāvji parakstīja Apvienoto nāciju deklarāciju. (Nosaukumu „Apvienotās nācijas” 1941. gada decembrī piedāvāja ASV prezidents F.D. Rūzvelts. Kara gados termins kļuva par antihitleriskās koalīcijas sabiedroto valstu sinonīmu). Deklarācija pasludināja, ka pilnīga uzvara pār agresoriem ir nepieciešama tautu dzīvības, brīvības un neatkarības aizstāvēšanai. Tajā bija iekļauta apņemšanās izmantot visus militāros un ekonomiskos resursus pret tām Berlīnes jeb Trīspusējā līguma (27.09.1940) valstīm, ar kurām katra deklarācijas parakstītājvalsts atradās kara stāvoklī. Vēlāk deklarācija kļuva par pamatu Apvienoto Nāciju Organizācijas izveidei.

Jau pēc V. Sikorska sarunām ar J. Staļinu Maskavā 1941. gada 6. decembrī notika Polijas sūtņa S. Kota saruna ar PSRS Ārlietu tautas komisāra vietnieku A. Višinski, kurā sūtnis apkopoja poļu puses viedokli par līdzšinējo poļu armijas veidošanas gaitu. Tā uzskatīja, ka padomju varas iestādes nav parādījušas pietiekami daudz labas gribas armijas izveidē un negrib radīt vairāk nekā jau esošās divas divīzijas. No tā tad it kā izrietēja viss sekojošais. Poļi lūdza Lielbritānijas un ASV valdībām piegādāt ieročus un pārtiku. Abas lielvalstis piekrita piešķirt visu nepieciešamo, taču tai pat laikā pieprasīja, lai poļu armija tiktu izvietota vietās, kuras būtu tuvu apgādes komunikācijām, piemēram, Irānā vai Irākā. Tāpēc arī poļi izvirzīja jautājumu par sava karaspēka evakuāciju no PSRS. S. Kots arī atzīmēja, ka no pašu poļu viedokļa izdevīgāk ir savu armiju izvietot padomju frontē, jo tad tā atrastos tuvāk Polijai. Noklusēts palika tas, ka Lielbritānijas valdība bija parādījusi tiešu ieinteresētību

poļu karavīru pārvietošanā uz Irānu, ka PVE un pats sūtnis centās PSRS nonākušos Polijas pilsoņus izpestīt no PSRS valdošajām milzīgajām kara grūtībām.

Par savas armijas izvietošanu tuvāk Polijai, par ko runāja S. Kots, jāsaka, ka poļu vadītāju vidū varēja pastāvēt, lai avotos nefiksēti, arī citādi uzskati. PSRS stāvoklis 1941. gada beigās vēl nebūt nebija tik stabils, lai paredzētu, ka tieši Sarkanā armija kara beigās ieņems Berlīni. Iespējams, vismaz daži no poļu līderiem arī turpmāk rēķinājās ar varbūtību, ka PSRS tomēr neizturēs Vācijas triecienu, sabruks un PSRS palikusī poļu armija tādā gadījumā atradīsies neizmērojamu grūtību priekšā, nespējot nonākt Rietumu sabiedroto apgādē. No šāda, nacionāla viedokļa daudz drošāk bija izvietot poļu karaspēku Rietumu sabiedroto aizgādībā.

Skeptisko poļu vadītāju skatījumu uz PSRS izredzēm karā netieši apstiprina arī viņu pašu izteikumi. Tā, 1942. gada 26. janvārī Londonā sarunā ar Lielbritānijas sūtni PSRS S. Kripsu par Polijas robežām nākotnē V. Sikorskis paziņoja, ka padomju uzvaru nozīme 1941./1942.gadu mijā ir pārspīlēta un Sarkanās armijas operatīvie panākumi beigsies, kā tikai vācieši pāries pretuzbrukumā, un dotajā brīdī parakstīt ar PSRS Polijai neizdevīgas vienošanās būtu liela kļūda. Kā mūsdienās zināms, V. Sikorskis pareizi vērtēja 1942.gadā gaidāmos notikumus, taču rupji kļūdījās stratēģiskās perspektīvas vērtējumā. Līdz ar viņu kļūdījās daudzi poļu pilsoniskie politiķi, kas arī sekmēja viņu atstumšanu no varas kara noslēguma posmā.

V. Andersa bijušais adjutants J. Kļimkovskis savās atmiņās ir norādījis uz V. Sikorska un V. Andersa domstarpībām jau poļu karaspēka PSRS formēšanas sākumā. Pirmais, baidoties, ja PSRS radīsies pārāk stipra poļu armija, tā var kļūt par viņa vadītās valdības konkurentu, vēlēties, lai PSRS poļu armijas daļas eksistētu it kā simboliski, bet visi reālie poļu spēki koncentrētos Anglijā un Tuvajos Austrumos angļu pavēlniecībā. V. Anderss turpretī, negribot zaudēt labākos karavīrus, iebildis pret jaunāko gada gājumu karavīru nosūtīšanu uz Angliju, pamatojot, ka tas dotajos apstākļos būtu ļoti sarežģīti. Taču, pēc J. Kļimkovska rakstītā, jau no septembra beigām V. Anderss iznēsājis domu izvest poļu daļas no PSRS, kaut sapratis, ka V. Sikorskis tam iebildis, nevēloties pārkāpt vienošanās ar PSRS valdību. Iespējams gan, ka V. Andersa bijušais adjutants poļu daļu uzdevumu precizēšanu to formēšanas sākumposmā, arī poļu augstāko virsnieku dažādas intrigas subjektīvi paceļ principiālu domstarpību līmenī.

Pēc poļu armijas formēšanās vietu Buzulukā, Tatiščevā un Tockā apmeklēšanas 1941. gada decembrī uz padomju pārstāvja **jautājumu, kad tad poļu armija būs gatava doties kaujās** padomju–vācu frontē, V. Sikorskis atbildēja: „1942. gada 15. jūnijā.” Šo termiņu viņš motivēja ar to, ka tikai 1942. gada martā–aprīlī, pēc viņa ziņām, no Lielbritānijas un ASV bija jāierodas transportiem ar ieročiem poļu daļām. Taču, kā jau atzīmēts, visa gada laikā Andersa armijai atradoties PSRS teritorijā, neviens transports ar ieročiem tai no Rietumu sabiedrotajiem tā arī neieradās.

1942. gada sākumā intervijā poļu žurnālistei J. Broņevskai avīzē „*Moskau News*” (“Maskavas Jaunumi”) ģenerālis V. Anderss citstarp dziļdomīgi izteica arī atzinumu: „Poļiem ir daudz trūkumu, taču poļi nenodod”. Uz jautājumu: „Ar ko Jūs, ģenerāļa kungs, gribētu noslēgt savu interviju, veltītu padomju presei?”, viņš pēc diplomātiskas pauzes atbildēja: „Es būšu laimīgs dienā, kad parakstīšu pirmo operatīvo pavēli šai frontē”. Taču patiesībā V. Anderss pielika ievērojamas pūles, lai šāda pavēle viņam nebūtu jāparaksta, ar to tieši izraisot padomju cilvēkos domu par poļu nodevību.

Padomju puse 1941. gada beigās, kad norisa smagas kaujas pie Maskavas un valdīja ieroču trūkums, izsniedza ieročus vienai poļu divīzijai lai pēc apmācības to pēc iespējas ātrāk iesaistītu tiešā kara darbībā. Pēc pieciem mēnešiem no armijas formēšanas sākuma – 1942. gada 2. februārī, kad poļu karaspēka daļās PSRS bija jau 73 000 cilvēku, padomju puse painteresējās, kad poļu daļas būs gatavas doties uz fronti. Padomju Savienība šai laikā, kad norisinājās Sarkanās armijas pretuzbrukums pie Maskavas, bija ļoti ieinteresēta jebkuros spēkos, kuri palīdzētu Sarkanās armijas

daļām. Padomju vadība vēlējās nosūtīt uz fronti to poļu armijas daļu, kura jau bija kaujas spējīga un ekipēta atbilstoši padomju standartiem. (Atcerēsimies, ka pēc vienošanās uz fronti nedrīkstēja būt vienības mazākas par divīziju.) Tāda bija 5. divīzija, kura bija saformēta galvenokārt no vēl Polijas Republikas armijā dienējušajiem kadriem un kuras virsnieki un karavīri 1941. gada beigās notikušās tikšanās ar V. Sikorski laikā bija deklarējuši savu gatavību doties uz fronti, paziņojot, ka „kopā izlietās poļu un krievu asinis, saplūstot vienā straumē, apvienos mūs”.

1942. gada 4. februārī par padomju puses jautājumu ģenerālis V. Anderss ziņoja premjeram un Polijas armijas virspavēlniekam V. Sikorskim. Pēc sarunām Kremļī 1941. gada decembrī V. Anderss aprēķinājis, ka tas varētu notikt ne agrāk kā 1942. gada 1. jūnijā. Taču, redzot kā risinās, jeb pareizāk – nerisinās, armijas apgādes jautājumu kārtošana, viņš nevarot noteikt, kad armija būs ieguvusi kaujas spējas. V. Anderss kategoriski iebilda pret vienas divīzijas nosūtīšanu uz fronti. Viņš deklarēja: „Poļu armijai jādod trieciens [ienaidniekam] ar visiem spēkiem un ar izredzēm uz panākumiem. Tikai tad tās uzstāšanās radīs atbalsi dzimtenē, un mūsu militārie un politiskie mērķi tiks sasniegti. Atsevišķas divīzijas ievadīšana kaujā vājinās visas armijas kaujas garu.” Tūlīt pēc tam 7. februārī V. Sikorskis atbildēja V. Andersam, ka poļu armijas nosūtīšana uz fronti 1. jūnijā būtu iespējama tikai tad, kad visas tās lielākās daļas būs pilnībā apgādātas. Ja Padomju Savienība nespējot apgādāt poļu armiju, tad pat aptuvenu termiņu nosaukt nevarot, jo viss kļūstot atkarīgs no britu piegādēm. Arī V. Sikorskis atteicās piekrist atsevišķu divīziju sūtīšanai uz fronti, tiklīdz tās būs gatavas kaujām. Kaut Rietumos atsevišķi darbojās poļu brigādes, arī V. Sikorskis rakstīja, ka poļu armijai padomju frontē bija jātiek izmantotai kā vienam veselam, vismaz četru divīziju sastāvā. Tas bija laiks, kad kaujās Ziemeļāfrikā pie Tobrukas angļu armijas sastāvā piedalījās poļu Karpatu strēlnieku brigāde. Tāpat PVE dažādi izturējās pret abiem saviem sabiedrotajiem. (Jāatzīst, Lielbritānija poļus ar pārtiku, ekipējumu un ieročiem apgādāja krietni labāk nekā Padomju Savienība. Taču angļi tajā laikā uz sauszemes karoja visai šaurā frontē, to materiālais stāvoklis, pateicoties ASV atbalstam, bija daudz labāks kā PSRS. Salīdzinot ar karaspēku Rietumvalstu aizgādībā, poļu daļas Padomju Savienībā tika apgādātas nepietiekami, bet tāpat tika apgādātas arī Sarkanās armijas daļas.) Dubulto standartu lietošana poļu premjerministru nemulsināja. Viņš uzsvēra, ka PVE attiecībās ar sabiedrotajiem nekādā gadījumā nedrīkst noniecināt tāda trumpja kā armijas esamību. V. Anderss V. Sikorska telegrammu demonstrēja Sarkanās armijas pārstāvim, kas par to ziņoja V. Molotovam.

Lai pārbaudītu 5. divīzija gatavību kaujām V. Anderss kopā ar padomju virsniekiem veica tās inspekciju, kuras laikā 1942. gada 26. un 27. februārī bija sarīkoti manevri. Divīzijas karavīri sevi parādīja no vislabākās puses. Manevri pierādīja divīzijas gatavību kaujām. Taču uz ģenerāļa G. Žukova aicinājumu nosūtīt divīziju uz fronti, V. Anderss atteica, aizbaidinoties, ka vēlas turp doties ar visu armiju, bet ne ar vienu divīziju. Visa armija būšot gatava nosūtīšanai uz fronti 1942. gada 1. jūnijā, bet līdz tam viņš uzskata, ka nav lietderīgi sūtīt uz fronti atsevišķas daļa.

Atradās arī citi iegansti. Kad 17. martā Sarkanās armijas Ģenerālštābā notika padomju un poļu virsnieku sanāksme, V. Anderss sūdzējās par apbruņojuma trūkumu. Ģenerālis A. Panfilovs uz to norādīja, ka poļu karavīru apmācībām ieroču pietiek, to ir krietni vairāk nekā padomju divīzijās, kur sākotnējā apmācība notika ar koka šautenēm, kas tikai imitēja īstos ieročus. Tikai ierodoties piefrontes zonā padomju divīzijas saņēma pilnu apbruņojumu. Vēlāk Z. Berlings stāstīja, ka V. Anderss un virsnieki – viņa piekritēji „darīja visu, lai novilcinātu savu divīziju apmācību un apbruņošanas laiku.” Karavīri un virsnieki, kuri vēlējās kopā ar Sarkanā armiju karot pret Polijas okupantiem, tika reģistrēti speciālā kartotēkā „B” kā padomju līdzjutēji.

Ģenerālis V. Andersss labi saprata, ka sagatavot visu poļu armiju cīņām nosauktajā termiņā ieroču un virsnieku trūkuma dēļ nebija iespējams. Viņš īpaši uzsvēra nepieciešamību noskaidrot jautājumu par poļu virsniekiem, kuri bija nokļuvuši padomju gūstā, jo bez viņiem poļu militāros un politiskos mērķus nevarot sasniegt. Padomju virsniekiem no V. Andersa izdevās izspiest tikai nenoteiktu solījumu, ka poļu armija būs gatava doties uz fronti ne agrāk kā pēc sešiem mēnešiem, un arī tad par to nevarot galvot, jo armijas personālsastāva veselības stāvoklis esot ļoti slikts. Taču, apspriežot pārtikas sagādes jautājumu, noskaidrojās, ka poļu karavīri atradās privilīģētā stāvoklī, saņemot tādu pārtikas devu, kādu padomju karavīri saņēma tikai frontē. Taču reizē poļu karavīriem trūka pārtikas, jo apmēram $\frac{1}{3}$ devas viņi atdeva civiliedzīvotājiem, kuri dzīvoja pusbadā, bet nevēlējās atstāt savus piederīgos karavīrus un doties uz kolhoziem pelnīt iztiku, jo zināja, ka tur padomju cilvēki arī dzīvo pusbadā.

Faktiski ar atteikumu nosūtīt 5. divīziju uz fronti poļu puse atteicās no pašas priekšlikuma, kurš tika ietverts 1941. gada 14. augustā Maskavā PSRS Virspavēlniecības un Polijas Virspavēlniecības noslēgtajā vienošanās par poļu armijas organizēšanu PSRS teritorijā, ka veidojamās poļu vienības tiks iesaistītas kaujās „kā likums, ne mazākās vienībās kā divīzija”, izvirzot jau citu, daudz smagāku nosacījumu padomju pusei.

Ja padomju frontē uzsāktu cīņas vesela poļu armija, kā to vēlējās V. Andersss, tas, protams, radītu lielāku pozitīvu atbalsi gan pašā Polijā, gan tās sabiedroto vidū, nekā tad, ja cīņās iesaistītos tikai divīzija. Taču apstākļos, kad ne PSRS, ne Lielbritānija un ASV nespēja pienācīgi apgādāt PSRS teritorijā esošos poļu karavīrus, atteikšanās nosūtīt uz fronti poļu divīziju ne tikai neradīja šo atbalsi Polijā, bet, veidoja J. Staļinā pamatotu spriedumu par poļu nevēlēšanos karot padomju frontē. Jāņem vērā 1942. gada pirmās puses situācija, kad Sarkanā armija noasiņoja sīvās kaujās, kad uz austrumiem evakuētā padomju rūpniecība vēl nebija izvērsusi ražošanu, kad Rietumu piegādes Padomju Savienībā tikai sāka pienākt, kad ieroči bija vajadzīgi frontē esošo daļu apbruņošanai. Lūk, šādos apstākļos poļu prasība viņu daļas nosūtīt uz fronti kā vienu veselu padomju puse varēja vērtēt ne tikai kā savu nacionālo daļu sargāšanu no zaudējumiem, bet arī kā pretdarbību visas antihitleriskās koalīcijas mērķim ātrāk sakaut ienaidnieku.

PSRS specdienesti saņēma ziņas par daudzu poļu virsnieku un karavīru naidīgo noskaņojumu pret PSRS. 1942. gada 14. martā PSRS IeTK vadītājs L. Berija iesniedza PSRS Valsts Aizsardzības komitejas priekšsēdētājam J. Staļinam ziņojumu par poļu daļu formēšanas gaitu un to morāli-politisko noskaņojumu. Izziņa bija diezgan sabalansēta: tā rādīja poļu karavīru vēlmi „parādīt sevi cīņā pret vācu okupantiem”, taču atsedza arī „pretpadomju revanšisko noskaņojumu” izplatību gan virsnieku, gan ierindas karavīru vidū.

Var minēt dažas tēzes no ziņojuma. 1. martā PSRS teritorijā poļu armijā atradās 60 000 cilvēku (3 090 virsnieku, 16 202 apakšvirsnieku un 40 708 karavīru). Poļu daļu skaita paplašināšana bija izsaukusi poļu karavīru vidū pozitīvu noskaņojumu, ko atspoguļoja izteikumu ar pārliecību par neatkarīgas Polijas atjaunošanu pieaugums. Pats V. Andersss vienmēr uzsvēra nepieciešamību aizmirst „vecās pārestības”, „silti” atsaucās par tikšanās reizēm ar J. Staļinu. Taču bijušie pilsudskieši, radikālnacionālisti pēdējā laikā bija „pacēluši galvu” un propagandēja uzskatu, ka Polijas savienība ar PSRS ir „piespiedu solis Polijas atjaunošanas gaitā”, ka „nevar aizmirst padomju cietumus, nometnes un izsūtījumu”, „ka agri vai vēl poļu tautai vajadzēs piestādīt savu rēķinu PSRS”, ka „poļu armijai ir jāuzkrāj spēki un jākaro tikai Polijas teritorijā”. Sakarā ar armijas pārdislokāciju uz dienvidiem tajā ieradās jauns papildinājums, atbrīvots no cietumiem un nometnēm, kas atdzīvināja sarunas „par poļu dzīvi padomju nometnēs”, par „daudziem vēl neatbrīvotiem poļiem”. Poļu karavīri ieraudzīja nenodrošināto poļu civiliedzīvotāju materiālo stāvokli (eksistences līdzekļu, apģērba trūkumu, masu saslimšanas) uz vietām. Tas negatīvi atsaucās uz viņu noskaņojumu. Sakarā ar to bija mainījies arī 5. divīzijas komandiera ģenerāļa M. Borutas-Spehoviča nostāja, kurš

līdz tam bija lojāli izturējies pret PSRS. Tagad viņš izteicās: „Padomju dažu miljonu rubļu nabagu dāvanas poļu valdībai ir nieks un nenoņem no Padomju valdības pienākumu rūpēties par Polijas pilsoņiem līdz tam brīdim, kamēr viņi atrodas tās [PSRS] teritorijā. Ja viņi atrastos Polijā, viņi nepārdzīvotu to, ko viņiem nākas pārdzīvot Padomju Savienībā...” Citi poļu virsnieki izteicās vēl krasāk:

– „Es nomierināšos tikai tad, kad boļševiku ģenerālis manā muižā nostrādās ar ķerru divreiz vairāk nekā es strādāju padomju noietnē...”

– „Es nekad nepiedošu Padomju varai to, ko viņa darīja ar mani divu gadu laikā. Es neaizmirsīšu manas ciešanas un man nāksies atbēties...”

Šie cilvēki arī atklāti izteicās par poļu daļu došanās uz fronti novilcināšanu, lai saglabātu poļu armiju bez zaudējumiem, „jautājuma par Polijas likteni nākotnē” risināšanai. Piemēram:

– „Mūsu īpašajai līnijai jābūt tādai, ka nevajag steigties iesaistīt poļu bruņotos spēkus cīņās līdz laikam, kad tuvu būs atrisinājums, nesteigties izliet poļu asinis līdz brīdim, kad fronte nonāks poļu zemē. Līdz tam brīdim izliet poļu karavīra asinis, kurš ir daudz šeit [PSRS] izcietis, – tas būtu pretrunā ar poļu tautas interesēm. Kad fronte pārbīdīsies uz poļu zemi – nāksies uzstāties pret vāciešiem kopā ar Sarkano armiju. Pirmajam karavīram, kurš spers kāju uz poļu zemes, ir jābūt polim, citādi, ja pirmais būs sarkanarmietis, Polija var kļūt komunistiska, bet to nedrīkst pieļaut.”

– „Mūsu mērķim jābūt – sakaut fašistus ar Sarkanās armijas spēkiem, saglabājot savus, kuri mums būs vajadzīgi Polijas valsts atjaunošanai.”

– „...Anglija un ASV savu pasaules kundzību pēc kara nostiprinās uz Padomju Savienības rēķina, kuras varenība, bez šaubām, tiks vājināta. Katram saprātīgi domājošam polim ir jāsolidarizējas ar Angliju un visādi tai jāpalīdz...”

PSRS IeTK darbiniekiem nebija arī noslēpums, ka 6. divīzijā bija izveidojusies virsnieku grupa ar divīzijas komandieri ģenerāli M. Karaševiču-Tokarževski priekšgalā, kura bija noskaņota cīnīties par ģenerāļa V. Sikorska valdības nomaiņu ar paša M. Karaševiča-Tokarževska vadītu valdību.

Arī daudzi poļu ierindas karavīri naidīgi izturējās pret visu padomisko. Sarunās ar padomju civilistiem viņi nereti izteicās: „...Mēs nekad nepiedosim boļševikiem tās pārestības un ciešanas, kuras pārdzīvojām noietnēs.”

Pēc padomju iestāžu iesnieguma V. Andersam par pretpadomju noskaņojumiem armijā ģenerālis sapulcināja armijas štāba darbiniekus un pavēlēja pārtraukt pretpadomju sarunas, paziņojot: „Neviena cita valsts mūsu labā neizdarītu to, ko izdarīja Padomju valsts. Mums ir jāaizmirst par visām savām pārestībām un personīgajiem pārdzīvojumiem [...] Kamēr es komandēju poļu armiju, tos, kuri iedrošināsies ar savu plāpāšanu traucēt mūsu attiecības ar Padomju valdību, es bez žēlastības nošaušu un sodīšu vēl bargāk nekā to dara Padomju valdība. [...] Boļševiki palīdz mums ļoti grūtos apstākļos. Jūs zināt, kādus viņi ir nesuši un nes zaudējumus sakarā ar karu, un nav mūsu darīšana kritizēt un apspriest viņu valstī pastāvošo kārtību. Mums ir jābūt pateicīgiem par to, ka viņi vienojās ar mūsu valdību un atbrīvoja mūs, tai skaitā, kā jūs zināt, arī mani pašu, no cietumiem un noietnēm, apbruņoja mūs un dod mums iespēju radīt savu armiju...” Pēc tam V. Andersss izdeva divas pavēles par to personu saukšanu pie atbildības, kuras veda pretpadomju aģitāciju. Reizē ar to V. Andersss padomju darbiniekiem tieši paziņoja, ka viņam ir grūti stingri likvidēt pretpadomju elementu ietekmi un viņš šai gadījumā ir spiests manevrēt.

Poļu karavīru vidū turpināja skanēt ļoti kritiskas domas par Padomju Savienībai, tās rīcību pret Poliju. Nelīdzēja arī V. Andersa aicinājumi aizmirst pagātnei, vairākkārt atkārtotās prasības pārtraukt pretpadomju sarunas, rīkojumi vainīgos nodot tiesai. V. Andersss atzina, ka nevar palīdzēt cilvēkiem aizmirst to, ka viņi divus gadus bija pavadījuši cietumos un noietnēs. Kā rādīja vēlākie notikumi, arī viņš pats negatavojās sekot savam aicinājumam „aizmirst par visām savām pārestībām un personīgajiem pārdzīvojumiem”.

Padomju ietekmes aģenti poļu armijā faktiski bija izolēti. Tā, Z. Berlings un viņa grupas dalībnieki saņēma anonīmas vēstules ar nāves spriedumiem par propadomju darbību. Padomju iestādes

kaitinošajai prasībai par „pazudušo”, bet faktiski Katiņā nogalināto virsnieku atgriešanu, pievienojās arī secinājums par poļu armijas neuzticamību, ko lielā mērā bija veicinājusi arī visa iepriekšējā J. Staļina pret Poliju realizētā politika. Kļūva arī skaidrs, ka poļu armija pretosies nosūtīšanai uz fronti pirms nebūs apbruņotas un apmācītas visas sešas divīzijas. Neraugoties uz padomju vadības pūliņiem kaut daļēji kompensēt 1939.–1941.gadā poļiem nodarīto, uz objektīvo poļu ieinteresētību nacisma sagrāvē, liela daļa poļu Padomju Savienībā, iespējams pat to vairākums, nevēlējās karot kopā ar Sarkano armiju.

Poļu karavīru negatīvajai attieksmei pret iespēju karot padomju frontē bija vairāki kā objektīvi, tā subjektīvi cēloņi, kuru saknes bija meklējamas abu valstu attiecību vēsturē. Tāpat kā Polijas valdības emigrācijā, tā arī poļu karavīru vairākuma intereses Padomju Savienībā ievērojami atšķīrās no padomju vadības interesēm. Nelāgu iesaīdu poļos radīja padomju neveiklie mēģinājumi izplatīt savu ietekmi poļu armijā. Viens no cēloņiem bija arī PSRS vadības patiesības slēpšana par poļu virsnieku likteni Katiņā.

Jāņem vērā arī, ka Andersa armijas karavīriem, kuri vēlējās ātrāku savas dzimtenes atbrīvošanu, to apmeklējošie PVE emisāri un diplomāti salīdzinoši maz stāstīja par vācu iebrucējiem, to nodarījumiem poļu tautai un nepieciešamību ātri sagatavoties cīņai pret tiem, bet daudz runāja par nenoregulēto ar PSRS robežu jautājumu.

Poļu vadības nodomam neļaut atsevišķām divīzijām doties uz fronti, izvest armiju uz Irānu par labu nāca situācija, kura izveidojās Klusajā okeānā pēc Japānas uzbrukuma ASV (1941. gada 7. decembrī). Ar to Padomju Savienībai tika apgrūtināta labības saņemšana no Amerikas, jo japāņi aizturēja amerikāņu kuģus, bet savu kuģu PSRS nepietika. Padomju Savienībai, kura bija zaudējusi labību ražojošo Ukrainu, radās ievērojamas grūtības armijas un iedzīvotāju apgādē ar pārtiku. Tika meklētas iespējas to ietaupīt uz cilvēku rēķina, kuri nedeļa tiešu ieguldījumu aizsardzībai. PSRS Valsts Aizsardzības komiteja pieņēma lēmumu samazināt pārtikas devu tām armijas daļām, kuras neatradās frontē. Lēmums tika attiecināts arī uz poļu armiju. Arī V. Sikorska un V. Andersa atteikšanās piekrist poļu armijas daļu nosūtīšanai uz fronti lika padomju vadībai samazināt ar pārtiku apgādājamo poļu karavīru skaitu. Padomju pavēlniecība informēja V. Andersu par lēmumu samazināt poļu armijas sastāvu.

No piegādēm faktiski pārtika ne tikai poļu karavīri, bet arī ap 30 tūkstošu viņu nestradājošo ģimenes locekļu, kuri uzturējās blakus karavīru nometnēm. (Andersa armijas štābs izvairījās sniegt precīzas ziņas par karavīru skaitu. Pēc nepilnīgiem datiem 1942. gada marta sākumā armijā dienēja 3 432 virsnieki un 61 842 ierindnieku un jaunākā komandējošā sastāva.) Marta beigās poļu armijas skaitliskais sastāvs sasniedza jau 73,4 tūkstošus. Pēc jaunā lēmuma 96 tūkstošu pārtikas devu vietā tai bija jāsaņem 40 tūkstošu. Šai sakarā V. Anderss griezās pie J. Staļina ar lūgumu viņu pieņemt. 8. martā J. Staļins nosūtīja ģenerālim telegrammu, kurā izskaidroja, kāpēc bija radušās grūtības pārtikas apgādē un kāpēc bija jācaurskata piegādes par labu karojošajām divīzijām. V. Anderss saņēma ielūgumu ierasties Maskavā.

Ģenerālis saņemto ziņu nosūtīja V. Sikorskim, kurš savukārt par to informēja V. Čērčilu. (Kad PSRS samazināja pārtikas devas poļu armijai, briti gan solīja piegādāt pārtiku, bet faktiski pieveda to tikai līdz noliktavām Ziemeļīrānā un Irākā. Tā kā Lielbritānija nepiegādāja pienācīgā apjomā pārtiku poļu karaspēkam, tā faktiski sekmēja poļu daļu izvešanu uz Irānu, taču teikt, ka tas tika darīts tīši, nevar, jo grūtības ar transportu britiem tik tiešām pastāvēja.) Pēc tam V. Sikorskis atkal ierosināja daļu poļu karavīru izvest uz Irānu.

Grūtības, kuras kopumā pārcieta poļu armijas karavīri savu daļu formēšanas gaitā, bija pamatīgas. Poļu karavīriem trūka ne tikai pārtikas, bet arī apģērbu. Iestājoties ziemei un sakarā ar mundieru no Lielbritānijas nepienākšanu padomju puse gan piegādāja tiem siltu apģērbu. Tie nebija karavīru tērpi vārda pilnā nozīmē, bet gan vatēti kamzoļi un bikses, ko padomju iestādes sagādāja kā pagaidu apģērbu, līdz pienāks mundieri no Lielbritānijas. (Andersa armijai padomju puse iedalīja 46 tūkstošus komplektu vatētu bikšu, kamzoļu un ādas zābaku komplektu, 30 tūkstošus citu tērpu, lielākoties vecus Lietuvas, Latvijas, Somijas, pat ASV armijas mundierus, kuri gadiem bija gulējuši noliktavās. Protams, šī apgāde bija nepietiekama un arī padomju puse to par tādu neuzskatīja.)

Lielas grūtības poļu armijai bija ar transportu. No 115 automašīnām, kuras tai bija jāpiešķir padomju pusei, bija piegādātas tikai 26, un arī tās ne visai labā tehniskā stāvoklī. Produktu, ūdens, malkas u.c. pievešanai armijas daļas no kolhoziem un privātpersonām nomāja zirgus, taču arī tas ne vienmēr bija iespējams. Tā rezultātā armijas vajadzībām piegādātās mantas ilgstoši gulēja dzelzceļa stacijās. Transporta grūtības noveda pie tā, ka poļi no dažiem garnizoniem zaga kolhozu un valsts mantu, izcirta augļu kokus malkai, zaga ķieģeļus, lai izbūvētu krāsnis u.tml. Tā vietā lai veiktu apmācību kara mākslā karavīri tika izmantoti kravu pārnēsāšanai un citiem darbiem. (Protams, tā tas notika arī aizmugurē esošajās Sarkanās armijas daļās.)

Sākotnēji padomju varas iestāžu pūliņus poļu armijas labā pozitīvi vērtēja arī poļu puse. Tā, 1941. gada beigās sūtnis S. Kots savai valdībai Londonā ziņoja: „Militāristi atzīst, ka padomju iestādes to piegādāto pārtiku, apbruņojumu un aprīkojumu ieskaita par ārkārtīgi zemām cenām. Padomju militāristi ievērojamā mērā atvieglo poļu karaspēka organizāciju, atdodot tam karavīrus, kuri Austrumpolijas zemēs jau iesaukti Sarkanajā armijā.” Taču, izvirzoties jautājumam par poļu pārdislocēšanu uz Irānu, poļu pārstāvju vārdos arvien vairāk izskanēja neapmierinātība ar PSRS realizēto, bet nepietiekamo apgādi.

Kaut poļu karavīri sūdzējās par dažādām sadzīves neērtībām, arī par ziepju trūkumu, tajās ne vienmēr bija vainojamas padomju iestādes. Tā žurnāliste un rakstniece J. Broņevska atzīmēja, ka no Buzulukas līdz pat Kuibiševai tieši poļu spekulanti tirgojās ar angļu ziepēm. Var jau būt, ka ierindas ziepju saņēmēji bija tiem pašiem spekulantiem tās atdevuši par maizes gabalu, taču tikpat iespējams, ka pie vienkāršajiem karavīriem to vairums tā arī nenonāca, uzreiz no intendantūrām pārceļojot pie spekulantiem. Par to, ka pēdējam pieņemumam bija savs pamats, liecināja kāda Kizilordā (kazahu *Қызылорда*, pilsēta Kazahstānā) dzīvojoša poļa vēstule avīzes „*Nowe Widnokregi*” („Jaunie apvāršņi”) redakcijai, rakstīta 1942. gada rudenī. Tajā bija rindas: „Šeienes poļu rindās ir daudz pārtikušu, kuri Polijā nekad nav strādājuši, nevēlas arī šeit darīt tādu „mulķību”. Tai pat laikā ir arī citi, visas grūtās ziemas un visa pavasarā laikā viņi badojās, staigāja skrandās, slimoja. Bet Kizilordā taču pienāca lieli apģērbi un pārtikas sūtījumi. Mums no tā gandrīz nekas netika. Toties mēs redzējām to visu vietējā tirgū. Tur tirgojās ar jauniem apaviem, jaunu apģērbi. Ziepes tika pārdotas melnajā tirgū, bet utu apsēstajiem poļiem tās nācās izlūgties pa pusgabaliņam. Ar ko tas viss beidzās? Lietā nācās iejaukties milicijas orgāniem. Arestēti vairāki cilvēki, to skaitā divas sadales punkta darbinieces. Viņas arestēja ceļā un pie katras atrada pa maisam ar kakao, kuru viņas veda pārdot. Izmeklēšana turpinās un vēl nav zināms, cik „poļu” viņi vilks sev līdz. Bet mēs, kaut mums ar šīm aprindām nebija nekā kopīga, sarkstam no kauna. Pats briesmīgākais ir tas, ka šis gadījums nav kāds atsevišķs. Pirms pāris dienām mums rakstīja no Alma-Atas (tagad Almati, kazahu *Алматы*), Talgaras (kazahu *Талғар*) stacijas, ka pie viņiem notiek tādas pašas nejēdzības.”

Izvirzot sūdzības par tiem vai citiem trūkumiem apgādē, tām vai citām reālām nebūšanām, poļu puse it kā abstrahējās no reālajiem kara laika apstākļiem, „aizmirsta”, ka PSRS jau vairākus mēnešus ved karu uz dzīvību un nāvi, cieš briesmīgas sakāves šai karā. Kaut formējamā poļu armija pēc vairākiem rādītājiem atradās labākos apstākļos nekā aizmugurē formējamās Sarkanās armijas daļas, PSRS sūtnis pie sabiedroto valdībām Londonā A. Bogomolovs 1942. gada maijā ziņoja uz Maskavu,

ka Polijas valdība emigrācijā „uzskata, ka mēs Polijas priekšā esam nesamaksājamā parādā un, ja mēs ko darām poļu labā, tad no poļu puses šīs palīdzības pieņemšana ir liels varoņdarbs un liela piekāpšanās savai patmīlībai.”

Bija taču jāņem vērā, ka PSRS līdz 1941. gada beigām saformēja vairāk nekā 400 divīziju, kuras tāpat kā poļi cieta no ieroču un kaujas tehnikas trūkuma, bet kuras varēja vajadzības brīdī sūtīt kaujā. Tādos pat apstākļos (pagaidu nometnes, aukstas telpas u.c.) kā poļi atradās arī formējamais čehoslovāku bataljons L. Svobodas vadībā, kura karavīri neizvirzīja kaut kādas pretenzijas par sadzīves apstākļiem. Acīmredzot jāpiekrīt krievu vēsturnieka V. Pribilova viedoklim, ka tikai visas armijas, bet ne atsevišķu divīziju, nosūtīšanas uz fronti problēma kalpoja poļu pusei kā līdzeklis novilcināt poļu armijas nosūtīšanu uz padomju –vācu fronti, ko pēc būtības nākas kvalificēt kā izvairīšanos no poļu puses agrāk uzņemto saistību pildīšanas.

Gan V. Sikorskis, gan V. Anderss bija labi informēti par PSRS ekonomiskajām grūtībām, varēja tās izmantot diplomātiskam spiedienam savu mērķu panākšanai. 1942. gada 18. martā V. Anderss tikās ar J. Staļinu, kurš pirms tam bija pieprasījis no L. Berijas jau minēto ar 14. martu datēto izziņu par poļu armijas formēšanas gaitu un tās morāli-politisko stāvokli. V. Anderss sarunās ar J. Staļinu izvirzīja tikai militāri-ekonomiskos jautājumus. Viņš iesniedza vairāk kā 8 000 uzvārdu saturošu „pazudušo” poļu virsnieku sarakstu (uz to J. Staļins izteica pieņēmumu, ka viņus varētu būt sagūstījuši vācieši), lūdza uzlabot karavīru apgādi ar pārtiku. J. Staļins atsaucās uz objektīvajām grūtībām, ierosināja daļu karavīru, kuriem nebija ieroču apmācībai, nosūtīt darbā uz kolhoziem, kur viņi arī būtu labāk pārtikuši. V. Anderss savukārt noraidīja nosūtīšanu uz kolhoziem, atbildēja ar V. Sikorska izvirzīto priekšlikumu veikt poļu karavīru evakuāciju.

Gala rezultātā tika panākts kompromiss, tekošajā mēnesī poļu armijai vēl bija jāsaņem iepriekšējais pārtikas devu skaits, bet aprīlī tas tika samazināts līdz 44 tūkstošiem. J. Staļins piekrita daļu poļu karavīru pārvietot uz Irānu, atstājot PSRS tikai 44 tūkstošus vīru, neprasiņa nekavējoties vismaz daļu armijas nosūtīt uz fronti, atliekot to līdz brīdim, kad Sarkanā armija tuvosies Polijas robežām un atkārtotot, ka PSRS palikušās poļu daļas izcīnīs sev tiesības pirmajām ieiet Polija teritorijā, kas gan nevilināja ne V. Andersu, ne daudzus poļu karavīrus.

Pēc tikšanās ar J. Staļinu 18. martā V. Anderss bija ļoti apmierināts, ka kaut daļu no armijas izdosies pārvest uz Irānu. Viņš paziņoja: „Tiesa, tas ir ļoti mazs skaits, taču robs sienā ir izlauzts, tāpēc arī pārējos izdosies izvest”. Jau 19. martā V. Anderss izdeva pirmās pavēles par daļas no poļu karavīriem evakuāciju. Ģenerālis arī uzskatīja, ka ir panākta vienošanās ne tikai visus virs 44 tūkstošiem jau iesauktos poļu karavīrus, bet arī vēl neieradušos iesauktos un brīvprātīgos, nosūtīt uz Vidējiem Austrumiem. Taču šeit viņš pārrēķinājās.

Viens no Andersa armijas karavīriem R. Svjateks, kurš armijā nonāca pēc poļu deportācijas, (pēc kara kļuva emigrants, bet PSRS apmeklējuma laikā padomju iestādes viņu arestēja un piesprieda 25 gadus nometnēs, 1956. gadā atbrīvots) 1988. gadā Londonā izdeva grāmatu „*The Katyn Forest*” (Katiņas mežs), kurā izteica viedokli, ka vainīgs poļu armijas izvešanā uz Irānu galvenokārt ir ģenerālis V. Anderss. R. Svjateks rakstīja, ka „ģenerāļa Andersa iecelšana par poļu armijas pavēlnieku Krievijā bija viena no lielākajām kļūdām un nodemonstrēja ģenerāļa Sikorska nespēju atrast šim amatam cienīgu cilvēku. Ja Andersa vietā par armijas pavēlnieku būtu M. Boruta-Spehovivš (divīzijas komandieris Andersa armijā), es esmu pārliecināts, viņš nebaidītos karot Austrumu frontē. Viņš zinātu, kā ieskatīties nākotnē un būtu poļu armijas vadībā, kura ieietu atbrīvotajā Varšavā. Mēs zinām, ka ģenerālis Anderss nevarēja aizmirst to pazemojošo laiku, kuru bija pavadījis cietumā, un izturējās ar naidu un nicinājumu pret Krieviju un krievu tautu, un jau no paša sākuma darīja visu, kas vien bija viņa spēkos, lai radītu maksimāli sliktas attiecības starp krieviem un poļu pavēlniecību. Kā tik izvirzījās jautājums par poļu armijas dalību kaujās Austrumu frontē, ar jebkuru savu soli viņš demonstrēja milzu nevēlēšanos, kas robežojās ar bailēm. Jau no

paša sākuma viņš manevrēja ar mērķi izvest poļu armiju no Krievijas uz Vidējiem Austrumiem. Kopā ar poļu sūtni S. Kotu viņi nesaprata, ka pilda ārkārtīgi svarīgas funkcijas sava veida vienīgajā sistēmā, un rīkojās tik egoistiski, it kā atrastos savās mājās, ar šādu uzvedību nodarot lielu ļaunumu poļiem un Polijai”. Citētos spriedumus, pārmetumus V. Andersam var arī apstrīdēt, taču tie rāda, ka V. Andersa pavēles izpildošie karavīri varēja domāt citādi kā PVE, armijas pavēlniecība, kaut viņi arī nebija PSRS un komunistu atbalstītāji.

Kaut PSRS bija ļoti svarīgi iegūt karavīrus padomju fronteī, jo miljoni padomju karavīru bija nonākuši vācu gūstā, Vācijai vēl arvien bija militārais pārsvars, J. Staļins tomēr bija spiests ievērot arī agrāk noslēgtās vienošanās, saglabāt prestižu Rietumu sabiedroto priekšā, rēķināties ar aiz PVE stāvošo Lielbritāniju.

Krievu emigrants V. Suvorovs, visu vainu par Andersa armijas aiziešanu uz Irānu mēģina uzvēlt J. Staļinam: „Lielākā daļa poļu karavīru un izdzīvojušo virsnieku uzskatīja, ka gan Hitlers, gan Staļins vienādā mērā ir atbildīgi par Polijas sadalīšanu un Otrā pasaules kara izraisīšanu. Ja tādu armiju apbruņotu, kā gan lai to pēc tam kontrolē? Tāda armija Staļinam nav vajadzīga, un viņš atbildēja, ka viņam nav, ar ko lielu poļu armiju barot, nav, ar ko apbruņot.” Neapstrīdot to, ka daudzi poļi tiešām nesaskatīja atšķirību starp Ā. Hitleru un J. Staļinu, ka Padomju Savienībai nebija izdevīgi apbruņot akmeni azotē turošus poļus, atstājot neapbruņotas padomju rezerves daļas, tomēr jāizrāda, ka V. Suvorovs noklusējis faktus, ka PSRS nebija ar ko barot un apbruņot ne tikai poļu, bet arī padomju armijas daļas, kā arī to, ka poļu armijas pavēlniecība un arī daļa karavīru nemaz nevēlējās doties uz fronti.

Evakuējot poļu karavīrus, atkal parādījās poļu pavēlniecības antisemitisms, savas valsts pilsoņu dalīšana kategorijās. Daudzi ebreju tautības karavīri pirms armijas daļu evakuācijas tika no tām atskaitīti. Sūtnis S. Kots 1942. gada 30. aprīlī vēstulē ģenerālim Z. Bogušam-Šiško rakstīja: „...Un atkal atskan ebreju sūdzības par to, ka mūsu armijā notiek tīrīšanas, mēģinot samazināt ebreju skaitu, un pat pašus veselākos demobilizē kā slimus. Vai tiešām tas ir nepieciešams un atbilst momenta prasībām?”

Evakuācija no Krasnovodskas (tagad *Türkmenbaşy* – ostas pilsēta pie Kaspijas jūras) sākās jau 25. martā. Tās jautājumu risināšanai, izmaiņu apspriešanai poļu armijā bija veltīta kārtējā divpusējās poļu-padomju komisijas sēde 28. martā. Tika noteikts, ka pēc evakuācijas uz Irānu PSRS paliks armijas štābs, trīs kaujas spējīgākās divīzijas (5., 6. un 7.), rezerves pulks, mācību centrs un speciālās (sakarū, sapieru u.c.) vienības. Poļu armijas vadība atstāja PSRS labāk sagatavotās, kaujas spējīgākās daļas. Kā rāda ģenerāļa V. Andersa atmiņas, tas tika darīts lai nodrošinātos pret iespējamām sarežģījumiem ar padomju vadību. Tātad, piemēram, evakuācijas kavēšanas gadījumā padomju vadībai būtu jārēķinās ar bruņotu poļu pretestību. Evakuācijai padomju pavēlniecība izdalīja 30 dzelzceļa sastāvus un 17 kuģus. Nepilnu divu nedēļu laikā tika izvesti ap 32,5 tūkstoši karavīru (apmēram par 7 tūkstošiem vairāk nekā tas bija saskaņots ar V. Sikorski 1941. gada decembrī) un ap 12,5 tūkstoši viņu ģimenes locekļu. 3. aprīlī poļu karavīru kontingenta evakuācija uz Irānu bija pabeigta.

Kā konstatēja padomju puse, poļu amatpersonu aktivitāte, organizējot evakuāciju, krasi kontrastēja ar viņu pasivitāti armijas apmācības gaitā. Vēl vairāk, pēc evakuācijas V. Anderss atteicās likvidēt tās gaitā izmantotās bāzes. Viņš bija iecerējis turpināt evakuāciju. Pie tam poļu puse uzstāja uz iesaukuma armijā turpināšanu, tās apgādes uzlabošanu utt. „Ja mēs to darītu [turpinātu iesaukšanu], – rakstīja ģenerālis G. Žukovs, – tad tuvākajā nākotnē noteiktais 44 420 cilvēku limits tiks pārsniegts un atkal radīsies jautājums par papildus evakuāciju uz Irānu”. Viņš ierosināja paziņot V. Andersam, ka iesaukšana notiks divos etapos – vispirms lai nokopmplektētu līdz štatu sastāvam trīs palikušās divīzijas, bet pēc to nosūtīšanas uz fronti sāksies pārējo poļu pilsoņu iesaukšana. Rezultātā aprīļa beigās iesaukšana poļu daļās faktiski tika apstādināta.

V. Andersss, pilnībā „aizmirstot”, ka poļu armijas izvietošanas vietas viņš pats bija izvēlējies, lika sagatavot uzziņu, kas rādītu, ka poļu karaspēka uzturēšanās tajās vairs nav iespējama un nepieciešams to pēc iespējas ātrāk evakuēt. Toties PSRS valdība paziņoja, ka poļu karavīru evakuāciju uzskata par pilnībā pabeigtu. Tika likvidēts poļu sakaru virsnieku institūts dzelzceļa stacijās, poļu armijas pārstāvniecības tās dislokācijas rajonos. Tālāka PSRS teritorijā esošo poļu iesaukšana tika apstādināta, brīvprātīga ierašanās iestājai poļu armijā ar padomju iestāžu administratīviem līdzekļiem tika pārtraukta un, pēc poļu domām, palielinājās gadījumu skaits, kad poļu pilsoņi tā vietā, lai tiktu nosūtīti uz poļu armiju, tika ieskaitīti Sarkanās armijas un celtniecības bataljonu sastāvā. Strīds par šiem iesaukamajiem atspoguļoja valstu dažādās intereses, dažādo izpratni par bijušo Polijas austrumapgabalu iedzīvotāju pilsonību.

Ar izklāstīto daļējo risinājumu grūtības attiecībās starp Polijas valdību emigrācijā, tās Rietumu sabiedrotajiem un PSRS vadību nemazinājās. PVE, panākusi daļas poļu karavīru un viņu ģimenes locekļu evakuāciju, koncentrēja pūlīšus iesaukuma poļu armijā turpināšanai. Arvien tika aktualizēts arī jautājums par „pazudušo” virsnieku likteni. 9. aprīlī vēstulē J. Staļinam V. Sikorskis centās pierādīt, ka PSRS ir izdevīgs stiprs poļu karaspēka grupējums Vidējos Austrumos.

1942. gada pavasarī Polijas virspavēlnieka štābā Londonā tika izstrādāti trīs plāni poļu bruņoto spēku pielietošanai Polijas atbrīvošanā:

- no PSRS teritorijas tiešā virzienā uz Poliju,
- no Lielbritānijas caur Franciju un Vāciju,
- No Tuvajiem Austrumiem caur Balkāniem un Donavas ieleju.

Tika uzskatīts, ka Rietumvalstu armiju izcelšanās Eiropā izsauks drīzu Vācijas kapitulāciju un radīs apstākļus poļu karaspēka ieiešanai Polijā un tās atbrīvošanai kopā ar AK. Kā viscerīgākais sākotnēji tika vērtēts pirmais variants.

V. Andersa nostāja atšķīrās no V. Sikorska pozīcijas. Viņš devās uz Londonu, kur 23. un 24. aprīlī tikās ar prezidentu V. Račkeviču, citiem labējiem poļu politiķiem un militāristiem, kā arī V. Čērčilu un Impērijas Ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli A. Bruku, cenšoties īstenot savus plānus, bet ne premjerministra V. Sikorska norādījumus. Sarunu biedrus viņš centās pārliecināt, ka PSRS neizturēs 1942. gada kara grūtības (V. Čērčils bija sašutis par šādiem izteikumiem, brīdināja V. Sikorski, ka šādu noskaņojumu izplatīšana ir kaitīga antihitleriskās koalīcijas interesēm), propagandēja visas poļu armijas izvešanu no PSRS. V. Andersss, neraugoties uz Virspavēlnieka V. Sikorska un visas PVE pozīciju, skaidri izteiktu sarunās ar V. Andersu Londonā, joprojām centās panākt visu saformēto poļu daļu izvešanu uz Irānu. Pēc viņa paša vārdiem, atteikuma gadījumam tika izstrādāts poļu izlaušanās plāns pāri Irānas vai Afganistānas robežai. Kā šāds plāns bija savienojams ar Polijas kā antihitleriskās koalīcijas dalībnieces pienākumiem, nav saprotams. V. Andersss arī uzņēma aktīvus sakarus ar V. Sikorskim opozīcijā esošajiem poļu politiķiem, galvenokārt “sanācijas” grupas pārstāvjiem. Tas izsauca asu V. Sikorska neapmierinātību. Tiesa, pēc J. Kļimkovska liecības V. Sikorska spējas pretoties labējai opozīcijai emigrācijas rindās šai laikā jau bijušas visai ierobežotas. Premjers un virspavēlnieks izsauca V. Andersu, ne tikai informēja viņu par V. Čērčila nostāju, bet arī brīdināja, ka var atstāt to Anglijā vai Vidējos Austrumos, bet uz PSRS nosūtīt citu ģenerāli. V. Andersss, kuram tai laikā vēl draudēja apsūdzība par 1939. gada septembra kampaņā pieļautajām kļūdām un nolaidību, atkal sāka demonstrēt lojalitāti V. Sikorskim, ar to izvairoties no atstādināšanas un 1939. gada lietas izmeklēšanas.

Taču no Virspavēlnieka štābā Londonā izstrādātajiem trijiem plāniem poļu bruņoto spēku pielietošanai Polijas atbrīvošanā par visperspektīvāko PVE sāka vērtēt trešo, kas paredzēja poļu

armijas iesoļošanu Polijā caur Balkāniem. Tas faktiski balstījās uz britu stratēģisko plānu, kurš paredzēja iebrukumu Eiropā no dienvidiem, lai ieņemtu Centrālo Eiropu pirms tur nonāktu padomju karaspēks, un kuru tai laikā dedzīgi aizstāvēja V. Čērčils. Taču V. Čērčila plānu realizācija un poļu karaspēka ieiešana Polijā caur Balkāniem bija atkarīga no spēku samēra pašā antihitleriskajā koalīcijā. Šie plāni kļuva arvien vairāk apšaubāmi, jo 1942. gada maijā – jūnijā PSRS noslēdza ar Lielbritāniju un ASV vienošanās, kas noteica, ka nākamās Rietumu sabiedroto izcelšanās vieta būs Rietumeiropa.

Tāpēc arī V. Sikorskis vēlējās radīt trīs Polijas militārus centrus – Anglijā, Vidējos Austrumos un PSRS, tā nodrošinot iespēju poļu karaspēkam ieiet Polijā no visiem trim nosauktajiem virzieniem. V. Sikorskis bija pret to, lai V. Andersa armija atstātu PSRS, jo viņš baidījās zaudēt politisko ietekmi, ko varētu dot poļu karavīru dalība Polijas atbrīvošanā, ja tā notiktu no austrumiem. Žurnāliste J. Broņevska liecinājusi, ka pēc Andersa armijas pirmās daļas došanās uz Irānu arī viens-otrs no PSRS esošajiem poļu politiķiem krita grūtsirdībā: „Kādu muļķību gan mēs izdarījām! Tas taču ir absurds palikt bez tāda trumpja, kāds bija mūsu bruņotie spēki!” No Polijas interešu viedokļa šīm atsevišķajām balsīm bija vismaz daļēja taisnība, taču ko mainīt bija jau par vēlu. Kā vēlāk izrādījās, V. Sikorska u.c. bažas attaisnojās, kaut nevar arī apgalvot, ka V. Andersa armijai paliekot PSRS, politiskā situācija Polijas jautājumā kara beigās būtu būtiski citāda.

Premjers panāca, ka 30. aprīlī pēc pirmā evakuācijas etapa noslēguma PVE pieņēma lēmumu par daļas poļu karavīru atstāšanu PSRS, pretī saņemot Padomju valdības piekrišanu par PSRS mītošo poļu iesaukšanas turpināšanu un iesaukto nosūtīšanu uz Vidējiem Austrumiem. Uz to J. Staļins 13. maijā atbildēja, ka, kamēr armija nepiedalās kaujās, nevar būt runas par tās papildināšanu.

Jāņem vērā, ka visa kara gaitā visgrūtākā gada laikā Padomju Savienība bija faktiski uzturējusi vairākus desmitus tūkstošus poļu karavīru un viņu ģimenes locekļu. Nopietnu palīdzību šā uzdevuma veikšanā deva Rietumu sabiedrotie, bet no padomju viedokļa šo palīdzību bija iespējams daudz efektīvāk izmantot Sarkanās armijas apgādē. Bez pārtikas devām Polijas valdība emigrācijā un Polijas armijas pavēlniecība 1941.–1942. gadā no PSRS saņēma naudu un pakalpojumus 200 miljonu rubļu vērtībā. Gatavojoties evakuācijai, V. Anderss atļāva poļu virsniekiem un karavīriem pārvest savas ģimenes uz armijas dislokācijas vietām. Daudzi karavīru radi devās pakalā poļu daļām uz attāliem apgabaliem PSRS dienvidos. To redzot, pārējo poļu iedzīvotāju vidū, kuru radi nedienēja armijā, auga sašutuma vilnis.

Poļu apgādes jautājums izsauca bažas arī britu politiķos. V. Čērčils J. Staļinam rakstīja: „Poļi gribēs kopā ar karaspēku nosūtīt [uz Irānu] arī lielu skaitu savu sieviešu un bērnu, kuri pamatā dzīvo uz poļu karavīru devu rēķina. Šo apgādājamo uzturēšana būs mums ievērojams slogs”. (Vēl lielāks slogs tas bija Padomju Savienībai.) Britu pozīciju ievēroja arī daļa poļu politiķu un militāristu. V. Anderss atmiņās stāsta, ka daļa poļu valdošo aprindu pārstāvju iebilda pret poļu bēgļu nosūtīšanu uz Irānu kopā ar karavīriem. Izbeigt to 1942. gada 26. martā prasīja sūtnis Maskavā S. Kots. 27. martā Polijas armijas Ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis T. Klimeckis, atsaucoties uz britu iestāžu satraukumu, ka līdz ar karavīriem uz Irānu dodas arī viņu ģimenes, kuras britiem nāksies uzturēt, norādīja V. Andersam, ka nepieciešams pārtraukt karavīru ģimeņu evakuāciju, kamēr nebūs panākta vienošanās ar Lielbritāniju. Galu galā „britu iestāžu” piekrišana tika panākta. V. Anderss nopelnus, ka poļu karavīru ģimenes tomēr tika izvestas, pierakstīja sev.

Arī Polijas sūtnis PSRS S. Kots 4. maijā notā V. Molotovam norādīja, ka „cīņas intereses, kuru pret Vāciju ved Polija un Padomju Savienība, prasa, lai visi ieročus nest spējīgie poļu karavīri, virs poļu armijai PSRS noteiktā kontingenta, tiktu nosūtīti poļu rindās turp, kur ir iespēja tos apgādāt un apbruņot.” V. Molotova atbildē bija skaidrots, ka Padomju valdība dotajos apstākļos uzskatīja par nevajadzīgu veikt kādus pasākumus poļu karavīru iesaukšanai ar mērķi tos nosūtīt uz Vidējiem Austrumiem, bet Sarkanajā armijā un celtniecības bataljonos tiek iesaukti tikai padomju pilsoņi. PSRS „cīņas intereses, kuru pret Vāciju ved Polija un Padomju Savienība”, izprata citādāk nekā poļu puse. PSRS objektīvi nebija ieinteresēta zaudēt cilvēku resursus (poļu karavīrus), nosūtot tos uz Irānu.

PSRS specdienesti turpināja saņemt ziņas par daudzu poļu virsnieku un karavīru naidīgo noskaņojumu pret PSRS. Kad parādījās poļu nevēlēšanās karot padomju frontē un vēlme evakuēties no Padomju Savienības, izraisījās vairāki incidenti, saistīti ar poļu pārstāvniecību darbinieku pretpadomju darbību.

Viens no Polijas sūtniecības PSRS darbiniekiem, atgriežoties no dienests komandējuma, apmetās Kuibiševā viesnīcā un, lietojis alkoholu, aizmirsa portfeli ar dokumentiem restorānā. Viesnīcas administrācija dokumentus nodeva IeTK-a darbiniekiem, kuri tur atrada sūtniecības sagatavotu instrukciju kā veikt izlūkošanas darbu PSRS. 1942. gada maijā PSRS Ārlietu tautas komisāra vietnieks A. Višinskis griezās pie Polijas sūtņa S. Kota ar iesniegumu par poļu diplomātiskā darbinieka K. Rola–Jaņicka izlūkošanas darbību PSRS un nelegāla kurjeru pasta ierīkošanu. Vainīgais bija spiests atstāt PSRS. Jūlijā Padomju Savienību nācās atstāt Polijas sūtniecības sekretāram V. Arletam. Padomju puse ierobežoja PVE sūtniecības diplomātisko un konsulāro darbību, ierobežoja tā patronātu poļu reliģiskajai un laicīgajai darbībai. Nepoļu tautības bijušajiem Polijas pilsoņiem tika atsavinātas Polijas pases.

Kā situāciju skaidroja poļu ekonomists, virsnieks, padomju nometņu ieslodzītais, bet galu galā emigrants Rietumos S. Svaņevičs, poļu diplomātiem un virsniekiem izlūkošanas rakstura uzdevumus PSRS lika pildīt Lielbritānijas varas iestādes, kurām savukārt PVE struktūras nespēja atteikt. Lielbritānijas vadību interesējis, kāda palīdzība PSRS visvairāk nepieciešama, lai apturētu Vācijas spiedienu. (Tiesa gan, paliek neskaidrs, kāpēc šādi dati bija jāvāc ar poļu diplomātu, bet ne ar padomju iestāžu starpniecību.)

Par to, ka padomju drošības iestādes rīkojās gluži pamatoti, liecināja V. Andersa vēstule V. Sikorskim 1942. gada 23. jūlijā: „Neapšaubāmi, ka sūtniecība un [militārā] atašāta darbinieki izdarīja neveiksmīgus soļus, kam bija visas organizēta izlūkošanas darba iezīmes [...] padomju varas iestādes, kurām jau sen bija aizdomas par tāda veida tīkla pastāvēšanu, ieguva nozīmīgus pierādījumus: sūtniecības sastādītas instrukcijas delegātiem un kurjeriem, delegatūru ziņojumus par padomju rūpniecības, armijas stāvokli, par karaspēka daļu pārvietošanos no aizmugures uz fronti un citus kompromitējošus dokumentus...” Drīz pēc tam sūtnis S. Kots bija spiests atstāt savu amatu. Pēc trīs mēnešiem 28. oktobrī PSRS Ārlietu tautas komisariāts notā Polijas sūtniecībai PSRS uzskaitīja jau vairāk nekā desmit gadījumu, tad poļu diplomāti tika izsūtīti par pretpadomju darbību. Viens no tiem bija pat poļu militārās misijas vadītājs ģenerālis R. Voļikovskis.

78 cilvēkiem tika norādīts atstāt PSRS, bet 16 cilvēku, kuriem nebija diplomātu statusa, tika nodoti kara tribunāliem par spiegošanu un citu naidīgu darbību pret PSRS. Tiesa gan, ņemot vērā, ka vieni no galvenajiem apvainojumiem bija „ar nolūku veikts melīgs poļu iedzīvotāju stāvokļa PSRS attēlojums visdrūmākajās krāsās” un „melīgu baumu izplatīšana par it kā augsto mirstību poļu iedzīvotāju vidū”, ar ļoti lielu ticamības pakāpi var uzskatīt, ka padomju drošības iestādes vismaz daļu no minētajiem nodeva tiesāšanai par patiesības teikšanu. Polijas sūtniecības pārstāvniecības, kā neattaisnojušas sevi, tika likvidētas.

Dabīgi, ka šādi incidenti nevairoja abu pušu sapratni.

Pēc vācu sakāves pie Maskavas ģenerālis V. Sikorskis vairs neticēja pilnīgai PSRS sagrāvei, tāpēc neuzstāja uz visu poļu evakuāciju, pat pretojās tai, uzskatot, ka 44 tūkstošiem poļu karavīru jāpaliek padomju teritorijā. Tas atbilda V. Sikorska priekšstatiem par to, ka nav vēlams visus poļu bruņotos spēkus koncentrēt vienā virzienā. Par to viņš rakstīja V. Andersam 1942. gada 1. maijā: „Kurš ir vistuvākais ceļš uz Poliju? No Krievijas, no Tuvējiem Austrumiem, no Lielbritānijas? Nevienam nav spējīgs tagad atbildēt uz šo jautājumu [...] Poļu bruņotajiem spēkiem esošajās un nākotnē veidojamās kauju frontēs ir jāizvietojas tā, lai tās jebkurā brīdī varētu pēc iespējas ātrāk sasniegt Poliju. Pie tam man nav ne tiesību, ne vēlēšanās riskēt, koncentrējot armiju vai tās lielāko daļu, vienā kara darbības

laukā, tā kā tas var novest pie nevēlamām sekām, ja ne pie visas armijas iznīcināšanas”. Tiesa, formāli V. Sikorskis piekrita visas poļu armijas izvešanai pilnīga „Krievijas sabrukuma” gadījumā.

Pie teiktā der pieminēt, ka poļu elites vidū bija arī cilvēki, kuri spēja precīzāk novērtēt starptautisko situāciju. Tai pat 1942. gada 1. maijā poļu diplomāts A. Mīlšteins, kuru cienīja arī J. Pilsudskis, Poļu juristu biedrībā Ņujorkā nolasīja publisku lekciju „Polija un Krievija brīvā Eiropā”, kurā paziņoja: „Ir jādomā ne tikai par taktiku, kuru jāpielieto mūsu ikdienas pārrunās un sarunās ar Krieviju – starp citu, ļoti svarīgās un nopietnās. Vispirms ir jādomā par kopējas pēckara Eiropas poļu-krievu koncepcijas radīšanu”. A. Mīlšteins tai laikā jau neieņēma nekādus oficiālus amatus un varēja teikt to, ko domāja, tāpēc var pieņemt, ka tās nebija nodevas oficiālajai optimistiskajai kara izvērtēšanas perspektīvai.

1942. gada maijā Londonā uz sarunām par PSRS un Lielbritānijas savienības līguma noslēgšanu ieradās V. Molotovs. PSRS vadība vēlējās savienības līgumā ar Lielbritāniju, kurš tika noslēgts 1942. gada 26. maijā, panākt, lai tā principā atzīst PSRS robežas uz 1941. gada 22. jūniju, atstājot padomju-poļu konkrētās robežas noteikšanu tiešām PSRS un Polijas sarunām. Taču līguma noslēgšanas brīdī padomju frontē stāvoklis bija ļoti smags, vācu karaspēks virzījās uz Staļingradu un Kaukāzu. Šādā situācijā PSRS vadībai svarīgāk bija panākt ātrāku Otrās frontes atklāšanu nekā PSRS 1941. gada robežu atzīšanu un konkrētas padomju-poļu pēckara robežas noteikšanu. PSRS noņēma savu priekšlikumu par robežu jautājuma iekļaušanu PSRS līgumā ar Lielbritāniju. (Jāuzsver, ka arī V. Sikorskis 1942. gada martā notikušajās sarunās nebija spējis panākt, lai V. Čērčils un F.D. Rūzvelts atbalstītu Polijas pozīciju robežu jautājumā.) Tā PSRS līgumā ar Lielbritāniju nebija skarts PSRS robežu atjaunošanas jautājums. Šai laikā jau visām pusēm bija skaidrs, ka jautājums par konkrēto poļu-padomju robežlīniju tiks lemts atbilstoši spēku samēram, kurš pastāvēs kara noslēguma posmā.

Sarunu laikā V. Čērčils no savas puses V. Molotovam piedāvāja poļu armiju PSRS pārvest uz Vidējiem Austrumiem, kur Lielbritānijai situācija attīstījās nelabvēlīgi sakarā ar E. Rommela vadītās Vācijas armijas sekmīgu uzbrukumu pie Tobrukas Ziemeļāfrikā. 11. maijā V. Molotovs tikās ar V. Sikorski un paziņoja viņam, ka PSRS valdība vēlas, lai poļu armija pēc iespējas ātrāk iesaistās kaujās. V. Sikorskis savukārt prasīja uzlabot tās apgādi, atjaunot iesaukumu tajā un iesauktos nosūtīt uz Vidējiem Austrumiem.

Junijā V. Anderss prasīja V. Sikorskim evakuēt visu armiju. Tomēr pēc sarunām Londonā ar V. Molotovu, pēc S. Kota vārdiem, 12. jūnijā (citi dati – 15. jūnijā) V. Anderss saņēma PVE vadītāja un armijas Virspavēlnieka V. Sikorska norādījumu, ka Polijas augstāko politisko interešu vārdā armijai ir jāpaliek Padomju Savienībā. Par to, ka tas nebija viena cilvēka – lai arī premjerministra un Virspavēlnieka, bet visas PVE lēmums, liecināja arī citi fakti. Acīmredzot to nevarēja neietekmēt situācija, ko redzēja visa pasaule un arī Rietumu līderi. Tā, vērtējot notikumus, ASV prezidents F.D. Rūzvelts 1942. gada maijā rakstīja: „No lielās stratēģijas viedokļa grūti nerobežoties no tā acīmredzamā fakta, ka krievu armija iznīcina vairāk ienaidnieka karavīru un bruņojuma, nekā visas pārējās 25 Apvienoto nāciju valstis kopā”. Šādos apstākļos ne tikai Polijas, bet visas antihitleriskās koalīcijas intereses prasīja stiprināt PSRS kaujas spējas.

1942. gada 10. jūnijā PVE ārlietu ministrs E. Račinskis atkal puda padomju pusei savas valdības vēlmi palielināt Polijas armijas Tuvajos Austrumos skaitlisko sastāvu uz PSRS dzīvojošo poļu rēķina. Tagad jau Polijas puse bija gatava uzņemties virs 44 tūkstošu kontingenta iesaukto poļu apgādi, kamēr tie uzturētos PSRS teritorijā un tiktu izvesti no tās. Atkal tika solīts, ka „iespējams, Tuvajos Austrumos organizētā Polijas armija varētu – pēc tās apgādes un apmācīšanas – tikt izmantota arī Padomju Sociālistisko Republiku Savienības frontē gadījumā, ja kara stāvoklis to prasītu.” Līdzšinējā

izvairīšanās no iesaistīšanās kaujās padomju frontē tika skaidrota: „Tas fakts, ka poļu armija vēl nekarā plecu pie pleca ar Sarkanā armiju, ir izskaidrojams vienīgi ar bruņojuma trūkumu, ko izjūt Padomju Sociālistisko Republiku Savienība, kā arī Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu jūtamajām grūtībām jūras transporta jomā.” E. Račinskis, atsaucoties uz to, ka poļu armijas kontingents PSRS 1941. gada decembrī bija noteikts 96 tūkstošu apmērā, un vēl 25 tūkstoši jāevakuē uz Tuvajiem Austrumiem, bet patiesībā Padomju Savienībā poļu daļās dienēja tikai 44 tūkstoši un uz Tuvajiem Austrumiem bija evakuēti ap 30 tūkstoši poļu karavīru, V. Sikorska vārdā lūdza J. Staļinu atļaut iesaukt padomju teritorijā vēl 49 tūkstošus poļu un, ja viņi nevarētu tikt iesaistīti poļu armijā PSRS, atļaut tos evakuēt uz Vidējiem Austrumiem. 14. jūnijā PVE pieņēma un nosūtīja savai sūtniecībai PSRS oficiālu lēmumu par to, ka Andersa armijai jāpaliek PSRS un jākarā kopā ar Sarkanā armiju.

Uz to V. Andersss sāka pastiprināti apelēt pie Lielbritānijas pārstāvjiem, piedāvājot tiem poļu karavīrus un cenšoties diskreditēt V. Sikorska nodomu poļiem karot PSRS teritorijā. V. Andersss nosūtīja arī vēstuli J. Staļinam ar lūgumu atļaut izvest poļu armiju uz Irānu. Motivācija bija jau ierastā: grūtības ar pārtikas apgādi, ieroču trūkums, klimatiskie apstākļi. Ģenerālis solīja, ka armija pēc tās apmācīšanas un apbruņošanas atgriezīsies PSRS. Britu armija jūnijā vidū Vidējos Austrumos bija cietusi lielu sakāvi – vācu un itāļu spēki ģenerāļa E. Rommeļa vadībā ieņēma Tobruku – un radās briesmas, ka tās aizsardzības sistēma šai rajonā var sabrukt, tāpēc bija vēl jo vairāk ieinteresēta poļu karavīru pārdislokācijā. Tai pat laikā, apmeklējot armijas daļas, V. Andersss solīja karavīriem, ka viņi drīzumā tiks evakuēti, bet ierodoties Irānā tos gaida atpūta un gandrīz vai paradīze. Līdzīgi bija noskaņoti arī citi ģenerāļi. Pēc J. Kļimkovska liecības 6. divīzijas komandieris ģenerālis M. Karaševičs-Tokarževskis katram gadījumam pat gatavoja divīzijas patstāvīgu izlaušanos caur pierobežas rajoniem uz Afganistānu, atstājot hospitāļus ar slimajiem, kā arī karavīru ģimenes locekļus likteņa varā Padomju Savienībā.

V. Sikorska nodoms atstāt daļu poļu armijas PSRS bija ne tikai pretrunā ar V. Andersa, dažu citu poļu iecerēm, bet arī paša V. Čērčila nodomiem. Britu premjerministrs jūlijā vidū uz Maskavu rakstīja: „Ja mēs nesaņemsim poļus, tad mums būs viņi jānomaina ar spēkiem, kurus mēs tagad lielos mērogos gatavojam angļu-amerikāņu masveida izcelšanai kontinentā”. Ar to J. Staļins tika brīdināts, ka poļu aizturēšana varētu aizkavēt Otrās frontes atklāšanu Eiropā. (Kā zināms, Rietumu sabiedrotie, neraugoties uz solījumiem to atklāt 1942. gadā, izdarīja to tikai 1944. gada 6. jūnijā.) Kā redzam, pret padomju vadību brīdī, kad ienaidnieks bija dziļi ielauzies PSRS teritorijā, kad sākās Staļingradas kauja, tika pielietots nepārprotams sabiedrotās Lielbritānijas politisks spiediens.

Lielbritānijas Ārlietu ministrija veica spiedienu arī pret V. Sikorska valdību. 3. jūlijā V. Sikorskis, pretēji savam nedomam radīt trīs Polijas armijas koncentrācijas centrus, piekāpās britu spiedienam. Notikumu spara rats bija iegriezts jau tik spēcīgi, ka gala rezultātā premjeram nācās piekrist visas poļu armijas evakuācijai. 4. jūlijā E. Račinskis nodeva Lielbritānijas valdībai notu, kurā piekrita visas poļu armijas izvešanai no PSRS ar noteikumu, ka iesaukums tajā tiks turpināts. (Kā jau teikts, jau aprīļa beigās padomju puse, vairs necerot uz poļu armijas cīņām padomju frontē, to pilnībā bloķēja.) Tai pat dienā viņš paziņoja V. Andersam par V. Sikorska piekrišanu pilnīgai poļu armijas evakuācijai.

Šādos apstākļos arī PSRS valdība bija spiesta piekāpties un piekrist Padomju Savienības teritorijā pārpalikušo poļu armijas daļu evakuācijai. Jau 2. jūlijā PSRS Ārlietu tautas komisariāts informēja Lielbritānijas sūtni PSRS A. Kerru par padomju vadības piekrišanu poļu nosūtīšanai uz Irānu. 6. jūlijā Lielbritānijas sūtņa rīcībā jau bija instrukcija par Andersa armijas evakuāciju. Vienošanās pavēra iespēju tās transportēšanai uz Irānu, Palestīnu un Ziemeļāfriku, bet pēc tam Itāliju. Kā vērtēja

J. Kļimkovskis, faktiski vienošanās par V. Andersa armijas evakuāciju bija saskaņota starp V. Andersu, Lielbritānijas un PSRS valdībām, apejot Polijas valdību emigrācijā.

31. jūlijā starp padomju un poļu armijas pārstāvjiem ar ģenerāļiem G. Žukovu un V. Andersu priekšgalā tika parakstīts protokols par 70 000 poļu evakuāciju. Tā gadu pēc 1941. gada 30. jūlija līguma parakstīšanas – 1942. gada 31. jūlijā V. Andersss parakstīja protokolu, kurā bija fiksēts ka „Polijas valdība, pretēji PSRS un Polijas līgumam, neuzskata par iespējamu izmantot PSRS saformētās poļu vienības padomju-vācu frontē”. Sanāksmes laikā V. Andersss griezās pie padomju puses ar līgumu atstāt PSRS nelielu poļu štābu, kurš turpinātu iesaukšanu poļu armijā. Uz to ģenerālis G. Žukovs paziņoja, ka lūgums nevar tikt apmierināts, jo „Polijas valdība pretēji līgumam starp PSRS un Poliju, neuzskata par iespējamu izmantot PSRS saformētās poļu daļas padomju-vācu frontē. Tāpēc Padomju valdība nevar dot savu piekrišanu tālākai poļu daļu formēšanai PSRS...” Arī šī atbilde tika ietverta protokolā, kuru V. Andersss parakstīja. Tādejādi V. Andersss faktiski ar parakstu apstiprināja savu piekrišanu PSRS palikušos poļus atstāt savam liktenim. Autors neņemas izšķirt, vai ģenerālis vismaz mēģināja izvērtēt visus tos plusus un mīnus, ko viņa un viņa piekritēju rīcība, izvedot armiju no PSRS, nesa Polijas interešu īstenošanai, vai arī vienkārši pildīja jau agrāk ar Lielbritānijas pārstāvjiem panākto vienošanos.

Protokols neparedzēja poļu mobilizācijas iestāžu saglabāšanu PSRS teritorijā. V. Andersss gan apgalvoja, ka kara stratēģiskais centrs pārvietojas uz Tuvējiem un Vidējiem austrumiem (kas bija galīgi aplami), kā arī lūdza J. Staļinu turpināt poļu iesaukšanu un nosūtīt tos uz viņa armiju kā papildinājumu. Taču šie lūgumi nedeva rezultātus. (Var pieminēt, ka 8. jūlijā poļu sūtnis S. Kots vēlreiz mēģināja noskaidrot PSRS „pazudušo” poļu virsnieku likteni, uz ko A. Višinskis viņam atbildēja, ka ievērojama poļu karavīru daļa „atbrīvota pirms kara un izbrauca uz Poliju, bet daļa tika atbrīvota vēlāk.” Tātad faktiski atbildes nebija.)

Interesanti, ka 19. jūlijā pie padomju ģenerāļa G. Žukova ieradās V. Andersa adjutants rotmistrs J. Kļimkovskis un paziņoja, ka poļu „jaunos virsniekos” pastāvēt neapmierinātība ar V. Andersa darbību, kurš ļoti maz darījis poļu daļu kaujas spēju celšanai, ka šie virsnieki par poļu armijas vienīgo uzdevumu uzskatot cīņu Austrumu frontē. Rotmistrs „grupas jauno virsnieku vārdā”, paziņoja par viņu vēlmi panākt „visu sievišķu un nederīgo” padzišanu no armijas, griezties ar lūgumu pie Padomju valdības piešķirt poļiem ātrāk ieročus un nosūtīt uz fronti. J. Kļimkovskis vēlējās noskaidrot kā Padomju valdība vērtē poļu daļu evakuāciju no PSRS, jo „ja tā tajā nav ieinteresēta un lēmumu par evakuāciju uzskata par pašu poļu lietu”, tad „jauno virsnieku organizācijai” ir nodoms arestēt V. Andersu un vēl dažus vecākos virsniekus, sapulcināt daļu komandieru sanāksmi, paziņot uz Londonu, ka poļu armija PSRS atsakās no evakuācijas, pieprasīt nozīmēt jaunu armijas pavēlnieku un griezties ar lūgumu pie Padomju valdības apbruņot poļu daļas un ātrāk nosūtīt uz fronti. Uz ģenerāļa G. Žukova jautājumu, kas veido „jauno virsnieku organizāciju”, tika nosaukti daži virsnieku uzvārdi un apgalvots, ka viņu ietekmē esot „puse virsnieku korpusa”. G. Žukovs deva atbildi, ka nosaukto plānu viņš vērtē kā nenopietnu un ieteica gaidīt poļu pavēlniecības lēmumus. Ja arī dažu poļu virsnieku vidū bija neapmierinātība ar notikumu attīstību, kā to apgalvoja J. Kļimkovskis, tad nekādā gadījumā tā nevarēja aptvert „pusi virsnieku korpusa”. Taču gadījums arī demonstrēja poļu nerimstošo “dumpības garu”.

Ap 70 tūkstošu poļu karavīru un viņu ģimenes locekļu evakuācijai uz Irānu bija jānotiek no 5. līdz 25. augustam. Tika evakuēti apmēram 44 tūkstoši poļu karavīru un virsnieku un vairāk nekā 30 tūkstoši viņu ģimenes locekļu. (Citi dati – Irānā ieradās pavisam 69 917 poļu, no tiem 41 103 karavīri.) 1941. gada 16. augusta padomju un poļu militārais līgums par kopīgo cīņu pret nacistiem faktiski pārtrauca darboties.

Evakuācijas laikā poļu karavīru vidū izplatījās baumas, ka tā ir pēdējā un tās rezultātā notiks Polijas un PSRS līguma laušana. V. Andersss gan vairakkārt uzstājās karavīru priekšā un apgalvoja,

ka poļu iesaukšana turpināsies un notiks vēl viena evakuācija. Protams, tie bija apzināti meli, jo viņa rīcībā bija skaidra un nepārprotama ģenerāļa G. Žukova norāde par poļu iesaukšanas pārtraukšanu.

Galvenās evakuācijas bāzes Krasnovodskā darbību vadīja Z. Berlings. Gandrīz katru dienu vairāki tūkstoši poļu karavīru iekāpa Kaspijas flotiles kuģos un devās uz Irānas krastiem. Pats V. Andersss uz Irānu izlidoja ar lidmašīnu. Kā atmiņās vēlāk rakstīja J. Kļimkovskis, viens no viņa pēdējiem grūtākajiem uzdevumiem PSRS bija iepakot un izvest šeit iepirktās dārglietas.

Līdz tam saņemtie padomju ieroči un citi kara materiāli tika atstāti PSRS. Jau pēc kara 1946. gada 28. maijā Maskavā uzturējās Polijas valdības delegācija un vienojās ar Padomju valdību, ka visas kara periodā radušās finanšu saistības sakarā ar poļu armijas apbruņošanu un apgādi, tai skaitā arī tās, kuras bija uzņēmusies bijusī ģenerāļa V. Sikorska valdība, kā arī pienākumi sakarā ar Polijas valdības piegādēm Sarkanajai armijai norādītajā periodā, tiek anulētas.

Ir ziņas, ka V. Andersa armijai evakuējoties uz Irānu, tajā skaitījās 2 430 virsnieku. Viņu vidū vairāk nekā 400 (citi dati: 250-280) bija no Grjazoveckas noietnes, vairāki simti karavīru bija paaugstināti par virsniekiem pēc iestāšanās armijā, nezināms palika to skaits, kuri noslēpa no padomju iestādēm savu virsnieka pakāpi.

Toties Z. Berlinga vadīta virsnieku grupa aizgāja no Andersa armijas. Arī daļa poļu karavīru iebilda pret došanos uz Tuvajiem Austrumiem, vēlējās pildīt noslēgtos līgumus, iesaistīties cīņā pret nacistisko Vāciju padomju frontē. Pretēji PVE un pavēlniecības rīkojumiem viņi palika Padomju Savienībā. 1943. gada vasarā, kad Padomju Savienībā pulkveža Z. Berlinga vadībā tika formēta jauna poļu divīzija, Polijas valdības emigrācijā kara tiesa viņu pasludināja par „dezertieri” un aizmuguriski piesprieda nāvessodu.

Sakarā ar poļu evakuāciju 1942. gada vasarā būtiski pasliktinājās attiecības starp padomju un poļu virsniekiem. Sarkanās armijas virsnieki, redzot poļu naidīgumu, vēlmi pēc iespējas atstāt PSRS, nevarēja neatbildēt ar neuzticību šādiem „sabiedrotajiem”.

Neilgi pirms Andersa armijas evakuācijas pie KIIK ģenerāļsekretāra G. Dimitrova, griezās viens no poļu komunistiem (J. Fukss), kurš bija nosēdējis desmit gadu Polijas cietumos ar lūgumu atsaukt uz Andersa armiju Kominternes nosūtītos aģentus. Viņš ziņoja: „Pēc sava šķiriskā satura šī armija ir palikusi tāda pati, kāda bija Polijā, - reakcionāra, pretpadomju [...] Jā, tas ir bīstams elements frontē, bet ja izrādīsies ārpus PSRS, tad izplatīs pretpadomju apmelojumus. Tie ir radikāli padomju varas ienaidnieki. [...] Es esmu kategoriski pret aizbraukšanu. Mūsu vieta ir šeit. Šo jautājumu nosūtu Jūsu ieskatam. Taču jālemj ātri”. KIIK tā arī darīja. G. Dimitrovs griezās pie poļu armijas padomju kuratora ģenerāļa G. Žukova ar priekšlikumu pārcelt poļu komunistus, īpaši tos, kuri bija sevi jau dekonspirējuši, uz daļām, paliekošām Padomju Savienībā, vai arī demobilizēt. „Pie tam mēs rēķināties, – rakstīja G. Dimitrovs, – ka pēc izbraukšanas no PSRS iespēja ietekmēt šīs poļu armijas daļas vēl vairāk sašaurināsies un praktiski līdzināsies nullei, un mūsu biedri tikai būtu pakļauti izrēķināšanās briesmām.” Maijā ar Andersa armiju izbrauca tikai 5 poļu komunisti, un vēl daži augustā. Tiesa, bez šiem cilvēkiem Andersa armijā palika PSRS IeTK aģenti, kā arī daži no tiem poļu virsniekiem, kurus 1940. gada 10. oktobrī pārveda uz Maskavu, lai sagatavotu poļu armijas daļu veidošanu PSRS. Daļu no viņiem Andersa armijas pretizlūkošana vēlāk arestēja.

Faktiski kopā no 1942. gada marta līdz 1. septembrim no PSRS izbrauca ap 75,5 tūkstoši karavīru un ap 39 tūkstošiem viņu ģimenes locekļu.

Saskaņā ar PSRS Ārlietu Tautas komisariāta 1943. gada septembrī apkopotiem datiem 1942. gadā no Padomju Savienības izbrauca 113 247 Polijas pilsoņi (75 491 karavīri un 37 756 viņu ģimenes locekļi); saskaņā ar 1945. gada novembrī sagatavotiem IeTK datiem – 119 865 cilvēki (76 110 karavīri un virsnieki un 43 755 civiliedzīvotāji). Ir arī citi dati, bet starpība nav liela.)

Bez tam tieši uz Lielbritāniju izbrauca ap 2 tūkstoši poļu lidotāju un jūrnieku. Jāatceras, ka šai laikā Staļingradas pievārtē jau aizsākās viena no kaujām, no kuru iznākuma bija atkarīgs ne tikai Padomju Savienības, bet arī Polijas liktenis. Poļu spēki PSRS ļoti noderētu.

Starp citu, V. Andersss apgalvoja, ka „krievi negribēja atļaut aizbraukt ukraiņiem, baltkrievi, un galvenokārt židiem, kas bija mūsu rindās.” Autoram gan nav izdevies atrast kādu citu apstiprinājumu, ka padomju puse būtu īpaši ieinteresēta atstāt savā zemē poļu ebrejus. Gluži pretēji, J. Staļins sarunās ar poļu vadītājiem izteicās par ebrejiem kā sliktiem karavīriem. Ap 4 000 ebreju atstāja Padomju Savienību kopā ar Andersa armiju.

Daudzi pārvietotie vienkāršie poļu karavīri un viņu ģimenes locekļi, vadoties no savām tā laika izjūtām, atmiņās šos notikumus vienkāršoti tēloja kā J. Staļina nevēlēšanos paciest poļu panus, kas pakļaujas Polijas valdībai emigrācijā. Šais atmiņās neatspoguļojas nedz PVE, nedz armijas pavēlnieka ģenerāļa V. Andersa, nedz Lielbritānijas premjera V. Čērčila pūliņi izdabūt poļu armiju no Padomju Savienības. Patiesību vienkāršojošais mīts ir ļoti dzīvotspējīgs. To uzturēt palīdz arī emigrācijā dzīvojušo poļu politiķu un militāristu sacerējumi.

Piemēram, V. Andersss atmiņās rakstīja: „Drīz vien krievi saprata, ka poļu armija komunismam nekad nepievērsīsies, un tāpēc viņi radīja grūtības tiem, kas gribēja tanī pieteikties, samazinot armijas devas, cerēdami tā samazināt mūsu skaitu vai pat likvidēt pavisam. Bet tā kā krievi saņēma palīdzību no Rietumu sabiedrotajiem, viņiem bija jābūt labās attiecībās ar tiem, un nebija iespējams poļu vienības iznīcināt tādā pat mežonīgā veidā, ka viņi to darīja ar cietumnieku nometnēm. Tai vietā viņu plānoja sūtīt poļu divīzijas vienu pēc otras, pa pusei apbruņotas uz fronti, kur tās tiktu izkausētas. [...] Padomju Savienībai visgrūtākajā gadā, 1942., viņi piekrita pārcelt poļu vienības uz Persiju. Viņi piekrita tikai tāpēc, ka sakarā ar savu ļoti grūto stāvokli viņi paši vairs nevarēja šīs armijas grupas saārdīt un iznīcināt.” Šim kategoriskajam ģenerāļa spriedumam nevar piekrist bez komentāriem.

Jā, padomju puse saprata, ka „poļu armija komunismam nekad nepievērsīsies”, bet ne tas 1941.–1942. gada apstākļos bija galvenais. Galvenais, ko padomju puse saprata, bija tas, ka poļu armija un pirmkārt tās vadība nevēlas, lai poļi Austrumu frontē noasiņotu, pie tam tad, kad vēl nebija skaidrs, kas uzvarēs – Vācija vai PSRS. Apstākļos, kad pārtikas trūka savu iedzīvotāju paēdināšanai, uzturēt svešas nacionālas karaspēka daļas, kuras vajadzības brīdī nevar nosūtīt uz fronti, būtu aplami no jebkuras valsts viedokļa. Jā, samazināt poļu armijas rindas vai to likvidēt nebija padomju vadības spēkos, jo to saistīja līgumi ar sabiedrotajiem, kuru nepildīšana varētu smagi atsaukties uz Rietumu palīdzības apjomu PSRS, taču poļu nosūtīšana uz fronti bija vajadzīga nevis to „izkausēšanai”, bet gan PSRS aizsardzības un galu galā uzvaras pār nacistiem interesēs, kura atbilda visu sabiedroto un arī poļu interesēm. Pie tam kaujas spējīgu divīziju nosūtīšanai uz fronti bija piekritusi taču arī poļu vadība (to V. Andersss labi zināja, taču noklusēja.).

Tālāk ģenerālis V. Andersss rakstīja: „No tā, kas notika vēlāk, es spriežu, ka, neatstājot Krieviju 1942. gada vasarā, mums tas nekad vairs nebūtu iespējams un manas armijas karavīri būtu nosūtīti atpakaļ uz koncentrācijas nometnēm.” Un atkal teiktajam var piekrist tikai daļēji. Tiesām, diezin vai pēc 1942. gada vasaras poļu karavīri varētu atstāt PSRS, tikai teiktajam ir jāpiebilst – ja viņi turpinātu izvairīties no nosūtīšanas uz fronti. „Kara visgrūtākajā brīdī” ilgstoši uzturēt svešas valsts karavīrus, kuriem sabiedrotie pretēji solījumiem nepiešķir apbruņojumu, un kuri paši nealkst doties karot Austrumu frontē un pie tam nebūt nav draudzīgi noskaņoti pret PSRS, acīmredzot padomju vadība nepiekrītu. Agri vai vēl poļu karavīri tiktu nostādīti izvēles priekšā: vai nu karot kopā ar Sarkano armiju vai skaidri apliecināt savu nevēlēšanos to darīt. Tad arī vieni nonāktu frontē, bet tie, kuri atteiktos doties turp, neraugoties uz Rietumu sabiedroto simpātijām, atkal nonāktu nometnēs.

V. Andersss mēģināja atbildību par savas armijas aiziešanu uz Irānu pilnībā uzvelt PSRS, rakstot, ka „poļu armijas spēki Padomju Savienībā tika tiši un nemitīgi mazināti, uz Krieviju deportēto poļu skaits tika slēpts, krievi bija izrādījuši vēlēšanos uz fronti virzīt atsevišķas neapbruņotas formācijas un, beidzot, padomju puse ar sava pilnvarotā telegrammu 1942. gada jūlijā bija piekritusi poļu evakuācijai.” Pilnībā var piekrist pārmetumam par deportēto poļu skaita slēpšanu, tā atklāšana padomju pusei nebija izdevīga, kaut pilnīga skaidrība par to acīmredzot arī tai pašai radās tikai ar laiku. Par it kā notikušo „poļu armijas spēku mazināšanu” jau rakstīts – apstākļos, kad PSRS cieta no pārtikas un ieroču trūkuma, kad solītā palīdzība no Rietumiem nepienāca, iesaukt armijā pēc iespējas lielāku poļu skaitu nebūtu prāta darbs. Taču virzīt „uz fronti atsevišķas neapbruņotas formācijas” poļiem netika prasīts, tie bija meli.

Tiesām J. Staļins, redzot, ka ar pretpadomju noskaņojumu piesūcinātā V. Andersa armija nekalpos viņa plāniem, uzskatīja par labāku tikt no tās vaļā, nododot to britu rīcībā, un tās vietā vēlāk radīt citu, sev paklausīgu armiju ar

perspektīvu to izmantot Polijas valsts atjaunošanai, padomju ietekmes stiprināšanai tajā. Iespējams, J. Staļins atcerējās Pilsu kara laiku Krievijā, kad milzīgas grūtības padomju varai radīja čehoslovāku korpuss, kurš vēlējās pēc iespējas ātrāk nonākt dzimtenē. Tāda pat korpusa pastāvēšanu poļu izpildījumā padomju diktators Otrā pasaules karā PSRS teritorijā noteikti nevēlējās pieļaut. Iespējams, J. Staļins ņēma vērā arī iespējamās sekas, ja ziņas par poļu virsnieku iznīcināšanu Katiņā u.c. iegūtu apstiprinājumu. Vismaz kritiski, ja ne atklāti naidīgi pret PSRS noskaņotas poļu armijas klātbūtne šādā brīdī padomju teritorijā varēja izsaukt neparedzamas sekas.

Tas, ka padomju puse galu galā pati bija „piekritusi poļu evakuācijai” bija taisnība, taču iepriekš jau rādīts, kāpēc tā bija spiesta to darīt, un iniciatīva šim solim nāca no poļu un Rietumu sabiedroto puses.

Atsevišķi krievu vēsturnieki (A. Kostirkins, A. Millers) ir atzinuši, ka pārmetumi „pretpadomju” Polijas valdībai emigrācijā par poļu karavīru un civiliedzīvotāju izvešanu no PSRS pēdējai visgrūtākajā brīdī ir nepamatoti. Tiešām, PSRS nevarēja uzturēt savā aizmugurē poļu karavīrus ar ģimenēm, tāpēc no šī viedokļa viņu izvešana bija labākais risinājums gan poļu pilsoņiem, gan Padomju Savienībai, gan Rietumu sabiedrotajiem. Taču citādāk jāraugās uz poļu valdības un ģenerāļa V. Andersa atteikšanos no sākotnējās vienošanās par poļu karavīru iesaistīšanu kaujās vienībās ne mazākās par divīziju. PSRS bija gatava šo vienošanos pildīt, bet poļu puse izvirzīja papildnoteikumu – visas poļu armijas vienlaicīgu iesaistīšanu kaujās. Tā jau bija klaja vēlmes novilcināt iesaistīšanos cīņā pret nacismu, bet faktiski arī nevēlēšanās karot Austrumu frontē demonstrēšana.

Dokumenti taču liecina, ka lēmums izvest poļu armiju no PSRS bija ilgstoši gatavota politiska akcija, poļu armijas evakuācija uz Irānu notika poļu vadītāju un viņu Rietumu atbalstītāju tieša spiediena rezultātā. Jau no paša sākuma tika stādīts uzdevums izvest poļu armiju no PSRS, lai vēlāk to izmantotu kā bruņotu spēku cīņā par varu Polijā. Fakti, saistīti ar Andersa armijas izvešanu no PSRS, ļauj apšaubīt PVE nodomu uzturēt ilgstošu militāru sadarbību ar PSRS. Pastāv būtiski argumenti pārmetumiem poļu pusei starpvalstu līgumu, parakstītu 1941. gada jūlijā – augustā, nepildīšanā. (Šo faktu poļu vēsturnieki, kuri labprāt uzskaita, kādus līgumus pārkāpa PSRS 1939. gada septembrī, apiet ar klusēšanu.)

Pastāvēja apsvērums, kuru poļu puse diplomātisku iemeslu dēļ gan nevarēja izvirzīt padomju pusei. 1941. gada kauju pieredze padomju frontē rādīja, ka Sarkanā armija karo ar milzīgiem zaudējumiem. Karošana blakus Sarkanās armijas divīzijām neapšaubāmi arī poļiem nestu lielus zaudējumus. Daudz lielākus, nekā varēja prognozēt cīņās blakus Rietumu sabiedrotajiem, kuri uzvaras sasniedza, sagādājot saviem karavīriem ievērojamu materiāli-tehnisko pārsvaru. Kur tāda pārsvara nebija, Rietumu sabiedrotie atkāpās vai pat padevās gūstā. Austrumu frontē, kur sakāve draudēja ar pilnīgu padomju tautu iznīcināšanu, šādi kara vešanas tikumi nebija pieņemami. Vismaz līdz 1943. gadam uzvaras tika izcīnītas galvenokārt ar skaitlisko pārsvaru, arī kara pēdējos gados tam bija ne mazāka nozīme kā materiāli-tehniskajam aprīkojumam. Padomju frontē karavīru dzīvības bieži netika taupītas. Šādos apstākļos nāktos karot arī V. Andersa armijas karavīriem, tāpat kā to vēlāk darīja T. Kostjuško divīzijas karavīri un visa ar PSRS atbalstu saformētā poļu armija Austrumu frontē. Jāatceras, ka poļu armija atrastos padomju Virspavēlniecības operatīvā pakļautībā, kuras kara vešanas prasmi varēja apšaubīt. (Vai V. Anderss, būdams poļu armijas pavēlnieks padomju frontē, un citi poļu virsnieki būtu veiksmīgāki nekā padomju komandieri un spētu labāk vadīt savus padotos, jautājums ir strīdīgs. Sekmīgas modernā kara pieredzes V. Andersam un arī viņa padotajiem faktiski nebija, jo 1939. gada septembrī gan vācu, gan atsevišķās vietās arī padomju armijas daļas sakāva viņu vadītās vienības, sagūstīja viņus pašus.) PVE un Virspavēlniecība nevēlējās, lai poļu karavīri pret nacistiem cīnītos PSRS teritorijā, ciešot tādu pat trūkumu kā padomju cilvēki, un pakļautos padomju pavēlniecībai, kura tolaik spēja karot tikai ar lieliem karavīru zaudējumiem un pat pie vislabākās gribas nespēja īsā laikā panākt zaudējumu samazināšanos. PVE, poļu militāristiem lieli poļu karavīru

zaudējumi nebija pieņemami. Ar asins straumēm, tikpat lielām, kādas tās lēja padomju karavīri, par savas dzimtenes brīvību šie poļi maksāt nevēlējās. Atvelkot V. Andersa armiju uz angļu kontroles zonu Irānā, poļu dzīvības tika saudzētas. Protams, poļu ieguldījums nacisma sagrāvē līdz ar to ievērojami mazinājās, taču viņu nacionālisti to neņēma vērā.

Arī daudzi poļu karavīri, kuri bija jau piedzīvojuši sakāves rūgtumu 1939. gadā un tikai daļēji sakāvē vainoja savu valdību un militāro vadību, nereti izvirzīja pārmetumus PSRS, kas sākumā it kā bija „pametusi”, bet pēc tam pat devusi „nodevīgu” triecienu Polijai, tāpēc tagad negribēja nest lielus upurus PSRS labā. Poļi, kuri bija cietuši sakāves, nesuši upurus tāpēc, ka viņu valsts bija vāji sagatavota karam, nevēlējās ciest sakāves, nest upurus tāpēc, ka arī PSRS bija vāji sagatavota karam. Pie tam 1941.–1942. gadā taču vēl nevarēja pateikt vai PSRS tūlīt-tūlīt nesabruks Vācijas uzbrukuma rezultātā. Ja tas notiktu, būtu muļķīgi palikt Krievijas plašumos Vācijas armijas priekšā. Arī daudziem poļu karavīriem nodarītās personīgās pārestības (cietumi, nometnes, biedru pazušana) neveicināja viņos vēlmi karot par PSRS. No šādi domājošu poļu karavīru viedokļa V. Andersa armijai bija pilnas morālas tiesības atstāt PSRS un karot tur, kur pēc viņu domām izredzes bija labvēlīgākas nekā Austrumu frontē.

Pretēji to vērtēja padomju cilvēki. Poļi, kuri bija gatavoti karam padomju frontē, pēkšņi „nodevīgi” to atteicās darīt. Šeit atdzima visas atmiņas par „poļu paniem” no Pilsu kara laikiem. Iespējams, vecāka gada gājuma cilvēki, kuri nebija padomju propagandas nomākti, atcerējās arī poļu „dumpjus” pret Krieviju XIX gadsimtā. Nekādas draudzīgas jūtas pret poļiem viņu armijas aiziešana uz Irānu PSRS iedzīvotājos nevarēja radīt.

Jāatzīmē, ka ar Andersa armiju evakuējušies karavīru ģimenes locekļi dažkārt palika parādā vietējām saimniecībām. Tā Kirgīzijas PSR Ošas apgabala N. Krupskajas vārdā nosauktajā kolhozā dzīvoja 90 poļu, galvenokārt sieviešu, grupa. Ziemas laikā viņi no kolhoza saņēma produktus 11 242 rubļ. vērtībā. (Tā bija valsts cena, produktus pērkot tirgū tā ievērojami augtu.) Par šo palīdzību tika svinīgi apsolīts palīdzēt kolhozam pavasara darbos. Taču, atnākot pavasarim, 86 poļi, nesakot nevienam ne vārdā, devās pakal Andersa armijai. Nokārtot parādu viņi nemaz necentās. (Ļoti iespējams, ka PSRS varas iestādes daudziem, ja ne visiem, šeit nonākušajiem bija atņēmušas agrāko īpašumu, tāpēc arī saprotams, ka šie poļi visās savās nelaimēs vainoja tieši padomju varu, taču vietējie kolhoznieki tajās nu gan nekādā ziņā nebija vainojami un tādu „atmaksu” par aizdevumu nebija pelnījuši. Viņi, atceroties šos poļus, nopūšoties varēja tikai bilst: „Poļi? Nu jā, tie ir tie blēži, kuri aizbēga no mums...”.) No cita kirgīzu kolhoza, tāpat saņēmuši avansā produktus un apsolījuši to vērtību atstrādāt, kādā maija naktī pazuda divi desmiti poļu. Protams, nevajadzētu vispārināt dažus faktus, taču pieminēt tos nākas.

Padomju cilvēkos radās pamatots rūgtums pret neuzticamajiem sabiedrotajiem. Britu publicists A. Verts, aprakstot V. Andersa armijas aizbraukšanu no PSRS secināja, ka „uz krieviem poļu izbraukšana radīja žurku bēgšanas iespaidu no kuģa, kurš pēc to domām jau ir nogrimis.” Padomju vēsturnieks A. Manusevičs par Andersa armijas evakuāciju uz Irānu rakstīja: „Tā bija nevis parasta evakuācija, bet kaunpilna dezertēšana no antihitleriskā kara frontēm un zemiska nodevība attiecībā pret PSRS un poļu tautu”. Tāpēc arī vēlāk, kad J. Staļins stratēģiski un diplomātiski apspēlēja Polijas valdību emigrācijā, pakļāva Poliju savai ietekmei, nekādas līdzjūtības tai padomju cilvēku vairākumā nebija.

V. Andersa armijas izvešana uz Irānu, kompromitējot poļus padomju tautu acīs, nostādīja PSRS palikušos poļu iedzīvotājus, kuriem ik uz soļa bija jāsaņem ar padomju cilvēkiem, smagā morālā situācijā. To, ka poļu armijai jādodas uz fronti, zināja katrs PSRS iedzīvotājs un katrs polis tās teritorijā. Tolaik visi evakuācijas cēloņi ierindas cilvēkiem nebija skaidri, taču vienu visi saprata – V. Anderss tikai pēc savas gribas „savu” armiju izvest uz Irānu nespēja.

Bēgušais no Polijas uz PSRS, tur strādājušais, pēc tam Sarkanajā armijā un T. Kostjuško 1.divīzijā dienējušais J. Sigalins, kurš pēc kara kļuva par Varšavas galveno arhitektu, *par to rakstīja*: „Mums, bet ne kādam citam, nācās norīt rūgtās taisnības zāles, ko mums meta acīs padomju cilvēki, ar kuriem liktenis mūs vienoja darbā un kara nedienās [...] Vienkāršie ļaudis neorientējās lielās politikas likločos. Daudzi pārstāja mums sniegt roku. Mēs arī neorientējāmies lielās politikas likločos. Palika kauna sajūta, negoda sajūta.”

Cits notikumu aculiecinieks, poļu vēsturnieks Z. Zaluskis, apliecinājis, ka Padomju Savienībā dzīvojošie poļi Andersa armijas evakuāciju uz Irānu lielākoties uzskatīja to kā Polijas vēsturē bez precedenta esošu karavīra pienākumu nodevību. Savā laikā Napoleonam poļu karavīri bija uzticīgi līdz pēdējam. Arī 1940. gadā Francijā poļu karavīri karoja ilgāk par pašiem frančiem. Taču 1942. gadā Polija neizpildīja militāru vienošanos. Šī fakta ietekmi uz tik jūtīgajiem militārā goda jautājumos poļiem nedrīkst nenovērtēt. 1944. gadā 2. poļu korpuss ģenerāļa V. Andersa vadībā gan karos Itālijā, taču tas būs pēc diviem gadiem. 1942. gadā Andersa armija pameta PSRS vissmagākajā brīdī, kad risinājās Staļingradas kauja. Krasnovodskas ostā pie Kaspijas jūras sastapās divas straumes: no kuģiem, liellaivām tika izkrauti pie Staļingradas ievainotie padomju karavīri un iekrauti kuģos Andersa armijas karavīri, lai dotos uz Irānu. Pat daļai evakuējamo bija grūti piekrist aizbraukšanai, nerunājot jau par to, ka apkārtējie uz viņiem skatījās kā uz dezertieriem. Andersa armijas aiziešana, pēc Z. Zaluska vērtējuma, bija pagrieziena punkts Padomju Savienībā esošo poļu noskaņojuma veidošanā. Daļā no viņiem radās apvainojuma, nepatikas, dusmu sajūta pret Polijas valdību emigrācijā. Daudzi uzskatīja, ka poļu politiķi un militāristi, kuri izvēlējās šādu problēmas risinājumu, neizsacīja nedz Polijas, nedz evakuēto poļu karavīru, nedz PSRS palikušo poļu intereses.

Pēc poļu armijas aiziešanas, kas parādīja ne tikai PVE, bet arī daudzu vienkāršo poļu karavīru nevēlēšanos karot par PSRS mērķiem, IeTK atkal atsāka „ienaidnieku” meklēšanu poļu vidū. Jau maija beigās ar lielākoties izdomātiem ieganstiem sākās aizgādniecības sistēmas par deportētajiem poļiem demontāža. Bija daudz gadījumu, kad poļus padzina no darba un mītnēm. Polijas sūtniecība daudzkārt lūdza atļauju šādiem cilvēkiem izbraukt uz Irānu vai Lielbritāniju, taču lielākoties lūgumi nedeja rezultātus.

1942.–1943. gadā PSRS vēl palikušos pirmskara Polijas pilsoņus – agrāk arestētos, pēc tam padomju varas „amnestētos”, skāra jauns represiju vilnis. 1942. gada 14. oktobrī VK(b)P CK Politbirojs sankcionēja Polijas sūtniecības un tās pārstāvniecības darbinieku arestus. IeTK tos arī uzsāka. Polijas sūtniecības pārstāvniecībās strādājošajiem tika izvirzītas standarta apsūdzības spiegošanā.

1943. gada 15. janvārī VK(b)P CK Politbirojs pieņēma lēmumu N 39/155 «*О советском гражданстве некоторых категорий быв[ших] польских граждан*» (Par dažu bijušo poļu pilsoņu kategoriju padomju pilsonību), kurā IeTK bija uzdots triju mēnešu laikā izsniegt padomju pasēs personām, kuras līdz 1939. gada 1.–2. novembrim bija Polijas pilsoņi, bet dzīvoja teritorijās, iekļautās PSRS sastāvā. Tos, kuri atteiksies saņemt padomju pasēs, kā arī visus „kūdītājus” uz to, bija pavēlēts „saukt pie kriminālatbildības”. Polijas sūtnis PSRS T. Romers 1943. gada 26. februārī pieņemšanā pie J. Staļina gan stādīja jautājumus par poļu karavīru ģimenes locekļu, bāreņu u.c. izbraukšanu no PSRS, par savstarpēju abu pušu atteikšanos no naidīgas propagandas, par pilsonības jautājumu un citiem ar to saistītiem jautājumiem, taču padomju diktators izvairījās no šo problēmu iztirzāšanas.

Faktiski cilvēkiem, kuri atteicās pieņemt PSRS pavalstniecību, piesprieda sodu par pasu režīma un pierakstīšanās dzīves vietās noteikumu pārkāpumiem – parasti 2 gadus labošanas darba nometnēs. Šī represiju kampaņa gan nebija tik masveidīga kā iepriekšējās – pirms Vācijas uzbrukuma PSRS realizētās. Atbilstoši PSRS IeTK 1944. gada 1. maijā J. Staļinam nosūtītajai uzziņai pavisam pēc

1941. gada “amnestijas” bija arestēti 3 029 „bijušie Polijas pilsoņi”, tai skaitā 1 583 – „par atteikšanos saņemt padomu pases”. Pēc krievu vēsturnieka un demogrāfa P. Poļana datiem, vairākums no Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā, Viļņas apgabalā dzīvojošo poļu – vairāk nekā 165 tūkstoši kļuva par padomu pilsoņiem, bet ap 26 tūkstošiem saglabāja Polijas pilsonību.

Kad 1943. gada sākumā parādījās ziņas par Katiņas noziegumu un PSRS sarāva diplomātiskās attiecības Polijas valdību emigrācijā, atkal pamatīgi cieta poļu deportētie. Piemēram, Pavlodarā (*Павлодар* Kazahijā) tika slēgtas poļu skolas, poļu klubs, dievkalpojumi, kurus noturēja katoļu priesteris pie no kartona pagatavota altāra, atkal tika aizliegti. Daži 1939. gadā arestētie un pēc tam atbrīvotie poļi no jauna nonāca apcietinājumā. Atkal ar lielu spiedienu atjaunojās padomju pilsonības pieņemšanas jeb, precīzāk, padomju pasu izsniegšanas (poļu „*paszportyzacja*”) kampaņa. Padomju pilsonības noraidīšana tūlīt izsauca represijas, dzīvojamās platības, darba zaudēšanu.

1943. gada 27. septembrī padomju sūtņiem Lielbritānijā un ASV nosūtītajā PSRS Ārlietu ministrijas paskaidrojumā, PSRS bijušos poļu tautības Polijas pilsoņus, kuri 1939. gadā bija ieguvuši PSRS pavalstniecību, neatzina par Polijas pilsoņiem, neraugoties uz to, ka kādreiz viņi bija dzīvojuši Polijā, tāpat kā, piemēram, Lielbritānija neatzina par Francijas pavalstniekiem Kanādā dzīvojošos francūžus. PSRS valdība izlikās nezinot, ka daudzi no viņiem šo PSRS pavalstniecību bija saņēmuši pret savu gribu. Tikai kara gaitā PSRS nonākušie Polijas rietumu rajonu iedzīvotāji varēja izvēlēties par kādas valsts pilsoņiem viņi vēlējās būt. To, ka līdz ar poļu karavīriem uz Irānu Padomju valdība bija atļāvusi evakuēties arī viņu ģimenes locekļiem, kuru vidū bija arī padomju pavalstnieki, bija jāuzskata par tās labas gribas žestu, nevis precedentu. Tika paziņots, ka Polijas pavalstniekiem PSRS un uz Irānu evakuēto poļu karavīru ģimenes locekļiem netika un netiek likti šķēršļi izbraukšanai no PSRS. [PSRS valdība izlikās nezinot, ka kara apstākļos civiliedzīvotājiem izbraukt no valsts praktiski nebija iespējams – V.Š].

Tā faktiski par politiku nesaskaņām vēlreiz nācās ciest jau tā daudzciešušajiem poļu iedzīvotājiem.

Padomju puses redzējums par konflikta situācijas attīstību būtiski atšķīrās no poļu puses viedokļa. Kaut notikumu gaita jau augstāk izklāstīta, der vēlreiz salīdzināt abu pušu skatījumu.

PSRS sūtnis pie sabiedroto valdībām Londonā A. Bogomolovs padomju redzējumu iesniedza 1942. gada 31. oktobra notā PVE ārlietu ministram E. Račinskim.

Divu poļu divīziju un rezerves pulka formēšana bija jāpabeidz jau līdz 1941. gada 1. oktobrim. Uz poļu armiju attiecās visas Sarkanās armijas apgādes normas. Arī pārtikas deva poļu karavīriem tika noteiktas kā sarkanarmiešiem, kuri dienēja aizmugures daļās. Neraugoties uz to, ka līdz 1. oktobrim poļu divīzijas vēl nebija gatavas doties uz fronti, padomju valdība labvēlīgi izturējās pret poļu vēlmi saformēt poļu armiju no sešām divīzijām, katrā pa 11 tūkstošiem cilvēku, kā arī palīgdaļu izveidi 30 tūkstošu cilvēku sastāvā, decembrī deva tam savu piekrišanu, piešķīra poļu pusei kredītu. Lielus papildus pūliņus prasīja pēc poļu puses pieprasījuma veiktā poļu daļu pārdislocēšana no PSRS centrālajiem uz dienvidu rajoniem. Tālāka poļu armijas izvēršanās sastapās ar tādu šķērslī kā Anglijas un ASV kviešu nepiegādāšana PSRS, jo kara darbība izplatījās arī uz Klusā okeāna reģionu. PSRS bija spiesta samazināt pārtikas devas armijas daļām, kuras atradās aizmugurē, tai skaitā arī poļu karavīriem. Tāpēc arī tika pieņemts lēmums samazināt poļu daļas PSRS līdz 44 tūkstošiem cilvēku, bet pārējo skaitu atbilstoši Polijas valdības vēlmei pārvest uz Irānu. Pēc trīs mēnešiem arī pārpalikušie 44 tūkstoši sekoja jau evakuētajiem. Tika secināts, ka tādejādi Polijas valdība negatīvi izlēma jautājumu par poļu karavīru dalību kopīgā ar padomju karaspēku cīņā pret nacistisko Vāciju. „Poļu valdība nevēlējās vest savas divīzijas – un ne tikai pirmās saformētās divīzijas, bet arī vēlāk formētās, uz padomju-vācu fronti, atteicās izmantot pret vāciešiem šai frontē poļu karaspēku kopā ar padomju divīzijām un līdz ar to izvairījās no sev pieņemto saistību izpildes.” „Tāds Polijas valdības lēmums, starp citu, nebija negaidīts. Neraugoties uz visiem poļu pavēlniecības apliecinājumiem par apņēmību pēc iespējas ātrāk iesaistīt [kara] darbībā savas daļas, faktiski šo daļu došanās uz fronti termiņš nemainīgi tika atlikts.” Notā tika atgādināts, ka PSRS valdība nesteidzināja poļu pavēlniecību, taču piecus mēnešus pēc poļu armijas formēšanas sākuma 1942. gada februārī, atbilstoši 1941. gada 14. augusta Maskavā PSRS Virspavēlniecības un Polijas Virspavēlniecības noslēgtajam līgumam par poļu armijas organizēšanu PSRS teritorijā, kurš paredzēja, ka

veidojamās poļu vienības tiks iesaistītas kaujās „kā likums, ne mazākās vienībās kā divīzija”, painteresējās, kad poļu daļas sāks karot pret nacistiem. Uz to ģenerālis V. Andersss atbildēja, ka viņš uzskata par nevēlamu un nemērķtiecīgu sūtīt kaujā atsevišķas divīzijas. Arī ģenerālis V. Sikorskis nepiekrīta atsevišķu kaujai jau sagatavotu divīziju izmantošanai frontē. Tas notika neraugoties uz to, ka citās frontēs poļi karoja arī brigāžu, t.i. apmēram divreiz mazākā kā divīzija sastāvā. Toties ģenerālis V. Andersss solīja, ka visa armija būs gatava iesaistīties kaujās ar vāciešiem uz 1. jūniju. Taču ne 1. jūnijā, ne vēlāk ne poļu pavēlniecība, ne poļu valdība gatavību karot pret vāciešiem padomju frontē neizrādīja. Atsakoties nosūtīt savu armiju uz padomju-vācu fronti, Polijas vadība toties neatlaidīgi cīnījās par papildus iesaukuma veikšanu padomju teritorijā. Padomju valdība apgalvoja, ka tā ir veikusi visu iespējamo, lai izpildītu PSRS un Polijas Virspavēlniecību vienošanos, bet Polijas vadība ir izvēlējusies citu ceļu, atteikusies no uzņemto saistību izpildes.

Nākas tikai konstatēt, ka faktiski A. Bogomolova iesniegtajā PVE notā teiktais atbilda jau izklāstītajai notikumu gaitai.

Galvenais, tā kā padomju teritorijā neviena poļu karaspēka daļa nepiedalījās kara darbībā, PSRS un Polijas līgums netika pildīts, PSRS valdība nepiekrīta tālākai poļu iesaukuma turpināšanai. Arī pretpadomju noskaņojumu pārņemtas armijas eksistence PSRS teritorijā bija nevēlama. Padomju valdība uzskatīja, ka tā ir veikusi visu iespējamo PSRS un Polijas 1941. gada 30. jūlija līguma izpildīšanai un visa atbildība par poļu daļu formēšanas pārtraukšanu PSRS teritorijā ir jāuzņemas Polijas valdībai.

Var secināt, ka PSRS vadība 1941., 1942. gadā bija maksimāli ieinteresēta poļu karavīru iesaistīšanā cīņās pret nacistiem, pagaidām atvirzot uz vēlāku laiku politisko uzdevumu izplatīt savu ietekmi poļu karavīros un ar viņu palīdzību arī Polijā. Taču labējie Polijas politiķi, arī ievērojama daļa PSRS nonākušo poļu, nevēlējās, ka poļu armija karotu Austrumu frontē, tā palīdzot Padomju Savienībai – vienam no saviem, kā viņi joprojām vērtēja, diviem ienaidniekiem, kuru tie tikai uz laiku bija gatavi uzskatīt par nosacītu sabiedroto. V. Sikorskim nācās risināt faktiski neatrisināmu uzdevumu: uzturot sabiedrotā attiecības ar PSRS, noturēt savā ietekmē tajā esošos poļu karavīrus, panākt to dzīvā spēka saglabāšanu izšķirošajiem notikumiem Polijas teritorijā.

Jau notikumu brīdī poļu puse, sākot ar armijas pavēlnieku ģenerāli V. Andersu un viņa līdzgaitniekiem, deva savu traktējumu poļu-padomju attiecībām, kuru faktiski atbalsta arī mūsdienu poļu historiogrāfija, bet īpaši vēsturiskā publicistika.

Atbilstoši poļu skatījumam, padomju puse, noslēdzot līgumu ar PVE, vēlējās nevis līdztiesīgu sadarbību, bet pilnīgu poļu pakļaušanu savām interesēm. Kad to neizdevās realizēt, tika apstādināts poļu brīvprātīgo pieplūdums, ieroču piegāde, izvirzījies jautājums par armijas likvidēšanu. Par to liecinājusi pārtikas devu samazināšana, lai nomērdētu poļus badā, kā arī mēģinājumi nosūtīt poļus uz fronti, lai tur viņus iznīcinātu vācu rokām. Ja poļu armija neietu uz fronti, drīzumā tā nonāktu padomju nometnēs. Kā ziņoja padomju militārais atašejš Teherānā, tādu redzējumu poļu virsniekiem 1942. gada decembrī izklāstīja V. Andersss: „Krievi gribēja mūs nosūtīt uz fronti, lai vācieši mūs piebeigtu. Mēs un angļi nepieļāvam to. Mēs ieradāmies šurp, nevis lai karotu, bet lai sagatavotos cīņai par nākotnes Polijas robežām. Šī cīņa stāv priekšā pēc vācu sagrauves, tajā mums palīdzēs angļi.” (Nav gan pārliecības, ka padomju militārais atašejš precīzi citē V. Andersu, taču tam tuvās aprindās valdošo noskaņojumu, ģenerāļa un viņam tuvo militāristu darbības virzienu izteikums atspoguļo adekvāti.) Atbilstoši šādam notikumu traktējumam poļu armijas izvešana no PSRS tika vērtēta kā saprātīgs, patriotisks, uz Kremļa nelietīgo nolūku sagraušānu un tūkstošu poļu dzīvību saglabāšanu virzīts solis. Atšifrēt poļu labējo pilsonisko politiķu aprēķinus nebija grūti arī bez pieejas to radītajiem dokumentiem.

Šodien analizējot situāciju, kāda radās sakarā ar poļu armijas formēšanu, bet pēc tam evakuēšanu no padomju teritorijas, vispirms jāņem vērā sarežģītos militāri-politiskos un saimnieciskos apstākļus, kādos atradās abas: gan poļu, gan padomju puses. Jāsaka, ka oficiālie abu pušu dokumenti tikai daļēji atsedz to īstos nolūkus.

Abu pušu mērķi jau no diplomātisko attiecību atjaunošanas bija atšķirīgi. Padomju pusei bija vajadzīgas normālas attiecības ar valsti, kuras likvidēšanā tā bija piedalījusies, bet kura tagad izrādījās sabiedrotā cīņā pret nacismu, bija vajadzīgi poļu karavīri, kas nestu savu ieguldījumu karā, bet nevis atrastos padomju nometnēs, kur lēni mirtu no pārmērīga darba un nepietiekamas pārtikas. Poļu puse savukārt pirmkārt vēlējās pēc kara atgūt savas bijušās teritorijas, kas nebija iedomājams bez Vācijas sakāves un normālu attiecību nodibināšanas ar PSRS, vēlējās panākt Polijas pilsoņu atbrīvošanu no padomju nometnēm un to izmantošanu Polijas valsts atjaunošanā. Tagad grūti precīzi pateikt, uz ko cerēja, ko plānoja PVE un Polijas Virspavēlniecība, personīgi V. Sikorskis, slēdzot līgumu ar PSRS par poļu apmijas izveidi; vai tai bija apsvērti varianti par rīcību tādas vai citādas kara gaitas gadījumā. Londonā esošie poļu politiķi, tāpat kā PSRS esošie poļu militāristi, taču nedrīkstēja bilst pat ne pušplēstu vārdu par iespējamo PSRS sakāvi karā, kura, ņemot vērā agrākos Vācijas zibenskaru panākumus, nebūt nebija izslēgta. Šāds vērtējums par sabiedrotās PSRS militārajām spējām izsauktu Padomju Savienībā briesmīgu sašutumu un tikai kaitētu abu valstu attiecībām. Iespējams, ka ne politiķi, ne militāristi pat nemēģināja ieskatīties tālākā nākotnē, bet rīkojās atbilstoši savai toreizējās situācijas izpratnei. Tai mainoties, tika konkretizēti arī plāni, izvirzīti jauni uzdevumi.

Acīmredzot kā poļu politiķiem Londonā, tā poļu militāristiem Padomju Savienībā šķita, ka PSRS nespēs piesaistīt sev kaut cik ievērojamu poļu daļu, radīt padomju teritorijā militāru spēku, kurš kalpotu ne tikai Polijas atbrīvošanai, bet arī padomju ietekmes nostiprināšanai tajā. Vēlāk, kad šāds spēks tika radīts un Polija nonāca PSRS ietekmē, viņi varēja tikai konstatēt savu kļūdu un apzināties, cik dramatiskas sekas tai bija Polijas vēsturē.

Neapstrīdama bija poļu vadības prasība, ka poļu vienības nosūtāmas uz fronti „pēc pilnas kaujas gatavības sasniegšanas”. Sarkanās armijas vēsturē, arī Otrā pasaules kara laikā, ir zināmi daudzi precedenti, kad neapmācītas, pat daļēji apbruņotas daļas tika sūtītās kaujā, lai tikai uz laiku aizturētu ienaidnieka virzību. Taču poļu karavīriem nebija nekāda pienākuma padomju teritorijā ciest par padomju vadības neizdarību. Cita lieta – atteikšanās nosūtīt uz fronti jau kaujām gatavu divīziju. PVE un poļu Virspavēlniecība šeit neņēma vērā militāros apsvērumus, vadījās tikai no politiskiem, un arī tad apšaubāmiem, argumentiem.

Polijas vadība rīkojās tāpat kā Rietumvalstu vadītāji, kuri rūpējās par to, lai viņu pavalstnieki būtu labāk apbruņoti nekā pretinieks, cīnītos ar minimāliem zaudējumiem. Starpība bija tikai tā, ka galveno karojošo Rietumu sabiedroto (Lielbritānijas un ASV) teritorijas nebija okupētas, to tautas necieta nacistu jūgā, to karaspēks karoja ārpus savas valsts, varēja uzkrāt spēkus, pienācīgi sagatavoties cīņām. Polijas teritorija bija okupēta, tās pilsoņi, īpaši ebreji, tika plānveidīgi iznīcināti, tās patrioti gaidīja un cīnījās par dzimtenes atbrīvošanu. Poļu armijas daļas, kas atradās Padomju Savienībā, bija atkarīgas no PSRS spējas izturēt nacistiskās Vācijas triecienu un uzvarēt karā. Tai pat laikā daļa no PSRS teritorijas bija Vācijas okupēta, padomju tautas, lai sakautu ienaidnieku, nesa visbriesmīgākos upurus savā vēsturē. Padomju aizmugure sasprindzināja visus spēkus, lai apgādātu armiju. Šo spēku nepietika, par ko liecināja Vācijas armijas nonākšana 1942. gadā pie Staļingradas.

Šādos apstākļos padomju un poļu vadības „militārie un politiskie mērķi” mainījās, taču joprojām būtiski atšķīrās. Padomju diktators, maz domājot par cilvēku upuriem, orientējās uz uzvaru karā un pirms tam iegūto teritoriju saglabāšanu savas valsts sastāvā, tās ietekmes pieaugumu. PVE, ģenerālis

V. Sikorskis, ģenerālis V. Anderss un viņu līdzgaitnieki pirmkārt cerēja uz savas valsts atjaunošanu pirmskara robežās. Protams, viņi vēlējās arī saglabāt pēc iespējas vairāk poļu dzīvību.

Katrai pusei bija sava politiskā līnija, sava taisnība. Pēc autora domām, lai pateiktu, kura no tām rīkojās objektīvi pareizāk, ir jāuzdod jautājums, kāda politika, kādi lēmumi par poļu armiju atbilda nevis poļu vai padomju valdošo grupu, bet poļu un padomju tautu un arī visas cilvēces interesēm? – Acīmredzot tāda, kas veda pie ātrākas nacisma sakāves, pie mazākiem upuriem nosaukto un arī citu tautu vidū. Izvedot poļu armiju uz Irānu, kur tā varēja labi sagatavoties turpmākajām cīņām, tika taupītas poļu karavīru un viņiem līdzīgi devušos ģimenes locekļu dzīvības. Taču Vidējos Austrumos poļu armija gan pildīja sardzes dienestu, taču kaujās pret nacistiem faktiski līdz pat 1944. gadam maijam nepiedalījās un šai laikā tikai minimāli veicināja uzvaras sasniegšanu. Viņu vietā upurus nesa gan sabiedroto armiju karavīri, gan Vācijas okupēto zemju, tai skaitā Polijas, iedzīvotāji. Kā rādīja tālākie notikumi, PSRS teritorijā palikušie poļi karā pret Vāciju padomju-vācu frontē iesaistījās jau 1943. gada 12. oktobrī, nevis 1944. gada sākumā kā pirms tam no PSRS evakuētie, kuri tika ilgstoši „apgādāti un apbruņoti” Irānā.

Poļu literāts un vēsturnieks S. Štrumfs-Vojtkevičs uzskatīja, ka V. Sikorskis kā reālists politikā, vadoties no veidojošās militārās situācijas, bija iecerējis iet savu ceļu un kaut kādā veidā vienoties ar J. Staļinu, kas neapmierināja britus. Tiem vieglāk bijis manipulēt ar V. Andersu. Pēc S. Štrumfa-Vojtkeviča domām „...Pēc Austrumu armijas [domāta V. Andersa armija – V.Š.] aiziešanas no Padomju Savienības ģenerāļa Sikorska valdība ļoti daudz zaudēja. Patiesību sakot, bruka tās politika. Čērčils tagad varēja mazgāt rokas, bet Staļins arī varēja nerēķināties ar sabiedroto, kurš pameta kopējo fronti, laužot līgumu un savu karavīra vārdu. Var, protams, dažādi attaisnot aiziešanas aktu no Krievijas, taču paliek patiesība: poļu armija pati sevi izsvītroja no Sarkanās armijas ierindas un izrādījās britu pavēlniecībā, vēl tālāk no kaujas lauka un [savas] zemes”. Jāsaka gan, ka tūlīt pēc Staļingradas kaujas J. Staļins saņēma piedāvājumu pārcelt poļu armiju atpakaļ uz PSRS un nodibināt sadarbību starp Sarkano armiju un AK, bet padomju puse to nepieņēma.

Krievu publiciste J. Jakovļeva izteikusi viedokli, ka, ja Andersa, bet nevis Berlinga armija, kopā ar Sarkano armiju kaujās būtu atbrīvojusi Poliju, PVE piekritējiem nebūtu smagas izvēles vai nodot zvērestu poļu prokomunistiskajā armijā. Bez tam poļu armijai būtu palikusi iespēja nonākt pie Berlīnes, un ievērojot tādu ilgstošu kaujas sadarbību, arī V. Sikorskis ar J. Staļinu droši vien runātu no izdevīgākām pozīcijām. Bet pats galvenais, „Andersa armijas karavīri pie dzimtajiem pavardiem atgrieztos kā cīņu biedri pret kopēju ienaidnieku, bet nevis kā aizdomīgas personas no pretinieka nometnes”, kuras pateicoties V. Andersa pūliņiem no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas turpināja ceļu „tālāk uz austrumiem”. Šādam viedoklim nevar piekrist. Pirmkārt, šo pieņēmumu nevar nedz pierādīt, nedz arī pilnībā apstrīdēt – tāpēc jau tas ir tikai pieņēmums. Otrkārt, daudz kas runā pretī iezīmētajai iespējamībai. Ja arī V. Sikorskis runātu ar J. Staļinu „no izdevīgākām pozīcijām”, tas nenozīmētu, ka viņiem izdotos vienoties. Katiņas nozieguma atklāšanas brīdī 1943. gada pavasarī sarežģījumi bija neizbēgami. Var tikai minēt, kā tie būtu beigušies, ja padomju frontē tai brīdī atrastos V. Andersa komandēta, stingri nacionāli noskaņota armija. Vai šāda armija turpinātu ceļu uz Berlīni? Ja šie poļu karavīri kopā ar sarkanarmiešiem pat būtu nonākuši līdz Berlīnei, vai J. Staļina attieksme pret viņiem mainītos? Diezin vai „Andersa armijas karavīri pie dzimtajiem pavardiem atgrieztos kā cīņu biedri pret kopēju ienaidnieku, bet nevis kā aizdomīgas personas no pretinieka nometnes”, ja šī armija būtu palikusi PVE politiskajā vadībā. J. Staļina attieksme pret saviem politiskajiem pretiniekiem taču tika demonstrēta arī pret Sarkanās armijas karavīriem un komandieriem, kuri tāpat kā līdz karam par katru staļiniskajai sistēmai nepieņemamu soli jebkurā brīdī varēja tikt nosūtīti uz GULAG-u vai citādi sodīti. Dažu desmitu tūkstošu poļu ieguldījums karā pret nacismu padomju diktatora acīs nevarēja būt pietiekams arguments, lai viņš mainītu savu politiku. Polijas teritorijas atbrīvošanas gaitā PVE piekritēji, protams, labprātāk iekļautos Andersa nekā Berlinga armijā, taču vai var apgalvot, ka pa padomju fronšu ceļiem nonākot līdz Polijai, tā būtu tā pati Andersa armija, kura formējās 1941./1942. gadā? Jau minēts, ka Andersa armijas karavīriem cīņas padomju frontē nestu daudz lielākus zaudējumus, nekā karojot britu virsvadībā Tuvajos Austrumos un

piedaloties kaujās Itālijā. Iespējams, tas varētu vest pie armijas operatīvās un politiskās vadības konfliktiem, kuru iznākumu grūti prognozēt.

Pēc šī darba autora viedokļa, novērtējot poļu armijas izvešanu no PSRS, tā ir jāatzīst par PVE lielu politisku kļūdu: tā zaudēja nozīmīgu militāru un politisku instrumentu, kas nodrošinātu pastāvīgu Polijas klātbūtni un līdzdalību sadarbībā gan ar PSRS, gan Lielbritāniju. Paliek nenoliedzams fakts, ka ar Andersa armijas izvešanu uz Irānu PVE atteicās no vistuvākā ceļa Polijas atbrīvošanai, līdz ar to zaudējot svarīgu iespēju ietekmēt politisko situāciju Polijā. Par citām šī lēmuma sekām var runāt tikai iespējamības izteiksmē. Iespējams, poļu armijas iesaistīšanās cīņās padomju frontē nekādu lielu efektu arī nenestu; iespējams – paātrinātu Polijas atbrīvošanu, labvēlīgi mainītu nosacījumus Polijas valstiskuma atjaunošanai; bet, iespējams, – varētu arī izsaukt neprognozējamus sarežģījumus. Krievu vēsturniece N. Ļebedeva uzskata, ka V. Andersa armijas evakuācija uz Irānu tikai nāca par labu staļinskajam režīmam, jo nekas vairs netraucēja Polijas sovjetizācijai. Autors tik strikti to neapgalvotu, taču tāds viedoklis ir gana loģisks.

Pēc ierašanās Irānā Andersa armijas daļas ieguva nosaukumu „Poļu armija Austrumos” (tā sastāvēja no 3., 5., 6. un 7. divīzijas, tanku brigādes un 12. ulānu pulka).

1943. gada 21. jūlijā šī armija tika pārformēta par 2. poļu korpusu Lielbritānijas armijas sastāvā. Korpusā bija 48 000 karavīru.

Tas sastāvēja no: 3. Karpatu kājnieku divīzijas (2 kājnieku brigādes un ulānu pulks); 5. Kresu kājnieku divīzijas (2, vēlāk 3 kājnieku brigādes un ulānu pulks); 2. poļu bruņutanku brigādes (2 bruņutanku un ulānu pulks); II artilērijas korpusa (3 artilērijas, 1 prettanku artilērijas, 2 zenītartilērijas pulki); kā arī atsevišķā ulānu pulka desanta-diversiju rotas un dažām sīkākām daļām. 2. poļu korpusa bruņojumā bija 248 lielgabali, 288 prettanku lielgabali, 234 zenītliekgabali, 264 tanki, 1241 bruņu transportieris, 440 bruņu mašīnu un 12 064 automobiļi.

Tā dalība karā 1942.–1943. gadā aprobežojās ar sardzes dienesta veikšanu britu bruņotajos spēkos Vidējos austrumos. Dislocētas poļu daļas sākotnēji bija Irākā, vēlāk Palestīnā un Ēģiptē.

Pēc padomju drošības iestāžu ziņām, Andersa armijai ierodoties Vidējos austrumos, visi pret PSRS lojāli noskaņotie virsnieki tika atstumti no dienesta, uz jau PSRS teritorijā poļu izlūkdienesta savākto ziņu bāzes sākās šādu virsnieku un karavīru aresti. 1942. gada septembrī, viena no Andersa armijā palikušajām komunistēm (Vanda Bartoševiča) savā atskaitē KIIK rakstīja: „Pats svarīgākais ir fakts, ka šī armija ir poļu buržuāzijas, melnas reakcijas bāze un bruņotais spēks, kura attiecīgā brīdī asiņaini uzstāsies pret apzinīgajām tautas masām.” Arī PSRS Ārlietu tautas komisariāts 1942. gada septembra beigās saņēma informācijas materiālu par poļu karavīru uzturēšanos Teherānā. Dienā un vakarā pilsētas centrā, tirgos, restorānos, kinoteātros varēja redzēt simtus angļu formā tērptu poļu un poliešu, kuri „ēda un izklaidējās par angļu karaļa naudu”. Angļi un amerikāņi poļus bija dāsni apgādājuši ar pārtiku. Amerikāņi pat atklāja, ka 5 709 maisus ar miltiem, paziņojot par to izlietošanu, poļi bija nelikumīgi pārdevuši. Sakarā ar vietējo iedzīvotāju slikto apgādi irāņos bija radusies neapmierinātība par poļu šķiešanos ar naudu.

Ap 20 % no Andersa armijas karavīriem bija baltkrievi un ukraiņi, taču starp viņiem nebija neviena virsnieka, viņiem bija aizliegts runāt dzimtajā valodā.

Atklāti zēla antisemitisms. Uz Irānu izbraukušo vidū, pēc ebreju avotiem, bija ap 6 000 ebreju: ap 3 500 karavīru un 2 500 civiliedzīvotāju. Kad 1942. gada beigās korpuss tika pārvietots uz Palestīnu, drastiski pieauga ebreju karavīru dezertēšana. Pēc paša V. Andersa vārdiem no 4 tūkstošiem ebreju 3 tūkstoši dezertēja. Jāatceras, cik negribīgi ebreji tika uzņemti Andersa armijā. Kad pirmajā

evakuācijas vilnī Pehlevi ostā Irānā ieradās kopā ar poļiem evakuētie ebreju karavīri, poļu daļās tos komandieri nevēlējās ieskaitīt. Tikai pēc sūdzībām britu varas iestādēm viņi tika uzņemti armijā. Acīmredzot pēc pārdzīvotā vēl pirmskara Polijā, kā arī kara laikā PSRS, arī Andersa armijā, ziņām par notiekošo vācu okupētajā Polijā, tā vietā lai cerētu uz labāku dzīvi pēc kara izveidojamajā Polijas valsti, kurā, kā toreiz šķita, pie varas būs PVE līdzīga valdība, ebreju karavīri uzskatīja par labāku palikt kopā ar tautiešiem Palestīnā. Dezertēšana no poļu armijas bija nevis ebreju nevēlēšanās karot pret nacistiem, bet poļu antisemitisma, ebreju diskriminācijas sekas kā pirmskara Polijā, tā arī V. Andersa vadītajā armijā, pēc tam korpusā. Pats V. Andersss vēlāk vairakkārt atkātoja, ka viņa armijā palikušie ap 1 000 ebreji karoja ne sliktāk par poļiem. Arī vairākums dezertieru turpināja karot, tikai jau ebreju pagrīdes rindās Palestīnā vai pievienojoties Ebreju brigādei (*Jewish Infantry Brigade Group*) britu armijā. Vēlāk viņi cīnījās par savas nacionālas valsts radīšanu.

Vidējos Austrumos esošo poļu vidū no 1943. gada pavasara savu darbību mēģināja izvērst arī PSRS radītā Poļu patriotu savienība (PPtS). Tai izdevās gūt sev piekritējus arī Andersa armijas rindās. Tā kā Palestīnas administrācija bija aizliegusi Savienības izdevumu „*Nowe widnokregi*” (Jaunie apvārksņi) un „*Wolna Polska*” (Brīvā Polija), kuros bija prasīta PSRS simpatizējošo arestēto karavīru atbrīvošana, izplatīšanu, Savienības Palestīnas nodaļa divas reizes mēnesī izdeva „*Biuletyn Wolnej Polski*” (Brīvās Polijas Biļetens). Arī Poļu patriotu savienības radioraidītājs „*Kosciuszko*” mēģināja V. Andersa armijas karavīrus ietekmēt propadomiskā garā. Taču lielu panākumu nebija. 1943. gadā, kad Andersa armija atradās bezdarbībā, tās pavēlniecība arestēja un tiesāja par „valsts nodevību” 23 poļu virsniekus tāpēc, ka viņi vēlējās iestāties poļu armijas daļās, kuras karoja PSRS teritorijā. Pēc preses ziņām vienam cilvēkam piesprieda mūža ieslodzījumu, virknei personu – 20 un 15 gadu cietumsodu.

Poļu cietumos Palestīnā 1944. gada janvārī atradās ap 700 cilvēku, notiesātu līdz pat mūža ieslodzījumam par „propadomju simpātijām”. Faktiski tas bija jau PSRS aizsāktās politiskās cīņas armijā loģisks noslēgums. Pretpadomju spēku uzvarai Andersa armijā, ko vainagoja tās izvešana uz Irānu, sekoja izrēķināšanās ar citādi domājošajiem. Tomēr grupa Andersa armijas karavīru un virsnieku – Poļu patriotu savienības (PPtS) piekritēju 1944. gada februārī savu pārliecību apliecināja uzsaukumā, kuru vēlāk pārpublicēja arī PPtS prese PSRS. Šī grupa izteicās par pierobežas zemju austrumos likteņa izlemšanu plebiscītos, par nepieciešamību uzturēt labas attiecības ar PSRS, kritizēja „poļu valdību Londonā” gan par to, ka daļa tās dalībnieku bija „ar negodu” pametuši savu dzimteni, gan par tās negatīvo attieksmi pret Sarkano armiju un ģenerāļa Z. Berlinga vadītajām poļu daļām, gan „tautas atbrīvošanās cīņas bremzēšanu.”

Pēc Andersa armijas izvešanas uz Irānu 1941. gada 14. augustā noslēgtā padomju-poļu militārā vienošanās faktiski zaudēja jēgu. Padomju valdības un PVE attiecības saasinājās. Padomju puse arvien vairāk varēja pārliecināties, ka PVE ir ieinteresēta vienīgi Polijas agrāko robežu saglabāšanā, PSRS nonākušo poļu nogādāšanā drošākā vietā, tai ir no PSRS atšķirīgi mērķi karā, un pēc tam tā turpinās to pašu Padomju Savienībai naidīgo kursu kā Polijas Republika 1919.–1939. gadā. Tāpēc, lai nodrošinātu savas ģeopolitiskās intereses, veicinātu PSRS kaimiņos draudzīgas Polijas valsts radīšanu, padomju vadība pakāpeniski uzņēma kursu uz to, lai traucētu, bet sev labākajā gadījumā arī nepieļautu, PVE atgriešanos Varšavā. Tāds pagrieziena bija pilnīgi saprotams un izskaidrojams ar PVE, to atbalstošo poļu spēku darbību, kas neatbilda padomju interesēm. Padomju vadība tagad

cerības lika uz plašas poļu kreiso spēku apvienības, kas atrastos opozīcijā valdībai Londonā un orientētos uz PSRS radīšanu kā paša Polijā, tā arī PSRS.

Par kreiso spēku pulcināšanas centru PSRS kļuva žurnāls „*Nowe Widnokregi*”. Tas uzsāka kampaņu par poļu emigrācijas aktīvu dalību PSRS cīņā pret Vāciju. Ap žurnālu un Vissavienības radio poļu redakcijām, kā arī Ukrainas radiokomiteju grupējās poļu komunisti, kuri arī uzstājās ar iniciatīvu radīt Padomju Savienībā demokrātisku poļu organizāciju. 1943. gada 4. janvārī grupa žurnāla redakcijas darbinieku (V. Vasiļevska, A. Lampe u.c.) nosūtīja PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam un ārlietu tautas komisāram V. Molotovam vēstuli, kurā puda pārliecību, ka poļu kreisie spēki ir spējīgi izbeigt tradicionālo ekspluatatoru slāņu politiku, kuras viens no mērķiem bija pārvērst Poliju par bastionu cīņā pret komunismu, un izteica priekšlikumu radīt **PSRS Poļu patriotu savienību** (*Związek Patriotów Polskich w ZSRR*) – PPtS. Februārī grupas vadītājus ar V. Vasiļevsku priekšgalā uzaicināja uz Kremli. Pēc konsultācijām tika nodibināta PPtS organizācijas komiteja.

Jāatzīmē padomju diktatora īpašās attiecības ar poļu rakstnieci V. Vasiļevsku. Ja J. Staļins pirms un pēc kara daudzkārt Kremlī tikās ar padomju „dvēseļu inženieriem” – rakstniekiem, tad kara laikā viņš šīs tikšanās pārtrauca, jo bija svarīgākas rūpes. Taču pastāvēja izņēmums. Ne pašu izcilāko un pazīstamāko poļu rakstnieci V. Vasiļevsku viņš Kremlī pieņēma 14 reizes: 3 reizes 1943. gadā, 11 reizes 1944. gadā. (Arī līdz tam – 1940. gadā viņa 2 reizes bija sarunājusies ar J. Staļinu). To var izskaidrot ar nepieciešamību atrast un izmantot savas politikas realizēšanai pret poļu pilsoniskajiem politiķiem pietiekami ietekmīgu nacionālu politiķi ar atpazīstamību poļu tautā.

Šai pat virzienā Padomju Savienībā darbojās arī citi poļu komunisti. Protams, faktiski visas viņu iniciatīvas bija VK(b)P CK un PSRS vadības diktētas, poļi tās tikai izpildīja. Taču nevar teikt, ka viņiem tās tika uzspiestas. Poļu komunisti PSRS saskatīja ne tikai lielu militāru spēku, kurš deva graujošus triecienus hitleriešu kara mašīnai, bet arī poļu darba cilvēku šķirisko sabiedroto. Viņi bija pārliecināti, ka pildot J. Staļina norādījumus, var vislabāk cīnīties par poļu darbaļaužu interesēm. Formāli poļu komunisti bija Poļu patriotu savienības, arī 1. Poļu armijas Padomju Savienībā izveidotāji. Klaji antikomunistiski, antipadomiski noskaņoto poļu evakuācija uz Irānu, poļu pilsonisko politiķu, atbildīgu par ar Andersa armijas izvešanu, kompromitācija radīja iespēju lielas daļas poļu iedzīvotāju PSRS idejisko vadību uzņemties PPtS un aiz tās stāvošajiem komunistiem. To sekmēja arī tas, ka, dzīvojot PSRS, poļu emigrantu vidū trīsreiz pieauga kvalificētu strādnieku skaits, pieauga tehnisko speciālistu skaits inteliģences vidū. Poļu strādnieku vidū bija ap 12 000 t.s. stahanoviešu, t.i. – strādnieku-pirmrindnieku.

PSRS un Polijas militārās sadarbības ideja pēc Andersa armijas aiziešanas netika atmesta. 1943. gada februāra otrajā pusē J. Staļins sarunā ar poļu pārstāvjiem V. Vasiļevsku, H. Mincu un V. Grošu deva savu piekrišanu Poļu patriotu savienības izveidei, atbalstīja tādu poļu bruņoto spēku formēšanu, kuri būtu gatavi cīnīties kopā ar Sarkano armiju. Var teikt, ka PPtS kā poļu emigrantu organizācija PSRS teritorijā tika izveidota nevis ar tās oficiālo nodibināšanas datumu, bet jau 1943. gada martā un pastāvēja līdz 1946. gada vidum. Jau ar 1. martu sāka iznākt Savienības nedēļas izdevums „*Wolna Polska*”, kurš propagandēja aktīvu cīņu pret nacistiskajiem iebrucējiem, poļu sadarbību ar Padomju Savienību, revolucionāru pārveidojumu nepieciešamību pēc Polijas atbrīvošanas no okupācijas, Polijas un PSRS robežas izveidi atbilstoši Kērzona līnijai. Savienības projektu izstrādāja viens no poļu komunistu līderiem A. Lampe. Tajā bija izvirzīta Polijas „atgriešanās” ideja pie Baltijas jūras un Oderas upes.

Aprīlī V. Vasiļevska vēstulē J. Staļinam ziņoja par Savienības veidošanās gaitu un iespēju izveidot padomju teritorijā poļu divīziju, mobilizējot tajā „poļus – padomju pilsoņus kā no Polijas, tā no PSRS rietumu apgabaliem”, lūdza Padomju valdībai atļaut sarīkot Savienības kongresu un uzsākt poļu karaspēka daļu formēšanu, bet Z. Berlings iesniedza konkrētus priekšlikumus, kā izveidot ap 100 000 lielus poļu bruņotos spēkus un sagatavot tiem nepieciešamos virsnieku kadrus.

Attiecību saraušana starp PSRS un PVE (25. aprīlī) (turpmāk par to tiks runāts plašāk) paātrināja Savienības veidošanos, jo J. Staļinam pret PVE bija vajadzīgi sabiedrotie no pašu poļu vidus. 1943. gada 28. aprīlī pie Maskavas radio mikroфона uzstājās V. Vasiļevska, nolasot uzrunu poļiem, dzīvojošiem PSRS.

Viņa paziņoja: „25. aprīlī tika pārtrauktas diplomātiskās attiecības starp padomju valdību un poļu valdību Londonā.

Generāļa Sikorska valdība emigrācijā nepārstāv poļu tautu. Šī valdība uzstājās pret poļu tautas bruņotu cīņu pret vācu okupantiem Polijā, izveda no Padomju Savienības teritorijas kaujām sagatavotu armiju, kura līdz šim brīdim nepiedalās nekādā kara darbībā, ved naidīgu pret Padomju Savienību aģitāciju, cenšoties sabojāt attiecības starp sabiedrotajiem un, visbeidzot, pilnīgi sevi sakompromitēja ņemot dalību hitleriešu izraisītajā pretpadomju kampaņā sakarā ar Katiņas mežu, kur it kā padomju orgāni nošāvuši sagūstītos poļu virsniekus, patiesībā pašu vāciešu iznīcinātus.

Londonas valdība nekad nepārstāvēja tautas gaidas, cerības un centienus, nepārstāvēja poļus, kuri cīnās un iet bojā vācu jūgā, nepārstāvēja poļus, kuri ir izmētāti pa visu pasauli, viņa neizteica tautas centienus, tās cerības.

Uz Poliju, uz tēvzemi, uz dzimtajām mājām ved tikai viens ceļš – cīņas un darba ceļš uzvaras vārdā, un šis ceļš sākas tieši šeit – Padomju Savienībā. Tas ir īsākais ceļš. ...” Tālāk sekoja aicinājumi poļiem iestāties poļu armijā, kuras dibināšanu bija ierosinājis Poļu patriotu savienība, ar darbu atbalstīt armijas cīņu, būt lojāliem PSRS, Lielbritānijas un ASV sabiedrotajiem, neļaut „jaukt ūdeni” politikāņiem, kuri mēģinās saindēt poļu dvēseles ar „viltus baumu indi”. V. Vasiļevska informēja tautiešus, ka PPtS cīnās par poļu karaspēka daļu radīšanu PSRS. Izskanēja aicinājums: „Tiesības atgriezties dzimtenē tiek iekarotas ar cīņu un darbu. Ar cīņu un darbu mums jāpierāda, kas ir poļu patriotisms.” Darbības sākumā Savienība paziņoja, ka ikviens, kurš cīnās „pret hitlerisko tirāniju, neatkarīgi no viņa attieksmes pret ģenerāļa Sikorska valdību [...] ir mūsu draugs un brālis.” Tiesa, drīzumā šī attieksme pret Polijas valdību emigrācijā un tās atbalstītājiem krasi mainījās un kļuva klaji negatīva.

Acīmredzot šī runa nevarēja pārliecināt vairākumu PSRS dzīvojošo poļu. Visa iepriekšējā viņu audzināšana Polijas Republikā, pašu pieredze lielā mērā neļāva uzreiz piekrist visām izskanējušajām tēzēm, kuras gan saturēja daļu patiesības, bet ne visiem poļiem bija pieņemamas. Taču apgalvojums, ka ceļš „uz Poliju, uz tēvzemi, uz dzimtajām mājām ved tikai viens” un šis ceļš sākas Padomju Savienībā, domājams, sastapa vairākuma izpratni. Lai kādas arī nebūtu ierindas poļu domas par politiku, par PVE, par PSRS vadību un iespējamo atbildīgo par Katiņas noziegumu, viņiem personīgi ceļš uz Poliju sākās Padomju Savienībā. Attiecīgi arī nācās rīkoties.

Par Poļu patriotu savienības rašanos oficiāli paziņoja tikai tās kongresā 1943. gada jūnija sākumā Maskavā, kad jau bija pagājuši daži mēneši pēc Katiņas skandāla izraisīšanās un PSRS un PVE diplomātisko attiecību pārtraukšanas. Kongresā par Savienības Galvenās valdes (*Zarząd Główny*) priekšsēdētāju ievēlēja V. Vasiļevsku.

Atbilstoši saviem statūtiem PPtS bija organizācija, dibināta kara periodam, lai apvienotu PSRS mītošos poļus bez politiskajām, sociālajām un reliģiskajām atšķirībām vienā patriotiskā nometnē cīņai pret nacistiem. Savienības oficiālie uzdevumi bija:

cīņa par Polijas nacionālo un sociālo atdzimšanu, un demokrātiskas valsts, kura būtu draudzīga PSRS, izveidi;

bruņota cīņa pret hitlerisko Vāciju un tās sabiedrotajiem, slāvu tautu antifašistiskās cīņas atbalstīšana uz internacionālisma principu pamata;

kultūrizglītības darba veikšana poļu emigrācijas vidē;

sociālā un materiālā palīdzība sadarbībā ar padomju iestādēm poļu emigrantiem PSRS teritorijā.

Savienības kongresā tika pieņemta tās politiskā deklarācija. Tajā bija asi kritizēta V. Sikorska valdības darbība. Deklarācijā bija apgalvots, ka PVE ir mantojusi pirmskara politiku, kura jau reiz noveda Polijas valsti pie bojā ejas. V. Sikorska valdība, pretēji lozungam, ka hitleriskā Vācija ir nāvīgs poļu tautas ienaidnieks, esot sākusi iet „Hitlera pavadā”, izvedot poļu armiju no PSRS teritorijas tā nodevusi „savu solījumu mainīt pirmsseptembra valdību liktenīgo kursu attiecībā pret Padomju Savienību”. PVE tika pārmesta arī antidemokrātiskās 1935. gada Konstitūcijas atzīšana, saspringtu attiecību uzturēšana ar Čehoslovākijas valdību emigrācijā, jo poļu puse joprojām pretendēja uz Cešinas apgabalu. Pārmestumi tikai daļēji bija pelnīti, taču PPtS politiķiem tie bija vajadzīgi, lai PVE kursam pretstatītu savu, ļautu apvienot ap to pirmskara Polijas režīma pretiniekus.

Tika pasludināta savienība ar PSRS. Deklarācijā bija teikts: „Šobrīd, tāpat kā līdz 1939. gadam, vienīgā saprātīgā politika ir savienība ar mūsu tuvāko kaimiņu un dabīgo sabiedroto – Padomju Savienību.”

Robežu jautājumā tika deklarēta visu poļu zemju apvienošana Polijas valstī, taču 1921. gada Rīgas miera līgums noraidīts kā neatbilstošs ukraiņu un baltkrievu centieniem uz nacionālo vienību: „Saskaņā ar brīvības principiem, par kuriem pret hitlerismu cīnās sabiedrotās tautas, mēs sev neprasām ne pēdas ukraiņu, baltkrievu vai lietuviešu zemes”. Tāpat kā PSP, arī Savienība uzskatīja, ka Polijai ir jābūt „stiprai ne ar svešu zemju sagrābšanu, bet ar draudzīgām attiecībām ar visiem mūsu sabiedrotajiem”, ka Rīgas līgumā noteiktās robežas neatbilst likumīgajām ukraiņu un baltkrievu tiesībām uz nacionālo vienotību. Polijas robežas jautājumu ar Čehoslovākiju bija jānoregulē mierīgā ceļā, netraucējot draudzībai starp abām tautām.

Jāatzīst, ka deklarētie mērķi tiešām bija saprātīgi, pret tiem nevarēja iebilst poļu patrioti, kuri cienīja arī citu tautu pašnoteikšanās tiesības. Taču jau PPtS rašanās apstākļi, tās atkarība no PSRS vadības noteica to, ka Savienība, neatkarīgi no tās biedru vēlmēm, pildīja J. Staļina politiska ieroča lomu, gatavojot augsni komunistu varas nodibināšanai Polijā. Rietumu vēsturnieki norāda, ka „Savienība”, no kuras vēlāk daļēji tika veidota Polijas valdība, no vienas puses, uzstājās kā PSRS valdības partneris sarunās par robežu, taču, no otras puses, bija no tās materiāli pilnīgi atkarīga. Jāpiekrīt, ka Padomju Savienības vadība varēja savus poļu sabiedrotos ietekmēt ne tikai ideoloģiski, atsaucoties uz marksisma internacionālo būtību, bet arī materiāli. Taču jāatceras, ka arī Polijas valdība rietumos – Londonā bija materiāli atkarīga no saviem Rietumu sabiedrotajiem. Gan poļu darbinieki PSRS, gan „londonieši” savas izpratnes un iespēju robežās aizstāvēja Polijas nacionālās intereses arī pret saviem sabiedrotajiem. Šīs iespējas gan dažādos periodos bija atšķirīgas. Toties gan Rietumu sabiedrotie, gan PSRS vadījās no savām, nevis sabiedrotās Polijas interesēm.

PPtS darbojās ne tikai cilvēki ar komunistisku pārliecību, bet arī sociālisti, ļudovieši, Darba partijas (*Stronniectwo Pracy*), pat Padomju Savienībā nonākušie Nacionālās partijas (*Stronniectwo Narodowe*) un arī “sanācijas” režīma atbalstītāju pārstāvji. Jāņem vērā, ka Savienība bija vienīgā poļu sabiedriskā organizācija PSRS, kurā arī nekomunistiski noskaņotie poļu patrioti varēja demonstrēt savu aktivitāti. Darbība tajā solīja ātrāku atgriešanos dzimtenē, arī personīgo ambīciju apmierināšanu gadījumā, ja Savienības veidotāju aprēķini, ka tieši PSRS atbrīvos Poliju, piepildītos. Tā Padomju valdības rīcībā neilgi pēc sakaru pārtraukšanas ar Polijas valdību emigrācijā jau atradās gan ne pilnībā komunistiska, bet lielā mērā komunistu ietekmēta alternatīva organizācija, kura izšķirošajā robežu jautājumā pilnībā atzina Padomju Savienības politiku.

PPtS triju gadu laikā iestājās vairāk nekā 100 000 biedru, kas sastādīja ap 60 līdz 70 % visu pieaugušo poļu iedzīvotāju, mītošu PSRS. Savienības darbības kulminācijas laikā tajā sastāvēja 2 944 vietējās organizācijas. Perifērijā darbojās 98 apgabalu pārvaldes, ap 1 000 rajonu organizāciju un ap 3 tūkstošu Savienības pulciņu, (citi dati – 432 rajonu un 1250 vietējo pulciņu). Arī PSRS palikušie poļu virsnieki iestājās PPtS. Līdz 1944. gada martam norisa savienības organizācijas, darbības ceļu un metožu meklējumu, cilvēku piesaistes periods. PSRS valdība piešķīra Savienībai 8,6 miljonus rubļu organizatoriskajai darbībai, arī līdzekļus kultūr-izglītības darbam un materiālai palīdzībai Polijas pilsoņiem. Tā, līdz 1944. gada martam tika apmierināti 280 tūkstošu iesniegumu pēc palīdzības par 31 miljonu rubļu. Arī pēc tam šī palīdzība turpinājās.

Karā laikā PSRS teritorijā vairāk nekā 26 tūkstoši poļu bērni tika izvietoti bērnu namos vai internātos, galvenokārt Krievijas Federācijā un Vidusāzijās republikās. Tā, jau pieminētajā Pavlodarā atkal tika atvērts poļu bērnudārzs, skola, vecu ļaužu nams.

Pēc nepilnām ziņām Padomju Savienībā 1943.–1946. gadā darbojās 248 poļu skolas ar 18,5 tūkstošiem skolnieku, apmēram 8 tūkstoši bērnu tika audzināti bērnudārzos. (Ir dati, ka 1943. gadā PSRS valsts sistēmā tika uzņemtas sekojošas poļu labdarības iestādes: 65 bērnu nami, 68 bērnu dārzi, 2 mazbērnu novietnes, 29 skolas. 1944. gada 5. aprīlī PSRS poļu iedzīvotāju labā darbojās jau 142 bērnu nami, 246 bērnu dārzi, un 64 skolas. Bez tam pastāvēja 124 bērnu bibliotēkas un 124 ārpuskolas bērnu klubi) Uz 1946. gada sākumu pastāvēja 52 poļu bērnu nami ar 4 840 bērniem.

Poļu skolu darbības pamatā bija likts padomju nekrievu skolu mācību plāns, kurā bija iekļauti poļu valoda, Polijas vēsture un ģeogrāfija. Vasarās poļu bērni kopā ar padomju vienaudžiem varēja uzturēties pionieru nometnēs. 1944. gadā Maskavas pievārtē tika organizēta speciāla vasaras nometne poļu bērniem. Liela viņu grupa (ap 1 500) vasaras brīvdienās atradās sanatoriju tipa nometnēs. PPtS organizēja bērnu žurnāla „*Plomichki*” (Uguntiņa) izdošanu. (No 1945. gada pavasara sākās bērnu repatriācija uz Poliju, kas noslēdzās 1946. gada vidū. PPtS ģenerālsēkretārs A. Juškevičs 1946. gada 10. augustā svinīgajā sēdē, kura bija veltīta Savienības darbības noslēgumam, uzsvēra, ka „poļu bērni mācījās dzimtajā valodā, poļu garā, patriotisma garā, uzticības brīvības un progresā ideāliem garā, pateicības un draudzības ar Padomju Savienības tautām garā.”) Poļu skolām tika izdotas 18 000 mācību līdzekļu poļu valodā, 25 sējumi poļu klasiķu un citu rakstnieku sacerējumu 80 tūkstošu eksemplāru lielā tirāžā.

Attīstījās poļu kultūras dzīve. PSRS tika radīti 593 poļu klubi, 636 bibliotēkas, izdotas sienas avīzes. Bija organizēti 463 dramatiskie pulciņi, 33 orķestri, 20 kora, 4 poļu teātri, 20 baleta studijas. Maskavas radio atskaņoja vairāk nekā 80 poļu mūzikas koncertu. 1943. gadā vien PSRS tika izdotas 25 poļu grāmatas 300 000 lielā tirāžā.

Poļu deportētie atkal varēja lasīt avīzes poļu valodā, svinēt nacionālos svētkus, atkal nodibināt klubus. Arī antikomunistiski noskaņotie poļi guvu labumu no poļu komunistu darbības. Tas viss radīja pamatu PPtS realizētās politikas panākumiem.

Materiālo palīdzību poļu iedzīvotāji PSRS saņēma no dažādiem avotiem. Pienāca labdarības kravas no aizrobežas valstīm, ko sūtīja privātpersonās, kā arī starptautiskā organizācija UNRRA (saīsinājums no —*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* — Apvienoto nāciju palīdzības un atjaunošanas administrācija), 1944.–1945. gados līdzekļus un preces piešķīra arī komunistu vadībā izveidotā Polijas valdība, taču vislielāko palīdzības apjomu iedalīja PSRS valdība.

Taču galvenais PPtS darbības virziens bija un palika rūpes par kreisi ievirzīta, komunistu ietekmē esoša poļu militāra spēka radīšanu. Šai darbībā PPtS saņēma mērķtiecīgu PSRS vadības atbalstu.

1943. gada 6. maijā PSRS Valsts Aizsardzības komiteja izdeva rīkojumu N 3 294 „Par 1. Tadeuša Kostjuško vārdā nosauktās poļu kājnieku divīzijas formēšanu”. Divīzija (*1 Polska Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki*) bija jāformē PSRS teritorijā Rjazaņas apkārtnē. 9. maijā PSRS prese un radio paziņoja, ka PSRS Tautas komisāru padome apmierinājusi Poļu patriotu savienības lūgumu par poļu divīzijas izveidi. Tādējādi, kaut arī PPtS vēl oficiāli nebija nodibināta, varēja teikt, ka regulāru

poļu armijas daļu veidošana sākās PSRS 1943. gada maijā pēc tās iniciatīvas. Tiesa, jebkuram toreizējo apstākļu Padomju Savienībā pazinējam bija skaidrs, ka faktiski lēmumu J. Staļins jau bija pieņēmis iepriekš un „Poļu patriotu savienības” līdzdalība bija vajadzīga tikai tādēļ, lai poļu karaspēka daļas dibināšanu pasniegtu kā pašu poļu iniciatīvu. Taču tas nemazina notikuma nozīmīgumu. Tūkstoši poļu, dzīvojošu dotajā brīdī Padomju Savienībā, ieguva iespēju karot pret nacistiem, kuri tai laikā mērķtiecīgi iznīcināja to varā esošo poļu tautu. Ja arī daudziem varbūt bija iebildumi pret karošanu Padomju Savienības politisko un militāro vadītāju pakļautībā, tos lika atstāt iespēja cīnīties par nācijas izdzīvošanu, tās labāku nākotni.

Žurnālā „*Nowe Widnokregi*” PPTs aktīvisks S. Verblovskis 1943. gadā rakstīja: „Pagājušā gada septembrī pēdējie Andersa armijas karavīri izsēdās Irānā, bet jau novembrī pats no visām Padomju Savienības malām sāka piegādāt vēstules gan no neuzņemtajiem armijā, gan atlaistajiem no tās, gan diskriminētajiem, gan „necienīgiem” atrasties Irānā, kuri vēlējās cīnīties, lūdza ieročus, centās radīt poļu militārās vienības Padomju Savienībā un ātrāk ņemt dalību cīņā kopā ar Sarkanā armiju”. Iespējams, ka poļu cīņas griba šai citātā ir pārspīlēta, ka vairāk viņu vēlmi nonākt armijā ietekmēja nepietiekamā apgāde aizmugurē, taču tas ir fakts, ka brīvprātīgo (ieskaitot arī apstākļu piespiestu brīvprātīgo) pietika jaunu poļu daļu izveidei. Tomēr tas, ka poļu armijas otrreizēja formēšana sākās tikai ar vienu divīziju, rāda, ka ģenerālim V. Andersam izdevās izvest uz Tuvējiem Austrumiem 1941.–1942. gadā PSRS pastāvošajā poļu armijā iesaucamo poļu pamatkontingentu. Jāatceras arī, ka 1939. gadā Polijas armijā, uz kuras pamata V. Anderss būvēja savas divīzijas, bija tikai ap 60 % poļu, citi – Polijas mazākumtautību pārstāvji. Padomju Savienībā bijušās Polijas austrumos dzīvojošie mazākumtautību pārstāvji tika iesaukti Sarkanajā armijā.

Tika izsludināts poļu iesaukums, kā arī brīvprātīgo vervēšana bijušo Polijas pilsoņu – nepoļu un PSRS iedzīvotāju – poļu vidū. Padomju varas iestādes izdeva rīkojumu par poļu iedzīvotāju vecumā no 17 līdz 50 gadiem uzskaiti līdz 1943. gada 15. jūnijam.

Pirms tam – 1943. gada 16. janvārī PSRS Ārlietu ministrija Polijas valdībai emigrācijā bija paziņojusi, ka sakarā ar to, ka poļu puse „izvirza prasības, nesavienojamas ar Padomju Savienības suverēnajām tiesībām” uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju, 1941. gada 1. decembrī dotais Padomju valdības paziņojums par gatavību atzīt šo apgabalu poļu tautības iedzīvotājus par Polijas pilsoņiem ir uzskatāms „par spēku zaudējušu”. Taču sakarā ar jaunu poļu karaspēka daļu formēšanu Padomju valdība pēc dažiem mēnešiem atkal, tāpat kā 1941. gadā, izslēdza etniskos poļus no PSRS Augstākās Padomes 1939. gada 29. novembra dekrētā noteiktā padomju pilsoņu loka. Saskaņā ar padomju datiem 1943. gada janvārī PSRS dzīvoja 215 081 bijušie Polijas pilsoņi, no kuriem 92 284 bija poļi, 102 153 ebreji, 14 202 ukraiņi un 6 502 baltkrievi.

Par poļu divīzijas komandieri PPTs vadība iecēla pulkvedi Z. Berlingu. (Droši vien viņu faktiski bija izvēlējusies PSRS vadība.) Z. Berlinga padotie viņu vērtēja kā nākamo poļu armijas pavēlnieku. 14. maijā ar organizatoru grupu viņš ieradās formēšanās vietā Seļcu (*Сельце*) ciemā Rjazaņas (*Рязань*) apgabalā Okas krastā. (Turpat vēlāk formējās arī citas poļu daļas). Tajā pat dienā divīzijā tika ieskaitīta pirmā iesaukto grupa – 151 cilvēks. Pēc pusotra mēneša divīzijā jau dienēja 13 273 cilvēki. Divīziju formēja pēc padomju gvardes divīzijas štiem.

1. poļu kājnieku divīzijas sastāvā bija jāietilpst trijiem kājnieku pulkiem, vieglās artilērijas pulkam, papildinātam ar 45 mm prettanku artilērijas divizionu, atsevišķām izlūku un sakaru rotām, 120 mm mīnmetēju divizionam, zenītartilērijas un aizmugures daļām, arī virknei apakšvienību ārpus štiem, kuras bija paredzētas tālākai poļu formējumu izaugsmei.

Atšķirībā no 1941. gada tagad negāja runa par kredītu Polijas valdībai bruņoto spēku izveidošanai, poļu daļu uzturēšanu un apgādi PSRS teritorijā pilnībā uzņēmās padomju valdība. 1. poļu divīzija tika apgādāta ar ieročiem labāk nekā parasta padomju divīzija. Ieroči tika saņemti vēl pirms tam, kā poļu karavīri nodeva militāru zvērestu, kura tekstā bija arī solījums „saglabāt uzticību sabiedrotajai Padomju armijai”. 80 % ieroču divīzijā bija automātiskie un pusautomātiskie. Kopējais to uguns spēks septiņas reizes pārsniedza pirmsseptembra Polijas armijas divīzijas uguns spēku.

T. Kostjuško divīzijas personālais sastāvs bija visai nevienmērīgs. Karavīru vidū bija dažādu partiju biedri, taču vairākums bija bezpartijiskie. Tajā bija bijušās poļu armijas virsnieki un karavīri, kuri nevēlējās evakuēties uz Irānu ar Andersa armiju un palika PSRS. Ne mazums bija dažādu pirmskara Polijā pastāvošo militarizēto organizāciju biedru. Uz divīziju sūtīja poļus no apgabaliem un savienotajām republikām, kur iesaukums Andersa armijā nenotika. Divīzijā nonāca 1925. gadā dzimušie jaunieši no visiem apgabaliem, tai skaitā daļa arī no tiem 1922., 1923., 1924. gadā dzimušajiem, kuri gan bija devušies uz Andersa armiju, bet vienkārši tur nepaguva nonākt. Tiesa gan, poļu iesaukšanai armijā nereti pretojās padomju uzņēmumi, kuros šie poļi bija nodarbināti. Nevēloties zaudēt vajadzīgos darbiniekus, uzņēmumi piedāvāja viņiem nodrošinājumu pret iesaukšanu – t.s. „nobruņojumu” (*броня*).

Var droši teikt, ka ierindnieku pamatsastāvs gan Andersa armijā, gan vēlāk PSRS veidojamajās poļu daļās bija apmēram vienāds – bijušie zemnieki, mazu pilsētiņu iedzīvotāji, strādnieki, kurus vadīja patriotisma jūtas, bet kuri Padomju Savienībā bija izcietuši daudz netaisnību un nereti savās sirdīs glabāja rūgtumu par to. 1. divīzijā PPtS darbinieki visiem spēkiem centās nogludināt apvainojumus, sadziedēt dvēseles ievainojumus, visu spēkus pakļaut nepieciešamībai cīnīties pret savas dzimtenes okupantiem, taču ne vienmēr tas bija iespējams.

Jau par vēlāku periodu – 1944. gada sākumu stāsta saglabājusies poļu „poliskās audzināšanas” virsnieka – iesaukšanas komisijas, kura darbojās Sarnu (*Сарны*) pilsētā Rietumukrainā, priekšsēdētāja vietnieka (Mazureka) atskaite, rakstīta 1944. gada 2. martā. Viņš rakstīja, ka iesaucamo vidū ir daudz amatnieku, kuru ģimenes 1939.–1941. gadā bija izsūtītas uz PSRS austrumiem. Tāpēc viņi ar neuzticību izturējās pret padomju varu un mobilizācija nevarēja notikt atbilstoši prasībām. Iesaucamie stāstīja, ka viņi neorientējās, kurp viņi tiks sūtīti. Viņi bažījās, ka tos atkal arestē un grib izsūtīt uz Sibīriju. Šādas domas veicināja gan pirms Sarkanās armijas ienākšanas izplatītās PVE instrukcijas, gan padomju partizānu realizētais vietējā AK partizānu štāba arests, gan arī pats iesaukšanas veids, kad pie iesaukamajiem ieradās miliči un aizveda tos, nesakot kurp.

Pirmajās poļu daļās, saformētās Seļcos, bija daudz ebreju. Pēc kara 13 tūkstošu poļu armijā PSRS karojušo ebreju atgriezās Polijā. Diemžēl gan Polijas Tautas republikas laikā, gan mūsdienās poļu armijas rindās kritušos ebreju tautības karavīrus piemin daudz retāk nekā, piemēram, Varšavas geto bojā gājušos.

Divīzijā nelielā skaitā ieradās arī cīnītāji no partizānu vienībām, kuras darbojās Polijā, vairākas grupas to poļu, kuri bija karojuši Internacionālajās brigādēs Spānijas pilsoņu kara laikā. Uz divīziju tika nosūtīti arī starpkaru periodā Padomju Savienībā dzīvojušie un tās pilsonību ieguvušie poļi. Tajā iestājās arī jau XIX gadsimtā uz Sibīriju izceļojušo poļu zemnieku-kolonistu grupu pēcteči. Šie jaunieši bija saglabājuši poļu valodu un parašas, taču, auguši t.s. „sociālisma” apstākļos, stipri atšķīrās no Polijā uzaugušiem vienaudžiem. Gadījās, ka poļu komjaunieši, augušie PSRS, nonākot 1. divīzijā, pat atteicās nodot militāro zvērestu, jo šī armija, kurā darbojās ksendzi, kurā nenēsāja sarkanās zvaigznes, viņus neapmierināja ideoloģisku motīvu dēļ.

Padomju frontinieku vidū bija izplatīta anekdote. Poļu pulkā pirms kaujas notiek dievkalpojums. Ksendzs iet gar karavīru ierindu, dodot tiem noskūpstīt krucifiksu. Viens no karavīriem atsakās: „Es esmu komjaunietis!”. Ksendzs atcukst: „Skūpstī! Es pats esmu komunist!”.

Par pēdējo nosaukto grupu karavīriem var runāt kā par idejiski pārliecinātiem sociālistisko ideju aizstāvjiem. Taču viņi veidoja divīzijā nelielu procentu, ne viņi noteica karavīru pamatmasas raksturu.

Par Polijas republikā augušo un tagad Berlinga armijā nonākušo noskaņojumu un tā izmaiņām priekšstatu sniedz viena tās karavīra – vēlākā Polijas Tautas Republikas aizsardzības ministra, premjerministra, PASP CK 1. sekretāra, otrā PTR un pirmā Polijas Republikas prezidenta V. Jaruzelska atmiņas.

Viņš bija audzis patriotiski noskaņots šlahtiņa-sīkmuižnieka ģimenē, līdz 1939. gadam mācījies privātgimnāzijā, kurā audzēkņi tika audzināti nacionālistiskā garā. Viņa vectēvs bija 1863. gada poļu sacelšanās dalībnieks, tēvs – 1920. gada poļu-padomju kara brīvprātīgais. 1941. gadā Jaruzelsku ģimene tika izsūtīta uz Sibīriju. Kad tēvs 1942. gadā nomira, dēls viņu apglabāja liķauta vietā ietinis avīzē „*Иппод*”. Pats viņš, strādājot kā mežstrādnieks, uz visiem laikiem sabojāja redzi, iegūstot t.s. sniega aklumu. Taču 1943. gada jūlijā viņš iestājās T. Kostjuško divīzijā, beidza kājnieku virsnieku skolu Rjazaņā un divīzijas sastāvā karoja pret nacistiem.

V. Jaruzelskim it kā noteikti vajadzēja kļūt pretpadomiski noskaņotam. Pats V. Jaruzelskis vaļsirdīgi stāstīja: „Mana ģimene ir nākusi no Polijas austrumiem, mūsu noskaņojums vienmēr bija pretkrievisks un vēlāk pretpadomisks.” Taču pats nākamais ievērojamais poļu valstsvīrs arī atklāj, ka viņš nekļuva par rusofobu vairāku cēloņu dēļ. Viens no tiem bija lielā krievu kultūras ietekme, kura, iespējoties jaunā cilvēka apziņā, šķobīja pretkrievisko noskaņojumu. Otrs – dienests armijā, kad Rjazaņas virsnieku skolā viņu kara zinībās apmācīja gan padomju, gan poļu virsnieki, kuri pirms tam bija dienējuši Sarkanajā armijā. Tālākajās armijas gaitās viņam nācās karot plecu pie pleca ar daudzu tautību kareivjiem, kad visus saliedēja kopējā cīņā un izlietās asinis. Pēc kara viņš veicināja labu attiecību izveidošanos un nostiprināšanos starp poļu un padomju valstīm. Acīmredzot ne visi poļu jaunieši, nonākuši PSRS formējamajās poļu daļās, kļuva par uzticamiem padomju cilvēku draugiem, jo staļiniskā režīma pārņemšana uz poļiem un Poliju to būtiski traucēja. Taču divīzijā, tāpat kā visā vēlāk PSRS izveidotajā poļu armijā, kā to rāda V. Jaruzelska piemērs, veidojās arī jaunākās poļu paaudzes militārie, politiskie, kultūras un saimnieciskie darbinieki, kuri noraidīja agrākās pirmskara Polijas pretkrievisko, pretpadomisko orientāciju.

Divīzijā dienēja arī Vācijas armijā mobilizētie par etniskajiem vāciešiem (*volksdeutsche*) pasludinātie poļi, kuri, nevēloties karot nacistu pusē, jau pēc 1941. gada 22. jūnija bija padevušies gūstā.

Poļu žurnāliste J. Broņevska ir aprakstījusi vācu karagūstekņu nometnes apmeklējumu 1943. gada vasarā. Tajā bez vācu skanēja arī rumāņu, bulgāru, serbu un arī poļu valodas. Tur atradās Vācijas armijā mobilizētie cilvēki no Poznaņas vojevodistes, Piejūras, Silēzijas – novadiem, kuri bija iekļauti Vācijas *reiba* sastāvā. Uz žurnālistes jautājumu, vai šiem bijušajiem Polijas pilsoņiem un vismaz daļēji arī poļiem nebija citas izejas kā iet dienēt Vācijas bruņotajos spēkos, viena no gūstekņiem atbilde skanēja: „Bija cita izeja. Caur augstu [koncentrācijas nometnes] dūmeni”. Pēc žurnālistes vērtējuma šie cilvēki veidoja it kā divus slāņus. Vieni bija pārgājuši fronti zem apšaudes, pa mīnu laukiem, apzināti cenšoties nonākt „pie krieviem, kā pie saviem brāļiem”. Pēc pašu vārdiem, viņus vadījusi ticība, ka no šejienes, „no krieviem” nāk cīņa par viņu māju, ģimeņu atbrīvošanu. Un viņi ticējuši, ka „krievi viņus sapratīs, piedos viņiem un dos vienīgo iespēju: pavērst ieročus pret tiem, kas viņiem uzspieda vācu mundieri.” Otri tika saņemti gūstā, karojot kopā ar vāciešiem. Un viņi bija apmierināti ar savu likteni, jo vismaz bija izglābuši savu dzīvību, plānoja karagūstekņu nometnē pārdzīvot karu. Daļa no sagūstītajiem Vācijas karavīriem – poļiem parakstīja kolektīvu iesniegumu ar lūgumu uzņemt viņus T. Kostjuško divīzijā.

Bijušais divīzijas karavīrs A. Jackovskis savās atmiņās stāsta, ka Seļcu nometnē bija izkārts liels daudzums Polijas balt-sarkano karogu. Aprēķins attaisnojās, daudzi iesauktie, ierodoties nometnē, nespēja novaldīt aizkustinājuma asaras. Pēc ciešanu, neziņas gadiem, kad daudziem jau šķita, ka Polija kā valsts vairs nepastāvēs, tagad viņi to, kaut simboliski, ieraudzīja. Karogi, cita simbolika bija domāta tieši tam, lai katrs polis apzinātos, ka viņš dien poļu armijā. A. Jackovskis rakstīja: „Dodoties uz armiju, es nevarēju tikt vaļā no šaubām, par to, kāds gan ir šis „poļu” karaspēks. Poļu vai nepoļu. Ar kādu mērķi radīts. Bažas mani neatstāja, taču es zināju, ka man, desmitiem tūkstošu armija [Padomju] Savienībā – tā ir vienīgā iespēja atgriezties dzimtenē. Vārti uz Poliju.”

5. jūlijā T. Kostjuško vārdā nosauktajā 1. Poļu divīzijā bija jau 14 380 karavīru: no viņiem 13 250 poļu, 439 ebreji, 209 ukraiņi, 108 baltkrievi un 112 krievi. 15. jūlijā (Grīnvaldes kaujas gadadienā) karavīri nodeva zvērestu un saņēma PPtS dāvātu karogu ar uzrakstu: „Par jūsu un mūsu brīvību!”

Lai gan parasti poļi bija noskaņoti antinacistiski, divīzijā tika izmantotas visas iespējas, lai informētu karavīrus par stāvokli dzimtenē, par nacistu noziegumiem tajā. No jauna Padomju Savienībā radītajās poļu armijas daļās karavīri sekoja arī Andersa armijas darbībai (faktiski bezdarbībai) Tuvajos Austrumos, Polijas valdības emigrācijā soļiem. Viņu acu priekšā cieta sakāvi šīs valdības koncepcija izmantot pretrunas starp Rietumu un padomju sabiedrotajiem.

1943. gada 1. septembrī 55 komunisti ar stāžu veidoja 37 % no 1. divīzijas 150 politdarbinieku, jeb izglītojošo virsnieku, kā viņi tad tika saukti, sastāva. Tādejādi 2/3 no šiem virsniekiem bija vienkārši demokrātiski, kritiski pret PVE rīcību noskaņoti cilvēki. Taču īstenoja viņi Polijas Strādnieku partijas platformu. 1944. gada maijā 1. Poļu armijas politaparāts sastādīja jau ap 1 000 virsnieku un 2 500 apakšvirsnieku. Maijā, jūnijā un jūlija pirmajās dienās vēl vairāki simti cilvēku beidza divīziju politdarbinieku skolas un īslaicīgus kursus. Tai pat laikā pulku skolās par politdarbiniekiem tika gatavoti vēl vairāk nekā tūkstotis cilvēku. Skaitļi rāda, cik liela vērība tika pievērsta politdarbam 1. Poļu armijā, kā arī to, ka jauno politisko darbinieku sagatavotības līmenis nevarēja būt augsts.

Zināmā mērā tika izmantotas tās iespējas, ko pavēra dažu poļu kultūras darbinieku atrašanās pēc Vācijas iebrukuma PSRS pēdējās teritorijā. Tā, grupa rakstnieku: V. Broņevskis, S. Lecs, Ā. Rudņickis, J. Pšibošs, J. Putraments, A. Važiks u.c. dzīvoja Ļvovā. Viņu likteņi lielākoties bija sarežģīti.

Tikai par diviem no tiem. S. Lecs, kurš palika Ļvovā arī nacistu okupācijas laikā, nonāca koncentrācijas nometnē, bēga no tās, tika notverts, viņam tika piespriests nāves sods. Tā izpildeinorīkots esietis piespieda S. Lecu pašam rakt sev kapu, taču saņēma nāvējošu triecienu ar lāpstu pa kaklu. S. Lecs uzvilka esesieša mundieri, tādā veidā šķērsoja gandrīz visu Ģenerālgubernatūru un nonāca Varšavā. Tur viņš darbojās GL un AL pagrīdes avīzēs, pēc tam piebiedrojās partizāniem Ļubļinas apgabalā, pēc tam kā majors karoja poļu regulārās armijas rindās. Par dalību karā tika apbalvots ar ordeni „*Polonia Restituta*” („Atjaunotā Polija”). Pēc kara nonāca diplomātiskā darbā. No Austrijas vērojot procesus dzimtenē, komunistiskās partijas varas nostiprināšanos, inteliģences radošas brīvības ierobežojumus, pieņēma grūtu lēmumu un emigrēja uz Izraēlu, bet nespēja tur iedzīvoties, vienīgi uzrakstīja darbu „*Rękopis Jerozolimski?*” (Jeruzālemes rokraksts) pilnu ar ilgām pēc dzimtenes. 1952. gadā viņš atgriezās Polijā, bija spiests pelnīt sev iztiku ar tulkojumiem, jo darbojās aizliegums publicēt viņa darbus. Tomēr 1956. gadā viņa sacerējumi atkal nonāca pie lasītājiem. Tapa „*Mysli niemiesane*” (Nepieņemamās domas) un citi darbi. Viņa aforismi un dzejas-epigrammas ir kļuvušas par poļu nacionālās bagātības sastāvdaļu.

A. Važiks pēc Vācijas uzbrukuma PSRS no Ļvovas devās uz padomju aizmuguri. Pēc t.s. Andersa armija nodibināšanas iestājās tajā kā politiskais virsnieks, vēlāk Z. Berlinga armijā, uzrakstīja vairāku patriotisku dziesmu tekstus, tostarp arī „*Marsz Piernyżego Korpusu*” (1. korpusa maršs). Pēc kara bija dedzīgs sociālistiskā reālisma piekritējs. Pēc J. Staļina nāves kļuva par šīs metodes kritiķi. 1955. gadā publicēja „*Poemat dla dorosłych*” („Poēma pieaugušajiem”), kurā kritizēja Polijā notiekošo „sociālisma” celtniecību. Tūlīt sekoja režimam uzticamo kritiķu uzbrukumi viņam. Poēmas izdevums tika aizliegts, tā tika pārdota „melnajā” tirgū, izplatījās rokrakstos. 1957. gadā A. Važiks piedalījās žurnāla „Eiropa” izdošanā. Kad tas tika slēgts, izstājās no PASP rindām, 1964. gadā viņš parakstīja „34 vēstuli” pret runas brīvības ierobežošanu PTR, līdz ar ko sekoja viņa darbu izmantošanas aizliegums presē, radio un televīzijā. 1968. gadā A. Važiks parakstīja protesta vēstuli pret studentu protestu apspiešanu un Konstitūcijas izmaiņu „mūžīgās draudzības ar PSRS” garā. Iztiku pelnīja kā tulk.

Jau no pirmajām dienām politiskais darbs divīzijā norisa „poļu un padomju tautu draudzības garā”. Šī tautu draudzības propaganda parasti gan bija visai primitīva, piemēram, izceļot kopējo krievu un poļu cīņu pret vāciešiem Grīnvaldes kaujā (1410), bet reizē noklusējot daudzus sāpīgus jautājumus

no kopīgās sarežģītās Polijas un Krievijas, Polijas un Padomju Savienības attiecību vēstures. Tā, PPtS organizēja daudzas masu kampaņas: Polijas valsts neatkarības 25-gades svinības, T. Kostjuško vadītās sacelšanās 150-gades svinības, protesta kampaņas pret PVE politiku, arī kampaņu pret „vācu ļaundarbām Katiņā”. Pēdējās gaitā tika vākti naudas līdzekļi tanku kolonas „Katiņas atriebējs” izveidei. (Cik daudzi no PPtS aktīvistiem, ziedotājiem patiesi ticēja, ka jāatriebjas ir vāciešiem, diemžēl pateikt nav iespējams.)

Taču šāda vienpusīga vēstures traktēšana nebija nekas jauns. Var apgalvot, ka Polijā vienpusīgā „sanācijas” režīma slavināšana līdz 1939. gadam gan atpalika no staļiniskā režīma slavināšanas Padomju Savienībā, taču poļi bija jau pieradināti pie puspatiesībām. T. Kostjuško divīzijā dienošajiem poļiem nenācās krasi lauzt demokrātiskas domāšanas ievirzi, viņiem autoritārā režīmā laikā ieaudzinātie priekšstati nebija diez-cik tāli no staļiniskā totalitārisma uzspiestajiem. Protams, poļu karavīriem – kritisku prātu īpašniekiem neapšaubāmi radās jautājumi, uz kuriem atbildes vajadzēja meklēt patstāvīgi. Taču viens bija neapšaubāms, konkrētajos apstākļos poļu tautas pamatmasu apspieda, iznīcināja nacisti. Pret tiem arī katram poļu patriotam pirmkārt bija jāvērs ieroči. To, kā veidosies starptautiskie apstākļi kara gaitā un pēc tā, vienkāršie karotāji nevarēja paredzēt. Tiesa, notika arī citi, mazāk ideoloģizēti kultūras pasākumi. Pēc PPtS ierosmes uz T. Kostjuško divīziju tika nosūtīts džeza orķestris, poļu kinooperatoru brigāde, kas bija PSRS Kinematogrāfijas komitejas rīcībā, un aktieri, kuri līdz 1939. gadam bija strādājuši poļu teātrī un kino.

Piemēram, jau pirms kara par Lvovā dzīvojošo poļu kinematogrāfistu likteni ieinteresējās Kijevas kinostudija. Pazīstamais padomju kinorežisors A. Dovženko uzaicināja daļu no viņiem darbā studijā. Kara laikā daži poļu aktieri un kinospeciālisti strādāja Vidusāzijā kopā ar padomju kolēģiem.

Kad poļu armijas daļu formēšana tikai sākās, tās karavīri tika ietērpti padomju uniformās. Taču politiskais uzdevums piesaistīt poļu patriotus šim karaspēkam lika padomju pavēlniecībai savu iespēju robežās situāciju mainīt. Kaut kara apstākļos bija grūti nodrošināt daudzu nosacījumu ievērošanu, kuri pasvītroja jaunveidojamā poļu karaspēka nacionālo raksturu, tā izveide radīja papildus grūtības Sarkanās armijas apgādes dienestam, tomēr speciāli poļu karavīriem tika ražots atšķirīgs no padomju standartiem audums mundieriem un citi materiāli tradicionālajās poļu armijas krāsās. (Uniformas krāsa tika variēta, biežāk tā bija pelēki-zaļa, bet bija arī parastā – haki krāsas.) Speciāls piegriezums tika ievērots mundieru, šineļu un cepuru izgatavošanai. Ieviestā uniforma vairāk atgādināja poļu pirmskara uniformu: mundieri ar atliektu apkakli, bridža bikses, zābakus vai puszābakus ar kāju apsējiem papildināja tradicionālās poļu cepures (rogatuvkas, konfederatkas). Ražošanas nokārtošanas grūtības gan veda pie tā, ka jaunā forma tā arī pilnībā nenomainīja veco – padomju parauga. Šineļi bieži bija padomju. Arī bruņu cepures, siksnas bija padomju.

Izvirzījās jautājums par kokardēm pie cepurēm. Visi poļu karavīri, kuri karoja Rietumu sabiedroto pusē, nēsāja uz piedurknēm uzšuves ar uzrakstu „Poland”, bet uz cepurēm viņiem bija tradicionālās kokardes Jagelloņu ērgļa ar kroni veidā. Turpretī uz jaunveidojamās T. Kostjuško divīzijas karoga izvietojamā ērgļa atveidojums nedrīkstēja simbolizēt agresīvus nolūkus, Jagelloņu tradīcijas, kas saistījās ar austrumos Polijai esošo tautu pakļaušanu. Padomju Savienībā radītās poļu armijas daļas pie tradicionālajām konfederatkām nēsāja kokardes ar t.s. Pjastu ērgli bez kroņa. (Polijas valdnieku Pjastu dinastijas un arī valsts simbols kopš XIII gadsimta bija balts ērglis ar kroni sarkanā laukā, mainījās tikai tā dizains. Pēc Polijas neatkarības pasludināšanas 1918. gadā tās ģerbonī īsu laiku bija redzams balts ērglis bez kroņa, taču drīzumā kronis atkal ieņēma savu vietu virs ērgļa galvas. Kopš 1927. gada ērglis Polijas ģerbonī bija attēlots pēc mākslinieka Z. Kaminska projekta.) Divīzijā tika spriests – ja ērgļa knābis pavērsts uz kreiso pusi – tas nozīmē – pret Vāciju (jau no XIII gadsimta ērgļa galva bija pagrieztā pa kreisi), ja uz labo pusi – pret Krieviju. Pie tam Padomju Savienība tika identificēta ar Krievijas impēriju. Jagelloņu tradīcijai, kad Polija galvenokārt centās izplatīt ietekmi austrumu virzienā, tika pretstatītas senākas – Pjastu laika tradīcijas. Tā laika

politiskajās runās tika uzsvērtā atšķirība starp tradicionālo Polijas „jagelloņu” politiku, virzītu uz Polijas austrumu zemju paturēšanu, un „pjastu” politiku, virzītu pret vācu iebrucējiem.

Jau minētais A. Jackovskis uzskata, ka Pjastu ērgli esot izvēlējusies V. Vasīļevska. Citi dati liecina, ka ērgļa dizainu izvēlējās mākslas zinātnieks P. Ettingers un rakstniece un žurnāliste J. Broņevska, kura arī izšuva to uz divīzijas karoga. Kā etalons viņiem kalpoja 1825. gadā izgatavotais ērglis uz nišas kapenēs ar Polijas lielkņaza no Pjastu dinastijas Boļeslava III Greizmutes mirstīgajām atliekām Plockā. Kad poļu armija ar šo simbolu ienāca Polijā, tautā tas tika iesaukts par „noplūkto cālēnu”. Kā liecināja A. Jackovskis, „tas sekmīgi neitralizēja [nacionālā lepnuma] jūtas, kuras bija jārada karogiem, dziesmām un mundieriem”. Viedoklis ir subjektīvs, taču par izcili veiksmīgu Pjastu ērgļa attēlu uz ģerboņiem, karogiem un kokardēm tiešām nevar atzīt. Ne velti daudzi karavīri turpināja izmantot pirmskara emblēmas, tikai nogriežot no tām kroņus. Vēlāk gan tika nokārtota kokaržu un pogu ar Pjastu ērgli rūpnieciska ražošana. (PVE ietekmē esošā pagrīdes kustība Polijā turpināja izmantot kā simbolu Jagelloņu ērgli ar kroni.)

Atšķirības zīmes T. Kostjuško divīzijā un vēlāk visā Polijas armijā palika tādas pat, kā pirms kara. Varēja būt gan kara laikā materiālu trūkuma dēļ izsauktās minimālas atšķirības: piemēram, zvaigznītes varēja būt no dzeltena, nevis balta metāla, izšuvumiem sudraba diega vietā tika izmantots balts.

Lielas grūtības divīzijas formēšanas gaitā radīja poļu virsnieku trūkums. Poļu virsnieku, kuri bija piedalījušies 1939. gada septembra kampaņā vai Pilsoņu karā Spānijā, skaits nepārsniedza simtu. Tūkstoši bija gājuši bojā Katiņā, Starobeliskā un Ostaškovā, padomju cietumos. Vairāki tūkstoši virsnieku bija devušies uz Irānu Andersa armijas sastāvā. Jūnija vidū divīzijā bija tikai 37,6 % no pēc štatiem nepieciešamā virsnieku sastāva. Īpaši trūka militāri-tehnisko speciālistu. Palikušajiem PSRS poļu virsniekiem parasti nebija tik nepieciešamās tehniskās izglītības tanku, artilērijas, aviācijas daļu radīšanai. Lai kompensētu virsnieku trūkumu, pēc PPtS lūguma uz divīziju tika nosūtīti virsnieki no Sarkanās armijas. Pirmkārt tie bija poļi pēc nacionālās piederības, bet daudz bija arī citu tautību pārstāvju. Jau 15. jūlijā divīzijas rīcībā padomju pavēlniecība nosūtīja 325 padomju virsniekus. Pēc pusotra mēneša divīzijā jau bija 60 % pēc štatiem nepieciešamo virsnieku. (Pēc poļu vēsturnieka J. Koščešas datiem, 1943. gada jūlijā no 684 T. Kostjuško divīzijas virsniekiem 448 bija padomju. Starp pārējiem liela daļa bija t.s. lietuvu. Tā sauca no Vācijas, Čehijas, Polijas uz Lietuvu un Baltkrieviju pārcēlušos ebrejus, kuri bija dziļi iesakņojušies lietuviešu un baltkrievu vidū un labprāt atbalstīja padomju varas nodibināšanu.)

Tikai līdz 1944. gadam uz poļu daļām no Sarkanās armijas tika nosūtīti 4 599 virsnieki. To vidū bija arī poļu revolucionāru, carisma laikā izsūtītu uz Sibīriju, dēli un mazdēli. Līdz 1944. gada vasarai no ap 9 000 virsnieku apmēram puse bija apmācīta jau šīs armijas rindās. Piemēram, ja 1943. gadā armijas rīcībā bija 3 vai 4 lidotāji, 1944. gadā to skaits sasniedza vairākus desmitus. Vairāk nekā 600 aviācijas speciālistu vēl mācījās padomju aviācijas skolās.

Kā atmiņās rakstīja bijušais divīzijas karavīrs A. Jackovskis, no Sarkanās armijas poļu daļās pārceltie padomju virsnieki pārmērīgi lietoja alkoholu, jo bija nobažījušies, ka pēc kara viņi ne tikai nevarēs palikt Polijā, bet par dienestu poļu armijā tiks ieslodzīti „pāraudzināšanai” padomju noietnēs. Acīmredzot, alkohola lietošanas reizēs tādas bažas sarunās ar poļiem varēja izskanēt. Iespējams, ka tieši reaģējot uz tām PSRS TKP pēc gada – 1944. gada 22. jūnijā pieņēma lēmumu „Par poļu armijā PSRS dienestu nesošo un personu, kuras palīdz tās cīņā par Polijas atbrīvošanu, kā arī viņu ģimenes locekļu tiesībām pāriet Polijas pavalstniecībā”. Taču padomju virsnieki ar alkohola lietošanu grēkoja arī Sarkanās armijas rindās, tā kā ticamāk, ka uz pāris izteicienu pamata izdarītais secinājums par šo virsnieku bažām saņemt sodu par pakļaušanos pavēlēm dienēt poļu armijā kā ieganstu alkohola lietošanai tomēr jāvērtē kā mazpārliecinošs.

Uzreiz uz mācībām militārajās skolās tika nosūtīti 920 poļi. 1943. gada otrajā pusē padomju militārajās skolās un akadēmijās mācījās jau ap 3 000 poļu kursantu, bet pavisam kara gados ar

padomju palīdzību tika sagatavoti 18 tūkstošu poļu armijas virsnieku. Rjazaņā Sarkanās armijas kādas virsnieku skolas kazarmas tika nodotas poļu karaspēka virsnieku apmācībai. Katrs trešais šīs skolas absolvents kaujās gāja bojā, vairākums tika ievainoti. Skolu beidza arī nākamais PTR aizsardzības ministrs, pēc tam premjerministrs un prezidents V. Jaruzeļskis.

Starp citu, 1984. gada 5. maijā Rjazaņā tika atklāts poļu skulptora B. Hroma u.c. projektētais pieminēklis padomju-poļu ieroču brālībai (*Monument ku chwale Polsko-Radzieckiego braterstwa broni*). Tā atklāšanā piedalījās arī bijušais skolas kursants, nu jau PTR premjerministrs, PASP CK pirmais sekretārs V. Jaruzeļskis.

Augustā PPtS lūdza Padomju valdībai atļaut otras poļu divīzijas formēšanu. PSRS Valsts Aizsardzības komiteja šo „lūgumu apmierināja” un 1943. gada 10. augustā pieņēma lēmumu par poļu korpusa formēšanu, kura sastāvā ietilpa jau pastāvošās poļu daļas: 1. T. Kostjuško divīzija, 1. Vesterplates varoņu vārdā nosauktais poļu tanku pulks (drīz tas tika pārformēts par brigādi) un 1. aviācijas iznīcinātāju pulks „Varšava” (32 „Jak 1” iznīcinātāji), kā arī vēl veidojamās: 2. H. Dombrovska vārdā nosauktā kājnieku divīzija, 1. J. Bēma vārdā nosauktā artilērijas brigāde un virkne citu daļu. Par 1. poļu korpusa komandieri tika iecelts par brigādes ģenerāli paaugstinātais Z. Berlings. Par viņa vietnieku kļuva poļu izcelsmes padomju ģenerālis K. Sverčevskis.

Taču, kamēr korpusa vēl atradās formēšanās stadijā, 1943. gada 1. septembrī nacistiskās Vācijas uzbrukuma Polijai ceturtajā gadadienā T. Kostjuško vārdā nosauktā divīzija, kurā tai brīdī dienēja 11 444 karavīri un virsnieki, tika nosūtīta uz fronti. Tātad bija vajadzīgi trīs ar pusi mēneši tās sagatavošanai. Pirmo kauju divīzija aizvadīja pie Ļeņino (*Ленино*) ciema uz Smoļenskas apgabala un Baltkrievijas PSR robežas (tagad Mogiļevas apgabalā Baltkrievijā) 12.–13.oktobrī. Tai bija jāpārtrauc ienaidnieka nocietinājumu josla.

Gandrīz pusgadsimtu pēc kaujas patiesība par to bija cenzūras izkropļota. Uzbrukuma sagatavošanai artilērijas uguns munīcijas trūkuma dēļ bija nepietiekams. Vācieši pret uzbrucējiem vērsa bumbvedēju triecienus, bet zenītartilērijas to atvairīšanai nebija. Divīzija pavisam 2-3 km ienaidnieka teritorijā, taču tālākam uzbrukumam nepietika spēku. Tomēr divu diennakšu smagās kaujās uzdevums daļēji tika izpildīts. Pretinieks cieta ievērojamus zaudējumus (pēc padomju vērtējumiem ap 1 500 kritušo, 329 cilvēki krita gūstā), poļu divīzija forsēja upi, ieņēma divas apdzīvotas vietas. Taču arī pati T. Kostjuško divīzija cieta lielus (ap 25 %) zaudējumus. Divīzija, kurā bija ap 11 000 vīru, zaudēja 502 kritušos, 1 680 ievainotos, 663 pazudušus bez vēsts. Kopā kaujas zaudējumi sastādīja 2 845 cilvēkus. Ņemot vērā sagūstīto pretinieka karavīru liecības, ievērojama daļa bez vēsts pazudušo bija padevušies gūstā. Pēc šīm liecībām ap 25 poļu karavīru vēl pirms kaujas sākumā pārbēga pie pretinieka un paziņoja par gaidāmo uzbrukum.

Iespējams, ka kaujā pie Ļeņino Vācijas armija vadījās ne tikai no militāra mērķa – apturēt uzbrukumus, bet arī politiskiem apsvērumiem – nodarīt PSRS pusē karojošajiem poļiem pēc iespējas lielākus zaudējumus. Ne velti pret šo vienu divīziju tika raidīti ļoti iespaidīgi vācu aviācijas spēki: 178 lidmašīnu uzlidojumi tika veikti pirmajā dienā, 23 lidmašīnu grupu uzbrukumi – otrajā kaujas dienā. Pēc kaujas vācieši plaši propagandēja faktu, ka tās laikā vairāki desmiti poļu karavīru (pārsvarā ievainotu) nonāca gūstā. Šos gūstekņus vadāja pa visu Ģenerālgubernatūras teritoriju, spieda uzstāties mikrofonu priekšā, publicēja viņu fotogrāfijas, vēstules ģimenes locekļiem u.tml. Visticamāk, visa šī jezga bija radīta, lai kompromitētu poļu karavīrus PSRS. Tomēr, ja neskaita pāris nodevēju, kādi var rasties jebkurā vidē, poļu karavīru izteikumi, viņu rakstītais radniekiem nebija nekas cits kā pēc būtības zvērestam uzticīgu karavīru vārdi un parastas vēstules tuviniekiem, protams, arī ar sūdzībām par karavīru grūto likteni un kara šausmām. Gala rezultātā viss šis saceltais troksnis vāciešiem nenesa nekādas dividendes, poļu karavīri austrumu frontē vēlāk atkal iesaistījās kaujās pret nacistiem.

Pēc kaujas 247 poļu karavīri un virsnieki saņēma Polijas apbalvojumus, 239 tika apbalvoti ar PSRS ordeņiem un medaļām, trīs kļuva par Padomju Savienības varoņiem.

Interesanti, ka visi trīs – ierindniece A. Kživoņa (starp citu, 1940. gadā padomju iestāžu deportēta), kura kļuva par vienīgo ārzemnieci – Padomju Savienības varoni, un divi virsnieki – kapteinis V. Visockis un kapteinis J. Hibners šo nosaukumu saņēma ar formulējumu „pēc nāves”. Domājams, padomju pavēlniecība augstākos militāros apbalvojumus tieši piešķīra jau kritušajiem poļiem, acīmredzot, lai PSRS vadība varētu būt droša, ka šie cilvēki nākotnē nenostāties pretpadomju pozīcijās, nevarēs politiski kaitēt PSRS. Taču izrādījās, ka viens no viņiem – Pilsoņu kara Spānijā dalībnieks politdarbnieks J. Hibners, kurš kaujā aizstāja kritušo komandieri un, neraugoties uz diviem smagiem ievainojumiem, izdzīvoja, atgriezās ierindā, pēc kara turpināja dienestu armijā, kļuva par ģenerālmajoru, pēc dienesta atstāšanas aizstāvēja doktora disertāciju un pasniedza fiziku Lodzas universitātē.

Poļu virsnieki kaujas rezultātus vērtēja ar dalītām jūtām, ar lepnumu runāja par poļu karavīru varonību, ar rūgtumu par pieļautajām kļūdām, neizdarību un lielajiem zaudējumiem. Sanāksmē 16. oktobrī ģenerālis Z. Berlings sacīja: „Lielisku rīcības piemēru bija daudz. Mēs redzējām cilvēkus, kurus ir jāizvirza. Taču ir arī kuņas bērni, kurus vajag nošaut.” Skanēja arī vairāk vai mazāk tieša kritika par padomju karaspēka daļu darbību. Citā sanāksmē 17. oktobrī, bijušais komunistpagrīdnieks, tolaik politdarbnieks, pulkvedis, bet vēlāk PTR kultūras un mākslas ministrs V. Sokorskis atzīmēja, ka kaujas laikā vajadzēja pārkārtoties, izmainīt visu operācijas plānu, bet tas „ir grūti, prasa pieredzējušus komandierus un karavīrus – un mēs to nespējam izdarīt, kaut mūsu divīzija arī izrādījās šeit labākā [...] Mūsu karavīrs, gan demonstrējot lielu varonību, tomēr parādīja nepietiekamu psiholoģisku noturību. Vienmēr bija tikai viens solis no varonības līdz panikai. Mūsu karavīrs nav norūdīts kaujās. Nekad vēl divīziju uzreiz neveda tādā kaujā. Šī pieredze mums dārgi maksāja, citu tādu pieredzi mēs nepārdzīvosim, jo tad mums ies bojā labākie.”

Arī padomju ģenerāļu vidū Poļu divīzijas pirmā kauja izsauca zināmu vilšanos. Padomju Rietumu frontes pavēlniecība ziņoja J. Staļinam, ka pirmajā operācijas dienā divīzija uzrādīja „nesliktus rezultātus”, taču turpmāk „pakļauta masveida aviācijas uzbrukumiem un triecieniem no flanga, divīzijas parādīja ļoti vāju noturību. Divīzijas un tās daļu vadība tika pazaudēta, apakšvienības kaujas laukā sajaucās. Daļa apakšvienību metās bēgt un padevās gūstā. Lai novērstu sarežģījumus trieciengrupas iecirknī Rietumu frontes kara padome atļāva 33. armijas pavēlniekam naktī uz 14. oktobri izvest 1. Poļu kājnieku divīziju rezervē.” Reizē Rietumu frontes kara padome uzskatīja, ka poļu divīzija nav pienācīgi kaujasspējīga, rotu, bataljonu un pulku līmenī ir nepietiekama vadība, divīzijai ir jāpiešķir 15 līdz 20 dienas tālākai apmācībai, šai laikā tās sastāvs jāpārbauda un jāizolē neuzticamie. Tika ieteikts turpmāk divīziju izmantot, tikai „panākumu attīstīšanai”. Tādejādi veikt frontes pārrāvumus tā tika uzskatīta par nespējīgu. Tā kā Z. Berlings bija iecelts par korpusa komandieri, turpmāk no 1943. gada 20. novembra līdz 1945. gada 27. septembrim divīziju komandēja padomju pulkvedis, vēlāk PSRS un Polijas bruņoto spēku ģenerālis V. Bevzjuks.

Kāda nozīme bija kaujai pie Leņino? Līdz tai poļu karavīrus no Varšavas atdalīja 580 km. Pēc tās šis attālums bija samazinājies par 2 km. Taču tā bija pirmā PSRS radītā poļu karaspēka kauja, kas tiešām kaut nedaudz tuvināja Polijas atbrīvošanu. Kaujas pie Leņino 1943. gada gadadiena – 12. oktobris Polijas Tautas republikā tika svinēta kā nacionāli svētki – tās bruņoto spēku dzimšanas diena, poļu – padomju ieroču brālības diena.

Poļu kara vēsturnieks S. Jacinskis pamatoti raksta, ka kaujai bija tikai taktiska nozīme, bet „frontes iecirknis, kuru ieņēma poļu divīzija, palika nekustīgs līdz pat 1944. gada jūnijam.” Taču blakus lielām kaujām ar stratēģisku nozīmi karā neiztiec arī bez taktiskām cīņām, mēdz būt svarīgāki un mazāk svarīgi frontes iecirkņi, bet karot un arī ziedot dzīvības nākas visos.

Kā norāda poļu žurnālists P. Micners, divīzija esot sūtīta kaujā nepietiekami sagatavota. Steigas iniciatori bijuši Z. Berlings un V. Vasiļevska. Domājams, ka pēdējam apgalvojumam diezin vai ir nopietns pamatojums, jo abi nosauktie bija ieinteresēti, lai poļu karavīri pirmajā kaujā gūtu

panākumus, nevis ciestu lielus zaudējumus. Pamatotāks ir britu vēsturnieka A. Teilora secinājums, ka Poļu armijas PSRS radīšanas cēloņi bija nevis militāri, bet gan politiski-propagandistiski, jo faktiski pēc asiņainās kaujas pie Ļeņino divīzija stāvēja „ar šauteni pie kājas” līdz brīdim, kad fronte nonāca līdz bijušajai Polijas robežai. Acīmredzot secinājumam ir jāpiekrīt. Ja divīzija turpinātu cīņās, kā to parasti pēc šādām kaujām darīja padomju divīzijas, tās kaujas spējas varētu tikt ievērojami vājinātas, kas neatbilda padomju vadības politiskajām interesēm, tāpēc ar Augstākās Virspavēlniecības pavēli tā tika atvilkta uz aizmuguri. Padomju vadība un PPtS plaši izmantoja poļu pirmo kauju Austrumu frontē propagandā. Rietumu politiķiem tika demonstrēts, ka PSRS pastāv kaujas spējīgs poļu karaspēks.

Tuvākajos mēnešos uz T. Kostjuško divīzijas pamata tika izveidota 1. Poļu armija, jeb „Berlinga armija” kā to sauca poļu emigranti rietumos. Kā PVE ar Rietumvalstu atbalstu taupīja Andersa armijas poļu karavīrus cīņai par savas varas atjaunošanu Polijā, tā J. Staļins taupīja Berlinga armijas karavīrus cīņām Polijas teritorijā, „jaunas, tautas Polijas” izveidei, komunistu varas izveidošanai tajā.

3-2-2

Situācija okupētajā Polijā. Pretošanās kustība, politiskā šķelšanās tajā.

Bijušo Polijas austrumapgabalu nonākšana 1941. gadā vasarā Vācijas rokās atkal izraisīja administratīvā dalījuma izmaiņas. 1941. gada 17. jūlijā Austrumgalīcija pretēji tās vietējo iedzīvotāju – ukraiņu patstāvības centieniem kā „*Distrikt Galizien*” (Galīcijas distrikt) tika pakļauta ģenerālgubernatoram H. Frankam un faktiski pievienota Ģenerālgubernatūrai. 1941. gada 1. augustā izdotā H. Franka direktīvā bija teikts, ka uz Ā. Hitlera 17. un 22. jūlija rīkojumu pamata Galīcijas civilpārvalde pāriet Ģenerālgubernatūras administrācijas rokās. Kā oficiālo Galīcijas distriktā ieviesa vācu valodu, taču atļāva lietot arī ukraiņu un poļu valodas. Tagad Ģenerālgubernatūra aptvēra ap 142 000 km², tajā dzīvoja līdz 18 miljonu iedzīvotāju.

Volīnija un Poļesjes lielākā daļa tika apvienotas „*Generalbezirk Wolhynien-Podolien*” (Volīnijas – Podolijas ģenerāliecirknis) un pakļauta reihskomisariāta „*Ukraine*” (Ukraina) gauleiteram Ē. Kocham. (Savu maksimālo lielumu reihskomisariāta „Ukraina” teritorija sasniedza laikā no 1942.gada 1.septembra līdz 1943.gada sākumam, kad tā sastādīja 339 km² un tajā dzīvoja 16,9 miljoni cilvēku.)

Agrākā Austrumpolija uz ziemeļiem no Pripetes (poļu *Prypeć*, ukraiņu un krievu *Пруть*, baltkrievu *Прыпяць*) purviem, gan bez Viļņas apgabala, kas palika „*Generalbezirk Litauen*” (Lietuvas ģenerāliecirknis), pastāvēja kā „*Generalbezirk Weißruthenien*” (ģenerāliecirknis Baltkrievija) un ietilpa reihskomisariāta „*Ostland*” (Austrumzeme) sastāvā, ko pārvaldīja gauleiters H. Loze.

Belostokas vojevodiste, kura no 1939.gada nogales līdz 1941.gada vasarai ietilpa Baltkrievijas PSR, tika pārvērsta par speciālu Belostokas iecirkni (*Bezirk Bialystok*), kurš formāli neietilpa Vācijas robežās, bet bez īpašas piesaistes kādai teritorijai tika pakļauts gauleiteram Ē. Kocham. Nākotnē tam bija jāieiet Austrumprūsijas sastāvā. (Iecirkņa robežas kara gaitā vairākkārt mainījās.) Kopš 1942.gada 1.novembra iecirknī darbojās Vācijas civil- un krimināllikumi.

Okupanti centās arī „teorētiski” pamatot savas tiesības uz agrākajām poļu zemēm. 1941. gada 21. novembrī H. Franks paziņoja: „Vācieši ar ieročiem rokās iebruka šajā teritorijā ne tā vai cita

pasaules politiskās situācijas radīta cēloņa dēļ, bet atgriezās savās zemēs, kuras tiem piederēja jau no pirmsākuma. Ne mēs, bet poļi ir šeit sveši ienācēji.” 1942. gada jūnijā H. Himlers skaidroja padotajiem, ka tikai vācu atbalsta punktu radīšana šais teritorijās neatbilst viņa plāniem, ka saskaņā ar ģenerālplānu „OST” 20 gados ir jāpārvāco visa Ģenerālgubernatūras un Ostlandes teritorija. Ģenerālplāns paredzēja izsūtīt no dzimtenes 80–85 % poļu. Viņu apdzīvotajās teritorijās bija paredzēts atstāt tikai 3–4 miljonus poļu zemnieku. (Tiesa, visā okupācijas periodā nacisti spēja deportēt ap 1 miljonu poļu un viņu vietā noņemt ap 700 000 vāciešu). Attiecīga bija arī nacistu izturēšanās pret poļiem. Literatūrā daudzkārt atzīmēts, ka pēc ebrejiem un čigāniem vācieši vissliktāk izturējās pret poļiem.

Kā jāapietas ar poļiem, kuri dzīvoja Baltijā, Baltkrievijā un Ukrainā, tieši un nepārprotami formulēja Vācijas Okupēto Austrumu apgabalu ministra A. Rozenberga 1942.gada 26. novembra direktīva. Tajā tika apgalvots, ka poļu tauta jau gadsimtiem ilgi ir bijusi izteikti naidīga pret vāciešiem un karā ierauta vēršas pret vāciešiem ar sabotāžu, baumām un terorismu. Tāpēc direktīva prasīja:

1) Poļus padzīt no visām tautsaimniecības, kultūras pārvaldes jomām, atlaist visus poļu burgomistrus un direktorus, to vietā ieceļot lietuviešus, baltkrievus un ukraiņus. Poļus izraidīt no visām vācu iestādēm, kurās tie strādāja. Visus atlaistos nosūtīt uz ražošanu – rūpniecību un lauksaimniecību.

2) Poļu skolās atļaut ne vairāk par četrām klasēm, izņemot mācību iestādes, kuras gatavoja speciālistus kara rūpniecībai.

3) Slēgt visas poļu avīzes un žurnālus. Tikai Viļņas apgabalā vietējiem poļiem atļaut izdot vienu avīzi. Poļu valodu atļaut lietot tikai tais apvidos, kur viņi sastāda vairākumu. Citos gadījumos priekšrocības tiek piešķirtas lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu valodai.

4) Neiesaistīt poļus vācu valodas apmācībā, lai viņi neapgūtu vācu kultūru. Viņiem jāiztiek tikai ar poļu valodu.

Tālāk A. Rozenbergs gan atzina, ka direktīvas pielietošana var vest pie grūtībām, bet tomēr uzsvēra, ka gala mērķim ir jābūt augstākam par pagaidu ekonomiskām grūtībām, ko var izraisīt poļu izstumšana.

Vācijas agresijas pret PSRS sākumā vērmahta skaitliskais sastāvs Polijas teritorijā sasniedza savu maksimumu – 2 650 tūkstošu. Turpmākajos okupācijas gados tas svārstījās starp 600 tūkstošiem un 1 300 tūkstošiem cilvēku. (Pēc citiem datiem Polijas teritorijā 1942.–1944.gadā bija izvietoti no 400 000 līdz 1 000 000 vērmahta karavīru, ap 200 lidlauku, daudz lielu kara bāžu.)

Caur Poliju gāja pieci dzelzceļi, pa kuriem tika apgādāts Vācijas karaspēks Austrumu frontē. Kustības intensitāte gan bija dažāda. Piemēram, 1941.gada pavasarī caur Poliju virzījās 420 ešelonu diennaktī, 1942.gada maijā uz Austrumu fronti devās 5 616 sastāvu ar karavīriem, kara materiāliem un munīciju, kas sastādīja apmēram 180 ešelonu dienā, bet 1944.gadā Poliju vidēji diennaktī šķērsoja 506 ešeloni. Ievērojot Polijas stratēģisko stāvokli, Vācijas varas iestādes pievērsa īpašu uzmanību „miera un kārtības” uzturēšanai tajā. Tā sevišķi pieauga kara darbības Austrumos saasinājuma brīžos un īpaši pēc radikālā lūzuma kara gaitā.

Vāciešu policistu skaits dažādos gados mainījās no 80 līdz 150 tūkstošiem cilvēku un sastādīja no 3 % līdz 16 % no Vācijas bruņotajiem spēkiem Polijas teritorijā. Policijas un SS spēki 1942.gada februārī Polijā sasniedza 88 000, bet 1943.gada novembrī – jau 130 000 vīru.

1941. gada rudenī abas Ģenerālgubernatūras augstākās amatpersonas – ģenerālgubernators H. Franks un valsts sekretārs J. Bilers paziņoja, ka policija „neprātīgajiem elementiem poļu iedzīvotāju vidū” dod pretsparu un „spēj novērst jebkuru svarīgo militāro operāciju sabotāžu”, ka

Ģenerālgubernatūra kara laikā ir kļuvusi par „īsteni nomierinātu apgabalu“ (*wirklich befriedetes Gebiet*).

Taču drīzumā minētie nacistu varas vīri vairs nevarēja tik rožaini vērtēt stāvokli Ģenerālgubernatūrā, kaut salīdzinājumā ar blakus esošajiem apgabaliem austrumos, šeit stāvoklis tiešām bija daudz mierīgāks.

Tai pat laikā vērmahta daļu skaits, kuru uzdevums bija tiltu, noliktavu u.c. objektu aizsardzība pret partizānu uzbrukumiem, palielinājās no 81 līdz 136 bataljoniem. Kopējie vērmahta spēki Polijā pieauga no 550 000 līdz 850 000, kas līdzinājās apmēram 400 bataljoniem jeb 26 divīzijām. Bez vērmahta atbalsta policijas spēki nespētu sekmīgi cīnīties pret partizāniem. Jau 1943.gadā poļu pretošanās kustības dalībnieki saistīja Polijā vairākas vācu divīzijas. 1943.gada jūlijā nacisti pasludināja Poliju par partizānu cīņas zonu. Tikai no 1943.gada janvāra sākuma līdz 1944. gada jūlija beigām vērmahta daļas tieši piedalījās 1 106 poļu iedzīvotāju „nomierināšanas” akcijās, bet 1944.gada otrajā pusē tās 173 reizes veica operācijas pret partizāniem septiņos vēl okupētajos Ģenerālgubernatūras rajonos. Ja 1943.gada pirmajā pusē vērmahta zaudējumi poļu zemēs salīdzinājumā ar policijas zaudējumiem bija divreiz mazāki, tad 1943./1944.gada ziemā – izlīdzinājās, bet 1944.gada pavasarī jau divkārt pārsniedza policijas zaudējumus.

Daudzu „nomierināšanas” akciju rezultātā hitleriešu soda vienības atriebības nolūkā pilnībā nodedzināja 75 ciemus un 224 – daļēji. Tūkstoši to iedzīvotāju tika barbariski iznīcināti. Pavisam „nomierināšanai” tika pakļauti vairāk nekā 440 poļu ciemi. Polijas provincēs okupanti veica ap 600 soda akciju, kopā nogalinot 17 tūkstošu cilvēku.

Mūsdienās gan skan apgalvojumi, ka vācu represijas pret pretošanās kustības dalībniekiem bija ne tik lielas, kā tas tika uzskatīts tūlīt pēc kara (izņemot Varšavu, kur tikai augstākajā okupantu terora uzplūdu periodā no 1943. gada oktobra līdz 1944. gadam tika publiski nošauti ap 3 900 cilvēku.)

Represijas pret poļiem izvērsās arī Vācijai tieši pievienotajos apgabalos. Tā, 1941. gada 1. novembrī, uzstājoties nacistisko funkcionāru sanāksmē Pozenē, Vartas novada gauleiters A. Greizers paziņoja, ka šajā gadā pret poļiem bija pielietoti 40 tūkstoši tiesas spriedumu, tai skaitā 2 tūkstoši ar nāves sodu. 1943.gadā ar īpašiem tiesas lēmumiem nāves spriedumi novadā tika izpildīti 555 poļiem.

Poļu rūpniecības potenciāls tika izmantots galvenokārt militārajiem mērķiem. Civilajām vajadzībām strādājošās rūpniecības nozares samazināja ražošanu. Ar 1943.gadu Vācijas stāvokļa pasliktināšanās rezultātā sāka samazināties arī Polijas teritorijā darbošos uzņēmumu (izņemot militārajām vajadzībām strādājošo) skaits. Ja 1942.gadā Ģenerālgubernatūrā strādāja 80 % visu rūpniecības uzņēmumu, tad 1943.gada beigās – tikai 60 %. 1944.gada jūlijā darbojās vairs tikai 20 % no pirmskara uzņēmumu skaita. Civilajām vajadzībām strādājošie rūpniecības uzņēmumi visus kara gadus bija noslogoti tikai par 20 līdz 30 % jaudas, bet to ražotā produkcija gandrīz nenonāca pie poļu patērētājiem.

Ekonomikā okupanti centās sasniegt neiespējamo: pastiprināt zemes aplaupīšanu un ekspluatāciju, bet reizē arī radīt iespaidu, ka iedzīvotāju materiālais stāvoklis uzlabojas.

Ja 1941.–1942.gadā vācieši strikti atsavināja zemi tiem poļu zemniekiem, kuri neizpildīja obligātās lauksaimniecības produktu sagādes normas jeb t.s. „kontingentus”, tad no 1943.gada, bet īpaši 1944.gadā viņi samierinājās ar to neizpildi pat līdz 70 % apjomā.

Nedaudz pieauga darba alga, tika ieviesta obligātā ēdināšana uzņēmumos, bet 1943.gada oktobrī tika palielināta produktu norma, izsniedzama uz pārtikas kartītēm Taču uzlabojumi bija minimāli. 1944.gada maijā darba algas indekss bija audzis vidēji par 100 %, bet dzīves izmaksu, ieskaitot

pārtikas cenas, indekss – līdz 7 305 (1938.gadā = 100). Reālā darba alga 1942.gadā sastādīja 5 %, bet 1943.–1944.gadā – 8 % no pirmskara līmeņa. No trijiem cilvēkiem sastāvošai ģimenei, lai normāli pāēstu, 1944.gadā bija jāpelna gandrīz 2 000 zlotu mēnesī, kad vidējā poļu strādnieka alga šai laikā sastādīja 250-300 zlotu. Produktu cenas uzskatāmi parādītas 21.tabulā.

21. tabula.

Trīs cilvēku ģimenei mēnesim nepieciešamo pārtikas produktu cena 1939–1944.gadā.

Produkti	Svars kg	Cena par 1 kg			Summa		
		1939.g.	1941.g.	1944.g.	1939 .g.	1941.g.	1944. g.
Maize	50	9 groši	50 groši	5 zloti	4,5 zloti	25 zloti	250 zloti
Gaļa	15	50 groši	2 zloti	60 zloti.	7,5 zloti	30 zloti	900 zloti
Taukvielas	3	1,83 zloti	5 zloti	150 zloti	5,4 zloti	15 zloti	450 zloti
Cukurs	3	1,5 zloti	3,50 zloti	65 zloti	4,5 zloti	10,5 zloti	195 zloti
Putraimi	12	16 groši	0,18 zloti	7 zloti	1,9 zloti	2,2 zloti	84 zloti
Kartupeļi	60	3 groši	4 groši	1 zlots	1,8 zloti	2,4 zloti	60 zloti
Milti	3	20 groši	25 groši	18 zloti	0,6 zloti	0,75 zloti	54 zloti
Citi	—	—	—	—	5,0 zloti	15,0 zloti	—
Pavisam					31,2 zloti	100,85 zloti	1993, 0 zloti

Tiesa, sakarā ar militārās ražošanas pieaugumu 1942.–1943.gadā Ģenerālgubernatūrā faktiski tika likvidēts bezdarbs. To gan veicināja arī darba spēka masveida izvešana uz Vāciju, kur 1942.gada decembrī strādāja ap 940 000 poļu. No Vācijai tieši pievienotajām poļu zemēm 1942.gadā vien uz Vāciju tika nosūtīti 193 tūkstoši cilvēku, bet 365 tūkstoši pārvietoti uz Ģenerālgubernatūru. Arī ap 1 miljonu Ģenerālgubernatūras iedzīvotāju daļēji brīvprātīgi, daļēji piespiedu kārtā devās darbā uz Vāciju. Polijas pilsētu ielās notika masu tварstīšanas (*Razzien*). Tajās notvertos, ja nenošāva uz vietas, izsūtīja vai nu uz koncentrācijas nometnēm vai darbā uz Vāciju. Turp izsūtītie poļi nēsāja uz apģērba speciālu nozīmi „P”, kas norādīja uz viņu tautību, strādāja parniecīgu atalgojumu un dzīvoja stingrā uzraudzībā. Pavisam kara laikā uz Vāciju darbā tika izsūtīti no 2,5 līdz 3,2 miljoniem Polijas pilsoņu.

Polijas teritorijā vilcieni kursēja pilni ar maišelnikiem. Veltas bija visu vācu varas iestāžu pūles pakļaut pilsētniekus bada eksistencei. Pārtika plūda uz pilsētām nepārtraukti un dažādiem ceļiem.

Šī pagrīdes tirdzniecība zēla un plauka, pārvēršot maišelniekus par īpašiem cilvēkiem, kuri lieliski orientējās mainīgajos apstākļos un prata izvairīties no vācu žandarmu izliktajām lamatām. Žandarmu uzpirkšana bija parasta parādība, vajadzēja tikai prast noteikt nepieciešamā kukuļa lielumu. Profesionālie maišelnieki bija tā ievingrinājušies

šajā mākslā, ka pietika tikai pa dzelzceļa vagona durvīm ienākt hitlerietim, lai tiktu noteikts nepieciešamā kukuļa lielums. Mākslas būtība bija to noteikt tā, lai vācietis nesaņemtu pārāk daudz, bet tajā pat laikā būtu apmierināts. Neviena neievēlēts vagona „vecākais” paziņoja: „Kungi, šis reiss maksā ne 50, ne 40, bet tikai divdesmit monētu! Lūdzu godīgi salikt šajā cepurē.” Vācietis stāvēja koridorā, izliekoties, ka priecājas par garām slidošajām ainavām, kamēr vagona „vecākais” savāca naudu un nodeva pārbaudītājam.

Kukuļņemšana, kas plauka vācu iekarotāju rindās, liecināja par hitleriskā režīma demoralizāciju, kaut arī asiņainais terors pret poļu iedzīvotājiem nebūt nenoplaka, bet gluži pretēji, frontes līnijai tuvojoties Polijai, tikai pieauga.

Tiesa, kara gados bija arī īslaicīgi periodi, kad nacistu „pātaga” uz īsu brīdi tika nomainīta ar „pīrāgu”, kad okupanti centās uzlabot attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem, atrast to vidū kolaborantus. Tā, 1942.gada 18.decembrī Vācijas Austrumu lietu ministrijā notika okupācijas varas iestāžu vadītāju un vērmahta pārstāvju apspriede. Tās dalībnieki vienojās, ka nepieciešams precizēt vācu „austrumu politiku” ar mērķi piesaistīt vācu pusē vairāk vietējo iedzīvotāju.

Arī okupantu politiku kultūras jautājumos pēdējos okupācijas gados (1943–1944) sakarā ar vērmahta militārajām sakāvēm Austrumu frontē nācās koriģēt un mīkstināt, mēģinot pielāgot jaunajiem apstākļiem. Vācieši cerēja, ka saudzējošāka kultūras politika mazinās nemieru un vājinās poļu pretestību okupantiem. Reizē nacisti okupētajās valstīs īstenoja skaļu propagandas kampaņu, lai iebiedētu Eiropas tautas ar „boļševisma” draudiem un iesaistītu tās „krusta kara gājienā pret komunismu”. Dažas dienas pēc sagrāves pie Staļingradas – 1943.gada 15.februārī J. Gēbelss izdeva direktīvu, kurā lika priekšā okupācijas iestādēm uzmanīgāk izturēties pret tautām, dzīvojošām ārpus Vācijas. Arī Ģenerālgubernatūras valdības sēdē 1943.gada 20.aprīlī izskanēja balsis par labu tam, lai ar poļiem apietos mazāk nežēlīgi. 7.maijā H. Franks sarunā ar Ā. Hitleru ierosināja izmantot diplomātisko attiecību saraušanu starp PSRS un PVE (1943.gada aprīlī, par to tiks runāts turpmāk) lai iesaistītu poļus cīņā pret PSRS. Viņš brīdināja, ka citas tādas iespējas var arī nebūt. Ā. Hitlers gan savā negatīvajā attieksmē pret poļiem palika nelokāms un attiecīgos ģenerālgubernatora priekšlikumus noraidīja.

Atzīstot nepieciešamību zināmā mērā mainīt savu attieksmi pret poļu iedzīvotājiem, nacisti negatavojās nopietni viņiem piekāpties, bet gan uzskatīja savu „liberālo” politiku par īslaicīgu, pagaidu parādību, baidoties, kā to 1943.gada jūnijā pateica Varšavas distrikta gubernators L. Fišers, ka „poļi to uztvers kā mūsu vājumu”. Īstos „liberalizācijas” mērķus atklāja pats H. Franks 1943.gada oktobrī: „Sistēmas vispārējās izmaiņas attieksmē pret poļiem mēs ieviesām nevis viņu, bet mūsu pašu interesēs”.

No 1943.gada vidus nacisti poļu vidū īstenoja pretpadomju kampaņu ar kodētu nosaukumu „Berta”. Tās galvenais sauklis bija „Galvenais poļu ienaidnieks ir nevis Vācija, bet Padomju Savienība”. Pieņemot 1943.gada jūlijā poļu galvenās Aizbildniecības padomes (*Rada Główna Opiekuńcza*) locekļus, H. Franks centās tos pārliecināt, ka vācu politika pret poļiem tiks mainīta, un viņš vēlētos ar tiem runāt „kā eiropietis ar eiropiešiem”. Kampaņas „Berta” ietvaros 1944.gada sākumā Ģenerālgubernatūras valdība izdeva 12 miljonus brošūru un 20 miljonus lapiņu. Pār Varšavu tika no lidmašīnām izkaisītas lapiņas, ar nosaukumu „Parunāsim atklāti”, kurās gāja runa par boļševiku draudiem Polijai un visai Eiropai, dedzīgi tika noraidītas „baumas” par to, ka nacisti gribētu iznīcināt kādu tautu (tātad arī poļus). Ja 1941.gadā tika slēgtas poļu mācību iestādes, tad 1943.gadā no Ģenerālgubernatūras budžeta tika maksātas algas lauku skolotājiem. Tiesa, visi citi skolu izdevumi bija jāuzņemas pašiem vietējiem iedzīvotājiem. Ja 1941.gadā okupanti vispār neinteresējās par poļu kultūras dzīvi, tad pēc Kurskas kaujas (1943.gada 5.jūlijs – 23.augusts), viņi pēkšņi nolēma izdot tiem

avīzes un žurnālus. Lai veiktu propagandu Ģenerālgubernatūrā mītošo ukraiņu vidū Kēnigsbergā sāka darboties speciāls radioraidītājs. Ģenerālgubernatūrā atļāva darboties filharmonijai, poļu tautas teātrim Krakovā.

No 1943.gada beigām nacistu varas iestādes sāka pielietot jaunu t.s. „poļu politiku”. Tās mērķis bija ar jauniem līdzekļiem maksimāli izmantot Polijas materiālos un cilvēciskos resursus kara vešanai. 1943.gada decembrī, pamatojot jauno taktiku pret poļiem, H. Franks paziņoja, ka, turpinoties karam, vāciešiem ir izdevīgāk nevis mērdēt poļus badā, bet piespiest tos strādāt savā labā. Tāpēc arī jāatsakās no masu deportācijām. Fakti liecināja, ka 1943.gada notikumu pasaulē un īpaši Austrumu frontē ietekmē H. Franks tiešām mainīja okupantu taktiku Ģenerālgubernatūrā. Dažādās administratīvajās iestādes nacisti sāka aicināt darbā poļus un ukraiņus. Nacistu avīzes rakstīja par vietējām kultūras aktivitātēm, piemēram, par to, ka Krakovā sāk strādāt teātris vai notiek šaha turnīrs. 1944.gada 6.februārī H. Franks savā dienasgrāmatā ierakstīja, ka tikšanās laikā ar Ā. Hitleru ticis apspriests jautājums par aktīvāku poļu iesaistīšanu karā pret PSRS, arī izveidojot poļu leģionus. Taču firers aizliedza gatavot tādus plānus, jo viņš nevēloties līdzīgu poļu armiju kā Pirmajā pasaules karā, kura sākotnēji karoja austriešu un vācu pusē, bet kara noslēguma posmā pavērsa stobrus pret tiem. „Lai labāk poļi strādā”, paziņoja Ā. Hitlers.

Tomēr 1944.gada 8.februārī, uzstājoties preses pārstāvju priekšā, ģenerālgubernators uzskatīja par vajadzīgu vislabvēlīgākajā gaismā attēlot kultūras dzīvi savā pārvaldītajā teritorijā. Viņš, piemēram, pieminēja, ka 13 500 tautskolās ir nodarbināti 33 tūkstoši skolotāju, ka Ģenerālgubernatūrā darbojas 207 profesionālās, 134 baznīcas un 154 tirdzniecības skolas un pat ir iecerēts atklāt F. Šopēna muzeju, ko Polija savas pastāvēšanas 20 gados tā arī nebija izdarījusi. (Poļiem tiešām atļāva apmeklēt muzejus, kas veicināja Vācijas propagandu un ideoloģisko apstrādi, kā jaunizveidotais F. Šopēna muzejs, kurā bija apgalvots, ka komponistam bijušas vācu saknes.) Hitleriešu gubernators paziņoja par ģimnāziju atklāšanu, kurās tika atļauts noturēt mācības poļu valodā. Okupanti solīja atļaut nokārtot eksāmenus par ģimnāziju kursu tiem, kuri to nepaguva izdarīt 1939.gadā. Tālāk H. Franks stāstīja par 9 ikdienas avīžu izdošanu 700 000 eksemplāru lielā tirāžā, 34 žurnālu izdošanu 1,5 miljoni eksemplāru lielā tirāžā utt. Šie dati izskatījās visai iespaidīgi, taču ģenerālgubernators nepateica pašu svarīgāko – visi tie bija attiecināmi ne tik daudz uz Ģenerālgubernatūrā dzīvojošajiem poļu, cik vācu iedzīvotājiem.

1944.gada sākumā H. Franks arī paziņoja, ka nepastāv kādi plāni Ģenerālgubernatūras ģermanizācijai vai tās iekļaušanai reiha sastāvā. Tika samazināti ierobežojumi izglītības, teātra un mūzikas jomā. Vasarā viņš runāja par iespēju izveidot kādu „nacionālu nodaļu” vai „komiteju”. Hitlerieši sāka skandināt tēzi par Vācijas un Polijas „kultūras kopību”, pretstatot to „barbariskajiem austrumiem”.

Arī 1944.gada septembrī, kad risinājās sacelšanās Varšavā, H. Franka tuvākie ierēdņi atkal sprieda par dažiem piekāpšanās soļiem poļu priekšā, piešķirot poļu tautības ierēdņiem lielākas pilnvaras. Ģenerālgubernatūras valdība arī iesniedza Berlīnei priekšlikumus par poļu līdzdalību Ģenerālgubernatūras pārvaldē, radot poļu padomdevēju padomi pie valdības, izveidot līdzīgas poļu padomes distriktos un apriņķos. Taču Vācijas Galvenās Valsts drošības pārvaldes priekšnieks un Iekšlietu ministrijas valsts sekretārs E. Kaltenbrunnars, acīmredzot izsakot arī citu nacistiskās Vācijas valstsvīru viedokli, atbildēja, ka iesaistīt poļus pārvaldē nav vēlams sekojošo principiālo cēloņu dēļ: 1) tūkstošgadu cīņā starp vācu un poļu tautām atbildīgi par kariem vienmēr bija poļi, viņi tāpat ir atbildīgi par desmitu tūkstošu vāciešu nogalināšanu 1939. gada septembrī, 2) poļu un vāciešu sajaukšanās nav pieļaujama, jo lielākā daļa poļu tautas pieder bioloģiski zemākai rasei; 3) jāņem vērā,

ka daļa Polijas ir iekļauta impērijas sastāvā; 4) karš drīz beigsies un problēma atkritīs pati. Tikai ilgas apspriešanas rezultātā tomēr tika nolemts izdarīt nelielas piekāpšanās poļiem. 1944.gada septembrī H. Franks atļāva poļu tiesu darbību, taču Augstākās tiesas sastāvā poļi tomēr netika pielaisti. Vācu komisāru kontrolē drīkstēja darboties poļu advokātu kolēģija. No 1944.gada beigām nedaudz tika paplašināta avīžu izdošana poļu valodā. Poļiem tika plašāk atvērtas kinoteātru durvis, kur tika demonstrētas tikai vācu filmas. (Ģenerālgubernatūrā tai laikā darbojās 25 vācu, 61 poļu, 4 ukraiņu un 190 jaukto kinoteātru.)

Attieksmes maiņu pret poļiem sajuta arī poļu strādnieki Vācijā. 1944.gada 10.martā H. Himlers parakstīja direktīvu, kurā norādīja, ka dažādi plakāti un sludinājumi tiek gatavoti vienlaikus kā ebrejiem un čigāniem, tā arī poļiem, kas ir pretrunā ar diferencētas pieejas principu šīm nacionālajām grupām. Ebreji un čigāni bija jāizolē un tiem bija aizliegta jebkāda sabiedriska darbība. Turpretī par poļiem „politisku apsvērumu dēļ” tika atzīts, ka ir „nepieciešamas dažas piekāpšanās”. Taču arī šajā dokumentā H. Himlers personīgi ierakstīja: „Pievērsu uzmanību, ka dotais norādījums neatceļ visas iepriekšējās direktīvas šajā jautājumā”.

„Piekāpšanās” poļiem norisa tai pat laikā, kad represijas turpinājās un pat pastiprinājās, jo pretošanās okupantiem nenorima. „Jaunās poļu politikas” mērķis bija zemes „nomierināšana” un Vācijas armijas aizmugures nostiprināšana. Taču savu mērķi šī politika nerasniedza. Pastiprinoties partizānu kustībai, Ģenerālgubernatūra tika pasludināta par partizānu kara aptvertu teritoriju. Ja 1942.gadā notika 266 masu eksekūcijas, tad 1943.gadā to skaits pieauga līdz 819. H. Franks izdeva rīkojumu par represiju pastiprināšanu pret poļu iedzīvotājiem, kurus varēja sodīt par jebkuru neapmierinātības izpausmi pret vācu „jauno kārtību”. Tikai Varšavā no 1943.gada oktobra līdz 1944.gada 1.augustam pēc jaunā rīkojuma tika publiski nogalināti 8 000 cilvēku.

Kara gados, neraugoties uz okupantu pūliņiem iznīdēt vai vismaz stingri ierobežot visu polisko, **poļu kultūra saglabājās pagrīdē**. Tur arī okupācijas apstākļos tika veikts liels kultūras un izglītības darbs. pagrīdē iznāca publikācijas, notika konspiratīvi autorvakari un koncerti, teātra izrādes, lekcijas. Slēgtie muzeji tika aizstāti ar neregulārām mākslas izstādēm, kuru tēmas bieži bija ar patriotiskas propagandas raksturu.

pagrīdē 1941.gada janvārī PVE Delegatūrās sastāvā tika izveidots Izglītības un kultūras departaments, kuru vadīja ļudovietis vēsturnieks Č. Vicehs. Kopā ar darba un sociālās labklājības ministriju un kara seku novēršanas departamentu tas veicināja poļu kultūru pagrīdē. Šīs iestādes koordinēja pūliņus paglābt mākslas darbus (īpaši tādus milzīgus kā J. Mateiko gleznas, kuras tika slēptas visu kara laiku), kuri glabājās gan valsts krātuvēs, gan privātās kolekcijās, no izlaupīšanas un iznīcināšanas. pagrīdes organizācijām un atsevišķām personām izdevās paglābt daudzus no vērtīgākajiem kultūras artefaktiem. Šai darbā aktīvi piedalījās ievērojamais vēsturnieks un muzeju darbinieks S. Lorencs. pagrīdes iestādes veidoja nozagto un iznīcināto darbu sarakstus, atbalstīja māksliniekus un zinātniekus to centienos turpināt darbu, sniedza palīdzību viņu ģimenēm.

No visām nacistu okupētajām valstīm tikai Polijā pastāvēja tāda specifiska pretošanās forma kā slepenas skolnieku apmācības organizēšana pagrīdes skolās, ko jau 1939.gada rudenī uzsāka skolotāju pagrīdes organizācijas. Atbildot uz poļu skolu slēgšanu un vāciešu ieviesto cenzūru, skolotāji gandrīz uzreiz radīja savas pretestības organizācijas. Vislabāk zināmais piemērs bija Nelegālā skolotāju organizācija (*Tajna Organizacja Nauczycielska*), izveidota jau 1939.gada oktobrī. 1941.gadā Ģenerālgubernatūras teritorijā tai bija savi vadošie „trijnieki” katrā gminā, tās pārstāvis – katrā skolā. Uz vietām izveidojās arī citas organizācijas. Tās visas cieši sadarbojās ar t.s. pagrīdes

valsts Izglītības un kultūras departamentu. Skolnieku apmācība notika oficiāli atļauto pasākumu aizsegā vai privātmājās un citās vietās.

Arī slēgto universitāšu mācībspēki vēlējās visiem spēkiem turpināt intelīģences sagatavošanu. Tiesa, 1939./1940.gadā šī darbība izpaudās individuālos docētāju kontaktos ar bijušajiem studentiem, līdz tam nenokārtoto eksāmenu pieņemšana. Taču jau 1940.gadā Varšavas universitātes darbinieki organizēja nelegālu studentu uzņemšanu pirmajā kursā. 1940.gada vidū bez Varšavas universitātes (ap 750 studentu) tāda nelegāli uzsāka darbu arī Poznaņā, bet 1942.gadā arī Jagellonu universitāte Krakovā. Sākotnēji studentu skaits bija ļoti neliels, taču pakāpeniski tas auga. Ir dati, ka 1943./1944.gadā nelegālajās universitātēs bija ap 200 pasniedzēju un 2 600 studentu. Kopumā kara laikā nelegāli darbojās vairākas augstskolas ar ap 10 000 studentu (salīdzinājumam: 1938./39.gadā Polijā bija aptuveni 30 000 studentu). Varšavas universitātē pagrīdē notika nodarbības 3 700 studentiem, tika aizstāvēti 64 diplomdarbi un 7 doktora promocijas darbi. Kara beigās pagrīdes Varšavas universitātē studēja ap 2 000 cilvēku. Varšavas Tehniskā Universitāte okupācijas laikā apmācīja 3 000 studentu, izsniedza 186 inženiera diplomus, 18 cilvēku ieguva doktora grādu, habilitējās 16 zinātnieki. Jagellonu universitāte Krakovā piešķīra 568 diplomus, 62 doktora grādus, nodarbināja vairāk nekā 100 profesorus un lektorus, un apmācīja vairāk nekā 1 000 studentu gadā. Viens no Jagellonu universitātes Teoloģijas fakultātes studentiem bija arī K. Voitila, vēlākais Romas pāvests Jānis Pauls II. Arī daudzas citas augstākās izglītības iestādes (mūzikas, teātra, mākslas u.tml.) turpināja savu darbību visu kara laiku.

1944.gadā vidusskolu sistēma aptvēra ap 90 000 līdz 100 000 cilvēku (tos mācīja ap 6 000 skolotāju), Varšavā vien pastāvēja vairāk nekā 70 pagrīdes skolas ar 2 000 skolotāju un 21 000 skolēnu. Pagrīdes ģimnāzijās tika nokārtoti 8 000 abiturijas eksāmenu, kuru rezultāti pēc kara tika atzīti par spēkā esošiem.

Kopumā Ģenerālgubernatūras pastāvēšanas laikā katrs trešais bērns saņēma izglītību kādā no pagrīdes izglītības organizācijām. Starp jauniešiem vidusskolas vecumā šis skaitlis pieauga līdz aptuveni 70 %. Tiek pieņemts, ka izglītības pakalpojumu kvalitāte atsevišķos lauku rajonos salīdzinājumā ar pirmskara periodu pat uzlabojās – piemēram, tāpēc, ka nodarbības organizēja skolotāji, kuri bija aizbēguši no pilsētām. Tiesa, salīdzinot ar pirmskara laiku, īpaši uzkrītošs bija ebreju skolēnu trūkums.

Pēc Č. Viceha aprēķiniem okupācijas beigu periodā nelegāli sākumskolas izglītību apguva vairāk nekā 1 miljons skolnieku (pēc citiem datiem 1942.gadā pagrīdes sākumskolās mācījās ap 1,5 miljoni skolnieku), vidējo izglītību – vairāk nekā 100 000 skolnieku, bet augstāko – vairāk nekā 10 000 studentu. Šie skaitļi bija bāzēti uz materiāliem par 1944.–1947.gadā poļu varas iestāžu izdotajām izglītības apliecībām. Vairāk nekā 1 miljons bērnu saņēma zināšanas tais mācību priekšmetos, kurus okupanti aizliedza mācīt sākumskolā. Kā uzsver poļu autori, tūkstoši cilvēku: skolotāji, bērni, viņu vecāki samaksāja ar dzīvību par dalību izglītības darbā vai palīdzību tam.

Vācijas attieksme pret poļu izglītības sistēmu pagrīdē bija atšķirīga Ģenerālgubernatūrā un Vācijai tieši pievienotajos apgabalos. Tajos poļu izglītības pastāvēšana tika uztverta kā nopietna problēma, jo tā kavēja iedzīvotāju ģermanizācijas procesu. Tāpēc šeit par iekļaušanos pagrīdes izglītības sistēmas darbā draudēja deportācija uz koncentrācijas nometnēm. Toties Ģenerālgubernatūrā okupanti jau 1943.gadā pilnā mērā apzinājās, ka dažās legālajās skolās puslegāli tika mācīts Vācijas iestāžu aizliegts materiāls, bija informēti par poļu skolām pagrīdē, bet necentās tās visas likvidēt. H. Franks 1944.gadā bija spiests atzīt, ka, lai gan poļu skolotāji bija Vācijas reiha „mūžīgs ienaidnieks”, „skolotāji neko citu nedara, kā atbalsta pretošanās kustību”, taču viņi visi uzreiz nevar

tikt padzīti. Pagrīdes skolu slēgšana Ģenerālgubernatūrā nepiederēja pie vāciešu augstākajām prioritātēm, iespējams, tāpēc, ka viņi resursus izmantoja galvenokārt cīņai pret bruņotu pretestības kustību.

Vācu okupācijas laikā, kad žurnālistu un rakstnieku profesija Polijā tika gandrīz iznīcināta, tiem bija gaužām maz iespēju publicēt savus darbus. Tomēr kara gados Polijā pagrīdē iznāca vairāk nekā 1 000 **pagrīdes laikraksti** (citi dati – vairāk nekā 2 tūkstoši periodisku izdevumu. Acīmredzot preses vēsturnieki dažādos skaitļus ieguvuši dažādi vērtējot izdevumus: laikrakstus, biļetenus u.c., to iznākšanas periodiskumu un ilgumu). Starp tiem nozīmīgākie bija AK „*Biuletyn Informacyjny*” (“Informācijas biļetens”) un „*Rzeczpospolita Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj*” (“Polijas Republikas valdības emigrācijā Delegatūra valstī”). (Divas galvenās „izdevniecības” pagrīdē bija AK Informācijas un propagandas birojs un PVE Delegatūra.) Blakus aizliegtajos radio raidījumos no rietumiem smelto ziņu izplatīšanai pagrīdes izdevumi daudz publikāciju veltīja politikai, ekonomikai, izglītībai un literatūrai. Piemēram, 1942.–1944. gadā Varšavā nelegāli iznāca speciāls žurnāls „*Sztuka i Narod*” (Māksla un tauta). Augstākā tirāža bija „*Biuletyn Informacyjny*” ar 43 000 eksemplāriem. Parasti nelegālo izdevumu drukāto eksemplāru skaits sniedzās no 1 000 līdz 5 000.

Pagrīdes presi atbalstīja liels skaits aktīvistu. Papildus iespiedmašīnas apkalpojošajiem brīvprātīgajiem, pastāvēja arī plašs izplatītāju tīkls. Saskaņā ar dažiem statistikas datiem, no visiem pagrīdes dalībniekiem tieši preses izplatītāji bija visvairāk pakļauti riskam tikt arestētiem.

Pagrīdes izdevniecības kara laikā izdeva ne tikai periodiku, patriotiskus plakātus u.c. sīkus iespieddarbus, bet arī simtiem grāmatu: poēziju, prozu, mācību literatūru. Piemēram, 10 000 eksemplāros tika nodrukāta poļu pamatskolās lietota pirmmācības lasāmgrāmata.

Lielākā daļa Polijas tipogrāfiju atradās okupētajā Varšavā. Sacelšanās laikā 1944.gada vasarā vācieši tur atklāja vairāk nekā 10 iespiedmašīnas. Tipogrāfiju personāls parasti tika nogalināts vai nosūtīts uz koncentrācijas nometnēm. Otrs lielākais pagrīdes izdevumu centrs bija Krakovā. Arī tur žurnālisti, redaktori un iespiedēji bija pakļauti līdzīgiem riskiem. Piemēram, visi satīriskā pagrīdes laikraksta „*Na Ucho*” (Uz auss – visilgāk pagrīdē pastāvošais poļu satīriskais izdevums, 1943.gada oktobrī iznāca tā 20.numurs) darbinieki tika arestēti un redaktoram 1944.gada 27.maijā Krakovā tika izpildīts nāves sods.

Var apbrīnot to, ka, neraugoties uz nežēlīgo teroru, hitleriešu okupētajā Polijā pretošanās kustības dalībnieki radīja arī **literārus darbus**. Pirmajā vietā izvirzījās poēzija. Tās raksturīgās iezīmes bija patriotisms, romantisks patoss, kuram bija jāizsaka dramatiskie tautas pārdzīvojumi. Izcēlās jaunais dzejnieks K. Bačinskis, kurš gāja bojā uz Varšavas sacelšanās barikādēm.

Literāti rakstīja arī par pastāvošajiem apstākļiem karagūstekņu nometnēs – K. Galčinskis, L. Kručkovskis, geto un koncentrācijas nometnē – T. Holujs u.c.

Daudzi talantīgi rakstnieki neizdzīvoja līdz kara beigām: jau tikko minētais K. Bačinskis, J. Kaden-Bondrovskis, J. Korčaks, F. Osedovskis, K. Pržerva-Tetmeijers, B. Šulcs u.c.

Pagrīdes apstākļos notika literāras diskusijas, kurās piedalījās populāri autori, tādi kā: K. Bačinskis, T. Borovskis, M. Dabrovska, S. Ginčanka, J. Ivaškevičs, vēlākais Nobela prēmijas laureāts Č. Milošs, S. Nalkovska, J. Parandovskis, L. Staffs.

Daudzi poļu literāti ražīgi strādāja ārzemēs, ārpus okupētās Polijas. Biologs, žurnālists un rakstnieks A. Fīdleris par poļu pilotu-iznīcinātāju eskadriļas cīņām „kaujā par Angliju” uzrakstīja grāmatu „*Dywizjon 303*“, kura tika pārdota 1,5 miljonu eksemplāru skaitā un cirkulēja arī okupētajā Polijā. (Pagrīdē iznāca nelegāla avīze „*Bibula*”, kurā tika publicēti arī V. Čērčila un minētā A. Fīdlera

darbi.) Tapa grāmata arī par poļu jūrnieku gaitām karā „*Dziękuję ci, kapitanie*” (Paldies, kapteini). Žurnālists, izdevējs un rakstnieks M. Vankovičs rakstīja par Polijas ieguldījumu *Monte Cassino* ieņemšanā Itālijā. Emigrācijā Rietumos ražīgi strādāja literāti J. Tuvims, V. Broņevskis, A. Sloņimskis, PSRS – V. Vasiļevska, J. Putraments, L. Pasternaks, L. Šenvalds. Tiesa, atsevišķu rakstnieku, kuri bija patvērušies PSRS, dzīve risinājās dramatiski. Piemēram, A. Vatu 1940.gadā Līvovā arestēja IeTK, 1941.gada rudenī atbrīvoja, 1943.gadā atkal arestēja, tad atkal atbrīvoja. 1946.gadā viņš atgriezās Polijā, bet no 1959.gada pastāvīgi dzīvoja Rietumos.

Poļu teātra, radio un kinematogrāfijas aizlieguma ietekmē veidojās pusprofesionāli, pusamatieru **teātri** pagrīdē, sevišķi Varšavā un Krakovā, kuri sniedza nelegālas izrādes arī ārpus tām. No 1940.gada teātru darbību koordinēja nelegāla Teātru padome. Izrādes notika pat gestapo cietumā „*Pawiak*” Varšavā un Osvencimas koncentrācijas nometnē, geto un karagūstekņu nometnēs. Pastāvēja arī nelegālas teātra studijas, kurās entuziasti tika apmācīti aktiera mākslā. Kā ievērojamākie pagrīdes teātru darbinieki minami K. Adventovičs, T. Kantors, J. Krečmars, L. Šillers. Notika patriotiskas leļļu teātru izrādes. Poļu teātra dzīves pēctecību kara laikā uzturēja arī karavīru un emigrantu teātri 18 pasaules valstu teritorijās četrās pasaules daļās.

Arī poļu **mūzika** atradās pagrīdē. Tādi poļu mūziķi kā dziedonis Ā. Didurs, pianists un komponists J. Lefelds, diriģenti un komponisti V. Lutovskis, A. Panufniks, P. Perkovskis, vijolniece J. Umiņska, čellists un diriģents K. Vilkomirskis, pianiste M. Vilkomirska, pianists un komponists B. Voitovičs u.c. uzstājās restorānos, kafejnīcās un privātās mājāsaimniecībās, kā arī ielās, kur, izvairoties no vācu patruļām, bieži izpildīja patriotiskas balādes. Tapa arī jaunas patriotiskas dziesmas, piemēram, „*Siekiera, motyka*”, („Cirvis, kaplis” - populārākā dziesma okupētajā Varšavā).

Ebreju mūziķi (piemēram pianists, komponists un rakstnieks V. Špīlmans) koncertēja arī geto un koncentrācijas nometnēs. Vairākums no viņiem gāja bojā, taču tiem, kuri paglābās PSRS, kā džezists E. Rozners un komponists H. Varšavskis, izdevās izdzīvot. Pirmais kara laikā muzicēja gan padomju aizmugurē, gan frontē, pēc kara mēģināja atgriezties Polijā, bet tā vietā nonāca Kolimā, pēc tam ilgstoši darbojās PSRS, līdz 1973.gadā emigrēja uz Vāciju. Otrais darbojās Andersa armijas, vēlāk 2. poļu korpusa kabarē kopā ar poļu aktrisi un dziedātāju I. Andersi.

Pagrīdē pastāvēja arī **vizuālā māksla**. Kafejnīcas, restorāni un privātmājas tika pārvērstas par galerijām un muzejiem. Tiesa, dažus šādus iestādījumus okupantiem izdevās slēgt, to īpašniekus, darbiniekus un darbības veicinātājus ieslodzīt, spīdzināt un pat nogalināt. Starp pagrīdes māksliniekiem bija grafiķis un karikatūrists E. Lipinskis, gleznotājs un arhitekts S. Medza-Tomaševskis, gleznotājs un grafiķis S. Ostoja-Hrostovskis, grafiķe K. Sopočko u.c.

Visu kara laiku savu māksliniecisko darbu turpināja gleznotāji, kuri dienēja 2. poļu korpusā. Starp tiem bija T. Potvorovskis, B. Leitgebers, S. Knapps u.c.

Daži mākslinieki strādāja tieši pagrīdnieku labā, viltojot naudu un dokumentus, izgatavojot vai nu antinacistiskus satīriskus plakātus un karikatūras, vai radot poļu patriotisma simbolus. Šos darbus drukāja pagrīdes tipogrāfijas. Tie tika izkarināti uz ēku sienām, vai arī tieši uz tām zīmēti. Daudzas no šīm darbībām koordinēja AK Informācijas un propagandas birojs. Tā 1944.gadā vairākos Varšavas laukumos tik uzstādītas trīs lielas lelles (6 m augstas) kā karikatūras par Ā. Hitleru un B. Musolini. Daži fotomākslinieki, neraugoties uz vāciešu aizliegumiem, fotografēja okupantu veiktos noziegumus, uzņēma pat kinolentes. Pagrīdnieki izgatavoja arī savas pastmarkas.

Bez tam poļu pagrīde arī nodarbojās ar to, ko mūsdienās nosauktu par psiholoģisko jeb hibrīdkaru. Tā publicēja brošūras un bukletus iedomātu pretošanās organizāciju vārdā, kuru uzdevums bija izplatīt dezinformāciju un graut okupantu morāli. Tika publicēti viltoti, it kā vācu administrācijas

izdoti plakāti, kuri, piemēram, pavēlēja vāciešiem atstāt Poliju vai arī lika poļiem reģistrēt viņu mājsaimniecībās dzīvojošos kaķus.

PVE Delegatūras Izglītības un kultūras departaments finansēja atsevišķas radošas personības, lai tās varētu turpināt savu darbu. Aptuveni 1 000 poļu zinātnieku saņēma līdzekļus no pagrīdes struktūrām, kas ļāva viņiem turpināt savu pētniecisko darbību. Tika veikti pat daži zinātniski pētījumi. Piemēram, ražīgi strādāja filozofs V. Tatarkevičs un valodnieks Z. Klemensevičs.

Daudziem kultūras, zinātnes darbiniekiem, māksliniekiem un viņu darbiem palīdzēja izdzīvot katoļu baznīca un vienkārši bagāti cilvēki, arī poļu aristokrāti, kas, tāpat kā pagrīdes organizācijas, sponsorēja māksliniekus un sargāja Polijas kultūras mantojumu. Vislielākie nopelni šai jomā bija arhibīskapam, vēlāk kardinālam, S. Sapieham un bijušajam politiķim J. Radzivillam. Daži privāti izdevēji, kā arī Ossolinsku vārdā nosauktā Nacionālā bibliotēka (*Zakład Narodowy im. Ossolińskich jeb Ossolineum*) maksāja honorārus autoriem par grāmatām, kurām bija jātiek publicētām pēc kara. Kara laikā tika uzsākti vairāk nekā 1 000 darbu. Pagrīdes tipogrāfijās tika publicēti romāni un antoloģijas.

Poļu pagrīdē norisa diskusijas, kā izturēties pret vācu veicināto kultūru Polijā. Piemēram, tā kā visa peļņa no poļu kino oficiāli tika novirzīta vācu kara rūpniecībai, Polijas pagrīdnieki tautā izplatīja saukli: „*Tylko Świnie siedzą w Kinie*” (Tikai cūkas apmeklē filmas). Okupanti uzspieda propagandas darbus teātriem. Tāpēc pagrīde boikotēja arī teātra izrādes. Aktieriem pagrīde ieteica nepiedalīties šādās izrādēs, lai tie netiktu vainoti sadarbībā ar okupantiem. Pagrīde nolēma boikotēt arī propagandistiskas operas. Mākslinieku, tostarp gleznotāju un tēlnieku, kuri bija spiesti reģistrēties vācu iestādēs, darbus pagrīde piecieta, ja tajos neizpaudās vācu propagandas tēmas.

Kad vācieši aizliedza poļu sporta aktivitātes, sporta klubi darbojās pagrīdē. Varšavā, Krakovā un Poznaņā tika organizētas slepenas futbola spēles un pat veseli turnīri, kaut bieži tos pārtrauca vācieši. Šīs darbības atbalstīja PVE Delegatūras izglītības un kultūras departaments.

Daži vārdi jāpasaka par kara laikā pastāvošās poļu kultūras dzīves vērtējumu. Kara periodā Polijā veidotā kultūra būtiski atšķīrās no starpkaru periodā pastāvējušās. Jau daudzu patriotu bojā eja, milzīgie poļu garīgajai un materiālajai kultūrai nodarītie zaudējumi, Polijas ebreju iznīcināšana, nevarēja neietekmēt izdzīvojušos, atstāja neizdzēšamas sekas kultūras darbinieku dvēselēs.

Otrā pasaules kara pieredze būtiski ietekmēja nākamo poļu mākslinieku paaudzi, kura kļuva pazīstama kā „Kolumbu paaudze” (*Pokolenie kolumbów*) arī „vētru paaudze” (*pokolenie «czasu burz»*). Tā sauca poļu rakstniekus un māksliniekus, dzimušus 20.gadu sākumā, kuru briedums sakrita ar kara gadiem. Nosaukums cēlies no šīs pašas paaudzes rakstnieka R. Bratnija romāna „*Kolumbowie. Rocznik 20*” (Kolumbi. 20.gads). Šīs paaudzes tēlotās raksturīgākās tēmas – katastrofisms, vērtību krīze, cilvēka vieta pasaulē, pilnā ar nežēlību un nelaimēm.

Daudzi poļu mākslas darbi, kas tika izveidoti jau pēckara posmā, pievērsās notikumiem karā. T. Borovska, H. Grinberga, M. Beloščevska, H. Krallas u.c. grāmatās, A. Vaidas filmās „*Pokolenie*” (Paaudze, 1955), „*Kanał*” (Kanāls, 1957), „*Popiół i diament*” (Pelni un dimants, 1958), „*Lotna*”, (1959), „*Miłość w Niemczech*” (Mīlestība Vācijā, 1983), TV seriālos kā „*Czterej pancerni i pie*” (Četri tankisti un suns, 1966–1970), „*Stawka większa niż życie*” (Likme augstāka par dzīvību, 1967–1968), muzikālā albūmā „*Powstanie Warszawskie*” (Varšavas sacelšanās, 2005) tēlots Otrais pasaules karš, tā norises Polijā.

Ir tikai dabīgi, ka tāds vispasaules satricinājums kā Otrais pasaules karš netiek aizmirsts. Polijas vēsturnieks T. Šarota 1996.gadā konstatēja: „Izglītības un apmācības programmas [Polijā] liek īpašu uzsvāru uz II pasaules kara un okupācijas laiku. Ar karu saistīti notikumi un cilvēki ir visur televīzijā,

radio un presē. Tēma joprojām ir svarīgs elements literatūrā un izglītībā, kino, teātra un vizuālajā mākslā. Nemaz nerunājot par to, ka politiķi vienmēr gūst no tā sev labumu. Iespējams, neviena cita valsts nesvin jubilejas, kas saistītas ar notikumiem Otrā pasaules karā, tik bieži un tik svinīgi.”

Iepriekš jau atzīmēts, ka nacistu okupācijas laikā smagus zaudējumus cieta Polijas vēstures zinātne. Bija slēgtas universitātes un pētniecības iestādes, bibliotēkas un arhīvi iznīcināti, izlaupīti kultūras dārgumi, vēstures avoti. No otras puses, jau kara laikā daži vēsturnieki sajuta vajadzību paplašināt pētniecības problemātiku, vērsties pie agrāk nenovērtētu parādību, kuras ietekmēja ekonomisko un kultūras attīstību, izpētes, arī nepieciešamību izstrādāt daudz kritiskāku attieksmi pret notikumiem Polijā XV–XIX gadsimtos. Šī pieeja izpaudās vairākos darbos, publicētos pirmajos pēckara gados.

Dažādu politisko virzienu vēsturiskajā publicistikā kara laikā galvenā uzmanība tika pievērsta tiem pagātnes notikumiem, kuru apgaismošana mobilizēja masas cīņai pret ienaidnieku. Parādījās liels skaits darbu ar pretvācisku orientāciju. Vienlaikus Polijas buržuāzisko aprindu publikācijas gan emigrācijā, gan dzimtenē, dažkārt pamatoti, bet ļoti bieži arī nepamatoti, propagandēja pretpadomju un antikomunistiskus uzskatus, daļa no tām klaji apoloģētiski aizstāvēja pirmskara Polijas iekārtu un realizēto politiku.

Atzīmējams, ka vēsturiskās domas attīstībā aktīvi piedalījās poļu komunisti. Viņu darbība bija vērsta uz to, lai izveidotu vienotu antifašistu fronti. PSP vēsturiskajā publicistikā tika norādīts, ka savas politikas saknes partija redz progresīvajās tradīcijās cīņā par valsts un sociālās atbrīvošanos XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimtā. Savā periodikā plaši atspoguļojot Polijas vēsturē notikušās tautas uzstāšanās par nacionālo un sociālo atbrīvošanos, it īpaši 1794., 1830.–1831., 1863.–1864.gadu sacelšanās, PSP tās vērtēja pirmkārt no šķiriskā viedokļa, kritizējot šlahtas izvirzītos sacelšanos vadītājus par to šķirisko aprobežotību, nekonsekventu attieksmi pret sociālajiem pārveidojumiem, neticību tautas masu spēkam, tieksmi noslēgt kompromisus ar apspiedējiem. PSP publicisti iepazīstina lasītājus ar strādnieku un zemnieku kustības, sociālisma ideju vēsturi, sevišķi izceļot Polijas un Krievijas revolucionārās saiknes. Vienlaikus viņiem varēja pārnest poļu un savā laikā Krievijas impērijas, bet jaunākajos laikos – PSRS, objektīvi atšķirīgo interešu noklusēšanu, nekritisku attieksmi pret padomju vadības politiku Austrumeiropā.

Vēsturiskie jautājumi tika iztīrāti arī kreiso sociālistu un radikālo ļudoviešu nelegālajā presē. Kreisie sociālisti uzsvēra strādnieku šķiras un sociālistisko kustības nozīmi 1905.–1907.gadu notikumos, kā arī to ieguldījumu neatkarīgas Polijas valsts atjaunošanā 1918.gadā. Tāpat kā komunisti, kreisā spārna sociālisti par 1939.gada septembrī piedzīvoto katastrofu vainoja “sanācijas” režīmu. Radikālo ļudoviešu vēsturiskā publicistika pirmkārt uzsvēra zemnieku masu lomu vēsturē.

Tādejādi nacistu cerības iznīcināt poļu tautas garīgo kultūru nevarēja piepildīties, pirmkārt jau pašas poļu tautas, tās inteliģences, zinātnes, izglītības un mākslas darbinieku apzinātas pretošanās rezultātā.

Šo pretošanās okupantiem nekādi neizdevās pievarēt. (Tikai 1942.gada laikā Ģenerālgubernatūras teritorijā okupanti nošāva 17 tūkstošus cilvēku.) 1943.gada vasarā nacistu partijas dienai Ģenerālgubernatūrā (*Tag der NSAPD im Generalgouvernement*) veltītajā sanāksmē gubernators H. Franks bija spiests atzīt, ka „daudzi vācieši no pārvaldes, valsts, policijas un partijas aparāta” ir krituši par upuri „apkārtējo zemcilvēku triecieniem” (*den Anschlägen eines feindseeligen Untermenschentums*). 1943.gada 30.jūnijā H. Himlers visu Ģenerālgubernatūru pasludināja par „bandu cīņu apgabalu” (*Bandenkampfgebiet*).

Īpaši lielus zaudējumus okupantiem **pretošanās grupas** nodarīja Varšavas apkārtnē. H. Franks 1943.gada decembrī paziņoja: „Mums šajā zemē ir punkts, no kura nāk visas likstas. Tas ir Varšava. Ja mums Ģenerālgubernatūrā nebūtu Varšavas, mums nebūtu četru piektdaļu to grūtību, ar kurām mēs cīnāmies. Varšava ir un paliek punkts, no kura šajā zemē tiek ienesti nemieri.” Vēl pēc diviem mēnešiem pieņemšanā pie Ā. Hitlera viņš nosauca Varšavu par „vismelnāko vietu ģenerālgubernatūrā”. Ā. Hitlers uz to atbildēja: „Varšavai jātiek sagrautai, kā tikai tam radīsies iespēja”.

Tāpēc okupācijas varas pasākumi pret Varšavu vērsās īpaši strikti. Kustības aizlieguma stundas bija stingri jāievēro, dažādi iestādījumi bija paredzēti „tikai vāciešiem” (*nur für Deutsche*), mežonīgas vietējo iedzīvotāju apšaušanas nebija nekas neparasts.

1943.gada rudenī Varšavā tika ieviesta t.s. „publiska” nāves sodu izpilde. Formālu ieganstu tam deva 1943.gada 2.oktobra ģenerālgubernatora H. Franka rīkojums „Par uzbrukumu vācu celtniecībai Ģenerālgubernatūrā apspiešanu”. Rīkojums spēkā stājās ar 10.oktobri. 16.oktobrī notika pirmā tāda nāves soda izpilde. Tika nošauti 25 cilvēki. Pēc tam ik pēc dažām dienām sekoja kārtējās nošaušanas. Soda izpilde notika Varšavas ielās.

Parasti vietā, kur bija paredzēts demonstrēt nāves sodu, pēkšņi ar automašīnām piebrauca stipra policijas vienība, viss apkārtējais rajons tika ielenkts, satiksme ielās pārtraukta, cilvēki no ielām sadzīti paredzētajā vietā. Tūlīt pēc tam ieradās vads, kam bija jāizpilda nāves sods un stipras apsardzes pavadībā mašīna vai mašīnas ar nāvei nolemtajiem. Viņu rokas bija sasietas aiz muguras, arī paši viņi bija sasaistīti pāros. Sākotnēji nošaujamais veda savā apģērbā, vēlāk tikai apakšveļā vai apģērbā no papīra. Dažkārt viņiem aizsēja acis, uzvilka galvā maisus vai papīra turzas. Tā kā vienas no pirmajām nošaušanām laikā kāds no notiesātajiem izsauca patriotiskus lozungus, turpmāk visiem muti aizbāza ar ģipsi vai aizlīmēja ar plāksteri. Nošaušanu no automātiskajiem ieročiem veica 5 līdz 10 cilvēku lielās grupās. Pēc visu upuru apšaušanas vada komandieris piebeidza tos, kuri vēl izrādīja dzīvības pazīmes. Tad speciāla ieslodzīto komanda, kura pārsvarā tika sastādīta no ebrejiem, ievilkā līķus slēgtā smagajā auto un ar ūdeni un slotām nomazgāja asinis no ietves un māju sienām. Dažreiz asins pēdas tika apbērtas smiltīm. Tas viss tika darīts ļoti veicīgi. Mašīnas aizbrauca un iela ieguva savu agrāko izskatu. Palika tikai ložu pēdas sienās un dažreiz arī ne līdz galam nomazgātās asins pēdas. Taču jau pēc dažām minūtēm pēc vācu aizbraukšanas cilvēki slepkavības vietās nolika ziedus un zaļus zarus, aizdedza sveces, nolika krustus. Tas izsauca jaunas okupantu represijas. Vācu policisti bez brīdinājuma šāva uz cilvēkiem, kuri pulcējās nošaušanas vietās, mīdīja kājām un izmētāja ziedus un sveces, sita un arestēja garāmģājējus. Taču tas nedevis rezultātus.

Nošaušanas uz ielām, kad cieta simti cilvēku, vienkārši aizturētu uz ielas vai braucot tramvajā, Varšavas iedzīvotājos radīja pastāvīgas apdraudētības sajūtu. Taču vismaz daļa no viņiem ar gandarījumu uztvēra ziņas, ka noticis kārtējais atreibības akts pret okupantiem.

Kad vēрмаhts no 1941.gada jūnija arvien vairāk virzījās uz Austrumiem, ieejot Padomju Savienības plašumos, Polijā palika salīdzinoši mazāk vācu spēku kārtības uzturēšanai un poļu pretošanās kustībai pavērās labvēlīgāki nekā līdz tam apstākļi okupācijas varas graušānai. Salīdzinājumam, šai laikā strauji aktivizējās pretošanās kustība Dienvidslāvijā. Taču Polijā ievērojama pretošanās aktivitātes pieauguma nebija. Pirmkārt, poļu nacionālistiskajiem spēkiem bija jāsasakaņo, kādu kursu ieturēt jaunajos apstākļos, kad abas viņu par ienaidniekiem uzskatītās valstis karoja savā starpā. Otrkārt, arī tad, kad valdība emigrācijā noslēdza vienošanos ar PSRS un abu valstu intereses cīņā pret Vāciju it kā sakrita, poļu politiķus, vadošos militāristus galvenokārt nodarbināja jautājums, kā kara gaitā maksimāli nodrošināt Polijas intereses, bet nevis ātrāk sakaut Vāciju, tā mazinot arī poļu tautas upurus.

Tāpat kā armiju, arī poļu bruņotās vienības pašā Polijā V. Sikorskis pirmkārt vērtēja kā politisku instrumentu. 1941.gada 22.augustā telegrammā ģenerālim S. Roveckim viņš tieši norādīja: „Es

nevaru pieļaut, ka priekšlaicīgas diversiju vai partizānu darbības pret vāciešiem rezultātā tiktu apdraudēta organizācija, kuras misija pirmkārt ir piemērotā brīdī uzsākt sacelšanos.”

Pēc 1941.gada 22.jūnija un 30.jūlijā noslēgtā padomju-poļu līguma radusies jaunā politiskā situācija, poļu tautā izplatījušās cerības vai nu uz abu karojošo valsti: Vācijas un PSRS novājināšanos, vai uz veidojamās antihitleriskās koalīcijas pārliecinošu uzvaru pār nacistisko Vāciju un tās sabiedrotajiem, noveda pie Bruņotās cīņas savienības rindu strauja pieauguma. BCS sastāvs bija atkarīgs no kara gaitas, kā arī vietējiem katra apvidus apstākļiem. Piemēram, pēc Francijas sakāves BCS vadu skaits no 2 190 (1940.gada oktobris) saruka līdz 1 466 (1941.gada marts). Turpretī katru nākamo pusgadu to skaits par 500 līdz 900 pieauga.

Okupētās valsts pagrīdes organizāciju spēkiem vien nebija iespējams panākt lūzumu kara gaitā, to saprata arī poļu patrioti. Taču viņi varēja palīdzēt visas antihitleriskās koalīcijas cīņai, viņu darbība varēja būt nozīmīga daļa no kopējās cīņas pret nacismu.

Jau 1941.gada vasarā pēc Vācijas uzbrukuma PSRS vēl BCS sastāvā tika radīta īpaša organizācija diversiju veikšanai, par kuras darbības rajonu tika noteiktas teritorijas uz austrumiem no Polijas pirmskara robežas. Diversijas tika rīkotas pret Vācijas karaspēka piegādes ceļiem PSRS teritorijā. Pēc poļu vēsturnieku datiem no 1942.gada aprīļa līdz decembrim tika veiktas vairāk nekā 50 veiksmīgas operācijas uz dzelzceļa Minskas un Daugavpils apkārtnē. 1942.gada oktobrī jau pie AK pavēlniecības tika radīta speciāla organizācija „Diversiju pārvalde” (*Kierownictwo Dywersji Komendy Główniej Armii Krajowej – Kedyw*). Tiesa gan, Kedywa rīcībā sākotnēji tika iedalīti tikai 250 cilvēki, tā kā masveida cīņu tā uzreiz nevarēja izvērst. Kedywam tika stādīti uzdevumi veikt diversijas, sabotāžas aktus uz dzelzceļa, atbildēt okupantu akcijām. Vēlāk šim nolūkam tika izdalīti vairāki tūkstoši AK kaujinieku.

1941.gada otrajā pusē par poļu pretošanās kustības darbības pamatformām kļuva diversijas uz dzelzceļiem un rūpniecības uzņēmumos. Vairākumā fabriku produkcijas izlaide jūnijā – septembrī samazinājās par 30%.

BCS ziņojumā par darbību 1941.gada oktobrī – novembrī bija norādīts, ka sabotāžas pasākumos sabojāti divi un nodedzināts viens urbšanas tornis, pilnībā nodedzināta fabrika, kas ražoja kara materiālu iepakojumu, kā arī 150 vagonu ar kokvilnu, aizdedzinātas 4 fabrikas, 1 zāģētava un 1 pārtikas noliktava, fabrikās sabojāts 21 darbgalds, 70 000 šāviņu čaulas saražotas ar brāķi, no sliedēm nolaisti 40 vilcieni, sabojātas 480 lokomotīves un 2 177 vagoni, piesārņotas 35 t naftas, nolaists benzīns no 13 benzīna katliem, sabojātas 374 automašīnas, kā arī veikti ap 10 000 sīkaku sabotāžas aktu. Pavisam 1941.gada otrajā pusē poļu patrioti sabojāja 543 lokomotīves, aizdedzināja 53 ešelonus ar kara materiāliem, izveda no ierindas 656 automašīnas un 22 lidmašīnas. 1941.gada laikā par 50 % palielinājās sabojāto darba instrumentu skaits. Lielu vēribu okupantiem nācās veltīt Polijā esošo militāro rūpnīcu apsardzībai, kuras 1943.gadā ražoja, piemēram, 39 % no visas vācu kājnieku munīcijas.

BCS masu rakstura nostiprināšanās, panākumi organizatoriskajā jomā deva pamatu tās pārdēvēšanai par armiju. 1942.gada 14.februārī BCS tika reorganizēta par *Armia Krajowa* (AK). [Dokumentos angļu valodā šai armijai tika doti dažādi tulkojumi: „Home Army”, „Underground Army”, „Secret Army”, arī latviešu valodā burtiskais tulkojums „Dzimtenes armija” nav ieviesies, tāpēc autors lieto oriģinālnosaukumu *Armia Krajowa*.] Patriotisms un antinacistiskais noskaņojums vienoja AK kareivjus, kuru vidū bija nacionālisti, sociālisti, ļudovieši un citu partiju biedri.

1942.gada 15.augustā V. Sikorskis izdeva pavēli, kurā izcēla AK vietu karā: „1. Visas militārās organizācijas, kuras pastāv valsts teritorijā un kuru mērķis ir piedalīties cīņā pret ienaidnieku vai militārajā palīgdarbībā, tiek pakļautas AK komandierim [...] 5. Visas militārās organizācijas, kuras izvairās no pakļaušanās AK pavēlniekam, Polijas varas iestādes neatzīs.” Tas nozīmēja, ka „novirznieki” nesaņems nekādu PVE finansējumu vai atbalstu ar ieročiem.

Kad pēc kara Lielbritānijā poļu kara laika emigranti radīja pagrīdes Polijas izpētes institūtu, tas izdeva kolektīvu monogrāfiju „*Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*” (Polijas bruņotie spēki Otrajā pasaules karā), kurā bija daudz rakstīts arī par AK vēsturi. Taču, kā atzīst mūsdienu poļu vēsturnieks E. Duračinskis, darbs bija tendenciozs, ar izteiktu pretpadomju raksturu.

Pašā Polijā AK vēstures pētniecība tika uzsākta pēc 1956.gada. 1966.gadā tika izdota monogrāfija „*Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939-1945: węzłowe problemy*” (Poļu tautas atbrīvošanas karš 1939 – 1945 gados: Galvenās problēmas). Tajā AK viennozīmīgi vērtēta kā antihitleriska pretošanās kustība poļu reakcijas kalpībā.

AK vēstures politizācija turpinās arī mūsdienās. Vācu pētnieks B. Thiari atzinis, ka pēc Polijas republikas atjaunošanās 1989.gadā, tāpat kā tas bija poļu emigrācijas vidū, AK darbības vēsture ir pakļauta ievērojamai idealizācijai un mitoloģizācijai, turpretī daudzi fakti par AK vienību izturēšanos pret nacionālajiem mazākumiem, AK dalībnieku personīgo iedzīvošanos bagātībā un citiem noziegumiem vienkārši noklusēti.

Šai grāmatā izklāstīts nevis mūsdienu Polijā valdošais, bet viedoklis, kas autoram radās uz dažādu, bieži pretējus uzskatus izsakošu zinātnisku darbu pamata.

AK blakus poļu armijai emigrācijā tika uzskatīta par Polijas bruņoto spēku (*Siły Zbrojnych RP*) daļu. AK darbojās visā līdz 1939.gada septembrim pastāvējušās Polijas teritorijā. Tās sastāvā ietilpa visdažādāko slāņu pārstāvji.

1945.gadā toreizējais Polijas aizsardzības ministra vietnieks politiskajā darbā M. Spihaļskis rakstīja, ka AK karavīri un virsnieki „dzīvoja ar to taisnību, ar kuru dzīvoja tauta. Šī lielā taisnība, ar kuru dzīvoja visa tauta, bija neatlaidīga, nesamierināma, jebkuros apstākļos vedama cīņās pret vāciešiem nepieciešamības apziņa. Šo tautas gribu arī izpildīja pagrīdes karavīrs, izpildīja par spīti to reakcionāro centru pavēlēm, kuri centās atturēt šīs karavīru masas no cīņas.” Autoram jāsaņem, ka secinājums par AK virsnieku un karavīru striktu nodalīšanu no „reakcionārajiem centriem” – PVE, AK pavēlniecības ir tendenciozs, neatbilst patiesībai. Var droši teikt, ka vairākums AK virsnieku un karavīru necentās to „lielo taisnību”, ar kuru it kā „dzīvoja visa tauta”, pretstatīt „reakcionāro centru” politikai. To radīja tālāk atainotie notikumi.

AK priekšgalā atradās pavēlniecība Varšavā. AK pavēlniekam bija pakļauts štāba priekšnieks un vairākas štāba nodaļas: Nacionālās aizsardzības departaments, Organizācijas nodaļa, Operatīvā daļa, Informācijas un propagandas birojs, Finanšu un kontroles birojs utt. Analogiska struktūra pastāvēja AK apgabalu un rajonu štābos. Visos AK apgabalos vācu okupācijas laikā darbojās apakšvienības, kuru uzdevums bija viltot vācu iestāžu dokumentus. Tas tika darīts augstā profesionālā līmenī.

AK reģionālā struktūra atbilda pirmskara Polijas administratīvajam dalījumam.

Lietuvas teritorijā, kura ietilpa reihskomisariātā „*Ostland*”, tika izveidots atsevišķs AK apgabals ar apmēram 9 000 cilvēku. Viņu galvenais pretinieks bija lietuviešu kolaboracionisti.

90.gados Lietuvas presē tika izplatīti pārmēti AK, ka tā vispirms cīnījās nevis ar vācu armiju, bet gan pret lietuviešiem. 1993. gadā valdības izveidota vēsturnieku un juristu komisija atzina, ka AK armija pārkāpa Lietuvas valsts suverenitāti, veica noziegumus pret cilvēci, terorizēja un nogalināja vietējos civiliedzīvotājus, galvenokārt lietuviešus.

Lietuvas Ģenerālprokuratūra izmeklēja lietu par AK lomu 273 civiliedzīvotāju slepkavībā Lietuvā un 1999.gadā konstatēja, ka šī formējuma vienības, „neatzīstot Viļņas apgabala atgriešanos Lietuvā 1939. gadā, veica genocīdu pret Lietuvas iedzīvotājiem.” Tās „terorizēja, aplaupīja un nogalināja vienkāršus Lietuvas pilsoņus lietuviešus, ebrejus un krievus, cerībā, ka pēc Otrā pasaules kara šīs darbības palīdzēs Polijai atkārtoti okupēt Viļņas rajonu”.

Vēsturnieks Ē. Jēkabsons, kurš pētījis poļu pretošanās kustību Latgalē, atzīmējis gan to, ka AK izdevās tur organizēt vairākus poļu nacionālās pretošanās kustības centrus, kuri darbojās kopējā pagrīdes tīklā Polijā, gan konstatējis tās grūtības, ar kurām sastapās šīs pretošanās kustības dalībnieki. Tā, no Polijas iesūtīts pretestības kustības organizators 1942.gada augustā konstatēja, ka vācu represiju rezultātā „nospiešana, apātija, nevēlēšanās gandrīz pilnībā nospiedušas nacionālās atbrīvošanas kustību starp Latvijas poļiem”. Pirmā it kā veiksmīgā poļu sarīkotā diversija Latgalē notika 1942.gada augusta vidū – sprāgstviela „eksplodēja zem lokomotīves, kas tomēr netraucēja sastāvam pēc apstāšanās plaisai pārbraukt.” Dažas turpmākās diversijas bija sekmīgākas. Latgalē tika

plānotas arī „nosegšanas” operācijas gadījumam, ja Polijā sāktos sacelšanās, taču plāns, ievērojot pretošanās kustības dalībnieku un vāciešu spēku samēru, bija nereāls. Poļu pretošanās kustības dalībnieku apziņā pastāvēja teritoriālas pretenzijas pret Latviju, kaut pēc intensitātes tās nebija salīdzināmas ar nopietnajām pretrunām starp poļu un lietuviešu nacionālās pretošanās kustībām.

1944.gadā AK Galvenajai komandantūrai pakļāvās AK daļas 8 atsevišķos apgabalos, kuri savukārt dalījās sīkākās vienībās. AK bāzes vienības bija „pilnas” grupas jeb vadi – ar 35 līdz 50 karavīriem, un „nepilnas” – ar 16 līdz 25 karavīriem. AK organizēja konspiratīvas grupas pat dažās koncentrācijas nometnēs (ieskaitot Osvencimu) un uz Vāciju piespiedu darbos iesaistīto poļu vidū, sniedza arī palīdzību no gūsta bēgušajiem sabiedroto armiju karavīriem. AK izveidoja savu ieroču, granātu un sprāgstvielu ražotnes, kur saražoja aptuveni 450 tūkstošus granātu, 320 liesmu metējus, 65–70 t sprāgstvielu un citus ieročus.

AK uzturēja sakarus – pa radio un ar kurjeriem – ar PVE un Virspavēlnieka štābu. Darbojās pastāvīgas pārsūtīšanas bāzes (svarīgākā Budapeštā) un kurjeru kustības kanāli. No 1942.gada februāra līdz kara beigām Lielbritānijas Speciālo operāciju pārvalde (*Special Operations Executive*) nogādāja Polijā 316 poļu izlūkus un diversantus, kurus tautā sauca par „klusajiem tumšajiem” (*cichociemni*). No tiem 112 gāja bojā. No Lielbritānijas tika piegādāti arī ieroči un nauda.

Jāatzīmē, ka attiecības starp britu slepeno dienestu un poļu kolēģiem bija neparastas. Briti gādāja nepieciešamos finansiālos un materiālos resursus, organizēja „klusos tumšos” nogādāšanu Polijā, taču nebija informēti par operāciju saturu, kuras veica AK, nezināja aģentu vārdus. Ja citām okupētajām valstīm pagrīdnieku atlasē piedalījās britu virsnieki, tad poļi paši lēma, ko nosūtīt pāri frontes līnijai. (Iespējams, šādu privilēģiju poļiem piešķiršanā sava nozīme bija britu milzīgajai koloniālajai pieredzei, kā apieties ar viņiem pakļauto teritoriju elitēm, lai tās nejustos aizvainotas un paklausītu maizes devējiem.)

Viena trešdaļa AK bruņojuma tika saņemta no sabiedrotajiem pa gaisu. Pirmo reizi briti nometa ieročus 1941.gada februārī. Kopumā notika 853 lidojumi, mērķi sasniedza 483 lidmašīnas. Tiesa, ap 40 % no nomestajiem konteineriem un kastēm gāja zudumā. AK saņēma no Lielbritānijas 4 733 konteinerus, 2 991 kastes un 58 citus sūtījumus.

No Rietumiem tika saņemti arī 27 miljoni dolāru, 2 000 sterliņu mārciņu, 4 miljoni vācu marku, un 90 miljonu okupācijas zlotu. Bija sūtījumi arī citu valstu valūtās un zeltā.

AK rīcībā bija savs slepenais dienests, kurš galvenokārt caur ārzemēm – Buharesti, Budapeštu, Stokholmu vai Kairu – informēja Lielbritāniju par Vācijas bruņoto spēku aktivitātēm Polijā. No otras puses, padomju izlūkdienesta rīcībā bija savi aģenti „Voicehs” un „Roberts” AK Galvenajā štābā Varšavā, kuri pastāvīgi informēja padomju pusi par AK nodomiem un aktivitātēm.

Pēc AK izveides nenotika bruņotās cīņas straujš pieaugums, PVE atbalstītāji turpināja ieturēt pārsvarā pasīvu taktiku, notika tikai neregulāras aktīvas uzstāšanās. Līdz 1942./1943.gadu mijai AK darbībā pārsvarā bija diversiju rīkošana. Vairāk zināmas kļuva tādas AK īstenotās akcijas kā: dzelzceļa stigu uzspridzināšana ap Varšavu 1942.gada 7.augustā, 105 miljonu zlotu nolaupīšana vāciešiem (akcija „Goral”) 1942.gada 12.augustā, Varšavas dzelzceļa mezgla spridzināšana tā paša gada 7./8.oktobrī.

Bez tam AK īstenoja t.s. „mazo sabotāžu” – izlīmēja skrejlapas, izkāra nacionālos karogus utt. AK pavēlniecība centās visus bruņotos spēkus orientēt uz pakļaušanos PVE nogaidīšanas plāniem un atstāja Londonas politiku ziņā lielu diversiju un partizānu operāciju veikšanas brīžu izvēli.

Kā norādījis poļu vēsturnieks J. Maršaleks, karš un to pavadošais terors ietekmēja pagrīdnieku psihi. Tā kā piedalīšanās pretošanās kustībā bija brīvprātīga, dezertēšana AK organizācijās bija samērā reta parādība. Toties dažādu priekšrakstu neievērošana bija plaši izplatīta. Tādi noziegumi kā alkoholisms, militāro noslēpumu izpaušana lielākā vai mazākā mērā bija raksturīga visām armijām,

arī AK. Poļu autoru R. Beļeckā un J. Kulešas darbi parāda, ka simti pagrīdnieku, bruņoto organizāciju dalībnieku tā vai citādi pārkāpa disciplīnu, visbiežāk – nodarbojās ar neatļautām „rekvizīcijām”.

Sekmīgās cīņas pret nacistiem Austrumu frontē attīstības, cerību uz Polijas drīzu atbrīvošanu no nacistiem pieauguma rezultātā strauja AK rindu palielināšanās bija vērojama 1943./1944.gadu mijā. (1943.gadā pretošanās kustībā Polijā piedalījās ap 500 000 cilvēku.) 1943.gada 1.septembrī AK rindās skaitījās 5 171 vads, bet 1944.gada 1.martā – jau 8 920. 1944.gada pirmajā pusē AK sasniedza lielāko kaujinieku skaitu. Šai laikā tajā sastāvēja 10 756 virsnieki, 7 506 junkuri (*junkier*, šeit – virsnieka pakāpes kandidāti) jeb apakšhorunžiji (*podchorąży*, šeit – apakšvirsnieki), 87 886 seržantu, 380 175 karavīri. Šai laikā AK spēki bija apvienoti 6 287 pilnos vados un 2 633 nepilnos. Tā bija trešā lielākā (pēc PSRS un Dienvidslāvijas) Eiropā pretošanās kustība Otrā pasaules kara laikā. Taču pētnieku vairākums ir atzinuši, ka AK bija „labi organizēta, taču slikti apbruņota”. Par to nenākas brīnīties, jo tāds apbruņošanās veids kā ieroču atņemšana pretiniekam taču pilnā mērā netika izmantots.

1942.gada 8.martā V. Sikorskis izdeva instrukciju AK pavēlniekam, kura būtiski atšķīrās no „Ziņojuma N 54” (1941.gada februāris) koncepcijas. Tajā bija atzīmēts, ka „Krievu-vācu karš ir kļuvis par cēloni principiālai mūsu attieksmes maiņai pret Padomēm”. Tālākā notikumu attīstība austrumos bija paredzēta divos variantos.

1) Vācijas uzbrukums PSRS būs veiksmīgs, sakautā Sarkanā armija tiks atspiesta aiz Volgas vai pat aiz Urāliem, bet Vācijas armija ieņems Kaukāzu ar tā naftas ieguvēm. V. Sikorskis neizslēdza varbūtību, ka šādā situācijā padomju fronte arī turpmāk saistīs ievērojamus Vācijas spēkus. Vācijas zaudējumi austrumos un kara darbības sākums rietumos radītu iespēju uzsākt bruņotu sacelšanos pret okupantiem Polijā.

2) Padomju karaspēks sekmīgi atvairīs Vācijas armijas triecienus, pāries pretuzbrukumā, kura rezultātā Vācija tiks sakauta un Sarkanā armija virzīsies – daļēji pa Polijas teritoriju – Vācijas iekšienē. Šādos apstākļos, pēc V. Sikorska domām, sacelšanās Vācijas armijas aizmugurē – Polijā varētu notikt tikai pilnīgas Vācijas sagrāves apstākļos. Tās laiks būtu jākoordinē ar Sarkanās armijas darbību. Citos apstākļos lielās vācu karaspēka koncentrācijas rezultātā sacelšanās nevarētu noritēt sekmīgi.

Uzskatot 2.variantu par visreālāko, V. Sikorskis uzsvēra: „Ja šie pieņēmumi realizētos, mums nebūtu nekādu iespēju traucēt vāciešus vajājošās krievu armijas ieiešanu [Polijā]. Šajā gadījumā valsts atjaunošana un poļu bruņoto spēku izveide valstī notiks tikai tajā gadījumā, ja Krievija brīvprātīgi un sabiedroto spiediena rezultātā izpildīs savas uzņemtās saistības. Jārēķinās ar to, ka visas pretkrievu akcijas šeit, Rietumos, netiktu saprastas, tiktu atzītas par prohitleriskām, bet Krievija varētu tās traktēt kā ieganstu vienošanās laušanai un zemes okupācijai. Tas varētu maksāt daudz asiņu, kuras būtu izlietas veltīgi.” Zinot to, kā 1944.gadā norisa sacelšanās Varšavā, kā risinājās tālākie notikumi, ir jāatzīst citēto vārdu pravietiskums.

V. Sikorskis vēlējās lai poļu pagrīde piedalītos savas dzimtenes atbrīvošanā, taču saprātīgi un mērķtiecīgi, sagaidot Sarkanā armiju jau ar organizētu, darbojošos administratīvo aparātu. Viņš ieteica neuzstāties pret Vācijas spēkiem brīdī, kad tie vēl spēja sekmīgi aizstāvēties. No savas puses V. Sikorskis solīja: „Es veltīšu visus spēkus, lai uzvaroša Sarkanā armija marša uz rietumiem gadījumā, Polijas armija, saformēta Krievijā [Andersa armija vēl atradās PSRS – V.Š.], vienlaikus ieietu Polijā”. Tai pat laikā instrukcijā bija ietverts formulējums: „Viļņā un Ļvovā šai periodā būs nepieciešamas ievērojamas militāras vienības”. Acīmredzot V. Sikorskis gatavojās paredzamajām miera sarunām ar Padomju Savienību, kurās ievērojamu militāru poļu vienību klātbūtnei Viļņā un

Ļvovā bija jāklūst par spiediena līdzekli pret padomju pusi, lai panāktu šo apgabalu pievienošanu Polijai.

Izvirzījās arī jautājums, kā AK reaģēt uz sagaidāmo Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā. 1942.gada novembrī izkristalizējās secinājums, ka pretestība tās virzībai Polijā būtu neprāts un V. Sikorskis izdeva pavēli AK daļām, ierodoties Sarkanajai armijai, iziet no pagrīdes, paziņojot par Polijas suverenitāti un pozitīvo attieksmi pret PSRS. Tiesa, vēl gan Polijas atbrīvošana nebija dienas kārtībā un poļu vadītājiem netrūka laika jau konkrētākas pozīcijas izstrādāšanai.

Iespējams, tieši V. Sikorska nostājas ietekmē nākamais poļu pagrīdes izstrādātais sacelšanās plāns jau bija reālistiskāks nekā iepriekšējais.

Jau 1941.gada sākumā BCS pavēlniecības darbu pie izstrādātā vispārējās sacelšanās plāna Polijā (Ziņojuma N 54) turpināja AK pavēlniecība. Nepārtraukti koriģējama un paplašināmais plāns balstījās uz sagaidāmo palīdzību un sadarbību ar Rietumu sabiedrotajiem – Lielbritāniju un ASV. Plāna autori uzskatīja par gandrīz neapstrīdamu, ka galvenais sabiedroto trieciens Eiropā izvēršies Balkānos, sagaidīja ievērojamas ieroču piegādes poļu pagrīdei, kas pārvērstu AK par nozīmīgu spēku. Sākot sacelšanos, tika plānots Polijas teritorijā nomest speciālu poļu izpletņlēcēju brigādi. Reizē sadarbības ietvaros ar sabiedrotajiem tika prasīta arī to desanta izcelšana Gdiņas-Gdaņskas rajonā. Sacelšanās gatavošanai nebija tiešas sasaistes ar PSRS cīņu pret nacistisko Vāciju. PSRS bija paredzēta tāda pasīva spēka loma, kurš austrumos piesaistīs galvenos vācu spēkus, novājinot gan tos, gan sevi. Sacelšanās bija jāsāk tad, kad nacistiskā Vācija jau būs pēc būtības sakauta. Atbilstoši plāniem, AK no 1943.gada augusta bija jākāpina diversiju un sabotāžas aktivitāte. Nākamajā periodā bija jāuzsāk praktiskā sacelšanās, iepriekš koordinēta ar Rietumu sabiedroto pavēlniecību. Sacelšanās sākumā vispirms bija jāieņem virkne lidlauku, lai no Anglijas varētu nolaisties poļu aviācijas vienības un poļu izpletņlēcēju brigāde no Skotijas. Ar aviāciju bija jāpiegādā daudz ieroču un munīcijas.

1942.gada rudenī tika sagatavots un 1943.gada martā uz Londonu nosūtīts t.s. „Ziņojums N 154”. Kā sacelšanās uzdevumus tas stādīja:

- Atbrīvot zemi no vācu okupantiem, likvidējot to administrāciju un citas varas iestādes, panākot vācu karaspēka brīvprātīgi vai piespiedu kārtā veiktu evakuāciju;
- Iegūt ieročus, saņemot tos brīvprātīgi vai piespiedu kārtā no vācu (un, iespējams, itāļu) karaspēka;
- Pretoties ukraiņu nacionālistu teroram;
- Uzsākt regulāra karaspēka radīšanu;
- Sadarbojoties ar civiliedzīvotājiem, atjaunot savu administrāciju un nepieciešamās valsts iestādes, galvenokārt sakaru un militārās rūpniecības jomā;
- Uzturēt valstī stingru kārtību, enerģiski pretojoties visiem apvērsumu mēģinājumiem;
- Tiklīdz atļaus situācija un savi spēki, pāriet uz bruņotu ekspansiju vēl neatbrīvotajos Polijas rajonos, kā arī teritorijās, kuras ir nepieciešamas stipras Polijas radīšanai nākotnē.

Plānā bija noteikts, ka sacelšanās var notikt labvēlīgos apstākļos, kad Vācija cietīs sabrukumu iekšēja sairuma un sakāvju frontēs rezultātā. Pēc plāna sacelšanās bija paredzēta apgabalos, kur pārsvarā dzīvoja poļu iedzīvotāji un pastāvēja apstākļi vispārējai bruņotai cīņai. Par sacelšanās bāzi bija jāklūst Ģenerālgubernatūrai (izņemot Ļvovas apgabalu): Dombrovas baseinam, Lodzas vojevodistei, Plockas apriņķim, Belostokas vojevodistes rietumu daļai. Jāuzsver, ka šajā plānā jau netika izvirzīta „divu ienaidnieku” koncepcija. Tas orientēja uz bezkompromisu cīņu pret nacistiskajiem okupantiem.

PVE mēģināja panākt visu konspiratīvo organizāciju un pagrīdes grupu apvienošanu vienotā AK. Taču panākumi bija tikai daļēji.

AK un Zemnieku bataljonu (*Bataliony Chłopskie – BCh*) no 1942.gada oktobra līdz 1943.gada maijam vesto sarunu rezultātā tika parakstīta vienošanās un BCh centrālā vadība formāli pakļāvās AK pavēlniecībai, AK sastāvā iegāja ap 51 tūkstotis (ap 25%) BCh kaujinieku, daļa BCh biedru ietilpa Valsts drošības korpusā (*Państwowy Korpus Bezpieczeństwa*), kam bija jāveido nākamās policijas pamati, un kuri darbojās PVE Delegatūras Iekšlietu departamenta vadībā. Tomēr taču daļa BCh biedru saglabāja patstāvību, BCh pavēlniecība 1943.gada rudenī radīja savu Tautas drošības sardzi (*Ludowa Straż Bezpieczeństwa*), kuras uzdevums bija aizsargāt lauku iedzīvotājus pret hitleriešu uzbrukumiem un kura darbojās patstāvīgi, neapvienojoties ar AK.

Kad pēc 1941.gada 30.jūlijā V. Sikorska un I. Maiska parakstītā poļu–padomju līguma labēji radikālie spēki nonāca opozīcijā PVE. Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*) ietekmē esošajā Nacionālajā kara organizācijā (*Narodowa Organizacja Wojskowa*) 1942.gada vasarā notika šķelšanās, daļa no tās pievienojās AK, bet otra daļa – SN radikālākie, ekstrēmistiskākie spēki ar mērķi cīnīties ne tikai pret vācu okupantiem, bet arī pret komunistiem un padomju partizāniem, – pieslējās galēji labējiem Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, (*Narodowe Siły Zbrojne*, NBS), kuri darbojās patstāvīgi.

Formāli NBS izveidojās 1942.gada 20.septembrī, apvienojoties daļai no Nacionālās kara organizācijas un 1939.gadā Nacionāli radikālās nometnes (*Obóz Narodowo-Radykalny*) dibinātajai t. s. Ķirzaku savienībai (*Związek Jaszczurczy*), kurā 1942.gadā bija ap 10 000 biedru. NBS skaitliskais sastāvs 1942.gada rudenī sasniedza ap 35 000 vīru, bet vēlāk izauga līdz 75 000. NBS ievērojami atpalika no AK spēka ziņā, taču krietni pārspēja to rusofobijas līmenī. Krievu vēsturnieki secinājuši, ka faktiski ideoloģijā un politiskajā praksē NBS maz atšķīrās no saviem ienaidniekiem – vācu nacistiem.

NBS uzstājās pret jebkuru kopdarbību ar Padomju Savienību, veda cīņu ne tikai pret vācu karaspēku un policiju, bet arī pret poļu kreisajiem spēkiem, pirmkārt komunistiem un to militārajām organizācijām, pret padomju partizāniem un Sarkano armiju, kā arī pret Ukrainas sacelšanās armiju (*Українська повстанська армія – UPA*).

1943.gada februārī pieņemtajā NBS deklarācijā bija stādīti uzdevumi:

- vākt savās rindās visus poļus, kuri ir stingri noskaņoti cīnīties pret jebkuru ienaidnieku „par Poļu nācijas valsti, tai pienākošajās vēsturiskajās robežās”;
- panākt Polijas austrumu robežu, ko noteica Rīgas miera līgums, atjaunošanu un rietumu robežu izcīnīšanu pa Oderu un Neisi;
- atjaunot iepriekšējo valsts pārvaldes sistēmu, reizē paplašinot prezidenta un senāta tiesības, lai novērstu parlamentāro haosu;
- patreizējā brīdī izvērst konspiratīvu cīņu pret okupantiem un likvidēt komunistisko kustību.

Pēc vācu sakāves pie Staļingradas NBS par Polijas ienaidnieku N 1 uzskatīja PSRS.

1943.gada 11.aprīlī AK izdotsis „Informācijas Biļetens” publicēja PVE Delegatūras vadītāja J. Pikalkēviča rakstu, kurā viņš nosodīja atsevišķu NBS radīšanu. Taču drīz tika uzsāktas sarunas par AK un NBS sadarbību. Zināma darbības koordinācija tika panākta, bet pilnīga apvienošanās tā arī nenotika. NBS pārstāvji prasīja savas organizācijas pilnīgu organizatorisku un politisku autonomiju, kā arī sankcionēt to cīņu pret kreisajām poļu partijām un kreisajām militarizētajām organizācijām, kuras orientējās uz sadarbību ar PSRS.

AK pakļāvās arī citas sīkākas, patstāvīgi radušās, bet Polijas valdību emigrācijā atzīstošas poļu bruņotās organizācijas.

Jāatzīmē, ka AK pavēlnieks ģenerālis S. Roveckis prasīja, lai AK pakļaujas visas partizānu vienības, kas darbojās Polijas pirmskara teritorijā, tātad – arī padomju partizāni. Šādam galvenokārt politiskam lēmumam nebija nekādu perspektīvu tikt īstenotam. Tas jau sākotnēji radīja konflikta situāciju.

Pēc poļu komunistu vadītāju apslepķavošanas 1938.gadā ievērojamākie no dzīvi palikušajiem un Padomju Savienībā dzīvojošajiem partijas vadības vidējā posma darbiniekiem M. Novotko, P. Finders, M. Fornalska un B. Molojecs u.c. iestājās par masu pagrīdes cīņas atbalstu Polijā un partijas atjaunošanu. Notika tikšanās ar KIIK ģenerālsekretāru G. Dimitrovu un panākta vienošanās par iniciatīvas grupas radīšanu, kuras mērķis būtu marksistiskas (komunistiskas) partijas atjaunošana Polijā. Pēc G. Dimitrova padoma to tika nolemts nosaukt par **Polijas strādnieku partiju** (*Polska Partia Robotnicza*).

Šī iniciatīva sakrita ar vairāku komunistu grupu pūliņiem radīt stipru komunistisku organizāciju okupētajā Polijā. Tā, 1941.gada oktobrī Varšavas komunistu radītā „Atbrīvošanās cīņas savienība” (*Związek Walki Wyzwolńczej*) publicēja deklarāciju ar aicinājumu uzsākt cīņu pret okupantiem un radīt vienotu antifašistisku fronti. Gada beigās savienības komitejas darbojās vairākos galvaspilsētas rajonos, savienībai izdevās nodibināt sakarus ar antifašistiskajām organizācijām Krakovā, Lodzā, Plockā. „Atbrīvošanās cīņas savienība” izdeva savu radiobiļetenu („*Biuletyn Radiowy*”), avīzi „*Zwycięzcy*” (“Mēs uzvarēsim”). Avīze deklarēja, ka „svarīgākais antihitleriskās frontes iecirknis Eiropā ir tas, kurā cīnās varonīgās Sarkanās armijas karavīri”, aicināja tai vispusīgi palīdzēt, jo tikai Padomju Savienības uzvara ved „pie brīvības, patiesa sociāla taisnīguma, nacionālas neatkarības, pie pilsētas un lauku darbaļaužu Polijas”. Pie Savienības tika radīta kaujas organizācija ar vairākām nelielām kaujinieku grupām. 1941.gada rudenī tās veica dažas nelielas operācijas. „Atbrīvošanas cīņas savienība” uzskatīja, ka komunistu attieksmei pret valdību emigrācijā – tās atzīšanai vai neatzīšanai ir jābūt atkarīgai no tās dalības karā pret hitlerisko Vāciju un attieksmes pret PSRS. Savienība tādejādi pieņēma Kominternes izvirzīto lozungu par „savu” valdību atzīšanu, ja tās nostājušās cīņas pozīcijās pret nacismu.

Pirmā poļu komunistu grupa (M. Novotko, P. Finders, B. Molojecs un vēl 3 cilvēki) 1941.gada 28.–29.decembrī ar izpletņiem nolaidās Polijā, 1942.gada 8.–9.janvārī viņiem sekoja vēl 5 cilvēki. 1942.gada sākumā tika pārsūtīta vēl viena 8 cilvēku liela komunistu grupa. (Sākotnēji poļu komunistu grupu nogāde no PSRS Polijā notika ar KIIK starpniecību. Pēc Kominternes atļaušanas 1943.gada maijā tās funkcijas pildīja VK(b)P CK Starptautiskā nodaļa, kuru vadīja G. Dimitrovs.)

1942.gada 5.janvārī Varšavā notika Polijas Strādnieku [faktiski – komunistu] partijas (PSP) dibināšanas kongress. Polijas strādnieku partija balstījās uz izdzīvojušajiem agrākās Polijas Komunistiskās partijas biedriem, kā arī strādnieku un inteliģences organizācijām, kuras bija pieņēmušas dažādus nosaukumus: Atbrīvošanās cīņas savienība (*Związek Walki Wyzwolńczej*), Strādnieku–zemnieku kaujas organizācija (*Robotniczo-Chłopska Organizacja Bojowa*), organizācija „Āmurs un sirpis” (*Młot i Sierp*), Padomju Savienības draugu biedrība (*Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR*), Tautas kaujas organizācija, (*Bojowa Organizacja Ludowa*), „Proletariāts” (*Proletariusz*), „Cīņas fronte par mūsu un jūsu brīvību” (*Front Walki za Naszą i Waszą Wolność*) u.c. Par PSP CK ģenerālsekretāru kļuva M. Novotko. Tika publicēts manifests „Strādniekiem, zemniekiem, inteliģencei! Visiem poļu patriotiem!” ar aicinājumu aktivizēt cīņu pret okupantiem. Polijas Strādnieku partija stādīja uzdevumu saistīt poļu nacionālās atbrīvošanās cīņu ar visas antihitleriskās koalīcijas un pirmkārt tās galvenā spēka – PSRS cīņu pret nacismu.

Pirmajā PSP cirkulārā 1942.gada sākumā bija norādīts: „Mums jāatceras, ka, ja PSP pratīs izvest darbaļaužu masas caur vēsturisko nacionālās atbrīvošanās cīņas etapu un būs saistīta ar šīm masām visciešākajā veidā, tad, bez šaubām, tā spēs izvest tās arī caur nākamo etapu, uz jaunu Poliju”.

PSP pretinieki vienmēr uzsvēra, ka partiju nodibināja no Maskavas desantēti cilvēki, taču faktiski viņi komunistisko pārliecību bija ieguvuši Polijas apstākļos. Domājams, viņi patiesi ticēja iespējai ar PSRS palīdzību arī Polijā īstenot sociālā taisnīguma un internacionālisma idejas. No komunistiskās kustības vadības tālāk stāvošajiem poļu komunistiem, to līdzjutējiem padomju un visā komunistiskajā propagandā izmantojamās marksistiskās retorikas dēļ bija grūti aptvert to, ka PSRS pie varas esošais J. Staļina diktatoriskais režīms šīs idejas nebūt necentās vienmēr un visur realizēt, bet bieži tikai izmantoja gan padomju tautas, gan ārzemju kreiso spēku krāpšanai. Tāpēc arī komunistiskajā partijā visdažādākajos periodos iesaistījās daudzi godīgi un patriotiski noskaņoti poļi. PSRS vadībā liela loma tika piešķirta tādu kadru atrašanai un atbalstīšanai, kuri varētu realizēt staļiniskās idejas, dažādu grupu formēšanai tās vai citas attīstības gaitas nodrošināšanai. Caur J. Staļina rokām izgāja daudzi poļu komunistu programmatiskie dokumenti, viņu vadītāju saraksti.

Tai pat laikā PSRS vadība starptautiskajā arēnā Polijas jautājumu traktēja visai elastīgi, ievērojot sabiedroto nostāju, un atbilstoši dotajam notikumu attīstības brīdim. Nevar noliegt, ka staļiniskā vadība politikā būvēja ilgstošas kombinācijas ar daudziem iespējamiem variantiem, kuri arī tika izspēlēti pēc vajadzības. Tika ievērots vēsturiskā procesa daudzveidīgums, dažādi tā diplomātiskie, militārie, iekšpolitiskie aspekti.

Polijas Strādnieku partijas izveide iezīmēja Polijas iekšējās situācijas maiņu. Politiskās cīņas arēnā nāca reāls politisks spēks, kurš gan pasludināja tūlītēju bruņotu cīņu pret okupantiem, gan uzstājās kā alternatīva jau esošajām, ar valdību emigrācijā saistītajām politiskajām partijām, piedāvājot savu Polijas nākotnes redzējumu.

Pēc PSP izveides tā diezgan ātri radīja plašu organizāciju tīklu. 1942.gada 19.jūlijā PSP ģenerālsekretārs M. Novotko ziņoja KIIK ģenerālsekretāram G. Dimitrovam, ka partijā darbojas 4 000 biedru, tiek izdotas trīs centrālās un apgabalu avīzes. 1942.gadā tika radītas arī vairākas rajonu un apriņķu komitejas. 1943.gada sākumā partijā bija ap 8 000 biedru, 1944.gada vidū – jau ap 20 000.

Ar Polijas strādnieku partijas dibināšanu mainījās situācija antinacistiskās propagandas jomā. 1942.–1945.gadā PSP izdeva ap 100 nelegālu partijas avīžu. Ja pieskaita arī ar partiju saistīto organizāciju izdevumus, to skaits ir dubultojams. Protams, to izplatības mērogi bija ierobežoti. PSP centrālie orgāni bija „*Trybuna Wolności*” (Brīvības Tribīne) un „*Trybuna Chłopska*” (Zemnieku Tribīne). Tie tika papildināti ar daudzskaitlīgiem pielikumiem, kurus drukāja apgabalos un novados. Izdevumi aicināja uz cīņu par demokrātisku Poliju, kurā zeme atradīsies zemnieku rokās, reizē pasludinot atteikšanos no bijušajiem Polijas austrumu apgabaliem un draudzības nepieciešamību ar PSRS.

Straujo PSP izaugsmi veicināja tas, ka jau iepriekšējā periodā daudzi poļu komunisti, meklējot iespējas cīņai pret okupantiem, bija nodibinājuši savstarpējus sakarus, atsevišķas lokālas organizācijas, kas ļāva partijā iekļauties jau praktiski izveidotām zemākajām organizācijām. Tiesa, bija arī tādi bijušie PKP biedri, kuri šaubījās vai iesaistīties jaunajā organizācijā, vai arī pagaidīt vecās, sagrautās PKP atjaunošanu. Taču pēc tuvākiem kontaktiem ar jaunradītās PSP biedriem parasti šīs šaubas izgaiss.

Bez tam pēc Vācijas uzbrukuma PSRS un pirmajām vācu sakāvēm daudzi poļi nāca pie secinājuma, ka Polijas intereses prasa savienību ar PSRS, ka tikai ar tās palīdzību varēs notikt Polijas

atbrīvošana no nacistiem. Daļa no šādiem cilvēkiem, redzot ar PVE saistīto aprindu nevēlēšanos izvērst aktīvu cīņu pret okupantiem, bija gatavi cīnīties komunistu rindās.

1942.gada vidū PSP CK uzsāka sarunas ar poļu sociālistu vadītājiem. Veidojās komunistu un sociālistu sadarbība vietējo organizāciju līmenī Silēzijā, 1942.gada beigās tika panākta vienošanās par sadarbību ar sindikālistu grupu Varšavā.

1942.gada novembra beigās līdz šim nenoskaidrotos apstākļos gāja bojā Polijas strādnieku partijas CK ģenerālsekretārs M. Novotko. Partijas priekšgalā nostājās P. Finders. Taču viņu un M. Fornaļsku 1943.gada novembrī arestēja gestapo.

Par triju komunistu līderu nāves cēloņiem PTR historiogrāfija vispār nerunāja. Kopš XX gadsimta 80. gadiem šo faktu plaši izmantoja antikomunistiskā opozīcija cīņā par opozīciju par APSP atbīdīšanu no varas un kreiso spēku diskreditēšanu Polijas sabiedrībā.

Pēc M. Novotko nāves galvenās liecības par to sniedza P. Finders un M.Fornaļska, kuri drīz vien paši gāja bojā. Tā rezultātā nav pabeigta notikumu objektīvu rekonstrukcija, trūkst tā laika dokumentu.

Atklātībā ir izvirzītas dažādas versijas. Viena no tām ir, ka M. Novotko nogalināšanu organizējis B. Molojecs. Tiesa, nav skaidrības par šādas rīcības motīviem. B. Molojecs tika apvainots kā provokators un paša biedru nogalināts. Taču pastāv aizdomas, ka apsūdzības pret B. Molojecu izvirzītas jau „*post faktum*”, lai „izskaidrotu” viņa paša noslepkavošanu. Cita versija – M. Novotko slepkavību veikuši AK kaujinieki pēc savas organizācijas pavēles. Ir izvirzīts spriedums, ka vainīgie ir gestapovieši. Daži mūsdienu poļu vēsturnieki cenšas atrast “padomju pēdas”. Kā norāda poļu vēsturnieks un publicists P. Gontarčuks, par B. Molojeca un viņa brāļa nogalināšanu nav pilnīgas skaidrības. Abu incidentu apstākļi tā līdz galam nav noskaidroti. Iespējams, ka izšķirošā bija staļiniskajam režīmam raksturīgā aizdomīgā attieksme pat pret visuzticamākajiem komunisma atbalstītājiem, kuru ļaunprātīgi varēja izmantot arī dažādi politiskie karjeristi.

Mazāk neskaidrību ir par pārējo divu komunistu līderu arestu. Kā liecināja viens no komunistiskās pagrīdes organizācijas vadītājiem Varšavā H. Helhovskis, PSP CK ģenerālsekretāra P. Findera un CK locekles M. Fornaļskas arests 1943.gada novembrī notika nejauši. Kā vēlāk noskaidrojās, dzīvokļa, kur bija jānotiek PSP vadības sēdei, saimnieces brālēnu pirms dažām nedēļām Radomas pilsētā bija arestējis Gestapo. Acīmredzot tāpēc Gestapo aģenti arī ieradās šajā dzīvoklī, arestēja un aizveda tā iemītniekus īsi pirms tam, kad tur bija jānotiek PSP vadības sēdei. Tikai nejaušības dēļ netika arestēti arī citi paredzamās sanāksmes dalībnieki.

Astoņus mēnešus P. Finders tika spīdzināts, taču nesniedza vāciešiem nekādas ziņas. Nošauts viņš tika kopā ar citiem arestētajiem 1944.gada 26.jūlijā. Pēc P. Findera aresta PSP uz laiku zaudēja radiosakarus ar Maskavu. Tie tika atjaunoti tikai 1943.gada beigās. Par partijas ģenerālsekretāru 23.novembrī, bez saskaņošanas ar jau atlaisto Kominterni, tika ievēlēts V. Gomulka, kurš šo amatu pildīja līdz 1948.gadam. Kara laikā komunistiskajā pagrīdē iesaistījās daudzi jaunākās paaudzes cilvēki, kuri nebija izjutuši pirmskara Kominternes staļiniskās vadības metodes. Par viņu līderi arī kļuva V. Gomulka – gan vecākas paaudzes pārstāvis, bet cilvēks, kurš bija saglabājis patstāvīgu domāšanu un rīcībspēju.

Ieguvis tikai sākumskolas izglītību, sācis darba gaitas kā atslēdznieks, V. Gomulka agri iesaistījās arodbiedrību kustībā, 1926.gadā iestājās Polijas Komunistiskajā partijā. No 1932. līdz 1934.gadam bija apcietinājumā, 1935.–1936.gadā, kad Kominternes politikā notika pavērsiens plašas tautas frontes radīšanas virzienā, mācījās Kominternes radītajā Starptautiskajā Ļeņina skolā Maskavā. Pēc atgriešanās Polijā atkal tika arestēts un ar pārtraukumiem laiku līdz kara sākumam pavadīja cietumā. 1939.gada septembrī strādnieku brīvprātīgās brigādes sastāvā piedalījās Varšavas aizstāvēšanā, bet pēc tam bēga uz padomju zonā nonākušo Ļvovu, kur palika arī pēc vācu okupācijas. Pēc Vācijas iebrukuma PSRS kļuva par vienu no antinacistiskās pretošanās kustības vadītājiem. 1942.gadā viņš caur Karpatiem ieradās Varšavā un piedalījās Polijas Strādnieku partijas dibināšanā un pēc no Maskavas atsūtīto poļu komunistu bojā ejas izvirzījās kā Polijas komunistu un kreisās strādnieku kustības vadītājs.

Reizē PSP CK sekretariāta darbā tika iekļauts B. Beruts.

B. Beruts piedzima lauku skolotāja ģimenē, darba gaitas sāka kā strādnieks, no 1912.gada piedalījās revolucionārajā kustībā, PPS-ļevicas biedrs. No 1918.gada Polijas Komunistiskās partijas biedrs, darbojās strādnieku kooperatīvu vadībā. Tāpat kā V. Gomulka arī B. Beruts bija mācīties Starptautiskajā Ļeņina skolā Maskavā, taču citā laikā – 1928.–1930.gadā, kad valdoša bija tendence mehāniski pārnest VK(b)P darbības metodes uz citām komunistiskajām partijām. Kominternes uzdevumā strādāja pagrīdē Austrijā, Čehoslovākijā, Bulgārijā. Arestēts 1933.gadā Polijā, kur viņam tika piespriesti septiņi gadi cietumsoda, 1938.gadā apzēlots. Loti iespējams, ka arests paglāba viņu no staļiniskajām 1936.–1938.gada „tīrīšanām”. Līdz kara sākumam strādāja kā kantora darbinieks kādā Varšavas kooperatīvā. Otrā pasaules kara sākumā bēga uz valsts austrumiem, kur 17.septembrī iesoļoja Sarkanā armija, tad devās uz Kijevu, kur 1940.gadā iestājās VK(b)P. 1941.gadā pārvācās uz Minsku, kur gandrīz divus gadus vācu okupācijas laikā strādāja pilsētas pašpārvaldē un darbojās pagrīdē. 1943.gadā Pēc VK(b)P vadības norādījuma pārcēlās uz Varšavu un drīz uzņēmās svarīgas funkcijas Polijas Strādnieku partijas Centrālkomitejā. Bija orientēts uz stingru sekošanu PSRS vadības norādījumiem.

Līdz 1943.gada rudenim PSP neizvirzīja revolucionāru pārveidojumu prasības pēc zemes atbrīvošanas no nacistiem, uzsvēra nepieciešamību visus spēkus kopot aktīvai bruņotai cīņai pret hitleriešiem lai paātrinātu Polijas atbrīvošanu, pieļāva vienošanās noslēgšanu ar PVE, ievērojot zināmus sadarbības noteikumus. Par to bija teikts PSP paziņojumā „Mūsu attieksme pret ģenerāļa Sikorska valdību” 1942.gada 1.maijā, publicētā avīzē „*Trybuna Wolności*”. PSP uzskatīja, ka kara un neatkarības zaudēšanas apstākļos ir mērķtiecīga valdības emigrācijā pastāvēšana, lai uzturētu sakarus ar sabiedrotajām valstīm un formētu Polijas bruņotos spēkus ārzemēs. Pirmais PSP uzsaukums šai sakarā aicināja palīdzēt „Polijas armijai, kura cīnās kopā ar varonīgo Sarkanā armiju.” Kaut uzsaukuma retorika (Sarkanās armijas nosaukšana par „varonīgu”, kas bija pierasta Padomju Savienībā, bet sveša Polijā u.c.) rādīja uz PSP vadības atrašanos J. Staļina ietekmē, pēc būtības aicinājums atbilda Polijas tautas interesēm. Tai pat laikā PSP uzskatīja, ka PVE sastāvs neatspoguļo izmaiņas, notikušas okupācijas gados, bet īpaši demokrātisko spēku nozīmes pieaugumu. Atbalstot V. Sikorska vadītās valdības akcijas, vērstas uz cīņu pret okupantiem, PSP nosodīja tās aicinājumus saglabāt pasīvu pozīciju, atbrīvošanas gaidīšanu no ārienes, nelojālu Polijas–PSRS līguma izpildi.

PSP CK 1942.gada 1.maija paziņojumā bija teikts „ģenerāļa Sikorska valdībai, bez šaubām, var būt pozitīva loma, noslēdzot starptautiskas vienošanās un radot Polijas armiju Padomju Savienībā, Anglijā, Kanādā. Šie pasākumi ir saņēmuši visas poļu sabiedrības vienprātīgu atzinību. No savas izveides brīža Polijas Strādnieku partija neatlaidīgi cenšas īstenot dzīvī vispārējās nacionālas frontes ideju cīņā pret hitleriešu iekarotājiem un ir gatava sadarboties ar katru, kas patiesi vēlas cīnīties pret ienaidnieku. Vadoties no šī principa, Polijas Strādnieku partija atbalsta ģenerāļa Sikorska valdības pūliņus šai virzienā. Reizē ar to mēs klaji noraidīsim izturamies pret tiem ģenerāļa Sikorska valdības pasākumiem pēdējos mēnešos – neievērojot periodu līdz 1941.gada jūlijam, kuri virzās pa tā saucamā „angļu” karošanas veida atbalsta ceļu, kas nozīmē pasīvu gaidīšanu un sadursmes ar hitlerisko ienaidnieku atbīdīšanu līdz 1944.–1945.gadam, aicinājumus sabiedrībai zemē palikt pasīvai, vilcināšanos ar poļu armijas PSRS iesaistīšanos kaujās u.tml. Neveicina Polijas valdības autoritātes kāpumu arī veltās diskusijas par robežām nākotnē [...] Mēs nevaram apiet ar klusēšanu faktu, ka ģenerāļa Sikorska valdības personālais sastāvs lielā mērā ir ar gadījuma raksturu – nav ņemtas vērā nopietnās idejiskās pārmaiņas, kuras ir notikušas Polijā pēdējos divarpus gadus. It īpaši, poļu strādnieku šķira, zemnieku masas un darba inteliģence nav pārstāvētas valdībā atbilstoši savam īpatnīgam un idejiskajai orientācijai. Polijas strādnieku partija, kā līdz šim laikam, tā arī turpmāk, stingri nosaka savu attieksmi pret ģenerāļa Sikorska valdību atkarībā no tās darbības, bet ne deklarācijām vai vārdiem.”

Polijas Strādnieku partija jau no sava izveides brīža uzstājās pret nogaidīšanas taktiku, kuru pret nacistiem ieturēja PVE, buržuāziskās partijas, protestēja pret nostāju turēt „šauteni pie kājas”, pret „cīņas pret Hitleru līdz pēdējam boļševikam” entuziastiem, kuri vēlējās tikai ievākt augļus pēc kara vētras.

Īstenojot bruņotās cīņas lozungu, PSP CK 1942.gada janvārī pieņēma lēmumu par Tautas gvardes (*Gwardia Ludowa*) – GL izveidi. PSP bija pirmā politiskā partija Polijā, kura uzsāka organizētu aktīvu bruņotu cīņu pret nacistiem, tā savu iespēju robežās palīdzot visai antihitleriskajai koalīcijai.

PSP izvirzīja lozungu: „Katrs partijas biedrs – GL kareivis”. Iespēju robežās tas arī tika pildīts. Izvēlēta partizānu cīņas forma pavēra poļu patriotiem iespēju dot arī savu ieguldījumu karā pret nacismu. Šī cīņas forma, kā parādīja turpmākā pieredze, bija arī labākais līdzeklis kā aizstāvēties pret okupantu īstenotajām poļu iedzīvotāju iznīcināšanas akcijām. Partizānu darbība aktivizēja plašus poļu tautas slāņus, rādīja tautu solidaritātes piemēru. Tādejādi bruņotās cīņas izvērsšana ieguva ne tikai militāru, bet arī politisku nozīmi, uzlabojot poļu un padomju tautu attiecības, kā arī vienojot plašus Polijas iedzīvotāju slāņus. Polijas Strādnieku partija GL uzskatīja par vienu no Nacionālās frontes formām.

Par šo problēmu pagrīdes presē ar rakstu, kritizējot PVE pozīciju saglabāt pavēli „šauteni pie kājas” pretēji savām saistībām pret sabiedrotajiem un it īpaši PSRS, uzstājās PSP CK ģenerālsēkretārs M. Novotko. Viņš rakstīja: „Poļu tauta tikai cīnās, tikai lojālā padomju-poļu vienošanās izpildē redz ceļu uz nacionālo neatkarību. Padomju Savienības tautas lej asins visu tautu brīvības vārdā. Mēs nebūsim tie, kas skatās un kalkūlē, kas gaida gatavus šīs cīņas augļus, jo tauta, kura neprot cīnīties par savu neatkarību, nav tās cienīga. Bet tie, kas attur to no šīs cīņas, ir pelnījuši nosodījumu”. Poļu komunisti, neraugoties uz pirms kara tos pārsteigušajām staļiniskajām represijām, joprojām uzlūkoja PSRS kā vienīgo ārējo spēku, kurš varētu tiem palīdzēt pievarēt gan ārējos ienaidniekus, gan iekšējos politiskos pretiniekus.

Kaut par GL kaujinieku varēja kļūt ikviens jebkuras šķiras, slāņa, partijas un organizācijas pārstāvis, ja vien tas vēlējās reāli cīnīties pret okupantiem, parasti GL iesaistījās darbaļaudis – strādnieki, zemnieki, arī inteliģences pārstāvji. GL vienībās tika uzņemti visu tautību cilvēki, arī izbēgušie padomju karagūstekņi.

GL veidošana praktiski sākās 1942.gada martā grūtos apstākļos, gandrīz bez militāri sagatavotiem kadriem. Tikai 37% no kaujiniekiem bija izgājuši karavīru apmācības kursu. GL nebija diplomētu virsnieku. Nebija naudas un ieroču. 1939.gada septembra kaujas laukos pamestie ieroči jau bija citu organizāciju savākti. Ieročus vajadzēja vai nu pirkt no okupantiem vai iegūt cīņās.

Jau 1942.gada pirmajā pusē izveidojās pirmās komunistu partizānu vienības. 1942.gada maijā no Varšavas uz Polijas mežiem devās pirmā GL partizānu vienība Varšavas Politehnikas studenta F. Zubžicka vadībā. Tā tika nosaukta S. Čarņeckā (ievērojams poļu militārs darbinieks, tiesa, pazīstams ar īpašu nežēlību pretpoļu sacelšanos apspiešanā Ukrainā) vārdā. Tajā sākotnēji bija 14 kaujinieki, apbruņoti ar vienu apgrieztu šauteni un sešām pistolēm. Kaujas darbību tā uzsāka jau 1942.gada 15.maijā, kad vēl nedarbojās neviena AK partizānu vienība. Tiesa, GL pirmā vienība pastāvēja neilgu laiku, 1943.gada augustā nacisti to sakāva. Izdzīvojušie cīnītāji atgriezās Varšavā. Tomēr vasarā tādas pat GL vienības tika radītas vēl 12 apvidos.

Tiesa, savas darbības sākumposmā, kad GL vienībām bija maz ieroču, tās neveica vērienīgas partizānu operācijas, neizcīnīja lielas kaujas, bet gan par savu galveno uzdevumu uzskatīja diversijas un sabotāžas aktu organizēšanu, centās lai tie notiktu pēc iespējas biežāk un lai tajos iesaistītos pēc iespējas vairāk cilvēku. Vispirms tika bojātas telefona līnijas, uz ceļiem kaisītas naglas, iznīcinātas atsevišķas vājāk apsargātas noliktavas. Sekoja uzbrukumi „zilās” policijas un vācu žandarmērijas posteņiem, pārtikas savākšanas punktiem. Tika rīkoti uzbrukumi dzelzceļa un autoceļu tīklam, militārajiem posteņiem un noliktavām, lai traucētu militārās piegādes Austrumu fronteī, 90 % no kurām gāja caur Polijas teritoriju.

Sākotnēji GL vienības sastāvēja galvenokārt no PSP biedriem un to līdzjutējiem, kuri pirmajā vietā stādīja šķiriskos uzdevumus un ar neuzticību raudzījās uz pilsonisko pagrīdi. Vēlāk bezpartijisko īpatsvars palielinājās. Jau 1943.gada aprīlī-maijā tikai 20 % GL kaujinieku bija PSP biedri, pārējie 80 % – bezpartijiskie. GL dalībnieki lielākoties bija zemnieki (46 %) un strādnieki (29 %), jaunieši (80 %), profesijas nebija gandrīz 22 %, tikai 4 % nāca no inteliģences aprindām.

Ja 1942.gada vasarā GL rindās bija ap 4 tūkstoši cilvēku, tad pēc gada to skaits pieauga līdz 10 tūkstošiem, to skaitā bija 1 tūkstotis partizānu. GL partizānu vienību un kaujas grupu vispārējo vadību veica Galvenais štābs (*Dowództwo Głównie*). GL Galvenā štāba priekšnieks no 1942.gada janvāra līdz septembrim bija M. Spihaļskis.

Dzimis strādnieka ģimenē, M. Spihaļskis 1931.gadā beidza Varšavas Politehnisko institūtu un tai pat gadā iestājās Polijas Komunistiskajā partijā. Strādāja kā arhitekts Varšavā un Poznaņā, pēc viņa projektiem tika uzceltas daudzas sabiedriskas ēkas. No 1935. gada Varšavas Sabiedrisko ēku Departamenta direktors. 1937.gadā saņēma *Grand Prix* starptautiskā izstādē Parīzē. Pēc nacistiskās okupācijas iekļāvās pretošanās kustībā. Viens no GL radītājiem. No 1944.gada Tautas armijas (AL) Galvenā štāba priekšnieka vietnieks. No 1945.gada PSP CK un tās Politbiroja loceklis, Polijas aizsardzības ministra vietnieks. 1949.gadā apvainots nacionālistiskā novirzienā, 1950.gadā arestēts. 1956.gadā atbrīvots, pilnībā rehabilitēts, ievēlēts Polijas Apvienotās Strādnieku partijas CK un tās Politbiroja sastāvā, iecelts par aizsardzības ministru. 1963.gadā paaugstināts par Polijas maršalu (bija pēdējais, kas saņēma šo dienesta pakāpi). 1968.gadā iecelts par Polijas Valsts padomes priekšsēdētāju. 1970.gadā no amata atstādināts.

No 1942.gada septembra līdz 1943.gada decembrim GL Galvenā štāba priekšnieka pienākumus pildīja F. Juzvjaks. Atkarībā no sagatavotības pakāpes, pieejamā ieroču daudzuma, izpildāmajiem uzdevumiem GL formējumi dalījās: uzbrukuma grupās (*grupy wypadowe*), kuras bija radītas lauku apvidos, to dalībnieku skaits bija neliels, tie strādāja lauku darbus, bet palaikam veica uzbrukumus vai diversijas; speciālās grupās (*grupy specjalne*), kuras sastāvēja no vislabāk sagatavotajiem kaujiniekiem, atradās GL apgabalu pavēlniecības vai Galvenā štāba pakļautībā, galvenokārt darbojās pilsētās, ar ieročiem nodrošinot konspiratīvo darbību, veicot diversijas, nogalinot policistus, okupācijas varas iestāžu darbiniekus, Gestapo aģentus un nodevējus; t.s. „garnizona rezerves” vienībās un grupās bija organizēti GL aktīvisti un līdzjutēji, kuri izgāja militāro apmācību, bet kuriem praktiski nebija ieroču; t.s. „priekšpostenus” sastādīja līdzjutēji, kuri dzīvoja legāli, aktīvi nepiedalījās bruņotā darbībā, taču vāca izlūkdatumus, izplatīja lapiņas, nodrošināja kaujas vienību apgādi, ievainoto un slimo ārstēšanu, bija konspiratīvo dzīvokļu saimnieki, sakarnieki, izpildīja citus uzdevumus. Bruņotās cīņas mērķis bija nodarīt reālus zaudējumus okupantiem, iedvest pretošanās okupantiem sparū iedzīvotājiem.

Diemžēl, cīņa prasīja upurus. Zaudējumus cieta arī pagrīdnieki, partizāni, un ne tikai viņi. Piemēram, jau iepriekš minētajā akcijā, kad AK kaujinieki 1942.gada 7.augustā uzspridzināja sliežu ceļus pie Varšavas stacijas, nacisti, kuri nespēja notvert nevienu no diversijas dalībniekiem, vainoja nevis patiesos tās veicējus – AK kaujiniekus, bet vadījās no iepriekšējās savas pieredzes, ka aktīvi ir komunisti, bet AK piekopj nogaidīšanas taktiku. Veicot iebiedēšanas akciju, okupanti izrēķinājās ar arestētajiem poļu komunistiem, tos publiski pakarot.

Pa visu Varšavu tika izlīmēti sludinājumi:

„Naktī no 7. uz 8.augustu komunisti uzspridzināja dzelzceļa līnijas, kuras ved uz Varšavu. Par šo noziegumu tika pakārti 50 komunisti. Drošības un vispārējas labklājības nolūkā poļu sabiedrības uzmanība tiek pievērsta nepieciešamībai mazāko aizdomu gadījumā par šādu operāciju īstenošanu ziņot tuvākajam policijas postenim.

Drošības policijas komandants.

Varšava, 1942.gada 16.oktobrī.”

Kā vēlāk izdevās noskaidrot, starp 50 upuriem 35 bija Polijas Strādnieku partijas, 2 – Sociālistiskās partijas biedri, 3 – Londonas valdības un AK darbinieki, 8 organizatorisko piederību neizdevās noteikt, 2 uzvārdi palika nezināmi.

Septembrī-oktobra sākumā AK kaujinieki nogalināja vairākus augsti stāvošus represīvo iestāžu darbiniekus. Vācieši atbildēja ar 10 ķīlnieku nogalināšanu par katru nonāvēto vācu ierēdni. Taču iebiedēt poļu patriotus neizdevās. Polijas iedzīvotāji bija sašutuši par izrēķināšanos. Vienkāršie varšavieši neprasīja, lai cīņa tiktu pārtraukta, viņi nevēlējās pasīvi gaidīt nāvi publiskas iebiedēšanas akcijas rezultātā. Daudziem radās pārlicība, ka uz okupantu teroru ir jāatbild ar teroru. GL izvirzīja ideju apstādināt vācu teroru ar poļu preteroru.

Pēc PSP CK lēmuma GL organizācijas arī nekavējoties oktobrī atbildei veica vairākas bruņotas akcijas. 1942.gada 24.oktobrī divas GL kaujinieku grupas sarīkoja sprādzienu kafejnīcā vācu virsniekiem „*Café Club*” un apmētāja ar granātām galveno dzelzceļa staciju un vācu okupācijas avīzes redakciju. (Uzbrukuma epizode „*Café Club*” ir iekļauta poļu filmā „*Za wami pójdą inni*” („Citi sekos jums”), ražotā 1949. gadā.) Okupanti uz šo triecienu atbildēja, uzliekot Varšavas iedzīvotājiem kontribūciju 1 miljona zlotu apmērā. Savukārt GL kaujinieki to „atguva”, 30.novembrī uzbrūkot Komunālajai krājkasei (*Komunalna Kasa Oszczędności*) un konfiscējot savākto naudu. Tā nodarēja partizānu cīņas izvēršanai. Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis to vērtēja kā sekmīgas, efektīvas darbības piemēru, kurš parādīja, ka pasivitāte nav labākais veids, kā izbēgt no represijām.

Kaut PVE 10.–11.novembrī ar Londonas radio starpniecību noraidīja komunistu un GL aicinājumus izvērst cīņu pret nacistiskajiem okupantiem: „... Kad pienāks laiks, mēs dosim jums zīmi. Bet pirms tas nav pienācis, nezaudējiet pacietību, atturieties no ekscesiem”, GL turpināja aktīvi pretoties okupantiem. 1942.gada oktobrī un decembrī GL vienības uz vairākām stundām ieņēma Dzevicu (*Drzewica*) un Ostrovas Lubelskas (*Ostrów Lubelski*) miestīņus.

Kad 1943.gada sākumā nacisti vēl pastiprināja pretpoļu pasākumus, 10.janvārī GL vienība aizdedzināja vagonus Gdaņskas stacijā. 15.janvārī notika uzbrukums apdrošināšanas sabiedrības „*Bank „Spolek”*” ēkai, un no tās tika paņemta nauda. Tai pat 15.janvārī visā Polijā nacisti veica masveida tvarstīšanas. Tika aizturēti visi, kas gadījās pa rokami, bet pirmkārt jaunieši. Desmiti tūkstošu cilvēku tika izsūtīti darbā uz Vāciju. 17.janvārī GL kaujinieki apmētāja ar granātām trīs kinoteātrus un atkal galveno dzelzceļa staciju. 27.janvārī Varšavā okupācijas varas iestādes publicēja rīkojumu, pēc kura visus, kas izvairījās no nosūtīšanas darbā uz Vāciju, varēja sodīt ar nāvi. 13.februārī okupanti paziņoja par 70 ķīlnieku nogalināšanu un naudas sodu Varšavas iedzīvotājiem 10 miljonu zlotu apmērā. Taču tad pat februārī kaujinieki uzspridzināja vienu no tuneliem pilsētā, aizdedzināja dzelzceļa darbnīcas, iebruka vērtspapīru fabrikā. 5.martā savā dzīvoklī tika pakārts vietējās „zilās” policijas priekšnieks.

Kaut radusies pēc citām bruņotajām pagrīdes organizācijām, GL bija pirmā pagrīdes organizācija, kura uzsāka valstī sistemātisku un vērienīgu partizānu cīņu. GL akciju vairākums bija ar uzbrūkošu raksturu – triecieni ienaidnieka komunikācijām, uzbrukumi posteņiem, cietumiem un nometnēm, slēpņu ierīkošana Vācijas karaspēka, SS un policijas daļām, okupācijas varas iestāžu iznīcināšana, nodevēju un kolaboracionistu nogalināšana. GL vadība lielu vērību veltīja savas darbības atspoguļošanai iedzīvotāju vidū. Tāpēc tika izdots GL centrālais orgāns – avīze „*Gwardzista*” („Gvards”), kā arī izdevumi atsevišķos apgabalos.

Faktiski gan viena, gan otra puse (gan nacistiskie okupanti, gan tiem pretestību izrādošie GL kaujinieki) nepārstāja realizēt savu kursu, uz katru pretinieku soli atbildēja ar pretpasākumu.

Pēc nepilniem datiem no 1942.gada maija līdz 1943.gada februārim GL veica vairāk nekā 300 akciju. Kaut sākotnēji tās bija nelielas kaujinieku operācijas, taču veiktas tās tika teritorijā, caur kuru virzījās ¾ visu pārvadājumu uz vācu-padomju fronti un jebkurš trieciens vācu komunikācijām nozīmēja atbalstu padomju karavīriem. 1942.gada otrajā pusē GL nolaida no sliedēm 20 vilcienus, sagrāva 7 tiltus, 138 saimnieciskus, administratīvus objektus un policijas posteņus, atbrīvoja ap 600 cilvēku no nometnēm un cietumiem, izcīnīja 27 sadursmes ar nacistu vienībām.

Arī 1943.gadā galvenais spēks, kurš izvērta aktīvu bruņotu cīņu pret nacistiem, joprojām bija GL.

Pēc nepilnām ziņām GL kaujinieki 1943.gadā veica 1 208 kaujas operācijas, tai skaitā 169 lielas kaujas ar okupantiem, kuri kā kritušos un ievainotos zaudēja 1 837 cilvēkus, daudz ieroču un citas tehnikas. Tāpat pēc nepilnām ziņām 1942.–1943.gadā kopā GL veica ap 1 400 kaujas operāciju. GL nolaida no sliedēm 116 preču un 11 pasažieru ešelonus, apturēja dzelzceļa satiksmi gandrīz uz 3 000 stundām, iznīcināja daudz administratīvu un saimniecisku objektu (Uzbrūkot policijas iecirkņiem, gminu valdēm tika iznīcināti t.s. „melnie saraksti” – ar cilvēku uzvārdiem, kuri bija vienkārši neuzticami, bija paredzēti izsūtīšanai darbā uz Vāciju, nebija nomaksājuši nodokļus, utt. Ja tika ieņemtas pārtikas noliktavas vai veikali, daļa no tur esošajām precēm parasti tika izdalīta iedzīvotājiem.), atbrīvoja ap 1 500 arestēto un gūstekņu. Šai rīcībai bija ne tikai militārs, bet arī morāli-psiholoģisks efekts, veicinot iedzīvotāju pretestības garu. Protams, cīņu gaitā poļu partizāni cieta arī sāpīgas sakāves.

Autoram jāatzīst, ka daudzi šeit un turpmāk nosauktie skaitļi par tiem vai citiem panākumiem karā jāuzlūko kā visai nosacīti, aptuveni. Politiskās partijas, citas organizācijas mēģināja fiksēt savus panākumus dokumentos un presē, bieži „aizņemoties” tos no citām partijām un organizācijām. Neuzticams avots ir okupācijas administrācijas dokumentācija. Šodien nav iespējams pārbaudīt datus, kas „no vietām” tika sūtīti PSP un GL vadībai, PVE un AK pavēlniecībai. Zinātniskajā literatūrā esošā, nereti pretrunīgā informācija var tikai vairāk vai mazāk ticami atspoguļot poļu tautas pieaugošās pretestības tendences. Diemžēl šodien pagrīdes, partizānu cīņu un panākumu statistika kā daļa no Polijas pretošanās kustības vēstures tiek aktīvi izmantota mūsdienu politiskajā cīņā. Nacionālās atmiņas institūta vēsturnieki, guvuši piekļuvi arhīviem, cenšas atspēkot datus, kurus devuši PTR vēsturnieki. (Autors abu pušu sniegtajos skaitļos bieži saskata tendenciozitāti, taču pārbaudīt personīgi tos nespēj.)

Poļu vēsturnieks K. Komorovskis raksta, ka GL (un vēlāk tās darbības pārmantotāja Tautas armija (*Armia Ludowa*, AL)) vadījās no priekšstata par visu vāciešu atbildību par kara šausmām, bet nevis koncentrēja darbību pret to vadību okupētajos apgabalos. Domājams, ka šādu GL un AL kaujinieku nostāju var izskaidrot ar spēku un iespēju trūkumu, lai vērstos tieši pret okupantu vadību. Diemžēl minētais vēsturnieks neparāda, ar ko BCS/AK nostāja pret okupantiem bija principiālāka nekā GL un AL pozīcija.

Jāuzsver, ka GL idejiskais vadītājs – Polijas Strādnieku partija centās diferencēt savu attieksmi pret dažādiem vāciešiem. 1943.gadā nelegālajā presē tika publicēts raksts „Mūsu attieksme pret vāciešiem”, kurā partija piedāvāja vācu vidū novilkt divas robežšķirtnes. Ar pirmo tika norobežoti no Vācijas Polijā ieradušies vācieši kā poļu tautas ienaidnieki. Otrā robežšķirtne kā Vācijā, tā Polijā dalīja vāciešus hitleriešos un antifašistos. PSP secināja: „Katrs vācietis, kas atrodas pie varas, ir okupants un nāvīgs ienaidnieks, pret kuru mēs cīnāmies un cīnīsimies. Tas vācietis, kurš ir sapratis, kas ir hitlerisms, ka tikai visu antihitlerisko spēku kopīga cīņa var vest pie vācu tautas atbrīvošanas, ir mūsu sabiedrotais cīņā pret hitlerismu.” No Vācijas Polijā ieradušos vāciešu vidū poļu komunisti veica propagandas darbu ar marksistisko lozungu: „Nevar būt brīva tā tauta, kura apspiež citas tautas”. Viņi aicināja vācu antifašistus dezertēt no vērmahta, pievienoties 1943.gada 12.jūlijā PSRS radītajai Nacionālajai komitejai „Brīvā Vācija” (*Nationalkomitee Freies Deutschland*). Vietējos etniskos vāciešus, kuru vidū bija arī poļu draugi un antifašisti, PSP centās iesaistīt savās un partizānu vienību rindās, aicinot cīņā pret nacismu. Panākumi gan bija gaužām nelieli, taču tā nebija ne PSP, ne GL vai AL vaina.

Pēc padomju pavēlniecības rīkojuma GL iespēju robežās palīdzību sniedza padomju partizāni. Savstarpēji izdevīga bija GL un bijušo padomju karagūstekņu sadarbība.

Jau 1941.gada rudenī no gūsta izbēgušie padomju karavīri ar daļas poļu iedzīvotāju atbalstu sāka veidot partizānu vienības. No 1941.gada rudens līdz 1942.gada pavasarim Polijas teritorijā tika radītas 32 partizānu vienības un grupas no bijušajiem padomju karagūstekņiem. Kopā tajās darbojās ap 1 000

cilvēku. Daļu no šīm vienībām sagrāva okupanti; daļa devās uz austrumiem pāri Bugas upei, kur vācu okupētajās padomju teritorijās tautas atbalsts tām bija lielāks nekā Polijā; daļa palika Polijā. Pirms vēl nebija radīta GL, tās galvenokārt sadarbojās ar BCS un BCh. Taču jau pirmajā GL vienībā, kura 1942.gada maijā no Varšavas devās izpildīt kaujas uzdevumu, sastāvēja trīs padomju pilsoņi. Gada beigās GL pavēlniecība uzsāka izdalīt padomju partizānus atsevišķās vienībās, kuras tieši pakļāvās GL brigādes komandierim vai apgabala pavēlniekam. Kad 1943.gada pavasarī tika sarautas attiecības starp PSRS un PVE, apmēram no vasaras padomju pilsoņi centās atstāt AK rindas, to vairākums pārgāja uz GL. Tur viņi nereti izpildīja militāro speciālistu lomu, kļuva pat par komandieriem. Poļu partizānu vienību pastiprināšanai ar padomju pilsoņiem, kuriem bija kaut neliela kaujas pieredze, bija ievērojama nozīme partizānu kustības stiprināšanā Polijā.

Pēc vieniem datiem pavisam partizānu kustībā Polijā līdz 1944.gada pavasarim piedalījās ap 7–8 tūkstoši padomju pilsoņu, no tiem ap 6 tūkstoši karoja GL un vēlāk Tautas armijas (*Armia Ludowa*, AL) sastāvā, ap 1 tūkstoti – BCh un ap 1 tūkstoti – AK sastāvā. Pēc citiem aprēķiniem, acīmredzot ieskaitot arī kara beigu posmā Polijā mērķtiecīgi iesūtītās padomju partizānu vienības, 1944.gadā padomju partizānu skaits Polijā sasniedza ap 12 tūkstošus. Tiesa, daudzas vienības poļu teritorijās darbojās tikai zināmu laiku, pēc tam pārgāja uz Čehoslovākiju vai atgriezās aiz Rietumu Bugas (poļu *Bug*, baltkrievu *Заходні Буг*, ukraiņu *Західний Буг*). Pavisam Otrā pasaules kara gados poļu zemēs darbojās ap 90 padomju partizānu vienību un grupu ar 20 tūkstošiem cilvēku. (Pēc citiem datiem pavisam poļu atbrīvošanās kustībā piedalījās 18 tūkstošu padomju pilsoņu.) Ir zināmi gadījumi, kad padomju partizānu vienības sniedza palīdzību ne tikai ideoloģiski un politiski tuvās GL/AL daļām, bet arī BCh un AK vienībām.

1943.gada jūnijā nodibinājās tieši sakari starp Ukrainas partizānu kustības štābu un Ļubļinas apvidus GL pavēlniecību. Ar partizānu starpniecību tika arī nodibināti sakari starp PSP CK un poļu komunistiem PSRS.

Partizānu apgāde ar ieročiem, apģērbu un pārtiku, medicīniskās palīdzības nodrošināšana ievainotajiem bija viens no PSP, GL vadības svarīgākajiem uzdevumiem. Bruņotas cīņas pret okupantiem ideja bija populāra, GL pieteicās brīvprātīgie tik lielā skaitā, ka ieroču trūkuma dēļ visus nevarēja ieskaitīt tās rindās. Raksturīga šai ziņā bija GL Galvenā štāba pavēle 1942.gada septembrī. Tajā bija norādīts, ka brīvprātīgo pieplūdums GL ir sasniedzis masveida apjomu, bet izveidotās grupas pastāvīgi jūt vajadzību pēc ieročiem. GL vadība nevarēja ieskaitīt savās rindās un nosūtīt uz partizānu vienībām visus brīvprātīgos, jo nespēja visas partizānu grupas apgādāt ar ieročiem un nosūtīt turp komandierus un instruktorus apmācībai. GL pavēlniecība šādos apstākļos aicināja visus gribētājus iesaistīties cīņā, negaidīt pasīvi, kad GL varēs tos apgādāt ar ieročiem, bet gādāt tos patstāvīgi, veidot cīņas grupas, izvēlēt no sava vidus komandierus, kontaktu nodibināšanu ar GL atliekot uz vēlāku laiku.

Ieroči tika iegūti visdažādākajos veidos: atņemti ienaidniekam, pirkti, arī pašu gatavoti. Tā, GL kaujinieki paši gatavoja granātas, sprāgstvielu. Tomēr GL Galvenais štābs bija spiests secināt, ka novērst ieroču trūkumu nav tā spēkos un lūdza palīdzību PSRS vadībai. Pirmais ieroču sūtījums tika nomests no lidmašīnām 1943.gada 8./9.jūnija naktī. Pavisam 1943.gadā no PSRS ar lidmašīnām izdevās pārsūtīt 114 automātus, 125 pistoles, munīciju šiem ieročiem, 200 kg sprāgstvielas un vairākas rācijas. Pēc tam sekoja nākamās, jau lielākas ieroču un munīcijas kravas. Tiesa, ieroči no lidmašīnām tika nomesti galvenokārt Ļubļinas novadā. No turienes tos nogādāja citās vojevodistēs. Ieroču trūkums ar to netika novērsts, tomēr ieroču piegādēm bija gan propagandas nozīme, gan vismaz daļēji GL tika palīdzēts.

Lai iegūtu medikamentus sākotnēji nācās veikt uzbrukumus aptiekām. Ar laiku PSP izdevās nodibināt visai plašus sakarus medicīnas darbinieku vidū. Tad arī kļuva vieglāk organizēt partizāniem medicīnisko palīdzību, arī gādāt medikamentus.

Ar partizānu kustības izvēršanos ļoti asi izvirzījās pārtikas sagādes problēma. Okupanti no Polijas „izpumpēja” milzīgu daudzumu pārtikas. Vidēja zemnieka saimniecībai bija jānodod gada laikā 30 līdz 40 pudu graudu, praktiski visa saražotā gaļa un taukvielas. (Visi mājlopi bija reģistrēti, saņēma birkas ar numuriem, pārdot vai kā citādi ar tiem izrīkoties bez varas iestāžu atļaujas zemniekiem nebija tiesību.) Tādejādi daudzām zemnieku saimniecībām vienkārši nebija kaut cik ievērojamu pārtikas uzkrājumu. Ja daļu pārtikas nācās atdot partizāniem, zemniekiem vajadzēja dzīvot pusbadā. Pat vislielākie patrioti to nevēlējās darīt ilgstoši. Radās praktiski gandrīz neatrisināma pretruna starp patriotisko pienākumu un personīgās izdzīvošanas interesēm. Partizāni priecājās, kad iedzīvotāji no tuvākajiem ciemiem dalījās ar viņiem pārtikā, piegādāja tīru apakšveļu. Tas ne tikai atviegloja partizānu sadzīvi, bet bija arī apliecinājums, ka tauta atbalsta viņu cīņu. Taču bieži partizāniem nācās sastapties ar iedzīvotāju negatīvu reakciju, nevēlēšanos upurēt savu labklājību uzvaras pār nacismu vārdā. Gadījās arī atklāti konflikti, kad partizāni atņēma zemniekiem tiem pašiem vajadzīgo iztiku.

Atsevišķu GL komandieru vadībā notika incidenti, kurus daudzi raksturoja kā beztiesisku cilvēku nogalināšanu. Var minēt piemēru, kad viens no GL komandieriem G. Korčinskis, kurš pēc kara ieņēma augstus posteņus Polijas drošības dienestā, 1950.gadā tika arestēts par 1942.gada novembrī – 1943.gada februārī notikušo gan GL kaujinieku, gan vietējo iedzīvotāju, gan slapstošos ebreju nogalināšanu Ludmilovces (*Ludmilówce*) ciemā. 1954.gadā viņam par šiem nodarījumiem tika piespriests 15 gadu ieslodzījums. Taču aresta un tiesāšanas īstais nolūks bija nevis patiesības noskaidrošana un taisnīguma un tiesiskuma uzvara, bet gan „pierādījumu” iegūšana pret toreiz no varas atstumto V. Gomulku. G. Korčinskis, citi apsūdzētie tika spīdzināti, lai iegūtu vajadzīgās liecības. Pēc V. Gomulkas atgriešanās pie varas 1956.gadā G. Korčinski atbrīvoja, atjaunoja militārajā dienestā, viņš kļuva par aizsardzības ministra vietnieku, savu dzīvi beidza kā Polijas sūtnis Alžīrijā. Arī vēl šodien poļu publicistikā nenorimst kaislības ap „Ludmilovces lietu”. Diemžēl, politizētā tās izmeklēšana 1950.–1954.gados, politiskās kaislības ap to šodien, un, galvenais, faktiskā materiāla nepieejamība neļauj autoram izdarīt kādus noteiktus secinājumus par konkrēto lietu, konkrēto cilvēku vainas pakāpi vai to nevainīgumu.

1942.gada jūnijā GL darbojās jau 12 partizānu vienību, gada beigās – 30, bet 1943.gadā – 80. Turpretī AK, kā norāda krievu publicists D. Žukovs, neraugoties uz krietni spēcīgāko struktūru, organizācijas locekļu lielo skaitu, 1943.gada augusta beigās bija tikai 40 partizānu vienību un grupu. Kopējais to skaitliskais sastāvs nepārsniedza 2 tūkstošus cilvēku, kas bija mazāk nekā 1% no toreizējā AK sastāva. Lielākā AK partizānu daļa atradās uz austrumiem no Bugas, teritorijās, kuras 1939.gadā bija nonākušas PSRS sastāvā.

Kopumā 1942.–1943.gadā tika radītas 101 GL vienība. No tām 17 tika iznīcinātas kaujās ar hitleriešiem, žandarmēriju un policiju, 3 vienības iznīcināja labējo NBS kaujinieki, 23 apvienojās lielākās vienībās, 6 vienības GL Galvenais štābs nosūtīja uz Bugas austrumu krastu, lai tās darbotos teritorijā, uz kuru pretendēja gan Polija, gan PSRS, pārējās 52 vienības, izaugušas un nostiprinājušās, veidoja kodolu 1944.gadā nodibinātajai AL (*Armia Ludowa*).

Starp citu, 1943.gada rudenī PSP stādīja arī jautājumu par tiešu strādnieku dalību cīņā pret okupantiem, īpaši tās izšķirošajā etapā, organizējot streikus līdz pat vispārējam streikam, kā tradicionālu strādnieku šķiras ieroci. Šo līdzekli, lai paralizētu ekonomiku un transportu, gan bija paredzēts izmantot tikai divos gadījumos: 1) ja rastos draudi nācījas pastāvēšanai; 2) ja rastos nepieciešamība atbalstīt bruņotu sacelšanos Polijas atbrīvošanas brīdī. Par streika organizēšanu PSP veda sarunas ar Polijas Sociālistisko strādnieku partiju (*Robotnicza Partia Polskich Socjalistów*). Acīmredzot šis nostājas praktiskas pielietošanas mēģinājums nestu milzīgus upurus poļu strādnieku vidū. Domājams, ka to saprata arī PSP vadītāji un līdz tam nenonāca. Streiki nenotika, bet tūkstoši poļu strādnieku

ar ieročiem rokās cīnījās pret nacistiem, kā arī, tuvojoties frontei, savu iespēju robežās apsargāja uzņēmumus, lai okupanti tos neizlaupītu vai neiznīcinātu.

„Londonas nometne” un PVE atbalstošās partijas PSP un GL izveidi vērtēja kā „Kominternes provokāciju”, „padomju diversiju”, apvainojot PSP centienos „ieklaut Poliju Padomju Savienības sastāvā”. Kaut pilsoniskie poļu politiķi paši nekādi nevarēja iztikt bez Rietumvalstu atbalsta, kuras maz rēķinājās ar Polijas interesēm, kreiso spēku balstīšanās uz PSRS tika tēlota kā nacionālo interešu nodevība. Tam bija savs attaisnojums: PSRS staļinskās vadības nodarītie zaudējumi poļu tautai. Taču atcerēties tikai tos un neredzēt, ka visticamāk Polija tiks atbrīvota no austrumiem, ka tai gribot-negribot nāksies mainīt savu iepriekšējo politiku pret PSRS, bija mazgudri, lai neteiktu pavisam negudri.

Zīmīga bija PVE reakcija uz poļu komunistu mēģinājumiem aktivizēt bruņoto cīņu pret okupantiem. Neraugoties uz to, ka GL aicinājums dot pretsparu nacistu teroram Polijā sastapa plašu atbalsi, PVE propagandas aparāts pastāvīgi uzstājās pret partizānu kara izvēršanu Polijā, apgalvojot, ka aicinājumi cīnīties pret okupantiem ir „kaitīga Kominternes aģitācija”, nopēla GL bruņotās akcijas, saucot tās vai nu par „padomju diversijām” vai provokācijām, kuras draud ar tautas labāko spēku iznīcināšanu. Tā, AK Galvenā štāba izdots „*Biuletyn Informacyjny*” rakstīja: „Atnāks laiks, kad poļu spēki veiks lielas diversiju un partizānu operācijas. Taču tās sāksies ne tad, kad tas būs nepieciešams mūsu komunistiskajiem kaimiņiem, bet kad tas būs nepieciešams no mūsu, poļu viedokļa. Visprecīzāk šo brīdi noteiks poļu valdība, jo tikai tās rīcībā šai jautājumā ir visvairāk ziņu un tiesības šādu operāciju veikšanai”.

Kad 1942.gada maijā Lubļinas novadā Vlodavas (*Włodawa*) rajonā sāka darboties partizānu vienība poļu komunistu J. Holoda un no gūsta izbēguša padomju virsnieka F. Kovaļeva vadībā, tas uzreiz izsauca PVE nemieru. PVE brīdinājums tika publicēts tās izdotajos laikrakstos: „Dažas avīzes aicina uz partizānu darbību un diversijām vācu armijas aizmugurē. Tas sakrīt ar tādiem pat boļševistiskās propagandas aicinājumiem [...] Šo pagrīdes avīžu aicinājumi [...] ir viltvāržu izteikti un kā tādi nav poļu tautas un poļu valsts interesēs.” „Poļi, jums [...] arī turpmāk jārada vislielākā disciplīna, saprāts un pacietība [...] Kad nāks laiks darboties, mēs dosim jums signālu. Bet pirms tas notiks, nezaudējiet pacietību, atturieties no ekscesiem.” Valdības emigrācijā atbalstītāji piedāvāja savus „cīņas līdzekļus” – piemēram, piektdienās nepirkt okupantu izdotās avīzes. 1942.gada jūnijā AK „Informācijas Biļetens” partizānu darbību Polijā kvalificēja kā „padomju diversiju”, bet partizānus – GL kaujiniekus nosauca par „bandītiem”.

Viens no galvenajiem apvainojumiem, kurus labējie poļu spēki izvirzīja PSP, bija apgalvojums, ka tā cenšas izprovocēt bruņotu sacelšanos kā „izmisuma aktu”, kas būtu izdevīgs vienīgi PSRS. Poļu pagrīdes presē tika publicēti daudzi tādi apgalvojumi. Par ienaidniekiem tika uzskatīti kā hitlerieši, tā arī poļu komunisti, kuri it kā „vēlas par katru cenu izprovocēt diversijas vācu armijas aizmugurē, bet, ja pie tam tūkstoši vai pat simti tūkstošu poļu tiks nošauti, jo labāk”.

Pēc poļu komunistu aktivizēšanās AK pavēlniecība radīja speciālus dienestus, kuri nodarbojās ar materiālu vākšanu par Polijas strādnieku partiju, Poļu patriotu savienību PSRS, nodarbojās ar pretpadomju un antikomunistisku propagandu.

Kā norādījis poļu vēsturnieks T. Vaļihnovskis, šī AK pavēlniecības Informācijas un propagandas biroja darbība pret poļu kreisajiem spēkiem neveicināja poļu tautas spēku konsolidāciju cīņā pret nacismu, tā neesot guvusi arī AK kaujinieku vairākuma atbalstu, kuri stāvējuši tālu no iekšējām politiskām ķildām. Domājams, ka var piekrist apgalvojuma pirmajai daļai, tikai tad vienlaikus ir jāatzīst, ka arī komunistu kurss uz straujām pārmaiņām tām nesagatavotā sabiedrībā neveicināja

tautas konsolidāciju cīņā pret nacismu. Kas attiecas uz AK kaujinieku vairākuma atbalstu PVE un AK vadības izvērstajai propagandai, minētais vēsturnieks savu tēzi nepierāda. Vismaz samērā lielas daļas bijušo AK kaujinieku pēckara periodā notikusī iesaistīšanās antikomunistiskajā pagrīdē liek uzmanīgi lietot vairākuma un mazākuma jēdzienus, raksturojot gan AK, gan vienkārši tās vai citas sabiedrības daļas noskaņojumu kara laikā un tam sekojošajā lielu pārmaiņu periodā.

Kad komunistu organizācijas pierādīja savas kaujas spējas, ar enerģisko cīņu pret nacistiskajiem okupantiem sāka iekarot tautā zināmu autoritāti, valdību emigrācijā atbalstošie politiskie spēki pastiprināja antikomunistisko propagandu. Komunistu darbinieki savukārt norādīja, ka šī labējo propaganda radīja iespaidu, ka Polijā vairs nav nacistu okupantu, bet lielākās briesmas tai draud no komunistiem un to sabiedrotajiem.

Jāuzsver, ka ne tikai labējās partijas, bet arī ļudovieši un sociālisti negatīvi vērtēja PSP aicinājumus izvērst bruņotu cīņu pret okupantiem, uzskatot tos par priekšlaicīgiem. Tā kā 1941./1942.gada ziemā Eiropā bruņotu cīņu pret nacistiem veda tikai Padomju Savienība, aicinājumus uz tūlītēju bruņotu cīņu komunistu pretinieki iztulkoja kā atklātu nostāšanos PSRS pusē, pret Polijas interesēm, kaut faktiski Polijas, tāpat kā citu okupēto Eiropas valstu, atbrīvošana bija atkarīga no visas antihitleriskās koalīcijas, tai skaitā arī PSRS, panākumiem cīņā pret nacistiem.

Tiesa, oficiālās sabiedroto attiecības ar PSRS neļāva Londonas valdības piekritējiem palikt pilnīgi pasīviem, gaidot Polijas atbrīvošanu no Rietumiem. Tāpēc arī tika aizstāvēts pasīvās pretošanās lozungs, kura ietvaros arī notika sabotāžas operācijas.

PSP jau 1942.gadā un īpaši 1943.gada pirmajā pusē savā presē bieži rakstīja par nepieciešamību gatavot **vispārēju sacelšanos**. PSP CK jau 1943.gada janvārī kritiski novērtēja PVE darbību bruņotās sacelšanās gatavošanā. PSP CK lēmumā bija teikts, ka „... pretēji lielīgiem dažu neatbildīgu rakstu autoru paziņojumiem, tauta nav sagatavota uz sacelšanos. Nav pareizs uzskats, ka sacelšanās gatavošanai ir jāsastāv tikai no vienību noformēšanas uz papīra, teorētiskas to apmācīšanas un ieroču uzkrāšanas, kuri pat nav pārbaudīti darbībā. Tāda gatavošanās var vest tiešā ceļā pie katastrofas. Sagatavot tautas sacelšanos – tas nozīmē daudzkārt palielināt darbojošos diversantu–partizānu vienību skaitu, pārklāt visu valsti ar kustīgām un triecienvienībām, pašaizsardzības un partizānu grupām, apbruņot tās, apmācīt praktiskā kaujas darbībā. Norūdot cīņā pret ienaidnieku. Partizānu masu kustības attīstība tās kulminācijas fāzē novedīs pie tās pārvēršanās par sacelšanos.” Jāatzīst, ka pilnīga komunistu lēmumā nospraustā kursa īstenošana vācu okupācijas apstākļos diez vai bija iespējama, taču sacelšanās praktiskās gatavošanas virziens bija pareizs. Jau ilgi pirms neveiksmīgās Varšavas sacelšanās [par to ies runa turpmāk] izteiktā kritika pret „teorētisko” sacelšanās gatavošanu, spēku krāšanu tikai izšķirošajam brīdim, izvairīšanos no ikdienas bruņotas cīņas, līdz ar to kaujas pieredzes iegūšanas, šīs sacelšanās gaitā pilnībā attaisnojās. PVE un Virspavēlniecības emigrācijā plāni nebija slikti „uz papīra”, taču tas, ka vēlāk – 1944.gadā, pat vedot kaujas divās frontēs pret PSRS un Rietumu sabiedrotajiem, Vācija atrada spēkus, lai reizē sagrautu Varšavā sacēlušos, tik tiešām liecināja, ka komunistu secinājumā, ka „tāda gatavošanās var vest tiešā ceļā pie katastrofas”, bija vairāk patiesības, nekā ideoloģisko sāncensu parastas apkarošanas. PSP prese kritiski vērtēja emigrantu aprindu pieeju sacelšanās jautājumam, uzskatīja to tikai par mēģinājumu saņemt varu, nevis rūpju izpausmi par Polijas atbrīvošanu.

PSP vispārējās sacelšanās koncepcija radikāli atšķīrās no AK sacelšanās koncepcijas. 1943.gada janvārī PSP vadība konstatēja, ka situācija vēl nav nobriedusi sacelšanās izvēršanai. Polijas Strādnieku partija uzskatīja, ka Otrā pasaules kara apstākļos nebūs iespējams gatavot un īstenot tādu sacelšanos kā 1863.–1864.gadā, tāpēc propagandēja tautas partizānu kara koncepciju. Par

svarīgāko tika uzskatīta bruņota cīņa tādās formās, kuras varētu reāli ietekmēt stāvokli frontē un paātrināt Polijas atbrīvošanu. Sākotnēji komunistu aprindās tika pieņemts, ka GL partizānu cīņas formā sāktā bruņotā pretestība pakāpeniski paplašināsies, pāraugs partizānu karā. Tam pakāpeniski bija jāaptver arvien lielāka Polijas teritorija, gala rezultātā jākļūst būtībā par visas tautas sacelšanos, veicinot nacistiskās Vācijas sakāvi un Polijas atbrīvošanu. Pēc PSP plāniem sacelšanās sākums būs atkarīgs no virknes iekšējo un ārējo faktoru. Pie iekšējiem piederēja sacelšanās militārā sagatavotība: partizānu cīņas augsta pakāpe, pietiekami ieroču krājumi. Pie ārējiem – sacelšanās brīža saskaņošana ar sabiedroto armiju plāniem, galvenokārt to, kuras piedalīsies Polijas atbrīvošanā.

Svarīgi, ka nākamās sacelšanās plāni PSP militāro aprindu izstrādnes ieņēma daudz mazāku vietu kā emigrācijas līderu plānos, kuri to pirmkārt saistīja ar varas saņemšanas uzdevumu. PSP, tās militārie formējumi patstāvīgi varu saņemt necerēja, rēķinājās galvenokārt ar PSRS atbalstu.

Jāatzīmē, ka komunistu pagrīdes izdevumos vārds „sacelšanās” tika lietots dažādās nozīmēs: kā aicinājums uz konkrētām bruņotām akcijām, tā arī vispārējā nozīmē – kā aicinājums „celties uz cīņu”. Piemēram, PSP Krakovas izdevuma „Trybuna Ludu” (“Tautas Balss”) 1943.gada 1.decembra numurā rakstā „Sacelsimies pret zvērībām” būtībā bija nevis aicinājums uz bruņotu sacelšanos, bet uz iedarbīgu pretdarbību nacistu teroram. PSP un GL sacelšanās jautājumu skatīja reālistiski, vērtējot to nevis tikai kā GL lietu, bet kā visas tautas, visu patriotisko spēku kopēju uzdevumu, meklēja iespēju vienoties ar Polijas valdības emigrācijā piekritējiem par kopēju tās sagatavošanu un realizēšanu.

1942.gada 11.septembrī PSP ģenerālsekretārs M. Novotko informēja KIIK ģenerālsekretāru G. Dimitrovu par pilsonisko partiju aģitāciju pret PSRS, to prasībām pēc 1939.gada Polijas robežām. Lūk, poļu komunistu sniegtais pilsonisko spēku darbības raksturojums. Šīs partijas neaicināja tautu uz cīņu pret vācu okupantiem, bet atklāti rakstīja par PSRS kā ienaidnieku N 2. Padomju Savienībai bija jāsakauj vāciešus ar Anglijas un ASV palīdzību, taču šī palīdzība bija jāsniedz ne ātrāk kā Padomju Savienība būs izsmēlusī savus spēkus. Šāda palīdzība varētu tikt sniegta, kad vācieši nonāks līdz Volgai. Komunistus par partizānu cīņas izvēršanu pret vācu okupantiem pilsoniskā prese sauca par padomju aģentiem. Par 1941.gada 30.jūlija Polijas un PSRS vienošanās galveno mērķi pat V. Sikorska piekritēju prese nosauca poļu pilsoņu atbrīvošanu no padomju nometnēm, nevis cīņas pret nacismu izvēršanu. Teikto ievērojot, M. Novotko rakstīja, ka poļu komunisti, aizstāvēt kā galveno lozungu vienotas frontes izveidi cīņā pret vācu okupantiem, tomēr, saistībā ar uzbrukumu pret PSRS aktivizēšanos, ir gatavi asi vērsties pret pilsoniskajiem spēkiem. Šai sakarā tika lūgts G. Dimitrova viedoklis, bet faktiski – PSRS vadības instrukcijas. Acīmredzot piedāvātā „asā vēršanās” pret tolaik politiski un militāri daudz stiprākajiem pilsoniskajiem spēkiem tika uzskatīta par priekšlaicīgu un 1943.gada 15.janvārī Polijas Strādnieku partijas CK savā nelegālajā avīzē „Trybuna Wolności” publicēja aicinājumu visai poļu sabiedrībai apvienot spēkus cīņā pret okupantiem, griezās pie PVE Delegatūras un AK pavēlniecības ar sadarbības piedāvājumu, aicinot atteikties no pasīvās stāvēšanas „ar šauteni pie kājas” taktikas.

Kaut V. Sikorskis vēstījumā Delegatūrai pieprasīja „noteikti noraidīt tos, kuri cenšas sovjetizēt Poliju”, pašā Polijā PVE atbalstošajā pagrīdē uzskati par **attieksmi pret PSP** atšķīrās. Sarunu uzsākšanai piekrita ļudoviešu, kreiso sociālistu un Darba partijas (*Stronnictwo Pracy*) bloks, kurš „londoniešu” vidū bija izveidojies pēc Polijas-PSRS līguma noslēgšanas, kā arī Delegatūras vadītājs J. Pekalkevičs, kurš 1942.gada septembrī bija nomainījis šai postenī K. Rataiski. “Sanācijas” piekritēji un endeku aprindas kategoriski iebilda.

Tomēr 1943.gada februārī sākās Polijas valdības emigrācijā un PSP pārstāvju sarunas par sadarbību cīņā pret nacistiem. Šis fakts pats par sevi liecināja, ka „londonieši” vairs nevarēja ignorēt poļu komunistus, to bruņoto spēku – GL.

Uz sarunām PSP nosūtīja delegāciju ar savas partijas CK „trijnieka” (faktiski – sekretariāta) locekli V. Gomulku priekšgalā. (To vēlāk, jau pēc kara, konkurenti par ietekmi partijas vadībā – t.s. „maskaviešu” grupa poļu komunistu sastāvā pārmeta viņam kā smagu kļūdu.) 18., 22. un 25. februārī PSP un GL delegācija veda sarunas ar PVE Delegatūras pārstāvjiem par attiecību nokārtošanu, kaujas darbības koordinēšanu un aktivizēšanu, vienotas Nacionālās frontes izveidi.

Polijas Strādnieku partija bija gatava atzīt Polijas valdību emigrācijā kā pagaidu valdību un sadarboties ar tās pārstāvniecību – Delegatūru, pakļaut GL kā autonomu spēku AK pavēlniecībai, kurai gan būtu jāpāriet uz aktīvu bruņotu cīņu un „sadarbību ar Austrumu fronti”. Faktiski PSP sadarbību ar PVE un Delegatūru piedāvāja uz vienlīdzības noteikumiem. No PVE piekritēju viedokļa tas toreiz nozīmētu piešķirt vienai, salīdzinoši nelielai partijai privilēģijas, atzīt, ka tā pārstāv plašus darbaļaužu slāņus, tāpēc valdība šādus nosacījumus varēja it kā pamatoti nepieņemt. Savukārt arī valdošo grupējumu pārstāvji izvirzīja PSP nepieņemamus sadarbības priekšnoteikums, pieprasot pilnībā pakļauties PVE, publiski paziņot, ka PSP ir pilnībā neatkarīga no kādiem „nepoļu centriem”, kas nozīmēja deklarēt, ka PSP nav nekā kopīga ar starptautisko komunistisko kustību, tā atzīst Polijas pirmskara robežas, un ir gatava cīnīties pret visiem, kas iebruks Polijas teritorijā.

Bez tam PVE pārstāvji atteicās atzīt 1935.gada konstitūciju par nelegitīmu, ko vēlējās panākt komunisti. Delegatūras un AK pārstāvju vidū nebija cilvēku, pilnvarotu pieņemt izšķirošus lēmumus, viņu uzdevums bija tikai iepazīties ar PSP pozīciju.

Tomēr jau pats sarunu sākšanas fakts izsauca labējo „londoniešu” nemieru un neapmierinātību.

Kā mūsdienās tapis zināms, sarunu gaitu un, iespējams, to iznākumu ietekmēja „trešais spēks”. Sarunu dokumenti tika sagatavoti AK štābā, tā struktūrvienībā, kas nodarbojās ar PSP izsekošanu, situācijas strādnieku kustībā izvērtēšanu. Daudzus gadus vēlāk tika konstatēts, ka šajā vienībā bija iesūtīts vācu spiegs. Viņa sniegtā informācija ļāva Gestapo jau 19.februārī arestēt J. Pekalkeviču, kurš savus kolēģus centās noskaņot uz vienošanos ar PSP, uzskatīja, ka ir iespējams panākt politisku savienību, taču šaubījās par iespēju sadarboties militārajā jomā. Tad sekoja gandrīz visu personu, kas bija iesaistītas sarunās, aresti un noslepkavošana. 1943.gada 30.jūnijā tika arestēts S. Roveckis, 4. jūlijā lidmašīnas avārijā bojā gāja V. Sikorskis.

Kad jau pēc sarunu sākuma 19.februārī tika arestēts PVE Delegatūras vadītājs J. Pekalkevičs un viņa vietā nāca labēji noskaņotais J. Jankovskis, Delegatūrā un Politiskajā Konsultatīvajā padomē notika sastāva izmaiņas, kas iezīmēja spēku samēra pārbīdi par labu labējiem, nostiprināja sarunu ar PSP pretinieku pozīcijas. Centristiskais bloks Delegatūrā un Politiskajā Konsultatīvajā padomē beidza pastāvēt.

Pēc trim tikšanās reizēm sarunas pārtrūka. 28.aprīlī, jau pēc Katiņas skandāla uzliesmošanas un PSRS valdības attiecību saraušanas ar PVE, PSP CK saņēma Delegatūras vēstījumu, kurā nebija runāts par galveno – kopēju cīņu pret okupantiem, bet gan visiem spēkiem bija mēģināts pamatot „oficiālo varas iestāžu” un to darbības likumību un apšaubīt PSP pozīciju poļu un padomju sadarbības jautājumos. Delegatūra kā vienošanās noteikumus izvirzīja jau minētās prasības publicēt deklarāciju par neatkarību no „ārpuspolijas centriem”, par gatavību cīnīties pret „jebkuriem okupantiem”, kuri var ierasties Polijas Republikas zemēs, par 1921.gada Polijas robežu neaizskaramību utt. Bija jāsaprot, ka „ārpuspolijas centrs” ir PSRS, bet nevis Lielbritānija, no kuras labvēlības bija atkarīgs PVE liktenis. Skaidri apzinoties, ka PSP nevar pieņemt šādu kapitulācijas prasību, Delegatūra savu

atbildi noslēdza ar apgalvojumu, ka „tālākas sarunas ar PSP nav iespējamās un PSP vainas dēļ ir bezmērķīgas”.

Domājams, ka vienoties neizdotos, ja arī nebūtu notikusi PSRS un PVE diplomātisko attiecību pārtraukšana. PSP vadība nevarēja neievērot PSRS jau krasi negatīvo attieksmi pret PVE. Pati PSP tolaik vēl bija salīdzinoši vāja, buržuāzisko, PVE pārstāvēto partiju ietekme bija vairākkārt lielāka. Plaši poļu slāņi vēl nebija atzinuši par pareizu PSP realizēto politisko kursu uz sadarbību ar PSRS, tās cīņas metodes. Tas PVE atbalstītājiem, labējām partijām ļāva cerēt, ka viņu politiskais pārsvars nesatricināmi saglabāsies arī turpmāk. Kā vēlāk izrādījās, tā bija nopietna pārrēķināšanās.

Acīmredzot sarunu pārtraukšana ir jāvērtē kā kļūda no poļu pilsonisko spēku puses. PVE pārvērtēja savu ietekmi Polijā, savas izredzes nodibināt tajā reālu, visu atzītu valdību.

Kaut kopējas bruņotas nacionālas antifašistiskās cīņas ideja, kuru izplatīja PSP, pakāpeniski guva atbalstu gan demokrātisko (sociālistu, ļudoviešu u.c.) organizāciju biedru vidū, gan bezpartijiskajos iedzīvotājos, pēc PVE un PSP pārstāvju sarunu pārtraukšanas kļuva skaidrs, ka, pastāvot lielām politiskām domstarpībām, iespēja izraisīt visu poļu kopīgu sacelšanos pret nacistiem faktiski līdzinājās nullei. Sacelšanās kā augstākās cīņas formas jēdziens vai aicinājums uz spēku mobilizāciju gan vēl kādu laiku figurēja PSP, GL un tās mantinieces AL publikācijās, taču tam vairs nebija agrākā konkrētā saturs.

Labējo pilsonības spēku cerības izolēt, politiski un militāri „nospiegt” kreisos, uz revolucionāriem pārveidojumiem orientētos poļu spēkus padarīja kreiso, nosacīti revolucionāri-demokrātisko un abu galveno „londoniešu” grupējumu (mēreno, demokrātisko spēku un sanācijas, kā arī SN atbalstītāju) sadarbību par neiespējamu. Rezultātā mainījās arī PSP kurss.

Sarunās ar PVE Delegatūras pārstāvjiem 1943.gada februārī pārliecinājusies, ka „londonieši” nevēlas sadarboties ar komunistiem vienotas nacionālas frontes izveidē, PSP mainīja politisko stratēģiju. Jau 1943.gada 1.martā PSP CK izlaida programmatisku deklarāciju (t.s. „mazo” deklarāciju, atšķirībā no tā paša gada novembrī izdotās „lielās” deklarācijas) „*O co walczymy?*” (Par ko mēs cīnāmies?), viens no kuras autoriem bija P. Finders. Tajā poļu nacionālā atbrīvošanās jau bija saistīta ar sociālo progresu, ar pirmskara Polijā dzīvojušo mazākumtautību nacionālo un sociālo atbrīvošanos. Deklarācijā bija paziņots: „Valsts austrumos zemēs, kuras gadsimtiem apdzīvo etniskais ukraiņu un baltkrievu vairākums, poļu tauta, atzīstot nāciju pašnoteikšanās tiesības, nevar atteikt ukraiņu un baltkrievu brāļu tautām tiesības noteikt savu valstisko piederību atbilstoši izteiktai tautas gribai.” Tiesa, deklarācijā pietrūka uzsvēra uz sabiedrības uzbūves vispārdemokrātiskajiem principiem (tas bija raksturīgi kreiso radikāļu šķiriskajai pieejai).

Neilgi pēc tam, 1943.gada 1.maija paziņojumā PSP CK, vismaz daļēji vēlamo deklarējot par esošo, apgalvoja: „...poļu tauta saprot, ka patreizējā karā izlietās asinis nevar kļūt par pamatu jaunam dalījumam brīvajos un vergos. Tēze par to, ka Polija, neapspiežot vairākus miljonus ukraiņu un baltkrievu, kļūs maza un vāja zeme, – ir apvainojums, mests sejā poļu tautai. Poļu tautas īstais, bet ne šķietamais spēks nāk no pirmējām poļu zemēm, kurās jau sākotnēji poļu zemnieks, bet vēlāk poļu strādnieks un inteliģents asinīm un sviedriem kaldināja labāku nākotni. Kampaņa, sacelta ap austrumu zemēm, saasina poļu-padomju attiecības un novērš uzmanību no mūsu rietumu zemēm, kur ar uguni un zobenu no sen-seniem laikiem un arī vēl šodien tiek iznīdētas poļu kultūras pēdas. Mēs gribam, lai mums būtu valdība, kas radusies plašu darbaļaužu masu gribas rezultātā, kuras sastāvā ietilptu strādnieku, zemnieku un inteliģences pārstāvji. Valdība, kura balstītos uz plašu antifašistisku nacionālu fronti, valdība, kura tiektos uz ātrākām uzvarošām kara beigām.”

PSP jaunatnes organizācijas „Jauno cīņas savienība” (*Związek Walki Młodych*) bijusī aktīviste J. Balcežaka vēlāk atcerējās, ka 1943.gadā starp AK un PSP izvērtās īsta „žogu diskusija”, kuras laikā

abas puses apmainījās argumentiem un kontrargumentiem, centās noplēst politisko oponentu skrejlapas un aizkrāsot pretējās puses uz žogiem rakstītos lozungus.

Kaut PSP formāli nebija pasaules komunistus vienojošās organizācijas – Komunistiskās Internacionāles sekcija, tā visciešākajā veidā bija ar to saistīta, darbojās Kominternes nospraustā politiskā kursa robežās. Acīmredzot ņemot vērā pirmskara Polijā un PVE atbalstošajā pagrīdē valdošo antikomunistisko noskaņojumu, PSP līderi atturējās uzsvērt savu idejisko piederību Kominternei. Tikai sakarā ar 1943.gada 22.maija KIIK Prezīdija lēmumu par Komunistiskās Internacionāles atlaišanu Polijas Strādnieku partijas vadība formulēja savu pozīciju šai jautājumā. PSP paziņoja, ka tā turpinās savu cīņu, „nevājinot saikni ar starptautisko strādnieku kustību”. Lēmumā bija arī teikts: „... Mēs, uzskatot, ka dotajā vēsturiskajā etapā piederība Internacionālei nenestu labumu strādnieku kustībai un traucētu tās attīstību Polijā [Šeit jāatceras 1938.gada 16.augusta KIIK lēmums par Polijas Komunistiskās partijas „atlaišanu”. – Skat. II nodaļu. – V.Š.], nebijām Komunistiskās Internacionāles sekcija. [...] Tā saucamā mūsu atkarība no Kominternes atturēja dažas ļudoviešu un pilsētu sīkburžuāzijas aprindas no vienošanās un sadarbības ar mums. Šie šķēršļi (par tik, cik tie nebija tikai iegansts) tagad automātiski atkrīt un rodas jaunas lielas iespējas ...”. Lai īstenotu šīs cerības gan bija jāpaiet ilgiem idejisku, politisku un militāru cīņu pilniem mēnešiem.

1943.gada novembrī tika publicēta PSP otrā (t.s. „lielā”) deklarācija „Par ko mēs cīnāmies?” („*O co walczymy?*”), kuru bija uzrakstījis PSP CK sekretārs V. Gomulka. Tajā jau bija formulēta jauna **Nacionālās frontes koncepcija**. Bija uzsvērts poļu pienākums nest maksimālu ieguldījumu cīņā pret nacismu, bet vienlaikus tas tika saistīts ar uzdevumu revolucionāri-demokrātiskajiem spēkiem ar PSP priekšgalā iekarot varu. Iecerētā strādnieku šķiras, zemniecības un inteliģences savienība tika nosaukta par Nacionālo demokrātisko fronti (Vēsturiskajā literatūrā kreiso spēku apvienība kara noslēguma un pirmajā pēckara posmā dažkārt tiek saukta par Nacionālo demokrātisko fronti, kaut kāds formāls dokuments par tādas izveidošanu arī netika parakstīts. Tā bija jauna koncepcija, kreisas nacionālās frontes koncepcija, taču t.s. „sociālisma” laikā „demokrātisms” bija vairāk formāls, ārējs, toties saturs kreiss, tāpēc autors to sauc par kreisas Nacionālās frontes koncepciju), kuru bija iecerēts realizēt ar PSRS palīdzību. Noraidot PVE tiesības uz varu, PSP paziņoja, ka tā uzsāk cīņu par tautas varu, kas balstītos uz strādnieku šķiras un zemnieku savienību. PSP izvirzīja divus kardinālus uzdevumus:

- apvienot visus revolucionāros un demokrātiskos spēkus partiju un organizāciju savienībā;
- savienot nacionālo atbrīvošanās cīņu ar sociālo cīņu.

Šoreiz bija formulētas krietni radikālākas prasības nekā marta deklarācijā: demokrātiskas valsts radīšana, kuras ietvaros „strādnieku šķira un darbaļaužu masas centīsies pāriet uz sociālistisku iekārtu”, lielrūpniecības, banku un transporta nacionalizēšana, strādnieku kontroles ieviešana ražošanā, tautsaimniecības plānošana, muižnieku zemju ekspropriācija bez izpirkuma maksas un to sadale zemniekiem un lauksaimniecības strādniekiem u.c. PSP 1943.gada novembra deklarācijā bija uzsvērts: „PSP, skaidri saprotot emigrantu valdības Londonā mērķus, uzdevumus, lomu un raksturu, noteikti uzstājas pret varas nonākšanu šo slāņu rokās atbrīvotajā Polijā [...] atbrīvotā no hitleriskā jūga Polija nebūs un nevar būt tāda, kāda tā bija līdz 1939.gada septembrim. Nākamajai Brīvajai un Neatkarīgajai Polijai ir jābūt visplašāko tautas masu nacionālajam īpašumam”.

Lai iegūtu sīko un vidējo zemnieku atbalstu un atbilstoši valdošajiem marksistu uzskatiem veidotu strādnieku-zemnieku savienību, PSP, izvirzot muižnieku zemes konfiskācijas prasību, pieņēma ļudoviešu piedāvāto minimālo konfiscējamās zemes platību – 50 ha. Lai neatstumtu turīgos zemniekus un pilsētu sīkburžuāziju, PSP sociālistisko pārkārtojumus neizvirzīja kā pirmos

neatliekamus uzdevumus, bet atbīdīja tos tālāk uz nākotni kā neatbilstošus konkrētajam cīņas etapam. Taču reizē PSP arī neslēpa, ka tās gala mērķis ir sociālistiskas sabiedrības celtniecība Polijā.

Deklarācija atzina ukraiņu un baltkrievu tautu tiesības uz pašnoteikšanos, bet izvirzīja prasību atdot Polijai „poļu zemes” rietumos un ziemeļos.

Ja labējie, savulaik “sanāciju” atbalstījušie spēki emigrācijā un arī pašā okupētajā Polijā, cenšoties atjaunot savu varu, noliedza jebkādu nacionālās atbrīvošanās cīņas saistību ar valsts tālākas demokratizācijas uzdevumu, sludināja, ka Polijā cīņai par sociālismu, bet faktiski par sociālo taisnīgumu, neesot nekādu priekšnoteikumu, PSP faktiski veda cīņu divās frontes: pret okupantiem, no vienas puses, un pašu poļu t.s. ekspluatatoru šķirām, to partijām – no otras. Komunisti uzskatīja, ka reizē jānorit gan nacionālās atbrīvošanās cīņai, gan šķiru cīņai. Attiecīgi tika formulēta arī attieksme pret notiekošo Polijā. Polijas Strādnieku partija stādīja uzdevumu panākt lai tautas masas izdarītu stingru izvēli antihitleriskajā cīņā starp kursu uz valsts demokratizāciju un pirmskara kārtības atjaunošanu. Faktiski ne kreisie, ne labējie nespēja atlikt līdz kara beigām iekšējo politisko rēķinu kārtošanu.

Arī okupācijas apstākļos kreisie pilnā mērā varēja izmantot pirmskara Polijā valdījušās sociālās netaisnības sekas, piesaistot sev darbaļaudis pret bijušajiem apspiedējiem. Var teikt, ka vienā jautājumā – par valsts neatkarības atjaunošanu, par attieksmi pret vācu okupantiem poļu sabiedrībā ar ļoti nelieliem izņēmumiem valdīja vienotība. Taču tā bija morāla vienotība, nebija politiskas, sociālas vienotības.

Attieksme tautā pret pirmskara Poliju bija dažāda. Lūk, kā šo Poliju romānā „*Ojczyzna*”, (Dzimtene, 1935) aprakstīja poļu rakstniece V. Vasiļevska: „Dzimtene bija algādža bezgalīga darba diena. Pārvaldnieka uzbļāvieni. Mitrums, tekošs no baraku sienām. Rahītisko bērnu līkās kājas, tievie kakli, pārklāti augoņiem. Kartupeļu mizas, kuras vārīja cilvēku ēdināšanai. Nāras, uz kurām čabēja sapuvuši salmi.” Kā norādījis poļu vēsturnieks Z. Zaluskis, daudziem, ļoti daudziem starpkaru Polija nozīmēja ikdienas trūkumu, ilgus mēnešus stāvēšanu rindās darba biržā, labdarības zupas šķīvi bezdarbniekiem, skumju, pelēku dzīvi bez cerībām uz pozitīvām pārmaiņām. Tāpēc jau starpkaru Polijas divi gadu desmiti bija pilni ar politiskām sadursmēm, streikiem. Tāpēc parasti vairākas reizes gadā plūda asinis: vai nu policija izgaiņāja strādnieku demonstrācijas, vai labējo politisko partiju kaujas vienības uzbruka strādnieku piketiēm. Polijā notika Eiropā bez precedenta esošas zemnieku uzstāšanās. Protams, uz rietumiem no Polijas – Vācijā darbojās koncentrācijas nometnes, izvērās ebreju vajāšana, uz austrumiem – Padomju Savienībā šai laikā izvērās staļiniskās masu represijas, kuras skāra miljoniem cilvēku, tātad salīdzinājumā ar totalitārajām kaimiņu lielvalstīm autoritārās Polijas iedzīvotāji objektīvi dzīvoja brīvākos apstākļos, taču liela viņu daļa, redzot apkārt valdošo sociālo netaisnību, ar savu dzīvi nebija apmierināta, arvien aktīvāk iesaistījās sociālā un politiskā protesta kustībā. Karā laikā šie protesta spēki neizplēnēja, nepazuda, bet koncentrējās zem nacionālās neatkarības izcīnīšanas karoga, tikai uz laiku atliekot savu pirmskara uzdevumu risināšanu.

Polijas sociāli-politiskās dzīves formu meklējumiem bija jāklūst atkal aktuāliem, kā tikai iezīmējās nacistiskās Vācijas sakāves un Polijas neatkarības atjaunošanas perspektīva. Karš vēl risinājās, bet caur savu būdu logiem, pāri savai šaurajai zemes strēmelei uz plašajiem un bieži bez apkopes palikušajiem muižnieka laukiem ar skaudību raudzījās tie, kuri savu iztiku pelnīja sūrā darbā. Ar cerībām nākotnē raudzījās tie, kuri pirms kara bija stāvējuši pie aizvērtajiem fabriku vārtiem, tie, kuri vēlējās gūt radošā darba brīvību, tie, kuri gadiem bija sapņojuši par pārmaiņām savā dzīvē, iespējām izglītēt savus bērnus, pieejamu veselības aizsardzību, vienkārši par taisnīgumu un laimi.

Z. Zaluskis arī uzsvēris, ka cīņā pret nacismu aktīvāk iesaistījās tās šķiras, kuru pastāvēšanai draudēja lielākās briesmas – proletariāts un zemniecība – un tāpēc šīs cīņas aktivizācija vedusi pie „plebejisko elementu” nostiprināšanās visā pretošanās kustībā. Pēc autora domām poļu vēsturnieka izvirzītā šķiriskā shēma kara situācijā, kad nacisti ne vienmēr vadījās no šķiriskiem, politiskiem kritērijiem, bet pirmkārt apkaroja visu ebrejisko, pēc tam polisko utt., nepilnīgi atspoguļo vēsturisko patiesību. „Plebejisko elementu” nostiprināšanās pretošanās kustībā bija dabīgs process, kad abi totalitārie režīmi (hitleriskais un staļiniskais) represijās centās pirmkārt iznīcināt izglītotākos poļu tautas slāņus. Notikumi rādīja nevis tik daudz „plebejisko elementu” lomas pieaugumu salīdzinājumā ar turīgākajiem, izglītotākajiem elementiem, cik pēdējo lomas mazināšanos to skaita sarukšanas, un attiecīgi arī politisko spēju novājināšanās rezultātā. Ne velti Rietumos esošo poļu proletariāta un zemniecības pārstāvju loma salīdzinājumā ar citu slāņu darbiniekiem nekādi neizcēlās. Cita lieta, ka poļu sabiedrības virsslāņu vājums, kas izpaudās politikas jomā, nespēja atrast optimālos risinājumus, deva iespēju kreisajiem, pirmkārt jau Polijas Strādnieku partijai, vēl cīņas laikā par nacionālo mērķu sasniegšanu nostiprināt savu ietekmi sabiedrībā, īpaši tajos aktivizētajos „plebejiskajos elementos”, kuri pašā Polijā uzņēmās galveno smagumu cīņā pret okupantiem.

Ir skaidrs, ka atšķirīgas intereses un uzskati labējiem un kreisajiem atstāja gaužām maz iespēju vienoties cīņā pret nacistiem. Kreisie varēja vienīgi cerēt sašķelt „londoniešu” nometni, atšķēlot no labējiem, sanācijas atbalstītājiem demokrātiskos, savulaik sanācijai opozīcijā bijušos pilsoniskos spēkus. Protams, labējie to nevēlējās pieļaut, aktivizēja cīņu pret kreisajiem.

Ārpus PVE vadītā grupējuma stāvēja arī pirmskara **PPS kreisais spārns**. 1943.gada martā sašķēlās partija „*Polscy Socjaliści*” (Poļu sociālisti). Daļa no organizācijas pievienojās sociālistiem no WRN, bet otra daļa Poļu sociālistu II kongresā 1943.gada aprīlī noformēja jaunas – Poļu sociālistu strādnieku partijas (*Robotnicza Partia Polskich Socjalistów*) PSSP izveidi.

Kongresa dalībnieki izteicās par Polijas Sociālistiskās republikas radīšanu, par revolucionāru sociālo reformu īstenošanu. Partija pieteica sevi kā aktīvas bruņotas cīņas pret vācu okupantiem piekritēja.

1943.gada martā sāka darboties arī partijas partizānu vienības – Poļu sociālistu strādnieku partijas Tautas milicija (*Milicja Ludowa Robotniczej Partii Polskich Socjalistów*). 1943.gada aprīlī Polijas Sociālistiskā strādnieku partija, apvienojot dažas nelielas pārsvarā inteliģentu organizācijas un to militārās grupas, radīja jau plašāku bruņotu grupējumu – Polijas Tautas armiju (*Polska Armia Ludowa*), kurā kā autonoma organizācija iegāja arī agrāk radītā partijas Tautas milicija.

Sarežģītas bija Poļu sociālistu strādnieku partijas attiecības pret PSP. Daudzos jautājumos PSSP pozīcija sakrita ar PSP nostāju: jautājumā par cīņas formām pret nacistiem, attiecībām pret Polijas valdību emigrācijā un tās Delegatūru, nākamo Polijas sabiedrisko iekāru u.c. Arī jautājumā par Polijas nākotnes robežām Polijas Sociālistiskā strādnieku partija stāvēja tuvu Polijas Strādnieku partijai, uzskatot, ka Polijas valsts sastāvā jāietilpst zemēm, kuras pārsvarā apdzīvo poļi. Tāpēc partijas kreisais spārns bija tendēts sadarboties ar Polijas Strādnieku partiju.

Taču abas partijas: gan PSP, gan PSSP pretendēja uz to, ka tieši ap tām izveidosies Nacionālā fronte.

Atšķirīgi bija PSP un PSSP uzskati par nākotnes sociālistiskās Polijas celtniecības ceļiem, ar to saistītais jautājums par attieksmi pret PSRS, tās lomu karā un pasaules sociālistiskās revolūcijas attīstības ceļiem. PSSP vērtēja PSRS par spēku, kurš salauzīs „Hitlera varenību”, partija vēlējās, lai „padomes uzvarētu”, uzstāja, „lai poļu tauta līdz galam uzturētu savienību ar PSRS”, taču uzskatīja,

ka sociālisma realizācija Polijā un visā Eiropā būs iespējama tikai tad, ja kara rezultātā Rietumos, īpaši Francijā, Anglijā un Vācijā radīsies sociālistiskās revolūcijas centri.

PSSP centās sadarboties ar ļudoviešiem PVE nometnē, panākt to rindās opozīcijas izveidi. *Vienlaikus* PSSP vadība, cerot vienoties ar SL un pati izveidot Polijā Tautas fronti kā faktiski „trešo spēku” blakus „londoniešiem” un komunistiem, atteicās sadarboties ar PSP, bet 1943./1944.gadu mijā – arī piedalīties Valsts Nacionālās padomes (*Krajowa Rada Narodowa* - KRN) darbībā.

PSSP III kongress 1943.gada septembrī vēl izteicās pret sadarbību ar komunistiem. 1943.gada septembrī PSSP radīja t.s. Galveno tautas komiteju (*Naczelny Komitet Ludowy Zjednoczonych Stronnictw Demokratycznych i Socjalistycznych*), kurai pēc PSSP vadītāju ieceres bija jāklūst par „trešo spēku” blakus PVE un PSP. Taču ļudoviešu vairākums atteicās ietilpt šajā komitejā, uzskatot tās vienotos spēkus par nepietiekami plašiem.

Gada beigās pašā Poļu sociālistu strādnieku partijā izveidojās kreisais spārns. PSSP norisa šķelšanās. Daļa PSSP biedru E. Osobkas-Moravska un S. Švalbes vadībā, nepiekrītot vairākuma nostājai, nodibināja sakarus ar PSP, nedaudz vēlāk pamatos pieņēma PSP izvirzīto sociālistiskas Tautas Polijas celtniecības programmu, vēlāk piedalījās Valsts Nacionālās padomes (KRN), bet pēc tam Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* – PNAK) darbībā, 1944.gada maijā sasauca partijas IV kongresu, kurš kritizēja III kongresa lēmumus un izteicās par ciešu sadarbību ar PSP, radikālo zemnieku kustību, par savienību ar PSRS.

1943.gadā notika arī šķelšanās uz 1937.gadā radīto demokrātisko klubu bāzes 1939.gadā izveidotajā Demokrātiskajā partijā. Tā sadalīja partiju divās daļās. Viena bija PVE piekritēji, otra – t.s. neatkarīgie. Otrie pieņēma Polijas demokrātijas partijas (*Stronnictwo Polskiej Demokracji*) nosaukumu. To vadīja R. Millers. Partija iestājās par tuvināšanos ar PSP, vēlāk atbalstīja Polijas Nacionālās atbrīvošanās komitejas (PNAK) 1944.gada 22.jūlija manifestu, piedalījās tās veidoto struktūru darbībā. 1945.gadā, kad Demokrātiskajā partijā izveidojās jauna vadība ar V. Razumovski priekšgalā, tā iesaistījās jaunas iekārtas veidošanā Polijā.

No poļu pretestības kustības attīstības viedokļa iezīmējusies poļu demokrātisko spēku šķelšanās bez negatīvi vērtējamās spēku saskaldīšanas deva arī zināmu labumu: masām skaidrākas kļuva līderu pozīcijas, to iezīmētās perspektīvas. GL aktīvās cīņas pret okupantiem piemērs veicināja neapmierinātības pret nogaidīšanas taktiku rašanos AK ierindas biedros un pakāpenisku AK iesaistīšanos masu cīņā.

Zīmīgi, ka tieši 1942. gada 14. februārī, neilgi pēc PSP nodibināšanās un tās kursa uz bruņotas cīņas izvēršanu pasludināšanas, V. Sikorskis izdeva pavēli par visu partiju, kuras ietilpa 1940. gada februārī izveidotās Politiskās Konsultatīvās padomes (*Polityczny Komitet Porozumiewawczy*) sastāvā, bruņoto spēku apvienošanu AK. Iespējams, ka PSP izveide veicināja arī BCS reorganizāciju un AK izveidi.

Kreiso ideju popularitāti un iedarbīgumu, komunistu darbības piemēra spēku labi saprata arī tālredzīgākie buržuāziskie poļu politiķi, tostarp arī toreizējais AK komandants ģenerālis S. Roveckis. Jau 1942.gada jūnijā ziņojumā Londonai viņš atzina, ka GL darbība modina iedzīvotājus no „vairākus gadus ilgušas pasīvas gaidīšanas”, ka „simpātijas pret boļševikiem [tā tika saukti PSP biedri – V.Š.] izrāda bezzemnieki, mazzemnieki, folvarku algādži, kā arī pilsētu strādnieku un inteliģences radikāli noskaņotie elementi”.

1943. gada 12. janvārī S. Roveckis rakstīja uz Londonu V. Sikorskism par nepieciešamību nekavējoties izvirzīt sabiedrisku reformu programmu, lai piesaistītu tautas masas: „Tautas vienotu pozīciju visvairāk apdraud komunistu spēja izmantot sabiedriskos antagonismus, kuri ir saasinājušies

okupācijas rezultātā. Komunistisko lozungu pievilcība, pastiprināta kara sekām, un neaprobežota propaganda var izsaukt sabiedrības fatālu sašķeltību. Tā kā rezultāti tai būtu vēl nožēlojamāki nekā nepietiekami sagatavotu sabiedrisko reformu sekas, uzskatu par nepieciešamu ātras akcijas sabiedriski-saimnieciskai pārkārtošanai [...] Pārkārtošanās īstenošana vēl nelielas iespējama, taču ir augstākā mērā nepieciešams ne tikai pietiekami savlaicīgi izsludināt ārkārtēji radikālu un progresīvu reformu programmu, bet arī uzsākt to ar noteiktu juridisku aktu daudzumu. Pusloži un solījumi šeit nepalīdzēs.” Ģenerālim bija taisnība. Tikai tur jau tā lieta, ka šo reformu nepieciešamību, draudošo kreiso uzvaru nespēja saskatīt buržuāzisko, īpaši “sanācijas” režīma apstākļos privilēģijas baudījušo politiķu vairākums. Pat uz vietas, Polijā tautas masu noskaņojumu vērojošie vecās iekārtas aizstāvji vēl cerēja ar stingru roku atjaunot agrāko kārtību.

Diemžēl, 1943.gada vasarā poļu Pretošanās kustība cieta divus lielus zaudējumus. 4. jūlijā gāja bojā V. Sikorskis (par to tiks stāstīts 3.2.4.apakšnodaļā), bet 1943.gada jūnijā nodevības rezultātā Gestapo arestēja AK komandantu ģenerāli S. Rovecki un aizveda uz Berlīni. Tur ar viņu veda sarunas tādi vācu augstākie varasvīri kā iekšlietu ministrs un SS reihsfīrers H. Himlers, SS Galvenās valsts drošības pārvaldes priekšnieks E. Kaltenbrunnars, valsts slepenpolicijas (Gestapo) priekšnieks H. Millers, kuri piedāvāja viņam sadarbību pret PSRS. S. Roveckis, kaut neuzskatīja PSRS par Polijas sabiedroto, no sadarbības ar nacistiem atteicās. Viņš nonāca Zaksenhauzenas (*Sachsenhausen*) koncentrācijas nometnē, kur 1944.gada augustā pēc H. Himlera pavēles tika nogalināts. 1995.gadā S. Roveckis tika pēc nāves apbalvots ar Baltā ērgļa ordeni (*Order Orła Białego*), 2005.gadā viņam Varšavā uzstādīts piemineklis.

Abu ģenerāļu – V. Sikorska un S. Rovecka zaudējums noveda pie politiskas pārbīdes PVE nometnē labējo spēku labā. Pēc ģenerāļa S. Rovecka aresta par AK komandantu kļuva agrākais P. Rovecka vietnieks ģenerālis grāfs T. Komorovskis (Burs), kurš 1943.gada oktobra vidū rakstīja: „Par briesmu avotu kļūs daudz tūkstošu lielā poļu masa, ko demoralizējis okupācijas režīms un kas ir iemesti trūkuma bezdibē [...] Šai masā ir viegli izsaukt anarhistiskas tieksmes, kuru izraisīšanu var apturēt tikai stingru drošības un kārtības normu ieviešana”. Tātad tāpat kā pirmskara periodā atkal tika cerēts ieviest „stingras drošības un kārtības normas”.

Kā norādīja kreisais poļu politiķis A. Skaržinskis, panākt to poļu labējie darbinieki plānoja divējādi. Pirmais variants T. Komorovska formulējumā paredzēja: „1. Jau tagad maksimāla Armijas Krajovas apbruņošana. 2. Kritiskā momentā ne tikai mūsu daļu, saformētu aiz robežas, bet arī vairāku lielu angļu-sakšu vienību, kas būtu apveltītas ar plašām pilnvarām cīņā pret anarhiju un par drošības nostiprināšanu, ieviešana zemē”. (Citiem vārdiem, poļu militārists un faktiski arī labējais politiķis plānoja savas tautas kustības apspiešanu ar svešu karaspēku.) Par otro variantu, kuru arī atbalstīja daļa poļu pilsonības, T. Komorovskis rakstīja K. Sosnovskim decembrī: „Bažas par pilnīgu sabrukumu un komūnu izsauc mantīgajos slāņos noskaņojumus noslēgt pamieru ar Vāciju uz pretpadomju platformas.” Mantīgie slāņi cerēja uz pirmā pasaules kara noslēguma situācijas atkārtojumu: Vācija zaudēs karā, Krievija novājināsies, bet Rietumvalstis nodrošinās Polijas buržuāzijai tai tīkamas valsts atjaunošanu.

Cerības saglabāt visu pa vecam T. Komorovskim mijās ar pārmaiņu neizbēgamības apzināšanos. 1943.gada 22.decembrī T. Komorovskis atzina, ka „ātra sabiedriski-saimniecisko pārmaiņu kā Polijas pārbūves sākuma pasludināšana ir neizbēgama”. Polijas tautas masu noskaņojuma maiņa spieda AK komandantu konstatēt:

„1. Vācu terora un padomju uzvaru ietekmē iedzīvotāju vidū vājinās pretpadomju noskaņojumi. Tai pat laikā norādītie notikumi rada vēlmi apsveikt Padomes kā glābējas. Šādos apstākļos PSRS var kļūt pievilcīga no sabiedriskās iekārtas viedokļa.

2. Sarkanās armijas iespējamās ieiešanas Polijā problēma izsauc stiprāku kā iepriekš sociālo momentu akcentāciju visos politiskajos virzienos, kas attiecīgi izsauc šķiriski-politisko antagonismu pieaugumu, atvieglot komunistiem [iespēju] raksturot oficiālos [Polijas valdības emigrācijā, tās Delegatūras] elementus kā reakcijas ieroci.

3. PSP un citu kreiso opozicionāro radikālo grupu propaganda pēdējā laikā operē ar apsūdzību, ka, neraugoties uz solījumiem, poļu varas iestādes netaisās īstenot pārkārtojumus. Politiski nepieredzējušos slāņos šī propaganda tiek vesta visai sekmīgi un noteiktos apstākļos var novest pie tā, ka radikālie elementi izrādīsies ārpus oficiālo aprindu ietekmes.

4. Notikumu attīstība noris tik strauji, ka, ja valdības uzsaukuma publicēšana tiks aizturēta arī turpmāk, tas kā zemē, tā arī aiz robežas var tikt interpretēts kā nepatīss piespiedu akts, kurš radīs ārējo faktoru spiediena rezultātā.”

1943.gadā arī Delegatūras ziņojumos uz Londonu ar trauksmi bija atzīmēts, ka Sarkanās armijas panākumi, tās virzīšanās uz rietumiem ir veicinājusi kreiso spēku konsolidāciju Polijā, GL rindu pieaugumu.

Šos reālistiskos brīdinājumus labējie no „londoniešu” nometnes pietiekamā mērā nenovērtēja. Tomēr, noraidot 1943.gada aprīlī sadarbību ar PSP un GL, „londoniešiem” nācās koriģēt savu pozīciju, pieņemot bruņoto cīņas formu pret nacistiem, kuru lika priekšā PSP un ko pieprasīja pretošanās kustības ierindas biedri. Kad Polijas Strādnieku partija, apkopojusi pieredzi, 1942.gada rudenī izvirzīja lozungu: „Ienaidnieka teroram atbildēt ar teroru”, tas pamudināja AK arī pielietot tādas pat cīņas metodes.

Par vienu no AK aktivitāti veicinošiem faktoriem kļuva **notikumi Zamoscas (Zamość) novadā (Zamojszczyzna, Ļubļinas vojevodistē)**, kurš ietvēra sevī 696 ciemus ar ap 500 tūkstošiem iedzīvotāju. 66% no tiem bija poļi, 24% – ukraiņi un gandrīz 10% ebreji.

Jau 1941.gada 20.jūlijā savas vizītes laikā Ļubļinā un Zamoscā H. Himlers lika pēdējā uzcelt speciālu SS klubu ar dzīvokli pašam SS reihsfireram un viņa viesiem. Pārvācotajai Zamoscas pilsētai bija jāsaucas paša H. Himlera vārdā (*Himmlerstadt*). 1941.gada novembrī no vairākiem ciematiem Zamoscas apkārtnē izsūtīja 2 098 cilvēkus, bet viņu vietā nometināja 105 vietējās izcelsmes vācu zemnieku ģimenes no Radomas apkārtnes. Pēc tam līdz 1942.gada rudenim tika gatavotā plašāka pārvietošana.

1942.gada 12.novembrī H. Himlers kā valsts komisārs vācietības stiprināšanas lietās paziņoja, ka Zamoscas apriņķis ir jāpārvērš „par pirmo vācu apmešanās apgabalu” (*zum ersten deutschen Siedlungsgebiet*), tur nometinot etniskos vāciešus no citiem Polijas novadiem, bet vietējos iedzīvotājus daļēji evakuējot, daļēji nogalinot. Ģermanizētajam Zamoscas rajonam bij jāklūst par sasaistes posmu starp ģermanizētajām Baltijas zemēm un vācu apdzīvoto Transilvānijas (Rumānijā) dienvidaustrumu daļu, kur kopš XIII gadsimta apmetās vācu pārceļotāji, saukti par Transilvānijas sakšiem. Pēc nacistu plāniem šai ģermanizēto zemju joslai līdz ar Vartas novadu bija jākalpo par izejas punktu „poļu bioloģiskā elementa” pakāpeniskai izskaušanai arī apkārtējās zemēs. 1942.gada 27.(citi dati – 28.) novembrī, kad Austrumu fronte pēc vērmahta vasaras uzbrukuma atkal bija pavirzījusies uz austrumiem, nacisti ar SS, policijas un arī vērmahta daļu spēkiem sāka poļu iedzīvotāju masveida deportāciju no Zamoscas apriņķa. 1942.gada novembrī sakarā ar nodomu izveidot Ļubļinas apgabalā lielu vācu apmetni–bastionu (*deutsches Siedlungsbollwerk*) no tā tika uzsākta jau masveida poļu iedzīvotāju deportācija uz reihā teritoriju, kur tos bija jānodarbina spaidu darbos. Tika plānots no ap 300 ciematiem deportēt ap 140 tūkstošu cilvēku un to vietā izvietot ap 60 000 vācu pārceļotāju. Kaut plāns tika turēts slepenībā, baumas par paredzēto deportāciju izplatījās iedzīvotājos. Zemnieki, baidoties no izlikšanas, sāka pārvest ģimenes uz citiem novadiem, apkāva mājlopus, vairs neapstrādāja savu saimniecību tik rūpīgi kā agrāk. Kolonisti galvenokārt tika ievesti no Besarābijas. Pēc vietējo

iedzīvotāju atmiņām, jau ierodoties Zamoscā, viņi bija bruņoti ar pistolēm un karabīnēm. Akcijas sākšanās veda pie vietējo iedzīvotāju pretošanās pieauguma, tie devās mežos un izvērša partizānu darbību vai slapstījās pie radiem un paziņām citos apvidos. Līdz tam mierīgo novadu pārņēma pagrīdes kustība. Vietējie poļu iedzīvotāji deportācijas uztvēra kā vācu „nacionālās politikas” otro etapu pēc ebreju iznīcināšanas, kam bija jāved pie pilnīgas poļu iznīcināšanas, un vietējie poļi paši, negaidot norādījumus no „augšas”, uzsāka bruņotu masu cīņu pret okupantiem.

Neraugoties uz kolonistu bruņojumu, policijas un pat vērmahta pūlīņiem pasargāt viņus no poļu partizānu uzbrukumiem, kolonizācijas plāns pilnībā izjuka un jau 1943.gada pavasarī bija klaji redzama vācu plānu neveiksme. 1943.gada martā, lai netraucētu zemes apstrādes darbus, deportācijas pagaidām pārtrauca, bet atjaunoja jūnijā. 1943.augustā tā realizācija tika pārtraukta. Iecerēto 60 000 vāciešu vietā, kuriem bija jāapdzīvo tiem atbrīvotais 121 ciems (citi dati – 126 ciemi), šurp pārcēlās tikai 9 000. Kā atzīmē poļu autori – to skaitā bija arī vietējie ukraiņi, kuri bija vajadzīgi, lai ap vācu kolonistu ciematiem radītu ukraiņu aizsargvalni pret poļu iedzīvotājiem un īpaši partizānu vienībām, kā arī lai poļu naidu novirzītu no vāciešiem pret ukraiņiem.

Pretošanos nevarēja salauzt arī visas okupantu pret partizāniem vērstās soda ekspedīcijas. Izdevās atrast un deportēt ap 41 000 (citi dati – ap 51 000) vietējo iedzīvotāju. Daļu nosūtīja darbā uz Vāciju, daļu – vecus cilvēkus un bērnus – nometināja agrākajās ebreju dzīves vietās, kur tie lēni gāja bojā no sala un bada. Tā iedzīvotāju daļa, kura bija izrādījusi okupantiem pretestību, tika nosūtīta tiešā ceļā uz Osvencimas (Aušvicas) koncentrācijas nometni.

Lielus mērogus sasniedza poļu bērnu atņemšana no Zamoscas rajona deportējamajām poļu ģimenēm. Tikai no 1943.gada 7.jūlija līdz 25.augustam ar pārvācošanas mērķi izveda 4 454 bērnus. Viņus piespiedu kārtā atņēma vecākiem, aizbildņiem, bērnu audzināšanas iestādēm un iekārtoja vācu ģimenēs vai bērnu namos. (1944.gadā jau visā Ģenerālgubernatūras teritorijā okupanti veica bērnu piespiedu aizvešanas kampaņu no skolām.) Vecāki palika neziņā par savu atvašu likteni.

Vācu atriebības akcijās dzīvību zaudēja ap 7 000 cilvēku, tomēr partizānu darbība, vietējo iedzīvotāju sašutums un izmaiņas stāvoklī frontē un arī aizmugurē (policijas spēki bija nepieciešami citviet, arī lai apspiestu sacelšanos Belostokas geto) piespieda hitleriešus 1943.gada rudenī pārtraukt deportāciju. Pavisam no 1941.gada novembra līdz 1943.augustam izsūtīja ap 110 000 vietējo iedzīvotāju, nolemjot tos piespiedu darbam, pusbada dzīvei, bieži arī nāvei. Vācu kolonisti pēc pavisam neilga laika – 1944.gada sākumā, Sarkanajai armijai tuvojoties, bēga no viņiem ierādītajām dzīves vietām.

Zamoscas apkārtnē kara laikā dzīvojuši poliete J. Smuša atcerējās: „Mana tēva sētu pārņēma tautvāciešu Šrammu (Schramm) ģimene. Pirms kara etniskie vācieši kā Polijas valsts pilsoņi bija mūsu kaimiņi, paziņas, dažreiz pat draugi. Taču kā tikai viņi parakstīja „Tautas lapu” un tika atzīti par vāciešiem, viņi kļuva par ienaidniekiem. Kad es kādreiz mūsu mājās iegāju un lūdzu iedot manas ģimenes foto līdzņemšanai, Šrammu ģimene mani bezsirdīgi noraidīja. Ja es vēlreiz atnākšu, tā viņi teica, viņi man uzrīdīs žandarmu. Vāctautiets ir jūdass, poļu tautas nodevējs. Šrammi nojauta, ko viņi no saviem agrākajiem kaimiņiem var sagaidīt. Kad 1944.gadā fronte tuvojās, viņi sapakoja cik iespējams vairāk [mantu] un aizlaidās. Līdz pat Amerikai.” Vēl XXI gadsimta sākumā, runājot ar intervētāju vācieti H. Hiršu, J. Smuša visai uzmanīgi izteicās par poļu partizānu (AK un BCh) toreizējo darbību, jo: „Poļi gan tagad pieder pie ES, taču kas zina, kas vēl notiks. Es esmu kļuvusi uzmanīga. Es esmu tik daudz pārdzīvojusi, ka arī atklāti apzvērētai draudzībai tā īsti vairs neticu.”

Deportācija no Zamoscas rajona izrāva poļu lauku iedzīvotājus no iepriekšējās pasivitātes, akcija veda pie poļu pretošanās kustības, arī bruņotas, izvēršanās. Daļa vietējo iedzīvotāju iesaistījās partizānu kustībā. 1942.gada nogalē zemnieku masu spiediena un zināmā mērā arī šī gada pavasarī GL uzsāktās bruņotās cīņas izvēršanās ietekmē ļudoviešu kustības centrālā vadība atbalstīja pretošanās kustības aktivizāciju. Par spīti PVE direktīvām vietējā Zemnieku bataljonu (BCh) vienība sadarbībā ar no padomju pilsoņiem izveidotu partizānu vienību uzstājās pret okupantiem, traucējot to aizsākto vietējo iedzīvotāju deportāciju. BCh vienība kapteiņa F. Bartłomoviča vadībā 1943.gada 1.februārī ierīkoja slēpni pie Zaboročes ciema (*Bitwa pod Zaborecznem*) un nogalināja vairāk nekā 100 vāciešus, pati zaudējot trīs cilvēkus.

Jāuzsver, ka ļudoviešu radītie Zemnieku bataljoni bija nopietns spēks. Jau 1942.gada 30.decembrī BCh vienība kopā ar V. Volodina komandētu no bijušajiem padomju karagūstekņiem sastāvošu partizānu vienību Ļubļinas rajonā izcīnīja pirmo kauju ar vācu soda ekspedīciju. BCh veica sīkas diversijas, sabotāžas akcijas. Notika uzbrukumi vācu armijas daļām un vācu pārceļotājiem, dažkārt arī lielākas akcijas – veselas kaujas pret okupantiem. Augstākais vietējās iniciatīvas rezultātā radīto partizānu vienību aktivitātes posms bija 1943.–1944.gadā. Šajā laikā darbojās vairāk nekā 70 šādu vienību, dažās no kurām bija līdz pat vairākiem simtiem cilvēku. Pretošanās ieguva masu raksturu.

Līdz deportācijām no Zamoscas rajona AK izvairījās no lielākām akcijām pret okupantiem. Ģenerālis S. Roveckis atvēsināja daļas AK dalībnieku vēlmi iet palīgā deportētajiem poļiem: „Ja mēs uzklausīsim tos, kuri tagad tā trokšņo un apvairo mūs bezdarbībā, tad, kad vācieši sāks mūs iznīcināt, tās pašas personas pirmās sāks smilstēt, lai mēs pārtraucam.” Taču, ievērojot, ka pret šādu „nogaidīšanas taktiku” vērsās poļu komunisti, redzot, ka Zamoscas iedzīvotāji faktiski stihiski izvērš bruņotu cīņu un ar to apstiprina PSP, GL taktikas pareizību, AK vadība, lai arī ar vilcināšanos, negribīgi, bet tomēr bija spiesta mainīt savu nostāju. Ievērojot cīņas mērogus, arī AK pavēlniecība bija spiesta Zamoscas novadā veidot partizānu vienības, iesaistīties cīņās pret vācu spēkiem. Šie notikumi kļuva par apstiprinājumu PSP taktikas pareizībai, iezīmēja atsevišķu PVE padoto vienību iesaistīšanos bruņotajā cīņā, kuru sludināja PSP un kuru jau no 1942.gada maija veda GL.

1943.gada 11.februārī AK „Informācijas Biļetenā” tika publicēts vēlāk plaši pazīstamais raksts „Z bronja u nogi” („Šauteni pie kājas”), kurš ieteica „gaidīt ar šauteni pie kājas”, „neļaut sevi izprovocēt”. Tajā vēl bija uzturēta spēkā pret partizānu cīņas izvēršanu vērsta stratēģiskā koncepcija. Arī 1943.gada 13.martā AK galvenā komandanta pavēle AK kaujiniekiem stādīja tikai uzdevumus aizsargāt iedzīvotājus un veikt diversijas.

Taču jau 1.aprīlī, atbildot uz kreiso spēku aktivitātēm, baidoties, ka to cīņa iegūs plašu popularitāti tautā un zudīs AK autoritāte, jūtot nepieciešamību mainīt, modernizēt savu iepriekšējo nostāju, AK Galvenā pavēlniecība deva pavēli pāriet pie „ierobežotām” kaujas operācijām. „Informācijas Biļetenā” parādījās raksts „Bruņota akcija! Jā, bet ierobežota!”. Par cēloni taktikas izmaiņai tika norādīts – lai nebūtu iespaids, ka tikai PSP ved bruņotu cīņu pret nacistiem. Šo AK „ierobežoto” cīņu bija jāveic speciālām vienībām atkarībā no okupantu izturēšanās. Bija paredzēts „uz vācu zvērību pieaugumu atbildēt ar mūsu akciju pieaugumu”. Raksts aicināja, kamēr nav pienācis laiks, rīkoties piesardzīgi un taupīt nacionālos spēkus līdz izšķirošajam brīdim. Tā 1943.gada aprīlī **AK pieņēma t.s. „ierobežotās cīņas” taktiku**. Arī PVE, lai neizrādītos, ka tā ļoti maz ko darījusi cīņā pret nacistiem, lai reaģētu uz tautas noskaņojumu, bija spiesta atteikties no lozunga „stāvēt ar šauteni pie kājas” un nomainīt to ar citu – „ierobežotas cīņas” lozungu.

Tādejādi ne bez PSP, GL darbības ietekmes PVE, tās Delegatūra un AK vadība bija spiestas zināmā mērā izmainīt taktiku, pārejot uz t.s. „ierobežoto cīņu”. Ja 1942.gadā AK stratēģija bija pilnīga atteikšanās no partizānu kara, tad 1943.gadā tā jau bāzējās uz atteikšanās no liela mēroga partizānu kara.

Ebreju iznīcināšanas traģiskā pieredze, kad viņu ilgstošā pasivitāte, vēlme „nekaitināt vāciešus” skaidri rādīja, ka gaidīt kādu labvēlīgu pavērsienu bija veltīgi, jo iznīcības draudi, ko sludināja nacisti, nebija tukša skaņa, bet konsekventi realizējams ellišķīgs plāns, un kavēšanās ar aktīvas cīņas uzsākšanu var novest pie situācijas, kad tās uzsākšanas brīdī dzīvi būs palikuši tikai atsevišķi indivīdi un pati šī cīņa risināsies nevis par cīnītāju dzīvības saglabāšanu, bet tikai par atriebtību slepkavām un goda atdošanas formu jau mirušajiem. Nāves briesmu – fiziskas iznīcināšanas priekšā poļu tautai bija jāizvēlas reālistiska un aktīva politiskā pozīcija, jāizvēlas spēki, kuri būtu gatavi ne tikai nostāties

cīņas par nācijas izdzīvošanu priekšgalā, bet arī sekmīgi īstenot šo uzdevumu. Taču lielākā daļa poļu sekoja PVE kursam uz pirmskara valsts atjaunošanu, ļaujoties galvenokārt uz antihitleriskās koalīcijas sabiedroto spēkiem, tikai mazākā daļa, kura ar laiku gan pieauga, izvēlējās uzsākt aktīvu cīņu kopā ar sabiedrotajiem, reizē cerot nodibināt arī jaunu Polijas valsts modeli.

Jāņem arī vērā, ka notikumi padomju-vācu frontē attīstījās poļu labējiem nebūt ne patīkamākajā virzienā. Ar Sarkanās armijas uzvaru Staļingradas kaujā fronte sāka virzīties uz rietumiem, tuvojoties Polijai. Tā rezultātā daudzu poļu cerības uz atbrīvošanu sāka pavisam reāli saistīties ar PSRS panākumiem. Objektīvi bija jāmainās arī attieksmei pret poļu komunistiem, kuri vienmēr bija iestājušies par lojālu 1941.gada 30.jūlija Polijas – PSRS līguma izpildi. To nācās ievērot arī PVE un AK vadībai.

Tiesa, AK jaunā taktika bija vairāk vērsta uz savu rindu stiprināšanu, nevis cīņas pret okupantiem izvēršanu. AK galvenais štābs, vadoties no „ierobežotās cīņas” lozunga, neveicināja partizānu kustības attīstību. AK pavēlniecība rūpējās, lai AK vienību darbība neietekmētu situāciju vācu-padomju frontē. Bija aizliegts spridzināt dzelzceļa sastāvus, kas virzījās uz fronti, uzbrukt vērmahta daļām. AK galvenais uzdevums palika bruņotas sacelšanās gatavošana, kurai izdevīgā brīdī bija jānotiek pēc Galvenās pavēlniecības norādījuma.

Atbilstoši AK pavēlniecības 1943.gada 15.novembrī izdotai pavēlei kārtējām operācijām bija atļauts izmantot tikai 1/3 bruņojuma un munīcijas, pārējā daļa tika taupīta sacelšanās vajadzībām. (Kā redzēsim, Varšavas sacelšanās laikā šī „taupība” neattaisnojās.)

Pavēlniecības rīkojumu rezultātā AK bruņotās darbības rezultāti nekādi neatbilda organizācijas iespējām. PVE un AK Galvenā pavēlniecība arī turpmāk, līdz 1944.gada vasarai (līdz akcijai „*Buża*” (Vētra)) joprojām mēģināja pretoties augošajai nepieciešamībai izvērst partizānu cīņu.

Ukraiņu vēsturnieks R. Simoņenko padomju periodā (1984.gadā) rakstīja, ka nogaidīšanas „ar šauteni pie kājas” taktika bija ne tikai pašu poļu labējo (R. Simoņenko vārdiem – „poļu reakcijas”) politiķu darbības rezultāts, bet atbildusi arī visas „buržuāziskās nometnes globālajām nostādnēm” taupīt spēkus cīņai pret Padomju Savienību, kurai būtu jāsaķemas pēc tam, kad izdotos vienoties ar Vāciju, vai arī tā tiktu sakauta. Šim apgalvojumam nevar piekrist. Tas neņēma vērā nedz „buržuāziskās nometnes” neviendabību, nedz reālos Otrā pasaules kara notikumus, kad šī „nometne” deva milzīgu ieguldījumu ne tikai PSRS atbalstīšanā, bet arī pati nesa gan cilvēku, gan materiālus upurus uzvaras pār nacismu vārdā. Pēc autora domām, par labējo poļu politiķu un militāristu taktiku, kura nonāca pretrunā ar visas antihitleriskās koalīcijas tautu interesēm, kas arī bija pamatā tās realizācijas neveiksmei, nevar vainot visu t.s. „buržuāzisko nometni”. Atbildību par to jānes vien pašiem poļu labējiem politiķiem un militāristiem.

1943.gadā tika izveidotas AK partizānu vienības, kuras izraisīja ar okupantiem vairāk nekā 170 sadursmju un nogalināja vairāk nekā tūkstoši vāciešu. Tagad jau biežāk blakus samērā sīkai sabotāžas darbībai gadījās arī spilgtāki notikumi. Var atzīmēt sprādziena sarīkošanu dzelzceļa stacijā Berlīnē 1943.gada 15.februārī, ieslodzīto atbrīvošanu Pinskā 1943.gada 18.janvārī un Varšavas centrā 1943.gada 26.martā u.c.

AK kaujinieku mērķis bija ar ieroču palīdzību iedzīt vācu okupācijas aparāta ierēdņiem bailes, cerībā, ka tie nevēlēsies riskēt ar savu dzīvību. Uzdevums bija nokļūt pie tik augsta ranga nacistu pārstāvja, lai viņa nāve radītu iespaidu citiem ierēdņiem. Tā, 1944.gada 1.februārī AK vienības „*Kedyw*” kaujinieki (atentātā piedalījās 12 cilvēku, 4 no tiem zaudēja dzīvību) nogalināja Varšavas distrikta SS fireru un policijas priekšnieku SS brigādenfireru F. Kučeru. Vācieši tāpēc nošāva 100 ķīlniekus un Varšavai uzlika naudas sodu. (Par šo gadījumu 1959.gadā poļu režisors J. Pasendorfers uzņēma kinofilmu „*Sygnaly*” (Signāli). Operācijas gadadienu mūsdienās atzīmē poļu skauti.) Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis gan raksta, ka uzbrukumi redzamiem nacistiem, ieskaitot arī F. Kučeru, bija veikti AK jauno kaujinieku spēkiem, arī pēc viņu iniciatīvas, bet AK vadība šos

varoņdarbus tikai izmantoja, lai celtu savus nopelnus cīņā pret nacismu. Lai nu kā, taču ar februāra vidu ielu tvarstīšanas un publiskās nošaušanas Varšavā tika pārtrauktas. Taču vēl joprojām notika nošaušanas Varšavas geto drupās. Tikai no 1943.gada oktobra līdz 1944.gada jūlijam Varšavā tika tādā veidā nogalināti 2 705 cilvēki. Pavisam 1943.gadā hitlerieši Polijā veica 819 publiskas izrēķināšanās, 1944.gadā – jau mazākā teritorijā – 670, bet 1945.gada janvāra trijās nedēļās – 64.

Mūsdienās gan skan apgalvojumi, ka vācu represijas pret pretošanās kustības dalībniekiem bija ne tik lielas, kā tas tika uzskatīts tūlīt pēc kara (izņemot Varšavu, kur tikai augstākajā okupantu terora uzplūdu periodā no 1943.gada oktobra līdz 1944.gadam vien tika publiski nošauti ap 3 900 cilvēku.) Polijas provincēs okupanti veica ap 600 soda akciju, kopā nogalinot ap 17 tūkstošus cilvēku.

Tas, ka GL, bet, tai sekojot, arī AK, veica diversijas, neņemot vērā zaudējumus civiliedzīvotāju vidū, kurus nesa vācu „attribution akcijas” (*Vergeltungsaktionen*), var izraisīt nopietnas pārdomas. Nacistu pusē taču bija pārspēks un viņi varēja nodarīt lielākus zaudējumus poļu tautai.

Varbūt tiešām no tautas viedokļa būtu labāk, ja GL un AK kaujinieki sekotu PVE aicinājumam un „atturētos no ekscesiem”? – Taču jāņem vērā, ka okupanti tikai sludināja, ka viņu pret civiliedzīvotājiem vērstie pasākumi nes „attribution akciju” raksturu, taču arī bez šādiem ieganstiem kārtējās zvērības (ebreju genocīds, nežēlīga sodīšana par okupācijas varas rīkojumu neievērošanu) nebūt netika pārtrauktas. „Atturība” negarantēja no jauniem nacistu patvaļas aktiem ikvienā tiem izdevīgā brīdī. Nacistu vardarbība pret poļu patriotu tuviniekiem, tautiešiem, varbūtība to jebkurā brīdī sagaidīt pret sevi katrā godīgā un cīņas spējīgā cilvēkā modināja vēlmi aizstāvēt sevi, savus tuviniekus, savu tautu. Aicinājumam kopot spēkus varēja sekot tikai pamatvilcienos, neiesaistoties zaudējumiem nolemtās lielās kaujās. Turpretī pati ikdienu nesa desmitiem un simtiem gadījumu, kad godīgi cilvēki nevarēja vienkārši noskatīties notikumos, neorganizējoties un netverot ieročus. Tā rīkojās ne tikai GL, bet arī PVE pilnīgi lojālas poļu pretošanās organizācijas. Piemēram, AK vienībām 1943.gada pirmajos mēnešos vairākkārt izdevās atbrīvot arestētos ķīlniekus. Pārtraukt pretošanos nozīmētu padoties tāda ienaidnieka žēlastībai, kurš žēlastību nepazīna. Pati dzīve, tautas izdzīvošanas intereses bija pretrunā ar PVE un AK vadības pasludināto nogaidīšanas stratēģiju. Bruņotā pretestība, no vienas puses, gan palielināja iedzīvotāju upuru skaitu, taču, no otras, veda pie nacistu kundzības un viņu okupēto zemju iedzīvotāju ciešanu laika un arī upuru skaita samazināšanas. Ne velti tautā ir izplatīts secinājums: „Labāk šausmīgas beigas, nekā šausmas bez beigām.” Var piebilst, ka arī Polijas strādnieku partija 1944.gada sākumā mainīja savu nostāju pret atsevišķiem terora aktiem, uzskatot, ka vairs nav jāatbild vācu teroram ar atsevišķām terora akcijām, bet ir jāizvērs cīņa par ātrāku Vācijas sakāvi karā un poļu zemju atbrīvošanu. Iespējams, šī atskārsme varēja nākt arī agrāk, ko traucēja vēlme par katru cenu pierādīt savu taisnību strīdā ar AK.

Poļu vēsturnieks K. Komorovskis kā piemēru poļu patriotu jūtīgumam pret okupantu teroru, norāda, ka AK centās bruņotas uzstāšanās vairāk izvērst bijušajos Polijas austrumu apgabalos ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu, bet BCh, kuri daļēji bija saistīti ar AK, bieži iebilda pret bruņotu pasākumu veikšanu zemnieku apdzīvotu vietu tuvumā, kas varētu izraisīt okupantu attribution akcijas. Viņš arī uzsvēris, ka sekmīgi izvērst cīņu pret okupantiem partizānu vienības varēja tikai tad, ja viņām bija vietējo iedzīvotāju atbalsts, kuri sniedza izlūkošanas ziņas, brīdināja par iespējamām briesmām, sarūpēja pārtiku utt. Vietējo iedzīvotāju atbalsta trūkums ātri vai vēl veltī pie partizānu iznīcināšanas.

Zīmīgi gan, ka K. Komorovskis neatbild uz no paša teiktā izrietošo jautājumu: kāpēc tad AK aktīvāka bija tieši bijušajos Polijas austrumu rajonos ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu? Ir vajadzīgi papildus pētījumi, lai atbildētu uz minēto jautājumu, taču galvenie atbildes varianti, šķiet, varētu būt trīs:

1. AK tieši šeit vēlējās izcelt savus nopelnus cīņā pret nacistiem, pierādīt, ka teritorijas pienākas Polijai (tātad nāktos secināt, ka AK domāja ne tikai par cīņu pret nacistiem, bet reizē arī [un varbūt pat vēl vairāk] par citu nacionālo vairākumu apdzīvoto teritoriju paturēšanu Polijas sastāvā);
2. Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā antinacistiskajai cīņai bija plašāks vietējo iedzīvotāju atbalsts nekā poļu apdzīvotajās teritorijās, tā varēja sekmīgāk izvērsties (tātad nāktos konstatēt, ka nepoļu iedzīvotāji mazāk baidījās no nacistu atriebības un vairāk palīdzēja antifašistiem);
3. Vienkārši AK vadītāji vairāk rūpējās par poļu dzīvību saglabāšanu, citu etnisko grupu upuri viņiem nelikās tik svarīgi, (tātad nāktos runāt par AK vadību kā starpkaru Polijas nacionālās politikas turpinātāju).

Visas trīs varbūtības nav patīkamas poļu nacionālistiem, acīmredzot tāpēc atbilde arī nav meklēta.

Lielu uzmanību AK pavēlniecība pievērsa izlūkdatu par vācu okupantiem vākšanai un nogādāšanai Londonā. Lielbritānijai AK galvenokārt bija vajadzīga lai izmantotu tās milzīgo izlūkošanas tīklu Austrumeiropā, kurš darbojās no Rīgas līdz Rostovai pie Donas. Ir ziņas, ka poļu izlūki piegādāja 44 % no visiem datiem, kas 1939. – 1945.gadā nonāca Rietumu sabiedroto rīcībā no Vācijas un tās okupētajām valstīm. Diemžēl trūkst apkopojošu materiālu, cik efektīvi šīs ziņas tika pielietotas kaujas operāciju plānošanā. Jāpiemetina, ka atšķirībā no sadarbības ar Lielbritāniju, PVE aizliedza AK sadarboties ar Sarkanās armijas izlūkdienestiem.

Visefektīvākais AK izlūkdienesta sasniegums bija vācu pētnieciskā un izmēģinājumu centra Pēneminde atklāšana. Pēneminde (*Peenemünde*) ir ciems Vācijas austrumdaļā, kurš mūsdienās ir plaši pazīstams kā Trešā reihā raķešu poligons (*Peenemünde Schießplatz*) 1940.gados, kurā izgatavoja un izmēģināja V-1 un V-2 raķetes. Kā darba spēks tika izmantoti koncentrācijas nometnēs ieslodzītie, kā arī tā saucamie austrumu strādnieki (*Ostarbeiter*) no Polijas un PSRS. Pirmā informācija par tur notiekošo tika saņemta jau 1942.gada rudenī, bet 1943.gada martā uz Londonu jau tika nosūtīts detalizēts ziņojums. Poļu izlūkiem no AK izdevās nosūtīt uz Londonu poligona plānu, kā arī dažus raķešu rasējumus. Tas ļāva britiem 1943.gada 17./18.augustā veikt masīvu bombardēšanu. Bojā gāja daudzi speciālisti, kā arī austrumu strādnieki. Šis un arī uzlidojumi raķešu palaišanas iekārtām Francijas piekrastē noveda pie tā, ka V-2 raķešu sērijveida ražošanas uzsākšana tika aizkavēta apmēram par pusgadu. Vispilnīgāko informāciju Lielbritānijas valdība saņēma 1944.gada maijā, kad AK izdevās atrast Bugas krastā no kursa novirzījušos raķeti V-2 un naktī uz 26.jūliju nodot tās svarīgākās daļas britiem. Tā Londonā tika saņemta informācija par V-2 vēl pirms sākās šīs raķetes izmantošana uzbrukumiem Lielbritānijai.

Ievērojama loma kara darbībā bija izlūkošanas datiem par benzīna ražotņu atrašanās vietām Vācijas un Polijas teritorijā. Tika piegādāta arī informācija par nacistu koncentrācijas nometnēm. Kopumā poļu izlūkdienests no 1940.gada vidus līdz 1943.gada beigām nodeva sabiedrotajiem vairāk nekā 26 tūkstošus ziņojumu, kā arī vairākus tūkstošus atšifrētu vācu dokumentu.

Tomēr izlūkdarbība viena pati nevarēja kompensēt ierobežojumus bruņotajā darbībā. AK vadība sākotnēji nestādīja uzdevumu izvērst cīņu uz pretinieka komunikācijām. Aizņemta ar vispārējas sacelšanās plānu brīdī, kad Vācija būs salauzta, tā pretojās plānveidības ieviešanai ikdienas cīņā pret nacismu. 1942.gadā notika zīmīgs strīds starp ģenerāli V. Sikorski un BCS pavēlniecību. Ģenerālis V. Sikorskis, cenšoties šai laikā lojāli pildīt antihitleriskās koalīcijas sabiedrotā pienākumus, 1942.gada 5.februārī norādīja BCS komandantam ģenerālim S. Roveckim: „Sakarā ar situāciju Austrumu frontē nepieciešams maksimāli nepieļaut vācu transporta kustību, palielināt sabotāžas akciju skaitu ...”, uzstājīgi pieprasīja lai BCS/AK vienības izvērš plānveidīgu cīņu uz ienaidnieka komunikācijām. AK Galvenā pavēlniecība tam pretojās. (Tikai pēc virknes rakstisku atgādinājumu no Londonas 1942. gada 7./8.oktobrī tika izdarīts veiksmīgs trieciens, par ko jau iepriekš stāstīts, kura rezultātā uz vairākām stundām tika pārtraukta kustība uz sešiem no septiņiem no Varšavas izejošajiem sliežu ceļiem.)

Jāpiemin vēl viens aspekts. Ap pusi no AK gada budžeta, ap 4 miljoniem dolāru tā tērēja darbībai vācu okupētās PSRS teritorijā. 1943.gadā Brestā tika izveidota AK *Kedyw* apakšvienība, kura

sastāvēja galvenokārt no dzelzceļniekiem. Šī grupa dzelzceļa sastāvus apgādāja ar palēninātas darbības spridzekļiem. Rezultātā tie sprāga jau tālu no mīnēšanas vietas, dziļi vācu okupētajās PSRS teritorijās. Ar to tika „nošauti divi zaķi uzreiz” – nodarīti zaudējumi Vācijai un novērstas aizdomas no poļu diversiju rīkotājiem. Vācieši rīkoja tvarstīšanas, meklējot vainīgos spridzināšanā jau PSRS teritorijā. Krievu publiciste J. Jakovļeva par to ir sašutusi: „Lūk, tās ir īstas rūpes par savu nāciju – karot tā, lai hitlerieši par šo kaujas darbību apšautu krievu zemniekus pie Smoļenskas un Kurskas!” Taču uz dzelzceļiem notika arī GL diversijas akti ar t.s. „*termituvku*” (pašdarinātu mīnu, piepildītu ar pašaizdegošos ķīmisku sastāvu) palīdzību. Piemēram, Minskas–Mazoveckas (*Mińsk Mazowiecki*) pilsētā šādas mīnas tika atstātas uz Austrumu fronti ejošo ešelonu vagonos, kur sāka darboties pēc vairākām stundām, kad sprādzieni notika kaut kur aiz Brestas, „pie Smoļenskas vai Kurskas”, kur vācieši arī meklēja vainīgos un veica soda pasākumus. Arī GL rīcības rezultātā hitleriešu atreibība par sabotāžas aktiem tika novirzīta uz austrumos esošo apgabalu iedzīvotājiem.

Uz šādu gan AK, gan GL veiktu sabotāžu var raudzīties ne tikai no ienaidniekam nodarīto zaudējumu viedokļa, bet arī no nacistu atreibības akcijās cietušo skata punkta. Par jautājumu, cik lielu atbildību par šādu nevainīgu cilvēku „sodišanu” nes šīs atreibības tiešie veicēji – okupanti, cik – tās ieganstu devēji – pretošanās kustības dalībnieki, par pēdējo rīcības ētiskumu var strīdēties ilgi. Diemžēl kara gados tajā iesaistīto valstu armijas un vēl jo vairāk partizāni maz domāja par savas vai kādas citas valsts iedzīvotāju saudzēšanu. PSRS vadība arī demonstrēja vislielākos nesaudzības piemērus pret saviem iedzīvotājiem (piemēram, veselu tautu deportācijas, saviem iedzīvotājiem piederošo ēku dedzināšanu, lai okupantiem nebūtu kur atpūsties u.c.). Pie tam, ja kaujinieki no GL vai AK vācu ešelonos uzstādīja mīnas, tad, piemēram, Baranovičos (*Баранавічы* Baltkrievijā) poļu dzelzceļnieki meklēja un likvidēja mīnas, ko bija uzstādījuši padomju partizāni. J. Jakovļeva raksta, ka viņi to darījuši, lai „nenonāktu konfliktā ar vāciešiem un netiktu pakļauti represijām”. Autors gan domā, ka bez minētajiem bija vēl viens – vienkāršāks motīvs – poļu dzelzceļnieki paši negribēja ciest sprādzienos, ar savu dzīvību samaksājot par ienaidniekam nodarītajiem zaudējumiem, un pārmet nevar nedz mīnu uzstādītājiem – padomju partizāniem, nedz to likvidētājiem – poļu dzelzceļniekiem.

No 1943.gada beigām AK sastāvā darbojās arī no pirmskara policistiem un citiem brīvprātīgajiem izveidots drošības korpuss (*Korpus Bezpieczenstwa*), kā sava veida poļu pagrīdes policija, kas tika arī apmācīta rīcībai vispārējās sacelšanās gadījumam un periodam pēc Polijas atbrīvošanas. Korpusa locekļi arī izpildīja pretošanās kustības vadības un speciālu tiesu pieņemtos spriedumus. 1943.gada oktobrī korpusā bija 8 400, bet 1944. gada sākumā jau gandrīz 12.000 vīru, kas liecināja, ka PVE un AK vadība nopietni gatavojās varas saņemšanai un politisko pretinieku apspiešanai.

Mūsdienās poļu vēsturnieki, uzsverot AK ietekmi masās, raksta, ka GL bija maz spēku un tā „galvenokārt nodarbojās ar sabotāžu un partizānu karu”. Tik tiešām, GL spēku bija maz (1942.gadā okupanti arestēja ap 2 000 PSP un parasti vienlaikus arī GL biedru. Daudzi no viņiem gāja bojā), bet tāpēc jo augstāk jāvērtē tās vestā sabotāža un īpaši partizānu karš, kad stiprākā un ietekmīgākā AK bruņotas cīņas laukā salīdzinoši maz ko darīja, gaidot lai citas tautas sakauj nacistisko Vāciju. Mūsdienu vācu vēsturnieks F. Golževskis, rezumējot PTR un mūsdienu Polijas vēsturnieku vērtējumus par GL (no 1944.gada – AL) un AK stratēģiju, uzsvēris, ka PSP, tās radītā GL/AL nebija vienkārši „Maskavas kalpi”, bet runa gāja par divām stratēģiskajām līnijām. Ja AK sākotnēji koncentrējās tikai sabotāžas aktiem un konspiratīvu gatavošanos cīņām nākotnē un tikai 1943.gadā uzstādīja pilnībā sagatavotas partizānu vienības, komunisti to izdarīja jau gadu agrāk. Jau kopš 1942.gada PSP, GL propagandēja aktīvu cīņu pret okupantiem, kuru AK savukārt plaši kritizēja. 1943.gada rudenī GL vienoja 65 partizānu vienības un 9 nelielas partizānu grupas, ap 10 cilvēku lielas. Turpretī AK Galvenā

pavēlniecības rīcībā bija 16 partizānu vienības, ja neskaita pastāvīgās mītnēs izmetinātus 6 „vadus” un 1 vienību, kura atradās „organizācijas stadijā”. Jārēķinās gan ar to, ka AK ietekmes sfērā darbojās arī stihiski radušās, AK Galvenās pavēlniecības neuzskaitītas vienības, tomēr, ņemot vērā AK iespējas, plašos atbalstītāju pulkus un tās rīcībā esošos ieročus, organizācijas ieguldījums tiešā partizānu cīņā jāvērtē kā neatbilstošs tās iespējām.

Sarežģīts ir **jautājums par labēji un kreisi orientēto poļu bruņoto organizāciju attiecībām.**

Vācu pētniece A. Šmidte-Roslere atzīmē, ka, lai izbēgtu no pilsoņu kara, līdzīga Dienvidslāvijā notiekošajam, poļu pagrīdes organizācijas oficiāli ievēroja savstarpēju toleranci, kura gan praksē bieži tika pārkāpta. Autoram par AK un GL/AL attiecībām jāsaka, ka par toleranci starp tām gan var runāt tikai visai nosacīti, turpretī, ja iet runa par NBS (*Narodowe Siły Zbrojne*) un GL, savstarpēja tolerance pat oficiāli netika ievērota, valdīja atklāts naidīgums. Līdz ar aktīvas darbības uzsākšanu PSP un GL uzreiz sastapās ar labējās nacionālistiskās pagrīdes bruņotu pret darbību. Īpaši asi izvērtās NBS un GL attiecības. Jau ar pirmajiem aktīvas cīņas soļiem GL saskārās ar naidīgu attieksmi no labēji nacionālistisko NBS vienību puses. NBS vērtēja PSP kā „Maskavas” organizāciju, kurai nav tiesību pārstāvēt poļu tautu, GL darbību – kā „revolucionāro bandītismu” (*rewolucyjny bandytyzm*). Literatūrā var atrast daudz piemēru par NBS uzbrukumiem GL partizāniem, to daudzajiem upuriem. Šos uzbrukumus atbalstīja Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe* – SN), kuras militārais formējums bija NBS, vadība. Ar SN saistītie preses izdevumi brīdināja, ka PSP pēc Maskavas norādes gatavo pret vāciešiem vērstu sacelšanos, kura beigsies ar poļu iedzīvotāju masu upuriem un sekmēs Polijas nonākšanu komunistu varā.

Jau 1943.gada 22.jūlijā notika pirmais Nacionālo bruņoto spēku vienības uzbrukums GL vienībai Opočinskas apriņķī (*powiat Opoczyński*). SN laikraksts „*Wielka Polska*” („Lielpolija”) 1943.gada 31.jūlijā aicināja NBS aktīvistus uzsākt „komunistisko partizānu vienību un bandu iznīcināšanu”. 27.oktobrī „*Wielka Polska*” rakstīja: „Nacionālā partija uzskata par nepieciešamu nekavējoties uzsākt nesaudzīgu cīņu ar mērķi iznīcināt Polijā komunistiskās organizācijas un pārtraukt to noziedzīgo darbību Padomju dienestā”. Par kaut kādas demokrātiskas izvēles atstāšanu tautai, nacionālas vienotības panākšanas centieniem te runāt ir nevietā. Faktiski kara pret ārējo ienaidnieku apstākļos tika sludināts iekšējs pilsoņu karš. Tieši izpaudās „divu ienaidnieku” teorija. NBS cīnījās kā pret vācu okupantiem un padomju „agresoriem”, tā arī poļu komunistiem, ko pat uzskatīja par „ienaidnieku N 1”.

Bijušie NBS kaujinieki apgalvo, ka karojuši pret komunistiskajiem partizāniem kā pret bandītiem, jo NBS atbalstīja poļu muižniekus un turīgos zemniekus, kuru saimniecībām savukārt uzbruka komunistiskie partizāni. To, ka šie komunistiskie partizāni pirmkārt karoja pret nacistiem, un pārtikas atsavināšana turīgajiem tautiešiem arī kalpoja šim mērķim, NBS vīri nevēlējās ņemt vērā. Protams, mežos ar ieročiem slapstījās arī krimināli elementi, kuri nodarbojās ar laupīšanu, par kaut kādiem nacionāliem uzdevumiem nemaz nedomājot. Visas poļu pagrīdes organizācijas vajāja kriminālelementus, taču labējā pagrīde bija tendēta par tādiem uzskatīt arī komunistus. Kā liecina NBS kaujinieku izteikumi, NBS bija svarīgāk apkarot tieši komunistiskos partizānus, nevis vienkāršus laupītājus.

Saprotams, ka arī komunistu, GL kaujinieku attieksme pret NBS nevarēja nebūt naidīga. Katrā konkrētā vietā un laikā sadursmju aizsācēji varēja būt gan viena, gan otra puse.

Tā 1943.gada 22.janvārī, pēc dažām ziņām, atbildot uz vairāku GL biedru nogalināšanu, ko bija paveikuši NBS biedri, GL vienība uzbruka „*Gerlach*” fabrikai Dževicas (*Drzewica*) miestā, nogalinot 5 NBS aktīvistus un fabrikas īpašnieku, iespējams, saistītu ar NBS.

1943.gada 9.augustā Borovas (*Borów*) ciema apkārtnē pie Ļubļinas NBS it kā atmaksai par dažu tās karavīru nogalināšanu no padomju partizānu puses pēkšņi uzbruka GL vienībai, kura sagaidīja transporta lidmašīnas ar ieročiem, to atbrūoja, 26 kaujiniekus un 4 vietējos zemniekus noslepkavoja. Liela sabiedrības daļa bija sašutusi, nosodīja šo uzbrukumu. Arī AK pavēlnieks T. Komorovskis bija spiests no tā norobežoties un paziņot, ka AK nav nekā kopīga ar šo noziegumu. Tomēr Nacionālo Bruņoto spēku galvenā avīze „*Szaniec*” („[Zemes] uzbērums”) 1943.gada oktobrī rakstīja: „Mēs kategoriski apgalvojam, ka komunisti ir medījums, kuru var medīt bez kādiem ierobežojumiem. Uz tiem var šaut lodēm un skrotīm, tiem var likt lamatas...”.

AK pavēlniecība, nerēķinoties ar kreisās sabiedrības daļas noskaņojumu, pēc ilgākām no 1943.gada rudens līdz 1944.gada martam notikušām sarunām Nacionālos Bruņotos spēkus kārtējo reizi uzņēma AK rindās, taču NBS kārtējo reizi notika šķelšanās. Arī pati AK iesaistījās sadursmēs ar GL. Tā, AK spēki 1943.gada 17.oktobrī Karguvas (*Kargowa*) ciemā aplenca GL vienību un uzbruka tai. Vienība gan izlauzās, taču zaudēja divus desmitus kaujinieku.

Daži vēsturnieki uzskata, ka NBS nogalināja simtus ebreju, kuri meklēja patvērumu mežos. Paši NBS dalībnieki gan uzsvēra, ka viņi karojuši pret padomju partizāniem, no kuriem daudzi bijuši ebreji. Pārmetumi antisemitismā esot komunistiskās propagandas izdomājumi. Tāpat viņi karojuši pret komunistiskajiem partizāniem no GL/AL. Arī pēc kara beigām NBS locekļi karojuši pret jauno režīmu, arī pret Holokaustu pārdzīvojušajiem ebrejiem, jo tie bijuši komunistiskās valdības balsts. Jau šādi spriedumi vien liecināja par NBS antisemitismu, tāpat kā par gatavību savu politisko uzskatu vārdā nerēķināties ar citu savas valsts pilsoņu viedokli, pat tos nogalināt. Autors nespēj šādu politiku, šādu darbību nosaukt par patriotisku.

Jāuzsver, ka tie ebreji, kuriem izdevās bēgt no geto, vācu ierīkotajām koncentrācijas nometnēm bieži iestājās GL/AL partizānu vienībās. Pēc dažām ziņām, pavisam Polijā 1942–1944.gadā darbojās 27 ebreju partizānu vienības. Tiesa, tās lielākoties pastāvēja no dažiem mēnešiem līdz pusotram gadam, par savu galveno uzdevumu uzskatīja no geto un nometnēm bēgušo ebreju apmetņu apsardzību un apgādi. Ebreju partizāniem nācās cīnīties ne tikai pret vācu, poļu, ukraiņu, lietuviešu policiju, bet arī NBS un dažām AK vienībām. Toties GL/AL sastāvā tika radītas 13 daudznacionālas vienības, kurās ebreji parasti sastādīja ne mazāk kā 1/3. Tādejādi NBS cīņu pret komunistiem savienoja ar cīņu pret ebrejiem.

Tomēr visu Nacionālo partiju, tās vadītos Nacionālos Bruņotos spēkus nevar uzskatīt par kolaborantu, nacistiskām organizācijām. Šais organizācijās bija arī dziļi patriotiski noskaņoti cilvēki, kuri labāk gāja bojā, nekā padevās ienaidnieka gribai. Tā endeks, filozofs, poļu antisemitiskās jaunatnes organizācijas (*Zwizek Akademicki Młodzież Wszechpolska*) vadītājs J. Mosdorfs 1940.gadā tika Gestapo arestēts, nonāca Osvencimas koncentrācijas nometnē, tur piedalījās pretošanās šūniņā, kura orientējās uz Nacionālo partiju, riskējot ar dzīvību sniedza palīdzību arī ebreju ieslodzītajiem, kuriem klājās vēl ļaunāk nekā poļiem.

Kā atmiņās raksta GL komandieris Ļubļinas novadā M. Močars, GL nedrīkstēja stāties uz revanša ceļa. Tā izvairījās no brāļu kara, pat ja par to bija jāmaksā dārga cena un tāda nostāja tika saglabāta līdz pat Polijas atbrīvošanai. Taču autors uzskata, ka šo liecību var apšaubīt. Kara apstākļos izvairīties no atriebības diezin vai bija iespējams.

GL attiecības arī ar AK nebija vienkāršas.

Krievijas publicistikā ir izteikts viedoklis, ka AK un NBS veica savdabīgu darba dalīšanu cīņā pret kopīgiem politiskajiem pretiniekiem. Ja AK varējusi cīnīties pret ukraiņu nacionālistiem, piesedzoties ar vēl pirms kara leģitīmto cīņu pret S. Banderas vadītajiem teroristiem, tad pret poļu komunistiem tāda piesega nebijis. Tāpēc SN kaujas organizācija NBS arī paziņojusi par savu neatkarību no AK un izvērsusi atklātu karu pret komunistiem, pie reizes nošaujot arī ukraiņus un ebrejus. Bet PVE visus pārmetumus un protestus pret šādu teroru varējusi noraidīt ar norādi,

ka NBS tai nepakļaujas. Jāsaka, ka šādi secinājumi vienkāršo komunistu šķirisko pretinieku pozīcijas, neņem vērā to, ka PVE kopumā un SN, AK un NBS vadības atsevišķie viedokļi daudzos jautājumos būtiski atšķirās.

AK vadība asi uzstājās pret savu kaujinieku pāreju GL rindās, kur tie ar ieročiem rokās varēja iesaistīties cīņā pret nacistiem, uzskatīja tos par „dezertieriem”.

Viens no bijušajiem poļu partizāniem, GL/AL cīnītājs T. Petšaks savās atmiņās pastāstījis vairākas epizodes kā AK vietējās organizācijas un atsevišķi tās kaujinieki, neapmierināti ar AK vadības nogaidošo stratēģiju, pārgāja AL sastāvā, arī par to, kā AK tiesa piesprieda vienam no AL pārgājušajiem nāves sodu, kuru gan tā arī neizdevās izpildīt.

Laukos, kur daļa iedzīvotāju bija GL, cita – BCh, vēl cita – BCS, bet vēlāk AK vienību locekļi, viņi zināja gandrīz visu viens par otru. Starp dažādu organizāciju biedriem pastāvēja dažādas attiecības. Nereti valdošās bija solidaritātes jūtas. Vienas organizācijas biedri palīdzēja citas organizācijas locekļiem, aizdeva ieročus kaujas operāciju veikšanai. GL komandieru atmiņas liecina, ka BCS/AK biedri, pat veselas struktūrvienības dažkārt piedalījās GL operācijās, darot to bez savu komandieru ziņas un nereti arī pret to gribu. Tas arī bija saprotams. Ja, piemēram, GL organizācija likvidēja pārāk centīgus okupantu nozīmētos gminu vecākos, uzbruka gminu pārvaldēm, kur iznīcināja dokumentus par pārtikas nodevu nomaksu, kas nodevas nenomaksājušajiem deva iespēju apgalvot, ka viņi to ir izdarījuši, tad šāda rīcība nāca par labu ne tikai GL piekritējiem, bet arī pārējiem iedzīvotājiem.

Jau stāstīts, ka, izvērsoties okupantu teroram, taktika stāvēt „ar šauteni pie kājas” arvien vairāk neapmierināja vienkāršos cilvēkus un tas spieda arī AK aktivizēt savu darbību. Kā liecina GL locekļu atmiņas, vēlāk, kad AK vadība kļuva arvien labējāka, sliecās uz sadarbību ar NBS, GL/AL ietekme uz AK vienkāršajiem kaujiniekiem picauga.

Jau no 1942. gada tika pamanīts, kā AK pretizlūkošana izseko GL aktīvistus. Taču poļu vēsturnieks P. Kolakovskis atzīmējis, ka 1942.gadā arī GL Galvenā štāba II nodaļa izdeva instrukciju saviem izlūkaģentiem iefiltrēties AK organizācijās, lai izpētītu to darbību, noskaidrotu vadītājus, saņemtas militāri-politiskās instrukcijas. Tika vāktas ziņas par AK dalībniekiem, tāpat kā tas tika darīts par labējo NBS atbalstītājiem, par vāciešiem pakļautajā poļu (uniformētajā un kriminālajā) policijā dienotajiem, Gestapo aģentiem u.c. Tātad jau faktiski no GL nodibināšanas brīža sākās tās konkurence ar AK, kas gan nenoliedz gadījumus, kad GL un AK vienības koriģēja darbību pret nacistiem.

No 1943.gada, līdz ar PVE un Padomju valdības attiecību pārtraukšanu, GL un AK attiecības krasi pasliktinājās. Mūsdienu poļu vēsturnieks R. Nazarevičs ir konstatējis, ka Polijas teritorijā Otrais pasaules karš pārvērtās pilsoņu karā, kurā ne tikai poļu komunistiskās pagrīdes organizācijas uzstājās pret AK, bet arī tā centās likvidēt „komunistiskās bandas”.

Cita poļu vēsturniece T. Prekeroва rakstīja, ka dažādas laupītāju bandas mežos uzbrukušas ebrejiem, kuri tur slapstījās, kā arī mazākām citu partizānu grupām, lai iegūtu to ieročus. Lai celtu savu autoritāti, tās dēvējās par pretošanās organizāciju, īpaši populārākās no tām – AK, vienībām. Tāpēc arī šo bandu upuri noziegumos vainojuši AK. Dažkārt arī pietiekami apbruņoti ebreji iznīcinājuši šādu bandu dalībniekus. Kā secinājis vācu vēsturnieks F. Golževskis, konkrētās situācijas bija neviennozīmīgas. Robeža starp īstajām AK vienībām un „bandām”, kuras tikai dēvējās par AK apakšvienībām, varēja būt visai nosacīta.

Taču ne tikai GL bija jāizcīna konflikti ar NBS un AK. Arī BCh attiecības ar BCS/AK bija visai sarežģītas, sadarbība nereti mijās ar konfliktiem. SL-Roch līderi, tāpat kā BCS un AK vadība un valdība emigrācijā, pieturējās pie vienādas pagrīdes armijas pielietošanas koncepcijas – ne tik daudz izvērst tūlītēju cīņu pret okupantiem, cik izmantot to varas saņemšanai „lūzuma brīdī”.

1943.gada maijā BCh pavēlniecības parakstītā vienošanās par saplūšanu ar AK faktiski līdz pat okupācijas beigām, galvenokārt nesaskaņu rezultātā par vadošo posteņu ieņemšanu, tā arī netika pilnībā izpildīta.

PSP savukārt bija gatava stiprināt saites ar kreisajiem ļudoviešiem, to organizācijām vietējā līmenī, veicināt GL sadarbību ar Zemnieku bataljoniem (BCh), bet uzskatīja par nelietderīgu mēģināt izdalīt no ļudoviešu rindām opozīciju, orientējās uz visas Zemnieku partijas „Roch” atšķelšanu no „londoniešu” nometnes.

Īpaši jārunā par **AK attiecībām ar padomju partizāniem** bijušajos Polijas austrumu apgabalos. 1942.gadā Baltkrievijā sāka aktīvi darboties padomju partizāni. Atsevišķas to vienības un grupas pastāvēja jau no 1941.gada vasaras. Pēc tam šurp tika iesūtītas padomju desantnieku grupas ar uzdevumu dezorganizēt vācu aizmuguri. Piesaistot vietējos iedzīvotājus, dažas no tām izvērās par lielām partizānu vienībām.

Bez tam šeit mežos masu apmērā devās ebreji, kuri radīja savas, no ebrejiem sastāvošas partizānu vienības, kuras pēc tam pieslēgās padomju partizāniem, jo neviena cita spēka, kurš varētu tām palīdzēt, nebija. Starp citu, padomju vēsturnieki šo partizānu kustības aspektu noklusēja.

No poļu viedokļa ebreji, būdami Polijas pilsoņi, iesaistoties padomju partizānu kustībā, automātiski kļuva par Polijas nodevējiem. Tāpēc it kā saprotama bija arī AK naidīgā attieksme pret tiem. Un atkal jāsaka – ar to Polijas valstiskās intereses tika stādītas augstāk pār vispārcilvēciskajām. Tādu ebreju partizānu kā nodevēju vērtējumu no poļu puses vēl varētu saprast, ja Polijas valsts starpkaru periodā būtu nodrošinājusi ebrejiem vienlīdzību visās jomās, ja Polijas „pagrīdes valsts” būtu darījusi visu, lai paglābtu no nacistiem visvairāk apdraudētos savus pavalstniekus – ebrejus. Taču tā visa nebija. No vienas puses stāvēja poļu vērtība – valsts, kura vēl bija jāatjauno, no otras puse – tūkstošu cilvēku dzīvības. Vai ebrejiem vajadzēja ļaut nacistiem sevi nogalināt, lai demonstrētu savu uzticību viņu labā reāli neko nepaveikušajai PVE? Vai tad poļu vēsturnieku uzskatos Polijas labā nesto ebreju upuru vērtējums pārsvērtu ebreju partizānu reālo devumu cīņā pret nacismu un Polijas atbrīvošanu? Diemžēl tobrīd šauri nacionālās poļu intereses gan Baltkrievijas poļu iedzīvotāju vidū, gan AK un virknē citu poļu nacionālo vienību vadībā, gan valdībā Londonā tika stādītas augstāk par visu. Galu galā, kā vēlāk redzēsim, tas traucēja arī poļu interešu īstenošanai.

Gandrīz katrā padomju partizānu vienībā Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā karoja arī poļi. Tiesa, precīzu datu par poļu skaitu padomju partizānu vidū nav. Pēc Baltkrievijas partizānu štāba ziņām, baltkrievu partizānu vidū karoja ne mazāk kā divi ar pusi tūkstoši poļu. Poļu avoti rāda, ka 1943.gada pavasarī padomju partizānu vienībās Ukrainā bija ap tūkstotis poļu kaujinieku. Baltkrievijas Partizānu kustības štāba izziņā minēti skaitļi, ka 1944.gada aprīlī Baltkrievijā partizānu vienībās karoja ap 700 poļu. Bez Polijas pilsoņiem starp partizāniem bija daudz poļu – PSRS pilsoņu. Pēc dažiem datiem, poļi sastādīja 3,2 % no Ukrainas un 0,8 % no Baltkrievijas partizānu skaita, bet kopā padomju partizānu kustībā okupētajās PSRS teritorijās karoja 5 līdz 7 tūkstoši poļu. Poļu vēsturnieks M. Juhņevičs gan uzskatīja, ka skaitlis 11 000 drīzāk samazina to īsto skaitu. Dažas vienības pilnībā sastāvēja no poļiem. Atzīmējot poļu partizānu un pagrīdnieku kaujas nopelnus PSRS teritorijā, 993 no viņiem saņēma padomju valdības apbalvojumus. (Ir arī dati, ka padomju valdības apbalvojumus saņēma vairāk nekā 700 poļu, kuri piedalījās partizānu kustībā Baltkrievijas PSR teritorijā.)

Gan vietējie poļu partizāni, gan padomju Centrālais partizānu kustības štābs piedāvāja padomju vadībai radīt plašākus poļu partizānu formējumus. Šāda lēmuma pieņemšanu kavēja saspringtās attiecības starp PSRS valdību un Polijas valdību emigrācijā. PSRS vadība nevēlējās radīt papildus sarežģījumu avotu. Attiecību saraušana ar PVE un PPtS radīšana radīja priekšnoteikumus arī šīs problēmas risināšanai.

Jau 1943.gada 7.aprīlī Ukrainas partizānu kustības štāba pieņemtajā plānā pavasara–vasaras periodam „ievērojot poļu tautības iedzīvotāju antifāšistiskos noskaņojumus un centienus vest aktīvu cīņu ar okupantiem”, bija paredzēts no poļiem, kuri cīnījās Ukrainas partizānu vienībās, izveidot atsevišķas patstāvīgas poļu partizānu vienības. Pirmā T. Kostjuško vārdā nosauktā poļu vienība tika izveidota A. Saburova vadītajā partizānu vienību apvienībā. Līdzīgi rīkojās arī Baltkrievijas partizānu kustības štābs. Gandrīz vienlaicīgi ar pirmo poļu vienību Ukrainā tāda pat vienība radās arī Baltkrievijā. 1943.gada augustā darbojās 4 padomju orientācijas poļu partizānu vienības, nerunājot jau par poļu kaujiniekiem citās vienībās.

Lai attīstītu partizānu kustību Rietumukrainā vairākām lielām padomju partizānu vienībām tika dots uzdevums pārcelt savu darbību uz Rovnas, Volīnijas, Drogobičas, Staņislavas apgabaliem un Ļvovas apgabala rietumu daļu. Šai virzienā darbu izvērša Ukrainas un Baltkrievijas komunistisko partiju vadošās iestādes.

Kopā 1942.–1944.gadā padomju partizānu formējumu sastāvā tika izveidotas 10 poļu vienības, divas brigādes, viens patstāvīgs bataljons un vairākas rotas dažādu padomju partizānu brigāžu un vienību sastāvā. Šīs poļu vienības bija paredzēts pārvietot uz pašas Polijas teritoriju, kas liecināja, ka padomju militārā vadība jau laikus domāja par militārās un politiskās darbības izvēršanu tajā.

Poļu partizānu vienību izveide notika uz tiem pat juridiskajiem pamatiem, kā Poļu armijas formēšana. Viņi pēc iespējas tika apgādāti ar tādu pat poļu formu, kādu valkāja T. Kostjuško divīzijas karavīri, deva partizāna zvērestu kā Polijas pilsoņi. Tajā gan bija arī solījums saglabāt un stiprināt sadraudzību ar Sarkano armiju un padomju partizāniem. No ap 3 000 poļu partizāniem Baltkrievijā apmēram puse vēlāk iestājās 1. Poļu armijā, daudzi devās uz Poliju karot GL vienību sastāvā.

Arī AK izveidoja savas struktūras Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. Pirmo AK partizānu vienību izveides cēlonis Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā bija ne tikai to dalībnieku vēlme cīnīties pret nacistiem, bet arī poļu politisko darbinieku nepārprotams nodoms nodemonstrēt visai pasaulei šo apgabalu piederību Polijai.

Interesanti, ka liela daļa poļu vēsturnieku arī mūsdienās padomju cilvēku, īpaši krievu, dalību partizānu kustībā Rietumukrainā un Baltkrievijā, tātad tajās teritorijās, kuras poļi uzskatīja par savām, vērtē negatīvi, faktiski kā iejaukšanos Polijas iekšējās lietās, nevis kā kopīgu cīņu pret nacistiskajiem iebrucējiem. Tiesa, tēze par padomju partizānu negatīvo ietekmi Polijai agrāk piederējušajos apgabalos nereti vēršas arī pret pašiem tās izvirzītājiem. Pēc rūpīgākas izpētes izrādījās, ka PVE un AK Galvenais štābs uz bijušajiem Polijas austrumu apgabaliem savas ietekmes stiprināšanai nosūtīja kadrus, kuru izcelsmes vieta nebūt nebija šie apgabali un kuri nespēja vienoties ne tikai ar padomju partizāniem, bet arī vietējiem nepoļu iedzīvotājiem. Šādā situācijā Polijas poļu iesūtīšanu Rietumukrainā un Baltkrievijā ne tikai no PSRS, bet arī ukraiņu un baltkrievu nacionālistu viedokļa var vērtēt kā iejaukšanos šo apgabalu, kuru iedzīvotāju vairākums noraidīja poļu valstiskumu, iekšējās lietās.

Poļu vēsturnieku vairākums negatīvi izturas arī pret ukraiņu un baltkrievu nacionālistiem, kuri savu mērķu kaut daļējas sasniegšanas vārdā bija gatavi sadarboties ar okupantiem. Taču galvenos pārmējumus šais vēsturniekos izsauc ne pats ukraiņu un baltkrievu nacionālistu sadarbības fakts ar nacistiem, bet tas, ka kolaboracionisti bija Žečpospolitas nodevēji, kuras pilsoņi viņi bija līdz Otrajam pasaules karam. Tāds viedoklis pausts, piemēram, K. Krajevskas darbos.

AK mērķim atjaunot Polijas valstiskumu neizbēgami bija jāved pie konfliktiem ar padomju varu atbalstošajiem partizāniem un pagrīdniekiem tās bijušajos austrumu „kresos”. Katra no pusēm veda savu karu par saviem mērķiem.

Par situāciju Rietumukrainā tiks atsevišķi runāts nākamajā apakšnodaļā. Tāpēc šeit galvenokārt par Rietumbaltkrieviju.

1944.gada pirmajā pusē AK vienībās Rietumbaltkrievijā sastāvēja ap 16,5 tūkstoši cilvēku. Atzīmējams, ka vairāk nekā 3 tūkstoši no tiem bija nevis poļi, bet baltkrievi-katoļi.

Baltkrievu vēsturnieki, balstoties uz arhīvu materiāliem, aprakstījuši daudzus faktus no AK vienību darbības vēstures Baltkrievijā. Viņu vairākums, atzīstot, ka poļu pagrīde Baltkrievijas teritorijā radās jau 1939.gadā, tomēr uzskata, ka AK struktūras tur izveidojās tikai 1941.gada februārī, kad BCS pārdēvējās par AK. Viņi neatzīst, ka AK Baltkrievijā izveidojās kā BCS turpinājumorganizācija, uzskata, ka AK Baltkrievijas teritorijā darbojās kā citas, svešas valsts organizācija.

Kaut 1941.gada 30.jūlijā noslēgtajā Polijas un PSRS līgumā nebija panākta vienošanās par robežām, tomēr tas radīja zināmu pamatu AK un padomju partizānu sadarbībai. Starp AK un padomju partizānu vienību komandieriem bieži tika noslēgti līgumi par savstarpējām attiecībām, izvietojanos un apgādes zonām. Dažkārt tika rīkotas arī kopīgas kaujas operācijas. Nevar apšaubīt, ka visu antinacistisko spēku, neatkarīgi no politiskās orientācijas, sadarbība cīņā pret okupantiem varēja būt lietderīga. AK cīņa pret nacistiem zināmā mērā veicināja Baltkrievijas atbrīvošanu no nacistiskajiem okupantiem. Tomēr AK vienību darbību Baltkrievijā, kur to mērķis bija atjaunot Polijas valstiskumu, kas neatbilda baltkrievu padomju un arī mazskaitlīgo nacionālo partizānu mērķiem, nevar novērtēt viennozīmīgi.

Rietumbaltkrievijā, Rietumukrainā, Viļņas apgabalā nacisti izvietoja poļu policijas bataljonus no vietējiem iedzīvotājiem, kā arī iesūtītu no Ģenerālgubernatūras (t.s. „zilo policiju”). No to darbības smagi cieta vietējie iedzīvotāji – nepoļi.

Līdz 1942.gada pavasarim vācu okupācijas varas iestādes, saprotot Baltkrievijas vietējo iedzīvotāju noskaņojumu, par birģermeistariem, pagastu vecākajiem u.c. amatpersonām parasti nozīmēja vietējos poļu iedzīvotājus. Grodņas, Pinskas, Brestas, Baranoviču novados tie parasti bija no padomju varas represijām paglābušies, 1939.gadā arī uz Baltiju aizbēgušie vietējie poļu ierēdņi, muižnieki, sīkuzņēmēji utt. No 1941.gada novembra Baltkrievijā sāka ierasties poļi no Ģenerālgubernatūras, jo tika uzskatīts, ka šeit ir vieglāk iegūt iztiku. Baltkrievu autori J. Gribovskis un D. Krivašejs ir secinājuši, ka poļu un baltkrievu nacionālistu sadursmes apzināti izprovocēja vācu okupanti, bet nelielais konfliktu dalībnieku skaits no baltkrievu puses liecina, ka baltkrievu nacionālisma idejas atbalstīja tikai neliels baltkrievu inteliģentu skaits.

Jāuzsver, ka līdzīgu tautību sarīdīšanas politiku okupanti pielietoja arī poļu vairākuma apdzīvotajās teritorijās, piemēram – Belostokas apgabalā, kur kopā ar poļiem dzīvoja arī daudz baltkrievu. Jau no pirmajām dienām šeit okupanti deva priekšroku baltkrievu kolaboracionistiem, biežāk nozīmēja tos amatos pašpārvaldes iestādēs, atļāva atvērt sākumskolas ar baltkrievu mācību valodu, ļāva baltkrievu intelektuāļiem radīt savas kultūras organizācijas. Tas virzīja poļu netīksmi ne tikai pret vāciešiem, bet arī baltkrieviem.

Vācu vēsturnieks B. Thiari raksta, ka Baltkrievija 1941–1944.gadā vācu okupantu varā atradās pilsoņu karam līdzīgā stāvoklī, okupācijas varai „izspēlējot” dažādas nacionālās grupas vienu pret otru. Pēc pētnieka viedokļa šeit vienlaikus norisa vairāki kari: vācu – krievu; vācu, baltkrievu un poļu karš pret ebrejiem; baltkrievu, lietuviešu un ukraiņu karš pret poļiem. Savukārt krievu publiciste J. Jakovļeva, neiedziļinoties citos konfliktos, uzsver, ka poļi šeit veda karu pret visām pārējām grupām. Var piekrist uzskatam par pilsoņu karam līdzīgu situāciju, taču domājams, ka šādi runājot par bijušajos Polijas austruma apgabalos norisinošos „*bellum omnium contra omnes*” (latīņu visu karš

pret visiem), redzama ir tikai šī kara nacionālā, bet zūd politiskā komponente. Cīņa taču norisa par to, kāds valstiskuma modelis – Vācijas reiha, Padomju Savienības vai Žečpospolitas (baltkrievu nacionālas valsts atbalstītāju spēki bija par vājiem, lai ar tiem nopietni rēķinātos) pēc nacisma sagrāves Baltkrievijā nodibināsies. Protams, tas traucēja padomju un nacionālo partizānu kopīgai cīņai pret nacistisko Vāciju.

AK darbību ietekmēja „divu ienaidnieku” teorija, kas noteica attieksmi pret visiem padomju varas piekritējiem. „Šautenes pie kājas”, bet vēlāk arī „ierobežotas cīņas” taktikas ietvaros AK sākotnēji atturējās no aktīvas darbības pret padomju partizāniem, atsevišķos gadījumos pat sadarbojās ar tiem. Taču panākt pilnīgu kopdarbību traucēja domstarpības, starp kurām galvenās bija jautājumā par poļu-padomju robežu un attieksmi pret vācu okupantiem. Vietējā līmenī tām pievienojās arī cīņa par ietekmes sfērām, apgādi ar pārtiku, ieročiem utt.

Poļu vēsturnieks K. Krajevskis apgalvo, ka padomju pavēlniecība AK uzskatīja nevis par partneri, ar kuru vajag sadarboties, bet drīzāk par ienaidnieku, kurš jāiznīcina. Līgumus par sadarbību ar AK padomju puse slēdza tikai tāpēc, lai iegūtu AK pavēlniecības uzticību, bet pēc tam likvidētu poļu pagrīdi. Poļu puse, pēc vēsturnieka teiktā, to nezināja. Rezultātā atsevišķās vietās nonāca līdz nepasludinātam karam starp padomju un poļu partizāniem. Teiktais ir patiesība, bet ne visa patiesība. Šai gadījumā poļu vēsturnieks vienkārši noklusē, ka poļu pagrīde 1939.gadā PSRS pievienotajos ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu apdzīvotajos apgabalos faktiski uzsāka nesamierināmu cīņu pret padomju varu. PVE politiķi arī pēc Vācijas uzbrukuma PSRS pēdējo lielākoties vērtēja kā Polijas otru ienaidnieku, centās panākt kādreiz Polijai ar spēku pievienoto apgabalu atgriešanu tai. Tāpēc nenākas brīnīties, ka staļiniskais režīms Padomju Savienībā pret poļu pagrīdniekiem arī izturējās kā pret ienaidniekiem, kuri pelnījuši iznīcināšanu. Pēc visas vairāk nekā divdesmit gadu garās Polijas-Padomju Krievijas/PSRS attiecību vēstures, arī Andersa armijas izvešanas no PSRS, poļu valdošo slāņu pārstāvji nevarēja nesaprast (ja nu vienīgi tīši negribēja) padomju negatīvo attieksmi pret PVE vadīto poļu pagrīdi.

Grāmatas autors uzskata, ka abas puses, gan padomju, gan poļu, otru uzskatīja tikai par pagaidu sabiedroto, no kura izdevīgā brīdī jātiek vaļā. Domājams, ka jau pati politiskā pretstāve sarežģītos militāros apstākļos veda pie tā, ka lielākas vai mazākas sadursmes bija gandrīz neizbēgamas. Atbildība par tām katrā konkrētā gadījumā katrai no pusēm bija dažāda. Taču šajos apstākļos pateikt, kura puse bija konflikta uzsācēja, praktiski diezin vai ir iespējams. Viss ir atkarīgs no atskaites punkta. Bet tas var būt kā 1921., tā 1939. gads, bet var tikt atvirzīts arī uz 1795.gadu un pat vēl senāk. Pat ja vēl būtu dzīvi notikumu liecinieki, vairumā epizožu noskaidrot pilnīgu patiesību diezin vai izdosos arī tad, ja visi pētnieki būtu pilnībā objektīvi.

Arī mūsdienās poļu, no vienas puses, un krievu un baltkrievu, no otras puses, vēsturnieki un publicisti, ar dažiem izņēmumiem, ir tendēti vainu par konfliktiem, vismaz lielāko tās daļu, uzkraut pretējai pusei.

Pēc mūsdienu krievu vēsturnieku atzinuma līdz 1943.gada pavasarim AK atturējās no tiešām sadursmēm ar padomju partizānu vienībām, kaut bijušie partizāni atzīmēja atsevišķus uzbrukumus padomju diversiju grupām, kuras gatavoja vācu ešelonu uzspīdzināšanu.

Padomju partizānu komandieris P. Veršigora stāstīja, ka Ukrainas Sumu apgabala Staraja Gutas (*Старая Гута*) ciema rajonā, kur bija vairāku partizānu vienību bāzes, apmetās arī poļu vienība, kuras vadība bija atsūtīta no Londonas 1942.gada beigās. Tā necīnījās pret vāciešiem, bet pirmais, ko izdarīja – „nošāva visus poļus – komunistus no padomju poļu ciemiem, bet pēc tam piedraudēja iedzīvotājiem: visus, kuri kaut ko darīs ne pēc viņu norādījumiem, gaida tāds pat liktenis.” Iespējams,

padomju partizānu komandieris tendenciozi attēlojis notikumus, taču kopējā atmosfēra bija tāda, kas pieļauj arī viņa stāstītā patiesumu. Mūsdienās vietējie iedzīvotāji agrākos kaimiņus – poļus nepiemin citādi kā vardarbības upurus.

Pavērsiens AK un baltkrievu padomju partizānu attiecībās notika pēc Staļingradas kaujas un PSRS un Polijas diplomātisko attiecību saraušanas 1943.gada 25.aprīlī sakarā ar skandālu ap Katiņas traģēdiju. Vācu okupētajās Polijas, Baltkrievijas un Lietuvas teritorijās AK un padomju partizānu interešu konflikts pārvērtās par atklātu savstarpēju cīņu, iedegās sīvs AK un padomju partizānu vests pilsoņu karš. Grūti, pat neiespējami pateikt, kura puse izdarīja pirmo šāvieni.

Krievu publicists I. Gurovs raksta, ka, „ja agrāk AK iznīcināja baltkrievus, padomju partizāniem viņus pasludinot par vācu kolaboracionistiem, bet vācu okupantiem par propadomiskiem pagrīdniekiem, tad pēc PVE un Padomju valdību attiecību saraušanas viņi savu teroru pārnesa no pilsētām un rajonu centriem uz lauku apvidiem, darbojoties ne tikai pret „partizāniem un padomēm”, bet nodarbojoties arī „ar mežos slapstošos ebreju, kā arī poļu un baltkrievu, ko turēja aizdomās par progresīvu noskaņojumu, iznīcināšanu”. Minētais autors atsaucas uz 1968.gadā PSRS iznākušām Baltkrievijas partizānu štāba vadītāja, BK(b)P CK otrā sekretāra P. Kaļiņina atmiņām. Taču tajās stāstīts, ka tikai 1943.gada otrajā pusē štābs uzzinājis par poļu „Viļņas pagrīdes centra” pastāvēšanu, par to, ka tas sācis veidot poļu „kaujas друžinas”, un gadījumiem, kad šo vienību locekļi no slēpņiem apšaudīja padomju partizānus. Uz vietējo partizānu vadītāju jautājumu, kā rīkoties, Baltkrievijas partizānu štābs ieteicis noskaidrot poļu „buržuāziski-nacionālistiskās” pagrīdes „īsto programmu”, un ja iespējams, vienoties ar vienību komandieriem par kopīgu darbību pret hitleriešiem. Taču drīzumā kļuvis skaidrs, ka poļu nacionālisti netaisās vest cīņu pret nacistiem, bet to mērķis – saglabāt Baltkrievijas rietumu apgabalos pirmskara iekārtu. Bez tam viņi centušies noskaidrot komunistisko pagrīdes organizāciju tīklu, noteikt padomju partizānu vienību dislokāciju. Partizānu izlūku rokās nonākuši pat dokumenti par šo poļu nacionālistu „ciešajiem sakariem” ar hitleriešiem. (Minēts gan tikai viens piemērs par kāda poļu „leģionāra” ziņojumu vācu virsniekam ar solījumu nepārtraukt cīņu pret komunistiem.) Pronacistiskā poļu nacionālistu darbība sevišķi uzskatāmi parādījās 1943.gada 19.novembrī, kad tie ieņēma pārceltuvi pār Nemunu un centās aizturēt padomju partizānu virzību, lai tie saņemtu vācu soda ekspedīcijas triecienu. (AK komandants T. Komorovskis ziņoja uz Londonu, ka 1943.gada 19.novembrī AK vienības veda kauju ar padomju partizāniem un „padomju vienība bija spiesta pāriet pa parēju uz otru Nemunas krastu. Padomju zaudējumi – nogalinātie, ievainotie, noslikušie – ap 200 cilvēku”. Autors var tikai konstatēt, ka līdz ar to par 200 cilvēkiem (un arī nenosaukto AK zaudēto kaujinieku skaitu) samazinājās iespējamo aktīvo nacistu pretinieku spēki.) Tad arī, kā raksta P. Kaļiņins, „novembrī nepalika nekādu šaubu, ka laiks ir sākt izšķirošu cīņu” pret poļu nacionālistiem. BK(b)P CK deva uzdevumu pagrīdes partijas komitejām „visiem līdzekļiem atmāskot poļu buržuāziskos nacionālistu sakaru ar hitleriešiem iedzīvotāju priekšā, iesaistīt poļus padomju partizānu vienībās aktīvai cīņai pret vācu-fašistiskajiem okupantiem. Bet ar tiem leģionāriem, kuri kopā ar hitleriešiem piedalījās soda ekspedīcijās, mēs ieteicām rīkoties kā ar padomju un poļu tautas ienaidniekiem”. Zīmīgi, ka atmiņu autors neko nesaka par padomju partizānu mērķtiecīgu militāru darbību pret AK, nepiemin arī BK(b)P CK plēnumu 1943.gada 22.jūnijā, tā lēmumu „Par tālāku partizānu kustības izvēršanu Baltkrievijas rietumu rajonos”, par ko tiks vēl runāts. Domājams, ka minētās atmiņas nedod tiesības izdarīt tādus vispārinājumus, kādus izsaka I. Gurovs.

Savulaik padomju autori apgalvoja, ka no 1943.gada vidus AK vienības Rietumbaltkrievijā un Dienvidlietuvā uzsāka bruņotu cīņu pret padomju partizāniem un AK rajonu komandantu atskaitēs ik mēnesi tika ziņots par simtiem nogalinātu pagrīdnieku.

Toties pēc poļu historiogrāfijas ziņām no 1943.gada pavasara līdz 1944.gada jūlijam tikai Baranoviču apgabalā Baltkrievijā padomju partizāni nošāva vairāk nekā 500 vietējo iedzīvotāju par sadarbību ar AK. Vai partizānu nošauto skaits patiešām bija tik liels, vai upuri tika sodīti par sadarbību ar AK vai vācu okupantiem, ir grūti pārbaudīt. Taču jāņem vērā, ka tāpat kā poļu acīs tie, kas sadarbojās ar padomju iestādēm, bija nodevēji, tā baltkrievu acīs nodevēji bija tie, kas sadarbojās ar viņu nīstajām poļu struktūrām.

Bija tikai loģiski, ka nostiprināt savu ietekmi vācu okupantu aizmugurē centās abas – poļu un padomju – puses, kuras uzskatīja minētās teritorijas par sev piederīgām.

1994.gadā tika publicēta baltkrievu autora J. Semaško grāmata „Armija Krajova Baltkrievijā”. (*Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусь. Мінск, 1994.*) Autors uz atslēpenu arhīvu dokumentu, gan poļu, gan padomju partizānu un specdienestu darbinieku atmiņu pamata centies objektīvi izvērtēt AK darbību, izklāstīt traģiskos notikumus, kuri uz ilgu laiku radīja neuzticību starp abām tautām. Viņš atzīmē, ka tikai Baranoviču grupējumā baltkrievu partizānu vidū dažādās vienībās karoja ap 500 poļu tautības cīnītāju, ka vienkāršajiem ļaudīm no AK un padomju partizānu vienībām tolaik nebija ko dalīt, viņu vienādi sala un badojās mežos, pārcieta soda ekspedīciju rīkotos aplenkumus un blokādes, meklēja ceļus izdzīvošanai un cīņai pret nacistiem. Taču PVE emisāri no Londonas pieprasīja, lai AK pret vāciešiem aktīvi nekarotu, ar padomju partizāniem sakarus neuzturētu. Dažas AK vienības sāka sadarboties ar vāciešiem. J. Semaško dod negatīvu vērtējumu poļu pagrīdei, runā par tās noziedzīgo darbību kā kara laikā, tā arī pēc tā beigām. Piemēram, viņš raksta, ka AK un tai pakļauto struktūru kaujinieki nogalināja tikpat daudz Baltkrievijas mežos slapstošos ebreju kā vācu nacisti. Tātad vienu un to pašu notikumu redzējums no poļu un padomju (arī mūsdienu baltkrievu) puses ir gandrīz diametrāli pretējs. Visus augstāk nosauktos apgalvojumus var apstrīdēt, tomēr ir atrodami arī neapšaubāmi fakti, ka AK vēl līdz Padomju valdības un PVE konfliktam 1943.gada pavasarī izvērta darbību savas ietekmes nostiprināšanai ievērojamos Rietumbaltkrievijas un Dienvidaustrumu Lietuvas rajonos, bet nacistu pretinieki baltkrievi kļuva par AK darbības upuriem.

Pazīstamais pareizticīgās baznīcas darbinieks, starpkaru Polijā Varšavas universitāti beigušais, un tur arī strādājušais, bet kara laikā Vitebskas bīskaps, vēlāk arhibīskaps (ārzemēs) Afanasijs atzīmējis, ka 1942.–1943.gadā „Rietumbaltkrievijas rajonos ālējās poļu partizāni. Viņi līdz nāvei nomocīja vairākus pareizticīgos garīdzniekus, nogalināja viņu ģimenes un daudzus pareizticīgos baltkrievus. Šie nelaiku upuri ir pelnījuši īpašu vēsturnieku izpēti darbu”.

Novogrudokas apkārtnē, kur kā reiz AK vienībās bija daudz baltkrievu, 1943.gada pavasarī tās nodibināja sakarus ar padomju partizāniem, vasarā izcīnīja vairākas kopīgas kaujas pret okupantiem. Rietumbaltkrievijas partizāniem palīdzību sniedza arī poļu t.s. „turīgie” iedzīvotāji, pat daži muižnieki. AK un padomju partizānu pārstāvniecības veda savstarpējas sarunas par kopīgu darbību, kuras gan beidzās neveiksmīgi. Poļu vēsturnieki ir tendēti vainu par šīm neveiksmēm pilnībā uzvelt padomju partizānu pavēlniecībai. Šeit gan vajadzētu atcerēties tautas gudrību, ka viena pagale nedeg, ka abām pusēm bija pilnīgi atšķirīga pieeja Novogrudokas apkaimes valstiskajai piederībai, ka partizānu karā starp vienā apkārtnē operējošām dažādām vienībām notikta ne tikai vismaz vienas puses iepriekš plānotas, bet arī nejaušas traģiskas sadursmes ar cilvēku upuriem, kas viesa papildus neuzticību pret sarunu partneriem.

Poļu vēsturnieks S. Boroduns uzskatīja, ka poļu-padomju konflikta izraisīšanā Novogrudokas apkaimē vainojami bija padomju partizāni, kuri izpildīja PSRS vadības norādījumus, vērstus uz to, lai pēc iespējas ātrāk iznīcinātu AK kā spēku, kurš „varēja nostāties pret PSRS agresīvajiem plāniem.” Pēc S. Boroduna domām pāreja uz tiešu kara darbību notika tad, kad „Maskava zināja, ka ASV un Lielbritānija ir gatavas piekrist, lai Polija ieiet padomju interešu sfērā.”

Acīmredzot jānorāda uz divām citētā autora pieļautām neprecizitātēm. Ja 1939.gadā varēja runāt par PSRS agresivitāti pret Poliju, tad 1943.gadā Baltkrievijas atbrīvošanu no nacistiem, Baltkrievijas PSR atjaunošanu par agresiju var nosaukt tikai dubultstandartu piekritēji, kuri Rietumbaltkrievijas pievienošanu Polijai 1919.–1921.gadā neatzīst par agresiju. Tāpat vismaz strīdīgs ir jautājums par to, kad tad ASV un Lielbritānija bija „gatavas piekrist, lai Polija ieiet padomju interešu sfērā”. Pēc šī darba autora domām, vismaz 1943.gadā tas nebija noticis.

Poļu-padomju konfliktam Novogrudokas apkaimē pastāv arī cits skaidrojums. Tā, AK spēkus Novogrudokas apgabalā no 1941.gada septembra līdz 1944.gadam komandēja apakšpulkvedis J. Pravdica-Šlaskis. Viņš bija sēdējis IeTK cietumā, izbēdzis nāvei, kad Sarkanajai armijai atkāpjoties 1941.gada jūnija beigās, poļu gūstekņu kolonnu, kurā viņš atradās, apšāva konvojs. Par to viņš ir atstājis detalizētas atmiņas. Taču viņš pats arī pastāstīja, ka vēlāk nodevis Gestapo 40 vietējos komunistiskos pagrīdniekus, ka viņa komandētajā apgabalā AK vienības no 1942. līdz 1944.gadam izcīnīja 185 kauju, no tām 102 pret vāciešiem, pārējās – pret padomju partizāniem.

Nodarīt kaitējumu padomju partizāniem un to atbalstītājiem AK varēja arī bez atklātiem uzbrukumiem, „izsmalcinātākā” veidā. Tā, jau minētais poļu vēsturnieks K. Krajevskis, kurš savos darbos vietā un nevietā mēģina attaisnot visus PVE piekritēju soļus, par 1942.gada vidū pie Ščučinas (*Szczuczyn*, pilsēta Podļesjes (*Podlasie*) vojevodistē) un Novogrudokas apkārtnē virsleitnanta J. Skorba vadībā izveidoto AK vienību atzīst, ka tā diversiju un sabotāžas aktus pret vācu okupantiem veica, maskējoties par padomju partizāniem – tērpusies padomju formā, bruņojusies ar padomju ieročiem un izmantojot krievu valodu. Tas esot vismaz daļēji pasargājis vietējos iedzīvotājus no vācu represijām. Tikai 1943.gada 3.maijā minētā AK vienība pirmo reizi uzstājās poļu uniformās un ar poļu kokardēm pie cepurēm.

Pie teiktā noteikti jāpiebilst, ka Otrā pasaules kara laikā Novogrudoka atradās Baltkrievijas PSR (1939–1941) un Ostlandes (1941–1944) sastāvā, tās apkārtnē darbojās gan poļu partizāni no AK, gan padomju partizāni, gan ebreju partizānu vienība. Gan pirms, gan kara laikā Novogrudokas apkaimē dzīvojošo iedzīvotāju vairākums bija baltkrievi, tā kā maskēšanās par padomju partizāniem varbūt varēja daļēji pasargāt no vācu represijām vietējos poļus, kas acīmredzot arī bija AK pielietotās taktikas mērķis, bet ne baltkrievu vairākumu. Tā pilnā mērā parādījās poļu nacionālistu divkosība: PVE un AK kopumā cīnījās par 1939.gada Polijas robežu paturēšanu, bet šais robežās dzīvojošos baltkrievus vismaz J. Skorba vadītā AK vienība joprojām uzskatīja par otrās šķiras cilvēkiem, uz kuriem var novērst vācu represijas, lai tikai paglābtu no tām vietējos poļu civiliedzīvotājus.

Mūsdienu baltkrievu vēsturnieki V. Jermolovičs un S. Žumars grāmatā „Ar uguni un zobenu. Poļu nacionālistiskās pagrīdes Baltkrievijā hronika (1939–1953)” (*Ермолович В. И., Жумарь С. В. Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии* (1939—1953 гг.), Минск, 1994) publicējuši Baranoviču apgabalā esošā pagrīdes formējuma „Grenadierī”, kurš bija AK sastāvdaļa, 1943.gada 5.maijā pieņemtu dokumentu „Par attiecībām pret vācu varu un bruņotajiem spēkiem”, kurš tā sekotājiem ieteica:

„1. Censties par katru cenu būt vislabākajās attiecībās ar vācu pavēlniecību. Lai visu zinātu precīzi un laikus, mums ir jābūt mūsu cilvēkiem vācu aparātā un vadošos amatos [...].

3. Tā kā vācieši naidīgi izturas pret komunistiem, mums tas jāizmanto, nosaucot par komunistiem visus baltkrievu tautas darbiniekus, kuri vienmēr bija un tagad ir nopietni poļu ienaidnieki. Lai viņus sit vācieši, bet mēs it kā izrādīsim līdzjūtību nevainīgiem upuriem. Baltkrievi nekad to nespēs saprast. Tā ir tumša tauta, īpaši politiski [...]

4. Ar savu cilvēku palīdzību lūgt policiju un vāciešus dedzināt baltkrievu ciemus ar ieganstu, ka viņi palīdz partizāniem [...]

(Tādu „vāciešu” sarīdīšanu pret baltkrieviem, uz baltkrievu ciemu dedzināšanu var uzskatīt par „izsmalcinātu” AK cīņas paņēmieni.)

Daudzas poļu–padomju sadursmju epizodes līdz šim nav ieguvušas vienotu traktējumu.

Tā, Baltkrievijas ciemā Naļiboki (*Налібоки*) 1943.gada 8.maijā padomju partizānu uzbrukuma rezultātā gāja bojā 128 cilvēki, tai skaitā trīs sievietes un daži pusaudži. Poļu vēsturnieks K. Krajevskis vainu par to, protams, attiecina uz padomju partizāniem. Taču to ziņojumā bija norādīts, ka ciemā sakauts vācu paš aizsardzības spēku garnizons. Kā paš aizsardzības spēki darbojās AK bruņota šūniņa. (Starp citu, 24. Latviešu policijas bataljona, kurš Baltkrievijā

piedalījās soda ekspedīcijās pret padomju partizāniem un viņu atbalstītājiem, hronikā 1942. gada rudenī atzīmēts, ka „Nalibocku sādžā bataljonam radās kontakts arī ar poļu nacionāliem partizāniem. Šiem poļu partizāniem bataljona vadība palīdzēja ar ieročiem un munīciju [...] Tiklīdz poļi izprata latviešu karavīru attiecības ar vāciešiem, tie parasti bija ļoti palīdzīgi sarkano teroristu uzrādīšanā un ziņu sniegšanā.”) To, ka AK šūniņu kontrolēja okupanti, atzīst arī Polijas Nacionālās atmiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) vēsturnieki. Taču šo sadarbību ar nacistiem viņi attaisno ar to, ka poļiem nebijis izvēles, tiem, kas neiesaistītos paš aizsardzības vienībā, vācieši draudēja ar nošaušanu. Ciema poļu iedzīvotājiem vācieši bija mazākais ļaunums. Partizānu ultimātam atlaist paš aizsardzības spēkus poļi atteicās paklausīt. Tika panākta vienošanās par savstarpēju neuzbrukšanu, ko 8.maijā partizāni pārkāpa. Kāpēc tas tā notika, nav precīzu ziņu. Ir zināms, ka Naliboku zemnieki vajāja ebrejus. Tas varēja izsaukt atriebību. Varēja būt arī citi konkrēti sadursmes cēloņi.

Domājams, ka tikpat neviennozīmīgi var traktēt arī citus poļu vēsturnieka pieminētos padomju partizānu vardarbības gadījumus. Protams, nevar izslēgt arī gadījumus, kad šai vardarbībai nebija attaisnojuma.

Krievu vēsturnieki atzīst, ka AK sastāvā bija vienības, kuras bez konfliktiem sadarbojās ar padomju partizāniem un vēlāk Sarkano armiju. Pēc autora domām, šāds konstatējums, kuram nav pamata neticēt, ir pretrunā ar visas vainas par citu AK un padomju partizānu vienību sadursmēm novelšanu uz kādu vienu no pusēm. Iznāk, ka daļa no AK un padomju partizānu komandieriem nepakļāvās savu pavēlniecību norādījumiem. Sīkākās, no padomju Partizānu kustības Centrālā štāba un AK Galvenā štāba nekontrolētās vai vāji kontrolētās partizānu vienībās šādas situācijas varēja gadīties. (Zināms taču, ka AK struktūrās bija šķelšanās, pāriešanas gadījumi pie citiem militāri-politiskiem grupējumiem. Padomju partizānu vienībām bieži nebija sakaru ar Partizānu kustības Centrālo štābu, vai tie ilgstoši pārtrūka.) Tādejādi savstarpējās AK un padomju partizānu attiecības lielā mērā bija atkarīgas kā no valdību attiecībām, tā arī no konkrētajiem vietējiem apstākļiem.

1943.gada 20.janvārī J. Staļina, G. Maļenkova un citu augstāko padomju vadītāju rokās nonāca pie Padomju Augstākās Virspavēlniecības pastāvošā Partizānu kustības Centrālā štāba priekšnieka P. Ponamarenko ziņojums «*О поведении поляков в некоторых наших задачах*» (Par poļu uzvedību un dažiem mūsu uzdevumiem). Ziņojumā bija analizēts dažādu PVE atbalstošu periodisko izdevumu saturs, minēti daudzi piemēri, kad 1921.gada Polijas robežas tika raksturotas kā „stratēģiska nepieciešamība”, kā „mūsdienu poļu politikas kanons”, uzsvērta to „ģeopolitiskā vērtība”, kura arī nākotnē ļaus Polijai būt „svarīgam faktoram Viduseiropā”. Tika norādīts, ka poļu izdevumi akcentēja briesmas Polijai kļūt par „16. republiku PSRS sastāvā”. P.K. Ponamarenko konstatēja, ka hitleriešu okupētajā valstī saglabājas tie poļu spēki, kuri ir „organizēti pret mums” un saņem direktīvas „iznīcināt padomju partizānu kustības pārstāvjus.” Apstiprinājumam tika citēti tolaik PVE vicepremjeru S. Mikolajčika vārdi, kurš aicināja poļus neizrādīt nacistiem aktīvu pretestību, jo „citāda poļu tautas izturēšanās atņem spēkus, kuriem var būt liela loma cīņas nobeiguma etapā.” Ziņojuma autors ieteica padomju vadībai esošajā situācijā (šajā laikā risinājās Staļingradas kaujas noslēguma posms) „izmantot pašas Polijas teritorijā pastāvošo poļu tautas antivācisko noskaņojumu” un „uzkurināt tur partizānu karu”, ar šo nolūku „līdz pavasarim nosūtīt 80–90 rūpīgi atlasītus un sagatavotus aģentus”. Tika piedāvāts bez citām iestādēm šai darbā iesaistīt arī Partizānu kustības Centrālo štābu.

Ziņojuma saturs demonstrēja padomju partizānu kustības vadītāja diezgan ierobežotās zināšanas par militāri-politisko stāvokli Polijā, taču adekvāti atspoguļoja kā poļu iedzīvotāju antivācisko noskaņojumu, tā PVE orientāciju uz spēku taupīšanu izšķirošajam momentam, kad notiks Polijas atbrīvošana. Ziņojums varēja tikai nostiprināt padomju vadības negatīvo attieksmi pret PVE un AK. Pilnībā tā izpaudās pēc diplomātisko attiecību pārtraukšanas ar PVE.

Jau 1943.gada sākumā Padomju Savienības vadība bija pārliecinājusies, ka PVE ietekmē esošā AK un citi nacionālistiski noskaņotie poļu spēki nekādā gadījumā nepiekritīs PSRS labā atteikties no bijušajām Polijas austrumu teritorijām un pieņemt Kērzona līniju kā jauno robežu, pat izvērsīs bruņotu pretošanos Sarkanās armijas virzībai, tāpēc jau savlaicīgi izdeva norādījumus AK ietekmes vājināšanai. 1943.gada februārī Partizānu kustības Centrālā štāba priekšnieks P. Ponomarenko nosūtīja lielāko padomju partizānu vienību komandieriem un Komunistiskās partijas pagrīdes organizāciju vadītājiem slepenu vēstuli „*О военно-политических задачах работы в Западных областях Белоруссии*” (Par darbības militāri politiskajiem uzdevumiem Baltkrievijas rietumu apgabalos), kurā, atsaucoties uz to, ka „ir gadījumi, kad poļu nacionālisti nogalina mūsu cilvēkus no komandējošā sastāva un iesūta savu aģentūru partizānu vienībās graujošas darbības veikšanai”, deva norādījumus: „Rajonos, kuros ir jau mūsu partizānu vienību un pagrīdes centru ietekme, poļu nacionālistisko reakcionāro aprindu grupu darbību nepieļaut. Vadītājus neuzkrītošā veidā likvidēt. Vienības vai nu atlaist un ieročus savākt, vai, ja tas ir iespējams, vienību pakļaut savai drošai ietekmei, izmantot, virzot uz aktīvu cīņu pret vāciešiem, attiecīgā veidā pārdislocējot un samazinot, atņemt tām nozīmi kā patstāvīgām kaujas vienībām, un pievienot tās lielākām vienībām un veikt attiecīgu slēptu tīrīšanu no naidīgiem elementiem.”

Krievu liberālais vēsturnieks B. Sokolovs uzskata, ka padomju partizānu nogalināšanā varēja ņemt dalību poļu kolaboracionisti, kuri piedalījās arī „ebreju jautājuma galīgā atrisināšanā” poļu austrumu zemēs, bet izdomājumus par AK kaujiniekiem P. Ponomarenko izmantojis lai attaisnotu AK vadītāju likvidāciju un padomju aģentu iesūtīšanu poļu vienībās. Iespējams, pieņēmums vismaz daļēji atbilst patiesībai. Šis vēsturnieks arī min faktu, ka 1943.gada 10.jūnijā P. Ponomarenko, ziņojot J. Staļinam par notikumiem okupētajā Baltkrievijā, atzīmēja tur „poļu organizāciju aktivizēšanos”. To pozīcija esot „nevis aktīva cīņa pret [padomju] partizāniem, bet tikai provokāciju ceļā ...” Tika prasīti norādījumi, „kādai jābūt mūsu attieksmei pret šiem formējumiem”. Acīmredzot šādi norādījumi arī tika doti, par ko liecināja 1943.gada 22. jūnijā notikušais Baltkrievijas Komunistiskās (bolševiku) partijas CK plēnums. Tas pieņēma lēmumu «*Аб дальнейшим разгортывании партизанского руху ў заходніх абласцях БССР*» (Par tālāku partizānu kustības izvēršanu BPSR rietumu apgabalos). Lēmums paredzēja radīt speciālas partizānu vienības, kurās būtu vismaz daži uzticami poļi un baltkrievi, pārvaldoši poļu valodu, un partijas darbinieki, jau agrāk strādājuši šais apgabalos. Šo vienību oficiālais uzdevums, blakus kaujas darbībai, bija „izvērst nopietnu politisko un organizatorisko darbu partizānu kustības izvēršanai”. Bija nolemts papildus bez krievu valodā pagrīdē iznākošām avīzēm katrā apgabalā radīt arī divas avīzes poļu valodā.

Uz plēnuma lēmuma pamata BK(b)P CK nosūtīja partijas iestādēm uz vietām arī slepenu vēstuli «*О военно-политических задачах работы в западных областях БССР*» (Par militāri-politiskā darba uzdevumiem BPSR rietumu apgabalos). Tika uzsvērts, ka rietumu apgabali ir neatņemama BPSR sastāvdaļa un šeit ir pieļaujama tikai tādu grupu un organizāciju darbība, kuras vadās no PSRS interesēm. Partizāniem tika ieteikts lielākos poļu formējumus pacensties izspiest no baltkrievu teritorijas, bet sīkākos atbruņot, un „ja ir tāda iespēja, iesaistīt cīņā pret vāciešiem padomju vadībā”; iesūtīt poļu vienībās savus aģentus, demoralizēt tās, graut no iekšienes; piesaistīt sadarbībai cilvēkus, kuri atrodas poļu vienībās un izsauc uzticību, radot no tiem poļu padomju partizānu vienības. Tur, kur padomju vienības bija pietiekami spēcīgas, tika doti norādījumi: bez trokšņa likvidēt poļu pagrīdes vadītājus; starp atbruņotajiem un padomju vienībās iepludinātajiem poļiem noskaidrot naidīgus elementus.

BK(b)P CK dokumentos gan tika runāts par nepieciešamību izskaidrot poļu iedzīvotājiem, ka „hitlerisma sagrauves, slāvu valstu brīvas pastāvēšanas ķīla ir slāvu tautu vienotībā”, darīt tiem zināmu Poļu patriotu savienības un Tadeuša Kostjuško vārdā nosauktās divīzijas pastāvēšanas faktu PSRS teritorijā, tāpat arī demoralizēt AK vienības no iekšienes. Taču tad pat 1943.gada jūnijā Partizānu kustības Centrālā štāba priekšnieks P. Ponomarenko pavēlēja visām padomju partizānu vienībām pārtraukt sarunas ar AK un neuzkrītoši veikt AK vadītāju likvidāciju (vai nu izdarot to pašiem, vai nododot tos vāciešiem). Pavēle burtiski skanēja: „Līdzekļu izvēlē varat nekautrēties. Operāciju īstenot plaši un gludi”. Protams, tās nebija sabiedroto, bet gan konkurentu, pat ienaidnieku attiecības.

Kā rīkojums tika izpildīts Duņiloviču (*Duniloviči*) apkārtnē Postavas rajonā (*Постовский район*) Baltkrievijā rāda kā poļu, tā padomju un krievu, baltkrievu pētnieku savākti materiāli. Sākotnēji poļu un padomju partizāni sekmīgi sadarbojās gan pret vāciešiem, gan lietuviešu, gan „idejiskiem” baltkrievu policistiem. Dažkārt starp poļu un padomju partizāniem notika arī konflikti, taču tie tika sekmīgi atrisināti komandieru sarunu ceļā. Taču pēc BK(b)P CK rīkojuma saņemšanas 1943.gada 26.augustā poļu virsnieki tika ielūgti pie padomju partizānu brigādes komandiera F. Markova (no 1944.gada – Padomju Savienības Varonis), kur tika atbruņoti un arestēti. Pēc tam arī poļu kaujinieki tika aplenkti un atbruņoti. Ap 50 no viņiem nošāva, ap 80 atlaida mājās, bet 70 iekļāva F. Markova vienības sastāvā pastāvošajā poļu vienībā, taču tā ka viņi negribēja tajā karot, bieži dezertēja, tad vēlāk visu poļu vienību sadalīja starp citām. Tie AK kaujinieki, kuri savas vienības likvidācijas brīdī atradās dažādos uzdevumos, organizēja jaunu vienību, kuras pirmā kaujas operācija bija slēpņa ierīkošana padomju partizāniem. Ap 30 no tiem krita.

Padomju partizānu vadītāji F. Markova brigādes rīcību attaisnoja ar to, ka „poļu leģions” gatavojis brigādes komandieru nogalināšanu un pašas brigādes atbruņošanu, par ko F. Markovs uzzinājis no saviem cilvēkiem, iesūtītiem „leģionā” un tāpēc veicis pretpasākumus. Bez tam poļu vienība lielā mērā sastāvējusi no bijušajiem poļu policistiem, kurus vietējie iedzīvotāji gauži neieredzēja.

Vēsturnieks B. Sokolovs gan šo epizodi nosaucis par „šūtu baltiem diegiem”, jo F. Markova partizānu brigādei bija trīskāršs pārspēks pār AK kaujiniekiem un tie nevarēja plānot iznīcināt brigādi, jo tad nonāktu nepārtrauktas cīņas stāvoklī ar izdzīvojušajiem partizāniem. Lai attaisnotu poļu vienības likvidēšanu F. Markovs vienkārši izdomājis poļu „sazvērestību”.

Savukārt baltkrievu vēsturnieki V. Jermolovičs un S. Žumars savā jau minētajā grāmatā, aprakstot no 1943.gada rudens Novogrudokas un Viļņas apkārtnē iedegušās niknās cīņas kaujas starp AK un padomju partizāniem, uzsver, ka AK stādīja uzdevumu pēdējos izstumt no Rietumbaltkrievijas teritorijas un iznīcināt visus tos, kuri „nejūt līdzī poļu lietai”. Tādas „akcijas” tika piesegtas meliem. Tā, par 30 cilvēku nogalināšanu Duņiloviču apkaimē AK padomju partizāniem paziņoja, ka viņi nošauti par sakariem ar žandarmēriju, bet vāciešiem, – ka tie sodīti kā „staļiniskie bandīti”.

Lai kāds arī nebūtu AK kaujinieku sastāvs un to nodomi, tomēr acīmredzot konkrēto konfliktu izraisīja Partizānu kustības Centrālā štāba pavēle. Vai tā bija militāri – politiska nepieciešamība? Domājams, ka bez šādas pavēles daudzas cilvēku dzīvības tiktu saglabātas antinacistiskajai cīņai.

Nav noliedzams, ka minētās padomju partizānu vadības pavēles bija tikai viens no posmiem kopīgajā padomju-poļu attiecību attīstības ķēdē, ko veidoja abas puses. Līdz 1943.gada vasarai plēnošās nesaskaņas starp AK un padomju partizāniem izvērās atklātās sadursmēs. Kā padomju partizānu, tā arī poļu AK vadītāji nekautrējās līdzekļu izvēlē savu mērķu sasniegšanai.

1943.gada septembrī AK pavēlniecība izdeva pavēli „par cīņu pret poļiem naidīgiem laupītājiem”. Tā prasīja ar visiem iespējamajiem līdzekļiem bez žēlastības iznīcināt visus, bez nacionālo un politisko uzskatu atšķirības ievērošanas, kas veic kādu rīcību pret poļiem, nepieļaujamu no vietējo AK struktūru viedokļa.

Ir saglabājušies ne tikai padomju puses dokumenti, kas noteica padomju partizānu cīņu pret AK, bet arī AK dokumenti, kas savukārt skaidri norādīja, kā izturēties ne tikai pret padomju, bet arī pašu poļu kreisi orientētajiem partizāniem. Tā, AK komandants T. Komorovskis slepenā pavēlē deva

rīkojumu viņa pakļautībā esošajām vienībām iznīcināt komunistiskos darbiniekus. Pavēlē bija teikts: „Jārīkojas vadītāju un aģitatoru likvidācijas virzienā. Katrai darbībai jānotiek organizēti un īstenotai pilnīgi konspiratīvi. Nevajag ķerties pie likvidācijas, ja nav pilnas pārliecības par panākumiem”. Ģenerālis acīmredzot rēķinājās, ka konspirācijas pārkāpumi var vest pie politiskiem zaudējumiem. Tā arī notika.

PSP prese publicēja GL izlūkdienesta iegūto AK pavēlniecības 1943.gada 15.septembrī izdoto pavēli N116 par cīņu pret „bandītiem”. Kopā ar citiem materiāliem tā tika nosūtīta pāri fronte uz Maskavu. Kā raksta poļu vēsturnieks A. Przogonskis, pirms antihitleriskās koalīcijas „lielā trijnieka” konferences Teherānā notikušajā sabiedroto lielvalstu ārlietu ministru konferencē Maskavā padomju puse, balstoties uz šiem materiāliem, pieprasīja, lai Rietumu sabiedrotie pārtrauc ieroču piegādi AK, kas arī uz laiku faktiski tika izdarīts. (Taču, kad Polijā izvērās tieša cīņa par varu starp PVE un tās oponentiem, Rietumu piegādes AK atjaunojās.)

Pēc baltkrievu vēsturnieku datiem Novogrudokas apkārtnē vien AK vienības 1943.rudenī un 1944.gada rudenī un ziemā veica 81 operāciju pret padomju partizāniem. Bet kopā no 1943.gada maija līdz 1944.gada jūlijam Novogrudokas apkaimē notika 224 AK vienību sadursmes ar padomju partizāniem, kuru zaudējumi sastādīja ap 400 nogalināto un vairāk nekā 120 ievainoto. Bez tam AK kaujinieki par sadarbību ar padomju partizāniem nošāva ap 250 civilistu. Protams, zaudējumus cieta arī AK.

Pēc K. Krajevskas uzskaites kara gados visas Novogrudokas apkaimē operējošās AK vienībās veica 459 akcijas pret vācu okupantiem un 355 pret padomju partizāniem. Redzot tikai šos skaitļus bez sīkākas analīzes, kuru autors nedod, var rasties pamatotas šaubas, vai šīs AK vienības vairāk kaitēja vai palīdzēja vācu okupantiem, traucējot padomju partizāniem pret tiem cīnīties.

Baltkrievu vēsturnieks V. Losevs ir norādījis, ka pēc pašu AK dalībnieku datiem Rietumbaltkrievijā viņu sadursmes ar nacistiem un padomju partizāniem bija attiecībā 60 pret 40. Kopumā AK neiesaistījās nopietnās kaujās pret nacistiem, cenšoties saglabāt spēkus citiem mērķiem. (Pēc Baltkrievijas atbrīvošanas no nacistiem vietējās AK vienības uzsāka diversijas pret padomju karaspēka daļām un varas iestādēm.)

Poļu vēsturnieks J. Maršaleks raksta, ka T. Komorovska 1943.gada 15.septembra un tai sekojošās vietējo AK komandieru pavēles par cīņu pret „bandām” veda pie simtu cilvēku, kuri piedalījās vai atbalstīja padomju, poļu komunistu vai ebreju partizānu grupas, „likvidācijas”. Tā kā padomju, poļu komunistu un ebreju grupu dalībniekus un atbalstītājus „likvidēja” arī nacisti, tad ar to AK faktiski atbalstīja nacisma tālāku pastāvēšanu, deva tam iespēju turpināt teroru ne tikai pret nosauktajām grupām, bet arī pret poļu tautu. Šai nozīmē jāpiekrīt poļu komunistu pārmetumiem AK, ka tā, pildot savu vadītāju pavēles, kaitēja savai tautai.

Bijušais Minskas geto iemītnieks, pēc tam padomju partizāns un Sarkanās armijas izlūks L. Okuņs par AK dalībniekiem atcerējās: „Tie bija zvēri. Ilgu laiku viņi saglabāja zināmu „neitralitāti” pret „padomju” partizāniem, bet 1943.gadā ļoti daudzi partizāni gāja bojā no „akoviešu” rokas, un pret viņiem sākās karš. AK poļu vienības tika izsludinātas „ārpus likuma””. L. Okuņs arī pastāstīja gadījumu, kā Z. Nurkeviča komandētās AK vienības gūstā nonāca 12 padomju partizāni. Tie tika ilgi spīdzināti, pēc tam nošauti. Tā kā poļi steigās, 2 cilvēki bija tikai ievainoti un izdzīvoja, spēja pastāstīt kauju biedriem par notikušo. 1943.gadā šī pati AK vienība izraisīja asiņainas sadursmes ar vairākām baltkrievu un ebreju partizānu vienībām. Apvainojis „žīdus” laupīšanā, Z. Nurkevičs lika nošaut vairākus ebreju partizānus. Uz to padomju partizāniem V. Čerņiševa vadībā no Maskavā esošā Partizānu kustības Centrālā štāba pienāca pavēle atbruņot šo AK vienību. Ap 400 vīru tika atbruņoti, 6 arestēti poļu virsniekus ar lidmašīnu nosūtīja uz Maskavu. Tiesa, pašam Z. Nurkevičam izdevās izbēgt un viņš turpināja karot, arī pret padomju partizāniem, tagad jau vainojot tos nodevīgā uzbrukumā viņa vienībai.

Z. Nurkevičs arī pēc kara nepārtrauca savu darbību, 16 gadus atradās nelegālā stāvoklī. Tikai 1959.gadā PTR drošības dienests viņu arestēja. Viņam tika piespriests nāves sods, nomainīts ar 15 gadiem ieslodzījumā. Brīvībā viņš iznāca pēc 11 gadiem, bet 2005.gadā tika oficiāli reabilitēts, apbalvots ar Polijas Atdzimšanas ordeni (*Order Odrodzenia Polski, Polonia Restituta*).

Attiecības starp AK un padomju partizānu vienībām 1943.gada otrajā pusē saasinājās arī citur, piemēram, Naročas (*Нароч*) ezera rajonā, bieži pāraugot bruņotās sadursmēs. Ievērojot pretrunīgās liecības, autors nevar pateikt, kura puse tajā vai citā sadursmē bija vainojama, taču jāatzīmē, ka neapšaubāmi tās bija izdevīgas nacistiem, jo vājināja viņu pretinieku spēkus, palīdzēja nacistiem saglabāt savu varu pār okupētajām teritorijām.

Krievu vēsturnieki min faktus, ka AK daļas uzbruka, iznīcināja vai nodarīja zaudējumus padomju partizānu vienībām, ka AK iznīcina baltkrievu ciemus, nogalinot mierīgos iedzīvotājus. Protams, ziņas par to, vai pirms tam šīs padomju partizānu vienības nebija paguvušas ko nodarīt AK atbalstītājiem, šais ziņojumos diezin vai varēja atrast, un arī krievu vēsturnieki par to neraksta.

Lai realizētu minētos BK(b)P CK 1943.gada jūnija lēmumus uz Rietumbaltkrieviju tika nosūtītas papildus 40 padomju partizānu vienības. Arī AK nosūtīja turp papildus spēkus. Cik var spriest pēc abu pušu literatūras, abas puses izmantoja arī „kara viltību” – pārgērbās un uzstājās kā pretinieka pārstāvji. Kas un cik noziegumu pastrādāja pretinieka vārdā, noskaidrot ir praktiski neiespējami. Arī par dažādām sadursmēm ir saglabājušās bieži diametrāli pretējas liecības. Tas tikai rada augstni ilgstošiem un neauglīgiem vienas un otras puses patriotu strīdiem par to, kuri spēki vainojami tajos vai citos nodarījumos.

Nenoliedzot padomju vadības naidīgo izturēšanos pret poļu „nacionālistiem”, akcijas pret tiem, neklājas noliegt arī aizspriedumaino poļu nacionālo spēku attieksmi pret „komunistu bandām”. Var tikai izteikt nožēlu, ka nacisma sakaušanas mērķis nespēja vienot dažādas politiskās orientācijas partizānus. Jāsecina, ka „divu ienaidnieku” teorija, realizēta praksē, kavēja nacisma sakāvi, Eiropas atbrīvošanu no „brūnā mēra”.

Vairāki krievu vēsturnieki un publicisti uzsver, ka 1943.gada rudenī bija noslēgtas pagaidu vienošanās starp vietējiem AK komandieriem un vācu okupantu iestādēm, kas devušas padomju partizāniem ieganstu sākt plānveida operācijas pret AK.

Vācu vēsturnieks B. Thiari konstatējis, ka vācu un poļu sadarbības faktus karā nav iespējams apšaubīt. Poļu autori šos gadījumus traktē kā vietējo AK komandieru taktiskus cīņas līdzekļus apstākļos, kad Sarkanā armija sekmīgi virzījās [bijušajā] Polijas teritorijā. Taču notikumu dalībnieku vērtējumi no vācu puses liek domāt citādi. Atsevišķi vācu vadītāji saprata, ka AK var būt vācu sabiedrotais pret Sarkanā armiju un padomju partizāniem. „Naids pret boļševismu poļiem ir tikpat liels kā vāciešiem”, uzsvēra SS oberfirers (SS pakāpe starp pulkvedi un ģenerālmajoru) V. Fukss, [..] „*Armia Krajowa* ir vienīgs spēks, kurš ir spējīgs apspiest boļševiku-ebreju bandas.”

Kā konstatējis vācu vēsturnieks un publicists M. Fedorovics, 1942.gada oktobrī starp PVE Delegatūras drošības nodaļu un vācu Gestapo tika uzsāktas „slepenas konsultācijas”, kurās gāja runa gan par vietējām problēmām, kā: Gestapo ierēdņu, kuri bija veikuši īpaši drausmīgus noziegumus, pārcelšanu uz citām dienesta vietām; vācu notverto poļu pretošanās kustības dalībnieku, kuriem bija īpaši nopelni pretpadomju darbībā, atbrīvošanu; gan arī tālāku sadarbību, piemēram, Katiņā nogalināto poļu mirstīgo atlieku atrašanu. Pētnieks nosauc arī konkrētus „konsultāciju” dalībniekus. Piemēram, Viļņas rajonā sarunas veda vācu *Abvēra* (militārās izlūkošanas) majors J. Hristiansens un AK Viļņas apgabala pavēlnieks apakšpulkvedis A. Kržižanovskis. Starp citu, kā starpnieks sarunās piedalījās arī britu izlūkdienesta pārstāvis, jo briti bija ieinteresēti apstādināt Sarkanās armijas uzbrukumu pie Polijas robežas, tāpēc arī gatavi veicināt zināmu poļu un vāciešu sadarbību. M. Fedorovics parāda, ka 1943.gada vasaras sākumā, kad Polijā arvien stiprāk izpaudās komunistisko partizānu darbība, J. Hristiansens un A. Kržižanovskis panāca vienošanos par AK apbruņošanu ar vācu ieročiem, par ko AK solīja izvērst cīņu pret komunistiem. Kontakti un tikšanās notika ar AK

pavēlniecības Varšavā piekrišanu. Vasaras beigās AK vienības tik tiešām saskaņā ar vienošanos uz dienvidiem no Viļņas karoja pret komunistiskajiem partizāniem. (Tikai Viļņas zonā baltkrievu partizāni sadursmēs ar AK vienībām 1943.gadā zaudēja ap 150 nogalināto un ap 100 pazudušo bez vēsts.)

Arī vietējā vācu žandarmērija noslēdza vienošanās ar divām AK vienībām.

1944.gada februārī notika jaunas sarunas. J. Hristiansens pat apmeklēja A. Kržižanovska štābu, pēc tam informēja vērmahta pavēlniecību par pavērsienu vācu-poļu attiecībās. Tiesa, A. Kržižanovskis uzstādīja prasības, kuras pieņemt varēja tikai Vācijas augstākā vadība, proti: atzīt Poliju 1939.gada 1.septembra robežās, atlīdzināt 1939.gada septembra kampaņā nodarītos zaudējumus, atbrīvot visus poļu karagūstekņus un piespiedu strādniekus, piešķirt AK Viļņas kara apgabalam 30 000 ieroču, ieskaitot tankus un liелgabalus. J. Hristiansens savukārt iesniedza AK Vācijas prasības: pārtraukt AK uzbrukumus vērmahtam un vācu pārvaldes iestādēm, veikt kopīgu apgabala „tīrīšanu no komunistu bandām”. Zīmīgi, ka AK politiskā kursa maiņa nebija paredzēta. Pēc dažām dienām A. Kržižanovskis Varšavā tikās ar AK pavēlnieku T. Komorovski, kurš viņam nodeva no PVE saņemtās instrukcijas. Pēc vācu avotu ziņām A. Kržižanovskim tika pavēlēts pārtraukt sarunas, kas gan neaizliedza ar AK pavēlniecības piekrišanu uzturēt tālākus kontaktus. Sarunas tika pārtrauktas. Objektīvās nacistiskā režīma un PVE intereses bija tik lielā mērā pretrunīgas, ka pat kopīgā ieinteresētība „komunistu bandu” apkarošanā nevarēja vest pie vienošanās.

Mūsdienu poļu vēsturnieks K. Krajevskis uzsver, ka A. Kržižanovska sarunas ar nacistiem ne ar ko nebeidzās, skāra tikai „saujiņu” AK kaujinieku, tām „nebija nekādas nozīmes” AK darbībā kopumā; ka zināms gadījums, kad AK virsniekam, kurš pieņēma vācu priekšlikumu par sadarbību, AK tribunāls piesprieda nāves sodu. Komentējot šo faktu jāsecina, ka, tāpat, AK tribunāls šādu rīcību nebūt neuzskatīja par patriotisku, bet gan par kaitējošu dzimtenes interesēm. Taču pats sarunu fakts pavisam noteikti liecināja, ka AK vadošo virsnieku vidū bija arī tādi, kuri bija gatavi sadarboties ar nacistiem, neraugoties uz viņu paveiktajiem briesmu darbiem Polijā.

Vācu vēsturnieks B. Thiari uz vācu izlūkdienesta dokumentu izpēti pamata raksta, ka 1944.gada naktī no 3. uz 4.februāri 50 km uz dienvidaustrumiem no Viļņas AK vienības iznīcināja ap 150 nomesto padomju izpletņlēcēju. Tā bija tieša AK palīdzība vācu okupantiem.

Jau vēlāk, 1944.gada maijā-jūnijā notika A. Kržižanovska komandēto AK vienību sadursmes ar vācu pakļautībā esošajām lietuviešu policijas vienībām, kuras prasīja atzīt Viļņu par Lietuvas sastāvdaļu. Savstarpējās cīņās tika nogalināti arī poļu un lietuviešu civiliedzīvotāji. Pēc ne visai veiksmīgās AK Viļņas apgabala vienību dalības Viļņas atbrīvošanā no nacistu okupantiem, apakšpulkvedis A. Kržižanovskis veda sarunas par sadarbību nu jau ar Sarkanās armijas pārstāvjiem, taču padomju pavēlniecība par poļu-vācu sarunām acīmredzot bija informēta no saviem aģentiem J. Hristiansena štābā. Pats J. Hristiansens 1945.gadā nonāca padomju gūstā, mira cietumā. A. Kržižanovskis, Sarkanajai armijai 1944.gada jūlijā ieņemot Viļņu, tika arestēts un pārvests uz cietumu Maskavā, bet 1948.gadā nodots Polijas drošības iestādēm. 1951.gadā viņš mira Varšavā cietumā. Jau pēc Polijas Republikas atjaunošanas viņam pēc nāves tika piešķirta brigādes ģenerāļa pakāpe, viņš tika apbalvots ar Polijas atdzimšanas ordeņa Lielkrustu (*Krzyż Wielki Orderu Odrodzenia Polski, Polonia Restituta*). Tāpat, uz jautājumu, vai šādus cilvēkus var atzīt par patriotiem, atjaunotajā Polijas Republikā tika dota pozitīva atbilde. Kā atzīmējis krievu publicists A. Timofejevs, Polijā vēl šodien partizānus ebrejus pasludina par bandītiem, jo viņiem nevar piedot sakarus ar padomju pagrīdi, tai pat laikā aizverot acis uz AK sadarbības faktiem ar nacistiem, kā arī

to, ka uz „akoviešu” sirdsapziņas ir ap 10 000 baltkrievu dzīvību, kuru vienīgā vaina bija tā, ka viņi nevēlējās, lai Rietumbaltkrievijā atgrieztos Polijas varā.

Vācu vēsturnieka B. Thiari grāmatā ar raksturīgu nosaukumu „*Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*“ (Polijas Zemes armija. Armijas Krajovas vēsture un mīti kopš Otrā pasaules kara, Minhene, 2003) izsmeloši stāstīts gan kā Viļņas apgabalā vācu okupācijas iestādes un AK daļu komandieri 1943.–1944.gadā slēdza līgumu, gan par līgumslēdzēju pušu savstarpējām attiecībām, gan kopīgo cīņu pret padomju partizāniem. Sarunām pieslēdzās arī PVE Delegatūra. Vācieši AK apgādāja ar ieročiem un munīciju. Izpildot vienošanās, AK daļas uzbruka padomju partizāniem. To lasot, var secināt tikai vienu – AK vadība antihitleriskās cīņas uzdevumus pret reālajiem okupantiem, kuri tai brīdī nežēlīgi saimniekoja Polijā, atbīdīja malā, lai aizkavētu par lielāko Polijas ienaidnieku uzskatītās PSRS nostiprināšanos teritorijās, kuras Polija vienpusīgi uzskatīja par savām un kuras kādreiz tai vardarbīgi bija izdevies iekļaut savā sastāvā. Nenākas brīnīties, ka AK vēstures heroizētāji šādu sadarbību vēl tagad cenšas pēc iespējas noklusēt. Tāpat nenākas brīnīties, ka izdzīvojušie šās sadarbības upuri – baltkrievi, lietuvieši u.c. nespēj to tik viegli aizmirst, tāpat kā poļi nespēj aizmirst sev nodarītās netaisnības.

Arī citviet var atrast AK un nacistu sadarbības mēģinājumu piemērus. Tā, 1943.–1944.gadā arī Novogrudokas apgabalā notika trīs vācu iestāžu un AK pārstāvju sarunu raundi. Viens no AK vienību komandieriem Novogrudokas apgabalā A. Pilhs ir rakstījis, ka „pēc nodevīga padomju partizānu uzbrukuma 1943.gada decembrī” līdz 1944.gada jūnijam viņa padotie iznīcinājuši ap 6 000 „boļševiku”. Pēc baltkrievu izcelsmes poļu vēsturnieka J. Turoneka domām lielāko daļu šo „boļševiku” sastādīja mierīgie baltkrievu iedzīvotāji, turēti aizdomās par sakariem ar padomju vai baltkrievu nacionālajiem partizāniem. Tieši A. Pilhs arī bija viens no tiem nedaudzajiem AK komandieriem, kuri uzņēma kontaktus ar nacistiem. 1943.gada nogalē un 1944.gada februārī viņš tikās ar vērmahta un vācu drošības dienesta (SD) virsniekiem, kā rezultātā vācieši piešķīra AK munīciju, pārtiku un apģērbu. No 1943. gada septembra līdz 1944.gada augustam A. Pilha komandētā vienība neizcīnīja nevienu kauju pret vāciešiem, toties 32 kaujas – pret baltkrievu padomju partizāniem. Uz pārmetumiem par to poļu vēsturnieki atbild, ka šī vienība atradās padomju partizānu ielenkumā un tāpēc tās cīņa divās frontēs nebija iespējama. Argumentācija it kā liekas pieņemama, taču tā neievēro to, ka padomju partizānu un poļu savstarpējā apkarošanās bija izdevīga nacistiem un kavēja Polijas atbrīvošanu, ka situācijā, kad padomju partizāniem bija pārspēks, AK vienībai būtu lietderīgāk izvairīties no kaujām, kaut vai uz laiku izklīstot, taču to acīmredzot nepieļāva A. Pilha un viņa līdzgaitnieku antipadomiskā orientācija.

Ā. Pilhs nebija vienīgais tāds AK vienības komandieris. Tā, 1944.gada februārī SS oberšturmbranfirers (apakšpulkvedis) E. Štrauhs ziņoja: „Sadarbība ar poļu bandītiem turpinās. 300 cilvēku lielā vienība Rakovā (*Ракаў*) un Ivencē (*Івянец*) izrādījās ļoti derīga. Sarunas ar Ragnera (Č. Zajačkovska – V.Š.) bandu, kurā ir ap tūkstoti cilvēku, pabeigtas. Ragnera banda nomierina teritoriju starp Nemunu un Volkovistes – Molodečno (*Волковыск–Молодечно*) dzelzceļa līniju [..] Nodibināti sakari ar citām poļu bandām.” Par bandām šai gadījumā esesietis sauca AK vienības. 1944.gada vasarā Sčukinas rajonā (*Шучынскі раён*) AK vienības pārņēma savā kontrolē Želudokas (*Жалудок*, poļu *Żółdek*) un Vasiļišku (*Васілішкі*, poļu *Wasiliszki*) miestus, tās nomainīja vācu garnizonus. Cīņai pret partizāniem tām tika piegādāti 4 automobiļi un 300 000 patronu. Pret tiem vietējiem iedzīvotājiem, kurus turēja aizdomās par simpātijām partizāniem, „akovieši” izturējās ļoti nežēlīgi: dedzināja ēkas, aizdzina mājlopus, aplaupīja un nogalināja partizānu ģimenes.

Mūsdienu poļu vēsturnieks J. Maršaleks uzskata, ka AK un vācu sarunas Viļņā un Novogrudokā, ko AK pavēlniecības pārtrauca 1944.gada martā, liecinot tikai par poļu komandieru pragmatismu, bet nevis kolaboracionismu ar ienaidnieku. Panāktās vienošanās ļāvušas AK izturēt konfliktu ar padomju partizāniem, bet pēc tam daudziem AK karavīriem paglābties no Sarkanās armijas nestās nāves un deportācijas uz Sibīriju. Šāda pozīcija tikai rāda, ka lietuviešu un baltkrievu zemēs AK par galveno ienaidnieku faktiski uzskatīja padomju partizānus, cīnījās pret minēto tautu apvienošanos savos valstiskos veidojumos, faktiski aizverot acis uz nacistu nodarītajām zvērībām pret poļu tautu. (Vēsturnieks attaisno arī labējo Nacionālo bruņoto spēku pagaidu vienošanās ar vācu okupantiem Polijas centrā. Arī šeit pretēji komunistu propagandai tā neesot bijusi pāreja ienaidnieka pusē, bet tikai „līdzeklis cilvēku dzīvību glābšanas mērķa sasniegšanai”, jo tā izdevies atbrīvot „poļus no Gestapo rokām”. Te nu vajadzētu pateikt, ka atbrīvoti tika labēji, antikomunistiski noskaņotie poļi, bet vienošanās palīdzēja nacistiem izvērst cīņu pret kreisajiem poļu spēkiem. Poļu autors šeit dala savus tautiešus tādos, kuri bija pelnījuši atbrīvošanu „no Gestapo rokām” un tādos, par kuru dzīvībām ne NBS, ne minētais vēsturnieks neuzskatīja par vajadzīgu rūpēties.)

Cik sarežģīts bija politiskās orientācijas jautājums, rāda Z. Zaluska minēts piemērs. Kāds polis – Gestapo aģents Krakovā, kurš kā balvu par komunistu un ebreju izdošanu bija saņēmis no okupantiem veikalu, reizē bija arī aktīvs AK pagrīdnieks, un atteicās apgādāt Gestapo ar jebkādu informāciju par to. Par to nacisti viņu arestēja, spīdzināja, taču viņš nevienu nenodeva un tika nosūtīts uz koncentrācijas nometni.

Noslēdzot AK un vācu okupācijas iestāžu sadarbības mēģinājumu apskatu, jāsaka, ka ilglaicīga, visaptveroša vācu un AK daļu vienošanās netika noslēgta, jo PVE noraidīja plašu sadarbību ar nacistiem. To pieļaujot, draudēja briesmas zaudēt antinacistisko sabiedroto atbalstu. Tikai nelielas AK vienības arī turpmāk sadarbojās ar vāciešiem. Taču padomju propagandai šādi gadījumi deva pietiekamu faktisko materiālu, lai rādītu visu AK kā nacistu algotņus un pakalpiņus.

Kā redzam, padomju partizānu un AK konfliktu uz vietām kurināja abas: padomju un poļu puses. Pēc autora viedokļa, abu pušu rīcībā bija daudz kopīga.

Padomju Partizānu kustības Centrālā štāba norādījumi, arī minētā Baltkrievijas Komunistiskās partijas vadības pavēle bija tieši vērsta uz politisko nesaskaņu atrisināšanu vardarbīgiem: ne tikai militāriem, bet arī tādiem pat krimināliem (poļu pagrīdes vadītāju likvidēšana) līdzekļiem, kādus pielietoja otra puse. Cīņa pret nacistiem padomju partizānu izpildījumā gāja roku rokā ar cīņu pret neuzticamajiem sabiedrotajiem, ar kuriem tai brīdī bija sarautas diplomātiskās attiecības.

AK bijušajās Polijas austrumu teritorijās it kā pirmkārt stādīja uzdevumu aizstāvēt poļu tautības iedzīvotājus. Tas gan, ievērojot PVE pretenzijas uz šīm teritorijām kā Polijas sastāvdaļu, bija ne visai loģiski, jo rāda, ka vietējie iedzīvotāji joprojām tika šķiroti „īstenajos” Polijas pilsoņos-poļos un cittautiešos. Dažādu laupītāju Baltkrievijā slapstījās daudz, arī padomju partizānu vidū bija tādi, kas rīkojās kā parasti bandīti, un civiliedzīvotāju (kaut vai tikai poļu) aizstāvība pret tiem bija attaisnojama. Cita lieta, ka AK neaprobežojās ar civiliedzīvotāju aizstāvību, bet, vienmēr paturot uzmanības lokā arī Polijas nākamo robežu jautājumu, savu iespēju ietvaros veica uzbrukumus visiem, kas kādi apdraudēja poļu intereses. No poļu viedokļa tādi bija gan padomju atbalstītāji, gan baltkrievu nacionālisti, kurus visus varēja iznīcināt bez žēlastības. Mūsdienās pamatoti kritizējot padomju pusi par nelietderīgu domstarpību pārvēršanu karadarbībā, ir jākritizē arī poļu puse, kā arī otrādi.

Jau minētais J. Turoneks norādījis, ka dažādo spēku: vācu, padomju, poļu, baltkrievu kolaboracionistu sadursmēs visvairāk cieta vietējie mierīgie iedzīvotāji. Diemžēl, pirmajā vietā stādot politiskos uzdevumus, abas puses nereti maz ievēroja tieši mierīgo iedzīvotāju intereses. Rietumbaltkrievijā, kur gan poļu un baltkrievu nacionālistu, gan AK un padomju partizānu konflikts

nebija tik nikns kā poļu–ukraiņu nacionālistu karš, savstarpējo poļu-baltkrievu cīņu rezultātā dzīvību zaudēja vairāki tūkstoši Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju. AK nodibināja savu kontroli pār vairākiem Rietumbaltkrievijas rajoniem, taču pārējās teritorijās padomju partizānu iespaids bija dominējošs. Baltkrievu vidū nacionālisti bija ievērojamā mazākumā, bruņotais konflikts norisa galvenokārt starp AK un padomju partizāniem. Tas bija galvenokārt politisks konflikts. Tomēr arī šeit etniskajam faktoram bija sava nozīme, jo AK rindās karoja galvenokārt poļi un baltkrievi-katoļi, bet padomju partizāni bija galvenokārt baltkrievu un krievu tautības pareizticīgie.

Ne mazāk sarežģītas kā ar padomju partizāniem **AK** veidojās **attiecības ar lietuviešu policiju**, kura atradās vācu pakļautībā, bet apsargāja ne tikai okupantu, bet arī vietējo lietuviešu iedzīvotāju drošību. Poļu pagrīdes formējumu sadursmes ar lietuviešu policiju sākās jau tad, kad PSRS nodeva Viļņu ar apgabalu Lietuvai. BCS/AK jau no tās izveidošanas vienmēr bija sliktas attiecības arī ar lietuviešu civiliedzīvotājiem. No 1942. gada maija pieauga sadursmes starp lietuviešu bruņotajiem formējumiem vācu okupantu pakļautībā un AK daļām. Plašu rezonansi ieguva gadījums 1944.gada jūnijā, kad atbildot uz to, ka poļu AK kaujinieki nogalināja divus lietuviešu policistus, to līdzgaitnieki 20.jūnijā Glintišķu (*Glitiškes*) ciemā nogalināja 39 (citi dati – 37) poļu iedzīvotājus. Tad nu savukārt AK kaujinieki Dubinku (lietuviešu *Dubingiai*, poļu *Dubinki*, krievu *Дубинки*) miestā nogalināja 27 lietuviešu iedzīvotājus (publikācijās atrodamas arī ziņas, ka nogalināti vairāki simti, un to vidū arī poļi). Lietuviešu-poļu konflikta asums tuvinājās ukraiņu-poļu kara līmenim. Tikai tā mērogi bija krietni mazāki. Pretstāves rezultātā uzvarēja AK kaujinieki, kuri padzina lietuviešu kolaboracionistu formējumus no Viļņas apgabala apdzīvoto vietu vairākuma.

Jau pēc PSRS sabrukuma bijušie AK karavīri Lietuvā mēģināja nodibināt savu veterānu klubu, bet Lietuvas Tieslietu ministrija atteica. 1993.gada 8.oktobrī Lietuvā pat notika „sabiedriska tiesa” pār AK. Poļu vēsturnieki savukārt apstrīd to, ka AK bijusi antilietuviska pozīcija. 2005.gada 13.jūnijā poļu avīzes „*Gazeta Wyborcza*” un „*Rzeczpospolita*”, pieminot šo faktu, ziņoja, ka divu „naidīgo armiju” (? – Lietuvai kopš 1940.gada savas armijas nebija – V.Š.) bijušie kaujinieki 2004.gadā parakstījuši samierināšanās deklarāciju. Šai sakarā autors var tikai piebilst, ka samierināties var un vajag ar tiem, kas paveiktos noziegumus nosoda, nedrīkst samierināties ar tiem, kas šādus noziegumus attaisno, vienalga, vai tajos vainojama būtu viena vai otra puse. Nedrīkst aizstāvēt, pat slavināt civiliedzīvotāju slepkavas tikai tāpēc, ka viņi vai nu bija pasludinājuši cīņu pret boļševismu, vai vēl kā citādi attaisnoja savas zvērības.

Kā secinājis krievu vēsturnieks M. Vovks, neraugoties uz ievērojamo AK kaujinieku skaitu, poļu partizānu kustība tomēr nespēja būtiski ietekmēt procesus, kuri norisa vācu okupētajās Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Dienvidlietuvā teritorijās, jo līdz 1943.gadam poļi praktiski šeit neizvērsa bruņotu cīņu pret okupantiem, bet ieturēja nogaidīšanas taktiku, bet pēc tam iesaistījās daudzos konfliktos pret nepoļu bruņotajām struktūrām. 1942.–1944.gadā AK Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Dienvidlietuvā teritorijās faktiski vērsās ne tikai pret vācu okupantiem un to pakalpiņiem, bet arī padomju partizāniem, vietējiem ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu nacionālistiem, arī daļu no vietējiem iedzīvotājiem, kurus nevarēja pieskaitīt nosauktajām kategorijām, bet kuri neizrādīja arī vēlmi atbalstīt PVE un AK mēģinājumus atjaunot bijušo Poliju. Baltkrievijā un Lietuvā darbojošos AK vienību komandieru atskaitēs apgabala štābam jau iepriekš bija paredzētas trīs ailes: cīņa pret vāciešiem, cīņa pret vietējo (baltkrievu un lietuviešu) policiju, cīņa pret komunistiskajiem partizāniem. Mūsdienu lietuviešu vēsturnieki pretošanās kustībā Lietuvā nacistu okupācijas laikā izdala trīs autonomus pretošanās virzienus – lietuviešu, poļu un padomju un uzsver, ka lietuviešu pretošanās kustība bija vērstā pret vairākiem ienaidniekiem – ne tikai nacistiem un komunistiem, bet arī pret poļu „*Armia Krajowa*”.

Latviešu vēsturnieks Uldis Neiburgs ir uzdevis āķīgu jautājumu: ar kādu jēdzienu apzīmēt kara gados Latvijā aktīvi darbojošos poļu „*Armia Krajowa*” pretošanās kustības dalībniekus, kuru vairākumu veidoja vietējie Latvijas poļi un kuru mērķis bija Polijas neatkarības atjaunošana, bet daļai no viņiem – pat poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošana Polijai? Pēc šī darba autora domām, svarīgākais ir tas, ka poļu pretošanās kustības dalībnieki Latvijā no tādiem pat AK cīnītājiem Lietuvā, Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā atšķīrās vienīgi ar to, ka pirmie vēlēās, izmantojot karu, okupēt Polijas labā jaunas, šai gadījumā Latvijas teritorijas, bet otrie „tikai” atjaunot poļu okupāciju pār jau agrāk Polijas valsts sastāvā vardarbīgi iekļautajām zemēm. Visi viņi bija pretnacistiskās pretošanās kustības dalībnieki, bet reizē no lielvalstiskām pozīcijām uzstājās pret mazāku tautu nacionālās atbrīvošanās kustībām.

Poļu – lietuviešu pretstāvi izraisīja ne tikai vācu okupācijas iestādes un vietējie nacionālisti, bet arī poļu pagrīde, kuras dalībnieki ieņēma amatus vācu administratīvi-saimnieciskajās un policijas iestādēs un pret ukraiņiem, baltkrieviem un lietuviešiem īstenoja tādu pat naidīgu nacionālo politiku kā starpkaru gados.

3-2-3

Nacionālās attiecības poļu apdzīvotajās teritorijās. Holokausts un poļi. Poļu un ukraiņu nacionālistu sadursmes Galīcijā un Volīnijā

Nacionālās problēmas Polijā Otrā pasaules kara laikā vācu okupācijas apstākļos ieguva jaunus mērogus. Karš izveidoja savdabīgu nacionālas pašapziņas formu kā poļiem, tā arī agrākajiem Polijas nacionālajiem mazākumiem. Cilvēka dzīvība bija atkarīga no tā, kādai nācijai vācu okupantu acīs viņš pieder – ir polis, ebrejs vai ukraiņis. Ārēji uzspiestā nacionālā likteņa kopība pastiprināja nacionālās pašidentifikācijas procesu, nostiprināja nacionālās saites, radīja solidaritāti nacionālo grupu iekšienē.

Vienlaikus karš saasināja nacionālās pretrunas, noslēdza poļu sabiedrības sašķelšanu pēc nacionālās pazīmes. Šie antagonismi gan bija samilzuši jau pirmskara gados, taču vācu okupantu politika, sadalot cilvēkus kategorijās pēc nacionālās pazīmes, noslēdza šo sašķelšanu.

Sarežģīts un reizē delikāts ir **jautājums par poļu un ebreju attiecībām Otrā pasaules kara laikā**. No 1941.gada pavasara, bet īpaši pēc Vācijas iebrukuma Padomju Savienībā, Berlīnē izkristalizējās „ebreju jautājuma galīgas atrisināšanas” (*Endlösung der Judenfrage*) koncepcija. Tās būtība bija ebreju fiziska iznīcināšana.

Polijā ebreju holokausts norisa konkrētos apstākļos, kurus bija radījusi iepriekšējā vēstures attīstība. Lai cik traģisks liktenis arī nebija jau piemeklējis poļus un ebrejus, vecās pretrunas bija jūtamas arī pēc nacistiskā okupācijas režīma nodibināšanas. Šādu viedokli izteica jau minētais poļu-ebreju vēsturnieks un publicists E. Ringelblūms. Savā laikā viņš bija poļu un ebreju koeksistences idejas piekritējs, taču galu galā bija spiests izdarīt secinājumu, ka, kaut arī ebreji ar poļiem nodzīvoja plecu pie pleca veselus astoņsimt gadus, dalot visas grūtības, mirt ebrejiem nācās vientulībā. Viņš izteica poļiem rūgtus pārmetumus par vienaldzību pret ebreju iznīcināšanu, denunciācijām pret ebrejiem un līdzjušanu nacistu realizētajam holokaustam.

Turpretī poļu vēsturnieks, poļu pretošanās kustības dalībnieks, Osvencimas ieslodzītais, 1944. gada Varšavas sacelšanās dalībnieks V. Bartoševskis, kurš pats kara laikā piedalījās palīdzības sniegšanā ebrejiem (viņam 60.gados tika piešķirts goda nosaukums „Taisnīgais starp tautām” (neebreji, kuri kara gados, riskējot ar savu dzīvību, bija glābuši ebrejus, pēc 1951.gadā Izraēlā pieņemtā likuma par holokausta piemiņu ir tiesīgi nest šo cildeno nosaukumu, kuru piešķir speciāla ap 30 cilvēku liela komisija pie Izraēlas valdības), bet 1992.gadā – Izraēlas goda pilsoņa statuss), bet

pēckara Polijā sešus gadus sabija ieslodzījumā, 80.gados bija „Solidaritātes” loceklis, atjaunotajā Polijā kļuva par sūtni un ārlietu ministru,

rakstot par poļu, vācu un ebreju attiecībām, apliecina, arī balstoties uz savu personīgo pieredzi, poļu gatavību palīdzēt ebrejiem. Abi spriedumi, kaut diametrāli pretēji, ir patiesi, tikai starp tiem var sarindot tūkstošiem faktu, kas katrs ietvers milzu daudzumu nianšu un atspoguļos dažādu cilvēku dažādu rīcību.

Piemēram, 1982. gada 10. oktobrī pāvests Jānis Pāvils II pieskaitīja svēto mocekļu kārtai vienu no Otrā pasaules kara upuriem, poli pēc tautības, franciskāņu garīdznieku M. Kolbi, kurš Otrā Pasaules kara laikā par pretvācisku darbību, tai skaitā ebreju glābšanu, bija ieslodzīts Osvencimas (Aušvicas) koncentrācijas nometnē un brīvprātīgi pieteicās mirt bada nāvē cita ieslodzītā, kuram bija ģimene, vietā un trīs nedēļas bez pārtikas un ūdens pavadīja lūgšanās savā kamerā pirms ar injekcijas palīdzību tika nogalināts. Taču netrūka arī pretējas izturēšanās piemēru.

Poļu ebreju traģiskais liktenis nenoveda pie sadarbības izveides starp poļiem un ebrejiem. To neļāva vesela virkne faktoru. Tā, Vācijas okupēto valstu vidū Polijā bija vienīgā, izņemot hitleriešu sagrābtos PSRS rajonus, kurā par palīdzību ebrejiem draudēja nāves sods. Pēc kanādiešu pētnieka G. Paulsona datiem nacistiskās okupācijas gados par palīdzības sniegšanu ebrejiem tika nošauti ne mazāk kā 5 tūkstoši poļu. Palīdzības sniegšanu traucēja arī valstī dzīvojošo ebreju vājā asimilācija. Savas negatīvās sekas atstāja arī tas, ka nacionālās pagrīdes vairākumā bija izplatīta kara vešanas pret Vāciju uzlūkošana par vienīgi poļu tautas, nevis arī Polijā dzīvojošo mazākumtautību, uzdevumu; orientācija uz PVE, citas politiskās virzības nepieņemšana. Bez tam jau no pirmskara gadiem taču pastāvēja plaši izplatīts antisemitisms. Šādos apstākļos to poļu pozīcija, kuri palīdzēja ebrejiem izglābties, un to, kuri sadarbojās ar hitleriešiem to vajāšanā, neatspoguļoja attieksmi pret šo problēmu sabiedrībā kopumā. Krievu vēsturniece L. Miļakova secinājusi, ka antagonisma pieaugums kara gados bija vērojams starp visām tautām, dzīvojošām Polijā, bet poļiem tipiska bija nevis palīdzība ebrejiem vai otrādi – dalība viņu iznīcināšanā, bet neiejaukšanās pozīcija.

Galvenokārt tieši to poļiem pārmeta iznīcināšanai nolemtie Polijas ebreji. Šādas pozīcijas veidošanos ievērojami veicināja nacistu pielietotā sociālā tehnoloģija: izolējot ebrejus geto, viņi veidoja sabiedrības dalīšanos poļos un ebrejos, „savējos” un „svešajos”, padziļinot ebreju antagonismu pret poļiem un poļu antagonismu pret ebrejiem. Jāņem vērā, ka viens no nacistiskās Vācijas politikas un propagandas mērķiem bija radīt un veicināt konfliktus starp etniskām grupām, lai uzkurinātu spriedzi starp poļiem un ebrejiem, starp poļiem un ukraiņiem u.c. Piemēram, Lodzā vācieši piespieda ebrejus piedalīties pieminētajā poļu varonim T. Kostjuško iznīcināšanā, ko filmēja. Neilgi pēc tam vācieši nodedzināja sinagogu un filmēja klātesošos poļu skatītājus, kuri propagandas izdevumos tika nosaukti par „atriebīgu pūli”.

Polijas vēstures un poļu-ebreju attiecību speciālists R. Lukass norādījis, ka neviena tauta vai slānis nevar būt monopolists uz labu vai ļaunu. Kara laikā vieni Vācijas okupētās Austrumeiropas iedzīvotāji – neebreji bija nodarbināti tikai ar savu personīgo izdzīvošanu; citi juta līdzī ebrejiem, taču bija pasīvi, baidoties paši par sevi; trešie bija gatavi viņiem palīdzēt, pat riskējot ar savu dzīvību. Teiktais attiecas arī uz poļiem.

Jau tā vēsturiski sarežģītās poļu – ebreju attiecības vēl vairāk saasinājās pēc Vācijas iebrukuma PSRS. Bijušajos Polijas austrumu rajonos, kuri 1939.gadā nonāca PSRS sastāvā, antisemitiskie uzskati vietējo poļu iedzīvotāju vidū un arī AK rindās bija izplatīti krietni plašāk nekā jau 1939. gadā vācu okupētajos Polijas apgabalos. Tam bija savs pamats. Poļu izcelsmes amerikāņu slavistikas speciāliste E. Tomsone uzsvērusi, ka visa kara garumā ievērojams procents Austrumpolijā (citiem

vārdiem – Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā) dzīvojošo ebreju atbalstīja Padomes, bet ne Poļu. Poļi to uzskatīja par nodevību, bet no ebreju viedokļa tas bija izdzīvošanas līdzeklis un tikai pēc tam politiskas un ideoloģiskas izvēles jautājums. Poļu rakstnieks G. Herlings–Grudzinskis, apcerot ebreju stāvokli, secināja: „Hitlera kontinentālajā impērijā 1941.–1943.gadā ebreju liktenis, neatkarīgi no viņu gribas, uz dzīvi un nāvi bija saistīts ar Krievijas pastāvēšanu.” Šai jautājumā abu iedzīvotāju grupu: poļu un ebreju intereses kardināli atšķīrās. Poļi, kuriem vācu okupācijas gados nedraudēja tūlītēja iznīcināšana, nevēlējās saprast, ka apstākļos, kad Polijas valsts nespēja aizstāvēt savus ebreju pavalstniekus no totālas „likvidācijas”, pēdējiem neatlika nekas cits kā paļauties uz PSRS un to atbalstošajiem spēkiem, kuri aktīvi karoja pret nacistiem, nevis kopoja spēkus, kā poļu nacionālā pagrīde.

Kaut tikai maza daļa poļu bija gatava sadarboties ar nacistiem, jau lielāka daļa bija gatava paciest vai pat piekrist genocīda realizēšanai pret ebrejiem. Samērā plaši poļu slāņi atbalstīja nacistu propagandētos lozungus par „žīdu komūnas” un „žīdu komisāru” iznīdēšanas nepieciešamību.

PVE gan nosodīja antisemitismu, taču tās galvenokārt bija tikai deklarācijas. Arī BCS, vēlāk AK valdīja samērā nelabvēlīgs noskaņojums pret ebrejiem, ebreju sacelšanās geto saņēma gaužām nelielu atbalstu, ebreji reti tika uzņemti poļu pretošanās grupās, poļi tiem reti pārdeva ieročus. Arī mūsdienās viedokļu atšķirības pastāv ne tikai ebreju un poļu historiogrāfijas, bet arī mutvārdu vēstures un sabiedriskās domas līmenī.

Vācu okupācijas laikā neizpalika gadījumi, kad poļi bija nevis cietēji, bet gan ebreju slepkavas. Vācijas kara darbības sākums pret PSRS vācu okupācijā dzīvojošo poļu dzīvē iezīmējās ar notikumiem, kuri tolaik palika plašākai sabiedrībai nezināmi, toties vēlāk izraisīja daudzu poļu apziņā bumbas sprādziena efektu.

Lietuvas, Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas ebrejiem nācās izciest traģiskus brīžus, kad vietējie nacionālisti dažkārt vēl pirms vācu armijas daļu ienākšanas uzbruka ebreju līdzpilsoņiem. Pēc Polijas nacionālās atmiņas institūta datiem 1941.gadā pēc nacistu iebrukuma PSRS “Ziemeļ-Austrumu Polijas teritorijā” notika ne mazāk kā 30 vardarbības aktu pret ebrejiem, kuros ar nacistu piekrišanu iesaistījās poļu iedzīvotāji.

Mūsdienās visplašāk pasaulē ir pazīstami 1941.gada vasaras notikumi **Jedvabnē**. 1939.gada septembrī Jedvabnes pilsētiņā (miestiņā) Belostokas vojevodistē iegāja vācu karaspēks. Pēc mēneša atbilstoši 1939.gada 28.septembra vācu-padomju līgumam tā nonāca padomju rokās. Gandrīz divus gadus tur atradās padomju robežsardzes postenis. 1941.gada 23.jūnijā vācu karaspēks atkal ieņēma Jedvabni. Jau 25.jūnijā vācu okupācijas apstākļos sākās pirmās antisemitiskās uzstāšanās. 1941.gada 10.jūlijā Jedvabnes apkārtnes apdzīvotajās vietās uzliesmoja ebreju grautiņi, **vietējie poļi nogalināja vairākus simtus ebreju**, kuri sastādīja pilsētiņas iedzīvotāju vairākumu. (To skaits tika lēsts uz 1 600, bet Tautas atmiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) pētījumi 2000.–2004.gadā runā par ap 3,5 simtiem upuru.) Vācu okupanti apsprieda „ebreju jautājumu” ar jaunizveidoto pilsētiņas poļu vadību. Tā uzstāja, ka visus ebrejus ir jānogalina. Kad vācieši lika priekšā atstāt dzīvus dažus ebreju amatniekus, kāds viņu poļu kolēģis protestēja, pietikšot arī poļu amatnieku. 10.jūlija rītā pilsētiņā iebrauca vairāki vācieši, taču nekādu aktīvu dalību viņi tālākajos notikumos neņēma, tikai novēroja un fotografēja. Sākotnēji vietējie poļi ebrejus nogalināja pa vienam – nūjām, akmeņiem, pat sacērtot ar cirvjiem, citādi briesmīgi sakropļojot, apgānot liķus. Tad vietējie poļu aktīvisti vairākus desmitus ebreju sadzina pilsētiņas centrālajā laukumā, kur tiem pavēlēja sadauzīt pieminekli V. Ļeņinam, bet pēc tam, dziedot padomju dziesmas, iznest aiz pilsētas pieminekļa atlūzas un apglabāt tās ebreju kapos. Procesijas priekšā piespieda iet vietējo rabīnu. Galu galā dzīvi palikušos ebrejus sadzina rijā

un sadedzināja dzīvus. Kāds ebreju važonis padomju gados bija slēpis pie sevis poļu virsnieku. Grautiņa vadītāji tāpēc atļāva viņam doties mājup. Viņš šo atļauju neizmantoja un kopā ar pārējiem tautiešiem tika sadedzināts. Ebreju mantu izlaupīja ne tikai Jedvabnes, bet arī citi apkaimes iedzīvotāji.

Līdzīgi, tikai mazāka mēroga noziegumi tika pastrādāti arī blakus esošajās apdzīvotajās vietās. (Daži vēsturnieki uzsver, ka notikumi Jedvabnē un tās apkārtnē tālu pārsniedza to, kas notika citviet tai pašā teritorijā. Taču citi atzīst, ka poļu dalība genocīdā bija masveidīga. Viņi organizēja ne mazāk kā 30 grautiņu 24 apdzīvotās vietās.) Nevar noliegt nacistu okupantu lomu nozieguma iedvesmošanā un organizēšanā (slepkavošana notika divas nedēļas pēc tam, kad pilsētiņu bija okupējuši vācieši), par ieganstu izmantojot ebreju simpātijas padomju varai 1939.–1941.gadā, taču tikpat nenoliedzams ir tas, ka slepkavas bija vietējie poļi.

Jāsaka, ka arī mūsdienās poļu vidū nereti nākas dzirdēt attaisnojumus ebreju slepkavām, saistītus ar it kā ebreju „nodevību” pret Polijas valsti un sadarbību ar padomju iestādēm. Padomju dokumentu, kuri apstiprinātu ebreju sadarbību ar IeTK iestādēm Belostokas vojevodistē Polijā, kur atrodas Jedvabne, nav vai tie nav pieejami. Pēc poļu datiem ar padomju varu šeit sadarbojās 2 773 poļi (51% no visiem brīvprātīgajiem), 1 425 baltkrievu (26%) un 1 050 ebreju (19%). Ņemot vērā to, ka ebreji sastādīja līdz 38% no visiem vojevodistes pilsētu iedzīvotājiem, iznāk, ka viņi padomju varai palīdzēja nebūt ne vairāk kā vietējie poļi un baltkrievi. Taču stāsti par to, ka ebreji, būdami komunisti un komjaunieši, „ar prieku” sagaidīja padomju varu, mūsdienās bieži sastopami poļu memuāru literatūrā.

Kaut 1949.gada maijā Polijā tika tiesāti 22 apsūdzētie par šo noziegumu, no tiem 10 attaisnoti, bet 12 notiesāti (tikai vienam no viņiem tika piespriests nāves sods), gadu desmitiem par slepkavībām atbildīgi tika uzskatīti vācu okupanti. Arī ziņas par notikušo tiesas procesu netika publiskotas.

Starp citu, varbūt Jedvabnes notikumi tā arī nebūtu ieguvuši publicitāti, ja ne kāda tuvumā pilsētiņai dzīvojoša cilvēcīga poliete A. Vižihovska, kura paslēpa vairākus ebrejus. Viņa baidījās ne no vāciešiem, bet gan no kaimiņiem, kuri pastāvīgi apjautājās, kāpēc viņa tīra tik daudz kartupeļu, cepj tik daudz maizes. Galu galā kāds no tiem bija ziņojis vāciešiem, tie ieradās ar pārbaudi un tikai gandrīz brīnums paglāba no ebreju slēpņa atrašanas. Tādejādi šim kaimiņam-denunciantam svarīgāk par visu bija nogalināt ebrejus, šī mērķa vārdā viņš bija gatavs ziedot arī kaimiņienes, viņas vīra un divu bērnu dzīvības, kuriem visiem pienācās sods par ebreju slēpšanu. Pēc kara ebreju glābējam tomēr nācās par savu cilvēcību ciest. Jau pēc tam, kad padomju armijas triecienu rezultātā vācieši bija atstājuši apkārtni, pie viņas ieradās poļu partizāni (noteikti nevar apgalvot, bet visticamāk tie bija AK kaujinieki), kuri pieprasīja izdot paslēptos ebrejus, lai ar tiem izrēķinātos. Drosmīgā poliete atbildēja, ka viņi jau aizgājuši, kaut viens vēl bija palicis, taču brīdināts par nelūgtajiem viesiem, bija noslēpies kartupeļu pagrabā attālākajā laukā. Neatraduši plānotos upurus, partizāni nežēlīgi piekāva sievieti, paņēma no mājas visas vērtīgās mantas, piedraudēja viņai un viņas ģimenei ar nāvi. Līdzpilsoņu naidis piespieda viņu ar ģimeni pamest dzimtās vietas un atstāt Poliju, emigrējot uz ASV. Ebreju glābējas vajāšanā bija vainojamas ne padomju, ne arī poļu drošības iestādes, bet nozieguma līdzdalībnieku vai vismaz to līdzjutēju bailes no atriebības.

1963.gadā pilsētā tika uzstādīts piemiņas akmens, bet uzraksts uz tā vēstīja nepatiesību: „Šeit notika ebreju slepkavība. 1941.gada 10.jūlijā Gestapo un Hitlera policija dzīvus sadedzināja 1 600 cilvēku”. Arī turpmāk par pašu poļu dalību savu ebreju līdzpilsoņu iznīcināšanā poļu sabiedrība klusēja.

Līdz 1942.gada ziemai vācu nacisti ar vietējo kolaboracionistu palīdzību nogalināja simtus tūkstošus Viļņas apgabala, Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas ebrejus. Tā, Ļvovā ebreju grautiņš tika sarīkots jau jūnija beigās un jūlija sākumā, kad tika nogalināti 4 000 ebreju, bet 25-27 jūlijā – vēl ap 2 000. Belostokas apgabalā, kurā 1941.gada jūnijā dzīvoja ap 300 000 ebreju un kurš nonāca tiešā Austrumprūsijas administrācijas pārvaldē, jau jūlijā sākās ebreju masu slepkavības. Tika iznīcinātas veselas kopienas. Pēc 2000.gadu sākumā publiskotiem Polijas valdības komisijas datiem, kura pētīja notikumus Polijā Otrā pasaules kara sākumposmā, poļi veica kara noziegumus pret kaimiņiem-ebrejiem, kā minimums, 24 dažādos valsts novados.

Ebreju izdzīvošanas iespējas lielā mērā bija atkarīgas no poļu iedzīvotāju attieksmes, kuri gan kopumā bija pretvāciski noskaņoti, bet liels skaits poļu neieredzēja ebrejus un uzskatīja, ka to iznīcināšana, ko realizēja vācu nacisti, nāks par labu Polijai. 1941.gada 15.septembrī BCS komandants S. Roveckis ziņoja uz Londonu par to, ka „vairākums iedzīvotāju ir antisemitiski noskaņoti” un „ebreju jautājuma atrisināšanu emigrācijas ceļā uzskata par tikpat pašsaprotamu, kā nepieciešamību atbrīvoties no vāciešiem.” Radikālās poļu nacionālistiskās politiskās organizācijas atzinīgi vērtēja nacistu politiku pret ebrejiem.

Ja komunistus poļu nacionālisti neieredzēja kā „Maskavas aģentus”, tad ebrejus necieta daļēji šlahtiču veco aizspriedumu rezultātā, gan kā ekonomiskos konkurentus, gan daļēji arī saskatot viņos vienu no svarīgākajiem komunistiskās partijas papildinājuma avotu. Tā var izskaidrot gan viņu vienību neitralitāti sacelšanās Varšavas geto laikā, par kuru tālāk tiks runāts, gan slikti slēpto apmierinājumu par to, ka „ebreju jautājums” tiek risināts nacistu, nevis poļu rokām.

Nevarēja arī gaidīt, ka poļu pretošanās kustības dalībnieki būtu citādos uzskatos kā sabiedrības vairākums. Tiesa, BCS/AK un Zemnieku bataljonu (BCh) kaujinieku noskaņojums bija atšķirīgs atkarībā no reģiona. Klaji antisemitiski noskaņoti bija NBS, kuri, atklājot ebreju slēptuves, viņus lielākoties paši nogalināja. (Ir arī citas liecības, ka dažos gadījumos NBS kaujinieki izglābuši ebrejiem dzīvību, ka ebreji bijuši arī NBS struktūrās. Ļoti iespējams, ka šeit izpaudās zināma zemāko organizācijas struktūru darbinieku apziņas dalīšanās, ko izteica viedoklis: „Mans paziņa ebrejs ir labs cilvēks, visi pārējie – slikti”.)

Tikai komunistu izveidotajā GL, pēc tam AL, bija daudz ebreju kaujinieku un arī komandieru. Tā kā GL/AL objektīvi bija grūtāk nekā AK piesaistīt piekritējus poļu vidū, GL grupas lielā mērā veidojās no geto bēgušajiem iznīcināšanai nolemtajiem ebrejiem un no gūsta bēgušajiem padomju karavīriem. Kā konstatējis amerikāņu vēsturnieks, Polijas vēstures un poļu-ebreju attiecību speciālists R. Lukass, GL vienībās Kelces novadā un Polijas austrumrajonos bija krietni vairāk ebreju nekā vēlāk izveidotajās AK partizānu vienībās un ebreju nedraugi līdz šai dienai šo apstākli izmanto, lai uzsvērtu viņu sakarus ar komunistiem. Kaut pašās AK vienībās ļoti reti un nelabprāt uzņēma nāvei izbēgušos ebrejus, neatkarīgi no viņu politiskās orientācijas, toties PVE, AK piekritējiem ebreju iesaistīšanās GL/AL kalpoja par ieganstu pārmest viņiem nepatriotismu.

Ebreju vēsturnieki I. Gutmans un Š. Krakovskis kā neapstrīdamu norāda faktu, ka AK neparādīja kādu vēlmi pakļaut ebreju kaujinieku grupas savai pavēlniecībai. Tiesa, ir jāatzīst, ka AK kaujinieku rindās bija arī ebreji, taču lielākoties asimilēti, par kuru tautību apkārtējie nebija informēti.

No Polijas ebreju puses par poļiem bieži ir izskanējis vārds „szmalcownik” (no poļu-jidiša Varšavas dialekta „szmalc” – kausēti tauki, arī nauda kā „bagāts laupījums”, reizē nozīmējot „sasmērēšanos” ar šiem „taukiem”), kuru attiecināja uz cilvēkiem, kuri tikai tik ilgi slēpa ebrejus, kamēr viņi par to varēja dārgi samaksāt, bet tiklīdz maksājumi beidzās, tos denuncēja vācu iestādēm.

Poļu pagrīde un PVE „szmalcownik”-u aktivitātes uzskatīja par kolaborāciju ar okupantiem. 1943.gada martā PVE Delegatūra ebreju izdošanu nacistiem pasludināja par sodāmu noziegumu un vasarā pie tās un AK pavēlniecības izveidotās ārkārtējās tiesas nodevēju lietās bija jāizskata arī ebreju denuncēšanas gadījumi. Tad pat vasarā un rudenī vairāki aktīvākie antisemīti tika sodīti ar nāves sodu. Šie soļi sniedza zināmu atbalstu ebrejiem un viņu poļu draugiem, taču antisemītus ietekmēja maz. Vēlāk arī kreiso spēku izveidotā Polijas Nacionālās atbrīvošanās komiteja (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*) 1944.gada 31.augustā izdeva šai nostādnei atbilstošu dekrētu. Formāli dekrēts arī mūsdienā Polijā ir saglabājis spēku un ja tiek pierādīts, ka kāds kara laikā ir bijis „szmalcownik”-s, tam jātiek sodītam ar mūža ieslodzījumu. Taču pēc kara ir bijuši tikai daži šādi spriedumi, jo „szmalcownik”-u upuri lielākoties zaudēja dzīvību, bet paši „szmalcownik”-i lielākoties nodzīvoja savu dzīvi līdz galam bez atmaskošanas. Īpaši Varšavā bija daudz šādu „szmalcownik”-u, viņi tur veidoja veselas bandas. Britu vēsturnieks G. Paulsons, kurš pētījis ebreju stāvokli Varšavā kara laikā, vērtējis, ka „szmalcownik”-iem bija pieskaitāmi 1 līdz 2 % Varšavas poļu, kas sastādītu 3 000 – 4 000 cilvēku. Vācu okupācijas sākumā šie izspiedēji apmierinājās ar dažiem simtiem zlotu, taču, kad 1941.gada 15.oktobrī tika izsludināts nāves sods ebrejiem par uzturēšanos ārpus geto, kā arī nāves spriedums poļiem un viņu ģimenēm, ieskaitot bērnus, par palīdzību ebrejiem, prasības pieauga līdz vairākiem simtiem tūkstošu zlotu.

Zelta un dārglietu meklējumos poļu zemnieki atraka ebreju mirstīgās atliekas brāļu kapos blakus Treblinkai. Šai sakarā vēsturnieks J. Gross raksta, ka „marodierisms Otrā pasaules laikā Polijā bija ar masveida raksturu”. Ievērojama poļu literatūrvēsturnieks K. Vika savu tautiešu rīcībai deva morālu vērtējumu: „Ebreju iznīcināšanas veidi, kurus lietoja vācieši, ir uz viņu sirdsapziņas. Taču reakcija uz šiem veidiem ir uz mūsu sirdsapziņas. Zelta zobs, kas izrauts līķim, vienmēr asiņos, pat ja neviens neatcerēsies tā izcelsmi.”

Polijā tiek uzskatīts, ka ap 250 tūkstošiem (mazāk par 10%) Polijas ebreju, kuri nonāca vācu okupētajā teritorijā, sākotnēji spēja izbēgt no nacistu veiktajām deportācijām. Viņiem vai nu izdevās izbēgt no geto vai transportēšanas laikā uz nāves nometnēm. Pēc kara no viņiem tikai 60 tūkstoši pieteicās Polijas ebreju Centrālajā komitejā. Pārējie 190 tūkstoši bija gājuši bojā. Daļu no viņiem jau pirmajās stundās vai dienās pēc bēgšanas notvēra vācieši. Viņu bēgšana nebija iepriekš sagatavota. Bez patvēruma, bez pārtikas viņi kļīda pa apkārtni un kļuva par vieglu medījumu vāciešiem. Ilgāk spēja slapstīties tie, kuri spēja aizbēgt pēc iespējas tālāk no masu iznīcināšanas vietām un paslēpties pie poļu paziņām.

Arī apolītisko poļu vidū bija cilvēki, kuri riskēja ar savu un savas ģimenes dzīvību, slēpjot bēgļus. Taču poļiem – ebreju glābējiem bija jābaidās ne tikai no vācu nacistiem, bet arī no saviem tautiešiem.

Ebreji gāja bojā gan no poļu vardarbības, gan denunciacijām. Tādu gadījumu pēc vēsturnieces A. Skibinskas viedokļa varēja būt vairāki desmiti tūkstošu. Pēc viņas domām šīs slepkavības sākās 1942.gadā, kad nacisti sāka realizēt „ebreju jautājuma galīgo risinājumu” un turpinājās līdz pat 1945.gadam. Ebreju iznīcināšana notika poļu acu priekšā. Viņi saņēma skaidru signālu: ebrejus drīkst nesodīti nogalināt.

Nacistu politika un ideoloģija nevarēja neatstāt iespaidu arī uz poļu apziņu, stiprinot antisemitismu. Kā konstatējis ebreju vēstures pētnieks L. Šapiro, vācu okupācijas rezultātā antisemitisms dažādās formās ievērojami pastiprinājās ne tikai Polijā, bet arī tai kaimiņos esošo Ukrainas un Lietuvas visos iedzīvotāju slāņos. Turpretī poļu vēsturnieks J. Duračinskis raksta, ka holokausts stipri novājināja antisemitismu, kaut to arī neiznīcināja. Diemžēl savu tēzi viņš nepierāda faktiem.

Turpmāk vēl nāksies plašāk runāt par antisemitismu Polijā pēc Otrā pasaules kara, šeit tikai viens fakts. Tā, kad 1945.gada janvārī Varšava tika atbrīvota no nacistiem, vēlāk pasauleslaveno publicistu, literatūrkritiķi, daudzu starptautisku prēmiju laureātu, vairāku universitāšu goda doktoru M. Reiņu un viņa sievu izglābusī poļu ģimene lūdzu nestāstīt viņu kaimiņiem, ka viņi ir glābuši ebrejus, jo šie kaimiņi to viņiem nepiedotu.

Blakus antisemitismam otrs slepkavību motīvs bija vienkārša cilvēku mantkārība. Kā uzskata A. Skibinska, cilvēki, kuri nogalināja ebrejus vai rakņājās brāļu kapos pie Treblinkas, meklējot zeltu, bieži bija lasītnepratēji un diez vai bija lasījuši antisemitiskas avīzes un brošūras, tātad – nebija ideoloģiski motivēti, vienīgi gribēja kļūt bagāti. Šeit gan jāpiebilst, ka antisemitisku audzināšanu starpkaru Polijā varēja izbaudīt arī nenasot nacionālistiskās avīzes, bet vienkārši vērojot “augšu” realizēto politiku. Par ideoloģiski motivētu noziegumu varēja runāt, piemēram, Radzilovā (*Radzilów*), kur alkoholu lietojušie poļu slepkavas uz piedurknēm nēsāja balti-sarkanus apsējus, bet viens no to vadoņiem kļiedza, lai ebreju mantas neizlaupa, bet gan sadedzina. Viņš vēlējās, lai poļu „tīrā patriotisma” akts netiktu sakompromitēts ar laupīšanu.

Vācu okupanti sodīja par naudas izspiešanu no ebrejiem. Pēc poļu vēsturnieka J. Grabovska ziņām 1940.–1943.gados vācu tiesas izvirzīja apsūdzības vairāk nekā 240 cilvēkiem par naudas izspiešanu no ebrejiem. 159 (66,3 %) apsūdzēto bija etniskie poļi, 45 (18,7 %) – vācieši (gan valstsvācieši, gan etniskie vācieši), un 36 (15 %) ebreju un citu tautību pārstāvji. Par ebreju slēpšanu draudēja nāves sods, bet par viņu nogalināšanu sods nebija paredzēts. Vēl vairāk, slepkava varēja saņemt atalgojumu. Tā, izanalizējis kāda povjata [apriņķa] statistiku kara gados, vēsturnieks konstatēja, ka ebreju uzrādītāji un slepkavas parasti nebija vis’ kādi mantkārīgi „piena puikas”, ne arī nodzērušies vecpuiši, bet solīdi saimnieki, lauku policijas locekļi. Tajā pēc kārtas dienēja visi ciema pieaugušie vīrieši. Ebreju tvarstīšanā bija iesaistīti „soltisi [ciema vecākie], ciema kurjeri, policisti, visi, kas pildīja kādas funkcijas [...] vāciešiem izdevās iesaistīt „galīgā risinājumā” ne marginālus, bet visu sabiedrību.”

Poļu veikto ebreju slepkavību apogejs bija 1943.gadā, kad ebreji slapstījās jau vairākus mēnešus. Daudzos gadījumos, cilvēki, kuri bija piekrituši palīdzēt vajātajiem, pēc kāda laika to darīt atteicās. Ebrejus padzina no slēptuvēm, dažkārt pat nogalināja. Iedzīvotāji bija cerējuši, ka karš ilgi nevilksies, taču tas turpinājās, arvien pieauga stress, saistīts ar uzrādīšanas draudiem, bailēm no nacistu represijām. Slēpēji sāka nožēlot, ka pirms tam bija uzņēmušies risku. Pie tam ebrejiem beidzās maksāšanas līdzekļi un viņi kļuva par ievērojamu apgrūtinājumu.

A. Skibinska personīgi izpētījusi pēckara periodā notikušos 450 tiesu procesus Kelces vojevodistē, kuros gāja runa par ebreju slepkavībām un viņu denuncēšanu. Nogalināti bija vairāki tūkstoši ebreju, jo bieži dzīvību zaudēja vairāki cilvēki uzreiz. 70 % noziegumu notika lauku apvidos. Cilvēki, kuri slēpa ebrejus, pirmkārt baidījās ne no vāciešiem, bet no saviem kaimiņiem. Policija laukos ieradās meklēt ebrejus tikai tad, kad saņēma denuncācijas. Tāpat kā J. Grabovskis, arī A. Skibinska konstatēja, ka noziedznieki nebija deģenerāti, zagļi vai alkoholiķi, bet gan vienkārši, godprātīgi sīkpilsoņi. (Pētniece visus poļu noziedzniekus iedalīja četrās kategorijās. Pirmā – t.s. funkcionāri: *soltisi* (ciemu vecākie Rietumukrainā), *voiti* (pilsētu pašpārvaldes vadītāji), mežsargi. Otrā – vienkāršie zemnieki. Trešā – policisti. Ceturtā – dažādas politiskās orientācijas, pat komunistiskās, partizāni.)

Acīmredzot taisnība ir A. Strangam: „Tikai Hitlera briesmīgais terors pret pašiem poļiem novērsa to, ka poļi būtu vēl biežāk piedalījušies ebreju iznīcināšanā.” Ebreju iznīcināšana lika poļiem domāt par arī savu likteni vācu kundzībā. (Nacistu izstrādātajā plānā „Ost” bija paredzēts pēc PSRS sagrāves poļus deportēt uz Sibīriju.)

1942.gada 20.janvārī Berlīnē notika t.s. Vanzē konference (*Wannseekonferenz*), kurā nacistu vadošu darbinieku grupa pieņēma lēmumu par „ebreju jautājuma galīga risinājuma” ceļiem un līdzekļiem jeb, skaidrāk, — Eiropas ebreju genocīda programmu. Jau 1941.gada decembrī sāka funkcionēt ebreju iznīcināšanas nometne Helmno (poļu *Chelmno*, vācu *Kulmhof*), 70 km no Lodzas. Šai pat laikā tika uzsākta nāves nometnes celtniecībā Belžecā (poļu *Belzec*) Ļubļinas vojevodistē, Osvencimā tika veikti pirmie izmēģinājumi cilvēku noindēšanai ar gāzi „ciklons B” (*Zyklon B*). No 1942.gada sākuma Polijā izveidotajās nometnēs sāka nogādāt ebrejus iznīcināšanai.

Vēstures literatūrā ir izskanējis apgalvojums, ka labu dzelzceļu sakaru esamība, nevis kādi citi faktori, lika nacistiem būvēt lielas nāves fabrikas tieši Polijā. Droši vien transporta iespējām bija sava nozīme šo nometņu ierīkošanas vietu izvēlē, taču, iespējams, nacistu rīcību bez ebreju iznīcināšanas ērtības pašā Eiropas centrā noteica arī vēl citi faktori. Polija bija miljonu ebreju dzimtene, nogalinot viņus uz vietas, dzelzceļš nemaz tik daudz nebija nepieciešams. Nacisti varēja arī apzināties, ka zemē ar dziļām antisemitisma saknēm kā Polija ebreju iznīcināšanas process sastaps krietni mazāku pretestību kā valstīs, kur iedzīvotāju vairākums ebrejus uzskatīja nevis par pamatnācijas konkurentiem, bet tautsaimniecības un kultūras veicinātājiem. Tāpat iespējams, ka nāves fabrikas pēc ebreju iznīcināšanas bija iecerēts izmantot arī turpmāk – nu jau pašu „nepilnvērtīgo” poļu un citu tautu iznīcināšanai. Arī tad labajai dzelzceļa satiksmei būtu pakārtota loma.

1942.gada 22.jūlijā nacisti Ģenerālgubernatūrā uzsāka operāciju „Reinhards” (*Aktion Reinhardt* vai *Einsatz Reinhardt*), kuras mērķis bija ebreju un čigānu iznīcināšana. Tās realizācijas gaitā no 1942.gada jūlija līdz 1943.gada oktobrim trijās nāves nometnēs (*Belzec*, *Sobibor*, *Treblinka*) tika nogalināti vairāk nekā 2 miljoni ebreju un ap 50 000 čigānu no 5 (*Warschau*, *Lublin*, *Radom*, *Krakau*, *Galizien*) Ģenerālgubernatūras apgabaliem. No visām trijām nometnēm karu pārdzīvoja mazāk nekā 200 cilvēku.

Operācijas „Reinhards” ietvaros notika arī daļas **Varšavas geto iemītnieku iznīcināšana**. 1942.gada 22.jūlijā nacisti geto judenrāti informēja, ka visi ebreji, izņemot strādājošos vācu uzņēmumos, hospitāļos, judenrātes un viņu ģimeņu locekļus, ebreju policijas dalībniekus un viņu ģimeņu locekļus, tiks „deportēti uz austrumiem”. Patiesībā „deportēja” viņus nāvē Treblinkas koncentrācijas nometnē. Pirmā tāda kampaņa ilga no 1942.gada 22.jūlija līdz 3.oktobrim. Ebreju policijai tika pavēlēts nodrošināt ik dienas 6 000 cilvēku transportēšanu uz dzelzceļa staciju. Pavēles neizpildīšanas gadījumā nacisti draudēja nošaut ķīlniekus, kuru vidū bija arī judenrātes priekšsēdētāja A. Čerņakova sieva. Bez tam A. Čerņakovs uzzināja, ka deportācija skars arī bērnus no patversmes, kuras vadītājs bija pārpoļotā ebreju ģimenē dzimušais ievērojamais pedagogs J. Korčaks.

Tai pat dienā notika ebreju pagrīdes organizācijas sapulce, kurā tika nospriests, ka geto iemītniekus pārceļ uz darba nometnēm, un nolemts nepretoties. Arī turpmāk judenrāte sniedza paziņojumus, noliedzot, ka vilcieni ar geto iemītniekiem dodas uz nāves nometni. Turpretī A. Čerņakovs apzinājās to, pie kā deportācijas novedīs, viņam izdevās panākt, ka tika pieļauti daži izņēmumi slimmācu darbiniekiem, fabriku strādnieku ģimenes locekļiem. (Taču uz bāreņiem izņēmumi neattiecās. Judenrāte gan panāca, ka J. Korčaku personīgi atbrīvoja no deportācijas un kā pazīstamam rakstniekam piedāvāja pārcelties uz Terezinas nometni, bet viņš atteicās pamest audzēkņus un kopā ar viņam uzticētajiem ebreju bāreņiem devās uz Treblinku, kur arī tika nogalināts. Pēc 70 gadiem 2012.gads Polijā tika pasludināts par J. Korčaka gadu.) Nākamajā dienā A. Čerņakovs beidza dzīvi pašnāvībā, noindējoties ar ciānkāliju.

52 dienu laikā uz Treblinku tika izvesti ap 300 000 cilvēku, vēl ap 25 tūkstoši bija nogalināti pilsētas ielās. Augustā deportēja Varšavas judenrātes iestāžu darbiniekus (700 līdz 800 cilvēku).

21.septembrī arī lielākā daļa ebreju policistu ar ģimenes locekļiem tika nosūtīta iznīcināšanai. Līdzīgi nacisti izrīkojās arī ar citu lielāko Polijas pilsētu geto iemītniekiem. (Lodzas un Belostokas judenrāšu vadītāji centās izsūtīšanai atlasīt vecus un darba nespējīgus ļaudis, tā cenšoties paglābt vairākumu jauno un veselo cilvēku, taču gala rezultātā tie un arī viņi paši tāpat gāja bojā gāzes kamerās.)

Ģenerālis T. Komorovskis savās atmiņās stāsta, ka 1942.gada jūlijā AK galvenais komandants S. Roveckis sapulcināja AK „šauro” štābu, lai apspriestu jautājumu, kā reaģēt uz vācu okupantu organizētajiem ebreju transportiem uz Treblinku. Atskanēja balsis, ka kādi pasākumi būtu bezmērķīgi, jo pat ASV un Lielbritānija nespēja traucēt nacistiem ierīkot koncentrācijas nometnes. Sanāksmē gan uzvarējis S. Rovecka viedoklis, ka pretestības trūkums tikai vilinās okupantus turpināt masu iznīcināšanas, taču arī pēc tam nebija nekādu AK mēģinājumu ar sabotāžu traucēt nāvei nolemto ebreju deportācijas uz Treblinku.

Jau teikts, ka geto darbojās arī dažādas virzības nelegālas organizācijas. Aktīvākie parasti bija cionisti un komunisti. Varšavas geto 1942.gadā Gestapo ar provokatora palīdzību atklāja vairākumu komunistiskās pagrīdes locekļu. Viens no pretošanās kustības organizatoriem bija vietējās PSP grupas vadītājs J. Ļevartovskis. Martā tika izveidots Antifašistiskais bloks, kurš nodibināja sakarus ar citiem geto, veidoja kaujinieku organizāciju. 1942.gada vasarā-rudenī Varšavas geto izveidojās Ebreju pretošanās organizācija (*Żydowska Organizacja Bojowa*). Tajā apvienojās politiski dažādi orientētas ebreju organizācijas. Tā centās iegūt ieročus, ierīkoja slēptuves (t. s. „bunkurus”) geto teritorijā, nodarbojās ar propagandu, cīnījās pret ebreju kolaboracionistiem, apkaroja ebreju un poļu kriminālnoziedznieku bandas. Darbojās arī dažas citas atsevišķas ebreju pretošanās grupas. Kaujinieku grupu mugurkaulu veidoja bijušie Polijas armijas karavīri un agrāko militarizēto ebreju organizāciju biedri.

Pirmās ebreju kaujinieku aktivitātes vērsās pret ebreju nodevējiem. 1942.gada decembrī tika nogalināti ebreju policijas vadītāji. 22.decembrī prokomunistiskās GL atbalstīta cionistiska kaujinieku grupa uzspridzināja Krakovā granātu kādā tikai vāciešiem pieejamā kafejnīcā.

1943.gada sākumā Varšavas geto iemītnieki saņēma informāciju, ka „deportācijas uz austrumiem” vietā faktiski notiek transportēšana uz koncentrācijas nometnēm iznīcināšanai. (1943.gada janvārī inspekcijas laikā Varšavā H. Himlers pavēlēja geto likvidēt līdz 1943.gada 15.februārim, bet esošos tur sīkos uzņēmumus līdz ar strādniekiem pārcelt uz Ļublinu.) Kad 1943.gada 18.janvārī ar jaunu deportācijas vilni tika sāкта geto likvidācija, ebreju pretošanās grupa M. Aņeļeviča vadībā nolēma rīkoties un organizēt bruņotu pretestību. Geto likvidāciju traucēja gan tā iemītnieku slapstīšanās, gan Ebreju kaujas organizācijas pretestība. Tās sastāvā tolaik bija daži simti kaujinieku, bruņotu ar desmit revolveriem, dažām granātām un pudelēm ar degšķidrumu. Tomēr desmit vāciešu tika nogalināti, (pēc citiem datiem vācu žandarmi, tiem palīgā atsūtītie latviešu un lietuviešu policisti zaudēja līdz 60 nogalināto un ievainoto, bet reizē tika nogalināti 1 171 geto iemītnieks). Rezultātā pēc dažām dienām deportācija tika atlikta, tās gaitā izdevās izsūtīt tikai ap 6 500 cilvēku. Tā, neraugoties uz H. Himlera pavēli, geto turpināja pastāvēt.

Tā iemītnieki – līdz 60 tūkstošu cilvēku, starp kuriem bija diezgan daudz jauniešu, zināja kāds liktenis viņus sagaida. Viņi nolēma nedoties nāvē brīvprātīgi un pacensties pēc iespējas dārgāk pārdot savu dzīvību. Geto strādāja ieroču darbnīcas, kur izgatavoja bumbas un pudeles ar degšķidrumu. Tika ierīkotas kaujas pozīcijas, atkāpšanās ceļi caur māju bēniņiem un pagrabiem, arī rūpīgi iekārtoti bunkuri ar dzeramūdens un pārtikas rezervēm, kur dažos bija pat elektriskā strāva un ūdensvads, taču parasti nebija glābšanās ceļu.

1943.gada februārī arī S. Roveckis izdeva pavēli AK visā valstī sniegt palīdzību ebrejiem viņu bruņotajā cīņā pret nacistiem. Taču vairākums AK komandieru necentās izpildīt rīkojumu. Viņi demonstrēja daudziem poļiem raksturīgo divējādo attieksmi pret ebrejiem.

Tās ilustrācijai var kalpot 1942.gada augustā pagrīdē publicētais katoliskās poļu rakstnieces S. Kosakas-Ščuckas uzsaukums poļu tautai. Tajā tika aicināts palīdzēt Varšavas geto ieslodzītajiem. „Viņiem nav cerību uz glābšanos. Viņiem neviena nenāks palīgā. Nogalināto ebreju skaits pārsniedz miljonu, un šis skaitlis aug ar katru dienu. Mirst visi. Bagātie un nabagie, sirmgalvj, sievietes, vīrieši, jaunieši, zīdaiņi... Viņi ir vainīgi tikai tāpēc, ka piedzimuši kā ebreji, kurus Hitlers ir nospriedis iznīcināšanai. Pasaule skatās uz šiem noziegumiem, pašiem briesmīgākajiem un klusē ... Tālāk vairs nedrīkst ciest. Tas, kurš klusē slepkavības priekšā, pats kļūst par slepkavas izpalīgu. Kas nenosoda – tas atļauj. Tāpēc pacelsim balsi mēs, poļi – katoļi.” (Pati S. Kosaka-Ščucka piedalījās ebreju glābšanas organizācijas veidošanā un darbībā, tika arestēta, izdzīvoja, pēc kara kļuva par vienu no goda nosaukuma „Taisnīgais starp tautām” nesējiem.) Šāda nostāja pelnījusi patiesu cieņu. Taču tai pat uzsaukumā bija arī rindas: „Mūsu jūtas pret ebrejiem nav mainījušās. Mēs joprojām uzskatām viņus par politiskiem, ekonomiskiem un idejiskiem Polijas ienaidniekiem. Vēl vairāk, mēs apzināmies, ka viņi, kas uzkrauj mums vainu par savu nelaimi, mūs neieredz vairāk nekā vāciešus.” (Autora rīcībā nav datu, ka ebreju attieksme pret poļiem būtu bijusi naidīgākā nekā pret vāciešiem. Tas būtu neloģiski. Taču vismaz daļēji Polijas valstij atbildību par savu pilsoņu likteni bija jānes. Acīmredzot to kaut neapzināti saprata arī S. Kosaka-Ščucka un arī vismaz daļa citu poļu.)

Citas poļu daļas priekšstatu par ebrejiem 1943.gada janvārī, trīs mēnešus pirms sacelšanās geto, puda raksts pagrīdes presē: „Savu naidu pret Poliju un poļiem ebreji ir izteikuši gadsimtu garumā un bez pārtraukuma. Ebreji vienmēr ir darbojušies par ļaunu mūsu dzimtenei, neieredzot to un mūs. Tāpēc pēc tagadējā kara, kaut ebreju skaits ārkārtīgi samazināsies, mums pret viņiem uzreiz būs jāieņem noteikta pozīcija. Zeme nedrīkst atrasties ebreju rokās. Analogiski arī rūpniecība, kā arī tādi propagandas līdzekļi kā prese, kino un grāmatu izdošana. Tirdzniecībā un brīvajās profesijās obligāti jāpastāv mazākais procentu normai. Ja ebrejiem tas nepatiks, ceļš uz Palestīnu ir atvērts. Tikai izvest poļu naudu nedrīkstēs.” Saprotams, ka šādi noskaņoti poļi ebrejiem palīdzēt nevēlējās. Bijušais AK Informācijas un propagandas biroja vadītājs poļu žurnālists K. Močarskis šai sakarā rakstīja par „mežonīgu antisemitismu” labējo spēku pagrīdē. 2009.gadā, citējot minēto rakstu, tajā izteikto pozīciju nosodīja poļu-ebreju izcelsmes mūsdienu politiskais darbinieks un žurnālists Ā. Mihņiks.

Pēdējā deportācija, jeb tā saucamā Lielā kampaņa (*Großaktion*) ar mērķi galīgi likvidēt geto sākās ebreju nacionālo svētku Pesaha (jidiš. *Paysakh* – ebreju aiziešanas no Ēģiptes verdzības atcere) priekšvakarā 1943.gada 19.aprīlī un beidzās 16.maijā.

Varšavas geto iznīcināšanā piedalījās ap 2 000 vērmahta karavīru, vācu žandarmu, poļu policistu, kā arī SS bataljons, kura sastāvā bija ukraiņu un latviešu (ap 120) kolaboracionisti. (Pēc citām ziņām viens latviešu policijas bataljons (otrs – daļēji) veica Varšavas geto ārējo apsardzi, bet viena rota no otrā bataljona bija iesaistīta ebreju konvojēšanā uz Treblinkas koncentrācijas nometni.)

Ebreju pretošanās organizācija sastāvēja no 22 vienībām, kopējais cīnītāju skaits sastādīja ap 500. Atsevišķi darbojās liela t.s. cionistu-revizionistu vienība (*Żydowski Związek Wojskowy*).

Poļu publiciste A. Grupinska 2000.gadā Varšavā publicēja grāmatu „*Ciągle po kole, Rozmowy z Żołnierzami Getta Warszawskiego*” (Rinķī apkārt. Sarunas ar Varšavas geto karavīriem), kurā parāda arī ebreju pretošanās kustības vēstures ēnas puses. Dažādas virzības ebreju organizācijas bieži nevarēja savstarpēji vienoties par kopīgu cīņu pret nacistiem. Tā, kreisie un labējie cionisti nevarēja vienoties ne savstarpēji, ne arī ar necionistiskajām organizācijām. Tā kā paralēli ebreju vajāšanām

nacisti pēc viņu arizācijas plāniem izvērsa arī poļu intelligences, bijušās administrācijas darbinieku arestus, šāva poļu ķīlniekus laukos, bundisti atteicās radīt atsevišķas ebreju pagrīdes organizācijas, cerot izveidot pagrīdi, kopīgu ar poļiem. Pirmie Varšavas geto apvienot spēkus piedāvāja komunisti. Taču 1942.gada martā-aprīlī Gestapo veica masveida komunistu arestus visos Polijas, Lietuvas un Ukrainas geto. Baidoties zaudēt PVE materiālo palīdzību, kura gan bija visai niecīga, ebreju komunisti bija spiesti slēpt savu partijas piederību, komunistiskās vienības pagrīdes dokumentos figurēja kā „kreisas organizācijas”.

Katram kaujiniekam bija pistole vai revolveris, piecas granātas un piecas pudeles ar degšķidrumu. Katrā aizstāvēšanās iecirknī bija arī pa trim šautenēm un vienai mašīnpistolei. Kaujinieku stāvokli sarežģīja tas, ka Varšavā geto bija sadalīts trijās daļās, izolētās no citām. Centrālajā daļā darbojās 9 kaujinieku vienības, pārējās 8 un 5.

Nacisti, savākuši spēkus, 1943.gada 19.aprīlī mēģināja triecienā ieņemt centrālo geto daļu. Kad bruņotās vācu vienības iemarsēja geto teritorijā, vairākums no pārpalikušajiem geto iemītniekiem paslēpās līdz tam iekārtotajos bunkuros, bet kaujinieki uzsāka izmisīgu cīņu. Tā Varšavas geto sākās sacelšanās. (Tas notika gan tikai pēc tam, kad ap 300 000 cilvēku jau bija Treblinkā nogalināti.) Neraugoties uz tanku un artilērijas pielietošanu, vāciešu uzbrukums neizdevās. Viņi cieta lielus zaudējumus (sadega arī vairāki tanki) un bija spiesti atkāpties. Vācu daļas varēja virzīties uz priekšu no ēkas uz ēku tikai ar artilērijas un ugunsmetēju palīdzību. Kad tās mainīja taktiku un mēģināja geto iespiesties nelielām grupām, sacēlušies radīja vienības, kuras ierīkoja iebrucējiem slēpņus.

PVE klusēja par Varšavas ebreju traģēdiju. Viens no ebreju Bunda vadītājiem un civilās aizsardzības organizatoriem Varšavā 1939.gada septembrī S. Zilberboims 1943.gada 12.maijā, protestējot pret Rietumu valdību un PVE kļušu ciešanu ebreju traģēdijas sakarā, izdarīja pašnāvību Lielbritānijas ārlietu ministra A. Īdena pieņemšanas istabā. Viņš atstāja 11.maijā rakstītu pēcnāves vēstuli prezidentam E. Račkevičam un PVE vadītājam V. Sikorskim, bet ar viņu starpniecību Polijas sabiedrībai, sabiedroto valstu tautām un valdībām, var pat teikt – visas pasaules sirdsapziņai, ar aicinājumu pārtraukt vienaldzīgi raudzīties uz nacistu noziegumiem, glābt ebreju tautu no bojā ejas, sodīt tās bendes.

Ir gan zināms fakts, ka sabiedrotie mēģināja kaut cik-necik palīdzēt sacelšanās dalībniekiem. Naktī no 1943.gada 12. uz 13.maiju padomju aviācija uzbruka Varšavas militārajiem objektiem un transportam, kas piegādāja nacistiem pastiprinājumu. Bombardēšana notika vairākiem viļņiem 1,5 stundas. Uzlidojums acīmredzot notika pēc poļu puses lūguma. Pilotiem bija precīzi dati par pilsētas gaisa aizsardzības sistēmu, par bombardējamajiem objektiem. Turklāt no zemes tika raidīti gaismas signāli.

Daudzi kaujinieki un geto iemītnieki gāja bojā ugunī, citi dienā slēpās bunkuros, kur cieta no milzu saspīestības, ūdens un pārtikas trūkuma, bet naktīs, bieži pārgērkušies vācu formās, devās ierīkot slēpņus. Cīņu laikā viens no bundistu kaujiniekiem M. Klepfīšs ar krūtīm aizsedza vācu ložmetēja ambrazūru. (Vēlāk, 1944.gadā viņš tika apbalvots ar ordeni *Virtuti Militari*.)

Ielencot bunkurus, okupanti pret tiem pielietoja gāzes. Tas padarīja kaujinieku stāvokli bezcerīgu. Daudzi, ieskaitot M. Anīleviču, beidza dzīvi pašnāvībā. AK nenodeva ebreju kaujiniekiem pilsētas kanalizācijas sistēmas shēmas, kas varētu tiem palīdzēt pēc sacelšanās apspiešanas dzīviem atstāt pilsētu, bet AK kaujinieku mēģinājums uzspriecināt geto sienu izrādījās neveiksmīgs. Tikai dažiem desmitiem, kā C. Ļubetkinai, M. Edelmanam u.c., pateicoties GL kaujiniekiem, izdevās izglābties, atstājot geto rajonu caur kanalizācijas sistēmu. Kopā ap 80 cīnītāju tika noslēpti Varšavā vai devās

pie partizāniem, taču ir ziņas, ka viņu vairākums vēlāk gāja bojā no poļu nacionālistisko partizānu rokām.

C. Ļubetkina vēlāk cīnījās partizānu rindās, piedalījās 1944.gada Varšavas sacelšanās, 1945.gadā pārcēlās uz Palestīnu. Ārsts M. Edelmans, pēc pārliecības sociālists, pēc sacelšanās geto sakāves iestājās AK un 1944.gadā piedalījās poļu sarīkotajā Varšavas sacelšanās. Pēc kara atradās asā konfliktā ar Polijā iedibināto „sociālistisko” sistēmu, 1976.gadā viņš iekļāvās antikomunistiskās Strādnieku aizsardzības komitejas (*Komitet Obrony Robotników*), bet vēlāk arodbiedrības „*Solidarność*” (Solidaritāte) darbībā. Pēc karastāvokļa pasludināšanas Polijā 1981.gadā bija internēts. Piedalījās Apaļā galda sarunās par Polijas pāreju uz demokrātiju. Polijas Seima deputāts (1989—1993). Polijas augstākā apbalvojuma *Order Orła Białego* (Baltā Ērgļa ordeņa) kavalieris.

Slikti apmācītās un vāji apbruņotās ebreju vienības nacistu pārspēkam pretojās gandrīz mēnesi. Tikai 16.maijā nacistiem sacelšanos geto izdevās apspiest. Vācu spēku pavēlnieks grupenfirers J. Štrops pasludināja „akciju” par pabeigtu. (Oficiālie vācu zaudējumi bija 16 nogalinātie un 90 ievainotie. Varšavas pagrīdes prese rakstīja par 100 līdz 400 un pat 1 000 kritušiem ebreju iznīcināšanas akcijas dalībniekiem.) Noslēgumā viņš lika uzspridzināt ebreju Lielo sinagogu. Geto bija nopostīts. Sacelšanās gaitā tika nogalināti ap 7 000 tā aizstāvju, ap 6 līdz 8 tūkstoši tika dzīvi sadedzināti, ap 56 tūkstošiem sacelšanās laikā izdzīvojušo tika nosūtīti nāvē Treblinkā. (Ir arī dati, ka no līdz 1945.gadam dzīvību zaudējušajiem 985 tūkstošiem varšaviešu 370 tūkstoši bija ebreji.) Tomēr vēl 1943.gada vasarā geto teritorijā kāda ebreju grupa turpināja izmisīgu cīņu.

Jāatzīst, sacelšanās bija ar lokālu raksturu. Izņemot mazskaitlīgas nelegālas komunistiskās organizācijas, poļu pagrīdes grupas sacelšanās dalībniekiem nesniedza gandrīz nekādu palīdzību. Taču, kā uzsvēra viens no sacelšanās geto dalībniekiem, vēlāk vadošs Izraēlas vēsturnieks I. Gutmans: „Sacelšanās Varšavas geto bija pirmā Eiropā pilsētu iedzīvotāju uzstāšanās [pret nacistiem] okupētajā Eiropā.” Sacelšanās tika asiņaini apspiesta. Taču tā bija spilgts pretošanās piemērs laikā, kad nacionālistiskā poļu pagrīde bija norūpējusies galvenokārt par spēku saglabāšanu laikam, kad būs izredzes cīnīties par savu valstiskuma variantu.

Krievu dzejnieks A. Aronovs 1991. gadā tam veltīja dzejoli „Geto. 1943.gads.” Lai nocitējam tikai tā pirmo pantu:

Когда горело гетто,
Когда горело гетто,
Варшава изумлялась
Четыре дня подряд.
И было столько треска,
И было столько света,
И люди говорили:
— Клопы горят.

Kad dega geto,
Kad dega geto,
Četras dienas
Varšava brīnījās.
Un bij' tik daudz brīkšķu,
Un bij' tik daudz gaismas,
Un ļaudis teica:
- Blaktis deg.

Diez vai AK kaujinieki varēja tad paredzēt, ka pēc gada Varšavas 1944.gada sacelšanās laikā viņiem pašiem nāksies mirt, tā arī nesagaidījušiem palīdzību no ārienes.

Zināmu priekšstatu par notikumiem Varšavas geto sacelšanās laikā sniedz A. Vaidas filma „*Wielki tydzien*” (Klusā nedēļa, 1996) un R. Polanska filma „*The Pianist*” (Piānists, 1996). Mūsdienās 16.maijs Polijā ir pasludināts par Piemiņas un Sēru dienu. Par sacelšanos geto atgādina 1948.gadā ierīkots pieminēklis šīs ebreju traģēdijas atcerei.

1943.gada vasarā notika sacelšanās arī Belostokas, Bendzinas (*Będzin*) un Čenstohovas geto. Tās tika apspiestas, to dalībnieki un visi iemītnieki nogalināti.

Belostoku vērmahts ielenca jau 1941.gada 22.jūnijā un tikai nenožīmīgam ebreju skaitam izdevās izbēgt no tās. 28.jūnijā vācieši nodedzināja ebreju kvartālu kopā ar Centrālo sinagogu, kurā liesmās dzīvību zaudēja no 1 000 līdz 2 000 cilvēku. Pavisam gāja bojā ap 5 000 cilvēku. 1941.gada augustā Belostokā tika radīts geto. 1943.gada aprīlī geto iekšienē dažādos uzņēmumos strādāja 14 250 ebreju, aiz geto sienām – 2,7 tūkstoši. 1943.gada augusta sākumā nacisti pieņēma lēmumu par geto pilnīgu likvidēšanu. Naktī no 15. uz 16. augustu to ietvēra trīskāršs aplenkums, sastāvošs no vācu žandarmiem, trijiem speciāliem policijas bataljoniem (divi no tiem sastāvēja no ukraiņiem), SS un vērmahta daļām. Šo daļu rīcībā bija arī artilērija un tanki. Geto tika izkārti paziņojumi, kas pavēlēja sapulcēties norādītajās vietās, it kā lai pārceltos uz Ļubļinu. Geto sākās sacelšanās. Tajā gan piedalījās tikai 300 cilvēku, jo citiem nebija ieroču. Piecas dienas norisa cīņas pret ap trijiem tūkstošiem vāciešu un ukraiņu kolaboracionistu, kuri karoja ar tanku un artilērijas atbalstu. Pēc dažām ziņām sacēlušies nogalināja ap 100 vācu un ukraiņu karavīru un policistu, vairākus simtus ievainoja. Geto iemītnieki visi tika iznīcināti.

Arī koncentrācijas nometnēs ieslodzītie turpināja cīņu pret nacistiem. Treblinkā un Sobiborā 1943.gada notika ieslodzīto sacelšanās (Aušvicā ieslodzīto sacelšanās notika 1944.gadā), kuru rezultātā daži no tiem izglābās. (Tā, nāves nometnē Treblinkā ebreju ieslodzīto organizācijas ilgstoši gatavota sacelšanās notika 1943.gada 2.augustā. Tika nogalināti ap 10 apsargu-esesiešu, vairāki simti ieslodzīto bēga no nometnes. Taču tikai mazai daļai izdevās izglābties.) Pēc ieslodzīto sacelšanās nacisti Treblinkas un Sobiboras nāves nometnes likvidēja un mēģināja iznīcināt visus pierādījumus par šeit notikušo. Citās nometnēs tas tika darīts 1945.gadā, Sarkanajai armijai tuvojoties.

Ar 1942.gada rudeni Vācijas militāri-politiskais stāvoklis mainījās un militārajā rūpniecībā auga pieprasījums pēc darba rokām. Ebrejus sāka plašāk piesaistīt smagam fiziskam darbam. Agrākais ebreju likvidēšanas lozungs gan palika spēkā, taču tagad to nacisti centās īstenot „ar darba starpniecību”. Daļu no bijušajiem geto iemītniekiem nenogalināja, bet nosūtīja uz darba nometnēm. Tā, Krakovas rajonā atradās 20 tādu nometņu, Radomas – vairāki desmiti. Lielākā to daļa tika likvidēta 1944.gada beigās, bet dažviet tās funkcionēja vēl 1945.gada janvārī.

Kopumā Ģenerālgubernatūrā (bez Galīcijas distrihta) no 1 270 tūkstošiem ebreju, kuri dzīvoja šeit 1940.gada sākumā, 1943.gada vidū dzīvi bija palikuši tikai ap 300 tūkstošu cilvēku. Pēdējais geto Ģenerālgubernatūras teritorijā Kelcē pastāvēja līdz 1944.gada augustam, kad pēdējie tā iemītnieki tika nosūtīti uz Osvencimu.

Ilgstoši literatūrā noris strīdi, vai poļu pretošanās organizācijas sniedza pietiekamu un visu iespējamo palīdzību bruņotajām ebreju grupām. Nemazsvarīga loma bija tam, ka poļu sabiedrībā blakus pirmskara aizspriedumiem pret ebrejiem radās nevēlēšanās atzīt viņu militāros sasniegumus. Skanēja pārmetumi viņiem par nevēlēšanos un neprasmi karot. Tiesa, viens no Ebreju kaujas organizācijas biedriem un Varšavas geto sacelšanās vadītājiem M. Edelmans gan pavērsa šķēpu pret pašiem ebreju kritiķiem. 1945.gadā viņš rakstīja, ka 1942.gadā poļu pretošanās kustība bija vēl bērnu autiņos, par partizāniem klīda tikai leģendas, pirms sacelšanās geto nebija lielu poļu pagrīdes uzstāšanos, pirmā bruņotā poļu uzstāšanās notika tikai 1943.gada martā, kad nākamajā mēnesī jau notika sacelšanās Varšavas geto. Taču, tā kā izdzīvojušo ebreju kaujinieku bija tikai saujiņa salīdzinājumā ar izdzīvojušajiem bijušajiem AK dalībniekiem, ir saprotams, ka arī pēc kara turpināja dzīvot poļu radītais mīts.

Rakstnieks J. Andžejevskis, jau kara laikā uzrakstīta romānā „*Wielki Tydzień*”, (Lieldienu nedēļa), kuru tā delikātā satura dēļ režisors A. Vajda varēja ekranizēt tikai 1995.gadā, stāsta, kā varšaviešu vairākums, nevēloties sevi pakļaut briesmām, bija gatavs padzīt no patvēruma ebrejieti, sacelšanos geto vēroja „caur žogu” kā ziņkārīgi garāmgājēji, kā kopējs trūkums un apdraudētība nevis stiprināja cilvēciskās saites, bet izraisīja savstarpēju naidu un nesaticību, kaut atsevišķos cilvēkos karš ar tā traģismu arī uzmodināja līdz tam apslēptās viņu labākās īpašības.

Poļu pagrīdniekiem bija sakari ar Varšavas geto sacelšanās dalībniekiem, viņi mēģināja sniegt tiem palīdzību, taču tai izvērsties traucēja pilsoniskās pagrīdes „stratēģiskie” plāni, aizspriedumi daudzu poļu apziņā. Poļu pagrīdes izdevums „*Polska Żyje*” (“Polija Dzīvo”) 1943.gada 24.aprīlī rakstīja, ka sacelšanās geto pagrīdei ir vienaldzīga, jo „geto cīnītāji cīnās tikai par to, lai izglābtu savas dzīvības, tai laikā kad mēs poļi pulcējamies par ideju”. Tiešām, avoti rāda, ka arī paši geto sacelšanās dalībnieki runāja par „pašaizsardzību”, nosaukums „sacelšanās” radās vēlāk. (Kā rakstīja M. Edelmans, „pat sacelšanās iecerē nebija nekādu cerību uz uzvaru, tāpēc tā bija ne sacelšanās, bet iedzīvotāju aizstāvēšana”. Tiesa, vācu vēsturnieks F. Golževskis norādījis, ka geto ebreju cīnītāju sakari ar GL, viņu bēgšana (caur kanalizāciju) no geto, lai piedalītos turpmākajās cīņās, liecināja, ka viņu uzsāktā pretošanās nacistiem bija kas vairāk nekā vienkāršs izmisuma akts.) Taču poļu pagrīdes avīze savā, ilgstoši vēsturiski veidotajā šlahtiskajā „idejisko cīnītāju” „pārākuma” sajūtā pār nāvei nolemtajiem geto ieslodzītajiem nesaskatīja to, ka par savām dzīvībām ar ieročiem pret nacistiem cīnījās tādi pat Polijas pilsoņi kā poļi paši, ka tā bija reāla cīņa apstākļos, kad poļu „idejiskie cīnītāji”, pirmajā vietā stādot it kā savas valsts, bet realitātē, iespējams, savas izdzīvošanas perspektīvas, tikai vēl „pulcējās”. Apstākļos, kad neviens nevarēja uzskatīt, ka sacelšanās geto varētu nest panākumus, AK ņēma vērā gan kara perspektīvas, gan pēckara poļu vajadzības, taupīja spēkus izšķirošām cīņām par Polijas nākotni, tās robežām, necenšoties glābt savus ebreju līdzpilsoņus.

Jau XXI gadsimtā M. Edelmans liecināja: „Varšavas iedzīvotāji pret mums [ebrejiem] izturējās, mazākais, vienaldzīgi, kāda daļa – naidīgi. Protams, bija arī tādi, kuri stāvēja garnizona baznīcā un raudāja, redzot degošo geto, bet tādu bija saujiņa. Bet pārējie blakus izklaidējās uz karuseļiem [...] Mūsu sacelšanās izsauca dažādas atskaņas, vienos – līdzjūtību, citos naidu, bet trešie bija apmierināti un pēc tam runāja: kāda laime, ka Hitleris mūsu vietā paveica šo darbu un nogalināja šos ebrejus. Es neizdomāju, tā bieži tika runāts kara laikā, pie tam ne tikai tumšo masu, bet arī inteliģences vidū. Ja ievērojams Varšavas arhitekts, kurš pēc kara atjaunoja galvaspilsētu, aizveda uz komendantūru pie vāciešiem divus mazus ebreju bērnus ... Viņi slēpās zem viņa verandas – gulēja tur, ēda to, ko kaut kur salasīja Bet kad dega geto, viņš izteicās: „Žēl, ka tas Tuvims [J. Tuvims – ebreju izcelsmes poļu rakstnieks – V.Š.] arī tur necepas”. Man stāstīja par to mana paziņa, kura strādāja pie viņa par mājkalpotāju, viņai, par laimi, kaut kā izdevās noslēpt no šī cilvēka, ka viņa ir ebrejiete.”

Poļu uzvedība pret ebrejiem pasaulē ir izpelnījusies dažādu, arī ļoti asu vērtējumu. 1943.gadā kā viens no pirmajiem poļu kultūras darbiniekiem uz sacelšanos geto atsaucās dzejnieks, vēlākais Nobela prēmijas laureāts, nosaukuma „Taisnīgais starp tautām” nesējs Č. Milošs ar dzejoli „*Campo di Fiori*” (Ziedu laukums), kurā salīdzināja vienkāršo romiešu izturēšanos Dž. Bruno sadedzināšanas un poļu uzvedību Varšavas geto sacelšanās laikā.

1944.gadā, Varšavas geto iznīcināšanas pirmajā gadadienā J. Tuvims uzrakstīja rakstu „*My, żydzi polscy...*” (Mēs, Polijas ebreji...), kurā savas tautas ciešanās vainoja ne tikai nacistus, bet arī vismaz daļu no poļiem. Viņš rakstīja, ka nedala poļus tajos, kam ir dzimtsraksti, un tajos, kuriem to nav, bet dala poļus fašistos un antifāšistos (*Dzielę też Polaków na faszystów i konترفaszystów*), piemētot, ka viņa naidis pret poļu fašistiem ir dziļāks nekā citu nāciju fašistiem. Taču, kā atzīmējis krievu dzejnieks

S. Kuņajevs, J. Tuvims tā arī nespēja izskaidrot, kāpēc poļi, karojoši AK rindās pret nacistiem, vienlaikus nereti bija arī antisemīti. Acīmredzot šeit būs vietā atgādināt, ka AK taču veidojās nevis kā pilnīgi jauns spēks, bet kā zināms Polijas armijas turpinājums, kurš arī pakļāvās pirmskara valdības turpinājumam – valdībai emigrācijā. Dabīgi, ka tika mantoti pirms kara valdošie noskaņojumi, arī izturēšanās pret ebrejiem.

Viens no sacelšanās Varšavas geto līderiem I. Cukermans vēlāk rakstīja, ka ebreju pagrīdnieki „neskaitāmas reizes” griezās pie AK vadības pēc palīdzības, lai glābtu izdzīvojušos cīnītājus. „Mums nedeļa pavadoņus ceļam pa [kanalizācijas] kanāliem, atteicās piešķirt dzīvokļus Varšavā, nedeļa automašīnas, lai izvestu kaujiniekus no pilsētas.” Enciklopēdijā „Ebreju pasaule” konstatēts: „Sacelšanās Varšavā tika uzsākta bez kādas cerības uz panākumiem un vāju cerību saglabāt dzīvību. Ebrejiem gandrīz nebija ar ko cīnīties pret līdz zobiem bruņotajiem vācu karavīriem, bet poļu pagrīde – pati pilna ar antisemītiem – praktiski nesniedza nekādu palīdzību saviem līdzpilsoņiem – ebrejiem”.

Varšavas GL organizācija, kura šai laikā bija daudz vājāka par AK, tomēr aktīvāk nekā tā centās palīdzēt ebreju kaujiniekiem. GL 1942.gada februārī nodibināja sakarus ar antinacistisko pagrīdi geto, nosūtot turp savu pārstāvi, geto tika radīta Polijas Strādnieku partijas sekcija, sniegta palīdzība tipogrāfijas ierīkošanā. GL Varšavas organizācijas biedri arī organizēja vairāku desmitu cilvēku, tai skaitā bērnu, evakuāciju no geto.

Viens no GL Galvenā štāba darbiniekiem J. Maļeckis atmiņās uzsvēra GL palīdzību 1943.gada pavasarī Varšavas geto sacelšanās dalībniekiem. GL piegādāja sacelšanās dalībniekiem ieročus, munīciju un pārtiku. Viena no palīdzības formām bija diversiju un sabotāžas aktivizēšana visas Varšavas teritorijā, lai neļautu okupantiem koncentrēt spēkus sacelšanās apspiešanai. GL grupas uzbruka vācu karaspēka un žandarmērijas posteņiem, kuri apkaroja sacelšanos, tāpat palīdzēja kaujiniekiem un arī citiem ebreju iedzīvotājiem izkļūt no geto. Šim nolūkam tika izmantotas ūdensvada un kanalizācijas caurules. J. Maļeckis liecināja, ka ar viņa līdzdalību no geto un līdz ar to no neizbēgamas tūlītējas nāves paglābās ap simts cilvēku.

Vēlāk, jau Varšavas sacelšanās laikā 1944.gada augustā AL pavēlniecība palīdzēja no tiem Ebreju kaujas organizācijas dalībniekiem, kuriem izdevās izglābties, izveidot vienību, kura piedalījās tālākajās cīņās. (Taču pati AL uz GL pamata izveidojās tikai 1944.gada sākumā, kad lielākā daļa Polijas ebreju jau bija iznīcināta. Kā atzīts Ebreju enciklopēdijā, poļu vairākums šo armiju un tās aicinājumus glābt ebrejus tobrīd ignorēja.)

Amerikāņu vēsturnieks un pārliecināts cionists M. Daimonts raksta, ka Austrumeiropā „visapkaunojošākā bija poļu uzvedība. Viņi bez iebildumiem izdeva vāciešiem 2 miljonus 800 tūkstošu no 3 miljoniem 300 tūkstošiem ebreju, kuri dzīvoja valstī.” Tāpēc šis autors neizsaka nožēlu par poļu likteni: „Polijai priekšā stāvēja atziņa, ka vācieši to nicināja ne mazāk kā ebrejus. Viņi, kā aunos, izkāva pusotra miljona poļu.” Jāatzīst, ka M. Daimonts, sarūgtinājumā par savas tautas ciešanām, nav spējis saglabāt objektivitāti pret poļu tautu, tā vietā lai runātu par noteiktu slāņu nostāju, izsakot pārmetumus visai tautai.

Mēģinot attaisnot poļu nacionālistu „atturīgo” izturēšanos pret Polijas pilsoņu – ebreju cīņu pret nacistiem, amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders raksta: „Varšavas AK pavēlniecības stratēģiskie uzstādījumi vispār aizliedza apbruņot ebrejus. Kaut AK arī gatavojās partizānu karam, tās vadība uztraucās, ka sacelšanās geto var izprovocēt pilsētā vispārēju dumpi, kuru vācieši varēs apspiest. 1942.gada beigās AK nebija gatava tādām cīņām. AK pavēlniecība uzskatīja priekšlaicīgu sacelšanos par komunistisku provokāciju, no kuras bija jāizvairās. Viņi zināja, ka Padomes, tātad arī poļu komunisti mudināja vietējos iedzīvotājus nekavējoties tvert ieročus pret vāciešiem.” Amerikāņu

publicists D. Lazars šo spriedumu turpina un komentē: „Tādā kārtā Varšavas geto cīnītāji, sākot priekšlaicīgu sacelšanos, mēģināja ievest AK Padomju ierīkotajās lamatās. Tas ir nekas cits kā vecās AK līnijas par to, ka ebreji ir poļu nacionālie ienaidnieki un pēdējiem nav jāuztraucas par viņu iznīcināšanu, atkārtojums.” Tik tiešām, iznāk, ka T. Snaiders aizstāv AK par pretošanos „padomju mēģinājumiem izraisīt bruņotu sacelšanos”, pat ja tas nozīmēja Varšavas geto iznīcināšanas bezjūtīgu novērošanu no malas.

Jāatzīst, ka sarīkot uzvarošu sacelšanos geto vai visas Varšavas un pat visas Polijas mērogā 1943.gadā nebija iespējams, taču tāpat jāatzīst, ka AK spēkos būtu gan krietni lielākā mērā palīdzēt ebreju līdzpilsoņiem, gan palielināt savu ieguldījumu cīņā pret nacismu, ja ne PVE, AK pavēlniecības nogaidīšanas taktika.

Pēc ebreju izcelsmes poļu sabiedriskā darbinieka, vēsturnieka, Varšavas geto arhīva radītāja E. Ringelbluma vārdiem, pretēji ebreju puses nemitīgajiem aicinājumiem poļi ieročus piegādāja „homeopātiskās” devās. Arī ebreju izcelsmes poļu vēsturnieks un publicists B. Marks ir atzinis, ka valdība emigrācijā un AK pagrīdnieki 1943.gada martā – aprīlī, kad geto, (atbildot uz 5.–12.februārī notikušo Belostokas ebreju deportāciju uz Treblinku), jau risinājās pirmās cīņas, uz lūgumiem piešķirt ieročus atbildēja „ļoti vēsi”, vai neatbildēja nemaz. Varšavas geto sacelšanās vadītājs M. Aneļevičs 1943.gada 13.martā savā pēdējā vēstulē, rakstīja, ka viņš uzskata līdzšinējāsniecīgās ieroču piegādes par „izsmieklu” un „ieroču nodošana bez munīcijas rada ciniskas spēles iespaidu un apstiprina pieņēmumu, ka antisemitisma inde turpina saindēt poļu valdošās aprindas”. Lasītāji var spriest paši – pēc sacelšanās geto vadītāju lūguma AK piešķīra ebreju kaujiniekiem 1 rokas ložmetēju, 1 automātu, 70 pistoles un 50 granātas. Pie tam pēc pašas AK datiem tās rīcībā bija slepenas ieroču noliktavas, izveidotas vēl pirms trim gadiem, kad vācieši ieņēma pilsētu.

Dažādos izdevumos dati par AK rīcībā esošajiem ieročiem ir atšķirīgi. 1943.gadā AK noliktavās glabājās 135 balsta ložmetēji ar 16 900 patronām, 190 vieglie ložmetēji ar 54 000 patronu, 6 045 šautenes ar 794 000 patronu, 1 070 pistoles un revolveri ar 8 708 patronām, 7 561 granāta, 7 prettanku šautenes ar 2 147 patronām. Taču šie skaitļi attiecas tikai uz noliktavām. Ieročus glabāja arī AK kaujinieki individuāli. 1941 gadā vēl Bruņotās cīņas savienība paziņoja, ka tās rīcībā ir 566 balsta ložmetēji, 1 097 rokas ložmetēji, 31 391 šautene un 5 miljoni vienību munīcijas. Ne visi ieroči bija lietošanas kārtībā, bez tam Lielbritānijas aviācija piegādāja ieročus un deva iespēju papildināt to krājumus, pat necenšoties iesaistīties kaujās ar okupantiem un gūstot trofejas.

Viens no AK vadītājiem ģenerālis T. Komorovskis attaisnoja niecīgās ieroču piegādes ar to, ka pašai AK to trūcis. Tikai 1943./1944.gadu mijā pašas AK kaujinieku apgādi ar ieročiem esot iespējams nosaukt par pieminēšanas vērtu. Acīmredzot no AK pavēlniecības viedokļa tā tas arī bija. Taču jāņem vērā, ka geto ieslodzītajiem ebreju kaujiniekiem iespējas sagādāt ieročus, kaut vai pārmeklējot 1939.gada septembra cīņu vietas, bija nesalīdzināmi niecīgākas nekā AK dalībniekiem. Tā rezultātā līdzās mazskaitlīgajiem šaujamieročiem Varšavas geto sacelšanās dalībnieku ieroči bija arī naži, cirvji, laužņi, nūjas un pašdarināta sprāgstviela.

Ieroču vietā ebreju cīnītāji no poļu nacionālās pagrīdes saņēma skaistus vārdus. Valdības emigrācijā Delegatūras vadītājs J.S. Jankovskis 1943.gada 30.aprīlī paziņoja: „Poļu tauta [...] ar godbijību un līdzjūtību izturas pret vīrišķīgi sevi aizstāvošajiem ebrejiem [...] Poļu sabiedrība rīkojas korekti, kad tā pret vajātajiem un mēdītajiem ebrejiem sajūt līdzcietību un sniedz viņiem palīdzību.” 1943.gada 4.maijā PVE vadītājs V. Sikorskis radiouzrunā Polijas iedzīvotājiem aicināja viņus izrādīt pretestību vāciešiem un palīdzēt to upuriem, tai skaitā ebrejiem.

Taču bija liela starpība starp „līdzjūtību”, aicinājumiem un īstu atbalstu ar ieročiem rokās. 1939.gada septembrī ebreji bija kopā ar poļiem kopā cīnījušies pret nacistiem, taču atjaunot pirmsseptembra valsti ar visu tai līdzī nākošo antisemitismu ebreji, īpaši kreisi noskaņotie, nevēlējās. Tad nu šīs valsts atbalstītāji arī nesteidzās palīgā ebreju sacelšanās dalībniekiem. Viņi bija vairāk norūpējušies, lai ebreju partizāni netraucētu dzīvi poļu zemniekiem. Tā, Izraēlas vēsturnieks J. Bauers uzsvēra, ka AK pavēlnieks ģenerālis T. Komorovskis 1943.gada 15.septembrī izdeva pavēli ar tiešu norādījumu iznīcināt ebreju partizānu grupas, kuras cīnījās Polijas mežos, apvainojot tās bandītismā.

Arī vēlāk ebreju un poļu pretošanos grupu sadarbību traucēja pēdējo nacionālisms, spēja saskatīt un par svarīgām atzīt tikai savas problēmas. Tā, poļu vēsturnieki L. Tomaševskis un P. Nivinskis stāsta, ka vietējās AK vienības sadarbojās ar Viļņas geto pastāvošo ebreju kaujas organizāciju, kura veica sabotāžas aktus, izdeva savu biļetenu. AK piegādāja tai viltotus dokumentus, palīdzēja gādāt ieročus, bēgt no geto atsevišķiem jauniešiem. 1943.gada septembrī pirms geto likvidēšanas ap 200 ebreju kaujiniekiem izdevās to atstāt, galvenokārt caur kanalizācijas sistēmu. Turpmāk viņi pieslējās gan padomju partizānu grupām, gan veidoja savas partizānu grupas. Taču tālāk poļu vēsturnieki konstatē, ka pēdējām nebija atbalsta punktu un tās tāpēc veica pārtikas rekvizīcijas no vietējiem iedzīvotājiem un „lai pasargātu iedzīvotājus no laupīšanām, poļu partizāni bija spiesti vērsties pret ebreju grupām”. Un vēl: „Cīņa pret vienībām, kuras veidoja bēgļi no geto, bija pašaisardzība”. Tie gan bijuši atsevišķi gadījumi, bet atstājuši būtisku ietekmi uz poļu un ebreju attiecībām šai apgabalā. Nākas pabrīnīties par minēto vēsturnieku loģiku, attaisnojot „poļu partizānu” vēšanos pret antifašistiskajiem ebreju cīnītājiem ar argumentu par vietējo poļu iedzīvotāju aizsardzību tā vietā, lai kaut kā mēģinātu palīdzēt ar pārtiku sabiedrotajiem cīņā pret nacistu okupantiem. No izklāstītā nevar nerasties domas, ka iepriekšējā AK sadarbībā ar geto ieslodzītajiem arī nav bijusi pietiekama, ja jau no geto izbēgušie pieslējās padomju partizāniem vai veidoja savas grupas, bet nevis iekļāvās AK vienībās.

Pēdējo geto Ģenerālgubernatūras teritorijā nacisti likvidēja 1944.gada augustā, kad tā iemītniekus deportēja uz Osvencimu.

Pēckara gadu desmitos jau Polijas Tautas republikā poļu un ebreju attiecību jautājumus kara laikā varas iestādes centās noklusēt, lai tikai neizraisītu savstarpējiem pārmētumiem pilnus strīdus sabiedrībā. Taču šāda „strausa politika” nespēja ilgt mūžīgi. 1987.gadā poļu literatūras kritiķis, publicists J. Blonskis avīzē „*Tygodnik Powszechny*” (“Vispārējais Nedēļas Apskats”) publicēja eseju „*Biedni Polacy patrzą na getto*” (Nabaga poļi raugās uz geto), kurā izvirzīja poļu līdzatbildības jautājumu par ebreju slepkavībām Polijā Otrā pasaules kara laikā. Eseja izraisīja asas debates. Faktiski arī 90.gados tās turpinājās daudzās publikācijās.

Jaunu augstāko punktu poļu – ebreju attiecību kara laikā apspriešana sasniedza 2000. un 2001.gadā, kad Polijā un ASV iznāca ebreju izcelsmes ASV dzīvojoša poļu vēsturnieka J. Grosa (J. Gross ir polietes un ebreja – PPS biedra, kuru poļi kara laikā paslēpa un tā izglāba, dēls) grāmata „*Sasiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka*” jeb „*Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland.*” (Kaimiņi. Ebreju kopienas iznīcināšana Jedwabnē, Polijā.) Vēsturnieks savu darbu balstīja uz jau zināmiem materiāliem, arī jau 1980.gadā ASV publicētiem grāmatā „*Jedwabne: History and Memorial Book*” (Jedwabne: vēstures un piemiņas grāmata), kā arī 1949.gadā tiesas procesā apsūdzēto sniegtajām liecībām.

J. Gross pilnībā iznīcināja mītu par poļiem kā vienīgi Otrā pasaules kara upuriem un varoņiem, uz liecību pamata parādot vietējo poļu iedzīvotāju lomu slepkavībās un konstatējot, ka poļi, paši būdami vācu okupācijas upuri, pret ebreju iedzīvotāju ciešanām izturējās vienaldzīgi, neparādīja līdzjūtību.

Vēsturnieks runāja arī par poļu sabiedrības latentu antisemītisko izturēšanos, par to, ka veselas vēsturnieku paaudzes apzināti noklusēja noziegumu. Krievu dzejnieks un publicists S. Kuņajevs satricinājumu Polijā pēc šī „patiesības mirkļa” salīdzināja ar to, kāds bija PSRS pēc PSKP XX kongresa vai ASV pēc D. Kenedija slepkavības.

Poļu sabiedrības apziņā Katiņas nozieguma upuru piemiņa ir svēta un nesavienojama ar domu, ka kaut ko līdzīgu varētu paveikt arī poļi, taču Jedvabnes un citu Polijā notikušo genocīda gadījumu izgaismošana šai poļu absolūtās nevainības apziņai deva pamatīgu triecienu. Gluži pamatoti žurnālists, politiķis un politologs J. Novaks-Jezeranskis rakstīja: „Ja mēs gaidām no citiem gandarījumu par noziegumiem pret Poliju un poļiem, tad mums jābūt gataviem dot gandarījumu par to ļaunumu, ko mēs esam nodarījuši tuvākajiem [...] Ja mēs prasījām, lai Krievija atzītos Katiņas noziegumā un norādītu noziedzniekus un poļu karagūstekņu masu slepkavības apstākļus Katiņas mežā un citviet, tad mēs nevarām izvirzīt pretenzijas grāmatas „Kaimiņi” autoram, kurš izvilka no aizmirstības un ar dokumentiem rokās izpētīja masu slepkavību, kuru veica poļi Jedvabnē un par kuru mēs atzinām par labāku nezināt un neatcerēties.” Izcilais poļu dzejnieks Č. Milošs ir atzinis: „Jedvabnes efektu varēja paredzēt. Jedvabne – tā ir sagrozīta Katiņas atskaņa. Vēsturē ir sava mistika. Un jo skaļāk un niknāk pēdējā desmitgadē pieauga Katiņas histērija, jo skaudrāk kļuva, ka labi tas Polijai nebeigsies. Kapu atrakšana vispār ir riskanta lieta. Miazmi, kas nāk no kapiem, saindē gaisu, vēsturi un sevišķi kapu atracēju apziņu. Kapu un mirstīgo atlieku atrakšana nekad cilvēcei nav nesusi neko labu. Un jo vairāk poļi vajās savas dvēseles ar atmiņām par Katiņu, jo biežāk no tumšas un bez dibena esošas vēsturiskās nebūtības dzīves virspusē uzpeldēs spoki no kārtējās Jedvabnes”.

Poļu vēsturnieks profesors T. Šarota jau 2000. gadā norādīja, ka J. Grosa grāmatas un citu līdzīgu darbu publikācija vien jau nozīmē, „ka mēs esam uz pareizā ceļa, ka mēs vairs neesam cilvēki, no vienas puses, apsēsti ar lieluma māniju un, no otras dažādiem kompleksiem, bet kļūstam par normālu tautu, kura apzinās savus nopelnus un priekšrocības, bet arī netikumus un grēkus. Tas liecina par to, ka mēs varam drosmīgi runāt par nepatīkamiem, rūgtiem, traģiskiem mūsu vēstures mirkļiem, ka mēs uzdrīkstamies skatīties vēsturei tieši acīs. Tomēr acīmredzot tolaik šāds secinājums bija priekšlaicīgs. Poļu reakcija nebūt nebija viennozīmīga. T. Grosa grāmata Polijā izsauca niknus strīdus. Pret vēsturiskās patiesības atzīšanu un savas nožēlas par poļu grēkiem pagātnē izteikšanu uzstājās prominentas personas.

Polijas primass kardināls J. Glemps paziņoja: „Man nav skaidrs, kāpēc poļus pastāvīgi apvaino, īpaši amerikāņu presē, un turpina pierakstīt mums antisemitismu, it kā citādāku nekā apkārtējās zemēs. Ebreju puse visu laiku izvirza pirmajā vietā savu netiksmi pret poļiem. Nav īsti skaidrs kādi tai avoti. Salīdzinājumā ar Eiropu pie mums Polijā ebreji dzīvoja salīdzinoši neslikti un jutās kā mājās. Padomāsim, vai ebrejiem nav jāatzīst sava vaina poļu priekšā, īpaši par sadarbību ar bolševikiem, par līdzdalību deportācijās, par poļu ieslodzīšanu cietumos, par daudzu savu līdzpilsoņu iznīcināšanu [...] es domāju, ka prezidentam Kvasņevskim nav formāla pamata lūgt piedošanu tautas vārdā...” Lomžas bīskaps S. Stefaneks paziņoja, ka neviens no viņa diacēzes garīdzniekiem nepiedalīsies valsts rīkotajās sēru ceremonijās. Vesela virkne poļu vēsturnieku, publicistu, politiķu pieslējās šādiem uzskatiem. (Tiesa, bija arī izņēmumi. Toreizējais arhibīskaps (no gada 2010. gada Polijas primass) J. Mušinskis, salīdzinot Polijas bīskapu vēstuli Vācijas bīskapiem (1965) ar saukli „Mēs piedodam un lūdzam piedošanu” (Par to tālāk tiks runāts plašāk) ar poļu attieksmi pret ebrejiem, norādīja, ka pēdējiem „mēs varam teikt tikai vienu: „Mēs lūdzam piedošanu.””)

Tā saucamie „patriotiskie” vēsturnieki asi uzbruka J. Grosam par to, ka viņš it kā esot „noslēpis taisnību par hitleriešu lomu” un „izcēlis saujiņas poļu noziegumus”. Viņu aktivitātes atrada auglīgu

augšni. 2001.gada 20.martā 40 % poļu uzskatīja par pareizu, ka valsts prezidentam ir jālūdz piedošana ebrejiem, 35 % bija pret to, pēc mēneša jau tikai 30 % bija par „prezidenta grēku nožēlošanu”, bet 48 % uzskatīja, ka prezidentam nekādā gadījumā nav jāatvainojas. Poļu vēsturnieks T. Strzembošs tā apraksta noskaņojumu poliskajā, bet 1939. gadā Baltkrievijai pievienotajā Belostokas apgabalā: „Vai Jedvabnes un apkārtējo ciemu poļu iedzīvotāji sagaidīja vāciešus ar entuziasmu un kā glābējus? Jā! Sagaidīja! Ja kāds mani izvelk no degošas mājas, kur es pēc minūtes varu sadegt, es apkampšu viņu un pateikšos. Pat ja man rīt nāksies viņu atzīt par nākamo ienaidnieku. Vācieši izglāba simtus apkārtējo ciemu iedzīvotāju [...] Izglāba no deportācijas un nāves kaut kur Kazahijas tuksnesī vai Sibīrijas taigā [...] Tāpēc nav vērts brīnīties par viņu prieku un par tām „bandām”, [...] kuras uzbruka no šīs zemes aizejošajām padomju karavīru grupām...” Kā zināms, tādi pat noskaņojumi valdīja arī citos PSRS anektētajos apgabalos, arī Latvijā. Autoram jāatzīst – nenākas brīnīties, ka šādu loģiku daudzi no staļiniskās sistēmas cietušie šo zemju iedzīvotāji saglabāja arī pēc vēlāk pieredzētajām nacistiskajām briesmām. Ja cilvēki personīgi bija cietuši no boļševikiem, tad nevis viņiem pašiem, bet viņu kaimiņiem nacistu nodarītās daudz lielākās ciešanas vairs nemaz nešķita tik briesmīgas.

Taču no ASV Polijā ieradās rabīns J. Beikers, kurš līdz karam bija dzīvojis Jedvabnē. Viņa liecība atspēkoja kardināla J. Glempa u.c. galveno tēzi par to, ka pretebreju akcijas bija sekas viņu dalībai padomju kārtības ieviešanā Polijā. Gudrais rabīns lielīja pirmskara Jedvabni („mēs ar poļiem dzīvojām saskaņā un draudzībā”, „poļi kā tauta nav ļauni ļaudis”, „atceros Jedvabni – kāda jauka vieta tā bija”), taču reizē parādīja, ka jau starpkaru Polijā nobrieda tās sēklas, kuras uzdīga 1941.gada 10.jūlijā. „Es tolaik jau biju pieaudzis un redzēju kā no 30.gadu vidus pieauga naidīgums poļu un ebreju vidū. Sākās ebreju veikaliņu piketēšana, ierobežojumi rituālai lopu kaušanai [ko prasa jūdaisms], nacionālo mazākumu studentu diskriminācija, kuriem auditorijās tika ierādītas īpašas vietas, un Jedvabnē nacionademokrātiskās jaunatnes trieciengrupas ar metāla armatūras gabaliem stāvēja pie ebreju veikaliņiem, lai poļi tajās neko nepirktu. Sākās uzbrukumi ebrejiem, gadījās arī slepkavības. Mēs dzīvojām pastāvīgās bailēs. Skumji runāt, jo Polija – mana dzimtene, un mani bērni vēl tagad dzied poļu dziesmas. Bet 30.gadu beigās jau teju visi ebreji gribēja pamest Jedvabni, bēgt no Polijas. Es aizbraucu uz Ameriku 1938.gada februārī.”.

2001. gada 10. jūlijā 60 gadus pēc notikuma Jedvabnē notika svinīgs upuru atceres pasākums. Uz pieminekļa tika nomainīts agrākais uzraksts, kurš noziegumu piedēvēja „Gestapo un Hitlera policijai”, uz citu: „Jedvabnes un tās apkārtnes ebreju, nogalināto vīriešu, sieviešu un bērnu, šī novada iedzīvotāju, kuri šai vietā tika dzīvi sadedzināti, piemiņai”, kurā gan tā arī nebija nosaukti slepkavībā vainīgie. Polijas prezidents A. Kvasņevskis oficiāli atvainojās ebreju tautai par šo noziegumu. „Ja mēs gribam no Jedvabnes iziet labāki, spēcīgāki un gudrāki, nekā mēs bijām, mums ir jāpasaka visa patiesība par šiem notikumiem. Taču pateikt patiesību nenožīmē izplatīt vainu uz visu tautu vai Polijas valsti. Starp poļiem bija tādi, kas palīdzēja ebrejiem un glāba viņu dzīvības. Bija arī tādi, kas nodeva un, diemžēl – arī tā notika, – nogalināja ebrejus. Bija gan tā, gan tā. [...] Polijā bija liels cildenums un bija liels negods. Tas jāatzīst un par šo sarežģīto situāciju jāpasaka”.

Lūk, kā poļu avīze „*Rzeczpospolita*” aprakstīja ceremoniju: „Lielisko sēru ceremoniju Jedvabnē translēja Polijas TV 1. kanāls. Atbildīga prezidenta Kvasņevska uzstāšanās. Daiļrunīga vietējo iedzīvotāju prombūtne, tumšas tukšas vietas, kur bija jāatrodas mūsu labējiem politiķiem, šokējoša katoļu bīskapu prombūtne. Un vietējais garīdznieks, kurš ieslēdzās savās mājās.” Notikumus filmēt bija atbraukusi Vācijas Federatīvās republikas NDR televīzijas kanāla grupa. Tai sekoja „kādas drūmas personas” ar akmeņiem rokās, solot sadauzīt telekameru. Tās arī sauca: „Lai tikai prezidents aizbrauc, mēs sadauzīsim šo obelisku!” Boikotējot pasākumu, Jedvabnes iedzīvotāju vairākums

parādīja savu nostāju. Iespējams, daudzu dzīvokļos vēl stāvēja mēbeles, nolaupītas ebreju dzīvokļos. Pret pilsētiņas birģermeistaru K. Godļevski, kurš atbalstīja atceres pasākuma rīkošanu, vērsās tik plaša iedzīvotāju un pilsētas pašpārvaldes locekļu, kuri nevēlējās atzīt vēsturisko patiesību, nepatika, ka viņš bija spiests atstāt amatu un pēc tam arī emigrēt uz ASV. Daudzi poļi nepiekrita prezidenta A. Kvasņevska atvainošanās runai. Kad Vācijā parādīja filmu par traģēdiju Jedvabnē, Polijas sūtniecība Berlīnē iesniedza protestu, apvainojot filmas autorus apmelošanā. Tikai 2001. gada maija beigās Polijas katoļu bīskapi paziņoja savu nožēlu par noziegumiem Jedvabnē. Tikai 2002. gada jūlijā Polijas valdība oficiāli atzina, ka noziegumu nebija paveikuši vācu karavīri.

Diemžēl dažās Austrumeiropas valstīs, kurās arī varēja atrast paralēles ar notikumiem Jedvabnē, oficiālie masu informācijas līdzekļi centās tiem pievērst pēc iespējas mazāk uzmanības, lai izvairītos no savas nepatīkamās pagātnes pieminēšanas. Tā, piemēram, šādu pārmetumu Krievijas masu informācijas līdzekļiem izvirzīja jau minētais krievu dzejnieks un žurnālists S. Kuņajevs.

Uzreiz atzīt poļu veikto noziegumu bija spējīgi tikai cilvēki bez nacionālajiem aizspriedumiem. Pēc Jedvabnes notikumu nākušas atklātībā ebreju izcelsmes poļu publicists un kinodarbinieks K. Teplics norādīja: „Šodien par poļu policistiem runā, ka daudzi no viņiem bija neģēlīgi nogalināti Katiņā un Mednoje, bet nerunā par to, ka tie, kuri tur nenokļuva, palīdzēja hitleriešiem „ebreju jautājuma galīgā atrisināšanā”. (Poļu policija ne tikai piedalījās nacistu rīkotajās antiebreju akcijās, bet arī pati organizēja viņu tvairstīšanas.)

Ebreju ģimenē dzimušais ievērojamais poļu žurnālists un sabiedriskais darbinieks A. Mihņiks rakstīja: „Kad dzirdu, ka Grosa grāmata, kura atklāja patiesību par šo noziegumu, ir meli, ko izdomājusi ebreju sazvērestība pret Poliju, manī aug vainas apziņa. Šīs melīgās mūsdienu izlocīšanās faktiski vērstas uz tālaika nozieguma attaisnošanu [...] Es esmu polis un mans kauns par slepkavībām Jedvabnē – tas ir poļu kauns, bet tai pašā laikā es zinu, ka, ja tolaik es atrastos Jedvabnē, mani nogalinātu kā ebreju”.

Jau minētais M. Edelmans ir atstāstījis gadījumu, kad pēc diskusijas par Jedvabnes notikumiem pie viņa piegājusi 19 gadus veca universitātē vēsturi studējoša poļu jaunie un teikusi: „Pan Marek, es visu savu dzīvi esmu pagrīdē. Es vēl spēlējos smilšu kastē, kad tēvs man teica: Neatzīsties, ka tu esi no Jedvabnes. Nevienam nesaki.” Lai nu kā, priecē tas, ka vismaz daļai poļu ir kauna un vainas apziņa par savu priekšteču kaunpilnajiem nodarījumiem. (Diskusijā par poļu un ebreju attiecībām parādījās arī citi interesanti fakti un atziņas. Piemēram, vēsturnieks J. Tazbirs liecināja, ka vēl XVII gadsimtā Polijā dedzināja ne tikai raganas, bet arī ebrejus, kuri pēc vispārējā uzskata bija vainojami rituālās slepkavībās.)

Atzinība pienākas tiem poļu politiķiem, kuri, neraugoties uz dažādu politisko grupējumu protestiem, publiski nosodīja tās slepkavības, ko poļi kara gados bija veikuši Jedvabnē, tās apkārtnē un ne tikai tur, atzina poļu līdzatbildību par notikušo un nožēloja to.

Jau mūsdienās poļu žurnālists, jurists, bijušais ārlietu ministrs A. Rotfelds raksta, ka ar to „...mēs esam uz pareizā ceļa, mēs pārstājam būt tauta, kas, no vienas puses, ir pārņemta ar lieluma māniju, bet no otras – ir kompleksu mocīta, un kļūstam par normālu tautu, kura apzinās savus nopelnus un priekšrocības, bet arī netikumus un grēkus. Tas, ka mēs varam droši runāt par nepatīkamiem, rūgtiem, traģiskiem mūsu vēstures momentiem, ka iedrošināties pavērties vēsturei tieši acīs, liecina tieši par to. Pēc šī poļu atbildības atzīšanas akta [...] Polija kļūva labāka, tikumiski veselāka, ieguva vairāk uzticības savu pilsoņu un starptautiskās sabiedrības acīs.”

Tāču tālākā perspektīvā A. Rotfelda secinājums var izrādīties pārāk optimistisks. Tā, Jedvabnes tagadējos iedzīvotājus nekādi viņu priekšteču vainas pierādījumi nespēja piespiest mainīt savus

paštaisnos priekšstatus. Kā liecinājusi poļu žurnāliste A. Bikonta, grāmatas „*My z Jedwabnego*” (Mēs no Jedwabnes, 2004, 2012) autore, Jedvabnē joprojām valda stiprs naids pret ebrejiem, arī jau nogalinātajiem. 2003.gadā pilsētā tika uzstādīts pieminēklis t.s. „sibīriešiem” (poļiem, padomju varas gados izsūtītiem uz Sibīriju un Ziemeļiem). Interesanti, ka neviens par viņu piemiņas godināšanu nedomāja līdz brīdim, kad tika uzzināta patiesība par noziegumu pašā Jedvabnē. Tad arī izplatījās versija, ka tieši ebreji nodevuši deportējamus poļus IeTK rokās, bet tika „aizmirsts”, ka procentuāli ebrejus no šīs apkārtnes deportēja pat vairāk nekā poļus (izsūtīja 10 poļu un 5 ebreju ģimenes). Žurnāliste neiebilst pret „sibīriešu” piemiņas godināšanu, taču pieminēklis tika uzstādīts tai pat vietā, kur 1941.gada 10.jūlijā stāvēja sadzītie ebreji, bet vietējie poļu iedzīvotāji par viņiem ņirgājās, sita, nedeļa ūdeni, no kurienes viņus aizdzina uz sadedzināšanu. Par šo notikumu netiek stāstīts skolā, par to nerunā vietējais garīdznieks, netiek atzīmētas tā gadadienas. Tie, kas uzdrošinās runāt patiesību, kļūst par izstumtajiem. Kādu pavecāku sievieti pēc sarunas ar žurnālisti radnieki piekāva un uz gadiem ieslēdza istabā. A. Bikonta uzskata, ka līdz tam brīdim, „kamēr nekas nemainīsies Baznīcas darbībā, kura dotajā teritorijā cītīgi lolo savu pirmskara antisemitismu”, nemainīsies arī vietējo iedzīvotāju noskaņojums. Domājams, ka viņai ir taisnība. Par to liecina fakti. Pēc tam, kad 2011.gada jūlijā – 70. notikumu gadadienā Polijas prezidents D. Komarovskis lūdza piedošanu par noziegumu, pieminēklis ebreju upuriem tika apgānīts, uz tā parādījās uzraksts: “Mēs nenožēlojam par Jedvabni”. 2013.gadā 10.jūlijā, kad notika grautiņa upuru pārapbedīšanas ceremonijā, ko organizēja Nacionālās atmiņas institūts (*Instytut Pamięci Narodowej*) un Otrā pasaules kara muzejs, piedalījās ebreju kopienas pārstāvji, bet nekas netika ziņots par prominentu poļu personu līdzdalību.

Polijas parlaments uz J. Grosa grāmatas iznākšanu 2006.gadā reaģēja ar t.s. „Grosa likumu” (*Lex Gross*). Kriminālkodeksa 132.pantā tika draudēts ar līdz trīs gadiem ilgu cietumsodu katram, kurš „atklāti vaino poļu nāciju par dalību, organizāciju vai atbildību par komunistiskajiem vai nacistiskajiem noziegumiem”. 2008.gada 19.septembrī Polijas Konstitucionālā tiesa gan paziņoja par likuma neatbilstību Konstitūcijai un to atcēla. Taču jau tas, kā šāds likums varēja tikt pieņemts, liecināja par poļu politikās elites nevēlēšanos, iespējams – pat nespēju paskatīties uz savu priekšteču darbību to radītu mītu, pašu ambīciju neaizmiglotām acīm. Vēlreiz jāatkārto visiem zināmā patiesība, ka tie, kuri saredz pat skabargu citu acīs, savās balķī saskatīt negrib.

Faktiski XXI gadsimta pirmajā gadu desmitā tēmas apspriešana par poļu atbildību ebreju slepkavībās noveda pie poļu sabiedrības neapmierinātības un sapīkuma pieauguma, bet ne pie reālas šīs atbildības atzīšanas.

Šos noskaņojumus izmantoja partija “Likums un Taisnīgums”, lai panāktu uzvaru 2015.gada vēlēšanās. Pirmsvēlēšanu debatē laikā nākamais prezidents A. Duda paziņoja, ka atvainošanās par notikušo Jedvabnē ir “mēģinājums graut Polijas pozitīvo tēlu”.

Visi šie fakti liecina, ka lielā poļu sabiedrības daļā, kura demonstrē sašutumu par Katiņas noziegumu, bet vēlas aizmirst Jedwabnes noziegumu, joprojām pastāv dubultmorāle.

Poļu sociologs J. Kurčevskis it kā pamatoti ir konstatējis: „Šai lietā ir viens nevainīgais. Tā ir Polijas valsts [...] Uz Žečpospolitas rēķina ir ukraiņu un baltkrievu, kā arī poļu ciemu [sacelšanos] apspiešana, bet uz tās sirdsapziņas nav genocīda, grautiņu organizēšanas un masu iznīcināšanas nometņu. Profesors Gross jautā, kādu uzrakstu ir jādod pieminēklim Jedvabnē. Man nav šaubu: „Polijas valsts – savu pilsoņu-ebreju piemiņai, kurus nogalināja kaimiņi brāļu kara neprātā.”” Arī toreizējais Polijas premjerministrs J. Buzeks ar zināmu atvieglojumu paziņoja, ka slepkavība Jedvabnē „netika veikta valsts vārdā”. Jāatzīst, ka tieši vainot Polijas valsti par Jedvabnē un citur notikušajiem līdzīgiem noziegumiem tiešām nevar, taču iepriekš teiktajam gan jāpiebilst, ka par to,

vai uz starpkaru Žečpospolitas sirdsapziņas nav genocīda izpausmju un masu iznīcināšanas nometņu, var strīdēties, jāatceras tikai poļu-padomju kara notikumi 1919.–1921.gadā. Bez tam tie, kuri, nogalinot kaimiņus, darbojās it kā „brāļu kara neprātā”, taču bija bijušie Žečpospolitas pilsoņi – poļi, par kuru audzināšanu šovīnistiskā garā bija atbildīga arī valsts.

Šai sakarā ir jāuzsver ļoti būtisks problēmas aspekts. Dzejnieks S. Kuņajevs ir atzīmējis, ka ir milzu atšķirība starp Katiņu un Jedvabni. Katiņas noslēpums tika slēpts staļīniskā IeTK iekšienē. „Tas bija valsts noslēpums. Jedvabnes noslēpums vārda tiešā nozīmē valsts noslēpums nebija. Patiesību par to, kas sadedzināja ebrejus, zināja desmiti un simti vietējo iedzīvotāju, kuri bija saistīti ar asinīm un kopatbildību. Zināja sadedzināto ebreju pēcteči. Asiņaina lieta, taču nevis valsts, bet sabiedrības [...] Taču tas taču ir vēl briesmīgāk, ja nevis nošauj pēc valsts pavēles, bet sadedzina pēc sirds vēlmes!” Autors piekrīt citētajam dzejniekam. Ja Katiņā cilvēkus nogalināja speciāli atlasīti, tam gatavoti bendes, kuriem slepkavošana bija kļuvusi faktiski par profesiju, tad Jedvabnē ar vieniem mierīgiem iedzīvotājiem zvēriski izrīkojās citi it kā mierīgi iedzīvotāji. Acīmredzot jākonstatē, ka bez iepriekšējas ilgas ideoloģiskas un politiskas apstrādes uz šādām zvērībām normāli cilvēki nav spējīgi. Domājams, ka bez gadiem ilgušas, dažādu sabiedrisko organizāciju un dažkārt arī valsts institūtu realizētas nacionālistiskas, antisemitiskas „audzināšanas” šāds rezultāts nebūtu sasniedzams.

Ja formāli Polijas valsts Jedvabnes grautiņa laikā vairs neeksistēja, tad sabiedrība, kura bija tajā dzīvojusi, vēl vairāk – notikumu laikā cīnījās par tās atjaunošanu, taču pastāvēja. Jautājums ir par to, kam jānes atbildība par nacionālistiskās un šovīnistiskās propagandas izvērsanu Polijā starpkaru periodā. Nepakļauties šādai nacionālistiskai „audzināšanai” spēja cilvēki ar izstrādātu demokrātisku, antirasistisku pārliecību. Diemžēl pirmaskara Polijā šādi cilvēki netika pietiekami novērtēti. Cieņā bija poļu „patriotisms” (faktiski nacionālšovinisms), kurš neapstājās arī vardarbības pret citādi domājošajiem priekšā.

Vēsturniece A. Skibinska uzskata, ka poļu sabiedrība zināmā mērā ir atbildīga par to, kas notika uz viņu zemes arī okupācijas apstākļos. „Ne mēs nolēmām iznīcināt ebrejus, taču, diemžēl, mēs bijām iesaistīti daudzās slepkavībās. Mēs nevaram uz to aizvērt acis kaut kādu patriotisku apsvērumu vārdā.[...] Noziegumi, par kuriem mēs runājam, bija ar masu raksturu. Ļoti daudzi cilvēku bija iesaistīti šajās slepkavībās. Es baidos, ka mums ir jāatsakās no mūsu labās pašuztveres un jādod cits vērtējums mūsu tautai kara laikā.” Domu, ka poļi stāv nepieciešamības priekšā pārrakstīt Polijas jaunāko laiku vēsturi, atbalsta arī vairāki citi poļu vēsturnieki.

Taču oficiālo Polijas iestāžu pozīcija šai jautājumā bija (un, diemžēl, vēl šodien ir) krasi atšķirīga.

Polijas Nacionālās atmiņas institūta prezidents J. Kurtika vēsturnieku J. Grossu nosauca par „vēsturisku vampīru”. Lielu nepatiku Polijā izraisīja šī autora grāmata „*Fear: Anti-Semitism in Poland After Auschwitz*.” (Bailes: antisemitisms Polijā pēc Aušvicas. Ņujorka, NY : *Random House*, 2006), kurā tiek stāstīts par antisemitismu Polijā jau pēc Otrā pasaules kara. Patiesības atklāšana par antisemitismu poļu vidū ir acīmredzami pretrunā ar to „politiku vēstures jomā”, kuru īsteno liela daļa Polijas mūsdienu politiķu.

2015.gadā J. Gross nāca klajā ar paziņojumu, ka vācu okupācijas laikā poļi nogalināja vairāk ebreju nekā vāciešu. Arī poļu vēsturnieks J. Leociaks, kurš nodarbojas ar holokausta problēmām, apstiprināja, ka J. Grossa vērtējums var būt pareizs, ja aprobežojas ar vāciešiem, kurus nogalināja poļu pretošanās kustības dalībnieki okupētajā Polijā, bet neņem vērā poļus, kuri karoja Austrumu un Rietumu frontē. Profesors piezīmēja: „Apgalvojums, ka poļi nogalināja vairāk ebreju nekā vāciešu, var būt taisnīgs, un tas ir šokējošs jaunums tiem, kuri tic tam, ko parasti stāsta par poļu cīņu kara gados”. Taču 2016.gadā T. Gross tika izsaukts uz prokuratūru sakarā ar viņa izteikumu presē, ka Otrā

pasaules kara laikā poļi nogalināja vairāk nacistu nekā ebreju. Pret zinātnieku tika izvirzīta apsūdzība pēc panta “Atklāta nācijas vai Polijas Republikas apvainošana”. Lieta tika izbeigta 2019.gadā, jo neizdevās noskaidrot precīzu vācu un ebreju upuru skaitu.

Poļu izcelsmes Kanādas vēsturnieks J. Grabovskis, kurš uzrakstījis vairākas grāmatas un daudzus rakstus par ebreju holokaustu nacistu okupētajā Polijā, izskaitļojis, ka ap 200 tūkstošu Polijas ebrejus Otrā pasaules kara laikā poļi vai nu nodeva nacistiem, lai saņemtu par to atlīdzību naudā, vai arī nogalināja paši iedzīvošanās nolūkā vai vienkārši naida vadīti. (Var piezīmēt, ka poļu nacionālisti mēģināja organizēt Internetā publisku autora apmelošanu un vajāšanu, draudot pat ar noslepkavošanu, taču viņš uzvarēja tiesas procesā un apmeloņi bija spiesti samaksāt sodu.) Autoram šķiet, ka no mūsdienu viedokļa raugoties visprecīzāko un arī skarbāko par pret ebrejiem izdarīto poļu noziegumu un poļu attieksmes pret tiem vērtējumu ir devis izcilais poļu politiķis J. Kuroņs – nevis pirms daudziem gadiem notikušas slepkavības fakts, bet gan „slepkavu slēpšana un patiesības noliegšana dod triecienu Polijas labajam vārdam”.

Jāatzīmē arī, ka Jedvabnē nogalinātie ebreji 1941. gadā oficiāli bija PSRS pilsoņi. Diemžēl PSRS savā laikā neizrādīja un arī Krievija kā tās tiesību mantiniece mūsdienās neizrāda pienācīgu interesi par šī nozieguma noskaidrošanu un vainīgo sodīšanu vai kaut morālu nosodīšanu.

Runājot par poļu dalību ebreju vajāšanās, nedrīkst aizmirst arī notikumu otru – humāno pusi. Jāuzsver, ka daudzi no dzīvību saglabājušajiem ebrejiem spēja izdzīvot tikai pateicoties poļu palīdzībai. 1942.gada septembrī pēc rakstnieces un žurnālistes, katoļu pagrīdes organizācijas „*Front Odrodzenia Polski*” (Polijas Atdzimšanas fronte) vadītājas S. Kossak-Šuckas un bijušās revolucionāres, mākslas zintnieces un gleznotājas V. Kraheļskas-Fiļipovičas iniciatīvas tika izveidota Pagaidu komiteja palīdzībai ebrejiem (*Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom*), kuru decembrī pārdēvēja par Padomi palīdzībai ebrejiem jeb „Žegotu” (*Rada Pomocy Żydom przy Delegacie Rządu RP na Kraj „Żegota”*). Tajā ietilpa jau kā ebreji, tā neebreji, kuri sastāvēja dažādos politiskos grupējumos. Neraugoties uz ideoloģiskajām domstarpībām, viņus vienoja cīņa pret nacistu noziegumiem. Organizācija nodarbojās ar ebreju glābšanu, gādājot viņiem paslēptuves, pārtikas līdzekļus, viltotus dokumentus (pavisam tika izgatavoti ap 60 000 viltotu dokumentu), naudu. To finansēja PVE, Bunds un Ebreju nacionālā komiteja. Tā bija vienīgā tāda veida organizācija nacistu okupētajā Eiropā. 1944.gada vasarā tikai Varšavā „Žegotas” konspiratīvajos dzīvokļos slapstījās ap 4 tūkstoši ebreju. Pēc dažādiem datiem tikai Varšavā „Žegota” un saistītās ar to organizācijas izglāba no 8,5 līdz 28 tūkstošiem ebreju. (Tiesa, vairāki tūkstoši izglābto, lielākoties bērni, pēc Polijas atbrīvošanas neregistrējās kā ebreji.) Taču izvērst plašāku palīdzību vajātajiem neļāva hronisks finanšu līdzekļu trūkums. (Ap 300 tūkstošu \$ palīdzībai Polijas ebrejiem 1943.–1944.gadā izdevās nosūtīt „Amerikāņu ebreju apvienotajai rīcības komitejai” (*American Jewish Joint Distribution Committee – Joint*).

1943.gada beigās “Žegotai” bija filiāles Krakovā un Ļvovā, nodaļas Kelcē, Petrukuvā (*Piotrków*) un Radomā. Neraugoties uz nāves draudiem par ebreju slēpšanu, organizācijai izdevās izvietot tūkstošus ebreju bērnu audžu vecāku ģimenēs, bērnu namos, klosteros. Ebreju pagrīde meklēja arī ceļus kā nosūtīt jauniešus uz Palestīnu. Daži simti cilvēku pārgāja Slovērijas robežu un 1944.gadā ieradās Palestīnā. Zināma loma palīdzības ebrejiem sniegšanā Polijā bija katoļu baznīcai. 37 klosteros, pārsvarā – sieviešu, tika glābti ebreju bērni, 7 klosteros – pieaugušie.

Lai minam kādu konkrētu piemēru. Sociālā darbiniece I. Sendlera aktīvi piedalījās „Žegotas” darbībā, izgatavojot lielu daudzumu viltotu identifikācijas dokumentu. Kad tika izveidots Varšavas geto, I. Sendlerai kā sociālajam darbiniekam bija tiesības to apmeklēt, lai novērstu infekcijas slimību

izplatīšanos. Izmantojot šo iespēju, viņa līdz 1943.gadam dažādos veidos ar svešiem uzvārdiem slepus nogādāja uz iepriekš sagatavotām ģimenēm un mītnēm apmēram 2 500 bērnu un zīdaiņu, saglabājot sarakstus ar bērnu īstajiem vārdiem, lai pēc kara viņus atdotu ģimenēm (gandrīz visi bērnu vecāki tomēr gāja bojā Treblinkas nāves nometnē). 1943.gadā gestapovieši I. Sendleri arestēja, viņa tika spīdzināta, bet nenodeva savus līdzbiedrus un izglābto adreses. Viņai piesprieda nāvessodu, bet SS virsnieks par milzīgu kukuli atlaida viņu brīvībā, paziņojot priekšniecībai par tās nošaušanu. 1965.gadā Izraēla piešķīra I. Sendlerai „Taisnīgā starp tautām” goda nosaukumu, bet 2003.gadā viņa tika apbalvota ar Polijas augstāko civilo apbalvojumu — Baltā Ērgļa Ordeni. 2009.gadā ASV tika parādīta televīzijas filma „*The Courageous Heart of Irena Sendler*” (Irēnas Sendleras drosmīgā sirds) ASV un Polijas studiju uzņemta 2008. gadā Latvijā.

Bez tam “Žegotai” veltīja lielas pūles, lai pierunātu PVE aicināt poļus palīdzēt ebrejiem. Galu galā gan pati “Žegotai”, gan PVE izdeva aicinājumus gan poļiem, gan vāciešiem sniegt palīdzību ebrejiem, apstādināt to iznīcināšanu.

1943.gada martā, lai palīdzētu organizācijai ar līdzekļiem un darbiniekiem, PVE Delegatūras sastāvā tika radīta Ebreju nodaļa, ko vadīja V. Beņkovskis un jau minētais V. Bartoševskis. Taču tikai 1944.gada martā, kad Polijas ebreju likvidācijas akciju lielākā daļa jau sen bija traģiski beigusies, PVE nodibināja „Ebreju iedzīvotāju glābšanas padomi” (*Rada do spraw Ratowania Ludności Żydoskiej*). Pie AK štāba darbojās Ebreju sektors, kurš organizēja palīdzību bēguļojošajiem ebrejiem, apgādāja tos ar naudu un viltotiem dokumentiem. Tomēr arī štābā bija izplatīti antisemītiski uzskati. Tie vēl pieauga līdz ar NBS pievienošanos AK.

Līdz kara beigām ar “Žegotas” līdzdalību tika izglābti no 50 000 līdz 75 000 ebreju, tai skaitā ap 2 500 bērnu no Varšavas geto. Vairāk nekā 2 000 poļiem, kas sadarbojās ar “Žegotu”, tai skaitā arī 700 pašas organizācijas biedriem nacisti izpildīja nāves sodu. Pastāvēja organizācija līdz 1945.gada janvārim.

PTR izdevumā „*Польша. Факты*” (Varšava, 1980) gan bija norādīts, ka pateicoties „Žegotai”, izdevies izglābt „vairākus simtus tūkstošus ebrejus”, par ko ar savu dzīvi samaksājis „milzīgs skaits poļu”. Jānoliec galva poļu – ebreju glābēju priekšā, bet neklājas arī pārspīlēt viņu skaitu un veikumu. Kā atzīmējis profesors A. Stranga, nacistu okupācija Polijā bija visilgākā visā Eiropā un terors tik aptverošs, ka poļiem bija ļoti mazas iespējas izglābt vairāk ebreju nekā tas tika izdarīts. Taču, pēc autora domām, izglābto skaits varētu būt krietni lielāks, ja ne poļu vidū plaši izplatītie antisemītiskie uzskati. Gandrīz vienīgi poļu pagrīdes kustības demokrātiskā un kreisā daļa, īpaši – sākot ar 1942.gadu, centās sniegt palīdzību ebrejiem, cik tas iespējams apstākļos, kad Polijā par ebreju slēpšanu draudēja tūlītējs un vienīgi nāves sods. Antisemītiski noskaņotā pagrīdes daļa vai nu bija ļoti atturīga vai pat veicināja ebreju jautājuma „galīgu atrisināšanu”.

Viena no sāpīgākajām problēmām, kuru kara laikā „uz savas ādas”, pareizāk – savā apziņā, nācās pārdzīvot pagrīdes cīnītājiem, bija ārējās pasaules, tai skaitā demokrātisko valstu sabiedrības neziņa, nespēja aptvert, kā arī šo valstu vadītāju nevēlēšanās pateikt visu patiesību par Vācijas okupētajās teritorijās notiekošajām necilvēcībām. Ziņas, kaut arī nepilnīgas, par nāves nometnēm Rietumos bija pieejamas jau kopš 1942.gada beigām, kad Polijas valdība Londonā publicēja informāciju, ko tai bija piegādājuši pagrīdes ziņneši. Rietumu politiķiem, kā uzsver žurnālisti D. Loftuss un M. Aronss, bija zināma patiesība par ebreju likteni nacistu varā, taču viņi tīšuprāt turēja tautas neziņā. 1943.gada aprīlī sasauktajā ASV un Lielbritānijas Bermudu konferencē, veltītā no nacistiem bēgušo ebreju liktenim, faktiski neko neizdevās panākt, jo Lielbritānija bija norūpējusies, ka varētu sākties masveida

ebreju pārcelšanās uz britu pārvaldīto Palestīnu. Arī ASV nepalielināja iebraukšanās kvotas ebreju bēgļiem.

Viens no pilnībā pārbaudītu ziņu piegādātājiem par ebreju likteni bija poļu pagrīdnieks V. Piļeckis. Viņš jau 1918–1921.gadā dienēja Polijas armijā, kā virsnieks piedalījās padomju-poļu karā, tika atkārtoti iesaukts 1939.gadā. V. Piļeckis savas apakšvienības karavīrus, kuri pēdējās kaujās jau cīnījās kā partizāni, atlaida 17.oktobrī un pats pārgāja konspiratīvā stāvoklī. Iesaistījās organizācijā Slepēnā Polijas armija (*Tajna Armia Polska*), kura vēlāk pakļāvās Bruņotās Cīņas savienībai. 1940.gada 19. septembrī viņš tīšuprāt kārtējās tvairstīšanas (*lapanka*) laikā ļāva sevi notvert vāciešiem un ar T. Serafiņska (*Tomasz Serafiński*) vārdu nonāca Osvencimas (poļu *Oświęcim-Brzezinka*) jeb Aušvicas (vācu – *Auschwitz-Birkenau*) koncentrācijas nometnē (tajā pēc Osvencimas valsts muzeja jaunākajiem datiem Otrā pasaules kara gados nogalināja ap 1,2 līdz 1,5 miljoniem cilvēku, no kuriem no 0,8 līdz 1,1 miljonam bija ebreji) lai iegūtu informāciju par tur notiekošo un veiktu pagrīdes darbu. Šeit viņš radīja poļu pagrīdes organizāciju. (Pastāvēja arī citu tautību organizācijas.) No šejienes viņš ar kurjeru sistēmas palīdzību sūtīja ziņojumus BCS, kura to saturu darīja zināmu Rietumvalstu valdībām. 1942.gadā V. Piļeckis uzzināja par gāzu kameru pastāvēšanu un izstrādāja vairākus plānus Osvencimas ieslodzīto atbrīvošanai. Viens no tiem paredzēja nometnes apkārtnes bombardēšanu, ko veiktu sabiedroto aviācija. Otrs – poļu desantnieku no Lielbritānijas uzbrukumu tai. Taču, izņemot poļus, neviens negribēja informācijai ticēt un plānus īstenot. Rietumu sabiedrotie neuzskatīja par vajadzīgu rīkoties. 1943.gada 26./27.aprīļa naktī V. Piļeckim kopā ar diviem līdzbiedriem izdevās no nometnes izbēgt un saistīties ar AK vadību. V. Piļeckis atkal piedāvāja plānu uzbrukumam nometnei un gūstekņu atbrīvošanai. Taču AK Virspavēlniecība to noraidīja.

Pats V. Piļeckis turpināja dienēt AK, piedalījās Varšavas sacelšanās, nonāca vācu gūstā, pēc atbrīvošanas, 1945.gada vasarā uzsāka dienestu 2. Poļu korpusā Itālijā, tā paša gada oktobrī pēc ģenerāļa V. Andersa pavēles atgriezās Polijā lai veiktu izlūkošanas darbu. Viņš saņēma informāciju no Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*), Aizsardzības ministrijas (*Ministerstwo Obrony Narodowej*) un Ārlietu ministrijas (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*). 1947.gada 8.maijā V. Piļeckis arestēja un 1948.gada 3.martā sākās tiesas process pār viņu un viņa cīņas biedriem. Viņu apvainoja nelegālā robežas pāriešanā, viltotu dokumentu izmantošanā, neatļautā ieroča nēsāšanā, spiegošanā un atentāta gatavošanā pret virkni Drošības ministrijas darbinieku. 15.maijā V. Piļeckim piesprieda nāves sodu. Toreizējais Polijas prezidents B. Beruts atteicās apžēlot apsūdzēto un spriedums tika izpildīts. 1990.gadā Polijas Kara prokuratūra V. Piļeckis rehabilitēja, spriedums tika anulēts. 1995.gadā V. Piļeckis pēc nāves tika apbalvots ar Polijas Atdzimšanas ordeņa (*Order Odrodzenia Polski*) Komandora krustu. 2006.gadā Polijas prezidents L. Kačinskis apbalvoja V. Piļeckis pēc nāves vēl ar Baltā ērgļa ordeni (*Order Orła Białego*). Angļu vēsturnieks M. Futs grāmatā „*Six Faces of Courage*”, (Vīrišķības sešas šķautnes, 1978) V. Piļeckis ir pieskaitījis sešiem drosmīgākajiem Otrā pasaules kara varoņiem. Reizē vēsturnieks uzskata, ka viņa dzīve un nāve ir kauna traips uz britu un viņu sabiedroto sirdsapziņas, jo viņi aizvēra acis kā uz holokausta šausmām, tā J. Staļina ambīcijām Eiropā: „Polijas nodevība, ko izdarīja [Lielbritānijas] Ārlietu ministrija, pat ņemot vērā to, ka nodevība bija stratēģiski attaisnota, ir drūmākā nodaļa mūsu vēsturē.”

2014.gada 1.janvārī gadā bija noskaidrots, ka Polijā ebreju glābēju – „Taisnīgo starp tautām” skaits sasniedza 6 454 no kopējā 25 271 skaita visā pasaulē. (2020.gadā šis skaits bija jau 6 620) Tādu cilvēku Polijā ir vairāk nekā jebkurā citā valstī. Protams, jāņem vērā, ka tieši Polijas teritorijā dzīvoja liela daļa visas pasaules ebreju, tieši šeit atradās lielākās nacistu nāves fabrikas, tieši šeit glābēju

aktivitātes bija visnepieciešamākās. Un vēl, jau minētā vēsturniece A. Skibinska uzskata, ka, saskaitot poļu – ebreju glābēju un viņu slepkavu skaitu, rezultāts nebūtu par labu poļiem. Slepkavu būtu vairāk.

Pēc oficiāliem poļu datiem pēc Polijas atbrīvošanas tajā bija palicis ap 100 tūkstošu ebreju iedzīvotāju. Vēl ap 200 000 Polijas ebreju atradās PSRS. Tas nozīmēja, ka kara gados bojā bija gājuši vairāk nekā 3 miljoni Polijas ebreju.

Pastāv arī citi vērtējumi, ka no 3,3 miljoniem 1939.gada septembrī Polijā dzīvojušajiem ebrejiem izdzīvoja ap 380 tūkstošu. Ap 70 % viņu okupācijas pirmajās dienās bija bēguši uz citām valstīm, galvenokārt PSRS. 25 tūkstoši poļu ebreju izglābās Polijā, 30 tūkstoši atgriezās no nacistu darba nometnēm, pārējie – no PSRS, kur daudzi bija gājuši bojā padomju cietumos un izsūtījumā. Pēc Vācijas uzbrukuma PSRS un poļu karaspēka vienību izveides daļa Polijas ebreju atstāja to Andersa armijas sastāvā. Citi kļuva par t.s. Berlinga armijas karavīriem. No tiem tūlīt pēc kara ap 13 tūkstošu atgriezās Polijā. Pārpalikušie ap 140 000 cilvēku atgriezās Polijā 1945.gada rudenī pēc PSRS un jaunās Polijas valdības vienošanās. Vairākums no viņiem nonāca Polijai pievienotajos Silēzijas un Ščecinas apgabalos. Ir arī ziņas, ka no 1945.līdz 1959.gada no PSRS caur Poliju un citām valstīm uz Izraēlu devās 229 tūkstoši poļu ebreju.

Pat vēl **lielāku saasinājumu** kā poļu un ebreju vidū, **sasniedza poļu attiecības ar tādu** starpkaru Polijā dzīvojušo nacionālo **mazākumu kā ukraiņi**. Īpaši sarežģīta situācija nacionālajās attiecībās pastāvēja Rietumukrainā.

Rietumukrainā situācija kara laikā radikāli atšķīrās no stāvokļa Rietumbaltkrievijā un Viļņas apgabalā. Austrumgalīciju vācieši iekļāva Ģenerālgubernatūras, bet citas Rietumukrainas zemes: Volīniju (ukr. *Волинь*, poļu *Wołyń* — vēsturisks apgabals mūsdienu Ukrainas ziemeļrietumos Pripetes dienvidu pieteku un Rietumu Bugas augšienes baseinos) un daļu Poļesjes (apgabals atrodas tagadējās Baltkrievijas dienvidos un Ukrainas Ziemeļos, kā arī daļēji Polijas Ļubļinas vojevodistē un Krievijas Brjanskas apgabalā) – reihskomisariāta „Ukraina” sastāvā. Šeit daudz mazāks bija poļu iedzīvotāju slānis, kurš varēja atbalstīt poļu bruņotos formējumus, šeit blakus padomju partizāniem AK sastapās nesamierināmu, labi organizētu ienaidnieku – ukraiņu nacionālistiem. 1921.–1939.gadā Polijas sastāvā esošās ukraiņu zemes ar Vācijas–PSRS kara sākumu kļuva par asas nacionālās cīņas arēnu.

Otrā pasaules kara laikā notikušajai asiņainajai pretstāvei Rietumukrainas teritorijās starp Zbručas un Bugas upēm bija vesels komplekss cēloņu – politisku, etnisku, sociālu, militāru. No poļu puses tam bija divi galvenie cēloņi: neraugoties uz Polijas armijas sakāvi 1939. gada septembrī, labējie poļu politiķi, kā arī liela daļa vienkāršo poļu turpināja uzskatīt Rietumukrainas zemes par savu „mūžseno” īpašumu; viņi arī nereālistiski vērtēja vispārējo situāciju pasaulē – ticēja, ka AK spēs ar Rietumu sabiedroto palīdzību atkal nostiprināt citu tautu apdzīvotās teritorijas savā varā.

Turpretī Ukraiņu Nacionālistu organizācija (*Організація Українських Націоналістів* – OUN) un tās atbalstītāji karu starp Vāciju un PSRS uztvēra kā vēsturisku iespēju izveidot savu nacionālu – patstāvīgu, apvienotu Ukrainas valsti (*Українська самостійна соборна держава*). OUN, tāpat kā Polijas pilsoniskie politiķi un AK vadība, cerēja uz Vācijas un PSRS novājināšanos savstarpējā kara rezultātā. Tikai pirmie vēlējās atjaunot Žečpospolitu, bet otrie – beidzot realizēt ukraiņu valstiskuma ideju.

Volīnijas Universitātes Ukrainā profesors N. Kučerena ir izdalījis vairākus konflikta cēloņus:

1) poļu un ukraiņu tautu dramatiskā vēsture XIV – XIX gadsimtu gaitā;

2) rūgtā „ukraiņu-poļu kara” pieredze 1918.–1920.gados (domāts Polijas Republikas un Rietumukrainas Tautas republikas (*Sachidna Ukrainska Narodna Respublika*) bruņotais konflikts 1918.–1919.gadā);

3) ukraiņu-poļu attiecību neregulētība pēc Pirmā pasaules kara;

4) starpkaru Polijas starpnacionālā politika;

5) trešo pušu (nacistisko un staļinisko specdienestu) loma;

6) dažādie uzskati par Volīnijas piederību pēc kara;

7) tas, ka kā ukraiņi, tā poļi Otrā pasaules kara gados kļuva par bezvalsts nācijām;

8) Otrā pasaules kara demoralizējošā ietekme, kad tika aizmirsts princips „Tev nebūs nogalināt”;

9) „Aizvērtā katla” efekts, kad vismazākais papildus spiediens ir pietiekošs, lai notiktu sprādziens.

Cēloņu uzskaitījumu gan var precizēt, taču šai gadījumā svarīgākais ir tas, ka to tik tiešām ir daudz.

Kaut 30.gados mērenie ukraiņu nacionālistu elementi bija gatavi pieņemt ukraiņu apgabalu autonomiju Polijas valsts ietvaros, OUN līderi nepiekrīta nevienam citam variantam kā tikai neatkarīgai un suverēnai Ukrainas valstij. Polijas valdība starpkaru periodā ar savu represīvo un antidemokrātisko pret ukraiņiem vērsto politiku stiprināja tajos simpātijas pret radikālajiem nacionālistiskajiem elementiem. 20. un 30.gados bija sagatavota augsne Otrā pasaules kara gadu notikumiem.

Pieaugošā abu: poļu un ukraiņu kopienu radikalizācija kara gados noveda līdz atklātai konfrontācijai, kuras rezultātā gāja bojā tūkstoši cilvēku no abām pusēm.

Ukraiņu nacionālistu vadītāji jau 1941.gada maijā sastādīja militāru instrukciju saviem piekritējiem uz vietām, kura noteica: „Haosa un jucekļa apstākļos var atļauties nevēlamu poļu, maskaviešu un ebreju darbinieku, īpaši bolševistiski-maskaviskā imperiālisma piekritēju, likvidāciju”.

Kad vācu armija 1941.gada 30.jūnijā ieņēma Ļvovu, tūlīt viens no OUN līderiem J. Stecko izsludināja „Aktu par Ukrainas valsts atdzimšanu”, nosūtīja lūgumus to atzīt vairāku valstu valdībām. Uz īsu laiku tika nodibināta arī valdība ar radikālnacionālistiem un klajiem antisemītiem priekšgalā. OUN jau tad nodemonstrēja gatavību savu mērķu sasniegšanai nevairīties no plaša mēroga vardarbības. Pilsētā ielas tika aplīmētas ar plakātiem „Ukrainu ukraiņiem”, ar skrejlapām, kas aicināja uz etniskām tīrīšanām. OUN radīja t.s. zemessardzi, kura uzņēmās galveno lomu sekojošajā ebreju grautiņā. Šie zemessargi ar ukraiņu nacionālās krāsās veidotiem dzelten-ziliem apsējiem uz piedurknēm pilsētas ebreju rajonā gāja no dzīvokļa uz dzīvokli, arestējot to iemītniekus, vedot uz nošaušanas vietām, kur vācieši tos nogalināja. Notikumi atstāja dziļu iespaidu arī uz vietējiem poļiem. Mūsdienu poļu vēsturnieks G. Hručuks raksta, ka „1941.gada jūnijā pierādījās, ka Ļvovas poļu iedzīvotāju lielākā daļa vairāk baidījās no neatkarīgas ukraiņu valsts izveides nekā no vācu okupācijas”.

Taču OUN medusmēnesis ar okupantiem nevilcās ilgi. Uz Ļvovu tika nosūtīta vācu Drošības policijas (SD) komanda ukraiņu nacionālistu „sazvērestības” likvidēšanai. 12.jūlijā J. Stecko tika pakļauts mājas arestam. Ukraiņu nacionālistu līderi S. Banderu, kurš 1939.gadā no poļu cietuma izkļuva pateicoties Vācijas iebrukumam Polijā, uzaicināja it kā uz sarunām par Vācijas neiejaukšanos suverēnās Ukrainas lietās, taču pieprasīja lai viņš atteiktos no „Akta par Ukrainas valsts atdzimšanu”. Galu galā, kad vērmahta sekmīgās virzīšanās uz austrumiem ietekmē Ā. Hitlers galīgi atmata jebkāda Ukrainas pseidovalstiskuma radīšanas idejas, okupanti S. Banderu un J. Stecko ieslodzīja cietumā, bet pēc tam nosūtīja uz Zaksenhauzenes koncentrācijas nometni, kur gan viņi tika turēti salīdzinoši labos apstākļos.

Otrs OUN līderis A. Meļņiks nosodīja S. Banderas „avantūru” Ļvovā un turpināja uzstāt uz ukraiņu nacionālistu ciešu sadarbību ar nacistiem.

OUN jau 1940.gadā bija notikusi šķelšanās un izveidojušās divas frakcijas – ar S. Banderu un A. Meļņiku priekšgalā. S. Bandera uzskatīja, ka Ukrainas valsts radīšanā jābalstās uz saviem spēkiem, jo Ukrainas neatkarībā neviena valsts nebija ieinteresēta. A. Meļņiks turpretī uzskatīja, ka ir jābalstās uz nacistisko Vāciju. Tā paralēli pastāvēja divas organizācijas OUN(b) – banderovieši un OUN(m) – meļņikovieši. Vācieši, ieņemot Kijevu, atļāva kā pirmajiem tajā ieiet A. Meļņika piekritējiem.

Vēlāk, 1943.gadā pavasarī, kad okupanti Galīcijā sāka formēt ieroču SS divīziju „Galīcija” (vācu *SS Freiwilligen Division „Galizien”*, ukr. *Дивізія СС «Галичина»*), OUN(m) tās izveidi atbalstīja, bet OUN(b) uzstājās pret to, paziņojot, ka „ukraiņu tauta nevēlas ar savām asinīm glābt Vāciju un nedarīs to”, jo uzskatīja, ka divīzijas izveidi izmantos boļševiki, lai rādītu tautai, ka ukraiņu nacionālo kustību rada un atbalsta vācieši.

Ukraiņu nacionālistiem nācās piedzīvot pamatīgu vilšanos. Nacisti gan labprāt izmantoja viņus cīņā gan pret padomju varu, gan poļu nacionālistiem, bet piešķirt tiem valstiskumu pat nedomāja. Vācu okupanti attiecībā pret poļiem un ukraiņiem pielietoja „skaldi un valdi” politiku, saasinot jau tā asās attiecības abu tautu starpā. 1942.gada 11.martā Ģenerālgubernatūras valdības sēdē tika apspriests poļu un ukraiņu attiecību jautājums. Lēmums skanēja: „Mums Ģenerālgubernatūrā būtu ļoti slikti, ja poļu un ukraiņu starpā nodibinātos politiska vienotība. Tādā gadījumā mums būtu jāpielieto jau pārbaudītā politiskā naida uzturēšanas taktika starp šīm divām tautām.”

Arī Ukrainas reihskomisārs un Austrumprūsijas gauleiters Ē. Kohs 1943.gada beigās Rovno (ukr. *Рівне*, poļu *Równe* – apgabala pilsēta Ukrainā), uzstājoties reihskomisariāta aparāta darbinieku priekšā, nepārprotami paziņoja: „Mums jācenšas panākt, lai polis, satiekot ukraiņi, gribētu viņu nogalināt, lai otrādi, ukraiņi, ieraudzījis poli, arī degtu vēlmē viņu nogalināt. Ja pa ceļam viņi sastaps ebreju un nogalinās to, tas būs kā reiz tas, kas mums nepieciešams.” Abu pušu nacionālisti šos vārdus nedzirdēja, bet praksē faktiski realizēja to īstenošanu, nevēloties saskatīt, ka tas ir izdevīgi pirmkārt nacistiem. Vācu okupācijas iestādes uzkurināja konfliktu.

Krievu vēsturniece L. Miļakova norāda, ka vācu okupantu realizētā „pātagas un pīrāga” politika veda pie nacionāli orientēto ukraiņu cerību pieauguma saņemt Ukrainas neatkarību no Vācijas rokām. Lielā mērā tāpēc ukraiņu nacionālās atbrīvošanās kustībā nostiprinājās spēki, kuri bija naidīgi noskaņoti pret poļiem. Nacionālās pretrunas starp ukraiņu un poļu iedzīvotājiem Ukrainas rietumu apgabalos traucēja antinacistisko spēku vienotības iedibināšanu, hitlerieši varēja tās izmantot nacionālā naida kurināšanai un sadursmju provocēšanai starp šīm etniskajām grupām. Taču notika arī cits process – redzot to, ka Vācija netaisās piešķirt Ukrainai kaut minimālu „pašnoteikšanos”, daudzi ukraiņu nacionālisti, kuri kara sākumā gaidīja palīdzību savu nodomu īstenošanai no Vācijas, bet 1943.gadā tika iesaukti ieroču SS karaspēkā, zaudēja ilūzijas. Viņu simpātijas pievērsās vācu arestētajam S. Banderam, kurš aicināja cīnīties pret abiem ienaidniekiem – Vāciju un PSRS, un viņi uzsāka patstāvīgu partizānu darbību. Tiesa, vēlāk nacisti aizliedza arī otras OUN frakcijas – meļņikoviešu darbību. 1944.gada februārī arī A. Meļņiks nonāca Zaksenhauzenā. (Visi ukraiņu radikālnacionālistu vadītāji tika atbrīvoti 1944.gada septembrī–oktobrī.)

Amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders atzīmējis, ka ukraiņu un poļu pretrunas izvērās citādi kā baltkrievu un poļu pretrunas. Baltkrievijā kara laikā nenotika tādas, runājot mūsdienu terminoloģijā, „etniskās tīrīšanas” kā Ukrainā. Amerikāņu pētnieks to izskaidro ar to, ka baltkrievos nacionālistiskie

noskaņojumi bija daudz mazāk izplatīti, turpretī Ukrainā tie guva daudz dziļāku ietekmi masās un karš tiem izrādījās labvēlīga augsne. Domājams, ka šim vērtējumam var piekrist.

Tiesa, jāuzsver, ka Baltkrievijā pret padomju partizāniem karoja, vietējos iedzīvotājus terorizēja ne tikai vācu okupanti, bet arī kā turpat Baltkrievijā, tā arī blakus apgabalos – Lietuvā, Latvijā un Igaunijā, Krievijas apgabalos, Ukrainā, kā arī Ungārijā, Slovākijā, Polijā izveidotās policijas vienības. Plaši pret Baltkrievijas iedzīvotājiem zvērības izvērša, tai skaitā slavenā Hatiņas ciema iznīcināšanā (1943.gada 22.martā) piedalījās vācu kalpībā esošie ukraiņu policisti.

Hitlerieši poļiem gan uzticējās mazāk nekā ukraiņiem, taču policijā un administratīvajās iestādēs viņi deva priekšroku poļiem, jo to vidū bija vairāk cilvēku ar vācu valodas un Rietumeiropas tikumu zināšanām. Tiesa, bija arī izņēmumi, kad okupācijas varas iestādes priekšroku deva ukraiņu nacionālistiem.

Okupanti rīkojās visai prasmīgi. Vācieši Ukrainas teritorijā no vietējiem iedzīvotājiem organizēja t.s. apsardzes daļas. Ukraiņu nacionālisti sākotnēji pret to neiebilda, uzskatot, ka ukraiņu jaunieši tā iegūs militāro sagatavotību. Šais vienībās iestājās arī poļu tautības jaunie cilvēki. Viņi to darīja, uzskatot, ka tā tie ne tikai uzlabos savu stāvokli, bet varēs palīdzēt arī citiem poļu iedzīvotājiem, un, kaut kalpodami okupantiem, tomēr poļu vidū paliks savējie.

Tās Rietumukrainā dzīvojošo poļu daļas, kuri cīnījās par savām interesēm, bieži pat par izdzīvošanu, orientējās uz pagaidu sadarbību ar vācu okupantiem, pozīcijas izvērtēšana nav vienkārša.

Kādā Vācijas Galvenās Drošības pārvaldes (RSHA) dokumentā poļu taktika tika raksturota sekojoši: ar vācu palīdzību viņi Rietumukrainā mēģināja ieņemt vadošās pozīcijas, lai pēc Vācijas sakāves radītu „Lielpoliju”. Ar šo mērķi viņi:

- sadarbojoties ar vācu iestādēm, centās panākt to uzticību un ietekmēt to darbību poļu iedzīvotāju labā;

- katrs polis centās iekārtot citus poļus tur, kur viņš pats bija iekārtojies;

- centās noskaņot vācu okupācijas iestādes pret ukraiņiem un baltkrieviem, bet tos savukārt – pret vāciešiem.

Piemēram, Volīnijā no vietējiem iedzīvotājiem tieši poļi bija galvenā vācu administrācijas kalpotāju grupa. Īpaši bīstama okupantiem šķita viņu kā tulku loma, jo bieži viņi tulkoja neadekvāti. Liela ietekme šeit bija katoļu baznīcai. Laukos gandrīz visi katoļu priesteri, pēc vācu drošības dienesta ziņām, bija poļu pretošanās kustības garīgie vadītāji.

Poļu sadarbību ar okupantiem šeit var vērtēt no vairākiem aspektiem: kā izdzīvošanas iespēju, kā kolaborāciju ar okupantiem, kā cīņu par „Lielpoliju” un poļu pozīcijām tajā.

Kā jau agrāk rādīts, poļi, orientētie uz PVE, radīja savas pagrīdes organizācijas, kuru uzdevums bija pretoties okupantiem. Taču tās līdz 1943.gadam nebija gatavas uzņemties bruņotu cīņu. Varētu šķist, ka ukraiņiem šādos apstākļos vajadzētu izvērst nesamierināmu cīņu pret vācu okupantiem un viņu poļu pakalpiņiem. Taču ukraiņu nacionālistu kustības vadītāji 1942.gada rudenī Krakovā izdeva lapiņu, kurā nosodīja ukraiņu un poļu komunistu vesto partizānu cīņu pret vācu okupantiem. Lapiņā bija apgalvots, ka „Staļins un Sikorskis grib ar vienu šāvienu nogalināt divus zaķus: nodarīt zaudējumus vāciešiem un ar vācu rokām graut ukraiņus [...] Mēs nevērtējam partizānu kustību no pasaules revolūcijas vai „Jaunās Eiropas” viedokļa, bet tikai no Ukrainas interesēm. Mēs karojam par neatkarīgu ukraiņu valsti”. Ukraiņu nacionālisti, mēģinot pasaules mēroga notikumus izmantot ukraiņu nacionālajās interesēs, tā arī nesaprata, ka arī ukraiņu kā nācijas liktenis bija pirmkārt atkarīgs no tā, vai pasaules tautām izdosies sakaut vācu „kungu rasi” un izbēgt no tās gatavotās verdzības un iznīcības.

Nacionālistu uzskatu aprobežotība balstījās viņu ideoloģijā. Ukrainu izcelsmes kanādiešu politologs V. Poliščuks Otrā pasaules kara gados uzplaukušo ukraiņu nacionālismu raksturoja ar Rietumu politoloģiskajā un vēsturiskajā literatūrā pieņemto nosaukumu „integrālais nacionālisms” (*Integral Nationalism*), tātad – fašistiska tipa nacionālisms, kurš neatzīst politisku plurālismu un pamatojas principā „kas nav ar mums, tas ir pret mums”.

Hitleriešu soļi pret ukraiņu nacionālistiem, Ā. Hitlera nenoteiktība Ukrainas likteņa noteikšanā noveda pie vācu varas iestāžu un OUN savstarpējās neuzticības pieauguma un vēlāk pie OUN(b) atteikšanās no sadarbības. Jau sākotnēji banderoviešu vadība neticēja Vācijas uzvarai pār Padomju Savienību un Lielbritāniju. Taču, ja vācieši nespēs uzvarēt PSRS, tad, – sprieda banderovieši, – viņi nespēs arī karot pret Lielbritāniju un ASV, un tad var rasties iespēja pasludināt neatkarīgu Ukrainu, un nedz Vācija, nedz PSRS nespēs iejaukties tās lietās. Ukraiņu nacionālisti izvirzīja kategoriskas pretenzijas uz Rietumukrainu, kur ukraiņi bija iedzīvotāju vairākums, neņemot vērā it kā „lēģitīmās” Polijas tiesības uz to.

Abas: poļu un ukraiņu nacionālistu puses centās pēc iespējas paplašināt savas pagrīdes lomu Vācijas okupētajā Rietumukrainas teritorijā un šie centieni noveda pie asiņainas konfrontācijas. Nav iespējams strikti pateikt, kurš tad bija pirmais solis konflikta eskalācijā.

Piemēram, Lvovas universitātes profesors L. Zaškiļņaks uzsvēris, ka noskaidrot, kurš sāka slaktiņu pirmais, nav iespējams, jo konflikti Rietumukrainas zemēs sākās jau 1938.gadā un turpinājās 1941–1942.gadā. (Šeit gan „aizmirsti” kā agrākie konflikti, kā arī netiek ievērots tik būtisks moments kā Otrā pasaules kara izraisīšanās un tieša ienākšana Rietumukrainā, līdz ar to no pirmskara perioda kardināli atšķirīgā situācija pasaulē, kurai atbilstoši taču loģiski būtu jākorrigē arī radikālnacionālistu politika, bet tas tā arī nenotika.)

Situācija nebija vienošmīga. Abas puses apvainoja otru asinsizliešanas uzsākšanā. 1942.gadā, kad vācu varas iestādes Ģenerālgubernatūras teritorijās sāka no ukraiņu-poļu robežapgabaliem izlikt poļus un to vietā nometināt vāciešus un ukraiņus, bet ukraiņu policisti piedalījās poļu deportācijā, poļi partizāni izvērta pretošanos un 1942.gada otrajā pusē Helmas un Zamosca (*Zamość*) pilsētu apkārtnē nogalināja ap 400 ukraiņu nacionāli domājošās inteliģences un garīdzniecības pārstāvju. Laikam nav jāsaka, ka vēršanās pret civilajiem pārceļotājiem un vietējiem ukraiņiem bija mazāk bīstama nekā pret pasākuma organizētājiem – vāciešiem. (Jāatzīmē gan, ka atsevišķi ukraiņu autori apgalvo, ka traģēdijas sākumi bija ielikti jau 1941.gadā, kad Helmas un Podlases (poļu *Podlasie*, ukr. *Подляшшя* — vēsturiski-ģeogrāfisks apgabals Polijas austrumos starp Helmas novadu dienvidos un Narevas upi ziemeļos) apgabalā radās poļu bruņoti formējumi, kuri slepkavoja ukraiņus un iznīcināja ukraiņu ciemus, bet 1942.gadā Helmas novadā sākās jau ukraiņu masu slepkavības, kas turpinājās arī nākamajos gados.)

Ir dati, ka no 1942.gada augusta līdz 1943.gada beigām poļi šeit nogalināja ap 600 „apzinīgu ukraiņu” – ukraiņu kultūras izplatītājus: garīdzniekus, skolotājus, ārstus, kooperatorus, bijušos Ukrainas armijas virsniekus. Ukraiņu vēsturnieks P. Firovs situāciju Kērzona līnijas poļu pusē vērtē kā plānveida ukraiņu iznīcināšanu. Viņš raksta, ka pirmajā tās etapā 1942.–1943.gadā likvidēts tika vadošais ukraiņu aktīvs, bet otrajā etapā 1943.–1944.gadā iznīcināti jau veseli ciemi ar to iedzīvotājiem, tai skaitā bērniem un sievietēm. Pēc P. Firova datiem 1944.gada pavasarī upuru skaits šeit sastādīja jau vairāk nekā piecus tūkstošus cilvēku. Tiesa, viņš „aizmirst” pateikt, ka tas bija jau pēc ukraiņu nacionālistu sarīkotajiem uzbrukumiem pret poļiem.

Tā kā poļu partizāni vērsa vardarbību pret ukraiņu iedzīvotājiem Helmas apgabalā, OUN varēja izmantot šos notikumus kā ieganstu teroram pret poļu iedzīvotājiem jau ārpus Ģenerālgubernatūras

teritorijas, arī Volīnijā. Liela daļa mūsdienu ukraiņu pētnieku tā arī uzskata, ka vācu veiktā ukraiņu deportācija uz Ģenerālgubernatūras teritorijām un poļu uzbrukumi viņiem kļuva par detonatoru tālākajiem notikumiem Volīnijā u.c.

Dažas ukraiņu nacionālistu grupas (t. s. buļbovieši, pēc vadītāja T. Boroveca (segvārds „Buļba”) no 1942.gada vasaras līdz 1943.gada ziemai mēģināja vest sarunas ar poļu pagrīdi, lai vienotos par savstarpējas asinsizliešanas pārtraukšanu.

Daļa ukraiņu nacionālo vēsturnieku apgalvo, ka ukraiņi (faktiski – OUN), neraugoties uz vēlmi panākt visu ukraiņu apdzīvoto zemju neatkarību, bija gatavi kopā ar poļiem meklēt nacionālā jautājuma atrisinājumu, tāpat kā tas ticis darīts ar ungāriem un rumāņiem. 1942.gada aprīlī un 1943.gada februārī OUN II un III konferences apstiprinājušas poļu tiesības uz savu valsti, izteikušas OUN vēlmi nokārtot attiecības ar poļiem, organizēt visu apspiesto tautu kopīgu fronti pret Ā. Hitleru un J. Staļinu. Pēc ukraiņu autoru versijas, tas neizdevies tāpēc, ka poļi uzskatīja ukraiņu nacionālistu formējumus par bandām un nevēlējās vest sarunas ar „Polijas nodevējiem”.

Viens no OUN(b) vadītājiem no 1941.gada septembra līdz 1943.gada pavasarim M. Ļebeds 1946.gadā rakstīja: „Lai nepieļautu stihiskas pretpoļu masu akcijas un savstarpēju ukraiņu-poļu cīņu, kura tolaik bija izdevīga gan boļševikiem, gan vāciešiem un vājinātu galveno atbrīvošanās cīņas fronti, Ukrainas sacelšanās armija mēģināja iesaistīt poļus kopīgā cīņā pret vāciešiem un boļševikiem. Kad tas nenesa nekādus panākumus, UPA [*Українська повстанська армія* – Ukrainas Sacelšanās armija, OUN(b) bruņots formējums] pavēlēja poļu iedzīvotājiem atstāt ukraiņi zemes Volīnijā un Poļesjē.”

No ukraiņu nacionālistu viedokļa vienīgais sarunu pozitīvais rezultāts bija savstarpējo sadursmju pārtraukšana to vešanas laikā. Taču tur jau tā lieta, ka radikālnacionālisti principā nevarēja vienoties. Īsta vienošanās par kopīgu cīņu pret totalitārajiem režīmiem varēja tikt noslēgta tikai uz izlīguma, atteikšanās no pretenzijām uz citu tautu vairākuma apdzīvotām teritorijām pamata. Uz to nebija spējīgi nedz poļu, nedz ukraiņu radikālnacionālisti. Gan vieni, gan otri, nebaudot pilnīgu atbalstu savā tautā, cerēja uz ārējo spēku palīdzību. PVE, AK cerēja uz Rietumu valstu, OUN(m) – uz Vācijas atbalstu, OUN(b) gan runāja par balstīšanos uz saviem spēkiem, bet arī nevarēja pilnībā iztikt bez sadarbības ar vācu okupantiem. Atbildei uz poļu pārmetumiem par Polijas nodevību ukraiņu nacionālisti savukārt izvirzīja poļiem pārmetumus par sadarbību ar padomju partizāniem un uzsāka uzbrukumus poļu bruņotajām vienībām, ciemiem un sētām.

Šai sakarā jāsaka, ka no Polijas valsts un tās pilsoņu interešu viedokļa poļu pilsoniskie politiķi pelnījuši pārmetumus. No viņu puses nebija kādas mērķtiecīgas darbības, lai radītu pretsvaru kā vācu politikai ukraiņu jautājumā, tā ukraiņu nacionālistu plāniem. Poļu labējās politiskās aprindas neveica neko būtisku, lai nedotu gūt panākumus tiem ukraiņu spēkiem, kuri neatkarīgas Ukrainas izcīnīšanu saistīja ar sadarbību ar vāciešiem.

Savos memorandos sabiedroto valdībām PVE, skarot nacionālās attiecības Polijā, aprobežojās ar priekšlikumu pārvietot vāciešus no teritorijām, kurām pēc kara bija jānonāk Polijas sastāvā. Ievērojot domstarpības ar PSRS par Polijas austrumu robežām, PVE nevarēja tādu pat priekšlikumu izvirzīt nacionālo mazākumu problēmas atrisināšanai bijušajos valsts austrumos.

Poļu iestādes emigrācijā un AK vadība apzinājās, ka ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu vidū dominēja pretpoļu noskaņojumi. Tāpat PVE Londonā, tās Delegatūra, AK pavēlniecība saprata, ka prasība atgriezties pie 1939. gada robežām novedīs ne tikai pie konflikta ar PSRS, bet arī pie bruņotām sadursmēm ar nacionālistiski noskaņotajiem ukraiņiem. Tomēr šīs iestādes neizmantoja tās, atklāti gan jāsaka – nelielas, iespējas, kuras okupācijas laikā pastāvēja konflikta noregulēšanai,

dialoga uzturēšanai ar poļiem labvēlīgi noskaņotajām ukraiņu politiskajām grupām. Tas bija nepieciešams, ja, kā tika plānots Londonā, pēc kara poļi un ukraiņi gatavojās dzīvot vienā valstī. Kā sagrāve 1939.gada septembra kampaņā, tā vēlākie notikumi, dzīve okupācijas apstākļos parādīja, ka Polijai ir jārada jauna attiecību programma pret mazākumtautībām, kas ņemtu vērā notikušo bijušajā Polijas valstī dzīvojušo tautu polarizāciju. Taču jautājums, kā nodrošināt pēckara Polijas valstī mazākumtautību lojalitāti, nebija izstrādāts. Kādas programmas nebija nedz PVE Londonā, nedz politiskajiem spēkiem, kuri to atbalstīja, pašā Polijā. Šīs aprindas nepiedāvāja nekādu risinājumu, aprobežojoties ar vispārējām deklarācijām par nacionālo mazākumu tiesībām.

Uzreiz iezīmējās pretruna starp Polijas kā nacionālas valsts saglabāšanas koncepciju un pasludināto citu nāciju līdztiesības principu. Acīmredzot tika cerēts, ka laiks strādās poļu labā, tāpēc kaut kādi solījumi agrākajām mazākumtautībām tika doti ļoti piesardzīgi un nelabprāt. PVE uz ukraiņu (tāpat kā baltkrievu un lietuviešu) jautājumu raudzījās kā spēks, dominējošs pār mazākumtautībām, kā starptautiskās politikas dalībnieks, kurš var apieties ar tām kā ar ģeopolitiskiem objektiem. Vismaz 1941.–1942.gadā poļu pilsonības politiķu vairākums bija pārliecināts, ka viņi varēs atkal iegūt Rietumukrainu, sadarbojoties ar Rietumu sabiedrotajiem un vienojoties ar PSRS.

1942.gada 19.novembrī V. Sikorski nosūtīja redzamākajiem poļu politiķiem memorandu, kurā uzsvēra, ka Polijas – PSRS 1941.gada 30.jūlija līgums nav ar pagaidu raksturu, ka „tam jāklūst par pagrieziena punktu abu valstu un to iedzīvotāju dzīvē.” Turpretī, atsaucoties uz neilgo sadarbību starp S. Peļuru un J. Pilsudski, V. Sikorski norādīja, ka tā beidzās neveiksmīgi un „atgriešanās pie līdzīgu eksperimentu jebkura varianta būtu neprāts”.

Krievu publiciste J. Jakovļeva min interesantas poļu virsnieka M. Goļebovska atmiņas par tikšanos ar V. Sikorski 1942.gada 28.augustā. Polijas valdības vadītājs uz jautājumu par poļu un ukraiņu attiecībām atbildēja: „Ukraiņus es pārdošu Staļinam”. („*Ukraincow sprzedam Stalinowi*”). Uz tālākajiem jautājumiem, kā tas tiks darīts, premjers atbildēja izvairīgi: „Pārāk daudz jūs gribat zināt”. J. Jakovļeva uzskata, ka tas raksturoja V. Sikorski kā reālpolitiķi, kurš saprata, ka „austumu nomales” diezin vai nonāks poļu rokās. V. Sikorski vēlējies šai situācijā vismaz kaut ko iegūt Polijai. Taču V. Sikorski gāja bojā un nepaguva vismaz pamēģināt realizēt savu nodomu. Publiciste izdara pieņēmumus, ka droši vien runa varētu iet par Līvovu un daļu Galīcijas, pārējās ukraiņu apdzīvotās teritorijas atstājot PSRS, un premjerministra nāvē „acīmredzot bez ģenerāļa tautiešiem [...] neiztika, jo tika uzskatīts, ka viņš sarunās ar padomju vadību nepietiekami stingri aizstāv poļu intereses”. Diemžēl pētniece nedod vērtējumu citam V. Sikorska izteikumam. Tad pat Polijas rietumu robežu jautājumā V. Sikorski paskaidroja, ka viņš negribētu valsti pārbīdīt uz rietumiem, jo nevēloties lai tajā būtu 7 līdz 9 miljoni vāciešu. („*Ja sie nie bede pchal na zachod, ja nie chce miec u siebie 7 czy 9 milionow Niemcow.*”). Lai nu kā, šos dažus izteikumus, lai arī ļoti intriģējošus, nevar uzskatīt par Polijas valdības vadītāja nemaināmiem nodomiem. Tie varēja arī mainīties dažādu apstākļu ietekmē.

Lai izvirzītu leģitīmas, ar iedzīvotāju gribu pamatotas, bet ne uz iekarotāja tiesībām balstītas, pretenzijas uz pirms kara Polijas sastāvā bijušajām austumu teritorijām PVE bija jāpārvērtē savas valsts attieksme pret nacionālajiem mazākumiem, tai skaitā ukraiņiem. PVE to oficiāli izdarīja divos paziņojumos 1939.gada 18.decembrī un 1942.gada 24.februārī. Tajos bija teikts, ka valdība uzņemas garantēt ukraiņiem līdztiesību visās darbības jomās. Autonomija netika solīta. Taču pēc 20.un 30.gados pieredzētā ukraiņu nacionālisti vēlējās iegūt neatkarību.

Ievērojot starpnacionālo attiecību saasināšanos, 1943.gada 11.martā AK komandants ģenerālis S. Roveckis ziņoja uz Londonu, ka ukraiņi grib kopā ar poļiem veikt kopīgas operācijas pret vāciešiem un „padomēm”, ar to arī panākot savstarpējo sadursmju izbeigšanos. Pēc S. Rovecka

domām sadarbības gaitā ar poļiem ukraiņi atteiksies no saviem neatkarības iegūšanas plāniem. Ziņojuma beigās, lūdzot atsūtīt viņam valdības norādījumus par principiem, pēc kādiem viņam jāvadās sarunās, viņš izdarīja mājienu, ka poļu-ukraiņu sarunas nevajadzētu atlikt.

Lūgums nesakrita ar PVE realizēto kursu. Ģenerālis V. Sikorskis neatbalstīja S. Rovecka viedokli. Viņš turpināja īstenot kursu, kura mērķis bija panākt Polijas teritoriālos mērķus starptautiskā ceļā, vienojoties ar PSRS. Minētā ukraiņu nacionālistu iniciatīva palika bez atbildes no poļu puses. Protams, liels attālums no Rietumukrainas līdz Londonai, grūtības sasaukt sanāksmi ar lemtspējīgu pārstāvniecību traucēja priekšlikuma pieņemšanu. Taču daudziem Ukrainas goda nosaukumiem apveltītais ukraiņu izcelsmes ASV vēsturnieks T. Gunčaks, raksta, ka galvenais cēlonis lēnajai poļu reakcijai uz ukraiņu iniciatīvu bija nesaprašanās poļu vadībā, kā tad īsti ir jāved lietas ar ukraiņiem. Minētais vēsturnieks uzskata, un acīmredzot viņam lielā mērā ir jāpiekrīt, ka starp poļiem un ukraiņiem, kur abas tautas pretendēja uz vienu un to pašu teritoriju, nepastāvēja kompromisa iespējas, jo vismaz kara sākumā periodā neviena no pusēm nebija gatava pielietot savstarpējo piekāpšanos politiku. T. Gunčaks atzīst, ka „ukraiņi” (pareizāk gan būtu runāt par ukraiņu nacionālistiem, kuru pārliecībai nebūt nepiekrita visa tauta – V.Š.) bija uzticīgi pilnīgas suverenitātes iegūšanai pār visu ukraiņu etnogrāfisko teritoriju, tai laikā kad „poļi” (atkal jāprecizē – poļu nacionālisti – V.Š.) uzstāja uz principu „*status quo ante bellum*” (latīņu – stāvoklis pirms kara). Abas puses nebija spējīgas teritoriālo jautājumu atrisināt mierīgiem līdzekļiem un uzsāka asiņainu karu, „līdzīgu etniskai tīrīšanai”. T. Gunčaks raksta, ka „asiņainais karš starp kaimiņtautām nebija nejaušs, drīzāk – savstarpēju aizdomu, antipātiju, un, pirmkārt, savstarpējas cieņas vienai pret otru zaudēšanas, rezultāts.”

Ukraiņu-amerikāņu vēsturnieka spriedumā blakus uzsvaram uz „abu pušu” līdzvērtīgās atbildības atzīšanu, kas raksturīga gandrīz visiem ukraiņu autoriem, jāatzīmē arī it kā pašsaprotamā jēdziena „ukraiņi” lietošana, runājot par etniskajām sadursmēm. Kā rāda fakti, nebūt ne visi ukraiņi vēlējās „pilnu suverenitāti” pār savu „etnogrāfisko teritoriju” tādā izpratnē, kā to saprata ukraiņu nacionālisti, ne visi bija gatavi tās vārdā izvērst „asiņainu karu, līdzīgu etniskai tīrīšanai”. Toties var piekrist tam, ka kara sākumā periodā neviena no pusēm nebija gatava pielietot savstarpējo piekāpšanos politiku. Šo iespēju lielā mērā bija iznīcinājusi Polijas valdības politika starpkaru periodā. Daudznacionālā valstī, kurā pastāv nacionālie konflikti, atbildīgas par tiem gandrīz vienmēr ir visas tajos iesaistītās puses, taču lielākā atbildība jānes tai pusei, kuras rokās bija valsts vara. Starpkaru Polijā tieši poļu valdošais slānis lielā mērā radīja priekšnoteikumus asiņainajām nacionālajām sadursmēm vēlākajos gados.

V. Sikorska realizētā politika izslēdza poļu un ukraiņu dialoga iespējas ar mērķi atrast savstarpēju sapratni, nevarēja pozitīvi ietekmēt situāciju bijušajās Polijas austrumu teritorijās. (Jāuzsver, ka tas gan nenozīmē, ka pie attiecību saasinājuma vainojama bija vienīgi šī politika.)

1943.gada 31.martā PVE atbalstīja rezolūciju, kurā solīja ukraiņiem, ja viņi vēlēties dzīvot Polijā, visas tiesības, par kurām viņi bija cīnījušies. Taču rezolūcija izsauca neapmierinātību Galīcijas poļos. Pēc viņu domām ar to ukraiņiem tika solīts teritoriālas autonomijas statuss. Poļu pagrīdes vadība šo rezolūciju ievērojamā mērā modificēja un 1943.gada 30.jūlijā publicēja kā Valsts Politiskās pārstāvniecības (*Krajowa Reprezentację Polityczną*) aicinājumu ukraiņu tautai. Tajā bija strikti norādīts, ka Polija neatteiksies no savām teritorijām. Vēl vairāk, aicinājuma autori norādīja ukraiņiem, ka viņiem Ukraina nav jāmeklē ne Galīcijā, ne Volīnijā, bet gan „pie Dņepras upes, Kijevā un Harkovā.” Ukraiņi tika aicināti atjēgties, brīdinot, ka kara beigās viņi tiks sodīti par savām kriminālajām darbībām. Aicinājumu saturs un tonis nevarēja sekmēt attiecību uzlabošanos starp abām

nācijām. Ir saprotams, ka Galīcijas un Volīnijas ukraiņos tas nesastapa atsaucību, neizsauca vēlmi sekot tam. Publicētais aicinājums faktiski pārsvītvoja 31.marta PVE rezolūcijas pozitīvo saturu. 1943.–1944.gadā trīsreiz notika ukraiņu un poļu pagrīdes sarunas. Taču vienošanās netika panākta.

PVE gan veicināja poļu pagrīdes centienus panākt sakaru, sadarbības nodibināšanu ar ukraiņiem, taču šī darbība nedrīkstēja saturēt kādas tiešas vai netiešas politiskas vai militāras Polijas saistības. Tika uzsvērts, ka tikai PVE, bet nevis atsevišķi poļu grupējumi uz vietām, var slēgt kādas saistošas vienošanās. Tikai daži cilvēki PVE aparātā aicināja to nosodīt pirmskara Polijas īstenoto nacionālo politiku, kas varētu novest pie nacionāla izlīguma nākotnē. Var vienīgi konstatēt, ka poļu pilsoniskie politiķi neko nebija mācījušies no 20.gadu situācijas, kad jaunā Polijas valsts saķīdojās gandrīz ar visām kaimiņvalstīm, izraisīja savu nacionālo mazākumu neapmierinātību. Otrā pasaules kara gados, kad Polijas teritorija bija okupēta, tika turpināta tā pati vien lielvalstiskā politika.

Mūsdienu ukraiņu vēsturnieks P. Firovs raksta: „Poļu šovinizisms, poļu virsotnes apetīte sagrābt [svešas zemes], spokainās cerības paplašināt savu teritoriju nākotnē uz Ukrainas rēķina – tie bija galvenie cēloņi, kāpēc poļu puse atteicās no savstarpējās sapratnes ar ukraiņu sacelšanās spēkiem.” (Tiesa, tolaik tikpat „spokainas” bija arī ukraiņu šovinistu cerības radīt sev pakļautu ukraiņu valsti.) Kā savukārt rakstīja poļu autori A. Ščesņiaks un V. Šota, „uz Londonu orientētās poļu pagrīdes vadība jau 1942.gadā nodibināja kontaktus ar ukraiņu nacionālistu pārstāvjiem”. Viens no galvenajiem uzdevumiem bija „ieņemt kopēju pozīciju attiecībā pret padomju prasībām”. Kontakti kļuva biežāki sakarā ar Sarkanās armijas tuvošanos. Nacistiskajai Vācijai sabrūkot, abu pušu pārrunas aktivizējās, tika risināti kopēji operatīvie uzdevumi cīņā pret PSRS un poļu kreisajiem spēkiem. Taču šie kontakti nespēja novērst vardarbības uzliesmojumu 1943.gadā.

Arī PVE atbalstošo politisko partiju aprindās jautājums, kā, kādiem pasākumiem panākt ukraiņu, lietuviešu un baltkrievu lojalitāti, nebija izstrādāts.

Poļu sociālisti gan mēģināja atbildēt uz doto jautājumu. Atsakoties no pirms kara partijas izvirzītā lozunga par autonomijas piešķiršanu nacionālajiem mazākumiem, tā sāka saistīt nacionālā jautājuma atrisināšanu ar dzīves demokratizāciju un politiskās pašpārvaldes plānu realizāciju. Nacionālajiem mazākumiem būtu jāiegūst līdztiesība, jābauda pilnīga un vienlīdzīga dalība visu jautājumu izlemšanā poļu nacionālā valstiskuma ietvaros. Līdzīga pozīcija bija jūdoviešiem.

Nacionālā partija (SN) arī kara gados palika savās iepriekšējās pozīcijās. Pēc tās biedru domām par jautājuma atrisināšanas līdzekli bija jāklūst valstī ietilpstošo mazākumu apdzīvoto rajonu kolonizācijai, to polonizācijai, citu tautu tiesību ierobežošanai (tika paredzēta tiesību būt par zemes īpašniekiem atņemšana vāciešiem un ebrejiem.)

Simptomātiska bija arī vēlāk – 1944.gadā pieņemtā no 4 partiju, kuras atbalstīja PVE, pārstāvjiem sastāvošā pagrīdes parlamenta – Nacionālās vienotības padomes (*Rada Jednosci Narodowej*) deklarācija. Tajā tika runāts par „poļu mērķiem karā”. Nacionālajiem mazākumiem veltītajā daļā bija uzsvērts, ka viņu tiesību atzīšana pēc kara būs atkarīga no to uzticības valstij un pozitīvas attieksmes pret poļu tautas tiesībām un interesēm. Tas automātiski poļus nostādīja dominējošā lomā pret citām tautām.

Iespējams, ka, ja PVE, vadošās pilsoniskās partijas arī būtu 1941.–1942.gadā piedāvājušas bijušajām Polijas mazākumtautībām reālu autonomijas variantu jaunajā pēckara Polijā, arī tad tas nāktu jau par vēlu, ukraiņu nacionālisti no prasībām pēc neatkarīgas Ukrainas un visas tālākās savas politikas neatteiktos, taču tad pēdējiem būtu daudz grūtāk piedēvēt pašiem poļiem vainu par vardarbības vilni 1943. un vēlākajos gados, tad poļu politiķiem nevarētu pārnest nepareizas politikas realizāciju nacionālajās attiecībās, kas noveda pie asiņainiem upuriem.

Kaut jau 1941.gada septembrī vācu nacisti uzsāka masu represijas pret OUN(b) biedriem, taču organizācija radīja savus bruņotos spēkus un izvērsa aktīvu bruņotu pretestību okupantiem tikai 1943.gada sākumā. (Atsevišķu ukraiņu nacionālistu grupu sadursmes ar vācu soda vienībām sākās jau 1942.gada aprīlī, citu – 1943.gada janvāra beigās, bet ietekmīgākās organizācijas OUN(b) kaujinieki pirmo nopietnāko sadursmi izcīnīja 1943.gada 7.februārī.) Lēmumu par bruņotas cīņas uzsākšanu pieņēma OUN(b) III konference 1943.gada februārī. Tās lēmumā bija teikts, ka Ukraina atrodas starp laktu un veseri – diviem imperiālistiskiem – vācu un padomju – spēkiem, tāpēc ukraiņu tautai jācīnās par brīvību, balstoties uz saviem spēkiem. Tika nosodīti ukraiņi, kuri iesaistījās vācu radītajos bruņotajos formējumos, jo tā tie kalpoja par lielgabalu gaļu ārzemju karaspēkam, kurš darbojas ar mērķi paverdzināt ukraiņu tautu.

No 1943.gada februāra OUN(b) uzsāka savu bruņoto spēku – Ukrainas Sacelšanās armijas (*Українська повстанська армія – UPA*) formēšanu. Pirmās UPA bruņotās vienības un simti (*сотни*) tika radītas 1943.gada februārī-martā. Maijā sāka darboties jau lielāki formējumi.

Krievu vēsturnieks A. Volks parādījis, ka šādai novēlotai ukraiņu nacionālistu reakcijai bija vairāki svarīgi cēloņi:

1. Līdz 1942.gada beigām OUN vadība sliecās uzskatīt, ka karu uzvarēs Trešais reihs, tāpēc pieņēma zināmā mēra nogaidošu pozīciju: „Lai divu valstu imperiālisti noasiņo savstarpējā karā”. 1943.gada sākumā jau kļuva skaidrs, ja nacisti pat uzvarēs karā, no tā viņi izies ļoti novājināti. Šis laiks bija izdevīgs UPA radīšanai – pēc sakāves pie Staļingradas notikumi frontē neļāva nacistiem izmantot lielus spēkus cīņai pret partizāniem aizmugurē.

2. 1941.–1942.gadā, tāpat kā OUN biedri, nogaidošu nostāja demonstrēja daudzi ukraiņu zemnieki, novērojot: vai vācieši spēs uzvarēt, vai viņi izmainīs okupācijas režīmu. Jau 1942.gadā viņos varēja vērot neapmierinātības pieaugumu. Tauta bija sašutusi par valdošo teroru, pārtikas nodevu slogu zemniecībai Vācijas labā. 1942.gada beigās sāktais darba spējīgo izvešanas uz Vāciju process izsauca plašus naida uzplūdus. Zemnieki, sagaidot, ka 1943.gadā nodevu slogs tikai pieaugs, sāksies vēl plašākas „ostarbeiteru” (strādnieku no austrumiem) medības, bija psiholoģiski sagatavoti masu bruņotai cīņai. Arī no šī viedokļa 1943.gada sākums bija izdevīgs brīdis UPA radīšanai.

3. 1942.gadā Volīnijas un Galīcijas teritorijā aktivizējās poļu pretošanās kustība: AK, BCh un citu organizāciju vienības un grupas. AK vadība uzskatīja Rietumukrainu par Polijas neatņemamu sastāvdaļu un centās radīt šeit spēcīgas partizānu struktūras, kuras sagaidītu Sarkanu armiju nevis kā atbrīvotāju, bet tikai kā sabiedroto un partneri, līdz ar to sekmējot tās iekļaušanu pēckara Polijas sastāvā. 1943.gadā radītajai UPA bija jārada pretsvars AK un BCh, nepieļaujot to kundzību Volīnijas mežu masīvos un Karpatu kalnos.

4. Volīnijā, un īpaši Galīcijā 1941.–1942.gadā nebija izvērstas masu padomju partizānu kustība. Darbojās gan vairākas vienības, taču tās veica galvenokārt izlūkfunkcijas. Pēc UPA radīšanas 1943.gada vasarā un rudenī nacionālistu sadursmes ar padomju partizāniem ieguva partizānu kara raksturu.

OUN(b) un UPA pamatuzdevums bija uzkrāt spēkus brīdīm, kad PSRS un Vācijas potenciāls savstarpējā cīņā būs izsīcis un ukraiņi varēs sarīkot sacelšanos. No 1943.gada februāra UPA darbojās reihskomisariātā „Ukraina” ietilpstošajā Volīnijā, no 1943.gada rudens Ģenerālgubernatūrā – Helmas novadā, no gada beigām – arī Galīcijā, no 1944.gada vasaras – Transistrijā un Ziemeļbukovinā. (Pēdējie divi novadi 1941–1944.gadā bija Rumānijas sastāvā.) Hitleriešu dienestā esošā ukraiņu policija ap 5 000 cilvēku sastāvā no 1943.gada 19.marta līdz 14.aprīlim pievienojās ukraiņu nacionālistiskajai kustībai, praktiski iestājās UPA. 1943.gada vasarā notika triju ukraiņu nacionālistu

bruņoto grupējumu (OUN(b), OUN(m) un buļboviešu) sarunas par apvienošanos, taču vienoties tā arī neizdevās. Tad nu 1943.gada 18.augustā banderovieši no UPA ar spēku atbruņoja un pievienoja sev mazāko ukraiņu formējumu dalībniekus.

OUN(m) uzņēma kursu uz „revolūciju tautā”, nevis „revolūciju mežā”, kā to darīja banderovieši. A. Meļņiks neticēja savu oponentu panākumiem.

Daži ukraiņu vēsturnieki uzsver, ka OUN(m), ko vadīja A. Meļņiks, atšķirībā no tāda pat nosaukuma organizācijas, ko vadīja S. Bandera, uzstājusies pret etniskām tīrīšanām. (Šai sakarā gan jāsaprot, ka nacionālistiskie vēsturnieki labprāt noklusē daudzus faktus. Tā, 1941.gada 5.jūlijā izplatītā un A. Meļņika parakstītā skrejlapā bija skaidri ietverts aicinājums; „Nāvi žīdu rokaspuisiem – komūnboļševikiem!” Citā ukraiņu nacionālistu skrejlapā bija teikts: „Tev, ukraiņu jaunatne, OUN nes gaišu nacionāli dabīgu dzīvi tavā zemē, kur nebūs ne krieva, ne žīda, ne poļa!”)

1944.gadā UPA rindās bija ap 20 000 kaujinieku. Visā tās pastāvēšanas laikā (1943–1949/1956) UPA rindās kopā dienēja ap 100 tūkstošu cilvēku. Oficiāli par savu galveno uzdevumu banderovieši atzina cīņu pret vāciešiem un padomju varu, kura atgriezās Ukrainā, taču praksē pēc izmantoto bruņoto spēku un arī upuru skaita par tādu pārvērtās uzdevums padzīt no ukraiņu zemēm vai arī iznīcināt šeit dzīvojošos poļus. Pie tam UPA centās likvidēt ne tikai savus tiešos pretiniekus, bet arī to atbalstītājus, to ģimenes locekļus, kā arī visus poļu nācijai piederīgos.

Poļu nogalināšana sākās jau ar pirmajām UPA pastāvēšanas dienām. Pirmās masveida izrēķināšanās ar poļu civiliedzīvotājiem notika 1943.gada februārī. Zīmīgi, ka slaktiņš sākās nevis tradicionāli nacionālistiski noskaņotajā Galīcijā, no kuras OUN jau starpkaru gados smēla lielāko daļu savu kadru (kanādiešu politologs V. Poliščuks izskaitļojis, ka 90 % UPA komandieru kadru Volīnijā bija ar Galīcijas izcelsmi, ko liecina arī viņu ziņojumu un izdoto pavēļu leksika), bet daudz mierīgākās pareizticīgās Volīnijas teritorijā. Tā līdz 1918.gadam ietilpa Krievijas sastāvā un poļu šeit 1939.gadā bija ne vairāk par 15 %, taču poļu kolonistu skaits šeit bija lielāks nekā kaimiņos Galīcijā. (Pēc citiem vērtējumiem ukraiņu un poļu iedzīvotāju attiecība Volīnijā sastādīja 5:1) Vispirms trieciens tika vērsts pret lielāko poļu kopumu. Ukraiņu nacionālisti bija pārliecināti, ka spēs uzvarēt mazskaitlīgos poļu partizānus Volīnijas teritorijā.

Iespējams, pirmais ievērojamais genocīda akts bija Rovnas apgabala Parosles (*Паросля*) ciema iedzīvotāju iznīcināšana 1943.gada 9.februārī, kad ukraiņu nacionālisti, maskējoties par padomju partizāniem (ir atrodami materiāli, kā UPA dalībnieki arī citur veica noziegumus, maskēdamies par padomju partizāniem), nogalināja 173 poļus. Poļu vēsturnieki noskaidrojuši, ka faktiski noziegumu veica UPA kaujinieki G. Perežņaka vadībā. Uzdevušies par padomju partizāniem, ukraiņu nacionālisti vispirms baudīja zemnieku viesmīlību, bet pēc tam sāka izvarot sievietes un meitenes, pēc tam sakropļoja un nogalināja. Tālāk tika spīdzināti un nogalināti pārējie iedzīvotāji. Pēc poļu autora D. Baginska ziņām 149 cilvēki tika nogalināti cirvjiem.

Pēc ukraiņu vēsturnieka P. Firova datiem pirmā UPA „atbildes pretpoļu akcija” reihskomisariāta „Ukraina” Volīnijas-Podolijas ģenerālapgabalā notika 1943.gada naktī no 21. uz 22.aprīli Janova Doļina (ukr. *Янова Долина*, poļu *Janowa Dolina*, tagad Bazaltovas ciems Rovnas apgabalā Ukrainā) ciemā, kad tika iznīcināti praktiski visi ciema iedzīvotāji – poļi. Var piezīmēt, ka ciemā izvietotais vācu garnizons – vāciešu komandēta lietuviešu policistu rota neatstāja savu novietni un slaktiņā neiejaucās. Ukraiņu nacionālisti arī neuzbruka garnizonam. Policisti atklāja uguni tikai tad, kad banderovieši tuvojās to novietnei. UPA zaudējumi bija 4 nogalinātie un 3 ievainotie.

Toties paši ukraiņu nacionālisti tolaik šos genocīda aktus vērtēja kā uzvaru nesošas kaujas.

1943.gada maijā OUN(b) propagandas dienests sagatavoja „atskaiti par sacēlušos vienību darbību Volīnijā un Poļesjē 1943.gada martā – aprīlī. Tajā poļu iedzīvotāju iznīcināšana tika pasniegta sekojoši: „Bazalta šahtu teritorijā Janovo Doļinā pie Kostopoljes (ukr. *Костопіль*) notika lielas kaujas. Kaujās tika ieņemti vācu nocietinājumi. Tika sakauti ienaidnieka spēki, kuri nonāca lamatās un visi tika iznīcināti. Ienaidnieka pusē tika nogalināti 100 vāciešu un 2 000 poļu. UPA rokās nonāca bagāts ieguvums. [...] no UPA puses – 5 nogalinātie un 7 ievainotie. Citas kaujas bija mazākas, bet to bija daudz. Zaudētu kauju nebija.”

1990.gados traģēdijas vietā poļu sabiedriskās organizācijas uzstādīja pieminekli ar zināmās upuru daļas vārdiem.

Turpretī vietējie organizācijas „Ruh” (*Українська народна партія «Рух»* – 1989.gadā radīta, sākotnēji nacionāldemokrātiska, vēlāk nacionālistiska partija Ukrainā) piekritēji Bazaltovas ciemā netālu no poļu iedzīvotāju iznīcināšanas vietas 1998.gadā uzstādīja piemiņas plāksni „UPA 1.grupas pirmās operācijas piemiņai”.

Tikai no 1943.gada 10. līdz 15.jūnijam UPA kaujinieki Volīnijā nogalināja vairāk nekā 12 000 mierīgo iedzīvotāju.

Ukraiņu nacionālistu un to atbalstošo Volīnijas un citu Rietumukrainas apgabalu iedzīvotāju naidīgums pret poļiem kalpoja kā svarīgs faktors poļu iznīcināšanai, kas tika organizēta 1943.gadā. Šiem „pasākumiem” pēc to organizatoru ieceres bija „jāsagatavo” šīs zemes iekļaušanai „neatkarīgā un patstāvīgā Ukrainas valstī”. Šo motīvu tieši pauda viena no ukraiņu nacionālistu skrejlapām: „Ir pienācis laiks lai 40 miljonus lielā ukraiņu tauta būtu brīva. Kas nav ukraiņis, to gaida nāve ukraiņu zemē.” UPA neslēpa etnisko tīrīšanu ideoloģiju. Ukraiņu nacionālistu lozungs skanēja: „Aizdzeniet ļahus (Atbilstoši leģendai poļu iesauka „ļahi” cēlies no brāļiem Ļeha, Rusa un Čeha, kuri devuši nosaukumu trim slāvu tautām. XVI – XVII gadsimtā tatāri, turki un kazaki Poliju sauca par „Ļahistanu”) aiz Ļubļinas!”

Spriežot pēc aculiecinieku atmiņām, viena no galvenajām UPA tēzēm bija apvainojumi poļiem par padomju partizānu atbalstīšanu. UPA vadība apzinājās, ka ar pavasara iestāšanos partizānu darbība aktivizēsies un apzināti ar poļu iznīcināšanu vēlējās likvidēt ne tikai Polijas valstiskuma atjaunošanas iespēju, bet arī padomju partizānu sociālo balstu reģionā.

UPA vadība izvirzīja uzdevumu: pilnībā atbrīvot Volīnijas teritoriju no poļu iedzīvotājiem. Ukraiņu vēsturnieks I. Iljušins, apjomīgu darbu par AK un UPA pretstāvi Rietumukrainā autors, uz banderoviešu dokumentu izpēti pamata secinājis, ka tieši stratēģiski apsvērumi lika OUN(b) un UPA Volīnijā rīkoties tik nežēlīgi, iznīcinot Volīnijas, bet pēc tam arī Galīcijas u.c. apgabalu poļus. Vērmahta sakāve pie Staļingradas un atkāpšanās no Volgas lika OUN līderiem secināt, ka Vācija visticamāk karu zaudēs un Rietumukrainā atgriezīsies Sarkanā armija. Vietējie poļi šādā situācijā traucētu UPA cīņai pret Padomēm. Jau 1942.gadā ukraiņu nacionālistu līderiem kļuva skaidrs, ka padomju partizāni atradīs atbalstu Volīnijas, Poļesjes un Galīcijas poļu ciemos. OUN un UPA izdarīja arī secinājumus no 1919.–1920.gada notikumiem, kad rietumnieciski orientētie poļu politiķi spēja izmantot poļu mazākumu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, lai tās iekļautu Polijā. Tāpēc arī OUN(b) Volīnijas un Poļesjes reģionālā pārvalde (*Крайовий Провіс*) pieņēma lēmumu par šo zemju „depolonizāciju”. Tas palīdzētu nākotnē realizēt ukraiņu nacionālistu nodomus.

Jāpasaka, ka, iznīcinot poļus, ukraiņu radikālnacionālisti ne tikai atriebās „apspiedējnācijai” – poļiem, ne tikai gatavoja augsni savas valsts dibināšanai. UPA kaujiniekus vajadzēja taču barot un ģērbt. Visu gādāt no ukraiņu zemniekiem nozīmētu nonākt konfrontācijā ar „savējiem”. Vācu

noliktavas tika rūpīgi apsargātas, bez upuriem tām klāt nevarēja tikt. Tātad atlika viens ceļš – uz poļu ciematiem.

Pēc kara OUN-UPA pārstāvji noraidīja savu atbildību par izvērsto poļu slaktiņu, norādot, ka par to atbildīga ir poļu puse. Arī virkne ukraiņu vēsturnieku mūsdienās apgalvo, ka poļu nogalināšanas gadījumi bija tikai nekontrolētas sekas UPA cīņai pret padomju vai poļu nacionālajiem partizāniem, kā arī kolaboracionistisko poļu policiju. Tā, mūsdienu ukraiņu vēsturnieks P. Firovs attēlo stāvokli tā, ka uzbrukumus atsevišķiem poļu ciemiem izsaukusi šo ciemu iedzīvotāju palīdzība vāciešiem represijās pret ukraiņiem un atbalsts padomju partizāniem. Taču viņam „nākas atzīt, ka poļu iedzīvotāji īpaši aktivizēja savu cīņu pret ukraiņiem Volīnijā pēc tam, kā vietējā ukraiņu policija masveidā sāka pāriet pie UPA.” Tomēr minētais vēsturnieks nevēlas būt līdz galam patiess un piemetināt, ka UPA bija tā, kas Volīnijā sāka uzbrukumus poļiem un tikai tad poļu iedzīvotāji meklēja aizsardzību gan pie vāciešiem, gan padomju partizāniem.

Taču pastāv liecība, ka lēmumu par Volīnijas „atpoliskošanu” pieņēma OUN(b)–UPA vadība. S. Banderas, kurš tolaik atradās Zaksenhauzenes koncentrācijas nometnē, aizvietotājs OUN(b) vadītāja postenī no 1941.gada augusta līdz 1943.gada maijam M. Ļebeds, kurš pats bija piedalījies pretpoļu tīrīšanās, 1946.gadā uzrakstīja grāmatu, kurā stāstīja:

„Lai nepieļautu stihisku pretpoļu akciju un savstarpēju ukraiņu-poļu cīņu, kura tolaik būtu izdevīga vienlaikus kā boļševikiem, tā arī vāciešiem, un novājinātu galveno atbrīvošanās cīņas fronti, Ukrainas Sacelšanās armija mēģināja iesaistīt poļus kopīgā cīņā pret vāciešiem un boļševikiem. Taču kad tas nedeļa nekādus panākumus, UPA pavēlēja poļu iedzīvotājiem atstāt Volīnijas un Poļesjes ukraiņu zemes.” Poļu iedzīvotāju vidū tika izplatīta skrejlapa ar priekšlikumu izvairīties no asinsizliešanas, brīvprātīgi atstāt „ukraiņu zemes” un pārcelties uz Poliju. M. Ļebeds atzina, ka tajos gadījumos, kad poļi nepildīja pavēli, viņu „pretošanās tika likvidēta ar spēku”. Banderovieši nerēķinājās ar upuru skaitu, pildot pavēli par „ukraiņu zemes” “atbrīvošanu” no „poļu salašņām”. Atbilstoši šai versijai 1943.gada jūlijā OUN(b)-UPA vadība uzstādīja katram poļu ciemam ultimātu 48 stundu laikā atstāt Volīniju. Tiem, kuri nepaklausīs, tika piedraudēts ar nāvi. Šādi notikumu attīstību attēlo arī vairāki ukraiņu vēsturnieki.

Taču kanādiešu politologs V. Poliščuks rakstīja, ka ukraiņu vēsturniekiem nav taisnība, kad tie apgalvo, ka OUN–UPA Volīnijā aicināja poļu iedzīvotājus atstāt ukraiņu zemes un doties uz rietumiem aiz Bugas, bet poļi, atbildot uz ukraiņu vardarbību, izplatīja savu aicinājumu ukraiņiem doties uz austrumiem aiz Zbručas upei. Uz Rovnas arhīva materiālu izpētes pamata V. Poliščuks uzstāja, ka šī M. Ļebeda izvirzītā tēze neatbilst patiesībai, jo aicinājumu poļiem brīvprātīgi atstāt novadu Volīnijā nebija.

Plaša darba par UPA autors krievu vēsturnieks A. Kozlovs atsaucas uz arestētā viena no UPA vadošajiem darbiniekiem J. Streļmaščuka atzīšanos Ukrainas IeTK. Viņa liecība apstiprina to, ka OUN vadības slepena direktīva par poļu iznīcināšanu pastāvēja. Pratinātajam šo direktīvu 1943.gada jūnijā mutiski nodeva viens no OUN(b) vadības locekļiem, UPA pavēlnieks no 1943.gada maija līdz 1944.gada janvārim D. Kļāčivskis. Pildot šo direktīvu, J. Streļmaščuks ar 700 UPA kaujinieku vienību augustā beigās iznīcināja vairāku novadu poļu iedzīvotājus, izlaupīja un nodedzināja to īpašumus. Šī liecība gan nenoskaidro, vai poļiem tika iesniegts kāds formāls ultimāts.

Pēc šī darba autora domām, acīmredzami jautājums par poļu likvidēšanu bija izlēmts pirms ultimāta tiem iesniegšanas un to atbildes saņemšanas. Volīnijas poļu ciemos formāls OUN(b) – UPA ultimāts varēja arī nenonākt, tomēr ukraiņu nacionālistu prasības būtība poļu vairākumam bija skaidra. Taču atstāt dzimtās vietas, gadsimtu gaitā gādāto nekustāmo īpašumu nebija viegli.

Iespējams, pat pēc pirmajiem vardarbības aktiem 1943.gada pavasarī, poļu iedzīvotāji vasarā vēl cerēja pārdzīvot kārtējo nelaimi, jo tik daudzas tās jau bija pārciestas no 1939.gada.

Tā 1943.gada vasarā izvērsās t.s. **Volīnijas slaktiņš**. Bez UPA daļām tajā aktīvi piedalījās arī vietējie iedzīvotāji.

OUN un UPA Rietumukrainā baudīja samērā lielas ukraiņu iedzīvotāju daļas atbalstu. Par to nav īpašu pētījumu, taču pastāv iespējamība, ka ne tikai agrāk Polijas valsts sastāvā uzkrātais naidis pret privilģētajiem poļu kaimiņiem noteica šādu Rietumukrainas vietējo iedzīvotāju pozīciju. Domājams, ka ne bez sekām palika arī ukraiņu nacionālistu lozungs „Zemi – ukraiņiem! Poļus – aiz Vislas!”, un Volīnijas ukraiņi dzirdīgām ausīm uztvēra UPA 1943.gada 15.augusta dekrētu par bijušo poļu muižnieku un kolonistu zemes pāreju ukraiņu saimniecību īpašumā.

Poļu pagrīdes atbilde UPA prasībai bija: „Palikt uz vietas, vai arī Polija zaudēs Volīniju”. Tā abas puses cīnījās par sev tīkamu teritoriālo risinājumu pēc kara. Taču sakarā ar vardarbības pieaugumu Volīnijā jautājums par saprašanos ar ukraiņiem pārstāja būt vienkārši par nākamās Polijas robežu jautājumu, tas kļuva par vietējo poļu izdzīvošanas jautājumu.

Jau minētais krievu vēsturnieks A. Kozlovs ir norādījis, ka uzbrukumi poļu ciemiem tika rūpīgi plānoti. Tie nebija, kā apgalvo paši UPA dalībnieki, „zemnieku karš”, „sociāls, gandrīz individuāls konflikts, kad kaimiņš nogalināja kaimiņu”, „ukraiņu zemnieku dumpis pret poļu panēm”. Neiztur kritiku pēdējā UPA pavēlnieka V. Kuka mēģinājums Volīnijas traģēdiju attēlot kā stihisku tautas dumpi, ko izsauca ilgais poļu kundzības posms: „Sākuma periodā ne UPA iniciēja pretpoļu akciju, mums bija darīšana ar spontānām ukraiņu zemnieku darbībām. [...] Konflikta pirmajā fāzē Volīnijā bija ne partizānu kaujas operācijas, virzītas pret poļiem, bet ukraiņu iedzīvotāju, apbruņotu cilvēkiem, izkaptīm, dakšām, darbības. Tā bija zemnieku atriebība par aizvainojumu un pazemojumu gadiem. Kad noskaidrojās, ka mēs neaizliedzam zemniekiem tamlīdzīgu rīcību pret poļiem, tā ieguva masveidīgu raksturu.”

Kad krievu vēsturnieks A. Goguns 2003.gada 4.aprīlī Kijevā intervēja V. Kuku un pajautāja par ukraiņu-poļu konfliktu, pēdējais paziņoja, ka tā cēlonis bija poļu politika visā starpkaru periodā. Kad UPA centusies veidot ukraiņu valsti, poļi, gribot atgūt Rietumukrainas zemes, kopā ar padomju partizāniem uzstājušies pret UPA, sākuši dedzināt mierīgus ukraiņu ciemus. Atbildot uz viņu teroru, UPA sākusi savu teroru. Uz iebildumu, ka poļu vēsturnieki raksta, ka OUN pieņēma lēmumu padzīt poļus no Volīnijas, V. Kuks atbildēja sekojoši: „Bija vienkāršs aicinājums poļiem – ja jūs negribat, lai jūs iznīcina, brauciet projām. Iedzīvotāji bija ļoti naidīgi pret viņiem noskaņoti, tāpēc mēs viņiem ieteicām aizbraukt pa labam, lai būtu drošībā. Mēs viņus nepadzinām, bet teicām: „Labāk šādā situācijā brauciet turp, no kurienes jūs atbraucāt, tā kā jūs var iznīcināt.” Tas bija nekontrolējams process, kurš nebija no mums atkarīgs. Līdz tam brīdim, kad poļi uzstājās pret mums, neviens viņus neaiztika. Ar poļiem kā ar iedzīvotājiem vai tautu mēs nekarojām, mēs nerīkojām etnocīdu, mēs karojām ar AK vai sarkanajiem partizāniem, pret tiem, kas uzstājās pret mums.” Kā lasītājs pats var secināt, atbilde ir pretrunīga. Ukraiņu nacionālists cenšas atbildību par notikušo uzkraut poļu pusei. Draudi, ultimāts veselai etniskai grupai tiek pasniegti kā „nekontrolējams process”.

Atspēkojot V. Kuka apgalvojumus, poļu pētnieks G. Motika raksta: „...Spontānu akciju bija nedaudz. Vietējos iedzīvotājus pamatā vervēja, dažkārt pat piespiedu kārtā mobilizēja. Protams, kāda daļa ukraiņu labprāt pievienojās poļu iznīcināšanas akcijām, jo tā taču varēja nokārtot kaimiņu rēķinus vai vienkārši palaupīt. Atdzima zemiskie instinkti, kuri parasti izpaužas kritiskās situācijās. Es neatradu nevienu piemēru, kad kādu [poļu] ciemu iznīcināja grupa zvēriskuma pārņemtu zemnieku, kuri vadītos no atriebības vēlmes.”

Pret pirmajiem ukraiņu nacionālistu uzbrukumiem poļi izrādījās praktiski bezpalīdzīgi. Sākotnēji UPA vienību uzbrukumi poļu ciemiem Volīnijā nesastapa gandrīz nekādu pretestību. Vietējie poļi savas militāras vienības līdz 1943.gada sākumam, UPA radīšanai nebija izveidojuši vairāku cēloņu dēļ:

1. Poļu kompaktās dzīves vietās Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā 1943.gada sākumā padomju partizānu kustība kopumā bija salīdzinoši vāja, jo šie apgabali atradās tālu no frontes līnijas un nevarēja saņemt efektīvu palīdzību no PSRS. Masveida partizānu kustība 1942.gadā attīstījās Ukrainas un Baltkrievijas austrumu rajonos.
2. 1943.gada sākumā vēl spēkā bija PSRS valdības un PVE parakstītais militāras savienības līgums pret Vāciju. Uz vietām pastāvēja sakari starp padomju partizāniem un uz PVE orientētajiem poļu spēkiem. Tā tas bija līdz „Katiņas lietas” eksplozijai 1943.gada aprīlī-maijā.
3. Poļu-kolonistu attiecības ar citu tautību vietējiem iedzīvotājiem bija sarežģītas. Ja Rietumbaltkrievijā, lielā mērā pateicoties vietējiem komunistiem, starpetnisko naidu izdevās ierobežot, tad Volīnijā un ukraiņu Poļesjē, kur bija stipra ukraiņu nacionālistu ietekme, tas tika tikai uzkurināts. Izdzīvojušie pēc 1939.–1941.gada deportācijām poļu kolonisti un arī vietējie poļi uzreiz pēc Vācijas veiktās okupācijas nonāca vācu organizētās ukraiņu policijas atkarībā. Poļu autori raksta, ka poļus policijā šeit neņēma, nepastāvēja arī kādas poļu kolaboracionistiskas struktūras. Pastāvēt šādam spēku samēram, vietējie poļi arī nevarēja cerēt, ka viņu radītas partizānu grupas, iedamas mežos, varētu ilgstoši izdzīvot.

Ievērojamu bruņotu AK vienību, kuras varētu poļu civiliedzīvotājus aizstāvēt, tolaik Volīnijā nebija.

Tāpēc poļu iedzīvotāji uz ukraiņu nacionālistu zvērbām reaģēja vai nu bēgot uz lielākām apdzīvotajām vietām, kur viņi ieguva vācu vai ungāru garnizonu aizsardzību, vai uz padomju partizānu vienībām, vai vismaz lūdzot okupantu vai arī padomju partizānu palīdzību.

Ukraiņu rakstnieks J. Sverstjuks raksta: „Poļi meklēja ko neitrālu, taču nekā neitrāla tai laikā nebija”. (Tiesa gan, par „etnisko karu” starp poļiem un ukraiņiem šis literāts citviet ir izsacījis: „Nežēlība bija no abām pusēm. Taču lieta tā, ka poļi sadarbojās ar vāciešiem. Visi slēpņi Volīnijā, kurus UPA rīkoja vāciešiem, – bija slēpņi pret vāciešiem kopā ar kolaborantiem. Vāciešiem trūka savējo, viņi darbojās ar poļiem. Tie bija 1942.–1943.gadi.” Tā faktiski pašu ukraiņu kolaboracionisms un ukraiņu zvērības pret civiliedzīvotājiem tiek noklusētas.)

Kad vietējie iedzīvotāji griezās pie vācu varas iestādēm, lūdzot aizsardzību, tās pirmkārt ievēroja savas intereses. Tā kā ukraiņu nacionālisti no okupantu policijas bija pārgājuši UPA struktūrās un nacistiem trūka spēku savas aizmugures apsardzībai, tie atbildēja, ka viss karaspēks ir aizņemts frontē, palīdzēt tie var tikai piešķirot ieročus, lai iedzīvotāji paši sevi aizsargātu. Taču par to poļiem vajadzēja iestāties policijā, uzvilkt vācu piešķirto formu. 1943.gada martā vācu varas iestādes uzsāka vairāku poļu policijas bataljonu veidošanu. Sākotnēji poļu policisti bija apbruņoti ar padomju trofeju ieročiem, bet vēlāk viņus apgādāja ar vācu ražotām karabinēm, pistolēm-ložmetējiem un rokas ložmetējiem. Kaujās pret UPA vienībām poļu policijas bataljoni sadarbojās ar poļu paš aizsardzības vienībām, piedalījās arī soda akcijās pret ukraiņu iedzīvotājiem. No Ģenerālgubernatūras šurp tika pārvietotas arī t.s. „zilās” (pēc mundieru krāsas) poļu policijas vienības.

No ukraiņu nacionālistu viedokļa visasākās poļu un ukraiņu sadursmes Volīnijā izraisījusi poļu iesaistīšanās policijā ukraiņu vietā. Tad arī sākušies ukraiņu iedzīvotāju grautiņi, bez tam poļi piedalījušies vācu atbildes akcijās pret UPA. Ukraiņi tikai pretojušies poļu teroram. Stihiski formējušās ukraiņu paš aizsardzības vienības un grupas, kuras arī „dažreiz” uzbrukušas AK kaujiniekiem.

Citu uzsvaru notikumiem lika viens no padomju partizānu komandieriem P. Veršigora, kurš rakstīja: „Četrdesmit trešā gada februāris un marts iezīmējās ar poļu policijas bataljonu organizāciju. Ne par godu tiem jāsaka, ka uz ukraiņu nacionālistu akciju viņi atbildēja ar to pašu. Vārdu sakot, pavasarī un vasarā sākās tāds slaktiņš, ka dzīvot šai dieva svētītajā novadā kļuva briesmīgi gan polim, gan ukrainim...”. (Teorētiski ukraiņu-poļu konfliktu varēja izmantot arī padomju partizāni, kuriem bija izdevīga nepārvaramu pretrunu pastāvēšana starp poļu un ukraiņu nacionālistiem, taču par to, vai tas notika praksē, trūkst pārliecinošu pētījumu.)

Otrs bruņotais spēks, kurš briesmu gadījumā poļus varēja aizstāvēt, bija padomju partizāni. No pašu poļu viedokļa, tas bija loģiski, ievērojot PVE līgumu ar PSRS. Atšķirībā no AK vadītājiem, vietējie poļu iedzīvotāji Ukrainā padomju partizānos nesaskatīja ienaidniekus. Galvenie ienaidnieki viņiem bija hitlerieši un ukraiņu nacionālisti. Dažviet Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā poļu zemnieku radītās paš aizsardzības vienības jau 1942.gadā nodibināja sakarus ar padomju partizāniem. Kur bija iespējams, poļu iedzīvotāji lūdza padomju partizānu palīdzību. Kā savā dienasgrāmatā atzīmēja S. Kovpaka komandētās padomju partizānu vienības komisārs S. Rudņevs, poļu iedzīvotāji draudzīgi sagaidīja padomju partizānus, atbalstīja to darbību pret UPA.

Taču UPA radīšanas brīdī Volīnijā un ukraiņu Poļesjē gandrīz nebija padomju partizānu vienību, lielākās no tām 1942.–1943.gada ziemas sākumā bija pārdislocētas uz baltkrievu Poļesji un ziemoja galvenokārt Baltkrievijas mežos. Pie tam, kaut līdz 1943.gadam ar padomju partizāniem sadarbojās arī AK daļas, šī sadarbība faktiski beidzās pēc PSRS valdības un PVE sakaru pārtraukšanas. AK šeit nevarēja tāpat kā UPA pasludināt karu „divās frontēs” – gan pret nacistisko Vāciju, gan staļinisko PSRS, atklāti vērsties pret padomju partizāniem, jo cīņu pret PSRS Polijas Rietumu sabiedrotie novērtētu kā atklātu palīdzību Trešajam reiham. To PVE un AK nevarēja atļauties, jo cerēja uz ASV un Lielbritānijas palīdzību pirmskara Polijas atjaunošanā. Tāpēc AK vadība centās lavierēt starp Rietumvalstīm un PSRS un uzkrāt spēkus līdz laikam, kad atnāks Sarkanā armija.

Tomēr, tā kā UPA pirmkārt bija nesamierināms padomju partizānu, bet pēc tam tikai poļu ienaidnieks, partizāni savu iespēju robežās kavēja UPA darbības izvēršanos. Savukārt 1943.gadā UPA nodarīja lielus zaudējumus no Padomju Ukrainas teritorijas Rietumukrainā ienākušajai S. Kovpaka padomju partizānu divīzijai.

1943.gadā Rietumukrainā izveidojās kas līdzīgs savdabīgām „ietekmes zonām”: UPA un AK darbojās Poļesjē, Volīnijā un Podolijā (ukr. *Поділля*, *Podillia*, poļu *Podole* – vēsturisks un ģeogrāfisks novads ap Dņepras upes vidusteces ziemeļu pietekām un Dienvidbugas augštecī), bet padomju partizāni bāzējās galvenokārt rajonos, kas robežojās ar Baltkrieviju. Vērmahta armiju grupas „Dienvidi” (*Die Heeresgruppe Süd*), kas darbojās Ukrainas teritorijā, pavēlnieks feldmaršals E.f. Manšteins savos memuāros rakstīja: „Vispār pastāvēja triju veidu partizānu vienības: padomju partizāni, kuri cīnījās pret mums un terorizēja vietējos iedzīvotājus: ukraiņu, kuri cīnījās pret padomju partizāniem, bet, kā likums, atlaida brīvībā to rokās nonākušos vāciešus, vienīgi atņemot tiem ieročus; beidzot poļu partizānu bandas, kuras cīnījās pret vāciešiem un ukraiņiem.” Ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks, pats bijušais aktīvais banderovietis Ļ. Šaņkovskis ir atzinis: „Cīņa ar sarkanajiem partizāniem bija sarežģītāka nekā cīņa pret vāciešiem [...] 1943.gada oktobrī–novembrī UPA izcīnīja 47 kaujas ar vāciešiem un 54 ar boļševikiem.” Tuvojoties fronteī, UPA aktivitātes pret padomju partizāniem pieauga. Tie atbildēja ar to pašu. Ukrainas partizānu kustība štābs padomju partizānu vienībām, kuras devās reidos uz Rietumukrainu, deva norādījumu, „aktīvi karojot pret vācu okupantiem, pēc iespējas vest cīņu arī pret OUN un UPA nacionālistiskajām bandām”. 1944.gada

janvārī – martā padomju partizāni Volīnijā, kur formējās 27. AK divīzija, veda ar to kopīgas kaujas operācijas pret UPA.

Pateicoties padomju partizānu palīdzībai poļu paš aizsardzības vienībām cīņā pret ukraiņu nacionālistiem dzīvību saglabāja tūkstoši poļu. Gadījās arī, ka padomju partizāni vienreiz aizstāvēja poļus pret UPA, citreiz – ukraiņu zemniekus pret poļu policijas vai paš aizsardzības spēkiem.

Tiesa, jāatceras, ka arī padomju partizāni, kuri bija noskaņoti gan pret vieniem, gan otriem nacionālistiem, pārtiku tāpat ieguva no vietējiem zemniekiem. Arī viņi tāpat kā nacionālisti, labprāt lietoja alkoholu, nereti aplaupīja vietējos iedzīvotājus. Par to ir daudz ziņojumu Centrālajām partizānu kustības štābam, par to PSRS Valsts Aizsardzības komitejas loceklis L. Berija ziņoja virspavēlniekam J. Staļinam. Taču padomju partizānu rindās notika cīņa, lai arī ne visai sekmīga, pret pārkāpumiem. Noziegušies tika sodīti. Par to padomju partizānu komandieri raksta arī savās atmiņās. Par UPA kaujinieku sodīšanu par vardarbību pret civiliedzīvotājiem autoram materiālus neizdevās atrast.

Poļu iedzīvotāji pretestība vēl vairāk sanikvoja ukraiņu nacionālistus. Ar poļu iedzīvotāju iesaistīšanos vācu organizētajos policijas bataljonus un padomju partizānu kustībā viņi mēģināja attaisnot pret poļiem vērsto akciju izvēršanos. Var jau teikt, ka viens no poļu-ukraiņu konflikta eskalācijas cēloņiem bija Volīnijas poļu iedzīvotāju pozīcija, kuru pārstāvji piedalījās visos trijos ukraiņu nacionālistu lolotajai neatkarības idejai naidīgajos spēkos: AK, vācu kontrolētajā policijā un padomju partizānos. Taču jāuzsver, ka šādu Volīnijas poļu pozīciju lielā mērā noteica pašu ukraiņu nacionālistu darbība, īpaši UPA terors pret poļu iedzīvotājiem.

Nevar izslēgt, ka banderovieši apzināti vēlējās izraisīt Volīnijā haosu, ieraut ievērojamu daļu ukraiņu iedzīvotāju pretpoļu darbībās, izsaucot poļu partizānu pretdarbību, bet pēc tam izmantot poļu teroru kā uzskatāmu aģitācijas līdzekli, lai iesauktu ukraiņus UPA. OUN taču šādi rīkojās jau 20.–30.gados, apzināti provocējot poļu varas iestādes uz teroru, lai izraisītu savu tautiešu sašutumu.

Ukraiņu vēsturnieks P. Firovs raksta, ka ukraiņu nacionālisti nevēlējušies ielaist padomju partizānus savā kontrolētajā teritorijā divu iemeslu dēļ: pirmkārt, viņi nevēlējušies pieļaut vēl viena ukraiņu „aizstāvja” pret okupantiem pastāvēšanu; otrkārt, uzskatījuši, ka padomju partizānu klātbūtne un darbība izsauks papildus okupantu represijas pret vietējiem mierīgajiem iedzīvotājiem. Tāpēc arī notikušas pirmās banderoviešu un partizānu sadursmes 1942.gada rudenī. Izskanējusi argumentācija nav pārliecinoša. Banderovieši gan varēja to izmantot, bet pēc būtības iznāk, ka, ja jau ukraiņu nacionālisti paši vēlējās aizstāvēt vietējos iedzīvotājus pret okupantiem, tad šī aizstāvēšana, ja tā tik tiešām būtu īsta, pati par sevi nevarēja neizsaukt okupantu represijas, tai skaitā pret vietējiem iedzīvotājiem. Faktiski gāja cīņa par varu, un kontroli pār vietējiem iedzīvotājiem.

11.jūlijā UPA apakšvienības vienlaikus uzbruka pēc dažādiem vērtējumiem no 99 līdz 167 poļu ciematiem. 1943.gada vasara kļuva par vardarbības eskalācijas virsotni Volīnijā.

Daudzviet neapbruņotos poļu iedzīvotājus neatkarīgi no viņu dzimuma un vecuma UPA kaujinieki nevis vienkārši nošāva, bet pakāra, nodūra ar nažiem, sacirta cirvjiem, sēdināja uz mieta, piemeta pilnas akas ar nogalināto cilvēku līķiem. Tas bija drausmīgs slaktiņš. Bijušie ukraiņu policisti, dezertējušie no vācu dienesta un iestājušies UPA, pretpoļu akcijās bieži izmantoja pieredzi, gūtu ebreju iznīcināšanas laikā. Tā, dažos poļu ciematos iedzīvotājus sākotnēji savāca vienviet, bet pēc tam desmitiem veda uz kādu šķūni, kur nogalināja ar āmuru vai laužni. Lai pārējos neizraisītu paniku, bērniem izdalīja konfektes. (Tiesa, starptautisko notikumu ietekmē ukraiņu nacionālistu pret ebrejiem vērstā politika piedzīvoja transformāciju. Kara sākumposmam banderoviešiem raksturīgā brutālā ebreju vajāšana 1943.gada vasaras beigās tika nomainīta ar oficiālu viņu „vienlīdzības” atzīšanu, taču viņu iznīcināšana turpinājās ar OUN drošības dienesta rokām. OUN vadība no antibreijiskas politikas

galīgi atteicās tikai 1944.gadā, jo citādi ukraiņu nacionālisti nevarēja cerēt uz Rietumvalstu atbalstu. Faktiski šajā laikā „ebreju jautājums” Ukrainā jau bija nacistu un to pakalpiņu „atrisināts”.)

Konfliktā, kurā reliģijai bija ievērojama loma, īpašas zvērības tika vērstas pret garīdzniekiem. Bija gadījumi, kad ukraiņu nacionālisti katoļu garīdzniekus sita krustā, nocirta galvu, pārzāgēja uz pusēm utt. Poļu izdevumā „*Na Rubiezy*” ir aprakstīti 135 spīdzināšanu un zvērību veidi, kurus UPA lietoja pret saviem upuriem. To apraksti ir tik briesmīgi, ka autors nevēlas nosaukt kaut dažus piemērus.

Simti poļu ciemu un sētu pārvērtās faktiski par kapsētām. Nacionālistiskie slepkavas no UPA iznīcināja ne tikai etniskos poļus, bet arī jaukto ukraiņu-poļu ģimeņu locekļus, OUN(b) politiskos oponentus, dažādos vācu sarīkotajos „katlos” nokļuvušos, bet izbēgušos sarkanarmiešus, visus ukraiņiem „nelojālos” elementus.

Daudzos AK pavēlniecības ziņojumos PVE tika izklāstīts: „Volīnijas teritorijā ukraiņu militārās organizācijas, kuras vada bijušie Petļuras armijas virsnieki [...], kā arī OUN [...] sāka poļu iedzīvotāju masu slepkavības...” Šādu informāciju no AK veltītajiem dokumentu krājumiem var citēt veselām lappusēm.

Kādreizējais AK kareivis V. Hruņevickis savās atmiņās aprakstīja, kā cīnītāji par „patstāvīgu Ukrainu”, kurus viņš nosauca par „apsēstajiem nacionālistiem”, izvērta teroru pret poļiem, ebrejiem un krieviem: „Viens kaimiņš nogalināja otru, un gadījās pat, ka vīrs-ukrainis nogalināja savu sievu-polieti un dēls savu māti”.

Par ukraiņu nacionālistu zvērībām: poļu slepkavībām, viņu mājokļu nodedzināšanu savai pavēlniecībai ziņoja padomju partizāni. Liecības par genocīdu ir devušī kā izdzīvojušie poļi, tā arī Sarkanās armijas, PSRS IeTK darbinieku gūstā nonākušie UPA „kaujinieki”.

Pēc aculiecinieku teiktā banderovieši nežēlībā daudzkārt pārspēja vācu nacistus. Lūk, tikai dažas represijas pārdzīvojušo poļu liecības.

F. B. no Kanādas: „Mūsu sētā ienāca banderovieši, saķēra tēvu un ar cirvi nocirta viņam galvu, mūsu māsu caurdūra ar mietu. Māte, to redzot, mira ar sirdstrieku.”

J. V. no Lielbritānijas: „Mana brāļa sieva bija ukrainiete, un par to, ka viņa apprecēja poli, 18 banderoviešu viņu izvaroja. No šī šoka viņa vairs nekad neatlaba ... viņa noslīcinājās Dņestrā.”

T. R. no Polijas: „Osmigoviču (*Осмиговичи*) ciems. 1943.gada 11.jūlijā dievkalpojuma laikā uzbruka banderovieši, nogalināja dievlūdžējus, pēc nedēļas uzbruka mūsu ciemam. Mazus bērnus sameta akās, bet tos, kuri bija lielāki, ieslodzīja pagrabā un aizbēra to. Viens banderovietis, turot zīdaini aiz kājpiņām, ar galvu sita to pret sienu. Bērna māte sāka kliegt, viņu caurdūra ar durkli.”

Ir saglabājušies arī pašas UPA dokumenti. Tā, atbilstoši OUN(b) Drošības dienesta ziņojumam par UPA vienību darbību no 1943.gada 1. līdz 10.septembrim Mliņivas rajonā (ukr. *Млинівський район*) „atskaites periodā likvidētas 17 poļu ģimenes (58 cilvēki) [...] apkārtne kopumā attīrīta. Tīrasiņu ļahu [poļu] nav. Jaukto ģimeņu lietas tiek izskatītas.”

Pēc poļu vēsturnieka T. Oļšanska aprēķiniem 1943.gada jūnijā Volīnijā notika 78 pretpoļu akcijas, jūlijā 300 (no tām 57 – 11.jūlijā, 22 – 12.jūlijā), augustā 139, septembrī 39.

Pēc dažādiem vērtējumiem divu mēnešu laikā UPA kaujinieki Volīnijā nogalināja ap 15 līdz 20 tūkstošu cilvēku. Citi pētnieki uzskata, ka UPA „akciju” rezultātā Volīnijā 1943.gada vasarā tika nogalināti ap 36 tūkstoši poļu. Amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders uzskata, ka 1943.gada pavasarī un vasarā UPA darbība noveda pie 40 000 poļu nāves. Arī britu vēsturnieks N. Deiviss raksta, ka 1943.gada pavasarī no 300 000 Volīnijas poļu ukraiņu nacionālisti nogalināja 40 tūkstošus.

Pēdējais uzbrukumu vilnis poļiem Volīnijā norisa jau 1943.gada decembrī, kad katoļi pulcējās baznīcās atzīmēt Ziemassvētkus. Upuru skaits nemītīgi pieauga.

Kanādas politologs V. Poliščuks secinājis, ka tas bija poļu iedzīvotāju slaktiņš, realizēts OUN-UPA spēkiem. Arī ukraiņu vēsturnieks I. Iljušins UPA kaujinieku rīcību viennozīmīgi raksturo kā noziegumu.

Vietējo poļu iedzīvotāju aizsardzības intereses nonāca pretrunā ar PVE un AK pavēlniecības realizēto politiku. Lai aizsargātu desmitus tūkstošus poļu vajadzēja stiprināt vēl pastāvošo poļu teritoriju Volīnijā aizsardzību, atbalstīt to paš aizsardzības vienības ar kustīgiem partizānu spēkiem, arī sadarbību ar padomju partizāniem, kuri cīnījās pret ukraiņu nacionālistiem. Taču AK pavēlniecība padomju pagrīdes iestādēs saskatīja iekarotājas varas orgānus, vietējos poļu iedzīvotājos, to paš aizsardzības vienībās – spēka avotu iecerētajai demonstrācijai pret padomju karaspēku, kam bija jāparāda padomju pusei un Rietumiem, ka vara šeit pieder poļiem, tāpēc to spēkus izmantot priekšlaicīgi pret ukraiņu nacionālistiem vilcinājās.

Tomēr UPA uzbrukums poļu iedzīvotājiem deva pamudinājumu AK 1943.gada vasarā paplašināt savas struktūras Volīnijā. Tieši „Volīnijas slaktiņa” laikā 1943.gada jūlijā AK pirmo reizi sevi parādīja kā nopietnu militāri-politisku spēku. 1943.gada 20.jūlijā AK Volīnijas apgabala komandants izdeva pavēli aizsardzībai pret UPA izveidot poļu partizānu vienības. Izveidotas tika 9 vienības (ap 1 200, citi dati – 1 500 kaujinieku), kuras kļuva par 27.AK kājnieku divīzijas pamatu. Ar laiku tā ar ap 6,5 tūkstošiem vīru kļuva par stiprāko divīziju AK sastāvā. Bez tam 1943.gada laikā Volīnijas teritorijā tika izveidotas līdz 100 poļu paš aizsardzības spēku bāzes, taču lielāko daļu no tām iznīcināja UPA. Tās uzbrukumus pārdzīvoja vienīgi spēcīgākās, kas varēja saņemt materiālu palīdzību no AK vai padomju partizāniem.

1943.gada rudenī pēc AK komandanta ģenerāļa T. Komorovska pavēles visā Ģenerālgubernatūras teritorijā sākās poļu atbildes akcijas pret ukraiņiem. Līdz 1944.gada jūnijam tika nodedzināti ap pusotra simta ciemu, kuros dzīvoja ap 15 tūkstošu ukraiņu. Taču poļu stāvoklis Volīnijā joprojām palika bīstams. No Varšavas uz Volīniju virsnieki vietējo poļu militārai apmācībai, lai tie varētu aizstāvēties pret UPA, un nelielas poļu kaujinieku grupas tika nosūtītas ar novēlošanos. Tikai 1944.gada martā, kad UPA uzbrukumu vilnis jau bija būtiski mazinājies, no Varšavas palīgā tautiešiem ieradās lielāka – 57 cilvēku vienība. Šāda palīdzība nebija efektīva. Ņemot vērā, ka UPA sastāvā šai laikā pēc dažādu autoru vērtējuma bija no 15 līdz 20 tūkstošu kaujinieku, ir skaidrs, kurā pusē bija nospiedošs pārsvars.

J. Jakovļeva uzskata, ka AK sāka iejaukties notikumos, nosūtīja savas daļas uz Volīniju tikai tad, kad ieraudzīja, ka „„Polijas pagrīdes valsts” šeit pilnībā zaudē ietekmi”, tāpēc – zūd vietējo poļu iedzīvotāju esamības arguments strīdā par pēckara Polijas robežām. Pēc autora domām, jāatzīst, ka vācu okupācijas apstākļos nodrošināt UPA kontrolētajos rajonos efektīvu AK palīdzību poļu civiliedzīvotājiem pie labākās gribas diezin vai bija iespējams, un vietējiem poļiem atlika vai nu meklēt ceļu pie padomju partizāniem vai iestāties vācu kontrolētajā palīgpolīcijā, lai iegūtu ieročus un varētu aizstāvēties pret UPA. Taču AK vadība tik tiešām varēja arī vairāk parūpēties par poļu iedzīvotājiem, kuri kļuva par UPA upuriem.

Kad izvirzījās jautājums, vai ļaut sevi un savus tuviniekus noslepkavot, vai ar ieročiem rokās aizstāvēties, poļu vairākums meklēja iespēju cīnīties. Poļu pieplūdums padomju partizānu rindās bija tik ievērojams, ka no viņiem tika veidotas atsevišķas poļu vienības. PVE delegatūra Volīnijā, uztraukusies par poļu lielo skaitu padomju formējumos, griezās pie saviem tautiešiem ar aicinājumu: „Sadarbība ar boļševikiem ir tāds pat noziegums, kā sadarbība ar vāciešiem. Iestāšanās padomju partizānu vienībās ir noziegums. Neviens polis nedrīkst tur atrasties”. Tā kā Volīnijā AK vienības nespēja pieveikt UPA, droši aizsargāt mierīgos poļu iedzīvotājus, aicinājumu varēja pārfrazēt: „Labāk

ļaujot sevi nogalināt, nekā kļūstat padomiski”. Autors uzskata, ka šāda politika neatbilda nedz humānisma prasībām, nedz poļu nacionālajām interesēm.

Tikai 1944. gadā Rietumukrainā tika izveidots atsevišķs AK Volīnijas novads (ap 8 000 kaujinieku, kuri karoja pret UPA) un AK apgabals, kas aptvēra Ļvovas, Ternopoles un Staņislavas novadus. Ļvovas apgabalā bija ap 15 000 AK kaujinieku, kuri cīnījās pret UPA un ukraiņu policiju, tikai retumis darbojoties arī pret vāciešiem. Ternopoles novadā 13 000 poļu kaujinieku orientējās uz cīņu pret UPA. Staņislavas novadā 7 000 kaujinieku galvenokārt koncentrējās pašaizsardzībai un akcijām pret UPA. 1943. gadā AK pavēlniecība šai novadā nodibināja kontaktus ar Ungārijas armijas pavēlniecību, kura atlīdzībai par poļu neitralitāti (neuzbrukšanu ungāriem) piešķīra tiem ieročus.

Poļu vienību uzbrukumu mērķis gan ne vienmēr bija atriebība par pāridarījumiem, bieži tos noteica arī nepieciešamība iegūt pārtiku, kuru bija atņēmuši vai iznīcinājuši UPA kaujinieki. To, protams, atņēma vietējiem ukraiņu zemniekiem. Arī šādos gadījumos bija upuri ukraiņu civiliedzīvotāju vidū.

Poļu notikumu aculiecinieks V. Romanovskis grāmatā: „ZWZ – AK na Wołyniu. 1939–1944” (BCS – AK Volīnijā. 1939–1944. Lublin, 1993) par poļu AK locekļiem, kuri devās stihiskos atriebības gājienos, raksta: „Slepkavība tika uzskatīta par varonību. Puiši, kuri nogalināja veselas ģimenes, upuru skaitu atzīmēja uz savu šauteņu laidnēm [...] Kaujās ar UPA gūstekņi vispār netika ņemti. Pat sagūstītie bez ieročiem vīrieši nevarēja rēķināties ar žēlsirdību. Komandieru pierunāšanai un pavēlēm pretī darbojās viņu pakļauto atriebības slāpes”. Paglābušies liecināja, ka poļi šāva ukraiņus, kāra tos, uz ķermeniem izgriezta ukraiņu nacionālo simbolu – trīszari (ukr. *mpuзы́бeць*, poļu *trójkąb*) un krustus.

Volīnijā nogalināto ukraiņu skaits tiek vērtēts uz ap 2 – 3 tūkstošiem. Atmiņas par savu tuvinieku nogalināšanu, kuras stāsta izdzīvojušie no abām pusēm, pēc būtības ir līdzīgas kā divi ūdens pilieni, tikai vienās kā slepkavas un nezvēri figurē ukraiņi, otrās – poļi. Tikai skaitliski poļu civiliedzīvotāju vidū upuru skaits bija vairākkārt lielāks nekā otrā pusē.

Pagrīdes organizācijas savstarpējās politiskajās cīņās nevairījās no terora aktiem ne tikai pret konkurējošas organizācijas darbiniekiem, bet arī vienkārši ideoloģiskajiem pretiniekiem. Tā, 1943. gada septembrī AK diversiju grupas *Kedyw* dalībnieki nogalināja Ļvovas profesoru A. Lastovecki, uzskatot viņu par bīstamu poļu ienaidnieku (tika izmantots izdomāts iegansts, ka viņš, būdams dekāns Ļvovas Medicīnas institūtā, atteicies tur uzņemt poļu studentus, kas neatbilda patiesībai.)

Pierādīt vainu sarežģītos apstākļos notikušos noziegumos nenākas viegli. Daudzi tādi gadījumi tā arī ir palikuši nenoskaidroti. Īpaši tas jāsaista par noziegumiem, kas attiecināmi uz poļu – ukraiņu nacionālistu attiecībām.

Savstarpējo ukraiņu un poļu apslaktēšanu mēģināja novērst autoritatīvais Ukraiņu grieķu-katoļu (uniātu) baznīcas metropolīts A. Šeptickis. Viņš bija vienīgais baznīcas pārstāvis Eiropā, kurš jau okupācijas sākumposmā, protestējot pret ebreju genocīdu, ar vēstulēm griezās pie Romas pāvesta un arī H. Himlera, un, tikai pateicoties savai ietekmei vietējo ticīgo aprindās, netika vācu arestēts. Jau 1942. gada novembrī viņš arī bija griezis ar t.s. „gana (pastorālo) vēstuli” pie poļiem un ukraiņiem ar aicinājumu pārtraukt savstarpējo naidu, piedāvājot savu dalību OUN sarunās ar Polijas pārstāvjiem. 1943. gada pavasarī A. Šeptickis rakstīja Vatikānam: „Visa Volīnija un daļēji Galīcija ir pilna ar bandām, kurām ir pilnīgi noteikts politisks raksturs. Ir bandas, kas sastāv no poļiem, citas no ukraiņiem, trešās – no komunistiem. Blakus viņiem pastāv reāli bandīti, starp kuriem ir dažādu tautību cilvēki – vācieši, ebreji, ukraiņi, poļi un krievi.” Metropolītam bija sarežģītas attiecības ar OUN un UPA. Viņš nosodīja OUN(b) slepkavības, tomēr uzskatīja sevi saistītu ar ukraiņu nacionālo kustību,

aicināja likvidēt šķelšanos starp banderoviešiem un meļņikoviešiem, sarakstē ar katoļu garīdzniekiem centās „notīrīt” ukraiņu nacionālistus no apvainojumiem slepkavībās. 1943.gada 10.augustā viņš atkal griezās pie ticīgajiem ar „gana vēstuli”, saturošu aicinājumu pārtraukt savstarpējo iznīcināšanu. Diemžēl atsaucību metropolīts nesagaidīja. Savstarpējo genocīdu nespēja apturēt arī Galīcijas poļu (katoļu) bīskapu „ganu vēstule”, kura aicināja ievērot mieru starp ukraiņiem un poļiem.

Nevarēja nereaģēt arī Vācijas okupācijas režīma pārstāvji. Tā, 1943.gada 24.oktobrī sakarā ar Ģenerālgubernatūras 4 gadu pastāvēšanu uz Krakovā Vaveles pilī notikušajām svinībām H. Franks pirmo reizi ielūdza poļu un ukraiņu iestāžu pārstāvjus, dodot ar šo žestu saprast, ka viņš vēlas samierināt poļus ar ukraiņiem. Protams, šis liekulīgais okupantu solis ne pie kādas samierināšanās nenoveda.

Slaktiņa rezultātā no Volīnijas un Podolijas sākās poļu iedzīvotāju masveida bēgšana no apdraudētajām teritorijām. Pēc vācu avotu datiem 1944.gada vidū Ģenerālgubernatūrā atradās ap 300 tūkstošu bēgļu no Volīnijas un Podolijas. Glābjoties no OUN-UPA terora, daudz poļi piekrita nosūtīšanai uz vācu ierīkotajām darba nometnēm, kur viņi arī nereti gāja bojā. Līdz 1944.gada jūnija beigām apmēram 425 tūkstoši poļu bija spiesti atstāt Rietumukrainu. Ir arī aprēķini, ka pavisam no Ukrainas teritorijas ukraiņu-poļu sadursmju laikā tika padzīti 400 līdz 600 tūkstoši poļu.

Atsevišķu lappusi poļu – ukraiņu attiecībās veido UPA darbība t.s. Aizkerzonijā: (ukr. *Закерзоння*, poļu *Zakerzonie* — vietējo iedzīvotāju un publicistikā lietots to ukraiņu etnisko teritoriju nosaukums, kuras atrodas uz rietumiem no Kērzona līnijas: Peremišļas (ukr. *Перемиська земля*, poļu *Ziemia przemyska*), Lemku (ukr. *Лемківщина*, *Лемковина*, poļu *Lemkowszczyzna*), Podlases (укр. *Підляшшя*, poļu *Podlasie*), Augššanas (ukr. *Надсяння*, poļu *Nadsanie*), Sokolščinas (ukr. *Сокальщина*), Helmas zemes (ukr. *Холмщина*, poļu *Ziemia chełmska*), kuru kopējā platība ir ap 19,5 tūkstoši km², un kuras vācu okupācijas apstākļos ietilpa Ģenerālgubernatūrā, bet pēc PSRS – Polijas 1945.gada 16.augusta līguma – Polijas sastāvā. (Starp citu, ukraiņu nacionālisti līdz šai dienai pārmet PSRS vadībai 15 % ukraiņu zemju, kur dzīvojis 600 000 ukraiņu, atdošanu Polijai.))

Pēc OUN(b) vadītāja un UPA virspavēlnieka R. Šuheviča inspekcijas brauciena uz Volīniju, kura laikā viņš pozitīvi novērtēja „paveikto”, antipoļu akcijas tika pārnestas arī uz Ģenerālgubernatūras teritoriju: Helmas un Podlases apkārtni, kur dzīvoja neapšaubāms poļu vairākums. Tur pretestība bija stiprāka nekā Volīnijā, tāpēc turp arī tika nosūtītas UPA vienības no Volīnijas. Austrumgalīcijas rajonos, kuri atradās blakus Volīnijai, pretpoļu terors sākās 1943.gada vasaras beigās, tikai tā mērogi bija mazāki nekā Volīnijā. No 1943.gada novembra liela daļa Aizkerzonijas kļuva par apvienoto OUN-UPA spēku un poļu pagrīdes, kura šai gadījumā atrada kopīgu valodu ar padomju partizāniem, sadursmju vietu. Pēc poļu vēsturnieku ziņām 1944.gada rudenī Rietumukrainā darbojās ap 20 000 UPA kaujinieku, bet Polijas teritorijās, kuras atradās blakus Ukrainai, ap 6 000. Nākas atzīt, ka UPA kaujas spējas bija, mazākais, apmierinošas. Par to liecina UPA uzvara partizānu karā pret AK daļām, kuras sadursmēs pret UPA bieži atbalstīja arī padomju partizāni.

Kopš 1943./1944.gadu mijas starp AK un UPA nemitīgas cīņas par varu risinājās Austrumgalīcijā. Cīņas laikā abas puses īstenoja etniskas „tīrīšanas”, veseli agrāk diezgan bieži apdzīvoti novadi tika izpostīti. Uz bijušajiem Polijas austrumu rajoniem tika sūtītas AK partizānu vienības no Polijas vidienes. Galīcijā ieradās poļu kaujinieki no Varšavas, Krakovas, citām poļu pilsētām. Padomju partizāni ziņoja Ukrainas partizānu kustība štābam, ka tikai Počajevas pilsētas (*Почаїв*) apkārtnē Ternopoles apgabalā Galīcijā cīņai pret partizāniem un ukraiņu nacionālistiem ieradās 1 500 bruņotu poļu no Varšavas. Padomju partizāni ziņoja: „Ieradusās vienības dedzina ukraiņu ciemus un aplaupa iedzīvotājus.”

Savstarpējās poļu un ukraiņu nacionālistu cīņas bija ļoti sīvas. UPA terors objektīvi nevarēja neizsaukt atbildes reakciju. Radās atriebēju grupas, kuri vēlējās atmaksāt par tuvinieku nāvi. Diemžēl, parasti no ukraiņu nacionālistiem cietušo, kā arī tiem palīgā no poļu etniskajām teritorijām atnākušo naids no UPA un OUN tika pārnests uz visu ukraiņu tautu. Tika rīkoti poļu paš aizsardzības spēku uzbrukumi tuvumā esošajiem ukraiņu ciemiem, kurus kontrolēja ukraiņu nacionālisti. Cietēji gan no „atriebības” parasti bija nevis īstie slepkavas, bet nevainīgi civiliedzīvotāji. Lielākie šādas „atriebības” gadījumi bija mūsdienu Polijas teritorijā.

Poļu partizāni, tie, kuri UPA dalībniekus sauca par bandītiem, nereti paši rīkojās kā bandīti. 1944.gadā poļu partizāni Ļubļinas apgabalā iznīcināja vairākus desmitus ciemu, vairākos notika iedzīvotāju slepkavības. Ukraiņi atceras, kā 1944.gada sākumā poļu partizāni Zamoscas (*Zamość*) apkārtnē uzbruka ukraiņu ciemiem un dzīvību zaudēja gandrīz 1 500 cilvēku, pārsvarā sievietes un bērni; kā 1945.gada 3.martā J. Bissa vadībā AK vienība ar vietējo poļu atbalstu uzbruka Pavlokomas (*Pawlokoma*) ciemam un nogalināja pēc dažādiem vērtējumiem no 150 līdz 365 ukraiņus. 2006.gada 13.martā gan Polijas un Ukrainas prezidentu klātbūtnē tika atklāts pieminēklis nogalinātajiem ukraiņiem, bet kopumā poļu puse mūsdienās attaisno AK vienību, kura aizstāvējusi it kā vietējos poļu iedzīvotājus pret UPA. Lai arī pats J. Biss pēc kara tika vairākkārt notiesāts, taču 1992.gadā visi iepriekšējie tiesas lēmumi tika anulēti un viņa radniekiem izmaksāta kompensācija. Līdzīgus piemērus varētu turpināt.

Nebija jau arī tā, ka ukraiņu nacionālisti nogalināja tikai poļus un otrādi, poļu nacionālisti – tikai ukraiņus. No abu pušu nacionālistu rokām cieta arī viņu tautieši, kuri nevēlējās tos atbalstīt.

Taču jāuzsver vēl viens apstāklis. Runājot par poļu atbildes akcijām, ukraiņu vēsturnieks I. Iljušins uzsver, ka vietējie poļi nekad nestādīja mērķi „deukrainizēt” minētās teritorijas. Tāpēc arī bija liela starpība upuru skaitā no vienas un otras puses.

Atsevišķos centros poļu iedzīvotājiem, sadarbojoties, pēc izdevības, gan ar vācu iestādēm, gan ar padomju partizāniem, izdevās radīt samērā efektīvu paš aizsardzību pret UPA un paglābties no iznīcināšanas. Šajos gadījumos poļu paš aizsardzības spēki visu vērību koncentrēja uz cīņu pret UPA, kaut kādas sadursmes ar vācu okupācijas spēkiem praktiski nenotika. Amerikāņu vēsturnieks T. Snaiders uzsvēris to, ka nacionālās sadursmes nāca par labu vācu okupantiem. Viņš raksta: „... Ukraiņi vācu policijas mundieros nomierināja poļu ciemus, bet poļi vācu policijas rindās nomierināja ukraiņu ciemus. Visi darbojās vācu kārtības uzturēšanas uz vietām un padomju spēku atvairīšanas politikas labā”. Tiesa, jāpiebilst, ka tad, kad UPA pavēlniecība 1943.gadā lika saviem piekritējiem, izgājušiem apmācību vācu policijas dienestā, no tā aiziet un turpināt dienēt jau UPA vienībās, šī „nomierināšana” bieži notika arī bez vācu mundieriem. Taču kopumā pētnieka secinājums atbilst patiesībai.

Savstarpējo poļu un ukraiņu nacionālistu cīņu laikā radās daudz „mežonīgu” formējumu, kuri dažkārt pat sauca sevi par armijām, bet faktiski bija nekādas politiskās vai nacionālās idejas neatzīstošas bruņotas bandas, kuras dzīvoja uz zemnieku aplaupīšanas rēķina. Cietēji vienmēr bija civiliedzīvotāji. Pret šādām bandām karoja gan poļu, gan padomju partizānu vienības.

Tikai Galīcijā vien 1944.gada pirmajā pusē UPA un ukraiņu pagrīde veica ap 200 bruņotu akciju pret poļiem, kuru laikā tika nogalināti vairāk nekā 5 tūkstoši cilvēku, nodedzināti desmiti ciemu. Pēc poļu puses ziņām Austrumgalīcijā 1944.gada pirmajā pusē vien tika nogalināti ap 10 000 poļu un vairāk nekā 300 000 bēga uz Ģenerālgubernatūras iekšējiem rajoniem.

Poļi arī Galīcijā kļuva par briesmoņa, kuru viņu augšslāņi bija palīdzējuši radīt, – ukraiņu nacionālisma upuriem. Pat pēc tam, kad Sarkanā armija 1944. gadā padzina vācu okupantus,

banderovieši bieži labprātāk slepkavoja poļus, nekā karoja pret Sarkano armiju. Galīcijas rutēnos naids pret poļiem bija tik liels, ka OUN ar pretpoļu lozungiem un akcijām varēja iegūt vietējo iedzīvotāju atbalstu.

No 1943.gada rudens cīņās pret poļu partizāniem gan tagadējos Ukrainas Ternopoles un Ļvovas apgabalos, gan Ģenerālgubernatūras teritorijā (Helmas novadā, Podlasē) UPA darbojās vienoti ar ieroču SS divīziju „Galīcija”. Tā, 1944.gada janvārī-februārī vietējiem Helmas un Podlasjes poļu iedzīvotājiem uzbruka kā UPA vienības, tā arī divīzijas „Galīcija” 4. un 5.pulki, kuri atradās Ģenerālgubernatūras SS un policijas vadības pakļautībā.

Viena šīs traģēdijas epizode saistās ar Gutas Peņackas (poļu *Huta Pieniacka*, ukr. *Гута Пеняцька*) ciema (tagad Ukrainas Ļvovas apgabalā) iznīcināšanu 1944.gada 28.februārī, kad bojā gāja 500 līdz 1 200 cilvēku, sadedzinātu dievnamā un savās mājās. Tiesa, ukraiņu vēsturnieks V. Vjatrovičs raksta, ka ciema apkārtnē bija padomju partizānu bāze, un ne UPA, ne divīzija „Galīcija”, kā to mēģinot rādīt poļu vēsturnieki, dalību likvidēšanā neņēma, bet tajā piedalījās ukraiņi, kuri dienēja „vācu pulka policijas daļās”. Taču šis pats ukraiņu vēsturnieks ir spiests konstatēt, ka „materiāli, kuri varētu atsegt Gutas Peņackas traģēdiju, Ukrainā nav atslepenoti.” Acīmredzot saprātīgam lasītājam komentāri nav vajadzīgi.

XX gadsimta beigās ciemā tika uzstādīts piemineklis ar uzrakstu: „1944.gada 28.februārī fašistiskie okupanti kopā ar UPA bandītiem organizēja asiņainu izrēķināšanos ar Gutas Peņackas mierīgajiem iedzīvotājiem. Tika nodedzinātas 172 saimniecības, no noziedznieku rokām dzīvību zaudēja vairāk nekā 1 000 iedzīvotāju – vīriešu, sieviešu, bērnu”. XXI gadsimta sākumā vandāļi šo pieminekli sagrāva, taču tas tika atjaunots.

Atbildot uz ukraiņu nacionālistu uzbrukumiem, 1944.gada 9./10.martā Polijā Ļubļinas novadā Sahriņas (*Sahryń*) ciemā tika veikta AK un BCh kaujinieku kopēja operācija, kuras laikā tie aplenca ciemu, nodedzināja pāri par 300 ēkām, nogalināja dažus desmitus vācu dienestā esošu ukraiņu policistu un ieroču SS divīzijas „Galīcija” karavīru, kā arī (pēc poļu un ukraiņu vēsturnieku dažādiem vērtējumiem) no 200 līdz 1 300 vietējo ukraiņu tautības civiliedzīvotāju. Pretēji AK veterānu apgalvojumiem, ka operācija tika veikta, lai novērstu uzbrukumus poļiem no UPA puses, ukraiņu publicisti apgalvo, ka UPA šai rajonā savu vienību nebija. Taču divīzijas „Galīcija” un Drošības dienesta (SD) 31. bataljona (t.s. „Volīnijas paš aizsardzības leģiona”) ukraiņu daļas ar UPA līdzdalību veica „atbildes” akcijas, kā rezultātā tika iznīcināta virkne poļu ciemu. Bija arī poļu civiliedzīvotāju upuri, jo AK un BCh vienības atkāpās mežos. Šai gadījumā var runāt par kara noziegumiem gan no ukraiņu, gan poļu nacionālistu puses. 2009.gadā kopējiem poļu un ukraiņu spēkiem Sahriņā notikumā vietā ir uzstādīts memoriāls bojā gājušajiem.

Poļu vēsturnieki kaujas 1943.–1944.gadā uzskata par lielākajām poļu partizānu un UPA sadursmēm Polijas teritorijā. Savstarpējās cīņās AK un UPA cieta ievērojamus zaudējumus. Abas puses zaudēja no 3 līdz 4 tūkstošiem cilvēku, galvenokārt vietējo iedzīvotāju – civilistu.

Arī vācu okupanti 1944.gada maijā nosūtīja soda ekspedīciju pret poļiem, tās triecienu saņēma arī padomju partizāni.

Ukraiņu vēsturnieks P. Firovs, rakstot par UPA uzbrukumiem poļu ciemiem Helmas apgabalā 1944.gada martā-aprīlī, poļu iedzīvotāju masveida bēgšanu uz rietumiem un ukraiņu ieplūšanu šais ciemos, secinājis, ka „tādejādi OUN(b) vadītāja M. Ļebedas pavēle par poļu izraidīšanu piespiedu kārtā kopumā tika pildīta.” P. Firovs rāda, ka arī vācieši reaģēja uz pretpoļu akcijām, kas traucēja kārtību viņu aizmugurē, dodot jūtamus triecienus UPA vienībām. Tās tomēr maijā turpināja

uzbrukumus poļu ciemiem, atbildei uz ko AK vienības „noslaucīja no zemes” vairākus ukraiņu ciemus, kur gāja bojā „vairāk nekā simt mierīgo iedzīvotāju”.

Pēc Ukrainas Zinātņu akadēmijas Ukrainas vēstures institūta datiem Helmas novadā vairāk cietušo bija ukraiņu, nevis poļu vidū. Daži ukraiņu autori raksta, ka tikai 1944.gada martā Helmas novada ukraiņu iedzīvotāji saņēmuši nopietnu UPA aizsardzību pret poļiem. Tā, 1944.gada 28.martā notika UPA uzbrukums poļu Ostrovas ciemam, kur atradusies liela AK vienība. Ciems tika nodedzināts, daudzi poļi nogalināti. Pēc ukraiņu autoru vērtējuma, no šīs dienas tad šeit arī izvērsies asiņains UPA un AK karš. Abas pagrīdes armijas cīnījās galvenokārt „partizānu kara metodēm”, tikai retu reizi nonākot līdz atklātām sadursmēm. Faktiski ar „partizānu kara metodēm” šeit jāsaprot uzbrukumus citas tautības civiliedzīvotājiem.

Jo tuvāk nāca kara beigas, jo cīņas kļuva asākas. Ukraiņu nacionālistiskie partizāni uzbruka poļu ciemiem, dedzināja ēkas, cenšoties tā sagatavot vietu „brīvai Ukrainai”. Poļu partizāni savukārt uzbruka ukraiņu ciemiem, padzina vai nogalināja to iedzīvotājus, vēloties atstāt šeit tikai poļus. Cīņa norisa pēc principa: aci pret aci, zobu pret zobu.

1944.gada 10.jūlijā UPA komandieris Austrumgalīcijā V. Sidors pavēlēja saviem kaujiniekiem „pastāvīgi uzbrukt poļiem – līdz pat pēdējā iznīcināšanai uz zemes”. Šīs pavēles par totālu poļu genocīdu izpildi nepieļāva Sarkanās armijas atnākšana, taču mazāka mēroga pretpoļu akcijas UPA turpināja. Ukraiņu-poļu slaktiņš beidzās tikai līdz ar Sarkanās armijas atnākšanu. Jauna un lielāka ienaidnieka priekšā abu pušu nacionālisti pārtrauca savstarpējo karu. 1944.gada 1.septembrī UPA Rietumu grupas vadība izdeva pavēli: „masu pretpoļu akcijas tiek izbeigtas”. Tagad tika pavēlēts iznīcināt tikai tos poļus, kuri palīdzēja komunistiem vai karoja pret UPA AK rindās. UPA demonstrētā rituālā nežēlība dažos gadījumos izsauca neapmierinātību arī vietējo ukraiņu iedzīvotāju vidū. Tāpēc 1944.gada 21.novembrī UPA „Instrukcijā vienību komandieriem” bija dots norādījums: „turpmāk slepenajiem [ienaidnieka] ziņotājiem galvas nenogriezt”. (Par „slepenajiem ziņotājiem” UPA sauca skolotājus, bijušos padomju iestāžu kalpotājus, dzelzceļniekus u.c., kuri nesteidzās atbalstīt nacionālistus).

Tātad, ja etnisko tīrīšanu Polijā no 1939. līdz 1941.gadam piekopa gan nacisti, kas „tīrīja” vairākus Polijas rietumu apgabalus, lai noņemtu tur vāciešus, gan staļiniskais režīms, kas no Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas deportēja simtiem tūkstošu iedzīvotāju, tad no 1943.gada ar to masveidā sāka nodarboties arī Ukrainas Sacelšanās armija (UPA), kura terorizēja un zvēriski nogalināja poļus ne tikai Rietumukrainā, bet arī rajonos, kur viņu bija neapšaubāms vairākums.

Lūk, baltkrievu politologa J. Ševcova skatījums. Viņš uzsvēris, ka tieši UPA palaida etniskā slaktiņa mehānismu, kaut tas dažādos Ukrainas rajonos sākās pēc dažādiem modeļiem.

Pirms UPA radīšanas Volīnijā un Podļesjē nebija poļu grupu, kuras varētu apvainot ukraiņu slepkavošanā. Tur tieši UPA uzsāka vietējo poļu slaktiņus reģionālās politiskās loģikas ietvaros. UPA vadība realizēja poļu genocīda politiku. Tieši pēc UPA sāktā slaktiņa poļi meklēja aizsardzību, gan pie padomju partizāniem, gan nacistiskajiem okupantiem. Tieši tad arī sākās poļu atbildes zvērības pret ukraiņiem. Tās veica galvenokārt ar vācu okupantiem saistītie bruņotie poļu grupējumi. Ievērojamas poļu daļas orientāciju uz vāciešiem veicināja attiecību saraušana starp PSRS un PVE J. Gēbelsa uzkurinātās „Katiņas lietas” rezultātā. Pēc tam savstarpējās iznīcināšanas mašīnas aparāts Rietumukrainā vairs nebija apstādināms, to turpināja iegriezt savstarpējais naidis, atriebības alkas, dažādas bruņotās grupas: UPA, AK, abu nāciju kolaboranti, palikuši okupantu kalpībā. Tā kā UPA tūlīt pēc savas izveides ķērās pie poļu iznīcināšanas, tas sasaistīja pirmo UPA vienību dalībniekus ar viņu izlieto asiņu saitēm un padarīja neiespējamus viņu kontaktus ar padomju partizāniem.

Aiz Kerzona līnijas esošajos apgabalos, kuros blakus poļiem dzīvoja arī ukraiņi, var runāt par nacionālistisku poļu pretukraiņu kustību un var strīdēties, kurš pirmais sāka savstarpējo iznīcināšanu.

Rietumukrainā un t.s. Aizkerzonijā abu pušu: UPA un AK cīņa par saviem nacionālajiem mērķiem pārkāpa cilvēcības robežas. Tāpēc vēlāk, atnākot Sarkanajai armijai, vismaz daļa vietējo iedzīvotāju to uztvēra kā drošības garantu. Tas notika pat neraugoties uz to, ka Sarkanajā armijā bija ļoti daudz disciplīnas pārkāpumu, bija arī vardarbība pret civiliedzīvotājiem, un to nevar šai ziņā salīdzināt ar vācu vērmahtu, kur patvarīga rīcība bez komandiera pavēles bija reta. Cilvēkiem pietika ar to, ka padomju varai nodibinoties, savstarpējai kaimiņu iznīcināšanai pēc etniskā principa bija jābeidzas. Pat Galīcijā, kur AK, salīdzinājumā ar Volīniju, bija krietni spēcīgāka, jau 1944.gada martā vietējie poļu iedzīvotāji ar nepacietību gaidīja ierodamies Sarkano armiju, kurai bija „jāapkļusina ukraiņu bestija”.

Agrāko padomju un tagadējo ukraiņu nacionālo vēsturnieku skatījumam uz AK, neraugoties uz atšķirībām, ir arī kas kopīgs: abos tajos AK tiek uzlūkota kā viens no galvenajiem gan Sarkanās armijas, gan UPA pretiniekiem un kā viens no galvenajiem vainīgajiem ukraiņu iedzīvotāju zaudējumos Otrā pasaules kara gaitā. Patiesībā AK loma Rietumukrainā bija pakārtota, tā nespēja izrādīt izšķirošu pretestību nedz vērmahtam, nedz Sarkanajai armijai, nedz UPA. Neraugoties uz to, ka līdz 1943.gadam AK bija krājusi spēkus, 1944.gada pirmajā pusē tā cieta sakāvi no UPA gan Volīnijā, gan Austrumgalīcijā, gan arī aiz Kerzona līnijas esošajās teritorijās, kuras pēc kara palika Polijas sastāvā un kur bija salīdzinoši augsts poļu iedzīvotāju īpatsvars. AK ne tikai nespēja panākt kontroli pār ukraiņu apdzīvotajām ukraiņu teritorijām, bet nespēja arī nodrošināt poļiem dzīvības un īpašuma neaizskaramību Aizkerzonijā. (Ja piepildītos poļu labējo aprindu cerības un bijušie Polijas austrumu apgabali starptautiskas vienošanās rezultātā atkal nonāktu tās sastāvā, tie būtu jāatkaro no ukraiņu nacionālistiem.) Jautājums gan vēl jāpēta, bet, iespējams, ka arī ukraiņu iedzīvotājiem AK nodarīja mazākus zaudējumus nekā „nacionālā” UPA.

UPA oficiāli karoja gan pret padomju partizāniem, gan poļu pagrīdi, vienalga kāda – komunistiska vai antikomunistiska orientācija tai bija, gan vācu nacistiem. Ukraiņu autori lielākoties apgalvo, ka OUN-UPA cīņa norisa divās frontēs. Proti, tā sadarbojās kā ar vāciešiem pret padomju un poļu partizāniem, tā ar padomju partizāniem pret nacistu soda ekspedīcijām. Par pēdējo gan var atrast tikai dažas epizodes. Turpretī visreālākā bija UPA sadarbība ar vācu okupantiem.

Kaut UPA oficiāli it kā izvērta pretnacistisku darbību: centās izplatīt OUN ietekmi un paplašināt savu kontrolēto teritoriju, aizsargāt iedzīvotājus no nacistu laupīšanām, deportācijas uz Vāciju, iegūt ieročus, munīciju un pārtiku no okupantiem, uzkrāt kaujas pieredzi, propagandēt neatkarīgas apvienotas Ukrainas valsts ideju, tomēr no sadursmēm ar vērmahtu UPA centās izbēgt, uzbrukumus vācu militārajiem objektiem un dzelzceļiem gandrīz neveica. Cīņā pret vāciešiem UPA nestādīja uzdevumu sakaut tos. Kā rakstīja padomju partizānu komandieris P. Veršigora, mežos aizgājušie bijušie vācu policisti, kļuvuši par UPA cīnītājiem, pret vāciešiem karoja tikai vārdos, savās skrejlapās, no kurām viena pat izrādījās nodrukāta vācu tipogrāfijā Luckā, bet īstenībā nodarbojās ar mierīgo poļu slepkavošanu. UPA pretvācu pasākumi parasti aprobežojās ar tās kontrolēto teritoriju aizsardzību pret okupantu uzbrukumiem, kā arī atsevišķām atbildes akcijām. Triecieni vērmahtam tika doti tikai tāpēc, lai radītu OUN kontrolētas „sacēlušos republikas” un uzkrātu spēkus gaidāmajai cīņai pret padomju varu.

Notikumu gaita parādīja, ka panākt savus mērķus cīņā pret „imperālistiem Berlīnē un Maskavā” UPA nespēja. Sekoja vienu – ukraiņu nacionālistu tuvināšanās otriem – vācu nacistiem. UPA sadarbība ar nacistiem tika būvēta uz kopēju interešu pamata cīņā pret kopīgajiem ienaidniekiem –

Poliju un Padomju Savienību. Kaut ukraiņu tautā attieksme pret okupantiem bija kopumā negatīva, taču kopīgā ienaidnieka – PSRS uzvaras piespieda OUN-UPA uzsākt sadarbību ar nacistiem. Tā gan bija epizodiska un bez masu rakstura.

1943.gada pirmajā pusē vācu okupanti vēl par bandītiem uzskatīja gan padomju partizānus, gan banderoviešus. Taču vēlāk attieksme mainījās par labu banderoviešiem. 1943.gada beigās tika nodibināti sakari starp okupantu varas iestādēm un OUN(b) – UPA. Tad faktiski arī gandrīz pilnībā izbeidzās pat tikai izskata pēc vestā UPA cīņa pret vāciešiem. 1944.gadā UPA bija gatava kompromisam ar vācu okupantiem.

Pirmie UPA vadītāju kontakti ar Vācijas specdienestiem sākās 1944.gada janvārī un turpinājās līdz vasarai. Kā uz Berlīni ziņoja Galīcijas distrikta SD priekšnieks, „OUN banderoviešu grupa cenšas paglābties no iznīcināšanas, kas tai draud no krievu–padomju puses, un meklē glābiņu pie vācu puses.” Reālie sarunu rezultāti bija savdabīgas „bartera” vienošanās panākšana – OUN vāciešiem piegādāja izlūkziņas par Sarkano armiju apmaiņā pret ieročiem. 1944.gada 19.aprīlī Ļvovā notikušajā vērmahta armiju grupas „Dienvīdi” (*Die Heeresgruppe Süd*) izlūkdienesta darbinieku sanāksmē tika pozitīvi novērtēts vērtīgas izlūkinformācijas no OUN(b) saņemšanas fakts.

Arī atsevišķi vietējie UPA vadītāji mēģināja slēgt vienošanās ar vācu daļu komandieriem, īpaši tur, kur UPA darbojās pret Sarkano armiju vai padomju partizāniem. Taču līgumi tika bieži pārkāpti, jo UPA traucēja okupantiem aplaupīt un deportēt tās aizbildniecībā esošos ukraiņu iedzīvotājus, tad nu vācieši arī pret UPA rīkoja soda ekspedīcijas.

1944.gada augustā-septembrī vācu vadītāji saprata, ka Ukraina viņiem ir galīgi zaudēta, bet OUN-UPA turpinās nikni cīnīties pret padomju varu. Tāpēc mainījās attieksme pret ukraiņu nacionālistiem, no ieslodzījuma tika atbrīvoti viņu vadītāji. No 1944.gada vidus UPA cīnījās vienīgi pret padomju varu, bet līdz ar to arī pret visu antihitlerisko koalīciju.

Daudzi cienījami Rietumu vēsturnieki (starp viņiem A. Dallins, D. Loftuss, B. Andersons, V. Brokdorfs u.c.) vienoti pauž uzskatu, ka Otrā Pasaules kara laikā ukraiņu nacionālistiskā kustība nebija nacionālās atbrīvošanās kustība, jo OUN un UPA nekad nebija patstāvīgs spēks. To vadīja tādi cilvēki kā S. Bandera, A. Meļņiks, J. Stecko, R. Šuhevičs u.c., par kuriem jau no Nirnbergas procesa ir zināms, ka viņi sadarbojās ar vācu izlūkdienestu. Šāda sadarbība nebija iespējama bez savstarpēja izdevīguma. Ja OUN-UPA arī izmantoja nacistus savu nacionālistisko mērķu sasniegšanai, tad tāpat arī vācu izlūkdienests savās interesēs izmantoja šos ukraiņu nacionālistus. Izdzēst no tautas atmiņas ukraiņu nacionālistu sadarbību ar vācu nacistiem nedrīkst.

Runājot par ukraiņu nacionālistu faktiski izraisīto genocīdu pret poļiem, noteikti jāuzsver, ka ne visi ukraiņi pakļāvās savu nacionālistu diktātam. 1941.–1944.gadā lielākā daļa Ukrainas, izņemot tās Rietumu daļu, iedzīvotāju „savus”, ukraiņu nacionālistus uzskatīja par nacistu izpalīgiem. Dzīvojot ASV, ukraiņu izcelsmes vēsturnieks, bijušais banderovietis Ļ. Šaņkovskis rakstīja: „Mēs [banderovieši] Ukrainā uzvedāmies kā briti uzvedās Indijā, Birmā, un citās kolonijās [...] Pasaules uzskata, politiskās un filozofiskās Rietumukrainas nacionālisma tēzes ar tā amoralitāti, makievellismu, vienreizīgumu un varaskāri bija vienkārši pretīgas Austrumukrainas tautas masām.” Ukrainā kopumā lielākā iedzīvotāju daļa nacionālistus uzskatīja par vācu okupantu pakalpiņiem. Tas arī ierobežoja OUN un UPA darbību tikai ar Ukrainas rietumu reģionu.

Mūsdienu krievu publicisti J. Prudņikova un I. Čigirins uzsvēruši, ka ne tikai padomju partizāni, bet arī nacionālistu vienības, kurās bija daudz pārstāvju no pirmskara padomju teritorijām (Austrumukrainas), ar poļu iznīcināšanu nenodarbojās, kas, kā viņi uzskata, pierāda, ka slaktiņa

pirmcēlonis bija J. Pilsudska nacionālistiskā politika, uz ko reaģēja Rietumukrainas ukraiņi. Uzreiz gan jāpiebilst, ka šo „pirmcēloni” papildināja citi objektīvi un arī subjektīvi cēloņi.

Arī Rietumukrainā netrūka nacionālistu pretinieku, cilvēku, kuri kaimiņus nevērtēja pēc nacionālās piederības. Poļu pētnieks R. Nedzjelko, grāmatas „*Kresowa księga sprawiedliwych 1939-1945. O Ukraińcach ratujących Polaków poddanych eksterminacji przez OUN i UPA.*” (Nomaļu taisnīgo grāmata. Par ukraiņiem – poļu glābējiem no OUN–UPA iznīcināšanas. – Wydawca: Instytut Pamięci Narodowej, 2007) sastādītājs, apkopojot materiālus par apmēram 20% vietu, kur notika poļu iznīcināšana, ir konstatējis, ka tur poļiem palīdzēja glābties līdz 1 500 ukraiņu (dokumentāli fiksēts 1 341 gadījums). Viņi izglāba vairākus tūkstošus poļu. Precīzāk nevar pateikt, jo rodas uzskaites problēmas. Piemēram, ukraiņi par tautiešu no UPA gatavoto akciju pateica vienam polim, tas jau tālāk paziņoja citiem, aizbēgt un tā izglābties paguva viss ciems – kā rēķināt, cik cilvēku tika izglābti? Taču jāpasaka, arī, ka par šādu palīdzību UPA sodīja ar nāvi 384 tautiešus. (Salīdzinājumam, Ā. Hitlers lika nogalināt samērā nedaudz savu tautiešu – vāciešu. Pat daudzi vācu komunisti, atrodoties cietumos un koncentrācijas nometnēs, nereti sagaidīja atbrīvotājus 1945.gadā). UPA dažkārt rīkoja arī publiskas nāves sodu izpildes saviem tautiešiem, kuri bija palīdzējuši poļiem, lai iebiedētu pārējos. Tāpēc nenākas brīnīties par poļu vēsturnieka G. Motikas atstāstīto gadījumu, kad kāds ukraiņis izglāba poļu grupu, noslēpjot tos šķūnī. Taču tūlīt faktiski šo noslēpto poļu acu priekšā UPA kaujinieki viņu ar varu aizveda uz kaimiņu ciemu, kur tam, kā viņš pats vēlāk stāstīja paglābtajiem, lai pašam izbēgtu no nāves, nācās ar cirvi nogalināt vairākus citus vietējos poļus.

Par savstarpējās asiņainās, bezjēdzīgās cīņas apjomu un nežēlību liecina fakts, ka katras puses zaudējumi tikai civiliedzīvotāju vidū sasniedza vairākus desmitus tūkstošus. Pēc dažādiem datiem ukraiņu un poļu nacionālistu konfliktā bojā gāja no 60 līdz 100 tūkstošiem poļu, pamatā mierīgu iedzīvotāju, un no 2,5 līdz 30 tūkstošiem ukraiņu. Pēc citiem, jaunākiem aprēķiniem dzīvību zaudēja no 80 000 līdz 100 000 poļu un ap 15 līdz 20 000 ukraiņu, lielākoties civiliedzīvotāju. (Ukraiņu vēsturnieki vērtē, ka tikai AK Volīnijā nogalināja ap 20 000 ukraiņu.) Poļu publiciste E. Šemaško uzskata, ka UPA kopā nogalināja 132 000 poļu.

Pēc Otrā pasaules kara visi kara noziegumi Austrumeiropā tika pierakstīti vācu nacistiem, kaut situācijā patiesībā bija daudz sarežģītāka. Kā konstatējis N. Deiviss, visām tautībām (patiesībā to līderiem – V.Š.) var pārņemt to, ka tās publicēja ziņojumus par saviem upuriem un ignorēja citu etnisko grupu zaudējumus. Tikai retumis šādi ziņojumi apliecināja visu tautu kopējo postu. Arī neviena no ukraiņu-poļu konfliktā iesaistītajām pusēm vēl mūsdienās nevēlas nosaukt otramī pusei nodarītos zaudējumus, uzsverot tikai savu tautiešu upurus.

Pēc kara beigām Polijas Tautas republikā un PSRS šie notikumi tika gandrīz pilnībā noklusēti. Notika tas gan poļu – padomju draudzības stiprināšanas vārdā, bet aiz šīs klusēšanas slēpās arī nevēlēšanas atklāt to, ka padomju režīms nebija spējīgs sev piesaistīt lielu daļu ukraiņu tautas, ka Polijas valsts starpkaru periodā bija radījusi sev nopietnu ienaidnieku ukraiņu nacionālistu veidolā. Tiesa, tautā vēsturiskā atmiņa par notikumiem Volīnijā u.c. neizzuda. Tā, pēc kara to pārdzīvojušie poļi par saviem bijušajiem pretiniekiem rūgti ironizēja: „Ko, ukraiņi grib saukties par patriotiem? Nē, viņi bija kolaboracionisti, kas ielaidās darījumos ar vācu okupācijas varu.” „Ko, UPA cīnījās karavīri? Nē, tie bija bandīti, slepkavas, kas dedzināja mājas, kurās bija bērni”. Tikai XX gadsimta 90.gadu sākumā pēc PSRS sabrukuma un arī pārvērtībām Polijā ukraiņu-poļu attiecībām pievērsās politiķi un vēsturnieki.

Kad nu jau nesociālistiskās Polijas vadība izvirzīja OUN-UPA veikto etnisko tīrīšanu problemātiku, virkne ukraiņu politiķu un arī vēsturnieku atteicās atzīt daudzus faktus, centās mazināt ukraiņu nacionālistu upuru skaitu vai pat pilnībā pārlikt vainu par notikušo no OUN-UPA uz citiem spēkiem, neizslēdzot arī pašus cietušos poļus. Ukrainā sākās OUN un UPA rehabilitācija, kuru atbalstīja daļa galvenokārt Rietumukrainas iedzīvotāju. Par to, ka UPA kara gados bija ievērojams vietējo ukraiņu iedzīvotāju atbalsts, liecināja ne tikai tās darbības ilgums un vestās cīņas sīvums, bet arī daudzu pieminekļu uzstādīšana nacionālistiskās kustības dalībniekiem Rietumukrainā pēc Ukrainas neatkarības pasludināšanas 1991.gadā.

Līdz mūsdienām poļu un ukraiņu vēsturnieki nevar vienoties par to, kas tad īsti 1943.–1944.gadā notika Volīnijā, Helmas apgabalā un Galīcijā. Faktiski vairāk nekā 80 gados pēc 1943.gada notikumiem tā arī nav izdevies vienoties pat par vienotu formulējumu, kas raksturotu notikumu būtību. Starp poļu un ukraiņu vēsturniekiem nekādi nespēj beigties strīds par to, kura puse tad nes atbildību par asiņaino sadursmju izraisīšanos, kura pirmā uzsāka savstarpējās iznīcināšanas procesu.

Ukraiņu vēsturnieki cenšas izvairīties no sabiedriskajā un zinātniskajā aprītē jau nostiprinātā termina „Volīnijas slaktiņš” lietošanas, labprātāk runā par „Volīnijas traģēdiju”, kas sevī ietver izpratni par to, ka gan zaudējumi bija abpusēji, gan atbildība par to jānes abām pusēm. Pēc viņu viedokļa notikumi Volīnijā u.c. bija daļa no lielāka poļu-ukraiņu konflikta, kurš risinājās visa Otrā pasaules kara laikā. Attiecīgi neesot runa par vienpusīgu poļu apslaktēšanu no ukraiņu nacionālistu puses, bet par savstarpēju politiski-etnisku konfliktu starp ukraiņiem un poļiem teritorijās, kuras bija okupējusi nacistiskā Vācija. Populārākā Ukrainā versija apgalvo, ka sākotnēji izraisījās stihisks ukraiņu dumpis, kurš pārvērtās poļu-ukraiņu karā, kurā abās pusēs veica līdzīgus noziegumus. To var raksturot tikai kā nevēlēšanos atzīt ukraiņu nacionālistiem nepatīkamo patiesību.

Tā, ukraiņu vēsturnieks V. Sergeičuks aizstāv pozīciju, ka autohtonais (vietējais) etnoss, kuru Volīnijā vienmēr veidoja ukraiņi, bija tiesīgs aizstāvēt savas kā paverdzinātas tautas tiesības. Tāpēc arī visas diskusijas par to, kādiem līdzekļiem bija jācīnās UPA, esot nevietā. (Diemžēl, autors nezina, kā šis vēsturnieks vērtē mūsdienās no „paverdzinātām tautām” nākošo teroristu „tiesības” uz viņu izvēlētajiem cīņas līdzekļiem.)

Ukraiņu nacionālistiskais publicists un sabiedriskais darbinieks B. Červaks ir uzrakstījis grāmatu „*Битва за Волинь*” (Kauja par Volīniju. - *Видавництво імені Олени Теліги, Київ*: 2004), kurā uzsver, ka poļi ukraiņiem Volīnijā bija tādi pat okupanti kā vācieši vai „padomes”, tāpēc arī sākās karš par Volīnijas atbrīvošanu no poļu okupantiem un par neatkarīgu Ukrainu.

Daži ukraiņu vēsturnieki notikumus Volīnijā saista ar PVE aktivitātes pieaugumu, ar operāciju „*Burza*”, kuras mērķi bija izklāstīti valdības 1943.gada 27.oktobra instrukcijā. Tā, Kijevas universitātes profesors K. Smijans raksta: „Uzskatot Volīniju par savu teritoriju, poļu valdošās aprindas izstrādāja sacelšanās plānu, lai vēl pirms Sarkanās armijas ierašanās saņemtu varu savās rokās un līdz ar to nostādītu Maskavu fakta priekšā, ka šajās zemēs ir atjaunota Polijas suverenitāte [..]. Pildot attiecīgus norādījumus, 27. AK divīzija pielietoja pret Volīnijas iedzīvotājiem viduslaikiem raksturīgas eksekūcijas [..] Saprotais, ka ukraiņu militāri-nacionālistiskās organizācijas OUN-UPA biedri aktivizēja atbildes teroru, kaut sāka viņi to jau 1943.gada martā, iznīcinot poļus (atbēdoties par agrākajiem pazemojumiem no Varšavas puses) un fašistiskos okupantus.” Šo ukraiņu pētnieku nemulsina tas, ka „atbildes teroru” UPA sāka krietni pirms tam, kā poļi bija pieņēmuši plānu „*Burza*”, nerunājot pat par tā izpildes uzsākšanu, kas Volīnijā norisa tikai 1944.gada pavasarī.

Taču mūsdienās arī daļa ukraiņu nacionālistiski noskaņoto vēsturnieku ir spiesti atzīt, ka pirms Otrā pasaules kara pret Polijas valsti un armiju lojāli esošie ukraiņi vēlāk ļāva sevi ievilkāt nežēlīgā, līdz fiziskai iznīcināšanai nonākošā ne tikai poļu elites, bet visu poļu iedzīvotāju izspiešanā no Ukrainas un pat likvidācijā. Šie pētnieki nonāk pie secinājuma, ka nav jāmeklē konfliktu iniciatorus starp vienkāršajiem cilvēkiem, jo vainīgi ir politiskie līderi, pirmkārt PSRS un Vācijas vadība. Tādu apgaismojumu gūst arī padomju-poļu un padomju-ukraiņu attiecību problēma šo vēsturnieku skatījumā. Kaut minētajos slēdzienos ir daļa patiesības, taču ar to tiek noklusēta vai pat atklāti attaisnota ukraiņu nacionālistu teroristiskā darbība gan pirmskara Polijā, gan nacistu okupētajos, gan arī no tiem jau atbrīvotajos apgabalos.

Ukrainas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta izveidota komisija 2005.gadā izdotā apjomīgā darbā par OUN un UPA vēsturi nonāca pie secinājuma, ka šīm struktūrām neizdevās nepieļaut ap 500 tūkstošu Rietumukrainas iedzīvotāju deportāciju uz Vāciju, kā arī aizkavēt „tautas saimniecisku aplaupīšanu” no nacistu puses, ka UPA antivāciskā darbība neietekmēja cīņas starp Vāciju un PSRS iznākumu un kopumā tai nebija redzamas lomas Ukrainas teritorijas atbrīvošanā no vācu okupantiem. Tātad, par kādiem ievērojamiem UPA panākumiem, ja par tādiem neuzskata daudzu padomju partizānu, Sarkanās armijas karavīru, AK kaujinieku, poļu un arī citu tautību civiliedzīvotāju nogalināšanu, nenākas runāt. Vēl vairāk, jārunā par UPA negatīvo veikumu ne tikai savas tautai, bet visai cilvēcei par ļaunu. Baltkrievu politologs J. Ševcovs uzsvēris, ka UPA uz nacionāla pamata izraisītais slaktiņš attālināja sabiedroto uzvaru pār nacistisko Vāciju.

Vispirms jau UPA darbība mazināja padomju partizānu sociālo bāzi Volīnijā un Podlasē. UPA faktiski atņēma padomju partizāniem zemnieku-ukraiņu atbalstu, uz kuru tie bija cerējuši, un būtiski samazināja zemnieku-poļu atbalstu. UPA uzsāktais poļu slaktiņš ienesa šķelšanos poļu rindās.

Notika dalīšanās tajos poļos, kuri meklēja palīdzību pie vāciešiem (kuri bieži bija vienīgais tuvumā esošais reālais spēks) un ar to kļuva par padomju partizānu ienaidniekiem, un tajos, kuri saglabāja lojalitāti pēdējiem. (Baltkrievijā tādi pat zemnieki – baltkrievi un poļi daudz lielākā skaitā nonāca padomju partizānu rindās. Pirms Sarkanā armija atbrīvoja Baltkrieviju, tur AK struktūras bija jau krietni vien cietušas no padomju partizāniem.)

UPA darbība mazināja padomju partizānu kara iespējas tieši tad, kad tam pēc vācu sakāves pie Staļingradas bija īpaši labvēlīgas perspektīvas. Padomju partizānu vadība kā reiz bija iecerējusi Podlases–Volīnijas rajonā radīt plašu partizānu kustības zonu un, balstoties uz to, paralizēt vācu komunikācijas Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. Padomju puse bija gatava cīņā pret vāciešiem sadarboties ar dažādiem vietējiem nacionālistu grupējumiem. Ar tiem tika jau vestas sarunas, arī par vispārēju pretvācu sacelšanos ar nacionālistiskiem lozungiem. Reizē padomju štābos tika izstrādāts arī otrs variants – balstoties tikai uz padomju varas piekritējiem. Uz nosaukto rajonu no citiem tika nosūtīti papildspēki. Galvenajiem partizānu triecieniem vajadzēja izvērsties 1943.gada martā – aprīlī. Taču šai laikā radās UPA un sākās poļu slaktēšana. Padomju partizāni nebija gaidījuši tādu situācijas sarežģīšanos, ukraiņu nacionālisma uzplūdus, kad sašaurinājās viņu darbības sociālā un materiālā bāze. Daļa no tiem bija spiesti atkāpties uz Baltkrieviju un Volīnijas austrumiem. Pret padomju partizāniem Volīnijā tagad karoja ne tikai vācieši, bet arī UPA. Pēdējā savās vienībās mobilizēja ne tikai vietējos policistus, bet arī citus kaujas spējīgos vietējos ukraiņu vīriešus.

Padomju pavēlniecība bija spiesta aizturēt masu partizānu kara izvēršanu Volīnijā un Podlasē līdz maija beigām – jūnijam. Šai laikā ap 22 tūkstoši partizānu devās uz Rietumukrainu vienībās, ne mazākās kā 3 000 vīru. Tikai tādas spēja izturēt sadursmes gan pret vāciešiem, gan UPA. Taču arī tad padomju partizāniem neizdevās izpildīt savus kaujas uzdevumus. Tā, S. Kovpaka komandētā vienība

tikai daļēji spēja iznīcināt Drogobičas naftas ieguves, nespēja nostiprināties Karpatos (tur padomju partizāni nonāca un nostiprinājās tikai 1944.gadā). Padomju partizāni nespēja arī paralizēt vācu komunikācijas caur Rietumukrainu, jo lielus spēkus prasīja cīņās pret ievērojami izaugušajiem UPA spēkiem.

UPA neļāva padomju partizāniem arī pilnā mērā izmantot Volīnijas un Podlases salīdzinoši nabagās saimnieciskās iespējas. Pateicoties UPA darbībai, vācieši spēja pārvietot uz Austrumu fronti papildspēkus, jaunu tehniku, munīciju, degvielu kaujai pie Kurskas. Ja ne tas, iespējams, fronte jau 1943.gadā atrastos tuvu Vācijai, būtu atbrīvota vismaz daļa Polijas, arī karš beigtos krietni ātrāk nekā tas notika realitātē.

Pēc J. Ševcova vērtējuma UPA radīšana un darbība attālināja sabiedroto uzvaru pār nacistisko Vāciju apmēram par gadu, sekmēja nacistisko plānu izpildi ebreju, citu mierīgo iedzīvotāju apslepķavošanā, bijušo padomju un citu Eiropas valstu teritoriju nopostīšanu. Kas varētu notikt, ja ne UPA, rādīja operācijas „Bagrations” realizācija Baltkrievijas teritorijā 1944.gadā, kad partizāni, iesaistot savās rindās vietējos kaujas spējīgos vīriešus, saviem spēkiem atbrīvoja lielu daļu republikas, nedeva vāciešiem brīvi manevrēt aiz frontes līnijas, sadarbībā ar Sarkanās armijas daļām pārvērta vācu frontes aizmuguri par „kārtainu pīrāgu”, sekmēja vācu daļu nokļūšanu „katlos”, kā arī to ātru likvidāciju. Visā tā Ukrainā 1943.gadā nebija. Tā vietā iedegās divu vācu okupācijā esošu tautu: ukraiņu un poļu savstarpējs karš. Protams, nevar apgalvot, ka J. Ševcova viedoklis ir pilnībā pareizs, taču tas, ka OUN–UPA darbība aizkavēja antihitleriskās koalīcijas uzvaru pār nacismu, nav noliedzams. To apstiprina no 1944.gada februāra beigām – marta sākuma kustības centrā pienākošie padomju partizānu ziņojumi par pret viņiem vērsto vācu okupantu un ukraiņu nacionālistu sadarbību. UPA novērotāji ziņoja nacistiem par partizānu atrašanos, pārvietošanos, tā atņemot tiem tādu priekšrocību kā pārsteiguma momentu. UPA arī sagūstītos padomju partizānus un izpletņlēcējus nodeva vācu rokās.

Mūsdienās UPA kults ir pārvērsts par Ukrainas valsts ideoloģijas sastāvdaļu. Pēc virknes poļu un arī ukraiņu zinātnieku viedokļa par poļu iedzīvotāju etniskajām tīrīšanām galvenā atbildība jānes bijušajiem „UPA virspavēlniekiem” D. Kļackivskim un R. Šuhevičam. Taču mūsdienās Ukrainā pirmajam uzcelti divi pieminekļi, otrajam uzcelti ap duci pieminekļu, viņa vārdā ir nosauktas ielas, izlaista pastmarka un piemiņas monēta, viņam piešķirts vairāku pilsētu Goda pilsoņa nosaukums. 2007.gadā ar Ukrainas prezidenta dekrētu R. Šuhevičam tika piešķirts „Ukrainas varoņa” nosaukums. (Tomēr tiesa dekrētu atzina par nelikumīgu un atcēla to)

Ievērojama daļa Ukrainas iedzīvotāju UPA slavināšanai nevar piekrist. Visukrainas Padomju Savienības varoņu un pilnu „Slavas” ordeņa kavalieru sapulce paziņoja, ka uzstājas par samierināšanos ar „bijušajiem OUN-UPA” dalībniekiem, taču ar obligātu nosacījumu, ka viņi norobežosies no banderoviskā nacionāl-ekstrēmisma un nosodīs tā noziegumus, jo OUN-UPA politika un organizācija „kā nacionāl-fašisms, nevar tikt rehabilitētas.” Savukārt OUN-UPA veterāni uzstāja, lai viņu cīņa tiktu atzīta par taisnīgu, un viņi paši tiktu pielīdzināti tiesībās Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara dalībniekiem. 2015.gada 9.aprīlī Ukrainas Augstākā Rada atzina UPA biedrus par „cīnītājiem par neatkarīgu Ukrainu”. Viens no likumprojekta autoriem bija bijušā UPA pavēlnieka R. Šuheviča dēls J. Šuhevičs Ukrainas prezidents 2015.gada maijā parakstīja šo likumu.

XX gadsimta 90.gados arī poļu sabiedrībā diezgan populārs bija uzskats, ka Volīnijā un Galīcijā Otrā pasaules kara gados uzliesmoja pilsoņu karš, tā gaitā – savstarpējs slaktiņš, par kura upuriem kļuva galvenokārt poļi, kas lielā mērā atbilda jau parādītajiem ukraiņu priekšstatiem. Taču šis uzskats laika gaitā zaudēja arvien vairāk piekristību. Mūsdienās, pateicoties poļu publicistu, tādu kā

E. Semaško, vēsturnieku, tādu kā G. Motika u.c. savāktajam faktu materiālam, poļu sabiedrības vairākums uzstāj, ka jālieto nosaukums „Volīnijas slaktiņš”, jo 1943.gada vasarā Volīnijā notika noziegums, tātad bija tā organizatori, motīvs un izpildītāji; uzskata, ka UPA etniskās tīrīšanas ietvaros iznīcināja desmitus tūkstošus poļus Volīnijā un Galīcijā tikai tāpēc, ka tie bija poļi.

Tā, poļu vēsturnieks G. Motika, atzīstot, ka starpkaru Polijā konstitūcija gan it kā garantēja visiem valsts iedzīvotājiem vienādas tiesības, bet faktiski ukraiņi bija otrās šķirās cilvēki, tomēr uzsver, ka tas, un arī „atbildei uz ukraiņu teroru veiktās pacifikācijas”, nekādā mērā neattaisno ukraiņu nacionālistu akcijas Volīnijā. (Piebildīsim, ka arī ukraiņu terors neattaisno blakus paš aizsardzības pasākumiem poļu veiktos terora aktus pret ukraiņu mierīgajiem iedzīvotājiem.)

Poļu historiogrāfija ukraiņu-poļu konfliktu 1943.–1944.gadā saista ar OUN(b) un UPA iniciatīvu, Polijā notikušo poļu iedzīvotāju iznīcināšanu poļu-ukraiņu kopīgi apdzīvotajos apgabalos uzskata par vienu no lielākajiem noziegumiem Otrā pasaules kara laikā. Poļu vēsturnieki neatzīst vienlīdzības zīmi starp pretpoļu tīrīšanām un poļu atriebību, kura tāpat dažkārt ieguva kara noziegumu raksturu. Poļu vidū ir arī tādi, kas notikumus Rietumukrainā tieši sauc par genocīdu, uzskata, ka vainīgie par to ir jāsoda, Polijai jāprasa Ukrainas atvainošanās un arī zaudējumu atlīdzība.

Tiesa, kā atzīmējis poļu žurnālists A. Talaga, abas šīs koncepcijas Polijas valstij nav ērtas no starptautiskās politikas viedokļa. Pirmā no tām slēdz iespēju Polijai iedarboties uz Ukrainu un provocē savstarpēju naidu, bet otrā atņem politiskos argumentus, kurus poļi varētu izmantot sev izdevīgā brīdī. Publicists uzskata, ka aicinājumi sodīt vainīgos, prasības pēc kompensācijas var tikai sabojāt Polijas attiecības ar Ukrainu. Pēc gadiem divdesmit tie arī, iespējams, būs vietā, taču tagad ir ne tikai bezjēdzīgi, bet arī kaitīgi no politiskā viedokļa. Šai gadījumā, tāpat kā Katiņas skandāla lietā, poļu politiķiem un sabiedriskajai domai nākas izšķirties vai ieturēt nesamierināmu vai pragmatisku politiku.

Interesantu aspektu ir atzīmējis pazīstamais krievu politologs J. Satanovskis, norādot, ka Otrā pasaules kara laikā „poļus gan izkāva ukraiņi, bet daļiņa Poliju taču Krievija, kas poļu nacionālai pašapziņai un vēsturiskajai atmiņai ir gluži neciešami.” Acīmredzot arī mūsdienu poļu politiķi, “nacionālās pašapziņas” vadīti, cenšas rast draudzību ukraiņu nacionālistos, lai kopīgi uzstātos pret Krieviju.

Tai pat laikā poļu vēsturnieki nereti noklusē pirmskara un kara laika poļu politiķu atbildību par stāvokļa saasināšanos nacionālo attiecību laukā. Kā raksta mūsdienu amerikāņu publicists D. Lazars „Stāliniskā nacionālā politika ar tās masu pārvietošanām un lielkrievu šovinismu bija murgs. Taču tā vismaz kaut kādā mērā bija sociālistiskā internacionālisma instruments, tai laikā kad poļu nacionālisti [...] ar savstarpējiem slaktiņiem [autors runā par poļu nacionālistu sadursmēm ar ebreju partizāniem, ukraiņu banderoviešiem, krievu vlasoviešiem (nacistiskās Vācijas pusē pārgājušajiem bijušajiem Sarkanās armijas karavīriem, kuri t.s. „Krievu atbrīvošanas armijas” (*Русская освободительная армия*), dažādu „kazaku” un „nacionālo” daļu sastāvā karoja pret Padomju Savienību. Nosaukums cēlies no minētās armijas nominālā vadītāja ģenerāļa A. Vlasova uzvārda – V. Š.) un sīkumaino naidu atradās strupceļā.”

Rakstot par AK upuriem nepoļu civiliedzīvotāju vidū, poļu vēsturnieki, piemēram, S. Boroduns, tos parasti tēlo kā cietušos AK atriebības akcijās ukraiņu nacionālistiem. Taču jāņem vērā, ka pēdējie arī tikpat labi varēja savu rīcību nosaukt par atriebības akcijām par sen vai pavisam nesen poļu nodarītām pārestībām. Kā jau teikts, kara apstākļos noteikt, kura puse pirmā rīkojās vardarbīgi, nereti pārkāpjot arī starptautiskās kara vešanas normas, bija ļoti sarežģīti. Mūsdienās, balstoties tikai uz pārpalikušajiem dokumentiem, bez iespējas izklaušināt mūžībā aizgājušos lieciniekus – vēl

sarežģītāk. Teiktais attiecas gan uz AK, gan ukraiņu nacionālistiem, gan padomju partizāniem, gan citām bruņotajām grupām.

Pēc „sociālistiskās” sistēmas sabrukuma Polijas un Ukraina valdības, parlamenti un arī vēsturnieki ir mēģinājuši saskaņot viedokļus par abu valstu, tautu, to politiku un bruņoto formējumu attiecībām Otrā pasaules kara laikā.

2003.gada 11.jūlijā abu valstu Polijas un Ukrainas prezidenti A. Kvaņevskis un L. Kučma apmeklēja nelielu ciemu Pavlivka (Павлівка) Volīnijā, kur tika atklāts pieminēklis bojā gājušajiem ar lakonisku nosaukumu divās valodās „Piemiņa – Skumjas – Vienotība”. Taču domstarpības turpināja pastāvēt.

2013.gadā, vēl pirms nacionālistiskās kustības jaunākajiem uzplūdiem Ukrainā, ukraiņu žurnālists I. Sjundukovs mēģināja iezīmēt poļu un ukraiņu vēsturnieku saskarsmes punktus un domstarpības jautājumā par nacionālajām ukraiņu-poļu sadursmēm Otrā pasaules kara laikā. Lūk, viņa apkopojums.

Pirmkārt, neviens nenoliedz, ka Volīnijā Otrā pasaules kara gados notika masveida cilvēku, kā poļu, tā ukraiņu, iznīcināšana (poļu – *ludobójstwo*), kam bija savi ideoloģiski un vēsturiski priekšnoteikumi;

Otrkārt, poļu un ukraiņu tautām, Polijas un Ukrainas valstīm, apgūstot pagātnes briesmīgās mācības, vispirms ir jādomā par nākotni. Tas nozīmē, ka sapratnes, samierināšanās, sadarbības, divu brāļu tautu alternatīva ciešai partnerībai nepastāv;

Treškārt, abas puses oficiāli apstiprina savu uzticību formulai „Piedodam un lūdzam piedot” kā vienīgajam līdzeklim sasniegt īstu saprašanos starp tautām;

Ceturtkārt, ir piekrišana tam, ka abās konflikta pusēs, kā poļu, tā ukraiņu vidū bija „taisni cilvēki”, kuri, riskējot ar savu dzīvību, un arī reāli to zaudējot, glāba „pretējās” tautības kaimiņu – un bieži arī pavisam neapzīstamu cilvēku – dzīvības. Tas ir varens potenciāls humānam izlīgumam;

Piektkārt, pastāv kopēja izpratne, ka speciālie jautājumi (patiesā upuru skaita noskaidrošana, reālās notikumu gaitas atveide u.c.) ir ārkārtīgi sarežģīta lieta, kuru ir „jādepolitizē” un jānodod speciālistiem – vēsturniekiem, bet kara laikā sabradāto ētikas, humāno normu jautājums – garīgajām autoritātēm, reliģiskajiem un kultūras darbiniekiem. Tā ir pati konstruktīvākā pieeja;

Sestkārt, Polijas un Ukrainas vēsturnieki piekrīt tam, ka pati sarežģītākā problēma nav tik daudz fakti un avotu meklēšana, bet pirmkārt to interpretācija. Šeit pastāv plašs spēku pielikšanas lauks;

Septītkārt, ir nepieciešams pastāvīgs maksimāli plašs, patiess dialogs starp poļu un ukraiņu vēsturniekiem, politiķiem, sabiedriskajiem darbiniekiem un ierindas cilvēkiem.

Tai pat laikā minētais žurnālists bija spiests atzīt dažādu domstarpību pastāvēšanu poļu un ukraiņu vēsturnieku vidū. Dažas tādas viņš arī nosauca.

1) Konkrēti, cik poļu ciemiem UPA vienības uzbruka naktī no 1943.gada 10. uz 11.jūniju? (Poļu vēsturnieki raksta, ka līdz 150 (vai pat vairāk); Ukrainas nacionālās atmiņas institūta direktors V. Vjatrovičs un Kijevas universitātes profesors I. Patriļaks uzstāj, ka maksimums 23–25.

2) Cik poļu upuru nesa Volīnijas notikumi? (Poļi apgalvo, ka UPA „akciju” rezultātā gāja bojā no 60 līdz 100 tūkstošu, dažkārt minēts skaits arī līdz 150 tūkstošu, poļu. Ukraiņu vēsturnieki lieto skaitļus no 6 līdz 36 tūkstošiem);

3) Vai 1943.gada 10./11.jūnija „akcija” bija ukraiņu puses rūpīgi sagatavota (poļu uzskats) vai arī ukraiņu zemnieku stihiska sašutuma izpausme par poļu koloniālo apspiešanu (ukraiņu pozīcija);

4) Kāda bija UPA loma kopumā Volīnijas notikumos? (Poļu autori nevar piekrist, ka noziegumi pret mierīgajiem iedzīvotājiem var būt normāls cīņas līdzeklis par neatkarību. Turpretī ukraiņi, īpaši

kuri paši nāk no Volīnijas un Galīcijas, dod skaidru atbildi – UPA ir ukraiņu nacionālie varoņi, bez viņiem nebūtu neatkarīgas Ukrainas, viņus nedrīkst aizskart!);

5) Kāda bija Žečpospolitas, tās politiskā režīma loma nākamās traģēdijas izcelsmē (daļa poļu vēsturnieku noliedz ukraiņu diskrimināciju starpkaru periodā);

6) Kā kvalificēt antipoļu akcijas un tām sekojošās poļu atbildes akcijas pret ukraiņiem Volīnijā – kā genocīdu, etniskajām tīrīšanām vai vēl kā citādi?

Kaut 2013. gada jūnijā Polijas Seims atzina Volīnijas slaktiņu par „etnisku tīrīšanu ar genocīda elementiem”, kaut 2013. gadā veikta socioloģiska aptauja parādīja, ka 54 % poļu uzskata, ka pagātne šķir poļu un ukraiņu tautas, bet 75 % netic iespējai samierināties uz vēsturiska pamata, tolaik daudziem šķita, ka izlīgums jau ir tuvu, pat daļēji jau panākts. Taču pēc ultranacionālistu nākšanas pie varas Ukrainā 2014. gadā, OUN-UPA vēstures heroizācijas valstiskā līmenī, kas Polijā nevarēja neizsaukt negatīvu reakciju, iespējamais izlīgums atkal atvirzījās nepārredzamā nākotnē.

Vācu vēsturnieks B. Thiari kopš 1943.gada notiekošās bruņotās sadursmes Volīnijā un Galīcijā, ievērojot to virzību, mērogus, sīvumu un upuru skaitu, kvalificējis kā poļu-ukraiņu pilsoņu karu. Arī šī darba autors uzskata, ka var jau strīdēties par to, kas bija vainojams, ka ukraiņu sabiedrība Otrā pasaules kara gados izrādījās sašķelta un ukraiņi nogalināja ukraiņus, taču nevar noliegt, ka Rietumukrainā notiekošajai cīņai bija pilsoņu kara iezīmes. 40. un arī 50.gadu sākumā norisūšā pretstāve radīja apmelojumu, atriebības kāres, citu amorālu parādību izplatību, bet galvenais – dziļu neuzticības plaisu Ukrainas austrumu un rietumu apgabalu iedzīvotāju vidū, kura jūtama vēl mūsdienās. Ukraiņu nacionālistu nogalināto vācu vai padomju karavīru skaits ir daudz mazāks nekā nogalināto poļu – pamatā mierīgo iedzīvotāju skaits. Tas banderoviešus – UPA dalībniekus, kuri piedalījās šais noziegumos, neļauj saukt par nacionālās atbrīvošanās cīnītājiem, bet gan tikai par nacionālistiskiem teroristiem un slepkavām.

Kā spilgts poļu – ukraiņu attiecību piemērs der notikumi Kuropatņiku (*Kuropatnyky*) ciemā tagadējā Ternopoles apgabalā Ukrainā. Pirms kara šajā Austrumpolijas ciemā bija 2 640 iedzīvotāju, no tiem $\frac{3}{4}$ poļu, $\frac{1}{4}$ ukraiņu, un vēl 20 ebreju ģimeņu. Visi runāja vienā sajauktā ukraiņu-poļu valodā ar krievu un vācu iestarpinājumiem. Tautību parasti noteica pēc ticības piederības, poļi bija katoļi, ukraiņi – uniāti. Kā vēlāk atcerējās bijusī ciema iedzīvotāja S. Mikaļčušuna, pirms kara poļi un ukraiņi labi satika, bija daudz jaukto laulību, abu tautību bērni apmeklēja vienu (poļu) skolu, viens otru ielūdza savos svētkos un uniātu garīdznieks noturēja dievkalpojumus katoļu baznīcā, kad tās priesteris nevarēja to izdarīt. Tiesa, „droši vien daži ukraiņi bija neapmierināti, jo birģermeistars, mežzinis un meža uzraugs bija poļi, skolā poļu valoda bija pasludināta par mācību valodu un ukraiņu valoda tika mācīta tikai kā otrā valoda. Jā, bija arī sīki strīdi – kā trīsdesmito gadu vidū, kad tāds izraisījās par kāda zemes gabala izmantošanu ciema centrā. Ukraiņi vēlējās tur celt baznīcu, poļi – skolu. Virsroku guva poļi un uniātu baznīcu nācās uzbūvēt 300 m tālāk.[...] Kad baznīcas iesvētīšanas svinībās ukraiņu uniātu procesijai vēlējās pievienoties arī poļu katoļi, notika ķīviņš un kāda jauna poliete ar karoga kātu pat tika iekaustīta. Pēc tam nodega arī grāfa Potocka labības šķūnis, tā kā pat vajadzēja norīkot sardzi, lai novērstu tālākus uzbrukumus.” Vardarbība izcēlās dažas dienas pirms Otrā pasaules kara sākuma, kad ukraiņi nogalināja poļu tautības meža uzraugu. Dažas dienas vēlāk vairākiem poļu zemniekiem tika aizdedzināti šķūņi un, skanot uniātu baznīcas zvaniem, ukraiņi uzbruka jaunajai pamatskolai. No kaimiņu ciema pienāca ziņas, ka noticis uzbrukums atejošo Polijas armijas daļu karavīriem, viņi atbruņoti, spīdzināti un nošauti. Pēc aculiecinieces domām tā varējusi uzdigt 1935.gadā ciemā ar 18 biedriem nodibinātās OUN organizācijas sētā sēkla. Ukraiņi izmantoja kara sākumu, lai poļu nacionālo sarkan-balto karogu nomainītu ar dzelten-zilo ukraiņu karogu, skolā

varēja runāt tikai ukraiņiski. Kad nodibinājās Padomju vara, poļu-ukraiņu strīds tika atbīdīts otrajā plānā, jo abu tautu iedzīvotāji vienādi cieta no nodokļiem, konfiscēti tika abu – gan katoļu, gan uniātu baznīcas īpašumi utt. Deportēti gan tika vairāk poļi un ebreji, bet cieta arī daži ukraiņi.

Rietumukrainā iemaršējot Vācijas armijai, vecais naids uzliesmoja no jauna. Kad vācu okupācijas vara nostiprinājās, konflikts vēlreiz pierima, taču drīz atkal uzliesmoja ar jaunu spēku, jo okupantiem nepietika spēka kārtības uzturēšanai. Arī jauktās ģimenes tika ierautas nacionālajās cīņās un lojalitāte pret savu tautību daudzos gadījumos izrādījās stiprāka nekā lojalitāte pret saviem ģimenes locekļiem. Minētās liecinieces ģimene visvairāk baidījās no ukraiņu partizāniem. Lai noteiktu satiktā tiem nepazīstama cilvēka tautību, šie partizāni lika tam pārkrustīties, jo uniāti to darīja pēc pareizticīgo baznīcas rīta – ar īkšķi, rādītāju un vidējo pirkstu no pieres līdz krūtīm un, pretēji kā katoļu baznīcā, no labā uz kreiso plecu. Lai izvairītos no vardarbības, poļiem nācās apgūt sev svešo krustīšanās veidu. Poļu iedzīvotāji jutās atviegloti, kad viņu mājās iemetinājās kāds vācietis, jo tā bija zināma garantija pret ukraiņu nacionālistu uzbrukumiem. Tāpat poļu iedzīvotāji meklēja aizsardzību pie Sarkanās armijas, kad tā vēlreiz ienāca Rietumukrainā. Viņi arī nepretojās savai iesaistīšanai iznīcinātāju bataljonos (*Istrebitelnyje Bataliony*), kuri cīnījās pret banderoviešiem (*Banderowcy*), kā tautā sauca ukraiņu nacionālistus. Vietējā iedzīvotāja P. Vojtuša, kuras vīru viņas un bērnu acu priekšā nošāva tās kaimiņš – ukraiņu nacionālists, neslēpa savu apmierinājumu tad, kad šo noziedznieku vēlāk notvēra un ar nāvi sodīja padomju drošības dienests. Pēc neatkarīgas Ukrainas Republikas nodibināšanas, ieraudzījusi šī vīra uzvārdu uz UPA „kritušajiem biedriem” veltītās plāksnes rajona pilsētas Berežanu (ukraiņu *Бережани*, poļu. *Brzeżany*) kapsētā, šī izcilu vecumu sasniegusi sieviete nekādi nevarēja saprast, kā civiliedzīvotāju slepkavu var godināt kā brīvības cīnītāju.

Gandrīz bez izņēmuma Kuropatņiku poļi pēc kara pieteicās repatriācijai uz Poliju, jo bija izvārguši no dzīves nepārtrauktās briesmās. Tā viņi pameta dzimtās vieta, kur jau paaudzēm bija dzīvojuši to senči. Vai viņi mūsdienās ir gatavi piedot tiem nodarīto? Uz šo jautājumu ir atbildējis viens no bijušajiem Kuropatņiku iedzīvotājiem J. Adamovs, kura tēvu tāpat nogalināja ukraiņu partizāni: „Ukraiņi Rietumukrainā taču nav distancējušies no sava noziedzīgā nacionālisma, viņi to pat kultivē. Cittautesu un bērnu slepkavu vārdā viņi nosauc ielas un ierīko viņiem pieminēkļus kā varoņiem un cīnītājiem par brīvu Ukrainu”. Viņa atmiņu pierakstītāja vācu pētniece H. Hirša ir uzsvērusi, ka, lai panāktu patiesu samierināšanos, ir nepieciešams saglabāt kā upuru piemiņu, tā slepkavu nosodījumu. Ar to arī varētu rezumēt stāstījumu par Kuropatņiku iedzīvotāju likteni kara laikā.

Jau 2016.gadā Polijas republikas Seims un Senāts pieņēma lēmumu atzīt 11.jūliju, kad UPA un to atbalstītāji uzbruka un iznīcināja desmitiem poļu ciemu, par ukraiņu nacionālistu 1943.–1945.gadā pret poļiem izvērstā genocīda piemiņas dienu. Uz šāda lēmuma pieņemšanu poļu parlamentāriešus virzīja mūsdienu ukraiņu nacionālistu politika, OUN – UPA vadoņu heroizācija. 2018. gada janvārī Polijas Seims pieņēma likumu, kas aizliedz valstī „banderoviešu ideoloģiju”. Šis dokuments arī paredz kriminālatbildību par atteikšanos no ukraiņu realizētā poļu genocīda Otrā pasaules kara laikā atzīšanas. Polijas prezidents A. Duda paziņoja, ka poļi sagaida no Kijevas „izšķirošus soļus, lai atmaskotu UPA līderu”, tādu kā R. Šuhevičs un S. Bandera, kultu, nosaucot viņus par noziedzniekiem.

Šī darba autoram jāuzsver, ka „ukraiņu” un „poļu” rēķinu kārtošana notika Otrā pasaules kara apstākļos, kad tika lemts visas cilvēces eksistences jautājums, kad par konkrētajām teritorijām cīnījās divas tolaik varenākās pasaulē (Vācijas un PSRS) sauszemes armijas. Pat ja viena no sīkkonfliktā (tikai tā notikumus Volīnijā varēja vērtēt pasaules sabiedrība, kura sekoja gigantu cīņai vispasaules arēnā) iesaistītajām pusēm (ukraiņu vai poļu nacionālistiem) šādos apstākļos gūtu izšķirošu uzvaru

pār otru pusi, to pat pilnībā iznīcinātu, tai nebija nekādu garantiju, ka globālās cīņas uzvarētājs (hitleriskā vai antihitleriskā koalīcija) ar sīkkonflikta uzvarētāju vēlēsies kaut vismazākā mērā rēķināties. Jākonstatē, ka konflikta aizsācēji – ukraiņu nacionālisti bija apveltīti ar drausmīgu pastāvošās vēsturiskās situācijas, reālo vēsturiskās attīstības perspektīvu izpratnes trūkumu, savas tautas ilglaicīgo interešu ignoranci. Citādi kā par noziedzīgu viņu rīcību nevar nosaukt. Ukraiņu nacionālisti ir tikpat lielā mērā atbildīgi par poļu slaktiņiem, kā poļu nacionālisti par ukraiņu slepkavošanu.

Nevar nepieņemt ievērojamās poļu vēsturnieces un diplomātes K. Peļčinskas-Nalenčas izteiktajai domai, ka ir nepieciešama patiesība, visa patiesība, lai arī cik briesmīga arī tā nebūtu. Tikai tad izlīgums varēs būt stingrs un nesagraujams. Jāpiebilst, ka nepietiek tikai šausmināties par to, kādas sekas var būt nacionālajai aprobežotībai un nožēlot tās upurus, bet jācenšas panākt, lai šādu aprobežotību iznīdētu un aprakstītajiem notikumi līdzīgi vairs nekad neatkārtotos.

PVE un PSRS valdību attiecību pasliktināšanās. Katiņas skandāls un tā atskaņas. Polijas jautājums Teherānas konferencē.

PSRS vadības un PVE attiecības pēc Andersa armijas pārcelšanās uz Irānu būtiski pasliktinājās. Pret Vāciju vestā kara gaitā līdz ar sakāves varbūtības mazināšanos padomju vadība, ievērojot PSRS intereses nostiprināt 1939.gada teritoriālos ieguvumus, pakāpeniski paaugstināja savas prasības Polijas valdībai emigrācijā.

Liela loma PSRS vadības attieksmē kā pret Poliju kopumā, tā pret PVE, tās atbalstītāju konkrētajiem soļiem, tai skaitā to saīkoto Varšavas sacelšanos, bija kā Polijas ģeopolitiskajam stāvoklim Eiropā, tā arī visai agrākajai padomju-poļu attiecību vēsturei. Pirmkārt, Padomju vadības plānos Polijai bija jāspēlē īpaša loma pēckara starptautiskās drošības sistēmas radīšanā un atkārtotas Vācijas agresijas novēršanā. Otrkārt, ne ar vienu citu valsti, kuru Otrā pasaules kara gaitā no nacistiem atbrīvoja Sarkanā armija, PSRS nebija tik sarežģītu attiecību, tik lielu pretrunu kā ar Poliju. Galvenais „sāpīgais” jautājums bija par padomju-poļu robežām. Tas savukārt bija cieši saistīts ar jautājumu, kādi politiski spēki atradīsies pie varas pēckara Polijā, vai varu saglabās pirmskara politiķi, kuri bez kompromisiem aizstāvēja pirmskara 1939.gada robežas. Bija saprotams, ka Polijas iekļaušana PSRS ietekmes sfērā nebija iespējama bez Padomju savienībai nedraudzīgās varas nomaiņas.

Interesants ir kāds poļu vēsturnieku spriedums. Poļi (domāts – poļu politiķi) uzskatījuši, ka atrodoties nāvīgās briesmās, Krievijai vajadzējis atmet savus iepriekšējos iekarošanas plānus, savu iepriekšējo neuzticēšanos [poļiem] un sniegt tiem roku kā saviem sabiedrotajiem cīņā pret kopējo ienaidnieku. Poļi rēķinājušies ar padomju lojalitāti, bez kuras nav iespējams kopīgi vest karu. Šos poļu maldus varot izskaidrot ar dabīgu tieksmi pierakstīt citam cilvēkam savus paša uzskatus un nodomus. Taču Krievija nebijusi vairs tāds „cits cilvēks”, tai jau nebijis savas balss un sejas. Krievijā visu lēmis Staļins un Rietumu politiskās domas kritēriji nevarējuši izskaidrot viņa izturēšanos. Taču šie paši vēsturnieki nespēj pieņemt to, ka arī padomju puse gluži tāpat varēja spriest par Poliju un tās vadītājiem. Pēc padomju viedokļa tieši PVE neparko nevēlējās „atmet savus iepriekšējos iekarošanas plānus” un atteikties no Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas un Viļņas apgabala. Arī Polijas vadošie politiķi, sekojot J. Pilsudska pēdās, taču neatmeta „savu iepriekšējo neuzticēšanos” PSRS.

Piemēram, PVE Delegatūras izdotsis „*Biuletyn Informacyjny*” (“Informācijas Biļetens”) 1942.gada 1.oktobrī Staļingradas kauju komentēja sekojoši: „Elle pie Volgas. Kauja pie Staļingradas

iegūst vēsturisku nozīmi. Loti svarīgi ir arī tas, ka kauja „pie dižās upes” ievēlās. Tajā savstarpēji sevi iznīcina divi paši lielākie ļaunuma spēki”. Tātad atkal skanēja „divu ienaidnieku” teorijas atziņas. Polijā „visu lēma” J. Pilsudska sekotāji, kuru izturēšanos (tāpat, kā J. Staļina izturēšanos) kā reiz varēja izskaidrot ar Rietumu politiskās domas kritērijiem. Lai kādi arī netiktu maskēti dažādu Rietumu (un arī Austrumu) valstu rīcības motīvi, gan pirms, gan Otrā pasaules kara laikā, gan arī pēc tā valstis un to vadītāji rīkojās, pirmkārt ievērojot savu valstu intereses. Kā Polijas, tā arī PSRS vadība Otrajā pasaules karā rūpējās par savas valsts interesēm, savas teritorijas integritāti. Ņemot vērā iepriekšējās Polijas un Krievijas/PSRS attiecības, bija naivi cerēt uz strauju savstarpējās „lojalitātes” pieaugumu. Arī mūsdienās sprieduma autori – poļu vēsturnieki bieži nav spējīgi pacelties augstāk par vienpusīgu pretējās puses nosodīšanu, nesaskatot poļu nacionālo politiku nevēlēšanos atteikties no saviem iepriekšējiem iekarojumiem, viņu nespēju sniegt roku padomju pusei kā sabiedrotajai cīņā pret kopējo ienaidnieku.

Pēc Andersa armijas izvešanas no PSRS PVE arvien atklātāk demonstrēja nevēlēšanos sadarboties ar PSRS cīņā pret nacistiem. 1942.gada maijā tā iesniedza protestu PSRS valdībai sakarā ar to, ka padomju lidmašīnas nogādāja Polijas teritorijā PSP darbinieku un bruņotās cīņas organizatoru grupas, ieročus, rācījas u.c. materiālus. (No 1941.gada decembrim līdz 1943.gada augustam no padomju teritorijas uz Poliju tika nosūtīti kopā 37 cilvēki.) PVE noraidīši izturējās pret padomju atbalstu poļu partizānu kustībai. Tika paziņots, ka „padomju desantnieku” izsēdināšana neesot savienojama ar poļu tautas interesēm un Polijā drīkst darboties tikai tādas vienības, kuras pakļaujas valdībai emigrācijā. Protests būtu pamatots, ja Polija nebūtu ienaidnieka okupēta, ja „padomju desantnieki” tiktu sūtīti palīgā okupantiem, nevis pretošanās kustības dalībniekiem. Par to, kas ir un kas nav savienojams ar tautas interesēm, valdība emigrācijā varēja gan spriest, taču vai šie spriedumi atbilda tautas interesēm, var strīdēties, jo pati PVE nebija tautas veidota, tauta nevarēja skaidri paust savu gribu un ietekmēt valdības lēmumus. Ar lielākām tiesībām PSRS dzīvojošie poļi varētu protestēt pret to, ka Lielbritānijas valdība sniedza militāru atbalstu AK, kura atsūtītos ieročus u.c. materiālus taupīja „labākiem laikiem”, bet nevis izmantoja cīņai pret nacistiem.

1942.gada septembrī sekoja jauns PVE protests pret padomju aviācijas triecienu diviem objektiem Varšavā, kurš tika veikts pēc kreiso poļu pagrīdnieku lūguma, lai atbalstītu sacēlušos Varšavas geto. Lidotāji bija saņēmuši no pagrīdniekiem precīzas ziņas par bombardēšanas objektiem, tie bija no zemes iezīmēti ar gaismas signāliem. Sociālistu avīze „*Rabotnik*” (“Strādnieks”) rakstīja, ka abus uzlidojumus Varšavas iedzīvotāji uzņēma „ar vienprātīgu, labi saprotamu prieku”. Zīmīgi, ka tad, kad pēc pāris mēnešiem sākās jauna okupantu terora izpausme – cilvēku tvrstīšana uz ielām, uz valdību emigrācijā orientētā pagrīdes avīze „*Nowy Dzien*” (“Jauna Diena”) 1943.gada janvārī publicēja aicinājumu Delegatūrai „karsti apelēt pa radio pie Anglijas, ASV un Krievijas, lai tūkstosī sabiedroto lidmašīnu atlidotu uz izmocītajām poļu zemēm, lai paralizētu dzelzceļa kustību, piespiestu vāciešus nodarboties ar aizsardzību, nevis neapbruņoto nogalināšanu”. Protests pret padomju aviācijas akcijām, atbalstot Varšavas geto iemītnieku sacelšanos, un sabiedroto aicināšana uz akcijām, lai palīdzētu poļu iedzīvotājiem, bija atklāta dubultstandartu pielietošana.

Pie tam jāņem vērā, ka PVE šai laikā savā pretpadomju noskaņojumā aizgāja tiktāl, ka mēģināja nodibināt kontaktus un tuvināties Vācijai.

1942.gada 19.decembrī, kad vēl norisinājās Staļingradas kauja, PSRS Aizsardzības komiteja saņēma PSRS iekšlietu tautas komisāra L. Berijas ziņojumu par no angļu pārtvertajām vācu telegrammām iegūtajām ziņām, ka PVE rezidents Lisabonā J. Kovaļskis mēģināja nodibināt kontaktus ar Vācijas izlūkdienestu, bet pēdējais izrādīja atturību. Angļi pārtvēra arī vācu diplomāta, vēlāk sūtņa Budapeštā, E. Vēzenmeijera šifrētu telegrammu, kurā viņš

ziņoja, ka „priekšlikums par Vācijas un poļu valdības emigrācijā tuvināšanās iespējamību nāk no pašas poļu valdības Londonā”, kura piedāvāja nodibināt kontaktu caur Lisabonu. Tā kā Lielbritānijas izlūkdienesta atšifrētie vācu dokumenti bija pieejami padomju izlūkiem (konkrēti D. Kernkrosam), šīs ziņas nonāca arī padomju valdības rīcībā. Krievijas Federācijas arhīvos ir saglabājusies gandrīz pilnīga AK vienību sarakste ar Londonu. PSRS izlūkdienestam bija aģenti arī AK pavēlniecībā, PVE un tās Delegatūrā.

PVE neatbalstīja poļu kreisie spēki. Arī ne visas Polijas valdību emigrācijā atbalstošās sīkākās politiskās grupas bez ierunām pieslējās valdošajai koalīcijai. Tās 1942.gada nogalē organizējās t. s. Pašpalīdzības sabiedriskajā organizācijā (*Spoleczna Organizacja Samopomocy*), kuras sastāvā darbojās Demokrātiskā partija (*Stronnictwo Demokratyczne*), Zemnieku brīvības organizācija „*Raclavice*” (*Chłopską Organizację Wolności „Raclawice*” – nosaukta Raclavices ciema vārdā, pie kura 1794.gadā notika T. Kostjuško vadīto vienību sadursme ar cara karaspēku, kas beidzās ar poļu uzvaru), Polijas Atdzimšanas fronte (*Front Odrodzenia Polski*) u.c. grupas. Organizācija stādīja uzdevumu pretoties okupantiem, veikt propagandu un sabotāžas darbu. Darbojās tā līdz Varšavas sacelšanās uzliesmošanai 1944.gadā.

Kā uzskata krievu vēsturniece S. Zajeca, 1943.gada sākumā jau bija skaidrs, ka PVE un PSRS valdības noslēgtā savienība nebija nesusi kādus redzamus rezultātus, tai nebija perspektīvu nākotnē, tā jau bija apgrūtinājums abām valdībām. Secinājumam var piekrist tikai attiecībā uz PSRS vadību, PVE bija nepieciešama antihitleriskās koalīcijas sabiedroto, un pirmkārt jau PSRS, piekrišana pirmskara Polijas teritorijas atjaunošanai, tāpēc tā negrasījās attiecības pārtraukt. Krīze PVE un PSRS attiecībās, kura izpaudās pēc Andersa armijas aiziešanas uz Irānu, uztrauca tālredzīgākos poļu politiķus, arī pašu V. Sikorski. Taču, apstākļos, kad pieauga spiediens uz viņa valdību no labējo poļu politiķu puses, viņš tomēr vairāk bija norūpējies par to, lai „komunistiskā ietekme negūtu pārsvaru”. Izeju no sarežģījumiem viņš redzēja nevis tiešās sarunās ar PSRS valdību, bet V. Čērčila un F.D. Rūzvelta starpniecības meklējumos. Taču abi nosauktie valstsvīri deva viņam padomu visu problēmu atrisināšanai griezties tieši pie Padomju valdības. Lielbritānijas un ASV valdības, kuras nebija izpildījušas savu solījumu par Otrās frontes atklāšanu, nevēlējās Polijas dēļ vēl vairāk sarežģīt savas attiecības ar PSRS.

Tā vietā lai atklātu fronti Eiropā un tā saistītu ievērojamus nacistiskās Vācijas spēkus, Rietumu sabiedrotie izsēdināja samērā lielus spēkus Ziemeļāfrikā. Vērtēdams šo operāciju, ASV armijas štāba priekšnieks Dž. Maršalls rakstīja: „Šīs darbības neliks Hitleram pagriezties ar seju pret dienvidiem. Mēs rēķinājamies ar to, ka viņš stingri iestīgs Krievijā.” Tai pat laikā dažas dienas pirms Staļingradas kaujas beigām Lielbritānijas premjers V. Čērčils atzina: „...Visas mūsu militārās operācijas tiek veiktas visai nenožīmīgā mērogā, salīdzinot ar milzīgajiem Anglijas un Savienoto Valstu resursiem, bet vēl jo vairāk, salīdzinot ar milzīgajiem Krievijas pūļiem.”

Šie notikumi arī lielā mērā noteica tālāko kara gaitu. To nevēlējās saskatīt PVE. Faktiski kā dziļš pārmetums Rietumu sabiedrotajiem skan amerikāņu publicista A. Pola secinājums: „Sikorskis zināja, ka Polijas nākotne ir atkarīga no tā, vai Anglija un ASV vēlēties un spēs panākt, lai Staļins piekāpjas; viņam bija skaidrs, ka tikmēr, kamēr karš risinās bez otras frontes un to faktiski izcīna PSRS ar savu karavīru asinīm, Čērčils un Rūzvelts no Staļina neko nevar prasīt un šādos apstākļos Polijas nākotne nav Sabiedroto galvenais rūpests.” Taču A. Polam ir pietrūcis konsekvences turpināt aizsākto domu. Ja V. Sikorskim bija skaidra Otrās frontes un Polijas likteņa saistība, tad taču viņam un, piebildīsim, arī citiem poļu politiķiem, kuri domāja par valsts nākotni, bet nevis savām ambīcijām un daļēji arī agrākās – “sanācijas” politikas attaisnošanu vēstures priekšā, bija visiem spēkiem jāsekmē šīs frontes atklāšana, starp citu, arī ar pagrīdes un partizānu cīņu izvēršanu Polijas teritorijā.

Faktiski gan V. Čērčils un F.D. Rūzvelts, gan V. Sikorskis ieturēja vienu stratēģisko līniju – ļaut PSRS maksāt ar līdz tam vēsturē nepieredzētiem upuriem par nacistu sagrāvi, tā gatavojot savu

militāro potenciālu izšķirošam brīdim, kad abas karojošās puses Austrumu frontē būs tik lielā mērā novājinātas, lai Eiropas un arī Polijas likteni Rietumu sabiedrotie varētu izšķirt sev par labu bez lieliem cilvēku upuriem. Rietumu valstu vadītājiem no viņu valstu interešu viedokļa it kā nebūtu ko pārnest. Tādu pat neiejaukšanās kursu taču bija vēlējušās ieturēt Lielbritānijas un Francijas valdības līdz 1940.gada maijam, kā arī PSRS valdība līdz 1941.gada jūnijam. Taču, ja ASV un Lielbritānijas vadītāji riskēja tikai ar savas ietekmes apjomu pēckara Eiropā, tad Polijas valstsvīri riskēja ar savas valsts nākotni.

Britu publicists A. Verts, kurš Otrā pasaules kara laikā pildīja žurnālista pienākumus PSRS, ir atzīmējis, ka PSRS valdība kara laikā centās ieturēt ar sabiedroto valstu valdībām ļoti korektas attiecības, un vienīgā „draudzīgā” valdība, ar kuru Padomju Savienībai vienmēr radās sasprindzinājums attiecībās, „bija poļu emigrantu valdība Londonā. Pēc būtības, tas bija pilnīgs izņēmuma gadījums”, ko noteica vēsturiski izveidojušās attiecības abu valstu starpā.

Interesanti ir tas, ka pat kara laikā poļu valstsvīri uz citām vācu okupētajām valstīm skatījās kā uz šaha figūrām, kuras politikas spēlē var vienkārši upurēt Polijas lielvalstisko ambīciju vārdā. Lielbritānijas sūtnis Vašingtonā E. Halifakss 1942.gada beigās ziņoja savai Ārlietu ministrijai par viņa sarunu ar tai laikā ASV esošo ģenerāli V. Sikorski. Ģenerālis pastāstīja, ka „viņš ar ASV prezidentu F. D. Rūzveltu apspriedis veselu virkni jautājumu, īpašu uzmanību veltījot nepieciešamībai nodibināt apmierinošas krievu-poļu attiecības. ASV prezidents ieteicis ģenerālim tieši griezties pie J. Staļina, kā arī paziņojis, ka J. Staļins apmierināšoties ar Igaunijas, Latvijas un Besarābijas iegūšanu, Petsamo [administratīvi-teritoriāls Somijas apgabals – V.Š.] pārvēršanu par krievu ostu un neitrālas joslas radīšanu Karēlijā. Lietuvai un Bukovīnai nav jātiek atdotām PSRS. Nepateicis neko konkrētu par krievu-poļu robežas nodibināšanu, prezidents tomēr norādījis, ka, pēc viņa domām, J. Staļins piekritīs Viļņas un Ļvovas palikšanai Polijas sastāvā. Pēc V. Sikorska vārdiem, viņš atbildējis prezidentam, ka “nožēlo Igaunijas un Latvijas likteni, taču Polija to dēļ negatavojas ķīdoties ar Krieviju.” Attiecībā pret Lietuvu V. Sikorskis kategoriski paziņojis, ka poļi nevar vienaldzīgi izturēties pret tās likteni. V. Sikorskis atzīmējis, ka uz tādiem noteikumiem viņš ir gatavs noslēgt līgumu ar Krieviju kurā katrā laikā.”

Taču arī Rietumu lielvalstis uz Poliju skatījās tikai kā uz figūru politiskajā spēlē. Lielbritānijas valdība kara laikā daudzkārt deva saprast PVE, ka tā nepiekrīt pēdējās pretenzijām uz „austrumu kresiem”. Piemēram, 1942.gadā viens no Lielbritānijas ministriem mēģināja pārliecināt kādu no poļu emigrācijas pārstāvjiem (A. Cholkosh-u), ka šo zemju piederība ir apstrīdama, jo tās ir daudznacionālas, nosauca poļus par imperiālistiem un uzsvēra: „lai būtu par imperiālistu, ir jābūt spēkam un jāprot pārvaldīt. Jums [poļiem] spēka nav un spējas pārvaldīt jūs arī neesat parādījuši. Nebija gada [pirms kara], kad Lielbritānijā neieradās ukraiņu un baltkrievu delegācijas ar sūdzībām par jūsu valdībām. Kopumā imperiālisms nav vislabākā iezīme. Taču, ja tas nebalstās uz spēku, tas kļūst smieklīgs. Bez saviem spēkiem jūs vēlaties savus imperiālistiskos mērķus īstenot ar mūsu spēkiem. Atklāti sakot, mums ir savi imperiālistiski mērķi, taču citās teritorijās.” Britu valdības nostāja šajā jautājumā nemainījās līdz 1945. gadam.

Par Polijas valdības emigrācijā politikas būtību faktiski kļuva objektīvi Polijas interesēm kaitīgā tās pretnostatīšana Padomju Savienībai. Tās izpausme bija straujā attiecību saasināšanās PSRS valdības un PVE starpā 1943.gada pirmajos mēnešos.

Interesi var izraisīt arguments, ar kuru PVE centās pamatot Polijas tiesības uz īpašu attieksmi no sabiedroto un, pirmkārt, PSRS puses. 1943.gada 9.februārī V. Sikorskis nosūtīja J. Staļinam vēstuli, kurā rakstīja: „Esmu pārliecināts, ka tās vienreizīgās ciešanas, kuras ir pārcietusi mana zeme, kā arī

līdzekļi, ar kuriem viņa ir iemācījusies tās pārvarēt, dod manai zemei tiesības uz to, lai tās intereses un prasījumi tiktu īpaši ievēroti periodā, kad atbrīvošanās cīņa ieiet izšķirošajā fāzē”. Iespējams, šāda ētiska argumenta izvirzīšanā bija katoļu reliģijas ietekme, taču jāatzīmē, ka realitātē politisku jautājumu risināšanā morāliem argumentiem vienmēr ir bijusi otršķirīga, ja ne vēl mazāka, loma. Un vai vispār bija iespējams izmērīt dažādu tautu nestos upurus Otrā pasaules kara laikā? Katram vēstures subjektam, kā atsevišķam indivīdam, tā arī veselai nācijai, taču ir tieksme pārvērtēt savu nesto upuri (kā arī savu ieguldījumu) kādā kopīgā sasniegumā. Lai nu kā, diemžēl vēl joprojām pasaulē noteicošais ir spēks. No šī viedokļa raugoties, Polijas valdības emigrācijā arguments bija lemts neveiksmei.

1943.gada 25.februārī PVE sēdē tika apspriestas poļu–padomju attiecības. Nākamajā dienā PVE sūtnis T. Romers iesniedza padomju valdībai savas valdības paziņojumu, kurā tā uzsvēra, ka robežu jautājumā saglabājas *status quo*, kāds pastāvēja uz 1939.gada 1.septembri, bet šīs Atlantijas hartai atbilstošās pozīcijas, kura paredzēja atteikšanos no teritoriāliem ieguvumiem kara rezultātā, vājināšana kaitē Apvienoto Nāciju vienotībai. Tomēr apelācija pie viena no antihitleriskās koalīcijas dokumentiem – Atlantijas hartas nedeva rezultātus. Vēl 1942.gada 7.martā V. Čērčils rakstīja F.D. Rūzveltam: „Arvien pieaugošais kara smagums liek man nosliekties pie domas, ka Atlantijas hartas principi nav jāiztulko kā aizliegums atzīt Krievijas robežas, kurās tā pastāvēja pirms Vācijas uzbrukuma”.

Atbildot Polijas valdībai emigrācijā, Padomju Savienības Telegrāfa aģentūras (TASS) paziņojumā, kurš bija publicēts arī 3.martā avīzē „*Ипpедa*”, pirmoreiz bija izdarīta norāde uz lordu Kērzonu, kurš sapratis, ka „Polija nevar pretendēt uz ukraiņu un baltkrievu zemēm”. PVE tika apsūdzēta negribēšanā atzīt ukraiņu un baltkrievu tautu vēlmi būt apvienotām savās nacionālās valstīs, un norādīts, ka Atlantijas harta atzīst tautu nacionālās tiesības un nepieļauj to aizskaršanu arī ukraiņu un baltkrievu tautām. Par poļu valdošajiem slāņiem bija teikts, ka tie „līdz šim brīdim nevēlas parādīt sapratni šai jautājumā”, „neko nav mācījušies, ja mēģina pretendēt uz ukraiņu un baltkrievu zemēm”. Tika atgādināta arī Polijas pirmskara politikas padomiskā interpretācija, to tēlojot kā centienus tuvināties Vācijai un pretnostatīt Poliju PSRS.

Būtiska nozīme bija arī PVE sūtņa T. Romera sarunai ar J. Staļinu 26.februārī. Sūtnis diezgan sīki informēja padomju diktatoru par PVE atbalstošās poļu pagrīdes darbību. T. Romers uzsvēra, ka zemē darbojas „ne partizānu vienības šā vārda parastajā nozīmē”, bet tās komandē kadru un rezerves virsnieki, kuri „stingri izpilda valdības instrukcijas”. PVE sūtnis piedāvāja destabilizēt vācu armijas aizmuguri Polijā, šim nolūkam organizējot PVE pakļautās pagrīdes sadarbību ar Sarkanā armiju. Viņš piedāvāja J. Staļinam sagatavot pagrīdes operāciju, kuras rezultātā tiktu izvesti no ierindas 85% dzelzceļa līniju. Ar piedāvājumu nodibināt kontaktus starp Polijas un PSRS militārajām varas iestādēm poļu iecerētā plāna sekmēšanai PVE deva saprast, ka tās rīcībā ir nopietni spēki. Piedāvājums neapšaubāmi bija sniegts tikko gūtās Sarkanās armijas uzvaras pie Staļingradas ietekmē. Tā nozīmēja perspektīvu palielināšanos, ka Sarkanā armija sakaus vērmahtu un nonāks Austrumeiropā. Būdam pieredzējis politiķis, J. Staļins acīmredzot saprata, ka piekrist priekšlikumam nozīmē PVE pakļautos bruņotos spēkus – AK padarīt par aktīvu padomju-poļu attiecību elementu un Sarkanās armijas pilntiesīgu partneri. Ievērojot, ka AK kaujas spējas nekādi nevarēja līdzināties Sarkanās armijas kaujas spējām, tas nozīmētu operatīvi saistīt pēdējās darbību ar AK operācijām, kas nebūt neatbilda padomju pavēlniecības iecerēm. J. Staļins nevēlējās ar kādu dalīties Sarkanās armijas uzvaru augļiem, vēl jo vairāk tāpēc, ka viņam bija zināmi poļu labējo politiķu plāni kara noslēguma periodā izmantot savus bruņotos spēkus, lai ne tikai dotu triecienus nacistu okupantiem, bet arī lai

traucētu padomju plānu realizāciju Polijā. Tāpēc J. Staļina reakcija bija ļoti uzmanīga. „No egoistiska skatu punkta, – skanēja atbilde, – no Sarkanās armijas viedokļa katrs troksnis, haoss vācu aizmugurē ir ļoti labs, taču Polijai šāds pasākums būtu bīstams. Šāda operācija būtu laba nevis tagad, bet tad, kad to varētu atbalstīt vispārēja poļu tautas sacelšanās.” (Starp citu, uz T. Romera jautājumu, kad Sarkanā armija nonāks Polijā, J. Staļins atbildēja ar frāzi, ko PVE vajadzētu atcerēties 1944. gada augustā, kad tika uzsākta Varšavas sacelšanās: „Kara laikā ne viss ir atkarīgs no mums, daudz kas ir atkarīgs no ienaidnieka. Ir grūti noteikt datumus.”)

Pagaidām J. Staļins piedāvāja tikai „nodibināt kontaktu starp krievu-ukraiņu un poļu partizāniem” to „ķīviņu” vietā, kuri norisinās starp tiem. Poļu vadībai J. Staļins ieteica „dot norādījumu neķildoties ar ukraiņu partizāniem”. Reaģējot uz poļu sūtņa piezīmi, ka „padomju valdība bez kāda brīdinājuma poļu partizānu darbības rajonos noiet izpletņlēcējus” (bija domāti padomju kontakti ar kreisi orientēto poļu pagrīdi), J. Staļins piedāvāja savu variantu palīdzībai poļu pagrīdei – pēc padomju partizānu parauga sagatavojot mežu masīvos pagaidu lidlaukus, kur varētu nosēsties padomju transportlidmašīnas, lai piegādātu ieročus, munīciju, komandieru kadrus, izvestu ievainotos. T. Romers uz to atbildēja, ka vācu karaspēks pārāk labi uzrauga Polijas teritoriju, lai tur ierīkotu slepenus lidlaukus.

J. Staļins un T. Romers nespēja vienoties ne tikai šajos jautājumos. Padomju diktators nereaģēja pat uz priekšlikumu atgriezt poļu armiju PSRS, lai tā karotu padomju – vācu frontē. Nevar gan zināt cik nopietni bija izdarīts priekšlikums, taču pēc Staļingradas tas J. Staļina vēlmēm neatbilda. „Mēs no Polijas neko negribam, – viņš noslēdza šo sarunas daļu – „Mēs, gluži pretēji, palīdzēsim Polijai, taču pagaidām mēs uz savas muguras iznesam visu kara smagumu”. Krievu vēsturniece A. Noskova secinājusi, ka J. Staļins, nepieņemot PVE priekšlikumu par militāri-operatīvo sadarbību, atstāja sev brīvas rokas attiecībā ar Poliju.

Jautājumā par Polijas nākotni J. Staļins parādīja vēlmi PSRS panākt izlīgumu ar PVE, runāja par tās tiesībām uz varus atbrīvoto valsti: „Padomju spēki [...] sasniegs Poliju, atbrīvos Poliju no vāciešiem, un atdos to Polijas valdībai”. Taču šādu varas nodošanas shēmu J. Staļins pieminēja pēdējo reizi. Viņš skaidri noraidīja priekšlikums par Andersa armijas atgriešanos PSRS, un tikpat strikti norādīja, ka 1939.–1941.gadu PSRS – Polijas robeža paliks nemainīga. T. Romers atbildēja tikpat stingri: „... nav un nekad nebūs tādas Polijas valdības, kas varētu piekrist mainīt robežu ar PSRS, kā to ierosina Padomju valdība”

Apmaiņa ar augstāk minētajiem dokumentiem un T. Romera sarunas ar J. Staļinu rezultāti faktiski liecināja, ka PVE cerības panākt PSRS piekrišanu Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritoriju atkārtotai iekļaušanai Polijā bija zaudējušas reālu pamatu.

Staļingradas kauja 1943.gada 2.februārī bija noslēgusies ar Vācijas armijas sakāvi, Otrā pasaules kara gaitā bija iestājies lūzums antihitleriskās koalīcijas labā, priekšā stāvēja Sarkanās armijas ieiešana ne tikai pieminētajos apgabalos, bet arī pašas Polijas teritorijā.

Var piebilst, ka lielu ieguldījumu sabiedroto uzvarā un tieši panākumos pie Staļingradas deva tagadējās Polijas (tolaik – Austroungārijas) teritorijā dzimušais ebreju sabiedriskais darbinieks, publicists un padomju izlūks L. Treppers. Viņš kara laikā vadīja padomju izlūkošanas tīklu Rietumeiropā, kura pazīstama ar nosaukumu „Sarkanā kapela”. 1941.gada maijā viņš nodeva PSRS ziņas par Vācijas karaspēka koncentrēšanos pie padomju robežām, bet jūnijā paziņoja arī kara sākuma dienu. Gan šīs, gan citas identiskas ziņas J. Staļins uzskatīja par dezinformāciju. 1942.gadā grupa ziņoja par paredzamo vācu uzbrukumu Kaukāza virzienā, kas ietekmēja aizsardzības organizāciju kaujā par Staļingradu. Kad vācieši L. Trepperu arestēja, viņi to mēģināja izmantot padomju izlūkdienesta dezinformācijai. L. Treppers pa vācu neatklātu rezerves sakaru kanālu par to nosūtīja ziņu uz PSRS un no 1943.gada vācu un padomju izlūkdienesti veda dubultspēli, mēģinot viens otru apkrāpt. 1943.gada septembrī L. Trepperam

izdevās bēgt. (Interessants ir arī L. Treppera tālākais liktenis. 1945.gada sākumā viņu nogādāja Maskavā, tur apvainoja sakaros ar represēto Sarkanās armijas Izlūkošanas pārvaldes priekšnieku Jāni Bērziņ, kā arī nodevībā un 1947.gadā piesprieda 15 gadus, ko 1952.gadā saīsināja līdz 10. Iespējams, padomju diktators nevēlējās lai kāds uzzinātu, ka viņš bija savlaicīgi brīdināts par Vācijas uzbrukumu. Pēc J. Staļina nāves 1954.gadā L. Treppera lieta tika caurskatīta, viņš tika atbrīvots „nozieguma sastāva trūkuma dēļ” un rehabilitēts. 1957.gadā viņš saņēma atļauju ar ģimeni izbraukt uz Poliju, kur vadīja ebreju literatūras izdevniecību, Ebreju kultūr-sabiedrisko apvienību. Taču vienlaikus Polijas varas iestādes saņēma PSRS Valsts drošības komitejas lūgumu nekādā gadījumā viņu neizlaist uz Rietumiem. Kad Polijā 60.gadu nogalē izvērsās antisemitiska kampaņa, viņš atsacījās no apvienības priekšsēdētāja amata un 1970.gadā lūdza atļauju izbraukt uz Izraēlu. Viņa dēliem tas tika atļauts, bet viņam pašam nē. Kad atļauja netika dota, Rietumeiropā veidojās pat sabiedriskas „Treplera komitejas”, kuras prasīja atļauju viņa izbraukšanai. Galu galā padomju Drošības komiteja savus iebildumus L. Treppera izbraukšanai atsaucā, 1973.gada beigās viņš kopā ar sievu izbrauca ārstēties uz Londonu, no kurienes Polijā neatgriezās un devās uz Izraēlu. Tur L. Treppers izdeva jidišā grāmatu „רעד טשאפּעל” (Sarkanā kapela), pārtulkotu arī ivritā, franču, angļu un krievu valodās.)

1943.gada 10.martā V. Sikorskis nosūtīja vēstules V. Čērčilam un F.D. Rūzveltam ar lūgumu neatzīt robežu pa Kērzona līniju.

Tā, vēstulē F.D. Rūzveltam poļu premjers rakstīja: „Mana valdība un es pats vēlos Jums paskaidrot, cik briesmīgā stāvoklī mēs pēc pēdējiem krievu paziņojumiem esam nostādīti. Viņi prasa, lai mēs cīnāmies plecu pie pleca ar Krieviju, kamēr šai pašā laikā šī milzīgā zeme pieprasa pusi mūsu teritorijas un trešo daļu mūsu tautas, un savā 16.janvāra notā tā atgriežas pie Ribentropa-Molotova līnijas.

Es iedrošinos ierosināt saskaņā ar augšā minēto, ka Savienoto Valstu un Lielbritānijas valdībām vai arī ar no tām veidojamajām Apvienotajām Nācijām vajadzētu publiski apstiprināt „*faits accomplis*” [noticis fakts] neatzīšanu, kas notikuši pēc 1939.gada 1.septembra tādu okupētu zemju teritorijā, kuras ir Apvienoto Nāciju locekles.”

Taču poļu premjera cerības bija veltas. Kā apgalvo krājuma „*Roosevelt and Churchill, Their Secret Wartime Correspondence*”. („Rūzvelts un Čērčils: slepenā sarakste kara laikā”) sastādītāji, trūkst jebkādu norāžu par to, ka F.D. Rūzvelts un V. Čērčils kādreiz būtu izskatījuši iespēju izmantot [savu valstu] ekonomisko varenību kā trumpi sarunās ar „krieviem”. To komentējot jāsaka – ar ekonomiskiem sasniegumiem taču nevarēja aizvietot tūkstošiem padomju karavīru cīņā pret nacismu atdotās dzīvības. Kā pamatoti raksta ungāru izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Dž. Lukāčs, „angļu-amerikāņu alianse, par spīti materiālajam un finansiālajam, un industriālajam, un dzīvā spēka pārkāpumam, nebūtu spējusi uzvarēt Hitlera Vāciju bez Krievijas palīdzības”. Arī ievērojamais amerikāņu diplomāts, politologs un vēsturnieks Dž. Kenans grāmatā „*Russia and the West under Lenin and Stalin*” (Krievija un Rietumi Ļeņina un Staļina laikā, 1961) atzīmējis, ka jau 30.gadu beigās Rietumvalstis bez PSRS palīdzības vairs nevarēja uzvarēt Hitleru, bet par šo palīdzību nācās maksāt rūgtu cenu.

Ne F.D. Rūzvelts, ne V. Čērčils nebija gatavi izdarīt spēcīgu spiedienu uz PSRS vadītāju poļu labā. Ievērojot samērā nelielos Rietumu valstu kampaņas mērogus Ziemeļāfrikā (1942.oktobris – 1943.gada maijs), un tās uzvaroša nobeiguma novilcināšanos salīdzinājumā ar milzīgajiem padomju spēkiem, kuri karoja pret nacistiem austrumu frontē, un to panākumiem, F.D. Rūzvelts neuzskatīja sevi par tiesīgu izvirzīt kādas prasības Padomju Savienībai. Viņš arī domāja, ka teritoriālo jautājumu risināšana jāatliek līdz kara beigām. V. Čērčils un Lielbritānijas valdība uzskatīja, ka PVE enerģiskie paziņojumi savas pozīcijas aizstāvēbai nebija lietderīgi nedz uzvaras izcīnīšanai karā, nedz arī miera plānošanai.

Lielbritānijas Ārlietu ministrija jau no 1942.gada pavasara sāka rēķināties ar PSRS uzvaras iespēju Austrumu frontē. 1942.gada februārī A. Īdens, vērsties pie E. Halifaksa, paredzēja: „Uzvarošajai Padomju Savienībai būs milzīgs prestižs un ietekme, tā varēs nodibināt komunistiskus režīmus

daudzās Eiropas valstīs. Tādejādi, ir svarīgi nodibināt ar to labas attiecības šajā kara stadijā līdz tam, kad jau būs par vēlu.”

Līdzīgās domās bija Čehoslovākijas prezidents emigrācijā E. Benešs, kurš centās nodibināt stabilas attiecības ar PSRS un neatbalstīja PVE pretenzijas uz visām bijušajām Polijas teritorijām, kas, starp citu, nozīmētu arī 1938.gadā Polijas sagrābtās Cešinas paturēšanu. V. Sikorskis, skarot Cešinas problēmu, paziņoja, ka tā ir rezultāts „divām kļūdām – čehu 1918.gadā un poļu 1938.gadā”, taču atteikties no sagrābtās lielākās Cešinas apgabala daļas poļu puse nesteidzās. Tas sekmēja no 1940.gada PVE un Čehoslovākijas valdības emigrācijā vesto sarunu par abu valstu konfederācijas izveidi izjukšanu. V. Sikorskim neizdevās panākt plāna par Polijas un Čehoslovākijas konfederācijas izveidi (1942.gada janvārī abas puses bija vienojušās par konfederācijas principu apstiprināšanu) tālāku virzību. Līdz ar poļu-padomju attiecību pasliktināšanos konfederācijas perspektīva arvien sarežģījās. Čehoslovākijas prezidents E. Benešs, kaut arī tāpat kā V. Sikorskis vēlējās ierobežot „komunisma attīstību”, tomēr saprata, ka ir nepieciešams meklēt vienošanās ar PSRS, jo tieši no tās pozīcijas būs daudz kas atkarīgs pēckara Centrālās Eiropas jautājumu izkārtojumā.

Jau 1942.gada vasarā Padomju valdība izteica Čehoslovākijai savu neapmierinātību ar gatavojamo poļu-čehoslovāku līgumu. Sabiedroto valstu ārlietu ministru Maskavas konferencē 1943.gada 19.-30.oktobrī pēc Lielbritānijas priekšlikuma tika apspriests arī jautājums „Polijas, Donavas un Balkānu valstu liktenis, iekļaujot konfederāciju jautājumu”. PSRS pozīcija attiecībā pret dažādām konfederācijām bija atspoguļota speciālā paziņojumā. Cita starpā tajā bija norādīts uz to, ka dažādas valdības emigrācijā „kuras jau sava īpašā stāvokļa dēļ nevar būt pietiekami cieši saistītas ar savām tautām”, nav tiesīgas ar saviem lēmumiem veidot federācijas. Tā tika noteikta arī attieksme pret PVE rīcību, kura pirms Maskavas konferences bija griezies pie ASV valdības ar lūgumu atbalstīt federāciju radīšanas projektu Centrāleiropā. Rietumu valstis atbalstīja poļu priekšlikumu, skaidrojot savu rīcību ar vēlmi „novērst pēckara Eiropas dalīšanu atsevišķās ietekmes sfērās”. Padomju Savienības paziņojumā turpretī bija uzsvērts, ka federāciju projektu pamatā ir pretpadomju „sanitārā kordona” politikas atjaunošana un ka tie ir tālu no tautu patiesajām vēlmēm. 1942.gada novembrī E. Benešs paziņoja, ka Čehoslovākijas valdība nevar uzņemties kādas saistības attiecībā par konfederāciju ar Poliju bez „dažu lielvalstu” piekrišanas. Sarunas tika pārtrauktas un turpmāk E. Benešs, lai arī ne bez svārstībām, īstenoja kursu uz savienības līguma ar PSRS noslēgšanu. Ar to Polijas-Čehoslovākijas konfederācijas ideja tika aprakta.

Vēlāk, jau 1943.gada 12.decembrī Čehoslovākijas valdības emigrācijā vadītājs prezidents E. Benešs, pēc Minhenes nejutot uzticību Rietumiem, baidoties no „mūžīgiem” Vācijas draudiem, kā arī saprotot, ka viņa valsti atbrīvos nevis Rietumu sabiedrotie, bet padomju karaspēks, un cerot arī uz staļiniskā režīma demokratizāciju, parakstīja PSRS un Čehoslovākijas līgumu par draudzību, savstarpēju palīdzību un sadarbību pēc kara, bet pēc tam arī sarāva diplomātiskās attiecības ar Polijas valdību emigrācijā. Mūsdienu čehu vēsturnieks J. Kuļiks, vērtējot šos Čehoslovākijas prezidenta soļus, rakstīja: „Otrā pasaules kara laikā E. Benešs izdarīja daudz kļūdu, par kurām ir vērts viņu kritizēt. Taču viņš panāca sava galvenā mērķa īstenošanu – Čehoslovākijas atjaunošanu.” To pašu nevarēja teikt par V. Sikorska vadīto Polijas valdību emigrācijā.

Vācu vēsturnieks K. Brahers, norādīja, ka V. Sikorska plānu par Austrumeiropas konfederācijas, kura varētu sevi sargāt vienlaikus no Vāciju un Krievijas, izveidi neizdevās īstenot tāpēc, ka V. Čērčils centās darboties kā starpnieks, svārstādamies starp simpātijām pret poļiem un britu ieinteresētību nodrošināt sapratni karā ar PSRS. Pie teiktā var piezīmēt, ka britu premjera rīcība objektīvi atspoguļoja Lielbritānijas intereses un to viņam nevar pārmest. Bez tam, zinot, ar kādam grūtībām jau pēckara periodā tika veidota Eiropas Savienība, ka mūsdienās nepastāv

vienota Čehoslovākija, var droši atzīt, ka plāns par Polijas un Čehoslovākijas konfederācijas izveidi neatbilda tā laika reālījām un jau iepriekš bija nolemts neveiksmē.

1942.gada beigās sāka iezīmēties zināma padomju-angļu attiecību uzlabošanās perspektīva. Tai pat laikā antihitlerisko sabiedroto uzvaras pie Staļingradas un Ziemeļāfrikā atkal izvirzīja dienas kārtībā pēckara neregulējuma jautājumus. V. Čērčils sāka pakāpeniski atzīt faktu, ka pēckara pasaulē PSRS būs viena no vadošajām vietām. A. Īdens uzskatīja, ka trīs lielvalstis ir spējīgas jau iepriekš vienoties par pēckara neregulējuma pamatiem.

Šādos apstākļos cerēt uz PSRS piekāpšanos bija naivi. Neraugoties uz atsevišķiem panākumiem (padomju teritorijā nonākušo poļu atbrīvošanu no ieslodzījuma un noņemšanas vietām un daļas viņu nogādāšanu Irānā), faktiski PVE politika pret PSRS bija cietusi sakāvi.

Kā nedaudz vēlāk 1943.gada 16.aprīlī ziņoja padomju sūtnis pie antihitleriskās koalīcijas „mazo” valstu valdībām Londonā A. Bogomolovs, angļi centās apturēt „poļus to vēlmē izvērst enerģisku pretpadomju kampaņu”, jo radušajos jaunajos apstākļos (pēc Staļingradas kaujas) apzinājās šīs poļu valdības atgriešanās valstī negatīvo perspektīvu. A. Pols raksta: „Mērenās nostājas pārstāvji, piemēram, V. Sikorskis, noskārta, ka britiem un amerikāņiem diemžēl ir taisnība: Padomju Savienība pēc kara atradīsies ārkārtīgi ietekmīgās pozīcijās. Ja Polija neatradīs ar Kremli kopīgu valodu, tai būs ļoti maz izredžu saglabāt neatkarību”.

Poļu valdošajiem politiķiem steidzami bija jāmeklē vai nu izlīgums ar padomju diktatoru vai jāatrod kāda cita izeja. Kā norādījis poļu vēsturnieks A. Pržegonskis, 1943.gada 24.martā V. Sikorskis neatbalstīja AK uzstāšanās plānus pret Sarkano armiju, kad tā, sekojot atejošajam Vācijas karaspēkam, šķērsotu padomju-poļu robežu. Taču spert citus soļus, lai neregulētu poļu-padomju attiecības, V. Sikorskis nepaguva, jo aprīlī izraisījās Katiņas skandāls un 4.jūlijā viņš gāja bojā.

Citu iespēju – ar Rietumu sabiedroto palīdzību uzspiest padomju diktatoram savu gribu, panākt pēckara neregulējumu PVE interesēs – it kā pavēra noslepkavoto poļu virsnieku apbedījumu Katiņā atklāšana.

1943.gada 13.aprīlī Vācijas varas iestādes sniedza oficiālu informāciju, ko izplatīja arī vācu radio, par 10 tūkstošu poļu virsnieku līķu atrašanu Katiņā. (Vēlāk šis skaits pieauga līdz 12 tūkstošiem.) Nacistiskā Vācija nekavējoties apsūdzēja slepkavībā padomju drošības iestādes.

Jau 1941.gada vasaras nogalē, kad bijušajā IeTK atpūtas bāzē Katiņas mežā štābu ierīkoja vērmahta sakarnieku pulks, vietējie iedzīvotāji stāstīja, ka bolševiki šo vietu izmantojuši, lai izpildītu nāves sodus politieslodzītajiem. 1942.gada sākumā no vietējiem iedzīvotājiem un poļiem, kuri strādāja vācu celtniecības darbos, vācieši saņēma ziņas par pret poļu virsniekiem Katiņas mežā veikto noziegumu. Tad viņi par tām nelikās zinīs. Tikai pēc vērmahta sakāves pie Staļingradas, kad kara gaitā jau bija iestājies pavērsiens un tika meklēti jauni cīņas līdzekļi, atradums tika celts gaismā.

Viens no Katiņas lietas pētniekiem J. Muhins, izvirzot jautājumu – kāpēc vācieši klusēja no 1942.gada janvāra, kad celtniecībā nodarbinātie poļu gūstekņi atraka nogalināto poļu virsnieku apbedījumus un uzlika tiem krustus, noraida domu, ka nacisti to darīja, cerot uz drīzu militāru uzvaru un tāpēc atsakoties no politiskas staļiniskā režīma kompromitācijas. J. Muhins uzskata, ja okupanti jau 1942.gadā paziņotu, ka bolševiki nošāvuši poļu virsnieku, tad apbedījumi būtu tūlīt arī jāatrok. Bet, ja poļus 1941.gadā bija nogalinājuši nacisti un viņu līķi tur atradās no 1941.gada rudens, tie, nerunājot nemaz par ekipējumu, ziemas mēnešos būtu labi saglabājušies, neizskatītos pēc tādām, kuri zemē pabijuši jau divas vasaras. Atrokot apbedījumus 1943.gadā, jau varēja apgalvot, ka tie zemē nonākuši 1940.gadā. Pieņēmums liekas ticams, tomēr bez dokumentāliem apstiprinājumiem kā pilnvērtīgu

argumentu vācu vainas pierādīšanai to nevar pieņemt. Šī darba autoram šķiet vairāk ticams, ka nacistu vadītāji 1942.gada sākumā varēja arī pārvērtēt savu pagaidu militāro pārkumu un nenovērtēt atraduma politisko nozīmīgumu.

Krievu publicists V. Abarinovs ir izteicis pieņēmumu, ka nacistiskās Vācijas vadītāji varēja būt lietas kursā par poļu virsnieku iznīcināšanu PSRS jau 1940.gada pavasarī, jo V. Molotova vadītās delegācijas sastāvā vizītē Berlīnē 1940.gada novembrī bija arī L. Berijas vietnieks V. Merkulovs, bet tās sagaidītāju vidū H. Himlers. Arī slepenais protokols pie padomju – vācu 1939.gada 28.septembra līguma paredzēja abu pušu kopēju cīņu pret poļu aģitāciju un savstarpējas konsultācijas. To, ka vācieši ziņas par Katiņas slepkavībām noklusēja līdz pat 1943.gadam, V. Abarinovs izskaidro ar to, ka viņi taupīja šo „trumpi”, lai izmantotu to maksimāli efektīvi. 1943.gadā pēc Staļingradas kaujas A. Hitleram bija svarīgi ienest nesaskaņas pretinieku rindās, novērst otrās frontes atklāšanu Eiropā.

Krievu vēsturnieks un publicists J. Jemeljanovs izsacījis viedokli, ka arī PSRS valdības un PVE apmaiņa ar asiem paziņojumiem 1943.gada februārī – martā un Poļu patriotu savienības rādīšana 1943.gada 1.martā pamudināja Vācijas iestādes, kuras jau 1942.gada vasarā zināja par poļu virsnieku mirstīgo atlieku atrašanos Smoļenskas tuvumā, tagad šo atklājumu publiskot. Taču iespējams, ka arī bez šiem notikumiem, militārās sakāves pie Staļingradas rezultātā Vācijas vadība liktu lietā arī tādu propagandas ieroci kā Katiņas slepkavību atmakošana.

Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks ir izteicis pieņēmumu, ka Vācija bija norūpējusies par pie Staļingradas gūstā nonākušo vācu virsnieku likteni, tāpēc arī iekustināja Katiņas lietu. Arī šī pieņēmuma atbilstību īstenībai var vismaz apšaubīt.

1943.gada 18.februārī vācu militārā policija uzsāka apbedījumu atrakšanu un vietējo iedzīvotāju pratināšanu. 29.martā Vācijas Sauszemes karaspēka pavēlniecība (*Oberkommando des Heeres*) izdeva rīkojumu atrakt apbedījumu vietas, noskaidrot upuru skaitu un nāves apstākļus. Uz Katiņu tika nosūtīti žurnālisti no neitrālajām un Vācijas satelītvalstīm.

No šī brīža nacistu propagandas ministra J. Gebelsa vadītā vācu propagandas mašīna mērķtiecīgi darbojās, lai izsauktu nesaskaņas nacistu pretinieku rindās. J. Gebelss personīgi sekoja tam, lai ar skandālu maksimāli kaitētu antihitleriskās koalīcijas sadarbībai, lai gūtu arī propagandisku efektu Rietumu sabiedrībā. 17.aprīlī savā dienasgrāmatā viņš rakstīja: „Katiņas incidents izvēršas par milzīgu politisku lietu, kurai jādomā, būs tālas politiskas atskaņas. Mēs to izmantojam, cik tik vien iespējams.”

Nav šaubu, ka Vācijas iniciētā poļu virsnieku mirstīgo atlieku ekshumācija norisa nevis humānu, bet propagandisku mērķu vārdā. Nacisti taču paši pretēji visiem starptautiskajiem līgumiem nogalināja gūstekņus. Piemēram, ziņas par poļu virsnieku nošaušanu koncentrācijas nometnēs: Buhenvāldē 1941.gadā un Flossenberģā (*Flossenbürg*) 1942.gada jūlijā – augustā satur Latvijas izcelsmes Izraēlas pētnieka Ā. Šneiera darbs par Otrā pasaules kara gūstekņiem. Pret Katiņas „IeTK ebrejiskajiem bendēm” tika vērstas retorikas straumes, kaut nogalināto poļu karagūstekņu vidū bija arī diezgan daudz ebreju. Šai laikā, kad Varšavas geto notika ieslodzīto tur ebreju sacelšanās, nacistu režīms Polijā izlaida kinohroniku, kurā rādīja noslepkavoto poļu virsnieku mirstīgās atliekas, kas bija atrastas masu kapos Katiņas mežā.

Krievu vēsturniece V. Parsadanova uzskata, ka diezin vai bija nejaušība, ka Varšavas geto un tā iedzīvotāju iznīcināšana sākās 1943.gada 19.aprīlī, kad bija uzsākta nacistu propagandas kampaņa Katiņas lietā. Viņa izsaka pieņēmumu, ka, visticamāk, geto likvidācija bija paredzēta, lai padziļinātu plaisu koalīcijā, izmantojot antisemitiskos noskaņojumus poļu sabiedrībā. To apliecinājuši hitleriešu paziņojumi, ka poļu virsniekus nogalināja komunisti – ebreji, to nosauktie it kā IeTK virsnieku - ebreju vārdi. Bet tieši šajā plāna daļā hitlerieši nesasniedza savu mērķi. Notikumi Varšavas geto, kur notika ieslodzīto sacelšanās, rādīja poļiem visu ebreju tautas traģēdijas dziļumu un demonstrējusi poļu un ebreju likteņu kopību nacistu okupācijas apstākļos. Acīmredzot jāpiekrīt tam, ka nacistu propagandistu cerības neattaisnojās. Savu viedokli par poļu un ebreju attiecībām 1943.gada sākumā autors izklāstījis lappusēs, veltītās Varšavas geto sacelšanās.

Vācijas propagandā kā galvenā bija izvirzīta doma, ka Katiņa ne tikai iezīmē galveno problēmu poļu-padomju attiecībās, bet arī uzskatāmi demonstrē, kas sagaida Eiropu, „ja bolševiki uzvarēs”. Nacisti centās organizēt plašu propagandas kampaņu ar radio, kino un preses izmantošanu, piegādājot uz nozieguma vietu lieciniekus no Polijas, arī savus gūstekņus – poļus, angļus, francūžus un amerikāņus no nometnēm. Pirmā poļu grupa bija atvesta jau pirms paziņojuma pa radio. Vācijas vadītāji ar trešo valstu starpniecību piedāvāja PVE nosūtīt savu ekspertu, kurš varētu kontrolēt starptautiskās ekspertu komisijas darbu. Vācijas iekšlietu ministrs, SS un drošības policijas (*Reichssicherheitshauptamt*) vadītājs H. Himlers pat piedāvāja ielūgt caur Spāniju pašu V. Sikorski, apsolot viņam drošības garantijas. To gan kategoriski noraidīja ārlietu ministrs I. Ribentrops, jo tas nozīmētu Polijas valdības emigrācijā atzīšanu.

Rietumu valdības un prese dabīgi uzņēma ziņu kā J. Gebelsa iniciētu provokāciju. 15.aprīlī arī poļu avīze Londonā „*Polish Daily*” („Poļu Ikdienas Ziņas”) rakstīja: „Šīs briesmīgās apsūdzības varētu būt kārtējie vācu propagandas meli ar mērķi kaitēt Polijas – PSRS attiecībām”. Pasaules sabiedriskā doma arī jau bija pieradusi pie paziņojumiem par pašu nacistu teroru, slepkavībām un zvērībām, tāpēc nenoticēja J. Gebelsa vadītajai propagandas kampaņai par noziegumu kā IeTK nodarījumu. To, ka aizdomām par nacistu krāpniecību bija pamats, tieši apliecina J. Gebelsa paziņojums kārtējā masu informācijas līdzekļu pārstāvju instruktāžai veltītā konferencē 17.aprīlī: „Dažiem mūsu cilvēkiem jābūt tur [Katiņā] ātrāk, lai ierodoties Sarkanajam Krustam, viss būtu sagatavots un lai atrakšanas laukā neuzdurtos lietām, kuras neatbilst mūsu līnijai.” Ja jau nacisti zināja, ka Katiņā aprakti guļ PSRS IeTK upuri, kādām gan „lietām, kuras neatbilst mūsu līnijai”, viņš baidījās uzdurties?

Nacistu izplatītajai Katiņas slepkavību versijai neticēja arī daži konservatīvās antihitleriskās opozīcijas dalībnieki pašā Vācijā. Tā, diplomāts U.f. Hassels 20.aprīlī, pēc tam arī 15.maijā savā dienasgrāmatā ierakstīja, ka Katiņa ir SS benžu bandas noziegums, kura, apvainojot noziegumā krievus, cenšas ar to novirzīt visas sabiedrības uzmanību no masu terora pašā Polijā. U.f. Hassels labi pazina vācu „benžu bandu”, bet nepazina šādas bandas citās valstīs.

Taču bija arī citāda reakcija. Poļu emigrācijā ziņa par noziegumu izsauca šoku un vispārēju sašutumu. Tai pat 15.aprīlī ģenerālis V. Andersss no Vidējiem Austrumiem nosūtīja PVE paziņojumu ar prasību, lai tā pieprasītu no Padomju valdības oficiālu Katiņas lietas skaidrojumu. Ģenerālis norādīja, ka PVE ir „noteikti jāiesaistās šai lietā un jāiegūst no bolševikiem oficiāls paziņojums, jo sevišķi tāpēc, ka mūsu kareivji ir pārliecināti, ka arī visi pārējie poļu pilsoņi Padomju Savienībā tiks iznīcināti”. (18.aprīlī ģenerālis V. Andersss lika viņam pakļautajās armijas daļās noturēt dievkalpojumus par poļiem – karagūstekņiem, cietumu, ieslodzījumu nometņu iemītniekiem, deportētajiem, kuri bija gājuši bojā PSRS teritorijā un zaudējuši dzīvību cīņā pret vērmahtu. Apgalvojumam par poļu karavīru pārliecību, ka visi viņu tautieši Padomju Savienībā tiks iznīcināti, nebija seguma, ziņas par šādiem uzskatiem poļu karavīru vidū autoram neizdevās atrast. Grūti spriest, kādi motīvi patiesi vadīja ģenerāli V. Andersu. Iespējams – tiešām patriotiski un humāni, iespējams – saistīti ar savas militārās un politiskās karjeras veidošanu, kas arī nebūtu nekas nosodāms, bet iespējams, ka atsaukšanās uz tautiešu ļaunprātīgu nogalināšanu PSRS ļāva ģenerālim pasaules un poļu sabiedriskās domas acīs uzskatāmi izskaidrot un attaisnot viņa paša un arī citu poļu karavīru nevēlēšanos karot Padomju Savienībā, viņu bēgšanu no tās.

V. Andersa memorands nepalika bez sekām. Lielbritānijas valdībai koordinējot savu viedokli ar ASV vadību, A. Īdens telegrammā Vašingtonai norādīja: „Poļu – padomju attiecības nesen tika pakļautas grūtam pārbaudījumam. Pastāv reālas briesmas, ka radīsies nopietns uztraukums poļu

karavīru vidū ārzemēs, īpaši to vidū, kuri tika izvesti no PSRS uz Vidējiem Austrumiem pagājušajā gadā. Poļu valdība uzskata, ka tā, iespējams, būs spiesta pat atsaukt savu sūtni no Maskavas.”

Galvenā politiskā un diplomātiskā cīņa Katiņas jautājumā notika aiz Polijas robežām. 1943.gada 15.aprīlī V. Sikorskis bija brokastīs pie Lielbritānijas premjerministra V. Čērčila. Brokastīs piedalījās arī PVE ārlietu ministra vietas izpildītājs E. Račinskis un Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieks A. Kadogans. V. Sikorskis informēja V. Čērčilu par poļu un padomju valdību attiecībām un arī ziņām par poļu likteni Katiņā. Arī E. Račinskis sakarā ar Vācijas paziņojumu iesniedza savu ziņojumu jautājumā par bez vēsts pazudušajiem poļu virsniekiem un policistiem. Cenšoties mazināt poļu uztraukumu, ienest racionālisma elementu notikuma vērtējumā, V. Čērčils centās sarunu partneriem iegalvot: „Ja viņu nav starp dzīvajiem, tad jūs vairs nevarat viņiem atdot dzīvību; nepadodieties provokācijai – vācu propaganda cenšas sēt nesaticību sabiedroto vidū”. Izteicis savas simpātijas poļiem, britu premjers vairākkārt baidināja tos publiski neizvirzīt jautājumu par Katiņu. Rietumu sabiedrotie nebija ieinteresēti, lai poļi savās pretenzijās J. Staļinam ietu pārāk tālu. V. Čērčils rezumēja: „Tātad, par nožēlu, vācu informācija var apstiprināties. Es zinu, uz ko ir spējīgi boļševiki un cik nežēlīgi viņi var būt; visu to es zinu – un tāpēc es saprotu jūsu daudzās grūtības. [...] Taču cita politika nav iespējama. Jo mūsu pienākums ir izturēties tā, lai izglābtu mūsu uzstādītos galvenos mērķus un efektīvi kalpotu tiem”. Britu premjers uzsvēra: „Ir lietas, kaut arī neapšaubāmas, par kurām tomēr nedrīkst runāt publiski. Pārkāpt šo principu – nozīmē pieļaut nopietnu kļūdu.”

Taču V. Sikorskis un viņa valdības ministri nepaklausīja. Jau sarunas laikā V. Sikorskis brīdināja V. Čērčilu, ka viņa valdība būs spiesta izteikties par vācu paziņojumu un ieņemt šai jautājumā stingru un viennozīmīgu pozīciju, jo neinformēt sabiedrisko domu būtu liela kļūda. V. Čērčils pieņēma šo paziņojumu zināšanai.

Balstoties uz pašu poļu līderu izteikumiem, var saprast, just līdzīgu vēlmi noskaidrot patiesību, nostādīt to augstāk par politiskiem motīviem. Taču pieredzējušie poļu politiķi nevarēja nesaprast arī tos riskus, kurus viņi ar to ienesa antihitleriskajā koalīcijā. Diemžēl, faktiski bez avotiem ir neiespējami izvērtēt tos slēptos motīvus, no kuriem vadījās, bet par kuriem nerunāja poļu politiķi. Situācijā, kad vācu karaspēks atradās vēl dziļi PSRS teritorijā, kad vēl pilnībā nebija skaidrs, ka tieši Sarkanā armija atbrīvos Poliju no nacistiem, ka tieši ar PSRS vadību Polijai nāksies kārtot savu robežu, saskaņot savas valsts iekārtas jautājumus, šie motīvi varēja būt – izmantot Katiņas nozieguma atmakošanu, lai:

1) piespiestu Rietumvalstis mainīt savu politiku pret PSRS, atteiktos no sadarbības ar to, tā pēc cerētās Rietumvalstu uzvaras nodrošinot Polijai maksimāli labvēlīgas robežas, reizē sodot abus Polijas ienaidniekus – gan Vāciju, gan PSRS;

2), konsolidētu poļus pasaulē un pašā Polijā ap valdību emigrācijā, kas ļautu izvairīties no kreiso spēku pieauguma, nepieciešamību ar tiem rēķināties pēc kara.

Jāatkārto vēlreiz – šādi motīvi Polijas valdības emigrācijā varēja būt. Tas ir autora pieņēmums. Taču, iespējams, ka tiem arī nebija tik liela loma, kā no mūsdienu redzes viedokļa tas var šķist; ka tad, kad notikumi, sašutuma vilnis poļu emigrantu vidū, kas sākās pēc 13.aprīļa Vācijas paziņojuma, jau vēlās kā lavīna no kalna virsotnes, kuru nekas vairs nespēja apturēt, PVE, vai vismaz politiski tālredzīgākā tās daļa arī pret pašas gribu bija spiesta šai lavīnai pievienoties, lai nezaudētu uzticību un atbalstu poļu vidū. Šai brīdī strauji aktivizējās labējie spēki poļu emigrācijā, arī V. Sikorska valdības sastāvā. Labējā opozīcija asi uzbruka V. Sikorska valdībai par pasivitāti, draudot pat ar dumpi poļu karspēkā un visas poļu emigrācijas šķelšanos. PVE atradās zem ievērojama poļu labējo

spēku spiediena. Iespējams, V. Sikorskis vienkārši padevās šim spiedienam. To gan laikam vislabāk var noskaidrot poļu vēsturnieki.

PSRS staļiniskajai vadībai Katiņas lieta bija ļoti nepatīkama. Nozieguma sekas draudēja izpostīt daudzus tālejošus plānus. Tāpēc jau 15.aprīlī sāka darboties dezinformācijas mehānisms. 1943.gada 16.aprīlī Padomju informācijas birojs publicēja paziņojumu sakarā ar pasaulē izplatījušos vēsti par padomju drošības iestāžu veikto poļu virsnieku noslepkavošanu Katiņā. Tajā bija apgalvots, ka poļu gūstekņi līdz pat 1941.gada septembrim bija nodarbināti aizsardzības darbos Smoļenskas apgabalā un, Sarkanajai armijai atkāpjoties no tā, nonāca vācu varā, kuri tad arī tos nogalināja.

Iznāca, ka divus gadus Padomju valdība uz PVE pieprasījumiem par poļu virsnieku likteni deva atbildes, ka trūkst ziņu par viņu atrašanās vietu. Arī vēlāk netika izteikta iespēja, ka viņi 1941.gada vasarā-rudenī varētu būt nonākuši vācu rokās. Tikai pēc Vācijas paziņojuma par Katiņas atradumu pēkšņi šādas ziņas it kā tika „atrastas”. Loģiski bija spriest, ka tās bija PSRS vadības rīcībā jau pirms tam, un tad vajadzēja rasties pamatotam jautājumam, kāpēc tās tika slēptas no poļiem. Atbilde uz to netika dota un tas radīja netiešu apstiprinājumu vācu apgalvojumam.

Bez tam, kā rakstīja poļu pētnieks J. Loeks, „būtu nejēdzīgi apgalvot, ka vācu uzbrukuma laikā poļu gūstekņi varētu tikt atstāti savam liktenim, jo bija labi zināms, IeTK daļas vai nu iznīcināja ieslodzītos, vai dzina tos uz austrumiem. Nevienš neticētu tam, ka vāciešiem tika atstāta tāda „dāvana” kā vairāki tūkstoši cilvēku, ar kuriem tik pamatīgi nodarbojās IeTK.” Tiesa, kara pirmajā pusgadā notika dažādas lietas, kurām „neviens neticētu”, taču, lai ticētu ar tik lielu novēlošanos sniegtai atbildei, bija vajadzīgi pierādījumi. Padomju informācijas biroja paziņojumā tādu nebija.

Tādejādi padomju vadība atbildību par poļu virsnieku noslepkavošanu centās uzkraut nacistiem. Katiņas lietā iestājās jauns etaps. Staļiniskais režīms no tās slēpšanas pārgāja uz tiešu tās falsifikāciju, uzliekot visu atbildību vācu pusei.

17.aprīlī BBC raidstacija noraidīja PVE aizsardzības ministra ģenerāļa M. Kukiela 16.aprīļa paziņojumu (aģentūra *Reuters* to bija publicējusi jau 16.aprīlī), kurš bija saskaņots ar premjerministru V. Sikorski. Tajā pēc problēmas vispārīga izklāsta bija teikts: „Ir nepieciešams, lai atklātie masu kapi tiktu izpētīti un faktus noskaidrotu attiecīgās starptautiskās organizācijas, piemēram, Starptautiskais Sarkanais Krusts. Polijas valdība griežas pie šīs organizācijas ar lūgumu nosūtīt delegāciju uz vietu, kur varēja tikt nogalināti poļu gūstekņi”.

17.aprīlī notika PVE sēde. V. Sikorskis ziņoja par pēdējiem kontaktiem ar Lielbritānijas valdību, arī par pēdējo sarunu ar V. Čērčilu, un lūdza piekrišanu nosūtīt Padomju valdībai notu Katiņas jautājumā, kuras saturu darīt zināmu arī visām sabiedroto valdībām, kā arī lūgt Romas pāvestu izpētīt Katiņas lietu. Valdība, zinot par visiem līdz tam jau izskanējušajiem oficiālajiem paziņojumiem (Vācijas – 13.aprīlī, PSRS – 15.aprīlī), neraugoties uz V. Čērčila brīdinājumiem, nolēma griezties pie Starptautiskā Sarkanā Krusta komitejas Šveicē ar aicinājumu nosūtīt savu komisiju uz Katiņu, lai veiktu izmeklēšanu; pieņēma lēmumu publicēt savu paziņojumu, kuru bija sagatavojuši ministri S. Mikolajčiks, E. Račinskis, S. Kots un M. Kukiels. Bez tam E. Račinskim tika likts priekšā griezties ar attiecīgām notām pie PSRS valdības un Vatikāna. (PVE cerības uz Vatikānu neattaisnojās. Tas neuzstājās Katiņas nozieguma sakarā. Varētu būt strīdīgs jautājums, vai vispār bija pamats uz to cerēt, ja Vatikāns oficiāli nereaģēja arī uz ebreju masveida iznīcināšanu.) S. Mikolajčikam savukārt bija jāpagatavo proklamācijas teksts okupētās Polijas iedzīvotājiem. S. Kotam bija jāizplata arī justīcijas ministra profesora V. Komarnicka, kurš bija pabijis padomju gūstā, bet pēc tam atbrīvots, atmiņas par gūstu un apstākļiem, kuri netieši norādīja, ka padomju puse gatavo gūstekņu iznīcināšanu.

Atbilstoši instrukcijām no Maskavas, padomju sūtniecība Londonā savukārt griezās pie bijušā poļu sūtņa Maskavā, bet tagad PVE ārlietu ministra S. Kota ar priekšlikumu, lai valdība publicē paziņojumu, ka Katiņas noziegumu ir pastrādājuši nacisti. Lielbritānijas valdība neatrada neko

labāku, kā censties pierunāt V. Sikorski izpildīt PSRS prasību. Ārlietu ministrs A. Īdens, tāpat kā V. Čērčils, izlikās, ka ir noticējis Padomju valdības deklarācijām, un parlamentā paziņoja, ku Lielbritānijas valdība netic vāciešiem, kuri grib izjaukt sabiedroto vienotību. Viņš apgalvoja, ka britu valdība dara visu iespējamo, lai pārliecinātu kā poļus, tā krievus neļaut vācu manevriem gūt kaut panākumu šķietamību.

19.aprīlī A. Īdens informēja Lielbritānijas valdību par poļus pārņēmušo nemieru. Viņš uzsvēra, ka vēlas tos pārliecināt uzskatīt Katiņas lietu par vācu propagandas rezultātu, kam automātiski nevajadzētu nozīmēt, ka tajā viss ir nepatiess. Lielbritānijas valdības locekļi izteica viedokli, ka Katiņas lieta nedrīkst novērst poļu uzmanību no uzdevuma panākt padomju iestāžu piekrišanu PSRS palikušajiem poļu karavīriem un viņu ģimenēm doties uz Vidējiem Austrumiem. Ar to tā ne tikai norādīja, kāds būtu poļu kā britu sabiedroto tuvākais uzdevums (pastiprināt sabiedroto spēkus Vidējos Austrumos), bet arī deva poļiem nepārprotamu mājienu, ka viņu sasteigtās aktivitātes Katiņas lietā faktiski pārvelk svītru jebkādam cerībam panākt PSRS palikušo poļu pārcelšanos uz Rietumu sabiedroto pārvaldītajām teritorijām.

Taču arī šis apsvērums neietekmēja Polijas valdību emigrācijā. Tai acīmredzot šķita, ka tik labvēlīga situācija, kāda bija radusies pēc Katiņas jautājuma izvirzīšanās, lai pasaules acu priekšā politiski un morāli gūtu uzvaru pār Polijas „otro ienaidnieku” var arī neatkārtoties, tāpēc tā jāizmanto arī tad, ja tas maksātu simtiem tūkstošu poļu palikšanu PSRS teritorijā, ar to saistītās materiālās un morālās grūtības, arī nenovēršamās grūtības antihitleriskās koalīcijas valstu attiecībās.

Kārtējā PVE sēde notika 21.aprīlī. Tajā, starp citu, izskanēja arī informācija par Varšavas geto asiņaino likvidāciju, kura tā arī palika Katiņas skandāla ēnā. Polijas pilsoņu – ebreju liktenis PVE interesēja daudz mazāk kā Katiņas jautājums, kaut poļu virsnieki bija šķīrušies no dzīves jau agrāk, bet geto iemītnieku iznīcināšana bija aktuāla.

Vēl var pieminēt, ka šai sēdē valdības vārdā tika izteikts aizrādījums par „beztbildīgiem izteikumiem” Polijas armijas bīskapam, divīzijas ģenerālim J. Gavlinam, jo viņš publiski paziņoja, ka PSRS no bada un nabadzības nomiruši ap 400 000 poļu bērnu. Paziņojums bija ne tikai „beztbildīgs”, bet izteikti melīgs, taču, galvenais, tas liecināja par to propagandas kampaņu, kas bija sākusies Katiņas lietas sakarā poļu emigrantu vidū.

E. Račinskis informēja valdību, ka Polijas nota PSRS sūtnim Londonā pie Dienvidslāvijas, Grieķijas, Norvēģijas un Polijas valdībām A. Bogomolovam jau iesniegta, bet Starptautiskā Sarkanā Krusta komiteja (SSKK), atsaucoties vācu lūgumam, devusi piekrišanu izmeklēt Katiņas lietu. Šī informācija, kā vēlāk konstatēja Č. Madajčiks, neatbilda patiesībai. A. Bogomolovs PVE notu saņēma tikai 22.aprīlī. Turpretī PVE notu SSKK saņēma jau 17.aprīlī, taču 21.aprīlī tas nebūt vēl nebija izteicis gatavību uzņemties Katiņas lietas izmeklēšanu.

16.aprīlī Vācijas Sarkanais Krusts pēc J. Gebelsa pamudinājuma bija neformāli informējis SSKK Ženēvā, ka Vācijas valdība ir gatava visos iespējamajos veidos sadarboties ar neatkarīgiem izmeklētājiem. Kad ziņu aģentūra *Reuters* pārraidīja informāciju, ka PVE vēlas lūgt SSKK veikt Katiņas lietas izmeklēšanu, arī Vācija nosūtīja uz Ženēvu oficiālu paziņojumu. Vācijas iestāžu rīcība, griežoties pie SSK, bija loģiska. SSKK bija neieinteresēta organizācija ar lielu autoritāti pasaulē. Nosūtot uz nozieguma vietu savus pārstāvjus, tā neļautu sevi apkrāpt, ietekmēt jebkuras puses politiskam spiedienam, to nevarēja piespiest publikot secinājumus, kas neatbilstu patiesībai. Mēģinājums nodot lietu SSKK rokās liecināja, ka vācieši bija pārliecināti par sev labvēlīgiem lietas izmeklēšanas rezultātiem, ko viņi varētu izmantot politiskiem mērķiem, apvainojot PSRS poļu virsnieku noslepkavošanā.

17.aprīlī, iesnieguši savu lūgumu SSKK Ženēvā, poļi uzzināja, ka pirms nepilnas stundas jau pienācis arī oficiāls Vācijas lūgums. Tā rezultātā radās iespāids par it kā PVE un Vācijas vadības saskaņotu soli. No malas skatoties, radās pilnīgs iespāids, ka PVE un Vācijas vadība sadarbojas. Acīmredzot poļu politiķiem šādu iespēju vajadzēja paredzēt, kā arī to, ka šī viņu rīcība nenāks par labu antihitleriskajai koalīcijai.

Starptautiskā Sarkanā Krusta komiteja piekrita piedalīties lietas noskaidrošanā, bet uzsvēra, ka kopš Otrā pasaules kara sākuma gadījumos, kuros bija iesaistītas karojošās valstis, tā prasīja, lai pirms izmeklēšanas tiktu saņemta visu iesaistīto pušu piekrišana. Līķi gan bija atrasti teritorijā, kura tobrīd atradās Vācijas rokās, tomēr SSKK uzsvēra, ka nepieciešams, lai arī Padomju Savienība piekrist izmeklēšanai. (Ir izteikts arī viedoklis, ka organizācijas vadība bažījās, ka tās iesaistīšanās Katiņas jautājuma noskaidrošanā var tai traucēt drīz paredzamajās sarunās ar padomju iestādēm par karagūstekņu statusu.) SSKK ieteica Polijas valdībai emigrācijā un Vācijas Sarkanajam Krustam iegūt PSRS piekrišanu SSKK iesaistīšanai izmeklēšanā. Taču, tā kā PSRS staļiniskā vadība nebija ieinteresēta patiesības izzināšanā, tā šādu piekrišanu nedeva. Oficiāli to varēja tēlot kā atteikšanos no jebkuras sadarbības ar nacistisko Vāciju, reizē apvainojot Polijas valdību emigrācijā par šādu sadarbību. 23.aprīlī SSKK informatīvajā paziņojumā bija izteikts noraidījums iesaistīties Berlīnes inspirētajā akcijā, jo lai to darītu, tam nebija PSRS piekrišanas.

Kā raksta amerikāņu publicists A. Pols, poļi bija vilcinājušies ar notas iesniegšanu PSRS valdībai, lai izvairītos no konfrontācijas ar Kremli. Pēc publicista domām, viņi, zinot, ka J. Staļina valdība par slepkavībām apsūdzēs vāciešus, nevēlējās, lai pēc šādas atbildes saņemšanas viņu vērsšanās pie Sarkanā Krusta tiktu iztulkota kā neuzticēšanās sabiedrotās PSRS sniegtajai informācijai. Taču aprēķins neattaisnojās. Padomju vadība apvainoja PVE diplomātisko kanālu neizmantošanā, paskaidrojumu no PSRS nepieprasīšanā.

Acīmredzot poļu politiķiem, ja viņi tiešam vēlējās izvairīties no konfrontācijas, bija jārīkojas daudz piesardzīgāk. PVE notā padomju valdībai tika izteikts brīdinājums: „Polijas un visas pasaules sabiedriskā doma pamatoti ir dziļi satricēta, jo vienīgi neapgāžami fakti var izrādīties pārliecinošāķi par vācu paziņojumiem, ka atrasti daudzi tūkstoši 1940.gada pavasarī netālu no Smoļenskas noslepkavotu poļu virsnieku līķu.” Ir jau iespējams, ka, neraugoties uz jau esošo, kaut arī nepilnīgo, informāciju par poļu sagūstīto virsnieku likteni, ziņa par Katiņas atradumu Polijas valdību emigrācijā pārsteidza nesagatavotu, bez izstrādāta rīcības plāna. Taču, pat ja PVE rīcībā nebūtu nekādas citas informācijas, jau pats gūstekņu „pazušanas” fakts taču radīja dibinātas aizdomas, ka „lieta nav tīra”. Pēc mēnešiem ilgušiem poļu virsnieku atrašanās vietas meklējumiem un pamatotām aizdomām par padomju puses ļaunprātību, grūti uzskatīt, ka poļu puse pēc vācu paziņojuma rīkojās spontāni, tikai morāla sašutuma vadīta. Maz arī ticams, ka poļu politiķi, atmaskojot staļiniešu noziegumu, utopiski cerēja, ka tie paši ar diktatoru J. Staļinu priekšgalā mēģinās izpirkt vainu Polijas priekšā, varbūt pat atsakoties no 1939.gadā PSRS ieņemtajām teritorijām. Domājams, Polijas valdība emigrācijā vēl joprojām pārāk zemu vērtēja PSRS militāri-ekonomisko potenciālu, tās lomu šai koalīcijā, un, nerēķinoties ar visas antihitleriskās koalīcijas kopējām interesēm, vēlējās panākt Rietumu sabiedroto spiedienu uz PSRS par labu Polijai, iespējams, pat koalīcijas izjukšanu. Aprēķins neattaisnojās.

Kaut Polijas valdības paziņojumā Katiņas atradumu sakarā bija norādīts: „Vienlaikus Polijas valdība poļu tautas vārdā neatļauj vāciešiem izmantot noziegumu, kurā tie apvaino citus, argumentu meklēšanai savai aizstāvībai. Vācu propagandas divkosības pilnais sašutums nenoslēps no pasaules nežēlīgos un nepārtrauktos [vācu] noziegumus pret poļu tautu”, ar to PVE nevarēja aizliegt Vācijai izmantot Katiņas skandālu, lai mēģinātu sašķelt antihitlerisko koalīciju. Lai cik arī cilvēciski bija saprotams to poļu sašutums, kuri bija jau guvuši pārliecību par staļiniskā režīma vainu Katiņas

noziegumā, lai kādi arī nebūtu Polijas valdības emigrācijā nodomi, tā objektīvi bija pakļāvusies vācu iniciatīvai, skaidrojot poļu upuru likteņus, darbojās pret visas antihitleriskās koalīcijas un gala rezultātā arī pret savas tautas interesēm.

Reakcija uz S. Kota atteikumu sniegt padomju valdības pieprasīto paziņojumu bija padomju preses kampaņa pret poļu vadītājiem, tēlojot viņus kā Ā. Hitlera pakalpiņus. Jau 19.aprīlī avīze „*Правда*” publicēja rakstu „*Польские сотрудники Гитлера*” (Hitlera poļu līdzstrādnieki). Tajā bija noraidīti pārmetumi masu slepkavībās un minēti piemēri, kad vācu okupanti jau ne vienreiz vien bija liecības par viņu pašu veiktajiem noziegumiem aprakstījuši kā „boļševiku terora” pēdas. Rakstā bija paziņots: „Kā tagad ir kļuvis pilnīgi skaidrs, vācieši sagrāba bijušos poļu karagūstekņus, kuri 1941.gadā atradās celtniecības darbos rajonos uz rietumiem no Smoļenskas, kopā ar daudziem pēc padomju karaspēka atiešanas no Smoļenskas apgabala vācu rokās nonākušiem padomju cilvēkiem, Smoļenskas apgabala iedzīvotājiem. Vācieši zvēriski nogalināja bijušos poļu karagūstekņus un daudzus padomju cilvēkus un tagad grib slēpt savu noziegumu pēdas, un, cerot, ka atradīsies lētticīgi ļaudis, kuri tam noticēs, cenšas piesegt savas briesmīgās ļaundarības ar jaunu kārtējo riebīgu izdomājumu porciju.” Raksta autori izmantoja nacistu informācijas biroja izdomājumus par ebreju komisāriem, kuri it kā piedalījušies poļu virsnieku nošaušanas organizēšanā (nacistu nosauktās personas IeTK aparātā nedienēja), lai diskreditētu visu vācu paziņojumu. Tika secināts, ka „poļu līderi neattaisnojami krituši par upuri Gebelsa izmanīgajām provokācijām un tādejādi faktiski atbalsta Polijas tautas benžu nekrietnās viltības un melīgos izgudrojumus”. Tādejādi jau šai rakstā „lētticīgie” poļu vadītāji tika tēloti kā Ā. Hitlera sabiedrotie. Turpmāk kā arguments PVE apvainošanai kalpoja it kā kopīgā Vācijas un Polijas griešanās pie SSKK. Pasaules sabiedriskas domas uzmanības centrā tā nonāca uzreiz divi jautājumi: par Katiņas slepkavību vaininiekiem un par padomju-poļu konfliktu.

ASV avīzes „*New York Times*” nākamajā dienā publicētā raksta virsraksts skanēja: „„Pravda” uzskata poļus par nacistu apmānītiem muļķiem – izskatot apsūdzību slaktiņā, Sikorska režīms atbalsta Hitlera bendes”. 21.aprīlī padomju radio pārraidīja rakstu „Hitlera poļu līdzskrējēji” (*Польские попутчики Гитлера*), kuru pēc tam publicēja arī avīze „*Правда*”. Jau raksta virsraksts rāda, kā tika novērtēta Polijas valdība emigrācijā. Jāsecina, ka gan staļiniskā, gan Rietumu propagandas mašīna savu lietu prata. Sabiedrībā izraisījās apjukums, vismaz sākotnēji Katiņas lietas skandāla varbūtējās sekas tika minimalizētas.

J. Staļinam bija formāls pamats 21.aprīļa vēstulē V.Čērčilam apsūdzēt PVE par to, ka tā „neuzskatīja par vajadzīgu griezties pie Padomju valdības ar kādiem jautājumiem vai pēc paskaidrojumiem šai jautājumā”, un sadarbību ar Vāciju pret PSRS. Kā galvenais „pierādījums” tika izmantots fakts, ka gan Vācijas, gan Polijas iestādes praktiski vienlaicīgi bija griezušās pie SSKK ar lūgumu izmeklēt Katiņas lietu. J. Staļins arī paziņoja Lielbritānijas premjerministram, ka „Sikorska valdība dod nodevīgu triecienu Padomju Savienībai, lai palīdzētu Hitlera tirānijai”. Padomju diktators apvainoja PVE „melīgās kampaņas pret PSRS” atbalstīšanā, uzsvēra: „Tas, ka naidīgā kampaņa pret Padomju Savienību sākās vienlaikus gan vācu, gan poļu presē un tiek vesta ļoti līdzīgā veidā – neatstāj ne mazākās šaubas par to, ka starp sabiedroto ienaidnieku Hitleru un Sikorska k[unga] valdību pastāv kontakts un vienošanās par šīs naidīgās akcijas veikšanu”. J. Staļins arī deklarēja, ka Sarkanā Krusta izmeklēšana būtu Ā. Hitlera režisēta komēdija, kurai „kaut cik godīgi cilvēki nevarētu uzticēties”, ka V. Sikorska valdība „dodot Padomju Savienībai nodevīgu triecienu”, tāpēc padomju valdība esot spiesta atzīt, ka „tagadējā Polijas valdība [...] faktiski ir pārtraukusi sabiedrotā attiecības ar PSRS un nostājusies naidīgu attiecību pozīcijās pret Padomju Savienību”. Tālāk J. Staļins paziņoja, ka padomju valdība ir nolēmusi pārtraukt ar PVE attiecības. Tā, izmantojot savas vainas noliegšanu, tās

pārlikšanu uz citiem un militāro konjunktūru, kad Rietumu sabiedrotie nevēlējās konfliktu ar galveno militāro spēku, kurš karoja pret nacistiem, padomju diktators faktiski iedzina PVE lamatās.

24.aprīlī premjerministra uzdevumā A. Īdens lūdza V. Sikorski „kopējās lietas” un poļu iedzīvotāju Padomju Savienībā labā atsaukt iesniegumu Sarkanā Krusta Starptautiskajai komitejai, kā arī paziņot, ka Katiņas nozieguma pierakstīšana PSRS ir vācu izdomājums. Citādi Polijai draudēja strupceļš. V. Sikorskis nepiekrita prasībai, uzstāja, ka strupceļā ir nonākusi Padomju Savienība, un, ja tās pusē ir spēks, tad poļu pusē – patiesība.

Tai pat 24.aprīlī V. Čērčils vēstījumā J. Staļinam rakstīja par Lielbritānijas valdības pozīciju Katiņas lietā. Lielbritānijas valdība apņēmas „enerģiski pretoties” jebkādi SSKK vai kādas citas organizācijas veiktai izmeklēšanai nacistu kontrolētajā teritorijā, mēģināt pārliecināt arī PVE ieņemt tādu pat pozīciju. V. Čērčils solīja, ka A. Īdens pieprasīs V. Sikorskim atteikties „no jebkādas izmeklēšanas, notiekošas nacistu aizbildniecībā”. Tai pat laikā V. Čērčils uzsvēra, ka V. Sikorska „stāvoklis ir visai grūts. Esot tālu no provāciskiem noskaņojumiem vai izlīguma ar vāciešiem, viņam draud poļu realizēta gāšana [no valdības vadītāja amata], kuri uzskata, ka viņš nepietiekami aizstāvējis savu tautu pret Padomēm”. Lielbritānijas premjers brīdināja: „Ja viņš aizies, mēs saņemsim kādu sliktāku”. Tāpēc V. Čērčils iebilda pret gatavojamo PSRS attiecību saraušanu ar V. Sikorska valdību, piezīmējot, ka tā nesīs īpaši lielu ļaunumu ASV, kur bija skaitā liela un ietekmīga poļu diaspora. Britu premjers mēģināja atturēt J. Staļinu no attiecību saraušanas ar PVE vai vismaz paziņošanas par to, kamēr nebūs izmēģinātas citas lietas noregulēšanas iespējas.

Naktī no 24. uz 25.aprīli V. Sikorskis tika pakļauts pamatīgam Lielbritānijas valdības spiedienam. Viņam tika ieteikts uzstāties ar paziņojumu, ka poļu virsniekus, kuru līķi bija atrasti Katiņā, nevarēja nogalināt padomju sabiedrotie, un visa lieta ir vācu viltojums. Taču V. Sikorskim bija arī jārēķinās ar savu kolēģu valdībā, poļu emigrācijas sabiedriskās domas viedokli. Varbūt viņš arī pats šai gadījumā bija vienisprātis ar labējiem poļu politiķiem, kuri Polijas politiku virzīja pret PSRS. Loti iespējams, būdams pārliecināts par to, ka vainīga ir padomju puse, premjers nevēlējās aptraipīt savu godu ar meliem. Lai kā arī nebūtu, V. Sikorskis britu padomiem tūlīt nesevoja. (Tikai 28.aprīlī viņš tomēr daļēji padevās Lielbritānijas spiedienam un atsauc PVE iesniegumu SSKK.)

J. Staļins nākamajā dienā (25.aprīlī) tomēr paziņoja V. Čērčilam, ka nota par diplomātisko attiecību pārtraukšanu jau ir iesniegta. (Faktiski to poļu sūtnim T. Romeram V. Molotovs iesniedza 26.aprīlī pulksten 0 15 minūtēs, bet datētu ar 25.aprīli. Padomju diplomāta N. Novikova memuāros stāstīts, ka notu par diplomātisko attiecību saraušanu ar Polijas valdību emigrācijā uzrakstīja personīgi J. Staļins.)

Publicists V. Abarinovs uzskata, ka J. Staļina lēmums pārcirst padomju-poļu attiecību Gordija mezglu bijis pieņemts jau pirms, bet nevis pēc Katiņas sensācijas. Tāpat domā arī krievu vēsturnieki A. Kostirkins un A. Millers. Arī A. Pols uzskata, ka traģiskie atklājumi Smoļenskas apkaimē Padomju Savienības staļiniskajai vadībai bija „ilgi gaidītā izdevība”, lai pārtrauktu attiecības ar Polijas valdību emigrācijā. Tāpat krievu publicists M. Soloņins raksta, ka 1943.gada aprīlī, kad 1941.gada „mirkļa vājums”, kura dēļ J. Staļins bija piekritis atzīt 1939.gada ieguvumus uz Polijas rēķina par „spēku zaudējušiem”, bija jau pagātnē un „Maskava meklēja veidu, kā atsvabināt sev rokas un atbrīvoties no jebkādam saistībā pret poļu valdību.” Acīmredzot minētajiem pētniekiem lielā mērā ir taisnība, skandāla izraisīšanās J. Staļinam kalpoja tikai kā iegāns diplomātisko attiecību saraušanai. Padomju valdība izmantoja PVE rīcību Katiņas incidenta sakarā, lai sarautu attiecības ar to.

Autors gan var izteikt savas domas, ka J. Staļinam šāda „izdevība” ar tai sekojošiem sarežģījumiem pēc būtības nebija vajadzīga. Arī bez tās poļu kreiso spēku organizēšana PSRS un pašā Polijā turpinātos un atkarībā no notikumu attīstības tempa pienāktu arī kārtā PSRS saraut saiknes ar PVE, kura nevēlējās piekāpties teritoriālajos jautājumos. Tai laikā PSRS un PVE attiecības jau bija saasinājušās, PSRS jau darbojās Poļu patriotu savienība. Ātrāk

vai nedaudz vēlāk poļu emigrantu nepiekāpība novestu pie tā, ka attiecību saraušanas brīdis pienāktu arī bez Katiņas skandāla.

Mūsdienās gan ebreju-poļu izcelsmes amerikāņu-poļu publiciste A. Aplbauma gan raksta, ka pati „Polijas trimdas valdība Londonā pārtrauca diplomātiskās attiecības ar Padomju Savienību”, taču tas acīmredzot ir mēģinājums pretēji faktiem rādīt PVE drosmīgāku un principiālāku, nekā tā bija īstenībā. Žēl vienīgi, ka 2016.gadā Latvijā izdotā A. Aplbaumas grāmata var maldināt lasītājus, kuri uzticas it kā solidu, ar starptautiskām prēmijām apbalvotu darbu autorei.

PSRS notā par diplomātisko attiecību pārtraukšanu ar PVE bija izteikts sašutums, ka tā „ne tikai nedeva pretsparu fašistiskajiem apmelojumiem, bet pat negriezās pie padomju valdības ar kādiem jautājumiem vai paskaidrojumiem šai sakarā.” Apvainojot noziegumā nacistus, Padomju valdība izvirzīja apsūdzību arī Polijas valdībai, kura, iesaistot lietas izmeklēšanā Starptautisko Sarkanu Krustu, „par labu Hitlera tirānijai dod nodevīgu triecienu Padomju Savienībai”. Tika dots arī PVE rīcības traktējums: „Padomju valdībai ir zināms, ka šo naidīgo kampaņu Polijas valdība uzsāka, lai, izmantojot hitlerisko viltojumu, izdarītu spiedienu uz Padomju valdību ar mērķi izraut tai teritoriālas piekāpšanās uz Padomju Ukrainas, Padomju Baltkrievijas un Padomju Lietuvas rēķina”, jo „poļu oficiālā prese ne uz minūti nepārtrauc naidīgo kampaņu [pret PSRS], bet, pretēji, pastiprina to ar katru dienu”.

Arī PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks A. Lozovskis „Karojošās Francijas” pārstāvim PSRS R. Garro 26.aprīlī skaidroja: „Polijas valdība, griežoties pie Starptautiskā Sarkanā Krusta ar lūgumu izmeklēt hitleriskās propagandas apgalvojumu par it kā notikušo padomju iestāžu izrēķināšanos ar poļu virsniekiem, tā vietā lai grieztos šajā jautājuma pie valdības Maskavā, faktiski uzvedās kā reihā līdzdalībnieks un nenovēršami izsauca attiecību saraušanu ar Maskavu”.

Notas saturs, padomju puses argumentācija galvenokārt balstījās uz meliem – PSRS puses atbildības noliegšana par poļu virsnieku nogalināšanu bija meli, melus saturēja arī tālākie apgalvojumi, jo poļu puse jau kopš 1941.gada vasaras bija interesējusies par savu virsnieku likteni un vienmēr no padomju puses saņēmusi izvairīgas vai neko neizsakošas atbildes. Kā jau agrāk rādīts, 1941.gada augustā – 1943.gadā Padomju valdība, atbildot uz poļu puses pieprasījumiem, daudzkārt apgalvoja, ka 1939.gadā aizturētie virsnieki ir atbrīvoti. Tādu atbildi saņēma V. Sikorskis 1941.gada 3.decembrī. Tad J. Staļins arī izteica varbūtību, ka viņi ir aizbēguši uz Manžūriju. 1942.gada 18.martā J. Staļins sarunā ar V. Andersu izteica pieņēmumu, ka gūstā esošie izbēguši no nometnēm un tos varēja sagrābt vācieši.

Tomēr notā, cik var spriest, bija arī patiesības grauds. Domājams, vismaz daļu poļu emigrācijas politiķu bez sāpēm par savu tautiešu-virsnieku likteni, bez riebuma pret PSRS vadītājiem, kuri bija atbildīgi par šo noziegumu, vadījās arī no apsvēruma, ka šo lietu var izmantot Polijas teritoriālo pretenziju apmierināšanai. Politiķi taču vienmēr visas norises saista ar cīņu par savu politisko mērķu sasniegšanu. Tas būtu pilnīgi dabīgi arī šajā gadījumā. Ja jau poļu emigrācijas politiķus arī 1943.gadā un vēlāk nemulsināja tas, ka viņi cīnās par teritorijām, kurās vairākumā dzīvo citu tautu pārstāvji, tad viņus nevarēja muldināt arī poļu virsnieku nogalināšanas fakta izmantošana cīņā par iespējami plašām valsts robežām. Taču par tālāk iecerētajiem šādi noskaņotu poļu politiķu cīņas līdzekļiem nākas tikai minēt. Acīmredzot bija cerēts uz Rietumu demokrātisko valstu spiedienu pret PSRS, kurai taču, pēc viņu domām, bija kaut kā jākompensē pret poļiem izdarītais noziegums! Kā raksta J. Muhins, bez PVE dalības Gebelsa propagandas trieciens nebūtu izdevies, neviens to nepamanītu un tā saturam nenoticētu.

Tai pat 25.aprīlī V. Čērčils informēja J. Staļinu, ka A. Īdena spiediena (tādu pat spiedienu uz V. Sikorski izdarīja ASV sūtnis pie vairākām sabiedroto valdībām emigrācijā A. Dreksels-Bidls) rezultātā V. Sikorskis apņēmis neuzstāt, lai Sarkanais Krusts izmeklētu Katiņas lietu, kā arī atturēs poļu preses izdevumus no polemikas. Vēl britu premjers piemetināja: „Sakarā ar to es pētu iespēju apklusināt tās poļu avīzes Anglijā, kuras uzbruka Padomju Savienībai, un tāpat uzbruka Sikorskim par mēģinājumu sadarboties ar Padomju Savienību”. V. Čērčils mēģināja iedvest padomju diktatoram: „... Ja notiks attiecību saraušana starp Padomju un Polijas valdībām, tas palīdzēs tikai

mūsu ienaidniekiem”. Lai palīdzētu V. Sikorskim noturēties pret radikāli pretpadomju garā noskaņotajiem poļu politiķiem, V. Čērčils lūdza atvieglot to poļu, kuri to vēlas, izbraukšanu no PSRS.

Arī F. D. Rūzvelta administrācija nevēlējās aktualizēt Katiņas jautājumu, taču, ievērojot to, ka ASV dzīvoja daudz poļu izcelsmes vēlētāju, mēģināja lobēt PVE intereses J. Staļina priekšā. F. D. Rūzvelts 26.aprīlī vēstulē J. Staļinam izteica neticību tam, ka V. Sikorsis varētu kādā veidā sadarboties ar nacistiem, pauda cerību, ka padomju diktators savu rīcību traktēs tikai kā pagaidu attiecību saraušanu ar PVE, nevis pilnīgu sakaru pārtraukšanu.

ASV sūtnis PSRS V. Stendlijs 28.aprīlī nosūtīja ASV prezidentam divas telegrammas. Vienā viņš ziņoja, ka cerības uz padomju-poļu izlīgumu iznīcinājis avīzē „*Известия*” publicētais Poļu patriotu savienības pārstāves V. Vasiļevskas raksts, kurā V. Sikorska valdībai bija pārņemta „atsacīšanās cīnīties un spēku atvilkšana no Padomju Savienības” un padomju valdība aicināta izveidot poļu armijas vienības, kas „dotos uz fronti, lai cīnītos plecu pie pleca ar Sarkanā armiju, nevis mēnešiem ilgi sēdētu teltīs”. Faktiski raksts tikai atklāti izteica to, ko par PVE domāja padomju vadība un poļu kreisie spēki, taču šāda atklātība sāpīgi aizskāra poļu emigrantu pašapziņu un radīja tajos vēl lielāku sašutumu pret padomju vadību un poļu komunistiem. Otrajā telegrammā V. Stendlijs izteica pareģojumu, ka Eiropas vēsturē gaidāms krass pavērsiens: „Cenšoties paglābties no boļševisma iespaida, Rietumeiropa 1918.gadā mēģināja izveidot „sanitāro kordonu”. Tagad Kremlis, lai turētos pretī Rietumu ietekmei, varētu apsvērt propadomju valstu joslās izveidošanu.” Šai gadījumā sūtnis spēja saskatīt nākotni. Drīz gan viņš savā amatā tika nomainīts.

1943.gada 29.aprīlī J. Staļins paziņoja prezidentam F.D. Rūzveltam, ka jau 25.aprīlī padomju valdība pieņēmusi lēmumu pārtraukt attiecības ar PVE, jo tā divu nedēļu laikā savā presē un pa radio nevis pārtraukusi, bet tikai pastiprinājusi Padomju Savienībai naidīgu kampaņu. J. Staļins izteica pieņēmumu, ka V. Sikorskis personīgi nevēlas sadarboties ar „hitleriešu gangsteriem”, taču „daži prohitlerisie elementi vai nu PVE iekšienē vai tās apkārtnē” esot viņu vadījuši un „Polijas valdība, iespējams, pret savu gribu, izrādījās par līdzekli Hitlera rokās”. J. Staļins arī izteica cerību, ka V. Čērčils spēs „vest pie prāta Polijas valdību un palīdzēs tai darboties veselā saprāta garā.” Pēc būtības padomju diktators demonstrēja nelokāmību, ar kuru Rietumu sabiedrotajiem nācās rēķināties.

Rietumu sabiedroto valdību spiedienam uz V. Sikorski bija panākumi. 28.aprīlī Polijas valdības emigrācijā sēdē V. Sikorskis atzina, ka griešanās pie Sarkanā Krusta Starptautiskās komitejas bija „liela kļūda”. Viņš valdībai izvirzīja balsošanai ar V. Čērčilu un A. Īdeni saskaņotu atbildi uz padomju notu. Atbildē skanēja kā jebkādu kontaktu vai vienotas rīcības ar Ā. Hitleru noliegums, taču arī prasība saglabāt teritoriālu *status-quo*, t.i. – līdz 1939.gada 1.septembrim pastāvējušās robežas. Pēc tikšanas ar V. Čērčilu, A. Īdeni un amerikāņu pārstāvi D. Drekselu-Bidlu PVE pieņemtais lēmums atsaukt lūgumu SSKK veikt izmeklēšanu un citas piekāpšanās nāca par vēlu. Tās neapmierināja padomju vadību.

Nebija panākumu Rietumu sabiedroto valdību spiedienam uz J. Staļinu. 30.aprīlī Lielbritānijas premjerministrs rakstīja J. Staļinam, ka V. Sikorskis „atturēs poļu presi no polemikas”, ka „britu kabinets ir pilns apņēmības ieviest pienācīgu disciplīnu poļu presē Lielbritānijā”, ka PVE emigrācijā atsakās no SSK izmeklēšanas un „tā grib lojāli strādāt kopā ar Jums”, lūdz poļu armijas Irānā karavīru ģimenes locekļus un poļu karavīrus Padomju Savienībā nosūtīt uz Irānu. Taču pati interesantākā šai vēstulē ir pasāža, kurā J. Staļins tika brīdināts no viņa iecerētajiem un kā pretinieku, tā sabiedroto jau atšifrētajiem soļiem. Rindkopa dokumentā skanēja: „Pagaidām šai lietā triumfē Gebelss. Tagad viņš cītīgi izplata domu, ka PSRS organizēs poļu valdību uz krievu zemes un PSRS uzturēs attiecības tikai ar šo valdību. Mēs, protams, nevarētu atzīt tādu valdību un turpinātu mūsu attiecības ar Sikorski, kurš ir pats derīgākais cilvēks, kādu Jūs vai mēs varētu atrast mūsu kopējās lietas mērķu labā. Es uzskatu, ka tāds būs arī amerikāņu viedoklis.” Nākamajā rindkopā V. Čērčils vēlreiz centās samierināt abas

pusēs: „Es personīgi uzskatu, ka viņi [poļu radikāļi – V.Š.] ir saņēmuši triecienu un pēc jebkura laika perioda, kurš tiks uzskatīts par ērtu, attiecībām, nodibinātām 1941.gada 30.jūlijā, ir jātiek atjaunotām. Tas visvairāk nepatiks Hitleram, bet to, kas viņam visvairāk nepatiks, mums ir prātīgi darīt”. 2.maijā britu premjers arī norādīja: „Pagaidām visa šī lieta ir bijis Gebelsa triumfs. Šobrīd viņš aktīvi iedveš domu, ka PSRS organizēs poļu valdību krievu zemē un sadarbosies tikai un vienīgi ar šo valdību”, kā arī brīdināja: „Mēs, protams, nespēsim atzīt tādu valdību un turpināsim uzturēt mūsu attiecības ar Sikorski ...” Faktiski arī ASV rīkojās analogiski Lielbritānijai. Prezidents F.D. Ruzvelts atbalstīja V. Čērčila pozīciju, ka antihitleriskās koalīcijas vienotība ir nepieciešams nosacījums nacisma sakāvei, visam citam jāatkāpjas šā uzdevuma sasniegšanas priekšā, tāpēc aizliedza publicēt staļinisko noziegumu atmaskojošu dokumentu.

4.maijā J. Staļins pārmeta jau Lielbritānijas valdībai, ka tā nebija pietiekami stingri atturējusi „vienu sabiedroto no trieciena došanas otram sabiedrotajam”, t. i. – nebija atturējusi PVE no mēģinājumiem noskaidrot patiesību, kad bija skaidrs, ka tā visas pasaules priekšā nostādīs staļinisko režīmu neciešamā situācijā. Sakarā ar PVE solījumu V. Čērčilam lojāli sadarboties ar padomju valdību J. Staļins izteica šaubas, vai tā ir spējīga turēt vārdu. Par PVE tuvu stāvošajiem poļu slāņiem J. Staļins izteicās kā pilniem ar prohitleriskiem elementiem, kuru priekšā V. Sikorskis būtu bezspēcīgs, pat ja viņš vēlētos saglabāt lojalitāti Padomju Savienībai. Pieņemumu par to, ka PSRS veidos jaunu poļu valdību, J. Staļins kategoriski noraidīja, toties deva norādi uz nepieciešamību Lielbritānijai, PSRS un ASV kopējiem spēkiem panākt izmaiņas „tagadējās poļu valdības sastāva uzlabošanai no sabiedroto vienotās frontes pret Hitleru viedokļa”. Par poļu pavalstnieku un poļu karavīru ģimenes locekļu evakuāciju uz Irānu tika paziņots, ka Padomju Savienības valdība neesot tai nekad likusi šķēršļus. 6.maijā J. Staļins izdeva pavēli par 1.poļu T. Kostjuško vārdā nosauktās divīzijas formēšanu.

Jāpiekrīt A. Pola secinājumam: „Domstarpības Katiņas jautājumā visai nepārprotami norādīja, kāda ir Polijas trimdas valdības [termins gan lietots nepareizi, izņemot V. Sikorski, kuru no Polijas izsūtīja J. Pilsudskis, pārējos valdības locekļus neviens neizsūtīja, viņi paši bēga no Polijas, tātad par trimdiniekiem viņus nevarēja atzīt – V.Š.] vieta Sabiedroto nometnē. Krīzes brīdī tās intereses salīdzinājumā ar „lielo sabiedroto” vienotības saglabāšanu bija sekundāras.[...] Karš bija sācies kā cīņa par Polijas neatkarību, taču 1943.gadā tas bija kļuvis par karu pret Vāciju, un sākotnējais mērķis jau bija gandrīz aizmirsts. Polijas līderi šo fundamentālo pārmaiņu priekšā bija bezspēcīgi, un Katiņas krīze parādīja, ka ar tām samierināties viņiem traucē politiskā šaurprātība.” Kā norāda krievu vēsturniece A. Noskova, „Maskavai [...] situācija pēc attiecību pārtraukšanas [ar PVE] izvērtās ne tik daudz par „sejas zaudēšanu”, cik par politisku ieguvumu. Turpretī Polija antihitleriskajā koalīcijā zaudēja ietekmīga subjekta lomu, sabiedrotajiem apspriežot tās problēmas. Polija kļuva par to viedokļu saskaņošanas vai „individuālas” politikas objektu. Londonas poļu centieniem, izmantojot, vienalga – melīgu vai patiesu, bet nacistu sniegtu informāciju, „atbruņot” Staļinu sabiedroto priekšā, bija kontrproduktīva loma viņu valdības likteņos.” Poļu nacionālās intereses, tā kā tās saprata poļu līderi, nonāca pretrunā ar visas antihitleriskās koalīcijas, un, tā kā runa gāja par cīņu pret nacismu, var teikt, arī visas cilvēces interesēm. Laikā, kad PSRS attiecības ar citām antinacistiskās koalīcijas valstīm, valdībām emigrācijā attīstījās un paplašinājās, PSRS un Polijas valdības emigrācijā attiecību sarašana bija unikāla parādība antihitleriskās koalīcijas vēsturē. Cieta kopīgās antinacistiskās cīņas intereses.

Padomju vadība, 1943.gadā uzsākot atklātu konfliktu ar PVE, bet pēc tam konsekventi to izolējot starptautiski, nodemonstrēja, ka tās pieeja „poļu jautājumam” radikāli mainās, ka tā tagad ir iecerējusi

savas intereses Polijā nodrošināt ar sociāli-politisku pārkārtojumu palīdzību, sekmējot „sociālistisko” izvēli.

Saistībā ar PPTs un T. Kostjušo vārdā nosauktās divīzijas izveidi Rietumos izplatījās pārliecība, ka PSRS tiek gatavota otras, nu jau padomju ietekmē esošas Polijas valdības emigrācijā radīšanu. Tiesa, savā sarakstē ar V. Čērčilu J. Staļins mēģināja pārliecināt pēdējo, ka tie ir „izdomājumi”. 1943.gada maijā viņš vēl joprojām uzstāja, ka ir tikai „jāuzlabo pašreizējās Polijas valdības sastāvs no sabiedroto vienotas frontes pret Vāciju skatu punkta”, taču politiskā kursa Polijas jautājumā izmaiņa jau bija notikusi.

A. Pols apgalvo, ka gan V. Čērčilam, gan F.D. Rūzveltam „nebija noslēpums, ka Staļins gatavo marionešu režīmu, kuru bija paredzēts iedibināt Polijas likumīgās valdības vietā. Taču abi politiķi baidījās – it sevišķi 1943.gadā – no tā, ka Staļins varētu parakstīt ar Hitleru separātu mieru, un lieliski saprata, ka viņu kara visugalvenais mērķis – sadragāt Vācijas reihu – bez padomju armijas un ekonomiskajiem resursiem būs daudz grūtāk sasniedzams. Tādejādi Anglijas un ASV līderi nekādā ziņā neuzdrošinājās pieļaut, ka jēlkāda iemesla dēļ varētu tikt apdraudēta „Lielā trijnieka” vienotība. Ja šīs vienotības saglabāšanas dēļ vajadzēja izlikties neredzam neskaitāmos boļševiku vainas pierādījumus Katiņas lietā, viņi nevilcinājās to darīt.” Amerikāņu autors gan noklusē to, kāpēc bažas par separāta miera iespējamību bija radušās – Otro fronti Rietumu lielvalstis atklāja tikai 1944.gadā, kad PSRS jau bija paveikusi lielāko darbu nacistiskās Vācijas sagrāvē. Rietumvalstu vadītājiem bija teorētisks (faktisku norāžu uz PSRS un Vācijas separāta miera iespējamību nav) pamats bažīties, ka PSRS vadība varētu mainīt savu politiku, tāpēc viņi arī bija spiesti ne tikai sadarboties ar Rietumu demokrātiskās pasaules acīs jau no 1917.gada sakompromitēto boļševiku valdību, bet arī slēpt tās noziegumus. Tiesa, no savu lielvalstisko interešu, ietekmes sfēru (arī Polijā) aizstāvēšanas Rietumvalstis nekad neatteicās, taču konkrētajā brīdī vēl nebija skaidrs, kāds spēku samērs izveidosies Polijas atbrīvošanas brīdī un Rietumu politiķiem nācās rēķināties ar dažādām iespējamībām.

Faktiski, pateicoties padomju tautu varonīgajai cīņai frontēs, J. Staļins piespieda Rietumu sabiedrotos aizvērt acis uz Katiņas slaktiņu, tāpat, kā uz citiem, pasaulē jau zināmajiem staļinisma noziegumiem. Padomju tautu panākumi cīņā pret hitlerisko Vāciju Rietumu sabiedrībā tika cienīti vairāk nekā poļu nepakļaušanās hitleriskajiem okupantiem, viņu dalība karā britu armijas pusē. Par lielu sarūgtinājumu poļu emigrācijas politiķiem, Rietumu demokrātiskās valstis rīkojās pragmatiski, pirmkārt ievēroja nevis varonīgi karojošo, bet salīdzinoši mazā skaitā esošo Polijas patriotu, bet vismaz tikpat varonīgi karojošo, toties daudz lielākā skaitā esošo un izšķirošo ieguldījumu karā nesošo padomju cilvēku intereses, kuras šai gadījumā daļēji sakrita ar diktatora J. Staļina vēlmēm. J. Staļins nevēlējās atzīties Katiņas noziegumā, kas varētu sarežģīt tālāko kara gaitu (uz ko cerēja J. Gebelss). Padomju cilvēku vairākums nacisma briesmu priekšā nevēlējās pat domāt par to, ka viņu valstī valda diktators, pēc kura pavēles ir miruši tūkstoši nevainīgu cilvēku, tai skaitā arī Katiņā.

Var saprast poļu patriotus, kuri bija pārliecināti, ka Katiņā noziegumu bija paveikuši tie paši boļševiki, kuri 1920. gadā bija iebrukuši Polijā (to, ka tas notika pēc poļu iebrukuma Ukrainā un Baltkrievijā, viņi nevēlējās atcerēties). Tiesa, arī viņiem nedrīkstēja būt vienalga, kāda sveša vara tolaik okupē Poliju un pakāpeniski iznīcina tautu, un kāda vara, kaut atņēmusi Polijai lielākoties citu tautu apdzīvotus apgabalus, un vismaz daļai poļu likusi pārciest ciešanas ne mazākas, kā to bija darījuši hitlerieši, un pat iznīcinājusi tūkstošus poļu virsnieku, tomēr reizē cīnījās par tiešo Polijas okupantu sakaušanu. Var pieņemt, ka no lielās politikas tālu stāvošiem ierindas poļu pilsoņiem pirmajā vietā bija morāls sašutums par to, ka viņu sabiedrotie bija rīkojušies tāpat kā viņu ienaidnieki, vēlme atdarīt visiem saviem pāridarītājiem. Taču grūti saprast poļu politiķus, kuri pēc tik daudziem soļiem, kuri saasināja viņu attiecības ar vienu no antihitleriskās koalīcijas pamatbalstiem un nesa tikai vienu ieguvumu – daļas PSRS nonākušo poļu izvešanu uz Irānu, ar milzu neatlaidību turpināja politiku, kura, mazākais, varēja novest pie visu PSRS nonākušo poļu atkārtotas izolēšanas nometnēs,

bet sliktākajā gadījumā pat pie antihitleriskās koalīcijas sabrukuma un, iespējams, poļu valstiskuma pazušanas uz ilgiem gadiem, ja ne visiem laikiem. PVE taču vajadzēja rēķināties, ka PSRS 1943.gadā jau nebija tā PSRS, kas cieta sakāves 1941.gadā. Turpretī Polija 1943.gadā nebija nekāds dižs militārs vai vienkārši materiāls spēks. Valsts bija ienaidnieka okupēta. Poļu armija Rietumu sabiedroto pusē nebija liela. Jautājumā par poļu militāro formējumu radīšanu PSRS uz visiem laikiem atteicās no sadarbības ar PVE.

Paziņojums par PSRS valdības un PVE diplomātisko attiecību pārtraukšanu izsauca bažas Rietumu sabiedroto vidū. Tas liecināja par pirmo ievērojamo plaisu sabiedroto noietnē. Rietumu valstu valdības nevēlējās, lai visas pasaules priekšā atklātos, ka viens no antihitleriskās koalīcijas valstu vadītājiem ir pretīgs slepkava, jo tas varētu sašķobīt šīs koalīcijas pamatus. Rietumu sabiedrotajiem bija nepieciešams PSRS militārais spēks, tie nevēlējās noskaidrot patiesību. 1.maijā J. Gebelss savā dienasgrāmatā rezumēja notikumu gaitu: „Kremļa varasvīri teicami zina, cik tālu viņi var atļauties iet. Londonu un Vašingtonu tas ļoti sarūgtina, un neviens to nemēģina slēpt. Anglosakšu noietne ir līdz nāvei pārbijusies par to, ka mūsu propagandai ir izdevies ienaidnieka koalīcijā iedzīt dziļu ķīli.” Šajās dienās J. Gebelss ar apmierinājuma sajūtu atzīmēja pretrunu pieaugumu starp V. Čērčilu un PVE. Savā dienasgrāmatā viņš ierakstīja, ka anglosakši poļus jau sauc par saviem ienaidniekiem.

Kurp konflikts varētu novest, ja Lielbritānija un ASV atbalstītu Poliju? Varbūt pat pie PSRS separāta miera ar Vāciju, no kura Rietumvalstu valdības nepārstāja baidīties visu kara laiku? Lai arī cik maza bija tāda iespējamība, Rietumu atbildīgie politiķi vēlējās no tās izvairīties. Ja Rietumvalstīm bija jāizvēlas, ar ko sadarboties, tās redzēja, ka neapšaubāmi izdevīgāk to ir darīt ar PSRS, bet ne Poliju. Tiesa, atklāti atstāt poļus vienus, kad viņi uzstājās ar savām taisnīgajām pretenzijām par tautiešu noslepkavošanu, nozīmēja izsaukt neapmierinātību neitrālajās valstīs, stiprināt bailes no iespējamās Vācijas un tās sabiedroto valstu padomju okupācijas. Tāpēc Rietumu valstu vadītāji visenerģiskākajā veidā centās apslāpēt konfliktu, neļaut tam sabojāt attiecības lielvalstu vidū.

1943.gada 28.aprīlī V. Čērčils vēstulē A. Īdenam rakstīja: „Nav vērts patoloģiski apriņķot trīs gadus vecus kapus Smoļenskas apkārtnē”. Kā raksta angļu vēsturnieks N. Deiviss, situācijas raksturojums bija atrodams Lielbritānijas Slepeno operāciju pārvaldes materiālos: „Apvienotās Karalistes oficiālā nostāja ir izlikties, ka visa lieta ir falsifikācija [...]. Jebkurš cits viedoklis var radīt sašutumu sabiedrībā, jo tā varētu izdarīt secinājumu, ka mēs esam sabiedrotie valstij, kas vainojama tādās pašās neģēlībās kā vācieši”. Lielbritānijas valdība valsts teritorijā aizliedza publicēt poļu preses pretpadomju paziņojumus, faktiski aizliedza veikt darbības, virzītas uz poļu virsnieku nāves apstākļu noskaidrošanu. A. Īdena personīgais sekretārs O. Harvejs savā dienasgrāmatā par Katiņas lietu rakstīja: „Poļi lieliski izjauca mūsu plānus. Ar viņiem ir jāapietas ļoti stingri, lai viņi neizjauktu mierīgu noregulējumu un nevājinātu angļu-krievu savienību”.

Par „stingrības” vajadzību liecināja kaut vai tas, ka V. Čērčila solījumu J. Staļinam „ievieš disciplīnu poļu presē Lielbritānijā” nemaz nebija tik viegli izpildīt. Tā, 1943.gada 2.maijā Londonā izdodamā avīze „*Wiadomości Polskie*” (Poļu Ziņas) publicēja Z. Novakovska rakstu „*Castrum Doloris*” („Sāpju pils”). Tajā autors sprieda: „Situāciju, kādā nonāks mūsu īstenie sabiedrotie, nevar nosaukt par vienkāršu. Gluži pretēji, tā izrādīsies ļoti neveikla, taču tas nevar piespiest mūs klusēt – mēs nedrīkstam slēpt patiesību vai izlikties, ka mums līdz galam viss nav skaidrs. Mums jau viss ir skaidrs, bet mūsu sabiedrotie vēl kādu laiku šaubīsies [...] Jo tāds noziegums normāla cilvēka iztēlei nav aizsniedzams. Tāpēc vēl jo vairāk tas ir jāizvelk dienas gaismā. Un, nebūt nenotušķējot noziegumus, kurus paveikuši vācieši, jau šodien jāsāk nodarboties ar mūsu traģēdijas otru nodaļu, jau tagad jāraksta „Melnās grāmatas” analogu. Nedrīkst zaudēt ne minūti laika. Tautas-sabiedrotās cīnās par demokrātiju, par brīvību, par patiesību. Tad lai viņas arī uzzin to patiesību, kura līdz šim mumificēta gulēja noslēpta no ļaužu acīm.”

Tā PSRS vadības īstenoto patiesības slēpšanu par Katiņas nošaušanu veicināja arī Lielbritānijas un ASV valdības, kuras kara gados nebija ieinteresētas PSRS prestiža graušanā. Morāles apsvērumi atkāpās politiskās lietderības priekšā, un par to V. Čērčilu un F.D. Rūzveltu acīmredzot nenosodītu neviens brits un amerikānis, kurš, pateicoties Rietumu sadarbībai ar J. Staļinu, saglabāja karā dzīvību.

Zīmīga saruna starp V. Čērčilu un V. Andersu notika Kairā jau 1942.gada 22.augustā. Tajā V. Čērčils izsacīja pieļāvumu, ka „krievi neļāva izbraukt [no PSRS] poļu virsniekiem aiz bailēm, ka tie var izstāstīt, kāda ar viņiem bija apiešanās”. Uz to V. Anderss paziņoja: „Krievijā nav taisnīguma un godīguma, un nav neviena cilvēka, kura vārdam varētu ticēt.” V. Čērčils piezīmēja, ka „tādi vārdi var būt ļoti bīstami, ja tie tiks pateikti publiski. Nekas labs neiznāks, ja tiks izsaukts naidīgums no krievu puses”. Britu premjeram acīmredzot nebija ilūziju par poļu virsnieku likteni, taču „naidīgumu no krievu puses” viņš nevēlējās izsaukt nekādā gadījumā.

No morāles viedokļa visu „lielā trijnieka” politiķu pozīcijas bija apšaubāmas. Taču no politiskās lietderības viedokļa jāatzīst, ka kopējā mērķa labā, uzvaras pār agresoriem vārdā saprātīgāk bija izlikties neticam nacistu propagandas ziņām, ja tās izņēmuma kārtā šajā gadījumā arī bija patiesas.

Jāsecina, ka no Polijas valdības puses nebūt netika izdarīts viss, lai antihitleriskajai koalīcijai minimalizētu Katiņas nozieguma rezultātā nodarītos zaudējumus. Autors uzskata, ka gan “sanācijas” piekritēju nometnē, gan nacionāldemokrātiskajās aprindās, gan ap V. Sikorski grupējošos poļu politiķu vidū arī 1943.gada pavasarī vēl nebija reālistiskas izpratnes par spēku samēru pasaulē: par to, ka Rietumu demokrātiskās valstis neuzņemsies milzīgu risku – karot pret Ā. Hitleru un viņa sabiedrotajiem tikai saviem spēkiem, bez sadarbības ar PSRS; ka tās uz vairāku tūkstošu poļu noslepkavošanu reaģēs gluži tāpat kā uz 1937./1938.gadu represiju vilni PSRS, to nosodot, taču reizē galvenokārt rūpējoties par savām interesēm; ka tās arī turpmāk centīsies izmantot PSRS savu nolūku sasniegšanai, kā līdz 1939.gada 1.septembrim – savai palikšanai ārpus kara, pēc tam – Vācijas sagrāvei.

Var jau apgalvot, ka patiesības noskaidrošana ir svarīgāka par vislielākajiem politiskajiem un militārajiem uzdevumiem pat tad, kad izšķiras jautājums par daudzu tautu, varbūt pat visas civilizācijas pastāvēšanu, kā tas bija Otrajā pasaules karā, ka augstākā taisnīguma vārdā neviens noziegums nedrīkst tikt pat ne uz mirkli noklusēts, neviens noziedznieks nedrīkst palikt ne brīdi nesodīts. Taču tur jau tā lieta, ka panākt staļinisko noziedznieku reālu sodīšanu vai arī tikai morālu viņu nosodījumu visas pasaules acīs Polijas valdība emigrācijā tai brīdī nespēja. Tam pretojās pat tās vistuvākie sabiedrotie ar V. Čērčilu un F.D. Rūzveltu priekšgalā. Amerikāņu publicists A. Pols raksta: „No poļu viedokļa Sabiedroto izrīkošanās ar informāciju par Katiņas traģēdiju bija salta nodevība”. Taču viņš pats arī atzīst, ka Sabiedroto valdības „nevarēja atļauties šaubīgo greznību – apsūdzēt Kremli noziegumā, par kuru nebija iespējams sodīt.”

Acīmredzot PVE būtu kopā ar Rietumu sabiedrotajiem jālūdz padomju puses paskaidrojumus, bet pēc to saņemšanas jāatliek patiesības noskaidrošana līdz kara beigām. Gudrākais, pragmatiskākais, politiski pareizākais risinājums būtu pagaidām, pirms uzvaras karā, pirms poļu tautas glābšanas no nacistiskās okupācijas atlikt lietas galīgu noskaidrošanu, bet pievērsties tai tad, kad tam būtu radušies labvēlīgi apstākļi. Morālei vismaz uz laiku bija jāpiekāpjas politiskās lietderības priekšā, kā tas tika, tiek un neapšaubāmi arī turpmāk tiks darīts ļoti daudzos politiķu risināmos jautājumos.

Kā uz godīgu un reizē gudru pieeju notikumiem var atsaukties uz britu valstsvīra (ārlietu ministra vietnieka) A. Kadogana radītu dokumentu.

Lielbritānijas sūtnis pie PVE O. O'Mallejs 1943.gada 24.maijā atsūtīja ārlietu ministram A. Īdenam ziņojumu par savu redzējumu Katiņas lietā, kurā norādīja uz PSRS IeTK saistību ar to. Ziņojums izsauca neapmierinātību britu valdībā. To izlasījis, A. Kadogans uzrakstīja savu komentāru: „Atzīstos, ka es drīzāk glēvulīgi novērsos no

Katiņas lietas, baidoties no tā, ko varētu tur atrast. Var pastāvēt pierādījumi, par kuriem mēs tagad nezinām, kuri parādīs citu virzienu. Taču uz to pierādījumu pamata, kuri ir mūsu rīcībā, grūti ir neapsūdzēt krievus.

Tas rada, protams, nopietnas problēmas, taču neviens – tā es domāju – nav norādījis uz to, ka tās ir jaunas. Cik tūkstošu savu cilvēku ir izkāvis padomju režīms? Nedomāju, ka poļu asinis vairāk brēc pret debesīm kā krievu asinis. Taču nepieciešamības spiesti mēs pieņemām krievus kā sabiedrotos un apņēmāmies sadarboties ar viņiem kara un miera laikā.

Kas ir draudīgs šai lietā, tās ir tālejošās politiskās sekas. Ja krievu vaina tiks pierādīta, vai mēs varam sagaidīt no poļiem nākotnē mierīgu līdzāspastāvēšanu ar krieviem? Baidos, ka atbildes uz šo jautājumu nav.

Bez tam, uztrauc doma, ka galu galā mēs varam, ar krievu piekrišanu un līdzdalību, nostādīt tiesas priekšā un, iespējams, iznīcināt „ass” „kara noziedzniekus”, vienlaikus attaisnojot šo briesmīgo noziegumu. Atzīstos, man tas sagādās neparastas grūtības. Protams, patreizējā brīdī mēs neko nevaram izdarīt šai jautājumā. Par to, kādās aprindās izplatīt šo [O. O'Malleja] ziņojumu, man nav noteikta viedokļa. Protams, vienīgais godīgais lēmums būtu izplatīt to. Taču, kā visi atzīst, šo liecību zināšana nevar ietekmēt mūsu izvēlēto rīcības veidu vai mūsu politiku. Tad kāds gan labums, ka lielāks nekā vajadzīgs cilvēku skaits būs nolemti sirdsapziņas mokām, kuras izsauc šī dokumenta izlasīšana?” O. O'Malleja ziņojums tika noslepenots, tāpat kā viņa kārtējais ziņojums 1944.gada 11.februārī, kurā tika apšaubīti padomju izmeklēšanas rezultāti Katiņas lietā. To publicēja tikai 1972.gadā angļu vēsturnieks L. Fitcibons.

Fakts paliek fakts – ar Katiņas lietas uzsākšanu Trešais reihs deva triecienu antihitleriskās koalīcijas vienotībai, izsauca strauju pretpadomju noskaņojumu pieaugumu poļu politiskajās aprindās, labējo uzskatu izplatības pieaugumu tajās. Amerikāņu avīze „*The New York Times*” jau 1943.gada 27.aprīlī konstatēja, ka kā krievi, tā poļi ir iekrituši vāciešu izliktajās lamatās. Taču, kā norādījis Č. Madajčiks, lietai attīstoties, galvenos zaudējumus nesa Polija. Kaut „Polijas jautājumu” neatkarīgi no „Katiņas lietas” karojošajām antihitleriskās koalīcijas lielvalstīm nācās skatīt visās savās konferencēs, hitlerieši vismaz daļēji bija panākuši savu mērķi – radījuši sarežģījumus antihitleriskās koalīcijas dalībnieku attiecībās. Pēc grāmatas autora domām, var teikt, ka vāciešu izliktajās lamatās pilnā mērā iekrita tikai Polija, daudz mazākā – PSRS un Rietumu sabiedrotie, kuri cīnījās pret nacismu turpināja sadarboties.

Zuda kaut nelielā līdz tam pastāvošā iespēja saprasties poļu labējiem un kreisajiem spēkiem, vienojoties PVE Delegatūrai ar PSP. Kļuva neiespējamas divpusējās tikšanās, par kurām J. Staļins un T. Romers vienojās 1943.gada februāra beigās. Varšavā samazinājās PSP ietekme (kā minēts AK dokumentos, „mazāk izformētā province” uz Katiņu nereaģēja un PSP un GL biedru skaita pieaugums turpinājās).

Katiņas skandāla rezultātā pamatīgi cieta PVE. 1943.gada 4. maijā J. Staļins strikti paziņoja, ka pašreizējai Polijas valdībai nav izredžu „atgriezties Polijā un saņemt varu”. Vēlāk sabiedrotajiem atlika tikai meklēt iespēju reorganizēt PVE.

Vai cita, PVE realizēta pragmatiska rīcība Katiņas jautājumā traucētu J. Staļina plānu realizēšanu attiecībā uz Poliju – grūti spriest. Taču tas rezultāts, pie kura noveda PVE faktiskā rīcība – PSRS attiecību saraušana ar to, tikai atraisīja J. Staļinam rokas, sākās jaunu poļu armijas daļu formēšana Padomju Savienībā, propadomju pārstāvniecības iestāžu veidošana. Konflikts ap Katiņas lietu sakompromitēja sabiedroto acīs nevis PSRS vadību, bet Polijas valdību emigrācijā. Ar sadarbības gatavības demonstrēšanu Andersa armijas, tās karavīru ģimenes locekļu evakuācijas lietā, bet nekaunību, liekulību, demagoģiskiem uzbrukumiem Katiņā cietušajai poļu pusei padomju diktators neļāva pilnā mērā izskanēt PSRS nepatīkamai lietas interpretācijai, vājināja PVE un reizē gatavoja augsni jaunas Polijas valdības izveidei PSRS paspārnē.

Objektīvi PSRS un PVE diplomātisko attiecību saraušana noveda pie PVE un visu t.s. „Londonas poļu” politisko spēku vājināšanās. PVE nespēja pareizi novērtēt apstākļus, kādi bija radušies

antihitleriskās koalīcijas valstu sadarbības un to izcīnītā lūzuma Otrā pasaules kara gaitā. Galvenais – daudz par zemu tika vērtēta PSRS loma kopējo koalīcijas plānu īstenošanā. No tā arī radās veltās cerības uz Rietumvalstu atbalstu pret demokrātiem netīkamo staļinisko režīmu.

Notikumi starptautiskajā arēnā Katiņas lietas sakarā vēlāk ietekmēja arī PVE mēģinājumus atjaunot attiecības ar PSRS. Padomju puses nodiktēto priekšnoteikumu vidū bija arī divi saistīti ar Katiņas lietu: 1) atzīt par kļūdu Polijas lūgumu SSKK iesaistīties izmeklēšanā, 2) izraidīt no valdības tos, kuri bija atbildīgi par šo soli, kā arī par pretpadomju propagandisko kampaņu. (J. Staļins prasīja izslēgt no PVE trīs Katiņas lietā īpaši aktīvos darbiniekus – K. Sosnkovski, M. Kukielu un S. Kotu, kuri bija sacerējuši un parakstījuši aicinājumu Starptautiskajam Sarkanajam Krustam iesaistīties Katiņas lietas izmeklēšanā.) Tālākā perspektīvā Katiņas lieta kļuva par vienu no galvenajiem „sāpīgajiem punktiem” padomju – poļu attiecībās.

Reakcija pašā nacistu okupētajā Polijā, pretošanās kustības vadībā bija atšķirīga no labējās emigrācijas nostājas. AK pavēlniecībai un PVE Delegatūrai, kas par nošaušanām Katiņā bija ieguvušas ziņas jau 1941./1942.gadu mijā, (ir arī dati, ka jau 1940.gada beigās poļu pagrīde un valdība emigrācijā zināja pietiekami pārliecinošus faktus par virsnieku nometnēm un notikumiem Katiņas mežā) vācu atklājums vairs nebija nekāds pārsteigums. Tām bija skaidrs arī vācu izraisītās kampaņas politiskais uzdevums un tās konstatēja, ka nacistiskā propaganda cenšas noskaņot cilvēkus „pret Padomēm, sabiedrotajiem un poļu valdību”. PVE atbalstošās iestādes Polijā reaģēja ar divu deklarāciju publicēšanu. 1943.gada 30.aprīlī Delegatūras vadītājs J. Jankovskis publicēja paziņojumu, kurā padomju valdības noziegumu Katiņā uzskatīja par pierādītu. Reizē viņš norādīja, ka paziņojums par Katiņas noziegumu nedrīkst likt poļu iedzīvotājiem aizmirst par hitleriešu terorbu. PVE Delegatūras vadītājs uzsvēra, ka tautas vairākums par ienaidnieku N1 uzskata Vāciju –,ienaidnieku visbīstamāko, vistuvāko un vistiešāko” un ar to poļiem ir jācīnās „bezkompromisa cīņā līdz pat uzvarai”. 9.maijā tika publicēts paziņojums, kurš noraidīja padomju pārmetumus poļiem par sadarbību ar vācu okupantiem Katiņas jautājumā un norādīja, ka padomju valdībai tas bija tikai iegāns attiecību saraušanai ar PVE.

Gala rezultātā J. Gebelsam nacās konstatēt, ka Polijā vācu propaganda nav sasniegusi mērķi, jo „poļu pretošanās kustībai galu galā ir izdevies to izmantot pret mums”.

Vācijas augstāko vadītāju vidū gan bija arī tādi, kuri pārvērtēja Katiņas lietas radīto efektu poļu vidū. Tā, 1943.gada 19.jūnijā SS reihsfirers H. Himlers ierosināja Ā. Hitleram radīt poļu vienības izmantošanai Austrumu frontē pēc ukraiņu SS divīzijas „Галичина” (Galīcija) parauga. Ā. Hitlers to kategoriski noraidīja, norādot, ka divīzijas radīšana no Galīcijas, kura „150 gadu ilgi ietilpa Austrijas sastāvā”, iedzīvotājiem – „tā ir pavisam cita lieta”. Polijas teritoriju ģenerālgubernators H. Franks 1943.gada jūnijā piedāvāja izmantot 1939.gadā radīto poļu nacionālistu pagrīdes organizāciju „*Miecz i Pług*” (Zobens un arklis) bruņotai cīņai pret PSRS. Šoreiz priekšlikumu organizācijas mazskaitlīguma dēļ ignorēja H. Himlers. Reizē H. Franks atzina, ka „propaganda ap Katiņu neatrod nopietnu atbalstu poļu vidū” un piedāvāja to aktivizēt.

Katiņas radīto efektu mēģināja noteikt arī blakus Ģenerālgubernatūrai esošā Ostlandes apgabala reihskomisārs H. Loze. Vēstulē Austrumu okupēto teritoriju ministram A. Rozenbergam, aprakstot nacistisko soda ekspedīciju briesmu darbus sev padotajā apgabalā, viņš konstatēja; „Kas gan salīdzinot ar to ir Katiņa?”

29.martā Katiņā sākās apbedīto masveida ekshumācija. Darbus vadīja Breslavas (Vroclav) Universitātes profesors G. Butcs. Par tās darba rezultātiem 1943.gada rudenī Vācijā tika izdots dokumentu krājums „*Amtliches Material zum Massenmord von KATYN*”. (Dienesta materiāli par masu slepkavību Katiņā”. *Zentralverlag der NSDAP, Berlin*, 1943), kur bija dots arī upuru saraksts. Krājums satur plašu materiālu klāstu, kas norāda uz staļinisko slepkavu vainu. Lai veicinātu krājuma izplatību, puse no tā pārdošanā iegūtajiem līdzekļiem tika apsolīta Polijas Sarkanajam Krustam.

Tomēr vāciešu ziņojumā par Katiņā atrastajiem poļu virsnieku līķiem bija daudz neprecizitāšu, kuras radīja aizdomas, ka tas ir vācu falsifikācija. Tā, tika paziņots, ka bērzi, kas bija iestādīti uz kapiem, ir trīs gadus veci. Kāds zviedru avots norādīja, ka bērzus stāda, kad tie sasnieguši divu gadu vecumu, proti, ja bērzi ir trīsgadīgi, tad slepkavības notikušas 1942.gada aprīlī un nevis 1940.gada aprīlī, kā apgalvoja vācieši. Aplamības tika stāstītas arī par emblēmu uz dažu nogalināto uzplečiem. Vācieši apgalvoja, ka uz tiem esot burti „J.P.”, tātad viņi dienējuši J. Pilsudska pulkā. Patiesībā uz tiem bija burti „S.P.”, kas nozīmēja „*Szkoła Podchorążych*” (kadetu skola).

Arī krievu politiskais darbinieks un publicists V. Šveds vācu sagatavotajā krājumā atradis vietas, kas vieš pamatotas šaubas par tā atbilstību īstenībai un padomju vainu. Tā, it kā ar „vācu precizitāti” sastādītajā ekshumēto personu sarakstā 22 uzvārdi sastopami divas reizes (tātad 22 personām bijuši divi ķermeņi!!), viens – pat 3 reizes. Vācu ierēdņi mēģināja izskaidrot „identificēto” virsnieku vārdu dublēšanos ar kļūdām dokumentu apstrādē, kad pie viena līķa atrastos dokumenti kļūdas pēc tikuši ievietoti dažādos konvertos. Taču tas paver ceļu arī citam pieņēmumam – ka, sagatavojot „Katiņas lietu”, vācieši ekshumēto līķu kabatās (bez „vācu precizitātes”) ielika attiecīgus iepriekš sagatavotus vācu rīcībā esošus dokumentus. Jau 1943.gadā tika zināms, ka dažus sarakstā iekļautos bija nogalinājuši paši vācieši, daži vispār izrādījās dzīvi. Līdz ar to vācu sagatavoto materiālu ticamības pakāpe bija zema.

Tomēr ne visas vācu izmeklēšanas materiālam veltītās kritiskās piezīmes var uzskatīt par pietiekami pamatotām. Piemēram, V. Šveds kā uz vājo vietu norāda uz vācu izmeklēšanas komisijas vadītāja G. Butca ziņojumā ietvertu konstatējumu: „Izmaiņas liķaudos katrā atsevišķā gadījumā lielā mērā ir atkarīgas no liķa atrašanās vietas, augsnes veida, tās sastāva un īpašībām, tās piesātinātības ar mitrumu. Tāpēc, bet it īpaši salīdzināšanas iespēju trūkuma dēļ, precīzi pateikt cik ilgi liķu masa atradusies zemē, nav iespējams”. (*Da indessen die Leichenveränderungen jeweils in hohem Maße von der Lagerung, der Art, Zusammensetzung und Eigenschaft des Bodens sowie der Art der Durchfeuchtung abhängen, sind noch präzisere Aussagen über die Dauer des Liegens einer Leichenmasse im Erdgrab vorerst, insbesondere aus Mangel an Vergleichsmöglichkeiten nicht zu machen.*) Taču vācu mediķis arī norādījis uz citiem apstākļiem, atrastajiem dokumentiem, pasta sūtījumu zīmogiem, liecībām, kuru kopums ļauj noteikt liķu atrašanās zemē laiku – no 1940.gada marta-maija. Piemēram, vietējie iedzīvotāji redzēja, kā 1940.gada pavasarī Gņezdovas (Гнездово) stacijā tika atvesti poļu gūstekņi. Viens no vietējiem iedzīvotājiem P. Kiseļevs, kurš dzīvoja nošaušanas vietas tuvumā, pat it kā dzirdēja no meža atskanam šāvienus un cilvēku kļedzienus.

Cik ticamas šīs ziņas, var tikai minēt, jo vēlāk šis pats liecinieks padomju komisijai apgalvoja, ka bijis spiests tādu liecību dot spīdzināšanas un draudu rezultātā. Šis, nu jau padomju pratināšanā sniegtās ziņas apstiprināja arī vecā zemnieka radinieki. Saglabājušies vācu veiktās nopratināšanas protokoli, kurus parakstīja gan pratināmie, gan vācu policijas un tiesu ierēdņi, rakstīti vāciski, tātad nopratināmie nesaprata tur rakstīto. Līdz ar to šo dokumentu vērtība ievērojami mazinās. Šie paši un citi liecinieki padomju pratināšanā 1944.gadā arī liecināja, ka uz to pašu apkārtni jau vācu okupācijas laikā nacisti veduši poļu gūstekņus 20–30 cilvēku lielās grupās, 5–7 vācu karavīru pavadībā. Kad visi viņi teica patiesību un kad „spīdzināšanas un draudu rezultātā” meloja, vairs nav iespējams noskaidrot ne ar kādu „melu detektoru”.

Krievu vēsturnieks V. Saharovs ir atzīmējis, ka tie, kuri apmeklēja apbedījuma vietas 1943.gada aprīlī–maijā, norādīja uz stipra, noturīga liķu smārda esamību. Taču P. Kiseļevs, kurš dzīvoja apmēram 500 m no masu apbedījumu vietām un kurš no turienes it kā dzirdēja šāvienus un tos pavadošos kļedzienus pēc tam, kad turp slēgtās mašīnās atveda poļu virsniekus, neko neteica par šo smārdu no simtiem, pēc tam tūkstošiem liķu bedrēs, kuras netika uzreiz aizbērtas, bet tika piepildītas ilgākā laikā. It kā iznāk, ka vācieši, sagatavojot P. Kiseļeva liecību, aizmirsa svarīgu detaļu. Autors gan nevar spriest par to, vai lieciniekam arī 500 m attālumā bija jājūt minētais smārds jau agrīnā liķu sadalīšanās stadijā.

Vācu veiktās ekshumācijas laikā atrasto dokumentu daļa tika nogādāta Krakovā Tiesu medicīnas institūtā. Poļu zinātnieks J. Robels izgatavoja to kopijas un mēģināja izglābt pašus dokumentus kara norišu gaitā, taču tas viņam neizdevās. 1945.gadā atkāpjoties vācieši tos gan pārveda no Krakovas uz Drēzdeni, bet, redzot, ka Vācijas sakāve

ir neizbēgama, iznīcināja. Krievu pētnieks J. Muhins šai faktā saskata netiešu pierādījumu, ka Katiņas noziegumā ir vainojami nacisti, loģiski spriežot: ja jau viņi speciāli iznīcināja lietā savāktos materiālus, tad acīmredzot baidījās, ka no it kā padomju nozieguma pierādījumiem tie var kļūt par nacistu nozieguma pierādījumiem. Tiešām, materiālu iznīcināšanas fakts ļauj pieņemt, ka vismaz daļa no „lietiskajiem pierādījumiem” bija pašu nacistu safabricēti. Taču 1991.gadā daļa no materiāliem (to kopijām) tika atrasta Tiesu medicīnas institūta remonta laikā. Polijas valsts uzdevumā materiālu ekspertīzi veica Krakovas vēsturnieks un publicists S. Jankovskis, kurš tos atzina par autentiskiem.

Pēc tam, kad Starptautiskais Sarkanais Krusts atteicās veikt izmeklēšanu Katiņā, nacistiskās Vācijas vadība uzaicināja ekspertus no 11 savām satelītvalstīm un Šveices, lai tie apstiprinātu galveno secinājumu – ka poļu virsniekus 1940.gadā ir nogalinājuši PSRS iekšlietu darbinieki. Ekshumācijas komisijas darbā no 1943.gada 28. līdz 30.aprīlim piedalījās augsti kvalificēti 12 valstu eksperti. Šo divu dienu laikā viņi veica 9 liķu apskati, parakstīja slēdzienu un devās mājup. (Jau pēc kara viens no šīs komisijas locekļiem čehu mediķis F. Hajeks apgalvoja, ka „ikvienam no mums bija skaidrs, ka, ja mēs neparakstīsim protokolu, kuru sastādīja prof. Butcs un prof. Orsos no Budapeštas, mūsu lidmašīna nekādā gadījumā neatgrieztos.”

4.maijā komisijas darba protokols tika publicēts nacistu avīzē „*Völkischer Beobachter*” (“Tautas Vērotājs”), taču neizsauca kādu plašu rezonansi. Starptautiskā komisija konstatēja, ka upuri bija nogalināti ar šāvienu pakausī. Bija atrodamas četrkantīgo krievu parauga durkļu brūces, acīmredzot radušās konvojējot upurus. (F. Hajeks gan apgalvo, ka upuru apgērbā tika atklātas dažādas formas atveres, arī četrkantīgas, taču tikai vienā gadījumā attiecīgā vietā bija ievainojums, tāpēc apgalvojumi par dūrieniem ar durkli nav pārliecinoši. Tiesa, pats F. Hajeks apskatīja tikai ierobežotu upuru skaitu. Viņš arī liecināja, ka pavisam bija atrastas 11 bedres ar apbedījumiem, 8 no tām bija poļu virsnieku, bet trijās civiliedzīvotāju līķi. Pēdējās komisija nepētīja).

Nāves datēšana notika galvenokārt pēc atrastajiem dokumentiem – vēstulēm, avīžu fragmentiem, kas attiecās uz laiku no 1939.gada septembra līdz 1940.gada aprīlim. Pēdējais komisijas noskaidrotais datums bija 1940.gada 22.aprīlis.

14.aprīlī no Varšavas Katiņā ieradās 3 Polijas Sarkanā Krusta pārstāvji. (Sarkanais Krusts bija vienīgā iestāde Ģenerālgubernatūrā, kura saglabājās vēl no Polijas neatkarības laikiem. To sargāja starptautiskās tiesības un tas visiem spēkiem pretojās mēģinājumiem sevi likvidēt.) 17. aprīlī viņi uzsāka darbu. (Interesanti, ka tieši šai dienā izskanēja jau augstāk minētais J. Gebelsa norādījums par „mūsu cilvēku” ierašanos ekshumācijas vietā „lai izrakumos mēs neuzdurtos lietām, kuras neatbilst mūsu līnijai”. Tā kā vācu eksperti bija sākuši darbu ekshumācijā jau trīs nedēļas pirms poļu ierašanās, var teikt, ka novēlota propaganda ministra norādījums tomēr tika izpildīts.) Vēl 12 poļu ekspertu ieradās Katiņā 29.aprīlī. Komisijas locekļi uzturējās Katiņā līdz 7.jūnijam. (Komisijas uzturēšanās laiks Katiņā dažādos izdevumos dots atšķirīgs.) Poļu komisija demonstratīvi tika nosaukta par „Tehnisko”, lai uzsvērtu tās neoficiālo raksturu. Tā veica lielu darbu, tai skaitā upuru identifikācijā, taču tas notika pastāvīgā vācu varas iestāžu uzraudzībā, pie katras strādājošās tās locekļu grupas tika nostādīts vācu postenis.

Poļu virsnieku apbedījumu vietas atradās 700 m attālumā no bijušā PSRS IeTK Smoļenskas pārvaldes atpūtas nama. (Šis nelielais attālums vēlāk kalpoja kā arguments lai apšaubītu to, ka nošaušanas varētu notikt tik tuvu drošības atpūtas vietai. Taču autors neatrada datus, vai atpūtas nams 1940.gada martā-maija sākumā darbojās.) Vācu okupācijas laikā šai ēkā atradās vērmahta 537. celtniecības bataljona štābs.

Polijas Sarkanā Krusta Tehniskā komisija konstatēja, ka liķi atradās jau tādā sadalīšanās pakāpē, ka to atpazīšana nebija iespējama. Taču samērā labi bija saglabājušies mundieri, īpaši metāliskās daļas, zīmotnes, apbalvojumi, pogas u.c. Nāves cēlonis bija šāviens pakausī. Lielais tukšo patruņu skaits pie apbedījumu bedrēm deva pamatu pieņemt, ka slepkavošana norisa tieši blakus apbedījumu vietām. Daļai upuru rokas bija sasietas aiz muguras. Kā rakstīja Polijas Sarkanā Krusta ģenerālsekretārs K. Skaržinskis, ar sasietām rokām bija gandrīz 20 % upuru. Acīmredzot tās sasēja personām, kuras pēc fiziskajiem dotumiem varēja izrādīt pretestību. Lielākā daļa no upuriem bija ziemas apģērbā, taču vienā bedrē bija liķi tikai vasaras formās. Tika atrastas arī mirstīgās atliekas civilapģērbā.

Upuru nāve tika datēta pēc rakstītajām liecībām, atrastām pie liķiem. Tiesa, no Polijas Sarkanā Krusta Tehniskās komisijas ziņojuma izriet, ka tās locekļi pie liķiem atrastos dokumentus nedrīkstēja uz vietas pētīt, bet bija spiesti tos iesaiņot numurētos (atbilstoši mirstīgajām atliekām) konvertos, pārsietos ar virvi vai stiepli, un nodot tālāk vācu motociklistiem, kuri tos nogādāja vācu slepenpolīcijas biroja telpās, kur arī notika to izpēte vācu ierēdņu un poļu pārstāvja klātbūtnē. Tātad nebija izslēgtas arī manipulācijas, uz ko arī ir norādījuši vairāki vēsturnieki. Upuru nāves brīdis tika datēts ar 1940.gada martu – aprīli – maija sākumu. Pavisam tika atrastas ap 3 300 vēstules un atklātnes. Poļu komisija vienā no apbedījumiem atrada dokumenta fragmentu, datētu ar 6.maiju. Vēlāk tapuši dokumenti netika atrasti.

No 15.aprīļa līdz 7.jūnijam poļu Tehniskās komisijas klātbūtnē Katiņas mežā tika ekshumēti 4 243 liķi. Atpazīti tika 2 815 upuri, no tiem 2 730 – nešaubīgi. Komisijas dalībnieki uzstāja, ka Katiņā ir atrastas tikai Kozeliskas nometnē turēto gūstekņu mirstīgās atliekas. Ar to poļu komisija noraidīja vācu apgalvojumu, ka Katiņā apglabāti ap 12 tūkstošu upuru. Ap 80 % pēc dokumentiem identificēto upuru atradās to meklējamo virsnieku sarakstos, kurus bija sastādījušas poļu iestādes.

Vācu ekshumācijas komisijas ziņojumā bija norādīts uz atrastiem 4 143 liķiem, nešaubīgi identificēti tikuši 2 815. Arī poļu 1944.gadā Ženēvā publicētajā oficiālajā Katiņas upuru sarakstā to skaits satur tikai 2 636 vārdus. Šādu neatbilstību ziņojumos ir daudz.

Ekshumācijas laikā tika atraktas arī padomju cilvēku mirstīgās atliekas, tērptas kā civilapģērbā, tā 15 gadus veca parauga militāros mundieros (tātad nošaušanas šeit notika jau 1928.gadā), tā arī apraktus cilvēkus, gājušus bojā pirms apmēram 10 gadiem (1933.–1934.gadā) un 5–7 gadiem (1936.–1938.gadā).

Tika atraktas septiņas bedres ar virsnieku liķiem, pēc izpētes tie tika pārāpbedīti. Astotās apbedīšanas vietas atsegšana tika uzsākta, bet nepabeigta, jo jūnija sākumā vācu iestādes sakarā ar siltā vasaras laika iestāšanos lika pārtraukt darbus līdz septembrim, kad tie tā arī netika atjaunoti.

Tehniskā komisija ik nedēļas uz Poliju sūtīja atskaites par paveikto, atpazīto upuru sarakstus un fotofilmas. Polijas Sarkanā Krusta ģenerālsekretārs K. Skaržinskis par poļu Tehniskā komisijas darbu Katiņā un tās atklājumiem ziņoja Polijas Sarkanā Krusta Galvenajā valdē, kā arī paziņoja AK vadībai. Jau 12.maijā ģenerālis S. Roveckis par to informēja Polijas valdību emigrācijā. Arī pašā Polijā izplatījās informācija par Katiņā notiekošo poļu ekshumātoru darbu.

Tehniskās komisijas ziņojumā Polijas Sarkanā Krusta Galvenajai valdei bija konstatēts, ka slepkavības norisa no 1940.gada marta līdz jūnijam, bija pievienoti daudzi dokumenti, kuri to apstiprināja.

1943.gada jūnijā vienā eksemplārā tika sagatavots apkopojošs t.s. „K. Skaržinska ziņojums”, kurš 1945.gadā tika nodots Lielbritānijas pilnvarotajam vēstniekam Varšavā. Londonā ziņojumam tika piešķirts grifs „Pilnīgi slepeni” un PVE pārstāvjiem tas netika rādīts. Nevēloties būt iejauktai Katiņas

lietā, Lielbritānijas valdība cik iespējams turējās no tās nostatus. Tā ziņojums līdz pat 1989.gadam glabājās Lielbritānijas Ārlietu ministrijas arhīvā. Tikai 1989.gada 17.februārī nedēļas laikraksts „Orodenie” (Atdzimšana) to publicēja.

Lai nekaitētu antinacistiskajai cīņai, Tehniskā komisija atteicās izdarīt vācu pusei izdevīgus secinājumus, parakstīt kopīgu dokumentu. Netika paziņots, ka vainīgi slepkavībās ir PSRS IeTK darbinieki. Arī Polijas Sarkanais Krusts kopumā, pilnībā apzinoties stāvokļa nopietnību, arī savas rīcības iespējamās bargās sekas, noteikti atteicās paziņot nozieguma veikšanas datumu, kurš reizē norādītu arī tā veicējus. Polijas Sarkanā Krusta prezīdija 1943.gada 12.oktobra vēstulē Starptautiskajam Sarkanajam Krustam bija atzīmēts: „Pat ja PSK rīcībā būtu visi ekshumācijas un identifikācijas darbu rezultāti, ieskaitot dokumentus un atmiņas, tas nevarētu oficiāli un galīgi apliecināt, ka šie virsnieki nogalināti Katiņā.” Tātad netika izslēgta iespēja, ka vācieši nogalināto poļu mirstīgās atliekas uz Katiņu varēja atgādāt no citām vietām.

Polijas Sarkanā Krusta Tehniskās komisijas sastāvā, kā eksperts darbojās arī poļu ārsts M. Vodzinskis, kurš no 1940.gada darbojās BCS, bet no 1943.gada – AK. Viņš 1945.gada beigās bija spiests bēgt no Polijas uz ārzemēm, kur 1947.gadā savu atskaiti par darbu komisijā nodeva Polijas Bruņoto spēku Rietumos (*Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*) arhīvam Londonā. Tā vairakkārt tika publicēta. Par vietējo iedzīvotāju liecībām M. Vodzinskis rakstīja, ka viņiem par to maksāts, kaut arī viņam neizdevās uzzināt kādā veidā un cik. Par vājāko vietu vācu propagandā viņš uzskatīja jautājumu pa vācu izcelsmes patronām, kuru čaulītes un lodes tika atrastas apbedījumos.

Kad 1943.gada maijā vidū Katiņas mežā ieradās kārtējā vācu organizēta no britu un amerikāņu karagūstekņiem sastāvoša delegācija, ar kādu britu kapteini M. Vodzinskim izdevās parunāt bez vāciešu klātbūtnes. Uz kapteiņa jautājumu, ko viņš domā par Katiņas lietu, poļu ārsts atbildēja, ka līdz šim viņš nav atradis nekādus pierādījumus, kuri varētu norādīt uz vāciešu vainu, tai laikā visi noskaidrotie apstākļi un atrastie dokumenti runā par to, ka noziegumu veikušas Padomes. Kad brits pajautāja, kā uz Katiņas noziegumu reaģē poļu sabiedriskā doma, M. Vodzinskis atbildēja, ka ir pārliecināts, ka salīdzinājumā ar vācu Osvencimu un citiem to nodarījumiem Katiņa poļu sabiedrībā neizsauks nekādu asu reakciju un nekādā gadījumā nenovedīs pie vācu mērķa – poļu sadarbības ar vāciešiem – piepildīšanās.

Konkrētajos apstākļos M. Vodzinskim bija taisnība. 1940.gadā Katiņā paveiktais noziegums Polijas iedzīvotājus skāra daudz mazāk nekā viņu acu priekšā notiekošie vācu noziegumi un jebkurā brīdī pret viņiem iespējamās represijas. Milzīgu sašutumu demonstrēja vienīgi emigrācijā esošie labējie poļu politiķi, jo staļinisko slepkavu noziegums it kā pilnībā attaisnoja kā starpkaru Polijas, tā arī jau vēlāk viņu pašu realizēto pretpadomju kursu, it kā stiprināja poļu – cietēju tiesības uz pirmskara austrumu robežu. Turpretī pašas Polijas iedzīvotājiem pirmajā vietā bija atbrīvošanās no okupācijas. Situācija mainījās, kad pēc Otrā pasaules kara Vācijas sabiedrība un oficiālās iestādes atzina un izteica nožēlu par nacistu paveiktajiem noziegumiem pret Polijas tautu, bet par Katiņas slepkavībām klusēja gan PSRS, gan PTR varas iestādes, gan abu valstu vēsturnieki. Tad arī poļu tautas apziņā Katiņas noziegums ieņēma daudz sāpīgāku, neproporcionāli lielu vietu salīdzinājumā ar nacistu nodarījumiem.

Turpmākajos mēnešos vācu propagandas kampaņa vēl vairāk aktivizējās. Uz Katiņu tika vestas daudzas ekskursijas, arī ārzemnieku. Vācijas karspēka daļas, kuras karoja centrālajā frontes iecirknī, saņēma pavēli apmeklēt Katiņu. Ik dienas simti vācu karavīru apskatīja nozieguma vietu. Acīmredzot viņi guva papildus stimulu karot tā, lai nenonāktu padomju gūstā. Uz Katiņu tika sūtītas delegācijas arī no pret Vāciju karojošo Rietumvalstu sagūstītajiem virsniekiem, Smoļenskai tuvējās apkārtnes

iedzīvotājiem, arī poļu delegācijas no Ģenerālgubernatūras ar dažādu poļu organizāciju pārstāvju piedalīšanos. Viņu vidū bija arī poļu pagrīdnieki. Tā, maija vidū to apmeklēja grupa, kuras sastāvā bija arī poļu publicists no Viļņas J. Mackevičs, vēlākais vairāku darbu, tai skaitā divu grāmatu, par Katiņas autors. Visās Vācijas satelītvalstīs un okupētajās teritorijās, īpaši Polijā, sistemātiski tika publicēti raksti, intervijas ar mediķiem, kuri bija piedalījušies Katiņas upuru ekshumācijā, žurnālistu reportāžas. Taču bija arī raksti, kur tika konstatēts vienīgi nošaušanas fakts bez secinājumiem par nodarījuma laiku, un, tāpat, arī vainīgajiem. 1943.gada novembrī vācieši laida klajā arī dokumentālu filmu par Katiņu.

Acīmredzot Ā. Hitlers un J. Gebelss centās izmantot Katiņas lietu ne tikai, lai sašķeltu savu pretinieku koalīciju, bet arī, lai galīgi savstarpēji sanaidotu visu poļu nāciju, varbūt arī poļu komunistus, kuri jau tik daudz bija cietuši no staļiniskajām represijām, ar J. Staļinu, PSRS vadību. Situācija, kādā atradās poļu komunisti, bija neapskaužama. Lai cik arī viņu par staļiniskā režīma patieso seju informētākā daļa varēja būt sašutusi par poļu virsnieku apšaušanu (iespējams gan arī, ka šāda sašutuma šajos komunistos nebija, jo viņi paši bija daudz cietuši no pilsudskiešiem), taču viņiem nācās rēķināties, ka bez PSRS un J. Staļina personīgā atbalsta poļu kreisie nevarēja plānot valsts varas saņemšanu savās rokās. Tas lika viņiem vismaz izlikties, ka tie tic staļiniskajai Katiņas notikumu versijai.

J. Muhins raksta, ka komunistiem, GL simpatizējošie par vainīgiem Katiņas noziegumā uzskatīja nacistus, bet AK kaujinieki un PVE piekritēji bija pārliecināti, ka vainīgi ir staļiniskie bendes. Pēc autora domām, iespējams, ka šis dalījums arī nebija tik strikts, īpaši komunistiem varbūt arī nācās paust uzskatus, pretējus savām aizdomām par staļiniskā režīma vainu.

1943.gada 27.aprīlī KIIK ģenerālsekretārs G. Dimitrovs nosūtīja toreizējam PSP sekretāram P. Finderam šifrogrammu, norādot uz nepieciešamību izvērst Polijā visenerģiskāko kampaņu Katiņas lietas sakarā un aicināt visus poļu patriotus bez politiskās piederības atšķirības nosodīt PVE „provokatīvo uzvedību” un iestāties par poļu un padomju tautu draudzību cīņā pret vācu iebrucējiem.

PSP uz 1943.gada 1.maiju izlaida uzsaukumu, kurā nosodīja V. Sikorska valdības politiku. Tika apgalvots, ka tā izmanto hitleriešu provokāciju Katiņas lietā, lai grautu vienotību sabiedroto nometnē.

Č. Madajčiks uzskatīja, ka no šī brīža jau izzuda iespējas atsākt sarunas starp PVE pārstāvniecību Polijā un poļu kreiso spēku vadību par kopīgas cīņas frontes pret okupantiem radīšanu. Autors gan vēlētos uzsvērt, ka tas notika nevis minētā uzsaukuma dēļ, bet visas notikumu gaitas rezultātā, kad poļu labējie spēki, nepareizi novērtējot situāciju, izdarīja politiskas kļūdas, tai skaitā Katiņas sakarā, un faktiski arvien vairāk zaudēja Rietumu sabiedroto atbalstu savām pretenzijām pret PSRS, kas savukārt sekmēja poļu kreiso spēku izaugsmi.

Kā uzskata krievu vēsturniece S. Zajeca, Katiņas notikumi bija lūzuma punkts padomju-poļu attiecību attīstībā Otrā pasaules kara laikā. Tie deva iegānu diplomātisko attiecību saraušanai starp PSRS un Poliju. To izmantoja ne tikai PSRS valdība, bet arī labējie poļi spēki. Tie šai skandālā saskatīja iespēju radikālāk kā līdz šim aizstāvēt savas intereses, pirmkārt jau Rietumu sabiedroto priekšā. Taču gala rezultātā attiecību saraušana lielā mērā veicināja to, ka J. Staļins novērsa būtisku šķērslī Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas un Viļņas apgabala pievienošanai PSRS. PSRS tagad uzsāka atklātu sadarbību ar Padomju Savienībai draudzīgajām poļu struktūrām – PSP, PPtS, vēlāk arī citām (KRN, PNAK), kur abas puses jau sākotnēji atzina Kērzona līniju.

Diplomātisko attiecību saraušana starp PSRS un Polijas valdību emigrācijā pastiprināja politisko spēku norobežošanās procesu poļu Pretošanās kustībā. Attieksme pret PVE un Katiņas lietu kļuva par kritērijiem, kurus PSRS staļiniskā vadība izmantoja savas attieksmes noteikšanai pret poļu kreisajiem spēkiem. Pakāpeniski no politiskās darbības tika izstumti tie cilvēki, kuri tā vai citādi kritizēja

staļinisko politiku pret Poliju, Molotova–Ribentropa paktu, Rietumbaltkrievijas, Rietumukrainas un Viļņas apgabala pievienošanu PSRS, un īpaši Katiņas noziegumu.

Tie demokrātisko spēku pārstāvji, kuru tuviniekus vai draugus personīgi skāra Katiņas traģēdija, vai kuri šai gadījumā padevās viena brīža jūtām – sašutumam par zvērīgo izrēķināšanos ar viņu tautiešiem Katiņā, līdz ar to aizmirstot, ka tikpat zvērīgas un kopumā ne mazāk masveidīgas izrēķināšanās ar Polijas pilsoņiem, kā ebrejiem, tā poļiem un citu tautu pārstāvjiem no 1939.gada septembra norisa arī nacistu okupētajā Polijā, pieslēžās klaji pretpadomiskajiem “sanācības” piekritējiem. Taču tie poļu demokrātiski noskaņotie politiķi, kuri vai nu neticēja vai nevēlējās ticēt tam, ka viņu sabiedrotie – padomju vadītāji varēja dot necilvēcīgo pavēli par poļu karagūstekņu iznīcināšanu, vai arī, cerot, ka šī nozieguma ēna netraucēs gaišas, demokrātiskas Polijas nākotnes izveidei ar PSRS palīdzību, turpināja sadarboties ar padomju valsts vadītājiem, paliekot opozīcijā pretpadomiskajai poļu politiķu nometnei, kurā pēc šīs šķelšanās “sanācības” pretinieki nonāca mazākumā. Šie pēdējie saprata, ka Polijas pēckara loma lielā mērā būs atkarīga no poļu tautas ieguldījuma cīņā pret nacismu, no izveidotām stabilām attiecībām ar visām lielvalstīm un, pirmkārt, tuvējo kaimiņu – Padomju Savienību.

Plašas tautas masas, nezinot viennozīmīgu atbildi, kas tad īsti bija vainojams Katiņas traģēdijā, acīmredzot neuzticējās nedz vācu nacistiem, nedz PSRS staļiniskajai vadībai.

Taču visa dzīve okupācijā tomēr objektīvi virzījās uz domu par nepieciešamību ātrāk sakaut tuvāko un arī briesmīgāko ienaidnieku – nacistus. Dilemmu: vai nu cerēt uz gandrīz utopisku Polijas valstiskuma atjaunošanu ar Rietumu sabiedroto spēkiem, vai, neraugoties uz bažām par nākotnes attiecībām ar PSRS, atbrīvošanos no nacistu jūga tomēr saistīt ar Sarkanās armijas uzbrukumu austrumos. Notikumu frontēs ietekmē tautas vairākums arvien vairāk sliecās atrisināt dilemmu par labu otrajam variantam. Lai cik emocionāli grūti bija samierināties ar to, ka pret nacistiem jācīnās kopā ar valsti, kura 1939.gadā Polijai deva, kā pašiem poļiem šķita, nepelnītu triecienu mugurā, kuras iestādes nepārprotami bija vainojamas tūkstošu poļu ciešanās padomju cietumos, nometnēs, vienkārši izsūtījumā, un, iespējams, bija nogalinājušas tūkstošus poļu virsnieku, tomēr izdzīvošanas loģika lika daudziem poļiem pagaidām aizmirst, vismaz klusēt par pārestībām, viena uzdevuma – Polijas atbrīvošanas no nacistu kundzības vārdā.

Poļu literāts F. Goetels, kurš kopā ar citiem poļu sabiedriskajiem darbiniekiem bija uzaicināts apskatīt Katiņas upuru ekshumāciju un par to sūtīja ziņojumus PVE, 1951.gada 8.jūlijā Londonā izdotā poļu avīzē „*Wiadomości*” (“Ziņas”) liecināja: „Pirmajās dienās vēl neviens negribēja ticēt, ka tā ir boļševiku ļaundarība. Vēlāk, kad notikušā jēga kļuva arvien redzamāka, beidzot iestājās visu nozieguma šausmu un tā politiskās nozīmes apzināšanās. Taču morālā trauma izrādījās ne tik stipra, kā varēja sagaidīt. Okupācijas gados noziegums bija kļuvis par parastu parādību. Vāciešu zvērības noveda pie tā, ka Katiņa tikai uz īsu laiku izsauca šoku poļu sabiedrībā. Tai pašā laikā, kad prese un vācu [radio] reproduktori patētiski izklāstīja Katiņas nozieguma sīkumus un šaustīja krievus, gestapovieši veica drausmīgu ļaunprātību: ielenkuši Varšavas geto, iznīcināja tur bloķētos ebrejus. Ierindas varšavietis, savām acīm vērojot, uz ko ir spējīgi vācieši, arī Katiņu attiecināja uz viņu rēķina. Tālrēdzīgākie saprata: poļu virsniekus Katiņā iznīcināja krievi. [...] Paātrināt Vācijas sakāvi, veicināt to, dalīt uzvarētāju slavu, – lūk mērķi, pārāk nozīmīgi, lai uzstātos ar apvainojumiem pret vienu no antihitleriskās koalīcijas sabiedrotajiem.” Tautas veselais saprāts tobrīd izrādījās stiprāks par politiķu ambīcijām.

1943.gada rudenī situācija ap Katiņas lietu atkal saasinājās. 25.septembrī Sarkanā armija ieņēma Smoļensku un Katiņai bija jāpiesaista nu jau propadomju poļu uzmanība. Tūlīt Katiņā tika uzstādīts

plakāts: „Šeit Katiņas mežā 1941.gada rudenī hitleriešu izdzimteni nošāva sagūstītus 11 000 poļu karavīrus un virsniekus. Sarkanās armijas kareivi, atrieb!” Tika radītas divas komisijas, kurām bija jānodarbojas ar Katiņas lietu. Pirmā 1943.gada 5.oktobrī sāka darboties PSRS Iekšlietu TK un Drošības TK komisija, kuru vadīja DT komisārs V. Merkulovs un IeT komisāra vietnieks S. Kruglovs. No 1943.gada 5.oktobra līdz 1944.gada 10.janvārim abu ministriju darbinieku grupa ģenerāļa L. Raihmana vadībā, kurai bija dots uzdevums „sagādāt” pierādījumus, ka poļu karagūstekņus nogalinājuši vācieši, Katiņā veica it kā „iepriekšējo izmeklēšanu”, t.i. – sagatavošanās darbus oficiālajai izmeklēšanai. Padomju karaspēka daļas saņēma pavēli apsargāt Katiņas meža teritoriju, vācu aviācijas izlūklidmašīnas atklāja, ka tur apbedījumu vietās norisinās zemes darbi.

Kā vēlāk noskaidroja PSRS / Krievijas Federācijas Kara prokuratūras izmeklēšanas komisija 90. gadu sākumā, būtībā V. Merkulova un S. Kruglova vadītā komisija nodarbojās ar PSRS IeTK vainas apliecinājumu iznīcināšanu un falsificētu vācu vainas „pierādījumu” radīšanu. Iekšlietu TK un Drošības TK komisijas locekļi meklēja vācu un poļu komisiju ne līdz galam atrakto astoto apbedījumu un nodarbojās ar viltotu dokumentu un viltus liecinieku sagatavošanu, kas liecinātu, ka arī pēc 1940.gada pavasara poļu virsnieki vēl bija dzīvi. Tika radīti viltoti, uz vēlāku laiku attiecošies „lietiskie pierādījumi”, pēc tam tie tika ievietoti atsegtajās mirstīgajās atliekās, kuras vēlāk atraka jau nākamā oficiālā komisija.

Galvenais uzsvars tika likts tieši uz masveida viltus liecinieku sagatavošanu. Par sadarbību ar okupantiem, kā varēja traktēt liecību došanu nacistiem Katiņas lietā, saskaņā ar PSRS Augstākās padomes prezīdija 1943.gada 19.aprīļa dekrētu, pienācās nāves sods, tāpēc visi liecinieki deva tādas liecības, kādas pieprasīja padomju drošībnieki. Trīs ar pusi mēnešu laikā tika sagatavoti ap simts viltus liecinieku. Cilvēki, kuri 1943.gadā deva vāciešiem liecības par IeTK darbinieku veiktajām nošaušanām, bet kurus tādu vai citu iemeslu dēļ otrreiz nevarēja izmantot kā lieciniekus, jo viņu jaunās liecības izsauktu šaubas, tika izolēti, slepus represēti. Citus piespieda sniegt ziņas, kas kompromitētu vāciešiem ziņas sniegušos lieciniekus, gan tos, kuri bija nonākuši padomju iestāžu rokās, gan aizbēgušos uz Rietumiem.

Daļa no vēl dzīvajiem 1944.gada lieciniekiem 1990.gados, nopratināti Krievijas Federācijas Galvenajā Kara prokuratūrā, no savām iepriekšējām liecībām atteicās. Tiesa, arī šo atteikšanos uzturēt agrākās liecības padomju iestādēm nevar traktēt viennozīmīgi. 1944. un 90.gados drošības un tiesu iestādēs valdīja pavisam atšķirīgas nostādnēs. 90.gados Kara Prokuratūras pārstāvji varēja atsaukties uz to, ka valsts vadība jau bija atzinusi IeTK darbiniekus par vainīgiem, un tāpat 1943.gadā šie liecinieki devuši nepatiesas liecības, brīdināja par draudošo divu gadu cietumsodu par viltus liecības sniegšanu un tikai tad lika liecināt vēlreiz. Otrā vai arī trešā reizi pratināmie liecinieki jau bija sasnieguši cienījamu vecumu un, iespējams, nedomāja par patiesības noskaidrošanu, bet mierīgām sava mūža beigām. Tādējādi gan 1944.gadā, gan 90.gados tika panāktas varas iestādēm vēlamās liecības.

Visi eksperti, kas piedalījās komisijas gala dokumenta sagatavošanā, tāpat kā iepriekš tie drošībnieki, kuri piedalījās poļu virsnieku iznīcināšanā, 1945.gada 20.februārī ar PSRS Augstākās Padomes Prezīdija lēmumu tika apbalvoti ar PSRS ordeņiem. PSRS drošības iestāžu darbinieki no Smoļenskas atbrīvošanas brīža praktiski līdz 1990.gada pavasarim dažādiem to rīcībā esošiem līdzekļiem uzturēja spēkā PSRS oficiālo versiju.

1944.gada janvārī radās steidzama nepieciešamība visus safabricētos „pierādījumus” likt lietā. 15.janvārī Rietumu sabiedroto spiediena rezultātā PVE paziņoja, ka tā ir gatava atjaunot normālas attiecības ar PSRS, ar ASV un Lielbritānijas starpniecību uzsākt sarunas ar PSRS visos pamatjautājumos, kuru izšķiršanai jāved pie Polijas un PSRS draudzīgas un stingras sadarbības, saskaņot AK darbību ar Sarkanā armiju. Atbildei uz to tika publicēts TASS paziņojums, ka padomju valdība nevar uzsākt sarunas ar valdību, ar kuru sarautas diplomātiskās attiecības. Tika atgādināts, ka

tas noticis tāpēc, ka PVE piedalījusies „vācu okupantu naidīgajā pretpadomju melu kampaņā sakarā ar slepkavībām Katiņā.” Taču šādā situācijā Katiņas lieta atkal jebkuru brīdi varēja izvirzīties priekšplānā. PSRS staļiniskā vadība vēlējas, piešķirot tai likumīgas un objektīvas izmeklēšanas šķietamību, izmantot to savos politiskajos nolūkos.

1944.gada 12.janvārī ar Valsts ārkārtējās komisijas vācu-fašistisko iebrucēju un viņu līdzdalībnieku ļaundarību noteikšanai un izmeklēšanai (*Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников*) lēmumu tika radīta „Speciālā komisija Katiņas mežā (pie Smoļenskas) vācu-fašistisko iebrucēju veiktās sagūstīto poļu virsnieku nošaušanas noteikšanai un izmeklēšanai” (*Специальная комиссия по установлению и расследованию обстоятельств расстрела немецко-фашистскими захватчиками в Катынском лесу (близ Смоленска) военнопленных польских офицеров*) ar akadēmiķi N. Burdenko priekšgalā. Komisijas nosaukums jau apriori – pirms izmeklēšanas – atspoguļoja tās uzdevumu – pierādīt vācu vainu Katiņas slepkavībā. PSRS IeTK nevainība tika pieņemta kā aksioma. Lai piešķirtu komisijai lielāku svaru, tajā tika iekļauti vairāki autoritatīvi, cienjami darbinieki, plaši pazīstami cilvēki: rakstnieks A. Tolstojs, Kijevas un Galīcijas metropolīts Nikolajs u.c. Tās darbam tika piesaistīti ievērojami savu nozaru speciālisti, taču tas viss notika ar nolūku piešķirt ticamību jau iepriekš nodiktētiem secinājumiem. N. Burdenko vadītajai komisijai vajadzēja legalizēt IeTK sagatavoto viltus „pierādījumu” sistēmu un piešķirt tai likumīgas un objektīvas izmeklēšanas rezultātu raksturu. Tiesa, jau pats fakts, ka padomju komisijas sastāvā nebija ekspertu no Polijas un sabiedrotajām valstīm, lika apšaubīt ekspertīzes rezultātus. Lai padarītu tos ticamus, darboties komisijā bija jāauzicina vismaz Poļu Patriotu savienības pārstāvji. Taču acīmredzot staļiniskā PSRS vadība neuzticējās arī poļu kreisajiem – ja nu poļu nacionālās jūtas tajos ņemtu virsroku pār kreiso pārliecību! Oficiāli skaitījās, ka akadēmiķa N. Burdenko vadītā komisija strādāja Katiņā jau no Smoļenskas atbrīvošanas brīža, kad patiesībā, kā jau teikts, no 1943.gada 5.oktobra līdz 1944.gada 10.janvārim Katiņas mežā darbojās PSRS drošībasnieki. Atrakti apbedījumi tika no 14.janvāra, bet pati komisija ekshumācijas darbu veica no 17. līdz 23.janvārim.

N. Burdenko vadītās Speciālās komisijas tieslietu-medicīnisko ekspertīzi vadīja profesors V. Prozorovskis. Viņam un viņa kolēģiem, tāpat kā iepriekš vācu radītajai komisijai, trūka medicīnisku rādītāju, lai galīgi noteiktu nošaušanas laiku. Tāpēc tāpat tika izmantoti tādi lietiskie pierādījumi kā dokumenti, atrasti, atrokot upuru ķermeņus. PSRS Iekšlietu TK un Drošības TK komisijas darbinieku grupas iepriekš paveiktā „darba” rezultātā N. Burdenko komisija varēja „atrast” pie nošautajiem „dokumentus”, datētus ar 1941.gadu, kā arī „liecības”, kuras it kā apstiprināja vācu vainu. Pie 925 ekshumētajiem līķiem tika „atrasti” 9 dokumenti, datēti no 1940.gada 12.novembra līdz 1941.gada 6.jūnijam, taču nevienam no tiem komisijas darbinieki neizņēma neitrālu novērotāju un žurnālistu klātbūtnē. N. Burdenko komisija, nepārbaudot dokumentu, liecību autentiskumu, to datus iekļāva savā slēdzienā, kurš kļuva par oficiālu PSRS pozīciju līdz pat 1990.gadam.

Kā parādījis V. Abarinovs, arī šie dokumenti faktiski nedeļa pārliecinošus pierādījumus par nogalināšanas laiku. Starp tiem bija divi pieprasījumi no Polijas, papīra svētbildīte ar datumu 1941.gada 4. aprīlis”, vairākas kvītis par zelta pulksteņu un naudas pieņemšanu no Juvelierizstrādājumu tirdzniecības pārvaldes. Divas no tām bija datētas ar 1939.gada decembri, bet izrakstītas 1941.gada martā, un trīs kvītis, datētas ar 1941.gada aprīli-maiju. Acīmredzot arī pēdējās varēja būt izrakstītas ievērojamu laiku pēc fakta. Faktiski it kā neapstrīdama bija tikai kāda uz Varšavu nenosūtīta pasta atklātne, datēta ar 1941.gada 20.jūniju. Taču vēlāk izrādījās, ka atklātnes autors rotmistrs S. Kučinskis tika turēts nevis Kozelskas, bet Starobeļskas nometnē, no kurienes viņu aizveda 1939.gada beigās un nogalināja pie Harkovas.

1944.gada 24.janvārī tika sagatavots „Speciālās komisijas Katiņas mežā vācu-fašistisko iebrucēju veiktās sagūstīto poļu virsnieku nošaušanas noteikšanai un izmeklēšanai ziņojuma” projekts. Pēc tam, kad secinājumus bija rediģējis V. Merkulovs, komisija to vienbalsīgi pieņēma. 26.janvārī presē par to parādījās īss paziņojums. N. Burdenko vadītā komisija secināja, ka poļu virsnieki palika nometnē līdz 1941.gada septembrim ieskaitot un tika vāciešu nogalināti 1941.gada rudenī. Atbilstoši komisijas ziņojumam „kopējais atrasto liķu skaits pēc tieslietu medicīnas ekspertu aprēķiniem sasniedz 11 tūkstošus.” Kā norādījis J. Mackevičs, šis skaitlis tika ņemts no J. Gebelsa propagandas materiāliem, jo ļāva uzreiz visus it kā pazudušos poļu virsniekus attēlot kā nacistu ļaundarības upurus. (Autoram gan jāatgādina, ka augstāk izklāstīto versiju par N. Burdenko vadītās komisijas darbu puda PSRS/Krievijas Federācijas Kara prokuratūras izmeklēšanas komisija.)

Mūsdienās valdošais ir uzskats, ka N. Burdenko vadītās komisijas slēdziens neiztur nopietnu zinātnisku kritiku. Zinošākie komisijas locekļi – speciālisti, pirmkārt jau pats akadēmiķis N. Burdenko, visticamāk, nojauta, ka vismaz daļa „pierādījumu” ir viltoti; saprata, kas ir īstie vaininieki, taču darbojoties tiešā Drošības Tautas komisariāta darbinieku un paša tā komisāra V. Merkulova uzraudzībā, nemaz nemēģināja ko iebilst. Tā PPSR vadība uzvēla vainu nacistiem un gandrīz pusgadsimtu apgalvoja, ka par Katiņas slepkavībām esot atbildīga Vācija.

1944.gada 26.janvārī padomju varas iestādes publicēja N. Burdenko komisijas veiktās ekspertīzes rezultātus Katiņas lietā. Pirms tam, jau 22.janvārī Katiņas mežu apmeklēja turp uzaicinātie Rietumu preses pārstāvji, kuru vidū bija arī ASV sūtņa PSRS A. Harimana meita Ketlina. Sniedzot žurnālistiem paskaidrojumus, viņu uzmanība tika pievērsta vācu patronām, kā arī nelielam korespondences daudzumam, datētam līdz pat 1941.gada vasarai. Ārzemju korespondenti, pēc britu laikraksta „The Times” bijušā korespondenta Maskavā A. Verta liecības, bija nostādīti neērtā situācijā. Vienīgais, ko viņu varēja darīt – pastāstīt par to, kas viņiem tika izrādīts. Tā kā padomju versijas kritika nāktu par labu nacistiem, viņi demonstrēja savu lojalitāti PSRS. Arī K. Harimane paziņoja, ka viņa pārliecinājusies par „krievu versijas patiesumu”.

Rietumos N. Burdenko komisijas ziņojumu uztvēra ļoti rezervēti, kaut atklātu iebildumu nebija. Arī PVE, atbilstoši Lielbritānijas varas iestāžu direktīvai presei, nolēma nereaģēt uz padomju Speciālās komisijas paziņojumu.

30.janvārī Poļu armijas korpusa pārstāvju klātbūtnē notika atrakto mirstīgo atlieku pārapbedīšana. Uzstājās S. Berlins un paziņoja, ka šeit vāciešu „izlietās mūsu brāļu asinis kliež pēc atriebības”. Līdzīgas poļu sanāksmes notika visā PSRS. Tika rīkota kampaņa tanku kolonas „Katiņas atriebējs” iegādei. Tā, Čelābinskā dzīvojošie poļi līdz 1944.gada maija vidum savāca tai 20 997 rubļus.

Jau pēc kara Nirnbergas starptautiskā tiesas procesā starp sabiedrotajiem bija noslēgta vienošanās neaizteikt kādam no tiem netīkamus jautājumus. Galvenais ASV apsūdzētājs Nirnbergas procesā R. Džeksons 1952.gadā pastāstīja, ka viņš saņēma no savas valsts augstākajiem pārstāvjiem norādījumu saīsināt visu, kas attiecās uz Katiņas lietu. Taču padomju puse vēlējās starptautiski nostiprināt vācu atbildību par poļu virsnieku nogalināšanu Katiņā. Blakus oficiālajai padomju delegācijai Nirnbergas procesā darbojās arī speciāla PSRS valdības komisija, kuras uzdevums bija panākt, lai Padomju Savienības intereses tiktu pilnībā īstenotas. Katiņas lietas sakarā šī komisija nodarbojās ar liecinieku, ekspertu, dokumentu sagatavošanu, kas pierādītu padomju versiju par Katiņas slepkavību vaininiekiem. Interesanti, ka padomju puses iesniegtajā apsūdzības rakstā pirms paša Nirnbergas procesa sākuma tika ieviests būtisks labojums. 925 ekshumēto upuru vietā

apsūdzības rakstā figurēja skaitlis 11 000. Ar to PSRS vadība centās uz visiem laikiem aizvērt jautājumu par poļu virsnieku nošaušanas vaininiekiem, kā arī visu pārējo poļu gūstekņu likteni. Padomju puse acīmredzot bija pārliecināta par tribunāla labvēlīgu lēmumu, nerēķinājās ar kvalificētu aizstāvību. Varēja šķist, ka tribunālā padomju apsūdzētāji varēs viegli gūt panākumus. Taču fakts par upuru skaita nepamatotu palielināšanu nonāca atklātībā, izraisīja pastiprinātu uzmanību pret jau tā skandalozo lietu.

Nacistu aizstāvji procesā kādu savu versiju par Katiņas notikumiem tribunālam nepiestādīja. Aizstāvības uzdevums bija vienīgi pierādīt padomju versijas neatbilstību patiesībai, kas arī tika izdarīts.

Starptautiskais kara tribunāls 1946.gada 1.–3.jūnijā uzklusēja pa trim lieciniekiem no apsūdzības un aizstāvības puses. Spriežot pēc tribunāla Rietumvalstu locekļu replikām, viņi nenoticēja nevienai pusei. Nirnbergas tribunālā tika tiesāti nevis staļinisti, bet gan nacisti, atzīt pēdējos par vainīgiem nebija pietiekama pamata, tāpēc tribunāls nevarēja turpināt apsūdzības izskatīšanu. 1946.gada 30.septembrī Nirnbergas tribunālā tika nolasīti galīgie spriedumi, taču slepkavības Katiņas mežā netika pieminētas. Pierādījuma trūkuma dēļ Nirnbergas tribunāls Katiņas epizodi neiekļāva Sprieduma sadaļā, kas bija veltīta vācu karagūstekņu nogalināšanai un viņu sliktajai uzturēšanai. Tādejādi faktiski tika apšaubīti padomju Speciālās komisijas atzinumi. Starptautiskā tribunāla loceklis no PSRS puses I. Ņikitčenko pret to neiebilda. Padomju puses aizstāvētā staļiniskā Katiņas lietas versija tā arī netika pierādīta. Bija pilnīgi skaidrs, ka poļu virsniekus Katiņā bija nogalinājuši vai nu nacisti, vai padomju drošībnieki. Šajā situācijā tribunāls, runājot amerikāņu virsprokurora T. Teilora vārdiem, bija izlēmis par labu „daiļrunīgai klusēšanai”. V. Čērčils savos memuāros atklāti atzina: „Ieinteresēto valstu-uzvarētāju valdības nolēma, ka šo jautājumu ir jāapiet un Katiņas noziegums nekad netika rūpīgi izpētīts.”

Padomju Savienībā Katiņas tēma bija savdabīgs „tabu”. Ja pirmajos pēckara gados uzziņu literatūrā vēl tika atkārtota padomju oficiālā versija, radīta 1943.gadā, uzveļot vainu par poļu virsnieku noslepkavošanu vācu pusei, tad vēlāk šī tēma pilnībā pazuda no literatūras, kļūstot par vienu no tā sauktajiem vēstures „baltajiem plankumiem”. Piemēram, 1953.gadā, kad tika izmeklēta t.s. „Berijas lieta”, kuram tika pierakstīti visdažādākie noziegumi, nevienā no 40 apsūdzības sējumiem Katiņas jautājums tā arī netika pieminēts. Arī 1982.gadā publicētajā padomju vēsturnieces I. Parsadanovas darbā, veltītā Polijas un PSRS attiecībām 1941.–1945.gadā, ne vārda nav teikts par Katiņas lietu. Tikai 80.gadu beigās viņa varēja strādāt arī pie šīs tēmas.

PSP 1943. gada 23. aprīlī avīzē „*Trybuna Wolności*” (“Brīvības tribīne”) un arī vēlāk pilnībā atbalstīja padomju pozīciju Katiņas jautājumā. Arī V. Gomulka 1943.gada maijā avīzē „*Głos Warszawy*” (“Varšavas Balss”) izteica tādu pat pozīciju. Taču savu rakstu 1947.gada izdevumā viņš savu 1943.gada rakstu vairs nepārpublicēja, jo, kā V. Gomulka vēlāk rakstīja savās atmiņās, „viņam bija jau cits uzskats par Katiņas noziegumu”.

Tūlīt pēc kara Krakovas prokurors R. Martini mēģināja veikt Katiņas lietas jaunu izmeklēšanu, taču tika nogalināts nenoskaidrotos apstākļos un izmeklēšana nesākās.

Polijas Apvienotās Strādnieku partijas vadība un Polijas Tautas Republikas valdība līdz 1956.gadam oficiāli pilnībā atbalstīja N. Burdenko komisijas ziņojumā aizstāvēto versiju. Pēc 1956.gada notikumiem par Katiņu Polijā vispār tika klusēts. „Katiņas jautājums” it kā neeksistēja. PTR cenzūra to aizliedza pieminēt pat tad, ja vaina par noziegumu tika uzkrauta nacistiem. No Polijas „Lielās vispārējās enciklopēdijas” (*Wielka encyklopedia powszechna*) tika izņemts raksts par Katiņu. Militārajā kapsētā Varšavā „*Powązki Wojskowe*”) uz krusta Katiņas ielejā netika norādīts nekāds

datums, kas varētu norādīt uz to, kas bija vainojams poļu virsnieku noslepkavošanā. Vairākos PTR periodā izdotos zinātniskos T. Vaļihnovska u.c. autoru darbos, veltītos Polijas vēsturei Otrā pasaules kara periodā, Katiņas vārds, ar to saistītās politiskās cīņas vispār netika pieminētas, pat runājot par PSRS un Polijas valdības emigrācijā attiecību sarašanu. Netika izmantotas iespējas noskaidrot patiesību, radušās pēc t.s. „Staļina personības kulta atmaskošanas” Padomju Savienībā.

Pastāv versija, kas nāk no toreizējam padomju liderim N. Hruščovam tuvajām aprindām (sarunas liecinieks bija PSKP CK darbinieks J. Dzeržinskis), ka N. Hruščovs piedāvāja V. Gomulkam (iespējams, tas varēja notikt PASP CK 1.sekretāra V. Gomulkas vizīšu laikā Maskavā laikā no 1958.gada 24.oktobra līdz 10.novembrim vai no 1959. gada 27. janvāra līdz 5. februārim vai arī 1959. gada 15. februārī) paziņot, ka visa vaina par poļu virsnieku nogalināšanu gulstas uz J. Staļinu un viņa līdzgaitniekiem mītiņā, veltītā padomju-poļu draudzībai. V. Gomulka atbildēja, ka tas ir pārāk traģisks notikums, lai par to vienkārši runātu mītiņā, un pajautāja, vai padomju vadītājam ir dokumenti, vai viņš var pateikt, kur ir citu pazudušo poļu līķi, jo paziņojums izsauktu daudz jautājumu. Kad N. Hruščovs nevarēja sniegt konkrētas atbildes, V. Gomulka no priekšlikuma atteicās, jo tas izsauktu sašutuma izvirdumu Polijas sabiedrībā, no kura ciestu ne tikai poļu-padomju attiecības, bet kurš negatīvi ietekmētu arī toreizējās Polijas valsts vadības stāvokli. Kad nākamās tikšanās laikā nu jau V. Gomulka izvirzīja jautājumu par Katiņu, N. Hruščovs atteicies turpināt sarunu, norādot, ka nekādu dokumentu nav.

Tiesa, V. Gomulka savās 1973.gadā publicētajās atmiņās nosauca šīs versijas publikāciju Izraēlā par „apmelojumu, konstruētu ar ļaunu nolūku”, taču šis noliegums nevar izsaukt pārsteigumu. V. Gomulkam praktiski nebija cita ceļa kā visu noliegt, jo daudzi poļi V. Gomulkas atteikumu N. Hruščova priekšlikumam traktētu kā nacionālu nodevību. Taču arī jau mūsdienās profesors, bijušais PASP CK sekretārs A. Verblans šādas N. Hruščova un V. Gomulkas sarunas faktu noliedz, ziņas par to nosaucot par mītu.

Pats V. Gomulka jau pēckara gados publiski neatbalstīja izteikumus par to, ka Katiņas noziegumā vainojami ir vācieši, bet pēc 1956.gada ieteica poļu propagandai jautājumu noklusēt, jeb „nebūt angažētai kāda versijas pieņemšanā”. (Tomēr 2010.gadā bijušais PSRS Augstākās padomes priekšsēdētājs A. Lukjanovs liecināja, ka, būdams 50.gadu beigās padomju delegācijas sastāvā Polijā, viņš jutis daļas PTR vadītāju noskaņojumu „iegriezt” Katiņas traģēdijas problēmu tā, lai visu atbildību par to uzvēltu Padomju Savienībai.)

Kā uzskata poļu autors S. Svaņevičs, kurš pats pārcieta padomju ieslodzījumu: ja V. Gomulka tiešām atteicās no jautājuma noskaidrošanas, tā bija viena no lielākajām kļūdām PTR vēsturē, jo patiesība par Katiņu varētu kaut daļēji likvidēt šķēršļus starp poļu un padomju tautām. Šis pats pētnieks runā arī par N. Hruščova garām palaisto iespēju par Katiņas noziegumu pateikt patiesību PSKP XX kongresā (1956), kad tika atmaskoti daudzi citi staļiniskie noziegumi. Staļiniskā režīma upuru skaita papildināšanas ar 15 tūkstošiem nogalināto poļu virsnieku rezultātā „diezin vai kas mainītos, tikai Katiņas lieta tiktu slēgta, bet starptautiskā sabiedrība nomierināta”. (Šeit gan jāpiebilst, ka PSKP XX kongresā netika pateikta patiesība ne tikai par Katiņas lietu, bet arī nebūt ne visa patiesība par staļinisko režīmu PSRS.)

Kā mūsdienās kļuvis zināms no bijušā PASP 1.sekretāra E. Gereka atmiņām, 70.gados viņš griezās pie PSKP CK ģenerālsēdētāja L. Brežņeva ar nolūku noskaidrot Katiņas lietu. Tas izrādīja interesi, taču neko neuzsāka pēc būtības. Pēc tam E. Gereks par to pašu runāja ar PSRS ārlietu ministru A. Gromiko, taču tas atbildēja, ka „padomju puses viedoklis ir jau izteikts un viņam pēc būtības nav ko piebilst.” Arī PSRS sūtnis PTR S. Pilotovičs ieinteresējās par šo problēmu, kas traucēja attiecību attīstību starp PSRS un PTR, taču neko nepanāca.

1976.gada 5.aprīlī PSKP CK Politbiroja sēdē tika apspriests jautājums par līdzekļiem pretdarbībai Rietumu propagandai t.s. „Katiņas jautājumā”. Partijas Smoļenskas apgabala komitejai un apgabala padomes izpildkomitejai tika uzdots veikt papildus pasākumus, lai nodrošinātu pienācīgā kārtībā pieminēkļa uzturēšanu poļu virsniekiem Katiņā un teritorijā ap to. 1983. gadā Katiņas kapos tika uzstādīts pieminēklis ar uzrakstu „Poļu karavīriem, hitleriskā fašisma upuriem, kuri atdusas Katiņas zemē.” Līdz tam uz pieminēkļa bija cits uzraksts: „Šeit apbedīti poļu virsnieki – karagūstekņi, kurus zvēriski nomocīja vācu fašistiskie okupanti 1941. gada rudenī.”

Faktiski Katiņas lieta palika aizliegts temats gan Padomju Savienībā, gan Polijā līdz komunistiskā režīma sabrukumam.

Rietumos pētnieki varēja vākt un publicēt materiālus par Katiņas tēmu, taču arī tur šāda brīvība tika iegūta ne uzreiz pēc Otrā pasaules kara. Kā norādījis britu vēsturnieks N. Deiviss, tikai Aukstā kara gados, kad Rietumvalstīm vairs nevajadzēja Padomju Savienības atbalstu, tās varēja atļaut sabiedrībai atzīt arī staļiniskā režīma noziegumus. Katiņas jautājums tika izmantots kā svarīgs Rietumu psiholoģisks ierocis Aukstajā karā. Tomēr joprojām tika mēģināts slēpt faktu, ka Rietumu demokrātisko valstu valdības jau faktiski no paša sākuma bija pārliecinātas par to, ka Katiņas noziegumu paveikuši J. Staļins un viņa rokas puīši.

1948. gadā Londonā iznāca materiālu krājums „*Zbrodnia kатыńska w świetle dokumentów*” (Katiņas noziegums dokumentu gaismā). Grāmatas priekšvārdā ģenerālis V. Andersss īpaši uzsvēra faktu, ka Nirnbergas tribunāls neatzina padomju prokurora izvirzītos apvainojumus vācu kara noziedzniekiem Katiņas slepkavībās. Viņš arī sprieda: ja ne vācieši, kas tad, ja ne Padomes, varēja būt vainojamas noziegumā. Krājumā bija ietverti gan dokumenti, gan N. Burdenko komisijas ziņojuma analīze.

1948. gadā Londonā un Ņujorkā bijušais PVE premjers S. Mikolajčiks laida klajā atmiņu grāmatu „*The Rape of Poland: The Pattern of Soviet Aggression.*” (Polijas izvarošana. Padomju agresijas piemērs.) Viņš atkal un atkal biedēja Rietumus ar J. Staļina draudiem pasaulei un ikkatrā izdevīgā brīdī apsūdzēja Padomju Savienību Katiņas noziegumā.

Pirmais nopietnais zinātniskais darbs par Katiņas nozieguma tēmu bija J. Mackeviča grāmata „*The Katyn Woods Murders*” (Slepkavas no Katiņas meža), izdota Londonā 1951. gadā.

Tai pat 1951. gadā, Korejas kara laikā, kad bijušie sabiedrotie – PSRS un ASV – atradās dažādās frontes pusēs, un norisa arī saspringta divu pasaules lielāko lielvalstu ideoloģiskā cīņa, poļu emigrācijas darbinieku un viņu līdzjutēju ietekmēta ASV Kongresa pārstāvju palāta pieprasīja oficiālu Katiņas lietas izmeklēšanu. To arī veica ASV Kongresa Pārstāvju palātas „Īpašā komisija Katiņas meža masu slepkavību izmeklēšanai un savākto faktu, pierādījumu un apstākļu izpētei” R. Dž. Meddena vadībā. PSRS bija oficiāli uzaicināta piedalīties izmeklēšanā, taču tā to nedarīja. Gluži pretēji, PSRS valdība nosūtīja Vašingtonai protesta notu, kurā ASV administrācijas darbību kvalificēja kā vispārpieņemto starptautisko attiecību normu pārkāpumu un PSRS aizvainojosu. Sekojot padomju valdības piemēram, R. Dž. Meddena komisijas pretpadomju “trokšņošanu” „noteikti nosodīja” arī PTR valdība.

ASV Kongresa komisija uzskatīja, ka poļu virsnieku slepkavības veica PSRS IeTK darbinieki. 1952. gada beigās secinājumi tika publicēti. Komisija nonāca pie slēdziena, ka poļu virsniekus ne vēlāk kā 1940. gadā nogalinājusi padomju puse, un mudināja Kongresu izmeklēšanas rezultātus iesniegt Apvienoto Nāciju Organizācijai publiskai apspriešanai lai izveidotu Starptautisku tribunālu.

Kad 1988. gadā amerikāņu pētnieks A. Pols kā pirmā „nepiederošā persona” guva iespēju iepazīties ar Komitejas materiāliem, viņš secināja, ka „Komitejas veiktā izmeklēšana Katiņas lietā vēl arvien ir uzskatāma par pašu pilnīgāko neitrālo izpēti; tā ir orientieris, kas joprojām priekšzīmīgi iztur pārbaudi izmeklēšanas vispusībā, taisnīgumā un precizitātē”, taču reizē minēja arī faktus, kuri acīmredzami runāja preti viņa paša secinājumam.

Lūk, šāda pasāža: „Licinieks, kura seju slēpa kapuce – it kā tālab, lai pasargātu no represijām tuviniekus Polijā, – stāsta komitejai, ka pats savām acīm redzējis slepkavības. Apstulbušās publikas acu priekšā viņš ar revolveri demonstrē, kā notikusi poļu virsnieku nošaušana. Nevienš neieiminējās, ka NKVD [IeTK –V.Š.] neizmantoja revolverus, [Literatūrā gan ir apgalvojumi, ka IeTK staļinisko represiju gaitā kā reiz izmantoja “*Nagan*” revolverus, kaut notika arī to nomaīņa ar pistolēm TT, taču Katiņā atrastā munīcija nederēja šiem IeTK lietotajiem ieročiem. Lūk, par šo neatbilstību komisijai vajadzētu brīnīties. – V.Š.] neviens nesāka izprašāt, kā nepiederošai personai,

izvairoties no patruļniekiem ar suņiem, izdevies nokļūt rūpīgi apsargātajā NKVD [IeTK –V.Š.] teritorijā Katiņas mežā un pēc tam, šķērsojot vairākas robežas, aizbēgt uz Rietumiem. Interesanti, ka šis aculiecinieks vēlāk uzrakstīja grāmatu...” Jau citētais fragments ir pietiekams, lai apšaubītu komisijas „izmeklēšanas vispusību, taisnīgumu un precizitāti”. Arī pats A. Pols atgādināja, ka šīs komisijas sēdes „bija tikai neliela apšaude Aukstā kara gaitā” un bija spiests atzīt, ka „...„neitrālo” izmeklēšanu, kuru 1951. un 1952. gadā veica ASV kongress, sagānīja vēlme Katiņu izmantot antikomunistiskai propagandai Korejas kara laikā.”

Vēlme par katru cenu pierakstīt vainu PSRS acīmredzot lika ASV kongresmeņiem par patiesām uztvert visas liecības, kuras tikai bija vērstas pret PSRS. Tā, piemēram, ir zināma kāda bijušā padomju pilsoņa, pēc tam emigranta Rietumos, B. Oļšanska liecība, kurā viņš apgalvoja, ka 1946. gadā akadēmiķis N. Burdenko viņam personīgā sarunā pastāstījis, ka Katiņas upuri noslepkavoti 1940. gadā un „šo faktu nevar apstrīdēt. Mūsu biedri no IeTK pieļāva lielu kļūdu”. Līdzīgu liecību B. Oļšanskis sniedza arī ASV kongresa komisijai, norādot arī precīzu sarunas laiku – 1946. gada aprīli. Taču, kā dokumentāli pierādījis pētnieks V. Šveds, 1946. gadā no okupētās Vācijas atvaļinājumā PSRS B. Oļšanskis ieradās tikai 1946. gada jūlijā, uzturējās tikai Brestas apgabalā, viņa tikšanās ar N. Burdenko nevarēja notikt, jo pēdējais atradās PSRS Ministru padomes klīniskajā sanatorijā „*Бабушка*” un viņa apmeklētāju skaits bija stingri ierobežots. Pie tam N. Burdenko šai laikā pēc diviem asins izplūdumiem smadzenēs vispār nespēja parunāt. Acīmredzot neviena neievērotais emigrants no Padomju Savienības B. Oļšanskis, uzzinājis par Katiņas lietas izmeklēšanu ASV kongresā, nolēma likt lietā bērnības atmiņas, kad viņa ģimene personīgi pazina N. Burdenko, un, papildinājis tās ar ziņām no avīzēm, pašreklamēšanās nolūkā ieradās kongresa komisijā, kuras politizētā pieeja jautājumam arī ļāva viņam iegūt labāk situētu stāvokli Rietumu sabiedrībā.

Īpašās komisijas darbība bija senatora D. Makartija uzsāktās komunistu vajāšanas kampaņas turpinājums, tai bija arī sava vieta 1952. gada ASV prezidenta vēlēšanu kampaņā, bet kopumā tā savu mērķi nesasniedza. ASV Kongresa Ārlietu komisija noraidīja rezolūcijas ar ieteikumiem īstenot Katiņas lietas izmeklēšanas komisijas rekomendācijas. Līdz šai dienai šie Kongresa Ārlietu komisijas dokumenti glabājas kastē, uz kuras norādīts „Slepeni”. Iespējams, īpašās komisijas ieteikumu pieņemšana varēja izrādīties abpusēji griezīgs zobens. Piemēram, noskaidrojās, ka ASV varas iestādes par to, ka Katiņas slepkavības izdarījuši PSRS drošībnieki, „zināja” jau 1942. gadā, taču nevēloties sabojāt attiecības ar PSRS, šo atzinumu noslēpa. (Bez tam Katiņas lietas izmeklēšanas komisija nāca klajā arī ar sensacionālu apgalvojumu, ka brutālās metodes, ar kurām Padomju Savienība slaktēja poļus, ASV liek lietā pret gūstekņiem Korejas karā. Iespējams arī tas ietekmēja dokumentu noslepenošanu.) Lai nu kā, šīs „īpašās komisijas” atzinumus uzskatīt par patiesiem un pierādītiem nebija pamata.

1962. gadā ASV iznāca poļu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka J.K. Zavodnija grāmata „*Death in the Forest. The Story of the Katyn Forest Massacre*” (Nāve mežā. Stāsts par slaktiņu Katiņas mežā), kurā autors publicēja un rūpīgi analizēja tai laikā pieejamos avotus. 1971. gadā tika izdots angļu vēsturnieka L. Fitcgibona darbs „*Katyn: A Crime without Parallels*” (Katiņa –noziegums bez paralēlēm). Tam sekoja arī vairāki citi šī autora Katiņas tēmai veltīti darbi.

Tai pat 1971. gada 21. aprīlī Lielbritānijas apakšnama deputāts A. Nīvs griezās pie valdības ar prasību radīt kopīgu ar ASV kongresu komisiju Katiņas lietas izmeklēšanai. Viņu atbalstīja vairāk nekā 200 deputāti. 17. jūnijā Lielbritānijas lordu palātā notika debates par Katiņas lietu. Taču, kā raksta britu vēsturnieks N. Deiviss, pārsteidzoši ir tas, ka arī miera laikā parādījās maz patiesību saturošas informācijas.

PSRS valdība vairākkārt sūtīja Lielbritānijas valdībai protestus par Katiņas lietas sakarā notiekošajām akcijām. Iespējams arī tāpēc Lielbritānijas varas iestādes poļu emigrantiem Londonā ilgstoši neļāva uzcelt pieminekli Katiņas upuriem un, kad 1976. gadā tas beidzot tika atklāts, britu virsniekiem aizliedza formās apmeklēt ikgadējos piemiņas pasākumus.

Par spīti it kā viennozīmīgajiem datiem, kurus ASV kongresa komisija ieguva piecdesmitajos gados, britu Ārlietu ministrijas pārstāvis vēl 1989. gadā paziņoja, ka lietas apstākļi esot neskaidri. Arī 1990.–1991. gadā, kad oficiāli tika atzīta padomju atbildība par šiem notikumiem, britu „Kara noziegumu akts” tika rūpīgi izstrādāts tā, lai no tā darbības lauka izslēgtu noziedzniekus, kas piederēja pie sabiedrotajiem. Svarīgi to atzīmēt tāpēc, ka Katiņas lietai nevar būt noilguma. 1973.gada 3.decembrī ANO Ģenerālā Asambleja ar balsu vairākumu pieņēma rezolūciju, kuru parakstīja arī PSRS un PTR, ka „kara noziegumiem un genocīdam nevar būt piemērots noilguma termiņš un tāpēc noziedznieki turpmāk tiks vajāti un sodīti.”

Polijā Katiņas u.c. aktuālus poļu – padomju attiecību jautājumus sabiedrība sāka aktīvi apspriest 70. gadu beigās – 80. gadu sākumā. Savā cīņā par varu pret PASP to aktīvi izmantoja opozicionārā kustība „*Solidarność*”. Kā poļu, tā Rietumu vēsturnieki savus pētījumus bāzēja uz 1943. gadā izdotajiem vācu materiāliem, kā arī vēlākajām dokumentālajām publikācijām un memuāru literatūru, izdotu Rietumos. 1981. gada maijā opozicionārā arodbiedrība “Solidaritāte” atklāja granīta krustu Katiņas upuriem Karavīru kapos Varšavā (*Cmentarz Wojskowy na Powązkach*), kurā kā slaktiņa gadskaitlis tika norādīts 1940. gads, taču PTR valdība pieminēkli likvidēja. 1985. gada martā tā iepriekšējā pieminēkļa vietā uzcēla jaunu ar uzrakstu: „Poļu karavīriem, kas krita par upuri hitleriskajam fašismam uz Katiņas zemes”. Uz memoriāla nebija gadskaitļa.

T.s. „pārbūves” gados PSRS sāka darbu kopēja poļu-padomju vēsturnieku komisija, kuras nolūks bija likvidēt „baltos plankumus” abu valstu attiecībās. Jau no tās darbības sākuma komisijas poļu daļa uzsāka N. Burdenko vadītās komisijas secinājumu kritiku un, atsaucoties uz PSRS pasludināto atklātību, pieprasīja papildus materiālus par Katiņas lietu. Komisijas padomju daļa, kuras rīcībā nebija nekādu jaunu dokumentu, atteicās mainīt iepriekšējo oficiālo slēdzienu. Taču komisijas darbs (1987. gada maijs – 1990. gada janvāris) pavēra iespēju Polijas presē atkal atgriezties pie Katiņas tēmas, dažādo versiju par slepkavības vaininiekiem apspriešanas. Versija par to, ka vainīgi ir PSRS IeTK darbinieki, ieguva plašu skanējumu poļu sabiedrībā.

1988. gada 8. martā izskanēja 59 Varšavas inteliģences pārstāvju aicinājums Krievijas inteliģencei uzsākt kampaņu par Katiņas jautājuma noskaidrošanu, kas tika raksturots kā viena no sāpīgākajām Polijas – PSRS attiecību problēmām. 1988.gada martā arī Polijas Seimā pirmoreiz PTR vēsturē tika izvirzīts jautājums par Katiņu, deputātu pieprasījumā ārlietu ministram norādot, ka poļu virsnieku noslepkavošanas patieso apstākļu noskaidrošana kalpos draudzības un uzticības nostiprināšanai starp poļu un padomju tautām. Seimā notika arī plaša diskusija, kurai bija plaša rezonanse sabiedrībā.

Ar 1988. gada aprīli datētā ekspertīzes slēdzienā poļu zinātnieki sniedza N. Burdenko vadītās „Speciālās komisijas vācu fašistisko iebrucēju Katiņas mežā veiktās sagūstīto poļu virsnieku nošaušanas apstākļu noteikšanai un izmeklēšanai” paziņojuma izpēti rezultātus, (tos vēlāk lielā mērā pārņēma Krievijas Kara prokuratūra savos secinājumos). Poļu ekspertīze konstatēja, ka N. Burdenko komisijas ziņojumam ir nekonkrēts, no detaļām izvairīgs raksturs, atklāja arī vairākas pretrunas un nepilnības, kas deva iespēju šaubīties par tā patiesumu. Poļu zinātnieku ekspertīze N. Burdenko komisijas ziņojumam 1988.gada maijā tika nodota Polijas un PSRS vēsturnieku komisijas padomju daļai.

Taču arī pati poļu zinātnieku ekspertīze saturēja virkni sasteigtu, nepierādītu apgalvojumu. Poļu veiktās N. Burdenko komisijas ziņojuma ekspertīzes zinātnisko raksturu tāpat var apšaubīt. (Piemēram, tika apgalvots, ka versija par padomju nometņu ar poļu gūstekņiem nespēju 1941.gada vasarā evakuēties ir „pilnīgi neticama”. Tikpat „neticams” taču var šķist fakts, ka dažu nedēļu laikā vērmahts nonāca līdz Varšavai, bet dažu mēnešu laikā līdz Maskavai, un nepaguva evakuēties miljoni

poļu un padomju cilvēku.) Tomēr N. Burdenko vadītās komisijas argumentu sistēma jau līdz jaunu dokumentu (VK(b)P CK Politbiroja lēmuma par poļu virsnieku likvidāciju u.c.) atrašanai bija saņēmusi kārtējo triecienu.

Par stāvokli Katiņas lietā bija nobažījušies arī PSRS vadītāji.

1988.gada februārī PSKP CK tika iesniegti dažu darbinieku priekšlikumi par pieejas paplašināšanu poļu pilsoņiem viņu tuvinieku apbedījumu vietām, arī Katiņā. Tā paša gada maijā PSKP CK Politbirojs pieņēma speciālu lēmumu „Par pasākumiem poļu virsnieku apbedījumu vietu Katiņā labiekārtošanā un pieejas paplašināšanu PTR un citu valstu pilsoņiem.” PSRS sūtniecībai Varšavā tika piešķirtas tiesības patstāvīgi pēc individuāliem lūgumiem piešķirt atļaujas braukšanai uz PSRS, lai apmeklētu tur esošo pieminekli.

Tomēr arī 1988. gada vasarā, kad notika padomju un poļu vēsturnieku tikšanās-seminārs, veltīts „balto plankumu” izpētei abu valstu attiecībās, Katiņas jautājums tika skatīts, taču nekādu rezultātu tam nebija. Padomju puses tikšanās dalībnieki paziņojumā padomju televīzijai apgalvoja, ka nav nekāda pamata apšaubīt 1944. gadā strādājušās N. Burdenko komisijas secinājumus. Nekādas atsauces uz dokumentiem, arhīvu materiāliem netika dotas. Vienīgi, kad 1988. gada jūlijā Padomju Savienības Komunistiskās partijas CK ģenerālsekretārs M. Gorbačovs apmeklēja Poliju, tiekoties ar poļu intelligences pārstāvjiem, par Katiņas lietu viņš paziņoja: „Daudzi Polijā ir pārliecināti, ka tas ir Staļina un Berijas roku darbs. Tagad šīs traģēdijas vēsture tiek rūpīgi pētīta. Pēc pētījuma rezultātiem varēs spriest, cik patiesības ir tajos vai citos spriedumos, vērtējumos.”

Jaunus avotus vēsturiskajā aprītē ienesa 1989. gadā Varšavā publicētā poļu vēsturnieka Č. Madajčika monogrāfija „*Dramat kатыński*” (Katiņas traģēdija). Tā saturēja arī K. Skaržinska atskaites pilnu tekstu un viņa liecību poļu prokuroram R. Martinam. 1989. gadā Polijā tika publicēta arī intervija ar pēdējo dzīvu palikušo Tehniskās komisijas locekli doktoru J. Bartoševski, kurš bija ilgi klusējis par šo lietu.

Kā liecināja J. Bartoševskis, pēc vācu padzišanas pie viņa ieradies padomju karavīrs un aizvedis uz nopratināšanu. „Viņus interesēja tikai viens – pusgadsimtu pēc notikumiem stāstīja ārsts, – mans viedoklis par to, kas nogalināja poļu virsniekus Katiņā. Es atbilstoši patiesībai atbildēju, ka Polijas Sarkanais Krusts nodarbojās ar mirstīgo atlieku identifikāciju un paziņojumiem ģimenēm, bet nelēma, kas viņus nogalināja. Es divus mēnešus nosēdēju arestēts Veļičkā (*Wieliczka* – pilsēta Polijā). Mani paglāba kolēģi no slimnīcas. Viņus arī pratināja un interesējās, ko es esmu teicis par Katiņas tēmu. Viņi liecināja, ka es nekad neteicu, ka to izdarījuši krievi. Es tāpat nekad neteicu, ka to ir izdarījuši vācieši.” Tagad J. Bartoševskis liecināja, ka netiešie pierādījumi norādīja, ka poļu virsnieki bija nogalināti 1940. gada pavasarī.

1989.gadā Varšavā iznāca arī grāmata „*Katyn. Relacje, wspomnienia, publicystyka*” (Katiņa. Liecības, atmiņas, publicistika), kurā bija apkopotas līdz tam 40 gadu laikā dažādās valstīs publicētās liecības par Katiņas noziegumu. Tikai sabrūkot „sociālistiskajam” režīmam, tās varēja nonākt atklātībā arī Polijā.

1989.gada 6.martā PSKP CK Starptautiskās nodaļas vadītājs V. Faļins nosūtīja PSKP vadībai ziņojumu, kurā norādīja, ka „Katiņas lieta uzbudina poļu sabiedrību. To aktīvi izmanto opozīcija ar mērķi mazināt uzticību V. Jaruzeļska [tolaik PTR Valsts Padomes priekšsēdētājs – V.Š.] kursam uz ciešu savienību ar PSRS.” Viņš norādīja, ka Polijas un PSRS vēsturnieku komisijas padomju pusei nebija nedz tiesību apstrīdēt oficiālo versiju, nedz jaunu materiālu, kuri to apstiprinātu. Jau 1989.gada 22.martā PSRS ārlietu ministrs E. Ševarnadze, PSKP CK Starptautiskās nodaļas vadītājs V. Faļins un PSRS VDK priekšsēdētājs V. Krjučkovs PSKP CK vadībai nosūtīja kopīgu ziņojumu, kurā norādīja uz poļu publikācijās pausto viedokli, ka, kamēr Katiņas traģēdija nebūs līdz galam izgaismota, starp Poliju un PSRS nevar būt normālu attiecību. Viņu piedāvājums skanēja: „Iespējams, lietderīgāk ir pateikt, kas reāli notika un kas ir notikušajā vainojams, un ar to slēgt jautājumu. Zaudējumi tādā gadījumā būtu mazāki salīdzinājumā ar tagadējās bezdarbības nestajiem.”

1989. gada pavasarī-vasarā krievu vēsturniece N. Ļebedeva atrada materiālus par poļu karagūstekņiem no IeTK Kozeliskas, Starobeļskas un Ostaškovas nometnēm PSRS IeTK Konvoja

karaspēka dokumentos. (1939.gada 16.martā tika izveidota PSRS IeTK Konvoja karaspēka Galvenā pārvalde. Tā paša gada 1.septembrī šai karaspēkā dienēja 28 800 cilvēku.) Pavēles konvojēt karagūstekņus nāca no PSRS IeTK Karagūstekņu lietu pārvaldes. Kļuva skaidrs, ka ap 15 tūkstošu poļu gūstekņi no nometnēm it kā to „atslogošanai” tika konvojēti nodošanai IeTK darbinieku rīcībā un vēlāk atskaitēs vairs nefigurēja. (N. Ļebedeva izvirzīja hipotēzi, ka vietējo padomju drošībasnieku šifrētajos ziņojumos augstākām instancēm par poļu gūstekņu etapu pienākšanu vārds „исполнено” (izpildīts) nozīmē to tālāko likteni – „nošauti”. Taču ir zināms arī ziņojums, kurā „izpildīts” attiecas uz šāda etapa nosūtīšanu, nevis pienākšanu. Iespējams, vārdam bija vēl cita nozīme, bet tas vēl jāpēta.)

Uz šādu netiešu datu pamata PSKP CK Starptautiskās nodaļas vadītājs V. Faļins par N. Ļebedevas u.c. vēsturnieku atradumiem 1990.gada februārī uzrakstīja ziņojumu M. Gorbačovam, norādot, ka pat bez pavēlēm par poļu gūstekņu nošanu, atrastie materiāli ļauj izdarīt secinājumu, ka poļu gūstekņu no Kozelskas, Starobeļskas un Ostaškovas nometnēm nāve ir „IeTK roku darbs” un dokumentu publikācija radītu jaunu situāciju: „Mūsu arguments – PSRS valsts arhīvos nav atrasti materiāli, kas parādā Katiņas traģēdijas īsteno pamatu, kļūtu nepatiess.” Savukārt, balstoties uz šo atzinumu, M. Gorbačovs nu jau Polijas Republikas prezidenta V. Jaruzelska valsts vizītes laikā PSRS 1990.gada aprīlī paziņoja: „Pēdējā laikā ir atrasti dokumenti, kuri netieši, bet pārliecinoši liecina par to, ka tūkstoši poļu pilsoņu, kuri gāja bojā Smoļenskas mežos tieši pirms pusgadsimta, kļuva par Berijas un viņa rokas pušķu upuriem.” M. Gorbačovs nodeva V. Jaruzelskim dokumentu kopijas, kuri it kā netieši apstiprināja to, ka poļu gūstekņus nošāva PSRS IeTK darbinieki 1940.gada aprīlī-maijā, kā arī triju Kozelskas (*Козельск*), Starobeļskas (*Старобельск*) un Ostaškovas (*Осташков*) speciālo gūstekņu nometņu ieslodzīto sarakstus. 1990.gada 13.aprīlī tika publicēts TASS paziņojums, kurā bija teikts, ka „atrasto arhīvu materiālu kopums ļauj izdarīt secinājumu par Berijas, Merkulova un viņu rokas pušķu tiešu atbildību par ļaundarību Katiņas mežā. Padomju puse, izsakot dziļu nožēlu Katiņas traģēdijas sakarā, paziņo, ka tā ir viens no smagiem staļinisma noziegumiem.”

PTR prezidents V. Jaruzelskis atzinīgi novērtēja padomju vadības soli, paziņojot: „Īpaši svarīgs, vērtīgs no tikumiskā viedokļa mūsu tautai ir padomju puses paziņojums sakarā ar Katiņas ļaundarību. Tas atvēra ceļu patiesības izziņošanai par pēc 1939. gada internēto poļu karagūstekņu traģisko likteni. Mums tas bija ārkārtīgi sāpīgs jautājums. Taču neviens saprātīgs polis neuzkraus vainu par Katiņu un Kuropatiem, par Lubjanku un Kolimu padomju tautai, kura pati pirmā kļuva par masveida staļinisko represiju upuri.”

Kad M. Gorbačovs bija atzinis IeTK atbildību par poļu virsnieku nogalināšanu, šī Katiņas notikumu versija PSRS pēdējā pastāvēšanas gadā un mūsdienu Krievijā, Polijā, kā arī citur pasaulē kļuva par oficiālo ar visām no tā izrietošajām sekām.

1990.gada 27. septembrī PSRS Galvenā kara prokuratūra uzsāka kriminālizmeklēšanu lietā N 159 „Par poļu karagūstekņu no IeTK Kozelskas, Ostaškovas un Starobeļskas specnometnēm nošanu 1940.gada aprīlī – maijā”.

Interesanti, ka „Katiņas lietas” padomju vaininieku noliedzēji izdarījuši zīmīgu novērojumu. Sākotnēji Galvenās militārās prokuratūras „Katiņas” krimināllietas numurs bija 5y-6818-90. Tieši ar to tā tika reģistrēta visās oficiālajās uzskaitēs 1990.gada 28.septembrī, un zem šī numura tika vesta visa oficiālajā korespondence. Taču publiski neoficiālajā sarakstē, žurnālistikā un vēsturnieku darbos lietotais numurs „159” sakrīt ar Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 159.panta „Krāpšana” numuru. Izteikts viedoklis, ka, iespējams, Galvenās militārās prokuratūras darbinieku ar tik dīvaino numuru netieši snieguši citiem juristiem mājienu, ka „Katiņas” krimināllieta N 159 ir viltota.

Kā pētniekam V. Švedam izdevās noskaidrot sarunās ar prokuratūras darbiniekiem, izmeklētāju brigādei jau sākotnēji tika stādīts uzdevums tiesiski noformēt PSRS prezidenta M. Gorbačova politisko lēmumu atzīt par vainīgiem Katiņas lietā bijušos PSRS vadītājus un IeTK darbiniekus. Versija par vācu iespējamo saistību ar lietu par poļu virsnieku nošaušanu netika pat skatīta.

1990. gadu sākumā daudzi padomju darbinieki, neslēpa savu skeptisko attieksmi pret iespēju atrast jaunus dokumentus. Piemēram, bijušais padomju izlūks Polijā un Vācijā, žurnālists un rakstnieks O. Gorčakovs atcerējās, ka 1941.gadā, kad vācu armija tuvojās Maskavai, „Lubjankā [laukums Maskavā, pie kura atradās PSRS IeTK galvenā ēka - V. Š.] tika dedzināti arhīvi un tā, ka dūmi griezās.” Tiesa, iznīcināti tika tikai dažu kategoriju dokumenti, citus evakuēja. Tā, 1943.gada beigās, pēc vadības pieprasījuma IeTK gatavoja uzziņu par poļu gūstekņiem, tātad, tad vēl eksistēja arī dokumenti, uz kuru pamata tā tika sagatavota. Taču tie varēja tikt iznīcināti vēlāk. Arī vēsturniece V. Parsadanova 1990.gadā atzīmēja, ka Otrā pasaules kara laikā gāja bojā daudzu arhīvu materiāli. Pēc kara divreiz: 1947.–1948. un 1956.–1957.gadā arhīvi tika “tīrīti” no materiāliem par Katiņas problēmu. Tika iznīcināti daudzi tūkstoši dokumentu, piemēram, gandrīz četri tūkstoši Starobeļskas nometnē ieslodzīto personu lietu. Saglabājusies vienīgi sarakste par šīs nometnes iemītnieku (izņemot to, kuri bija pārsūtīti uz Juhnovas nometni) lietu iznīcināšanu.

M. Gorbačova paziņojums Polijā izraisīja lielu saviļņojumu, modinot cerību, ka „krievi” beidzot ir ne tikai atzinuši savu vainu, bet ir gatavi arī sniegt poļu virsnieku radniekiem un Polijai kā tādai materiālu kompensāciju par Katiņas upuru nāvi. Jau divas nedēļas pēc minētā paziņojuma – 1990.gada 28.aprīlī Polijas Republikas Seims un Senāts pieņēma lēmumu, kurā bija atzīts, ka PSRS varas iestāžu atzinums par IeTK darbinieku vainu ir svarīgs solis virzienā uz poļu un padomju tautu saskaņu un samierināšanos, reizē tika piedāvāts noskaidrot citu noziegumu pret Polijas pilsoņiem apstākļus, izteikta cerība, ka PSRS valdība izskatīs jautājumu par kompensāciju piešķiršanu bojā gājušo ģimenēm. (Polijas ārlietu ministrs K. Skubiševskis jau 1989. gada oktobrī izvirzīja prasību PSRS par materiālu atlīdzību poļu pilsoņiem, kuri J. Staļina laikā tika pakļauti represijām un tolaik dzīvoja Polijā.)

Bijušais Kozeļskas nometnē ieslodzītais poļu profesors S. Svjaņevičs ir atzīmējis, ka ebreju skaits, ko iznīcināja nacisti, daudzkārt pārsniedz IeTK nogalināto poļu skaitu. Tomēr attiecības starp Vāciju un Izraēlu ir normālas tāpēc, ka pēckara Vācijas valdība un iedzīvotāji ir nosodījuši hitleriskā režīma negēlības. (Šeit jāpaskaidro, ka 1952.gadā tika parakstīta VFR un Izraēlas vienošanās par reparācijām, bet nākamajā gadā pieņemts Federālais likums par kompensācijām, pēc kura VFR maksātas pensijas saņēma vairāk nekā 270 tūkstošu ebreju.) Turpretī, neraugoties uz to, ka gan PSRS vadītājs, gan vēlāk arī KF valdība ir nosodījusi Katiņas noziegumu, tā veicējus, ir atvainojusies Polijas pusei par to, KF atsakās maksāt upuru radniekiem kompensācijas un daļēji arī tāpēc attiecības starp to un Poliju vēl joprojām nevar nosaukt par normālām.

Tad pat Polijas Seims un Senāts stādīja jautājumu par to poļu kultūras vērtību likteni, kuras nonāca PSRS „bijušās Krievijas impērijas realizētās Polijas teritorijas sagrābšanas” un „PSRS īstenotās Polijas valsts teritorijas ieņemšanas pēc 1939.gada 17. septembra rezultātā”, kā arī tika „Sarkanās armijas izvestas 1945. gadā no Polijas rietumu un ziemeļu zemēm [kuras līdz tam piederēja Vācijai]”. Senāts savukārt paziņoja, ka joprojām it atklāts jautājums par noziegumiem pret Polijas pilsoņiem tajās Polijas teritorijās, ko Sarkanā armija ieņēma 1939. un 1944.–1945. gadā. Neatbilstoši faktiem tika apgalvots, ka 1,5 miljoni Polijas pilsoņu bija deportēti uz PSRS. Faktiski tika izvirzīta ideja par Otrā pasaules kara rezultātu revīziju, atkal apstrīdot starptautiski atzīto Polijas un PSRS robežu.

Jau pēc pusotra mēneša pēc tam, kā padomju puse bija atzinusi PSRS IeTK darbinieku vainu Katiņas lietā, PSRS valdība bija spiesta konstatēt, ka Polijas puse, izmantojot sev labvēlīgo situāciju, izvirza Padomju Savienībai jaunas tai nepieņemamas prasības. Poļu prese atklāja šo prasību īsteno

nolūku – panākt Polijas parādu PSRS (5,3 miljardu rubļu vai 8 miljardu \$ pēc toreizējā kursa) norakstīšanu. (90. gadu sākumā Polija to arī panāca.)

Polijā sākās publicistikas sprādziens. Katiņas tematikai veltīto publikāciju skaits sasniedza vairākus tūkstošus. Tikai līdz 21. gadsimta sākumam tai bija veltītas jau vairāk kā 10 dokumentālas filmas.

Taču PSRS/Krievijas Federācijā Katiņas lieta ilgstoši – līdz 1992. gada oktobrim palika iekšējo politisko notikumu aizēnota. Tikai 1992. gada oktobrī vienlaikus Maskavā un Varšavā tika paziņots, ka beidzot ir atrasti jauni dokumenti Katiņas lietā.

Oficiālā versija skanēja: 1992. gada jūlijā, kad sakarā ar apsūdzības skatīšanu par PSKP nelikumīgu darbību Krievijas Federācijas Konstitucionālajā tiesā, tika meklēti dokumenti apsūdzības uzturēšanai, grupa Krievijas prezidenta B. Jeļcina līdzgaitnieku it kā izlasīja Katiņas lietai veltīto slepeno dokumentu paketi un ziņoja par to B. Jeļcinam, bet viņš lika tos nogādāt Varšavā, kā arī nodot Konstitucionālajai tiesai, Ģenerālprokuratūrai un darīt zināmus atklātībai. Tad arī „atrastos” materiālus B. Jeļcins nodeva Polijas prezidentam Ļ. Valensam un vienlaikus tie tika iesniegti Krievijas Federācijas Konstitucionālajā tiesā.

Taču pastāv arī cita notikumu attīstības versija. 1992. gada rudenī M. Gorbačovs darīja zināmu, ka pirms viņa vizītes uz Poliju 1988. gada jūlijā pēc viņa lūguma tam tika parādīti slepeni dokumenti par Katiņas lietu, taču tur bija tikai materiāli, kuri apstiprināja N. Burdenko komisijas versiju. Tikai jau 1991. gada decembrī, kad tika noformēts PSRS sabrukums un bija atlikušas dažas dienas līdz M. Gorbačova atkāpšanās brīdim no PSRS prezidenta amata, viņam tika parādīti pavisam citi dokumenti ar L. Berijas vēstuli J. Staļinam un 1940. gada 5. marta VK(b)P CK Politbiroja lēmumu par poļu virsnieku likvidēšanu un bijušā PSRS VDK priekšsēdētāja A. Šeļepina vēstuli N. Hruščovam ar ierosinājumu iznīcināt dokumentus Katiņas lietā. Savas atkāpšanās brīdī no PSRS prezidenta amata 1991. gada 25. decembrī M. Gorbačovs bijušā PSKP CK Politbiroja locekļa A. Jakovļeva klātbūtnē tos nodeva Krievijas Federācijas prezidentam B. Jeļcinam, norādot, ka var rasties starptautiski sarežģījumi, bet par to tagad jālemj Krievijas prezidentam. Pēdējais, tos izlasījis, piekrita, ka ir nopietni jāpadomā, ko turpmāk darīt. Poļu pusei tie netika nodoti nedz tūlīt 1991. gada decembrī, nedz arī Polijas prezidenta Ļ. Valensas vizītes laikā Maskavā 1992. gada maijā.

Tā staļiniskās vadības noziedzīgo lēmumu nodot atklātībai nesteidzās nedz jau pēc J. Staļina pie varas esošie PSRS vadītāji, nedz Krievijas prezidents B. Jeļcins. Visiem viņiem netrūka grūti risināmu problēmu. Sarežģīt savu politisko stāvokli ar zināmas, bet dokumentāli pilnībā vēl nepierādītās rūgtās patiesības atklāšanu, viņi nealka. B. Jeļcins, noklusējot savu atbildību par vairāk nekā pusgadu garo dokumentu publicēšanas vilcināšanu, nosauca PSRS pēdējā laika vadītājus, kas bija turējuši slepenībā dokumentus, par „ciniskiem cilvēkiem”. Acīmredzot pēc taisnības tiem būtu jāpieskaita arī pašu KF prezidentu. (Kad vairāki Krievijas Federācijas ģenerālprokurori 1992.–1994. gadā griezās pie Prezidenta administrācijas ar atkārtotiem lūgumiem meklēt vēl citus dokumentus prezidenta arhīvā, viņiem tika atteikts un ieteikts griezties tieši pie prezidenta. Cinisms nebūt nebija svešs ne tikai B. Jeļcinam, bet arī viņa līdzstrādniekiem.) Pie tam atklātībai B. Jeļcins dokumentus nodeva apstākļu spiests. Kā liecinājis Krievijas Valsts domes deputāts A. Makarovs, kad noskaidrojās, ka apsūdzības pret Komunistisko partiju Konstitucionālajā tiesā nevarēs pierādīt, un prezidenta līdzgaitnieki to viņam paziņoja, prezidents atvēra seifu un izņēma sešas mapes ar dokumentiem. Viena no tām bija ar materiāliem par Katiņu. Tad arī šie dokumenti parādījās atklātībā.

1992. gada rudenī B. Jeļcinam kompromitējošs materiāls pret PSKP bija vajadzīgs ne tikai cīņai pret Komunistisko partiju, bet arī pret KPFSR Augstāko padomi, kura 1992. gada aprīlī atteicās ratificēt t.s. Belovežas

vienošanos (par PSRS likvidēšanu), kas 1993. gada oktobrī noveda pie parlamenta vardarbīgas padzišanas. Pastāvēja varbūtība, ka B. Jeļcinam būs jānes kriminālatbildība par pretvalstisku darbību, tāpēc viņam bija vajadzīgi argumenti, attaisnojoši PSRS un PSKP sagraušanu. Katiņas lieta, kurai bija plaša sabiedriska rezonanse, par to tādā vai citādā ceļā iegūtie dokumenti šai ziņā varēja izrādīties ļoti noderīgi.

No šī brīža Katiņas lieta ieguva jaunu skanējumu. Gan Polijas, gan oficiālā Krievijas propaganda tagad PSRS vainu par poļu virsnieku un citu ieslodzīto (pavisam 21 857 cilvēku) nogalināšanu pasludināja par absolūti pierādītu.

Taču KF Konstitucionālā tiesa, kuras sastāvā bija augsti kvalificēti juristi, šos dokumentus neatzina par īsteniem. Pat neiedziļinoties to saturā, tikai vērtējot to noformējumu, tika atrastas 5 pazīmes, kas norādīja, ka šie „dokumenti” ir falsificēti. KF Konstitucionālā tiesa atteicās pievienot tai iesniegtos materiālus Komunistiskās partijas lietai, neatzina PSKP vainu šai noziegumā, ar to arī netieši atzīstot tai piestādītos dokumentus par falsifikāciju.

Starp citu, Krievijas Konstitucionālajā tiesā PSKP aizstāvība norādīja, ka poļu pilsoņu bojā eja nav saistāma ar Komunistiskās partijas darbību, jo tai laikā no staļiniskā režīma represijām cieta arī pati Komunistiskā partija un VK(b)P CK Politbiroja lēmumus nevarēja identificēt ar partijas gribu.

Arī profesionāli vēsturnieki apšaubīja „jaunatrasto” dokumentu īstumu.

Pazīstamais krievu vēsturnieks J. Žukovs ir liecinājis, ka 90. gadu sākumā viņš lūdza un saņēma atļauju KF Prezidenta arhīvā iepazīties ar materiāliem par PSKP „noziedzīgo darbību”, kuri tika gatavoti Konstitucionālajai tiesai. Viņam izsniegta „tieva mapīte”, kurā bija ap 30 lappušu kserokopiju par dažādām tēmām. Šajā dokumentu izlasē vēsturnieks atrada arī L. Berijas vēstules J. Staļinam poļu jautājumā kserokopiju vienas lappuses apjomā ar priekšlikumu nošaut 2-3 tūkstošus gūstā saņemto poļu virsnieku, vainīgu kara un citos noziegumos (nevis kā tagad atzītajā oficiālajā dokumenta versijā uz 4 lappusēm, kurā ierosināts nošaut 14 700 poļu no Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas noietnēm, ka arī 11 tūkstošus arestēto poļu, kuri tika turēti Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas cietumos.) J. Žukova lūgums ļaut viņam iepazīties ar vēstules oriģinālu tika noraidīts ar ieganstu saglabāt valsts noslēpumu. Redzētā dokumenta kreisajā augšējā pusē rezolūcijas nebija, jo tā bija piesegta kopējot. J. Žukovs uzskata, ka rezolūcija bija noraidoša, jo citādi tā netiktu piesegta. Dotā tēma vēsturnieku tolaik neinteresēja un viņš redzētajam īpašu nozīmi nepiešķīra un par to atcerējās tikai 2008. gadā sakarā ar A. Vaidas filmas „*Katyn*” iznākšanu.

Līdzīgi par t.s. „Berijas vēstuli” stāstīja PSKP CK Vispārējās daļas darbinieks V. Galkins, kurš šo dokumentu 1981. gadā veda parādīt PSRS VDK priekšsēdētājam J. Andropovam un PSRS ārlietu ministram A. Gromiko. Kad viņam pēc gadiem tika parādīta 4 lappušu garā „Berijas vēstule”, it kā atrasta KF Prezidenta arhīvā, viņš apgalvoja, ka tādu dokumentu nav redzējis. J. Andropova un A. Gromiko lasītais dokuments, ko viņš redzēja, ieliekot to konvertā PSKP CK Vispārējās nodaļas vadītāja K. Čerņenko kabinetā, bija nodrukāts uz vienas lappuses. Tādejādi iznāk, ka J. Žukovs savā laikā lasīja īsto L. Bērijas vēstuli N 794/b, tapušu 1940. gada 29. februārī, bet vēlāk „atrastā” 4 lappušu vēstule jau bija viltota. Ievērojot to, ka 80. gadu otrajā pusē un 90. gadu sākumā, t. s. „atklātības” periodā, kad PSRS un vēlāk Krievijā varēja publicēt vai ikkatru komunistus „atmaskojošu” darbu, radās daudz viltojumu un „teoriju”, kas balstījās uz šiem viltojumiem, kā arī to, ka 90. gados t.s. „demokrātu” valdīšanas laikā Krievijā notika daudz klaju nelikumību, šādu iespēju nekādā gadījumā nevar izslēgt. Tas, ka no 1991. gada decembra līdz 1992. gada septembrim dokumenti atradās nevis arhīvā, kā apgalvoja to „atradēji”, bet gan personīgajā KF prezidenta B. Jeļcina seifā, tātad piekļuvi tiem reglamentēja vienīgi viņš pats, pastiprina aizdomas.

Interesanti arī, ka dokumentu nodošanas B. Jeļcinam liecinieks A. Jakovļevs intervijā televīzijai izteicās, ka kopā ar citiem dokumentiem Katiņas lietā bija arī kāda „Serova vēstule” [domāts PSRS drošības dienestu darbinieks I. Serovs, kurš 50. gados daudz darīja padomju arhīvu „tīrīšanā” no dokumentiem, kuri varētu kompromitēt Ņ. Hruščovu – V.Š.]. To A. Jakovļevs pieminēja arī savos memuāros. Taču starp citiem Katiņas lietas dokumentiem ne Konstitucionālajā tiesā, ne arī vēlāk šāda vēstule tā arī neparādījās. Kā norādījis pētnieks V. Šveds, iespējams, ka „Serova vēstule” varēja saturēt ziņas, kas bija pretrunā ar oficiālo versiju. Vēstules pazušana tāpat pastiprināja aizdomas, ka „atrastie” dokumenti varētu būt arī falsificēti. Krievu publicists A. Tereščenko pat rakstīja, ka vācieši slēpa un pēc tam iznīcināja savas vainas pierādījumus Katiņas lietā, bet poļi ar krievu kolaboracionistu atbalstu fabricē svešas vainas pierādījumus.

Tomēr, balstoties tieši uz šiem apšaubītajiem dokumentiem, 1993. gada augustā Krievijas prezidents B. Jeļcins oficiālās vizītes laikā uzlika vainagu Katiņas upuru piemineklim (t.s. Katiņas krustam) Varšavā un atvainojās par staļiniskā režīma noziegumu: „Piedodiet, ja varat.”

B. Jeļcina vizītes Varšavā laikā tika parakstīta kopēja Krievijas un Polijas deklarācija ar solījumu sodīt vainīgos un atjaunot taisnīgumu „attiecībā uz staļinisko represiju un noziegumu upuriem”, kaut gan noziegumu upuri un arī tajos vainīgie (iespējams, izņemot kādu ierindas izpildītāju) jau bija aizsaulē. Kā izrādījās, poļu puse ar to nesamierinājās, neraugoties uz Polijas parādu PSRS norakstīšanu, arvien no jauna izvirzīja Katiņas jautājumu, acīmredzot cerot uz jaunām politiskām vai ekonomiskām kompensācijām.

Taču poļu puses nerimstošās aktivitātes noveda pie tā, ka KF prezidents B. Jeļcins 1995. gada 22. maijā sakarā ar Katiņas traģēdijas 55. oficiālo gadadienu nosūtīja Polijas prezidentam L. Valensam vēstuli, kurā līdz ar viedokli, ka „traģiskajai mūsu vēstures lappusei ir jātiek galīgi aizvērtai, bet piemiņai par to jākalpo labākas savstarpējās saprašanās lietai starp abu zemju tautām, neuzticības un aizspriedumu novēršanai krievu-poļu attiecībās”, arī atzīmēja, ka „atsevišķu Polijas politisko aprindu un masu informācijas līdzekļu veiktā emociju uzkurināšana ap Katiņas tēmu, Krievijai izvirzāmo prasību eskalācija – no prasības atvainoties, līdz tiesas procesa organizācijai un kompensāciju izmaksai”, nebūt neveicina augstāk minēto uzdevumu izpildi. Krievijas prezidents arī norādīja, ka Katiņas mežā bez poļu virsniekiem ir apbedīti pēc nepilniem datiem ap deviņiem tūkstošiem staļinisko politisko represiju upuru, ka pēc neapšaubāmām ziņām hitlerieši kara laikā šai apkārtnē nošāva vairāk nekā 500 karagūstekņus, kuri piedalījās slepenu objektu celtniecībā (1941. gada augustā piecu km attālumā no Katiņas tika celta vērmahta armiju grupas „Centrs” štāba mītne. Parasti slepenu objektu celtniecībā vācieši izmantoja gūstekņus, kurus pēc tam likvidēja. Iespējams, ka to vidū bija arī poļi), tāpēc Katiņas mežā ir jāuzceļ piemineklis visiem bez vainas cietušajiem. Taču Polijas puse turpināja runāt tikai par poļu upuriem.

Tai pat laikā izmeklēšanu, ko uzsāka PSRS Galvenā kara prokuratūra, pēc PSRS sabrukuma turpināja KF Galvenā kara prokuratūra. Mūsdienās gan Bērijas vēstules, gan citi KF Konstitucionālā tiesā noraidītie dokumenti pēc KF Galvenās kara prokuratūras veiktās rokrakstu un kriminālistiskās ekspertīzes rezultātiem oficiālajā zinātniskajā literatūrā skaitās īsteni.

Koncentrētu Katiņas lietas oficiālās versijas izklāstu devis krievu vēsturnieks N. Rajsķis rakstā „Otrais pasaules karš un poļu karagūstekņu liktenis.” (*Н. С. Райский. Вторая мировая война и судьбы польских военнопленных. // Отечественная история, 1995, № 4, с. 136–144*). Pilnīgāks tas ir N. Lebedevas rakstā „Ceturtais Polijas dalīšana un Katiņas traģēdija”. (*Н.С. Лебедева. Четвертый раздел Польши и катынская трагедия. // В кн.: Другая война. 1939–1945. М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1996, с. 237–295*.)

Tomēr, neraugoties uz visiem oficiālās versijas aizstāvju apgalvojumiem, ka VK(b)P CK Politbiroja locekļu parakstu īstenumu apliecinot „visas nepieciešamās ekspertīzes”, no tā laika nenorimst pētnieku strīdi par minētā dokumentu kopuma autentiskumu.

1995.gadā iznāca J. Muhina grāmata “*Катынский детектив*” (Katiņas detektīvs), bet 2003.gadā „*Антироссийская подлость*” (Pretkrievu neģēlība), kurās bija minēti arī vērā ņemamai argumenti, ka it kā „arhīvos atrastie dokumenti” (t.s. „Berijas vēstule” u.c.) ir viltojums. Arī vēlāk turpinot šo „dokumentu” izpēti, kopumā J. Muhins to noformējumā atrada ap 40 falsifikatoru pieļautu kļūdu.

Katiņas lietu pētījušie un VK(B)P CK Politbiroja un PSRS IeTK vainu atradušie speciālisti nekādu atbildi uz šīm norādēm pēc būtības tā arī nedeja. Izmantojot to, ka abās grāmatās bija arī daudz nepārliciecināšu un mazpārliciecināšu apgalvojumu, šie vēsturnieki un prokuratūras darbinieki mēģināja noklusēt arī J. Muhina grāmatās atrodamos nopietnos pārmetumus par falsifikāciju, izliekoties, ka minētie argumenti nav pelnījuši nekādu vērību. Tas tikai pastiprina šaubas par minēto dokumentu autentiskumu. Kā var nopietni balstīties uz dokumentiem, kuros atrodamas tik daudzas kļūdas?

Faktiski abas puses: tie, kas apgalvo, ka visus poļu virsniekus nogalinājuši staļiniskā IeTK darbinieki, un tie, kuri to apšaubā, norādot, ka ir ļoti daudz fakti un argumenti, kas runā pretī šai oficiālajai versijai, apmainās ar savstarpējiem pārmetumiem nezinātniskumā, otras puses minēto fakti neievērošanā, politiskā angažētībā, uzsverot tikai savus un nemēģinot atspēkot pretējās puses argumentus. Kā piemērus var minēt gan J. Muhina darbus, gan viņa uzskatu noliedzēja poļu publicista un rakstnieka J. Pomjanovska polemisku rakstu pret J. Muhina grāmatu „*Антироссийская подлость*”, publicētu avīzē „*Gazeta Wyborcza*”. Šis „dialogs” atgādina aklā sarunu ar kurlo.

Lūk, tikai daži no J. Muhina argumentiem, kas rada šaubas par t.s. „Berijas vēstules” autentiskumu. Uz tās atrodami precīzi Politbiroja locekļu paraksti, taču tie ir slīpi, virzās no augšas uz leju. Šādi parakstīties ir neērti, un uz citiem dokumentiem Politbiroja locekļi tā neparakstījās. Uz vēstules ir tās reģistrēšanas numurs, bet nav datuma. Jau tāpēc vien neviens sevi cenoošs jurists to nevar atzīt par juridisku dokumentu. Vēstulē kā „nelabojami padomju varas ienaidnieki” minēti 14 736 virsnieki un 18 632 ieslodzītie, bet ierosināts nošaut tikai 14,7 tūkstošus vienu un 11 tūkstošus otru, nenorādot, ko darīt ar pārējiem. Realitātē L. Berija nevarēja lietu atstāt „pusratā”. Šie un vēl citi aizrādījumi rada pietiekamu pamatu, lai apšaubītu vēstules autentiskumu.

Arī citi pētnieki norādījuši virkni neatbilstību it kā 1992.gadā atrastajā „Berijas vēstulē”. Piemēram, A. Mihailovs, tāpat kā J. Muhins, ir norādījis, ka tajā tiek runāts par to, ka poļu gūstekņu likteni jāizlemj „trijniekam”, kad minētie „trijnieki” 1940.gadā vairs neeksistēja, bet uz VK(b)P CK Politbiroja 1938.gada 17.novembra lēmuma pamata bija likvidēti ar paša L. Berijas 1938.gada 26.novembrī izdotu pavēli N 00762.

Neatkarīga ekspertīze konstatēja, ka „Berijas vēstulē” dažādas lappuses nodrukātas ar dažādām rakstāmmašīnām, kas IeTK kancelejā nekādi nebūtu iespējams. Tas ļauj saprast, kā īstajam dokumenta saturam ticis pievienots tā viltotajiem vajadzīgais.

Pētnieks S. Strigins ir noskaidrojis, ka Berijas vēstule N 794/b ir datējama ar 29. februāri (tai pat datumā nosūtītas vēstules N 793/b un N 795/b), kad tajā atrodami dati viņu sasniedza tikai 3. martā. Reģistrēta vēstule martā bez konkrēta datuma norādes. Uzskatīt, ka L. Berija varēja nepamanīt kļūdu vēstulē, sūtītā J. Staļinam, var tikai teorētiski, bet ne praktiski. Dokumentu noformēšanā L. Berija bija pazīstams kā pedants. Bez tam pētnieks pievērš uzmanību faktam, ka sagatavošanas materiāli „Bērijas vēstulei” no drošībnieku arhīva pazuduši. Arī VK(b)P CK Politbiroja dokumentos ir konstatēts, ka ir izņemti visi materiāli par vienu no 1940.gada 5.martā, kad tika izlemts poļu virsnieku liktenis, lemjamiem jautājumiem. S. Strigins izdarījis pieņēmumu, ka īstajā Bērijas vēstulē bija priekšlikums, bet Politbiroja jau fiksēts lēmums par 3 196 Polijas pilsoņu, noziegušos pret Padomju likumiem, izmeklēšanas lietu nosūtīšanu tiesām un tribunāliem. Tāpat uzskata arī jurists I. Osadčijs. Pieņēmumam ir savs pamats. Tieši šādu skaitli, bet nevis vairākkārt palielinātu, nosauca bijušie VK(b)P CK Politbiroja locekļi.

Vēsturnieks A. Koļesņiks jautājumu par padomju drošības iestāžu nogalināto poļu virsnieku skaitu 80.gados uzdeva vairākiem tai laikā vēl dzīviem bijušajiem PSRS valsts vadošajiem darbiniekiem. 1985.gada 6.novembrī L. Kaganovičs – cilvēks, kura paraksts it kā ir uz VK(b)P CK Politbiroja 1940. gada 5. marta lēmuma par poļu

virsnieku nošaušanu, strikti apgalvoja, ka PSRS vadība pieņēma lēmumu nošaut 3 196 pret padomju varu noziegušos poļu. Tie bija cilvēki, saistīti ar padomju karagūstekņu iznīcināšanu, poļu soda iestāžu darbinieki, kas paveikuši noziegumus pret PSRS un poļu strādnieku kustību 20. un 30. gados (Šeit jāuzsver, ka šajos gadījumos padomju „likumi” nelikumīgi ieguva atpakaļejošu spēku). Bez tiem tikuši nošauti arī kriminālnoziedznieki no poļu karagūstekņu vidus, kuri bija tos veikuši jau PSRS teritorijā. 1986. gadā līdzīgu skaitli – ap trijiem tūkstošiem ieslodzīto – telefona sarunā ar A. Koļesņiku nosauca arī cits vēl dzīvais Politbiroja loceklis – V. Molotovs. Tādas pat ziņas (ap 3 tūkstoši vai nedaudz vairāk) sniedza PSRS VDK vadošie darbinieki F. Bobkovs un S. Cviguns. Sarunā ar A. Koļesņiku L. Kaganoviča nosaukto skaitli – 3 196 cilvēku – apstiprināja PSRS celtniecības tautas komisārs 40. gados S. Ginzburgs. (Tiesa, palicis nenoskaidrots, kā šādas ziņas ieguva cilvēks, tieši nesaistīts ar lietu.) Tādejādi daļu poļu gūstekņu „tiesāja” un „sodīja” arī ar nāvi. (Paši pēdējās minētie termini gan lietojami tikai nosacīti, jo citas valsts pilsoņu tiesāšanu pēc padomju likumiem, pielietojot tiem atpakaļejošu spēku, nu nekādi nevar saukt par likumīgu rīcību.)

Būtiski argumenti tiek minēti, apšaubot arī 1940. gada 5. marta VK(b)P CK Politbiroja lēmuma un A. Šeļepina vēstules N. Hruščovam īstenumu.

A. Šeļepina vēstuli N. Hruščovam, par kuru KF Galvenā kara prokuratūra secināja, ka tajā ir vispilnīgākās ziņas par bojā gājušajiem poļu gūstekņiem (21 857 cilvēki), vispamatīgāk ir analizējis V. Šveds, kurš tajā atklāj faktiskas kļūdas, kas nevarēja rasties, ja to būtu sastādījuši VDK darbinieki. Vairums rindkopu tajā satur neprecīzas ziņas, bet vēstules noformējumā no partijas augstāko iestāžu lietvedības viedokļa ir vairākas kļūdas. KF Galvenās kara prokuratūras eksperti tām nav pievērsuši uzmanību. Šīs vēstules publicēšanas laikā A. Šeļepins vēl bija dzīvs, tika pratināts. Pratināšanā viņš norādīja, ka vēstules N. Hruščovam nosūtīšanas brīdī viņš savā amatā bijis tikai trīs mēnešus, tāpēc palāvis uz saviem darbiniekiem un parakstījis vēstuli, neiedziļinoties jautājuma būtībā. Par noziegumu pret poļu pilsoņiem Katiņā un citviet viņš „zina tikai to, kas tika ziņots avīzēs.” Arī pēc V. Šveda darbu iznākšanas, kur par to runāts, kļūdām tā arī nav dots loģisks izskaidrojums, kaut arī bez aizspriedumiem esoši, objektīvi pētnieki šādus faktus ignorēt nedrīkst.

Zīmīgi, ka avīzē „Труд” (“Darbs”) 1991. gada 14., 15. un 19. martā tika publicēts apjomīgs A. Šeļepina raksts „История суровый учитель” (Vēsture – bargs skolotājs), kurš saturēja vairākas faktu kļūdas (tika apgalvots, ka Katiņas mežā bija nošauts 15 tūkstošu poļu (nevis 4 421, kā bija minēts viņa parakstītajā vēstulē N. Hruščovam; ka tiešs sakars ar Katiņas noziegumu bija ģenerālim I. Serovam, kurš 1940. gadā bija Ukrainas PSR iekšlietu tautas komisārs un varēja būt lietas kursā tikai par Starobeļskas noietnē un Ukrainas cietumos ieslodzīto poļu nogalināšanu.) Tas rāda, ka rakstu viņš vai nu sagatavoja jau uz esošo preses materiālu pamata, vai arī nevis pats uzrakstīja, bet tikai parakstīja.

Kā norāda S. Strigins, ir tuva A. Šeļepina drauga, bijušā Lietuvas Kompartijas CK otrā sekretāra V. Harazova liecība, ka 1962. vai 1963. gadā A. Šeļepins konfidencialā sarunā viņam pastāstījis, ka N. Hruščovs noraidījis A. Šeļepina priekšlikumu iznīcināt dokumentus par poļu gūstekņu nošaušanu un pavēlējis tos glabāt PSRS VDK Centrālajā arhīvā. Sarunā, kuras temats bija stāvoklis Polijā, A. Šeļepins izteicis nopietnas bažas par to, ka šie dokumenti nākotnē var būt nopietnu problēmu avots Padomju Savienībai. V. Harazovs šo sarunu atcerējās, jo viņu pārsteidzis, ka A. Šeļepins runājis par nošautiem poļu virsniekiem.

KF Galvenās kara prokuratūras veiktā Katiņas lietas izmeklēšana ilga līdz 2004. gadam. Bijušais 1992.–1999. gadā KF ģenerālprokurora vietnieka, galvenā kara prokurora palīgs justīcijas ģenerālmajors M. Kruks vēlāk, jau 2010. gadā stāstīja, ka Kara prokuratūras darbiniekiem, tāpat kā 1990. gadā vēl M. Gorbačova prezidentūras laikā, bija dots precīzs uzdevums – atrast līdzekļus kā pierādīt, ka J. Staļins un IeTK ir atbildīgs par poļu virsnieku nogalināšanu, bet versiju par to, ka slepkavas ir nacisti, vispār neizskatīt. Šo komandu visi darbinieki precīzi saprata un pildīja. Nosauktajam lietas traktējumam B. Jeļcina prezidentūras laikā bija jāapstiprina padomju režīma necilvēciskums. Izmeklētājiem bija uzdots koncentrēt uzmanību tikai uz notikumiem 1940. gada martā-maijā. Liecības, kuras runāja pretī uzdotajai versijai, tika ignorētas. Netika pētīta informācija par to, ka 1941. gada rudenī dažādās vietās uz rietumiem no Smoļenskas vācieši nošāva vairākus tūkstošus

cilvēku, tērptu poļu militārajās formās. Izmeklētāji bija spiesti nekritiski vērtēt pretrunas arī oficiālo versiju apstiprinošajās liecībās. Visus tehniskos līdzekļus izmeklēšanas brigādei piegādāja poļu puse.

Izmeklēšanas gaitā tika nopratināti liecinieki un poļu nogalināšanā iesaistītās personas, lietas ietvaros notika trešā daļējā upuru ekshumācija. Tika paziņots, ka atrasti daudzi dokumenti, kuri bija datēti ne vēlāk kā 1940.gada februārī-martā, kā arī daudzi priekšmeti, kuri apstiprināja, ka nogalinātie poļu gūstekņi līdz tam mita Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas IeTK nometnēs.

2004.gada 21.septembrī KF Galvenā kara prokuratūra paziņoja par lietas izbeigšanu sakarā ar par noziegumu atbildīgo personu nāvi.

Padomju Savienības pirmskara augstākās vadības atbildība par poļu virsnieku nogalināšanu tika apstiprināta (izmeklēšana kvalificēja Katiņas notikumus kā „konkrētu PSRS augstāko amatpersonu varas pārsniegšanu ar smagām sekām vainu īpaši pastiprinošos apstākļos”), taču noraidīts poļu puses apgalvojums par „genocīdu pret poļu tautu.”

Izmeklēšana apstiprināja to, kas IeTK „trijnieks piesprieda nāves sodu 14 542 poļu karagūstekņiem”, taču 14 gadu ilgās izmeklēšanas gaitā izdevās „trijnieka” lēmumu izpildes rezultātā droši konstatēt 1 803 poļu karagūstekņu nāvi.” Identificēti tika 22 no tiem.

Atgādināsim, ka Polijas Sarkanā Krusta Tehniskās komisijas Ženēvā 1944. gadā izdotajā sarakstā kā identificēti skaitījās 2 636 upuri, bet vācu komisijas ziņojumā gāja runa par 2 815 identificētiem upuriem. Kā norādīts 2010. gada 19. marta Krievijas Tieslietu ministrijas atbildē Eiropas Cilvēktiesību tiesai šie augstāk minētie skaitļi, kā arī 1991.–1996. gadā poļu veiktās ekshumācijas un identifikācijas rezultāti varbūtējās poļu masu apbedījumu vietās nav atzīstami par pierādījumiem krimināllietā N 159, jo identifikācija „tika veikta, pārkāpjot krimināli-procesuālo likumdošanu.” Krievijas Tieslietu ministrijas atbildē arī bija norādīts, ka „plāksnītes ar uzvārdiem poļu memoriālā Katiņas mežā tiesiskā izpratnē neapstiprina ne to, kas tur apbedīts, ne to, kas tur nogalināts.”

Krimināllietā pret bijušajiem padomju vadītājiem tika pārtraukta sakarā ar viņu nāvi. (Jāievēro vēl kāds apstāklis – sarīkot tiesu pret jau mirušajiem nozīmētu arī piemērot likumus ar atpakaļejošu spēku.) Viens no izmeklēšanas rezultātiem bija memoriāla kompleksa uzcelšana traģēdijas upuru piemiņai Katiņā. Lielākā lietas materiālu daļa saglabāja slepenības grifu un nedrīkstēja tikt nodota atklātībai.

Faktiski Katiņas lieta kārtējo reizi bija nonākusi strupceļā.

Emigrācijā dzīvojošais krievu publicists V. Suvorovs šai sakarā secināja: „... poļu virsnieku nošaušanas dokumentus padarīja par slepeniem Padomju Savienības vadība, un tie paliek slepeni un pilnīgi slepeni pēc Krievijas vadības rīkojuma. Tā ir vainas atzīšana”.

Pie teiktā gan var piebilst, ka arī citās pasaules valstīs ne visas arhīvu lietas ierauga dienas gaismu pēc saprātīgi ilga laika. Piemēri nav tālu jāmeklē. Lielbritānijā nespēj publicēt V. Čērčila un B. Musolini sarakstus, kurā V. Čērčils Ā. Hitleru nosaucis par „izcilu valstsvīru”. Acīmredzot, šai sarakstē atrodams ne tas vien. Lielbritānijā materiālus par R. Hesa lidojumu turp 1941.gada maijā un sarunām ar britu valstsvīriem tika solīts atslepenot 2000.gadā. Taču, tuvojoties šim laikam, termiņš tika pārbīdīts uz 2017.gadu, kad apritēja 30 gadu kopš viņa nāves, taču tad tas tika pārbīdīts vēl uz 30 gadiem. Vai tā būtu Lielbritānijas valstsvīru „vainas atzīšana”? Vai Lielbritānijas valdība (vismaz tās daļa) bija gatava izlīgt ar Ā. Hitleru? ASV pat saviem vēsturniekiem nedod pieeju pie Ā. Hitlera personīgās kancelejas materiāliem, kuri viņu rokās nonāca firera pēdējā štābā „Olga” Tīringijā. Atkal rodas daudzi jautājumi par to, ko tad slēpj ASV?

Poļu puse nepiekrita „Krievijas sniegtajai Katiņas nozieguma interpretācijai”, īpaši apvainojuma par „genocīdu pret poļu tautu” noraidīšanai, tam, ka nošautie poļi netika atzīti par „politisko represiju upuriem”. 2005. gada martā Polijas Seims pieprasīja Krievijai atzīt Katiņas notikumus par genocīdu. Polijā politiski ietekmīgās Katiņas Ģimeņu asociācijas spiediena rezultātā 2004. gada 30. novembrī tika pasludināta patstāvīgas izmeklēšanas uzsākšana, kuru bija jāveic Nacionālais piemiņas institūtam

(*Instytut Pamięci Narodowej*), kura pienākums ir glabāt poļu tautas vēsturi. Taču bez Krievijas pretimnākšanas izmeklēšanu pienācīgi pabeigt nav izredžu.

Polijas Nacionālās piemiņas institūta direktors (2000–2005) L. Keress 2005. gadā par Katiņas slepkavībā vainīgajiem un tiesājamiem norādīja, ka kopumā visu nozieguma dalībnieku skaits sniedzas līdz 2 tūkstošiem un uzstāja, ka pret poļiem tika realizēts genocīds. Turpretī jautāts, kā tad jātraktē notikumi kara laikā Volīnijā, viņš atbildēja, ka „mēs runājam par „noziegumu” Volīnijā, bet ukraiņi par „tragēdiju”. Tādejādi poļu vēsturnieks Katiņas lietas sakarā lietoja terminu „genocīds”, bet „Volīnijas slaktiņa” sakarā no tā atteicās. Nevar būt šaubu, ka šādas dubultmorāles, dubultstandartu lietošana tikai atsedz politizētas pieejas vājās vietas.

2006. gada 28. februārī Polijas Nacionālās piemiņas institūts paziņoja, ka KF Galvenās Kara prokuratūras atteikšanās attiecināt KF likumu „Par politisko represiju upuru rehabilitāciju” uz Katiņas nozieguma upuriem un iepazīstināt Polijas pusi ar izmeklēšanas materiāliem, atsaucoties uz to, ka 116 sējumos no lietas 183 sējumiem atrodas dokumenti, kuriem nav noņemts slepenības grifs, var tikt uztverta kā „poļu upuru pazemošana un dzīvo viņu ģimenes locekļu jūtu apvainošana”, un aicināja atslepenot visus izmeklēšanas lietas dokumentus. Par poļu puses galveno izmeklēšanas mērķi blakus visu dzīvo nošauto poļu ģimenes locekļu, kuriem pienākas Katiņas lietā cietušo statuss, noskaidrošanai tika pasludināts „ši nozieguma vērtējuma formulējums un detalizēts pamatojums vēsturiskās un juridiskās kategorijās.”

Poļu apgalvojums, ka Katiņas sakarā jārunā par genocīdu, ir tendenciozs un neiztur kritiku. Konvencijā par genocīdu, par kuras ratifikāciju 1948. gada 9. decembrī nobalsoja arī PSRS, par starptautisku noziegumu tika atzīta „nacionālas, etniskas, rasu vai reliģiskas grupas pilnīga vai daļēja iznīcināšana”.

Kā norādījis krievu dzejnieks un žurnālists S. Kuņajevs, pat ja poļu prasība pasludināt Katiņas slepkavību par genocīdu arī tiktu kādreiz oficiāli kādā starptautiskā tiesā skatīta, tai nebūtu prioritātes, tā stāvētu rindā aiz daudz tuvāk genocīdam esošiem noziegumiem – tādiem kā ASV īstenotā atombumbu nomešana uz Japānas pilsētām Hirosimu un Nagasaki, Lielbritānijas īstenotā Drēzdenes bombardēšana, ASV veiktā desmitu tūkstošu vjetnamiešu saindēšana ar defoliantiem, Turcijas veiktā armēņu apslepkavošana Pirmā pasaules kara laikā, Lielbritānijas un Francijas noziegumi Ķīnā t.s. „opija karu” (1839.–1842. un 1856.–1860.) laikā utt. Pat 1572. gadā Bērtuļa naktī Francijā tika izkauti ap 30 tūkstoši hugenotu, t.i. krietni vairāk nekā poļu virsnieku notikumos, saistītos ar Katiņas u.c. nometņu „atslogošanu”. Arī baltkrievi un ukraiņi var izvirzīt līdzīgas pretenzijas Polijai. Protams, dzejnieka minētos drausmīgos slepkavošanas gadījumus, kuri ir vismaz tuvi genocīda saturam, bet tā arī nav raduši starptautisku tiesisku nosodījumu, varētu turpināt. Arī amerikāņu publicista A. Pola apgalvojums, ka Katiņas lietu „var – vismaz teorētiski – traktēt kā pēdējo no Otrā pasaules kara lielajiem nesodītajiem noziegumiem” neatbilst patiesībai. Nesodīti taču palikuši arī jau augstāk minētie laika ziņā vēlāk veiktie Rietumu sabiedroto noziegumi. Atšķirība bija tikai to izpildījumā. Tā, Katiņā cilvēki tika slepkavoti pa vienam ar primitīviem līdzekļiem, vēlākajos noziegumos tūkstošu vienlaicīgai nogalēšanai tika izmantoti modernākie tehniskie līdzekļi. Tas gan nenozīmē, ka nav jānosoda jebkuri noziegumi, taču jābūt precīziem terminu lietošanā.

Ja poļu virsniekus nogalināja staļiniskais režīms, tad tas vadījās nevis pēc konvencijā nosauktajām, bet pēc pavisam citām pazīmēm. Padomju totalitārisms neiznīcināja cilvēkus pēc „nacionālas, etniskas, rasu vai reliģiskas grupas” piederības, bet gan pēc politiskas, šķiriskas pazīmes. Staļinisko benžu acīs visus Katiņā nošautos vienoja piederība pie buržuāzijas un tai kalpojošās inteliģences, kā arī viņu kļajā pretpadomju nostāja. No pēc 1939.gada septembra padomju gūstā saņemtajiem poļiem iznīcināti tika ap 10 %, liela daļa poļu karavīru atstāja PSRS ar Andersa, daļa – ar Berlinga armiju, pret viņiem staļiniskais iznīcināšanas plāns netika vērsts. Šķirisku, politisku motīvu vārdā veiktu noziegumu nevar saukt par genocīdu.

Ja pretēji oficiālajai versijai noziegumā vainojami bija nacisti, arī viņiem šajā gadījumā nebija svarīga to rokās nonākušo gūstekņu „nacionālas, etniskas, rasu vai reliģiskas grupas” piederība, bet

gan to naidīgais noskaņojums pret „trešo reihu”. (Tiesa, ja nacisti uzvarētu karā, genocīda pavērsana ne tikai pret ebreju, bet arī citām, arī poļu tautu, bija ļoti iespējama.) Gan staļinisti, gan nacisti iznīcināja ne tikai poļus, bet arī citu nāciju pārstāvjus, neievērojot viņu „rasu vai reliģiskas grupas” pazīmes. Abiem noziedzīgajiem režīmiem to nodarījumu klāsts ir tik milzīgs, ka nav nekādas vajadzības Katiņas gadījumā tiem pārvest genocīdu, kā tas tiek pamatoti darīts nacistiem ebreju iznīcināšanas gadījumā.

Neapmierinātie ar KF Galvenās kara prokuratūras izmeklēšanu bija ne tikai Polijā, bet arī pašā Krievijā. 2005.gadā organizatoriski-tiesiski noformējās to pētnieku sadarbība, kuri apšaubīja par oficiālo kļuvušo versiju, ka visus ap 15 tūkstošus trijās nometnēs ieslodzītos poļu virsniekus 1940.gadā pēc PSRS vadošo politiķu lēmuma nogalināja IeTK darbinieki. Tika izveidots Interneta projekts „Правда о Катыни” (Patiesība par Katiņu), kura administrācija griezās ar publisku aicinājumu pie „PSRS, Polijas un citu valstu pilsoņiem”. Tajā bija norādīts, ka Katiņas lietu ar PSKP CK darbinieku līdzdalību falsificējuši gan PSRS VDK darbinieki, gan PSRS Galvenās Kara prokuratūras darbinieki, ka 2004.gada 9.decembrī un 2005.gada 28.jūlijā tika veikta „slepenās paketes N 1” (t.s. “Berijas vēstules” u.c. dokumentu) apskate, kas apstiprināja senās aizdomas par to, ka šie dokumenti ir viltoti, pie tam uz tiem to falsificētāji ir atstājuši skaidri pamanāmas savas darbības liecības, kuras nav saprotamas plašai publikai, bet uzreiz krīt acīs speciālistiem. Kopējais avotpētniecisko pazīmju, kas liecina par viltojumu, skaits jau sasniedzis 50. Pētījumu gaitā atrasti jauni materiāli, kuri apstiprina N. Burdenko vadītās komisijas 1944.gadā izdarītos secinājumus.

Aicinājuma autori visus bijušos PSRS pavalstniekus, Polijas, citu valstu pilsoņus lūdza paziņot visu viņiem zināmo informāciju par poļu virsnieku likteni.

Kā pastāstīja projekta „Patiesība par Katiņu” koordinators S. Strigins, 2009. gada 12. maijā toreizējam KF prezidentam D. Medvedevam tika iesniegts lūgums atslepenot arhīvu materiālus, kuri satur ziņas par Katiņas lietas apstākļiem, īpaši vācu trofeju dokumentus, kuri 1987.gadā tika pārvietoti uz PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštāba arhīvu. D. Medvedevs paziņoja, ka politisks lēmums par problēmu pieņemts jau agrāk un tā radikāla izmaiņošana oficiālajām Krievija struktūrām sagādā zināmus sarežģījumus, tomēr piekrita, lai ar Katiņas lietas īsteno apstākļu noskaidrošanu nodarbojas sabiedrība. Jūnija sākumā lūgums atslepenot Katiņas lietas dokumentus ar pozitīvu prezidenta rezolūciju tika nosūtīts attiecīgajiem arhīviem. Taču arhīvu vadītāji izvairījās to izpildīt.

No otras puses, „Starptautiskās vēsturiski izglītojošās tiesību aizsardzības un labdarības biedrības „Memoriāls”” (*Международное историко-просветительское, правозащитное и благотворительное общество „Мемориал”*) pārstāvis A. Gurjanovs publiski iestājās par Katiņas upuru rehabilitāciju. Viņš arī paziņoja, ka nevar tiesāt cilvēkus, kuri atrodas aizsaulē, taču visu nozieguma līdzdalībnieku uzvārdi ir jānodod atklātībai. Taču 2007.gada 22.maijā Maskavas pilsētas tiesa atteicās skatīt krievu civiltiesību sargu prasību par Katiņas upuru rehabilitāciju. Kā paziņoja Krievijas Federālā drošības dienesta Reģistrācijas un arhīvu pārvaldes priekšnieks V. Hristoforovs, 1940.gadā Katiņā nošautie Polijas armijas virsnieki nav rehabilitēti tikai tāpēc, ka viņu krimināllietu materiāli ir iznīcināti.

2010.gadā par Katiņas lietu interesi izrādīja arī Krievijas Valsts domes deputāts jurists V. Iljuhins. Pēc V. Iljuhina vārdiem, pie viņa griezies anonīms cilvēks kurš bijis gatavs sevi nosaukt tikai nopietnas izmeklēšanas uzsākšanas un savas drošības garantiju gadījumā un kurš apgalvojis, ka tieši piedalījies minēto un citu dokumentu falsifikācijā. Viņš nodemonstrējis, ka spēj nekļūdīgi atainot J. Staļina, V. Molotova, L. Berijas u.c. bijušo padomju vadītāju parakstus, kuri burtiski sakrita ar uz t.s. “Berijas vēstules” esošajiem. Vēl viņš arī iesniedzis deputātam 1930.gadu beigu – 40.gadu

sākuma PSRS augstāko iestāžu un VK(b)P CK dokumentu blankas, uz kurām notika dokumentu falsifikācija, faksimilzīmogs, kuri bija viltotāju grupas rīcībā. Tāpat viltotāju rīcībā bijušas arī rakstāmmašīnas, kuras 30.–40.gados tika izmantotas dokumentu drukāšanai, dažādi spiedogi, gan īsti, iespējams, iegūti pēc 1991.gada 23.augusta, kad no PSKP CK ēkām tika izraidīti visi darbinieki un tās nonāca Krievijas iekšlietu iestāžu pārziņā, gan izgatavoti 80.gadu beigās – 90.gadu sākumā, kad Krievijā jau valdīja B. Jeļcins. Viltoto skaitā tika nosaukti arī galvenie Katiņas lietā figurējošie dokumenti (L. Berijas vēstule J. Staļinam, A. Šeļepina vēstule N. Hruščovam u.c.). Anonīms nosaucis 90.gadu sākumā Krievijas prezidenta B. Jeļcina drošības struktūru sastāvā strādājušu cilvēku grupu, kura viltoja vēsturiskos dokumentus, tai skaitā arī Katiņas lietā.

V. Iljuhins iegūtās ziņas darīja zināmas atklātībai. Tika nosaukti arī cilvēki, kuri sacerēja „dokumentu” saturu un vadīja dokumentu falsifikāciju, ar bijušo PSKP CK Politbiroja locekli A. Jakovļevu priekšgalā. V. Iljuhina nosauktās vēl dzīvas esošās personas nekādi nereaģēja uz tiešo un publisko apvainojumu noziegumā, neviens neiesniedza pret viņu prasību tiesā par goda aizskaršanu.

2010.gada 19.aprīlī KF Valsts domē bija sarīkots „apaļais galds” par tēmu „Katiņa: tiesiskie un politiskie aspekti”, kurā piedalījās daudzi krievu politiķi, juristi, vēsturnieki, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, kurus neapmierināja oficiālā lietas izskatīšanas gaita. Tika runāts par to, ka jaunu ekspertīžu rezultātā un uz jaunu arhīvos atrastu materiālu atklātas 57 avotu viltošanas pazīmes materiāliem, kuri it kā glabājas PSKP CK „slepenajā paketē N 1”.

„Apaļā galda” dalībnieki nonāca pie secinājuma, ka Galvenās kara prokuratūras izmeklēšanai nebija patstāvīga rakstura, izmeklētāji saņēma uzdevumu izmeklēt un pierādīt vienu versiju – par to, ka poļu virsniekus nošāva PSRS IeTK darbinieki; izmeklēšana tika veikta, neievērojot krimināli-procesuālās normas, un atspoguļo Krievijas politiskās varas nostādnes, tās secinājumi par poļu virsnieku bojā eju nav juridiski pamatoti, tāpēc atceļami un izmeklēšana atjaunojama. Ja jauna izmeklēšana apstiprinās iepriekšējās secinājumus, lietas materiāli jānosūta uz tiesu, lai izskatītu upuru iespējamo rehabilitāciju un novērtētu iesniegtos pierādījumus.

Tūlīt pēc tam 22.aprīlī V. Iljuhins nosūtīja vēstuli toreizējam Krievijas prezidentam D. Medvedevam, kurā norādīja uz Galvenās kara prokuratūras veiktās izmeklēšanas angažētību, iespējamiem pierādījumu viltojumiem, liecību pretrunīgumu un izteica viedokli par nepieciešamību atjaunot lietas izmeklēšanu.

No otras puses, 2010.gada 25.maijā arī biedrības „Memoriāls” valde griezās pie Krievijas prezidenta D. Medvedeva ar lūgumu dot norādījumu Krievijas Federācijas Ģenerālprokuroram nozīmēt pārbaudi Galvenās kara prokuratūras izmeklētājai „Katiņas lietai”, lai pilnībā noskaidrotu bojā gājušo personālo sastāvu, izsmēlošu nozieguma dalībnieku personālo sastāvu un dotu adekvātu viņu noziedzīgo darbību juridisko klasifikāciju, kā arī, pēc pārbaudes rezultātiem, atjaunotu norādītās lietas izmeklēšanu. Biedrības valdes locekļi norādīja: „Mēs esam pārliecināti, ka apzinīga, pilnīga un maksimāli atklāta Katiņas nozieguma izmeklēšana ir nepieciešama ne tikai, lai normalizētu krievu – poļu attiecības, bet pirmkārt tādēļ, lai staļinisko noziegumu ēna negultos pār mūsdienu Krieviju.”

Ne V. Iljuhina un viņa atbalstītāju, ne “Memoriāla” aktivitātes nespēja ietekmēt valsts vadību. 2010.gada 26.novembrī Krievijas Valsts dome pieņēma paziņojumu, kurā kā atbildīgos par Katiņas apšaušanu atzina J. Staļinu un citus padomju vadītājus. Šis „labas gribas žests” tika izdarīts steigā, bez pamatīgākas apspriešanas, jo drīzumā bija jānotiek Krievijas prezidenta vizītei Polijā. Pēc tam, kad ceļā uz Katiņu pie Smoļenskas katastrofu cieta lidmašīnu, kurā lidoja Polijas prezidents L. Kačinskis un daudzas valsts augstākās amatpersonas, pēc V. Iljuhina vārdiem „cenšoties

neķildoties ar Polijas vadību”, arī KF prezidents D. Medvedevs 2010.gada 6.decembrī intervijā poļu medijiem norādīja, ka vainīgi Katiņas traģēdijā ir „Staļins un viņa līdzgaitnieki”, to apliecina „sevišķās mapes” dokumenti, kurus „apšaubīt, runāt par to, ka tos kāds falsificējis, ir vienkārši nenopietni”. (Ar Krievijas Federācijas prezidenta lēmumu šie dokumenti elektroniskā veidā ir publiskoti Krievijas arhīvu vietnē – <http://rusarchives.ru/publication/katyn/spisok.shtml>). Apšaubīt dokumentus pūloties tie, kuri vēloties nomazgāt baltu staļinisko režīmu. Objektīvi šādu valstsvīru iejaukšanos zinātnieku un juristu darbā, birku karināšanu oficiālās pozīcijas pretiniekiem var kvalificēt kā administratīvu mēģinājumu apklusināt zinātnisku strīdu. Toties pats V. Iljuhins 2011.gada martā negaidīti mira no infarkta. KF Komunistiskās partijas vadība sava biedra nāvi nosauca par „visai dīvainu” un izteica aizdomas, ka tajā „ir politiskā sastāvdaļa”.

Ar Katiņas lietu saistīti notikumi norisa arī Polijā. 2007. un 2009. gadā Eiropas Cilvēktiesību tiesā (ECT) Strasbūrā griezās Katiņā bojā gājušo poļu virsnieku radinieki. Viņi sūdzējās par to, ka KF nav veikta efektīva Katiņas lietas izmeklēšana, bet 2004.gadā tā beigta sakarā ar vainīgo nāvi. Krievija tika apsūdzēta kara noziegumā, norādot, ka poļu virsniekus nogalināja bez tiesas un objektīvas izmeklēšanas, turklāt Krievija nogalināto radiniekiem neatklāj lietas materiālus, tos noslepenojot. Poļu puse Strasbūras tiesā prasīja Krievijai reabilitēt nogalinātos un pilnībā atlepenot Katiņas lietas materiālus, kā arī izmaksāt upuru radiniekiem kompensācijas.

ECT 2009. gadā apvienoja abas lietas vienā „Janovecs un citi pret Krieviju” (*Janowiec and Others v Russia*) un uzsāka tās izskatīšanu. 2013. gada 21. oktobrī ECT pasludināja lēmumu. Pamatojot spriedumu, tiesa faktiski izklāstīja poļu versiju Katiņas lietā. Tika atzīmēts fakts, ka dokumenti no t.s. „slepenās paketes N 1” ir izvietoti KF Valsts arhīva Interneta vietnē, īpaši uzsvērts Krievijas Valsts domes atzinums par Katiņas traģēdiju, kurā tika atzīta PSRS atbildība par to. Ar to tika akceptēta situācija, ka Krievijas varas iestādes ir atzinušas PSRS staļiniskās vadības atbildību par noziegumu, kaut arī pati ECT ne tikai neatzina Krievijas vainu par poļu masveida nošaušanu Katiņā, bet arī vispār neizskatīja šo jautājumu. ECT atzina, ka tā nevar vērtēt Krievijas Federācijas veiktās Katiņas lietas izmeklēšanas efektivitāti, jo Eiropas Cilvēktiesību konvencija attiecībā pret Krievijas Federāciju stājās spēkā tikai piecdesmit astoņus gadus pēc nozieguma veikšanas. Tiesa atzīmēja, ka 1998. gadā, kad konvencija stājās spēkā Krievijā, „poļu karagūstekņu nāve jau bija vēsturiski konstatēts fakts, un nebija palicis nekādu neskaidrību par viņu likteni”. Ar vairākumu balsu Tiesa noraidīja iesniedzēju prasības pēc kompensācijām. Tomēr, un tas ir galvenais, – poļu gūstekņu nošaušana tika atzīta par kara noziegumu, kuram nav noilguma, bet „sūdzības iesniedzēju radinieku nāve, ievērojot mūsdienu vēsturiskās liecības [...] notika 1940. gadā.” Tādējādi pēc lietas būtības vaina par poļu karagūstekņu nošaušanu viennozīmīgi tika pierakstīta PSRS un Krievijas Federācijai kā tās tiesību mantiniecei. (Autors nav jurists, tāpēc nevar pretendēt uz juridisko terminu interpretāciju, taču kā vēsturnieks var teikt, ka poļu virsnieku nogalināšanu nevar kvalificēt kā kara noziegumu, jo 1940. gadā Polija un PSRS neatradās savstarpēja kara stāvoklī. Noslepkavoti tie tika nevis kā karagūstekņi, bet kā šķiriskie, politiskie ienaidnieki, kādu staļiniskajam režīmam bija daudz.)

Gan ECT iztiesāšanas procesa gaitā, gan arī turpmāk Katiņas lietas sekas, tās nenobeigtība jūkami izpaužas un arī šodien izpaužas Polijas un Krievijas attiecībās.

Attieksme pret Katiņas lietu Krievijā un Polijā ir dažāda. 2009. gada 31. augustā Polijas avīze „*Gazeta Wyborcza*” publicēja Krievijas toreizējā premjerministra V. Putina vārdus: „Krievijas tautai, kuras likteni ir izkropļojis totalitārais režīms, tāpat ir labi saprotamas saasinātās poļu jūtas, saistītas ar Katiņu, kur apglabāti tūkstoši poļu karavīru. Mūsu pienākums kopīgi glabāt piemiņu par šī nozieguma upuriem. Memoriāliem „Katiņa” un „Mednoe”, kā arī krievu karavīru, kuri nokļuva poļu

gūstā 1920. gada kara gaitā, traģiskajam liktenim jāklūst par kopīgu sēru un savstarpējas piedošanas simbolu.” 2010. gada 7. aprīlī kopā ar Polijas premjerministru D. Tusks piedaloties sēru pasākumos, kas veltīti Katiņas traģēdijas 70. gadadienai, apmeklējot Katiņas memoriālu, V. Putins paziņoja: “Šiem noziegumiem nevar būt attaisnojuma, mūsu valstī ir sniegts skaidrs politisks, juridisks, morāls novērtējums par totalitārā režīma zvērībām, un šāds vērtējums nav pakļauts pārskatīšanai.” Krievijas premjerministrs noziegumā vainoja PSRS „toreizējo drošības dienestu, NKVD, Beriju, politisko vadību.” Taču viņš arī pateica: „Gadu desmitiem tika mēģināts aizsmērēt patiesību par Katiņas apšaušanu, bet tādi pat meli ir vainot par šiem noziegumiem krievu tautu.” Turpretī daudzi Krievijas pilsoņi poļu prasību atzīt PSRS vainu Katiņas noziegumā arī mūsdienās uztver kā Krievijas vēstures, Sarkanās armijas, kura atbrīvoja Austrumeiropu, Poliju ieskaitot, pulgošanu. Krievijas pilsoņu vairākums nevēlas atteikties no savas valsts diženās pagātnes.

Polijas valstsvīri, citi politiskās, kultūras elites pārstāvji ir pauduši gan kopīgas, gan atšķirīgas domas par Katiņas traģēdiju, tās vietu valsts un sabiedriskajā dzīvē.

Bijušais Polijas prezidents V. Jaruzelskis 2000. gadā, norādot, ka poļu un padomju kopīgajā vēsturē ir bijušas gan gaišas, gan tumšas lappuses, un viena no pēdējām ir Katiņa, tomēr uzsvēra, ka nevar bezgalīgi ilgi dzīvot sāpēs, vēl jo vairāk tāpēc, ka mūsdienu paaudzes nevar būt par tām atbildīgas. V. Jaruzelskis uzskatīja, ka „vissvarīgākais, lai šie sāpīgie vēsturiskie notikumi nesaindētu mums šodien un pirmkārt poļu-krievu attiecības. Gan poļi, gan krievi bija staļinisma upuri. Abām nācijām ir brīnišķīgas kopējas cīņas pret fašismu, kā arī politiskās un ekonomiskās sadarbības, īpaši kultūras un zinātnes jomā, tradīcijas. Tieši tās pirmkārt jāturpina, šai garā jāaudzina jaunās paaudzes.” Arī Polijas eksprezidents A. Kvasņevskis ir uzsvēris, ka „par Katiņas noziegumu mēs nevaram un negribam apvainot visu krievu tautu. Necilvēcīgās sistēmas upuri tāpat bija miljoni Krievijas un citu PSRS bijušo republiku pilsoņu. Drausmīgajā „GULAG-a arhipelāgā” poļus ar viņiem vienoja brālība un ciešanas”. Ideju par to, ka krievu tauta nenes atbildību par Katiņas noziegumu 2000. gada 9. aprīlī izteica arī Ļubļinas arhibīskaps J. Žičinskis misas laikā katedrālē: „Nedrīkst vainot krievu tautu par traģēdiju Katiņā. Šī tauta, tāpat kā mēs bija apspiesta, tāpat kā mēs cieta no vardarbības sistēmas. Un deva daudz lielisku personību, kuras atrada sevī spēku tai pretoties.” Šo domu atbalstīja visi lielākie Polijas masu informācijas līdzekļi. Gandrīz visas poļu lielākās avīzes iznāca ar virsrakstiem pirmajās lappusēs „Par Katiņu bez naida”, „Krievu tauta nav vainīga Katiņas traģēdijā.”

Taču Polijā ir daudzi politiķi, kurus virza dziļi vēsturiskajā atmiņā iesēdusies rusofobija, kuri grib uzturēt mūžīgi dzīvu konflikta situāciju, lai joprojām izmantotu Katiņas lietu saviem politiskajiem mērķiem. 2000. gada 2. septembrī poļu militāro kapu atklāšanā un iesvētīšanā Katiņā Polijas toreizējais premjers J. Buzeks uzsvēra, ka Katiņa ir „ne tikai noziegums, paveikts ar padomju likuma spēku, bet vēl arī meli”, ka „vārds „Katiņa” veselai paaudzei Polijā un visā pasaulē paliks genocīda un kara nozieguma zīme”. Poļu tautas vārdā viņš solīja nenorimt, „kamēr netiks noskaidroti visi padomju iestāžu nogalināto Polijas pilsoņu vārdi, kamēr nebūs atrastas to kapu vietas. Mūs virza nevis naida, bet taisnīguma sajūta.” Tiesa, šī pati „taisnīguma sajūta” daudzos poļu politiķos ļoti bieži klusē, kad runa iet par poļu paveiktajiem noziegumiem pret ebrejiem, krieviem, ukraiņiem un citu tautu pārstāvjiem.

Diemžēl arī liela poļu sabiedrības daļa negrib neko dzirdēt ne par padomju karavīru likteni poļu nometnēs divdesmitajos gados, ne par savstarpēju piedošanu. Tam daļēji ir objektīvs izskaidrojums. 1940. gadā IeTK darbinieki apšāva daļu no poļu inteliģences. (Piemēram, ievērojamā poļu kinorežisora A. Vajdas tēvs tika nogalināts Katiņā, pats viņš 2008. gadā uzņēma filmu „Katiņa”, kura

tika nominēta „Oskara” balvai.) Dažkārt var sastapties ar spriedumiem, ka Katiņā tika nošauts „poļu nācijas zieds” vai „poļu inteliģences zieds”.

Tiesa, kā norādījis krievu vēsturnieks J. Ivanovs, realitāte ir ļoti tālu no šādas definīcijas, jo Katiņā ieslodzīto Polijas virsnieku kontingents bija diezgan specifisks, tas galvenokārt sastāvēja no rezerves virsniekiem, kuri pirms kara dienēja policijā, žandarmērijā, robežsardzes korpusā, bēdīgi „slavenā” ar savu dalību reģionu „pacifikācijā”, kurus apdzīvoja ukraiņi un baltkrievi, kā arī pildīja tiesu izpildītāju un cietumsargu funkcijas. Tādējādi viņi bija valsts apspiešanas aparāta pārstāvji, kurus nekādi nevarēja nosaukt par „nācijas ziedu” tā vispārpieņemtā nozīmē.

Nošauto atraitnes uzaudzina bērņus, kuri Tautas Polijas apstākļos kļuva par inteliģentiem cilvēkiem. Viņi un viņu bērņi mūsdienās ieņem redzamu vietu poļu sabiedrībā. Bet viņu atmiņā joprojām dzīvo domas par Katiņas noziegumu, nepelnīta pāridarījuma sajūta. 1920.–1921.gadā poļu gūstā bojā gājušajiem padomju cilvēku, galvenokārt padomju varas mobilizēto zemnieku radniekiem, kuriem 20.–30.gados un arī vēlāk nācās pārdzīvot daudz ko tādu, kas lika aizmirst par poļu gūsta upuriem. Viņi nepieprasīja un joprojām nepieprasa kādus paskaidrojumus par poļu militāristu nodarījumiem. Atšķirībā no viņiem Katiņas upuru pēctečiem ir grūti samierināties ar notikušo, ko arvien no jauna atgādina poļu propaganda. Uz šī pamata Katiņas traģēdija tās antikrieviskajā interpretācijā ir kļuvusi par vienu no pamatakmeņiem Polijas nacionālajā propagandiski-ideoloģiskās audzināšanas sistēmā. Daudzās Polijas pilsētās ir „Katiņas varoņu” ielas, „Katiņas upuru ģimnāzija”, vietējais „Katiņas krusts” u.tml. Visus Polijas armijas karavīrus viņu politiskās sagatavotības ietvaros brīvprātīgi-piespiedu kārtā veda noskatīties A. Vaidas filmu „Katiņa”. Ik gadu Polijā notiek desmiti pasākumu, veltītu šai traģēdijai, kur tiek izceltas poļu tautas ciešanas, bet doma par to, ka krievu tauta kā tāda nevar nest atbildību par staļiniskā režīma noziegumiem paliek otrajā plānā, ja vispār tiek pieminēta.

Uz jautājumu, kāpēc Katiņas jautājums ieņem tik lielu vietu Polijas – Krievijas attiecībās poļu žurnālists J. Urbans atbildēja (2010. gada 2. aprīlī): „Es domāju, ka tās ir poļu nacionālisma, tāda uzskata, saskaņā ar kuru Polija ir sava veida „Zemes naba” un Polijas vēstures dramatiskie mirkļi ir pagātnes lielākās un nozīmīgākās traģēdijas, sekas. Saskaņā ar šo pieeju, uz visu staļinisma noziegumu, kas bija nozīmīgāki un izsmalcinātāki nekā Katiņa, fona tieši Katiņa ir ārkārtīgi svarīga, jo tā skāra Polijas eliti, un tai nepārtraukti jādominē Polijas un Krievijas attiecībās. Es domāju, ka tas robežojas ar garīgu slimību”.

Jāatzīst, ka bez nemitīgas Katiņas lietas aktualizēšanas poļu vēsturiskajā atmiņā tā mūsdienās nevarētu ieņemt nozīmīgu vietu starpvalstu attiecībās.

No otras puses, vairāki krievu Katiņas lietas pētnieki neatlaidīgi turpina veltīt pūliņus, lai panāktu oficiālās versijas atspēkošanu. Tā, 2015.gada 13.aprīlī Maskavā notika „zinātniski-vēsturiska” konference, veltīta Katiņas notikumam 75. gadadienai. Tur ar plašu referātu uzstājās S. Strigins, kurš izklāstīja savus savāktos datus par t.s. „Katiņas poļiem” jeb „Katiņas upuriem” (respektīvi, visiem poļiem, kas zaudēja dzīvību notikumos, tā vai citādi saistītos ar Katiņas lietu). Pētnieks uzsvēra, ka zinātniskajās publikācijās un masu informācijas līdzekļos lietotais upuru skaits – 21 857 neatbilst īstenībai. Faktiski šo upuru skaits bija augstāks un sasniedza no 27 līdz 30 tūkstošiem. Apmēram pusi no viņiem, pēc S. Strigina viedokļa, pie Smoļenskas nošāva vācu okupanti 1941.–1942.gadā. Trešā daļa upuru gāja bojā 1940.–1947.gadā PSRS IeTK nometņu sistēmā. No 1940.gada 3.aprīļa līdz 1941.gada 22.jūnijam PSRS teritorijā tika nošauti līdz 3 198 poļu. Spriedumus piesprieda IeTK un PSRS Prokuratūras pastāvošās sevišķās instances (t.s. „divnieki”, „sevišķās apspriedes”). Pēdējais no tiem bija datēts ar 1940.gada 12.decembri.

2016.gada 13.aprīlī Maskavā avīzes „*Иправда*” redakcijā notika „apaļais galds”, veltīts „Katiņas upuru vispasaules piemiņas dienai” (*Światowy Dzień Pamięci Ofiar Katynia*). Lūgti piedalīties pasākumā bija kā Polijas Republikas sūtnis Krievijā, tās sūtniecības preses sekretārs un preses izdevumu korespondenti Maskavā. Neviens no šiem ielūgtajiem neieradās. Var tikai izdarīt pieņēmumu, ka viņi neatnāca, jo bija skaidrs, ka pie „apaļā galda” izskanēs arī fakti, kas nesaietas ar oficiālo versiju. „Apaļā galda” laikā tika iztirzātas dažādas pastāvošās „Katiņas lietas” versijas, minēti jauni fakti (piemēram, par nošaušanās lietoto vācu, čehoslovāku, itāļu firmu saražoto dažādu kalibru munīciju, par to, ka pēc Ukrainas PSR VDK dokumentiem Ukrainas PSRS teritorijā 1955.gadā dzīvoja vairāki tūkstoši t.s. Katiņas poļu (? - V.Š.) u.c., bet gala rezultātā, norādot, ka avoti par traģēdiju joprojām tiek turēti slepenībā Krievijas, Polijas, ASV arhīvos, nav nokļuvuši brīvā zinātniskā aprītē, un ar laiku situācijai ir jāmainās, izdarīts secinājums, ka galveno Katiņas meža upuru daļu sastāda dažādos laikos vāciešu nogalinātie poļu virsnieki.

Abu pušu dažādie uzstādījumi Katiņas jautājumā bieži ved strupceļā.

Abas: gan padomju, gan vācu versiju kompromitē nepatiesas ziņas, kuras, iespējams, savtīgu iemeslu dēļ, bet dažkārt arī baidoties par savu dzīvību, dažādām varām snieguši dažādi liecinieki.

Lai minam tikai vienu apzināti nepatiesas liecības sniegšanas piemēru. Tā, 1946.gadā Reitera (*Reuters*) ziņu aģentūra paziņoja, ka tiesā Ļeņingradā vācu virsnieks A. Durē atzinies, ka viņš piedalījies grāvja rakšanā Katiņā, kur vēlāk SS vīri no dažādām vietām sveduši poļu, krievu, ebreju, tostarp arī tūkstošus poļu virsnieku, liķus. 1954.gadā atgriezies Vācijā, viņš atteicās no savas liecības, kura 1946.gadā viņam izglāba dzīvību, kad citi apsūdzētie saņēma nāves spriedumu.

Rezultātā bieži atšķirt patiesas no viltotām liecībām, vērā ņemamus argumentus no nepierādāmiem, gandrīz nav iespējams.

Pastāv dažādas strīdīgas faktu interpretācijas, strīdīgi dažādu versiju piekritēju argumenti, kas ļauj apšaubīt gan to, ka trijās IeTK nometnēs ieslodzītos poļu virsniekus visus nogalināja PSRS drošības iestāžu darbinieki, gan arī pret nacistiem izvirzīto apvainojumu ticamību.

Neraugoties uz it kā zināmu, dokumentos atrodamu Katiņas lietā esošo upuru sarakstu, izrādās, ka tas nebūt neatbilst reālajai situācijai.

Vācieši Katiņā „identificēja” arī tādu personu liķus, kuri pēc kara nodzīvoja garu dzīvi. Tā, ievērojamais poļu jurists R. Beržaneks savās atmiņā pastāstījis, kā jau 1943.gadā, dzīvojot Radomā (centrālā Polija), viņš iekļuva Katiņas upuru sarakstā. Vairākus līdzīgus gadījumus apraksta franču vēsturnieks A. Deko. Piemēram, Katiņā tika atrasti vēlāk dzīvu esošo Z. Bogucka, Z. Boguslavskas dokumenti. Tas ļauj apšaubīt oficiālo versiju.

Krievu žurnālists V. Abarinovs atklāja, ka daļa no gūstekņiem, kuri pēc Ā. Moščinska sastādītajiem Katiņas upuru sarakstiem skaitījās kā 1940.gadā nogalināti, jau vairākus mēnešus pēc notikušajām nošaušanām tika pārvietoti no nometnes uz nometni, tātad bija dzīvi. No Kozelškas nometnes V. Abarinovs saskaitīja 26 tādas pārāgri ierakstītus noslepkavotajos. Tādi bija arī starp citu nometņu iemītniekiem. Taču dzīvo vidū šos cilvēkus neizdevās atrast. Acīmredzot viņi šķīrās no dzīves jau vēlāk, pēc masu slepkavībām Katiņā.

V. Abarinovs uzskatīja, ka tas varēja notikt līdzīgi kā ar Minskas cietumā ieslodzītajiem 2 000 cilvēkiem, kurus 1941.gada 26.jūnijā kājām konvoja pavadībā evakuēja uz austrumiem. Kā liecina viena no konvoja komandieriem 11.jūlija ziņojums IeTK darbiniekiem, tā kā kolonai notikuši „sistemātiski uzbrukumi, saskaņojot ar cietuma vadību, 209 politiskie ieslodzītie tika nošauti, bet ieslodzītie, kuri tika turēti apcietinājumā par sadzīves noziegumiem, atbrīvoti.”

Arī krievu žurnālisti J. Prudņikova un I. Čigirins ir minējuši piemēru, kad poļu virsnieks bija nogalināts Osvencimā, bet ieviests Katiņas sarakstā.

Starpt Katiņā ekshumētajiem tika “atrasti” arī tādu poļu liķi, kuri bija ieslodzīti nevis Kozelškas, bet Starobelškas un Ostaškovas nometnēs. Tā H. Jarošs un S. Škuta 1940.gada pavasarī tika nosūtīti pa etapu nevis uz Smoļensku,

bet Harkovu, tur arī pēc oficiālās versijas tie tika nošauti un tur tiem mūsdienās arī novietotas memoriālās plāksnītes. Paliek neskaidrots, kādu cilvēku liķus ar viņu vārdiem vācieši “atrada” Katiņā.

Pēc lodēm, atrastajām Katiņā liķos un patronu čaulītēm blakus apbedījumiem varēja noteikt, ka munīcija bija ražota Vācijā. Uz patronām bija fabrikas marka „Geco 7,65 D”. Tas, ka Katiņā poļu virsnieku nogalināšanai tika izmantotas Vācijā ražotas 7,65 x 17 mm patronas, kuras tika pielietotas pistolēs „Valther” un „Brauning”, ilgstoši tika uzskatīts par vienu no galvenajiem pierādījumiem, ka poļu virsniekus nogalināja nacisti, jo 7,65 mm patronas toreiz PSRS nelietoja, jo tai nebija tādu ieroču. PSRS IeTK darbinieki, arī slepkavojot režīma pretiniekus, parasti lietoja personīgos ieročus – revolverus „Nagan” un pistoles „TT”, kuru kalibrs bija attiecīgi 7,62 x 38 mm un 7,62 x 25 mm. Daži poļu autori izvirzīja versiju, ka PSRS IeTK darbinieki izmantoja vācu ieročus, lai slēptu nozieguma pēdas. Uz to savukārt krievu pētnieki iebilda, ka tādā gadījumā padomju drošībniekiem vajadzēja noteikti zināt, ka Vācija uzbruks PSRS, ka Katiņa nonāks vācu rokās, ka noslepkavoto liķi tiks atrakti, un tieši tāpēc viņi izmantoja Vācijā ražotus ieročus. Tas bija galīgi neticami, pretrunā ar loģiku. Arī J. Gebelsa dienasgrāmatā ir ieraksts: „Par nelaimi, Katiņā tika atrastas vācu patronas ... Tam jāpaliek noslēpumam. Jo, ja tas uzpeldēs virspusē un kļūs zināms mūsu ienaidniekiem, visa Katiņas lieta izputēs.” Baidoties, ka vācu munīcijas lietošanas faktu varēs izmatot padomju propaganda, vācu iestādes rūpīgi sekoja, lai Polijas Sarkanā Krusta komisijas locekļi nenobēdzinātu nevienu lodi vai patronas čaulīti. Pavēle bija naiva, bet tās izpildes kontrole neizpildāma.

Krievu pētnieks V. Šveds J. Gebelsa ierakstu dienasgrāmatā tulko kā vainīgās puses bailes par sava nozieguma atklāšanu. Taču, iespējams, fakts, ka visi atraktie upuri bija nogalināti ar vācu ieročiem un munīciju, arī pašam nacistiskās Vācijas propagandas ministram bija pārsteigums, fakts, kuru novērst vairs nebija iespējams. Šo nacistu kā slepkavu versijas piekritēju argumentu tās pretinieki mēģināja apstrīdēt, apgalvojot, ka PSRS IeTK darbinieku PSRS ražotie personīgie ieroči ātri izgāja no ierindas, tāpēc bija vajadzīgi kvalitatīvāki vācu ražoti ieroči. Izraisījās strīds. Daļa no pētniekiem aizstāvēja padomju ieroču kvalitāti un apgalvoja, ka nebija nekādas vajadzības izmantot citur iepirkus ieročus. Mūsdienās padomju drošībnieku kā slepkavu versijas piekritēji gan apgalvo, ka identiskas Katiņā atrastajām patronas tika lietotas pistolēs „Valther” un „Mauser”, kuras IeTK darbinieki tāpat lietoja savu upuru nošaušanai. Tiesa, autoram neizdevās literatūrā atrast kādus pierādījumus apgalvojumiem, ka IeTK bendes savus upurus arī pirms 1940.gada pavasara šāva ar vācu ieročiem un munīciju, ko PSRS bija iepirkusi Vācijā vai ieguvusi Polijā. Kad, cik, kāpēc PSRS iepirka vācu ieročus – nav skaidrs.

Turpretī J. Muhins min skaitļus, ka tikai 1918.–1922.gadā Padomju Krievijā izgatavoja 1,7 miljonus revolveru „Nagan”. No 30.gadu sākuma PSRS ik gadu ražoja ap 100 000 šo revolveru un pistoļu „TT”, tā kā vajadzības importēt ieročus nebija. Kamēr netika nokārtota sērijveida pistoļu „TT” ražošana, Vācijā gan tika pirkti ieroči, taču nevis „Valther”, bet „Mauser”, kuros tika lietotas 7,62 x 25 mm patronas. Pētnieks arī uzdod retorisku jautājumu, kāpēc, spējot pilnībā nodrošināt savas vajadzības, PSRS tie vēl būtu jāimportē? Krievijas presē 2005.gadā, sekojot vācu 1943.gadā izdotajiem materiāliem, parādījās arī versija, ka pistoles „Valther” Vācija savulaik pārdevusi Polijai, pēc tam tās 1939.gadā ieguvusi PSRS, kas arī ļāvis izmantot šos ieročus poļu virsnieku nogalināšanā.

Daudzu versiju pastāvēšana netieši liecina, ka pārliecinoša izskaidrojuma faktam joprojām nav. Ja jau tika atklāti daudzi augstāko PSRS vadītāju radīti dokumenti, tad militāro iepirkumu vēsturei arī nevajadzētu būt noslēpumam.

Sākotnēji varēja šķist, ka vispārliecinošākais arguments par labu padomju drošībnieku kā slepkavu versijai ir tas, ka šādas pat patronas tika atrastas arī poligonā „Медное” pie Kaļiņinas (Tveras), kur tika nošauti poļi no Ostaškovas nometnes, bet kurš pēc oficiālām ziņām nekad tā arī nenonāca vācu rokās. Tiesa, krievu pētnieks S. Strigins apgalvo, ka arhīva izziņa neatbilst īstenībai, pēc Mednoe

ciema iedzīvotāju liecībām vācieši tomēr to ieņēma un, kaut pabija tur mazāk par trim diennaktīm, tomēr nošāva vairākus ciema iedzīvotājus, bet citus no nāves izglāba Sarkanās armijas atgriešanās. Taču tas, ka piefrontes apstākļos poligonā vācieši varēja sarīkot poļu masveida apšaušanu, ir maz ticams.

90.gadu sākumā Krievijas prokuratūras izmeklētāji nopratināja bijušo Kaļiņinas apgabala IeTK pārvaldes priekšnieku atvaļināto VDK ģenerāli D. Tokarevu, kurš stāstīja, kā 1940.gada pavasarī norisa poļu slepkavības (ieslodzīto no Ostaškovas nometnes mūžs beidzās Kaļiņinā, nošāva viņus IeTK vietējās pārvaldes ēkā, un tikai pēc tam izveda aprakšanai poligonā „*Медное*”), ka pie Mednoe ciema aprakti ap 6 000 poļu pilsoņu līķi. Izbrīnu rada tas, ka atvaļinātais ģenerālis pratināšanas laikā viegli operēja ar datumiem, uzvārdiem un faktiem, kurus praktiski nav iespējams atcerēties pēc 60. gadiem. Tikai tad, kad pratināšanas gaitā vajadzēja precizēt kādas detaļas no viņa paša parakstītiem dokumentiem, viņš demonstrēja apbrīnojamu aizmāršību. Vairāki krievu pētnieki (J. Muhins, M. Hrustaļovs) izteica varbūtību, ka vecais iekšlietu darbinieks D. Tokarevs bija pirms tam saņēmis norādījumus, ko liecināt, vai arī, baidoties no atbildības, tīši maldinājis izmeklēšanas darbiniekus, stāstot ziņas, kuru nepatiesums tiesā noteikti atklātos un visu 90.gadu prokuratūras darbinieku veikto izmeklēšanu faktiski nostādītu smieklīgā stāvoklī.

1991.gada jūlijā – augustā pie Mednoe ciema veiktie izrakumi (tika veiktas vairāk nekā 200 zondāžas, atrastas 49 apbedījumu vietas, kā arī bedres, kurās bija samestas poļu upuru personīgās mantas: vēstules, dienesta zīmotnes, ordeņi, medaļas, katliņi un citi sadzīves priekšmeti), kas kopumā tomēr deva ļoti nepilnīgus rezultātus – tika atrakti tikai 243 galvaskausi. Īpaši zīmīgi, ka 1991.gadā, atrodot Mednoe apbedījuma vietas, tika atrastas 20 patronas un 15 lodes no „pistoles „*Brauning*” vai „*Valther*”, kā arī 2 lodes no revolvera „*Nagan*”, taču atradās tās nevis galvaskausos, bet zemes virskārtā. Ja D. Tokareva liecība par virsnieku nogalināšanas apstākļiem ir patiesa un nošaušana notika Kaļiņinas IeTK pārvaldes cietuma pagrabā telpās, izšautām patronām pie kapiem vispār nebūtu jāatrodas. Kara prokuratūras darbiniekus šis fakts neieinteresēja. Vēsturnieks A. Plotņikovs norādījis, ka no nogalinātajiem nosacīti tika identificēti (pēc žetoniem, kuri atrasti atsevišķi no mirstīgajām atliekām) tikai 16. Pie tam divi no tiem poļiem, kuru vārdi memoriālajā kompleksā piedēvēti it kā Mednoje nogalinātajiem, vēlāk tika atklāti Volodimiras-Volinskas (*Володимир-Волинський*) rajonā Ukrainā starp upuriem, par kuriem viennozīmīgi zināms, ka tos 1941.–1943.gadā nogalināja vācieši.

Krievu pētnieki V. Šveds, S. Strigins, V. Cikovs u.c. pieļauj iespēju, ka poligonā „*Медное*” par „poļu apbedījumiem” ir pasludināti padomju cilvēku – staļinisko represiju upuru kapi un, iespējams, tur apbedīti nevis ap 6 tūkstoši, bet tikai ap 300 nošauto poļu policijas, žandarmērijas, robežsardzes virsnieku u.c. no Ostaškovas nometnes, par kuriem padomju drošībaslietu rīcībā bija kompromitējoši materiāli.

J. Muhins apgalvo, ka nošaušana pie bedres, sagatavotas līķu aprakšanai, ir tipiski nacistisks nogalināšanas veids. Tā viņi daudzviet nogalināja ebrejus un karagūstekņus pirms tika izgudrotas gāzes kameras. Staļinisko represiju gaitā 1937.–1938.gadā ieslodzītos parasti nogalināja ieslodzījumu vietās, cietumos, bet līķus izveda un apraka kapos vai citur. Taču var arī pieņemt, ka 1940.gada pavasarī Katiņā, kad vajadzēja īsā laikā vienviet nogalināt tūkstošus cilvēku, padomju drošībaslietniekiem, lai ātrāk paveiktu uzdoto, acīmredzot nācās jau pirms nacistiem organizēt nošaušanu pie aprakšanas vietas.

Parasti Katiņas apbedījumos upuri bija nogalināti ar vienu šāvienu pakausī. Tikai dažiem līķiem bija divu vai pat triju šāvienu pēdas pakausī. Lodes kanāls parasti sākās zem pakauša un beidzās pieres augšdaļā. Uz šīs detaļas pamata J. Muhins mēģina atrast atšķirību veidos, kā cilvēkus nogalināja padomju drošībaslietnieki un nacistu īpašo vienību (*Sondereinheiten* jeb *die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*) dalībnieki. Nacisti vairākus gadījumus šāvuši tieši pakausī, padomju drošībaslietnieki – zem pakauša, pirmajā kakla skriemelī uz augšu. (Skat. ilustrācijās ievietoto shēmu). Tā kā Katiņā nogalinātajiem 98,5 % gadījumu šauts tieši pakausī, tas liecinot, ka slepkavas bija nacisti. Autoram gan nav zināms, ka kāds cits pētnieks atbalstītu šādu argumentāciju.

Turpretī citāds uzskats bija vācu okupācijas laikā bijušajam Smoļenskas birģermeistaram B. Meņšaginam. Pēc B. Meņšagina atmiņām, 1945.gadā, nonācis padomju arestā, viņš nevēlējās nepatiesi liecināt Katiņas lietā, tikai apgalvoja, ka nezina, kas bija Katiņas slepkavas, tāpēc dabūja nosēdēt cietumā 25 gadus. Pēc atbrīvošanas jau 70.gados viņa atmiņas tika pierakstītas magnetofona lentā, pēc tam publicētas.

Tā, B. Meņšagins stāstīja, ka 1943.gada 18.aprīlī viņu vācieši uzaicināja apskatīt nošauto poļu virsnieku apbedījumu, un viņš redzēja kā „krievu gūstekņi atraktos kapos izvāca pēdējās mantu atliekas, kas tur bija palikušas. Malās gulēja liķi. Visi bija tērpti pelēkos poļu mundieros, cepurēs-konfederatkās. Visiem rokas bija sasietas aiz muguras. Visiem bija caurumi pakauša rajonā. Bija nogalināti šāvieniem, atsevišķiem šāvieniem pakausī. [...] blakus atraktajiem liķiem bija novietotas viņu vēstules. Uz vēstulēm bija adrese: Smoļenskas apgabals, Kozelska, pastkastīte – vai nu 12, vai arī 16, tagad jau esmu aizmirsis. Bet uz visām aploksnēm bija zīmogs Maskava, Galvenais pasts. Nu, liķu skaits bija ap pieci – pieci ar pus tūkstoši. Pēc viņu nogalināšanas un nāves veida neizskatījās, ka viņus nogalināja vācieši, jo tie parasti šāva precīzi netēmējot [*без пасóпа*]. Bet šeit [bija šauts] metodiski, precīzi pakausī, un sasietas rokas. Bet vācieši tā neveica nošaušanas, nesusēja, bet vienkārši nolaida [kārtas] ar automātiem. Lūk, arī viss ko es zinu”.

Protams, jāņem vērā, ka, kaut B. Meņšaginam bija profesionāla advokāta atmiņa, tomēr pēc tik daudziem gadiem tapušām atmiņām nevar pilnībā uzticēties. Taču reizē tās dod bagātīgu materiālu pārdomām. Acīs krīt vairāki momenti. 1) Pilnīgi atšķirīgais no J. Muhina vērtējums par to, kā nogalināja padomju drošībasnieki un nacisti. 2) B. Meņšagina apgalvojums, ka viņš apbedījumus apskatījis 1943.gada 18.aprīlī, kad oficiālie atrakšanas darbi bija tikai uzsākti (29.martā sāka darbu G. Butca vadītā komisija, bet 14.aprīlī pirmie Polijas Sarkanā Krusta pārstāvji) nonāk pretrunā ar citu viņa apgalvojumu, ka „liķu skaits bija ap pieci – pieci ar pus tūkstoši”. Taču pēc abu – vācu un poļu komisiju ziņojumiem bija ekshumēti tikai vairāk nekā 4 tūkstoši mirstīgo atlieku. Protams, liecinieks nevarēja „uz aci” noteikt precīzu liķu skaitu, taču jāņem vērā, ka šie vairāk nekā 4 tūkstoši mirstīgo atlieku pēc komisiju ziņojumiem tika atrakti līdz jūnija sākumam. Vai nu B. Meņšaginu pievīlusi atmiņa un vēlāk viņam zināmo upuru skaitli viņš attiecinājis uz sava apmeklējuma brīdi, vai arī šeit, iespējams, tika veikta kāda manipulācija, piemēram, – pie bedrēm bija novietoti no dažādām vietām atvesti liķi, tiem blakus – it kā pie tiem atrastie dokumenti. 3) B. Meņšagina liecība atšķiras no citu cilvēku liecībām, pēc kurām daļa upuru bija tērpta ziemas šinēļos, tikai daļai rokas bija sasietas. Kopumā paveras plašas iespējas B. Meņšagina liecības interpretācijai.

Cita – B. Meņšagina vietnieka Smoļenskas birģermeistara amatā profesora B. Baziļevska liecība, kura tika sniegta gan padomju izmeklēšanas komisijām, gan Nirnbergas tribunālā, dod atšķirīgu skatījumu.

1941.gada septembra sākumā B. Baziļevskis no B. Meņšagina uzzināja par pilsētas komandanta fon Šveca teikto, ka no Berlīnes pienākusi direktīva iznīcināt nometnēs turētos poļu gūstekņus. Pēc nedēļām divām B. Meņšagins B. Baziļevskim pastāstīja, ka pēc fon Šveca vārdiem poļi esot jau nošauti „kaut kur netālu no Smoļenskas”. B. Baziļevska vārdus apstiprināja ieraksti B. Meņšagina darba bloknotā, kurā viņš fiksēja no okupantiem saņemtos uzdevumus. Tā pirmajās lappusēs ir atzīmēti norādījumi par ebreju geto ierīkošanu, tālāk - 1941.gada 15.augustā – ir ieraksts: „Visus bijušos poļu karagūstekņus aizturēt un nogādāt komandantūrā.” 10.lpp. (bez datuma) ierakstīts: „Vai iedzīvotāju vidū izplatās baumas par poļu karagūstekņu nošaušanu Kazu kalnos [*Козы горы* – Katiņas sastāvdaļas nosaukums.]”. Bija pāris ierakstu, adresētu Smoļenskas krievu policijas priekšniekam pirmajos okupācijas mēnešos Umnovam. Pirmais ieraksts rāda, ka 15.augustā poļu karagūstekņi vēl atradās Smoļenskas apkārtnē un tos tvarstīja vācieši. Otrais – ka vācieši interesējās, vai iedzīvotāji vidū necirkulē ziņas par poļu apšaušanu.

Tiesa, B. Baziļevska liecība ne britu korespondentam A. Vertam, kurš to dzirdēja izskanam N. Burdenko komisijas priekšā, ne Nirnbergas procesa Rietumu dalībniekiem nešķita pārliecinoša. Arī B. Meņšagina bloknotā minētie poļi varēja būt pavisam citi poļi, nevis vēlāk meklējamie virsnieki.

Ja 1941.gadā poļu gūstekņi vēl būtu dzīvi, tuvojoties vācu armijai, teorētiski pastāvēja iespējamība, ka apsardze, pati bēgot, varēja viņus pamest un tie uz savu roku mēģināja izbēgt no nonākšanas vācu gūstā un izklīda mežos, mēģinot sasniegt Poliju. (Tiesa, poļu virsnieki, izbēguši no boļševiku ieslodzījuma, iespējams, cerēja uz daudz labvēlīgāku attieksmi no vācu uzvarētāju puses un varēja brīvprātīgi padoties tiem.) Protams, nacisti sarīkoja to tvarstīšanu, taču poļu zinātnieku veiktajā N. Burdenko komisijas ziņojuma ekspertīzē atzīts, ka būtu brīnums, ja vācieši spētu sagūstīt gluži visus, no tūkstošiem gūstekņu vismaz dažiem varēja izdoties izbēgt. Kā uzsver poļu pētnieki, neviens no it kā bēgušajiem nespēja kaut kādā veidā atstāt par sevi vēsti ģimenei vai draugiem, nenonāca līdz kādai vēlāk izdzīvojušai poļu grupai. No otras puses, ilgstoši slapstīties apvidū, kur

vietējie iedzīvotāji padomju propagandas ietekmē nebūt nebija draudzīgi noskaņoti pret poļu virsniekiem, kur viņu slēpšana pašiem slēpējiem draudēja ar vācu represijām, nemaz nebija viegli. (Jāatceras tikai ebreju slēpšanās grūtības Polijas teritorijā.)

1997.gadā nejauši tika atklāts vēl nezināms poļu virsnieku apbedījums ārpus Katiņas mežā esošajiem poļu memoriālajiem kapiem. Blakus apbedījuma vietai tika atrakta bedre ar apdegušām poļu izcelsmes mantām un dokumentiem. Starp tiem atradās arī vācu izcelsmes priekšmeti.

Pēc atradēju domām šo apbedījumu neatraka nedz vācieši 1943.gadā, nedz N. Burdenko komisija 1944.gadā. 2000.gada 12.aprīlī Krievijas prezidents par to paziņoja Polijas prezidentam A. Kvasņevskim. Pēc vērtējuma tajā varētu atrasties no 300 līdz 1 000 mirstīgo atlieku. Polijas Republikas prezidenta dzīves biedre pie šī apbedījuma nolika ziedus. Taču šis kaps līdz pat šai dienai nav izpētīts.

Iespējams, tāpēc, ka tas atrodas tikai 500 m attālumā no bijušā IetK atpūtas nama, kur pēc IeTK Smoļenskas pārvaldes bijušā darbinieka P. Kļimova liecības, 1940.gadā pusotru mēnesi pēc poļu virsnieku nošaušanas un aprakšanas bez zārkem valsts vasarnīcā atpūtās VK(b)P CK Politbiroja un PSRS vadības locekļi K. Voršilovs un L. Kaganovičs. Jau tas, ka poļu virsnieku nošaušanas un apbedīšanas vieta atradās Smoļenskas pilsētas iedzīvotāju iecienītā atpūtas rajonā, kur bija izvietotas vasarnīcas, pionieru nometnes, atpūtas nami, tai skaitā IeTK piederošs, liek apšaubīt to, ka IeTK tieši šai vietā, kur gandrīz nebija iespējams nodrošināt slepenību, sarīkoja tūkstošu cilvēku nogalināšanu. Pētnieks V. Šveds šai sakarā ir neizpratnē, kā varas vīru atpūtas organizētāji nebaidījās savus priekšniekus iekārtot atpūtai vietā, kur bija iespējama liķu smārda izplatība? Tad jau ar lielāku varbūtību kara apstākļos, kad šeit vairs neeksistēja atpūtas zona, noziegumu varēja paveikt nacisti. Tiesa, tas, ka tuvumā tika atrastas arī vecākas, jau represēto padomju cilvēku apbedījuma vietas, ļauj pieņemt, ka IeTK darbinieki varēja arī nerēķināties ar pašu iebiedētajiem vietējiem iedzīvotājiem. Ir zināmas arī liecības, ka pirms kara šis apvidus tika stingri apsargāts, kas runā par labu tam, ka tieši šeit nošaušanas varēja notikt. Savukārt S. Strigins uzskata, ka līdz šim neatrastu upuru atrašana var sagraut oficiālo versiju, var izrādīties, ka vismaz daļa poļu virsnieku nodzīvoja līdz 1941.gadam un tika vācu nogalināti, tāpēc arī apbedījums netiek pētīts.

Tā kā daļai Katiņas upuru rokas bija sasietas, PSRS IeTK un DTK komisijas ziņojumā ir apgalvots, ka vācu-poļu veikto ekshumāciju liecinieki redzējuši, ka pielietotas bija nevis PSRS ražotas kaņepāju virves, bet papīra auklas, kādas tolaik tika ražotas Vācijā. Vēlāk šis arguments ceļoja no viena padomju versijas par nacistiskajiem slepkavām apoloģēta darba otrā. Taču N. Burdenko komisijas ziņojumā nav papīra auklu pieminējuma, tiek runāts par „baltām pītām virvēm”. Vācu komisijas atskaitē arī runāts par 3 – 4 mm resnām rūpnieciski ražotām auklām, kādas tika izmantotas aizkariem. Tādejādi atkrīt arguments, ka 1940.gadā bendes upuriem rokas nesasieta ar ārzemēs ražotām auklām.

N. Burdenko komisijas eksperti neatrada G. Butca vadībā veiktās ekspertīzes pēdas. Tas tika iztulkots tā, ka, iespējams, speciāli ekshumācijai tika atvesti 1940.gada pavasarī nošauti poļi no citām vietām, jo bija dokumentētas ziņas, ka pirms Katiņas „atklāšanas” vācieši turp veduši jau nogalinātu cilvēku līķus. Taču, zinot, ka IeTK un DTK komisija pirmkārt meklēja un atraka vēl neekshumētas poļu virsnieku mirstīgās atliekas, lai tur ievietotu „pierādījumus” par to, ka viņi pārdzīvoja 1940.gadu, nenākas brīnīties, ka jau vācu un poļu ekspertu skatītie līķi tai nebija vajadzīgi un tāpēc arī netika meklēti.

Ir upurus pēc ekshumācijas redzējušo cilvēku liecības, ka to apgērbs bija labi saglabājies, kas ļāva pieņemt, ka tas līdz ar tā nēsātājiem bija aprakts nevis 1940.gadā, bet vēlāk. (Piemēram, F. Hajeks liecināja, ka viņa redzētajiem poļu virsniekiem mundieri bija pilnībā saglabājušies, bet to metāla detaļas: pogas, sprādzes, naglas apavos bija kaut rūsas skartas, taču labā stāvoklī, dažviet pat nebija zaudējušas spožumu.)

Tiesa, dažādu materiālu saglabāšanās pakāpe bija atkarīga no konkrētajiem apstākļiem, līdzās dažu metru attālumā atšķirība varēja būt ļoti liela. Starptautiskās poļu komisiju ziņojumos šī atšķirība ir atzīmēta. No otras puses, N. Burdenko komisijas ziņojumā ir apgalvots, ka 1941.gadā, līdz vācu okupanti sagrauba Smoļensku, poļu virsnieki un karavīri strādāja ceļu celtniecības un remonta darbos. Pēc vairāk nekā gada nostrādāšanas šādos smagos darbos gūstekņu apģērbs un apavi nevarēja būt tik labi saglabājušies. Tātad viennozīmīgi secinājumi izpaliek.

Vietējie iedzīvotāji, kuri arī apskatīja atraktos apbedījumus, atzīmēja to perfekto ierīkojumu: taisnās un līdzenās bedru malas, līķu ideālo sakraušanas kārtību. Parasti tas vedināja pie secinājuma: „Mūsu [padomju] slīimesti tā nevarēja izdarīt – pārāk akurāti nostrādāts.”

Arī jau minētais Lielbritānijas sūtnis pie PVE O. O'Meillijs 1943.gada 15.maijā telegrammā A. Īdenam aprakstīja apbedījuma vietu (acīmredzot sūtnis lietoja poļu ekspertu piegādātos datus): „Piekalnes pakājē atrodas apbedījums burta „L” formā, kurš ir pilnīgi atrakts. Tā izmēri 16 x 26 x 6 m. Nogalināto ķermeņi akurāti sakrauti rindās no 9 līdz 12 cilvēkiem, viens uz otra, ar galvām pretējos virzienos”.

Krievu pētnieks V. Šveds uzskata, ka nevar noticēt tam, ka „ar mūsu [padomju cilvēku] izlaidību” nošaušanas komanda varētu tik akurāti strādāt, un „tikai vācieši varēja tik sakārtoti glabāt nošautos poļus”. Ņemot arī vērā, ka lielā cilvēku skaita nošaušana tika paveikta samērā īsā laikā, un izpildītājiem vienkārši bija maz laika lai visu veiktu kārtīgi, spriedums šķiet loģisks. Pie tam, ja teorētiski var pieļaut, ka arī padomju drošībnieki varētu „pārāk akurāti” novietot līķus, tomēr tas tā nav bijis nevienā citā IeTK darbinieku nošauto masu apbedījuma vietā. No otras puses, uzdevuma izpildes ātruma nodrošināšana diktēja arī tehnikas (ekskavatoru) pielietošanu un kārtīgu līķu sakraušanu, lai tie aizņemtu pēc iespējas mazāk vietas.

Jau minētais viens no starptautiskās komisijas locekļiem F. Hajeks liecināja, ka viņa atrašanās brīdī Katiņā tikai divās vietās līķi bija sistemātiski salikti ar galvu pret bedres malām, bet vairākumā gadījumu bija nekārtīgi sasviesti bedrēs. Šis pats čehu eksperts pievērta uzmanību tam, ka civilapģērbā tērpti līķi tika atrasti izklaidus starp virsnieku līķiem, kas liecina, ka viņi netika nogalināti vienlaikus, bet virsnieku grupām bija pievienoti arī civilisti. Tātad liecības nav viennozīmīgas.

Pastāv arī vēl cita argumentācija.

Pie nogalinātajiem netika atrasti pulksteņi, bet retumis atrada gredzenus, citas vērtslietas, arī Polijas naudas zīmes. Nebija noņemti ordeņi. (Vācieši parasti pret sagūstītajiem poļu virsniekiem pielietoja 1929.gada Ženēvas „Konvenciju par apiešanos ar karagūstekņiem”, kurā bija norādīts, ka dienesta zīmotnes, ordeņi un vērtīgas lietas nedrīkst gūstekņiem atņemt. PSRS šo konvenciju neparakstīja.) Piemēram, kāds N. Burdenko komisijas darba liecinieks (A. Kozlovskis) savai meitai stāstīja, ka poļu virsnieku līķus atsedzot, izrādījās, ka visiem bija saglabājušies zelta zobi, daļai arī gredzeni. Šo faktu atzīmēja arī profesora G. Butca vadītā komisija, norādot, ka upuriem dažkārt zem apģērba bija noslēpti amuleti, zelta ķēdītes u.c. vērtslietas. Ņemot vērā to, ka vairumam padomju cilvēku pulksteņi tai laikā bija luksusa lieta, padomju vainas pierādījumu meklētāji tieši pulksteņu iztrūkumu skaidroja ar padomju drošībnieku marodierismu. Nacistu vainas pierādījumu meklētāji gluži pretēji to iztulkoja kā tīšu vācu darbības rezultātu, jo viņi zināja, kādā cieņā padomju cilvēku vidū bija pulksteņi, tāpēc pirms līķi uzrādīšanas ekspertiem tos īpaši savāca. Turpretī N. Burdenko vadītās komisijas slēdzienā kādu vērtslietu un dārgmetālu pieminējuma vienkārši nav. Tas ir svarīgi, jo vācieši, nošaujot savus upurus, parasti neatstāja neizņemtas zeltlietas, arī zelta zobus. Turpretī padomju bendes, cenšoties ātrāk izpildīt uzdevumu, varēja arī nepārmeklēt jau vairākkārt pārmeklētos poļu gūstekņus. Tātad šie fakti drīzāk runā par labu versijai, ka slepkavas bija padomju drošībnieki.

PSRS IeTK instrukcija noteica, ka pie nošaujamajiem nedrīkst palikt nekādi dokumenti, ārējais apģērbs un citi lietiski pierādījumi, kuri ļautu noteikt to personību vai nogalināšanas laiku. Tāpēc arī neizdodas identificēt 30.gados nošauto ievērojamo padomju politisko darbinieku mirstīgās atliekas. Arī kad vācieši 1941.gadā okupētajās padomju

pilsētās demonstratīvi atraka tik tiešām padomju drošībasnieku nogalināto cilvēku kapus, nekādi dokumenti vai lietas, kas norādītu to piederību, netika atrastas. Upurus nācās atpazīt pēc radu un paziņu liecībām.

Taču pie poļu virsnieku liķiem gan vācu-poļu, gan padomju komisijas 1943.–1944.gados atrada šādus lietiskos pierādījumus. Pie viena no upuriem – majora K. Sojska tika atrasta pat dienasgrāmata, kurā viņš aprakstīja, kā jau pēc etapa ierašanās Katiņā gūstekņi tika vēlreiz pārmeklēti, tiem atņemtas vērtīgākās mantas, ieskaitot pulksteņus un laulības gredzenus, taču atstātas vēstules un citi rokraksti. Pēdējais ieraksts dienasgrāmatā bija izdarīts 1940.gada 9.aprīlī pusseptiņos. Iespējams, instrukciju neievērošanu noteica lielais upuru skaits un steiga to nogalināšanas gaitā.

Jau atzīmēts, ka vācu un poļu komisijas viegli noteica nogalināto poļu virsnieku dienesta pakāpes. Visvieglāk to bija izdarīt pēc zīmotnēm. Par tām runāja J. Gebelss, par tām ir rakstīts poļu Tehniskās komisijas atskaitē. Taču atbilstoši 1931.gada padomju nolikumam par karagūstekņiem nēsāt atšķirības zīmes uz uzpleciem, kas norādīja dienesta pakāpi, un kokardes pie cepurēm bija aizliegts, kaut to atļāva Ženēvas konvencija. PSRS tas tika atļauts tikai pēc jaunā nolikuma, pieņemta 1941.gada 1.jūlijā. Padomju nometnēs nebija ģenerāļu, virsnieku un karavīru, visi bija gūstekņi. Tā, G. Butca sagatavotajā ziņojumā norādīts, ka upuru vārdus, militāro dienesta pakāpi, viņu civilo nodarbošanos parasti izdevās noteikt pēc pie tiem atrastajiem dokumentiem. Kur tādu nebija, arī dienesta pakāpi nebija iespējams noteikt. (Turpretī vācu nometnēs Rietumvalstu armiju sagūstītie karavīri varēja nēsāt dienesta pakāpju zīmotnes, jo Vācija atšķirībā no PSRS bija pievienojusies Ženēvas konvencijai.) Tāpēc it kā var izdarīt secinājumu, ka vai nu Katiņā poļu nogalinātie virsnieki bija nogalināti tikai pēc 1941.gada 1.jūlija vai pirms nāves bija ieslodzīti jau nevis padomju, bet jau vācu kontrolētās nometnēs. Tiesa, tad ir jāpieņem, ka poļu virsniekiem šīs zīmotnes padomju nometnēs netika atņemtas, bet atstātas viņiem pašiem glabāšanai, un pēc 1941.gada 1.jūlija vai nokļūšanas vācu nometnēs viņi tās atkal piestiprināja. Tīcamāk tomēr šķiet, ka par spīti padomju nolikumam par zīmotņu nēsāšanas aizliegumu, vismaz daļa poļu virsnieku tomēr varēja tās paturēt. To apstiprina starptautiskās komisijas locekļa F. Hajeka rakstītais, ka pie dažiem komisijas apskatītajiem liķiem kabatās tika atrastas dienesta zīmotnes. Zinot par reālajā dzīvē pastāvošajiem padomju noteikumu pārkāpumiem, arī par šo nenāktos brīnīties.

Poļu publicists J. Mackevičs pabija Katiņā 1943.gada maija otrajā pusē, bet savus pirmos iespaidus par Katiņas apbedījumiem publicēja Viļņā iznākušajā avīzē „*Goniec Codzienny*” (Ikdienas Vēstnesis) 1943.gada 3.jūnijā. Viņš atzīmēja lielo 1940.gada sākumā izdoto padomju avīžu skaitu pie poļu liķiem, tās bija gan kabatās, gan zābaku stulmos, aiz šīneļu atlokiem u.c. Taču avīžu skaits, kurš savā laikā nonāca Kozelskas nometnes iemītnieku rīcībā, bija ļoti ierobežots, gūstekņiem tās rokās parasti netika dotas, bet bija lasāmas stendos. Pie tam atrastās avīzes bija ļoti labi saglabājušās. Arī čehu eksperts F. Hajeks rakstīja: „Grūti piekrist, ka vēstules un avīzes, nogulējušas 3 gadus zemē, kur uz tām iedarbojās ūdens un trūdēšanas produkti, būtu veselas un lasāmas, kā tas patiesībā bija. Virsniekiem, kā es redzēju, vēstules un avīzes atradās pilnīgi brīvi kabatās, bet nevis kādā futrālī un tāpēc nav iespējams noticēt, ka pēc 3 gadiem to viengabalainība un salasāmība būtu tāda, kādu [mēs] realitātē atradām”.

Taču krievu pētniekam J. Arginam Krievijas valsts bibliotēkas nodaļā Piemaskavas Himkos izdevās atrast 1940.gada 29.martā Kijevā izdotu avīzi „*Głos Radziecki*” (Padomju Balss), par kuru J. Mackevičs jau minētajā avīzes „*Goniec Codzienny*” rakstīja, ka viņš šīs avīzes numuru savām acīm redzējis no Katiņas upuru bedres izvilkta horunžija (leitnanta) V. Belecka kabatā un spējis izlasīt tajā vārdus „Biedri. Mēs ejam pretī labākai rītdienai. Nāk jauni cilvēki, kuri mūsu dzimteni... Biedrs Staļins...”. Avīzē nebija vārdu, par kuriem 1943.gada 3.jūnijā avīzē „*Goniec Codzienny*” rakstīja J. Mackevičs. Pēc J. Argina domām, šie fakti liecina vai nu par to, ka nacisti nežēloja pūles, lai Katiņas upuru kabatās ieliktu viltotus padomju avīžu eksemplārus, vai arī par novērojumu veicēja J. Mackeviča negodprātību.

Minētajā avīzē J. Mackevičs arī rakstīja, ka apkārt atraktajām bedrēm burtiski mētājās lielas vērtības pirmskara Polijas banknotes 100, 50, 20 zlotu vērtībā, taču „šur tur guļ arī mazākas – pa divi

zloti – kara laika izlaiduma naudas zīmes...” Šis autors, aprakstot it kā novēroto, nepievērsa uzmanību kādam svarīgam apstāklim. Šīs 2 zlotu naudas zīmes Vācijas okupētajā Polijā tika laistas klajā 1940.gada 1.martā, pirmskara 2 zlotu nomaiņa notika no 1940.gada 8. līdz 20.maijam. Kursēja šie zloti tikai Ģenerālgubernatūras teritorijā. Bet 1. sagūstīto poļu virsnieku etaps no Kozeļskas nometnes uz Katiņu devās ceļā 1940.gada 3.aprīlī, pēdējais – 10.maijā. Vairākums, līdz 4 tūkstošiem virsnieku, nometni atstāja līdz 28.aprīlim. Tātad šādas naudas zīmes 1940.gada aprīlī-maijā gūstekņu kabatās nevarēja nokļūt. Jau pēc kara izdotajā grāmatā „Katiņa” autors šo savu neuzmanības kļūdu, kura runā pretī versijai, ka noslepkavoti viņi tika 1940.gadā, vienkārši izlaida. (Šādu faktu „aizmiršanu” droši var nosaukt par vēstures faktu falsifikāciju.) Arī citi poļu vēsturnieki šo sava kolēģa kļūdu izliekas nemanām. Minētie fakti nekādi nevar pastiprināt oficiālo versiju, ka visus poļus 1940.gadā nogalināja IeTK darbinieki.

Atšķirīgas ir poļu virsnieku liecības par viņu sarunu ar L. Beriju un V. Merkulovu par iespējamo poļu armijas radišanu PSRS 1940.gada rudenī. Pulkvedis E. Gorčinskis 1943.gada 6.maijā Irānā ziņojumā V. Andersa armijas štābam rakstīja, ka uz poļu virsnieku norādi, ka daudzi no viņiem atrodas Kozeļskas un Starobeļskas nometnēs, L. Berija līcis sastādīt viņu sarakstu, bet norādījis, ka daudzu vairs nebūs, jo „mēs izdarījām lielu kļūdu, atdodot vairākumu no viņiem vāciešiem”. Līdzīgi L. Berijas vārdus atstāstīja apakšpulkvedis L. Tišinskis. Poļu literatūrā L. Berijas teikto parasti citē bez pēdējiem pieciem vārdiem. Savukārt Z. Berlinga atmiņās stāstīts, kā viņš kopā ar E. Gorčinski jau atvedis sagatavoto ap 500 virsnieku sarakstu L. Berijam un V. Merkulovam, pirmais no minētajiem to paskatījis un atbildējis: „Nekas no tā neiznāks. Šo cilvēku nav Padomju Savienībā”, bet otrais piebilda: „Mēs pieļāvām ar viņiem lielu kļūdu”. A. Pola grāmatā šie V. Merkulova vārdi sarunā ar E. Gorčinski un Z. Berlingu pierakstīti L. Berijam. Poļu vēstures literatūrā šo vienam vai otram no padomju drošības dienesta vadītājiem pierakstīto atzinumu pieņemts traktēt kā vienu no pierādījumiem, ka poļu virsniekus nogalinājuši PSRS IeTK darbinieki.

Jāsaka, ka šādas neprecizitātes, kas rāda, kā dažkārt tiek mākslīgi konstruēti pierādījumi „padomju” vai arī „nacistu” pēdu atmaskošanai, nevairo uzticību pašiem atmaskotājiem.

XX gadsimta 90.gados drošībnieki, kuri vēl bija dzīvi un varēja ko teikt Katiņas lietā, nesteidzās liecināt pret sevi. Tā, britu politiķis un vēsturnieks lords N. Betels 1990.gadā mēģināja tikties ar bijušo PSRS IeTK Karagūstekņu un internēto lietu pārvades (*Управление по делам военнопленных и интернированных НКВД СССР*) priekšnieku no 1939.gada Valsts Drošības dienesta kapteini P. Sapruņenko, kurš šos pienākumus pildīja arī 1940.pavasārī, kad notika Katiņas traģēdija un 1940.gada aprīlī tika apbalvots ar ordeni „Goda Zīme”. Taču aprunāties ar jau smagi slimo P. Sapruņenko N. Betelam neizdevās. Tikai telefona sarunā P. Sapruņenko meita Helēna (*Елена*) sniedza dažas ziņas: „Mans tēvs kalpoja savai zemei. Viņš bija ogļracis Donbasā, strādnieku izcelsmes dēļ viņu uzņēma karaskolā. Viņš negribēja dienēt IeTK. Viņš tikai izpildīja savu virsnieka pienākumu. Es Jums lūk ko teikšu. Pavēle par poļu virsniekiem nāca tieši no Staļina. Tēvs stāstīja, viņš redzēja oriģināldokumentu ar Staļina parakstu. Ko viņam bija darīt? Pašam sevi nostādīt arestam? Vai nošauties? No tēva iztaisīja grēkāzi par lēmumiem, kurus pieņēma citi”. Arī šādu sarunu neapšaubāmas J. Staļina un IeTK vainas atzinēji izmanto kā vēl vienu netiešu tās pierādījumu, kaut atsauksšanās uz „oriģināldokumentu ar Staļina parakstu”, ko it kā redzējis P. Sapruņenko, uzreiz liek apšaubīt arī visu citu viņa meitas teikto.

Apgalvojumiem par Katiņā un citur nogalināto poļu virsnieku atrašanos IeTK nometnēs līdz 1941.gada augusta vidum pagaidām tā arī nav atrasti pārliecinoši dokumentāli pierādījumi, tāpēc tos nevar uzskatīt par ticamiem. Krievu vēsturniece N. Lebedeva norāda, ka nevienā no 1940.–1941.gadā

IeTK vadības vajadzībām sastādītajām izziņām trijās nometnēs bijušie ap 15 000 poļu virsnieki, policisti u.c. vairs nefigurē kā atrodošies kādā no karagūstekņu vai IeTK GULAG-a (*Главное управление лагерей и мест заключения*) nometnēm. Turpretī ap 8 000 ierindnieku, kuri agrāk strādāja Melnās metalurģijas komisariātam pakļautos uzņēmumos, bet pēc Kozeļskas, Ostaškovas un Starobeļskas nometņu „atslogošanas” tika pārsūtīti uz Ziemeļu dzelzceļa nometni GULAG-a sistēmā, visās atskaitēs tika pieminēti. N. Ļebedeva norādījusi, ka IeTK karagūstekņu lietu pārvaldes izziņā par stāvokli 1941.gada 22.jūnijā minēts, ka 27 700 poļu karagūstekņu strādāja dzelzceļu, lidlauku celtniecībā. Pavēlēs par nometņu evakuāciju sakarā ar Vācijas uzbrukumu PSRS uzskaitītas visas nometnes, kurās tika turēti poļi, taču bijušie Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas nometņu ieslodzītie tajās netika minēti. Pēc vēsturnieces teiktā, no IeTK karagūstekņu lietu pārvaldes un konvoja karaspēka materiāliem izriet, ka vācu gūstā 1941.gadā nenonāca neviena poļu gūstekņu grupa. Kozeļskas un Juhnovas nometnes tika savlaicīgi evakuētas vēl līdz tam, kā vācieši pietuvojās Smoļenskai. Pie Kaļiņinas un Harkovas vācieši nonāca vēl vēlāk.

Tiesa, vēsturnieks V. Saharovs atzīmējis, ka KF vadība, bez nopietna pamata uzkrājot atbildību par poļu virsnieku nošaušanu PSRS vadībai, tai pat laikā liek šķēršļus plašām vēsturnieku aprindām piekļūšanai pie Katiņas traģēdijas materiāliem arhīvos. Viņš minēja vairākus būtiskus iebildumus oficiālajai versijai. Tā, pēc PSRS IeTK Konvoja karaspēka nolikuma, apstiprināta 1939.gada 20.novembrī, tā uzdevumos nebija konvojēt uz nāvi notiesātos. A. Saharovs atradis, ka Konvoja karaspēka 136. bataljons 1940.gada 2.ceturksnī no Kozeļskas nometnes IeTK Smoļenkas Iekšlietu pārvaldes rīcībā konvojēja 10 916 cilvēku, kuriem bija piespriests dažāda ilguma ieslodzījums. No tā pētnieks secina, ka lielāko daļu poļu virsnieku notiesāja Sevišķā apspriede pie PSRS IeTK, nepiespriežot nāves sodu. Saglabājušajos pavaddokumentos norādīts, ka konvojētas tika personas, kurām atņemta brīvība, nevis piespriests nāves sods.

V. Šveds uzskata, ka Galvenās kara prokuratūras veiktā un 14 gadus ilgušā izmeklēšana nesa skaidrību tikai par to, ka daudzi poļu virsnieki 1940.gada pavasarī tika tiesāti Sevišķajā apspriedē pie PSRS IeTK. Tā kā Sevišķajai apspriedei līdz 1941.gadam nebija tiesību piespriest nāves sodu, viņiem piesprieda nosūtīšanu uz labošanas darba nometnēm uz laiku no 3 līdz 8 gadiem.

Krievijas Valsts Kara arhīvā ir atrasti dokumenti, ka 1941.gadā Baltās-Baltijas jūras kanāla (*Беломорско-Балтийский канал*) celtniecībā strādāja „bijušie poļu policisti no Baltkrievijas un Ukrainas PSR rietumiem”. V. Šveds uzskata, ka tie varēja būt „tikai poļu policisti no Ostaškovas nometnes, kuri 1941.gadā bija dzīvi.” Arī bijušais Kozeļskas nometnes ieslodzītais S. Svjaņečičs apliecināja, ka viņa rīcībā ir ziņas par to, ka liela poļu militāristu, galvenokārt virsnieku, grupa 1941.gada vasarā piedalījās dzelzceļa līnijas Kotlasa – Vorkuta celtniecībā. Var izrādīties, ka ne visi policisti bija koncentrēti Ostaškovas nometnē un iznīcināti 1940.gadā, taču tad paliek atklāts jautājums par viņu likteni. Acīmredzot vajadzētu noskaidrot, kādi tieši poļu virsnieki tika nodarbināti minētā kanāla celtniecībā, kāds bija viņu tālākais liktenis.

2004.gada jūnijā arhīvos tika atrasti arī materiāli, ka uz rietumiem no Smoļenkas pastāvēja trīs „sevišķa uzdevuma nometnes” (*„лагерь особого назначения”*) jeb „asfalta-betona rajoni”, kur 1940.–1941.gadā tika turēti bijušie poļu militāristi un ierēdņi, kuru vairākums tika izvests 1940.gada aprīlī-maijā no trijām PSRS IeTK nometnēm karagūstekņiem (Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas), jo ar PSTS IeTK Sevišķas apspriedes lēmumu viņi bija notiesāti uz 3 līdz 8 gadiem nometnēs. (KF Galvenās kara prokuratūras izmeklēšanā šī epizode, minēta jau N. Burdenko komisijas ziņojumā, netika pieminēta.) 1941.gada 26.jūnijā to skaits sasniedza ap 8 tūkstošiem cilvēku. Noskaidrots, ka 1941.gadā vācieši pilnā sastāvā saņēma gūstā vienas (Krasņinskas – *Краснинский АБП №11*) no šīm „sevišķa uzdevuma nometnēm” administrāciju un apsardzi. N. Ļebedevas oponents pētnieks S. Strigins norādījis, ka IeTK Lidlauku celtniecības galvenās pārvaldes fondā ir atskaites par deviņu Vjazemlaga (*Вяземлаг*)

nodaļu – asfalt-betona rajonu evakuāciju 1941.gadā, bet par trijiem: Smoļenskas, Kuprinskas (*Купринского*), Krasņinskas rajoniem tādu nav. Viņš uzskata, ka, ņemot vērā šo triju rajonu atrašanās vietu sakritību ar N. Burdenko komisijas norādītajām „sevišķa uzdevuma nometņu” dislokācijas vietām, to atskaišu izņemšanu no Vjazemlaga dokumentu masīva var pieņemt kā netiešu pierādījumu tam, ka šajos „asfalta-betona rajonos” tika turēts poļu kontingents. Mīklaini pazuduši dokumenti par IeTK konvoja karaspēka 136.bataljonu laika posmā no 1941.gada 15.marta līdz 12.jūnijam. Var pieņemt, ka šai laikā daļa bataljona tika pārcelta no Kozelškas nometnes apsardzības vienas no „sevišķās nozīmes nometnēm” jeb „asfalta-betona rajona”, apsardzībai. Protams, tā ir tikai iespējamība, taču, kā norāda S. Strigins, dokumentu meklējumos Katiņas lietā nākas vadīties no principa „informācijas iztrūkums jau pats par sevi satur informāciju”.

Arī jurists I. Osadčijs ir norādījis, ka it kā atslēpenotajos arhīvu materiālos atrodamas daudzas lakūnas (izlaidumi), kurās sākotnēji varēja būt materiāli, kuri nesaietas ar oficiālo versiju. Trūkst dokumentu, kuros varētu būt ziņas par poļu virsnieku evakuācijas apstākļiem 1941.gada vasarā.

Bez minētajiem trijiem dokumentiem (“Berijas vēstules”, VK(b)P CK Politbiroja lēmuma un Šeļepina vēstules), kuru autentiskums ir apšaubāms, nevienā citā dokumentā neiet runa par poļu virsnieku nošaušanu. Jā, ir zināms, ka dokumentus iznīcināja, lai slēptu noziegumu pēdas, taču, ja citur Katiņas lietā atrodam tik daudz it kā krieviskās nevīžības pēdu, kāpēc tās netiek atrastas arī arhīvu lietās? Protams, nevar pilnībā noliegt varbūtību, ka kādreiz var tikt atrasti vai arī atslēpenoti vēl arhīvu „tīrīšanās” neiznīcināti dokumenti arī par citiem it kā 1940.gada pavasarī nogalinātajiem. Tā, V. Šveds apgalvo, ka krievu vēsturnieki KF Aizsardzības Ministrijas arhīvā ir arī atraduši noslēpenotu kāda vācu karagūstekņa nopratināšanas protokolu, kurš personīgi bija piedalījies poļu virsnieku nošaušanā Katiņas mežā. Taču 2006.gadā uz Valsts domes deputāta lūgumu izsniegt dokumenta kopiju arhīva ekspertu komisija atbildēja, ka tā „uzskata par nelietderīgu atslēpenot dokumentus Katiņas lietā.” (Pat ja šī vācu karagūstekņa liecība bija iegūta, pielietojot nelikumīgus, vardarbīgus līdzekļus, tam nevajadzētu būt par pamatu tās slēpšanai no atklātības.)

V. Šveda pētījumi atklāj ļoti daudz pretrunu, detaļu neatbilstību 1943.gadā vācu organizētās ekshumācijas rezultātos, „krievu” kā Katiņas slepkavu versijas piekritēju pierādījumos. Pētnieks uzdod saviem oponentiem virkni jautājumu, atbildēt uz kuriem nevar, paliekot ieskatos, ka visus poļu virsniekus nogalināja IeTK darbinieki.

Lūk, daži no šiem jautājumiem:

Kāpēc tiek noklusēts vācu ekspertu komisijas atklātais fakts, ka Katiņas apbedījumos tika atrasti gan poļu ksendzu liķi garās sutanās, gan vairāk nekā 200 civilistu mirstīgās atliekas, gan apmēram 700 liķu karavīru mundieros, kad zināms, ka Kozelškas nometnē tika turēti vienīgi virsnieki?

Kāpēc tiek noklusēta vācu sakarnieka P. Bredova liecība 1958.gada tiesas prāvā Varšavā pār bijušo Ukrainas reihskomisāru Ē. Kohu, ka 1941.gada rudenī viņš redzējis, ka sagūstīti poļu virsnieki ierīkoja telefona kabeli starp Smoļensku un Katiņu? 1943.gadā ekshumācijas laikā Katiņā viņš „uzreiz pazina uniformu, kādā bija tērpti poļu virsnieki 1941.gada rudenī.” 1988. gadā poļu – padomju komisijas poļu locekļi atzina P. Bredova liecību par patiesu un uzskatīja, ka 1941.gada rudenī nacisti Katiņas mežā nošāvuši poļu virsniekus no „otrā vilņa” – tos, kuri 1940.gadā bija internēti Lietuvā un Latvijā. Mūdienu Polijā to vairs nevēlas atcerēties, atrunājoties ar to, ka PTR „patiesība par Katiņu nebija iespējama”. Arī Katiņas memoriālā nav norādīts ne uz vienu poļu virsnieku, nošautu 1941.gadā. P. Bredova liecību nedrīkstētu ignorēt, jo to apstiprina citas liecības, kuras ir pretrunā ar oficiālo versiju.

Tā, vācietis V. Šneiders 1947.gadā, atrodoties cietumā „*Tegele*”, griezās pie Polijas varas iestādēm ar liecību Katiņas lietā. Amerikāņu okupācijas zonas iestādēm Vācijā viņš liecināja, ka 1941.–1942.gadā viņa kameras biedrs nacistu cietumā – pulka „*Großdeutschland*” (Lielvācija) apakšvirsnieks stāstīja, ka šis pulks 1941.gada rudenī nogalinājis vairāk nekā 10 tūkstošus poļu virsnieku „mežā pie Katiņas.”) Franču vēsturnieks A. Deko izmantojis bijušā vācu koncentrācijas nometnes ieslodzītā R. Kulmo liecību, ka 1941.gadā viņam poļu kapteinis Venženskis kurš bijis tikko atvests no austrumiem, stāstījis, ka „friči tur, austrumos veica briesmīgu noziegumu [...] SS iznīcināja gandrīz visu poļu eliti.”). A. Deko arī stāsta par kara laikā Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnē ieslodzītā norvēģa K. Johansena 1945.gadā Oslo policijai sniegto liecību, ka nometnē viņam kopā ar citiem

ieslodzītajiem nācies strādāt ar viltotiem poļu dokumentus un vecām fotogrāfijām, un viņa viedokli, ka Katiņa ir „pats veiksmīgākais vācu propagandas pasākums kara laikā”.

2000.gadu sākumā Smoļenskas strēlnieku-ložmetējnieku virsnieku skolas kursants 1939.–1941.gados I. Krivojs publicēja savas atmiņas avīzēs, bet, kad tās netika ņemtas vērā, 2004.gadā nosūtīja iesniegumu KF ģenerālprokuroram, kurā liecināja, ka 1940.–1941.gadā daudzkārt redzējis poļu karagūstekņus, tai skaitā virsniekus, kuri strādāja Smoļenskas – Vitebskas šosejas remontdarbos. Komandieri kursantiem paskaidroja, ka šie poļi tiek turēti nometnē Katiņas mežā.

Metalurģiskās rūpnīcas Kuncēvā speciālists K. Agapovs 1941.gada oktobrī – novembrī no Maskavas līdz Sverdlovskas apgabalam brauca vienā ešelonā ar apmēram 80 poļu virsniekiem – karagūstekņiem, kuriem pēc vāciešu iebrukuma PSRS bija izdevies pamest nometni Smoļenskas apkārtnē. Viņi bija ļoti novārguši (jau ešelonā trīs virsnieki mira), jo, pēc to stāstiem, apmēram divus mēnešus bija gājuši no Smoļenskas rajona uz padomju aizmuguri,

Cita liecinieka - V. Sviderska, kurš kā pusaudzis pirms kara nodarbojās ar filatēliju un piedzīvoja vācu okupāciju, 1943.gadā, kad vācieši demonstrēja vietējiem iedzīvotājiem propagandas filmu par Katiņu, uzmanību piesaistīja kadrā nokļuvusi pasta aploksne, it kā atrasta viena no nogalinātajiem poļu virsniekiem kabatā. Uz aploksnes bija uzlīmēta padomju jubilejas pastmarka, izlaista 1940.gada novembrī sakarā ar divdesmitgadi kopš Sarkanā armija ieņēma Perekopu. (Iespējams, ka marka tika izlaista pirms jubilejas, taču ne jau pusgadu.) Viņš par to pastāstīja draugiem, ar kuriem kopā vairākas reizes gāja skatīties minēto filmu un pieminēto marku, apsprieda redzēto. Kad baumas par marku izplatījās vietējo iedzīvotāju vidū un kļuva zināmas arī policijai, propagandiskās filmas izrādes tika pārtrauktas.

Pēc autora domām, šīs un vēl citas necitētas vēsturnieku savāktas liecības, nevar kalpot par neapšaubāmu pierādījumu, ka oficiālā versija ir tapusi uz falsifikāciju pamata, taču tās rāda nepieciešamību veikt jaunu visu esošo liecību, materiālu pārbaudi un izvērtēšanu.

V. Šveda uzdotie jautājumi, kas jau ilgstoši paliek bez atbildēm, liecina, ka runāt ar pilnīgu pārlicību par padomju drošībaslietu vainu visu poļu virsnieku slepkavībā tomēr nevar.

Arī poļu vēsturnieku vidū ir Katiņas lietas pētnieki, kuri noraida versiju par padomju drošībaslietām kā poļu virsnieku slepkavām. Tāds ir poļu emigrants R. Svjateks, kurš pēc kara vairākus gadus pavadīja padomju nometnēs Sibīrijā un tāpēc, kā pats arī apliecināja, nevarēja būt padomju režīma atbalstītājs. Pēc ieslodzījuma viņš nokļuva Londonā un tur uzrakstīja grāmatu „*The Katyn Forest*” (Katiņas mežs, London. Panda Press, 1988). Tajā viņš, piemēram, stāsta, ka padomju nometnēs 1950.–1956.gadā sastapis ieslodzītu vācu majoru, kurš 1941.gadā atradās vācu okupētajā Smoļenskas apgabalā, un stāstīja, ka vācu rokās tik tiešām nonāca vairākas nometnes ar poļu ieslodzītajiem. Jautāts par Katiņu, viņš tieši atbildēja, ka poļu ieslodzīto nogalināšana ir vācu roku darbs, jo tie radīja draudus Vācijas drošībai, un brīnījās par poļu protestiem pret padomju Katiņas notikumu versiju. R. Svjateks atsaucas arī uz pašu poļu liecībām, dotām padomju ieslodzījumnvietās. Tā, kapteinis V. Zaks no Krakovas, viņam stāstīja, ka viņš izbēdzis Katiņā nogalināto poļu virsnieku liktenim tikai tāpēc, ka divas nedēļas pirms Vācijas iebrukuma PSRS pārcelts no nometnes pie Smoļenskas uz cietumu Maskavā. (Starp citu, kapteiņa vārdu šī darba autors sev par brīnumu atrada Poļu karagūstekņu piemiņas grāmatā “Nogalināti Katiņā”.

Arī pats R. Svjateks uzskatīja, ka, iespējams, 2 līdz 3 tūkstošu poļu virsnieku mirstīgo atlieku, atrastu Katiņā, bija atvesti no 1941.gadā vācu okupētā Smoļenskas rajona, bet citi – no citām vietām, zināmām tikai nacistiem. Pirmajā laikā pēc Smoļenskas okupācijas vietējie iedzīvotāji redzēja, kā vācieši rīkoja no padomju nometnēm aizbēgušo poļu gūstekņu „medības”. Turpretī, ja padomju iestādes gribētu tikt vaļā no poļu virsniekiem, – pēc R. Svjateka domām – tās to izdarītu tāpat kā „ar miljoniem krievu un ukraiņu politiskajiem oponentiem”, nosūtot tos uz Kolimu, Noriļsku u.c., kur vismaz puse nomirtu gada laikā no sala, bada un slimībām.

Pastāvot tik lielai faktu nesaderībai, tik daudzām pretrunām, Katiņas lietas noskaidrošanu nevar uzskatīt par pabeigtu.

Kā raksta krievu žurnālists V. Abarinovs, par to, ka poļu gūstekņus varēja nošaut PSRS IeTK darbinieki, gandrīz neviens nešaubās. Arī tie, kas noliedz šādu faktu. Taču tāpat neviens nevar noliegt iespējamību, ka poļu virsniekus varēja nošaut arī nacisti.

Pēc šī darba autora domām, acīmredzot vismaz daļu 1940.gada pavasarī ieslodzīto Kozeļskas, Starobeļskas un Ostaškovas noietnēs poļu virsnieku nogalināja PSRS IeTK darbinieki. Taču pārliecības par to, ka tieši tie ir vainojami gluži visu virsnieku nāvē, vēl līdz šai dienai joprojām nav. Vēl ir jānoskaidro, kur un kādos apstākļos visi poļu virsnieki gāja bojā. Polijā un Krievijā oficiāli pieņemtā versija nav devusi izsmeltošas atbildes uz šiem jautājumiem. Ir jau agrāk zināmi un nesen atklāti fakti, ka pie Katiņas 1941.gada rudenī poļus apšāva arī vācieši. Pastāv ļoti daudz neviennozīmīgu traktējumu, pat pretrunīgu faktu, kurus nevar uzskatīt par neeksistējošiem. Kamēr uz tiem nav dotas izsmeltošas atbildes, Katiņas tēma paliks dažādu spekulāciju objekts.

Nevajadzētu steigties izteikt neargumentētus vērtējumus. Tā, amerikāņu publicists A. Pols raksta, ka „Katiņa kļuva par kompleksu simbolu, kas vēstīja par ciešanām, kuras Polija izcieta Staļina dēļ”. Grāmatas autoram jāuzsver, ka Katiņas traģēdijai, tāpat kā gandrīz jebkuram vēsturiskam notikumam, var atrast daudz cēloņu un daudz vaininieku. Neapšaubāmi, vainīgajiem par poļu virsnieku nogalināšanu (vai to izdarīja PSRS IeTK darbinieki 1940.gadā vai arī nacisti, kad 1941.gadā bija tos „atbrīvojuši” no padomju nelikumīgā ieslodzījuma) ir jānes atbildība.

Polijas vēstures pētnieks M. Meļkuhovs uzskata, ka „Katiņas nošaušana” bija visu padomju-poļu 1918.–1939.gada attiecību, tai skaitā arī padomju gūstekņu bojā ejas poļu noietnēs 1919.–1921.gadā, „ievērojamā mērā noteikta”. Turpretī I. Jažborovska un V. Parsadanova norāda, ka tādas pieejas rezultātā atkal „atjaunojas agrākie kompleksi, fobijas un ambīcijas”, kā arī kārtējā krievu un poļu pretstāve. Pēc šī darba autora domām, oponentējot savam kolēģim, cienījamās vēsturnieces atsakās paskatīties uz staļiniskā režīma noziegumu Katiņā plašākā skatījumā. Lai arī VK(b)P CK Politbiroja locekļi, kuri pieņēma lēmumu par poļu gūstekņu likteni, acīmredzot maz vai nemaz nerūpējās par tālākajām tā vēsturiskajām sekām, nevar noliegt, ka, kā katrs daudz-maz svarīgs politisks lēmums, tā arī šis, tika pieņemts uz iepriekšējās pieredzes pamata. Nenorādot uz nozieguma priekšvēsturi, tā seku pārvarēšana kļūst tikai grūtāka. To būtu jāsaprot gan abu pušu zinātniekiem, gan politiķiem. Visa Polijas un Krievijas attiecību vēsture veda pie arvien jauniem sarežģījumiem, kuri nebeidzās ar Katiņas slaktiņu. Savu artavu šādu apstākļu izveidē bija nesusi gan Polijas karaļi un Krievijas cari, gan poļu radikālnacionālisti un krievu revolucionārie fanātiķi, gan aklie valdītāju pavēļu izpildītāji no abu pušu visaugstākajiem līdz viszemākajiem sabiedrības slāņiem.

Patiesība ir jānoskaidro, zinātniski jāpierāda, tiesiski jāapstiprina. Toties politiskā konjunktūra, lai arī no kuras puses tā tiktu demonstrēta, ir jānosoda un jāatmet.

Ap Katiņas lietu ir izveidojusies īpatnēja situācija. Poļu pusi tās stāvoklis pilnībā apmierina. Oficiāli Polijas valdība kādas pretenzijas Katiņas sakarā Krievijai neizvirza. Jau XXI gadsimta sākumā Polijas premjerministrs D. Tusks, atbildot uz žurnālista jautājumu, vai viņš sarunās ar V. Putinu ir runājis par Katiņu, atbildēja: „Starpvalstu līmenī mēs nekādus jautājumus par Katiņu Krievijas priekšā nestādām, mēs uzskatām, ka tikt skaidrībā par Katiņu – tā ir Krievijas iekšēja lieta.”

Taču Polijas iekšējā politikā šis jautājums tiek cilāts arvien no jauna. Neko, kas ir pretrunā ar oficiālo Katiņas notikumu versiju, Polijā faktiski nav iespējams publicēt. Baltkrievu publicists N. Mališevskis uzskata, ka mūsdienās galvenā Katiņas lietas pētniecības problēma ir apstākļi, ka

krievu vēsturnieki meklē patiesību, bet poļu – izdevīgumu savai valstij. Domājams, ka šāds spriedums ir vienpusīgs, abās pusēs ir gan patiesības, gan izdevīguma meklējumi.

Diemžēl jāsecina, ka politiķu iejaukšanās patiesības meklējumos tos tikai sarežģī. Politiskās konjunktūras diktētos M. Gorbačeva un B. Jeļcina administrācijas 80.gadu beigās – 90.gadu sākumā pieņemtos lēmumus pasteidzās atbalstīt arī Krievijas oficiālā vēstures zinātne. (Starp citu, 2005.gada aprīlī 32 agrākās PSRS, vēlāk Neatkarīgo Valstu Savienības, iedzīvotāji, galvenokārt juristi un vēsturnieki, „par izcilu ieguldījumu patiesības par politiskajām represijām pret poļu tautu atklāšanā un dokumentācijā” saņēma Polijas Republikas valsts apbalvojumus). Lēmums nevis vispirms pamatīgi visu izpētīt, bet pēc iespējas ātrāk pielikt punktu Katiņas lietai, lai tikai tā ilgstoši nebojātu PSRS, bet vēlāk KF attiecības ar Poliju, ir izrādījušies aplams. No tūkstošiem nošauto poļu radnieku un daudzu Polijas politiķu pozīcijas tas atšķiras tikai jautājumā, vai Krievijai ir vai nav jāizmaksā Polijas valstij un upuru radniekiem kompensācija par poļu virsnieku noslepkavošanu.

Poļu filozofs un publicists B. Lagovskis konstatējis: „No Krievijas puses bija mēģinājumi mīkstināt [abu valstu] attiecības, bet Polijas diplomātijas reakcija bija negatīva. Putins kļūdījās, domājot, ka Katiņas tēma poļiem ir tik svarīga, ka tā ir jāizvirza pirmajā vietā un jānoregulē: [mūsdienās] ir pamanāms, ka tā ir aizvirzījies otrajā plānā. Starp citu, 70 gadus pēc nozieguma mēs redzam, ka īpašas nozīmes tai nebija. Krievi kļūdījās, viņu rīcībai nebija nekādas ietekmes. Gluži pretēji: rusofobie noskaņojumi tika uzkurināti tikai stiprāk.” Poļu nacionālistiski noskaņotie politiķi nedomā atteikties no Katiņas lietas kā līdzekļa ietekmēt savus vēlētājus.

Tā kā Krievijas oficiālās iestādes ir atzinušas PSRS vadības, IeTK darbinieku vainu, poļu pusei ir juridiski pilnas tiesības uzstāties kā cietušajai un prasīt zaudējumu atlīdzību. Krievijas Galvenās kara prokuratūras atteikšanos atzīt vācu un poļu Sarkanā Krusta Tehniskās komisijas veikto upuru identifikāciju, veikt visu bojā gājušo rehabilitāciju un visu izmeklēšanas materiālu nodošanu Polijas tiesu iestādēm uz Rietumiem orientētie poļu politiķi var izmantot, lai vēl un vēl runātu par „krievu” naidīgumu Polijai.

Atsaucoties uz to, ka Vācija izmaksā atlīdzību par kara gados uz Vāciju izvesto poļu darbu, daudzi Katiņas u.c. nometnēs, padomju cietumos nogalināto un arī deportēto personu radnieki nopietni tiesiski cīnās par atlīdzības saņemšanu no Krievijas. Tiesa gan, viņi „neatceras”, ka Vācija nekādu atlīdzību neizmaksā par pretošanos okupācijas režīmam nogalināto radniekiem, ka pati Polija ir atteikusies maksāt atlīdzību par vāciešu ciešanām, kuri 1919. un 1945.gadā tika deportēti uz Vāciju.

Liecības, kas runā pretī jau J. Gebelsa izvirzītajai versijai, ka visi Katiņā atrastie poļu virsnieki ir boļševiku noslepkavoti, bet uzsver, ka Katiņas upuru skaitā ir ne tikai „krievu”, bet arī „vāciešu” nogalinātie, netiek ņemtas vērā. Jebkura oficiālās Polijas un KF pozīcijas kritika tiek uztverta kā pretpoļu solis. Polija, kuras kontā ir ne mazāk noziegumu pret Krieviju (tāpat kā Krievijai pret Poliju), mūsdienu vēsturiskajos strīdos ieņem aktīvu uzbrūkošu pozīciju, kurai jānodrošina tai citu valstu sabiedrības līdzjūtība.

Interesantu atbildi uz jautājumu, kāpēc vācu noziegumi pret Poliju un poļiem pakāpeniski zūd no poļu atmiņas, bet saasinās aizvainojums pret Krieviju, kaut vācu nodarītie zaudējumi ir daudzkārt lielāki, nekā padomju nodarītie, ir devis poļu vēsturnieks T. Šarota. Tā ir pelnījusi, lai to citētu plašāk. „Poļu kolektīvajā apziņā notiek proporciju traucējumi. Katiņa un citas soda vietas, kur tika nogalināti 22 tūkstoši poļu elites pārstāvju zaudējumu svaros sver tikpat daudz cik, piemēram, 900 tūkstošu poļu ebreju, kurus nogalināja vācieši Treblinkā. Šī atmiņa par kara noziegumiem, ko veica abi okupanti, asimetrija atstāj satriecošu iespaidu. No vienas puses, poļu vidū aug izpratne par vācu ciešanām, bet no citas puses, mēs maz zinām par miljonu vienkāršo krievu ciešanām, kurus tāpat kā poļus ieslodzīja Gulagā vai nošāva. [PTR laikā vestā] komunistiskā propaganda noveda pie tā, ka hitleriskie noziegumi mums ir pierasti. Bet [postkomunistiskajā laikmetā uzņemtas] filmas kā [2007. gadā iznākusi A. Vajdas filma par

notikumiem Katiņā] „Katyn” un „*General Nil*” [2009. gadā iznākusi režisora R. Bugajska filma par AK ģenerāli A. Feldorfu ar segvārdu „Nils”, kurš pagrīdē cīnījās gan pret nacistisko Vāciju, gan komunistu varu Polijā, 1951. gadā arestēts, apvainots par sadarbību ar nacistiem un notiesāts, 1989. gadā rehabilitēts] ved pie tā, ka atmiņas par vācieti-noziedznieku sāk izdzist. [...] Vācietis, kuru atceras no kara gadiem – eleganti tērpts vīrietis. Tiesa, viņš ir bende, necilvēcīgs, taču ar monokli acī. Tas ir cilvēks no civilizētajiem Rietumiem. Tāds tēls ir mūsu vācu tautas uztveres rezultāts. Desmitgažu garumā vācieši mums asociējās ar Rietumu civilizāciju. Krievus mēs nicinājām, tāpēc ka viņi mums bija cilvēki no mazāk civilizētajiem Austrumiem.

Civilizācija Eiropā nāk no Rietumiem uz Austrumiem. Vācieši, pret kuriem francūži izturas ar pārākuma apziņu, savukārt nicina poļus, bet mēs tādā pat veidā uztveram krievus, ukraiņus un baltkrievus. Vidusmēra poļa acīs Krievija asociējās ne ar Dostojevski un Tolstoju, bet ar austrumu barbarismu.”

Polijas iedzīvotāji nevar nesaprast, ka ne tikai poļi, bet arī Padomju Savienības iedzīvotāji bija necilvēcīgā staļiniskā režīma upuri. Taču pie varas esošie poļu politiķi un liela daļa tautas prasa vēl un vēl deklarēt ļaundarību nosodījumu attiecībā pret poļu tautu. Divus gadus pēc kārtas – 1998. un 1999. gadā pati populārākā Polijā avīze „*Gazeta Wyborcza*” kopā ar Polijas televīzijas pirmo kanālu un Polijas radio pirmo programmu veica aptauju, noskaidrojot pašu svarīgāko no vairāk nekā trim desmitiem pēdējās desmitgades notikumiem un parādībām. Abas reizes absolūts poļu vairākums kā pirmo nosauca „patiesības par Katiņu pasludināšanu”.

Turpretī Krievija pēc lietas N 159 izmeklēšanas neveic nekādas aktivitātes un tikai cenšas saglabāt pastāvošo „*status quo*” Katiņas traģēdijā, cerot, ka pragmatisms Polijā galu galā uzvarēs. Ar to pietiekamā mērā netiek ņemta vērā poļu mentalitāte, gadsimtiem turpinātās rusofofās propagandas sekas. Vācu vēstures pētnieks D. Diners atzīmējis, ka noziegumus, kurus paveica nacisti Osvencimā u.c., poļu acīs nes mazāku nacionālo slodzi, nekā noziegums Katiņā. Šai sakarā viņš izdarījis pieņēmumu: tas ir tāpēc, ka Osvencimā u.c. koncentrācijas nometnēs rūpnieciskos apjomos veikto nacistu noziegumu upuri bija „ne tikai un ne tik daudz poļi, tāpēc arī atmiņa par viņiem nevar tikt pilnā mērā polonizēta.” Domājams, pieņēmums lielā mērā atspoguļo patieso lietu stāvokli.

Katiņas lietā ir izveidojusies situācijā līdzīga kā ASV prezidenta D.F. Kenedija nogalināšanas lietā. ASV oficiāli pieņemtā versija ir, ka viņu nogalināja slepkava – vienpatnis. Taču 1976.gadā ASV pārstāvju palātas izveidotā komisija 1979.gadā publicēja ziņojumu, kurā bija atzīts, ka slepkavību veica organizēta grupa, bet otra snaipera personību un tos, kuri organizēja šo slepkavību, neizdevās noskaidrot. Socioloģiskās aptaujas rāda, ka ASV pilsoņu vairākums (ap 70%) netic oficiālajai „vienpatņa” versijai. Lietā vēl slepeno dokumentu atslēpenošana bija paredzēta 2017.gadā, taču, nekāda būtiska informācija atklātībā tā arī neparādījās. Tā arī Katiņas lietā Krievijas oficiālās struktūras, iespējams, baidās, ka jebkādu jaunu faktu atklāšana par jau atzītajiem staļiniskā režīma noziegumiem pret poļu virsniekiem tikai ilgāk uzturēs šo tēmu aktuālu, pat ja pierādīsies, ka daļu no tiem nošāva nevis PSRS IeTK darbinieki, bet nacisti. Domājams, ka dodot priekšroku šādam īslaicīgam skatījumam, perspektīvā Krievijas interesēm tiek nodarīts kaitējums.

Norādot jau uz J. Muhina atklātajām pretrunām Galvenās Kara prokuratūras slēdzienā par Katiņas lietu, krievu vēsturnieks A. Širokorads retoriski jautā, vai nav laiks izbeigt skandalozo izrādi un nesteidzīgi, rūpīgi izpētīt problēmu, izmantojot arī Rietumu pieredzi? Tā rāda, ka 1939.–1945.gadā starptautiskās tiesības pārkāpa ne tikai „ass” valstis. Lai atceramies tikai Vācijas un Japānas pilsētu civiliedzīvotāju iznīcināšanu angļu un amerikāņu aviācijas uzlidojumos. No tūkstošiem fugasa un divām atombumbām bojā gāja miljoni mierīgu iedzīvotāju. Taču kā pret šiem noziegumiem mūsdienās izturas Rietumvalstu valdības un masu informācijas līdzekļi? Visu noliedz? Slēpj konkrētos faktus? – Nekādā gadījumā. Specializētajos militārajos izdevumos tiek sīki iztirzātas bombardēšanas akti un to sekas. Taču masu informācijas līdzekļos šīs tēmas netiek cilātas. ASV un Lielbritānijas iedzīvotāju lielākajai daļai nav priekšstata par šo noziegumu mērogiem. To pašu var teikt par citiem Rietumvalstīm nepatīkamiem notikumiem, piemēram, Lielbritānijas flotes

uzbrukumū 1940.gada jūnijā Francijas karakuģiem, kas nesa simtiem upuru. Speciālajā militārajā literatūrā viss ir aprakstīts, bet masu mēdiji par to klusē. Ja kādreiz britu un franču pilsoņu sarunās šī tēma arī tiek pieminēta, tad parasti tikai kā nožēlas vērts senu laiku incidents. Netiek mēģināts to sakarā sarīkot arī tiesas procesus. Taču tā tas nav ar Katiņas lietu. Zināmas Polijas aprindas to turpina izmantot, lai attaisnotu savu politiku.

Autors var izteikt tikai savu pārliecību, ka, lai beidzot tik tiešām ar godu pabeigtu Katiņas lietu, izbeigtu pētnieku asās vārdu apmaiņas, ir jāatjauno krimināllietas N 159 izmeklēšana, atslepenojot visus esošos arhīvu materiālus, kam sakars ar šo noziegumu, veicot arī rūpīgu, vispusīgu un autoritatīvu dokumentu ekspertīzi. Bez aizspriedumiem, bez politiskās konjunktūras ietekmes, objektīvi izpētot visus saglabājušos dokumentus, izskatot visus faktus un visas versijas, ir jānoskaidro visu poļu virsnieku bojā ejas apstākļi. Neviena puse nedrīkst ignorēt nevienu citas puses argumentu.

Autors solidarizējas ar Maskavā strādājošā vēsturnieka-polonista G. Matvejeva teikto Katiņas lietas sakarā: „Es esmu profesionālis, bet es nekad neesmu profesionāli nodarbojies ar šo jautājumu. Man ir savi viedokļi, man ir šaubas, bet tie ir mani viedokļi un manas šaubas. Es nevaru tos pierādīt vai noraidīt, jo es nezinu materiālus. Tādēļ es vienmēr saku šādos gadījumos: ja tas jūs interesē, tad izlasiet par Katiņu publicētos dokumentus. Dokumenti ir tulkoti krievu valodā. Tas ir tas, ko es zinu. Es neesmu redzējis citus dokumentus. Jā, es zinu par visām šaubām, kas tiek izteiktas šajā sakarā, un es stāstu saviem studentiem par tām [...] Un lūk, divi viedokļi par vienu un to pašu problēmu. Kā profesionālis es vairāk neko nevaru teikt ...”.

Jāatzīst, ka abu pušu zinātnieku pienākums ir maksimāli pilnīgi noskaidrot vēsturisko patiesību, izklaidēt mazākās šaubas par to vai citu norisi, vainīgajām valstiskajām struktūrām un atsevišķiem cilvēkiem, bet valstisko institūciju uzdevums – maksimāli palīdzēt zinātniekiem. Tikai tad abu valstu sabiedrībai pavērsies iespēja pārvarēt līdz šim uzkrāto neuzticību otrai pusei, tās nodomiem. Līdz šim tas nav izdarīts. Arī Rietumvalstīm vajadzētu darīt zināmus visus faktus par savu lomu Katiņas nozieguma slēpšanā, tikai pēc tam tās ar tīru sirdsapziņu varēs mudināt Krieviju rīkoties tāpat.

Tikai pēc vēsturnieku un juristu pamatīga darba būs iespējams veikt zinātnisku un tiesisku visu lietas aspektu apkopojumu tā, lai nevienam ne Polijā, ne Krievijā, ne vēl kur citur nebūtu iespēju ar to spekulēt. Pretējā gadījumā Katiņas problēma arī turpmāk sarežģīs ne tikai poļu-krievu attiecības, bet arī visas Eiropas tautu sadarbību.

Diemžēl, acīmredzot pēdējais punkts Katiņas lietas noskaidrošanā netiks pielikts vēl ilgi.

Pēc PSRS sakaru saraušanas ar PVE pēdējā bija pilnībā atkarīga no Rietumvalstu labvēlības. Iespēja, ka PVE varētu panākt, lai Rietumvalstu spiediena rezultātā PSRS vadība tai piekāpjās, varēja rasties tikai lielas Sarkanās armijas sakāves rezultātā, taču no 1943.gada pēc Kurskas kaujas (5.jūlijs – 23.augusts) stratēģiskā iniciatīva Austrumu frontē pārgāja PSRS rokās.

Īpaši PVE politiskās ietekmes zudums bija jūtams pēc V. Sikorska nāves 1943.gada 4.jūlijā. Tās apstākļi arī līdz mūsdienām nav pilnībā noskaidroti.

Pēc Andersa armijas pārvietošanas uz Irānu saasinājās attiecības starp virspavēlnieku un tiešo armijas pavēlnieku. 1943.gada februārī, kad Staļingradas kauja bija beigusies, ģenerālis V. Anderss uzsāka intrigu pret armijas virspavēlnieku un premjerministru V. Sikorski. Pašam V. Sikorskim 3.februārī viņš rakstīja, ka „Padomju Savienības uzvara nozīmē nāves briesmas Polijai”, apgalvoja, ka PSRS lēmums uzskatīt līdz 1939.gadam bijušo Polijas un pēc tam PSRS rokās nonākušo apgabalu

iedzīvotājus par padomju pilsoņiem „ir ne tikai nāves spriedums visiem Padomju Savienībā palikušajiem poļiem, bet arī drauds, ka tiks atņemta puse Polijas” un ierosināja: „Pastāv uzskats, ka mūsu valdībai būtu jāprotestē atkāpjoties [...] šī atkāpšanās ir vienīgais fakts, kas varētu ļaudis ietekmēt...” Vēstulē prezidentam V. Račkevičam viņš apgalvoja, ka viņa komandētie poļu karavīri un arī civilie poļu emigranti „ir pārliecināti, ka mūsu valdība attiecībā uz mūsu problēmām Krievijā ir ņēmusi nepareizu virzienu [...] un ka tā neizrāda pietiekami enerģijas, lai aizstāvētu mūsu lietu [...] Tāpēc vispārīgais uzskats ir, ka par svētību mūsu lietai valdībai ar godu būtu jāatkāpjas, tā dodot iespēju citiem vīriem pārņemt vadību...” Faktiski V. Anderss pieprasīja V. Sikorska atkāpšanos no valdības vadītāja amata. Armijas vadībā tika prātots par iespējamu apvērsumu. Šīs ģenerāļa uzstāšanās mērķis, iespējams, bija izvirzīt pašu V. Andersu poļu emigrācijas vadošajā virsotnē. Objektīvi tā stiprināja labējos spēkus.

Nesaskaņas, „rūgšana” armijā arī bija viens no cēloņiem, kāpēc V. Sikorskis 1943. gada jūnijā devās inspekcijas braucienā pa poļu karaspēka daļu dislokācijas vietām Vidējos Austrumos. Šajā laikā premjerministram tuvāko personu lokā jau pieauga bažas par viņa drošību un dzīvību, kas pieņēmas spēkā, viņam dodoties uz Vidējiem Austrumiem.

Pēc tam ģenerālis gatavojās apmeklēt Maskavu, jo Sarkanā armija tuvojās Polijas teritorijai, PSRS jau bija radīta T. Kostjuško vārdā nosauktā poļu divīzija, bija noticis Poļu patriotu savienības pirmais kongress. Šie poļu spēki pieņēma staļinisko pieeju Polijas nākotnei. Uz to visu PVE bija jāreaģē. V. Sikorskis runāja par nepieciešamību panākt pozitīvu pavērsienu poļu-padomju attiecībās, samierinoties ar agrāko austrumu teritoriju zaudējumu. Acīmredzot tas bija gan Rietumu sabiedroto spiediena, gan paša valstsvīra pārdomu rezultāts. Ģenerālis arī atklāti paziņoja, ka ir gatavs papildināt savu valdību ar Polijas Strādnieku partijas pārstāvjiem. Šī partija savukārt paziņoja, ka ir ar mieru, lai V. Sikorskis nākotnē ieņemtu Polijas valdības premjerministra posteni.

Apmeklējot poļu armijas daļas Vidējos Austrumos, V. Sikorskim it kā izdevās novērst tur iezīmējušās nesaskaņas ar viņa politiku. Pēc tam V. Sikorskis vēlējās lidot uz Āfriku, lai pārbaudītu stāvokli poļu bēgļu nometnēs, taču saņēma V. Čērčila telegrammu ar aicinājumu „nekavējoties atgriezties” Anglijā un sekoja šim aicinājumam, kaut pēc dažām dienām caur Kairu bijis jālidot A. Višinskim, ar kuru V. Sikorskis vēlējās tikties un apspriest poļu-padomju attiecību jautājumus. V. Čērčila telegramma šo tikšanos darīja neiespējamu.

Šādos apstākļos 4.jūlijā Gibraltārā V. Sikorskis un viņu pavadošās personas sēdās lidmašīnā, lai atgrieztos Londonā. Minūti pēc pacelšanās, neuzņēmusi augstumu, lidmašīna iegāzās jūrā. Bojā gājušo vidū bija gan pats premjers, gan viņa meita Sofija, kura pildīja šifrētājas pienākumus, kā arī kāds Lielbritānijas parlamenta loceklis un Polijas premjera sakaru virsnieks attiecībās ar Lielbritānijas valdību pulkvežleitnants V. Kazelets. Izzvejots gan tika tikai V. Sikorska ķermenis.

Dzīvs palika vienīgi lidotājs, čehu pilots E. Prihals, kuru ievainotu atrada peldam jūrā. Pilots, kurš agrāk lidojumos virs jūras nekad nebija lietojis glābšanas vesti, tieši šajā lidojumā to bija uzvilcis un tāpēc palicis dzīvs. Pēc Lielbritānijas Aviācijas ministrijas norādījuma lidmašīnas fizelāža tika izcelta no Vidusjūras. Katastrofas cēloņu izmeklēšanai izveidotā britu komisija paziņoja, ka lidmašīnai atteikusi stūres iekārta, kā rezultātā tā arī nokritusi jūrā. Tātad katastrofā tika vainots stūres defekts, taču kāds bija tā cēlonis, nav bijis iespējams izdibināt.

Pretrunā ar pēdējo atzinumu, paziņojumā bija teikts: „Tomēr ir noskaidrots, ka nav notikusi sabotāža. Ir acīmredzams arī, ka vainīgs nebija pilots – pieredzējis un ārkārtīgi spējīgs lidotājs. Izmeklēšanas gaitā visu laiku piedalījās Polijas gaisa spēku virsnieks”. Jāuzsver, ka Lielbritānijas veiktās izmeklēšanas dokumenti līdz šim brīdim nav publicēti.

V. Sikorskis lidoja ASV ražotā lidmašīnā (*Consolidated B-24 Liberator*, četrmotoru bumbvedējs), kuru viņš jau vairakkārt bija izmantojis. Šī tipa lidmašīnām agrāk tādu katastrofu nebija. Taču ASV pārstāvju ierosinājumu ietvert komisijā arī amerikāņu speciālistus briti noraidīja. Klīda baumas, ka lidmašīna sabrukusi sīkos gabalos jau gaisā. Kā rakstīja J. Kļimkovskis, šāda lidmašīna, saskaroties ar jūras virsmu, nevarēja sašķīst sīkos gabalos, pat krītot no liela augstuma, kas šai gadījumā nenotika. Tās karkasam, pasažieru kabīnei lidmašīnas aizmugurē bija jāsaaglabājas. Tātad nebija izslēgta diversijas iespēja. V. Sikorska nāve izsauca dažādas tenkas.

Līdz tam jau iepriekš notikuša neveiksmīga atentāta pret V. Sikorski izmeklēšanas gaitā angļu-amerikāņu komisija bija vainojusi vācu izlūkdienestu. Tagad vācieši pierakstīja diversiju angļiem, kuriem bija apnicis nepaklausīgais poļu premjers.

Taču arī viņus pašus nevarēja izsvītrot no aizdomās turamo saraksta. Kara pirmajos gados Vācijas aģenti, vadīti no biroja Spānijā, bija veikuši Gibraltārā neskaitāmus sabotāžas aktus: uzspriecinājuši elektrostaciju, degvielas un pārtikas noliktavas, arī angārā novietotu lidmašīnu.

1958.gadā, kad apritēja 15 gadi kopš V. Sikorska bojā ejas, Polijā un poļu presē emigrācijā norisa dzīva diskusija, taču tā nespēja noskaidrot vainīgo.

1967.gadā vācu dramaturga R. Hohhuta lugā „*Die Soldaten, Nekrolog auf Genf*” (Karavīri, nekrologs Ženēvā), kurā bija asi runāts par Rietumu sabiedroto vesto „bumbu” karu pret civiliedzīvotājiem, V. Čērčils tika attēlots kā uzdevuma „novākt” V. Sikorski devējs un F.D. Ruzvelts kā viņa līdzzinātājs. Šīs versijas aizstāvji balstījās uz pieņēmumu, ka V. Čērčils baidījies no V. Sikorska prasībām izmeklēt Katiņas notikumus un nodrošināt Polijai pirmskara robežas, kas varētu vest pie antihitleriskās koalīcijas sabrukuma. Lugu gatavojās izrādīt arī Nacionālais teātris Londonā. Taču 1969.gadā Lielbritānijas premjerministrs H. Vilsons runā parlamentā pieprasīja pierādījumus kursējošajām baumām. Tādu nebija un tāpēc Lielbritānijas varas iestādes uzvedumu aizliedza. Arī padomju pusē skanēja runas, ka V. Čērčilam apnikusi poļu nepieķāpība, kas traucēja antihitleriskās koalīcijas sadarbību. Ir gan zināms, ka V. Čērčils sāka raudāt, saņemis ziņu par V. Sikorska nāvi, taču rūdīti diplomāti parasti ir arī labi aktieri. Žurnālisti noskaidrojuši, ka Lielbritānijā no arhīviem vēl joprojām tiek izņemta informācija par poļu premjera nāvi.

Skaļi dažādās Eiropas valstīs skanēja arī pieņēmumi, ka ģenerālis „novākts” pēc J. Staļina norādījuma Katiņas skandāla dēļ. Aukstā kara apstākļos, 1963.gadā, kad padomju aģents britu slepenajā izlūkdienestā (*Secret Intelligence Service*) K. Filbijs pārbēga uz PSRS, radās minējumi, ka viņš būtu varējis sniegt informāciju Maskavai par V. Sikorska pārvietošanos un palīdzēt organizēt katastrofu. Arī mūsdienu krievu literatūrā ir izteikta hipotēze, ka atentātu pret Polijas premjerministru organizējis K. Filbijs. Ir zināms, ka tai pat dienā, tai pat lidlaukā piezemējās arī padomju sūtņa Londonā I. Maiska lidmašīna, ka K. Filbijs sekoja un ziņoja par V. Sikorska pārvietošanos uz Maskavu, ka poļu premjera lidmašīna tika slikti apsargāta. Taču ar to arī viss beidzas. Nekādu faktu hipotēzes pierādīšanai nav, neviens pierādījums K. Filbija saistībai ar V. Sikorska nāvi nav atrasts.

Poļu izcelsmes angļu vēsturnieks J. Cehanovkis, strikti noliedzot, ka V. Sikorski būtu nogalinājuši V. Čērčils un britu specdienestī, un pasakot, ka viņam „nav precīzas atbildes”, tomēr dod mājienu, ka vainīgie ir padomju aģenti. Pamatojums skan tā: V. Čērčilam bija vajadzīgs, lai ģenerālis būtu dzīvs un paliktu premjerministra amatā, jo V. Sikorskis bijis vienīgais poļu politiķis, kurš varēja panākt jauna līguma noslēgšanu ar PSRS un kurš, pēc ģenerāļa M. Kukiela liecības, domāja par jaunu braucienu uz Maskavu, jo saprata, ka „bez līguma ar Maskavu poļu valdības atgriešanās Varšavā nebūtu iespējama. Tieši tāpēc arī pat pēc Katiņas nozieguma atklāšanas Sikorskis gribēja panākt vienošanos ar Maskavu.” (Arī padomju vēsturniece V. Parsadanova uzsvēra, ka V. Sikorskis gāja bojā tieši tad, kad paziņoja par savu nodomu doties uz Maskavu un nokārtot attiecības starp Poliju un Padomju Savienību.) J. Cehanovkis apgalvo, ka, ja angļi būtu rīkojuši atentātu, tie būtu ievietojuši lidmašīnā bumbu, lai tā uzsprāgtu virs Biskajas līča un varētu apgalvot, ka to notriecis kāds vācu iznīcinātājs. Turpretī padomju aģenti varējuši veikt tikai sabotāžas aktu un sabojāt lidmašīnu, kas tūlīt arī nokritusi. Padomēm jau bijuši citi, atšķirīgi no britiem, plāni par Polijas nākotni. J. Staļins gatavoja jau savus cilvēkus varas pārņemšanai Polijā, tāpēc viņam vajadzējis novājināt „likumīgo poļu varu emigrācijā”. Uz iebildumu, ka V. Sikorska vietā varētu nākt ģenerāli K. Sosnkovskis vai V. Anderss, kuri ieturētu vēl stingrāku kursu pret PSRS, vēsturnieks norādīja, ka J. Staļins bija labi izformēts par

stāvokli Londonā, S. Mikolajčiks bija oficiāls premjerministra vietnieks un pašas lielākās poļu politiskās partijas – PSL līderis, tāpēc arī „dabīgs” kandidāts uz premjerministra amatu. Komentējot teikto, jāsaka, ka vēsturnieks šeit uzstājas kā propagandists, nevis zinātnieks. To, ka viņam „nav precīzas atbildes”, bet visi tālākie spriedumi balstās tikai uz pieņēmumiem, lasītājs var neievērot, tik šķietami loģisks ir izklāsts. Bet – vai tiešām V. Sikorskis būtu atteicies no savas iepriekšējās nostājas un devies uz Maskavu, kad apstākļi frontē kļuva arvien labvēlīgāki PSRS vadības un nelabvēlīgāki PVE plāniem? Vai tiešām J. Staļinam „vajadzēja novājināt „likumīgo poļu varu emigrācijā”, ja jau pats V. Sikorskis cerēja uz sarunām Maskavā? Padomju diktatoram, ja viņš vēlējas šādās sarunas nepieļaut (kaut 1944.gadā tādas notika) taču ērtāk bija noraidīt sarunu uzsākšanu ar V. Sikorski, kurš bija jau demonstrējis vairākus nedraudzīgus pret PSRS soļus, nekā ar tolaik starptautiski mazpazīstamo S. Mikolajčiku. Vai tiešām bija garantija, ka pēc V. Sikorska PVE priekšā izvirzīsies tāds līderis, kurš no padomju viedokļa izrādīsies tik izdevīgs, ka būtu vērts riskēt ar atentāta rīkošanu, pie tam ciešot sabiedroto lidmašīnai un to pārstāvjiem? Vai tiešām padomju aģenti varēja sabojāt ko lidmašīnas mehānismos, bet nespēja tur ievietot bumbu? Visi jautājumi ir bez atbildēm. Iespējams, J. Cehanovkis šeit vienkārši demonstrēja novēlotu „aukstā kara” recidīvu pret PSRS.

Reizē jāņem vērā, ka atentāta organizēšana varēja būt rezultāts arī nesaskaņām pašā poļu armijā un valdībā. Kā atzinis A. Pols, sabotāžas organizētāji varēja būt arī paši poļi, īpaši Vidējos Austrumos bijis „diezgan daudz aprakušu poļu, kuri varēja pacelt roku pret Sikorski”. Arī viņa mantinieks premjerministra amatā S. Mikolajčiks dziļi nožēloja to, ka V. Sikorskis neuzklausa sev vistuvāk stāvošo personu padomu un neatcēla braucienu uz Vidējiem Austrumiem. Viņš uzskatīja, ka „Sikorski turp doties piespieda ģenerālis Anderss ar savu nostāšanos pret trimdas valdības politiku”. Pēc viņa domām, „ja Anderss nebūtu kurinājis šīs kaislības, Sikorskis būtu palicis dzīvs.” Lielbritānijā arī kāds bijušais poļu militārists vēlāk pastāstīja, ka viņa kolēģis, ģenerāļa K. Sosnkovska piekritējs, pirmsnāves grēksūdzē atklājis, ka viņš pielicis savu roku V. Sikorska bojā ejā.

Jau mūsdienās poļu publicists D. Bališevskis izvirzīja jaunu V. Sikorska nogalināšanas versiju, pēc kuras viņš un 3 viņa svītas locekļi tika nogalināti Gibraltāra gubernatora pilī, bet pēc tam lidmašīnā iesēdās viņu „dublieri”, kuri vēlāk tad arī tika atrasti avarējušajā lidmašīnā. Tas viss noticis V. Čērčila uzdevumā. Tas, ka jau „pēc nāves” V. Sikorskis apskatīja Gibraltāra cietoksni, apmeklēja ASV diplomātisko misiju, piedalījās vakariņās pie gubernatora, kur uzsauca tostus, pie lidmašīnas atvadījās no daudzām viņu pavadošām oficiālām personām, versijas autoru neuztrauca – to visu varējis izdarīt premjera „dublieris”. Daļēji atsaucoties šiem izdomājumiem, Polijā tika uzsākta lietas atkārtota izmeklēšana. Nacionālās atmiņas institūts Polijā, kurš 2008.–2009.gadā izmeklēja avārijas lietu, aptaujājot lieciniekus, veicot bojā gājušo, arī V. Sikorska, mirstīgo atlieku ekshumāciju. Daži novērotāji atzīmēja, ka tas tika darīts „ar mērķi apstiprināt versiju par padomju specdienestu līdzdalību viņa bojā ejā.” Par nožēlu meklētājiem tādus faktus uziest neizdevās. Institūts neatrada pierādījumus, ka katastrofa notikusi kādas noziedzīgas darbības rezultātā pirms lidmašīna pacēlās no Gibraltāra. Taču tas arī nav noliedzis atentāta iespējamības versiju.

Lai nu kā, kamēr specdienesti nav atklājuši savus materiālus (ja tie nav vienkārši iznīcināti), nosaukt kādu vainīgo nav iespējams.

Ģenerālis V. Sikorskis ar militāru godu Lielbritānijas premjera V. Čērčila klātbūtnē tika apbedīts poļu lidotāju kapsētā Ņuarkā (*Newark*) pie Nottingemas (*Nottingham*), 1993.gada septembrī viņa mirstīgās atliekas tika pārvestas uz Poliju un svinīgi apbedītas Vavelas pils kapenēs.

Pēc V. Sikorska nāves Polijas valdībā emigrācijā nebija neviena tik autoritatīva darbinieka, kurš spētu turpināt ģenerāļa kursu gan uz antihitleriskās koalīcijas stiprināšanu, gan maksimālu Polijas interešu ievērošanu. Kā uzskatīja daudzi laikabiedri un vēl tagad uzskata arī daudzi vēsturnieki, viņam dzīvam esot, J. Staļinam būtu daudz grūtāk panākt Polijas iekļaušanos PSRS vadītajā valstu blokā. (Domājams, tam kopumā var piekrist, taču, pēc autora domām, nemainoties citiem faktoriem, iznākums būtu ja ne tāds pats, tad vismaz līdzīgs.)

Neraugoties uz savas darbības pretrunīgumu, V. Sikorskis ir iegājis Polijas vēsturē kā ievērojamākais un visvairāk reālo situāciju izteicošais sava laika poļu politiķis. Tai pat laikā viņa

personīgie uzskati, kā arī sarežģītās attiecības poļu emigrācijas virsotnēs dažkārt virzīja viņu uz soļiem, kuri objektīvi nenāca par labu poļu tautai, bojāja poļu sadarbību ar sabiedrotajiem karā.

1943.gada 9.jūlijā sakarā ar V. Sikorska nāvi padomju avīze „Известия” (“Ziņas”) publicēja redakcijas rakstu, kurā raksturoja ģenerāli kā „liela mēroga poļu valsts un militāro darbinieku, ar kuru saistīts ievērojams etaps poļu-padomju attiecību attīstībā”, bet norobežoja V. Sikorska pozīciju attiecībās pret PSRS no citiem, labējākiem poļu politiķiem, kuri kritizēja to. Avīze atgādināja, ka 1941.gada 4.decembrī, uzstājoties Maskavas radio V. Sikorskis paziņoja, ka „abas puses ir gatavas aizmirst visu, kas tās šķīra pagātnē.” Taču galu galā V. Sikorskis padevies „to aprindu spiedienam, kuras tiecās turpināt bēdīgi slavenā bijušā Polijas ārlietu ministra J. Beka Padomju Savienībai naidīgo politiku.” Tika izteikta nožēla, ka V. Sikorska „gribu stiprināt draudzību un sadarbību starp PSRS un Poliju salauza aprindas, kuru politika izrādījās postoša vēl pirmskara Polijai.” Citējot J. Staļina atbildi uz avīžu „The New York Times” un „The Times” korespondentu jautājumiem 1943.gada 4.maijā, ka pēc kara attiecībām starp Poliju un PSRS jābāzējas „uz stingru draudzības un savstarpējās cieņas saišu pamata vai, ja to vēlēšies poļu tauta, - uz savienības un savstarpējas palīdzības pamata pret vāciešiem, kā galvenajiem Padomju Savienības un Polijas ienaidniekiem”, rakstā tika uzsvērts, ka PSRS sadarbība „ir domājama tikai ar tādu poļu valdību, kura sapratīs neapgāžamo patiesību, ka stipra un neatkarīga Polijas valsts var tikt radīta nevis PSRS naidīgas politikas ceļā, bet, gluži pretēji, draudzības un savienības ceļā ar padomju valsti ...”

Raksts bija visai tipisks padomju propagandas paraugs, kurā mijās patiesība ar puspatiesību un klajiem meliem. Tik tiešām, V. Sikorskim kā “sanācijai” opozīcijā bijušam politiķim bija visai sarežģītās attiecības ar bijušajiem tās darboņiem. Taču dažās lietās viņu uzskati sakrita vai vismaz bija ļoti tuvi: jautājumā par Polijas austrumu robežām, par PSRS 1939.gada 17.septembra agresijas pret Poliju nosodījumu un par nepieciešamību pēc iespējas mazināt padomju diktatoriskā režīma poļu tautai nodarāmos zaudējumus. Domstarpības bija tikai par mērķu sasniegšanas līdzekļiem – „cietākas” vai “elastīgākas” politikas realizāciju. Padomju propaganda ne ar pušplēstu vārdu nepieminēja to, ka no 1941.gada vasaras visas poļu-padomju attiecībās balstījās uz trausla pamata – patiesības slēpšanas par Katiņas noziegumu. Kad tā nāca gaismā, gan V. Sikorskis, gan citi „elastīgās” politikas pret PSRS aizstāvji atradās tik neapskaužamā stāvoklī, ka bez prestiža, politiskās ietekmes zaudēšanas gan poļu emigrācijas sabiedrībā, gan pilsoniskajās aprindās dzimtenē nevarēja pakļauties Rietumu valstu vēlmēm arī turpmāk noklusēt, noliegt šo staļiniskā režīma noziegumu pret poļu tautu. Godīgi demokrāti, pat saskatot, ka „stipra un neatkarīga Polijas valsts” var tikt radīta tikai sadarbībā ar PSRS, vismaz tai brīdī nevarēja turpināt aktīvi sadarboties ar noziedzīgo staļinisko režīmu. Bija jāpaiet laikam, lai „Katiņas lieta” kļūtu mazāk aktuāla, bija jāmainās arī militāri – politiskajai situācijai, Sarkanajai armijai jāieiet Polijas teritorijā, jāizplēn daudzu poļu cerībām uz atbrīvošanu no Rietumiem, lai vismaz daļa poļu politiķu – demokrātu būtu gatavi atzīt, ka Polijas valstij nāksies atdzimt „draudzības un savienības ceļā ar padomju valsti”.

PVE un PSRS valdības attiecību pasliktināšanās bija arī poļu politiķu un konkrēti V. Sikorska vaina (nevēlēšanās būt poļu karavīrus karot padomju frontē, vēlme paturēt kādreiz ar spēku sagrabtās teritorijas), bet liela bija arī to padomju vadītāju vaina, kuri 1939.–1941.gadā izvērta represijas pret daudziem jo daudziem poļiem, ierīkoja Katiņas „bumbu” zem šīm attiecībām.

1943.gada aprīlī notikusī PSRS valdības un PVE diplomātisko attiecību saraušana veda arī pie tālākas politiskās labējo un kreiso spēku polarizēšanās poļu vidū, galvenokārt vadoties no attieksmes pret sadarbību ar PSRS.

Ģenerāļa V. Sikorska nāve negatīvi ietekmēja politisko spēku samēru poļu emigrācijā. Pēc tās PVE no starptautisko attiecību subjekta arvien vairāk pārvērtās par objektu, kura likteni lēma lielvalstu vadītāji. Par premjerministru 1943.gada 14.jūlijā gan kļuva ģudoviešu līderis, 1931.–1935.gados visjaunākais Polijas parlamenta loceklis, 1940.–1943.gadā V. Sikorska valdībā vicepremjers S. Mikolajčiks, taču viņš varēja tikai nenožīmīgi mainīt jau līdz tam realizējamo politiku. Stājoties premjerministra amatā, S. Mikolajčiks runā, kura ar britu palīdzību pa radio tika translēta arī uz Poliju, sacīja: „Mēs vēlamies Polijā redzēt ne tikai formālu demokrātiju, bet gan sociālu demokrātiju, kura sargā ne tikai politiskas, reliģiozas un individuālās, bet arī sociālas un saimnieciskas brīvības. [...] Nekādā gadījumā Polijā nav un nebūs vietas jebkādai totalitāras valdības formai.“ Tas bija jāsaprot gan kā sociālu reformu solījums, gan apliecinājums tam, ka PVE arī turpmāk centīsies nepieļaut Polijā nostiprināties PSRS ietekmei, kas nesa sev līdzīgu „totalitāras valdības formu”. Vienlaikus S. Mikolajčiks lika nepārprotami manīt, ka viņš turpinās sava priekšgājēja uzsākto ārpolitisko kursu, proti, palāvivā uz Lielbritāniju un ASV centīsies atrast gan Polijai, gan PSRS pieņemamu sadarbības modeli. Kā konstatējis A. Pols, „paļaušanās uz Sabiedrotajiem bija gan poļu vienīgā cerība, gan cerību kraha iemesls.”

Taču “sanācijas” aprindas izmantoja izdevīgo brīdi savas ietekmes kāpināšanai. Polijas prezidents emigrācijā V. Rankevičs, neraugoties uz S. Mikolajčika iebildumiem, par virspavēlnieku iecēla pārliecināto PSRS pretinieku K. Sosnkovski. Ģenerālis V. Anderss bija vīlies, taču “sanācijas” darbiniekiem tuvāks bija savs cilvēks. Izraisījās vairāku dienu ilga politiska krīze, taču K. Sosnkovskis amatu saglabāja. Tas tajā brīdī iezīmēja “sanācijas” spēku dominēšanu Londonas poļu vidū. Gandrīz visus augstākos militāros posteņus poļu struktūrās ieņēma bijušie “sanācijas” režīma pārstāvji. Ar to tika ievadīts arvien dziļāku konfliktu posms starp liberālajiem buržuāziskajiem grupējumiem, saistītiem ar S. Mikolajčika valdību, un galvenokārt militārajā vadībā koncentrētajiem labējiem, ar “sanācijas” režīmu saistītajiem spēkiem, kuru ietekme pēc V. Sikorska nāves pieauga.

“Sanācijas” režīma piekritēju frakcija pretēji S. Mikolajčikam secināja, ka uz Rietumiem paļauties nevar un centās vismaz poļu spēkiem koriģēt notikumu attīstību, likt PSRS ar tiem rēķināties un piespiest Rietumu vadītājus ieņemt poļu-padomju konfliktā konsekvētu poļu atbalstītāju pozīciju, kura nozīmēja arī konsekvētu pretpadomju pozīciju. S. Mikolajčikam kļūstot par premjerministru, J. Pilsudska sekotāju pulks nekavējoties sāka jauno premjeru zāvēt par „kolaboracionistu” un „iztapoņu”. S. Mikolajčiks bija spiests nopietni rēķināties ar labējo opozīciju valdībā (ģudovieši tajā ieguva tikai 3 no 10 ministru vietām) un ārpus tās, demonstrēt savas pretenzijas uz varu atbrīvotajā Polijā, stingru pieturēšanos prasībai pēc agrākajām Polijas robežām.

Taču, kā pārliecinoši norādījis poļu vēsturnieks R. Nazarevičs, neraugoties uz domstarpībām, abi savā starpā konkurējošie emigrācijas spārnī, kā arī valdību atbalstošie pagrīdes spēki visos stratēģiskajos jautājumos darbojās vienoti un to galvenais mērķis bija saņemt varu Polijā. Tie arī negatavojās ņemt vērā ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu intereses pirms kara Polijai piederējušajos austrumu apgabalos.

Arī gandrīz visas PVE atbalstošās poļu pagrīdes grupas izvirzīja dažādus Polijas robežu noteikšanas plānus, taču reālu savu prasību īstenošanas programmu tās nespēja dot.

15.augustā emigrācijā no Politiskās saskaņošanas komitejas („*Polityczny Komitet Porozumiewawczy*”) tika izveidota Valsts politiskā pārstāvniecība (*Krajowa Reprezentacja Polityczna*), kuras sastāvā ietilpa četru: Sociālistiskās, Zemnieku, Nacionālās un Darba partijas pārstāvji: attiecīgi K. Pužaks, J. Grudzinskis, S. Saha, pēc viņa V. Javorskis, J. Kvasiborskis, vēlāk F. Urbaņskis. Vēloties visu varu sakopot savās rokās, pārstāvniecībā ietilpstošo partiju delegāti

parakstīja politisku deklarāciju, kurā centās radīt iespaidu, ka tieši šīs partijas pārstāv galvenos poļu politiskās domas virzienus un poļu sabiedrības vairākumu. (Iespējams, tā tas arī bija, taču bez brīvām vēlēšanām to pierādīt nebija iespējams.) Tika paziņots, ka šīs partijas kopīgi realizēs varu līdz konstitucionālas pārstāvniecības iestāžu ievēlēšanai, tātad, kā kara noslēguma, tā arī pirmajā pēckara periodā. Valsts politiskā pārstāvniecība mēģināja izstrādāt vienotu politisku platformu, lai stiprinātu sadarbību starp politiskajām partijām un institūcijām Polijas pagrīdē. Tas gan nenācās viegli. Piemēram, vienošanās vārdā SL-Roch līderi bija spiesti daļēji atteikties no radikālajām prasībām agrārajā jautājumā. Kopējā deklarācija nedeva atbildi uz jautājumu, vai tiks atsavināti un sadalīti lielle zemes īpašumi.

Reizē bija skaidrs, ka galvenie uzdevumi PVE, to atbalstošajiem poļu politiķiem bija jārisina ārpolitikas laukā. Ja pat starp Polijas un PSRS valdībām pastāvētu diplomātiskās attiecības, zinot, ka eksistē domstarpības robežu jautājumā, gaidīt kādu piekāpšanos no J. Staļina vadītās PSRS valdības puses bija gandrīz nereāli. Vēl nereālāk tas bija apstākļos, kad starp PSRS vadību un PVE nepastāvēja diplomātiskās attiecības. To nevarēja nesaprast Polijas valdība. Tāpēc PVE, neraugoties uz pretenzijām pret PSRS Katiņas lietā, uz domstarpībām robežu jautājumā, tomēr centās panākt diplomātisko attiecību atjaunošanu, reizē gan panākot PSRS piekāpšanos. Visai būtiski šos pūliņus atbalstīja Rietumu sabiedrotie.

1943.gada 11.augustā PSRS valdība saņēma ASV valdības priekšlikumus kā normalizēt attiecības ar Polijas valdību emigrācijā. Viens no priekšlikumiem paredzēja, pirms atjaunot diplomātiskās attiecības, noregulēt jautājumu par bijušo Polijas pilsoņu pavalstniecību. ASV valdība piedāvāja PSRS valdībai atzīt visus PSRS esošos poļus, kuri dzīvoja Polijā līdz 1939.gada 1.septembrim, par Polijas pilsoņiem, kā arī evakuēt no PSRS tos poļu tautības iedzīvotājus, kuri nevarēja saņemt pienācīgu aprūpi PSRS. Priekšlikums bija saprātīgs. Taču, kā bija teikts 1943.gada 27.septembrī padomju sūtņiem Lielbritānijā un ASV nosūtītajā PSRS Ārlietu ministrijas paskaidrojumā, PSRS nevarēja bijušos poļu tautības Polijas pilsoņus, kuri 1939.gadā bija ieguvuši PSRS pavalstniecību, atzīt par Polijas pilsoņiem, neraugoties uz to, ka kādreiz viņi bija dzīvojuši Polijā, tāpat kā, piemēram, Lielbritānija neatzina par Francijas pavalstniekiem Kanādā dzīvojošos francūžus. [PSRS valdība izlikās nezinot, ka daudziem poļiem PSRS pavalstniecība bija faktiski uzspiesta pret pašu gribu – V.Š.]. Tikai kara gaitā PSRS nonākušie Polijas rietumu rajonu iedzīvotāji varēja izvēlēties par kādas valsts pilsoņiem viņi vēlējās būt. To, ka līdz ar poļu karavīriem uz Irānu Padomju valdība bija atļāvusi evakuēties arī viņu ģimenes locekļiem, kuru vidū bija arī formāli padomju pavalstnieki, bija jāuzskata par tās labas gribas žestu, nevis precedentu. Tika paziņots, ka Polijas pavalstniekiem PSRS un uz Irānu evakuēto poļu karavīru ģimenes locekļiem netika un netiek likti šķēršļi izbraukšanai no PSRS. [PSRS valdība atkal izlikās nezinot, ka kara apstākļos civiliedzīvotājiem izbraukt no valsts praktiski nebija iespējams – V.Š.].

1943.gada 5.oktobrī S. Mikolajčiks paziņoja Lielbritānijas ārlietu ministram A. Īdenam, ka Polija ir gatava militārai sadarbībai ar PSRS, ja tā atzīs 1921.gada robežu. Ar to jautājums par poļu militāru pretošanos vācu okupantiem pārvērtās par tirdzniecības objektu. Šim konstatējumam varētu arī pietikt bez emocijām, jo kā nekā teritoriju, robežu jautājumus labāk ir izlemt sarunu, arī tirgošanās, nevis bruņotā ceļā, ja ne viena nianse – poļu tautas ik dienu nestie cilvēku upuri vācu okupantu kundzībā. Pretī poļu mazākuma apdzīvotām teritorijām šai gadījumā kā tirdzniecības objekts bija nostādīta PVE, tās ietekmē esošās AK daļība pašas poļu tautas atbrīvošanā no okupācijas. Nesadarboties ar Poliju atbrīvojošo padomju karaspēku reāli nozīmēja traucēt tā virzību. Traucēt zemes un tautas atbrīvošanu nozīmēja veicināt vācu okupācijas zvēriskā režīma turpināšanos Polijā, poļu tautas atrašanos fiziskas

iznīcināšanas priekšā. Un tas it kā agrāko robežu atgūšanas, bet patiesībā vecās varas saglabāšanas vārdā.

Ja PSRS atteiktos atzīt šo robežu, S. Mikolajčika valdība gatavojās neatļaut Sarkanajai armijai to pāriet, draudot, ka citas, nevis valdības emigrācijā varas nodibināšana, „var izprovocēt Polijas iedzīvotājus uz stihisku paš aizsardzību.” No tā izrietēja arī prasība nosūtīt uz Poliju „britu-amerikāņu karaspēka daļas un militāras komisijas”.

1943.gada 19.–30.oktobrī sabiedroto ārlietu ministru konferencē Maskavā starp citiem tika skatīts arī Polijas jautājums. Lielbritānijas un ASV pārstāvji mēģināja pierunāt PSRS atjaunot ar to diplomātiskās attiecības. Padomju vadība to noraidīja, atsaucoties uz PVE „nedraudzīgo politiku” attiecībā pret PSRS. Savas drošības garantijas PSRS vadība saistīja ar nākamajā Polijas valdībā pārstāvēto politisko spēku spektra izmaiņām, galēji labēju un ar pretpadomju noskaņojumu pazīstamu politisko darbinieku atstumšanu no varas un ar komunistu iesaistīšanu tajā. Netika panākts progress ne šajā, ne arī PSRS-Polijas robežu jautājumā.

1943.gada 16.novembrī PVE nosūtīja visām sabiedroto valstīm lūgumu palīdzēt atjaunot padomju-poļu attiecības un teritoriālo jautājumu apspriešanu, ievērojot to, ka Polijai agrāk Vācijai piederošo Austrumprūsijas un Silēzijas iegūšana, ideja par ko jau izskanēja sabiedroto valstu politiķu sarunās, nevarot tikt uzskatīta par pietiekamu kompensāciju par Ļvovu, Viļņu un citām „austrumu teritorijām”. Tas liecināja, ka arī poļu emigrācijas lielas daļas agrākās cerības uz abu ienaidnieku: Vācijas un PSRS savstarpējo novājināšanos sāka izplēnēt.

1943.gada beigās arvien skaidrāks kļuva, ka cerības uz Vācijas sekmīgu militāru „piesegumu” austrumos, kamēr Rietumu sabiedrotie atbrīvos Poliju, ir nereālas.

Nevēlēšanas sadarboties ar PSRS vadītājiem, kurus poļi uzskatīja par vainīgiem Katiņas slepkavībās, bija principiāla, taču pat visnesaprātīgākajam politiķim bija jābūt skaidram, ka šādas nostājas īstenošana radītu milzu šķēršļus dzīves nokārtošanai Polijas teritorijā. Diezin vai šāds politiskais kurss arī citos apstākļos varēja nest panākumus. PVE atbalstītāju taktika bija jāmaina. Politiskajai un militārajai vadībai nācās izstrādāt jaunus plānus, kuri atbilstu jaunajai situācijai pasaulē, īpaši Austrumu frontē, kad Polijai tuvojās Sarkanā armija.

Jau 1943.gada vasarā poļu vadošie politiķi bija norūpējušies par pasākumiem, kuri veicami to vadītājam pagrīdei, ja Polijas teritorijā iesaļos Sarkanā armija, kuru PVE nu nekādi nespēja aizkavēt.

Rietumu sabiedrotos pretošanās kustības spēku izmantošana Eiropas okupētajās valstīs, arī Polijā, galvenokārt interesēja no savas ietekmes Eiropā nostiprināšanas viedokļa. 1943.gada 17.–24.augustā Kvebekā notikušajā ASV un Lielbritānijas vadītāju V. Čērčila un F.D. Rūzvelta un to armiju štābu priekšnieku sanāsmē, uzskatot, ka Vācija var strauji zaudēt spēkus un atkāpties Sarkanās armijas priekšā, tika izstrādāts plāns „*Renkin*”, kurš gan netika saskaņots ar PSRS un acīmredzot tāpēc līdz šim brīdim nav oficiāli atslepenots. Tas paredzēja, ka gadījumā, ja Sarkanās armijas triecienu rezultātā Vācija pēkšņi sabruktu, Rietumu sabiedrotajiem bija nekavējoties jāiebrūk Eiropā un jāpārņem kontrole pār Vācijas okupēto valstu teritoriju, apsteidzot Sarkanā armiju. Tā ietvaros bija paredzēta arī ar AK spēkiem īstenota sacelšanās Varšavā un Polijas iekļaušana Rietumvalstu ietekmes sfērā. Tika plānots, ka Vācijas karaspēks nevis vienkārši padosies gūstā, bet pastiprinās pretošanos Austrumu frontē, lai Rietumu sabiedrotie spētu ieņemt pēc iespējas plašākas teritorijas, tai skaitā arī Poliju. Padomju Savienībai karam tad vajadzētu beigties apmēram 1939.gada robežās, bet no Rietumu viedokļa „sliktākajā” gadījumā – 1941.gada robežās.

Taču cerības uz Vācijas vērmahta drīzu spēku izsīkumu neattaisnojās un tā vietā tika izstrādāts plāns „*Overlord*” – vērīenīga desanta operācija Normandijā. No tās (sākās 1944.gada 6.jūlijā)

īstenošanas viedokļa tad arī 1943.gada oktobrī sabiedroto armiju štāba priekšnieku apspriedē izskatīja jautājumu par sacelšanos Varšavā. Viedoklis bija vienots, ka AK militārā darbība kādu ievērojamu iesaistītu uz Rietumu fronti neatstās. Tāpēc Rietumu sabiedrotie šādas akcijas arī neplānoja. Arī poļu vēsturnieki raksta par to, ka jau 1943.gadā briti paziņoja poļu vadītājiem par savu interesi par AK sabotāžas un diversiju darbību, bet nevis tās iespējām organizēt sacelšanos. Diemžēl šo vērtējumu toreizējie poļu vadītāji neņēma vērā. AK šai ziņā savu darbību ar antihitleriskās koalīcijas citu dalībvalstu vadību nesaskaņoja.

Tiesa, 1944.gada 12.februārī Rietumvalstu Ekspedīcijas karaspēka virspavēlnieka štābu priekšnieku apvienotā komiteja izdeva direktīvu: „Neatkarīgi no noteiktā iebrukuma datuma ir jābūt gataviem jebkurā laikā izmantot tādus labvēlīgus apstākļus, kā ienaidnieka atkāpšanās mūsu frontes priekšā, lai iebruktu kontinentā ar tiem spēkiem, kuri tajā laikā būs mūsu rīcībā”. Faktiski ar to Rietumvalstu augstākie militāristi pieļāva iespēju, ka Vācijas karaspēks varētu atvērt fronti Rietumu sabiedrotajiem un angļu-amerikāņu armijas īsā laikā ieņemt visu Centrālo un Austrumeiropu, bloķējot padomju karaspēku PSRS 1939.gada robežās un neielaižot bolševikus Eiropā. Šādā situācijā bija jāaktivizējas arī AK darbībai. Taču nacistiskā Vācija cīnījās līdz pēdējam un daļas Rietumvalstu politiķu un militāristu, kā arī PVE cerības nepiepildījās.

Kā raksta poļu-angļu vēsturnieks J. Cehanovskis, PVE „nebija nodoma atbalstīt Sarkano armiju tās virzībā caur Poliju. Tā vēlējās saglabāt pilnīgu operatīvu un politisko kontroli pār AK līdz brīdim, kad sāksies „galīgs cīņiņš ar Staļinu””. Tika cerēts, ka AK atbalstu sniegs Rietumvalstis un J. Staļins būs spiests atzīt PVE par Polijas likumīgo pārstāvniecību.

1943.gada 5.oktobrī Polijas bruņoto spēku Virspavēlnieks Londonā K. Sosnkovskis nosūtīja AK komandantam T. Bur-Komorovskim direktīvu, kurā bija paredzēti trīs politisko un militāro notikumu attīstības un attiecīgas AK izturēšanās varianti.

1.variants. Krievija apņemas atjaunot 1939.gada robežas. Šo apņemšanos sabiedrotie nodrošina ar savām garantijām. Polijas teritorijās, kur notiek kara darbība, parādās jauktas starpsabiedroto komisijas un sabiedroto karaspēka daļas. Ieņemtajos apgabalos pārvaldi īsteno Polijas valdības pārstāvji. Berlinga armijas formējumi tiek atlaisti vai pakļauti poļu pavēlniecībai.

2.variants. Krievija saglabā savus „sagrābšanas un imperiālistiskos” mērķus. Ar Berlinga divīzijām Polijā iekļūst, politisko situāciju veido komunistiska poļu valdība, iedzīvotāji tiek pakļauti represijām un vajāšanām.

3.variants. Ārpusaulē Krievija neizvirza pretenzijas pēc robežām, izliekas, ka pieņem amerikāņu formulu par šo problēmu risināšanu pēc kara, taču, ievēdot Berlinga armiju, nokļūst poļu teritorijā, veic represijas un vajāšanas, bet nepieļauj tur darboties starpsabiedroto komisijām un karaspēka daļām, maina politisko situāciju, organizē vēlēšanas un plebiscītus.

PVE, AK pavēlniecības plānus un rīcību noteica ilgstoši darbojušies stereotipi – galvenokārt „divu ienaidnieku” teorija. No šī viedokļa tika vērtēta arī iespēja sarīkot Polijā vispārēju sacelšanos pret nacistiem.

Poļu vēsturnieks J. Duračinskis uzsvēris, ka poļu sacelšanās plānus pret okupantiem Virspavēlniecības štābs Londonā un AK pavēlniecības štābs Varšavā izstrādāja no 1940.gada (kad vēl darbojās AK priekštece BCS) līdz pat 1944.gadam. Daļa poļu pētnieku uzskata, ka šie plāni bija pilnīgi reāli, AK, saņemot nepieciešamos ieročus un aviācijas atbalstu no Rietumiem, varējusi gūt panākumus. Citi, arī pats J. Duračinskis, vērtē, ka vispārējās sacelšanās plāns no paša sākuma jau bija nereāls, jo briti to nepieņēma, bet ar J. Staļinu poļi to netaisījās saskaņot, sacelšanās panākumus

nestādīja atkarībā no Padomju Savienības palīdzības. Protams, sacelšanās perspektīvu jautājums uztrauca arī tās plānu izstrādātājus.

Lūk, ģenerāļa T. Komorovska atzinumi 1943.gada 14.oktobra ziņojumā: „Sacelšanās nevar uzliesmot pat tai gadījumā, ja ienaidnieka stāvoklis Polijas teritorijā sola sacelšanās panākumus, bet vispārējais stāvoklis padara to par nevēlamu. Tātad, piemēram, mēs nevaram virzīties uz sacelšanos, ja Vācija, ciešot sakāvi rietumos un dienvidos, vēl stingri noturēs austrumu fronti, piesedzot mūs šai virzienā. Jo šajā konkrētajā gadījumā Vācijas novājināšanās nav mūsu interesēs.” Skaidrāk izteikt agrāko poļu valdošo slāņu intereses diez vai var. Tās bija virzītas uz to, lai nepieļautu Sarkanajai armijai atbrīvot Poliju no nacistu okupantiem, kas mainītu spēku samēru Polijā, radītu priekšnoteikumus kreiso spēku panākumiem, nopietni apdraudētu PVE iecerēto varas pārņemšanu Polijā. Tas, ka Polijas valdības emigrācijā un to atbalstošo spēku intereses nonāca pretrunā ar visas antihitleriskās koalīcijas interesēm, T. Komorovski un viņam līdzīgos neuztrauca. Galvenais bija atjaunot savu varu, kaut vai par Vācijas sakāves novilcināšanas cenu.

Daudzi poļu labējie politiķi emigrācijā un arī pagrīdē uzskatīja, ka, Sarkanajai armijai ienākot Polijā, AK ir jāpārtrauc cīņa pret atkāpjošos vācu armiju un jākonspirējas tālāk. Taču šādu pavēli nesaprastu un neizpildītu daudzi AK kaujinieki, kuri paši un kuru tuvinieki, tautieši bija tik daudz izcietuši no nacistiskajiem okupantiem. T. Komorovskis savā grāmatā „*Armia Podziemna*” (Pagrīdes armija, 1951) par to rakstīja: „Tādā veidā mēs dotu iespēju pašai Krievijai „pierādīt” visai pasaulei, ka Polija ir ienaidnieks, bet nevis sabiedrotais [...] sabiedriskā doma nesaprastu pavēli par cīņas pārtraukšanu, bet uzņemtu to kā kapitulāciju”. Tāpēc uzdevums bija „pierādīt visai pasaulei”, ka Polija ir antinacistiskās koalīcijas sabiedrotais, un reizē panākt savu politisko mērķu piepildījumu.

1943.gada nogalē jau varēja paredzēt, ka bijušajās Polijas teritorijās, vajājot nacistu armiju, iesaļos padomju karaspēks, ka šai laikā poļu kreisie spēki palielinās savu politisko un morālo ietekmi. Uz to nācās reaģēt arī līdz tam svārstīgajiem. Pagrīdē saasinājās cīņa starp labējiem un kreisajiem. Poļu sociālistu un ļudoviešu rindās, kā arī plašākos tautas slāņos notika pakāpeniska uzskatu maiņa, arvien plašāku atbalstu guva ideja, ka pret vācu okupantiem jāvieno visi spēki, ieskaitot arī komunistus.

1943.gada oktobrī, gadījumam, ja padomju karaspēks bez PVE sankcijas ieietu Polijas teritorijā [Reāli Sarkanā armija Rietumu Bugu forsēja 1944.gada jūlijā, taču poļu politiķi joprojām Rietumukrainu, Rietumbaltkrieviju un Viļņas apgabalu pieskaitīja Polijai. Šo teritoriju atbrīvošana no nacistiem sākās 1944.gada sākumā, kad 3.janvārī Sarkanā armija pārgāja t.s. „Rīgas līgumā” (1921) noteikto robežu.] Londonā tika izstrādāta PVE „Instrukcija zemei” (“*Instrukcja dla Kraju*”, faktiski tā bija domāta AK). To pieņēma 27.oktobrī un 1.novembrī nosūtīja T. Komorovskim.

Tajā bija paredzēti divi varianti, kā Sarkanā armija varēja iesaļot Polijā.

1) Ja diplomātiskās attiecības starp Polijas valdību emigrācijā un PSRS būtu atjaunotas. Tādā gadījumā padomju karaspēks ieietu Polijā, bet varu tajā saņemtu poļu valdība, kura legalizētu pagrīdes administrāciju, sāktu veidot poļu bruņotos spēkus. Pēdējiem līdz Polijas valdības varas nodibināšanai tomēr būtu jādabojas konspiratīvi un tikai vēlāk britu un amerikāņu pārstāvju klātbūtnē jānodibina sakari ar padomju pavēlniecību.

Ja PSRS neatzītu 1921.gada Rīgas līgumā fiksētās robežas, PVE valdība bija jāiesniedz protests Apvienotajām Nācijām (domātas antihitleriskās savienības valstis, kuras 1945.gada 26.jūnijā oficiāli nodibināja Apvienoto Nāciju Organizāciju), pieprasot to iejaukšanos.

2) Ja diplomātisko attiecību starp Polijas valdību emigrācijā un PSRS tā arī nebūtu. Tad poļu pagrīdes sacelšanās īstenošanai bija jāapsteidz padomju karaspēka iebrukums. Šajā situācijā Polijas valdībai emigrācijā bija jāiesniedz Apvienotajām Nācijām protests pret Polijas suverenitātes

pārkāpšanu, padomju karaspēka (tātad, arī pret ģenerāļa S. Berlinga vadīto poļu daļu) ieiešanu Polijas teritorijā bez saskaņošanas ar PVE, vienlaikus paziņojot, ka valdību emigrācijā atbalstošās politiskās un militārās iestādes nesadarbosies ar padomju iestādēm, bet gan paliks pagrīdē. (Ieplānotais protests pret Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā bija pretrunā ar vēlākajiem poļu politiku apgalvojumiem, ka AK bija gatava sadarboties, saņemot palīdzību no Sarkanās armijas 1944.gadā notikušās Varšavas sacelšanās laikā.) Vienlaikus PVE paredzēja, ka gadījumā, „ja notiks pagrīdes darbinieku aresti un kādas represijas pret poļu pilsoņiem, pagrīdes organizācijas pāries pie paš aizsardzības”. (Faktiski PVE instrukcija bija ļoti tuva pirms tam izstrādātajai K. Sosnovska direktīvai AK).

Ar minēto „Instrukciju zemei” bija saskaņots arī 1943.gada nogalē izstrādātais plāns **operācijai „Vētra”** (Akcija „**Burza**”). Plānu PVE un pagrīdes parlaments (*Krajowa Reprezentacja Polityczna*) apstiprināja 1943.gada 30.novembrī.

Plāna izstrāde sākās jau 1943.gada vidū AK dzīlēs, un tas bija virzīts uz cīņu pret diviem ienaidniekiem. Plāns paredzēja, ka, tuvojoties Sarkanajai armijai, AK iegūs kontroli pār vairākām Polijas pilsētām un pasludinās tur PVE varu. Pirmajā plāna redakcijā ieņemt Varšavu nebija paredzēts. Pēc šī plāna, atkarībā no Sarkanās armijas panākumiem, bija jāveic AK daļu mobilizācija un tām jādod triecieni atejošajām vācu armijas daļām ar uzdevumu pirms Sarkanās armijas ienākšanas ieņemt atsevišķas pilsētas un apdzīvotas vietas un kalpot tur par atbalstu no pagrīdes iznākošajai ar PVE saistītajai administrācijai. Ar to, pēc plāna izstrādātāju ieceres, bija jānovērš varas pāreja kreiso spēku rokās, jānostāda Padomju Savienība notikuša fakta priekšā, jāpiespiež to atteikties no poļu kreiso atbalsta un atzīt PVE kā vienīgo likumīgo Polijas tautas pārstāvi. AK tika stādīts uzdevums līdz ar vācu atkāpšanos nostiprināties atbrīvotajos rajonos tā, lai tajos ieejošais padomju un poļu karaspēks jau sastaptu izveidotu varas aparātu, ko atbalstītu AK formējumi. Tā AK, pirmkārt, veicinātu vācu sakāvi un, otrkārt, jau pirms Sarkanās armijas ienākšanas atbrīvotajos rajonos demonstrētu pretenzijas uz Polijas valstisko neatkarību. Tātad militāri akcija bija virzīta pret Vāciju, politiski – pret Padomju Savienību. Kā nedomā vēlāk (1944.gada 14.jūlijā) atzina ģenerālis T. Komorovskis, rīkojoties pēc šī plāna, „minimāli palīdzot Padomēm militārā ziņā, mēs radām tām politiskas grūtības”, spiežot „ar spēku salauzt mūsu gribu”. Paredzot pēc iespējas plašāku politisku skanējumu, operācija pēc būtības bija politiska demonstrācija, un tās uzdevums, neatkarīgi no tās rezultātiem, bija pārliecināt pasaules sabiedrisko domu, ka Polijas valdība emigrācijā aktīvi piedalās karā ar Vāciju. Praktiski AK pavēlniecība, paredzot Sarkanās armijas ienākšanu Polijā, jau sākotnēji gatavojās legalizēt savas struktūras tikai „minimāli”, tās „formāli izformējot”, bet slepeni gatavojot kadrus pretestībai bijušo Polijas austrumu rajonu „otrajai padomju okupācijai”.

Baltkrievu vēsturnieks un publicists A. Usovskis uzsvēris, ka, jo tuvāk Sarkanā armija nonāca Polijas robežām, jo redzamāk kļuva, ka AK kā galveno uzdevumu stāda nevis cīņu pret nacistiem, bet PVE varas nodibināšanu Polijā. Tika dota arī nostādne pretoties austrumu teritoriju poļu iedzīvotāju tendencei bēgt uz rietumiem no „krievu briesmām”, uzsverot, ka poļu iedzīvotāju bēgšana no apgabaliem, kur viņi veidoja kompaktus poļu masīvus, līdzinātos poļu klātbūtnes likvidēšanai šīs teritorijās.

Interesanti, ka jau 1943.gadā J. Staļinam tika iesniegts uz padomju izlūkdienestu ziņu pamata sagatavots ziņojums par poļu pagrīdes aktivitātēm sakarā ar Sarkanās armijas tuvošanos Polijai, par PVE un AK plānoto sacelšanos Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā. Tajā bija norādīts, ka PVE pārstāvis izteicies par šādas akcijas īstenošanu „vienīgi ar mērķi parādīt visai pasaulei iedzīvotāju nevēlēšanos pieņemt padomju režīmu.”

Atzīmējams, ka jau 1941. gada decembrī V. Sikorska sarunās ar J. Staļinu bija noteikta „demarkācijas līnija” starp Polijas un padomju partizānu kustību gar 1921. gadā nosprausto abu valstu robežu. Tobrīd padomju partizānu Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā bija maz. Turpretī AK pavēlniecība centās šeit nostiprināt savu militāro un politisko klātbūtni, demonstrējot Polijas īpašumtiesības uz šīm zemēm. „Austrumu kresos” bija ap 2,5 reizes vairāk AK partizānu, nekā centrālajā Polijā, kur to bija tikai līdz 1 tūkstotim. 1943.gadā, kad daudzviet vācu aizmugurē bija izveidojušās padomju partizānu vienības, saskaņotā ar V. Sikorski „demarkācijas līnija” vairs neapmierināja padomju pusi, un pēc PSRS valdības attiecību pārtraukšanas ar Polijas valdību arī citas padomju partizānu vienības no austrumiem tika virzītas uz Ukrainas un Baltkrievijas rietumu reģioniem. Tās devās reidos pa ienaidnieka aizmuguri uzbrūkošās Sarkanās armijas priekšā. Kopā ar partizāniem uz šiem rajoniem vācu aizmugurē pārcēlās KK(b)P apgabalu komitejas un apgabalu izpildkomitejas kā padomju iestādes. Faktiski tika likti pamati padomju varas struktūru atjaunošanai pēc teritoriju atbrīvošanas. Tas uztrauca PVE atbalstītājus.

1943.gada 12.oktobrī padomju izlūkdienests no aģenta Londonā saņēma ziņu, ka poļu Ģenerālštābs „ar valdības un prezidenta piekrišanu deva poļu valdības pilnvarotajam Polijā uzdevumu gatavoties pretestības izrādīšanai” Sarkanajai armijai. „Poļu bruņotajiem spēkiem saskaņā ar šīm instrukcijām ir jāved nesaudzīga cīņa pret propadomju partizānu kustību Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā un jāgatavo šais apgabals vispārēja sacelšanās, kad tur ienāks Sarkanā armija.” Tika norādīts, ka AK pret padomju partizāniem un Sarkano armiju gatavojas izmantot arī poļu policiju, kura oficiāli atradās vācu pakļautībā. Iedzīvotājus bija ieteikts noskaņot pret PSRS, propagandējot tēzes, ka krievi grib sagrābt visu Poliju, slēgt katoļu baznīcas, poļus pievērst pareizticībai, ar to visu neapmierinātos izsūtīt uz Sibīriju. Iespējams, ka tā bija informācija par vēl tikai gatavoto plānu „Burza”.

Minētās informācijas saturs stiprināja jau pastāvošo PSRS vadības nevēlēšanos uz klausīt Rietumvalstu priekšlikumus par sadarbību ar poļu pagrīdi, arī J. Staļina pozīciju Polijas jautājumā lielvalstu vadītāju konferencē Teherānā, par ko tiks runāts turpmāk.

AK daļu saņemtās direktīvas, kā izturēties pret Sarkano armiju un padomju partizāniem, kā poļu iedzīvotājiem sagaidīt Sarkano armiju, jāvērtē kā pretrunīgas. Direktīvas noteica, ka „nekādā gadījumā nedrīkstēja traucēt padomju partizānu vienībām cīņu pret vāciešiem.” „Dotajā brīdī” bija jāizvairās no sadursmēm ar tām. Tām AK vienībām, kuras šādas sadursmes jau bija piedzīvojušas, un tāpēc nevarētu izveidot normālas attiecības ar padomju vienībām, bija jāpārdislocējas uz citām teritorijām. No AK daļu puses bija pieļaujama tikai pašaizsardzība.

Autors uzskata, ka ar izvairīšanos no sadursmēm pret padomju partizāniem AK novērsa līdzīgu asinsizliešanu kā cīņās pret ukraiņu nacionālistiem, kas jāvērtē pozitīvi. Toties prasība demonstratīvi parādīt bruņotam pārspēkam, kas ir īstais saimnieks Polijas teritorijās, cenšoties Sarkanās armijas komandieriem pretī nosūtīt poļu komandierus, kuri būtu piedalījušies sadursmēs pret vāciešiem un tāpēc ar morālām tiesībām uzstāties kā saimniekiem, bija praktiski neizpildāma un faktiski nonāca pretrunā ar iepriekš doto nostādni legalizēties tikai „minimāli”. Faktiski jau 1943.gadā valdība Londonā gatavoja tautiešus uz pretestību PSRS, kurai, kā vēlāk skaidri atklājās, nevarēja būt panākumu.

Norādījums traucēt poļu iedzīvotāju bēgšanu uz rietumiem nevarēja attaisnot sevi. Polijas valdībai emigrācijā, tās bruņotajiem spēkiem nebija reālu līdzekļu kā pasargāt savus tautiešus no piefrontes zonā valdošās vardarbības. Vadoties tikai no vēlmes saglabāt Polijas austrumu robežu, politiķi vietējos poļu iedzīvotājus padarīja par nākamo politisko lēmumu ķīlniekiem. Turpmāk nāksies runāt

par lielu dažādu tautu masu pārvietošanu pēc Otrā pasaules kara. Tie poļu iedzīvotāji, kurus tās skāra, cieta galvenokārt no J. Staļina realizētās robežu nospraušanas ar mērķi stiprināt „PSRS drošību”, taču sava vainas daļa jāuzņemas arī netālredzīgajiem poļu politiķiem Londonā, kuri paši savulaik plānoja Polijas ebreju deportācijas, kuri zināja par poļu deportācijām PSRS 1939.–1941.gadā un kuri tagad aicināja poļu iedzīvotājus neatstāt dzīves vietas faktiski tā vārdā, lai PVE varētu atsaukties uz faktu, ka blakus ukraiņu un baltkrievu vairākumam dzīvo arī poļu mazākums.

PVE realizējamā politika Polijas robežu, sadarbības ar PSRS jautājumos šai laikā jau būtiski atšķīrās no Rietumvalstu interesēm. 1943.gada 23.novembrī ASV valsts sekretārs K. Hells nosūtīja F.D. Rūzveltam rezumējošu ziņojumu par poļu-padomju attiecībām. Viņš ieteica atjaunot PSRS valdības un Polijas valdības emigrācijā attiecības, taču piebilda: „Ja dotajā brīdī tas nav iespējams, es uzskatu, ka mums ir jāizmanto visa sava ietekme, lai pārliecinātu poļu valdību dot norādījumu savai pagrīdes armijai uzsākt atbilstošā brīdī uzbrukumu vāciešiem viņu līniju aizmugurē un palīdzēt Sarkanajai armijai tās kaujā.” Šādā ceļā PVE tiešām varētu nodemonstrēt vēlmi dot būtisku ieguldījumu cīņā pret nacistiem, lai tuvinātu kara beigas. Taču PVE nevēlējās iesaistīt cīņā savus piekritējus Polijā, lai vienīgi tuvinātu kara beigas. Polijas valdībā esošie politiķi nevēlējās kaut ko darīt uzvaras pār nacismu labā bez pārliecības, ka tas uzlabos viņu izredzes panākt savus mērķus, izlemjot jautājumus par valsts iekārtojumu un robežām pēc kara.

Triju galveno antihitleriskās koalīcijas valstu galvu **Teherānas konferencē** (1943.gada 28.novembrī – 1.decembrī), kurā citas valstis, tai skaitā Polija, nebija pārstāvētas, tika apspriesti visi svarīgākie starptautiskie jautājumi.

Poļu autoru vairākums, piemēram, J. Duračinskis, J. Karskis, K. Kerstena, J. Tebinka u.c. uzskata, ka tieši Teherānā J. Staļins, V. Čērčils un F.D. Rūzvelts panāca iepriekšējus lēmumus par Polijas nākotni, kurus turpināja Jaltas un Potsdamas konferencēs pieņemtie lēmumi un kuri noraidīja Polijas robežu neaizskaramības ideju, kas bija viena no galvenajām PVE programmā.

Teherānas konferences laikā notika V. Čērčila un J. Staļina neoficiālas tikšanās, kuru laikā J. Staļins izvirzīja priekšlikumu par Polijas rietumu robežu pārcelšanu tālāk uz rietumiem.

Jau 1941.gada 16.decembrī sarunā ar A. Īdeni J. Staļins izteica viedokli, ka pēc kara Polijas robežās jāietilpst kā agrākajam „poļu koridoram“, tā arī Austrumprūsijai. Toties Tilzītei (vācu *Tilsit*, poļu *Tylża*, liet. *Tilžė*, mūsdienās – Sovetska (*Совёмск*)) jābūt PSRS sastāvā ietilpstošajā Lietuvā. Tālāk uz dienvidiem Polijas robežai jāiet pa Kērzona līniju, kura var tikt modernizēta. A. Īdens tolaik izteica savu piekrišanu Austrumprūsijas iekļaušanai Polijā, kaut izvairījās no PSRS 1941.gada robežu atzīšanas.

V. Čērčils, izmantojot trīs sērkokļus, simbolizējošus PSRS–Polijas un Polijas–Vācijas robežas, J. Staļina priekšlikumu papildināja, apvienojot to ar Polijas austrumu robežas izmaiņu jautājumu, un atklāti izteica ideju par Polijas „pārbīdi” uz Rietumiem. Britu premjera priekšlikums bija vērsts uz to, lai pierunātu PVE piekrist kompensācijai par zaudētajiem apgabaliem austrumos ar teritorijām rietumos. V. Čērčils Polijas „pārbīdīšanu” uz rietumiem uz Vācijas zemju pievienošanas rēķina uzskatīja par atbilstošu Lielbritānijas interesēm, jo tā tiktu radīta salīdzinoši stipra Polija kā pretsvars Vācijai. V. Čērčila idejas rašanos acīmredzot ietekmēja viņa secinājums, ka J. Staļins nemainīs prasību par Polijas–PSRS robežas noteikšanu pa Kērzona līniju un agri vai vēlu panāks tās īstenošanu. PSRS valdība nebija saistīta ar solījumiem Polijas valdībai emigrācijā, varēja nerēķināties ar tās viedokli. Padomju nodomiem bija labvēlīgi notikumi pasaulē – Sarkanās armijas uzvaras pie Staļingradas, Kurskas, sekmīgi notiekošā Baltkrievijas un Ukrainas atbrīvošana. 1.decembrī jau oficiālas Teherānas konferences sēdes laikā V. Čērčils iesniedza priekšlikumu: „Principā tiek

pieņemts, ka Polijas valsts izcelsmes vietai ir jāatrodas starp tā saucamo Kērzona līniju un Oderas upes līniju, ar Austrumprūsijas un Opoles (poļu *Opole*, vācu *Oppeln* – pilsēta Augšsilēzijā) provinces iekļaušanu Polijā.” Uz to J. Staļins norādīja, ka „krievi nav neizsalstošu ostu Baltijas jūrā” un tāpēc tiem jāsaņem Kēnigsbergas un Mēmeles ostas ar attiecīgu Austrumprūsijas teritorijas daļu. V. Čērčils apsolīja priekšlikumu izstudēt.

Kā raksta krievu vēsturnieks J. Žukovs, J. Staļins kā svarīgāko, ja ne vienīgo kara mērķi redzējis valsts nodrošināšanā pret draudiem no militāristiskās Vācijas, kuriem, pēc viņa domām, bija jāsauglabājas arī pēc tās sakāves, tuvākajā pārrēdzamajā nākotnē. Vēsturnieks atsaucās uz J. Staļina Teherānā teiktajiem vārdiem: „Vācija var drīz atkopties. Tam viņai vajadzēs tikai 15 – 20 gadu. Lai arī kādus aizliegumus mēs tai neuzkrautu, vācieši atradīs iespēju tos apiet [...] Tāpēc Vācija atkal atkopsies un sāks agresiju”. To padomju diktators secinājis no pagātnes pieredzes un izeju no šādas situācijas pirmkārt meklējis jaunu Polijas robežu atzīšanā, Polijas pārvēršanā par uzticamu un drošu PSRS sabiedroto, un tikai otrkārt centies iegūt no sakautā pretinieka maksimālas reparācijas sagrautās padomju saimniecības atjaunošanai. Neatsakoties pilnībā no šī J. Staļina rīcības motīvu izskaidrojuma, pēc autora domām, tai var rast arī plašāku argumentāciju. Vācijas nākamās tuvās agresijas draudi tika tišuprāt pārspīlēti, tiem bija jākalpo kā bubulim, ar ko baidīt Austrumeiropas tautas un turēt tās atkarībā no galvenā Vācijas uzvarētāja un tās draudu ierobežotāja nākotnē – PSRS. Polijas gadījumā tās robežu pārbīdei uz rietumiem uz vācu zemju rēķina bija jārada poļos gan pateicības jūtas Padomju Savienībai un tās „vadonim”, gan bailes no dabīgajiem un taisnīgajiem Vācijas mēģinājumiem atgūt savas teritorijas.

J. Staļinam izdevās konferencē pārliecināt V. Čērčilu un F.D. Rūzveltu, ka bijušo Polijas austrumu apgabalu etniskā struktūra prasa atgriešanos pie Kērzona līnijas. Kā jau agrāk teikts, F.D. Rūzvelts ilgstoši uzskatīja, ka teritoriālie jautājumi nav jārisina pirms nav beidzies karš. Taču 1943.gada nogalē Teherānā viņš atteicās no šī principa un ar V. Čērčila piekrišanu pēc būtības atbalstīja J. Staļina priekšlikumu par Polijas pēckara robežām. Nedz ASV prezidents, nedz Lielbritānijas premjers neizteica kādus iebildumus. Tādejādi Teherānā J. Staļins izvirzīja, un sabiedrotie faktiski paziņoja par gatavību atzīt „Kērzona līniju” par padomju-poļu robežu. Taču ASV prezidents, privāti tiekoties ar J. Staļinu agrā 1.decembra pēcpusdienā, lūdza saprast, ka viņš kā politiķis, kas drīzumā balotēsies atkārtotās vēlēšanās, nevēlētos, ka viņa nostāja tiktu publiskota, citādi viņš zaudēs Amerikas poļu balsis, bet to bija ap 7 miljoni (patiesībā 5-6 miljoni).

Tā ASV prezidenta vēlēšanu gadā F. D. Rūzvelta darbībā izpaudās tendence neinformēt un pat daļēji dezinformēt amerikāņu tautu par Rietumvalstu piekāpību Padomju Savienībai Polijas jautājumā. Arī V. Čērčils šai jautājumā neiebilda F. D. Rūzveltam. Par Teherānas konferences lēmumiem arī S. Mikolajčiks netika informēts.

Vēlāk, jau atgriezies mājās, F.D. Rūzvelts Ņujorkas katoļu arhibīskapam F. Spelmanam atzinās, ka Polija, Baltijas valstis, Somija un Besarābija jau ir zaudētas Padomju Savienībai. ASV tur vairs nevarēja neko līdžēt, „tāpēc labāk atdot tās glīti”. Ar ASV nostāju neapmierinātajam Polijas sūtnim Vašingtonā J. Čehanovskim F.D. Rūzvelts pragmatiski pateica: „Vai jūs gaidāt, ka mēs un Lielbritānija pieteiksim karu Džo Staļinam, ja viņi šķērsos jūsu priekšējās robežas? Pat ja mēs gribētu, Krievija vēl aizvien spēj savākt divreiz spēcīgāku armiju nekā abas mūsējās kopā, un mums vispār nebūs nekādas teikšanas šajā jautājumā.”

Galvenie Teherānas konferences lēmumi: atteikšanās no Rietumvalstu uzbrukuma Balkānos, lēmums par Rietumu sabiedroto spēku izcelšanos Francijā, kuras priekšnoteikums bija PSRS apņemšanās to atbalstīt ar triecienu no austrumiem, pārsvītrotja PVE cerības par to, ka Polijā pirmais

ieies Rietumvalstu karaspēks. Jau skaidri atklājās perspektīva, ka Rietumu sabiedrotie nokavēs ar savu spēku ieviešanu Polijā, PSRS atbalstīs Polijā veidojamās kreiso spēku pārvaldes struktūras, bet PVE un to atbalstošie poļu emigranti nespēs atgriezties dzimtenē.

Viens no Teherānas konferences rezultātiem, kurš noteicošā mērā ietekmēja arī sabiedroto tālāko pozīciju Polijas jautājumā, bija fakts, ka principā tie vienojās par pēckara Polijas robežu jautājumu bez poļu pārstāvju piedalīšanās un viņu viedokļu ievērošanas. „Lielā trijnieka” locekļi patstāvīgi izlēma Polijas jautājumu, nerēķinoties ar tās sabiedrotā statusu. Kā norāda krievu vēsturnieks A. Širokorads, tas bija svarīgs lūzums, kurš pavēra ceļu tam, ka Rietumi turpmāk vairakkārt piekāpās padomju pretenzijām uz sev labvēlīgu valstu robežu noteikšanu. Minētais vēsturnieks gan uzsver, ka Teherānas konferences rezultāti bija jau agrākās Rietumvalstu politikas turpinājums. Daudzi Rietumu elites pārstāvji jau 1940.gadā apšaubīja 1939.gada robežas atjaunošanas iespējamību. Šis aspekts kopā ar Sarkanās armijas panākumiem frontē arī noteica ASV un Lielbritānijas piekāpību Teherānā.

Teherānas konferences rezultāti skaidri parādīja, ka PVE vairs nevar rēķināties ar Rietumu sabiedroto viennozīmīgu atbalstu. „Lielā trijnieka” pieņemtais lēmums, ka Polijas teritorija atradīsies starp Oderu un „Kērzona” līniju, faktiski atņēma poļu labējiem politiķiem iespēju izmantot savā labā pretrunas, pastāvošas starp lielvalstīm. Viss „lielais trijnieks” uzstājās vienoti padomju-poļu robežas jautājumā, kad PVE vēl nebija gatava tam. Rietumu sabiedrotie faktiski atzina arī PSRS tiesības veicināt Austrumeiropā sev „draudzīgu” valdību nodibināšanos. Arī tas sašķobīja PVE stāvokli.

„Polijas problēma” bija kļuvusi par nejēdzīgu un netīkamu traucēkli lielajā cīņā pret nacismu. Pretošanās kustības varonis J. Karskis pēc kara konstatēja, „ka Rietumu sabiedriskā doma arvien vairāk sliecās „poļu emigrantus” uzskatīt par reakcionāriem tiepšām un gaisagrābšļiem”. V. Čērčils kopā ar A. Īdenu, atgriezies mājās, mēģināja pierunāt Polijas valdību emigrācijā piekrist J. Staļina piedāvātajām robežām, taču tā palika nepiekāpīga. Pēc Teherānas konferences poļu līderi naidīgi uzņēma V. Čērčila priekšlikumu pārvietot robežu. Viņi nenojauta vai arī izlikās nenojaušam, ka „lielais trijnieks” par to jau bija panācis principiālu vienošanos.

V. Čērčils saprata, ka J. Staļins neatdos varu Polijā poļu „londoniešu” rokās un, kad pēdējie viņam apnika ar savām nemitīgajām prasībām, 1944.gada 7.janvārī viņš uzrakstīja Lielbritānijas Ārlietu ministrijai memorandu, kurā atklāti pauda savu pozīciju, izteicās arī par Polijas valdību emigrācijā: „...mēs nekad neesam uzņēmušies saistības aizstāvēt pastāvošās Polijas robežas, bet kas attiecas uz Krieviju, tad pēc diviem kariem, kuri tai maksāja no divdesmit līdz trīsdesmit miljoniem krievu dzīvību, tai ir pilnīgas tiesības uz savu rietumu robežu drošību. Vēl vairāk, bez krievu armijām Polija tiktu iznīcināta vai novesta līdz verga stāvoklim, bet pati poļu nācija pazustu no zemes virsas. Bet varonīgās krievu armijas atbrīvo Poliju, un nekādi citi spēki to nespētu paveikt. Tagad Polijai Eiropas sirdī tiek piešķirts diženas neatkarīgas nācijas stāvoklis, ar lielisku jūras piekrasti un labāku teritoriju, kāda tai piederēja līdz tam. Un ja tā nepieņems to, Britānija atteiksies no visām saistībām un lai poļi paši ved sarunas ar Staļinu. [...] Viņiem jābūt ļoti dumjiem, ja viņi iedomājas, ka mēs taisāmie sākt jaunu karu pret Krieviju, lai aizstāvētu poļu austrumu robežu. Nācijām, kuras nespēj pašas sevi aizstāvēt, ir jāpilda to norādījumi, kuri viņas izglāba un kuri sniedz tām īstas brīvības un neatkarības perspektīvas”. V. Čērčila viedoklis bija gana cinisks, taču arī pragmatisks, atbilstošs gan Lielbritānijas, gan visas pasaules, gan, gala rezultātā, arī pašas Polijas interesēm. S. Mikolajčika valdības mēģinājumi aizstāvēt Polijas intereses Lielbritānijas un ASV priekšā, atsaucoties uz poļu karavīru uzticību Rietumu sabiedrotajiem, nostādīja viņu un poļu emigrāciju šo lielvalstu vadītāju acīs nabaga radnieka un apgrūtināša lūdzēja stāvoklī.

Kā uzskata krievu vēsturnieks P. Samodelkins, tas, ka Rietumu sabiedrotie atzina Kērzona līniju, nozīmēja nevis Polijas teritoriālā jautājuma atrisināšanu, bet tādas valsts formas kā poļu konfederācija, kuras sastāvā tās maksimālas paplašināšanas robežās ietilpa kā baltkrievi, ukraiņi, lietuvieši un čehi, neatzīšanu. Attiecīgi PVE bija jāatsakās no tradicionālās, konservatīvās valstiskās domāšanas un jānosprauž jaunas prioritātes. Tādiem jēdzieniem kā nacionālā teritorija, valsts robeža, atsevišķas valsts suverenitāte starptautiskajā vērtību skalā bija jāatrodas zem vispārējās drošības, miera visā pasaulē, demokrātijas un brīvības principiem. Taču šo manevru spēja izdarīt tikai mazākums PVE sastāvā. (Teiktajam var piekrist, minētā globālā tendence Otrā pasaules kara laikā un arī Polijas jautājuma risināšanā izpaudās, taču nākas konstatēt, ka līdz pat mūsdienām tā tikai ar grūtībām lauž sev ceļu.)

Poļu izcelsmes ASV vēsturnieks Dž. Kacevičs ir atzīmējis: „Romantismam visos apstākļos ir tendence radīt ilūzijas, un kara laika diplomātija, kuru īstenoja poļu valdība, nebija izņēmums.” Taču, pēc grāmatas autora domām, novelt visu uz romantisma radītām PVE locekļu ilūzijām nav pareizi. Galvenais bija kas cits: Poļu politiķi emigrācijā uzskatīja, ka viņu atteikšanās no kaut daļas bijušo Polijas teritoriju izsauks milzu neapmierinātību ne tikai ārpus Polijas dzīvojošajos poļos, bet arī pašā Polijā, gan pagrīdnieku, gan citu iedzīvotāju vidū. Īpaši bīstami tas bija tiem, kuri jau “sanācijas” režīma laikā nesa atbildību par valsts likteni. Ja bijušie opozīcijas līderi teritoriju zaudēšanas gadījumā varēja norādīt uz bijušo valsts vadītāju vainu, tad tiem, kuri bija noveduši valsti līdz okupācijai, vēl arī teritoriju zaudēšana pēc kara faktiski pārsvītrotu viņu cerības uz politiskās karjeras sekmīgu turpināšanu. Lielā mērā tieši tas arī noteica poļu labējo politiķu turēšanos pie pirmskara robežām.

Cits poļu vēsturnieks – R. Nazarevičs ir atzinis, ka „t.s. „Londonas nometnes” neatlaidība un atteikšanās no kompromisiem austrumu teritoriju jautājumā un tās prasība pēc nedalītas varas Polijā kaitēja cīņās par neatkarību interesēm, veda valdības emigrācijā un tās pārstāvniecības politiku strupceļā, ar to liecinot par nespēju vadīt tautu un realizēt Polijas nacionālos uzdevumus.” Šī darba autora izskatītie avoti un literatūra liek viņam piekrist R. Nazareviča secinājumam.

Pretēji labējiem politiskajiem spēkiem PSP cerēja uz Sarkanās armijas panākumiem un konstatēja, ka šādas cerības pastāv arī plašākos tautas slāņos. Kā poļu komunistiem PSRS rakstīja viens no viņu līderiem Polijā V. Gomulka, „Sarkanās armijas atnākšanas gaidīšana ir vispārēja pat tais sabiedriskajos slāņos, kuri ir padomju iekārtas pretinieki. Tam, ka citas armijas atbrīvos poļu tautu no hitleriskās okupācijas, [poļi] ir pārstājuši ticēt.” To, ka V. Gomulka nekļūdījās vai arī neliekuļoja, apstiprināja PVE atbalstītāju aprindās tapuši dokumenti. PVE Delegatūras Drošības nodaļas 1943.gada beigās sagatavotā ziņojumā bija teikts, ka PSP ietekme pēdējā laikā ir ievērojami pieaugusi un to jāmēra nevis ar partijas biedru skaitu, bet ar to cilvēku skaitu, kuri atrodas „komunistiskās aktivitātes valdzinājumā”. Tālāk ziņojumā teikts: „PSP rokās ir stiprs propagandisks trumpis – tieši tas, ka viņa pirmā pasludināja aktīvas bruņotas cīņas ar vācu okupantiem nepieciešamību un pirmā izvērta to plašā mērogā (partizānu cīņa, GL diversijas) [...] Masās viņus [komunistus – V.Š.] uzskata par labākajiem un viskonsekventākajiem cīnītājiem pret okupantiem. Ir saprotams, ka vislielākā ietekme PSP ir strādnieku vidū.”

Arvien vairāk Polijas iedzīvotāju zaudēja uzticību Lielbritānijas un ASV politikai, kuras vilcināja Otrās frontes atklāšanu. Jau 1943.gadā liela daļa Polijas iedzīvotāju saprata, ka viņu dzimteni no nacistiem atbrīvos Sarkanā armija, un, neraugoties uz visiem aizspriedumiem pret „moskaļiem” un boļševikiem, ar to poļiem nāksies rēķināties. Pat AK pavēlnieks ģenerālis T. Komorovskis 1944.gada

sākumā ziņoja uz Londonu: „Masās aug noskaņojums uzskatīt padomes par atbrīvotājām no vācu terora.” Kā rādīja tālākie notikumi, šai gadījumā ģenerālim bija taisnība.

3-3

Polijas atbrīvošana. 1944.gada janvāris – 1945.gada maijs.

Vēsturē nekas netiek darīts bez apzināta nodoma, bez vēlama mērķa.

Fridrihs Engelss (*Friedrich Engels*).

Aunu bars, kuru vada lauva, vienmēr uzvarēs lauvu baru, kuru vada auns.

Napoleons Bonaparts (*Napoléon Bonaparte*).

Neviens nav zaudējis, kamēr neviens nav uzvarējis.

Džeks Londona (*Jack London*)

Es neesmu komunisti, bet es pazinu daudzus komunistus, kuri atdeva savas dzīvības par brīvību un demokrātiju. Bet es neesmu redzējis nevienu nacistu, kurš būtu cīnījies par brīvību un demokrātiju.

Migels Anhels Martiness. (*Miguel Ángel Martínez*)

3-3-1

PVE, tās vadītās pagrīdes un PSRS vadības, poļu kreiso spēku cīņas par ietekmi Polijā izvēršanās. Polijas Nacionālās atbrīvošanās komitejas izveide.

1944. gadā Polijā norisa ne tikai smagas cīņas pret okupantiem, šai gadā izvērās arī asa politiska cīņa valsts iekšienē, ko marksistiskie vēsturnieki, gan vienkāršojot situāciju, sauc par šķiru cīņu. Pēc grāmatas autora domām par situācijas vienkāršošanu to var uzskatīt tāpēc, ka dažādu politisko spēku atbalstītāju rindās bija dažādu slāņu pārstāvji, un ne visos jautājumos bija atrodama tīri šķiriskā šķautne. Taču savstarpējo interešu mudžeklī nevar noliegt arī šķiru pretrunas, šķiru cīņa nebija staļinisma izdomājums. Notika tālāka sabiedrisko spēku polarizācija.

XX gadsimta 60.gados amerikāņu vēsturnieks G. Kolko atzina, ka emigrantu valdība „iemiesoja [...] veco kārtību un sociālos spēkus, kuri bija spējīgi eksistēt, nododoties ilūzijām, neraugoties uz karu, kurš iznīcināja 6 miljonus poļu”. Poļu pilsonības egoisms, kurš izpaudās mēģinājumos pakļaut nacionālās atbrīvošanās cīņu tikai savām interesēm, jaunajos apstākļos nevarēja noteikt visu Polijas sabiedrisko spēku attīstības vektoru.

Nemot vērā Sarkanās armijas uzvaras un frontes virzību uz Poliju, poļu iedzīvotāju noskaņojuma izmaiņas un reizē arī labējo spēku gatavošanos varas saņemšanai Polijā, PSP vadība jau 1943.gada oktobrī pieņēma lēmumu izrādīt iniciatīvu **Valsts Nacionālās padomes** (*Krajowa Rada Narodowa – KRN*) kā nacionālo demokrātisko spēku vadošas iestādes radīšanai un ievadīja sarunas ar vairākām sabiedriskām organizācijām par tās izveidi. PSP CK uzdevumā šīs sarunas veda PSP CK loceklis, 1943.gada vasarā no PSRS uz Poliju atsūtītais B. Beruts, kurš baudīja padomju vadības uzticību. Sarunu gaitā noskaidrojās, ka ļudoviešu vadība, pretēji partijas ierindas biedru vairākuma neapmierinātībai par partijas sadarbību ar labējo Nacionālo partiju (*Stronnictwo Narodowe*), tomēr

nevēlas saraut sakarus ar Polijas valdību emigrācijā. Galvenais šķērslis PSP sadarbības izveidei ar ļudoviešiem bija jautājums par Polijas austrumu robežu. Rezultātā 14 kreisas sabiedriski politiskas un militāras organizācijas, kuras, izņemot pašu Polijas strādnieku partiju (un GL), gan bija mazas pēc biedru skaita un bez ievērojamas ietekmes sabiedrībā, 1943.gada decembra beigās parakstīja dokumentu par Valsts Nacionālās padomes izveidi.

1943.gada 15.decembrī PSP izdevums „*Trybuna Wolności*” („Brīvības tribīne”) publicēja kreiso sociāli politisko un militāro organizāciju manifestu ar aicinājumu radīt KRN kā „faktisko poļu tautas politisko pārstāvniecību, kura būtu pilnvarota uzstāties tautas vārdā un vadīt tās likteņus līdz Polijas atbrīvošanai no okupācijas”. Manifestā bija dots vērtējums stāvoklim Polijā un pasaulē un aicinājumi poļu tautai. Par PVE tajā bija teikts: „Londonas valdība visu savu politiku pakļāvusi pamatmērķim: pirmsseptembra režīma atjaunošanai. 1935.gada konstitūcijas atzīšana par savas darbības un nākamās atbrīvotās Polijas valsts iekārtas pamatu bija ņirgāšanās par tautas gribu, kurai šis akts tika uzspiests ar spēku un kura nekad nav atzinusi tās likumību. Elitāri-totalitāras konstitūcijas pieņemšana pretstatīja Poliju visu sabiedroto nāciju demokrātiskajiem centieniem. [...] Ne politisks aklums, bet vēlme piekrāpt poļu tautu ar mērķi sagrābt varu valstī ir avots aplamajai teorijai, ar kuru tika ieēdināta tauta, par „diviem ienaidniekiem”, kuri šai karā, kam Polijai jāatver lieliskas nākotnes perspektīvas, „savstarpēji noasiņo”. Realizējot šīs teorijas, ar Londonas valdību un tās Delegatūru valstī saistītie elementi sniedza morālu atbalstu Vācijai tās cīņā austrumos. Un ne tikai morālu. Ar emigrantu valdību saistītās aprindas, atklāti aicināja nenodarīt ļaunumu okupantiem, nedarīt neko tādu, kas vājinātu to spēku cīņā pret Padomju Savienību.”

Veidojamajai Valsts Nacionālajai padomei (KRN) tika izvirzīti uzdevumi:

1) Vadīt tautas cīņu pret vācu okupantiem. Kopā ar sabiedrotajiem tuvināt kara beigas un Polijas atbrīvošanu;

2) Realizēt Polijas ārpolitiku draudzības un sadarbības garā ar visiem sabiedrotajiem, nekavējoties sperot soļus draudzības un sadarbības attiecību nodibināšanai ar PSRS;

3) „Cīnīties par neatkarīgu un suverēnu Poliju. Iekļaut Polijas valsts sastāvā visas poļu zemes, tai skaitā kādreiz sagrābtās, pārvācotās. Noteikt Polijas austrumu robežas atbilstoši austrumu zemju iedzīvotāju gribai un uz draudzīgas vienošanās pamata ar Padomju Savienību”;

4) Censties pārveidot Polijas sociālo iekārtu plašas demokrātijas garā, ne tikai politiskas, bet arī ekonomiskas; īstenojot muižnieku zemju atsavināšanu bez kompensācijas un nododot tās zemniekiem un laukstrādniekiem; veicot lielrūpniecības, banku un transporta, kam ir izšķiroša nozīme tautsaimniecības attīstībā, nacionalizāciju; atbrīvojot poļu darbaļaudis no „verdzības, netaisnības un pazemošanas, no bada, bezdarba, trūkuma un tumsības”.

Bija paredzēts, ka KRN radīs Tautas armijas (*Armia Ludowa* – AL) pavēlniecību, kura vadīs tautas bruņoto cīņu, piemērotā brīdī arī Pagaidu valdību, kuras sastāvā ietilps visu demokrātiskās pozīcijās stāvošo grupējumu pārstāvji.

1943.gada decembra otrajā pusē PSP CK griezās ar priekšlikumu pievienoties Manifestam arī pie Poļu Sociālistu strādnieku partijas (*Rabotnicza Partia Polskich Socjalistów*, PSSP) un ļudoviešiem (SL), taču tās priekšlikumu nepieņēma. KRN nodibināšana pastiprināja domstarpības (par attiecībam pret PSRS, PSP, KRN) PSSP biedru vidū. Poļu Sociālistu strādnieku partijā veidojās divi spārnī ar dažādiem uzskatiem. Kreisais PSSP spārns ar E. Osobku-Moravski priekšgalā paziņoja par savu iestāšanos KRN. Tas noveda pie partijas šķelšanās un Poļu Sociālistu strādnieku partijas Pagaidu Centrālās Komitejas radīšanas 1944.gada janvārī. Maijā tika sasaukts IV partijas kongress, kurš atbalstīja sadarbību ar PSP. KRN piekritēji IV PSSP kongresā ieguva vairākumu un panāca KRN un

tās programmas atzīšanu. Protams, PSP atbalstīja šo procesu Poļu Sociālistu strādnieku partijas rindās. Par jaunās PSSP priekšsēdētāju kļuva E. Osobka-Moravskis.

E. Osobka-Moravskis bija studējis Varšavas universitātē jurisprudenci, taču studijas nenobeidza. Kopš 1928.gada viņš bija Polijas Sociālistiskās partijas biedrs. No 1943.gada – PSSP biedrs. 1943. gada 31. decembrī ņēma dalību KRN dibināšana sapulcē, kļuva par tās priekšsēdētāja vietnieku. No 1944.gada jūlija līdz decembrim Polijas Nacionālās atbrīvošanās komitejas priekšsēdētājs. No 1945. gada janvāra – Polijas Republikas Pagaidu valdības premjerministrs un ārlietu ministrs. No 1945.gada jūnija līdz 1947. gadam – Polijas Republikas Nacionālās vienotības pagaidu valdības priekšsēdētājs. Polijas Apvienotās strādnieku partijas biedrs no 1948.gada, 1949.gadā no tās izslēgts, 1956.gadā – atjaunots partijā.

Daļa PSSP līderu vēl cerēja izveidot „trešo spēku”. Labējā partijas daļa ar tās CK priekšgalā atteicās no sadarbības ar PSP, motivējot, ka tā var traucēt sadarbību ar ļudoviešiem un plašas vienotas frontes radīšanu. 1944.gada februāra beigās PSSP CK pārtrauca sarunas ar PSP, mēģināja radīt savu tautas fronti ar saviem bruņotajiem spēkiem. Tā 1944.gada februārī tika izveidota no Poļu Sociālistu strādnieku partijas un dažām citām nelielām demokrātiskās, sociālistiskās un sindikālistiskās virzības organizācijām sastāvoša apvienība (*Centralizacja Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych*) un tās vadošā iestāde Tautas centrālā komiteja (*Centralny Komitet Ludowy*). Kā tās bruņotās vienības darbojās Polijas tautas armija (*Polska Armia Ludowa*). Apvienība (Centralizācija) atteicās sadarboties ar PSP un KRN. Tā mēģināja atrast kādu trešo ceļu starp Polijas valdības emigrācijā un Valsts Nacionālās padomes nospraustajiem. Kā norādījusi padomju vēsturniece V. Parsadanova, Centralizācijas izveide zināmā mērā atspoguļoja procesu, kad valdība emigrācijā zaudēja sīkburžuāzijas uzticību, taču tā arī traucēja visu demokrātisko spēku apvienošanu. (Vēsturniece pie demokrātiskajiem spēkiem pieskaitīja arī kreisos, ko var darīt tikai visai nosacīti.)

Diferenciācija notika arī ļudoviešu rindās. Jau 1943.gadā bija skaidri jūtama zemnieku masu radikalizācija. Radikāli noskaņotie zemniecības pārstāvji PSP atzina par savu interešu izteicēju. Ne velti PSP rindās ceturrtā daļa bija bijušo ļudoviešu. Vērotāji no PVE sāka runāt par revolucionāru sasprindzinājumu zemniecības vidū. Arī BCh pavēlniecība 1943 septembrī bija spiesta atzīt, ka laukos eksistē divas iedzīvotāju grupas, kuras „viena otru neieredz”. Okupantu pasākumi poļu fiziskai iznīdēšanai, to veiktā poļu zemju izlaupīšana, sevišķi pārtikas produktu un lauksaimniecisko izejvielu izvešana, arī PSP uzstāšanās ar bruņotas cīņas izvēršanas un radikālu sociālu pārkārtojumu programmu nevarēja neatsaukties uz zemnieku noskaņojumu. Polijas Strādnieku partija jau no pirmajiem saviem programmatiskajiem dokumentiem atbalstīja galveno poļu zemnieku prasību par nekavējošu muižniecības zemes īpašumu konfiskāciju un nodošanu maz- un bezzemnieku rokās. Tomēr, kad 1943.gada rudenī notika sarunas starp PSP vadības, no vienas puses, un ļudoviešu kustības centrālās vadības un BCh pavēlniecības, no otras puses, pārstāvjiem, tās beidzās bez panākumiem. Zemnieku partijas „Roch” vadītāji, kaut kara gados atradās „londoniešu” nometnes kreisajā flangā, tomēr nebija gatavi pieņemt komunistu piedāvāto pozīciju, tā faktiski turpinot jau 30.gados pastāvošo situāciju, kad ļudovieši bija demokrātiskā opozīcijā “sanācijas” režīmam, taču kopumā negatīvi izturējās pret komunistiem, noraidot proletariāta diktatūru un strādnieku šķiras ar komunistiem priekšgalā vadošo lomu sabiedrībā. Tikai nedaudzi ļudovieši atzina iespēju radīt PVE kreisu alternatīvu.

Tad PSP uzsāka realizēt kursu uz ļudoviešu kreisā spārna, kurš varētu piekrist sadarbībai ar komunistiem, aktivizēšanu. Notika PSP CK locekļu tikšanās ar tiem ļudoviešu vadītājiem, kuri jau pirms kara bija atradušies kreisās pozīcijās. Pēdējie ar PSP atbalstu izstrādāja savu programmu, kuras galvenā tēze prasīja atzīt zemniecības savienību ar strādnieku šķiru un Polijas savienību ar PSRS kā

pamatu sekmīgai cīņai par neatkarīgu un demokrātisku Poliju. Kā tuvākais tika stādīts uzdevums nošķelt ģudoviešu kustības centrālo vadību no pārējām PVE atbalstošajām partijām. Taču sadarboties bija gatava tikai daļa kreiso ģudoviešu, kuri nevarēja saprasties ar labējiem savas partijas biedriem jautājumos par attieksmi pret strādnieku šķiru, PSP un PSRS. Šī daļa kreisi noskaņoto darbinieku no SL-Roch, pretēji partijas vadības pozīcijai, piekrita piedalīties kreisa politiska centra izveidē. Kreisie ģudovieši parakstīja KRN programmas dokumentus, piekrita arī viņu iekļaušanai iecerētās tautas mazākuma pārstāvniecības – KRN un tās vietējo iestāžu sastāvā. Var teikt, ka kreisie ģudovieši atbalstīja PSP centienus kreiso mazākumu poļu vidū pārvērst par vairākumu.

Tādejādi izmaiņas starptautiskajā situācijā sakarā ar Sarkanās armijas uzvarām atstāja dziļu iespaidu arī uz Polijas politiskajām partijām. Tajās notika diferenciācija, kur galvenā robežšķirtne bija attieksme pret PSRS un gatavība ar to sadarboties Polijas atbrīvošanā no nacistiskajiem okupantiem un jaunas valsts izveidē.

Tādejādi izmaiņas starptautiskajā situācijā sakarā ar Sarkanās armijas uzvarām atstāja dziļu iespaidu arī uz Polijas politiskajām partijām. Tajās notika diferenciācija, kur galvenā robežšķirtne bija attieksme pret PSRS un gatavība ar to sadarboties Polijas atbrīvošanā no nacistiskajiem okupantiem un jaunas valsts izveidē. Atsevišķās partijās: kā Poļu Sociālistu strādnieku partijā, 1944.gada sākumā radītajā partijā *Stronictwo ludowe „Wola Ludu”* (Zemnieku partija „Tautas griba”) šī diferenciācija notika ātrākos tempos kā citās pilsoniskajās partijās ar bagātām pretpadomju cīņas tradīcijām. Īpaši stingri pretpadomiskās pozīcijās stāvēja „*Stronictwo Narodowe*” (Nacionālā partija).

Valsts Nacionālās padomes (KRN) dibināšanas sēde konspiratīvos apstākļos Varšavā notika naktī no 1943.gada 31.decembra uz 1944.gada 1.janvāri. Tajā piedalījās un KRN deklarāciju, kura aicināja poļu tautu cīņā par vācu okupantu padzīšanu kopā ar PSRS, nacionālās neatkarības izcīnīšanu, demokrātiskas Polijas radīšanu, parakstīja PSP, GL, PSSP kreisais spārns, kas uzstājās pret partijas CK vairākumu; ģudoviešu radikālais spārns, kurš vēlāk noformējās organizācijā „*Wola Ludu*” („Tautas griba”) un sarāva attiecības ar „londoniešiem”, un tās norādījumiem sekojošās BCh vienības; pagrīdē darbojošos arodbiedrību, jaunatnes un dažu citu (pavisam 14) organizāciju pārstāvji. Padome tika izveidota no PSP, Polijas Sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna*), Polijas Zemnieku partijas (*Polskie Stronictwo Ludowe*), Zemnieku partijas (*Stronictwo Ludowe*), Demokrātiskās partija (*Stronictwo Demokratyczne*), kā arī arodbiedrību un bezpartijisku sabiedriski-politisko darbinieku pārstāvjiem. KRN vadīja prezīdijs, par kura priekšsēdētāju tika ievēlēts B. Beruts. No 1944.gada 31.decembra viņš kļuva par KRN priekšsēdētāju.

Līdz Likumdošanas seima sanāksšanai (1947.gada janvāris) KRN bija augstākā kreiso spēku atzītā Polijas likumdevēja iestāde. Tās priekšsēdētājs pildīja valsts prezidenta un bruņoto spēku virspavēlnieka funkcijas. Tika pieņemts KRN un vietējo tautas padomju darbības nolikums, dekrēts par Tautas armijas (*Armia Ludowa*) organizācijas principiem.

Veidojās arī KRN vadītas iestādes uz vietām. 1944.gada 18.februārī Ļubļinā sāka darboties pirmā Polijā vojevodistes nacionālā padome. Jau 1943.gada decembrī sākās Varšavas vojevodistes nacionālās padomes izveides sagatavošanās darbi, kuri noslēdzās 1944.gada 23.martā. Tika izveidotas arī Lodzas, Krakovas un Kelces nacionālās padomes. Dažviet pastāvēja arī pilsētu, povjatu (apriņķu) un gminu (kopienu) nacionālās padomes. Ar tautas masu atbalstu vēl okupācijas periodā poļu zemēs tika radītas 8 vojevodistu, ap 100 povjatu un pilsētu, kā arī ap 300 gminu nacionālās padomes, uz kurām varēja balstīties KRN. Tajās ietilpa dažādu organizāciju pārstāvji, kas iestājās par

aktīvu cīņu pret okupantiem. Ar laiku arvien biežāk šo padomju sastāvā iegāja arī AK biedri. Francijā un Lielbritānijā tika radītas poļu emigrantu grupas, kuras atbalstīja KRN.

KRN radīšana nozīmēja Polijas pretošanās kustības galīgu sašķelšanos divos pretējos grupējumos, kuri kardināli atšķīrās ar savu pieeju pēckara Polijas iekšējās un ārējās politikas problēmām. PVE Londonā vārdos iestājās par demokrātiskas iekārtas, kāda pastāvēja līdz 1926.gadam, atjaunošanu Polijā, dažu rūpniecības nozaru nacionalizāciju, agrārās reformas īstenošanu zemniecības labā. Vai šie solījumi citos apstākļos tiktu izpildīti, grūti pateikt, jo gan emigrantu aprindās, gan pašā Polijā stipri bija arī noskaņojumi jauno varu veidot pēc “sanācijas” režīma parauga. Turpretī vismaz KRN pamatkodols, prokomunistiskie spēki cīņu pret nacistiskajiem okupantiem centās savienot ar jaunas iekārtas radīšanu Polijā, kura virzītos uz sociālismu. KRN paziņoja, ka tā tieksies veidot draudzīgas attiecības ar visām tautām, apvienotām cīņā pret nacistiem. To sadarbība paredzēja „poļu zemju atgriešanu” Polijai tās rietumos un ziemeļos, robežproblēmu ar PSRS noregulēšanu uz tautu pašnoteikšanās tiesību atzīšanas pamata, stingru draudzības attiecību izveidi starp Poliju un Padomju Savienību. Pateicoties orientācijai uz nacionālās atbrīvošanās un sociālā taisnīguma izcīnīšanas ideju apvienošanu ar praktisku cīņu par ikdienišķo darba cilvēku vajadzību apmierināšanu, KRN pakāpeniski ieguva autoritāti masās.

Jau runāts par to, ka PVE un pie tās pastāvošā Polijas Nacionālā padome (*Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej*) bija izveidotas ar pagaidu raksturu, neievērojot demokrātiskas pārstāvniecības principus. To pašu jāsaka arī par KRN. Tai, tāpat kā Polijas valdībai emigrācijā, bija noteikta politiska ievirze. Var strīdēties, kurai no iestādēm noteiktā brīdī bija plašāka masu bāze, bet abas pārstāvēja tikai vienu tautas daļu.

Vērtējot KRN izveidi, V. Gomulka vēlāk rakstīja: „Poļu demokrātijas apvienotie spēki atteicās atzīt poļu pirmsseptembra režīma cienītāju emigrantu valdības un tās pārstāvniecības valstī tiesības runāt poļu tautas vārdā sakarā ar tās kaitīgo, Polijas interesēm pašnāvniecisko politiku. Valsts Nacionālās Padomes izveide nozīmēja, ka poļu tautas vidū ir izauguši veselīgi spēki, kuri droši izdarīja secinājumus no Polijas septembra sakāves. Ar dziļu atbildības sajūtu, kuru noteica vēsturiskā situācija, lai glābtu Poliju no jaunām nelaimēm, kas draudēja no “sanācijas” un poļu reakcijas puses, šie spēki uzņēmās tautas un Polijas likteņu tālāku vadību”. Komentējot teikto jāpiebilst, ka tāpat kā jebkura politiska partija, kas cenšas izmantot sev labvēlīgu situāciju, lai tiktu pie varas, to darīja arī PSP. Pretendējot uz „tautas un Polijas likteņu tālāku vadību”, tā samērā prasmīgi izmantoja „sanācijas un poļu reakcijas” kļūdas.

Kaut ārpus Polijas KRN atzina un atbalstīja tikai Poļu patriotu savienība un Poļu armija PSRS, sīkas poļu emigrantu grupas, tā pretendēja uz tiesībām uzstāties kā poļu tautas politiskajai pārstāvniecībai, vadīt tautu cīņā par atbrīvošanos, atsakot tiesības uz poļu tautas pārstāvniecību Polijas valdībai emigrācijā un pie tās izveidotajai Polijas Nacionālajai padomei.

Tācu reizē KRN statuss vēl bija nenoteikts, tai sākotnēji piemita gan likumdevējas, gan izpildvaras iestādes iezīmes. PSP CK vēstulē bijušajam KIIK ģenerālsekretāram, bet tolaik VK(b)P CK Starptautiskās politikas nodaļas vadītājam G. Dimitrovam norādīja: „Taisnību sakot, KRN nav valdība [...] Tā kā KRN neatzīst poļu emigrantu valdību, tā, līdz jaunas, tās atzītas vai tās radītas valdības izveidei pati zināmā mērā aizvieto valdību, bet nav valdība”.

Lai pastiprinātu cīņu pret okupantiem tika pieņemts lēmums apvienot visu KRN sastāvā iegājušo organizāciju bruņotos spēkus. 1944.gada 1.janvārī KRN pasludināja Tautas armijas (*Armia Ludowa* – AL) izveidi, kurai bija jābalstās uz plašāku sociālo bāzi nekā tā bija GL. GL vajadzēja tikt izformētai un ieiet *Armia Ludowa* sastāvā. Par AL pavēlnieku tika iecelts ģenerālis M. Žimerskis-Rola.

M. Žimerskis piedzima kā A. Lužickis, no 1911.gada dienēja Austroungārijas armijā. Kad viņa brālis civilists nogalināja savu priekšnieku, mainīja vārdu uz J. Žimerskis. Pirmā pasaules kara laikā M. Žimerskis bija pulka komandieris Poļu leģiona I brigādē, kuru komandēja J. Pilsudskis. Pulka komandierim izraisījās nesaskaņas ar brigādes komandieri un viņš tika pārcelts uz III brigādi. 1918.gadā M. Žimerskis iestājās Polijas armijā, komandēja brigādi, divīziju. Piedalījās poļu-padomju karā. Mācījās Kara akadēmijā Francijā, pēc atgriešanās Polijā saņēma ģenerāļa pakāpi. Dienēja armijas Ģenerālštābā.

1926.gadā M. Žimerskis neatbalstīja J. Pilsudska sarīkoto valsts apvērsumu, nostājās valdības pusē. Pēc tās sakāves kopā ar vairākiem ģenerāļiem viņu arestēja, it kā par kukuļņemšanu un krāpniecību armijas apgādē piesprieda 5 gadus cietumā, degradēja par ierindnieku un atlaida no armijas. Pēc atbrīvošanas no cietuma 1931.gadā M. Žimerskis stājās sakaros ar Polijas Komunistisko partiju. Pēc tās atlaišanas 1938.gadā emigrēja uz Franciju. Pēc kara sākuma 1939.gadā veltī lūdza viņu atkal uzņemt armijā, tomēr atgriezās Polijā, piedalījās pretošanās kustībā, uzturēja sakarus ar komunistisko grupu („*Młot i Sierp*”) (Sirpis un āmurs). Viens no GL Galvenā štāba darbiniekiem J. Maleckis pēc kara atmiņās stāstīja, kā 1943.gada maijā pie viņa griezies kāds GL biedrs ar ziņu, ka viens no pirmskara Polijas armijas augstākajiem virsniekiem vēlas iesaistīties GL darbībā. J. Maleckis tikās ar šo ģenerāli, kurš atklāti atzina, ka GL ir izvēlējusies pareizāko ceļu cīņā pret okupantiem, un viņš kā polis un karavīrs piedāvā tai savas zināšanas un pieredzi. Viņš arī atklāti nosauca savu vārdu un lūdza saistīt ar GL pavēlniecību. Pēc divām dienām notika PSP CK ģenerāļsekretāra P. Findera, GL Galvenā štāba priekšnieka F. Juzvjaka, J. Malecka un M. Žimerska tikšanās, pēc kuras ģenerālis uzsāka darbu GL Galvenajā štābā kā galvenais militārais padomnieks. Pēc GL pārveides par AL, viņš kļuva par tās pavēlnieku. Šeit sāka lietot pseidonīmu „Rola”, kas vēlāk kļuva par uzvārda sastāvdaļu. 1943.gada 3.maijā viņam tika piešķirta Polijas maršala dienesta pakāpe. 1945. gada 9. jūnijā maršals M. Žimerskis tika apbalvots ar augstāko padomju militāro ordeni “Uzvara” (*Победа*). 1945.–1948.gadā Polijas aizsardzības ministrs. 1949.–1952.gadā – Valsts padomes loceklis. 1953.gadā arestēts, apsūdzēts sadarbībā ar ārvalstu izlūkdienestiem un notiesāts uz nāvi, 1956.gadā atbrīvots un rehabilitēts. 1956–1967 Polijas Tautas bankas vice-prezidents. No 1971.gada – Cīnītāju par brīvību un demokrātiju savienības (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*) priekšsēdētājs. 1981.gadā publiski atbalstīja karastāvokļa ieviešanu Polijā. Līdz pat savai nāvei M. Rola-Žimerskis palika PASP biedrs, 1981.–1986.gg. tās Centrālās komitejas loceklis. Nomira 1989.gadā 99 gadu vecumā. Arī pēc nāves nenorima labējo naidis pret M. Žimerski. Viņa kapu militārajā kapsētā (*Cmentarz Wojskowy na Powązkach*) Varšavā divas reizes ar sarkano krāsu aplēja nezināmi vandāļi.

AL galvenokārt tika veidota uz GL pamata, taču tai pievienojās arī dažas no BCh daļām, Polijas sociālistu partijas strādnieku milicijas un atsevišķas citas dažādas politiskas nokrāsas vienības. 1944.gada sākumā AL bija ap 10 000 cilvēku, līdz jūlijam tā izauga līdz 30 000.

Ar AL izveidi KRN, bet pēc būtības PSP, rīcībā bija ne tikai pārvaldes aparāts, bet arī bruņots spēks. Tiesa, tie abi bija krietni vājāki kā Londonas valdību atbalstošais pagrīdē pastāvošais vietējais pārvaldes aparāts un bruņotie spēki, toties darbojās vienoti un ar līdzās Polijai esošās PSRS atbalstu. 1944.gadā AL izcīnīja ap 120 lielāku kauju, nogalinot ap 19 tūkstošu hitleriešu.

AL rindās, tāpat kā AK, BCh u.c. vienībās, bija arī marodierisma, vardarbības pret civiliedzīvotājiem gadījumi. Tas varēja diskreditēt visu kustību. Piemēram, zemnieki, pēc tam, kad kāds partizāns bija pievācis trīs zosis, runāja: „Viens viņš nevar apēst trīs zosis, acīmredzot viņam bija dots rīkojums sagādāt tieši tik daudz”, tātad atbildību par viena kaujinieka rīcību uzkrāva visai partizānu kustībai. Tāpēc komandieri parasti šādus gadījumus noteikti apkaroja. Gadījās, tika piemēroti arī paši bargākie sodi. Taču kara apstākļos pilnībā izskaust marodierismu nebija iespējams.

Atzīmējams, ka Rietumu diplomāti KRN uzreiz novērtēja kā „organizāciju-sāncensi Polijas valdībai emigrācijā”. Vērtējums bija precīzs. Polijā šī konkurence izvērtās sīva, un pat Lielbritānijā poļu emigrantu vidū bija dažas poļu organizācijas, kuras atzina KRN kā „patiesi nacionālu pārstāvniecību un vadošu politisku centru” un uzskatīja tās atbalstīšanu par katra godīga poļa Anglijā „elementāru pienākumu”. No 1944.gada sākumā izvērās PVE un KRN asa cīņa par ietekmi poļu tautā. KRN izveide, tās atbalsts zemnieku prasībām paātrināja arī zemniecības polarizāciju.

Pateicoties savai reālistiskajai programmai, KRN faktiski kļuva par lielas poļu tautas daļas pārstāvniecību. Rietumvalstu radiostacijas arvien biežāk ziņoja par tās pastāvēšanu un darbību.

Uz KRN izveidi PVE un tās pārstāvniecība Polijā reaģēja ar pretkomunistiskās cīņas pastiprināšanu. Arī pašu poļu emigrantu vidū pieauga pretrunas starp liberāli-demokrātiskajiem S. Mikolajčika vadītajiem spēkiem un “sanāciju” atbalstošo grupējumu ar prezidentu S. Račkeviču un bruņoto spēku virspavēlnieku K. Sosnkovski priekšgalā. Savu politiku šie grupējumi centās realizēt ar to kontrolētajām Polijā esošajām iestādēm: S. Mikolajčiks ar Delegatūras, bet K. Sosnkovskis ar AK starpniecību. Īpaši kompromisam robežu jautājumā un attiecību atjaunošanai ar PSRS, kā arī izlīgumam ar poļu kreisajiem spēkiem, pretojās labējā “sanācijas” spēku grupa. Gan poļu emigranti, gan labējā pagrīde okupētajā Polijā aktivizēja diplomātiskus un propagandiskus pūliņus, lai atbrīvojamās teritorijās tiktu atzītas PVE pakļautas iestādes. Iespēju saņemt varu valstī bijušie poļu valdošie slāņi saistīja ar Ļvovas, Viļņas un visu „kresu” atgūšanu, acīmredzot baidoties, ka citādi tauta neatzīs to tiesības uz varas paturēšanu.

Ar pilnīgu reālisma trūkumu sirga valdības emigrācijā pārstāvis Polijā J. Jankovskis. 1944.gada 10.janvārī viņš nosūtīja premjeram S. Mikolajčikam memorandu, kurā par „poļu politiskās domas galveno vēlmi” nosauca apstākļu radīšanu „poļu uzvarai iespējamajā nākamajā konfliktā ar Vāciju un Krieviju”. Ja Memorandā gāja runa par samērā nelieliem piegriezumiem Polijas teritorijai uz Vācijas rēķina – Opoles (poļu *Opole*, vācu *Oppeln*), Dancigas, Austrumprūsijas rajoniem, un ievērojami lielākiem uz PSRS rēķina, atkarībā no tās novājināšanās. Bija izvirzīti divi „stratēģiski varianti” atkarībā no kara gaitas un PSRS militārā spēka. Ja PSRS kara beigās izrādītos pietiekami spēcīga, tad „par Polijas militāro mērķi austrumos būtu jāklūst 1921.gada robežas noturēšanai, iekļaujot savā sastāvā Lietuvu”. Ja PSRS būtu jūtami novājināta, tad par Polijas mērķi bija jāstādā atņemt tai Latviju un Igauniju, kā arī Ukrainu un Baltkrieviju, lai saistītu tās „politiski un militārā jomā ar Poliju”. [Autors nevar neuzsvērt, ka šis viens no poļu līderiem netaisījās jautāt latviešu, lietuviešu un igauņu tautām par to vēlmēm, tāpat kā poļu politiķi to nejautāja arī agrāk!] Baltkrievijas pievienošanas vajadzību Polijai J. Jankovskis pamatoja ar militāriem apsvērumiem, bet Ukrainas – ar nepieciešamību vājināt PSRS. Šāda Delegatūras nostāja saglabājās arī turpmāk.

“Sanācijas” spēku vestās propagandas kampaņas tonis izslēdza iespēju vienoties ar PSRS. Tā kā šī kampaņa reizē bija vērsta pret antihitleriskās koalīcijas vienību, britu prese to uztvēra ļoti kritiski, bet britu varas iestādes pat slēdza poļu emigrantu avīzi „*Wiadomosci polskie*” (“Poļu ziņas”).

1943.–1944.gadu mijā PVE joprojām baudīja ievērojamu autoritāti Polijas iedzīvotāju vidū. To atzina Rietumu valstis, atbalstīja pagrīdē pastāvoši politiskie centri. Ietekmīgās katoļu baznīcas garīdzniecības simpātijas piederēja PVE. To atbalstīja arī bruņoti spēki. 1944.gada sākumā pastāvīgi darbojās ap 60 AK partizānu vienību (dažās no tām bija vairāki simti kaujinieku), kā arī 200 patruļu, kuras veica diversijas. 1944.gada vasarā AK rindās bija ap 250 tūkstošu cilvēku, no tiem 32 tūkstoši cīnījās ar ieročiem, ļudoviešu armijā– BCh sastāvēja ap 150 tūkstošu cilvēku. Rietumos karoja poļu regulārās armijas daļas. Iespējams, ka labējiem poļu politiķiem vismaz zemapziņā vēl joprojām pastāvēja cerība, ka arī Otrais pasaules karš beigsies tāpat kā Pirmais – ar Vācijas nespēju cīņu turpināt, kapitulāciju sabiedroto priekšā, kad vācu karaspēks vēl noturētu savās rokās daudzas, arī poļu, teritorijas, un Rietumu sabiedrotie kļūtu par to likteņu noteicējiem. Tad arī PVE politiķiem lieti noderētu gan poļu militārie formējumi Rietumos, gan pašā Polijā.

Tācu reizē ar to līdz 1944.gada sākumam Polijas iekšējā un starptautiskajā situācijā bija notikušas pārmaiņas, kuras apgrūtināja PVE un tai pakļauto struktūru varas nodibināšanu un legalizāciju atbrīvotajās valsts teritorijās. Starptautiskajā arēnā situācija bija attīstījusies nelabvēlīgi PVE.

Rietumu valstis, gan turpinot atbalstīt savu poļu sabiedroto, tomēr pēc būtības atteicās apmierināt tā galveno prasību strīdā ar PSRS – atjaunot Polijas valsts robežu tādu, kāda tā bija 1939.gada 1.septembrī. PSRS vadība arvien vairāk zaudēja interesi par iespēju atjaunot 1943.gada pavasarī pārtrauktās diplomātiskās attiecības ar PVE.

Antihitleriskās koalīcijas iekšienē Polijas jautājumā izveidojās divas īpatnējas politisko spēku grupas – Lielbritānija, ASV un PVE, no vienas puses, un PSRS ar tām draudzīgajām politiskajām struktūrām, no otras puses. Kā galvenais sasaistes spēks, var teikt arī starpnieks, starp šīm grupām darbojās Lielbritānijas premjerministrs V. Čērčils, kurš pagaidām vēlējās turpināt Rietumu savienību ar PSRS, bet kuru uztrauca tās sekmīgā sadarbība ar KRN, poļu kreisajiem spēkiem. Viņš, lai nesašķeltu vienoto antihitlerisko koalīciju, uzstājās par robežu jautājuma atstāšanu uz pēckara laiku. Taču kā Padomju valdība, tā PVE cīnījās, lai jautājums par robežām tiktu atrisināts to labā.

Pašā Polijā 1944.gadā mainījās akcenti „divu ienaidnieku” teorijā. Asus labējo spēku iebildumus izsauca tas, ka KRN darbībā vadošo vietu ieņēma PSP. Piemēram, AK Varšavas apgabala Politiskās informācijas nodaļas darbībā izdevumi antikomunistiskajai propagandai sāka strauji pieaugt. Jau februārī tie pārspēja, bet ar aprīli pastāvīgi par 10 % pārsniedza izdevumus, kuri tika veltīti pretvācu propagandai.

PSP ietekmes pieaugums uztrauca ne tikai labējos, bet arī centriskos spēkus. 1944.gada janvārī Zemnieku partijas avīze „*Polska Ludowa*” paziņoja: „Šodien būtu vieglprātīgs aklums vai strausa politika nenovērtēt briesmas, kas draud tautai no Polijas Strādnieku partijas puses [...] Mēs sākam cīņu pret PSP, pret tās bruņotajām grupām pašaizsardzības nolūkā, kā arī tāpēc, ka uzskatām to par derīgu Polijai”.

1944.gada 9.janvārī Polijas valdības emigrācijā delegāts izdeva dekrētu par Politiskās Saskaņošanas komitejas (*Krajowa Reprezentacja Polityczna*) pārveidošanu un Nacionālās vienotības padomes (*Rada Jedności Narodowej*) kā konsultatīvas iestādes pie PVE Delegatūras izveidošanu. Padomes radīšana lielā mērā bija atbilde uz KRN izveidi.

Nacionālās vienotības padomē darbojās un savus viedokļus saskaņoja PVE atbalstošās četras ietekmīgākās politiskās partijas: Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe*), Zemnieku partija (*Stronnictwo Ludowe*) un Polijas Sociālistiskā partija – Brīvība, Vienlīdzība, Neatkarība (*Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*) un Darba partija (*Stronnictwo Pracy*).

Darba partija (*Stronnictwo Pracy*) bija vidējās un sīkās buržuāzijas partija, kuras cieta no monopoli kundzības. Tās 1944.gadā publicētā programma paredzēja saglabāt privātīpašumu, bet likvidēt kartelus, zināmā mērā atņemt monopolistiskajai buržuāzijai ietekmi pār bankām un lielrūpniecību. Taču šādu pārveidojumu ceļus Darba partija nenorādīja. Izmantojot domstarpības emigrantu aprindās, partijas pārstāvji ieguva vadošus (piemēram, valdības pārstāvja Polijā) amatus. Taču 1944.gadā partijā noformējās grupa, kura saprata, ka partijas programmu var īstenot tikai balstoties uz revolucionārajiem un demokrātiskajiem spēkiem. Tā uzsāka tuvināties Polijas Strādnieku Partijai un citiem KRN ietilpstošajiem spēkiem.

Padomē piedalījās arī citas sīkākas pilsoniskās partijas, kopā 23 partijas un politiski grupējumi, ieskaitot arī “sanācijas” pārstāvjus. Tās sastāvēja bija 17 cilvēku, tai skaitā pa trijiem pārstāvjiem no „lielā četrinieka”: Sociālistiskās, Zemnieku, Nacionālās un Darba partijas, pa vienam pārstāvim no trijiem mazākajiem politiskajiem grupējumiem: Demokrātiskās apvienības (*Zjednoczenie Demokratyczne*), Zemnieku brīvības organizācijas „Raclavice” (*Chłopską Organizację Wolności „Raclawice”*) un grupas „Tēvzeme” (*Ojczyzna*), kā arī pa vienam garīdzniecības un kooperatīvās kustības pārstāvim. Nacionālās vienotības padomes priekšsēdētājs bija sociālists K. Pužaks (*Kazimierz Pużak*, 1883–1950). Taču jāuzsver, ka Nacionālās vienotības padome nebūt neaptvēra

visas Polijas pagrīdes organizācijas, nevienoja visus politiski aktīvos poļu tautas spēkus. Tās sastāvā neietilpa pat visi labējie politiskie grupējumi. Ārpus tās palika: J. Pilsudska cienītāju organizācijas: Neatkarīgo organizāciju konvents, kurš apvienoja bijušos Bezpartijiskā bloka sadarbībai ar valdību (*Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem*) biedrus un Karojošās Polijas nometne, kas apvienoja bijušos „Tautas Vienības Nometnes” (*Oboz Zjednoczenia Narodowego* jeb OZON) biedrus; kā arī t.s. Nacionāli radikālā nometne (*Obóz Narodowo-Radykalny*) – ekstrēmiski nacionālistiska grupa, kuru jau 1934.gadā nodibināja no Nacionālās partijas atšķēlušies radikāļi.

Nacionālās vienotības padomei nepakļāvās arī kreisie spēki, kuri grupējās ap Demokrātisko, sociālistisko un sindikālistisko organizāciju centrālo apvienību (*Centralizacja Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych*), radītu 1944.gada 25.februārī. Tajā apvienojās Polijas Sociālistu strādnieku partija (*Robotnicza Partia Polskich Socjalistów*), Poļu demokrātu partija (*Polskie Stronnictwo Demokratyczne*), kura bija atšķēlusies no Demokrātiskās partijas; Poļu sindikālistu savienība (*Związek Syndykalistów Polskich*); Sindikālistu organizācija „Brīvība” (*Syndykalistyczna Organizację „Wolność”*); Poļu tautas kustība par neatkarību (*Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa* – PLAN).

Ārpolitikā Demokrātisko, sociālistisko un sindikālistisko organizāciju centrālā apvienība iestājās par ciešu poļu-padomju sadarbību, kādēļ tā nekādi nevarēja vienoties ar Nacionālās vienotības padomi. Organizācijas sociālā programma paredzēja tālejošu nacionalizāciju vai kapitāla sabiedriskošanu. Iekšpolitikas jomā Centrālā nacionālā komiteja izvirzīja tādas politiskas pārstāvniecības izveidošanu, kurā ietilptu centra un kreisās partijas, bet neietilptu Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe*), Nacionāli radikālā nometne un “sanācijas” piekritēji. Organizācijas tuvākais galvenais mērķis bija kreisi-centriskas valdības izveide, pārveidojot valdību emigrācijā, izraidot no tās Nacionālās partijas pārstāvjus un citus labējos politiķus. Organizācijas izpildvaras iestāde bija Centrālā nacionālā komiteja (*Centralny Komitet Ludowy* – CKL), bet tās bruņotie spēki – Polijas tautas armija (*Polska Armia Ludowa* – PAL, nejaukt ar AL!). (Vēlāk – jau Varšavas sacelšanās laikā Centrālā nacionālā komiteja atzina KRN un PNAK.)

1944.gada 15.martā tika proklamēta Nacionālās vienotības padomes programmatiska deklarācija „Par ko cīnās poļu tauta?” (*O co walczy naród polski?*), kuras uzdevums bija kalpot par ideoloģisku pretvaru KRN deklarācijai.

Nacionālās vienotības padome iestājās par Polijas teritorijas paplašināšanu uz rietumiem, piešķirot tai Austrumprūsiju, Pomerāniju un Augšsilēziju, un Polijas–Krievijas 1921.gada robežas atjaunošanu. (Tātad, ja šie plāni piepildītos, Polija karā ne tikai saglabātu tai jau agrāk piederējušos apgabalus, kur poļi bija mazākumā, bet tai nāktu klāt vēl jauni apgabali.) Tika plānots, ka Austrumeiropas mazo valstu eksistence būtu starptautiski jāgarantē. Savu interešu aizstāvībai tām būtu arī jānodibina sava Viduseiropas valstu federācija, kuras ideju jau 1942.gadā bija izvirzījis V. Sikorskis. Polijai pašai būtu jāieved jauna, parlamentāri-demokrātiska iekārta, jāsargā nacionālo mazākumu tiesības un jāveic saimnieciskas un sociālas reformas. (Grūti pateikt, kādā virzienā attīstītos Polija, ja šie politiskie spēki gūtu virsroku. Pēc autora domām, visticamāk atkārtotos situācija, kāda pastāvēja pēc Pirmā pasaules kara, kad ar federācijas radīšanas idejas aizsegu Polijas pilsoniskie politiķi mēģināja panākt savas valsts hegemoniju Viduseiropā, mazākā vai lielākā mērā apspiežot nacionālos mazākumus savā valstī. Protams, pierādīt šo pieņēmumu nav iespējams.)

Iekšpolitikas jomā pilsoniskās partijas, redzot noskaņojumu tautā, atzina par nepieciešamu sniegt paziņojumus par gatavību pēc valsts atbrīvošanas veikt virkni sociālu reformu. Deklarācijā bija paziņots, ka tiesības uz varu atbrīvotajā Polijā ir tikai PVE un tās Delegatūrai, taču tika solīts veikt

reformas: „paaugstināt sabiedriskos ienākumus un taisnīgi to sadalīt”. Miglains bija solījums, ja radīsies sabiedriska nepieciešamība, sabiedriskot uzņēmumus. Tika runāts par tautsaimniecības vadības un kontroles funkciju nodošanu valstij, ekonomikas plānošanu, tomēr uzsvāra liekot uz privātiniciatīvas atbalstīšanu.

Laukos bija paredzēts izpirkt muižnieku zemes īpašumus, lielākus par 50 ha, un radīt „stipras” 8-15 ha lielas zemnieku saimniecības. Tādejādi deklarācijā bija atspoguļotas tādas plašu slāņu prasības kā agrārās reformas un pat rūpniecības nacionalizācijas īstenošana. Taču šīm reformām bija jānotiek Satversmes sapulces pieņemtu likumu kārtībā un ar kompensācijām. Tā kā šādi solījumi Polijas vēsturē jau bija skanējuši vairākkārt, īpaši 1918.gada novembrī t.s. Ļubļinas valdības manifestā, ticības tiem nebija.

Tādu prasību iekļaušanai deklarācijā, kuras bija pretrunā ar „Londonas pagrīdes” partiju tradicionālajām prasībām, bija jākalpo lai nodemonstrētu to centienus ar savstarpēju piekāpšanos panākt vienotību. Taču šāda Deklarācija arī izsauca daudzus Nacionālās vienotības padomes sastāvā jau iegājušo organizāciju iebildumus.

Daļa ļudoviešu uzskatīja par pārmērīgu savu vadītāju piekrišanu muižnieku zemes izpirkšanai. Viņi uzstājās pret zaudējumu atlīdzināšanu muižniekiem. Gala rezultātā Nacionālās vienotības padomes deklarācija tā vietā, lai ciešāk apvienotu savus piekritējus, veda pie domstarpību pieauguma. Pašā Polijā 1944.gada februārī vairāku vojevodistu ļudoviešu sanāksmē kreisie kustības locekļi izveidoja ļudoviešu kustības centrālajai vadībai paralēlu iestādi, kura griezās pie partijas biedriem ar aicinājumu atzīt to par savu vadītāju. Šie kreisie ļudovieši izdeva avīzi „*Wola Ludu*” (“Tautas Griba”), tāpēc virzienu sāka saukt par *Stronictwo ludowe* „*Wola Ludu*” (Zemnieku partija „Tautas griba” – SL-WL). Tas bija mēģinājums atšķelt zemniecību no pilsonības spēkiem, tuvināt strādniecībai. Tiesa, jaunā grupa nespēja uzreiz izcīnīt stingras pozīcijas ļudoviešu kustībā, ievirzīt to kā vienotu veselu PSP vadītajā kreiso spēku grupējumā. Tikai daži SL-Roch vadošie aktīvisti pārgāja SL-WL pusē. Daudzi ļudovieši gan kritizēja ļudoviešu kustības centrālo vadību, taču nebija gatavi saraut ar to sakarus. SL-WL 1944.gadā vidū ietekmēja tikai zemniecības mazākumu. PSP vadībai nācās atzīt sava nodoma sašķelt zemniecības politiskās pārstāvniecības – ļudoviešu kustības neveiksmi. Tomēr tā atteicās no attiecību saasināšanas ar to, pēc V. Gomulkas priekšlikuma nolēma turpināt ar tiem sarunas.

Starp citu, PSP CK nebija vienotības jautājumā par to, kā izturēties pret ļudoviešiem. Tā gan apsveica SL-WL radīšanu, saskatot tās darbībā iespēju pārorientēt kā Zemnieku partiju, tā arī Poļu Sociālistu strādnieku partiju uz sadarbību ar KRN. PSP CK 1944.gada pavasarī ar ļudoviešiem veda sarunas, taču vienoties neizdevās. Tāpēc daļa PSP CK locekļu bija noskaņota ļudoviešu vairākumu vērtēt kā emigrantu aģentūru, pret kuru jāizvērs cīņa. Turpretī vairākums atbalstīja V. Gomulku, uzskatot, ka šāda cīņa būs izdevīga tikai reakcijai, bet sarunas jāturpina, lai piesaistītu KRN pagaidām vēl svārstīgos ļudoviešus. Ar to īpaši neapmierināts bija PSP CK loceklis B. Beruts, kurš nosūtīja vēstuli G. Dimitrovam, apvainojot V. Gomulku diktatorismā un idejiskās svārstībās. Kad tā nedeļa rezultātus, viņš 1944.gada 10.jūnijā uzrakstīja un ar M. Rolas-Žimerska starpniecību nodeva vēstuli J. Staļinam, kurā apvainoja V. Gomulku CK šķelšanā, politisku zigzagu „no sektantisma līdz galējam oportunismam un otrādi” pieļaušanā, kas varot vest pie komunistu sabiedroto: ļudoviešu un sociālistu zaudēšanas. V. Gomulka esot no 6 CK locekļiem radījis 3 cilvēku grupu, ar kuras palīdzību varot pieņemt sev vēlamus lēmumus. (V. Gomulku atbalstīja CK locekļi I. Loga-Sovinskis un A. Kovaļskis, B. Berutu – F. Juzvjaks un dažkārt H. Helkovskis.) Esot nepieciešams, lai J. Staļins pieprasītu kāda PSP CK locekļa atbraukšanu uz Maskavu vai atsūtītu savu pilnvaroto uz Poliju. Lai gūtu panākumus, PSP nedrīkstot zaudēt savu „patstāvīgo idejisko un politisko seju”, bet šīs briesmas nenovērtējot CK jaunais „vairākums”.

Šajā gadījumā denunciācijai tiešu seku nebija. Acīmredzot, ievērojot poļu kreiso vidū esošo spilgtu, harizmātisku personību trūkumu, J. Staļins bija spiests ļoti uzmanīgi uzņemt to līderu savstarpējās ķildas, nesteidzās izdarīt tālejošus secinājumus.

Taču SL-WL darbība zemniecības vidū un PSP atbalsts tai turpinājās ne bez panākumiem. Par to liecina AK pavēlnieka T. Komorovska ziņojums Londonai 1944.gada 23.maijā: „Visā Centrālajā Polijā lielākais neapstrīdamais spēks, kaut vietām arī nevienmērīgs un nedisciplinēts, ir Zemnieku partija. Tās vadībai nākas rēķināties ar masu radikalizāciju, kura dažos apvidos gūst satraucošu raksturu ne tikai sociālajā ziņā, bet arī ņemot vērā pārāk labvēlīgo attieksmi pret padomju pagrīdi [..] BCh separatisms un zemāko slāņu revolucionārās tendences uz vietām izsauc daudzskaitlīgus konfliktus ar AK [..] Viņu netīksme pret AK saglabājas un liek apšaubīt iespēju panākt [mūsu] rīkojumu izpildi...”.

Łudoviešu vadītās BCh vienības bija tendētas aktīvi karot pret nacistiem. 31.maijā BCh vienības Vislā nogremdēja vācu kuģi „*Tannenbergs*”, jūnijā piedalījās lielākajā padomju un poļu partizānu kopējā kaujā pret vāciešiem Polijas teritorijā Lipskas un Janovas mežos (*Bitwa w Lasach Lipskich i Janowskich*) un Soļskas gāršā (*Puczcza Solska*) Tāpat, kā jau iepriekš minēts, BCh kaujinieki bija iesaistīti arī virknē poļu-ukraiņu etnisko konfliktu.

„Nacionālās vienotības padome” tālāko 1944.gada notikumu rezultātā zaudēja politisko nozīmi un 1945.gadā tās darbība apsīka, 1.jūlijā padome pašlikvidējās. Tomēr to nākas pieminēt kā kārtējo pilsonisko spēku mēģinājumu aizkavēt kreiso ietekmes izplatīšanos Polijā.

Vārdos gandrīz visas poļu politiskās partijas 1944.gadā paziņoja, ka tās vēlas draudzīgu attiecību nodibināšanu ar PSRS. Taču labējie tai pašā laikā neatsacījās no teritoriālām pretenzijām uz ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu zemēm. It īpaši tas bija raksturīgs “sanācijas” piekritējiem ar prezidentu S. Račkeviču un bruņoto spēku virspavēlnieku K. Sosnkovski priekšgalā un Nacionālajai partijai (*Stronnictwo Narodowe*). Šie grupējumi prasīja gan austrumu zemju paturēšanu, gan rietumu zemju pievienošanu, lai atrisinātu pretrunas Polijas laukos un ļautu muižniekiem izvairīties no agrārās reformas. Visatklātāk par to runāja Nacionālo bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*) izdevumi.

Tai pat laikā, kad PVE centās „diplomātiski izspēlēt strīdu” ar PSRS vadību, poļu militāristi turpināja spēku taupīšanas taktiku. Pēc V. Sikorska bojā ejas (1943.gada 4.jūlijā) un ģenerāļa „Grotā” – S. Rovecka aresta (1943.gada 30.jūnijā) jaunā AK vadība – ģenerāļi K. Sosnkovskis Londonā un T. Komorovskis Polijā pārtrauca „patvaļīgas” vietējo AK vienību akcijas. No 1944.gada 1.janvāra līdz 15.martam pēc AK Galvenās pavēlniecības rīkojumiem tika uzspridzināti tikai 5 vilcieni. Tikai 1944.gada pavasarī, kad gan GL, gan briti sāka izteikt šaubas par AK kaujas spējām, ģenerālis K. Sosnkovskis lika priekšā realizēt demonstratīvu uzbrukumu dzelzceļam. *Kediva* sapieri uzspridzināja dzelzceļa tiltu, divus dzelzceļa tuneļus un četrus vilcienus. Tas apmierināja gan angļus, gan K. Sosnkovski. Tai pašā laikā tikai vienas AL brigādes sapieri nolaida no sliedēm 25 vācu kara ešelonus, bet visas AL vienības Ļubļinas novadā – ap 100 ešelonu. Pēc dažiem publicētiem datiem no 1943.gada decembra līdz 1944.gada aprīlim visas partizānu un diversantu grupas Polijā mēnesī veica no 6 264 līdz 7 080 dažādām akcijām, jeb 209 – 236 akcijas ik dienu. Nelielām vērmahta vienībām uzbrukumi notika 86 līdz 111 reizes mēnesī. AK pietika spēku, lai pamatīgi apgrūtinātu vācu pārvietošanos pa dzelzceļu, taču AK Galvenā pavēlniecība nevēlējās tādā veidā palīdzēt Sarkanajai armijai graut ienaidnieku un ātrāk atbrīvot Poliju.

Poļu vēsturnieks R. Nazarevičs, kurš detalizēti pētījis Polijas valdības emigrācijā 1944.gada plānus, secinājis, ka par tās darbības dominanti kļuva sagatavošanās cīņai par varu. Tā, valdības Delegatūras instrukcijas atsevišķiem apgabaliem saturēja norādījumus gatavot vietas un personālu

koncentrācijas nometnēm, sastādīt pirmskara iekārtas atjaunošanas pretinieku sarakstus, kurus būtu jāsēdina šinīs nometnēs kopā ar hitleriešiem. Delegatūras iekšējo lietu departamenta „Instrukcijā par drošību” tieši bija teikts, ka tūlīt pēc PVE varas saņemšanas sāksies „pilsonisko brīvību ierobežojumi”, kad opozīcija tiks nostādīta ārpus likuma. Tika sagatavots „Antikomunistiskā likuma” projekts, kurš piederību komunistiskai organizācijai, komunisma propagandu utt. atzina par noziegumiem, sodāmiem ar nāvi vai 10 gadu cietumsodu. Sarakstā tāpat figurēja „streiku organizēšana, propaganda pret privātīpašuma tiesībām, pret ģimeni, reliģiju, armiju, administrāciju ...”. Šo plānu realizāciju bija jānodrošina AK, kā arī PVE Delegatūras policijas aparātam – Valsts drošības korpusam (*Państwowy Korpus Bezpieczeństwa*), kurš bija radīts ar valdības 1943.gada 26.jūnija rīkojumu. 1944.gada februārī tajā sastāvēja 463 virsnieki, no tiem 150 „profesionāli ar pirmskara pieredzi”, un 10 979 ierindas darbinieki, no kuriem 2 239 bija agrāka policijas darba pieredze. Bija paredzēts, ka tikai korpus sāks darboties legāli, to papildināt ar kolaborantu policijas darbiniekiem un slepenajiem aģentiem. Faktiski bija plānots nodibināt nebūt ne demokrātisku iekārtu, bet gan valsti – “sanācijas” režīma tiešu mantinieci. Nevar noliegt iespēju, ka PVE nākot pie varas, no represijām ciestu vairāk cilvēku, nekā tas notika, varai nonākot poļu komunistu un to sabiedroto rokās. Protams, tāpat pastāvēja arī pretēja iespēja.

Varu Polijā jau vienreiz zaudējušo PVE piekritēju vidū pastāvēja bailes no „iekšējiem ienaidniekiem” – kreisajiem elementiem, kuri pēc starpkaru valsts parauga, tika uzskatīti par tiešiem PSRS aģentiem. 1944.gada 3.martā Delegatūras vadītājs S. Jankovskis rakstīja toreizējam premjeram S. Mikolajčikam: „[PSRS] IeTK iefiltrēšanās [pagrīdes valsts struktūrās] ir tik stipra, ka mēs un aparāts esam lielās briesmās.” Autoram nav izdevies atrast pierādījumus par šādu „IeTK iefiltrēšanos” Delegatūras aparātā. Ir gan zināms, ka IeTK tiešām jau no 1939.gada vervēja aģentus poļu vidū. S. Jankovska apgalvojuma vismaz daļējo pareizību it kā netieši apstiprināja vēlāk īstenotie AK kaujinieku un pretpadomju poļu politisko darbinieku masveida aresti, taču nevar apgalvot, ka tie bija tieši minētās „iefiltrēšanās” rezultāts.

1944.gada sākumā dažādo poļu politisko spēku cīņas kāpinājumu lielā mērā ietekmēja tas, ka 3.janvārī Sarkanā armija pārgāja Rīgas līgumā (1921) noteikto Polijas robežu Volīnijā. Tas vēl vairāk saasināja jautājumus par to, kam piederēs vara no nacistiem atbrīvotajā Polijā un kādas būs tās robežas. No to risinājuma bija arī atkarīgs, kādos apstākļos varēs tālāk virzīties Sarkanā armija. 5.janvārī S. Mikolajčiks radiovēstījumā izklāstīja PVE paziņojumu, kura tekstu akceptēja arī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens un ASV valsts sekretāra vietnieks O. Sardžents. Tajā tika pausts, ka PVE ir gatava normalizēt attiecības ar PSRS, noslēgt vienošanos un saskaņot AK darbību ar Sarkanā armiju. Taču ar norādi, ka poļu tauta „neatzina un neatzīs lēmumus, kuri uzspiesti ar spēku”, tika aizstāvētas Rīgas miera līgumā nospraustās Polijas robežas, „aizmirstot” par to, ka šo līgumu Polija Padomju Krievijai tāpat uzspieda ar spēku.

Šāda „aizmāršība” bija raksturīga arī PVE atbalstītājiem pašā Polijā. Tā, AK avīze „*Wshod*” (Austrumi) par Rīgas miera līgumā noteikto Polijas robežu rakstīja: „Tas ir mūsu minimums, no kura nākotnē mēs varam virzīties tikai uz austrumiem, bet nekādi uz rietumiem. Mēs atceramies un atgādinām citiem, ka austrumos mūsu vēsturiskās robežas iekļāva zemes, kuras atradās aiz Dņepras.” Par to, ka šīs „vēsturiskās” robežas bija iegūtas iekarojumu gaitā, ka citas valstis tāpat varēja atrast sev tikpat „vēsturiskas” robežas poļu apdzīvotajās teritorijās, atbilstoši nacionālistu loģikai tika „aizmirsts”.

Interesanti, ka savu pretenziju uz Rietumukrainu, Rietumbaltkrieviju un Viļņas apgabalu pamatošanai tika bez citiem jau zināmajiem tiesiskajiem argumentiem izmantots vēl viens – tas, ka Polija taču bija antihitleriskās koalīcijas loceklis, ka poļu armijas daļas 1944.gadā bija iesaistījušās

cīņās kā padomju-vācu frontē, tā arī Rietumos. Bija uzsvērts, ka „tāpēc poļu tauta ar atbrīvošanu no ienaidnieka okupācijas ir tiesīga gaidīt pilnīgu taisnību un [savu prasību] apmierināšanu.” Par ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu pienesumu karā, to tiesībām, tāpat kā 1921.gadā, tika „aizmirsts”.

Paziņojumā bija arī norādīts, ka Polijas valdība gaida no Padomju Savienības Polijas un tās pilsoņu tiesību ievērošanu, tāpēc 1943.gada 2.oktobrī devusi instrukcijas pagrīdes iestādēm Polijā „pastiprināt cīņu pret vācu okupantiem, kā arī izvairīties no konfliktiem ar padomju karaspēku, kurš, cīnoties pret vāciešiem, ienāks Polijā, un nokārtot sadarbību ar padomju komandieriem, gadījumā, ja tiks atjaunotas poļu-padomju attiecības”. Šos vārdus varēja saprast arī kā brīdinājumu, ka Polijas valdības emigrācijā atbalstītāji pašā Polijā var arī nesadarboties ar Sarkanās armijas pavēlniecību Polijas atbrīvošanā, gadījumā, ja netiks atjaunotas padomju attiecības ar PVE.

Padomju valdības atbildes paziņojumā 1944.gada 11.janvārī savukārt bija norādīts, ka 1939.gadā bija izlabota 1921.gada Rīgas miera līgumā pieļautā „netaisnība” pret rietumukraiņiem un rietumbaltkrieviem, ka tagad Polijai ir jāatdzimst ne ukraiņu un baltkrievu zemju sagrābšanas ceļā, bet „atgūstot vāciešu Polijai atņemtās sensenās poļu zemes”. Tai pat laikā tika paziņots, ka PSRS neuzskata 1939.gadā iedibinātās robežas par nemaināmām, ka tajās var tikt ienesti labojumi par labu Polijai, lai rajonus, kuros pārsvarā ir poļu iedzīvotāji, nodotu Polijai. Tā bija pirmā deklarācija, ar kuru viena no antihitleriskās koalīcijas lielvalstīm (PSRS) atklāti atzina Polijas tiesības uz tās rietumos un ziemeļos esošajām strīdīgajām zemēm, tā atkāpjoties no nāciju pašnoteikšanās principa.

1944.gada 15.janvārī PVE publicēja deklarāciju, kurā griezās pie Lielbritānijas un ASV valdībām ar lūgumu būt par starpniecēm sarunās ar PSRS valdību, lai „sasniegtu vienošanos uz nosacījumiem, kuri būtu taisnīgi un pieņemami abām pusēm”. Tikai tur jau tā lieta, ka abas puses otras piedāvātos nosacījumus par tādiem neuzskatīja. PVE deklarācija bija izstrādāta, konsultējoties ar Lielbritānijas ārlietu ministru A. Īdenu un tā darbiniekiem. Polijas sūtnis Londonā E. Račinskis, kurš piedalījās sarunās, savā dienasgrāmatā ierakstīja: „Īdens brīdināja Polijas valdību no tā, lai dotu Maskavai noraidošu vai pat tikai asu atbildi, viņš nedivdomīgi lika saprast, ka, ja tā notiktu, Anglijas valdība negribēja un nevarēja atbalstīt mūsu pozīciju, tai vajadzētu atzīt savas morālās saistības pret mums par izpildītām, pareizāk, tādām, kuras nav jāatmaksā.” E. Račinskis neapšaubāmi pareizi uztvēra Lielbritānijas nostāju. Lielbritānijas valdība nekādi nevēlējās Polijas, mazākais, apstrīdamo, bet faktiski ar spēku sagrābto, pirmskara robežu dēļ ķīdoties ar PSRS, kuras armija grāva nacistu galvenos spēkus.

Pakāpeniski PVE pozīcija izsauca arvien lielāku V. Čērčila īgnumu. 1944.gada 20.janvārī sarunā ar S. Mikolajčiku V. Čērčils paziņoja: „Es gribētu, lai Polijas valdība kā pamatu sarunām ar krieviem pieņemtu Kērzona līniju bez Ļvovas [...] Jums tā ir jāpieņem ne tikai kā nepieciešamība, bet ar entuziasmu, jo tas nozīmē poļu problēmas liela mēroga risinājumu. To prasa ne tikai Polijas, bet arī visu Apvienoto Nāciju intereses. Jūs saņemsiet kompensāciju līdz Oderai un Austrumprūsiju. Būs nepieciešams izdzīt vāciešus no šīs teritorijas. Tāpēc es Jums iesaku pieņemt doto risinājumu, un uzskatu to par pareizu...”

Jāsaka arī, ka pat vēloties atbalstīt Poliju, Lielbritānijas valdībai, kuras bijušā ārlietu ministra G. Kērzona vārdā bija nosaukta salīdzinoši taisnīgā, etniskā robežlīnija, to izdarīt būtu iespējams tikai vispirms dezavuejot (no franču *désavouer* – atteikties) savu iepriekšējo politiku Polijas robežu jautājumā.

PVE 15.janvāra deklarācijai 17.janvārī sekoja PSRS Telegrāfa aģentūras paziņojums, kurā bija norādīts, ka deklarācijā ignorēts jautājums par Kērzona līniju, kas faktiski nozīmē tās noraidīšanu, ka

padomju-poļu diplomātiskās attiecības pārtrauktas PVE vainas dēļ un arī pēdējā tās deklarācija liecina par nevēlēšanos nodibināt labas kaimiņu attiecības ar PSRS.

17.janvārī ASV valdība nosūtīja PSRS valdībai paziņojumu, kurā izteica cerību, ka pēdējā labvēlīgi uzņems priekšlikumu izskatīt padomju-poļu oficiālo attiecību atjaunošanas jautājumus, izteica arī savu gatavību sekmēt šo procesu, palīdzēt organizēt sākotnējās abu pušu sarunas. 23.janvārī PSRS ārlietu tautas komisārs V. Molotovs notā ASV valsts sekretāram K. Hellam norādīja, ka PSRS ir jau piekāpusies, atzīstot 1939.gada robežas izmaiņu iespējamību, bet Polijas valdība joprojām Rīgas miera līgumā noteikto robežu uzskata par nemaināmu, ka Polijas valdība griezusies pie Lielbritānijas un ASV valdībām nevis starpniecības meklējumos ar nolūku noregulēt konfliktu, bet gan lai ievilktu tajā nosauktās lielvalstis un to padziļinātu. V. Molotovs paziņoja, ka uzskata apstākļus Rietumu lielvalstu starpniecībai un sarunām par vēl nenobriedušiem. 23.janvāra notā bija arī teikts: „...Būtiska Polijas valdības sastāva uzlabošana, izslēdzot no tās profašistiskos imperiālistiskos elementus un iekļaujot tajā demokrātiskos elementus, varētu radīt labvēlīgu augsni padomju-poļu attiecību atjaunošanai un jautājuma par robežu atrisināšanai, kā arī auglīgai starpniecībai.” (Padomju Savienības vadība jau 1943.gada 4.maijā uzstādīja jautājumu par Polijas valdības emigrācijā sastāva uzlabošanu. Taču, ja sākotnēji Lielbritānijas un ASV valdības bija spiestas piekrist priekšlikumam par Polijas valdības emigrācijā reorganizāciju, tad vēlāk to nostāja mainījās. Rietumu diplomāti sāka raksturot šo soli kā „iejaukšanos draudzīgas valsts iekšējās lietās”).

Zīmīgi, ka tai pašā dienā (23.janvārī) savu lēmumu robežu jautājumā pieņēma KRN. Tajā bija atbalstīts PSRS valdības 1944.gada 11.janvāra paziņojums, atzīta robežas noteikšana vienošanās ceļā, paziņots, ka „poļu tauta neatsaka ukraiņu un baltkrievu tautām, kuras līdz 1939.gada septembrim dzīvoja Polijas robežās, tiesības pašām lemt savu likteni”, kā arī apsveikts PSRS paziņojums par to, ka Polijai jāatgūst „sensenās poļu rietumu zemes un Baltijas jūras piekraste”. KRN deklarēja, ka tās lēmums pieņemts „poļu tautas vārdā”, (kuras viedokli gan neviens nebija skaidrojis, un kurš, domājams, būtu konservatīvs – par nemainīgām Polijas pirmskara austrumu robežām), ar to cenšoties vājināt PVE pozīcijas.

18.janvārī V. Molotovs sarunā ar ASV sūtni A. Harimanu paziņoja, ka poļiem jārada „jauna valdība”, sastāvoša no „godīgiem cilvēkiem”, kuri draudzīgi izturas pret PSRS. Šī padomju prasība turpmāk kontaktos ar sabiedrotajiem 1944.gada pirmajā pusē figurēja pastāvīgi.

Lielas pūles poļu-padomju konflikta noregulēšanai veltīja britu premjerministrs. 1944.gada janvāra beigās V. Čērčils nosūtīja J. Staļinam vēstuli (saņemta tā tika 1.februārī), kurā stāstīja par savu tikšanos ar Polijas valdības emigrācijā pārstāvjiem S. Mikolajčiku, T. Romeru un E. Račinski: „Es pateicu, ka, kaut mēs arī iestājāmie karā Polijas dēļ, mēs to nedarījām kādas noteiktas robežas dēļ [...] Polijas atbrīvošana notiek galvenokārt pateicoties milzīgiem krievu armiju upuriem. Tāpēc Sabiedrotajiem ir tiesības pieprasīt, lai Polija ievērojamā mērā pieskaņotos to viedoklim jautājumos par teritoriju, kuru tā iegūs [...] Es viņiem ieteicu pieņemt Kērzona līniju kā pamatu apspriešanai”. V. Čērčils poļiem izklāstīja Teherānas konferences lēmumus, skaidroja nepieciešamību „apmainīt” austrumu teritorijas pret jaunām rietumos un ziemeļos. PVE pārstāvji savukārt vēlējās izkaulēt garantijas savas varas saglabāšanai atbrīvotajās Polijas teritorijās, par ko V. Čērčils paziņoja J. Staļinam.

Lielbritānijas premjers iebilda pret J. Staļina mēģinājumu ietekmēt Polijas valdības emigrācijā sastāvā kā tādu, kas „nonāk tuvu pie iejaukšanās [Polijas] iekšējā suverenitātē”, norādīja, ka jaunas valdības radīšana Varšavā nostādītu Lielbritāniju un ASV tāda jautājuma priekšā, kurš „nestu kaitējumu tai pilnīgajai saskaņai, kura pastāv starp trim lielvalstīm”.

Faktiski V. Čērčils bija spiests cīnīties divās frontēs: pārliecināt stūrgalvīgos poļu līderus par perspektīvu trūkumu viņu pozīcijai un aizstāvēt šos pašus līderus pret J. Staļina mēģinājumiem tos nobīdīt malā no politisko jautājumu risināšanas. Tiesa, atbildot uz šo vēstījumu, 4.februāra vēstulē J. Staļins varēja atgādināt V. Čērčilam viņa paša 1943.gada 12.maijā izteiktos apsvērumus par toreiz vēl V. Sikorska vadītās valdības iespējamo reorganizāciju, kuru britu premjers nevērtēja kā iejaukšanos „Polijas iekšējā suverenitātē”. J. Staļins konsekventi noraidīja attiecību atjaunošanu ar esošo PVE, prasīja lai tā ar oficiālu deklarāciju atzītu, ka ar Rīgas miera līgumu nospraustā robeža ir jāmaina un jaunajai poļu-padomju robežai jāiet pa Kērzona līniju. J. Staļins 4.februārī rakstīja: „Mēs paziņojām, ka neuzskatām 1939.gada robežu par nemainīgu un piekritām Kērzona līnijai, ar to lielā mērā piekāpjoties poļiem. Bet Polijas valdība izvairījās no atbildes uz mūsu priekšlikumu par Kērzona līniju un turpina savos oficiālajos paziņojumos izteikties, ka 1920.gada Rīgas līgumā mums uzspiestā robeža ir negrozāma.” J. Staļins pieprasīja, lai Polijas valdība emigrācijā atklāti paziņo, ka tā piekrīt Kērzona līnijai.

Līdzīga satura vēstuli 16.februārī J. Staļins uzrakstīja arī ASV prezidentam F. D. Rūzveltam. Padomju diktators norādīja, ka tieši PVE pozīcija jautājumā par robežu izslēdz iespēju padomju valdībai ar to vienoties, ka tieši sakarā ar to saasinās jautājums par PVE sastāvu: „...ir skaidrs, ka Polijas valdībai, kurā galvenā loma ir tādiem profašistiskiem imperiālistiskiem elementiem kā Sosnkovskis un kurā gandrīz nav demokrātisku elementu, nevar būt augšnes pašā Polijā un [tā] nevar, kā rāda pieredze, nodibināt draudzīgas attiecības ar kaimiņos esošām demokrātiskām valstīm. [..] No tā izriet, ka Polijas valdības sastāva uzlabošana ir nobriedis uzdevums.”

Visa PSRS valdības izturēšanās rādīja, ka tā vēlējās novilcināt laiku, nostiprināt KRN kā ar PVE konkurējošu struktūru, ieņemt Polijas teritoriju un tad jau, tāpat kā J. Pilsudskis 1920.–1921.gadā, no spēka pozīcijām atrisināt robežu un citus ar Poliju saistītos jautājumus. Līdz tam vaina par padomju-poļu konfliktu bija vienkārši jānoveļ uz Polijas valdību emigrācijā.

1944.gada 5.februārī V. Čērčils uzrakstīja vēstuli F.D. Rūzveltam, kurā informēja ASV prezidentu, ka J. Staļins turpina uzstāt uz K. Sosnkovska, S. Kota un M. Kukiela izstumšanu no PVE un izteica viedokli, ka, ja tas netiks izdarīts, J. Staļins atteiksies stāties oficiālās attiecībās ar poļiem. Pats V. Čērčils gatavojās 6. februārī tikties ar S. Mikolajčiku un izskaidrot viņam priekšrocības, kuras dotu PVE tās atzīšanas atjaunošana no PSRS puses. Lielākajam stimulam Polijas valdībai emigrācijā censties panākt PSRS valdības labvēlību bija jābūt iespējai atgriezties Varšavā un radīt tur „poļu valdību un valsti” pēc tam, kad uzbrūkošais padomju karaspēks dotos tālāk uz rietumiem. No rakstītā ir saprotams, ka faktiski V. Čērčils gribēja skaidri pateikt S. Mikolajčikam, ka bez PSRS valdības piekrišanas no nacistiem atbrīvotajā Polijā valdība emigrācijā atgriezties nevarēs. Izdarot spiedienu uz S. Mikolajčika valdību, lai tā pieņemtu Kērzona līniju kā nākamās poļu-padomju robežas pamatu, V. Čērčils acīmredzot cerēja, ka tas novedīs pie tā, ka PSRS atzīs S. Mikolajčika valdību un ar to nostiprinās kā agrāk Polijā valdījušo slāņu, tā arī Lielbritānijas pozīcijas Polijā. Turpretī emigrantu valdības nepiekāpība pēc V. Čērčila domām, varēja novest pie tā, ka PSRS atzīs citu, sev draudzīgu valdību, kurā galveno lomu bez šaubām ieņemtu poļu komunisti un to sabiedrotie. Acīmredzot V. Čērčilam izdevās vismaz daļēji pārliecināt S. Mikolajčiku, ka PVE nevarēs iztikt bez piekāpšanās. Turpretī PVE piekritēji pašā Polijā ieņēma krasu pretpadomju pozīciju, tā ietekmējot šai virzienā arī PVE. Tā 1944.gada februāra vidū PVE delegāts Polijā un valdības partiju pārstāvji Nacionālās vienotības padomē (*Rada Jedności Narodowej*) uzstājās pret sarunām ar PSRS, jo neredzot to jēgu. Šie spēki vēl cerēja, ka pēc lielu Rietumu bruņoto spēku izcelšanās Eiropā, šo lielvalstu ietekme koalīcijā ņems virsroku.

PVE, kā rādīja tās izturēšanās sarunās ar V. Čērčilu, gan sāka saprast nepieciešamību mainīt savi pozīciju robežu jautājumā, taču joprojām nevēlējās atzīt Kērzona līniju, tātad – arī agrāk Polijā dzīvojušo ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu tiesības uz nacionālo pašnoteikšanos, ar to arī ignorējot kara gaitu un no tās izrietošās konsekvences. 15.februārī PVE pieņēma divas rezolūcijas. Vienā no tām, principā piekrītot sarunām par robežas izmaiņām, PVE izteicās pret Kērzona līniju; paziņoja, ka „nekavējoties, vēl kara darbības gaitā, ar poļu valdību, kura izsaka savas zemes sabiedrisko domu, ir jātiek saskaņotai demarkācijas līnijai, kurai ir jāiet uz austrumiem no Viļņas un Ļvovas. Uz rietumiem no šīs līnijas no vācu okupācijas atbrīvojamo zemju pārvalde pāries poļu varas iestāžu rokās, zemes uz austrumiem no demarkācijas līnijas ir jāpakļauj padomju militārajai administrācijai ar citu sabiedroto valstu pārstāvju piedalīšanos.” Otra rezolūcija noraidīja priekšlikumus par personālām izmaiņām valdībā, kurām vajadzētu radīt PSRS uzticēšanos tai.

16.februārī V. Čērčilam bija karsta izskaidrošanās ar poļu emigrācijas politiķiem, kuri viņam piestādīja iepriekšējā dienā pieņemtās rezolūcijas. S. Mikolajčiks pavēstīja V. Čērčilam, ka poļu valdība pilnvarojusi viņu ierosināt kompromisu – robežu noteikt starp Polijas pirmskara robežu un Kērzona līniju tā, lai Viļņa un Ļvova paliktu Polijas teritorijā. Protams, šāda robežas līnijai trūktu tā etniskā pamatojuma, kurš, lai arī nepilnīgs, bija Kērzona līnijai, un tā būtu kārtējā spēku samēru noteikta robežlīnija. Tikai spēku samēru poļu ministri bija noteikuši nepareizi.

V. Čērčils atbildēja, ka J. Staļins nepiekritīs tā rīkoties, viņa teritoriālās prasības nav nesaprātīgas un nedz Lielbritānija, nedz ASV nepūlēsies viņu no tām atrunāt. Lielbritānijas premjerministram neizdevās panākt poļu piekāpšanos. Galu galā visu bija jānosaka spēku samēram Polijā un visā pasaulē, taču V. Čērčils tomēr pūlējās pārliecināt J. Staļinu atzīt PVE varu Polijā.

20.februāra vēstulē padomju diktatoram britu premjers apgalvoja, ka Polijas valdību emigrācijā nespēj atteikties no kādas valsts teritorijas daļas, kamēr tā pati nav atgriezusies dzimtenē un „konsultējusies ar poļu tautu”; ka „enerģiska kara vešana pret Vāciju kopā ar padomju karaspēku būtu lielā mērā atvieglota, ja Padomju valdība iespējami ātrā laikā atbalstītu poļu valdības atgriešanos atbrīvotajā teritorijā” un saskaņotu ar poļu valdību vietējo administratīvo iestāžu izveidi. Lai atvairītu pārmetumus poļu nacionālajiem spēkiem, ka tie apkaro komunistiskos partizānus, V. Čērčils šai vēstulē J. Staļinam atsaucās uz Polijas valdību emigrācijā apgalvojumiem, ka tā nekad nav devusi norādījumus pagrīdes kustībai uzbrukt „partizāniem”.

Tika mēģināts iezēlināt vienu no nežēlīgākajiem diktatoriem cilvēces vēsturē, stāstot tam, kāds „trieciens” poļu politiķiem esot bijis 6. februārī viņiem paziņotais, ka Padomju valdība vēlas iekļaut PSRS sastāvā daļu Austrumprūsijas ar Kēnigsbergu, kas nozīmēja ievērojamu Polijai kā kompensāciju par bijušo austrumu teritoriju zaudēšanu piešķiramo jauno teritoriju samazināšanu. (Neviļus veidojās paradoksāla situācija. Polijas valdība emigrācijā joprojām nevēlējās atzīt Kērzona līniju, bet par tās pieņemšanu paredzētās kompensācijas samazināšanu uzņēma kā „triecienu”! Vēl okupētās valsts emigrācijā esošo politiķu apetīte nebija maza!). V. Čērčils J. Staļinam arī stāstīja, ka viņš atgādinājis S. Mikolajčikam par vēsturiski attaisnotām krievu pretenzijām uz šo vācu teritoriju, jo jau 1914.gadā tā bija bagātīgi slacīta krievu asinīm, kas ļāva Antantes valstīm uzvarēt kaujā pie Marnas (fr. *Marne*). (Tādejādi tiktu ievērotas nevis tautu pašnoteikšanās tiesības, bet atlīdzības princips par to nestajiem upuriem.) V. Čērčils centās panākt kopīgas Lielbritānijas, PSRS un Polijas vienošanās noslēgšanu, kura paredzētu gan Polijas suverenitātes ievērošanu, gan daļas vācu teritoriju pievienošanu Polijai, gan vācu iedzīvotāju pārvietošanu no Polijai piešķiramajām teritorijām uz Vāciju, gan iedzīvotāju apmaiņu starp Poliju un PSRS.

Faktiski 20.februārī nosūtītā V. Čērčila vēstule J. Staļinam rādīja, kāpēc PVE arī vēl 1944.gada sākumā atteicās atklāti atzīt Polijas-PSRS robežu pa Kērzona līniju. PVE bija gatava apspriest jauno robežu kopā ar jautājumu par Polijas robežām ziemeļos un rietumos, kas faktiski nozīmēja izmaiņu pieļaujamības principiālu atzīšanu, taču šīs paredzamās izmaiņas ziemeļos un rietumos nevarēja tikt darītas zināmas atklātībai pirms kara beigām, jo tad atklātos, ka sabiedrotie jau daļa vēl neuzvarētās Vācijas teritoriju jeb vēl nenomēdītā lāča ādu. Paziņojums tikai par Polijas – PSRS robežu maiņu izraisītu, mazākais, neizpratni poļu tautā, nozīmētu PVE autoritātes sabrukumu. Tāpēc arī, kā norādīja V. Čērčils, valdība emigrācijā nevarēja atteikties no valsts teritorijas daļas zaudēšanas bez tautas akcepta. V. Čērčils šo apstākli izmantoja, lai mēģinātu pierunāt J. Staļinu atļaut PVE līdz ar Sarkanās armijas ieiešanu Polijā legalizēt atbrīvotajā teritorijā savu administrāciju. Arī padomju militārajai pārvaldei vajadzētu izmantot Apvienoto Nāciju jeb faktiski Rietumu sabiedroto atbalstu. Tas tad arī noskaņotu poļu tautu ne tikai aktīvi iesaistīties cīņā par ātrāku nacistu sakāvi, bet veicinātu arī poļu tautas atbalstu robežu izmaiņām. Britu premjers nodeva padomju diktatoram arī PVE solījumu, ka līdz diplomātisko attiecību atjaunošanai ar PSRS tās sastāvā būšot tikai tādi cilvēki, kuri ir apņēmības pilni sadarboties ar PSRS.

Gan PVE, gan tās aizbildnis V. Čērčils sprieda loģiski, taču šie spriedumi nesakrita ar J. Staļina interesēm. Viņš nebūt nebija ieinteresēts PVE autoritātes un ietekmes saglabāšanā poļu tautā, kā arī jautājuma par Polijas-PSRS robežas noteikšanu atlikšanā līdz kara beigām. Gluži pretēji, J. Staļins izmantoja Polijas valdības emigrācijā liegšanos uzreiz atzīt bijušo Polijas austrumu apgabalu pievienošanu PSRS, lai vēl un vēl uzsvērtu tās nedraudzīgumu PSRS, diskreditētu to vismaz daļas poļu tautas un Rietumu sabiedrības acīs un galu galā panāktu tās nomaiņu ar citu, viņam tīkamāku valdību. Nekādi PVE solījumi, ka diplomātisko attiecību ar PSRS atjaunošanas gadījumā tās sastāvā paliks tikai tādi cilvēki, kuri ir gatavi sadarboties ar Padomju Savienību, nevarēja izsaukt J. Staļina uzticību. Pārāk bagāta bija savstarpējo Polijas un PSRS militāro, politisko un diplomātisko cīņu pieredze, lai J. Staļins uzticētos „panu” Polijas vadītājiem. Faktiski J. Staļins vēlējās panākt tādas valdības izveidi Polijā, kura pakļautos viņa ietekmei, kaut par to, protams, dokumentos netika runāts.

Dabīgi, ka arī uz konkrēto (20.februāra) vēstuli J. Staļins atbildēja ar sašutuma izrādīšanu gan V. Čērčilam, gan F.G. Rūzveltam par PVE nevēlēšanos atzīt Kērzona līniju, tās pretenzijām uz Viļņu un Ļvovu; norādot, ka pat jautājuma izvirzīšana par padomju teritoriju nodošanu ārvalstu kontrolei ir apvainojoša Padomju Savienībai.

Ir jāatzīst, ka Lielbritānijas un ASV valdības tik tiešām vēlējās atbalstīt Polijas valdību emigrācijā, īpaši tās pūliņos nepieļaut komunistu lomas pieaugumu Polijā (robežu jautājums Rietumu lielvalstīm bija mazsvarīgs), dažkārt balansēja „uz naža asmens”, riskējot sabojāt attiecības ar padomju diktatoru, taču nekādā gadījumā nebija gatavas uz būtisku attiecību pasliktināšanu ar PSRS līdz brīdim, kamēr sabiedroto pretinieki nebija sakauti. 1944.gada 21.februārī V. Čērčils informēja F.D. Rūzveltu, ka no četrām partijām, kuras sastādīja Polijas valdību emigrācijā, tikai Zemnieku partija ir gatava pilnvarot S. Mikolajčiku sarunās ar Padomju valdību iet „tik tālu, kā mēs to vēlētos”.

1944.gada 22.februārī V. Čērčils, uzstājoties Lielbritānijas pārstāvju palātā par Teherānas konferences rezultātiem, vēlreiz mēģināja izdarīt spiedienu uz PVE. Viņš paziņoja, ka „Viņa Augstības [karaļa] valdība nekad nav devusi kādas robežlīnijas garantijas. Mēs nepiekrītam Viļņas sagrābšanai, ko Polija veica 1920.gadā. Anglijas pozīcija tika izteikta t.s. Kērzona līnijā, kura kaut daļēji centās atrisināt problēmu. Es jūtu dziļas simpātijas pret poļiem, šo varonīgo nāciju, kuras nacionālo garu nesalauza neveiksmju gadsimti, bet es tāpat simpatizēju krievu pozīcijai. Krievijai ir tiesības uz garantijām pret uzbrukuma no rietumiem atkārtošanos, un mēs ejam līdz galam ar viņu, lai tā saņemtu šādas garantijas ne tikai ar savu ieroču spēku, bet arī Apvienoto Nāciju piekrišanas rezultātā. [...] Atbrīvot Poliju tagad var tikai krievu armijas, kuras zaudējušas miljoniem cilvēku, iznīcinot vācu militāro mašīnu.

Es nevaru neatzīt, ka krievu prasības rietumu robežu nodrošināšanas jautājumā neiziet ārpus saprāta un likumības rāmjiem.” Vienlaikus V. Čērčils atbalstīja Polijas paplašināšanas ideju uz ziemeļiem un rietumiem. Atbildot uz 24.februārī pret šo runu PVE izteikto protestu, Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens paskaidroja, ka V. Čērčila runa bija apstiprinājis Kara kabinets (Lielbritānijas valdības šaurais sastāvs) un tās mērķis bija radīt labvēlīgu iespaidu uz Maskavu, lai veicinātu ātru poļu-padomju konflikta noregulēšanu.

Atsaucoties uz V. Čērčila runu parlamentā, 25.februārī V. Anderss nosūtīja telegrammu ģenerālim K. Sosnovskim: „Poļu armijas karavīri negrib dzirdēt par kaut kādas Polijas teritorijas atdošanu boļševikiem. Mēs cīnīsimies pret vāciešiem ar pilnīgu uzupurēšanos, bet mēs uzskatām boļševikus par līdzīgiem mūsu valsts ienaidniekiem. Ja boļševiki kļūs par īstajiem uzvarētājiem Eiropā, mums nepalīdzēs nekādas garantijas. Polija uz ilgu laiku beigs eksistēt, un mūsu nācija tiks iznīcināta.” Taču nebija vairs 1920.gads, kad uzpūstajam „nācijas iznīcināšanas” bubulim bija zināma propagandiska nozīme gan poļu vidū, gan Eiropā. V. Andersa apelācija pie poļu karavīru upuriem palika bez rezultātiem.

20.februārī rakstīto V. Čērčila vēstuli J. Staļins saņēma 27.februārī un viņa 3.martā rakstītā atbildes vēstule liecināja, ka, ja labvēlīgu iespaidu uz Maskavu britu valdības pūliņi arī radīja, tad ātru poļu-padomju konflikta noregulēšanu tomēr nerasniedza. J. Staļins rakstīja, ka jautājuma atrisināšana „vēl nav nobriedusi”. Viņš varēja gaidīt līdz Sarkanā armija atbrīvos Polijas teritoriju, ar tās palīdzību poļu komunisti radīs tur sev plašāku sociālā atbalsta bāzi, un jau pēc tam varēs atrisināt konfliktu ar PVE sev par labu.

Rietumvācu vēsturnieks J. Hakers uzskata, ka padomju diktators kā galveno uzdevumu stādījis nevis Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas paturēšanu PSRS sastāvā, bet pretēji – J. Staļina apņēmu neapņemt Polijai teritorijas, kuras PSRS ieguva 1939.gadā, noteikusi viņa vēlme nepieļaut tās valdības atgriešanos Polijā, kura nekad nepiekrītu šai aneksijai. Polijas un PSRS attiecību vēl lielāku saasinājumu sakarā ar poļu virsnieku apbedījumu atklāšanu Katīnā viņš izmantojis lai sarautu diplomātiskās attiecības ar „Londonas poļiem”, ar to iegūstot „rīcības brīvību radīt nākotnes Poliju pēc saviem priekšstatiem, jo tagad viņš bija gatavs sadarboties tikai ar poļu komunistiem”. Pēc autora domām, ietekmes atņemšana Polijas valdībai emigrācijā bija svarīgs staļinskās politikas uzdevums, taču tikai viens veselā uzdevumu virknē. Attiecībās pret Poliju šī politika stādīja tādus uzdevumus kā: PSRS vēlamu robežu iegūšana, būtiski neatsakoties no jau sasniegtā, kas varētu vājināt diktatora prestižu un ietekmi savā valstī un aiz tās robežām; iespējami lielākas PSRS ietekmes sasniegšana kaimiņvalstī Polijā, kas reizē saistījās ar tajā agrāk valdošo partiju pakāpenisku atstumšanu no varas un komunistu nostiprināšanu; PSRS ārējās drošības stiprināšana un ietekmes palielināšana pasaulē. Visu šo mērķu sasniegšanai PVE tikai traucēja. Lai nosauktos uzdevumus īstenotu, J. Staļins bija gatavs sadarboties ne tikai ar komunistiem. Faktiski visus politiskos spēkus, ieskaitot arī poļu komunistus, viņš vērtēja tikai pēc to noderības savu mērķu sasniegšanai. Savas drošības garantijas PSRS vadība saistīja ar nākamajā Polijas valdībā pārstāvēto politisko spēku spektra izmaiņām, galēji labēju un ar pretpadomju noskaņojumu pazīstamu politisko darbinieku atstumšanu no varas un ar komunistu un to sabiedroto iesaistīšanu tajā. Pēdējais nosacījums J. Staļina acīs bija ar principiālu nozīmi, jo ļāva kontrolēt iekšējo situāciju kaimiņvalstī, piedalīties valdības realizētās politikas noteikšanā.

1944.gada 7.martā V. Čērčils vēlreiz mēģināja pārliecināt J. Staļinu par faktisku Polijas valdības emigrācijā piekrišanu tam, ka PSRS *de-fakto* ieņems Kērzona līniju, un Rietumu sabiedroto gatavību atbalstīt no tās uz austrumiem esošo teritoriju nodošanu PSRS pamiera vai miera konferencē, un tāpēc „neaizvērt durvis darba vienošanās noslēgšanai ar poļiem”. Ar V. Čērčila pozīciju 8.martā solidarizējās arī F.D. Rūzvelts, kuram ASV poļu izcelsmes politiķi, izdevēji u.c. draudēja liegt savu atbalstu rudenī gaidāmajās prezidenta vēlēšanās, ja viņš nenostāsies PVE pusē.

21.martā V. Čērčils vēstulē J. Staļinam uzsvēra, ka pēc poļu-padomju konflikta noregulēšanas mēģinājumu izgāšanās Lielbritānijas valdība turpina atzīt PVE, un tagad uzskata, ka „visi jautājumi par teritoriālām izmaiņām jāatliek līdz lielvalstu-uzvarētāju miera konferencei”, bet līdz tam Lielbritānija „nevar atzīt nekādas teritorijas nodošanas, veiktas ar spēku”. Uz to 23.martā J. Staļins vēsi norādīja, ka „attiecībās starp sabiedrotajiem draudu metodes lietošana ne tikai ir nepareiza, bet

var novest pie pretējiem rezultātiem.” Pārmetumus par „spēka politikas” lietošanu cīņā par Kērzona līnijas realizāciju J. Staļins noraidīja ar atsauci uz visu triju lielvalstu – Lielbritānijas, ASV un PSRS – vadītāju atzīšanu to par likumīgu Teherānas konferencē. Tika norādīts, ka PSRS nav konflikta ar poļu tautu, bet ir konflikts ar poļu emigrantu valdību, kura neizsaka poļu tautas viedokli. Padomju diktators brīdināja V. Čērčilu, ka „draudu un diskreditācijas metode, ja tā turpināsies arī turpmāk, nenāks par labu mūsu [Lielbritānijas un PSRS – V.Š.] sadarbībai.”

Jāatzīmē, ka padomju izlūkdienests spēja piegādāt savai valdībai ļoti svarīgu informāciju par britu un amerikāņu nostāju jautājumā par padomju – poļu robežām. Svarīgi bija zināt, ka Rietumu sabiedrotie sliecās noregulēt šo jautājumu PSRS labā un noraidīt ambiciozās PVE pretenzijas. Pastāvēja arī zināma atšķirība Lielbritānijas un ASV vadītāju attieksmē pret PVE. Amerikāņi, atšķirībā no britiem, nevēlējās sīkstī aizstāvēt tās pozīcijas. Prezidents F.D. Rūzvelts skeptiski vērtēja PVE perspektīvas pēckara Polijā, redzēja arī, ka Lielbritānijas valdība aiz PVE interešu izkārtneš pirmkārt rūpējās par savām interesēm. Šādu informāciju izmantojot, padomju diplomātija varēja sekmīgāk cīnīties par savas valsts interesēm.

Jāuzsver, ka J. Staļina centieni panākt tādas valdības nodibināšanu Polijā, kura atbilstu PSRS vadības vēlmēm, nav jāuzskata par ārkārtēju parādību starptautiskajās attiecībās, tikai padomju diktatoram raksturīgu. V. Čērčila un F.D. Rūzvelta sarakste Otrā pasaules kara laikā rāda, ka pēc neapšaubāma vairākuma politologu par demokrātiskām valstīm atzīto Lielbritānijas un ASV vadītāji tāpat izmantoja savu politisko ietekmi, sava karaspēka klātbūtni, sevišķi tādās valstīs kā Itālija un Grieķija, lai veidotu tajās savām interesēm atbilstošas valdības.

Iejaukšanos Itālijas valdības izveides procesā V. Čērčils attaisnoja ar britu lielajiem cilvēku un materiālajiem zaudējumiem, sakaujot Itālijas fašistus. J. Staļins pret šādu savu sabiedroto imperiālistisko politiku neiebilda. 1944.gada 11.jūnijā viņš rakstīja V. Čērčilam, ka gadījumā, ja apstākļi noteiks britiem un amerikāņiem nepieciešamību nomainīt Itālijas valdību, no padomju puses šķēršļu nebūs. V. Čērčils par to paziņoja F.D. Rūzveltam. Pie tam Lielbritānijas un ASV līderu starpā arī eksistēja uzskatu atšķirības, cik lielā mērā pieļaujama iejaukšanās citu valstu iekšējās lietās, taču kara apstākļos tās neizsauca tādas domstarpības kā Polijas jautājums starp PSRS un Rietumu lielvalstu vadītājiem.

Tieši Lielbritānijas vadītāji uzaicināja PSRS diktatoru formāli noregulēt Lielbritānijas un PSRS ietekmes jautājumus atsevišķās no nacistiem atbrīvojamajās valstīs. 1944.gada pavasarī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens iesniedza „vispārēju priekšlikumu [...] lai PSRS uzskata Rumāniju pagaidām, kara laika apstākļos, lielākoties savā kompetencē, atstājot Grieķiju” Lielbritānijas aizbildniecībā. Kad F.D. Rūzvelts iebilda pret paredzamo vienošanos, V. Čērčils turpināja aizstāvēt savu pozīciju, apgalvojot, ka „notikumi vienmēr apsteigs mainīgo situāciju šajos Balkānu rajonos. Kādam ir jābūt ar pilnvarām plānot un darboties”. Vēl vairāk, kad grieķu komunisti nepakļāvās britu spēku pavēlniekam Grieķijā un neatkāpās no Atēnām un Pirejas, V. Čērčils viņam rakstīja: „Mums ir jāpatur Atēnas un jāsiglabā tur kundzība. Būtu lieliski, ja Jums to izdotos panākt pēc iespējas bez asinsizliešanas, bet nepieciešamības gadījumā – arī ar asinsizliešanu”. Lielbritānijas politika pret Itāliju un Grieķiju arvien biežāk kļuva par kritikas objektu ASV un arī kreisi noskaņoto britu vidū.

Arī V. Čērčila un F.D. Rūzvelta attiecības ar kustības „Karojošā Francija” (*la France combattante*) vadītāju Š. de Gollas bija saspringtas, jo pēdējais nevēlējās paklausīgi pildīt Lielbritānijas un ASV vadītāju gribu.

Turpretī poļu politiķi emigrācijā vēl arvien cerēja ar Rietumu atbalstu panākt gan savas varas atgriešanos Polijā, gan 1921.gada robežas atjaunošanu. S. Mikolajčiks centās atlikt robežas jautājumu līdz kara beigām un izmantot sarunas ar PSRS, lai saglabātu Polijas valdības klātbūtni „sabiedroto ģimenē” līdz labvēlīgam brīdim, kaut Rietumu sabiedrotie, apzinoties, ka Polijas valdībai galvenā problēma ir atgriešanās Polijā nodrošināšana, neveiksmīgi mēģināja piespiest S. Mikolajčiku piekāpties PSRS prasībām, atjaunot attiecības ar to un kļūt par partneri, ar kuru Maskava sadarbosies, Sarkanās armijai atrodoties Polijas teritorijā.

17.martā S. Mikolajčiks vēstījumā PVE valdības delegātam Polijā J. Jankovskim izskaidroja valdības nostājas pamatojumu „pēdējās nedēļās notikušajā poļu-padomju polemikā”. Polijas valdībai „...bija nepieciešams izspēlēt politisko strīdu tā, lai atbildība par tā esamību un pat saasinājumu kristu uz Padomēm. Mums par katru cenu ir jānovērš Polijas izolācija...” Kategoriski noraidot Kērzona līniju, PVE taktiskais mērķis bija „parādīt pilnu Padomju atbildību par konfliktu, kā arī to tālejošos imperiālistiskos plānus”. Mērķis „attiecībā uz lielu daļu angļu-sakšu sabiedrisko domu” ticis sasniegts. Izskanēja viedoklis, ka, „kad pēc Vācijas sakāves spēku samērs izmainīsies par labu Rietumu sabiedrotajiem, tie kļūs sasniedzami arī citiem argumentiem”. Tika apgalvots, ka V. Čērčils esot atteicies no Kērzona līnijas atzīšanas par likumīgu robežlīniju un vēloties šo jautājumu atlikt uz pēckara periodu. Ar to PVE vēlamais tika tēlots par esošu, jo principiāla vienošanās par Kērzona līnijas atzīšanu kā robežlīnijas pamatu bija panākta jau Teherānas konferencē. Kā rādīja Lielbritānijas valdības, tās vadītāja V. Čērčila praktiskā rīcība, PVE kā reiz nespēja „izspēlēt politisko strīdu tā, lai atbildība par tā esamību un pat saasinājumu kristu uz Padomēm”. Pati PVE vismaz daļēji jau bija nonākusi izolācijā. To netieši apliecināja arī paša S. Mikolajčika brīdinājums Delegatūrai: „Man ir pienākums jūs enerģiski brīdināt, ka mūsu sabiedrotie negatavojas iet uz bruņotu sadursmi ar Padomēm, bet pretēji – pastāv stingra līnija uz sadarbību ar tām pēc kara un to vajadzību ievērošanu.”

Jāatceras, ka šai laikā PVE bija jau izstrādājusi direktīvas, saskaņā ar kurām AK vienību komandieriem bija jāpaziņo Sarkanās armijas, kas ienāca Polijas teritorijā, komandieriem, ka viņi pakļaujas savai likumīgajai valdībai Londonā, vienlaikus gan izsakot gatavību sadarboties ar Sarkanā armiju. Valdība emigrācijā acīmredzot cerēja, ka, radot pozitīvas attieksmes pret PSRS šķietamību, tai izdosies izvairīties no konkrētu lēmumu pieņemšanas un novilcināt laiku līdz militārās situācijas maiņai pēc Rietumu sabiedroto karaspēka izcelšanās Eiropā. Taču ar šādu diplomātiju atbildība par PVE pretrunīgo direktīvu izpildi tika uzkrauta AK karavīriem, pakļaujot viņus represiju briesmām. PVE faktiski spieda AK komandierus, nedodot viņiem skaidras pavēles karot pret Sarkanā armiju un pat brīdinot no tā, pieņemt lēmumus par pāreju uz „pašaizsardzību”. Pēc autora domām, to var saukt par valdības emigrācijā provokāciju pret PSRS uz savu karavīru rēķina.

1944.gada aprīļa sākumā Ļubļinas apgabalā ap 40 AK grupu vai nu izturējās pasīvi, vai cīnījās pret „komunistiem un žīdiem”. Pieaugot poļu un padomju pretrunām bijušajos Polijas austrumu rajonos, Vācijas izlūkdienests AK nostājā saskatīja gan izdevību „sagraut AK”, gan arī, neraugoties uz gadiem ilgušo nacistisko teroru, cerību sadarbībai ar vācu okupācijas iestādēm piesaistīt ievērojamas poļu iedzīvotāju grupas, kuras baidījās no padomju varas atjaunošanas.

PVE pozīcijas vājinājās arī pašu poļu pilsonisko aprindu nesaskaņu rezultātā. Tā, 1944.gada 7.martā tika parakstīta vienošanās par labējo Nacionālo bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*) iekļaušanu AK sastāvā, 31.martā T. Komorovskis izdeva pavēli par to saplūšanu. Vairākums NBS kaujinieku pārgāja AK rindās, pieņemot „Nacionālo bruņoto spēku – Armijas Krajovas” (NBS–AK) nosaukumu. Otra daļa atteicās apvienoties un turpmāk saucās par „Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem – Ķirzakas savienību” (NBS–ĶS), pēc vienas no NBS veidojušajām organizācijām „*Związek Jaszczurczy*” (Ķirzakas savienība) nosaukuma. 12.jūlijā T. Komorovskis ziņoja K. Sosnovskim par apvienošanās neveiksmi. Pēdējais un arī PVE civilais pārstāvis nosodīja šķelšanos. Kaut arī AK cīnījās pret ienaidnieku, karavīra disciplīnas, pilsoniskās lojalitātes, vienotības vārdā centās apvienot savās rindās vispretrunīgāko politisko strāvojumu piekritējus, pakļaut viņus valdībai emigrācijā, tas ne vienmēr izdevās. Tā, AK Galvenās Pavēlniecības Informācijas un propagandas nodaļas vadītājs pulkvedis J. Žepekis 1944.gada martā rakstīja: „AK ir komandieru un vienību kopoījums, kuras cita pret citu dažkārt izturas vienkārši naidīgi un ir saistītas vienīgi ar formālas disciplīnas novājinātām saiknēm ...”

Taču tas vēl nebija viss. Labējo NBS iekļaušana AK sastāvā noveda pie tā, ka pret galēji labējiem noskaņoto ļudoviešu daļa vājināja sakarus ar „londoniešu” nometni. 1944.gada pavasarī daļa ļudoviešu nostājās opozīcijā pret Nacionālās vienotības padomi (*Rada Jednosci Narodowe*). Pēc Polijas austrumu rajonu atbrīvošanas ļudovieši faktiski sadalījās virknē politisku grupējumu, to kreisā, radikālā daļa vienojās organizācijā Zemnieku partija–Tautas griba (*Stronnictwo Ludowe – Wola Ludu*), kura vēlāk nosūtīja savus pārstāvjus uz Valsts Nacionālo padomi (KRN).

Pilsonisko poļu politiku nostājā pakāpeniski izkristalizējās divas pozīcijas. “Sanācijas” režīma atjaunošanas piekritēji un labējās Nacionālās partijas atbalstītāji joprojām klaji noraidīši vērtēja PSRS un sadarbības iespējas ar to. Zemnieku partijas – ļudoviešu (*Stronnictwo Ludowe*) un tiem tuvie politiķi, kuri atbalstīja PVE premjerministru S. Mikolajčiku, kā arī daži citi pragmatiski domājošie politiķi saprata, ka gan dzimtenes, gan savu partiju ietekmes saglabāšanas labā ir nepieciešams caurskatīt iepriekšējo ārpolitiku un aicināja nodibināt draudzīgas attiecības ar kaimiņu tautām, uzlabot attiecības ar PSRS.

Tāds, piemēram, bija Londonā dzīvojošais ģenerālis L. Žeļigovskis, kurš 1920.gadā pēc J. Pilsudska norādījumiem organizēja Viļņas apgabala sagrābšanu un pievienošanu Polijai, 1926.gadā kā kara ministrs nodrošināja militārā apvērsuma realizāciju, bet 1939.gadā bija Polijas Seima deputāts, pēc tam Polijas valdības emigrācijā loceklis. 1942.gadā viņš iestājās par Polijas un Čehoslovākijas federācijas izveidi, reālistisku pieeju austrumu robežām, un draudzīgām attiecībām ar PSRS. Pēc PSRS un Polijas attiecību saraušanas viņš kritizēja PVE antipadomisko politiku, norādot, ka Sarkanā armija cīnās ne tikai par pasaules brīvību, bet arī visu slāvu interesēm. 1944.gada 30.martā L. Žeļigovskis iesniedza PVE un Nacionālajai padomei uzsaukumu tautiešiem. Pēc tam viņš sava iesnieguma kopijas nosūtīja arī Lielbritānijas un ASV ārlietu ministrijām, Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas sūtniecībām un PSRS sūtnim pie sabiedroto valdībām Londonā. Ģenerālis uzsvēra, ka „vienīgais mūžīgais slāvu ienaidnieks ir vācieši. [...] Šodien, pirms savas bojā ejas, vācieši izmisīgi sēj naidu starp poļu un krievu tautu. Nedodiet sevi piekrāpt. [...] Atcerieties, ka Padomju Armija kopā ar visu apvienoto tautu armijām cīnās par pasaules brīvību, bet bez tam tā vēl ir slāvu armija, tas nozīmē – mūsu brāļu armija. Sniedziet tai draudzības un mūžīgas saskaņas roku. Šis brālīgais rokas spiediens būs lielākais drauds vāciešiem un cerība uz ilgstošu, bet varbūt, arī mūžīgu mieru uz zemes. Mēs ceram, ka padomju tauta un tās armija, tik lieliski vadīta, atbildēs ar pretmīlestību. Kad ienaidnieks galīgi kritīs, tad slāvu tautas atradīs kopīgu valodu, lai noregulētu savstarpēji visus strīdīgos jautājumus, tai skautā arī jautājumu par kopīgām robežām”. Protams, ģenerālis bija jau cilvēks gados, pēc kara skolas beigšanas no 1885.gada līdz 1917.gadam dienējis Krievijas impērijas armijā, iespējams, XIX gadsimtā aktuālo panslāvisma ideju identificēja ar J. Staļina Otrā pasaules kara laikā atdzīvināto slāvu interešu kopības ideoloģiju, taču viņš bija cilvēks, kuram neviens nevarēja pārmest, ka viņš nav Polijas patriots. Piemēram, PPS Viļņas nodaļas valde no savas puses rakstīja: „Ģenerālis Žeļigovskis, liels poļu patriots, kurš tagad atrodas Londonā, arī griezās ar aicinājumu pie poļu tautas, aicinot poļus sadarboties ar Padomju Savienību un citām slāvu tautām kopīgā cīņā pret hitlerismu” un pārpublicēja šo uzsaukumu. Tāpat minēto uzsaukumu publicēja padomju avīze „*Известия*” (Ziņas), to apsprieda poļu karavīri PSRS, sūtīja atsauksmes savai avīzei „*Zwycięzcy*” (Mēs uzveiksim).

Tikai problēmas ar veselību (L. Žeļigovskis bija jau gandrīz 80 gadu vecs) neļāva viņam vēl striktāk nodemonstrēt savu nostāju. Par Sarkanās armijas atzīšanu par visu slāvu un poļu brāļu armiju var strīdēties, taču jau tas vien, ka cilvēks dziļā vecumā spēja kritiski vērtēt savu līdzgaitnieku

veikumu, ir cieņas vērts. Vēl var piebilst, ka pēc kara L. Žeļigovskis gatavojās atgriezties Polijā, bet nepaguva, aizejot aizsaulē.

Arī AK štāba priekšnieka vietnieks ģenerālis S. Tatars, kurš 1944.gada vidū pārcēlās no Polijas uz Londonu, sastādīja memorandu ar situācijas izvērtējumu tuvākajam laikam. Viņš uzskatīja, ka Polijai ir jāatsakās no divu ienaidnieku politikas un jādara tas pēc iespējas ātrāk, kamēr vēl Sarkanā armija nav ienākusi Polijas teritorijā. Viņš arī domāja, ka AK jāsaskaņo sava darbība ar padomju pavēlniecību, pakļaujoties tai operatīvajā ziņā. Krievu publiciste J. Jakovļeva uzskata, ka šī varianta pieņemšana nepaglabātu Poliju no PSRS ietekmes pēckara periodā, taču, „visdrīzāk, novērstu Varšavas sacelšanās katastrofu, konfrontāciju ar PSRS un AK tragēdiju pēckara periodā”. Kādā mērā pieņēmums varētu īstenoties, grūti spriest, taču jāuzsver, ka lēmumus pieņēma ne ģenerāļi L. Žeļigovskis un S. Tatars, bet pavisam citi cilvēki. (Ģenerālis S. Tatars 1949.gadā atgriezās dzimtenē, kur viņu arestēja Polijas Republikas drošības iestādes. Viņu apvainoja spiegošanā un 1951.gadā piesprieda mūža ieslodzījumu, kurš gan beidzās ar atbrīvošanu un rehabilitāciju 1956.gadā.)

Ar PVE politiku neapmierināti bija arī citi poļu emigranti. Viens no tādiem bija poļu ekonomists, Čikāgas universitātes profesors O. Lange, PPS biedrs, kurš 1934.gadā bija atstājis Poliju. Savā zinātniskajā darbībā viņš iestājās par tirgus sociālisma modeļa izveidi, kur īpašuma nacionalizācija bija jāsavieno ar tirgus mehānismu. Jau 1943.gadā viņš kopā ar citiem vietējās poļu kolonijas locekļiem bija publicējis aicinājumu poļiem ASV uzstāties pret pretpadomju propagandu, kuru veda PVE pārstāvji. 1944.gada pavasarī pēc Poļu patriotu savienības uzaicinājuma viņš atlidoja uz Maskavu, tikās ar PSRS dzīvojušajiem poļiem, apmeklēja poļu karaspēka daļas, runāja ar Z. Berlingu, ar PPTs locekļiem. 17.maijā viņu pieņēma J. Staļins. Tika apspriesta PVE alternatīvas poļu valdības nodibināšanas problēma. Padomju diktators ierosināja sarunu biedram apmeklēt arī Londonu un kā privātpersonai „parunāt ar S. Mikolajčiku vai citiem poļiem Londonā un pastāstīt to, ko viņš redzējis Padomju Savienībā.” Pēc sarunas pieraksta J. Staļins arī piedāvāja O. Langem pateikt, ka „mēs nemaz neesam pret to, lai uzsāktu sarunas ar valdību Londonā [...] Lange var paziņot poļiem Londonā, ka viņš, b[iedrs] Staļins, teicis viņam, ka vajag izveidot jaunu poļu valdību, sastāvošu no poļu emigrācijas cilvēkiem, dzīvojošiem Amerikā, Krievijā un Anglijā. Līdz šim notika tā, ka, kad padomju valdība vēlējas ko uzzināt no poļu valdības, tad kā starpnieks uzradās vai nu Čērčils vai Īdens. Labi būtu parunāt tieši ar kādu no poļiem. Viņš, b[iedrs] Staļins, nebūt neuzskata, ka Sosnkovskis nevar mainīties. Viņš, b[iedrs] Staļins, ar zināmu atrunu uzskata Sosnkovski un citus poļus Londonā par poļu patriotiem. Lange varētu pateikt poļiem Londonā, ka mums nav aizspriedumu, ka ar viņiem nevar runāt. Taču mēs gribam runāt ar dzīviem poļiem, bet ne ar Čērčilu vai Īdeni. Lange var viņiem izskaidrot, ka mēs ar viņiem karot nevēlamies. Mēs ar zināmiem nosacījumiem esam gatavi ar viņiem vienoties, lai viņu nebūtu pret mums kopā ar Hitleru.” Tādejādi J. Staļins pauda gatavību sarunām ar PVE pirms Sarkanās armijas ieiešanas Polijas teritorijā. Šai sakarā, kā pozitīvs starptautisko sakaru atjaunošanas piemērs tika nosaukts Čehoslovākijas prezidenta E. Beneša vārds, kurš pēc J. Staļina izteikuma, bija „elastīgāks, nekā poļi Londonā”. Taču reizē izskanēja arī brīdinājums, ka ir iespējams arī cits risinājuma variants jautājumam par varu Polijā. J. Staļins neslēpa no sava viesa viedokli, ka „pats labākais būtu Polijas rajonā radīt kādu pagaidu valdību līdzīgu Nacionālajai komitejai, kura piespiestu Angliju un Ameriku atzīt sevi.” „Nacionālā komiteja, – viņš turpināja, – varētu paziņot, ka patreizējā brīdī nav apstākļu Polijas valdības izveidei. Kad tajā ietilps cilvēki, kas strādā Polijā, tā varētu uzaicināt citus poļus, kas atrodas ārpus Polijas.”

Pēc autora domām, šo sarunu var uzskatīt par J. Staļina diplomātijas paraugstundu. Tajā poļu aprindām Rietumos sniegtā informācija tika virzīta uz vairāku iespējamu mērķu sasniegšanu: saišu

vājināšanu starp PVE un tās Rietumu sabiedrotajiem, parādot, ka lielākas patstāvības iegūšana, zināma atraisīšanas no Rietumu aizbildniecības varētu nest PVE zināmus ieguvumus (konflikta ar PSRS vadību mīkstināšanu, PSRS prasību par PVE sastāva izmaiņām atcelšanu, lai miglā tītu, bet tomēr zināmu perspektīvu kaut ko panākt robežu un pēckara Polijā iedibināmās varas jautājumos); pašas poļu emigrācijas sašķelšanu, uz ko veda norāde par iespējamo jaunu cilvēku, tai skaitā arī no Amerikas un Anglijas, iesaistīšanu PVE; pastāvošā PVE sastāva iebiedēšanu, ka tas stāv vienās pozīcijās „pret mums kopā ar Hitleru”, ka nākotnē to var nomainīt cita iestāde „kādas pagaidu valdībai līdzīgas Nacionālas komitejas” veidolā.

J. Staļina viedoklis tika nodots adresātam, jo O. Lange pēc atgriešanās ASV tiešām tikās ar PVE vadītāju S. Mikolajčiku, kas tur atradās no 5 līdz 14.jūnijam. Viņu pieņēma arī ASV prezidents F. D. Rūzvelts. O. Lange izklāstīja S. Mikolajčikam J. Staļina spriedumus un, iespējams, arī KRN viedokli, ar kuras delegācijas viņš arī bija ticis Maskavā.

Pats O. Lange galu galā sarāva sakarus ar valdību Londonā, atbalstīja PVE alternatīvo PNAK jeb t.s. Ļubļinas komiteju, 1945.gadā viņš kļuva par Polijas Republikas sūtni Vašingtonā, līdz mūža beigām strādāja Polijā kā zinātnieks.

PVE cerēja, ka Polijas jautājuma risinājumā aktīvi iesaistīsies ASV. Jau 1944.gada 1.aprīlī V. Čērčils ierosināja F.D. Rūzveltam ielūgt S. Mikolajčiku uz ASV un ar to nodemonstrēt „krieviem” ASV ieinteresētību Polijas liktenī. Šāda ieinteresētība pastāvēja pavisam noteikti. Piemēram, 1944.gada 2.maijā ASV sūtnis PSRS A. Harimans, atrodoties Londonā, negaidot piedāvāja V. Čērčilam radīt Polijā koalīcijas valdību ar komunistu dalību. Tāds risinājums pēc viņa domām būtu taisnīgs.

Domājams, ka V. Čērčils īpaši neiebilda A. Harimanam. Par to var spriest pēc poļu sūtņa Londonā E. Račinska ieraksta dienasgrāmatā, kur viņš fiksēja 31.maijā V. Čērčila teikto S. Mikolajčikam, ka poļiem „vajadzētu izdauzīt no savām galvām pretpadomju politiku, un [tiem] nav jāgaida, ka britu un amerikāņu karavīri dosies mirt par to skaistajām acīm ...”

Faktiski ASV centās pārtvert padomju iniciatīvu izveidot jaunu Polijas valdību. 1944.gada jūnijā norisa Polijas valdības emigrācijā premjerministra S. Mikolajčika vizīte ASV. Par S. Mikolajčika sarunām ar ASV prezidentu F.D. Rūzveltu visai interesantas ziņas sniedz Polijas sūtņa ASV J. Cehanovska 14.jūnija ziņojums. Jau pirmajā tikšanās reizē ASV prezidents atklāja Polijas premjerministram, ka Teherānas sarunās ne F.D. Rūzvelts, ne J. Staļins neizvirzīja Kērzona līniju kā galīgo robežlīniju, to izdarīja V. Čērčils, bet J. Staļins, dabīgi, izmantoja to. Kad S. Mikolajčiks mēģināja pierunāt F.D. Rūzveltu, lai tas ietekmē J. Staļinu Polijas labā, ASV prezidents ieteica pašam S. Mikolajčikam panākt personīgas tikšanās ar J. Staļinu. Nākamajā dienā ASV valsts sekretārs E. Stettiniuss izskaidroja S. Mikolajčikam, ka tuvo prezidenta vēlēšanu gaisotnē F.D. Rūzvelts nevar atbalstīt Poliju, griežoties pie J. Staļina kaut cik kategoriskā formā. (Tai laikā F.D. Rūzvelts bija spiests rēķināties ar vairākiem miljoniem poļu izcelsmes amerikāņu vēlētājiem, jo 1944.gada 28.–30.maijā Bufalo (*Buffalo*) pilsētā notika Amerikas polonijas kongress, kurš pieņēma memorandu F.D. Rūzveltam ar prasību saglabāt Polijas robežu atbilstoši Rīgas miera līgumam.)

12.jūnijā notika otrā S. Mikolajčika saruna ar F.D. Rūzveltu. Pēdējais atkal ieteica S. Mikolajčikam personīgi griezties pie J. Staļina; bez tam, kad tas kara operāciju rezultātā būs iespējams, atgriezties Polijā, tur uz vietas veikt valdības reorganizāciju, nomainot pretpadomiskos pagrīdes elementus. S. Mikolajčiks atbildēja, ka dotajā brīdī viņš var atgriezties tikai caur PSRS un tas nozīmētu viņa rīcības brīvības ierobežošanu. F.D. Rūzvelts izteica viedokli, ka, ja izdotos radīt labāku atmosfēru un atjaunot Polijas un Padomju Savienības attiecības ar to pastāvības perspektīvu,

tad J. Staļins varētu kļūt mazāk uzstājīgs savās teritoriālajās prasībās un arī F.D. Rūzvelts tad varētu personīgi veicināt, lai dažas teritorijas paliktu Polijas valdījumā. ASV prezidents runāja arī par paredzamo Vācijas teritoriju pievienošanu Polijai. Zīmīgi, ka S. Mikolajčiks, norādot, ka Silēzijas pievienošana Polijai atņemtu Vācijai iespēju izmantot Silēzijas rūpniecisko potenciālu jauna kara gatavošanai, reizē izteicās pret „katru lieku poļu okupāciju rietumos, jo tas apgrūtinātu Poliju ar ievērojamu vācu mazākumu.” (Iznāca, ka ievērojams ukraiņu un baltkrievu mazākums Poliju „neapgrūtināja” – V.Š.) Trešajā tikšanās reizē 14.jūnijā S. Mikolajčiks vēlreiz atkārtoja domu, ka „zem sveša spiediena veidota valdība nebūtu ar pilnu pārstāvniecību, būtu nekonstitucionāla un nevarētu ar vajadzīgajām pilnvarām slēgt līgumus”. F.D. Rūzvelts vienīgi piedāvāja nosūtīt J. Staļinam telegrammu ar ieteikumu ielūgt S. Mikolajčiku uz Maskavu.

Patiešām, F.D. Rūzvelts rakstīja J. Staļinam par S. Mikolajčika vizīti, par tās rezultātiem, klāstīja savus iespaidus par viņu, un raksturoja to kā „vaļsirdīgu un saprātīgu” cilvēku, kurš „pilnībā saprot, ka visa Polijas nākotne ir atkarīga no patiesi labu attiecību nodibināšanas ar Padomju Savienību” un, pēc F.D. Rūzvelta domām, pieliks visus spēkus lai šo mērķi sasniegtu. Tai pat laikā ASV prezidents, atšķirībā no Lielbritānijas premjera, nemēģināja uzspiest J. Staļinam nekādu konkrētu rīcības modeli.

24.jūnijā J. Staļins atbildes vēstulē F.D. Rūzveltam norādīja, ka no ASV prezidenta vēstules neizriet, ka S. Mikolajčiks būtu izdarījis kādu soli uz priekšu jautājumā par robežām, tāpēc J. Staļins nevarot izteikties par viņa iespējamo vizīti Maskavā.

Kamēr PVE turpināja dzīvot ilūzijās un diplomātijas laukā izmisīgi cīnījās par Polijas pirmskara austrumu robežu un faktiski arī par savu nākotnes izredžu saglabāšanu, padomju diktators 1944.gada pirmajā pusē steidza izmantot radušos labvēlīgo situāciju, lai mobilizētu poļu kreisos spēkus, radītu organizatorisku struktūru, kura varētu konkurēt ar PVE. Jau tūlīt pēc Teherānas konferences 1943.gada 23.decembrī J. Staļins uzaicināja uz Kremli Poļu patriotu savienības vadītājus un, iepazīstinājis viņus ar konferences gaitu un lēmumiem, uzstādīja jautājumu, kuru jau debatēja arī poļu komunisti, – par poļu administrācijas, piemēram, Poļu Nacionālās komitejas, radīšanu Sarkanās armijas atbrīvotajos Polijas rajonos.

Konsultācijas ar Polijas strādnieku partijas vadību Polijā nebija notikušas, jo ar to vairākas nedēļas nebija radiosakaru. (Poļu komunistu radiosakari ar Maskavu aizsākās 1942.gada jūnijā, līdz ar otras poļu komunistu grupas no PSRS ierašanos, jo 1941.gada decembrī, desantējoties pirmajai poļu komunistu grupai, rācija gāja bojā. 1943.gada rudenī radiosakari pārtrūka, jo nacisti sagrāva raidstaciju.) 25.decembrī sapulcējās PPTs Galvenā valde, lai spriestu par konkrētiem soļiem tādas komitejas pasludināšanai. Savienība gatavoja tās idejisko deklarāciju, izstrādāja struktūru, gatavoja priekšlikumus par personālo sastāvu.

1944.gada janvārī radiosakari ar PSP tika atjaunoti un uz Varšavu tika paziņots par PPTs nodomu radīt Nacionālās atbrīvošanās komiteju. Atbildot uz to, PSP CK, kurā jau no 1943.gada vidus nobrieda ideja, ka kreisajiem spēkiem, kas apvienojušies ap PSP, pretstatā emigrantu aprindām ir jārada jauns politiskais centrs, 12.janvārī izteica kritisku viedokli par Maskavā iecerētās komitejas veidošanu, kuru veiktu ārpus Polijas esoša struktūra, un izvirzīja jaunus priekšlikumus. Padomju vadība atbalstīja PSP CK viedokli par to, ka valsts iekšējos jautājumus jālemj pašā valstī esošām organizācijām, nevis organizācijai ārpus tās. Jautājums par komitejas radīšanu pagaidām tika noņemts no dienas kārtības. Gadījums uzskatāmi parādīja, ka PSP CK vairāk nekā PSRS vadība un arī PPTs pievērsa vērību Polijas iekšējai situācijai, nebaidījās tām iebilst un galu galā šai gadījumā panāca savu, bet padomju vadība vajadzības gadījumā spēja arī atteikties no nepārdomātiem lēmumiem, kas varētu traucēt

tālejošu nodomu izpildi. Taču tas nenozīmēja, ka J. Staļins atbildību par stāvokli Polijā nodeva pašu poļu komunistu rokās.

1944. gada 25. janvārī bez PSP CK ziņas Padomju Savienībā no Kominternes skolu izgājušiem kadriem tika radīts Poļu Komunistu Centrālais Birojs (*Centralne Biuro Komunistów Polskich* – PKCB), kurš faktiski pakļāvās nevis PSP CK, bet VK(b)P CK norādījumiem, centās tos realizēt ar savu pārstāvju starpniecību Poļu patriotu savienībā un poļu armijas daļās.

PKCB uzdevumi bija sniegt PSP palīdzību politiskajā darbā un partizānu kustības izvēršanā Polijā, visaptveroši atbalstot to ar cilvēku, ieroču un munīcijas sūtījumiem; veicināt PPtS politisko virzību komunistiem vēlamā garā, idejiski vadīt politisko darbu armijā, nedēļas avīzes „*Volna Polska*” un radiostacija „*Kosztuško*” darbību. Kaut PKCB galvenais uzdevums bija vadīt un koordinēt poļu komunistu darbību Padomju Savienībā, bet ne Polijā, faktiski bija radīts ideoloģiskās un politiskās kontroles centrs pār PSP un poļu militārajām vienībām, kas daļēji pildīja PSP Centrālās komitejas alternatīvas lomu. Faktiski J. Staļina atlasītajā Biroja sastāvā ietilpa sekretārs A. Zavadskis un locekļi: J. Bermans, S. Radkevičs, K. Sverčevskis, V. Vasiļevska, no 1944.gada jūlija arī H. Mīncs un M. Spihaļskis, pēc dažiem datiem arī E. Ohabs.

Mūsdienu vēstures literatūrā norādīts, ka birojs J. Staļina rokās faktiski bija līdzeklis, ar kura palīdzību radīt Polijā totalitāru sistēmu. Faktiski jau no 1939.gada PSRS staļiniskā vadība meklēja piemērotus cilvēkus, ar kuru starpniecību varētu īstenot poļu vidū Padomju Savienībai labvēlīgu kursu. Atbilstoši apstākļiem, 1939.gada 28.septembra līgumam ar Vāciju šādi cilvēki atradās ēnā, taču pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai arvien aktīvāk varēja iesaistīties politiskajā darbībā, veidojot gan jaunus pamatus Polijas valstij, gan tās attiecībām ar austrumu kaimiņvalsti. Kā kritēriju šādu cilvēku atlasei kalpoja viņu attieksme pret starpkaru Polijā valdījušo režīmu, PVE realizēto politiku, kā arī PSRS pret Poliju īstenoto kursu. Sprotams, ka tiem, kas nosodīja Molotova-Ribentropa paktu, PSRS agresiju 1939.gadā, pārmeta staļiniskajam režīmam Katiņas slepkavību, nebija vietas padomju vadības uzticības personu vidū. PKCB pieņēma virkni lēmumu, virzītu uz komunistu, PPtS ietekmes nostiprināšanu. Tā, vietējo poļu mobilizācijai Poļu korpusā bija jānotiek tā, lai pasargātu to no „piesārņošanas ar naidīgiem elementiem”.

PKCB arī analizēja informāciju no okupētās Polijas teritorijas. Piemēram, 1944.gada 21.februārī uz informācijas pamata, kas bija saņemta no jau atbrīvotajiem Rietumukrainas rajoniem, birojs secināja, ka Rovnas (ukraiņu *Рівне*, poļu *Równe*) apgabalā, kurš līdz karam ietilpa Polijas Volīnijas vojevodistē, poļu iedzīvotāji ir noskaņoti pretvāciski, Sarkanajā armijā redz atbrīvotāju, taču savu likteni nākotnē saista ar neatkarīgu Poliju. Viņu vidū pastāv AK aģentūra, kura tuvākajā laikā var aktivizēties.

PKCB, ne visai labi orientējoties Polijā notiekošajos procesos, centās ietekmēt PSP politiku, kritizējot tās kursu uz nacionālo spēku apvienošanos „no apakšas”, komunistiem vienojoties ar citu partiju zemākajām organizācijām. PKCB uzskatīja, ka ir jāvienojas ar sociālistu, ļudoviešu un pat „endeku” vadītājiem, saistītiem ar PVE. PSP vadītāji tika apvainoti sektantismā. Arī PPtS galvenā valde, kura gan atzina KRN par „poļu tautas īsteno pārstāvi”, tāpat kā PKCB, nevēlējās tai (KRN) pakļaut poļu armiju PSRS. Tika cerēts, ka balstoties uz to, kreisie (no PKCB), atgriezušies no PSRS dzimtenē, spēs ieņemt tajā vadošas pozīcijas.

Tiesa gan, šādu cilvēku jau nebija daudz palicis, lielākā daļa bija gājuši bojā padomju nometnēs. Brīvībā esošie poļu komunisti centās panākt vēl dzīvo ieslodzīto tautiešu – komunistu un komjauniešu atbrīvošanu. Kad B. Beruts J. Staļinam lūdza viņus atbrīvot, tas pāradresēja lūgumu L. Berijam, kurš savukārt lika iesniegt viņam ziņas par šiem cilvēkiem. Poļu komunisti pēc personīgās sarakstes

datiem vairākkārt sastādīja sarakstus ar ziņām par viņu bijušo cīņas biedru pēdējo ieslodzījuma vietu. Vairākums no viņiem jau bija viņšaulē, tomēr līdz 1947. gadam izdevās atbrīvot no nometnēm vairākus simtus cilvēku. Kā rakstīja viena no 1945.gadā atbrīvotajām komunistēm, vēlāk (1952–1962) Polijas Apvienotās strādnieku partijas CK locekļa kandidātēm C. Budzinska, B. Beruts bija vienīgais no komunistisko partiju vadītājiem, kurš uzdrošinājās J. Staļinam prasīt notiesāto „tautas ienaidnieku” atbrīvošanu.

V. Gomulka, uzzinājis par PKCB radīšanu un norūpējies par vēl viena poļu komunistu centra izveidi, kas varētu kaitēt to vienotībai, nosūtīja uz Maskavu PSP CK 1943.gada novembrī pieņemto deklarāciju „Par ko mēs cīnāmies?” un citus dokumentus, kuros bija uzsvērts, ka visus jautājumus, skarošus Polijas likteni, jālemj iestādēm, kuras radītas pašā Polijā, bet nevis emigrācijā. Šī tēze bija vērsta pret emigrantiem Londonā, taču to tāpat varēja attiecināt uz emigrantiem Maskavā. Atbildot PKCB pārmetumiem, PSP vadība norādīja, ka neveiksmes plašas nacionālas frontes izveidē izskaidrojamas nevis ar partijas sektantismu, bet ar komunistu vājumu sabiedrības acīs, ko galvenokārt noteica masu attieksme pret robežu problēmu, tas, ka poļu komunisti faktiski atzina Polijas austrumu kresu iekļaušanu PSRS. Par to 1944.gada 7. martā vēstulē G. Dimitrovam rakstīja V. Gomulka.

1944.gada martā KRN prezīdijs nolēma nosūtīt KRN delegāciju uz PSRS. Tai tika izvirzīti trīs galvenie uzdevumi: 1) nokārtot sakarus ar triju antihitleriskās koalīcijas lielvalstu valdībām, 2) atrisināt jautājumu par AL apgādi ar ieročiem un 3) iepazīstoties ar poļu patriotu darbību PSRS, nodibināt un nodrošināt turpmāk pastāvīgus sakarus ar Poļu patriotu savienību un 1944.gada janvārī Maskavā radīto Poļu komunistu Centrālo biroju.

Uz PSRS KRN pilnvarotie pāri frontes līnijai devās divās grupās. Pirmā E. Osobkas-Moravska, V. Spihaļska, K. Sidora un J. Hanemana sastāvā pēc divu mēnešu gara ceļa pa ienaidnieka aizmuguri un padomju-vācu frontes šķērsošanas ieradās Maskavā 16.maijā. Jau šo delegācijas daļu pieņēma PSRS valdības vadītājs J. Staļins un ārlietu ministrs V. Molotovs. (Kopā delegāciju, kā arī PPS pārstāvjus, J. Staļins Kremlī pieņēma astoņas reizes, kas liecināja par to lielo nozīmi, kādu Polijas jautājumiem piešķīra padomju diktators.) Tika apspriesta virkne jautājumu: par KRN un tās izpildorgāna, kad tāds tiks radīts, atzīšanu no PSRS puses, par robežas noteikšanu, Sarkanās armijas ieiešanas Polijas teritorijā noteikumiem un attiecībām starp padomju militāro pavēlniecību un poļu administrāciju.

PSP oficiāli šai laikā turpināja paust aicinājumus apvienoties visiem patriotiskajiem spēkiem cīņā pret okupantiem. 1944.gada 5.jūnijā PSP orgāns avīze „Trybuna Wolności” (“Brīvības Tribīne”) rakstīja: „Mēs uzskatām, ka galvenais lozungs ir visu demokrātiskās nometnes spēku apvienošana un konsolidācija ne tāpēc, ka mēs gribam izslēgt jebkādas grupējumus. Mēs uzskatām, ka apstākļos, kādos atrodas Polija, ir jātiek radītai plašai sabiedriskai fronteī, kas vienotu visus pilsoņus, kuri vēlas cīnīties par Polijas atbrīvošanu. Mēs pretosimies visiem mēģinājumiem novirzīt izvērsto cīņu pa vietējo savstarpējo ķildu un pilsoņu kara ceļu. Mēs pretosimies izredzēto kliķes diktatūras atjaunošanai, jo mūsu mērķis – demokrātiska neatkarīga Polija, kura ir nometusi apspiedēju jūgu”. Taču bija skaidrs, ka vispirms bija jāpanāk pašu kreiso spēku vienotība. Par PVE alternatīvas valdības izveidi KRN delegācija veda sarunas ne tikai ar padomju valstsvīriem, bet arī ar saviem idejiskajiem domu biedriem PSRS – PpTS un PKCB pārstāvjiem. Par PSP oficiālo pārstāvi Padomju Savienībā PKCB gan kļuva tikai septembrī, pēc Ļubļinas atbrīvošanas un pirmās V. Gomulkas tikšanās ar J. Staļinu. Tad arī PKCB biedri kā PpTS pārstāvji tika iekļauti PSP CK Politbiroja sastāvā.

Padomju vadītāji piekrita KRN viedoklim, ka jaunu Polijas valdību jāveido poļiem, kuri atrodas savas valsts teritorijā un tur cīnās pret okupantiem, nevis ārzemēs, tai skaitā arī PSRS, dzīvojošajiem, tāpēc Poļu patriotu savienībai ir jāpakļaujas KRN, izteica gatavību atzīt šādu valdību, kad KRN to būs izveidojusi. Faktiski padomju vadībai nācās izdarīt zināmu spiedienu uz PpTS vadību.

Tā zaudēja savu politisko nozīmību, bet turpināja darbību poļu iedzīvotāju PSRS kultūras un materiālo vajadzību apmierināšanas jomā. Atbildot PpTS iesniegumam, 1944.gada 5.aprīlī PSRS Tautas komisāru padome nolēma

piešķirt papildus materiālu palīdzību bijušajiem Polijas pavalstniekiem; ap 27 000 Polijas pilsoņu, kuri dzīvoja klimatiski nelabvēlīgos rajonos: Arhangeļskas, Novosibirskas, Irkutskas apgabalos, Jakutijas un Komi APSR, pārvietot uz Stavropoles un Krasnodaras novadu, Saratovas un Voronežas apgabalu, kā arī atbrīvotajiem Ukrainas apgabaliem. 1944.gada 11.jūlijā tika pieņemts lēmums vēl par 30 000 Polijas pavalstnieku pārvietošanu uz Ukrainu. Izpildot šos lēmumus, uz klimatiski labvēlīgākiem rajoniem pavisam tika pārvietoti ap 60 000 Polijas pilsoņu.

Protams, lēmums par atbalstu poļiem, kuri cīnās pret okupantiem pašā Polijā, bija vērsts galvenokārt pret PVE, kura, tāpat kā Poļu patriotu savienība, atradās ārzemēs. Padomju vadītāji uzskatīja, ka visiem galvenajiem ministriem, arī armijas virspavēlniekam jābūt pārstāvjiem no pašas Polijas, taču ieteica (faktiski tas bija nevis ieteikums, bet norādījums) KRN atrast kopīgu valodu ar to daļu no emigrācijas politiskajiem darbiniekiem, kuru uzskatus pārstāvēja S. Mikolajčiks, atraut ģudoviešu organizāciju SL—„Roch” no „londoniešu” bloka.

Jau 1944.gada 27.maijā PSRS sūtnis ASV A. Gromiko paziņoja ASV Valsts sekretāram K. Hellam, ka PSRS ir nodibinājusi sakarus ar KRN, un tās delegācija vēlas uzturēt kontaktus arī ar ASV un Lielbritānijas valdībām. Rietumu valstīm kļuva skaidrs, ka Polijas valsts atjaunošana var notikt arī bez tās valdības emigrācijā. ASV un Lielbritānijas valdības uzsvēra, ka tās atbalsta „vienīgo” Polijas valdību Londonā, taču to sūtņi Maskavā saņēma norādījumus pieņemt KRN delegāciju. No 25.maija līdz 10.jūnijam KRN delegācija apmeklēja poļu armijas daļas frontē. Pēc atgriešanās no brauciena tās locekļi lūdza pieņemšanu pie ASV un Lielbritānijas sūtņiem Maskavā. Tikšanās notika: 11.jūnijā – ar ASV sūtni A. Harimanu un 26 – 28. jūnijā – ar Lielbritānijas sūtni A. Kerru.

Kad ASV sūtnis interesējās par poļu – sarunas dalībnieku attieksmi pret Polijas valdību emigrācijā, viņš saņēma stingru atbildi: „Londonas valdību tagadējā sastāvā mēs uzskatām par atklāti reakcionāru, pārstāvošu pirmskara “sanācijas” un labējās aprindas, kuras nes atbildību tautas un vēstures priekšā par katastrofālajām sekām, kādas bija savienībai ar hitlerismu. Mēs visstingrākajā veidā uzstājamies pret valdību, kurā toni nosaka tādas personas kā Račkēvičs un Sosnkovskis. Mikolajčiks, pats būdams ģudovietis, ir nomaldījies no ceļa, saistoties ar šo reakcionāro kliķi. Mikolajčikam, pēc mūsu domām ir palikuši divi ceļi – vai nu pilnīgi saraut sakarus ar Londonas reakciju, vai galīgi pārdoties tai un, kas no tā izriet, saraut saikni ar savu pagātņi”. Acīmredzot šī atbilde bija saskaņota Kremlī. Citētā doma tika atkārtota arī A. Kerram. Interesanti, ka KRN locekļi sarunā ar Lielbritānijas sūtni skāra arī „Londonas atbalstītāju aprindu Polijā plaši izplatīto versiju” par iespējamo angļu – padomju karu. Sūtnis deklarēja, ka triju lielvalstu savienība ir stipra un darbosies ne tikai kara periodā, bet arī pēc tā noslēguma un KRN pārstāvji Polijā par to var runāt „oficiāli un pēc iespējas plaši”. Uz to delegācijas vadītājs E. Osobka–Moravskis A. Kerram par PVE norādīja: „Ir jau taisnība, ka pasaulē ir daudz muļķu, taču šeit runa iet par tādiem muļķiem, kuri grib pārvaldīt valsti; par muļķiem ar kuriem sabiedroto lielvalstis vēl uztur attiecības, un tālād runa iet par bīstamiem muļķiem.” Tam vajadzēja diskreditēt PVE britu valstsvīru acīs. Tomēr KRN lūgumi par atzīšanu, militāras un finansiālas palīdzības sniegšanu no Rietumu puses palika bez atbildes. Arī presei par tikšanos netika ziņots.

Bez tam KRN delegācija Maskavā nodibināja sakarus arī ar Čehoslovākijas valdību emigrācijā un Dienvidslāvijas militāro misiju.

PSRS valdība veica pasākumus poļu emigrācijas sašķelšanai. Tā uzdeva saviem diplomātiem Londonā uzsākt pārrunas ar S. Mikolajčiku. Padomju puses izvirzītie vienošanās noteikumi 1944.gada maijā bija faktiski tādi pat kā gada sākumā: PVE reorganizācija, nomainot tās labējos locekļus ar PSRS pieņemamiem. Zondāža gan beidzās neveiksmīgi, bet tā turpinājās.

1944.gada 29.maijā un 10., 20., 22. un 23.jūnijā Londonā notika arī konfidenciālas sarunas starp PSRS sūtni Londonā pie sabiedroto valdībām V. Ļebedjevu un pie Polijas prezidenta 1939.gadā izveidotās padomdevējas Polijas Republikas Nacionālās Padomes (*Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej*) priekšsēdētāju S. Grabski un PVE premjeru S. Mikolajčiku. Pēc publicētajām S. Grabska piezīmēm „Ļebedjevs paziņoja, ka maršals Staļins grib noslēgt vienošanos ar Polijas valdību, kura būtu nešaubīgi draudzīga attiecībā pret Krieviju, būvētu sadarbību ar Krieviju bez atskatīšanās uz naidīgām aprindām”. Taču S. Mikolajčiks noraidīja PSRS priekšlikumus par nākamajām Polijas robežām, Kērzona līniju, izteicās par demarkācijas līnijas noteikšanu līdz jautājuma par robežām izlemšanai miera konferencē. Otrajā tikšanās reizē padomju sūtnis iesniedza S. Mikolajčikam padomju pretpriekšlikumus: atzīt Kērzona līniju kā galīgo robežu, norobežoties no pretpadomju izteikumiem Katiņas sakarā, atsaukt no ieņemamajiem amatiem prezidentu V. Rackēviču, virspavēlnieku K. Sosnkovski, ministrus M. Kukelu un S. Kotu, nomainot tos pret demokrātiski (faktiski – pret PSRS labvēlīgi) noskaņotiem darbiniekiem no Lielbritānijas un ASV. S. Mikolajčiks šos priekšlikumus noraidīja, kaut arī, tuvojoties Polijas atbrīvošanai no nacistiskās okupācijas, PVE piekritēju vidū auga bažas, ka viņi nespēs kavēt varas pāreju kreiso spēku rokās ar PSP priekšgalā. (1944.gada 17.jūnijā ģenerālis T. Komorovskis radiogrammā Londonai neizslēdza iespēju, ka pēc Sarkanās armijas ieiešanas Polijā Ļubļinā vai Belostokā var tikt nodibināta komunistiska valdība.) J. Staļina prasība bija iejaukšanās Polijas iekšējās lietās, kļajās ārējs diktāts, taču jāatceras arī tas, ka Polijas valdība emigrācijā tai laikā nevarēja atsaukties uz visas tautas vēlēšanās apstiprinātu atbalstu, jau 1939.gadā bija kļuvusi par ārvalstu diktāta objektu. Ja 1939.gadā iejaukties varēja atļauties un savu panāca Rietumvalstis, to pašu 1944.gadā vēlējās J. Staļins. Šoreiz poļu emigranti nepieņēma. Vienošanās par diplomātisko attiecību atjaunošanu un AK sadarbību ar padomju karaspēku tā arī netika panākta.

22.jūnijā padomju puse informēja KRN darbiniekus par 20.jūnijā Londonā notikušajām sarunām starp S. Mikolajčiku un padomju sūtni Z. Ļebedevu un kopīgi tika apspriests jautājums par „valdības izveidošanu”.

Otrā KRN locekļu grupa M. Žimersa, S. Koteka–Agroševska un J. Čehovska sastāvā – pievienojās pirmajai 1944.gada 6.jūlijā.

Kad šī grupa no partizānu kontrolēta lidlauka centās nokļūt pāri frontes līnijai, transportlidmašīna „Duglass” („*Douglas DC-3*”) gan pacēlās no improvizēta lidlauka, taču tūlīt arī nokrita. Pasažieri palika dzīvi, tikai daži bija ievainoti. Grupai nācās gaidīt citu lidmašīnu.

Delegācija bija pilnvarota radīt KRN izpildvaras iestādi, pasludināt KRN virsvaru pār poļu armiju PSRS teritorijā, vest sarunas ar PSRS visos starpvalstu attiecību jautājumos un parakstīt attiecīgus dokumentus. KRN delegācijas uzturēšanās PSRS bija izšķirošs solis poļu divu kreiso spēku grupu: Polijas pretošanās kustības kreisā spārna, ko vadīja PSP, un poļu karavīru, kuriem kopā ar Sarkanā armiju bija jāatbrīvo Polija, kā arī poļu komunistu, Poļu Patriotu savienības Padomju Savienībā, spēku apvienošanās.

No 8. līdz 18.jūlijam KRN locekļi kopā ar PPTs vadību izstrādāja darbības programmu. Tā lielā mērā tapa J. Staļina „padomu” ietekmē. Piemēram, viņš ieteica Polijā nesteigties ar rūpniecības nacionalizāciju, „lai neradītu liekas ekonomiskas grūtības”. Interesanta bija J. Staļina dotā demokrātijas definīcija: „Demokrātija – tā ir stipra valdība, kura bauda tautas uzticību”. Padomju vadonis īpaši uzsvēra: „Varat būt pārliecināti, ka PSRS nekad neatzīs [Polijas] valdību Londonā tagadējā sastāvā. Kas attiecas uz Valsts Nacionālās padomes atzīšanu, šķēršļu nebūs [...] tikai jums sākotnēji ir jārada kāds izpildvaras orgāns”.

1944.gada 15.jūlijā KRN pilnvarotie un PPtS Galvenā valde oficiāli nosūtīja Padomju valdībai E. Osobkas-Moravska un V. Vasiļevskas kopīgi parakstītu vēstuli – memorandu, kurā bija runāts par to, ka „stāvoklis pilnībā nobriedis Polijas pagaidu valdības izveidei”, jo Sarkanās armijas ieiešanu Polijas teritorijā „naidīgi elementi” kā Polijā, tā aiz robežas var iztēlot kā „krievu okupācijas” sākumu. Ar tās izveidi tika cerēts dot triecienu PVE izveidotajam pagrīdes administratīvajam tīklam, kā arī paātrināt „demokrātisko” (pareizāk būtu teikt „kreiso” – V.Š.) spēku konsolidāciju, celt to autoritāti pašā Polijā un aiz tās robežām. Tika arī uzsvērts, ka šādas valdības izveide „ļaus PSRS dibināt attiecības starp Padomju Savienību un Poliju uz starpvalstu līgumu pamata”. Steidzamākais Pagaidu valdības uzdevums būtu Kērzona līnijas kā pamata, nosakot robežu starp Poliju un PSRS, pieņemšana. Radīt Pagaidu valdību tika piedāvāts uz KRN pamata, kuras spēki jau „dotajā brīdī pārsniedz reakcijas nometnes spēkus Polijā un pastāvīgi aug”. (Apgalvojums par KRN piekritēju pārsvaru pār „reakcijas nometnes spēkiem” ir, mazākais, apšaubāms. Ja pie „reakcijas nometnes” pieskaita visus antikomunistiskos, pretpadomju politiskos spēkus, protams, tās iespaids poļu tautā bija krietni lielāks nekā propadomiskajiem spēkiem. Noteikt spēku samēru starp pēdējiem un “sanācijas” režīma atjaunošanas piekritējiem kā „reakcijas nometni” šaurā nozīmē ir ļoti sarežģīti. – V.Š.) Pagaidu valdības izveide tika plānota uz KRN pamata, paplašinātas ar citu „demokrātisku” organizāciju Polijā un aiz tās robežām pārstāvjiem. Šai valdībai bija jābūt atbildīgai šīs paplašinātās KRN priekšā.

Ne KRN, ne PPtS nemulsināja plānojamās valdības ļoti šaurā politiskā bāze, jo atšķirībā no PVE tai vajadzēja darboties nevis ārzemēs, bet pašas Polijas teritorijā, atbrīvotā no nacistiem ar Sarkanās armijas spēkiem, līdz ar ko poļu kreisie varēja rēķināties ar tās atbalstu. Savukārt, padomju vadības sadarbība ar PPtS un KRN rādīja, ka PSRS var realizēt Polijā savu politiku, maz rēķinoties ar Rietumu sabiedroto prasībām.

KRN un padomju vadības sarunu trešajā posmā, kurš norisa no 18. līdz 22.jūlijam tika saskaņotas pozīcijas par Polijas austrumu robežu pārbīdi kā austrumos, tā arī rietumos, kā arī par jaunas varas radīšanu Polijā. Iepriekš saskaņotā „iniciatīva” tika uzņemta labvēlīgi un 19.jūlijā J. Staļins pieņēma KRN delegāciju. Padomju valdība atbildēja ar piekrišanu KRN un PPtS vēstulē izteiktajai vēlmei radīt Polijas valdību pēc tam, kad Sarkanā armija būs šķērsojusi Rietumu Bugu.

Faktiski jau 1944.gada 17.jūlijā etniskās Polijas teritorijā iegāja Sarkanās armijas I Ukrainas frontes, bet 19.–20.jūlijā Rietumu Bugu forsēja I Baltkrievijas frontes karaspēks. 1944.gada 20.jūlijā arī pirmās poļu daļas forsēja Bugu.

Pēc Z. Zaluska ziņām 1944.gada 21.-23.jūlijā līdz ar Sarkanā armiju Bugas upi un līdz ar to poļu zemju robežu šķērsoja 57 tūkstošu lielas saformētas un apmācītas poļu karavīru daļas, kuras bija gatavas kaujām. Tām nesen saformētu armijas daļu sastāvā sekoja vēl 47 tūkstoši karavīri. Tātad pavisam 104 tūkstoši pēc oficiālās PPtS iniciatīvas radītās Poļu armijas karavīru iesoļoja dzimtenē no austrumiem. Šo pāri par 100 000 cilvēku vidū ap 40 000 bija poļi no PSRS teritorijas, vairāki tūkstoši no Silēzijas un Piejūras kuri bija mobilizēti Vācijas armijā un frontē vai nu saņemti gūstā vai paši pārnākuši Sarkanās armijas pusē, kā arī ap 55 tūkstošiem poļu no tikko atbrīvotajiem Rietumukrainas apgabaliem. Armijas rīcībā bija 61 626 šautenes un automāti, 3 714 ložmetēji un prettanku šautenes, 1 513 lielgabali un mīnmetēji, 217 tanki, pašgājēji lielgabali un bruņu mašīnas, kā arī 4 738 zirgi, 3 011 automašīnas, 219 traktori-vilcēji, 171 motocikls, 66 lidmašīnas, 779 radiostacijas. (Tiesa, pirmais uzdevums, ko poļu karavīriem nācās veikt, bija vairāku simtu Ļubļinas pilī ieslodzīto gūstekņu, kurus nacisti, bēgot no pilsētas, bija paguvuši nogalināt, apbedīšana.)

1944.gada 8.–9.jūlijā PSRS Valsts aizsardzības komiteja apsprieda jautājumu par to, vai Sarkanā armija pēc Baltkrievijas atbrīvošanas spēs turpināt uzbrukumu un uzsākt Polijas atbrīvošanu, un kādā virzienā kaujās iesaistīt 1.Poļu armiju. Maršals G. Žukovs apgalvoja, ka šādai operācijai Sarkanai armijai spēku pietiks, ieteica 1.Poļu armiju virzīt uz Varšavu. Tiesa, viņš centās pārliecināt J. Staļinu dot triecienu Austrumprūsijas virzienā, taču Virspavēlnieks noraidīja šo ideju. Acīmredzot šo lēmumu ietekmēja politiski motīvi, centieni radīt Polijā pretsvaru PVE. Tika nolemts, ka par pirmo Polijas pilsētu, kurā savu darbību izvērsīs KRN, kļūs Ļubļina. To padomju karaspēks atbrīvoja 26.jūlijā, nākamajā dienā – Belostoku, izgāja pie Vislas Demblinas un Pulavas rajonos un radīja placdarmu Vislas kreisajā krastā uz dienvidiem no Varšavas. Lielāku placdarmu augusta vidū Sarkanā armija iekaroja pie Sandromiras (*Sandomierz*, mūsdienās Sandomeža). Pati pilsēta tika atbrīvota 18.augustā. Vedot sīvas cīņas, Sarkanā armijas daļas augusta beigās sasniedza Narevas upi uz ziemeļiem no Varšavas Serockas pilsētas rajonā. 1944.gada vasaras kampaņas laikā Sarkanā armija kopā ar 1.Poļu armiju atbrīvoja apmēram ceturto daļu Polijas teritorijas. Kad 1944.gada vasarā padomju karaspēks sasniedza Vislu, poļu karaspēka daļu karavīri saņēma Polijas pases.

19.jūlijā J. Staļina un KRN delegācijas sarunās arī tika pieņemts lēmums izveidot KRN Delegatūru Polijā, nozīmējot atsevišķu resoru vadītājus, apspriests jautājums par jaunās varas manifesta izdošanu. Taču jau 21.jūlijā Kremlī notika kārtējās sarunas, kurās piedalījās 7 KRN locekļi un 9 PPtS pārstāvji, un kur pirms divām dienām plānotā KRN Delegatūras izveide tika atzīta par neaktuālu. KRN delegācijas atskaitē bija norādīts, ka tas noticis „pēc ziņu saņemšanas par simtiem poļu apdzīvoto vietu atbrīvošanu”.

Tai pat 21.jūlijā PSRS bruņoto spēku Virspavēlniecība izdeva direktīvu 1.Baltkrievijas frontes pavēlniekam maršalam K. Rokosovskim ne vēlāk kā 26.–27.jūlijā ieņemt Ļubļinu, jo to prasot „politiskā situācija un neatkarīgas demokrātiskas Polijas intereses.” Tas netieši liecina, ka tieši 21.jūlijā tika pieņemts lēmums par jaunas poļu iestādes izveidi un tās pagaidu izvietojumu Ļubļinā. KRN Delegatūras vietā 22.jūlijā bija jāizveido **Polijas Nacionālās atbrīvošanās komiteja** (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* – PNAK) kā KRN priekšā atbildīga pagaidu civilās administrācijas centrālā iestāde, kura pretendēja uz valsts varu.

Būtiski svarīgi, ka J. Staļina piekrišana PNAK izveidei tika saņemta brīdī, kad Sarkanās armijas daļas iegāja Polijas teritorijā. Nosaukums „valdība” netika lietots, jo no KRN nebija saņemtas oficiālas pilnvaras tādas izveidei; nosaukums „komiteja” pavēra arī plašākas iespējas vest sarunas ar „londoniešiem” un citiem KRN neatbalstošiem spēkiem pašā Polijā.

PNAK un tās veidojamajā administrācijā ietilpa visu KRN pārstāvēto partiju (Polijas Strādnieku partijas, Poļu Sociālistu strādnieku partijas, Zemnieku partijas *Wola Ludu*, Demokrātiskās partijas) un Poļu patriotu savienības pārstāvji. Interesanti, ka daži no komitejas locekļiem tikai neilgi pirms tam bija atbrīvoti no padomju noietnēm. Par PNAK priekšsēdētāju kļuva PPS (PSSP atgriezās pie tradicionālā nosaukuma – Poļu Sociālistiskā partija – PPS) Centrālās izpildu komitejas loceklis E. Osobka-Moravskis, viņa vietniekiem – ģudovietis A. Vitoss (V. Vitosa jaunākais brālis), kurš ieņēma arī PNAK Zemkopības un agrārās reformas nodaļas vadītāja amatu, un PPtS priekšsēdētāja V. Vasiļevska.

Nacionālās aizsardzības nodaļas priekšgalā stāvēja M. Žimerskis. No PNAK locekļiem pieci bija PSP biedri, 4 PPS biedri, 4 ģudovieši, viens DP biedrs un 2 bezpartijiskie. (Oktobrī – decembrī PNAK locekļu vidū notika izmaiņas.) Uz vietām PNAK savu varu bija jārealizē ar vietējo nacionālo padomju un savu pārstāvju – vojevodu un stārstu starpniecību, kuru darbību kontrolēja jau minētās nacionālās

padomes. Vojevodas, apriņķu (povjatu) stārasti, burgomistri, voiti (gminu mēri) bija attiecīgo nacionālo padomju locekļi un to izpildiestāžu vadītāji.

Atklātībai tika paziņots, ka komiteja dibināta no vācu okupantiem tikko atbrīvotajā Helmas (*Chelm*) pilsētā. Taču tikai 27./28. jūlijā daži PNAK locekļi ieradās Helmā. Kaut PNAK darbinieku pirmais uzdevums bija izmēzt vecos papīrus un salauztos krēslus no dzelzceļa pārvaldes ēkas Helmā, kur tā izvietojās; kaut pirmie ienākumi valsts budžetā sastādīja summas no rauga pārdošanas vietējā tirgū par 1 000 zlotiem kilogramā; kaut vienīgais tehniskais līdzeklis, kas bija komitejas rīcībā tās pastāvēšanas pirmajās piecās dienās, bija divzirgu puskariete, ko sagādāja kāda AL vienība, komiteja bija uzsākusi savu darbību.

1.augustā PNAK pārcēlās uz Sarkanās armijas atbrīvoto Ļublinu. Tāpēc arī šo valdību tautā bieži sauca par „Ļubļinas varu”, „Ļubļinas komiteju”.

1944.gada 22.jūlijā pa Maskavas radio tika pasludināts it kā Helmas pilsētā pieņemts **PNAK Manifests** poļu tautai (saukts arī par jūlija Manifestu), kurā tika izklāstīta jaunās varas programma.

Polijas sabiedrības vairākums attiecībā pret KRN un PNAK svārstījās starp piesardzību, neuzticību un aktīvu to noraidīšanu. Tāpēc PNAK cīnījās par savas masu bāzes paplašināšanu. Tam arī bija veltīts 1944.gada 22.jūlija PNAK Manifests. Tas proklamēja jaunās politikas principus, radikālu sociālo un agrāro reformu, draudzību ar PSRS un valsts teritorijas pārbīdi uz rietumiem.

Valdība emigrācijā un tās pārstāvniecība Polijā tika pasludināta par uzurpatorisku, nelikumīgu, jo tā balstījās uz nelikumīgo, tautas neatzīto 1935.gada Konstitūciju, ko pasludināja par spēku zaudējušu, tāpat kā visus likumus, izdotus nacistu okupācijas apstākļos. Par „vienīgo legālo varas avotu” tika pasludināta KRN, kura it kā darbojās uz 1921.gada 17.marta Konstitūcijas pamata. Šīs Konstitūcijas pamatnostādnes tika pasludinātas kā spēkā esošas līdz Satversmes Seima sasaukšanai. Faktiski spēkā palika tikai tie panti, kurus sankcionēja jaunā vara.

Par PVE tika paziņots, ka tā bremzējusi cīņu pret hitleriešu okupantiem un ar savu avantūristisko politiku virzījusi Poliju uz jaunu katastrofu. Tās vietā KRN kā poļu tautas pagaidu parlaments radījusi PNAK kā pagaidu izpildvaru tautas atbrīvošanās cīņas vadībai, neatkarības iekarošanai un poļu valstiskuma atjaunošanai. PNAK paziņoja, ka tā KRN vārdā ņem savās rokās varu Polijas atbrīvotajās teritorijās un aicināja poļus dibināt vietējas nacionālās padomes. Tika stādīti uzdevumi: atbrīvot Poliju no nacistu okupantiem, atjaunot Polijas valstiskumu uz demokrātisku brīvību un visu pilsoņu vienlīdzības pamata, ieviest jaunu darba likumdošanu, darbaļaužu sociālo apgādi, nekavējoties realizēt plašu agrāro reformu, konfiscējot vāciešu un nodevēju, kā arī par 50 ha lielāku muižnieku īpašumu.

Manifestā bija pasludināts, ka „nacionālajam īpašumam, kurš tagad ir koncentrēts Vācijas valsts vai atsevišķu vācu kapitālistu rokās” ir jāpāriet valsts pārvaldē. Tā kā okupanti bija sagrābuši visu lielrūpniecību un lielu daļu vidējās rūpniecības, tāds formulējums faktiski nozīmēja galveno ražošanas līdzekļu nacionalizāciju.

Taču PNAK Manifestā deklarētā sociālā programma bija mazāk radikāla nekā 1943.gada novembrī publicētā PSP deklarācijā „Par ko mēs cīnāmies?”. Pēc PKCB pieprasījuma tajā nebija iekļauta prasība pēc lielrūpniecības, transporta un banku nacionalizācijas. To tāpat kā visu vāciešu īpašumu bija nodomāts nodot pagaidu valsts pārvaldē. PKCB un galu galā arī PNAK nevēlējās sarežģīt attiecības ar Rietumvalstīm, kuru kapitālam līdz 1939.gada bija ievērojama ietekme Polijā. Ar tām vēl bija jāneregulē sarežģītie Polijas jaunās vadības atzīšanas jautājumi.

Bija solīts, ka ar ekonomisko attiecību noregulēšanu notiks īpašuma atgriešana tā patieso īpašnieku rokās un uzlaboti „plašu tautas masu dzīves apstākļi”. Programma bija virzīta uz to, lai PNAK piesaistītu ne tikai strādniekus, bet arī zemnieku un pilsētu sīkburžuāzijas masas.

Par valsts ārpolitikas pamatu tika pasludināta „cieša savienība ar mūsu tuvākajiem kaimiņiem – Padomju Savienību un Čehoslovākiju”, centieni panākt draudzību un savienību ar Lielbritāniju, ASV un Franciju. Manifests pasludināja sadarbību ar visām slāvu tautām, atzina ukraiņu un baltkrievu tiesības lemt jautājumu par valstisko piederību, robežu jautājuma noregulējumu pēc principa: poļu zemes – Polijai, ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu zemes – Padomju Ukrainai, Padomju Baltkrievijai un Padomju Lietuvai. Reizē bija izvirzīta prasība atgriezt Polijai zemes rietumos un ziemeļos, kuras iepriekšējos gadsimtos bija nonākušas vāciešu rokās.

Poļi tika aicināti mobilizēt visus spēkus hitleriskās Vācijas sagrāvei, cīņai par Polijas brīvību, par „senseno poļu teritoriju” rietumos un ziemeļos atgūšanu, „par poļu robežstabiem pie Oderas”. Izskanēja arī visai abstrakts aicinājums „Pie ieročiem!”.

Tādejādi 22.jūlijā proklamētais manifests pasludināja jaunas politikas principus, radikālu sociālo un agrāro reformu, draudzību ar PSRS un valsts teritorijas pārbīdi uz rietumiem, tāpēc vēlāk Polijas Tautas republikā PNAK Manifesta pasludināšanas diena līdz 1989.gadam tika atzīmēta kā Tautas republikas dibināšanas datums un nacionālie svētki – Polijas Atdzimšanas diena.

Komentējot Manifestu, jāsaka, ka tas saturēja tēzes, pieņemamas tautas vairākumam, demokrātiski noskaņotajiem slāņiem. Manifests izvirzīja demokrātisku attīstības alternatīvu, ievērojot demokrātiskās inteligences un arī demokrātiski noskaņoto uzņēmēju intereses, neizsauca principiālus iebildumus kā ļudoviešu, tā arī sociālistu rindās. Vēlāk gan izrādījās, ka patiesībā PNAK Manifestā un PSP dokumentos sludinātais valsts politiskās organizācijas demokrātisms lielā mērā bija formāls.

Runāt par 1935.gada Konstitūcijas demokrātismu, tās leģitimitāti, balstītu tautas gribā, tiešām neklājas. Jau sarežģītāks ir jautājums par to, cik leģitīma, tautas atbalstīta bija PVE, vai brīvās vēlēšanās tā iegūtu tautas atbalstu. Pēc daudzu poļu vēsturnieku un arī grāmatas autora domām, 1944.gada vasarā tai bija ievērojami lielāka ietekme nekā PNAK, taču šis pieņēmums nav neapstrīdams, par tā atbilstību īstenībai var ilgstoši diskutēt.

Galvenā PNAK Manifesta atšķirība no „londoniešu” nostājas bija jautājumā par valsts austrumu robežām. Šai ziņā Manifests neatbilda poļu vairākuma noskaņojumam, kuram Polijas pirmskara robeža līdzinājās nacionālās pašapziņas simbolam, valstiskās neatkarības rādītājam.

Taču reizē jāpasaka, ka PPtS PSRS un KRN un PNAK pašā Polijā propadomiskajiem darbiniekiem, neraugoties uz sākotnēji samērā šauru atbalstītāju loku, bija ievērojamas priekšrocības salīdzinājumā ar viņu politiskajiem konkurentiem emigrācijā. Atšķirībā no Polijas valdības emigrācijā, viņi un viņu izveidotās iestādes varēja darboties nevis kaut kur ārzemēs, bet gan no nacistiem atbrīvotajā Polijas teritorijā. Viņu politiskajā aizbildniecībā esošajām poļu karaspēka daļām arī nebija jākaro par Polijas brīvību kaut kur aiz jūras – Itālijā u.c., bet pašā Polijā, tieši piedaloties tās atbrīvošanā no okupantiem. Viņi baudīja PSRS vadības labvēlību, bet tieši PSRS bija valsts, kura ne tikai satrieca galvenos nacistu spēkus, ne tikai atbrīvoja visas poļu zemes, bet kara gaitā okupēja arī tās Vācijai piederošās zemes, kuras kā kompensāciju par „brāļu slāvu tautu” – ukraiņu un baltkrievu pašnoteikšanās tiesību atzīšanu cerēja iegūt un galu galā arī no PSRS rokām saņēma propadomiskie poļu politiķi. Šo labvēlību gan PPtS, gan KRN un PNAK darbinieki guva par gatavību atzīt jaunās Polijas robežas austrumos un rietumos, sadarboties ar PSRS citos jautājumos.

Vēl viens PNAK pluss bija tās koalīcijas raksturs, kas demonstrēja formālu sekošanu demokrātijas principiem.

Pretrunīga bija KRN un PNAK nostāja nacionālajā jeb poļu zemju jautājumā. Ja jau ukraiņiem un baltkrieviem tika atzītas tiesības lemt jautājumu par savu valstiskumu, tad demokrātiski būtu to atzīt arī poļu zemju rietumu un ziemeļu teritoriju iedzīvotājiem. Taču šais teritorijās dzīvojošie vācieši netika atzīti pat kā Polijai piederīgs nacionālais mazākums. Šeit nu poļu komunisti, kuru vadībā darbojās PNAK, reizē atzina vienu nāciju – ukraiņu un baltkrievu tiesības uz brīvu gribas izteikšanu, bet tādas pat tiesības neatzina vāciešiem. Nacionālistiska un netiesiska bija tēze par visu vāciešu īpašumu pāreju valsts pārvaldē. Poļu komunisti un viņu sabiedrotie šeit vadījās no vienpusīgām poļu interesēm. Taču tur jau tā lieta, ka Manifests demonstrēja tā sastādītāju sapratni, ka tikai ar šādu nostāju viņiem bija cerības iegūt vismaz daļas poļu iedzīvotāju uzticību, savu it kā demokrātisko un reizē nacionālistisko nostāju veiksmīgi pretstatot PVE nereālistiskajai pieejai. PNAK, ņemot varu, uzņēmās saistības poļu tautas priekšā: atjaunot mierīgu dzīvi, nostiprināt valsts starptautiskās pozīcijas, nokārtot attiecības ar PSRS. Reizē PNAK uzņēmās arī saistības Padomju puses priekšā – mobilizēt poļu sabiedrību sadarbībai ar Sarkanā armiju, nodrošināt kārtību frontes aizmugurē.

PNAK tika izmantota kā pārvaldes aparāts Sarkanās armijas ieņemtajām Polijas teritorijām. Neraugoties uz Londonas valdības protestiem, PNAK uzņēmās valdības funkcijas no nacistiem atbrīvotajā apgabalā starp Bugu un Vislu, gatavojās to darīt arī pārējā Polijas teritorijā. Faktiski jau no KRN sarunu sākuma ar padomju vadību Maskavā tika gatavots administratīvais aparāts, kurš pēc poļu teritoriju atbrīvošanas varētu nekavējoties ķerties pie savu uzdevumu pildīšanas.

Ar 21.jūlija datumu tika pasludināts it kā vēl vācu rokās esošajā Lublinā pieņemts KRN likums par Poļu armijas PSRS apvienošanu ar AL, vienotas Polijas tautas armijas izveidi un tās pāreju KRN vadībā. Armijas pilns nosaukums bija Polijas Republikas Bruņotie spēki (*Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej*), neoficiālais – Polijas Tautas armija (*Ludowe Wojsko Polskie*). Par armijas komandieri tika iecelts līdz tam AL komandējušais ģenerālis M. Žimerskis. KRN uzsaukums aicināja „visus poļus neatkarīgi no viņu uzskatiem un pārliecības apvienoties vienā visas tautas cīņas frontē par Polijas brīvību un neatkarību [...] Visām poļu bruņotajām vienībām apvienojoties ir jāpakļaujas Polijas armijas Virspavēlniekam ģenerālim M. Žimerskim („Rolam”)”.

AL daļas, kuras vēl palika nacistu okupētajā teritorijā, saglabāja veco nosaukumu līdz nacistu padzišanai. 1944.gada sākumā AL bija ap 8 līdz 10 tūkstoši cilvēku, bet vasaras vidū jau ap 30 000. (Ir arī dati, ka AL 1944.gada vidū bija vairāk nekā 50 000 kaujinieku, tai skaitā 11 000 līdz 20 000 partizānu vienībās. Acīmredzot visi dati kā par AL, tā citām poļu bruņotajām organizācijām un arī viņu veikumu ir jāvērtē ļoti piesardzīgi, to bijušie dalībnieki un, iespējams, arī vēsturnieki, bija tendēti palielināt skaitļus. – V.Š.) AL sastāvā bija ap 25 % strādnieku (Dombrovas novadā – 95 %), 70 % – zemnieku. Pēc partijiskās piederības 19 % visa AL personālsastāva, 47,8 % virsnieku un 92 % augstākā komandējošā sastāva bija Polijas Strādnieku partijas biedri.

Pastāvēja 6 AL apgabali, apakšvienības veidojās pēc partizānu vienību parauga. Sākotnēji tika izveidotas 11 brigādes, vēlāk – vēl divas no izbēgušajiem karagūstekņiem, kā arī no Sarkanās armijas kontrolētās teritorijas uz Poliju pārsvietā Vandas Vasiļevskas vārdā nosauktā brigāde. Taču visas šīs brigādes kā vienots spēks spēja karot visai neilgi, to darbības periods parasti nepārsniedza vienu mēnesi, tad vācu bruņoto spēku spiediena rezultātā tām nācās sadalīties sīkākās apakšvienībās.

AL par savu galveno uzdevumu uzskatīja cīņu pret nacistiem ar mērķi komunistu vadībā atjaunot Polijas valsti, kura cieši sadarbotos ar PSRS. AL gatavojās kopā ar komunistiem saņemt varu Polijā. Tāpēc AL daļas vāca izlūkziņas Sarkanās armijas vajadzībām, veica kopīgas kaujas operācijas ar padomju partizāniem. Sarkanajai armijai ieējot Polijas teritorijā, tās un AL darbība tika koordinēta.

AL vienības no aizmugures uzbruka vācu daļām. Dažkārt AL vienības militāro operāciju gaitā darbojās pilnīgā saskaņā ar Sarkanās armijas vai 1. Poļu armijas daļām.

AL vestais partizānu karš aptvēra visu Poliju no Bugas līdz pašas Vācijas robežai. Darbojoties Vācijas okupētajās poļu teritorijās, 1944. gadā AL vienības veica 904 militāras operācijas, tai skaitā izcīnīja 120 lielas kaujas, iznīcināja ap 19 tūkstošu vācu karavīru. Tika iznīcināti 24 tanki, 191 automobīlis, 3 lidmašīnas, nolaisti no sliedēm 322 dzelzceļa sastāvi, uzspridzināti 79 dzelzceļa tilti. (Ir arī citi dati – par 47 iznīcinātiem tiem). To, ka 1944. gadā AL aktivizēja kaujas darbību, rāda skaitļi, ka no 504 hitleriešu militārajiem transportiem, kurus 1942.–1944. gadā nolaida no sliedēm GL un AL, tieši pēdējā gadā cieta to lielākā daļa. 1944. gadā veselās dzelzceļa maģistrāles uz īsāku vai ilgāku laiku tika izvestas no ierindas.

1944. gadā nebija gandrīz nevienas AL vienības, kurā necīnītos arī padomju cilvēki. Bez tam uz Polijas teritoriju pārgāja arī padomju partizāni. Jau 1944. gada februārī-martā, pildot savas pavēlniecības uzdevumus, uz Poliju sāka pāriet līdz tam PSRS teritorijā karojušās padomju partizānu vienības. Pēc dažām ziņām no 1944. gada marta līdz jūnijam galvenokārt Austrumpolijas teritorijā darbojās 15 padomju partizānu vienības ap 4 400 cilvēku sastāvā, kuras bija turp pārdislocētas no Ukrainas teritorijas. Pavisam no 1944. gada marta līdz jūnijam no PSRS teritorijas uz Poliju tika pārdislocētas 7 padomju partizānu apvienotas vienības (*соединения*) un 26 atsevišķas vienības (*отряды*) ar 12 000 partizānu kopējo skaitu. Vasarā padomju partizānu aktivitāte Polijas teritorijā sasniedza lielākos uzplūdus. No 90 padomju partizānu vienībām, kuras visa kara laikā darbojās Polijas teritorijā un kurās bija ap 20 tūkstošu cilvēku, liela daļa karoja tieši tobrīd.

Lielākā padomju partizānu vienību grupa, kura veica veiksmīgu reidu pa Austrumpolijas apgabaliem bija Sumas apgabala partizānu apvienotā vienība. 1944. gada februāra beigās to pārdēvēja par S. Kovpaka vārdā nosaukto 1. Ukrainas partizānu divīziju. Tās komandieris bija P. Veršigora. Tai pat mēnesī partizāni forsēja Rietumbugu un iegāja Polijas teritorijā, kur veica reidu ap 2 100 km garumā, izcīnot simtiem kauju un sīkaku sadursmju, iznīcinot ap 5 000 pretinieka karavīru, uzspridzinot 24 dzelzceļa ešelonus, iznīcinot 85 tankus un bruņumašīnas, 196 automašīnas, 5 lidmašīnas. Aprīlī grupa izlauzās atpakaļ pāri fronteī un noslēdza reidu Baltkrievijas PSR teritorijā.

Pavisam padomju partizānu vienības no 1944. gada maija līdz oktobrim Polijā no sliedēm nolaida 138 ešelonus, iznīcināja 17 tankus, 120 automašīnas, uzspridzināja 25 tiltus. Polijas dienvidos pie Sanokas (poļu *Sanok*, ukr. *Сянік*) pilsētas Piekarpatos darbojās Dmitrija Požarska vārdā nosauktā padomju partizānu vienība. Tās dalībniekiem izdevās uzzināt, ka netālu no Dembicas (*Дембica*) miesta hitlerieši pēc 1943. gada 17-18. augustā britu aviācijas veiktās vācu raķešu Fau-1 un Fau-2 bāzes Uzedomas salā (vācu *Usedom*, poļu *Uznam*) Baltijas jūrā sabombardēšanas bija ierīkojuši šo raķešu izmēģināšanas poligonu. Pēc dažām dienām padomju lidotāji sabombardēja poligonu, pārvēršot to par graustu kaudzi.

Īpaši aktīvi partizānu kustība veidojās Ļubļinas apkārtnē. AL pavēlniecībai Ļubļinas novads kļuva par galveno partizānu kustības un arī politiskās cīņas placdarmu. Tur arī notika lielākās partizānu kaujas ar vācu okupantiem. Dažās no tām piedalījās lieli vācu spēki, pat divīzijas, ar tanku, artilērijas un aviācijas daļu atbalstu. 1944. gada pavasara beigās AL partizānu vienības, kuras darbojās Ļubļinas apkārtnē, sasniedza trīs tūkstošus labu apbruņotu kaujinieku. Bez tam tur bāzējās arī lielas un labi apbruņotas padomju partizānu vienības. Savu darbību aktivizēja arī AL vietējie garnizoni (Tā saucās AL pagrīdes organizācijas pilsētās, ciematos, sādžās. Tās ne tikai piegādāja informāciju par ienaidnieku, bet nereti arī pašas veica sabotāžas aktus un diversijas.) 1944. gadā AL garnizonu sastāvā bija vairāki tūkstoši cilvēku. Dažviet tiem blakus bruņotu cīņu izvērša arī vietējās BCh un AK vienības. Pavisam 1944. gada pavasarī Ļubļinas novada teritorijā darbojās ap 25 tūkstoši poļu kaujinieku un padomju partizānu.

1944. gada maijā vācu ģenerālgubernators H. Franks tā raksturoja situāciju Ļubļinas apkārtnē: „Praktiski trešā daļa no Ļubļinas distrikta ir izkritusi no vācu administrācijas kontroles. Ne

administrācija, ne izpildiestādes šeit nav stāvokļa noteicējas. Vācu policija šajos rajonos var pildīt savas funkcijas tikai ar spēkiem, kuri nav mazāki par pulku.” Arī Ģenerālgubernatūras valsts sekretārs J. Bīlers apstiprināja ģenerālgubernatora teikto: „Mēs esam nostādīti fakta priekšā, ka jau vairākus mēnešus un skaidri nenosakāmu laiku arī nākotnē nevaram rēķināties ar produktu piegādēm no diviem distriktiem: Galīcijas, kuram pašam ir nepieciešamas lauksaimniecības produktu piegādes, un Ļubļinas, kurš ir pārtraucis visas piegādes. Tagad jau ir grūti noteikt, kur šajos distriktos beidzas vērmahta vara un sākas krievu vara. Norādītās teritorijas vairs nevar tikt izmantotas Vācijas impērijas vajadzībām.”

1944.gada aprīlī (oficiāli 5.maijā) Rovno pilsētā, lai palīdzētu AL, koordinētu tās darbību ar uzbrūkošo Sarkanā armiju un 1.Poļu armiju, pie tās Kara padomes tika izveidots Poļu partizānu kustības štābs. Vēlāk līdz 1944.gada augustam štābs darbojās pie Polijas Armijas Virspavēlniecības Ļubļinā. Štābu sākotnēji vadīja A. Zavadskis.

A. Zavadskis no 1915.gadā sāka darba gaitas kā laukstrādnieks, pēc tam metalurģs un ogļracis. No 1923.gada Polijas Komunistiskās partijas biedrs. Par revolucionāro darbību vairākkārt tika arestēts un cietumos pavadīja 11 gadus. No 1939.gada dzīvoja PSRS. Piedalījās PPtS un 1. Poļu armijas organizācijā. 1944.–1945. gadā bija Poļu partizānu štāba priekšnieks, Polijas armijas pavēlnieka vietnieks politdarbā. 1945.–1948. gadā valdības pilnvarotais Silēzijā, Silēzijas-Dombrovas vojevodistes vojeвода. No 1948.gada decembra PASP CK UN Politbiroja loceklis. 1949–1952 Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, 1952.–1964. – Polijas Tautas Republikas Valsts padomes priekšsēdētājs.

Pēc viņa par štāba priekšnieku kļuva viens no Baltkrievijas partizānu vadītājiem S. Pritickis. Štābs nodarbojās ar poļu partizānu vienību formēšanu, gādāja par AL apgādi ar munīciju, instruktoriem, mīnētājiem un citiem speciālistiem.

Štābam bija jānodrošina partizānu kustības paplašināšanās Polijā. Padomju puse pilnībā nodrošināja tā darbības materiālo un tehnisko pusi. Sākotnēji štāba rīcībā bija ap 1 800 cilvēku. Tālāk tika izveidotas divas poļu partizānu brigādes, atsevišķais bataljons, astoņas vienības, vairākas poļu partizānu rotas kā daļa no padomju partizānu brigādēm un vienībām. To kopējais kaujinieku skaits sasniedza aptuveni 7 000. Šo vienību partizāni valkāja poļu uniformas un zīmotnes, kuras bija pieņemtas T. Kostjuško divīzijā, kā Polijas pilsoņi zvērēja uzticību Polijas Republikai, kā arī stiprināt militāro sadarbību ar Sarkanā armiju un padomju partizāniem.

Jau aprīlī AL saņēma pirmo ieroču, munīcijas un citas uzkabes sūtījumu no PSRS. No maija līdz 1945.gada 16.janvārim padomju aviācija veica 99 lidojumus (neskaitot lidojumus uz Varšavas rajonu, sacelšanās atbalstīšanai), poļu partizāniem tika piegādātas 1 297 šautenes, 3 179 automāti, 167 ložmetēji, 50 prettanku šautenes, 31 mīnmetējs, 4 413 mīnmetēja mīnas, 7 912 rokas granātas, 12 960 kg sprāgstvielu, kā arī munīcija, binokļus, topogrāfiskās kartes. Tas ļāva AL partizānu vienībām pieņemt savās rindās brīvprātīgos ne tikai no AL vienībām pilsētās, bet arī citiem formējumiem – Zemnieku bataljoniem (*Bataliony Chłopskie*), arī AK, tā izvēršot cīņas mērogus.

Tika veikti arī citi pasākumi partizānu kustības nostiprināšanai Polijā. Tā, 1944.gada 6.aprīlī padomju un poļu komunistisko partiju un militāro darbinieku delegācija pēc Ukrainas apmeklējuma partizānu kustības Polijā veicināšanai ierosināja papildus nosūtīt uz poļu partizānu vienībām kā komisārus un propagandistus, aģitatorus politiskos darbiniekus, vēlams poļus; vairākas sakomplektētas grupas, kuras varētu pēc tam atdalīties, veidojot jaunas vienības; nodot partizānu sagatavošanas skolu pie Ukrainas partizānu kustības štāba Poļu partizānu kustības štābam, tāpat arī nodot tam arī Rjazaņā gatavojamo Polijas armijas triecienbataljonu.

Runājot par AL, nedrīkst aizmirst, ka blakus tai karoja arī citas politiskās orientācijas vienības. No 20 uz 72 pieauga BCh vienību skaits. Pavisam kara gados pastāvēja 80 BCh vienības. BCh rindās

1944.gadā atradās ap 158 tūkstošu cilvēku. Tā pēc AK bija otra lielākā Polijā pagrīdes organizācija. Lielākā daļa BCh vienību pakļāvās PVE pavēlēm, mazākā daļa – PNAK, un vai nu iegāja AL sastāvā vai nodibināja ar to sadarbības attiecības, bet pēc to teritorijas atbrīvošanas papildināja Polijas armijas un Civilās milicijas rindas. Ap 110 BCh vietējās organizācijas parasti darbojās patstāvīgi, diezgan bieži sadarbojoties arī ar AL, īpaši Ļubļinas un Kelces vojevodistēs. Dažviet sadarbība veidojās arī ar padomju partizānu vienībām. 1944.gada 12.jūlijā AK pavēlnieks T. Komorovskis izdeva pavēli par BCh „galīgu” iekļaušanu AK sastāvā, taču tā tika izpildīta tikai daļēji.

Kopā 1944.gada vasarā Polijas teritorijā cīnās pret nacistiem piedalījās līdz 150 000 bruņotu kaujinieku. 1944. gadā vien tika saformētas 17 brigādes vai tām pielīdzināmas daļas un vairāk nekā 200 partizānu vienības un grupas. Tas liecināja par patriotiski noskaņoto iedzīvotāju slāņu aktivitātes pieaugumu.

1944.gadā „kārtības uzturēšanai” (faktiski – cīņai pret partizāniem) pēc poļu vēsturnieku datiem vācu okupantiem nācās turēt Polijā 385 vērmahta, ieroču SS un policijas bataljonus. Taču arī tas nespēja nodrošināt viņiem vēlamo kārtību. 1944.gada sākumā dzelzceļa līnijā Krakova – Lemberga (Ļvova) tika mēģināts uzspridzināt ģenerālgubernatora H. Franka vilcienu. Vairāki tā vagoni nogāja no sliedēm, noripoja no uzbēruma, pats ģenerālgubernators necieta tikai tāpēc, ka brauca pašā pēdējā vagonā. 1944.gada pavasarī Vācija cīņai pret partizāniem Polijā sūtīja jau veselas divīzijas. (Ārpus PSRS aktīvo cīnītāju skaita ziņā stiprākā pretošanās kustība bija Dienvidslāvijā, kur pret partizāniem cīnījās 35 Vācijas un tās sabiedroto divīziju.)

PNAK varēja rēķināties arī ar PSRS jau radīto un vēl tikai formējamā poļu karaspēka daļu atbalstu. 1943.gada 10.augustā PSRS valdība piekrita Poļu korpusa formēšanai, kurš tika veidots uz T. Kostjuško divīzijas bāzes. 1944.gada janvārī uz fronti devās 2. H. Dombrovska divīzija un J. Bēma vārdā nosauktā artilērijas brigāde. Martā beidzās 3. R. Trauguta divīzijas formēšana. Formējās 4. divīzija. Jau 1944.gada martā 1. Poļu korpusa sastāvā ietilpa trīs kājnieku divīzijas, artilērijas brigāde, tanku brigāde, prettanku artilērijas pulks, smagās artilērijas pulks, rezerves pulks un citas daļas ar ap 40 000 karavīru kopējo skaitu. No tiem 84,25% bija poļi, 3,75% ukraiņi, 2,72% baltkrievi, 2,24% krievi, 4,15% citu tautību pārstāvji. (Ir arī citi, nedaudz atšķirīgi, bet līdzīgi skaitļi: Polijā dzimušu poļu bija 82,5%, PSRS dzimušu poļu – 6,8%, ukraiņu un baltkrievu – 4,3%.) Korpusa sociālajā sastāvā bija 46 % strādnieku, 40 % zemnieku, 1,9 % kalpotāju un 0,1 % pārējo slāņu pārstāvju.

1944.gada aprīlī tika parakstīta vienošanās par poļu aviācijas daļu radīšanu, uzsākta lidotāju gatavošana. 1944.gada pavasarī 600 poļu kursantu mācījās padomju lidotāju un aviācijas tehniķu skolās. (1944.gada 23.augustā poļu 1.aviācijas pulks „Varšava” uzsāka kopēju ar padomju lidotājiem cīņu pret Vācijas aviāciju, atbalstot poļu sauszemes daļas.)

1944.gada marta vidū tika izdotā PSRS aizsardzības tautas komisāra J. Staļina pavēle par Poļu korpusa pārveidi par Poļu armiju (vēlāk – *1 Armia Wojska Polskiego*). Dabīgi, ka jaunajā armijā tika savākti visi ieročus nest spējīgie poļi, kuri kāda iemesla (savas pārliecības, veselības stāvokļa, padomju ierēdņu likto šķēršļu vai vienkārši neizdarības) dēļ nebija nonākuši evakuētās Andersa armijas rindās. Taču ar to nepietika.

Papildinājums tika gūts bijušajās Polijas austrumu nomalēs. Armijā tika ieskaitīti kā Polijas Republikas, tā pēc vēlēšanās arī padomju pilsoņi. Arī bijušie poļu partizāni no atbrīvotajām Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijām nonāca Poļu armijā. 1944.gada pavasarī armiju papildināja 52 tūkstoši cilvēku. Taču starp jaunajiem armijas karavīriem bija tikai 284 virsnieki no pirmskara Polijas armijas, kas vēl vairāk saasināja virsnieku kadru trūkumu.

Cits papildinājumu avots bija vērmahtā iesauktie un padomju gūstā kritušie bijušie Polijas pilsoņi. Viņi vērmahta sastāvā padomju gūstā nonāca jau 1941.gadā. Pēc kara PSRS karagūstekņu noietnēs un cietumos bijušo Vācijas un tās sabiedroto bruņoto spēku karavīru vidū pēc vāciešiem, ungāriem, rumāņiem, austriešiem un čehoslovākiem (acīmredzot, precīzāk būtu runāt par slovākiem, jo tieši Slovākijas marionešu valsts karoja nacistiskās Vācijas pusē) poļi pēc tautības ieņēma sesto vietu. To kopējais skaits sasniedza 60 280. Austriešu vēsturnieks S. Karners viņu vidū uzskaitījis arī 5 ģenerāļus. Visi viņi krievu historiogrāfijā parasti tiek saukti par poļiem, kaut viņu etniskā piederība varēja būt dažāda. Krievu publiciste O. Toņina raksta, ka tie bija saņemti gūstā līdz 1943.gada maijam, Berlinga armijas formēšanas sākumam. No tā izriet, ka vēlāk gūstā saņemtie tika sūtīti uz Berlinga armiju. Nav datu, cik kopā Sarkanās armijas sagūstīto bijušo Polijas pilsoņu nonāca Poļu armijā. Jau minētā pētniece O. Toņina uzskata, ka to varētu būt ap 165 tūkstoši. Skaitlis nav pārlicinošs, bet cita autora rīcībā nav.

Pirmajā armijas formēšanās etapā līdz 1944.gada jūlijam tā izauga no 11 līdz 100 tūkstošiem cilvēku (ar aizmugures struktūrām). Pēc citiem datiem 22.jūlijā tās kopējais skaitliskais sastāvs bija jau no 90 000 līdz 100 000 cilvēku, kaujās iesaistītājās 1.Poļu armijas daļās bija ap 60 000 cilvēku. 1.Poļu armijas sastāvā ietilpa 4 kājnieku un 1 zenītartilērijas divīzija, 1 bruņutanku, 1 kavalērijas, 5 artilērijas brigādes, 2 autopulki un citas daļas. Salīdzinājumā ar līdzseptembra (1939) Poļu armiju tās rīcībā bija 9 reizes vairāk automātisko ieroču, 7 reizes vairāk artilērijas, liels daudzums prettanku ieroču, tanku un mīnmetēju.

Kad 1944.gada jūnija beigās sākās 1. Baltkrievijas frontes uzbrukums Baltkrievijā (operācija „Bagrations” (1944.gada 23.jūnijā – 29.augustā), tās pavēlniecības operatīvajā pakļautībā darbojās arī 1.Poļu armija. Jūlijā armija uzsāka dalību kaujās un piedalījās Rietumu Bugas forsēšanā, ieējot etniskās Polijas teritorijā, kad PVE izveidotās poļu vienības karoja Rietumos. 22.jūlijā tika atbrīvota Helma, 24.jūlijā (citi dati -26. jūlijā) –Ļubļina, bet jūlija beigās jau ievērojama daļa Polijas teritorijas. Tikai ar Polijas teritorijas atbrīvošanas sākumu armija sāka papildināties ar karavīriem no pašas Polijas.

Protams, poļu karavīri priecājās par bijušo Polijas austrumu teritoriju atbrīvošanu no nacistiem, taču nekādā gadījumā nedrīkst aizmirst vēl vienu apstākli, kurš uztrauca poļu karavīrus Padomju Savienībā. Pēc aptuveniem vērtējumiem apmēram 4/5 PSRS saformētās Poļu armijas karavīru bija dzimuši un auguši Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, tur daudziem bija palikušas ģimenes, mājas. Šie karavīri cīnījās par Polijas atdzimšanu armijā, kura bija radīta pēc Poļu patriotu savienības iniciatīvas. Šīs savienības, tāpat arī 1.Poļu armijas, viena no ideoloģijas pamatnostādņēm bija reizi par visām reizēm likvidēt pretrunu avotu starp Poliju, no vienas puses, un Ukrainu un Baltkrieviju un aiz šīm republikām stāvošo PSRS, no otras puses. Objektīvi pretrunas varēja novērst, tikai nospraužot robežu pēc etnogrāfiskā principa, tātad – pa Kērzona līniju. Izrādījās, ka šie karavīri karoja par Poliju, bet viņu dzimtajām vietām bija jāpaliek aiz tās robežām. Viņi cīnījās par dzimteni, ārpus kuras palika viņu tēva mājas. Tā bija traģiska pretruna un tā veidoja visgrūtāko morālo problēmu, kura saviļņoja 1.Poļu armijas karavīrus. PSRS palīdzību poļu tauta, tās līderi varēja saņemt tikai tad, ja tika atcelts 1921.gada Rīgas miers. No ukraiņu, baltkrievu, visu padomju cilvēku puses, arī jebkura nacionālās pašnoteikšanās tiesību atzīšanas garā audzināta mūsdienu cilvēka viedokļa raugoties, tas bija netaisnīgs miers. Turpretī no poļu, it kā visas iepriekšējās Polijas vēstures viedokļa miers bija taisnīgs, jo atjaunoja kādreiz – 1772.gadā pastāvošo robežu. Kaut PPTs propagandēja lozungu „Nenesīs laimi mājas, ja tās nebūs dzimtenē, nedos laimi dzimtene, ja tā būs būvēta uz svešas nelaimes”, karavīriem, audzinātiem poļu nacionālisma garā, apziņā, ka Polijai apriori ir taisnība jebkuros strīdos ar citām

nacionālajām un daudznacionālajām valstīm, bija ļoti grūti atteikties no domas par atgriešanos pēc uzvarošā kara savās dzimtajās mājās. Polijas austrumu „kresos” dzimušajiem karavīriem ar to bija jāziedo dzimtenes labā ne tikai savs liktenis un dzīvība, bet arī savas ģimenes ligzda, savas mājas. Kaut PSRS iesauktie poļu karavīri, ienākot bijušajās Polijas teritorijās, palika uzticīgi zvērestam, turpināja cīņu par visas Polija atbrīvošanu, labvēlīgu nosacījumu radīšanu tās tālākai attīstībai, neapšaubāmi šī personīgi viņiem it kā nodarāmā netaisnība nedeva mieru apziņai. Pilnībā to nevarēja kompensēt arī sapratne, ka viņi piedalās Polijas atbrīvošanā, atgriežas dzimtenē pa īsāko iespējamo ceļu, tieši, nevis kādā attālā frontē.

Pēc ieiešanas etniskās Polijas teritorijā 1944.gada 21.jūlijā 1.Poļu armija uz KRN izdotā likuma pamata tika apvienota ar AL (18 brigādes, 13 bataljoni un 202 vienības) vienotā Polijas armijā (pēc PNAK kā Polijas pagaidu valdības izveides 1944.gada jūlijā autors vārdu “poļu” armijas nosaukumā mainījis uz “Polijas”). Tā kreisā strāva okupētajā Polijā, ko militārajā jomā pārstāvēja sākotnēji GL, pēc tam AL, saplūda ar tādu pat kreisu strāvu, kura darbojās ārpus valsts un ko pārstāvēja Poļu armija PSRS. Tā vēlāk vainagoja savu darbību ar militāram uzvarām pie Vislas, Baltijas jūras, Oderas un Neises, un, beidzot, arī Berlīnē.

22.jūlijā Maskavā arī tika izveidota Polijas armijas Virspavēlniecība (*Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego*) no 5 locekļiem. Tie bija: virspavēlnieks M. Žimerskis, viņa vietnieki Z. Berlings, A. Zavadskis un Virspavēlniecības locekļi M. Spihaļskis, J. Cehovskis. 26.jūlijā sākās 1.poļu tanku korpusa formēšana. To komandēja padomju virsnieki, sākumā citu tautību, bet no 1944.gada 26.septembra poļu izcelsmes brigādes ģenerālis J. Kimbars.

AL un Polijas armijas apvienošanās rezultātā 1944.gada vasaras un rudens mēnešos izauga jauna masu armija, kura darbojās politiski kreiso spēku, PNAK vadībā. Šo armiju PNAK varēja likt vēstures svaru kausos, kad tika lemti jautājumi par visas Polijas teritorijas atbrīvošanu, bijušo Vācijas rietumapgabalu pievienošanu tai, arī sabiedriskās iekārtas maiņu valstī.

Kā rakstīja poļu vēsturnieks Z. Zaluskis, politiskā līnija, kuru īstenoja PPS, PPtS, ātri realizējās faktorus, kuri poļu karavīru acīs nešaubāmi nesa labumu Polijai. Karaspēks mundieros, kuriem par paraugu bija ņēmti pirmskara armijas tērpi, ar nacionālu vadību, kaut ar grūtībām, bet tomēr pakāpeniski tapa par vēsturisku faktu. Apmācītās, apbruņotās, kaujās par Polijas atbrīvošanu pieredzi gūstošās poļu karavīru masas ieguva saliedētības, pašcieņas sajūtu. Poļu attiecības ar padomju sabiedrotajiem veidojās ne bez kļūmēm, taču nākotnē solīja izdevīgu savienību. Arvien vairāk poļu karavīru vidū tika runāts ne tikai par priekšā stāvošo Polijas atbrīvošanu, bet arī par rietumu zemēm, kuras tai pienācās pēc kara, par valsts jauno vietu pasaulē.

Tādā kārtā, pienākot Polijas atbrīvošanai no nacistu okupācijas, kreisie spēki jau bija izveidojuši savas varas iestādes, bruņotos spēkus un varēja paļauties uz tādu spēcīgu sabiedroto kā PSRS. Tiesa, jāatzīst, ka politiskās varas jomā, apstākļos, kad vietējās varas iestādes tikai vēl veidojās, to lomu lielā mēra pildīja Sarkanās armijas un PSRS IeTK struktūras.

No 1944.gada 25.jūlija PNAK izdeva pirmos dekrētus, tai skaitā arī par drošības dienesta (*Urząd Bezpieczeństwa*) radīšanu. Tiesa, poļu kreisie spēki to izdarīja ar nokavēšanos, jo PVE Delegatūras policijas aparāts – Valsts drošības korpus (*Państwowy Korpus Bezpieczeństwa*) bija radīts ar PVE rīkojumu jau 1943.gada 26.jūnijā. PNAK izdeva arī divus dekrētus par valsts policijas atlaišanu un pilsoniskās milicijas radīšanu.

PSRS Ārlietu ministrija 1944.gada 26.jūlijā publicēja paziņojumu, ka Padomju Savienība uzskata, ka Sarkanā armija ved kara darbību „suverēnas, draudzīgas, sabiedrotas valsts teritorijā. Sakarā ar to Padomju valdība negrasās Polijas teritorijā ierīkot savas administratīvās iestādes, uzskatot to par poļu

tautas lietu. Tā nolēmusi noslēgt vienošanos ar Polijas Nacionālās atbrīvošanās komiteju.” Arī tālāk tika uzsvērtā jauna PSRS attieksme pret kaimiņu valstīm, kādas tai nebija 20.gados un 30.gadu sākuma periodā, kad uzsvars vēl tika likts uz pasaules revolūcijas ideālu īstenošanu. „Padomju valdība – deklarēja Ārlietu ministrija, – paziņo, ka tai nav mērķa iegūt kādu Polijas teritorijas daļu vai mainīt Polijā sabiedrisko iekārtu.” Šādai pozīcijai, kā pēc visa spriežot, šķita padomju vadībai, bija jānovērš tā nenoteiktība, kuru izsauca poļu politiķos atmiņas par Polijas sovjetizācijas mēģinājumu 1920.gadā.

Padomju Savienība atzina PNAK kā Polijas pārstāvniecību. 26.jūlijā PNAK parakstīja „Līgumu par draudzību un militāro sadarbību” ar Padomju Savienību, kurš saturēja vienošanos par attiecībām Polijas teritorijā starp padomju Virspavēlniecību un poļu administrāciju pēc padomju karaspēka ieiešanas Polijas teritorijā. Saskaņā ar to kara darbības zonā poļu teritorijā augstākā vara un atbildība lietās, skarošās kara darbību, koncentrējās padomju Virspavēlniecības rokās. Nedaudz vēlāk šī zona tika noteikta 60 – 100 km dziļumā no frontes līnijas. Faktiski tā aptvēra gandrīz visu tolaik atbrīvoto Polijas teritoriju. Līgums kļuva par juridisku pamatu, lai padomju iestādes varētu veikt arī represīvu darbību pret poļu iedzīvotājiem. Par cēloni arestiem kalpoja apsūdzību izvirzīšana diversiju veikšanā, spiegošanā pret Sarkanā armiju, izvairīšanos no iesaukuma Polijas armijā, sadarbībā ar vācu okupācijas iestādēm. Taču, kā kāda atbrīvotās Polijas teritorijas daļa pārstāja būt tiešas kara darbības zona, visu atbildību par civilo pārvaldi tur uzņēmās PNAK. PSRS nodeva Sarkanās armijas poļu daļas PNAK politiskā pārziņā. Visi civiliedzīvotāji, kā arī Polijas armijai piederīgie tika pakļauti poļu likumiem. Protams, PSRS vadība apzinājās, ka atkarīgā no tās PNAK darbosies, ievērojot PSRS intereses.

Ievērojot to, ka strauji tuvojās kara beigas, visas nacistu okupēto Eiropas valstu valdības emigrācijā centās panākt vienošanās ar to valstu valdībām, kuru armijām bija jāatbrīvo tās vai citas valsts teritorija. Piemēram, 1944. gada 8. maijā Čehoslovākijas valdība noslēdza līgumu ar PSRS, kurš noteica vietējās administrācijas darbības principus pēc padomju karaspēka ieiešanas tās teritorijā. Attiecīgus līgumus ar Rietumvalstīm noslēdza Beļģijas, Holandes, Norvēģijas u.c. valstu emigrācijā pastāvošās valdības. Tikai PVE nebija šāda līguma ar PSRS. To noslēdza PNAK 1944.gada 26.jūlijā.

Tika noregulēts arī jautājums par robežu. PSRS vadība, acīmredzot ar mērķi novērst kāda no saviem antihitleriskās koalīcijas partneriem dalību PSRS-Polijas robežu jautājuma risināšanā, forsēja līguma noslēgšanu. Jau nākamajā dienā – 27.jūlijā tika parakstīta Padomju valdības un PNAK vienošanās par poļu-padomju robežu. Tās pamatā bija jābūt Kērzona līnijai ar dažām izmaiņām par labu Polijai (tā paturēja Belostoku un daļu Belovežas gāršas). Ar to PNAK piekrita Padomju Savienības vadības iecerētajai teritoriju apmaiņai, kur PSRS pēc kara paturētu jau 1939.gadā ieņemtos Polijas apgabalus, bet Polija saņemtu kompensāciju uz Vācijas rēķina. Tā jau 1944.gada jūlijā robežjautājuma noregulēšana notika pēc principa – poļu zemes – Polijai, bet ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu zemes – Ukrainas, Baltkrievijas un Lietuvas PSR. Uz šī līguma pamata jau 1944.gada septembrī PNAK noslēdza ar nosaukto padomju republiku valdībām līgumus par apmaiņu ar iedzīvotājiem. Apmēram 1,8 miljoniem poļu vajadzēja no PSRS atgriezties Polijā, ap 700 000 ukraiņiem un dažiem desmitiem tūkstošu lietuviešu un baltkrievu – Ukrainas, Lietuvas un Baltkrievijas PSR.

Kā raksta vācu vēsturnieks P. Bonings, 1944.gada 27.jūlijā Padomju valdības un PNAK noslēgtais līgums par robežu sākotnēji Rietumvalstīm nebija zināms. Arī Jaltas konferencē J. Staļins to noklusēja. Taču neraugoties uz to, padomju politikas virziens Polijas robežu jautājumā Rietumiem bija skaidrs.

Abas puses: PSRS valdība un PNAK (kaut PNAK tikai visai nosacīti varēja uzskatīt par līdzvērtīgu sarunu partneri) arī vienojās, ka daļa Austrumprūsijas ar Kēnigsbergu pienākas PSRS, bet otra daļa, kā arī Dancigas apgabals – Polijai.

Ar PNAK veidošanu saistītie notikumi rāda, ka PSRS staļiniskā vadība ar tās izveidi atteicās no agrākās prasības par PVE reorganizāciju un uzreiz sāka noformēt attiecības ar PNAK kā vienīgo likumīgo varu Polijā, taču tomēr tobrīd darbojās uzmanīgi, neforsējot notikumus.

Faktiski PNAK tika atzīta par „poļu administrāciju”, par „poļu tautas” gribas izteicēju, kaut tās tiesības pārstāvēt tautu bija gaužām apšaubāmas, no tautas atbalsta viedokļa tās leģitimitāte dotajā brīdī bija krietni zemāka kā Polijas valdībai emigrācijā. Daudzi fakti liecināja, ka poļu tautas politiski aktīvais vairākums vēl atbalstīja valdību Londonā, tās Delegatūru Polijā un AK. PNAK balstījās tikai uz revolucionāri noskaņoto mazāko poļu tautas daļu. Tautas vairākums, pirmkārt zemniecība un inteliģence ar neuzticību un bažām izturējās pret no austrumiem atnākušo valdību, kuru neatzina Rietumu sabiedrotie. Neuzticības pamatā bija no seniem laikiem poļu apziņā iesakņojušies antikrieviskie, antikomunistiskie un antipadomiskie noskaņojumi, kurus kara gados vismaz daļā tautas vēl bija uzkurinājusi PVE un to atbalstošās labējās partijas. Tikai ar PSP, PPS saistītais propadomiskais poļu mazākums bija PNAK pusē. Šis mazākums orientējās uz PSRS, Sarkanās armijas panākumiem karā, PSRS ietekmes nostiprināšanos Austrumeiropā. No poļu kreiso spēku viedokļa šī izvēle attaisnojās. Padomju vadības un KRN, PNAK pārstāvji cieši sadarbojās, veidojot vienotu pozīciju starptautiskajos un Polijas iekšējās dzīves jautājumos.

Krievu vēsturnieks J. Žukovs uzsvēris, ka tieši Maskavas spiediena rezultātā KRN 1944.gada vasarā atteicās nekavējoties pasludināt Pagaidu valdības radīšanu un aprobežojās ar PNAK proklamēšanu. Tomēr Padomju vadība atklāti demonstrēja savu atbalstu PNAK. Padomju vadības rīcība liecināja, ka tā, ja arī oficiāli neuzskatīja PNAK par Polijas pagaidu valdību, tad vismaz demonstrēja attieksmi pret to kā tādu.

Piemēram, PSRS bruņoto spēku Virspavēlniecība 1944.gada 9.augustā sakarā ar Padomju valdības un PNAK vienošanos izdeva pavēli, kas armijas daļām Polijas teritorijā atļāva ņemt kā trofejas ienaidnieka atstāto bruņojumu, militāros materiālus, bet aizliedza atsavināt privātpašniekiem, kooperatīviem, rūpniecības uzņēmumiem un pilsētu pašvaldībām piederošo īpašumu, iekārtas un transportu. Īpašnieku pamesto mantu bija jāapsargā un ar aktiem jānodod poļu varas iestādēm. Šai pavēlē arī viennozīmīgi bija norādīts, ka Polijas teritorija sākas uz rietumiem no Kērzona līnijas.

1944.gada 10.augustā PSRS Augstākās Padomes Prezīdijs izdeva dekrētu par poļu pilsoņu, kas padomju teritorijā bija sodīti par kādiem noziegumiem, izņemot spiegošanu, banditismu un slepkavībām, amnestēšanu. To arī var vērtēt kā virzītu uz PNAK autoritātes celšanu.

23.augustā nu jau 1. Baltkrievijas frontes pavēlniecība izdeva instrukciju kara komandantiem atbrīvotajā Polijas teritorijā, kura uzlika tiem par pienākumu neatzīt, neuzsākt sarunas ne ar kādām citām vietējām uz varu pretendējošām personām un iestādēm, kā vienīgi pārstāvošām PNAK. Ja uz vietas nebija PNAK pārstāvju, tad līdz to atsūtīšanai Sarkanās armijas komandantiem bija jānozīmē pagaidu vecākais no PNAK līdzjutējiem. Parādoties komandanta atbildības zonā AK vai citu PNAK naidīgu organizāciju pārstāvjiem, viņam bija jāspēr soļi to atbruņošanai, izmantojot miliciju, bet vajadzības gadījumā arī Sarkanās armijas aizmugures apsardzes daļas un tuvākās kaujas vienības.

1944.gada 23.jūlijā J. Staļins paziņoja V. Čērčilam: „Mēs nevēlamies un neradīsim savu administrāciju Polijas teritorijā, jo mēs negribam iejaukties Polijas iekšējās lietās. Tas ir jādara pašiem poļiem. Tāpēc mēs uzskatījām par nepieciešamu nodibināt kontaktu ar Polijas Nacionālās Atbrīvošanas Komiteju, kuru nesen radīja Polijas Valsts Nacionālā padome. [...] Polijas Nacionālās Atbrīvošanas Komitejai ir mērķis ķerties pie administrācijas radīšanas poļu teritorijā, un tas tiks, es

ceru, īstenots.” J. Staļins ne tikai liekulīgi, bet pat nekaunīgi rakstīja: „Polijā mēs neatradām kādus citus spēkus, kuri varētu radīt poļu administrāciju. Tā saucamās pagrīdes organizācijas, kuras vada poļu valdība Londonā, izrādījās efemēras, bez ietekmes.” Rietumu sabiedrotie vēl netika nostādīti fakta priekšā, ka faktiski ir radīta otra, paralēla valdība jau pastāvošajai Polijas valdībai emigrācijā. J. Staļins dozēja Rietumu sabiedrotajiem nepatīkamās ziņas: „Poļu komiteju [PNAK] es nevaru uzskatīt par Polijas valdību, taču iespējams, ka nākotnē tā kalpos kā kodols pagaidu poļu valdības no demokrātiskajiem spēkiem izveidei”. Ar to padomju diktators atstāja arī spraugu attiecību ar Polijas valdību emigrācijā durvīs, neizslēdzot arī PNAK un PVE saplūšanas iespēju, ja to izdotos panākt uz PSRS pieņemamu noteikumu pamata, piekrītot V. Čērčila 20.jūlijā izteiktajam lūgumam nenoraidīt S. Mikolajčika vēlmi tikties ar J. Staļinu Maskavā. Taču viņš arī ieteica S. Mikolajčikam uzreiz griezties pie PNAK.

Kā atzinis poļu vēsturnieks H. Slabeks, ja PSRS attiecību ar Polijas valdību emigrācijā atjaunošanu stādīja atkarībā no Polijas austrumu robežas pa Kērzona līniju atzīšanas, no to ministru, kuri pozīciju uzskatīja par pretpadomisku, izraidīšanas no valdības sastāva, bet no 1944.gada pavasara – no valdības politiskās bāzes paplašināšanas, iekļaujot tajā kreiso spēku pārstāvjus, tad PNAK izveide 1944.gada jūlijā būtiski mainīja situāciju. No šī laika dažādu politisko grupējumu, kuri orientējās uz valdību emigrācijā, ceļš pie varas varēja vest vairs nevis ar PVE, bet gan ar pašā Polijā esošas, lai arī pagaidām oficiāli neatzītas, valdības – PNAK reorganizāciju.

PVE to ilgstoši nevēlējās saprast. PVE ļoti daudz spēka veltīja cīņai pret PSRS vadību, lai panāktu agrākās Polijas robežas, uz daudzām lietām raudzījās tieši no šī mērķa sasniegšanas viedokļa. Pat tad, kad nodibinājās PNAK, Polijas valdība emigrācijā sākotnēji to novērtēja kā „padomju šantāžu, kuras uzdevums ir piespiest Polijas valdību emigrācijā uz pieļāvību un iespējami lielu piekāpšanos” [robežu jautājumā]. Tas bija taktiskas domāšanas piemērs, kad salīdzinājumā ar to PSRS vadība domāja stratēģiski – ne tikai par sev izdevīgu robežu uzspiešanu kaimiņzemei, bet par tās pārvēršanu par savu ietekmes objektu, par PVE nomaiņu ar PNAK.

Tomēr nereaģēt uz PNAK izveidošanu PVE nevarēja. Jau 1944.gada 26.aprīlī PVE izdeva dekrētu par pagaidu varas organizāciju Polijā. Saskaņā ar to valdības delegāts, kuru iecēla prezidents uz premjerministra ieteikuma pamata, kļuva par ministru, kurš Polijas teritorijā konspiratīvi veica premjerministra vietnieka pienākumus. Dažas dienas pēc PNAK izveides (26.jūlijā) kā pretsvaru tai Polijas prezidents emigrācijā V. Račkevičs tad arī nozīmēja faktiski pagrīdes valdību Varšavā vicepremjera un trīs ministru sastāvā. Sauca to par Valsts Ministru padomi (*Krajowa Rada Ministrów*). Tās rokās tika nodotas „augstākās varas pilnvaras visās valsts administrācijas darbības jomās, izņemot ārpolitiskos jautājumus.” Protams, cik šī valdība bija rīcībspējīga, noteica konkrētais militāro un politisko spēku samērs atbrīvotājās teritorijās.

24.jūlijā PVE nosūtīja V. Čērčilam memorandu, kurā norādīja, ka PNAK pārstāv „nelikumīgu administrāciju, kurai nav nekā kopīga ar tautas gribu” un aicināja Lielbritānijas valdību – „Polijas neatkarības un dzīvības interešu garantu” spert pretsoļus. Vienlaikus PVE izvērta propagandas kampaņu pret PNAK. Visos PVE izdotajos preses izdevumos Londonā varēja izlasīt apgalvojumu: „Mums atņem pusi Polijas”. 25.jūlijā Polijas Telegrāfa aģentūra (*Polska Agencja Tekegraficzna*) Londonā izplatīja paziņojumu: „Tas bija saujas uzurpatoru mēģinājums uzspiest poļu tautai politisku vadību, kura ir pretrunā ar nospiedoša vairākuma gribu”. Acīmredzot apgalvojums par to, ka PNAK nepauda poļu tautas vairākuma gribu, atbilda patiesībai, kaut to droši pierādīt nebija iespējams. Tomēr reizē jāsaka, ka arī PVE nevarēja droši apgalvot, ka tā pārstāv poļu tautas vairākumu. Kopumā šis

paziņojums pēc V. Čērčila vērtējuma varēja „pasliktināt stāvokli” paredzamajās poļu-padomju sarunās, kurām Lielbritānijas ārlietu vadītāji V. Čērčils un A. Īdens centās pierunāt S. Mikolajčiku.

25.jūlijā, uzstājoties parlamentā, A. Īdens paziņoja, ka Lielbritānijas attiecībās pret Polijas valdību emigrācijā nav notikušas nekādas izmaiņas. Taču privātā sarunā A. Īdens par tās izredzēm izteicās daudz pesimistiskāk. Viņš neuzticējās arī F.D. Rūzvelta labvēlībai un solījumiem S. Mikolajčikam: „Prezidents neko neizdarīs poļu labā tāpat, kā neko neizdarīja [ASV Valsts sekretārs] Hella k-s Maskavā un pats prezidents Teherānā. Nabaga poļi rūgti viņas, ja viņi paļaujas šiem miglainajiem un dāsnajiem solījumiem. Prezidents turpmāk tos uzskatīs par sev saistošiem ne lielākā mērā kā viņa dotajiem konkrētajiem solījumiem atjaunot Francijas impēriju.”

Rietumu valstis gan vēl demonstrēja cerības uz daudz-maz normālu attiecību izveidošanos starp PVE un PNAK. Kā 1944.gada 2.augustā ziņoja Polijas Telegrāfa aģentūra V. Čērčils savā runā parlamentā par Polijas jautājumu paziņoja: „Dotajā brīdī padomju karaspēks atrodas Varšavas pievārtē. Viņš nes sev līdzi Polijas atbrīvošanu. Viņi dāvā Polijai brīvību, suverenitāti un neatkarību. Viņi cenšas panākt lai nākotnē Polija būtu noskaņota draudzīgi attiecībā pret Krieviju. Man tas liekas pamatoti, kad redzi, cik daudz ir cietusi Krievija vācu dēļ, kuri, lai uzbruktu tai, nāca caur Poliju. Sabiedrotie apsveiku jaunu visu poļu bruņoto spēku, kā to, kuri sadarbojas ar Rietumu lielvalstīm, kā arī to, kuri sadarbojas ar Padomēm, apvienošanu vai saplūšanu. Pastāv vairākas kaujas spējīgas poļu divīzijas, kuras karo rietumos un Krievijā. Tad lai viņas apvienojas! Mēs to atbalstām! Būtu brīnišķīgi, ja tāda veida pamati tiktu likti brīdī, kad slaveno Polijas galvaspilsētu, kura tik varonīgi aizstāvējās pret vācu iebrukumu, atbrīvo varonīgie krievu ieroči.” Tiesa, jāšaubās, vai pats britu premjers ticēja savu vēlējumu realitātei.

Atzīmējams, ka uz PNAK izveidi Ļubļinā reaģēja arī Ģenerālgubernatūras nacistiskais vietvaldis H. Franks. Viņš izvirzīja ideju tai kā pretsvaru radīt Poļu Nacionālo komiteju, taču kaut cik pazīstami pirmskara Polijas politiskie darbinieki, ar kuriem notika sarunas par tās īstenošanu, brīdī, kad nenovēršami tuvojās Vācijas sakāve, atteicās no sadarbības ar nacistiem. Tiem neizdevās radīt no marionetēm savu poļu pārvaldes pseidoiestādi. Gluži pretēji, J. Gebelsa propagandas aparāts PNAK radīja savdabīgu reklāmu. Krakovas nacistu raidstacijas materiālu lielākā daļa bija veltīta tās zākāšanai. 1944.gadā vācieši aktivizēja mēģinājumus izmantot savā labā poļu kolaboracionistus, taču bija jau par vēlu, Vācijas sakāvju rezultātā tādi neatradās. Kad Polijas teritorijā iegāja Sarkanā armija, 1944.gada 18.augustā H. Franks ziņoja uz Berlīni, ka vācu civilās administrācijas autoritāte ir pilnībā kritusi un pats ieteica likvidēt Ģenerālgubernatūru.

Starp citu, Nirnbergas procesā H. Franks teica nožēlas runu un sacīja, ka „paies gadu tūkstoši un Vācijas vaina vēl joprojām nebūs nolīdzināta”. Taču šī runa nepaglāba H. Franku no karātavām. Tiesa piesprieda H. Frankam nāvessodu pakarot, kas tika izpildīts 1946. gada 16. oktobrī.

Gan poļu, gan Rietumu pilsoniskie politiķi un vēsturnieki daudzkārt ir uzsvēruši, ka Polijas valdība emigrācijā bija „likumīga”, bet PNAK toties „nelikumīga”. Palūkosimies uz šo argumentāciju tuvāk. Nedz viena, nedz otra valdība nebija radīta Polijas likumdošanā, šai gadījumā 1935.gada Konstitūcijā, paredzētajā kārtībā. Abas bija radušās sabiedroto ietekmē un tiem tieši iejaucoties valdību veidošanas procesā. Rietumu sabiedrotie to izdarīja, piespiežot poļus 1939.gadā nomainīt prezidentu, arī pēc tam izdarot mazāk vai vairāk rupju spiedienu uz Polijas valdību emigrācijā un „koriģējot” tos tās lēmumus, kuri neatbilda viņu interesēm. Tāpat rīkojās arī PSRS staļiniskā vadība, cenšoties mainīt PVE sastāvu. Tas, ka PVE vienu brīdi bija abu pušu – gan Rietumu, gan PSRS atzīta, maz ko nozīmēja, jo gan PSRS, gan Rietumu valstis šo atzīšanu tai vēlāk liedza, PSRS – 1943.gada aprīlī, bet Rietumvalstis 1945.gada jūlijā.

Sakarā ar PNAK atzīšanas jautājumu der atcerēties līdzīgu situāciju ar Francijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas atzīšanu. Viši režīma (franču *le régime de Vichy*) valdību Francijā sākotnēji par likumīgu atzina arī ASV un

PSRS, tikai pēc Vācijas uzbrukuma PSRS tās pārcēla savus sūtņus uz Londonu, tā atzīstot par „likumīgu” Š. de Golla radīto komiteju „Karojošā Francija”/„Brīvā Francija”/ „Francijas Nacionālās atbrīvošanas Komiteja” (*„la France combattante” / „la France libre” / „Le Comité Français de Libération Nationale”*). Līdz Dienvidfrancijas okupācijai no Vācijas puses (1942.gada novembris) Viši režīmu atzina Kanāda, bet Austrālija pat līdz kara beigām. Tas tām netraucēja vēlāk atzīt Š. de Golla radīto komiteju.

Tāpat PSRS sākotnēji par „likumīgu” atzina Polijas valdību emigrācijā, bet pēc tam PNAK un tās pēcteci – Polijas Republikas Pagaidu valdību. J. Staļins rīkojās tikpat pragmatiski kā nosauktās Rietumu valstu valdības. Š. de Golla radītā komiteja sākotnēji taču nevarēja lepoties ar visas franču nācijas atbalstu, ieguva to tikai savas aktīvās cīņas pret nacistiem rezultātā, līdzīgi auga PNAK ietekme Polijā.

Kad V. Čērčils uzzināja, ka PSRS gatavojas atzīt Alžīrā radīto Francijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju ar Š. de Gollu priekšgalā, viņš 1943.gada 23.jūnijā nosūtīja J. Staļinam vēstījumu, kurā norādīja, ka Lielbritānija un ASV nevar būt pārliecinātas par Š. de Gollu draudzīgajām jūtām pret tām, ja viņš nāks pie varas. Tās nevarot riskēt, jo „jautājums skartu mūsu karavīru dzīvības un traucētu kara vešanai”. Tāpēc ASV un Lielbritānijas vārdā toreizējais ASV karaspēka Eiropā virspavēlnieks ģenerālis D. Eizenhauers bija pieprasījis, lai Francijas armijas virspavēlnieka postenī paliek ģenerālis A. Žiro, tāpēc arī V. Čērčils deva mājienu J. Staļinam, ka ASV un Lielbritānijas valdības vēlas ietekmēt Francijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas sastāvu sev labvēlīgā virzienā, atzīs komiteju „tikai pēc tam, kad saņems pietiekošus pierādījumus, ka tās raksturs un darbība būs apmierinoša attiecībā pret sabiedroto lietas interesēm.” (Faktiski visu šo argumentāciju vēlāk J. Staļins izmantoja, lai pamatotu savu noraidīto attieksmi pret Polijas valdību emigrācijā un atbalstu PNAK.) Tomēr 1943.gada 26.augustā PSRS atzina Francijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju kā „Francijas nacionālo interešu pārstāvi”. Kad komiteja tika pārveidota par Francijas Republikas Pagaidu valdību, PSRS nevilcinājās ar tās atzīšanu. Tālākai Francijas–PSRS attiecību attīstībai bija jākalpo abu valstu līgumam par savienību un savstarpēju palīdzību, parakstītam Maskavā 1944.gada 10.decembrī. Abos gadījumos: gan ar Francijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas, gan Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas atzīšanu lielvalstis rīkojās atbilstoši savām interesēm, izmantoja tām atbilstošu argumentāciju. Arī turpmākā lielvalstu politika pret nosauktajām komitejām bija tikpat pragmatiska.

1944.gada 1.augusta notā PSRS atsaucās PNAK aicinājumam nodibināt diplomātiskas attiecības un izteica gatavību apmainīties pārstāvjiem. Pagaidām PSRS bija vienīgā lielvalsts, kas to izdarīja. PSRS ārlietu tautas komisariāts paziņoja PNAK par PSRS TKP lēmumu nozīmēt par Padomju valdības pārstāvi pie PNAK N. Bulgaņinu. PSRS pārstāvim pie PNAK bija dotas tiesības dot norādījumus visām padomju militārajām iestādēm, kuras darbojās Polijas teritorijā. Pašam N. Bulgaņinam bija uzdots „...visiem spēkiem sekmēt PNAK darbību varas iestāžu organizācijā un to darbības vadībā” un neatzīt „Polijas teritorijā nekādas, tai skaitā poļu emigrantu „valdības”, varas iestādes, cilvēkus, kuri uzdotos par to pārstāvjiem, uzskatīt par viltvāržiem un arestēt kā avantūristus [...], stingri raudzīties, lai Augstākās Virspavēlniecības izdotās direktīvas par Sarkanās armijas aizmugures attīrīšanu no dažāda veida grupām un emigrantu „valdības” formējumiem, no tā saucamas Armijas Kraijovas bruņotām vienībām tiktu izpildītas stingri un precīzi, kā arī sekot, lai augstāk norādītās grupas un vienības tiktu atbruņotas un to virsnieku sastāvu internētu Smeršs.” (*Смерш* – saīsinājums no «*Смерть шпионам!*» (Nāvi spiegiem!) – padomju pretizlūkošanas iestādes Otrā pasaules kara laikā)

Sarkanās armijas pavēlniecība kārtības uzturēšanai no nacistiem atbrīvoto teritoriju administratīvajos centros un lielākajās apdzīvotajās vietās nozīmēja savus komandantus. Polijas teritorijā to bija ap 300. Komandantiem bija pavēlēts nejaukties vietējo varas iestāžu administratīvajās funkcijās un visus militārās nepieciešamības izsauktos pasākumus, kuri skāra arī vietējos mierīgos iedzīvotājus, saskaņot ar vietējās varas iestādēm, kuras bija radījuši PNAK. Taču, ja komandantūras atbildības zonā parādījās par naidīgām uzskatītās AK vai citu organizāciju vienības, komandantam bija pienākums veikt visus nepieciešamos pasākumus to atbruņošanai.

Politiskajai situācijai nacistiem atkarotajās teritorijās sekoja arī Sarkanā armijas Galvenā politiskā pārvalde. Sarkanās armijas politorgāni veica masu informācijas līdzekļu cenzūru līdz laikam, kad 1944.gada rudenī to ieveda poļu varas iestādes. Tai pat laikā masu tirāžā iznāca kā poļu komunistu, tā arī tiem opozīcijā esošo spēku avīzes.

No 1944.gada septembra PSRS oficiāli sāka darboties PNAK pārstāvniecība. Par PNAK pārstāvi PSRS kļuva S. Jedrihovskis. PNAK pārstāvniecība PSRS uzturēja sakarus ar PSRS vadību, pildīja arī vēl citu funkciju – ar tās starpniecību pa padomju diplomātiskajiem kanāliem notika poļu preses aģentūras „Polpress” vadība, kura izdeva biļetenus ar ziņām par stāvokli frontē, Polijā un aiz tās robežām. Par aģentūras korespondentiem parasti kļuva poļu emigranti, kuri simpatizēja PNAK un atbalstīja tās darbību. Līdz 1944.gada novembrim aģentūras nodaļas tika atvērtas Ņujorkā, Londonā. Parīzē, Romā, Stokholmā, Stambulā, Teherānā, Montevideo. Viens no svarīgākajiem aģentūras uzdevumiem bija cīņa pret PVE ietekmi poļu emigrantu vidū. „Polpress” darbinieki pēc būtības arī bija pirmie jaunās, kreiso spēku vadītās Polijas pārstāvji ārzemēs.

Kara laikā nacisti bija sagrāvuši visas radio raidstacijas Polijā un konfiscējuši visus radiouztvērējus. 1944.gada 11.augustā Ļubļinā sāka darboties pirmā PSRS dāvinātā raidstacija, kura izmantota tika galvenokārt PNAK politisko mērķu sasniegšanai.

Lai pretstatītu kreiso politiku PVE rīcībai, PNAK 1944.gada 7.oktobrī nolēma izveidot savu pārstāvniecību Londonā, kuras darbībai bija neoficiāls raksturs, jo Rietumvalstis turpināja uzturēt diplomātiskās attiecības ar Polijas valdību emigrācijā. Lielbritānijas valdība atļāva PNAK pārstāvniecībai darboties Londonā. Zviedrijā un Francijā šādu neoficiālu PNAK pārstāvniecību funkcijas veica kreisās poļu emigrantu organizācijas.

PNAK risināja neatliekamās attiecību jautājumus ar tādu antihitleriskās koalīcijas valsti kā Čehoslovākija, Dienvidslāvija, Norvēģija, Nīderlande pārstāvniecībām. Ja Rietumu lielvalstu valdības piekrita veidot attiecības ar PNAK tikai tai gadījumā, ja tā apvienotos ar valdību emigrācijā, citu Eiropas valstu – Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas un arī Francijas nostāja bija citāda. Tās nesaistīja PNAK atzīšanu ar savām attiecībām ar PVE.

Tā, PNAK uzturēja arī attiecības ar Francijas Nacionālās atbrīvošanās komiteju (*Le Comité Français de Libération Nationale*), kura bija radīta 1943.gadā un kuru sakarā ar Lielbritānijas un ASV valdību rezervēto attieksmi pret Š. de Gollu tikai PSRS atzina par „Francijas valstisko interešu pārstāvi un visu franču patriotu vadītāju, kuri cīnās pret hitlerisko tirāniju”. Franči griezās pie PNAK sakarā ar Francijas pilsoņu – bijušo vācu karagūstekņu repatriāciju no Polijas. Galīgi jautājums par apmaiņu ar franču un poļu pārstāvniecībām tika atrisināts 1944.gada decembrī. Tad sarunās ar Š. de Gollu J. Staļins uzstādīja PNAK atzīšanu no Francijas puses kā PSRS un Francijas līguma par savienību un savstarpēju palīdzību noslēgšanas noteikumu. Franču vadība bija ļoti ieinteresēta minētā līguma parakstīšanā, tāpēc Š. de Golls piekrita atzīt PNAK, gan nesaraujot attiecības ar PVE. Francijas valdības vadītājs nepretojās arī jaunu Polijas robežu noteikšanai austrumos un rietumos. Viņš neiebilda J. Staļinam, kad tas franču–padomju sarunu laikā paziņoja: „De Golls zina, ka pēdējos 30 gados Polija bija koridors, kuru vācieši caurstaigāja ceļā uz Krieviju. Tas ir apnicis kā krievi, tā poļiem. Mēs, krievi, gribam, lai šis koridors būtu slēgts. Citas valstis nespēj slēgt šo koridoru [...] Kara mācība radījusi apziņu, ka Polijas un Krievijas draudzība ir drošības garantija Polijai un Krievijai. To ir sapratuši ne tikai Krievijas vadošie slāņi, bet arī Polijas labākie elementi.”

Var teikt, ka 1944.gada vasarā nacistu okupētajā Polijā pastāvēja jau divas „pagrīdes valstis”: viena – PVE, tās Delegatūrai, AK pavēlniecībai uzticīgas pagrīdes struktūras, otra – ar PNAK priekšgalā, ar kuras lēmumu tika radītas vietējās nacionālās padomes no gminu līdz vojevodistu līmenim.

Nākotnē izšķirošais vārds par tās vai citas „pagrīdes valsts” atzīšanu vai neatzīšanu un pārtapšanu par valsti ar savu teritoriju un oficiālām varas iestādēm bija jāsaka nevis Polijas tautai, bet antihitleriskās koalīcijas lielvalstīm, kuras tai nesa atbrīvošanu no okupantiem, bet it īpaši tai valstij, kuras armija lēja asinis par šīs teritorijas atbrīvošanu. Jāpiekrīt poļu vēsturnieces K. Kerstenas vārdiem, ka, „lai kā arī vērtētu šo veidojumu [domāta PNAK] – kā padomju aģentūru, uzurpāciju, marionešu valdību, tas bija realitāte, ar ko vajadzēja rēķināties.”

Tālredzīgākie pilsoniskie poļu politiķi to skaidri saskatīja. 1944.gada 24.jūlijā Poļu apvienības Izpildu komiteja Londonā atzina KRN par vienīgo poļu tautas likumīgo varu un izteica prieku par PNAK izveidi. 30.jūlijā Urugvajas galvaspilsētā Montevideo sasauktā sapulcē ap 500 poļu parakstīja apsveikumu PNAK, Polijas armijai, Sarkanajai armijai un partizāniem.

Pakāpeniski mainījās ļudoviešu kustības centrālās vadības nostāja. Ja 1944.gada februārī tās locekļu vairākums noraidīši uzņēma S. Mikolajčika tieksmi „piekāpties” PSRS Polijas austrumu robežu jautājumā un noraidīja jebkuru PSP līdzdalības veidu valdībā, tad 1944.gada jūlijā situācija mainījās. SL-Roch līderi sāka meklēt vienošanās iespējas ar PSP. To noteica Poļu nacionālās atbrīvošanas komitejas Manifesta publikācija, komitejas atzīšana *de facto* no PSRS puses, noskaņojuma maiņa zemniecības slāņos. Jaunās tendences ļudoviešu kustības centrālajā vadībā atbilda S. Mikolajčika vēlmei sarunās Maskavā ar PSRS valdību un Nacionālās padomes pārstāvniecību panākt 1) jaunas Polijas valdības izveidošanu uz valdības emigrācijā, nevis PNAK bāzes, 2) pagaidu demarkācijas līnijas starp PSRS un Poliju noteikšanu, kura atrastos uz austrumiem no Ļvovas un Viļņas.

Par daļas poļu jaunatnes noskaņojumiem kara laikā savās atmiņās ir stāstījis poļu publicists un vēsturnieks M. Svesteks, kurš sākumā bija BCS un AK loceklis, bet pēc tam notikumu ietekmē ieguva kreisus uzskatus, pievienojās PSP.

Patriotiski noskaņotie poļu jaunieši Kelces vojevodistē jau tad, kad nacistu gauleiteri lika izlīmēt savas pirmās pavēles, sāka vākt ieročus, gaidot dienu, kad tos varēs likt lietā. Sākotnēji viņi cerēja sagaidīt Lielbritānijas un Francijas panākumus karā. 1940.gada pavasarī pat izplatījās teiciens „Saule stāv augstāk, Sikorskis – tuvāk”. Taču drīz Francija piedzīvoja kapitulāciju. 1940.gada vasarā apkārtņē izplatījās baumas, ka tiekot veidota nelegāla poļu armija. Nelegālajā organizācijā iesaistījās arī atmiņu autors. Tās nosaukumu – „Bruņotās cīņas savienība” (tā vēlāk pārtapa par AK) viņš uzzināja tikai pēc kāda laika. Nevienš toreiz nejautāja, kāda būs pēckara Polija. Pietika ar apziņu, ka tā būs brīva un neatkarīga. Speciāli atsūtītu instruktoru vadībā mežos notika organizācijas locekļu apmācības kara mākslā. Jauniešiem tika stāstīts, ka Lielbritānija, kura „nekad nezaudē karus”, drīz sakaus Vāciju. Taču arī šīs cerības nepiepildījās. Kad Ā. Hitlera vadītie Vācijas bruņotie spēki 1941.gada jūnijā iebruka PSRS, BCS – AK presē arvien biežāk tika propagandēta teorija par „abu ienaidnieku” noasiņošanu. Faktiski tika cerēts, ka „abi ienaidnieki” viens otru iznīcinās un Polija varēs no tiem atbrīvoties. Ar laiku poļu iedzīvotāji varēja vērot, ka hitleriskā propaganda sāk arvien vairāk izmantot tos pašus antiļoļševistiskos lozungus, kurus lietoja arī vietējie poļu labējie. Tas organizācijas biedros izraisīja šaubas par pret PSRS realizētā emigrācijas valdības kursa pareizību. Arvien skaidrāks kļuva secinājums, ka „Bruņotās cīņas savienības” realizētā pretpadomju politika ir turpinājums tam politiskajam kursam, kuru pirms kara realizēja E. Ridzs-Smigļijs un J. Beks. Tuvojoties Polijas atbrīvošanas brīdim arvien aktuālāks kļuva jautājums par valsts iekārtu pēc kara. Kāda būs Polija? Vai visi tajā būs paēduši? Vai muižnieki arī turpmāk turēs nabadzībā sīkzemniekus? Vai patiešām notiks reformas vai arī skanēs tikai runas par reformām? Kas spēs garantēt šo reformu taisnīgu norisi? Londonas valdības locekļi taču 1939.gadā bija pametuši valsti. Nebija ticības, ka šie cilvēki varēs apmierināt tautas prasības, ja atkal atgriezīsies pie varas. Galu galā jauniešu grupā, kuras loceklis bija atmiņu autors, nobrieda lēmums veidot savu konspiratīvu organizāciju. Taču brīvi atstāt AK rindas nebija iespējams, tā sodītu „nodevējus”. Tāpēc 1942.gada vasarā tika veidota nelegāla organizācija ar dubultu konspirāciju. Tās politiskajā platformā bija divas pamattēzes: Polijas draudzība un savienība ar PSRS kopīgā cīņā pret nacismu; nepieciešamība realizēt Polijā sabiedriskas reformas: agrāro, baznīcas atdalīšanu no valsts, vispārējās

izglītības ieviešanu. Organizācijai bija dažādi nosaukumi, galīgais – „Sociālistiskās inteliģences revolucionārā grupa „Švil” (Ausma)”. Tā veidoja apakšstruktūras – vietējās grupas. 1943.gada vidū izveidojās rajonu struktūra. Rajona sastāvā ietilpa rotas, vadi un nodaļas. Organizācija uz hektogrāfa izdeva savu avīzi „Švil”, veica diversiju un sabotāžas aktus. 1943.gada rudenī tā saistījās ar PSP Radomas komitejas pārstāvjiem, tās aktīvs tika uzņemts PSP rindās, pati organizācija pieņēma PSP platformu, kļuva par PSP Kelces organizācijas, bet tās militārās apakšvienības – par AL Kelces apgabala sastāvdaļu. Rajonu grupas kļuva par AL garnizoniem. Ar to faktiski tika arī likvidēta pakļautība AK pavēlniecībai. 1944.gada agrā pavasarī tika izveidota 22 cilvēku partizānu vienība. Tā tika nosaukta pirmā Polijas prezidenta G. Narutoviča vārdā, uz tās bāzes 1944.gada vasarā tika izveidota AL 2.brigāde „Švil”. Tai nācās cīnīties gan pret vācu nacistiem, gan pret poļu labējo NBS.

Šis salīdzinoši garais M. Svesteka atmiņu pārstāsts bija nepieciešams, lai parādītu, kā mainījās vismaz daļas Polijas iedzīvotāju attieksme gan pret pašu poļu politiskajiem spēkiem, gan Polijas sabiedrotajiem. Protams, no šī viena piemēra nedrīkst secināt, ka visa sabiedrība vai vismaz tās lielākā daļa mainīja savus uzskatus uz kreisākiem. Taču tā sabiedrības daļa, kura jau pirms kara nebija apmierināta ar pastāvošo “sanācijas” režīmu, kara gados ieguva apstiprinājumu savai neuzticībai pret agrāk pie varas bijušajiem politiķiem, saņēma impulsu meklēt jaunus ceļus valsts attīstībai.

PVE starptautiskās pozīcijas Polijas atbrīvošanās priekšvakarā bija ievērojami vājinājušās. 1944.gada vasarā pastāvošajā starptautiskā situācijā Polijas valdība emigrācijā savas sabiedroto attiecības ar ASV un Lielbritāniju vairs nevarēja uzskatīt par efektīvu spiediena līdzekli uz PSRS vadību. Rietumu sabiedrotie vairs neatbalstīja to galvenajā strīdus jautājumā ar PSRS – par Polijas austrumu robežām. Cerēt uz poļu spēkiem rietumos nenācās, tie atradās tālu no Polijas, ievērojamākie – 2.korpuss – Itālijā.

Palika vienīgi cerība, ka AK bruņotās vienības, izmantojot poļu iedzīvotāju bailes no padomju okupācijas, spēs nostatīt Sarkano armiju, novājinātu kaujās pret nacistiem, tā fakta priekšā, ka Polijā jau pastāv politiskas struktūras, kuras pakļaujas PVE. 1944.gada vasarā PVE politikā uzskatāmi parādījās uzsvars uz iekšējo aktoru – pagrīdes valsts, tās bruņoto spēku un lielākās poļu sabiedrības daļas noskaņojuma izmantošanu savu ārpolitisko un iekšpolitisko mērķu sasniegšanai, padomju kontroles pār Poliju nepieļaušanai. Tai pat laikā turpinājās arī PVE pūliņi savu mērķu sasniegšanai starptautiskajā jomā.

Kā konstatējis J. Duračinskis, mūsdienu poļu vēsturnieki uzskata, ka PVE, tai pakļautie poļu bruņotie spēki, kā arī pagrīdes kopumā un AK līderi stādīja uzdevumus: 1) karot Trešā reiha pretinieku rindās un tā nodrošināt Polijas dalību uzvarā; 2) panākt tās suverenitātes un neatkarības atjaunošanu; 3) atjaunot Polijas valsts pirmskara robežas austrumos un dienvidos, iegūt izdevīgākas robežas ar Vāciju un panākt tās maksimālu novājināšanu; 4) pārkārtot valstu attiecības Centrālajā un Austrumeiropā tā, lai reģiona valstis ar Poliju priekšgalā varētu radīt pretsparu Vācijai un Krievijai un nepieļaut nākotnē kādas šo valstu savienības izveidi; 5) nodrošināt Polijai tās interesēm atbilstošu un drošu vietu Eiropā. Šos mērķus PVE un tās atbalstītāji vēlējās sasniegt, balstoties uz ciešu savienību ar Rietumu sabiedrotajiem.

Šeit gan nākas piebilst, ka šādi PVE mērķu formulējumi atstāj neatsegtus dažus būtiskus aspektus. Tā, Polijas dalību uzvarā tika plānots sasniegt ar minimāliem iespējamiem zaudējumiem. To rādīja Andersa armijas evakuācija uz Irānu, AK ilgstošā turēšanās pie nogaidīšanas, bet ne aktīvas cīņas taktikas. Valsts suverenitātes un neatkarības atjaunošana tika saprasta kā vecā pirmskara režīma atjaunošana, kurš neapmierināja lielu tautas daļu. Valstu attiecību pārkārtošana Centrālajā un Austrumeiropā paredzēja Polijas dominēšanu reģionā, pirmskara „buferzonas” starp PSRS un citām valstīm atjaunošanu, vismaz daļēju Polijas gadsimtiem loloto ārpolitisko ambīciju sasniegšanu. Taču, kā raksta pats J. Duračinskis, anglo-sakši, ievērojot kara gaitu ar Trešo reihu, kura prasīja sadarbības

ar PSRS pastiprināšanu, nevarēja, bet 1944.gadā arī negribēja stādīt Polijas intereses augstāk par savām. Tāpēc arī 1944.gada vasarā, kad Sarkanā armija bija jau tuvu Varšavai, izklāstīto PVE mērķu realizēšanas iespēja tuvinājās nullei.

1944.gada vidū teorētiski vēl varēja panākt visu poļu politisko spēku apvienošanos, ja tiktu atzīts, ka visas citas intereses jāpakļauj kopīgā ienaidnieka – nacistiskās Vācijas sagrāvei. Taču abās Poliju šķēlošās politiskās frontes pusēs faktiski par galveno izvirzījās uzdevums panākt iekšējā politiskā pretinieka maksimālu vājināšanu, nedalītas savas varas nodibināšanu no ārējā ienaidnieka atbrīvotajā valstī.

3-3-2

Sarkanās armijas virzība Polijas iekšienē. Operācija „Burza”. Varšavas sacelšanās

Kamēr poļu politiķu uzmanība koncentrējās ap Polijas robežu jautājumu un PNAK izveidi saistītajām problēmām, norisa poļu apdzīvoto teritoriju atbrīvošana no nacistiem.

Sarkanās armijas klātbūtni Polijas teritorijā Otrā pasaules kara noslēguma posmā noteica nacistiskās Vācijas bruņoto spēku sakāves objektīvā nepieciešamība. Taču reizē ar to tika īstenota arī J. Staļina koncepcija par pēckara politisko noregulējumu Austrumeiropā. Tās galvenais vadmotīvs bija panākt, lai šeit esošo valstu kopums vairs neveidotu pirms kara pastāvējušo pretpadomju „sanitāro kordonu”, bet gan PSRS draudzīgu valstu joslu. Sava vieta šai sistēmā tika ierādīta Polijai. Tās pārvēršana par PSRS draudzīgu valsti nebija savienojama ar pirmskara valdošo politisko spēku, kuri naidīgi izturējās pret PSRS, atstāšanu pie varas. Ir saprotams, ka no padomju vadītāju viedokļa Polijas patiesu draudzību un sadarbību ar PSRS varēja nodrošināt tikai tādas pašas kā PSRS valdošās – komunistiskās ideoloģijas nesēji, kuri arī valsti pielāgotu tās principiem. Tāpēc arī bija jāpanāk poļu komunistu nonākšana pie varas un valsts virzība uz „sociālismu”.

Pēc tam, kad 1944.gada oktobrī V. Čērčils J. Staļinam piedāvāja sadalīt Austrumeiropu Lielbritānijas un PSRS ietekmes sfērās, kam padomju diktators arī principā piekrita, 1945.gada aprīlī viņš sarunā ar Dienvidslāvijas delegāciju J. Broza Tito vadībā skaidri formulēja domu: „Šajā karā nebūs tā, kā iepriekšējā, [tagad] kurš ieņems teritoriju, tas arī uzspiedīs savu sociālo sistēmu. Katrs uztiesp savu sistēmu tur, kurp aizies viņa armija”. Faktiski šādi formulētais princips lielā mērā atkārtoja jau 1555.gadā Augsburgā noslēgtā t.s. ticības miera starp katoļiem un protestantiem pasludināto principu „*cujus regio, eius religio*” (tas, kam [reģionā] pieder vara, arī nosaka tā reliģiju), tikai konfesijas vietā liekot sociāli-politisko sistēmu.

Tādejādi PSRS un Sarkanās armijas darbībā jau no Polijas atbrīvošanas sākuma var saskatīt gan pozitīvus, uz nacisma sakāvi, poļu tautas atbrīvošanu no tā virzītus, gan no poļu tautas interešu viedokļa tās brīvību aizskarošus, negatīvi vērtējamus, subjektīvus PSRS staļiniskās vadības motīvus.

Poļu kreisie spēki stingri un noteikti orientējās uz sadarbību ar Padomju Savienību, Sarkano armiju. KRN 1944.gada 25.martā sakarā ar Sarkanās armijas tuvošanos poļu zemēm aicināja poļus iesaistīties aktīvā cīņā pret nacistu okupantiem, iestāties AL rindās, piefrontes joslā „visiem iespējamajiem paņēmieniem un līdzekļiem” sadarboties ar Sarkano armiju, sludināja draudzību ar PSRS. Tai pat laikā tika atzīmēts, ka „emigrantu valdība”, realizē „šauras grupas politiku”, traucē poļu karavīru cīņai pret ienaidnieku savā zemē, ka pēc ilgas bezdarbības Andersa armijas nosūtīšana uz Itālijas fronti jāvērtē kā fakts, kas „liedz viņiem cīnīties savā dzimtajā zemē”.

PSP pieeju bruņotai cīņai pret nacismu Polijas atbrīvošanas gaitā atspoguļoja PSP avīze „Trybuna Wolności” (“Brīvības Tribīne”) 1944.gada 18.aprīlī. Tās galvenais postulāts skanēja, ka „...mūsu

stratēģiskais stāvoklis prasa sadarbību ar Sarkanā armiju. Visa ienaidnieka aizsardzības organizācija ir būvēta un tiks īstenota, ievērojot Austrumu frontes vajadzības. Mūsu uzdevums – vājināt un dezorganizēt šo aizsardzību, tādā veidā atvieglot sabiedroto armijas uzvaru. No tā izriet, ka mēs esam ieinteresēti ātrākā vācu aizsardzības salaušanā, lai tā pārvērstos par nekārtīgu bēgšanu. Tikai tā Polija var izbēgt no draudu pārvērst to par tuksnesi izpildes.” Sarkanās armijas tuvošanās ļāva PSP vadībai cerēt, ka tās ieiešana Polijā palīdzēs aktivizēties poļu kreiso organizāciju darbībai, kuras pasludināja un realizēja savienību ar PSRS, vājinās labējo partiju bloku ar PVE priekšgalā, neļaujot tām saņemt varu.

Turpretī PVE, AK vadība gluži pretēji visiem spēkiem centās nepieļaut kreiso spēki nonākšanu pie varas. Kad Sarkanā armija 1944.gada 3.janvārī pārgāja Polijas 1939.gada robežu, AK aktuāls kļuva akcijas „Burza” īstenošanas uzdevums, kurš paredzēja AK sadarbību ar Sarkanā armiju, bet saglabājot savu patstāvību un nodrošinot varas pāreju PVE atbalstošo struktūru rokās. Savu attieksmi pret PSRS AK vadība formulēja vienkārši: „Krievija nav mūsu sabiedrotais, bet mūsu sabiedroto sabiedrotais”. Par pamatu tam kalpoja domstarpības Polijas austrumu robežu jautājumā. Šai laikā KRN, AL vadība, ievērojot Kērzona līnijas nepopularitāti poļu iedzīvotājos, vēl nespēja to konsekventi aizstāvēt, propagandējot jaunu Polijas un PSRS robežlīniju.

Operācijas „Burza” realizācijā teritorijās, kas atradās uz austrumiem no Kērzona līnijas, piedalījās ievērojami AK spēki. Pēc poļu datiem operācijai tika mobilizēti no 80 līdz 100 000 AK kaujinieku, taču tieši kaujas darbībā piedalījās no 50 līdz 80 000. Jāuzsver, ka 1944.gada sākumā AK sastāvs sasniedza savu maksimālo skaitu visā darbības periodā. Tajā bija 10 756 virsnieki, 7 506 junkuri (podhorunžiji), 87 886 seržanti. Pagrīdes armijā skaitījās 6 287 pilni vadi (50 cilvēku katrā) un 2 633 nepilni vadi (25 cilvēki katrā). Kopējais karavīru skaits sasniedza 380 175. (Poļu vēsturnieks A. Solaks gan uzskata, ka uzmanīgi jāvērtē nosauktie iespaidīgie skaitļi, jo tikai akcija „Burza” „parādīja īstos aktīvus”.) AK no apmēram 100 000 kaujiniekiem saformēja divīzijas un piedāvāja Sarkanās armijas pavēlniecībai sadarbību. No Austrumu frontes mērogu viedokļa tas nebija daudz. Taču tas varēja būt ievērojams potenciāls, izvēršot cīņu pret „iekšējiem ienaidniekiem” – kreisajiem. Jau poļu vēsturnieks R. Nazarevičs atzīmējis, ka faktiski operācijā „Burza” bija iesaistīta tikai daļa AK spēku, pārējie tika taupīti nākotnes cīņai pret poļu kreisajiem spēkiem.

Jāuzsver gan, ka PVE plāni bieži nespēja traucēt AK kaujiniekiem paš aizliedzīgi karot pret hitleriešiem. Bijušajā Austrumpolijas teritorijā viņi nebūt neaprobežojās ar tiem rekomendētajām militāri-politiskajām demonstratīvām akcijām, bet veica partizānu uzbrukumus atējošajām vācu daļām, pie tam diezgan bieži tie notika kopīgi ar Sarkanās armijas, bet dažkārt arī ar AL un padomju partizānu vienībām. AK karavīru vairākums operācijā „Burza” saskatīja ilgi gaidīto iespēju ar ieročiem rokās cīnīties pret vācu okupantiem un nebija informēti par tās politiskajiem mērķiem. Pat vidējie komandieru kadri nebija iepazīstināti ar AK pavēlniecības slepenajām instrukcijām. Var teikt, ka liela daļa AK karavīru ar ieročiem rokās cīnījās par dzimtenes atbrīvošanu, bet ne par PVE varas nodibināšanos, kaut daudz bija arī tādu, kuri neatdalīja vienu no otra.

Realitātē akcija „Burza”, kura bija iecerēta kā militāri politiska demonstrācija pret Polijā ieejošo Sarkanā armiju, ne vienu reizi vien izvērtās par AK kaujinieku niknām cīņām pret nacistiem, arī sadarbībā ar padomju karaspēka daļām. Militārā ziņā „Burza” deva zināmu ieguldījumu Polijas atbrīvošanā, kaut smagās tehnikas un kaujas pieredzes trūkums noteica to, ka AK varēja pildīt tikai Sarkanās armijas palīgfunkcijas.

Sarkanajai armijai virzoties rietumukraiņu, rietumbaltkrievu un lietuviešu apdzīvotajās teritorijās, sākotnēji norisa kopīgas Sarkanās armijas un AK cīņas pret vērmahtu, īpaši sekmīgas Volīnijā, kur

februārī daudzas sīkas sacelšanās vācu aizmugurē veicināja to frontes sabrukumu. Volīnijā no 1944.gada februāra līdz jūnijam pret nacistiem cīnījās AK 27. Volīnijas kājnieku divīzija. Ļvovas apgabalā karoja AK 5. kājnieku divīzija. Viļņas-Kauņas apkārtnē arī karoja poļu vienības. Kā uzsvēris poļu vēsturnieks G. Vaļihnovskis, 1944.gadā AK karavīru bruņotajā darbībā pārsvarā bija cīņa pret vācu okupantiem sadarbībā ar padomju partizāniem un Sarkanās armijas regulārajām vienībām. (Šeit gan autoram jāpiezīmē, ka galvenais šai konstatējumā ir vārds „pārsvarā”, kas neizslēdza to, ka AK vienlaikus cīnījās arī pret padomju, Poļu armijas karavīriem, vietējiem PNAK darbiniekiem, tikai mērogi šai cīņai vēl bija salīdzinoši nelieli.) Kopumā operācijas „Burza” ietvaros bija gadījumi, kad AK un Sarkanās armijas daļas uzturēja ciešus kontaktus, taču notika tas parasti zemākajā līmenī operatīvās situācijas noteiktos apstākļos. Pie tam AK nepilnvērtīgā apbruņojuma dēļ vairumā gadījumā pati nevarēja novest līdz galam aizsāktās operācijas. Tā paša cēloņa dēļ AK zaudējumi pret vērmahtu bija ievērojami. Panākt to, ko politiķi Londonā vēlējās – šo AK darbību plašu atskaņu pasaules presē – tā arī neizdevās.

Pirmā operācijas „Burza” veikšanai koncentrēto AK spēku tikšanās ar Sarkanās armijas daļām notika 1944.gada 18.martā Volīnijā. Sastapās pulkveža J. Kiverska komandētās AK 27.divīzijas un 2. Baltkrievijas frontes daļas, kuras lauza uz Koveļu.

1944.gada 26.martā AK 27.divīzijas, kurai šai laikā uzbruka lieli vācu spēki, komandieris stājās sakaros ar Sarkanās armijas pārstāvjiem, (tas bija pirmais tiešais PVE atbalstošo spēku un PSRS pārstāvju kontakts pēc diplomātisko attiecību pārtraukšanas). Viņam bija jāpilda AK instrukcijas. To darot, viņš sniedza politisku paziņojumu kā dotās teritorijas „saimnieks”, PVE pārstāvis. Cik lielu iespaidu tas radīja uz padomju pārstāvniecību, nav zināms. Taču konkrēta vienošanās tika panākta. Tās rezultātā 27.divīzija operatīvos jautājumos pārgāja padomju pavēlniecības pakļautībā, reizē saglabāja zināmu rīcības brīvību, tās oficiālais pavēlnieks joprojām bija T. Komorovskis. Padomju puse piešķīra AK divīzijai dažus desmitus tūkstošus patronu un deva pavēli Sarkanās armijas daļām sadarboties ar to. Arī J. Kiverskis ziņoja AK pavēlniecībai, ka padomju puse ir gatava sadarboties ar AK 27.divīziju. Taču tad sākās ilgstoša radiogrammu apmaiņa starp Volīniju un Varšavu un starp Varšavu un Londonu. Nacionālās vienotības padome (*Rada Jedności Narodowej*) bija uztraukta, ka „iespējas piešķiršana Padomju valdībai turpināt mēģinājumus iesaistīt līdzīgās vienošanās arī citas vienības, pie tam bez autoritatīvas, Krievijas atzītas valdības un Virspavēlniecības starpniecības, var novest pie bīstamām sekām visai mūsu darbībai neatkarības labā kā zemē, tā arī emigrācijā”. Rezultātā J. Kiverskis turpmāk sakaros ar padomju pusi aprobežojās tikai ar militārās sadarbības jautājumiem. Diemžēl AK divīzija, kā arī viens padomju pulks nokļuva vācu ielenkumā un tikai daļai no poļu un padomju karavīriem izdevās no tā izlauzties.

AK pavēlniecība operācijas „Burza” veikšanas laikā Volīnijā saprata, ka padomju pavēlniecība ir gatava atzīt un atbalstīt AK vienības, kad tās vērš ieročus pret vācu okupantiem. Tām AK vienībām, kuras nonāca padomju frontes pusē, tika dota iespēja turpināt karot, tiesa, nu jau 1. Poļu armijas sastāvā. AK vienību patstāvīga eksistence netika pieļauta. Taču gaidāmais konflikts starp AK un Sarkanā armiju Volīnijā nenotika, parasti AK vienības iegāja 1.Poļu armijas sastāvā. Emigrācijas vadība bija spiesta koriģēt savus plānus. Tika izdoti jauni „londoniešu” rīkojumi.

PVE pakļautās Poļu armijas virspavēlnieks K. Sosnkovskis 1944.gada 5.maijā izdeva norādījumus kā izturēties pret Sarkanā armiju, kuri tika publicēti Varšavā. (Tos savā rīcībā vēlāk ieguva un 1944.gada 2.septembrī 1. Baltkrievijas frontes pavēlniekam K. Rokosovskim nosūtīja padomju 69.armijas pavēlniecība). Norādījumos bija teikts: „Atšķirība mūsu attiecībās pret vāciešiem un Padomēm ir tā, ka mums nav spēku [cīņai] divās frontēs, mums jāapvienojas ar vienu ienaidnieku

cīņai pret otru. Taču pastāv noteikumi, kurus ievērojot, mēs varam būt savienībā ar Krieviju, lai iznīcinātu ienaidnieku N 1 – vāciešus. Tie ir – mūsu robežu un mūsu iekārtas neaizskaramība. Ja noteikumi tiks ievēroti, var izveidoties militāras sadarbības atmosfēra, kura izpaudās Volīnijā. Tad, kad Padomes, attiecību ar sabiedrotajām tautām un anglosakšu ietekmētas, atteiksies no saviem imperiālistiskajiem centieniem, iespējams, pienāks laiks militārā jomā sadarboties uz „kā līdzīgs ar līdzīgu” pamata. Rezumējot teikto, var teikt, ka pie noteiktiem apstākļiem mēs esam gatavi sadarboties ar Krieviju militārā jomā, taču norobežojamies no tās politiski. Ne kopējs ienaidnieks, ne kopējs sabiedrotais nevar pārvarēt pastāvošās ideoloģiskās domstarpības, gadsimtiem pastāvošās politiskā pasaules uztveres atšķirības, kuras kara laikā ir ieguvušas spilgti izteiktu formu kā Padomju politikā 1941 gadā, tā arī pēc 1943.gada (attiecību pārtraukšana).

Tāda attieksme rada tēmas mūsu presei. Mēs varam un mums vajag arī turpmāk cīnīties pret pasaules revolūcijas ideoloģiju, šaustīt viņu imperiālismu, aizmaskotu ar panslāvisma togu, atmaskot paziņoto šķirisko reformu faktiskos centienus, atsegt pretrunas starp izteiktiem lojalitātes pret sabiedrotajiem principiem un ikdienas praksi utt. Taču nedrīkst samazināt militāro saspringumu cīņā pret vāciešiem. Mēs nedrīkstam uzkūdīt sabiedrotos padomju politiskajām metodēm, nedrīkst tieši izteikt cerības uz bruņotu konfliktu starp padomju un anglosakšu sabiedrotajiem kara noslēguma posmā Eiropā. Katrā uzstāšanās reizē pret padomju politiku jābalstās tikai uz dzīves faktiem un skaidriem vērtējumiem, šo faktu reģistrēšanu bez nervozitātes, lamāšanās un pretrunīguma. Tas nostiprina mūsu stāvokli un piešķir politiska brieduma veidolu.” Zīmīgi, ka vēl joprojām tika runāts par diviem ienaidniekiem, par cerībām uz „bruņotu konfliktu starp padomju un anglosakšu sabiedrotajiem kara noslēguma posmā Eiropā”. Tas bija vismaz mazgudri, ņemot vērā, ka norādījumi varēja nonākt padomju iestāžu rokās, kas arī reāli notika, un tikai demonstrēt PVE divkosību. Norāde uz to, ka „katrā uzstāšanās reizē pret padomju politiku jābalstās tikai uz dzīves faktiem un skaidriem vērtējumiem, šo faktu reģistrēšanu bez nervozitātes, lamāšanās un pretrunīguma” netieši liecināja, ka arī K. Sosnkovskim bija nācies dzirdēt, ka šādas uzstāšanās kā reiz nereti notika ar „nervozitāti, lamāšanos un pretrunīgumu”.

1944.gada 7.jūlijā K. Sosnkovskis brīdināja T. Komorovski, ka padomju armijām tuvākajā laikā ieņemot ievērojamu Polijas daļu, padomju valdība attiecībā pret Poliju ies „notikušu faktu” ceļu. Šādos apstākļos „bruņota sacelšanās būtu neattaisnojama, nemaz jau nerunājot par fiziskas iespējas trūkumu gūt panākumus”. Taču, ja vāciešiem atkāpjoties, rastos iespēja „ieņemt Viļņu, Līvovu, kādu citu lielu pilsētu vai pat nelielu apvidu”, tad tas ir jādara un jāuzstājas „pilntiesīga saimnieka lomā”. Tādējādi ar operāciju „Burza” bija domāts apsteigt padomju karaspēku, radot šais pilsētās administrāciju, pakļautu Polijas valdībai emigrācijā. Atbildot padomju mēģinājumiem iekļaut AK daļas „Berlinga armijā”, tās bija jāatlaiž, to kaujiniekiem līdz tālāku rīkojumu saņemšanai „jāsēd klusu”, tikai cenšoties uzturēt sakarus ar PVE vai AK pavēlniecību, lai tās informētu par notiekošo „padomju okupācijā”.

Reizē labējie poļu politiķi baidījās, ka, AK kaujinieku vairākumam iestājoties 1.Poļu armijā, tiks nostiprināti poļu kreisie spēki, bet viņi paši paliks par ģenerāļiem bez karavīriem. K. Sosnkovskis un T. Komorovskis, zinot, ka PSRS vadība tikai Padomju Savienībā radītās poļu divīzijas, 1944.gada 16.martā pārveidotas par armiju, uzskata par vienīgajiem poļu militārajiem formējumiem, kuros ir jāietilpst visiem poļu patriotiem, kas vēlas karot pret vācu okupantiem, nolēma slēgt AK karavīriem iespēju pievienoties šai armijai. 12.jūlijā AK pavēlnieks ģenerālis T. Komorovskis AK apgabalu komandantiem deva instrukcijas: „Gadījumā, ja Padomes mēģinātu iekļaut poļu vienības padomju vai Berlinga armiju sastāvā ir: a) jāprotestē; b) jācenšas aiziet un izbēgt atbrūņošanai vai iekļaušanai

ar spēku; c) ļaunākajā gadījumā ieročus noslēpt, bet vienības izformēt; d) ja Padomes mēģinātu iznīcināt to vai citu vienību fiziski – aizstāvēties.” „Taču uzsveru, – turpināja T. Burs-Komorovskis, – ka cīņa pret Padomēm ir nevēlama galējība.”

T. Komorovska instrukcijās AK vienībām tika atgādināts, ka „AK ir jānostiprina austrumu apgabalu poliskais raksturs un to atdalīšanas no Polijas neatzīšana” un skaidrots, ka „AK izsaka nācijas gribu, kura tiecas pēc neatkarības. Tas piespiedīs Padomju Savienību lauzt mūsu gribu ar spēku”. Tādejādi netieši bija stādīts uzdevums panākt, lai PSRS pret AK pielieto spēku. Protams, neviens nerunāja par bruņotu pretošanos Sarkanajai armijai, par valsts aizsardzību pret PSRS ar ieročiem rokās. Taču visas AK instrukcijas, pavēles un paskaidrojumi atļāva „pašaizsardzību” „padomju vardarbības” gadījumā. Asinsizliešanai vajadzēja radīt poļos sarūgtinājumu, rūgtumu un naidu pret atbrīvotājiem – padomju karavīriem un aiz tiem stāvošo valsti – PSRS.

Faktiski atbildība par karavīru likteni un iespējamajiem konfliktiem tika uzkrauta vietējiem AK komandieriem. Nostādnes, kuras bija jāpilda AK vienībām, nostatīja tās nenovēršamu padomju militāro struktūru triecienu priekšā, iedzina strupceļā, no kura nebija izejas. (Tai pat lakā AK pavēlnieks atkārtoti neatzina arī nekādu AK sadarbību ar AL, nosaucot tās vienības par „komunistiskām bandām”.) Var piekrist poļu vēsturniekam J. Cehanovskim, ka AK pavēlniecības rīcība austrumos apstākļos, kad spēks bija Sarkanās armijas pusē, „uzsāka AK pilnīgas likvidācijas procesu teritorijās, kuras ieņēma padomju karaspēks.” AK vietējo komandieru vairākums, vadoties no AK pavēlniecības direktīvām, kuras aizliedza pāriet Polijas armijas pavēlniecības pakļautībā, noraidīja šo iespēju, kā arī atteicās nolikt ieročus. Tas veda pie spēka lietošanas pret AK kaujiniekiem.

14.jūlijā T. Komorovskis ziņoja uz Londonu K. Sosnkovskim par savu lēmumu (skat apakšnodaļā: Dokumenti) AK uzsākt aktīvu darbību akcijas „Burza” vai pat sacelšanās formā, lai visas pasaules priekšā nodemonstrētu poļu „nelokāmo gribu” cīnīties pret vāciešiem, tā atspēkojot PSRS vadības apgalvojumu, ka PVE piekritēji ir nacistu sabiedrotie vai vismaz neitrāli pret tiem, kā arī atrautu no kreisajiem cīņai pret okupantiem gatavo, bet AK nepieslējušos poļu sabiedrības daļu.

Tai pat ziņojumā T. Komorovskis formulēja vēl vienu AK politikas mērķi: „Sniedzot Padomēm minimālu militāru palīdzību, radu tām politiskas grūtības. AK akcentē tautas tieksmi pēc neatkarības. Tas piespiedīs padomes apspiest mūsu gribu ar spēku un radīs viņiem grūtības mūsu vēlmju demoralizēšanā no iekšienes.”

Operācijas „Burza” gaitā AK „sadarbību” ar Sarkano armiju varēja iztulkot, un to arī darīja poļu puse, kā divpusēju attiecību nodibināšanu bez kādiem iepriekšējiem noteikumiem. Taču padomju vadību šāдай notikumu attīstībai nebija gatava piekrist.

Padomju puse jau savlaicīgi gatavoja Sarkanās armijas tikšanos ar AK. Līdz 1944.gada vasarai J. Staļinam bija izveidojusies negatīva attieksme pret Sarkanās armijas sadarbību ar AK. Viņš nevarēja atļaut PVE izmantot AK militāros panākumus kā politiskās ietekmes līdzekli, lai izjauktu padomju ģeopolitisko mērķu sasniegšanu Polijā. 1944.gada 11.janvārī PSRS valdība publicēja paziņojumu, ka padomju–poļu robeža atbilst Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju vēlmēm, kuras izteiktas 1939.gada referendumā. Ar to arī visi militārie formējumi, kuri nebija PSRS atzīti, no padomju likumdošanas viedokļa tika pasludināti par nelikumīgiem, un tajos darbojošies padomju pavalstnieki nokļuva padomju likumu darbības zonā.

PSRS vadības rīcībā bija padomju partizānu ziņojumi par tiem kaimiņos esošo AK vienību darbību. Tā, Ukrainas Partizānu štāba priekšnieks T. Strokačs 1944.gada 23.martā ziņoja PSRS iekšlietu tautas komisāram L. Berijam, ka pastāvošās AK vienības nekaro pret okupantiem, bet gatavojas cīņai pret PSRS. Šādu pat informāciju piegādāja padomju ārējā izlūkošana.

1944.gada 24.maijā Baltkrievijas partizānu kustības štāba ziņojumā Baltkrievijas KP(b)P CK par poļu un padomju partizānu attiecībām bijušajos Polijas austrumu rajonos bija norādīts, ka AK ved propagandu par Polijas atjaunošanu 1939.gada, bet nereti arī 1772.gada robežās, pieminot „poļu pilsētas” Smoļensku, Minsku un Kijevu, runājot par „Poliju no jūras līdz jūrai”. Ja agrāk AK attieksme pret padomju partizāniem vismaz vārdos bija pasvītroti labvēlīga, tad Sarkanās armijas daļām arvien dziļāk virzoties bijušajās Polijas teritorijās, tā būtiski mainījās. Apgalvojumi par draudzīgo izturēšanos pret padomju partizāniem poļu nacionālistiem netraucēja sekot lozungam „Bruņoties, organizēties, nogaidīt”, tikai retu reizi veicot kādu maznozīmīgu sabotāžas aktu pret vācu okupantiem. Padomju partizānu priekšlikumiem veikt kopējas kaujas operācijas viņi atbildēja ar atrunām, atsaucoties uz sava centra norādījumu trūkumu. Pieturoties tradicionālajai nogaidīšanas taktikai attiecībā pret vācu okupantiem, bet dažkārt pat sadarbojoties ar tiem, viņi aktīvi darbojās pret padomju partizāniem. Piemēram, Viļņas apgabala Sviras (baltkr. *Cvīp*) un Ostrovecas (baltkr. *Астравей*) rajonos padomju partizānu izlūki vairākkārt fiksēja gadījumus, kad poļu vienību dalībnieki, tēlojot padomju partizānus, aplaupīja vietējos iedzīvotājus, kā arī pie izdevības uzbruka sīkām padomju partizānu vienībām. Informācijas patiesumu apstiprina arī citi mūsdienu krievu, baltkrievu un ukraiņu vēsturnieku darbos minētie fakti. Piemēram, konstatēts, ka AK vienības Baltkrievijā, karojot pret „diviem ienaidniekiem”, „veica vairāk akciju pret padomju partizāniem, komunistiem un vienkārši pretpoliski noskaņotiem baltkrieviem nekā pret hitleriešiem.”

1944.gadā vairākas padomju Virspavēlniecības direktīvas bija velītas Sarkanās armijas attiecībām pret AK. Jau 9.martā 1. Ukrainas un 2. Baltkrievijas frontes pavēlnieki saņēma J. Staļina un Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieka vietnieka A. Antonova parakstītu direktīvu „Par stingru līdzekļu piemērošanu ienaidnieka bandu likvidēšanai mūsu karaspēka aizmugurē” (*О принятии решительных мер к ликвидации вражеских банд в тылу наших войск*). Šie līdzekļi bija attiecināmi arī pret padomju aizmugurē nonākušajām AK vienībām, ja tās nepakļāvās padomju pavēlniecības rīkojumiem par to atbrūošānu.

1944.gada 20.aprīlī Baltkrievijas 1. frontes pavēlniekam K. Rokosovskim tika nosūtīta speciāla direktīva „Par jebkuru attiecību pārtraukšanu ar ģen. Sosnovska pagrīdes vienībām”. Padomju Virspavēlniecība uzskatīja par vēlamu poļu partizānu sadarbību ar Sarkanā armiju, taču tikai ar noteikumu, ka tie visās jomās pakļausies Sarkanās armijas pavēlniecības rīkojumiem. Turpmāk šī negatīvā attieksme pret AK tikai nostiprinājās. 1944.gada maijā pirms Sarkanās armijas ieiešanas poļu etniskajās teritorijās tika izdota PSRS IeTK tautas komisāra vietnieka I. Serova direktīva par naidīgi noskaņotām iedzīvotāju grupām atbrīvojamās teritorijās. Armijas komandieri tika brīdināti, ka „naidīgi noskaņotās iedzīvotāju grupas” centīsies „izdevīgā brīdī dot triecienu mums mugurā”. Pie tādām tika pieskaitītas visas bruņotās organizācijas, kas pakļāvās PVE, arī visi AK bruņotie formējumi.

1944.gada 29.jūnijā PSRS Iekšlietu tautas komisāra L. Berijas ziņojumā J. Staļinam par baltkrievu un poļu bruņotajiem formējumiem Baltkrievijas PSR bija norādīts, ka poļu pagrīdes centri Viļņā vada 6 no 120 līdz 1 600 cilvēku lielus poļu bruņotus formējumus, ka Baltkrievijas rietumu rajonos un Viļņas apgabalā Poļu Kara organizācijas (Faktiski šī organizācija pastāvēja no 1914. līdz 1918.gadam, kad tika iepludināta Polijas armijā. 30.gados PSRS, represējot poļus, tiem parasti tika izvirzītas apsūdzības piederībā „kontrevolucionārajai poļu kara organizācijai” u.c. Acīmredzot PSRS drošības iestādes arī jau Otrā pasaules kara laikā šādi sauca antikomunistiskos poļu pagrīdniekus. – V.Š.) vadībā darbojas vairāki no 200 līdz 400 vīru lieli poļu leģioni, Belostokas un Baranoviču apgabalos darbojas Poļu pagrīdes organizācija (*Polska organizacja podziemna*). (Tā varēja saukt visu

poļu pagrīdes organizāciju kopumu, atsevišķa organizācija ar šādu nosaukumu nepastāvēja. V. Š.) Tās vadībā pret padomju partizāniem darbojoties 30 līdz 500 cilvēku lielas vienības. Ziņojums bija tendenciozs, pārspīlējot poļu spēkus un organizētību, domājams, lai IeTK saņemtu vairāk resursu padomju „kārtības” iedibināšanai, taču tāpat bija skaidrs, ka padomju iestādēm nāksies rēķināties ar AK gan militāri, gan politiski.

Balstoties uz šāda veida no dažādiem avotiem iegūtu informāciju 1944.gada 14.jūlijā PSRS Augstākā Virspavēlniecība ar J. Staļina un Ģenerālštāba priekšnieka vietnieka A. Antonova parakstiem nosūtīja direktīvu to fronšu pavēlniekiem, kuras piedalījās Polijas atbrīvošanā. Konstatējot, ka Sarkanās armijas daļas Baltkrievijas, Lietuvas un Ukrainas teritorijās sastapušās ar poļu militāriem formējumiem, kuri pakļaujas PVE, un kuri „izturas aizdomīgi” un darbojas „pret Sarkanās armijas interesēm”, Virspavēlniecība pavēlēja „nekādās attiecībās ar šīm poļu vienībām nestāties un vienošanās neslēgt”, to personālsastāvu „atbruņot un nosūtīt uz speciāliem savākšanas punktiem pārbaudei”, pretošanās gadījumā „pielietot bruņotu spēku”. Par poļu vienību atbruņošanas gaitu bija jāziņo. Šī direktīva tika pildīta gan Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, gan Sarkanās armijas daļām ieejot arī etniskajās poļu teritorijās. 16.jūlijā 1. Baltkrievijas frontes štāba priekšnieks ģenerālpulkvedis M. Maļiņins – to nosūtīja frontē ietilpstošo armiju un korpusu komandieriem.

Kaut 1944.gada pirmajā pusē Novogrudokas apkaimē vairākkārt notika AK un padomju iestāžu sarunas, tās nedeva rezultātus. Padomu pavēlniecība deva pavēli iznīcināt nepakļāvīgos „poļu nacionālistus”, kas galu galā arī tika izdarīts, kaut, kā raksta mūsdienu poļu vēsturnieks K. Krajevskis, 1944.gada maijā-jūnijā AK un padomju partizānu sadursmēs Naļibokas mežu masīvā (*Puszcza Nalibocka*, mūsdienu Baltkrievijas teritorijā) bojā gāja 500 sarkanarmiešu un 50 AK cīnītāju, kā arī daudzi abu pušu civiliedzīvotāji. Lai arī maz ticams, ka abpusējo zaudējumu skaitļi ir patiesi, tomēr jāatzīst, ka AK cīņās šai gadījumā varēja tikai atvirzīt uzvaru pār nacismu, nevis panākt Baltkrievijas apgabalu palikšanu Polijas sastāvā.

Padomju uzbrukums 1944.gada pavasarī un Sarkanās armijas tuvošanās Bugas līnijai būtiski pasliktināja PVE, tās piekritēju izredzes panākt savu. Var atsaukties uz poļu vēsturnieka J. Duračinska atzinumu, ka „Poļu [faktiski PVE – V.Š.] vietas pasliktināšanās Lielbritānijas un ASV politikā nebija poļu līderu kvalifikācijas līmeņa (kaut, protams, tam grūti dot augstu vērtējumu) vai viņu anglo-sakšu aizbildņu labas vai ļaunas gribas rezultāts. Galvenais virzošais faktors bija kara darbības gaita un strauji pieaugusi Padomju Savienības militārā un politiskā loma ...” Glābt PVE varēja tikai sekmīga tās vadītās pagrīdes sacelšanās, varas pārņemšana Polijā, pirms tur vēl ieietu Sarkanā armija.

No 1944.gada jūlija sākuma pēc PVE norādījuma visām AK struktūrām bija jāpiedāvā sava sadarbība Polijas teritorijā ieejošajām Sarkanās armijas daļām. Arī starp padomju partizāniem un AK kaujiniekiem iestājās relatīvs pamiers.

No 1944.gada aprīļa Rietumukrainā un Polijas dienvidaustrumu rajonos darbojās 10 padomju partizānu apvienotas un 53 atsevišķas vienības, kurās bija ap 9 tūkstoši cilvēku. Kopā no 1941. līdz 1945.gada Polijā darbojās ap 90 padomju partizānu vienību un grupu ap 20 tūkstošu cilvēku sastāvā. Ap 1 000 cilvēku pārgāja no padomju vienībām poļu vienībās, daļa no tiem AL sastāvā. Kā apgalvoja poļu vēsturnieks S. Vronskis, padomju partizāni Polijas teritorijā centās izvairīties no sadursmēm ar AK un NBS vienībām. Tas bija loģiski, padomju pavēlniecībai bija jārūpējas lai padomju-poļu sadursmes nesaasinātu ne padomju partizānu, ne Sarkanās armijas daļu attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem. Taču vēstures literatūrā un publicistikā var atrast dažādas ziņas par šādām sadursmēm. Ir saprotams, ka padomju un „tautas Polijas” periodā kā atbildīgie par tām tika viennozīmīgi nosaukti

poļu nacionālisti, turpretī mūsdienu poļu autori gluži pretēji cenšas vainu par sadursmēm noņemt no poļu nacionālistu vienībām un uzkraut to padomju partizāniem vai poļu komunistiem. Katrā atsevišķā gadījumā vainīga varēja būt tā vai otra puse, taču kopumā jākonstatē, ka uz 1944.gada vasaru pastāvošais sasprindzinājums attiecībās starp PVE un Padomju valdību, to bruņotajiem spēkiem jau pats par sevi radīja konfliktam labvēlīgus apstākļus, līdzīgi kā ugunsgrēkiem tādus vasarās rada ilgstošs sausums. Tāpat kā ugunsgrēka sākumam šādos apstākļos pietiek ar niecīgu dzirksteli, tāpat niecīga nesaprašanās starp AK un padomju partizāniem varēja vest pie upuriem bagātas sadursmes. Ir dokumentētas padomju partizānu liecības par to, kā AK vienības neuzticējās „krieviem” (bijušajiem gūstekņiem), atsevišķas to grupas iznīcināja.

Radikālnacionālistisko NBS vienību un padomju partizānu sadursmes faktiski bija neizbēgamas. Nacionālo bruņoto spēku vienības nogalināja visus, kuri tika turēti aizdomās par sadarbību vai atbalstu PNAK. Saprotais, ka naidīgas attiecības pastāvēja NBS un AL kaujinieku starpā. Piemēram, 1944.gada 26.jūnijā vairāk nekā 600 vīru liela NBS vienība uzbruka AL vienībām, kuras gan, atvairot pārspēku, spēja nodarīt uzbrucējiem jūtamus zaudējumus (46 nogalināti un ievainoti), bet, protams, arī pašas cieta tādus. No 1944.gada februāra līdz novembrim notika vismaz 10 NBS uzbrukumi AL vienībām, kas nereti izvērtās par nopietnām sadursmēm. AL un padomju partizāni daudzkārt ziņoja savām pavēlniecībām, ka NBS kopā ar vācu okupantiem darbojās pret nacistu pretiniekiem.

Arī bijušais AL Kelces apgabala komandieris M. Močars savās atmiņās stāsta, kā 1944.gada septembrī kāda NBS vienība sagūstīja AL izlūkus. Kaut AL vienības pildīja direktīvu izvairīties no sadursmēm ar NBS, savi cilvēki bija jāglābj. NBS vienībai tika iesniegts ultimāts ar brīdinājumu izlūku neatbrīvošanas gadījumā atklāt nāvējošu uguni. Izlūki tika atbrīvoti, bet NBS vienība atkāpās vācu bruņu vilciena uguns aizsegā. Taču neilgi pēc tam 8.septembrī jau citai, mazākai AL vienībai nacisti uzbruka kopā ar jau minēto NBS vienību. Kaujā dzīvību zaudēja 56 AL kaujinieki. Ziņa par traģisko notikumu tika nosūtīta uz Ļubļinu un tās radioraidītājs to pārraidīja ēterā. Turpretī pēc dažām dienām Londonas radio uz Poliju pārraidīja ziņas par it kā Kelces vojevodistes teritorijā notikušajām NBS sadursmēm ar vāciešiem, kas izraisīja sašutumu gan AL, gan vietējo AK kaujinieku vidū. Jau minētajās atmiņās publicēti arī AL rokās nonākuši dokumenti, kas rāda, kā NBS „notiesāja” un nogalināja kādu poļu patrioti nevis par kādu konkrētu rīcību, bet tikai par to, ka viņa bija komuniste.

Jāuzsver, ka NBS sadarbība ar vācu okupantiem parasti sākās, kad jau iezīmējās Vācijas sakāves perspektīva un attīstījās, kad šī sakāve jau bija ļoti tuvu.

Jau runāts, ka AK attieksme pret AL bija dažāda dažādos kara posmos. Arī 1944.gadā AK attiecības ar AL palika sarežģītas. Pēc M. Močara vārdiem, var minēt desmitus piemēru, kad AL devās palīgā AK vienībām, kuras cīnījās pret nacistiem. Viņš arī atzīmējis, ka AK ierindas kaujinieki pret AL izturējās citādi kā AK virsnieki. Daudzus AK kaujiniekus pārliecināja AL aktīvā cīņa pret okupantiem. Cita daļa AK locekļu aktīvi veda politiskas diskusijas ar AL vienību dalībniekiem, dažkārt arī vismaz daļēji atzina, ka taisnība ir pēdējo pusē, taču neizrādīja vēlmi ar viņiem sadarboties. Uz AL kaujinieku argumentiem viņi atbildēja, ka saprotot tos, bet uzskata sevi par saistītiem ar militāro disciplīnu. Toties daļa AK komandieru ļoti nelabprāt un ar neuzticību, bet bieži arī ar atklātu naidīgumu uzklauzīja AL priekšlikumus par militāru sadarbību. Šāda nostāja dažkārt radīja neizpratni pat viņu padotajos.

Tādejādi, tā vietā, lai vienoti karotu pret vācu nacistiem, uz PVE orientētie poļu spēki kārtoja rēķinus gan ar „otru ienaidnieku” – PSRS, gan saviem kreisajiem. Tas nevarēja neatsaukties arī AK realizētās operācijas „Burza” gaitā.

1944.gada jūlijā AK kopā ar Sarkanā armiju piedalījās Viļņas (7.-13.07.1944) un Ļvovas (23.-27.07.1944) atbrīvošanā. Taču abu sabiedroto skatījums uz notikumiem būtiski atšķīrās.

Pēc AK dokumentu sniegtajām ziņām 1944.gada 7.jūlijā divas AK divīzijas uzsāka kauju par Viļņu. Tad pat kaujā iesaistījās arī Sarkanās armijas spēki. Pateicoties AK jau iepriekš veiktajai „teritorijas attīrīšanai un vācu aizmugures dezorganizācijai”, tie spēja ātri pārvērsties uz priekšu. AK Viļņas apgabala komandants nekavējoties stājās sakaros ar padomju pavēlniecību. Cīņas par pilsētu notika līdz 10.jūlijam, kad AK vienības ielauzās pilsētā. Tur cīņa par atsevišķu pretošanās punktu ieņemšanu notika līdz 13.jūlijam. AK vienības visur saņēma padomju ierindas komandieru atzinību. Pēc kaujas par Viļņu AK komandieri centās pilnībā izpildīt 12.jūlijā dotās AK pavēlnieka ģenerāļa T. Komorovska instrukcijas. AK vienības koncentrējās pilsētas pievārtē, kur arī sagaidīja tālāko padomju daļu rīcību.

Pēc padomju versijas AK vadība bija nolēmusi 10.jūlijā ar Viļņas un Novogrudokas AK vienību spēkiem ieņemt Viļņu, lai nostādītu Sarkanā armiju notikuša fakta priekšā. Taču padomju karaspēks strauji tuvojās pilsētai un AK uzbrukuma sākums tika pārcelts uz 6.jūliju. Tāpēc plānoto 16 000 kaujinieku vietā izdevās savākt vien no 4 līdz 5,5 tūkstošus. Līdz uzbrukuma brīdim vācu garnizons bija ievērojami palielinājies līdz pat 17–18 tūkstošiem vīru un AK uzbrukums tika atvairīts. Neveiksmīgi beidzās vēl viens mēģinājums nodemonstrēt pasaulei, ka Viļņa pieder Polijai. AK bija vismaz 500 kritušo. 7.jūlijā pie pilsētas pienāca Sarkanās armijas daļas, kuru rīcībā bija arī smagie ieroči. Sākās pamatīgs uzbrukums, kuram pievienojās arī vairākas AK vienības. Visai sīvas kaujas turpinājās nedēļu un tikai 13.jūlijā Viļņa tika ieņemta.

Krievijas Federācijas Kara zinātņu akadēmijas prezidents ģenerālis M. Garejevs stāstīja, kā viņš bijis liecinieks Sarkanās armijas 45.strēlnieku korpusa komandiera poļu izcelsmes ģenerāļa S. Poplavska mēģinājumiem nodibināt sakarus ar poļu pagrīdi, lai veicinātu Viļņas atbrīvošanu. Daudzi ierindas pagrīdnieki labprāt šādus sakarus uzturēja, bet AK pavēlniecība nevēlējās sadarboties. S. Poplavskis lūdza, lai AK vienības dotu triecienu vāciešiem, kad viņa korpusa būtu pietuvojies Viļņai. Taču AK mēģināja patstāvīgi ieņemt pilsētu un cieta smagu sakāvi. Pēc tam Sarkanās armijas daļas ieņēma Viļņu „jau bez pienācīga poļu patriotu atbalsta”.

Pēc Viļņas ieņemšanas PSRS IeTK par AK ziņoja: „Visi poļu karavīri ietērpti poļu-vācu formā ar uzpleciem un uzšuvēm, konfederātkām vai laiviņām galvā, vairākumam ir kokardes (ērglis) un balti-sarkans apsējs uz rokas. Uz mašīnām balti-sarkani karodziņi, uz ēkām, kur poļi apmetušies, arī karodziņi. Katram karavīram ir drukāta apliecība, ka viņš ir Armijas Kraijovas karavīrs un pieder noteiktai vienībai. Savus vadītājus un viņu atrašanās vietu poļi rūpīgi slēpj.”

3 dienas pēc Viļņas atbrīvošanas no nacistiem 1944.gada 16.jūlijā PSRS iekšlietu tautas komisārs L. Berija ziņoja J. Staļinam, ka apgabalā darbojoties 30 atsevišķas 300 līdz 600 cilvēku lielas poļu brigādes, bet pašā pilsētā pastāvēt 1 500 cilvēku liela Poļu Kara organizācijas vienība. Bez tam pašā Viļņā esot izvietoti 2 000 AK karavīru, bet visā apgabalā līdz 25 000 vīru, kurus padomju pārstāvji redzējuši paši savām acīm. (Acīmredzot šādu pārspīlētu poļu spēku ainu padomju drošības iestāžu acīs būtiski ietekmēja AK kaujinieku centieni Sarkanās armijas pārstāvjiem uzsvērt savu lomu cīņā par pilsētu un apgabalu.) Poļu karavīri arī rekvizējot pārtiku vietējiem lietuviešu iedzīvotājiem, iebaidot tos, ka par pārtikas nodošanu Sarkanajai armijai tie tiks sodīti. Sakarā ar to, ka 3. Baltkrievijas frontes pavēlniecība ļāvusi poļu militārajām organizācijām darboties, poļi demonstrējot „nekaunību”. Kad pēc pilsētas atbrīvošanas uz tās rātsnama tika izkārts padomju karogs, poļi zem tā izkāra poļu karogu, kuru gan drīz pēc padomju iestāžu norādījuma noņēma. Kad par pilsētas atbrīvošanu kritušo padomju virsnieku apbedīšanas laikā pulka komandieris pateica, ka viņi

krituši par Lietuvas galvaspilsētas atbrīvošanu, divi poļu karavīri griezās pie padomju virsnieka ar aizrādījumu, ka viņš acīmredzot nezinot, ka Viļņa nekad nav piederējusi un nepiederēs Lietuvai. Pie pilsētas padomju komandanta ieradās poļu virsnieks un lūdza atļauju sarīkot demonstrāciju, nosolot diviem-trijiem simtiem karavīru. Atļauja tika liegta. Pēc L. Berijas vārdiem, Viļņas atbrīvošanā poļu nopelnu neesot, turp mēģinājusi iekļūt viena brigāde, bet tikusi vācu sakauta.

Pie jau teiktā var piebilst, ka 1944.gada 3. augustā kārtējā L. Berijas ziņojumā J. Staļinam bija norādīts uz Sarkanās armijas ieņemtajā Viļņas novadā pastāvošajām sliktajām attiecībām starp poļu un lietuviešu tautības vietējiem iedzīvotājiem, jo vācu okupācijas laikā lietuvieši ieņēmuši svarīgākos vietējos administratīvos amatus kā pilsētā, tā laukos un slikti izturējušies pret poļiem. Pēc atbrīvošanas pilsētā dzīvojošie poļi izteikuši apmierinājumu, ka dievkalpojumi baznīcās turpmāk tiks noturēti poļu, bet nevis lietuviešu valodā, kā arī cerību, ka Viļņa ietilps Rietumukrainas vai Rietumbaltkrievijas, bet tikai ne Lietuvas sastāvā.

Faktiski AK cīnītāju centienus demonstrēt savu līdzdalību pilsētas ieņemšanā padomju puse iztulkoja kā PVE emisāru mēģinājumu nodibināt Viļņā savu administratīvo un policijas varu. Tāpēc 4-5 dienu laikā Viļņas apgabalā bija paredzēts koncentrēt līdz 12 000 vīru lielu PSRS IeTK karaspēku.

Neraugoties uz sadarbību kaujas laukā, padomju pavēlniecība jau uzreiz pēc tās demonstrēja savu negatīvo attieksmi pret AK. Sarkanās armijas pavēlniecība atļāva AK operēt frontē, bet atteicās ar to sadarboties pēc attiecīgo teritoriju atbrīvošanas no nacistiem. Jau tas vien nevarēja nesaasināt attiecības.

17.jūlijā, kā raksta poļu autori, „padomju varas iestādes viltīgi arestēja” AK Viļņas apgabala štābu. Tik tiešām, AK Viļņas apgabala komandants A. Kržižanovskis un citi poļu komandieri tika izsaukti pie frontes pavēlnieka ģenerāļa I. Čerņahovska, kur tie atteicās iestāties Poļu armijā, tāpēc arī tika arestēti. Padomju puse lika priekšā visām AK daļām iestāties 1.Poļu armijā. Kad tās atteicās to darīt, to sakaru virsnieki Sarkanās armijas štābos tika arestēti, bet karavīri atbruņoti. Daļai gan izdevās izvairīties no padomju īstenotajiem pasākumiem un tie uzsāka bruņotu cīņu pret Sarkanā armiju.

20.jūlijā notika Viļņas apgabalā darbojošos AK pagrīdes struktūru vadītāju sanāksme par tālāko darbību, kurā tika nolemts turpināt cīņu pagrīdē. Tā arī Viļņas iedzīvotājus iepazīstināja ar savu lēmumu: „Viļņa paliek neatņemama Polijas Republikas sastāvdaļa un varu šeit realizē likumīgā PR valdība”. Domājams, ka šāds uzsaukums nebija populārs lietuviešu iedzīvotāju vidū.

1944.gada 20.jūlijā L. Berija ziņoja J. Staļinam par AK atbruņošanas operācijas gaitu Viļņas apgabalā. Divu dienu laikā tika atbruņoti vairāk kā 6 000 cilvēku. Dažas AK daļas aizgāja mežos, tur nometa ieročus un izklīda, jo to dalībnieki bija Viļņas apgabala iedzīvotāji. Ziņojumā gan bija teikts, ka lielākā daļa atbruņoto izsacījuši gatavību karot Z. Berlinga vadītajā Poļu armijā, taču tas neatbilda patiesībai. (3.augustā L. Berija ziņojumā J. Staļinam, pretrunā ar 20.jūlija ziņojumā teikto, bija atzīts, ka Z. Berlinga armijas pārstāvji AK karavīru sadales punktā savervēja tikai 440 cilvēku, bet virsnieku sastāvs atsakās dienēt šai armijā.)

Pēc padomju represiju pētnieka A. Gurjanova ziņām AK cīnītājus – Viļņas atbrīvošanas dalībniekus 18.jūlijā atbruņoja, ievietoja pagaidu Medininku (*Medininkai*) nometnē Viļņas tuvumā, pēc tam nosūtīja uz Kalugu, kur tika formēts Sarkanās armijas 31.rezerves divīzijas 361.rezerves strēlnieku pulks, taču pēc viņu atteikšanās nodot sarkanarmieša zvērestu nodarbināja meža darbos. Pie tam viņi formāli skaitījās par sarkanarmiešiem. Virsniekus, atšķirībā no ierindniekiem, nosūtīja uz karagūstekņu nometni pie Rjazaņas. (Pēc citām ziņām, pirmais internēto AK kaujinieku etaps

1944.gada 23.augustā tika nosūtīts no Ļubļinas uz nometni pie Rjazaņas. Pirms tam viņi tika turēti bijušajā vācu koncentrācijas nometnē Maidanekā pie Ļubļinas.)

1944.gada 27.jūlijā T. Komorovskis ziņoja K. Sosnovskim par to, ka Sarkanā armija 25.jūlijā sākusi atbruņot AK daļas. Viņš uzstāja, ka „steidzami nepieciešams [par to] informēt angļus, norādot, ka tādai padomju pozīcijai ir jāizsauc pretdarbība no mūsu puses. Tas piespiedīs mūs vest paš aizsardzību.” Acīmredzot AK pavēlnieks ievērojami pārvērtēja ne tikai AK nozīmi antihitleriskajā cīņā, bet arī to iespaidu, ko tās līdzšinējā darbība bija atstājusi uz lielvalstu vadītājiem.

Līdzīgi kā pie Viļņas notikumi risinājās arī pie Ļvovas. Vairāk nekā 3 000 AK kaujinieku pēc apgabala štāba pavēles uzbruka vācu garnizonam, cenšoties ieņemt pilsētu. Taču spēku izrādījās par maz un pilsētu 27.jūlijā atbrīvoja 1. Ukrainas frontes karavīri. Vietējie AK vadītāji tika arestēti, bet tās karavīri saņēma priekšlikumu izvēlēties iestāties padomju vai 1.Poļu armijā. Komandieri atlaida AK vienības. Vairākas AK vienības tika preventīvi atbruņotas, kaut tās vēl nebija sākušas aktīvu pretestību padomju un PNAK iestādēm. AK karavīri, tā vietā, lai priecātos par atbrīvošanos, pārdzīvoja traģēdijas rūgtumu.

Poļu pagrīdes struktūras gan turpināja pretestību. Tā, naktī no 1944.gada 21. uz 22.novembri Ļvovā uz ēku sienām tika izlīmēti lozungi poļu valodā „Poļu pilsēta Ļvova bija un paliks poļu”. Uz pilsētas domes ēkas bija izkārts Polijas karogs. Taču aktīvāku darbību Rietumukrainas pilsētās un īpaši laukos poļiem nepieļāva viņu ienaidnieki – ukraiņu nacionālisti.

Tā „Burza-s” īstenošanas gaitā AK sadursmes ar vācu karaspēku pārvērtās par sīkstām kaujām, bet AK daļas, galvenokārt nepietiekamā bruņojuma dēļ, nespēja īstenot savas uzsāktās operācijas līdz galam, tām nekur neizdevās gūt izšķirošus panākumus bez Sarkanās armijas atbalsta. Jāatzīst, ka AK darbība akcijas „Burza” laikā zināmā mērā palīdzēja Sarkanajai armijai atbrīvot Koveļu, Viļņu, Ļvovu. Taču PVE atbalstošās poļu pagrīdes pārstāvju un padomju daļu komandieru sadarbība veidojās konkrēto operatīvi-taktisko situāciju, bet nevis AK un Sarkanās armijas pavēlniecību vienošanās rezultātā. Neizdevās arī mēģinājumi atstumt kreisos spēkus no varas.

Jāņem vērā, ka laikā, kad bija sākusies poļu apdzīvoto zemju atbrīvošana no nacistiem, bija ievērojami audzis arī daudzu poļu entuziasms cīņā pret nacistiem. 1944.gada pirmajā pusē AK veica ap 500 akciju, no tām 170 uz dzelzceļa. Kopā no 1941.gada 1.janvāra līdz 1944.gada 20.jūlijam AK un ar to saistītās vienības nolaida no sliekšņiem 732 vilcienus, aizdedzināja 443 cisternas, iznīcināja ap 4,3 tūkstošiem transporta līdzekļu, nodedzināja 130 noliktavu ar ieročiem un uzkabi, sabojāja 19 tūkstošu vagonu un ap 6,9 tūkstošiem lokomotīvu, aizdedzināja 1,2 tūkstošus cisternu ar benzīnu, uzspridzināja 40 dzelzceļa tiltus, iznīcināja 5 naftas urbumus, apstādināja 3 domnas krāšņu darbību, veica ap 25 tūkstošu diversiju kara rūpnīcās, atbrīvoja ieslodzītos no 16 cietumiem. Partizānu vienības, kuras darbojās no 1943.gada, izcīnīja vairāk nekā 170 sadursmes, nogalinot vairāk par tūkstoti vāciešu. (Pēc A. Przugonska datiem, poļu pretošanās kustības dalībnieki no 1942.gada jūlija līdz 1944.gada decembrim īstenoja 114 tūkstošus diversiju, ap 6 000 bruņotu akciju. No tām ap 3 000 akciju un vairāk nekā 550 diversiju transportā paveica GL un AL kaujinieki. BCh rēķinā bija ap 1 400 akciju.)

Pavisam no 1944.gada pavasara līdz rudenim, augstākajā nacionālās atbrīvošanās cīņas posmā bruņotajā pretestībā vācu okupantiem Polijā piedalījās ap 100 000 cilvēku.

Bijušajās Polijas austrumu teritorijās AK vienības paziņoja par savu gatavību karot pret nacistisko Vāciju padomju frontē, taču tās komandieri sarunās ar Sarkanās armijas komandieriem nemitīgi izvirzīja prasības formēt poļu daļas, kuras neieietu Z. Berlinga komandētās 1. Poļu armijas sastāvā, un apbruņot tās ar smagajiem ieročiem.

Pat ja J. Staļinam nebūtu PSRS ietekmes nostiprināšanas plānu Polijā, kam pretī runā viss faktu kopums, diezin vai pēc visas iepriekšējās Otrā pasaules kara laika padomju – poļu attiecību pieredzes AK prasību izpilde bija iespējama. Andersa armijas aiziešana no PSRS brīdī, kad Vācijas spēki atradās dziļi tās teritorijā, AK daļu un padomju partizānu biežās sadursmes nekādi nevarēja veicināt poļu prasību pieņemšanu. Pie tam J. Staļina rīcībā jau bija Z. Berlinga vadībā esošās poļu daļas, kas pakļāvās viņam. Bet AK kaujinieki uzsvēra, ka tie pakļausies tikai savai pavēlniecībai un valdībai Londonā. Atbalstīt šādas armijas radīšanu no J. Staļina puses būtu liela muļķība. Lai nu kas, bet muļķis viņš nebija. Karot pret Vāciju blakus ar pret PSRS naidīgi noskaņotu armiju Sarkanās armijas pavēlniecība nevarēja atļauties. Par to runāja arī Vācijas pieredze, kad tās frontē izmantotās cittautiešu daļas izrādīja daudz mazākas pretošanās spējas Sarkanajai armijai nekā vāciešu vienības. No šī viedokļa lēmums atbrūņot AK un izmantot pret PSRS naidīgi noskaņotos poļus „darba frontē” bija visnotaļ loģisks. Tiesa, šī loģika bija vienpusēja, taču par to, vai padomju vadības lēmums bija pietiekami pamatots, vai nepakļāvīgo poļu Padomju Savienībai nedraudzīgās PVE politiskā virsvadībā izmantošana frontē pret Vāciju no antihitleriskās cīņas viedokļa tomēr nenestu vairāk labuma nekā to ieslodzīšana nometnēs un izmantošana spaidu darbos, var izdarīt tikai pieņēmumus.

Poļu kreisie spēki visiem spēkiem pūlējās bruņotajā cīņā pret nacistiem Sarkanās armijas pusē iesaistīt pēc iespējas vairāk poļu. 1.Poļu armijas pavēlnieks Z. Berlings 28. jūlijā izdeva pavēli par pagrīdes organizāciju atlaišanu un aicināja pagrīdes armiju karavīrus iestāties 1.Poļu armijas rindās. Speciāli nozīmēti virsnieki par to veda sarunas ar AK vienību komandieriem. Sarunas nesa tikai daļējus panākumus. Tā, pirmo trīs dienu laikā vervēšanas punkts Ļubļinā nosūtīja uz dienesta vietām 1 002 cilvēkus, no tiem 283 AK karavīrus un virsniekus. 30.jūlijā KRN ieceltais Polijas armijas virspavēlnieks ģenerālis V. Žimerskis izdeva pavēli par visu Polijas bruņoto spēku apvienošanu. 1944.gada 15.augustā tika izdots PNAK dekrēts par karaklausībai padoto reģistrēšanu un mobilizāciju. Tika paredzēta 1921.–1924.gadā dzimušo, kā arī visu virsnieku, apakšvirsnieku un militāro speciālistu, derīgu dienestam armijā, mobilizācija. Sākās jaunu armijas daļu un kara skolu, bet 20.augustā – 2. Poļu armijas formēšana. Par tās komandieri tika nozīmēts poļu izcelsmes padomju ģenerālis K. Sverčevskis.

K. Sverčevskis bija viens no Polijas armijas organizētājiem PSRS teritorijā. 1943.gada augustā viņš kļuva par 1.poļu korpusa komandiera vietnieku, bet 1944.gada septembrī – par 2. Poļu armijas, kura piedalījās Polijas rietumu un citu teritoriju atbrīvošanā, pavēlnieku. Banketā par godu Uzvaras parādei Maskavā J. Staļins par godu K. Sverčevskim uzsauca tostu: „Par labāko krievu ģenerāli poļu armijā!”

1944.gada 24.augustā PNAK pieņēma dekrētu par visu slepeno organizāciju atlaišanu no nacistiem atbrīvotajā teritorijā. Šis dekrēts aicināja visus konspiratīvo organizāciju biedrus (izņemot Nacionālos bruņotos spēkus, kuri tika uzskatīti par fašistisku organizāciju) iestāties Polijas armijā, kura atdod savus spēkus, zināšanas un talantu kalpošanai Polijai. Ar dekrētu tika garantēta visu pagrīdē saņemto militāro pakāpju un atzinību atzīšana arī Polijas armijas rindās. Tādejādi no poļu kreiso spēku puses netrūka labas gribas apliecinājumu politiskajiem pretiniekiem.

Vēl pirms dekrēta par mobilizāciju izsludināšanas 15.augustā, Polijas armijā iestājās tūkstoši brīvprātīgo, galvenokārt no strādnieku vides. Arī pati mobilizācija vissekmīgāk norisa strādniecības rajonos. Vairāku 1944.gada mēnešu laikā Polijas armijā tika iesaukti vairāki desmiti tūkstošu PSRS teritorijā mītošu un ap 100 tūkstošu atbrīvotajā Polijas teritorijā dzīvojošu cilvēku.

Taču, kad 1944.gada jūlijā 1.Baltkrievijas frontes karaspēks forsēja Rietumu Bugu un iegāja Polijas zemēs, Sarkanās armijas aizmugurē palika lielas AK vienības. To komandieru vairākums

vadījās no Polijas valdības emigrācijā direktīvām, kuras aizliedza kā iekļauties Polijas armijas sastāvā, tā arī nolikt ieročus. Varēja jau iepriekš paredzēt, ka tas izsauks konfliktus.

Jāuzsver, ka pretēji no augšas saņemtajām pavēlēm par atbruņošanas nepieļaušanu un pāreju uz „pašaizsardzību” daudzviet AK karavīri neizrādīja bruņotu pretestību, kura varēja novest pie traģiskām sekām. Daļa AK karavīru un arī daļa virsnieku ieplūda Polijas armijas daļās. Tikai AK vadošās struktūras pamatā pārgāja nelegālā stāvoklī.

Tomēr vairākums AK komandieru un karavīru nevēlējās atzīt PNAK un tās vadītos Polijas bruņotos spēkus. Poļu vidū izplatījās baumas, ka visas AK daļas, kuras devās pretī Sarkanajai armijai, cerot ar to sadarboties, tiek atbruņotas, bet to virsnieki – uz vietas nošauti. Tās arī vēl pēckara gados cirkulēja pretpadomju literatūrā. Kaut ziņas tikai daļēji (par atbruņošanu) atbilda patiesībai, daudzu AK kaujinieku pozīcija mainījās un tie, ja arī agrāk vēl šaubījās, tagad Sarkanajā armijā saskatīja ienaidnieku. Viens no AK daļu atbruņošanas mēģinājumiem beidzās ar asiņainu sadursmi pie Surkontu ciema 1944.gada 13.augustā, kur traģiski upuri bija abās pusēs.

Kā liecina daudzi dokumenti, nepieciešamība nodot ieročus izsauca AK kaujiniekos, daudzi no kuriem neiedziļinājās politiskos jautājumos, nevarēja atbildēt par AK vadības pretpadomju soļiem, bet bija nesuši reālu ieguldījumu cīņā pret nacistiem un bija gatavi turpināt cīnīties pret hitleriešiem, nepamatota apvainojuma sajūtu. Pat ja upuru nebija, atbruņošana un daļas AK kaujinieku izvešana uz PSRS radīja gan izvestajos, gan arī Polijas armijas sastāvā iegājušajos nepelnītas pārestības un vilšanās sajūtu, kuru pēc tam varēja izmantot labējie politiskie spēki. Poļu vēsturnieks R. Nazarevičs rakstīja: „... ieroču nodošana un daļas AK kaujinieku internēšana PSRS radīja viņos nepelnītas pārestības un saprotamas vilšanās sajūtu [...] šī netaisnība pret cilvēkiem, kuri cieta ne savas vainas dēļ, traucēja politiskās polarizācijas norisei AK un deva barību pretkomunistiskai, pretpadomju propagandai.”

Starp citu, kad sākās AK daļu atbruņošana, poļu politiķi – „londonieši” mēģināja ietekmēt J. Staļinu ar sabiedroto starpniecību. Taču V. Čērčils asi negatīvi reaģēja uz šādiem mēģinājumiem. Pēc poļu pārstāvju vārdiem, „...sašutis, viņš mums uzklupa par kaujām Viļņā un Volīnijā. Viņš pa vecam mācās mums virsū par mūsu pretenzijām sakarā ar Viļņu, kritizēja par to, ka tā vietā lai atkāptos uz rietumiem, mēs lienam turp tikai tāpēc, lai pievērstu uzmanību savai klātbūtnei”. Jāatzīst, ka šis Lielbritānijas premjerministram dotais vērtējums bija precīzs. Arī Lielbritānijas informācijas ministrs B. Brekens izdeva instrukciju masu informācijas līdzekļiem neapgaismot AK bruņotās akcijas teritorijās, kuras nonāca PSRS sastāvā.

Padomju bruņoto spēku, kā arī PSRS IeTK karaspēka veiktā AK cīnītāju aizturēšana, atbruņošana, AK vienību atlaišana kā klaja neuzticības tai demonstrēšana daudzus poļu cīnītājus veda pie pārliecības, ka nepieciešams, nenoliekot ieročus, palikt pagrīdē, izvērst pretestību padomju un PNAK realizētajiem pasākumiem. Daļai no viņiem izdevās izbēgt atbruņošanai, nosūtīšanai uz padomju nometnēm un vēlāk viņi uzsāka cīņu pret Sarkanā armiju, vietējiem komunistiem un citiem kreisajiem.

Kad AK kaujinieki no Polijas bijušajiem austrumu apgabaliem atteicās iestāties Polijas armijā un parakstīt zvērestu, viņus kā formāli padomju pavalstniekus (pēc padomju likumiem) varēja arī tiesāt par dzimtenes nodevību, taču šoreiz padomju iestādes nosūtīja viņus meža darbos, kur tie arī strādāja līdz 1946.gadam. Sievietes no AK daļām nosūtīja darbā kolhozos. Kaut nelielu ieguldījumu cīņā pret nacismu šie cilvēki deva.

Atbildot uz padomju iestāžu soļiem, AK pavēlnieks T. Komorovskis pavēlēja saviem padotajiem „pārtraukt jebkādu sadarbību ar Padomēm”, AK vienībām atkāpties uz dienvidrietumiem, cenšoties

virzīties bez kaujām, tās pret Padomēm „pielietot tikai galējā gadījumā”. Tiesa, 1944.gada 16.augustā T. Komorovskis AK Novogrudokas apakšapgabala komandantu informēja par savu pavēli AK apgabalu komandantiem neļaut sevi viltus ceļā arestēt, un ieteica, vedot sarunas ar padomju komandieriem, nevis doties pie tiem, bet lūgt tos ierasties pie sevis. Tātad, pavēle „pārtraukt jebkādu sadarbību ar Padomēm” vairs neatskanēja. Atbrūošanas gadījumā AK pavēlnieks gan pavēlēja „izrādīt pretošanos”, taču turpat arī prasīja „atturēties no bruņotas uzstāšanās pret Padomēm”, pārejot gan uz pagrīdes cīņu, sabotējot iesaukšanu „Berlinga armijā” un padomju daļās. Šāds pretrunīgums liecināja, ka ar Sarkanās armijas ieiešanu bijušajās Polijas teritorijās, ar tās ieturēto stingrās vienvaldības politiku, kas pārsvītvoja iepriekšējās cerības uz Rietumu sabiedrotajiem, AK vadība tika nostādīta ļoti sarežģītos apstākļos, faktiski nevarēja skaidri formulēt savas turpmākās darbības mērķus.

Tas, ka Polijas atbrīvotajā daļā ar 5 līdz 6 miljoniem iedzīvotāju izvietojās 2,5 – 3 miljonu cilvēku liela padomju armija, daudzi desmiti tās militāro komandantūru, IeTK karaspēks aizmugures apsardzībai, ārkārtīgi sarežģīja PVE vadītās pagrīdes un AK darbību.

Daļa bijušajos Polijas austrumu rajonos palikušo AK vienību komandieru lēma uzsākt cīņu pret jauno – PSRS un PNAK varu.

Krievu publiciste J. Jakovļeva uzskata, ka AK īstu karu sāka nevis 1939.gadā, bet 1944.gadā, kad padomju vara sāka veidot savu kārtību zemēs, „kuras poļu stratēģi uzskatīja par savām”. Tas ir pārspīlējums, AK cīnījās pret nacistu okupantiem, lai arī vairoties no bruņotas cīņas, jau no savas dibināšanas (1942), taču jaunu saasinājumu AK darbībā tās nokļūšana Sarkanās armijas aizmugurē tiešām atnesa. Sākās karš pret Polijas ienaidnieku N 2, kurš prasīja visus pret ienaidnieku N 1 neizmantotos spēkus un nesa arī tūkstošiem upuru. Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā un Viļņas apgabalā Sarkanās armijas aizmugurē palika vairāk nekā 18 tūkstošu AK kaujinieku. Pēc krievu presē publicētiem nepilniem datiem tikai no 1944.gada jūlija līdz 1945.gada maijam viņu uzbrukumu rezultātā bija nogalināti ap 600 padomju karavīru un virsnieku. Tiesa, AK vienības vairījās uzsākt cīņu pret Sarkanās armijas kaujas vienībām, kas pašai AK solīja lielus zaudējumus. Tāpēc to galvenais darbības virziens bija diversijas un terora akti pret jaunveidojamajām padomju varas iestādēm, sava organizatoriskā tīkla uzturēšana, atbalsts no iesaukuma Sarkanajā armijā un 1.Poļu armijā bēguļojošajiem poļiem. Tikai Novogrudokas apkaimē divas AK vienības 1944.gada septembrī veica 12 diversijas uz dzelzceļa un uzspridzināja 9 tiltus. Tika slepkavoti arī civiliedzīvotāji, kuri pieņēma kādus amatus PNAK varas sistēmā vai vienkārši pildīja tās rīkojumus. Netika taupīti tie poļi, kuri pakļāvās „padomēm”, nerunājot nemaz par citu tautību cilvēkiem.

Kāds raksturīgs piemērs. Lietuvas Ģenerālprokuratūra 1999.gadā uzsāka izmeklēšanu par 273 civiliedzīvotāju nogalināšanu, ko 1943.–1944.gadā veica AK kaujinieki. Diemžēl, autoram nav zināmi tās rezultāti. 2005.gada 13.martā Lietuvas TV parādīja dokumentālu filmu „*Armija Krajoja Lietuvoje. Istorijos Akligatvis*” (Armija Kraijova Lietuvā. Vēstures strupceļš). Pēc filmas veidotāju apgalvojuma PVE esot savā laikā izdevusi direktīvu par Viļņas apgabala attīrīšanu no lietuviešiem. Turpretī mūsdienu Polijā tiek uzskatīts, ka Otrā pasaules kara laikā Polijas valstī pagrīdē darbojies 1932.gada Polijas Kriminālkodekss, kurā bija norādīts: „Netiek sodīts karavīrs, kurš veic darbību, pildot pavēli dienesta lietās”, tāpēc visi AK noziegumi pret mierīgajiem iedzīvotājiem skaitās attaisnoti. (Kā zināms, ar pavēles pildīšanu savu rīcību vienmēr ir attaisnojuši visdažādākie kara noziedznieki.) Tāpēc, kaut 2004.gadā notika AK karavīru un lietuviešu t.s. „Vietējās komandas” (*Vietine rinktine*), kuru ar vācu svētību cīņai pret padomju partizāniem un AK daļām organizēja un

komandēja 1926.gada Lietuvā apvērsuma dalībnieks ģenerālis P. Pļešanavičus, svinīga samierināšanās, poļu un lietuviešu vidū atkal un atkal „uzpeld” savstarpēji nacionāli pārmetumi.

Kā mūsdienās secinājis krievu vēsturnieks M. Vovks, no 1944.gada jūlija Polijas bijušajos austrumu rajonos AK sāka pagrīdes cīņu pret padomju varu, kuru jau var raksturot kā bandītisku. Šai laikā poļu nacionālisti gan aktīvi karoja pret baltkrievu, lietuviešu un ukraiņu nacionālistiem, gan slēdza ar tiem īslaicīgas vienošanās pret padomju varu. Kara gados gan nacionālistu savstarpējām cīņām, gan sadursmēm ar padomju partizāniem, vēlāk ar vietējām varas iestādēm, bija pilsoņu kara iezīmes, kas noteica lielo upuru skaitu vietējo civiliedzīvotāju vidū, kuri atbalstīja vienu vai otru pusi.

Nevar neatzīt, ka AK kaujiniekiem bija plašs atbalsts vietējo poļu iedzīvotāju vidū. Ar tiem viņus vienoja kultūra un reliģija. Baltkrievijas, Lietuvas un Ukrainas poļi AK saskatīja savu interešu aizstāvi, tāpēc arī papildināja tās rindas. Taču PVE un AK realizētā politika Polijas bijušajos austrumu rajonos tomēr cieta sakāvi. To noteica ne tikai AK bruņoto struktūru vājums un cīnītāju mazais skaits, bet arī naivā paļaušanās uz Rietumu sabiedroto atbalstu savai lielvalstiskajai, nacionālistiskajai politikai, arī tas, ka PVE un AK vadošās aprindas baltkrievu, lietuviešu un ukraiņu nacionālistus neuzskatīja par līdztiesīgiem partneriem. Dialogs norisa no vecākā pozīcijām pret jaunāko. Pretendentu uz 1918.gada Polijas valsts atjaunošanu izturēšanās liecināja par nacionālo egoismu un nacionālo maksimālismu, prasot „Poliju no jūras līdz jūrai”. Tāpat kā pirmskara gados, arī kara laikā poļu politiķi nespēja formulēt uzdevumus, apvienojošus visus pirmskara Polijas pilsoņus vienotā poļu valsts nācijā, nodrošināt nacionālo līdztiesību, ja ne likvidēt pilnībā, tad vismaz mīkstināt nacionālās pretrunas. Protams, to nesekmēja arī sarežģītā etnopolitiskā situācija kara gados, kad „katrs karoja pret katru”. Nacionālajiem mazākumiem, kuri bija nostājušies uz nacionālās neatkarības izcīnīšanas ceļa, nebija nekādu stimulu atbalstīt Polijas valsts saglabāšanu tās pirmskara robežās.

Atšķirībā no vācu okupācijas sākumposma, kad AK aicināja „turēt šauteni pie kājas” – pretoties okupantiem tikai pasīvi, lai neizsauktu vācu represijas, būt kaujas gatavībā un gaidīt labvēlīgu notikumu attīstību, tagad – sākoties, pēc poļu viedokļa, bijušo Polijas teritoriju „otrajai okupācijai”, kādi labvēlīgi apstākļi (Rietumu un PSRS konflikts) vairs netika gaidīti, bruņota cīņa izvēršās nekavējoties. Domājams, ka tam ir vairāki skaidrojumi:

- padomju represiju un deportāciju nestā pieredze neļāva AK vienībām gaidīt padomju varas nostiprināšanos, lika censties to maksimāli novājināt, pirms nebija sākušās jaunas represijas pret pretpadomiski noskaņotajiem poļu iedzīvotājiem;
- vēl nebija zaudēta cerība uz daudz-maz labvēlīgu Polijas – PSRS robežas jautājuma starptautisku risinājumu. AK uzskatīja, ka uzturot sasprindzinājumu bijušajās Polijas austrumu teritorijās, varēs ietekmēt šo risinājumu;
- AK nevarēja cīnīties pret PSRS, nevācot no vietējiem iedzīvotājiem pārtiku, informāciju utt., tātad – neiesaistot tos pretpadomju cīņā. Ar to tika traucēta daudz-maz mierīgas dzīves nodibināšana.

Dzīvi staļiniskā režīma apstākļos nevarēja uzskatīt par normālu, bet dzīvot starp diviem naidīgiem spēkiem, padomju iestādēm ar IeTK milzīgo lomu un pagrīdē darbojošos AK, bija vēl briesmīgāk. AK kaujinieki varēja aizbēgt mežos, viņu atbalstītājiem vietējo iedzīvotāju vidū nācās atbildēt arī par aizbēgušo nodarījumiem. Ir zināms gadījums, kad PSRS IeTK daļas, aplencot AK vienību tagadējā Grodņas apgabala Lavžas ciemā, to iznīcināja ar visiem iedzīvotājiem. Nevar attaisnot padomju drošībniekus, kuri bieži nešķiroja, kas tiem stāv pretī – bruņots terorists vai dažādu apstākļu rezultātā tam blakus nostājies civiliedzīvotājs. Taču atbildība par civiliedzīvotāju upuriem gulstas arī uz konkrēto AK vienību, kura izraudzījās ciemu par savu atbalsta punktu, uzsāka tajā cīņu, arī visu AK, kuras darbība izsauca nelaimju krusu pār civiliedzīvotājiem.

Visbeidzot jāsaka, ka, ja poļu nacionālistu cerības piepildītos un Polija atgūtu ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu zemes, vietējo nepoļu iedzīvotāju attieksme pret Polijas valsti, kuras priekšgalā atrastos „londoniešu” veidota valdība, īpaši pēc AK pēdējām terora akcijām, nesolīja tai neko labu. Nepoļu iedzīvotāji arī bija guvuši partizānu kara pieredzi un droši vien spētu jau efektīvāk nekā 30.gados pretoties „pacifikācijas” pasākumiem. Tad poļu vēsturnieki – nacionālisti represijām pret ukraiņiem un baltkrieviem droši vien atrastu kādu maigu, „pacifikācijai” līdzīgu apzīmējumu, vai arī runātu par cīņu pret terorismu par Polijas teritorijas integritāti. Faktiski tā vai citādi AK bijušajos Polijas austrumu apgabalos izvērsa pilsoņu karu, kurā cieši savijās nacionālie, politiskie, sociālie un ekonomiskie motīvi.

Ar Sarkanās armijas ienākšanu Polijas teritorijā poļu politisko spēku – divu nacionālās atbrīvošanās koncepciju nesēju sadursmes tikai padziļinājās. Valdību emigrācijā atbalstošā poļu pretošanās spēku daļa galīgi zaudēja monopolu uz valsts nacionālo interešu izteikšanu.

Kreisie spēki, un pirmkārt komunisti, lai arī ievērojami atpaliekot no „londoniešiem” sabiedrības atbalsta ziņā, izvērsa aktīvu partizānu cīņu pret vācu okupantiem. No vienas puses, Sarkanās armijas panākumu pret nacistiem ietekmē daļā poļu sabiedrības samazinājās pretpadomju noskaņas, auga atbalsts komunistu radītajām varas iestādēm, taču, no otras puses, citas, antikomunistiski un klaji nacionālistiski noskaņotās sabiedrības daļas līdz tam ideoloģiski, politiski veiktā pretpadomju darbība pārauga bruņotā cīņā.

Līdz XX gadsimta 90.gadiem viena no „neērtām”, tāpēc arī vēsturnieku darbos neatsegtām, bija **sarkanarmiešu un poļu iedzīvotāju attiecību tēma** Polijas atbrīvošanas laikā no nacistiskajiem okupantiem.

Sarkanās armijas iecelto kara komandantu un padomju politdarbinieku ziņojumi liecināja par sarežģītām problēmām, ar kurām tiem nācās sastapties Polijā. Tās galvenokārt saistījās ar pretēji orientētu politisko spēku pastāvēšanu, to dažādo attieksmi pret PVE un PNAK. Katrs politiskais grupējums cīnījās par varu, tam bija savi priekšstati par demokrātiju un tās sasniegšanas ceļiem. Arī politiski neaktīvos poļu iedzīvotājus varēja iedalīt pro- un anti-padomiski noskaņotos. Tomēr vācu okupācijas laikā daudz pārcietušās poļu tautas liela daļa neatbalstīja bijušo valdošo slāņu klaji negatīvo attieksmi pret Sarkano armiju un PSRS kā valsti. Tolaik poļu attieksme pret Sarkano armiju bija galvenokārt labvēlīga, jo tie saprata, ka bez padomju karaspēka nebūtu iespējama zemes atbrīvošana no vācu okupantiem. Padomju maršals K. Rokosovskis atmiņās rakstīja: „Poļu iedzīvotāji izturējās pret Sarkano armiju silti un laipni. Bija redzams, ka tauta patiesi priecājas par mūsu atnākšanu un cenšas darīt visu, lai paātrinātu fašistisko okupantu padzīšanu.” „Ar vietējās varas orgāniem un poļu sabiedrību, – atcerējās arī maršals G. Žukovs, – mums izveidojās normālas savstarpējās attiecības, un tie palīdzēja mums, ar ko varēja. Savukārt arī mūsu karaspēks dalījās ar poļiem visā, kas mums bija...” Padomju dzejnieks, frontinieks D. Samoilovs atmiņās fiksēja, kā 1944.gadā viņa izlūku rota iegāja Polijā: „Ciems. Pirms trim stundām šeit vēl bija vācieši. Pēc tam cauri izgāja mūsu tanki. Poļi mūs sveic ar prieka asarām. Nakts. Iegājām ciemā, kur vēl nebija redzējuši krievus. „Piecus gadus pēc jums lūkojāties!” – saka veca sieviņa. Iedzīvotāji velk mūs iekšā ciemā, cienā ar pienu un pašbrūvēto.” Protams, tās ir tikai vienas puses pārstāvju liecības, pēc kurām nevar spriest par visu Sarkano armiju sagaidāšo iedzīvotāju noskaņojumu.

1944.gada augustā Padomju 28.armijas politnodaļa ziņojumā par poļu iedzīvotāju attieksmi pret Sarkano armiju un PSRS politiku, acīmredzami vienkāršojot situāciju, rakstīja, ka „vairākums iedzīvotāju, lielākoties vidējie un trūcīgie pilsētu un lauku slāņi, uzskata 1939.gada robežas par taisnīgām. Turīgie un daļa vidējās grupas sapņo par bijušo robežu ar Padomju Savienību atjaunošanu.

Viņos ir jūtama emigrantu valdības Londonā piekritēju ietekme.” Domājams, ka ne tikai mantiskā piederība kādam slānim, bet arī citi faktori, pirmkārt, jau saņemtā nacionālistiskās ideoloģiskās audzināšanas deva, noteica cilvēku attiecības gan pret citu tautu pašnoteikšanās tiesībām, gan politiskajiem notikumiem pašu zemē.

Var minēt faktus, kad poļu iedzīvotāji tieši palīdzēja Sarkanās armijas daļām kaujās pret vācu bruņotajiem spēkiem. Bija gadījumi, kad vēl vācu okupācijas laikā vietējie poļu iedzīvotāji slēpa no gūstekņu nometnēm izbēgušos sarkanarmiešus, kaut par to draudēja nāves sods. Tā, tikai 1944.gada 2.februārī par izbēgušo padomju karagūstekņu slēpšanu vācieši nošāva 1 102 poļus 5 ciematos. Tāpat, kad Sarkanā armija uzsāka Polijas atbrīvošanu, poļi slēpa no vāciešiem ienaidnieka aizmugurē nokļuvušos padomju izlūkos, notriektos lidotājus, citus ievainotos vai no savām daļām noklīdušos karavīrus.

Nereti bija gadījumi, kad vietējie iedzīvotāji parādīja sarkanarmiešiem braslus pāri upēm, īsākos ceļus kā nonākt ienaidnieka aizmugurē, sniedza ziņas par vācu karaspēka izvietojumu, mīnu laukiem u.c. No pirmajām Sarkanās armijas ierašanās Polijā dienām vietējie iedzīvotāji palīdzēja tai notvert bēguļojošos vācu karavīrus. Lielu palīdzību vietējie iedzīvotāji sniedza padomju kara hospitāļu darbam, uzkopjot to telpas, mazgājot veļu, apkopjot ievainotos, gādājot viņiem pienu, augļus un dārzeņus pārtikai. Plašos apmēros izvērsās donoru kustība. Ievērojot lielo poļu brīvprātīgo skaitu, Ļubļinā tika atklāta speciāla asins pārliešanas un konservācijas stacija, asinis pēc tam transportēja uz frontes līniju.

Cīņās par placdarmiem Vislas kreisajā krastā Sarkanajai armijai aktīvi palīdzēja BCh vienības. Spraigas cīņas izvērsās aiz Vislas Kelces vojevodistē, tur Piņčovas (*Pińczów*) pilsētas apkaimē, sadarbojoties partizāniem no AK, AL un BCh vienībām, no 24.jūlija līdz 12.augustam tika padzīts vērmahts un pastāvēja t.s. Piņčovas republika (*Republika Pińczowska*).

Ukraiņu vēsturniece O. Bucko Polijas iedzīvotājus pēc viņu attieksmes pret Sarkanā armiju iedalīja trijās grupās:

Pirmo veidoja tie, kuri piekrita PSP un Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*) kreisā spārna platformai, ar prieku uzņēma Sarkanās armijas atnākšanu, ar cerībām skatījās uz demokrātiskajām pārmaiņām valstī.

Otrajā ietilpa turīgā zemniecība, augsti kvalificēti strādnieki, demokrātiski noskaņotā inteliģence. Šī grupa, lai arī saprata Sarkanās armijas lomu Polijas atbrīvošanā, taču līdz galam vēl nenoteica savu attieksmi pret zemē notiekošo.

Trešā grupa apvienoja Polijas valdības emigrācijā piekritējus – uzņēmējus, muižniekus, militāristus, daļu inteliģences un sīkburžuāzisko slāņu, kuri sapņoja par Polijas atbrīvošanu Rietumvalstu spēkiem un 1935.gada Konstitūcijas atjaunošanu. Šie cilvēki ar neuzticību un bailēm sagaidīja Sarkanā armiju, bet pēc tam nostājās uz cīņas ceļa pret padomju militāro administrāciju un kreiso valdību.

Vēsturniece uzskata, ka pati daudzskaitlīgākā bijusi pirmā grupa, taču pierādīt to diez vai var. Pēc šī darba autora domām, vairākums poļu tautas no 1944.gada otrās puses līdz pat 50.gadu sākumam gan uz Sarkanā armiju, gan uz tai līdzī nākošo Padomju Savienības ietekmi Polijā, kreiso varas veidošanos skatījās nevis ar cerībām, bet gan nogaidoši, ar bažām par rītdienu. Tikai pēc gadiem, dzīvei normalizējoties, tautas vairākums nogaidoši-bažīgo nostāju mainīja uz nogaidoši–neitrālu. Taču, tāpat kā iepriekšējo, arī šo pieņēmumu nevar pierādīt.

Visos Sarkanās armijas atbrīvotajos Polijas rajonos bija vērojams pārtikas produktu trūkums. Iedzīvotāju apgādes jautājums bija gan PNAK, gan Sarkanās armijas pavēlniecības uzmanības lokā.

Polijem nācās piedalīties Sarkanās armijas apgādē ar pārtiku un citiem materiāliem. 4.augustā tika noslēgta vienošanās, pēc kuras PNAK apņēma piegādāt pārtiku, citus materiālus, sniegt pakalpojumus padomju karaspēkam pēc noteiktām cenām. Jāņem vērā, ka 1944.gada vasarā PNAK vara izplatījās tikai uz atbrīvotajām Belostokas, Ļubļinas, Žešovas (*Rzeszów*) vojevodistēm un dažiem Varšavas vojevodistes apriņķiem (*powiat*), kur dzīvoja tikai ap 5 miljoni cilvēku. Tie bija nacistu ekonomiski izpostīti rajoni. Bet tieši uz šiem rajoniem balstoties, vajadzēja ne tikai paplašināt Polijas armiju, kas prasīja daudz materiālo līdzekļu, bet arī iedarbināt rūpniecības uzņēmumus, atjaunot sakarus, komunikācijas, nokārtot iedzīvotāju apgādi, medicīnisko aprūpi utt. Tas bija nepieciešams ne tikai savu iedzīvotāju un savas armijas, bet arī Sarkanās armijas sekmīgas darbības nodrošināšanai. Polija taču atradās tās uzbrukuma galvenajā virzienā, pa tās teritoriju uz priekšu virzījās trīs padomju frontes. Saimnieciskā darbība to aizmugures būtiski ietekmēja arī karaspēka panākumus. PNAK kara apstākļos reāli lauku iedzīvotājiem varēja piedāvāt tikai vienu – naturālās nodevas armijas un pilsētu apgādes vajadzībām. 18.augustā tika publicēts dekrēts par graudu un kartupeļu, 22.augustā – par gaļas, piena un siena sagādi. Šie dekrēti bija absolūti nepieciešami lai paēdinātu augusta vidū 150 tūkstošu, bet decembrī gandrīz 300 tūkstošu lielo Polijas armiju, kā arī pilsētu iedzīvotājus.

No otras puses, ir saprotams, ka apstākļos, kad vācu okupācijas iestāžu saimniekošana bija devusi smagu triecienu Polijas lauksaimniecībai, PNAK noteiktās produktu piegādes daļā poļu zemniecības, kuru PVE atbalstošā pagrīde bija mudinājusi pasīvai pretestībai, izsauca negatīvu reakciju. Bez tam civiliedzīvotāji tikai mobilizēti dalībai ceļu, tiltu, lidlauku atjaunošanā, arī nocietinājumu celtniecībā piefrontes zonā. Kaut ar to viņi varēja palīdzēt sabiedrotajiem cīņā pret nacismu, daļa nevēlējās darbos piedalīties. Tad tiem bija piespiedu raksturs. Tas atkal izsauca neapmierinātību. Sava loma bija arī ilgstoši uzturētajai „divu ienaidnieku” teorijai, personīgajai vai tuvo cilvēku pieredzei attiecībās ar padomju struktūrām.

Tai pat laikā, kaut padomju cilvēkiem pašiem šai laikā trūka pārtikas, PSRS vadība gādāja arī par tās piegādi Sarkanās armijas atbrīvojamo citu valstu, arī Polijas iedzīvotājiem. Acīmredzot tas notika nevis humānu, bet politisku apsvērumu darbības rezultātā, taču ar to Polijas „otrais ienaidnieks” – PSRS radikāli atšķīrās no pirmā ienaidnieka – nacistiskās Vācijas, kuras vadība maz rēķinājās ar iekaroto teritoriju iedzīvotāju vajadzībām.

Jau 1944.gada augustā PNAK pēc 1.Baltkrievijas frontes pavēlniecības rīkojuma saņēma vairāk kā 50 t rudzu miltu, 16,7 t gaļas, 4,6 t tauku, 45 t dārzeņu un citus produktus. 1944.gada novembrī no Sarkanās armijas noliktavām poļu varas iestādēm tika nodotas 72 t graudu, 1,8 t kviešu miltu, 8,3 t gaļas, 2,7 t makaronu, 3,2 t cukura.

Īpašu vietu ieņēma Varšavas priekšpilsētas Prāgas apgāde. Kad to 1944.gada septembrī ieņēma Sarkanā armija, Prāgā praktiski nebija pārtikas, un tikai Sarkanās armijas palīdzība ļāva apmierināt iedzīvotāju vajadzības. 17.septembrī Sarkanās armijas daļas nodeva pilsētniekiem 15,7 t pārtikas, tai skaitā 7,5 t miltu un ap 5 t graudu. 26.septembrī PSRS Valsts Aizsardzības Komiteja nolēma bez atlīdzības piešķirt PNAK nodošanai Prāgas iedzīvotājiem 10 000 t miltu un medikamentu kravu. Prāgas iedzīvotāji savu pateicību padomju pavēlniecībai pauda daudzos mītiņos un sapulcēs. Bez Prāgas desmiti t graudu, citu produktu tika nodoti Sandomiras, Helmas, Ļubļinas, Belostokas un citu pilsētu iedzīvotāju vajadzībām. Pārtikas palīdzība pirmkārt tika piešķirta strādniekiem, ogļračiem, transporta darbiniekiem, kuri atjaunoja rūpniecības uzņēmumus un saimniecisko infrastruktūru.

Protams, palīdzība, ko sniedza Sarkanā armija, nespēja pilnībā apmierināt Polijas atbrīvoto apgabalu iedzīvotāju vajadzības. Ļoti bieži tā sastādīja tikai nelielu daļu no tā, kas iedzīvotājiem bija

nepieciešams. Tomēr tā nāca īstajā brīdī un jāvērtē no tā viedokļa, ka daudzās Polijas pilsētās vispār nebija pārtikas. Bez tam pārtika Polijas iedzīvotājiem tika piegādāta arī PSRS valdības un PNAK vienošanos ietvaros par preču piegādēm un norēķinu kārtību. Acīmredzot pat naidīgi pret PSRS un komunistisko ideoloģiju noskaņotie poļi tiem piešķirto pārtiku tomēr labprāt izmantoja.

1944.gadā PSRS varas iestādes daudz spēku veltīja, palīdzot PNAK veikt ideoloģiski politisko darbu poļu iedzīvotājos. Pēc PNAK lūguma masu tirāžā tika izdoti plakāti: „Nāvi fašismam!”, „Sarkanā armija nes atbrīvošanu”, „Par poļu un padomju tautu draudzību” u.c. Tika nodrukāti poļu tautas izcilo darbinieku Ā. Mickēviča, J. Dombrovska, T. Kostjuško u.c., kā arī PNAK locekļu portreti ar tiem pievienotiem īsiem biogrāfiskiem aprakstiem. Tika atlasītas un demonstrētas poļu iedzīvotājiem domātas kinofilmas. Īpaši populāra bija pēc V. Vasiļevskas garstāsta „Varavīksne” uzņemtā mākslas filma par kara notikumiem. Tika izplatītas tūkstošiem skaņu plašu ar Polijas himnu, „1. Poļu armijas maršu”, „Varšavjanku”, F. Šopēna „Polonēzi”, poļu tautas un poļu kareivju dziesmām. Uz ceļiem, pilsētu ielās tika izvietoti lozungi krievu un poļu valodās.

Taču arī uz Londonas valdību orientētie spēki veica plašu propagandas darbu, nelegāli drukāja daudz avīžu un uzsaukumu. Kā PVE piekritēji turpināja propagandas darbu arī jau Sarkanās armijas aizmugurē, rāda 1. Baltkrievijas frontes politiskās pārvaldes ziņojums Sarkanās armijas Galvenās politiskās pārvaldes priekšniekam A. Ščerbakovam 1944.gada 29. jūlijā. Ziņojumā gāja runa par katoļu priesteru uzstāšanos poļu patriotu, nošautu pirms vācu karaspēka atkāpšanās Ļubļinas cietumā, bērēs. Daudzu tūkstošu cilvēku priekšā viņš runāja gan par nacistu teroru, gan poļu nacionālo lepnumu, nepieciešamību atbērties vācu laupītājiem par viņu ļaundarībām. Taču šajā runā bija arī vārdi: „Šeit sapulcējušos cilvēku vidū es redzu divas poļu grupas: karavīrus mundieros, oficiālos karavīrus [domāti Polijas armijas pārstāvji] un karavīrus civilā [domāti AK locekļi]. Mēs visi šeit bijām karavīri civilā. Un jūs nevarat iedomāties, ko mēs šeit pārdzīvojām. Vissmagākajos brīžos, kad mums bija grūti, mēs vērsāmies pie poļu radio no Londonas, pie mūsu valdības, kura kā gaismeklis iedvesmoja mūs un modināja možumu un pārliecību.” Visā runā ksendzs ne ar vārdu nepieminēja Sarkanā armiju, kura bija sākusi Polijas atbrīvošanu. Toties viņš vairākkārt atkātoja, ka vācieši mākslīgi sadalīja Poliju Austrumprūsijā, Ģenerālgubernatūrā, Ukrainā un Baltkrievijā, galveno uzvaru liekot uz pēdējām divām un tā uzsverot to piederību Polijai.

Šādā situācijā padomju vadītāji piedāvāja izdot kopīgas padomju-poļu avīzes. PNAK priekšlikumu noraidīja, baidoties, ka šis fakts kļūs par apstiprinājumu PNAK atkarībai no PSRS. Tāpēc poļu varas iestādes izdeva savus izdevumus, bet 1. Baltkrievijas frontes Politpārvalde no augusta sāka poļu valodā izdot avīzi „*Wolnos'c*” (Brīvība). Arī 1.Ukrainas frontes un 2.Baltkrievijas frontes politpārvaldes izdeva avīzes „*Nowe Zycie*” (Jaunā Dzīve) un „*Wolna Polska*” (Brīvā Polija). Ievērojamu vietu tajās ieņēma PSRS nostājas Polijas jautājumā, tās politiskās līnijas, pasludinātas PSRS Ārlietu tautas komisariāta 1944.gada 26.jūlija paziņojumā par PSRS attieksmi pret Poliju, izskaidrošana. Iespējams, dažs labs polis šo un citu pasākumu rezultātā arī sāka šaubīties par savu agrāko antipadomisko uzskatu pareizību. Lai nu kā, 1944.–1945.gadā krietni lielāka nekā 1920.gadā daļa poļu tautas Sarkanajā armijā redzēja atbrīvotāju, bet nevis agresoru.

Taču poļu etniskajās teritorijās AK it kā varēja cerēt uz lielākiem panākumiem nekā bijušajos austrumu apgabalos, jo šeit taču neapšaubāms iedzīvotāju vairākums bija poļi. PVE piekritēji centās to vidū dažādi nomelnot ne tikai tiešos savus politiskos pretiniekus – poļu komunistus, viņu sabiedrotos, bet visus, kas to vadībā cīnījās pret nacismu.

It sevišķi PVE un AK propagandas aparāts koncentrējās uz PSRS radītās Polijas armijas nomelnošanu. AK „*Biullyn Informacejny*” (Informācijas biļetens) 1944.gada 7.jūlijā par saviem bieži

ne pēc savas gribas PSRS nonākušajiem un pret nacistiem cīņā iesaistītajiem tautiešiem rakstīja: „Ienāk algotņu karaspēks, kuru organizējuši nodevēji no tīklos notvertiem cilvēkiem, kuram nav savas valdības atbalsta, kurš balstās uz ārvalsts valdību un ir ar zvērestu saistīts ar to.” Attieksmi pret jaunajām varas iestādēm 1944.gada 27.jūlijā „*Biultyn Informacejny*” formulēja sekojoši: „Polijas pilsoņiem tiek aizliegts pieņemt no šīs viltvāržu varas kādas pilnvaras vai amatus”. 12.augustā šis pats biļetens rakstīja: „Frontē pie Varšavas padomju pavēlniecība koncentrējusi vairākas divīzijas, kuras sastāv no poļiem [...] Stingri sakot, tas nav poļu karaspēks, bet padomju dienestā esošu poļu izcelsmes algotņu karaspēks.” Arī AK virspavēlnieka 1944.gada 22.augustā direktīvā N 14/III bija tieši paziņots: „Berlinga armiju mēs neuzskatām par poļu karaspēku...”. T.s. „londonieši” pasludināja mobilizāciju Polijas armijā par nelikumīgu un aicināja to boikotēt.

Arī AK vietējo komandieru norādījumi bija virzīti uz Polijas armijas boikotu. Tā, 1944.gada 31.augustā AK Ļubļinas apgabala pavēlniecība paziņoja iedzīvotājiem: „Sakarā ar to, ka 1) mobilizāciju un reģistrāciju veic nelikumīga vara; 2) mobilizācijas mērķis nav cīņa pret Vāciju; 3) organizējamais karaspēks kalpo vienīgi PSP (komunistu) partijiskajiem mērķiem, visiem AK karavīriem un civiliedzīvotājiem aizliegts ierasties uz priekšā stāvošo reģistrāciju. Ierašanās tiks uzskatīta par ar nāvi sodāmu valsts noziegumu.” Būtībā, paziņojumā tikai viens apgalvojums bija neapstrīdams – ka mobilizāciju veic tobrīd nelegitīmas varas iestādes, taču arī AK komandanta, kā pārstāvoša Polijas valdību emigrācijā, rīkojums nebija vairāk leģitīms. Pēc būtības taču līdz tautas gribas noskaidrošanai pilnvērtīgās vēlēšanās uz tās gribas paušanu nevarēja pretendēt neviens politiskais vai militārais grupējums.

Ar Sarkanās armijas ieiešanu poļu teritorijās, KRN, PNAK atbalstošo vietējo nacionālo padomju iznākšanu no pagrīdes 1944.gada jūlijā, kā arī PVE Delegatūras vietējo pārstāvju iznākšanu no pagrīdes, kuri pasludināja sevi par vojevodām un vecākajiem (*starost*) vienās un tais pašās vietās, viena otram pretī nostājās divas varas. Katras no tām rīcībā bija bruņotas vienības. AK vienības centās izpildīt operācijā „*Burza*” paredzētās funkcijas, nodemonstrēt, ka tieši šī armija, kura pakļāvās PVE rīkojumiem, ir stāvokļa noteicēja no vācu okupantiem atbrīvotajās Polijas teritorijās. Taču situācija bija citādāka kā 1918.gada nogalē. Kreisi orientētā vara ar atbrīvotāju – padomju armijas daļu palīdzību nostiprinājās gan ieņemto varas iestāžu ēkās, gan arī visā apvidū. Tātad, lai nodibinātu savu varu, AK vienībām kreisā vara bija jāgājā ar spēku. Var teikt, ka valstī brieda pilsoņu karš. Kā norādījis Z. Zaluskis, operācija „*Burza*” pēc būtības bija iecerēta kā provokācija. Tomēr poļu iekšējo spēku samēra noskaidrošanu bruņotas cīņas ceļā nepieļāva visa starptautiskā situācija, Otrā pasaules kara turpināšanās un varena padomju karaspēka klātbūtne Polijā. Kaut pirmskara Polijas atjaunošanas piekritēju spēki pašā Polijā, 1944.gada vasarā arī skaitliski vēl bija pārāki par PNAK vadītajiem spēkiem, taču šo pārākumu demonstrēt bruņotā cīņā nedrīkstēja ne militāri – tas nozīmētu ļaut sevi sagraut PSRS armijai, ne politiski – tas nozīmētu diskreditēt sevi gan visas antihitleriskās koalīcijas valstu acīs, gan arī savas tautas acīs, kura brīdī, kad izšķīrās nācijas, valsts, tās robežu liktenis, nekādi nevarēja atbalstīt brāļu karu.

AK vienību atbrīvotajās pilsētās un miestīņos varas saņemšanu deklarēja PVE emisāri. Izejot no pagrīdes, valdības emigrācijā pārstāvniecības iestādes mēģināja uzstāties kā teritorijas saimnieki. Sarkanā armijas vadība ignorēja šos mēģinājumus kā nelikumīgus. Sarkanās armijas atbrīvotajos rajonos un AL ieņemtajās apdzīvotajās vietās par varas saņemšanu paziņoja no pagrīdes iznākušās vietējās Nacionālās padomes, ieradās arī ar KRN 1944.gada 21.jūlija dekrētu izveidotās PNAK pārstāvji. Tādā kārtā veidojās zināma divvaldība.

Var teikt, ka 1944.gada vidū Polijā bez nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības varas no nacistiem atbrīvotajās teritorijās pastāvēja arī iekšēja, vietēja divvaldība: no vienas puses KRN, PNAK un to zemākie posmi – tautas padomes, kuras atbalstīja tautas mazākums, taču to pusē bija PSRS un savs bruņots spēks – Polijas armija; no otras puses PVE un tai pakļautais administratīvi-politisko un militāro organizāciju tīkls pagrīdē, kuru atzina un arī vairāk vai mazāk aktīvi atbalstīja tautas vairākums. Ja PSP un KRN 1943. un 1944.gadā, jūtot savu vājumu, pieļāva arī tālejošu kompromisu noslēgšanu ar PVE aprindām, pirmkārt tās demokrātisko spārnu, tad nosacīti „londoniešu” nometne noraidīja jebkādu vienošanās iespēju ar komunistiem. PVE, tās piekritēji PSP uzlūkoja kā ārvalsts, padomju aģentūru, tās darbību vērtēja kā padomju tipa “sociālisma” uzspiešanu poļu tautai.

Zīmīga bija notikumu gaita Ļubļinā. Kaut no 1944.gada 23.jūlija šeit it kā oficiāli atradās PNAK, jau 25.jūlijā tika izplatīti tipogrāfijā drukāti uzsaukumi, kur tika paziņots, ka PVE Delegatūra rada „pagaidu administrāciju” un pārņem civilo varu pilsētā, bet visām militārām operācijām jāpakļaujas AK apgabala komandantam. KRN un AL pārstāvji pilsētā ieradās tikai pēc divām dienām un atpalika organizatoriskajā darbībā. Tāpēc pilsētā, ja neņem vērā Sarkanās armijas spēku klātbūtni, uz brīdi pastāvēja sava veida poļu divvaldība: vienā ēkā darbojās PVE un AK pārstāvji, otrā – KRN un AL pārstāvji.

Par to, kas notika Ļubļinā, liecināja vietējā PVE delegāta radiogramma galvenajam PVE delegātam J. Jankovskim Varšavā: „25.[jūlijā] izlīmēju publiskus paziņojumus par varas saņemšanu republikas valdības vārdā un atklāti uzsāku darbību līdz tam, pirms parādījās kādu citu pašpasludinātu varu paziņojumi. Padomju pavēlniecība izvairījās no sarunām, paziņojot, ka Polijas valdība, kura atrodas Helmā, tuvākajās dienās ieradīsies Ļubļinā un dos visas nepieciešamās direktīvas. 26.vakarā Berlinga „Armijas Ludovas” [delegāts jauca faktus, AL Z. Berlingam nepakļāvās – V. Š.] vārdā parādījās rīkojumi par kārtību, kurus bija parakstījis apakšpulkvedis Korčinskis, kurš pēc manām domām bija saņēmis arī civilo varu. [...] 26. rītā manā birojā ieradās jau minētā Korčinska pilnvarotais un lika man priekšā pārtraukt jebkuru darbību, draudot saukt mani pie personālas atbildības. [...] Pienāca ziņojumi par nelielu AK vienību, kā arī vienas divīzijas atbrūnošanu. Tādos apstākļos esmu galīgi zaudējis rīcības brīvību un lūdzu norādījumus.”

Cits notikumu aculiecinieks stāsta, ka 1944.gada 26.jūlijā pilsētā valdīja anarhija: K. Sosnkovska piekritēji bija organizējuši drošības korpusu (Acīmredzot tie bija PVE 1943.gada 26.jūnijā radītā Valsts drošības korpusa (*Państwowy Korpus Bezpieczeństwa*) locekļi – V.Š.) un maršēja ar šautenēm pa ielām. Viņu bija krietni vairāk nekā AL kaujinieku. Londonas valdības delegāts izdeva savus rīkojumus vietējiem iedzīvotājiem. Kara komandanta funkcijas, protams, pildīja padomju virsnieks, bet iedzīvotāji bija dezorientēti. Vēl 28.jūlijā labējie spēki demonstrēja labāku organizētību nekā KRN un PNAK atbalstītāji. Noteikšana bija labējo rokās. Viņi varēja noplēst uz sienām pielīmētos KRN uzsaukumus, paši uzrakstīt uz sienas „Nost ar boļševiku aģentiem”. Tad pie PNAK ēkas spēka demonstrēšanai tika novietota 1.Poļu armijas tanku rota. Pirmo reizi spēks bija kreiso pusē. Taču ļoti drīz bija arī pirmie savstarpējās cīņas upuri. (27.jūlijā PNAK Helmā radīja pirmo apriņķa skolu inspekciju. 30.jūlijā par inspektoru tika nozīmēts bezpartejisks skolotājs J. Ņizinskis. Jau 31.jūlijā viņš tika nogalināts.) Tikai 6.augustā tas pats aculiecinieks dienasgrāmatā ierakstīja, ka Ļubļinā beidzot nodibinās kārtība, kaut pilsētnieki izrāda atturību. Toties no lauku rajoniem tajā ieradās Zemnieku bataljoni, kuri atbalstīja PNAK. Tiesa, 19.augustā Ļubļinas vojevodistē darbojošos labējo partiju pārstāvji nosūtīja PVE premjeram S. Mikolajčikam vēstuli, kurā apgalvoja, ka vojevodistes iedzīvotāji solidarizējas ar PVE kā vienīgo likumīgo poļu tautas pārstāvniecību. Viņi paziņoja, ka

visus KRN un PNAK rīkojumus uzskata par „vardarbību un piespiešanu, ko veic ar svešas bruņotas varas un IeTK aparāta palīdzību”, protestē pret AK atbrūnošanu, pilsonisko brīvību ierobežošanu, „likumīgās Polijas republikas pārstāvju, AK komandieru un kaujinieku, politisko partiju biedru arestiem, piespiedu mobilizāciju „ģenerāļa Berlinga poļu-padomju armijā”. Taču bija saprotams, ka šādas apelācijas pie valdības, kuras likumību ne PSRS vadība, ne poļu kreisie spēki neatzina, nespēja neko mainīt.

Bez Ļubļinas arī tādās pilsētās kā Zamosca (*Zamość*), Hrubesova (*Hrubieszów*), Bilgoraja (*Bilgoraj*), Lukuva (*Luków*), Žešova (*Rzeszów*), Tarnobžega (*Tarnobrzeg*), Pšemisla (*Przemyśl*) un Belostoka (*Białystok*) neilgi viena otrai blakus darbojās divas varas, taču šo divvaldību salīdzinoši ātri likvidēja padomju militārā pavēlniecība, kura neatzina „londoniešu” radīto administrāciju, un Polijas armijas daļas.

Lielākajā daļā atbrīvoto pilsētu pēc dažām dienām varu savās rokās stingri saņēma KRN un PNAK iestādes. T.s. „Ļubļinas Polijas” teritorijā esošie 2,5 miljoni padomju karavīru un padomju kara komandantūras ļāva apspiest „londoniešu” nelegālās PVE administrācijas mēģinājumus saņemt varu. Otrs PNAK balsts bija tās bruņotie spēki – Polijas armija, kurā jau saplūda AL un kopā ar Sarkano armiju ieradušās 1.Poļu armijas daļas. Polijas armijas skaitliskais sastāvs, neraugoties uz labējo pret darbību, lielā daļā tautas pastāvošajiem izspriedumiem pret to, nemitīgi auga. Pēc būtības Polijas armija neļāva attīstīties labējo pretošanās mēģinājumiem, nepieļaujot pilsoņu kara izcelšanos, veicināja civilās administrācijas izveidi, nodrošināja turpmāk salīdzinoši mierīgu kreiso vadības iecerēto „sociālistisko” pārveidojumu norisi.

Tā, jaunā vara risināja ne tikai pašus nepieciešamākos jautājumus, no kuriem burtiski bija atkarīga daudzu vietējo iedzīvotāju izdzīvošana, bet arī kultūras un izglītības attīstības jautājumus, kuri, kā varēja šķist, varēja arī tikt atlikti uz vēlākiem, labvēlīgākiem laikiem. Piemēram, 1944.gada 1.septembrī tikai Ļubļinas vojevodistē sāka darboties ap 1 800 skolu (apmēram 80% no pirmskara sākumskolu skaita), uzsāka darbu arī 51 vidējā un 29 profesionālās skolas. 1944.gada 23.oktobrī tika nodibināta un 1945.gada 14.janvārī darbu uzsāka M. Skladovskas–Kirī universitāte Ļubļinā. Atjaunoja darbu Varšavas universitātes Medicīnas fakultāte. 1944.gada beigās darbu uzsāka teātri Ļubļinā, Ržešuvā, Belostokā. Tika izveidoti koru kolektīvi, reorganizēts S. Moņuško institūts. Jau oktobrī Ļubļinā durvis vērā pirmā tēlotājas mākslas izstāde. Novembrī varas iestādēm Ļubļinā tika svinīgi nodotas divas 1939.gadā no Varšavas izvestas un piecus gadus no iebrucējiem sargātas J. Matejko gleznas: „Grīnvaldes kauja” (*Bitwa pod Grunwaldem*, 1878) un „Skargas sprediķis” (*Kazanie Skargi*, 1864).

Tikai Ļubļinā 1944.gada beigās iznāca 11 avīzes un nedēļas izdevumi, bet 1945.gada jūlijā Polijā jau iznāca 32 avīzes, 50 nedēļas un 75 citi periodiskie izdevumi.

Baltkrievu vēsturnieku vairākums uzskata, ka galvenais cēlonis, kāpēc AK no 1944.gada otrās puses līdz 1945.gada rudenim cīnījās pret padomju varu, bija centieni atjaunot Polijas valsti 1939.gada robežās, poļu buržuāzijas un muižnieku varu Rietumbaltkrievijā [arī Rietumukrainā un Viļņas apgabalā]. Turpretī poļu vēsturnieks S. Boroduns apgalvo, ka AK izrādītās bruņotās pretošanās cēlonis bijis pavisam cits: cīņa pret jaunās varas pasākumiem un savas organizācijas biedru un atbalstītāju aizsardzība pret PSRS IeTK represijām. Pēc autora domām savs patiesības grauds ir abos vērtējumos. Nosauktajā periodā lielai, ja ne lielākajai, daļai AK kaujinieku jau bija skaidrs, ka panākt Polijas valsts atjaunošanu 1939.gada robežās un ar pirmskara varas struktūru nav iespējams. Taču iepriekšējo gadu cīņas mērķi turēja AK kaujiniekus savā gūstā. Viņi nespēja uzreiz pārtraukt cīņu pret jaunas varas izveidi un samierināties ar notiekošo, vēl jo vairāk tāpēc, ka, atgriezusies

Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, padomju vara izvērta pret Polijas patriotiem, kuri nevēlējās uzreiz padoties un kalpot jaunajai varai, tādas pat represijas, kādas jau iepriekš tika vērstas pret visiem citiem staļiniskās sistēmas pretiniekiem. Bruņota cīņa kā aizsardzības līdzeklis pret vajāšanām tā laika vēsturiskajos apstākļos nevarēja nest panākumus, veda tikai pie jauniem upuriem. Taču to saprast apstākļos, kad karš vēl turpinājās, kad vēl bija cerības uz Polijas Rietumu sabiedroto atbalstu, kad šķita, ka visa Polijas vēsturiskā pieredze neļauj pakļauties ienaidniekam bez cīņas, AK karotājiem bija gaužām grūti. Atziņa par bruņotās pretestības veltīgumu, neefektivitāti varēja nākt tikai ar laiku.

Var pieminēt vēl vienu poļu bruņoto formējumu vācu aizmugurē darbības aspektu. Protams, gan AK, gan AL, gan citi formējumi nodarīja vācu okupantiem zināmus zaudējumus, taču salīdzinājumā ar padomju partizānu nodarīto kaitējumu, tie krietni atpalika. Tā, ja baltkrievu partizāni Sarkanās armijas operācijas „Bagrations” (1944.gada 23.jūnijs – 29.augusts) laikā veica ap 10 500 sprādzienu uz satiksmes komunikācijām, ar to uz vairākām dienām aizkavējot vācu operatīvo rezervju pārvietošanu, Sarkanajai armijai pievienojās 194 708 partizāni, poļu partizāni nevarēja palepoties ar tādiem sasniegumiem. Padomju karaspēkam virzoties Polijas teritorijā, vairums pretinieka komunikāciju turpināja darboties. Krievu publicists J. Ņersesovs ir izteicis viedokli, ka daļēji arī partizānu mazākas aktivitātes dēļ Sarkanā armija Polijā neiedzina vāciešus tādos katlos, kā Baltkrievijā, vērmahts varēja kārtībā atiet aiz Oderas. Jāpiebilst, ka „mazāku aktivitāti” jeb, citiem vārdiem, AK pasivitāti cīņā pret nacistiem noteica galvenokārt politiski apsvērumi. Domājams gan, ka lielāka nozīme Sarkanās armijas uzbrukuma tempa samazināšanā bija citiem faktoriem – tās nogurumam, komunikāciju izstiepšanai, atšķirīgajam iedzīvotāju noskaņojumam, nevis AK pasivitātei, bet par šo jautājumu var ilgi diskutēt.

Loti reti AK kā atteikšanās pamatu sadarbībai ar PSRS pieminēja tās komunistisko, bolševistisko raksturu. Autoram nav izdevies atrast no poļu labējo politiķu puses kara laikā izskanējušu tiešu, masu uztverei domātu staļiniskā totalitārisma nosodījumu. Acīmredzot, to nepieļāva sabiedroto statuss. Iemesls, kāpēc PSRS tika uzskatīta par Polijas ienaidnieci, bija gauži vienkāršs – tā taču 1939.gadā bija jau atsavinājusi Polijai tās „austrumu kresus” un vēlējās tos paturēt. Naidis tika kultivēts pret PSRS arī kā kādreizējās Krievijas impērijas mantinieci. Iznāca, ka PSRS varēja būt visdemokrātiskāka valsts pasaulē, bet ja tā savu varu vēlējās izplatīt arī uz bijušo Polijas austrumu rajonu iedzīvotājiem, tad poļiem tā bija jāuztver kā ienaidnieks.

AK vienības uz vietām vadīja daudz t.s. ierindas cilvēku – skolotāju un mežziņu, jaunatnes un zemnieku kustības darbinieku, jaunu virsnieku utt. Viņi bija cieši saistīti ar pārējiem miestu un ciemu iedzīvotājiem, taču, no otras puses, arī ar bijušo varas sistēmu, bijušajām valdības iestādēm, armijas pavēlniecību. Viņi bija gatavi visu upurēt Polijas labā, taču nespēja to iedomāties citādu nekā tā pastāvēja pirmskara periodā.

Ir saprotams daudzu poļu iedzīvotāju Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā rūgtums par viņiem 1939.–1941.gadā nodarītajām netaisnībām, naidis pret padomju varu un tāpēc vismaz psiholoģiski attaisnojama viņu dalība cīņās pret padomju partizāniem, vēršanās pret ukraiņiem, baltkrieviem, kuri tos atbalstīja.

Jau mazāk var saprast un attaisnot tos etniskās Polijas iedzīvotājus, pirmkārt dažādo pilsonisko bruņoto formējumu dalībniekus, kuri tā vietā, lai pirmkārt rūpētos par viņu dzimteni okupējušo nacistu ātrāku sakaušanu un padzīšanu no poļu zemes, sekoja labējo politiķu emigrācijā aicinājumiem, centās izvērst cīņu „divās frontēs” pret „diviem ienaidniekiem”, bieži pirmajā vietā stādīja uzdevumu atjaunot valsti pirmskara robežās un tā turpināt poļu gribas uzspiešanu lielam skaitam lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu. Jautājums par robežām faktiski pārvērtās jautājumā par to,

vai tiks atjaunots iepriekšējais, nedaudz uzlabots „sanācijas” režīms, vai arī poļu tauta pēc kara iedibinās savā valstī citu iekārtu. Vēlme redzēt Poliju iepriekšējās pirmskara robežās bieži aizēnoja uzdevumu atbrīvoties no nacistu okupācijas. Ja ne jautājums par robežām, tā saistīšana masu apziņā ar poļu kreiso sadarbību ar PSRS, kas tos it kā pārvērtā par šīs lielvaras pakalpiņiem, kas nodod savas valsts intereses, Polijā būtu izredzes izveidot stipru demokrātisko spēku bloku, kurš varētu sekmīgāk pretoties abu: gan rietumu labējo, gan austrumu kreiso emigrantu vēlmēm par katru cenu pēc kara nodibināt valstī savu varu.

Tur, kur PVE Delegatūrai izdevās izveidot savas varas iestādes (Ļubļinā u.c.) PNAK tās piecieta tikai līdz augusta pirmajai dekādei, kamēr vēl nebija skaidri PSRS vadības un PNAK pārstāvju sarunu ar S. Mikolajčiku rezultāti, kuras norisa augusta sākumā Maskavā. PVE pakļautās poļu iekšējās militāri-politiskās struktūras padomju vadība uzskatīja par naidīgām padomju koncepcijai par pēckara noregulējumu Eiropā un ilglaicīgajiem padomju politiskajiem mērķiem Polijā.

Varas pārņemšanai PNAK rokās 1944.gada vasarā piemita politiskas cīņas raksturs, kaut tolaik kopumā tā notika bez lieliem satricinājumiem un asinsizliešanas. Taču jautājums par varu vēl nebūt nebija izšķirts galīgi. KRN un PNAK kontrole aptvēra tikai ap ¼ Polijas teritorijas. Varšavā pagrīdē jau darbojās kolēģija, saukta par Valsts Ministru padomi (*Krajowa Rada Ministrów*), ar Polijas valdības emigrācijā vicepremjeru priekšgalā. Visā valstī darbojās stiprs militārs spēks – AK, kurš pakļāvās šai valdībai.

Karu vēsturē neviena karojoša armija nevēlējās atstāt savā aizmugurē bruņotas vienības, kas pakļautas iestādēm, ar kurām ne tikai nav panākta kāda konkrēta vienošanās par sadarbību, bet pat pastāv akūts konflikts. Otrā pasaules karā Rietumu sabiedrotie atbrūoja pat tādas partizānu vienības, kuras pakļāvās to atzītām nacionālajām valdībām. Tā tas bija Beļģijā, Francijā un Itālijā.

Piemēram, Beļģijā partizāni 1944.gada augustā un septembrī kopā ar sabiedrotajiem karoja pret nacistiem, Beļģu Pretošanās kustība uzstādīja 44 kājnieku bataljonus. Tomēr sabiedroto virspavēlnieks Eiropā ģenerālis D. Eizenhauers izsauca Beļģijas valdības ministrus – Pretošanās kustības pārstāvjus un pieprasīja, lai kustības dalībnieki noliktu ieročus un „izvairītos no incidentiem, kuri var novest pie sadursmes ar sabiedroto karaspēku”. Pēc tam britu karaspēks ieņēma valdības ēkas Briselē, ielās parādījās tanki, zem to stobriem izrādījās ne tikai Pretošanās vienību dalībnieki, bet arī demonstranti, kuri devās uz parlamenta ēku. Beļģu Pretošanās kustība nolika ieročus. Pēc dažām dienām sākās Vācijas pretuzbrukums Ardenu kalnos (1944.gada decembris – 1945.gada janvāris), puse Beļģijas izrādījās atkal okupēta, neapbruņotie Pretošanās kustības dalībnieki gāja bojā no vācu atriebības.

Vēl asiņaināk notikumi risinājās Grieķijā, kur izcēlies britu karaspēks nevis devās vajāt atkāpjošos vācu armiju, bet ar bruņotu spēku iejaucās iekšējos politiskajos notikumos, atbalstot karaļa Georga II valdības spēkus un apkarojot komunistu vadībā pret nacistiem sekmīgi karojušo Grieķijas Tautas atbrīvošanās armiju. Lielbritānijas karaspēks pameta Grieķiju tikai pēc pieciem gadiem.

Tāpat kā Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā, Viļņas apgabalā arī ar jau atbrīvotajās Polijas teritorijās palikušajām AK vienībām padomju pavēlniecība veda sarunas, parasti piedāvājot iestāties 1.Poļu armijas sastāvā, kura garantēja AK karavīriem dienesta pakāpju, apbalvojumu, dienesta laika saglabāšanu. Tika piedāvāta pat to kā atsevišķu formējumu struktūras saglabāšana. Dažkārt sarunas ilga vairākas dienas. To iznākumu ietekmēja arī bijušajās Polijas austrumu teritorijās gūtā Sarkanās armijas un AK vienību attiecību pieredze. Jau pēc kopdarbības pieredzes iegūšanas Viļņas un Ļvovas atbrīvošanā augusta pirmajās dienās (literatūrā sastopami dažādi datumi: 1. un 3.augustā) PSRS bruņoto spēku Augstākā Virspavēlniecība izdeva direktīvu, kurā, sakarā ar uz austrumiem no Vislas esošās Polijas teritorijas atbrīvošanu un tur zudušo nepieciešamību turpināt poļu partizānu darbību, pavēlēja AK vienības, kuras pakļāvās PNAK un vēlējās turpināt cīņu pret vācu karaspēku, nosūtīt

1. Poļu armijas rīcībā. Kaujiniekiem bija jānodod ieroči, lai to vietā saņemtu „jaunus, labākus”. Taču turpat ar iegādi, ka AK un citu poļu bruņoto vienību, kuras nevēlējās iesaistīties 1. Poļu armijā, „sastāvā, neapšaubāmi, ir vācu aģenti”, tika pavēlēts tās nekavējoties atbruņot. Faktiski visas AK un ar to saistītās vienības bija jāatbruņo.

Galvenie PVE ietekmē esošās pagrīdes pretestības „otrajam ienaidniekam” virzieni bija iesaukuma Polijas armijā traucēšana un pārtikas produktu rekvizīcijas, kuras ne tikai traucēja Sarkanās un Polijas armijas, kā arī Polijas pilsētu iedzīvotāju apgādi, bet ļāva uzturēt pašas pagrīdes struktūras.

Polijas armijas uzbūvei īpaši bija vajadzīgi virsnieki. 1944. gada pavasarī tais apgabalos, kuri drīzumā nonāca PNAK pārvaldē, AK bija reģistrēti ap 1 800 virsnieku (pavisam visā Polijā – ap 3 000), bet PNAK izsludinātajai mobilizācijai atsaucās 5 760 virsnieku, kas liecināja, ka pēc atbrīvošanas no vācu okupantiem dienēt ieradušies bija kā ar AK saistītie, tā arī ar to nesaistītie virsnieki. Tika mobilizēti ap 5 tūkstoši, galvenokārt kājnieku, virsnieku. Tātad var teikt, ka kopumā pagrīdes aicinājumi boikotēt PNAK izsludināto virsnieku mobilizāciju bija cietuši neveiksmi. Taču Polijas armijas palielināšanas plāni izvirzīja vajadzību pēc 35 tūkstošiem virsnieku, ieskaitot tehnisko karaspēka daļu komandierus un speciālistus. Tiesa gan, paplašinājās Poļu virsnieku skola (1944. gada jūnijā tajā mācījās jau 2 000 kursantu), bez tam daudzi poļi mācījās Sarkanās armijas virsnieku skolās unursos. Tomēr virsnieku trūkums bija milzīgs.

Vēlreiz var atgādināt, ka virsnieku trūkums Polijā bija vērojams trīs galveno cēloņu rezultātā. 1) Daļa no tiem bija krituši 1939. gada kampaņā, tika noslepkavoti Katiņā u.c.; 2) Daļa jau pēc 1939. gada sagrāves, bet vēl daļa kopā ar V. Andersa armiju nonāca Rietumos un karoja pret nacismu tur; 3) Sava loma virsnieku trūkuma saasināšanā bija daļas AK un citos antinacistiskajā pagrīdē (izņemot GL-AL) Polijā dienējušo virsnieku netīksmei pret „Berlinga armiju”, vēlmei izvairīties no dienesta tās rindās un šīs viņu nostājas rezultātā izraisītajai jaunās varas neuzticībai pret „bijušajiem”.

Sākotnēji KRN un PNAK aprindas plānoja radīt savu Polijas fronti ar trim armijām, kurās kopā būtu 15 divīzijas, 3 tanku korpusi, aviācijas korpusi, artilērija un palīgformējumi. Šos bruņotos formējumus poļi ar pārtiku apgādātu pašu spēkiem. No PSRS tika sagaidīti tikai ieroči, munīcija un to ieroču šķiru – tanku karaspēka, aviācijas, daļēji artilērijas virsnieki, kādu nebija pašai Polijai. Taču spēki tika pārvērtēti, plāni bija pārāk grandiozi. Viss bija atkarīgs no mobilizācijas rezultātiem, kuru PNAK izsludināja 1944. gada 15. augustā. Cilvēku tāda karaspēka daudzuma izveidei Polijai vienkārši nepietika. No Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas gaidīto 50 tūkstošu vietā ieradās tikai 23 tūkstoši poļu un to vidū bija tikai 1 738 virsnieki. 1. Poļu armija – ap 72 000 cilvēku atradās frontē pie Vislas. 2. armijā bija jau ap 50 000 cilvēku, taču tai trūka $\frac{3}{4}$ nepieciešamo virsnieku.

Z. Żaluskis parādījis, ka 1944. gada vasaras beigās desmiti tūkstoši poļu brīvprātīgo un jauniesaukto atradās vēl ceļā uz t.s. „formēšanās rajoniem”, kur tos gaidīja uzņemšanas grupas, bet trūka telpu, formas tērpu, pārtikas un ieroču. Daudzi ieradušies no ukraiņu nacionālistu apdraudētajiem rajoniem, kur tie veidoja paš aizsardzības vienības, tagad, gaidot formu, ieročus, nozīmējumu uz konkrētu dienesta vietu, jutās aizmirsti un nevajadzīgi. Štābos tikai katrs piektais virsnieks runāja poliski un nespēja raiti kārtot lietas. Karavīri tos redzēja reti. Apgāde bija slikta. Viens no pulku komandieriem ziņoja: „Bads ir kļuvis par masu dezertēšanas cēloni. Karavīri dodas mājās pēc maizes un spēka.” Nevar noliegt Z. Żaluskas minētos faktus, taču sava lomā nespējai uzstādīt lielāku karotāju skaitu bija arī pretpadomju pagrīdes izsludinātajam mobilizācijas boikotam, tam, ka poļu iedzīvotāju liela daļa nevēlējās iestāties padomju Virspavēlniecības vadībā karojošajā karaspēkā. Tieši uz šiem faktoriem, kāpēc izdevās saformēt tikai divas, bet ne trīs poļu armijas, kā galvenajiem norādījis britu vēsturnieks A. Teilors.

15.novembrī tika izdota Polijas armijas Virspavēlniecības direktīva N59, kurā bija teikts: „Sakarā ar ievērojamu virsnieku trūkumu, neiespējamību tuvākajā laikā papildināt ar virsniekiem formējamās daļas, kā arī ar mērķi paātrināt agrāk saformēto daļu gatavību pavēlu: neformēt ...” Tālāk sekoja to daļu uzskaitījums, kuras tika izslēgtas no armijas formēšanas plāna. Tā negatīvi tika izlemts iecerētās 3.armijas liktenis. Cerības izveidot patstāvīgu Polijas fronti nepiepildījās.

Jaunveidojamajās armijas daļās izplatīta bija **dezertēšana**. Tā ir pastāvējusi vienmēr un visās armijās, pastāvēja tā arī pirmskara Polijas armijā. Tur miera laika apstākļos uz 100 000 jauniešaukamo ik gadus dezertēja no 1 000 līdz 1 500 cilvēku (nerēķinot dažādus „atpirkšanās” vai citādas izvairīšanās no dienesta gadījumus). Dezertēšana pastāvēja arī 1944.–1945.gadā Polijas armijā. 1944.gadā no poļu bruņotajiem spēkiem dezertēja 3 244 karavīri. 1944.gada septembrī no ap 72 000 cilvēku kopējā karavīru skaita dezertēja 66, oktobrī – 266, bet novembrī 130 cilvēku. No ap 50 000 cilvēku lielās 2.armijas oktobrī dezertēja ap 3 000 cilvēku, novembrī – 280. Pēc dažiem mēnešiem un daļu stabilizēšanās 1945.gada aprīlī no 1.armijas, kurā bija nu jau ap 80 000 karavīru, dezertēja 27 cilvēki, no ap 90 000 cilvēku lielās 2.armijas – 66.

Interesantu salīdzinājumu devusi krievu publiciste J. Jakovļeva. Viņa akcentē: ja poļi, kuri dzīvoja Vācijai pievienotajās teritorijās, baidoties par savu dzīvību, bija spiesti iet dienēt vērmahtā, tad AK kaujinieki, kuri dzīvoja PSRS sastāvā nonākušajās teritorijās, varēja atteikties no dienesta gan Sarkanajā armijā, gan 1.Poļu armijā un par to saņemt nevis lodi pierē, kā tas bija Vācijas varas apstākļos, bet tikai meža darbus. Autoram gan jāpiebilst, ka no tā nevar secināt, ka staļiniskais režīms bija humānāks par nacistisko. Arī krievu publicistes secinājums, ka, „kā rādīja prakse, ja krievu meža darbiem poļu patriotisma vēl pietika, tad vācu lodei –vairs nē”, autoram nešķiet īsti korekts. Jau tāpēc vien, ka viena lieta bija bēguļot no iesaukšanas Sarkanajā armijā, piemēram, mežainajā Rietumbaltkrievijā, pavisam cita – no iesaukšanas vērmahtā rūpnieciskajā Silēzijā un citos pašas Vācijas rajonos, kur valdīja vāciskā kārtība un dezertieriem bija gaužām maz izredžu paglābties.

Sākotnēji Polijas teritorijā jaunās varas iestādes centās iekļaut armijā pēc iespējas vairāk cilvēku, tai skaitā arī bijušos AK kaujiniekus. Taču pat izklaidus iesaistīt bijušos AK kaujiniekus Polijas armijā bija bīstami, jo tie dažkārt prata pierunāt pat jau ilgāku laiku Z. Berlinga armijā karojošos poļus dezertēt veselām grupām. Acīmredzot daudzus PSRS teritorijā no staļiniskās diktatūras cietušos, kā arī jau Polijas teritorijā armijā iesauktos poļus, solot pagrīdes struktūru atbalstu, lai paslēptos no padomju drošības iestādēm, nemaz nevajadzēja ilgi pārliecināt pamest savas karaspēka daļas. Tikai pēc tam, kad pagrīdnieki organizēja vairāku simtu cilvēku dezertēšanu no 2.armijas 31.strēlnieku pulka, PNAK mainīja savu attieksmi pret bijušajiem AK karavīriem.

31.pulks tika radīts 1944.gada septembra sākumā Ļubļinas vojevodistē, Krasnistavas (*Krasnystaw*) pilsētas apkaimē. Tam nebija sava kodola, kā vēl PSRS teritorijā formētajām vai Polijā uz partizānu vienību pamata veidojamajām daļām. Septembra sākumā tajā ieradās jaunākie virsnieki un kareivji no Polijas armijas otrā ešelona, daži virsnieki no AK, no hospitāļiem. Pēc tam pulkā ieplūda tikai no Sarkanās armijas atsūtītie virsnieki, kuri nerunāja poliski, nepazīna Polijas apstākļus un, pēkšņi saņēmuši jaunu uzdevumu, neorientējās kā to paveikt. Līdz septembra beigām pulkā bija ap 200 cilvēku, no tiem 53 virsnieki. Līdz 10.oktobrim no apkārtējiem rajoniem pa vienam un nelielās grupās ieradās ap 2 000 jauniešaukto un vēl 32 virsnieki (bija vajadzīgi vēl 200). Trūka pašu elementārāko sadzīves apstākļu, katra grupa patstāvīgi zemnieku sētās gatavoja sev ēdienu, tikai daļai bija formas tērpi. Taču ieroči atradās noliktavās, sākās pirmās apmācības, pāris nedēļu laikā no šīs masas izveidotos karaspēka vienība. 9.oktobrī tika saņemta pavēle pārcelties uz citu dislokācijas vietu. Pulks sāka posties ceļā. Klīda visdažādākās baumas: par to, ka pulku izformēšot, varbūt vedīšot

pat uz Sibīriju. Citi runāja, ka to pārcels uz Tālajiem austrumiem karam pret Japānu. Iespējams, lai apklusinātu baumas, karavīriem tika izdalīti ieroči un munīcija. Naktī uz 13.oktobri dežūrvirsnieks, agrākais AK kapteinis pasludināja trauksmi un izveda daļu pulka no nometnes, kur pavēlēja visiem doties mājup. Tika paziņots, ka tie, kas atgriezīsies, tiks nošauti. Rezultātā no 2 092 cilvēkiem, kuri bija pulka sastāvā, dezertēja 667, tai skaitā 2 virsnieki, abi dienējuši vēl pirmskara Polijas armijā. 16.oktobrī pulks tika izformēts, tā numurs izslēgts no Polijas armijas reģistra. Vismaz 285 bijušie dezertieri pēc īsāka vai ilgāka laika ieradās karaspēka daļās vai milicijas nodaļās. Pēc nopratināšanas viņu vairākumu sūtīja atpakaļ uz armiju „turpināt dienestu”. Taču tikai pēc dažiem mēnešiem iekšējais karaspēks aplenca daļu bijušo dezertieru, kuri nu jau darbojās bruņotas pagrīdes vienības sastāvā. Apšaude ilga vairākas stundas.

Tā Polijas armijā iestājās tikai neliela AK karavīru daļa. Toties pēc AK pavēlniecības pavēles uz virsnieku skolām, citām militārajām mācību iestādēm, kur tika gatavoti kadri Polijas armijai, tika nosūtīti speciāli cilvēki, kuru uzdevums bija nodibināt sakarus ar armijā iesauktajiem AK biedriem, vest attiecīgu pret jauno varu vērstu propagandu armijas rindās. PVE piekritēju pūliņus fiksēja padomju un poļu kreiso spēku iestādes. 1.Baltkrievijas frontes un 1.Poļu armijas štābu izlūknodaļas 1944.gada 21.septembrī ziņoja, ka AK vadība un „politiskās aprindas, kuras atzīst valdību Londonā”, Polijas armiju kvalificē kā komunistisku, tās pavēlniecību – kā padomju līdzskrējējus. Armija netika uzskatīta par patstāvīgu spēku, bet tika likta vienlīdzības zīme starp to un Sarkano armiju. Par pašu Z. Berlingu tika izplatītas baumas, ka viņš ir ebrejs.

Ar savu nostāju pret mobilizāciju no PSRS viedokļa AK sevi nostādīja ārpus likuma, visi tās atbalstītāji bija pelnījuši sodus. Pret AK vienībām, lai arī kādus politiskus mērķus tās stādīja un kādus lozungus lietoja, Sarkanā armija, IeTK vienības sāka izturēties kā bandītiskiem formējumiem. Turpretī poļu vēsturnieku vairākums mūsdienās AK daļu atbrūošanu jau traktē kā represijas. Daļa poļu vēsturnieku, stāstot par varonīgo un pašai izlēģzīgo AK kaujinieku cīņu pret nacistiskajiem okupantiem, nereti „aizmirst” pateikt arī par AK pavēlniecības politisko darbību, kura galu galā, traucējot Polijas atbrīvošanu Sarkanās armijas spēkiem, bija vērsta ne tikai pret vienu no antihitleriskās koalīcijas dalībvalstīm, bet arī pret savas tautas pamatinteresēm.

Padomju karaspēks kara darbības zonā parasti atbrūoja visas neregulārās bruņotās vienības, praksē arī daudzas AL vienības, ja tās nevarēja uzrādīt dokumentus, ka tās ietilpst Polijas armijas sastāvā. To atbrūojamo AK vienību, kuras atteicās ieiet Polijas armijā, komandieri tika internēti (vienkāršākā valodā runājot – apcietināti), bet ierindas kaujinieki nosūtīti uz nometnēm PSRS. Internēti tika arī vairākums poļu civiliedzīvotāju, kurus aizturēja frontes aizmugures apsardzības dienesti, PSRS IeTK, padomju pretizlūkošanas iestādes. Faktiski plaši īstenoto arestu uzdevums bija iznīdēt antikomunistisko pagrīdi, pirmkārt jau tās bruņotos spēkus – AK, kuri apdraudēja propadomiska režīma nodibināšanu Polijā. Taču tikai dažus pagrīdes darbiniekus izdevās notiesāt uz ieslodzījumu GULAG-a darba-labošanas nometnēs. Parasti ne padomju, ne poļu drošības iestādēm neizdevās izvirzīt arestētajiem kādas apsūdzības par konkrētu rīcību, izņemot dalību pagrīdes organizācijās un cīņās pret nacistiem, ko taču vācu okupācijas apstākļos bija jāvērtē kā patriotisku rīcību. Kara tribunāliem šādos arestētos nevarēja nodot, tāpēc tos kā internētos nosūtīja uz karagūstekņu vai pārbaudes-filtrācijas nometnēm.

Pēc AK datiem no 1944.gada jūlija līdz decembrim tika represēti 30 tūkstoši AK kaujinieku un puse no tiem izvesti uz PSRS. (Pēc citiem datiem, Sarkanajai armijai kopā ar Polijas drošības dienestu (*Urząd Bezpieczeństwa*) aktīvi vērsoties pret politiskajiem pretiniekiem, starp 1944.gada augustu un 1945.gada februāri uz Padomju Savienību tika deportēti ap 50 000 poļu kaujinieku.) Starp citu, pēc

Sarkanās armijas ienākšanas Latgalē šeit tika atbruņota AK 24. brigāde, tās karavīri izvesti uz darba nometni aiz Maskavas.

Pēc filtrācijas vairākums nonāca IetK nometnēs PSRS. Cik daudz AK un citu pagrīdes vācu okupācijas laika organizāciju biedru tika internēti, dokumentu nepilnību dēļ precīzi pateikt ir grūti. To skaits varētu būt 15 līdz 20 tūkstoši. Pēc PSRS Iekšlietu ministrijas karagūstekņu un internēto lietu galvenās pārvaldes datiem pavisam Polijā tika arestēti 7 448 AK virsnieku un kaujinieku un 25 422 privātpersonas. Turpretī internēto poļu tēmas pētnieks A. Gurjanovs norādījis, ka lielākais skaits, atrodams arhīvu dokumentos, ir 39 029 „internētie, arestētie un strādnieku bataljonos mobilizētie”. Poļu vēsturnieks D. Roguts raksta, ka 1945. gada pirmajos mēnešos padomju filtrācijas nometnēs atradās vairāk nekā 16 tūkstoši poļu un Polijas pilsoņu. Internēto AK kaujinieku vidū padomju drošības dienests plašos mērogos vervēja aģentūru. Tā, 1944. gada 22. oktobrī PSRS Iekšlietu tautas komisāra vietnieks, IetK pilnvarotais 1. Baltkrievijas frontē un tās aizmugures apsardzības priekšnieks I. Serovs ziņoja L. Berijam, ka līdz 21. oktobrim savervēti jau 114 aģenti, no kuriem saņemti 112 ziņojumi.

Dzīves apstākļi internēto nometnēs maz atšķīrās no tādiem GULAG-ā. Vienīgi internēto nometnēs nebija kriminālnoziedznieku. Internētie veica smagus darbus ogļu šahtās, kūdras purvos, meža cismās, celtniecībā. Daļa tur gāja bojā, daļa izdzīvoja un atgriezās dzimtenē. Pirmie atbrīvotie mājup devās 1945. gada augustā-oktobrī, kad L. Berija parakstīja pavēli par poļu, „notiesātu un aizturētu par mazsvarīgiem noziegumiem un Armijas Kraļavas ierindas biedru” atbrīvošanu. 1947. gada 26. jūlijā PSRS Ministru padome pieņēma slepenu lēmumu N 2641—816 „Par poļu pilsoņu, kuri atrodas apcietinājumā PSRS teritorijā, atbrīvošanu un atgriešanu Polijā”. Lielākā daļa (pēc dažiem datiem 2 762 AK dalībnieku un 2 487 citu internēto) tika atbrīvota un repatriēta uz Poliju 1947. gada augustā-novembrī. Vairāk nekā 700 AK dalībnieku bija miruši padomju nometnēs. Dažkārt no padomju nometnēm atbrīvotos par pretvalstisku darbību atkal arestēja poļu drošībasnieki.

Jāuzsver, ka pretēji no augšas saņemtajām pavēlēm par atbruņošanas nepieļaušanu un pāreju uz „pašaizsardzību” daudzviet AK karavīri neizrādīja bruņotu pretestību, kura varēja novest pie traģiskām sekām. Tikai AK vadošās struktūras pamatā pārgāja nelegālā stāvoklī. Daļa AK karavīru un arī daļa virsnieku ieplūda Polijas armijas daļās. Tomēr, pat ja upuru nebija, atbruņošana un daļas AK kaujinieku izvešana uz PSRS radīja gan izvestajos, gan arī Polijas armijas sastāvā iegājušajos nepelnītas pārestības un vilšanās sajūtu, kuru pēc tam varēja izmantot labējie politiskie spēki.

Tā kā PVE un AK iecerētā akcija „Burza” tika īstenota apstākļos, kad PSRS valdība neuzturēja diplomātiskus sakarus ar Polijas valdību emigrācijā, bet Polijas teritorijā pagrīdē savu darbību bija uzsākuši PVE antipodi – KRN un nedaudz vēlāk arī PNAK, tas nevarēja negatīvi neietekmēt PVE plānus uzstāties kā visas poļu tautas pārstāvniecībai.

Plāna realizācijas mēģinājumi nesa galvenokārt tikai sarežģījumus un vilšanos, nevis gaidītos panākumus. Akcija „Burza” kļuva par AK darbības kulminācijas punktu bijušajās Polijas austrumu teritorijās. Tās laikā poļu karotāji nesa upurus, bet, izņemot apziņu, ka ir piedalījušies nacistu padzišanā, nesaņēma kādus citus būtiskus ieguvumus. Gluži pretēji, AK struktūru iziešana no pagrīdes ļāva padomju militārajām un drošības iestādēm tās salīdzinoši ātri vismaz daļēji atbruņot.

Pēc būtības jau sākotnēji operācija „Burza” izgāzās. Ģenerāļa K. Sosnkovska un AK pavēlniecības sakarnieks J. Novaks vēlāk atstāstīja, kā AK pavēlnieka T. Komorovska vietnieks ģenerālis L. Okuļickis privātā sarunā atzinās, ka virspavēlniecības orientācija uz akciju „Burza” bija kļūda, jo „padomju uzbrukuma temps bija tik augsts, ka „Burza” Austrumos pagāja bez kādas atskaņas Rietumos.” Rietumu presē par AK vienību darbību un sekojošo to atbruņošanu padomju aizmugurē

rakstīja maz, jo, kā jau teikts, britu un amerikāņu armijas Itālijā, Francijā, Beļģijā un citur tāpat nepieļāva bruņotu partizānu formējumu vai citu pagrīdes organizāciju pastāvēšanu.

Rietumu sabiedrisko domu neizdevās noskaņot PVE plānotajā virzienā, bet riskantās politiskās demonstrācijas tiešās sekas nācās izciest AK ierindas kaujiniekiem. Pat tiem no viņiem, kuri iestājās AK rindās lai karotu pret nacistiem, bet nejuta naidu pret PSRS, nepaklausības gadījumā padomju pavēlniecības rīkojumiem nācās izjust padomju drošības iestāžu bardzību, izciest arestu un izsūtījumu pat vēl pēc kara beigām. Šī netaisnība pret cilvēkiem, kuri cieta ne savas vainas dēļ, radīja auglīgu augsni antikomunistiskai un pretpadomju propagandai. Tikai šai jomā operācijas „Burza” plānotāju mērķi tika sasniegti. Šādos apstākļos AK virspavēlniecībā brieda jauna ideja par jaunu politisku demonstrāciju, kurai bija jāietekmē Rietumu politiskās aprindas. Šādu uzdevumu bija jāizpilda sacelšanās organizācijai Varšavā.

Radušajos apstākļos PVE varēja cerēt iegūt un saglabāt savu varu Polijā tikai tad, ja tai izdotos pārcelties uz Varšavu jau pirms Sarkanās armijas un PNAK atbalstošās Polijas armijas ienākšanas tajā. Tad PVE varēja cerēt, ka tai radīsies iespēja vest tiešas sarunas ar PSRS vadību. Bija jārēķinās, ka operācija „Burza” līdz šim panākumus nebija nesusi. Tāpēc arī tika gatavota sacelšanās Varšavā.

Kā līdz XX gadsimta 90.gadiem, tā arī mūsdienās Polijā Varšavas sacelšanās tēma ir viena no galvenajām poļu nacionālās vēstures problēmām. Zinātniskā literatūra, veltīta Varšavas sacelšanās vēsturei, aptver vairāk nekā 100 grāmatu un tūkstošus rakstu zinātniskajā periodikā, nemaz nerunājot par ikdienas presi. Publicistisku darbu skaitu pat nav iespējams noteikt. Vēsturnieku strīdi līdz šim laikam risinās par ļoti plašu jautājumu spektru. Gan pagātnē, gan mūsdienās uzskatus, faktu interpretācijas par to pirmkārt ietekmē diskusijas dalībnieku politiskā orientācija.

Dažkārt vēlēšanās caurskatīt vēsturisko faktu apgaismojumu, vadoties no vēlākajām norisēm, politiskajām cīņām, ved pie vēsturiskuma principa izkropļošanas, notikumu būtības sagrozīšanas. Strīdi rit par daudziem jautājumiem, taču trīs izvirzās priekšplānā: 1) kādi bija lēmuma par sacelšanās sākumu pieņemšanas militārie un politiskie priekšnoteikumi, 2) kāda bija antihitleriskās koalīcijas sabiedroto, īpaši PSRS, tās vadītāja J. Staļina attieksme pret sacelšanos, un 3) kāds ir sacelšanās vērtējums – vai tā vispār bija vajadzīga, ko tā deva Polijas tautai?

Sacelšanās plānus PVE un tās militārie speciālisti gatavoja jau kopš pirmo pretošanās organizāciju rašanās. Jau Bruņotās cīņas savienība (*Zwiazek Walki Zbrojnej*–BCS) uzskatīja, ka sacelšanās īstenošanai bija jāķļūst par visas savienības darbības virsotni. Tai bija jānotiek ciešā sadarbībā ar poļu bruņotajiem spēkiem Rietumos, bija jābūt koordinētai ar sabiedroto Francijas un Lielbritānijas plāniem un jāved pie valsts atbrīvošanas un Polija atdzimšanas. Jau pirmās BCS pavēlnieka K. Sosnkovska instrukcijas deva norādījumus sākt cilvēku gatavošanu, apmācīšanu, ieroču gādāšanu, lai veiktu „sacelšanos okupācijas armiju aizmugurē, kas sāksies ar poļu karaspēka ieiešanu zemē”. BCS štābā 1940.gada vidū izstrādātie plāni paredzēja, ka vācu karaspēks atstās Poliju „organizēti, ne tā kā pagājušajā karā – atsevišķās vienībās un dezorganizēti”, un centīsies iznīcināt visu iespējamo. BCS uzdevums tad būtu novērst zemes izpostīšanu, atbrīvot Poliju, kā arī nodrošināt iekšējo kārtību.

Sacelšanās plānošanu un gatavošanu vistiešākā veidā ietekmēja „divu ienaidnieku” teorija. Tika paredzēts, ka valdības emigrācijā piekritēji varēs pārņemt nedalītu varu. Bija jāgatavojas arī cīņai pret PSRS. Gadījumā, ja padomju karaspēks ieietu Vācijas okupētajos Polijas apgabalos, bija paredzēta pāreja pagrīdē un sacelšanās gatavošana „ar efektīvas palīdzības no ārienes” – t.i. – Rietumvalstu,

saņemšanu. Taču plāni palika uz papīra. Īpaši pēc Francijas sagrāves, kad Lielbritānijas un Polijas 5.septembra militārā vienošanās poļu daļas Lielbritānijā pakļāva pēdējās pavēlniecībai, faktiski atkrita iespēja, ka poļu spēki Polijā un Rietumos spētu darboties sinhroni. Tomēr 1940.gada rudenī ģenerālis V. Sikorskis cerēja apvienot poļu un citu Centrālās Eiropas valstu, pirmkārt Čehoslovākijas, atbrīvošanās kustības, piešķirot savos plānos Polijai Centrālās un Austrumu Eiropas federācijas un it īpaši tās sastāvdaļas – Polijas un Čehoslovākijas konfederācijas līdera lomu. Liela vērība tika pievērsta gaisa desanta daļu, īpaši 1. Atsevišķās izpletņlēcēju brigādes, sagatavošanai.

Jau iepriekš minēts, ka savā laikā BCS vadības izstrādātais plāns (Ziņojums N 54), paredzēja poļu spēku cīņu gan pret nacistisko Vāciju, gan antinacistiskajā savienībā ietilpstošo PSRS.

Nepieciešamību būtiski mainīt stratēģiskos plānus noteica Polijas un PSRS līguma noslēgšana 1941.gada 30.jūlijā. Taču emigrācijā esošo poļu politiķu un militāristu attieksme pret PSRS faktiski nebija mainījusies. Virspavēlnieka V. Sikorska štāba priekšnieka ģenerāļa T. Kļimecka 1941.gada 20.novembra radiogrammā ģenerālim S. Roveckim bija norādīts, ka, ja padomju karaspēks, padzenot vācu okupantus, ieies 1939.gada Polijas robežas bez Polijas valdības emigrācijā piekrišanās, tad tam ir jādod bruņots pretspars, „lai uzsvērtu visas pasaules priekšā mūsu izņēmuma tiesības nodrošināt savas zemes drošību”. Ar to netika ņemts vērā ne 1941.gada 30.jūlija līgums, ne 14.septembra militārā vienošanās ar PSRS, ne Polijas valdības emigrācijā un tās atbalstītāju gauži pieticīgās iespējas „nodrošināt savas zemes drošību”.

Reālā situācija tomēr lika V. Sikorskim pārskatīt savus uzskatus. Pēc viņa vizītes Maskavā 1942.gada 3.martā S. Roveckim tika nosūtīta radiogramma, kas atcēla 1941.gada 20.novembra instrukciju par bruņoto pretsparu Sarkanajai armijai. Tās vietā bija dots rīkojums demonstrēt spēju ieņemt to vai citu teritoriju ar apņēmību, ka uz PSRS tika veikts Lielbritānijas un ASV, kura no 1941.gada decembra bija iesaistījies karā, spiediens. Ģenerālis V. Sikorskis atsaucās uz to, ka trūkst izredžu uz panākumiem Polijas un PSRS konfrontācijas gadījumā, kā arī uz pasaules sabiedrisko domu: „Nepieciešams ievērot, ka visi antikrieviskie žesti šeit Rietumos netiktu pieņemti un tiktu uzskatīti kā prohitleriski...” Poļu formējumiem, atbilstoši direktīvai, bija „jāuzstājas ar ieročiem rokās, jāatbrūņo vācieši, jāpārņem savās rokās drošības dienests un jānodrošina Valdības Delegatūras administratīvo iestāžu funkcionēšana”.

Ar V. Andersa armijas izvešanu no PSRS pārstāja pastāvēt iespēja, ka PVE padoti poļu spēki sasniegs Poliju kopā ar Sarkan armiju. Šādos apstākļos V. Sikorskis secināja, ka valdība emigrācijā nespēs saņemt varu valstī tikai ar to poļu bruņoto spēku palīdzību, kuri atradās aiz tās robežām. Līdz ar to pieauga AK loma emigrantu plānu īstenošanā. AK bija radīta, lai labvēlīgos apstākļos, saņemot no Lielbritānijas un ASV nepieciešamos ieročus un munīciju, Vācijas un tās radītās okupācijas sistēmas Polijā sabrukuma brīdī veiktu īslaicīgu uzvarošu vispārēju sacelšanos, saņemtu varu Polijas galvenajos centros un tā nodrošinātu PVE varu, pirms kara pastāvējušās iekārtas atjaunošanu, un, iespējams, Polijas robežu ne tikai saglabāšanu austrumos, bet arī paplašināšanu rietumos. Aktīvi tika papildināts AK virsnieku korpuss, vizītes laikā ASV 1942.gada martā V. Sikorska vadītā PVE saņēma 12 miljonu \$ aizņēmumu ieroču iepirkšanai un AK kadru uzturēšanai.

Sacelšanās plānā, izstrādātā Varšavā S. Rovecka vadībā, dažas V. Sikorska norādes bija ņemtas vērā. Plāns tapa 1942.gada septembrī, bet Londonā nonāca tikai 1943.gada martā un vairs neatbilda tai brīdī pastāvošajai stratēģiskajai un politiskajai situācijai. Atbilstoši šim plānam par sacelšanās mērķi bija jāklūst okupācijas varas padzīšanai no Ģenerālgubernatūras, pēc tam regulāras armijas atjaunošanai un kontroles nodibināšanai par visām zemēm, kuras ietilpa Polijā 1939.gadā, kā arī rajonos, „kuru sagrābšana ir nepieciešama nākotnē stiprai Polijai”. Pirmkārt runa gāja par Dancigas

un Austrumprūsijas sagrābšanu. Vienlaikus plāns paredzēja „organizētu militāru operāciju” Ļvovas (tolaik *Lemberg*) ieņemšanai, tai izmantojot ungāru karaspēku, kurš vēl joprojām karoja kopā ar vācu vērmahtu, kā arī analogisku operāciju pret Viļņu. Tālāk bija paredzēts nodrošināt „kārtību un mieru zemē”, „apspiežot jebkādas atentātu un apvērsumu mēģinājumus”. PSRS gan tika vērtēta kā potenciāls pretinieks, taču plāns vairs neparedzēja kara pieteikšanu tai 1939.gada Polijas robežas šķērsošanas gadījumā. Acīmredzot to ietekmēja ne tikai V. Sikorska norādījumi, bet arī notikumi 1942.gada vēlā vasarā, kad padomju armija dienvidos cieta pamatīgas sakāves un poļu plānotāji uzskatīja, ka tā diez vai būs spējīga veikt vērienīgas uzbrukuma operācijas Centrālajā Eiropā, kaut šāda iespēja „pilnībā vēl nav zudusi”. Domājams, ka tieši Sarkanās armijas sakāves 1942.gada vasarā lika plānotājiem pirmkārt izstrādāt variantu, kad Vācijas spēki, Rietumu sabiedroto sakauti, atgriežas Vācijā caur Poliju, tāpat kā tas notika 1918.gadā. Šīs sakāves arī iedvesmoja poļu ģenerāļus savu plānu veidot ar J. Pilsudska vērienu, paredzot plašas svešu teritoriju aneksijas. Tikai Sarkanās armijas panākumi šo plānu pārsvītvoja vēl pirms tam, kā tas bija nogādāts Londonā.

1942.gada 28.novembrī V. Sikorskis radiogrammā S. Roveckim, atbildot uz pēdējā pieņemumu par poļu-padomju kara par robežām iespējamību, atbildēja, ka kopēja Polijas okupācija ar angļu–amerikāņu–poļu karaspēku pagaidām ir atlikta un „būs atkarīga arī no Krievijas, kuras pozīcija pastāvīgi nostiprinās”. Viņš izteica cerību, ka zem Lielbritānijas un ASV spiediena PSRS piekāpsies jautājumā par robežām. „Bruņota cīņā pret krieviem, kuri vajā vāciešus, būtu neprāts,” rakstīja V. Sikorskis. Viņš pavēlēja sagatavot AK iziešanu no pagrīdes. Tai vajadzēja „uzstāties pēc iespējas varenai skaita ziņā, demonstrējot savu suverenitāti un vienlaicīgi pozitīvo attieksmi pret Padomju Krieviju”. Tādos apstākļos, uzskatīja V. Sikorskis, tiks radīta labvēlīga starptautiska situācija un komunistiskā kustība nevarēs gūt virsroku. Viņš aicināja apvienot visus spēkus zemes iekšienē: „Censties visiem spēkiem, lai AK uzsūktu citas pusmilitārās organizācijas, kuru nošķirtību nekavējoties izmantotu Padomes”. Tādejādi ģenerālis cerēja ierobežot PSRS ietekmi, vienlaikus, izvairoties no kara ar PSRS, novājinātu karā pret Vāciju, nostiprināt iepriekšējo sabiedrisko iekārtu Polijā. V. Sikorskis cerēja, ka PSRS galu galā pieņems Polijas valdības emigrācijā priekšlikumus, lai nesaasinātu attiecības ar Rietumu sabiedrotajiem, no kuru piegādēm PSRS bija atkarīga. Sākotnēji AK plāni no cīņas līdzekļu klāsta pilnībā izslēdza sacelšanos un atklātas bruņotas sadursmes galvaspilsētā. Galveno šīs nostādnes tēzi izteica V. Sikorska lozungs: „Sacelšanās drīkst būt tikai sekmīga”.

Jāsaka, ka ģenerālis V. Sikorskis pārvērtēja Rietumu palīdzības nozīmi PSRS. Tāpēc V. Sikorska valdība ar sava sūtņa ASV starpniecību piedāvāja ASV administrācijai piedraudēt PSRS ar lendlīza piegāžu apstādināšanu, lai piespiestu PSRS uz piekāpšanos. ASV valsts sekretāra K. Halla atbilde skanēja: „Mūsu lendlīza piegādes Krievijai Austrumu frontē palīdzēja sagraut ienaidnieka spēkus, kuri pretējā gadījumā nostātos pret mums Rietumu frontē.” ASV vadību interesēja savas tautas cīnītāju dzīvību saglabāšana, nevis PVE mērķi saglabāt savu kundzību apgabalos, kurus apdzīvoja citu tautu vairākums.

Uz V. Sikorska 1942.gada 28.novembra radiogrammu S. Roveckis atbildēja 1943.gada 12.janvārī. Viņš solīja izpildīt direktīvu demonstrēt „pozitīvu attieksmi pret Padomju Krieviju”, izturēties pret to kā sabiedroto, taču tikai tajā gadījumā, ja PSRS atzīs „austrumu kresu” piederību Polijai, padomju partizāni tajos mainīs savu taktiku vai nodos vadību AK rokās. Pie tam S. Roveckis neizslēdza iespēju, ka sacelšanās signāls var tikt dots ne tika Vācijas militāra kraha gadījumā, bet „jebkuros notikumu attīstības apstākļos krievu ienākšanas gadījumā poļu zemēs”. Viņš paziņoja: „Es sāksu cīņu pēc iespējas agrāk, lai apsteigtu krievu ienākšanu”. Ģenerālis uzstāja, lai šādā gadījumā AK bruņoto

uzstāšanos atbalstītu „poļu regulārā karaspēka desants no emigrācijas, kā arī anglosakšu spēki”. Ar utopismu, lai neteiktu lieluma māniju, sirgstošo ģenerāli V. Sikorskis mēģināja vest pie prāta 1943.gada 6.februārā radiogrammā: „Jums ir jāsaprot, ka karot divās frontēs Polija ne šodien, ne arī nākotnē nevarēs un ka vienošanās ar Krieviju – ir nepieciešamība”. Situācijā pēc Staļingradas kaujas vajadzēja rēķināties, ka Sarkanā armija ieies Polijā. Sakarā ar to V. Sikorskis pavēlēja S. Roveckim: „Vissliktākajā gadījumā, ja krieviem nāksies ieiet Polijā pirms tam, kā to izdarīs sabiedroto karaspēks, un bez mūsu piekrišanas, mums vajadzētu apsteigt krievus un nostādīt viņus notikuša fakta priekšā, sarīkojot sacelšanos un saņemot militāro un administratīvo varu, pirmkārt austrumu pilsētās, vispirms jau Viļņā un Ļvovā. Padomju karaspēku mums būtu jāuzskata par sabiedrotajiem, bet katrā tā nelojalitātes gadījumā jāprasa anglosakšu iejaukšanās...”

Drīz pēc tam S. Roveckis piedāvāja principiālas izmaiņas sacelšanās plānā. To tagad bija paredzēts sākt austrumos un pēc tam pārvietot uz Polijas rietumiem. Tai bija jābūt vienotai militāri-politiskai demonstrācijai. Ideju attīstīja nākamie AK plāni, īpaši plāns „Burza”. 1943.gada 25.martā ģenerālis V. Sikorskis daļēji akceptēja priekšlikumu: „Sakarā ar iespējamo mūsu attiecību ar padomēm pasliktināšanos, atstāju sev tiesības pieņemt lēmumu par daļēju sacelšanos austrumu nomalēs.” Panākumu gadījumā tika plānots no pagrīdes iznākt poļu civilajai administrācijai, bet AK atvilkt tālāk, uz Polijas centrālajiem rajoniem. Atkal tika aktivizēti pūliņi panākt Rietumu palīdzību gatavojamās sacelšanās gadījumā. Tika apspriesta arī poļu militāro formējumu iesaistīšana tajā. Jautājumus apsprieda arī sabiedroto štāba priekšnieku Apvienotā komiteja Vašingtonā. 1943.gada jūnijā Polijas pārstāvis šai komitejā L. Mitkevičs ziņoja: „Briti pavisam nevēlas AK bruņotu sacelšanos Polijā, baidoties, ka poļi zemes iekšienē virzīs ieročus pret padomju karaspēku”.

Zīmīgi, ka tai pat laikā PVE piekritēji vairākkārt pārmeta kreisajiem spēkiem tieksmi izprovocēt nesagatavotu sacelšanos. AK „*Biuletyn Informacyjny*” (“Informācijas biļetens”) 1943.gada 1.aprīļa numurā varēja lasīt: „Sacelšanos var sākt tikai vienreiz. Un tai, pats par sevi saprotams, ir jābūt veiksmīgai. Neveiksmīga, nesagatavota sacelšanās, sākta nepiemērotā laikā nozīmētu zemes noslīcināšanu bez mērķa izlietā asins jūrā. Šī sacelšanās pazudinātu visvērtīgākos cilvēkus.” Šos vārdus ar rūgtumu nākas atcerēties, kad tieši tā arī notika ar pēc pašas PVE valdības vēlmes sākto AK sacelšanos Varšavā.

Kad 1943.gada aprīlī diplomātiskas attiecības starp PSRS valdību un Polijas valdību emigrācijā tika pārtrauktas, tas stimulēja AK pavēlniecību atgriezties pie agrākās pozīcijas, kas paredzēja bruņotu pretošanos Sarkanajai armijai. S. Roveckis no visiem Polijas problēmu atrisināšanas variantiem par vislabvēlīgāko uzskatīja „PSRS sakāvi karā ar fašistisko Vāciju vai tās sabrukumu iekšēju diversiju rezultātā. Tikai sakauta vai nopietni novājināta Krievija, atrodoties iekšējas šķelšanās draudu priekšā, var kļūt par nosacīti pieņemamu partneri mūsu attiecībās ar to”. Tāpēc tika paredzēta atklāta cīņa pret Sarkanā armiju, visur, kur vien tai bija kādas izredzes, bet, kur tādu nebija, gatavošanās cīņas sākumam pēc virspavēlnieka pavēles. Taču ar šo plānu ģenerālis V. Sikorskis nepaguva iepazīties. Tas Londonā tika atšifrēts 1943.gada jūnijā, bet valdības vadītājs jau no 25.maija atradās Tuvajos Austrumos un atpakaļceļā 4.jūnijā gāja bojā aviokatastrofā. Tāpēc viņa attieksme pret poļu-padomju kara gatavošanu palika nezināma. S. Rovecki Varšavā 30.jūnijā arestēja gestapo. Viņš noraidīja vācu priekšlikumu AK priekšgalā iesaistīties „cīņā pret boļševismu” Trešā reihe pusē un pēc Varšavas sacelšanās sākuma pēc speciālas H. Himlera pavēles tika nogalināts.

Lai varētu cerēt uz vispārējas sacelšanās panākumiem, bija jānodrošina sacelšanās dalībnieku saskaņota rīcība ar sabiedroto armijām, īpaši to, kuras uzbrukuma zonā atradās Polija, arī dažādo patriotiskās kustības vienību sadarbība, lai izšķirošajā cīņā uzstātos vienotā frontē. 1943.gada rudenī

kļuva skaidrs, ka Poliju atbrīvos Sarkanā armija. 1943.gada septembrī sabiedroto štāba priekšnieku Apvienotās komitejas Vašingtonā vārdā admirālis V. Legi oficiāli paziņoja Polijas pārstāvim komitejā pulkvedim L. Mitkevičam, ka „padomju karaspēks būs pirmais sabiedrotais, kurš ieies Polijas teritorijā”. Kad kļuva skaidrs, ka Polijas teritoriju atbrīvos Sarkanā armija, Rietumvalstis gandrīz zaudēja interesi par poļu pagrīdes apbruņošanu un AK aktivitātes paplašināšanu. Faktiski jau 1943.gada rudenī Rietumu sabiedrotie bija arī skaidri pateikuši, ka poļi, gatavojoties uz vispārēju sacelšanos, nevar rēķināties ar Rietumu valstu aviācijas atbalstu.

1943.gada 14.oktobrī Polijas valdību emigrācijā atbalstošo pagrīdes galveno politisko spēku Pārstāvniecības padomē (*Krajowa Reprezentacja Polityczna*) AK pavēlnieks T. Komorovskis uzsvēra, ka AK galvenais uzdevums ir sagatavot bruņotu sacelšanos. Izteicis pārliecību, ka „sacelšanās nevar neizdoties”, viņš paziņoja, ka tai jāaptver „etnogrāfiskās Polijas” teritorija. Ar to viņam nācās atzīt, ka „dažās teritorijās” AK nebija izdevies atrast spēkus, kas varētu sagatavot un īstenot sacelšanos. Tās bija galvenokārt tās teritorijas, kurās poļi sastādīja mazākumu. Par sacelšanās atslēgas punktu viņš uzskatīja Varšavu kā svarīgu komunikāciju mezglu un apzinīgu iedzīvotāju rezervi. Taču reizē viņš deklarēja: „Mēs nevaram uzsākt sacelšanos, kad vācieši sakauti rietumos un dienvidos, vēl notur Austrumu fronti un piesedz mūs no šīs puses. Tāpēc Vācijas novājināšanās dotajā īpašajā gadījumā neatbildīs mūsu interesēm. [...] Jo tālāk atrodas krievu armija, jo labāk mums. No tā izriet loģisks secinājums, ka mēs nevaram uzsākt sacelšanos pret Vāciju līdz tam laikam, kamēr tā notur krievu fronti un līdz ar to arī krievus tālu no mums”. Šāda nostāja balstījās AK komandanta pārliecībā, ka PSRS „nevar uzskatīt par Polijas militāru sabiedroto”, jo tā apdraud Poliju. Pēc T. Komorovska domām, „mums ir jābūt gataviem izrādīt pretestību padomju karaspēkam, kurš ieiet Polijā. Mēs neceram uz militāriem panākumiem, bruņotās pretošanās Krievijai jēga atrodas vienīgi politikas jomā, to vispirms jāvērtē kā bruņotu demonstrāciju.”

Poļu vēsturnieks G. Mazurs ir norādījis, ka AK spēki no 1944.gada augusta gatavojās kopā ar Sarkanās armijas daļām ieņemt arī Cešinas pilsētu, lai apsteigtu čehus un strīdīgajā apgabalā, kuru Polija 1938.gadā bija ar varu atņēmusi Čehoslovākijai, atkal ierīkotu poļu pārvaldi. Tikai oktobrī kļuva skaidrs, ka bruņojuma trūkuma, kā arī nelabvēlīgās politiskās un militārās situācijas dēļ šie AK plāni nevar tikt īstenoti.

Pēc visa teiktā bija jāsaprot, ka AK iecerētajai demonstrācijai bija jāizprovocē sadursme starp Rietumu lielvalstīm un PSRS, iespējams, jāved pie antihitleriskās koalīcijas sabrukuma, pat pie militāra konflikta bijušo sabiedroto starpā. Tādu iznākumu neizslēdza arī PVE premjerministrs S. Mikolajčiks. 1943.gada 28.augustā sanāksmē pie ASV prezidenta F.D. Rūzvelta viņš paziņoja, ka, ja Sarkanā armija naidīgi izturēsies pret valdības emigrācijā pārstāvjiem un AK, tad pēdējai nāksies ķerties pie „pašaizsardzības”, bet valdībai – „pasludināt kara stāvokli ar Krieviju”. 1943.gada 1.oktobrī premjers paziņoja, ka, „ja sabiedrotie apgādās AK ar ieročiem un pārsviedīs pa gaisu kaut nelielus militārus kontingentus, vācu armijai atejot uz Polijas robežu, AK varētu izrādīt pretestību padomju iebrukumam, bet [Rietumu] sabiedroto daļu klātbūtne kalpotu kā politiska barjera, kas apturētu [padomju] iebrukumu.”

Visi šie plāni rāda, ka jaunā, pēc V. Sikorska nāves pie varas emigrācijas vadībā nākusī politiķu grupa savas politikas pamatā lika veco tēzi par „diviem ienaidniekiem”. Tiesa, šiem politiķiem, lai cik „diži” bija to plāni, tomēr nācās atzīt, ka konfrontācijā pret PSRS poļiem nebija jebkādu izredžu. Tāpēc turpmāk poļu emigrācijas līderu Londonā izteikumos vairs neparādījās viņu formulēti plāni karam pret PSRS. Poļu pētnieks R. Nazarevičs raksta, ka PVE atteikšanos no bruņotas cīņas koncepcijas pret Sarkanā armiju un piekrišana aprobežoties ar bruņotām demonstrācijām izsauca arī

AK kaujinieku masas noskaņojums, jo viņu gatavība uzsākt cīņu pret vācu okupantiem nebūt vēl nenozīmēja gatavību karot pret Sarkanā armiju, kura nesa poļiem atbrīvošanu no okupācijas. (Diemžēl pētnieks nemin pierādījumus šim apgalvojumam, bet ir avoti, kuri kā reiz rāda vismaz daļas AK kaujinieku gatavību cīnīties ne tikai pret vācu nacistiem, bet arī pret poļu kreisajiem un aiz tiem stāvošo Sarkanā armiju, kas arī vēlāk pierādījās.)

Jāsaka, ka cerības uz britu un amerikāņu dalību militārās operācijās Polijā bija pilnīgi nereālas, īpaši pēc „lielā trijnieka” tikšanās Teherānā 1943.gada 26.novembrī – 1.decembrī, kur Centrālā un Dienvid-Austrumu Eiropa tika noteikta kā nākamo padomju operāciju sfēra. Taču, kā atzīmējis minētais poļu vēsturnieks R. Nazarevičs, līdz ar to, kā mazinājās Rietumvalstu interese par sacelšanās jautājumu Polijā, poļu buržuāzisko politiķu cerības uz Rietumu sabiedroto iejaukšanos Polijas lietās tikai pieauga. Tā vietā lai meklētu problēmu atrisinājumu pašā Polijā, viņi cerēja uz ārējiem spēkiem, līdz pat Rietumu intervencei. Protams, šīs cerības bija bez pamata. Līdz ar V. Čērčila piedāvātā iebrukuma Balkānos noraidīšanu praktiski neiespējama kļuva arī poļu regulāro armijas daļu no Rietumiem iesaistīšana notikumos Polijā.

Lielbritānijas kara kabinets 1944.gada februārī atzina par lietderīgu AK sacelšanos „tieši pēc [Rietumu sabiedroto] iebrukuma Eiropā”. Sacelšanās jautājums tika apspriests S. Mikolajčika vizītes laikā ASV no 4. līdz 15.jūnijam. Sarunās ar prezidentu F.D. Rūzveltu S. Mikolajčiks radīja iespaidu, ka runa iet par „Polijas pagrīdes kustības akciju, kooperējoties ar krievu armiju” un lojalitāte pret ASV sabiedroto PSRS tiek ievērota. Lielbritānijas bruņoto spēku štābu priekšnieki, padzirdējuši par tādu „kooperāciju”, izteica viedokli, ka „nevajag virzīt poļus uz tādu to operāciju izvērsšanu, kuras varētu nest labumu krieviem”. Tomēr lēmuma pieņemšana par vispārējas sacelšanās sākšanu palika pašu poļu rokās.

Kā rakstīja krievu diplomāts un vēsturnieks V. Faļins, faktiski Varšavas sacelšanās bija saistīta ar vienošanos, kuru jau 1943.gada vasarā tikšanās laikā Spānijas pilsētiņā Santanderā (*Santander*) izstrādāja ASV, Lielbritānijas un Vācijas izlūkdienestu vadītāji V. Donovans (ASV Stratēģisko dienestu pārvaldes vadītājs), ģenerālis S. Menzis (Lielbritānijas slepenā dienesta MI 6 vadītājs) un admirālis V. Kanariss (Vācijas Augstākās Virspavēlniecības militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas dienesta vadītājs). Plāns paredzēja sabiedroto plānojamās operācijas „*Overlord*” (Valdnieks, tā tika apzīmēta sabiedroto izcelšanās Eiropā) plānam ārkārtējiem apstākļiem pievienot arī plānu „*Renkin*”, kurš paredzēja Vācijas un tās sagrābto zemju okupāciju ar ASV un Lielbritānijas karaspēku. Šis pēdējais plāns netika saskaņots ar PSRS un tā mērķis bija apsteigt PSRS Vācijai pakļauto teritoriju sagrābšanā. Ārkārtēji apstākļi tika prognozēti trijos gadījumos:

- „ja vācu karaspēka pretošanās būs stipri novājināta”,
- „ja vācieši aizies no okupētajām valstīm”,
- „ja Vācija bez ierunām kapitulēs”.

1944.gada augustā šādu priekšnoteikumu nebija. Tāpēc, pēc autora domām, dažu vēsturnieku mēģinājumi uzvelt Rietumu sabiedrotajiem vismaz daļu vainas par poļu labējo izraisīto sacelšanos Varšavā nav pārliecinoši. Rietumvalstu vadītāji bija reālisti, sprieda pragmatiski, nevēlējās tikai tamdēļ, lai Polijā pie varas nāktu labējie, upurēt sadarbību ar PSRS.

Lūk, kā 1944.gada 14.jūlijā PVE Delegatūras Ārzemju lietu birojs vērtēja situāciju: „Tekošā 1944.gada [Sarkanās armijas] ziemas uzbrukums draudēja ar to, ka Staļins pabeigs karu bez angļu-amerikāņu karaspēka militārās palīdzības [...] stāvokli izglāba vācu armija, kura apturēja padomju uzbrukumu.” Kā redzams, šos poļu labējos politikāņus neuztrauca tas, ka poļu tauta arvien vēl dzīvoja okupantu jūgā, viņi priecājās par to, ka vācu armija radīja tiem iespēju turpināt cīņu par savas varas

atjaunošanu Polijā. Pagrīdes presē Polijas teritorijā šie mērķi gan tika centīgi maskoti kā patriotiski. Starp citu, padomju vēsturnieks G. Simoņenko norādījis, ka Varšavas sacelšanās sagatavošanas un īstenošanas laikā AK pretpadomju propagandai izmantotās summas pārsniedza pretvācu propagandai velītās.

Jau 1944.gada 7.jūlijā ASV un Lielbritānijas štābu priekšnieku lēmums par palīdzības sniegšanu AK, ja Polijā notiktu sacelšanās, noteica, ka sabiedroto pavēlniecība nevar uzņemties atbildību par ieroču piegādēm Polijai, pietiekamām, lai nodrošinātu sacelšanās panākumus. Pamatojums skanēja: tās bija iespējamās tikai pa jūras ceļu un saistībā ar padomju operācijām; noteikt sacelšanās brīdi varēja tikai poļu varas iestādes saskaņā ar visvairāk ieinteresēto sabiedroto – PSRS; diversijas, kas traucētu vācu komunikācijām Polijā, visvairāk labumu nesa PSRS, tāpēc ar to arī bija jāsaskaņo. Ar to kļuva skaidrs, ka Rietumu sabiedrotie neatbalstīs sacelšanos Polijā, ja tā nebūs saskaņota ar PSRS, un AK nesaņems gaidīto palīdzību.

Tomēr sacelšanās plānu autoriem šķita, ka 1944.gada vasarā apstākļi bija labvēlīgi to īstenošanai. 1944.gada 6.jūnijā sākās Rietumu sabiedroto realizētā operācija „Overlord” (6.jūnijs – 31 augusts) – izcelšanās Normandijā, kaut Vācijas propaganda gadiem ilgi bija apgalvojusi, ka tas nekad nenotiks. 25.jūlijā sekoja sabiedroto tālāks sekmīgs uzbrukums. (15.augustā sabiedroto spēki izcēlās Dienvidfrancijas piekrastē, bet 25.augustā ar Pretošanās kustības atbalstu atbrīvoja Parīzi.)

Nozīmīgi notikumi norisa arī austrumos. Jūnijā un jūlijā Sarkanās armijas operācijas „Bagrations” (Багратион, 23.jūnijs – 29.augusts) gaitā vācu karaspēks strauji atkāpās uz rietumiem. 23.jūlijā Varšavā izplatījās ziņa, ka padomju armijas strauji uzbrūk Ļubļinas virzienā, ar to atverot sev ceļu uz Varšavu, bet padomju tanki jau sasnieguši Pulavus (*Pulawy*) starp Ļubļinu un Varšavu. Vācu komandantūra Varšavā izdeva pavēli, ka vērmahta palīgdienestu sieviešu vienībām tai pat dienā jāatstāj pilsēta. Šī pavēle, tās izpilde, kura līdzinājās bēgšanai, izsauca Varšavā izvietotā vācu administrācijas personāla vidū īstu paniku. No 23.jūlija notika daļēja vācu iestāžu evakuācija no Varšavas. Varšavieši to kļūdaini pieņēma par apliecinājumu vācu gatavībai atstāt pilsētu. Pilsētā pie radioreproduktoriem pulcējās tūkstošu cilvēku lieli pūļi, lai noklausītos īsos vācu pavēlniecības paziņojumus par militāro situāciju. 27.jūlijā vācu iestādes izdeva pavēli nākamajā dienā četros Varšavas punktos sapulcēties 100 tūkstošiem vietējo iedzīvotāju, lai piedalītos nocietinājumu būvē. 28.jūlijā nosauktajos punktos darbaspēku gaidīja vairāki simti smago auto, taču ieradušies bija daži desmiti cilvēku. Automašīnas aizbrauca, nepaņēmušas pat tos, kuri bija atnākuši. Taču kādas represijas nesevoja. Tas radīja iespaidu, ka vara okupantiem jau slīd ārā no rokām.

Liela daļa poļu bija pārliecināti, ka vērmahts jau ir sakauts un Vācijas galīga sakāve sekos dažu mēnešu vai pat nedēļu laikā. Tāpat uzskatīja arī daudzi poļu pagrīdnieki. Baumas par to, ka teju-teju sāksies sacelšanās pret nīstajiem okupantiem Varšavā kursēja jau vairākas dienas pirms notikumu sākuma.

Šāds plašu slāņu noskaņojums kalpoja par pamatu, lai arī AK vadībā pārsvaru gūtu okupantu armijas nenovērtēšanas tendence. (Jāuzsver, ka militārie speciālisti gan nedrīkst pakļauties dažādiem nekompetentu masu noskaņojumiem stratēģisku lēmumu pieņemšanā.)

Kara noslēguma posmā, sacelšanās, kura pavērtu ceļu Sarkanās armijas, ar kuru virzījās arī poļu daļas, uzbrukumam, varēja palīdzēt atrisināt būtiskus stratēģiskus un operatīvus uzdevumus brīdī, kad Vācijas spēki tuvojās izsīkumam. Reāli domājošiem politiķiem bija jāprot saskatīt poļu un padomju interešu sakritība cīņā pret nacistiem un jācenšas to maksimāli izmantot savas tautas labā. Viens no PVE ministriem J. Staņčiks uzskatīja, ka „ir nepieciešams brīdināt zemi no jebkādiem izmisuma žestiem, virzītiem pret padomju karaspēku.” Diemžēl poļu politiķu vairākums emigrācijā

pirmkārt redzēja poļu – padomju interešu pretišķības un nedomāja par konfrontācijas novēršanu. Tāpat Polijas valdība emigrācijā noraidīja PSP vairākkārt izvirzītos sadarbības priekšlikumus cīņā pret okupantiem. Arī pagrīde Polijā, visa sabiedrība palika sašķelta, īpaši šī sašķeltība padziļinājās pēc 1943.gada pavasarī notikušās Katiņas nozieguma atmaskošanas.

Tuvojoties kara beigām, AK vadītāju priekšā izvirzījās vēl viens motīvs: bija taču jāparāda visai pasaulei, ka PVE vadītā pagrīde ne tikai veidoja „pagrīdes valsti”, bet cīnījās arī pret nacistu okupantiem. T. Komorovskis savās pēc kara tapušajās atmiņās atzinis, ka operācija „Burza” bija nepieciešama jau tāpēc vien, ka AK vajadzēja pierādīt, ka tā ved īstu kara darbību pret nacistiem, jo pretējā gadījumā „mēs dotu Krievijai iespēju „pierādīt” visai pasaulei, ka Polija ir ienaidnieks, nevis sabiedrotais...”. Arī poļu vēsturnieks J. Odzimkovskis atzīmējis: „Lēmuma pieņemšanu par Varšavas sacelšanos ietekmēja arī staļiniskā propaganda, kura sludināja: Armija Krajova stāv ar ieroci pie kājas, bet vācu armijā dien tūkstoši poļu, slikti noskaņotu pret Padomju Savienību. Protams, šī propaganda bija balstīta noteiktās realitātēs, jo vācu armijā iesauca poļu iedzīvotājus no teritorijām, kuras bija iekļautas reihā, un nevienam nebija iespējas pateikt, ka es neiešu vācu armijā – tā bija nodevība, tas nozīmēja saņemt lodi pierē! Šai sakarā daudz poļu tiešām nonāca austrumu frontē un arī padomju gūstā”. Jāatzīst, ka tik tiešām staļiniskā propaganda bija „balstīta noteiktās realitātēs” un minētie pārmetumi AK bija pamatoti. Amerikāņu publicists A. Pols tāpat uzsver, ka atbildot padomju propagandas apgalvojumiem par AK nevēlēšanos cīnīties pret vērmahtu, „pagrīdei atlika divas iespējas: vilcināties, kamēr padomju armija maršē pa Polijas teritoriju, vai sacelties pret vāciešiem izmisīgā mēģinājumā nepārprotami apliecināt gatavību cīnīties.” L. Okuļickis saviem kolēģiem pirms sacelšanās deklarēja: „Man nav nekādu šaubu par to, kas mūs sagaida pēc krievu atnākšanas un mūsu iznākšanas no pagrīdes. Un lai arī mani sagaida pats ļaunākais, es dodu priekšroku tam, nevis tam, lai padotos bez kaujas. Mums ir jāizpilda savs pienākums līdz galam”. Te nu jāsaka, ka labākās iespējas atspēkot padomju propagandas pārmetumus AK jau bija palaidusi garām. Gadiem ilguši stāvēšana „ar šauteni pie kājas” bija darījusi savu – AK partizānu akcijas nekādā mērā nevarēja salīdzināt ar padomju partizānu cīņas mērogiem. AK dalība operācijā „Burza” un Varšavas sacelšanās neko vairs nevarēja glābt. Mēģinājums „nepārprotami apliecināt gatavību cīnīties” tiešām bija „izmisīgs” un veda pie katastrofas. Ja AK līdz tam izvairījās no lielām cīņām, nevēloties riskēt ar lieliem zaudējumiem, tad 1944.gada vasarā prestiža apsvērumu vārdā tai nācās uzsākt politisku un militāru avantūru – Varšavas sacelšanos.

Jāmin vēl viens, tīri politisks faktors. PNAK kā kreisas pagaidu valdības radīšana 1944.gada 21.jūlijā izsauca pastiprinātu nervozitāti komunistu pretinieku aprindās, acīmredzot ietekmēja arī viņu lēmuma pieņemšanu par sacelšanās sākumu Varšavā. Līdz tam Rietumu sabiedroto sekmīgā izcelšanās Normandijā Polijas valdībā emigrācijā radīja cerības uz spēku samēra izmaiņu antihitleriskajā koalīcijā, uz to, ka lielu Rietumu sabiedroto spēku klātbūtne Eiropā spēs novērst „briesmas”, ka Poliju varētu atbrīvot Sarkanā armija, vai vismaz padarīs PSRS piekāpīgāku sabiedroto spiedienam sarunās par Polijas robežām. Arī valdības Delegatūra Varšavā cerēja, ka Lielbritānijas valdība pārtrauks spiedienu uz PVE, prasot lai tā atjauno diplomātiskās attiecības ar PSRS. Taču notikumi pašā Polijā, Sarkanās armijas sekmīgā virzīšanās Polijas teritorijā, bet īpaši PNAK nodibināšana, lika koriģēt cerības.

PVE tika konfrontēta ar perspektīvu, ka kreiso spēku pārstāvji izplatīs savu varu uz visu zemi, arī tās galvaspilsētu. Tai vajadzēja par katru cenu apsteigt PNAK, parādīt, ka vara Varšavā pieder PVE atbalstītājiem. Par visefektīvāko savas varas demonstrāciju varēja kalpot varas saņemšana Varšavā, KRN un PNAK, kā arī Sarkanās armijas nostādīšana fakta priekšā. PVE piekritēji šādos apstākļos

uzsāka enerģisku, lai neteiktu drudžainu, darbību lai, no vienas puses, nepieļautu PNAK ietekmes izplatīšanos visā Polijā un, no otras puses, saņemtu varu savās rokās, pirmkārt jau galvaspilsētā.

Cik var spriest, Polijā esošie PVE atbalstītāji labāk nekā emigranti saprata, ka tikai ar bruņotas cīņas līdzekļiem savus mērķus tie nevarēs sasniegt. Bija jāveic sociāli politiskas reformas. Tā, 22.jūlijā uz Londonu nosūtītā ziņojumā T. Komorovskis konstatēja, ka, lai varētu uzsākt atklātu cīņu pret Padomēm, ir nepieciešams:

„a) Atņemt padomēm sabiedrisko reformu īstenošanas iniciatīvu Polijā, nekavējoties veikt pasākumus, kuri plašās lauku un pilsētu tautas masās radītu pilnīgu uzticību poļu vadošajiem kadriem. Šo kadru aktīvai dalībai šai virzienā ir jābūt tādai, lai masas nostātos to pusē cīņā pret Padomēm. Tā kā, lai iegūtu uzticību, ir vajadzīgs laiks, bet Padomes jau ienāk Polijā, attiecīgajām darbībām un lēmumiem jātiek īstenotiem jau nekavējoties.

b) Enerģiski mēģināt izraut no Padomju rokām Berlinga armijas un AL karavīru vairākumu. Tam nepieciešams novadīt līdz plašu tautas slāņu apziņai, īpaši to, kuri sastopas vai var sastapties ar viņiem, ka Berlinga karavīri kopumā ir pretpadomju noskaņoti, bet tikai viņu priekšnieki ir pārdevuši viņus Padomēm, vai arī bads ir piespiedis viņus iestāties Berlinga armijas rindās. Enerģiska aģitācija Berlinga armijas rindās ir jāveic dažādiem līdzekļiem, taču šīs akcijas pamatā jābūt ticībai notiekošajai sabiedrības pārveidei [..].

d) Enerģiski gatavoties jau iedīglī apspiest padomju mēģinājumus musināt daļu sabiedrības pret valdības pārstāvjiem.

Šai sakarā uzskatu par nepieciešamu: [..] lai valsts vadība nekavējoties izdotu dekrētus:

a) par Polijas sabiedriskās iekārtas pārkārtošanu, ieskaitot lielo saimniecību zemes reformu bez atlīdzības;

b) par rūpniecības pamatnozaru sabiedriskošanu un uzņēmumu kolektīvu padomju radīšanu;

c) par vispārēju pieeju izglītībai un sociālajai nodrošināšanai;

d) par jaunās likumdošanas un pašvaldības iestāžu vēlēšanas sistēmas pamatiem.”

Šī ziņojuma saturs ir ļoti zīmīgs. Var apšaubīt spriedumus par Berlinga armijas karavīru „kopumā” pretpadomju noskaņojumu, par ko AK vadībai ziņas varēja būt tikai pastarpinātas, apstrīdēt iespējas pastāvēšanu Sarkanās armijas klātbūtnē „jau iedīglī apspiest padomju mēģinājumus musināt daļu sabiedrības pret valdības pārstāvjiem”, bet jāatzīst, ka virknē jautājumu situācija Polijā bija vērtēta reālistiski.

Galvenais, ziņojums rāda, ka AK militārā un politiskā vadība, kura atradās nevis Londonā, bet pašā Polijā, saprata, ka PVE, t.s. „pagrīdes valsts” ir gandrīz izsmēlusi savas iespējas vadīt tautas masas, ka jaunie apstākļi, kad vairs nevarēja aprobežoties ar antihitleriskās cīņas, nacionālās neatkarības atjaunošanas lozungiem, bet bija jāpiedāvā tautai jauns valsts attīstības modelis, objektīvi prasīja, lai uz savas varas atjaunošanu pretendējošā elite atteiktos no iepriekšējā autoritārā, nedemokrātiskā mantojuma par labu plašiem slāņiem pieņemamai, demokrātiskai iekārtai. Var teikt, ka AK vadība apzinājās, ka vecajai elitei ūdens jau smēlas mutē, ka ar veco politisko programmu tā neko nepanāks. Ziņojums ļauj konstatēt, ka „poļu vadošajiem kadriem” pat pēc AK vadītāju uzskatiem vairs nebija „pilnīgas uzticības” „tautas masās”, ka vismaz daļa pretpadomju noskaņotu poļu saprata, ka valstī ir nepieciešamas politiskas un sociāli ekonomiskas reformas, pieprasīja dekrētus par tām izdot „nekavējoties”. Nelaime tikai tā, ka politiķu vairākums Londonā nespēja atteikties no saviem valdošajiem priekšstatiem par to, kādai jābūt valsts nākotnei, viņu pašu vietai tajā, korigēt PVE politiku atbilstoši apstākļiem un tautas gribai un adekvāti tai rīkoties.

Polijas vēsturi pētījušais krievu matemātiķis A. Fets uzsvēris, ka Varšavas sacelšanās izraisīšanas mērķis bija jau ne nodoms saglabāt Polijas valdījumā „austrumu teritorijas”, tāpat kā tas bija iepriekšējo operācijas „Burza” sastāvdaļu realizācijas laikā, bet vēlme uzsākt cīņu par varu. Šī darbība bija vērsta gan pret PSRS, gan pret pašas Polijas kreisajiem spēkiem, to radīto valdību – PNAK, kura sāka darbību atbrīvotajos rajonos.

Jau 10.jūlijā S. Mikolajčiks nosūtīja uz Poliju prezidenta dekrētu par ministra rango un vicepremjera funkciju piešķiršanu esošajam PVE delegātam Polijā J. Jankovskim. 26.jūlijā Londonā tika pieņemts un tūlīt uz Varšavu nosūtīts lēmums paaugstināt par ministriem trīs delegāta un vicepremjera vietniekus. Pēc sacelšanās uzvaras viņiem vajadzēja iziet no pagrīdes un demonstrēt valdības darbību Varšavā. Šī kolēģija turpmāk tika saukta par Valsts Ministru padomi (*Krajowa Rada Ministrów*). Radiogrammā bija uzsvērts, ka nozīmējums datēts ar 1944.gada 12.martu. Falsifikācijas mērķis bija skaidrs – radīt šķietamību, ka jau pirms PNAK izveides Polijas galvaspilsētā darbojās likumīga valdība. Tādējādi Varšavas sacelšanās politiskais mērķis bija atbrīvot Varšavu no nacistiem vēl pirms Sarkanās armijas ienākšanas tajā un nodibināt PVE pārvaldi ar 1943.gada 1.martā tās iecelto Delegatūras vadītāju J. Jankovki priekšgalā un ar to pretstatīt Ļubļinā nodibinātajai Polijas Nacionālās atbrīvošanās komitejai citu Polijas teritorijā darbojošos it kā leģitīmu iestādi. Domājams, ka PNAK, 26.jūlijā parakstot ar padomju valdību „Līgumu par draudzību un militāro sadarbību”, kurš saturēja vienošanos par attiecībām Polijas teritorijā starp padomju Virspavēlniecību un poļu administrāciju pēc padomju karaspēka ieiešanas Polijas teritorijā, arī netieši sekmēja PVE lēmuma pieņemšanu par Varšavas sacelšanās uzsākšanu.

Lai vestu sarunas ar Padomju valdību, S. Mikolajčiks 26.jūlija vakarā caur Kairu un Teherānu devās uz Maskavu. Apstākļos, kad Sarkanā armija jau bija iesoļojusi Polijas teritorijā, bet Rietumu sabiedrotie un arī poļu armijas daļas Rietumu frontē atradās no tās ievērojamā attālumā, kad Rietumu valstis bija atteikušās atbalstīt PVE pretenzijas kā uz agrākajām Polijas austrumu robežām, tā arī, kā tagad zinām, pamatotās tās pretenzijas uz patiesības noskaidrošanu Katiņas jautājumā, PVE, to atbalstošajiem spēkiem nekas cits neatlika kā meklēt kādas jaunas iespējas, lai nostiprinātu savas pozīcijas sarunās ar PSRS vadību. Šķita, ka šādu iespēju varētu dot valdības emigrācijā piekritēju uzvarošā sacelšanās Varšavā. Tā rādītu visai pasaulei, ka Polijas tauta atbalsta valdību emigrācijā, nevis PNAK, ka šie poļu spēki ir spējīgi paši atbrīvot savas dzimtenes galvaspilsētu. Sacelšanās uzvara radītu poļu pusei labvēlīgākus nosacījumus sarunās Maskavā.

S. Mikolajčiks vizīte Maskavā bija saistīta ar J. Staļina telegrammu, kurā viņš 23.jūlijā piekrita F.D. Rūzvelta un V. Čērčila priekšlikumam tikties ar S. Mikolajčiku Maskavā. Kā jau stāstīts, J. Staļins paziņoja arī ASV un Lielbritānijas vadītājiem par kontaktu nodibināšanu starp padomju valdību un PNAK, par to, ka neatzīst pēdējo par oficiālu Polijas valdību, taču uzskata, ka ar laiku tā var kļūt par pamatu Polijas pagaidu valdībai, kurā ietilptu dažādi demokrātiskie spēki. Tādējādi padomju vadība, neko vēl nezinot par gatavoto sacelšanos kā PVE trumpi politiskajā spēlē, tieši bīdīja S. Mikolajčika vadīto valdību uz vienošanos ar PNAK. Taču PVE bija savi plāni, saistīti ar sacelšanos. Ne velti savā pirmajā sarunu ar J. Staļinu S. Mikolajčiks sacīja: „Es vēlos Jūs informēt, ka Varšavā atrodas vicepremjers un trīs mana kabineta locekļi. Viņi veido Polijas valdību pagrīdē.” Vēlāk briti uzskatīja PVE premjerministra vizītes Maskavā un sacelšanās sākuma Varšavā sakrišanu par iepriekš ieplānotu.

Ja Varšavas sacelšanās beigtos ar panākumiem, PVE izveidotā 4 cilvēku Valsts Ministru padome uzstātos kā tās varas pārstāve, kuras likumība it kā balstītos uz 1935.gada Konstitūcijas pamata. Jau iepriekš norādīts, ka šo konstitūciju nevarēja raksturot kā demokrātisku, ka pēc 1939.gada sakāves

izveidoto PVE nevarēja uzskatīt pat par 1935.gada Konstitūcijai atbilstošu. Tāpat kā KRN un PNAK, arī Polijas valdību emigrācijā un tās radītos veidojumus nevarēja uzskatīt par demokrātiski radītām iestādēm. Šādos apstākļos Polijas teritorijā pastāvētu divas iestādes, kuras pretendēja uz varu un viena ar otru nevēlējās sadarboties, rastos nopietna varbūtība, ka var izraisīties pilsoņu karš. Nav iespējams noteikt, cik tālu tas Sarkanās armijas klātbūtnē varētu izvērsties, taču nenoliedzami, ka šāda notikumu attīstība kavētu nacistiskās Vācijas sakāvi.

Kaut agrāk par galvenajiem sacelšanās priekšnoteikumiem tika uzskatīti notikumi frontē, Vācijas armijas dezorganizācija un citi ārējie faktori, tagad arvien lielāka uzmanība tika veltīta iekšējiem faktoriem, pirmkārt kreiso spēku pieaugumam. Attieksmi pret sacelšanos arvien vairāk noteica politiskie, nevis militārie faktori.

Kā uzsveris poļu vēsturnieks R. Nazarevičs, par diviem tuvākajiem uzdevumiem kļuva: ar AK spēkiem apsteigt KRN varas nodibināšanos atbrīvotajos rajonos un piespiest PSRS atzīt AK, Polijas valdību Londonā un tās Delegatūru kā likumīgu suverēnu varu Polijā un partneri militāro un politisko līgumu noslēgšanā. AK komandanta vietnieks L. Okuļickis Varšavas sacelšanās priekšvakarā paziņoja: „Viļņa un Ļvova, šīs izpostītās pilsētas, neatvēra acis Rietumiem. Taču šoreiz mūsu upuris būs tik milzīgs, ka viņi būs spiesti mainīt savu ļaunprātīgo politiku, kura nolemj Poliju jaunai nebrīvei”. Kā atstāsta ģenerāļa K. Sosnovska un AK pavēlniecības sakarnieks J. Novaks, L. Okuļickis viņam bija tieši pateicis, ka ar Varšavas sacelšanos bija jāizsauc „pasaules mēroga skandāls”. Jau pēc Varšavas sacelšanās L. Okuļickis rakstīja, ka, tā kā līdz augustam plāna „Burza” realizācijas mēģinājumi bija neveiksmīgi, „bija nepieciešams solis, kurš satricinātu pasaules sirdsapziņu”. Šādi izteikumi liecina, ka jau sākotnēji un ļaunprātīgi bija plānots „tik milzīgs upuris” kā desmiti tūkstoši AK kaujinieku, varšaviešu un arī padomju karavīru dzīvību, lai „satricinātu pasaules sirdsapziņu”, nevis nestu ieguldījumu cīņā pret nacismu. Citiem vārdiem – vajadzēja sacelt tādu troksni, lai Rietumu valstis iestātos Polijas valdības emigrācijā pusē strīdos pret PSRS vadību, ziedojot tās priekšrocības, ko Rietumvalstīm deva sadarbība ar PSRS. Pēc gada bijušais AK Varšavas apgabala pavēlnieks A. Hruscels rakstīja: „Suverēnas valsts atbrīvotajā galvaspilsētā legālajai varai bija jāņem savās rokās visas atbrīvotās zemes pārvalde [...] Bija jāparāda visai pasaulei, ka valdība atrodas savā postenī...” Padomju vēsturniece V. Parsadanova par Varšavas sacelšanos secināja: „Šis akts bija virzīts pret PNAK un vienlaikus aprēķināts, lai radītu politiskas grūtības padomju valdībai un Sarkanajai armijai, kura atbrīvoja Poliju”. PVE politiķi un tai tuvie militāristi ar Varšavas sacelšanos vēlējās radīt Polijas teritorijā viņiem tīkamu valdību kā pretsvaru 1944.gada 1.janvārī Varšavā radītajai KRN un 1944.gada jūnijā Helmā izveidotajai PNAK un ar to iegūt līdzekli kā ietekmēt Polijas atdzimšanas procesu.

Pat AK zemākie komandieri bija informēti par sacelšanās mērķiem, par ko pēc nonākšanas vācu gūstā liecināja pratināšanās. Tā poručiks (virsleitnants) R. Jankovskis 17.septembrī liecināja: „Mums vienmēr teica, ka sacelšanās ir nepieciešama, lai demonstrētu poļu spēku un [mēs] sagaidītu krievus savās mājās ka saimnieki. Ja krievi tam nepiekrīst, mums pat bija aktīvi jāuzstājas pret viņiem. Sacelšanās pirmkārt bija virzīta pret Padomēm, un tikai pēc tam – pret vāciešiem. Taču apstākļi iegrozijās tā, ka AK bija spiesta pieņemt krievu palīdzību. [...] Pēc manām domām AK, cerot, ka sacelšanās vainagosies panākumiem, pati deva pavēli to uzsākt, lai kādreiz ieietu Polijas vēsturē.” Līdzīgi vācu pavēlniecības pārstāvju klātbūtnē izteicās arī citi pratināmie. Tiesa, sacelšanās laikā tās organizatori un vadītāji neatklāja savus politiskos mērķus nedz galvaspilsētas, nedz arī starptautiskajai sabiedrībai domātajā propagandā. (Pēc kara Varšavas sacelšanās patiesie politiskie mērķi vairs netika tik rūpīgi slēpti. Tā, poļu vēsturnieks emigrācijā Z. Semaško rakstīja: „Vācu

sakāvei Varšavā bija jāklūst par konfrontācijas uzpūšanas līdzekli starp atbrīvoto un vienoto galvaspilsētu un padomju pavēlniecību.”)

Nākas secināt, ka Sarkanajai armijai, Padomju Savienībai, kas cīnījās par Polijas un Varšavas atbrīvošanu no nacistiem, PVE un AK gatavoja politiskas lamatas. Ieceres izdošanās gadījumā Padomju valdībai, Sarkanās armijas pavēlniecībai vai nu būtu jāsamierinās ar PVE legālo varu Polijā vai jālikvidē to ar ieroču spēku, kam varētu būt smagas starptautiskas sekas. Pēdējā iespēja savu nodomu īstenošanā iestigušo vecā kaluma poļu politiķu un militāristu apziņā acīmredzot nespēja nekādu lomu. Ja nav viņu varas Polijā – lai kaut izjūk antihitleriskā koalīcija! Tas, ka tam, kaut arī teorētiski, varētu būt vēl tālejošākas sekas, ka Vācija, iespējams, varētu panākt sev izdevīgu mieru un turpināt pārvaldīt Polijas teritorijas, viņus acīmredzot neuztrauca, kaut saprātīgiem, savas tautas priekšā atbildīgiem cilvēkiem taču vajadzēja padomāt arī par šādu briesmīgu iespējamību.

T. Komorovskis sistemātiski informēja par situāciju PVE Londonā un lūdza norādījumus. 1944.gada jūlija pirmajā pusē AK Galvenā pavēlniecība izstrādāja un nosūtīja uz Londonu dokumentu, kurš saturēja vācu spēku Austrumu frontē, īpaši tas centrālajā iecirknī, vērtējumu. Tajā tika apgalvots, ka „Padomju Savienība cenšas ar PSP palīdzību izsaukt Polijā sacelšanos” un atzīmēts, ka „pastāvot tagadējam vācu spēku stāvoklim Polijā un viņu veiktajam sagatavošanas darbam cīņai pret pagrīdi, kas izpaužas katras ēkas, kuru ieņem karaspēka daļas un iestādes, pārvēršanā par aizsardzības cietokšņiem ar bunkuriem un dzeloņstieplēm, sacelšanās nav izredžu uz panākumiem. Tā var beigties veiksmīgi tikai tajā gadījumā, ja vācieši būs salaukti un viņu armijā sāksies sairums. Tagadējos apstākļos sacelšanās īstenošana, pat ja tā saņems izcilu atbalstu ieroču piegāžu un aviācijas un izpletņlēcēju karaspēka sadarbības veidā, tiktu samaksāta ar lieliem zaudējumiem”. Jāatzīst, ka tas bija saprātīgs momenta novērtējums.

Par sadarbības iespējām ar Sarkano armiju poļu militārajās aprindās viedokļi dalījās. Poļu spēku Rietumos Virspavēlnieks K. Sosnkovskis sacelšanos, nesaskaņotu ar Sarkano armiju, uzskatīja par „nepareizu politiski un izmisuma aktu militārā ziņā”. Ģenerālis K. Sosnkovskis T. Komorovskim paziņoja, ka atļaut sākt sacelšanos viņš nevar, taču arī aizliegt to viņam nav tiesību, jo veiksmes gadījumā tā var nest panākumus. 11.jūlijā K. Sosnkovskis izlidoja uz Itāliju pie V. Andersa, ar to faktiski izvairoties no konkrēta lēmuma pieņemšanas un ļaujot T. Komorovskim rīkoties pēc paša ieskatiem. Tiesa, tas lielā mērā arī bija loģiski, jo neviens nevarēja tik labi orientēties konkrētajā situācijā, kā speciālisti uz vietas.

Turpretī AK komandants T. Komorovskis uzstājās pret jebkuriem kontaktiem ar padomju pusi, par sacelšanās paātrināšanu un visu spēku koncentrēšanu Varšavā, lai uzsvērtu tās politisko virzību. Pēc viņa vārdiem, ar sacelšanos tiek atklāta „politiska cīņa pret Krieviju, kurā mums ir jāuzvar.” Viņu atbalstīja PVE pārstāvis Varšavā J. Jankovskis, kurš paziņoja: „Nevarēja būt ir runas par to, lai piesaistītu sacelšanās sākumu kara darbībai Austrumos”.

Savukārt ģenerālis V. Andersss, kā viņš raksta savās atmiņās, uzskatīja, ka Polijā „katra sacelšanās pret vāciešiem beigsies vienīgi ar veltīgu asins izliešanu”, tāpēc lūdza ģenerālim K. Sosnkovskim, kurš tolaik atradās Itālijā, dot visstingrākās pavēles, aizliedzot sacelšanos Polijā. K. Sosnkovskis, nesaskaņojot savu viedokli ar premjeru, telegrammā T. Komorovskim rekomendēja tam atteikties no sacelšanās, lai saglabātu AK spēkus nākamajai cīņai pret padomju karaspēku. Pēc V. Andersa liecības, ģenerālis K. Sosnkovskis 28.un 29.jūlijā nosūtīja uz Varšavu divus vēstījumus. 28.jūlija telegrammā bija teikts: „Padomju vardarbīgās un notikušu faktu politikas priekšā sacelšanās zaudētu politisku jēgu, nestu nevajadzīgus upurus.” Uz šīs telegrammas ir poļu spēku Rietumos Virspavēlnieka štāba vadītāja ģenerāļa S. Kopaņska atzīme: „Es nodevu Prezidentam, kurš pavēlēja

telegrammu nenosūtīt, jo pastāv 28. jūlija valdības lēmums. 1944.gada 3.augustā” (28. jūlija lēmums deva tiesības jautājumu izlemt PVE un AK vadītājiem uz vietas. Par to runāts zemāk. – V. Š.) Otrā vēstījumā K. Sosnkovskis rakstīja: „...pašreizējos politiskos apstākļos es pilnīgi esmu pret vispārēju sacelšanos. Tās politiskais iznākums nenovēršami būtu vienas okupācijas nomaiņa ar otru. Vācu stāvokļa vērtējumam jābūt skaidram un objektīvam. Katra kļūda šai ziņā maksātu mums dārgi.” Šai laikā abi ģenerāļi – V. Anderss un K. Sosnkovskis, lai kā arī vērtētu viņu politisko pozīciju, bija ieguvuši zināmu politisko un militāro pieredzi un viņu viedokļi politiķiem derēja ieklausīties. Tas netika darīts.

Vēl vienu grūdienu sacelšanās virzienā deva neveiksmīgais atentāts pret Ā. Hitleru 20.jūlijā. Nākamajā dienā 21.jūlijā notika AK vadītāju triju ģenerāļu: komandanta T. Komorovska, viņa vietnieka L. Okuļicka un štāba priekšnieka T. Pelčinska apspriede, kurā tika pieņemts lēmums par sacelšanās tiešu sagatavošanu.

L. Okuļickis pēc 1939.gada darbojās BCS, kā tās pārstāvis panāca pirmās poļu partizānu vienības H. Dobžinska vadībā darbības pārtraukšanu. 1941.gada janvārī kā poļu pagrīdnieku viņu arestēja PSRS IeTK. L. Okuļickis piekrita sadarbībai ar to, atsedza sava arestētā komandiera M. Karaseviča-Tokarževska īsto vārdu, liecināja par savas organizācijas darbību, izteica tālejošus priekšlikumus – piemēram, pakļaut BCS Padomju Savienībai. Pēc Vācijas uzbrukuma PSRS L. Okuļickis tika atbrīvots un, kaut atzinās V. Andersam par savu sadarbību ar IeTK, kļuva par V. Andersa armijas štāba priekšnieku, vēlāk – divīzijas komandieri. 1942.gadā V. Andersa armijas sastāvā pildīja militārus uzdevumus Irākā un Sīrijā. 1944.gadā pēc sagatavošanās Londonā tika nosūtīts uz okupēto Poliju. Pēc Varšavas sacelšanās sagrāves kļuva par Armijas Krajas komandantu.

T. Pelčinskis bija ilgstoši (1935–1939) vadījis Polijas armijas izlūkošanas dienestu. No 1941.gada BCS (vēlāk AK) Galvenā štāba priekšnieks. 1944.gada septembrī ievainots, pēc tam vācu gūstā un emigrācijā.

T. Komorovskis to pamatoja ar nepieciešamību „jau iedīglī apspiest padomju mēģinājumus pamudināt daļu iedzīvotāju uz nepakļaušanos valdībai”. Viņš neizslēdza arī iespēju, ka varētu sākties „atklāta cīņa ar Padomēm”.

Valdības emigrācijā Delegatūras vadītājs J. Jankovskis triju militāristu – AK vadītāju lēmumu apstiprināja. To pašu izdarīja 23.un 24.jūlijā Nacionālās vienotības padomes Galvenā komisija ar K. Pužaku priekšgalā. T. Komorovskis PVE izveidotajai pagrīdes valdībai (vice-premjers un trīs ministri) izvirzīja divus jautājumus: 1) vai AK daļām ir jāieņem Varšava pirms pilsētā būs iegājis padomju karaspēks? 2) Cik lielam laikam jāpauz no brīža, kad AK daļas ieņems Varšavu un brīdīm, kad tajā ieies padomju karaspēks? Uz pirmo jautājumu atbilde bija apstiprinoša. Uz otro tā skanēja: „Lai ļautu civilajai administrācijai iespēju sākt pildīt savas funkcijas un uzstāties kā „saimniekam”, mazākais – 12 stundas.”

21.jūlijā AK komandants T. Komorovskis izklāstīja savu viedokli arī Virspavēlniekam K. Sosnkovskim: „Es uzskatu, ka Austrumu frontē vācieši ir cietuši sakāvi. [...] Austrumu frontē vācieši vairs nav spējīgi ne atņemt padomēm iniciatīvu, ne efektīvi tām pretoties. Pēdējā laikā mēs arvien biežāk redzam vācu armijas iekšēja sairuma pazīmes, kura ir ļoti nogurusi un nevēlas karot. Pēdējais atentāts pret Hitleru fakts kopā ar Vācijas militāro stāvokli var vest pie kraha jebkurā brīdī. Tas spiež mūs vienmēr un pilnībā būt gataviem sākt sacelšanos [...] Sakarā ar to es devu pavēli būt gatavībā sākt sacelšanos [Varšavā] no 25.jūlija vieniem naktī, neatceļot arī patlaban īstenojamo plānu „Burza”. Taču T. Komorovskis noraidīja vispārējas sacelšanās Polijā ideju, jo tā varētu sekmēt Sarkanās armijas panākumus un uz PSRS „taktiskās un elastīgās” pozīcijas fona varētu vājināt PVE autoritāti. Tai pašā depešā AK pavēlnieks, nepārzinot situāciju Austrumu frontē, vērtēja Sarkanās armijas uzbrukuma tempu palēnināšanos centrālajā frontes iecirknī kā pagaidu parādību un prognozēja tā atsākšanos pēc īsas atpūtas, pēc tam ātru Vislas sasniegšanu, forsēšanu un virzīšanos

tālāk uz Rietumiem. (Kā izrādījās, šis T. Komorovska sniegtais militārās situācijas vērtējums bija tāls no realitātes. Vācija spēja ne tikai apstādināt Varšavas virzienā virzošos Sarkano armiju, savākt pietiekami daudz karaspēka Varšavas sacelšanās apspiešanai, bet arī 1944.gada 16.decembrī organizēt efektīvu pretuzbrukumu Rietumvalstu armijām Ardeno kalnos, un kopumā pretojās sabiedrotajiem vēl vairāk nekā 9 mēnešus.)

Turpmākās ziņas liecināja, ka Ā. Hitlers joprojām stingri tur varas grožus Vācijā, ka tiek pastiprināts Varšavas apkaimē esošais vācu armijas grupējums. Jau 25.–26.jūlijā pilsētas rajonā sāka ierasties jaunas vācu divīzijas. Panika Varšavā esošo vācu vidū tika pārvarēta. Lielākā daļa vācu ierēdņu atkal uzsāka darbu, poļu strādnieki un kalpotāji saņēma rīkojumu nekavējoties ierasties savās darba vietās. Tika pastiprinātas vācu vienības, kas pilsētā apsargāja svarīgākos objektus.

Poļu militāristi, kuri vienreiz – 1939.gadā jau bija nepietiekami novērtējuši pretinieku, tagad atkal izdarīja to paši kļūdu. Netika ņemts vērā, ka frontei tuvojoties Vācijas teritorijai, tās armijas pretestība pieaugs, nevis mazināsies. Panika hitleriskās administrācijas rindās un starp etniskajiem vāciešiem tika noturēta par vācu gatavību atstāt Varšavu. Diskusijā AK vadībā pirms sacelšanās noformējās viedoklis, ka padomju karaspēka uzbruks tieši šeit, pilsētas teritorijā forsējot ievērojamu ūdens šķērslī – Vislu. Tas bija pretrunā ar iepriekšējo kara gadu pieredzi, ieskaitot svaigā atmiņā esošās kaujas pie Staļingradas un Kijevas, kuras tika atbrīvotas nevis triecienā „pierē” pāri Volgai un Dņeprai, bet ar rūpīgi sagatavotu apiešanas manevru palīdzību. Uzbrukums Varšavai, Sarkanajai armijai pārceļoties tās teritorijā no zemā austrumu krasta uz augsto rietumu krastu, nestu lielus upurus un pilsētas sagraušanu.

Varšavas atbrīvošana bija atkarīga no placdarmu radīšanas Vislas kreisajā krastā uz ziemeļiem un dienvidiem no Polijas galvaspilsētas, lai veiktu dziļu tās aplenkšanas manevru. T. Komorovskis, 21.jūlijā pieņemot lēmumu par sacelšanās gatavību no 25.jūlija, ignorēja faktu, ka Visla vēl nebija forsēta ne augstāk, ne zemāk par Varšavu. Tikai 29.jūlijā 1. Ukrainas fronte pēc sīvām kaujām pārvarēja Vislu pie Sandomiras (*Sandomierz*). Tikai 1.augustā arī 1.Baltkrievijas frontes 8.gvardes armijas daļas izveidoja placdarmu Magnuševas rajonā 60 km no Varšavas. No tā Varšavas virzienā bija jāvirzās 1.Poļu armijai.

Domājams, ka 1.Poļu armijas pārdislocēšana no tās iepriekšējās cīņu vietas pie Demblinas un Pulaviem uz Magnuševas placdarmu Vislas kreisajā krastā uz dienvidiem no Varšavas, lai tieši tā pirmā ieietu Varšavā, liecināja, ka Padomju vadība atšifrēja viņai PVE un AK sagatavotās lamatas. Tieši 1.Poļu armijai ieejot Varšavā, jautājuma par varu izšķiršana nonāktu tikai pašu poļu rokās un zaudētu starptautisko skanējumu. Tiesa, pieaugusi ienaidnieka pretestība, vāciešu pretuzbrukumi ar nolūku likvidēt placdarmu, neļāva šo plānu izpildīt, padomju un poļu armijas bija spiestas pāriet aizsardzībā.

Kā militāriem speciālistiem T. Komorovskim un viņa padomniekiem bija jābūt skaidram, ka upju forsēšana nav viegla lieta, vēl jo vairāk pēc ilgstoša uzbrukuma. Taču, atrodoties pagrīdē, tālu no reālajiem kauju laukiem, AK vadītājiem trūka priekštata, ko nozīmē nemitīgās kaujās ar sīkstu pretinieku pavirzīties 500–600 km, kā 1944.gada vasarā bija izdarījusi Sarkanā armija. Tās daļu uzbrukuma spēks vājinājās. Ja no 23.jūnija līdz 5.jūlijam tās ik dienas virzījās uz priekšu vidēji 30 km, tad nākamajās 10 dienās – vairs tikai 13 līdz 14 km. Līdz ar to AK vadītāji pārvērtēja Sarkanās armijas kaujas spējas dotajā brīdī Polijas teritorijā.

Diemžēl, daudzi fakti liecina, ka AK vadība 1944.gadā bija nonākusi ne pašu spējīgāko militāro speciālistu rokās. AK štāba darbinieks kavalērijas pulkvedis J. Bokszanins par T. Komorovski izteicās, ka „viņa militārās zināšanas aprobežojās ar iemaņām komandēt kavalērijas pulku.” Kā

rakstīja Varšavas sacelšanās dalībnieks, vēlāk Lielbritānijā dzīvojošais vēsturnieks J. Cehanovskis, „T. Komorovska galvu reibinošā karjera sākās pagrīdes apstākļos, kur vienkārši trūka apstākļu [militārās] kvalifikācijas pārbaudei. Tās trūkumu sedza kara noslēpums, bet skanīgie pseidonīmi maz kam ko izteica [...] Normālā, regulārā armijā un frontes apstākļos ģenerāļa Tadeuša Komarovska karjera beigtos ar kavalērijas brigādes komandēšanu. Taču akls gadījums – vācu veiktais ģenerāļa Stefana Grota–Rovecka arests – kļuva viņam par likteņa dāvanu, iznesa šo ierindas kavalērijas virsnieku AK pavēlnieka amatā un uzticēja viņam lemt galvaspilsētas un tautas likteņus, kaut tas traģiski pārsniedza viņa profesionālās un intelektuālās iespējas.”

Jau 27.jūlijā sākās no Holandes, Itālijas un Rumānijas pārsvietā vācu karaspēka kustība caur Varšavu no rietumiem uz austrumiem. Tā notika demonstratīvi, lai „pārliecinātu iedzīvotājus par vācu bruņoto spēku stingro apņēmību noturēt pilsētu”. Iedzīvotāji novēroja, kā no 29.jūlija trīs nakts pēc kārtas pār Vislu uz austrumiem devās vācu tanki. Tos, kuri cerēja uz Varšavas drīzu atbrīvošanu, pamatoti uztrauca padomju aviācijas uzlidojumu pārtraukšana Varšavas piepilsētai Prāgai Vislas austrumu krastā. Pat pagrīdē izdots AK „*Biuletyn Informacyjny*” 31.jūlijā ziņoja, ka „... vācu karaspēks piejās pilsētai nostiprināts skaita un kvalitātes ziņā [...] viņi aktīvi nostiprina aizsardzību.” Vērmahts nebūt nebija vēl pilnībā sakauts. Pie tam tā virzība Varšavas apkārtnē notika bez īpašiem traucēkļiem no AK puses.

Pats AK komandants 27.jūlijā ziņoja uz Londonu, ka „ieradušās viena vai divas tanku vienības no rietumiem. Jūtamas SS divīzijas „Hermanis Gērings” daļas [...]. Pēc paniskās evakuācijas no Varšavas laikā no 22. līdz 25. jūlijam vācieši ir nostiprinājušies. Atgriezusies administrācija”. Taču jaunais spēku samērs nemainīja AK vadības nostāju: „Mēs esam gatavi kuru katru brīdi sākt cīņu Varšavā”. AK pavēlniecība uzskatīja, ka Sarkanās armijas spiediena rezultātā vērmahts būs spiests atstāt pilsētu un radīsies apstākļi sacelšanās panākumiem.

Tiesa, vienlaikus T. Komorovskis prasīja, lai sacēlušos atbalstam tiktu atsūtītas Lielbritānijas bruņoto spēku poļu aviācijas daļas (Ģenerālis K. Sosnkovskis jau 1943.gada 20.oktobrī informēja AK pavēlniecību, ka poļu aviācijā Rietumos ir vienības ne lielākas par eskadriļu, bet lielāku vienību pavēlniecība atrodas britu rokās) un poļu izpletņlēcēju brigāde. Atbilstoši sākotnējiem plāniem poļu lidotājiem bija jādarbojas no AK ieņemtiem lidlaukiem pie Varšavas. Jau nemaz nerunājot par to, ka sacelšanās gaitā neizdevās ieņemt nevienu lidlauku, pilnīgi neskaidrs palika jautājums, kā sacelšanās plānotāji cerēja apkalpot lidlaukus un tajos izvietotās lidmašīnas, aizstāvēt tās pret pretinieka aviācijas uzlidojumiem, apgādāt ar munīciju, bumbām, kurināmo, rezerves daļām. Līdzīgs stāvoklis bija ar iecerēto izpletņlēcēju brigādes izmantošanu. Tajā laikā desantu izsēdināšanai tika lietotas neapbruņotas transporta lidmašīnas, kā arī ar tām buksēti planieri. Varēja droši pateikt, ka, lidojot pār ienaidnieka kontrolēto teritoriju, līdz Varšavai šie lidaparāti varētu nonākt tikai brīnumainā kārtā, bet izpletņlēcēji ietu bojā vēl gaisā kaut kur virs Vācijas vai, labākā gadījumā, vācu okupētās Polijas daļas. Ja kāda lidmašīna arī izlauztos līdz Varšavai, ļoti liela bija varbūtība, ka izpletņlēcēji piezemēsies vācu pozīcijās un tiks ātri iznīcināti.

Vieni no pēdējiem J. Jankovska un ģenerāļa T. Komarovska soļiem pirms sacelšanās brīža nozīmēšanas bija divu radiogrammu nosūtīšana uz Londonu 28. un 30.jūlijā. Pirmajā bija izteikts priekšlikums nosūtīt vai nu Rietumu valstu misiju vai novērotājus, kuri tiktu akreditēti pie „valdības ekspozitūras”. (Tā kā „valdības ekspozitūra” tā arī atklātībā „neeksponējās”, jautājums vēlāk atkrita.) Otrajā bija izteikta prasība pēc sacelšanās uzvaras Delegatūras izveidoto administrāciju atzīt par Rietumvalstu karaspēka ieņemto teritoriju militārās administrācijas „poļu sekciju”, bet AK uzskatīt par Rietumu sabiedroto karaspēka daļu. Polijas sūtnis E. Račinskis pēdējās depešas saturu nākamajā

dienā nodeva Lielbritānijas valdībai. Polijas valdība emigrācijā atbildi uz to tā arī nesaņēma. Nebija Lielbritānijas interesēs ķildoties ar padomju sabiedroto. Vienīgi jāpiebilst, ka labējo poļu politiku gatavība pildīt Rietumvalstu okupācijas varas administrācijas funkcijas savā zemē bija tik lielā mērā kompromitējošs fakts, ka tas tika slēpts pat no šiem politiķiem uzticamiem cilvēkiem.

Poļu vēsturnieks emigrācijā J. Cehanovskis Lielbritānijas pozīciju raksturoja sekojoši: „Angļi neatrunāja poļus no sacelšanās galvaspilsētā, taču atteicās viņiem palīdzēt, uzsverot, ka tas nav iespējams padomju operatīvajā zonā un, pēc būtības, no tās norobežojās. Sacelšanās organizācijas jautājumus viņu atstāja poļu varas iestādēm, netieši iesakot to koordinēt ar Sarkanās armijas darbību.” J. Cehanovskis arī konstatēja: „Sacelšanās autori neizdarīja ne mazāko piepūli lai nokārtotu kaut operatīvi-taktiskus sakarus ar Rokosovski (1. Baltkrievijas frontes pavēlnieks), lai koordinētu ar viņu galvaspilsētā plānoto uzstāšanos”. Nevienā no AK Virspavēlniecības štāba sanāksmēm, kuras notika jūlija beigās, jautājums par padomju pavēlniecības informēšanu vispār netika stādīts. Neviens no sacelšanās vadītājiem neuzskatīja to par nepieciešamu. Cits poļu vēsturnieks emigrācijā Z. Semaško skaidri norādīja, ka „tā kā kaujai par Varšavu bija jābūt pārsteigumam krieviem, kļūst skaidrs, kāpēc AK Galvenais štābs nepaziņoja Sarkanajai armijai un Armijai Ļudovai par saviem plāniem un nesaskaņoja darbību ar tām. Pirmais sacelšanās mērķis bija ieņemt Varšavu, otrais – nostādīt PSRS notikuša fakta priekšā.” Tādejādi sacelšanās termiņa nesaskaņošanai ar padomju pavēlniecību bija politisks pamats, nevis to noteica diplomātisko sakaru trūkums, kā vēlāk AK pavēlniecības apoloģēti mēģināja to izskaidrot.

27.jūlijā AK pavēlniecība izdeva pavēli visām vienībām būt kaujas gatavībā. 28.jūlijā no rīta Varšavas iedzīvotāju vidū cirkulēja ziņa, ka 17.00 pēcpusdienā sāksies sacelšanās. 18.00 kļuva zināms, ka sacelšanās sākums tiek pārcelts uz nākamo dienu. (Galu galā tas tika pārbīdīts līdz pat 1.augustam.) Tas, ka tiek gatavota sacelšanās, „neviename” nebija noslēpums. Neziņa valdīja tikai par to, kad un kā tā sāksies. Dzīvokļos, iestādēs, ielās – visur norisa plašas diskusijas par sacelšanās nepieciešamību. Viedokļi bija visdažādākie. Komunisti, to sabiedrotie cerēja, ka AK pavēlniecība nesāks sacelšanos pirms nebūs nodibinājusi sakarus ar Sarkanās armijas pavēlniecību un vadīsies no militārās lietderības apsvērumiem. Taču notikumi norisa citādi.

Jautājumu par AK sacelšanos Varšavā skatīja Polijas valdība emigrācijā 25.jūlijā. Tika pieņemts lēmums piešķirt valdības Delegatūrai un AK pavēlniecībai tiesības „pieņemt jebkurus lēmumus, kurus diktētu padomju karaspēka uzbrukuma tempi” pat bez konsultācijas ar valdību Londonā. Jāņem vērā, ka, neraugoties uz Vācijas līdzšinējām sakāvēm, tās bruņotie spēki bija daudz pārāki pār AK. Tāpēc galīgā izšķiršanās par sacelšanās sākšanu tika atstāta pašas pagrīdes vadītāju ziņā. Nākamajā dienā S. Mikolajčiks rediģēja radiogrammu PVE delegātam, vice-premjeram J. Jankovskim: „Republikas kabineta sēdē pieņemta kopēja rezolūcija, kas atļauj izsludināt sacelšanos brīdī, kad Jūs pats to izvēlēsit. Ja iespējams, sūtiet par to iepriekšēju ziņu.” (Poļu publicists J. Sidorovics gan raksta, ka S. Mikolajčiks 1944.gada 26.jūlijā pirms izlidošanas uz Maskavu citēto telegrammu uz Poliju nosūtīja bez Prezidenta, citu valdības locekļu, Virspavēlnieka ziņas. Tikai 28.jūlijā sapulcētā valdība *post faktum* deva tai savu apstiprinājumu.) Tā faktiski bija „zaļās gaismas” iedegšana sacelšanās gatavotājiem. Arī briti uzskatīja PVE premjerministra vizītes Maskavā un sacelšanās sākuma Varšavā sakrišanu par iepriekš ieplānotu.

Pastāv gan viedoklis (G. Rhode), ka S. Mikolajčiks, kurš augusta sākumā ieradās Maskavā uz sarunām, par sacelšanās sākumu Varšavā esot bijis pārsteigts. Taču diezin vai šim apgalvojumam var ticēt. Paši poļu vēsturnieki atzīst, ka sacelšanās tika pieskaņota S. Mikolajčika vizītei Maskavā, kur tai bija jāstiprina viņa pozīcijas sarunās ar PSRS vadību.

Neraugoties uz Rietumvalstu vairākkārt demonstrēto atturīgo attieksmi pret PVE un AK sacelšanās organizācijas plāniem Polijā, PVE un AK vadība centās to īstenošanā iesaistīt vismaz Lielbritāniju. Polijas oficiālais sūtnis Londonā E. Račinskis ir liecinājis, ka jau 1944.gada jūlija sākumā AK pavēlniecība informēja Lielbritānijas valdību par sacelšanās gatavošanu. PVE ārlietu ministrs T. Romers vienā no atskaitēm rakstīja, ka pirms S. Mikolajčika izbraukšanas uz Maskavu PVE, informējot V. Čērčilu un A. Īdenu par sacelšanās gatavošanu, viņš centās panākt, lai uz Varšavu tiktu nosūtīta izpletņlēcēju brigāde, Lielbritānijas aviācija bombardētu vācu aerodromus ap Varšavu, Lielbritānijas gaisa spēki nosūtītu uz AK aerodromiem (?) iznīcinātājus „Mustang” un „Spitfire”. Arī pats E. Račinskis 27.jūlijā, kad S. Mikolajčiks jau atradās ceļā uz Maskavu, tikās ar A. Īdenu, oficiāli informēja Lielbritānijas valdību par gatavojamo sacelšanos, lūdza britu palīdzību tai. Arī PVE aizsardzības ministrs M. Kukiels izvirzīja Lielbritānijai prasību atbalstīt sacelšanos. PVE prasīja ASV un Lielbritānijai masveida aviācijas atbalstu (1 300 lidojumu) tieši pirms sacelšanās sākuma, poļu izpletņlēcēju brigādes pārsviešanu no Itālijas uz Poliju, arī cita veida palīdzību.

Daļa poļu pētnieku arī mūsdienās uzskata, ka AK vadības plāni bija reāli un AK, saņemot no Rietumiem pietiekami daudz ieroču un aviācijas atbalstu, varēja gūt panākumus. Turpretī cita daļa norāda, ka bruņotās sacelšanās plāns jau sākotnēji bija nereāls, jo briti to neakceptēja, bet ar J. Staļinu PVE un AK savus plānus negatavojās saskaņot, ar PSRS atbalstu nerēķinājās, bet, gluži pretēji, sacelšanās panākumus gatavojās politiski izmantot pret PSRS. Tika cerēts, ka ar anglosakšu palīdzību veikta uzvaroša sacelšanās nesīs PVE varas Polijā atzīšanu arī no PSRS vadības puses, kaut jau no 1943.gada pavasara uz to faktiski vairs nevarēja cerēt.

Briti gan politiskā, gan militārā līmenī atteicās ievērot PVE lūgumus kā neizpildāmus. Lielbritānijas štābu priekšnieku komiteja uz šo prasību atbildēja: „Mūsu viedoklis ir, ka sabiedroto operācijas Polijā var notikt tikai tad, ja pastāvēs pilnīga koordinācija ar padomju uzbrukumu”. Citiem vārdiem – briti palīdzību Polijai bija gatavi sniegt tikai ar noteikumu, ka notiks sadarbība ar sabiedroto PSRS. Poļu izpletņlēcēju brigādes nosūtīšanu komiteja uzskatīja par nereālu, jo lidojums pāri Vācijai ar tās spēcīgo pretgaisa aizsardzības sistēmu vestu pie smagiem un neattaisnojamiem zaudējumiem. (Poļu izpletņlēcēju brigādi briti solīja apgādāt ar nepieciešamo tehniku tikai izcelšanās kontinentā otrajā etapā. Realitātē brigāde tika iesaistīta lielākajā gaisa desanta operācijā Otrā pasaules kara laikā „Market Garden” 1944.gada septembrī Holandes teritorijā, kur cieta lielus zaudējumus.) Kā praktiski neveicama tika vērtēta arī iespējamā vācu lidlauku bombardēšana Varšavas pievārtē. 28.jūlijā Lielbritānijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs A. Kadogans savas valdības vārdā šo lūgumu atteica, motivējot gan ar tehniskām grūtībām, gan paredzamajiem lielajiem zaudējumiem, gan nepieciešamību saskaņot šo darbību ar PSRS. PVE arī šo Lielbritānijas atteikumu neņēma vērā. Tādejādi Varšavas sacelšanās sākums zināmā mērā bija negaidīts arī tuvākajiem Polijas sabiedrotajiem, kuri acīmredzot nevarēja iedomāties, ka tā varētu sākties bez sabiedroto atbalsta. Kaut Lielbritānijas valdība vismaz daļēji bija informēta par Varšavā gatavojamo sacelšanos, tā nepaziņoja par to PSRS valdībai. Šādas atturības cēloņi varēja būt dažādi: gan neticība PVE nesaprātīgumam, gan arī vēlme izmantot PSRS grūtības, lai Rietumu sabiedrotie paši varētu ieņemt plašākas teritorijas. Galu galā sasteigtā, slikti sagatavotā sacelšanās tikai traucēja Rietumvalstu un PSRS sadarbību, par ko liecināja jautājuma izskatīšana valsts galvu sarakstē. Tā kā Lielbritānijas Ārlietu ministrijas aparātā darbojās padomju izlūks D. Maklīns, kurš varēja sekot angļu sakariem ar poļu pretpadomiski noskaņotajiem politiķiem, ziņas par poļu pagrīdes gatavotajām akcijām nonāca padomju valdības rīcībā.

PVE par britu noraidīto atbildi uz palīdzības lūgumiem ģenerālim T. Komorovskim nepaziņoja. Viņš vienīgi zināja, ka pieprasījumi Rietumvalstīm ir nosūtīti un tiek pētīti.

Poļu publicists un politiķis A. Vasiļevskis, kurš 1944.gadā AK vienību sastāvā piedalījās Varšavas sacelšanās, vēlāk aprakstīja, kā viņš grupas sešpadsmitgadīgu puīšu sastāvā stāvēja braša podporučika (leitnanta) priekšā, kurš bez mazākajām šaubām saviem klausītājiem stāstīja, ka jau pēc dažām dienām Banku laukumā (*Plac Bankowy*) Varšavā nolaidīsies angļu brigāde, sakaus vāciešus un apturēs boļševikus. Gribot negribot jāatceras daudzu poļu cerības XIX gadsimtā, ka Polijas atbrīvošanos (un arī poļu uzkundzēšanos citām, mazākām tautām) nesīs Rietumu palīdzība.

Tādejādi faktiski PVE, lai panāktu, ka sacelšanās Varšavā notiktu jebkuros apstākļos, noslēpa no AK pavēlniecības, ka ASV un Lielbritānija negatīvi izturējās pret sacelšanos un pēc būtības atsacījās sniegt tai aktīvu palīdzību. Krievu publicists J. Ivanovs to kvalificējis kā PVE veiktu apzinātu provokāciju, kura tika apmaksāta ar poļu asinīm. To, ka jau jūlija beigās britu militārās iestādes atteicās kādi palīdzēt Varšavas sacelšanās dalībniekiem, ja tāda izraisītos, Varšavā uzzināja tikai 6.augustā.

Taču cilvēki, kuri tieši pieņēma lēmumu par sacelšanās sākumu, labi zināja, ka Polijas teritorija pēc antihitleriskās koalīcijas vadītāju vienošanās ietilpst padomju karaspēka operatīvajā zonā un pat bez tieša Lielbritānijas atteikuma sniegt palīdzību sacelšanās dalībniekiem uz to cerēt bija gandrīz nereāli. Sacelšanās gaitā rēķināties ar poļu desantniekiem un aviāciju nenācās. Neraugoties uz to, pavēle uzsākt sacelšanos tika dota. PVE un AK pavēlniecība steidzās, tāpēc sacelšanās uzsākšana nebija saskaņota arī ar Rietumu sabiedrotajiem.

Vēl 31.jūlija rītā, dienu pirms sacelšanās sākuma, AK pavēlnieks T. Komorovskis, tāpat kā vairums AK Galvenā štāba augstāko virsnieku, vērtēja situāciju Varšavā kā nelabvēlīgu, uzskatīja, ka sākt sacelšanos ir pārāgri. Tas atbilda izlūkošanas ziņām par 30.jūlijā notiekošo svaigu vācu spēku ierašanos un koncentrēšanos pretuzbrukumam uz austrumiem no Varšavas. Atbilstoši tam tika nolemts, ka sacelšanās vismaz tuvākajās dienās nesāksies. Taču tai pat dienā lēmums tika pārskatīts.

31.jūlijā, plkst. 17. AK štābs sāka pulcēties uz sanāksmi, noteiktu plkst. 18. Tika saņemta informācija, ka premjers S. Mikolajčiks ir izlidojis uz Maskavu. (Iespējams, ziņa par S. Mikolajčika vizīti uz Maskavu pasteidzināja sacelšanās sākumu.) Tad sanāksmē ieradās AK Varšavas apgabala pavēlnieks pulkvedis A. Hruscels, kurš ziņoja ģenerālim T. Komorovskim, ka padomju tanki pārrāvuši vācu aizsardzību, jau ieņēmuši vairākas tuvējās pilsētas un parādījušies pat Varšavas priekšpilsētas Prāgas pievārtē. Viņš pieprasīja pavēli par sacelšanās sākšanos, jo, ja tā netiks saņemta tūlīt, vēlāk jau „būs pārāk vēlu”. Atkal notika triju militāristu: AK pavēlnieka T. Komorovska, viņa vietnieka L. Okuļicka un štāba priekšnieka T. Pelčinska apspriede, kurā tika nolemts sākt sacelšanos.

T. Komorovskis nosūtīja adjutantu pēc PVE Delegatūras vadītāja un vice-premjera J. Jankovska, kurš ieradās pēc pusstundas. J. Jankovskis uzdeva sanāksmes dalībniekiem dažādus jautājumus, izsakot savas šaubas. Piemēram, kas notiks, ja Sarkanā armija apstāsies, vai sacelšanās dalībniekiem pietiks ieroču u.c. „Jankovska kungs, – rakstīja savās atmiņās T. Komorovskis, – uzklausīja mani, bet pēc tam uzdeva jautājumus dažiem štāba virsniekiem. Tā radījis sev pilnīgāku priekšstatu par stāvokli, viņš griezās pie manis ar vārdiem: „Ļoti labi, tādā gadījumā sāciet.” Faktiski PVE Delegatūras vadītājs J. Jankovskis tikai apstiprināja AK militāro vadītāju lēmumu par sacelšanās sākumu. (Varšavas sacelšanās laikā viņš atradās AK štāba tuvumā, zaudējot sakarus ar pārējām Polijas teritorijām, pēc sacelšanās sakāves kopā ar civilpersonām atstāja pilsētu, paslēpās laukos, kur atkal uzņēmās pildīt savus pienākumus.)

Tad arī AK komandants griezās pie A. Hruscela: „Rīt, tieši pulkst. 17., pavēlu Jums sākt Varšavā operāciju „Burza””. Bija 31.jūlija plkst. 18. Tā liktenīgā ģenerāļa T. Komorovska pavēle tika pieņemta uz nepārbaudītas un – kā drīz noskaidrojās – kļūdainas, nepareizas informācijas pamata. Pulkveža A. Hruscela izlūki to bija ieguvuši no kaut kādām civilpersonām, kuras esot redzējušas padomju tankus Prāgā. Bez tam lēmums tika pieņemts izteikta L. Okuļicka spiediena rezultātā uz ģenerāli T. Komorovski, apvainojot viņu neizlēmīgumā un pat bailīgumā.

Tikai stundu pēc A. Hruscela aiziešanas ieradās līdz tam promisesšie AK Galvenās pavēlniecības izlūkošanas un operatīvās nodaļu vadītāji un citi jau pirms tam nozīmētās apspriedes dalībnieki. Jaunatnākušie štāba locekļi izrādījās nostādīti notikuša fakta priekšā. Operatīvās nodaļu vadītājs J. Šostaks spēja tikai pajautāt T. Komorovskim: „Vai tiešām šī lēmuma pieņemšanai, ģenerāļa kungs, Jums nebija vajadzīgs ne izlūkošanas, ne operatīvās nodaļas vadītājs?” Atbilde skanēja: „Dod Dievs mums ieņemt Varšavu līdz padomju karaspēka ienākšanai”.

Jau pēc lēmuma pieņemšanas, bet vēl joprojām tai pat 31.jūlijā AK Galvenā štāba izlūkošanas nodaļas priekšnieks pulkvedis K. Iranek-Osmeckis ziņoja, ka informācija par padomju tankiem, it kā redzētiem Varšavas priekšpilsētas Prāgas tuvumā, nav guvusi apstiprinājumu, ka, sastapuši stipru vācu pretestību pie Voluminas un cietuši smagus zaudējumus, tie bija spiesti atkāpties.

Tas nozīmēja, ka tās ziņas, kuras bija lēmumu sākt sacelšanos, pamatā ir kļūdainas. Bija acīmredzams, ka iniciatīva šai frontes iecirknī ir pārgājusi vācu rokās, ka konkrētajā brīdī nepastāv iespēja saņemt kaut kādu palīdzību no Sarkanās armijas.

Taču uz nepareizu ziņu pamata pieņemtais lēmums netika atcelts, jo bija tapis uz politisku bažu par PVE likteni pamata, kuras arī diktēja kļūdaino militāro taktiku.

Kā savās atmiņās stāsta Nacionālās vienotības padomes priekšsēdētājs K. Pužaks, nākamajā dienā pulksten 15.00, divas stundas pirms sacelšanās sākuma notika viņa saruna ar T. Komorovski un T. Pelčinski, kā arī Delegatūras vadītāju J. Jankovski. K. Pužaks, intuitīvi pareizi vērtējot situāciju, uzdeva jautājumu: „Ko gan nozīmē šis briesmīgais, no nakts ilgstošais klusums no frontes līnijas puses un gaisā – vai tik ne padomju uzbrukuma neveiksmi?” „Piekrītu, tas ir ļoti dīvaini un neizskaidrojami”, norūpējies atbildēja ģenerālis T. Pelčinskis. Taču mainīt kļūdaino lēmumu bija jau par vēlu.

Izpētījis arhīvus (tai skaitā arī ASV atrodošos vērmahta materiālus) poļu pētnieks T. Savickis izdarīja secinājumu, ka AK pavēlniecība pavisam neorientējās situācijā, bet sacelšanās vadītāja ģenerāļa T. Komorovska pēc kara sniegtie paskaidrojumi „lai izbēgtu no vēstures tiesas” pilnībā neiztur konfrontāciju ar faktiem un ir domāti pilnīgi nekompetentam lasītājam. T. Savickis konstatēja, ka, pastāvot esošajai vācu karaspēka koncentrācijai, padomju pavēlniecība tai brīdī tam nevarēja pretstatīt nepieciešamos spēkus.

No militārā viedokļa signāls sākt sacelšanos tika dots bez dziļas radušās situācijas analīzes, kura bija izveidojusies Varšavas pievārtē, un pat pretēji AK pavēlniecības rīcībā esošajām ziņām par Sarkanās armijas uzbrukuma apstāšanos un vācu tanku divīziju koncentrāciju Varšavas rajonā.

AK plāni neparedzēja ilgstošas cīņas iespēju pilsētā. Kā teikts 1945.gada janvārī Polijā atrastā vācu dokumentā, AK bija aprēķinājusi attīrīt Varšavu no vāciešiem trijās dienās. Pēc AK pavēlniecības uzskata notikumiem Varšavā bija jāklūst par īslaicīgu politisku bruņotu demonstrāciju, kura rādītu tautas atbalstu AK un valdībai emigrācijā. Par to, ka AK spēki ieņems Varšavu, vācieši tiks padzīti, sacelšanās sācēji nešaubījās. Vācu spēkus šai frontes iecirknī viņi uzskatīja jau par satriektiem. Galvenās viņu rūpes bija veltītas tam, lai ieņemtu pilsētu pirms padomju armijas ieiešanas tajā. Vēlāk sacēlušos vadītāji vācu gūstā pratināti liecināja, ka viņu plānos bija izplatīt sacelšanos uz

visu Ģenerālgubernatūru, lai radītu poļu valsti un „par spīti Padomēm” organizētu savu patstāvīgu varu. Taču viss izrādījās citādi.

Par T. Komorovska noteikto sacelšanās sākumu runāja „visa” pilsēta. Klīda baumas, ka radio dos signālu „Burza” un attiecīgajā brīdī atskanēs vairākas trauksmes sirēnas. Līdz Varšavai nonāca arī ziņa, ka uz Maskavu dodas S. Mikolajčiks. Iedzīvotāji laužīja galvas – kādas sekas var būt šai vizītei, taču nevarēja iedomāties, ka tai ir tiešs sakars ar gatavojamo sacelšanos. Par to, ka AK pavēlniecība sacelšanos uzsāka uz savu atbildību un ar Sarkanā armiju nebija nekādu vienošanos, varšavieši uzzināja tikai jau tās gaitā. Pastāv liecības, ka, neraugoties uz baumām par gatavojamo sacelšanos, Varšavas iedzīvotāji, pretēji AK kaujiniekiem, nebija gatavi sacelšanās izraisīšanai, tā tos pārsteidza. Nebija uzkrāta pārtikas, dzeramūdens rezerves, nebija, un arī nevarēja būt, drošu paslēptuvju. Reizē sacelšanās bija pārsteigums gan AL, gan Sarkanās armijas pavēlniecībai, kuras nekādi nevarēja gaidīt tik nesaprātīgu soli tik nelabvēlīgos apstākļos.

Poļu vēsturnieks Z. Homičevskis mēģinājis sistematizēt lēmuma sākt sacelšanos Varšavā sociālos, politiskos, militāros cēloņus. Viņaprāt, lēmuma pieņemšanu noteica vai vismaz veicināja:

- 1) Vācu sakāve Austrumu frontē Sarkanās armijas uzbrukuma rezultātā.
- 2) Tas, ka plāns „Burza” paredzēja poļu teritoriju atbrīvošanu pirms Sarkanās armijas ienākšanas un tās sagaidīšanu PVE kā visu poļu pārstāves vārdā.
- 3) Bailes no nekontrolētas un neorganizētas sabiedrības attīstības, tai skaitā PSP vadītas sacelšanās.
- 4) Uzskats, ka galvaspilsētas iedzīvotāji pēc piecu gadu okupācijas bija gatavi stāties pretī okupantiem.
- 5) PVE un AK aprindās pastāvošā vēlme atmākot padomju apgalvojumus, ka AK visu kara laiku tur „šauteni pie kājas”.
- 6) Bažas par nacistu atreibību varšaviešiem par Varšavas gubernatora SS gruppenfīrera L. Fišera pavēles 28.jūlijā ierasties uz ierakumu rakšanu neizpildi.
- 7) Vispārēja apziņa, ka Sarkanā armija jau ir tuvu, un dažu stundu laikā var ienākt Varšavā.
- 8) Aina, kā caur pilsētu atkāpjas kauju izmocītas, pretošanās spējas it kā zaudējušas vācu daļas.
- 9) Ticība AK spēkam un cerības uzbrukumā vācu garnizonam izmantot pārsteiguma momentu.
- 10) Ticība, ka Rietumu sabiedrotie piegādās cilvēkus un karamateriālus, un palīdzēs arī Sarkanā armija.

Tiesa gan, vairāki augstāk minētie cēloņi jāatzīmē kā mazpārlicinoši. (Piemēram, ainu, ka caur Varšavu atkāpjas izmocītas vācu daļas, taču nedaudz vēlāk papildināja pavisam cita aina, kad caur pilsētu uz austrumiem virzījās citas, kaujas spējīgas vācu daļas. Tālāk, kāda gan T. Komorovskim varēja būt cerība uz pārsteiguma momentu, ja pirms sacelšanās vācieši mēģināja viņu pierunāt no tās atteikties? Pat nezinot par Rietumu sabiedroto atteikumu tieši palīdzēt sacelšanās dalībniekiem, kāda gan varēja būt cerība uz tiem, kuri Poliju bija rūgti pievīlušī 1939.gadā? Kā varēja gaidīt palīdzību no Sarkanās armijas, ja politiski sacelšanās bija vērsta pret PSRS un ar to jautājums nebija saskaņots?)

Par lēmuma uzsākt sacelšanos Varšavā priekšnoteikumiem jau XX gadsimta 60.gados uz Polijā esošo arhīvu dokumentu pamata pētījumu „*Polityczne przyczyny Powstania Warszawskiego*” (Varšavas sacelšanās politiskie cēloņi, Warszawa, 1964) izdeva A. Skaržinskis, bet 70.gados uz poļu dokumentu pamata, kuri glabājās Londonā, pamatīgu darbu „*Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*” (Varšavas sacelšanās. Politiskā un diplomātiskā satura izklāsts. Odnova, Londyn, 1971) izdeva Lielbritānijā dzīvojošais J. Cehanovskis. Abu pētīniķu uzskatos bija daudz atšķirību, taču abi viņi noskaidroja, ka tie, kas pieņēma lēmumu par sacelšanās sākumu Polijas

galvaspilsētā, neko nezināja ne par vācu, kuri jūlijā atkāpās Sarkanās armijas priekšā, mērķiem, ne arī par Sarkanās armijas, kura tuvojās Varšavai, plāniem. Abi pētnieki secināja, ka šādos apstākļos pieņemtais lēmums pārāk maz ievēroja militāros priekšnoteikumus, no šī viedokļa tas bija pārāk riskants. Pieņemot 31.jūlijā lēmumu par sacelšanās sākšanu, poļu vadītāji vadījās tikai no AK Galvenā štāba aprēķiniem, kuram nebija nekādu sakaru ar Sarkanās armijas pavēlniecību. (No 1943.gada 25.aprīļa PSRS valdības un PVE sakari taču bija pārtraukti.) Kā PVE Londonā, tā AK Galvenajā štābā Varšavā pārsvarā darbojās politiski argumenti. Kā šķita lēmuma pieņēmējiem, uzvarošā sacelšanās varēja novērst katastrofālu Polijai (patiesībā – tās valdošajiem slāņiem) notikumu attīstību un nepieļaut zemes padomizāciju, kurās sākums tika saskatīts PNAK darbībā. J. Cehanovska grāmatā skaidri pierādīts, ka Varšavas sacelšanās bija politiski virzīta pret PSRS un PNAK un tās mērķis bija ienest nesaskaņas antihitleriskajā koalīcijā.

Sacelšanās no militārā viedokļa bija slikti sagatavota. Tā tika gatavota ilgstoši un tomēr sākās vāji sagatavota. Tam par cēloni bija gan objektīvi, gan subjektīvi faktori.

Objektīvi, ienaidnieka okupētā teritorijā, pastāvīgā tā kontrolē, pagrīdē sagatavot liela mēroga uzstāšanos ir ļoti sarežģīti, sekmīgu iznākumu garantēt nav iespējams.

Subjektīvi, lēmuma par sacelšanās sākumu pieņemšanu ietekmēja ne tikai militāri, bet arī politiski apsvērumi, un otrie neļāva pareizi novērtēt pirmos. Sacelšanās vadītāji bija rēķinājušies tikai ar iespēju samērā viegli ieņemt pilsētu pēc vācu aiziešanas un pirms Sarkanās armijas ienākšanas. Nebija koncentrēti pietiekami spēki galveno stratēģisko objektu – lidlauku, tiltu, galveno satiksmes artēriju ieņemšanai. Nepietiekami bija pūliņi, lai apbruņotu sacelšanās dalībniekus kaut vai ar AK slēptuvēs pašā pilsētā un tās apkārtnē esošajiem ieroču krājumiem.

Pēc vēsturnieku vērtējumiem kopējie AK spēki sacelšanās rajonā sastādīja ap 50 tūkstošu vīru, mobilizēti bija 37 tūkstoši, reāli kaujas darbībā piedalījās ap 25 tūkstoši. (Pēc poļu militār vēsturnieka J. Kirhmejera datiem cīņā devās 32 500 kaujinieku). Taču viņu lielākā daļa nebija guvuši nekādu kaujas pieredzi. Viņu apbruņojums bija nepilnvērtīgs. Kaut krievu publicists D. Žukovs rakstījis, ka bez ievērojamiem poļu ieroču krājumiem, palikušiem no 1939.gada, AK rīcībā bijuši arī lieli pa gaisu piegādāti sūtījumi ar britu un amerikāņu ieročiem (Bez jau minētajām britu piegādēm no 1944.gada arī amerikāņu bumbvedēji „Libereitor B-24”, kuri startēja no Itālijas lidlaukiem, regulāri nometa ieročus AK ar izpletniem. AK kaujinieki tādā veidā saņēma tūkstošus vieglo ieroču, ieskaitot arī mīnmetējus un lielkalibra ložmetējus) un bez tam pirmajās sacelšanās dienās sacēlušos rokās nonāca arī Varšavas policijas arsenāls, tomēr ieroču trūka.

No 1944.gada februāra līdz aprīlim vācu okupanti Varšavā veiktajās masveida kratīšanās konfiscēja salīdzinoši daudz ieroču. Tikai vienā no šādām akcijām viņu rokās nonāca ap 600 liesmu metēju un 60 000 rokas granātu, kas varētu lieti noderēt sacelšanās gaitā.

7.jūnijā, kad vēl nebija plānu rīkot sacelšanos Varšavā, ap 900 automātu bija nosūtīti uz Belostokas apgabalu. Pēc desmit dienām tika izvesti kārtējie 60 automāti, kā arī citi kara materiāli. Vāciešiem otrajā jūnija pusē izdevās uziet vairākas poļu ieroču noliktavas. Citu adreses pagrīdnieku arestu dēļ tika pazaudētas. Piemēram, J. Kirhmeijers min faktu, ka 1947.gada martā, attīrot Varšavas drupas, tika atrasta neizmantota poļu pagrīdnieku noliktava, kurā bija 678 automāti (britu ražotie „Sten” un 1943.–1944.gadā uz to pamata, bet ar izmaiņām pašu poļu ražotie automāti „Blyskawica” (Zibens)) un 60 000 patronu tiem. Sekojoši, dažas nedēļas pirms sacelšanās sākuma AK vienības Varšavā tika daļēji atbruņotas.

Pēc vieniem datiem, uzsākot sacelšanos, AK kaujinieku rīcībā bija 1 000 karabīņu, 300 automātu, 60 rokas ložmetēju, 7 balsta ložmetēji, 35 prettanku šautenes un granātmetēji, 1 700 pistoļu,

25 000 rokas granātu. (Pēc citiem datiem, sacelšanās sākumā AK Varšavas apgabalā esošo 30 tūkstošu kaujinieku rīcībā bija 2 629 šautenes, 47 ložmetēji, 657 automāti, 29 prettanku šautenes, 2 665 pistoles un 50 tūkstoši granātu, vēl citiem – arī 2 prettanku lielgabali) Tas nozīmē, ka īsteni apbruņoti bija ap 2 500 līdz 3 500 cilvēku, kas sastādīja ap 10% no visiem. Pārējie gaidīja, kamēr ieroči tiks atņemti pretiniekam. Ja pierēķina uz provinci aizsūtītos un vēlāk krātuvē atrastos automātus, AK labākajā gadījumā rīcībā būtu līdz 2 300 automatisko ieroču. Ir skaidrs, ka tas nevarētu mainīt kaujas rezultātu, taču papildus 1,5 tūkstošu kaujinieku iegūtu lielākas izredzes uz izdzīvošanu. Pie tam munīcijas esošajiem ieročiem pietika tikai pāris dienu cīņām. 27.jūlijā AK vadības sanāksmē, atbildot uz aizrādījumu, ka kaujiniekiem trūkst ieroču, pulkvedis A. Hruscels norādīja: „Ieročus sacelšanās dalībniekiem jāiegūst no ienaidnieka, uzbrūkot pretošanās punktiem [bunkuriem ar ložmetējiem] ar cirvjiem un laužņiem.” Acīmredzot komentāri šeit ir lieki.

Kādi bija okupantu spēki? Ieskaitot SS, policijas vienības, apbruņotos dzelzceļniekus, tiltu apsardzi, kara skolu kursantus, lidlauku apkalpi un sakarniekus, Varšavā pavisam bija izvietoti ap 15 tūkstošu vācu karavīru. Jau pēc sacelšanās sākuma garnizons tika papildināts ar SS un policijas daļu karavīriem.

Tāpat kā 1943.gadā ar Katiņas lietu, arī 1944.gadā vācieši centās padziļināt nesaskaņas savu ienaidnieku rindās, saasināt savstarpējo neuzticību starp abām strāvām, kuras cīnījās par Polijas neatkarību. Vācu nacisti bija ieinteresēti pilsoņu kara izraisīšanā Polijā uzbrūkošā padomju karaspēka tiešā aizmugurē, lai to panāktu nevairījās no rupjām provokācijām.

Kā rakstīja poļu vēsturnieks Z. Zaluskis, pirmajās augusta dienās Varšava un fronte tika apkaisīta ar viltotām lapiņām. Viena no tām, parakstīta „Burs, galvenais bruņoto spēku komandants zemē” norādīja: „Poļi, mūsu varonīgās cīņas izšķirošais brīdis prasīs no mums nešaubīgu ticību uzvarai, gatavību upuriem nācījas vārdā un disciplīnu vadības priekšā. Paziņoju sekojošu pavēli. Boļševiki stāv Varšavas priekšā. Viņi apgalvo, ka ir poļu tautas draugi. Tie ir viltīgi meli. Mūsu nomales, Viļņa un Ļubļina sauc pēc atriebības. Boļševistisko ienaidnieku sagaidīs tāda pat nesaudzīga cīņa, kā tā, kas satricināja vācu okupantus. Darbības Krievijas labā ir dzimtenes nodevība. [...] Armijas Kraļavas komandieriem ir jāapspiež visi mēģinājumi atbalstīt Padomes. Vācieši bēg. Uz cīņu pret Padomēm! Lai dzīvo brīva karojoša Polija!” Kā rakstīja Z. Zaluskis, domājams, ka neviens no AK virsniekiem, kuri uzturēja pastāvīgus sakarus ar pavēlnieku un bija iepazīstināti ar operācijas „Burza” plānu, nešaubījās, ka uzsaukums ir viltojums. Taču par šī dokumenta atrašanu Prāgas rietumu daļā Sarkanās armijas Ģenerālštāba pārstāvis pie Polijas armijas ģenerālis N. Molotkovs 19.septembrī ziņoja maršalam G. Žukovam. Pavēle bija nodrukāta lieliem burtiem uz 1 lapas un acīmredzot bija paredzēta izlīmēšanai uz sienām. Tai nebija datuma un norādes par tipogrāfiju. Spriežot pēc satura, šķita iespējams, ka tā bija izdota īsi pirms sacelšanās sākuma, nogādāta Prāgā, bet pēc sacelšanās sākuma vai nu pēc pašas AK pavēlniecības lēmuma netika izplatīta, vai arī lielākā daļa tās tirāžas nonāca vai nu vācu rokās, vai cita iemesla dēļ gāja bojā. Tas izskaidrotu to, ka tā tika atrasta tikai vienā eksemplārā. AK pārstāvji, kuri vēlāk nonāca padomju un ģenerāļa Z. Berlinga štābos, sadūrās ar lielām grūtībām, mēģinot pierādīt, ka aicinājums karot pret Padomēm tiešām nav T. Komorovska direktīva, bet vācu provokācija.

Ir pazīstama arī vācu publicēta un pirms Varšavas sacelšanās Polijā izplatīta lapiņa: „Poļi, ko jūs gaidāt? Sitiet vāciešus. Es nāku, lai jūs atbrīvotu. Ar cieņu – Josifs Staļins.”

Tika izplatītas arī vācu puses sacerētas „Staļina pavēles” par Sarkanās armijas uzbrukuma pārtraukšanu Varšavai. Padomju iestādes šos viltojumus atklāja jau augusta vidū, kad veica situācijas noskaidrošanu Varšavā un „ap” to.

Vēl kāda lapa, kurā vairākkārt atkārtojās vārdu kopas „brīvā tautas Polija” un „Polijas Armija Ļudova”, noslēdzās vārdiem: „Armijas Kraļovas lielmanīgajiem darbiniekiem ir jādemisionē. Sekojiet, ko viņi darīs. Viņu algotais graujošais darbs hitleriešu dienestā ir beidzies. Nāvi fašismam! Lai dzīvo brīvā tautas Polija! Ģenerālis Berlings, Polijas armijas komandieris Krievijā.” Bija arī norādīta šķietamā lapa drukāšanas vieta – „Viļņas valsts tipogrāfija”. Šis viltojums zinoša cilvēka acīs nebija neko vērts. Taču tas varēja ietekmēt tos, kuri nezināja kā runā, par ko patiesībā cīnās poļu kreisie, PNAK, Polijas armija.

Kā redzam, pretpadomju kampaņā no vienām pozīcijām ar PVE piekritējiem darbojās arī Vācijas propagandas mašīna.

Nelabvēlīgo spēku samēru, daļēji arī ieroču trūkumu varēja kompensēt pēkšņuma moments, kas ir svarīga sastāvdaļa jebkuras sacelšanās īstenošanā. Taču arī šis faktors netika izmantots.

90.gados poļu avīzes paziņoja par Polijas arhīvos atrastu dokumentu, kurš liecināja, ka AK pavēlniecība un PVE neņēma vērā to, ka pretinieks – vācu okupanti jau jūlijā trešās dekādes sākumā bija ieguvuši ziņas par gatavojamo AK akciju, gatavojās tai un, tāpat, operatīva pārsteiguma momenta sacēlušos pusē nebija. Šīs ziņas tikai pastiprina AK pavēlniecības atbildību par sacelšanas gaitā nestajiem upuriem. Lietas būtība bija sekojoša. Starp 20. un 22.jūliju Varšavas tuvumā notika SS hauptšturmfrēra P. Fuksa un AK komandanta T. Komorovska tikšanās.

Lūk, šīs sarunas pieraksts:

P. Fukss: „Ģenerāļa kungs, pie mums ir nonākušas baumas, ka jums ir nodoms 28.jūlijā uzsākt sacelšanos un no jūsu puses šai virzienā tiek veikta aktīva gatavošanās. Vai jūs neuzskatāt, ka šāds lēmums izsauks asinsizliešanu un civiliedzīvotāju ciešanas?”

T. Komorovskis: Es esmu tikai karavīrs un pakļaujos vadības norādījumiem, tāpat kā jūs. Manam personīgajam viedoklim nav nekādas nozīmes, es pakļaujos valdībai Londonā, ko jūs, bez šaubām zināt.”

P. Fukss: “Ģenerāļa kungs, Londona ir tālu, viņi neņem vērā šeit izveidojušos situāciju, runa iet par politiskiem ķīviņiem. Jūs labāk pārzināt situāciju šeit, uz vietas, un varat visu informāciju par to nodot Londonai.”

T. Komorovskis: “Tas ir prestiža jautājums. Poļi ar Armijas Kraļovas palīdzību vēlētos atbrīvot Varšavu un iecelt šeit poļu administrāciju līdz padomju karaspēka ienākšanas brīdim. Es zinu, ka jums ir zināmas vietas, kur es slēpjos un jūs ik brīdi varat mani sagūstīt. Taču tas nemainīs situāciju. Manā vietā atnāks citi, ja Londona tā nolems, sacelšanās noteikti notiks.”

1994.gadā vācu iknedēļas izdevums „Die Zeit” („Laiks”) pastāstīja, ka vēl 1.augusta rītā, ap plkst.9.00 SS hauptšturmfrērs A. Špilkers tikās ar PVE politisko pārstāvi Varšavā. Pirmais mēģināja pierunāt otro atcelt sacelšanos. Īsi pēc 11.00 A. Špilkers atgriezās savā dienesta vietā un rezignēti noteicis: „Nu tik ies vaļā” (*Jetzt geht es los!*).

Arī pēc citām ziņām jau naktī no 31.jūlija uz 1.augustu vācu militārās iestādes bija saņēmušas informāciju par noteikto sacelšanās sākuma brīdi. Tika veikti attiecīgi pasākumi. Pulksten 13.00 tika pasludināta trauksme vācu iestādēs, pastiprināta svarīgāko objektu apsardzība. Sacelšanās nenesa pārsteigumu okupantiem.

1945.gada 28.aprīlī Maskavā, būdams jau padomju gūstā, pratināšanā par sacelšanos Varšavā stāstīja 1944.gada 27.jūlijā par Varšavas kara komandantu ieceltais aviācijas ģenerālleitnants R. Štahels. Viņš liecināja, ka jau 27.jūlijā viens no vācu ziņotājiem brīdināja, ka sacelšanās drīz sāksies, 30.jūlijā – ka tās nebūs, 31.jūlijā – tā sāksies 40 stundu laikā, 1.augustā ap pulksten 15.30 – „šodien sāksies”. „Neviens nedomāja nopietni par poļu sacelšanos, jo tā likās neperspektīva. Taču,

rēķinoties ar poļu temperamentu, tā tika uzskatīta par iespējamu. Taču šī iespējamība tika uzskatīta par tik niecīgu, ka netika ieviesta kaujas gatavība [armijas] daļās un ar smagajiem ieročiem bruņotajā policijā.” 1945.gada 25.augustā ģenerālis jau citā pratināšanā liecināja, ka pirms sacelšanās sākuma 1944.gada 31.jūlijā viņš izsauca pie sevis Varšavas rajonu komandantus, kuru rīcībā jau bija sīki izstrādāti plāni sacelšanās gadījumam, un brīdināja ievērot maksimālu modrību, jo ik brīdi vajadzēja rēķināties ar to, ka sacelšanās var sākties. Nākamajā dienā – 1.augustā ģenerālis informēja gubernatoru L. Fišeru, pie Varšavas izvietotās 9.armijas pavēlnieku ģenerāli N. Formanu un rajonu komandantus, ka tai dienā gaidāma poļu uzstāšanās. Vācieši jau līdz tās sākumam paguva ieņemt kaujas pozīcijas. Tai pat vakarā pilsētā tika izsludināts aplenkuma stāvoklis.

1944.gada 1.augustā Vācijas 9.armijas pavēlniecība konstatēja: „Gaidāmā poļu (AK) sacelšanās Varšavā sākās pulksten 17.00. Kaujas notiek visā Varšavā”. Taču sadursmes visā pilsētā nesākās vienlaikus. Vācu apsardzi pārsteigt nesagatavotu neizdevās.

Lai noskaidrotu patiesību, ir jāatbild uz jautājumu: kāpēc par PVE un AK sacelšanās plāniem nezināja ne PSRS vadība, ne arī PNAK Ļublinā, bet zināja Vācijas iestādes pašā Varšavā? Poļu vēsturnieki līdz šim tādu atbildi nav devuši.

A. Hruscels izrādījās gaužām slikts sacelšanās vadītājs. Viņš uzspieda nodomu veikt uzbrukumu nevis nakts aizsegā, bet dienā, kaut bija skaidrs, ka vācieši zina par gatavojamo sacelšanos un pārsteiguma efekta nebūs. Viņš nepietiekami novērtēja automātisko ieroču spēku, liekot poļu kaujinieku grupām uzbrukt pretiniekam pāri atklātiem laukumiem, kas veda pie milzu zaudējumiem un virknes konkrēto uzdevumu neizpildes. Bija paredzēts ieņemt ap 200 objektu. Sacelšanās brīža – pulksten 17.00 – izvēli A. Hruscels vēlāk skaidroja ar iespēju samērā viegli pārsteigt vāciešus „lielākās cilvēku kustības brīdī pilsētā”. Puļa vidū iejukušie sacelšanās dalībnieki varējuši cerēt uz panākumiem. Taču poļu vēsturnieks emigrācijā V. Pobogs-Maļinovskis, kurš neslēpa savu naidīgumu pret PSRS un komunistiem, tomēr bija spiests atzīt, ka „sacēlušies gāja uzbrukumā gaišā dienas laikā, kas savienojumā ar trūcīgo apbruņojumu vai pat pilnīgu tā trūkumu, vāciešiem vedot blīvu uguni no betona vai bruņu nocietinājumiem, nozīmēja nespēju ieņemt vācu nocietinājumus, pat ciešot lielus zaudējumus. Pavēlniecība, kura tādos apstākļos pavēlēja iet uzbrukumā, parādīja tikai savu bezrūpību, rīkojoties ar brīnišķīgajām varonīgajām jauniešu asinīm, parādīja apbrīnojamu atbildības sajūtas zaudēšanu un atstāja nacionālās vēstures lappusēs ne tikai savu pēc sekām traģisko kļūdu aprēķinos, bet arī savu nepiedodamo grēku attiecībā pret jauno paaudzi un visu tautu.” Pēc V. Poboga-Maļinovska viedokļa sacelšanās „bija nolemta sakāvei, bija pilsētas notiesāšana bojā ejai”. Daudzi kari ir nesuši bezatbildības piemērus, nebija izņēmums arī minētais gadījums.

Sacelšanās pirmajās dienās kaujas iniciatīva atradās sacēlušos rokās. Šai laikā sacelšanās dalībnieki ieņēma samērā lielu Varšavas teritoriju Vislas kreisajā krastā, kaut AK kontrolētie apvidi atradās atstātus cits no cita. Sacēlušies spēja gandrīz pilnībā pārņemt savā kontrolē pilsētas vēsturisko centru, vairākus pilsētas rajonus, virkni svarīgu objektu – Galveno pastu, elektrostaciju, kara materiālu noliktavu, rātsnamu. Viņi ar trofeju „tanku dūrēm” (*Panzerfaust*) sašāva divus tankus „Pantera” (*Panzerkampfwagen V „Panther”*), kurus izdevās salabot un izmantot pret bijušajiem saimniekiem. 5.augustā izdevās ieņemt koncentrācijas nometni „*Gešiówka*” un atbrīvot 383 ieslodzītos, tai skaitā 348 ebrejus. Atbrīvoto lielākā daļa iesaistījās sacēlušos rindās. Tika saņemti pirmie karagūstekņi. Gestapoviešus un žandarmus pēc A. Hruscela pavēles poļi gūstā neņēma.

Krievu publicists D. Žukovs raksta, ka augusta pirmajās dienās sacēlušos rokās nonāca vairāki simti ievainotu vācu karavīru, kuri atradās evakuācijas hospitālī un sanitārajā vilcienā, kuru sagrāba sacēlušies. Gan ievainotos, gan tos kopjošos medikus sacelšanās dalībnieki nogalinājuši. Tāpat

akovieši izrēķinājušies ar vācu karavīru un ierēdņu ģimenēm, kā arī to rokās nonākušajiem poļu kolaboracionistiem: esot nogalināts ap tūkstoti poļu policistu, kaut tie sacelšanās sākumā nolikuši ieročus. Kaut pagrīdes prese pirms sacelšanās aicināja atriebties un sodīt hitleriskos noziedzniekus, apgalvojot, ka labu vāciešu nav, domājams, ka ticēt var tikai teiktajam par izrēķināšanos ar kolaboracionistiem. Vismaz šī darba autors nav atradis apstiprinājumu ievainoto un mediķu nogalināšanai. Ja šīs ziņas atbilstu patiesībai, droši vien pēc sacelšanās kapitulācijas vāciešus nekādi noslēgtie līgumi neatturētu no atriebības.

Iespējams, ka īpaša attieksme poļu kaujiniekiem bija arī pret vācu pakalpiņiem no ukraiņu brīvprātīgo vidus. Kā rakstīja latviešu publicists un politiķis Visvaldis Lācis, viena no visniknākajām kaujām Varšavā augusta vidū norisinājās par astoņstāvīgo Varšavas telefoncentrāli. Šīs dzelzsbetona masīvās ēkas aizstāvju vidū bez vāciešiem bija arī ukraiņu brīvprātīgie. Kad pēc 20 stundu ilgas kaujas vāciešu pretestība šajā ēkā sabruka, 125 dzīvi palikušie ēkas aizstāvji padevās poļiem. Poļi uz vietas nošāva gūstā saņemtos vācu SS vīrus, vācu policistus un visus sagūstītos ukraiņus, kaut arī tie bija tērpti vācu regulārās armijas formās kā vērmahta izpalīgi. No tiem, kas padevās, dzīvus atstāja tikai vācu vērmahta karavīrus. „Aci – pret aci, zobu – pret zobu” formula starp f nesaudzīgi darbojās arī Varšavā.

Taču, tā kā pārsteiguma momenta faktiski nebija, sacelšanās dalībnieku panākumi bija daudz mazāki, nekā cerēts. Uzbrukumi administratīvajām ēkām, štābiem, SS un vācu policijas kazarmām bija neveiksmīgi. Neizdevās pārtraukt vācu telegrāfa un telefona sakarus. Pieeja Vislai sacelšanās dalībniekiem bija tikai vienviet Čerņakuvas rajonā.

Vācijas okupācijas varas pārstāvja Varšavas distrikta gubernatora L. Fišers vadībā sagatavotu un kā „slepenu” kvalificētu ziņojumu (*Варшавское восстание 1944 года глазами оккупантов. Доклад губернатора Варшавского округа Л. Фишера рейхсминистру Г. Франку*) reihministram H. Frankam 1945.gada janvārī ieguva padomju pretizlūkošanas darbinieki. 90. gados tas tika publicēts. L. Fišera ziņojumā bija konstatēts: „Pretinieka plāns paredzēja vācu padzīšanu no Varšavas trīs dienu laikā, pie tam viss aprēķins tika būvēts uz trieciena pēkšņuma un vācu karaspēka nogurdināšanu. Šis plāns pilnībā izgāzās. Tikai dažas vācu iestādes padevās ienaidnieka uzbrukumam no visām pusēm rezultātā, kā, piemēram, ēkas, kur atradās Varšavas distrikta vadība, garnizons. Pamatos visas vācu iestādes noturējās līdz papildspēku pienākšanai.”

Varšavas priekšpilsētā Prāgā esošās AK daļas signālu uzsākt sacelšanos saņēma ar novēlošanos, tikai gatavojās cīņai, kad Vislas otrā krastā jau izvēršās kaujas. Pie tam Prāgai tuvumā atradās fronte, apkārtnē bija piesātināta ar vācu karaspēka daļām. Tāpēc vietējie AK kaujinieki drīz tika sakauti un 3.augustā sacelšanās Prāgas rajonā bija pilnībā apspiesta.

Arī atbrīvotajos rajonos vācu rokās palika vairāk nekā simts dažādu objektu. Sacelšanās dalībnieki gan vēl mēģināja ieņemt dažus no viņiem, taču cieta lielus upurus. Drīz šie mēģinājumi tika izbeigti, jo munīcijas pietika tikai aizsardzības kaujām.

Jau pirmajos uzbrukumos sacēlušies cieta ap 2 000 cilvēku (kritušo un ievainoto) zaudējumus, kad vācieši zaudēja ap 500 kritušo un ievainoto un dažus simtus kritušo poļu gūstā.

Neizdevās ieņemt stratēģiskos punktus: nevienu no abiem lidlaukiem un četriem tiltiem pār Vislu. Fakts, ka AK pavēlniecība nepievērsa pienācīgu uzmanību tiltu pār Vislu ieņemšanai, izsauca arī vācu vēsturnieka H. Kranhalsa izbrīnu, kurš rakstīja, ka četrus Vislas tiltus apsargāja tikai 160 vācu jauniešaukto, kā arī daži zenītartilērijas vadi. Atvairot uzbrukumus tiltiem, vācieši panāca Varšavas nošķelšanu no Prāgas un sacelšanās apspiešanu Vislas austrumu krastā, sacelšanās rajonu sadalīšanu gar galvenajām transporta artērijām, bet vēlāk – pēc tiltu uzspīdzināšanas 13.septembrī – sacēlušos

nošķelšanu no padomju un poļu karaspēka, kas “lielā mērā izšķīra sacelšanās likteni”. Viens no sacelšanās dalībniekiem L. Bartelskis rakstīja, ka „tiltu problēmu, kurai bija tik svarīga militāra nozīme, bet zināmā nozīmē – arī politiska, ja rēķinājās ar padomju palīdzību, [AK] apgabala pavēlniecība acīmredzot nepietiekami novērtēja.” Poļu vēsturnieks A. Przugonskis turpretī norādījis, ka lietas būtība nebija tiltu svarīguma nenovērtēšanā. Sacelšanās vadība rēķinājās, ka tilti atvieglot vāciešiem atkāpšanos caur Varšavu no austrumiem uz rietumiem, bet AK spēki ar maziem zaudējumiem spēš ienemt galvaspilsētu līdz padomju un poļu armiju ienākšanai. Taču šī taktika faktiski palīdzēja vāciešiem pārsviest spēkus no rietumiem uz austrumiem pretuzbrukumam Sarkanajai armijai un vēlāk sekmēja sacelšanās noasiņošanu vācu ielenkumā.

Liela stratēģiska nozīme bija arī abiem lidlaukiem Varšavas piepilsētā. Tos nekontrolējot, vienīgais ceļš, kā sabiedrotie varēja palīdzēt sacelšanas dalībniekiem, bija ieroču, munīcijas, citu kravu nomešana ar izpletņiem.

Pēc būtības sacelšanās sākās nevis starp divām frontes līnijām, kā tas bija iecerēts, bet gan Vācijas armijas aizmugurē. Jau pēc dažām dienām militārā iniciatīva pārgāja vāciešu rokās, kuri savilka pie Varšavas vērmahta, SS, policijas spēkus, tai skaitā tankus, artilēriju un aviāciju.

Neveiksmes cēloņi bija AK spēku vājums, to nepietiekamā sagatavotība un kaujas pieredzes, vienotas profesionālas vadības trūkums.

Daļa AK komandieru, redzot, ka sacelšanās neattīstās pēc sākotnējā plāna, jau pirmajā naktī izveda savas vienības (ap 5 000 cilvēku) uz apkārtnējiem mežiem. Atsevišķu vienību komandieri, nezinot par notikumu gaitu citos rajonos un pavēlniecības plānus, pēc neveiksmīgā uzbrukuma Varšavas citadelei (*Cytadela Warszawska*) kaujiniekus atlaida mājās.

Jārunā arī par jau sacelšanās gaitā atklātajiem vispārējiem trūkumiem AK darbībā. 14.augustā ģenerālis T. Komorovskis aicināja visas AK daļas, kuras bija iesaistītas plāna „*Burza*” realizācijā, nākt palīgā Varšavai. 1944.gada augustā bija vairāki gadījumi, kad atsevišķas AK vienības un kaujinieku grupas no Sarkanās armijas aizmugures neveiksmīgi mēģināja izlauzties pāri fronteī, lai palīdzētu sacelšanas dalībniekiem Varšavā. Sarkanās armijas daļas šādos ar tām nesaskaņotus uzbrukumus atvairīja. Turpretī vācu aizmugurē AK vienības koncentrējās lēni un nepilnā sastāvā. Daudzviet darbojās jau iepriekš izplatītais princips „nekaitināt vāciešus”, jo tad tiktu traucētas ieroču piegādes no Rietumiem, „nededzināt zemi”, uz kuras pašiem būs jādzīvo. Citviet, kur AK daļas arī mēģināja caur vācu daļām izlauzties līdz Varšavai, tās nesa lielus upurus un nodoms tika atmests. Mobilizētajām vienībām nebija stādīti kādi konkrēti uzdevumi un pēc neveiksmes tās vienkārši izklīda. Daļa sākotnēji uz Varšavu virzīto AK vienību koncentrējās Kelces vojevodistē. Pēc tam, kad kļuva skaidrs, ka Polijas galvaspilsētas ieņemšanas plāns nav izdevies, tās saņēma pavēli ieņemt kādu citu Polijas pilsētu: Radomu vai Kelci, Krakovu vai Tarnovu „mazākais divas līdz trīs dienas līdz boļševiku ienākšanai”. Tas rāda, ka pat Varšavas traģēdija nespēja mainīt AK pavēlniecības avantūristisko taktiku.

Pēc kara Londonā publicētajā pētījumā „*Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*” (Polijas bruņotie spēki II pasaules karā) bijušie AK komandieri un tās vēstures pētnieki rakstīja: „AK pavēlniecības aprindās nebija ticības, ka šīs daļas varēs sasniegt Varšavu”, taču „būtu vienkārši dīvaini neaicināt palīgā savas daļas, tai laikā, kad tika aicināti palīgā sveši [laudis]”.

Vēl lielāku neizpratni no mūsdienu viedokļa izsauc fakts, ka AK spēki ap Varšavu no AK pavēlniecības nesaņēma nekādus konkrētus uzdevumus par diversiju akciju vešanu uz ceļiem, kuri veda uz Varšavu. Princips neuzbrukt vācu ešeloniem, kuri virzās uz Austrumu fronti, bija jau tik lielā mērā nostiprinājies, ka 63 dienās, kad risinājās sacelšanās, netika veikti AK uzbrukumi vilcieniem,

kuri piegādāja papildspēkus un munīciju tiem vācu spēkiem, kuri centās apspiest sacelšanos. No sacelšanās sākuma līdz pat tās beigām vācieši varēja netraucēti izmantot visas dzelzceļa līnijas, izņemot līniju Katovice – Varšava, kuru pastāvīgi „pārgrieza” AL vienības. Tikai AL vienības pūlējās bloķēt komunikācijas, pa kurām Varšavas virzienā virzījās vācu papildspēki, notika piegādes. Piecas AL brigādes Vislas kreisajā krastā augustā un septembrī uzspīdzināja 86 ienaidnieka ešelonus. Taču fronte pie Vislas nostiprinājās, visa Centrālā Polija pārvērtās par vācu frontes aizmuguri, kur koncentrējās daudz vācu karaspēka un partizānu darbība bija būtiski apgrūtināta. Acīmredzot tas arī bija viens no cēloņiem AK vienību Varšavas apkārtnē pasivitātei. AK cilvēku potenciāls, tai piegādātā no Lielbritānijas tehnika tā arī palika neizmantota. Faktiski šāda situācija radās AK pavēlniecības agrāko rīkojumu darbības rezultātā. Tā taču aizliedza uzbrukt ešeloniem, kuru devās Austrumu frontes virzienā, bet atļāva uzbrukt vilcieniem, kuri devās pretējā virzienā. Arī AK Galvenās pavēlniecības 1944.gada 10.jūlija pavēle, tāpat kā agrākās, atļāva „nogāzt no ceļa evakuācijas vilcienus līnijās austrumi – rietumi (atpakaļvirziens) ar nolūku traucēt mūsu materiālo vērtību izlaupīšanu”. Tādejādi AK neveica nekādus pasākumus, lai traucētu vācu daļu pārdislocēšanu uz Varšavu. Ģenerāļi T. Komorovskis un A. Hruscels savās atmiņās nenoteikti min rīkojumus AK vienībām ap Varšavu uzbrukt nelielām vācu vienībām un komunikācijām. Taču ne šie, ne citi PVE politikas aizstāvji nepaskaidro, kāpēc šie rīkojumi netika pildīti. Līdz sacelšanās beigām vācu transporta un arī sakaru līnijas Varšavas apkārtnē darbojās bez traucējumiem, izņemot dažus gadījumus, kad nelielas AK un AL grupas vairākkārt sarāva telefona līnijas Lovičas (*Łowicz*) rajonā.

Visa minētā rezultātā sacēlušies, ieņēmuši atsevišķus rajonus, bija spiesti pāriet aizsardzībā. Arī sākotnējie panākumi bija iespējami tikai tāpēc, ka sacelšanās dalībniekiem pretī stāvēja galvenokārt aizmugures un policijas daļas. Tas ļāva viņiem iegūt trofeju ieročus, nodibināt sakarus starp atsevišķiem atbrīvotajiem pilsētas rajoniem, pat organizēt iedzīvotāju iesaukšanu AK daļās. Tomēr no militārā viedokļa galvenais bija tas, ka sacelšanās sākās nevis starp divām frontēm kā bija iecerēts, bet jūlija beigās pastiprināta vācu grupējuma, kuram izdevās gūt panākumus pret padomju armiju, aizmugurē. Sacēlušies faktiski atradās pretinieka ielenkumā.

Atbrīvotajos no vāciešiem rajonos izvērsās Polijas valdības emigrācijā delegatūras varas aparāts, funkcionēja sabiedriskās iestādes, no pagrīdes iznāca politiskās partijas, iznāca dažādas politiskas orientācijas prese. AK pavēlniecība centās pārliecināt sacelšanās dalībniekus un citus varšaviešus, ka vācu atkāpšanās uzbrūkošās Sarkanās armijas priekšā ir dažu dienu, ja ne stundu jautājums. AK izlūkošanas dati runāja ko citu, taču nevēlamo patiesību pavēlniecība ziņojumos iedzīvotājiem noklusēja.

Varšavas sacelšanās laikā 1944. gada augustā–septembrī norisa savdabīgs poļu kultūras uzvirdums. Cilvēki sacēlušos kontrolētajā teritorijā mēģināja atjaunot savu iepriekšējo ikdienas dzīvi. Gan karavīri, gan arī civiliedzīvotāji centās baudīt kultūru: darbojās teātri, kinoteātri, pasta nodaļas, bija pieejamas avīzes. Notika dzejas turnīrs, kura uzvarētāji kā balvas saņēma ieročus. Poļu kinematogrāfista A. Bodzeviča vadībā ar AK Informācijas un propagandas biroja atbalstu par sacelšanās gaitu tika uzņemtas trīs kinohronikas un dokumentāli kadri vairāk nekā 30 km garumā. Aktīvi darbojās fotomeistari. Piemēram, sacelšanās laikā kritušais E. Lokajskis mantojumā atstāja vairāk nekā 1 000 fotouzņēmumu.

Lūk, kāda varšavieša atmiņas, kurš sacelšanos piedzīvoja, pusaudzis būdams. „Šajā rajonā, atbrīvotā no vāciešiem, neraugoties uz [vācu] šaviņiem, krītošiem uz galvām, valdīja neatkārtojama kaut kādas eiforijas atmosfēra. Bija izkārti Polijas karogi, darbojās dažādas poļu organizācijas, tika

izplatīti sacēlušos preses izdevumi. Diemžēl, šis eiforijas noskaņojums pamazām izdzisa, samērā ar to, kā sētās pieauga apbedījumu skaits un ēkas pārvērtās par gruvešu kaudzēm.”

Pēc D. Žukova ziņām attiecības starp sacelšanās dalībniekiem un pilsētas iedzīvotājiem gan nebūt nebija tik viennozīmīgas, kā pēc tam sacelšanās vēstures rakstītāju tēlotās. Sacelšanās vadītāji nodibināja savu kontroli pār pārtikas un medikamentu krājumiem, apgādājot ar tiem tikai savas vienības un hospitāļus. Badā esošie varšavieši nāves draudu priekšā bija spiesti novākt aizgruvumus, celt nocietinājumus kaujiniekiem un apbedīt to kritušos. Ā. Hitleram viņa sakaru virsnieks SS brigādenfīrers H. Fēgeleins ziņoja: „Dumpinieki faktiski saņēmuši pilsētas iedzīvotājus kā ķīlniekus un vardarbīgi piespiež viņus sadarboties. Mūsu karaspēks nespēj nodrošināt viņu aizsardzību.” Pēc D. Žukova datiem no ap miljona cilvēku, kuri dzīvoja Varšavā 1944.gadā, sacēlušos atbalstīja ne vairāk kā 40 tūkstošu, tātad – ap 4 %. Grūti spriest par skaitļu ticamību, taču diezin vai daudz vairāk varšaviešu varēja ar darbiem demonstrēt savu atbalstu kaujiniekiem apstākļos, kad tiem pašiem trūka ieroču.

Par mierīgo iedzīvotāju rīcību stāstījis arī Varšavas distrikta gubernators L. Fišers ziņojumā reihministram H. Frankam. Lūk, daži interesantākie izvilkumi no tā. „Jau pirmo sacelšanās dienu laikā ievērojama civiliedzīvotāju daļa, glābjoties no kaujām, bēga no pilsētas uz laukiem. Lai bēgļi nepārpildītu distriktu, Pruškovā (*Pruszków*) tika nekavējoties ierīkota nometne bēgļiem, caur kuru no 6.augusta izgāja visi bēgļi no Varšavas. Šī filtrācijas nometne Pruškovā ienaidnieka presē tika aprakstīta kā īsta elle, kur vācieši ar vislielāko nežēlību spīdzināja nabaga poļu bēgļus. [...] Šajos paziņojumos nav ne viena vārda patiesības. Filtrācijas nometne Pruškovā bija, dabīgi, iekārtota ar kara laika vienkāršību, taču tā atbilda visām prasībām. Ar gūstekņiem tajā apgājās humāni. [...]”

Daudzi varšavieši, kuri neietilpa nekādos militarizētos formējumos, īpaši jaunieši, patriotisma vadīti, aktīvi iesaistījās kaujās. Ir aprēķini, ka sacelšanās gaitā AK kaujiniekiem pievienojās vēl ap 20 tūkstošu varšaviešu. Šie cilvēki parasti gan gandrīz neko nezināja vai maz zināja par PVE un AK vadības plāniem, viņi metās cīņā par savas dzimtenes brīvību. Šie sižeti atspoguļoti A. Vajdas filmā „*Kanał*” (Kanāls, 1957), pēc tam arī daudzās citās, J. Andžejevskā, H. Auderskas, J. Stavinska un citu poļu rakstnieku grāmatās. Sākotnējais varšaviešu kvēlais atbalsts sacelšanās dalībniekiem balstījās pārliecībā, ka sacelšanās ilgs tikai dažas dienas un beigsies ar pilsētas atbrīvošanu.

Varšaviešu noskaņojuma un rīcības motīvu raksturojumu devis poļu publicists un politiķis A. Vasiļevskis, kurš 1944.gadā AK vienību sastāvā piedalījās Varšavas sacelšanās. Jau XX gadsimta 80.gados viņš rakstīja: „Septembra katastrofa [1939] gandrīz līdz pamatiem satricināja neatlaidīgi uzturētos mītus, visplašākajos slāņos radīja vajadzību caurskatīt vēsturiskos ticējumus, uz kuriem līdz tam turējās sabiedrība, izsauca tieksmi domāt skaidri, kas nāca par labu reālistiskajām kreiso spēku programmām. Taču [...] kā tikai valdošā starpkaru Polijā ideoloģija atguvās pēc septembra satricinājuma un atjaunoja savas garīgās pozīcijas, pakļaujot sev gan pagrīdes centrus, gan darbojošos emigrācijā vadošās aprindas, dzīvi, kura turpinājās arī visneciešamākajos apstākļos, atkal pārklāja mesiānisma mākoņi. Atskurbinošā septembra pieredze un tā izsauktā noteikta domāšanas kategoriju caurskatīšana izrādījās nepietiekama, lai izklātu no anahronismu gūsta”. Šī „vēsturiskā mistika”, pēc publicista vārdiem „guva virsroku pār skaidru domu par nākotni, kas noveda pie pašas smagākās nelaimes visu nacionālo traģēdiju ķēdē, pie demonstratīvas pašsadedzināšanās varonīgās Varšavas sacelšanās dienās.”

Var arī piekrist poļu vēsturnieka Z. Zaluska vērtējumam, ka Varšavas sacelšanās vispirms atspoguļoja savdabīgo divvaldību, kura 1944.gadā jau bija nodibinājusies Polijā. Neiet runa par vācu okupantu un pagrīdnieku realizētajām varām. Okupantus poļi neuzskatīja par paliekošu, īstu varu.

Tika gaidīta Polijas likteņa izlemšana neatkarīgi no vēl reāli pastāvošās okupācijas varas. Neraugoties uz okupāciju, jau 1943.gada pavasarī poļu pašu vidū izveidojās divas plūsmas. Pastāvēja divi emigrācijas centri: Londona un Maskava. Veidojās divas varas struktūras: Polijas valdība emigrācijā un tās Delegatūra pašā Polijā, no vienas puses, un ap Polijas Strādnieku partiju grupējošies kreisie elementi. Darbojās divas armijas: AK un GL. Tālāk Polijas Strādnieku partija jau apzināti un aktīvi ar PSRS atbalstu veidoja savas varas struktūras – KRN, vēlāk arī PNAK, savu vispār nacionālu armiju, GL pārveidojot par AL, tad par Polijas armiju. Veidojās reāla divvadība cīņā pret vācu okupantiem: materiāla un garīga, ar divām Polijas jautājuma nostādnēm starptautiskajā arēnā, atjaunošanas darbu plānošanā, arī zināma divvaldība miljonu to poļu, kuri nespēja uzreiz iekļauties kādā no straumēm, sirdīs un dvēselēs.

Sacelšanās Varšavā ieguva divējādu raksturu. Pēc organizatoru ieceres tai galvenokārt bija jāklūst par politisku demonstrāciju, virzītu pret KRN, PNAK un PSRS. Taču tā, kaut notika AK pavēlniecības vadībā, pārvērtās par patriotisku nacionālās atbrīvošanas cīņas izpausmi, varšaviešu uzstāšanos nevis, kā bija iecerēts, pret Padomju Savienības vadības uzspiesto poļu kreiso spēku valdību, bet pret okupantiem – vācu nacistiem.

Varšavas sacelšanās izsauca nepieciešamību uz to reaģēt arī AL vienībām. Pirmskara periodā komunisti bija nesuši lielus upurus cīņā pret viņu uztverē buržuāziski-muižniecisko valsti. Taču jau 1939.gada septembrī daudzi no viņiem ņēma rokās ieročus, lai aizstāvētu nevis pastāvošo valsti ar “sanācijas” režīmu, bet savu dzimteni, savas ģimenes un visus poļu darbaļaudis pret nacistiskajiem iebrucējiem. Tas bija saprotams – lai panāktu savu mērķi – Polijas sociālistisku pārveidi, bija nepieciešama Polijas valsts pastāvēšana. Šķiriskie uzdevumi tika atvirzīti vispār nacionālā tautas glābšanas uzdevuma priekšā. Taču kara gaitā arvien vairāk samilza kreiso pretrunas gan ar “sanācijas” varas atjaunošanas piekritējiem, gan demokrātijas atbalstītājiem, kuri negribēja cīnīties ne par privātīpašuma likvidāciju, ne politiskās varas nonākšanu „strādnieku un zemnieku” (bet patiesībā komunistiskās partijas aparāta) rokās, ne par draudzību ar PSRS, atsakoties no „austrumu kresiem”.

Kad AL kaujiniekiem kā aktīviem kreiso aprindu reprezentantiem bija jānosaka sava pozīcija pret AK uzsākto sacelšanos, šo izšķiršanos atviegloja tas, ka PSP no savas izveides brīža bija stādījusi uzdevumu vispirms kopot visus nacionālos spēkus tieši vispār nacionālā uzdevuma – uzvaras pār nacistiskajiem okupantiem panākšanai. Bija jāreķinās ar to, ka nācijas vairākums, kurš bija gadiem atbalstījis Polijas valdību emigrācijā un AK, gaidījis to norādes cīņā pret nacistiem, tagad, sagaidījis tiešu aicinājumu uz cīņu, savu iespēju robežās bija gatavs to atbalstīt. Poļu kreisie spēki (*lewica*) tolaik nespēja apvienot savā vadībā pietiekami lielus nācijas spēkus, lai ievirzītu tos jaunā cīņas gultnē, aizkavētu veltu spēku šķiešanu operācijas „*Burza*” īstenošanas, bet it īpaši Varšavas sacelšanās gaitā. Reizē nedz poļu vairākums, nedz AL kaujinieki Varšavā sacelšanās sākšanās brīdī nespēja novērtēt tās nolemtību, cerēja uz veiksmi, uz to, ka PVE gan jau būs vienojusies ar PSRS vadību par sadarbību, uz to, ka Sarkanā armija tūlīt, tūlīt ieņems Varšavu. Šādā situācijā AL nedrīkstēja nostādīt sevi pretī neapšaubāmam tautas vairākumam. AL un citas AK neietilpstošās militārās organizācijas vadījās no principa, ka sacelšanās, kaut ar tām un Sarkano armiju nesaskaņota, sākusies priekšlaicīgi, neizdevīgos apstākļos, tomēr kļūst par vispār nacionālu lietu, no kuras atteikties vairs nav iespējams, cīņa ir jāizcīna līdz galam, iesaistot tajā visus spēkus. (Jāpasaka, ka arī Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*) līderi un NBS štābs bija pret sacelšanās sākšanu Varšavā, saprotot, ka tai nav izredžu uz uzvaru. Taču kad AK vadība sacelšanos uzsāka, NBS vienības tai pievienojās.)

Tiesa, daļa AL kaujinieku, kuri nebija informēti par sacelšanās sākšanu, izrādījās izklaidēti Varšavas teritorijā, nogriezti no saviem štābiem, daļu (pēc dažām ziņām pat lielāko daļu) AL pavēlniecība jau agrāk bija nosūtījusi uz dažādiem zemes novadiem partizānu cīņas izvērsšanai. Pirms Varšavas sacelšanās arī liela daļa AL Galvenā štāba darbinieku atstāja Varšavu, lai dotos pāri fronteī uz Ļubliņu, kur jau veidojās jaunas varas iestādes. Varšavā palika tikai trīs AL Galvenā štāba darbinieki. Viņiem bija skaidrs, ka Varšava izrādīsies tuvākajā frontes aizmugurē tūlīt aiz liela ūdens šķēršļa, kāds bija Vislas upe, traucējoša Sarkanajai armijai.

Kā vēlāk atmiņās rakstīja viens no AL Galvenā štāba darbiniekiem J. Maleckis, neviens saprātīgs cilvēks nevarēja nopietni domāt par to, lai pilsētā ar miljonu iedzīvotāju īpaši nelabvēlīgos topogrāfiskos apstākļos organizētu placdarmu poļu savstarpējā cīņā par varu. Kad sākās sacelšanās, PSP biedri apzinājās, ka viņu lietotajā terminoloģijā “reakcijas” spēki cenšas iegūt varu pilsētā un nepieļaut tautas sakļaušanos cīņā par nacionālo un sociālo atbrīvošanos, ka tie ir izprovocējuši sacelšanos un ievirzījuši to tiem vajadzīgajā gultnē. Šo plānu komunisti uzminēja jau ar sacelšanās sākumu. Taču neraugoties uz to, jautājums par attieksmi pret AK uzsāktu sacelšanos, bija jāizlemj īpaši. Apstākļi bija tādi, ka pirmajās sacelšanās dienās pilsētas iedzīvotāji, vismaz to nospiedošais vairākums, PVE un AK vadības politisko spēli nesaprata un izturējās pret sacelšanos kā pret pēdējo cīņu pret okupantiem. Izpaudās uzkrātais naidis pret hitleriešiem. Tāpēc arī PSP biedri un AL kaujinieki pieņēma vienīgo pareizo lēmumu, ka viņiem jāpiedalās cīņā, kaut sacelšanās mērķus viņi atzina par reakcionāriem. Jebkuru citu lēmumu nesaprastu Varšavas iedzīvotāju vairākums un tas varētu satricināt PSP autoritāti tautā.

Kad kļuva redzams, ka tūkstoši Varšavas iedzīvotāju atbalsta sacelšanos, PSP vadošā aktīva un kreiso organizāciju darbinieku, palikušu Varšavā, sanāksme naktī uz 1944.gada 5.augustu pieņēma lēmumu par AL piedalīšanos sacelšanās. Ja AK vadība pirmkārt domāja par PVE varas izcīnīšanu, AL vietējā pavēlniecība, iesaistoties cīņā pret vācu okupantiem, parādīja, ka tai galvenā ir cīņa pret ārējo ienaidnieku, bet nevis jautājums par to, kam piederētu vara, ja sacelšanās beigtos veiksmīgi.

Izņemot dažus cilvēkus un vienu sevišķi dogmatiski šķiriskās pozīcijas stāvošu Varšavas rajona PSP organizāciju, visi Varšavas komunisti, AL biedri, kaut sākotnēji nebija informēti par sacelšanās sākšanu, nolēma piedalīties cīņā un stājās kaujas ierindā. Pavisam Varšavas sacelšanās piedalījās ap 1 800 AL kaujinieku, no tiem ap 600 – Prāgā. (Pēc autora domām, pārspīlēti ir dati, ka sacēlušos rindās ieplūduši ap 5 tūkstoši AL kaujinieku, šāds to skaits pilsētā acīmredzot bija pirms to daļas pārceļšanās uz partizānu vienībām.) Jau 1.augustā daļa no viņiem kopā ar AK cīnījās Voļas (*Wola*) rajonā. Notikumu pārsteigtās izklīdinātās AL kaujinieku grupas jau sacelšanās gaitā spēja reorganizēt savas rindas un karoja līdz pēdējam brīdim. Pēc poļu vēsturnieka A. Przugonska datiem, ap 500 AL kaujinieku tika nogalināti, ievainoti vai pazuda bez vēsts. Vecpilsētas drupās 26.augustā bojā gāja arī AL Varšavas štābs, kurš pilnā sastāvā tika aprakts gruvešos vācu aviobumbas sprādziena rezultātā.

Sākotnēji katrā rajonā blakus darbojās gan AK, gan AL vienības, vēlāk tām tika iedalīti atsevišķi aizsardzības rajoni. AK kaujinieki nēsāja rokas apsējus ar uzrakstu „AK”, AL kaujinieki – ar uzrakstu „AL”. T. Komorovska štāba izplatītajos komunikē gan nekad netika pieminēts, ka kopā ar AK cīnās piedalās arī AL cīnītāji. Sacelšanās gaitā AK noteikti aizstāvēja savu prioritāti, tiesības pieņemt lēmumus, skeptiski skatoties uz ieteikumiem, kurus sniedza AL kaujinieki ar dažkārt lielāku partizānu kara pieredzi. Pēdējiem nereti bija sajūta, ka AK augstākie komandieri tos nosūta uz kaujas iecirkņiem, kur bija jānes lielākie upuri. AL kaujinieki bija nemierā arī ar AK rokās koncentrēto pārtikas sadali, kad AL vienības iztika galvenokārt no iedzīvotāju, kuri paši badojās, sagādātajiem

produktiem. Ļoti iespējams, ka neapmierinātībai nebija objektīva pamata, bet to radīja AK pavēlniecības attieksme pret sabiedrotajiem no citas politiskās nometnes.

Jāatzīst, ka sacelšanās vadītāju attieksme pret AL un PSP biedriem Varšavā nebija klaji naidīga, drīzāk to var saukt par piesardzīgu. AK rajonu komandantiem pirms sacelšanās sākuma izsniegtās instrukcijas par attiecībām pret PSP skanēja: „1) Neiesaistīties konfliktos, lavierēt, neprovocēt. 2) Ja parādīs pret mums agresivitāti, likvidēt.” 8.augustā pulkvedis A. Hruscels AK rajonu komandieriem nosūtīja pavēli, kurā pozīcija pret PSP un AL bija būtiski mainīta, tagad jau pret AL vienībām bija jāizturas „labvēlīgi, pieņemot tās mūsu komandieru vadībā.” Iespējams, šī AK vadības nostājas maiņa atspoguļoja PVE nobriedušo ideju par PSP kā piektās koalīcijas partijas uzņemšanu valdībā. Tādu nostāju ieņēma arī S. Mikolajčiks sarunās Maskavā 1944.gada augustā, par ko vēl tiks runāts. Pirmo reizi pēc 1918.gada komunistiem tika piedāvāta vieta valdībā. Taču vēl lielāka iespējamība pastāv, ka nostājas maiņu noteica visu varšaviešu patriotiskais pacēlums, sacelšanās organizatoru apzināšanās, ka viņi neatbalstīs ienaidnieku meklēšanu sacēlušos rindās. Acīmredzot sava ietekme bija arī teju-teju gaidāmajai Sarkanās armijas ienākšanai Varšavā. Sacelšanās laikā nebija vardarbības gadījumu pret kreiso uzskatu piekritējiem, kaut Varšavā, tāpat kā visā zemē, norisa asa politiska cīņa. Kopējās cīņās pat izauga zināma AK un AL kaujinieku ieroču brālība. Ģenerālis T. Komorovskis ar AL vadības piekrišanu, tāpat kā varonīgākos AK cīnītājus, apbalvoja arī Varšavas AL vienību kaujiniekus. Divi no viņiem saņēma pašu cienījamāko poļu militāro ordeni „*Virtuti Militari*”.

Var piebilst, ka sacēlušos rindās karoja arī padomju cilvēki, galvenokārt izbēguši vai sacelšanās gaitā atbrīvoti no vācu gūsta. Cik viņu pavisam bija, pateikt ir grūti. Poļu vēsturnieki uzskata, ka „apmēram sešdesmit”. Vairākums no viņiem krita kaujās. Vismaz starp tiem, kuri oktobra sākumā pārklūva Vislas labajā krastā, viņu nebija.

Ā. Hitleram sacelšanās fakts tika paziņots jau pirmajās tās stundās. Iespējams, arī tāpēc, ka tā sākās neilgi pēc pret viņu vērstā neveiksmīgā atentāta, fīreram tas izsauca dusmu lēkmi. Varšavas sacelšanās otrajā dienā viņš izdeva pavēli par to, ka Varšavai ir jātiek noslaucīta no zemes, ka visi iedzīvotāji ir jānogalina, gūstekņus nav jāņem.

Arī H. Himlers, uzzinājis par sacelšanos Varšavā, to nosauca par „likteņa dāvanu”, jo tā deva iegānu masu represijām un Polijas galvaspilsētas iznīcināšanai. 1944.gada 21.septembrī runā kara apgabalu pavēlnieku un karaskolu komandantu priekšā H. Himlers pastāstīja: „Kad es izdzirdu par sacelšanos Varšavā, es uzreiz devos pie fīrera [...] Es teicu: „Mans vadoni, laiks mums ir nelabvēlīgs. No vēsturiskā viedokļa mums ir svētīgi, ka poļi to dara. Pēc piecām-sešām nedēļām mēs no tā izķepurosimies. Bet pēc tam Varšava, šīs bijušās 16–17 miljonu lielās poļu tautas – tās tautas, kura jau 700 gadu norobežo Austrumus un jau no pirmās kaujas pie Tannenbergas [1410] stāv mūsu ceļā, galvaspilsēta, galva, prāts, būs iznīcināta. Un tad poļu problēma vairs nebūs milzu problēma mūsu bērniem un visiem tiem, kuri atnāks pēc mums, vēl vairāk – arī mums. Pēc tam es izdevu pavēli par Varšavas iznīcināšanu [...] Pavēle skanēja: katram kvartālam jātiek nodedzinātam un uzspridzinātam...”

No 5.augusta sacelšanās apspiešana tika uzdota SS grupenfīreram Ē.f.d. Baham-Zelevskim, kurš bija ieguvis ievērojamu pieredzi cīņās pret partizāniem PSRS teritorijā. Viņa vadībā karoja speciāli izveidota kaujas grupa „*Von dem Bach*”, kurai tika piešķirti tanki, artilērija un pat lidmašīnu posms.

Vācu triecienlidmašīnas no lidlauka *Okęcie* Varšavas rajonā nesodīti varēja pārvērst pilsētas kvartālus par drupām, jo no sacelšanās sākuma AK Varšavā nebija neviena zenītlielgabala. Vācu aviācija veica 1 408 kaujas lidojumus un zaudēja 2 lidmašīnas: vienu virs Varšavas un vienu pie

Kampinosas gminas. AK vadītāji acīmredzot bija cerējuši, ka sacelšanās dalībniekiem nepieciešamo drošo piesegumu no gaisa uzbrukumiem nodrošinās ja ne rietumu, tad austrumu sabiedrotie.

Sacelšanās likvidācijas plāns paredzēja izmantot bumbvedēju aviāciju, artilēriju, mīnmetējus, ugunsmetējus, kā arī tankus, lai izspiestu sacēlušos no atsevišķiem rajoniem un kvartāliem, sašķeltu tos, bet pēc tam likvidētu savrupos pretošanās perēkļus.

Pavisam Ē.f.d. Baha rīcībā bija ap 21 tūkstoši karavīru un virsnieku. (Tiesa, ir arī ziņas, ka kopā ar policiju un citām militārajām struktūrām vācu spēki bijuši vēl lielāki: Varšavā bija 8 tūkstoši policistu, 2 tūkstoši vīru no SS, SD struktūrām, 5 tūkstoši Ieroču SS karavīru, 4 tūkstoši t.s. B. Kaminska krievu brigādes karavīru, 6 tūkstošu kara aviācijas (*Luftvafe*) dienestā esošo un jau minētie ap 15 tūkstošu vērmahta (pamatā aizmugures un mācību daļu) karavīri. Tātad kopā pret sacelšanās dalībniekiem nacisti varēja virzīt līdz pat 40 tūkstošiem vīru. Protams, daļai no tiem bija citi uzdevumi un sadursmēs ar sacelšanās dalībniekiem viņi nepiedalījās.) Var pieņemt, ka cīņās pret sacelšanās dalībniekiem piedalījās ap 25 tūkstoši. Ē.f.d. Bahs gan tā arī nesaņēma viņa lūgto pilnu vērmahta vai SS divīziju, tomēr jau 5.augustā vācieši spēja uzsākt Varšavā pretuzbrukumu, izmantojot ne tikai tankus, artilēriju, bet arī triecienlidmašīnas. Pirmajās sacelšanās dienās ievērojamu palīdzību vācu garnizonam Varšavā sniedza karaspēka daļas, kuras tranzītā caur pilsētu devās pretī Sarkanajai armijai. Tā vairākās epizodēs liela loma bija SS tanku divīzijai „Vikings” (*5.SS-Panzer-Division „Wiking”*).

Ir ziņas, ka jau pirmajās sacelšanās dienās vācu okupanti sāka rīkoties ārkārtīgi nežēlīgi. Masu nošaušanas Varšavā un tās apkārtnē sākās jau 2.augustā. SS un Vācu policijas spēki divu mēnešu laikā nogalināja no 5 līdz 10 tūkstošiem mierīgo iedzīvotāju. Tika iznīcināti visi ieslodzītie Gestapo ēkā, kopā ar simtiem apkārtējo ēku iedzīvotāju un Mokotovas (*Mokotów* – viens no Varšavas rajoniem) cietumā ieslodzītajiem. Jāpiemin, ka sacelšanās apspiešanā ar nežēlību izcēlās galīciešu policijas vienības SS gruppenfīrera H. Reinefarta vadībā un SS oberfīrera O. Dirlevangera komandētā un viņa vārdā nosauktā zonderkomanda, sastāvoša no bijušajiem vācu tautības cietumniekiem, pirms kara notiesātiem par dažādiem noziegumiem. Tā nežēloja ne pretiniekus, ne civiliedzīvotājus, arī pati cieta lielus zaudējumus.

Vācu daļas metodiski smagajiem ieročiem nolīdzināja ar zemi vienu pilsētas kvartālu pēc otra. Ugunī gāja bojā cilvēki, mājas, īpašums. Tajā pašā laikā notika atklāta laupīšana. No sacelšanās aptvertās Varšavas uz Vāciju tika izvesti 26 319 vagoni ar izejvielām, darbgaldiem, precēm, 3 240 vagoni un 850 kravas automašīnu ar lauksaimniecības produktiem. Pēc kara Varšavas tramvajus atrada Berlīnē, Polijā iegūtu rādiiju Austrijā un platīnu Rietumvācijā. Taču atgūt izdevās tikai 7 355 vagonus pirms tam izvesto īpašumu.

Vācu pusē pret sacelšanos cīnījās arī daudzi padomju pilsoņi, pārgājuši hitleriskās Vācijas pusē. To vidū bija gan pārsvarā no krieviem sakomplektētā B. Kaminska brigāde, gan Kubaņas kazaku, gan ukraiņu policistu, gan Austrumu-Musulmaņu pulka bataljoni. Kopā tie bija vairāki tūkstoši nodevēju.

Ar īpašu nežēlību izcēlās Ieroču SS brigāde „Rona” (*Waffen-Sturmbrigade der SS RONA, (russische Nr.1)*), kur RONA nozīmēja *Русская Освободительная Народная Армия* – Krievijas tautas atbrīvošanas armija, nejaukt ar vlasoviešu *Русская освободительная армия* – ROA) SS brigādenfīrera B. Kaminska vadībā. 5.augustā tā sarīkoja varšaviešu izkaušanu, kurā dzīvību zaudēja ap 15 tūkstošu cilvēku. B. Kaminskis to nevis centās apturēt, bet veicināja un centās attaisnot vācu pavēlniecības priekšā. Briesmu darbi, kurus sastrādāja pēdējais formējums, bija tik lieli, ka tās komandieris par šiem noziegumiem tika atcelts no amata un pēc kara tiesas sprieduma nošauts, paziņojot gan, ka to izdarījuši partizāni. (Tiesa, viņa komandētie esesieši vēlāk piedalījās

antinacistiskās sacelšanās apspiešanā Slovākijā, vēlāk tika ietilpināti A. Vlasova vadītās t. s. Krievu atbrīvošanas armijas (*Русская освободительная армия*) rindās.)

Interesantu liecību par B. Kaminska brigādes lomu un pilsētas iedzīvotāju noskaņojumu sacelšanas gaitā ir atstājis Varšavas distrikta gubernators L. Fišers. Tā, vācu varas iestādes vairākkārt mēģināja panākt kaujas darbības pārtraukšanu. Taču notikumu gaita neļāva vācu plāniem īstenoties. Vēl 7.augustā Varšavas distrikta gubernators un Varšavas komandants ģenerāl-leitnants R. Štahels sagatavoja paziņojumu iedzīvotājiem, kas aicināja nolikt ieročus. Kā rakstīja L. Fišers, „šāda paziņojuma publicēšanas brīdis šķita visai labvēlīgs, tā kā tika precīzi noskaidrots, ka plašas iedzīvotāju masas neatbalstīja sacelšanos, daļēji pat pretdarbojās tai, iedzīvotāji ne vienreiz vien slēpa ievainotos vāciešus un nodrošināja tiem atgriešanos savās karaspēka daļās caur pagrabiem un citiem ceļiem. Pašu sacelšanas dalībnieku vidū tai laikā bija novērojams zināms gurdenums, jo viņi pārliecinājās, ka pēkšņs trieciens nu nekādi nav izdevies, bet vācieši izrāda brīnumainu pretestību. Gūstekņu liecības arvien apstiprināja, ka iedzīvotāji pieprasa cīņas pārtraukšanu, jo ir pilnībā pārliecināti par sacelšanās bezcerīgumu un baidās no smaga soda visai pilsētai. Sagatavoto paziņojumu iedzīvotājiem nācās aizturēt pēdējā brīdī sakarā ar radušamies jaunajiem apstākļiem. Nākamajās dienās katrs mēģinājums izbeigt sacelšanos kļuva neiespējams, jo šai laikā ieradās Kaminska karaspēks, kura uzvedība un kaujas darbība noveda pie tā, ka poļu iedzīvotāju masa, kura līdz tam brīdim nepiedalījās sacelšanās, desmitiem tūkstošu pārgāja sacēlušos pusē. Varšavas iedzīvotāju kopējā uzvedība mainījās periodā no 10 līdz 20 augustam, kad Kaminska kazaki, iebrukuši Varšavā, uzstājās arī pret poļu sievietēm un bērniem. Tad Armijai Krajovai izdevās ietekmēt iedzīvotājus, [tās] aģitācija apgalvoja, ka tā [vācu varas iestādes] rīkosies ar visām poļu sievietēm un bērniem. Daudzi pēc tam iestājās Armijā Krajovā vai atbalstīja sacelšanos citiem līdzekļiem. Kad Kaminska karaspēks tika izvests no Varšavas tāpēc, ka tā uzvedība neatbilda vācu armijas disciplīnai, plašas iedzīvotāju masas tāpat ātri novērsās no Armijas Krajovas, un no šī brīža ieņēma pasīvu pozīciju.”

Zināma taisnība, iespējams, ir tiem autoriem, kuri norāda uz politiskā reālisma trūkumu Vācijas rīcībā, apspiežot sacelšanos. Viņi uzsver, ka, ja Vācijas pavēlniecība tā vietā, lai cīnītos pret Varšavas sacelšanās dalībniekiem, pēc īsas cīņas atdotu Varšavu AK un ar to ļautu šeit nodibināt PVE administrāciju, kas varētu vest pie nopietnas krīzes Rietumu sabiedroto un PSRS attiecībās, pati velti uzņemās pūliņus apspiest sacelšanos. Vācu vēsturnieks M. Froinds apgalvoja, ka „vācieši tā vietā lai pašiem pamestu pilsētu un atstātu tajā partizānu armiju, izglāba padomes, apspiežot poļu sacelšanos”. Krievu vēsturnieks A. Širokorads faktiski piekrīt šim vērtējumam, uzskatot, ka Vācijai 1944.gada augustā bija vienīgā iespēja izvairīties no bezierunu kapitulācijas, izraisot konfliktu starp sabiedrotajiem. A. Širokorads ir izteicis viedokli, ka tad, „ja Hitleram pietiktu prāta neapspiest [Varšavas] sacelšanos, bet pretēji, atvilkt karaspēku no Varšavas, tad šī Armijas Krajovas akcija varētu vest pie nopietniem konfliktiem (līdz pat karam) starp PSRS un Rietumu sabiedrotajiem”. Un tālāk – ja Ā. Hitlers būtu devis pavēli vācu aviācijai netraucēt Rietumu sabiedroto lidmašīnām piegādāt AK tehniku un papildspēkus, tad rastos liela iespējamība, ka šāds konflikts izraisītos un karš varētu turpināties pavisam savādāk.

Ar pieņēmumu „ja būtu” strīdēties neklājas. Tikai tur jau tā lieta, ka uz katru vienas puses lēmumu otra puse pieņem savu konkrētu lēmumu, ko vairs nevar padarīt par nebijušu. Vai Ā. Hitlers, kurš augstu nevērtēja poļus, bija realizējis tiem naidīgu politiku visu kara laiku, varēja samierināties ar to, ka poļi kaut ar sabiedroto palīdzību, kaut tikai vienā pilsētā, gūst uzvaru pār nacistiem, lai arī līdz ar to pavērtos neskaidras perspektīvas sagaidīt nopietnu antihitleriskās koalīcijas sabiedroto konfliktu?

Vai šāds konflikts sāktos, ja jau tas neizraisījās Katiņas sakarā? Grāmatas autors ir tendēts uz abiem jautājumiem atbildēt ar „nē”. Jau Katiņas konflikta pieredze rādīja, ka Rietumu sabiedrotie visticamāk tik un tā atteiktos no atbalsta PVE, lai saglabātu Sarkanā armiju kā sabiedroto, kurš lej asinis un ļauj Rietumiem taupīt savu dzīvo spēku. Pēc autora domām, Ā. Hitlers šai gadījumā pamatos pareizi novērtēja gan sacēlušos, gan Sarkanās armijas spēkus. Vācijas karaspēkam atējot no Varšavas, Sarkanā armija tāpat kā citos plāna „Burza” realizācijas mēģinājumu gadījumos (pie Viļņas, Līvovas u.c.) sekmīgi pārņēmu kontroli pār teritorijām, uz kurām pretendēja Armija Krajova. PVE palīdzības meklējumi pie Rietumvalstīm paliktu bez rezultātiem, jo PSRS un Rietumu sabiedrotos, par spīti visām pretrunām, vēl joprojām vienoja mērķis uzvarēt Otrajā pasaules karā. Konflikts starp PSRS un Rietumu sabiedrotajiem neizraisītos. Tikai zinātniski pierādāms gan nav nedz viens, nedz otrs pieņēmums.

Visus uz sacelšanās apspiešanu virzītos pasākumus nacisti varēja realizēt, pateicoties augusta sākumā pie Varšavas vērmahta gūtajiem panākumiem pret Sarkanā armiju.

Vēl līdz mūsdienām pastāv divi galvenie viedokļi par cēloņiem, kāpēc augusta sākumā apstājās padomju uzbrukums Varšavai. Šķiet, ka Polijā mūsdienās nav vēsturnieku, kuri šaubītos par to, ka J. Staļina attieksmi pret Varšavas sacelšanos kā militāri politisku aktu, kurš bija virzīts pret PSRS vadības plāniem un interesēm, pirmkārt noteica politiski un tikai pēc tam militāri apsvērumi. Tai pat laikā vēsturnieki strīdas par to, vai PSRS bija spējīga sniegt sacelšanās dalībniekiem reālu palīdzību vai arī spēja, bet nevēlējās to darīt, jeb pārfrāzējot teikto – jautājums, par kuru noris strīdi: vai padomju karaspēks apstādināja savu uzbrukumu Varšavai ar nolūku, lai hitlerieši izrēķinās ar sacelšanās dalībniekiem un tā likvidē padomju vadībai politiski nevēlamo sacelšanās vadību, vai arī uzbrukums apstājās citu, galvenokārt objektīvu cēloņu rezultātā.

Versija par to, ka Sarkanā armija tišuprāt apstādināja uzbrukumu Varšavai, nevēloties politisku motīvu dēļ atbalstīt sacēlušos, pēc kara tika izklāstīta Lielbritānijas premjera V. Čērčila, PVE vadītāja S. Mīkolajčika, AK komandanta T. Komorovska, ģenerāļa V. Andersa memuāros. Pēc Otrā pasaules kara tā kļuva par valdošo poļu emigrantu izdotajā literatūrā, tai laikā kad PSRS un PTR historiogrāfijā Sarkanās armijas uzbrukuma apstāšanās tika skaidrota ar objektīviem cēloņiem. Arī vēl šodien Rietumu historiogrāfijā pārsvarā ir viedoklis, ka tieši J. Staļins, ģeopolitisku motīvu vadīts, aizturēja Sarkanās armijas ieiešanu Varšavā, un ar to ļāva nacistiem iznīcināt pilsētu un tās iedzīvotājus. Tāds viedoklis ir plaši izplatīts arī mūsdienu Polijā. Pēc PSRS sabrukuma tam ir pievienojušies arī daži krievu vēsturnieki.

Daļa vēsturnieku uzskata, ka politisku apsvērumu dēļ J. Staļins negatavojās glābt sacelšanos, kura bija virzīta pret PSRS vadības plāniem, taču nav iespējams atrisināt dilemmu, vai 1944.gada augustā Sarkanā armija spēja ieņemt Varšavu vai arī nespēja to izdarīt.

Kā raksta krievu vēsturniece N. Vasiļjeva, pareizāk būtu stādīt jautājumu vai padomju Virspavēlniecība 1944.gada jūlijā plānoja atbrīvot Varšavu un vai uzbrukuma tempu samazināšanās augustā notika ar nolūku. Padomju Virspavēlniecības 1944.gada 27.jūlijā direktīvās 1.Baltkrievijas fronteī tika stādīts uzdevums pēc Brestas un Sedļecas (krievu *Седлец*, poļu *Siedlce*) rajonu ieņemšanas 5.–8.augustā ieņemt Varšavas priekšpilsētu Prāgu un iegūt dažus placdarmus Vislas rietumu krastā uz dienvidiem no Varšavas. Fronte visiem spēkiem centās izpildīt tai uzstādīto uzdevumu. Nav nekādu pierādījumu tam, ka sakarā ar notikumiem, kuri no 1.augusta 63 dienas risinājās Varšavā, J. Staļins būtu pieņēmis kādu jaunu nopietnu lēmumu par 1.Baltkrievijas frontes darbību. Zināmie Virspavēlniecības lēmumi atkārtoti tikai to, kas bija norādīts 27.jūlija direktīvā – iegūt placdarmus flangos un atbrīvot Vislas krastu, ieņemot Prāgu.

Tātad, padomju pavēlniecība jau augusta sākumā Varšavu ieņemt nemaz nebija plānojusi, direktīva nestādīja Varšavas ieņemšanas uzdevumu, bet paredzēja tikai pasākumu veikšanu tās sagatavošanai. Taču, kā liecina arhīvu dokumenti un kā *post factum* secina militārie speciālisti, pat šis uzstādītais uzdevums bija nereāls.

Varšavai tuvākās Sarkanās armijas daļas 39 dienās bija ar kaujām nogājušas gandrīz 500 km, cietušas lielus zaudējumus, attālinājušās no apgādes noliktavām, komunikācijas līnijās bija izstieptas, apgāde līdz ar to apgrūtināta, karaspēks frontē cieta no nepietiekamas munīcijas un degvielas apgādes. Nācās atjaunot vācu sagrautos ceļus un tiltus. „Padomju uzbrukums izsmēla savas iespējas Varšavas pievārtē. Drīzumā sākas vācu pretuzbrukums,” rakstīja Varšavas sacelšanās dalībnieks, pazīstamais poļu un kanādiešu politologs A. Bromke.

Baltkrievijas operācija, kura norisa no 1944.gada 23.jūnijam līdz 29.augustam, aptvēra 1 100 km platu frontes līniju, tās laikā Sarkanā armija pārvirzījās uz priekšu 550 līdz 600 km. 4 Sarkanā armijas frontu sastāvā kaujās piedalījās 2 331 700 sarkanarmiešu un 79 900 Polijas armijas karavīru. Sarkanajā armijā neatgriezeniskie zaudējumi sastādīja 178 507, sanitārie – 585 308 cilvēkus, 1.Poļu armijā – attiecīgi 1 533 un 3 540 cilvēku. Sarkanā armija zaudēja 2 957 tankus un pašgājējus lielgabalus, 2 447 lielgabalus un mīnmetējus, 822 lidmašīnas. Lai visu šo dzīvo spēku un apbruojumu aizvietotu ar jaunu, bija nepieciešams laiks.

Turpretī Vācijas armiju grupa „Centrs” (*Die Heeresgruppe “Mitte”*) 1944.gada jūlijā – augustā ne tikai kompensēja pirms tam Baltkrievijā ciestos zaudējumus, bet tās karavīru skaits pat pārsniedza sākotnējo. 42 divīziju vietā tajā bija jau 62, tai skaitā 10 tanku divīzijas. Tikai pretī K. Rokosovska vadītajiem 1.Baltkrievijas frontes spēkiem bija koncentrēts gandrīz miljons vērmahta karavīru un virsnieku, kad tai pat laikā Rietumu frontē pret sabiedrotajiem Vācijas sauszemes spēkos karoja 526 000 cilvēku. Nesen ieceltais grupas pavēlnieks ģenerālfeldmaršals O. Models, pildot Ā. Hitlera pavēli „noturēt Poliju par katru cenu”, koncentrēja pie Varšavas ievērojamus spēkus.

Jūlija trešajā dekādē padomju karaspēks pildīja padomju Virspavēlniecības 1944.gada 4.un 7.jūlija direktīvas, kuras paredzēja, izmantojot operācijas „Bagrations” („*Багратион*”, 1944.gada 23.jūnijs – 29 augusts) „pēdējo elpu”, ieņemt izdevīgas pozīcijas jaunam uzbrukumam pēc karaspēkam nepieciešamā pārtraukuma. Vistuvāk Varšavai bija padomju 2. tanku armija. Tajā bija 32 tūkstoši karavīru, 425 tanki un pašgājēji lielgabali, 468 lielgabali un mīnmetēji, bet bija gandrīz izbeigusies munīcija un degviela. Tai pat laikā pie Varšavas vācieši koncentrēja lielus spēkus: 51,5 tūkstošus karavīru, 600 tanku un pašgājēju lielgabalu, 1 158 lielgabalus un mīnmetējus.

Daudzas uzbrukumā iesaistītās Sarkanās armijas daļas cieta no degvielas trūkuma. Jau 1944.gada 19.jūlijā Virspavēlnieka vietnieks maršals G. Žukovs izdeva direktīvu 1. un 2. Baltkrievijas frontu pavēlniekiem ar norādījumu ieviest kārtību transporta darbībā, kurš apgādāja šīs frontes, jo frontes līnija atradās jau 400-500 km no bāzēm. Tiesa, direktīvas izpildei bija vajadzīgs laiks, īsā laikā ne frontu pavēlnieki, ne arī pati Virspavēlniecība nespēja stāvēt labot. 31.jūlijā, diennakti pirms sacelšanās sākuma maršals K. Rokosovskis ziņoja uz Maskavu, ka viņa vadītais karaspēks izjūt grūtības degvielas trūkuma dēļ, kuru izsauc „pastāvīga karaspēka atrašanās no apgādes bāzēm dzelzceļu atjaunošanas kavēšanās dēļ.”

1. Baltkrievijas frontes uzbrukuma smailē esošā 2.tanku armija no degvielas trūkuma cieta īpaši smagi. Tai nebija arī pieseguma no gaisa, jo padomju gaisa spēki nebija paguvuši pārbāzēties uz lidlaukiem tuvāk fronteī. Šādos apstākļos veiktais vācu pretuzbrukums bija sekmīgs. Padomju izlūkdienests jau 25.jūlijā savai pavēlniecībai ziņoja, ka Varšavas rajonā koncentrējas trīs vācu tanku divīzijas. Vācu armijai par katru cenu bija jānotur Vislas robeža, jo tā bija vienīgais ievērojamais

ūdensšķērslis Sarkanās armijas priekšā līdz pašas Vācijas robežai. Jau 30.jūlijā Sarkanā armija bija spiesta atvairīt vācu pretuzbrukumu, kurš nesa ievērojamus zaudējumus padomju spēkiem. Ap padomju 2.tanku armiju pie Radzminas (*Radzymin*) tika savilkta cīlpa, ko veidoja četras vācu tanku divīzijas. 31.jūlijā 2. tanku armija saņēma pamatīgu vācu triecienu, tās 3.tanku korpuss tika „atgriezts” no citiem padomju spēkiem.

Jau 1.augustā plkst. 4.10 no rīta pēc Maskavas laika 2.tanku armija saņēma pavēli pāriet aizsardzībā. Jāuzsver, šī pavēle tika dota apmēram 12 stundas pirms sacelšanās Varšavā sākuma un apmēram pirms pusotras diennakts, kad par sacelšanos kļuva zināms Londonā, bet caur to arī Maskavā. 2.–3.augustā padomju spēki tika atsviesti no Varšavas. Kauja Okuņevas–Volominas–Radziminā rajonā 5.augustā noslēdzās ar 3.padomju tanku korpusa praktisku iznīcināšanu. Daļu tanku munīcijas un degvielas trūkuma dēļ nācās iznīcināt pašām to ekipāžām. Atdodot ienaidniekam jau ieņemtās Radzminas un Volominas (*Wołomin*) pilsētās, 2.tanku armijas paliekas atkāpās. 2.tanku armija zaudēja pēc padomju datiem 284, pēc vācu – 337 tankus (Pavisam cīņās Lubļinas, Demblinas (*Dęblin*), Pulavas un Varšavas rajonos armija zaudēja ap 500 tanku, pēc citiem datiem pēc minētajām kaujām tajā bija palikuši tikai 27 tanki un pašgājēji lielgabali, lai būtu pilns sastāvs, trūka 689 tanki un 146 pašgājēji lielgabali) tika atvilkta no frontes un nosūtīta uz pārformēšanos. Poļu publicists J. Sidorovičs šai sakarā konstatēja, ka lielākā tanku kauja uz Polijas zemes beidzās ar krievu (pareizāk būtu rakstīt – padomju – V.Š.) sakāvi, taču vācu zaudējumi bija vēl lielāki. Katrā no piecām vācu tanku divīzijām pirms šīs kaujas bija vidēji pa 200 tanku, bet to beigās jau vidēji pa 50 tankiem. Tomēr tikai augusta beigās un septembra sākumā sīvu kauju rezultātā minētās Radzminu un Volominu atkal ieņēma Sarkanā armija.

Diemžēl, 2.tanku armijas faktiskā sakāve augusta pirmajās dienās padomju ziņojumos no kara lauka tika noklusēta (tāpat kā patiesība par daudzām, ja ne lielāko daļu, padomju zaudēto kauju), kas radīja labvēlīgus apstākļus PVE piekritēju izvirzītajai versijai par apzināto Sarkanās armijas uzbrukuma apstādināšanu un tīšu palīdzības nesniegšanu Varšavas sacelšanās dalībniekiem.

Ievērojamais britu militārais teorētiķis un vēsturnieks B. Liddels Harts uzskatīja, ka pie Varšavas padomju karaspēks pirmo reizi operācijas „Bagrations” īstenošanas laikā cieta „nopietnu neveiksmi”. Par vienu tās cēloni viņš uzskatīja „dabīgo” stratēģisko spēku pārlietu sasprindzinājuma likumu, kad vācu komunikācijas saīsinājās, bet padomju, gluži pretēji, pārlietu izstiepās. Otrs neveiksmes cēlonis, pēc viņa domām, bija tas, ka padomju uzbrukums ieguva „tiešas darbības” formu, kad pretinieks, kurš agrāk nekad nevarēja droši zināt, kur pret viņu tiks vērsts galvenais trieciens, Varšavas gadījumā ar pilnu pārliecību varēja pateikt, kāds būs uzbrukuma mērķis. No šī viedokļa raugoties, padomju pavēlniecība rīkojās pareizi, atteikdamās no „tiešas darbības” un nestādot uzdevumu par katru cenu ieņemt Varšavu.

Vācijas sauszemes karaspēka Ģenerālštāba priekšnieks H. Guderjāns rakstīja: „Mums, vāciešiem, radās iespaids, ka krievu uzbrukumu apstādināja mūsu aizsardzība, bet nevis krievu vēlme sabotēt poļu sacelšanos. 9.vācu armijas pavēlniecībai vismaz 8.augustā radās viedoklis, ka krievu mēģinājums ieņemt Varšavu ar spēju uzbrukumu, turpinot [vērmahta] vajāšanu, kura līdz tam notika gandrīz bez šķēršļiem, sabruka pret aizsardzību, neraugoties uz Varšavas sacelšanos, un ka Varšavas sacelšanās, no pretinieka viedokļa, ir sāta priekšlaikus.” Arī vācu ģenerālis un militārais vēsturnieks K. Toppelskirhs ir atzīmējis, ka sacelšanās sākuma brīdī „krievu trieciena spēks jau bija izsīcis un krievi atteicās no poļu galvaspilsētas ieņemšanas gaitā”.

1.Baltkrievijas frontes pavēlnieks K. Rokosovskis intervijā britu žurnālistam A. Vertam par iespēju ieņemt Varšavu sacīja: „Ja vācieši nemestu kaujā visus šos tankus, mēs varētu ieņemt

Varšavu, taču izredzes uz to nekad nebija lielākas kā 50 no 100". Jāpiebilst, ka Varšavas kā svarīga dzelzceļa mezgla palikšana vācu rokās, ļāva viņiem salīdzinoši brīvi pārvietot savas rezerves uz apdraudētākajiem frontes iecirkņiem un apgādāt fronti ar visu nepieciešamo.

Autors uzskata, ka militārie argumenti par Sarkanās armijas nespēju pēc vairāku mēnešu sekmīga uzbrukuma, nonākot saskarsmē ar vācu papildspēkiem, vēl ieņemt arī Varšavu ir gana pārliecinoši. Iespējams, ja pie Varšavas tiktu dota pavēle uzbrukumam par katru cenu, kā cīņu par Kijevu (1943.gada oktobrī–novembrī) vai Berlīni (1945.gada aprīlī–maijā) laikā, kaut kādi panākumi arī šeit tiktu gūti. Taču abas nosauktās kaujas bija rūpīgi gatavotas un arī tad prasīja milzīgus upurus. Pie Varšavas panākumu varētu arī nebūt, bet upuri, iespējams, būtu ne mazāki.

Mēģinājumi iztēlot situāciju kā tādu, kas ļāva vienā tiešā triecienā ieņemt Varšavu, liek atcerēties notikumus pie tās pašas Varšavas 1920.gadā. Tolaik situācija beidzās ar „brīnumu pie Vislas”, Sarkanās armijas sakāvi un 1921.gada Rīgas līgumu, lielas pārsvarā baltkrievu un ukraiņu apdzīvotas teritorijas atņemšanu šīm tautām. Arī tolaik pavisam nesenie – 1942.gada notikumi lika būt uzmanīgiem. Pēc vērmahta atsviešanas no Maskavas Sarkanā armija bez pienācīgas sagatavošanās ieņēma Harkovu, taču sekoja pamatīgs vācu atbildes trieciens un tā drīz atradās pie Staļingradas. Avantūrists uzbrukums Varšavai 1944.gada augustā padomju tautām varēja dārgi maksāt.

Jāatzīst, ka taisnība ir tiem vēsturniekiem (R. Nazarevičam u.c.), kuri uzsver, ka Varšavas ieņemšanas militārie un politiskie ieguvumi bija tik acīmredzami, ka, ja neizveidotos nelabvēlīgais spēku samērs, padomju pavēlniecība neapšaubāmi izmantotu visas iespējas, lai pilsētu ieņemtu, varas saņemšanas jautājumu atstājot pašu poļu ziņā, jo Varšavu bija jāatbrīvo 1. Poļu armijas spēkiem.

Acīmredzot jāatzīst, ka 1. Poļu armijai, kuru tikai netieši atbalstītu padomju daļas, militārā ziņā būtu pārsvars pār AK spēkiem Varšavā. Sacelšanās uzvaras gadījumā droši vien tieši šis 1.Poļu armijas spēks, bet ne PVE Delegatūras vai KRN un PNAK politiskā ietekme varšaviešu vidū izšķirtu cīņas iznākumu. Tā kā PVE iestādes, AK varētu vardarbībā pret sevi apvainot tikai kreisi noskaņotos poļus, bet nevis Sarkanā armiju, tad arī PVE un AK vadības iecerētais liela mēroga starptautiskais skandāls diez vai izraisītos.

Taču par spīti visiem argumentiem, daudzi poļu vēsturnieki cieši turas pie versijas, ka J. Staļins augusta sākumā tīšuprāt mēģināja kaitēt PVE uzsāktajam Varšavas atbrīvošanas mēģinājumam. Ir pat tādi, kuri, nespējot nosaukt avotu, tomēr apgalvo, ka 5.augustā Staļins devis pavēli (tā saucamo „stop” pavēli) apstādināt padomju bruņoto spēku uzbrukumu Varšavai. Krievu vēsturnieks B. Sokolovs uzskata, ka galīgo lēmumu, kas izšķīra Varšavas sacelšanās likteni, J. Staļins pieņēma 9.augustā, kad S. Mikoličiks noraidīja viņa priekšlikumu PVE vietā izveidot jaunu, kopīgu ar PNAK valdību. J. Staļins nevēlējies radīt sev papildus problēmas, saduroties Varšavā ar poļu varu un armiju, kuras bija naidīgi noskaņotas pret komunistiem un kuras visnotaļ atbalstītu Rietumu sabiedrotie.

B. Sokolovs mēģina atspēkot padomju (un ne tikai) vēsturnieku doto Sarkanās armijas uzbrukuma apstāšanās izskaidrojumu, norādot uz piecu vācu tanku divīziju paveikto padomju uzbrukuma apturēšanu. Vēsturnieks norāda, ka jau augusta vidū šīs divīzijas tika pārdislocētas uz ziemeļiem, lai radītu koridoru starp Vācijas armijas grupām „Centrs” (*Heeresgruppe Mitte*) un „Ziemeļi” (*Heeresgruppe Nord*). (Taču, pretrunā ar B. Sokolova rakstīto, uz Kurzemi tika pārdislocēts tikai vācu 39.tanku korpuss, bet 4.SS tanku korpuss joprojām palika uz vietas pie Varšavas.) Vācu operācija sākās 16.augustā un noslēdzās mēneša beigās, kad izdevās atbīdīt padomju karaspēku no Baltijas jūras piekrastes (20./21.augustā vācieši atguva Tukumu) un atjaunot komunikācijas ar armiju grupu „Ziemeļi”. B. Sokolovs apgalvo, ka šī vācu operācija zaudētu jēgu, ja notiktu padomju uzbrukums Varšavai. Novājinātie vācu spēki nevarētu to apstādināt un noturēt fronti no Latvijas līdz Oderai. Tad

vācu spēkiem, visticamāk, nāktos atkāpties līdz Oderai. Kara beigas „katrā ziņā tad tuvinātos”. Taču J. Staļins nesteidzies ātrāk beigt karu, pirms Sarkanā armija nebija guvusi kontroli pār Poliju un Balkāniem. B. Sokolovs izdara arī pieņēmumu, ka vācieši diezgan vai novājinātu fronti pie Varšavas kādas „diezgan otršķirīgas” operācijas labā, ja nebūtu pārlicināti, ka padomju karaspēks pie Varšavas neizkustēsies no vietas. Seko nākamais pieņēmums, ka, iespējams, vācieši no savas aģentūras saņēmusi ziņu par kaut kādu J. Staļina dotu „stop-pavēli” padomju spēkiem, kuri atradās pie Varšavas. Šāda pavēle gan Krievijas arhīvos neesot atrasta, bet tas, iespējams esot tāpēc, ka krievu vēsturnieki ne visai vēlējas to atrast. Iespējams arī, ka tā vispār tikusi dota mutvārdu formā. Taču notikumu gaitu varot izskaidrot tikai izejot no pieņēmuma, ka tāda pavēle eksistējusi. J. Staļins devis priekšroku kara novilcināšanai par vairākiem mēnešiem, nevēloties pieļaut Varšavas nonākšanu viņa neatzītās Polijas valdības varā. Tā vietā lai uzbruktu Varšavai padomju karaspēks sācis uzbrukumu Rumānijai.

Te nu jāsaka, ka B. Sokolovs parādījis dziļu neizpratni kara stratēģijas jautājumos. Pirmkārt, milzīga „katla” izveides novēršanu, ko veica Vācijas pavēlniecība, neļaujot Sarkanajai armijai ielenkt un „nogriezt” no pārējiem vācu spēkiem armijas grupu „Ziemeļi”, nekādi nevar nosaukt par „diezgan otršķirīgu” operāciju. Otrkārt, visi B. Sokolova spriedumi balstīti uz pieņēmumiem, izvirzot vienu it kā iespējamu versiju bez argumentiem. Ja „stop-pavēle” nav atrasta Krievijas arhīvos, tad taču materiāliem par vācu aģentūras iegūtajām ziņām par tādu vajadzētu atrasties Vācijas arhīvos. Vai arī tur vēsturnieki ne visai vēlas tās atrast? Par iespēju, ka vācu izlūkošanas rīcībā varētu būt ziņas par 1. Baltkrievijas frontes grūtībām, kuras neļāva tai turpināt uzbrukumu, bet, gluži otrādi, ļāva vācu pavēlniecībai pārgrupēt spēkus, vēsturnieks pat neiedomājas. Viņš pieņem, ka, ja notiktu padomju uzbrukums Varšavai, „novājinātie vācu spēki” nevarētu to apstādināt, bet nespēj iedomāties, ka padomju spēki pie Varšavas varēja būt tik novājināti, ka nevarēja turpināt uzbrukumu. Treškārt, par uzbrukumu Rumānijai, tā vietā lai uzbruktu Varšavai. Tur jau slēpjas karavadoņu māksla, lai sagatavotu un dotu triecienus pretiniekam tur, kur tas to negaida. Šajā gadījumā 2. un 3. Ukrainas frontes bija labāk sagatavotas uzbrukumam un apgādātas ar kara materiāliem nekā 1. Baltkrievijas fronte. Panākumi neizpalika. Apgalvot, ka atteikšanās lauzties taisnā ceļā uz Berlīni bija kara novilcināšana, var tikai tad, ja tādi pat pārmetumi tiek izvirzīti Rietumu sabiedrotajiem par desantu izcelšanu 1942–1944. gadā nevis pašas Vācijas piekrastē, bet Āfrikā, Itālijā, Francijā, tā „novilcinot” uzvaru pār Vāciju. Viegli „karot” ir tikai uz papīra, atrodot dažādus „spīdošus” variantus, kā mainīt vēstures gaitu.

Starp citu, profesionālajam krievu vēsturniekam B. Sokolovam visai kodolīgi ir atbildējis jau minētais poļu vēsturnieks J. Sidorovičs: „Patiesība ir tā, ka visā sacelšanas laikā padomju armija izrādīja pastāvīgu aktivitāti Varšavas rajonā, bet viss liecina par to, ka Varšavas ieņemšana nekad nebija Baltkrievijā sāktā uzbrukuma stratēģiskais mērķis. Par to liecina stiprās 2. tanku armijas darbība nevis Varšavas virzienā, bet uz ziemeļiem no tās, ar mērķi nogriezt vācu karaspēku Prūsijā un Baltijā.

Krievi nepastiprināja savu karaspēku Varšavas priekšā, bet koncentrēja jaunus spēkus plānotā uzbrukuma Balkāniem virzienā. Tas bija tas pokers, kuru spēlēja padomju pavēlniecība: Kad Vācija savus labākos spēkus savāca Varšavas virzienā, krievi augusta beigās deva triecienus Balkānu virzienā, ieņemot Rumāniju, Bulgāriju un daļu Ungārijas, gatavojot situāciju ziemas uzbrukumam.”

Publicistikā var atrast arī citus, ne mazāk aplamus, kā B. Sokolova izteiktie, apgalvojumus. Tā, krievu pētnieks J. Muhins apgalvo, ka PVE un AK „paklausīgi pildīja to, ko pavēlēja vācieši” (*послушно делали то, что приказывали немцы*). Pamatojums: Sarkanās armijas īstenoto

Baltkrievijas operāciju ievadīja baltkrievu partizānu uzbrukums vācu komunikācijas līnijām frontes aizmugurē, kurš arī lielā mēra sekmēja panākumus. Sarkanajai armijai virzoties tālāk, poļu valdība Londonā nevarējusi nedot pavēli AK dot triecienu vācu aizmugurei. Citādi būtu skaidri redzama sabiedroto interešu nodevība, un arī AK vienības varētu sākt uzstāšanos bez pavēles, jo tām nevarētu izskaidrot, kāpēc tās visu karu slapstījās no vāciešiem. Vācieši nespētu savākt tik daudz karaspēka, lai garantētu savas aizmugures drošību un ciestu tādu pat sakāvi kā Baltkrievijā, bet padomju karavīri ar AK atbalstu varētu ar vienu triecienu ielauzties Berlīnē. Vāciešiem bijis nepieciešams, lai PVE savilktu AK vienviet, kur to varētu sakaut. AK vadība tad arī izpildījusi vācu vēlmi.

Jāatzīst, mākslīgi uzbūvētajai shēmai nav pierādījumu. J. Muhins sev vēlamu pieņem par esošo, tiek pārvērtēti AK spēki, tāpat kā apvienotie Sarkanās armijas un AK spēki, nenovērtētas vērmahta kaujas spējas, kurš sīkst pretoties līdz 1945.gada maijam. Galā rezultātā sacelšanos Varšavā nacisti izmantoja, lai iznīcinātu un sagūstītu lielu daļu AK spēku, bet nav nekādu pierādījumu tam, ka viņi paši to izsauca un poļi pildīja viņu pavēles. Šai sakarā minētais poļu publicists J. Sidorovičs raksta, ka ļoti smieklīgi ir apgalvojumi, ka, ja ne Varšavas sacelšanās [un padomju karaspēka apstāšanās pie Varšavas], „krievi neapstātos pie Vislas un aizietu līdz pat Reinai”. J. Sidorovičs secina, ka krievi Varšavas virzienā neuzbruka tāpēc, ka viņiem vēl trīs ar pusi mēnešus bija jāgatavojas tādām uzbrukumiem, kurām pēc ieceres vajadzēja nonākt pie Berlīnes, bet izmisīgās vācu pretošanās rezultātā tas apstājās pie Oderas.

1. Baltkrievijas frontes karaspēks visu augustu vēl joprojām cieta no apgādes traucējumiem, kā arī nebija atjaunojis kaujas spējas. Varšavas iecirknis un pieejas Austrumprūsijai bija vienīgie izņēmumi, kur vēl turpinājās uzbrūkoša darbība šai frontē. 2. un 3. Baltkrievijas frontes karaspēks tai pat laikā veda kaujas par Baltijas atbrīvošanu un tuvojās Austrumprūsijai. Līdz novembra beigām Sarkanā armija turpināja 5.jūlijā uzsākt Baltijas atbrīvošanu. Tā kā Sarkanās armijas uzbrukuma iespējas vasaras kampaņā bija izsmeltas, daļa padomju frontu (1., 2. un 3. Baltkrievijas, 1. un 4. Ukrainas) no Austrumprūsijas līdz Karpatiem 29.augustā saņēma pavēli pāriet aizsardzībā.

Par kādu ar nodomu veiktu padomju uzbrukuma piebremzēšanu Varšavai runāt nenākas. Turpretī jāuzsver, ka, ja Vislas austrumu krastā nenorisinātos niknas kaujas, nacisti ar to rīcībā esošajiem vērmahta kājnieku un tanku divīziju spēkiem Varšavas sacelšanos varētu apspiest jau tās pirmajās dienās.

Jau pirmajās augusta dienās, kad iniciatīva vēl atradās sacēlušos rokās, AK vadītāji acīmredzot saprata, ka viņu militārie un politiskie aprēķini nepiepildās un steidzīgi mēģināja glābt savu pasākumu. Jau 3.augustā T. Komorovskis saņēma A. Hruscela ziņojumu: „Visos rajonos netika ieņemti svarīgākie objekti [...] Munīcija tuvojas izsīkumam. Dažās vienībās šauj uz pēdējo rezervju rēķina [...] Munīcijas trūkuma dēļ es nevaru ietekmēt kaujas gaitu. Ievērojot lietu stāvokli, lūdzu caur Londonu pasteidzināt boļševikus un dot vispārējas instrukcijas uz tuvāko kauju periodu.” Tādejādi pieņemtais lēmums sākt sacelšanos un ieņemt pilsētu, lai vismaz par 12 stundām apsteigtu padomju karaspēku, nebija izpildīts, Polijas 4 cilvēku pagrīdes valdībai nebija kur īstenot savu varu. Nebija kam arī demonstrēt sevi „saimnieka” lomā. Tā visa vietā bija jādomā, kā „pasteidzināt boļševikus”.

Faktiski par tādu „pasteidzināšanu” vajadzēja gādāt vēl sacelšanās iepriekšējās sagatavošanas ietvaros. Realitātē tikai 2.augustā pulkst. 01.10 Sarkanās armijas Ģenerālštābā tika saņemts Lielbritānijas militārās misijas Maskavā paziņojums: „Polijas valdība Londonā saņēmusi sekojošas Polijas nelegālās armijas pavēlnieka telegrammas:

1. telegramma: „Mēs uzsākām kaujas Varšavā 1.augustā plkst. 17.00. Atsūtiet ārkārtīgi nepieciešamo munīciju un prettanku šautenes. Nomest apgaismotajos iecirkņos ielās un laukumos ...”

2. telegramma. „Tā kā mēs esam uzsākuši tiešas kaujas par Varšavu, mēs lūdzam. lai krievi mums palīdz ar nekavējošos uzbrukumus no ārienes”. Abus saucienus pēc palīdzības T. Komorovskis un J. Jankovskis bija pārraidījuši 1.augusta vakarā. Tad arī par sacelšanās sākumu oficiāli uzzināja Lielbritānijas, bet tikai nākamajā dienā PSRS vadība.

Krievu vēsturniece A. Noskova ir izteikusi viedokli, ka, iespējams, J. Staļins par Varšavā uzliesmojošo sacelšanos uzzinājis nevis naktī no 1. uz 2. augustu, vispirms no Lielbritānijas militārās misijas PSRS, pēc tam no maršala K. Rokosovska, bet gan jau agrāk, jo literatūrā viņa atrada ziņas, ka PVE aparātā Londonā bija ne tikai britu, bet arī padomju aģenti. Uz viņas tiešu jautājumu Polijas Nacionālās piemiņas institūta darbiniekam, viņš apstiprinājis vēsturnieces pieņēmumu. Kā norādīts „Krievijas ārējās izlūkošanas vēstures apcerējumos”, PVE un tās aparātā tiešām darbojās padomju aģentūra. Padomju izlūkdienestam bija arī pieeja PVE un AK vadības Polijā sakaru kanāliem. Taču šai gadījumā ziņu par Varšavas sacelšanos saņemšanas laiks neko būtībā nemainīja. J. Staļins nekādi nevarēja ietekmēt notikumu gaitu.

Zīmīgi, ka S. Mikolajčiks kopā ar Nacionālās padomes priekšsēdētāju S. Grabski un PVE ārlietu ministru T. Romeru Maskavā ieradās 29.jūlijā.

S. Grabskis 1942–1944.gados bija II Polijas Republikas Nacionālās padomes (*II Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej*) priekšsēdētājs. Atbalstīja Jaltas vienošanos, Pagaidu nacionālās vienotības valdības izveidi, kopā ar S. Mikolajčiku 1945.gada 1. jūlijā atgriezās Polijā, bija viens no Nacionālās padomes viceprezidentiem 1945–1947.gados.

T. Romers 1942.–1943.gadā bija PVE sūtnis PSRS, 1943.–1944.gadā PVE ārlietu ministrs. Pēc kara dzīvoja Kanādā.

Viens no sacelšanās uzdevumiem bija veicināt S. Mikolajčika sarunu ar PSRS vadību panākumus. Tiesa, daļa poļu londoniešu bija opozīcijā nodomam panākt PVE un PNAK kompromisu, pat tad, ja tas nestu zināmus ieguvumus PVE. Acīmredzot šie spēki vēl joprojām cerēja uz Rietumu sabiedroto pārsvaru strīdā ar PSRS par Polijas likteni. Kā liecinājis V. Anderss, kad 1944.gada 29.jūlijā S. Mikolajčiks, T. Romers un S. Grabskis devās uz Maskavu, ģenerālis K. Sosnkovskis nosūtīja prezidentam V. Račkevičam telegrammu ar ultimātu, ka „gadījumā, ja šis Maskavas brauciens beigtos ar atteikšanos no poļu tiesībām vai arī ar likumiskās poļu valdības un padomju aģentu valdības apvienošanos, bruņotie spēki nevarēs samierināties ar šādu pagriezienu mūsu lietā. Tādā gadījumā es paredzu krīzi, kuras sekas nevajadzētu novērtēt pārāk zemu. Karavīri atteiksies paklausīt valdībai, kas poļu lietas būs novedusi tādā stāvoklī.” Ar to ģenerālis faktiski nostājās uz tāda paša diktāta ceļa, balstoties uz militāro spēku, kā to 1926.gadā bija darījis maršals J. Pilsudskis. Taču situācija bija pavisam cita, PVE atbalstošie poļu militārie spēki bija izkaisīti Otrā pasaules kara frontēs, kaut kāda to demonstrācija pret savu valdību nozīmētu vēršanos arī pret antihitlerisko koalīciju kā tādu, ko tās vadītāji bez ierunām apspiestu.

PVE pārstāvji Maskavā cerēja panākt J. Staļina piekrišanu nacionālās vienotības valdības izveidei, iekļaujot tajā minimālu KRN pārstāvju skaitu. 31.jūlijā, tiekoties ar V. Molotovu, S. Mikolajčiks paziņoja, ka „Polijas valdība apsver vispārējas sacelšanās plānu Varšavā un lūdz Padomju valdību bombardēt vācu lidlaukus Varšavas apkārtnē”. Uz to V. Molotovs nedeva noteiktu atbildi, tikai diplomātiski piezīmēja, ka [Sarkanajai armijai] līdz Varšavai palicis ap 100 km.

Padomju diktators nesteidzās pieņemt PVE delegāciju. Tas tika izdarīts tikai 3.augustā, kad poļu politiķi trīs dienas bija nepacietīgi gaidījuši tikšanos. Jau ar to viņiem tika parādīts, ka lielvalsts PSRS vadītājiem bija arī citas rūpes, kuru priekšā poļu lietas bija mazāk svarīgas.

Tikšanās laikā poļu premjers paziņoja, ka 1.augustā poļu pagrīdes armija uzsākusi atklātu cīņu pret vāciešiem Varšavā un viņš gribētu pēc iespējas ātrāk doties uz Varšavu un radīt tur valdību, kura balstītos uz valdību emigrācijā sastādošajām četrām partijām un poļu strādnieku partiju (komunistiem). PVE vadītājam cerības uz panākumiem Varšavā bija tika lielas, ka sarunā ar J. Staļinu viņš, kā uzsvērusi J. Jakovļeva, „vienkārši informēja padomju pusi par sacelšanos. Nebija pat runas par kādu sadarbību ar Sarkanā armiju, jo tika domāts, ka Varšavu izdosies atbrīvot pašu spēkiem”. No PVE vadītāja paziņojumiem ir redzams, ka viņš nepareizi vērtēja politisko un militāro situāciju Austrumu frontē, un, pirmkārt, stāvokli pašā Varšavā. Pārsteidzīgā optimisma ziņā S. Mikolajčika vērtējums maz atšķīrās no AK vadītāju vērtējuma. (Tiesa, iespējams, ka optimisms bija uzspēlēts, lai gūtu pārsvaru diplomātiskajā spēlē ar J. Staļinu.)

S. Mikolajčiks arī, iespējams, nevilšus izteica domu, kuras dēļ Varšavas sacelšanās bija sāкта. Proti, kad padomju karaspēks ieies Varšavā, pie tā ieradīsies poļu valdības premjera vietnieks un pagrīdes armijas komandants, kuri nodarbojas ar administratīvajiem jautājumiem Polijā. Uz to J. Staļins norādīja, ka Varšava joprojām atrodas vācu rokās. Uz S. Mikolajčika viedokli, ka Varšava drīz tiks atbrīvota un viņš varēs tur radīt jaunu valdību, J. Staļins atbildēja: „Dod dievs, lai tā notiktu”, bet reizē brīdināja, ka padomju valdība neatzīst poļu valdību Londonā un ir faktiskās attiecībās ar Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju (PNAK). Uz S. Mikolajčika jautājumu, vai tas jāsaprot, ka poļu valdībai Londonā ir slēgti visi ceļi uz Poliju, J. Staļins atbildēja, ka tas jāsaprot tā, ka, pirms vest sarunas ar S. Mikolajčiku kā poļu valdības galvu, derētu izbeigt divu poļu valdību pastāvēšanu – vienas Londonā, otras Helmā, apvienojot spēkus un radot vienu pagaidu valdību. Ar to jānodarbojas pašiem poļiem. (Jau 2.augustā J. Staļins rakstīja F.D. Rūzveltam, ka Polijas jautājumā „viss ir atkarīgs no pašiem poļiem un no to vai citu personu spējas no Polijas valdības emigrācijā sadarboties ar Polijā jau darbojošos Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju, ap kuru arvien vairāk apvienojas Polijas demokrātiskie spēki. No savas puses esmu gatavs sniegt šai lietā visiem poļiem atbalstu.” Ar to virziens uz PVE ietekmes likvidāciju bija iezīmēts jau skaidri. Uz S. Mikolajčika iebildi, ka PNAK pārstāv tikai daļu poļu tautas, J. Staļins norādīja, ka piecos okupācijas gados Polijā ir izauguši jauni politiski darbinieki un nedrīkst atsaukties uz vecām autoritātēm.

Uz S. Mikolajčika paziņojumu, ka poļu pagrīdes armija 1.augustā Varšavā uzsākusi atklātu cīņu pret vāciešiem, Padomju valdības vadītājs paziņoja, ka Sarkanā armija atklājusi, ka poļu pagrīdes armijas vienības esot ļoti vājas, tai neesot ne aviācijas, ne tanku, ne artilērijas, ka AK vienību vadītāju vidū esot ne tik maz negudru cilvēku, kuri, apgalvojot iedzīvotājiem, ka vācu okupanti aizgājuši, bet padomju okupanti atnākuši, izplatot pretpadomju literatūru. J. Staļins arī tieši norādīja: „Šīs armijas vienības slapstās mežos. Kad šo vienību pārstāvjiem jautā, kāpēc viņi necīnās pret vāciešiem, viņi atbild, ka tas nav tik viegli, jo, ja viņi nogalina vienu vācieti, tad vācieši par to nogalina desmit poļus [...] poļu pagrīdes armijas vienības necīnās pret vāciešiem, jo viņu taktika ir sargāt sevi un uzrasties pēc tam, kad Polijā ienāks angļi un krievi.” J. Staļinam vismaz daļēji bija taisnība. Padomju diktators zināja gan AK rašanās un darbības vēstures pamatvilcienus, gan tās mērķus. Tā poļiem nācās sāpīgi sajūst to, pie kādām sekām bija novedusi viņu piekoptā „šautenes pie kājas” taktika.

Tika skaidri pateikts, ka apstākļos, kad Sarkanā armija karo Polijas teritorijā, padomju valdība ir ieinteresēta drošā aizmugurē, kur būtu viena valdība, un ir gatava palīdzēt tādu izveidot. Ja poļu valdība to uzskata par nevēlamu, padomju valdība sadarbosies ar PNAK. Uz to S. Mikolajčiks varēja

tikai atbildēt, ka Polijas valdība emigrācijā ir gatava sadarboties ar PNAK un tiem, kuri cīnījušies piecus okupācijas gadus. (Tādejādi neatbilst īstenībai krievu publicistikā sastopamais apgalvojums, ka S. Mikolajčiks atteicies sadarboties koalīcijas valdības jautājumā.)

Šai pašā sarunā S. Mikolajčiks vēlējās uzzināt arī J. Staļina domas par Polijas robežām. Atbilde skanēja, ka Polijas robežai austrumos jāiet pa Kērzona līniju, bet rietumos pa Oderas upi, Ščecinas (vācu *Stettin*, poļu *Szczecin*) pilsētai paliekot poļu, bet Kēnigsbergai – krievu rokās. Uz poļu premjera konstatējumu, ka Ļvova un Viļņa tātad paliks Padomju Savienības sastāvā, J. Staļins, demagoģiski atsaucoties uz ļeņinisko ideoloģiju, atbildēja, ka viņš negribot nodarīt pāri ne lietuviešiem, ne ukraiņiem, ne poļiem. Arī S. Grabska mēģinājums izkaulēt labākus nosacījumus, sadalot strīdīgās austrumu teritorijas proporcionāli poļu, ukraiņu un poļu iedzīvotāju skaitam ar pēc tam veiktu iedzīvotāju pārvietošanu, nenesa panākumus. Lielbritānijas spiediena rezultātā S. Mikolajčiks sarunās ar PSRS vadību gan demonstrēja gatavību kompromisiem, ja, mazākais, Viļņa un Ļvova paliktu Polijas sastāvā, bet sadurās ar pilnībā noraidošu J. Staļina attieksmi.

S. Mikolajčiks, dodoties uz Maskavu, pat ja saprata savu pūliņu neauglīgumu, nevarēja atklāti piekrist „kresu” zaudēšanai, jo ar to viņš zaudētu ne tikai ievērojamu labējo poļu politiķu uzticību, bet pat riskētu ar nemieru izcelšanos Andersa armijā, kur vairākums karavīru kā reiz bija nākuši no starpkaru Polijas austrumu rajoniem. Pie tam Rietumu sabiedrotie, lai neizsauktu vācu pretošanās pieaugumu, atteicās atklāti paziņot par Polijas teritoriju paplašināšanu uz vācu zemju rēķina. Pats rūgtākais poļiem bija tas, ka visi šie strīdi līdzinājās dūru vicināšanai pēc kautiņa, jo lēmums jau bija pieņemts Teherānas konferencē.

Visa sarunas gaita liecināja, ka S. Mikolajčiks un viņa kolēģi atradās vājākās pozīcijās, bija spiesti uzklaut pārmēģinājumus AK kaujiniekiem, faktiski PVE un AK taktikas atmaskojumus. Sarunā izpaudās PSRS kā lielvaras spēks, kas ļāva tās diktatoram nerēķināties ar sarunu partneru aizvainojumu, parādīt savas valsts militāro pārkāpumu, diktēt Polijas valdībai emigrācijā savus noteikumus. Jāatzīst, ka arī pats J. Staļins samērā meistarīgi realizēja savas valsts militāro pārspēku, spiežot otru pusi piekāpties.

Jāatzīmē arī, kad S. Mikolajčiks 1944.gada augustā ieradās Maskavā, viņš, cerot uz politiskiem ieguvumiem, faktiski atteicās gan no līdz tam demonstrētās PVE nesamierināmās prasības atgriezt Polijai 1939.gadā PSRS pievienotās teritorijas, gan arī no Katiņas nozieguma morālas nosodīšanas pacelšanas politiskā līmenī.

Ja J. Staļins vēl atcerējās Polijas valdības emigrācijā Padomju Savienības vadībai it kā nodarīto „apvainojumu”, pieļaujot, ka tā iznīcinājusi poļu virsniekus Katiņā, tad PVE jau no 1944.gada sākuma, kad Polijas teritorijas atbrīvošana no nacistu okupācijas nāca dienas kārtībā, starptautiskā līmenī šo incidentu vairs nepieminēja, kaut atmazgāties no noziedznieku zīmoga daudzu poļu acīs, no aizdomām par to vēl lielāka skaita cilvēku acīs visā pasaulē staļiniskā PSRS vadība nekad vairs nevarēja. 1944.gadā arī poļu emigrācijas politiķi šajā jautājumā beidzot sevi parādīja kā pragmatiskus (varētu teikt arī – kā oportunistus), cīņā par savu vietu pēckara Polijā ar pirmskara robežām bija gatavi neapgrūtināt antihitleriskās koalīcijas locekļu sadarbību ar jautājumu par noslepkavoto poļu virsnieku nāves vaininieku.

3.augustā J. Staļins arī pauda vēlmi, lai jautājumus par stāvokli Polijā izlemj paši poļi sarunās starp PVE un PNAK. Kā norādījusi ebreju izcelsmes amerikāņu – poļu publiciste A. Aplbauma, J. Staļins brīvā sarunā ar vairākiem poļu emigrācijas vadītājiem izteicās, ka Padomju Savienība atzinīgi vērtētu „demokrātisko partiju koalīcijas” izveidi Polijā, kaut gan šie jautājumi, protams, „poļiem jāizšķir pašiem”.

1944.gada 6.–7.augustā Polijas sūtniecībā Maskavā tad arī notika sarunas starp KRN prezīdija priekšsēdētāju B. Berutu, PNAK priekšsēdētāju E. Osobku-Moravski, tā vietniekiem V. Vasiļevsku un A. Vitosu, Polijas armijas pavēlnieku M. Žimerski un Polijas valdības emigrācijā premjerministru S. Mikolajčiku, ārlietu ministru T. Romeru un Polijas Nacionālās Padomes emigrācijā priekšsēdētāju S. Grabski. Sarunās atklājās divu nākamās Polijas attīstības perspektīvu: vienas – “sanācijas” režīma mantinieces, uz nenozīmīgām izmaiņām politiskajā iekārtā orientētas, un otras – kreisas, uz sociālo attiecību maiņu virzītas, pretrunīgums. PVE cerēja uz labējo spēku dominanci Polijā, iepriekšējās pirmskara valsts iekārtas saglabāšanu. Kreisie spēki uzskatīja, ka kompromiss jautājumā par nacionālās valdības izveidi varētu veicināt PNAK sociālās bāzes paplašināšanu, Polijas iekšpolitikā darbojošos spēku konsolidāciju, valsts starptautiskā stāvokļa stabilizāciju. Taču šī kompromisa dēļ nedrīkstēja atteikties no demokrātisko pārveidojumu veikšanas, kuri bija iezīmēti PNAK jūlija manifestā.

PVE pārstāvji saviem politiskajiem konkurentiem piedāvāja 20 % vietu valdībā, bija gatavi uz pamatīgu kaulēšanos par to skaitu, taču PNAK delegāti ievirzīja sarunas pavisam citā gultnē.

KRN un PNAK pārstāvji ne tik daudz centās vienoties ar PVE kā tādu, cik ar tajā ietilpstošajiem ļudoviešiem. KRN un PNAK pārstāvji centās iesaistīt visus ļudoviešu kustības grupējumus KRN sastāvā, panākt savu iestāžu starptautisku atzīšanu, likvidējot Polijas valdību emigrācijā, tās Delegatūru un pagrīdē pastāvošo Nacionālās vienotības padomi.

PVE delegācija tika ierauta diskusijā par to, uz kādu Polijas konstitūciju jābalstās, atjaunojot valsti un sastādot valdību – demokrātisko 1921.gada vai “sanācijas” režīma 1935.gadā pieņemto. PNAK pozīcijām it kā bija jābūt vājākām, jo tajā ietvertie politiskie spēki pirmskara valstī atradās politiskās dzīves nomalē, arī Polijā militārais spēku samērs bija par labu AK, ar kuru AL nevarēja mēroties. PNAK gan baudīja PSRS atbalstu, taču ar to nepietika. Arī J. Staļins taču bija pateicis, ka valdības veidošana ir pašu poļu lieta. Tā PNAK vajadzēja argumentus, lai apstrīdētu pilsonisko partiju vadošo vietu nākamajā valdībā. Šādi argumenti arī tika atrasti. Par strīdus punktu izrādījās attieksme pret 1935.gadā pieņemto Polijas konstitūciju. PNAK pārstāvji apgalvoja, ka 1935.gadā pieņemtā Polijas Konstitūcija bija ar varu uzspiesta poļu tautai un lielākā daļa tautas to neatzina.

Vismaz daļēja taisnība viņiem bija, to rādīja iepriekšējā nodaļā izklāstītais materiāls par pēc 1935.gada Konstitūcijas pieņemšanas notikušo parlamenta vēlēšanu lielākās daļas vēlētāju boikotu, t.s. „Moržas frontes” un kreiso spēku nemītīgo cīņu pret sanācijas režīmu. Pat S. Mikolajčiks bija spiests atzīt, ka „nevar būt ne runas par to, lai kāds censtos saglabāt Polijā 1935.gada konstitūciju. Šī konstitūcija ir jāmaina.” Viņš paskaidroja, ka jau 1939.gadā Parīzē poļu politiķi gribēja balstīties uz 1921.gada Konstitūciju, taču toreiz Polijas valdības emigrācijā atzīšana no ASV puses bija panākama, paliekot tikai uz 1935.gada Konstitūcijas pamata. Poļu politiķi emigrācijā tam piekrita, lai arī vēlāk sekoja valdības paziņojumi, kuri mainīja Konstitūciju. (Par to, cik lielā mērā S. Mikolajčiks runāja patiesību, bet cik lielā viņa atbilde bija „diplomātijas” diktēta, var strīdēties.)

PNAK arī pārmeta PVE pret kreisajiem spēkiem naidīgas politikas īstenošanu, kas līdzinājās pilsoņu karam un neļāva secināt, ka 1935.gada konstitūcija ir atmesta. PNAK uzstāja, ka par poļu valsts juridisko pamatu jāņem 1921.gada konstitūcija, saraujot saiknes ar „antidemokrātiskajiem” likumiem, jaunā valdība jāveido no visām “demokrātiskajām” partijām. E. Osobka-Moravskis piedāvāja bezierunu atgriešanos pie 1921.gada konstitūcijas.

KRN grupa piekrita atsevišķu „londoniešu” (S. Mikolaička, S. Grabska, K. Poppela) un vēl kāda pārstāvja no okupētās Polijas ietilpšanai Pagaidu valdībā, taču prasīja V. Račkeviča atkāpšanos no prezidenta un K. Sosnkovska no bruņoto spēku virspavēlnieka amata. Pašam S. Mikolajčikam ar

noteikumu, ka viņš lojāli sadarbosies ar demokrātisko (faktiski kreiso) nometni un pilnībā atzīs PNAK Jūlija manifestā izklāstīto programmu, tika piedāvāts premjerministra amats. PNAK tad paturētu sev 14 ministru portfeļus. Pēc būtības norisa cīņa par spēku samēru kopīgi veidojamā valdībā. Londonieši šādu priekšlikumu nevarēja pieņemt. S. Mikolajčiks aizstāvēja 1935.gada konstitūcijas saglabāšanu un savus priekšlikumu valdības reorganizēšanai. PVE vadītājs paziņoja, ka bez savu kolēģu valdībā piekrišanas, bez konsultācijām ar Lielbritānijas un ASV valdībām viņš nevar apsolīt balstīties uz 1921.gada konstitūciju un akceptēt spēku samēru jaunajā valdībā. Ar to viņš izvairījās no tiešas atbildes, ierosinot turpināt sarunas tuvākajā laikā. KRN un PNAK pārstāvji piekrita uzgaidīt. Acīmredzot katra puse cerēja, ka tai laikā notiekošā Varšavas sacelšanās nesīs tai vēlamus rezultātus. Tā PNAK noraidīja emigrantu valdības centienus saņemt visu varu un atjaunot 1935.gada Konstitūcijas darbību Polijā, bet PVE noraidīja PNAK piedāvāto spēku samēru iecerētajā valdībā.

Jāatzīst, ka 1944.gadā, pastāvot toreizējam labējo pārsvaram PVE, tās nākšana pie varas visticamāk nozīmētu pirmskara nedemokrātiskās Polijas iekārtas atjaunošanu. Faktiski S. Mikolajčiks 1944.gada augustā Maskavā sarunās ar PSRS vadītājiem un saviem kreisajiem poļu oponentiem cīnījās par šo mērķi, nevis demokrātiskas valsts izveidi. Savukārt PNAK rīkojās populistiski veikli, pieprasot atgriezties pie 1921.gada konstitūcijas darbības, taču acīmredzot to darīja tikai ar nolūku novilcināt laiku, ļaut Sarkanajai armijai ieņemt lielāku Polijas teritoriju, prognozējot PVE un AK ietekmes vājināšanos, kreiso ietekmes pieaugumu un tiem labvēlīgu spēku samēru kopīgi veidotā pagaidu valdībā, kas ļautu veidot nevis 1921.gada konstitūcijā noteiktu, bet sev tīkamu iekārtu Polijā.

Padomju vēsturniece V. Parsadanova rakstīja, ka 1944.gada 6. un 7.augustā sarunās KRN pārstāvji rēķinājās ar „nepieciešamību konsolidēt Polijas iekšpolitisko dzīvi un stabilizēt Polijas starptautisko stāvokli”, tāpēc arī cīnījās par „reakcionāro pagrīdes centru – Nacionālās vienotības padomes un Delegatūras iznīcināšanu, valdības emigrācijā kā pretendenta uz varu valstī likvidēšanu un vienotas poļu valdības radīšanu uz PNAK pamata”. Viņa uzskatīja: „Tieši vadoties no šiem apsvērumiem, KRN un PNAK pārstāvji arī vēlējās vienoties ar atsevišķiem rietumu emigrācijas pārstāvjiem”. Autors gan uzskata, ka tik idealizēti kreiso spēku pārstāvju pozīciju neklājas iztulkot. Tur jau tā lieta, ka „konsolidēt Polijas iekšpolitisko dzīvi un stabilizēt Polijas starptautisko stāvokli” varēja uz dažādiem pamatiem: emigrantu valdības iecerētā un tās vadībā, uz „PNAK pamata” un PNAK vadībā, kā arī panākot būtisku kompromisu. KRN un PNAK pārstāvji kā reiz cīnījās par šo „konsolidāciju” uz „PNAK pamata”, kad daudz vairāk izredžu to būtu izdarīt, panākot kompromisu. Faktiski gāja runa par to, lai panāktu kreisajiem spēkiem maksimāli izdevīgas pozīcijas cīņā par varu, nevis par „nepieciešamību konsolidēt Polijas iekšpolitisko dzīvi un stabilizēt Polijas starptautisko stāvokli”. Kreisie diplomātiskajās sarunās centās maksimāli izmantot Sarkanās armijas jau izcīnītos panākumus, lai iegūtu varas pilnību savās rokās un virzītu Poliju pa sev tīkamo „sociālisma” ceļu.

Tikai 6. un 7.augustā sarunās ar KRN un PNAK pārstāvjiem, kad ģenerālis M. Žimerskis apvainoja PVE, ka tā pakļauj Polijas galvaspilsētu iznīcināšanas, bet sacelšanos sakāves briesmām, S. Mikolajčiks lūdza PNAK delegāciju griezties pie J. Staļina ar ierosmi palīdzēt sacelšanās dalībniekiem ar ieroču piegādēm no gaisa un aviācijas piesegu. Uz to PNAK pārstāvji paziņoja, ka jau ir griezušies pie Padomju valdības ar lūgumu pēc ieročiem un munīcijas un saņēmumi solījumu tos piegādāt punktā, kurš atrodas 30 km no pilsētas centra. 1.Poļu armijas daļas arī tika pārvietotas pie Varšavas. Par sarunu neveiksmi abas puses 8.augustā ziņoja PSRS ārlietu ministram V. Molotovam.

Pirms došanās atpakaļ uz Londonu 9.augustā PVE delegācija vēlreiz tikās ar J. Staļinu un V. Molotovu. S. Mikolajčiks tagad jau pats lūdza J. Staļinam palīdzēt ar ieročiem Varšavas sacelšanās dalībniekiem. Padomju diktators atbildēja, ka poļu pagrīdes armijas akciju Varšavā viņš uzskata par nereālu lietu, jo tai nav ieroču, tai laikā kad vāciešiem šai rajonā ir trīs tanku divīzijas, nemaz nerunājot par kājniekiem. Padomju karaspēks, sastapis vācu papildspēkus, bija apstājies, tas gan pārvarēs ienaidnieka pretestību, bet tam būs vajadzīgs laiks. Ieroču piegādi sacelšanās dalībniekiem traucēja tas, ka tie bija jānomet no lidmašīnām un varēja nonākt pretinieka rokās. Tāpēc būtu ieteicams pie sacelšanās dalībniekiem nogādāt padomju sakaru virsnieku. S. Mikolajčiks solīja sagādāt tam nepieciešamās ziņas. Savukārt J. Staļins solīja no savas puses izdarīt visu iespējamo, lai palīdzētu sacelšanās dalībniekiem.

Jāuzsver, lasot dokumentus, nerodas iespaids, ka S. Mikolajčiks lūgtu J. Staļinam Sarkanās armijas palīdzību sacelšanās dalībniekiem, dodot triecienus vāciešiem no āries. PVE premjerministrs vienīgi stādīja jautājumu par ieroču un pārtikas nomešanu no lidmašīnām. Jāatzīst, ka PVE premjers augusta sākumā vēl neapzinājās, kādā virzienā attīstīsies notikumi, vēl cerēja uz sacelšanās labvēlīgu iznākumu.

Pastāv dažādi S. Mikolajčika darbības Maskavas vizītes laikā vērtējumi. Minēsim tikai divus.

V. Anderss pārmeta S. Mikolajčikam, ka viņš laikā, kad Lielbritānija un ASV, izpatikdamas Krievijai, vairs nepildīja savas saistības pret Poliju, ar savu politiskās pieredzes trūkumu joprojām domājis, ka viņš vada Polijas lietas un ka viņam ir Lielbritānijas un Amerikas atbalsts. Patiesībā viņš pielāgojis savu politiku britu un amerikāņu īslaicīgajām vajadzībām attiecībā uz Krieviju. Vienīgais S. Mikolajčika darbības rezultāts attiecībā ar Lielbritāniju un Ameriku bijis tas, ka viņš palīdzējis nomaskēt šo valstu politikas kraso maiņu. Otrs pārmetums, ko ģenerālis vērsa pret S. Mikolajčiku, attiecās uz Maskavas apspriedēm ar Ļubļinas komitejas pārstāvjiem. Ģenerālis uzstāja, ka premjers gan varējis runāt ar Staļinu, bet, ka viņam to nevajadzējis darīt ar „mūsu dzimtenes nodevējiem”. Pēc S. Mikolajčika paskaidrojumiem J. Staļins un V. Molotovs pieprasījuši, lai par bāzi turpmākai krievu un poļu robežas nosprausšanai pieņemtu Kērzona līniju. Tomēr pēc ilgām domu izmaiņām J. Staļins šo ideju atmetis un proponējis, ka jautājums jāpārspriež pašu poļu starpā, piedaloties Londonas valdībai un Ļubļinas komitejas pārstāvjiem. S. Mikolajčiks šim priekšlikumam pievienojies, jo gribējis pārliecināties, vai tā saucamie poļu patrioti pievienojas poļu vai padomju viedoklim. Sanāksme rādījusi, ka Ļubļinas komitejas pārstāvji nedara neko citu, kā vienīgi atkārtoti padomju prasības. (Komentējot šos pārmetumus, jāsaka, ka pie labākās gribas S. Mikolajčiks nespēja nedz mainīt Lielbritānijas un ASV politiku, nedz panākt PVE mērķu īstenošanu. V. Anderss gluži aplami uzskatīja, ka J. Staļins atteicies no Kērzona līnijas, viņš vienīgi izmantoja visas iespējas, lai nostiprinātu poļu kreiso spēku starptautiskās pozīcijas, turpretī S. Mikolajčiks sarunu gaitā faktiski bija „iespiests stūrī”, jo viņa atteikšanās tikties ar Ļubļinas komitejas pārstāvjiem tikai izraisītu tālāku Rietumu valstu valdību neapmierinātības pieaugumu ar „nesaprātīgo” PVE. V. Anderss vienkārši sev vēlamo pieņēma par esošo, uzskatot, ka PVE pastāvošajā situācijā ar tās rīcībā esošajiem spēkiem varētu izdarīt ko vairāk savu mērķu sasniegšanā.)

Savukārt krievu publicists J. Ivanovs uzskata, ka jau S. Mikolajčika vizītes laikā Maskavā pastāvēja iespēja sasniegt kompromisu par nākamo varu Polijā, jo vēlāk antihitleriskās koalīcijas sabiedrotie taču spēja vienoties par poļu nacionālās vienotības valdības izveides principiem. Jau pats tikšanās fakts ar PVE vadītāju liecinājis par padomju vadītāja gatavību noteiktos apstākļos slēgt kompromisu. J. Staļina sarakste ar V. Čērčilu rādījusi, ka J. Staļins neizslēdza iespēju atjaunot diplomātiskās attiecības ar PVE, bet visu, acīmredzot, sabojājis pats S. Mikolajčiks, kurš sarunā ar

J. Staļinu neuzmanīgi pateicis, ka sakarā ar sacelšanās Varšavā sākumu jautājums par PNAK kļūst „neaktuāls”. Grāmatas autors gan uzskata, ka attiecību atjaunošana ar PVE nekādi neietilpa padomju diktatora plānos, arī kādi neuzmanīgi S. Mikolajčika izteikumi nevarēja spēlēt lielu lomu, jo tas pats S. Mikolajčiks taču piekrita sarunām ar PNAK pārstāvjiem. „Noteikti apstākļi”, lai J. Staļins piekāptos, varēja būt tikai pamatīgas Sarkanās armijas neveiksmes frontē, bet tādu nebija.

Pēc atgriešanās no Maskavas Londonā S. Mikolajčiks uzrakstīja memorandu, kurā sakarā ar Varšavas sacelšanās sākumu paziņoja bruņoto cīņu uzsākušajiem tautiešiem: „Varu Jums apsolīt, ka poļu valdība nepiekritīs kapitulācijai un nevienam neatdos mūsu neatkarību, brīvību un suverenitāti. Es uzņemos atbildības daļu par politiskiem un militāriem lēmumiem, kas pieņemti dzimtenē, par ministru prezidenta biedra, ministru, ģenerāļa Bura un Nacionālās vienības padomes lēmumiem. Pamatojoties uz aizspriedumu neietekmētiem faktiem, es apgalvoju, ka Jūs sākat savu cīņu īstā laikā. Es tagad publiski griežos pie maršala Staļina, prezidenta Rūzvelta un ministru prezidenta Čērčila, kuri ir sabiedroto lielvalstu politiskie un militārie vadītāji: Varšava gaida, visa poļu nācija gaida, un gaida arī visas pasaules sabiedriskā doma.” Faktiski ar to PVE vadītājs atzina valdības un savu atbildību par AK vadības lēmumu sākt sacelšanos, kaut par tālāko tās gaitu centās novelt atbildību uz „maršalu Staļinu, prezidentu Rūzveltu un ministru prezidentu Čērčilu”. Pēc būtības S. Mikolajčiks deklarēja sacelšanās likteņa atkarību no antihitleriskās koalīcijas „lielā trijnieka”, taču pats, noraidot PNAK piedāvāto spēku samēru iecerētajā valdībā, tikai veicināja J. Staļina kritisko attieksmi pret Londonas poļiem un viņu atbalstītājiem Polijā. Taču memorandā S. Mikolajčiks arī paredzēja valdības nodibināšanu Polijā ar komunistu piedalīšanos, ciešu un pastāvīgu sadarbību ar Krieviju un robežu problēmas nokārtošanu, ko veiktu jaunievēlēts parlaments.

Polijas Nacionālās vienotības padome Varšavā, aicināta izteikt savus uzskatus, 22.augustā atbildēja, ka tā ir pārsteigta par šī memoranda saturu, sevišķi tāpēc, ka tas rakstīts Varšavas izmisīgo ielu cīņu laikā. „Šis memorands”, – deklarēja padome – „noteikti groza mūsu agrāko ārlietu politiku, pielaiž iespēju atteikties no mūsu tiesībām uz austrumu robežu, kas nosprausta Rīgas līgumā, un pieļauj svešu faktoru iejaukšanos mūsu iekšējās un militārās lietās, ielaižot Polijas politiskā dzīvē komunistisko poļu strādnieku partiju — krievu politikas aģentu.” Padome prasīja, lai memorandā tiktu izdarīti labojumi. Saņēmusi 30.augustā papildus informāciju no S. Mikolajčika pretiniekiem Londonā, padome pieprasīja tālākus grozījumus. Savā 29. augusta sēdē PVE arī pieņēma memoranda grozījumus, kas bija izsūtīti no Polijas 28.augustā. (Tie, kurus Polijas Nacionālās vienotības padome pieprasīja veikt 30.augustā, vēl nebija Londonu sasnieguši) 30.augustā memorands ar 29. augustā veiktajiem labojumiem ar britu valdības palīdzību tika nosūtīts uz Maskavu. Padomju valdība 16. septembrī informēja Londonu, ka tā memorandu nosūtījusi tālāk apspriešanai Ļubļinas komitejai. Taču PNAK atteicās uz to atbildēt, jo tā tajā vispār nebija pieminēta. Memorandam nebija nekādu panākumu, un tā vienīgās sekas bija tās, ka Londonas poļu vidū pieauga domstarpības.

Tikmēr Varšavā jau 2. augustā AK vadība vēlreiz pieprasīja PVE un Lielbritānijai, lai pilsētas piepilsētā Voļā (*Wola*) tiktu izsēdināta 1.poļu izpletņlēcēju brigāde no Rietumiem, nomesti ieroči un munīcija. Ģenerālis T. Komorovskis 6.augusta telegrammā valdībai emigrācijā rakstīja: „Es deklarēju, ka Varšava savā cīņā nesaņem nekādu atbalstu no sabiedrotajiem, tāpat kā Polija nesaņēma to 1939.gadā. Mūsu savienības bilance ar Lielbritāniju uzrāda vienīgi mūsu palīdzību 1940.gadā Britu salām, mūsu cīņas Norvēģijas kara gājienā, Āfrikā, Itālijā un Rietumu frontē. Mēs prasām, lai Jūs savās oficiālās deklarācijās skaidri to britiem pateiktu un atstātu dokumentālu pierādījumu. Mēs nelūdzam materiālu palīdzību. Mēs prasām, lai to nekavējoties piegādā. Mēs tāpat prasām, lai [briti] nekavējoties pārtrauc radioziņu raidīšanu par mūsu trūkumiem, jo šāda rīcība mums kaitē.” Var

saprast ģenerāļa rūgtumu, ka nepiepildās viņa cerības, taču jāpabrīnās par viņa naivumu, mēģinot pamudināt poļu politiķus emigrācijā ultimātu valodā runāt ar Lielbritānijas valdību, kura nebūt nebija atbildīga par pašu AK vadītāju lēmumu. T. Komorovskis pie PVE un Rietumu sabiedrotajiem pēc palīdzības griezās vēl vairākkārt.

AK vadībai nācās atmet nodomu sagaidīt Sarkano armiju Varšavā kā saimniekam. 8.augustā caur Londonu T. Komorovskis, tiesa, ar A. Hruscela parakstu, nosūtīja telegrammu maršalam K. Rokosovskim. Tajā bija apgalvots, ka AK pievienojušies visi varšavieši, ziņots, ka sacelšanās dalībniekiem trūkst munīcijas un smago ieroču, lūgta 1. Baltkrievijas frontes karaspēka palīdzība, kuru varētu koordinēt ar sacēlušos štābā esošā padomju kapteiņa K. Kalugina starpniecību.

K. Kalugins dienēja Sarkanajā armijā, 1942.gada 28.maijā smagi ievainots nonāca vācu gūstā, iestājās par vlasoviešiem sauktās un nacistu pusē karojošās Krievu Atbrīvošanās armijas (*Русская освободительная армия*) dienestā, bet kopš 1943.gada beigām uzturēja sakarus ar pagrīdniekiem Polijā. 5.augustā no Varšavas uz Londonu kapteiņa K. Kalugina vārdā tika nosūtīta telegramma, adresēta pārsūtīšanai uz Maskavu J. Staļinam. Tajā šis virsnieks rakstīja: „Ticis skaidrībā par vispārējo militāro stāvokli, esmu nonācis pie pārliecības, ka neraugoties uz varonīgajiem karaspēka un visas Varšavas iedzīvotāju pūliņiem pastāv sekojošas vajadzības, kuru apmierināšana ļautu paātrināt uzvaru pār mūsu kopējo ienaidnieku” Tālāk sekoja saraksts ar šo vajadzību uzskaitījumu. 7.augustā S. Mikolajčiks nodeva šo lūgumu J. Staļinam. Kaut 9.augustā J. Staļins S. Mikolajčikam paziņoja, ka viņš „nekādu K. Kaluginu nepazīst” (nav izslēgts, ka padomju izlūkdienestam bija ziņas par viņa dienestu vlasoviešu armijā), S. Mikolajčiks vēl 18.augustā atsaucās uz to. AK štābā K. Kaluginam neuzticējās, tā novērošanai izmantoja vairākus pretizlūkošanas aģentus. Septembra pirmajās dienās viņš pārvācās uz AL štābu Varšavā, bet septembra vidū tika nogādāts frontes padomju pusē. Tur viņš tikās ar ģenerāli Z. Berlingu un padomju politisko ģenerāli N. Bulgaņinu, kurš tajā laikā pildīja Padomju valdības pārstāvja pie PNAK pienākumus. Tālais K. Kalugina liktenis nav pilnībā skaidrs. Zināms vienīgi, ka viņš tika notiesāts uz 10 gadiem par dienestu Krievu Atbrīvošanās armijā, pēc J. Staļina nāves rehabilitēts, atgriezās savā civilajā inženiera-celtnieka profesijā.

Ir jau iespējams, ka K. Kaluginu sacelšanās vadītāji tiešām centās izmantot kontaktu veidošanai ar padomju pusi, taču tikpat iespējams ir, ka viņa vārds tika izmantots, lai apslāpētu neapmierinātību Varšavā ar AK vadību, kā arī lai apmānītu starptautisko sabiedrību, mēģinātu radīt iespaidu, ka PSRS ne tikai zināja par sacelšanās gatavošanu, bet pat nosūtīja uz AK štābu savu sakaru virsnieku. Lai nu kā, visi mēģinājumi iztēlot šo kapteini kā Sarkanās armijas oficiālu pārstāvi bija vienīgi mistifikācija.

Interesanti, ka emigrācijā dzīvojošais poļu pētnieks Z. Semaško uzskatīja, ka, kaut AK pavēlniecība arī griezās pie PSRS ar lūgumiem pēc palīdzības, tas tika darīts ar diviem mērķiem 1) paglābt pilsētu un tās iedzīvotājus no iznīcināšanas, 2) panākt konfrontāciju ar PSRS, ja tā Varšavas rajonā sakautu vāciešus un nonāktu saskarsmē ar sacelšanās dalībniekiem. Tiesa, argumentācijas šādam priekšstatam pietrūkst. AK spēki realitātē taču necentās savienoties ar 1.Poļu armijas un Sarkanās armijas daļām, un izraisīt tiešu konfrontāciju ar Sarkano armiju acīmredzot arī nebūtu iespējams tiem nelabvēlīgā spēku samēra dēļ pat tad, ja rastos AK tieša saskarsme ar padomju, nevis 1.Poļu armijas karavīriem.

Līdz ar to, kādā mērā noskaidrojās, ka sacelšanās nav attiecīgi sagatavota, nav saskaņota ar sabiedrotajiem, auga pārmetumi PVE un Rietumu sabiedrotajiem, plaši izplatījās varšaviešu sašutums par valdības emigrācijā piekritēju un to sabiedroto rīcību. Par to liecināja AK izlūkošanas un propagandas dienesta ziņojumi. 8.augustā – „Atkal pieaug neapmierinātība ar sabiedrotajiem un poļu valdību Londonā par palīdzības trūkumu”, 10.augustā – „Nogurums ir tik liels, ka neraugoties ne uz

ko, pastāv briesmas, ka padomju karaspēks tiks sagaidīts ar prieku.” 12.augustā – „Patlaban vairākums sapņo par vienošanos ar Padomēm”, „Nebūt ne kreisās aprindas ar rūgtumu sūkstās par Mikolajčiku, ka viņš nevienojās ar Helmas komiteju” [domāta PNAK].

Sacelšanās dalībnieki pieprasīja reālu palīdzību. „Arvien biežāk atskan valdībai domāti apvainojumi, ka tā nav neko saņēmusi no sabiedrotajiem. Dzirdami apvainojumi arī Anglijai, ka tā izvairās vai pat vienkārši nodod Poliju”, raidīja uz Londonu J. Jankovskis un K. Pužaks. T. Komorovskis tieši pārmeta Lielbritānijai un ASV, ka tās nepilda sabiedroto pienākumus, tāpat kā to nedarīja Lielbritānija un Francija 1939.gadā.

Sabiedroto valstu iedzīvotāji juta līdzīgu varšaviešu cīņai pret nacistiem, centās to demonstrēt. Tā, sacelšanās sākumu Londonas BBS (no angļu *British Broadcasting Corporation* — Britu radiokorporācija) raidītājs atzīmēja, pārraidot poļu vēsturisko dziesmu „*Z dymem pożarów*” (Ar ugunsgrēku dūmiem), radītu sakarā ar 1846.gada t.s. „Galīcijas slaktiņu”, kura šajā Polijas daļā ilgstoši kalpoja kā nacionāla himna. Taču viena lieta ir morāls atbalsts, cita – praktiska palīdzība. Oficiālajā Lielbritānijās *Foreign Office* (Ārlietu ministrijas) 1944.gada 14.augusta atbildē bija teikts, ka „Lēmums par sacelšanās īstenošanu Varšavā tika pieņemts bez iepriekšējām konsultācijām ar Viņas Karaliskās Augstības valdību, kura tāpēc nespēja savlaicīgi sagatavot sadarbības plānus,” un „bez konsultācijām ar Padomju valdību”. (No savas puses Polijas sūtnis E. Račinskis 16. augustā atgādināja Lielbritānijas valdībai par 27.jūlijā personīgi A. Īdenam iesniegto notu.)

Arvien uzskatāmāk atklājās, ka sacelšanās brīdi AK pavēlniecība bija izvēlējusies nepareizi. Pirmās Baltkrievijas frontes pavēlnieks maršals K. Rokosovskis 26.augustā intervijā britu radio kompānijas BBS žurnālistam A. Vertam, atbildot uz jautājumu „Vai Varšavas sacelšanās šādos apstākļos bija attaisnojama?”, sacīja: „Nē, tā bija „rupja kļūda, ko sacēlušies uzņēmās uz savu atbildību, nekonsultējoties ar mums [...] Sacelšanās iegūtu jēgu tikai tādā gadījumā, ja mēs jau būtu gatavi ieiet Varšavā. Tādas gatavības mums nebija nevienā no etapiem [...] Rēķinieties ar to, ka mums aiz muguras bija vairāk nekā divi mēneši nepārtrauktu kauju. Mēs atbrīvojām visu Baltkrieviju un gandrīz ceturto daļu no Polijas, taču arī Sarkanā armija var kādreiz piekust.” Varšavā dzimušais K. Rokosovskis, kura māsa arī sacelšanās laikā tur dzīvoja, norādīja, ka runāt var tikai par „politisku avantūru, un šī avantūra Polijai maksās simtus tūkstošus dzīvību. Tā ir briesmīga traģēdija. un tagad visu vainu cenšas uzkraut mums. Man ir sāpīgi domāt par tūkstošiem un tūkstošiem cilvēku, kritušiem mūsu cīņā par Polijas atbrīvošanu. Vai tiešām jūs domājat, ka mēs neieņemtu Varšavu, ja spētu to izdarīt? Pati doma, ka mēs zināmā mērā baidāmies no Armijas Kraļavas, ir nejēdzīga līdz idiotismam.”

Varšavā iznākošā PSP avīze „*Głos Warszawy*” (Varšavas balss) 16.augustā rakstīja: „Vispārējs viedoklis ir tāds, ka sacelšanās moments bija izvēlēts nepareizi, kļūda bija arī rīcības saskaņošanas ar Sarkanā armiju un rietumu sabiedrotajiem trūkums. Izrādās, ka izšķiroša loma bija nevis militārajiem, bet politiskajiem noteiktiem šauru emigrantu aprindu apsvērumiem [...] Nav izdarīts galvenais – nav nokārtota tieša sadarbība ar uzbrūkošajām Varšavai padomju daļām, bet aicinājumos pasaules sabiedrībai joprojām klusējot tiek apieta Padomju Savienība.” Ka tas nebija tikai komunistu vērtējums, liecina arī poļu pilsonisko politiķu izteikumi.

21.augustā PVE Delegatūras vadītāja vietnieks Ā. Beņs uz Londonu ziņoja: „Komunistiskās propagandas ietekmē, kura izplatās arvien plašāk, šeit uzdod jautājumu, kurš ir atbildīgs par priekšlaicīgu sacelšanās sākumu bez iepriekšējām sabiedroto un Krievijas garantijām. Pēc trīs nedēļu kaujām situācija Varšavā sakarā ar pienācīgas palīdzības trūkumu iegūst politiska skandāla iezīmes. Sabiedriskā doma apvairo valdību par to, ka tai nav nekāda svara starptautiskajā arēnā. Aug

neapmierinātība ar sabiedrotajiem, kura robežo ar naidu [...] Pieprasām tūlītēju efektīvu palīdzību, pieprasām paskaidrojumus par triju nedēļu vilcināšanos, kura ir novedusi pie tā, ka uzvaras vietā mums ir drupas un tūkstoši upuru.” Tā rakstīja PVE, kura parasti visur redzēja komunistiskās propagandas ietekmi, bet ne pelnītu tautas kritiku, pārstāvis. Viņš bija neapmierināts ar valdības darbu, kurā pats skaitījās ministrs. Varam iedomāties, ka vienkāršie varšavieši stiprus vārdus PVE neželēja. Tiesa, šie vārdi nenonāca varšaviešu presē, kura centās uzturēt sabiedrībā pārliecību, ka palīdzība no Rietumiem teju-teju būs klāt, bet sacelšanās perspektīvas vēl joprojām ir labvēlīgas. Taču šiem apgalvojumiem varšavieši ticēja arvien mazāk. 31.augustā vecpilsētā (*Stare Miasto*) pat sapucējās varšaviešu pūlis, kurš mēģināja nojaukt barikādes un izkārt baltu karogu, taču AK uz to atklāja uguni un izklīdināja.

AK komandieri mēģināja pārvarēt savu kaujinieku un civiliedzīvotāju demoralizāciju ar „stingru disciplīnu”. Vācu gūstā nonākušie kaujinieki liecināja, ka viņi vairākkārt ir redzējuši „kā AK karavīri tika nošauti par to, ka atsacījās turpināt piedalīties bezcerīgā cīņā”.

Pilsētā nebija zāļu ievainotajiem, elektroenerģijas, ūdens. Arvien mazāk atlika pārtikas, cīnītāji un pilsētas iedzīvotāji apēda visus zirgus, suņus un putnus. Iestājās bads. Pēc liecinieku teiktā, nemiernieki cieta lielus zaudējumus no infekcijas slimībām. Nozīmīga Varšavas iedzīvotāju daļa nonāca pie secinājuma, ka PVE ir jāatlaiz, vērtēja sacelšanās kā noziegumu, apsūdzēja arī Rietumu sabiedrotos par bezdarbību.

PVE un AK propagandisti aktīvi strādāja pie Varšavas traģēdijas īsteno vaininieku attaisnošanas argumentācijas, kas saistījās ar pārmetumiem Padomju Savienībai par it kā tīšo uzbrukuma Varšavai apstādīnāšanu. Pretpadomju kampaņa sākās jau 2.augustā, kad padomju vadība vēl nebija oficiāli informēta par sacelšanās sākumu. Šai dienā Varšavā, sakarā ar to, ka nebija dzirdams frontes troksnis, izplatījās baumas, ka Maskava speciāli apstādīnājusi karaspēku, lai sacelšanās tiktu sagrauta. 5.augustā uzstājās Delegatūras vadītājs J. Jankovskis un Nacionālās vienotības padomes priekšsēdētājs K. Pužaks. Neko negribot zināt par Sarkanās armijas sīvajām cīņām Varšavas pievārtē, viņi uz Londonu nosūtīja telegrammu, kurā bija teikts: „Sākoties cīņai par Varšavu, Sarkanā armija tās pievārtē pārtrauca jebkuru kaujas darbību. Šai krievu karaspēka demonstratīvi pasīvajai uzvedībai ir politiska nozīme, kuru ir vērts apspriest ar sabiedroto pārstāvjiem.” Telegrammas teksts nonāca poļu emigrantu, pēc tam angļu un neitrālo valstu avīzēs. Faktiski ar šo melīgo ziņojumu sākās mērķtiecīgi apvainojumi pret PSRS par ar iepriekšēju nodomu izdarītu uzbrukuma apturēšanu un Varšavas atstāšanu vācu okupantu iznīcībai. (Atzīmējams, ka līdz tam Rietumu sabiedroto gadiem ilgušo vilcināšanos atklāt Otro fronti Eiropā, kas kavēja arī Polijas atbrīvošanu, kā arī AK ilgstoši īstenoto „šautenes pie kājas” taktiku viņi nebūt nekvalificēja kā „demonstratīvi pasīvu uzvedību”). Poļu emigrācijas aprindas tūlīt uztvēra ideju un tā guva atspoguļojumu gan PVE sarunās ar Rietumu lielvalstu valdībām, gan arī emigrantu izdotajā presē. Augstāk minēto J. Jankovska un K. Pužaka apvainojumu Padomju Savienībai uztvēra un plaši apspēlēja vācu prese, pretpadomju propagandai tika piesaistītas vācu izdotās avīzes okupētajās valstīs.

Arī turpmāk sakarā ar kritisko noskaņojumu augšanu varšaviešu un AK kaujinieku vidū sacelšanās vadība enerģiski turpināja uzsākto propagandas akciju ar mērķi noņemt no sevis apvainojumus un atbildību par izdarīto un uzkraut to Sarkanajai armijai un poļu kreisajiem spēkiem. Sarkanās armijas cīņas Varšavas pievārtē tika atspoguļotas tendenciozi, lai piešķirtu šai problēmai starptautiska skandāla raksturu. Tika izmantoti argumenti, kurus vēl līdz šai dienai dažādās modifikācijās lieto antikomunistisko un antikrievisko spēku angažētie publikāciju autori, pat neraugoties uz to, ka viņu

pretinieki jau 80.gadu beigās zaudēja varu Polijā, ka 1991.gadā sabruka PSRS un viņu kritika vairs nav politiski aktuāla.

Tai laikā, kad tūkstoši padomju karavīru jau bija krituši par Polijas atbrīvošanu, Londonā tika sacelts troksnis, ka Sarkanā armija nevēloties palīdzēt sacelšanās dalībniekiem. Jau 10.augustā viens no emigrācijas darbiniekiem, kurš vēlāk aktīvi darbojās arī kā vēsturnieks, A. Pomjans avīzē „*Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*” (“Poļu un karavīru ikdienas avīze”) formulēja šos apvainojumus, kurus uztvēra un pārpublicēja arī daļa britu preses. Pārmetumi tika izplatīti, neraugoties uz to, ka AK iekšējos dokumentos situācija tika vērtēta daudz tuvāk patiesībai. Piemēram, 1944.gada 5.septembrī T. Komorovskis, analizējot izveidojušos situāciju, rakstīja: „Domāju, ka mums nav jāpakļaujas ilūzijām, ka padomju uzbrukums pēc dažām dienām iekaros Varšavu. Vāciešiem ir pietiekami spēku, lai apstādinātu padomju virzību. Krievu spēki ir atrauti no savām apgādes bāzēm un tiem trūkst sakaru līdzekļu. Turpretī vāciešiem tas viss ir [...] Visla piesedz vāciešus no krievu iebrukuma.” Taču šis, kaut novēlotais, bet reālistiskais redzējums, nekādi neietekmēja AK presi, kura turpināja klāstīt varšaviešiem par „Maskavas nodevību.”

Jau pēc sacelšanās sagraves jaunā AK pavēlnieka ģenerāļa L. Okuļicka vadītajā štābā sastādītajā dokumentā „Varšavas kauja”, kurš bija paredzēts AK iekšējai lietošanai, bija konstatēts: „Kaujas par Varšavu neveiksmes cēloņi rodami vispārējā padomju uzbrukuma pie Vislas neveiksmē jaunu vācu spēku galvenokārt no Rumānijas pārsviešanas rezultātā šurp jūlija beigās – augusta sākumā [...] kaujas par Varšavu liktenis bija izlemts padomju-vācu kaujā 4. un 5.augustā [...] Nepareizs ir pieņēmums, ka padomju karaspēks neieņēma Varšavu tāpēc, ka gribētu poļu neatkarības pamata bojā eju. Patiesība ir tā, ka 4.un 5.augustā Padomes zaudēja savu cīņu par Varšavu”. Pie teiktā var vienīgi piebilst, ka vācu pretuzbrukums pie Varšavas sākās jau 30.jūlijā, pirms sacelšanās sākuma. Tādejādi sacelšanās vadītāji labi apzinājās, ka pārmetumi PSRS ir melīgi. Taču atbildības nasta par Varšavas nopostīšanu, tūkstošiem cilvēku dzīvībām lika tos atkārtot vēl un vēl.

Lai attaisnotu Varšavas sacelšanās sākšanu nelaikā, PVE piekritēji izmantoja arī argumentu, ka sacelšanos izsaukuši PSP un PPTs pa PSRS radio izskanējuši aicinājumi poļiem aktīvi celties cīņai pret vācu okupantiem. Šo argumentu jau 16.augustā izmantoja sūtnis E. Račinskis notā Lielbritānijas valdībai. Notai bija pievienots radiopārraidē teksts angļu valodā no BBC radiopārtveršanas ziņojuma 30.jūlijā. 29.jūlijā padomju radio poļu valodā noraidīja šādu paziņojumu: „Uzsaukums Varšavai. Cīnieties pret vāciešiem. Varšava skaidri jau dzird tās kaujas lielgabalu dārdus, kas drīz tai nesīs brīvību. Varšava nekad nav padevusies un nekad nav pārtraukusi cīņu. Nu situsi stunda, kad jāsāk rīkoties. Jums nav jāaizmirst, ka hitleriskās bojā ejas plūdus viss tiks iznīcināts, ko nepaglābs mērķtiecīga rīcība. Uzņēmīgi cīnīdamies Varšavas ielās, namos, fabrikās un veikalos, mēs ne tikai tuvināsim, savu atbrīvošanas stundu, bet arī paglābsim savu brāļu dzīvības.” Kā pēc kara šo tekstu komentēja ģenerālis V. Andersss: „Krievu mērķis bija iedegt sacelšanos, ko vadītu komunisti. Izmantojot poļu naidu pret vāciešiem, viņi varētu radīt iespaidu, ka galvas pilsētas iedzīvotāji apsveic krievus kā atbrīvotājus un atzīst Ļubļinas komiteju par savu valdību.”

1944.gada 18.augustā arī S. Mikolajčiks telegrammā F. D. Rūzveltam atsaucās uz Maskavas radio raidījumu 29.jūlijā, un pat uz sarunu Maskavā 3.augustā, kurā S. Mikolajčiks informēja J. Staļinu par sacelšanos divas dienas pēc tās sākuma. S. Mikolajčiks rakstīja, ka 29.jūlijā pulksten 5 un 15 minūtēs vakarā Maskavas radio poļu valodā aicinājusi „Varšavu dot triecienu vāciešiem. No otras puses 31.jūlijā Molotova k-s paziņoja man Maskavā, ka padomju karaspēks atrodas tikai 10 km no Varšavas, bet maršals Staļins informēja mani, ka Sarkanā armija paredz ieiet pilsētā 6. augustā. Izdzirdot kaujas dārdus Varšavas priekšpilsētās, iekšējās armijas komandierim ģenerālim Brozam [tā

avotā, jābūt Buram. - V.Š.] bija pilnīgs pamats izdot pavēli par sacelšanos". (Zīmīgi, ka S. Mikolajčiks nerakstīja, kad tad īsti J. Staļins viņam izteicis paredzējumu par drīzu Sarkanās armijas ieiešanu Varšavā. Tas varēja notikt tikai S. Mikolajčika un J. Staļina sarunu laikā, kuras sākās 3.augustā. Kādu citu liecību, ka J. Staļins varētu 3.augustā, pēc tam, kad vērmahts jau bija apturējis Sarkanās armijas uzbrukumu, solīt S. Mikolajčikam 6.augustā ieņemt Varšavu, autoram neizdevās atrast. Domājams, ka nevis J. Staļins nezin kāpēc solīja S. Mikolajčikam Varšavas ieņemšanu, bet pēdējais centās F.D. Rūzvelta acīs attaisnot kļūdaino lēmumu par sacelšanās sākšanu. Netieši to apliecina arī S. Mikolajčika „kļūda” V. Molotova nosaukto 100 km, kurus bija jānoiet Sarkanajai armijai līdz Varšavai, vietā rakstot par 10 km.)

Zīmīgi arī, ka pirmajās divās nedēļas pēc sacelšanās sākuma AK vadība neatsaucās uz šo 29.jūlija aicinājumu ne iekšējos dokumentos, ne arī presē. Kā norāda poļu vēsturnieks R. Nazarevičs, no tā var secināt, ka AK pavēlniecībai nebija šī aicinājuma teksta, ko, kā vairākus gadus vēlāk sāka apgalvot T. Komorovskis, it kā esot pārtvēris AK radiopārtveršanas dienests. Šis teksts pretpadomju kampaņā tika izmantots tikai pēc tā atsūtīšanas no Londonas. Tādējādi Poļu Patriotu savienības 29.jūlija radiopārtraide nebija zināma AK pavēlniecībai, tā to neņēma vērā, pasludinot sacelšanās sākumu. (Un būtu arī dīvaini, ja pretpadomiski noskaņotā AK pavēlniecība būtu sekojusi „otra ienaidnieka” un tā atbalstītās PPtS aicinājumam!) Vai un cik aicinājumu dzirdēja vienkāršie varšavieši, pateikt ir ļoti grūti, jo okupanti stingri raudzījās, lai poļiem nebūtu radioaparātu un viņi nevarētu klausīties ziņas no antihitleriskās koalīcijas valstīm.

Bez tam, šis un citi aicinājumi uz cīņu pret okupantiem nesaturēja un nevarēja saturēt konkrētus cīņas plānus. PSRS, poļu kreiso aicinājumi uz sacelšanās bija ar vispārīgas propagandas raksturu, tajos nebija nekādu konkrētu ieteikumu sacelšanās Varšavā organizācijai. Savu piekrišanu sacelšanās sākšanai T. Komorovskim deva nevis Ļubļina (PNAK), bet gan Londona (PVE).

Tādā pat garā PVE piekritēji mēģināja izkropļot aicinājumus uz cīņu ar okupantiem, kuri tika publicēti PSP, AL un KRN presē. Kreiso spēku, kuri no savas dibināšanas momenta izvērsa aktīvu bruņotu cīņu pret okupantiem, aicinājumi uz šādu cīņu bija svarīga sastāvdaļa to aģitācijas un propagandas darbībā, taču vienlaikus tie nenožīmēja aicināšanu uz nekavējošos bruņotu cīņu. Kreiso spēku stratēģija paredzēja vispirms izvērst maksimālu partizānu darbību, lai palīdzētu armijām, kuras cīnījās par Polijas atbrīvošanu.

Var runāt arī par vairākiem citiem līdzīgiem padomju un poļu kreiso spēku aicinājumiem poļu tautai uzsākt cīņu pret nacistiem. Tā, 1.Poļu armijas Kara padomes aicinājums 1944.gada 1. jūlijā noslēdzās vārdiem: „Visi uz cīņu. Nezaudējiet ne minūti. Tveriet ieročus. Sitiet vāciešus. [Poļu] Tautas iznīcināšanu mēs varam nomazgāt tikai ar ienaidnieka asinīm. Apvienojot visus tautas spēkus, ar pašu bruņotu darbību, kopēju cīņu pret kopīgu ienaidnieku mēs nodrošināsim Polijai pienācīgu vietu starp brīvām demokrātiskām tautām. Iestāieties Tautas armijā [AL]. Iznīciniet hitlerisko okupantu dzīvo spēku, ieročus un tehniku. Nolaidiet no sliedēm vilcienus, spridziniet tiltus, dedziniet vācu noliktavas. Gatavojaties visi uz sacelšanos ar ieročiem rokā pret vācu iebrucējiem. Pie ieročiem, poļi!

Polijas armijas PSRS Kara padome: Zigmunts Berlings, ģenerālleitnants, armijas komandieris; Karols Sverčevskis, ģenerālleitnants, Kara padomes loceklis; A. Zavadskis, ģenerālmajors, Kara padomes loceklis.” Kā redzam, blakus vispārējam aicinājumam, nezaudējot ne minūti, tvert ieročus, stāvēja jau daudz reālistiskāks un konkrētāks aicinājums izvērst diversijas, gatavoties uz sacelšanos.

1.Ukrainas frontes politpārvaldes aicinājums poļu tautai par Sarkanās armijas ieiešanu Polijā 1944.gada 26.jūlijā noslēdzās vārdiem: „Jūsu zemes ātrākas atbrīvošanas no vācu okupantiem vārdā

visnotaļ palīdziet Sarkanajai armijai. Atmaskojiet vācu aģentus, kuri izplata melus un sēj paniku. Palīdziet Sarkanajai armijai uzturēt kārtību. Turpiniet savu mierīgo darbu! Nodrošiniet jūsu uzņēmumu, iestāžu, tirdzniecības un transporta darbu! Atcerieties! Jo ātrāk tiks iznīcināta hitleriskā armija, jo ātrāk iestāsies miers, bet ar to arī brīva poļu tautas mierīga darba dzīve.”

Šo aicinājumu kā cīņas pavēļu iztulkošana bija klaji propagandiska AK akcija. Bez tam jau emigrācijā dzīvojošais poļu pētnieks Z. Semaško atzīmēja: „...jāpiebilst arī, ka radiostacija „Svit” (Ausma), kura kalpoja Polijas emigrācijas valdībai Londonā un kuru kontrolēja britu cenzūra, gluži tāpat aicināja uz sacelšanos.” Kā lai to nosauc, ja ne par PVE un AK vadības dubultmorāli, tautas krāpšanu?

Tādā pat garā poļu labējie mēģināja izkropļot aicinājumus uz cīņu ar okupantiem, kuri tika publicēti PSP, AL un KRN presē. Par PSP un AL attieksmi pret sacelšanos. 1944.gada 30.jūlijā AL pavēlniecības avīze „Gwardzista” (“Gwards”) rakstīja: „Visiem poļiem, kuri pagaidām tikai jautā sev un citiem, ko darīt – bet necīnās, – ir jādod lozungs-pavēle: „Pie ieročiem! Mežos! Ir pienācis laiks aiziet no pilsētām, kuru izvietojums var padarīt neiespējamu kara darbību pret ienaidnieku.” Faktiski tas bija aicinājums uz partizānu cīņas izvēršanu, kam nebija nekā kopīga ar aicinājumu uz sacelšanos visā zemē vai tās galvaspilsētā. Kā apgalvoja PSP sekretariāta loceklis un AL Galvenā štāba priekšnieks F. Juzvjaks, šīs iestādes uz notikumu frontē analīzes pamata jau savlaicīgi secināja, ka Sarkanās armijas vasaras uzbrukums nonāks tikai līdz Vislai. Tā arī galu galā notika. Atbrīvotajā Polijas teritorijā ar padomju pavēlniecības atbalstu varu saņēma PNAK. Riskēt ar sacelšanās izraisīšanu Varšavā, apzinoties tās nesagatavotību, PSP, AL un PNAK nebija nekādas vajadzības.

Bez tam PVE un AK pārstāvji, attaisnojot savu rīcību, paziņoja, ka sacelšanos izsauca vācu nolūks sagraut Polijas galvaspilsētu un izrēķināties ar tās iedzīvotājiem. Pat ja sacelšanās nenotiktu, Vācija jau tāpat plānojusi iznīcināt Varšavu, bet pat ja tā to neplānojusi, pilsēta tik un tā tiktu sagrauta „krievu” trieciena rezultātā. 1964.gadā sniegtā intervijā T. Komorovskis apgalvoja: „Ja mēs būtu pasīvi, Varšava neizbēgtu no sagraušanas un zaudējumiem. Mums bija jārēķinās ar to, ka galvaspilsēta kļūs par kaujas lauku un ielu cīņu vietu starp Vāciju un Padomēm, to var gaidīt Staļingradas liktenis [...] Pēc mūsu aprēķiniem, sacelšanās, sāktā pilsētas iekšienē tai brīdī, kad krievu dos triecienus no ārienes, saīsinās kaujas laiku un samazinās postījumu mērogu.” Tik tiešām tādi aprēķini varēja pastāvēt, taču lai tie piepildītos, bija, mazākais, jākoordinē sacelšanās uzsākšana un norise ar Sarkano armiju. Bez šīs koordinācijas visi šie aprēķini bija uz smiltīm būvēti. AK vadības lēmuma aizstāvjiem nācās noklusēt, ka, lai pasargātu Varšavu no sagraušanas, bija jāstiprina paš aizsardzības spēki Varšavā, bet nevis jāsūta ieroči uz citiem rajoniem, kā tas tika darīts 1944.gada 7.jūnijā. Bez tam apgalvojums, ka tik un tā Varšava tiku sagrauta vācu un padomju karaspēku sadursmē, balstījās uz nepareizu pieņēmumu, ka Sarkanā armija uzbruks pilsētai tiešā triecienā.

Runājot par draudiem Varšavas iedzīvotājiem, jāņem vērā, ka pats Varšavas apgabala pavēlnieks A. Hruscels 29.jūlijā taču atcēla pilnu kaujas gatavību, kad pārliecinājās, ka vācu administrācija neuzdrošinājās uzsākt represijas sakarā ar 28.jūlijā nodemonstrēto Varšavas iedzīvotāju atteikšanos piedalīties nocietinājumu būvē. Jaunos faktus, ka vācu nostāja pāris dienu laikā būtu mainījusies, AK vadītāji nemin.

Tika arī apgalvots, ka sacelšanās tika pasludināta pilsētas iedzīvotāju vēlmes rezultātā uzsākt cīņu par atbrīvošanos un atriebt vāciešiem par to iepriekšējiem nodarījumiem, ka, ja pavēle par sacelšanos netiktu dota, tā sāktos stihiski. Šis arguments bija jau tuvāks patiesībai, kaut varšaviešus bez patriotisma raksturoja arī atbildības sajūta un disciplīna, arī dzīvības saglabāšanas instinkts. Sacelšanos konkrēto brīdī taču noteica nevis vispārējais naidis pret okupantiem, kura pastāvēšanu

nevar noliegt, bet Polijas valdības emigrācijā un AK pavēlniecības vispirms jau politisks un tikai pēc tam militārs lēmums to virzīt gan pret Vāciju, gan PSRS.

Dažkārt par sacelšanos ieganstu tiek minēts, ka sacelšanās nebija alternatīvas, jo citādi satrauktie pilsētas jaunieši sāktu bruņotu cīņu bez pavēles. Poļu vēsturnieks A. Solaks pārliecinoši apgalvo, ka tie visi ir izdomājumi. Viņam daudzkārt bija nācies dzirdēt bijušo AK kaujinieku sašutumu par iespējamības izvirzīšanu, ka AK rindās varētu būt jauniešu vai kādas citas avantūristiskas grupas. Tām, lai sāktu sacelšanos, vispirms vajadzētu izlaupīt savas ieroču noliktavas, taču visas AK vienības bija disciplinētas, saistītas ar zvērestu.

Ir bijuši arī mēģinājumi pierādīt, ka, ja sacelšanos neizraisītu AK, to uzsāktu Polijas Strādnieku partija un Armija Ludova. Taču tai pat laikā tika apgalvots, ka tām bija vājas pozīcijas Varšavā. Starp citu, AK vadītāji nenoliedza, ka viņi zināja par daudzu PSP biedru došanos prom no Varšavas pie partizāniem. Tad nu rodas jautājums – kam tad varšavieši tai brīdī sekotu: PSP un AL, kuras aicinātu uz sacelšanos, bet savus biedrus bija nosūtījušas uz provinci pie partizāniem, vai AK, kura brīdinātu neuzsākt sacelšanos. Tā kā AK tai brīdī bija lielāka ietekme, var droši apgalvot, ka varšavieši tādām PSP un AL bezatbildīgam lēmumam par sacelšanās sākšanu nesekotu, pat ja tāds izskanētu. Diemžēl viņi sekoja bezatbildīgam AK vadības lēmumam.

Kamēr varšavieši cīnījās ielu kaujās, PVE un AK risināja savas galvenokārt politiskās problēmas, Lielbritānijas vadība demonstrēja pasaulei savu vēlmi palīdzēt Varšavas sacelšanās dalībniekiem. Pēc Polijas valdības emigrācijā lūguma V. Čērčils 3.augustā piekrita nomest no gaisa ieročus sacelšanās dalībniekiem. Aviācijas maršals J. Slessors iebilda pret šo lēmumu, paziņojot, ka šī akcija dos minimālus rezultātus, bet vedīs pie lieliem zaudējumiem. Galā rezultātā viņš piekrita tikai dažu ekipāžu lidojumiem un tie sākās naktī no 4. uz 5.augustu.

Briti 4.augustā no savas bāzes Itālijā nosūtīja uz Varšavu 14 bumbvedējus (7 no tiem bija poļu apkalpes), taču no tiem tikai 2 sasniedza pilsētu un nometa 24 konteinerus, no kuriem puse nokrita pie vāciešiem. Lielā mērā tā bija Varšavas sacelšanās rīkotāju vaina. AK līderi ne tikai nebija parūpējušies par lidlauka ieņemšanu un noturēšanu Varšavas pievārtē, bet nespēja arī nodrošināt AK ieņemto rajonu apzīmēšanu, lai tos redzētu lidotāji. Precīzi nomest kravu virs lielas pilsētas, kad nenorimst zenītlieģabalu apšaušana, bet tās saņēmēji atrodas izklaidus dažādos pilsētas rajonos, bija gandrīz nereāla. Notriektas tika 5 lidmašīnas. Pēc tam iestājās neilgs pārtraukums. Britu aviācijas pavēlniecība to izskaidroja ar pārmērīgo risku un zaudējumiem.

Acīmredzot jau augusta sākumā arī britu premjers sajuta, ka sacelšanās droši vien nebeigsies tā, kā plānoja tās sācēji. V. Čērčils lūdza J. Staļinam palīdzēt sacelšanas dalībniekiem. 1944.gada 4.augustā viņš vēstījumā J. Staļinam paziņoja, ka briti gatavojas Varšavas dienvidrietumu daļā nomest no lidmašīnām ap sešdesmit tonnu uzkabes un munīcijas, ka sacēlušies esot paziņojuši, ka viņi lūdzot „krievu palīdzību, kura šķiet visai tuva”. Sacelšanās dalībniekiem uzbrūkot pusotras vācu divīzijas un tā varot būt palīdzība Sarkanās armijas operācijām.

Taču J. Staļinam bija savs viedoklis. Jau 5.augustā J. Staļina atbildē par saņemtajām ziņām no Varšavas bija teikts: „Domāju, ka Jūsu informācija ir stipri pārspīlēta un nevieš uzticību.” Šīs neuzticības pamatošanai tika minēts fakts, ka „poļi emigrācijā pierakstīja sev gandrīz vai Viļņas ieņemšanu no kaut kādas Zemes armijas [AK] puses un pat pasludināja par to pa radio. Taču tas nekādā mērā neatbilst patiesībai.” Padomju līderis izteica šaubas, ka bez tankiem un artilērijas AK vienības varētu ieņemt Varšavu, kuras aizsardzībai vācieši uzstādījuši četras tanku divīzijas. (Kā jau iepriekš teikts, tik tiešām AK vienības Viļņas atbrīvošanā piedalījās, bet tikai saistot daļu vācu spēku. Arī reālistiskais vērtējums par iespēju AK ieņemt Varšavu attaisnojās jau pēc dažām dienām, kaut

minētās vācu tanku divīzijas cīnījās pret Sarkanā armiju, nevis sacelšanās dalībniekiem.) Taču jānorāda uz vēl vienu apstākli – J. Staļins vēl neprecizēja savu attieksmi pret sacelšanos Varšavā, viņam vēl bija vajadzīga papildus informācija, lai pieņemtu galīgu lēmumu.

8.augustā J. Staļins informēja V. Čērčilu par S. Mikolajčika un PNAK pārstāvju sarunām, neminot ne vārda par sacelšanās atbalstīšanu no PSRS puses. Acīmredzot uz no PVE delegācijas saņemtu ziņu pamata 10.augustā V. Čērčils, rakstot J. Staļinam par angļu pūliņiem piegādāt munīciju Varšavai, ierakstīja arī frāzi: „Esmu priecīgs dzirdēt, ka Jūs paši sūtat ieročus”, kaut tikai 16.augustā vēstījumā V. Čērčilam J. Staļins rakstīja, ka pēc sarunas ar S. Mikolajčiku viņš pavēlējis intensīvi nomest ieročus Varšavas rajonā. Turp tika nosūtīts arī padomju sakaru virsnieks, taču gāja bojā, nolaižoties ar izpletni. (Nākamais ieradās Varšavā 21.septembrī.)

12.augustā V. Čērčils J. Staļinam jau rakstīja, ka poļi „izmisīgi lūdz dot viņiem ložmetējus un munīciju. Vai Jūs nevarat sniegt viņiem vēl kādu palīdzību, jo attālums no Itālijas ir ļoti liels?”

Taču 12.augustā tika publicēts Padomju Savienības Telegrāfa aģentūras paziņojums, kurā pirmo reizi bija darīta zināma Padomju valdības attieksme pret sacelšanos. Jau pirmie apvainojumi, kurus Padomju Savienībai izvirzīja PVE puse (ka sacelšanās bijusi saskaņota ar padomju pavēlniecību, bet tā nesniedz sacelšanās dalībniekiem nepieciešamo palīdzību) izsauca asu padomju pretreakciju. TASS bija pilnvarots paziņot, ka „poļu Londonas aprindas, kuras ir atbildīgas par notiekošo Varšavā, nav izdarījušas nevienu mēģinājumu iepriekš paziņot un saskaņot ar padomju pavēlniecību kaut kādas uzstāšanās Varšavā.” PSRS no tās norobežojās un paziņoja, ka „atbildību par Varšavā notiekošo nes vienīgi poļu emigrantu aprindas Londonā.”

14.augustā T. Komorovskis nosūtīja savus apsvērumus Virspavēlniecībai uz Londonu atbildei uz TASS 12.augusta paziņojumu. To, kāpēc AK necentās uzturēt sakarus ar Sarkanās armijas pavēlniecību, viņš skaidroja ar līdz tam notikušajiem AK komandieru arestiem un karavīru atbrūnošanu Sarkanās armijas ieņemtajos apgabalos, kas licis AK gaidīt „labas gribas izpausmi” no tās puses. Kā tikko 3.augustā AK štābā ieradies padomju kapteinis Kalugins, tā 7.augustā ar viņa starpniecību padomju pavēlniecībai nodotas ziņas par AK vajadzīgajiem ieročiem, kā arī mērķi Varšavā bombardēšanai no gaisa. Bez tam caur Londonu nosūtīta radiogramma maršalam Rokosovskim ar priekšlikumu saskaņot rīcību. Abi sūtījumi bija palikuši bez atbildes.

Neraugoties uz TASS 12.augusta paziņojumu, 13.augustā Britu militārās misijas pārstāvis Maskavā darīja zināmas padomju pavēlniecībai no Varšavas Londonā pienākušās vēstis, ka Varšavai nepieciešama „nekavējama palīdzība”, citādi sacelšanās tiks sakauta dažu dienu laikā. Vienlaikus padomju pavēlniecība tika arī informēta par neiespējamību atbilstošo poļu lūgumam nosūtīt uz Varšavu poļu izpletņlēcēju daļas no Itālijas un Lielbritānijas, jo tas „traucētu citu uzdevumu izpildi” [šai laikā norisa sabiedroto operācija „Cobra”, kuras rezultātā tika atbrīvota Bretaņa, vācu spēki ielenkti t.s. Falēzes katlā („*Falaise pocket*”)] un „zaudējumi tik liela attāluma dēļ neapšaubāmi būtu milzīgi”. 14.augustā Rietumu sabiedrotie padomju pavēlniecībai stādīja jautājumu par to, lai viņu bumbvedēji, kuri lidoja no Barī bāzes Itālijā, lidojumu efektivitātes paaugstināšanai varētu izmantot padomju lidlaukus Varšavas apkaimē.

Padomju atbilde, atsaucoties uz to, ka sacelšanās nebija ar to saskaņota, bija noraidošā. PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks A. Višinskis ASV un Lielbritānijas sūtņiem Maskavā A. Harimanam un A. Kerram nolasīja sekojošu padomju puses atbildi: „Padomju valdība nevar, protams, iebilst pret ieroču nogādi pa gaisu Varšavas rajonā ar angļu vai amerikāņu lidmašīnām, jo tā ir amerikāņu un angļu lieta. Taču tā stingri iebilst pret to, lai amerikāņu vai britu lidmašīnas, nometušas ieročus

Varšavas rajonā, nolaistos padomju teritorijā, jo padomju valdība nevēlas sevi tieši vai netieši saistīt ar avantūru Varšavā.”

Diplomātiskos soļus briti papildināja ar sava atbalsta demonstrēšanu Varšavas sacelšanās dalībniekiem un zināma spiediena izdarīšanu uz PSRS vadību. Lielbritānijas vadība, nesagaidot padomju puses oficiālu atbildi savam lūgumam, atsāka savas aviācijas lidojumus uz Varšavu, pavēlēja trīs nakts no 13. līdz 16. augustam nosūtīt uz Varšavu vairāk nekā 100 bumbvedēju, lai nomestu ar izpletņiem ieročus, munīciju un pārtiku sacelšanās dalībniekiem. Lidojumos piedalījās Lielbritānijas, Dienvidāfrikas Savienības (*Union of South Africa*) un poļu lidotāji no bāzēm Itālijā. Viņiem bija pavēlēts nomest kravu no 150 līdz 200 m augstumam, jo Varšava līdzinājās kārtainam pīrāgam, kur AK un vācu pozīcijas bija tik lielā mērā sajauktas, ka to precīzu izvietojumu nezināja pat T. Komorovskis un Ē.f.d. Bah-Zeļevskis. Britu lidotāji pavēli izpildīja, kaut nosauca to par „pašnāvniecisku” un „bezmērķīgu”. Aviācija nesa lielus zaudējumus, bet būtisku palīdzību sacelšanās dalībniekiem nespēja sniegt, jo liela daļa ar izpletņiem nomesto kravu tik un tā nonāca ienaidnieka rokās. Ir aprēķini, ka par vienu tonnu nomestās kravas tika samaksāts ar vienu notriektu lidmašīnu.

Pēc 14.un 15.augusta naktī veiktā britu lidojuma uz Varšavu viena no vācu zenīartilērijas sašautajām lidmašīnām nolaidās Sarkanās armijas kontrolētajā teritorijā. 16.–18.augustā ar dzīvi palikušajiem lidotājiem veda sarunas padomju iestādes. Lidotāji pastāstīja, ka 13.un 14.augusta naktī bija plānots uzlidojums Francijas dienvidiem, kur tika gatavota sabiedroto izcelšanās (operācija „*Anvil Dragoon*”, kas notika 15.augustā), taču pēkšņi personīgi V. Čērčils, kurš tolaik atradās Neapolē, pavēlēja izdalīt 40 līdz 50 lidmašīnu „*Libereitor*” (*Consolidated B-24 Liberator*) lidojumam uz Varšavu, jo bija saņēmis poļu lūgumu pēc palīdzības. Viņš pavēlēja triju nakšu laikā nosūtīt kopā 100 lidmašīnu, lai katra nomestu ar izpletņiem ap 3 t ieroču, munīcijas un pārtiku. Pirmajā naktī no 13. uz 14.augustu izlidoja 5 vienības, sastāvošas no 8 lidmašīnām. Uzdevums bija nomest kravu no neliela, ap 150 m augstuma uz objektiem, kuri bija precīzi atzīmēti Varšavas kartē. Lidotāji šādu uzdevumu nosauca par „pašnāvniecisku”, jo „*Libereitor*” bija paredzēta bumbu izmešanai no augstuma ne mazāka par 4 km, nevis lidošanai virs ienaidnieka zenītaizsardzības 100–150 m augstumā. Tādos apstākļos tos gandrīz neizbēgami bija jānotriec mazkalibra zenītliekgabaliem. Tikai viena no vienībām, kurā ietilpa konkrētā apkalpe, zaudēja 2 lidmašīnas no 8. Daļa lidmašīnu bija spiesta atgriezties, neizpildījušas uzdevumu, jo pilsētas apkaimē plosījušās vētras. Poļu partizāni ziņojuši, ka krava nomesta precīzi, bet viena no lidmašīnām nokritusi uz dzelzceļa stacijas. Nākamajā naktī uzlidojumu veica apmēram tikpat lidmašīnu. Varšavas pieejās sabiedroto lidmašīnas sagaidīja varens un precīzs ienaidnieka uguns. Pildot pavēli lidot zemu cik iespējams, uzdevumu izpildīt neizdevās, lidmašīna tika sašauta, divus ekipāžas locekļi nogalināja, bet pārējie mēģināja nokļūt pāri padomju – vācu frontes līnijai. Lidotāji uzskatīja, ka ar šiem lidojumiem uz Varšavu „kaut kas nav kārtībā”, jo tie nesa lielus zaudējumus. Lidojumi diez vai spēja sniegt nopietnu palīdzību poļiem, iespējams, poļu valdība Londonā kaut kur kļūdījusies vai arī apzināti devusi neprecīzu informāciju V. Čērčilam.

Šīs operācijas tiešām bija „pašnāvnieciskas”, ko briti ilgstoši nevarēja atļauties. Smago zaudējumu dēļ lidojumi uz Varšavu bija jāpārtrauc 16.augustā. Kā rakstīja ģenerālis V. Anderss, Londona pavēlēja turpināt sūtīt lidmašīnu apkalpes uz Varšavu, bet visi mēģinājumi pildīt šīs pavēles beidzās ar smagiem zaudējumiem. Ģenerālis K. Sosnovskis bija uzdevis ģenerālim L. Raiskim noskaidrot jautājumu britu aviācijas galvenajā štābā Itālijā. Viņam bija saruna ar aviācijas maršalu Dž. Slessoru, kas teica, ka sakarā ar smagajiem zaudējumiem viņš nevar atļaut šo lidojumu turpināšanu, līdz nebūs saņemis noteiktas pavēles no savas priekšniecības. Ģenerālis L. Raiskis ziņoja, ka britu štābs darījis

iespējamo, lai palīdzētu Varšavai, bet sakarā ar smagajiem zaudējumiem uzskata, ka operācija izmaksā pārāk dārgi. Britu aviācijas maršals J. Slessors apgalvoja, ka aviācijas zaudējumi operācijās virs Polijas teritorijas sastādīja 30 %, tai laikā, kad virs Vācijas teritorijas – tikai 3 līdz 5%. Te gan jāsaprot, ka pēc Lielbritānijā dzīvojušā poļu vēsturnieka J. Garlinska datiem, lidojumus virs Polijas veica galvenokārt poļu, tikai pēc tam arī britu un dienvidāfrikāņu ekipāžas. No 637 poļu lidotājiem, kuri piedalījās šais lidojumos, tika notriekti 112 cilvēki (16 ekipāžas), no tiem 78 gāja bojā. Apmēram līdzīgus zaudējumus cieta arī cittautu ekipāžas. Briti apstādināja lidojumus pēc tam, kad uzzināja, ka palīdzību sacelšanās dalībniekiem ir uzsākusi padomju aviācija. Pēdējo reizi palīdzība no lidmašīnām, startējušām no britu bāzēm, tika nomesta naktī uz 11.septembrī.

Nelīdzēja arī Polijas valdības emigrācijā griešanās pēc palīdzības Vašingtonā. ASV ģenerālštābs 9.augustā atbildēja, ka Varšava atrodas padomju armijas operāciju zonā. Amerikāņi atteicās riskēt un ieteica poļiem „griezties pēc palīdzības pie maršala Staļina”.

Rietumu militāristi pirmkārt rēķinājās ar savām stratēģiskajām prioritātēm. Ir izteikts viedoklis, ka Rietumu sabiedroto bumbvedēji, nelūdzot nekādu atļauju J. Staļinam nolaisties padomju lidlaukos, varēja iznīcināt no savām Itālijā esošajām aviobāzēm vācu armijas infrastruktūru Varšavas pievārtē un tā būtiski atvieglot sacēlušos stāvokli, taču to nedarīja, jo viņu aviācijai bija citi svarīgāki mērķi Rietumeiropas teritorijā, no kuru iznīcināšanas kara liktenis bija atkarīgs vairāk nekā no dažu tūkstošu poļu likteņa. Acīmredzot kādi pārmetumi sabiedrotajiem par spēku koncentrāciju svarīgāko uzdevumu veikšanai būtu nevietā.

Krievu vēsturnieks A. Orlovs raksta, ka J. Staļins aizliedzis sabiedroto aviācijai šķērsot padomju-vācu fronti pēc tam, kad amerikāņu vietā Polijai pārlidojuši briti, kuri nometa kravu Varšavas sacelšanās dalībniekiem, un atļāvis izmantot lidlaukus šim nolūkam tikai tad, kad sacelšanos vairs nekas nevarējis glābt. Kā uzskata krievu vēsturniece V. Parsadanova, padomju puse, iespējams, uzzinājusi par plāniem pārvest poļu daļas no Rietumiem uz sacelšanās zonu, iebilda pret sabiedroto lidmašīnu nolaišanos aiz padomju-vācu frontes līnijas, baidoties, ka Varšavā var ierasties PVE ministri.

Turpretī cits krievu vēsturnieks A. Širokorads norāda, ka Lielbritānijas un ASV gaisa spēku komandieri, nespējot iegūt savā rīcībā lidlauku Varšavā, lūdza PSRS vadību atļaut nogādāt poļu daļas no Anglijas un Itālijas padomju lidlaukos Varšavas tuvumā, uz ko arī saņēma noraidošu atbildi. Bombardēt vāciešus vai nomest kravu sacelšanās dalībniekiem Rietumu sabiedrotajiem padomju puse netraucēja. (Tās rīcībā arī nebija līdzekļu, lai to traucētu. – V.Š.) A. Širokorads uzskata, ka, pieļaujot, lai sacelšanās attīstītos ar panākumiem, PSRS vadībai atliktu vai nu atzīt PVE, vai uzsākt pilna mēroga karadarbību pret AK. Tādā gadījumā no ārzemēm atgādātās poļu daļas būtu liels traucēklis padomju mērķu sasniegšanai. A. Širokorads spriež sekojoši: Padomju vadība nevarēja atzīt Polijas valdību emigrācijā, jo tā neatzina 1939.gada robežas. Lielas poļu armijas iznīcināšana lielpilsētā prasītu lielus upurus Sarkanajai armijai, traucētu cīņu pret nacistiem, draudētu ar konfliktu ar Rietumu sabiedrotajiem. Tāpēc arī Padomju vadība atteikusi sabiedrotajiem poļu daļu izsēdināšanu padomju aizmugurē.

Domājams, ka šīs versijas var tikt apstrīdētas. Šī darba autoram neizdevās atrast apstiprinājumu, ka runa gāja par poļu daļu no Rietumiem nogādāšanu pie Varšavas. Tas arī būtu pretrunā ar britu reālistiskajiem vērtējumiem par šādas rīcības neefektivitāti. Padomju vadībai nebija pārlieku jāuztraucas par sacelšanās iespējamajiem panākumiem. Uz pilna mēroga karadarbību pret Sarkanā armiju AK nebija spējīga. Pie tam sacelšanās panākumu gadījumā karadarbību AK vadība visdrīzāk varētu izprovocēt tikai pret 1.Poļu armiju, kurai bija pirmajai jāieiet Varšavā. Šo PSRS radīto un

kontrolēto armija nevarētu ietekmēt arī kādu citu, bez jau esošajiem. pārstāvju atrašanās Varšavā. Diezin vai Rietumu sabiedrotie atbalstītu AK un PVE centienus saņemt varu vienīgi savās rokās, nevienojoties ar KRN un PNAK. Pēc grāmatas autora domām padomju vadībai šai gadījumā bija svarīgāk nodemonstrēt savu principiālo nostāju pret Londonas un Varšavas poļu avantūristiem, to nespēju gūt kaut kādus militārus panākumus, kas varētu kaut kādi attaisnot varas pāreju to rokās.

Taču jāņem vērā vēl kāds antihitleriskās koalīcijas sabiedroto sadarbības aspekts. 1944.gada vasarā J. Staļins bija atļāvis amerikāņu bumbvedējiem uzsākt „atspoles” lidojumus no bāzēm Lielbritānijā un Itālijā pāri Vācijai un Polijai uz padomju lidlaukiem Ukrainā: Poltavas, Mirgorodas un Pirjatinas rajonos. Amerikāņi bombardēja militārās rūpnīcas Vācijā, kas pilnībā atbilda PSRS interesēm un ko tā ar savu aviāciju nespēja veikt. Padomju personāls kopā ar amerikāņiem apkalpoja lidlaukus, apsargāja tos. Smago bumbvedēju uzņemšanai bija nepieciešams pārkārtot skrejceļus, sagādāt dzīves vietu ap tūkstotim Rietumu speciālistu, kurus izmitināja divos dzelzceļa sastāvos ar starptautiskajiem guļamvagoniem. Bez tam bija jāierīko sakaru punkti, lai sazinātos kā ar Maskavu, tā arī Lielbritāniju un Itāliju. Lidlauku aizsardzībai pret ienaidnieka uzlidojumiem padomju pavēlniecība bija iedalījusi iznīcinātāju divīziju un zenīartilērijas pulku. Amerikāņi pret šiem pasākumiem raudzījās ar ironiju, jo Rietumu frontē nebija neviena gadījuma, ka vācieši būtu devuši triecienus stratēģiskās aviācijas lidlaukiem, kuri atradās 150 līdz 300 km aiz frontes līnijas, bet lidlauki Padomju Savienības teritorijā atradās pat 500 km aiz frontes līnijas. Taču notika negaidītais. 11. jūnijā amerikāņu ģenerāļa I.K. Ikerā vadītā aviācijas grupa pārlidoja no Poltavas uz Itāliju. Aviācijas grupas fotogrāfs lidojumā paņēma līdzī arī Poltavas lidlauka aerouzņēmumus, kuros bija redzami amerikāņu B-17 (t.s. „Lidojošais cietoksnis” – „*Flying Fortress*”) lidmašīnas. Notika tā, ka vācieši notrieca tieši to lidmašīnu, ar kuru lidoja šis fotogrāfs. Aerouzņēmumi nonāca vācu rokās.

Naktī no 21. uz 22.jūniju amerikāņu bumbvedēju eskadrai nemanīta pievienojās vācu izlūklidmašīna „*Heinkel He 177*”, kura sekoja to maršrutam, nofotografēja aerodromus pie Poltavas un Mirgorodas. Padomju zenītnieki to pamanīja, bet apšaudīja neveiksmīgi. Par to tika informēts amerikāņu aviogrupas komandieris, piedāvājot amerikāņiem pārlidot uz aerodromiem pie Harkovas un Dņepropetrovskas. Aizbildinoties ar lidotāju nogurumu un padomju aviācijas apsardzību, amerikāņu lidmašīnas palika uz vietas. Sekoja postošs ap 180 vācu bumbvedēju „*Heinkel He 111*” uzlidojums Poltavas aerodromam, noņemot ap 100 tonnu bumbu. (Pēc vienas versijas pirmajā triecienā bija sabojātas prožektoru iekārtas, tāpēc nebija iespējams apgaismot uzbrūkošās vācu lidmašīnas un padomju „nakts iznīcinātāji” izrādījās bezspēcīgi. Neviena vācu lidmašīna uzlidojuma laikā netika notriekta. Pēc citas versijas padomju „nakts iznīcinātāju” lidlaukā vispār nebija, bet vācu lidotāji paši vispirms nometa apgaismošanas bumbas, lai labāk saskatītu mērķus.) Vācu uzlidojumā gāja bojā pēc dažādiem datiem no 30 līdz 40 padomju karavīri, 2 vai 3 amerikāņi, 14 tika ievainoti (ir arī nedaudz citi dati). No 79 amerikāņu bumbvedējiem B-17 43 tika iznīcināti un 25 bojāti (ir arī citi, bet līdzīgi dati). Padarīti nelietojami tika arī 15 tos pavadošie iznīcinātāji „*Mustang*” (*North American P-51 Mustang*) Tika iznīcināti arī vairāki desmiti padomju lidmašīnu un no ASV atgādātā benzīna un munīcijas noliktavas, smagi cieta speciāli ar metāla plāksnēm nostiprinātie skrejceļi. Kopējie zaudējumi sastādīja miljonus dolāru. Padomju pretgaisa aizsardzībai amerikāņi gluži pamatoti izvirzīja nopietnas pretenzijas.

Katastrofa pie Poltavas bija padomju pretgaisa aizsardzības nakts laikā neefektivitātes un amerikāņu ģenerāļu pārliekās pašpārliecinātības, nevēloties pārbāzēt lidmašīnas, rezultāts. Amerikāņu stratēģiskā aviācija Poltavā cieta vislielākos zaudējumus uz zemes visā Otrā pasaules kara laikā. (Tiesa, no rīta, kad vācu lidmašīnas bija atgriezušās savās bāzēs, dažām no tām padomju

aviācija deva atbildes triecienus.). Vēlāk šo dienu nosauca par ASV otro Pirlharboru (*Pearl Harbor* – ASV kara bāze Havaju salās, ko Japāna sagrāva 1941.gada 7.decembrī). Taču, ja par 1941.gada sagrāvi bija plaši zināms, ziņas par otro tika turētas slepenībā. Rietumos tās nāca gaismā pēc kara, bet padomju literatūrā par šo gadījumu tika klusēts līdz pat PSRS sabrukumam.

23.jūnijā notika vācu uzlidojumi lidlaukiem pie Mirgorodas un Pirjatinas, taču tur zaudējumi bija nelieli. Tomēr visu lidlauku sakārtošana prasīja daudz laika un pūļu. Tikai jūlija beigās atspoles lidojumi varēja atsākties, kaut atjaunošanas darbi ieilga līdz 18.septembrim. 1944.gada augustā amerikāņu aviācija no bāzēm Itālijā, Lielbritānijā un Padomju Savienībā veica piecas operācijas, kopā 499 lidmašīnu lidojumu, nometa uz ienaidnieku 467 t bumbu.

Iespējams, aprakstītie notikumi, kuri radīja savstarpējus pārmētumus starp padomju un amerikāņu militāristiem, ietekmēja arī PSRS vadības vilcināšanos ar atļaujas došanu izmantot minētos aerodromus amerikāņu lidojumiem ar palīdzību Varšavai.

Kāpēc padomju puse neļāva Rietumu sabiedrotajiem izmantot padomju lidlaukus, bez dokumentāliem pierādījumiem var ilgi strīdēties. Jāatzīst, ka nav pārliecinoša skaidrojuma arī tam, kāpēc J. Staļins 9.augustā sarunā ar S. Mikolajčiku piekrita palīdzēt Varšavas sacelšanās dalībniekiem, bet drīz pēc tam atteicās dot atļauju izmantot padomju lidlaukus Rietumvalstu aviācijai. Iespējams, tas bija saistīts ar vēl neskaidrajām cīņās pie Varšavas perspektīvām. Iespējams arī, ka 10.–11.augustā J. Staļina rokās bija nonākušas ziņas par PVE un AK pretpadomisko darbību (atcerēsimies, jau 5.augustā izskanēja pirmie apvainojumi Sarkanajai armijai par „demonstratīvi pasīvu uzvedību”, 10.augustā tie parādījās poļu presē). Varbūt tieši tāpēc uz uzkrājušos faktu pamata viņš šajā laikā striktāk kā iepriekš novērtēja Varšavas sacelšanās politiskās perspektīvas. Pilnībā noliegt šādu variantu nevar. Iespējams, J. Staļins ar atteikumu izmantot „atspoles” lidojumus Varšavas sacelšanās atbalstīšanai vēlējās arī demonstrēt poļiem, ka viņu cerības uz Rietumu sabiedrotajiem ir veltas.

Sekoja jau pieminētā J. Staļina 16.augusta vēstule V. Čērčilam ar klaji negatīvu sacelšanās vērtējumu: „Turpmāk, iepazīties tuvāk ar Varšavas lietu, es pārliecinājos, ka Varšavas akcija ir neprātīga briesmīga avantūra, kura iedzīvotājiem maksā lielus upurus. Tā nebūtu, ja padomju pavēlniecība būtu informēta līdz Varšavas akcijas sākumam un poļi uzturētu ar to kontaktus. Esošajā situācijā padomju pavēlniecība secināja, ka tai ir jānorobežojas no Varšavas avantūras, jo tā nevar nest ne tiešu, ne netiešu atbildību par Varšavas akciju”. Līdzīga satura telegrammu 16.augustā J. Staļins nosūtīja arī S. Mikolajčikam. Konstatējumam par „neprātīgas briesmīgas avantūras” uzsākšanu tika pievienots vēl pārmetums par „poļu preses melu kampaņu ar mājiņiem par to, ka padomju pavēlniecība it kā pievīlusi varšaviešus”. Telegrammas noslēgums bija identisks tikko citētajam vēstījumam V. Čērčilam.

Starp citu, J. Staļina vērtējumi par notikumiem Varšavā būtiski atšķīrās no PSP secinājumiem, kura uzskatīja, ka padomju palīdzība Varšavai, kaut vai ieroču piegāžu veidā no gaisa, veicinās varšaviešos draudzīgas attieksmes, simpātiju veidošanos pret PSRS, kā arī pārliecinās viņus par PSP un KRN politiskās līnijas palīdzību. Taču kaut kāda uzskatu saskaņošana tolaik nebija iespējama, jo līdz pat septembra vidum okupētajā Polijā nedarbojās neviena raidstacija, kura uzturētu sakarus ar padomju un poļu štābiem frontes austrumu pusē, nerunājot jau par Maskavu.

V. Čērčils turpināja mēģinājumus pārliecināt J. Staļinu sniegt palīdzību Varšavas sacelšanās dalībniekiem un veicināt tādu palīdzību no Rietumvalstu puses. 18.augustā V. Čērčils nosūtīja vēstuli F.D. Rūzveltam. ASV prezidentam viņš piedāvāja nosūtīt kopēju vēstījumu J. Staļinam sakarā ar padomju diktatora atteikumu atļaut ASV aviācijai izmantot sacēlušos apgādei padomju lidlaukus,

kurā brīdinātu par viņa lēmuma tālejošajām sekām. 1944.gada 19.augustā F.D. Rūzvelts nosūtīja V. Čērčilam šāda kopēja vēstījuma projektu, kuru pēdējais arī parakstīja un 20.augustā nosūtīja J. Staļinam. Lūk, šī vēstījuma saturs: „Mēs domājam par to, kāda būs pasaules sabiedrības domas reakcija, ja antinacisti Varšavā tiks patiesi pamesti. Mēs uzskatām, ka mums visiem trijiem [V. Čērčilam, F.D. Rūzveltam, J. Staļinam] būtu jādara viss iespējama, lai glābtu pēc iespējas vairāk patriotu, kuri tur atrodas. Mēs ceram, ka jūs noietīsiet visvairāk nepieciešamās piegādes un ieročus poļiem-patriotiem Varšavā. Pretējā gadījumā, vai Jūs nepiekrītsiet palīdzēt mūsu lidmašīnām to izdarīt visai ātri? Mēs ceram, ka Jūs tam piekrītsiet. Laika faktors ir ļoti svarīgs.”

22.augustā J. Staļins noraidīja abu Rietumu valstsvīru piedāvājumu, norādot: „Agri vai vēlū patiesība par nedaudzu noziedznieku grupu, kuri, lai sagrābtu varu, uzsāka Varšavas avantūru, kļūs zināma visiem. Šie cilvēki izmantoja varšaviešu lētīcību, metot daudzus gandrīz neapbruņotus cilvēkus pret vācu lielgabaliem, tankiem un lidmašīnām. Radusies situācija, kad katru jaunu dienu izmanto nevis poļi Varšavas atbrīvošanai, bet hitlerieši, kuri nežēlīgi iznīcina Varšavas iedzīvotājus. [..] Tikmēr padomju karaspēks, pēdējā laikā saskāries ar jauniem nozīmīgiem vāciešu mēģinājumiem pāriet pretuzbrukumā, dara visu iespējamo, lai izjauktu šos pretuzbrukumus un pārietu jaunā plaša mēroga ofensīvā pie Varšavas. Nevar būt šaubu, ka Sarkanā armija nežēlos pūles, lai sakautu vāciešus Varšavā un atbrīvotu Varšavu poļiem. Tā būs labākā un iedarbīgākā palīdzība poļiem-antinacistiem.”

Jāsaka, ka PVE un AK uzsāktā pretpadomju akcija, kas norisa paralēli Londonā un Varšavā, sakrita ar zināmu sasprindzinājumu padomju – britu attiecībās. Līdz ar Sarkanās armijas panākumiem auga V. Čērčila bažas, ka britu ietekme sašaurināsies un, otrādi, PSRS – pieaugs. Notikumi Polijā deva V. Čērčilam ieganstu izdarīt spiedienu uz PSRS, lai ierobežotu tās ietekmi valstīs, kuras atbrīvoja Sarkanā armija. Taču premjeram nācās rēķināties, ka Lielbritānijas sabiedriskā doma pret PSRS lielākoties bija noskaņota draudzīgi, simpātijas tai pauda liela daļa britu preses. Sakarā ar to, ka padomju puse neatlāva izmantot lidlaukus savā teritorijā Rietumu aviācijai, 23.augustā V. Čērčils deva rīkojumu publicēt presē ziņas par PSRS valdības nevēlēšanos palīdzēt Varšavai. 25.augustā V. Čērčils piedāvāja F.D. Rūzveltam nosūtīt J. Staļinam vēstījumu, kurš saturēja brīdinājumu: „Slaktiņš Varšavā, bez šaubām, sagādās mums lielas nepatīkšanas, kad mēs tiksimies pēc kara beigām. Tāpēc, ja Jūs tieši neaizliegšiet to, mēs esam nodomājuši nosūtīt lidmašīnas [ar nosēšanos padomju lidlaukos].” V. Čērčils ierosināja F.D. Rūzveltam „sākt rīkoties un paskatīties, kas no tā iznāks. Nevaru iedomāties, ka viņš [J. Staļins] sāks slikti apieties ar mūsu lidotājiem vai aizturēs viņus.” Acīmredzot, ievērojot to, ka ASV tai laikā izvērsās prezidenta vēlēšanu kampaņa un F. D. Rūzvelts nevēlējās riskēt ar ebreju un ukraiņu izcelsmes amerikāņu balsīm, kuri neizjuta īpašas simpātijas pret agrāko Polijas valstiskumu un arī AK, kā arī amerikāņu vestās sarunas ar PSRS par citu padomju bāzu izmantošanas iespējām, 26.augustā ASV prezidents uz šo visai avantūristisko britu premjera priekšlikumu atbildēja, ka viņš „neuzskata par lietderīgu kopējo ilgtermiņa kara perspektīvu gaismā piedalīties” V. Čērčila piedāvātajā vēstījumā J. Staļinam, kaut neiebilda, ja to savā vārdā nosūtīs V. Čērčils. Galu galā pēdējais neriskēja sabojāt attiecības ar padomju diktatoru un vēstījumu tā arī nenosūtīja.

Interesantu epizodi par britu premjera noskaņojumu pret sacelšanos atstāstījis ģenerālis V. Andersss savās atmiņās. 1944.gada 26.augustā V. Čērčils ieradās Otrā poļu korpusa štābā Itālijā. Notika viņa saruna ar ģenerāli V. Andersu. Tās protokolā atzīmēts, ka Lielbritānijas premjerministrs ģenerālim paziņoja: „Noslēdzot alianses līgumu ar Poliju, Lielbritānija nekad nav garantējusi tās robežas. Viņa uzņēmas saistības, lai Polija varētu eksistēt kā brīva, neatkarīga, suverēna un liela valsts un lai tās pilsoņi dzīvotu laimīgi un netraucēti veidotu savu likteni, būdami pasargāti no svešinieku iejaukšanās.

[..] Ticiet mums, mēs turēsim savus solījumus. Bet jums nebūtu stūrgalvīgi jāturas pie savām austrumu robežām. Jūs rietumos dabūsit apgabalus, kas daudz labāki par Polēzijas (tā avotā, jābūt – Poļesjes – V.Š.) purviem. Odera būs jūsu robeža rietumos. Piekrastē ir daudz labākas un plašākas izredzes nekā jebkurā koridorā.”

Ģenerālis V. Anderss gan apliecināja savu ticību Lielbritānijai, bet reizē paziņoja: „Bet mēs nevaram uzticēties Krievijai, jo mēs to pārāk labi pazīstam. [..] Boļševikiem vajag mūsu austrumu provinces, lai mūs vieglāk izpostītu un lai iekļūtu dziļāk Eiropā, ko tie grib padarīt komunistisku. [..] Mūsu sievas un bērni atrodas Varšavā, bet mēs redzam labāk tos aizejam bojā nekā dzīvojam zem boļševikiem. Mēs visi gribam labāk krist kaujā nekā dzīvot, baiļu nomākti.”

V. Čērčils savukārt mierināja ģenerāli: „Mums ir līgums ar Krieviju uz 20 gadiem. Iespējams, ka tas nepastāvēs tik ilgi, bet es ticu, ka stāvoklis Krievijā ir grozījies un ka vīriem, kuru rokās šodien vara, pēc kara beigām tā vairs tik liela nebūs. Tagadējie ģenerāļi un citi augsti virsnieki, viņu sievas un bērni nekad nesamierināsies ar to, ka mājās atgriežoties, tiem nebūs nekādas teikšanas. Viņi nāks pie varas un ņems dalību valdībā, kas ir viņu parādniece. Katrā ziņā viņi būs pret pašreiz valdošo režīmu Padomju Krievijā. Tāpēc jūsu bažas ir pārspīlētas un vēl jo vairāk tamdēļ, ka jums jātic Lielbritānijai un Savienotajām Valstīm, kas nekad jūs nepametīs. Laiki pagājuši, kad Lielbritānija un Francija [acīmredzot kļūda protokolā, jābūt: Lielbritānija uz Franciju– V.Š.] spēja sūtīt tikai 3 divīzijas un militārajā ziņā bija vājāka par Poliju. Jāzina, ka Lielbritānijas un Savienoto valstu spēka avoti ir neizsmeļami. Patlaban mums ir spēcīga armija, kādas mums agrāk nebija, un trīs ar pus gadus apmācīti karavīri. Mēs laidām darbā tikai divas piektdaļas mūsu spēku, lai ar varenu triecienu iebruktu Eiropā. Mūsu panākumi tālu pārspēja padomju gūtos panākumus karā. Staļinam tas jāzina un jāsaprot, ka Staļingrada vairs nav viņa monopols. Viss, kas risinājās Francijā, bija daudz lielāka apjoma notikums. Mēs labi zinām, ka kara iznākumā pazudīs divas lielvalstis – Vācija un Japāna. Krievija paliks. Un Savienotajām valstīm un Lielbritānijai būs milzīgi lidmašīnu, lielgabalu un tanku krājumi. Mēs gribam, lai Krievija būtu stipra, bet draudzīgās attiecībās ar jums un mums.” (Kā mūsdienās zinām, V. Čērčils dažos paredzējumos diezgan pamatīgi kļūdījās, taču vērtīgi ir mājieni par jau toreiz pastāvošajiem Rietumu lielvalstu plāniem attiecībās ar PSRS.

Interesanti, ka pēc šīs sarunas V. Čērčils, kārtējo reizi, mēģinot ietekmēt PVE saprātīguma virzienā, paziņoja S. Mikolajčikam: „Nesen es runāju ar jūsu ģenerāli Andersu, un man liekas, ka viņš lolo cerību, ka pēc Vācijas sakāves sabiedrotie sakaus Krieviju. Tas ir ārpriests. Krievus nav iespējams sakaut! [..] Savā stūrgalvībā jūs neredzat to, ar ko riskējat [..] Mēs paziņosim visai pasaulei par jūsu neprātību. Jūs cenšaties izraisīt karu, kurā ies boja 25 miljoni cilvēku [..] Jūs neesat valdība, jūs esat apžilbuši ļaudis, kuri grib iznīcināt Eiropu. Es nenodarbošos ar jūsu lietām. Domājiet par tām paši. Ja jūs gribat atstāt savu tautu likteņa varā, jums nav atbildības sajūtas savas dzimtenes priekšā. Jūs esat vienaldzīgi pret tās ciešanām. Jums prātā ir tikai zemiskas, savtīgas intereses [..] Jūsu argumentācija, vienkārši runājot, ir noziedzīgs mēģinājums nepieļaut sabiedroto vienošanos ar „*liberum veto*” palīdzību. Tā ir glēvulība no jūsu puses. Ja jūs gribat iekarot Krieviju, tad dariet to patstāvīgi. Jūs vajadzētu iesēdināt slimnīcā prātu zaudējušajiem.”

Jāatzīst, ka skarbie Lielbritānijas premjera vārdi adekvāti atspoguļoja lietas būtību. Labējie poļu politiķi un militaristi labprāt lietotu „*liberum veto*” attiecībās ar saviem sabiedrotajiem, ja vien tie to uzklausītu.

Toties V. Čērčils bija spiests vismaz netieši atzīt, ka PVE un AK pavēlniecība ir atbildīga par Varšavas traģēdijas izraisīšanu. 1944.gada 4.septembrī V. Čērčils Lielbritānijas valdības vārdā rakstīja J. Staļinam: „Lai kāda arī būtu patiesība vai nepatiesība par Varšavas sacelšanās sākotni,

nedrīkst darīt pašu Varšavas tautu atbildīgu par pieņemto lēmumu. Mūsu tauta nevar saprast, kāpēc poļiem Varšavā netika sniegta materiāla palīdzība no ārienes. Un arī pašai [Lielbritānijas] kara valdībai grūti saprast Jūsu valdības atteikšanos rēķināties ar britu un amerikāņu valdību saistībām palīdzēt poļiem Varšavā”. Tai pat dienā V. Čērčils telegrafēja ASV prezidentam F.D. Rūzveltam: „Baidos, ka Varšavas krišana ne tikai sagraus visas cerības uz progresu [Rietumvalstīm pieņemama režīma formēšanā Polijā – V.Š.], bet liktenīgā kārtā sašķobīs arī paša Mikolajčika stāvokli”. Tas acīmredzot arī bija galvenais V. Čērčila bažu cēlonis.

Spriežot pēc vēsās atbildes, kuru V. Čērčils saņēma Vašingtonā, F.D. Rūzvelts taisnību par sacelšanās izraisīšanas apstākļiem uzzināja *post factum*. Prezidents nevēlējās iesaistīties Polijas valdības emigrācijā un V. Čērčila uzsāktajā spēlē. Jau 5.septembrī, gandrīz mēnesi pirms tam, kā nacisti galīgi apspieda varšaviešu pretošanos, viņš to norakstīja zaudējumos. „Palīdzības poļiem Varšavā problēma, – paziņoja viņš V. Čērčilam, – par nožēlu, jau ir atrisinājusies vilcināšanās un vācu darbības rezultātā, un tagad, redzams, mēs neko nespēsim izdarīt, lai palīdzētu poļiem.”

Nepalīdzēja arī tas, ka katoliskos poļus aizstāvēja Romas pāvests Pij XII, kurš griezās pie sabiedrotajiem ar prasību iejaukties Varšavas sacelšanās gaitā, jo „padomju karaspēks atturas ieiet pilsētā, lai vācieši iznīcinātu Armiju Krajovu un atstātu tam ceļu pie varas.”

Tik tiešām, augusta beigās – septembra sākumā sacelšanās Varšavā nonāca krīzes stāvoklī. Vācieši pakāpeniski izspieda sacēlušos no atsevišķiem to ieņemtajiem izolētajiem pilsētas rajoniem. Sakari starp tiem tika uzturēti caur kanalizācijas kanāliem. Apstākļi šais kanālos bija ārkārtīgi smagi. Atsevišķi iecirkņi sasila no virs viņiem degošajiem namiem, citi bija pilni ar specifiski smirdīgu šķidrumu, dažkārt nācās pārvietoties tajā četrpārus. Kanālos valdīja tumsa. Bieži vācieši no augšas pa kanalizācijas lūkām svieda granātas. Kanalizācijas kanālus izmantoja arī evakuācijai no rajoniem, ko sacēlušies vairs nespēja noturēt savās rokās. Augusta beigās, septembra sākumā dzīvi palikušie kaujinieki, daļa ievienoto un civiliedzīvotāju no vecpilsētas spēja pārcelties uz citiem rajoniem. Atkāpšanās bija organizēta tā, ka uzbrūkošie vācieši pēkšņi atklāja, ka viņu priekšā pretinieka nav.

Raksturīgi, ka, no vienas puses, sākotnēji pilsētas iedzīvotāji nevēlējās brīvprātīgi pamest pilsētu, slēpās pagrabos, bumbu patvertnēs, kaut ar katru dienu auga upuru skaits civiliedzīvotāju vidū. No otras puses, kad gan sacēlušies, gan civiliedzīvotāji smagi cieta no pārtikas un dzeramūdens trūkuma, auga varšaviešu neapmierinātība ar sacelšanās vadītājiem. Arvien vairāk varšaviešu vēlējās atstāt pilsētu. Viens no viņiem - K. Vasiļevskis liecināja, ka civiliedzīvotāji no vecpilsētas, kuri slēpās baznīcās, griezās pie viena no AK komandieriem, pieprasot radīt viņiem iespēju evakuēties. Viņš savukārt vērtēja situāciju no sava viedokļa: „Ja liela cilvēku grupa garīdznieku pavadībā pametīs šo teritoriju un pāries uz teritoriju, ko ieņem vācieši, sacēlušos vidū zudīs pretestības gars. Katrs, kurš mēģinās iziet [no ielenkuma], tiks nošauts, kā nodevējs”. Iznāk, ka pilsētas iedzīvotāji kļuva par sacelšanās dalībnieku, pirmkārt jau viņu komandieru, ķīlniekiem. Iedzīvotāji bija vajadzīgi, jo bez viņiem cīņa zaudēja jēgu. „Ja nebūs iedzīvotāju”, – paziņoja L. Okuļickis – „mēs varam sagaidīt, ka karavīrs jutīsies vientuļš un nespēs drosmīgi aizstāvēt to drupu kaudzi, kāda šodien ir Varšava”. Tādejādi, jebkuri zaudējumi civiliedzīvotāju vidū AK komandieriem šķita attaisnojami.

AK Varšavas apgabala komandants A. Skročinskis šai laikā sekojoši vērtēja stāvokli: „Iznīcībai pakļautie civiliedzīvotāji, kuri varonīgi palīdzēja mums pirmajās sacelšanās nedēļās, neredzot galu savām mocībām, ir zaudējuši ticību mūsu akcijas mērķtiecībai un atrodas uz spēku izsīkuma robežas. No to puses ir vērojamas naidīguma izpausmes pret kaujiniekiem un vadību, kā militāro, tā civilo.” A. Skročinskis uzsvēra, ka „pastāv nopietni draudi, ka tuvākajās dienās tālāko kauju gaita un to beigas var notikt pret komandieru gribu”. Viņa vārdu patiesumu apliecināja arī vācieši. 1944.gada

3.septembrī vācu izlūki par stāvokli Varšavā ziņoja: „Iedzīvotāju noskaņojums ārkārtīgi slikts. Visi šie ļaudis ir zaudējuši visu savu īpašumu. Ikdienas bombardēšanas, artilērijas un mīnmetēju apšaudes rezultātā viņi cieš lielus zaudējumus. Apgāde ar pārtiku un ūdeni bezcerīgi slikta, nelielos krājumus izmanto pirmkārt pati AK. Bez visa cita sacēlušies izdzen iedzīvotājus piespiedu darbos. Sacelšanās dalībnieku cīņu [iedzīvotāji] sauc par noziedzīgu idiotismu, kam līdz šim nav bijis līdzīga. Pēdējā laikā iedzīvotājus spiež arī piedalīties cīņā. Atteikšanās gadījumā – nošaušana. Attiecībā pret vācu vērmahtu iedzīvotāji izturas lojāli. Fiksēti gadījumi, kad poļu civilisti glāba vācu karavīrus no nāves.”

Oficiālu piekrišanu iedzīvotāju evakuācijai AK pavēlniecība deva tikai 8.septembrī. Taču pat tad cilvēki, kuri pameta kaujās ierauto teritoriju, nesagaidīja sacēlušos simpātijas vai vismaz izpratni. Viens no viņiem stāstīja: „Karavīri bija sašutuši par iedzīvotāju aiziešanu. Ejošajiem pakaļ tika raidītas indīgas piezīmes, viņiem nedeva uzsmēķēt. Viens kaujinieks no atbalsta punkta Ļvovas ielā man pateica, ka, ja viņš šajā pūlī pamanītu savu māti, tad nošautu to. Viņš bija sašutis par to, ka varas iestādes atļauj šādu kaunpilnu uzvedību, bet pirmkārt viņš bija sašutis par liela skaita jauniešu aiziešanu”.

Sacelšanās netieši veicināja arī kreiso spēku konsolidāciju. 1944.gada 12. septembrī Varšavā tika panākta AL, Polijas Tautas armijas (*Polska Armia Ludowa*) un drošības korpusa (*Korpus Bezpieczeństwa*), kurš sarāva sakarus ar AK, vienotas pavēlniecības izveide. 14.–15.septembrī tika noslēgts līgums par Apvienotu bruņotu spēku (*Połączone Siły Zbrojne*) izveidi Varšavā, kurus komandēja J. Skokovskis. 25.–26.septembrī šī militārā vienošanās tika papildināta ar politisku līgumu par Sacelšanās Demokrātiskās apvienības (*Powstańcze Porozumienie Demokratyczne*) izveidi. Apvienotie bruņotie spēki un Demokrātiskā apvienība paziņoja, ka tie atzīst tikai KRN un PNAK varu un pilnībā tiem pakļaujas. Faktiski Varšavā formējās otra vara, otrs varas centrs. Protams, par kaut cik ievērojamu kreiso spēku ietekmi neklājas runāt, tā bija daudz vājāka par PVE ietekmi, taču ar tendenci pieaugt.

Būtiski ietekmēt situāciju Varšavā nevarēja arī 1.Baltkrievijas frontes operācijas, kaut arī tās mazināja vācu spiedienu pret sacelšanās dalībniekiem.

1. Baltkrievijas frontes štābs ar Virspavēlniecības pārstāvja maršala G. Žukova piedalīšanos 8.augustā izstrādāja jaunu Varšavas ieņemšanas plānu. Tiesa, operācija nevarēja sākties agrāk par 25. augustu. Stāvokli sarežģīja tas, ka augusta otrajā pusē pretinieks pastiprināja spiedienu pret padomju placdarmu dienvidos no Varšavas, tā aizsardzībai nācās iesaistīt papildus spēkus. Virspavēlniecība plānu neapstiprināja un 1.Baltkrievijas fronte to tā arī nemēģināja realizēt.

Tomēr, vēl neatguvusi pilnībā spēkus pēc Baltkrievijas un Polijas austrumdaļas atbrīvošanas, 1. Baltkrievijas fronte uzsāka uzbrukumu uz ziemeļiem no Varšavas, starp Bugu un Vislu, un 18.augustā atsvieda vērmahta 2.armiju aiz Bugas. 22.augustā uzbrukumu uzsāka arī 2. Baltkrievijas fronte. Līdz 31. augustam Sarkanā armija izveidoja vairākus ķīļus vācu frontē, taču cerēto tās pārrāvumu tā arī nesasniedza. 3. septembrī uzbrukums tika atjaunots, vācu spēkus atsvieda aiz Narevas un izveidoja vairākus placdarmus. Taču 16.septembrī uzbrukuma spars izsīka un fronte stabilizējās pa Vislas līniju. Dienvidos no Varšavas sīvas cīņas risinājās pie padomju placdarmiem Pulavas rajonā, taču arī šeit vācu fronti pārraut neizdevās.

Septembra sākumā 1.Baltkrievijas frontes izlūkošana atklāja, ka viena no ienaidnieka tanku divīzijām un dažas citas daļas, kuras agrāk atradās pie Varšavas piepilsētas Prāgas, tagad parādījušās pie padomju placdarmiem Vislas kreisajā krastā uz ziemeļiem no Varšavas. Acīmredzot vācu pavēlniecība gaidīja, ka tieši tur pieaugs padomju daļu aktivitāte. Saņemtās ziņas par ienaidnieka spēku pārgrupēšanu ļāva pieņemt lēmumu par triecienu Varšavas piepilsētas Prāgas virzienā.

Ģenerālis V. Andersss savās atmiņās apgalvo, ka „Krievijas ciniskā nostāja, atsakoties palīdzēt insurgentiem un padarot aviācijas palīdzību neiespējamu, radīja visā pasaulē tādu sašutumu, ka beidzot pēc sešām nedēļām tā bija spiesta kaut ko darīt. 14.septembrī krievu karaspēks ieņēma Prāgu — priekšpilsētu Vislas labajā krastā — un padomju artilērija un lidmašīnas sāka mest insurgentiem pārtiku un munīciju”. Jāsaka, ka apgalvojums par „sašutumu pasaulē” bija klajš pārspīlējums, trīs sabiedrotās lielvalstis savas domstarpības neafišēja, Rietumu lielvalstis neļāva pārlietu „trokšņot” poļu masu informācijas līdzekļiem. J. Staļins ar poļu atbalstītājiem Rietumos varēja nerēķināties. (Autoram jāpasaka, ka V. Andersss un citi „Krievijas ciniskās nostājas” nosodītāji paši bija bezgala ciniski, negribot redzēt Sarkanās armijas milzu pūles nacisma sakāvē. Pēc vācu ģenerāļa F.W. fon Mellentina datiem no 1944.gada 1.jūnija līdz 31. augustam Vācijas karaspēks Austrumu frontē zaudēja 916 860 cilvēku, tai pašā laikā Rietumu frontē – 293 802 cilvēkus. Sašust par „Krievijas cinisko nostāju” šai laikā varēja tikai klaji ar nacionālo egoismu slimi cilvēki.)

Uzbrukuma Varšavas priekšpilsētai Prāgai sagatavošanas gaitā KRN vadītās Polijas armijas virspavēlnieks ģenerālis M. Žimerskis piedāvāja tā gaitā izmantot arī poļu daļas. Padomju pavēlniecība, kura jau agrāk bija lēmusi, ka Varšavā pirmajiem jāieiet poļu karavīriem, tagad lika 1. T. Kostjuško vārdā nosauktajai divīzijai pārdislocēties. 1944.gada 10.septembrī Polijas armijas 1.divīzija kopā ar padomju daļām uzsāka uzbrukumu Varšavas piepilsētas Prāgas virzienā. Vienlaikus uzbrukums notika lielākajā padomju-vācu frontes daļā no Baltijas jūras līdz Karpatu kalniem, kas neļāva vācu pavēlniecībai pārsviet lielākus spēkus Varšavas sacelšanās apspiešanai un tā varēja turpināties. 12.septembrī Prāgas virzienā tika koncentrēta visa 1.Poļu armija.

Pēc Sarkanās armijas Ģenerālštāba Operatīvās pārvaldes priekšnieka ģenerāļa S. Štemenko atmiņām, 13.septembrī J. Staļins pavēlēja savam vietniekam maršalam G. Žukovam doties uz 1. Baltkrievijas frontes štābu: „Tieciet uz vietas galā ar Varšavu un pieņemiet mērus, kādi vajadzīgi. Vai tur nevar veikt daļēju Vislas forsēšanas operāciju tieši ar Berlinga daļām ... Būtu ļoti svarīgi ... Uzdevumu poļiem dodiet personīgi kopā ar Rokosovski un paši palīdziet viņiem organizēt lietu. Viņi ir vēl cilvēki bez pieredzes.”

14.septembrī 1.Baltkrievijas frontes karaspēks kopā ar 1.Poļu armiju ieņēma Prāgu. T. Kostjuško vārdā nosauktās divīzijas 1.pulks sasniedza Vislu. Divīzija cieta lielus zaudējumus. Tā, pulks, kurš bija pirmais cēlies no ierakumiem kaujā pie Ļeņino un līdz Vislai bija nogājis ap tūkstoti km, par pēdējiem 13 km bija maksājis visaugstāko cenu – 705 karavīri bija krituši un ievainoti. Zaudējumi veidoja 38% no tā sastāva, kurš pulkā bija pirms piecām dienām. Pavisam 1.divīzija, lai sasniegtu Vislas krastu, zaudēja 1 792 cilvēkus, no tiem 355 bija krituši. Vairāk nekā 6 tūkstošus cilvēku zaudēja padomju korpusi, uzbrūkošie Varšavas virzienā līdzās poļiem. Visi 1.Baltkrievijas frontes zaudējumi septembra 2.dekādē sastādīja 17,5 tūkstoši cilvēku, tai skaitā ap 3 tūkstoši nogalināto.

15.septembrī visa Prāga bija atbrīvota un turp pārdislocējās 1.Poļu armija. Arī rajoni, kurus bija ieņēmušas padomju daļas, tika nodoti tai. Sarkanās armijas pavēlniecība bija informēta par labējo buržuāzisko politiķu nodomiem un centās izvairīties no bruņotiem konfliktiem ar AK. Tāpēc jau uzbrukuma smailē Varšavai atradās 1. Poļu armijas daļas. Ja Varšava tiešām tiktu atbrīvota 1944.gada septembrī, PVE piekritējiem būtu grūti atrast pilsētā daudz cilvēku, gatavu uzsākt brāļu karu.

Diemžēl „Berlinga daļām” neizdevās izpildīt maršala K. Rokosovska 15.septembra pavēli izcēties Vislas rietumu krastā tūlīt aiz pretinieka un ieņemt placdarmu, jo arī vācieši uz Varšavu nosūtīja papildus spēkus. Tie gan nespēja aizkavēt Prāgas ieņemšanu, bet tomēr ļāva izveidot jaunu aizsardzības līniju Vislas rietumu krastā. Atkāpjoties vācieši 13.septembrī uzspīdzināja visus tiltus pār Vislu.

Prāgas ieņemšana kļuva par svarīgu visas Varšavas atbrīvošanas etapu. Atbilstoši visiem iepriekšējiem padomju pavēlniecības nodomiem izpildīt šo uzdevumu varēja tikai ar plašu pilsētu apejošu manevru, no abās pusēs uz ziemeļiem un dienvidiem no Varšavas radītiem placdarmiem Vislas rietumu krastā. Frontāla trieciena variants kreisā krasta Varšavai netika ņemts vērā, jo vestu pie milzīgiem zaudējumiem un prasītu milzīgus spēkus, kuru 1. Baltkrievijas frontes rīcībā nebija. Pēc tam, kad padomju un poļu karaspēks sasniedza Vislas labo krastu, vismaz teorētiski radās agrāk nebijušas iespējas atbrīvot Varšavu un izglābt tās iedzīvotājus. Taču par šādās operācijas panākumu kļuva varēja kļūt vienīgi regulārā karaspēka un sacelšanās dalībnieku pūliņu koordinācija, dodot kopīgu triecienu: sacelšanās dalībniekiem uzbrūkot Vislas virzienā un regulārajai armijai forsējot upi, tad varētu notikt abu spēku savienošana. Tad padomju karaspēks varētu iegūt vērtīgu placdarmu, kurš lieti noderētu tā tālākajam uzbrukumam Berlīnei un Austrumprūsijai.

Militārie speciālisti ir konstatējuši, ka tieši tagad AK vajadzēja sākt sacelšanos Varšavā, lai neļautu vāciešiem uzspriecināt tiltus, sagrābtu tos un ļautu padomju karaspēkam pārcelties uz Vislas kreiso krastu un ieņemt Varšavu.

Par 14.septembri, kad padomju un poļu karaspēka daļas ieņēma Prāgu, maršals K. Rokosovskis rakstīja: „Lūk, kad bija visizdevīgākais brīdis sākt sacelšanos poļu galvaspilsētā! Ja veiktu frontes karaspēka no austrumiem un sacēlušos no pašas Varšavas kopīgu triecienu, tad šai brīdī varētu rēķināties ar Varšavas atbrīvošanu un tās noturēšanu. Acīmredzot, ko vairāk frontes karaspēks nespētu izdarīt pat vislabvēlīgākajos apstākļos.” Taču, kā jau zināms, AK pavēlniecība, pieņemot lēmumu par sacelšanos, priekšroku bija devusi citiem, politiskiem apsvērumiem.

PVE un AK pavēlniecības kurss uz rīcību bez saskaņošanas ar PSRS automātiski noveda pie sakaru trūkuma starp abām pusēm arī pašas Varšavas sacelšanās laikā. Tikai tad, kad kļuva pilnībā skaidrs, ka situācija Varšavā attīstās galīgi pretēji AK pavēlniecības plāniem, tā caur Londonu griezās pie padomju pavēlniecības. Tikai 11.septembrī, atsaucoties uz no S. Mikolajčika saņemto ziņu par gatavojamo sadarbību palīdzībā Varšavas sacelšanās dalībniekiem, T. Komorovskis caur Londonu nosūtīja radiogrammu maršalam K. Rokosovskim, kurā lūdza „sniegt palīdzību un saskaņot ar mums savus pūliņus”. Tikai 15.septembrī poļu spēku Rietumos virspavēlnieka štābs Londonā nodeva padomju misijai pazīšanās signālus un šifrus sakariem ar AK radiostaciju.

Padomju valdība caur Londonu AK pavēlniecībai Varšavā šifrus un citas ziņas, kas bija nepieciešamas, lai stātos kontaktos ar maršala K. Rokosovska radiostaciju, nosūtīja 10.septembrī. Depeša no Lielbritānijas valdības vispirms nonāca pie Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieka vietnieka A. Antonova, kurš pavēlēja nodibināt sakarus starp K. Rokosovski un Varšavas sacelšanās vadību. Taču vēl 17.septembrī K. Rokosovskis skaidroja ģenerālim M. Žimerskim, ka tai dienā ēterī izskanējusi britu radio informācija, ka viņš stāvēt ciešā kontaktā ar ģenerāli Buru (Komorovski), neatbilst patiesībai.

Pēc tam, kad sacelšanās dalībnieki no Žolibožas (*Żoliborz*) rajona nosūtīja kopēju AK un AL sakarnieku grupu pie ģenerāļa Z. Berlinga, 18.septembrī tika nodibināti daļēji radiosakari un sacēlušies varēja operatīvi saņemt padomju aviācijas un artilērijas atbalstu, koriģēt padomju artilērijas uguni. Taču tiešus sakarus starp AK un 1.Baltkrievijas frontes štābiem, kā arī starp 1.Poļu armijas un AK Varšavas apgabala štābiem (jeb vienkāršāk – starp ģenerāļiem A. Hruscelu un Z. Berlingu) izdevās nodibināt tikai 24.septembrī, kaut ģenerālis T. Komorovskis Londonai jau 23.septembrī paziņoja, ka „šodien nodibināti sakari ar maršala Rokosovska radiostaciju”. (Bez tam T. Komorovskis ziņoja, ka iepriekšējā naktī turpinājās padomju munīcijas un pārtikas sūtījumu saņemšana, ka notiek padomju un vācu artilērijas divkauja ar padomju pārsvaru.)

Nedz PNAK, nedz padomju vadība līdz septembra vidum faktiski skaidri neorientējās, kas notiek Varšavā. AL vadība Varšavā vairakkārt sūtīja savus cilvēkus pāri Vislai pretī Sarkanās armijas daļām, lai nodibinātu sakarus, taču viņu vairākums gāja bojā uzdevumu neizpildījuši. Tikai pateicoties AL vietējām vienībām, kuras arī sūtīja savus sakarniekus pāri Vislai pretī Sarkanās armijas daļām, izdevās nodibināt kontaktus starp sacelšanās dalībniekiem un upes austrumu krastu. Tikai naktī no 12. uz 13.septembri pāri upei pārklūva divas AL sakarnieces (pēc tam sekoja vēl mēģinājumi naktī no 14. uz 15. un no 16. uz 17.septembri). Pēc pirmo AL sakarnieku ierašanās padomju pusei kļuva skaidrāks gan sacelšanās antinacistiskais raksturs, gan tās traģēdijas dziļums. Jau 13.septembrī šī informācija tika nodota J. Staļinam, kurš pavēlēja organizēt palīdzību sacelšanās dalībniekiem no gaisa. Tās pašas dienas (13.septembra) vakarā, kad kļuva galīgi skaidrs, ka neizdosies pāri Vislai ielauzties Varšavā, padomju aviācija, kā arī Polijas armijas 1.aviācijas divīzijas lidmašīnas uzsāka ieroču, munīcijas, pārtikas un medikamentu piegādi vietās, kuras bija norādījuši AL sakarnieki. Padomju lidmašīnas, īpaši nakts bumbvedēji (Po-2, saukti arī U-2, jau pēc kara tautā iesaukti par „kukuruzņikiem”) kravu sacelšanās dalībniekiem nometa no neliela augstuma, taču bez izpletniem, tāpēc daļa no tās, īpaši konservu bundžas, sliktā iepakojuma dēļ triecienu pret zemi rezultātā bojājās. AK propagandisti stāstīja, ka šī krievu sūtītā kravu daļa, pretēji britu sūtītajai, kura bija labāk iepakota un nomesta ar izpletniem, esot naidīguma pret poļiem demonstrācija. Patiesībā K. Rokosovska štābā lēmums nomest kravas AK bez izpletniem bija pieņemts, ievērojot Staļingradas kaujas pieredzi, kad tā tika apgādāta ģenerāļa V. Čuikova armija, kura atradās līdzīgos apstākļos kā sacēlusies Varšavā. Tādejādi noņemot ieročus un munīciju, daļa gan gāja zudumā, taču mazāks risks bija lidotājiem un krava tika nogādāta precīzāk. Lai nu kā, bet AK saņēma padomju ieročus. Toties ienaidnieku ar ieročiem un munīciju padomju lidotāji apgādāja krietni mazākā mērā nekā Rietumu sabiedrotie.

AK gatavojās tikties ar Sarkanā un 1. Poļu armiju. AK pavēlniecības instrukcijas Varšavas apgabalu komandantiem lika sagaidīt Sarkanā armiju „pieklājīgi, bet auksti”, kā „mūsu sabiedroto sabiedrotos” un aizliedza uzsākt politiskas sarunas. Tai pat laikā bija aizliegts atzīt Polijas armiju par likumīgiem poļu bruņotajiem spēkiem. Ģenerālis T. Komorovskis paziņoja, ka viņš „var vest sarunas ar padomēm, bet nevedīs tās ar Žimerski”. 12.septembrī, kad vēl norisa cīņas par Prāgu, pilnīgi slepena T. Komorovska direktīva deva norādījumus AK vienībām Varšavas atbrīvošanas gadījumā „tūlīt ieņemt pilsētu [...] Barikādes un nocietinājumus, kas aizsargā AK kontrolētos rajonus, nenojaukt līdz pilnīgai padomju-poļu attiecību noskaidrošanai”. Uz direktīvas pamata A. Hrusceļs izdeva savu rīkojumu atsevišķu vienību komandieriem „sagrābt AK spēkiem pēc iespējas lielāku pilsētas teritoriju [...] Ieņemtajā teritorijā radīt aizsardzību, atstājot krievu karaspēka rīcībā mūsu attīrītās galvenās komunikāciju artērijas [...] Reorganizēt rezerves, pagrīdi.” Tādejādi dienās, kad faktiski izšķīrās pēdējās vēl pastāvošās iespējas liktenis savienoties divu Polijas attīstības ceļu piekritēju spēkiem cīņā pret kopējo ienaidnieku – vācu okupantiem, AK vadība rūpējās par to, lai netiktu nojauktas barikādes, vērstas jau pret padomju armiju (faktiski 1.Poļu armiju, kas bija izcēlusies Vislas rietumu krastā), līdz ar to vājinot cīņas ierindu pret nacistiem.

Taču Varšavas iedzīvotāji bija informēti par 1.Poļu armijas dalību kaujās un bija noskaņoti tai labvēlīgi. Liela loma šīs informācijas izplatīšanā bija PSP un citu kreiso partiju presei. Turpretī PVE prese poļu karavīru ieguldījumu Polijas atbrīvošanā centās noklusēt, kaut arī britu masu informācijas līdzekļi par to ziņoja. Piemēram, Lielbritānijā iznākusī poļu avīze „*Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*” (Poļu un karavīru ikdienas avīze) 25.septembrī rakstīja, ka „krievi nostiprinās Varšavas placdarmos”. Pirmkārt, šajā laikā placdarmi pašā Varšavā jau bija zaudēti, bet informācijas nokavēšanos vēl varētu izskaidrot, otrkārt, poļu karavīri bija „kļuvuši” par krieviem, un to jau citādi

kā par falsifikāciju nevar nosaukt. Tikai 4.oktobrī minētā avīze pirmo reizi pieminēja poļu karavīrus, rakstot par „padomju karaspēka un ar to sadarbībā esošo poļu formējumu veltajiem mēģinājumiem forsēt Vislu Varšavas iecirknī”.

15.septembra vakarā Z. Berlings, cenšoties pēc iespējas saīsināt pārcelšanās pār Vislu sagatavošanas laiku, lai pagūtu sniegt palīdzību vēl esošajiem varšaviešu pretošanās centriem, pieņēma lēmumu par upes forsēšanu nekavējoties. Būtiska loma pārcelšanās pasteidzināšanā bija vēlmei palīdzēt ļoti grūtā situācijā esošajiem sacēlušos spēkiem Čerņakuvas (*Czerniakow* – viens no Varšavas rajoniem) rajonā. Desantēšanās atlikšana draudēja ar to, ka viss Vislas rietumu krasts varētu nonākt vācu rokās. Tāpēc arī netika gaidīts, kamēr tiktu piegādāts pēc iespējas vairāk peldošo līdzekļu un arī munīcijas. Steiga arī neļāva saskaņot pārcelšanos ar sacelšanās vadību.

AK vadība par gatavojamo desanta operāciju gan bija informēta. 17.septembrī vācu gūstā nokļuva AK kaujinieks (R. Glusskis), kurš pastāstīja, ka AK pavēlniecība, lai uzturētu savos kaujiniekos cīņas gribu, paziņojusi, ka naktī no 15. uz 16. vai no 16. uz 17.septembri divi Berlinga armijas pulki pārcelsies pār Vislu, lai palīdzētu sacelšanās dalībniekiem. AK kaujinieks arī stāstīja: „Civiliedzīvotāji gaida, ka „krievu atnākšana” darīs galu kaujām, bet pret komunismu izturas negatīvi. AK redz krievu atnākšanā tiešu palīdzību, bet komunismu tāpat nepieņem. Krievus patreizējā brīdī uzskata par mazāko ļaunumu.”

1.Poļu armijas štābā izstrādātais plāns paredzēja triju dienu un četru nakšu laikā ar padomju artilērijas, aviācijas, inženieru karaspēka atbalstu ieņemt divus placdarmus Žoļibožas un Čerņakuvas rajonos, savienoties ar sacelšanās dalībniekiem, pārcelt visu 1.Poļu armiju uz Vislas kreiso krastu un uzsākt Varšavas atbrīvošanu. Bija paredzēts, ka tankus un artilēriju pāri Vislai varēs pārvest ar prāmjiem, bet poļu sapieri vienlaikus uzbūvēs divus pontonu tiltus pār Vislu. Taču 1.Poļu armijas rīcībā bija tikai 75 pontoni un 246 dažādas laivas. (Operācijas gaitā praktiski visi pontoni un puse laivu gāja bojā.)

Laika taupīšanas nolūkā nācās rīkoties lielā mērā improvizējot. 16.septembrī 1.Poļu armijas daļas mēģināja forsēt Vislu. Pār to pārcēlās 400 karavīru ar diviem 45 mm lielgabaliem, 15 prettanku šautenēm un ložmetējiem. Kad šai dienā G. Žukovs un K. Rokosovskis ieradās 1.Poļu armijas komandpunktā, ģenerālis Z. Berlings viņiem ziņoja, ka ir izdevies pārcelt uz Varšavas Čerņakuvas rajonu vienu poļu bataljonu, kuram jāsavienojas ar šeit darbojošos sacelšanās dalībnieku grupu, jāveic izlūkošana un jārada placdarms citu daļu pārcelšanās nodrošināšanai pār Vislu. (Septembra otrajā pusē Čerņakuvas rajonā ap 400 AK un AL kaujinieki, nogrieztī no sacēlušos galvenajiem rajoniem, jau aizstāvējās pēdējiem spēkiem.) Viņš arī informēja padomju maršalus par naktī paredzēto otrā ešelona pārcelšanos. Tik tiešām, nākamajā dienā vēl ap 1 300 karavīru, trīs 45 mm lielgabali un citi ieroči tika desantēti Vislas kreisajā krastā. (Naktī no 16. uz 17.septembri Vislu izdevās pārpeldēt un 1.Poļu armijas 2.divīzijas štābā ieradās divi sacelšanās dalībnieku pārstāvji.) No 16. līdz 20.septembrim pāri Vislai pārcēlās seši poļu bataljoni, taču tankus un lielāka kalibra lielgabalus pārdabūt pār upi neizdevās.

Diemžēl vairākums no virsniekiem, kuri komandēja desantu, tika ievainoti, bet līdzņemtās raidstacijas, zem ienaidnieka uguns pārceļoties, nogrima upē un desantnieki praktiski palika bez sakariem ar Vislas austrumu krastu. Poļu armijas spēki forsēja Vislu vēl divās vietās, taču ciešot no stipras pretinieka apšaudes, tiem neizdevās noturēties upes krastā.

Maršals K. Rokosovskis savās atmiņās rakstīja, ka 16.septembrī, kad poļu armijas vienības forsēja Vislu un izcēlās tās piekrastē iecirkņos, kuriem bija jāatrodas sacēlušos rokās, pēkšņi izrādījās, ka tos ieņēmuši hitlerieši. Kad desants veda smagas kaujas, „sacelšanās vadītāji ne tikai nekādi nepalīdzēja

desantam, bet pat nemēģināja ar to uzņemt sakarus”. (Jāatgādina, ka tiešus sakarus starp ģenerāļiem A. Hruscelu un Z. Berlingu izdevās nodibināt tikai 24.septembrī, kad visi placdarmi jau bija likvidēti.)

Placdarma paplašināšana, ja tam pretī virzītos sacelšanās dalībnieki no pilsētas centra, varētu pavērt iespēju savienoties 1.Poļu armijas karavīriem ar sacelšanās dalībnieku pamatmasu. Taču sacēlušos galvenie spēki tā arī pat nemēģināja savienoties ar izcēlušos desantu. AK pavēlniecība ne tikai nedeva pavēli saviem kaujiniekiem savienoties ar desantu, bet, gluži pretēji, pēc T. Komorovska un A. Hruscela pavēles AK vienības uz desanta izcelšanās brīdi tika atsauktas no upes piekrastes uz pilsētas centru. Ar to saskan arī desanta dalībnieku atmiņas: „Logos, pagrabos un uz jumtiem gaidīto sacēlušos dalībnieku vietā atradās [ienaidnieka] snaiperi.”

Krievu vēsturnieks M. Semirjaga uzskatīja, ka „baidoties no sacēlušos apvienošanās ar Polijas armijas daļām, AK pavēlniecība atvilka [no Vislas krasta] sacēlušos vienības”. Pie tam bez desanta cieta arī piekrastē izvietotās AL vienības, kuras AK pārstāvji nebrīdināja par savu rīcību. Krievu publicists V. Šveds izsaka pieņēmumu, ka AK pavēlniecība šai laikā nolēmusi koncentrēt savus spēkus Karaļa pils (*Zamek Królewski w Warszawie*) ieņemšanai. Tā sagrābšana un noturēšana līdz padomju karaspēka ienākšanai ļautu AK vadībai uzstāties kā valsts varu reprezentējošam spēkam, kas atrodas valsts varas rezidencē. Autors kādus datus, apstiprinošus šo pieņēmumu, nav atradis. Domājams, ka AK jau nevarēja plānot kaut cik plaša mēroga uzbrukumu. Lai nu kā, diennakti pirms desanta izcelšanas pēc T. Komorovska pavēles vācu spēkiem tika atdots vienīgais starpposms, kurš saistīja kauju rajonu ar pilsētas centru, kur atradās AK štābs.

Iespējams, ka AK pavēlniecība tik tiešām nevēlējās, lai sacelšanās dalībnieki cīnītos plecu pie pleca ar „Berlinga armijas” karavīriem, jo tad taču izjuku poļu patstāvības, PVE varas demonstrēšanas plāni. Acīmredzot AK pavēlniecībai nebija svarīgi, kādus upurus nesīs viņu tautieši no „Berlinga armijas”. Varbūt tika pat cerēts, ka tie būs ievērojami un novājinās tās spēkus. Tāda nostāju taču iederētos „divu ienaidnieku” koncepcijā! Taču vēl vairāk iespējams, ka AK vairs vienkārši nebija spēku kādi palīdzēt desantam, bet vaina par to bija jāuzņemas atbildīgajiem par sacelšanās sākumu netaisnā. Kad 21.septembrī AL štāba priekšnieks Varšavā majors J. Maļeckis griezās pie ģenerāļa A. Hruscela ar priekšlikumu visiem spēkiem dot triecienu uz austrumiem ar mērķi savienoties ar desantniekiem placdarmos, pēdējais atbildēja: „Pārāk vēlu”. Viņam bija taisnība – izdevību viņš un AK augstākā pavēlniecība jau bija palaiduši garām.

Vācu spēki vājināja uzbrukumus sacelšanās dalībnieku kontrolētajiem rajoniem un koncentrēja spēkus 1.Poļu armijas placdarmu likvidēšanai. Vācu karaspēks bloķēja placdarmus. Tas atradās izdevīgās augstāk esošās pozīcijas, varēja ar stipru uguni burtiski „nogriezt” divās vietās izcēlušos desantnieku grupas vienu no otras, no sacēlušos kontrolētajiem rajoniem, kā arī no upes krasta, iznīcināt gandrīz visus pārceļšanās līdzekļus, ar to darot neiespējamu papildspēku, munīcijas un pārtikas piegādi placdarmos esošajiem cīnītājiem. Nebija iedomājams zem šādas labi mērķētas apšaudes uzcelt pontonu tiltus. Sēkļi upē savukārt neļāva izmantot pārceltuves ar lielu iegrimi, kas ļautu nogādāt upes otrā krastā smago tehniku.

Ģenerālis M. Žimerskis, 18.septembrī ziņojot PNAK par stāvokli Varšavā, uzskatīja, ka ar frontāliem uzbrukumiem pāri upei gan var atvieglot ielenkto stāvokli, taču atbrīvot pilsētu var vienīgi ar tās apiešanas operāciju. Taču iespējas radīt šādu placdarmu uz ziemeļiem no Varšavas mazinājās kā ilglaicīgajās kaujās iesaistīto padomju karavīru noguruma rezultātā, tā arī tāpēc, ka no Magnuševas placdarma (60 km uz dienvidiem no Varšavas) vācieši uz ziemeļiem – Vislas, Nareves un Rietumbugas saplūšanas rajonu pārdislocēja tanku divīziju „Hermann Göring”.

Vācu spēki spēja atvairīt 1.Poļu armijas desantu. Ņemot vērā lielos zaudējumus un nespēju gūt panākumus, 20.septembrī 1.Poļu armijas pavēlniecība nolēma pārtraukt pārcelšanos uz Vislas rietumu krastu. 21.septembrī seši jau pārceltie pāri Vislai bataljoni (precīzāk, to atliekas) tika evakuēti. 22.septembrī Čerņakuvu placdarms tika zaudēts. No 2 614 cilvēkiem, kas pārcēlās uz Vislas rietumu krastu, krita vai pazuda bez vēsts 1 987, ievainoti austrumu krastā atgriezās 289. Poļu militārais vēsturnieks J. Kirhmeijers savā grāmatā „*Powstanie Warszawskie*” (Varšavas sacelšanās – Šī 1959.gadā publicētā monogrāfija līdz 1989.gadam piedzīvoja deviņus izdevumus, kas rāda tās nozīmību) uzsvēra, ka tai brīdī no militārā viedokļa sacelšanās vairs nebija nekādas nozīmes.

Pavisam 1.Poļu armija, 10 dienas cīnoties par Vislas forsēšanu un savienošanos ar sacelšanās dalībniekiem, zaudēja 3 764 cilvēkus. (Visa septembra garumā kopējie Polijas armijas zaudējumi sastādīja 4 857 cilvēkus.) Vislielākie zaudējumi bija 3. R. Trauguta vārdā nosauktajai poļu kājnieku divīzijai, kura uzbruka Čerņakuvai – tā zaudēja 25% personālsastāva. Vairāk kā 5 000 zaudēja padomju daļas, kuras atbalstīja 1.Poļu armijas pūļus un centās „atvilkt” no tās vāciešu spēkus. Ieskaitot Prāgas ieņemšana operāciju, 1.Poļu armija Varšavas rajonā zaudēja ap 6 500 cilvēku, padomju – vairāk nekā 10 000. Pēc padomju datiem, pret kuriem gan jāizturas kritiski, vācu zaudējumi tai pat frontes iecirknī šai laikā sastādīja ap 18 000 cilvēku, nerēķinot zaudējumus cīņās pret sacelšanās dalībniekiem. Tiesa, pat neveiksmīgie Vislas forsēšanas mēģinājumi atviegloja sacēlušos stāvokli. Tie piesaistīja daļu vācu spēku, kuri vērsās pret sacelšanos, netieši spieda nacistus apsolīt humānu apiešanos ar sacelšanās dalībniekiem, kuri padosies gūstā.

Sakarā ar lielajiem zaudējumiem, ar to, ka sacēlušos vienību pretestības spēks Varšavā mazinājās un arī visas 1. Baltkrievijas frontes rīcībā nebija līdzekļu situācijas uzlabošanai, maršals K. Rokosovskis ierosināja pārtraukt uzbrukumu Varšavai. Kā atmiņās raksta toreizējais Sarkanās armijas Ģenerālštāba Operatīvās pārvaldes priekšnieks ģenerālis S. Štemenko, ziņas par AK politiskās vadības intrigām piespieda 1. Baltkrievijas frontes pavēlnieku K. Rokosovski noteikti izteikties par aktīvas kara darbības pārtraukšanu Varšavā. Militārais stāvoklis noteica šādu lēmumu. K. Rokosovskis to pieņēma, izanalizējis 1.Poļu armijas daļu cīņas Vislas kreisajā krastā un citus faktorus. „Tādos apstākļos noturēties Vislas rietumu krastā nebija iespējams, — rakstīja maršals savās atmiņās, — es nolēmu operāciju pārtraukt. Palīdzējām desantniekiem atgriezties mūsu krastā. 23.septembrī šīs 1.Poļu armijas triju kājnieku pulku apakšvienības pievienojās savām vienībām.” Maršals G. Žukovs atbalstīja lēmumu. Augstākā Virspavēlniecība šo frontes pavēlnieka lēmumu apstiprināja. 1. Poļu armijai tika pavēlēts pāriet uz aizsardzību Vislas austrumu krastā. Ar to tika atzīts, ka pārcelties pāri Vislai, lai atbalstītu sacēlušos, tuvākajā laikā neizdosies. 23.septembrī J. Staļins par to informēja ASV sūtni A. Harimanu. Par galveno operācijas neveiksmes cēloni viņš nosauca neiespējamību pārcelt pār upi tankus, bez kuriem nevarēja sekmīgi uzbrukt augstienēs dominējošajām vācu pozīcijām, no kurām varēja sekmīgi apšaudīt pārcelšanās vietas.

Poļu vēsturnieks T. Savickis pārmet Z. Berlingam lēno desanta sagatavošanu (pavēli par Vislas forsēšanu Z. Berlins saņēma 15.septembra rītā, bet desanta izcelšana sākās tikai 16.septembra rītausmā), tā nepietiekamo apjomu, kad vajadzējis izcelties daudz lielākiem spēkiem. Tad arī to darbība upes rietumu krastā droši vien būtu efektīvāka. Acīmredzot strīdi par to, vai 1.Poļu armija un arī visa 1. Baltkrievijas fronte tai brīdī spēja veikt upes forsēšanu lielākiem spēkiem, var būt ilgstoši. Ja AK kaujinieki pēc pusotra mēneša cīņām nebija spējīgi uzbrukuma operācijām, atkāpās no agrāk ieņemtajām pozīcijām, tad 1.Polijas armija, kura bija iesaistīta Polijas teritorijas atbrīvošanā jau no 20.jūlija, bija ne mazāk nogurusi.

Pēc neveiksmīgās desanta operācijas ģenerālis Z. Berlings tika atstādināts no 1.Poļu armijas pavēlnieka amata. Pēc poļu pētnieka S. Jacinska vārdiem ģenerālis M. Žimerskis norādījis, ka atstādināšana notikusi „par patvaļību un sliktu desanta operācijas īstenošanu”. Britu pētnieks N. Deiviss raksta, ka pēc neveiksmīgā Vislas forsēšanas mēģinājuma ģenerāļa Z. Berlinga armija tika atsaukta no frontes „par nepakļaušanos pavēlēm un mēģinājumu palīdzēt sacelšanās dalībniekiem”. Diemžēl šādai pavēles motivācijai N. Deiviss nav devis apstiprinājumu ar dokumentiem. Faktiski 26.septembrī maršals G. Žukovs saņēma Ģenerālštāba pārstāvja ģenerālmajora P. Sviridova ziņojumu ar priekšlikumu nomainīt Z. Berlingu 1.Poļu armijas pavēlnieka amatā. G. Žukovs arī pats uzskatīja, ka Z. Berlings nespēj veikt armijas pavēlnieka pienākumus un ierosināja viņu nomainīt. 30. septembrī J. Staļins kā Virspavēlnieks izdeva pavēli Z. Berlingu atcelt no amata un nosūtīt Polijas armijas pavēlnieka M. Žimerska rīcībā. Tas bija novērtējums sasteigtajai un neapmierinoši vadītajai Vislas forsēšanas operācijai. 1944.gada oktobrī Z. Berlings tika nosūtīts mācīties uz Ģenerālštāba Kara akadēmiju Maskavā. (Polijā viņš atgriezās 1947.gadā un kļuva par Polijas armijas Ģenerālštāba akadēmijas priekšnieku.) Poļu un rietumu vēsturnieku vidū valdošais ir uzskats, ka Z. Berlinga atcelšana bija sods par to, ka viņš vispār mēģināja palīdzēt Varšava sacelšanās dalībniekiem. Tiesa, dokumentālu pierādījumu šim uzskatam nav. Pēc autora domām, lai arī Z. Berlings bija sevi pierādījis kā uzticamu padomju sabiedroto, taču sākot jau no kaujas pie Ļeņino līdz pat Vislas forsēšanai viņš nebija parādījis kādas izcilas militāras spējas. Tāpēc viņa nomaīņa varēja notikt arī lietderības vārdā. Tomēr nevar atnest arī versiju, ka viņa atcelšanu ietekmēja pēc padomju politiķu un karavadoņu domām pārmērīgā cenšanās kādi palīdzēt Varšavas sacelšanās dalībniekiem.

Poļu virsnieks H. Goržehovskis, kurš nonāca Kozelškas noietnē virsniekiem un izdzīvoja, uzskatīja, ka, iespējams, Z. Berlingu varēja nosodīt (no PVE atbalstītāju viedokļa) par to, kas notika vēlāk, jau pēc kara, bet viņa izturēšanās Varšavas sacelšanās laikā daļēji viņu rehabilitē. Z. Berlings acīmredzot neesot sapratis to spēli, kura jau tai laikā esot vesta. Pēc kara S. Berlings esot atradies stingrā varas iestāžu uzraudzībā, bet centies palīdzēt dzīvē bijušajiem karavīriem, neraugoties uz to, kur: austrumos vai rietumos viņi bija karojuši, kas tikai varēja stiprināt uzticību viņam.

Par 1. Poļu armijas pavēlnieku uz laiku (diviem mēnešiem) tika iecelts padomju ģenerālleitnants V. Korčics. No 1944.gada decembra viņš bija Polijas armijas štāba priekšnieks. Pēc viņa par 1.armijas pavēlnieku līdz 1945.gada septembrim kļuva poļu izcelsmes padomju ģenerālmajors S. Poplavskis, kurš pirms tam bija veidojamās 2. Poļu armijas pavēlnieks.

Gan T. Komorovskis, gan S. Mikolajčiks, gan mūsdienu poļu labējie politiķi un propagandisti savu pārmetumu PSRS argumentācijai izmantoja un izmanto faktu, ka padomju karaspēks it kā neatbalstīja (artilērijas un aviācijas atbalstu neskaitot) 1.Poļu armijas varonīgo mēģinājumu forsēt Vislu. Arī krievu vēsturnieks B. Sokolovs uzskata, ka 1. Poļu armijas desants Vislas kreisajā krastā „cieta neveiksmi, tai skaitā tāpēc, ka tika veikts ar pārāk maziem spēkiem un tam bija drīzāk demonstratīvs raksturs – parādīt, ka bija mēģinājumi palīdzēt sacelšanās dalībniekiem”. Pirmajā brīdī tiešām var šķist, ka tas, ka tika izmantota tikai daļa poļu spēku, kad tiem blakus stāvēja trīs padomju armijas, liecina par operācijas demonstratīvo raksturu. Šai sakarā var atcerēties Rietumu sabiedroto operāciju pie Djepas (*Battle of Dieppe, Operation Rutter*) 1942.gada 19.augustā, kad 6 tūkstoši britu un kanādiešu izcēlās Francijas piekrastē, mēģinot ieņemt Djepas ostu. Operācija beidzās neveiksmīgi, no 6 086 desantnieku 3 623 tika nogalināti, ievainoti vai nokļuva gūstā (pavisam ap 60%). Vairums vēsturnieku uzskata, ka Londona tādā veidā rādīja Maskavai, ka Otrās frontes atklāšana 1942.gadā ir bezcerīga lieta. No B. Sokolova loģikas izriet, ka J. Staļins savukārt sarīkoja „Djepu pie Vislas”, lai parādītu Rietumu sabiedrotajiem, ka palīdzēt Varšavas sacelšanās dalībniekiem nav iespējams. Taču

netiek ņemts vērā kāds upes forsēšanā ļoti svarīgs apstāklis. Peldlīdzekļu trūka ne tikai skaitliski lielāka padomju karavīru skaita, bet pat dažu tūkstošu poļu karavīru pārceļšanai pār Vislu, un B. Sokolovs nespēj dot skaidru atbildi, kā tos varēja sagādāt un pāris dienu laikā nogādāt upes krastā. Mēģinājumam forsēt Vislu bez peldlīdzekļiem gan būtu „demonstratīvs raksturs” un tas maksātu daudz padomju karavīru dzīvības. Vācieši nebūt nebija noskaņoti viegli atdot Varšavu. Ne velti par placdarmiem Vislas krastā norisa tik sīvas cīņas. Tāpēc arī uzbrukums tika apturēts.

Tomēr arī pēc desanta neveiksmes padomju aviācija līdz 30.septembrim turpināja nomest sacelšanās dalībniekiem ieročus, munīciju, pārtiku un medikamentus. Kapteinis K. Kalugins 20.septembrī padomju pavēlniecībai ziņoja, ka sacelšanās dalībnieki lūdz turpināt nomest munīciju ieročiem (galvenokārt vācu), vismaz vienu 45 mm prettanku lielgabalu (sacelšanās dalībnieku rīcībā pirmajā sacelšanās dienā bija tikai 2 prettanku lielgabali), kā arī mīnmetējus, prettanku šautenes, ložmetējus un munīciju tiem. Taču viss bija jāmet ar izpletniem un mīksti jāiepako, jo citādi krītot tika sabojāts.

Vispārinot, var teikt, ka 1.Poļu armijas desanta neveiksmi galvenokārt noteica būtisks ienaidnieka skaitliskais un materiālais pārsvars tā izcelšanās rajonos.

Viens no galvenajiem cēloņiem, kāpēc desanta operācija beidzās bez panākumiem, bija tas, ka sacelšanās dalībnieku un Polijas regulārās armijas darbība nebija koordinēta. No AK puses netika izmantots kritiskais brīdis vācu spēku stāvoklī, kad notika tās sakāve Prāgas rajonā 12. septembrī. (Jāpiebilst – ja vien tas bija AK spēkos.)

Naktī no 21. uz 22.septembri sakaru nodibināšanai ar sacelšanās dalībniekiem Varšavā ar izpletniem tika nomesta divu padomju izlūku grupa. Viens no viņiem gāja bojā, bet otrs – leitnants I. Koloss, lai arī ievainots, nolaidās AL aizstāvētā teritorijā, nodibināja sakarus ar AL grupu, kura to savukārt saistīja ar sacelšanās vadītājiem. Pēc ilgiem pūliņiem viņam izdevās divreiz tikties ar T. Komorovski, taču abas tikšanās palika bez rezultātiem, jo ģenerālis nevēlējās vienoties ar padomju pavēlniecību par sadarbību, izvirzot virkni priekšnoteikumu, pirmkārt jau PVE atzīšanu no PSRS puses.

29.septembrī I. Koloss apmeklēja tiešo Varšavas sacēlušos vadītāju ģenerāli (paaugstināts 15.septembrī) A. Hruscelu un ierosināja tam izstrādāt plānu izejai Vislas krastā, pats uzņemoties koordinēt sadarbību ar Sarkano armiju, lai nodrošinātu artilērijas piesegu un kājnieku atbalstu no Vislas austrumu krasta. Atbildi uz savu priekšlikumu viņš tā arī nesaņēma. Ģenerālis A. Hruscels atsūtītajam padomju pavēlniecības pārstāvim paziņoja: „Mūsu priekšniecība negaida nekādu palīdzību no Padomēm. Mums palīdzēs Londona”. Tā vietā lai ieklausītos ieteikumā un vismaz mēģinātu savienotos ar Sarkanās armijas daļām, ģenerālis dažas dienas vēlāk kapitulēja nacistu priekšā.

Pēc AK kapitulācijas 2.oktobrī leitnants I. Koloss kopā ar 2 citiem dalībniekiem caur kanalizācijas tīklu nokļuva pie Vislas, to pārpeldēja un nonāca pie padomju daļām. Pēc atgriešanās viņš stāstīja, ka AK vadība PVE veda atklātu pretpadomju propagandu starp tiešajiem tās dalībniekiem, gan Varšavas iedzīvotājiem, runāja par otra „brīnuma pie Vislas” radīšanu, kura uzdevums „neielaist krievus Varšavā”. AK propaganda apgalvoja, ka Sarkanā armija realizēs poļu masveida izvešanu uz Sibīriju un poļu teritorijās iemitinās krievus. Daudzkārt tika pieminēta Katiņa.

Antipoliski noskaņotais krievu publicists J. Muhins, atsaucoties uz padomju leitnantu I. Kolosu, apgalvo, ka ar sacelšanās sākumu AK kaujinieki esot iznīcinājuši vēl pārpalikušos pilsētā ukraiņus un ebrejus. Taču netiek ņemts vērā, ka šī I. Kolosa liecība bija tapusi ne visai parastā veidā. Pēc atgriešanās frontes padomju pusē viņu iztaujāja 1. Baltkrievijas frontes štāba Izlūkošanas nodaļas

virsnieki, pēc tam šie iztaujāšanas (*onpoc*) rezultāti ar Frontes Kara padomes locekļa N. Bulgaņina parakstu tika nosūtīti J. Staļinam. Var droši pieņemt, ka izlūka liecība bija „piefrizēta” tā, lai neizsauktu Augstākā virspavēlnieka neapmierinātību. Tas uz liecībā minētajiem it kā faktiem liek paskatīties jau daudz piesardzīgāk. Faktiski iztaujāšanas materiāli bija rūpīgi sagatavota kompilācija no I. Kolosa novērojumiem un viņam pierakstītiem padomju priekšstatiem par notiekošo Varšavā. Līdz ar to arī citas it kā interesantās padomju virsnieka liecības par septembra beigās pilsētā valdošo badu, kad sacēlušos kaujinieki ēdienreizēs centralizēti saņēmuši tikai vārītu ūdeni vai kafijas surogātu, bet pilsētā notikusi neviena nekontrolēta spekulācija ar pārtikas produktiem par zeltu un ASV dolāriem, un tikai no padomju lidmašīnām nomestie padomju pārtikas sūtījumi bijuši vienīgais AK kaujinieku iztikas avots; par AK propagandu, ka Sarkanā armija veiks poļu iedzīvotāju izsūtīšanu uz Sibīriju un to vietā izmitinās krievus, ka padomju lidmašīnas Varšavā nomet Anglijā ražotu, bet pēc tam Maskavā nogādātu kravu, ka nomešanu bez izpletniem izturējušie sūtījumi esot angļu ražojums, bet sašķīdušie – padomju; par to, ka sacelšanās gaitā AL propaganda ieguvusi arvien plašāku popularitāti varšaviešu vidū u. c. zaudē vismaz daļu ticamības. Dažus no šiem apgalvojumiem apstiprina citi materiāli, dažiem autoram tā arī neizdevās rast apstiprinājumu. Jāņem vērā, ka sacelšanās sākumposmā padomju izlūks neatradās Varšavā, nevarēja paša acīm redzēt it kā notikušo ukraiņu un ebreju iznīcināšanu.

AK pavēlniecība nepieņēma arī konkrētus AL pārstāvju priekšlikumus ģenerālim A. Hruscelam pārcelt sacelšanās dalībnieku galvenos pūliņus uz Vislas krastu, pat ja būtu jāatsakās no dažu rajonu aizstāvēšanas centrā. Netika veikti pat necīgākie mēģinājumi pārraut to sacelšanās dalībnieku blokādi, kuri karoja Čerņakuvu placdarmā.

Kā norāda poļu kara vēsturnieks J. Kirchmeiers, ja Čerņakuva nebūtu tikai viens pretošanās centrs, bet sacelšanās dalībnieki būtu ieņēmuši plašu piekrastes zonu, sacelšanās dalībniekiem izdotos noturēt Vislas krastu. Taču tā kā sacelšanās dalībnieku galvenie spēki bija koncentrēti pilsētas centrālajā daļā, „vācieši ieguva iespēju radīt aizsardzības fronti Vislas rietumu krastā, nogriezt sacēlušos no [Prāgu ieņēmušās] 47.[padomju] armijas, radīt pie upes varenus uguns aizsegus, ārkārtīgi apgrūtināt Vislas forsēšanu no Prāgas puses un gala rezultātā apspiest sacelšanos, kura tā arī nespēja ne uz minūti pārvarēt savu izolāciju”. Arī krievu vēsturnieku un publicistu darbos var lasīt pārmetumus sacēlušamies, ka tie gluži neko nedarīja lai palīdzētu desantniekiem. No otras puses, poļu vēsturnieks T. Savickis uzskata, ka Z. Berlinga Varšavas sacelšanās vadītājiem izvirzītajam pārmetumam par atteikšanos no kopdarbības ar Vislu forsējušajām poļu daļām nav seguma.

Acīmredzot augstāk minētie pieņēmumi nav pierādāmi. Sacelšanās vadībai nebija sakaru ar Polijas armijas daļām (pārmetums būtu izvirzāms par to, ka tā par tādiem nebija parūpējusies), un sacēlušies šai laikā vairs nevarēja sniegt desantam nekādu reālu palīdzību. Vācu pavēlniecība taču arī nevarēja nesaprast sacēlušos un desanta savienošanās bīstamību un tāpēc pacentās sacēlušos atspiest no Vislas krasta, bet pēdējie, visticamāk, bija jau tiktāl novājināti, ka nespēja šim spiedienam pretoties. Vislabāko plānu īstenošana karā ir atkarīga ne tikai no sava, bet arī pretinieka spēka.

1.Poļu armijas ierašanās Vislas krastā, desanta izcelšana nekādi neizmainīja AK pavēlniecības taktiku. Tās centienus noturēties pilsētas centrā joprojām diktēja vēlme parādīt sevi kā saimnieci pilsētā ienākošā „cita” poļu karaspēka priekšā. Šī pati vēlme arī mazināja AK pavēlniecības ieinteresētību sadarboties ar 1.Poļu armijas un Sarkanās armijas daļām. Var gan atzīt – šai laikā sacēlušos spēki jau bija lielā mērā izsīkuši, taču pat vēlmes sadarboties nebija. Tikai ar politiskiem motīviem var izskaidrot jebkādas AK piepūles iztrūkumu lai ieņemtu kaut vienu tiltu pār Vislu, ar to sākotnēji pamatot savam liktenim sacelšanās dalībniekus Prāgā, bet vēlāk nonākot pie tā, ka arī

galvenajiem AK spēkiem Varšavā trūka pieeju Vislai. AK pavēlniecības taktika, tās pasivitāte ne tikai veicināja Vislas forsēšanas neveiksmi, bet nesa smagu triecienu pašai sacelšanās norisei. Bija taču skaidrs, ka pēc placdarmu likvidēšanas Vislas krastā vācu pavēlniecība savus atbrīvojošos spēkus atkal virzīs pret vēl atlikušajiem sacelšanās dalībnieku pretošanās punktiem.

Jāmin vēl viens aspekts, kuru norādījis poļu vēsturnieks Z. Zaluskis – pašu poļu spēki bija izkaisīti dažādās frontēs. Viņš rakstīja, ka, ja „būtu atrasta „vienotības formula” – nacionālo pūliņu apvienošana un to saskaņošana ar kara un politisko pārmaiņu Austrumos galveno virzienu, „mums [poļiem] 1944.gada augustā Varšavas pieejās varētu būt ne trīs 1.armijas divīzijas, pat ne trīs 1.armijas divīzijas plus divas divīzijas no 2.korpusa, kurš karoja Itālijā. Mums būtu ievērojami vairāk: pilnasinīga armija trīs vai pat četru korpusu sastāvā, norūdīta kaujās, pieredzējusi, ar saviem speciālistiem. Mēs tiešām varētu izšķīrošajā mums vietā, pie Varšavas koncentrēt un izmantot šīs, nelielas visa kara mērogos, bet mums pašas svarīgākās problēmas atrisināšanai, visu to, kas bija mūsu rīcībā.” Iespējas izpalikšanā, (faktiski – lielas daļas poļu karaspēka no PSRS izvešanā uz Irānu, PVE nespējas atrast kopīgu valodu ar PSRS) vēsturnieks vainoja poļu buržuāziskos politiķus. Šeit vienīgi jāpiebilst, ka arī tad, ja evakuācija uz Irānu nebūtu notikusi, PVE attiecības ar PSRS vadību nevarētu būt tādas pat kā ar Rietumu sabiedrotajām lielvalstīm. Nebija nekādu garantiju, ka kara noslēguma posmā Varšavas atbrīvošanā tiešām varētu piedalīties visi poļu spēki. To koncentrāciju varēja izjaukt ne tikai politiski, bet arī tīri militāri apstākļi.

Sacelšanās vadītāji kā poļu patrioti vēlējās atbrīvot savu galvaspilsētu. Taču kā politiķi viņi nevēlējās, lai to atbrīvo Sarkanā armija, un sevišķi 1.Poļu armija, kura politiski bija pakļauta KRN un PNAK. Viņi cerēja, ka Sarkanā armija padzīs vāciešus no pilsētas, bet vara paliks viņu un PVE rokās. Ja AK pavēlniecība piekristu sadarboties ar Sarkanā armiju un 1. Poļu armiju, tas paātrinātu Varšavas atbrīvošanu. Taču sacelšanās vadītāju vidū pārsvaru guva savi politiskie apsvērumi, kas nesakrita ar Varšavas iedzīvotāju, arī ar Polijas tautas interesēm. Tauta neapšaubāmi bija ieinteresēta ātrāk padzīt nacistus no savas zemes, izcīnīt uzvaru. Teorētiski iespējamā Varšavas nonākšana PVE emisāru un AK pavēlniecības rokās nevarētu to veicināt, bet, iespējams, pat vest pie jauniem politiskiem saasinājumiem, pat neizslēdzot pilsoņu karu starp divu valdību piekritējiem. Tas savukārt draudētu ar antihitleriskās koalīcijas izjukšanu un neprognozējamiem starptautiskiem sarežģījumiem.

Nacionālās drošības birojs (*Biuro Bezpieczeństwa Narodowego*) pie Polijas prezidenta 2009.gada 16.septembrī publicēja ziņojumu, kurā bija secināts: „Sacēlušos mērķis bija ne tikai Polijas galvaspilsētas atbrīvošana no Trešā reiha, bet arī 1943.gadā panāktās PSRS, ASV un Lielbritānijas Teherānas vienošanās par Eiropas sadali pārkāpšana.” Faktiski ar to atzīts, ka Varšavas sacelšanās bija virzīta pret antihitleriskās koalīcijas vienību un uz nacistu pretošanās tai atvieglošanu.

Vārdos demonstrējot gatavību sadarboties ar Sarkanā armiju, AK pavēlniecība vienlaikus gatavojās tai demonstrēt savu spēku. Jau sacelšanās laikā, kad Varšava gaidīja un arī AK vadītāji lūdza Sarkanās armijas palīdzību, vēl pirms sacelšanās Varšavā AK vienībām uz vietām izsūtītajām pavēlēm pievienojās jaunas K. Sosnkovska un T. Komorovska instrukcijas par jauna AK konspiratīva tīkla izveidošanu Sarkanās armijas aizmugurē. 12.augustā T. Komorovskis AK apgabalu komandantiem un divīziju grupējumu komandieriem pavēlēja „koncentrēt vienības aizsardzībai ērtās vietās, spēka pielietošanas gadījumā [no Sarkanās armijas puses] pāriet pie pašaizsardzības.” 14.augustā viņš ziņoja K. Sosnkovskim par raidstaciju sagatavošanu darbam Sarkanās armijas aizmugurē. (Tai laikā tur jau darbojās 20 AK pagrīdes raidītāju). Pavēļu devēji labi saprata, ka Sarkanā armija, kā jebkura cita, kura ved cīņas frontē, necietīs savā aizmugurē kādus bruņotus formējumus, nelegālas organizācijas vai raidstaciju tīklu, taču gatavojās tai bruņoti pretoties.

Vēl nebija beigušās pēdējās Varšavas sacēlušos cīņās, kad Lubļinas vojevodistē atskanēja šāvieni, mērķēti uz PNAK piekritējiem, Polijas 1.armijas karavīriem. Atstātie spriedumi bija parakstīti: „AK vārdā”. Jau no 1943.gada rudens AK iekšienē pēc tās vadības iniciatīvas tika veidota dziļi konspirēta organizācija „NIE” (Nosaukumu var tulkot divējādi – kā saīsinājumu vārdam „*Niepodległość*” – „Neatkarība”, vai arī kā vārdu „Nē” – simbolu iebildumiem pret Padomju Savienības attieksmi pret Poliju), kuras uzdevums bija darboties padomju karaspēka ieņemtajās teritorijās un turpināt cīņu par Polijas neatkarību. Poļu vēsturnieks emigrācijā V. Pobogs-Maļinovskis aprakstījis ziņas, ko par organizācijas darbību viņam atklāja bijušie tās dalībnieki: „Mēs vedām propagandu čukstus”, „Mēs izmantojam katru gadījumu, lai izsondētu noskaņojumu padomju karaspēka daļās”, „No Berlinga daļām dezertēja daudz karavīru [...] Mēs atbalstījām šos noskaņojumus, uzturot uzmanīgus kontaktus ar piespiedu kārtā mobilizētajiem”, „Uz pilsētu sienām parādījās mūsu uzraksti vai dažādi papildinājumi pie komunistu lozungiem”, „Mēs izmantojam vispārzināmo savstarpējo neuzticību, kas pastāvēja starp poļu komunistiem, un Maskavas neuzticības pilno attieksmi pret viņiem, mēs centāmies likvidēt bīstamus un kaitīgus no mūsu viedokļa cilvēkus, nosūtīt viņiem vēstules, kas bija parakstītas ar pazīstamu pseidonīmu vai nomiruša vai arestēta darbinieka uzvārdu, un piedāvājot tikšanos vai skarot kādus it kā īpaši konfidenciālus jautājumus [...] Tā kā visas vēstules tika pakļautas cenzūrai, tad tas cilvēks, kurš saņēma šādu vēstuli, zaudēja uzticamību, viņam sāka sekot, bieži atbrīvoja no ieņemamā amata, bet dažus arestēja un izsūtīja”. (Tādejādi par pret godīgiem, bet pagrīdei bīstamiem poļiem vērstām represijām bija atbildīgi ne tikai poļu staļinisti drošības iestādēs, bet arī antikomunistiskās pagrīdes darbinieki, kuri rīkojās ar ne mazāk riebīgām politiskās cīņas metodēm.)

AK apgabalu komandanti saņēma T. Komorovska pavēli: „...pretarboties mobilizācijai, mazākais izvairīties no tās. Tiem, kurus vedīs [uz mobilizāciju] ar spēku, ir jāprotestē; piekrišanu ieskaitīšanai [armijas] rindās dot, tikai pakļaujoties vardarbībai”. Par pavēli ģenerālis T. Komorovskis 22.augustā paziņoja uz Londonu, piebilstot, ka tā bija saskaņota ar valdības pārstāvi zemē J. Jankovski.

Šo pašu līniju apstiprināja AK Galvenās pavēlniecības 1944.gada 26.augusta direktīva: „Mēs neesam spējīgi vest atklātu cīņu [...] Aizsardzībai ir jāaprobežojas ar padomju pūliņu, un sekojoši arī visu padomju radīto poļu iestāžu noteiktu boikotu.” Šīs „padomju radītās poļu iestādes” – skolas, bērnu nami, teātri, transports, kurš biežāk darbojās slikti nekā labi, bet tomēr pārvaldāja gan karavīrus, gan maišelniekus, pasts, kurš piegādāja vēstules no pazudušiem radniekiem, un instrukcijas, kā veikt agrāro reformu utt. par spīti AK direktīvām piesaistīja arvien vairāk cilvēku ar dažādu sabiedrisko stāvokli, pat dažus PVE apstiprinātus vojevodus.

20.septembrī PVI Delegatūras vadītājs un vice-premjers J. Jankovskis un AK pavēlnieks T. Komorovskis nosūtīja telegrammu 1. Baltkrievijas frontes pavēlniekam K. Rokosovskim ar pieprasījumu dot paskaidrojumus par frontes Kara padomes 4.augustā izdoto, ar PNAK saskaņoto rīkojumu par „atbrīvotās Polijas” teritorijā dzīvojošo iesaukumu Polijas armijā, nosaucot to par esošu pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, un vērtējot to kā „vācu provokāciju”. Ar to arī sacelšanās laikā AK pavēlniecība turpināja aktīvi traucēt Polijas bruņoto spēku radīšanu padomju frontes pusē, tā novājinot poļu karaspēku, kurš devās palīgā Varšavai.

Vice-premjers J. Jankovskis 22.septembrī informēja premjeru S. Mikolajčiku, ka Sarkanās armijas ieiešanas Varšavā gadījumā viņš paredzējis stādīties priekšā tās pavēlniecības pārstāvjiem, taču tūlīt piebilda: „Mēs ceram noturēties kopā karaspēka aizsegā vairākas dienas. Neredzu iespēju, ka mēs paši varētu atrisināt šo situāciju. Tāpēc uzskatām par nepieciešamu Jūsu nekavējošos ierašanos

Varšavā, taču domājam, ka tai jānotiek ar vienlaicīgu angļu un amerikāņu valdību pārstāvju ierašanos, kuri būtu apveltīti attiecīgām pilnvarām.”

Pirms vēl šī radiogramma bija saņemta, PVE 22.septembrī jau apsprieda jautājumu un pieņēma lēmumu. Sarkanajai armijai ieņemot Varšavu, PVE Delegatūrai un AK pavēlniecībai bija jāuzsāk sarunas ar padomju pavēlniecību, izvirzot tai prasības:

- atjaunot atbrīvotajās teritorijās „Polijas Republikas legālo varu” – tas nozīmēja nodot varu Polijas valdībai emigrācijā, ar kuru PSRS valdībai joprojām nebija oficiālu diplomātisku attiecību;
- atzīt AK par patstāvīgu armiju, (tai pat laikā nenosakot tās attieksmi pret Polijas armiju, kura tika saukta par „Žimerska armiju”, atstājot šo jautājumu valdības emigrācijā turpmākai izlemšanai);
- šo prasību apmierināšanas gadījumā solīt „sadarbību ienaidnieka aizmugurē”;
- šo prasību noraidīšanas gadījumā veikt sevi atklājušo AK spēku demobilizāciju (nepieļaujot to iesaistīšanu Polijas armijā).

Emigrācijas valdības pārstāvji Polijā tai pat 22.septembrī nolēma sadalīt tiem pakļauto aparātu trijās daļās:

- tajā, kas paliks darboties pilnīgi legāli;
- tajā, kas paliks darboties nelegāli,
- tajos darbiniekos, kuri sevi bija sakompromitējuši attiecībā pret boļševikiem, un kuriem tāpēc bija jāpaslēpjas provincēs un aiz robežas.

PVE vēl joprojām vēlējās ignorēt poļu kreisos spēkus, uzspiest savu gribu valstij, kuras karaspēks atbrīvoja Poliju un kuras priekšgalā stāvēja diktators, kurš jau vairākkārt bija pierādījis, ka viņš atļaujas maz rēķināties ar savas un citu tautu interesēm. PVE Delegatūra, vēl neatmetot ambīcijas „atjaunot Polijas Republikas legālo varu”, jau sacelšanās laikā gatavoja jaunu pagrīdes cīņas etapu – šoreiz pret „boļševikiem”.

Tai pat laikā, kad norisa Varšavas sacelšanās, AK pavēlniecība faktiski turpināja aktīvi pretoties sadarbībai ar AL vienībām ārpus Varšavas, AK provincē turpināja idejisku un pat bruņotu cīņu pret poļu kreisajiem spēkiem. Kad sacelšanās neveiksme kļuva acīmredzama, AK pavēlniecība deva norādījumus veidot ieroču un diversijām nepieciešamā aprīkojuma noliktavas, kā arī pārcelt pagrīdē sava drošības dienesta darbiniekus, kuri varētu veikt terora aktus pret „Žimerska armijas” karavīriem, Polijas Nacionālās Atbrīvošanas Komitejas darbiniekiem un gatavot „otru sacelšanos”. Kā gan citādi to var nosaukt, ja ne par atrautību no realitātes?

Tai laikā, kad Delegatūras izdotajā presē ar sajūsmu tika stāstīts par Rietumu sabiedroto palīdzību, padomju puses palīdzība palika ēnā. V. Andersss savos memuāros apgalvoja, ka padomju aviācijas nestā materiālā palīdzība „bija daudz mazāka par to, ko sniedza sabiedroto lidaparāti, mērodami garo ceļu no rietumiem”. Arī Londonā iznākušais poļu emigrācijas izdevums „*Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*” (Polijas bruņotie spēki Otrajā pasaules karā) min, ka no Rietumiem sacēlušies saņēmuši 104 tonnas kravas, bet no PSRS – 55. Taču AK Varšavas štābs 1944.gada 30.septembrī, veicot aprēķinus savai iekšējai lietošanai, konstatēja, ka sacelšanās dalībnieku rokās nonāca 150 t padomju, 86 t – britu un 16 t – amerikāņu nomesto ieroču un munīcijas. Bez tam no Rietumu sabiedrotajiem Varšavas aizstāvji saņēma 22 t pārtikas, bet no PSRS – 120 t. Autors nevar spriest, kuri skaitļi ir precīzāki, taču tāpat nevar arī izslēgt tiešu poļu emigrantu veiktu faktu falsifikāciju.

Pavisam no 13.septembra līdz mēneša beigām padomju aviācija veica vairāk nekā 5 000 lidojumu (no tiem ap 700 – Polijas armijas aviācijas spēkiem.) 1. Baltkrievijas frontes aviācija no 13.septembra līdz oktobrim veica 4 821 lidojumu virs Varšavas, no tiem 2 435 tika nomesta krava. No lidmašīnām

sacelšanās dalībniekiem tika nomesti 156 mīnmetēji, 505 prettanku šautenes, 1 478 automāti un 1 189 šautenes, 41 780 granātas, ap 5 miljoniem patronu, vairāk nekā 110 t pārtikas, ap 0,5 t medikamentu un sanitāro līdzekļu. Tiesa, pēc vērtējumiem, arī no padomju lidmašīnām nomestās kravas sacelšanās dalībnieki saņēma tikai mazāko daļu. Bez tam padomju aviācija piesedza sacēlušos no vācu aviācijas triecieniem, atbalstīja padomju un 1.Poļu armijas darbību. (Pēc citiem datiem Varšavas apgādes operācijā piedalījās 589 lidmašīnas, padomju aviācija veica 2 243 lidojumu, poļu – 553. Padomju lidmašīnas PO-2, arī poļu nakts bumbvedēju pulks „*Krakow*”, vadoties pēc signāliem no zemes, nometa kravu bez izpletņiem, no 150-200 m augstuma. 1 361 lidojumā tika bombardēti ienaidnieka objekti, 100 lidojumi bija veltīti ienaidnieka pretgaisa aizsardzības iznīcināšanai, 925 – kauju rajona izlūkošanai un sacelšanās dalībnieku piesegšanai.) Lidojumi tika pārtraukti pēc tam, kad kļuva zināms par AK pavēlniecības gatavību kapitulēt. Pēc kapitulācijas visas antihitleriskās koalīcijas dalībnieku nomestās kravas ieguva vācieši.

Kamēr risinājās Sarkanās armijas un 1.Poļu armijas cīņas par Prāgu un Vislas forsēšanu, pakāpeniski mainījās noskaņojums AK rindās. 9.septembrī, kad AK pulkvedis A. Hruscels rakstīja T. Komorovskim: „Uzdrošinos ierosināt izsaukt palīgā Žimerski [Polijas Republikas Bruņoto spēku jeb Polijas Tautas armijas pavēlnieku – V.Š.] un apsolt viņam lojālu sadarbību. Mainās cīņas apstākļi – mums ir vajadzīga lielāka elastība. Katrs, kas mums palīdzēs, ir pelnījis pateicību. Viss pārējais kaut kā nokārtosies ...”, T. Komorovskis A. Hruscelam atbildēja kā politiķis karavīram: „Griešanās pie Žimerska, tā, manuprāt, ir nodevība...” (Pēc autora viedokļa, tā tiešām būtu PVE aprindu interese, bet nekādā gadījumā ne poļu tautas interese nodevība. V.Š.) Jau pirms tam 7.septembrī grupa virsnieku no sacēlušos rindām, tai skaitā arī no AK, griezās pie T. Komorovska ar memorandu, kurā konstatēja: „Jau augusta otrajā pusē sacelšanās zaudēja jebkuru politisku nozīmi, bet šodien, 5 nedēļas pēc tās sākuma, tai nav nozīmes arī militārā ziņā, no bruņotas cīņas tā ir pārvērtusies par mūsu karavīru un desmitiem tūkstošu neaizsargātu Varšavas iedzīvotāju izkaušanu. Daudzskaitlīga virsnieku korpusa un simtu tūkstošu Varšavas iedzīvotāju vārdā mēs pieprasām, lai nekavējoties tiktu nodibināti sakari ar ģen. Rolu-Žimerski...” Atbildes vietā AK pavēlniecība lietu par virsnieku memorandu nodeva AK prokuratūrai. Un to darīja tā pati AK pavēlniecība, kura visai pasaulei centās nodemonstrēt, ka tā sagaida palīdzību no Sarkanās armijas. Tas bija liekulības un dubultmorāles spilgts piemērs.

Reizē sacelšanās perspektīvu trūkums lika AK pavēlniecībai domāt par kapitulāciju. Poļu vēsturnieks R. Nazarevičs uz situācijas analīzes pamata uzskatīja, ka šai laikā AK pastāvēja trīs iespējas:

- Mēģināt turpināt cīņu, cerībā sagaidīt no gaisa ieročus un munīciju, līdz pat Vācijas sabrukumam;
- Kapitulēt vācu priekšā, kas nozīmētu gūstu kaujiniekiem, bet civiliedzīvotāju atstāšanu ienaidnieka varā;
- Sadarbība ar Sarkano armiju un 1.Poļu armiju ar mērķi panākt ātrāku Varšavas atbrīvošanu.

Pirmo iespējamību it kā apliecināja daži optimistiski vērtējumi. Septembra sākumā sakarā ar straujo angļu-amerikāņu virzību uz priekšu Francijā britu izlūkdienests, kā arī Lielbritānijas Ārlietu ministrija uzskatīja, ka Vācijas sabrukums ir ļoti tuvs. Paziņojot šo viedokli uz Varšavu, ģenerālis K. Sosnkovskis norādīja, ka tai brīdī sabiedroto panākumi ir tik spēcīgi, ka nākas rēķināties ar vācu pretošanās pārtraukšanu t.s. „Zigfrīda” līnijā (vācu *Siegfriedstellung* vai *Westwall* (Rietumu valnis) – 630 km gara vācu nocietinājumu sistēma, uzbūvēta 1936.–1940.gadā pie Vācijas rietumu robežas) pēc dažām nedēļām. PVE cerēja uz ātru Vācijas kapitulāciju rietumos, vienlaikus noturot fronti

austrumos. Tādā gadījumā Varšavu atbrīvotu Rietumu sabiedroto armijas. Šo cerību pārsvītvoja no septembra vidus sākusies vērmahta enerģiskā pretestība Rietumu frontē.

Otro iespējamību noteica Vācijas pavēlniecības taktikas maiņa attiecībā pret sacelšanos. Vācu puse prasīja sacēlušos kapitulāciju. Jau 6.septembrī AK pavēlnieks un valdības pārstāvis radiogrammā Londonai stādīja jautājumu par kapitulāciju, vienlaikus brīdinot, ka tam var būt nopietnas sekas, jo pēc sacelšanās sakāves vara pāries komunistu rokās. 7.septembrī Nacionālās vienotības padome lēma uzsākt par šo tēmu sarunas ar vāciešiem. Tas tika izdarīts pēc tam, kad ģenerālis T. Komorovskis bija izskaidrojis padomes locekļiem situāciju, apšaubot Sarkanās armijas ātras ierašanās un ātra Vācijas kraha iespējas. Valdība emigrācijā atbildēja, ka „jebkuru lēmumu, kuru jūs pieņemsiet [...] mēs aizstāvēsim pasaules priekšā”. Tāpat tiesības rīkoties patstāvīgi sacelšanās vadītājiem piešķīra arī ģenerālis K. Sosnkovskis. Jau 9.septembrī Valsts Ministru padome (*Krajowa Rada Ministrów*) pieņēma lēmumu par kapitulāciju. Vienā no savām sēdēm Padome arī nolēma savā propagandā galveno atbildību par sacelšanās sakāvi uzkraut PSRS.

Sacēlušos štāba pārstāvji tikās ar Ē.f.d. Bah-Zeļevski, kurš piekrita evakuēt no pilsētas civiliedzīvotājus un atkal piedāvāja T. Komorovskim kapitulēt. Ē. f.d. Bah-Zeļevskis Nirnbergas procesā liecināja: „Mēs vedām tīri biedriskas sarunas. Bez tam apspriedām viņa [T. Komorovska] un grupas viņa virsnieku vajadzības, saistītas ar dzīves vietu, pārtiku un ērtībām [gūstā].” Galvenais bija jautājums, kāds būs padevušos sacelšanās dalībnieku statuss – vai viņi tiks uzlūkoti par karavīriem vai parastiem civiliem bandītiem.

Augusta beigās Polijas valdība Londonā panāca, ka Rietumu sabiedrotie atzina AK par sabiedroto armiju. Tam bija jāietekmē kā hitleriešu, tā padomju puses attieksme pret AK kaujiniekiem. Atzīstot AK par karojošu pusi, tās kaujinieki varēja pretendēt uz kombatantu statusu.

Kombatantu jēdziens bija formulēts 1907.gadā starptautiskajā II Hāgas miera konferencē. Tika atzīts, ka kara likumi, tiesības un pienākumi tiek piemēroti ne tikai pret armijām, bet arī zemessargu un brīvprātīgo vienībām, ja tās atbilst attiecīgajiem noteikumiem, proti: 1) to priekšgalā atrodas persona, kura atbild par saviem padotajiem, 2) tie valkā noteiktu un no tāienes labi redzamu atšķirības zīmi, 3) atklāti nēsā ieročus, 4) savā darbībā ievēro kara likumus un ieražas. Kombatantiem tiek atzītas tiesības pielietot militāru vardarbību, pret viņiem pašiem arī tiek pielietota augstākā militārās vardarbības forma – nogalināšana; nonākot pretnieka rokās viņiem ir tiesības uz izturēšanos pret sevi kā pret karagūstekņiem.

Rietumvalstis reizē draudēja Vācijai ar sodiem, ja tā nepildīs starptautiskajās tiesībās noteiktās normas attieksmē pret gūstekņiem.

Kad Lielbritānijas sūtnis PSRS A. Kerrs 29.augustā nosūtīja Padomju valdībai vēstuli ar „Paziņojuma par poļu pagrīdes armijas [domāta AK] atzīšanu par karojošu pusi” tekstu, PSRS ārlietu tautas komisārs V. Molotovs to atstāja bez ievērības. Uz vēstules ir 30.augustā izdarīta Ārlietu ministrijas darbinieka atzīme „Molotovs piekrita neatbildēt”. Ar to PSRS sev atstāja brīvas rokas attiecībā pret AK locekļiem. Acīmredzot bija ņemtas vērā jau notikušās pirmās padomju daļu sadursmes ar AK, paredzēta iespēja, ka AK arī turpmāk pretosies Sarkanajai armijai un šī pretestība būs jāapspiež.

Krievu publiciste J. Jakovļeva uzdevusi jautājumu – kāpēc Rietumu sabiedrotie AK par karojošu pusi neatzina jau pirms sacelšanās, jo līdz tam vācu acīs AK kaujinieki, tāpat kā jebkuri citi partizāni, bija vienkārši bandīti. Līdz ar to iznāk, ka Rietumi it kā atzina līdz tam nogalināto, ieslodzīto poļu karotāju kā kara laika kriminālnoziedznieku sodīšanu par likumīgu. Viņa pati arī mēģinājusi uz savu jautājumu atbildēt, pieņemot, ka Rietumu sabiedrotie centās sev nesarežģīt dzīvi. Ja sacelšanās

izdotos, tik un tā J. Staļins pavēlētu AK atbruņot, un sabiedrotajiem tad vajadzētu iestāties par viņu atzītajiem kombatantiem, bet līdz brīdim, kamēr Vācija un tās sabiedrotie nebija uzvarēti, viņi nevēlējās ķīdoties ar PSRS diktatoru. Tas netieši vēlreiz apliecina, ka sabiedrotajiem nedz pati Varšavas sacelšanās, nedz uzvara tajā nebija vajadzīga. Tiesa, dokumentāla apstiprinājuma šādam pieņēmumam nav. Tikpat iespējama ir varbūtība, ka līdz sacelšanās brīdim, kad AK biedri izmantoja pagrīdes un partizānu cīņas metodes, nevalkājot nekādas atšķirības zīmi, okupanti viņus tvarstīja un bargi sodīja, jautājums par kombatantu statusa piešķiršanu AK ne PVE, nedz Rietumu sabiedrotajiem pat prātā nenāca, un tikai tad, kad norisa Varšavas sacelšanās, PVE iekustināja šo jautājumu sabiedroto priekšā, kuriem, kā jau teikts, pati sacelšanās un jautājums par tās cīnītāju statusu bija negaidīts. Kā patiesi izskaidrot notikušo, atbildes ir jādod II Pasaules kara vēstures pētniekiem. Taču šai sakarībā jāsaaka: gods kam gods, neraugoties uz to, ka PVE Rietumu sabiedrotajiem radīja daudz sarežģījumu attiecībās ar J. Staļinu, tie, atzīstot AK kā sabiedrotu armiju un tās kaujiniekus kā kombatantus un tā paglābjot viņus no nacistu izrēķināšanās, rīkojās humāni.

Kad sacelšanās dalībnieku atzīšanai par kombatantiem piekrita arī vācu puse, atbilstoši 1929.gada 17.jūlija Ženēvas konvencijai AK kaujiniekiem tika atzītas tās pat tiesības, kādas Vācija attiecināja uz Lielbritānijas un ASV militārpersonām.

Pēc V. Andersa vārdiem, Berlīnes radio jau 1944.gada 5.septembrī noraidīja paziņojumu par Vācijas gatavību "poļu insurgentus, kas Varšavā padodas, uzskatīt par kara gūstekņiem." 7. septembrī Ā. Hitlers pavēlēja „ultimatīvā formā” uzaicināt sacelšanās dalībniekus padoties, apsolot, ka viņi tiks uzskatīti par karagūstekņiem. 8. septembrī H. Himlers telegrammā Ē. f.d. Baham pavēlēja gūstekņus sūtīt uz koncentrācijas nometnēm, bet sievietes un bērnus spaidu darbos uz Vāciju.

Vācija vadījās kā no tai laikā jau vispārpieņemtajiem karu vešanas noteikumiem, kā arī no militārās lietderības viedokļa. Ja sacelšanās dalībniekiem padošanās gadījumā draudētu nāve, viņi nepārtrauktu pretošanos. Saglabājot viņu dzīvību, nacisti varēja izvairīties no tālākiem savu spēku upuriem, atbrīvojot tos tālākai kara darbībai pret antihitlerisko koalīciju. Var teikt, ka galvenais, kāpēc vācieši bija gatavi Varšavas sacelšanās dalībniekiem apsolt padošanās gūstā gadījumā „labu apiešanos” un arī kombatantu tiesības, bija viņu cīņas spars, kad pat praktiski bez munīcijas palikušo poļu kaujinieku pievarēšana nacistiem varēja prasīt ievērojamus jaunus upurus.

Taču T. Komorovskis vilcināja galīga lēmuma pieņemšanu. Viņu ietekmēja kā ziņas par Sarkanās armijas panākumiem Vislas kreisajā krastā un artilērijas dārdi, kurus arvien labāk varēja dzirdēt no 10.septembra, kā arī tai pašā dienā saņemtā S. Mikolajčika radiogramma, kurā tika ziņots, ka PSRS vadība 9.septembrī piekritusi amerikāņu lidojumiem no lidlaukiem Lielbritānijā pāri Varšavai uz tiem PSRS teritorijā.

Iespējams, ka J. Staļina pozīcijas maiņa, 9.septembrī atļaujot Rietumu sabiedroto atspoles lidojumus pāri Varšavai un lēmums par palīdzības sniegšanu sacēlušamies nebūt ne nejauši sakrita ar padomju un Polijas armijas uzbrukumu Prāgai. Lai gan PSRS vadība jau 1944.gada 9.septembrī piekrita, lai ASV aviācijas lidojumiem uz Varšavu izmanto padomju bāzes, tikai 18.septembrī tā pirmo un pēdējo reizi nometa kravu Varšavas sacelšanās dalībniekiem. 105 „lidojošo cietokšņu” 62 iznīcinātāju pavadībā nometa virs Varšavas 1 284 konteinerus. Taču sacēlušos rokās no tiem nonāca tikai ap 10% (ir arī citi dati, piemēram, sacēlušies saņēma ne vairāk par 20 konteineriem; AK pavēlniecība nosūtīja uz Londonu falsificētus datus, ka sacelšanās dalībnieki spēja savākt 228 konteinerus; taču arī tad visaugstākais poļu rokās nonākušās kravas vērtējums nepārsniedz 20-25% no visas tiem nomestās). Lielākā daļa kravas nokrita vācu kontrolētajā teritorijā, bet daļa pat nonāca Sarkanās armijas rokās. Šo rezultātu, zinot Rietumu sabiedroto bombardēšanas precizitāti

(pareizāk – neprecizitāti) Eiropā, varēja jau iepriekš paredzēt. Pašu varšaviešu vidū izplatījās baumas, ka tikai dažu lidmašīnu ekipāžas, ko veidojuši poļi, uzņemoties lielu risku, ka vācu zenītartilērija tās notrieks, iedrošinājušās lidot pietiekami zemu, lai nomestu kravu precīzi starp sacēlušos uzsliegtajām barikādēm. Toties 1. Baltkrievijas frontes štābs informēja padomju Ģenerālštābu, ka 18.septembrī pār Varšavu 4,5 km augstumā iznīcinātāju „Mustang” (*North American P-51 Mustang*) pavadībā pārlidoja ap 100 „lidojošo cietokšņu” un nometa kravu. Kā liecināja informanti no Varšavas, visa tā nonāca pretinieka rokās. Tika izdarīts secinājums, ka „angļi un amerikāņi praktiski apbruņo un apgādā nevis sacēlušos, bet vāciešus.”

Vācu zenītartilērija un iznīcinātāji notrieca 27 sabiedroto lidmašīnas. Pēc tādiem zaudējumiem ASV pavēlniecība atteicās rīkot jaunus lidojumus uz Varšavu.

Tādejādi apgādes operācija izrādījās neveiksmīga un bija pēdējā, ko veica Rietumu sabiedrotie, lai palīdzētu Varšavai. (Drīzumā beidzās arī visa atspoles lidojumu programma. Vācija jau bija tā iespiesta starp frontēm, ka Rietumu sabiedroto bumbvedēju aviācija varēja sasniegt jebkuru objektu ienaidnieka teritorijā un atgriezties savās bāzēs. Vajadzība pēc atspoles lidojumiem atkrita.) Tomēr PVE atbalstošā prese izvērta propagandas kampaņu, uzsverot minētā aviācijas reida nozīmību un valdības un tās pārstāvniecības Polijā panākumus. Turpretī avīze „*Armia Ludowa*” raksturoja šo akciju kā vēl vienu mēģinājumu piemānīt sabiedrisko domu.

Diezgan daiļrunīgu vērtējumu Rietumu sabiedroto Varšavai sniegtajai palīdzībai deva Varšavas distrihta gubernators SS grupenfrērs L. Fišers. Jau pēc sacelšanās apspiešanas viņš rakstīja: „Cerībā uz Lielbritānijas palīdzību poļi uzsāka cīņu. Viņi atkal cieta smagu vilšanos, tāpēc, ka 63 dienu laikā, lai sniegtu Varšavas poļiem palīdzību, Lielbritānija un Amerika izmantoja tikai nelielu skaitu no lidmašīnām, kuras viņi šai laikā sūtīja vai ikdienas notiekošajai vācu pilsētu bombardēšanai.”

Kad sākās Sarkanās armijas uzbrukums Prāgai, sarunas ar vācu pārstāvniecību tika pārtrauktas. Gala rezultātā AK septembra pirmajā pusē vēl nekapitulēja, nogaidot, kādi rezultāti būs padomju uzbrukumam un pēc tam 1.Poļu armijas desantam pāri Vislai.

Vēl vienu iespēju piedāvāja PSP Varšavas organizācijas vadītāji. PSP un AL jau sacelšanās laikā izstrādāja koncepciju, kā iziet no PVE un AK izraisītās traģiskās situācijas. Tās būtība bija priekšlikums sacelšanās dalībniekiem nodibināt kontaktus ar padomju karaspēka un 1.Poļu armijas pavēlniecību, kā arī ar PNAK, lai koordinētu spēkus cīņā pret nacistiem par Varšavas atbrīvošanu. Sprotot, ka AK tikai simulē vēlmi sadarboties ar Sarkanā armiju, PSP un AL vēlreiz 15.augustā mēģināja nodibināt patstāvīgus sakarus ar padomju spēkiem, PNAK un Polijas armijas pavēlniecību Ļublinā. Taču, pārejot frontes līniju, viena sakarniece ar vēstuli gāja bojā, otrās mutiskais ziņojums nedeja kādu jūtamu rezultātu. Tomēr AL avīze, kura tā arī saucās „*Armia Ludowa*”, 23.augustā uzstājīgi rakstīja: „Kauja par Varšavu ir tikai frontes, kura iet caur mūsu zemi, [viens] iecirknis. Visa stratēģiskā darbība šai iecirknī ir jāpakļauj kopējam plānam [...] Patīk tas kādam vai nē, par galīgu atbrīvošanu gan galvaspilsēta, gan visa Polija būs pateicīgas Sarkanajai armijai. Runa ir tikai par to, lai mūsu dalība tajā [atbrīvošanā] būtu pēc iespējas lielāka”. Tika izvirzīti konkrēti priekšlikumi: „Militāra vienošanās ar padomju pavēlniecību ir prasība, kas jāīsteno ne dienu, bet stundu laikā. Varonīgās vienības, kuras aizstāv galvaspilsētu, ir taktiski jāpakļauj padomju pavēlniecībai, jo tikai tad mūsu pūliņi var kļūt mērķtiecīgi un sekmīgi. Blēņas, kuras nepelna uzmanību, ir prasība, lai padomju pavēlniecība pielāgo savu darbību sacelšanās iniciatoriem un vadītājiem”.

Par papildus argumentu PSP un AL pozīcijas labā kļuva Francijas Pretošanās kustības organizētā un ar Rietumu sabiedroto armijas virzību koordinētā sekmīgā sacelšanās Parīzē 19.–25.augustā. PSP avīze „*Głos Warszawy*” 2.septembrī rakstīja: „Poļu spēkiem, kuri cīnās Austrumu frontes aizmugurē,

ir jākļūst par sabiedroto un poļu spēku, kuri cīnās mūsu zemē, integrētu daļu. Francijas piemērs šeit ir pietiekami pamācošs.”. Ka šāda pozīcija varēja rast sapratni varšaviešu vidū, liecināja AK izlūkošanas un propagandas dienesta ziņojumi. 5.septembrī tādā ziņojumā bija atzīmēts, ka „pat aprindās, kuras līdz šim bija bez ierunām lojālas valdībai, tiek izvirzīts Pilsoņu komitejas izveides projekts, kura, apejot valdības iestādes, tieši grieztos pēc palīdzības pie Krievijas”. Delegatūras informatori ziņoja arī par uzskatu, kuru, pēc viņu domām, atbalstīja 75% iedzīvotāju, ka „sacelšanos ir izraisījusi „Burza” kliķe pēc savas iniciatīvas, lai savā laikā tiktu pie varas [...] noskaņojums karaspēkā arvien sliktāks”. Taču AK pavēlniecība nedomāja par PSP piedāvāto notikumu attīstības iespēju, jo tad PVE un tās atbalstītājiem nāktos atteikties no nodomiem saņemt Polijā varu. PVE un AK vadība labprātāk izvēlējās Varšavas sacelšanās kapitulāciju nekā sadarbību ar PSRS vadību un poļu kreisajiem spēkiem, kuras rezultātā, iespējams, vismaz daļa Varšavas sacelšanās dalībnieku izbēgtu no gūsta.

AK pavēlniecības Informācijas un propagandas biroja ziņojumā septembra beigās bija konstatēts, ka „dotajā brīdī oficiālās un politiskās organizācijas zaudē kontroli pār sabiedrības noskaņojumu [...] ģenerāļa „Bura” autoritāte ir praktiski zaudēta, kritika par viņu ir stipra kā karaspēkā, īpaši virsnieku vidū, tā arī starp civilpersonām [...] Valsts Ministru padomei un Nacionālās vienotības padomei nav ietekmes uz situācijas veidošanos, tās drīzāk atrodas vērotāju pozīcijās, kuri seko tam, lai saspringtā pacietības stīga nepārtrūktu [...] PNAK propaganda sabiedrībā nesastop nopietnus iebildumus, īpaši inteliģencē. Un tas vienlīdz civiliedzīvotāju vidū, kā arī AK rindās [...] Gandrīz acīmredzams, ka pēc padomju karaspēka ieiešanas iedzīvotāju neapmierinātība ar lielu spēku vērsīsies pret tagadējo sacelšanās vadību, ja vien netiks sasniegts kompromiss ar PNAK.” Līdzīgus secinājumus ietvēra arī AK virspavēlnieka ziņojums Londonai: „... Arvien biežāki kļūst apvainojumi nespējā un bezdarbībā, vērsti kā šeit esošajiem politiskajiem un militārajiem orgāniem, tā arī augstākajām poļu varām Londonā. Pienācīgas Rietumu palīdzības iztrūkums un tās vietā tikai tukšas cerības un daudzas vilšanās noslieca vietējo sabiedrību, tai skaitā arī daļu komandējošā sastāva, meklēt palīdzību Austrumos. Pat nenožīmīga padomju palīdzība, kā arī tās aviācijas un artilērijas darbība šajā mūsu cīņās posmā vēl vairāk veicina centienus vienoties ar PNAK [...] Var paredzēt, ka padomju karaspēkam ieejot Varšavā, sabiedriskā doma, izjūtot padomju propagandas pievilcību, būs noskaņota pret mūsu augstākajām varām Londonā un Rietumu sabiedrotajiem”. Varšavas apgabala Delegatūras drošības nodaļa 24.septembrī ziņoja, ka kreiso organizāciju izplatītās lapiņas sabiedrībā tiek uzņemtas arvien labvēlīgāk, „īpaši, ja tiek kritizēta sacelšanās vadība, kura it kā torpedējot visus vienošanās mēģinājumus.” Pēc divām dienām nodaļa atkal ziņoja: „Kreisā propaganda nostiprina cilvēkos nožēlu, ka sacelšanās vadošās iestādes un valdība Londonā atteicās vienoties ar Krieviju, kas varētu veicināt Varšavas ātrāku atbrīvošanu”.

Tiesa, poļu vēsturnieks Z. Zaluskis gan uzskatīja, ka ne tikai cilvēki, kuri Varšavas sacelšanās laikā karoja citos kaujas laukos, bet arī AK komandieri un kaujinieki tikai pēc diviem mēnešiem, kad sacelšanās bija jau sakauta, līdz galam saprata, kādu vietu tā ieņems Polijas vēsturē. Taču neuzticība vadītājiem sacelšanās dalībnieku vidū radās jau tās norises gaitā. Pat AK Galvenajā štābā radās ideja par „galma apvērsuma” nepieciešamību, kas nozīmēja piespiest T. Komorovski iesniegt atlūgumu un viņu nomainīt ar A. Hruscelu. Pieauga arī dažādu organizāciju sūtījumi sacelšanās vadībai, kur bija prasīts vienoties ar PSRS un PNAK, saskatot šai ceļā vienīgo iespēju izglābties un pārvarēt politiskās grūtības. AK Varšavas apgabala izlūkošanas nodaļa 29.septembrī par Varšavas iedzīvotāju noskaņojumu sacelšanās noslēgumā ziņoja: „Pretgaisa aizsardzības komandantu vadībā daudzās ēkās tika noturētas sapulces, kurās apsprieda: kapitulēt vai lūgt palīdzību Staļinam. Praktiski visās sapulcēs

otrais priekšlikums tika pieņemts vienbalsīgi. Vairāk informētā iedzīvotāju daļa izvirza veselu virkni apvainojumu kā mūsu vadībai, tā arī attiecībā par Polijas valdības Londonā politiku. Sabiedriskā doma pieprasa militāru pakļaušanos Rokosovskim un vispār PNAK.”

Sacelšanās noslēguma posmā PVE piekritēju rindās auga rūpes arī par agrāk viņus atbalstošo spēku iespējamo nostāšanos PNAK pusē, kā to izdarīja AK rajona „Varšava-Prāga” komandants A. Žurovskis. Viņš 18.septembrī ieradās komandantūrā Prāgā, iestājās Polijas armijā un savus padotos uzaicināja to darīt. Tiesa, divas dienas vēlāk, iespējams, redzot padomju aizmugurē valdošo negatīvo noskaņojumu pret AK, šis virsnieks atteicās no savas pozīcijas, taču vairāki simti AK karavīru iestājās Polijas armijā un nogāja līdz galam tās kauju ceļu.

Tādos apstākļos atkal Varšavas sacelšanās vadībā atdzima doma par kapitulāciju. 25.septembrī Ē.f.d. Bahs–Zeļevskis atsūtīja divus gūstā saņemtus AK virsniekus ar jaunu kapitulācijas priekšlikumu, piešķirot sacelšanās dalībniekiem kombatantu tiesības un izsakot cerību, ka poļu armija kopā ar vērmahtu karos pret bolševikiem. Vairākas dienas šos priekšlikumus apsprieda sacēlušos militārās un civilās iestādes.

28.septembrī sanāksmē pie AK pavēlnieka stāvokli galvaspilsētā raksturoja ģenerālis A. Hruscels: „Karavīru gars ir priekšzīmīgs. Kareivji gatavi kaujām, grib cīnīties, un cīnīties līdz galam, [..] Stāvoklis ar ieročiem un munīciju visumā labs, mums ir pietiekami līdzekļu vairākām intensīvu kauju dienām. Tai pat laikā stāvoklis ar pārtiku ir kritisks – vairākās vienībās maize nav izsniegta jau vairākas dienas [..] Kopumā var teikt, ka pēc trim dienām sāksies īsts bads.” Tika nolemts turpināt sarunas ar vāciešiem.

Nākamajā dienā Valsts Ministru padomes sēdē J. Jankovskis aizstāvēja kapitulācijas priekšlikumu un, izmantojot gadījumu, atklātāk kā parasti izteicās par sacelšanās mērķiem; „Sacelšanās nestādīja sev uzdevumu sākt vispārēju karu pret vāciešiem un nevarēja stādīt mērķi sagraut vāciešus. Sacelšanās jau ir sasniegusi savus politiskos un morālos mērķus.” Viņa teiktais var izsaukt pārdomas – vai tiešām sacelšanās mērķis bija tikai demonstrēt varšaviešu patriotismu, atsaucību PVE un AK pavēlniecības aicinājumam, pat ja tā beidzās ar sakāvi un labējo partiju politiskās koncepcijas bankrotu? Drīzāk tā bija iepriekšējo nodomu minimalizācija ar nolūku attaisnot savus un AK vadības neprofesionālos lēmumus.

Kā liecināja vācu Varšavas distrihta gubernators L. Fišers, jau 28.septembrī sākās sarunas par sacelšanās izbeigšanu: „Pēdējā laikā lielākā daļa iedzīvotāju arvien enerģiskāk prasīja pārtraukt sacelšanos. To pierāda ne tikai poļu liecības, bet pirmkārt jau poļu gūstā nonākušo vāciešu liecības. Tikai septembra beigās, kad Anglijas un Amerikas nodevība kļuva pilnīgi acīmredzama, varēja, beidzot, sākt sarunas par padošanos. [..] Bez tam lauku iedzīvotāji pierādīja savu negatīvo attieksmi pret sacelšanos ar to, ka, kad daļa akoviešu specoperāciju laikā bēga no Varšavas un izrāvās dienvidos Kampinosas stepēs, tie neizrādīja nekādu atbalstu šiem 1 600 karavīriem, kā rezultātā šie sacēlušies tika noteikti un iznīcināti 24 stundu laikā. [..] Šajos mēnešos netika radīta ne viena banda, kā arī netika veikts neviens sabotāžas akts. Vēl vairāk, lauku iedzīvotāji, tāpat arī pilsētu iedzīvotāji, lauku novados tieši šajos mēnešos precīzi un lojāli izpildīja vācu pavēles. Pilnīgi atklāti tas parādījās daudzskaitlīgo ierakumu rakšanā, katru dienu šai darbā bez nokavēšanās ieradās vairāk nekā 40 000 poļu. Nekas nemainījās arī tad, kad padomju lidotāji viņus apšaudīja, un dažkārt dienā bija līdz 40 nogalināto, kā arī bija ievainotie. Neraugoties uz visiem šiem apstākļiem, poļi raka ierakumus tiešā frontes līnijas tuvumā un laiku pa laikam notiekošām ikdienas apšaudēm. [..]

AK vadības un vācu sarunas tika vestas tādā formā, kura līdz tagadējam laikam reti tika pielietota vācu-poļu sadarbībā un kuru, pirmkārt ņemot vērā poļu izraisīto sacelšanos, daudzi vācieši nosauca

par neparastu. [...] 1944.gada 29.septembrī SS obergruppenfīrers fon dem Bahs paziņoja, ka poļu sacēlušos virspavēlnieks ģenerālis Burs lūdz sākt sarunas un izsaka vēlēšanos veikt iepriekšēju Pruškovas noņemšanas apskati, lai viņa pārstāvji varētu pārliecināties, vai tur tik tiešām ar poļu iedzīvotājiem apietas tik nežēlīgi, kā to sistemātiski apgalvo ārzemju prese savos daudzskaitlīgos paziņojumos. [...] Piektdien, 1944.gada 29.septembrī pulkst. 14-tos 50 minūtēs trīs poļu vidutāji ieradās Pruškovā [...] Pēc tam sekoja Pruškovas noņemšanas apskate, kura ilga vairākas stundas. [...] Īpaši vērīgi sekoja tam, lai atbilstoši ar vienošanos trīs pārstāvji varētu bez šķēršļiem sarunāties ar bēgļiem. [...] Negaidīti labais iespaids, kuru radīja Pruškovas noņemšana uz ģenerāļa pārstāvjiem, acīmredzot, stipri ietekmēja sacēlušos lēmuma pieņemšanu par sacelšanās pārtraukšanu, jo viņi guva pārliecību, ka ar katru no viņiem apiesies humāni.”

Pastāv viedoklis, ka panākt savu prasību izpildi poļu pusei ar T. Komorovski priekšgalā izdevās, pateicoties AK komandanta paziņam no Austroungārijas armijas laikiem SS ģenerālim un E. Braunam (1945.gada 30.aprīlī viņa ieguva uzvārdu *Hitler*) māšas vīram H. Fēgeleinam, kurš sākotnēji kļuva nikns par poļu „nekaunību”, taču uzzinājis, ka prasības izvirza grāfs T. Komorovskis, sazinājās ar Ā. Hitleru un saņēma viņa piekrišanu poļu izvirzītajiem kapitulācijas noteikumiem. (Kā savās atmiņās rakstīja H. Guderjans, pēc kapitulācijas T. Komorovskis nokļuva H. Fēgeleina aizbildniecībā.)

Kapitulācija tika parakstīta 2.oktobrī. Pie tam prezidents V. Račkēvičs 30.septembrī negaidīti iecēla ģenerāli T. Komorovski par visu poļu bruņoto spēku rietumos jauno virspavēlnieku atcēlā K. Sosnkovska vietā. Jau bija zināms, ka Varšavas sacēlušies tūlīt kapitulēs un T. Komorovskis visticamāk nonāks vācu gūstā, kas arī notika. Šo nozīmējumu pat AK rindās uztvēra ar dziļu neizpratni. Iecelšanai gan bija tikai goda parādīšanas nozīme. Acīmredzot to var arī nosaukt par šlahtiču tikumu demonstrāciju, nedomājot par realitātē pastāvošo uzdevumu izpildi. Saprast šos tikumus ir grūti, jo vācu gūstā labprātīgi devās ne tikai AK komandants, bet visu PVE pakļauto bruņoto spēku virspavēlnieks, kaut tie cīņu pret nacistiem turpināja. Jaunā nozīmēšana bija fikcija, to saprata ikviens. J. Sidorovičs to raksturojis kā baltiem diegiem šūtu mēģinājumu „nogludināt iespaidu no kompromitējošās katastrofas”, PVE un ģeneralitātes mēģinājumu „glābt seju”, stādot uz pjedestāliem viltus varoņus. Taču ar šādu nozīmēšanu nevarēja ne celt Polijas, tās armijas, ne Varšavas sacelšanās popularitāti. Virspavēlnieka pienākumus realitātē savstarpēji sadalīja prezidents, aizsardzības ministrs ģenerālis M. Kukels un virspavēlnieka štāba priekšnieks ģenerālis S. Kopaņskis.

J. Kļimkovskis atmiņās rakstīja, ka T. Komorovska iecelšana notika tikai tāpēc, lai nepiešķirtu virspavēlnieka amatu V. Andersam (Pēdējai kļuva par virspavēlnieka pienākumu izpildītāju tikai 1945.gada februārī, pildīja tos līdz maijam, kad no gūsta atgriezās T. Komorovskis. Šai laikā amats jau faktiski bija zaudējis savu nozīmi), ko gan var apšaubīt.

1.oktobrī par savu pēcteci AK galvenā komandanta amatā T. Komorovskis iecēla L. Okuļicki, kurš pārgērbies kopā ar civiliedzīvotājiem atstāja Varšavu. Par šo lēmumu AK tika paziņots 4. oktobrī. Ģenerāļa L. Okuļicka iecelšana par AK komandantu radīja sašutumu daļā AK virsnieku, kuri uzsvēra, ka „ģenerāļa „Bura” šaurā štāba locekļi kā patiesie priekšlaicīgās sacelšanās vaininieki ir zaudējuši armijas un sabiedrības uzticību”. Ievērojot to, L. Okuļicka apstiprināšana amatā Londonā tika ilgi vilcināta.

Tuvojoties kapitulācijai, kad vairs nebija jēgas prasīt militāru palīdzību sabiedrotajiem un pateikties par to, sacelšanās vadītāju tonis kļuva arvien vairāk antipadomisks. Tieši pirms padošanās gūstā T. Komorovskis pavēlēja AK apgabalu komandieriem: „Operāciju „Burza” ierobežot līdz

minimumam, visus pūliņus veltīt iedzīvotāju paš aizsardzībai.” Pēdējā T. Komorovska pavēlē varēja izlasīt: „Maskavas prasības ir ļaunākas, nekā ieroču nodošana tieša ienaidnieka rokās. Labāk mirt, nekā tām piekrist. Padomes mūs vēlējās izsūtīt un iznīcināt, kā izdarīja ar 10 tūkstošu upuru Katīņā. Mēs nevarējām to pieļaut un bijām spiesti kapitulēt. [...] Izmēlusi visus savus cīņas līdzekļus un avotus, Varšava krita 63.savas varonīgās cīņas dienā pret ienaidnieka milzīgo pārspēku. 2.oktobrī plk. 20.00 Varšavā atskanēja pēdējie šāvieni.” Tiesa gan, ar kapitulāciju AK kaujinieki paglābās no „padomju” realizētas „izsūtīšanas un iznīcināšanas”, taču nebija saprotams, kādā veidā ar sacelšanos kapitulāciju bija iespējams nepieļaut „Maskavas prasību”, acīmredzot, robežu un valdības izveides jautājumā, izpildi. Jāsecina, ka PVE un AK plāns ar saviem spēkiem, balstoties uz Rietumu sabiedroto atbalstu, atjaunot pirmskara Poliju tikai ar neredz mainītām robežām pamatos tika nolemts neveiksmēi jau Teherānas konferencē un galīgi sagrauts ar Varšavas sacelšanās neveiksmi.

Arī T. Komorovska pēcnieks AK komandanta amatā L. Okuļickis izdeva pavēli visām AK vienībām pārtraukt operāciju „Burza”. Faktiski tas nozīmēja, ka dižie politiskie plāni ar AK palīdzību iedibināt PVE varu Polijā bija izgāzušies. Akcija „Burza” un tās sastāvdaļa Varšavas sacelšanās kļuva par AK augstāko kaujas darbības punktu ne tikai bijušajās Polijas austrumu teritorijās, kuras pārgāja PSRS valdījumā, bet arī etniskajā Polijā. Taču tā nedeva poļiem panākumus nedz Lietuvā, Rietumbaltkrievijā, Rietumukrainā, nedz arī pašā Polijā. Tomēr AK vēl joprojām tika uzskatīta par politiskās cīņas līdzekli. Par to liecināja L. Okuļicka pavēlē teiktais: „AK varas iestādēm pārtraukt dekonspirāciju ienākošās Sarkanās armijas priekšā un noiet pagrīdē, visvairāk pakļautos briesmām nosūtīt uz Rietumiem”.

Pats AK komandants T. Komorovskis padevās vācu gūstā, pat nemēģinot vai nu nokļūt pie, lai arī viņa izpratnē ne sabiedrotajiem, bet tomēr taču nacistu pretiniekiem – padomju spēkiem, vai arī izkļūt no pilsētas ar civiliedzīvotājiem, lai turpinātu cīņu pret okupantiem pagrīdē. (Padevās nebūt ne visi AK kaujinieki – sacelšanās dalībnieki. Piemēram, AK rotas komandieris Z. Scibors-Riļskis pēc kapitulācijas izkļuva no Varšavas, lai turpinātu cīņu pret nacistiem.) Grūti pateikt, vai T. Komorovskis, padodoties gūstā, vadījās no solidaritātes jūtām ar sev padotajiem kaujiniekiem vai šlahtiča priekšstatiem par kapitulācijas līguma parakstījušā goda pienākumu to pildīt, vai arī vēl kādiem citiem apsvērumiem.

Sarunu par kapitulāciju laikā T. Komorovskis gan nepieņēma Ē.f.d. Baha priekšlikumu dot pavēli AK daļām visā zemē pārtraukt cīņu pret nacistisko Vāciju vai vismaz noslēgt „slepeno vienošanos” šai jautājumā. T. Komorovskis savu pozīciju motivēja ar to, ka nonācis gūstā, viņš vairs nekomandē AK. Taču abu ģenerāļu 4.oktobrī notikušās sarunas pieraksts liecina, ka poļu ģenerālis izteica „savu personīgo pārliecību, ka vācu militārajai pavēlniecībai no AK puses nebūs īpašu grūtību, jo Varšavas sacelšanās bija AK darbības kulminācijas punkts, tās pūliņu vainagojums.”

Zināms, ka karagūstekņu virsnieku nometnē T. Komorovski apmeklēja nacistu speciālisti „poļu lietās” un klīda pat baumas (iespējams, pašu nacistu izplatītas), ka viņš gatavojas radīt poļu armiju cīņai pret boļševikiem. Nometni 1945.gada 4.maijā atbrīvoja amerikāņi. Pēc tam T. Komorovskis tiešām uz laiku kļuva par poļu spēku virspavēlnieku Rietumos līdz to atlaišanai 1946.gadā. 1947.–1949.gadā viņš bija t.s. Polijas valdības emigrācijā premjerministra vietas izpildītājs, no 1954.gada kopā ar V. Andersu un E. Račinski poļu emigrācijas vadošās iestādes – Triju padomes (*Rada Trzech*) loceklis. Publicēja memoārus „Pagrīdes armija” (*Armia Podziemna*, 1951). Pārapbedīts Varšavā militārā kapsētā (*Cmentarz Wojskowy na Powązkach*).

Kapitulācijas noteikumos bija speciāli atrunāts, ka tie attiecas uz visām poļu formācijām, kuras sacelšanās laikā pakļāvās AK pavēlniecībai, tātad arī uz AL. Līdz ar to neatbilst patiesībai dažkārt

publicistikā izskanošie apgalvojumi, ka AL cīnītājiem netika piešķirtas kombatantu tiesības. Tiesa, AL kaujinieki nevēlējās tās izmantot un nonākt nacistu gūstā. PSP un AL asi uzstājās pret kapitulāciju. Rēķinoties ar sacelšanās sakāves un kapitulācijas iespēju, AL un ar to sadarbojošos formējumu kaujinieki sacelšanās pēdējās dienās saņēma pavēli nepadoties gūstā, bet censties izkļūt no Varšavas kopā ar iedzīvotājiem un turpināt cīņu pret okupantiem AL partizānu vienībās. Ievainotie, slimie un novājinātie saņēma pavēli iznīcināt ieročus, dokumentus, kas liecinātu par piederību AL un noslēpties civiliedzīvotāju vidū.

Kad 29.septembrī Žolibožas (*Żoliborz*) rajonā sacēlušies redzēja, ka ilgi noturēties pret viņus aplenkušajiem spēkiem neizdosies, tika izstrādāts kopējs vietējo ap 2 000 lielo AK un AL vienību plāns izlauzties līdz Vislai un pārcelties tai pāri pie 1.Poļu armijas. To jau izdevās saskaņot ar aiz Vislas esošo poļu armijas pavēlniecību. 1.Poļu armijas 2.divīzija gatavoja operāciju, lai pārceltu Žolobožas grupējumu pāri Vislai, kad divas stundas pirms operācijas sākuma tika saņemta AK pavēlniecības pavēle par rajona kapitulāciju. AK daļas tai pakļāvās bez ierunām. AL ļaudīm vajadzēja pašiem gādāt par sevi. Ievērojot sarežģītos apstākļus AL neuzdrošinājās atklāti uzstāties pret AK pavēlniecības lēmumu. Krievu vēsturnieks A. Širokorads raksta, ka AL vienības tad, kad AK padevās gūstā, spējušas izlauzties pie padomju karaspēka. Jāsaka gan, ka avotos ir ziņas tikai par dažu desmitu cilvēku pārkļūšanu pāri Vislai. To izdarīt mēģināja ap 50 cilvēku, izlauzās tikai 28 (to vidū bija arī viens AK virsnieks), taču bojā gāja tikai 1, pārējie iejaucās civiliedzīvotāju vidū, tika ieslodzīti tiem paredzētajā nometnē, bet sagaidīja atbrīvošanu.

Krievu publicists D. Žukovs apgalvo, ka T. Komorovskis parūpējies par to, lai pavēle par kapitulāciju laikus nenokļūtu pie Voļas (*Wola*) rajonu aizstāvošajiem komunistiem. Viņiem esot nosūtīts fiktīvs izlaušanās plāns, komunisti sākuši uzbrukumu un iekļuvuši uguns lamatās, jo T. Komorovskis brīdinājis vācu pavēlniecību, ka „tieš gatavotas sarkano provokācijas”. Tā rezultātā 4.oktobrī AL formējumi Varšavā esot pilnībā iznīcināti. Apstiprinājumu ziņām par šādu epizodi šī darba autoram gan neizdevās atrast.

Sacelšanos pārdzīvojušo AL kaujinieku vairākums nevēlējās padoties gūstā, atstāja Varšavu kopā ar iedzīvotājiem. Daži nokļuva arī partizānu vienībās. Ir ziņas, ka tie AL kaujinieki, kuriem nebija iespējas pārkļūt Vislai, pirms padošanās gūstā saņēma AK kaujinieku apliecības, kam bija jāatvieglo viņu kā karagūstekņu liktenis. Viņi, tāpat kā AK dalībnieki, nonāca gūstekņu nometnēs.

Kā pēc izglābšanās tapušajā atskaitē atzīmēja AL virsnieks Z. Kliško, sacelšanās laikā vairāki AK kaujinieki sapratuši tās pavēlniecības politiskos nolūkus un gribējuši pāriet AL rindās, bet nav pieņēmti, lai saglabātu vienotību sacēlušos vidū. Vai gadījumā, ja izlauzties būtu mēģinājuši lielāki spēki, šis mēģinājums būtu veiksmīgs, nevar apgalvot. Taču teorētiski iespējams, ka daudzus patriotus, kuri bija gatavi turpināt cīņu 1. Poļu armijas rindās, tieši pavēle par kapitulāciju noveda karagūstekņu nometnēs. Komunisti pamatoti pārmeta AK pavēlniecībai Žolibožas rajona kapitulācijas sasteigtību, jo pats T. Komorovskis kapitulēja tikai pēc divām dienām. Iespējams, šādu steigu noteica bažas, ka, izdodoties Žolibožas AK un AL cīnītāju pārkļūšanai Vislas otrā krastā, šim piemēram varētu sekot arī citas AK vienības. Tas vestu pie pilnīgi pretēja rezultāta, kā AK pavēlniecība bija iecerējusi. Ja jau AK nevarēja demonstrēt poļu spēju pašiem atbrīvot savu galvaspilsētu, tad tai vismaz bija jārāda, ka padodoties viena ienaidnieka pārspēkam, tā tomēr nesadarbojas ar otru. Ja AK vienības, nespējot uzvarēt vienu ienaidnieku, pārietu pie otra, tas nozīmētu atzīt, ka PSRS tomēr nav tāds pat ienaidnieks kā nacistiskā Vācija. Ar to tiktu dots pamatīgs trieciens „divu ienaidnieku” teorijai. Lai no tā izvairītos, tika nosūtīti gūstā ap divi tūkstoši Žolibožas cīnītāju, iespējams, arī daļa citu vienību kaujinieku, kuri ar zināmu varbūtības pakāpi būtu varējuši

izbēgt gūstam, bet pat nemēģināja nokļūt Vislas otrajā krastā. Kārtējo reizi savtīgi politiski apsvērumi noteica tūkstošu cilvēku likteni.

Atzīmējams, ka savas Delegatūras locekļiem PVE deva rīkojumu nepadoties gūstā. Viņi atstāja Varšavu kopā ar tās iedzīvotājiem. PVE loģika acīmredzot paredzēja saglabāt aktīvai darbībai politiskos „ģenerāļus”, kad politiskie ierindnieki – AK kaujinieki un pat AK ģenerāļi nebija tik svarīgi.

Dot morālu novērtējumu AK pavēlniecības pasludinātajai kapitulācijai ir sarežģīti. Var teikt, ka bez cerībām uz panākumiem turpināt cīņu bija bezmērķīgi, saglabāt kaut daļu cīnītāju dzīvību nākotnei bija labākais, ko šais apstākļos varēja izdarīt. Taču šeit nu atkal var rasties pārdomas par karavadoņu atbildību ne tikai savu karavīru, bet arī viņu atbalstītāju priekšā. Ne velti daudzkārt bijuši gadījumi, kad kuģu kapteiņi neatstāj savu kuģi pat tad, kad visi pasažieri un komanda ir to izdarījuši. Grūti pateikt, vai AK vadība izdarīja visu, lai vismaz daļa kaujinieku arī pēc sacelšanās sakāves varētu izbēgt gūstam un turpināt cīņu pret nacistiem.

Varšavas sacelšanās pavēlniecība sastāvēja no ilgus gadus dienējušiem militāriem profesionāļiem, kuri paši sevi visai augstu vērtēja. Ja sacelšanās sākumā Varšavā bija viens ģenerālis – pats T. Komorovskis, tad kapitulācijas brīdī šai pakāpē bija paaugstināti vēl seši militāristi. Neviena no viņiem, kaut sūtīja neapbruņotus jauniešus pret tankiem un lidmašīnām, pats nekrita kaujā. Tikai viens no viņiem – L. Okuļickis turpināja cīņu pagrīdē, pārējie ar T. Komorovski un A. Hruscelu priekšgalā rātni maršēja vācu gūstā. Neviena no viņiem nenošāvēs, redzot savas rīcības sekas, tūkstošus upuru un sagrauto Varšavu. Visi saglabāja dzīvību līdz kara beigām, kad ļāva politiķiem emigrācijā izdekorēt sevi ar medaļām un ordeņiem, rakstīt savu veikumu attaisnojošas grāmatas. Tiesa, dažkārt viņiem bija jāpiedzīvo arī nepatīkami brīži, kā gadījumā, kad kritušo kaujinieku mātes T. Komorovskim meta sejā apsūdzību „Mūsu bērnu slepkava”, kam aculiecinieks bija profesors J. Cehanovskis. Taču pēc kara emigrantu aprindās un daļā mūsdienu Polijas sabiedrības T. Komorovskis tiek atzīts par nacionālu varoni. Šī darba lasītājam būs pašam jānodod situācijas, AK pavēlniecības konkrētās rīcības vērtējums.

Jau pēc sacēlušos kapitulācijas vācu varas iestādes izdeva lapiņu, vienā pusē kurai bija vairākas jau kapitulējušo sacēlušos fotogrāfijas, kur tie bija rādīti drīzāk vācu apsardzes pavadīti, bet nevis konvojēti, bet otrajā pusē sekoja teksts: „Poļu divīziju karavīri! Sacelšanās Varšavā ir sakauta...” Tālāk uzsaukums uzsvēra sacēlušos vīrišķību, sabiedroto nodevību un vācu augstsirdību, līdz noslēdzās ar secinājumiem: „Labas gribas cilvēkiem nekad nav par vēlu uzlabot savas attiecības”, „Poļiem nenākas rēķināties ar šo lielvalsti [Lielbritānijas un PSRS] palīdzību”, „Glābties no pilnīgas bojā ejas Polija var tikai nodibinot draudzīgas attiecības un sadarbojoties ar Vāciju”, „Armija Krajova ir apguvusi šīs mācības [...] Atnācis laiks arī jums saprast, ka jūs karojat ne tajā frontes pusē.” Pēc Z. Zaluska domām, apstākļos, kad vācu pusē neviens nevarēja nopietni rēķināties ar kaut cik nozīmīgas poļu sabiedrības daļas pāreju vācu pusē, lapiņa acīmredzot bija domāta pavisam citiem mērķiem. PNAK piekritējos tai bija jāizsauc pārdomas: „Ja jau vācieši par AK runā ar tādu cieņu, tad acīmredzot viņi nopietni rēķinās ar iespēju to pārvilināt savā pusē. Tad nu no mūsu puses nebūs lieki rēķināties arī ar tādu iespēju”. Iespējams, ka nacisti tiešām tā centās vēl vairāk sašķelt poļus.

2.oktobrī parakstītās kapitulācijas rezultātā gūstā nonāca vairāk nekā 17 tūkstoši sacelšanās dalībnieku, tai skaitā 922 virsnieki (Pēc Č. Madajčika datiem pēc Varšavas sacelšanās vācu nometnēs nonāca ap 1 200 AK virsnieku) un 2 tūkstoši sievietes, vairāk nekā 5 tūkstoši ievainoto atradās hospitāļos. Radiopārraidē, kurā AK propagandisti komentēja kapitulāciju, tika paziņots: „Tās ir poļu armijas beigas”.

Tiesa, jāatzīmē vēsturisks fakts, ka to AK kaujinieku – Varšavas sacelšanās dalībnieku, kuri nonāca vācu gūstā, liktenis bija laimīgāks, nekā viņu līdzbiedru, kuri no gūsta izvairījās, turpināja cīņu gan pret nacistiem, gan Sarkano armiju, gan jaunveidojamo politisko režīmu Polijā. Pirmie pēc kara vairākumā emigrēja uz Rietumiem, citi atgriezās Polijā un, ja neiesaistījās politikā, viņu turpmākā dzīve norisa mierīgi. Otrie visbiežāk gan vēl kara laikā, gan pēc tā uz ilgu laiku zaudēja brīvību vai pat dzīvību.

Ir dažādi dati par sacelšanās dalībnieku zaudējumiem. Tā, pēc poļu kara vēsturnieka J. Kirchmeiera aprēķiniem Varšavas sacelšanās gāja bojā ap 15 tūkstoši poļu kaujinieku. Z. Zaluskis uzskatīja, ka Varšavas sacelšanās 63 kauju dienās tika nogalināti un ievainoti 22,5 tūkstoši sacelšanās dalībnieku. G. Vaļihnovskis rakstīja, ka kaujā par Varšavu bojā gāja ap 18 tūkstošu sacēlušos. Skaitļi var atšķirties arī tāpēc, ka daudz bija bez vēsts pazudušo. Var teikt, ka no ap 40 000 Varšavas sacelšanās dalībniekiem bojā gāja apmēram puse. Viņu zaudējumus var pat salīdzināt ar Sarkanās armijas daļu zaudējumiem, kad augstāko komandieru neprasmes dēļ tās kara sākumā nonāca dažāda lieluma „maisos”, bet vēlāk bieži tika mestas pret pretinieku daudzkārtējos frontālos triecienos.

Varšavas sacelšanās sakāves rezultātā un citās operācijās 1944.gada vasarā-rudenī AK kopējie zaudējumi sasniedza ap 100 000 cilvēku. Ap 50 tūkstošu nonāca gūstā un ieslodzījumā. Tai pat laikā Varšavas sacelšanās izraisīšana un vēlākā sagrāve izsauca jau radīto slepeno NIE struktūru sabrukumu, sakaru zaudēšanu ar uz austrumiem aiz frontes līnijas palikušajiem AK rajoniem. Pēc L. Okuļicka norādes tika uzsākta sakaru atjaunošana.

Kapitulācijas rezultātā vācu rokās nonāca sacēlušos ieroči, neraugoties uz to, ka daļu no tiem viņi savlaicīgi iznīcināja. Pēc vieniem datiem, vācieši ieguva 5 prettanku lielgabalus, 23 balsta un 151 vieglos ložmetējus, 878 automātus, 1 696 šautenes, ap 1 000 pistoļu, ievērojamu daudzumu munīcijas. Pēc citiem datiem – vācu 9.armijas štābs 5.augustā ziņoja, ka Varšavā iegūts 11 668 gūstekņu, 1087 šauteņu, 633 pistoļu, 54 prettanku šauteņu, 467 automātus, 33 mīnmetējus, 49 rokas ložmetējus, 7 balsta ložmetējus. Salīdzinot šos skaitļus ar sacelšanās sākumā tās dalībnieku rīcībā esošajiem ieročiem, jāsecina, ka daļu viņi bija ieguvuši no okupantiem vai no padomju un Rietumu palīdzības sūtījumiem.

Sacelšanās dalībnieki nebija vienīgie AK vadības izsauktās nelaimes upuri. Dzīvību sacelšanās laikā zaudēja no 120 līdz 200 tūkstošu Varšavas civiliedzīvotāju. „Precīzu bojā gājušo skaitu nav iespējams noteikt, jo desmiti tūkstošu ir aprakti drupās, – rakstīja Varšavas distrihta gubernators L. Fišers, – taču pat pēc dažādiem skaitīšanas paņēmieniem iznāk, ka no poļu puses bojā gājušo bija ne mazāk kā 180 000, bet visdrīzāk viņu bija vairāk nekā 200 000 cilvēku”.

Bez tam Varšavu atstāja vairāki simti tūkstošu iedzīvotāju, nolemtu trūkumam un klīšanai pa piefrontes apgabalu. Pilsētu pameta ap 520 tūkstošu cilvēku. 347 000 civilistu nonāca internēto nometnēs vai spaidu darbos Vācijā.

Vācu armiju grupas „Centrs” dati liecina, ka caur tranzīta nometni Pruškovā (*Durchgangslager Pruszków*) izgāja 363 318 Varšavas iedzīvotāju, no tiem 68 707 cilvēki pretēji Ē.f.d. Baha solījumiem tika nosūtīti uz koncentrācijas nometnēm, 209 361 cilvēks tika izmetināti dažādās Polijas apdzīvotajās vietās, 87 250 nosūtīti spaidu darbos Vācijā. Nedaudz atšķirīgus datus devis Varšavas distrihta gubernators L. Fišers, kura ziņojumā bija teikts: „Faktiski pēc kapitulācijas no pilsētas [vācu ierīkotajās nometnēs] ieradās tikai nedaudz vairāk par 100 000 civiliedzīvotāju. AK kaujinieku un ārrindas dalībnieku skaits virs tā sastādīja vēl 17 500 cilvēku. Arī šajā ziņā sacēlušies sniedza stipri pārspīlētus skaitļus. [...] Pavisam caur Pruškovas un Ursusas (rajons Varšavā) nometnēm līdz 1944.gada 14.oktobrim tika izlaisti 350 617 bēgļi, no kuriem 347 488 tika sadalīti tālāk. Šis skaitlis

iedalās sekojoši: darba dienestā uz reihu nosūtīti 153 810 cilvēku; kā darba nespējīgi bēgļi 167 752 izvietoti Varšavas, Radomas un Krakovas apgabalos; atbrīvoti slimības dēļ 25 926. Pārējie ap 3 000 skaitā pagaidām tika atstāti Pruškovas nometnē lai turpmāk viņus izmantotu darbos uz vietas vai Varšavā.”

Atšķirīgi no Varšavas deportēto iedzīvotāju stāvoklis tēlots poļu avotos. Tie gan maz tiek izmantoti mūsdienu Polijā veiktajā Varšavas sacelšanās propagandā, parasti aprobežojoties ar norādi, ka viņi atstāja pilsētu „ar augstu paceltu galvu”.

Ar ko gan viņi varēja lepoties? Ar tuvinieku bojā eju, visas savas mantības zaudēšanu, to, ka paši spēja izdzīvot par spīti badam un slimībām? „Trūkst vārdu, lai aprakstītu no Varšavas klīdušo fizisko un psihisko stāvokli”, – dienasgrāmatā rakstīja kāda Lovičas (*Łowicz*) pilsētas, kur nonāca daļa varšaviešu, iedzīvotāja, – „Netīrība, izmisums, asaras, vienaldzība pret visu un šie briesmīgie stāsti.” Taču ne visi bija tik iejūtīgi kā minētā Lovičas iedzīvotāja. No Varšavas izsūtītais A. Kuzka atcerējās, ka viņam nācās uzklaust piezīmes kā: „Mums viņi jābaro. Kam mums tas? Mums pašiem nekā nav.” Sētas, kurā viņš bija nokļuvis, saimnieki pret izmitinātajiem izturējās kā pret bezmaksas darba spēku. Kad viņa ģimene sāka runāt par samaksu, tie gandrīz ar spēku tika izdzīti no ciema, skanot pavadvārdiem: „Ei, jūs, Varšavas ubagi! Redz ko, atnākuši te atēsties. Šļūciet uz savu Varšavu! Mums savējo pietiek!” Tāda bija tā cena, kuru varšaviešiem nācās maksāt par AK pavēlniecības kļūdām.

Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis secināja, ka sacelšanās Varšavā nenesa nekādu labumu pilsētai. Sacelšanās ne par vienu stundu nepaātrināja Varšavas atbrīvošanu. „Tikai šai gaismā var novērtēt ciestās sakāves – nepamatotās un nevajadzīgās – smagumu”, rakstīja poļu militārais vēsturnieks J. Kirhmeijers. Atzinums sakrīt ar Vācijas sauszemes karaspēka ģenerālštāba priekšnieka H. Guderiana domu, ka sacelšanās bija „bezzēdzīgs slaktiņš”.

Polijā populārs ir uzskats, ka vācieši, apspiežot sacelšanos, zaudēja ap 26 tūkstošus karavīru: 10 000 kritušo, 7 000 bez vēsts pazudušo un 9 000 ievainoto. Šie dati balstījās uz Ē.f.d. Baha sniegtajām ziņām. Vēsturnieks A. Solaks gan raksta, ka šie skaitļi neiztur kritiku. Poļu vēsturnieki ir minējuši arī citus datus. Z. Zaluskis rakstīja, ka kaujās pret sacēlušamies krita vai pazuda bez vēsts ap 8 000 un ievainoti tika ap 9 000 vācu karavīri. A. Solaks atbalsta sacēlušos pusē karojuša sapieru pulkveža (F. Majorkevice) vērtējumus, ka vācu zaudējumi bija no 10 000 līdz 12 000 nogalināto un ievainoto. Poļu vēsturnieks J. Kirhmeijers uzskatīja, ka vācu zaudējumi sasniedza ap 12 000 cilvēku. Vācu vēsturnieks H. Krannhals kā zaudējumus nosauc 11 000. Atklātie vācu dokumenti liecina, ka Ē.f.d. Baha grupas zaudējumi bija 1 570 nogalinātie un 8 374 ievainotie, bet visi Vācijas formējumi zaudēja ap 3 000 nogalināto un no ievainojumiem mirušo un ap 12 000 ievainoto.

Jāņem gan vērā, ka visus Varšavā bojā gājušos vāciešus un viņu līdzdalībniekus parasti pieraksta sacelšanās dalībnieku veikumam, kaut viņu vidū bija arī kritušie Prāgā pret padomju un Z. Berlinga komandētajām daļām, kā arī padomju artilērijas un aviācijas uzbrukumos cietušie. Galvenie Varšavas apkārtnē esošās vācu 9.armijas spēki Varšavas sacelšanās laikā bija aizņemti frontē. Tur kaujās pret 1. Baltkrievijas frontes karavīriem viņi cieta ap 75% zaudējumu, pret sacelšanās dalībniekiem – ap 25%. Pret sacelšanās dalībniekiem cīnījās galvenokārt Ē.f.d. Baha grupa, sastāvoša no dažādiem SS un policijas formējumiem.

Tādejādi uz katru nogalināto vācieti, gāja bojā 60–75 poļi. A. Solaks ir sašutis, ka šādu nesamērīgu zaudējumu vaininiekiem mūsdienu Polijā tiek uzstādīti pieminekļi, jo, ja tādi rezultāti būtu kādam britu vai amerikāņu ģenerālim, viņš tiktu nodots tiesai.

Sarkanā armija un 1.Poļu armija sniedza ievērojamu atbalstu sacelšanās dalībniekiem, piesaistot sev galvenos vācu spēkus. Kaujās Vislas vidusteces rajonā ievērojamus zaudējumus cieta

1. Baltkrievijas fronte. Augustā un septembra pirmajā pusē tā zaudēja 166 808 karavīrus un virsniekus (no tiem 19,2% – kaujās par Prāgu). Kaujā par Varšavu 1. Poļu armijā krita vairāk nekā 5 600 cilvēku.

Neraugoties uz Varšavas sacelšanos, arī pārējā Polijas teritorijā Sarkanā armija turpināja sīvas kaujas ar vērmahtu. Pēc krievu vēsturnieka akadēmiķa A. Samsonova () datiem 1944. gada augustā un septembra pirmajā pusē tur kopā tika nogalināti un ievainoti ap 300 000 sarkanarmiešu.

Patiesībai par Varšavas sacelšanos ir divas puses. Pirmkārt, ir jāuzsver sacelšanās dalībnieku, Varšavas iedzīvotāju varonība un pašizliedzība, kuri dzimtenes mīlestības vārdā upurēja savu visdārgāko – dzīvību. Otrās līdzīgas tik plaša mēroga sacelšanās pret okupantiem fakta nav visa Otrā pasaules kara gaitā. Neraugoties uz to, ka sacelšanās nesasniedza ne militāros, ne politiskos mērķus, kurus bija izvirzījuši tās plānotāji un gatavotāji, poļiem tā kļuva par apņēmības un vīrišķības simbolu cīņā par neatkarību. Vienkāršie sacēlušies uzskatīja dalību cīņās kā savu pienākumu dzimtenes priekšā. Sacelšanās ieguva antinacistiskas tautas cīņas raksturu. Kā norādīja viens no sacelšanās cīnītājiem, AL virsnieks, vēlāk – PTR pastāvēšanas gados augsts komunistu funkcionārs (Polijas Apvienotās strādnieku partijas CK Politbiroja loceklis) Z. Kliško, reiz sākusies, „sacelšanās pārstāja būt nelielas septmaņu grupas un sanācijas viltvāržu lieta, bet kļuva par vispār nacionālu lietu, kura pirmkārt skāra galvaspilsētas iedzīvotājus”. Viņi cīnījās līdz galam un nebija viņu vaina, ka sacelšanās jau pirms tās sākuma bija nolemta neveiksmei.

Jāatzīst arī, ka divu mēnešu ilgās kaujas Varšavā kļuva par svarīgu Polijas ieguldījumu uzvarā. Militārā nozīmē cīņas pilsētā divus mēnešus saistīja ievērojamus vācu spēkus, neļaujot tiem piedalīties galvenajās Austrumu frontē notiekošajās kaujās. Kaut Varšavas sacelšanās tika nežēlīgi apspiesta, tā, piesaistot sev samērā lielus vācu spēkus, tomēr sniedza reālu palīdzību Sarkanajai armijai. Tika bloķēts Varšavas transporta mezgls, radīti draudi vācu grupējumam pie Vislas aizmugurē. Nevar apstrīdēt to, ka sacelšanās atstāja dziļas pēdas poļu nacionālajā pašapziņā.

No otras puses, jāvērtē arī sacelšanas rezultāti, tā katastrofa, kuru tā atnesa Varšavai un tās iedzīvotājiem. Kaut Varšava bija upurējusi desmitus tūkstošus savu iedzīvotāju, tā neatguva brīvību. Sacelšanās laikā tika izpostīti 25 % Varšavas apbūves. Ā. Hitlers pavēlēja pilsētu nopostīt. Postīšana ilga trīs mēnešus. Pēc kapitulācijas līdz atbrīvošanai tika nodedzināts un uzspridzināts apmēram vēl tikpat daudz namu. Pie tam mērķtiecīgi tika grautas, iznīcinātas kultūras vērtības, īpaši arhīvi un bibliotēkas. Smagi cieta ēkas, kuras pirms kara bija iekļautas arhitektūras pieminekļu sarakstā. No 957 tādiem pieminekļiem pilnībā iznīcināti tika 782, daļēji 141, tikai 34 saglabājās ar lielākiem vai mazākiem bojājumiem. No 31 monumenta saglabājās 10, valsts arhīvi zaudēja 90% savu fondu. Pie tam, kā atzīmējis profesors P. Večorkovičs, baidoties no Sarkanās armijas, kura varētu iznīcināt kultūras vērtības, pirms sacelšanās poļu patrioti veda uz Varšavu daudz privātkolekciju – lieliskus gleznu krājumus, vecas grāmatas utt. Tagad to absolūti lielākā daļa gāja bojā. Vairākos mēnešos tika iznīcināti 80% ēku, muzeji, bibliotēkas utt.

Tikpat bēdīgā stāvoklī atradās pilsētas infrastruktūra. Iznīcināti bija 100% tiltu, 98,5% apgaismes lukturu ielās, 85% tramvaja līniju, 90% rūpniecības uzņēmumu un 70% kabeļu savienojumu. (Ir arī dati, ka okupanti iznīcināja 75% Varšavas dzīvojamā fonda, 20% rūpniecības uzņēmumu.) Kopējā zaudējumu summa tika rēķināta 84% pirmskara īpašuma apmērā vai 2,5 miljardu \$ ar tā laika pirktspēju. Ir pat dati, ka pirms atbrīvošanas 1945. gada janvārī Varšava bija izpostīta par 93%.

Dabīgi izvirzās jautājums, kam jānes politiska un morāla atbildība par milzīgajiem zaudējumiem, kuri tā arī nedeļa vēlamos rezultātus. Acīmredzot pirmkārt jārunā gan par poļu militāristu kļūdu, nepārdomāti uzsākot nesagatavotu sacelšanos, gan par poļu labējo politisko spēku, kuri bija gatavi savu politisko ambīciju vārdā izmantot cilvēku patriotismu, noziegumu pret okupācijā smokošo,

brīvību alkstošo poļu tautu, cenšoties tās patriotismu, gatavību cīnīties pret vācu okupantiem izmantot savās savtīgajās interesēs, nerēķinoties ar varbūtējām sekām. Sākot Varšavas sacelšanos, AK vadība pierādīja, ka tā domā nevis par uzvaru pār nacismu, bet tikai par Polijas valdošā slāņa interesēm.

Neveiksmju un kļūdu pamatā bija AK pavēlniecības vēlme nošaut divus zaķus ar vienu šāvienu: 1) atbrīvot Varšavu no nacistiem un 2) neļaut to izdarīt Sarkanajai armijai, ar to radot reālu teritoriālu pamatu PVE tiesībām pārstāvēt poļu tautas intereses, ko neatzina PSRS valdība un apdraudēja KRN un PNAK izveide. Lēmuma pamatā, kurš izraisīja 63 dienu ilgu cīņu, atnesa nāvi ap 200 tūkstošiem cilvēku un noveda pie pilsētas ar miljonu iedzīvotāju izpostīšanas, bija politiski apsvērumi. Varšavas sacelšanās bija konsekvētākā un traģiskākā „divu ienaidnieku” koncepcijas kļūdainības demonstrācija. Faktiski ienaidnieks N 2 (PSRS) konkrētajos apstākļos tika uzskatīts par bīstamāku kā ienaidnieks N 1 (nacistiskā Vācija). No šaura poļu nacionālista viedokļa vērtējums it kā bija pareizs, Vācija jau cieta sakāvi pēc sakāves un Polijas patstāvību vairāk jau apdraudēja staļiniskā PSRS. Taču šāds aprēķins noveda pie lieliem, un galvenais – nevajadzīgiem, neattaisnojamiem poļu patriotu upuriem, nemaz nerunājot par to, ka Polijas valstiskās intereses, kā tās saprata PVE, kārtējo reizi tika nostādītas pret nacistu apspiesto tautu, tai skaitā arī pašu poļu, interesēm ātrāk atbrīvoties no nacisma.

Sacelšanās sakarā var runāt arī par PVE un AK nespēju nosargāt agrākās Polijas austrumu robežas. Pēc Varšavas sacelšanās sakāves kļuva pavisam skaidrs, ka tas nav iespējams. Šī sakāve nozīmēja ne tikai politiskās līnijas uz 1921.gada Rīgas miera līgumā noteikto robežu saglabāšanu kardinālu neveiksmi, bet arī vispārēju PVE politisku vājināšanos, autoritātes krišanu, kad plaši slāņi pārstāja PVE uztvert kā reālu politisku spēku ar ietekmi sabiedroto vidū. Kļuva pavisam skaidrs, ka padomju pozīcija par Polijas robežām, ko atbalstīja arī sabiedrotie, gūs pārsvaru.

Diezin vai ir iespējams apstrīdēt tēzi, ka 1944.gadā PVE un AK pavēlniecības mēģinājums Varšavas sacelšanās dalībnieku varonīgo cīņu pret nacistiem savienot ar pretstāvi PSRS un spēku demonstrēšanu tai bija nereāls. Divu parādību: varšaviešu varonības un AK vadības pretpadomju darbības apvienojums nekļuva J. Staļinam par šķērslī „poļu jautājuma” atrisināšanai atbilstoši saviem priekšstatiem par padomju valstiski nacionālajām interesēm.

Bez tam, lai cik paradoksāli arī tas skanētu, nākas atzīt, ka, iespējams, Varšavas sacelšanās sakāve paglāba Poliju no plaša mēroga brāļu kara, ko tās uzvaras gadījumā, kaut ar mazu varbūtību, varētu izvērst PVE un PNAK piekritēji. Protams, jāņem vērā, ka Sarkanā armija tad nevarētu neiejaukties, lai nodibinātu kārtību savā aizmugurē. Nav jāsaka, kuru pusi tā atbalstītu un kura uzvarētu. Taču sacelšanās rezultātā PVE atbalstošie spēki bija tik lielā mērā pārrēķinājušies, tik lielā mērā novājināti, ka plaša mēroga pilsoņu karu pret jauno varu izvērst nespēja. Kā rakstīja vācu vēsturnieks E. Meijers, ar Varšavas sacelšanās sakāvi bija izgāzies „mēģinājums nostādīt dižciltīgo (*Adel*) goda un brīvības jēdzienu ietekmē esošu sabiedrību pret Hitleru un Staļinu”. (Pēc autora domām precīzāk gan būtu runāt nevis par dižciltīgo vispār, bet tieši par poļu šlahtiņu tikumiem, to ietekmi gadsimtu gaitā, kā arī ne par abiem nosauktajiem diktatoriem kā tādiem, bet viņu reprezentētajām sabiedriskajām iekārtām.)

Varšavas sacelšanās uzsākšanu tai neizdevīgos apstākļos ļoti kritiski vērtējuši dažādas politiskas orientācijas politiķi, militāristi, vēstures pētnieki.

Jau 1944.gada 31.augustā ģenerālis V. Andersss deva lēmumam sākt sacelšanos Varšavā iznīcinošu vērtējumu: „Sacelšanās sākšana Varšavā esošajā situācijā bija ne tikai muļķība, bet arī acīm redzams noziegums”. Šai sakarā viņš arī uzskatīja, ka „ģenerālim Komorovskim un virknei citu personu” būtu jāstājas tiesas priekšā. Jāuzsver, šis atzinums izskanēja mēnesi pēc sacelšanās sākuma. (Tiesa gan, viss zināmais par V. Andersu neļauj ar pārliecību pateikt, par ko viņš šai brīdī domāja vairāk: par AK

kaujinieku un Varšavas iedzīvotāju likteni vai savas karjeras iespējām, kad abi augstākie poļu militāristi K. Sosnkovskis un T. Komorovskis bija sevi sakompromitējuši.) Tomēr, galvenais, ģenerāļa viedoklis sakrita ar Varšavas iedzīvotāju un arī poļu kreiso spēku viedokli. Varšavas iedzīvotāji sacelšanās nobeiguma posmā par ģenerāli T. Komorovski izteicās: „Labākais sods viņam būtu nodošana to sieviešu rokās, kurām nācās slapstīties pagrabos.” 18. septembrī PNAK sēdē ģenerālis M. Žimerskis ziņoja par savām sarunām ar Varšavas priekšpilsētas Prāgas iedzīvotājiem, kuri kopumā bija izteikuši viedokli: „Mēs vainojam Buru par vieglprātīgu sacelšanos, mēs cīnījāmies un smagi cietām, taču kādam ir jāatbild, mēs pieprasām vainīgos saukt pie atbildības”.

1944.gada 23.septembrī PNAK pārstāvis PSRS S. Jendrihovskis nosūtīja PSRS ārlietu tautas komisāram V. Molotovam vēstuli ar PNAK rīcībā esošo informāciju un vērtējumu par Varšavas sacelšanos. Tajā bija teikts: „Varšavas sacelšanās, sāktu 1944.gada 1.augustā pēc AK pavēlnieka ģen[erāļa] Bura pavēles pēc signāla no Londonas, neizsauca ne militāra, ne kāda cita pamatota nepieciešamība. No militārā skata punkta tā bija priekšlaicīga. 1.augusta sacelšanās tika uzsākta vienīgi Polijas emigrācijas valdības reakcionāro elementu politiskās spēles interesēs, kuri cerēja sagrābt varu Varšavā līdz Sarkanās armijas un Polijas armijas ienākšanai. Par tādu mērķi liecina, starp citu, Polijas armijas, Sarkanās armijas pavēlniecības un citu sabiedroto, kā arī ar Valsts Nacionālo padomi un Polijas Nacionālās Atbrīvošanas komiteju saistīto poļu pagrīdes organizāciju, īpaši Tautas Armijas [AL] nebrīdināšana par sacelšanos. [...] Nevarot izmantot saviem mērķiem sacelšanās panākumus, poļu emigrantu valdība un tās aģentūra Polijā nolēma izmantot sacelšanās neveiksmes, apvainojot Padomju Savienību sacelšanās dalībniekiem vajadzīgās palīdzības nesniegšanā un ar to aģitējot pret Padomju Savienību poļu, angļu un amerikāņu sabiedrībā. [...] Šīs spēles mērķis ir pilnīgi skaidrs: traucēt draudzīgu poļu-padomju attiecību nodibināšanos un poļu apvienošanu ap Polijas Nacionālās Atbrīvošanas komiteju.” Tātad jau sacelšanās laikā kā padomju pusei, tā poļu kreisajiem bija skaidrs, kā PVE un AK vadība mēģinās nokratīt no sevis vainu par sacelšanās sagrāvi.

Uzstājoties KRN sesijā 1945.gada 21.jūlijā, viens no poļu komunistu līderiem V. Gomulka akcentēja PVE ciešo saistību ar “sanācijas” režīma atbalstītāju spēkiem: „„Sanācija” bija izšķirošais, vadošais faktors tā saucamās Londonas valdības militārajās organizācijās un vai nu tieši vai no aizkulisēm izšķiroši ietekmēja arī pašu emigrantu valdību. “Sanācijas” politikai, ja tā uzvarētu, būtu jānovēd poļu tauta pie jaunas katastrofas”. Viens no poļu komunistu līderiem saistīja arī Varšavas sacelšanos ar “sanācijas” režīma atjaunošanas mēģinājumiem. Viņš norādīja, ka “sanācijai” uzticīgie AK Galvenā štāba un Varšavas sacelšanās vadītāji to izprovocēja, lai „atjaunotu Polijā pirmsseptembra valdību un kārtību”; „uzkurinātu iekšējo cīņu, virzītu uz emigrantu valdības aizstāvību un toreizējās PNAK gāšanu”, vēl vairāk saasinātu poļu-padomju attiecības tai brīdī, kad neviens vairs nešaubījās, ka Sarkanā armija atbrīvos visas poļu zemes no okupantiem; satriektu vai vismaz iedragātu un vājinātu triju antihitleriskās koalīcijas lielvalstu vienotību pirms galīgas Vācijas sakāves; kā arī sacelšanās neveiksmes gadījumā izmantotu tās apspiešanu cīņai pret demokrātiju Polijā un pret Padomju Savienību starptautiskajā arēnā. Var saprast to rūgtumu, kurš valdīja komunistiski, propadomiski noskaņotajos poļu patriotos, kad viņiem bija jādzird pārmetumi par to, par ko atbildību bija jānes viņu politiskajiem pretiniekiem.

Uzstājoties pret PSP izvirzīto bruņotās cīņas lozungu, emigrācijas valdības prese taču nevienu reizi vien atkārtoja, ka šī valdība dos pavēli uzsākt sacelšanos brīdī, „kad tas būs mērķtiecīgi no poļu viedokļa”. Tomēr, kā norādīja jau minētais Z. Kliško, „faktiski pavēle par sacelšanos tika dota tad, kad nebija burtiski nekādu izredžu uz panākumiem. 200 tūkstošu cilvēku dzīvību, gruveši un gandrīz visas galvaspilsētas sagraušana – tādas bija šī „politiskā manevra” traģiskās sekas.” Jau A. Skaržinska

un J. Cehanovska, bet pēc tam citu vēsturnieku darbos pierādīts, ka toreizējos apstākļos (PVE un PSRS vadības konflikts par robežām, Rietumu sabiedroto karaspēka lielais atstatums līdz Polijai, Rietumu valstu vadītāju piespiedu piekāpība J. Staļina politikai) sacelšanās Varšavā jau no paša sākuma bija nolemta militārai un politiskai sakāvei. Ne no militārā, ne, vēl jo vairāk, politiskā skatu punkta sacelšanās nevarēja vainagoties ar panākumiem. No tā izriet, ka pavēle par sacelšanās sākšanu militāri bija traģiska kļūda, bet politiski pat smags noziegums. Sacelšanās dalībnieks, vēlāk rakstnieks un tulkotājs Z. Florčaks 1947.gadā emigrācijā rakstīja, ka Varšavas sacelšanās „bija kļūda jau savā iecerē, bet izpildes kļūdas bija konsekvents rezultāts nejaušībām, tik vieglprātīgi izprovocētām”. Un vēl: „Kad es atcerējos šo gigantisko improvizāciju, man ienāca prātā, ka tā bija nāvīgs apvainojums un visas zemes, kura piecus gadus atradās pagrīdē, uzticības ļaunprātīga izmantošana. Zeme taču ticēja, ka pastāv stingrs, ļoti precīzs kā pulksteņa mehānisms akcijas plāns un tai bija tiesības ticēt šādam plānam”.

Līdzīgus reālistiskus vērtējumus atkārtoti arī daži mūsdienu poļu vēsturnieki. Piemēram, J. Duračinskis atzinis, ka lēmums sarīkot sacelšanos apstākļos, kad Polija bija tuvākā frontes aizmugure, piesātināta ar vācu karaspēku un dažādām aizmugures iestādēm, bija līdzvērtīgs lēmumam veikt AK kaujas spējīgo vienību un civiliedzīvotāju masveida iznīcināšanu. Poļu žurnālists M. Vojcehovskis rakstīja: „Ir skaidrs, ka varšavieši cieta ne no sacēlušos rokām. Taču viņi ļoti sāpīgi izjuta Armijas Kraļovas vadītāju izmisīgā lēmuma par sacelšanās sākšanu pret daudz stiprāku ienaidnieku rezultātus. Šodien var pateikt tieši – no politiskā un militārā viedokļa sacelšanās bija katastrofa, kaut arī tās dalībnieki ir pelnījuši vislielāko cieņu par varonību.” Par Varšavas sacelšanās priekšlaicīgu izraisīšanu kārtējo reizi varētu teikt ar Š. Taleirānam pierakstītajiem, bet patiesībā citam franču valstsvīram – Antuānam de Mertam piederējušajiem vārdiem „Tas bija vairāk nekā noziegums, tā bija kļūda.”

Taču Rietumos un pašā Polijā joprojām izplatītāks ir viedoklis, ka Varšavas sacelšanās beidzās ar sakāvi tāpēc, ka Sarkanās armija apstājās Varšavas priekšā, bet apstāšanās galvenais cēlonis bija J. Staļina vēlme, lai vācieši sagrautu AK spēkus, kas izšķirtu jautājumu par varu pēckara Polijā PNAK labā. „Viņi [krievi] gribēja, lai nekomunistiskie poļi tiktu pilnībā iznīcināti”, savos memuāros rakstīja V. Čerčils. Sacelšanās laikā tā domāja daudzi AK kaujinieki. Aktīvs antikomunists, dzejnieks J. Ščepanskis neilgi pirms bojā ejas savā dienasgrāmatā, acīmredzot, vērsoties pie padomju diktatora, ierakstīja: „Mēs tevi gaidām – bet tu vilcinies un vilcinies. Vēlies, lai mēs visi noliktu savas galvas, mūsu nāvi pie Varšavas gaidi.” Dzejnieka izjūtas bija subjektīvas, taču acīmredzot līdzīgi domāja arī daļa citu varšaviešu, kuri nebija informēti par AK vadības intrigu pret PSRS.

Faktiski poļu puse apvainoja padomju valsts un armijas vadību par to, ka tā nedeva pavēli uzbrukt un ieņemt Varšavu „par katru cenu”, tā ziedojot vēl desmitus tūkstošus padomju karavīru dzīvību (ar vai pat bez rezultātiem) lai piepildītos PVE un AK vadības plāni, Polijā tiktu nodibināta valsts līdzīga pirmskara “sanācijas” valstij, kas nebūt nebija draudzīgi noskaņota pret PSRS.

Sacelšanās dalībnieks, AL kaujinieks Z. Kliško uzsvēris, ka AK pavēlniecībai nebija nekādu plānu, kā palīdzēt Sarkanajai armijai forsēt Vislu un atbrīvot Varšavu, tai nerūpēja, kādus zaudējumus tas nesīs atbrīvotājiem. Tāpēc labējo poļu politiķu sūkstīšanās par PSRS vadības un Sarkanās armijas nežēlīgo, netikumīgo u.tml. pozīciju, bezdarbīgi noskatoties, kā Varšavā tiek iznīcināts „poļu intelligences zieds”, jāvērtē kā aukstasinīga politiska liekulība. Padomju karavīri, 1.Poļu armija sacelšanās laikā dīkā nestāvēja, taču diemžēl, šai gadījumā (karu gaitā tādu ir milzums) nespēja ne tikai palīdzēt sacēlušamies, bet arī izpildīt savas pavēlniecības izvirzītos uzdevumus.

Varšavas sacelšanās vadītāji nekādi nevarēja rēķināties ar to, ka PSRS atliks izplānotu, sagatavotu operāciju veikšanu, lai pārsviestu lielus spēkus Varšavas atbrīvošanai. Situācijā, kad, gatavojot sacelšanos, ne AK pavēlniecība bija informēta par padomju Virspavēlniecības plāniem, ne pati to informēja par saviem nodomiem, vienīgi vēlējās izmantot izdevīgu brīdi, lai realizētu savus politiskos mērķus, vēršus pret PSRS, būtu pavisam naivi cerēt, ka politiskais pretinieks pats palīdzēs radīt sev politiskas grūtības, nerēķinoties pat ar milzu zaudējumiem. Tik naivi arī sacelšanās uzsācēji nebija. Toties viņi cerēja uz sev labvēlīgu apstākļu sakritību. Tāpēc jau sacelšanās laikā un pēc tās viņu apoloģētiem nācās izdomāt dažādas konstrukcijas, lai vainu par sacelšanās neveiksmi noveltu no sevis un uzvēltu padomju pusei. Pārmetumi būtu pamatoti tikai tad, ja AK būtu savu uzbrukumu saskaņojusi ar padomju pavēlniecību.

Poļu izteiktie pārmetumi, ka padomju karaspēks vienkārši novēroja visu Varšavā notiekošo no Vislas otra krasta, neiztur kritiku. Pirmkārt, pārmetuma izteicējiem vispirms bija jānovērtē sava rīcība. Neraugoties uz Polijas un PSRS 1941.gada 30.jūlija līgumu, arī Andersa armija no Irānas novēroja Sarkanās armijas cīņas pie Staļingradas, bet AK, kamēr Sarkanā armija cīnījās pret nacistiem, tai skaitā arī par Polijas atbrīvošanu, ilgstoši stāvēja „ar šauteni pie kājas”. Otrkārt, PVE un tās militārais spēks AK formāli pēc PSRS un PVE diplomātisko attiecību saraušanas pret PSRS izturējās kā pret „mūsu sabiedroto sabiedroto”, tāpēc uz PSRS palīdzību antihitleriskās koalīcijas ietvaros nevarēja rēķināties (varbūt tikai cerēt). Polija nebija vienīgā vieta pasaulē, kur norisa cīņa pret nacismu, un pieprasīt sev pastiprinātu uzmanību varēja tikai šlahtiskās mentalitātes nesēji. (Nākas konstatēt, ka daudziem poļu politiķiem, un ne tikai viņiem, piemita tieksme pārvērtēt savu un savas zemes nozīmību pasaules mēroga notikumos.) Treškārt, padomju karavīri ne uz mirkli nepārtrauca cīņu ar vācu spēkiem, savu iespēju robežās tā arī palīdzot sacelšanās dalībniekiem.

Patiesos cēloņus padomju „palīdzības nesniegšanai” sacēlušamies saprata arī Rietumu politiķi. Tā, ASV sūtnis PSRS A. Harimans savās atmiņās rakstīja: „Es domāju, ka Staļins pavēlētu forsēt Vislu, neraugoties uz Londonas poļu pozīciju, ja nonāktu pie secinājuma, ka pastāv pietiekama spēku koncentrācija, lai salauztu vācu aizsardzību. Izšķiroša loma viņa lēmuma pieņemšanā bija militāriem apsvērumiem. Vācieši pievilka pie Varšavas papildus trīs divīzijas. Sarkanā armija pēdējā laikā paveica tik ātru izrāvienu, ka izrādījās atrauta no normālas apgādes. Tai brīdī tās rīcībā nebija ne nepieciešamo pontonu, ne līdzekļu tiltu būvei. Krievi nonāca pie secinājuma, ka desanta pāri Vislai realizēšanai ir vajadzīgs daudz vairāk resursu, nekā tie, kuri bija viņu rīcībā. Šai laikā Staļins neuzdrošinājās dot frontālu triecienu. Bet poļu sacelšanās sākumu pret vāciešiem, pēc viņa domām priekšlaicīgu, Staļins uzskatīja par provokāciju.”

1944.gada 15.novembrī J. Staļins, tiekoties ar Varšavas (faktiski tikai atbrīvotās Prāgas) mēra M. Spihaļska vadītu poļu delegāciju, paskaidroja kāpēc Sarkanā armija nevarēja palīdzēt sacelšanās dalībniekiem ar tiešu triecienu Varšavai: „Mums nejautāja ... nelūdza mūsu padomu. Ja mums pajautātu, mēs nedotu padomu sākt sacelšanos. Sarkanā armija, kura ir ieņēmusi uzbrukumā ne vienu vien lielu pilsētu, nekad neiekaroja lielas pilsētas, līdzīgas Varšavai, ar triecienu pierē. Un mēs nekad neaicinājām mūsu lielo pilsētu iedzīvotājus uz sacelšanos. Varšavu ar triecienu pierē nevarēja ieņemt, jo tā atrodas augstajā Vislas kreisajā krastā. Ieņemt Varšavu ar triecienu pierē – nozīmē sagraut pilsētu ar artilēriju un pie tam ciest nevajadzīgus zaudējumus. Šeit radās stāvoklis analogisks ar Kijevu ... Mēs Kijevu ar triecienu pierē neieņēmām. Mēs to ieņēmām apejot. Mēs arī Varšavu gribējām ieņemt ar apiešanas manevru, taču tādai operācijai mums bija vajadzīga nopietna sagatavošanās. Vajadzēja pievilkt kā minimums 40 divīziju, daudz munīcijas un pārtikas ... Bija vajadzīgs laiks. Lūk, kāpēc Sarkanā armija uz laiku apstājās pie Varšavas sienām”.

Šai gadījumā J. Staļina rīcība no padomju tautu, visas antihitleriskās koalīcijas viedokļa bija daudz pareizāka nekā daudzos citos, kad Sarkanajai armijai kara gados tika stādīti nereāli uzdevumi un tā velti zaudēja simtus tūkstošus cilvēku dzīvību.

Jāņem vērā, ka stāvokli Varšavā cīnītāji tās ielās, viņu līdzjutēji un Sarkanās armijas Augstākais virspavēlnieks redzēja no dažādiem skata punktiem. Pirmajiem pirmkārt rūpēja sava pilsēta, sava valsts, tās liktenis, J. Staļinam bija jā rūpējas par savas valsts likteni, tās izredzēm ātrāk panākt uzvaru karā, nostiprināt tās ietekmi pasaulē. Viņam bija jā rēķinās ar to, ka vienu un to pašu spēku pielietošana dažādās vietās solīja dažādu atdevi. Teorētiski viņš varēja koncentrēt visus PRRS rīcībā esošos spēkus un virzīt tos Varšavas ieņemšanai. Taču izvirzījās jautājums, vai bija vērts gatavot plaša mēroga operāciju, lai 40–70 km frontē pārrautu vācu aizsardzību un ieņemtu Varšavu? Ko cīņā pret nacistiem nozīmētu Varšavas ieņemšana? Sarkanās armijas pavirzīšanos par vairākiem km tuvāk Berlīnei. Taču samaksāta ar milzu upuriem, kas rastos neizdevīgo kaujas apstākļu rezultātā. Vācu spēkiem, kā jau aizsardzībā esošiem, ciešot ievērojami mazākus zaudējumus, šī virzība, iespējams, ne tikai netuvinātu, bet pat attālinātu galīgo uzvaru. Kaujas prasītu milzumu tehnikas, munīcijas, degvielas, un galvenais – cilvēku dzīvību. Operatīvais ieguvums būtu apšaubāms. Ieguldītie pūliņi parasti nes rezultātu ienaidnieka vajāšanas gaitā, kad tiek sakautas atkāpjošās pretinieka daļas, ieņemtas teritorijas. Pret pie Varšavas koncentrētajiem vācu spēkiem uz šādiem panākumiem Sarkanā armija nevarēja cerēt. Drīzāk situācija tur varētu atgādināt kauju pie Verdenas (*Verdun*) Francijā Pirmā pasaules kara laikā (1916.gada februārī – decembrī), kad noasiņoja abas karojošās puses. Pat ja pārrāvums izdotos, pārējā fronte tālu atpaliktu, kas draudēja ar aplenkuma no flangiem iespēju. Lai tas nenotiktu, lai arī blakus esošās daļas varētu sekmīgi uzbrukt un nosegtu uzbrukuma Varšavai flangus, operācija bija jā gatavo daudz plašākā mērogā, kas prasītu vairākus mēnešus (tāds uzbrukums notika 1945.gada janvārī). Var jau no poļu skatu punkta iedomāties, ka Padomju Savienībai vajadzētu atteikties no visiem citiem plāniem, lai tikai ātrāk palīdzētu Varšavai. Taču tas nozīmētu ļaut pretiniekam uzspiest sev cīņu neizdevīgos apstākļos, vestu pie lieliem upuriem un gala rezultātā kavētu kara ātrāku pabeigšanu, kā rezultāta ietu bojā vēl vairāk karavīru, civiliedzīvotāju, nacistu ierīkotajās koncentrācijas nometnēs ieslodzīto u.c., tai skaitā poļu.

Maz pārliecinošs padomju pavēlniecībai bija arī arguments, ka bez tūlītējas palīdzības varēja iet bojā Polijas galvaspilsēta. Cieta taču arī citas galvaspilsētas. Piemēram, kara gaitā tika pilnīgi sagrauta Baltkrievijas galvaspilsēta Minska. Var ciest nevainīgi civiliedzīvotāji? Bet Ļeņingradas blokādes laikā bojā gāja vairāk nekā pusmiljons pilsētas iedzīvotāju. Divas caur Polijas teritoriju ejošās padomju frontes pirmo 200 km pārvarēšanai zaudēja vairāk cilvēku nekā Varšavas sacelšanās laikā. Protams, no šādiem salīdzinājumiem poļiem, īpaši Varšavas iedzīvotājiem, nekļūst vieglāk, taču arī poļu emigrācijas politiku un AK vadības atbildība nekļūst mazāk smaga.

Padomju plāni 1944.gadam bija jau sen noteikti, attiecīgi – arī sagatavošanās un apgādes mehānismi iedarbināti. Lauzt visus plānus bez garantijām par panākumiem (pat ja tiktu neprātīgi ziedotas tūkstošiem padomju karavīru dzīvības, Varšava tik un tā varētu tikt sagrauta, sacēlušies iznīcināti), vēl vairāk – lai sev sarežģītu stāvokli politiskajā laukā, nostiprinātu savus politiskos pretiniekus – Polijas valdību emigrācijā – nebija gudri. Lai nu kas, bet muļķis J. Staļins nebija. Tā vietā lai upurētu Sarkanās armijas karavīrus Varšavas atbrīvošanai, kas nesolīja stratēģiskus ieguvumus, tie daudz efektīvāk tika izmantoti citās operācijās.

Jau teikts par Sarkanās armijas lielajām pūlēm operācijas „Bagrations” veikšanā un Baltkrievijas atbrīvošanā. 1944.gada 24.jūlijā pārgāja uzbrukumā Ļeņingradas fronte, no jūlija norisa Baltijas atbrīvošana no nacistiem, 2.augustā Sarkanās armijas Virspavēlniecība apstiprināja direktīvu Jasu–

Kišiņevas operācijai, tā sākās 20.augustā. No 21 Rumānijas divīzijas, kas uzsāka cīņu pret Sarkanā armiju 20.augustā, tikai 7 netika sakautas un atbrūnātas, 23.augustā Bukarestē notika apvērsums, Rumānija kapitulēja, pārtrauca karu pret PSRS, tās armija uzsāka karadarbību pret Vāciju. Jau 26.augustā padomju un rumāņu karaspēks ieņēma Rumānijas naftas ieguves rajonus, kuri deva ¾ no Vācijas armijai nepieciešamās degvielas. 31.augustā padomju karavīri iegāja Bukarestē. 8. septembrī cauri Rumānijai Sarkanā armija iegāja Bulgārijā, tur notika apvērsums, arī Bulgārija pieteica karu Vācijai. Šo notikumu rezultātā Vācija zaudēja sabiedrotos, Austrumu frontē blakus padomju karaspēkam pret nacistiem cīņu uzsāka 34 rumāņu un bulgāru divīzijas. Tādejādi padomju stratēģisko rezervju izmantošana Jasu-Kišiņevas operācijā, bet pēc tam turpmākajās 2. un 3.Ukraines frontes operācijās, ļāva panākt Rumānijas un Bulgārijas izstāšanos no hitleriskā bloka un iesaistīšanās karā pret Vāciju, lielas Dienvidslāvijas teritorijas atbrīvošanu (oktobrī), Sarkanās armijas ieiešanu Ungārijas (septembrī) teritorijā.

Bez tam, augusta nogalē uzliesmoja antinacistiska sacelšanās Slovākijā, kuras dalībnieki arī gaidīja palīdzību no Padomju Savienības. Taču, tāpat kā Varšavā, arī šai gadījumā, kaut sacelšanos vadīja pret PSRS draudzīgi noskaņoti līderi un arī J. Staļinam nebūtu nekas pretī, ja Sarkanās armijas spēki ātrāk ieņemtu Slovākiju, PSRS nespēja palīdzību sniegt tik efektīvi, lai sacelšanās spētu uzvarēt. Pēc divus mēnešus ilgām kaujām (29.augusts – 28.oktobris) sacelšanās tika apspiesta. Dzīvību saglabājušajiem tās dalībniekiem nācās atkāpties kalnos. Acīmredzot, loģiski izvirzās jautājums, ja jau Sarkanā armija nespēja palīdzēt Slovākijas sacelšanās dalībniekiem, kur militāri stratēģiskie ieguvumi, iespējams, būtu ne mazāk svarīgi kā Varšavas ieņemšanas gadījumā, kā tad var apgalvot, ka tā varēja palīdzēt Varšavai? Slovāku vēsturnieki kādus pārmērumus PSRS vadībai neizvirza. Kara darbība 1944.gada vasaras mēnešos prasīja no PSRS, Sarkanās armijas lielu spēku sasprindzinājumu, bet deva arī ievērojamus panākumus. Tie bija gan PSRS, gan visu antinacistisko spēku panākumi.

Ja jau ir vēsturnieki, kuri attaisno Lielbritānijas un Francijas nodevību pret Poliju 1939.gada septembrī, tad PSRS vadības rīcība 1944.gadā pie Varšavas ir pelnījusi daudz mazākus pārmērumus, pat ja J. Staļins, politisku motīvu vadīts, aizturēja uzbrukumu Varšavai, ko gan nav iespējams pierādīt. Viena lieta izvirzīt pārmērumus Lielbritānijai un Francijai, kuras bija solījušas militāru atbalstu Polijai 1939.gadā, bet sākoties karam, to piekrāpa. Cita lieta – pārņemt atbalsta trūkumu PSRS, ar kuru Polijas valdībai emigrācijā tai brīdī pat nebija diplomātisku attiecību un kura šai valdībai un AK neko nebija solījusi un kura, atbalstot savus politiskos pretiniekus, rīkotos pretēji savām interesēm. Politisku šizofrēniju no J. Staļina poļu labējie nesagaidīja.

Jau 1962. gadā Frankfurtē pie Mainas vācu vēsturnieks H. Kranhals publicēja monogrāfiju „*Der Warschauer Aufstand von 1944*” (1944 gada Varšavas sacelšanās), kuras zinātnisko nozīmību apstiprināja atkārtots izdevums 2000.gadā, jau gadu desmitus pēc autora nāves, izdarīja secinājumus:

– Staļins nekādi apzināti neprovocēja sacelšanās izraisīšanu, jo padomju tanki parādījās netālu no Varšavas tikai pateicoties taktiski nepareizam lēmumam. (Padomju 2.tanku armijas 3.korpuss ar uzdevumu caur Volominu (*Wołomin*) aptvert Varšavas piepilsētu Prāgu bija pārāk izvirzījies uz priekšu un palicis bez kājnieku pieseguma). „Krievi vispār nevarēja izprovocēt sacelšanos ar nolūku to dezavuēt.”

– Sacelšanās militāri gan bija vērsta pret vāciešiem, bet politiski pret padomēm.

– Tāpēc Staļinam bija pamats, neko neuzsākot, noraidzīties kā vācieši likvidēja viņam nezinot uzsāktu, ar pretpadomju raksturu esošo sacelšanos.

Vācu vēsturnieks šos secinājumus arī pamatoja, atsedzot notikumu gaitu.

Lūk daži viņa atzinumi: AK, kura gatavoja sacelšanos pret vāciešiem, ziņojumi par Katiņas slaktiņu izsauca pretpadomju šoku. Tā kā beidzot pastāvēja skaidrība par to, kas bija sagaidāms no padomēm, [AK] pavēlniecība noteica, ka sacelšanās sākums ir saistāms ar krievu ieiešanu, bet ne ar sajukuma pakāpi vācu rindās. Tika nevis cerēts uz sekmīgu Sarkanās armijas uzbrukumu, bet gan pastāvēja bažas, ka tā 1.augustā varētu ienākt Varšavā. Tāpēc arī, tieši politisku apsvērumu dēļ, 31.jūlijā izskanēja A. Hruscela liktenīgā piezīme: „citādi būs pārāk vēlu“. Sacēlušos vadība arī darīja visu iespējamo, lai tikai nepalīdzētu padomju uzbrukumam. Tā, pret Vislas tiltiem, kuri bija svarīgi krievu uzbrukumam pārsvarā upes kreisajā krastā esošajai Varšavai, tika virzīti tikai niecīgi AK spēki. Kā sekas tilti palika vācu rokās. Un vēl daži H. Kranhala pētījuma rezultāti: „Polijas suverenitātes simboliskajai arhitektoniskajai izpausmei [Varšavai] [...] vajadzēja, kaut arī drupās, būt poļu rokās, pirms ielauzās padomju armija”. „Tomēr pierādījās, ka poļu emigrantu politiskā kalkulācija bija apmātība: viņi pilnīgi nopietni rēķinājās, ka Maskava iesaistīsies viņu pretpadomju spēlē un atbrīvos Varšavu.” „Taču Staļins aptvēra, kādu politisku mērķi stāda AK Varšavā: tā vēlējās visai pasaulei demonstrēt, ka poļi paši atbrīvoja savu galvaspilsētu. Staļins atteicās līdzdarboties.”

No dokumentos un vēsturiskajā literatūrā esošā faktu materiāla var secināt, ka J. Staļins, no vienas puses, īpaši necentās radīt apstākļus, lai sacelšanās dalībnieki Varšavā gūtu cerētos panākumus, bet no otras, prasmīgi izmantoja savu politisko pretinieku – poļu pilsonisko politiķu un militāristu pieļautās kļūdas politiskajā spēlē par ietekmi Polijā. Tika uzskatāmi nodemonstrēti, ka Polijas atbrīvošana praktiski ir atkarīga vienīgi no Sarkanās armijas un tāpēc ir izrādījusies pareiza to poļu nostāja, kuri savas cerības uz Polijas atbrīvošanu no nacistu okupācijas saistīja tieši ar PSRS. No tā izrietēja nākamais Polijas iedzīvotājiem netieši piedāvātais secinājums – Polijas nākotne ir atkarīga no attiecībām ar PSRS un poļu politiķiem, kuri to apzinās.

Poļu rakstnieks T. Lubenskis 2010.gadā rakstīja, ka poļiem, kad tie cieš sakāves, „ir viena atbilde: mūs piekrāpa sabiedrotie un ienaidnieki bija pārāk viltīgi. Piemēram, Staļins. Jo viņš nepalīdzēja Varšavas sacelšanās. Taču, kāpēc tad J. Staļinam būtu jāpalīdz sacelšanās Varšavā? Sacelšanos taču uzsāka viņa pretinieki, pat ienaidnieki. Tiešām, no militārā viedokļa sacelšanās bija virzīta pret vāciešiem, bet politiski – pret PSRS. Patiesi, no ienaidniekiem, īpaši no noziedzniekiem kā Staļins, grūti bija sagaidīt morālu līdzjūtību vai kādu īpašu augstsirdību”. Šeit var piebilst tikai vienu – tiešām, „līdzjūtību un augstsirdību” sacelšanās dalībniekiem gaidīt bija velti, vēl jo vairāk tāpēc, ka tās bija jāizrāda uz PSRS un visas antihitleriskās koalīcijas interešu rēķina, maksājot ar tūkstošu padomju karavīru dzīvībām.

Poļu vēsturnieks A. Solaks norādījis, ka apstākļos, kad paši sacelšanās vadītāji atzina, ka tā militāri bija virzīta pret Vāciju, bet politiski pret PSRS, kaut kādas pretenzijas padomēm par palīdzības trūkumu ir nožēlojamas. Tad jau līdzvērtīgas pretenzijas varēja izvirzīt pret vāciešiem par to, ka viņi karoja pret sacelšanās dalībniekiem.

A. Solaks arī uzskata, ka AK pavēlniecībai Polijā vajadzēja vērtēt iepriekšējos notikumus „kresos” kā savdabīgu testu par padomju nodomiem. Pēc viņa domām, sacelšanās brīdī nevienam vairs nevarēja būt nekādu šaubu par to, ka, ja pat AK tiktu galā ar vāciešiem Varšavā, tās atklātās struktūras kļūtu par lielisku PSRS IeTK darbinieku mērķi. A. Solaks norāda, ka pēc operācijas „Burza” rezultātiem austrumu „kresos” AK vajadzēja modificēt stratēģiju, palikt pagrīdē, nevis rīkot sacelšanos Varšavā. Grūti pateikt, vai šāds ceļš cīņā par pirmskara režīma atjaunošanu nestu vairāk panākumu, taču, iespējams, no PVE piekritēju viedokļa tā bija saprātīgāka alternatīva.

Pēc J. Sidoroviča domām S. Mikolajčiks, iejūsminot AK kaujiniekus uz uzstāšanos, padarīja sacelšanos par maiņas objektu sarunās ar J. Staļinu. Taču pēdējais sapratis, ka sacelšanās nozīme būs

pārejoša, ja pat tās dalībniekiem izdosies ieņemt tiltus pār Vislu, bet visa šī akcija ir virzīta pret PSRS. J. Sidorovičs noraida pārmetumus J. Staļinam, ka viņš nodevis Varšavas sacelšanās dalībniekus. Vēsturnieks-amatieris raksta, ka „nav šaubu, ka padomju diktators varēja palīdzēt sacēlušies, ko neizdarīja. Viņu, droši vien, priecēja mūsu pavēlniecības lēmumi, kuru rezultātā ar vācu rokām tika iznīcināts antikomunistiskās pagrīdes zieds un atvieglota pilnīga Polijas „komunizācija”. Taču nodot mūs varēja tikai sabiedrotais, nevis ienaidnieks.” Jāatzīst, šī pozīcija, skaidri atzīstot PSRS, arī poļu komunistus par ienaidniekiem, no otras puses, tikpat skaidri norāda uz PVE, AK vadības divkosību un melīgumu, vainu par sacelšanās sagrāvi mēģinot piedēvēt J. Staļinam, tā vietā lai atzītu savu plānu bankrotu.

Arī poļu esejists un literatūras kritiķis A. Vasiļevskis atzīmēja, ka „no poļu rietumnieka viedokļa Rietumiem ir acīmredzams tiesības politikā vadīties no savām interesēm arī tad, kad tas nes kaitējumu mums [poļiem], jo grūti ir prasīt, lai politikā svešs izdevīgums tiktu stādīts augstāk par savu. Taču, kad runa iet par Austrumu politiku, tad tas, ka tie ņem vērā savas intereses, tiek vērtēts kā netaisnība un ļaunprātīga, pretrunā humanitārajai cilvēces tradīcijai esoša lieta, kura ir pelnījusi morālu nosodījumu. [...] Mūsu rietumnieks ir karsts moralizators attiecībā pret Austrumiem, bet viņš nedod vaļu līdzīgām jūtām, kad pavēršas uz pretējo pusi. Paklausoties uzbudināto moralizētāju spriedumus par Varšavas sacelšanos, samulsumā sev jājauc: kurš tad iznīcināja Varšavu?” Literāta izteiktā doma skan aktuāli arī mūsdienās.

Īsu, bet kodolīgu sacelšanās rezumējumu ir devis kāds publicists (V. Vonauts): „Varšavas sacelšanās bija politiska kļūda, militāra bezjēdzība un psiholoģiska nepieciešamība”. (Domājams, par sacelšanos kā „psiholoģisku nepieciešamību” var runāt kā no poļu tautas, tā arī līdz tam valdošo slāņu, PVE piekritēju viedokļa. Liela tautas daļa vēlējās gūt morālu attaisnojumu par savu salīdzinoši vājo ieguldījumu antihitleriskajā cīņā, valdošie slāņi ar sacelšanās panākumu cerēja norakstīt visas savas sakāves tautas acīs un psiholoģiski nostiprināt savu vadošo vietu nākotnē. Taču „psiholoģiska nepieciešamība” nav objektīva nepieciešamība.)

Interesants ir Varšavas distrikta gubernatora L. Fišera vērtējums par Varšavas sacelšanās rezultātiem un turpmāko poļu attieksmi pret antihitleriskās koalīcijas sabiedrotajiem: „Poļu vilšanās sakarā ar Lielbritānijas atteikšanos palīdzēt [Varšavas sacelšanās dalībniekiem] bija vispārēja. Ja vēl dažus mēnešus pirms tam poļu ticība Lielbritānijas palīdzībai bija apbrīnojami stipra, tās veiktā nodevība to pilnībā iznīcināja.

Un pēdējā Varšavas sakāve galu galā ir arī Staļina sakāve. Protams, izmantojot savu taktiku, Staļins panāca, ka poļu inteliģence, kura pamatos cīnījās AK pusē, vai nu krita kauju laikā, vai tagad izrādījās gūstā. Taču bez šī iepriekš plānotā panākuma Varšavas sacelšanās rezultāts boļševikiem izrādījās negatīvs. Liela poļu tautas daļa bija noskaņota pret boļševikiem, jo tā diezgan labi iepazīna boļševistisko sistēmu un tāpēc, ka poļi vienmēr ar naidu attiecās pret visu, kas kādā veidā bija saistīts ar krieviem. Taču neraugoties uz to, Polijas iedzīvotāju plaši slāņi bija gatavi atteikties no šī principa un taktisku apsvērumu dēļ noslēgt savienību ar boļševikiem, jo tādā ceļā daži cerēja iznīcināt vācu kundzību. Taču tagad šis pieņēmums tāpat ir izrādījies absolūti nepamatots, jo fakts paliek fakts: Staļins nenāca palīgā poļu nacionālistiem, bet praktiski palika malā [...] Poļi tagad stingri saprata, ka pat taktisku apsvērumu dēļ viņiem nav vērts likt uz krievu kārti, jo no turienes var gaidīt vienīgi nepatīkšanas, bet nekad palīdzību agrāk pastāvējušās valsts atjaunošanā.” Protams, šis vērtējums nav ideāli precīzs. Ticība Lielbritānijas, plašākā nozīmē – Rietumu, palīdzībai nebija „iznīcināta”, jo bez poļu tradicionālās ticības „Rietumu palīdzībai” PVE piekritējiem vienkārši nebija uz ko citu cerēt. Arī pirms Varšavas sacelšanās „poļi”, bet precīzāk – vismaz daļa PVE piekritēju – saprata, ka

„palīdzību agrāk pastāvējušās valsts atjaunošanā” no J. Staļina viņi nesaņems. Taču L. Fišera cerētā šo „poļu” pāriešana no antihitleriskās koalīcijas tās pretinieku pusē nenotika. (Piemēram, kā vienu no Varšavas sacelšanās mērķiem, kuru L. Fišers rosināja ievērot nacistiem, bija pārtraukt poļu iedzīvotāju diffamāciju (neslavas celšanu), minot tos kopā ar ebrejiem un čigāniem, jo tādu „poļu pielīdzināšanu ebrejiem un čigāniem poļu godprātīgo iedzīvotāju daļa pamatoti uztvēra kā pazemojumu un apvainojumu.”)

Mūsdienās daži poļu politiķi pārmet Rietumu sabiedrotajiem, ka tie Otrā pasaules kara laikā un arī Varšavas sacelšanās gadījumā atdeva Poliju padomju ietekmes sfērā. 2004.gadā Polijas toreizējais premjerministrs M. Belka pat pieprasīja, lai Lielbritānija un tās sabiedrotie atvainojas par to, ka viņi nesniedza palīdzību Varšavas sacelšanās dalībniekiem un nevēlējās „uzspiest” uz J. Staļinu, lai tas sniegtu šādu palīdzību. Ir pilnīgi saprotams, ka Lielbritānijas valdība atteicās atvainoties Polijai. Jāsaka, ka 1944.gada konkrētajos apstākļos Rietumu līderiem praktiski nebija citas izvēles. Sacelšanās bija sākusies bez viņu piekrišanas. Kā gan Rietumu sabiedrotie varēja palīdzēt poļiem? Šai laikā viņi bija iesaistījušies nopietnās kaujās Francijā, Holandē, Beļģijā un Itālijā. 1944.gada septembrī viņi cieta sāpīgu neveiksmi pie Arnemas (*Arnhem*). Pat Vācijai sabrūkot pēkšņi, līdzīgi kā 1918.gadā, britu un amerikāņu armijas visticamāk nespētu novērst Polijas nonākšanu Sarkanās armijas rokās. Rietumu sabiedrotie taču taupīja savus karavīrus, toties J. Staļins maz rēķinājās ar padomju cilvēku upuriem. Rietumu sabiedrotie gan diplomātiski mēģināja mainīt PSRS vadības attieksmi pret AK, taču bija pilnīgi dabīgi, ka drīzumā tie atzina PSRS tiesības pašai plānot karadarbību, ieviest sev vēlamu kārtību Sarkanās armijas aizmugurē.

Interesanti atzīmēt, ka jau mūsdienās (2016. gada 25. jūlijā) Polijas aizsardzības ministrs A. Močarevičs, acīmredzot lai izceltu poļu nozīmi to sabiedroto NATO blokā acīs, pilnībā pretēji citu poļu vēstures vērtētāju viedoklim paziņoja, ka Varšavas sacelšanās kā „Otrā pasaules kara kaujas” nozīme ir tā, ka tā aizkavēja Sarkanās armijas virzīšanos un ar to novērsa Rietumeiropas valstu nonākšanu PSRS atkarībā. Kur nu vēl tiešāku sacelšanās organizētāju nodomu atzīšanu!

Politiskajā aspektā nav šaubu, ka atbildību par Varšavas nopostīšanu un civiliedzīvotāju lielajiem upuriem vispirms nes nacisti, kuri nerēķinājās nedz ar civiliedzīvotājiem, nedz kultūras pieminekļiem, lai tikai nodrošinātu savu frontes līnijas aizmuguri. Otrkārt, atbildība gulstas arī uz Polijas valdības emigrācijā politiķu un AK vadītāju pleciem. Viņu ieceres nostiprināt labējo poļu patriotisko spēku pozīcijas un vājināt totalitārās PSRS ietekmi atbrīvotajā Polijā un no tām izrietošo tālāko rīcību var saprast. Taču katru ieceri un rīcību vērtē pēc rezultātiem. Ja, piemēram, D. Eizenhauera vadītā sabiedroto izcelšanās Normandijā 1944.gada 6.jūnijā (operācija „*Overlord*”) beigtos nesekmīgi, diez vai viņš vēlāk kļūtu par ASV prezidentu. Autors uzskata, ka no politiskā un sevišķi morālā viedokļa arī J. Staļins nes daļu atbildības par Varšavas sacelšanās dalībnieku lielajiem upuriem (arī šai konkrētajā gadījumā jāatceras, ka PSRS un PVE attiecību saraušana, PVE un AK negatīvās attieksmes pret PSRS notika pēc Katiņas nozieguma atklāšanas), taču tā ir daudz mazāka par tiešo sacelšanās vadītāju atbildību.

Jau mūsdienās (2011), atklājot pieminekli Varšavas sacelšanās upuriem, Varšavas sacelšanās dalībnieku savienības priekšsēdētājs ģenerālis Z. Scibors-Riļskis, runājot par Varšavas iedzīvotāju ciešanām sacelšanās laikā, paziņoja: „Domāju, ka mums karojošās galvaspilsētas karavīriem ir jāatdod viņiem visaugstākie cieņas apliecinājumi, bet es – teikšu savā personīgā vārdā – gribētu lūgt piedošanu civiliedzīvotājiem, kuri tika pakļauti tik briesmīgam pazemojumam un tik briesmīgām ciešanām.” Jau pēc pieminekļa atklāšanas ģenerālis vienā no intervijām teica: „Šodien, pēc tik daudziem gadiem, mēs varam beidzot skaļi pateikt, kā viss notika un palūgt varšaviešiem piedošanu

[..] Mums ir grūti publiski atzīties, ka sacelšanās atnesa cilvēkiem milzīgas ciešanas, taču es jau esmu tādā vecumā, ka varu par to runāt bez aplinkiem. Tāda bija patiesība. Un piedošanu bija jālūdz ģenerālim Komorovskim. Viņš pieņēma lēmumu par sacelšanos. Mēs bijām karavīri, izpildījām pavēli.” Šī veterāna uzstāšanās izraisīja daudz atsauksmju. Tiesa, vispārēju atzinumu par sacelšanās uzsācēju rīcības kļūdainību tā neizsauca.

To, ka PVE un AK vadība pēc Varšavas sacelšanās bija zaudējusi pat lielas daļas labēji noskaņoto Polijas iedzīvotāju atbalstu, rāda to pārstāvju izteikumi vācu gūstā.

Ļoti zīmīgu viedokli izteica pirms tam no AK dezertējušais un vācu pusē pārgājušais un 17.septembrī jau atkārtoti vācu nopratinātais podporučiks (leitnants) R. Jankovskis. Viņš paziņoja: „Ja man nāktos izvēlēties starp Vāciju vai Krieviju, es dotu priekšroku Vācijai. Boļševiku idejām es nekad nepiekritīšu. Sacelšanās noveda pie tāda stāvokļa, kuram nav nekā kopīga ar poļu tautas interesēm. Tagad situācija ir tāda, ka AK Varšavā cīnās par boļševiku lietu. [..] Mums vienmēr teica, ka sacelšanās ir nepieciešama, lai parādītu krieviem poļu spēku un varētu sagaidīt krievus savās mājās kā saimnieki. Ja krievi tam nepiekrīst, mums tāpat bija aktīvi jāuzstājas pret viņiem. Sacelšanās pirmkārt bija virzīta pret padomēm un tikai pēc tam – pret vāciešiem. Taču lieta pavērsās tā, ka AK bija spiesta pieņemt padomju palīdzību. Sacelšanās turpināšana nav nekas cits kā palīdzība padomēm. [Labēji noskaņotā podporučika vārdos bija liela daļa patiesības, ko drīz saprata arī AK pavēlniecība, tāpēc arī pasteidzās ātrāk kapitulēt. – V.Š.] Šie cēloņi un izdarītie secinājumi veda mani pie lēmuma dezertēt no sacēlušos rindām. [..] Es sliecos uzskatīt, ka pagrīde uz ilgu laiku zaudēja savu pievilcību Varšavas iedzīvotājos.”

Līdzīgus uzskatus pauda arī citi vācu gūstā nonākušie labēji noskaņotie poļi. 1.augustā AK rindās iestājās, bet 21.septembrī vācu gūstā nonāca inženieris celtnieks, kurš saņēma AK poručika (virsleitnanta) pakāpi, H. Viļčkovjaks. 27.septembrī pratināšanā viņš paziņoja: „Droši vien vairs neviens nešaubās, ka cīņa pret vāciešiem ir bezjēdzīga. Tagad Vācijai kopā ar Angliju, ASV, Poliju un Franciju ir jākaro pret Padomju Savienību. [..] Kaut patlaban AK un iedzīvotāji vēl ir uzticami poļu valdībai, viņi tajā ir vīlušies. Šī valdība ir vainīga, par to, ka gāja bojā tik daudz poļu, bet Varšava tik barbariski sagrauta. Poļu tauta ir ļoti pieķērusies Varšavai, tāpēc arī tā tiek stādīta kā poļu valdības Londonā vaina.” (Tiesa, jāņem vērā, ka, ja nosauktie virsnieki savu viedokli izklāstītu AK augstākajiem virsniekiem vai Sarkanās armijas pratinātājiem, tas, iespējams, būtu radikāli atšķirīgs.)

Poļu emigrācijas autors, savā laikā J. Pilsudska režīma piekritējs V. Pobogs-Maļinovskis speciāli uzsvēra 1944. gada rudens pieredzes nozīmi: „Jau sabruka ticība Polijas valdībai, Rietumiem, Rūzveltam un Čērčilam. Pats dziļākais satricinājums bija Varšavas sacelšanās: sakāve pēkšņi radīja strauju uzskatu un jēdzienu caurskatīšanas procesu”. Kā secinājis G. Vaļihnovskis, „sacelšanās sakāve parādīja simtiem tūkstošiem cilvēku arvien pieaugošās principiālās pretrunas starp poļu politisko centru Londonā un īstenajām poļu tautas interesēm”.

Jau minētais poļu esejists, literatūras kritiķis, publicists A. Vasiļevskis, kurš 16 gadu vecumā AK vienību sastāvā piedalījās Varšava sacelšanās, pēc četriem gadu desmitiem atcerējās: „... Man un manas paaudzes lielākajai daļai jautājumi, kurus mēs iznesām no to laiku dramatiskajiem notikumiem, radīja vajadzību radikāli pārskatīt nacionālo mitoloģiju, kuru mēs bijām neapzināti uzsūkuši sevī. Vajadzība reizi par visām reizēm atmest mājīgo ilūziju par Rietumiem kā Polijas glābēju, ieraudzīt īsto sabiedroto – sociālistisko kaimiņu austrumos, saraut saites ar politiski dezorientētā patriotisma apmānu, ar pārliecību, ka ideālisms, ticība un jaunības degsme var būt pietiekams kompass ceļa izvēlē. No pēdējās kara fāzes mēs iznācām ar slimīgu apņēmību – neļaut sevi otrreiz apkrāpt. Klasiskie marksistiskie teksti, pieeja kuriem mums pavērās tūlīt pēc kara beigām,

nonāca labvēlīgā augsnē, loģiski un vispārināti izskaidrojot to, kas sastādīja manu personīgo pieredzi, kuru pats es nevarēju sev līdz galam izskaidrot...”. Mūsdienās, kad daudzu „marksistisko tekstu” utopisms ir vispāratzīts, šos vārdus var vērtēt dažādi, taču šī atzīšanās ir vērtīga ar to, ka tā atspoguļoja 40.gadu notikumu dalībnieka pasaules uztveri, rādīja to sarūgtinājumu, kurš jaunākajā poļu paaudzē bija uzkrājies pret „vecajiem”, starpkaru politikas turpinātājiem. Tieši tam bija nemaznozīmīga loma pēckara paaudzes aiziešanā pa komunistu rādīto ceļu. Pēckara poļu paaudzes, kurai bija jāizvēlas vai sekot agrākajiem politiskajiem līderiem, kuri jau bija noveduši valsti katastrofā, vai pieslieties kreisajiem spēkiem, kuru mācība „loģiski un vispārināti” skaidroja pagātni un tagadni, solīja citādu, labāku nākotni, izvēle kopumā tika izdarīta par labu nezināmajam.

Taču Varšavas sacelšanos kā poļu cīņas par brīvu un suverēnu Poliju traģisku aktu arī mūsdienās dažādi poļu politiķi un to angažētie vēsturnieki cenšas izmantot savu kārtējo mērķu sasniegšanai. Turpinās viņu centieni par katru cenu attaisnot Varšavas sacelšanos, tās sarīkotājus un vadītājus, izceļot panākumus un noklusējot katastrofālās sekas. Tiek mēģināts minimalizēt sacelšanās traģiskos rezultātus. Tam kalpo arī tēze par sacelšanās dalībnieku morālo un pat politisko uzvaru. Sacelšanās iniciatori šo tēzi izvirzīja jau sacelšanās laikā, kad zaudējumu smagums izvirzīja jautājumu par viņu atbildību gan par sacelšanās slikto militāro sagatavotību, gan rīcības saskaņotības trūkumu ar Sarkano armiju, kura tai laikā reāli atbrīvoja Poliju no nacistu okupācijas.

Bieži nākas dzirdēt, ka Varšavas sacelšanās bija poļu morāla „uzvara”. Komentējot sacēlušos kapitulāciju, S. Mikolajčiks paziņoja: „Galvaspilsētas garnizons un iedzīvotāji izpildīja savu karavīra pienākumu, pārsniedzot cilvēka iespējas un vīrišķību”. Spilgtu angažētību demonstrējis britu vēsturnieks N. Deviss, kurš savos XX gadsimta beigās un XXI gadsimta sākumā izdotajos darbos rakstīja to, ko poļu vairākums vēlējās izlasīt – ka viņi var lepoties ar Varšavas sacelšanos, kaut pirms 20 gadiem poļu profesoram J. Cehanovskim viņš atklāti izklāstīja savu uzskatu, ka Varšavas sacelšanās bija postoša kļūda. N. Deviss saņēma vairākus Polijas Republikas valdības augstus apbalvojumus.

Poļu vēsturnieks A. Solaks jautā, vai bija vajadzīgi desmiti tūkstošu upuru lai pierādītu, ka ideālistu – varšaviešu morāle bija augstāka par kriminālnoziedznieku morāli no O. Dirlivangera zonderkomandas? Kritiski apgalvojumu, ka Varšavas sacelšanās bija poļu morāla uzvara, vērtēja poļu vēsturnieks P. Večorkovičs. Viņa argumentācija: karš bija politikas turpinājums, bet politikā nav morālu kategoriju. Viņaprāt, „sacelšanās bija pilnīga sakāve. Visa tā sakāve, kas bija palicis no neatkarīgās Polijas.”

Daži poļu vēsturnieki apgalvo, ka, kaut arī sacelšanās 1944.gada oktobrī beidzās ar sakāvi, tās rezultātā cieta daudz civiliedzīvotāju, bet pilsēta bija praktiski sagrauta, tai tomēr bija liela pozitīva nozīme, jo tā nākamajām poļu paaudzēm mantojumā atstāja svarīgas noturīgas vērtības, kuras 80.gados kļuva par vienu no „Solidaritātes” uzvaras avotiem. Šo apgalvojumu grūti apstrīdēt, taču arī zinātniski pierādīt to nevar, jo tam ir nevis racionāls, bet emocionāls raksturs.

Ir skanējuši apgalvojumi, piemēram, no poļu ekonomista un vēsturnieka V. Rožkovska puses, ka sacelšanās Varšavā izglāba Polijas suverenitāti. Ja ne tā, J. Staļins pārvērstu Poliju par septiņpadsmito padomju republiku. J. Staļins it kā nobijies, ka, paverdzinot Poliju, notiks jaunas poļu sacelšanās. Poļu vēsturnieks A. Solaks ir atbildējis uz šo pieņēmumu: J. Staļinam 1945.gadā nebija nodoma turpināt 1939.–1940.gadā realizēto aneksiju politiku. To nomainīja cita, t.s. „tautas demokrātijas” valstu, kuras kļuva par PSRS vasaļvalstīm, politika. Par „padsmitajām” PSRS republikām taču nekļuva nedz Čehoslovākija, nedz Vācijas Demokrātiskā republika, Ungārija, Rumānija un Bulgārija. Ja Varšavas sacelšanās glāba Poliju no septiņpadsmitās padomju republikas statusa, tad nav

saprotams, kā no pievienošanas PSRS paglābās nosauktās Austrumeiropas valstis, jo tajās kā līdzīga Varšavas sacelšanās sarīkošanai nebija.

Iepriekš minēto mītu radoši attīsta hipotēze, ka Varšavas sacelšanās rezultātā poļi kļuva politiski gudrāki. Citādi 1956.gadā tie tāpat kā ungāri tvertu ieročus. Varšavas sacelšanās faktam esot jāpateicas par to, ka Varšava 1956.gadā nepārvērtās par otru Budapeštu. (Šeit gan izvirzās jautājums vai mācība nebija pārāk dārga, kas tad cieta vairāk – Varšava 1944. vai Budapešta 1956.gadā?) Jāsaka, ka hipotēzi pierādīt gan nav iespējams.

Vēl viens Varšavas sacelšanās apoloģētu arguments ir tas, ka tā turpinājās divreiz ilgāk nekā 1939.gada septembra kampaņa un vācieši tās laikā zaudēja apmēram tādu pat skaitu nogalināto kā 1939.gadā. Uz to jau ir atbildējis poļu vēsturnieks Z. Zaluskis: kad 1939.gada septembrī Polija uzņēmās cīņu pret Vāciju sev neizdevīgos apstākļos – tā bija nelaime, bet nelaime, kuru nevarēja novērst. Jebkurš cits lēmums (kapitulācija) būtu sliktāks. To nevar teikt par lēmumu uzsākt sacelšanos Varšavā 1944.gada augustā. No militārā viedokļa lēmums par sacelšanos sniedzās pāri pieļaujamam, kaut kādi attaisnojamas kļūdas robežām. Cīņu tik neizdevīgos apstākļos varēja uzņemties tikai tad, ja to būtu uzspiedis pretinieks. Uzsākt cīņu pret milzīgu pretinieka pārspēku brīvprātīgi taču neuzņemas neviens jēdzīgs karavadonis. Notika it kā apmaiņa ar cilvēku – Vācijas karavīru un poļu kaujinieku – upuriem. Toties „piedevām” tika iznīcinātas valsts galvaspilsētas kultūras un materiālās vērtības, kā arī līdz 200 000 tās iedzīvotāju dzīvības. Šo soli noteica vienīgi politiskās cīņas par varu loģika. Šāda „loģika” bija faktiski noziedzīga pret savu tautu.

Vēsturnieks rakstīja, ka „pagrīdes valsts” un AK vēsturē okupētajā Polijā bija daudz varonīgu lappušu, taču tā noslēdzās ar Varšavas katastrofu. Z. Zaluskis uzsvēra, ka minētie spēki cieta divkārtu: militāru un politisku sakāvi. Labējo līdz absurdam stūrgalvīgi realizētā nesamierināmā politiskā programma pret PSRS un poļu kreisajiem spēkiem noveda pie tā, ka AK iesaistījās izšķirošā cīņā neizdevīgā situācijā un cieta liktenīgu sakāvi, kuras sekas pārcieta tūkstošiem cilvēku. Tās politiskie mērķi palika nesasnēgti. Ja citās kara drāmās gāja bojā aktieri, statisti, tad šeit, kā atzīmēja Z. Zaluskis, nodega pats teātris, aprokot zem savām drupām ne tikai daļu aktieru, bet arī lielu daļu skatītāju. Autoram gan jāuzsver, ka ne politiskā, ne militārā aspektā „pagrīdes valsts” un AK vēsturi nevar noslēgt ar Varšavas sacelšanās sakāvi. Gan politiski, gan militāri arī pēc Varšavas traģēdijas taču faktiski turpinājās „divu ienaidnieku” teorijas īstenošana praksē, kur labējais emigrācijas spārns arī vēl pēc Vācijas sakāves koncentrēja spēkus „otrā” ienaidnieka – PSRS apkarošanai, turpinājās cīņa par varu.

Visu pēckara periodu noris politiska cīņa par traģisko notikumu Varšavā 1944.gada augustā – septembrī interpretāciju. Polijas Tautas Republikā, izņemot 1949.–1953.gadu, kad pārsvaru valsts aparātā bija guvuši klaji dogmatiskie staļiniskie spēki, ik gadus 1.augustā tika atzīmēta sacelšanās gadadiena, pieminēti tās varoņi un upuri. 1981.gada 7.jūlijā PTR Seims nodibināja Varšavas sacelšanās krustu (*Warszawski Krzyż Powstańczy*) kā atzinības zīmi kā Polijas pilsoņiem, kuri bija tieši piedalījušies sacelšanās, tā ārzemniekiem, kuri ar savu rīcību bija sekmējuši sacelšanos. Pirmā apbalvošana notika sacelšanās 37.gadadienā.

Taču kaut Polijas Tautas Republikā AK vadītāji netika slavināti, viņu īstenā loma traģēdijā tika vairāk noklusēta nekā izgaismota. Toties pēc Polijas Republikas atjaunošanas stāvoklis kardināli mainījās. Blakus sacelšanās dalībnieku veikuma atcerei arvien lielāku lomu ieguva sacelšanās fakta izmantošana pret kādreizējo PSRS un, lai cik nepamatoti tas arī nebūtu, mūsdienu Krievijas Federāciju. 1994.gadā, kad tika atzīmēta sacelšanos 50.gadadienā, to apmeklēja ASV vice-prezidents A. Gors, Lielbritānijas premjerministrs Dž. Meidžors, VFR prezidents R. Hercogs, Polijas sabiedroto

Otrajā pasaules karā Austrālijas, Dienvidāfrikas Republikas, Francijas, Jaunzēlandes, Kanādas un Krievijas valdību delegācijas. Uz 60.gadadienas svinībām 2004.gadā bija ielūgti VFR kanclers G. Šrēders, Lielbritānijas vicepremjers Dž. Preskots un ASV Valsts sekretārs K. Pauelss, toties tās notika bez Krievijas pārstāvju piedalīšanās. Arī turpmāk Polija uzturēja ciešus sakarus ar VFR, bet ne KF pārstāvjiem. Tā, 2014.gadā Polijas prezidents B. Komorovskis izstādi „1944.gada Varšavas sacelšanās” atklāja kopā ar VFR prezidentu J. Gauku.

Mūsdienās Polijā valdošie politiķi joprojām vēlas izmantot Varšavas sacelšanās mītu savu pozīciju stiprināšanai. 2008.gadā Polijas prezidents L. Kačinskis paziņoja: „Lēmums par Varšavas sacelšanos bija vienlīdz traģisks, cik nepieciešams. Tas bija pēdējais mēģinājums saglabāt Polijas neatkarību. Padomju armija jau iegāja Varšavas piepilsētā Prāgā. Aiz mūsu pleciem bija Viļņas un Ļvovas pieredze. Bija acīmredzams, ka vai nu Varšavu ieņems poļi un tur varēs ierasties poļu valdība no Londonas, vai arī nav nekādu izredžu uz neatkarības saglabāšanu. Neaizmirsīsim, ka 1944.gada 1.augustā Ļublinā jau darbojās Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteja – renegātu grupa, kura ārvalsts vārdā gatavojās valdīt Polijā. Tādā kārtā šis lēmums bija nepieciešams.” Jāatzīst, ka šai spriedumā atkal klaji demonstrēta neizpratne par toreizējo militāro un politisko spēku samēru pasaulē, mēģināts atdzīvināt utopisko cerību, ka vēstures gaitu var mainīt pēc atsevišķu tās dalībnieku gribas, nerēķinoties ar pārējiem. Pilnībā ignorēts tas, ka labējie poļu politiķi Otrā pasaules kara gados bija vairākkārt pievīluši savu tautu, ka t.s. „renegātu grupu” atbalstīja daļa Polijas iedzīvotāju. No L. Kačinska teiktā izriet, ka bija „nepieciešams”, lai tiktu iznīcināti desmiti tūkstošu mierīgo Varšavas iedzīvotāju, sagrauta pilsēta, nesasniedzot kādus tveramus pozitīvus rezultātus. 2009.gada jūlijā Polijas prezidents L. Kačinskis ierosināja iedibināt jaunus valsts svētkus, veltītus 1944.gada sacelšanās cīņām un uzskatīt 1.augustu par Varšavas sacelšanās piemiņas dienu. Polijas Seims šo priekšlikumu pieņēma un 2009.gada 7.decembrī prezidents arī parakstīja likumu „Par valsts svētku iedibināšanu Varšavas sacelšanās upuru atcerei.” Jāatzīst, sacelšanās upuru atcere ir nepieciešama, taču tā nevar būt godprātīga, noklusējot jautājumu par to, kam jānes atbildība par šiem upuriem.

L. Kačinskim ir daudz domu biedru poļu politiķu vidū. PR aizsardzības ministrs A. Macarevičs 2016.gada 25.jūlijā intervijā televīzijā paziņoja: „Atgādināsim, kas bija Varšavas sacelšanās: tā bija pati lielākā kauja [acīmredzot Otrā pasaules kara gaitā?], kura izšķīra Eiropas likteni, jo tikai pateicoties tai fronte tika apstādināta, tikai pateicoties tai Sarkanā armija nenonāca vēl tālāk Rietumos.” Poļu žurnālists M. Višņevskis šai sakarā rakstīja, ka „mēs [poļi] laikam esam vienīgie, kas apjūsmo savas sakāves [...] Un lieta nav par to, ka viņš (A. Macarevičs) nesaietas ar patiesību, runājot par pašu lielāko kauju. Tādu kauju bija kā minimums vairākas. Taču apgalvojums, ka Varšavas sacelšanās apstādināja Padomju armiju, ir nekas cits kā splāviens sejā sacelšanās dalībniekiem. Jo ministrs Macarevičs cenšas pateikt, ka sacēlušies cīnījās hitleriskās armijas pusē, jo apstādināja Sarkanās armijas virzību. Tas ir mēģinājums izmantot Varšavas sacelšanos, lai izgāztu uz cilvēkiem savu rusofobiju un saceltu kārtējo naida vilni pret Krieviju. Viņam seko mazāk ievērojami politiķi un vēsturnieki.”

2004.gadā poļu vēsturnieks J. Duračinskis izteica izbrīnu, ka pēc 1989.gada, kad Polijā tika atcelta cenzūra, tur, neraugoties uz tēmas nozīmību un dažādiem sacelšanās aspektiem veltītiem darbiem, netika izdots sintezējošs pētījums, aptverošs visu sacelšanās vēsturi ar visu tās iekšējo un ārējo kontekstu. Neraugoties uz daudziem Varšavas sacelšanās cīņām veltītu darbu iznākšanu, arī vēlāk situācija nav mainījusies, sintezējošs pētījums nav izdots. Šī darba autors var tikai izteikt pieņēmumu, ka jaunajā „pēcsociālisma” Polijā pie varas esošie spēki nav ieinteresēti celt gaismā tādus vēstures

aspektus, kuros pierādās mūsdienās atzītu un propagandētu vēsturisko personību kļūmīgi un pat noziedzīgi soļi.

No otras puses, jāsaka, ka, neraugoties uz politisko pasūtījumu uzturēt mītu par Varšavas sacelšanos, daudzi poļu vēsturnieki un publicisti veltī lielas pūles patiesības noskaidrošanai un nešanai masās.

2009.gadā bijušo Varšavas sacelšanās dalībnieku grupa, atzīmējot tās 65.gadadienu, Ņujorkā izdeva publikāciju un dokumentu krājumu, kur ļoti kritiski vērtēja sacelšanos, īpaši tās vadību. Krājuma autori nonāca pie viennozīmīgiem secinājumiem: faktiski sacelšanās vadītāji AK kaujiniekus, kuri ticēja, ka viņi gūs uzvaru, iznīcinās vācu garnizonu Varšavā, noveda pie jau iepriekš plānotas sakāves. Lasām, ka jau 1944.gada jūlijā AK komandanta vietnieks L. Okuļickis paziņoja: „Mums jāuzdrošinās rīcībai, kura iebiedēs visu pasauli. Varšavā sienas bruks un asinis līs straumēm, un visas pasaules sabiedriskā doma piespiedīs 3 valstu [ASV, Lielbritānijas un PSRS] valdības mainīt Teherānas lēmumus”. Tādai nostājai dots arī vērtējums: „Pavēles izdošana tūkstošiem cilvēku par cīņas uzsākšanu bez cerībām viņus aizstāvēt un garantēt palīdzību no āries, kā arī nerēķinoties ar okupantu represijām pret pilsētas iedzīvotājiem nebija neprāts, tas bija vienkārši noziegums. Tāpēc, ka T. Komorovskim, izdodot šādu pavēli, vērstu uz kolektīvu pašnāvību, nebija tam nedz sabiedrības atļaujas, nedz varas iestāžu no Londonas, kuras savstarpēji strīdējās un pieņēma pretrunīgus lēmumus, mandāta.” Krājuma autori uzskata, ka arī mūsdienās „mēs kā iepriekš grimstam melos, uzstādot uz pjedestāla viltus varoņus. Īsti varoņi bija tikai varonīgā jaunatne, bet ne Sacelšanās idejas „autori”, viņi šo jaunatnes ziedu apzināti pagrūda uz masu pašnāvības aktu.”

Atsevišķi poļu publicisti nevairās arī no tiešu apsūdzību izvirzīšanas sacelšanās vadītājiem. Piemēram, J. Sidorovičs pārmet AK komandantam T. Komorovskim, ka:

- viņš, kurš līdz 15.jūlijam neko neveica sacelšanās gatavošanai, bet gluži pretēji – nosūtīja ieročus no Varšavas uz provinci, nenodrošināja Varšavu ar elementāriem sakaru resursiem, gala rezultātā padevās L. Okuļicka šantāžai un piekrita sākt sacelšanos;

- parādīja loģiskās domāšanas trūkumu. Rietumu sabiedroto brīdināts, ka tie tehnisku iemeslu dēļ nespēs sacelšanās dalībniekiem palīdzēt, rēķinājās ar padomju, pret kurām sacelšanās politiski bija virzīta, palīdzību. Pie tam augusta pirmajās dienās, kad pilsētas iedzīvotāji gaidīja Sarkanās armijas ienākšanu kā glābiņu, viņš izdeva paziņojumu, kurā aicināja pilsētniekus ienākošo padomju karaspēku sagaidīt ar klusēšanu, ko taču nevarēja vērtēt kā atbrīvotāju sagaidīšanu;

- izrādījās militāri nesagatavots, prasīja izcelt gaisa desanta brigādi, kas nebija iespējams, izdeva bezjēdzīgu un noziedzīgu pavēli, lai AK vienības, kas slapstījās mežos, dotos „palīgā Varšavai”. Vienības, kuras mēģināja pildīt pavēli (izņemot vienību no Kampinosas), iznākot atklātās vietas, tika vācu iznīcinātas.

Līdzīgas apsūdzības šis publicists izvirza arī A. Hruscelam un citiem militāristiem. Vismaz daļēji tās ir pamatotas. Tomēr, galvenais, nepietiek izvirzīt pārmetumus tikai atsevišķiem militāristiem, tos ir pelnījis viss AK vadošais kodols, kurš, cenšoties īstenot PVE politiskās nostādnes, neņēma vērā pastāvošos riskus, iespējamus iedzīvotāju upurus.

Pat no pret PSRS naidīgi noskaņoto poļu vēsturnieku puses daži atzīst to, ka sacelšanās sākšana un turpināšana bez cerībām uz uzvaru bija noziegums.

Profesors P. Večerковиčs norādīja, ka „īstie sacelšanās dalībnieki – ne tie, kas [XX gadsimta] 90.gados sev piespauđa Armijas Krajovas krustus, un tādu nav maz, bet tikai tie, kas bija uz barikādēm, – viņi ļoti kritiski runāja par Sacelšanos. Bija sajūta, ka viņi ir – apkrāptā paaudze.” „Bet

vēlāk, kad izrādījās, ka uzvaras nebūs, bet ir tikai žēlabainas dziesmas no Londonas, tas noveda cilvēkus līdz cilvēcīguma zudumam”.

Zināmā mērā krāpnieki bija arī AK augstākie virsnieki. P. Večerkovičs uzskatīja, ka tie poļu militārie speciālisti (T. Komorovskis, L. Okuļickis, A. Hruscels), kuri atradās sacelšanās priekšgalā, bija „pietiekami slikti karavīri”, ar vidēju redzes loku un rīkojās, vadoties no viltus ambīcijām un viltus aprēķiniem, cīņas vadīja no aizmugures, starp viņiem nebija tāda karavadoņa kā Spartas valdnieks Leonids, kurš savu vīru rindās krita Termopilu kaujā (480.gadā p.m.ē.). Šie vadoņi pat nemēģināja pārtraukt sacelšanos, kad kļuva redzams, ka tai nav cerību uz uzvaru. (Tā tika izdarīts priekšpilsētā Prāgā, kur cīņa tika pārtraukta pēc sešu dienu cīņām, kad kļuva skaidrs, ka sacēlušies nespēs uzvarēt. Tā tika saglabātas cilvēku dzīvības.) Ja AK vadītāji vismaz mēģinātu pārtraukt cīņu, vienkārši atkal noejot pagrīdē, tiktu glābtas daudzas dzīvības un netiktu tik briesmīgi izpostīta pilsēta.

Taču sacelšanās vadītāji, kā rakstīja P. Večerkovičs, vadījās no divām politiskām koncepcijām: pirmā, ka „S. Mikolajčikam izdosies Maskavā kaut ko nokārtot un Staļins sniegs palīdzību. Tad Sacelšanās kļūtu par pūru. Apmaiņai pret politiskām koncesijām mēs dodam Padomēm placdarmu Varšavā. Un otra koncepcija: militārā situācija, kā arī Rietumu sabiedroto spiediens piespiedīs Padomes iet palīgā Varšavai.” Poļu profesors rakstīja, ka „AK pavēlniecības lielākā muļķība bija cerība, ka Staļinam jānāk Varšavai palīgā.” [Grāmatas autors šo P. Večerkoviča uzzīmēto ainu gan uzskata par būtisku patiesības sagrozīšanu, AK vadītāju pozīcijas izskaistināšanu.]

Par ASV lidmašīnu lidojumiem uz Varšavu vēsturnieks raksta ar nožēlu, jo ieroču nomešana, kuru lielākā daļa gan nonāca pie vāciešiem, tikai deva ieganstu sacelšanās vadītājiem novilcināt kapitulāciju. P. Večerkovičs ironizēja par kuriozu, kad mūsdienās tiek samazināts sacelšanās upuru skaits, atzīstot, ka sacelšanās iniciatori vismazāk rēķinājās ar Varšavu un tās iedzīvotājiem.

Uz jautājumu, ja nebūtu sacelšanās, kas tad notiktu, profesors atbildēja: „Krievi ieietu Varšavā un viņiem būtu kolosālas grūtības [...] Es domāju, ka Padomes spētu ar spēku pakļaut politisko varu, tikai poļi tad nenestu tādus upurus. Izglābtu visu pilsētu. Izvestu pēc tam varbūt divdesmit, varbūt piecdesmit tūkstošu cilvēku uz Sibīriju, taču vairāki simti tūkstošu paliktu pilsētā. Daudz grūtāk būtu celt Tautas Poliju un politiskās izmaiņas mums nāktu drīzāk. Pretošanās gars būtu ievērojami lielāks.”

Uz jautājumu, kāda būtu Polija bez sacelšanās, P. Večerkovičs atbildēja: „Tālas tās sekas ir tās, ka mums ir tāda valsts un tāda politika kā šodien [XXI gadsimta pirmās desmitgades beigās]. Polija zaudēja lielas pilsētas: Ļvovu, tāpat Viļņu, kā arī smadzenes – Varšavu. Tas, kas šodien ir Varšava, ir pirmskara pilsētas butaforija. Pirmkārt nav varšaviešu. Ja Sacelšanās nesāktos, mūs gaidīja padomju pacifikācija, tas ir – Viļņas – Ļvovas scenārijs. Tad, acīmredzot mums [pēc kara] būtu nevis Osobkas-Moravska, bet tikai S Mikolajčika valdība, acīmredzot, kā Čehijā, tikai uz diviem, trijiem gadiem. Bet būtu relatīvas demokrātijas gadi. Staļinisms tik lielā mērā nenostiprinātos [...] Vēsture vienkārši ietu citu gaitu, saglabātos vairāk poļu neatkarības tradīciju.” (Grāmatas autors šādu pus-„demokrātiskas” attīstības perspektīvu uzskata par utopisku.)

Galu galā poļu vēsturnieks konstatēja, ka mūsdienās „par mākslu kļuvusi sakāves pārvēršana par leģendu. Jo, ja ir sakāve, tad vienīgais labums, kuru var no tās gūt, kļūst leģenda.” (Pēdējam apgalvojumam var pilnībā piekrist.)

Vēlreiz jāuzsver, ka nevar nosodīt Varšavas sacelšanos kā tādu. Tās laikā AK un padomju karavīri kopā ar Polijas armiju (*Wojsko Polskie*) īsu brīdi karoja pret vienu ienaidnieku – nacistiem. PVE atbalstošo poļu dalība cīņās mazināja padomju upurus un arī otrādi.

Cīņa pret hitleriskajiem okupantiem bija poļu nacionāli-patriotiskais pienākums. Politiski un militāri pienācīgi sagatavota bruņota sacelšanās, sāкта izdevīgā brīdī, varēja kļūt par ļoti nozīmīgu

faktoru šai cīņā. Taču tā tas nenotika. Nepietiekami sagatavotā, ar politisku mērķi izraisītā, no militārā viedokļa nelaikā sāktā sacelšanās tika sakauta, tās dalībnieki cieta neattaisnojami lielus zaudējumus, pilsēta lielā mērā tika sagrauta. No tik liela skaita upuru bija iespējams izvairīties. Tās bija poļu labējo politisko grupējumu, gatavu uz visu, lai saglabātu savu varu, rīcības sekas. Šādu politiku, kura bija pretrunā ar Polijas interesēm, nespēj attaisnot arī atsaukšanās uz toreizējā Padomju Savienības diktatoriskā režīma noziegumiem pret poļu tautu, īpaši 1939.–1941.gadā.

Sacelšanās lielā mērā ietekmēja tālākos notikumus Polijā. Ar tās sakāvi bija salauzti galvenie AK spēki, ievērojami cieta PVE un AK pavēlniecības prestižs, daudzu poļu, kuri līdz tam neapstrīdēja valdošās elites vadošo vietu sabiedrībā, apziņā radās šaubas par AK un aiz tās stāvošās PVE kompetenci un tiesībām atrasties valsts priekšgalā. Pēc pārrēķināšanās, organizējot sacelšanos Varšavā un nepietiekami ņemot vērā gan nelabvēlīgos militāros faktorus: Sarkanās armijas nogurumu, vērmahta spēju koncentrēt spēkus sacelšanās apspiešanai, AK vājo apbruņojumu un kaujas pieredzes trūkumu ar regulāro karaspēku, Rietumu sabiedroto nespēju sniegt efektīvu palīdzību, gan nelabvēlīgo politisko gaisotni attiecībās ar PSRS, paredzamo J. Staļina nevēlēšanos atbalstīt poļu – savu politisko pretinieku pozīcijas, kas viss kopā noveda pie sacelšanās sakāves, Polijas valdības emigrācijā politiķu un AK vadītāju izredzes arī turpmāk palikt poļu tautas priekšgalā, baudot tās vairākuma uzticību, bija būtiski mazinājušās. Jautājums vēl jāpēta, taču iespējams, ka sacelšanās sakāves rezultātā poļu tautas daļa zaudēja uzticību ne tikai labējiem, vēl ar “sanācijas” režīmu saistītajiem politiskajiem spēkiem, bet arī demokrātiski noskaņotajiem opozīcijas politiķiem, kuri nespēja izvirzīt un nostiprināt tautā patstāvīgu alternatīvu gan labējiem “sanācijas” piekritējiem, gan kreisajiem spēkiem, kas pakļāvās savu padomju sabiedroto staļiniskajai vadībai.

Par to, ka pēc kara poļu tauta atkal nonāca vienas – nu jau kreisās orientācijas politisko spēku ietekmē, daļa atbildības jānes arī labējiem politiķiem, kuri ar savu savtīgo un reizē nemākulīgo politisko kursu jau kara laikā neļāva poļu tautai saliedēties patiesi demokrātisku vērtību aizstāvēšanai. Ticamāk, ka arī bez Varšavas sacelšanās kara noslēguma posmā šāda saliedēšanās nespētu notikt, taču tas, ka sacelšanās sarīkotāji darbojās pret to, nav noliedzams.

3-3-3

Visas Polijas teritorijas atbrīvošana. Poļu militārie formējumi cīņā pret nacistiem.

Cīņa par varu atbrīvotajās teritorijās. Polijas jautājums starptautiskajā arēnā.

Pēc Varšavas sacelšanās sakāves **poļu bruņotās cīņas** pret vācu okupantiem turpinājās. Polijas okupētajos rietumos darbojās partizāni, poļu militārie formējumi karoja rietumos, Polijas armija kopā ar padomju karaspēku cīnījās par visas Polijas atbrīvošanu un nacistu sagrāves pabeigšanu Vācijā.

Partizānu kustība vēl vācu ieņemtajās Polijas teritorijās pēdējos 1944.gada mēnešos sastapās ar pastiprinātām grūtībām. Frontes tuvums noteica vācu karaspēka, apsardzes vienību koncentrāciju. Poļu partizānu vienības bija spiestas meklēt patvērumu tālākos mežu masīvos, atsevišķās atstatu no apdzīvotajām vietām esošās zemnieku saimniecībās, rakt bunkurus, pazemes satiksmes ejas. Tomēr tās turpināja darboties.

Tā, 1944.gada septembrī Kelces apvidū darbojās bijušās AL (Pēc AL apvienošanas ar Polijas armiju 1944.gada jūlijā AL vienības un grupas, kuras joprojām palika ienaidnieka ieņemtajās teritorijās, ieguva „Polijas armijas partizānu grupu” (*Oddziały Partyzanckie Wojska Polskiego*) statusu) partizānu vienības ap 3 000 vīru skaitā. No piecām partizānu brigādēm divas sastāvēja

galvenokārt no bijušajiem padomju karagūstekņiem. Partizānu rīcībā bija ap 2 000 automātisko ieroču, arī ap 100 prettanku šauteņu. Pietika arī munīcijas. No padomju lidmašīnām partizāniem tika nomesta sprāgstviela, arī tās pietika diversiju izvēšanai. Apvidus partizānu vadība uzturēja regulārus sakarus kā starp atsevišķām vienībām, tā arī ar Polijas armijas štābu viņpus frontes. Daudzkārt pret vācu objektiem partizāni izsauca poļu un padomju aviāciju. Kādreiz pēc izsaukuma nepagāja ir pāris stundu, kad virs uzbrukumam norādītajiem objektiem parādījās padomju triecienlidmašīnas. Jau kara laikā partizānu rokās nonākošajos, tāpat arī pēc kara iegūtajos vācu iestāžu dokumentos partizānu skaits Kelces apvidū tika pārspīlēts, kas liecināja par to sekmīgu darbību.

Vērmahta pavēlniecība Ģenerālgubernatūrā trijos pēdējos 1944.gada mēnešos Krakovas un Radomas distriktu teritorijā fiksēja 5 085 partizānu operācijas, tai skaitā 225 sadursmes ar partizānu vienībām, pēc skaitliskā sastāva pielīdzināmām kājnieku rotai, kā arī 161 uzbrukumu dzelzceļiem. Pēc GL/AL Galvenā štāba ziņām no 1942.gada 15.maija līdz 1944.gada decembrim GL/AL vienības nolaida no sliedēm 449 vācu ešelonus. Mūsdienu poļu vēsturnieka V. Tuščinska pētījumi ļauj secināt, ka to bija vēl vairāk – ap 550.

Viens no poļu partizāniem, AL un Polijas armijas cīnītājs T. Petšaks savās atmiņās pastāstījis par epizodi, kad 1944.gada nogalē no poļu partizāniem, kuri pirms tam bija pārgājuši fronti, tika saformēta diversantu grupa, kas tika izmesta ar izpletņiem vācu armijas aizmugurē, lai Polijas armijas formas tērpos darbotos Polijas teritorijā. Šī grupa pievienojās vietējai AL vienībai. Decembra sākumā tā pēc ilgstoša pārgājiena ieradās pārnakšņot kāda sava atbalstītāja sētā. Iegājuši ēkā, partizāni atklāja, ka tajā uz grīdas guļ cilvēki sarkanarmiešu apģērbos un nodomāja, ka tie ir kaujinieki no nesen organizētās izbēgušo padomju karagūstekņu vienības. AL vienības komandieris, sašutis par to, ka guļošie nebija izlikuši sardzi, iespēja vienam no guļošajiem un sāka to lamāt. Spērienu saņēmušais uzlēca kājās un neizpratnē vāciski uzdeva jautājumu: „Kas ir noticis?” Aptvēruši savu kļūdu, partizāni tūlīt atbruņoja guļošos. Pratināšanas laikā tie pastāstīja, ka ir daļa no vāciešiem un krievu vīlkiem saformētas soda vienības, kuru vietējā Gestapo nodaļa bija nosūtījusi partizānu medībās un, lai atvieglotu uzdevuma izpildi, ietērpusi padomju formas tērpos. Otra daļa no soda vienības atradās kaimiņos esošajā ēkā un gulēja, stingri noslēgusi durvis. Partizāniem to gan izdevās iznīcināt, bet paši viņi pēc apšaudes bija spiesti ar skubu doties tālāk, tā arī neatpūtušies.

Cīņu pret nacistiem turpināja BCh. Šo zemnieku vienību rindās 1944.gadā atradās ap 160 tūkstošu cilvēku. Ir vērtējumi, ka okupācijas gados BCh veica vairāk gandrīz 5 700 pretošanās akciju – 19% no visām poļu izpildītajām. No tām 830 bija bruņotu sadursmju raksturs. Kā jau teikts, 1944.gadā, pretēji savas pavēlniecības pavēlēm, daļa BCh pakļāvās PNAK un iegāja AL sastāvā, bet vēlāk papildināja Polijas armiju. Taču lielākā daļa BCh dalībnieku tolaik vēl saglabāja uzticību PVE emigrācijā. 1945.gada martā BCh pavēlniecība izdeva pavēli par šo vienību izformēšanu, BCh vienību dalībniekiem tika ieteikts iestāties Polijas armijā, kaut arī šo lēmumu neatbalstīja pagrīdē palikušās ļudoviešu partijas struktūras. Vairāki desmiti tūkstošu zemnieku bataljonu kaujinieku iesaistījās Polijas armijā, milicijā un vietējās administrācijas darbībā. Tomēr daļa BCh dalībnieku palika pagrīdē līdz augustam.

Atsevišķi jāuzsver, ka pēc Varšavas sacelšanās būtiski bija mazinājušās daudzskaitlīgākā no pretošanās kustības spēkiem – AK antinacistiskās aktivitātes. Vēl 1944.gada decembrī vācu aizmugurē Čenstohovas (*Częstochowa*) apkaimē angļi nometa ar izpletņiem savu militāru misiju, piegādāja AK ieročus un līdzekļus izlūkošanas un diversiju darbībai, taču drīz, baidoties no attiecību sarežģīšanās ar PSRS, pieņēma lēmumu par palīdzības AK ierobežošanai. AK darbība tagad galvenokārt vērsās nevis pret nacistiskajiem okupantiem, bet gan pret viņu izpratnē „otru ienaidnieku” – PSRS.

Poļu karavīri Rietumos necīnījās vienviet, bet bija izkaisīti dažādās frontēs. Tā, pēc Rietumu sabiedroto izcelšanās Normandijā 1944.gada augustā tur ieradās arī 9.poļu tanku divīzija, kuras

sastāvā bija 11 tūkstošu cilvēku un vairāk nekā 280 tanku. Poļu desantnieku-izpletņlēcēju brigāde 1944.gada 21.–25.septembrī ar lieliem zaudējumiem karoja pie Arnheimas (nīderl. *Arnhem*) Nīderlandē, kur sabiedrotie vienu no pēdējām reizēm Otrajā pasaules karā cieta sakāvi. 1944.gada augustā pie Falēzes (fr. *Falaise*) kopā ar britu, amerikāņu un kanādiešu daļām varonīgi cīnījās 1.poļu tanku divīzija. Skotijā nodibinātais 1. poļu korpus kopš 1944.gada augusta karoja Francijā, Beļģijā un beidzot Emsas rajonā Vācijā, gan bez ievērojamiem panākumiem. Pavisam Poļu armijas rietumos sastāvā, ieskaitot arī 2.kājnieku divīziju, kura 1940.gada jūnijā pārgāja Šveices robežu un tika internēta, bet tika uzskatīta par Poļu armijas pavēlniecības stratēģisko rezervi, skaitījās līdz 220 000 cilvēku. No tiem vislielākais kontingents bija V. Andersa armijā jeb 2. poļu korpusā. Tā karavīri piedalījās kaujās pret itāļu karaspēku Āfrikā, pēc tam Itālijā. Jau 1943.gada decembrī trešā Karpatu strēlnieku divīzija bija pārdislocēta no Palestīnas uz Itāliju. (Dažas vienības kuģoja poļu tvaikonī „*Batory*”, kuru eskortēja poļu iznīcinātāji un zemūdenes.) 1944.gada sākumā divīzijai sekoja arī citas daļas. Dienviditālijā ieradās viss V. Andersa vadītais 2. poļu korpus divu kājnieku divīziju un tanku brigādes sastāvā, pavisam ap 46 tūkstoši cilvēku.

Jāuzsver, ka “sanācijas” režīma militāristi, ar retiem izņēmumiem, savu attieksmi pret PSRS nemainīja. Poļu ģeneralitāte un liela daļa virsniecības joprojām uzskatīja PSRS par tikpat nīstamu kā nacistisko Vāciju. 1944.gada pavasarī, kad 2.poļu korpusa pēdējās vienības izcēlās Itālijā, ģenerālis V. Anderss tikās ar ASV ģenerāli D. Patonu. Pēdējais atmiņās ir atstāstījis poļu ģenerāļa smeļoties izteikto frāzi, ka „ja viņa korpus atrastos starp vācu un krievu armijām, viņam būtu grūti izvēlēties, ar kuru no tām viņš vairāk vēlētos karot”.

Kad sabiedroto karaspēks 1943.gada rudenī izcēlās pašos Itālijas dienvidos, tam līdz Vācijai vajadzēja pārvarēt pusotru tūkstoti km, šķērsojot daudzas upes un kalni grēdas. Viena no tādām bija Monte Kasino (itāļu *Montecassino*) kalnu grēda ceļā no Neapoles uz Romu, kur atrodas sens klosteris. Šeit bija ierīkota vācu nocietinājumi – t.s. „Gustava līnija”, kas nosedza Romu no dienvidiem. Sabiedroto karaspēks no 1944.gada janvāra līdz maijam centās pārraut šo aizsardzības līniju. Četrus mēnešus amerikāņu, angļu, franču, dienvidāfrikāņu un indiešu karavīri neveiksmīgi uzbruka vācu aizsardzības līnijai kalnu masīvā. Arī 2.poļu korpus kopš 1944.gada marta 8.britu armijas sastāvā piedalījās uzbrukumos „Gustava līnijai”.

Polijas vēsturē iegājusi korpusa dalība t.s. ceturtajā kaujā pie **Monte Kasino**. Šo kauju paši karavīri pēc 1813.gada Leipcigas Tautu kaujas parauga dēvēja par „Otrā pasaules kara Tautu kauju”, jo tajā piedalījās daudzu karā iesaistīto tautu pārstāvji.

V. Anderss atmiņās raksta, ka, saņēmis uzdevumu 2.poļu korpusam ieņemt Monte Kasino kalnu virsotnes un Piedimontes (*Piedimonte*) ciematu, viņš sapratis, ka tā izpilde prasīs smagus upurus, bet saskatījis arī tā „nozīmi sabiedroto un galvenokārt Polijas lietas labā. Tā vienreiz par visām reizēm dotu atbildi padomju meliem, ka poļi negrib cīnīties pret vāciešiem”. Tā pusotru gadu pēc T. Kostjuško poļu divīzijas kaujas pie Ļeņino (1942.gada 12.–13.oktobrī) arī jau krietni agrāk organizētā „Andersa armija” beidzot devās kaujās pret nacistiem, pie tam viens no tās uzdevumiem bija „dot atbildi padomju meliem” par tās bezdarbību.

Līdz ko vācieši uzzināja, ka viņiem pretī stāv poļu karaspēks, viņi pirmajās līnijās sāka propagandu ar skrejlapīņām, radio raidījumiem un skaļruņiem. Viņu mērķis bija pierunāt poļu karavīrus pāriet vācu pusē, apsolot tiem atgriešanos Polijā. Taču propagandai bija maz panākumu. Visā laikā, kamēr poļu karavīri palika Itālijā, pēc V. Andersa vārdiem, „dezertēja tikai pieci poļi”.

Pats neparastākais karavīrs 2.poļu korpusā dienēja 22.artilērijas apgādes transporta rotā. Tas bija Sīrijas brūnais lācis (*Ursus arctos syriacus*). Jaundzimušu lācēnu atrada kāds irāņu zēns un no viņa to par vairākām bundžām konservu

nopirka poļu karavīri Pehlevi (*Pahlavi*, tagad *Bandar-e Anzeli*) pilsētā Irānā. Viņi tam arī deva poļu vārdu – Voiteks. Sākotnēji lācēns tika zīdīts ar govju pienu no pudelītes, vēlāk iemācījās ēst arī citu ēdienu: karavīri viņu baroja ar augļiem, marmelādi, medu, par īpašiem sasniegumiem cienāja ar lācim ļoti iepatikušos alu. Karavīri izrādījās labi dresētāji, iemācīja Voitekam militāri sveicināt, lauzties ar cilvēkiem, vienmēr uzvarot, bet nekad nenodarot tiem neko ļaunu, kā arī izkraut no auto munīciju un pienest lielgabalam šāviņus. Karavīru nometnēs viņam vienmēr tika ierīkota atsevišķa būda, bet lācim nepatika vientulība un viņš vienmēr nakšņoja kādā no karavīru teltīm. Voiteks kopā ar 2.poļu korpusu mēroja ceļu no Irānas uz Palestīnu, pēc tam – Ziemeļāfriku un Itāliju. Kaujas pie Monte Kasino laikā viņš arī demonstrēja savu māku izkraut no automobiļiem munīciju un pienest to lielgabalu pozīcijām. Tāpēc rotas karavīri izveidoja sev jaunu emblēmu, kura rādīja lāci ar artilērijas šāviņu ķepās. Kad pēc kara 1945.gadā Andersa armijas karavīri tika pārcelti un Lielbritāniju, viņiem līdzī devās arī Voiteks. Poļu daļas izformējot, Voiteks, kurš augumā sasniedza vairāk nekā 180 cm, bet svēra ap 250 kg, tika iekārtots Edinburgas zooloģiskajā dārzā. Tur viņš 1963.gadā arī mira 22 gadu vecumā.

Uzbrukumā Monte Kasino kalnu virsotnēm piedalījās 13 sabiedroto divīzijas un 8 atsevišķas brigādes, kā arī divas poļu divīzijas un viena atsevišķa brigāde. Kopā bija 47 sabiedroto un 5 poļu brigādes (sabiedroto divīzijas sastāvēja no trim brigādēm, bet poļu – no divām). Iecirknis, kurā darbojās poļu korpus, bija ar otršķirīgu nozīmi, tajā neizšķīrās kaujas liktenis. Pie Monte Kasino sabiedroto panākumus sākotnēji iezīmēja franču koloniālā karaspēka (alžīriešu un marokāņu) pa grūti kontrolējamām kalnu takām notikušī iespīšanās ienaidnieka aizmugurē, kuru izmantojot, Tirēnu jūras piekrastē pavirzījās uz priekšu arī amerikāņi, pēc tam uzsāka uzbrukumu kanādiešu korpus. Vācu aizmugurē uzbrukumus atsāka angļu-amerikāņu desants pie Ancio. Vācu daļas atradās ielenkuma draudu priekšā un atstāja Monte Kasino. 1944.gada 18.maijā poļu korpus ieņēma kalnu pāreju un virsotni, kurā atradās klosteris, korpusa avangards pacēla Monte Kasino klostera drupās sarkanbalto Polijas karogu. Kauja pie Monte Kasino beidzās, jo pretinieks bija atkāpies. Panākumi kaujā tika izcīnīti daudzu sabiedroto daļu kopīgu pūliņu rezultātā. Monte Kasino nogāzēs ir apbedītas arī 1 002 poļu karavīru mirstīgās atliekas. Kopā ar ievainotajiem tika zaudēti ap 4,5 tūkstoši cilvēku.

Poļu emigrācijas historiogrāfija šo panākumu raksturoja kā pašu lielāko, svarīgāko, asiņaināko un varonīgāko poļu kauju Otrā pasaules kara laikā. Šeit arī radās Otrajā pasaules karā iemīļotākā poļu karavīru dziesma „Sarkanās magones”, kura padarīja kauju pazīstamu visā Polijā. Tās piedziedājums skanēja:

*Czerwone maki na monte Cassino
Zamiast rosy piły polską krew...
Po tych makach szedł żołnierz i ginął,
Lesz od śmierci silniejszy był gniew!*

Sarkanās magones uz Monte Kasino
Rasas vietā poļu asinis dzēra....
Vīri pār magonēm soļoja un mira,
Taču naidis bija stiprāks par nāvi!

Dziesma par sarkanajām magonēm pie Monte Kasino un kaujas nozīmi pārspīlējoši vērtējumi poļu historiogrāfijā saglabājušies līdz mūsdienām. Angļu profesors N. Deiviss gan ir devis piezemētāku kaujas nozīmes vērtējumu: „Monte Kasino ieņemšana, ko veica poļu karavīri, paglāba rietumu spēkus no apjukuma 1944.gada maijā, kad viņu panākumi frontē tai laikā, kad staļiniskā Sarkanā armija grāva vāciešus austrumu frontē, lika vēlēties daudz ko vairāk.”

Otrā pasaules kara vēsturē tā bija ne visai nozīmīga kauja. Vācija Itālijā nekad neturēja vairāk par 1/15 daļu no tiem spēkiem, kādi atradās Austrumu frontē un arī sabiedrotie šeit nekad nekoncentrēja vairāk kā pusi no tiem spēkiem, ar kādiem lielas uzbrukuma operācijas veica Sarkanā armija. Pie tam poļi pie Monte Kasino sastādīja 1/10 daļu no visa sabiedroto karaspēka, kas centās salauzt vācu aizsardzību.

Citām kaujām, kuras izcīnīja poļu karavīri austrumos, bija lielāka nozīme. Piemēram, Piejūras vaļņa (*Der Pommernwall* vai *Pommern-Stellung*), kurš atradās gar agrāko Polijas–Vācijas robežu,

bija vācu uzbūvēts 1934.–1939.gadā un nostiprināts 1944.–1945.gadā, uzlaušanā piedalījās divreiz vairāk poļu karavīru, kauja bija ilgāka, uzvaras cena lielāka. Arī abu pozīciju nozīme bija dažāda. Monte Kasino slēdza ceļu uz Romu, Piejūras valnis – ceļu uz Berlīni. Bez tā sagraušanas pastāvīgi apdraudēts būtu 1.Baltkrievijas frontes, kura deva triecienu reiha galvaspilsētai, flangs, kas aizkavētu frontes kustību. Romas ieņemšana maz ko mainīja kara gaitā, Berlīnes ieņemšana izšķīra karu. Protams, katrs panākums, katra pretinieka karavīra nogalināšana tuvināja kopējo uzvaru. Nekādā gadījumā nevar apgalvot, ka cīņas pie Monte Kasino prasīja mazāku varonību kā cīņas Austrumu frontē, taču neklājas arī atzīt, ka šeit tika parādīta lielāka varonība kā citur, ka šai kaujai bija lielāka nozīme kā citām līdzīgām.

Pēc tam 2.poļu korpuss tika pārvietots uz Adrijas fronti, piedalījās kaujās pie Ankonas (*Ancona*), arī citās sabiedroto operācijās Itālijā.

Ģenerālis V. Anders savās atmiņās rakstīja arī par vairākiem negadījumiem, kad poļu karavīri cieta no saviem sabiedrotajiem. Lūk divas no tādām epizodēm.

Pirmā. „Kauju sākums, katrā ziņā, bija nelaimīgs. 1945.gada 9.aprīlis bija brīnišķīga diena, un mēs ar ģenerāli Marku Klarku novērojām saulē mirdzošos amerikāņu bumbvedējus šķērsojam skaidrās, zilās debesis. Viņi lidoja lielās formācijās, nomezdami bumbas uz vācu aizsardzības līniju un trīcinādami zemi zem mūsu kājām. Pēkšņi mēs ieraudzījām lidmašīnu, kas tuvodamās izmeta bumbas pārāk ātri; tās nokrita uz poļu vienībām, kas gaidīja došanos uzbrukumā. Nekavējoši es devos uz notikuma vietu un redzēju, ka zaudējumi bija ļoti smagi, tomēr karavīru aukstasinība un drosme bija izcila. Komandējošie virsnieki enerģiski rīkojās, lai tūlīt aizvietotu zaudējumus, un, pateicoties ātrumam, ar kādu tas tika izdarīts, uzbrukums nenokavējās”.

Otrā. „Ģenerālis Marks Klarks ļoti laipni man norādīja, ka viņš būtu ļoti priecīgs, ja poļi ieņemtu Boloņu. Kādai poļu grupai tika uzdots operēt šī mērķa virzienā. 20.aprīļa vakarā poļu bataljons iekļuva amerikāņu artilērijas sprostugunī, kas bija vērsta pret ceļu Nr. 9, ieskatā, ka to atkāpdamies lieto vācieši. Amerikāņi pārtrauca uguni tai pašā brīdī, kad par šo kļūdu bija telefoniski paziņots.”

1945.gada aprīlī 2.poļu korpuss piedalījās Boloņas (*Bologna*) atbrīvošanā, tur arī beidza kaujas gaitas. Visā Itālijas kampaņas laikā 2. poļu korpuss zaudēja 11 379 cilvēkus, no tiem nogalināti bija 2 301, ievainoti 8 543 un pazuduši bez vēsts 535.

Kad kara darbība Eiropā tuvojās nobeigumam, poļu sauszemes spēku, kuri karoja kopā ar Rietumu sabiedrotajiem, rindās sastāvēja 210 tūkstoši karavīru (Pēc citiem datiem 1945.gada aprīlī–maijā Rietumos poļu bruņotajos spēkos atradās 195 000 vīru, no tiem 85 000 frontē), to bruņojumā bija 1 335 tanki, ap 4 000 bruņutransportieru un bruņumašīnu, 2 050 lielgabalu, 32 tūkstoši autotransporta līdzekļu. Poļu aviācijā Rietumos bija 224 kaujas lidmašīnas. Protams, visu bruņojumu bija piegādājuši sabiedrotie.

Poļu lidotāji visus kara gadus turpināja aizstāvēt Lielbritānijas debesis. Starp citu, poļu lidotāji iznīcinātāji notrieca arī 193 vācu raķetes Fau-1 (Kopā virs Britānijas aviācija notrieca 1 847 Fau-1 raķetes). Pavisam 1940.–1945.gadā poļi, nesot dienestu britu armijā, neapšaubāmi notrieca 621 ienaidnieka lidmašīnu. Dzīvību zaudēja ap 2 tūkstoši poļu lidotāju.

1939.–1945.gadā sabiedrotie poļiem nodeva veselu jūras eskadru: 2 vieglos kreiserus, 7 mīnkuģus, 3 zemūdenes u.c. Poļu flotē 1945.gadā uz 15 kuģiem (1 kreisera, 6 mīnkuģiem, 3 zemūdenēm un 5 kuteriem) dienēja vairāk nekā 4 tūkstoši matrožu. Kopumā poļu kuģi piedalījās 665 jūras kaujās, nogremdēja 12 ienaidnieka kara kuģus (tai skaitā 5 zemūdenes) un 41 tirdzniecības kuģi, sabojāja 24 kuģus (tai skaitā 8 zemūdenes). (Ir arī citi, nedaudz atšķirīgi dati – Polijas jūras kara flote kara gados nogremdēja 6 pretinieka kara kuģus, 2 zemūdenes, 39 tirdzniecības un transporta kuģus, piedalījās 787 konvojos un 1 162 citās operācijās. Dzīvību zaudēja 404 poļu jūrnieki.)

Jāatzīmē, ka kara beigu posmā poļu daļas Rietumu frontē bija zaudējušas savu agrāko nozīmi, sabiedroto rīcībā bija pietiekami daudz dzīvā spēka, lai necenstos ievērojami kāpināt poļu daļu sastāvu. Arī V. Čērčilam, kurš 1942.gadā bija tik ieinteresēts poļu karavīru pārvietošanā uz Irānu un vispār izmantošanā Rietumvalstu bruņoto spēku sastāvā, tagad tie bija vajadzīgi arvien mazāk. 1944.gada decembrī poļu bruņoto spēku rietumos virspavēlnieka štāba priekšnieks ģenerālis S. Kopaņskis griezās pie sabiedroto armiju grupas pavēlnieka Eiropā britu feldmaršala B. Montgomeri ar priekšlikumu nosūtīt uz fronti papildus poļu daļas un radīt no tām poļu korpusu. Feldmaršala atbildes skanēja: „Poļu korpusa pavēlniecība man nav vajadzīga, kājnieku divīzijas labprāt pieņemšu ...”. Kad ģenerālis S. Kopaņskis mēģināja stādīt jautājumu, ka sabiedroto armija, kura dod daļas militārām operācijām, var uzstādīt arī savus noteikumus, britu nostāja nemainījās, viņiem bija vajadzīgi tikai kājnieki (ciniski varētu teikt – tikai „lielgabalu gaļa”).

1945.gada sākumā ģenerālis V. Andersss devās uz Londonu, kur sarunās ar britu iestādēm un PVE mēģināja panākt visa poļu sauszemes karaspēka „savilkšanu vienā kaujas laukā”, cerot to koncentrēt Rietumu frontē un acīmredzot arī savā vadībā. Ģenerālim izdevās panākt prezidenta V. Rackeviča un virspavēlnieka štāba priekšnieka ģenerāļa S. Kopaņska piekrišanu saviem plāniem un attiecīgs memorands ar ierosinājumu 2.poļu korpusu pārcelt no Itālijas uz Franciju tika nosūtīts Lielbritānijas Ģenerālštāba priekšniekam feldmaršalam A. Brukam, taču cerības nepiepildījās un nodoms tā arī netika īstenots. Maijā pēc Vācijas sakāves Londonā ieradās T. Komorovskis un, vienojoties ar prezidentu, pārņēma no V. Andersa virspavēlnieka amatu.

1944.gada nogalē un 1945.gadā pieauga **Polijas armijas** loma zemes atbrīvošanā.

Formāli 1944.gada beigās Polijas teritorijā atradās tās pašas padomju frontes, kas augustā. Taču to spēks bija būtiski mainījies. 1.Baltkrievijas fronte jaunam uzbrukumam bija saņēmusi 68 460 vagonus kravas, 1.Ukrainas fronte – 64 625 vagonus. Šie skaitļi neatspoguļo autotransporta piegādes. Piemēram, 1.Baltkrievijas fronte vien ar auto saņēma 923 300 t kravas un 100 290 cilvēku. Frontē ieradās svaigi papildspēki. Kājnieku divīzijās, kurās septembrī bija 3,5–4 tūkstoši cilvēku, tagad bija 7–8 tūkstoši, bet daļā no tām – pat ap 10 tūkstošu cilvēku. Septembrī no Lietuvas līdz Karpatu kalniem padomju frontē bija 142 kājnieku divīzijas un 9 mehanizētie korpusi, gada beigās – 215 kājnieku divīzijas un 24 mehanizētie korpusi. Bija nostiprināti placdarmi, turp piegādāta tehnika un munīcija.

1944.gada nogalē 1.Poļu armija bija izvietota pie Varšavas, bet 1945.gada janvārī piedalījās tās atbrīvošanā.

1945.gada 6.janvārī J. Staļins saņēma negaidītu vēstījumu no V. Čērčila, kurš lūdza aktivizēt Sarkanās armijas darbību Austrumu frontē, jo rietumos sakarā ar vācu pretuzbrukumu Ardenņu kalnos smagā situācijā bija nonākušas Rietumu sabiedroto armijas. Padomju pavēlniecība nolēma pirms agrāk plānotā termiņa uzsākt uzbrukumu pie Vislas. 12. janvārī sākās Sarkanās armijas Vislas-Oderas stratēģiskā operācija. 1.Poļu armijas galvenie spēki pārcēlās pāri Vislai uz dienvidiem no Varšavas, 2.kājnieku divīzija forsēja Vislu Jablonnas (*Jablonna*) rajonā un uzbruka Varšavai no ziemeļiem. 6.divīzijas daļas forsēja Vislu Prāgas rajonā. Literatūrā kaujas Varšavas virzienā tiek vērtētas dažādi. Dažkārt tās tiek nosauktas par „sīvām”, citur runāts par to, ka Polijas armija sastapa tikai maznozīmīgu pretestību, bija tikai dažas nopietnākas sadursmes ar vāciešiem, kuri atkāpās no Varšavas. Poļu zaudējumi bija salīdzinoši nelieli, tika zaudēti ap 250 kritušo un pazudušo bez vēsts. 1945.gada 17.janvārī Varšava tika atbrīvota, tajā iegāja 1.Poļu armijas daļas. Maskavā tika sarīkots salūts par godu Varšavas atbrīvotājiem, tai skaitā Polijas armijai.

Taču karavīriem nebija prieka par uzvaru – atbrīvotā Varšava par 90 % bija sagrauta. Varšavas aizstāvēšanās cīņās 1939. gada septembrī gāja bojā 45 000 cilvēku un tika izpostītas 15 % ēku. 1943. gadā pēc ebreju sacelšanās tika nolīdzināta ar zemi Varšavas geto teritorija. Pilsēta briesmīgi

cieta Varšavas sacelšanās laikā (izpostīta bija ap 25 % apbūves). Pēc tās vācieši uzsāka pilsētas sistemātisku iznīcināšanu. Kad 1945.gada 17.janvārī Sarkanā armija un Polijas armija iegāja Varšavā, tur valdīja postaža. Tikai 7% ēku vēl bija apdzīvojamas. (Līdzīgā situācijā atradās arī citas Polijas pilsētas. Par 45% bija sagrautas Poznaņa un Ščecina, par 55% Danciga (Gdaņska), par 80% Kolobžega (poļu *Kołobrzeg*, vācu *Kolberg*), par 65% Vroclava.)

Pēc Varšavas atbrīvošanas padomju karavīri ar vietējo iedzīvotāju palīdzību ķērās pie tās atbūves. Īsā laikā padomju sapieri padarīja nekaitīgas vairāk par 2 miljoniem mīnu un nesprāgušu šāviņu, atbrīvoja galveno ielu braucamo daļu no gruvešiem.

1945.gada 19.janvārī notika pirmā militārā parāde atbrīvotajā Polijas galvaspilsētā. Speciāli atlasītas 1.Poļu armijas daļas pie „Varšavjankas” skaņām maršēja jaunās varas pārstāvju priekšā. Parādē piedalījās arī padomju kājnieki, artilērija un tanki. Armijas daļas soļoja gar tribīni, kurā atradās Nacionālās padomes prezidents B. Beruts, PRPV priekšsēdētājs E. Osobka-Moravskis, Polijas armijas virspavēlnieks ģenerālpulkvedis M. Žimerskis, citi PRPV locekļi, pulkvedis M. Spihaļskis (viņš 1944.gada septembrī kļuva par Varšavas mēru (prezidentu), kaut bija atbrīvota tikai priekšpilsēta Prāga), Polijas armijas un Sarkanās armijas pavēlniecības pārstāvji, tai skaitā arī Padomju Savienības maršals G. Žukovs. Parādi sveica vietējie iedzīvotāji, tā norisa poļu-padomju draudzības gaisotnē. 1. februārī uz Varšavu pārcēlās PRPV.

Ar PSRS Augstākās Padomes prezidija dekrētu 1945.gada 9.jūnijā tika nodibināta medaļa „Par Varšavas atbrīvošanu”, ar kuru apbalvoja Varšavas atbrīvošanas 1945.gada 14.–17.janvārī dalībniekus. To saņēma 701 700 cilvēku. Arī KRN 1945.gada oktobrī nodibināja medaļu „Par Varšavu” (*Medal za Warszawę 1939–1945*) ar kuru apbalvoja Varšavas aizstāvēšanas dalībniekus 1939.gadā, Varšavas pagrīdes un sacelšanās dalībniekus, kā arī tos, kuri piedalījās Varšavas atbrīvošanā 1945.gadā. Pavisam PTR pastāvēšanas laikā ar medaļu tika apbalvots 131 361 cilvēks, taču politisku motīvu dēļ vairākums AK kaujinieku šo medaļu nesaņēma. Jau 1993.–1999.gadā medaļu saņēma vēl 4 476 cilvēki. (Atbilstoši 1992. gada 16. oktobra likumam apbalvošana ar medaļu tika pārtraukta ar 1999. gada 8.maiju.)

Interesanti, ka jau mūsdienās Polijas Republika atteicās atzīmēt Varšavas atbrīvošanu no nacistu iebrucējiem 75. gadadienu. Turpretī Maskavā par godu šim notikumam tika sarīkots svētku salūts. Krievijas Ārlietu ministrija atzīmēja, ka nav skaidru motīvu, kāpēc Polijā tiek atzīmēts kara sākuma datums, bet ignorēti atbrīvošanas datumi.

Tai pat 19.janvārī padomju karaspēka daļas atbrīvoja Krakovu un Lodzu, iegāja Vācijas teritorijā. 20.–25.janvārī 1. Baltkrievijas frontes karaspēks ielenca 60 tūkstošu vīru lielu ienaidnieka grupējumu Pozenē (Poznaņā). 4. Ukrainas frontes karaspēks ieņēma Dienvidpoliju. 1945.gada janvārī visa bijusī Polijas teritorija bija atbrīvota no vācu okupantiem. 1945.gadā Sarkanā armija ieņēma visas tās Polijas zemes, kuras PSRS ieguva 1939.gadā. (Tiesa, vēlāk tā atsacījās no dažiem apgabaliem, kur 1939.gadā „tautas nobalsošanā” bija nolemts pievienoties PSRS. Svarīgākais izmaiņas bija tās, ka Polijai tika atstāts Belostokas rajons.)

Var teikt, ka pateicoties ļoti enerģiskai Sarkanās armijas virzībai, kura nedeļa nacistiem atelpu, tika izglābtas no izpostīšanas tādas pilsētas kā Kelce, Radoma, Čenstohova, Kutno un daudzas citas.

Īpaša nozīme bija Lodzai, svarīgam rūpniecības centram, kurā vairāki simti rūpniecības uzņēmumu uzreiz varēja uzsākt darbu. Padomju armijas straujais uzbrukums paglāba no sagraušanas Lodzas rūpniecību. Nacisti nepaguva evakuēt pat darbīgus un rūpnīcu iekārtas, kaut arī to mēģināja. Piemēram, pilsētas elektrostacijā vācu okupanti demontēja divas turbīnas, iepakojā tās kastēs, taču izvest nepaguva. Līdzīgi gadījumi bija arī citos uzņēmumos. Visas fabrikas un rūpnīcas palika neskartas, pat ar izejvielu krājumiem pirmajiem 2-3 darba mēnešiem. Uz vietas palika arī strādnieku pamatkadri. Lodzas tekstilrūpniecības piegādāja Sarkanajai un Polijas armijai lietusmēteļus, mundierus, galvas segas, gultas veļu, autus.

Laimīgā kārtā arī Krakovu – pilsētu ar seniem poļu kultūras pieminekļiem – padomju karaspēks maršala I. Koņeva vadībā ieņēma tik strauji, ka nopietni postījumi neradās.

Pēc kara gan Polijā, gan PSRS plaši bija izplatīts uzskats, ka Krakovu no izpostīšanas izglāba uzbrūkošo Sarkanās armijas daļu manevrs, no vienas puses apejot pilsētu, lai paglābtu to no izpostīšanas, kā arī veiksmīgā sadarbība ar AK pagrīdniekiem, kuri novērsa sprādzienus. Tika apgalvots, ka vācieši mīnējuši visus Krakovā esošos daudzos vēstures pieminekļus, pasaules arhitektūras šedevrus, un tajā nebija jāpaliek nekam kaut cik vēsturiski vērtīgam. Taču Sarkanā armija radījusi priekšnoteikumus, lai vācieši varētu bēgt, bet poļu pagrīdei izdevies iegūt mīnēšanas shēmu un pārgriezt kabelus, kuri veda pie ierīkotajām mīnām. Rezultātā vāciešiem izdevies uzspriecināt vienīgi tiltus un dažus mazāk vērtīgus vēstures pieminekļus. PSRS maršals I. Koņevs, kura komandētās 2. Ukrainas frontes karaspēks atbrīvoja Krakovu, pēc kara atmiņās rakstīja: „Fašisti pilsētā bija uzstādījuši vairāk mīnu nekā pienācās: zem visām galvenajām ēkām, zem daudziem arhitektūras pieminekļiem. Taču uzspriecināt nepaguva. Nepaguva uzsprāgt arī mīnas ar pulksteņa mehānismu. Pirmajās dienās sapieri strādāja bez atelpas.”

Taču poļu vēsturnieks H. Staņčiks noskaidrojis un monogrāfijā „*Operacja krakowska 1945*” (Krakovas operācija 1945, Varšava, 2001) aprakstījis, ka J. Staļina apstiprinātais Krakovas ieņemšanas plāns paredzēja pilsētas apņemšanu spīlēs ar divu armiju spēkiem, taču plānu izpildīt neizdevās, vienu no spīlēm dienvidu flangā vācieši apturēja, nodrošinot sev atkāpšanās ceļu no pilsētas. Tā pilsēta netika ielenkta un netika nopostīta ielu kaujās nevis iepriekš izplānotas operācijas rezultātā, bet, gluži otrādi, pateicoties plāna neveiksmei. Vēlāk radītā leģenda par Sarkanās armijas un maršala I. Koņeva izcilo lomu pilsētas pasargāšanā bija vajadzīga lai nostiprinātu oficiālo poļu–padomju draudzības versiju. Šīs versijas ietvaros 1955.gadā maršals I. Koņevs ieguva Krakovas Goda pilsoņa nosaukumu, 1987. gadā viņam pilsētā tika uzstādīts piemineklis. (90. gadu sākumā I. Koņeva Goda pilsoņa nosaukumu Polijas varas iestādes anulēja un pieminekli demontēja. Tagad tas ir uzstādīts I. Koņeva dzimtajā pilsētā Kirovā). Demonstratīvo I. Koņeva pieminekļa demontēšanu var traktēt kā necieņas parādīšana pret visu 2. Ukrainas fronti, kura, lai arī ar karā neiztrūkstošām neveiksmēm, atbrīvoja Krakovu, un arī pret Sarkanā armiju kopumā, kura izglāba Poliju no nacistu kundzības.

Mūsdienās atklātībā nonācis fakts, ka Krakovas likteni būtiski ietekmēja padomju izlūka A. Botjana organizētā vācu stratēģisko sprāgstvielu rezervju glabātavas uzspriecināšana 40 km attālumā no Krakovas esošajā Jagelloņu pili Novi Sončas (*Nowy Sącz*) pilsētā dienu pirms Sarkanās armijas daļu ielašanās Krakovā.

Interesanta ir A. Botjana biogrāfija. Viņš bija dzimis Viļņas apkārtnē, dienējis Polijas armijā, karojis pret nacistiem jau 1939.gada septembrī, 1941. gada maijā no Baltkrievijas PSR pievienotās teritorijas nosūtīts mācīties uz Maskavu IeTK skolā, piedalījies 1941. gada 7. oktobra parādē Maskavā Sarkanajā laukumā, pēc tam kā izlūku-diversantu grupas dalībnieks karojis ienaidnieka aizmugurē. Par sekmīgo darbību divreiz (tai skaitā par minēto Jagelloņu pils uzspriecināšanu) ieteikts apbalvošanai ar Padomju Savienības varoņa nosaukumu, taču kā agrāk dienējušam Polijas armijā, abas reizes šis apbalvojums viņam gāja secen, tā vietā viņš saņēma Sarkanā Karoga ordeņus. Pēc kara darbojās kā padomju izlūks ārzemēs. Dienestu beidza kā pulkvedis 1983. gadā. Tikai 2007. gadā par varoņdarbiem A. Botjans Kremlī saņēma Krievijas varoņa zvaigzni.

Cīņā pret padomju laikā radītu mītu mūsdienās tiek radīti jauni, pat tieši „aizmirstot”, ka, tā vai citādi, bet tieši Sarkanās armijas daļas I. Koņeva vadībā atbrīvoja Krakovu no nacistiem un, lai arī pilsētai par mazajiem zaudējumiem lielā mērā bija jāpateicas zināmai padomju karavīru neveiksmei, no kurām nav pasargāta neviena armija, nacisti pilsētu neatstāja brīvprātīgi, bet aplenkuma draudu priekšā.

Tā, poļu sabiedriskais darbinieks A. Korockis atsaucas uz to, ka ģenerālgubernātors H. Franks pirms pilsētas atstāšanas paziņojis: „Krakova – sena vācu pilsēta – nekad nevar tikt vācu zaudēta.” Šis autors no tā secina, ka okupanti nevarēja vēlēties atgriezties pašu radītās drupās. Vācieši gan mīnējuši militāras nozīmes objektus, taču netikusi mīnēta ne Vaveles pils ar katedrāli, ne citi arhitektūras pieminekļi pilsētas centrā. Vācieši 1944.gada beigās, vēloties apstādināt poļu pretošanos, paši izplatījuši baumas par pilsētas mīnēšanu. (Acīmredzot pēc nacistu paveiktās Varšavas sagraušanas nacistu aprēķins bija pareizs.) Tas vēlāk ticis izmantots, lai radītu “varoņu – glābēju” leģendu. Turpretī nekas neticis teikts par ap 450 pilsētas ēku iznīcināšanu vai bojāšanu, ko paveikusi padomju aviācija un artilērija. Viena aviobumba pat nokritusi Vaveles teritorijā un nopietni bojājusi katedrāli un daļēji pili. Tiesa gan, atjaunošanas darbu vadītājs Vaveles pili arhitekts A. Šiško-Bogušs apgalvoja, ka bumba radīja pamatīgu bedri, bet nekādus tiešus bojājumus ēkām nenesa. Acīmredzot, atspēkojot vienu mītu – par padomju „varoņiem–

glābējiem”, A. Korockis cenšas radīt jaunu – par padomju „postītājiem”. Pēc padomju notikumu dalībnieku liecībām pirms pilsētas ieņemšanas Krakovas panorāma bija labi pārskatāma no Kostjuško kurgāna (*Kopiec Kosciuszki*) uz rietumiem no pilsētas. Tur tika ierīkots padomju artilērijas uguns koriģēšanas punkts. Pateicoties tam, trāpījumi vācu aizsardzības punktiem bija precīzi un pilsēta samērā maz cieta.

Tā, ja iepriekšējais mīts bija veltīts tam, lai stiprinātu poļu – padomju tautu draudzību, tad mūsdienās topošā mīta mērķis ir poļu – bijušo PSRS tautu attiecību pasliktināšana.

Starp citu, maršals I. Koņevs sekmēja arī Polijas svētuma – Čenstohovā (*Częstochowa*) esošā paulīniešu (Paulīniešu ordenis, pilnais nosaukums: Sv. Paula Eremīta ordenis, latīņu: *Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae*; poļu: *Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika*) Jasna guras (*Jasna Góra*) klostera, ar Čenstohovas Melnās Madonnas svētbildi (*Matka Boska Częstochowska*) izglābšanu. Klosteri vācieši bija mīnējuši un gatavojās uzspridzināt, bet I. Koņevs pavēlēja izveidot speciālu tankistu un sapieru grupu postījumu novēršanai. Tas arī izdevās un glābējiem, arī neticīgajiem, parādījās brīnums. Viens no tā lieciniekiem krievu žurnālists un rakstnieks B. Poļevovs to aprakstījis no ateista–racionālista pozīcijām.

Lūk, ko raksta B. Poļevovs: „Mūsu tanks ielauzās klosterī, kur nacisti vēlējās izvietot savu aizsardzību, un neļāva viņiem tur nostiprināties, ar to arī glābjot svētbildi. Pēc tam sapieri atminēja klosteri, kuru atejošie vācieši provocācijas nolūkā gribēja uzspridzināt! [...] Atzīstos, ka Nikolajevs [vēl viens padomju korespondents] un es, bijušie komjaunieši un, protams, bezdievji, atstājām svētbildi vīlušies”. Tāds bija militāro žurnālistu pirmais iespaids. Taču tad kāds paulīniešu mūks sarunā ar „bijušajiem komjauniešiem un bezdievjiem” izteica pieņēmumu, ka viņiem Čenstohovas Dievmāte vienkārši „neatklāja sevi” un ieteica vēlreiz to apmeklēt: „Skatieties uz viņu. Skatieties un cenšaties par neko nedomāt, aizmirstiet, kur atrodiaties.”[...] „Tumšajā templī stāvēja vairākas mūku figūras lūgšanu pozās,” raksta B. Poļevovs. „Viņi vēroja svētbildi, bet mums tuvākā pusmūža, plecīga mūka ar rožainiem vaigiem sejā nekādā ziņā bija nevis lūgšanas noskaņa, bet gan kaut kāda aizrautīga sajūsma ... Es teju sāku snaust, bet kas tad tas? Atvēru acis. Šķiet, ka Svētās Jaunavas seja un rokas pārklājās ar miglu, izkusa, un tad no miglas sāka izdalīties cita seju: apaļīga, ļoti jauna. Tā atklājās atsevišķās daļās – vispirms lūpas, uzacis, tad deguns, acis, matu šķipsna, redzama zem ietvara. Un lūk, jau pilnīgi cits attēls raudzījās uz mums no briljantiem izrotātā svētbildes apkaluma. Pati Dievmāte bija neatpazīstami mainījusies. Viņa nebija līdzīga nevienai no slavenajām Dievmātēm un Madonnām, un, ja kaut kas viņu saistīja ar šiem tēliem, tad tās bija cilvēciskas šķīstības iezīmes. Tā bija izteikta austrumu tipa tumšādaina jaunava, apmēram piecpadsmit līdz sešpadsmit gadus veca meitene. Fiziskā un garīgā veselība, šķiet, parādījās caur tumšo ādu. Iegarenas, lielas, mandeļveidīgas acis mazliet izbrīnīti skatījās uz mums, un pilnīgās, brīvi atvērtās lūpas izraisīja nebūt ne reliģiskas emocijas.[...] Kāds klusi saspieda manu elkoni. Nikolajevs skatījās uz mani, un viņa seja bija mazliet apmulsusi. „Vai tu ko redzēji? - viņš jautāja – Kaut kāda velnišķība.” Šokētie ateisti ilgi nevarēja nomierināties. Viņi mēģināja atrast „tehnisku” slazdu – kaut kādu gaismas lūzumu spogulī un ko līdzīgu, bet kad svētbildes tuvumā neko aizdomīgu neatrada, viņi sāka domāt, ka paulīniešu mūks pārvalda hipnozi.

Līdzīgi kā Krakovas gadījumā mūsdienu poļu politiķi arī citviet cenšas „koriģēt” vēsturi.

Tā Polijas pilsētas Sandomiras (*Sandomierz*) atbrīvošanā liela loma bija apakšpulkveža V. Skopenko vadītajam pulkam, kurš pēc pilsētas atbrīvošanas devās tālāk. Pēc dažiem mēnešiem pulka komandieris kļuva par Padomju Savienības Varoni, bet 1945.gada janvārī tika nāvīgi ievainots. Pirms nāves viņš palūdzis apglabāt viņu Sandomirā. Pilsētas Tautas padomes sesija nolēma to izdarīt pilsētas rātsnama priekšā un uzstādīt nelaikim par godu pieminekli. Taču mūsdienās rātsnama priekšā pieminekļa vairs nav. Politiskās vētras aizslaucīja pieminekli cilvēkam, kurš lielā mērā nodrošināja to, ka pilsēta praktiski palika neizpostīta. Var strīdēties par to, cik pamatoti ir apbedīt cilvēkus pilsētas centrā, taču vēsturisko pieminekļu nojaukšanu vai pārvietošanu politisku apsvērumu dēļ par diez cik humānu un kulturālu nosaukt nevar.

12.janvārī saktā uzbrukuma laikā ap 3 miljoni padomju karavīru atbrīvoja praktiski visu Polijas teritoriju. Atkal, tāpat kā 1944.gadā, virknē gadījumu poļu partizāni sadarbojās ar uzbrūkošo padomju karaspēku.

Arī vismaz daļa poļu civiliedzīvotāju ar entuziasmu sagaidīja Sarkanā armiju. Padomju karavīriem palīdzēja Poznaņas, Kališas, Ostruv-Veļikopoļskas (*Ostrów Wielkopolski*) u.c. pilsētu civiliedzīvotāji.

Piemēram, Poznaņā, kad Sarkanā armija cieta lielus zaudējumus kaujās par vācu rokās esošās pilsētas citadeles ieņemšanu, tās komandieri kopā ar pilsētas pagaidu prezidentu un civilmilicijas vadību organizēja brīvprātīgo vīriešu no 18 līdz 45 gadiem vervēšanu. Pēc poļu ģenerāļa S. Okecka datiem brīvprātīgo skaits sasniedza apmēram 1 800 cilvēku. Viņi 1945.gada 18.–22.februārī palīdzēja padomju karavīriem triecienā ieņemt citadeli: daļa tika izmantota sapieru darbos, daļa izkrāva transportus ar ieročiem, munīciju un pārtiku, taču vairāk nekā 1 100 cilvēku cīnījās trieciengrupās kopā ar padomju karavīriem. Ap 100 poļu krita, ieņemot citadeli.

Pie Olštinas (poļu *Olsztyn*, vācu *Allenstein*, pilsēta Polijas ziemeļos) poļu sievietes un bērni palīdzēja būvēt aerodromu, zemnieki piegādāja pajūgus. Pilsētās un ciematos vietējie iedzīvotāji rūpējās par ievainotajiem padomju karavīriem, vāca dāvanas tiem.

Būtisks bija poļu civiliedzīvotāju ieguldījums dzelzceļu un šoseju atjaunošanā, lauku nocietinājumu, tiltu celtniecībā, pārceltuvju ierīkošanā utt. No 1945.gada janvāra līdz jūlijam tikai Krakovas, Pomorjes un Kelces vojevodistēs Sarkanās un Polijas armijas labā civiliedzīvotāji nostrādāja 3,3 miljonus cilvēkdienus un viņiem piederošie zirgi vairāk nekā 0,8 miljonus dienu.

Silēzijā ar Sarkanā armiju sadarbojās arī AK vienības. Aiz Vislas poļu labējie spēki saņemt varu savās rokās vairs nemēģināja. Cīņas par Augšsilēzijas rūpniecisko rajonu draudēja izvērsties visai ilgstošas un postošas, taču pateicoties Sarkanās armijas 1.Ukrainas frontes pavēlniecības lēmumam ļaut pretiniekam, bēgot no ielenkuma draudiem, pašam atstāt šo rajonu, tas palika nesagrauts, atkāpušās ienaidnieka daļas tika sakautas jau tālāk mežos rietumos no rūpniecības zonas. Augšsilēzijas rūpniecības rajons ar šahtām, metalurģiskajām rūpnīcām, ievērojamiem izejvielu krājumiem tika ieņemts ātri, bez lieliem postījumiem. Polija guva iespēju īsā laikā atjaunot Silēzijas rūpniecības uzņēmumu un šahtu darbu. No 1945.gada februāra līdz maijam Dombrovas-Silēzijas ogļu baseina uzņēmumi piegādāja Sarkanajai un arī Polijas armijai 600 000 t ogļu, kas ļāva nodrošināt munīcijas, ieroču, pārtikas piegādi četrām frontēm, kas karoja pret nacistisko Vāciju.

Jāatzīmē gan, ka to rajonu, kuri bija iekļauti Vācijas „reiha” sastāvā un kurus gadiem ilgi bija apstrādājusi J.Gēbelsa propaganda, poļu iedzīvotāju attieksme pret Sarkanā armiju un arī jaundibināto prokomunistisko varu būtiski atšķīrās no Ģenerālgubernatūras iedzīvotāju attieksmes. Šeit uzkrītoša bija neuzticība Sarkanajai armijai un tās karavīriem. Ja “reiham” pievienotajās teritorijās reti bija gadījumi, kad iedzīvotāji bija saglabājuši Polijas nacionālo karogu, kad Ģenerālgubernatūrā tā bija masu parādība. Šeit arī izplatījās dažādas baumas par padomju karavīriem, par drīzumā gaidāmo kolhozu dibināšanu. Realitātē pastāvošie sarkanarmiešu marodierisma gadījumi tika daudzkārt pārspīlēti. Tai pat laikā Vācijas sastāvā iekļauto Polijas apgabalu iedzīvotāji ļoti maz ko zināja gan par PVE, gan par PNAK darbību.

Jāņem vērā, ka karavīri arī vēlējās atriebties par okupantu izdarītajiem noziegumiem padomju teritorijās ne tikai Vācijas karavīriem un civiliedzīvotājiem, bet arī citu valstu kolaborantiem. Par tādiem dabīgi tika uzskatīti visi, kas vērsās pret Sarkanā armiju. Cieta arī poļu civiliedzīvotāji.

Vēsturē nevar atrast nevienu karu, kurā karavīri nebūtu veikuši noziegumus pret civiliedzīvotājiem. Kā apgalvo poļu vēsturnieks Č. Madajčiks, padomju militārā administrācija maz darījusi, lai novērstu daudzos marodierisma un atriebes aktus vāciešiem no padomju karavīru puses. Neapstrīdot poļu kolēģa viedokli, vienīgi jāsaka, ka tie padomju virsnieki, kuri godprātīgi pildīja savus uzdevumus, bieži vairāk ko izdarīt, lai novērstu noziegumus, vienkārši nevarēja. Darbojās tādi faktori kā nenokārtotā apgāde, kas bieži lika karavīriem meklēt pārtiku uz savu roku, dažāda

karaspēka daļu sastāvs, kad blakus normāli komplektētām daļām atradās t.s. soda bataljoni, veidoti no kriminālelementiem.

Jāsaka, ka nereti padomju karavīriem viņu pretinieki pierakstīja arī tādus noziegumus, kurus tie nebija veikuši. Piemēram, bijušais Sarkanās armijas virsnieks M. Kalašņiks savā atmiņu grāmatā (*Калашник М. Испытание огнем. Москва, Мысль, 1985*) stāsta, kā kādas padomju artilērijas baterijas kaujas pozīcijās atskrējusi poļu sieviete ar paziņojumu, ka tās mājā ielauzies laupītājs padomju formā, rokoties pa tīnēm, bet acīmredzot neesot krievs. Izsūtītā padomju patruļa notvēra laupītāju. Tas izrādījās bijušais poļu policists, NBS loceklis, kurš no sava komandiera bija saņēmis uzdevumu ar marodierismu diskreditēt Sarkanā armiju vietējo iedzīvotāju acīs.

Daudzu laupīšanu veicēji bija paši t.s. „vienkāršie” poļu iedzīvotāji, īpaši ja varēja izlaupīt kaimiņa – etniskā vācieša mantu. Polijā, kā atceras M. Zaremba, laika posmu starp nacistu aiziešanu un Sarkanās armijas ienākšanu iezīmēja laupīšanas viļņi, kad Ļubļinā, Radomā, Krakovā un Žešovā poļi ielauzās tukšajās vācu mājās un veikalos, lai, kā paskaidroja viens no laupītājiem, „nevis vienkārši atrastu sev kaut ko nepieciešamu, bet gan lai paņemtu vāciešu mantas, tāpat kā viņi bija atņēmuši mums visu”.

Īpaši jāpasaka par karavīru seksuālajiem noziegumiem pret civiliedzīvotājiem.

Vācu un citu valstu angažēti vēsturnieki un propagandisti ar antisovjetiskiem un rusofobiem uzskatiem uzsvēruši, ka Sarkanās armijas karavīri nodarbojās ar vietējo sieviešu izvarošanu. Pašās poļu zemēs tas notika samērā retāk, toties valsts vāciešu apdzīvotajos apgabalos un Dancigā (Gdaņskā) tā bija parasta parādība. Krievu vēsturnieki savukārt norāda, ka armijas vadība nopietni cīnījās par disciplīnas ievērošanu. Angļu žurnālists A. Verts citējis kāda padomju majora izteikumu: „... pēc gandrīz četriem gadiem mūsu karavīri šai ziņā bija pilnīgi izbadējušies. Polijā notika nožēlas vērtas lietas, taču kas attiecas uz sievietēm, tad tika stingri ievērota disciplīna. Tika briesmīgi daudz zagts un laupīts. Taču laupīšanas un izvarošanas lielos mērogos aizsākās tikai tad, kad mūsu karavīri nonāca Vācijā”. Jāatzīmē, ka šādu karavīru izturēšanos lielā mērā izsauca atriebības jūtas.

Par vācu okupantu rīcību, miljoniem upuru PSRS teritorijā ir stāstījusi vācu vēsturniece R. Milhausere monogrāfijā: *Mühlhäuser R. Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945*. (Iekarojumi. Vācu karavīru seksuālā vardarbība un intīmās attiecības Padomju Savienībā 1941–1945. Hamburg, 2010). Par vardarbību pret Vācijas sievietēm rakstījusi vācu vēsturniece M. Gebharde. (*Gebhardt M. Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs* (Kad nāc karavīri. Vācu sieviešu izvarošana Otrā pasaules kara beigās. München: DVA, 2015.; Gebhardt M. *Wir Kinder der Gewalt: Wie Frauen und Familien bis heute unter den Folgen der Massenvergewaltigungen bei Kriegsende leiden* (Mēs, vardarbības bērni: kā sievietes un ģimenes joprojām cieš no kara beigu masveida izvarošanas sekām.) München: DVA, 2019. Pēc viņas datiem Vācijā no 1945. līdz 1955.gadam aptuveni 900 tūkstoši Vācijas sieviešu cieta no izvarošanas. No šiem 900 tūkstošiem apmēram 2/3 izvaroja padomju karavīri, bet 1/3 – amerikāņi, briti, franči u.c.) Tagad fakts, ka šādus noziegumus veica gan padomju, gan rietumu sabiedroto karavīri, ir plaši atzīts arī Rietumu publicistikā.

Diemžēl bieži cietējas bija arī poļu sievietes. Pēc poļu vēsturnieka M. Zarembas datiem Polijā tika izvarotas apmēram 50 000 sievietes.

Par kādu konkrētu gadījumu Galīcijas lauku ciemā 1945.gada janvārī stāsta Z. Pjasecka/Przibuļska. Kad padomju tanku kolona virzījās caur ciemu, divi kareivji pēkšņi ielauzās ciema birģeļmeistara mājā un mēģināja izvarot viņa sievu. Uz šīs sievietes māsas palīgā saucieniem atsteidzās padomju virsnieks un abus kareivjus uz vietas nošāva. Tas viss notika divu mazgadīgu (4 un 2 gadu vecu) bērnu klātbūtnē. Pēc pārdzīvotā šoka sieviete saslima ar smadzeņu iekaisumu un pēc pusgada nomira. Tas bija vienīgais ģimenes upuris kara laikā.

Rakstot par dažādu valstu un nāciju pārstāvju noziegumiem Otrā pasaules kara laikā, krievu vēsturnieks un filozofs A. Burovskis konstatējis: „Viena noziegumi nekādā mērā neattaisno citu

noziegumus [...] Otrā pasaules kara laikā nedarbojās eņģeļi baltos tērpos un melni dēmoni – nacisti. Drausmīgus noziegumus veica visi. Absolūti visi.” Šis secinājums ir pilnā mērā attiecināms arī uz tām kara norisēm, kuras skāra Poliju.

Protams, cīņa pret nacismu prasīja milzu upurus. Pavisam stratēģisko operāciju veikšanā Polijas teritorijas atbrīvošanai 1944.–1945.gadā piedalījās 5 padomju frontes, 5 tanku, 6 aviācijas, 29 vispārējās armijas, kā arī 6 artilērijas korpusi no Virspavēlniecības rezervēm. Atbrīvojot Poliju (mūsdienu robežās), Sarkanās armijas neatgriezeniskie zaudējumi bija 600 212 cilvēku, sanitārie – 1 416 032 cilvēkus, tātad kopējie zaudējumi – vairāk nekā 2 miljoni cilvēku. (Vairāk nekā 800 000 padomju karagūstekņu kara gados gāja bojā Polijas teritorijā ierīkotajās nometnēs.)

Polijas armijas zaudējumi šais kaujās sastādīja ap 10 tūkstošu nogalinātu, 6 tūkstoši bez vēsts pazudušu (pēc citiem datiem nogalināto un bez vēsts pazudušo vien bija 26 tūkstoši) un 27 tūkstoši ievainotu karavīru. Vairāk nekā 5 tūkstoši poļu karavīru tika apbalvoti ar padomju ordeņiem.

Jāatzīmē arī ziņas, ka poļu daļās bija vērojama nežēlīga izturēšanās pret gūstā kritušajiem pretiniekiem. Par to ir saglabājušās liecības. Tā, 1945.gada 5.martā ģenerālis I. Serovs ziņoja L. Berijam: „No 1.Poļu armijas karavīru puses atzīmēta īpaši nežēlīga attieksme pret vāciešiem. Ir daudz faktu, kad gūstā saņemtos vācu karavīrus un virsniekus neaizved līdz [to] savākšanas punktiem, bet nošauj ceļā.”. Grūti gan spriest, vai šāda rīcība bija biežāka poļu vai padomju daļās.

Kaut literatūrā nācies lasīt apgalvojumu, ka, ja arī karā pret PSRS kopā piedalījās ap pusotra desmita dažādu valstu armijas un divīzijas, tad Vācijas pavēlniecības pakļautībā nekaroja neviens poļu formējums, tomēr patiesības labad jāatzīmē, ka kara noslēguma posmā poļi karoja arī vācu frontes pusē pret Sarkanā armiju un tās sabiedroto Polijas armiju. Tā, klaji labējo nacionālistu ietekmē esošo Nacionālo bruņoto spēku (NBS) pavēlniecība 1944.gada 11.augustā izdeva rīkojumu par Svētā Krusta brigādes (*Brygada Swietokrzyska*) izveidi. Tā tika saformēta 1944.gada augustā Kielces apgabalā no pirmskara poļu nacionālistisko organizāciju biedriem. Kaujinieku skaits brigādē svārstījās. 1944.gada decembrī to bija 822, nākamā gada maijā – 1 418. Brigādes mērķis bija NBS politiskās un militārās programmas realizācija. Brigādes komandieris bija pulkvedis A. Šackis. Jau 1944.gadā brigāde Dienvidpolijā karoja gan pret vācu okupantiem, gan veidojamās Polijas Tautas armijas (*Ludowe Wojsko Polskie*) daļām. 1945.gada janvārī šī brigāde ap 1 500 karavīru sastāvā jau sadarbībā ar vērmahta daļām iesaistījās kaujās pret Sarkanā armiju, pēc tam tās priekšā ar Vācijas iestāžu piekrišanu atkāpās uz Bohēmijas un Morāvijas protektorāta (vācu: *Protektorat Böhmen und Mähren*; čehu: *Protektorát Čechy a Morava*) teritoriju, kur brigādes virsnieki un karavīri ieguva SS brīvprātīgo statusu (*SS-Polnisch-Freiwilligen*). Daļēji viņi nēsāja esesiešu formu, taču ar poļu atšķirības zīmēm. No brigādes kaujiniekiem tika formētas un sūtītas Sarkanās armijas aizmugurē diversantu grupas. Brigādes uzdevums bija arī cīņa piefrontes zonā pret čehu partizāniem un padomju izlūkgrupām. 1945.gada maijā poļu esesieši, bēgot no Sarkanās armijas, atstāja pozīcijas un devās uz rietumiem.

Pa ceļam 5.maijā viņi atbrīvoja ap 700 ieslodzīto (no tiem 167 poļu tautības) no kādas nelielas sieviešu koncentrācijas nometnes pie čehu pilsētas Hološovas (čehu *Holíšov*, vācu *Holeischen*), pie reizes sagūstot ap 200 apsargu. Tāpēc amerikāņi viņus atzina par sabiedrotajiem, ņēma brigādi savā aizbildniecībā, uzdeva apsargāt vācu karagūstekņu nometnes, bet pēc tam ļāva brigādes locekļiem patverties amerikāņu okupācijas zonā Vācijā. Brigāde kļuva par pulcēšanās centru krasi antikomunistiski noskaņotajiem poļiem, kuri savu mērķu sasniegšanai nevairījās no noziegumiem.

Par vienu šādu gadījumu stāstījis čehu vēsturnieks J. Frīdls. 1945.gada 6.jūlijā čehoslovāku poručīks J. Šindelaržs patrulēšanas laikā Sluknovas (čehu *Šluknov*, vācu *Schluckenau*) pilsētas apkārtnē netālu no robežas ar Vāciju sastapa

vairāk nekā 20 cilvēku lielu bruņotu karavīru grupu. Viņi runāja poliski, tērpti bija padomju armijas mundieros, bet pārvietojās ar smago mašīnu, uz kuras bija uzkrāsota ASV armijas baltā zvaigzne. Čehu virsnieks apšaubīja viņu apgalvojumus, ka tie esot poļu armijas daļa un atrodoties Čehoslovākijas teritorijā repatriācijas jautājumu risināšanai, un piedāvāja doties uz tuvāko padomju komandantūru. Tāpēc gan viņš, gan viņa autovadītājs tika nogalināti. Paši viltus sarkanarmieši patvērās amerikāņu okupācijas zonā, taču vēlāk tika izdoti, mēģināja vēlreiz bēgt, taču šoreiz neveiksmīgi: septiņi no viņiem tika nogalināti. Tie izrādījās AK kareivji, kuri mēģināja izlauzties pie tautiešiem no jau pieminētās NBS Svētā krusta brigādes.

Pēckara periodā NBS kļuva par aktīvāko pagrīdes daļu, kura ar ieročiem uzstājās pret kreiso varu, pret Polijas atkarību no PSRS.

Astoņos mēnešos pēc pirmo poļu zemju atbrīvošanas līdz noslēguma kaujām pret nacistiem 1945.gada aprīlī-maijā Polijas armija ievērojami izauga. Neraugoties uz visām grūtībām, mobilizācija norisa raiti. Līdz 1945.gada 1.janvārim nelielais Polijas apgabals ap Ļubļinu – tā saucamā „Ļubļinas Polija” – okupantu izpostīts apgabals, atbrīvots 1944.gadā, ar 5,5 miljonu lielu iedzīvotāju skaitu, deva armijai vairāk nekā 110 tūkstošus cilvēku tikai no 5 gadu kontingenta. Jāņem vērā, ka 1944.gada rudenī „Ļubļinas Polijā”, kur tai laikā nebija nekādas iedzīvotāju uzskaites, nopietni ņemama administratīvā un mobilizācijas aparāta, pastāvēja bezgalīgas iespējas pilnīgi legāli un bez īpašas piepūles izvairīties no iesaukšanas armijā. Atbrīvotajā Polijas daļā, kur cilvēki bija nepieciešami visdažādākajām iestādēm, un gandrīz katra no tām varēja atbrīvot no karadienesta, armijā lielākoties dienēt devās tikai tie, kuri patiešām vēlējās karot pret nacistiem. Un tomēr tādu izrādījās tūkstoši.

Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis uzskatīja, ka vismaz sākotnēji PNAK propaganda bija smalkāka un precīzāk virzīta nekā PVE vestā antipadomiskā un antikomunistiskā propaganda. Sākotnēji PNAK darbinieki pauda cerības, ka AK un BCh kaujinieki nonāks Polijas armijas rindās. Jau pirms 1.Poļu armijas ieiešanas Polijas teritorijā viena no tās saņemtajām direktīvām situāciju raksturoja šādi: „Mums ir tuva un dārga ikkatra bruņota piepūle, virzīta pret vāciešiem, lai arī no kādas puses tā nāktu. Mūsu brālis ir Andersa armijas karavīrs, kurš ieņēma Kassino. Mūsu brālis ir lidotājs, jūrnieks, kas pārvar Lamanšu gaisā un uz jūras. Mūsu brālis – AK karavīrs, kurš nolaidis asinis ne vienam vien vācietim. Taču mēs esam nesamierināmi pret reakcionāro pavēlniecību, Sosnkovski, Andersiem, Buriem, kuri centās poļu tautas varonības uzplūdus ievest pasivitātes, brāļu kara un politisko avantūru strupceļā.” Šeit labējo faktiski izvirzītā lozunga „Kas nav ar mums, ir pret mums”, vietā skanēja lozungs: „Kas nav pret mums, ir ar mums”. Arī 1944. gada 2. oktobrī 1. Poļu apmijas Politiskā-audzinašanas pārvaldes priekšnieka instrukcijā politdarbiniekiem bija teikts: „Mēs cienām AK locekļu uzticību savai organizācijai, kuras rindās viņi cīnījās un tika pakļauti vajāšanām [...] daudz AK ierindnieku un virsnieku – patiesu patriotu mūsu armijas rindās cīnās pret ienaidnieku. Mēs pret viņiem izturamies kā pret brāļiem”. Diemžēl šādu nostāju poļu komunisti nespēja saglabāt ilgstoši, jo daudzi AK kaujinieki atklāti naidīgi uztvēra PNAK un kreisās valdības – tās pēcteces, vērsās pret kreiso varu.

Savukārt Polijas armijā dienotie kreisi noskaņotie poļi un vēl lielākā mērā padomju virsnieki ar atklātu neuzticību raudzījās uz tiem mobilizētajiem, kuriem pagātnē bija kādi sakari ar AK. Politiskā klimata izmaiņas armijā izpaudās arī konkrētos profilaktiskos un soda līdzekļos, kuru sekas nākotnē varēja apzināt tikai ar lielām grūtībām. Zināma skaita veco, pirmskara virsnieku, kuri bija parādījuši savu nesamierināmo pozīciju pret jauno varu, izolācijas nepieciešamība bija satricinājums gan visai armijai kopumā, gan it īpaši visiem bijušajiem AK virsniekiem un karavīriem. Situācija bija tāda, ka rīkojumi ar brīdinājumiem stingri raudzīties, lai bijušie AK kaujinieki neveiktu jaunajai varai kaitīgu

darbību, bieži tika interpretēti kā pavēles nekavējoties stingri rīkoties, tos izolējot. Īpaši krass pavērsiens tika realizēts politiskajā darbā armijā.

1944.gada 31.oktobrī PSP CK Politbirojs pieņēma rezolūciju, kurā bija iztirzāta situācija bruņoto spēku uzbūvē. Rezolūcijā par vienu no grūtību cēloņiem bija atzīta „AK naidīgās darbības briesmu nenovērtēšana no dažu politiskā aparāta posmu puses, kas izpaudās akoviešu neuzticamo elementu nozīmēšanā politiskajos amatos, iecietīgā attieksmē pret AK kopumā un īpaši tās darbību pagātnē.”

Kritiski vērtējot iepriekš realizēto politiku, PSP CK Politbirojs nolēma nodibināt šefību pār bruņotajiem spēkiem. Tika nolemts „drosmīgi noteikt kursu uz virsnieku korpusa radīšanu no jaunajiem poļiem – patiesiem demokrātiem”, nosūtīt uz armiju ne mazāk kā 1 000 bijušo AL kaujinieku, veikt brīvprātīgu mobilizāciju (jau brīvprātības un mobilizācijas jēdzienu apvienošana rādīja, ka tai vismaz daļēji bija piespiedu raksturs) strādnieku vidū, nosūtīt uz armiju vismaz 500 PSP biedru, pastiprināt politisko propagandu, virzītu uz AK darbības nepieļaušanu un modrības kāpināšanu. Realizējot lēmumu, armija saņēma vairākus simtus partijas aktīvistu, daudzus partizānu kustības dalībniekus. Desmit tūkstošu strādnieku un zemnieku „brīvprātīgā mobilizācija” ievērojami ietekmēja stāvokli pulkos.

Reizē gan notika atteikšanās no lozunga „Kas nav pret mums, ir ar mums”. 10.novembrī pieņemtās armijas Mobilizācijas un papildinājumu pārvaldes priekšnieka direktīvas jau kategoriski noteica: „Nedrīkst ieskaitīt virsnieku skolās acīmredzamus AK piekritējus, kuri tišuprāt vēlas iekļūt kara skolās, lai veiktu graujošu darbu armijā.” Novembrī pieņemtās Galvenās politiskās audzināšanas pārvaldes instrukcijas attiecībā pret AK bijušajiem karavīriem un virsniekiem noteica, ka „nav pienācis laiks izrādīt pret viņiem sapratni un cienību un ar pacietību izturēties pret viņu „pieķeršanos pagātnei”. [...] Katram ir jāsaprot, ka šodien nav vietas nekādam kompromisam ar AK [...] Neitrālas vai samiernieciskas attieksmes pret AK piekritējus uzskatīt par akoviešiem”. Tieši šajā laikā avīžu rakstos un uzstāšanās mītiņos parādījās „birkas”, nicinoši vārdi par AK karavīru „it kā” patriotiskajām jūtām, netika ievērota atšķirība starp AK un labējiem NBS. Pat tos bijušos AK cīnītājus, kuri brīvprātīgi bija iestājušies Polijas armijā, jaunās varas pārstāvji uzlūkoja ar aizdomām, uzskatot, ka viņi to ir izdarījuši, lai veiktu tur kaitniecisku darbību. Tādi fakti patiešām bija, taču tikai pēc tiem spriest par visiem brīvprātīgajiem, nebija pareizi.

Jāatzīst, ka PSP biedru, Polijas armijas politdarbinieku vidū bija cilvēki ar dažādu pastāvošo apstākļu un no tiem izrietošo uzdevumu izpratni, attieksmi pret bijušo konkurējošo bruņoto spēku – AK kaujiniekiem. Par to liecināja viņu pašu izteikumi. 1945.gada maijā PSP CK plēnumā Polijas armijas Galvenās politiskās pārvaldes priekšnieks ģenerālis M. Spihaļskis teica: „Armijā savu izpausmi gūst sektantisma problēma [...] Daudz tiek runāts par 1. armiju un AL. Ar klusēšanu tiek apiets tas, ka bijušie akovieši arī ienes ko pozitīvu Polijas armijā. Virsniekus, kuri ir pierādījuši savu varonību, neizvirza tikai viņu akoviešu pagātnes dēļ. Propaganda tiek vesta vienkāršoti.” Pēc dažām dienām, rezumējot 1945.gada maijā PSP CK plēnuma rezultātus, V. Gomulka uzsvēra: „Demokrātiskās frontes ietvaros var un vajag kopot visus tos, kuri ir atzinuši Pagaidu valdību par vienīgo poļu tautas izpildvaru un pakļaujas tās rīkojumiem. Tas nozīmē, ka poļu pilsoņu partijiskā vai militārā piederība okupācijas periodā nevar kalpot par kaut kādu šķērslī viņu darbam jebkurā valsts hierarhijas līmenī, ja šodien viņi stāv uz Pagaidu valdības platformas.” Diemžēl, ne visi kreiso spēku pārstāvji spēja apzināti sekot šādai reālistiskai nostādnei. Turpināja pastāvēt arī tendence uz vienkāršotu, naidīgu attieksmi pret bijušajiem AK karavīriem.

Jāuzsver, ka blakus iekšējiem faktoriem, darbojās arī PSP „vecākā brāļa” – staļiniskās VK(b)P pieredzes nozīme. Lai saglabātu PSRS vadības uzticību, PSP vadība vienkārši nedrīkstēja iet pārāk

tālu, meklējot sadarbības iespējas ar saviem politiskajiem sāncensiem, bet Polijas armijas vadība – ar savu galveno militāro sāncensi – AK pavēlniecību.

Taču jāsaka, ka viena pagale nedeg, konfliktu dedzīgi uzkurināja abas puses. Kara beigās abas puses, gan kreisie, gan labējie savā propagandā atļāvās otras puses piekritējus nicinoši apsaukt. PNAK izdotos plakātos 1944.gada novembrī AK tika nosaukta par noplukušu reakcijas punduri, kreisie jau neilgi pēc Varšavas sacelšanās tās aizstāvjus saukāja arī par „fašistiskām bandām”. Toties AK piekritēji uz Varšavas un citu poļu pilsētu namu sienām rakstīja, ka PSP-ieši (Polijas Strādnieku partijas biedri) ir Krievijas algotņi, austrumu frontē karojošos poļu karavīrus sauca ne citādi kā „berlingiešiem”. No šādiem „ideoloģiskiem” cīņas līdzekļiem nebija tālu līdz īstam pilsoņu karam.

Zināmi panākumi PSP lietotajiem līdzekļiem armijas nostiprināšanai bija. Jau novembrī jūkami samazinājās dezertēšana, tā pakāpeniski sasniedza epizodisku gadījumu līmeni. Pat 2.armijas un tā arī līdz galam neizveidotās 3.armijas daļās, kuras izsauca vislielāko neuzticību, dezertieru skaits nepārsniedza 2% no personāla sastāva. (Iespējams gan, statistika varēja būt „uzlabota” – V.Š.) Ievērojot Polijā valdošos ārkārtēji smagos materiālos un sarežģītos politiskos apstākļus, tāds rezultāts liecināja, ka PNAK veiktā mobilizācija, lai arī ar grūtībām, tomēr tika īstenota, bet PVE, AK veiktais kaitniecības darbs Polijas armijā bija salīdzinoši mazefektīvs.

Tiesa, kad Sarkanās armijas frontes bija šķērsojušas Polijas teritoriju, neraugoties uz skarbajiem pasākumiem, kurus veica jaunās varas iestādes, antikomunistiskā pagrīde Polijā turpināja darboties, joprojām traucējot Polijas armijas izbūvi. Daudzi iesaucamie izvairījās no dienesta armijā, turpinājās arī dezertēšana no tās rindām. Bija gadījumi, kad veselas armijas vienības mēģināja pāriet AK pusē, vai arī neizrādīja tai pretestību sadursmju gaitā.

Tā, 1945.gada 2.martā no tankistu skolas Helmā 74 cilvēku liela rota virsnieka vadībā devās pievienoties AK vienībām. Nākamajā dienā gan tā tika ielenkta, daļa rotas karavīru sadursmē tika nogalināti vai ievainoti, lielākā daļa krita gūstā, taču dažiem izdevās izmukt.

3.martā militārā nometnē Radzinas (*Radzyń*) pilsētas apkārtnē Lublīnas vojevodistē sacēlās Polijas armijas 9. kājnieku divīzijas rezerves bataljons 380 cilvēku sastāvā. Sacēlušies nogalināja bataljona komandieri, vairākus bataljonam piekomandētos Sarkanās armijas virsniekus un devās Bugas upes virzienā, lai nokļūtu Pinskas purvos. Bēgļi vēlējās radīt bruņotu grupu, par ko liecināja uzbrukums milicijas nodaļai, kurā tika iegūti divi rokas ložmetēji un sešas šautenes. Taču pēc trijām dienām speciāli tam radītas Polijas armijas daļas ap 700 cilvēku sastāvā bēglus ielenca. 6.–8.martā notikušo cīņu rezultātā ap pussimtu sacēlušos krita, līdz 300 tika saņemti gūstā. Tika atgūti ieroči – divi rokas ložmetēji, 18 automāti, 138 šautenes. Krita arī trīs Polijas armijas karavīri, 10 bija ievainoti.

Kad 2.poļu armija 1945.gada martā no 1. Baltkrievijas frontes tika pārdislocēta uz 1. Ukrainas fronti, armijā izplatījās baumas, ka to ved uz Čehoslovākijas robežu, lai tur atbruņotu un sasēdinātu ešalonus nosūtīšanai uz Sibīriju. Tā rezultātā dezertēja ap 200 cilvēku. Vēl 29.aprīlī Žešovas (*Żeszyń*) vojevodistē Polijas dienvidaustrumos dezertēja vesels bataljons 450 cilvēku sastāvā (no tiem 240 bija bruņoti karavīri). To vajāšanai tika nosūtīti divi PSRS Iekšlietu tautas komisariāta bataljoni.

Ja 1944.gada 22.jūlijā Polijas armijai frontē bija ap 65 000 karavīru un vēl 40 000 jaunformējamajās daļās, tad 1944.gada beigās tajā dienēja 285 tūkstoši karavīru un virsnieku. No tiem ap 182 tūkstošiem atradās frontē. 1945.gada janvārī noslēdzās 2. Poļu armijas formēšana, kuru komandēja K. Sverčevskis. Armijas sastāvā bija 5., 6., 7. un 8.kājnieku divīzijas un 1. poļu bruņutanku korpuss.

Pēc citiem datiem, 1944.gada beigās poļu bruņotajos spēkos rietumos atradās 165 tūkstoši karavīri, Polijas armijā austrumos – 287 tūkstoši. Vēl daži tūkstoši poļu karoja Francijas 1.armijā, Dienvidslāvijas armijā, partizānu vienībās. Kopā visu karojošo poļu skaits sasniedza ap 465 tūkstošus. Tie nāca no trim Polijas atbrīvotajām vojevodistēm (tajās mita ap 5,5 miljoni

iedzīvotāju), PSRS rokās nonākušo apgabalu poļu iedzīvotājiem (ap 1,5 miljoni) un poļiem, kuri bija ieradušies no PSRS (ap 0,5 miliona). Karavīru īpatsvars šo iedzīvotāju vidū sasniedza 4 %. Taču galveno karavīru masu deva PNAK pārvaldītā Polijas teritorija.

Pakāpeniski paplašinoties, „Ļubļinas Polija” astoņos mēnešos līdz 1945.gada maijam deva armijai cilvēkus astoņu jaunu kājnieku divīziju, aviācijas korpusa, divu zenīartilērijas divīziju, astoņu artilērijas brigāžu un daudzu citu armijas daļu formēšanai. Pavisam līdz 1945.gada jūnijam tika iesaukti 331 949 karavīri. Bez tam šai skaitā neietilpa dažādu speciālo daļu karavīri. (Piemēram, lai ieviestu kārtību un apgūtu tikko atbrīvoto Piejūras (*Pomorže*) apgabalu teritorijās 1945.gadā tika radīta speciāla lauksaimniecības divīzija, kuras bataljoni un rotas apmetās šī apgabala ciematos un muižās, atbrīvoja mežus no sakauto vācu daļu paliekām utt., bet reizē tika nodarbināta arī lauksaimniecības darbos.)

Tiesa, ne visi Polijas armijas karavīri bija poļi. Ap 40% virsnieku un apakšvirsnieku bija nepoļu izcelsmes padomju karavīri. Jau 1944.gada oktobra beigās Polijas armijā dienēja 11 513 padomju virsnieki. Pavisam no 1943.gada maija līdz kara beigām uz Polijas armiju tika komandēti ap 19 tūkstošu padomju virsnieku un vairāk nekā 13 tūkstošu jaunāko komandieru un ierindnieku – militāri-tehnisko speciālistu. Viņi palīdzēja ne tikai karot, bet risināt arī poļu kadru sagatavošanas, karaspēka apmācības jautājumus. Pat 1.Poļu armijā poļu virsnieku bija krietni mazāk nekā viņu padomju kolēģu. Pavisam 1945.gada 1.maijā Polijas armijā 45% virsnieku bija piekomandēti no Sarkanās armijas. Tiesa, no 53,4 līdz 65% šo virsnieku bija etniskie poļi.

Ar PSRS Valsts Aizsardzības Komitejas lēmumu padomju ģenerāļi un virsnieki skaitījās piekomandēti Polijas armijai, pakļāvās tās pavēlniecībai. Bieži turp nosūtīja pēc principa, lai padomju pilsoņa uzvārds vismaz atgādinātu polisku. Īpaši augsts padomju virsnieku īpatsvars bija Polijas armijas komandsastāvā, izlūkošanā, pretizlūkošanā un militārās justīcijas aparātā. Ģenerāļu vidū poļu bija mazāk. Pēc vieniem datiem no 1943.–1945.gadā armijā ieradušamies 34 ģenerāļiem tikai 9 (ap 25%) bija poļi. (Citi dati – 1945. gadā no 65 Polijas armijas ģenerāļiem 54 nāca no Sarkanās armijas, vēl citi dati – no 69 Polijas armijas ģenerāļiem 60 bija padomju pilsoņi). Domājams, ka padomju virsnieku uzdevums bija ne tikai nodrošināt poļu daļu kaujas spējas, bet arī gādāt, lai tās grūtā brīdī neatcerētos no padomju puses poļiem un Polijai nodarītās pārestības un nepamestu kaujas lauku. Par to netieši liecina tas, ka visi padomju virsnieki-komunisti politiski un organizatoriski bija pakļauti Poļu komunistu Centrālajam birojam (*Centralne Biuro Komunistów Polskich*) PSRS. Ar padomju virsnieku dalību vai padomju militārajās skolās un akadēmijās tika gatavoti 18 tūkstoši jaunu poļu virsnieku. Pēc kara lielākā padomju virsnieku daļa tika atsaukta uz PSRS. 1945.–1948.gadā PSRS atgriezās ap 17 tūkstošu Polijas armijā dienējušo virsnieku.

Padomju virsnieku dienests Polijas armijā jāvērtē divējādi: no vienas puses, viņi neapšaubāmi bija nepieciešami, lai vispār tā varētu pastāvēt. No otras puses, poļu iedzīvotāju vairākums, kas bija pieraduši lepoties ar savu armiju, arī ar tās uzvaru pār Sarkanu armiju 1920.gadā, uz padomju virsnieku dienestu Polijas armijas sastāvā raudzījās ārkārtīgi negatīvi. Un vainīga bija nevis padomju virsnieku nepietiekamā kvalifikācija, (kam tā bija augstāka – padomju vai izdzīvojušajiem palikušajiem poļu virsniekiem, varētu ilgstoši strīdēties, kaut nevar apšaubīt to, ka padomju virsniekiem kaujas pieredze bija krietni lielāka), bet gan senie poļu aizspriedumi pret Krievijas impēriju, bet pēc tam Sarkanu armiju.

1945.gadā Polijas armijas loma cīņā pret nacistisko Vāciju vēl pieaug, jo auga tās karavīru skaits un kaujas spējas. Literatūrā atrodami atšķirīgi dati par Polijas armijas karavīru kopējo skaitu. Pēc vienām ziņām Otrā pasaules kara noslēguma cīņās piedalījās ap 287 000 poļu karavīru, pēc citām

1945.gada 1.aprīlī Polijas armijā pavisam bija 315 623 karavīru, bet 1945.gada maijā Polijas armijā frontē atradās ap 185 000 cilvēku un vēl ap 200 000 – formējamajās daļās, kā arī speciālajās vienībās: sapieru, apgādes un celtniecības, kuras uzsāka kara seku novēršanas darbus. Polijas armijā bija sauszemes karaspēka visas ieroču šķiras: kājnieki, artilērija, bruņutanku karaspēks, sapieri un dažādas rezerves vienības. 1.augustā Polijas armijā dienēja 402 265 cilvēki.

Ievērojot, ka tūkstoši poļu virsnieku bija nogalināti Katiņā u.c., daļa aizgājušo ar Andersa armiju tā arī neatgriezās dzimtenē, šādi sasniegumi bruņoto spēku celtniecībā bargajos kara apstākļos jāvērtē kā nozīmīgi.

Milzīga loma Polijas armijas izveidē un apbruņošanā bija Padomju Savienībai. Līdz 1945.gada maijam PSRS tikai centralizētā veidā nodeva Polijas armijai ap 700 000 šauteņu un automātu, 18,7 tūkstošus ložmetēju, 6,7 tūkstošus prettanku šauteņu, 4,8 tūkstošus mīnmetēju, 3,5 tūkstošus lielgabalu, 1 000 tanku, 1 200 lidmašīnu, 18 tūkstošus automašīnu, vairāk nekā 300 000 komplektu mundieru. (Atsevišķos darbos minētie skaitļi ir nedaudz atšķirīgi, taču atšķirība nav būtiska.) Pēc B. Beruta liecības „Polijas armija bija apgādāta ne sliktāk, bet pat labāk kā parastās Sarkanās armijas divīzijas”.

Polijas jūras kara spēkus 1944.gada beigās sastādīja vairāk nekā desmit kuģu. Polijas armijas aviācijas spēki Austrumu frontē sasniedza 128 kaujas un 119 palīglidmašīnas frontē.

PSRS izdevumi par ieročiem un materiālajiem resursiem, kuri tika izlietoti Polijas atbrīvošanai, pārsniedza 34 miljardus rubļu. Lai iznīcinātu nacismu un iegūtu uzticamu ārpolitisko sabiedroto pie valsts rietumu robežām, Padomju Savienība bez atlīdzības nodeva Polijas armijai ieročus, munīciju un pārtiku 2 351 miljonu rubļu vērtībā.

Līdz ar padomju ieroču piegādēm gan radās ievērojams Polijas parāds PSRS, kuru nesedza Polijas izdevumi sakarā ar Sarkanās armijas atrašanos tās teritorijā. 1946.gada maijā Polijas un PSRS sarunu laikā „abas puses vienojās par finanšu saistību, radušos kara laikā sakarā ar poļu armijas apbruņošanu un apgādi, ieskaitot bijušās ģenerāļa Sikorska vadītās valdības saistības, kā arī saistības, radušās sakarā ar Polijas valdības piegādēm Sarkanajai armijai, anulēšanu.” Ar to Polija tika atbrīvota no milzīgu summu nomaksas. Jau teikts, ka oficiāli padomju puse uzskatīja, ka Polija savu parādu ir nomaksājusi ar savu dēlu un meitu asinīm, izlietām kopīgā cīņā pret nacismu. Par padomju varas nodarītajiem upuriem poļiem un poļu izlietajām padomju cilvēku asinīm netika runāts.

1.Poļu armija karoja Piejūrā un pie Oderas, 2. armija – Silēzijā un pie Neises, tātad apgabalos, kuri vēlāk nonāca Polijas sastāvā. 1945.gada pavasarī bija atbrīvota ne tikai visa Polijas teritorija pirmskara robežās, bet faktiski tās kontrolē nonāca arī zemes rietumos, kuras savā laikā solīja pievienot PNAK manifests.

Poļu karavīri cīnījās sekmīgi. Var atzīmēt, ka 1945.gada 1.martā 1. Atsevišķā Varšavas kavalērijas brigāde ieņēma vācu pozīcijas Šēnfeldes (*Schönfeld*) rajonā. Tas bija pēdējais poļu kavalērijas uzbrukums Otrajā pasaules karā.

Par lielāko kauju Otrajā pasaules karā ar poļu karavīru dalību kļuva t.s. Piejūras vaļņa (*Der Pommernwall* vai *Pommern-Stellung*) pārraušana, kurā piedalījās ap 85 tūkstošiem 1.Poļu armijas karavīru (neatgriezeniskie zaudējumi vien sastādīja 2 575 karavīrus). 18.martā pēc Kolobžegas (vācu *Kolberg*, poļu *Kołobrzeg*) ieņemšanas notika „Polijas saderināšanas ar jūru” ceremonija, kuras laikā tika pacelts Polijas karogs, bet viens no karavīriem iemeta Baltijas jūrā zelta laulības gredzenu.

Demarkācijas līnija, kurai bija jāsadala Vācija PSRS un Rietumu valstu okupācijas zonās, bija saskaņota jau 1944.gadā. Taču kara noslēguma posmā V. Čērčils steidzināja Rietumu sabiedroto karaspēku pārkāpt šo līniju plašā frontē un ieņemt pēc iespējas vairāk vācu teritoriju kopā ar Berlīni.

Kaut Berlīni ieņēma Padomju armija, tomēr citviet noteikto demarkācijas līniju Rietumvalstu karaspēks pārgāja. Padomju armija to savukārt apsteidza Ziemeļvācijā un Austrijā. Vēlāk tika panākta vienošanās: angļu-amerikāņu-franču karaspēka iegāja Berlīnē un Vīnē apmaiņā par tā atkāpšanos citviet uz agrāk saskaņoto demarkācijas līniju. Tas, ka VFR robežas pēckara desmitgadēs atradās tik tālu no Polijas, faktiski tika panākts ar padomju, un arī poļu, armiju reālu strauju virzību Vācijas iekšienē. Polija, lai nodrošinātu sev jaunu teritoriju pievienošanu, bija objektīvi ieinteresēta pēc iespējas sekmīgākā PSRS cīņā pret nacistisko Vāciju.

1945.gada 16.aprīlī sākās Berlīnes operācija, kurā piedalījās arī 1. un 2. Poļu armijas, pēc dažādiem datiem pavisam no 150 līdz 200 tūkstošiem cilvēku. Tas sastādīja ap 10% no padomju armijas spēkiem, uzbrūkošiem Berlīnei. 1. Baltkrievijas frontes sastāvā darbojās 1. Poļu armija. 2. Poļu armija atradās 1. Ukrainas frontes operatīvā pakļautībā.

1945.gada 29.aprīļa vakarā ģenerālis M. Žimerskis „Polijas [Strādnieku] partijas un valdības vārdā” lūdza maršala G. Žukova piekrišanu poļu armijas daļu tiešai dalībai Berlīnes ieņemšanā. G. Žukovs neuzdrošinājās jautājumu izlemt pats, bet griezās pēc norādījumiem pie J. Staļina. Pēc Augstākā virspavēlnieka piekrišanas saņemšanas tika izdota pavēle par T. Kostjuško 1. kājnieku divīzijas pārcelšanu uz kauju rajonu, tās piedalīšanu padomju tanku daļām. Pārdislocēšana tika pabeigta 30.aprīlī pulkst. 7 no rīta. No šī brīža poļu karavīri piedalījās pēdējās sīvajās cīņās par Berlīni, tiešā triecienā Berlīnes centram. Kopā ap 12 000 poļu karavīru un virsnieku cīnījās Tīrgartenas rajona rietumu daļā, arī Brandenburgas vārtu rajonā, laužoties reihstāga virzienā. Viņi ieņēma 56 pilsētas kvartālus, 7 rūpnīcu kompleksus (citi dati – 4 kompleksus), 7 metro stacijas, ieguva 2 550 gūstekņus.

1945.gada 2.maijā Polijas armijas karavīri uzstatīja Polijas balti-sarkano karogu uz Uzvaras kolonas (*Siegessäule*, atrodas Berlīnē Tīrgartenes parka centrā. Uzcelta par godu prūšu uzvarām Prūsijas–Dānijas 1864.gada, Prūsijas–Austrijas 1866.gada un vācu–franču 1870.–1871.gada karā). No 2 004.gada šis datums Polijā tiek svinēts kā „Polijas Republikas karoga diena” (*Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej*). Taču mūsdienā Polijā faktiski netiek pievērsta uzmanība 1945.gadā izskanējušajai kāda poļu žurnālista (Karola Malcužinska) piezīmei: „Poļu karogs virs Berlīnes tā arī paliktu skaists, bet tukšs simbols, ja Padomju Savienība Potsdamā neatbalstītu poļu lietu un robežas.”

Ielu cīņās Vācijas galvaspilsētā dalību ņēma arī poļu artilērijas un mīnmetēju brigādes un pontontiltu bataljons. Blakus Sarkanās armijas daļām tās bija vienīgās militārās formācijas, kuras piedalījās cīņās Berlīnē. Polijas armijas zaudējumi Berlīnes operācijas laikā sasniedza 7,2 tūkstošus nogalināto un 3,8 tūkstošus bez vēsts pazudušo. 1.divīzija Berlīnē zaudēja 98 nogalinātos un 441 ievainoto. Citas 1.Poļu armijas daļas aizgāja līdz Elbai, kur sastapās ar amerikāņiem.

2.Poļu armija 1945.gada aprīlī forsēja Lužicas Neisi, bet pusceļā uz Drēzdeni pie Baucenas (*Bautzen*) pilsētas saņēma pamatīgu vācu ģenerālfeldmaršala F.Šērnera vadītās grupas triecienu, zaudēja ap 18 000 cilvēku un 200 tanku. 8. maijā 2. Poļu armija kopā ar padomju daļām ieņēma Drēzdeni. Kauju ceļu tā pabeidza Čehoslovākijā Prāgas pievārtē. Cīņās no 8.marta līdz 8.maijam 2.armija zaudēja 22 490 karavīrus, no tiem 4 189 bija krituši.

Tādejādi Polijas armija ar kaujām nogāja ceļu no Varšavas līdz Berlīnei.

1945. gada 9. maijā pulksten 01:01 pēc Maskavas laika (tajā pašā laikā pulkstenis Rietumeiropā rādīja pulksten 23:01, bet kalendāra lapa – 8. maiju) Berlīnē PSRS Bruņoto spēku virspavēlnieka vietnieka maršala G. Žukova mītnē tika parakstīts Trešā reiza beznosacījumu kapitulācijas akts. Lai tas varētu notikt, savas asinis bija lējuši arī poļu karavīri. (Līdz 2015. gadam 9. maijs Polijā tika svinēts kā Nacionālā uzvaras un brīvības svētki (*Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności*). Līdz

1989. gadam tos atzīmēja svinīgi, pēc tam – tikai vietējās varas iestāde bez oficiālām svinībām. 2015. gadā svētku datums tika pārcelts uz 8.maiju. Likumā tika ierakstīts, ka svētki ir noteikti pieminot uzvaru pār hitlerisko Vāciju, bet to nosaukums tika mainīts uz Nacionālo Uzvaras dienu (*Narodowy Dzień Zwycięstwa*), lai norādītu, ka Polija 1945. gadā nesaņēma brīvību. Tagad tie ir valsts svētki, bet darba diena skolās un uzņēmumos.)

Iespaidīgi bija Polijas armijas zaudējumi karā, par kuriem literatūrā pastāv dažādi dati. Ja franču un britu armijas sastāvā no 1940. līdz 1945.gadam poļi sauszemes, jūras un gaisa kaujās zaudēja ap 10 tūkstošus kritušo, tad tie poļi, kuri karoja Sarkanās armijas sastāvā, – 2 gadu laikā – 13,9 tūkstošus cilvēku. (Pēc poļu vēsturnieku Č. Grzelaka, H. Stančika un S. Zvoļinska datiem, starp kauju pie Ļeņino un kaujām Saksijā un pie Elbas bojā gāja 17,5 tūkstoši karavīru, gandrīz 10 tūkstošu pazuda bez vēsts.

Starp citu, ir ziņas, ka bez vainas nebija arī latviešu leģionāri. 1945. gada februārī Polijas teritorijā 15. Latviešu Waffen-SS divīzijas karavīri sadedzināja dzīvus 32 gūstā saņemtos poļu karavīrus no T. Kostjuško 1. kājnieku divīzijas. ff

Pēc padomju datiem Poļu armijas austrumos zaudēja ap 25 tūkstošus nogalināto (domājams, pie tiem pieskaitīti arī bez vēsts pazudušie) un 44 223 ievainotos. Taču tikai daļu no tiem sastādīja poļi, pārējie bija tai piekomandētie padomju virsnieki un karavīri.)

Protams, no vienas puses, par poļu samērā lielajiem zaudējumiem austrumu frontē nenāktos brīnīties, zinot, ka Rietumu sabiedrotie, saudzējot karavīrus, kaujās parasti nodrošināja lielu materiālo pārsvaru pār pretinieku, tur poļu daļās bija ilgāks karavīru apmācību laiks, kas ļāva viņiem parādīt lielāku kaujas meistarību, tur dienēja vairāk pašu poļu virsnieku, kuri necentās pavēles izpildīt par katru cenu, kā tas tika prasīts Sarkanajā armijā.

Bez tam, kā norādījis poļu vēsturnieks E. Kospačs-Pavlovskis, tādu Poļu armijas austrumos vadītāju kā Z. Berlings un M. Žimerskis „spējas aprobežojās ar pieticīgu taktiska līmeņa pieredzi”, bet „politiskie ģenerāļi” A. Zavadskis un M. Spihaļskis tikai vārda pēc bija virsnieki. (Tiesa, autoram šeit jāuzsver, ka arī poļu ģenerāļu vidū Rietumos un pašā okupētajā Polijā daudzu spējas nepacēlās līdz stratēģiskās un pat operatīvās domāšanas līmenim. Izņēmums bija vienīgi V. Sikorskis un daži citi.) Attiecīgi par lielajiem zaudējumiem bija jāvaino arī komandējošā sastāva vājums.

Taču, no otras puses, Vācijas armija un tās sabiedrotie, apzinoties milzīgos zaudējumus, nodarītus austrumos, un baidoties no pelnītās atriebības, daudz lielāku pretestību izrādīja Sarkanajai armijai un arī kopā ar to karojošajai Polijas armijai, nevis Rietumu sabiedrotajiem. Arī tas neapšaubāmi noteica zaudējumu apjomu.

Poļu karavīri vienīgi no PSRS sabiedrotajiem 1945.gada 24.jūnijā piedalījās Uzvaras parādē Maskavā, ko gan šodien Varšavā nevēlas atcerēties.

Poļu vēsturnieki A. Pačkovskis, P. Sovinskis un D. Stola arī raksta, ka poļu karavīri nebija ielūgti piedalīties Uzvaras parādēs, kuras notika Maskavā (1945.gada 24.jūnijā) un Londonā (1946.gada 8.jūnijā), kas liecinot, ka lielvalstis savās savstarpējās attiecībās pret Poliju izturējās ne kā pret partneri, bet drīzāk kā pret objektu. Šeit gan jāatgādina, ka Polijas armijas karavīri piedalījās Uzvaras parādē Maskavā (to minētie vēsturnieki vienkārši nevar nezināt). Tiesa, kad 1945.gada 7.septembrī Berlīnē pie Brandenburgas vārtiem notika Sabiedroto karaspēka parāde, tajā piedalījās tikai ASV, Lielbritānijas, Francijas un PSRS Berlīnes garnizonu daļas. Polijas bruņotie spēki nebija pārstāvēti.

1946.gada 8.jūnijā Londonā notika Uzvaras parāde (*London Victory Parade of 1946*), kurā veterānu kolona bija 15 km gara. Parādē piedalījās arī ASV, Beļģijas, Brazīlijas, Čehoslovāķijas, Dānijas, Ēģiptes, Etiopijas, Francijas, Grieķijas, Irānas, Irākas, Jordānijas (toreiz Transjordānas), Luksemburgas, Meksikas, Nepālas, Nīderlandes, Norvēģijas karavīri, bet tajā nepiedalījās PSRS, Dienvidslāvijas un Polijas pārstāvji. Poļu spēki, kas gan pirmie

1939.gadā stājās pretim vāciešiem, bet pēc tam dažādā sastāvā un dažādus laika posmus karoja antihitlerisko sabiedroto armijās, nesaņēma aicinājumu tajā piedalīties. Ielūgumu saņēma vienīgi 25 lidotāji no to poļu vidus, kuriem bija lieli nopelni kaujā par Britāniju. Poļu lidotāji uzaicinājumu noraidīja, jo viņi nevēlējās pārstāvēt poļu bruņotos spēkus ceremonijā, no kuras bija izslēgta to flote un armija. (Vēlāk poļu publicisti bija patiesi sašutuši par to, ka V. Čērčils savā 1948.–1953.gadā izdotajā daudzsvētku darbā „*The Second World War*” (Otrā pasaules kara vēsture) ne ar teikumu nepieminēja poļu veikumu „cīņā par Angliju”. Iespējams, britu politiķa atmiņā bija pārāk stipri „iesēdušās” poļu politiķu „nesaprātības” epizodes.)

Viens no galvenajiem iemesliem, kas noveda pie poļu izslēgšanas no parādes, bija tas, ka briti nevēlējās bojāt attiecības ar Padomju Savienību, kas Poliju uzskatīja par savu ietekmes sfēru. Poļu armijas daļas rietumos tika demobilizētas, poļi, kas dzīvoja Rietumvalstīs, tika uzstājīgi mudināti atgriezties dzimtenē. Sava ietekme bija arī Polijā pastāvošās valdības un Londonā esošo poļu emigrantu strīdiem.

Generālis V. Andersss gan vēl mēģināja izmantot poļu neuzaicināšanas uz parādi faktu politiskā cīņā, rakstot: „Britu iestāžu nostāja radīja poļos, bet jo sevišķi poļu karavīros vairāk apjukumu nekā dusmas pret sabiedroto, ar kuru tie bija saistīti ieroču brālībā. Mēs nejutāmies apvainoti, bet gan domājām, ka citu sabiedroto karavīri būs sarūgtināti, ka tiem blakus nesoļos poļu kara biedri no daudzajiem kaujas laukiem.” Arī nu jau opozīcijas līderis Lielbritānijas parlamentā V. Čērčils, it kā aizmirsis kādreizējos viņa vadītās britu valdības pūliņus panākt poļu emigrantu politikas saprātīgu virzību, tagad izmantoja brīdi, lai uzslavējot poļu karavīrus, kritizētu Polijā pastāvošo valdību. 5.jūnijā apakšnamā viņš sacīja: „Polijai liegts izteikt savu nacionālo gribu. Ir iedrošināta tās ļaunākā ekspansijas kāre. Tai pašā laikā to stingri savās rokās tur padomju kontrolētā valdība, kas neuzdrošinās rīkot brīvas vēlēšanas triju vai četru lielvalstu pārstāvju uzraudzībā. Polijas liktenis šķiet nebeidzama traģēdija, un mēs, kas, būdami slikti sagatavoti, devāmies karā Polijas dēļ, tagad nu skumji vērojam savu centienu dīvaino iznākumu. Es dziļi nožēloju, ka uzvaras parādē nav atļauts ņemt poļu karavīriem, kas – man jāuzsver – kopā ar mums cīnījušies neskaitāmos kaujas laukos un izlējuši savas asinis vispārējās lietas labā. Tai dienā mēs domāsim par viņiem. Nekad mēs neaizmirsīsim viņu drosmi un militāro veiksmi, kas saistīta ar mūsu pašu slavas pilnajiem sniegumiem pie Tobrukas, Kasino un Arnhemas.” Šie lielā pragmatika V. Čērčila vārdi gan nonāca pretrunā ar daudziem citiem viņa izteikumiem, vēltītiem poļiem (īpaši viņu politiķiem) kara laikā.

Minēto poļu vēsturnieku un publicistu pārmetumi lielvalstīm lielā mērā ir nevietā, bet būtu vērojami pret pašu poļu iekšējiem ķīviņiem.

Poļu memuāru literatūrā, daiļliteratūrā un mākslā visvairāk ir atspoguļota tieši poļu emigrācijas un AK dalībnieku militārā darbība. Tā arī spilgtāk iespiedās tautas atmiņā. Tam ir savs izskaidrojums. T. Kostjuško divīzija, vēlāk citas Polijas armijas daļas formējās no pilsētu un lauku darbaļaudīm, tajās bija salīdzinoši maz intelligences pārstāvju. Starpkara perioda armijas kadru un rezerves virsnieki bija Rietumos, Polijā pagrīdē, zaudējuši dzīvību Katiņā. Bet liecības vēsturei rakstītā veidā parasti atstāj intelligences pārstāvji. Tāpēc arī poļu memuāru literatūrā, beletristikā ir ievērojami mazāk atainota šo vienkāršo Austrumu frontē karojušo karavīru dzīve. Tā kā viņu kritiskos uzskatus, pat šaubas par notiekošā pareizību PSRS radītajā poļu armijā, vēlāk t.s. tautas Polijā pēckara gados atklāti nedrīkstēja izteikt, viņu atmiņas bija arī mazāk saturīgas par Rietumos dienējušo memuāriem. Tāpēc arī radās dīvaina situācija – uzvaras pār nacismu izcīnīja kopīgi visi tūkstoši Polijā pagrīdē dažādās (gan labējās, gan kreisās) organizācijās, Austrumu un Rietumu frontēs karojušie poļi, pie tam militāri un politiski redzamākos rezultātu sasniegta kreiso spēku rindās karojušie, bet vēsturiskajā atmiņā vairāk palicis literatūrā tiražētais pilsonisko intelligentu galvenokārt rietumnieciski orientētais skats uz notikumiem.

Šī paša cēloņa dēļ radies arī zināmā mērā greizs spogulis uz sociāli-politisko cīņu panorāmu. Lasot Rietumos tapušos vērojumus par notikumiem Polijā, poļu dalību karā, neviļus rodas izbrīns par to, kā tad tik pareizie, visu saprotošie un taisnīgumu iemiesojošie poļi – Rietumu atbalstītāji Otrā pasaules kara laikā varēja uz gadu desmitiem zaudēt vēsturiskajā cīņā par varu Polijā. Viņu pretinieki taču it

kā bija mazgudri komunisti, paklausīgi krievu staļiniešu līdzskrējēji. Jau tas vien ved pie secinājuma, ka literatūrā iemūžinātais vērtējums bieži neatbilst dzīves īstenībai.

Pēc Varšavas sacelšanās sakāves Polijā turpinājās politiska cīņa par tās tālākās attīstības ceļa izvēli. PSRS vadība centās nostiprināt savu lielvalstisko ietekmi Eiropā, poļu kreisie spēki vēlējās izmantot labvēlīgo situāciju starptautiskajā arēnā savas ietekmes nostiprināšanai Polijā, poļu labējie politiskie spēki atstāja novārtā nepieciešamību pabeigt Vācijas sakāvi un atkal pirmajā vietā nostādīja savas varas saglabāšanu, cīņu pret to ienaidnieku, kura karaspēks atbrīvoja no nacistu okupantiem Polijas teritoriju – PSRS.

No nacistiem atbrīvotajās poļu teritorijās izvēršās cīņa par varu starp PVE Delegatūras iestādēm un KRN atbalstošajām vietējām nacionālajām padomēm. Polijas Tautas republikas un padomju vēsturnieki runāja par „tautas-demokrātiskas” revolūcijas izvēršanos Polijā.

1944.gada otrajā pusē kreisie spēki pēc ietekmes sabiedrībā vēl bija ievērojami vājāki par PVE vadītajiem spēkiem, taču pirmo pusē darbojās varens ārējais faktors – Poliju no nacistiskās Vācijas atbrīvoja PSRS, nevis Rietumu demokrātiskās valstis, kuras jau no 30.gadu beigām bija demonstrējušas labvēlību pret Poliju, taču pārbaudījumu brīžos bija pierādījušas vienīgi gatavību izmantot poļus savās interesēs un reizē nevēlēšanos nest ievērojamus upurus Polijas labā.

Šķirtne starp agrākās un jaunās varas piekritējiem bija ne tikai ar sociāli-politisku, bet arī nacionāli-patriotisku raksturu. Tā šķēla visus iedzīvotāju slāņus, arī strādnieku šķiru, pirmkārt jautājumā par attieksmi pret PSRS un komunistiem.

No nacistiem atbrīvotajās Polijas teritorijās oficiāli visa civilā vara atradās KRN un PNAK, to vietējo struktūru rokās. Vojevodistēs un povjatos kā pārstāvniecības iestāžu aizstājējas darbojās Nacionālās padomes (*rada narodowa*), izpildvaru realizēja vojevodas un stārasti.

Valsts Nacionālajā padomē (*Krajowa Rada Narodowa*) un tās iestādēs – nacionālajās padomēs uz vietām ietilpa kreiso politisko partiju un organizāciju, kreisās inteliģences, arodbiedrību, zemnieku pagrīdes armijas – Zemnieku bataljonu (*Bataliony Chłopskie*) pārstāvji, kas kopīgi izteica vairāk nosacīti nekā reāli pastāvošā nacionāli-demokrātiskā bloka (kādreiz literatūrā to sauc arī par fronti) gribu. Šī bloka kodolu veidoja četras partijas – Polijas Strādnieku Partija (*Polska Partia Robotnicza*), Polijas Sociālistiskā partija (*Polska Partia Socjalistyczna*), Darba partija (*Stronnictwo Pracy*) un Demokrātiskā partija (*Stronnictwo Demokratyczne*), kuru pārstāvji iegāja arī pagaidu izpildvaras iestādes – PNAK sastāvā. Lai saskaņotu partiju darbību 1944.gada rudenī tika organizēta Centrālā starppartiju saskaņošanas komisija un šādas komisijas uz vietām. Partijas sadarbojās arī ar masu organizācijām. Šī bloka struktūra būtiski nemainījās līdz 40.gadu beigām. Partijām – komunistu sabiedrotajām bloks kalpoja kā forums, kur tās varēja izteikt un realizēt idejas, kuras nebija pretrunā ar „sociālisma” celtniecību valstī.

Vadošās pozīcijas jaunās varas aparātā ieņēma **Polijas Strādnieku Partija**. Pie varas tā nonāca, izmantojot labvēlīgos starptautiskos apstākļus, galvenokārt pateicoties PSRS atbalstam, taču ne tikai tam. PSP nenesa nekādu atbildību par 1939.gada septembra katastrofu, salīdzinājumā ar citām partijām PSP kara gados bija daudz spilgtāk darbiem pierādījusi savu antinacistisko nostāju. Ne velti pavisam Otrā pasaules kara gaitā dzīvību zaudēja 15 tūkstoši PSP biedri. Var teikt, ka PSP ar pilnām tiesībām bija ieņēmusi kreisās opozīcijas līdera vietu.

Neraugoties uz to, ka robežu jautājumā komunistu viedoklis atšķīrās no tautas vairākuma uzskatiem, viņiem bija arī zināmas priekšrocības: atšķirībā no „pagrīdes valsts” administrācijas viņi varēja nekavējoties ķerties pie PNAK programmas īstenošanas, valsts administratīvās pārvaldes un

tautsaimniecības atjaunošanas. Tas radīja iespējas stāties kontaktos ar dažādām iedzīvotāju grupām, dažādas politiskās orientācijas cilvēkiem, ieinteresētiem sabiedriskās dzīves normalizēšanā. Bez noteikta sociāla atbalsta PNAK nespētu veikt sociāli-ekonomiskos pārkārtojumus, realizēt agrāro reformu, radīt jaunu ekonomiskās pārvaldes sistēmu.

Uz vojevodām un stārstiem pirmajos jaunās varas gados parasti balstījās viss pārvaldes smagums, var teikt, ka viņi bija galvenā valsts aparāta sastāvdaļa. Viņu vidū pārsvarā bija PSP un PPS biedri. Gadījumos, kad teritorijas vai kādas nozares iestādes vadītājs bija ļudovietis vai DP biedrs, viņa vietnieks parasti bija PSP vai PPS biedrs, bet svarīgākajās iestādēs arī vadītāju – sociālistu vietnieki bija PSP biedri. Visos saimnieciskajās iestādēs darbinieku vidū pārsvarā bija PSP biedri. Protams, šāda neuzticēšanās no PSP puses pārējo kreisi-demokrātisko partiju biedriem varēja būt otrajiem aizvainojoša un izraisīt to neapmierinātību, bet PSP vadība, neraugoties uz to, tomēr centās pati kontrolēt visu svarīgāko lēmumu pieņemšanu un izpildi.

Vēstures diskusijās mūsdienās īpaša problēma ir poļu komunistu vērtējums kara periodā. Tā, tiek uzsvērts, ka laikā no 1939.gada septembra līdz Vācijas iebrukumam Padomju Savienībā 1941.gadā viņi galvenokārt atbalstīja padomju politiku un izvairījās no konfrontācijas ar vācu okupantiem. (Jāsaka, tāpat to darīja arī galēji labējo grupu pārstāvji.) Pēc 1941. gada jūnija komunisti aktīvi iesaistījās cīņā pret vācu okupantiem, orientējoties uz PSRS atbalstu. Mūsdienās sabiedriskajās diskusijās un – mazākā mērā – zinātniskajā polemikā vērojama izteikta tendence uzlūkot viņus kā nacionālus nodevējus. Ļoti labs piemērs tam ir poļu vēsturnieka un publicista P. Gontarčuka grāmata „*Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944* (Polijas Strādnieku partija. Ceļš uz varu, 1941–1944, „Frona” 2003, 2.izd.–2013). Šajā grāmatā izdarīti secinājumi: 1) poļu komunisti rīkojās naidīgi pret nekomunistiskajām poļu pagrīdes organizācijām; 2) poļu komunisti pakļāvās Padomju Savienībai un lika tās intereses pirmajā vietā. Abi apgalvojumi satur daļu patiesības. Taču pie pirmā vēl jāpasaka, ka ne tikai “poļu komunisti rīkojās naidīgi” pret” pagrīdi, bet arī „nekomunistisko poļu pagrīdes organizāciju” vairākums rīkojās „naidīgi” pret komunistiem. Sakarā ar otro jāuzsver, ka poļu komunistu intereses kara gados vēsturiski svarīgākajos jautājumos (nacisma sagrāves, Polijas atbrīvošanas) sakrita ar PSRS interesēm. Izšķirīgos lēmumus pieņēma PSRS vadība, taču poļu komunisti tos varēja ietekmēt (poļu armijas daļu izveide, tautsaimniecības atjaunošanas jautājumi), viņi cīnījās par Polijas interesēm (rietumu teritoriju pievienošana).

Padomju ietekme Polijā balstījās uz reālu politisku bāzi, prokomunistisko spēku programmu atbalstīja ievērojama daļa poļu tautas. Uzskati, ka sabiedriskās pārmaiņas Polijā tika īstenotas ar „padomju durkļiem” un poļu komunisti bija beztiesīgi PSRS vadības pavēļu izpildītāji, vienkāršo situāciju un neatbilst īstenībai.

Bez tam poļu vēsturiskajā literatūrā bieži ir tiražēts maldīgs priekšstats, ka katrs komunistu apskatāmajos gados bija dedzīgs J. Staļina pielūdzējs, staļiniskās politikas dogmatisks realizētājs. Protams, bija arī tādi. Bet bija arī cilvēki, kuri pieņēma marksisma staļinisko interpretāciju, lai ar tās, arī tās piekritēju palīdzību sasniegtu tādus ideālus kā Polijas nacionālā un sociālā atbrīvošana. Citu ietekmīgu teoriju, kuras tolaik varētu likt pamatā cīņai par jaunas, labākas Polijas celtniecību, cīnītāju par sociālo taisnīgumu rīcībā vienkārši nebija. Nācās pielāgot saviem mērķiem jau esošo, savu pagaidu dzīvotspēju cīņās pret konservatīvajiem, liberālajiem un arī sociāldemokrātiskajiem uzskatiem vairāk vai mazāk pierādījušo marksisma staļinisko interpretāciju. Tāpat kā citu politisko teoriju (nacionālistisko, konservatīvo, sociālistisko un pat liberālo) aizstāvju vidū bija dažādu to realizācijas ceļu (vardarbīgu un nevardarbīgu, demokrātisku un nedemokrātisku) piekritēji, tāpat arī komunistu vidū bija cilvēki, kuri nespēja iedomāties savu ideālu īstenošanu bez proletariāta, pareizāk

– komunistiskās partijas, diktatūras nodibināšanas; un bija tādi, kuri vēlējās sasniegt vēlamo ar pārliecināšanu, demokrātiskām metodēm, piekrita vardarbības lietošanai tikai ārkārtējos, kara apstākļos, cerēja, ka pēc tam vajadzība pēc piespiešanas metodēm atkritīs. Diemžēl nav iespējams pateikt, cik tādu, demokrātiski noskaņotu cilvēku bija Polijas Strādnieku partijas rindās dažādos laika posmos, taču jau tas vien, ka tajā nemitīgi norisa iekšējas cīņas par vairāk vai mazāk liberāla attīstības ceļa īstenošanu un partijas pašas kurss mainījās, dažādas grupas tika atstumtas no varas, liecina par to, ka šādi noskaņotu partijas biedru grupas pastāvēja.

Ja J. Staļins bez šaubām gribēja nostiprināt savu ietekmi Polijā, tad gluži aplami būtu teikt, kas poļu komunisti bija gatavi pakalpot J. Staļinam, tikai lai nodrošinātu savu personīgo labklājību. Daudzi no viņiem bija redzējuši “sanācijas” Polijas netikumus, cīņā pret to izgājuši pagrīdī, cietumus, bija apliecinājuši ziedot savu personīgo labklājību sabiedrības uzplaukuma vārdā, bija pārliecināti, ka jaunajos pēckara apstākļos ar PSRS atbalstu spēs radīt tautai labākus apstākļus.

Poļu vēsturnieks J. Duračinskis pamatoti norādījis, ka poļu komunistu vidū bija arī tādi, kuri gribēja redzēt Poliju PSRS sastāvā, taču viņi sastādīja neievērojamu mazākumu. Šis vēsturnieks raksta, ka „poļu grupas Maskavā, vismaz tās vairākuma, motīvi nesakrita pilnībā ar J. Staļina centieniem. Jaunajā situācijā (Sarkanās armijas panākumi, PSRS un PVE diplomātisko attiecību saraušana, jūtāmā anglo-sakšu piekāpšanās Maskavas priekšā) šī grupa redzēja iespēju ciešā savienībā ar PSRS realizēt savu Polijas skatījumu – pilnīgi atšķirīgu no pirmskara Polijas, taču atšķirīgu arī no staļiniskās sistēmas. Tā apzinājās, ka pilda [staļiniskās gribas īstenošanas] līdzekļa lomu, taču to nepameta doma, varbūt pat pārliecība, ka pēc kara Polija varbūtējā PSRS kundzības sfērā iegūs kādā veidā savu valsti ar ierobežotu suverenitāti, kaut šo pēdējo terminu, cik man zināms, neviens no komunistiem toreiz nelietoja.”

Uz poļu komunistu lomu un vietu tālaika notikumos ir jāraugās pirmkārt no tā laika cilvēku uzskatu un izvirzīto mērķu viedokļa, ne tikai no mūsdienu priekšstatu viedokļa par demokrātiju, tautvaldību, tirgus un plānveida saimniecību. Tas nebūt nenozīmē, ka jāatzīst visi viņu argumenti un jāattaisno viņu rīcība. Taču to jāsaista par gluži visiem tā laika poļu politiķiem, un ne tikai tā laika un ne tikai poļu.

Polijas strādnieku partijas vadība uzskatīja, ka tā, apvienojoties blokā ar sociālistisko, zemnieku un demokrātisko partiju, spēs uzcelt jaunu sabiedrību, kura atšķirtos kā no buržuāziskajām valstīm, tā arī no PSRS. Tās ekonomiskais pamats būtu dažāda veida īpašums tautsaimniecībā, bet politiskais pamats – mērķu ziņā tuvu partiju bloks Polijas strādnieku partijas vadībā.

1944.gada jūlijā PSP bija ap 20 tūkstošu biedru. Pēc poļu vēsturnieka N. Kolomeičuka datiem, 1944.gada jūlijā – augustā no tiem ap 5 līdz 6 tūkstoši darbojās no nacistiem atbrīvotajā teritorijā. Vairākums bija strādnieki, bija arī laukstrādnieki un zemnieki, bet inteliģences, galvenokārt tehniskās un radošās, īpatsvars sastādīja no 2 līdz 5 %.

1944.gada augustā tika izveidots PSP CK Politbirojs ar V. Gomulku priekšgalā. Tajā ietilpa arī no PSRS ieradušies J. Bermans, H. Mincs, S. Radkevičs, A. Zavadskis. Sākotnēji Politbiroja darbā piedalījās arī B. Beruts, taču 1944.gada oktobrī viņš tika atbrīvots no PSP biedra pienākumiem, jo pēc 1921.gada konstitūcijas valsts galva nedrīkstēja būt kādas politiskas partijas biedrs. No 1944.gada jūlija līdz decembrim atbrīvotajās teritorijās PSP biedru skaits pieauga apmēram četras reizes un 1945.gada 1.janvārī bez armijā dienošajiem partijas biedriem sasniedza 21 649 cilvēkus. (Pavisam šai laikā PSP rindās bija līdz 34 tūkstošiem biedru.)

Kad 1945.gada sākumā Sarkanā armija atbrīvoja rajonus, kur liela iedzīvotāju daļa bija strādnieki, PSP (un arī PPS) pozīcijas nostiprinājās. 1945.gada trijos-četros mēnešos PSP rindas izauga vēl ap

10 reizes, no 35 tūkstošiem līdz apmēram 300 tūkstošiem. Daudz partijā bija arī zemnieku. To īpatsvars šai laikā sasniedza 36,66 %. PSP biedru skaita pieaugums nepārprotami liecināja, ka vismaz daļā poļu auga atbalsts komunistiem.

Motīvi, kādēļ cilvēki stājās PSP, bija ļoti dažādi. Daudzi ļoti vāji saprata partijas mērķus, vadījās no konkrētā acumirkļa noskaņojuma, pat saviem savtīgajiem mērķiem. Daudzi no pēdējiem drīzumā vai nu paši pameta PSP vai arī tika izslēgti no tās. 1945.gada pavasarī, politiskajiem noskaņojumiem mainoties, mainījās arī partiju biedru skaits. Līdz augustam tas samazinājās līdz 190 tūkstošiem.

Izmaiņas notika **Polijas Sociālistiskās partijas** (PPS) rindās. Kreiso spēku konsolidācijā nozīmīga vieta bija 1944.gada 10.–11.septembrī Ļubļinā notikušajai atbrīvoto Polijas rajonu PPS organizāciju konferencei, kura vēlāk vēsturē iegāja ar PPS XXV kongresa nosaukumu. Tā noformēja kreiso sociālistu norobežošanos no PPS–WRN (*Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*) labējā spārna. Konference nosodīja PPS–WRN darbību, paziņoja par partijas atteikšanos no pirmskara PPS pretpadomju politikas, aicināja visus sociālistus apvienoties atjaunotajā partijā. Par PPS Galvenās padomes priekšsēdētāju kļuva B. Drobners, bet Centrālās izpildu komitejas priekšsēdētāju – E. Osobka-Moravskis. PPS nostiprinājās kurss uz sadarbību ar Polijas Strādnieku partiju KRN un PNAK ietvaros. Aktīvā partijas dalība notiekošajos procesos veicināja PPS biedru skaita pieaugumu. No vairāku simtu cilvēku lielas apvienības tā pārvērtās par gandrīz 8 tūkstošu cilvēku lielu organizāciju.

1945.gada 17.janvārī Ļubļinā PPS un Poļu Sociālistu strādnieku partijas (*Robotnicza Partia Polskich Socjalistów*) vadītāji parakstīja vienošanos par pēdējās atlaišanu un tās biedru iestāšanos PPS rindās. PPS rindās iestājās arī vairākas PPS–WRN vietējās organizācijas. Tas izsauca labējo elementu aktivizēšanos PPS rindās, kuri uzstājās par savas partijas pretstatīšanu PSP, pret agrāro reformu. Tomēr PSP CK 1945.gada maija plēnumā tika atzīmēts, ka PPS šai laikā kopumā ieņem „pareizāku” pozīciju nekā gada sākumā. 1945.gada jūnija beigās PPS rindās bija jau ap 170 000 biedru.

Demokrātisko darbinieku sanāksmē no nacistiem atbrīvotajā Ļubļinā 1944.gada 18.augustā tika nolemts atjaunot **Demokrātiskās partijas** (*Stronnictwo Demokratyczne*, SD), kā tās inteliģences daļas, kura „nebūdama sociālisma piekritēja, skaidri apzinās, ka tikai plašu reformu ceļā Polija spēj izcirst sev ceļu uz Eiropu”, darbību.

Demokrātiskās partijas sākumi meklējami 1937.gadā, tad tā veidojās uz pilsētu demokrātisko slāņu izveidotu klubu bāzes, kuri uzstājās pret “sanācijas” režīmu. 1943.gadā partijā notika šķelšanās, tika izveidota Demokrātiskā Savienība (*Zjednoczenie Demokratyczne*), kura 1944.gadā atbalstīja Nacionālās Vienotības padomi (*Rada Jedności Narodowej*).

1944.gada 23.septembrī SD paziņoja par savu solidaritāti ar KRN, iekļāvās tās struktūrās. Tad pat septembrī partija sāka izdot avīzi „*Rzeczpospolita*”. Polijas atbrīvošanas gaitā auga partijas rindas, īpaši pilsētās. SD bez inteliģences iestājās arī sīkuzņēmēji, amatnieki, tirgotāji. Biedru skaits partijā gan nebija liels, tikai 1946–1947.gadā tas sasniedza 100 000.

Notika būtiskas izmaiņas **ļudoviešu** rindās. Ievērojot dabīgos zemnieku centienus stabilizēt savu stāvokli, ļudoviešu vadītāji pagrīdē meklēja ceļus kā vienoties ar kreisajiem spēkiem. Jau teikts, ka 1944.gada pavasarī no kopējās ļudoviešu kustības izdalījās kreisais spārns, kurš pieņēma Zemnieku partijas „Tautas griba” (*Stronnictwo Ludowe „Wola Ludu”*) vārdu un bija gatavs sadarboties ar PSP. Pēc daļas Polijas teritorijas atbrīvošanas norisa strauja šī spārna nostiprināšanās.

Tālākā kreisi–demokrātisko spēku konsolidācijā liela nozīme bija 1944.gada februārī no dažādām organizācijām radītās Demokrātisko, sociālistisko un sindikālistisko organizāciju apvienības

(*Centralizacja Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych*) pievienošanās kreiso spēku blokam, kas notika 1944.gada septembrī.

Nepieciešamību ciešāk koordinēt kreiso spēku blokā, ka dažkārt sauc arī par Nacionālo fronti, ietilpstošo organizāciju darbību noveda pie Centrālās demokrātisko partiju un arodbiedrību saskaņošanas komisijas (*Centralna Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych*) izveides 1944.gada 25.novembrī. Nedaudz vēlāk tādas komisijas tika izveidotas arī povjatos un gminās.

Atdzima ar komunistisko un sociālistisko kustību saistīto arodbiedrību un jaunatnes organizāciju darbība. Visas tās atbalstīja PNAK. Arodbiedrībās vien bija iestājušies līdz 700 000 cilvēku.

Tādējādi PSP izdevās apvienot vienā blokā galvenos sociālistiskos virzienus, ļudoviešu kreiso daļu, daļu demokrātisko elementu no citām organizācijām.

Blokam vienlaikus nācās risināt daudz sarežģītu uzdevumu: savas sociāl-politiskās bāzes veidošanas, efektīvas līdzdarbības visas valsts teritorijas atbrīvošanā no nacistiskās okupācijas, tautsaimniecības atjaunošanas un pārveides, pret jauno varu nesamierināmi noskaņoto labējo spēku pretestības atvairīšanas, jaunās valsts starptautiskā stāvokļa nostiprināšanas.

Lai kreiso spēku bloks varētu palikt pie varas, tam vispirms bija jāpierāda sava spēja kara apstākļos nodrošināt iedzīvotāju vajadzības, pirmkārt jau materiālās. Taču PSP varas sviras arī izmantoja, lai valsts ekonomikā jau ar pirmajiem soļiem tiktu īstenoti komunistu priekšstatī par tās „pareizu” funkcionēšanu.

Jau 1944.gada rudenī un ziemā tika likti pamati vairākus sektorus aptverošas tautsaimniecības radīšanai, kaut vienlaikus bija vērojams valsts vadošās lomas pieaugums ekonomikā. 1944.gada beigās izveidojās trīs **rūpniecības** uzņēmumu īpašuma veidi: valsts, privātais, un valsts pārvaldē esošais.

Ar Polijas austrumu daļas atbrīvošanu sākās rūpniecības uzņēmumu faktiskās nacionalizācijas process. Valsts īpašumā pārgāja tie uzņēmumi, kuri jau agrāk bija piederējuši valstij, kā arī vācu akciju sabiedrībām un atsevišķām personām, arī kolaboracionistiem.

Valsts pārvaldē pārgāja arī visi bez saimnieka palikušie uzņēmumi, kuru īpašniekus bija iznīcinājuši nacisti. Ekonomiskai kontrolei pār uzņēmumu darbu tika piesaistīti strādnieku kolektīvi, to arodbiedrības. Jau okupantiem atkāpjoties, strādnieku izveidotajām fabriku-rūpnīcu komitejām bija lieli nopelni uzņēmumu paglābšanā no izlaupīšanas vai evakuācijas uz Vāciju. Tagad tās bieži ņēma savās rokās to vadību, pretojoties to īpašnieku pārvaldes atjaunošanai. Pateicoties strādnieku kolektīvu ieinteresētībai jau pirmajās dienās pēc atbrīvošanas uzsāka darbu gandrīz 2 tūkstoši uzņēmumu un vairākas elektrostacijas. Valsts pārvaldē nonāca gandrīz visa vidējā un lielrūpniecība.

Atbilstoši PNAK Jūlija manifestā izklāstītajiem principiem valsts vara garantēja vidējo un sīko rūpniecības uzņēmumu pastāvēšanu. Valsts solīja atgriezt īpašniekiem nacistu atņemto mantu. Praksē tas skāra zemnieku, amatnieku un sīkburžuāzijas īpašumu. Šāda politika bija nepieciešama lai mobilizētu visus spēkus saimniecības atjaunošanai. Pārņemt visu sīkīpašumu valsts rokās bija nelietderīgi, arī ekonomiski to izdarīt valsts nespēja. Tomēr, galvenais, kreisajai valsts varai bija nepieciešams iedragāt savu politisko pretinieku vienotību: neitralizēt vidējo buržuāziju, pēc iespējas piesaistīt sev sīkburžuāziju, radīt pamatu sadarbībai ar to.

1945.gada maijā lielindustrijas uzņēmumos strādāja jau ap 450 000 strādnieku, kas gandrīz līdzinājās pirmskara līmenim. Jūlija otrajā pusē Polijā, neskaitot pievienotās zemes, darbojās 21 tūkstoši rūpniecības uzņēmumu vai gandrīz 70% no visiem pastāvošajiem. Tajos bija nodarbināti 740 tūkstoši cilvēku. 1945.gada vasarā jau darbojās 86 šahtas, gandrīz visas esošās. Silēzijas –

Dombrovskas baseins aprīlī deva 900 tūkstošu t ogļu, bet augustā – 2 500 tūkstošu t. Ātros tempos tika atjaunota elektroenerģijas ražošana. Jūnijā valstī tika saražots 56,5%, bet jūlijā – 61,5% no pirmskara enerģijas daudzuma. Bija panākumi arī vieglās rūpniecības jomā. Piemēram, tikai aprīlī dažādu Polijas pilsētu uzņēmumi piegādāja armijai vairāk nekā 60 000 pāru apavu.

Visi pārējie uzņēmumi, kuri atradās to agrāko īpašnieku rokās, tika pieskaitīti privātajam sektoram. Privātā iniciatīva pirmkārt tika izmantota celtniecībā, pilsētu atjaunošanā, tautas patēriņa preču ražošanā. Valsts iestādes savās rokās paturēja privātuzņēmumu ražošanas apjoma un peļņas regulēšanu, realizējot noteiktu kredītu un nodokļu politiku, noteica gatavās produkcijas noieta ceļus un apjomu.

Kara laikā lielus zaudējumus bija cietusi Polijas **lauksaimniecība**. Materiālie zaudējumi tās jomā sasniedza 35% no pirmskara līmeņa. Zirgu skaits samazinājās par 2,8 miljoniem, liellopu – par 8,5 miljoniem, cūku – 6,4 miljoniem, aitų – 3,2 miljoniem, kas kopumā sastādīja 2 846 miljonu zlotu vērtību. Inventāra, mašīnu, un iekārtu zaudējumi sastādīja 3 497 miljonus zlotu, kaitējums lauksaimniecības celtnēm – 7 492 miljonus zlotu, pārstrādāšanas rūpniecībai – 200 miljonus zlotu. Ja tam visam vēl pievieno okupantu izlietos un izvestos pārtikas produktus 8,9 miljardu zlotu vērtībā, tad visu lauksaimniecībai nodarīto zaudējumu summa sasniedza 22,9 miljardus zlotu.

Sākoties Polijas atbrīvošanai, tās lauki cieta ne tikai no lopu, sēklas, saimniecības un dzīvojamo ēku, bet arī no asa rūpniecības preču trūkuma. Lauki nesaņēma palīdzību no valsts, gluži pretēji, bija spiesti pildīt obligātās valsts lauksaimniecības produktu piegādes, lai apgādātu produktiem armiju un pilsētu iedzīvotājus.

Pārtikas piegādes no Polijas notika ne tikai Polijas armijas vajadzībām, bet būtiski papildināja piecu padomju frontu un to aizmugures apgādi. No 1944.gada augusta līdz 1945.gada aprīlim frontes vajadzībām Polija piegādāja 452 790 t graudu, 476 501 t kartupeļu, 67 546 t gaļas, kā arī sienu, eļļas un pākšaugus, spirta un tabakas izstrādājumus. Ar to Polijas tautsaimniecība deva cienīgu ieguldījumu ienaidnieka sagrāvē.

Taču tai pat laikā Polijas iedzīvotāji kara noslēguma posmā cieta no pārtikas trūkuma. Lauksaimniecības produktu sagādes sistēma, ieviesta 1944.gada augustā, laukos bija ļoti nepopulāra. Zemnieki bija neapmierināti ar cietajām cenām uz lauksaimniecības un rūpniecības ražojumiem. „Cenu šķēres” par labu pēdējiem pieauga 3 reizes, bet brīvā tirgus cenas bija desmitiem reižu augstākas par valsts noteiktajām. Par valstij nodoto produkciju zemnieki saņēma ne vairāk par 1/5 no tās tirgus vērtības. Kā 1. septembrī 1. Baltkrievijas frontes Kara padomei ziņoja 28.armijas Kara padomes loceklis, „pirmajā laikā piegādes tika apmaksātas orientējoši pēc tām cenām, kuras maksāja vācieši.” Pēc tam tika saņemts norādījums samaksu palielināt par 10%, kas arī tika izdarīts. Taču bija skaidrs, ka šāds niecīgs paaugstinājums nespēja zemniekus pārliecināt par to, ka Sarkanā armija būtu atbalstāma ar lielāku centību nekā vērmahts.

Arī 1945.gada pavasarī Polijā pārtikas nepietika, lai apgādātu cilvēkus pat pēc vairāk nekā pieticīgajām pārtikas kartiņu normām. Trūka arī rūpniecības ražojumu, kurus varētu izmantot apmaiņai pret pārtiku. Tas spieda valdību atļaut rūpniecības uzņēmumu kolektīviem pašapgādes nolūkā daļu to saražotās produkcijas pārdot brīvajā tirgū. Tomēr uzņēmumos nereti notika strādnieku streiki, kuri cīnījās par algas paaugstināšanu un apgādes uzlabošanu.

Lai poļu iedzīvotāju stāvokli atvieglotu, tiem no Padomju Savienības tika piegādāts liels pārtikas daudzums. 1945.gada sākumā pēc Polijas puses lūguma Padomju Savienība piegādāja pārtiku Polijas atbrīvoto rajonu iedzīvotājiem. 1945.gada 27.janvārī TASS ziņoja, ka vairākas padomju republikas (Krievijas FPSR, Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR, Lietuvas PSR) izdalījušas atbrīvotās Varšavas

iedzīvotājiem 60 tūkstošus t labības kā nekavējošos palīdzību ar pārtiku. Baltkrievijas frontes un pēc kara izveidotās Ziemeļu karaspēka grupas dienesti 1944.–1945.gadā Polijas varas iestādēm piegādāja 138 tūkstošus t graudu, 316 tūkstošus t kartupeļu un dārzeņu, 74 tūkstošus t cukura, un virkni citu produktu. Polijas lauksaimniecībai tika piešķirti arī 109 tūkstoši liellopu, vairāk nekā 100 tūkstošu aitu un cūku, 15,3 tūkstoši zirgu. Dati nav pilnīgi, jo ne vienmēr pārtikas un arī cita īpašuma nodošana vietējām poļu varas iestādēm tika dokumentēta. Produktus parasti piešķīra pilsētām un strādnieku centriem, lai paātrinātu rūpniecības un transporta objektu atjaunošanu.

Pēc augstāk minētajiem skaitļiem iznāk, ka poļu zemes frontes vajadzībām deva vairāk graudu un kartupeļu nekā saņēma no PSRS. Acīmredzot šeit var runāt par divu antihitleriskās koalīcijas valstu savstarpēji izdevīgu sadarbību, jo fronti parocīgāk bija apgādāt ar pārtiku no Polijas, nevis vest to no PSRS. Savukārt Polijai trūkstošo pārtiku vismaz daļēji kompensēja piegādes no PSRS.

Starp citu, lielas rūpes Sarkanās armijas iestādēm sagādāja bez uzraudzības palikušo mājlopu uzturēšana Polijai pievienojamajos bijušajos Vācijas apgabalos. Tie bija jāglābj no bojā ejas, jo no lielas daļas apdzīvoto vietu nacisti bija izraidījuši uz rietumiem visus zemniekus un algādžus. Mājlopi palika neēdināti, govis neslauktas. Tāpēc 1.Baltkrievijas frontes Kara padome griezās pie padomju sievietēm, kuras nacisti bija izveduši uz Vāciju darba klausībā un kuras tagad atgriezās dzimtenē. Viņām tika izskaidrots, ka katra garām palaista diena draudēja ar tūkstošu mājlopu bojā eju. Repatriantes ar izpratni uztvēra lūgumu. Ar lieliem viņu, Sarkanās armijas aizmugures iestāžu, pārpalikušo iedzīvotāju pūliņiem mājlopi tika glābti.

Paši poļi 1945.gada pavasarī sēju savas valsts teritorijā un īpaši tai piešķirtajos Vācijas rajonos nespēja nodrošināt, jo pietrūka darbaspēka un arī sēklas. PSRS iestādes parūpējās, lai poļu zemniecībai pavasara sējas laikā tiktu līdzēts ar vilcējspēku, sēklu utt. PSRS Valsts Aizsardzības komiteja 1945.gada 27.martā deva rīkojumu nodot Polijai 15 000 t vasarāju sēklas materiāla un 100 traktorus. Jau 24.aprīlī Sarkanās armijas aizmugures priekšnieka štāba pārstāvis ziņoja par uzdevuma izpildi. Sarkanās armijas daļas saviem spēkiem apsēja 7 500 000 ha zemes. 1. Baltkrievijas fronte poļu bezzemnieku saimniecībām sējas darbu veikšanai piešķīra zirgus, kuri nostrādāja 130 000 dienas.

Ar pirmajām PNAK pastāvēšanas dienām Padomju valdība piegādāja Polijai kara gados tik deficītās preces un izejvielas. Saglabājušies Polijā uzņēmumi sāka darboties ar padomju izejvielām. Tā, no 1944.gada jūlija līdz oktobrim uz Poliju tika nogādāti 45 000 t akmeņogļu, 6 000 t petrolejas, 2 000 t citu naftas produktu. Padomju uzņēmumi piegādāja Polijas cukura rūpnīcām nepieciešamās iekārtas, piešķīra poļiem automobiļus, dzelzceļa vagonus un lokomotīves, smērvielas u.c.

1944.gada 20.oktobrī Ļubļinā tika noslēgta padomju-poļu vienošanās, pēc kuras PSRS kā bezprocentu kredītu piegādāja Polijas atbrīvotajiem rajoniem ogles, naftas produktus, automašīnas par kopējo summu 105 045 000 zlotu. Polija uz vienošanās pamata 1944.gada beigās saņēma pārtiku un izejvielas, kas ļāva apgādāt iedzīvotājus ar pārtiku, bet Ļubļinas, Belostokas un Stalovas Volas (*Stalowa Wola*) uzņēmumiem pārvarēt izejvielu krīzi. Polija apņēmas dzēst šo kredītu ar ikmēneša preču piegādēm 15 miljonu zlotu vērtībā. Taču ekonomiskais stāvoklis neļāva Polijai izpildīt savas saistības, PSRS nācās pagarināt nomaksas termiņu. Faktiski poļu piegādes ievilkās līdz 1947.gada beigām un tika izmaksātas ar oglēm.

Jāpasvītro, ka tā bija sadarbība, nevis vienvirziena ekonomiskā PSRS palīdzība poļu pusei, kā tas šķiet, lasot dažu padomju autoru darbus. Tajos uzsvērts, ka 1944.gadā un 1945.gada pirmajā pusē PSRS bija vienīgā valsts, kas sniedza Polijai ekonomisku atbalstu, kas atbilst patiesībai, taču padomju literatūrā tika runāts par PSRS palīdzību Polijai, bet, piemēram, poļu pārtikas piegādes padomju karaspēkam par Polijas palīdzību PSRS netika sauktas. Precīzāk stāvokli raksturojusi

V. Parsadanova, norādot, ka padomju piegādes Polijai, kaut norisa uz divpusējiem pamatiem, tomēr nenesa vienkārša tirdznieciskā darījuma raksturu, tām piemita stiprāka partnera palīdzības vājākam, kāda toreiz bija Polija, raksturs. Pēc autora domām vēl pareizāk ir runāt nevis par padomju palīdzību Polijai, bet par abu valstu ekonomisko sadarbību gan cīņā pret nacistisko Vāciju, gan pūliņos ātrāk atjaunot Polijas tautsaimniecību. Polija nebūt nebija tikai padomju palīdzības saņēmēja, tā spēja ne tikai militāri, bet arī ekonomiski atbalstīt cīņu pret nacistiem. Tā PSRS un Polijas sadarbība kara noslēguma posmā norisa ne tikai militārajā, bet arī ekonomikas jomā.

Sarkanās armijas daļām bija dots uzdevums censties, lai kara darbības laikā Polijas tautsaimniecībai tiktu nodarīts pēc iespējas mazāks kaitējums. Tur, kur vēl nebija nodibināta vietējā administrācija, armijas daļas apsargāja uzņēmumus, lai pēc tam tos nodotu vietējām iestādēm. Apmēram pusi lielāko un vidējo uzņēmumu Polijas valdība pārņēma no Sarkanās armijas rokām.

Polija kara noslēguma posmā bija padomju-vācu frontes tuvākā aizmugure. Ar 1944.gada 5.novembra vienošanos tā nodeva savus dzelzceļus un to apkalpojošo personālu pilnīgā padomju pavēlniecības rīcībā (vienošanās palika spēkā līdz 1945.gada augustam). No 1945.gada janvāra līdz aprīlim pa Polijas dzelzceļiem pārvietojās 96 tūkstoši ešelonu. Vairāk nekā ¼ daļa no Polijā šai laikā iegūtajām oglēm (600 tūkstošu t) tika nodota frontes vajadzībām. Pārējās ogles tika izmantotas pirmkārt smagās rūpniecības un transporta vajadzībām, kas arī galvenokārt strādāja fronteī. Lielākā daļa metalurģisko rūpnīcu deva savu produkciju fronteī. Polijas uzņēmumos tika organizēts padomju militārās tehnikas remonts. Kad uz austrumiem no Vislas esošajās Polija teritorijās svinīgi tika atzīmēts 11.novembris, kuru pirms kara svinēja kā neatkarības atgūšanas svētkus, Varšavas priekšpilsētā Prāgā darbu atsāka konfekšu fabrika. Pirmie 80 kg karamēlu tika nosūtīti kā dāvana armijai.

Sadarbība norisa arī **finanšu** jomā. 1944.gada 4.augustā PNAK un Padomju valdība parakstīja vienošanos par padomju karaspēka atrašanās Polijas teritorijā finanšu un saimniecisko jautājumu noregulēšanu. Polijas valūtas – zlota vērtība attiecībā PSRS rubli tika noteikta kā 1:1. PSRS nodrošināja Polijai nepieciešamo daudzumu zelta un platīna krājumu, lai tā 1945.gada janvārī varētu īstenot naudas reformu. PSRS nodrukāja arī naudas zīmes 8,5 miljardu zlotu apjomā, jo Polijai vēl nebija tādu tehnisko iespēju. Speciāli ārējās tirdzniecības attīstībai 1945.gada 9.aprīlī PSRS valdība piešķīra Polijas Pagaidu valdībai bezprocentu aizņēmumu 50 miljonu rubļu un 6,5 miljonu ASV \$ apmērā, kura atmaksai bija jā sākas piecus gadus pēc kara beigām un jānoris desmit gadu laikā.

Kara laikā milzīgi zaudējumi bija nodarīti Polijas **transporta un sakaru sistēmai**. 84 % dzelzceļu bija sagrauti, praktiski nebija ritošā sastāva. Tūlīt pēc Sarkanās armijas ieiešanas Polijas teritorijā Sarkanās armijas pavēlniecība izdalīja speciālas tehniskā karaspēka grupas, kuras jau 1944.gada augustā ar poļu iedzīvotāju palīdzību atjaunoja vairāk nekā 100 dzelzceļa tiltu, tai skaitā pāri Bugas, Sanas un Vislas upēm, katru vairāku simtu metru garumā. Padomju karaspēka atrašanās laikā Polijas teritorijā tas atjaunoja vairāk nekā 200 tiltu, vairāk nekā 4 000 km dzelzceļa un vairāk nekā 12 000 km sakaru līniju. (Pēc citiem datiem ar PSRS palīdzību Polijā tika atjaunoti ap 8 000 km dzelzceļa stigu, vairāk nekā 100 lielu, 200 vidēju un 1 000 mazu tiltu, 96 000 km sakaru līniju.) PSRS nodeva Polijai 1987 lokomotīves un kā trofejas iegūto Rietumeiropā lietotā šaursliežu dzelzceļa ritošo sastāvu 22 miljonu \$ vērtībā. No PSRS Polija saņēma automašīnas un lidmašīnas sakaru vajadzībām.

Tiesa gan, padomju un poļu iestāžu starpā norisa arī konflikti. Tā, PSRS Valsts aizsardzības komiteja 1944.gada 20.februārī pieņēma lēmumu „Polijas jautājumos”, kur tika noteikta trofeju īpašumu sadalīšanas kārtība starp PSRS un Poliju. Šis lēmums un PSRS Virspavēlniecības 1944.gada 9.jūnija pavēle noteica, ka PSRS kā valstij, cietušai no nacistu agresijas, bija tiesības veikt vācu

īpašumu (rūpnīcu, fabriku, raktuvju, iestāžu iekārtu, pārtikas, izejvielu) demontāžu un izvešanu no padomju okupācijas zona, kā arī no bijušajiem Polijai piederējušajiem un jaunajiem tai piešķiramajiem apgabaliem, izņemot vienīgi tos objektus, kuri tika nodoti Polijas valsts īpašumā. Taču kara darbības apstākļos, ekonomiskā sabrukuma situācijā bieži nebija iespējams noteikt nacistu īpašumā esošo vai to sagrābto uzņēmumu „nacionālo izcelsmi”. Dažkārt starp PSRS un Polijas pusēm par trofeju sadalīšanu izraisījās visai asas domstarpības. Līdz 1945. gada vasarai „trofeju problēma” kļuva par daudzu strīdu avotu. Poļi pamatoti uzskatīja, ka arī viņu valstij ir tiesības uz zaudējumu atlīdzību. Iekārtu demontāža un izvešana uz PSRS bieži vien tika vērtēta kā laupīšana. Kaut padomju puse nodeva Polijai daļu no trofejām, iegūtām Polijas teritorijā, pastāvīgi radās konflikti, nebeidzamas debates, „mantisko attiecību precizēšana” dažādos līmeņos: no padomju trofeju komandu vadītājiem un vietējo poļu administrāciju līdz pat abu valstu valdībām. Tās tikai ar lielām grūtībām varēja noregulēt, jo abas valstis (PSRS un Poliju) bija nežēlīgi aplaupījuši nacistiskie iebrucēji, abām bija ārkārtīgi nepieciešams atgūt savu īpašumu, papildināt to vēl ar trofejām. „Trofeju problēmu” vēl vairāk saasināja gan padomju, gan poļu marodieri, kas labprāt gribēja piesavināties „bezsaimnieka” īpašumus.

Kā galveno ieroci cīņā par ietekmi PSP, tās vadītās KRN un PNAK izmantoja PNAK Manifestā 1944.gada 22.jūlijā izklāstīto sabiedrisko pārkārtojumu programmas realizāciju. Tajā dominēja tiešām vispār nacionāli, demokrātiski, tautai saprotami uzdevumi. Zemniecībai vissvarīgākā bija agrārā programma, ko pasludināja PNAK manifests. Muižnieku zemes atsavināšanas daļā tā faktiski bija ļudoviešu izstrādāta un PSP pārņemta. Tā arī tika likta realizējamās **agrārās reformas** pamatā. Jautājums faktiski stādījās tā – kāds politiskais spēks iedos zemniekiem zemi, tas arī saņems zemniecības atbalstu.

1944.gada vasarā KRN un PNAK atbalstītāju vidū neviens nešaubījās par muižnieku saimniecību likvidācijas un zemes piešķiršanas zemniekiem nepieciešamību, taču neviens arī nezināja, kā praksē apmierināt milzīgās poļu zemnieku slāpes pēc zemes. Jautājums par zemes piešķiršanu zemniekiem joprojām bija diskutabls.

Sākotnējie aprēķini rādīja, ka, piemēram, Ļubļinas vojevodistē sadalāmās zemes pietiktu piešķiršanai $\frac{1}{4}$ daļai, Žešuvas (*Rzeszów*) vojevodistē – 10% no tiem, kuri cieta no tās trūkuma, atsevišķos apriņķos tās nepietiktu pat tikai bezzemniekiem. Lika sevi manīt saimnieciskie apsvērumi – vai ir vērts radīt 5 ha lielas saimniecības, kurās vidēji liela zemnieku ģimene gan varētu iztikt, bet uz turību un normālu saimniekošanu nevarētu cerēt. Vai bija vērts piešķirt bijušajam algādzim 2 ha zemes, vai tas nenožīmēs vienas nelaimes nomaiņu ar citu?

Lai visas zemnieku saimniecības nodrošinātu ar 5 ha zemes, par ko runāja manifests, zemes vienkārši nepietika. Ļudovieši turklāt uzskatīja, ka 5 ha ir pārāk zema norma, lai radītu perspektīvu lauku attīstībai. PNAK nebija vienprātības agrārajā jautājumā. Pēc ilgiem strīdiem tā pieņēma lēmumu iekļaut dekrētā par agrāro reformu ļudovieša A. Vitosa priekšlikumu, ka iedalītie zemes gabali var tikt papildināti līdz 5 ha pēc visas valsts atbrīvošanas un rietumu zemju pievienošanas. A. Vitosa piekritēji deva padomus PNAK un KRN nesteigties ar reformas īstenošanu, jo tā varētu radīt ekonomiskas grūtības – proti, zemnieki nespēs apstrādāt, apsēt muižniekiem atsavināto zemi un tas novedīs pie bada valstī.

Par sociāli ekonomiskajām reformām, tai skaitā agrāro, sprieda arī PVE, to atbalstošo partiju biedri gan ārzemēs, gan pašā Polijā. Taču tās netika uzskatītas par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem. Līdz ar to valdības Londonā piekritēji pakļāva smagam pārbaudījumam to atbalstošo spēku idejisko un arī organizatorisko vienotību. Šādu reformu nepieciešamību atzina vairākums ļudoviešu un arī

daudzi citu partiju piekritēji AK rindās. Lielā mērā šī jautājuma dēļ no AK nošķīrās Zemnieku bataljoni (BCh). Polijas valdībā emigrācijā piedāvājamo reformu izstrāde virzījās gauži lēnām. Nacionālās vienotības padomes (*Rada Jednosci Narodowej*) 1944.gada martā pieņemtā deklarācija bija nenoteikta un visai konservatīva, bet tās daļu, veltītu agrārājai reformai, neatbalstīja ļudovieši. Paniska, vārda pilnā nozīmē, programmatisko uzstādījumu formulēšana londoniešu rindās sākās tikai pēc PNAK Manifesta publicēšanas. 1944.gada augustā sarunu laikā Maskavā PVE premjerministrs S. Mikolajčiks prasīja, lai PNAK atliek agrāro reformu uz pēckara periodu.

Arī pašā Polijā daudzi iedzīvotāji zemes reformas īstenošanas centienus vērtēja negatīvi. Atsevišķie tās īstenošanas mēģinājumi 20. un 30. gados bija izgāzušies tās pretinieku pretestības rezultātā. Lielajās muižās parasti bija sasniegta lielāka ražība un daudzi domāja, ka arī pēc reformas mazajās zemnieku saimniecībās būs zemāka ražība. Turklāt vairums lielo muižu atradās Polijas austrumu daļā, kura tagad bija Padomju Savienības sastāvdaļa, tātad ārpus poļu varas iestāžu kompetences. Arī paši sīk- un bezzemnieki Polijā zemes reformu uzņēma ar īpaši lielām aizdomām. Daudziem poļiem valsts austrumu daļā bija radinieki un draugi otrpus robežai padomju Ukrainā, kur zemnieki vispirms bija piedzīvojuši zemes reformu, tad kolektivizāciju un pēc tam badu. Bailes no šāda scenārija bija tik spēcīgas, ka daudzi poļu zemnieki iebilda pret daļēju zemes pārdali arī tad, ja zināja, ka viņiem personīgi tā būtu izdevīga. Viņi baidījās, ka zemes reforma būs tikai kolektivizācijas ievadījums.

Nacionālās vienotības padome gan pieņēma diezgan radikālu lēmumu par sociālajām reformām. Taču šim solim bija divi trūkumi – tas bija novēlots un bija saprotams, ka ir veikts piespiedu kārtā. Pat pašā PVE piekritēju nometnē to neuztvēra nopietni vai arī tas izraisīja jebkādu reformu pretinieku pretestību.

Par to ziņas sastopamas arī AK dokumentos. „II apgabala referents ziņo, – teikts ziņojumā AK pavēlniecībai 1944.gada rudenī, – ka Ļubļinas teritorijā AK biedru vidū [...] viņš sadūrās ar uzskatu, ka Polijas valdība emigrācijā pieļāvusi nopietnas kļūdas sociālajā politikā, un ar šaubām, vai Londonas valdības programma vispār nav kļūdaina sabiedriskajā ziņā [...] Ja mēs gribam cīnīties pret padomju propagandu un PNAK, tad nedrīkst pret tiem cīnīties kā sociālo reformu vēstnešiem un tautas tribūniem, bet, gluži pretēji, pašiem sevi ir jāpasludina par tautas tribūniem un sociālo reformu apustuļiem, bet Krieviju un PNAK jāsakompromitē tautas priekšā kā pseidotribūnus, pseidoapustuļus. Ja mēs to neizdarīsim savlaicīgi, tad, bez šaubām, pie pirmā cenu pazeminājuma un uz vietām dislocēto padomju karavīru skaita samazinājuma tautas masas sekos PNAK. Tā nav teorētiska doktrīna, tas krīt acīs.” Ziņojums bija precīzs. Taču daudzi no PVE darbiniekiem sava sociālā stāvokļa, iesīkstējušās politiskās domāšanas rezultātā nevarēja „pārkāpt sev pāri” un notēlot „tautas tribūnus un sociālo reformu apustuļus”. Rezultātā jaunās varas veiktās reformas, pirmkārt jau agrārā reforma, ievērojami papildināja tās piekritēju skaitu.

PSP jautājumā par reformas noteikumiem un termiņiem rēķinājās ar to, ka panākt strauju savas ietekmes pieaugumu zemniecībā tā var tikai vienā ceļā – nekavējoties piešķirot zemniekiem zemi. Atlikt agrāro reformu nozīmēja apdraudēt PSP palikšanu pie varas. PSP propagandēja viedokli, ka agrārā reforma novedīs pie muižniecības – viena no „reakcijas” pamatspēkiem ekonomiskās bāzes likvidēšanas un ar to iznīcinās bīstamu šķērsli sabiedriski-politiskās dzīves demokratizācijai. Tomēr, apzinādamies reālo pretestību, poļu komunisti rīkojās piesardzīgi.

6.septembrī tika publicēts PNAK dekrēts par agrāro reformu, kurā bija formulēts princips par sīko saimniecību palielināšanu līdz 5 ha. Faktiski bija paredzēta muižnieku zemju atsavināšana. Dekrēts noteica, ka piespiedu atsavināšanai bez atlīdzības tiek pakļautas saimniecības, kurās bija vairāk nekā 50 ha aramzemes, bet bijušajās Pomorjes, Poznaņas un Silēzijas vojevodistēs – saimniecības, lielākas par 100 ha, neatkarīgi no aramzemes daudzuma. Dekrēts paredzēja arī ar visu inventāru konfiscēto vācu kolonistu, Polijas etnisko vāciešu, kā arī par valsts nodevību, sadarbību ar okupantiem vai citus

noziegumiem notiesāto personu zemju nodošanu Zemkopības un agrārās reformas resora rīcībā esošā Zemes fondā tālākai sadalei bezzemniekiem, mazzemniekiem uz vēl dažu citu kategoriju iedzīvotājiem. Pirmkārt zeme bija jāpiešķir karojušajiem Polijas armijā. Pārējiem zeme bija jāiedala par maksu. Par 1 ha iegūtās zemes bija jāmaksā 10–15 centneru rudzu graudu ar 10–20 gadu maksājumu termiņu. Lielāko daļu zemes bija jānodod (jāpārdod) bezzemniekiem, sīkajiem un vidējiem zemniekiem. Bija paredzēts sadalīt un nodot īpašumā katram zemes saņēmējam ne vairāk kā 5 ha. Dekrēts deva iespēju uzsākt valstī agrāro reformu. Tās realizāciju vadīja viens no atjaunojamās PPS līderiem, vēlāk Polijas Republikas pagaidu valdības un Nacionālās Vienotības Pagaidu valdības premjers un reizē lauksaimniecības un agrārās reformas ministrs E. Osobka-Moravskis.

Polijas lauku iedzīvotāji dzīvoja lielu pārmaiņu gaidās. Jau Varšavas sacelšanās sakāve noteica zemnieku neuzticības pieaugumu PVE. Taču arī PNAK to uzticību nebija iekarojusi, agrārā reforma tika uzņemta ar šaubām. Liela daļa zemnieku bez entuziasma uztvēra zemes dalīšanu bezzemniekiem, jo bija cerējuši uz savu pašu īpašumu palielināšanu. Arī bezzemnieki ne visi bija apmierināti, jo no jaunās varas saņemtie 2-3 hektāri neļautu viņiem izveidot stipras saimniecības, bet tieši tas bija šo cilvēku dzīves mērķis, tieši to bija solījuši ļudovieši, tāpēc arī baudījuši zemniecības atbalstu.

Dekrēts, likvidējot muižnieku zemes īpašumu, neskāra turīgo zemnieku intereses. Turīgā zemniecība tāpēc arī neuzstājās pret agrāro reformu kā tādu, cerot uz sev izdevīgiem pagriezieniem agrārajos pārveidojumos. Tas atvieglāja reformas īstenošanu. Reformas realizācija tika nodota speciālistu no valsts aparāta rokās. Lai īstenotu PNAK izdoto dekrētu, gminās tika radītas komisijas, kurām bija jāveicina valsts iestāžu darbība reformas jomā. Komisiju sastāvā ietilpa galvenokārt bezzemnieki un sīkzemnieki, kuriem bija tiesības saņemt zemi.

Reformas gaitā jaunajai varai nācās paplašināt tā kontingenta, kuram bija tiesības uz zemes piešķiršanu, loku. Zemi varēja saņemt ne tikai bezzemnieki, bet arī sīkzemnieki un daļēji arī vidējie zemnieki ar lielām ģimenēm. Ar to šī agrārā reforma atšķīrās no starpkaru periodā īstenotās, kad zemi ieguva tikai tie, kuriem tā jau bija un kuri varēja to reāli apsaimniekot. PNAK gan apgalvoja, ka īsteno agrāro reformu tautas interešu vārdā, taču faktiski to realizēja ar mērķi nostiprināt savas politiskās pozīcijas, balstoties uz Sarkanās armijas, padomju militāro iestāžu klātbūtni, un negaidot demokrātiski izteiktu tautas viedokli par tās vajadzību un principiem. (Kāds tas būtu, varēja prognozēt, ievērojot demokrātiski pieņemtos agrārās reformas nosacījumus 20. gados. Par to skat. II nodaļu.) Tāpēc komunistiem un to sabiedrotajiem no sabiedrības kreisā spārna bija svarīgi nostādīt tautu, vēlētājus fakta priekšā, reizē radot sev atbalstītāju slāni zemes saņēmēju vidū.

Taču reāli pārmaiņas norisa gausi. Agrārās reformas sākums bija grūts – kaut 3/4 zemes līdz tam atradās okupantu rokās, vairākums zemnieku baidījās ņemt viņiem piešķirtos zemes gabalus, gaidot muižnieku atgriešanos un garīdznieku izskaidrojumu rezultātā (oficiāli baznīca pret reformu neuzstājās) uzskatot zemes sadalīšanu par laupīšanu un sveša privātīpašuma iekārošanu. Muižnieki sabotēja reformas izpildi. Arī jaunā zemniecības paaudze reformu uzņēma ļoti atturīgi. Pastāvošo varu tā uzskatīja par ar pagaidu raksturu esošu, ar sapratni uzklausa *SL-Roch* apgalvojumus, ka zemes saņemšana no komunistu rokām ir pretpoliska, nozīmēs racionālās lauksaimniecības pārbūves, kā to iecerējusi „likumīgā” PVE, izjaukšanu un nostāšanos uz lauksaimniecības kolektivizācijas ceļa pēc padomju parauga. Cirkulēja baumas, ka PVE nepieļaus pilnīgu muižu likvidāciju. Jaunais, vājais varas aparāts, kuru paralizēja ne tikai sabotāža, bet arī profesionāla rakstura šaubas par reformas pareizību, netika galā ar savu uzdevumu.

Tai pat laikā daļa zemnieku arvien noteiktāk pieprasīja reformas īstenošanu. 17. septembrī jau minētajā Zemnieku partijas kongresā kāds vietējais delegāts paziņoja: „Runa iet par to, lai sadalītu šīs zemes tagad, jo, ja gaidīsim vēl mēnesi, vēl gadu, tad var notikt velns zina kas.”

Šķirisko, materiālo pretrunu asums, cīņa par konkrētām materiālām vērtībām radīja savstarpēju naidu. Parasti no muižām tika padzīti muižnieki, kuru klātbūtne vien paralizēja zemnieku gribu, arī viņu kalpotāji. Kad viņus pašus un viņu čemodānus, paunas izveda zemnieku pajūgos, biežāk tos pavadīja cilvēciskas līdzjūtības asaras, nevis lamas vai uzvaras saucieni. Taču reizē vietām atskanēja arī pirmie šāvieni pret reformas īstenotājiem. Septembrī triju no vāciešiem atbrīvoto vojevodistu teritorijā tika nogalināti 20 miliči, 4 pašvaldību darbinieki. Ļubļinas vojevodistē līdz 1.novembrim bija nogalināts ne mazāk kā 210 cilvēku: politisko darbinieku (tai skaitā 67 PSP biedru), zemes reformas aktīvistu. Vietām zemnieki atteicās saņemt tiem piedalīto zemi, izrādot nicinājumu pret „plikatām”, kuri laupa svešu mantu. Muižniekiem, to pārvaldniekiem, administratoriem pietika zemniekiem tikai atgādināt, ka sveša privātīpašuma piesavināšanās bez vienīgās leģitīmās varas (PVE) lēmuma ir laupīšana. Te šeit, te citviet zemnieki, kuri jau bija ieguvuši zemi, atteicās to paturēt, jo bija saņēmuši draudus no „meža”. Tur zemes dalītājiem tika piespriesti nāvessodi, zemes saņēmējiem – pērieni. f

1944. gada 29. septembrī PNAK delegācija bija pieņemšanā pie J. Staļina. Viņš „ieteica” realizēt reformu „revolucionārām metodēm”. 3. oktobrī PNAK plēnums uzklauzīja delegācijas atskaiti par sarunām Kremlī. Tai pat dienā PSP CK publicēja uzsaukumu: „Visi cīņā par agrārās reformas paātrināšanu!” 9.oktobrī PSP CK pirmais sekretārs V. Gomulka paziņoja; „Mēs varēsim realizēt reformu tikai tai gadījumā, ja piešķirsim tai laukos sociālās revolūcijas vērienu.” 11. oktobrī tika izdota instrukcija par agrārās reformas paātrināšanu. 15. oktobrī visas politiskās partijas, esošās PNAK sastāvā, atbalstīja rīcības programmu, kuru agrārajā jomā piedāvāja PSP. 1944. gada 30. oktobrī PNAK pieņēma dekrētu, kurš noziegumus pret agrāro reformu pielīdzināja pašiem smagākajiem valsts noziegumiem, par kuriem vainīgie varēja tikt notiesāti ar ilgstošu cietumsodu vai pat ar nāves sodu. Svarīgi bija arī tas, ka PNAK pēc ilgām diskusijām mainīja 6. septembra dekrētu, atzīstot tiesības saņemt zemes piegriezumus arī vidējiem zemniekiem ar daudz bērnu ģimenēm.

Tika radīts PNAK pilnvaroto agrārās reformas īstenošanai institūts vojevodistēs un povjatos, vēlāk arī gminās. Par tiem tika nozīmēti PSP, PPS biedri, kreisie ļudovieši. Viņu pienākums bija sekot reformas norises gaitai, viņiem bija tiesības atbrīvot no darba zemes pārvalžu darbiniekus, kuri bremzēja vai sabotēja reformu. Pilnvarotie darbojās enerģiski. Viens no vojevodistes pilnvarotajiem, kurš sadalīja 280 muižu, jau oktobra beigās pavēlēja arestēt 400 muižniekus, to pārvaldniekus, administratorus. Cits vojevodistes pilnvarotais vienā piegājienā pavēlēja arestēt visus muižu pārvaldniekus un viņu vietniekus piecos povjatos. Faktiski pārliecināšanas vietā varas iestādes ar PSP darbiniekiem priekšgalā rīkojās revolucionāri-administratīvām metodēm.

PSP aktīva sapulcē Ļubļinā 1944.gada 10.-11.novembrī tika nolemts radīt strādnieku brigādes, lai izskaidrotu zemniekiem reformas būtību. 1944.gada rudenī „palīdzības sniegšanai darba zemniekiem” uz laukiem tika nosūtītas PSP un PPS biedru vadītas „strādnieku un karavīru brigādes” – 2 tūkstoši strādnieku, tai skaitā 1 200 PSP biedru, 400 PPS biedru, tikpat arodbiedrību aktīvistu, kā arī 600 Polijas armijas virsnieku un karavīru. Tās tad arī nodarbojās ar muižniekiem konfiscētās zemes sadali. Vēlāk šīm strādnieku un karavīru brigādēm pievienojās arī zemnieku brigādes. Visas tās pēc pilnvaroto rīkojumiem kopā ar sabiedriskām komitejām agrārās reformas veikšanai risināja jautājumus par zemes sadali, organizēja zemes parcelāciju (sadalīšanu sīkākās vienībās). Tomēr vairums poļu zemnieku 1944.gadā vēl nogaidoši vēroja PNAK soļus agrārās reformas īstenošanā.

Uz agrārās reformas īstenošanai izveidoto zemnieku komisiju bāzes izauga zemnieku kooperatīva organizācija, kura savā I kongresā 1944.gada 31.decembrī ieguva Zemnieku pašpalīdzības savienības (*Związek Samopomocy Chłopskiej*) nosaukumu. Tajā bija ap 100 tūkstošu biedru un tā tolaik bija pati masveidīgākā zemnieku organizācija. Tās vadībā stingras pozīcijas bija PSP un kreisajiem ļudoviešiem (Savienības vadībā bija 37,7 % PSP, 31,5 % ļudoviešu, 5,5 % PPS biedru un 24,5 % bezpartijisko.) Pēc gada Savienībā bija 600 tūkstošu biedru.

Jau 1944.gadā ap 100 000 ģimeņu saņēma zemi (ap 200 000 ha). Reformas gaitā parādījās arī vietējo iedzīvotāju noslāņošanās nozīme. Tā Ļubļinas vojevodistē PNAK pilnvarotie parasti bija tendēti vairāk zemes piešķirt algādžiem, nekā sīkzemniekiem. Toties Belostokas vojevodistē stiprāka bija zemnieku ietekme, algādžiem zemi neiedalīja. Žešuvas vojevodistē, atbilstoši agrākajiem brīdinājumiem, zemes nepietika pat sadalīšanai algādžiem un bezzemniekiem. Arvien skaļākas kļuva balsis par reformas padziļināšanu. Pulavu rajonā zemnieki pieprasīja sadalīt muižu, paredzētu lauksaimniecības institūtam. Vietām parcelētas tika pļavas pie lopkopības centriem, likvidētas augstas lauksaimnieciskās kultūras saimniecības, sugas lopu, šķirnes graudu audzētavas, paredzētas nodošanai valstij vai sabiedriskām organizācijām. No otras puses, bija klaji zemes saņēmēju neapmierinātības demonstrēšanas gadījumi. Gadījās, ka algādži, nesaņēmuši pieprasītos 5-6 ha, atteicās saņemt 2-3 ha lielas parces, jo „uz tām taču nevar izdzīvot”.

Jau novembra sākumā izpaudās tik brāzmainas reformas gaitas negatīvās sekas un kļūdu labošanas nepieciešamība. Par to, ka visām sīkajām saimniecībām vajadzētu saņemt piegriezumus, lai tās sasniegtu kaut 5 ha lielumu, neviens vairs nerunāja. Runa gāja tikai par to, lai pēc iespējas plašāks zemnieku loks saņemtu vismaz kaut ko klāt jau esošajam zemes īpašumam. Zemnieki, ieguvuši pāris hektārus, tomēr cerēja uzlabot dzīves apstākļus. PSP, jaunajai varai bija svarīgi radīt pēc iespējas plašāku savu atbalstītāju loku. Taču, augot atbalstītāju skaitam, auga arī pretinieku skaits. Par jaunās varas pretiniekiem kļuva ne tikai šķiras ienaidnieki, to kalpotāji, bet arī daudzi iedzīvotāji, kuri nevarēja saprast reformas sasteigtības cēloņus, nevarēja samierināties ar nesaimnieciskumu, neizdarību, stihiskumu.

1945.gada janvārī t.s. Ļubļinas Polijā veiktā PNAK agrārā reforma tika pabeigta. Bija likvidēts muižnieku zemes īpašums. Valsts rokās pārgāja 1 741 muiža ar 320 678 ha platību. 10,4% šīs zemes bija paredzēta agrotehniskās kultūras attīstībai, daļu zemes nevarēja sadalīt, jo tie bija sabiedriskās lietošanas ceļi, meži, ūdeņi, arī teritorijas, kur vēl risinājās kara darbība. Zemniekiem tika sadalīti 212 084 ha zemes, bet pavisam atbrīvotajās teritorijās bija ap 5 500 000 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Tātad, parcelācijai tika pakļauti ne vairāk kā 4% no visas apstrādājamās zemes. Ļubļinas Polijā veiktās agrārās reformas augļus baudīja 109 899 ģimenes, kopā ap pusmiljonu cilvēku jeb 14% no atbrīvoto teritoriju iedzīvotājiem. Reformas rezultātā tika izveidotas no 1 līdz 4 ha lielas 32 832 jaunas saimniecības. (Pēc padomju literatūrā atrodamajiem datiem 47% zemes platību ieguva bezzemnieki, 49% – vidējie un sīkzemnieki, 4% amatnieki un citu iedzīvotāju kategoriju pārstāvji.) No milzīgās to mazzemnieku pamatmasas, kuru rīcībā bija 5–6 ha, no agrārās reformas ieguvēji bija tikai 2–3 %. Reāli zemes trūkuma rezultātā piešķirtie zemes gabali nepārsniedza 2–3 ha. Vidējie zemnieki, kuri sastādīja ļudoviešu kustības lielāko daļu, uz sava zemes gabala palielināšanu praktiski nevarēja rēķināties. Bezzemnieki, kuri nesaņēma cerētos 5 ha, arī bija neapmierināti. Daļa zemnieku cerēja izmantot iespēju saņemt zemi rietumu apgabalos, kuru pievienošana Polijai tika gaidīta. Vairākumu zemnieku reforma neskāra un viņi turpināja pret jauno varu ieņemt nogaidošu pozīciju.

Pēc visas Polijas atbrīvošanas šajās jau „reformētajās” vojevodistēs aprītē nokļuva vēl ap 60 000 ha zemes, konfiscētas vācu kolonistiem, vietējiem etniskajiem vāciešiem, personām, kuras bija

sadarbojušās ar okupantiem, kā arī ap 400 000 ha zemes, kura līdz tam piederēja ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu tautības zemniekiem, kuri pārcēlās (tika pārcelti) uz dzīvi PSRS. Taču pēc aprēķiniem, kuri tika likti priekšā KRN sēdē 1945.gada 1.-3. maijā, no Belostokas, Lubļinas un Žešuvas vojevodistēm uz rietumos no Vācijas iegūtajām zemēm bija jāpārvieta vēl 96 100 ģimeņu, kurām joprojām trūka zemes. Un tikai tad varētu sasniegt toreizējo sapņu proporciju: 80 iedzīvotāju uz 100 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Praktiski tas līdzinājās 5 ha uz vienu zemnieka saimniecību. Bet, kā jau Zemnieku partijas (ļudoviešu) kongresā paziņoja kāds delegāts no Vlodavas (*Włodawa*) gminas: „Piecu hektāru saimniecība ir nederīga; tā nespēs pabarot ģimeni no četriem cilvēkiem. Bet kas notiks, ja ģimene sastāvēs no astoņiem cilvēkiem? Vai var ar pieciem hektāriem uzturēt zirgu? Nē. Saimnieks, kuram būs pieci ha, nevarēs būt ne saimnieks, ne algādzis. Algādzis – tāpēc, ka viņam nebūs laika iet peļņā, saimnieks – tāpēc, ka nevarēs uzturēt savu ģimeni”.

Tādejādi 1944.gada agrārā reforma neatrisināja nevienu zemnieku ekonomiskās un sociālās atbrīvošanas problēmu. Polijas Tautas Republikā vēsturnieki gan uzsvēra, ka reformai bija liela vēsturiska un politika nozīme, jo minētajās vojevodistēs tika likvidēta muižnieku šķira. (Konfiscētās muižas pēc poļu agrārvēsturnieka V. Gora aprēķiniem piederēja ap 1 000 muižnieku dzimtām.) Zemnieku šķirai tas devis „nepieciešamo vēsturisko gandarījumu”, pierādījis, ka jaunajai varai piemīt ne tikai nacionālās atbrīvošanās, bet arī sociālās revolūcijas raksturs, ka zemniekiem ir vērts aizstāvēt to ar ieročiem rokās.

Tomēr nākotnē vēl vairākkārt nācās pārdalīt toreiz – 1944.gada rudenī – dalīto zemi, ņemt nost tiem, kuri sākotnēji bija saņēmuši pārāk daudz, papildus platības piešķirt tiem, kuri bija saņēmuši pārāk maz, bija baidījušies prasīt zemi. Ilgi nācās izšķirt pirms kara veiktās parcelācijas, kuru bija atcēlušī vācieši, rezultātu un jau pēc kara, tos neievērojot, atkal pārdalītās zemes piederības jautājumus. Protams, nācās atbrīvot netaisnīgi arestētos reformas pretiniekus un sodīt pārāk aizrautīgos reformatorus. Tā visa varētu nebūt vai vismaz būt daudz mazākos apmēros, ja reforma būtu pietiekami pamatīgi izstrādāta, ņemot vērā visus iespējamās sarežģījumus. Taču, tur jau tā lieta, ka PSP nevarēja gaidīt, kamēr speciālisti izšķirs jautājumu, ņemot vērā gan tautas masu vēlmes, gan visas valsts ekonomiskās attīstības vajadzības. Viņiem pirmkārt bija jārada savu politisko piekritēju slānis, lai stingri saņemtu un noturētu varu, tāpēc agrārā jautājuma saimnieciskais aspekts tika pakļauts politiskajam. Muižnieku zemes īpašuma likvidācija „vecajās” poļu zemēs tika pabeigta jau 1945.gadā.

Ar Polijas teritorijas atbrīvošanu no nacistiem agrārā reforma aptvēra arvien jaunus rajonus. Poļu sīkzemnieku un bezzemnieku neuzticība un pasīvā pretestība reformai pamazām tika pārvarēta. 1945.gadā muižnieku saimniecību sadalīšana norisa jau ar krietni enerģiskāku zemnieku līdzdalību nekā iepriekšējā gadā. Zemnieku vidū bija mazāk šaubu un baiļu. Arī PSP sabiedrotās: PPS un SL krietni aktīvāk piedalījās reformas īstenošanā.

Pēc tam, kad Polijai tika pievienotas bijušās Vācijas zemes līdz Oderai un Neisai, PNAK dekrētā par agrāro reformu tika ieviesti labojumi. 1945. gadā PSP jau lielāku uzmanību kā iepriekš varēja veltīt ekonomiski rentablu saimniecību radīšanai agrārās reformas gaitā. Tika ņemtas vērā attīstības tendences un saimniecību lielums atsevišķos lauksaimniecības rajonos. Partija atkāpās no agrāk deklarēta principa neradīt saimniecības lielākas par 5 ha. Tikai „vecajās” poļu zemēs zemnieki varēja iegūt līdz 5 ha. Tajos rajonos, kur bija zemes rezerves, tika atļauts radīt 7-8 ha lielas saimniecības, jauniegūtajās rietumu zemēs – 15 ha saimniecības, bet lopkopības jomā specializētās saimniecības – pat 20 ha lielas. Vidējie zemnieki saņēma tiesības iegūt piegriezumus savām saimniecībām. Tie, kuri

„vecajās zemēs” nevarēja rēķināties ar savas saimniecības paplašināšanu līdz 5 ha, guva iespēju saņemt lielāku zemes gabalu Polijas jauniegūtajās zemēs.

Jau līdz pavasara sējai reforma pamatos bija veikta. Nebija sadalīti tikai vēl neatmīnētie lauki. Parcelācijai bija paredzēti 1 341 213 ha. 1945.gada 15.jūlijā sadalīti bija 1 116 787 ha. Radītas tika 154 726 jaunas saimniecības. Tās veidoja 41,59% no visām zemi saņēmušajām saimniecībām.

Jāsaka, ka literatūrā sastopami visai dažādi skaitļi par reformas gaitu, atšķiras gan zemi ieguvušo ģimeņu skaits, gan to rīcībā nodotās zemes daudzums. Tā, pēc A. Aplbaumas ziņām, kopumā tika konfiscēts apmēram 10 000 īpašumu un vēl 13 000 saimniecību tika samazināta platība. Zemes reforma skāra apmēram 20 procentus lauksaimniecības zemju. Ir dati, ka uz 1945.gada 15.jūliju 400 000 ģimeņu saņēma 1 100 tūkstošu ha sadalītās muižnieku zemes, un citas ziņas, ka 1945.gadā vairāk nekā 260 000 ģimeņu saņēma ap 900 000 ha zemes. Iespējams, ka atšķirību radījusi „vecu” un t.s. rietumu zemju datu uzskaitē vai tās izpalikšana.

Pilnībā gan agrārā reforma noslēdzās tikai 1949.gadā. Pavisam pēc visas Polijas teritorijas atbrīvošanas un rietumu rajonu pievienošanas Polijas zemnieku rokās pārgāja ap 6,1 miljoni ha zemes. Tika izveidotas 813 000 jaunas saimniecības, 254 000 saņēma piegriezumus. Tādejādi trešā daļa no visām poļu zemnieku saimniecībām saņēma zemi vai tās piegriezumus. Zemniecība tika atbrīvota no agrākajiem parādiem muižniekiem, bankām, turīgajiem zemniekiem. Tas visvairāk atviegloja vidējo zemnieku stāvokli.

Agrārā reforma Polijas laukos likvidēja ne tikai visas feodālisma paliekas, bet arī lielkapitālistiskās saimniecības. Reforma formāli nebija virzīta pret turīgajiem zemniekiem, bet tāpēc, ka rietumu rajonos turīgo zemnieku daļa bija pēc tautības vācieši, kas bija spiesti atstāt savas saimniecības, mainījās zemniecības noslāņošanās aina. Pēc poļu vēsturnieku V. Gora un H. Slabeka datiem pēc reformas īstenošanas 1950. gadā izrādījās, ka 10 līdz 20 ha lielas saimniecības salīdzinājumā ar 1939. gada janvāri sastāda 95 %, bet lielākas par 20 ha – 59,3%.Tātad lielo saimniecību īpatsvars bija kritis straujāk.

Faktiski ar sasteigto agrārā jautājuma risināšanu (un neatrisināšanu) tika ielikta pamatīga mīna ar laika degli komunistu jaunveidojamās valsts pamatos, kura „sprāga” pat vairākkārt, kā tikai radās kārtējās pārtikas apgādes grūtības.

Gan pēckara grūtības kopumā, gan reformas realizācija, kas turpinājās arī 1945. gada sējas periodā, objektīvi nopietni sarežģīja lauksaimnieciskās ražošanas izvēršanu un pārtikas jautājuma risināšanu. Gaidot reformas rezultātus, daļa zemnieku kavējās ar zemes apstrādes uzsākšanu. Daudziem zemes saņēmējiem nebija inventāra. Valdības stādītie reformas ekonomiskie un sociāli-politiskie mērķi nonāca pretrunā: tā jaunajai varai palīdzēja radīt sociāli-politisku bāzi, bet traucēja lauksaimniecības attīstību.

Valsts iestādes veica pasākumus palīdzībai zemniekiem. Valsts lauksaimniecības banka piešķīra 215 miljonu zlotu aizņēmumus zemniekiem sēklas, mājlopu, lauksaimniecības darba rīku u.c. iegādei. Pēc valdības lēmuma tika izveidoti valsts traktoru un lauksaimniecības mašīnu uzņēmumi, kuri ar šo tehniku palīdzēja zemniekiem sējas un citos darbos. 1945. gada pavasarī ar šo uzņēmumu traktoriem tika uzarti 301 179 ha. Zemniekiem palīgā tika nosūtītas Polijas armijas vienības. Jau augstāk teikts par Sarkanās armijas palīdzību poļu zemniekiem.

1945. gada 11. aprīlī valdība izdeva rīkojumu par kaimiņu savstarpējo palīdzību. Saskaņā ar to visu saimniecību, kurās bija inventārs, vilcējspēks un darba rokas, pienākums pēc sējas beigām savā zemē bija par nelielu samaksu palīdzēt tām saimniecībām, kuras bija kara izpostītas, kurām nebija darba spējīgu ģimenes locekļu vai vilcējspēka. Tomēr kopējais apsētās zemes daudzums bija tikai 48,5 % no pirmskara līmeņa. Īpaši slikts stāvoklis bija tais rajonos, kuros 1944. gadā ilgstoši atradās

fronte, kā arī rietumu zemēs. Pēdējās $\frac{3}{4}$ platību palika neapsētas. Tomēr pirmās sējas rezultāti rādīja, ka zemniecība, saņemot valsts atbalstu, spēj apstrādāt agrāk muižniekiem piederējušo zemi. Kopumā 1945. gadā graudu raža sasniedza ap $\frac{1}{2}$ no pirmskara līmeņa.

Agrārās reformas īstenošanai bija uzskatāmas politiskas sekas. Mainījās zemniecības noskaņojums. Jau reformas gaitā sākās ierindas karavīru aiziešana no AK un BCh, atsevišķu to vienību legalizēšanās, lai varētu piedalīties zemes sadalē. 1944.gada novembrī PSP CK plēnumā izskanēja dati, ka, ja AK rindās pirms Polijas atbrīvošanas bija 60–65 tūkstoši dalībnieku, pēc daļējas atbrīvošanas – 30–35 tūkstoši, tad reformas īstenošanas laikā to skaits kritās līdz 15–18 tūkstošiem. Skaitļi gan neatspoguļoja patieso AK biedru skaitu un mūsdienu dati no nosauktajiem atšķiras, taču iezīmētā tendence pastāvēja.

Taču zemniecības kopējo noskaņojumu šai laikā nevar vērtēt viennozīmīgi. No vienas puses, zemes saņēmēji varēja būt pateicīgi jaunajai varai par agrārās reformas īstenošanu. Taču, no otras puses, tā neattaisnoja viņu cerības, iegūtās zemes daudzums vairākus šķita nepietiekams. Neapmierinātība tika pausta arī jaunajai varai.

Otrs zemnieku neapmierinātības izraisītājs bija lauksaimniecības produktu sagādes sistēma. Ar to sevišķi neapmierināti bija turīgie zemnieki, kuri neko neieguva no reformas, bet iznesa galveno piegāžu smagumu. Kopumā uz 1945.gada oktobri valstī bija izpildīti tikai 9 % no gadam noteiktā lauksaimniecības produktu piegāžu apjoma, kas liecināja gan par zemnieku nevēlēšanos faktiski bez atlīdzības atdot valstij savus ražojumus, gan par piegāžu apjoma nepareizu noteikšanu.

Zemnieku noskaņojums savukārt ietekmēja ļudoviešu partijas biedru pozīciju. Agrārā jautājuma risinājums ieguva sevišķu nozīmi tālākajā **ļudoviešu darbībā**.

Pati ļudoviešu kustība nebija vienota, 1944.gada 6.septembra PNAK dekrētu par agrāro reformu ļudovieši uztvēra dažādi. Tas arī atspoguļojās 1944.gada 17.septembrī Ļubļinā pēc grupas „*Wola Ludu*” iniciatīvas notikušajā partijas kongresā. Tajā bija pārstāvēti galvenokārt salīdzinoši kreisi kustības dalībnieki, taču bija arī labēji noskaņoti. Kongresā piedalījās KRN priekšsēdētājs B. Beruts, PNAK, Polijas armijas, arī Sarkanās armijas pavēlniecības pārstāvji. Pēc kongresa atrašanās vietas šo ļudoviešu kustības strāvu sāka saukt par Ļubļinas SL.

Kongress gan izteica atbalstu PNAK, atzinīgi novērtēja tās Manifestu un strādnieku šķiras un zemniecības savienības ideju jaunas Polijas celtniecībā, apsveica draudzību ar PSRS. Taču tajā izraisījās spraigas diskusijas jautājumos par agrāro reformu un ļudoviešu kustības vietu PNAK vadīto spēku vidū.

Daļa delegātu prasīja pārskatīt 6.septembra dekrētu un palielināt piešķiramos zemes gabalus līdz 15 ha. Kaut kreisi noskaņotie delegāti panāca kongresa atbalstu dekrētam kopumā, taču pieņemtajā lēmumā bija norādīts uz nepieciešamību „tuvākajos gados veikt dekrēta revīziju”. Šī pozīcija atspoguļoja vidējo zemnieku neapmierinātību, kuriem pēc dekrēta zeme nepienācās. Tieši viņi bija ļudoviešu kustības aktīvākais spēks un viņu mērķis bija panākt zemes piešķiršanu galvenokārt zemniekiem-zemes īpašniekiem, lai tie varētu radīt rentablas saimniecības, bet nevis bezzemniekiem.

Daudzi kongresa dalībnieki pauda neapmierinātību ar to, ka PNAK vadošā loma bija PSP, daļa delegātu prasīja panākt ļudoviešu prioritāti PNAK, nodrošināt partijas „ietekmi un pozīcijas, kas atbilstu poļu zemniecības skaitam, svaram, politiskajam un ekonomiskajam spēkam”. Ar to faktiski tika pieprasīts, lai PNAK sastāvs atspoguļotu zemniecības kā skaitliski lielākās poļu tautas daļas lomu, kurai ir tiesības pārvaldīt valsti. Kongress kritiski vērtēja S. Mikolajčika darbību, taču reizē arī nosūtīja viņam aicinājumu atgriezties valstī. Tiem SL-Roch biedriem, kuri bija gatavi atbalstīt kongresa lēmumus, tika piedāvāta sadarbība vienas partijas rindās.

Savukārt PSP panāca to ļudoviešu, kuri neatzina reformas pareizību, atstumšanu no tās vadības. Par partijas Galvenās valdes priekšsēdētāju tika ievēlēts S. Koteks–Agroševskis.

Kongresa gaita liecināja gan par veco pirmskara tradīciju, agrārisma ideoloģijas lielo lomu, SL-Roch priekšsēdētāja S. Mikolajčika personīgo lielo ietekmi ļudoviešu kustībā, gan SL kreisā strāvojuma, kurš balstījās uz PSP atbalstu, centās pielāgoties jaunajiem apstākļiem, kad valsti atbrīvoja galvenokārt Sarkanā armija un situāciju tajā noteica PSRS staļiniskā vadība, pieaugušo svaru.

1944.gadā SL tika pārstāvēta vairāku no nacistiem atbrīvoto vojevodistu pārvaldes iestādēs. Sākotnēji partijas biedru skaits gan nepārsniedza 5–10 tūkstošus. 1944.gada novembrī partijas organizācijas darbojās 60% povjatu, bet decembrī – jau visos. Pirmajās nedēļās pēc atbrīvošanas no nacistiem pastāvoša entuziasma viļņa ietekmē desmiti tūkstoši zemnieku pievienojās Zemnieku partijai (SL). No 1944.gada beigām līdz 1945.gada pavasarim tās biedru skaits izauga no dažiem tūkstošiem līdz apmēram 200 tūkstošiem. Partijai bija ievērojama ietekme Zemnieku pašpalīdzības savienībā (*Związek Samopomocy Chłopskiej*), kura tika izveidota pēc PSP un SL iniciatīvas 1944.gada decembrī. 1945.gadā tajā sastāvēja vairāk nekā 450 000 cilvēku. 1944.gada novembrī arī patērētāju-noieta kooperācijas pārstāvju kongress izteicās par sadarbību ar jauno varu. Tika radīts (faktiski atjaunots) vienots pilsētas un lauku kooperatīvu centrs „*Spolem*” (Kopīgi).

Agrārajai reformai attīstoties un SL popularitātei attiecīgi pieaugot, daļa ļudoviešu no SL-Roch iestājās tās rindās. Reformas gaitā vairums ļudoviešu pameta „londoniešu” nometni. Taču tas nebūt nenozīmēja, ka SL nostiprinājās kā kreiss spēks. Ne visi no pārnākušajiem bija gatavi tūlīt pievienoties kreisi-demokrātiskajiem spēkiem. Iestājoties partijā agrākajiem SL-Roch biedriem, mainījās arī noskaņojums pašā SL. Partijas vadībā bija pārstāvēti kā kreisie, uz sadarbību ar Pagaidu valdību orientētie, tā arī centriski un pat labēji noskaņotie darbinieki, kuri uzstāja uz S. Mikolajčika līnijas atbalstīšanu. Īpaši nopietnas domstarpības izraisīja jautājums par sadarbības nosacījumiem ar komunistiem. Gan ļudoviešu līderu, gan ierindas biedru vairākums nevēlējās atzīt komunistu vadošo lomu sabiedrībā, ko pēdējie oficiāli sauca par strādnieku šķiras vadošo lomu savienībā ar zemniecību. PSP darbinieki uz vietām ļoti bieži šo „strādnieku šķiras vadošo lomu” traktēja kā tiesības uzspiest savu gribu ļudoviešiem, citām partijām, demonstrēja nevēlēšanos meklēt politiskus kompromisus. Daļa SL biedru ar to nevarēja samierināties, aktīvi uzstājās pret tādu vienotību kreiso spēku blokā, kas nozīmēja pakļaušanos PSP ietekmei.

Reizē turīgā zemniecības daļa bija neapmierināta ar to, ka agrārā reforma, kaut nebija tieši pret to vērsta, tomēr pārsvītvoja tās cerības saņemt kaut daļu muižnieku zemju, bet jaunā vara ar administratīviem un ekonomiskiem līdzekļiem, ar ekspluatācijas novēršanas lozungu ierobežoja tās izaugsmes iespējas. Arī jaunie zemes saņēmēji nebija droši par savu nākotni. Zemnieku vairākums centās pārveidojumus virzīt pastāvošās iekārtas pilnveidošanas, nevis kapitālisma iznīcināšanas virzienā, kā tos saprata strādnieku partija. Tāpēc 1945.gada pavasarī SL vadībā nostiprinājās S. Mikolajčika piekritēju grupa. Jau līdz S. Mikolajčika atgriešanās brīdim 1945.gada vasarā valstī vairākumā SL organizāciju vadībā atradās viņa piekritēji. Šīs organizācijas prasīja partijas vadības nomaiņu, kritizēja PSP politiku, arī Sarkanās armijas un PSRS rīcību. Uz S. Mikolajčiku tika liktas cerības, ka viņš izlabos agrāro reformu, apstādinās citus pārveidojumus, piemēram – rūpniecības nacionalizāciju, noregulēs attiecības ar PSRS, lai Polijai nebūtu jācieš „nacionāli” zaudējumi. Tad varētu runāt par „sociālistiskās” revolūcijas apstādināšanu, iespēju ieviest demokrātisku iekārtu, balstītu uz kompromisiem pašā poļu sabiedrībā.

Paša S. Mikolajčika nostāja galvenokārt bija pakļauta starptautisko norišu ietekmei. 1944.gada septembrī pēc sarunām Maskavā S. Mikolajčiks paziņoja, ka pārliecinājies par „neiespējamību sadarboties” ar PNAK pārstāvjiem. Taču šāda pozīcija ātri izplēnēja, jo šai laikā tuvojās sakāvei Varšavas sacelšanās, kā arī Rietumu lielvalstis izdarīja spiedienu uz Polijas valdību emigrācijā, lai tā ievērotu Rietumvalstu intereses, netraucētu tām uzturēt sabiedroto attiecības ar PSRS. Sakarā ar neveiksmīgo Varšavas sacelšanās gaitu un tikpat neveiksmīgajām S. Mikolajčika sarunām Maskavā **PVE** izraisījās nu jau kārtējā **krīze**.

PVE bija jāizšķiras vai mēģināt vienoties ar PNAK, aiz kuras stāvēja PSRS vadība, par vienotas Polijas pagaidu valdības izveidi, vai turpināt cerēt uz kādu brīnumainu pavērsienu kara gaitā, antihitleriskās koalīcijas sabiedroto attiecībās.

Vismaz daļai no „Londonas poļiem” bija savi cēloņi turpināt sarunas ar PNAK – tikai nodibinot sakarus ar Polijā reāli eksistējošu valdību viņi varēja netraucēti atgriezties dzimtenē un cerēt tur uz kādu ietekmi. Turpretī “sanācijas” aprindas bija kategoriski pret šādu vienošanos, kas atstātu tās ārpus valdības. Labējā opozīcija centās panākt S. Mikolajčika atcelšanu no premjerministra amata un savas ietekmes nostiprināšanos gan PVE, gan tās Delegatūrā Polijā.

Generālis K. Sosnkovskis, kurš tai laikā atradās Itālijā, radiogrammā prezidentam V. Račkevičam asi iebilda pret varbūtējo valdības Londonā apvienošanu ar PNAK, piedāvāja radīt jaunu valdību, kurā ietilptu arī galēji labējie spēki, tai skaitā no Nacionālās partijas. Telegrammā V. Račkevičam viņš rakstīja: „Ziņoju prezidenta kungam, ja patreizējā [S. Mikolajčika] brauciena uz Maskavu rezultātā notiks piekāpšanās uz Polijas rēķina un tai vai citā formā noritēs legālās un padomju agentu valdības saplūšana, poļu bruņotie spēki necietīs tādu lietu pavērsienu, un tādā gadījumā es paredzu grūti pēc tās sekām prognozējamu krīzi, kas var izpausties, mazākais, atteikumā pakļauties valdībai, kura novedusi poļu jautājuma izlemšanu tādā stāvoklī...” Faktiski tā bija valdības šantāža ar armijas dumpi. Darbojās loģika: ja jau savulaik J. Pilsudskis varēja padzīt likumīgi ievēlētu valdību, tad kāpēc lai to pašu ar apšaubāmas likumības valdību nevarētu izdarīt Polijas bruņoto spēku virspavēlnieks Rietumos K. Sosnkovskis?

1.septembrī K. Sosnkovskis izdeva AK pavēli N 19, kurā izcēla poļu nopelnus Otrā pasaules kara gaitā, uzsvēra to dalību cīņās Rietumos un tai pat laikā pārmeta Rietumu sabiedrotajiem pasivitāti un neieinteresētību palīdzības sniegšanā Varšavas sacelšanās dalībniekiem.

Taču šīs K. Sosnkovska uzstāšanās tikai vājināja viņa politisko lomu un deva iespēju S. Mikolajčikam prasīt K. Sosnkovska atstādināšanu. Briti bija neapmierināti ar viņa apgalvojumu, ka Polija iestājusies karā, klausīdama Lielbritānijas valdības iedrošinājumam. Tāpat Rietumu sabiedrotajos valdīja neapmierinātība, ka viņš nebija pieminējis to gaisa spēku pūles palīdzēt Varšavai par spīti lielajiem attālumiem un Padomju Savienības noraidošajai nostājai. Premjerministrs S. Mikolajčiks 9. un 10. septembrī apmeklēja prezidentu V. Račkeviču ar prasību atcelt K. Sosnkovski no ieņemamā virspavēlnieka amata, jo tas iejaucās politikā un traucēja sarunām Maskavā, kuras veda S. Mikolajčiks. Premjera pūliņus atbrīvoties no sanācijas grupas balsta valdībā K. Sosnkovska atklāti atbalstīja arī briti. Lielbritānijas vēstnieks O. O’Melejs un ārlietu ministrs A. Īdens šo jautājumu pārrunāja ar prezidentu V. Račkeviču. 1944.gada 22.septembrī A. Īdens vizītē pie V. Račkeviča tieši uzstādīja jautājumu par K. Sosnkovska atbrīvošanu. (Ja to nevar saukt par iejaukšanos citas valsts valdības iekšējās lietās, tad nav skaidrs, ko tad par tādu var nosaukt.) V. Andersss, kurš 1944.gada septembrī apmeklēja Londonu, rakstīja, ka „poļu valdība atrodas zem smaga britu spiediena (Amerika palika pasīva) pakļauties Krievijas prasībām.” Tai pat dienā PVE,

ievērojot minēto spiedienu, arī pieprasīja prezidentam atcelt K. Sosnkovski no virspavēlnieka posteņa.

Visu šo prasību rezultātā un saskaņā ar ministru kabineta lēmumu prezidents V. Račkevičs 30.septembrī atcēla K. Sosnkovski no Augstākā virspavēlnieka amata un, kā jau agrāk teikts, viņa vietā iecēla T. Komorovski, kurš šai laikā devās vācu gūstā, bet vēlāk (1945.gada februārī – maijā) par tā aizvietotāju kļuva V. Andersss.

Tā ar Lielbritānijas un ASV valdību atbalstu S. Mikolajčikam kā vienīgajam poļu līderim, tās partijas (ļudoviešu) pārstāvim, ar kuru bija gatava vest sarunas Maskava un Ļubļina, pagaidām izdevās saglabāt savu amatu, taču „londoniešu” vidū iezīmējās ļudoviešu (SL-Roch) un Darba partijas (*Stronnictwo Pracy*) opozicionāla savienība.

Tomēr tās bija tikai dažādu emigrācijas grupu taktikas atšķirības. Abas tās vēlējās par katru cenu saglabāt varu Polijā mantīgo slāņu rokās. Sprotot, ka pēc PNAK nodibināšanās un PSRS atbalsta tai atklātās demonstrēšanas, varu saņemt būs grūti, abas tās atklāti lika cerības uz tādas situācijas radīšanu, kura liktu Rietumvalstīm izdarīt spiedienu uz PSRS un piespiest atzīt PVE. Labējie vēl joprojām loloja cerības, ka ar Rietumvalstu palīdzību tiem izdosies ne tikai saglabāt varu, bet panākt arī līdz karam Polijas valdījumā esošo austrumu teritoriju saglabāšanu un to pieaugumu uz Vācijas rēķina. Reālistiskāk noskaņotie poļu politiķi ar S. Mikolajčiku priekšgalā lielā mērā Rietumu līderu spiediena rezultātā jau apzinājās, ka 1939.gada PSRS rokās nonākušās teritorijas vairs neatgūt, un viņu pašu atgriešanās pie varas ir atkarīga vairs ne tik daudz no Rietumvalstu vadītāju, cik no J. Staļina politiskajiem plāniem.

V. Andersss īpaši uzsvēra V. Čērčila pozīciju, kuru acīmredzot bija ietekmējusi ne tik daudz 10.septembrī izteiktā Padomju valdības gatavība atsākt atspoles lidojumus, lai sniegtu Varšavas sacelšanās dalībniekiem, un padomju daļu uzbrukums Prāgai, bet arī angļu-amerikāņu uzbrukuma Rietumu frontē apstāšanās septembrī vācu sīvas pretošanās rezultātā. Britu premjers, uzstādamies Lielbritānijas apakšnamā, paziņoja : „Teritoriālām pārmaiņām ar Polijas robežām jānotiek. Krievijai ir tiesības uz mūsu atbalstu šai lietā. Turklāt es ceru, ka padomju valdība atbalstīs mūsu vienoto rīcību poļu problēmas atrisināšanā. Tāpat es ceru, ka mēs neredzēsim divas konkurējošas Polijas valdības, no kurām vienu atzītu Padomju Savienība, bet otra stingri turētos pie rietumu lielvalstīm. Es dedzīgi gaidu, ka Mikolajčiks, ģenerāļa Sikorska cienīgais pēcnieks — vīrs, kas noteikti vēlas panākt draudzīgu saprašanos un nokārtojumu ar Krieviju, kopā ar saviem biedriem drīzumā varēs atjaunot tās nozīmīgās sarunas Maskavā, kas pārtrūka dažus mēnešus atpakaļ. Man ir stipra cerība un arī ticība, ka tiks sasniegts labs atrisinājums un sastādīsies vienota poļu valdība, kas baudīs triju lielvalstu uzticību un nodrošinās Polijai to spēku, suverenitāti un neatkarību, kuru mēs visi trīs esam pasludinājuši par savu mērķi un apņēmību...” Ģenerālis V. Andersss sakarā par šo britu premjera pasludināto cerību jau pēc kara rakstīja: „Labi pazīdams Krieviju, es nevarēju pieņemt Čērčila optimismu attiecībā uz saprašanās iespējām Polijas lietās. Es zināju, ka suverenitāte un neatkarība padomju iespaida joslā nebija iespējama.” Jāatzīst, par vienotas poļu valdības sastādīšanas iespēju taisnība tomēr bija V. Čērčilam, bet par īstu „suverenitāti un neatkarību padomju iespaida joslā” – V. Anderssam.

Pēc augusta sākumā notikušo PVE un PNAK sarunu neveiksmes S. Mikolajčiks bija solījis pēc konsultācijām ar citiem PVE locekļiem tās turpināt. Taču “sanācijas” piekritēju grupa PVE līdz pēdējam pretojās sarunu atsākšanai. Faktiski tikai V. Čērčila draudu ietekmē atstāt PVE bez Lielbritānijas atbalsta, ja tā atteiksies no konsultāciju Maskavā turpināšanas, varēja sākties sarunu otrais etaps Maskavā. „Ar šausmīgiem draudiem”, – 12.oktobrī rakstīja V. Čērčils ASV prezidenta padomniekam H. Hopkinsam, viņam izdevies „pārliecināt” S. Mikolajčiku nekavējoties no Londonas doties uz Maskavu.

Britu-kanādiešu vēsturnieks M. Kitčens atzīmējis, ka neraugoties uz Rietumu sabiedroto sekmīgo izcelšanos Normandijā, britu–padomju attiecības 1944.gada rudenī pasliktinājās un viens no cēloņiem tam bija notikumi Polijā. Otrā pasaules kara noslēguma posmā vairākums Lielbritānijas ārlietu resora darbinieku uzskatīja, ka PSRS

rūpējas par savu drošību, un, kaut tās metodes bija skarbas, un tās attieksme pret sabiedroto interesēm nopelama, tomēr tās politika bija pilnīgi izprotama un neradīja draudus Lielbritānijas interesēm. Citas pieejas piekritēji uzskatīja PSRS par Lielbritānijas nāvīgu ienaidnieku, pret kuru jāvērs visi iespējamie aizsardzības pasākumi. Kā šādu aizsardzības pasākumu varēja arī uzskatīt padomju ietekmes izplatības nepieļaušanu Polijā un britu ietekmes nostiprināšanu tajā. Abas nostājas konfrontēja, taču līdz pat kara beigām pārsvarā bija pirmā.

Kaut Rietumu acīs Polija bija svarīgs sabiedrotais, tomēr primāra nozīmē bija to sadarbībai ar PSRS, ko diktēja sabiedroto militārās intereses. Tāpēc Rietumu valstis uzturēja Polijas valdību emigrācijā, 1944.gada vasarā pasludināja AK par karojošu pusi pret nacistisko Vāciju, bet nepārkāpa to robežu, aiz kuras varētu sekot lielāks vai mazāks konflikts ar PSRS. Vēl vairāk, Rietumvalstu valdības izvērsa spiedienu pret Polijas valdību emigrācijā, pieprasot no tās piekāpšanās PSRS priekšā, uzskatot par pamatotu tās valdības vēlmi panākt savu robežu drošību. Rietumu sabiedroto pozīcija kara laikā būtiski ietekmēja Polijas pēckara likteni.

Tai pat 1944.gada 12.oktobrī **PVE delegācija** ieradās **Maskavā**. Pirms izlidošanas tā saņēma stingras instrukcijas sarunās ar PSRS delegāciju ievērot sekojošo līniju: 1) piekrist demarkācijas līnijai aptuveni atbilstoši Kērzona līnijai ar atrunu, ka galīgā poļu-padomju robeža tiks noteikta pēc kara beigām vispārēju vēlēšanu rezultātā; 2) piekrist Polijas valdības emigrācijā paplašināšanai ar trijiem komunistiem no zemes (Polijas), bet nevis apvienojoties ar PNAK; 3) neiebilst pret pakļaušanos Padomju Savienībai militārajos jautājumos; 4) noraidīt priekšlikumus par prezidenta vēlēšanām un izmaiņām konstitūcijā līdz šo jautājumu atrisināšanai vispārējās vēlēšanās.

Maskavā atradās arī PNAK delegācija, ieradusies tur pēc Padomju valdības ielūguma 11.oktobrī. Delegācija puda gatavību panākt vienošanos ar PVE uz tiem pamatiem, kurus PNAK bija piedāvājusi jau augusta sarunās, kas nebija nesušas rezultātus (Kērzona līnijas un 1921.gada Konstitūcijas atzīšana, valdības sastādīšana uz PNAK pamata).

Polijas jautājums pirmkārt tika skatīts V. Čērčila un A. Īdena sarunās ar padomju vadītājiem. F.D. Rūzvelts sarunās nevarēja piedalīties, jo bija iesaistīts prezidenta vēlēšanu kampaņā pašās Savienotajās valstīs. Viņa vizīti uz Maskavu pirms vēlēšanām prezidenta padomdevēji uzskatīja par nevēlamu. ASV sarunās pārstāvēja sūtnis A. Harimans. 1944.gada 13.oktobrī Maskavā notika Lielbritānijas un PSRS valdību vadītāju un ASV sūtņa tikšanās ar PVE pārstāvjiem.

Kā konferences norises tēlojumā rakstīja V. Anderss, no pirmā konferences brīža J. Staļins neatkāpās ne par sprīdi no padomju viedokļa, ka Kērzona līniju jāatzīst par robežu un ka Polijā jāpastāda valdība, kas dibinās uz Ļubļinas komiteju. V. Čērčils lika priekšā atzīt Kērzona līniju par poļu *de facto* robežu ar tiesībām pārspriest šo jautājumu miera konferencē. J. Staļins pēkšņi piecēlās un ļoti stingri teica: „Lai jautājums būtu pilnīgi skaidrs un novērstu jebkādas pārpratumus, es gribu uzsvērti deklarēt, ka padomju valdība nevar piekrist ministru prezidenta Čērčila formulai par Kērzona līniju. No mūsu puses nāku ar šādu papildinājumu: Kērzona līnija jāatzīst par nākamās padomju—poļu robežas bāzi.” V. Čērčils tikai ar žestu varēja izrādīt savu neapmierinātību un bezpalīdzību.

Interesantu ainu atklāj 1944.gada Polijas valdības emigrācijā ārlietu ministra T. Romera 13.oktobrī tapusī atskaite par PVE delegācijas šai dienā notikušo tikšanos ar triju lielvalstu pārstāvjiem. Tās laikā J. Staļins norādīja, ka Polijas valdības emigrācijā uzskatos ir divi trūkumi, kuri dara vienošanos par neiespējamu. Kā pirmais tika nosaukts PNAK ignorēšana, kurai PSRS jau bija nodevusi atbrīvoto teritoriju pārvaldi. Otrs trūkums bija atbildes par Polijas austrumu robežām izpalikšana. Padomju diktators uzsvēra, ka, ja poļu valdība grib saglabāt attiecības ar Padomju Savienību, izdarīt to viņa var vienīgi atzīstot Kērzona līniju kā galīgo poļu-padomju robežu. J. Staļinu atbalstīja V. Čērčils, norādot, ka milzīgie upuri, kurus nes Krievija, lai atbrīvotu Poliju, dod tai tiesības tiekties pēc Kērzona līnijas. Polija toties saņems kompensāciju Austrumprūsijā un Silēzijā. S. Mikolajčiks atbildēja, ka viņš nevar pieņemt tāda veida lēmumus, jautājumus par robežu pēc Konstitūcijas ir

jāizšķir tautai. Viņš paziņoja: „Jūs, kungi, būtu sliktās domās par mani, ja es piekristu atdot 40% valsts teritorijas un 13 miljonus poļu pilsoņu, tai skaitā 5 miljonus poļu.” Uz to J. Staļins nosauca S. Mikolajčiku par imperiālistu, kurš grib sagrābt zemes ar nepoļu iedzīvotājiem. Tad V. Molotovs paziņoja, ka Teherānā visu lielvalstu pārstāvji vienoti piekrita Kērzona līnijai un griezās pie Rietumu lielvalstu pārstāvjiem ar jautājumu, vai viņi var iebilst izskanējušajam apgalvojumam, jo pēc viņa domām S. Mikolajčiks par šo faktu nav informēts.

V. Andersa dotajā sarunu izklāstā šī epizode skan šādi: „Nobeigumā Molotovs runāja par Teherānas vienošanos: „Es vēlētos piebilst dažus vārdus par Teherānas apspriedēm Polijas jautājumā. Visi šo apspriežu dalībnieki ir klāt arī tagad, izņemot vienīgi prezidentu Rūzveltu. Es gribētu jums atgādināt, ko viņš teica, un ja gadījumā es kļūdus, domāju, ka citi liecinieki mani izlabos. Ļoti labi atceros prezidenta Rūzvelta vārdus, ka viņš pilnīgi piekrit Kērzona līnijai un ka pēc viņa domām tā ir taisnīga robeža starp Krieviju un Poliju. Pagaidām šī viedokļa publicēšana nebūtu vēlama. Tāpēc mēs varam apliecināt, ka Kērzona līnija atbilst ne tikvien padomju valdības, bet arī visu triju lielvalstu viedoklim. Es uzskatīju par nepieciešamu to pasvītrot, jo Mikolajčiks atsaucās uz triju lielvalstu nostāju.”

Mikolajčiks: „Vai es varu dabūt ziņas par to, kādi lēmumi pieņemti Teherānā par Polijas rietumu robežām?”

Molotovs: „Izpaudās domas, ka Oderas līnija ir taisnīga. Es neatceros, ka kādam būtu bijuši iebildumi.

Čērčils: „Arī es izteicu savu piekrišanu.”

Īdens: „Teherānā deklarēja, ka jaunā poļu robeža rietumos sniegsies līdz Oderai, ja poļi to gribēs.”

Čērčils: „Austrumprūsijā Polijai nolemtie apgabali stiepsies rietumos un dienvidos no Karalaučiem [Kēnigsbergas]. Vai šādos apstākļos jaunā vienotā poļu valdība varēs akceptēt Kērzona līniju par Polijas austrumu robežu ar priekšnoteikumu, ka šo jautājumu galīgi izlems miera konference? Es vēlētos piebilst, ka man nav bijis laika par to vienoties ar padomju valdību.”

Mikolajčiks: „Neesmu pilnvarots nākt klajā ar šādu deklarāciju.”

Tādejādi izrādījās, ka V. Molotovam ir taisnība – Kērzona līnijas atzīšana ir visu triju lielvalstu saskaņotu uzskatu izpausme. Vēlāk gan V. Čērčils un J. Staļins centās mīkstināt poļiem nepatīkamo ziņu. Notika šāda saruna:

Čērčils: „Danciga noteikti Polijai ir tik pat vērtā kā Ļvova.”

Staļins: „Krievu tauta runā ne tikvien par Dancigas, bet arī par Ščecinas (poļu: *Szczecin*, vācu: *Stettin*) atdošanu Polijai.” Čērčils: „Skaidrs.”

Šai sakarā jāmin arī mūsdienu poļu vēsturnieka un publicista J. Guza viedoklis. Viņš apgalvo, ka Teherānā pieņemtais lēmums par bijušo Polijas austrumu teritoriju likteni PVE bija zināms. „Iespējamība, ka ziņas par to nenonāca Londonas emigrantu nometnē, ir izslēdzama. Taču sabiedroto priekšā [Londonas poļi] izlikās, ka viss ir palicis pa vecam. Nepietika drosmes paskatīties patiesībai acīs, neizdevās tikt galā ar austrumu robežu problēmu.”

Jāsaka, ka radusies situācija bija ļoti nepatīkama kā Polijas valdībai emigrācijā, tā arī tās Rietumu sabiedrotājiem. Tāpēc nākamajā dienā (14.oktobrī) V. Čērčils uzaicināja PVE darbiniekus pie sevis. T. Romera atskaites turpinājums rāda, kā norisinājās šī tikšanās. Lielbritānijas premjerministrs uzsvēra, ka iepriekšējās dienas sēdes gaita „zināmā mērā atspoguļo Polijas nākotnes krīzi”. Britu premjers atgādināja, ka viņš vēl 1944.gada janvārī centās pārliecināt Polijas valdību emigrācijā atzīt Kērzona līniju. Ja tas būtu noticis, viss būtu daudz vienkāršāk, nebūtu radīta PNAK un būtu atjaunotas diplomātiskās attiecības ar PSRS. Tagad „ļubļinieši” sajauks galvu [Polijas iedzīvotājiem] un izraisīsies pilsoņu karš. V. Čērčils paziņoja, ka pārstāvju palātā viņš un valdība pilnībā solidarizēsies ar J. Staļinu. Britu premjers arī apgalvoja, ja S. Mikolajčiks piekritīs Kērzona līnijai, „krievi pārstās atbalstīt PNAK”. Ko gan S. Mikolajčikam nozīmējot ar šādu soli zaudēt „dažu poļu atbalstu”, ja viņš spēs atgriezties Polijā un radīt tur valdību, bet ja to nedarīs, „tad zaudēs visu”. S. Mikolajčiks atbildēja, ka „viņš bija Molotova paziņojuma pārsteigts, ka Čērčils un Rūzvelts Teherānā piekrita lēmumiem, nekonsultējoties ar Polijas valdību un pēc tam nepaziņoja Polijas valdībai, ka jautājums ir izšķirts tādā kārtā. Tagad no viņa prasa, lai viņš vienkārši parakstās zem triju lielvalstu lēmuma.” Papildus viņam būtu jāpiekrīt pārliekām Padomju prasībām par daudzpartiju valdības radīšanu, kurā

dominētu PNAK pārstāvji. Pēc tam S. Mikolajčiks atkārtoja argumentu, ka jautājumus par robežu pēc Konstitūcijas ir jāizšķir tautai. Tas sanikvoja V. Čērčilu, kurš paziņoja, ka viņš „mazgā rokas” un, ja S. Mikolajčiks ir tik stūrgalvīgs, „Anglijas valdība atmetīs ar roku visai šai lietai. Poļu strīdu dēļ Čērčils netaisās izjaukt mieru Eiropā. [...] Čērčils paziņos visai pasaulei, kāda nesaprātīga bija Polijas valdība, un Polijai būs jānes atbildība par jauna kara izraisīšanu, par kura upuriem kļuvis 25 miljoni cilvēku dzīvību.” Kad S. Mikolajčiks piemetināja, ka tagad viņam ir skaidrs, ka Polijas liktenis tika izlemts Teherānā, V. Čērčils iesaucās, ka gluži pretēji, Polija Teherānā tika izglābta. Viņš norādīja, ka nepiekrītot jaunajai robežai, S. Mikolajčiks „uz visiem laikiem izies no spēles”, bet „Polijas valdība taču neko nezaudē; jo krievi jau ir Polijā. Kad S. Mikolajčiks atzīmēja, ka Polija tik un tā „visu zaudē”, britu premjers atbildēja, ka „Polija zaudēs tikai Pripetes purvus un 5 miljonus, galvenokārt ukraiņus, bet ne poļus.” Kad S. Grabskis, kurš bija klāt sarunā, atzīmēja, ka neviens poļu Seims neapstiprinās lēmumu par teritoriju zaudēšanu, V. Čērčils ironiski atbildēja, ka „nekas netraucē Polijai tai brīdī, kad tā zaudēs lielvalstu atbalstu, pieteikt Krievijai karu. Rodas iespāids, ka Polija cīnās par tiesībām tikt sakautai un iznīcinātai, tai laikā kad viņš, Čērčils, pūlas glābt poļu nāciju”.

Bez jau izmantotās T. Romera atskaites eksistē arī citi sarunas pieraksti. Dokumentu krājumā, kur publicēta F.D. Rūzvelta un V. Čērčila sarakste kara laikā, citēts arī sekojošais V. Čērčila griešanās pie poļiem fragments: „Jūs esat cietsirdīgi cilvēki, kuri grib pazudināt Eiropu [...] Jums prātā tikai jūsu pašu nožēlojamās intereses [...] Man nāksies griezties pie citiem poļiem, un tā ir Ļubļinas valdība, iespējams [tā] strādās ļoti labi [...] ja jūs gribat pakļaut Krieviju, mēs dosim jums iespēju to izdarīt [...] Es nezinu, vai britu valdība arī turpmāk jūs atzīs.” Arī krievu vēsturnieks J. Žukovs, izmantojot jau citus dokumentus, devis savu sarunas pieraksta variantu. Tajā tikko citētā V. Čērčila doma izvērstā plašāk: „Jūs zaudēsiet tikai Pripetes purvus un piecus miljonus cilvēku. Ukraiņi nav poļi [...] Jūs neesat valdība, ja nevarat pieņemt tādu lēmumu. Jūs esat cietsirdīgi cilvēki, kuri grib uzspridzināt Eiropu. Atstāju jūs ar jūsu pašu problēmām. Jums nav atbildības sajūtas. Jūs nedomājat par Eiropas nākotni, jums galvās ir tikai jūsu nožēlojamās intereses. Acīmredzot Ļubļinas valdība var strādāt labāk. Tā kļūs par īstu valdību. Jūsu nelabojamais „*liberum veto*” traucē jums. Tā ir glēvulība no Jūsu puses [...] Ja jūs gribat iekarot Krieviju, mēs dodam jums šo iespēju. Es jūtos kā trako mājā. Neesmu pārliecināts, ka britu valdība turpinās jūs atzīt.”

Šis salīdzinoši garais abu tikšanās pārstāsts bija nepieciešams, lai parādītu to nožēlojamo (citu, precīzāku vārdu kā šo, kuru par PVE interesēm lietoja V. Čērčils, grūti atrast) situāciju, kādā tā bija nonākusi, realizējot savu „divu ienaidnieku” politiku. Jāatzīmē gan, ka īpaši otrās tikšanās laikā V. Čērčils, tāpat kā S. Mikolajčiks, lietoja demagoģiskus argumentus (var apšaubīt, vai viņš pats ticēja, ka Kērzona līnijas atzīšanas gadījumā „krievi pārstās atbalstīt PNAK”), minēja nepareizus skaitļus (S. Mikolajčika skaitļi par paredzamajiem Polijas zaudējumiem bija daudz tuvāki patiesībai), bet tomēr viņš labāk nekā PVE izprata Polijas intereses un, galvenais, tā brīža iespējas.

Raksturojot S. Mikolajčiku un citus viņa kabineta locekļus, kuri ieradās uz sarunām Maskavā, V. Čērčils, sadusmots par poļu politiķu spītību, 16. oktobrī vēstulē britu monarham Džordžam VI nosauca tos par „pieklājīgiem, bet nespējīgiem muļķiem”. Objektivitātes dēļ atzīmējams, ka B. Berutu un citus PNAK locekļus britu premjers raksturoja par „kalpiem [acīmredzams, PSRS – V.Š.], kādus pasaule vēl nav redzējusi.”

V. Čērčils sprieda ļoti ciniski, bet pragmatiski. Galu galā izrādījās, ka Lielbritānijas premjers raudzījās daudz tālāk nākotnē, nekā poļu politiķi, kurus viņš gribēja pievērst reāliem, nevis demonstratīviem lēmumiem.

PVE pārstāvji vēl mēģināja panākt F.D. Rūzvelta atbalstu. T. Romers 16. oktobrī ieradās pie amerikāņu vēstnieka A. Harimana un nodeva viņam S. Mikolajčika vēstuli, kurā faktiski bija prasīti ASV prezidenta paskaidrojumi par Teherānas konferences lēmumiem: „Liels pārsteigums man bija Molotova deklarācija 13. oktobra sanāksmē par triju lielvalstu pārstāvju galīgo vienošanos Teherānas konferencē, ka tā saucamai Kērzona līnijai jābūt Polijas un Padomju Savienības robežai, šajā sakarībā es atgādināšu, ka Vašingtonas sarunu laikā ar prezidentu 1944. gada jūnijā man tika pateikts, ka vienīgi maršals Staļins un ministru prezidents Čērčils vienojušies par Kērzona

līniju. Prezidents sevišķi uzsvēra, ka Savienoto Valstu valdības politika ir pret teritoriālu problēmu nokārtošanu pirms kara beigām. Teherānā viņš paskaidrojis, ka poļu-padomju konfliktu nevar atrisināt uz tā saucamās Kērzona līnijas bāzes. Prezidents man apsoliya, ka piemērotā brīdī viņš palīdzēs Polijai atgūt Lvovu, Drohobiču [Дрогобич – pilsēta Ukrainā] un Tarnopoli, kā arī dabūt Austrumprūsiju, ieskaitot Karaļaučus un Silēziju. No otras puses pēc prezidenta domām maršals Staļins nepiekritīs atdot Polijai Viļņu. Es būtu Jums ļoti pateicīgs, vēstnieka kungs, ja Jūs palīdzētu noskaidrot šo pārpratumu, kas tik vitāli svarīgs Polijai.”

A. Harimans, kuram pēc nedaudz dienām bija jādodas uz Vašingtonu, aizrādīja, ka V. Molotova sniegtais atstāstījums nav gluži pareizs, ciktāl tas attiecas uz prezidenta Rūzvelta nostāju. Viņš apņēmas nodot vēstuli prezidentam un ievākt šai jautājumā informāciju.

Atceļā no Vašingtonas uz Maskavu 22.novembrī A. Harimans pasniedza S. Mikolajčikam prezidenta F.D. Rūzvelta vēstuli, kurā bija sacīts:

„Man pastāvīgi prātā Jūsu problēmas, kas radušās, mēģinot panākt taisnīgu un pastāvīgu poļu un padomju grūtību atrisinājumu, it sevišķi to jautājumu izkārtošanu, kuri minēti Jūsu 26.oktobra vēstījumā. Es lūdzu vēstnieku Harimanu, kas Jums atvedīs šo vēstuli, pārrunāt ar jums Lvovas jautājumu.

Kaut arī es vēlētos atlikt mūsu valdības viedokļa formulēšanu līdz vispārējam pēckara nokārtojumam Eiropā, es pilnīgi saprotu Jūsu steigu nekavējoties gūt kādu norādījumu par Savienoto Valstu valdības nostāju. Tāpēc es šeit sniegšu mūsu valdības uzskatu galvenās līnijas, cerēdams, ka tās palīdzēs veikt Jūsu grūto uzdevumu:

Savienotās Valstis neapšaubāmi iestājas par stipru, brīvu, un neatkarīgu Polijas valsti ar neierobežotām poļu tautas tiesībām kārtot pašai savas iekšējās lietas.

Ja Polijas nākamo robežu jautājumā būs panākta vienošanās starp poļu, padomju un britu valdībām, ieskaitot ierosināto kompensāciju Polijai uz Vācijas rēķina, tad amerikāņu valdībai nebūs nekādu iebildumu. Attiecībā uz Savienoto Valstu garantiju kādām noteiktām robežām esmu pārliecināts, Jūs sapratīsiet, ka saskaņā ar tradicionālo politiku amerikāņu valdība nevar dot garantijas nevienai noteiktai robežai. Kā zināms, Savienoto Valstu valdība cenšas uzbūvēt pasaules drošības organizāciju; ar tās palīdzību Savienotās Valstis kopā ar citām dalībniecēm valstīm uzņemsies atbildību par vispārējo drošību, kas, bez šaubām, ietvers arī līguma nosprausto robežu neaizskaramību.

Ja poļu valdība un tauta sakarā ar Polijas valsts jaunajām robežām vēlētos uz Poliju un no tās pārvietot nacionālās minoritātes, Savienoto Valstu valdība necels iebildumus un, cik iespējams, palīdzēs šai darbā.

Savienoto Valstu valdība, ja to atļaus likumdošanas iestādes, gatava iespējamības robežās palīdzēt Polijas valstij pēckara saimnieciskās jaunūzbūves darbā.” Ar šo vēstuli faktiski PVE vadītājam „caur puķēm” bija paskaidrots, ka kaut kādu būtisku atbalstu pret PSRS PVE nesaņems.

Sanāksmes laikā V. Čērčils vienlaikus centās iebiedēt PVE premjeru, liekot viņam Kērzona līniju atzīt par jauno Polijas – PSRS robežu un vienoties ar Ļubļinas komiteju (PNAK), taču tai pat laikā centās pārliecināt J. Staļinu par to, ka, ja „Mikolajčiks nesavāks 50% balsu papildus savai balsij, tad rietumu pasaule neticēs, ka darījums bija brīvprātīgs un tika izveidota neatkarīga poļu valdība”. V. Čērčils pauda Lielbritānijas valdības viedokli, ka Ļubļinas valdība nepārstāv pat 1/3 no poļu tautas.

Savukārt S. Mikolajčiks piedāvāja izveidot ministru kabinetu no piecu galveno poļu partiju pārstāvjiem, kuri būtu pieņemami arī J. Staļinam. Tādējādi, kaut tika pieļauta ārvalsts vadītāja (J. Staļina) ietekme uz valdības sastāvu, tomēr tās vairākumu veidotu Polijas valdības emigrācijā ietilpstošo partiju pārstāvji. Pēc tam vēl notika ārēji draudzīga J. Staļina un S. Mikolajčika saruna, taču tajā padomju diktators „skaidri norādīja, ka vairākumam valdībā ir jāpieder Ļubļinas poļiem”.

V. Čērčils cerēja, ka jautājums par valdības sastāvu nekļūs par nepārvaramu šķērslī vienošanās panākšanai, ja tiks noregulēti visi citi jautājumi. S. Mikolajčiks bija paskaidrojis V. Čērčilam, ka varētu publicēt attiecīgu paziņojumu „Ļubļinas valdības prestiža saglabāšanai, kad aiz kulisēm poļi savā starpā noslēgs vienošanos citā garā”. Tādējādi PVE vadītājs cerēja panākt savu nodomu īstenošanu „aiz kulisēm” no lielvalstu vadītājiem, pirmkārt jau J. Staļina. Darījumos ar J. Staļinu tādas cerības nevarēja piepildīties. Tomēr reizē ar to S. Mikolajčiks arī gatavojās, kā rakstīja

V. Čerčils, „pārliecināt savus kolēģus Londonā piekrist Kērzona līnijai, tai skaitā Līvovs nodošanai krieviem”.

Kaut dažkārt literatūrā tiek rakstīts, ka notika arī abu poļu delegāciju tikšanās, vēsturnieks un politologs T. Vaļihnovskis uzsvēris, ka, izņemot vienu Polijas valdības emigrācijā vadītāja S. Mikolajčika un KRN priekšsēdētāja B. Beruta sarunu, poļu delegāciju plašākas pārrunas nenotika. Tikšanās gaitā 1944.gada 17.oktobrī B. Beruts piedāvāja S. Mikolajčikam saraut sakarus ar labējiem spēkiem un panākt vienošanos ar PNAK neatkarīgi no citu valdības locekļu pozīcijas. S. Mikolajčiks tika brīdināts: „Kamēr Jūs nepārtrauksit braukt pēc pilnvarām uz Londonu, būs grūti panākt vienošanos”. S. Mikolajčiks 17.oktobra sarunas pierakstā citēja B. Beruta vārdus: „Mēs vēlamies demokrātisku Poliju, un mēs uzņemamies atbildību par to, ka tā tāda būs. Mēs ticam, ka Jūs esat demokrāts, un lūdzam Jūs atbraukt uz Poliju. Mēs garantējam Jums pilnīgu politiskās darbības brīvību”. Uz jautājumu par apvienotas valdība izveidi B. Beruts atbildēja: „Mēs nevaram piekrist tam, ka mēs saņemsim tikai 1/5, bet kungi no Londonas – 4/5 [...] Mēs uzņemamies atbildību par Polijas demokratizāciju, un tāpēc mums ir jābūt vairākumam”. Prasība nebija pamatota, taču pēc PVE faktiski piedzīvotās sakāves robežu jautājumā tā nevarēja pārliecināties pretstatīt PNAK savu uz demokrātijas principiem balstītu pozīciju, jo valsts robežu pārbīde un paredzamās iedzīvotāju sastāva izmaiņas neļāva apgalvot, ka vēlētāju vairākums atbalsta PVE.

19.oktobrī V. Čerčils un A. Īdens atstāja Maskavu. Nākamā dienā tiem sekoja S. Mikolajčiks, T. Romers un S. Grabskis.

22.oktobrī V. Čerčils informēja F.D. Rūzveltu par S. Mikolajčika tikšanos ar B. Berutu, par to, ka pēdējais pieprasīja piešķirt PNAK ¾ vietu valdībā, ja par tās vadītāju kļūs S. Mikolajčiks.

F.D. Rūzvelta un V. Čerčila sarakste rāda, ka Lielbritānijas un PSRS valdību 1944.gada oktobra sarunu laikā ar abām poļu delegācijām tika izstrādāts vienošanās teksts, kuram neoficiāli piekrita arī poļu delegācija ar S. Mikolajčiku priekšgalā. Vienošanās paredzēja pēc Vācijas sakāves karā pievienot Polijai Austrumprūsijas un Silēzijas rajonus, ko ievērojot, Polijas valdība pieņemtu Kērzona līniju par pamatu Polijas un PSRS robežai un no nacistiem atbrīvotajās poļu teritorijās tiktu izveidota Polijas nacionālās vienotības valdība ar S. Mikolajčiku priekšgalā. Ar nosacījumu, ka tiks panākta vienošanās starp PVE un PNAK, S. Mikolajčika nozīmēšanai par premjeru piekrita arī J. Staļins. 18.oktobrī šīs vienošanās tekstu V. Čerčils nosūtīja F.D. Rūzveltam.

T. Vaļihnovskis rakstīja, ka tieši S. Mikolajčika „nesamierināmā pozīcija” padarīja neiespējamu vienošanos par PVE un PNAK apvienošanu un Polijas Pagaidu valdības izveidi. Taču šo apgalvojumu var apšaubīt. S. Mikolajčiks un viņa kolēģi tiešām parādīja „nesamierinātību”, taču arī KRN un PNAK pārstāvji centās novilcināt laiku, lai iegūtu savā varā pēc iespējas vairāk Polijas teritorijas un tad varētu runāt ar „londoniešiem” no spēka pozīcijām. Poļu vēsturnieks A. Przugonskis uzskata, ka, ja augustā PNAK centās pēc iespējas ātrāk radīt vienotu valdību, tad oktobrī tās radīšanā jau nebija „speciāli ieinteresēta”. (Pēc šī darba autora domām „speciāli ieinteresēta” vienotas valdības radīšanā PNAK nebija nedz augustā, nedz arī oktobrī. Galvenais tai bija panākt savu noteicošu pārsvaru šai valdībā, lai veidotu sev tīkamu iekārtu Polijā.) Uz J. Staļina jautājumu, vai KRN grib panākt vienošanos ar Mikolajčiku, B. Beruts atbildēja: „Vienošanos mēs gribam, bet vēlētos, lai tā notiktu vēlāk.” Acīmredzot KRN un PNAK pārstāvētie spēki bija guvuši pārliecību, ka viņu pozīcijas tikai nostiprinās un tāpēc vēlāk tie varēs panākt sev labvēlīgākus vienošanās noteikumus.

Laiks tiešām strādāja PSP un tās sabiedroto labā. Jau 1944. gada augustā ASV diplomāts Dž. Kenans secināja, ka tie Polijas trimdas valdības locekļi, kuri turpina cīnīties par demokrātiju, „viņaprāt, ir bojā ejai lemta režīma pārstāvji, kuru liktenis arī jau izlemts, bet neviens nav tik nežēlīgs,

lai viņiem to pateiktu”. Poļu labējie politiķi nekādi nevēlējās saskatīt valdošo strāvu antihitleriskās koalīcijas sabiedroto tā laikā attiecībās, kuras izšķiroši noteica arī situācijas attīstību Polijā.

1944.gada rudenī kreisā bloka varas stāvoklis Polijā tiktāl nostiprinājās, ka arī Rietumu valstis mainīja savu nostāju „Polijas jautājumā” un neiebilda, lai nākamajā apvienotajā Polijas valdībā PNAK un „londonieši” būtu pārstāvēti vienādi, gan ar noteikumu, ka premjerministra amatu saglabātu S. Mikolajčiks. Tā Lielbritānija un ASV faktiski piekrita Polijas valdības emigrācijā reorganizācijai un PNAK *de facto* atzīšanai.

Toties S. Mikolajčiks pagaidām vēl atteicās no kreiso spēku priekšlikuma un to piedāvātā vienotas Polijas valdības veidošanas modeļa. A. Przugonskis uzskatīja, ka S. Mikolajčiks šai laikā jau bijis pārliecināts par nepieciešamību vienoties ar PNAK, taču pirms tam centās veikt PVE demokratizāciju, lai panāktu sava plāna īstenošanu par nacionālās vienotības valdības izveidošanu uz vienlīdzības pamatiem (50% katrai pusei), pašam viņam saglabājot premjerministra amatu.

Sarunu rezultātus pozitīvi novērtēja kā Maskava, tā Ļubļina. Arī V. Čērčils, iespējams, aizbrauca no Maskavas ar pilnu pārliecību, ka viņa politiskās sarunas ar J. Staļinu ir nodrošinājušas panākumus, ka J. Staļins ir gatavs ievērot Lielbritānijas vēlmi, lai Polijas valdība tiktu radīta uz plašas demokrātiskas bāzes, iekļaujot tajā pārstāvjus gan no pašas Polijas, gan aizrobežas. Tiesa, tuvāko mēnešu notikumi izgaisināja šo maldīgo uzskatu.

Savukārt S. Mikolajčiks uzskatīja, ka sarunas Maskavā „apgaismoja daudzus jautājumus un atstāja brīvu ceļu uz vienošanos”. Pirms aizbraukšanas no Maskavas S. Mikolajčiks apsolīja padomju vadībai, ka poļi Londonā pieņems padomju noteikumus. Acīmredzot viņš rēķinājās, ka var zaudēt izdevību ieņemt vienotas Polijas valdības vadītāja amatu, taču reizē baidījās saraut sakarus ar poļu emigrācijas vairākumu Rietumos. S. Mikolajčiks, lai glābtu PVE, arī parlamentāri demokrātisko iekārtu Polijā, mēģināja pārliecināt savas valdības locekļus mainīt pozīcijas – atzīt nepieciešamību atjaunot attiecības ar PSRS uz tās noteikumu pamata (ar savstarpēju robežu uz Kērzona līnijas pamata) un uzsākt kontaktus ar PNAK.

Pats S. Mikolajčiks 27.oktobrī PVE pārstāvim Polijā S. Jankovskim par sarunu Maskavā ar V. Čērčilu atzina: „Viņš skaidri apzinās, uz ko ir spējīgi cilvēki no Komitejas [domāta PNAK – V.Š.] un, ka pilsoņu karš mums nedos nekādas izredzes, tā kā aiz Komitejas – Sarkanā armija. Viņš kļūdījās ilūzijas par bruņotas angļu iejaukšanās iespēju mūsu labā.” Izklāstījis arī citus Maskavas tikšanos ar lielvalstu pārstāvjiem aspektus, S. Mikolajčiks rakstīja: „Secinājumi no situācijas: bez Kērzona līnijas atzīšanas un drīzāk formālas, nekā reālas cieņas parādīšanas padomju prestižam jautājumā par Komiteju mums nav izredžu noregulēt poļu-padomju attiecības.” Poļu politiķis daļēji kļūdījās – J. Staļinam dotajā situācijā, kuru bija radījuši Sarkanās armijas, visu padomju cilvēku pūliņi cīņā pret nacistisko Vāciju, formālas „cieņas parādīšana padomju prestižam” nebija vajadzīga, bet bija vajadzīga PNAK jeb citādi nosauktas viņam paklausīgas valdības nostādīšana Polijas priekšgalā, kas vēlāk arī notika. Taču galvenajā S. Mikolajčikam bija taisnība – bez Kērzona līnijas atzīšanas nebija „izredžu noregulēt poļu-padomju attiecības”.

Atgriezies Londonā, S. Mikolajčiks sniedza ziņojumu Ministru kabinetam 24.oktobrī un Nacionālās padomes aizklātai sesijai 27.oktobrī. Viņš teica: „Mēs stāvam bargu faktu priekšā. Ja mēs neatzīstam Kērzona līniju un ja nerespektējam padomju prestižu Nacionālās atbrīvošanas komitejas lietā (kas pēc manām domām ir drīzāk formas nekā saturs jautājums), tad nav nekādas iespējas panākt saprašanos ar Padomju Krieviju. Vēl ļaunāk — austrumu robežu lietā pret mums ir vienota angļu un padomju fronte, bet Savienotās Valstis ieņem pasīvu nostāju [...] Man tomēr ir iespaids, ka padomju valdība nav ļoti ieinteresēta tādos atrisinājumos, kas saistītu tai rokas attiecībās ar Poliju...”

Tālāk S. Mikolajčiks minēja argumentus par labu izlīgumam ar PSRS vadību. „No otras puses, ja Kērzona līniju akceptētu, būtu reāla iespēja panākt Lielbritānijas un Padomju Krievijas formālu solījumu piešķirt Polijai Austrumprūsiju (izņemot Karalaučus), Dancigu, Ščecinu, Pomerāniju līdz Oderai un, tālāk uz dienvidiem, Oderas upes līniju un visu Silēziju. Šai lietā būtu noskaidrojams Savienoto Valstu valdības viedoklis. Otrkārt, ja nodibinātu jaunu poļu valdību, tā pārņemtu valsts pārvaldīšanu un padomju valdība parakstītu līgumu par neiejaukšanos Polijas iekšējās lietās. Treškārt — būtu radīti apstākļi, lai varētu parakstīt savstarpējās draudzības un palīdzības līgumu ar padomju valdību, kā arī citus līgumus par pavalstniecības izvēli, evakuēto mantu atdošanu, apcietināto poļu atbrīvošanu, utt. Un, ceturtkārt, būtu iespējams paplašināt un revidēt 1939.gada 25.augusta poļu un britu savstarpējās palīdzības līgumu tā, lai tas pastāvētu tik pat ilgi, kā 1942.gada 26.maija angļu un padomju līgums, kas noslēgts uz 20 gadiem.”

„Šīs nav nieka lietas,” teica S. Mikolajčiks, „bet ļoti svarīgas problēmas, kas būtu atrisināmas pirms visas poļu teritorijas atbrīvošanas ... — Esmu sniedzis jums patiesā stāvokļa ainu. Es deklarēju, ka neesmu uzņēmies nekādas saistības, jo apzinājos atbildību un arī nepieciešamību kopēji pieņemt visus lēmumus, no kuriem būtu atkarīga mūsu dzimtenes nākotne un neatkarība. Pilnīgi apzinoties atbildību, jums stāvoklis jāapsver saskaņā ar savu sirdsapziņu. Un atkarībā no jūsu uzskata un lēmuma jums jāizšķiras, kāds ceļš Polijai ejams šai tik vēsturiskā un nozīmīgā brīdī.”

V. Čērčils un A. Īdens 1944.gada 2. novembrī veda sarunas ar S. Mikolajčiku, PVE ārlietu ministru T. Romeru un tās bijušo ārlietu ministru E. Račinski. 2.novembrī PVE saņēma Lielbritānijas notu – t.s. „Kadogana (šai laikā Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieks) vēstuli”, kura sagrāva pēdējās emigrantu valdības cerības. Lielbritānijas valdība ar „Kadogana vēstuli” paziņoja, ka tā Polijas robežu jautājumā darbosies vienīgi saskaņā ar PSRS valdību.

Interesanti var izraisīt fakts, ka S. Mikolajčiks „Kadogana vēstules” saturu, kurā V. Čērčila priekšlikums PVE piekrist Kērzona līnijai tika saistīts ar Lielbritānijas solījumu atbalstīt Polijas robežas pa Oderu, iekļaujot Polijā arī Ščecinu, nenodeva atklātībai arī tad, kad jau kā Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības premjerministra vietnieks piedalījās 1945.gadā Potsdamas konferencē. Šeit S. Mikolajčiks no malas noraudzījās, kā Lielbritānijas valdība cenšas norobežoties no Polijas atbalstīšanas pēdējai tik svarīgajā jautājumā par ziemeļu robežām.

Arī ASV vēstījums PVE 17.novembrī nedeja nekādus saistošus solījumus Polijas austrumu robežas jautājumā. 22.novembrī S. Mikolajčiks saņēma jau augstāk citēto F.D. Rūzvelta vēstuli. 23.novembrī S. Mikolajčikam bija gara saruna ar ASV sūtni A. Harimanu.

Taču, neraugoties uz S. Mikolajčika pūlēm un citu ļudoviešu viņam sniegto atbalstu, Rietumu lielvalstu skaidro pozīciju, nedz valdība emigrācijā, nedz Nacionālā Padome nepieņēma piekāpšanos robežu jautājumā un poļu vadošo centru reorganizācijas plānu. 3.novembrī PVE paziņoja par atteikšanos pieņemt PNAK izvirzītos noteikumus. PVE nolēma, ka tā „neredz iespēju pievienoties Maskavas konferencē pieņemtajiem noteikumiem un tāpēc lūdz visu problēmu vēlreiz tuvākā nākotnē caurskatīt triju lielvalstu apspriedē, kur pieaicināma arī poļu valdība”.

Četru partiju: Polijas zemnieku partijas (*Polskie Stronnictwo Ludowe*), Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*), Polijas Sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna*) un Darba partijas (*Stronnictwo Pracy*) koordinācijas komiteja sabotēja poļu-padomju attiecību noregulēšanu, savā sēdē 23.novembrī pieprasīja Polijas sastāvā iekļaut Ļvovu, Viļņu, Tarnobžegu, (poļu *Tarnobrzeg*) un Kēnigsbergu (vācu *Königsberg*, poļu *Królewiec*, krievu *Кёнигсберг*, lietuviešu *Karaliaucius*). Kā norādījis poļu vēsturnieks H. Slabeks, emigrantu valdības grupējumi savos centienos panākt nedalītu varu zaudēja realitātes izjūtu un arvien vairāk nonāca strupceļā.

Šo grupējumu centienus vairs neatbalstīja S. Mikolajčiks un viņa vadītā Zemnieku partija. S. Mikolajčiks bija tuvāks reālās situācijas Polijā, poļu demokrātisko spēku izredžu izcīnīt patiesi neatkarīgas, demokrātiskas valsts izveidi objektīvam redzējumam nekā PVE kopumā. Taču paliekot valdības Londonā sastāvā, viņš nevarēja iziet ārpus tās 1944.gada 29.augusta memoranda ietvariem, kurš noteica šīs valdības tālāku pastāvēšanu, kaut arī izmainītā sastāvā (piešķirot 20% vietu PSP pārstāvjiem) un prasīja Polijas teritorijā iekļaut „galvenos kultūras centrus” (kā Viļņu un Lvovu) un arī Polijai vēlamos ekonomiskos rajonus. Bez tam S. Mikolajčiks labējo poļu emigrantu aprindās sastapās ar arvien lielāku neuzticību.

24.novembrī S. Mikolajčiks Polijas prezidentam emigrācijā V. Rackēvičam iesniedza atkāpšanās lūgumu. Grūti pateikt, vai tas bija pēdējais mēģinājums ietekmēt valdības emigrācijā vairākumu vai jau galīgs lēmums iegūt rīcības brīvību, atsakoties no sadarbības ar PVE.

26.novembrī telegrammā pagrīdes vadītājiem Polijā S. Mikolajčiks pamatoja savu atkāpšanos ar uzticības krīzi viņa politikai no valdošās koalīcijas triju partiju: Nacionālās, Polijas Sociālistiskās un Darba partijas, kā arī Rietumu sabiedroto puses: „Tādā situācijā, esot pret mani trim partijām iekšējā arēnā, kā arī amerikāņu un britu valdībām, ja es neeju uz poļu-padomju attiecību nokārtošanu, es vairs nevaru pildīt premjera funkcijas.” Paziņojot par S. Mikolajčika atkāpšanos J. Staļinam, V. Čērčils rakstīja: „... situācija bija tāda, ka viņš nevarēja rēķināties ar atbalstu savai politikai no ietekmīgu sava kabineta grupu puses un tāpēc nespēja patreizējā stadijā noslēgt vienošanos uz mūsu nesenās tikšanās Maskavā laikā noturēto pārrunu pamata”. Kā redzams, atkāpšanās vērtējumos ir atšķirības, bet acīmredzot galvenās tomēr bija iekšējās nesaskaņas emigrācijas valdībā.

S. Mikolajčikam sekoja visi ļudoviešu pārstāvji valdībā. Šie notikumi rādīja, ka pakāpeniski arī daļa politisko darbinieku un centru emigrācijā, kuri nevēlējās pretoties savu aizbildņu – antihitleriskās koalīcijas lielvalstu gribai, bet nevarēja ignorēt arī savas zemes kara likstu, dažādu grupu savstarpējo bruņoto cīņu, laupīšanu, nabadzības izmocīto iedzīvotāju noskaņojumu, bija gatava uz kompromisu ar PNAK. Nacionālo dilemmu priekšā dažādo politisko grupu līderu vidū vājinājās griba uzturēt konfrontāciju ar kreisi orientētajiem spēkiem.

V. Račkēvičs piedāvāja jaunu kabinetu formēt sociālistiem J. Kvapinskim, bet pēc tam T. Arcišovskim.

Tā 1944.gada 29.novembrī Londonā tika izveidota **jauna Polijas valdība emigrācijā** ar jebkādu kompromisu noraidošu sociālistu, bijušo leģionāru, I. Dašinska un E. Moračevska valdību 1918.gadā locekli **T. Arcišovski** priekšgalā.

1944.gada naktī uz 27.jūliju AK vienības netālu no Tarnuvas (poļu *Tarnów*, ukraiņu *Тарнів*, vācu *Tarnau*) pilsētas nelegāli ierīkotā aerodromā iekrāva pavisam citā Polijas nostūrī atrastas vācu raķetes Fau-2 (vācu V-2 – no *Vergeltungswaffe* – atmaksas ierocis) detaļas, raķetes rasējumus un mikrofilmas, kā arī iesēdināja pāris vecāka gadagājuma vīrus. Viens no tiem bija T. Arcišovskis. Savu politisko karjeru viņš bija sācis PPS rindās, bija aktīvs tās labējā spārna darbinieks, kopā ar J. Pilsudski piedalījies teroristiskā darbībā, arī bēdīgi slavenajā pasta vilciena aplaupīšanā Bezdanos. Pirmā pasaules kara laikā viņš iestājās Poļu leģionā. Pēc Polijas Republikas izveides bija tās Seima deputāts, ministrs, atradās opozīcijā J. Pilsudskim. 1939.gadā piedalījās Varšavas aizstāvēšanā, pēc tam pagrīdes darbā. Emigrantiem Londonā bija nepieciešams kāds ievērojams, tautā un arī starptautiskajā arēnā pazīstams darbinieks no pašas Polijas, jo poļu komunisti parasti atsaucās uz saviem sakariem ar Poliju, viņus pārstāvēja cilvēki, nesen ieradušies no Polijas. Atšķirībā no S. Mikolajčika T. Arcišovskis pat nemēģināja atrast kompromisu ar PSRS vadību jautājumā par Polijas pēckara izbūvi un pilnībā palāvēs vienīgi uz Rietumvalstu atbalstu. Tāpēc neklājas brīnīties, ka T. Arcišovskis jau pēc dažiem mēnešiem nomainīja S. Mikolajčiku PVE vadītajā amatā.

S. Mikolajčika vadītā ģudoviešu spārna politiķi jaunajā PVE sastāvā neiegāja, kaut palika citās emigrantu veidotajās struktūrās. Ģudoviešu – lielākās un ietekmīgākās partijas, kuri līdz tam piešķīra PVE kaut cik demokrātisku raksturu, aiziešana no valdības deva tai pamatīgu triecienu, sekmēja ietekmes mazināšanos, saasināja domstarpības tās piekritēju rindās.

Ģudoviešu (SL–Roch) centrālā vadība, kas atradās Krakovā, 1944. gada novembrī atbalstīja taktiku – sagaidīt PSRS pozīciju novājināšanos un tad ar Rietumu sabiedroto palīdzību atrisināt jautājumu par robežu un varu valstī. Faktiski tas bija poļu demokrātisko spēku mēģinājums ieņemt savu pozīciju starp savā nepiekāpībā Padomju Savienībai sastingušo PVE un PNAK, kura, lai saņemtu varu un varētu realizēt savu politiku, bija gatava piekāpties tālejošo PSRS vadības prasību priekšā. SL-Roch pārstāvji turpināja sastāvēt pagrīdes struktūrās, taču reizē uzstāja uz pārmaiņām „nedemokrātiskajā valdībā” Londonā, aicināja šo valdību atgriezties pie V. Sikorska – S. Mikolajčika kursa, draudot citādi atsaukt savus pārstāvjus arī no valdības Delegatūras valstī. (Taču PSP vadība šai laikā SL-Roch vienkāršoti uzskatīja par naidīgu spēku, nenodalot to no “sanācijas” režīma atbalstītājiem.)

Ar notikušajām pārmaiņām labējie emigrācijas spēki demonstrēja atteikšanos no iepriekšējās valdības it kā „kapitulantisks politikas” kreiso priekšā. Labējo pozīcijas PVE aprindās vēl vairāk nostiprinājās. Atspoguļojot jaunās valdības ārpolitisko programmu, amerikāņu diplomāti īpaši atzīmēja, ka „...pēc vispārējā viedokļa, jaunā poļu valdība radīta no pretkrieviskās Londonas poļu daļas.” Tā arī bija: PVE pozīciju galvenokārt noteica tradicionālā rusofobija un tikai pēc tam antisovjetisms.

T. Arciševska vadītās PVE krasi negatīvā nostāja pret poļu kreisajiem spēkiem, pret Padomju Savienību, uzstājīga prasība pēc pirmskara robežām, to atgūšanas vārdā pat demonstrējot gatavību atteikties no Polijai piedāvātajām zemēm rietumos un ziemeļos, izsauca neapmierinātību Lielbritānijas un ASV valdībās, kuras saprata, ka T. Arciševska valdības izveide samazina izredzes radīt Polijā tādu valdību, kura būtu pieņemama „lielajam trijniekam”.

Tā, pēc S. Mikolajčika izstāšanās no valdības tās jauno sastāvu negatīvi novērtēja V. Čērčils. 1944. gada 15. decembrī, uzstājoties parlamentā, viņš paziņoja: „Poļu valdība tika gandrīz pilnībā pārveidota tādā veidā, kuru es nevaru atzīt. Mikolajčiks un viņa draugi tuvākajā nākotnē paliks Viņa karaliskās augstības valdības acīs vienīgā Polijas ceļrāde zvaigzne.” 16. decembra vēstulē F.D. Rūzveltam V. Čērčils rakstīja, ka „poļu vairākums, acīmredzot, ir izvēlējis Arciševiski labākas kandidatūras trūkuma dēļ; poļi ir padevušies fatāliem noskaņojumiem, gaidot jebko”. J. Staļinam V. Čērčils rakstīja, ka ar šādu valdību „... mums, protams, nebūs tik tuvas attiecības, pilnas ar uzticību, kādas bija ar Mikolajčiku vai ar viņa priekšgājēju, netaiķi ģenerāli Sikorski, un mēs darīsim visu, kas ir mūsu spēkos, lai šīs valdības darbība neradītu draudus sabiedroto vienotībai.” (Ka Lielbritānijas valdības un PVE attiecības tiešām vairs nebija „tik tuvas” kā iepriekš, liecināja incidents decembra sākumā. 3. decembrī Lielbritānijas valdība ieveda cenzūru PVE sūtījumiem uz Poliju, pieprasot izdot tā šifrus. Agrāk pasludinātā britu misijas nosūtīšana uz Polijā tika atcelta, pārtraukti lidojumi no aviobāzes Bari Itālijā, no kurienes poļu pagrīdei tika piegādāta nauda, ieroči, munīcija, kā arī uzturēti kurjeru sakari ar Londonu.)

Vienlaikus britu premjers izteica cerību, ka S. Mikolajčiks, kurš „pārliecinoši parādījis, ka viņš un viņa draugi ir labu attiecību starp Poliju un Krieviju piekritēji”, drīzumā atgriezīsies pie varas. Šādas pat cerības britu premjers izteica arī ASV prezidentam, rakstot: „Mums ir ziņas, kas liecina par Polijas tautas neapmierinātību ar to, ka Mikolajčiks neietilpst valdības sastāvā.” Cerības tomēr nepiepildījās, jo atbalsts viņam savā Polijas zemnieku partijā, kā arī dažu Polijas Sociālistiskās partijas un Darba partijas vadītāju vidū bija nepietiekams, lai nomainītu labējos spēkus pie valdības stūres.

Pats S. Mikolajčiks neaizvēja savu pretpadomju noskaņojumu, publiski atzina nepieciešamību sadarboties ar PSRS. Viņš skaidroja savu nostāju: „...Bez vienošanās Polija katrā ziņā tiks pakļauta īstiem komunizācijas mēģinājumiem [...] Ja [poļu] Londonas valdības locekļi drīzumā atgriezīsies

Polijā, viņi spēs novērst zemes komunizāciju”. Ar šādu izpratni viņš bija daudz tuvāks Rietumu lielvalstu valdību politiskajai taktikai nekā labējie poļu politiķi.

Ja ārpus Polijas cīņa par valsts nākotni notika politiskiem, diplomātiskiem cīņas līdzekļiem, tad zemes iekšienē plaši tika izmantoti ieroči. Tai laikā, kad PNAK, KRN centās kopot visus spēkus nacisma ātrākai sagrāvei, jaunas varas sistēmas izveidei, tautsaimniecības atjaunošanai un pārveidei, labējie spēki radīja **politisku un militāru pagrīdi**, kurā sastāvēja ap 100 000 cilvēku. Ienākot Polijā Sarkanajai armijai un nodibinoties PNAK varai, PVE Delegatūras struktūras neizgāja no pagrīdes. Tajā nelegāli darbojās: Darba partija (*Stronnictwo Pracy*), Zemnieku partija „Roch” (*Stronnictwo Ludowe „Roch”*), Nacionālā partija (*Stronnictwo Narodowe*), Polijas Sociālistiskā partija – Brīvība, Vienlīdzība, Neatkarība (*Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość*), vēl dažas mazākas organizācijas. Daži pilsudskiešu un sanācijas piekritēju grupējumi veidoja savas atsevišķas organizācijas. Tās atšķīrās pēc savām programmām, savu biedru intelektuālās attīstības līmeņa. Ne visas bija organozatoriski saistītas ar valdību emigrācijā, tomēr vienoja tās kopējs mērķis – nepieļaut kreiso spēku varas nodibināšanos Polijā.

Galēji labējie radikālie spēki formāli pastāvēja ārpus PVE pakļauto organizāciju loka. Tā, labējie radikāļi veidoja tādas militarizētas organizācijas kā Nacionālie bruņotie spēki (*Narodowe Siły Zbrojne – NSZ*), kura darbojās Nacionālās partijas (SN) idejiskā vadībā, un Nacionālā bruņotā apvienība (*Narodowe Zjednoczenie Wojskowe – NZW*, 1944–1947). (Dienvidaustrumu Polijā darbojās arī ukraiņu nacionālistu organizācijas, bet vēlāk Polijai pievienotajās agrāk Vācijai piederējušajās rietumu un ziemeļu zemēs – vācu pēcnacistiskā pagrīde.)

Daudz kas bija atkarīgs no tā, kā jaunajos apstākļos, kad bija skaidrs, ka Polijas liktenis ļoti lielā mērā būs atkarīgs no attiecībām ar PSRS, veidosies dažādo poļu politisko spēku attiecības.

PVE piekritēju vidū no 1944.gada rudens pieauga nesaskaņas. Gan 1944.gada rudenī, gan vēl 1945.gada pavasarī un arī vēlāk jebkādas vienošanās ar PSRS iespēju noliedza AK un tās turpinātājorganizāciju vadība un daļa PPS–WRN, “sanācijas” režīma piekritēji, daļa Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*), krasi labējie „Nacionālie bruņotie spēki” (*„Narodowe Siły Zbrojne”*).

Otra daļa PPS–WRN biedru un SN liberālais spārns uzstājās kā SL-Roch sabiedrotie. Taču šo spēku vidū valdīja neskaidrība, ar ko jāstājas kontaktos, vai tikai ar Sarkanās armijas pavēlniecību, vai arī ar PNAK (vēlāk PRPV).

Jāsaka, ka poļu labējo politiķu centieni pēc kara atjaunot Polijā līdz karam eksistējušo režīmu bija pilnīgi nereāli. Nedz J. Staļins, pat neviens cits tai laikā iespējamais padomju līderis nekādā gadījumā neciestu pirmskara režīma atjaunošanos Polijā un viņa nostāju atbalstītu padomju cilvēku vairākums, kuri bija piedzīvojuši 1919.–1921. un 1939.–1945.gadu sarežģījumus ar Otro Žečpospolitu. Labējie poļu politiķi varēja cerēt vienīgi uz Rietumvalstu un PSRS konfliktu vai, citiem vārdiem sakot, Trešo pasaules karu. Viņi arī izmantoja psiholoģiskās cīņas metodes: apgalvojot, ka pastāvošā vara nav stabila, ka tuvojas jauns pasaules karš, kurš ļaus atjaunot pirmskara Poliju. Jāatzīst, ka tik tiešām jauno varu par stabilu nosaukt nevarēja, taču cerēt uz jaunu pasaules karu iepriekšējās, nebūt ne demokrātiskās, pirmskara kārtības atjaunošanai bija amorāli.

Kaut AK pavēlniecība, saprotot, ka poļu iedzīvotāji bija noguruši no kara un lielajiem cilvēku zaudējumiem, ka cīņai pret Sarkanā armiju nevarēja būt perspektīvu, orientēja savus kaujiniekus ieroču lietošanai vienīgi paš aizsardzības nolūkā, taču kara apstākļos darbojās arī politiski-

psiholoģiskais faktors – ieroči atradās daudzu tādu cilvēku rokās, kuru negatīvā attieksme pret visu padomisko balstījās viņu pārliecībā. Viņi bija orientēti uz pirmskara Polijas robežu atjaunošanu, ar kurām asociējās valsts neatkarība. Pēc Varšavas sacelšanās sakāves „pagrīdes valsts” struktūru stingrā kontrole pār bruņotajām vienībām un grupām bija lielā mērā zudusi.

Jau 1943.gadā PVE un to atbalstošās pagrīdes neveiksmes lika tās piekritējiem sākt izstrādāt stingri slepenībā turētu plānu par jaunas, atsevišķas, no AK šķirtas, bet valdības rīcībā esošas pagrīdes organizācijas radīšanu. 1943.gada 26.novembrī AK pavēlnieks ģenerālis T. Komorovskis ziņojumā PVE bruņoto spēku virspavēlniekam K. Sosnkovskim rakstīja, ka „katrā gadījumā tas būs atsevišķs tīkls, nesaistīts ar Armijas Krajas plašo organizāciju.” Kā secinājis poļu vēsturnieks G. Vaļihnovskis, no šī ziņojuma izriet, ka AK vadība bija spiesta rēķināties ar iespējamību, ka daļa AK karavīru brīdī, kad Sarkanā armija šķērsos Polijas līdz 1939.gada septembrim pastāvošo robežlīniju, varētu tai pievienoties cīņā pret vācu okupantiem un šī cīņa turpinātos arī poļu teritorijās. Tādus karavīrus T. Komorovskis sauca par „lielā mērā padomju dienestu atsegtiem” un uzskatīja, ka ar tiem nākotnē nevarēs rēķināties. Paredzot ilgu cīņu pret kreiso spēku varu Polijā, ģenerālis arī plānoja izveidot organizāciju, kura varētu šo uzdevumu veikt. Īsi pirms Varšavas sacelšanās sākuma 1944.gada 27.jūlijā T. Komorovskis iecēla L. Okuļicki par AK ietvaros šīs jau no 1943.gada rudens veidojamās pagrīdes organizācijas „*Niepodległość*” (arī NIE) vadītāju. NIE bija jārada pagrīdes grupas, jāveic izlūkošanas darbs padomju armijas aizmugurē, jārīko diversijas, jāiznīcina politiskie pretinieki un jāgatavo bruņota uzstāšanās nu jau pret jauno varu. Augustā L. Okuļickis veidoja organizācijas struktūru, rūpējās, lai rūpīgi tiktu nokonspirēti radoraidītāji, (jau tai pat augustā padomju militārās pretizlūkošanas iestādes konfiscēja 13 poļu „londoniešu” pagrīdes radiostacijas).

Starp AK komandieriem un kaujiniekiem bija dažādi cilvēki, vieni nespēja samierināties ar reālo situāciju, savu ideālu sabrukumu un turpināja pēc kara beigām karot, nodarot daudz neatgriezeniska ļaunuma saviem līdzcilvēkiem (un arī sev), citi tomēr prata izanalizēt vēsturisko situāciju, spēja savlaicīgi atteikties no bezcerīgas cīņas. Diemžēl arī šādus cilvēkus gan padomju, gan poļu komunistiskais režīms bieži netaupīja un represēja. Tad viņu vienīgais mierinājums bija tīrā sirdsapziņa.

Tiesa, bija gadījumi, kad arī komunistiskajiem darbiniekiem pēckara apstākļos pietika saprāta ļaut ieročus nolikušiem cilvēkiem mierīgi dzīvot savu dzīvi. Tā, piemēram, notika ar vienu AK bataljona komandieri B. Pjasecki (pseidonīms – Sabļevskis), kurš sekmīgi karoja pret nacistiem, piedalījās uzbrukumā Viļņai 1944.gadā, pēc tam, nevēloties stāties Z. Berlinga armijā, sadalīja savu bataljonu sīkās grupās un pavēlēja tām atkāpties uz Poliju. Pašu B. Pjasecki arestēja, taču pēc ilgstošām sarunām ar IeTK ģenerāli I. Serovu, kurš 1945.gada janvārī–aprīlī bija Polijas sabiedriskās drošības ministrijas padomnieks, atbrīvoja. B. Pjaseckis dzīvoja Polijā, un, neraugoties uz to, ka viņš arī turpmāk centās palīdzēt daudziem cilvēkiem no antikomunistiskajām aprindām, neviens to neaiztika.

Vairākums AK locekļu no 1944.gada augusta/septembra uzsāka bruņotu cīņu pret Sarkanā armiju, propadomiskajām varas iestādēm. AK kaujinieki nogalināja vietējos miličus, drošības dienesta darbiniekus, padomju karavīrus, veica bruņotus uzbrukumus ieslodzījuma vietām un atbrīvoja savus arestētos biedrus. Upuru skaits jau sniedzās desmitos. Tikai 1. Baltkrievijas frontes iecirknī, pēc padomju ziņojumiem, 1944.gada augustā – novembra sākumā bija „50 AK bandu teroristiskas uzstāšanās gadījumu”. No šiem uzbrukumiem 12 tika atvairīti bez upuriem, pārējos 38 bija 56 upuri no Sarkanās armijas rindām. Abas puses uzskatīja, ka konflikta uzsācēja ir pretējā puse. Tikai periodā no 1944.gada 1.septembra līdz 1945.gada 1.septembrim pagrīdes dalībnieki veica 12 474 uzbrukumus, tai skaitā 4 885 politiskas terora akcijas un 7 889 laupīšanas.

AK vienības atbalstīja katoļu garīdznieki. 1944.gada novembrī PSRS Iekšlietu Tautas komisāra vietnieks I. Serovs no Ļubļinas ziņoja uz Maskavu L. Berijam par vairāku katoļu priesteru arestu, „kuri aktīvi palīdz akoviešiem viņu pagrīdes darbībās, slēpj nelegālus, palīdz publicēt pagrīdes brošūras utt.”

Pēc T. Komorovska nonākšanas gūstā L. Okuļicka rokās koncentrējās gan AK, gan NIE vadība. Taču Varšavas sacelšanās laikā pilsētā esošās NIE struktūras bija daļēji sagrautas, tika zaudēti sakari ar ārpus tās esošajiem posmiem. NIE izveide bija jāsāk praktiski no sākuma. 1944.gada 14.novembrī PVE pieņēma oficiālu lēmumu par militāras organizācijas NIE izveidi. Organizācija tika veidota periodā, kad nacistiskās Vācijas sakāve jau bija skaidri iezīmējusies, un ar vienu mērķi – cīnīties pret kreisajiem spēkiem, PNAK iedibināmo varu un aiz tās stāvošo PSRS. Tai bija jāveic izlūkošanas darbs (nelegālo raidstaciju tīkls padomju aizmugurē sistemātiski nodeva informāciju „Londonas poļiem”), jāgatavo un jāīsteno diversijas. Faktiski šie mērķi tika stādīti arī citiem AK biedriem.

1944.gada 16.novembrī PVE pieņēma lēmumu, saturošu jaunas instrukcijas Polijas iedzīvotājiem: „Pieļaut, bet tur, kur tas ir iespējams, plānveidīgi organizēt apzinīgo, patiesi polisko elementu iekļūšanu karaspēkā, administrācijā un citās valsts un sabiedriskās dzīves jomās...” Protams, par „patiesi poliskiem” tika uzskatīti tikai uz PVE, tās Rietumu sabiedrotajiem orientēti „elementi”, gatavi pretoties KRN un PNAK reprezentētās varas nostiprināšanās procesam.

Jau 1944.gada rudenī AK biedri uzsāka mērķtiecīgi iefiltrēties PNAK drošības nodaļās. Neraugoties uz to vadītāju pūlēm drošības iestāžu tīrīšanā no pagrīdes iesūtītajiem cilvēkiem, atrisināt problēmu mēnešiem ilgi neizdevās. No 1945.gada jūnija līdz augustam tika arestēti 333 drošībnieki. No tiem 265 – „par sakariem ar pretpadomju pagrīdi”. Arestētajiem tika inkriminēts plašs nodarījumu spektrs: no AK šūniņu radīšanas darba vietā, pagrīdes informēšanas par drošībnieku gatavotajiem pasākumiem līdz laupīšanai un marodierismam. Vēl viņi nodarbojās ar dienesta informācijas iztirgošanu, par samaksu izbeidza krimināllietas un atbrīvoja arestētos. Vēl 176 viltus drošībnieki, acīmredzot vismaz daļēji izpildījuši pagrīdes dotos uzdevumus, paši atstāja dienestu un pārgāja pagrīdē. Mūsdienās, atkarībā no politiskās orientācijas šādus cilvēkus sauc gan par izlūkiem, strādājošiem ienaidnieku vidū, gan nodevējiem un spiegiem, arī „vilkačiem uzplečos”. Šo savu vismaz daļēji kriminālo darbību viņi centās attaisnot ar idejisku mērķi – cīņu pret poļiem no āries uzspiestu varu.

1944.gada 18.novembrī PVE jaunajam AK pavēlniekam L. Okuļickim nosūtīja „Norādījumus par konspiratīvo darbību”, kur vēlreiz apstiprināja AK kaujinieku tiesības uz „pašaizsardzību”, pieprasīja izvairīties no iesaukuma Polijas armijā un saglabāt uzticību PVE. Taču izpildīt norādījumus nebija viegli.

Kopumā 1944.gada oktobrī – novembrī AK pretpadomju darbības aktivitāte tomēr bija salīdzinoši neliela. Acīmredzot to noteica vairāki faktori:

- liela daļa poļu Sarkano armiju uzņēma kā atbrīvotāju, krasi nostāties pret to nozīmētu izraisīt šīs tautas daļas neizpratni un pat sašutumu;
- jaunās varas iestādes ar savu darbību vēl nepaguva noskaņot pret sevi kaut cik ievērojamu tautas daļu;
- AK pati pēc neveiksmīgajiem mēģinājumiem 1944.gada pavasarī un vasarā realizēt akciju „Burza”, īpaši pēc Varšavas sacelšanās, bija manāmi novājināta;
- visa atbrīvotā Polijas teritorija bija piesātināta ar Sarkanās armijas un IeTK karaspēka daļām, tāpēc AK vienības, tāpat kā nevēlējās nelabvēlīgos apstākļos karot pret vāciešiem, tāpat to negribēja darīt arī pret padomju bruņotajiem spēkiem;

– kā politiķi, tā AK vadība un ierindas kaujinieki gaidīja, kā beigsies PVE premjerministra S. Mikolajčika sarunas Maskavā ar padomju vadību. Sarunu neveiksmīgais iznākums atklājās tikai novembra beigās, kad S. Mikolajčiks atstāja premjera amatu;

– rudens aukstuma iestāšanās lika AK partizānu vienībām atstāt mežus un izklīst ziemas mitekļos.

Minētajā periodā AK formējumi aktīvu darbību izvērša tikai galvenokārt Belostokas vojevodistē. Sarkanās armijas klātbūtne neļāva jaunās varas pretiniekiem izvērst plašāku terorismu pret varas pārstāvjiem. Tomēr pusgada laikā no teroristu rokām bojā gāja ap 400 cilvēku, no tiem puse PSP biedru.

PVE, AK pavēlniecības soļi savukārt izsauca kreiso spēku pasākumu pastiprināšanu, virzītu uz AK darbības nepieļaušanu un modrības kāpināšanu pret PVE un AK atbalstītājiem. Jau 1944.gada 30.oktobrī PNAK pieņēma dekrētu „Par valsts aizsardzību”, kurš paredzēja smagus sodus līdz pat nāves spriedumam par piederību nelegālām organizācijām, pretdarbību agrārajai reformai, sabotāžu, nepakļaušanos varas iestādēm, ieroču glabāšanu, radioaparātu turēšanu īpašumā bez atļaujas, kā arī ziņu slēpšanu par gatavojamajiem noziegumiem. Kā uzskaitījis krievu vēsturnieks R. Jusupovs, vēloties padarīt masu represijas likumīgas, 1944.–1945.gadā varas iestādes pieņēma vairāk nekā 100 dekrētus un krimināltiesību normatīvus, kas tika izmantoti cīņā pret opozīciju.

1944.gada otrajā pusē īstenotās represijas neatbilda PNAK jūlija manifestā pasludinātajiem demokrātiskajiem principiem un pilsoņu tiesībām. Tās liecināja, ka armija un drošības dienesti, tāpat kā demokrātu un visu kreiso spēku nosodītajā “sanācības” režīmā, kļūst par svarīgu politiskās cīņas līdzekli jaunās varas stiprināšanai un politiskā pretinieka – jau tā degradējošās PVE vadītās „pagrīdes valsts” – vājināšanai.

Ievērojama loma šī uzdevuma veikšanā bija civilajai milīcijai, valsts drošības un tiesībsargāšanas iestādēm un iekšējam karaspēkam. Līdz ar Polijas zemju atbrīvošanu pakāpeniski uz bijušo AL vienību un garnizonu bāzes no vairāk pieredzējušajiem un rūdītākajiem kaujiniekiem tika veidotas milīcijas un drošības spēku struktūras. 1944.gada 7.oktobrī galvenokārt no AL partizāniem tika radīta civilmilīcija (*Milicja Obywatelska*, MO), kurā sastāvēja ap 60 tūkstošu cilvēku. Tā tika pakļauta PNAK Sabiedriskās drošības departamentam, no 1945.gada – Sabiedriskās drošības ministrijai, bet no 1955.gada – Iekšlietu ministrijai).

1944.gada beigās Sabiedriskās drošības departamenta rīcībā vēl bija salīdzinoši mazi spēki: no 2 500 līdz – 3 000 darbinieku. Viņiem palīdzēja ap 13 tūkstoši policistu, ap 1 000 cietumsargu un ap 4 000 iekšējā karaspēka virsnieku un karavīru. Drošības dienestu un milīciju komplektējot, tika ievērots šķiriskais princips. Dienēt šajās daļās pārsvarā tika sūtīti strādnieki. Milīcijā un drošības iestādēs viņi sastādīja ap 70%, zemnieki – 16,4%, inteliģenti – 8,8%, sīkburžuāzijas pārstāvji – 6,9%. 1945.gada sākumā Sabiedriskās drošības departaments tika reorganizēts par Sabiedriskās drošības ministriju, ko vadīja PSP CK Politbiroja loceklis S. Radkevičs. Ministrijas štati 1945.gada pavasarī sasniedza jau 12 tūkstošus cilvēku, gada vidū pēc dažādiem avotiem – 17 līdz 24 tūkstošus darbinieku, bet 1953.gadā – 33 tūkstošus.

1945.gada 25.maijā KRN pieņēma lēmumu par Iekšējās drošības korpusa (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) izveidi, kuram bija jāuzņemas bruņotās cīņas smagums gan pret poļu, gan vācu (*Werwolf*) un ukraiņu (UPA) pagrīdi.

PSP šais iestādēs sūtīja savus jau uzticību ieguvušos kadrus. Drošības dienestu un milīciju vadīja PSP CK Politbiroja loceklis. PSP biedri sastādīja šo iestāžu virsnieku un karavīru pamatmasu. 1944 – 1947.gadā 73,29% milīcijas un 87,56 % drošības iestāžu līdzstrādnieku bija PSP biedri, attiecīgi

2,43% un 13,45% – PPS biedri, 0,32% un 1,57% – Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*) biedri, 9,57% un 11,48% bija bezpartijiskie.

Relatīvi ātri auga drošības dienesta aģentūras tīkls: 1945.gada augustā sešās vojevodistēs bija reģistrēti 5 500 aģenti un 4 300 informatori, bet novembrī – 10 vojevodistēs jau 16 700 un 13 000.

Pēc poļu vēsturnieka Z. Zaluska domām 1944.gada oktobrī notika pāreja no līdz tam PSP realizētās politikas ar vārdos nenoformulēto lozungu „Kurš nav pret mums, tas ir ar mums” uz pirms tam jau staļiniskajā Padomju Savienībā realizēto bēdīgi slaveno politiku ar lozungu „Kas nav ar mums, tas ir pret mums”. Pie tam tika iets pat tālāk, pēdējo papildinot ar nostādni „Ne katrs, kurš ir ar mums, tik tiešām ir ar mums”. Tas veicināja šķiru cīņas saasināšanos, traucēja arī pēckara normalizācijas, atjaunošanas, demokratizācijas procesa norisei. Acīmredzot no kreiso spēku uzdevumu izpildes viedokļa pareizāk būtu bijis turpināt iepriekšējo politiku, izvēršot cīņu tikai pret noteiktiem pretiniekiem un mēģinot pārliecināt svārstīgos, spējīgos novērsties no brāļu kara. Tas būtu ļāvis izvairīties no daudzām traģēdijām. Taču politikas izmaiņa notika ne kādu teorētisku apsvērumu, bet reālo notikumu, objektīvu, galvenokārt politisku, faktoru darbības rezultātā. Nevar apgalvot, ka pacietīga politika ar lozungu „Kurš nav pret mums, tas ir ar mums”, ilgstošs uzticības kredīts cilvēkiem, kuri gadiem bija audzināti naidā pret visu kreiso, arī pret visu krievisko, galu galā nestu panākumus. Apstākļos, kad tika zaudētas savu piekritēju dzīvības, kad pagrīdes terors bija vērsts uz to, lai iebiedētu Polijas iedzīvotājus, gatavus sadarboties ar PNAK, pieļaut nesodītu pagrīdnieku darbību vienkārši nedrīkstēja. To nepieļautu tie, kuri paši bija nesuši upurus šķiru cīņā pret savu buržuāziju, pret sanāciju, pret nacistiem, nesaprastu arī tie, kuri sliecās atbalstīt jauno varu un savukārt gaidīja no tās aizsardzību. Neapkarot labējo izvērsto teroru nedrīkstēja vēl jo vairāk tāpēc, ka iekšējo rēķinu kārtošana, šķiru cīņa traucēja galvenā pārnacionālā mērķa izpildi – nacisma sagrāvi. Pilsoņu karā diemžēl parasti nevar konstatēt, kurš pirmais izdara pirmo soli, kurš paver plaša konflikta izvēršanos. Tajā nevar skrupulozi izvērtēt katra konkrētā soļa sekas, taču tā rezultāti ļauj konstatēt, kuri spēki ir uzvarējuši, jo to politiskais kurss, konkrētā darbība galu galā vairāk atbilda tautas vēlmēm. Uzvarēt pilsoņu karā nevar pret tautas gribu. Tautu var tikai pārliecinot, piesaistot savā pusē lielāko daļu tās apzinīgā vairākuma un, politiski, diemžēl arī fiziski, izolējot (pat iznīcinot) tik daudz savu nesamierināmo pretinieku, lai piespiestu paklausīt, samierināties ar notiekošo pārējo, svārstīgo tautas daļu. Pēc būtības taču tautai bija jāvērtē – kura no karojošajām pusēm nesa vairāk laba un mazāk ļauna.

Varas iestādes pie izlīgšanas, samierināšanās ar bijušajiem AK kaujiniekiem centās atgriezties 1945.gada pavasarī, cīņa par šādas politikas realizāciju ilga līdz pat 1948.gadam. Tomēr šī līnija nekļuva par neapstrīdami valdošo, tā cieta, kā toreiz teica komunistu aprindās, no „kļūdām un izkropļojumiem”, ko atkal ļoti sāpīgi uztvēra AK kaujinieki. Faktiski daudzu kreisi un labēji noskaņoto pozīcijas bija tik atšķirīgas, savstarpējās pārestības tik dziļas, ka par to, ka samierināšanās nenotika, vainot tikai vienu pusi nav korekti, jāvaino abas.

PNAK nespēja patstāvīgi tikt galā ar pagrīdi, nodrošināt kārtību padomju frontes aizmugurē un tādēļ griezās pēc palīdzības pie Padomju Savienības. Tā arī tika sniegta. Padomju pavēlniecība nevarēja nereaģēt uz terora aktiem pret Sarkanās armijas karavīriem un padomju militāro iestāžu darbiniekiem.

Tā rīkojās gluži tāpat kā Rietumu sabiedrotie. Angļi un amerikāņi 1944.–1947.gadā enerģiski ar ieročiem apspieda jebkuras prokomunistiskas un nacionālistiskas vienības savā aizmugurē, ja tās traucēja sabiedroto militāro vai politisko mērķu sasniegšanai. Vēl vairāk, 1945.–1947.gadā viņi

nevairījās izmantot arī bijušo savu pretinieku karā – japāņu vienības cīņā pret komunistiem un nacionālistiem Indonēzijā, Birmā, Vjetnamā un Ķīnā.

Vēlāk padomju karavīri, salīdzinot situāciju no nacistiem atbrīvotajā Polijā un Vācijā, uzsvēra, ka, ja Vācijā kāda pilsēta vai teritorija tika ieņemta, tajā karadarbība beidzās, valdīja miers un drošība. Turpretī Polijā tas bija citādi. Jebkurā brīdī sarkanarmieši varēja gaidīt šāvienu mugurā, vienmēr bija saspringti, gaidīja sliktāko notikumu attīstības variantu. Padomju iestāžu reakciju uz teroristiskajiem uzbrukumiem noteica gan kara laika apstākļi, gan staļiniskā režīma būtība, tā nostādne panākt iedzīvotāju pakļaušanos par katru cenu. Padomju sabiedriskā domā pret PVE atbalstošajiem spēkiem, kuri destabilizēja situāciju Sarkanās armijas aizmugurē, veiktās militārās operācijas ne bez pamata uztvēra kā dabīgu reakciju uz pret PSRS vērstu naidīgu rīcību. Turpretī lielā poļu sabiedrības daļā šīs operācijas tāpat ne bez pamata tika uztvertas kā vērsšanās pret nacionālo neatkarību un attīstības ceļa izvēles atņemšanu pašiem poļiem.

Jamin vēl viens apseks, kurš iedzīvotāju līmenī varēja saasināt poļu – padomju attiecības. Daudzi Sarkanās armijas karavīri, kurus citos no nacistiem atbrīvotajos rajonos vietējie iedzīvotāji bieži sagaidīja ar pateicības ziediem, nevarēja saprast lielas daļas poļu naidīgo attieksmi pret sevi.

1944.gada oktobrī PSRS vadība pieprasīja, lai IeTK un padomju militārās pretizlūkošanas daļu „*Смерь*” (saīsinājums no nosaukuma „nāvi vācu spiegiem” krievu valodā) iestādes Polijā, kā arī PNAK krasi saasinātu cīņu pret pagrīdi. No šī laika arestēti tika ne tikai AK virsnieki, bet arī vienkāršie ierindnieki, pat tie, kuri vasarā jau bija aizturēti un pēc atbrūošanas atlaisti brīvībā.

Statistikas dati par arestiem, kas ir pieejami pētniekiem, ir ļoti nepilnīgi. Statistika vienlīdz uzskaitīja gan tos, kas tika arestēti kā kriminālnoziedzīgi, gan arī apsūdzēti politiskā darbībā.

Kaut mūsdienās pastāv vērtējumi, ka 1944.–1945.gadā vismaz 40 000 AK kaujinieku tika internēti desmitiem nometņu, nav iespējams noteikt, cik tieši no 1944.gadā valsts drošības iestāžu apcietinātajiem 11 000, bet 1945.gadā – 45 100 cilvēkiem bija pagrīdnieki.

Pie poļu Drošības ministrijas un tās teritoriālajām nodaļām tika organizēts padomju padomnieku institūts, kuriem parasti bija vadošā loma poļu represīvo iestāžu pasākumu plānošanā un realizēšanā. Padomju militārās pretizlūkošanas daļu „*Смерь*”, PSRS IeTK speciālo daļu, kuras sekoja Sarkanajai armijai, spēkiem sadarbībā ar PNAK struktūrām tika apspiesti uz PVE orientētās militāri politiskās pagrīdes spēki. Padomju drošības dienests Polijas rajonos, kur bija vairāk pretpadomju organizāciju, ieveda papildus iekšlietu karaspēka daļas, izvērta operācijas AK vienību likvidācijai mežos, sāka veidot savu aģentūru minēto organizāciju iekšienē. Aģentūru parasti vervēja no poļiem, kuri agrāk bija sastāvējuši vai atbalstījuši AK.

Oktobrī tika saformēta PSRS IeTK Iekšlietu karaspēka apvienotā strēlnieku divīzija, kuras galvenais uzdevums bija cīņa pret poļu nacionālo pagrīdi. Aizmugures tīrīšanai tika piesaistītas arī citas karaspēka daļas. Tā, novembra beigās pret AK tika realizēta plaša mēroga speciāli saformētas PSRS IeTK karaspēka Belostokas grupas operācija. Grupā ietilpa vairāki iekšlietu un robežapsardzības karaspēku pulki. Kaut vietējie iedzīvotāji parasti atbalstīja AK kaujiniekus, tiem tika nodarīti pamatīgi zaudējumi. Panākumu rezultātā nosaukto grupu izformēja, tajā ietilpstošie pulki atgriezās savās iepriekšējās dienesta vietās.

Gan pašas represijas, gan poļu drošības iestāžu faktiskā pakļautība padomju iestādēm nevarēja neizsaukt daļas poļu iedzīvotāju neapmierinātību.

Neraugoties uz to, ka operācijas „*Burza*” laikā AK vienības daudzviet izgāja no pagrīdes, bet pēc tam uz laiku samazināja savu aktivitāti, gandrīz nekur tās likvidēt pilnībā ne Sarkanajai armijai, ne padomju, ne arī poļu kreisās valdības drošības dienestiem neizdevās.

Pagrīdes arsenālā bruņotās cīņas formas nebija vienīgās. Jau septembrī – oktobrī Belostokas un Ļubļinas vojevodistēs tika vesta stipra aģitācija pret iesaukšanu Polijas armijā un agrārās reformas realizāciju. AK vienību pavēlēs un pagrīdes izplatītajās skrejlapās skanēja aicinājumi neatzīt PNAK kā likumīgu varas iestādi, izvairīties no mobilizācijas „okupācijas armijas piedēklī”.

1944.gada 9.decembrī ģenerālis L. Okuļickis izdeva pavēli, kurā aizliedza AK vienībām iziet no pagrīdes un pavēlēja uzsākt aktīvu darbību pret Sarkano armiju un PNAK spēkiem. Pavēlē bija teikts, ka attiecībā pret Vāciju „cīņas pastiprināšana pagaidām var tikt pavājināta”. Šais direktīvās 1944.–1945.gada ziemai pēdējais AK Galvenais komandants arī pamatoja nepieciešamību AK kaujiniekiem un PVE pārstāvjiem palikt pagrīdē, jo „līdz šim iznākšana no pagrīdes nesa mums zaudējumus, ne ar ko nemainot Padomju naidīgo attieksmi.” L. Okuļicka izvirzīts lozungs skanēja: „Mēs nevēlamies cīnīties pret Padomēm, bet mēs nevaram piekrist nekam citam kā Polijas valsts pilnīgai suverēnitātei, neatkarībai un tautas tiesībām dzīvot patstāvīgi pārvaldītā valstī. Ar tagadējo Padomju uzvaru karš nav beidzies.” Tiesa, rakstot, ka „bez šaubām, vest konspiratīvo darbu Padomju Savienības ieņemtajās teritorijās ir grūtāk, nekā pret vāciešiem”, ģenerālis netieši atzina, ka pret Sarkano armiju un pret PNAK varu tautas vidū nebija tādas negatīvas attieksmes kā pret nacistisko režīmu, kas neapšaubāmi sarežģīja pagrīdes cīņu.

Laiks strādāja PNAK labā. Neraugoties uz 1944.gada rudens un ziemas grūtībām, uz pagrīdes veiktajām diversijām, uz pastāvošajām kara radītajām ekonomiskajām grūtībām, pamazām stāvoklis stabilizējās. Visas samilzušās iedzīvotāju vajadzības, kuras varēja atrisināt ar administratīviem līdzekļiem, prasīja rīcībspējīgas varas pastāvēšanu. PNAK risināja problēmas, pagrīde traucēja to darīt.

1944./1945.gadu mijā arī pagrīdes vadītāji saprata neiespējamību turpināt plaša mēroga partizānu cīņu. Jau tā operācijas „Burza” un īpaši Varšavas sacelšanās laikā AK bija cietusi ievērojamus zaudējumus. (Literatūrā ir ziņas, ka visas labējās poļu militarizētas organizācijas līdz 1945. gada janvārim bija zaudējušas ap 100 000 karavīru, tai skaitā ap 10 000 virsnieku). Arī pēc tam tās cieta no PSRS IeTK un jauno poļu drošības iestāžu, kuras kara apstākļos varēja rīkoties pretinieku nežēlojot, īstenotajām represijām. Iedzīvotāji bija noguruši no kara.

Pagrīdes vadība neatmeta cīņu pret Polijas pārkārtošanu pēc padomju parauga, bet uzsāka mēģinājumus mainīt šīs cīņas metodes. 1945.gada 14.janvārī AK pavēlnieks L. Okuļickis poļu spēku Rietumos virspavēlnieka štāba priekšniekam ģenerālim S. Kopaņskim rakstīja: „Rēķinoties ar zemāko slāņu noskaņojumu, man šķiet, mums jābūt ļoti uzmanīgiem, formulējot lēmumus par Ļubļinas pagaidu valdības rīkojumu boikotu.” AK pavēlnieks saprata, ka „zemākajos slāņos” „Ļubļinas valdībai” bija daudz piekritēju un, strikti pieprasot, lai tās rīkojumi tiktu boikotēti, PVE un AK vadība riskēja nokļūt izolācijā, zaudēt atbalstu svārstīgajos slāņos.

1945.gada 19.janvārī (divas dienas pēc Varšavas atbrīvošanas no nacistiem) AK komandants L. Okuļickis izdeva pavēli par AK atlaišanu. Viņa pavēlē bija teikts: „Armijas Kraļovas karavīri! Ātri rītošais padomju uzbrukums drīzumā var novest pie tā, ka Sarkanā armija ieņems visu Poliju. Taču tā nav taisnīgās lietas uzvara, par kuru mēs karojam kopš 1939.gada. Pēc būtības, neraugoties uz radāmo brīvības šķietamību, tā ir vienas okupācijas nomaina ar otru, kas tiek realizēta Ļubļinas pagaidu valdības aizsegā, kura ir bezgribas ierocis krievu rokās [] Polija pēc krievu receptes – tā nav tā Polija, par kuru mēs sesto gadu karojam ar vāciešiem, par kuru izlieta jūra asiņu un pārdzīvotas milzīgas ciešanas un zemes izpostīšana. Mēs nevēlamies cīnīties pret Padomēm, taču nekad nepiekritīsim citai dzīvei, kā vienīgi pilnīgi suverēnā, neatkarīgā Polijas Valstī ar taisnīgu sabiedrisko iekārtu. Tagadējā Padomju uzvara nebeidz karu. Mēs nedrīkstam ne uz minūti zaudēt ticību tam, ka

šis karš var beigties tikai ar taisnīgas lietas uzvaru, labā triumfu pār ļauno, brīvības pār nebrīvi. [...] Mainījušajos jaunās okupācijas apstākļos mums sava darbība ir jāvirza uz neatkarības atjaunošanu [...] Polijas Republikas prezidenta vārdā atbrīvoju jūs no zvēresta un atlaižu Armijas Krajovas rindas.”

No šīs dienas skatu punkta raugoties, citētais teksts atstāj divējādas jūtas. Var saprast AK kaujinieku un īpaši tās vadītāju vilšanos, ka visas viņu cerības nav piepildījušās, taču reizē rodas jautājumi – vai poļu tauta iegūtu vairāk, ja piepildītos PVE un AK vadības plāni par agrākās pirmskara iekārtas atjaunošanu ar visu pastāvējušo sociālo un nacionālo netaisnību, arī agrāko pēc būtības agresīvo ārpolitiku? Vai šādā gadījumā Polija ātrāk sasniegtu tādu demokrātiju, kāda tajā tika nodibināta XX gadsimta beigās? Autoram nav atbildes uz šiem jautājumiem.

Pēc ģenerāļa L. Okuļicka pavēles notikušo AK atlaišanu 1945.gada 19.janvārī padomju iestādes uzskatīja par viltus manevru, jo tās jau 1944.gadā bija ieguvušas informāciju, ka poļu pagrīdē tiek veidota jauna organizācija „*Niepodległość*” (Neatkarība), kas vērsīsies pret PSRS un PSP.

Kaut arī pēc AK palikušās pagrīdes vadībā līdz pat 1945.gada rudenim pārsvaru guva pārorientēšanās no militāriem uz politiskiem cīņas līdzekļiem, ne visas pagrīdes politiskās un militārās struktūras pildīja sava centra norādījumus. Ne visas AK vienības pakļāvās pavēlei par tās atlaišanu. Daļa no tām iesaistījās sistemātiskā cīņā pret jaunās varas iestādēm. Var teikt, ka AK gan formāli tika atlaista, taču saglabāja daļu ieroču un kadru. Dažos valsts reģionos partizānu metožu pielietošana turpinājās. Tā, AK Belostokas apgabala komandants nepakļāvās jaunajai organizācijas „NIE” vadībai, bet viņa vadītie kaujinieki pieņēma nosaukumu „*Armia Krajowa Obywatelska*” (Pilsoniskā Dzimtenes armija), kura patstāvīgi cīnījās pret jauno varu Polijā līdz 1945.gada vasarai, kad pievienojās uz AK bāzes tapušajai organizācijai „Brīvība un Neatkarība” (*Wolność i Niezawisłość*).

Citētā L. Okuļicka pavēle attiecās uz visiem AK formējumiem, arī tiem, kuri darbojās bijušajās Polijas, bet tagad jau PSRS teritorijās. No PSRS rokās nonākušajiem apgabaliem vairāk AK formējumu saglabājās Rietumbaltkrievijā un Viļņas novadā, vismazāk – Rietumukrainā, kur padomju drošības iestādes bija spiestas savu uzmanību koncentrēt uz ukraiņu nacionālistu apkarošanu, kuri arī 1945.gada sākumā, tāpat kā agrāk, vērsās ar teror pret vietējiem poļiem. Tikai vienā Tarnopoles apgabalā 1945.gada februārī Ukrainas Sacelšanās armija (UPA), kura uzskatīja poļus par padomju varas sabiedrotajiem, nodedzināja ap 50 poļu ciemu, nogalinot kopā ap 1 000 cilvēku. Poļi iedzīvotāji bija spiesti atkal organizēties, viņu paš aizsardzības vienības drīzumā tika pārveidotas par t.s. iznīcinātāju bataljoniem, kurus komandēja PSRS IeTK virsnieki. Starp UPA un šiem padomju varas apbruņotajiem iznīcinātāju bataljoniem norisinājās veselās vairāku stundu ilgas kaujas. Jau 1945.gada februārī Rietumukrainā darbojās 292 iznīcinātāju bataljoni, kuru sastāvā 80% cīnītāju bija poļi. (Turpretī Rietumbaltkrievijā, kur no vietējiem nacionālistiem nebija jābaidās, iznīcinātāju bataljonos, pēc dažām ziņām, bija ne vairāk par 400 poļiem.)

Ukraiņu un poļu t.s. nacionālo partizānu vidū līdz šai dienai pastāv daudz savstarpēju pārmetumu. Abas puses cīnījās par savām nacionālajām interesēm, nogalinot otras puses nacionālo interešu aizstāvjus. Cīnījās nevis kaut kādā bruņinieku turnīrā, kur valda „godīgas spēles” noteikumi, bet izmantojot visus iespējamus cīņas līdzekļus, nereti pārkāpjot cilvēcības robežas, lai tikai izcīnītu valdošo vietu savā iecerētajā nacionālajā (poļu vai ukraiņu) valstī. Tāpat karoja abi totalitārie – Ā. Hitlera un J. Staļina režīmi, gan savstarpēji, gan pret vietējiem nacionālistiem. Attaisnot paveiktos noziegumus nevar ne ar kādiem, arī nacionāliem lozungiem. Totalitāro režīmu nodarītais ļaunums bija briesmīgs. Taču arī radikālnacionālisti savu mērķu vārdā bija gatavi iet pāri līķiem. Tāpat kā radikālrevolucionāri viņi sākotnēji rādīja personīgo paraugu cīņā „par labāku nākotni”, tā ieguva

ietekmi tautā, bet tad sāka uzspiest savu viedokli citiem, pieprasot no saviem piekritējiem gatavību uzpurēties „tautas lietas” labā, bet pretiniekiem – paklausīgi pakļauties tiem uzspiestajai kārtībai. Prasot no citiem „idejas” vai „nācijas” vārdā upurēt savu labklājību un pat dzīvību, bet pretējā gadījumā lietojot vardarbību, it kā skaistā mērķa priekšā faktiski tika veidoti tādi šķēršļi, kas padarīja to par nerasniedzamu. Lai cik cildeni arī bija AK un tās kadrus un ideoloģiju pārņēmušo organizāciju pasludinātie cīņas mērķi (pilnīga nacionāla neatkarība, ārvalsts diktēta politiskā kursa noraidīšana u.c.), šīs cīņas loģika veda pie nežēlības un vardarbības eskalācijas, bet idejiskie cīnītāji nereti pārvērtās par parastiem bandītiem. Nenākas brīnīties, ka ukraiņu, poļu u.c. nacionālisti savus mērķus Otrā pasaules kara laikā tā arī nespēja sasniegt.

Daļa pagrīdē palikušo nevadījās no politiskiem mērķiem, bet nodarbojās ar vietējo iedzīvotāju aplaupīšanu, izspiešanu. Baltkrievu aculiecinieks A. Kuļešs rakstīja, ka pēc L. Okuļicka 1945.gada 19.janvārī izdotās pavēles par AK atlaišanu, tie, kuri tai nepakļāvās, „kļuva par vienkāršiem klaidoņiem un bandītiem” un, „apvienojusies nelielās atšķirtās grupās, veica bezjēdzīgus terora aktus un bruņotus uzbrukumus baltkrievu ciemiem. Visvairāk no tiem cieta nevainīgie mierīgie ciemi, sādžu, lauku sētu iedzīvotāji.” Izmantojot agrāk gūto partizānu kara pieredzi, AK vienības pretdarbojās padomju varas nodibināšanai Rietumbaltkrievijas Brestas, Baranoviču un Molodečnas apgabalos. Nereti pret nepoļu iedzīvotājiem tika veikti nežēlīgi terora akti. Kā uzskata baltkrievu vēsturnieki, AK teroristiskā darbība Rietumbaltkrievijā turpinājās līdz 1954.gadam un dzīvību tajā zaudēja tūkstoši padomju iedzīvotāju. Dažādām pretpadomju organizācijām 40.gadu beigās un 50.gadu sākumā viņi bieži pieskaita AK, kura Baltkrievijā bija tāda pat tautai naidīga teroristiska organizācija kā SS vai nodevēju–vācu kalpībā bijušo policistu vienības, un tāpēc pret to tika vesta nesaudzīga cīņa. (Šim vērtējumam var piekrist tikai terora nosodījumā, bet var iebilst par AK pastāvēšanas ilgumu. Kaut PSRS IeTK dokumentos arī pēc kara vēl tika lietots nosaukums AK, pareizāk ir runāt par organizācijām – AK mantiniecēm, tās darbības turpinātājām.)

Kā atzīmējis poļu vēsturnieks un politologs T. Vaļihnovskis, AK atlaišana nozīmēja tā Pretošanās kustības Polijā perioda beigas, kad galvenais konspiratīvās darbības mērķis bija cīņa pret hitleriskajiem iebrucējiem. Poļu tautas atmiņā AK kaujinieki iegājuši pirmkārt kā cīnītāji pret nacistisko okupāciju, kuri lēja asinis par Polijas atbrīvošanu kopā ar poļu formējumu dalībniekiem Rietumos, kreiso organizāciju biedriem, Polijas bruņoto spēku karavīriem. Cilvēki mazāk atceras, ka AK ilgstoši „stāvēja ar šauteni pie kājas”, bet atsevišķos gadījumos iesaistījās arī bruņotos konfliktos ar antinacistiskajiem spēkiem – padomju partizāniem, GL, AL.

Viens no AK atlaišanas mērķiem bija arī tās rindu „tīrīšana” no visiem tiem, kuri nebija stingri jaunās iekārtas un PSRS pretinieki, kuros bija iesakņojusās šaubas par līdz šim realizētās PVE politikas pareizību. AK atlaišana deva iespēju PVE atbrīvot savu piekritēju rindas no cilvēkiem, kuri vairs neredzēja nepieciešamību turpināt bruņotu cīņu nu jau pret poļu kreisajiem spēkiem. Bet, tādu, redzot notikumu attīstību Polijā, kļuva arvien vairāk. Polijas atbrīvošana no nacistiem, tautas paustās tieksmes pēc pārmaiņām salīdzinājumā ar pirmskara valsti, beidzot, vienkārša cilvēciska vēlme pēc stabilitātes, drošas dzīves bez asiņainām cīņām tautiešu starpā, runāja par labu tam, lai sadarbotos ar PNAK, vēlāk PRPV, lai mēģinātu uzlabot savu un tautas dzīvi mierīgā darbā, nevis turpinot bruņotu cīņu par mērķiem, kurus izvirzīja nesamierināmā labējā opozīcija.

Poļu vēsturnieks emigrācijā V. Pobogs-Maļinovskis rakstīja: „Pēc vācu okupācijas murgiem krievu atbrīvošana varēja izkļūst kā pārmaiņas uz labo pusi. Atdzima skolas, parādījās preses izdevumi, sāka iznākt grāmatas. Atkal atdzīvojās teātri. Un viss tas notika plīvojošu balt-sarkano karogu aizvēnī. Darbu uzsākušās iestādes pievilināja ne tikai oportunistus un vientiešus. Daudzus

turp virzīja sūrā dzīves nepieciešamība.” Tautas masās brieda pārliecība, ka nākamā Polijas valsts ir jāpārvalda citādi un tai ir jābūt ar atšķirīgu sabiedriski-politisko iekārtu salīdzinājumā ar pirmskara valsti, ka neviens no pilsoniskajiem politiskajiem grupējumiem, saistītiem ar PVE, nav spējīgs veikt tādas pārmaiņas.

Taču cerības uz agrākās Polijas atjaunošanu, ko nodrošinātu Rietumu sabiedroto militārs pārkums par PSRS, arvien vēl dzīvoja plašās agrāk valdošo slāņu, arī intelligences un zemniecības aprindās. Labēji noskaņotie politiskie un militārie darbinieki centās uzturēt šīs cerības. Ģenerālis L. Okuļickis 1945.gada 22.martā AK, pēc tam NIE organizācijas rietumu apgabala komandierim J. Ščurekam rakstīja: „PSRS uzvaras pār Vāciju gadījumā tā apdraudēs ne tikai Anglijas intereses Eiropā, bet arī visa Eiropā būs bailēs [...] Vadoties no savām interesēm Eiropā, angļi būs spiesti sākt Eiropas spēku mobilizāciju pret PSRS. Skaidrs, ka mēs būsīm šī Eiropas pretpadomju bloka pirmajās rindās; tāpat nevar šo bloku iedomāties bez Vācijas, kuru kontrolēs angļi, dalības tajā [...] Mēs tiksīm iekļauti angļu organizētajā Eiropas pretpadomju blokā, bet līdz tam mums pilnībā jāizmanto viņu materiālā palīdzība...” Jāsaka, ka ģenerālis pareizi saprata daļas britu valdošo slāņu intereses un nodomus, taču nepareizi novērtēja tai brīdī pasaulē pastāvošo spēku samēru un lielvalstu interešu vektorus. Izvērst NIE organizācijas darbību tā arī neizdevās.

Kā, atsaucoties uz AK Informācijas un propagandas biroja vadītāju K. Močarski, rakstīja ievērojamais poļu sabiedriskais darbinieks Ā. Mihņiks, daudzi godīgi AK atbalstītāji bija gatavi to atstāt. Tam par iemeslu bija kā vispārējā politiskā attīstība, tā arī AK rindās esošo radikālnacionālistu darbība. K. Močarska līdzgaitnieki no biroja tika iekļauti labējo nacionālistisko un antisemitisko aprindu sastādītajos iznīcināšanai nolemtos sarakstos, jo viņus turēja aizdomās par prokomunistiskām simpātijām vai ebrejisku izcelsmi. Viena no labējām avīzēm pasludināja, ka birojā „pārsvarā darbojas cilvēki, saistīti ar ārvalstu aģentūrām”. 1944.gada jūnijā labējie arī nogalināja divus no šiem cilvēkiem. K. Močarskis noskaidroja slepkavas un, kā raksta Ā. Mihņiks, „zināja, ka antihitleriskajai, bet pēc tam arī antipadomju pagrīdei nebūt nebija tikai viena seja”, tāpēc „izvēlējās uzticību veselajam saprātam un reālistiskiem spriedumiem, bet ne tai nometnei, kura cieta pilnīgu krahū”, aicināja savus cīņu biedrus atzīt līdz tam realizētās politikas sakāvi, kā arī „norobežoties no valdības Londonā”. Ne tikai K. Močarskis izdarīja šādu izvēli.

Izpaust darbos savu izvēli K. Močarskis nepaguva, 1945.gada 11.augustā K. Močarski arestēja poļu drošības dienests, cietumā viņš nonāca jau citas izvēles priekšā, nevēlējās nodot savus biedrus, tika notiesāts, tikai 1956.gadā apzēlots un atbrīvots. Pēc tam kļuva par dienas avīzes „*Kurier Polski*” („Poļu Kurjers”) galveno redaktoru.

Jaltas konferences (pat kuru tiks runāts zemāk) lēmumu ietekmē 1945.gada februāri-martā pagrīdes kustības vadībā Polijā uzvarēja viedoklis, ka ir jāatsakās no konspirācijas, jāmeklē kompromiss ar PSRS un jauno varu, jāiekļaujas nākamās nacionālās vienotības valdības sastāvā. Vērtējot pēc Jaltas izveidojušos situāciju, pagrīdē esošā Nacionālās vienotības padome februāra beigās izteica savu kā pagrīdes pārstāves gatavību piedalīties Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidē. Tā bija iespēja to kreiso attīstības alternatīvu, kuru piedāvāja „londoniešu” demokrātiskā daļa, no tīri teorētiskas pārvērst par praktisku. Taču tāda notikumu attīstības gaita neatbilda nedz PSRS vadības, nedz PSP interesēm, jo draudēja pēdējo atbīdīt politisko spēku perifērijā. Padomju un poļu drošības iestādes pastiprināja savu aktivitāti pret poļu pagrīdi.

PSRS Valsts Aizsardzības komitejas 1945.gada 20.februārī nolēma „apmierināt Polijas pagaidu valdības lūgumu” un nosūtīt Polijas Sabiedriskās administrācijas un Sabiedriskās drošības ministriju rīcībā padomju padomniekus, kuru padotībā būtu arī attiecīgās PSRS Iekšlietu tautas komisariāta karaspēka daļas. Bija noteikts, ka čekistu grupām un Iekšlietu tautas komisariāta karaspēka vienībām,

kuras darbojās 60 līdz 100 km piefrontes joslā, poļu iedzīvotāju aresti jāveic tikai pēc „nepieciešamās materiālu pārbaudes”, bet arestējot pazīstamas personības, par to jāinformē poļu administratīvās iestādes, jāiesaista tās arestu veikšanā. Uz Poliju tika nosūtīti arī PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieks I. Serovs, PSRS Aizsardzības tautas komisariāta galvenās pretizlūkošanas dienesta („*СМЕРШ*”) pārvaldes priekšnieka vietnieks P. Mešiks u.c. Viņu vadībā izvērsās gan bruņotas, gan politiskas akcijas pret pagrīdi.

Viens piemērs. No 1945.gada 14. līdz 19.martam IeTK 375.strēlnieku pulks Žešovas vojevodistē (*Województwo Rzeszowski*) veica operāciju pret AK vienību, kura terorizēja Lubno ciema iedzīvotājus. Bloķēti tika vairāki ciemi, taču iznīcināt to neizdevās, vienīgi izklīdzināt. Tika „pieņemts lēmums par visu vīriešu vecumā no 17 līdz 45 gadiem izņemšanu [...] Tvarstūšanas rezultātā tika izņemti 320 vīriešu iedzīvotāji, no kuriem pēc filtrācijas 282 tika nosūtīti uz Sanokas (poļu *Sanok*, ukr. *Сянік*) pilsētas cietumu.”

PSRS IeTK spēki, kuru apjoms 1945.gada pavasarī tika ievērojami palielināts (bez jau esošajiem Polijā diviem pulkiem turp 1945.gada maijā tika pārsvietas 59. un 62. iekšlietu karaspēka divīzijas), bija un palika viens no pagrīdes apspiedējiem. Ar padomju drošībnieku pasākumiem Polijā 1944.–1945.gadā faktiski tika risināti padomju politikas liela mēroga uzdevums – PSRS vadībai pieņemamas varas nostiprināšana Polijā.

Reizē ar kaujas operācijām pret pagrīdes vienībām IeTK karaspēks veica arī pagrīdnieku masveida arestus pilsētās un laukos. Arestētos izvietoja IeTK specnometnēs turpat Polijas teritorijā un poļu cietumos. Šīs nometnes un cietumi kļuva par vienu no galvenajiem pagrīdes bruņoto vienību uzbrukumu mērķiem. Var teikt, ka 1944.–1945.gadā, poļu prokomunistiskajai valdībai vissarežģītākajā periodā, kad vēl nebija izveidoti vietējie drošības spēki, kuri varētu sekmīgi cīnīties pret PVE atbalstītājiem, jaunās varas ienaidniekiem, tieši uz PSRS IeTK karaspēku gūlās galvenais cīņas smagums pret pagrīdes bruņotajiem formējumiem. To darbība kļuva par galveno AK, tās sekotājorganizāciju darbības neitralizēšanas līdzekli.

„Pagrīdes valsts” un AK līderu iespēju iekļauties atbrīvotajā Polijas daļā notiekošajos procesos padomju vadība novērsa ar spēku – 1945.gada marta beigās arestējot NIE organizācijas un visas poļu pagrīdes politiskos un militāros līderus. Izdarīja to nevis poļu, bet padomju drošībnieki, kuri formāli ieņēma Sabiedriskās drošības ministrijas padomnieku amatus, bet faktiski rūpējās par padomju ietekmes nostiprināšanu Polijā.

Tulīt pēc I. Serova un P. Mešika ierašanās Polijā tika **arestēta 16 poļu militāro un politisko darbinieku grupa**, kuri orientējās uz Rietumiem un varēja būt reāli KRN konkurenti gan Nacionālās vienotības pagaidu valdības formēšanā, gan gaidāmajās Seima vēlēšanās.

1945.gada februārī ar poļu pagrīdes vadītājiem kontaktus atrada it kā 1.Baltkrievijas frontes pavēlniecības (faktiski – padomju drošības dienestu) pārstāvji, no kuru puses tika izvirzīts priekšlikums sarīkot tikšanos, lai atrisinātu poļu politisko partiju darbības, izešanas no pagrīdes „ar mērķi iekļaut tās patstāvīgas Polijas demokrātisko spēku spektrā” jautājumus Sarkanās armijas aizmugurē.

Sākotnēji pagrīdes vadība priekšlikumu noraidīja, bet pēc dažām dienām savu nostāju mainīja. Tika dota pozitīvā atbilde uz IeTK pulkveža K. Pimenova 6.marta vēstulē izteikto priekšlikumu delegatūras vadītājam J. Jankovskim un bijušajam AK pavēlniekam L. Okuļickim sarīkot tikšanos jautājumā par iespēju nekomunistiskajiem spēkiem iesaistīties Pagaidu valdībā ar 1.Baltkrievijas frontes pavēlniecības pārstāvi ģenerāl-pulkvedi Ivanovu, kur zem šāda uzvārda figurēja PSRS Iekšlietu tautas komisāra vietnieks, tai laikā IeTK pilnvarotais 1.Baltkrievijas frontē, tās aizmugures

apsardzības priekšnieks, frontes pavēlnieka vietnieks civilās administrācijas lietās I. Serovs, kurš 7.martā bija iecelts arī par PSRS IeTK padomnieku pie Polijas Sabiedriskās drošības ministrijas.

Vēstulēs tika solītas pilnīgas drošības un neaizskaramības garantijas poļu puses pārstāvjiem. Pirmā J. Jankovska tikšanās ar K. Pimenovu notika 17.martā. 20.martā J. Jankovskis saņēma paziņojumu, ka ģenerālis Ivanovs drīz ieradīsies, ka poļiem tiks piešķirta lidmašīna lidojumam uz Londonu, lai saskaņotu savu pozīciju ar PVE. Tika norunāts, ka J. Jankovskis, L. Okuļickis un Nacionālās vienotības padomes priekšsēdētājs sociālists K. Pužaks tiksies 27.martā ar Pimenovu, bet 28.martā ar Ivanovu, kā arī tas, ka 29.martā uz Londonu izlidos vēl vairāki poļu politisko partiju pārstāvji. Taču 27.martā poļu puses pārstāvjiem paziņoja, ka lidojums uz Londonu nenotiks, bet delegācija lidos uz Maskavu, kur tiks izlemts jautājums par lidojumu uz Londonu. Tās izrādījās lamatas. Virkne vadošo pagrīdes darbinieku tika arestēta. (Arests bija ne tikai amorāls no morālā, bet arī nelikumīgs no juridiskā viedokļa. Kaut tas notika Sarkanās armijas aizmugurē, taču ārpus 60 līdz 100 km platās piefrontes līnijas, kur atbilstoši PSRS VAK lēmumam un līgumam ar PNAK, padomju militārajām iestādēm nebija tiesību arestēt poļu iedzīvotājus.) Nākamajā dienā tiešām notika lidojums uz Maskavu, bet ne jau uz sarunām. Poļus ievietoja IeTK cietumā. Tai pat dienā turp transportēja vēl 13 poļu pārstāvjus. Starp tiem bija pagrīdes ministru kabineta locekļi A. Beņs, A. Paidaks, kā arī PVE atbalstošo partiju: NP, SL, SD un 1944.gadā izveidotās Demokrātu savienības (*Zjednoczenie Demokratyczne*) pārstāvji. Ir ziņas, ka vadošo poļu pagrīdes darbinieku arestu nodrošināja AL aģents, kuram bija izdevies iegūt diezgan augstu stāvokli AK izlūkdienestā. Vadītāju arests faktiski atstāja bez vadības militāro un politisko pagrīdi. Paliekot brīvībā, šie cilvēki radītu pārāk nopietnu, PSRS vadībai nepieņemamu konkurenci poļu komunistiem, izsauktu svārstības sociālistos un ļudoviešos.

Poļu darbinieki apzinājās, ka iesaistoties dialogā ar padomju pārstāvjiem, viņiem var draudēt arests, taču, kā raksta poļu vēsturnieks P. Kolakovskis tiem nebija citas izvēles, kā uzsākt sarunas. Ja priekšlikums tiktu noraidīts, J. Staļins šo faktu izmantotu poļu apsūdzēšanai, ka tie vēlas palikt pagrīdē un apkarot Sarkanā armiju.

Pat PSP vadība nezināja par gatavoto akciju pret poļu labējiem politiskajiem un militārajiem darbiniekiem. 17.–21.aprīļa vizītes laikā Maskavā V. Gomulka sarunā ar J. Staļinu stādīja jautājumu par 16 poļu nelikumīgo arestu un pieprasīja viņu nodošanu poļu tiesvedības iestādēm. J. Staļins atbildēja ar parasto argumentu: „Viņi šāva uz mūsu cilvēkiem.” Uz to V. Gomulka, pēc viņa paša atmiņām 1981.gadā, atbildēja: „Viņi deva pavēles šaut ne tikai uz jūsu, bet arī uz mūsu cilvēkiem”. J. Staļins, pēc V. Gomulkas vārdiem, uz to atbildēja: „Varbūt Jums arī ir taisnība. Muļķis Serovs, pārceļš viņu.” Tiešām, drīzumā I. Serovs tika pārcelts dienestā uz okupēto Vāciju, viņa vietu 27.aprīlī ieņēma ģenerālleitnants N. Seļivanovskis, taču arestēto poļu likteni tas neietekmēja. Iespējams, J. Staļina reakcija bija vienkārši demonstratīva, lai rādītu, ka viņš ieklausās savu sabiedroto vārdos.

Poļu emigranti mēģināja izraisīt protesta kampaņu presē sakarā ar 16 pagrīdnieku tiesāšanu. Pašā Polijā 16 pagrīdes kustības vadītāju arests, ne tikai bijušajos AK, bet arī BCh kaujiniekos izsauca bažas par nākotni, pārtrauca BCh izformēšanās procesu. Formāli tas beidzās tikai 1945.gada septembrī.

Saprotams, ka šādas neparastas represijas svešas valsts teritorijā nevarēja notikt bez J. Staļina sankcijas. Taču par šādas rīcības iespējamību viņš netieši bija brīdinājis jau Jaltas konferencē. Tur viņš runāja par pilsoņu kara draudiem, par upuriem, kurus nes Sarkanās armijas karavīri (tika ziņots par poļu pagrīdnieku nogalinātajiem sarkanarmiešiem). Rietumvalstu līderi konferencē nevarēja iebilst.

Taču, kad pasaule uzzināja par arestiem Polijā, ASV un Lielbritānija pieprasīja informāciju par 16 „pazudušo” Polijas politiķu likteni. Kaut Polijas telegrāfa aģentūra (*Polska Agencja Telegraficzna*) emigrācijā par pagrīdes vadītāju arestu ziņoja jau 6.aprīlī, tikai pēc tam, kad jautājumu par poļu darbinieku „pazušanu” izskatīja britu parlamenta pārstāvju palāta 1945.gada 2.maijā, PSRS vadība sniedza paziņojumu, apstiprinot ziņu. Prasot noskaidrot jautājumu, ASV un Lielbritānija bloķēja „triju komisijas”, kurai bija jāatrisina Polijas nacionālās vienotības pagaidu valdības izveides jautājums, darbu. Vašingtona pārtrauca lendlīza piegādes PSRS. Arī no Lielbritānijas Maskava saņēma vairākus „signālus”. 18.maijā, runājot ar padomju sūtni Londonā F. Gusevu, V. Čērčils izteica sašutumu par to, ka „mēs esam nosaukuši poļu kandidātus sarunām, bet jūs viņus iesēdinājāt cietumā”, solīja nepieļaut, „ka ar mums apietas rupji un pārkāpj mūsu intereses.”

Taču tai pat 1945.gada 18.maijā intervijā avīzes „*Times*” korespondentam J. Staļins paziņoja: „16 poļu ar pazīstamo diversantu ģenerāli Okuļicki priekšgalā arestam nav nekāda sakara ar Polijas Pagaidu valdības rekonstrukciju. Šie kungi tika apcietināti uz padomju likuma pamata par Sarkanās armijas aizmugures aizsardzību pret diversantiem.”

T.s. „sešpadsmitu tiesas procesā” („*Proces szesnastu*”) 1945.gada 18. – 21.jūnijā Maskavā L. Okuļicki, J. Jankovski, S. Jasukeviču un A. Beņu apvainoja par to, ka viņi „bija poļu pagrīdes organizācijas Sarkanās armijas aizmugurē Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabalos, Lietuvā un Polijā organizētāji un vadītāji, darbojās pēc tā saucamās valdības emigrācijā instrukcijām, vadīja graujošu darbību pret Sarkanā armiju un PSRS, veica teroristiskus aktus pret Sarkanās armijas virsniekiem un karavīriem, ar bruņotas pagrīdes palīdzību organizēja diversiju operācijas, veica naidīgu propagandu pret PSRS un Sarkanā armiju, bet apsūdzētais Okuļickis bez tam vēl veica izlūkošanas –diversiju darbību Sarkanās armijas aizmugurē.” Par citiem 12 apvainotajiem bija teikts, ka viņi „piedalījās pagrīdes organizāciju darbībā Polijas teritorijā, nepildīja padomju pavēlniecības rīkojumu par radioraidītāju, tipogrāfiju, bruņojuma un munīcijas nodošanu”. Prokurors tiesā paziņoja, ka „AK teroristiskās darbības rezultātā no 1944.gada 28.jūlija līdz 31.decembrim bija nogalināti 277, smagi ievainoti 94, bet no 1945.gada 1.janvāra līdz 30.maijam nogalināti 314 un ievainoti 125 Sarkanās armijas karavīri un virsnieki. (Pēc V. Parsdanovas datiem teroristi no AK pavisam nogalināja ap 1 000 padomju karavīru.)

1945.gada 21.jūnijā padomju presē publicētajā atskaitē par tiesas procesu pār arestētajiem 16 poļu pagrīdes vadītājiem bija teikts: „...AK pavēlnieks brigādes ģenerālis Okuļickis no Londonas emigrantu „valdības” saņēma virkni šifrētu radiogrammu ar prasību saglabāt AK bruņotos spēkus. 1944.gada 8.decembra radiogrammā Okuļickim tika paziņots emigrantu „valdības” lēmuma pilns teksts, kurš piedāvāja iekonspirēt AK, tās cilvēku un materiālās rezerves. Izpildot šos rīkojumus, ģenerālis Okuļickis, ar nolūku apkrāpt darbojošos padomju armiju pavēlniecību, 1944.gada decembrī (tā tekstā) izdeva pavēli par fiktīvu AK atlaišanu, pie tam saglabājot un konspirējot AK pamatkadrus un rūpīgi noslēpjot ieročus, munīciju un darbojošās raidstacijas. Veicot šo melu un krāpniecības „manevru”, Okuļickis, Jankovskis, Beņs un Jasjukovičs izmantoja nelegālā stāvoklī pārgājušās AK vienības un organizācijas aktīvai darbībai pret Padomju Savienību darbojošās Sarkanās armijas aizmugurē, kura atbrīvoja Poliju no vācu iebrucējiem”.

L. Okuļickis kā viens no apsūdzētajiem tiesā sacīja: „Šī tiesas prāva ir politiska. Tās mērķis ir sodīt poļu pagrīdes valdību. Jūs nevarat pierādīt, ka mēs piecus garus gadus nebūtu cīnījušies pret vāciešiem, bet tagad jūs vēlaties tāpat kā citās politiskās prāvās mums nolaupīt šajā cīņā iegūtās politiskās priekšrocības. Šajā cīņā piedalījās patiesie patrioti un demokrāti. Jūs apsūdzat mūs par sadarbību ar Vāciju, mēģinot gāzt mūs negodā. Jūs apsūdzat 300 000 *Armijas Krajovas* karavīrus, lielākos poļu patriotus.” L. Okuļicka runā mijās patiesība ar tās izkropļojumiem. Prāva tiešām bija politiska un neobjektīva. Taču „Poļu pagrīdes valdība” kara gados bija cīnījies ne tikai „pret

vāciešiem”, bet arī pret antihitleriskās koalīcijas valsti – PSRS; tā par „iegūtajām politiskajām priekšrocībām” uzskatīja citu tautu – baltkrievu, lietuviešu, ukraiņu, bet kara noslēgumā arī vācu etnisko teritoriju iegūšanu. Cīņā bija piedalījušies ne tikai „patiesie patrioti un demokrāti”, bet arī nedemokrātiskā “sanācijas” režīma piekritēji. No „300 000 *Armijas Krajovas* karavīriem” tika „apsūdzēti” tikai tie, kuri nevis turpināja cīņu pret nacistiem Polijas armijas rindās, bet vērsās pret „ienaidnieku N2” – PSRS un izvērta Polijā pilsoņu karu.

PSRS Augstākās Tiesas Kara Kolēģija 13 cilvēkiem, apvainotiem poļu pagrīdes vadībā, kura „veica aktīvu naidīgu darbību karojošo Padomju Savienības karaspēka aizmugurē” piesprieda sodus no 4 mēnešiem līdz 10 gadiem (L. Okuļickim) ieslodzījumā, trīs apsūdzētie tika atļauti.

27.jūnijā (jau esot Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības vice-premjera rangā) S. Mikolajčiks tikšanās laikā ar V. Molotovu lūdza viņu un J. Staļinu „pēc iespējas”, „neprasot atbildi uz savu lūgumu” atbrīvot savus draugus un partijas biedrus. Uz šo gaužām pazemīgo lūgumu V. Molotovs atbildēja, ka „visi objektīvie cilvēki uzskata, ka process bija objektīvs”. S. Mikolajčiks spēja tikai paziņot, ka viņš „ciena padomju valdības gudrību arī šajā gadījumā.” Poļu politiķa izturēšanās pret PSRS, pat salīdzinājumā ar to, kuru viņš demonstrēja pirms gada, nemaz nerunājot par vēl senākiem laikiem, bija mainījusies kardināli.

Pēc tiesas lēmuma paskaidrošanas un 1945.gada vasarā Polijā izsludinātās amnestijas jau tai pašā 1945.gadā dzimtenē atgriezās 11 cilvēku, divi pēc B. Beruta lūguma tika atbrīvoti 1949. un 1950.gadā. Pēc padomju iestāžu datiem trīs poļu darbinieki, tai skaitā L. Okuļickis un J. Jankovskis, nomira ieslodzījumā. (Pēc dažām, neapstiprinātām ziņām pēc procesa L. Okuļickis nosūtīja J. Staļinam vēstuli ar politiskas sadarbības priekšlikumu un viņa liktenis pēc tam nav zināms. Pēc citām ziņām viņš tika nogalināts. Tikai 1990.gada aprīlī PSRS Augstākā tiesa atcēla 1945.gada tiesas spriedumu un pārtrauca lietu sakarā ar nozieguma sastāva trūkumu.)

Padomju presē „sešpadsmitu tiesas procesa” materiāli 1945.gadā tapa publicēti, taču turpmāk padomju literatūrā šie fakti tika noklusēti. Rietumos materiāli par procesu tika plaši publiskoti, taču kādu būtisku seku tam nebija.

Pagrīdes kustības vadītāju arests atbrīvoja PSRS vadību no nepieciešamības rēķināties ar viņiem jaunās Polijas valdības sastādīšanas gaitā, taču poļu atmiņā atstāja vēl vienu faktu par komunistu ļaunprātību. Mūsdienās ir skaidrs, ka PSRS vadība, sekojot saviem stingrajiem politiskajiem priekšstatiem, nevarēja samierināties ar tai nepakļāvīga spēka pastāvēšanu Sarkanās armijas kontrolētajā teritorijā. Vai arestētie un notiesātie poļu vadītāji, atsakoties no terora, paliekot brīvībā un panākot savu dalību tiešās sarunās ar PSRS vadību, spētu mainīt situāciju par labu tiešām demokrātiski izveidotas un demokrātiski strādājošas Polijas valdības izveidei, var strīdēties. Autors uzskata, ka tā vai citādi PSRS vadība īstu, uz pašā Polijā pastāvošo politisko spēku samēru balstītu kompromisu nepieļautu, tā vai citādi panāktu kreisas, faktiski prokomunistiskas valdības izveidi Polijā.

L. Okuļicka, J. Jankovska u.c. aresti nozīmēja smagu triecienu NIE darbībai. Vēl vienu deva NIE komandanta vietnieka ģenerāļa A. Filddorfa nejaušs arests 1945.gada 7.martā. Arestētā personība netika noskaidrota, taču viņš tika izsūtīts uz PSRS, kur palika līdz 1947.gadam, kad varēja atgriezties Polijā. Faktiski šie triecieni noteica NIE darbības pārtraukšanu.

Pēc Polijas bruņoto spēku Rietumos virspavēlnieka vietas izpildītāja V. Andersa 1945.gada 7.maija pavēles tika izveidota jauna vadoša pagrīdes struktūra – Bruņoto spēku delegatūra (*Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj*), kuras pamatmērķis palika iepriekšējais – bruņota pretošanās jaunajai varai, taču reizē viens no aktuālākajiem uzdevumiem bija „mežu atslogošana” – AK

partizānu vienību personālsastāva legalizācija. Šīs organizācijas priekšgalā tika nostādīts bijušais AK izlūkdienesta vadītājs pulkvedis J. Žepekis.

Blakus Bruņoto spēku delegatūrai darbojās arī citas bruņotas pagrīdes organizācijas. Pavisam 1945.gada maijā īpaši valsts austrumu vojevodistēs darbojās ap 240 bruņotu vienību un grupu ar ap 32–33 tūkstošu cilvēku kopējo skaitu.

1945.gada pavasarī poļu pagrīdes bruņotie uzbrukumi jaunās varas institūcijām aktivizējās. Piemēram, Belostokas apkārtnē tikai aprīlī tika atbruņotas 36 milicijas nodaļas (347 cilvēki), nogalināti 32 miliči, 47 aizvesti uz mežu. Bruņotās darbības pieaugumu pavadīja plaši propagandistiski uzbrukumi jaunajai varai un PSP, kura pārstāvēt „svešas intereses”. Pagrīde izvērsa plašu propagandu arī sakarā ar nenoregulēto rietumu robežu jautājumu, 1945.gada 21.aprīlī noslēgto PSRS un Polijas līgumu par draudzību un savstarpējo palīdzību traktējot kā Polijas iekļaušanu PSRS sastāvā, pārvēršot to par savu 17 republiku.

Tāpat kreisajiem spēkiem tika pārņemts tas, ka padomju militārās iestādes noteica 100 km piefrontes zonu, kur visa vara piederēja tām. Jaunajai varai uzkrāva arī atbildību par kara marodieru noziegumiem, kuri īpaši smagi bija izjūtami Polijas rietumu un ziemeļu zemju iedzīvotājiem, kur bija daudz etnisko vāciešu, pret kuriem vērsās stihisks padomju karavīru naidis. Izskanēja pārmetumi poļu kreisajiem par padomju iestāžu veiktajām rūpnīcu iekārtu un citu materiālo vērtību rekvizīcijām, kas notika pretēji parakstītajiem līgumiem. Kamēr nebija atrisināts Polijas rietumu robežu jautājums, pastāvēja arī bažas, ka komunistu darbības rezultātā valsts no kara izies samazināta līdz kādreizējās Varšavas hercogistes apmēriem.

Faktiski pagrīdes cīņā pret jauno varu iesaistījās gan PVE piekritēji, gan tie, kas atradās labējā opozīcijā tai. Iekšpolitiskajam sasprindzinājumam pieaugot, pastāvēja reāli pilsoņu kara izraisīšanās draudi. 1945.gada maijā–jūnijā tika reģistrēts vislielākais skaits terora aktu. Tajos gāja bojā Polijas armijas virsnieki un karavīri, vietējo nacionālo padomju locekļi, valsts administratīvo iestāžu, drošības spēku un milicijas darbinieki. Daļa no viņiem bija PSP biedri, taču bija arī citu partiju, kuras bija gatavas sadarboties ar jauno varu, piederīgie un bezpartijiskie. Tāpat tika nogalināti arī Polijā izvietoto Sarkanās armijas daļu karavīri.

Pēc R. Nazareviča datiem jau kara noslēguma posmā cīņās pret “bruņoto kontrrevolūciju” gāja bojā ap 20 tūkstošu PSP un tās sabiedroto partiju biedru, kā arī bezpartijisku karavīru, miliču, drošības dienesta darbinieku. Tas runā par izvērstās bruņotās cīņas vērienu.

Kopā 1944.–1945.gadā ap 1 200 nelegālu bruņotu vienību veica vairāk nekā 55 tūkstošus teroristisku uzbrukumu ar laupīšanas un sabotāžas nolūku. Tika iznīcināti desmitiem ciemu, saimniecisku objektu (dzirnavu, cukura rūpnīcu, vīna darītavu u.c.), iestāžu ēku, uzspridzināti simti dzelzceļa un autoceļu tiltu, veikti neskaitāmi uzbrukumi vilcieniem. Šajās akcijās bija iesaistīti ne tikai idejiski jaunās varas pretinieki, bet arī cilvēki, kuri tajās piedalījās, vienkārši neprotot atrast citu izeju no konkrētās situācijas un ar to arvien ciešāk piesaistot sevi pagrīdei. Viņu spēkus uzturēja cerības uz Polijas valdības emigrācijā drīzu atgriešanos un pirmskara kārtības atjaunošanos valstī. Rietumu valstu realizētā PNAK un vēlāk arī tās vietā radītās Polijas Republikas Pagaidu valdības ilgā neatzīšana daudzu poļu acīs radīja iespaidu, ka jaunā vara ir ar pagaidu raksturu. Ar slepkavībām, draudiem un laupīšanām pagrīdnieki centās nepieļaut kreisā bloka partiju ietekmes pieaugumu. Tā kā mežos slapstošos vienību kaujiniekiem bija vajadzīga pārtika, ieroči, finanšu līdzekļi, viņi bieži nodarbojās ar vienkāršu laupīšanu, uzbrūkot gan veikaliem, gan arī privātpersonām, īpaši, ja tās pēc pagrīdnieku domām sadarbojās ar jaunajām varas iestādēm. Daudzos apriņķos austrumu vojevodistēs PSP lauku organizācijas bija spiestas darboties konspiratīvi.

Loti bieži teroristi savas darbības veica, maskējoties Polijas un arī Sarkanās armijas karavīru un virsnieku tērpos. Rezultātā poļu vidū pieauga vispārēja neuzticība varai, ko stiprināja daudzie uzbrukumi administratīvajām iestādēm, milicijas posteniem u. tml., arī pašu administratīvo iestāžu neveiksmīga darbība. To izmantoja pagrīdes vadītāji emigrācijā un uz vietas, kuri, atšķirībā no ierindas kaujiniekiem, labi apzinājās, ka divu valdību pastāvēšana reāli nevar ilgi turpināties, pie tam labākas izejas pozīcijas cīņā par uzticības iekarošanu poļu tautas vairākumā un arī starptautiskajā arēnā, lielākas cerības uz visas varas saņemšanu neapšaubāmi bija tam varas centram, kura vadībā jau reāli bija sāкта Polijas atjaunošana, bet ne pagrīdei, kura faktiski, velti cerot uz Rietumvalstu atbalstu, uzsvaru lika uz tālāku bruņotu cīņu par pirmskara varas atgriešanu.

Nekādi nevar izvairīties no secinājuma, ka jau pirms Vācijas sagrāves, izvēršot cīņu pret PSRS, AK (un tās turpinātājorganizācija NIE) tieši palīdzēja nacistiskajai Vācijai, ļaujot tai nodzīvot kaut dažas liekas stundas (varbūt dienas?), noslepķavot dažus simptomus (varbūt tūkstošus?) koncentrācijas nometnēs ieslodzītos, nodarot zaudējumus visiem antihitleriskas koalīcijas dalībniekiem. AK kaujinieki ne tikai paši karoja pret Sarkanā armiju, nogalinot cilvēkus, kuri varētu dot savu ieguldījumu nacisma sagrāvē, bet ar to arī izbrīvēja rokas nacistiem savukārt nogalināt frontēs ne tikai Sarkanās armijas, bet arī Polijas armijas un Rietumu sabiedroto karavīrus. Grūti tāpēc izsvērt, cik lielu ieguldījumu AK deva Vācijas sagrāvē un cik lielu – tās atbalstīšanā. Autors uzskata, ka AK pozitīvais devums cīņā pret nacismu pārsniedza negatīvo, bet pierādīt to nespēj.

Mūsdienās daži poļu vēsturnieki apgalvo, ka: poļu varonībai karā, īpaši „leģendārajai” AK esot jāpateicas par to, ka PSRS baidījies izsaukt poļu neapmierinātību un tāpēc piekāpusies tiem vairāk nekā citām tautām, kuras pēc Otrā pasaules kara atradās padomju ietekmes sfērā. Domājams, ka šo secinājumu var, mazākais, apšaubīt. Loti grūti izmērīt, kur beidzas aprēķins un sākas piekāpšanās. Piemēram, var apgalvot, ka pirmajos pēckara gados PSRS vadība Dienvidslāvijai piekāpās vairāk. Iespējams, ka J. Staļins „piekāpās” nevis poļu varonībai, bet to skaitam, tāpat kā nemēģināja uzspiest ar spēku savu varu Ķīnai.

Kad 1945.gada pavasarī labēji nacionālistiskie spēki paplašināja bruņotu cīņu par varu, Pagaidu valdības vadītās iestādes savukārt aktivizēja cīņu pret pagrīdi. Sliktākais bija tas, ka uz vietām drošības spēki, arī vietējie komunistu un to sabiedroto spēku politiķi visus savus pretiniekus, vai tie cīnījās ar ieročiem rokās, vai tikai tīri demokrātiski kritizēja kreisos, uzskatīja par ienaidniekiem. Vardarbība tika uzskatīta par galveno jaunās varas nostiprināšanas līdzekli. Represijas vērsās gan pret teroristu atbalstītājiem, gan valdības emigrācijā piekritējiem, gan tiem, kuri bija gatavi sadarboties ar kreisajiem spēkiem, bet nevēlējās atzīt komunistu vadošo lomu, gan arī vienkārši vēl savu politisko izvēli neizdarījušiem cilvēkiem. Pēc vācu vēsturnieka E. Meijera aprēķiniem 1945.gada pirmajos mēnešos ap 50 000 PVE atbalstītāju nonāca kā gūstekņi PSRS.

Visu 1944.gada nogali un arī 1945.gada pirmo pusē turpinājās triju lielvalstu un poļu politiķu **diplomātiska cīņa par jaunas Polijas valdības sastādīšanas kārtību, par nākamās Polijas valsts robežām**. Katra puse aizstāvēja sev tīkamos variantus.

5.decembrī PVE premjers T. Arciševskis iesniedza Lielbritānijas Ārlietu ministrijai memorandu, kurā mēģināja ieinteresēt Lielbritāniju militārā sadarbībā ar Poliju Baltijas jūrā, ar to uzsākot jaunu sarunu etapu par poļu zemēm. Autoram nav zināms, kāda līmeņa darbinieki ministrijā izlasīja šo memorandu, taču briti šajā brīdī necerēja iegūt stratēģisku jūras kara spēku bāzi Baltijas jūrā.

Naktī uz 19.decembri Lielbritānijas Karalisko gaisa spēku bumbvedēji veica masveida uzlidojumu Gdīnai (*Gdynia*), kura atradās tālu no frontes un Lielbritānijas „stratēģisko interešu sfēras”. Smagas bumbas – no 1 t līdz pat ar planieriem vilkti 6 t gigantiem – tika nomestas uz vācu kuģiem, ostas būvēm un pilsētu. Sašķelts ar smagās

bumbas sprādzienu ostā nogrima līnijuķis „*Schleswig-Holstein*”, tas pats, kurš ar saviem lielgabalu šāvieniem 1939.gadā atklāja Otro pasaules karu. Taču angļu bumbas sagrāva arī ostas būves, krastmalas, piestātnes – 20 gadu starpkaru posma poļu darba rezultātu, visu to, ko pēc pāris mēnešiem bija jāatgūst Polijai. Gdiņas bombardēšana uzsāka veselu uzlidojumu sēriju objektiem, kuriem nākotnē bija paredzama liela nozīme Austrumeiropas attīstībā un kurus angļu-amerikāņu sauszemes spēki vairs nevarēja sasniegt, tāpēc nedomāja taupīt. (Pazīstamākie kļuva uzlidojumi Drēzdeni 1945.gada 13.–15.februārī.)

Vienlaikus turpinājās padomju diplomātiskais uzbrukums Polijas valdībai emigrācijā. 5.decembrī V. Molotovs sarunā ar Francijas Republikas Pagaidu valdības ārlietu ministru Ž. Bido) pievērsās arī Polijas jautājumam. (Savu attieksmi pret poļu-padomju attiecībām toreiz Franču nacionālās komitejas – faktiski Francijas pagaidu valdības emigrācijā – vadītājs Š. de Golls padomju sūtnim A. Bogomolovam izteica vēl 1943.gada 11.maijā: „No vienas puses, Francija ir ieinteresēta, lai pastāvētu brīva un neatkarīga Polija, bet, no otras puses, lai Krievijai būtu visizdevīgākās stratēģiskās robežas rietumos un, protams, Baltijā”. Š. de Golls atbalstīja Oderas–Neises līnijas kā Polijas un Vācijas robežas noteikšanu, galvenokārt vadoties no Francijas drošības apsvērumiem. Viņš domāja, ka tādā veidā Vācijas un Polijas savienība kļūs par neiespējamu. 1944.gada 11.novembrī viņš sacīja V. Čērčilam: „*Il y a là une garantie contre un retour à la politique de Beck*”. (Tā ir garantija pret atgriešanos pie Beka politikas). 1944.gada 6.decembrī sarunā ar J. Staļinu viņš pateica vēl precīzāk „*Nous croyons qu'une telle solution exclurait l'accord entre l'Allemagne et la Pologne*” (Mēs uzskatām, ka šis risinājums varētu izslēgt vienošanos starp Vāciju un Poliju).

1944.gada nogalē divi franču virsnieki ieradās Ļubļinā pie PNAK, lai rūpētos par atbrīvotajiem franču karagūstekņiem, bet Parīzē atradās oficiāls PNAK pārstāvis.) Tagad V. Molotovs atgādināja franču politiķim, ka tieši Polija neļāva padomju karaspēkam ieiet tās teritorijā, kad 1939.gadā stādījās jautājums par kara novēršanu, un piedāvāja Francijas valdībai apmainīties ar PNAK oficiāliem pārstāvjiem. Ž. Bido atbildēja, ka Francijas vadība izvirzīja spert soļus, kuri neatbilstu tās galveno sabiedroto soļiem, taču neizslēdza iespēju atrisināt jautājumu tā, ka tas „apmierinātu abas puses”. Tajā pat virzienā Š. de Gollu 6.decembrī mēģināja ietekmēt J. Staļins, stāstot par PNAK popularitātes pieaugumu Polijā sakarā ar tās uzsāktās agrārās reformas realizēšanu. J. Staļins, deva arī skaidru „mājienu” uz varbūtējo PVE nākotni, jo „viņš baidoties”, ka tā dzimtenē var neatgriezties.

Šāda iespējamā notikumu attīstība nevarēja neizsaukt nepatiku Rietumvalstu vadītājos. 1944.gada 15.decembrī, uzstājoties pārstāvju palātā, V. Čērčils apstiprināja Lielbritānijas valdības atzišānu Polijas valdībai emigrācijā, reizē paužot ticību, ka „maršals Staļins ar savu draudzīgo attieksmi un atbalstu” palīdzēs Polijas abu valdību apvienošanai. V. Čērčils apstiprināja Kērzona līnijas aktualitāti, izteica viedokli, ka „ja poļu valdība būtu piekritusi šai robežai šī gada sākumā, tad nebūtu nekādas Ļubļinas komitejas, kura bauda Krievijas uzticību”. Viņš arī paziņoja: „.. Pateicoties ziemeļu un rietumu zemju, kas ir nozīmīgākas un atrodas uz augstākas attīstības pakāpes, iegūšanai poļi iegūs vairāk nekā zaudēs austrumos”. Neraugoties uz deklarēto ticību J. Staļina atbalstam Polijas valdību apvienošanai, 16.decembrī V. Čērčils brīdināja F.D. Rūzveltu, ka J. Staļins var „uzsākt kaut ko Ļubļinas komitejas atzišanai par Polijas valdību”.

PVE jaunais sastāvs darbojās, demonstratīvi neievērojot Rietumvalstu nevēlēšanos ķildoties ar PSRS. 18.decembrī PVE premjerministrs T. Arciševskis sniedza interviju avīzei „*Sunday Times*” (Svētdienas Laiks) sakarā ar Lielbritānijas parlamenta apakšpalātā notikušajām debatēm Polijas jautājumā. Tajā viņš paziņoja, ka „visas pamatproblēmas var tikt atrisinātas, ja Krievija vēlēšies tās risināt nepastarpināti ar mums kā viena valdība ar citu valdību”. Rietumu robežu jautājumā T. Arciševskis gan piekrita Polijas paplašināšanai uz Vācijas teritoriju rēķina, taču reizē paziņoja: „Bet mēs nevēlamies pārbīdīt mūsu robežu uz rietumiem tā, lai tā iekļautu astoņus līdz desmit miljonus vāciešu. [Tāda pat skaita ukraiņu un baltkrievu iekļaušana šais robežās labējos poļu politiķus nemulsināja. – V.Š.] Mēs nevēlamies ne Vroclavu (poļu *Wrocław*, vācu *Breslau*, Silēzijas vēsturiskā galvaspilsēta, tagad ceturtā pēc iedzīvotāju skaitā pilsēta Polijā), ne Ščecinu (poļu *Szczecin*, vācu *Stettin*, pilsēta Polijas ziemeļ-rietumos, tagad septītā pēc iedzīvotāju skaitā pilsēta Polijā).” Lai gan PVE starptautiskā autoritāte bija būtiski mazinājusies, tās vadītājs deklarēja: „Mana valdība ir vienīgā

likumīgā poļu tautas valdība. [...] Esmu pārliecināts, kad ar Padomju Savienību tiks noregulēti visi svarīgākie jautājumi, Ļubļinas komitejas problēma atrisināsies pati no sevis...”

Grūti spriest, vai politiķis pats ticēja saviem vārdiem, vai tā bija tikai drosmes demonstrācija, jau apzinoties, ka cerības, visticamāk, nepiepildīsies. Par labu otrajam variantam liecināja tas, ka tai pat dienā T. Arciševska valdība nosūtīja savai Delegatūrai Polijā telegrammu, kurā izklāstīja direktīvas, kuras PVE bija pieņēmusi jau 16.novembrī, par speciāla konspiratīva tīkla radīšanu tai Polijas teritorijas daļā, kura atradās padomju frontes pusē. Tās paredzēja Polijas valdības emigrācijā piekritēju iefiltrēšanos „armijā, administrācijā un citās valsts un sabiedriskās dzīves jomās”, lai pretotos PNAK un prokomunistisko spēku ietekmes pieaugumam. Bez šaubām, šī iefiltrēšanās jāņem vērā, turpmāk runājot par poļu kreiso spēku, to jaunizveidoto varas struktūru kļūdām, neveiksmēm. Vismaz daļu no tām izsauca vecās varas piekritēju intrigas.

20.decembrī ASV prezidents F.D. Rūzvelts J. Staļinam rakstīja: „Es pilnībā saprotu vēlamību, no Jūsu redzes viedokļa, ienest skaidrību jautājumā par varu Polijā līdz tam, kā Jūsu armijas pavirzīsies tālāk Polijas iekšienē. Taču sakarā ar lielajām politiskajām sekām, kuras varētu nest tāds solis, es ceru, ka Jūs uzskatīsiet par iespējamu atturēties no Ļubļinas komitejas atzīšanas par Polijas valdību līdz mūsu tikšanās reizei, kura, kā es ceru, notiks tūlīt pēc manas stāšanās amatā 20.janvārī. [F.D.Rūzvelts ASV prezidenta amatā 1945.gadā stājās ceturto reizi, bet ar J. Staļinu tikās Jaltas konferencē 1945.gada februārī. – V.Š.] Vai Jūs nevarētu līdz šim datumam uzturēt attiecības ar Komiteju tās patreizējā formā? Es zinu, ka manu viedokli šai jautājumā atbalsta arī premjerministrs Čērčils.”

Taču 27.decembrī J. Staļins F.D. Rūzveltam rakstīja par to, ka S. Mikolajčika sarunas ar PNAK kalpojušas par „piesegu elementiem, kuri aiz S. Mikolajčika muguras veda teroristisku darbību pret padomju virsniekiem un karavīriem Polijas teritorijā” (J. Staļins atsaucās uz pie notvertajiem PVE aģentiem atrasto saraksti ar S. Mikolajčika vadīto valdību) un stingri paziņoja: „Mēs nevaram samierināties ar tādu stāvokli, kad teroristi, poļu emigrantu pamudināti, nogalina Polijā Sarkanās armijas karavīrus un virsniekus, ved noziedzīgu cīņu pret Poliju atbrīvojošo padomju karaspēku un tieši palīdz mūsu ienaidniekiem, kuru sabiedrotie viņi faktiski ir. Mikolajčika nomaina ar Arciševski un vispār izmaiņas Polijas valdībā emigrācijā tikai vēl vairāk pasliktināja stāvokli un radīja bezdibeni starp Poliju un emigrantu valdību.” Turpretī PNAK esot guvusi „nopietnus panākumus Polijas valsts un valsts aparāta varas Polijas teritorijā stiprināšanā” un ja PNAK pārveidosies par Polijas Pagaidu valdību, „Padomju valdībai nebūs nopietna pamata atlikt jautājumu par tās atzīšanu”. Padomju valdības vadītājs gāja arī tālāk, jau piedāvājot arī Rietumu sabiedrotajiem nodibināt attiecības ar PNAK: „Es domāju, ka būtu dabīgi, taisnīgi un izdevīgi mūsu kopējai lietai, ja sabiedrotās valdības, sperot pirmo soli, tagad apmainītos pārstāvjiem ar Polijas Nacionālās atbrīvošanās komiteju, lai pēc kāda laika, kad Polijas Nacionālās atbrīvošanās komiteja pārveidosies par Polijas Pagaidu valdību, atzītu to par likumīgu Polijas valdību.” Citādi varot vājināties poļu tautas uzticība sabiedrotajām lielvalstīm.

30.decembrī F.D. Rūzvelts vēl mēģināja J. Staļinu brīdināt, ka dažādu valdību atzīšana no sabiedroto valstu puses var „nopietni ietekmēt pasaules sabiedrisko domu un pretinieka morālo stāvokli”. Prezidents deklarēja, ka ASV valdība neredz perspektīvas „Londonas valdības” vietā atzīt „Ļubļinas komiteju tās tagadējā formā”. F.D. Rūzvelts norādīja, ka ne viņa valdība, ne ASV tauta neredzot pierādījumus tam, ka „Ļubļinas komiteja tās tagadējā veidā” pārstāv Polijas tautu, jo tikai daļa Polijas teritorijas bija atbrīvota, poļu tautai vēl nebija iespējas izteikt savu attieksmi pret Ļubļinas komiteju. Ja pēc Polijas atbrīvošanas tiks radīta tās Pagaidu valdība, ASV valdības viedokli noteiks

poļu tautas lēmums. ASV prezidents tomēr izteica cerību, ka J. Staļins atliks Ļubļinas komitejas atzīšanu līdz triju lielvalstu vadītāju paredzētajai sanāksmei. Tai pat laikā F.D. Rūzvelts piekrita J. Staļinam, ka S. Mikolajčika aiziešana no valdības tikai pasliktināja stāvokli.

Notikumu gaita it kā pati izsauca KRN, PNAK un Padomju valdības kārtējos soļus. KRN, PSRS valdības atbalstīta, 1944.gada 31.decembrī pieņēma dekrētu par **PNAK pārveidi par Polijas Republikas pagaidu valdību** (*Rzqd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej*) – **PRPV**. Jeb, citiem vārdiem, J. Staļins galu galā izdarīja to, no kā baidījās V. Čērčils un arī F.D. Rūzvelts – ļāva poļu kreisajiem izveidot jaunu Polijas valdību. Tai vajadzēja balstīties uz 1921.gada 17.marta Konstitūcijas pamata un tā tika proklamēta 1945.gada 1.janvārī. KRN priekšsēdētājs B. Beruts, kurš no šī laika tika saukts arī par Republikas prezidentu, par Pagaidu valdības vadītāju iecēla E. Osobku-Moravskis, bet viņa vietnieki bija V. Gomulka un ģudovietis S. Janušs.

1945.gada 1.janvārī J. Staļins rakstīja F.D. Rūzveltam par savu nožēlu, ka nav spējis viņu pārliecināt par padomju pozīcijas pareizību poļu jautājumā, ka PSRS Augstākās Padomes Prezīdijs jau 27.decembrī paziņojis par savu nodomu atzīt Polijas Pagaidu valdību, kā tikai tā būs saformēta un izteica cerību, ka tālākie notikumi pārliecinās arī ASV prezidentu, ka PNAK sniedz sabiedrotajiem kopumā un Sarkanajai armijai sevišķi svarīgu palīdzību cīņā pret hitlerisko Vāciju, kad „emigrantu valdība Londonā ienes dezorganizāciju šai cīņā un ar to palīdz vāciešiem”. (Jāatzīst, ka pārmetums „londoniešiem” par „dezorganizāciju” atbilda patiesībai, lai cik patriotiski arī nebūtu Polijas darbinieku emigrācijā nodomi.) 3.janvārī līdzīgu vēstījumu J. Staļins nosūtīja V. Čērčilam.

Jau 2. janvārī E. Osobka-Moravskis PRPV stādīja priekšā KRN. PRPV bija izveidota no četrām partijām: Polijas Sociālistiskās partijas (*Polska Partia Socjalistyczna*), Polijas Strādnieku Partijas (*Polska Partia Robotnicza*), Demokrātiskās partijas (*Stronnictwo Demokratyczne*) un Zemnieku partijas (*Stronnictwo Ludowe*) pārstāvjiem (PSP, PPS un SL pārstāvji ieguva pa 5 ministru vietām), kā arī bezpartejiskiem darbiniekiem. Kā svarīgākos uzdevumus pagaidu valdība stādīja Polijas rūpniecības, transporta, sakaru sistēmu atjaunošanu, Polijai piešķiramo agrāko Vācijas zemju (Silēzijas un Pomerānijas) apguvi, agrārās reformas īstenošanu.

Reizē izskanēja kārtējā „londoniešu”: gan T. Arciševska, kurš tika nosaukts par „viltus sociālistu”, valdības, gan S. Mikolajčika grupas kritika. Pēdējam tika pārņemts, ka „teroristi, kuri nogalina poļu demokrātus, dara to ne bez Mikolajčika kunga ziņas.” Reizē tika solīts „kā acuraugu sargāt demokrātiju Polijā” un „demokrātija vēl vairāk pastiprinās cīņu pret saviem ienaidniekiem. Lai tie, kuri paliks reakcijas un terorisma pozīcijās, negaida nedz piedošanu, nedz līdzecību.” Faktiski ar to „reakcijas” nometnē varēja ieskaitīt arī tos antikomunistiskos spēkus, kuri terorismu neatbalstīja. PRPV vadītājs E. Osobka-Moravskis KRN sēdē arī uzstājās ar paziņojumu, ka viņa vadītā Polijas valdība no šī brīža vairs neatzīst nekādas finanšu vai ekonomiskās vienošanās, kuras bija noslēgusi PVE un nenesīs par tām atbildību. Taču paziņojumā bija arī teikts, ka valdība ir gatava vienoties ar visiem patriotiem un „īstiem” demokrātiem Rietumos un valstī. Tomēr lielākā daļa poļu iedzīvotāju, it īpaši zemnieku un inteliģences, labākajā gadījumā ar neuzticību, bet sliktākajā gadījumā – ar nepatiku un naidīgumu, izturējās pret jauno varu, kuru nebija atzinusi PVE un Rietumvalsts.

Jaunā PRPV nosūtīja 23 valstu sūtniecībām un misijām Maskavā notas ar piedāvājumu nodibināt diplomātiskās attiecības. Jau 4.janvārī PSRS AP Prezīdijs pieņēma lēmumu par PRPV atzīšanu. Nedaudz vēlāk to atzina Čehoslovākijas un Dienvidslāvijas valdības. (Interesanti, ka Čehoslovākijas valdība 1945.gada 30.janvārī paziņoja par PRPV atzīšanu pat bez pirms kara Polijas radītā poļu-čehoslovāku robežkonflikta noregulēšanas.)

1945.gada februārī starp Franciju un PRPV vadīto Poliju notika militāro misiju apmaiņa. Neraugoties uz to, ka apmaiņa pārstāvniecībām notika tikai *de facto*, bet ne *de iure*, tas bija svarīgs solis ceļā uz to, lai Rietumu valstis oficiāli atzītu jauno varu Polijā „uz savstarpējas vienošanās pamata”. Nedaudz vēlāk – martā, par spīti oficiālu kontaktu trūkumam, notikumu gaita pat ASV sūtniecībai Maskavā lika griezties pie PNAK pārstāvniecības.

Padomju valdības politikas pēctecība Polijas jautājumā tika akcentēta ar to, ka par PSRS ārkārtējo un pilnvaroto sūtni Polijā tika iecelts V. Ļebedevs, kurš 1943.–1944.gadā bija PSRS sūtnis Londonā pie sabiedroto valstu valdībām emigrācijā, bet pēc N. Bulgaņina atsaukšanas no Polijas 1944.gada 20. novembrī vadīja Padomju pārstāvniecību pie PNAK. Pret PRPV izveidi protestēja vienīgi Lielbritānija un ASV. Lielbritānijas valdības attieksmi pret PRPV raksturoja jebkādu ierobežojumu atcelšana PVE „antiļubļinas” radoraidījumiem 1945.gada janvārī.

1945.gada sākumā bija skaidrs, ka labējo un kreiso poļu spēku, šaurākā nozīmē PVE un PRPV, konfliktu bez antihitleriskās koalīcijas lielvalstu iejaukšanās nebūs iespējams izšķirt. Ja to atstātu pašu poļu ziņā, iespējams, izraisītos asiņains pilsoņu karš.

1945.gada 4.–11.februārī, kad notika **Jaltas (jeb Krimas) konference**, par nacisma tuvo sabrukuma brīdi tā pretinieku nometnē neviens vairs nešaubījās, uzvara pār Vāciju bija vairs tikai laika jautājums, Rietumvalstu un padomju karaspēks jau cīnījās Vācijas teritorijā. Antinacistiskās koalīcijas galvenie spēki – trīs lielvalstis rēķinājās ar to, ka to rokās ir unikāla iespēja iedibināt Eiropā jaunu kārtību.

Tiesa, stāvoklis Rietumu frontē ASV un Lielbritānijas līderiem Jaltas konferences laikā nedeja tās ietekmes sviras, uz kurām, tie, iespējams, bija cerējuši. Ja Vācija radītu varenu aizsardzības valni Rietumos, sabiedroto stratēģiskā shēma varēja sabrukt. Savā vēstījumā ASV kongresam gada sākumā F.D. Rūzvelts brīdināja klausītājus, ka ienaidnieks cer uz antihitleriskās koalīcijas šķelšanos. Kā uzsvēris krievu vēsturnieks, F.D. Rūzvelta darbību pētījušais A. Utkins, viss liecināja par ASV prezidenta nevēlēšanos Polijas jautājumu pārvērst par galveno starptautisko problēmu. Kompromiss viņam bija vajadzīgs, lai sekmīgi un daudz plašākā mērogā risinātu pēckara problēmas.

Sarkanā armija bija guvusi kārtējās ievērojamās uzvaras pār vērmahtu, izcīnīja kaujas jau Vācijas teritorijā. 12.janvārī bija sākusies Vislas–Oderas operācija, kuras gaitā līdz 3.februārim bija atbrīvota Polijas teritorija uz rietumiem no Vislas un iegūts placdarms Oderas upes labajā krastā. Sarkanās armijas panākumi, PSRS svara pieaugums starptautiskajā arēnā noteica arī diskusijas gaitu un tās iznākumu Krimas konferencē. Tuvojoties galīgai uzvarai pār nacistisko Vāciju, arvien reālāka kļuva iespēja, ka Polija izveidosies par PSRS ietekmē esošu valsti ar kreisu, „sociālistiski” orientētu valdību priekšgalā. Šai virzienā aktivizēja pūliņus PRPV. Sakarā ar triju sabiedroto lielvalstu konferences Jaltā sagatavošanu 1945.gada 22.janvārī Maskavā ieradās KRN un PRPV delegācija, lai izklāstītu savu viedokli „Polijas jautājumā” un pārrunātu kārtējos poļu-padomju attiecību jautājumus.

Padomju izlūki, kuri darbojās Lielbritānijā un ASV, jau savlaicīgi spēja iegūt ziņas par notiekošo amerikāņu un britu gatavošanos konferencei Krimā. No Vašingtonas tika ziņots, ka „situācijā Polijā un jautājums par tās robežām austrumos neskar amerikāņu tiešās intereses” un F.D. Rūzvelts negatavoja Polijas dēļ bojāt attiecības ar krieviem, kad ASV karaspēks vēl joprojām atradās grūtos apstākļos Ardenų kalnos. Padomju vadībai bija zināms, ka amerikāņi piedāvās PSRS atstāt Polijai Ļvovu, bet uzstāt uz to negatavoja. Šis solis bija domāts tikai to ap 5 līdz 6 miljonu etnisko poļu nomierināšanai, kuri dzīvoja ASV teritorijā.

Jau 1920.gadā Kērzona līnija paredzēja, ka Ļvova atradīsies robežas padomju pusē. A. Pols gan apgalvo, ka tā tas esot noticis „ieredņu kļūdas vai apzinātas faktu falsifikācijas rezultātā, ignorējot to, ka šī pilsēta ir viens no poļu

kultūras šūpuļiem”. Lordam Dž. N. Kērzonam un viņa vadībā strādājošajiem ierēdņiem adresētais pārmetums gan nav ne ar ko argumentēts. Par to, ka pilsēta bija „viens no poļu kultūras šūpuļiem” amerikāņu autoram ir jāpiekrīt, taču, ar to aprobežojoties, vēsture tiktu falsificēta. Ļvovas apgabals jau no senatnes bija dažādu tautu satiksmes vieta un dažādu valstu strīdus objekts. X gadsimtā uz zemēm, kur vēlāk izauga pilsēta, sāka pretendēt kā Kijevas Krievzeme, tā Polija. Tiek uzskatīts, ka Poļu valsts dibinātājs Meško I pār apvidu valdīja no 960 līdz 980.gadam, kad to iekaroja Kijevas kņazs Vladimirs Svjatoslavičs. Dibināja pilsētu Galīcijas–Volīnijas valdnieks Daņila Galicietis XIII gadsimta vidū. Ap 1272.gadu pilsēta kļuva par Galīcijas–Volīnijas kņazistes galvaspilsētu un atradās tās sastāvā līdz 1349.gadam. Pēc tam pilsēta ietilpa Polijas un Rēčpospolitas (1349–1370 un 1387–1772), Ungārijas (1370–1387) un Austroungārijas (1772–1914) sastāvā. XIX gadsimta otrajā pusē tā tiešām kļuva par poļu kultūras centru, taču reizē arī par rutēņu (ukraiņu) nacionālās kustības atbalsta punktu. Pirmā pasaules kara laikā 1914.–1915.gadā Ļvovu ieņēma Krievijas karaspēks. 1918.gada nogalē asiņainu sadursmju rezultātā ar ukraiņu nacionālajām vienībām to iekaroja poļi. Šādos apstākļos runāt par to, ka lords Dž. N. Kērzonam varētu tik vienkārši kļūdīties, ir visai dīvaini. Pie tam jāatceras arī, ka pēc Pirmā pasaules kara Polija neņēma vērā to, ka Viļņa bija lietuviešu „kultūras šūpulis” un atņēma to lietuviešu tautai. Ja apelācija pie poļu kultūras saiknēm neietekmēja 1920.gadā Dž. N. Kērzonu un Antantes valstu nostāju, kuras vadījās no etniskās piederības rādītājiem, kāpēc gan tai būtu jāietekmē staļiniskā padomju vadība Otrā pasaules kara laikā?

Nepieciešamība pabeigt karu ar uzvaru spieda lielvalstis meklēt kompromisus Polijas jautājumā. Tas tika apspriests sešās no astoņām Krimas konferences plenārsēdēm. Tam tika veltīts vairāk laika nekā jebkurai citai problēmai. Rietumvalstu pārstāvji pamatoja savu ieinteresētību Polijas jautājuma izlemšanā ar to, ka Lielbritānijai tas ir „goda jautājums” (V. Čērčils) un nepieciešamību dot poļiem iespēju „saglabāt seju” (F.D. Rūzvelts), izteica šaubas par to, vai poļi paši ir spējīgi izlemt jautājumu par valdību.

Kaut Polijas teritorija jau atradās Varšavā esošās Polijas Republikas Pagaidu valdības civilpārvaldē, Londonā vēl atradās T. Arciševska vadītā PVE. Taču tā nebija atzinusi Teherānas konferences lēmumus, tāpēc pēc triju lielvalstu viedokļa nevarēja pretendēt uz varu pēckara Polijā un drīz zaudēja nozīmi. Pat tāds labējs poļu emigrācijas politiķis kā E. Račinskis vēlāk atzīmēja, ka PVE pārdzīvoja pašu dziļāko krīzi kopš ģenerāļa V. Sikorska nāves, ka T. Arciševska vadītā valdība 1945.gada sākumā bija nodarbināta tikai ar vienu – noturēties līdz paredzamajai miera konferencei, neparakstot nekādus līgumus. PVE un T. Arciševsks pat netika informēts par priekšā stāvošo triju lielvalstu vadītāju konferenci.

Diskusijas par Polijas jautājumu Jaltas konferencē norisa divos galvenajos savstarpēji saistītos virzienos: par tās valdību un robežām. Pirmajā plānā izvirzījās **principu un metožu apspriešana, pēc kuriem būtu jāizveido tāda Polijas valdība**, lai to atzītu visas antihitleriskās koalīcijas lielvalstis. Šis jautājums noteica kā jautājumu par varas raksturu Polijā un tās ārpolitisko virzību, tā arī valsts robežām.

Abi Rietumvalstu vadītāji oficiāli aizstāvēja demokrātiskas varas izveidi Polijā. Viņu priekšlikumi bija virzīti uz to, lai radītu tādu valdību Polijā, kurā galveno lomu spēlētu rietumnieciski noskaņotie poļu pilsonības elementi. Tāpēc izskanēja aicinājumi jaunajā valdībā iekļaut „visus”. „Amerikāņu tauta vēlas redzēt Polijā nacionālās vienotības valdību, kurā ietilptu visu poļu partiju pārstāvji: strādnieku vai komunistiskās partijas, zemnieku partijas, sociālistiskās partijas, nacionāldemokrātiskās un citu.”, – paziņoja F.D. Rūzvelts. Viņu atbalstīja V. Čērčils: „...Visām pusēm ir jābūt vienādām iespējām.” Rietumu līderi vēl cerēja panākt „Londonas nometnes” pozīciju nostiprināšanu Polijā, kaut jau 1945.gada 11.janvārī A. Īdens sarunā ar S. Mikolajčiku bija godīgi pateicis: „Acīmredzot netālā nākotnē mēs būsime spiesti atzīt pagaidu valdību Ļublinā un sakarā ar to atteikties no poļu valdības Londonā atzīšanas.”

Rietumvalstis izvirzīja priekšlikumu par īpašas „prezidenta padomes” izveidi, kam būtu jāpilda prezidenta funkcijas Polijā un jāizveido valdība „no cilvēkiem, kuri ir valdībā Varšavā, no demokrātiskiem elementiem Polijas iekšienē un aiz robežām”. Šai valdībai būtu jāapsola sasaukt Satversmes sapulci, kura tad arī ievēlētu pastāvīgu Polijas valdību. F.D. Rūzvelts, uzsverot savu neitralitāti pret dažādiem poļu politiskajiem spēkiem, norādīja, ka, izņemot S. Mikolajčiku, kurš atstājis solīda cilvēka iespaidu, viņš nepazīstot nevienu ne no Ļubļinas, ne poļu valdības Londonā locekļiem. (Arī V. Čērčils centās uzsvērt savu objektīvo, pat kritisko attieksmi pret PVE. Viņš stāstīja, ka, neraugoties uz to, ka britu valdība atzīst Polijas valdību Londonā, tā „neuzskata par vajadzīgu tikties ar šīs valdības locekļiem”. Taču „Mikolajčiks, Romers un Grabskis ir gudri cilvēki un ar viņiem britu valdība uztur draudzīgas attiecības”.) F.D. Rūzvelts ierosināja „no nedaudziem izciliem poļiem” radīt šādu prezidenta padomi.

Jau ceļā uz Jaltu 1945.gada 1.-2.februārī lai saskaņotu savas pozīcijas Rietumvalstu diplomāti sarīkoja konferenci Maltā. Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens un ASV valsts sekretārs E. Stetiniuss nonāca pie secinājuma, ka Polijas Republikas Pagaidu valdības atzīšana „būtu sliktāka par stagnāciju padomju-poļu attiecībās.” [tika domāta attiecību pārtraukšana starp PSRS un Polijas valdību emigrācijā]. Abi nosauktie diplomāti ieteica Krimas konferencē iesniegt priekšlikumu izveidot Polijā prezidenta padomi, kurai vajadzētu kļūt par pirmo etapu „jaunas nacionālās vienotības pagaidu valdības izveides ceļā”.

Taču interesanti, ka abi ministri, pirms Jaltas konferences apspriežot kandidatūras šādai padomei, atzina, ka T. Arciševska valdībā piemēroti cilvēki nav atrodam. Konsultāciju laikā Maltā tika paredzēts, ka jaunās valdības sastāvā ieies „bez šaubām, Ļubļinas valdības pārstāvji, poļi no Polijas un poļi no aizrobežas. Piemērotu kandidatūru valdībā emigrācijā nav, – rakstīja A. Īdens V. Čērčilam 1.februārī, – taču, ja šai valdībā ieietu Mikolajčika kungs un, iespējams, Romera kungs vai arī tādi cilvēki kā Grabska kungs, tad tas atvieglotu mums šīs jaunās valdības atzīšanu, kura kopumā pārstāvētu Poliju lielākā mērā, nekā patreizējā Ļubļinas valdība.”

Lielbritānijas premjerministrs uzsvēra, ka viņu vairāk interesē Polijas suverenitātes, nevis tās robežu jautājums. Viņš paziņoja, ka Lielbritānija nekad nespēs samierināties ar lēmumu, kurš nenodrošinātu Polijai tādu stāvokli, kur viņa būtu saimnieks savās mājās. Vienīgā atruna – Polijas brīvībai „nav jānozīmē naidīgu nolūku vai intrigu pret Padomju Savienību pieļaušanu”.

Tālāk Lielbritānijas premjerministrs jautāja, vai nav iespējams līdz brīdim, kad Polijas tauta spēs brīvi ievēlēt tādu valdību, kuru atzītu gan Padomju Savienība, Lielbritānija, Amerikas Savienotās Valstis, un arī citas nācijas, kuras atzīst „poļu valdību Londonā”, radīt tādu valdību, kā to ierosināja ASV prezidents [t.i. – ar prezidenta padomes palīdzību].

Autors vēlas uzsvērt dažus momentus, kuri raksturoja V. Čērčila pozīcijas vājumu. Pirmkārt, viņš nevarēja vairs aizstāvēt tēzi, kuru izvirzīja T. Arciševska vadītā valdība – ka tā ir vienīgā likumīgā Polijas valdība. Otrkārt, britu premjers atzina Polijas patstāvības ierobežošanu – tai nedrīkstēja būt „naidīgu nolūku” pret PSRS. Faktiski Lielbritānijas un ASV delegācijas vairs necentās panākt, lai PSRS atzītu rekonstruētu Polijas valdību emigrācijā, bet gan izvirzīja priekšlikumu divu: Londonā un Ļubļinā pastāvošo valdību vietā radīt jaunu, vairāk „respektablu” valdību, kurā galvenā loma piederētu S. Mikolajčika grupai. Treškārt, jau ASV prezidenta priekšlikuma atbalstīšana jautājuma formā nozīmēja, ka gala vārds piederēs tās valsts armijas virspavēlniekam, kura karoja Polijas teritorijā, iznesa galveno cīņas smagumu pret nacistisko Vāciju.

Ideju radīt „prezidenta padomi” kritizēja padomju delegācija. J. Staļins atzīmēja, ka par tādas padomes izveidi vajadzētu parunāt ar pašiem poļiem. V. Molotovs norādīja, ka „ja iesim pa prezidenta

[F.D.Rūzvelta] ierosināto ceļu, tad vienas grūtības radošas problēmas [valdības izveides] vietā mums būs divas grūti risināmas problēmas [prezidenta padomes un valdības izveide] [...] Rezultātā grūtības pieaugs, bet nevis mazināsies.” Pēc dažām dienām – 9.februārī ASV delegācija noņēma no dienas kārtības priekšlikumu par prezidenta padomes izveidi.

J. Staļinam neradīja grūtības sarunu partneru argumentiem pretstatīt savus, pamatojot PSRS pozīciju Polijas jautājumā. J. Staļins jau pirmajā jautājuma apspriešanas dienā paziņoja, ka „krievi jautājums par Poliju ir ne tikai goda, bet arī drošības jautājums.” „Goda jautājuma” sakarā padomju diktators atzina, ka „krievi pagātnē ir bijis daudz grēku Polijas priekšā”, kurus Padomju valdība cenšas nolīdzināt. Taču ar Poliju saistās arī svarīgākās Padomju valsts stratēģiskās problēmas.

Vispirms viņš atsaucās uz to, ka „gadsimtu gaitā Polijas teritorija vienmēr bija tas koridors, pa kuru virzījās ienaidnieks, kurš uzbruka Krievijai. Pietiek atcerēties tikai pēdējos trīsdesmit gadus: šī perioda laikā vācieši divas reizes izgāja caur Poliju lai uzbruktu mūsu valstij.” [Te nu gan tika pieļauta zīmīga neprecizitāte, pat falsifikācija, jo 1914.–1918.gadā Polijas valsts kā tāda nepastāvēja, nebija Polijas vaina, ka ķeizarkās Vācijas armija tās teritorijā sakāva cariskās Krievijas armiju – V. Š.] Tāpēc arī Padomju valdība mainījusi carisko poļu asimilācijas politiku un ejot draudzības un Polijas neatkarības nodrošināšanas ceļu. Tika paskaidrots, ka tieši savas drošības apsvērumu dēļ PSRS ir ieinteresēta spēcīgas Polijas pastāvēšanā. Padomju Savienībai esot vajadzīga „spēcīga, brīva un neatkarīga Polija”, kura varētu aizvērt ārējam ienaidniekam „poļu koridoru”.

Jāpiemin kāda nianse. Sarunā par Jaltas konferenci ar maršalu G. Žukovu J. Staļins izteicās krietni noteiktāk: „Čērčils grib, lai ar Padomju Savienību robežo buržuāziska Polija, mums naidīga, bet mēs to nevaram pieļaut. Mēs gribam vienreiz par visām reizēm iegūt mums draudzīgu Poliju.” Tiešām, J. Staļins visās tikšanās reizēs un arī sarakstē ar rietumvalstu līderiem uzsvēra nepieciešamību pārvērst Poliju par stipru, vienotu un draudzīgu PSRS valsti. Taču, konsekvēnti uzsverot PSRS ieinteresētību radīt draudzīgu kaimiņvalsti, padomju diktators tiecās pēc tādām poļu politisko spēku spektra izmaiņām, kas izstumtu no valdības nesamierināmos pretpadomju spēkus un nodrošinātu tajā noteicošu lomu poļu komunistiem, un ļautu izveidot no PSRS atkarīgu Poliju.

PSRS valdība aizstāvēja viedokli, ka par paplašinātas Polijas valdības bāzi var kalpot tikai jau Polijā pastāvošā PRPV. Padomju diktators ārēji ļoti demokrātiski pārmeta V. Čērčilam (un pastarpināti arī F.D. Rūzveltam) mēģinājumu radīt Polijas valdību „bez poļu līdzdalības”. Varšavā esošās PRPV darbinieki – B. Beruts, E. Osobka-Moravskis, M. Žimerskis – ne dzirdēt negribot par apvienošanos ar poļu valdību Londonā. J. Staļins esot viņiem jautājis, uz kādu piekāpšanos viņi gatavi iet? Atbilde skanējusi: „Varšavas poļi varētu pieciest savā vidē tādus Londonas poļus kā Grabskis un Žeļigovskis, taču viņi ir dzirdēt negrib par to, ka Mikolajčiks varētu būt premjerministrs.” Tika uzsvērts, ka dotajā etapā nav iespējams apvienot Pagaidu valdību un PVE, jo „Londonas poļi sauc Ļubļinas valdību par noziedznieku un bandītu kopu. Protams, bijusi Ļubļinas, bet tagad Varšavas valdība nepaliek parādā un kvalificē Londonas poļus kā nodevējus.”

Visbeidzot, uzstājoties Sarkanās armijas vārdā, J. Staļins norādīja, ka viņš no tādas valsts vadības, kuru atbrīvo Sarkanā armija, prasa tikai vienu: „.. lai šī valdība nodrošina kārtību un mieru Sarkanās armijas aizmugurē, lai tā novērs pilsoņu kara rašanos aiz mūsu frontes līnijas”. Varšavas valdība savus pienākumus veicot, bet pagrīdē esošie „iekšējās pretestības spēki”, kuri ir saistīti ar „Londonas valdības” aģentiem, jau nogalinājuši 212 Sarkanās armijas pārstāvjus. (J. Staļina rīcībā esošie dati nebija precīzi. Polijas un Baltkrievijas kara apgabala teritorijā līdz 1944.gada decembrim AK un citu poļu vienību darbības rezultātā bija nogalināti 310 un ievainoti 92 sarkanarmieši – V.Š.) Tā no militārā viedokļa Varšavas valdība esot noderīga, bet Londonas valdība un tās aģenti Polijā – kaitīgi.

J. Staļins kategoriski paziņoja: „„Iekšējās pretestības spēki” pārkāpj visus kara vešanas likumus. Viņi sūdzas, ka mēs viņus arestējam. Man tieši jāpaziņo, ja šie „spēki” turpinās savus uzbrukumus mūsu karavīriem, mēs sāksim viņus nošaut.” Pret šādu argumentu par labu PRPV un par sliktu PVE Jaltas sarunu dalībnieku vidū, kuri visi bija ieinteresēti ātrākā uzvarā, iebildumu nevarēja būt.

Jāuzsver, ka uz J. Staļina izteiktajām pretenzijām pret poļu „iekšējās pretestības spēkiem” viņš saņēma Rietumu sabiedroto nekavējošos atbildi. V. Čērčils paziņoja: „Britu valdība atzīst, ka uzbrukumi Sarkanajai armijai nav pieļaujami.” Arī F.D. Rūzvelts J. Staļinam atbildēja: „„Savienotās Valstis nekad nekādi neatbalstīs jebkuru pagaidu valdību Polijā, kura būtu naidīga Jūsu interesēm [...] Jūsu armijai, kura virzās uz Berlīni, ir jābūt nodrošinātai aizmugurei. Jūs nevarat un mums nav jāpacieš kaut kāda pagaidu valdība, kura rada Jūsu bruņotajiem spēkiem kaut kādas šāda veida nepatīkšanas. Es gribu, lai Jūs zinātu, ka es to pilnībā apzinos.” Ar šiem paziņojumiem Rietumvalstis faktiski uzņēmās daļu atbildības par poļu nacionālistisko, antikomunistisko, antikrievisko spēku militāri politisko apspiešanu Sarkanās armijas aizmugurē.

7.februārī notika diskusija par vienotas valdības izveidi Polijā. F.D. Rūzvelts ierosināja izsaukt uz Jaltu gan B. Berutu un E. Osobku-Moravski, gan citus, pilsoniskos poļu darbiniekus, kuri varētu pārstāvēt citas poļu tautas daļas. Tika nosaukti vairāki uzvārdi, to skaitā arī S. Mikolajčiks, T. Romers un S. Grabskis. Taču izrādījās, ka sarunu partneriem nebija zināmas šo pilsonisko poļu politiku atrašanās vietas un vai viņi pagūs laikus ierasties Jaltā līdz konferences noslēgumam.

Padomju delegācija iesniedza priekšlikumus, kuri paredzēja atzīt par vēlamu PRPV papildināšanu ar „dažiem demokrātiskiem darbiniekiem no poļu emigrantu aprindām”; PRPV atzīšanu no sabiedroto vadību puses. Bija izteikts vēlējums, lai papildinātā Polijas pagaidu valdība pēc iespējas īsākā laikā organizētu vispārējas vēlēšanas valsts varas iestāžu izveidei Polijā; kā arī paredzēts uzdot V. Molotovam, A. Harimanam un A. Kerram kopā ar PRPV pārstāvjiem apspriest jautājumu par šīs valdības papildināšanu un savus priekšlikumus iesniegt triju sabiedroto lielvalstu valdību izskatīšanai. F. D. Rūzvelts un V. Čērčils ierosināja punktu par PRPV papildināšanu ar dažiem darbiniekiem „no poļu emigrantu aprindām” precizēt un papildināt, aizvietojot citētos vārdus ar citiem - „no poļiem aiz robežas un pašas Polijas.” Tādā veidā padomju projekts arī tika atstāts tālākai izskatīšanai.

8.februārī V. Čērčils un F.D. Rūzvelts vēl un vēl aizstāvēja tādas Polijas valdības izveidi, kurā būtu pārstāvēts pēc iespējas plašāks politisko spēku spektrs. Tā, V. Čērčils izteica šaubas vai Ļubļinas valdība maz pārstāv kaut 1/3 poļu tautas; norādīja, ka atzīšanas liegšana PVE un atbalsta izteikšana Ļubļinas valdībai varētu izraisīt protestus pasaulē, visu ārvalstīs esošo poļu vidū, it īpaši poļu armijā, kura karoja kopā ar Rietumu sabiedrotajiem. Tiesa, pats V. Čērčils arī atzinās, ka viņš nepiekrīt PVE pozīcijai, uzskata tās rīcību par „nesaprātīgu”, taču Lielbritānijas valdība par pārlieku piekāpību Padomju Savienībai varot tikt kritizēta parlamentā un tas savukārt varētu negatīvi atsaukties uz sabiedroto vienotību.

Reaģējot uz Rietumu līderu argumentiem, J. Staļins klāstīja, cik populāri poļu tautā esot B. Beruts, E. Osobka-Moravskis un M. Žimerskis, kuri paši cīnījušies pagrīdē, un, ka tauta nemīlot tādus emigrantus kā T. Arciševiskis, kuru neesot bijis kopā ar tautu tās grūtākajos brīžos. (Attiecībā pret personīgi T. Arciševiski tā bija klaja patiesības sagrozīšana, jo tikai neilgi pirms Varšavas sacelšanās viņš bija no pagrīdes Polijā pārcēlies uz Londonu. To, ka Polijā PRPV vadītāji ir ļoti populāri, pierādīt vai noliegt vienkārši nebija iespējams, jo nekādas vēlēšanas nebija notikušas. Valdības Londonā autoritāte bija kritusies, taču neviens nevarēja droši apgalvot, ka PRPV tā bija lielāka.) Valdības Varšavā popularitāti radot arī Sarkanās armijas uzvaras, atbrīvojot Poliju. J. Staļins klāstīja: „Ir

zināms, ka poļi nemīlēja krievus, jo krievi trīs reizes piedalījās Polijas dalīšanā. Taču Sarkanās armijas uzbrukums un tās veiktā poļu tautas atbrīvošana no hitleriskās okupācijas pilnībā pārvērtā poļu noskaņojumu. Viņu nepatika pret krieviem pazuda, nepatikas vietā atnāca pavisam citas jūtas: poļi ir priecīgi, ka krievi padzen vāciešus, ka poļu iedzīvotāji tiek atbrīvoti, un viņos rodas labestīga attieksme pret krieviem.” Poļi jautājot sev kāpēc „lielajos nacionālajos svētkos”, kā J. Staļins nosauca Polijas atbrīvošanu no nacistiem, nepiedalās „Londonas poļi.” Tas mazinot PVE autoritāti. (Citiem vārdiem, J. Staļins „aiz puķēm”, bet skaidri norādīja uz to, ka PVE aprindas nav piedalījušās Polijas atbrīvošanā. Domājams, Rietumvalstu līderi neiesaistījās diskusijā, nemēģināja atspēkot šos visai vājos argumentus, tikai nevēloties saasināt attiecības ar padomju diktatoru.)

V. Čērčila norādi uz to, ka PRPV Lielbritānija varētu uzreiz atzīt, ja tā būtu tapusi vēlēšanu rezultātā, J. Staļins atvairīja ar norādēm, ka valdības izveidi vēlēšanu ceļā traucēja karš, ka drīzumā vēlēšanas var notikt, ka Francijā Š. de Golla vadītā valdība arī nav vēlēta, bet tas netraucē sabiedrotajiem uzturēt ar to attiecības un slēgt līgumus. Kāpēc no Polijas jāprasa vairāk nekā no Francijas? Pie tam vieglāk ir rekonstruēt jau pastāvošo Pagaidu valdību, nekā veidot jaunu. Uz ASV prezidenta jautājumu, kad Polijā var organizēt brīvas vēlēšanas, J. Staļins atbildēja, ka tās var notikt pēc mēneša, ja frontē nenotiks kāda katastrofa. V. Čērčils atzīmēja, ka, ja pēc diviem mēnešiem izrādīsies iespējams sarīkot vēlēšanas, rastos jauna situācija un neviens to nevarētu apstrīdēt. (Kā redzēsīm, J. Staļina solījums sarīkot Polijā vēlēšanas tika izpildīts tikai pēc gadiem, un arī tad tās nevarēja atzīt par demokrātiskām.)

9.februārī iesniegtajos Lielbritānijas priekšlikumos PRPV jau tika uzskatīta kā viena no Polijas demokrātisko spēku sastāvdaļām: „...Valdībai ir jāstāvē no tagadējās valdības Varšavā locekļiem un citiem demokrātiskiem darbiniekiem no pašas Polijas un poļiem aiz robežas”. Vēl tālāk Pagaidu valdības stāvokļa nostiprināšanā gāja tai pat dienā iesniegtais ASV delegācijas priekšlikums: „Tagadējā Polijas Pagaidu valdība tiks reorganizēta par pilnībā pārstāvniecisku valdību uz visu Polijas demokrātisko spēku bāzes, iekļaujot Polijas demokrātiskos darbiniekus no aizrobežas”. Tādējādi PRPV tika atzīta par pamatu jaunveidojamajai valdībai. Padomju delegācija savukārt ierosināja sekojošo formulējumu, kurš bez būtiskām izmaiņām arī tika iekļauts konferences komunikē: „Tagadējai Polijas Pagaidu valdībai jātiek reorganizētai uz plašāka demokrātiska pamata, iekļaujot tajā demokrātiskus darbiniekus, kuri atrodas Polijā un aiz robežas.”(Lai neradītu sarežģījumus valdībām, kuras bija uzturējušas attiecības ar PVE, pēc F.D. Rūzvelta iebildes vārdi „tagadējai Polijas Pagaidu valdībai” tika nomainīti ar „Pagaidu valdībai, kura darbojas Varšavā”). Būtiski bija arī tas, ka PRPV faktiski bija jātiek papildinātai ar „demokrātiskiem” darbiniekiem, tātad tādiem, kuru uzskati nesakrita ar valdības emigrācijā viedokli.

Zināmu mulsumu izsauca V. Čērčila jautājums vai S. Mikolajčikam tiks ļauts piedalīties Polijā paredzamajās vēlēšanās? J. Staļins atsaucās uz to, ka jautājums jāaskā ar poļiem, taču pēc brīža piebilda, ka S. Mikolajčiks taču pārstāv zemnieku partiju, kuru nevar nosaukt par fašistisku, un kura noteikti tiks pielaista vēlēšanās. Faktiski bija paredzama arī S. Mikolajčika iesaistīšanās valdībā.

Amerikāņu un britu delegācijas cerēja uz prietumniecisko spēku uzvaru gaidāmajās vēlēšanās Polijā. Bija paredzēts arī līdzeklis, kā nepieļaut propadomisko spēku spiediena izpausmi vēlēšanu gaitā. 9.februārī ASV delegācija ierosināja konferencē uzdot sabiedroto sūtņiem Varšavā veikt novērošanu un ziņot savām valdībām par to, kā Nacionālās vienotības valdība pilda savas saistības. Uz to padomju puse norādīja, ka novērot stāvokli valstī, kurā viņi ir akreditēti, jau tā ir sūtņu pienākums, bet lēmumu par tiešu vēlēšanu kontroli no sabiedroto puses nedrīkst pieņemt bez vienošanās ar poļu pārstāvjiem. Rietumvalstu delegācijām nācās piekrist loģiskajai padomju

argumentācijai, kaut arī tā bija lielā mērā demagoģiska. Amerikāņu vēsturniece D. Klemensa 1970.gadā izdotā grāmatā par Jaltas konferenci atzina: „Šajā viedokļu haosā pēc būtības tikai padomju pozīcija bija konsekventa”.

Gala rezultātā 11.februārī tika publicēts kopējs komunikē par Jaltas konferences rezultātiem. Viena no tā sadaļām bija veltīta Polijas jautājumam. Atklātībai tika paziņots: „Tā kā Sarkanā armija ir pilnībā atbrīvojusi Poliju, ir radusies jauna situācija. Tas prasa radīt Polijas Pagaidu valdību, kurai būtu plašāka bāze, nekā tas bija iespējams agrāk, līdz nesenajai Polijas rietumu daļas atbrīvošanai. Tāpēc Pagaidu valdībai, kura pašlaik darbojas Polijā, ir jātiek reorganizētai uz plašāka demokrātiska pamata, iekļaujot demokrātiskus darbiniekus no pašas Polijas un poļus no aizrobežas. Šai valdībai vēlāk jāsaucas par Nacionālās vienības pagaidu valdību.” Bija skaidrs, ka faktiski Polijas valdības veidošanas jautājumā Rietumvalstis piekāpās, piekrita, ka nevis prezidents un valdība emigrācijā tiks iesaistīti jaunas valdības veidošanā, bet gan tikai „demokrātiski darbinieki” emigrācijā un pašā Polijā. Nacionālās vienotības pagaidu valdībai bija jātiek nevis dibinātai no jauna, bet tikai pārveidotai. Jau ar to Rietumvalstis netieši atzina PRPV ar E. Osobku Moravski priekšgalā un liedza atzīšanu valdībai emigrācijā. Ja no šī fakta izdara konsekvences, tad faktiski Rietumvalstis netieši arī atzina, ka taisnība vien bija Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejai, kura šo emigrantu valdību sauca par „nelikumīgu” un „uzurpatorisku”. Protams, atklāti izmaiņas savā nostājā, savas agrākās politikas kļūdainību Rietumvalstu valdības noliedza. Kaut 1944./1945.gadu mijā T. Arciševska vadītā PVE Rietumu sabiedrības acīs vēl pastāvēja kā vienīgā likumīgā un starptautiski atzītā, taču situācija Vislas krastos bija tāda, ka tā nespēja kaut cik redzami ietekmēt valsts atjaunošanu. Kā konstatējis vācu vēsturnieks G. Rode, arī Rietumu sabiedrotās valdības nemēģināja aizstāvēt PVE tiesības. Tika vienīgi mēģināts mazināt nospiedošo Padomju Savienības ietekmi uz notikumiem un panākt jaunas valdības izveidi uz pēc iespējas plašākas bāzes, kuru varētu leģitimēt vispārējās vēlēšanās vai arī pēc tām izveidot jaunu valdību. Faktiski tas nebija kompromiss, bet J. Staļina prasību uzvara. Padomju delegācija panāca galveno – Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdībai (*Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej*) bija jātiek radītai uz pastāvošās propadomiskās PRPV pamata, tikai izmainot tās sastāvu. Jaltas konferences noslēguma komunikē bija minēta Polijas Republikas Pagaidu valdības loma valsts atjaunošanā, bet Polijas valdība emigrācijā nebija pat pieminēta. PRPV pozīcijas nostiprinājās. Toties Jaltas konferencē T. Arciševska vadīto PVE Rietumvalstis faktiski upurēja uz antihitleriskās koalīcijas lielvalstu sadarbības altāra. Tas notika neraugoties uz to, ka tieši 1944.gadā poļu bruņoto spēku ieguldījums kara darbībā rietumos bija nozīmīgāks nekā jebkuras citas emigrācijā esošas valdības militāro spēku veikums.

Kā norādījis vācu vēsturnieks J. Hakers faktiski PRPV kā „jaunās nacionālās vienotības pagaidu valdības kodola” atzīšana nozīmēja Rietumvalstu atteikšanos turpmāk atbalstīt PVE. Vēsturnieks uzskata, ka „tādā kārtā notikumu attīstība no 1945.gada līdz galīgai komunistu varas nodibināšanai [...] bija noteikta jau Jaltā.” Tam gan var arī nepiekrīt. To, cik lielā mērā jaunā valdība tiks radīta „uz plašāka demokrātiska pamata, iekļaujot demokrātiskus darbiniekus no pašas Polijas un poļus no aizrobežas” vajadzēja noteikt tālākajām konsultācijām, bet – galvenais – politisko spēku samēram Polijā un pasaulē.

A. Īdens vēlāk rakstīja: „[Mēs] gala rezultātā vienojāmies par formulējumiem, taču drīzumā pārliecinājāmies, ka domstarpības ir palikušas neatrisinātas. Saistībām nodrošināt brīvas vēlēšanas bez šķēršļiem būtu jēga tikai tai gadījumā, ja Polijā īsā laikā tiktu radīta patiesa [tautas] pārstāvniecības valdība...” Jautājuma par ietekmi Polijā būtību precīzi formulēja ASV valsts sekretārs E. Stetiniuss: „Kara situācijas attīstības rezultātā problēma bija nevis tā, ko Lielbritānija un

Savienotās Valstis atļaus Krievijai darīt Polijā, bet gan tā, uz ko šīs divas lielvalstis spēs nosliekt Krieviju”. Nosliekties uz tiešām brīvu vēlēšanu sarīkošanu ar visu politisko spēku dalību PSRS vadītāji nebūt nevēlējās. Jaltas lēmums, kurš tika realizēts padomju karaspēka klātbūtnē, ļāva PSRS vadībai un poļu kreisajiem spēkiem izveidot Polijā to vēlmēm atbilstošo politisku režīmu un pretrunas, kuras izpaudās jau atklātās sadursmēs starp prorietumnieciski un propadomiski orientētajiem spēkiem, atrisināt par labu pēdējiem. „Jaltas lēmumi nozīmēja mūsu politisku sakāvi”, - savās atmiņās atzina viens no poļu „londoniešu” nometnes līderiem ģenerālis V. Andersss.

Polijas valdības reorganizācijai tika radīta komisija PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova un Lielbritānijas un ASV sūtņu PSRS A. Kerra un A. Harimana sastāvā. Tai bija jāveic konsultācijas ar PRPV un „demokrātiskajiem” poļu politiķiem, lai reorganizētu pastāvošo valdību uz minētajiem pamatiem. „Šai Nacionālās vienotības pagaidu valdībai jāuzņemas saistības cik iespējams ātrāk sarīkot brīvas un ne ar ko netraucētas vēlēšanas uz vispārēju un aizklātu vēlēšanu tiesību pamata. Šais vēlēšanās piedalīties un uzstādīt savus kandidātus ir jābūt visām antinacistiskajām un demokrātiskajām partijām.” Pēc tam, kad Nacionālās vienotības pagaidu valdība tiks radīta atbilstoši izklāstītajiem noteikumiem, bija paredzēts, ka sabiedroto valdībām bija jānodibina ar to diplomātiskas attiecības. Ar to faktiski bija izšķirts jautājums par PVE noiešanu no starptautiskās skatuves.

18.februārī Pagaidu valdības premjerministra vietnieks V. Gomulka PSP organizācijas Lodzas vojevodistes konferencē atzīmēts, ka „ar saviem lēmumiem angļu-sakšu valstis ir atstājušas bez ievēribas tādu dīvainu, mākslīgu veidojumu, kāds ir emigrantu „valdība” Londonā”.

Bija cietusi neveiksmi poļu labējo, lielā mērā “sanācijas” režīma sliedēs ejošo politiķu mēģinājums atgriezties kā pie pirmskara robežām, tā pie nedaudz „atsvaidzinātas” pirmskara politiskās iekārtas. Turpretī nostiprinoties jaunās varas starptautiskajam stāvoklim, neizbēgama bija arī tās prestiža izaugsme valsts iekšienē un reālo iespēju paplašināšanās. Padomju tautu lielie upuri karā, to izcīnītās uzvaras ļāva J. Staļinam uzspiest savu gribu Rietumu sabiedrotajiem, kuri savu reālo interešu vadīti (vēloties savu pilsoņu dzīvību vietā uzvarai karā upurēt padomju cilvēku dzīvības), atkal kārtējo reizi bija gatavas upurēt Polijas tautas intereses, būtiski vājināt šīs valsts demokrātiskās attīstības perspektīvas.

Jaltas konferences lēmums par Polijas valdības radīšanas principiem būtiski ietekmēja arī **jautājuma par valsts robežām** izlemšanu.

Uzsākot 6.februārī Polijas jautājuma apspriešanu, F.D. Rūzvelts izteica vēlmi, lai Padomju valdība ņemtu vērā iespēju piekāpties poļiem Kērzona līnijas dienvidu daļā (Ļvovas rajonā), ar to ļaujot poļiem „saglabāt seju”. V. Čērčils savukārt atzina, ka „pēc tās traģēdijas, kuru pārcieta Krievija, aizstāvēt sevi pret vācu agresiju, un tiem pūliņiem, kurus tā veltīja Polijas atbrīvošanai, krievu pretenzijas uz Ļvovu un Kērzona līniju balstās ne uz spēku, bet uz tiesībām.”

J. Staļins savukārt sabiedrotajiem atgādināja, ka Kērzona līniju uz etnogrāfisko datu pamata pieņēma Versaļas konference bez Krievijas dalības. V. Ļeņins nepiekritis tai, jo negribējis atdot Polijai Belostoku ar apgabalu, bet tagad padomju valdība jau ir atkāpusies no V. Ļeņina pozīcijas. Izskanēja retorisks jautājums: „Vai tad jūs gribat, lai mēs būtu mazākā mērā krievi kā Kērzons un Klemanso?” J. Staļins apliecināja Padomju Savienības gatavību karot pret vāciešiem ilgāk, lai tikai spētu sniegt „Polijai kompensāciju uz Vācijas rēķina rietumos”.

Svarīgi atzīmēt pretrunu, ka J. Staļins it kā cīnījās par taisnīgām Polijas robežām, taču, atzīstot „kompensāciju” nepieciešamību, pats ļāva to nospraušanas taisnīgumu apšaubīt. Ja negāja runa par staļiniskā režīma Polijai nodarītajiem zaudējumiem, tad Kērzona līnijas realizēšana dzīvē nekādas

„kompensācijas” Polijai neprasīja. Acīmredzot faktiski jau vēsturiski pārvācoto rajonu atdošana Polijai, ko nekādi nevarēja nosaukt par taisnīgu, jo pat Polijai tik labvēlīgā un Vācijai naidīgā Versaļas konference tos atstāja sakautajai Vācijai, bija vajadzīga J. Staļinam, lai nodrošinātu maksimālu padomju ietekmes sfēru pārbīdi uz Rietumiem. Kamēr karš ar Vāciju vēl nebija beidzies, Eiropa vēl nebija galīgi sadalīta, Polijas robežu pārbīde uz rietumiem atbilda tālejošajiem padomju diktatora plāniem. Protams, svarīga loma bija arī tam, ka šāda robežu pārbīde ļāva PSRS vadītājiem uzstāties kā Polijas draugiem, bet poļu komunistiem – kā Polijas patriotiem.

Padomju priekšlikumi paredzēja par pamatu padomju-poļu robežai ņemt Kērzona līniju ar 5-6 km novirzi par labu Polijai; par Polijas rietumu robežu atzīt Oderas – rietumu Neises (vācu – *Lausitzer Neiße*, poļu *Nysa Łużycka*) līniju. Rietumvalstis būtībā neiebilda pret padomju priekšlikumiem Polijas austrumu robežas sakarā, turpretī padomju priekšlikumi par Polijas rietumu robežu – no Ščecinas (poļu: *Szczecin*, vācu: *Stettin*) uz dienvidiem pa Oderas upi un tālāk pa rietumu Neisi, sastapa iebildumus.

Lielbritānijas un ASV delegācijas uzskatīja, ka Polijas robežas pārcelšana uz rietumu Neisi nav attaisnojama, izteica šaubas par to vai Polija spēs šīs zemes apsaimniekot, lietoja arī citus argumentus: grūtības vācu iedzīvotāju pārvietošanā, Vācijas iespējamo ekonomisko sabrukumu pēc teritoriju zaudēšanas. Pēc V. Čērčila vārdiem, „diezin vai būtu mērķtiecīgi, lai poļu zoss tiktu tādā mērā piebarota ar vācu barību, ka nobeigtos no kuņģa nespējas to sagremot”. Arī F.D. Ruzvelts norādīja, ka Polijas robežas pārcelšana līdz rietumu Neisei ir „maz attaisnota”.

Izvirzījās arī jautājums par lielas vāciešu masas pārvietošanas grūtībām no Polijai piešķiramajiem rajoniem. Tās J. Staļins pacentās parādīt kā minimālas, jo Sarkanās armijas ieņemtajos rajonos vāciešu tikpat kā neesot, kas, kā vēlāk izrādījās, neatbilda patiesībai.

Kaut amerikāņu eksperti jau Jaltas konferences sagatavošanas laikā bija izstrādājuši priekšlikumu par Oderas – Lužicas Neises līniju kā Polijas un Vācijas robežu, Rietumu lielvalstu līderi konferences gaitā to neakceptēja. Viņi atteicās dot noteiktus solījumus, taču tika nolemts, ka paziņojumā par Poliju tiks skaidri pateikts, ka tā iegūs jaunas teritorijas uz Vācijas rēķina.

Acīmredzot jāpiekrīt padomju vēsturnieces V. Parsadanovas konstatējumam, ka Rietumvalstu valdību pretestību Polijas robežas nosprausšanai pa rietumu Neises upes līniju noteica to mēģinājumu neveiksme panākt sev vēlamo risinājumu jautājumam par varas raksturu Polijā. Padomju vēsturniece E. Kuca norādījusi, ka Lielbritānija un ASV cerēja izmantot jautājumu par robežu kā līdzekli spiedienam uz Poliju, cerot tur atjaunot buržuāzisko kārtību. Ja Polijā tiktu izveidota pilsoniska valdība, Rietumu lielvalstis neiebilstu pret Polijas paplašināšanu ziemeļos un rietumos. Pretējā gadījumā Polijas prasību izpilde bija jānovilcina. Jau pirms konferences Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens ieteica savai valdībai: „Nevajag izdarīt tādas pat piekāpšanās [jautājumā par Polijas rietumu robežu] Ļubļinas politiķiem, kādas mēs būtu gatavi izdarīt Mikolajčika k-am ar mērķi atrisināt Polijas problēmu”. Pēc autora domām šāds notikumu ietekmēšanas līdzeklis bija izvēlēts neveiksmīgi, tas pastiprināja lielā daļa Polijas iedzīvotāju kritisku, negatīvu attieksmi pret jau 1939.gadā sakompromitēto sabiedroto Lielbritāniju un arī ASV prestižam nenāca par labu.

Galīgā Polijas rietumu robežu noteikšana tika atlikta. Jaltas konferencē PSRS vadībai neizdevās panākt Rietumu sabiedroto piekrišanu Polijas robežai pa Oderas – Neises līniju. Diskusija par Polijas rietumu robežu tika noslēgta ar sekojošā formulējuma pieņemšanu „Lielā trijnieka” pieņemtajā kopējā komunikē par Jaltas konferences rezultātiem: „Triju valdību vadītāji atzīst, ka [...] Polijai jāsaņem ievērojams teritorijas pieaugums ziemeļos un rietumos”. Viņi uzskata, ka jautājumā par šo paplašinājumu lielumu attiecīgajā laikā tiks pajautāts jaunās Polijas Nacionālās vienotības valdības

viedoklis. Galīgai Polijas Rietumu robežas noteikšanai jānotiek miera konferencē.” Tā kā gan V. Čērčils, gan arī F.D. Rūzvelts faktiski piekrita tās noteikšanai pa Oderas upi, taču ne pa Neisi, kā to vēlējās J. Staļins, nākotnē bija paredzams konflikts, kura iznākumu tobrīd bija grūti prognozēt, bet kurā galu galā uzvarēja padomju diktators.

Tieši J. Staļins bija visvairāk ieinteresēts Oderas-Neises līnijas noteikšanā, kura atrodas tālu no Padomju Savienības robežas, garantēja tās drošību no Rietumiem, un, ejot pa Vācijai piederējušajām zemēm, uz neparedzami ilgu laiku radīja gandrīz nepārvaramas pretrunas starp to un Poliju. Vēlākais Polijas Tautas republikas ārlietu ministrs A. Rapackis 1946.gadā skaidroja: „Padomju Savienībai izšķiršanās par Oderas-Neises robežu nozīmē, ka ar Vāciju ir beigas, jebkāda koķetēšana ar to ir izbeigta, tā nozīmē, ka likme tiek likta uz stipru Poliju, kas pretstāv Vācijai, un visam, ko Vācija atbalsta, uz Poliju, kuras aizmuguri balsta PSRS.” (Tiesa, toreiz A. Rapackis nevarēja paredzēt Vācijas Demokrātiskās Republikas izveidi, 1950.gada Gerlices līgumu (*Das Görlitzer Abkommen*), 1970.gada PTR un VFR līgumu, tāpēc viņa konstatējums nebija īsti precīzs.)

Leģendārais Polijas patriots J. Karskis savā pēdējā intervijā 2000.gadā šādi novērtēja Rietumu un PSRS vadības pozīcijas Polijas robežu jautājumā: „Un vēl kas, ko poļi negrib atcerēties: nenotika neviena angļu-amerikāņu konference, velūta Polijas rietumu robežām. Gluži pretēji, angļi un amerikāņi protestēja: nedrīkst atdot šīs milzīgās teritorijas rietumos Polijai. Oderas-Neises robežu mēs ieguvām tikai pateicoties Staļina žēlastībai. Viņš nepadevās un uzstāja: poļiem tas pienākas. Sprotams, Staļinam bija savi plāni – viņš gribēja saķildot vāciešus ar poļiem uz mūžīgiem laikiem. Taču rietumu robežas mums nodrošināja. Gan Čērčils, gan Rūzvelts – visi protestēja: „Tas ir absurds – dot Polijai robežu pa Neisi. Čērčils kļūda: „Es negatavojos barot šo poļu zosi, tā aizrīsies ar šīm teritorijām!” Bet Staļins atkātoja: „Poļiem tas pienākas, viņi cieta, viņi cīnījās. Tā kā tikai pateicoties Staļinam mums ir tādas rietumu robežas”.

(Par J. Karski der pateikt vairāk. Viņš bija beidzis Līvovs universitāti, strādājis kā diplomāts. Kara laikā dienēja armijā. Pēc Polijas sakāves 1939.gadā nokļuva PSRS gūstā, pēc diviem mēnešiem viņam izdevās no tā bēgt un ierasties Ģenerālgubernatūrā. Šeit viņš iesaistījās AK, darbojās kā kurjers starp tās vadību dzimtenē un valdību Londonā. 1943.gadā viņš tikās ar ASV prezidentu F.D. Ruzveltu un ziņoja tam par situāciju Polijā. J. Karskis tika apbalvots ar augstāko Polijas civilo Baltā ērgļa (*Orla Białego*) ordeni un augstāko militāro Kara drosmes (*Virtuti Militari*) ordeni. Par ebreju glābšanu ieguva Taisnīgā starp tautām nosaukumu un kļuva par Izraēlas goda pilsoni. Pēc kara J. Karskis emigrēja uz ASV, kur nodarbojās ar zinātni: filozofiju un vēsturi. Vairāku universitāšu goda doktors. Nominēts Nobela Miera prēmijai. 1985.gadā Londonā viņš izdeva monogrāfiju, kuru 1992.gadā publicēja arī Varšavā. Tās trešajai nodaļai ir nosaukums „Poļu – boļševiku karš un Kērzona līnija”).

Bez tam Jaltas konferencē V. Čērčils un J. Staļins pēc ilgām diskusijām piekrita F.D. Rūzvelta ierosinājumam pieņemt Deklarāciju par atbrīvoto Eiropu. Tā, apstiprinot Atlantijas hartā izteikto principu par „visu tautu tiesības izvēlēties pārvaldes formu, kādā tās vēlas dzīvot”, aicināja radīt „pagaidu valdības varas iestādes, kuras plaši pārstāvētu visus iedzīvotāju demokrātiskos elementus un uzņemtos saistības iespējami ātrā laikā brīvu vēlēšanu ceļā radīt valdības, atbilstošas tautu gribai”. Deklarācijā bija arī teikts: „Kārtības Eiropā nodibināšanai un nacionāli-ekonomiskās dzīves pārkārtošanai jānoris tādā ceļā, kurš ļaus tautām iznīcināt pēdējās nacisma un fašisma pēdas un radīt demokrātiskas iestādes pēc savas izvēles”. Taču F.D. Rūzvelts neuzstāja uz Valsts departamenta ieteikuma izpildi par Eiropas Augstākās komisijas radīšanu jaunpieņemtās deklarācijas izpildes pārbaudei. Kā vēlāk izrādījās, ar to Rietumvalstis bija mazinājušas savas iespējas dalībai Austrumeiropas jautājumu izlemšanā.

Kā uzskata angļu vēsturnieks K. Endrjū, V. Čērčils un F.D. Rūzvelts atstājuši Jaltu, neaptverot, ka J. Staļins viņus ir piekrāpis par saviem īstenajiem mērķiem. Pat V. Čērčils, kurš līdz tam padomju diktatoru vērtēja skeptiskāk nekā F.D. Rūzvelts, rakstījis: „Nabaga Nevils Čemberlens ticēja, ka Hitleram var uzticēties. Viņš kļūdījās. Taču es nedomāju, ka es kļūdus par Staļinu.”

Pēc autora domām, abi Rietumvalstu vadītāji nebūt nebija lēticīgi, bet gan saprata, ka politika ir māksla sasniegt iespējamo, nevis vēlamo. Rietumu līderiem, lai sasniegtu svarīgākos savus mērķus, kam bija nepieciešama sadarbība ar PSRS, nācās atteikties no vēlamiem, taču mazāk svarīgiem mērķiem, kā savas ietekmes paturēšanas Polijā. Pie tam nenotika tas Jaltas konferencē, bet gan ilgstošā laikā. Nevar arī apgalvot, ka V. Čērčils par spīti savai pašpaļāvībai tomēr kļūdījās par J. Staļinu, par viņa mērķiem. Britu premjers savu iespēju robežās konsekventi cīnījās, lai J. Staļina mērķi nepiepildītos, taču panākt to spēja tikai daļēji.

1945.gada sākumā Jaltas vienošanās abās pusēs Atlantijas okeānam sabiedrībā izsauca dziļu apmierinājumu un cerības uz labāku nākotni.

Aculiecinieki visi kā viens runāja par amerikāņu delegācijas locekļu lielisko noskaņojumu pēc konferences. ASV kongresa locekļi stāvus aplaudēja F. D. Rūzveltam, kuru kongresa zālē ievada invalīdu ratiņos. Arī vispārējais noskaņojums amerikāņu sabiedrībā pret Jaltas lēmumiem bija labvēlīgs. Taču ASV prezidents reizē arī paredzēja, ka PSRS arī turpmāk aizstāvēs savas intereses Austrumeiropā. Valsts sekretāram E. Stetiniusam viņš bez aplinkiem norādīja: „Mums jāsaprot, ka krievi viņu ieņemtajās teritorijās realizēs savu kursu, vadoties no savām vēlmēm”. F. D. Rūzvelts Jaltā panāko vienošanos Polijas jautājumā traktēja kā „kompromisu starp padomju pozīciju, kuras jēga ir tajā, ka „Ļubļinas valdību vienkārši ir „jāpaplašina”, un mūsu viedokli, kura būtība ir tajā, ka ir jāsāk viss no sākuma un jāveic pilnīgi jaunas poļu valdības formēšana.”

V. Čērčils 1945.gada 27.februārī debatēs Lielbritānijas parlamentā sacīja: „Maršals Staļins un Padomju Savienība ir devuši visnopietnākos paziņojumus, ka Polijas suverenitāte tiks saglabāta [...] Poļu liktenis būs viņu pašu rokās ar vienīgo ierobežojumu, kuru viņu pienākums būs ievērot kopā ar saviem sabiedrotajiem, – īstenot politiku, draudzīgu Krievijai...” Tālāk premjers piezīmēja, ka Ļubļinas komiteja vai PRPV neeksistētu, ja Polijas valdība emigrācijā „būtu pieņēmusi padomu, kuru mēs, uzticami draugi, devām tai gadu atpakaļ. Pat [1944.gada] oktobrī Mikolajčika k-s, kurš bija saņēmis dažādus draudzības apliecinājumus no maršala Staļina, varēja no Maskavas doties uz Ļubļinu un kļūt par premjerministru valdībai, dibinātai uz plašāka konstruktīvā pamata”. (Par šādas notikumu gaitas iespējamību gan var strīdēties, taču bija vietā pārmetums tiem poļu politiķiem, kuri nekādi nevēlējās zaudēt ar 1921.gada līgumu iegūtās austrumu teritorijas un savu nedalītu varu Polijā.)

28.februārī A. Īdens, nākdams klajā ar deklarāciju jaunās poļu valdības sastādīšanas jautājumā, teica: „Ja šī valdība konstruēsies, mums un mūsu sabiedrotiem būs jāizšķir, vai tā patiesi un īsti ir tāda (ciktāl mēs to varam vērtēt), kas pārstāv poļu tautu. [...] Mēs neatzīsim valdību, kas pēc mūsu domām nav reprezentatīva. Viena vai divu ministru iekļaušana šādā valdībā neatbilst mūsu viedoklim. Tai jāreprezentē — ciktāl iespējams — poļu partijas, kādas mums zināmas, un tur jābūt iekļautām redzamām poļu nacionālām personām. Mēs cenšamies nodrošināt Polijai pilnas tiesības izvēlēties pašai savu valdību, neatkarīgi no kādas citas lielvalsts jeb citu lielvalstu ietekmes.”

Daudzi parlamenta locekļi veltīja Polijai draudzīgus vārdus. Britu arodbiedrību darbinieks, viens no Lielbritānijas Komunistiskās partijas dibinātājiem V. Gallahers savu runu sāka vārdiem: „Ģenerālis Anders izdevis vēstījumu [domāta 27.februārī publicētā ģenerāļa V. Andersa pirmā kā poļu spēku Rietumos virspavēlnieka pavēle poļu karavīriem], ka — šī ir poļu traģēdijas stunda. Viņam nav taisnība; šī ir Polijas atdzimšanas stunda. No postošā kara trakuma un liesmām dzimusi jauna Polija.” No labējo poļu politiķu viedokļa taisnība bija V. Andersam, no komunistu – V. Gallaheram. Daudz sarežģītāk ir atbildēt uz jautājumu, kāda reāli iespējama, bet nevis utopiska notikumu gaita, atbilstu poļu tautas interesēm.

Lielbritānijas apakšnams piekrita „kopējās politikas deklarācijai, par ko trīs lielvalstis vienojušās Krimas konferencē, jo sevišķi apsveicot viņu apņēmību uzturēt sadarbību ne tikvien, lai galīgi sakautu kopējo ienaidnieku, bet arī vēlāk miera laikā.” Atzinuma projekts, kas izteica nožēlu par to, ka sabiedrotas valsts [Polijas] teritorija atdota trešajai valstij [PSRS], laužot Atlantijas hartas 2. pantu, tika noraidīts ar 396 pret 25 balsīm.

Taču cerības nepiepildījās. Triju lielvalstu intereses noteica pretrunu pastāvēšanu, spēku samērs – to risināšanas virzienus. Galvenā politiskā **cīņa** Polijas jautājumā norisa **par Jaltas lēmumu interpretāciju un revīziju**, tā vai cita satura ienešanu nacionālās vienotības valdības izveidē, tā vai cita spēku samēra nodrošināšanu valdības sastāvā, attiecīgo teritoriju iegūšanu. Jāuzsver, abu pušu – gan PSRS, gan Lielbritānijas un ASV – vadītāji vēlējās panākt maksimāli iespējamo savu nodomu izpildi.

Kaut padomju delegācijas priekšlikums Jaltas konferencē iekļaut kopējā komunikē norādi par Polijas robežas rietumos noteikšanu pa Oderas-Lužicas Neises līniju tā arī netika pieņemts, tas nespēja aizkavēt PSRS vadības proponētā risinājuma īstenošanu. Jau 5.februārī B. Beruts paziņoja, ka ieņemtie bijušie Vācijas apgabali ar poļu iedzīvotājiem tiks iekļauti Polijas sastāvā. Tūlīt pēc Jaltas konferences no 14. līdz 20.februārim Maskavā uzturējās KRN un PRPV delegācija B. Beruta, E. Osobkas-Moravska un M. Žimerska sastāvā. J. Staļins tai pastāstīja par Jaltas konferences gaitu un rezultātiem. Tai tika arī paziņots PSRS Aizsardzības komitejas 1945.gada 20.februāra lēmums par teritoriju nodošanu poļu administrācijai līdz Oderas-Lužicas Neises līnijai vēl līdz galīgās robežas starptautiskai noteikšanai. 1945.gada 26.februārī PSP Galvenā padome atzina, ka „Pēc Pirmā pasaules kara robežu un nacionālo [mazākumu] problēmas bija atrisinātas neveiksmīgi. Mūsdienu lēmuma projekts par Polijas robežām ir mums ļoti labvēlīgs. Jaunajās robežās, kuras rietumos iet pa Oderu un Neisi, bet ziemeļos pa Baltijas jūru, Polijas priekšā paveras spīdošas perspektīvas no nacionālā sastāva monolītuma, robežu aizsardzības, rūpniecības un tirdzniecības, jūras flotes attīstības, iedzīvotāju materiālā un kultūras dzīves līmeņa celšanas utt. viedokļa.”

PSRS vadība arī praktiski īstenoja savus nodomus par Polijas robežām. Padomju Savienība nodeva PRPV pārvaldē teritorijas līdz pat Oderai un Neisei. 1945.gada 27.februārī pie Oderas tika uzstādīti pirmie Polijas robežstabi. 30.martā tika izdots dekrēts par Gdaņskas vojevodistes kā Polijas sastāvdaļas ierīkošanu. Padomju valdība jau 1945.gada pavasarī atļāva šais teritorijās lietot Polijas zlotus. PSRS vadība demonstrēja, ka tā ir gatava spert nopietnus soļus attiecībās ar Poliju bez Rietumu sabiedroto akcepta.

Tādējādi jau 1945.gada sākumā Polija no PSRS saņēma zemes rietumos. Potsdamas konferencē Rietumu sabiedrotie gan izvirzīja pretenzijas par teritoriju nodošanu poļu administrācijai līdz Oderas – Lužicas Neises līnijai kā nesaskaņotu ar tiem soli, taču 31.jūlijā padomju priekšlikums par robežas noteikšanu pa Oderas – Lužicas Neises līniju tomēr tika pieņemts.

Poļu kreisā valdība saprata, atbalstīja un īstenoja PSRS pozīciju. Jau 18.februārī PRPV premjerministra vietnieks V. Gomulka PSP organizācijas Lodzas vojevodistes konferencē paziņoja: „Dažas poļu reakcijas grupas no šī [Jaltas konferences] lēmuma centās izdarīt secinājumu par to, ka situācija ir radikāli mainījusies, ka sekos visu politisko partiju, kuras pastāvēja līdz 1939.gadam, atjaunošana. Tā ir nepareiza situācijas izpratne.” 22.februārī tapušajā Polijas Pagaidu valdības sēdes protokolā bija atspoguļots B. Beruta ziņojums par RRN un PRPV delegācijas vizīti Maskavā. Spriežot pēc ziņojuma, J. Staļins poļu delegācijai uzsvēra tās nostādnes, kuras bija jāīsteno PRPV. Šo valdību esot radījusi poļu tauta, tā baudot tautas uzticību un jāuzskatot par poļu sabiedrības gribas izteicēju.

Sakarā ar šādu lēmumu automātiski atkrītot arī „jautājums par tā saucamo Londonas valdību”. Diezin vai var rasties šaubas par to, ka šāda pozīcija atbilda arī pašu PRPV locekļu nostājam.

Ja līdz Jaltas konferencei PRPV bija nodibinātas diplomātiskās attiecības ar Čehoslovākiju un Dienvidslāviju, tad pēc tās arī Bulgārijas, Rumānijas, Somijas un Zviedrijas valdības izteica vēlmi nokārtot attiecības ar veidojošos Polijas valsti. Arī Rietumu lielvalstu diplomāti bija spiesti stāties sakaros ar PRPV pārstāvjiem. 1945.gada martā ASV un Lielbritānijas sūtņi PSRS A. Harimans un A. Kerrs griezās pie PRPV sūtņa PSRS Z. Modzeļevska jautājumā par amerikāņu un angļu karagūstekņiem, kuri bija atbrīvoti Polijas teritorijā. Tieši ar Z. Modzeļevski kā vienīgo oficiālo atjaunojamās Polijas valsts pārstāvi starptautiskajā arēnā Lielbritānijas sūtnim PSRS A. Kerram nācās vest sarunas par Lielbritānijas militārās misijas nosūtīšanu uz Poliju.

Notika lūzums arī Rietumvalstu sabiedriskajā domā par labu PRPV. Tā, PVE Informācijas un dokumentācijas ministrijas (*Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rzadu RP*) pārstāvis Kanādā J. Stamerovskis ziņoja, ka Kanādas sabiedrībā ir vērojama noskaņojuma maiņa par labu PRPV, kura noteikti pāraugs par Polijā izveidojušās kartības atzīšanu. Viņš rakstīja: „Kanāda sāk nogurt no abstraktiem strīdiem vispārējos jautājumos un pārkārtojas Ļubļinas valdības virzienā, kura, pēc tās [Kanādas] domām šodien realizē varu Polijā.”

Pavisam citādi Krimas konferenci vērtēja „Londonas poļu” vairākums. Visai plašu liecību par to satur ģenerāļa V. Andersa atmiņas. V. Anderss uzskatīja, ka Rietumu sabiedrotie baidījās no PSRS separāta miera ar Vāciju, vēlējās pēc iespējas ātri sakaut Vāciju, vienalga par kādu politisku cenu. Iespējams, zināmā mēra to nostāju noteikušas arī bailes no slepenajiem ieročiem Fau1 un Fau2, kurus Vācija izmantoja pret Angliju. Pats ģenerālis šos loģiskos Rietumu sabiedroto apsvērumus nevēlējās ņemt vērā, domājot vienīgi par Polijas jeb pareizāk, agrākā tajā valdījušā slāņa interesēm. V. Anderss rakstīja, ka Polijai kā valstij, „kas nesusi lielākos upurus karā”, „bija tiesības uz pilnīgu neatkarību, nemaksājot Krievijai par to ar pusi savas teritorijas.” Zīmīgi, ka burtiski nākamais teikums viņa atmiņās skanēja: „Polijai katrā ziņā bija tiesības palielināt savu teritoriju ziemeļos un rietumos drošības un citu iemeslu dēļ.” Šie spriedumi bija tipiski poļu valdošo slāņu pārstāvjiem. Citu tautu nestos upurus tie nevēlējās redzēt. Lietuviešu, ukraiņu, baltkrievu pašnoteikšanās tiesības netika ņemtas vērā. Polijas tiesības uz „teritoriju ziemeļos un rietumos drošības un citu iemeslu dēļ” poļu labējie darbinieki redzēja, bet tādas pat tiesības Padomju Savienībai viņi nu nekādi negribēja saskatīt. Jāsaka, ka nacionālistu aklums reizēm ir apbrīnas vērts.

Kad kļuva zināmi Jaltas konferences lēmumi par Poliju, PVE protestēja pret, kā rakstīja V. Anderss, „sabiedroto izdarīto Polijas dalīšanu”. T. Arcisevskas valdība pat izdeva pavēli par kompromitējošu dokumentu iznīcināšanu un arhīvu, šifru un naudas „saglabāšanu”.

Ģenerālis V. Anderss 13. februārī nosūtīja prezidentam V. Rackevičam telegrammu, kurā rakstīja, ka „poļu otrais korpuss nevar piekrist vienpusīgai akcijai, ka Poliju un poļu nāciju nodod par laupījumu boļševikiem. Esmu lūdzis sabiedroto iestādes atvilkt poļu vienības no kaujas sektoriem. Mana sirdsapziņa tagad neļauj prasīt no karavīriem asins upurus.” Faktiski bija iecerēta sabiedroto šantāža ar draudiem, ka poļi varētu atteikties karot pret nacistiem. V. Anderss nosūtīja telegrammu savam tiešajam priekšniekam britu astotās armijas komandierim R. Makkrīrijam, izklāstot viņam savu redzējumu par stāvokli: „Savā ceļā, ko uzskatījām par kaujas ceļu uz Poliju, esam atstājuši tūkstošiem kritušu biedru. Otrā poļu armijas korpusa karavīrs tāpēc jūt, ka triju lielvalstu konferences pēdējais lēmums ir vismagākā netaisnība un runā pretim viņa goda sajūtai. Šis karavīrs man tagad vaicā, kāds ir viņa cīņas mērķis. Šodien es nespēju jautājumam atbildēt. Notikušais ir ļaunāks par ļaunu. Esam nonākuši stāvoklī, no kura patlaban neredzu izejas. Man jāatbrīvo frontē esošie vīri,

pirmkārt, sakarā ar aprakstīto noskaņojumu un, otrkārt, sakarā ar faktu, ka ne man, ne man pakļautiem komandieriem savas sirdsapziņas priekšā nav tiesības prasīt no saviem vīriem jaunus upurus.” 15.februārī pārrunās ar V. Andersu ģenerālis R. Makkrīrijs izteicās, ka „otro poļu armijas korpusu nebūs iespējams atvilkt, jo nav citu vienību, ar kurām to aizstāt,” poļu daļu atvilkšanai no frontes būtu nepārredzamas sekas uz visas astotās armijas turpmākām gaitām. Šī iemesla dēļ viņš apelēja pie V. Andersa militārā pienākuma sajūtas un uzstāja, lai poļu korpusa vienības paliktu kaujas frontē. V. Andersss tikās arī ar sabiedroto armiju virspavēlnieku Vidusjūras rajonā feldmaršalu H. Aleksanderu, kurš ieteica nogaidīt notikumu norisi. V. Andersss paziņoja, ka uzzinot, ka sabiedrotajiem nav brīvu formāciju, kas aizstātu poļu divīzijas, viņš piekritis operāciju turpināšanai un apsolīja, ka visi poļu karavīri pildīs savu pienākumu. Tomēr viņš nepārtrauca mēģinājumus ietekmēt Rietumu sabiedrotos, 20.februārī lidoja uz Angliju, kur tai pašā naktī noturēja ilgstošu apspriedi ar prezidentu V. Račkēviču.

21.februārī V. Andersu uzaicināja uz sarunu ar V. Čērčilu. Britu premjers bija norūpējies, lai pēc iespējas vairāk poļu, un pirmkārt jau S. Mikolajčiks, tiktu uzaicināti uz konsultācijām Maskavā, un ar nepatiku vēroja PVE aktivitātes. Viņš rakstīja: „Poļu valdība Londonā, protams, cenšas nepieļaut, lai kāds no poļiem, kuri atrodas šeit, dotos uz Maskavu vai Poliju, un grib panākt sarunu izjukšanu.” V. Čērčila neapmierinātība ar PVE, ar poļu emigrācijas labējo spārnu izpaudās arī sarunā ar V. Andersu, kurā ģenerālis izteica kā savu, tā citu poļu emigrācijas labējo darbinieku neapmierinātību ar Jaltas konferences lēmumiem.

Lūk, daži no šiem izteikumiem: „Poļu tauta nav pelnījusi to, kas tagad noticis, un mums, kas cīnījāmies sabiedroto pusē, nebija iemesla to gaidīt. Polija bija pirmā šajā kaujā, kas izlēja asinis un cieta briesmīgus zaudējumus. No paša sākuma un viskritiskākajos laikos tā bija Lielbritānijas sabiedrotā. Ārpus savas zemes mēs esam pielikuši vislielākās pūles gan gaisā, gan uz zemes, gan uz jūras, kamēr mājās mums bija visnozīmīgākā pretestības kustība pret vāciešiem. [Apgalvojums neatbilda patiesībai. „Visnozīmīgākā pretestības kustība pret vāciešiem” bija Dienvidslāvijā –V.Š.] Mūsu karavīri cīnījās par Poliju, viņi cīnījās par savas zemes brīvību. Ko tagad mēs, viņu komandieri, lai viņiem sakām?” Kad V. Andersss izteica sašutumu, ka jaunā Polijas valdība tiks „dibināta uz Ļubļinas komitejas pamata, jo tā sastādīta vienīgi no padomju pilsoņiem un nodevējiem, kurus vada Maskava”, Lielbritānijas ārlietu viceministrs A. Kadogans pajautāja: „Tad jūs labāk gribētu, lai poļu valdību būtu noorganizējusi tikai Krievija ar Ļubļinas komitejas locekļiem?” Uz to ģenerālis atbildēja, ka „Tas stāvokli negrozītu ne par matu. Un visa pasaule vismaz zinātu, ka tā nav poļu valdība. Sabiedriskā doma Polijā un ārpus tās tādā kārtā netiktu krāpta.”

Uz pārmetumiem par Lielbritānijas it kā „nodevīgo” nostāju un slēptajiem draudiem, ka poļu karavīri var atteikties turpināt karot, V. Čērčils dusmās atbildēja: „Tā ir jūsu pašu vaina. Jau sen es devu jums padomu nokārtot robežu jautājumu ar Padomju Savienību un atdot apgabalus austrumos no Kērzona līnijas. Ja jūs būtu mani uzklaušījuši, visa lieta tagad būtu citāda. Nekad mēs neesam garantējuši jūsu austrumu robežas. Mums šodien ir diezgan vienību, un mums nav nepieciešama jūsu palīdzība. Jūs varat atvilkt savas divīzijas. Mēs iztiksim bez tām.” (Šai laikā poļu spēki Rietumu sabiedrotajiem uzvarai vairs nebija nepieciešami. To atteikšanās karot varēja vienīgi prasīt lielākus citu antihitleriskās koalīcijas valstu karavīru upurus un, iespējams, par dažām stundām vai dienām novilcināt nacisma sakāvi. – V.Š.) V. Čērčils izbeidza sarunu, sacīdams, ka Lielbritānijā atzīs tikai tādu valdību, kas būs sastādīta no visu politisko novirzienu pārstāvjiem, bet jaunās Pagaidu valdības uzdevums būs tikai noorganizēt vēlēšanas.

Galu galā prezidents V. Račkēvičs un PVE izteica savu lēmumu cīnīties kopā ar sabiedrotajiem līdz galīgai uzvarai. Taču savu negatīvo nostāju pret sabiedrotajiem un īpaši V. Čērčilu V. Račkēvičs nodemonstrēja, ieceļot V. Andersu par poļu spēku Rietumos virspavēlnieka vietas izpildītāju (atstājot viņa pakļautībā 2. korpusu). No 1945.gada februāra V. Andersss līdz 5.maijam, kad no gūsta tika atbrīvots ģenerālis T. Komorovskis, pildīja poļu spēku rietumos virspavēlnieka pienākumus.

Pats V. Andersss to aprakstīja sekojoši: „Rīkojumu man nodeva 26.februārī. Es zināju, ka pret manu iecelšanu britiem būs iebildumi sakarā ar rīvēšanos, kas rastos ar Krieviju. Tomēr es vēl neapzinājos, cik ārkārtīgi nepatīkama tā viņiem bija: dažas stundas vēlāk tika ierosināts, ka šo iecelšanu nedrīkstot izplatīt presē un arī manu pirmo izdoto rīkojumu poļu bruņotajiem spēkiem nevajagot publicēt. Tajā pat laikā visas manas turpmākās apspriedes ar V. Čērčilu, sēru A. Bruku un citiem tika svītrotas. Par spīti labajām personīgajām attiecībām man lika just vēso britu atturību. Neskatoties uz britu amatpersonu vēlēšanos, ziņas par manu iecelšanu un izvilkumi no mana pirmā rīkojuma 27.februārī atrada ceļu uz laikrakstiem.”

PVE valdība bija lielā nemierā ar bijušā ministru prezidenta S. Mikolajčika darbību, kopš kļuva redzams, ka viņš pieņēmis piedāvājumu piedalīties jaunas valdības organizēšanā, neņemot vērā valdību Londonā. Ne bez pamata tika uzskatīts, kā šī Polijā atpazīstamā politiķa, viena no ģudoviešu līderiem rīcība, viņa dalība jaunveidojamajā valdībā palīdzēs Padomju Savienībai, poļu kreisajiem radīt iespaidu, ka tā gūs atbalstu Polijā. Notika mēģinājums pierunāt S. Mikolajčiku mainīt pozīciju. 24. februārī viņu apmeklēja V. Andersss, kurš bija saskaņojis šo vizīti, un acīmredzot arī lietojamos argumentus, ar prezidentu V. Račkēviču.

Kā V. Andersss rakstīja savās atmiņās, viņš sācis sarunu vārdiem: „Esmu ieradies, lai ar jums apspriestos un jūs atrunātu braukt uz Poliju. Es gribu izteikt savu pārliecību, ka jūs ne tikai izdarāt lielu kļūdu, bet tā rīkodamies, kaitējat Polijai. Es pilnīgi izprotu jūsu stāvokļa grūtības. Es zinu, ka mūsu sabiedrotie izdara uz jums spiedienu, sevišķi britu ministru prezidents Čērčils. Es apzinos arī pašreizējās grūtības Lielbritānijas un Savienoto Valstu attiecībās ar Padomju Krieviju. Cik es varu spriest, tad jūsu atgriešanās Polijā un piedalīšanās valdībā nekā negrozīs. Jūsu politiskā nozīme pārāk liela, lai jūs drīkstētu piekrist šai jaunajai Polijas dalīšanai. Par to jūs nolādēs mūsu paaudze un nākamās. Pasaules sabiedriskā doma tiks maldināta, kaut arī tikai ar padomju propagandu, ka viss, kas noticis, bijis ar poļu piekrišanu. Jūs maldināsiet arī tautu dzimtenē, kura rēķināsies ar jūsu, kā poļu pārstāvja ārzemēs, palīdzību, un arī ar sabiedroto palīdzību un atbalstu. Jūs ļoti labi zināt, ka sabiedrotie mums šo atbalstu nav spējīgi dot. Mūsu zemi sovjetizēs saskaņā ar iepriekš sagatavotu plānu. Jums nebūs nekāda iespaids uz notikumu norisi Polijā; gluži otrādi — jūs pamazām nobīdīs pie malas. Jaltas lēmumi ir noziegums pret poļu tautu. Un mēs, poļi, — tas nozīmē, arī jūs, nevaram būt tā dalībnieki.”

S. Mikolajčiks atbildēja: „Jums nav taisnība, ģenerāli. Esmu dziļi pārliecināts, ka man jāatbalsta Polijas neatkarības paturēšana. Man ir apsolīts prezidenta Rūzvelta un Čērčila atbalsts. Es domāju, ka Padomju Savienībai tas būs jāievēro. Mums ir apsolīti kā atlīdzība par mūsu austrumu novadiem vecie Polijas novadi līdz Oderai. Manas domas ir, ka Staļins ir ieinteresēts, lai pastāvētu stipra Polija, un to viņš man ir arī stāstījis ne tikai vienu reizi vien. Esmu pārliecināts, ka vēlēšanas pierādīs, cik liels atbalsts man ir Polijā. Pēc vēlēšanām tur tiks nodibināta demokrātiskā valdība.”

Sarunas turpinājumā V. Andersss pauda savu neticību „britu un amerikāņu atbalstam, jo sevišķi pēc pēdējiem Jaltas lēmumiem”, paziņoja, ka „Viļņas un Ļvovas atdošana nozīmē tādu Polijas apgabalu zaudējumu, kas piesūkušies poļu asinīm [...] Vai Polija var būt stipra bez naftas apgabala un Ļvovas? Kā viņa var būt stipra, ja Krievija atņem Viļņu, ir nostiprinājusies Lietuvā un, kā mēs dzirdam, arī Austrumprūsijā?”, ka „Ļubļinas komitejas” vīri „nav norūpējušies par Polijas labklājību, bet tikai par to, kā izpildīt Maskavas rīkojumus.”

Mikolajčiks atbildēja: „Es nevaru jums pievienoties, jo mums jābūt labās attiecībās ar Krieviju. Krievija Austrumeiropā valdīs daudz gadus. Krievijai pašai ir daudz grūtību, un tāpēc viņa ir ieinteresēta, lai poļu tauta tai būtu patiess draugs. Mēs varam Krievijai šo draudzību piedāvāt, un tikai mēs to spējam un nevis Beruts ar savu komiteju. Pēc vēlēšanām Krievijā vairs nebūs šaubu par to, kam Polijā ir patiesā ietekme.”

V. Andersss pārmeta S. Mikolajčikam lētticību „attiecībā uz vēlēšanām”, prognozēja, ka „vēlēšanas tiks viltotas”, brīdināja, ka „Krievija ir komunistu zeme un ka komunistu mērķis ir valdīt visu pasauli. Šī iemesla dēļ viņi nekad Polijai neļaus kļūt neatkarīgai, pat ne mazākā mērā.”

Sarunas saturs liecināja, ka V. Andersa spriedumos par „Polijas apgabalu zaudējumu, kas piesūkušies poļu asinīm”, tāpat kā daudzu citu poļu valdošo slāņu pārstāvju uzskatos, dominēja lielvalstiskā citu tautu interešu neievērošana, taču tuvākās nākotnes vērtējumos viņam lielā mērā bija taisnība. Turpretī S. Mikolajčiks pārvērtēja savu un savu piekritēju poļu valdošajos slāņos spēju „Krievijai šo draudzību piedāvāt”.

Pašā Polijā 1945.gada 22.februārī pagrīdē esošā labējā „Nacionālās vienotības padome” izteica protestu pret Jaltas konferences pieņemtajiem lēmumiem Polijas jautājumā, taču tajā pašā laikā pauda

gatavību piedalīties Pagaidu Nacionālās vienotības valdības izveidē. 30.aprīlī Padome apsprieda jautājumu par V. Račkeviča un T. Arciševska demisiju. Taču tikai prasību par V. Račkeviča atkāpšanos atbalstīja Nacionālās vienotības padomes Galvenā komisija. Atšķirīgā attieksme pret valdību emigrācijā noveda pie Nacionālās vienotības padomes šķelšanās, Zemnieku partija (*Stronnictwo Ludowe-Roch*) no tās izstājās.

Paralēli pašu poļu attiecību skaidrošanai turpinājās triju lielvalstu mēģinājumi atrisināt Polijas jautājumus. Tā sauktā „triju komisija” (V. Molotovs, A. Kerrs, A. Harimans), kurai bija jāatrisina Polijas nacionālās vienotības pagaidu valdības izveides jautājums, uzsāka darbu 1945.gada 23.februārī. Stāvokli tūlīt sarežģīja domstarpības starp Lielbritāniju un ASV, no vienas puses, un PSRS, no otras puses.

Atsedzot Rietumvalstu vadītāju nodomus, ASV valsts sekretārs E. Stetiniuss pasteidzās iedrošināt Polijas valdības emigrācijā sūtni Vašingtonā J. Cehanovski, ka „Jaltas vienošanās par Poliju dos iespēju prezidentam un Čērčilam uzstāt uz pilnīgi jaunas Polijas valdības izveidi.” 18.februārī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens savas valsts pārstāvim „triju komisijā” A. Kerram deva norādījumu pieprasīt nākamās valdības sastāvā „pietiekamu skaitu neļubļinas orientācijas pārstāvju”. 19.februārī ASV Senāta Ārlietu komisijas priekšsēdētājs A. Vandenbergss nosūtīja vēstuli valsts sekretāra vietas izpildītājam D. Grejam, kurā norādīja, ka Krimas konferences lēmumi par Poliju tikai tādā gadījumā var tikt uzskatīti par pieņemamiem, ja „triju komisija” Maskavā palīdzēs radīt tādu Polijas valdību, kura ļaus T. Komorovskim un V. Andersam atgriezties un palikt Polijā.

Jau pašā „triju komisijā” A. Harimans paziņoja: „Iespējams, ka neviens no pagaidu valdības locekļiem neiekļūs Polijas nacionālās vienotības valdība sastāvā.” Lielbritānijas valdības vārdā A. Kerrs aizstāvēja viedokli, ka uz konsultācijām ir jāielūdz visi poļi, kurus liktu priekšā triju lielvalstu valdības, ja nav pietiekamu pierādījumu, ka viņi pārstāv nedemokrātiskus elementus. Britu sūtnis kā kandidātus uz sarunu dalībnieku statusu un vēlāk ministru amatam „virzīja” padomju pusei nepieņemamus „pagrīdes valsts” vadītājus kā J. Jankovski, L. Okuļicki, K. Pužaku u.c.

Īpaši tika uzsvērta S. Mikolajčika dalības sarunās un valdībā vēlamība. Jautājuma būtība bija: vai PRPV „rekonstrukcijai” jānozīmē „jaunas valdības” izveidi, vai tikai dažu pastāvošās PRPV sastāvā neietilpstošu cilvēku kooptēšanu tajā.

Rietumu valdības prasīja neierobežot uzaicināto no Rietumiem un Polijas skaitu, kaut Jaltas konferencē tika nosaukti skaitļi: pieci cilvēki no Polijas un trīs no Londonas. Bez tam A. Harimans un A. Kerrs nevēlējās ievērot to, vai uzaicinātie kandidāti piekrīt Krimas konferencē pieņemtajiem lēmumiem un kā viņi attiecas pret PSRS. Padomju puse uzskatīja, ka līdz uzaicinājumu ierasties uz konsultācijām izsūtīšanai ir jānoskaidro PRPV valdības viedoklis par šīm personām. Tādejādi jau konsultāciju dalībnieku atlase varēja ietekmēt valdības sastāva izveidi poļu kreisajiem labvēlīgā virzienā.

Atbildot uz Rietumvalstu sūtņu pozīciju, PSRS valdība paziņoja, ka PRPV reorganizācija var notikt tikai uz Krimas konferences lēmumu pamata, saprotot ar to savu šo lēmumu interpretāciju. Padomju valdība uzsvēra Jaltas konferences lēmumu, ka Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdībai jātiek izveidotai uz „tagadējās Polijā pastāvošās Pagaidu valdības pamata” (Komunikē tekstā taču bija teikts: „.. Pagaidu valdībai, kura pašlaik darbojas Polijā, ir jātiek reorganizētai ..”), bet Polijas valdība emigrācijā vispār nav minēta. Tāpēc Padomju valdība nepiekrita pastāvošo PRPV uzskatīt „tikai kā vienu no trijām demokrātisko poļu grupām”, kā to darīja Lielbritānijas valdība. Tālāk Padomju valdība paziņoja, ka „.. Polijas valdības emigrācijā piekritēji kā Arciševiskis, Anderss, Račkevičs un citi kā atklāti naidīgi Padomju Savienībai un Krimas konferences lēmumiem, nevar tikt

iesaistīti konsultācijās, kaut viņi arī sevi sauc par demokrātiem. Acīm redzams, ka arī citi Krimas konferences lēmumu pretinieki, kā, piemēram, Mikolajčiks, neattiecas uz to poļu darbinieku kategoriju, konsultācijas ar kuriem veicinātu Krimas konferences lēmumu izpildi”.

Padomju valdība ierosināja par Polijas Pagaidu valdības rekonstrukciju uzskatīt tās pārveidi, bet ne likvidēšanu, pie kam par jaunās valdības kodolu paturot pastāvošās Pagaidu valdības sastāvu, uzaicināt uz sarunām astoņus poļu darbiniekus, pie kam piecus no pašas Polijas un tikai trīs no Londonas, īstenot pirmkārt konsultācijas ar Pagaidu valdības locekļiem.

Tādejādi padomju puse arī V. Molotova, A. Harimana un A. Kerra sarunās turpināja īstenot tās nostādnes, kuras bija aizstāvējusi Jaltas konferencē. Padomju valdība Jaltas konferences komunikē iztulkoja tā, ka jautājumā par Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidi pirmkārt ir jākonsultējas ar jau Polijā pastāvošo PRPV. Tādu pat pozīciju ieņēma arī PRPV. Tā deklarēja, ka, ja S. Mikolajčiks un viņa atbalstītāji turpinās tirgošanos un neatzīs Krimas lēmumus, tad Tautas Polija iztiks bez sadarbības ar tiem.

1945.gada 8.martā V. Čērčils informēja F.D. Rūzveltu, ka V. Molotovs „pretojas praktiski visu mūsu kandidātu dalībai konsultācijās ...”, taču reizē bija spiests atzīt: „Pēc oktobra angļu-padomju sarunām Maskavā J. Staļins formāli seko Jaltas konferences principiem...” Šai laikā V. Čērčilu neapmierināja PSRS nodiktētas kārtības ieviešana Rumānijā, taču viņš nevarēja protestēt, jo Lielbritānija tāpat rīkojās Grieķijā, un J. Staļins varētu teikt: „Es nepretojos Jūsu rīcībai Grieķijā. Kāpēc gan jūs negribat dot man tādu pat rīcības brīvību Rumānijā.” Britu premjers bažījās: „Tas atkal novestu pie viņa un mūsu rīcības mērķu salīdzinājuma. Un ne viena puse nespēj otru pārliecināt par savu taisnību”. Šīs bažas bija attiecināmas arī uz Poliju, par kuru V. Čērčils un J. Staļins 1944.gada oktobrī nebija noslēguši vienošanos par ietekmes sadali kā Balkānu valstīs. Imperiālistiskā pasaules sadales prakse pēc spēka, no kuras vadījās gan V. Čērčils, gan J. Staļins, Polijas gadījumā nebija izdevīga britu premjeram.

V. Čērčilam bija taisnība, kad viņš F.D. Rūzveltam sakarā ar konsultācijām par Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidi rakstīja: „...šeit tiek skarts tālu ne tikai Polijas liktenis. Es jūtu, ka šī lieta ir rādītājs tam, kādu jēgu mēs un krievi ieliekam tādos jēdzienos, kā demokrātija, suverenitāte, neatkarība, pārstāvniecības valdība, brīvas un bezšķēršļu vēlēšanas”. Nelaime bija tikai tā, ka minēto jēdzienu saturu ne tikai PSRS, bet arī Rietumu lielvalstis bieži mainīja pēc savas gribas. Ne velti marksisti kritizēja t.s. „buržuāzisko demokrātiju”, kuru tolaik (un, godīgi runājot, līdz pat mūsdienām) starptautiskajā jomā diktēja lielvalstis, bet iekšējā „demokrātrisko” valstu dzīvē – to mantīgie slāņi. Nav brīnums, ka arī J. Staļins, kurš sen bija atteicies gan no marksisma, gan no tā postulētā proletariāta diktatūras kā patiesas demokrātijas nodibināšanas mērķa, „demokrātiju” un citus V. Čērčila pieminētos jēdzienus tulkoja tā, kā tas bija viņam izdevīgi.

Tā kā Polijas valdība emigrācijā atteicās atzīt Jaltas konferences vienošanos – Polijas austrumu robežu pa Kērzona līniju un Polijas pāreju PSRS ietekmes sfērā, par galvenajiem pretendentiem uz vietām jaunajā valdībā kļuva „pagrīdes valsts” darbinieki no pašas Polijas. Taču viņu iekļaušana sarunu procesā un, vēl jo vairāk, iekļaušana PRPV sastāvā neatbilda PSRS vadības interesēm. Kamēr „triju komisijā” risinājās debates par S. Mikolajčika pieaicināšanu uz konsultācijām, bet faktiski iekļaušanu valdībā, 1945.gada martā–jūnijā Padomju Savienībā tika gatavots un iztiesāts jau minētais „sešpadsmita tiesas process”, kurā tika tiesāti ievērojamākie pagrīdes vadītāji. Ar to arī viņiem tika slēgta iespēja piedalīties jaunās valdības veidošanā.

1945.gada 10.martā vēstulē F.D. Rūzveltam V. Čērčils, atsaucoties uz PVE apgalvojumiem, ka „tās draugus Polijā arestē, izsūta un likvidē plašos mērogos”.

PVE Lielbritānijas valdībai iesniegtajā informācijas apkopojumā par notikumiem Polijā bija stāstīts, ka redzamu sabiedrisko stāvokli ieņemošus poļus varas iestādes spiež parakstīt memorandu, kurš nosoda valdību Londonā, padomju Iekšlietu tautas komisariāta darbinieki turot arestētos pagrabos, bumbu patversmēs, piekaujot, apvainojot spiegošanā angļu un Polijas valdības emigrācijā labā. Tika prasīta sabiedroto iejaukšanās. Ziņojums beidzās ar secinājumu: „Vairākums cilvēku Polijā patreizējo situāciju uzskata par padomju okupāciju”, tāpēc rodoties „neiespējami apstākļi politiskam izlīgumam”.

V. Čērčils konstatēja, ka poļu partijas „neieredz viena otru ar dzīvniecisku naidu” (jādomā, ka pēdējā apgalvojumā britu premjeram lielā mērā bija taisnība) un ierosināja Polijas jautājumā demonstrēt padomju vadībai nepieķāpīgu nostāju.

F.D. Rūzvelts 11.marta atbildes vēstulē neatbalstīja V. Čērčila nodomu izdarīt uz J. Staļinu atklātu spiedienu, lai Polijas jautājumā panāktu Rietumu pozīcijas realizēšanu. Pēc viņa domām, ievērojot J. Staļina apsūdzības poļu valdības Londonā piekritējiem par teroristisku darbību pret Sarkano armiju un Ļubļinas poļiem, „mēs uzprasīsimies uz stingru noraidījumu, ja prasīsim piespiest tikai Ļubļinas varu pārtraukt savu politisko pretinieku vajāšanu.” Ar to F.D. Rūzvelts demonstrēja skaidru sapratni par abu poļu pušu aktīvo, nekādus tai uzspiestus ierobežojumus neatzīstošo cīņu par varu, par to, ka jautājums pēc būtības bija ne par „demokrātijas” jēdziena iztulkojumu, bet gan par varas iegūšanu. Tāpat pēc ASV prezidenta domām, Rietumi nedrīkstēja radīt iesaīdu, ka viņi uzstājas pret agrārās reformas īstenošanu, jo tas ļautu Ļubļinas varas iestādēm paziņot, ka tikai tās aizstāv zemnieku intereses pret muižniekiem. Ar to tika atzīts arī Polijā notiekošās cīņas sociālais raksturs. 13.martā V. Čērčils bija spiests piekrist ar F.D. Rūzvelta viedoklim un atlikt tiešu griešanos pie J. Staļina, taču uzsvēra, ka „laiks, bez šaubām, strādā Ļubļinas labā, kura, bez šaubām, cenšas padarīt savu varu neapgāžamu.” Tagad V. Čērčils progresu jautājuma neregulēšanas virzienā formulēja jau kā S. Mikolajčika „un divu-trīs viņa draugu, izgājušu no poļu valdības Londonā” uzaicināšana uz sarunām Maskavā.

Britu premjerministrs baidījās no pamiera noslēgšanas starp politiskajām partijām Polijā, jo padomju puse varēja paziņot, ka „antiļubļinas orientācijas poļi ir laužuši pamieru un atbildība par to nevar uzkraut Ļubļinai.” Viņš arī pamatoja savas bažas: „Es nešaubos, ka kāds no poļu valdības Londonā piekritējiem, un īpaši galēji labējā pagrīdes organizācija, tā saucamie NBS, dod un dos krieviem un Ļubļinai pamatu šādiem apgalvojumiem”. Faktiski V. Čērčils tālredzīgi saskatīja notikumu gaitu. „Galēji labējā pagrīdes organizācija, tā saucamie NBS” un arī daļa AK rindās esošo “sanācijas” piekritēju un vienkārši labējo, ne tikai sociālisma, bet arī demokrātijas ideālu pretinieku nevarēja samierināties ar varas zaudēšanu. Nekādi pagaidu izlīgumi, kompromisi ar kreisajiem spēkiem tiem nebija pieņemami. Tas uzskatāmi parādījās jau pēc Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveides.

Kā atzinis G. Rode, kaut nacionālās vienotības pagaidu valdībai izveide kavējās PSRS, ASV un Lielbritānijas pārstāvju pretrunu dēļ, tas nāca par labu jau pastāvošajai Pagaidu valdībai, ļāva tai nostiprināt savas pozīcijas. Iespējams, J. Staļinam un arī PRPV tas bija jau iepriekšējs aprēķins – radīt sarežģījumus sarunās par Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidi, lai gala rezultātā, balstoties uz jau nostiprinājušos kreisās PRPV ietekmi Polijā, panāktu sev labvēlīgāku spēku samēru Nacionālās vienotības pagaidu valdībā.

Lielbritānijas valdība arī samērā uzstājīgi mēģināja panākt, lai Polijā pēc iespējas ātrāk tiktu sarīkotas parlamenta vēlēšanas. Turpretī PSP uzskatīja, ka dotajā brīdī rīkot vēlēšanas tai nav izdevīgi. Spēku samērs tautā vēl nebūt nebija nosvēries par labu kreisajiem. Sarunās Maskavā ASV

un Lielbritānijas pārstāvjiem tika paziņots, ka PSP, PRPV cenšas ātrāk sarīkot vēlēšanas, taču poļu tautai vēl ir daudz neatliekamu darbu un tāpēc tuvākajā laikā tās nav iespējamās.

Ka V. Molotova taktika, vedot sarunas ar Rietumu pārstāvjiem par Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidi, „ir novilcināt lēmumu pieņemšanu tai laikā, kad Ļubļinas komiteja nostiprina savu varu”, V. Čērčils rakstīja F.D. Rūzveltam 27.martā. Viņš gan uzsvēra: „Bez šaubām, mēs nedrīkstam pieļaut, lai mūs piespiestu ar dažāda veida manevriem kļūt par krievu demokrātijas varianta uzspiešanas Polijai un vēl daudzām citām Austrumeiropas valstīm dalībniekiem”, taču panākt savu vairs nebija V. Čērčila spēkos. Lielbritānijas premjerministrs vairākkārt ierosināja ASV prezidentam „visenerģiskākajā formā” griezties pie J. Staļina Polijas un citos jautājumos, lai panāktu „vienotību, iedibinātu Krimā”. Viņš cerēja, ka „padomju valdība izmantos savu ietekmi uz saviem draugiem, kuri pagaidām atrodas pie varas Polijā.” (Starp citu, V. Čērčils izmantoja Polijas problēmu savā priekšvēlēšanu cīņā parlamenta vēlēšanās, kuras sākotnēji bija noteiktas 1945.gada maijā, bet notika jūlija sākumā.) Taču vēlāk V. Čērčilam nācās samierināties, ka padomju valdība savu ietekmi uz „saviem draugiem” Polijā izmantoja viņam nevēlamā virzienā un šie „padomju draugi” pie varas Polijā nebūt nebija nākuši tikai „pagaidām”, bet uz gadu desmitiem.

„Triju komisijas” darbs vēl vairāk sarežģījās, kad PRPV izvirzīja savus spriedumus par iespējamiem konsultāciju dalībniekiem Polijas Nacionālās vienotības valdības izveides procesā. Tā, PRPV noraidīja bijušā PVE premjerministra S. Mikolajčika kandidatūru, jo viņš bija izteicis neapmierinātību ar Jaltas konferences lēmumiem. A. Kerra savukārt apsūdzēja PRPV par to, ka tā „nesaprot to, kas notika Jaltā”, par „[triju] komisijas izsmiešanu”. „Triju komisijas” darbība nonāca strupceļā. Lielbritānijas valdība 1945.gada 19.marta notā PSRS valdībai kategoriski pieprasīja uzaicināt S. Mikolajčiku uz konsultācijām.

Jāsaka, ka mainījās arī S. Mikolajčika vadītās Zemnieku partijas „Roch” nostāja. Tās centrālā vadība 1945.gada 15.martā pieņēma lēmumu par partijas legalizāciju līdz 2.aprīlim, jaunas pagaidu Izpildu komitejas radīšanu, daļas BCh iziešanu no pagrīdes. Sekoja direktīva, kas atļāva SL-Roch biedriem darboties pašvaldībās, Nacionālajās padomēs, dažādās ekonomiskajās organizācijās. Reizē gan SL-Roch biedriem tika aizliegts stāties Zemnieku partijas (SL) rindās. Šo lēmumu kopa faktiski nozīmēja, ka partija ir gatava demokrātiskām metodēm cīnīties par ietekmi sabiedrībā, varas iestādēs, par komunistu iespaidā nonākušās ļudoviešu daļas ietekmes zemniecībā pārvarēšanu. Taču nosauktie lēmumi arī nozīmēja, ka ļudoviešu kustība kā tāda (gan SL, gan tagad arī SL-Roch,) ir atzinusi jauno varu ar Pagaidu valdību priekšgalā, izteikusi gatavību ar to sadarboties. Šādu lēmumu pieņemšanu vislielākā mērā ietekmēja Jaltas konferences lēmumi, starptautiskās A. Harimana, A. Kerra un V. Molotova komisijas darbība to īstenošanai un Rietumu valstu nespēja panākt jautājuma par nākamās nacionālās vienības valdības sastāva atkārtotu caurskatīšanu.

Šīs SL-Roch nostājas maiņas, arī S. Mikolajčika atgriešanās Polijā lielā mērā piespiedu raksturs nepalika apslēpts sabiedrībai. Tomēr viņa piekritēji cerēja, ka līdera atgriešanās un ieiešana valdības sastāvā pavērs iespēju agrārisma principu realizācijai un nodrošinās ļudoviešu kustības prioritāti sabiedrībā.

Kaut 1945.gada 25.–26.martā ievēlētās partijas vadības sastāvā vairākums bija tās nosacīti kreisā spārna pārstāvjiem, taču tajā bija arī labējie. 7.maijā SL-Roch kustības centrālā vadība oficiāli pārtrauca attiecības ar pagrīdes spēkiem, maija beigās par to paziņoja SL-Roch vietējās organizācijas. 1945.gada vasarā labējie ļudovieši ieguva vairākumu daudzu povjatu organizāciju vadībā.

Tā 1945.gada pavasarī pastāvēja gan pret PSP labvēlīgi noskaņotā Zemnieku partija (bijusī Zemnieku partija „Tautas griba”), gan arī Zemnieku partija „Roch”, līdz tam saistīta ar valdību

emigrācijā. Daļa arī no pēdējās biedriem iestājās par sarunām ar PSP, bija gatavi sadarboties ar PSRS, atzina Kērzona līniju kā valsts robežu. Taču liela daļa šīs partijas biedru, uzskatot par savu līderi S. Mikolajčiku, bija gatava sadarboties arī ar pagrīdi.

Domājams, ka ļudoviešu demokrātisko spēku iekļaušanās cīņā par varu valstī ar politiskām, demokrātiskām metodēm, cenšoties nepieļaut Polijas nonākšanu komunistu viennozīmīgā pārvaldē, totalitāra režīma izveidi, noteikti jāvērtē pozitīvi. Diemžēl šis lēmums tika pieņemts ar lielu novēlošanos, kad komunisti jau bija zināmā mēra nostiprinājuši savas pozīcijas varas iestādēs un demokrātisko spēku uzvaras izredzes bija stipri vājinātas.

Politiskajā cīņā pret padomju diktatora pozīciju iesaistījās arī ASV. Prezidents F.D. Rūzvelts marta beigās nosūtītajā vēstījumā J. Staļinam skaidroja: „Man izsmēloši jāpaskaidro Jums, ka jebkurš lēmums, kurš novedīs pie nedaudz aizmaskotas patreizējā Varšavas režīma pastāvēšanas, būtu nepieņemams un liktu [Amerikas] Savienoto Valstu tautai uzskatīt, ka Jaltā sasniegtā vienošanās cietusi neveiksmi.” Tomēr, kad tad pat – marta beigās V. Čērčils lika priekšā F.D. Rūzveltam: „Vai nav pienācis brīdis mums abiem nosūtīt Staļinam vēstījumu par Poliju?”, ASV prezidents ierosināja atlikt kopējo demaršu. 6.aprīlī viņš rakstīja: „Mēs nedrīkstam pieļaut, lai kādam rastos priekšstats, ka mēs baidāmies. Burtiski pēc dažām dienām mūsu armijas ieņems pozīcijas, kuras ļaus mums kļūt „cietākiem”, nekā līdz šim tas likās izdevīgi kara darbības vešanai”. Taču pēc nedēļas F.D. Rūzvelts šķīrās no dzīves, bet viņa cerības Rietumiem izveidot „cietākas” pozīcijas pret PSRS piepildījās tikai pēc Japānas sakāves.

Turpretī J. Staļins 7.aprīlī vēstulē V. Čērčilam pārmeta ASV un Lielbritānijas sūtņiem Maskavā A. Harimanam un A. Kerram (bet patiesībā arī ASV un Lielbritānijas vadītājiem), kuri uzstāja uz S. Mikolajčika uzaicināšanu uz konsultācijām par Polijas nacionālās vienotības valdības izveidi, atkāpšanos no Jaltas konferences lēmumiem, jo poļu politiķis bija atklāti iebildis Krimas konferences lēmumiem Polijas jautājumā. A. Harimans un A. Kerrs liekot vienlīdzības zīmi starp Polijas Pagaidu valdību, kurai pēc Jaltas lēmuma esot jābūt jaunās valdības „kodolam”, un „vienpatņiem no Polijas un Londonas”. Tālāk tika skaidrots, ka padomju valdība vadās no tā, ka „pēc Krimas konferences jēgas” uz konsultācijām jāauzicina tādi poļu darbinieki, kuri, „atzīst Krimas konferences lēmumus, tai skaitā par Kērzona līniju” un „darbos cenšas nodibināt draudzīgas attiecības starp Poliju un Padomju Savienību”. Turpretī ASV un Lielbritānijas sūtņi vēloties aicināt uz konsultācijām poļu darbiniekus neatkarīgi no viņu attieksmes pret Krimas konferences lēmumiem un Padomju Savienību.

Tai pat vēstījumā padomju diktators izrādīja zināmu „piekāpību”: ja britu premjers atradīs par vajadzīgu, tad viņš, J. Staļins, esot gatavs „ietekmēt” PRPV, lai tā noņem savus iebildumus pret S. Mikolajčika kandidatūru jaunās valdības sastāvam, ja vien viņš uzstāšoties ar atklātu paziņojumu par Krimas konferences lēmumu atzīšanu un par savu pozitīvo attieksmi pret draudzīgu attiecību nodibināšanu starp Poliju un Padomju Savienību. Taču jau vairākkārt izskanējušos Rietumu valstu priekšlikumus par savu novērotāju nosūtīšanu uz Poliju, kuri sekotu demokrātijas iedibināšanai tajā, padomju diktators noraidīja, atsaucoties uz PRPV nostāju, ka tā esot poļu nacionālās cieņas apvairošana.

Tā, jau pirms tam, kad 1944.gada 2.novembrī Lielbritānijas sūtņi Maskavā A. Kerrs iesniedza PSRS ārlietu ministram V. Molotovam slepenu notu, kurā informēja par Lielbritānijas iestāžu lēmumu nosūtīt uz Poliju misiju no 6 virsniekiem lai nodrošinātu kontaktus ar pagrīdi. Toreizējais PSRS pārstāvis Polijas atbrīvotajās zemēs N. Bulgaņins novērtēja to kā „mēģinājumu izdarīt spiedienu uz padomju valdību poļu jautājumā” un piedāvāja „spert soļus, lai neļautu angļiem sasniegt izvirzītos mērķus un saglabātu Sarkanajai armijai brīvas rokas attiecībā

pret Armijas Kraijovas spēkiem Polijas teritorijā pēc vāciešu padzišanas no tās.” Šāda reakcija ļauj spriest par PSRS faktiski jau toreiz iegūto rīcības brīvību Polijā.

Jaltas konferencē, atbildot uz V. Čērčila pretenzijām par padomju iestāžu vardarbību pret Polijas valdības emigrācijā piekritējiem, J. Staļins izteicās, ka viņš nesaprot, „kāpēc Lielbritānija un Savienotās Valstis nevarētu nosūtīt savus cilvēkus uz Poliju”. Taču vēlāk, kad A. Harimans un A. Kerrs jautājumu uzstādīja V. Molotovam, viņš paziņoja, ka padomju valdība ar izbrīnu „uzzinājusi par šo nodomu”, jo “šis priekšlikums var dziļi aizvainot poļu nacionālo lepnumu, vēl jo vairāk tāpēc, ka Krimas konferences lēmumos šis jautājums pat nav skarts”. Lielbritānijas sūtnis Maskavā K. Kerrs ziņoja V. Čērčilam, ka V. Molotovs arī pats piedāvājis sūtīt britu un amerikāņu novērotājus uz Poliju, lai tie pārliecinātos, kas tur notiek, taču, kad 1945.gada 6.martā tikšanās laikā ar V. Molotovu un A. Harimānu K. Kerrs uzstādīja jautājumu par britu misijas nosūtīšanu uz Poliju plašākas informācijas ievākšanai, V. Molotovs paziņoja, ka, „ievērojot Īdena apvainojošos izteikumus” Lielbritānijas parlamenta apakšnamā par Varšavas valdību, viņš „tagad nevar pat izvirzīt šo jautājumu Varšavas valdībai.” Tas bija padomju vadības diplomātisks triks, lai atteiktos no agrāk dotā piedāvājuma.

Padomju vadība izmantoja jau esošo savu ietekmi Polijā, lai panāktu sev un PRPV labvēlīgu lēmumu pieņemšanu starptautiskajā arēnā. Atklāti tika demonstrēts PSRS atbalsts poļu kreisajiem. 1945.gada pavasarī Polijā tika organizēta masu kampaņa, kuras uzdevums bija rādīt, ka poļu tauta atbalsta kreiso spēku kursu uz draudzības un sadarbības nostiprināšanu ar PSRS.

13.aprīlī dzelzceļa stacijas Varšava-Austrumi (*Warszawa-Wschodnia*) strādnieku–dzelzceļnieku sapulce pieņēma rezolūciju, kurā griezās pie valdības ar lūgumu ierosināt Padomju valdībai noslēgt Polijas un PSRS līgumu par draudzību, savstarpējo palīdzību un pēckara sadarbību. Nākamajā dienā Varšavā norisinājās jau ap 40 mītiņu šī priekšlikuma uzturēšanai. Varšaviešus atbalstīja 12 lielāko Lodzas uzņēmumu strādnieki. Tādi pat mītiņi notika lauku apvidos. Prezidentam B. Berutam tika piesūtīta rezolūciju gūzma ar minēto prasību. 16.aprīlī līguma projektu jau apsprieda PPPV sēdē. Tad nu it kā masu spiediena rezultātā Polijas Republikas Pagaidu valdība nolēma griezties pie PSRS ar līguma noslēgšanas iniciatīvu. 19.aprīlī, kad Maskavā sākās sarunas starp PSRS valdību un PRPV par līguma par draudzību noslēgšanu, t.s. „poļu demokrātiskās kustības Lielbritānijas teritorijā” izveidota padome pieņēma rezolūciju, kurā griezās pie Pagaidu valdības Varšavā ar aicinājumu noslēgt ciešu savienību ar Padomju Savienību. Tā poļu kreisie spēki ne tikai viņu kontrolētajā teritorijā, bet arī emigrācijā spēja organizēt zināmu atbalstu komunistu un viņu sabiedroto varas nostiprināšanai Polijā.

Līgums atbilda gan poļu kreiso spēku, gan PSRS interesēm. PSRS valdība vēl 1941.gada decembrī, kā arī 1943.gada maijā deklarēja, ka tā ir gatava noslēgt savienību ar poļu tautu. Tagad to viennozīmīgi atbalstīja PRPV, paziņojot, ka tā vienīgā izsaka Polijas tautas intereses. Vācu vēsturnieks J. Hakers sasteigto līguma par draudzību, sadarbību un savstarpējo palīdzību noslēgšanu saista ar padomju vadībā izraisījušamies bažām par iespējamu nelabvēlīgāku ASV politisko attieksmi pret PSRS pēc F.D. Rūzvelta nāves (12.aprīlī) un H. Trumena stāšanās prezidenta amatā.

Padomju valdība rīkojās tā, it kā PRPV būtu jau pilnībā pilntiesīga, praktiski nesaskaņoja savus starptautiskos soļus ar pārējiem sabiedrotajiem. Tikai 16.aprīlī par paredzamo PSRS un Polijas Republikas līguma noslēgšanu tika informētas ASV un Lielbritānijas valdības. Sprotot, ka padomju-poļu līguma par draudzību, savstarpējo palīdzību un pēckara sadarbību noslēgšanai būs liela nozīme tālākajās Polijas un PSRS attiecībās, ASV un Lielbritānija mēģināja to kavēt. 18.aprīlī šo valstu pilnvarotie pārstāvji D. Kenans un F. Roberts iesniedza Padomju valdībai notas, kurās bija pausta abu valstu noraidošā attieksme pret tāda līguma noslēgšanu un cerība, ka šis solis tiks atlikts. Uz to PSRS valdība atbildēja, ka līgums tiks noslēgts jau darbojošos PSRS līgumu ar Lielbritāniju, Čehoslovākiju un Dienvidslāviju garā, tas atbilst gan PSRS, gan Polijas interesēm un centieniem, ir virzīts uz to

attiecību nostiprināšanu. Bez tam PSRS jau devusi savu piekrišanu līguma noslēgšanai un nevar no tās atteikties.

21.aprīlī **līgums par PSRS un Polijas Republikas draudzību, savstarpēju palīdzību un pēckara sadarbību** tika parakstīts. Līgums paredzēja abu valstu savstarpēju palīdzību, ja pēckara periodā kāda no tām atkal tiktu iesaistīta karā ar Vāciju vai kādu citu valsti, kura šajā karā darbotos kopā ar Vāciju. Abas puses apņēmas neslēgt savienības un nepiedalīties koalīcijās pret otru pusi. Līgums nostiprināja radikālu pagrieziena abu valstu attiecībās. Tas stiprināja poļu kreiso spēku pozīcijas kā ārēji – pret Rietumu ietekmi uz Polijas starptautisko nostāju, tā iekšēji – pret labējo spēku mēģinājumiem atbīdīt kreisos no varas. Līguma noslēgšana nostiprināja PRPV iekšējo un starptautisko stāvokli brīdī, kad Rietumu lielvalstis vēltīja lielus pūliņus, lai tulkotu Krimas konferences lēmumus sev vēlamā gaismā, panāktu Polijas valdībā labēji-centrisko elementu pārsvaru. Taču līdz ar to auga arī PRPV atkarība no PSRS. Līgums bija hronoloģiski pirmais un svarīgākais pēckara Polijas līgums, veidojot tās starptautisko savienību sistēmu. Ļoti svarīgi Polijai bija tas, ka ar šo līgumu tika garantētas Polijas jaunās rietumu robežas, kuras bija tai nospriestas Teherānas un Krimas konferencēs. PSRS, noslēdzot līgumu ar Polijas Pagaidu valdību, skaidri demonstrēja, ka tā atrodas PSRS aizbildniecībā, ka tā nepieļaus pārkāpt tās intereses starptautiskajā arēnā, arī jautājumā par Polijas dalību Apvienoto Nāciju Organizācijas dibināšanā.

Preses konferencē, kura notika Maskavā sakarā ar līguma parakstīšanu, kā viens no runātājiem uzstājās Polijas bruņoto spēku virspavēlnieks ģenerāl-pulkvedis M. Žimerskis. Viņš demonstrēja klaji noraidošu attieksmi pret PVE darbiniekiem, tai pat laikā norobežojot tos no pārējiem poļu emigrantiem. Tā, atbildot uz žurnālistu jautājumiem, viņš sacīja, ka PRPV uzskata poļu karavīrus un virsniekus rietumos kā Polijas pilsoņus un neredz nekādus šķēršļus to atgriešanās ceļā uz dzimteni. Tikai augstāko pakāpju nesēji, kuri sevi parādījuši „kā fašisti un antidemokrāti” atgriešanās tika pasludināta par nevēlamu. „Mēs nevēlamies fašistus”, paziņoja M. Žimerskis. Labējos NBS (Nacionālos bruņotos spēkus) viņš nosauca par „fašistisku un morāli pagrimušu” organizāciju.

Pēc līguma parakstīšanas rezolūcijas par tā atbalstīšanu pieņēma daļa poļu emigrantu Francijā, ASV un citās valstīs.

Viens no līdzekļiem, ar kuru Rietumvalstis centās panākt sev pieņemamas valdības izveidi Polijā, bija to nepieņemīgā nostāja **jautājumā par pastāvošās PRPV dalību Apvienoto Nāciju Organizācijas dibināšanas konferencē Sanfrancisko** 1945.gada 25.–26.aprīlī. Šajā konferencē bija jāpiedalās valstīm, kuras bija parakstījušas Apvienoto Nāciju deklarāciju 1942.gada 1.janvārī, kā arī tām, kuras bija tai pievienojušās un pieteikušas karu hitleriskā bloka valstīm. To skaitā bija jāietilpst arī Polijai, jo tās pārstāvis 1942.gada 1.janvārī bija parakstījis Apvienoto Nāciju deklarāciju. Taču tas bija izdarīts PVE vārdā, kuru 1945.gada pie varas Polijā esošā PRPV neatzina, tātad formāli neatzina arī tās vārdā izdarītās darbības. Jau tāpēc vien radās situācija, kad šī iemesla dēļ Polija varēja tikt atstumta no dalības ANO. Tiesa, visos kreiso spēku paziņojumos, sākot no 1943.gada novembra PSP deklarācijas „Par ko mēs cīnāmies”, bija runāts par to, ka Polijai jāpiedalās kolektīvās drošības sistēmas izveidē. Polijas Republikas Pagaidu valdība arī apstiprināja to, ka Polija ir ieinteresēta stingras starptautiskas kolektīvās drošības sistēmas radīšanā. Jautājums par to, ka Polijai jābūt Sanfrancisko konferences dalībnieku vidū, starptautiskajā sabiedrībā neizsauca iebildumus. Taču ASV un Lielbritānijas diplomāti izmantoja gadījumu, lai izdarītu spiedienu uz PRPV un netieši arī uz PSRS. 1945.gada 26.februārī ASV valdība nosūtīja memorandus Lielbritānijas un PSRS valdībām sakarā ar Polijas dalību ANO nodibināšanas konferencē. ASV valdība informēja sabiedrotos, ka „ne Polijas valdībai Londonā, ne Polijas Pagaidu valdībai, kura patlaban darbojas Polijā, netiks nosūtīts

ielūgums uz konferenci Sanfrancisko.” Tas tika pamatots ar argumentu, ka Polijā vēl nebija izveidota Nacionālās vienotības valdība. Ja tāda izveidotos līdz konferences atklāšanai, tai ielūgums tiktu nosūtīts. PSRS valdība to tulkoja kā poļu tautas likumīgo tiesību diskrimināciju. Jau 28.februārī PSRS valdība nodeva atbildes memorandu ASV valdībai, kurā bija uzsvērtā jautājuma papildus apspriešanas nepieciešamība. 1945.gada 9.martā PSRS vēl vienā memorandā ASV valdībai vēlreiz uzstāja uz nepieciešamību nekavējoties atrisināt jautājumu par PRPV uzaicināšanu uz Sanfrancisko konferenci.

PSRS valdība piedāvāja laikā, kamēr vēl nebija izveidota Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdība, uz konferenci, kurā ASV, Ķīnas, Lielbritānijas un PSRS vārdā uzlūgtas piedalījās 50 valstis un izveidoja Apvienoto Nāciju Organizāciju, uzaicināt PRPV pārstāvjus. Arī pati PRPV prasīja pielaist tās pārstāvjus konferencē. Šo priekšlikumu PSRS valdība izvirzīja arī pašā konferencē. Taču tas tika noraidīts ar ieganstu, ka Jaltas konferences lēmums par Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības izveidi nebija vēl izpildīts. „Triju komisijas” (V. Molotovs, A. Kerrs, A. Harimans) darbības ilgstošais neveiksmīgums kļuva par ieganstu, lai nobloķētu Polijas pārstāvju dalību konferencē.

Kāda bija Rietumvalstu patiesā pozīcija šai jautājumā, liecina V. Čērčils vēstule F.D. Rūzveltam 1945.gada 13.martā. Tajā Lielbritānijas premjerministrs atzina, ka Polijas Pagaidu valdības pārstāvju uzaicināšana uz konferenci „būtu līdzvērtīga Ļubļinas atzīšanai *de-facto*”, bet abu Rietumvalstu vadītāji uzņēmušies saistības neatzīt Ļubļinas valdību līdz tam laikam, kamēr tā nebūs reorganizēta atbilstoši Jaltas deklarācijas un lēmumu garam. Tāpēc V. Čērčils ierosināja neuzaicināt uz Sanfrancisko, nedz PRPV, nedz arī PVE pārstāvjus.

22.martā PRPV iesniedza notas ASV, Lielbritānijas un Ķīnas valdībām ar protestu pret Rietumvalstu nevēlēšanos uzaicināt viņas pārstāvjus uz Sanfrancisko konferenci, tulkoja neuzaicināšanu kā „netaisnīgu, ne ar ko neattaisnojamu aizvainojumu poļu tautai”, bet 31.martā ASV un Lielbritānijas valdības noraidīja PRPV protestu ar ieganstu, ka Polija var tikt pārstāvēta Sanfrancisko konferencē tikai ar tādu valdību, kuras izveides nosacījumi bija izstrādāti Krimas konferencē.

Tiesa, pēc PSRS delegācijas priekšlikuma, tika nolemts uzskatīt Poliju par vienu no ANO locekļiem-dibinātājiem un atstāt organizācijas Statūtos vietu, kur tos varētu parakstīt nākamā Polijas valdība.

Jau pēc prezidenta F. D. Rūzvelta nāves (12.aprīlī) jaunais ASV prezidents H. Trumens 15.aprīlī kopā ar V. Čērčilu nosūtīja J. Staļinam vēstījumu, kurā noraidīja pēdējā 7.aprīlī izteiktos pārmējumus A. Harimanam un A. Kerram par atiešanu no Jaltas konferences lēmuma. V. Čērčila un H. Trumens kā vienīgo „patiesi strīdīgo jautājumu” atzina domstarpības par to „vai Pagaidu valdībai ir tiesības uzlikt veto atsevišķām kandidatūrām dalībai sarunās”. Tika nosaukta virkne poļu sabiedrisko darbinieku, kuri, ja pret tiem nebūtu padomju puses iebildumu, būtu pieņemami arī Rietumu sabiedrotajiem; piedāvāts vienoties, ka šie darbinieki var ierosināt uzaicināt uz konsultācijām arī citus poļu darbiniekus kā no Polijas, tā ārzemēm, lai visas „galvenās poļu grupas tiktu pārstāvētas apspriedē”. Vēstījumu J. Staļins saņēma 18.aprīlī.

23.aprīlī H. Trumens vēlreiz rakstīja J. Staļinam, ka Krimas konferences lēmums par Poliju var tikt izpildīts tikai tai gadījumā, ja „uz konsultācijām Maskavā tiks uzaicināta īsteni demokrātisku poļu darbinieku grupa”. Nobeigumā izskanēja brīdinājums: „Padomju valdībai ir jāsaprot, ka, ja Krimas konferences lēmuma par Poliju īstenošanas lieta tagad nepavirzīsies uz priekšu, tas nopietni graus ticību triju valdību vienotībai un to apņēmībai turpināt sadarbību arī nākotnē, kā tās to darīja pagātnē.” 24.aprīlī arī V. Čērčils solidarizējās ar H. Trumenu.

Tai pat 24.aprīlī J. Staļins atkal atkārtoja un aizstāvēja Jaltas konferences lēmuma formulējumu un tā interpretāciju par pastāvošo Pagaidu valdību kā nākamās nacionālās vienotības valdības kodolu. Viņš arī norādīja, ka Polija robežo ar PSRS, bet nevis ar ASV un Lielbritāniju, ka Padomju Savienības drošībai Polijas jautājums ir tikpat svarīgs kā Lielbritānijai Beļģijas un Grieķijas jautājums. Padomju Savienībai neticis jautāts, kad abās nosauktajās valstīs tika veidotas valdības, un Padomju valdība arī nepretendējusi uz to, jo tā sapratusi, cik svarīga Lielbritānijas drošībai ir Beļģija un Grieķija. (Atbildes vēstījumā V. Čērčils bija spiests „taisnoties”, ka Lielbritānija Grieķijā vēloties panākt vienīgi „taisnīgu un brīvu vēlēšanu sarīkošanu”, bet Beļģijai neizvirza nekādus nosacījumus, kaut „mēs būtu uztraukti, ja tā sāktu būvēt raķešu palaišanas iekārtas”.) Tāpēc neesot saprotams, kāpēc Rietumu valstis nevēloties ievērot PSRS drošības intereses Polijā. Tāpat neesot pieņemams, ka Rietumu valstis savstarpēji vienojoties jautājumā, kurā tieši PSRS ir visvairāk ieinteresēta, un stādot Padomju Savienību „neciešamā stāvoklī”, cenšoties „diktēt tai savas prasības”. (Tādejādi jautājums par demokrātijas ievērošanu valdības veidošanā tika aizstāts ar jautājumu par PSRS drošības interešu ievērošanu. Tās arī tika atklāti stādītas augstāk kā poļu tiesības pašiem izvēlē sev valdību.) Vienīgais, ko padomju vadītājs apsolīja, bija ieteikt Polijas Pagaidu valdībai ievērot no S. Mikolajčika burtiski izspiesto paziņojumu par Jaltas lēmumu atzīšanu.

28.aprīlī V. Čērčils atgādināja, ka Lielbritānija solidarizējusies ar PSRS robežu jautājumā, tāpēc Padomju valdībai savukārt vajadzētu paiet tai pretī „attiecībā uz otru politikas daļu, kuru Jūs kopā ar mums deklarējāt un tieši: Polijas suverenitāte, neatkarība un brīvība pie nosacījuma, ka Polija būs draudzīga pret Krieviju”. Turpretī J. Staļins 4.maijā V. Čērčilam rakstīja: „Mēs uzstājam un uzstāsim, lai konsultācijās par nākamās Polijas valdības izveidi tiktu pieaicināti tikai tie, kuri darbos ir pierādījuši savu draudzīgo attieksmi pret Padomju Savienību, kuri godīgi un atklāti ir gatavi sadarboties ar Padomju valsti”.

Jāsaka, ka J. Staļins, neraugoties uz pēc F.D. Rūzvelta nāves pieaugušo Rietumu līderu pretestību padomju politikai Polijā, turpināja metodiski realizēt savus uzstādījumus. 10.maijā viņš vēstulē H. Trumenam rakstīja, ka amerikāņu pozīcija, vērsta uz to, lai neļautu Pagaidu valdībai ieņemt jaunveidojamajā Polijas valdībā vietu, „kura tai pieder pēc visām tiesībām”, „nedod iespēju sasniegt saskaņotu lēmumu Polijas jautājumā”. Tā uz augstāk pieminēto 23.aprīlī izteikto H. Trumena brīdinājumu J. Staļins atbildēja ar savu brīdinājumu. Tas bija ceļš uz konfrontāciju, kurš Otrā pasaules kara beigu posmā jau iezīmējās arī citos jautājumos.

Atklātais J. Staļina spiediens uz sabiedrotajiem bija rezultatīvs. Jau 15.aprīlī pēc vizītes pie V. Čērčila S. Mikolajčiks sniedza J. Staļina pieprasīto oficiālo paziņojumu par Jaltas konferencē par Poliju pieņemto lēmumu atzīšanu, kuru V. Čērčils nekavējoties nosūtīja J. Staļinam. Tiesa, S. Mikolajčika paziņojumā bija runa arī par „Polijas suverēnu un neatkarīgu stāvokli”, par to, ka nacionālās vienotības valdībai „pēc iespējas plašāk un pa īstam jāpārstāv Polijas tauta”, taču tās no J. Staļina viedokļa acīmredzot bija jau maznozīmīgas detaļas, kuras nespēja izjaukt viņa nodomus. Viņš gan vēstījumā V. Čērčilam izteica vēlēšanos saņemt no S. Mikolajčika izskaidrojumu, vai viņš atzīst arī to Jaltas konferences lēmumu daļu, kura skar Polijas austrumu robežas, bet to jau var atzīt par sava veida „pārapdrošināšanos”. V. Čērčils nekavējoties apstiprināja, ka poļu politiķa paziņojums attiecas arī uz J. Staļina minēto Jaltas lēmumu daļu. 22.aprīlī V. Čērčils vēl nosūtīja J. Staļinam S. Mikolajčika papildus paziņojumu, publicētu avīzē: „Mans personīgais viedoklis bija, ka Ļvovai un naftu saturošajam rajonam jāpaliek Polijas sastāvā. Taču, rēķinoties ar to, ka, pirmkārt, šajā jautājumā pastāv absolūta prasība no padomju puses un, otrkārt, mūsu tautu pastāvēšana ir atkarīga no šī nosacījuma izpildes, mums, poļiem, ir jāpajautā sev, vai mūsu republikas tā saucamas nedalāmības

vārdā tas ir jānoraida un ar to jānostāda briesmās visas mūsu zemes vitālās intereses. Atbildei uz šo jautājumu jābūt „nē”. Faktiski S. Mikolajčiks bija spiests piekrist atbalstīt Polijas draudzības un sadarbības politiku ar PSRS. Arī bijušā premjera frakcija (ļudovieši) nolēma pieņemt vienošanos ar PSRS par robežu, ejošu pa Kērzona līniju, un pagaidu valdības izveidi uz PRPV pamata. Tas tika darīts, lai panāktu valstī mieru un drošību, dotu iespēju emigrantiem atgriezties dzimtenē. 24.aprīļa vēstulē V. Čērčilam padomju vadītājs apsoltāja ieteikt Polijas Pagaidu valdībai ievērot no S. Mikolajčikam burtiski izspiesto paziņojumu par Jaltas lēmumu atzīšanu. Protams, PRPV ievēroja J. Staļina „ieteikumu”, tāpat kā S. Mikolajčiks bija spiests padoties V. Čērčila „ieteikumam”, lai viņš personīgi un Polijas valdība Londonā pieņemtu Polijas robežu pārbīdi uz rietumiem. Kad beidzot S. Mikolajčiks šādu piekrišanu deva, karš jau strauji tuvojās noslēgumam, PSRS un līdz ar to arī PRPV pozīcijas bija nostiprinājušās, un nedz PVE, nedz S. Mikolajčiks nespēja panākt savu nodomu īstenošanu. Acīmredzot ilgstošo S. Mikolajčika pretošanos neizbēgamajam šai gadījumā nevar raksturot kā veiksmīgu politiku.

Tomēr galveno piekāpšanos izdarīja Rietumvalstu līderi.

H. Trumenu vairāk interesēja PSRS iesaistīšanās karā pret Japānu, lai mazinātu amerikāņu upurus, nekā nākamās Polijas valdības sastāvs. ASV Valsts departamenta pārstāvis bija spiests paziņot PVE sūtnim Vašingtonā J. Čehanovskim: „Amerika nav pietiekoši spēcīga, lai uzspiestu Padomju Savienībai savu gribu”. Galu galā Rietumvalstu ieinteresētība, lai Padomju Savienība iesaistītos karā pret Japānu, guva pārsvaru pār nevēlēšanos atzīt PSRS vadošo lomu Polijas jautājumā risināšanā. Tas notika, kad 1945.gada 25.maijā Maskavā ieradās un līdz 7.jūnijam uzturējās ASV prezidenta speciālais pārstāvis H. Hopkinss. Viņš trīsreiz tikās ar J. Staļinu un V. Molotovu, saskaņoja Sabiedroto lielvalstu galvu tikšanos laiku, noregulēja vairākus pēc Krimas konferences palikušus strīdīgos jautājumus. Detalizēti tika apspriesta priekšā stāvošā PSRS iesaistīšanās karā pret Japānu.

Visvairāk laika tomēr nācās patērēt, apspriežot jautājumu par stāvokli Polijā. Sarunās amerikāņu politiķim nācās secināt, ka par galveno cēloni, kāpēc Amerikā ir mazinājusies uzticība sadarbībai ar Padomju Savienību ir „mūsu nespēja realizēt Jaltas vienošanās par Poliju”. J. Staļins paziņoja, ka angļu konservatori, ieskaitot V. Čērčilu, uzstājas pret padomju plānu radīt brīvu Poliju, jo cenšas radīt naidīgu „sanitāro zonu” ap PSRS. H. Hopkinss atbildēja, ka ASV realizē pavisam citu politiku, vēlas, lai visas Padomju Savienībai kaimiņvalstis būtu tai draudzīgas. Tādā gadījumā, – atzīmēja J. Staļins, – varēs viegli panākt vienošanos par Poliju. H. Hopkinss atbildēja, ka ar prieku dzird J. Staļina teikto. „Mēs pieņemsim jebkuru valdību Polijā, – nākamajā dienā turpināja H. Hopkinss, – kuru izvēlēsies Polijas tauta un kura būs draudzīga attiecībā pret Padomju Savienību.” (Acīmredzot nākas atzīt, ka tai brīdī panākt abu šo prasību vienlaicīgu izpildi reāli nebija iespējams. Ja tauta tiešām brīvi ievēlētu savu valdību, tā nevarētu būt draudzīga pret PSRS. Vai šāda valdība varētu būt vismaz pragmatiska, bet ne naidīga attiecībās ar lielo kaimiņu, pēc autora domām var diskutēt bezgalīgi.)

Tika panākta vienošanās par uz konsultācijām Maskavā ielūdzamajiem darbiniekiem un par „Triju komisijas” darbības atsākšanu. Faktiski Polijas jautājums šajā tikšanās reizē tika izņemts bez Lielbritānijas dalības.

Kaut H. Hopkinss arī zināmā mērā pārsniedza savas pilnvaras, prezidents H. Trumens apsveica vienošanos, uzskatot to par militārās savienības nostiprināšanas līdzekli. ASV, bet pēc tam arī Lielbritānija, piekrita ielūgt uz konsultācijām Maskavā tikai tādus poļu politiķus, kuri izteicās par draudzību un sadarbību ar PSRS. No savas puses PSRS atteicās no „veto” piemērošanas izraudzītajiem kandidātiem. Gan Rietumvalstu vadība, gan J. Staļins it kā savstarpēji piekāpās. Taču būtībā lielāku piekāpšanos izdarīja Rietumi.

Tādā kārtā padomju un PRPV tandēms sekmīgi aizstāvēja Jaltas konferencē padomju delegācijas izcīnīto ierakstu lēmumā, ka Polijas Nacionālās vienības pagaidu valdībai jātiek nevis veidotai no jauna, bet „Pagaidu valdībai, kura pašlaik darbojas Polijā, ir jātiek reorganizētai”. Acīmredzot abu Rietumvalstu politiķiem vēlāk ne vienu reizi vien nācās nožēlot savu bezspēcību Jaltas konferencē.

Dažas dienas pēc H. Hopkinsa aizbraukšanas – 12.jūnijā V. Molotova, A. Harimana un A. Kerra komisija saskaņoja visus jautājumus, pieņēma lēmumu, ka 15.jūnijā uz konsultācijām par Polijas pagaidu valdības reorganizāciju ieradīsies pastāvošās Pagaidu valdības nozīmētie B. Beruts, E. Osobka-Moravskis, V. Kovaļskis un V. Gomulka. Kā „demokrātiskie darbinieki” no Polijas tika nosaukti V. Vitoss [slimā V. Vitosa vietā ieradās V. Kerniks], Z. Źulavskis (*Zigmund Źulawski*), S. Kutšeba, A. Kržižanovskis un H. Kolodzejskis, „no aizrobežas” – S. Mikolajčiks, J. Stančiks, J. Źarkovskis. [Pēdējā vietā uz konsultācijām ieradās poļu jūrnieku Rietumos arodbiedrības priekšsēdētājs A. Kolodzejs] Daļa no viņiem bija profesionāli politiķi, daļa – poļu sabiedrībā pazīstami akadēmiski un sabiedriski darbinieki, kuriem politika bija otrajā vietā.

17.–21.jūnijā Maskavā notika sarunas starp PRPV un ārpus tās palikušajiem politiskajiem darbiniekiem gan pašā Polijā, gan Londonā, kuri galvenokārt bija saistīti ar Zemnieku partijas labējo spārnu un pirmskara Polija Sociālistisko partiju (PPS). Tika panākta vienošanās par Nacionālās vienotības valdības izveidi.

Ļudoviešu noskaņojumu atspoguļoja partijas autoritatīvākā līdera, 1945.gadā smagi slimā (šķīrās no dzīves 1945.gada 21.oktobrī) V. Vitosa izteikumi. Tā, TASS korespondents 1945.gada 19.jūnijā uz Maskavu ziņoja: „Privātās sarunās Vitoss izteicās [...] par sadarbību ar PSRS, kritiski izturējās pret „Londonas” valdību un daļēji kritizēja S. Mikolajčiku, ka tas velti saistījies ar šo „valdību”, ka starp Ļudoviešiem un Pagaidu valdību pastāv domstarpības, taču tās nav principiālas un sadarbība ir iespējama”. (Iespējams, V. Vitosa teiktais varēja būt arī korespondenta „piefrizēts”).

S. Mikolajčiks gan pieprasīja sev premjerministra portfeli, taču viņam asi atbildēja PSP CK ģenerālsekretārs V. Gomulka, nosaucot S. Mikolajčika pozīciju par „nepolisku”: „Poļi savstarpēji saskaņoja nepieciešamību vienoties bez spiediena un pat bez ārējo elementu, kaut arī tie ir mūsu sabiedrotie, piedalīšanās. Mums ir jāpārstāj būt par tirgošanās objektu. Par to, kādai jābūt valdībai Polijā, nevar lemt ne Īdena kungs, ne Čērčila kungs, bet lems paši poļi.” Tālākajā sarunu gaitā S. Mikolajčiks pats atteicās no savas prasības. Faktiski V. Čērčils pierunāja S. Mikolajčiku, kurš jau aprīlī bija piekritis atzīt Krimas konferences lēmumus un Kērzona līniju kā Polijas robežu, pieņemt jebkurus noteikumus, lai tikai, kā viņš pats rakstīja, „iespraustu kāju durvju spraugā un pamēģinātu atvērt visas durvis”. (Jāatceras, ka 1945.gada jūnijā, tieši tajā laikā, kad norisa sarunas par „Nacionālās vienotības valdības” izveidi, tika notiesāti 16 PVE Delegatūras un AK vadītāji).

Komentējot sarunu sākumu, PRPV oficiālā avīze „*Rzeczpospolita*” 17.jūnijā rakstīja: „Polijas demokrātijas – Pagaidu valdības – rokās ir visi uzvaras elementi un tai nav ne mazākā iemesla salīgt ar reakciju. Tāpēc sarunas Maskavā absolūti nav kompromisa mēģinājums [...] Sarunas ir mēģinājums Polijas demokrātijas noņemnes sastāvā iekļaut tos demokrātiskos spēkus valstī un aiz tās robežām, kuri to vai citu cēloņu darbības rezultātā līdz šim tajā nav ietilpuši. Šo sarunu platforma ir viennozīmīga. Tā ir demokrātiskā iekārta un tās iekarojumi, tā iekārta un tie iekarojumi, kurus valstī pārstāv Pagaidu valdība, kas balstās uz četrām politiskajām partijām.” Tādu pat pozīciju ieņēma PRPV delegācija. Tās vārdā PRPV pirmais vice-premjers, PSP ģenerālsekretārs V. Gomulka „Londonas” grupas pārstāvjiem paziņoja, ka iekaroto varu „mēs nekad neatdosim [...] Tiekamies mēs trešo reizi, bet acīmredzot arī pēdējo. Ja nepanāksim vienošanos, tad atgriezīsimies valstī bez jums. Varat būt pārliecināti, ka pēc diviem-trim mēnešiem sekos mūsu valsts atzīšana no Rietumvalstu

puses, atzīšana, kura jums iestājoties valdībā, var sekot nekavējoties. Ja arī iznāks pagaidīt ilgāk – pagaidīsim, bet varu neatdosim”. Šie izteikumi liecināja, ka kreiso spēku pārstāvju labi saprata tās priekšrocības, kuras tiem nodrošināja PSRS vadības atbalsts, Sarkanās armijas klātbūtne Polijā. Par tautas gribas izziņāšanu faktiski negāja runa, uzdevums saglabāt reiz iegūto varu stāvēja pāri visiem citiem. Kreiso un pirmkārt jau PSP vadība apzinājās, ka to savienībai ar „londoniešu” un arī pašmāju demokrātiski un reizē negatīvi pret sociālistiski-staļinisko valsts attīstības variantu noskaņotajiem spēkiem visticamāk būs pagaidu raksturs, ka S. Mikolajčika piekritēju iestāšanās valdībā nemainīs varas raksturu, bet tikai radīs iespēju tai vismaz daļēji piesaistīt tos zemniecības un arī pilsētu iedzīvotāju slāņus, kuri uzticējās S. Mikolajčikam.

Galu galā 4 poļu komunistu, 5 demokrātisko partiju pārstāvji no Polijas un 3 valdības emigrācijā pārstāvji vienojās par to, ka Zemnieku partijai (SL) jābūt pārstāvētai valdībā ar vismaz 1/3 locekļu. Pie tam iespējami drīz jāorganizē Seima vēlēšanas. 21.jūnijā tika publicēts paziņojums, ka sapulcējušies Polijas politisko aprindu pārstāvji vienojušies, ka KRN Prezīdijs jāpapildina ar autoritatīvo ļudoviešu līderi V. Vitosu „no pašas Polijas” un bijušo Polijas Nacionālās Padomes (*Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej*) Londonā priekšsēdētāju S. Grabski (šai laikā bezpartijisko) „no aizrobežas”, bet Nacionālās vienotības pagaidu valdības sastāvā jāietilpst V. Kernikam un Č. Viceham „no pašas Polijas” un S. Mikolajčikam, J. Stančikam un M. Tuguttam „no aizrobežas”.

Lai iegūtu kaut jel kādu ietekmi uz valdību, S. Mikolajčikam un viņa piekritējiem 1945.gada vasarā pastāvošajos apstākļos nekas cits neatlika, kā noslēgt savienību ar kreisajiem spēkiem uz to noteikumu pamata, atzīt PRPV programmu, savienību ar PSRS kā valsts ārējās politikas pamatu. Konkrēti tas nozīmēja, ka Nacionālās vienotības padome, Delegatūra un visas pārējās PVE iestādes, kā arī uz AK bāzes radītie militārie formējumi bija jāatlaiz. „Triju komisija” sarunu rezultātus pieņēma zināšanai.

26.jūnijā preses konferencē, veltītā Nacionālās vienotības pagaidu valdības (NVPV) izveidei, uz žurnālistu jautājumiem atbildot, S. Mikolajčiks paziņoja, ka viņa pārstāvētā [ļudoviešu] kustība, kā arī citas demokrātiskās politiskās kustības „jau sen neatbalsta Arciševska valdības politiku un tagad, kā zināms, ir paziņojušas par savu pozitīvo attieksmi pret Nacionālās vienotības valdību”.

1945.gada 27.jūnijā Varšavas Okeņces lidostā nolaidās liela padomju lidmašīna. To sagaidīja tūkstošiem poļu, lai sveiktu nākamās Nacionālās vienotības pagaidu valdības locekļus. Kā apgalvo amerikāņu publicists A. Pols, viņi galvenokārt bija ieradusies sagaidīt tieši S. Mikolajčiku. Domājams, ka vismaz daļēji tā tas arī bija. Daudzie kreiso pretinieki ar viņu saistīja savas cerības.

1945.gada jūnijā-jūlijā S. Mikolajčiku Varšavā un viņa braucienos pa provincēm ar sajūsmu sagaidīja cilvēku pūļi ar prieku un cerību asaras. Piemēram, kad S. Mikolajčiks dažas dienas pēc atgriešanās apmeklēja Krakovu, gaviļējošie atbalstītāji uzsēdināja viņu sev plecos un tā nogādāja uz paredzēto tikšanos ar vietējiem politiķiem. Šie poļi, tai skaitā nacionālisti un labējo viedokļu atbalstītāji, gandrīz vai ar reliģisku fanātismu uztvēra S. Mikolajčiku kā līderi, kurš nodrošinās neatkarību no PSRS, panāks „uzspiestās varas” likvidāciju, Sarkanās armijas un PSRS IeTK karaspēka izvešanu, pārtrauks represijas, noregulēs bez „nacionālā kaitējuma” (austrumu robeža) attiecības ar PSRS. Mitiņos Krakovas, Kelces, Žešuvas, Ļubļinas vojevodistēs skanēja atklāti antikomunistiski, pretpadomju un antisemitiski saukļi „Mēs pieprasām valdībai aizsargāt 1939.gada austrumu robežas!”, „Pieprasām visu ebreju izraidīšanu no Polijas”, „Valdība nevar nodrošināt tautas intereses. Kāpēc tā ļauj krieviem visu izvest no Polijas?”, „Līdz vēlēšanām ir jāpanāk Sarkanās armijas izvešana”. Izskanēja arī tipiska ļudoviešu prasība: „Valdībā jābūt tikai ļudoviešiem, jo mēs esam 75%, un tāpēc galvenais spēks valstī.”

Jāpiekrīt amerikāņu publicista A. Pola vērtējumam par S. Mikolajčiku: „... kaut arī viņa ieguldījums cīņā par Polijas brīvību ir grūti formulējams, nav iespējams noliegt vēsturisko nozīmi,

kāda bija viņa lēmumam atgriezties dzimtenē. Rietumu-Austrumu karš 1945.gadā nebija gaidāms. Polijai sava brīvība bija jāizcīna ilgā, neatlaidīgā cīņā.” Jāatzīst, ka S. Mikolajčika un citu pēckara demokrātu aizsāktā, kaut arī neveiksmīgā cīņa bija pakāpiens uz nākamajos gadu desmitos norītošo cīņu par J. Staļina, B. Beruta, V. Gomulkas, viņu sekotāju iedibinātā pseidosociālistiskā režīma Polijā likvidēšanu.

28.jūnijā pēc PRPV delegātu atgriešanās no Maskavas Varšavā konsultācijās panāktos rezultātus apsprieda Pagaidu valdības sēdē, pēc tam tā atkāpās un tika izveidota jaunā **Nacionālās Vienotības pagaidu valdība** (NVPV), kuru apstiprināja B. Beruts kā KRN priekšsēdētājs. Jau tai pat 28.jūnijā tika pasludināts jaunais Polijas NVPV sastāvs. E. Osobka-Moravskis saglabāja premjerministra amatu, par vice-premieriem kļuva S. Mikolajčiks (bijušais PVE vadītājs ieguva arī zemkopības ministra amatu) un Polijas strādnieku partijas ģenerālsekretārs V. Gomulka. No 21 valdības locekļiem bija pa 6 ļudoviešu (SL), komunistu (PSP), sociālistu (PPS), 2 Demokrātiskās partijas (SD – *Stronnictwo Demokratyczne*) pārstāvjiem un 1 bezpartejiskais (aizsardzības ministrs M. Źimerskis). Politiskajā dzīvē varēja piedalīties arī Darba partija (*Stronnictwo Pracy*), kuras daļa un tās līderis K. Popels sāka sadarboties ar KRN jau okupācijas laikā.

Attiecīgi papildināts tika arī KRN sastāvs. 1945.gada jūlijā tajā ietilpa 273 locekļi: 97 no PSP, 77 no PPS, 56 no SL un 17 no SD (*Stronnictwo Demokratyczne*), kā arī 26 neatkarīgie.

NVPV radīšana 1945.gada vidū uz laiku radīja valstī ilūzijas par demokrātiskas pārejas iespēju pie leģitīmas, visu slāņu atzītas iekārtas. Taču reizē ar vienošanos par NVPV izveidi tautas pārstāvniecības, kurai būtu jāveido jau pastāvīga valdība, vēlēšanu jautājums tika nobīdīts malā. No NVPV nosaukuma it kā nemanot pakāpeniski pazuda apzīmētājs „pagaidu”, kas tālredzīgākiem cilvēkiem varēja parādīt, ka šī valdība, vai vismaz tā viņas daļa, kura baudīja J. Staļina labvēlību, nemaz negatavoja tik ātri sarīkot vēlēšanas un nolikt savas pilnvaras.

Londonas emigrācijas pārstāvju un viņu piekritēju Polijā iekļaušana NVPV kreisajiem spēkiem radīja arī jaunas grūtības. Ar to tika radīts legāls opozicionāro spēku centrs.

PSP uzskatīja, ka kompromiss ar S. Mikolajčika piekritējiem, nemainot Polijā jau nodibinātās jaunās varas būtību, radīs iespēju piesaistīt kreisajam blokam tos zemnieku, inteliģentu, vidējo slāņu pārstāvjus, kuri vēl sekoja S. Mikolajčikam, bet tas ļaus PSP pastiprināt savu ietekmi šais slāņos. Taču valdības koalīcijas sastāvā iegājušo „Londonas” nometnes liberāli–demokrātiskā spārna pārstāvju, parlamentārās demokrātijas atbalstītāju politiskās nostādnēs, to tradicionālā orientācija uz Rietumiem nesakrita ar tiem uzskatiem par Polijas nākotni, kuri apvienoja kreiso, jeb, to gadu terminoloģijā, revolucionāri – demokrātisko koalīciju. Partneriem valdībā tagad bija gan kopīgi uzdevumi (novērst par 1939. gada septembra katastrofu atbildīgo labējo spēku, pirmskara politiskās elites, kas kara gados tā arī nespēja īstenot „Londonas valdības” stādītos uzdevumus, atgriešanos pie varas), gan arī nesaderīgi tuvākie un ilgtermiņa politiskie orientieri. Tas nozīmēja, ka valdībā neizbēgami izvēršīsies iekšpolitiskā cīņa par dominējošo stāvokli koalīcijā un valstī.

Arī klaji naidīgi pret jauno varu noskaņotie labējie spēki, pieslēgušies liberāļiem, guva iespēju legāli traucēt kreiso politikas īstenošanu, sabotēt tās pasākumus, palīdzēt pagrīdei.

Mainījās pagrīdē darbojošos labējo spēku taktika attiecībā pret valdību. Pagrīdes piekritēji turpināja cīņu pret valdību kā tādu, bet aicināja atbalstīt S. Mikolajčika vadīto grupu valdībā. Izveidojās situācija, kad nosauktā politiķu grupa saņēma gan rietumnieciski orientēto, kopumā demokrātiski noskaņoto elementu, gan arī tāpat uz Rietumu atbalstu cērso, bet demokrātiju tikai vārdos atzīstošo “sanācijas” režīma piekritēju, citu labējo, kā Nacionālās partijas (*Stronnictwo Narodowe*), tās Nacionālo bruņoto spēku (*Narodowe Siły Zbrojne*), atbalstu.

Tomēr 1944.gada vasarā nodibinātās jaunās varas raksturs nemainījās arī pēc NVPV izveides 1945.gada jūnijā, kad to atbalstīja sīkburžuāzisko un liberālās buržuāzijas slāņu pārstāvji, kuri iestājās par sabiedrības reformēšanu demokrātijas virzienā. Galvenie varas mehānismi palika kreiso spēku rokās. Zemnieku kustības labējā spārna pārstāvju ieiešana varas struktūrās nozīmēja ievērojamu sīkburžuāzisko un daļas liberāli-demokrātiskās buržuāzijas un inteliģences atraušānu no politiska bloka ar agrāk valdošajiem slāņiem, vismaz īslaicīgu jaunās varas sociālās bāzes paplašināšanu.

V. Čērčila un H. Trumena vēlme par „plašākas” valdības sastādīšanu bija izpildīta, tāpēc Lielbritānijas un ASV valdībām nekas cits neatlika, kā atbilstoši Jaltas konferences lēmumam jūnija beigās – jūlija sākumā atzīt Nacionālās vienotības pagaidu valdību un saraut attiecības ar T. Arciševska vadīto Polijas valdību emigrācijā (tas tika izdarīts 6.jūlijā). Polijas NVPV pārstāvim tika atļauts ieņemt līdz tam tukšo Polijas vietu Apvienoto Nāciju Organizācijā. Vēlāk atmiņās V. Čērčils bija spiests atzīt, ka „laiks pilnībā darbojās Ļubļinas valdības labā, kura neapšaubāmi nostiprināja savu varu, cenšoties padarīt savu stāvokli par nesagraujamu”.

Tā ar Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdības veidošanu saistītais samezglojums tika atrisināts. Valdības blokā iekļāvās visi ģudoviešu kustības strāvājumi, kā arī gandrīz visas sociālistu grupas. Vismaz ārēji bija sasniegts mērķis, kurš tika stādīts dibinot KRN, – apvienot visus revolucionāros un demokrātiskos spēkus. Kaut poļu labējās aprindas bija gauži neapmierinātas (ģenerālis V. Andersss vēlāk rakstīja, ka „dažādi ir veidi, kā valstī izveidot valdību, bet šis bija kaut kas gluži neparasts. Tā bija pilnīga atteikšanās pat no politiskās neatkarības atdarināšanas”, ka trīs ceturtdaļas valdības locekļu bija iecēlusi Krievija).

NVPV radīšana nostiprināja jaunās varas starptautisko stāvokli. 29.jūnijā NVPV atzina Francija un Zviedrija, 5.jūlijā arī ASV un Lielbritānijas valdībām nācās to atzīt un nosūtīt uz Varšavu savus sūtņus. 6.jūlijā britu parlaments apsveica NVPV nodibināšanu kā svarīgu soli uz priekšu, lai īstenotu Krimas konferencē Polijas lietā pieņemtos lēmumus un faktiski ar to liedza atzīšanu PVE. (Tiesa, pēdējās poļu bruņoto spēku daļas Rietumos tika atlaistas tikai 1947.gadā.)

PSRS valdība neuzstājās ar īpašu atzīšanas aktu, jo uzskatīja, ka 1945.gada janvārī PSRS veiktā PRPV atzīšana automātiski attiecas arī uz jaunizveidoto NVPV.

Lielvalstu piemēram sekoja citas antihitleriskās koalīcijas valstis: Ķīna, Itālija, Kanāda. Līdz 21.jūlijam Polijas NVPV nodibināja diplomātiskas attiecības ar 21 valsti. Atteicās atzīt NVPV Spānija, Portugāle, vēl dažas valstis. Pēdējās valstis, kas turpināja atzīt PVE, bija Īrija, Spānija, Islande un Vatikāns (līdz pat 1979.gadam). 1945.gada 16.oktobrī NVPV parakstīja Apvienoto Nāciju Hartu, līdz ar ko tika apstiprināta Polijas kā vienas no Apvienoto Nāciju Organizācijas dibinātājvalstīm loma.

1.jūlijā Polijā par savas darbības pārtraukšanu paziņoja Nacionālās vienotības padome. Tika publicēti divi PVE pēdējā delegāta J. Brauna uzrakstīti dokumenti „Manifests Polijas tautai un Apvienotajām nācijām” (*Manifest do Narodu Polskiego i Narodów Zjednoczonych*) un „Karojošās Polijas testaments” (*Testament Polski Walczacej*). Tie informēja par Padomes, PVE Delegatūras, tai pakļauto pagrīdes bruņoto spēku likvidēšanos. „Ar jaunas valdības izveidi un tās atzīšanu no Rietumu lielvalstu puses mums ir beigusies leģitīmas pagrīdes cīņas iespēja, kas balstījās uz visu atzītu valdību Londonā. Polijā demokrātiskajām partijām izvirzās uzdevums vest leģālu cīņu par tautas mērķiem un mūsu programmām”. Tika paziņots, ka Padomes atļaišana nenožīmē nācijas garīgu kapitulāciju, ka tajā pārstāvētās partijas turpinās cīņu par Polijas pilnīgu suverenitāti un reālu demokrātiju.

Galvenais – ar to pagrīde Polijā zaudēja savu it kā likumīgo darbības pamatu, uz kuru varēja atsaukties, kamēr pastāvēja PVE un Rietumvalstis neatzina PRPV.

Sakarā ar Krimas konferencē pieņemtajiem lēmumiem un to tālāko realizāciju daudzi poļu vēsturnieki mūsdienās runā par **Rietumu realizēto „Polijas nodevību” Jaltā**. Šāds viedoklis zināmās poļu un Rietumvalstu aprindās faktiski radās jau pēc Teherānas, bet vēl lielākā mērā pēc Jaltas konferences. Jau 1945.gada 28.februārī V. Čērčils rakstīja F.D. Rūzveltam, ka abas lielākās britu partijas – konservatīvie un leiboristi – „ir stipri norūpējušās par to, ka mēs nododam poļus”. Latviešu vēsturnieks I. Feldmanis ir rakstījis, ka Jalta ir kļuvusi par simbolu vienam no ciniskākajiem politiskajiem darījumiem visā pasaules vēsturē. Konferencē skaidri un nepārprotami tika iezīmētas pēckara kārtības jaunās kontūras, ko visspilgtāk raksturoja Eiropas sadale austrumu un rietumu ietekmes sfērās. Apmaiņā pret PSRS piekrišanu lauzt 1941.gada 13.aprīlī noslēgto neitralitātes līgumu ar Japānu un pieteikt tai karu Jaltā *de facto* tika sankcionēta Austrumeiropas sovjetizācija. Teiktajam var piekrist. Taču šādi tāda pat mēroga darījumi tika slēgti arī pirms tam. Piemēram, tāds bija 1919.gada Versaļas līgums. Polijas vēsturē Jaltas „ciniskais politiskais darījums” nebūt nav traktējams viennozīmīgi.

Poļu publicists J. Guzs, atzīstot, ka jautājumā par Polijas austrumu robežu par sabiedroto nodevību Jaltā nevar būt ne runas, uzsvēra, ka Jaltā tikai uz papīra tika izklāstīts tas, par ko sabiedrotie, īpaši angļi, jau sen PVE raidīja signālus, proti, ka „austrumu zemes” galīgi bija zaudētas jau 1939.gadā. Britu vadošie politiķi to saprata jau pirmajos kara gados, katrā izdevīgā gadījumā mēģināja ieskaidrot poļu emigrācijai, ka, ja tā neatzīs austrumu zemju zaudējumu, tad var zaudēt visu. Diemžēl poļu emigranti nevēlējās saskatīt tiem nepatīkamo patiesību. Jau Teherānā principā bija izņemts jautājums par Eiropas politiski ideoloģisko sadali. J. Guzs uzskata, ka PVE, baidoties paskatīties patiesībai acīs, tikai izlikās, ka viss paliek pa vecam, baidījās atzīt savu nespēju atrisināt austrumu robežu jautājumu.

Poļu diplomāts un vēsturnieks A. Rotfelds norādījis, ka „nevis Jalta noteica pēckara Polijas vēsturi, bet gan vienīgi Sarkanās armijas klātbūtne poļu zemē. Jalta bija formalitāte. Lēmumi tika pieņemti ievērojami agrāk. Taču Jalta palikusi kā Rietumu lielvalstu izdarītās poļu tautas nodevības simbols.” Cik lielā mērā var runāt par „Rietumu lielvalstu izdarītās poļu tautas nodevību” var strīdēties, jo Rietumu valstu pozīcijā pret PSRS centieniem iegūt ietekmi Polijā (un arī citur Eiropā) svarīgākā loma bija to ieinteresētībai, lai PSRS pēc iespējas ātrāk iesaistītos karā pret Japānu. Tieši tāpēc PVE nesaņēma atbalstu mēģinājumiem pretstatīt PSRS interesēm savas. Vismaz mēreni noskaņotie poļu politiķi bija spiesti meklēt kompromisus ar PSRS.

Pēc Teherānas un Jaltas, uzvarošā padomju karaspēka uzbrukuma apstākļos spītīga atteikšanās no Kērzona līnijas atzīšanas bija politiska tuvredzība, kura aizšķērsoja emigrācijai ceļu mājup. V. Čērčils saprata to, ko nespēja saprast PVE, proti, ja Varšavā neatgriezīsies t.s. Otrās Republikas mantinieki, vara tur nonāks komunistu rokās. Galīgi noguris to skaidrot, viņš, iededzies dūsmās, meta acīs S. Mikolajčikam: „Jūs, poļi, protat sabojāt visu, kam ķeraties klāt.” Iespējams, zemapziņā ar britu premjeru solidarizējās arī prezidents emigrācijā V. Rackevičs. Poļu pulkvedis L. Mitkevičs, kurš 1943.–1944.gadā strādāja Rietumu sabiedroto štābā, atceras V. Rackeviča vārdus: „Daudzi, tai skaitā Polijas Republikas valdības [domāta PVE – V.Š.] locekļi, mīt un dzīvo nereālu ilūziju un romantisku fantāziju pasaulē.”

Minētais J. Guzs uzskata, ka „problēma nav Jaltā, bet gan apstākļi, ka Staļins neizpildīja noslēgtās tur vienošanās. Bet tā ir kolosāla starpība.” (Tam gan var piekrist tikai daļēji. J. Staļins neizpildīja Jaltā noslēgtās vienošanās tā, kā tās saprata Rietumu sabiedrotie. Vēl vairāk – galu galā viņš uzspieda tiem savu sapratni. Rietumvalstis taču kopā ar PSRS veidoja Polijas nacionālās vienotības valdību, cerot uz labvēlīgu sev notikumu pavērsienu nākotnē. Tās pievīlās. Tomēr par to, cik lielā mērā viena

no pusēm (padomju) pievīla otro, cik lielā otra (Rietumu) puse nespēja, neprata pienācīgi izmantot nenoteiktības situāciju Polijā, var diskutēt ļoti ilgstoši.)

Šis pats publicists (J. Guzs) arī norādījis, ka poļu politiķi un vēsturnieki, kritizējot Jaltas lēmumus, aizmirst, ka tieši tur Polijai tika atvērts ceļš līdz Oderai un Neisei.

Pie teiktā vēl var piebilst – ja Polijā pie varas nonāktu PSRS nedraudzīga valdība, J. Staļins ar lielu varbūtības pakāpi nobloķētu lēmumu pieņemšanu par Polijas teritorijas paplašināšanu rietumos. Ja Jaltā nebūtu nekādas vienošanās par Poliju, Potsdamas konferencē tā, iespējams, nesāņemtu „lielā trijnieka” netiešu piekrišanu savu teritoriju paplašināšanai rietumos un ziemeļos. Par tik dāsnu teritorijas pieaugumu poļiem bija jābūt pateicīgiem J. Staļinam, kurš tādā kārtā cerēja iegūt poļu masās atbalstu topošajai „sociālistiskajai” valstij.

Pēc autora domām, Rietumu sabiedrotie Jaltā nebūt nenodeva Polijas intereses, viņi atteicās atzīt J. Staļina atbalstīto PRPV, piespieda viņu papildināt to ar dažādu politisko spēku pārstāvjiem, piekrist tam, ka paredzamajās vēlēšanās varēs piedalīties visi demokrātiskie spēki. Viņi panāca tik, cik bija iespējams PSRS militārās un tāpēc arī politiskās dominēšanas apstākļos Austrumeiropā.

Pie tam, ja jau S. Mikolajčiks, kurš Polijas iekšējā situācijā orientējās labāk nekā Rietumu sabiedrotie, drīzumā pēc Jaltas padevās to spiedienam, piekrita piedalīties jaunveidojamajā Nacionālās vienotības pagaidu valdībā, tātad viņš ticēja, ka spēs ietekmēt notikumu tālāko attīstību, iespējams, ticēja arī, ka Polijā notiks brīvas vēlēšanas, kuras atrisinās visus strīdīgos jautājumus. Tad kāpēc lai tiem labvēlīgai notikumu norises iespējai nenoticētu Rietumu sabiedrotie?

Polijas Rietumu sabiedrotie ne tikai sašuta par to, kā J. Staļins savā labā interpretēja kopīgi pieņemtos lēmumus, bet arī sūtīja uz Maskavu protestus. Taču ko panākt tie bija bezspēcīgi. To rīcībā nebija citu līdzekļu, kā karš, lai piespiestu PSRS realizēt Polijā demokrātiju Rietumu izpratnē. Teorētiski viņi gan varēja izraisīt jaunu karu pret PSRS.

V. Čērčils soli šai virzienā arī spēra. Pēc viņa norādījumiem Lielbritānijas kara kabineta apvienotajā plānošanas štābā, dziļā slepenībā no citiem štābiem, tika izstrādāts plāns operācijai „Neiedomājamais” (*Operation Unthinkable*), kurš atklātībai tapa zināms tikai 1998.gadā. Tas paredzēja 47 Lielbritānijas un ASV divīziju uzbrukumu Sarkanajai armijai 1945. gada 1. jūlijā. Pikantumu plānam piedod fakts, ka uzbrukumā Padomju Savienībai bija plānots izmantot arī 10-12 vācu divīziju. Plāns tika pabeigts 22. maijā. Plānotais uzbrukuma mērķis bija piespiest padomju karaspēku atstāt Poliju. Operācija netika īstenota tāpēc, ka jaunais ASV prezidents H. Trumens atteicās piedalīties tajā. PSRS vadībai plānu piegādāja padomju izlūki no t.s. „Kembridžas piecīšu” (*Cambridge Five*) grupas, tā veica pretpasākumus, pārgrupējot Sarkanās armijas daļas. Līdz 1998. gadam Apvienotās Karalistes valdība kategoriski noliedza šādu plāna pastāvēšanu. Pašlaik dokumenti, kas saistīti ar šo plānu, tiek glabāti Apvienotās Karalistes Nacionālajā arhīvā.

Taču tas būtu klajš noziegums visu pasaules tautu acīs. Britu vēlētajī pēckara vēlēšanās jau sodīja V. Čērčilu un viņa vadītās konservatīvās partijas politiķus par pirmskara un kara laikā pieļautajām kļūdām, vairākumam nobalsojot par leiboristiem. Ja pēc Vācijas un Japānas sakāves Lielbritānija un ASV vadītāji pasludinātu vēl vienu karu pret bijušo sabiedroto – PSRS, sekas to valdošajiem slāņiem būtu neprognozējamās. Tāpēc tie arī nevēlējās saasināt attiecības ar J. Staļinu, un viņš to lieliski saprata. 1945.gada aprīlī sarunā ar V. Gomulku viņš atklāti pateica: „Es esmu pilnīgi mierīgs, nekāda [jauna] kara nebūs, tās ir blēņas. Viņi ir pilnīgi negatavi karam pret mums. Viņu armijas ir atbruņotas ar aģitāciju miera labā un nevīrīs ieročus pret mums.” Balstoties uz šo pārliecību, J. Staļins arī būvēja savu stratēģiju Austrumeiropā. Jaltas lēmumi nozīmēja, ka Polija kļūst par vienu no Eiropas militāri politiskās drošības sistēmas posmiem pēckara pasaulē.

Var jau arī, atkāpjoties no faktiem, pafantazēt par citu alternatīvu. Ja, piemēram, Jaltā par Poliju sabiedrotajiem neizdotos vienoties tāpēc, ka V. Čērčils un F.D. Rūzvelts, PVE ietekmēti, izvirzītu prasības, kurām J. Staļins

nevarētu piekrist, un konferences dalībnieki dotos mājup bez kādas vienošanās Polijas jautājumā, vai tad situācija poļu labējiem būtu labvēlīgāka? – Nebūt nē! Ja nekādu vienošanos par Poliju nebūtu, PSRS vadībai, kura tās teritoriju kontrolēja kā militāri, tā politiski, paliktu brīvas rokas, tā varētu rīkoties bez kādiem ierobežojumiem, vispār neņemot vērā Rietumu sabiedroto uzskatus. Jaltā Rietumu sabiedroto neatzītā kreisā pagaidu valdība kļūtu par pastāvīgu. Politiskie spēki, kuri neatzītu komunistu virsvadību, nevardarbīgā veidā nekādi nespētu ietekmēt situāciju. Viņu bruņotu pretestību varētu iztēlot kā vēl nesakauto nacistu atbalstīšanu un atklāti apspiest ar Sarkanās armijas spēkiem. AK, NBS u.c. to iespējamo atbalstītāju sakāve bija neizbēgama, to radīja visi poļu nacionālistu militārie sniegumi kopš 1939.gada. No ārienes, kā jau iepriekš noskaidrots, nopietna palīdzība nebija gaidāma.

Ja Jaltā Rietumu sabiedrotie nebūtu vienojušies ar J. Staļinu, Polijas valstij kā tādai rezultāts varēja būt krietni vien nelabvēlīgāks. Pateicoties Jaltai, S. Mikolajčiks un viņa komanda nonāca Varšavā. Nevar pilnībā izslēgt varbūtību, ka labvēlīgākā ārējā un iekšējā situācijā, veiksmīgākas šo spēku darbības rezultātā Polijā staļinisks režīms nodibinātos vēlāk, iespējams, arī mīkstākā formā nekā tas notika patiesībā. Par to, ka šāda iespēja tomēr nerealizējās, bija vainojami kā objektīvi, tā arī subjektīvi – pašu poļu labējo politiķu radīti apstākļi.

Nozīmīgu vietu Polijas jautājums ieņēma arī Potsdamas konferencē (1945.gada 17.jūlijs – 2.augusts). Sākot Polijas jautājumu apspriešanu, lielvalstu ārlietu ministri ieteica valdību vadītājiem to skatīt, priekšplānā izvirzot divas problēmas: par PVE sūtniecības likvidēšanu Londonā un par Krimas konferences lēmumu par brīvu vēlēšanu Polijā izpildi. Taču faktiski tika apspriests daudz plašāks jautājumu loks.

Jau jautājuma par PVE apspriešanas sākumā 18.jūlijā padomju delegācija iesniedza priekšlikumu, kurš paredzēja, ka Lielbritānija un ASV saraus visus sakarus ar T. Arciševska vadīto valdību Londonā un veicinās visu Polijas īpašumu, kas atradās tās rīcībā, kā arī poļu bruņoto spēku Rietumos pakļaušanu Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdībai. Rietumu valstis, īpaši Lielbritānija, bija sniegušas palīdzību PVE visus kara gadus. Konferencē V. Čērčils sniedza izziņu, ka līdz šim Lielbritānija bija finansējusi PVE, izmaksājot tai 120 miljonu sterliņu mārciņu (£), lai tā varētu uzturēt armiju, diplomātiskās attiecības ar citām valstīm, kā arī atbalstīt poļus, kuri atrada patvērumu Anglijā. (Pēc citiem datiem tikai 1941.–1944.gadā Lielbritānijas valdība PVE piešķīra subsīdijas 40 miljonu £ apjomā.) Pašai PVE nebija nozīmīgu īpašumu, taču Londonā atradās Polijas bankas zelta krājumi 20 miljonu £ vērtībā, kurus bija bloķējusi Lielbritānijas valdība. V. Čērčils runāja arī par 180 līdz 200 tūkstošu lielā poļu karaspēka Rietumos nākotni. Ap 20 tūkstošu šai laikā atradās Vācijā, 3 divīzijas Itālijā. Lielbritānija bija ieinteresēta panākt, lai pēc iespējas lielāks skaits šo karavīru atgrieztos Polijā, tāpēc britu premjers norobežojās no V. Andersa paziņojuma poļu karavīriem Itālijā, ka atgriešanās Polijā gadījumā viņi tiks nosūtīti uz Sibīriju. Viņš izteica vēlmi, lai NVPV apsolītu, ka poļi, kuri atgriezīsies dzimtenē, baudīs pilnīgu brīvību un ekonomisko nodrošinājumu.

Uz uzstājīgajām J. Staļina norādēm, ka T. Arciševska valdība Londonā turpina darbību, tās rīcībā ir „sava aģentūra, sava bāze un sava prese”, V. Čērčils taisnojās, ka „mēs kā valdība ar viņiem [T. Arciševska vadīto valdību] nekādas attiecības neuzturam [...] uzskatām par neesošiem un likvidētiem diplomātiskajā ziņā”, taču viņš „pat nezina, ko darīt, ja Arcišovskis staigā pa Londonu un plāpā ar žurnālistiem”. Britu premjers brīdināja, ka neuzmanīgas rīcības gadījumā poļu armijas daļas Rietumos varot sadumpoties un viņa vadītā Lielbritānijas valdība tikai lūdzot uzticību un laiku, kā arī padomju palīdzību, lai „radītu Polijā tādus apstākļus, kuri piesaistītu visus poļus”.

Galu galā Potsdamas konferences lēmumos tika fiksēts, ka Polijas valdība emigrācijā ar T. Arcišovski priekšgalā, kura joprojām neatzina Polijā notiekošās pārmaiņas, bet pretendēja uz poļu tautas pārstāvniecību, kaut starptautiskais atbalss tai arvien mazinājās, „vairs nepastāv” un ASV un Lielbritānijas valdības apņemas veicināt visa poļu īpašuma aiz robežām (flote, zelta rezerves)

atgriešanu Polijai. Par ietekmes zaudēšanu Polijā un starptautiskajā arēnā pēc S. Mikolajčika aiziešanas pārpalikušais PVE sastāvs galvenokārt varēja vainot sevi. PSRS vadība neaizmirsā visus tos sarežģījumus, visas tās nepatikšanas, kuras tai bija jāizcieš pēc 1941.gada 30.jūlija līguma ar PVE noslēgšanas tādēļ, ka „neatkarīgie”, bet faktiski pilnībā no Rietumiem atkarīgie poļu politiķi nevēlējās ne par matu atteikties no Polijas valdošā slāņa interesēm, ievērojot reālo spēku samēru pasaulē. J. Staļinam bija vajadzīgs kontrolējams, viņam paklausīgs sabiedrotais. Tāds arī tika veidots no poļu kreisā spārna politiķu vidus.

Īpašu vērību V. Čērčils un prezidents H. Trumens pievērsa jautājumam par vēlēšanu uz vispārēju un vienlīdzīgu balss tiesību pamata organizēšanu Polijā. J. Staļins atbildēja, ka NVPV tās sagatavos, taču ierosināja Polijas jautājumu kopu izskatīt ārlietu ministriem. Tā arī tika nolemts.

Turpmākajās divās sēdēs notika plaša diskusija Polijas nākamo robežu jautājumā. H. Trumens norādīja uz Jaltas konferences lēmumu, kurš paredzēja, ka ASV, Francija, Lielbritānija un PSRS saņems katra savu okupācijas zonu Vācijā, bet Polijas robežu jautājums galīgi tiks atrisināts miera konferencē. Taču faktiski arī Polija bez miera konferences un triju lielvalstu vadītāju lēmuma bija it kā ieguvusi savu okupācijas zonu Vācijas teritorijā. Rietumu līderi būtībā izvirzīja PSRS pretenzijas par to, ka tā bez sabiedroto piekrišanas nodeva Polijai zemes līdz Oderas – Lužicas Neises līnijai. Viņi arī mēģināja nepieļaut Ščecinas (*Szczecin*) nodošanu poļu administrācijai.

Jau pirms konferences, 1945.gada 10.jūlijā NVPV nosūtīja sabiedroto valstīm memorandu, kurā centās pamatot savas tiesības uz bijušajām Vācijas teritorijām. Tajā bija apgalvots: „Polija izsenis ir centusies ieņemt savas dabīgās robežas, kuras veido: dienvidos – Sudeti un Karpati, ziemeļos – Baltijas jūras piekraste, bet rietumos – Odera un Neise.” Bija pietādīti arī aprēķini, kādu daļu ražošanas Polija zaudē austrumos un kādu pieaugumu tai var sniegt teritoriju pievienošana rietumos. Aptuvenie dati rādīja, ka pārbīdes uz rietumiem rezultātā Polijā kviešu ražošana samazināsies par 300 000 t jeb 14% no pirmskara līmeņa, linu – par 44%, kaņepāju – 68%, kukurūzas – 94%. Toties linu un kaņepāju šķiedras ražošanai bija jāpalielinās attiecīgi par 73 un 13%, cukurbiešu ražošanai bija jāpieaug par 90%, pākšaugu kultūru – par 23%. Tika secināts: „Kopumā ar robežu pa Oderu un Neisi Polijā var attīstīt veselīgu lauksaimniecību”. Lielākajām pārmaiņām bija jāskar Polijas rūpniecība. Agrākajās t.s. austrumu zemēs pēc NVPV datiem atradās 20% Polijas rūpniecības, 29% tirdzniecības uzņēmumu, 22% amatniecības darbnīcu, taču tie bija galvenokārt sīkuzņēmumi. Rietumzemēm bija jāatnes lielu skaitu daudz lielāku uzņēmumu. Polijas „pārbīdei” uz rietumiem bija jānes tās rūpniecības attīstība un jāatvieglo izpostītās saimniecības atjaunošana.

Savukārt J. Staļins varēja norādīt, ka Jaltas konferencē bija lemts robežu jautājumā uzzināt Polijas valdības viedokli, kurš tagad bija zināms, un, kuru ņemot vērā, konferences dalībnieki arī varētu vienoties, galīgo lēmumu atliekot līdz miera konferencei. Atsaucoties uz ASV un Lielbritānijas valdību notām, kuras prasīja nepieļaut poļu administrācijas ieviešanu Sarkanās armijas ieņemtajos Vācijas rajonos līdz jautājuma galīgai izšķiršanai, viņš apgalvoja, ka gandrīz visi vācu iedzīvotāji no šiem rajoniem jau aizbēguši (Tas neatbilda patiesībai. Pēc NVPV datiem minētajās teritorijās Potsdamas konferences laikā vēl bija palikuši 1–1,5 miljoni vāciešu), bet padomju karaspēkam sekojuši poļu iedzīvotāji, tāpēc armija, nespējot reizē karot un radīt savu administrāciju, šo teritoriju pārvaldi uzticējusi poļu pārvaldei. PSRS to esot izdarījusi tāpēc, ka zinājusi par paredzamo Polijas zemju paplašināšanu rietumu virzienā. No tā, ka poļi teritorijā, kurai tik un tā jāpāriet to pārvaldē, ierīko savu administrāciju, nevienam taču nerodoties kāds kaitējums. Kad Rietumu līderi turpināja iebilst, padomju diktators paziņoja strikti: „Ja jūs nepiekritīsiet tai līnijai, kuru piedāvā poļu valdība, jautājums paliks atklāts. Tas arī viss.”

Tomēr Rietumu valstu vadītāji iebilda pret Vācijas austrumu rajonu nodošanu Polijai, kā argumentus minot nepieciešamību parūpēties par Vācijas austrumu rajonu vācu iedzīvotājiem (pēc iespējas mazāka to skaita pārvietošanu uz atlikušo Vācijas teritoriju) un par visas Vācijas iedzīvotāju apgādi ar produktiem un oglēm (īpaši V. Čērčils uztraucās par to, ka atlikusī Vācijas teritorija bez bijušo austrumu rajonu lauksaimniecības produkcijas nespēs apgādāt sevi ar pārtiku un kurināmo un Rietumu sabiedrotajiem būs jāuztur tās iedzīvotāji), kā arī nodrošināt Vācijas spēju maksāt reparācijas. V. Čērčils uzskatīja, ka „tagad Polija prasa sev krietni vairāk, nekā atdod austrumos”, poļiem „nav tiesību radīt katastrofālu stāvokli vācu iedzīvotāju apgādē ar pārtiku”. Britu premjeru atbalstīja ASV prezidents. Viņš uztraucās: „Acīmredzot tas ir noticis fakts, ka ievērojama Vācijas daļa tiek nodota Polijai okupācijai. Kas tad paliks pāri reparāciju nomaksai? [...] Es domāju, ka šai Vācijas daļai, un tieši [Silēzijas] ogļu baseinam jāskaitās palikušam Vācijā kā attiecībā uz reparācijām, tā arī attiecībā uz pārtikas apgādi. Es uzskatu, ka poļiem nav tiesību paņemt sev šo Vācijas daļu.” V. Čērčils vēlējās lai Silēzijas ogļu raktuves, kurās jau strādāja polu ogļračī, „darbotos kā padomju valdības aģentūra padomju okupācijas zonā, bet ne Polijas valdības [aģentūra] zonā, kura nav nodota Polijai okupācijai”. J. Staļins priekšlikumu noraidīja kā tādu, kas sagrautu attiecības starp divām draudzīgām valstīm: „Nedrīkst tagad izdzīt poļus. Tādi apstākļi radās stihiski. Par to nevar nevienu vainot.”

J. Staļins vairākkārt uzstāja, ka konferencē ir jāuzklausā Polijas valdības viedoklis. V. Čērčils iebilda, jo „nav grūti paredzēt, ko prasīs poļi. Viņi, protams, prasīs vairāk par to, kam mēs varam piekrist”. Tai pat laikā J. Staļins demonstrēja gatavību atlikt jautājuma risināšanu, kam savukārt nevarēja piekrist V. Čērčils: „Ja jautājuma risināšana tiks atlikta, tad esošais stāvoklis nostiprināsies. Poļi nodarbosies ar ieņemtās teritorijas ekspluatāciju, viņi tur nostiprināsies, un pēc tam ļoti grūti būs pieņemt kādu citu lēmumu.” Gala rezultātā V. Čērčils un H. Trumens bija spiesti noņemt iebildumus pret NVPV pārstāvju uzaicināšanu uz Potsdamu, lai viņi varētu vest sarunas ar lielvalstu ārlietu ministriem. Tādējādi J. Staļina priekšlikums tika pieņemts.

1945.gada 22.jūlijā ASV prezidents H. Trumens savā un citu lielvalstu valdību vadītāju vārdā nosūtīja Polijas valdībai uzaicinājumu. Poļu delegācijas sastāvā ietilpa KRN priekšsēdētājs B. Beruts, NVPV premjerministrs E. Osobka-Moravskis, viņa vietnieki V. Gomulka un S. Mikolajčiks, ārlietu ministrs V. Žimovskis, aizsardzības ministrs M. Žimerskis. Polijas valdības delegācijā bija pārstāvēti arī pilsonisko partiju darbinieki: S. Mikolajčiks un jau minētais V. Žimovskis. Tā bija vienīgā citas valdības delegācija, kuru t.s. „lielais trijnieks” uzaicināja uz konferenci.

Delegācija konferences dalībvalstu ārlietu ministru sanāksmē izteica savu viedokli par vēlamo Polijas rietumu robežu, veica aktīvu diplomātisku darbību, tiekoties ar valdību galvām, ārlietu ministriem un citiem augsta ranga konferences dalībniekiem.

Interesanti, ka pēc poļu vēsturnieka J. Gaidas rakstītā, poļu delegācijas locekļi Potsdamas konferencē, izņemot S. Mikolajčiku, nebija informēti par saistībām, kuras Rietumu valstis bija uzņēmušās attiecībā pret Poliju un kuras bija fiksētās jau agrāk minētajā 1944.gada 2.novembra A. Kadogana vēstulē, kur Lielbritānijas valdība paziņoja, ka Polijas robežu jautājumā tā darbosies vienīgi saskaņā ar PSRS valdību. S. Mikolajčiks pārejās poļu valstsvīrus par to neinformējis un tas traucējis Polijas delegācijai panākt Polijai izdevīgu lēmumu par robežu. Domājams, ka S. Mikolajčiks ar savu klusēšanu vienīgi sargāja Rietumvalstu prestižu citu Polijas delegācijas locekļu acīs, bet nekādu ļaunumu savai dzimtenei nenodarīja, jo J. Staļins taču par Rietumvalstu saistībām bija informēts, labi prata izspēlēt diplomātiskās kārtis un NVPV delegācijas pilnīga informētība neko būtiski nemainītu.

24.jūlijā triju lielvalstu ārlietu ministri uzklausīja Polijas valdības pārstāvjus. B. Beruts, izklāstot Polijas valdības viedokli un nosaucot vēlamo valsts rietumu robežu paziņoja: „Tiesa, tādas robežas atdotu Polijai teritoriālā ziņā mazāk nekā Polija atdeva austrumos, taču ekonomiskā ziņā garantētu

labākus apstākļus attīstībai.” Polijas ārlietu ministrs V. Žimovskis uzsvēra, ka, ja jau Polijai bija jāatdod zemes austrumos, tad arī Vācijai jāatdod zemes, kuras „kalpoja tai par bāzi agresijai”. Oderas-Neises līnija esot „sena tās valsts, kura kalpoja par poļu tautas šūpuli, robeža”. Arī S. Mikolajčiks citstarp akcentēja robežjautājuma atrisināšanas poļu variantā antivācisko virzību: „1) Vācijai ir jāatņem izejvielu bāze bruņojuma ražošanai, 2) Jāliedz tai iespēja kontrolēt un saņemt peļņu no starpniecības”. [Domāta poļu teritoriju norobežošana no jūras – V.Š.] Viņš tāpat arī piezīmēja, ka pēc teritoriālajām izmaiņām Polija salīdzinājumā ar starpkaru laiku tik un tā samazināsies par 20%, bet Vācija, neraugoties uz to, ka tā bija karu zaudējusi, – tikai par 18%.

S. Mikolajčiks savu uzturēšanos Potsdamā arī izmantoja, lai piesaistītu Rietumu uzmanību Polijas „komunizācijas” briesmām. Trijos memorandos Rietumu valstīm, iesniegtos ASV delegācijas loceklim A. Harimanam, un personīgās sarunās viņš lūdza to ieviešanu, lai panāktu Padomju karaspēka izvešanu no Polijas teritorijas, pilnīgu rīcības brīvību saviem piekritējiem un citām opozīcijas partijām, ātrāku Seima vēlēšanu sarīkošanu, garantijas privātīpašuma saglabāšanai u.c.

25.jūlijā triju lielvalstu delegācijas turpināja Polijas rietumu robežu jautājuma apspriešanu, taču tad sakarā ar valdības maiņu Lielbritānijā [konservatora V. Čērčila valdība tika nomainīta ar leiboristu valdību K. Etlija vadībā] tā tika atlikta uz 31.jūliju.

Vairāk nekā 20 sarunu raundos ar Polijas delegāciju Rietumvalstu pārstāvji galvenokārt iebilda pret to, ka Polija nostājusies „uz komunistiskā ceļa”. Acīmredzot S. Mikolajčika ietekmēts jaunais Lielbritānijas premjerministrs K. Etlijs sniedza paziņojumu par to, ka Lielbritānijas pozīcija jautājumā par Polijas robežām būs atkarīga no apmierinošas atbildes vēlēšanu jautājumā. Polijas delegācijai tika prasīts noteikt konkrētu vēlēšanu dienu. Faktiski Rietumvalstu vadītāji mēģināja ietekmēt Polijas attīstību, apstrīdot tās rietumu robežu likumību.

Konferences beigās tika paziņots, ka „trīs lielvalstis vēlas atvieglot atgriešanos Polijā, cik drīz vien iespējams, visiem ārzemēs esošiem poļiem, kuri vēlas atgriezties, ieskaitot poļu bruņoto spēku un tirdzniecības flotes locekļus. Viņas cer, ka poļiem, kas atgriežas mājās, tiks piešķirtas personīgās un īpašuma tiesības uz tādas pašas bāzes, kā visiem poļu pilsoņiem”. Tālāk tika pavēstīts, ka trīs lielvalstis pieņēmušas zināšanai poļu pagaidu valdības lēmumu rīkot brīvas un nepiespiestas vēlēšanas, cik drīz iespējams. Arī paziņojot sabiedroto lielvalstu vadītāju lēmumu Polijas delegācijai, ASV prezidents H. Trumens uzsvēra Krimas konferences lēmuma par ātrāku vēlēšanu sarīkošanu izpildes nepieciešamību.

NVPV delegācija ASV valsts sekretāram D. Birnsam gan apgalvoja, ka tā vēlas sarīkot vēlēšanas pēc iespējas ātrāk un cer tās sarīkot 1946.gada sākumā, taču norādīja, ka tas būs atkarīgs no „dažiem noteikumiem, kuri ļaus sarīkot šīs vēlēšanas”. NVPV delegācija tāpat solīja nodrošināt ārzemju korespondentiem piekļuvi Polijai, reliģijas brīvību valstī, ārzemēs esošo, tai skaitā sabiedroto armijās dienējušo, poļu iespēju atgriezties dzimtenē un iegūt tādas pat tiesības kā pārējiem pilsoņiem. Faktiski NVPV aprobežojās ar labas gribas demonstrāciju, faktiski neuzņemoties noteiktas saistības demokrātiskas iekārtas iedibināšanā Polijā.

Atzīmējams, ka J. Staļins iebilda pret to, lai konferences lēmumā izteiktu triju lielvalstu vadītāju cerības, ka parlamenta vēlēšanās Polijā „visas demokrātiskās un antinacistiskās aprindas varēs brīvi izteikt savus uzskatus” un sabiedroto preses pārstāvju baudīs „pilnīgu brīvību paziņot pasaulei par notikumu gaitu Polijā pirms vēlēšanām un to laikā”. J. Staļins apgalvoja, ka pietiek norādīt, ka „demokrātiskajām un antinacistiskajām partijām būs tiesības piedalīties vēlēšanās un uzstādīt kandidātus”, bet augstāk citētās prasības neesot nepieciešamas, jo ir pašsaprotamas, tās tikai apvainošot poļus, jo izsakot aizdomas, ka viņi negribot pielaist ārvalstu korespondentus. Galu galā

teikums par preses pārstāvju brīvību lēmumā palika, bet par to, ka „demokrātiskās un antinacistiskās aprindas varēs brīvi izteikt savus uzskatus” tika noņemts.

NVPV un PSRS stingrā pozīcija izslēdza kādu kompromisu. NVPV delegācija atteicās apspriest robežu jautājumu saistībā ar iekšējo stāvokli valstī, tulkojot to kā iejaukšanos tās iekšējās lietās. Lielbritānijai nācās piekāpties. Jautājums par Polijas robežām tika izlemts bez sasaistes ar valsts iekšējām lietām. Tiesa, jaunais Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Bevins tomēr vēlējās zināt tuvāk, kas Polijai oficiāli nododamajā zonā notiks, vai padomju karaspēks to atstās. J. Staļins tēloja situāciju tā, it kā Polijai piešķiramajās teritorijās paliek vienīgi ierobežots padomju armijas kontingents, lai sargātu komunikācijas, kuras tika izmantotas padomju karaspēka apgādei Vācijā. Rietumu sabiedrotie nespēja tam iebilst.

1945.gada 28.jūlijā poļu delegācijas pozīcija Potsdamas konferencei tika izklāstīta plašā memorandā, kurā bija norādīti morālie, vēsturiskie, ģeogrāfiskie un politiskie argumenti Polijas prasībai noteikt tās robežu no Baltijas jūras, ieskaitot tās teritorijā Ščecinu, tālāk pa Oderu un Rietumu (Lužicas) Neisi līdz Čehoslovākijai. Faktiski bija pamatota jau pastāvošās lietu kārtības saglabāšanas nepieciešamība. Memorandā bija norādīts, ka šāda teritorija ļautu Polijai atteikties no poļu iedzīvotāju emigrācijas uz citām valstīm, izmantojot to darbu savas valsts labā. Piedāvājamā Polijas un Vācijas robeža būtu visīsākā iespējamā un to būtu visvieglāk aizstāvēt. Tā kā Polijai nododamajos rajonos pagātnē pastāvēja varena vācu militārā rūpniecība, Vācija zaudētu ne tikai placdarmu uzbrukumam austrumos, bet arī ieroču ražošanas bāzi. Jauno teritoriju ieguve ļautu poļu lauku iedzīvotājus pārorientēt uz darbu rūpniecībā. Pati Polija kļūtu par valsti praktiski bez nacionālajiem mazākumiem. Noslēgumā poļu delegācija uzstāja uz pēc iespējas ātrāku jautājuma atrisināšanu, lai NVPV gūtu iespēju ātrāk uz jauniegūtajām teritorijām pārvietot iedzīvotājus no kaimiņvalstīm, lai tie savukārt ātrāk iekļautos Polijas atjaunošanā.

Rietumvalstu delegācijas jautājumu par bijušo Vācijas zemju oficiālu piešķiršanu Polijai saistīja ar reparāciju jautājumu. Padomju delegācija šai ziņā ievērojami piekāpās. Kad Rietumu valstis uzstāja, lai lēmumā tiktu minēti gan Polijas valdībai nododamie aktīvi, gan tās pienākumi parādu atmaksā, J. Staļins demonstrēja augstsirdību: „Mēs devām zināmus līdzekļus Sikorska valdībai, kā arī Pagaidu nacionālās valdības [Domāta NVPV – V.Š.] organizēšanai. Taču mēs uzskatām, ka poļu tauta ir asinīm izpirkusi šo parādu”. Potsdamas konferences lēmumā tika noteikts, ka Polijas pretenzijas uz reparācijām PSRS apmierinās no savas reparāciju daļas.

PSRS delegācijas uzstājība Polijas interešu aizstāvēšanā noveda pie tā, ka 30.jūlijā ASV delegācija kā pirmā bija spiesta piekrist robežas noteikšanai pa Oderas-Lužicas Neises līniju. 31.jūlijā konferences plenārsēdē ASV valsts sekretārs D. Birnss konstatēja, ka sabiedrotie atrodas situācija, kad Polija ar Padomju Savienības piekrišanu jau faktiski pārvalda teritoriju, uz kuru tā pretendē. Tāpēc tiem arī nācies piekrist šīs teritorijas palikšanai Polijas pārvaldē, lai vairs nebūtu strīdu par tās statusu. Gala rezultātā tai pat dienā tika pieņemts kopējs lēmums par Polijas robežas noteikšanu pa Oderas-Lužicas Neises līniju, iekļaujot Ščecinu Polijā. (NVPV administrācija nekavējoties pārņēma no padomju militārās administrācijas apgabalu ap Ščecinu). Tika apstiprināta arī Austrumprūsijas dienviddaļas un Dancigas (Gdaņskas) piederība Polijai. Potsdamas konferences vienošanās dokumentā Oderas-Neises līnija tika nosprausta kā provizoriskā (vēl galīgi neprecizētā) Polijas rietumu robeža.

Nosauktās teritorijas līdz galīgai Polijas rietumu robežas noteikšanai, kurai bija jānotiek miera konferencē, bija jāpārvalda Polijas valstij, tās neietilpa padomju okupācijas zonas Vācijā sastāvā.

Faktiski Potsdamas konferencē tika galīgi (ar nelieliem izņēmumiem) noteikta Polijas rietumu robeža, jo miera konference „aukstā kara” apstākļos, kurš sākās jau 1946.gadā, tā arī netika sasaukta.

Poļu vēsturnieks V.T. Kovaļskis darbā „*Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie. 1939–1945.*” (Diplomātiskā cīņa par Polijas vietu Eiropā. 1939–1945. Warszawa, 1979) vispusīgi atspoguļojot PSRS, ASV un Lielbritānijas cīņu par pēckara Polijas nākotni, secināja, ka, atšķirībā no PSRS, tās Rietumu sabiedrotajiem Polija bija tikai trumpis politiskajā spēlē, kuru varēja izdevīgā brīdī upurēt, gūstot ko citu.

Šeit gan skaidrāk jāpasaka par lielvalstu nostāju. Ir taisnība, ka PSRS vadība neuzskatīja Poliju par apmaiņai domātu objektu (trumpi) politiskajā spēlē. J. Staļinam, arī vēlākajiem padomju vadītājiem, ne prātā nevarēja ienākt doma atteikties no ietekmes Polijā. Tas nozīmētu jūtami vājināt PSRS ģeopolitisko ietekmi Eiropā. Tikai PSRS sabrūkot, Polija varēja atsvabināties no šīs ietekmes, tiesa gan, uzreiz nonākot Rietumu ietekmē.

Rietumu valstu nostāju diktēja citi apsvērumi. Rietumu sabiedrotajiem Otrā pasaules kara laikā Polija bija ne tikai objekts cīņā par ģeopolitisko ietekmi, ne tikai tirdzniecības priekšmets sarunās ar PSRS, bet arī cēlonis lielām „galvas sāpēm”. Tās bija ieinteresētas nepieļaut Polijas boļševizāciju, šādas boļševizētas Polijas nostiprināšanos.

Lielbritānijas valdība nevarēja nerēķināties ar savu attiecību ar Poliju morāli – vēsturiskajiem aspektiem, proti, tām garantijām, kuras Lielbritānija bija devusi Polijai 1939.gadā. Ne velti V. Čērčils centās uzstāties kā galvenais Rietumu pārstāvis, Polijas interešu aizstāvis poļu un pasaules sabiedrības priekšā. Taču morālie aspekti britu politikā vienmēr atkāpās pragmatisko mērķu priekšā.

ASV, kurām nebija nekādu saistību Polijas priekšā, neredzēja vajadzību tās interešu vārdā bojāt attiecības ar krietni svarīgāku sabiedroto – PSRS. ASV prezidents, kuram ar poļu problēmu nācās praktiski rēķināties tikai vēlēšanu kampaņu ASV laikā, attiecībās ar citām „lielā trijnieka” valstīm un Poliju labprātāk uzņēmās vidutāja un samierinātāja lomu.

Taču līdzīgi kā XIX gadsimtā poļu nacionālās atbrīvošanās kustības darbinieki savas cerības saistīja ar tolaik spēcīgāko Rietumeiropas valstu iespējamo iejaukšanos poļu attiecībās ar Krievijas impēriju, tā Otrā pasaules kara laikā, redzot ASV ekonomiskās un militārās varenības pieaugumu, poļu „londonieši” savas cerības uz viņiem labvēlīgu kara iznākumu arvien vairāk saistīja ar ASV. Un, jāsaka, to darīja bez objektīva pamata. PVE labējā daļa, cerot uz Rietumiem, stādīja nepiepildāmus mērķus. Rietumu lielvalstis gan vēlējās saglabāt Poliju kā savu sabiedroto, nepieļaujot „sociālistiska” režīma izveidi tajā, taču mērķis saglabāt PSRS kā sabiedroto pret nacistisko Vāciju (līdz tās sagravei) un militāristisko Japānu bija daudz svarīgāks.

Polijas robežu jautājumam tās Rietumu sabiedroto acīs nekad nebija principiālas nozīmes, taču sarunās ar PSRS tas tika izmantots kā spiediena līdzeklis jautājumā par Polijas pēckara valdības formēšanu, kura būtu orientēta uz Rietumiem. Rietumu sabiedrotie visu kara laiku uzturēja Polijas jautājumu aktuālu, taču ikreiz, kad J. Staļins izrādīja nepiekāpību, viņi bija spiesti samierināties. Tā tas notika arī Polijas rietumu robežu jautājumā. „Poļu jautājums” jeb, precīzāk, Polijas robežu jautājums, Jaltā un Potsdamā tika atrisināts atbilstoši J. Staļina prasībām.

Padomju Savienības vadībai bija izdevies nostādīt Rietumu valstis fakta priekšā un tās neko nespēja mainīt. PSRS bija nostājusies Polijas labvēļa lomā, aizstāvēt tās guvumu pret Rietumvalstīm.

Krievu matemātiķis, filozofs un publicists A. Fets uzskatīja, ka ar vācu teritoriju piešķiršanu Polijai J. Staļins Potsdamas konferencē sabiedrotajiem varēja apgalvot, ka Polijai nebūt nav nodarīta netaisnība, ka pēc piespiedu pārbīdes uz rietumiem tā nav būtiski zaudējusi teritorijas, bet saņēmusi Silēzijas ogļu baseinu, tai svarīgo pieeju jūrai

ar Dancigas (Gdańskas) un Štetinas (Szczecinas) ostām. Pēc autora viedokļa „taisnīgumu” vajadzēja pierādīt ne tik daudz sabiedroto vadītājiem Potsdamas konferencē, cik pasaules tautām un arī pašai poļu tautai.

Domājams, tas, ka Rietumvalstis ar to rīcībā esošajiem spēkiem pretojās Polijas ievirzei iet „komunistisko ceļu”, daudziem poļu patriotiem šajā gadījumā bija mazāk svarīgi nekā valsts teritorijas palielināšana, ko nodrošināja PSRS aizstāvība.

Interesanti, ka PSRS vadībai pietuvināto cilvēku vidū pastāvēja arī atšķirīgi uzskati no tiem, kuri tika realizēti praksē. 1944.gada 10.janvārī PSRS Ārlietu tautas komisariāta Komisijas zaudējumu atlīdzībai, ko Padomju Savienībai bija nodarījušas hitleriskā Vācija un tās sabiedrotie, priekšsēdētājs, ārlietu tautas komisāra vietnieks I. Maiskis nosūtīja ārlietu tautas komisāram V. Molotovam dienesta ziņojumu nākamā miera un pēckara iekārtojuma jautājumos. Tajā attiecībā uz Poliju bija norādīts, ka PSRS mērķim ir jābūt neatkarīgas un dzīvotspējīgas Polijas radīšanai, taču reizē arī uzsvērts: „...Mēs neesam ieinteresēti pārāk lielas un stipras Polijas dzimšanā. Pagātnē Polija gandrīz vienmēr bijusi Krievijas ienaidniece un vai nākotnes Polija (vismaz nākamās paaudzes dzīves laikā) būs PSRS draugs, neviens nevar galvot. Daudzi par to šaubās, un taisnību sakot, šīm šaubām ir pietiekams pamats.” Teiktā gaismā I. Maiskis ieteica „uzmanīgāk veidot pēc iespējas mazāku izmēru pēckara Poliju, stingri ievērojot etnogrāfisko robežu principu.” Taču J. Staļina apziņā pārsvaru guva citi apsvērumi. Acīmredzot pēc gada, kad spēku samērs Eiropā un pašu poļu vidū jau jūtami atšķīrās no 1944.gada sākumā esošā, J. Staļins nebaidījās, ka Polija kādreiz atkal varētu kļūt par Krievijas ienaidnieci.

Var pieminēt, ka V. Andersss piedēvēja PSRS nodomu radīt komunistisku Vāciju un atdot tai vācu apgabalus, kurus pēc kara pievienoja Polijai. Poļu ģenerālis rakstīja: „Krievija patiesībā bija sākusi divkosīgu spēli. No vienas puses viņa izlikās kā Polijas jauno rietumu robežu aizstāve pret Rietumu lielvalstīm (kuras bija izrādījušas, ka ir ar tām neapmierinātas), un, no otras puses, viņa atstāja vāciešiem, sevišķi vācu komunistiem, cerību, ka tie pazaudētos apgabalus ar krievu atbalstu varētu dabūt atpakaļ. Citādi sakot, Krievija atbalstītu jauno Polijas rietumu robežu tik ilgi, kamēr viņa savas virskundzības dēļ Polijā to varēs uzskatīt par Krievijas pašas robežu; padomā Krievijai tajā pat laikā bija radīt Vācijā komunismu un atdot tai zaudētos apgabalus.” Šķiet, nav vajadzības teikt, ka nekādus pierādījumus V. Andersss neminēja.

Faktiski taisnīgā Vācijas jautājuma, tās robežu jautājuma izšķiršanā nebija ieinteresētas nedz PSRS, nedz Rietumvalstis, nedz Polija. Visu noteica pragmatiskā „*Realpolitik*”, nevis vēsturiskā taisnīguma, nacionālās pašnoteikšanās nodrošināšanas vai vēl kādi citi augsti principi.

Poļu vēsturnieks Č. Madajčiks ir atzinis, ka poļu aprindās, tuvās valdībai emigrācijā, Polijas rietumu robežu jautājums vienmēr atradās otrajā plānā, salīdzinājumā ar Rīgas miera līgumā iegūto austrumu robežu paturēšanas programmu. Līdz Potsdamas konferencei nebija garantiju, ka solītie jaunieguvumi rietumos tiešām nonāks Polijas rokās. Taču tas netraucēja kā kreisajiem, tā to pretiniekiem (S. Mikolajčikam) Potsdamas konferencē iestāties par Polijas teritorijas paplašināšanu rietumos. Galu galā Polija Otrā pasaules kara rezultātā rietumos ieguva daudz vairāk saimnieciskajā attīstībā noderīgas teritorijas nekā tā zaudēja austrumos. Kaut daudziem poļiem bija grūti iedomāties Poliju bez tās „austrumu kresiem”, kaut šī teritoriju apmaiņa tiem bija saistīta ar lieliem upuriem, neērtībām, tomēr gala rezultātā Polijas valsts bija ieguvēja.

Polijas mūsdienu austrumu robežas ir kopumā vēsturiski pamatotas, jo strīdīgās teritorijas – Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas apgabali jau no valsts izveides IX gadsimtā atradās Krievzemes sastāvā, tikai vēsturisku kataklizmu rezultātā nonāca samērā īslaicīgā katoliskās Polijas valdījumā, to iedzīvotāju vairākums bija vairāk saistīts ar senkrievu kultūru, politiskā ziņā sliecās vai nu uz Krievijas valsti vai centās iegūt patstāvību. Šausmīgi pat iedomāties, ka „austrumu kresi” varētu palikt Polijas īpašumā un tur jau pēc Otrā pasaules kara varētu izvērsties īsts pilsoņu karš uz nacionāla pamata. Var droši pieņemt, ka tas pats acīmredzot notiktu Viļņas apgabalā, kur kopš 1939.gada spēku samērs bija mainījies par labu lietuviešiem. Kaut arī pēckara Polija neiztika bez nacionālajiem konfliktiem, to nacionālo cīņu spraigumu un apjomus, kas pēckara gados norisa Rietumukrainā,

Polijas iedzīvotāji nepiedzīvoja. Īsi pirms savas nāves 1993.gadā bijušais PVE ārlietu ministrs E. Račinskis rakstīja: „Mēs [PVE] visu savu enerģiju un politisko darbību veltījām poļu austrumu teritoriju aizsardzībai. Un, tagad, mirstot, es esmu priecīgs, ka mums tas neizdevās. Skatoties uz to šausmīgo slakstiņu, kurš noris Dienvidslāvijā [domāti bruņotie konflikti pēc 1991.gada – V.Š.], saproti, kas gan varēja notikt Volīnijā un Austrumgalīcijā.”

Pie tam atzīmējams, ka PSRS staļiniskā vadība lietderības, normālu attiecību uzturēšanas vārdā spēja arī piekāpties poļu pusei. Tā, īpašu nozīmi konkrētās robežas nospraušanā ieguva 1919.gadā mazāk izstrādātais Kērzona līnijas dienvidus posms. Šeit bija jāņem vērā ne tikai nacionālās jūtas, bet arī valsts nodrošināšanas jautājums ar tolaik jau atklātiem naftu saturošiem iecirkņiem. PSRS piekrita piekāpties Polijas labā. Pēdējai tika nodoti naftu saturoši rajoni Drogobičas (ukr. *Дрогобич*, poļu *Drohobycz*) apkaimē, PSRS saņēma tādas pat platības teritoriju no Ļubļinas vojevodistes. Pirms abu teritoriju apmaiņas to iedzīvotāji tika pārcelti citviet. Pēc tam arī 1957. un 1958.gada vēl notika nelieli Polijas un PSRS robežas precizējumi.

Polijas rietumu robežas ir vēsturiski apstrīdamas. Jauno rietumu un ziemeļu teritoriju, kuras pat pēc Pirmā pasaules kara pret Vāciju naidīgi noskaņotās, to novājināt ieinteresētās uzvarētājvalstis Versaļas konferencē atzina par piederīgām Vācijai, pievienošanu Polijai nevarēja attaisnot ne ar kādām „sensenām” un „vēsturiskām” tiesībām. Kā kompensāciju par zaudētajām savulaik Polijas vardarbīgi iegūtajām austrumu teritorijām tagad tā rietumos ieguva apgabalus, kuri nekad nebija iegājuši Žečpospolitas sastāvā un kuras nospiedošā vairākumā apdzīvoja etniskie vācieši.

Vēsturiski un ideoloģiski Polijas jaunās robežas paši poļi un PSRS vadība pamatoja ar argumentiem par senseno Pjastu valsts teritoriju „atkalatgūšanu”.

A. Fets rakstīja, ka pēc kara pastāvējusi situācija ļāvusi poļiem iedvest, ka tiem atdotas sensenās poļu zemes, ko kādreiz kustības „*Drang nach Osten*” gaitā bija sagrābuši vācieši. Autoram gan jāsaka, ka „iedvest” poļiem šo ideju faktiski nevajadzēja. Viņu pašu politiķi to dažādos variantos izvirzīja jau no cīņas par Polijas valstiskuma atjaunošanas laika pēc Pirmā pasaules kara.

Lai uzsvērtu, ka tikko Polijai pievienotie bijušie Vācijas apgabali kādreiz senatnē tai jau bija piederējuši, tur par jauniegūtajām zemēm tika runāts kā par „atkalpievienotajām” (*Ziemie Odzyskane*). Patiesībā Silēzija (poļu *Śląsk*, vācu *Schlesien*) Polijas sastāvā bija līdz 14.gadsimta vidum, Austrumbrandenburga līdz 1250.gadam, Dancīga – līdz 1793.gadam. Daļa Pomerānijas (poļu *Pomorze*, vācu *Pommern*) līdz 1181.gadam, daļa – līdz 1309.gadam. Daļa Austrumprūsijas 1525.–1657.gados bija vasaļatkarībā no Polijas. Tādejādi šīs teritorijas nebija ietilpušas Žečpospolitas (1569–1795) sastāvā. Minēto Vācijas austrumu apgabalu pievienošanu Polijai noteica politiski, nevis kādi vēsturiski cēloņi.

Otrā pasaules kara un Potsdamas konferences lēmumu rezultātā mūsdienās Silēzijas lielākā daļa pieder Polijai un ir sadalīta vairākās vojevodistēs. Nenožīmīga Silēzijas daļa ar Gerlices (*Görlitz*) u.c. pilsētām ietilpst VFR Saksijas (*Sachsen*) zemes sastāvā. Austrumbrandenburga un Dancīga (*Gdańsk*) pieder Polijai, daļa Pomerānijas pieder Vācijai un veido VFR Mēklenburgas-Priekšpomerānijas (*Mecklenburg-Vorpommern*) zemi, otra daļa Polijai un veido Kujāvijas-Pomožes (*Kujawsko-pomorskie*) un Pomožes (*Pomorskie*) vojevodistes, 1/3 agrākās vācu Austrumrūsijas (tās ziemeļdaļa) mūsdienās ietilpst Krievijas Federācijas, bet dienviddaļa (2/3 Austrumrūsijas) – Polijas un Lietuvas sastāvā.

Vācu vēsturnieki jau daudzkārt atzīmējuši, ka viņu poļu kolēģi ir intensīvi pūlējušies slāvu sendzimteni (*Urheimat*) pēc iespējas pabīdīt uz rietumiem. Īpaši aktuāls jautājums kļuva sakarā ar kara laikā Antihitleriskās koalīcijas iecerēto Polijas teritoriālo pārbīdi.

Tā, 1945.gadā Krakovā iznāca poļu vēsturnieka F. Bujaka darbs, kurā bija klāstīts, ka senatnē slāvu senču apdzīvotie rajoni sniegušies līdz Reinai, pat Sēnas pietiekām, par ko liecinot topogrāfiskie nosaukumi, bet pirms Kristus dzimšanas tos pieveikuši ķelti un ģermāņi, daļēji asimilējot. Pēc ģermāņu atiešanas uz rietumiem slāvi sākuši apmesties tagadējās Vācijas rietumos, taču nokļuvuši atkarībā no vācu kungiem, tikai dažviet spējot uzturēt savu pašpārvaldi. Nīrnberga, Minhene, Berlīne u.c. pilsētas atrodas slāvu zemēs. Tomēr mūsu ēras IX un X gadsimtā uz rietumiem no Elbas dzīvojošie slāvi tikuši germanizēti. Arī turpmāk vāci ar varu un viltu atspieduši nu jau poļus tālāk uz austrumiem. Kaut vāci arī iekarojuši teritorijas, to „ģeogrāfiskais stāvoklis un vietvārdu izcelsme” (Pomerānijas, Silēzijas u.c. apgabalu nosaukumi) esot „nenoliedzams pierādījums to piederībai Polijai”.

Tiesa, poļu vidū bija arī cilvēki, kuri nepadevās vienkāršotajiem nacionālistiskajiem noskaņojumiem par jauno teritoriju pievienošanas Polijai taisnīgumu. Poļu rakstnieks, vēsturnieks, Polijas Tautas Republikas laika opozicionārs J. Lipskis rakstīja: „Gandrīz katrs polis šodien tic, ka pēc Otrā pasaules kara mēs atgriezāties zemēs, kuras mums bija atņēmuši vācieši”, taču tūlīt arī norādīja, ka “Austrumprūsija, gabaliņš no kuras mums tika, nekad nepiederēja poļiem.”

Taču tikai gadu desmitus vēlāk poļu historiogrāfijā parādījās arī darbi bez tendenciozitātes. Tā, 1974.gadā poļu vēsturnieks B. Zentara rakstīja, ka, kaut vācu firstu agresija pret slāvu apdzīvotajiem apgabaliem viduslaikos arī nav noliedzama, tomēr tā jāuzskata par parastu valstisko veidojumu ekspansiju uz ārieni un dabīgi, ka tā notika vājāko kaimiņu virzienā. Tā bija vēsturiska likumsakarība, kura izpaudās visos šķiru sabiedrības pastāvēšanas laikmetos. Kā piemēru var minēt Silēzijas apgabalu.

Kaut Silēzija no 999.gada iegāja Polijas sastāvā, to apdzīvojošie gan slāvu, gan ģermāņu elementi gadsimtu gaitā nonāca dažādu čehu, poļu, vācu valdnieku varā. Pakāpeniski kā galvenā iezīmējās tendence uz pārvācošanos. Process strauji paātrinājās Silēzijai nonākot Prūsijas, pēc tam Vācijas impērijas sastāvā. XX gadsimta sākumā Silēzija faktiski bija teritorija ar vāciski runājošiem iedzīvotājiem, kaut arī ar visai augstu slāvisko elementu īpatsvaru. Poļu un čehu valodas dialekti palika kā sarunu valoda tikai Augšsilēzijas lauku novados.

Pēc 1905.gada datiem Silēzijas reģionā iedzīvotāju lielākā daļa bija vācieši (ap 75 %) un poļi (vairāk kā 20 %). Pēc Pirmā pasaules kara notikušais referendums apstiprināja šo tendenci, tikai daļa Augšsilēzijas iedzīvotāju izteicās par ieiešanu Polijas sastāvā. Lielākā daļa Silēzijas palika Vācijas sastāvā. Tieši šo lēmumu var uzskatīt kā vietējo iedzīvotāju gribu ievērojošu, demokrātiski pieņemtu un vēsturiski pamatotu. (Ne velti arī 1945. gadā sīvas cīņas par Silēziju, tās galveno pilsētu Breslavu (vācu *Breslau*, poļu *Wrocław*) turpinājās no februāra līdz 5. maijam.) Turpretī Potsdamas konferences lēmums par „Polijas pārbīdi uz rietumiem”, piešķirot tai Silēziju un arī daļu Austrumprūsijas, kur poļu iedzīvotāju bija gaužām maz, bija jau augstāk minēto politisko motīvu izsaukts.

Pēckara situācijā, Polijai kļūstot par vienu no uzvarētājvalstīm, poļi savus ieguvumus rietumos jau uzskatīja par neaizskaramiem. Tie tika vērtēti kā gandarījums no vācu puses. Šajā jautājumā poļu vidū valdīja pārsteidzoši vienots viedoklis. Pat politiskie pretinieki jauno teritoriju pievienošanas jautājumā atbalstīja komunistu rokās esošās Polijas varas iestādes. Par poļu politiķu nosacīto vienotību šai jautājumā nenākas brīnīties, jo visi Antihitleriskās koalīcijas lielvalstu vadītāji (jātceras, ka Teherānas konferencē V. Čērčils bija tas, kurš noformulēja ideju par Polijas „pārbīdi” uz Rietumiem, bet Potsdamā to enerģiski aizstāvēja J. Staļins) īstenoja savulaik jau R. Dmovska izvirzīto „Pjastu” Polijas robežu variantu.

Tas bija vēstures paradokss, ka pēdējā kara fāzē Polijas jaunās rietumu robežas ar Vāciju, kura gāja pa Oderas un Rietumu Neises upēm, galvenais aizstāvis bija nevis V. Čērčils vai F.D. Rūzvelts, ar kuru gan PVE, gan tās atbalstītāji pašā Polijā saistīja visas cerības par valsts pēckara statusu, bet

gan poļu labējo nīstais J. Staļins. Viņš ne tikai panāca bijušo Polijas austrumu apgabalu iekļaušanu PSRS, uzspieda Polijai sev tīkamu kreisu valdību, bet arī nodrošināja tai labvēlīgas robežas rietumos.

A. Pols rakstīja: „Staļina izveicīgā diplomātija Teherānā bija nodrošinājusi Polijai kompaktu teritoriju, kurā ietilpa lieli kādreizējās Vācijas apvidi, par kuriem gadu simteņiem bija lauzti šķēpi. Visu šo teritoriju apdzīvoja nācija, kurā kara laikā bija nostiprinājušies uzskati, ka vispareizākais risinājums ir „Poliju poļiem””. Autoram gan jāatzīmē, ka ne tikai „Staļina izveicīgā diplomātija”, un ne tikai Teherānā, „bija nodrošinājusi Polijai kompaktu teritoriju”, bet galvenokārt padomju karavīru, padomju tautu uzvaras cīņā pret nacismu, taču J. Staļina kā padomju militāro un politisko panākumu izteicēja lomu pretēji PVE un Rietumu politiķu neveiksmēm Polijas jautājumā A. Pols atzīmējis pareizi.

Kā atzīts vēstures literatūrā, tam, ka Polija rietumos un ziemeļos ieguva jaunas teritorijas, bija savs attaisnojums. Politiski tā bija atlīdzība Polijai par austrumos zaudētajām teritorijām, kas bija svarīgi no propagandas viedokļa gan poļu masās, gan pasaules sabiedrības acīs. Sprotot poļu nacionālās jūtas, viņu rūgtumu sakarā ar kādreiz Polijas īpašumā bijušo austrumu apgabalu zaudēšanu, J. Staļins, lai panāktu citus savus tālejošos mērķus, bija gatavs poļiem piekāpties uz svešu zemju rēķina, kompensējot tiem zaudēto austrumos ar ieguvumu citviet. Acīmredzot J. Staļins arī saprata, ka jaunajai, kreisajai Polijas valdībai, radītai ar viņa atbalstu, lai leģitimētos tautas acīs, bija vajadzīgi kādi nopelni valsts labā, kas uzsvērtu tās atšķirību no negatīvus rezultātus starptautiskajā jomā demonstrējušās PVE. Kā tāds sasniegums varēja kalpot jaunu apgabalu pievienošana Polijai rietumos un ziemeļos, kas ekonomiski bija daudz vairāk attīstīti nekā austrumos zaudētie, nodrošināja Poliju ar rūpniecības izejvielām un produkciju. Polija ieguva plašu pieeju jūrai. Ar to piepildījās daudzu poļu gadsimtiem ilgās cerības.

Stratēģiski jauno zemju pievienošanai bija jāgarantē Polijas (un visas Eiropas) drošība, jānovērš Prūsijas un vēlāk Vācijas impērijas draudus kaimiņvalstīm. Tā bija daļa no sabiedroto izšķiršanās par Vācijas vājināšanu un bīstamās Prūsijas likvidēšanu. Ievērojamai Vācijas daļas atdalīšanai vajadzēja vājināt to, traucēt tās atkalapvienošanos. Padomju diktators paredzēja, ka Vācija agri vai vēlū atkopsies pēc sakāves karā, vismaz atklātībā demonstrēja bažas, ka tā varētu vēlreiz mēģināt sākt karu pret kaimiņvalstīm, tai skaitā PSRS, un tāpēc ir mērķtiecīgi jau savlaikus pacensties to ekonomiski vājināt. Tā kā Poliju bija plānots turēt padomju ietekmē, bija saprātīgi daļu Vācijas teritoriju atdot Polijai. PSRS vadība Polijas rietumu robežu uzlūkoja kā dabīgu PSRS „priekšējo līniju” aizsardzībā pret Vācijas iespējamo agresiju nākotnē. No šī viedokļa Polijai bija jāklūst par barjeru pret PSRS ienaidniekiem Rietumos. Jāuzsver, ka šie PSRS mērķi gandrīz pilnībā sakrita ar pašu poļu (gan labējo, gan kreiso) mērķiem. Polijas interesēs kara noslēguma posmā bija panākt, lai vācu imperiālisma sakāve būtu pēc iespējas pilnīgāka, lai tā izejas pozīcijas atkārtotam uzbrukumam Austrumu virzienā būtu atbīdītas pēc iespējas tālāk uz rietumiem. Turpretī Rietumvalstis nebija ieinteresētas pārmērīgā Vācijas novājināšanā, kas varētu vest pie komunistu ietekmes pieauguma tajā un radīt sarežģījumus gan Rietumvalstu okupācijas režīma īstenošanā, gan apdraudēt vispārējo stāvokli Rietumeiropā.

Jāņem vērā vēl viens apsvērums. Sarunā ar Š.de Gollu J. Staļins izteica pieņēmumu, ka, piešķirot Polijai tai agrāk nepiederējušās zemes rietumos, uz ilgu laiku tiks iedzīts ķīlis starp to un cietušo Vāciju. Viņš acīmredzot cerēja, ka Polija, lai saglabātu iegūtās teritorijas pret spēcīgākā kaimiņa Vācijas tīkojumiem, būs spiesta mūžīgi censties saglabāt labas attiecības ar otru lielo kaimiņu – PSRS. (Šeit gan J. Staļins kļūdījās, nevarot paredzēt, ka Vācija pēc gadu desmitiem samierināsies ar teritoriju zaudēšanu, būs gatava sadarboties ar Poliju, un pēdējai pavērsies jaunas iespējas manevrēšanai starp lielajām kaimiņvalstīm.)

Pēc visa teiktā jāuzsver vēl viens jauno zemju piešķiršanas Polijai aspekts. Ja kara beigās Polijā nebūtu vērā ņemamu kreiso spēku, uz kuriem balstoties padomju vadība varēja plānot savas ietekmes nostiprināšanos Polijā, tai, visticamāk, nekādas jaunas teritorijas ne rietumos, ne ziemeļos netiktu pievienotas. Šai ziņā ir jāieklausās V. Gomulkas vārdos, teiktos 1968.gada augustā: „Iedomāsimies, ka Tautas Polijas rītausmā 1944.gadā pastāvētu cits spēku samērs starptautiskajā mēroga un valsts iekšienē, un pie varas nonāktu Londonas komanda, kurai zemes iekšienē bija lielas priekšrocības salīdzinājumā ar mums [...] Kas tad notiktu ar Poliju? Mūsu valsts tad paliktu gan bez rietumu, gan austrumu zemēm. Tā būtu kaut kāda Varšavas kņaziste, nebūtu nekas”.

No vēsturiskā taisnīguma viedokļa Potsdamas konferencē skanējušie Rietumu iebildumi pret Polijas ievērojamu palielināšanu rietumos bija pamatoti. Otrā pasaules kara rezultātā nebija vajadzības pārbīdīt Poliju uz rietumiem, pietika ar Kērzona līnijas un 1920.gada rietumu robežas apstiprināšanu.

Pirmkārt, Polijas ieguldījums karā nebija tik liels, lai pret to izturētos labvēlīgāk nekā pret citām vācu okupētajām valstīm, kuras nekādu savas teritorijas pieaugumu nesagaidīja. (Pat daudzcietusī un milzīgu ieguldījumu nacistu sakāvē devusī Dienvidslāvija neieguva Triestas pilsētu, uz kuru tā pretendēja.)

Otrkārt, jau pēc Pirmā pasaules kara Antantes realizētā Vācijas sodīšanas politika nedeva pozitīvus rezultātus, tikai veicināja jauna kara izraisīšanu. Šis pamācošais precedents netika ņemts vērā. Turpretī pēc Otrā pasaules kara VFR gan okupācijas karaspēka klātbūtnes, gan savas vēstures kritiskas izvērtēšanas rezultātā atteicās no militārās ekspansijas, koncentrēja pūliņus ekonomikas attīstībā. (Tiesa, 1945.gadā to vēl nevarēja stingri paredzēt.)

Treškārt, ar Polijas teritoriju rietumos palielināšanu saistītā miljonu cilvēku varmācīga pārvietošana bija antihumāna un atstāja negatīvas sekas daudzu jo daudzu cilvēku apziņā, kas nebūt neveicināja draudzības un saskaņas izveidi starp tautām pēckara Eiropā.

J. Staļins panāca to, ka sabiedrotie atzina jaunās izmaiņas Eiropas kartē. Tas vēlāk kļuva par vienu no cēloņiem, kāpēc sašķēlās agrākā antihitleriskā koalīcija, auga sasprindzinājums starp Rietumiem un PSRS, izraisījās „aukstais karš”. Pēc V. Čerčila vārdiem Polijas jautājums „bija viens no cēloņiem, kas noveda pie lielās savienības sabrukuma”. Lēmumi, kuri tika pieņemti šai jautājumā pēc Teherānas konferences, piederēja pie svarīgākajiem soļiem pārejā no Otrā pasaules kara uz Auksto karu.

Kaut VDR atzina Polijas rietumu robežu jau 1950.gadā, VFR – 1972.gadā un beidzot 1990.gadā, arī mūsdienās vismaz daļa no šiem apgabaliem padzīto iedzīvotāju pēctečiem šādu risinājumu joprojām nespēj uzskatīt par taisnīgu.

Mūsdienās daudzi poļu politiķi, publicisti un arī vēsturnieki raksta par Polijai nodarīto netaisnību, atsavinot tai „austrumu kresus”. No šīm runām par Viļņas, Līvovas u.c. apgabalu netaisnīgu atņemšanu Polijai nākamais solis ir politiskas prasības izvirzīšana par šādās netaisnības likvidēšanu. Taču tas tā arī netiek sperts, jo tad likumsakarīgi jāpaceļas jautājumam arī par Dancigas (Gdaņskas) u.c. tagadējo Rietumpolijas apgabalu nodošanu Vācijai.

Ja mūsdienu poļu „liberāļu” un nacionālistu cīņa pret staļinismu un tā mantojumu visā pasaulē ir tik tiešām principiāla, bet nevis politisko mērķu diktētas dubultmorāles demonstrēšana, viņiem vajadzētu uzsākt kampaņu par „smagā staļinisma mantojuma” pārvarēšanu pašā Polijā. Lai to paveiktu, pirmkārt vajadzētu Belostoku ar apgabalu, kurš atrodas uz austrumiem no Kērzona līnijas, Silēzijas un Prūsijas apgabalus, kuros pirms kara dzīvoja poļu mazākums, un kurus visus Polija saņēma pateicoties J. Staļina labvēlībai, jau nemaz nerunājot par Ščecinu, kuru J. Staļins 1945.gada jūlijā piešķīra Polijai, pārkāpjot Jaltas vienošanās un ko tikai *post faktum* atzina Potsdamas

konference, atdot to īstenajiem īpašniekiem – baltkrievisiem un vāciešiem. Saprotot, ka šādai vispārējai Otrā pasaules kara rezultātu revīzijai pasaule nepiekrītīs, pusvārdā ir spiesti klusēt arī poļu radikālnacionālisti.

Pēc Potsdamas konferences noslēgtajā 1945. gada 16. augustā PSRS un Polijas līgumā tika noteikts, ka abu valstu robeža iet pa Kērzona līniju, bet dažos rajonos 5 līdz 8 km par labu Polijai. PSRS vēl papildus piekāpās, atdodot Polijai daļu Belovežas gāršas un teritoriju uz dienvidiem no Krilovas pilsētas līdz Rietumu Bugai un Solokijas upei.

Kā norādījis krievu vēsturnieks P. Volkovs, vēstures literatūrā pārsvaru ir guvis viedoklis, ka visās (Teherānas, Krimas, Potsdamas) „lielā trijnieka” konferencēs Polijas jautājumā staļiniskajai PSRS vadībai neizdevās panākt visu savu nodomu īstenošanu. Tas attiecas kā uz Polijas rietumu robežu noteikšanu, tā arī uz Polijas valdības formēšanu. Citādi arī nevarēja būt. Uzvara pār nacismu tika izcīnīta kopīgi, lēmumi konferencēs arī tika pieņemti kopīgi. Katra valsts aizstāvēja savas intereses. Iznākumu noteica spēku samērs. PSRS bija devusi lielāko ieguldījumu uzvarā, nesusi arī lielākos upurus, konferencēs panāca sev labvēlīgu daudzu jautājumu risinājumu, taču saņemt gluži visu savu vēlmju piepildījumu PSRS vadība nespēja.

3–4

Otrā pasaules kara rezultāti Polijai.

Politikai nav sirds, ir tikai galva.

Napoleons Bonaparts (*Napoléon Bonaparte*)

Vispasaules vēsture ir cilvēku uzvaru vēsture pār cilvēkiem.

Stefans Žeromskis (*Stefan Żeromski*)

Karā patiesību iedibina ne ar vārdiem, bet darbiem: uzvar, kā likums, tas, kurš pieļauj mazāk kļūdu nekā pretinieks.

Anatolijs Vasermans (*Анатолий Александрович Вассерман*)

Pēc tam, kad izlejat okeānu asiņu, jūs varat šo to pamācīties.

Divi kari ir bijuši vajadzīgi, lai to saprastu.

Pēteris Krupņikovs

Ne viena vien triumfa arka ir pārvērtusies par jūgu tautai.

Staņislavs Ježijs Lecss (*Stanisław Jerzy Lec*)

Notikumi bieži apsteidz cilvēkus, kuri bija šo notikumu vadībā.

Jevgeņijs Jevtušenko (*Евгений Евтушенко*)

Par valstsvīru kļūdām maksā nācija.

Nikolajs Berdjajevs (*Николай Бердяев*).

Uzvarētāju netaisnīgums aizsedz uzvarēto vainu.

Nezināms autors

Vēsturi raksta uzvarētāji. Vēsturi raksta izdzīvojušie.

Maksvels Alans Lerneris (*Maxwell Alan Lerner*)

Nacionālisms – tā ir varas kāre apvienojumā ar pašapmānu.

Džordžs Orvels, (*George Orwell*)

Tai laikā kad Otrajā pasaules karā uzvarējušajās lielvalstīs tautas uzvaru pār nacistisko Vāciju sagaidīja ar atvieglojuma sajūtu un lielu prieku, tad daudzos poļos šis notikums izraisīja dalītas jūtas.

Vēl līdz šim kā poļu ieguldījuma uzvarā, tā kara rezultātu no poļu tautas viedokļa izvērtējums ir gan aktuāls, gan pretrunīgs. Gan kopējo poļu nācības, gan to sastādošo atsevišķo dažādas politiskās orientācijas spēku pienesumu uzvarai var vērtēt atšķirīgi, atkarībā no pašu vērtētāju nacionālās piederības un politiskajiem uzskatiem.

Mūsdienu krievu publicists, vēsturnieks un filozofs A. Burovskis, atmaskojot staļinisko mītu par Lielo Tēvijas karu, norādījis, ka tas sabalsojās ar citiem mītiem, kuri tika radīti ASV un arī citās Otrajā pasaules karā uzvarējušajās valstīs. Ne tikai padomju, bet arī visa Rietumu propagandas mašīna strādāja, lai radītu mītus. Katrā valstī mītam bija savas īpatnības: „savas” tautas ciešanu un zaudējumu pārvērtēšana, „savas” armijas un „sava” ieguldījuma izcelšana kopējā uzvarā. Šādi mīti radās un pastāv vēl joprojām arī Polijā. Atšķirt patiesību no mītiem nav nemaz tik vienkārši, vēl jo vairāk tāpēc, ka tieši ar mītiem daudzi politiķi cer veicināt savas ietekmes pieaugumu.

Vairāk nekā piecus ar pusi gadus karš veidoja poļu nācības dzīves galveno saturu. Nacistiskās okupācijas periodā poļu dzīve ik brīdī bija apdraudēta. Šajās 2 078 dienās, kad **Polija** piedalījās cīņā pret nacismu, nerēķinot teritorijas, kas tika pievienotas PSRS, tā **zaudēja** vairāk nekā 6 miljonus cilvēku jeb ap 21,4 % (citi dati – 22 %) no visiem iedzīvotājiem. (Citi dati – 5,5 līdz 6 miljonus no pirmskara Polijas pilsoņiem.) No šiem 6 miljoniem 3 miljonus sastāda pilnībā iznīcinātas ģimenes. Katra desmitā ģimene Polijā tika iznīcināta līdz pēdējam cilvēkam. (Tiesa, literatūrā var atrast ļoti dažādus skaitļus par Polijas cilvēku zaudējumiem. Piemēram, vācu vēsturnieks J. Bēlers 2009. gadā izdotā grāmatā raksta, ka piecos vācu okupācijas gados Polija zaudēja 15% savu iedzīvotāju.)

Pastāv vērtējumi, ka relatīvi Polija zaudēja vairāk iedzīvotāju kā jebkura cita valsts pasaulē. Tā, ir aprēķini, ka Polijā zaudējumi sastādīja 220 cilvēku uz katru tūkstoti iedzīvotāju, bet, piemēram, Holandē – 22, Beļģijā – 7 cilvēkus. Pat Dienvidslāvijā, kura pēc relatīvajiem zaudējumiem skaitās otrajā vietā aiz Polijas, uz katru tūkstoti bojā gāja 108 cilvēki. Pēc citiem datiem Dienvidslāvijā kara laikā bojā gāja 1 miljons no 15,4 miljoniem iedzīvotāju (6,5%), bet Polijā 6 miljoni no 34,5 miljoniem iedzīvotāju (17,4%). Arī ilgstoši slēptie PSRS tautu patiesie zaudējumi – ap 27 miljonu cilvēku no 195 miljoniem (13,8 %) relatīvi nebija tik lieli kā Polijai.

Kara reparāciju biroja pie Polijas Ministru padomes prezīdija atskaitē, publicētā Varšavā 1947. gada janvārī, bija minēti skaitļi, ka kara un okupācijas periodā bojā gāja 6 028 000 poļu pilsoņu.

Lūk, detalizētāki dati no šīs atskaites:

- 644 000 gāja bojā tiešas kara darbības rezultātā: tai skaitā arī 100 000 bojā gājušu partizānu karā (acīmredzot ieskaitīti bija ne tikai ar ieročiem rokās kritušie, bet arī okupantu tīrīšanas akciju rezultātā bojā gājušie), 15 000 dzīvību zaudējušu Varšavas sacelšanās dalībnieku un ap 200 000 pilsētas iedzīvotāju 1944.gada rudenī; kā arī 56 000 kritušu poļu karavīru, kuri cīnījās kopā ar Sarkano armiju un 16 000 karavīru, kuri cīnījās Rietumu frontēs.

Taču daudz lielāki bija tautas zaudējumi, kurus nacistu okupācijas režīms atnesa bez ieroču tiešas pielietošanas:

- 1 286 tūkstoši miruši no bada, epidēmijām, spēku izsīkuma vācu cietumos un nometnēs;
- 521 000 miruši no bada, epidēmijām, spēku izsīkuma ārpus cietumiem un nometnēm;
- 3 577 tūkstoši (galvenokārt Polijas ebreju) nogalināto koncentrācijas nometnēs un geto.

Tātad pēc šiem datiem tiešie kara darbības upuri sastādīja tikai 10,7% no visiem kara upuriem, bet 5 384 000 cilvēku jeb 89,3% kļuva par nacistiskā valstiskā terora upuriem. (Pastāv arī aprēķini, ka 5 800 tūkstoši – vairāk nekā 97 % no visiem Polijas tautas upuriem – tie ir zaudējumi, kas nav saistīti ar bruņotu cīņu, bet cilvēki tika iznīcināti, pildot Ā. Hitlera „nacionālās politikas” nostādnes.

Tā, pēc PTR vēsturnieku datiem hitleriskās iznīcināšanas politikas rezultātā kopā bojā gāja ap 2 miljoniem bērnu.)

Dažādi vēsturnieki aprēķinājuši, ka nacistu okupācijas laikā poļu tauta ik dienu zaudēja ap 2 800 – 3 000 cilvēku. Un deviņas desmitdaļas no tiem faktiski sagaidīja nāvi bez pretošanās. (Polijā atrodas ap 20 tūkstošu nacistu upuru masu apbedījumu.)

Nebūs lieki arī piebilst, ka **lielākā daļa no bojā gājušajiem Polijas pilsoņiem bija ebreji**. No 1939.gada sākumā Polijā dzīvojušajiem 3,3 miljoniem ebreju dzīvību zaudēja vismaz 2,8 miljoni, tātad 85%. (Pastāv arī citi, nedaudz atšķirīgi dati. Tā, tiek uzskatīts, ka no kopējā nacistu terora upuru skaita Polijā 2,2 miljonu bija ebreju tautības vai ebreju izcelsmes Polijas pilsoņi.) Arī poļu izcelsmes amerikāņu sociologs T. Piotrovskis raksta, ka lielākā daļa upuru bija tieši ebreji. Pastāv vērtējums, ka no visiem bojā gājušajiem etnisko poļu bija ap 1,4 miljoniem. (Citi dati – dzīvību zaudēja vairāk nekā 1,5 miljoni poļu, ap 60 tūkstošu vāciešu, 50 tūkstošu čigānu, 15-20 tūkstošu ukraiņu, desmiti tūkstoši citu tautu pārstāvju.) 2009.gadā Polijas Nacionālās atmiņas institūts (*Instytut Pamięci Narodowej*) karā bojā gājušo Polijas iedzīvotāju skaitu novērtēja kā 5,6–5,8 miljonus. No tiem 2,7 miljoni bijuši etniskie poļi, cietuši no vācu okupācijas, 2,7–2,9 miljoni Holokaustā cietušie ebreji, 150 tūkstošu cilvēku kļuvuši par padomju represiju upuriem.

Tādejādi, lai kurus skaitļus arī ņemam par pamatu aprēķiniem, ebreju iedzīvotāju upuru īpatsvars bija daudz augstāks nekā pārējām Polijā dzīvojošajām tautībām. Šāds precizējums ir vajadzīgs, ņemot vērā neviennozīmīgās poļu un ebreju attiecības pirms Otrā pasaules kara, tā laikā un arī pēc tā. Arī šodien ne oficiālās varas iestādes, ne liela daļa iedzīvotāju nevēlas atzīt, ka poļi nebija vislielākie cietēji Otrajā pasaules karā. Diemžēl arī šodien, ka raksta poļu žurnāliste M. Kulbačevska-Figata: „Polijas varas iestādes uzskata, ka nevis ebreji un krievi, bet poļi visvairāk cieta no Hitlera, mēs esam galvenie upuri. Un nu mums atņem šo lomu!”

Daudzi Polijas pilsoņi, kaut saglabāja dzīvību, kara rezultātā zaudēja mājokļus. Vēsturnieki uzskata, ka kara laikā Polijā no pastāvīgajām dzīves vietām tika izraidīti līdz pat 2,5 miljoniem poļu. Tikai daļa no viņiem varēja atgriezties savās mītnēs.

Pēc atbrīvošanas Polijā bija 530 000 invalīdu, 60 000 garīgi slimu cilvēku, tūkstoši slimoja ar tuberkulozi.

Poļu vēsturnieki vienmēr ir uzsvēruši, ka viena no svarīgākajām parādībām Polijas vēsturē Otrā pasaules kara posmā bija plaši izvēsta **pretošanās kustība** (parasti tā tika apzīmēta kā pati iespaidīgākā nacistu okupētajā Eiropā), kura aptvēra visu Polijas valsts pirmskara teritoriju, visus sociālos slāņus un nacionālās grupas, radīja sazarotu politiskās un sabiedriskās dzīves sistēmu pagrīdē, konspiratīvas militāras organizācijas un valsts aparāta administratīvās iestādes.

Taču, kā atzīmējis krievu publicists V. Kožinovs, spēcīga pretošanās kustība nacismam pastāvēja tikai tādās valstīs kā Dienvidslāvija, Albānija un Grieķija. Poliju (un Franciju) šīm zemēm var pieskaitīt tikai nosacīti. Viedoklis, jeb pareizāk – mīts, par spēcīgu pretošanās kustību Polijā radies galvenokārt mākslas darbu (mākslinieciski augstvērtīgu poļu kinofilmu u.c.) iespaidā, kuri masu apziņā nostiprinājuši šo priekšstatu.

Tiešām, jau 1943.gadā pretošanās kustības dalībniekos Polijā varēja ieskaitīt ap 500 000 cilvēku. Pēc poļu vēsturnieka A. Przugonska datiem pavisam kara gados poļu tauta radīja līdz 300 pretošanās organizāciju, kurās sastāvēja ap miljons cilvēku. Ap 200 000 no viņiem gāja bojā cīņā vai tika nomocīti nacistiskajās ieslodzījuma vietās. Taču liela daļa no pretošanās organizāciju biedriem bruņotā cīņā vai nu piedalījās epizodiski vai nemaz nepiedalījās. Tāpēc acīmredzot pareizāk būtu

runāt par izvērstu pagrīdes organizāciju aparātu (pat vairākiem, ņemot vērā to dažādo politisko orientāciju), nekā par pašas pretošanās kustības vērienu.

Kaut minētie Kara reparāciju biroja dati rāda, ka partizānu cīņās un Varšavas sacelšanās laikā dzīvību zaudēja 115 tūkstoši Polijas iedzīvotāju, pastāv arī aprēķini, ka no okupācijas laikā bojā gājušo skaita tikai 85 tūkstoši sastādīja nelegālo pagrīdes organizāciju (AK, GL, AL, BCh u.c.) kaujinieki un Varšavas sacelšanās dalībnieki. Raksturīgi, ka arī pagrīdnieki lielākoties gāja bojā nevis kaujās, bet koncentrācijas nometnēs, cietumos, nacistu soda ekspedīciju veikto akciju laikā. Tā Ļubļinas vojevodistes BCh organizācijas kaujās zaudēja 1 311 cilvēku, bet koncentrācijas nometnēs, cietumos utt. – 6 075.

Ir iespējams salīdzināt Polijas un citas valsts – Dienvidslāvijas tautu sniegumu pagrīdes un partizānu cīņā. Tā, tūlīt pēc Vācijas uzbrukuma PSRS Dienvidslāvijā izvērtās aktīvs partizānu karš. Pēc tās dalībnieku skaita dienvidslāvu partizānu kustība atpalika tikai no PSRS tautu izvērstās. Jau 1942.gada decembrī tika saformēta pirmā regulārā karaspēka daļa. Visas dienvidslāvu partizānu vienības tika apvienotas Dienvidslāvijas Tautas atbrīvošanas armijā. Dienvidslāvu ieguldījums uzvarā bija krietni lielāks nekā poļu pienesums. Kaut arī V. Anderss apgalvoja, ka „poļu partizānu armija” bija „stiprākā šāda veida organizācija karā”, Dienvidslāvijā, kura nebūt neatradās Vācijai tik stratēģiski svarīgā virzienā kā Polija, nacisti kara laikā bija spiesti cīņām pret partizāniem turēt līdz 35 vācu un tās sabiedroto divīzijām – vairāk nekā jebkurā citā Eiropas valstī (piemēram, Francijā to bija 28). Dienvidslāvi lielā mērā paši saviem spēkiem atbrīvoja dzimteni no okupantiem.

Pretošanās gaitā Dienvidslāvijā tika ciesti daudz lielāki relatīvie zaudējumi nekā Polijā, kas liecina par tur izvēršušos daudz asāku un smagāku cīņu pret okupantiem. Pēc demogrāfa B. Urlāņa datiem, Dienvidslāvijā tiešā pretošanās kustības gaitā dzīvību zaudēja ap 300 tūkstošu cilvēku no ap 16 miljoniem iedzīvotāju (mūsdienu vērtējumi: no 270 līdz 350 tūkstošu, pie tam vācu, horvātu, itāļu, albāņu, bulgāru okupantu terora rezultātā dzīvību zaudēja arī 1,2 miljoni Dienvidslāvijas civiliedzīvotāju), Albānijā 29 tūkstoši (no 1 miljona), Polijā – 33 tūkstoši (no 34 miljoniem). Tādejādi reālā cīņā pret nacistiem bojā gājušo pretošanās kustības dalībnieku īpatsvars Polijā bija 20 reizes mazāks nekā Dienvidslāvijā un gandrīz 30 reizes mazāks nekā Albānijā. Lai arī minētos skaitļus nevar pieņemt kā precīzus, iedzīvotāju daļa, kura gāja bojā reālas cīņas gaitā pret okupantiem, Polijā bija daudzārt mazāka nekā Dienvidslāvijā un PSRS.

Protams, gan AK, gan AL nodarīja vāciešiem zināmus zaudējumus, taču salīdzinājumā ar padomju partizānu nodarīto kaitējumu, tie krietni atpalika. Tā, ja baltkrievu partizāni SA operācijas „Bagrations” (1944.gada 23.jūnijs – 29.augusts) laikā veica ap 10 500 sprādzienu uz satiksmes komunikācijām, ar to par vairākām dienām aizkavējot vācu operatīvo rezervju pārvietošanu, Sarkanajai armijai pievienojās 194 708 partizānu, poļu partizāni nevarēja palepoties ar tādiem sasniegumiem. Padomju karaspēkam virzoties Polijas teritorijā vairums pretinieka komunikāciju turpināja darboties. Krievu publicists J. Nersesovs ir izteicis viedokli, ka daļēji arī partizānu mazākas aktivitātes dēļ Sarkanā armija Polijā neiedzina vāciešus tādos katlos, kā Baltkrievijā, vērmahts varēja kārtībā atiet aiz Oderas. Domājams, ka lielāka nozīme gan bija citiem faktoriem – Sarkanās armijas nogurumam, komunikāciju izstiepšanai, atšķirīgajam iedzīvotāju noskaņojumam, bet par šo jautājumu var diskutēt.

Teiktais ļauj apgalvot, ka PVE un AK realizētā „šautenes pie kājas”, „ierobežotās cīņas” **stratēģija dārgi izmaksāja poļu tautai**. Ja civiliedzīvotāji okupētajā teritorijā tiek sistemātiski iznīcināti, tad ir pilnīgi skaidrs, ka tautas glābšana un uzvara pār ienaidnieku kļūst par galveno tās uzdevumu. Ja aktīvas, bruņotas pretestības gaitā arī daudz vairāk poļu zaudētu dzīvību cīņās ar

ieročiem rokās, tās rezultātā vairāk vai mazāk būtiski samazinātos Polijas okupācijas un arī visa kara ilgums, tātad samazinātos arī nacistu izvērstā terora rezultātā bojā gājušo Polijas iedzīvotāju skaits. Nākas konstatēt, ka upuru skaitu gan noteica nacistu necilvēcīgā politika, bet to pieaugumu veicināja arī to poļu politiķu rīcība, kuri kavēja bruņotās cīņas izvēršanos pret okupantiem, ar to traucējot to ātrāku sakāvi un dodot tiem iespēju turpināt represijas pret poļiem. Tautas cīņas izvēršana pret nacistiem bija objektīva tautas izdzīvošanas nepieciešamība, tās ignorēšana veda pie upuru skaita pieauguma, tautas spēku iznīcināšanas. PVE, AK vadītāju nostādnēs uz „šautenes pie kājas” uzturēšanu, „ierobežotās cīņas” vešanu, cīņu „divās frontēs” bija pretrunā ar tautas interesēm.

Kā negatīvs, tautas spēkus laupošs faktors darbojās saskaņas, sadarbības trūkums starp AK un GL/AL. Arī šai jomā lielākā vainas daļa jāuzņemas labējo spēku pārstāvjiem, kaut no tās nevar atbrīvot arī dažus kreisos dogmatikus, kuri nevēlējās nekādu sadarbību ar politiskajiem sāncensiem.

Mūsdienu poļu vēsturnieki, paužot viedokli par Polijas ievērojamo ieguldījumu cīņā pret nacistisko Vāciju, uzsver poļu neatlaidību un izturību, arī to bruņoto spēku darbībā.

Polija oficiāli pret nacistisko Vāciju karoja no 1939.gada 1.septembra līdz 1945.gada 9.maijam – kopā 2 078 dienas, no visiem sabiedrotajiem visilgāk. Lielbritānija karu Vācijai pieteica 3.septembrī, bet pirmais britu karavīrs krita kaujā tikai 1939.gada 9.decembrī. Francija karoja no 3.septembra līdz 1940.gada 24.jūnijam, kad kapitulēja, bet atgriezās cīņās laukā pret nacistiem tikai 1943.gadā. Līdz tam Š. de Golla vadītās „Brīvās Francijas” rīcībā bija tikai viena kājnieku brigāde, bet cīņās pret Višī kolaborantu valdībai uzticīgajām franču daļām sabiedrotie zaudēja ne vienu vien vīru. (Britu vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka to franču skaits, kuri karoja vērmahta rindās, līdz pat 1944.gada vasarai, Francijas atbrīvošanai no nacisma, bija lielāks nekā to skaits, kuri bija iesaistījušies pretošanās kustībā un Š. de Golla vadītajā „Karojošajā Francijā”.) PSRS uzsāka karu pret Vāciju 1941. gada 22. jūnijā. ASV lidotāji karā pret Vāciju pirmoreiz ņēma dalību 1942. gada 4. jūlijā, bet ASV kājnieki pirmos šāvienus pret nacistiem raidīja 1943. gada beigās Tunisā. Arī pārējās antihitleriskās koalīcijas valstis karā iesaistījās jau tā gaitā.

Otrā pasaules kara laikā pret nacistiem frontē tieši cīnījās 414 padomju karaspēka vienības (divīzijas un sīkākas atsevišķās brigādes un pulki), neskaitot tās, kuras atradās frontes un stratēģiskajās rezervēs. (Tiesa, padomju daļās bija mazāks, pat vairākkārt, karavīru skaits nekā Rietumvalstu un Vācijas karaspēka daļās.) Vēl Eiropā karoja 67 ASV divīzijas, 15 Lielbritānijas, 14 poļu, 10 Francijas, 4 Kanādas, 2 Indijas, pa 1 Dienvidāfrikas savienības, Jaunzēlandes un Brazīlijas divīzijai.

Neraugoties uz sakāvi 1939. gadā, poļi piecas reizes radīja kārtējās armijas, četras reizes aiz Polijas robežām: Francijā 1939.gadā, Lielbritānijā 1940.gadā (pēc Francijas kapitulācijas), PSRS 1941.gadā Andersa armiju, kura vēlāk karoja Eiropas dienvidos, un jaunu (t.s. Berlinga) armiju, kura karoja kopā ar Sarkano armiju. Piektā poļu armijas karavīru cīnījās pret nacistiem pagrīdē okupētajās zemēs. (Šeit nu gan jāpiebilst, ka šīs „piektās armijas” vienības nereti karoja arī pret antihitleriskās koalīcijas dalībniekiem – padomju partizāniem. Ja šajā „piektajā armijā” apkopo visus formējumus no kreisajiem līdz galēji labējiem, tad noteikti jāuzsver, ka neizpalika arī to savstarpēji konflikti.)

Ja 1939.gadā Polija karu uzsāka ar 39 divīzijām un 16 atsevišķām brigādēm, kara noslēguma posmā Rietumos karoja divas poļu kājnieku un viena tanku divīzija (arī citas mazākas vienības), Austrumu frontē – Polijas armijas desmit kājnieku divīzijas un viens tanku korpuss (līdzvērtīgs vienai „rietumu” tanku divīzijai). Salīdzinājumam – citu Vācijas okupēto valstu antinacistiskie spēki tādus panākumus bruņoto spēku veidošanā nespēja sasniegt. Francija, kura pēc sagraves 1940.gadā bija saglabājusi daļu savas armijas un kuras rīcībā bija bagātīgi koloniju resursi, kara noslēguma posmā uzstādīja tikai 1/10 no tās armijas, kura bija tās rīcībā pirms sakāves. Beļģija, Holande un Norvēģija

vispār pēc sakāvēm neatgriezās kara laukā. Turpretī Polija pēdējās kara kaujās piedalījās gandrīz ar maksimāli iespējamajiem spēkiem un ar to ienesa arī savu ieguldījumu uzvarā pār nacismu.

Poļu vēsturnieki A. Pačkovskis, P. Sovinskis un D. Stola, propagandējot Polijas un poļu nopelnus Otrajā pasaules karā, apgalvo, ka no 1939.gada septembra līdz 1945.gada maijam visos antihitleriskajos poļu bruņotajos formējumos – regulārajā armijā, partizānu vienībās un pagrīdē esošajā karaspēkā sabija ap 2 miljoni poļu, kaut pavisam noteikti pareizāk būtu runāt par diviem miljoniem Polijas pilsoņu. Tāpat kā par čehoslovākiem vēstures literatūrā ērtības labad tiek saukti arī pirmskara Čehoslovākijā (galvenokārt Sudetos) dzīvojušie vācieši u.c., tā par poļiem tiek saukti ne tikai etniskie poļi, bet arī pirmskara Polijā Silēzijā, Piejūrā u.c. kara laikā Vācijai pievienotajās teritorijās mītošie etniskie vācieši, „austrumu kresos” mītošie ukraiņi, baltkrievi un citu tautu pārstāvji.

Pēc pieejamajiem datiem par Austrumu frontē karojošajiem, 1945.gada 1.janvārī starp Polijas armijas 259 1279 ierindniekiem un apakšvirsniekiem bija 10 832 krievi, 5 153 ebreji, 3 292 ukraiņi, 1 554 baltkrievi, kā arī 756 „citu nāciju pārstāvji”. Karojot zem poļu karogiem, dzīvību zaudēja 2 padomju ģenerāļi, 7 pulkveži, 16 apakšpulkveži, 40 majori un 1 026 zemāku pakāpju pārstāvji, pavisam 1 091 padomju virsnieks. Starp apakšvirsniekiem un ierindniekiem arī bija sastopami ukraiņu un baltkrievu uzvārdi, jo, ja ukraiņi un baltkrievi no Rietumukrainas vai Rietumbaltkrievijas izrādīja tādu vēlēšanos, viņi varēja iestāties Polijas armijā. Arī ne visi Rietumos poļu daļās karojošie bija poļi pēc etniskās piederības.

Pēc minēto vēsturnieku uzskata, var teikt, ka Polija uzstādīja pēc cilvēku skaita „ceturto lielāko sabiedroto armiju”. Tiešām, ja salīdzina visu antihitleriskās koalīcijas valstu karojošās armijas, tad vairākās frontēs izkaisītās poļu daļas karavīru skaita ziņā pēc lielvalstīm 1945.gada pavasarī ieņēma tūlīt nākamo vietu sauszemes spēku ziņā.

Taču to, ka nebūt ne visi Polijas iedzīvotāji karoja antihitleriskās koalīcijas pusē, bet daudzi to darīja pret antihitleriskās koalīcijas sabiedrotajiem, A. Pačkovskis, P. Sovinskis un D. Stola noklusē. Arī to, ka liela daļa šīs „ceturtais lielākās sabiedroto armijas” ilglaicīgi „karoja” „ar šauteni pie kājas” jeb gaidīja izdevīgu brīdi, lai uzsāktu cīņu, pat iesaistījās sadursmēs pret sabiedrotajiem – padomju partizāniem un dažos gadījumos arī pret Sarkano armiju, šie vēsturnieki nepiemin.

Mūsdienās Polijā nevēlas atcerēties arī tos 3 128 poļus, kuri 1941.–1945.gadā mira pēc nonākšanas padomju gūstā. Viņi bija daļa no tiem bijušajiem pirmskara Polijas pavalstniekiem, kuri vērmahta sastāvā karoja pret PSRS un nonāca padomju gūstā. Kara laikā Sarkanās armijas gūstā kritušie poļi pēc skaita ieņēma 6.vietu pēc vāciešiem, ungāriem, rumāņiem, austriešiem, čehoslovākiem. Gūstā bija krituši 60 280 poļi. Šis skaits pārsniedza Sarkanās armijas sagūstīto itāļu un somu kopējo skaitu, pie kam Itālija un Somija oficiāli karoja Vācijas pusē. Pēc tam gan daļa no viņiem iestājās poļu (t.s. Berlinga) armijā, karoja pret nacistiem. Tomēr to darīja ne visi kopā ar vāciešiem pret Sarkano armiju karojušie poļi. 1945.gada 17.jūnijā L. Berija ziņoja J. Staļinam, ka IeTK pārziņā esošajās karagūstekņu nometnēs vēl joprojām mīt arī 32 731 poļu karavīrs, kas bija karojuši vērmahtā un nonākuši padomju gūstā.

Tādejādi, Ā. Hitlera karagājienā pret PSRS, tāpat kā Napoleona karagājienā pret Krievijas impēriju, piedalījās arī poļi. Ilgstoši literatūrā figurēja skaitlis, ka vērmahtā bija mobilizēti ap 150 000 poļu. Daļa poļu vēsturnieku šo skaitli apstrīdēja, jo Polijas robežas nesakrita ar Ģenerālgubernatūras robežām, un ārpus tās poļus iesauca kā vāciešus. Arī tie poļi, kuri pirms kara dzīvoja Vācijā un bija ieguvuši tās pilsonību, bija pakļauti iesaukšanai tāpat kā vācieši. Viņu oponenti savukārt norādīja, ka etniskie vācieši šai skaitā neietilpst un etnisko poļu brīvprātīgo skaits vērmahtā tiek vērtēts uz 6 000 līdz 6 500 cilvēku. Tātad vienā gadījumā runa iet par Polijas pilsoņiem, citā – etniskajiem poļiem.

(Autors uzskata, ka šai gadījumā pareizāk būtu runāt par Polijas pilsoņiem, gan norādot, ka par viņu uzticību vai neuzticību dzimtenei atbildība jāuzņemas gan pašiem konkrētajiem cilvēkiem, gan zināmā mērā arī viņu piederības valstij.) Nacisti vienīgi nepieļāva poļu SS daļu veidošanu, jo acīmredzot ne bez ietekmes bija palicis poļu leģionāru neuzticības piemērs Pirmā pasaules kara laikā.

Publicistikā ir atrodamas ziņas, ka tikai no Augšsilēzijas vērmahtā tika mobilizēti līdz 100 000 poļu, neskaitot vietējos etniskos vāciešus, kuri līdz karam bija Polijas pilsoņi. (Ir dati, ka tieši no Augšsilēzijas nāca lielākā daļa no Polijas teritorijā vērmahtā iesauktajiem ap 250 tūkstošiem cilvēku.) Citās Vācijai pievienotajās Polijas teritorijās varēja būt mobilizēts vismaz tāds pats poļu skaits. Taču acīmredzot arī šeit jārunā nevis par poļiem, bet bijušajiem Polijas pilsoņiem, no kuriem lielāko daļu sastādīja etniskie vācieši. Jau mūsdienās uz rūpīga darba pamata grāmatas („Poļi vērmahtā” („*Polacy w Wehrmachcie*”, Kraków, 2010) autors, poļu vēsturnieks R. Kačmareks izdarījis secinājumu, ka līdz 1944. gada beigām vērmahtā bija iesaukti ap 450 tūkstošu bijušo Polijas pilsoņu, no kuriem krita ap 250 tūkstoši.

Antihitleriskās koalīcijas valstu pilsoņi, kuri pārgāja ienaidnieka pusē un ar ieročiem rokās karoja Vācijas pusē pret sabiedrotajiem un faktiski arī saviem līdzpilsoņiem, nekādi nevar tikt uzskatīti par patriotiem. Protams, okupētās Polijas situācija bija sarežģītāka, nekā, piemēram, okupētās Holandes situācija. Holandes tautai bija viens ienaidnieks – nacistiskie okupanti. Polijai bija nācijas piedzīvot arī PSRS 1939. gada 17. septembra agresiju, represijas pret neapšaubāmi Polijas, nevis Baltkrievijas, Lietuvas vai Ukrainas pilsoņiem.

Kolaboracionisms Otrajā pasaules karā izpaudās galvenokārt kā sadarbība ar Vācijas un tās sabiedroto valstu okupācijas varām. Taču kara gados un arī pēc tam Polijas patrioti tos bijušos Polijas pilsoņus, kuri nostājās abu 1939. gadā to sadalījušo valstu – Vācijas un PSRS pusē, parasti uzskatīja par nodevējiem, kolaboracionistiem.

Jautājums, vai par kolaboracionistiem var uzskatīt tos bijušās Polijas pilsoņus – ukraiņus, baltkrievus, lietuviešus, kuru apgabali 1939. gadā nonāca PSRS sastāvā un kuri nevis saglabāja uzticību Polijai, bet vairāk vai mazāk labprātīgi iekļāvās „sociālisma” celtniecībā Padomju Savienībā, ir, mazākais, strīdīgs. Piemēram, ukraiņu nacionālā kustība, jau pirms Otrā pasaules kara izvērsot cīņu par Ukrainas neatkarību, par ukraiņu nacionālo interešu nodevējiem, kolaborantiem (gan vēl nelietojot šo terminu) uzskatīja tos ukraiņus, kuri padevās Polijas un Padomju Savienības varai. Nonākot 1939. gadā savās pēc nacionālā principa veidotās republikās, minēto tautu pārstāvji vismaz formāli ieguva savu valstiskumu, atbrīvojās no poļu apspiedējiem. Diemžēl tās bija padomju republikas un saskaitīt ieguvumu un zaudējumu balansu no pārmaiņām ir grūti. Taču pārbaudījumu brīdī gaidīt no Polijas nacionālajiem mazākumiem patriotismu pret tādu valsti, kur viņiem bija mazāk tiesību nekā etniskajiem poļiem, bija vismaz naivi. Polijas valsts, arī tās iepriekšējās iekārtas – “sanācijas” režīma piekritēji faktiski paši bija atbildīgi par to, ka daudzos Polijas pavalstniekos radās noraidoša attieksme pret šo valsti, gatavība meklēt labāku dzīvi citā valstī – Vācijā vai PSRS, vai arī mēģināt radīt jaunu Poliju ar citu, sociāli taisnīgāku iekārtu. Nepieļaut šāda „kolaboracionisma” rašanos varēja tikai radot apstākļus, kuros cilvēki sabiedrisko iekārtu savā valstī uzskatītu par taisnīgu, savām vajadzībām un tiesībām atbilstošu un būtu gatavi cīnīties par šādu valsti. Liela daļa Polijas vāciešu, ebreju, lielākā daļa ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu “sanācijas” Poliju neuzskatīja par aizstāvēšanas vērtu, bija gatavi meklēt labāku dzīvi citu valstu paspārnē. Nevis viņi bija vainīgi nodevībā, bet iepriekšējā valsts bija vainīga viņu priekšā, atņemot izredzes uz līdztiesību un labklājību. Poļu nacionālisti 1939. gadā un vēlāk pļāva to, ko bija sējuši gadu desmitiem.

Var pieņemt, ka etniskie poļi ar lielāku nepatiku nekā vietējie etniskie vācieši dienēja nacistiskās Vācijas armijā, biežāk centās bēgt no tās pie antihitleriskās koalīcijas sabiedroto spēkiem, un otrādi, bijušās pirmskara Polijas mazākumtautību pārstāvjiem nebija dziļi patriotisku jūtu pret to, viņus vieglāk bija iesaistīt okupantu armijas rindās. Taču arī tad jāatzīst, ka Polijas valsts savas pastāvēšanas gados nebija radījusi apstākļus, lai visi tās pavalstnieki sajustu sevi kā tās patriotus. Pirmskara Polijas valsts nebija panākusi viņu uzticību. (Salīdzinājumam jāsaņem, ka arī PSRS pilsoņi karoja vērmahta brīvprātīgo palīgu daļās (*Hilfswillige*) un ap 215 000 krita tā rindās, līdz 130 tūkstošu dienēja t.s. Krievu atbrīvošanas armijā (*Русская освободительная армия*) utt. Arī šie cilvēki nejutās kā savas valsts patrioti.)

Daudzi no bijušajiem Polijas pilsoņiem, nosūtīti uz fronti Francijā vai Itālijā, pārgāja pie partizāniem vai pie sabiedroto karaspēka. Arī padomju–vācu frontē Polijas armijas 3. R. Trauguta vārdā nosauktā divīzija bija daļēji saformēta no bijušajiem vērmahta karavīriem-dezertieriem, kuru dzimtene bija Silēzija.

Krievu publicisti O. Toņina un A. Afanasjevs pieņem, ka karā pret PSRS nacistiskās Vācijas pusē karoja ap 400 000 poļu, kuri apvienoti varētu sastādīt ap 33 divīzijām. Citā publikācijā, ņemot vērā, ka vācu zaudējumi Austrumu frontē divreiz pārsniedza viņu zaudējumus rietumos, tāpēc arī poļu kritušo skaitam tur jābūt divreiz lielākam, minētā pētniece pieņem, ka nacistu pusē Austrumu frontē karoja pat 630 tūkstoši poļu. Pēc autora viedokļa, abi pieņēmumi nav korekti, skaitļi ir pārspīlēti. Arī šai gadījumā par poļiem tiek saukti ne tikai etniskie poļi, bet arī pirmskara Polijas Silēzijā, Piejūrā u.c. kara laikā Vācijai pievienotajās teritorijās mītošie vācieši un citu tautu pārstāvji. Taču to, ka arī etniskie poļi pat pret pašu gribu varēja tikt piespiesti karot Vācijas labā, rāda to poļu, kuri 1935.gada skaitīšanā Latvijā bija uzdevušies par latviešiem, mobilizācija Latviešu SS brīvprātīgo leģionā, neievērojot viņu mēģinājumus pierādīt savu īsto tautību.

Interesanti atzīmēt, ka 1944.gadā, kad nacistiem „ūdens jau smēlās mutē,” Ā. Hitlers lika saformēt t. s. „*Legion Orla Bialego*” („Baltā ērgļa leģionu”) apmēram bataljona apjomā (pēc PVE datiem 1944.gada decembrī leģionā izdevās savervēt 471 „brīvprātīgo”) kā poļu daļu Ieroču SS sastāvā. Tā kazarmas atradās Radomā. Tā kaujinieki tika apmācīti diversiju veikšanai, partizānu darbībai un politiskai aģitācijai Sarkanās armijas aizmugurē. Pēc publicistikā atrodamām ziņām apmācībās piedalījās arī augsta ranga AK virsnieks, kurš mācīja veidot ieroču noliktavas. 1945.gada aprīlī daļa no kaujiniekiem tika nomesta ar izpletņiem Kelces apkaimē, kur tai bija jāveic partizānu darbība. Viņu liktenis tā arī palicis nezināms.

Tāpat kā Polijas (t.s. Berlinga) armijā, arī poļu bruņotajos spēkos Rietumos kara noslēguma posmā ievērojami pieauga agrāk vērmahtā mobilizēto un sabiedroto gūstā kritušo Silēzijas un Poznaņas apgabalu poļu (kā jau teikts, precīzāk tos būtu saukt par bijušajiem Polijas pilsoņiem), kā arī poļu no Francijas skaitu. Jāsaka gan, ka literatūrā atrodamie skaitļi par tiem ir visai pretrunīgi. Tos var uzskatīt vienīgi par atspoguļojošiem pastāvošas tendences. Zemāk izmantoti galvenokārt krievu publicistes O. Toņinas savāktie dati par Rietumos PVE politiski atbalstošo bruņoto spēku rindās iestājušos poļu skaitu, kuros gan atrodamas arī neprecizitātes.

Agrāk vērmahtā dienējošo Polijas iedzīvotāju iesaistīšanā poļu armijas Rietumos rindās lieli nopelni bija poļu ģenerālim J. Zajacam, kurš līdz karam bija komandējis poļu divīziju Katovicē un labi pārzināja Silēzijas, kuras iedzīvotāji tika iesaukti vērmahtā, apstākļus. Viņš panāca sabiedroto piekrišanu gūstekņu-poļu vervēšanai poļu armijā Tuvējos austrumos.

Pirmie gūstā kritušie poļi no E. Rommela komandētā vācu Āfrikas korpusa (pavisam ap 2 000) no Ziemeļāfrikas ar lidmašīnām tika nogādāti Lielbritānijā 1943.gadā. Britu ģenerālis (vēlāk feldmaršals) H. Aleksanders noteica kārtību, ka karagūstekņi–poļi tika savākti atsevišķās nometnēs,

izgāja pārbaudi un tika nosūtīti uz poļu rezerves divizionu, pēc tam viņus iedalīja dienestam poļu daļās. Līdzīga shēma tika realizēta arī Rietumu frontē pēc sabiedroto izcelšanās Normandijā. Tur poļu pieplūdums pārspēja poļu štābu virsnieku cerības.

Īpaši aktīvs pieplūdums poļu armijas daļās Rietumos bija 1945. gadā, kad kara iznākums vairs neradīja šaubas. 1945.gada pirmajos četros mēnešos, Rietumu frontē tika iegūts tikpat daudz poļu „karotāju”, cik visā pārējā laikā Tuvajos Austrumos un Itālijā kopā. Poļu komplektēšanas centri bija divi: Rietumu frontē, kur karoja 1. poļu bruņutanku divīzija, un Itālijā, kur karoja V. Andersa vadītais 2. poļu korpuss. Pēc 1. poļu bruņutanku divīzijas un 2. poļu korpusa veterānu liecības vēermahta skolu izgājušie bija lieliski apmācīti un disciplinēti. Piemēram, lielu autoritāti baudīja bijušie vācu tanku divīzijas „Hermanis Gērings” (*Panzer-Division Hermann Göring*) tanku vadītāji. Tomēr, iestājoties poļu armijā, priekšroka tika dota cilvēkiem, kuri vēmahtā nebija sasnieguši augstas dienesta pakāpes. Aizliegts gan bija uzņemt vienīgi tos, kuri bija dienējuši SS daļās. Bijušie vēermahta karavīri dienēja praktiski visās poļu daļās Rietumos: jau nosauktajā 1. poļu bruņutanku divīzijā, 2. poļu korpussā, kā arī Gaisa kara spēkos, izpletņlēcēju brigādē, Jūras kara spēkos, kā arī 1. un 3. poļu korpusos, kuri tā arī nepaguva piedalīties karā. Daudzi no vēmahtā dienējušajiem poļiem jau par nopelniem kaujās antihitleriskās koalīcijas pusē tika apbalvoti ar poļu ordeņiem (*Virtuti Militari, Krzyz Walecznych*).

Pēc O. Toņinas sniegtajām ziņām, Poļu bruņotajos spēkos iestājās:

Ziemeļāfrikā – ap 2 000 cilvēku;

Rietumu frontē no 1944.gada 1.jūnija līdz 31.decembrim – 15 439 cilvēki;

Tuvajos Austrumos un Itālijā līdz 1944.gada 15.jūnijam – apmēram 2 500 cilvēku;

Itālijā no 1944.gada 16.jūnija līdz 31.decembrim – ap 14 000 cilvēku;

Rietumu frontē no 1945.gada 1.janvāra līdz 30.aprīlim – 33 192 cilvēki;

Rietumu frontē no 1945.gada 1.maija līdz 30.jūnijam – ap 4 000 cilvēku;

Itālijā no 1945.gada 1.janvāra līdz 30.jūnijam 18 500 cilvēku.

Kopā poļu bruņotajos spēkos Rietumos iestājās ap 89 600 poļu, kuri pirms tam bija karojuši vēmahtā un krituši gūstā. Tas bija vairāk nekā V. Anderss izveda no PSRS. Apmēram 40% gūstā kritušo bijušo Polijas pavalstnieku dienēja vācu HW (*Hilfswilligen* – vēmahta brīvprātīgo palīgu daļās), pārējie 60 % – tā kaujas daļās.

Kopumā poļu karaspēkā Rietumos sastāvēja dažādas izcelsmes poļi: 1940.gadā evakuētie no Francijas – 35 000 (14,0%); 1942.gadā evakuētie no PSRS – 83 000 (33,7 %); bēgļi no Vācijas – 14 210 (5,7%); poļu diasporas pārstāvji no ASV, Argentīnas, Brazīlijas un Kanādas – 2 290 (0,9%); Poļu diasporas pārstāvji no Anglijas – 1 780 (0,7%); poļi, iesaukti Francijā – 7 000 (2,8%); dezertējušie no vēmahta – 89 300 (35,8%); no vācu noietnēm atbrīvotie karagūstekņi – 21 750 (8,7%) (Ir arī citi, nedaudz atšķirīgi dati.)

Nacistiskās Vācijas pusē Rietumu frontē karoja, krita, pazuda bez vēsts, tika ievainoti vai krita gūstā, bet nepārgāja antihitleriskās koalīcijas sabiedroto pusē 225 400 (71%) bijušo Polijas pavalstnieku. Pieskaitot tiem Rietumu sabiedroto pusē pārgājušos 89 600 (29%), pēc O. Toņinas aprēķiniem iznāk, ka par Trešo reihu Rietumu frontē kopā bija karojuši 315 000 bijušo Polijas pavalstnieku. Viņa arī aprēķinājusi, ka gan rietumos, gan austrumos kopā pret antihitleriskās koalīcijas sabiedrotajiem vismaz kādu laiku bija karojuši gandrīz miljons poļu (bijušo Polijas pilsoņu), gandrīz divreiz vairāk nekā kopā ar antihitlerisko koalīciju pret nacistiem.

Lai arī O. Toņinas pieņēmumi nevar tikt atzīti par īsti korektiem, tomēr jāatzīst, ka tie vismaz daļēji apstiprinājumu gūst arī poļu vēsturnieku darbos. Tā, pēc Silēzijas universitātes profesora R. Kačmerekas aplēsēm hitleriskajā vēmahtā vien karoja gandrīz pusmiljons pirmskara Polijas pilsoņu, un līdz trim miljoniem viņu radnieku šodien dzīvo Polijā. Visai grūti ir izvērtēt, cik lielā

mērā bijušie Polijas pilsoņi, karojot vienas vai otras koalīcijas rindās, veicināja vai kavēja nacisma sagrāvi. Vēl jo vairāk tāpēc, ka daļa no bijušajiem Polijas iedzīvotājiem ja ne karoja, tad vismaz sastāvēja abu koalīciju armijās. Lai nu kā, tomēr jāsecina, ka nepietiek tikai ar poļu nopelni atzīšanu cīņā pret nacismu, patiesību nedrīkst noklusēt.

Tai pat laikā literatūrā ar atsauci uz jau minēto Kara reparāciju biroja pie Polijas Ministru padomes prezīdija atskaiti, atrodami dati, ka **poļu bruņotās cīņās dažādās frontēs ciestie zaudējumi** sastādīja (tūkstošos): 1939.gada septembrī – 66,3; 1. un 2.Poļu armijas austrumos – 13,9; poļu formējumi Francijā un Norvēģijā – 2,1; Lielbritānijas armijas rindās – 7,9; Varšavas sacelšanās laikā – 13,01; partizānu – 20,0. Tādejādi kopējie zaudējumi bija **123,2 tūkstoši** – 0,35% no visiem 34,5 miljoniem iedzīvotāju. (Šai skaitā ieskaitīti tikai tie poļi, kuri gāja bojā, karojot pret hitlerisko bloku. Nav ņemti vērā tie Polijas pilsoņi, kuri karoja Vācijas bruņotajos spēkos.) Jāatgādina aprēķini, ka Otrā pasaules kara laikā no dzīvību zaudējušajiem ap 6 miljoniem (ap 21,4 % no visiem iedzīvotājiem) Polijas pilsoņiem kaujas laukos bojā gāja mazāk nekā 11%. Tātad tie Polijas pilsoņi, kuri nepiedalījās tiešajā cīņā pret nacismu, nesa krietni vairāk upuru, nekā tie, kuri piedalījās tajā.

Salīdzinājumam, PSRS tiešie zaudējumi kaujās frontēs (kritušo, bez vēsts pazudušo, mirušo gūstā, no slimībām, arī tribunālu spriedumu rezultātā ar nāvi sodīto u.c.) bija ap 9 miljoni, kas sastāda ap 5 % no iedzīvotājiem. Vācija karā zaudēja ap 5 miljonus karavīru – ap 7 % no iedzīvotājiem.

Jāsaka, ka par poļu zaudējumiem bruņotās cīņās ir izteikti dažādi viedokļi. Baltkrievu vēsturnieks un publicists A. Usovskis, operējot ar skaitli, ka sešos kara gados poļi zaudēja tikai 123,2 tūkstošus cilvēku, attiecinot dzīvību zaudējušo skaitu uz 10 000 iedzīvotāju un iegūto attiecību salīdzinot ar PSRS un arī Lielbritānijas zaudējumu īpatsvāru, izdara visai neglaimojošus secinājumus par poļiem un poļu armiju. Taču salīdzinājums un secinājums nav korekti. Īpaši neglaimojošu secinājumu var izdarīt arī par PSRS un Sarkano armiju, ja ņem vērā tikai vienu rādītāju – gūstā kritušo un bez vēsts pazudušo skaitu (4,5 miljoni cilvēku), taču tieši tā nodarīja Vācijai un tās sabiedrotajiem lielāko daļu zaudējumu.

Lai novērstu pārpratumus, šajā sakarā autoram jāuzsver galvenais – poļu tauta un Polijas bruņotie spēki nevar nest atbildību par poļu labējo politiku vairākuma kļūdainajiem lēmumiem, kuri kā reiz neļāva izmantot visu Polijas militāro potenciālu cīņā pret nacistiem.

Poļu vēsturnieks Z. Zaluskis norādījis, ka, ja ievērojamākos poļu cīņu faktus Otrajā pasaules karā skata atrauti no visas tautas cīņas un tās vēstures attīstības procesa, tad, piemēram, poļu dalība Narvikas operācijā (1940.gada aprīlis-jūnijs) var izskatīties kā mikroskopiska divu bataljonu kauja par mazu zvejnieku ciematiņu, kauja pie Leņino – kā veiksmīga (pēc šī darba autora domām – ne visai veiksmīga) epizode vispār neveiksmīgā kaujā ar ierobežotiem mērķiem, GL 1942.gada 24.oktobrī sarīkotais sprādziens Varšavas kafejnīcā vācu virsniekiem „*Café Club*” un 1943.gada 11.jūlijā uzbrukums tai ar granātām vai 1944.gada 1.februāra AK kaujinieku sekmīgais atentāts pret Varšavas visstriktāk SS un policijas priekšnieku F. Kut ceru – kā cilvēku saujiņas veikti nenožīmīgi diversiju akti. Taču visiem šiem aktiem bija sava vieta vēsturiskajā procesā, visi kopā tie tuvināja uzvaru. Izšķirošs bija nevis atsevišķu personību, vienību, bet visas tautas kopīgais veikums.

Teiktajam var piekrist. Taču tas jāpapildina ar vēl vienu Z. Zaluska secinājumu: gan poļu bruņoto cīņu mērogs, gan to rezultativitāte bija mazāka nekā varēja būt, un tas notika tāpēc, ka lielākās daļas poļu pretošanās kustības, arī daļas bruņoto spēku vadība nonāca to labējo spēku rokās, kuri nevēlējās pretestību okupantiem saskaņot ar galvenā antihitleriskā spēka – Padomju Savienības cīņu.

Pēc kara poļu vēsturnieki emigrācijā V. Sīkrīkā institūta Londonā vadībā izdeva daudzskējumu darbu „*Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*”, (Poļu bruņotie spēki Otrajā pasaules karā), kurā centās noņemt vainu gan no Polijas pirmskara politiskajiem un militārajiem vadītājiem par sakāvēm

1939.gada septembrī, gan no PVE un AK pavēlniecības par tām sakāvēm un nelaimēm, kuras cieta poļu tauta kara laikā un, pretēji, izcelt to lomu tautas cīņas organizācijā pret nacistiem. Turpretī GL, AL, KRN, PNAK, Polijas 1.un 2.armijas ieguldījums karā tika noklusēts.

Acīmredzot ir gandrīz lieki piebilst, ka pašā Polijā pēc kara galvenā uzmanība bija veltīta kreiso spēku: GL, AL, 1.Poļu armijas, vēlāk Polijas armijas, to atbalstītāju lomas uzsvērumam, minimāli pieminot PVE, AK, poļu karaspēka daļu cīņas Rietumos.

Taču, ja t.s. Tautas Polijas laikā oficiāli izplatītais viedoklis ar pārlieku kreiso spēku nopelni izcelšanu bija vismaz daļēji racionāli pamatojams, varēja balstīties uz cīņas rezultātu – jaunās Polijas nodibināšanu, labējo uzskati bija pirmkārt emocionāli un izplatīti to emigrācijā nonākušo vai Polijā palikušo aprindu vidū, kuri paši vai viņu radi un draugi bija cīnījušies zaudējušo spēku pusē, cietuši no Padomju Savienības, vai tās atbalstīto poļu kreiso īstenotajām represijām. Nekādi argumenti nevarēja viņus pārliecināt, ka būtu tikai saprātīgi vismaz uz laiku samierināties ar vēstures līkloci, kurš bija novedis pie kreiso pagaidu uzvaras, un demokrātiskiem līdzekļiem cīnīties par valsts demokratizāciju, varas maiņu Polijā. Acīmredzot gadsimtiem ilgās poļu neatkarības cīņas, kuras parasti izvērtās vardarbībā, daudzkārt bija nesusas rūgtas neveiksmes, bet galu galā bija novedušas pie Polijas valsts atjaunošanas 1918.gadā, kalpoja pilsoniski noskaņotajiem patriotiem kā atdarināšanas cienīgs piemērs arī XX gadsimta vidū. Tikai divu militāri-politisku bloku izveide un stabilizācija aukstā kara apstākļos lika viņiem meklēt jaunus cīņas līdzekļus, kas tad arī pēc gadu desmitiem atnesa tiem tik vēlamo „sociālisma” sabrukumu.

Karot pret nacismu varēja dažādās frontēs. T. Kostjuško 1.divīzijas karavīri varonīgi cīnījās pie Ļeņino, Varšavas u.c., V. Andersa vadītā 2.korpusa karavīri ne mazāk varonīgi – pie Monte Kasino u.c. taču dažādā politiskā vadība nesa dažādus rezultātus, tāpat kā atšķirības politiskajā audzināšanā uz objektīvo faktoru – politiskās situācijas attīstības – fona, padarīja viņus par sociāli-politiskā ziņā atšķirīgiem cilvēkiem.

Z. Zaluskis rakstīja, ka notikumi parādīja Polijas valdības emigrācijā radīto bruņoto formējumu otršķirīgo, bet kreiso spēku, Padomju Savienībā radītās Polijas armijas, pašā Polijā darbojošos Polijas strādnieku partijas vadīto partizānu pirmšķirīgo lomu savas zemes atbrīvošanā no nacistu okupācijas. Raugoties ar pārspīlēta nacionālisma neaizmiglotu skatu uz notikušo, šim vērtējumam nākas piekrist.

Līdz 1944.gada vasarai padomju-vācu frontē atradās vidēji no 12 līdz 20 reizes vairāk ienaidnieka karaspēka, nekā tajās frontēs, kur karoja ASV un Lielbritānijas spēki. Arī garumā padomju-vācu fronte 4 reizes pārsniedza frontes Ziemeļāfrikā, Itālijā un rietumos. Tiesa, no 1944.gada jūnija vērmahta spēki, karojoši pret amerikāņu, britu, franču spēkiem, ievērojami pieauga, bet arī tad to bija 1,8 – 2,8 reizes mazāk nekā padomju-vācu frontē. Pavisam 1945.gada sākumā vācu frontē austrumos atradās 3,7 miljoni cilvēku, bet rietumos tikai 1,9 miljoni. Pie tam, kā atzīmējuši daudzi pētnieki, vācu daļu kaujas spējas rietumos bija ievērojami vājākas nekā tām daļām, kuras austrumos karoja pret Sarkanarmiju. Visā kara gaitā padomju-vācu fronte piesaistīja sev vērmahta dzīvā spēka un kara tehnikas pamatmasu. Nevienā citā frontē nebija tik saspringtu, ilgstošu un niknu cīņu.

Pēc krievu vēsturnieku vērtējuma, gandrīz ¾ zaudējumu vērmahts cieta karojot pret PSRS. 1985.gadā oficiāli Vācijas militāro uzziņu iestāde (*Die Deutsche Dienststelle*, bijusī *Wehrmachtsaufkunftsstelle*) nosauca 4,3 miljonu bojā gājušo skaitu. Mūsdienās tomēr parasti, ņemot vērā gūstā mirušos karavīrus, tiek lietots skaitlis 5 miljoni. Pēc jaunākajiem vācu militārā vēsturnieka R. Overmansa datiem kas ietverti 22. tabulā, kopā Austrumu frontē dzīvību zaudēja vai padomju gūstā mira no 3,5 līdz 4 miljoniem vācu karavīru. Ar to arī šis pētījums apstiprināja, ka lielākos zaudējumus vērmahts cieta Austrumu frontē.

22. tabula

Vācijas demogrāfiskie zaudējumi (kritušie un pazudušie bez vēsts) dažādās frontēs

Fronte	Absolūti	%
Austrumu	2 743 000	52%
Balkānu	104 000	2%
Itālijas	151 000	3%
Rietumu	340 000	6%
Pārējie	291 000	5%
Kritušie gūstā	459 000	9%
Beigu cīņās (no 1945.gada 1.janvāra visās frontēs)	1 230 000	23%

Tas viss liecina, ka tieši padomju-vācu fronte bija noteicošā Otrā pasaules kara gaitā. Šeit arī tika sasniegti svarīgākie militāri-politiskie mērķi, kam bija izšķiroša nozīme kara iznākumā.

Savu pienesumu šajās izšķirošajās cīņās nesa arī visi ārzemju, tai skaitā poļu, militārie formējumi, kuri karoja kopā ar Sarkanā armiju.

Taču arī poļu karavīri rietumos, tāpat kā pagrīdes kaujinieki pašā Polijā, gan labējie, gan kreisie, karoja lai atgūtu dzimteni, atjaunotu tās neatkarību.

Rietumos karojošie poļi, arī V. Andersa armijas karavīri, kuri lielākoties bija nākuši no Polijas „austrumu nomalēm” – Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas, Viļņas apgabala, vēlējās atgriezties dzimtenē kā atbrīvotāji. Taču poļu armijas ceļš rietumos, kaut vainagots ar militāriem panākumiem, rezultātā beidzās ar politisku sakāvi. Politiskā koncepcija, kuru aizstāvēja šie poļu bruņotie spēki, – atgriešanās dzimtenē kopā ar Rietumu sabiedrotajiem un pirmskara Polijas atjaunošana – netika īstenota. No vācu okupantiem viņu dzimtos apgabalus atbrīvoja Sarkanā armija, protams, ar Polijas armijas, kā arī dažādas orientācijas partizānu vienību palīdzību. Rietumukraina un Rietumbaltkrievija, Viļņas apgabals pēc kara nonāca PSRS sastāvā, notika valstu savstarpēja apmaiņa ar iedzīvotājiem. Daudzi bijušie Andersa armijas, 2. Poļu korpusa karavīri, būdami Polijas patrioti, šādos apstākļos neredzēja sev iespēju apmesties bijušajās dzīves vietās.

Daži mūsdienu poļu vēsturnieki apgalvo, ka: poļu varonībai karā, īpaši „legendārajai” AK esot jāpateicas par to, ka PSRS baidījies izsaukt poļu neapmierinātību un tāpēc piekāpusies poļiem vairāk nekā citām tautām, kuras pēc Otrā pasaules kara atradās padomju ietekmes sfērā. Domājams, ka šo secinājumu var apšaubīt. Loti grūti izmērīt, kur beidzas aprēķins un sākas piekāpšanās. Piemēram, var apgalvot, ka pirmajos pēckara gados PSRS vadība Dienvidslāvijai piekāpās vairāk. Iespējams, ka J. Staļins „piekāpās” nevis poļu varonībai, bet to skaitam, tāpat kā nemēģināja uzspiest ar spēku savu varu Ķīnai.

Turpretī kreiso spēku politikas rezultāts bija ap 400 tūkstošu lielas poļu armijas radīšana, tās dalība Polijas atbrīvošanā un galīgā nacisma sagrāvē, arī strīdīgo zemju rietumos iegūšana Polijai. Poļu kreisie spēki, pielāgojoties staļiniskajai PSRS politikai, faktiski ieguva to, uz ko poļu autoritārā režīma atbalstītāji un arī demokrātiskā nometne ar savu principiālo lielvalstisko ambīciju noteikto ietiepību valsts austrumu robežu jautājumā, visnotaļ cilvēciski saprotamo, bet politiski visiem antihitleriskās nometnes sabiedrotajiem nepatīkamo vēlmi noskaidrot savu tautiešu likteni padomju nometnēs nevarēja cerēt – jaunas vērtīgas teritorijas uz sakautās Vācijas rēķina. Kamēr vēl risinājās Otrais pasaules karš un Rietumvalstīm bija vajadzīgs PSRS militārais potenciāls pret Japānu, Polijas rietumu robežu noteikšana pirmkārt bija atkarīga no PSRS vadības. Demonstrējot savu gatavību atzīt

ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu tautu nacionālo pašnoteikšanos padomju valstiskuma formā, Padomju Savienībā ietilpstošo Ukrainas, Baltkrievijas un Lietuvas padomju republiku tiesības uz etniskajām robežām, “aizmirst” Katiņas jautājumu, poļu komunisti un viņu atbalstītāji pretī kā atlīdzību saņēma PSRS palīdzību poļu bruņoto spēku veidošanā, izšķirošu atbalstu valsts robežu pārbīdei uz rietumiem, kā arī cīņai pret politiskajiem pretiniekiem Polijas iekšienē.

Reizē, nodrošinot karā sadarbību ar PSRS, poļu kreisie spēki ar to zaudēja politisko patstāvību arī tālākā, jau pēckara attīstības posmā. (Protams, par Polijas komunistu pilnīgu patstāvību nevarēja runāt arī gados, kad viņu partija ietilpa Komunistiskās Internacionāles sastāvā.). Kā rādīja pēckara gadu notikumi, daļa poļu komunistu un viņu sabiedroto šo politiskās patstāvības zaudējumu uzskatīja par mazsvarīgu, bija gatavi bez ierunām sekot „vecākā brāļa” – PSRS nospraustajam kursam, otra daļa cerēja atgūt pilnīgu valsts suverenitāti, cīnījās par to. (Par to tiks runāts nākamajā nodaļā).

Šeit vēl tikai jāpasaka, ka, pastāvot Otrā pasaules kara noslēguma posmā esošajam starptautiskajam militāri-politiskajam spēku samēram, nedz poļu demokrātiskie spēki, nedz kreisie diezin vai varēja ko būtiski mainīt notikumu attīstības gaitā par labu Polijas interesēm. Autors uzskata, ka labvēlīgāku iespējamību (un tikai!) Polijas attīstībai demokrātijas virzienā radītu poļu demokrātisko politisko spēku ātrāks izlīgums ar poļu kreisajiem, sadarbības ar Padomju Savienību ātrāka izvērsšana, līdz ar to tiem būtu lielāka ietekme pēckara Polijā. Taču arī tad, izraisoties aukstajam karam, pastāvot staļiniskajam režīmam Padomju Savienībā, diezin vai Polijai izdotos izvairīties no sovjetizācijas.

Jāsaka, ka poļu karavīriem Rietumos, kā arī tiem poļu patriotiem, kuri nacistu paverdzinātajā dzimtenē cīņas gatavībā pret okupantiem meklēja pielietojumu saviem spēkiem un atrada to organizācijās – AK priekštecēs [„Polijas uzvaras dienests” (*Shuzba Zwycięstwa Polski*)], pēc tam pārdēvētā par „Bruņotās cīņas savienību” (*Związek Walki Zbrojnej*), kas savukārt 1942.gada februārī ieguva AK nosaukumu], kuras darbojās Polijas valdības emigrācijā politiskajā vadībā, jo citu, nopietni konkurējošu organizāciju vēl nebija (GL radās tikai 1942.gada janvārī), pēc tam arī pašā AK, vēstures gaita nodarīja lielu pārestību. Viņiem tika atņemts triumfa prieks, savas personīgās un savas organizācijas uzvaras sajūta, jo Polijā kā uzvarētāji rīkojās tie, kuri ne tikai savas pārliecības, bet arī to vai citu apstākļu rezultātā bija karojuši citās vienībās (GL, AL, Polijas armijā). Dabīgi, ka šī vēstures gaitas aizvainoto Polijas patriotu daļa ar neuzticību raudzījās uz AL, Polijas 1. un 2.armijas karavīriem, kreiso partiju, un pirmkārt Polijas Strādnieku partijas biedriem, kurus vairumā gadījumu visas pirmskara un daļēji arī kara pagātnes ietekmē viņi uzskatīja par svešas, Polijas intereses aizskārušas valsts algotņiem.

Poļu vidū pēc kara tika stāstīta anekdote: Diviem poļu karavīriem, kuri katrs bija apbruņots tikai ar divām patronām, tika jautāts: „Jūs redzat, ka no austrumiem pret Jums nāk apbruņots krievs, bet no rietumiem – apbruņots vācietis, uz kuru Jūs šausiet vispirms?” Uz Silēziju nesen pārcēlies polis atbildēja: „Uz vācieti, jo krievi man garantēja jauno dzimteni.” Otrs polis, kurš bija dzimis bijušajās Polijas austrumu provincēs, piemēram – Ļvovā, un zaudējis tur pajumti, atbildēja: „Uz krievu, viņš man atņēma manu dzimteni”. Iespējams, lai pārāk nesaasinātu vecās pretilšķības, bet tikpat iespējams, lai nenonāktu pretrunā ar „divu ienaidnieku” teoriju, pat anekdotē netika jautāts, uz ko karavīrs šautu, ja viņam būtu tikai viena patrona.

Taču daļa no poļu karaspēkā karojošajiem sapņoja ne tikai atjaunot jau bijušo, bet arī mainīt savu un savas dzimtenes likteni, novērst tās negācijas, kuras viņi bija piedzīvojuši pirmskara Polijā. Šī poļu daļa cīnījās ne tikai par nacionālo, bet arī par sociālo atbrīvošanos no agrākajiem apspiedējiem.

Toreizējie priekšstati par sociālo brīvību saistījās galvenokārt ar kreisajām, sociālistiskajām teorijām. Starp tām visredzamāko un visstabilāko vietu Otrā pasaules kara laikā ieņēma marksisms,

bet Eiropas austrumos – tā staļiniskā interpretācija. Tāpēc ar “sanācijas” režīmu neapmierinātie trūcīgo slāņu – strādnieku, bezzemnieku pārstāvji, meklējot savu ideālu teorētisku pamatojumu, visbiežāk nonāca kreiso: sociālistisko un komunistisko partiju piekritēju pulkā. Starp šiem trūcīgo slāņu pārstāvjiem tīri dabīgi bija salīdzinoši maz izglītotu cilvēku, spējīgu uz teorētisku un apzinātu praktisko darbību. Otrā pasaules kara gados var runāt pat par katastrofālu to trūkumu gan no “sanācijas”, gan staļiniskā režīma represijām daudz cietušo poļu komunistu rindās. Parasti pat cilvēki, kuri interesējās par Polijas vēsturi, kā kara sākuma gados pazīstamāko kreisi noskaņotu poļu sabiedrisku darbinieku var nosaukt tikai V. Vasiļevsku. Vēlāk pazīstamie poļu komunistu līderi par redzamiem darbiniekiem auga jau kara gados, cīņās pret saviem pilsoniskajiem politiskajiem pretiniekiem.

Taču 1945.gada pavasarī tieši kreisie spēki kļuva par politiskajiem un militārajiem uzvarētājiem. Tieši viņi arī guva augļus no militārās uzvaras pār nacistiskajiem iekarotājiem, par kuru bija cīnījušies arī viņu politiskie pretinieki. Tieši kreisie spēki panāca savas politiskās koncepcijas – jaunas, it kā sociālistiskas valsts būvniecības realizācijas iespēju. No visām no 18.gadsimta beigām līdz 20.gadsimta vidum aiz robežas radītajām poļu armijām, sākot no J.H. Dombrovska leģioniem līdz V Andersa vadītajai armijai, tikai šī, PSRS radītā Polijas armija sasniedza tos mērķus, kuru dēļ tā bija izveidota: atgriezties dzimtenē ar ieročiem un padzīt ienaidnieku.

Ja nebūtu poļu kreiso spēku iniciatīvas pašā Polijā un arī PSRS, poļi, kuri karoja Rietumos, kara rezultātā varētu vienīgi iegūt vietu kara uzvarētāju rindās Rietumos. Otrā pasaules kara vēsturē viņus pieminētu kā palīgspēkus reizē ar kanādiešiem, jaunzēlandiešiem, dienvidāfrikāņiem u.c., taču viņi varētu palikt bez sava valstiskuma, arī bez kā līdzīga vietai Britu sadraudzībā, kurā nosaukto tautu pārstāvji atgriezās pēc kara beigām. Ja ne Poļu Patriotu savienības, Polijas armijas, KRN, PNAK darbība PSRS un pašā Polijā, jautājumi par tās valstiskumu, robežām varētu tikt risināti faktiski bez pašu poļu līdzdalības, tāpat kā tas notika ar karu zaudējušo Vāciju. Protams, tā ir tikai varbūtība, taču, kalkuleējot spēku samēru, tā laika lielvalstu vadītāju domāšanas veidu, tā šķiet visai reāla.

Kara apstākļos poļu labējo realizētie pretpadomju soļi nevarēja vainagoties panākumiem, tie nesa Polijai tikai ciešanas un zaudējumus. Valdības emigrācijā politiskais kurss, neraugoties uz it kā labajiem nodomiem – saglabāt valsts integritāti un suverenitāti, paglābt to no staļinizācijas, veda strupceļā.

Pirms Otrā pasaules kara un tā sākumposmā milzu kļūdas (un pat noziegumus) ārpolitikā, pārrēķināšanās militārajā plānošanā pieļāva ne tikai Rietumu lielvalstu un PSRS vadītāji (agresora „nomierināšanas” politika, Minhenes vienošanās, Molotova–Ribentropa pakts, nepareiza ienaidnieka triecienu virzienu un laika noteikšana, sava karaspēka pienācīga nesagatavošana karam), bet arī Polijas valdītāji. Jāatzīst, ka viņi nevarētu vieni paši pavērst notikumu gaitu citā virzienā, taču arī viņi pielika savu roku, palīdzot daudzu zemju politiķiem novest Eiropas lielāko daļu nacistu kundzībā. Vispirms dažādu valstu, arī Polijas, politiķu darbības rezultātā (tautām šajos notikumos diemžēl bija otršķirīga loma) karš tika pieļauts, tikai pēc tam tautu milzu pūliņu un upuru rezultātā, kuru izcīnīšanā antihitleriskās koalīcijas politiķiem bija ievērojama loma, taču daudzkārt mazāka kā cīņas smagumu iznesušajām tautām, tajā tika izcīnīta uzvara un nacisms sagrauts.

Kara rezultāts arī nebūt nebija tāds, kādi to gaidīja ar PVE saistītās aprindas. Izrādījās, ka poļu labējo politiķu cerības uz PSRS vājumu un Rietumu sabiedroto spēku un to pārliecinošu uzvaru Otrajā pasaules karā bija nepareizi. Tāpat bija cerējuši daudzi politiķi Rietumos. Kad šie aprēķini neattaisnojās, PSRS izrādījās gana spēcīga un šķīta, ka tā var vienaatnē sagraut Vāciju, tika atklāta Otrā fronte. Taču cerētie panākumi izpalika un hitleriskā Vācija nevis ātri sabruka, bet turpināja karot

nu jau divās frontēs. Rietumu lielvalstīm tas maksāja gan krietnus cilvēku, gan materiālos zaudējumus, gan ietekmes mazināšanos pēckara Eiropā, kuras liela daļa nonāca tiešā PSRS ietekmē. Polijas emigrācijas un pilsoniskās pretošanās kustības vadītāji pašā Polijā zaudēja iespēju brīvi konkurēt ar kreisajiem spēkiem par ietekmi Polijas tautā pēc kara. Jā, salīdzinājumā ar staļinisko totalitārismu pat poļu “sanācijas” laika autoritārisms, nerunājot jau par poļu demokrātisko spēku piedāvājumiem, no poļu tautas attīstības viedokļa šķita daudz cerīgāki. Taču šo cerību zudumā bija vainojams ne tikai staļiniskais režīms PSRS, kuram piepalīdzēja arī poļu kreisie spēki, bet arī poļu pilsonības labējo politiķu kļūdainais politiskais kurss, to nespēja pareizi novērtēt notikumu tendences. Aklus viņus padarīja sen senais naidis pret visu krievisko, arī bezizmēra nacionālisms. Par jebkura kara iznākumu, par tā sekām nākas vainot ne tikai zaudētājus, bet arī uzvarētājus, kuri varēja, bet neizdarīja visu, lai ātrāk gūtu uzvaru vai lai vismaz minimalizētu zaudējumus. To var teikt arī par Polijas valdību emigrācijā un tās sekotājiem pašā Polijā.

Ievērojamais poļu vēsturnieks V. Pobogs-Maļinovskis savā monumentālajā darbā „Polijas jaunākā politiskā vēsture. 1864 – 1945)” (*Najnowsza historia polityczna Polski. 1864-1945*) par galvenajiem Polijas traģēdijas vaininiekiem uzskatīja Ā. Hitleru un J. Staļinu. V. Čērčilam un F.D. Rūzveltam viņš pārmeta to, ka, piekāpjoties J. Staļinam, viņi pārdevuši tam Poliju. Diviem pirmajiem PVE premjerministriem V. Sikorskim un S. Mikolajčikam viņš pārmeta pilnīgu noteiktības trūkumu Polijas interešu aizstāvēšanā. Visiem šiem spriedumiem var iebilst kā vienkāršojošiem patieso sarežģīto situāciju. Kas attiecas uz abu nosaukto PVE premjerministru vērtējumu, pirmkārt jāsaka, ka abus viņus poļu valdošie slāņi tajā brīdī atzina par piemērotākajiem kandidātiem šim amatam, tātad pārmetumu mazspējā pēc būtības bija pelnījusi visa tā laika politiskā elite. Otrkārt, grūti iedomāties nosaukto vietā kādu citu poļu līderi, kurš varētu būtiski mainīt ne tikai Polijas vietu Otrā pasaules kara norisēs, bet līdz ar to ietekmēt arī visas pasaules vēsturi. Pēc autora domām, Otrā pasaules kara noslēgumā atkārtot panākumus, kurus Polijas augšslāņi izcīnīja pēc Pirmā pasaules kara, tie nespētu arī to tik ļoti cienītā J. Pilsudska vadībā. Taču vēsturnieki par šādiem pieņēmumiem pat nediskutē.

Vecā – PVE vara nespēja izpildīt divus galvenos uzdevumus: iekšienē panākt visu nacionālo spēku vienotību cīņā par tautas izdzīvošanu, pret nacistiskajiem okupantiem; starptautiskajā arēnā – nodrošināt sadarbību ar PSRS, kuras spēkiem Polija tika atbrīvota no okupantiem, un bez kuras kaut minimāla atbalsta vecā vara nespēja noturēt savas pozīcijas pret otras – poļu kreiso varas spiedienu. Laikam ejot, arvien skaidrāk kļuva redzams, ka līdzšinējo PVE realizēto spēku taupīšanas politiku pati dzīve, poļu nacionālās izdzīvošanas intereses ir atmetušas, ka cerības uz Rietumu sabiedrotajiem, noraidot sadarbību ar PSRS nav attaisnojušās. Turpretī Polijas Strādnieku partijas kurss uz nacionālo uzdevumu atrisināšanu sadarbībā ar PSRS arvien vairāk pierādīja savu pamatotību. To visu ievērojot, Varšavas sacelšanās īstenošana tai nelabvēlīgos apstākļos bija Polijas valdības emigrācijā, AK pavēlniecības izmisuma solis – pēdējais it kā cerīgais mēģinājums pierādīt savas tiesības runāt visas poļu tautas vārdā. Kad tas beidzās neveiksmīgi, PVE, lai kaut daļēji īstenotu savus mērķus, tāpat kā nacistiskās Vācijas vadītāji, varēja cerēt tikai uz brīnumu vai antihitleriskās koalīcijas sašķelšanos.

Krievu publicists, vēsturnieks A. Burovskis uzskata, ka absolūti visas Eiropas valstis Otrā pasaules kara laikā līdz ar savu nacionālo, arī civilizāciju karu izcīnīja arī savus pilsoņu karus – karus starp vienas valsts pilsoņiem, kuriem bija dažāda politiskā pārliecība un dažādi priekšstati par vēlamo nākotni. Un daudzās valstīs pilsoņu karš bija ne mazāk nežēlīgs kā nacionālais karš. Vismaz par Poliju un Padomju Savienību šim secinājumam var piekrist.

Nacistiskā okupācija Polijā kļuva par vēsturisku pārbaudījumu visiem politiskajiem spēkiem – politiskajām partijām un grupējumiem, kuri pretendēja uz tautas vadību kā kara, tā pēckara periodā. Viennozīmīgi šo pārbaudījumu neizturēja “sanācijas” atbalstītāji, kuri nespēja iedomāties nākotnes Poliju citādi, kā pirmskara Polijas vienkāršu turpinājumu. “Sanācijas” politiķi savā tieksmē arī turpmāk realizēt pirmskara politiku nonāca pretrunā gan ar realitāti, gan ar poļu tautas interesēm.

Daudz kļūdu pieļāva arī visas citas partijas, kā pilsoniski-demokrātiskās, tā kreisi-revolucionārās. Poļu demokrātiskie spēki lielā mērā rīkojās vadīti no ideālistiskiem priekšstatiem par politisko cīņu, par starptautiskajām tiesībām, to rīcību vairāk noteica mērķu pievilcīgums (Polijas brīvība un neatkarība, maksimāli izdevīgas robežas) nekā pragmatiski apsvērumi par to sasniegšanas iespējām. Tāpēc viņu praktiskā darbība, īpaši pēc V. Sikorska nāves, mīksti izsakoties, bija ne visai veiksmīga.

Demokrātu ilgstošās svārstības starp “sanācijas” laika autoritārajiem spēkiem un propadomiski noskaņotajiem komunistiem, ar nokavēšanos atnākusī izpratne, ka nāksies tomēr sadarboties ar staļinisko Padomju Savienību, novēlota pozīcijas izvēle noveda pie komunistu nostiprināšanās jaunveidojamās varas struktūrās, demokrātu izredžu iedragāt to stāvokli krasas samazināšanās. Iespējams, ka poļu demokrātisko politisko spēku ātrāks izlīgums ar poļu kreisajiem, sadarbības ar Padomju Savienību ātrāka izvēršana radītu labvēlīgāku iespējamību Polijas attīstībai demokrātijas virzienā, līdz ar to tiem būtu lielāka ietekme pēckara Polijā. Tiesa, vai gadījumā, ja poļu demokrātiskie spēki vismaz jau gadus divus pirms nacistiskās Vācijas sakāves būtu pareizi prognozējuši notikumu attīstību un ņēmuši savās rokās sadarbību ar PSRS, bet nevis ļāvuši to pārņemt komunistiem, kaut kas valsts liktenos mainītos; vai Polija varētu, neraugoties uz staļiniskā režīma iejaukšanos valsts iekšējās lietās, sākt iet demokrātijas ceļu, bet neiekrist no “sanācijas” autoritārisma staļiniskajā totalitārisma, pārliecinoši atbildēt nav iespējams. Pēc autora domām visticamāk, ka, Otrā pasaules kara noslēguma posmā pastāvēt esošajam starptautiskajam militāri-politiskajam spēku samēram, nedz poļu demokrātiskie spēki, nedz kreisie diez vai varēja ko būtiski mainīt notikumu attīstības gaitā par labu Polijas interesēm. Arī izraisoties Aukstajam karam, pastāvēt staļiniskajam režīmam Padomju Savienībā, diez vai Polijai ar kreisi-demokrātisku valdību priekšgalā izdotos izvairīties no staļinizācijas un sovjetizācijas. Droši vien J. Staļins ar vietējo komunistu daļas atbalstu tik un tā panāktu Polijas iekļaušanu t.s. „sociālisma sistēmā”, taču tad poļu politiķi, būtu izdarījuši daudz vairāk, lai novērstu šādu attīstību, nekā tas notika realitātē.

Atšķirībā no PVE politikas, kura veda uz PSRS un pārējo antihitleriskās koalīcijas valstu konflikta izraisīšanu, PSP politika, balstoties uz sadarbību, pat pakļaušanos PSRS, stiprināja antihitlerisko koalīciju un ar to veicināja uzvaras pār nacismu izcīnīšanu, ātrāku Polijas atbrīvošanu.

Jāņem vērā, ka staļiniskā PSRS vadība Lielā Tēvijas kara gaitā atvirzīja šķiru cīņas lozungus, runāja par tautu nacionālajām interesēm, kaimiņtautas centās piesaistīt arī ar „slāvu kopējās lietas” lozungu. Šī „jaunā panslavisma” politika tika sākta realizēt jau 1941.gadā, kad oktobrī Maskavā tika radīta Visslāvu komiteja. 1945.gada 3.-4.martā Sofijā notika Slāvu sanāksme (*собрание*). Par tās mērķi bija pasludināta „visu slāvu tautu apvienošana uz pilnīgas līdztiesības pamatiem”. Taču sanāksmes materiālos bija uzsvērtā „krievu tautas un Padomju Savienības” vadošā loma „slāvu tautu un visu citu tautu atbrīvošanā no vācu jūga”, kā arī norādīts, ka „pirmo reizi slāvu tautu vēsturē tās ir apvienojušās cīņā pret kopēju ienaidnieku dižās Padomju Savienības vadībā”. J. Staļins sarunās ar slāvu valstu vadītājiem, piemēram, 1945.gada 28.martā ar E. Benešu un 1945.gada 28.oktobrī ar dienvidslāvu un bulgāru delegāciju, uzsvēra „jaunā” slavofilisma atšķirību no „vecā”, vēl no XIX gadsimta vidus pastāvošā slavofilisma: „Vecie slavofili prasīja visu slāvu apvienošanu krievu cara vadībā”, tagad mēs „jaunie slavofili – ļeņinieši stāvam nevis par apvienošanu, bet par slāvu tautu savienību.” Taču pēc būtības padomju vadības „jaunais slavofilisms” bija nekas cits, kā „padomju” slavofilisms, virzīts uz propadomisku režīmu iedibināšanu slāvu zemēs. Šo politiku atklāja J. Staļina vārdi 1945.gada 11.aprīlī, tiekoties ar dienvidslāvu delegāciju: „Šajā karā tas, kurš ieņem teritoriju,

iedibina tur, kur nonāk viņa armija, savu sociālo sistēmu”. Tā kara beigās slāvu kopības ideja ieguva praktisku, sociāli-politisku pielietojumu.

Briesmas, draudošas visas poļu nācijas eksistencei, it kā vajadzēja atbīdīt otrajā plānā dažādo šķiru, politisko grupējumu savstarpējās cīņās. Taču izrādījās, ka, šīs grupas nebija gatavas pilnībā atteikties no savu interešu aizstāvēšanas līdz vispār nacionālā uzdevuma – nacistu sakāves sasniegšanai. Polijas Tautas Republikas laikā iznākušajos vēsturnieku darbos pārmetumi par savu interešu stādīšanā augstāk pār nacionālajām, nevēlēšanos atteikties no savām privilēģijām tautas labā tika izvirzīti galvenokārt mantīgajām šķirām. Turpretī proletariāta un citu trūcīgo intereses, kā tika apgalvots, pilnībā sakritušas ar nacionālajām. Šodien nākas konstatēt, ka, padodoties komunistu un arī citu kreiso spēku vadībai, arī nemantīgie iedzīvotāji nepamatoti savas parasti tikai tuvākās, ne vienmēr pareizi saprastās, intereses identificēja ar visas nācijas interesēm. Tā, pieņemot staļiniskās PSRS palīdzību pret saviem politiskajiem pretiniekiem, kreisajiem un viņu atbalstītājiem nācās pieņemt arī lielu daļu staļinisko varas realizēšanas metožu, kas nācijai traucēja sasniegt labklājību, demokrātiju, sociālo taisnīgumu.

Arī poļu patrioti no kreisās nometnes, iespējams, savukārt spēja vairāk izdarīt dzimtenes labā, taču, pēc autora domām, salīdzinājumā ar labējiem politiķiem, īpašus pārmetumus viņi nav pelnījuši, jo pirmskara periodā “sanācijas” režīma un staļinisko represiju PSRS rezultātā bija novājināti daudz vairāk nekā “sanācijas” vajātie demokrātiskie un galēji labējie, nacionālistiskie spēki. Arī turpmāk kreisie (komunisti un gatavie ar viņiem sadarboties) darbojās sarežģītos, gan nacistu, gan staļiniskā režīma PSRS, gan savu, poļu labējo uzspiestos apstākļos. Galvenie Polijas grūtību cēloņi kara periodā bija kā kaimiņvalstu totalitāro, tā arī sava autoritārā pirmskara režīma, kara laikā darbojošos labējo spēku izraisīti.

Kara noslēguma, ārējās un iekšējās politiskās cīņas saasinājuma posma spaidu apstākļos nonākušo ierindas Polijas iedzīvotāju izvēles iespējas bija ierobežotas:

- vai nu atbalstīt PVE, kura bijušo valsts austrumu teritoriju, bet patiesībā – savas varas saglabāšanas vārdā bija gatava uzsākt jaunu konfliktu ar PSRS, pat riskējot ar Trešā pasaules kara izraisīšanu;
- vai pakļauties staļiniskajam politiskajam diktātam, tautas vairākumam kreisā mazākuma uzspiestajai t.s. „sociālistiskā ceļa” izvēlei;
- vai meklēt trešo pozīciju – parasti tā bija noskatīšanās kā divu totalitāro režīmu armijas (un arī Polijas armija) cīnās par viņu dzimtenes teritoriju, pašiem cenšoties palikt ārpus notikumiem.

Šo dilemmu risināt, spriest par šo attīstības ceļu izvēli nācās notikumos iesaistītajiem cilvēkiem. Mūsdienās ir viegli secināt – kara gados nacistiskā Vācija nodarīja Polijai tādu ļaunumu, ar kuru nekādi nevar salīdzināt staļinisko padomju iestāžu nodarījumus. Autors uzskata, ka šādos apstākļos vissaprātīgākais bija censties saglabāt savu ģimeni, savu tautu, savu valsti, iespējamības robežās tai palīdzēt, reizē cīnoties arī pret nacismu kā draudu visai cilvēcei.

Taču kara notikumos ierautie, daudz cietušie poļi reti kurš bija gatavi spriest un rīkoties aukstasinīgi. Tiem bija grūti ar vēsu prātu vērtēt jau redzamos kara rezultātus, vēl grūtāk – prognozēt notikumu attīstību, izvērtēt abu „mūžīgo” Polijas ienaidnieku bīstamību tai. Nogaidīt cīņas iznākumu, pakļauties tai brīdī stiprākajam daudziem neļāva arī gadsimtiem ilgās nacionālās atbrīvošanās cīņas tradīcijas, varētu pat teikt – poļiem raksturīgais nacionālais lepnums. Tāpēc vēl jo lielāka kļuva politiķu atbildība par viņu lēmumiem, kuru izpildē tika iesaistītas plašas masas.

Daudzi poļi mūsdienās uzskata, ka 1945. gada uzvaru karā Polijai nenākas uzskatīt arī kā savu uzvaru, jo Polija nokļuva PSRS ietekmē. Tā, 2005. gadā Polijā tikai 27 % sabiedrības uzskatīja, ka

viņu valsts uzvarēja Otrajā pasaules karā, 33% tam piekrita daļēji, 22 % respondentu šo apgalvojumu noliedza, bet 18% nebija noteikta viedokļa.

Jau XX gadsimta 90.gadu sākumā poļu vēsturnieku vidū izvērsās strīdi, vai Poliju var pieskaitīt kara uzvarētājiem, vai arī karš tai bija politiski zaudēts, jo tas, kaut Polija karoja antihitleriskās koalīcijas pusē un pēc karavīru skaita, kas piedalījās tās cīņās, ieņēma vietu pēc antihitleriskajām lielvalstīm, atnesa tai tikai formālu neatkarības atgūšanu.

Daudzi poļu vēsturnieki tieši runā par to, ka Polija karu zaudēja un nevarēja atjaunot neatkarību. Piemēram, Polijas Nacionālās piemiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) līdzstrādnieks K. Krajevskis radio „Brīvība” raidījumā 2015. gada 8. maijā paziņoja: „Polijai kara beigas Eiropā nebija tādas kā citām tautām un valstīm. Mums karš beidzās ar zaudējumu. Mūsu Rietumu sabiedrotie mūs nodeva, pametot Padomju Savienības saplosīšanai. Ne tikai mūs, bet vēl solidu Eiropas gabalu”. Tādus apgalvojumus nākas dzirdēt vēl šobaltdien.

Poļu presē nereti pavīd ideja, ka Polijas un citu Austrumeiropas zemju teritorijās Otrā pasaules kara laikā karoja divi totalitāri režīmi, bet šo zemju tautām šīs cīņas iznākums bija vienaldzīgs, tās tikai cīnījās par savu nacionālo valstu atjaunošanu. Ar to tiek aizmirsts, ka pret nacismu cīnījās daudzas, arī Rietumu demokrātiskās valstis, jo ne velti to sauc par Pasaules karu. Šajā karā pret nacismu, uzvaras pār to izcīnīšanā piedalījās arī Polijas un citu Austrumeiropas okupēto valstu tautu ievērojama daļa. To pienesums kopējā uzvarā bija dažāds, bet tieši šī kopējā uzvara izšķīra pasaules, Eiropas, arī Polijas likteni. Nepiepildījās Ā. Hitlera pasaules iekarošanas un veselu tautu iznīcināšanas plāni.

Kā 2009.gadā rakstīja Krievijas Federācijas ārlietu ministrs S. Lavrovs, pat Aukstā kara laikā neviens nekad nemēģināja nostādīt vienā līmenī nacistu režīmu un Staļina diktatūru, kā tas tiek darīts mūsdienās. „Nevienam neienāca prātā salīdzināt nacistu draudus, kas nozīmēja visu tautu paverdzināšanu un iznīcināšanu, un Padomju Savienības politiku, kas izrādījās vienīgais spēks, kurš sākumā spēja pretoties hitleriskās Vācijas kara mašinai, bet pēdējā posmā – nodrošināt tās sakāvi, kas tika paātrināta, lai arī ar novēlotu, Otrās frontes atklāšanu 1944. gadā. Šo atšķirību labi saprata tie, kas gaidīja atbrīvošanos no nacisma, tie, kuriem Sarkanās armijas virzības temps bija dzīvības un nāves jautājums.”

Šodien tie, kas šajā cīņā nepiedalījās, aizstāvēja citus mērķus, un viņu mantinieki labprāt mazinātu uzvaras nozīmi, attaisnojot savu toreizējo nostāju, un ar to nobīdot malā kā politiskus konkurentus to cilvēku idejiskos mantiniekus, kuri reizē cīnījās kā par nacionālajām, tā arī vispārcilvēciskajām vērtībām. Arī Polijā, izceļot nevis nacisma uzvarētāju, bet „nacionālo”, ļoti bieži arī nacionālistisko spēku, pat nacistu līdzskrējēju un pakalpiņu veikumu cīņā pret „divām okupācijām”, atkal tiek mēģināts likt šķēršļus tautu sadarbībai, cerot atkal un atkal izspēlēt „nacionālo kārti” cīņā par varu.

Mūsdienu poļu vēstures mācību grāmatu autori, runājot par 1944.–1945. gada notikumiem, izvairās lietot terminu „atbrīvošana”. To izmanto reti, min tikai saistībā ar poļu bruņotajiem formējumiem. Tas tiek pamatots ar to, ka Otrajam pasaules karam beidzoties, Polija brīvību nesaņēma. Poļu mācību grāmatu autori apšaubā to, ka Polijai karš beidzās 1945. gada maijā, jo tās teritorijā palika padomju karaspēks. Tiek uzsvērts, ka PSRS kara rezultātā ieguva plašas teritorijas, tai skaitā uz bijušo Polijas apgabalu rēķina. Mācību literatūrā tiek pausta tieša neapmierinātība ar Polijas pēckara robežām, pie tam ne tikai austrumu, bet arī rietumu. Uzstājīgi tiek atkārtota doma, ka J. Staļins tīšuprāt radīja strīdus ābolu starp Vāciju un Poliju, lai radītu pēdējās atkarību no PSRS. Pie tam galvenais vaininieks poļu nelaimēs šādu autoru acīs bija Padomju Savienība. Lai to attēlotu kā

galveno poļu ciešanu cēloni, mācību grāmatās uzmanība mērķtiecīgi tiek koncentrēta uz Katiņas traģēdiju, poļu deportācijām, bet nevis, piemēram, uz ukraiņu nacionālistu noziegumiem Volīnijā.

Var teikt, ka mūsdienu Polijā vēstures mācīšanas uzdevums ir pārliecināt jaunās paaudzes, ka Polija Otrajā pasaules karā neuzvarēja, galīgu uzvaru poļi guva tikai 1989. gadā, bet 1945. gadā sākās jauna, nu jau padomju okupācija. Tas, ka „okupanti” kaujās par Polijas (mūsdienu robežās) atbrīvošanu no nacistiem zaudēja 600 000 kritušos, vairāk nekā 1 miljons 400 tūkstošu tika ievainoti un sakropļoti, mūsdienu ideoloģisko shēmu autoriem neko nenožīmē, jo tie taču bija „okupanti”. Šāda vēsturiskās atmiņas pārveide nes savus rezultātus. 2014. gadā veiktās socioloģiskās aptaujas parādīja, ka jau tikai katrs piektais polis uzskatīja, ka Polija Otrajā pasaules karā uzvarēja. Tādejādi šodien poļu vairākums sevi uzskata par „zaudētājiem uzvarētāju rindās”. Līdz ar to tiek noniecināta arī visu poļu, kritušo cīņā pret nacismu, piemiņa.

Noteikti jāiebilst pret termina „okupācija”, lietošanu attiecībā uz Polijas un PSRS attiecībām pēc Otrā pasaules kara. Okupācijas juridiskais skaidrojums tika noformulēts 1907. gada Hāgas konvencijā. Saskaņā ar konvencijas 42. pantu, teritorija ir okupēta, kad tā ir pakļauta naidīgas armijas faktiskai pārvaldei. XX gadsimtā starptautiski tiesiskajā praksē ir nostiprinājusies termina „okupācija” izpratne kā citas valsts teritorijas sagrābšana ar bruņotu spēku un savas militārās pārvaldes ieviešana tajā.

Attiecībā uz Polijas pēckara reālījām šis termins nu nekādi nav lietojams, jo padomju un Polijā pastāvošie politiskie režīmi darbojās kā sabiedrotie, kaut to attiecībās valdīja asimetrija: PSRS uzstājās hegmona, bet Polija – satelīta lomā, un Polijai divreiz pēckara vēstures periodā (1956. un 1980. gadā) tik tiešām draudēja (bet tikai draudēja, nevis tika īstenota!) padomju militāra intervence un, iespējams, pat okupācija. (Salīdzinājumā ar Poliju mūsdienās daudz lielākas tiesības runāt par okupāciju ir Vācijai, Japānai, Dienvidkorejai, kur līdz pat šai dienai izvietotas ASV militārās bāzes.) Okupācijas režīmu skaidri izteikta pazīme ir okupēto valstu iedzīvotāju tiesību zaudēšana. Polijas iedzīvotājiem faktiski bija pat lielākas iespējas ietekmēt savas varas iestādes nekā PSRS iedzīvotājiem, kur staļinisma bija laidis daudz dziļākas saknes. Polijas suverenitāte bija ierobežota, taču apgalvot, kā to dara daži Polijas politiķi, ka Polijā izveidotais režīms turējās tikai „uz padomju durkļiem”, ir kļūst situācijas vienkāršojums.

Polijas iedzīvotāju tiesības ierobežoja nevis ārējā (padomju) vara, bet pašu poļu kreiso (gan ar padomju atbalstu, bet ne vairāk) radīts un īstenots režīms. Par kādu okupāciju gan var šeit runāt?

Poļu vēsturnieks un politiķis V. Rošovskis atzīmējis: „Mēs [poļi] šo datumu [8., 9. maiju] neatzīstam kā oficiālu uzvaras dienu, neatzīmējam to ar īpašu svinīgumu. Bet daži tieši to uztver kā sakāves dienu.” Pats V. Rošovskis spriež, ka uzvara pār nacismu deva atbrīvošanu no Hitlera, „taču tai pat laikā atnesa paverdzināšanu. Izejot no tā, es sliecos to nosaukt par „sakāvi uzvarētāju nometnē”. Es sacītu, ka pēc būtības mēs zaudējām šo karu, kaut atradāmies sabiedroto nometnē. Mēs atceramies, ka mums mainīja teritoriju, tas nozīmē – mēs zaudējām teritoriālo nedalāmību. Un to izdarīja uzvarētāji pēc kara. Viņi mainīja mūsu valsts iekārtu. Vieni sabiedrotie pieļāva, lai citi sabiedrotie mums uzspiestu savu sistēmu un padarītu mūs atkarīgus no sevis. Mēs iznācām no Otrā pasaules kara kā vasaļvalsts. Mēs zaudējām neatkarību.” Uzvaras dienu pēc šī vēsturnieka viedokļa nav jāsauc par uzvaras dienu, bet kara beigu dienu, jo poļi tika atbrīvoti un paverdzināti vienlaikus. V. Rošovskis, tāpat kā daudzi viņa poļu kolēģi, cenšas pierādīt, ka poļi, kuri cīnījās pret nacismu Otrajā pasaules karā, nevēlējās lai viņu dzimtene būtu nepilnvērtīga, nedemokrātiska vasaļvalsts, kāda tā kļuvusi kara rezultātā.

Lai apstiprinātu savus vārdus viņš nosauca proporciju, ka AK „zvērestu nodeva 350 tūkstošu karavīru”, bet AL – 10 tūkstoši. (Jāsaka, ka skaitļi ir tendenciozi „piefrizēti”, AL pēc dažiem vērtējumiem skaitījās līdz pat 50 tūkstošu cilvēku. Turpretī liela daļa AK „zvērestu nodevušo” ilgstoši „stāvēja ar šauteni pie kājas”, kad GL un AL jau no sākotnes uzturēja aktīvas cīņas kursu. Bez tam daudzi no AK kaujiniekiem zaudēja dzīvību vai vismaz brīvību AK vadības katastrofāli kļūdaino lēmumu rezultātā operācijas „Burza” un īpaši Varšavas sacelšanās gaitā.) Jāpiekrīt, ka tik tiešām poļu vairākums, pie kura jāpieskaita gan kreisi noskaņotie, arī AL cīnītāji, gan jo daudzi PVE piekritēji, nevēlējās, lai viņu dzimtene būtu nepilnvērtīga, nedemokrātiska vasaļvalsts. Taču par to, ka tā tāda uz vairākām desmitgadēm kļuva, jānes atbildība ne tikai „vieniem sabiedrotiem” un „citiem sabiedrotiem”, bet lielā mērā arī pašu poļu starpkaru laikā pie varas tikušajai un kara laikā to atdot negribošajai poļu labēji noskaņotajai elitei.

V. Roškovskis uzskata, ka poļu karavīri, kuri Polijā ienāca no austrumiem, piedalījās gan uzvaru pār nacistiem izcīnīšanā, taču „šīs uzvaras nenesa nekādus [poļiem vērtīgus] rezultātus”. „Kara beigu gadadienā ir jāatceras poļu upuri, bet jāsaka, ka tie bija veltīgi ģeopolitiskās situācijas dēļ.” (Ja vēsturnieks raksta, ka nācijas izdzīvošana nav „nekāds rezultāts”, tad jājautā, ko gan var saukt par tādu? Ja ignorē Polijai agrāk nepiederējušu zemju pievienošanu, kas tika panākta galvenokārt pateicoties J. Staļinam, tad jājautā, vai minētais vēsturnieks un mūsdienu Polija ir atteikušies no agrākās šlahtas ideāliem par valsti „no jūras līdz jūrai?” Ja ir, tad kāpēc nedeklarē atteikšanos no „nekādiem” uzvaras rezultātiem karā?)

Kad 2005. gada 27. janvārī Osvencimas atbrīvošanas gadadienā tur notika šim notikumam veltītas svinības ar daudzu valstu (tai skaitā ASV, Izraēlas, Krievijas, Polijas, Ukrainas) augstāko amatpersonu dalību, ievērojamais poļu žurnālists V. Lukasevičs žurnālā „*Wprost*” (“Tieši”) rakstīja, ka „likteņa ironijas pēc, tai pat laikā, kad padomju karavīri atbrīvoja koncentrācijas nometni, miljoni nelaimīgo tika deportēti, mocīti un nogalināti GULAG-s nometnēs ...”. Taču ar šo nenoliedzamo vēsturiskās patiesības konstatējumu ne šis poļu publicists, ne pretkrieviski noskaņotie poļu vēsturnieki, ne daudzi poļu politiķi nespēj apstrīdēt faktu, ka tieši padomju karavīri bija tie, kuri atbrīvoja Poliju no nacistiem un nav viņu vaina, ka to neizdarīja pati poļu tauta, kuru viņas vadītāji bija noveduši līdz 1939. gada septembra sakāvei, vai Rietumu sabiedrotie, kuru vadītāji, pamatoti taupot savu karavīru dzīvības un izmantojot PSRS staļiniskās vadības politiskās ambīcijas, kara lielāko smagumu novēla uz padomju cilvēku pleciem.

Kā jau teikts, ne jau tikai ģeopolitiskā situācija vien, bet arī poļu valdošais slānis bija vainojams, ka daudzi poļu upuri „bija veltīgi”. Autors par pārliecinošāku atzīst viedokli, ka, lai gan Polija zaudēja Vācijai karu 1939. gada septembrī, 1945. gadā tai tomēr bija visas tiesības uzskatīt sevi par vienu no uzvarētājiem karā, neraugoties uz tām politiskajām sekām, kuras Centrālajai un Dienvidaustrumu Eiropai nesa Sarkanās armijas nonākšana to teritorijās.

Latviešu vēsturnieks Kaspars Zellis pamatoti raksta: „Viens no svarīgākajiem vēsturisko apziņu veidojošajiem stūrakmeņiem ir brīvības jēdziens. Jēdziens ir pietiekami izplūdis, lai to būtu iespējams traktēt dažādi un attiecināt uz visdažādākajiem sabiedrībai un indivīdam nozīmīgiem lielumiem: individuālo, politisko, pilsonisko, nacionālo, reliģisko, uzskatu, ekonomisko, juridisko u.c. brīvību. Jēdziena nekonkrētība ļauj ar to manipulēt, lai sasniegtu noteikta adresātu loka simpātijas. Tikpat komplicēta ir arī atbrīvošanas retorika, kura iedarbojas uz sabiedrību vēl spēcīgāk, jo tās mērķis ir izraisīt pateicības jūtas par atbrīvošanas faktu, kas dod iespējas papildu manipulācijām.” Piekrītot teiktajam, Polijas gadījumā jāņem vērā, ka PSRS praktiski nevarēja sakaut Vāciju, neatbrīvojot Poliju. Būtu Polijas vietā cita valsts vai vispār neapdzīvota teritorija, tik un tā Sarkanajai armijai ceļā uz Berlīni nāktos virzīties caur to. Taču tas nekādi nevar apstrīdēt faktu, ka tieši Sarkanā armija, nesot

milzu upurus, atbrīvoja Poliju un, tas kādam patīk vai nepatīk, objektīvi ir pelnījusi „pateicības jūtas par atbrīvošanas faktu”, kaut arī tas „dod iespējas papildu manipulācijām.”

Autoritatīvais mūsdienu poļu diplomāts un zinātnieks A. Rotfelfds uz jautājumu, kā tad tika uzņemta Sarkanās armijas ienākšana Polijas teritorijā – kā atbrīvošana vai jauna okupācija, devis atbildi, kuru ir vērts citēt: „...nospiedošam vairākumam – tai skaitā arī man kā bērnam – šis notikums, neraugoties ne uz ko, bija glābiņš. Ja tajā karā Vācija uzvarētu, miljonus cilvēku gaidīja neizbēgama nāve. Poļu sabiedrībā pārsvarā bija apziņa, ka to likteni, kuru Otrā pasaules kara laikā izcietu ebreji, varēja tāpat sagaidīt arī liela daļa poļu un citu Vidus un Austrumeiropas tautu. Atbilstoši hitleriešu koncepcijai poļiem bija jāklūst par „vergu tautu”. Nedaudzi no mūsdienu jaunajiem cilvēkiem apzinās, kas bija vācu okupācija Polijā, īpaši to nesaprot Rietumeiropas un Savienoto Valstu iedzīvotāji. Polijā bija aizliegta augstākā izglītība. Poļiem bija tiesības tikai uz sākumizglītību. Bija jāiemāca viņi tikai lasīt un rakstīt. Lasīt – lai saprastu vācu rīkojumus, ievērotu tos un izpildītu „kungu tautas” (*Herrenvolk*) norādījumus. Bija aizliegta jebkāda apmācība, kaut nedaudz pārsniedzoša sākumskolas līmeni. Kara beigās poļiem nozīmēja izglābšanos no nāves – izdzīvošanu. Vienlaikus cilvēki bija nobažījušies un nobijušies par to, ko nes sev līdzī jaunā vara. Sarkanās armijas atnākšana bija glābiņš, taču reizē tas nozīmēja ārējas lielvalsts uzspiestu varu.” Profesors A. Rotfelfds atzina: „Pēc Sarkanās armijas ienākšanas poļu zemēs tur dominēja nedrošības un neizbēgamu pārmaiņu gaidīšanas atmosfēra. Vieni baidījās no šīm pārmaiņām, jo zināja, ka tās būs sistēma, uzspiesta Polijai un poļiem, – no otras puses, cerības viesā tas, ka vāciešu vairs nav, ka nebūs masu slepkavību, tvarestīšanu, nāves nometņu un izsaukumu piespiedu darbos [...] Daudzi toreiz uzskatīja, ka karš ir beidzies, ir jāatjauno valsts. Un kaut arī tādi cilvēki saglabāja kritisku distancētību pret jauno iekārtu, viņi pilnībā veltīja sevi darbam. Tas pirmkārt attiecināms uz zinātniekiem un kultūras cilvēkiem, arhitektiem un strādniekiem. Svarīgu nozīmi ieguva arguments, ka jebkurā gadījumā viņi tomēr ir poļi, ka tā tomēr ir Polija. Jā, cita Polija, atkarīga no Krievijas, taču neraugoties ne uz ko, Polija.”

Līdzīgas atziņas un vērtējumus, kurus par neobjektīviem diezin vai kāds uzdrošināsies nosaukt, ir izteikuši daudzi cilvēki, kas piedzīvoja uzvaru karā, piedalījās tās izcīnīšanā.

Šai grāmatā jau pieminētais M. Edelmans, sacelšanās Varšavas geto, vēlāk Varšavas sacelšanās dalībnieks, pēc kara cilvēks ar lieliem nopelniem demokrātijas Polijā tapšanā, dzīves beigās secināja: „Es zinu, ka pie krieviem bija slikti: terors, visādas draņķības un kolhozi. Taču viņi kaut neteica, ka tu esi *untermensch* [vācu zemcilvēks], gluži pretēji [teica], ka tu esi cilvēks. Tad tev ir pavisam cita pašsajūta. Bet pārtikas nav, kā mums skaidroja, tāpēc, ka apkārt valda nabadzība. Tāpēc nav taisnība, ka 1945 vai 1946. gadā cilvēki uzskatīja, ka krievu atnākšana nozīmē verdzību. Varbūt, [tā uzskatīja] politiķi – Okuļickis, PPS [] Bet iedzīvotāji priecājās, jo beidzot varēja ar atvieglojumu uzelpot un atkal uzsākt samērā normāli dzīvot.” Kā rakstīja poļu filozofs un vēsturnieks B. Lagovskis: „Varbūt arī Padomju Armija Poliju neatbrīvoja, – es neuzstāju uz šī vārda lietošanu, – taču tas, ka tā izglāba poļus, nav apšaubāms.”

Arī daļa mūsdienu poļu vēsturnieku noliedz to, ka Sarkanās armijas ienākšanu poļu tauta tolaik uztvēra kā „otru okupāciju”. Kā uzsvēris A. Friške, nevar apgalvot, ka Sarkanās armijas atnākšanu poļu iedzīvotāju nospiedošs vairākums uztvēra kā „vienas okupācijas nomaiņu ar citu”. Pie tam viņš atzīmē, ka liela loma pretpadomju noskaņojumu vājināšanā bija Varšavas sacelšanās katastrofai, kuras ideologi bija idejas par neizbēgamu „padomju okupāciju” galvenie iedvesmotāji. Par to pašu runā arī viena no „klasiskiem” darbiem par pirmajiem pēckara gadiem autore K. Kerstena. Tiesa, šī vēsturnieku grupa neveido vairākumu, taču tā pastāv un aktīvi publicē savus darbus.

Jau krietnu laiku pēc „sociālistiskā” režīma likvidēšanas 2 000. gadā kādā intervijā otrais PTR un pirmais atjaunotās Polijas Republikas prezidents V. Jaruzelskis par 1944.–1945.gadu, kad padomju armija iegāja poļu zemēs, paziņoja: „Tagad daudziem ir priekšstati, ka vienu okupāciju nomainīja cita. Pēc manas pārliecības, tas ir ne tikai nepatiesi, bet arī dumji. Bet Polijai kaitīgi. Jo mums krievu kara veterānu, bijušo karavīru, viņu ģimeņu vidū bija uzticami draugi. Un viņi ar lepnumu atkārtāja: mēs atbrīvojām Poliju. Bet tagad bieži dzird par sevi: jūs neesat atbrīvotāji, bet okupanti. Tāpēc mēs varam zaudēt draugus, kaut mēs kopā ar viņiem varētu attīrīt pagātnes aizgruvumus, kas pieblīvēti jaunu poļu-krievu attiecību ceļā. Izlaužot šo ceļu, norobežojoties no pagātnes meliem un dubļiem, mums nav tiesību aizmirst par tiem 600 tūkstošiem padomju karavīru, kuri krita mūsu zemē un ir tajā apglabāti. Savu pozīciju es ne vienu reizi vien esmu izteicis publiski. Pie tā piebildīšu: kādreiz par Padomju Savienību varēja un drīkstēja runāt tikai labu vai vispār nerunāt, šodien par Krieviju pieņemts runāt tikai sliktu vai vispār nerunāt. Nevaru pieņemt ne agrākos, ne tagadējos „vai – vai.”” Arī 2005.gadā intervijā vācu avīzei „Die Welt” (“Pasaule”) V. Jaruzelskis vēlreiz uzsvēra: „...Hitlera uzvara nozīmētu mūsu tautas iznīcināšanu. Padomju armija atnesa mums atkarību, bet tā arī izglāba mūs no iznīcināšanas”. Pēc autora domām, tie ir patiesi vārdi, lai arī kas tos būtu izteicis.

Ir taisnība V. Jaruzelskim, apgalvojot, ka tie, kas karoja pret „abiem okupantiem” uzreiz, savu cīņu zaudēja. Tie, kuri cerēja kaut ko panākt savas nācijas labā, sadarbojoties ar nacistiem, un karojot pret PSRS, izdarīja nepareizu izvēli. Faktiski cīņa pret vienu antihitleriskās koalīcijas dalībnieku nozīmēja cīņu pret visu koalīciju.

Ir jāatzīst, ka toreiz dzīvojošo rīcībā nebija pilnas informācijas par nacistiskās Vācijas politiku pret citām tautām. Tikai pēc kara kļuva pieejami dokumenti, par to, kādu likteni pakļautajām „neāriešu tautām” gatavoja nacisti. Tiesa, Ā. Hitlera darbā „*Mein Kampf*” (Mana Cīņa) fīrers jau skaidri bija nosaucis poļu tautas ģermanizācijas ideju par nepareizu, atzīstot tikai Polijas zemes ģermanizāciju ar vācu kolonistiem, taču tie poļi, kuri tolaik svārstījās par to, kāds ienaidnieks Polijai ir briesmīgāks – nacistiskā Vācija vai staļiniskā PSRS, un par tādu uzskatīja PSRS, toreiz nezināja visu patiesību par Ā. Hitlera nākotnes plāniem un, padodot nacistiskajai Vācijai vienu pirkstiņu, arvien dziļāk ieslīga tās apkampienos. To var izskaidrot. Taču diemžēl arī mūsdienās atrodas cilvēki, kuri ne tikai liek vienlīdzības zīmi starp hitlerisko Vāciju un staļinisko PSRS, bet iztēlo pirmo kā mazāko ļaunumu. Pat viens-otrs poļu vēsturnieks, ignorējot vēsturisko patiesību, mēģina attaisnot kara laikā bankrotējušos politiķus par viņu noturīgo naidīgumu pret PSRS, pat kritizējot viņus par nepiesliešanos hitleriskajai Vācijai.

Tā, poļu vēsturnieks P. Večorkovičs, atsaucoties uz Polijas atkarību pēc Otrā pasaules kara no PSRS, pat pārmeta pirmskara Polijas valdītājiem atteikšanos no savienības ar nacistisko Vāciju: „Mēs nevēlējāmies izrādīties savienībā ar Trešo Reihi, bet nolaidāmies savienībā ar vienādā mērā noziedzīgo Padomju Savienību. Un vēl ļaunāk, tās absolūtas dominēšanas sfērā. Hitlers taču nekad neattiecās pret saviem sabiedrotajiem, kā Staļins pret pēc Otrā pasaules kara iekarotajām valstīm. Viņš [Hitlers] cienīja to suverenitāti, uzliekot tikai noteiktus ierobežojumus ārējā politikā. Attiecīgi mūsu atkarība no Vācijas lielā mērā būtu ievērojami mazāka nekā tā atkarība no PSRS, kurā mēs nonācām pēc kara.” Atzīstot, ka jautājums par Polijas pēckara atkarību no PSRS ir atsevišķas apskates vērts (tas tiks darīts turpmāk), nākas pabrīnīties par to „plurālismu”, kādu pieļāva Polijas sabiedrība un valsts tiesību sistēma, ļaujot nesodīti publicēt šādus nacismu attaisnojošus un propagandējošus melus. „Suverenitāti un subjekta tiesības”, kā rāda Vācijas okupēto vai pat tikai no tās atkarīgo valstu vēsture, Ā. Hitlers pārkāpa vai ik uz soļa (piemēram, pārdaļot teritorijas starp Ungāriju un Rumāniju), nominālu to patstāvību pieļāva tikai tik ilgi, kamēr tajās valdošie slāņi spēja turēt paklausībā tautas. Līdzko tie vairs nespēja nodrošināt Vācijas intereses, nacisti tieši okupēja gan savu sabiedroto Itāliju (1943 septembrī), gan arī kolaboracionistu pārvaldīto t.s. Viši Franciju (1942.gada novembrī).

Piesliešanās Vācijai pretstatā atbalstam Padomju Savienībai mazākais ļaunums bija tikai tiem hitleriešu pakalpiņiem, kuri, lai arī kā „āriešu” sulaiņi, cerēja atrast sev vietu „jaunajā Eiropā”. No iznīcībai nolemto poļu u.c. tautu viedokļa Otrā pasaules kara gados nebija svarīgāka uzdevuma kā hitleriskās koalīcijas sagrāve. Viss, kas traucēja šā uzdevuma izpildei, tā vai citādi veda tikai pie jauniem savas un citu tautu upuriem. Cīņa pret vienu antihitleriskās koalīcijas dalībvalsti, lai arī tādu totalitāru kā PSRS, vājināja visu antihitlerisko koalīciju kopumā, paildzināja nacistu režīma pastāvēšanu, deva tam iespēju veikt arvien jaunas ļaundarības. Tikai pēc nacisma sagrāves bija iedomājama Vācijas okupēto Austrumeiropas valstu tālāka sekmīga cīņa par nacionālo suverenitāti, demokrātiju. To saprata Rietumu demokrātisko valstu vadītāji. To grūti bija saprast ierindas poļu pretošanās kustības dalībniekiem, kuri sastapās ar netaisnību, necilvēcību gan no vācu nacistu, gan padomju staļinistu puses, kuri paši nejutās atbildīgi par agrākās Polijas pieļautajām netaisnībām pret nacionālajiem mazākumiem, demokrātijas ierobežojumiem pašiem poļiem. To nevēlējās saprast tie poļu politiķi, kuri bija piedalījušies nevienlīdzīgās, netaisnīgās nacionālās politikas realizēšanā pret nacionālajiem mazākumiem pirms kara, kuri bija ierobežojuši demokrātiskās brīvības savai tautai, un vēlējās to turpināt arī pēc kara.

Staļiniskie noziegumi pret poļu tautu deva lielisku ieganstu šiem galvenokārt ar “sanācijas” režīmu saistītajiem politiķiem izvērst cīņu ne tikai pret PSRS, bet arī tiem poļu komunistiskajiem un arī pilsoniskajiem darbiniekiem, kuri saskatīja nepieciešamību vispirms pieveikt nacismu un tad, revidējot pirmskara politiku, būvēt jaunu, labāku Poliju. Taču šāda iegansta esamība nebūt neattaisno tos, kuri savu interešu vārdā traucēja cīņu pret cilvēces lielāko ienaidnieku – nacismu. “Sanācijas” politiku pieradums diktēt savu gribu, atteikties no kompromisiem ar politiskajiem pretiniekiem, tāpat kā J. Staļina komunistiem uzspiestā sektantiskā politika, noveda pie poļu patriotisko spēku sašķelšanās, vājināšanās, kas neļāva pēc kara vienoti pretoties valsts staļiniskā pārvaldes varianta iedzīvināšanai Polijā.

Mūsdienās Polijā Padomju Savienība bieži tiek iztēlota par galveno vainīgo poļu tautas ciešanās Otrā pasaules kara laikā. Tas tiek darīts pretēji nenoliedzamiem faktiem un veselajam saprātam. Taču pretenzijas aug tieši pret PSRS. Pat pašu poļu noziegumi tiek pierakstīti PSRS. Poļu agresivitāte pret ebrejiem, kas izpaudās pēc tam, kad Polijas bijušos austrumu apgabalus 1941.gadā okupēja nacistiskā Vācija, aizmirstot par visām pārestībām, ko vēstures gaitā ebreji izcietu no poļiem, tiek skaidrota ar ebreju masveida sadarbību ar padomju varu. PSRS tiek uzkrauta atbildība pat par poļu vardarbīgajām izrīcībām kara beigās Polijai pievienotajās rietumu zemēs. PSRS tiek vainota Eiropas pēckara pārdalē, it kā Rietumvalstis un pati Polija tolaik pastāvošās valdības personā tai nepiekrīstu. Turpat blakus gan skan arguments, ka PSRS realizējusi pretpolisku, bet labvēlīgu vāciešiem politiku, kurš vismaz netieši ir pretrunā ar iepriekšējo pārmetumu. Tiek attaisnotas pat ukraiņu nacionālistu zvērības pret poļiem, jo uz tām, redz, ukraiņus esot uzkurinājuši padomju partizāni, ko vadījuši IeTK virsnieki.

Kompetenti poļu vēsturnieki apgalvo, ka padomju pret poļiem veikto noziegumu kopums salīdzinājumā ar nacistu noziegumiem pret tiem pašiem poļiem veido attiecību 1:5. Pēc autora domām, šāda attiecību ir „aiz matiem pievilktā” – iespējams, neņemot vērā noziegumus, nacistu pastrādātus pret Polijas pilsoņiem – ebrejiem. Saskaņā ar Polijas Nacionālās piemiņas institūta aplēsēm, visos kara gados dažādu iemeslu dēļ – no tiešas nošaušanas līdz nāvei pārmērīga darba rezultātā, padomju varas vainas dēļ dzīvību zaudēja ap 150 tūkstoši Polijas pilsoņu. Ja salīdzina šo skaitli ar vairāk nekā 5 miljoniem nacistu vainas dēļ dzīvību zaudējušo skaitu, minētā attiecība nekādi neiznāk.

Taču vai vispār ir iespējams izmērīt ciešanas skaitliskā izteiksmē? Svarīgas bija arī padomju karavīru jūtas pret poļiem un poļu jūtas pret sarkanarmiešiem, kas izrietēja ne tikai no tā, ka viņi cīnījās vienā pusē – pret nacistiem. Pēdējiem gan krievi (un citi PSRS iemītnieki), gan poļi bija vienlīdz nicināmi un iznīcināmi zemcilvēki. Komunistiskajā ideoloģijā šādas attieksmes pret cittautiešiem, turklāt cīņu biedriem, nebija.

Tiesa, nav iespējams pārliecināt katru no represijām, lai arī ne nacionālām, bet šķiriskām, cietušo, ka viņa pāridarītājs bija labāks par citu, kurš nodarīja ļaunumu piecas reizes lielākam cilvēku skaitam, ka konkrētais sarkanarmietis vai čekists bija labāks par vērmahta karavīru vai gestapovieti. Individuālu sāpju priekšā neviens arguments nešķiet pietiekams, tomēr atsevišķu personu sāpes nedrīkst pasniegt kā vēsturisku spriedumu, vēl jo vairāk tāpēc, ka no staļiniskajām nometnēm lielākā daļa ieslodzīto atgriezās, no nacistu nometnēm atgriezušos īpatsvars bija krietni mazāks un dzīvību zaudējušie nekad nevarēs izteikt savu viedokli par vienu vai otru „okupantu”. Tāpēc par komunistu nodarītajām pārestībām bija kam runāt, par nacistu noziegumiem to upuri klusēja, jo tiem dzīvība un iespēja pateikt savu viedokli bija laupīta uz visiem laikiem.

Taču, kā fakti kara laikā nespēja pārvarēt emigrācijas politiku antisovjetismu, tā arī mūsdienās tie ir bezspēcīgi pret tādu vēsturnieku kā P. Večorkovičs rusofobiju.

2005. gada maijā Ā. Mihņiks pareģoja: „...ja mēs Polijā [...] liksim morālu un vēsturisku vienlīdzības zīmi starp Sarkanās armijas karavīriem, kuri gāja bojā uz poļu zemes un nacistiem, tad mēs paši sev ieriebsim. Ne tikai poļu – krievu, bet arī poļu – poļu attiecībās, jo mēs nesapratīsim kaut ko svarīgu.” Diemžēl, daudzi poļi turpina sev ieriebt.

Zinot visu patiesību par nacistu noziegumiem un plāniem, censties ar it kā „zinātniskiem” argumentiem aizstāvēt palīdzību nacistiem, kas izpaudās karojot pret PSRS, nozīmē vērsties ne tikai pret visas cilvēces interesēm, bet arī toreiz Vācijas okupēto zemju, arī Polijas, nacionālajām interesēm. Atšķirībā no totalitārās PSRS Ā. Hitlers taču neatzina tiesības uz eksistenci ne Polijai, ne Ukrainai, ne to tautām, nerunājot jau par mazākām valstiņām un tautām. Galu galā, tikai uzvara pār nacismu pavēra iespēju arī nākamajai cīņai pret staļinisko totalitāro režīmu PSRS un citās Austrumeiropas valstīs.

Jāatzīst, ka Otrajā pasaules karā uzvarēja ne viena vai dažas valstis, bet visa antihitleriskā koalīcija kopumā (kaut dažu pienesums bija visai simbolisks), tāpēc katra no tām ir tiesīga uzskatīt sevi par Otrā pasaules kara uzvarētāju. Tas attiecas arī uz Poliju.

Visai dīvaini mūsdienās dzirdēt poļu (un arī citu tautu, kuru pārstāvji karoja pret nacismu) politiku un to angažēto vēsturnieku spriedumus par it kā karā zaudēto savu valstu brīvību. Brīvība tika zaudēta ne antinacistiskās cīņas rezultātā, bet šo valstu politiķiem nespējot nodrošināt sekmes cīņā pret staļiniskās iekārtas uzspiešanu no PSRS puses. Bija taču valsts Austrumeiropā, kurā staļinisms tā arī nespēja nostiprināties. Tā bija Dienvidslāvija. Gan karojot pret nacistiem, gan ceļot jaunu valsti dienvidslāvu komunistiskās kustības vadītājs J. Tito, balstoties uz savas zemes tautām, ne bez sarežģījumiem, bet galu galā atrada kopēju valodu kā ar Rietumiem, tā arī PSRS. Viņa vadītājā valstī varēja saskatīt dažas staļinisma iezīmes, taču tādā mērā kā Polijas Tautas republika patstāvību tā nezaudēja. Par Polijas pēckara stāvokli poļu priekšā lielākā atbildība ir jānes viņu pašu nacionālajiem politiķiem, gan labējiem, gan kreisajiem.

Vēl viens problēmas aspekts. Tie, kas neatzīst to, ka Polijas uzvarēja karā, atceras teritoriālos zaudējumus austrumos un ignorē teritoriju pieaugumu rietumos. Iznāk, ka Polijas zaudējumi austrumos bijuši netaisnīgi, toties ieguvumi rietumos – taisnīgi.

Ja nacisma sakāves rezultāti, tai skaitā arī Austrumeiropas valstu jaunās robežas, ko lielā mērā noteica toreizējās staļiniskās PSRS pozīcija, ir tik netaisnīgi, tad jau acīmredzot, nokratot atkarību no PSRS, vajadzētu revidēt kara rezultātus šai jomā. Tad nu Polijai vajadzētu atdot Vācijai Silēziju, Pomerāniju, savu daļu Prūsijas, tāpat kā Ukrainai un Baltkrievijai savas rietumu daļas Polijai, Lietuvai būtu jāatsakās no Viļņas un Klaipēdas, Rumānijai no Transilvānijas, Čehijai no Sudetiem un Tešinas (*Český Těšín*) pilsētas, Bulgārijai no Dienviddobrudžas apgabala. Polijas uzvaras karā noliedzējiem var pajautāt, vai bieži ir redzēts, ka sakautas valstis iegūst jaunas teritorijas?

Pēckara teritoriālo pārmaiņu rezultātā Polija austrumos zaudēja ap 180 000 km² (Ir aprēķini, ka ar to Polija zaudēja 46% savu pirmskara teritoriju), bet rietumos ieguva ap 103 000 km² lielu teritoriju (Dažādos izdevumos skaitļi nedaudz atšķiras). Jaunās Polijas teritorija sastādīja 311 730 km², no kuriem 32 % bija zemes, atsavinātas Vācijai. Tās iedzīvotāju skaits (pēc 1946.gada skaitīšanas rezultātiem) bija 23 929 757 cilvēki, par apmēram 11 miljoniem mazāks nekā pirms kara. Samazinājums notika gan kara, gan ar to saistīto migrācijas procesu rezultātā. Polijas robeža būtiski saīsinājās. Ja pirms kara tā sastādīja 5 529 km, tagad tā bija 3 583 km. Toties jūras piekrastes līnija pieauga no 140 līdz 581 km. Polijas sastāvā iegāja lielas jūras ostas Gdaņska un Ščecina un rūpnieciski attīstītie Silēzijas rajoni. Cīņā pret nacistiem par šīm teritorijām asinis lēja gan desmiti tūkstošu poļu, gan simti tūkstošu padomju karavīru. Starptautiski jaunu teritoriju pievienošanu, jūras piekrastes pagarināšanu Polijas nodrošināja PSRS vadība. Kā atzīmēja vēlākais Polijas prezidents V. Jaruzelskis, „tas bija lēciens ne tikai ģeogrāfijas jomā, bet arī poļu tautas visaptverošā attīstībā. Bet tas viss nenokrita no debesīm. Tas īpaši jāatceras tiem, kuri 45 gadu ilgo Tautas Polijas pastāvēšanu interpretē kā „melno caurumu” Polijas vēsturē.”

Pēc dažu poļu vēsturnieku (D. Roguta u.c.) uzskatiem, teritoriālās kompensācijas rietumos nesedza Polijas zaudējumus austrumos. Ar to netiek ņemts vērā, ka Polijai pievienoto rietumu zemju, kuras gan arī bija cietušas karā, materiālā vērtība (rūpniecības objekti, lauksaimniecība, dzīvojamais fonds un infrastruktūra) bija daudz lielāka nekā austrumos zaudētajiem rajoniem.

Ar jaunajām zemēm Polija ieguva lielus daudzumus akmeņogļu, brūnogļu, svina, vara, alvas, cinka rūdas, keramikas izejvielas utt. Poļu vēsturniece H. Jedruščaka Polijai rietumos pievienoto zemju nacionālo bagātību, ievērojot arī to izpostīšanu kara laikā, vērtējusi 37,4 miljardu pirmskara zlotu apmērā. 1937.gadā šajās zemēs saražotā produkcija pēc vērtības līdzinājās 2/3 no tās produkcijas, ko visa Polija ražoja pirmskara gados. Poļu vēsturnieks M. Tomala *konstatējis, ka ar „pārbīdi”* uz rietumiem tika veicināta Polijas saimnieciskā attīstība un novērsta agrārā pārapdzīvotība, ostas, kuras atrodas Oderas un Vislas iztekās, ieguva plašas attīstības iespējas.

Vācu vēsturnieks J. Foitciķs, atskaitot no Polijai nodoto Vācijas zemju vērtības uz PSRS izvesto iekārtu un PSRS rokās nonākušo bijušo Polijas zemju 3,6 miljardus ASV \$ lielo vērtību, aprēķinājis, ka Polija no Vācijas saņēma 5,4 miljardus \$ lielas reparācijas.

Padomju eksperti, gan neievērojot karā ciestos zaudējumus, aprēķināja Polijas jauno zemju vērtību 9 miljardu ASV \$ apmērā. Šo skaitli atzina arī poļu pētnieki. (Tiesa, daudz materiālo vērtību Polijai pievienojamajās zemēs izlaupīja gan tur pabijušie padomju karavīri, gan poļu bari, kuri tūlīt pēc šo teritoriju ieņemšanas tur ieradās, un kam tolaik vājā poļu administrācija nespēja pretoties.)

1945. gada 27. augustā KRN priekšsēdētājs B. Beruts, uzstājoties preses konferencē sakarā ar 16. augustā notikušo padomju-poļu līgumu noslēgšanu par robežu un zaudējumu atlīdzību, ko bija nodarījusi Vācijas okupācija, Potsdamas lēmumus par Polijas rietumu robežām nosauca par ļoti nozīmīgiem, jo izvirzītie pretstatā Polijas valdības prasībām citi (Rietumvalstu) plāni „bija Polijai ārkārtīgi neizdevīgi. Tie ne tikai ievērojami samazināja Polijas teritoriju, bet arī atņēma tai tādas

saimnieciskās attīstības perspektīvas, kādas varēja sasniegt tikai tai gadījumā, ja Rietumu zemes [faktiski Austrumvācijas zemes – V.Š.] tika pilnībā iekļautas mūsu valsts orbītā.” B. Beruts nepalaida garām iespēju norādīt, ka „tā saucamā Polijas emigrantu valdība Londonā poļu demokrātijas prasībām rietumu robežu jautājumā pretstatīja savus plānus, kuri būtībā veda pie mūsu tiesību ierobežošanas rietumos, bet jautājumā par austrumu robežu ieņēma kareivīgu pozīciju”. Viņš arī uzsvēra, ka līdz šim nevienā vēstures posmā Polijai nebija izdevies „tik ātri un labvēlīgi atrisināt pamatproblēmas: robežu problēmas, ekonomisko līdzāspastāvēšanas [problēmu] ar kaimiņu valstīm, kā tas izdevās poļu demokrātijai, kuru pārstāvēja Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteja, pēc tam Pagaidu valdība un patlaban Nacionālās vienotības valdība”.

B. Berutam vismaz daļēji bija taisnība, pēc tik smagas sakāves kā 1939. gadā, pēc tādas drausmīgas okupācijas, kādu bija piedzīvojusi Polija, pēc tam, kad PVE bija kardināli sabojājusi attiecības ar vienu no uzvarētājvalstīm – Padomju Savienību, cerēt uz tik labvēlīgu robežjautājuma atrisinājumu, ekonomiskā potenciāla pieaugumu, kādu guva Polija, varēja tikai, protams, ne „poļu demokrātija”, bet propadomiskie spēki, kuri sastādīja PNAK, PRPV un dominēja Nacionālās vienotības pagaidu valdībā, pateicoties tam, ka viņi apzināti pieņēma Polijai J. Staļina atvēlēto PSRS aizbildniecībā esošas vasaļvalsts statusu. Polijas valsts atjaunošana ar jaunām robežām objektīvi uz laiku stabilizēja Polijai „mūžīgā” jautājuma - „ar Vāciju pret Krieviju vai ar Krieviju pret Vāciju” – vektoru.

Pievienoto rietumzemju ievērojamo lomu pēckara Polijas attīstībā visnotaļ atzina visas PTR iestādes. Piemēram, 1970. gada 9.maijā V. Gomulka paziņoja: „Pirms 25 gadiem sasniegtā mūsu tautas atgriešanās Pjastu robežās, rietumu un ziemeļu zemēs, bija lielākā uzvara mūsu vēsturē.” 1975. gada 9. maijā PTR Seima deklarācijā sakarā ar 30.gadadienu kopš hitleriskās Vācijas kapitulācijas bija norādīts: „Uzvara pār hitlerisko reihu poļu tautai nozīmēja tēvzemes atbrīvošanu no okupācijas, poļu izglābšanu no bioloģiskas iznīcināšanas, seno zemju pie Oderas, Neises un Baltijas jūras atkalpievienošanu dzimtenei”

Poļu žurnālists un rakstnieks J. Urbans uzsvēris, ka no 1944.gada augusta līdz 1945. gada aprīļa beigām krita daudz vairāk Polijas armijas karavīru, kuri cīnījās blakus ar Sarkano armiju, nekā viņu gāja bojā 1939.gada septembra kampaņā un visās Rietumu alianses poļu daļās visa kara laikā kopā ņemot. Sakarā ar to viņš Nacionālās atmiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) vēsturniekiem uzdeva jautājumus. Vai Polijas 1. un 2.armijas karavīri, kuri ar kaujām ieņēma Austrumprūsiju, Rietumu Pomorji (*Pomorze Zachodnie*) un Lejassilēziju, paverdzināja vācu zemes vai tās atbrīvoja? Jo viņu iekarojumus Polija izmanto ar lielu patiku. Un tālāk, ejot uz rietumiem, poļu karavīri atbrīvoja vai paverdzināja Brandenburg, Saksiju, Berlīni, Drēzdeni, Leipcigu? Vai varbūt paverdzināja tikai līdz Vartas un Oderas upēm, bet tālāk atbrīvoja? – Uz šiem jautājumiem skaidra un pārliecinoša atbilde tā arī nav dota.

Var jau pārņemt Polijas armijai, kura cīnījās kopā ar Sarkano armiju, to, ka tā palīdzēja J. Staļinam pakļaut Poliju. Taču J. Urbans ir izvirzījis arī jautājumu, kā vērtēt Andersa armijas veikumu, kura nepiedalījās Polijas atkarības no PSRS radīšanā? Tā taču evakuējās uz Tuvējiem Austrumiem, bet paliekot PSRS, varēja taču kopā ar Sarkano armiju 1944.gadā ieiet Polijā, iekļaut savās rindās AK kaujiniekus un miljonu poļu rekrūšu, līdz ar to padomju politika nevarētu neņemt vērā tādu militāri-politisku spēku, kurš politiski pakļautos valdībai Londonā.

Faktiski tie, kuri uzskata, ka Padomju Savienība okupēja, nevis atbrīvoja Poliju, kuri līdz šai dienai attaisno „divu ienaidnieku” teoriju, nespēj kaut cik skaidri atbildēt uz šiem jautājumiem.

Izrādās, ka melnbaltais skatījums uz vēstures notikumiem tikai aizsedz patiesību, saduļķo vēsturisko ainu.

Jāņem arī vērā publicistes J. Jakovļevas viedoklis par to, ja PSRS 1945. gadā cēlsirdīgi no Polijas aizietu, nejaucoties tās iekšējās lietās, tad iegūtu kaimiņos naidīgu valsti un pamatīgu teroristisku karu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, ko atbalstītu pretpadomju spēki no aizrobežas, arī Polijas. Tik tiešām, iespējams, ka nedraudzīgas Polijas (ar ko līdzīgu PVE priekšgalā) pastāvēšanas gadījumā kā nacionālistiskās pagrīdes apkarošana nosauktajos apgabalos (kā arī Baltijā), tā poļu un īpaši ukraiņu nacionālistu savstarpējās cīņas ievērojami ieilgtu un prasītu daudz lielākus cilvēku upurus. Tādejādi padomju ietekme Polijā ne tikai stiprināja staļinisko režīmu PSRS un veicināja tā veidošanos Polijā, bet veicināja drošību abpus robežai, mazināja pēckara teroristisko grupējumu upuru skaitu. Arī tas bija uzvaras karā rezultāts.

Tajā pašā laikā poļu vairākums padomju politiku Polijā vērtēja kā iejaukšanās valsts iekšējās lietās. Šis viedoklis saglabājās stabils un daudzos aspektos darbojās kā sabiedrības apziņas noteicošais elements.

Protams, kara laikā un arī pēc tā notikušo PSRS iejaukšanos kaimiņvalsts iekšējās lietās no poļu viedokļa nevar atzīt par normālu parādību. Taču jāatzīst, ja Polijā nebūtu PSRS ietekmes, būtu citu valstu ietekme. Pārlietu novājināta Polija iznāca no kara, lai to nepieļautu. Iespējams, šī citu lielvalstu ietekme būtu poļu tautai izdevīgāka. Taču, zinot daudzos gadījumus, kad t.s. „demokrātiskās” lielvalstis pēc Otrā pasaules kara izraisīja citu valstu tautām milzīgus, ne ar ko neattaisnojamus upurus (Grieķija, Vjetnama, Irāka utt.), droši to nevar apgalvot. Šai sakarā uzmanību pelna poļu izcelsmes amerikāņu politologa Z. Bžezinska 1964. gadā rakstītie vārdi: „Pret komunismu un Krieviju naidīgi noskaņotajiem poļi nedrīkst aizmirst, kāda būtu Polijas loma savienībā ar Rietumiem. Pasaules mērogā tā ieņemtu vietu aiz Amerikas, Vācijas, Francijas, Itālijas un daudzām citām valstīm. Ievērojot Vācijas fundamentālo nozīmi amerikāņu acīs, Polijas būtu nolemta sakāvei jebkurā poļu – vācu konfliktā. Sociālistiskajā nometnē – pretējas proporcijas. Polija ir lielākā tautas demokrātijas valsts pēc Padomju Savienības un Ķīnas, bet Eiropā ieņem otro vietu.”

Poļu rakstnieks J. Pomjanovskis ir piedāvājis savu kara iznākuma vērtējumu Polijai: „Poļi tika izglābti, bet ne atbrīvoti”. Arī poļu vēsturniece M. Semčišina piedāvā lietot J. Pomjanovska piedāvāto vārdu „glābšana”. Tiesa, krievu žurnālists D. Babičs šai sakarā painteresējās, vai J. Pomjanovskis saprot, ka varēja nonākt līdz situācijai, kad vairs nebūtu ko atbrīvot. Jautājums gan nav īsti korekts, vēsturi nevar mainīt, taču teorētiski tāda alternatīva poļiem un arī citām tautām bija iespējama.

Poļu literatūras pētnieks V. Horevs to pašu domu ir pateicis nedaudz citiem vārdiem: „Padomju armija, atbrīvojot Poliju, izglāba poļu tautu no bioloģiskas iznīcināšanas, taču nedevis tai iespēju brīvi izvēlēties sev politisko iekārtu”. Polijas premjerministrs D. Tusks, izmantojot ungāru rakstnieka Š. Marai dienasgrāmatā lietoto frāzi, ka „ka tie, kuriem pašiem nebija brīvības, to nevienam nevarēja atnest”, 2009. gadā konstatēja, ka padomju karavīri arī nevarēja atnest Polijai brīvību, jo „viņiem pašiem tās nebija”. Pēc autora domām, šie vērtējumi jau daudz pilnīgāk tuvinās patiesībai. Neapšaubāmi, ka atbrīvoti tika koncentrācijas un dažādu citu nometņu ieslodzītie, bēguļojošie dzīvi palikušie ebreji, arī tie poļi, kuri jau pirms Otrā pasaules kara cīnījās pret autoritāro režīmu Polijā. Pārējos Sarkanā armija gan izglāba no nacistiskā režīma šausmām, agri vai vēl draudošās vardarbīgās nāves vai vismaz pārtautošanas (asimilācijas), bet viņiem pusgadsimtu nācās samierināties, ka vara atradās nevis to atbalstīto labējo līderu, bet gan kreiso spēku rokās. Taču vai glābējiem pienākas mazāka pateicība nekā atbrīvotājiem?

18. dokuments**Izraksts no Vācijas kanclera Ā. Hitlera uzrunas vēermahta augstākajam komandējošajam sastāvam par uzbrukuma sākumu Polijai**

Polijas iznīcināšana ir mūsu pirmais uzdevums. Mērķim ir jābūt nevis nonākšanai līdz kādai atzīmētai līnijai, bet dzīvā spēka iznīcināšanai. Pat gadījumā, ja karš sāktos rietumos, Polijas iznīcināšana ir un paliek mūsu pirmais uzdevums. Lēmumam ir jābūt tūlītējam, ņemot vērā gadalaiku.

Propagandas nolūkos es minēšu kādu kara sākšanas ieganstu, nav svarīgi, vai tas būs ticams vai nē. Uzvarētājam neviens neprasa, vai viņš teicis patiesību, vai nē. Ar kara sākšanu un vešanu saistītajos jautājumos izšķirošais nav likums, bet uzvara.

Esiet bez žēlastības! Esiet brutāli! Astonādesmit miljoniem cilvēku ir jāiegūst tas, kas tiem pienākas, viņu eksistencei ir jābūt nodrošinātai. Likums ir stiprākā pusē. Vajag rīkoties ar maksimālu nežēlību.

Nepieciešams ātrs lēmums, nesatricināma ticība vācu karavīram. Salūšana draud vienīgi tad, ja pievils komandieru nervi.

Pirmais mērķis ir nokļūt līdz Vislai un Narevai, mūsu tehniskais pārspēks salauzīs poļu psiholoģiski. Katrai jaunai poļu armijai, kura parādīsies, jābūt nekavējoties satriektai; karam ir jābūt iznīcināšanas karam.

(Oberzalcbērgā, 1939. gada 22. augustā)

Avots: Dokumenty z dziejow polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. Red. T. Jedruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa. T. 2, 1933-1939. Warszawa, 1996. S. 321.

Pārpublicēts no: Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā. / Sastādījis, tulkojis un komentējis Ēriks Jēkabsons. Rīga, 2010, 184-185. lpp.

19. dokuments**Izraksti no Ādolfs Hitlera runas reihstāgā, pasludinot karu Polijai, 1939. gada 1. septembrī.**

Deputāti! Reihstāga locekļi!

Jau mēnešiem ilgi mēs visi ciešam mokas no problēmas, ar kuru mūs apdāvināja Versaļas līgums, t.i. Versaļas diktāts, problēmas, kas savas izviršanas un deģenerācijas dēļ ir nepanesama. Danciga bija un ir vācu pilsēta. Koridors bija un ir vācu. Visas šīs teritorijas ir pateicību parādā par savu kultūras attīstību vienīgi vācu tautai. Bez vācu tautas visos šajos austrumu reģionos valdītu visdziļākais barbarisms.

Danciga tika atdalīta no mums, koridoru anektēja Polija kopā ar citiem Vācijas teritorijām Austrumos, bet galvenais, tur dzīvojošais vācu mazākums tika pakļauts mokošai apiešanās. Vairāk nekā miljons cilvēku ar vācu asinīm jau 1919-1920 gados bija spiests atstāt savas mājas.

Kā vienmēr, es arī šai gadījumā esmu mēģinājis panākt neciešamā stāvokļa izmaiņas miermīlīgiem pārskatīšanas priekšlikumiem. Tie ir meli, ja tiek apgalvots, ka mēs mēģinājām mūsu labojumus izpildīt ar spiedienu. 15 gadus pirms nacisti nāca pie varas, bija iespēja mierīgu līgumu, mierīgas saprašanās ceļā veikt labojumus. Nekas netika darīts. [..]

Tā arī Dancigas, koridora u.t.t. gadījumos es mēģināju atrisināt problēmu ar mierīgiem priekšlikumiem mierīgas diskusijas ceļā. Ka problēmas bija jāatrisina, tas bija skaidrs. Un ka šo risinājumu termiņš Rietumu valstīm acīmredzot varēja būt neinteresants, mums, protams, bija saprotams. Taču šis datums mums nav vienaldzīgs; un pirmkārt, viņš nebija un nevarēja būt vienaldzīgs visvairāk cietušajiem upuriem.

Esmu sarunās, tiekoties ar Polijas valstsvīriem, diskutējis, ar viņiem apspriedis idejas, ko jūs esat dzirdējuši no manis šeit manās pēdējā runās reihstāgā. Neviena nevarētu teikt vai apgalvot, ka tā būtu bijusi nepiedienīga rīcība vai pārmērīgs spiediens. Tad es tomēr beidzot atlāvos formulēt vācu priekšlikumus. Un tāpēc man jāatkārto vēlreiz, ka nav nekā lojālāka vai pieticīgāka par maniem toreiz izplatītajiem priekšlikumiem. Un es gribētu tagad šeit pateikt pasaulei: tikai es viens kā vadonis, biju spējīgs šādus priekšlikumus izteikt! Jo es ļoti labi zinu, ka toreiz es rīkojos pretēji miljoniem vāciešu atzinumiem. [..]

Tāpēc es esmu nolēmis pagājušajā naktī par to informēt arī Lielbritānijas valdību, ka es šādos apstākļos Polijas valdībā nevaru atrast nekādu vēlēšanos vest ar mums patiesi nopietnas sarunas. Tādējādi šie starpniecības priekšlikumi bija piedzīvojuši neveiksmi. Kā pirmā reakcija uz šiem priekšlikumiem sekoja Polijas vispārējā mobilizācija un kā tālāka atbilde jaunas zvērības. Šie procesi šonakt ir vēlreiz atkārtājušies. Jau vienā vienīgā naktī ir notikuši vairāki robežu incidenti, šonakt vien 14 gadījumi, tostarp trīs ļoti nopietni. Tāpēc es esmu tagad nolēmis, runāt ar Poliju tajā pašā valodā, kurā poļi kopš mēnešiem runā ar mums! Ja tagad valstsvīri Rietumos izskaidros, ka tas skar viņu intereses, tad es varu tikai nožēlot šādu paskaidrojumu. Bet viņi nevar man ne sekundi likt šaubīties mana pienākuma izpildes priekšā.

Ko jūs vēl vēlaties no mums? Es esmu to svinīgi apsolījis, un es atkārtāju, ka mēs no šīm Rietumvalstīm neko un nekad nepieprasīsim. Es esmu apliecinājis, ka robeža starp Franciju un Vāciju ir galīga. Esmu vairākkārt piedāvājis Anglijai draudzību un, ja nepieciešams, ciešu kopdarbību. Bet mīlestība nevar tikt lūgta tikai no vienas puses. Jums ir jādod atbilde no otras. [..]

Mūsu mērķi. Esmu nolēmis: Pirmkārt, jautājumu par Dancigu, otrkārt, jautājumu par koridoru atrisināt, un, treškārt, rūpēties par to, lai nodrošinātu, ka attiecībās starp Vāciju un Poliju iestājas pagrieziena, izmaiņas, kas nodrošina mierīgu līdzdzīvošanu.

Es esmu apņēmis turpināt cīņu tik ilgi, kamēr vai nu pašreizējā Polijas valdība, vai nākamā Polijas valdība noslieksies nodibināt šos priekšnoteikumus. Es gribu, lai no Vācijas robežām noņemt nenoteiktības elementu, mūžīgo pilsoņu karam līdzīgo atmosfēru. Es gribu rūpēties par to, lai nodrošinātu, ka austrumos miers uz robežas būtu tāds pats, kādu mēs to zinām pie citām mūsu robežām.

Es vēlos veikt nepieciešamos pasākumus, lai tie nebūtu pretrunā ar to, ko es, Jums, mani deputātu kungi, šeit paziņoju, kā priekšlikumus pārējai pasaulei. lai jūs šeit pašā Reihstāgā kā priekšlikumus pārējo pasauli. Citiem vārdiem sakot, es nevēlos vadīt cīņu pret sievietēm un bērniem. Esmu devis maniem gaisa spēkiem uzdevumu, kas aprobežot savu uzbrukumus ar militāriem mērķiem. Bet, ja jūsu pretinieks domā, ka viņš no to var iztulkot kā rīcības brīvību, lai varētu savukārt cīnīties ar citām metodēm, viņš saņems atbildi, ka atņems viņam dzirdi un redzi!

Polija šonakt mūsu teritorijā pirmo reizi apšaudēs iesaistīja arī regulārās armijas karavīrus. Kopš pulksten 5.45 tiek šauts arī pretī! Un no šī brīža tiks atbildēts ar bumbu pret bumbu! Kurš cīnās ar indi, tiks apkarots ar indīgo gāzi. Kas pats sevi no noteikumiem par humānu kara vešanu atsakās, nevar sagaidīt no mums neko citu, kā to, ka mēs spersim tādu pat soli. Es esmu gatavoja šajā cīņā, vienalga, pret kuru darbosies līdz drošībai valstības un viņa vai viņas tiesības tiek garantētas. Esmu gatavs šo cīņu, vienalga, pret ko, vest tik ilgi, līdz tika sasniegta valsts drošība un garantētas tās tiesības. ...

Tulkots no: Adolf Hitler: *Reichstagsrede mit Kriegserklärung an Polen vom 01.09.1939* // <http://www.georg-elsner-arbeitskreis.de/texts/hitler-1939-09-01.htm> // 15.05.2015

20. dokuments

Vācijas sūtņa PSRS F.V. von Šulenburga 1939. gada 19. septembra telegramma N 395

Vācijas Ārlietu ministrijai.

Maskava, 1939.gada 20.septembrī – plkst. 2 un 23 minūtēs.

Saņemta 20.septembrī – pulksten 4 un 55 minūtēs.

Pilnīgi slepeni!

Molotovs man šodien paziņoja, ka padomju valdība uzskata, ka tagad gan viņai, gan arī Vācijas valdībai, ir nobriedis brīdis Polijas teritoriju struktūras galīgai noteikšanai. Sakarā ar to Molotovs lika saprast, ka pirmējā nodoma, kuru loloja padomju valdība un personīgi Staļins – pieļaut Polijas atlieku pastāvēšanu – vietā ir radies nodoms sadalīt Poliju pa līniju Pissa – Nareva – Visla – Sana. Padomju valdība vēlas nekavējoties sākt sarunas par šo jautājumu un noturēt tās Maskavā, jo no padomju puses sarunas jāved personām, kuras ir apveltītas ar augstāko varu un nevar atstāt Padomju Savienību. Lūdzu telegrāfiskas instrukcijas.

Šulenburgs.

Tulkots no: «Новая газета» № 92. 24.08.2009

21. dokuments

Izraksti no Edvarda Potkanska liecības par „Katiņas lietu”.

„Katiņas kampaņas kulminācijas laikā es biju Polijā. Poļu valodā izdotā hitleriešu avīze „*Kurjer Warszawski*” veselās lappuses aizpildīja poļu virsnieku uzvārdi, kurus it kā bija nomocījuši boļševiki Katiņā. [...] Poļi runāja par Katiņu kā par jaunu vācu laupītāju noziegumu.

Kas attiecas uz mani, tad es par to pārliecinājos sekojošā veidā: Manam brālim Leonam Potkanskim, kurš dzīvoja Pruškovā (*Pruszków*), Marjāņu ielā, N 13, bija draugs – poļu virsnieks Marjans Rudkovskis, kurš savukārt dzīvoja Varšavā, Prāgā. 1942.gadā vācieši viņu arestēja un ieslodzīja Osvencimas koncentrācijas nometnē. Pēc sešām nedēļām virsnieka Marjana Rudkovska

sieva saņēma no Osvencimas nometnes vīra apgērbu un paziņojumu par viņa nāvi. Bez tam viņai tika piedāvāts, ja tā vēlas saņemt sava vīra pelnus, nosūtīt uz norādīto adresi 500 zlotu.

Kad sākās Katiņas lieta Rudkovska sieva atrada sava vīra vārdu to poļu virsnieku sarakstā, kurus „bija nomocījuši boļševiki Katiņā”. Tad viņa devās uz gestapo, lai uzzinātu, kur tad īsti gājis bojā viņas vīrs. Gestapo viņu aizturēja un mājup tā neatgriezās ...”

1943.gada 20.septembrī.

Avots: «Военно-историческом журнал», 1990 год, № 12.

Tulkots no: А.С. Терещенко «Хождение по катынским мифам» // http://loveread.ec/read_book.php?id=51790&p=41 // 12.12.2016

22. dokuments

Francijas pilsoņa Renē Kulmo (1918 -?) liecība

„... 1941.gada septembrī Štalagā III D¹ mums pasludināja par sešu tūkstošu poļu ierašanos. Viņi tika gaidīti, taču ieradās tikai trīs simti. Visi bija briesmīgā stāvoklī no Rietumiem, [Domājams, kļūda tulkojumā no franču valodas vai grāmatas salikumā. Pēc jēgas vairāk iespējams „No Austrumiem”: - vietnes „Правда о Катыни” redakcijas piezīme] Sākotnēji poļi bija kā miegā, neko nerunāja, bet pakāpeniski sāka attapties. Atceros vienu, kapteini Vinzenski. Es nedaudz sapratu poliski, viņš – franciski. Viņš pastāstīja, ka tur, austrumos, vācieši izdarījuši šausmīgu noziegumu. Gandrīz visi viņu draugi, pamatā virsnieki, bija nogalināti. Vinzenskis un citi teica, ka SS iznīcinājusi gandrīz visu poļu eliti.”

Es jautāju mesjē Kulmo: „Vai šie poļi runāja par Katiņu?”

„Nē, tad šis nosaukums neko neizteica. Taču 1943.gadā, kad sākās visi šie stāsti par Katiņu, es atcerējos savus poļu draugus un to, ko viņi man stāstīja par noziegumu Austrumos. Tāpēc es vienmēr biju pārliecināts, ka par Katiņu atbildību nes tieši SS.”

Avots: Alain Decaux. „Nouveaux dossiers secrets de l'histoire.” Paris, 1967

Tulkots no : Ален Деко. «Великие загадки XX века». Москва, «Вече», 2004 г., стр. 277-278. // <http://colonelcassad.livejournal.com/84203.html> // 26.12.2014

¹ II Pasaules karā Vācijas armijas gūstekņu nometne Berlīnē.

23.dokuments

Izraksti no raksta, publicēta PSP Varšavas komitejas avīzē „Głos Warszawy” (Varšavas Balss) 1943 gada aprīlī

„Par mūsu un jūsu brīvību!”

No geto pienāk arvien jaunas vēstis par hitlerisko noziedznieku zvērībām. Esesiešu bendes aizdedzina veselus kvartālus ēku. lai piespiestu ļaudis atstāt patvērumus. Tagad [...] viņi ir pārtraukuši ūdens, gāzes un strāvas padevi. Degošās mājas nav ar ko dzēst. Briesmīgs ir cilvēku izskats, kuri iznāk no liesmām, apdegušā apģērbā, nomelnējušām no uguns un dūmiem sejām, sievietes un bērni, zaudējoši samaņu no bada, aukstuma un bailēm. Viņus sadzen laukumā. Tās ir hitlerisko „uzvarētāju” trofejas. Tie ir tie, kuri „kapitulē”. Lielgabalu ugunī, kodīgos dūmos, bezūdens un maizes ebreju iedzīvotāji turpina varonīgi cīnīties. Ebreju kaujinieki ir nodarījuši vāciešiem lielus zaudējumus. Geto teritorijā ir nodegušas armijas un fabriku noliktavas. Aizdedzināta arī glabātuve [...] kur hitlerieši bija novietojusi ebrejiem nolaupīto mantu. geto ielās iznīcināti vairāki tanki [...]

Nav jānododas ilūzijām, ja arī ārpus geto sienām šajā brīdī valda relatīva „klusums”. tas ir klusums pirms vētras. Hitleriešu zvērs ir paslēpies pirms viltīga strauja lēciena. Viņš jau sniedz savus asiņainos nagus pie jauniem upuriem poļu tautā. Izlīmētās afišas vēsta par totālu mobilizāciju Varšavā. Mēs atrodamies masveida aizdzīšanas priekšā vācu katorgā [...] Bet izrēķināšanās geto uzskatāmi rāda metodes, kuras pielieto hitlerieši lai īstenotu savus nelietīgos nolūkus [...] Slaktiņš geto ir asiņaina prelūdijs pirms nikna uzbrukuma poļiem.

Varšavas apzinīgie elementi jau no pirmās minūtes saprata, ka palīdzība ebreju iedzīvotājiem, Polijas pilsoņiem cīņā pret mūsu kopīgo apspiedēju ir mūsu pienākums. Savu solidaritāti Varšavas poļu iedzīvotāji izteica ar virkni uzstāšanos pret hitleriskajiem bendēm [...]

Palīdzība iesaistītajiem cīņā ebreju iedzīvotājiem vienlaikus ir mūsu paš aizsardzība pret ienaidnieka uzbrukumiem. Tikai visu cīnītāju kopīga cīņa pret hitleriešiem var tuvināt nīstā ienaidnieka asiņainās vardarbības gāšanas brīdi. Mūsu cīņas karogs ir ar saukli: „Par mūsu un jūsu brīvību!”

Avots: *Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942 – 1945: wybór materiałów i dokumentów*. Warszawa, 1958, str. 103 - 105.

Tulkots no: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000022/st012.shtm> - 25.11.2009.

24. dokuments

Izraksti no AK pavēlnieka T. Komorovska ziņojuma N 243 1944. gada 14. jūlijā poļu bruņoto spēku Virspavēlniekam Londonā K. Sosnovskim par AK darbību un uzdevumiem

... Uz notikumu gaitas pamata esmu nonācis pie secinājuma, ka Padomes ar PSP palīdzību cenšas izsaukt sacelšanos Polijā. Viņi rēķinās ar to, ka vācu okupācijas izmocīto un atriebības alkstošo poļu sabiedrību var celt cīņai. Padomju instrukcijas paredz bruņotas cīņas sākumu ar viņu pāreju pār Bugu. Ar šo mērķi viņi plāno pastiprināt kaujas darbību ar izpletņlēcēju grupu pārsvešanu un iedzīvotāju

apgādāšanu ar ieročiem, noņemot tos ar izpletņiem. Jau vairākas nedēļas notiek komandieru un instruktoru kadru izmešana. Uzskatu, ka padomju nodomi var īstenoties, ja mēs viņiem nepretstatīsim savu pozīciju un savu darbību. Apzinot, ka tādu bruņotu uzstāšanos panākumi atvieglotu Padomēm kara vešanu, bet, galvenais, tam būtu politiska nozīme. Valstī rastos vēlmes sadarboties ar Padomēm un pakļauties tām ilūzija, bet iedzīvotāji nestu milzīgus zaudējumus, kā arī poļu sabiedrībā notiktu šķelšanās, kas atvieglotu Padomēm realizēt to politiskos plānus Polijā...

Nemot vērā patreizējo politisko un militāro situāciju, kā arī iekšējo stāvokli valstī, es nolēmu, neraugoties uz to, ka diplomātiskās attiecības ar Padomēm nav nodibinātas, vāciešu atkāpšanās un Padomju atnākšanas, vai vācu spēku sabrukuma un padomju okupācijas draudu gadījumā AK nevar palikt bezdarbībā. AK ir jāizcīna sava pēdējā kauja pret vāciešiem, kura var pieņemt „Burzas” vai sacelšanās formas vai vienlaikus abas formas; gadījumā, ja akcijas „Burza” realizēšanas gaitā valsts austrumu daļā notiktu vāciešu spēku sabrukums, tad pārējās daļās tiktu uzsāktas sacelšanās.

Mūsu pēdējās kaujas vadošā ideja ir:

a) mūsu nelokāmās pozīcijas pret vāciešiem un nelokāmās gribas cīnīties pret tiem apstiprināšana visas pasaules priekšā,

b) Padomju melīgā trumpja par mūsu pieskaitīšanu vācu sabiedrotajiem vai pat tikai neitrālajiem attiecībā pret vāciešiem atņemšana,

c) tās sabiedrības daļas, kura cenšas norēķināties ar vāciešiem, bet neietilpst AK sastāvā, pārņemšanā savā pavēlniecībā lai cīņas impulsu virzītu uz neatkarības ceļu un atrautu no propadomiskiem elementiem.

... AK bezdarbība brīdī, kad Padomes ienāk mūsu zemē, atdotu iniciatīvu cīņā pret vāciešiem PSP un liela sabiedrības daļa var pieslēgties šai kustībai. Un tad zeme faktiski uzsāktu sadarboties ar Padomēm un neviens tam nepretotos. Padomes mūsu zemē sastaptu nevis AK, uzticīgu valdībai un Augstākajam Virspavēlniekam, bet savus piekritējus, kas tās sagaida ar sāls maizi. Un tad nebūtu šķēršļu tam, lai iztēlotu tautas gribu radīt 17.padomju republiku.

Jāpiebilst, ka, neraugoties uz to, ka mūsu nenozīmīgā pēc efektivitātes kaujas darbība var tikt uzskatīta kā sadarbība ar Padomēm, situācija mūs spiež sākt aktīvu darbību un izvest AK no pagrīdes.

Sniedzot Padomēm minimālu militāru palīdzību, radu tām politiskas grūtības. AK akcentē tautas tieksmi pēc neatkarības. Tas piespiedīs Padomes apspiest mūsu gribu ar spēku un radīs viņiem grūtības mūsu vēlmju demoralizēšanā no iekšienes.

Lavina²

Avots: Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945 (Studium Polski Podziemnej), T. 3. Kwiecień 1943-Липец 1945, s. 546–550

Tulkots no: Из документов Армии Крайовой о Советско-польских военных отношениях (Перевод с польского языка из книги «Армия Крайова в документах. 1939–1945». Лондон, 1970–1981. Т. 3. // http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/06.html // 13.03.2016

² Lavina – ģenerāļa T. Komarovska segvārds.

25. dokuments

Izraksti no PSP Centrālās komitejas ģenerālsēdētāja V. Gomulkas ziņojuma PSP Centrālās komitejas Vispolijas sanāksmē 1944. gada oktobrī

Sacelšanās hitleriešu okupētajā Varšavā sākās 1944. gada augustā pēc ar Londonas emigrantu valdību saistīto pagrīdes organizāciju reakcionāro līderu pavēles. Varšavas iedzīvotāju naidu pret iebrucējiem, viņu dedzīgo vēlmi iesaistīties aktīvā antihitleriskā cīņā, gatavību pašuzpurēties poļu reakcija mēģināja izmantot saviem antidemokrātiskajiem un pretpadomju mērķiem, cenšoties pret tautas gribu sagrābt varu atbrīvotajā Polijā. [...]

Reakcionāro sacelšanās organizētāju politiskais un militārais avantūrisms, uzsākot to bez jebkādas saskaņošanas ar Poliju atbrīvojošās Sarkanās armijas pavēlniecību, no militārā viedokļa visnelabvēlīgākajā situācijā, kad Varšavas rajonā bija milzīgs hitleriešu spēku pārsvars, noteica sacelšanās sakāvi. [..]

Varšavas sacelšanās provokācija ir briesmīgs noziegums, ko reakcija izdarīja pret poļu tautu. Šis noziegums mums kā partijai ir jo sāpīgāks tāpēc, ka tas maksāja simtiem un tūkstošiem mūsu labāko karavīru un aktīvistu dzīvību [..] Ne cīņa par Poliju un cilvēku brīvību lika AK pavēlniecībai sākt sacelšanos. Varšavas varonīgo aizstāvju liķu kalnus reakcija uzskatīja tikai kā līdzekli nonākšanai pie varas pretēji tautas gribai.

Ar sacelšanos bija jāparāda visai pasaulei reakcijas un Londonas emigrantu politisko ietekmi uz jāpamato viņu iedomātās tiesības uz varu Polijā [..] Pasludinot bruņotu sacelšanos bez saskaņošanas ar Sarkanās armijas pavēlniecību un citām militārajām organizācijām Varšavā, vadoties no zemiskas, egoistiskas vēlmes pēc varas, riskējot ar briesmīgiem upuriem un visas galvaspilsētas ciešanām, AK pavēlniecība izdarīja nedzirdētu noziegumu pret tautu. Šis noziegums norauj masku no reakcijas sejas. Tajā pašā laikā, tas kļuva par izšķirošu faktoru tās politiskajā nāvē visas tautas acīs.

Izplatot apmelojumus sūdzību par sacelšanos, vairāki reakcionāri negēļi mēģina gūt labumu pat no saviem noziegumiem. Varšavas iedzīvotāju vispārējo līdzdalību sacelšanās procesā, kas raksturoja galvaspilsētas iedzīvotāju dziļo naidu pret vācu bendēm-okupantiem, vēlmi atriebties par visiem nacistu iebrucēju izdarītajiem noziegumiem, reakcija cenšas pasniegt kā apliecinājumu tās ietekmei tautā. [..]

Tomēr būtu kļūdaini nosaukt to par AK sacelšanos. To izraisīja viss Varšavas naidis pret vāciešiem, naidis un vēlme pēc bezkompromisa cīņas ar tiem. Sacelšanās gaitā piedalījās visa Varšava. Blakus AK karavīriem cīnījās Armijas Ļudovas karavīri. Līdz ar Londonas valdības atbalstītājiem, kuru skaits ievērojami samazinājās līdz ar patiesības par sacelšanos apzināšanos, cīnījās Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas atbalstītāji.

Ar paš aizliedzīgu cīņas gatavību un nelokāmu izturību Varšavas tautas masas savu pēcnācēju acīs un Polijas vēsturē uzcēla sev brīnišķīgu varonības, paš aizliedzības un Tēvzemes mīlestības pieminekli. Turpretī reakcija, kura kā šakālis mēģina gūt labumu no Varšavas aizstāvju asinīm, par Varšavas sacelšanos ir visas tautas nolādēta un to nolādēs vēsture.

Avots: „Kształtowanie się, podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942 - 1945 (wybor materiałów i dokumentów)”, Warszawa, 1958, str. 296 - 299.

Tulkots no: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000022/st012.shtm> // 25.11.2009

26. dokuments

Izraksti no ASV, Lielbritānijas, PSRS valdību pārstāvju sarunas pieraksta ar Polijas valdības emigrācijā pārstāvjiem 1944.gada 13.oktobrī Maskavā PSRS Ārlietu ministrijas pieņemšanu ēkā Spiridonovkas šķērsielā 17.

... **Mikolajčiks** atzīmē, ka [...] attiecībā uz Kērzona līniju, viņš, Mikolajčiks, nevar piekrist ne maršalam Staļinam, ne Čērčilam. Viņš, Mikolajčiks, uzskata, ka robežu jautājums būtu jāatrisina pašai poļu tautu. Būtu slikti, ja viņš, Mikolajčiks, piekristu zaudēt 40% no Polijas teritorijas un 5 miljonus poļu.

b. Staļins paziņo, ka tur nav 5 miljonu poļu. Tās ir ukraiņu un baltkrievu teritorijas.

Mikolajčiks saka, ka poļu karavīri mira par šīm zemēm, kurās viņiem būs jāatgriežas un kuras, viņš, Mikolajčiks, nevēlas atdot.

b. Staļins paziņo, ka par šīm teritorijām karo pusmiljons ukraiņu un baltkrievu, bet Mikolajčiks to neredz un vēlas sagrābt šīs teritorijas. To sauc par imperiālismu.

Mikolajčiks saka, ka viņš ciena ukraiņu karavīru varonību. Bet ko darīt ar poļiem, kuru 5 miljoni no 1939. gada rudens gāja bojā cīņā pret vāciešiem un koncentrācijas nometnēs?

Čērčils paziņo, ka poļu tautas ciešanas ir visiem zināmas. Taču runa ir par to, kā izbeigt šīs ciešanas. Lai izbeigtu šīs ciešanas ir nepieciešama vienotas Polijas valdības pastāvēšana, kuru atzītu visas sabiedrotās valstis.

b. Staļins saka, ka tas ir pareizi.

Mikolajčiks saka, ka, ja ir vēlams, ka viņš atdod 40 % no Polijas teritorijas, tad ir nepieciešams, lai tiktu garantēta Polijas neatkarība.

b. Staļins jautā, kas apdraud Polijas neatkarību. Padomju Savienība?

Čērčils saka, ka ir iespējams paredzēt pasākumus poļu pārvietošanai.

b. Staļins paziņo, ka, protams, to var izdarīt, un ka pārvietošana jau tagad tiek veikta. <...>

Čērčils saka, ka nedrīkst pieļaut, ka Padomju Savienībai būtu nedraudzīgs kaimiņš. Viņš, Čērčils, atbalsta Krievijas prasības, nevis tāpēc, ka tā ir spēcīga, bet tāpēc, ka tai ir taisnība. Viņš, Čērčils, nezina, kurš no sekojošiem priekšlikumiem būs pieņemams. Mikolajčiks varētu sniegt kādu paziņojumu, kas būtu pieņemams Padomju Savienībai, bet to noraidītu viņa atbalstītāji. Pretējā gadījumā viņš varētu paziņot, ka Polijas valdība pieņem lēmumu par robežu praktiskiem nolūkiem un ka tai būs tiesības pārsūdzēt miera sarunu gaitā.

Mikolajčiks paziņo, ka viņš dotu priekšroku demarkācijas līnijai, taču viņš domā, ka tagad viņš ir klāt Polijas dalīšanas apspriešanā.

b. Staļins paziņo, ka tieši Mikolajčiks ierosina sadalīt Ukrainu un Baltkrieviju. Padomju valdība ir pret Ukrainas un Baltkrievijas sadalīšanu.

Mikolajčiks saka, ka līdz šim viņš ir dzirdējis paziņojumus par Polijas, bet ne par Vācijas sadalīšanu.

Čērčils paziņo, ka par Vācijas dalīšanu tika runāts, taču vispārējos vārdos. Ja par Vācijas dalīšanu tiks paziņots publiski, tas nozīmētu stiprināt vāciešu pretestību [...]

Čērčils paziņo, ka bez tam Polijai ir jānodod Austrumprūsija uz rietumiem un dienvidiem no Kēnigsbergas.

b. Staļins paziņo, ka tas ir pareizi.

Čērčils jautā, vai būtu pieņemama šāda formula: Apvienotā poļu valdība akceptē Kērzona līniju kā Polijas *de facto* austrumu robežu, bet patur tiesības apspriest konkrētos aspektus miera konferencē.

Mikolajčiks saka, ka viņš nav pilnvarots sniegt šādu deklarāciju.

Čērčils saka, ka tā nav deklarācija, bet darba formula. Viņš, Čērčils, nevēlas piespiest Mikolajčiku teikt ko tādu, ko noraidītu viņa tauta, bet esošais gadījums ir labākā iespējā izveidot vienotu Polijas valsti.

Mikolajčiks paziņo, ka viņš ir sliktākā stāvoklī nekā Polijas [nacionālās atbrīvošanas] komiteja, kam ir cerības iegūt Līvovu.

b. Staļins paziņo, ka mēs netirgojamies ar ukraiņu zemēm un vispār svešām zemēm. Viņš, b. Staļins, nezina, ko poļi domā, bet viņi nesaņems Līvovu.

Čērčils atzīmē, ka poļi saņems Dancigu un līdzvērtīgu teritoriju.

b. Staļins saka, ka poļi saņems šīs teritorijas. Turklāt krievi domā, ka runa ies ne tikai par Dancigu Polijai, bet arī par Ščecinu. Krievi jūt tam līdzīgu un to atbalstīs.

Čērčils saka, ka Lielbritānijas valdība arī to atbalstīs, un paziņo, ka viņš lūdz poļus nopietni apsvērt situāciju.

b. Staļins paziņo, ka, lai viss būtu skaidrs, viņš grib teikt, ka padomju valdība nevar pieņemt Čērčila ierosināto formulējumu. Padomju valdība var pieņemt to ar grozījumu tādā nozīmē, ka Kērzona līnija būs austrumu robežas starp Padomju Savienību un Poliju pamats. Padomju valdība nevar pieņemt vienu robežu šodien, bet rīt citu. Polijā un Padomju Savienībā ir dažādas sistēmas. Līdz ar Sarkanās armijas virzību iedzīvotāji atjauno kolhozus un padomju varu. Ja tiks apšaubīta robeža, tad visu nāksies pārtaisīt no jauna. Visos citos aspektos viņš, b. Staļins, piekrīt Čērčila priekšlikumiem.

Čērčils paziņo, ka, sekojoši, Kērzona līnija ir robežas pamats. [..]

Avots: Запись заседания с представителями Польского правительства в Лондоне 13 октября 1944 года в 17 часов (В особняке НКВД, Спиридоновка, 17. // Ржешевский О.А. Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссии: Документы, комментарии, 1941-1945. М.: Наука, 2004.

Tulkots no: // <http://joanerges.livejournal.com/639829.html> -- 12.12.2009.

27. dokuments

Izraksti no V. Gomulkas ziņojuma svinīgajā sēdē Varšavā sakarā ar 15. gadadienu kopš paziņojuma izdošanas par tautas varas nodibināšanu Polijā.

Būtu kļūdaini uzskatīt, ka pretpadomju politika, atsacīšanās no padomju palīdzības acīmredzamo no Trešās impērijas izrietošo briesmu priekšā, bija sanācijas monopols. Patiesībā tā bija visas Polijas buržuāzijas politika. Izņemot Polijas komunistisko partiju un kreisos strāvojumus PPS un zemnieku kustībā, visas toreizējās partijas un grupas, pat tās, kuras iekšpolitikas jomā nepiekrita sanācijai, atbalstīja pretpadomju politiku. Tomēr neviena no šīm opozīcijas partijām nebija pietiekami drosmīga, lai atklātu pretpadomju politikas tautai kaitīgās sekas. Nevienai no tām nebija drosmes skaļi pateikt, ka tikai savienība ar PSRS var pasargāt Poliju no nacistu iebrukuma, no sakāves. To visu motivēja labi zināmā „divu ienaidnieku” teorija, „pretkrieviskais komplekss”, kas bija palicis no Polijas sadalīšanas laikiem. Šīs patiesības un atklāsmes pasludināja arī tā Polijas buržuāzijas daļa, kas

– Dmowska vadībā – pirms Pirmā pasaules kara un Pirmā pasaules kara laikā bija dedzīga izlīguma ar carismu atbalstītāja.

Faktiski tas nebija kaut kāds mītisks „pretkrievisks komplekss”, bet gan šķirisks naidis pret pirmo strādnieku un zemnieku valsti pasaulē, neraugoties uz to, ka šīs valsts tapšana bija obligāts priekšnoteikums Polijas neatkarības atjaunošanai. Patiesībā buržuāzija un muižnieki, kā arī toreizējā PPP labējā spārna vadība baidījās no ietekmes uz sabiedrību, kuru uz Polijas tautu varēja atstāt savienība ar Padomju Savienību un kopīga cīņa ar to pret hitlerismu.

Nevis šai vienīgajai reālajai un efektīvajai savienībai, kas varētu izglābt Poliju no septembra sakāves, bet gan mītiskai savienībai ar Lielbritānijas un Francijas minheniešiem deva priekšroku Polijas buržuāzijas aprindas, kuras neatbalstīja sanāciju. Galu galā to pašu ceļu izvēlējās arī Polijas sanācijas valdība. Kāpēc šī savienība bija mītiska? Tāpēc, ka visi, kas prata redzēt, varēja vēl pirms 1. septembra, balstoties uz daudziem viennozīmīgiem faktiem, varēja saskatīt, ka Lielbritānijas un Francijas toreizējās valdības Hitlera uzbrukuma gadījumā nesniegs Polijai nekādu reālu palīdzību. Diemžēl ļoti drīz tas apstiprinājās. [..]

Minheniešiem Polija bija bandinieks, kuru viņi ar vieglu sirdi upurēja savā netīrajā spēlē, cerot, ka vērmahts, ātri iekarojis mūsu valsti, nonāks aci pret aci ar Padomju armiju. Turpinājās mēģinājumi īstenot Minhenes politikas pamatā esošo koncepciju ar nedaudz citiem līdzekļiem: pagrūst Trešo reihu pret PSRS. Tika ignorēta tikai viena lieta, proti, ka Hitleris, pirms uzbrukt Padomju Savienībai, nolēma nodrošināt sev aizmuguri rietumos.[..]

Septembra katastrofa nemainīja Polijas valdošo šķiru politiku. Valdības, kas izrādījās Londonas emigrācijā, politiskās koncepcijas, un ar šo valdību saistīto organizāciju un partiju, kuras īstenoja šo politiku, pamatā atradās tas pats sociālais saturs, tā pati ideoloģija, tā pati politika, uz kuras balstījās sanācija pirmsseptembra Polijā.

Vareno, turīgo Rietumu lielvalstu valdības laikā, kad karš ar nacistu impēriju viņiem vairs nebija „nenopietnais karš”, nolēma, ka nevar atļauties greznību paturēt „divus ienaidniekus”, ka viņu vienīgais ienaidnieks ir fašistiskā Vācija un tās līdzskrējēji, bet sabiedrotais šajā cīņā ir PSRS. Tomēr Polijas reakcija ar maniaka neatlaidību turpināja bankrotējušo pretpadomju politiku.[..]

Valdība emigrācijā un ar to saistīto organizāciju un partiju vadībā Polijā dominēja “divu ienaidnieku” teorijas atbalstītāji. Šīs teorijas loģiskās sekas bija sauklis „gaidīšana kaujas gatavībā”. Nacistu kara mašīnas priekšlaicīga novājināšanās būtu pretrunā ar cerībām sagaidīt „Krievijas noasiņošanu”. Viņiem nerūpēja, ka poļu tauta noasiņo no nacistu benžu rokām.

Šiem kungiem simts reizes svarīgāk bija izglābt pirmsseptembra „kārtību” ar *Bereza Kartusku*, ar simtiem tūkstošu bezdarbnieku, ar 7 vai 8 miljoniem „lieko roku” laukos un ar 19 tūkstošiem muižu.[..]

Ar visu sparū jāsver, ka karavīru masa un lielākā daļa *Armias Krajowas* zemāko virsnieku bija godīgi, patriotiski un domājoši poļi, viņi rāvās cīņā pret okupantiem, izšķirošajā cīņā, līdzīgā tai, kādu veda *Gwardia Ludowa*, un pēc tam – *Armia Ludowa* Polijas Strādnieku partijas aicināta un tās vadībā. Bet neatkarīgi no *Armias Krajowas* karavīru masas patriotisma un nopelniem, tās politiskā vadība un augstākā pavēlniecība tiecās uz mērķiem, kas bija cieši saistīti ar reakcionāro un Polijai kaitīgo sanācijas politiku. „Mums jāieeļļo sliedes, lai vācu vilcieni ātrāk nonāktu Austrumu frontē,” teica *Armias Krajowas* armijas pavēlniecība saviem karavīriem, kuri vaicāja, kāpēc nenotiek cīņa pret ienaidnieka transportu. [..]

Buržuāziski muižnieciskā reakcija nepārtrauca slēpto cīņu pret Polijas demokrātiju arī pēc valsts atbrīvošanas. Tā lika pepeeroviešus [Polijas Strādnieku partijas biedrus – V. Š.] šaut „kā pīles”. Šāva.

Nogalināja. Viņi nogalināja strādniekus, kuri pārņēma rūpnīcas, zemniekus, kuri sadalīja muižnieku zemi, nogalināja atdzimušās Polijas armijas karavīrus un virsniekus, kuri kopā ar Padomju armiju atbrīvoja Silēziju, Pomerāniju un Polijas Baltijas piekrasti un gāja uz Berlīni. Cīņā pret reakcionārām bandām krita vairāk nekā divdesmit tūkstoši komunistu un citu demokrātisku darbinieku cilvēku ...

Avots: „*Правда*”, 1959. gada 22. jūlijs.

Tulkots no: Гафурова Б.Г., Зубока Л.И. Хрестоматия по Новейшей истории в трёх томах. Том 2 - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960 // <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000022/st012.shtm> -25.11.2009.

28. dokuments

Izraksti no pēdējās sarunas, pārraidītas Polijas televīzijā, ar Janu Karski³

[..] Par sevi un 1939. gada karu.

Ģimnāzijā es biju tas, ko sauc par zubrītāju – tikai mācījos un mācījos. Jau tad es sapņoju, ka kļūšu diplomāts un pārstāvēšu savu valsti. Es nemaz nešaubījos, ka Polija ir viens no galvenajiem Eiropas lielvalstīm. Kad es tagad to atceros, tad nāku pie secinājuma, ka biju neticami dumjš. Visa Polijas murgu komplekts sēdēja manā galvā.

Es atceros, kad es pēc tam jau dienēju Ārlietu ministrijā, kā [tās] ierēdņi sašuta par arī sašutumu angļiem un frančiem: ir gan idioti, Hitlers viņus vazā aiz deguna, rīku parādes ar tankiem, bet tanki taču – no kartona! Mūsu izlūkošanas precīzi zina, ka tie ir kartona. Mēs, poļi, esam ģeniāla tauta - mēs visu zinām.

Karā es devos ar „Leicu”⁴ – fotografēt ģenerāļus, kad mēs jau būsim Berlīnē. Kāds muļķis gan es biju! Divās vai trijās dienas, es kļuvu ubags: netīrs, smirdošs, bez graša kabatā. Pārdevu „Leicu”, un pēc tam gribēju pārdot goda zobenu ar īpašnieka vārdu. Devos uz veikalu un teicu: „Tā un tā, man nav naudas, bet ēst gribu. Šis zobens ir vēsturiska relikvija, uz tā ir prezidenta paraksts. Lūdzu, nopērkat. Kad karš būs beidzies, es atnākšu un atpirkšu, bet ja es iešu bojā, to labprāt jebkurš muzejs ar prieku iegādāsies.” Veikalniece atbildi es joprojām atceros, vārds vārdā: „Met to draņķi grāvī. Ka tikai nelaimi nepiesauc.”

Par Mikolajčiku, Cirankēviču un citiem.

Mikolajčiks⁵ bija cilvēks smagnējs, resns, vienkāršs, neizglītots, bet ļoti strādīgi un neatlaidīgs. Viņš atbrauca uz Franciju – nekavējoties sāka mācīties franču valodu, ieradās Anglijā - angļu valodu.

³ J. Karskis (*Jan Karski*, īstais vārds *Jan Romuald Kozielowski*, 1914-2000 – leģendārs kurjers, kurš uzturēja sakarus starp pagrīdi Polijā un Polijas valdību emigrācijā).

⁴ „Leica” – fotokamera.

⁵ S. Mikolajčiks (*Stanisław Mikołajczyk*, 1901–1966) – poļu zemnieku kustības darbinieks. 1940-1944.gadā premjers Polijas valdības emigrācijā vicepremjers, no 1945.gada jūnija

Sikorskis⁶ pavadīja 13 gadus Francijā, bet valodu tā arī neiemācījās. Poļi par to neko nezina. Mikolajčiks bija autodidaktisks, un bez vis cita – reālists: viņam nebija ilūziju. Atšķirībā no Sosnkovska⁷, Andersa⁸, kā arī Sikorska. Viņiem lielu lomu spēlēja ne tikai politiskās situācijas analīze, bet arī personīgās ambīcijas. Piemēram, Anderss apgalvoja, ka viņš noteikti zina, ka lieta nonāks līdz karam starp ASV un Krieviju. Mikolajčiks to neapgalvoja, viņš bija reālists. Daži saka: „Ak, ja Sikorskis neietu bojā, visa pēckara Polija izskatītos citādi.” Muļķības! Ja Sikorskis nepiekrīstu izdarīt piekāpšanās, kādas izdarīja Mikolajčiks, tad amerikāņi vai franči atrastu dokumentus, kas pierāda, ka V. Sikorskis visu dzīvi bija fašists, un tāpēc viņam nedrīkst uzticēties. Objektīvi runājot, 1944. gada jūlijā neatkarīgai Polijai [pasaulē] nebija vietas. Sarkanā armija, vajājot vāciešus, sasniedza pirmskara Polijas robežas. Poļi sagaidīja, ka Staļins šajā brīdī nosūtīs Polijas valdības memorandu vai kaut ko līdzīgu: ļaujiet man šķērsot Polijas robežu, jo tā ir jūsu valsts. Pilnīgs absurds!

Mikolajčiks bija vienkāršs cilvēks, karš pārsteidza viņu, kad viņš ara savu mazdārziņu.

J. Cirankēvičs⁹ bija izglītots cilvēks, izcils prāts. Kultūras līmenī starp abiem atšķirība bija milzīga. Protams, ir jāredz atšķirība. Par kādu Cirankēviča dzīves periodu iet runa? Es viņu pazina vēl pirms Osvencimas. Man nav šaubu, ka šajā laikā Cirankēvičs bija gudrākais no poļiem, ar kuriem man nācās tikties gan Londonā, gan Polijā. Gudrs, spožs, vieds, mierīgs, tālredzīgs – lielāka mēroga valsts darbinieks. Mikolajčiku es pazinu ļoti labi. Es viņam uzticējos, viņš man atmaksāja ar to pašu. Līdzīga attieksme man bija arī pret Cirankēviču, taču karjeras viņiem izveidojās, teiksim atklāti, atšķirīgi.

Mikolajčiku es uzskatu par mocekli, „poļu lietas” politisku mocekli. Viņš upurēja sevi. Ja viņš nebūtu atgriezās Polijā (bet trimdā visi viņu uzkritizēja par to), tad vēstures lappusēs (padomju, britu, amerikāņu) būtu rakstīts, ka poļi vienmēr ir izturējušies muļķīgi: vienošanās bija iespējama, bet spītīgie poļi nevēlos runāt ar maršalu Staļinu. Atgriežoties Polijā, Mikolajčiks pierādīja, ka mēs izdarījām visu, pilnīgi visu iespējamo, mēs ziedojam pat savu godu, savu drošību. Mikolajčikam tika solīts, ka viņš būs premjerministrs, viņš pieņēma premjerministra vietnieka amatu, viņš riskēja ar cietumu, lai liecinātu vēsturei: mēs esam darījuši visu, lai saglabātu vismaz kaut kādu neatkarību. Tur arī slēpjas Mikolajčika lomas lielums. Tad, 1945. gadā, viņš tiešām bija Polijas sabiedrības līderi. Polijas sabiedrība zaudēja karu, un Mikolajčiks zaudēja karu.

vicepremjers nacionālās vienotības valdībā. 1947. gadā bija spiests bēgt no Polijas, dzīvoja ASV.

⁶ 3 V. Sikorskis (*Władysław Sikorski*, 1881–1943) – ģenerālis, Polijas premjerministrs 1921–1923 gadā, no 1939. gada septembra Polijas valdības emigrācijā premjerministrs.

⁷ K. Sosnkovskis (*Kazimierz Sosnkowski*; 1885—1969) – ģenerālis, no 1939. gada ministrs V. Sikorska valdībā, pēc tā nāves iecelts par poļu armijas virspavēlnieku.

⁸ V. Anderss (*Władysław Anders*, 1892–1970) – ģenerālis, 1939. gadā internēts PSRS, 1941–1942 poļu armijas PSRS pavēlnieks, izveda to uz Irānu, pēc tam - poļu 2 korpusa komandieris.

⁹ J. Cirankēvičs (*Józef Cyrankiewicz*, 1911–1989) – politiķis, Polijas Sociālistiskās partijas darbinieks, 1941–1945. gadā ieslodzīts nacistu koncentrācijas nometnēs, 1947 – 1970 gadā PTR premjerministrs un premjerministra vietnieks, Valsts padomes priekšsēdētājs, 1948–1972 PASP CK Politbiroja loceklis.

Par Katiņu.

1943. gada aprīlī es biju Londonā, kad izcēlās Katiņas skandāls. Tad es katru dienu tikos ar ietekmīgākajiem cilvēkiem Anglijā, un visi interesējās par to, kas notiek Polijā. Katrs anglis, ar kuru es tikos, teica: „Zini, Karski, varbūt šoreiz vācieši tiešām stāsta patiesību, varbūt tas tiešām ir krievu roku darbs.” Un tieši pēc tam katrs no tiem oficiāli paziņoja: „Tikai jūs, poļi, varat būt tādi idioti, lai kaitinātu Staļinu. (Tad vēl nebija otrās frontes). Sarkanā armija – cilvēces glābējs, un jūs uzdrošināties kritizēt Staļinu! Tikai poļu negēļi var tā rīkoties!” Tā runāja tie paši angļi, kuri tikko apgalvoja, ka vācieši nemelo par Katiņu.

Par Holokaustu.

Ebreji dzīvoja briesmīgos apstākļos. Viņiem nebija savas valsts, nebija regulāru bruņoto spēki, nebija starptautiskas pārstāvniecības. Viņi bija spiesti paļauties uz trešajām personām, kuras viņiem bija simpātiskas vai arī nē. Karskis, es domāju, bija diezgan simpātisks, bet citi – nē. Un, ja tiktu oficiāli paziņots, ka militārā doktrīna ietver tādu mērķi, kā ebreju glābšanu, Staļins kļūtu nikns: „Lūk nelieši, visi šie čērčili, rūzvelti un citi negēļi! Mēs šeit cīnāmies, miljoniem cilvēku metam kaujā, bet šie dīkdienī pat otru fronti neatklāj! Un vēl nekaunīgi paziņo, ka aizstāv ebrejus, bet par krievu tautu pat vārdu nebilst!” Kaut ko darīt, lai aizstāvētu ebrejus, bija vienkārši neiespējami. Britu un amerikāņu izlūkdienesti lieliski zināja, kas notika ar ebrejiem. Droši vien viņi tiem juta līdzi, pārdzīvoja, pat izjuta žēlabas, – taču tā bija tikai otršķirīga problēma, kam nebija nekādas militāras nozīmes. Tas bija karš, kurā gāja bojā miljoniem cilvēku un bija nepieciešams glābt visu cilvēci. Kādi tur vēl ebreji? Tam par to bija kāda daļa?

Par mūsu robežām.

Līdz pašām beigām, es ticēju, ka valdība mums izveidos kaut kādu Poliju. Man nebija ne mazāko šaubu, ka Ternopoli, Ļvovu, Viļņu ir jānoraksta zaudējumos un stīvēties šai jautājumā būtu vienkārši provokācija. Un vēl viena lieta, ko poļi nevēlas atcerēties, ka nebija nevienas angļu-amerikāņu konferences veltītas Polijas rietumu robežām. Angļi un amerikāņi, gluži pretēji, protestēja: nedrīkst atdot Polijai šīs plašās teritorijas rietumos. Robežu pa Oderas-Neises līniju mēs saņemām tikai pateicoties Staļina žēlastībai. Viņš nepieņēma un uzstāja: poļiem tas pienākas. Protams, Staļinam bija savi plāni – viņš gribēja sarīdīt vāciešus ar poļiem uz mūžīgiem laikiem. Bet rietumu robežas mums nodrošināja. Gan Čērčils, gan Rūzvelts – visi protestēja: „Tas ir vienkārši absurds – dot Polijai robežu pa Neisi!” Čērčils blāva: „Es negatavojos barot šo poļu zosi, tā aizrīsies ar šīm teritorijām!” Bet Staļins atkārtoja: „Poļiem tas pienākas, viņi cieta, viņi karoja”. Tātad pateicoties Staļinam mums ir tādas rietumu robežas.[..]

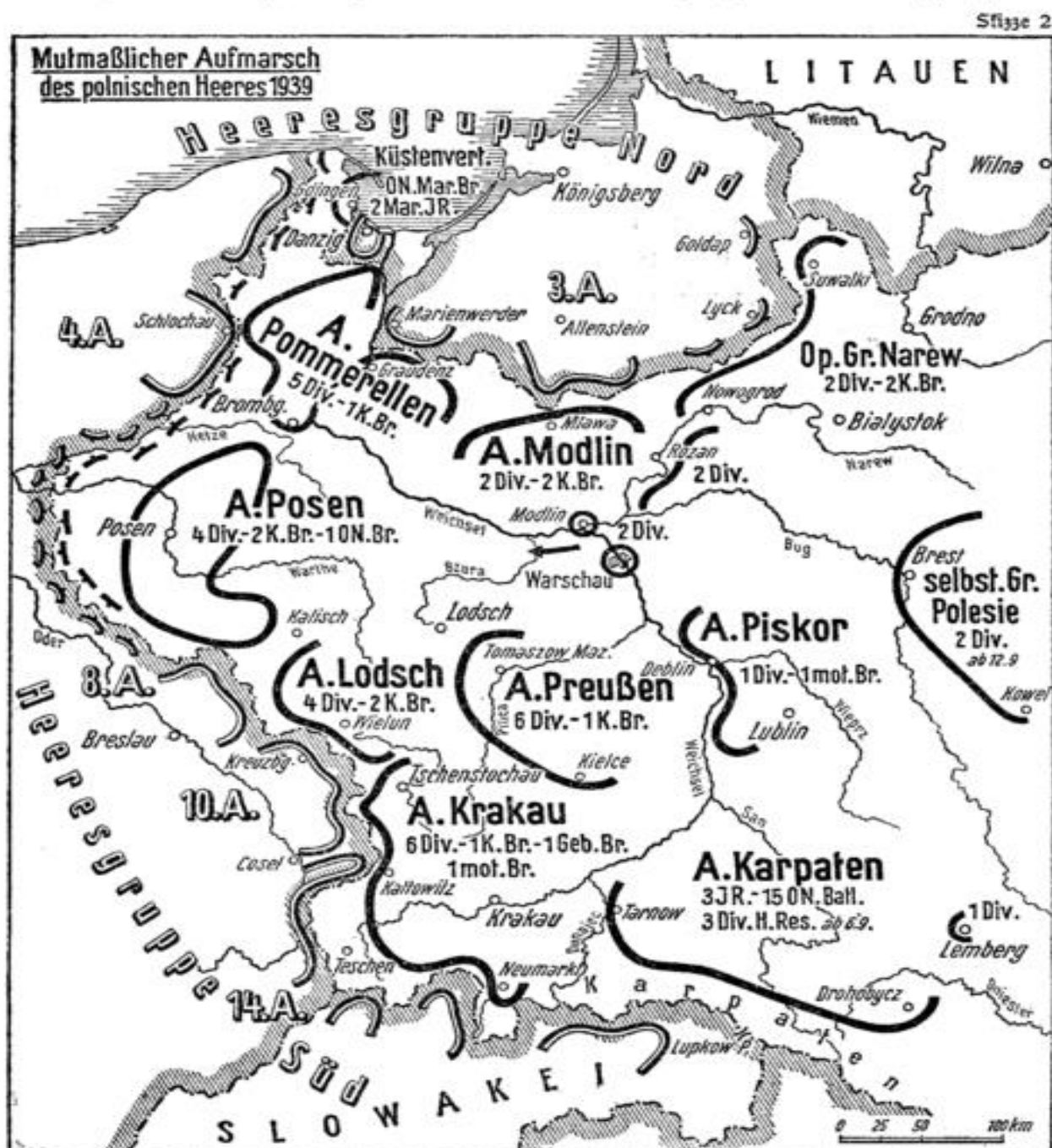
Par patētiku un par poļiem.

Esmu jau vecs vīrs un jau pāraudzis visu šo patriotisko retoriku. Ir pienācis laiks paskatīties uz visām šīm lietām godīgi. Bet poļi par daudziem jautājumiem liekuļo. Jo īpaši, kad runa ir par viņu cildenumu, pašuzpurēšanos, viņu ieguldījumu karā: lūk, bez poļiem sabiedrotie karu droši vien zaudētu. Nevajag pārspīlēt, *take it easy* (ņemt par vieglu).

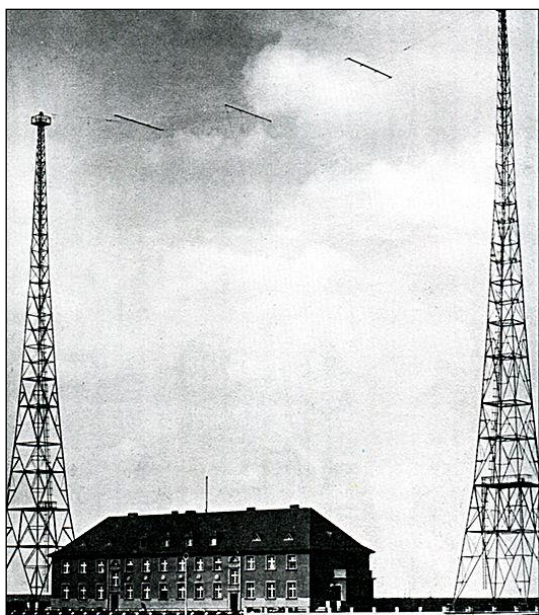
Avots: Последняя беседа с Яном Карским. (Запись с видеокассеты)

Новая Польша, №11 (14), 2000 г.

Tulkots no: <http://www.novpol.ru/index.php?id=348> // 12.12.2009

Polijas armijas dislokācija pirms Vācijas uzbrukuma 1939.gada 1.septembrī.

Gleivicas radiostacija

Vācu vieglie tanki Pz. Kpfw. I Polijā
1939.gada septembrī.

Vācu karavīri aplūko sagrauto poļu zirgu
vilkmes artilērijas kolonu.

WARA! (KARŠ!) Polijas
propagandas plakāts.
1939. gada septembris

Slovākijas armija Polijā. 1939.gads

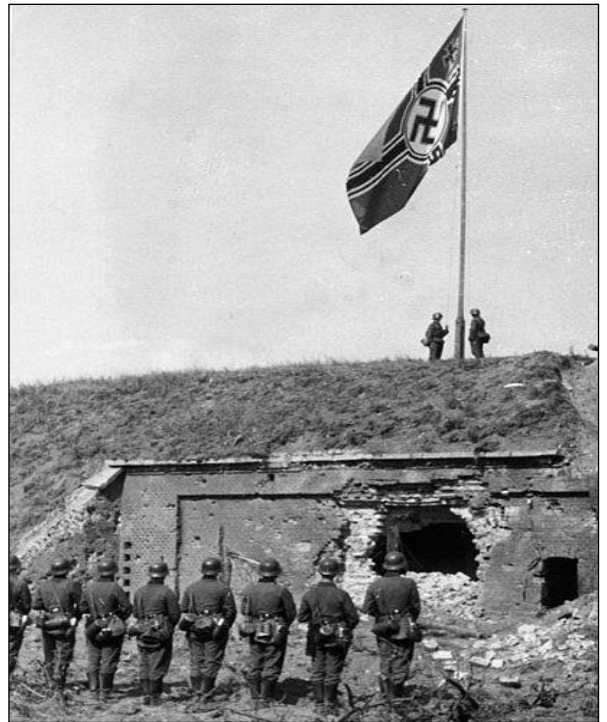
Vācijas mācību līnijkuģis „Schleswig-Holstein” apšauda Vesterplati kara sākumā.

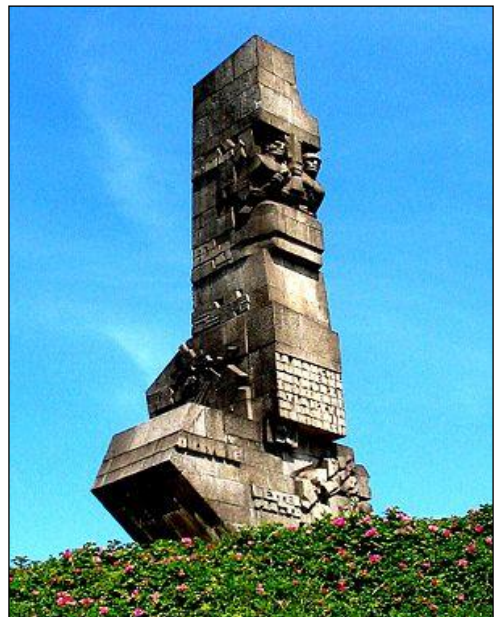
Vesterplate pēc kaujas. 1939. gada 8. septembris.

Vācu karavīri Dancigas apkārtnē blakus sagūstītiem poļiem.

Vācu karavīri paceļ karogu ieņemtajā Vesterplatē.

Piemineklis Vesterplates aizstāvjiem Gdaņskā

Ādolfa Hitlera sagaidīšanā Dancigā.
Uzraksts: „Danciga sveic savu vadoni!”

Ļvovas avīzes 1939.gada 6.septembra numurs ar paziņojumu par poļu aviācijas uzlidojumu Berlīnei un citiem „panākumiem”.

Varšavas iedzīvotāju manifestācija sakarā ar Lielbritānijas kara pieteikumu Vācijai

Poļu bumbvedējs PZL-30 vāciešu ieņemtā aerodromā. 1939.gada septembris.

1939.gada septembrī iznīcinātā poļu tehnika

Brombergā noslepkavotie vācu civiliedzīvotāji

Vācu veiktie poļu un ebreju aresti Bidgošcā (Brombergā) 1939.gada 10.septembrī
Attēls aizgūts no: Jochen Böhrer. Der Überfall. Deutschlands Krieg gegen Polen. Frankfurt am Main, 2009

Vācu mazākums Polijā sagaida vācu karavīrus

Uzbrukuma Varšavai laikā poļu gūstā nokļuvušie vācu karavīri.

Armijas „Varšava” komandieris
ģenerālis Juliušs Rommels

Varšavas pilsētas prezidents
Stefans Staržinskis

Varšava. 1939.gada septembris.
Uzņēmums no gaisa.

Poļu karaspēka grupas „Modlina” padošanās.
1939.gada 21.septembris.

Ā. Hitlers sveic vācu karaspēku Polijā.
1939.gada septembris.

Sagūstītie poļu karavīri Varšavas ielās.
1939.gada septembris

Ā. Hitlers apskata no sliedēm nogājušu poļu bruņu vilcienu.

Theo Matejko plakāts, norādošs uz Anglijas vainu Polijas sakāvē.

Vācu karaspēks Varšavas ielās 1939.gada 1.oktobrī.

Vācu karavīri noņem Polijas simboliku. 1939.gada septembris.

Ā Hitlers pieņem vācu karaspēka parādi Varšavā. 1939.gada 5.oktobris

Vācu ģenerāļi G.f Rundštets un A. Blaskovics parādē Varšavā. 1939.gada oktobris

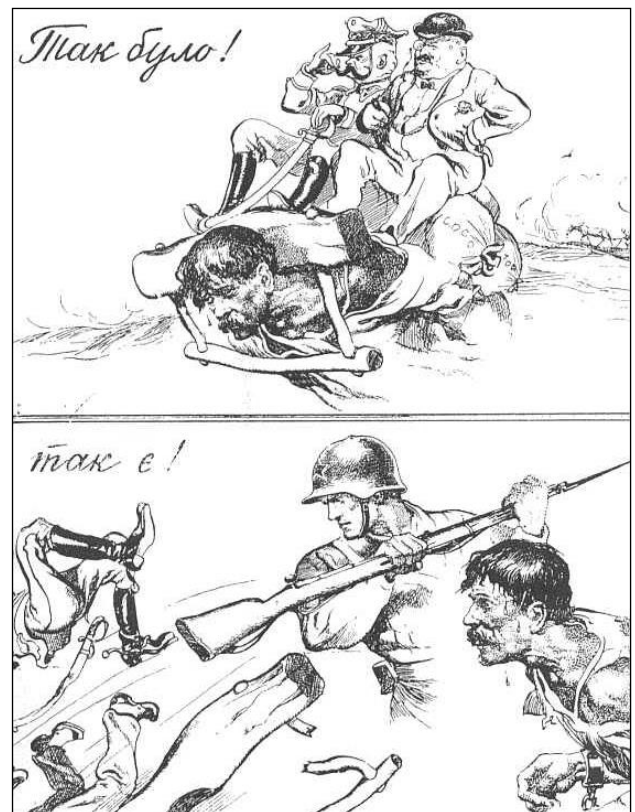
Sarkanās armijas sagaidīšana 1939.gada septembrī Polijas austrumos.

Padomju plakāts, attaisnojošs PSRS iebrukumu Polijā 1939. gadā

Padomju plakāts, veltīts Sarkanās armijas „atbrīvošanas karagājienam” Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā

Padomju plakāts ukraiņu valodā : „Tā bija, tā ir!”. 1939.gads

Sarkanās armijas sagūstītie Polijas armijas karavīri. 1939. gada septembris.

Sarkanarmieši ar Polijas armijai atņemtajām trofejām. 1939.gads.

Padomju tanki BT-7 no 23.vieglo tanku brigādes ieiet Ļvovā. 1939.gada septembris

Vācu ģenerālis H. Guderīāns (vidū) un padomju brigādes komandieris S. Krivošeins (pa labi) izvada Vācijas karaspēku no Brest-Ļitovskas 1939.gada 22.septembrī

Polijas lidmašīna kā Sarkanās armijas trofeja. 1939.gada septembris.

Vācu-padomju demarkācijas līnija Polijā, noteikta 1939.gada 20.septembrī

Piemineklis kritušajiem Polijas armijas karavīriem bijušajā pierobežas pilsētiņā Grаницā

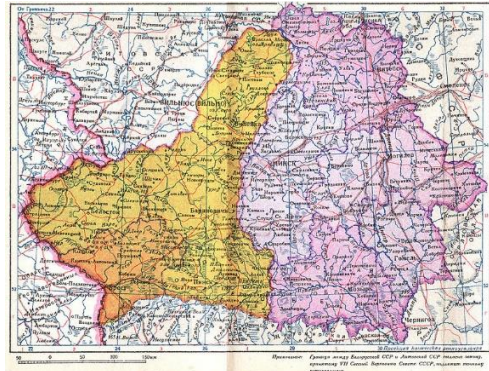
Polijas medaļa „Polijas aizstāvim 1939.gadā.”

Ģenerālis V. Vitkauskas un Lietuvas karavīri Viļņā 1939.gada 28.oktobrī

Lietuvas karaspēks ienāk Viļņā, 1939 oktobris

Baltkrievijas PSR ar pievienoto tai Rietumbaltkrieviju. Stāvoklis 1940.gada 3.martā.

Avīzes „Kölnische Zeitung” ziņojums par Besarābijas un Ziemeļbukovinas vāciešu pārcelšanu uz Vāciju 1940.gada septembrī.

Polijas teritorijas sadalījums Vācijas okupācijā. 1941

Ģenerālgubernatūra. 1941.gads

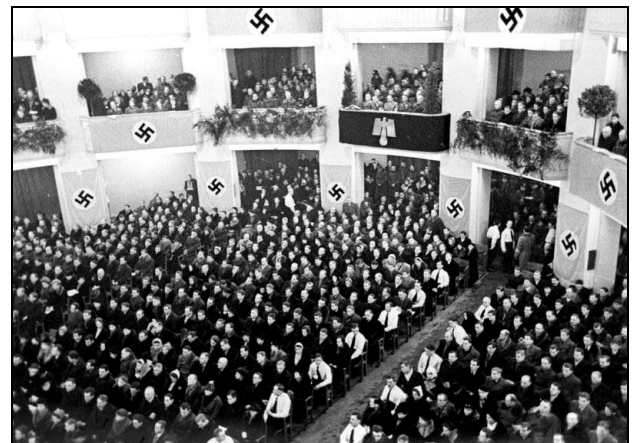
Ģenerālgubernators Hanss Franks

Ģenerālgubernatūrā lietotās pastmarkas.

Pamatakmens ielikšanas ceremonija policijas kazarmām Krakovā. Pa kreisi H. Himlers, vidū H. Franks.

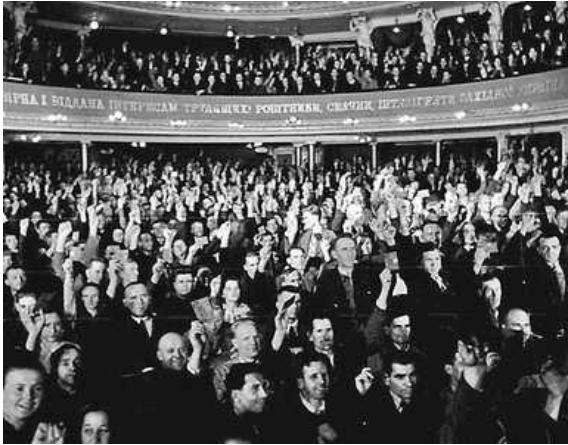
Polijas etnisko vāciešu (vācťautiešu) sanāksme okupētajā Varšavā. 1940.gads

Pastmarka ar ģenerālgubernatora Hansa Franka attēlu.

Vācťautieša apliecība.

Rietumukrainas Tautas sapulce balso par apvienošanas ar Ukrainas PSR. 1939.gads

Rietumu Baltkrievijas Tautas sapulce 1939.gada oktobrī

Padomju karaspēks virzās pa Ļvovas ielām pēc Rietumukrainas Tautas sapulces darba noslēguma.

Pastmarka, veltīta Baltkrievijas apvienošanās 60-gadei.

Pirmais Otrā pasaules kara partizānu komandieris Polijas armijas majors Henriks Dobržanskis

Pirmie poļu partizāni no Henrika Dobržanska vienības. 1940.gads

Vērmahta karavīri – Polijas iedzīvotāji – etniskie vācieši.

Poļu policisti arestē ebrejus Varšavas tirgū. 1939.gada oktobris.

Poļu „zilā policija”

Lodzas geto ebreju ģimenes gaida pārvietošanu uz geto 1940.gada martā

Šūšanas darbnīca Lodzas geto

Ar ešelonu no geto atsūtīto ieslodzīto ierašanās Osvencimā (Aušvicā).

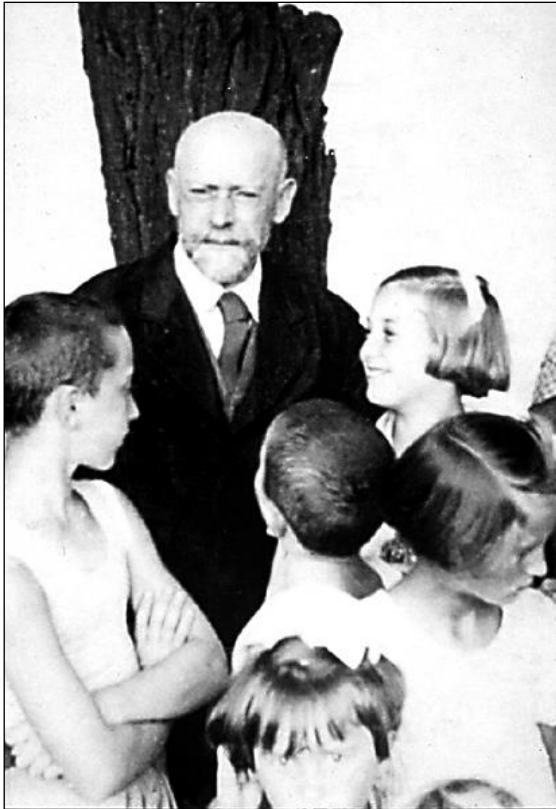
Osvencimas (Aušvicas-Birkenau) koncentrācijas nometnes galvenie vārti. (2002.gada fotouzņēmums).

Osvencimas (Aušvicas) koncentrācijas nometnes baraku iekšskats

Lodzas geto bērni dodas uz vilcienu, nezinot, ka tas viņus vedīs uz nāves nometni. 1942.gada septembris

Janušs Korčaks savu audzēkņu vidū.

Piemiņas akmeņi Treblinkas koncentrācijas nometnes vietā.

H. Himlers 1942.gadā apmeklē Lodzas geto.

Poļu zemnieki un bruņoti vīri (partizāni ?) blakus nogalināto galvaskausiem nacistu koncentrācijas nometnes Treblinka tuvumā.
Fotogrāfija, kuras aprakstu dod J. Gross savā grāmatā „*Golden Harvest*” (Zelta raža)

Geto un koncentrācijas nometnes Polijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā

„Taisnīgā starp tautām” nosaukuma nesēja I. Sendlera.

VFR izdota pastmarka, veltīta ebreju glābējam O. Šindleram. Uzraksts uz tās: Vienas vienīgas dzīvības glābējs ir izglābis pasauli.

„Taisnīgā starp tautām” diploms, ar ko tiek atzīmēti ebreju glābēji Otrajā pasaules karā

Žogs ap Varšavas geto.

Skats Varšavas geto.

Varšavas geto nomirušo bērnu līķu izvešana.

Varšavas geto sacelšanās vadītājs
M. Aneļvičs

Pagrīdes grupas organizators un Varšavas
geto arhīva radītājs Emanuēls Ringelblūms

SS brigadenfīrers Jurgens Štrops (*Jürgen Stroop*) (attēlā vidū), kurš ziņojumu par
sacelšanos Varšavas geto beidza ar vārdiem:
„Varšavā vairs nav neviena ebreju iecirkņa”.

Varšavas geto sacelšanās laikā izdzīvojušie tiek nosūtīti uz nāves nometnēm

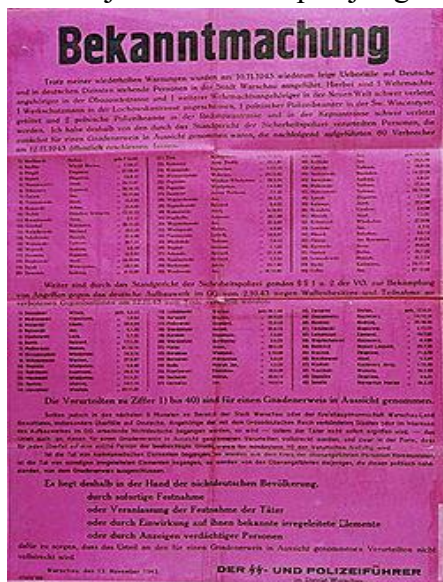
Piemineklis Varšavas geto sacelšanās dalībniekiem. Skulptors Natans Rapaports.

Tramvajs Varšavā okupācijas gados.

Publiska nāves sodu izpildīšana Varšavā.

Paziņojums par 100 ķīlnieku nošaušanu Polijā

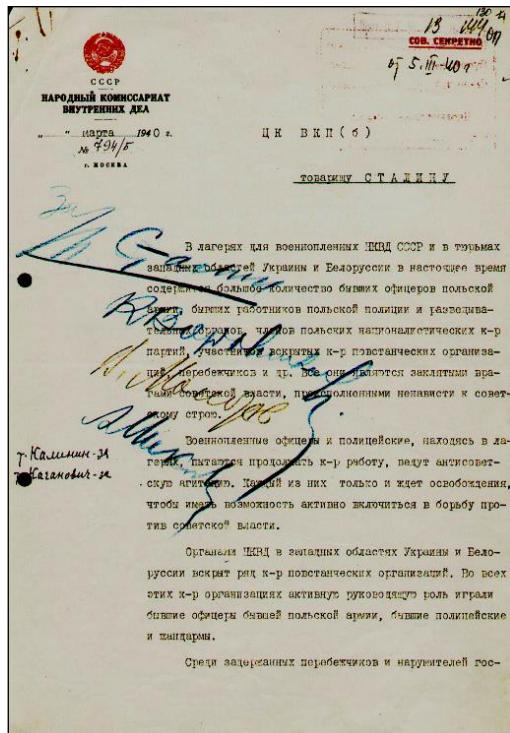
Nāves soda izpilde „Pawiak” cietumā Varšavā. 1944.gada 11. februāris.

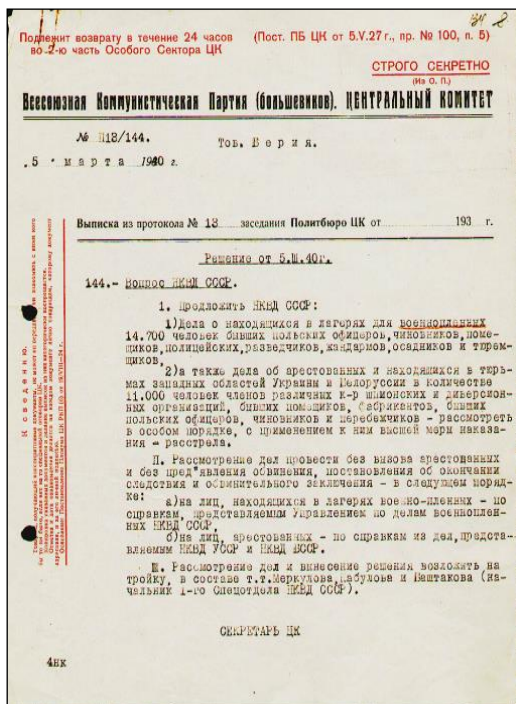
Rafaēls. Jauna cilvēka portrets. Ap 1514.gadu. Iespējams, pašportrets, un šādā gadījumā vērtīgākais atsevišķais mākslas darbs, ko nacisti nolaupīja Polijai.

Vācu okupantu nolaupītais Marijas baznīcas altāris Krakovā (*Ołtarz Wita Stwosza w Krakowie*). Pirms tam atradās Čartorijsku muzejā Krakovā. Patreizējā atrašanās vieta nezināma.

L. Berijas iesnieguma J. Staļinam ar priekšlikumu par poļu virsnieku nošaušanu, par kuru pastāv aizdomas, ka tas ir viltojums, 1.lappuse. 1940.gada 3.marts.

VK(b)P CK Politbiroja lēmuma izraksts. 1940.gada 5.marts.

Poļu virsnieku masu slepkavības vietas Katiņā atrakšana. 1943.gada aprīlis.
Attēls aizgūts no: Schmidt-Rösler Andrea. Polen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München, 1996

1943.gada aprīlī atsegtie nogalināto poļu gūstekņu kapi Katiņas mežā.

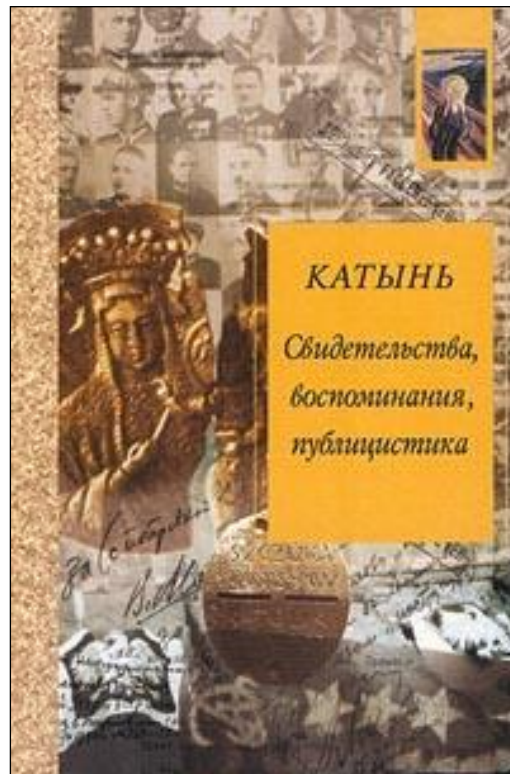
Polijas Sarkanā krusta komisija Katiņā. 1943.gads.

Vācu ražotās patronas, ar kurām tika nogalināti poļu gūstekņi Katiņā.

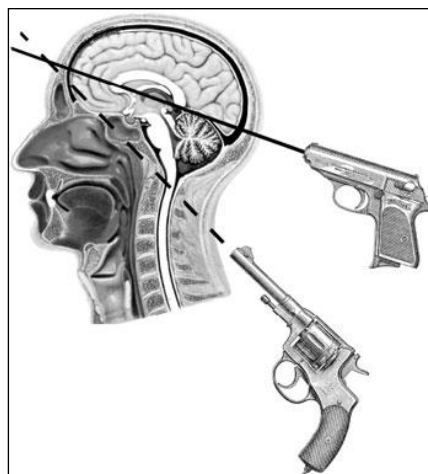
Padomju mākslinieka Borisa Jefimova karikatūra par Polijas valdību emigrācijā. Paraksts: „Deju duets ar poļu emigrantu valdības dalību”. 1943.gads. Uzraksts uz zemes: „Hitleriskā terora upuri Polijā.”

Krievijā iznākušais poļu grāmatas „Katiņa. Liecības, atmiņa, publicistika” tulkojums.

Krievijā iznākusī „Katiņas lietai” veltītā grāmata (Юрий Мухин. Антироссийская подлость. Научно-исторический анализ. Расследование фальсификации Катынского дела Польшей, Генеральной прокуратурой России с целью разжечь ненависть поляков к русским. Москва, Форум, Крымский мост, 2003), kuras autors cenšas pārliecināt lasītājus, ka poļu virsnieku bendes bija vācieši.

J. Muhina sagatavotā shēma par to, kā savus upurus nogalināja nacistiskie un staļiniskie slepkavas.

Katiņas memoriāls mūsdienās

Ģenerālis Władysław Sikorski

Ģenerālis Kazimierz Sosnkowski

Władysław Sikorski un Winston Čērčils.
1940.gads

Władysław Sikorski un Vinstons Čērčils
apstaigā poļu karavīru ierindu.

V. Sikorski, V.Čērčils un Ș. de Golls.
1941.gads.

Attēls aizgūts no: Schmidt-Rösler Andrea.
Polen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart.
München, 1996

Pastmarka ar V. Sikorska attēlu. 1981.gads

1. poļu tanku divīzijas tanks „Crusader Mk II”
Skotijā. 1943.gads.

Poļu lidotāji Anglijā

Poļu lidotājs Lielbritānijas aviācijā (Royal Air Force)
Jans Zumbahs (1915–1986), kurš kara laikā
notrieca 13 apstiprinātas, 5 neapstiprinātas
ienaidnieka lidmašīnas.

Poļu diversantu sagatavošana
Lielbritānijā.

Poļu karavīri Narvikā 1940.gadā.

„Poļu Ikdienas Avīze”, sāpta
izdot 1940.gada jūlijā Londonā.

Sikorska – Maiska līguma parakstīšana 1941.gada 30.jūlijā Maskavā, ar kuru tika atjaunotas diplomātiskās attiecības starp PSRS un Poliju.

Ģenerālis Vladislavs Anderss

Bijušie poļu karagūstekņi ieradusies pulcēšanās punktā, lai iestātos Andersa armijā. 1941.gada rudens.

Andersa armijas karavīri parādē Buzulukā 1941.gada decembrī.

Poļu armijas 6.divīzijas formēšanās vieta Tockā. 1941./1942.gada ziema.

Poļu karavīri PSRS. 1942.gada pavasaris

Dokumentu parakstīšana V. Sikorska vizītes laikā Maskavā 1941.gada decembrī. No labās: V. Molotovs, V. Sikorskis, J. Staļins, Polijas sūtnis PSRS S. Kots, V. Andersss, G. Maļenkovs u. c.

V. Andersss un V. Sikorskis tiekas ar J. Staļinu un V. Molotovu 1941.gada 3.decembrī.

Polijas valdības emigrācijā tikšanās ar ASV sūtni pie Polijas Republikas u.c. emigrācijā esošām valdībām Entoniju Bidlu. Pirmajā rindā no kreisās puses redzams: E. Dreksels-Bidls, Polijas Republikas prezidents Vladislavs Račkevičs, Polijas Republikas premjerministrs un virspavēlnieks ģenerālis Vladislavs Sikorskis. Otrajā rindā no kreisās: premjerministra vietnieks Staņislavs Mikolajčiks, ministrs bez portfeļa, ģenerālis Juzefs Hallers un citi. 1941. gada 20. marts.

Ukraiņu nacionālistu parāde vācu okupantu priekšā Staņislavā (Ivanofrankovskā) par godu ģenerālgubernatūras vadītāja H. Franka vizītei. 1941.gada oktobris.

UPA kaujinieku nogalinātie poļu bērni. Volīnija. 1943.gads.

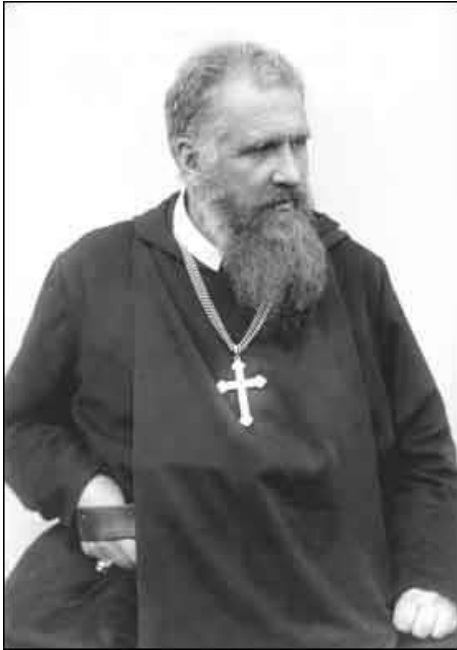
Ukraiņu policisti Varšavas geto likvidācijas laikā. 1943.gada aprīlis-maijs.

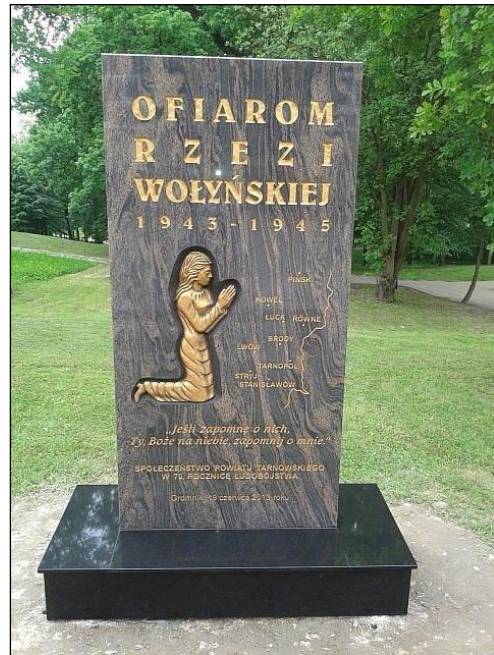
Ukraiņu nacionālistu noslepkavotie poļi Ļipņiku ciemā Volīnijā. 1943.gads

SS divīzijas "Galīcija" karavīri nodod uzticības zvērestu Vācijas fīreram. 1944. gads

Andrejs Šeptickis, uniātu baznīcas metropolīts, kurš centās novērst savstarpējo ukraiņu – poļu slaktiņu

Poļu piemineklis Volīnijas slaktiņa upuriem. Uzraksts zem figūras „Ja es aizmirsīšu par viņiem, Tu, Dievs debesīs, aizmirsti par mani.”

Piemineklis ukraiņu nacionālistu kaujinieku nogalinātajiem poļu iedzīvotājiem Janovas Dolinas ciemā 1943.gada aprīlī

Uz ukraiņu nacionālistu kaujinieku nogalināto poļu karavīru kapa poļu “Baltais ērglis” mīda ukraiņu “Trijžuburi”. Mūsdienas

„Polijas uzvaras dienesta vadītājs”
ģenerālis Mihals Tadeušs
Karasčevičs – Tokarževskis

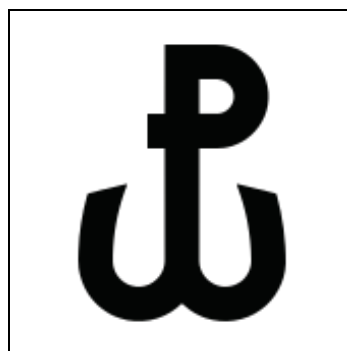
AK „Biuletyn Informacyjny” („Informācijas
Bīletens”) 1942 gads.

AK struktūra Otrā pasaules kara gados.

Armijas Kraijovas karogs

Kotvica jeb Karojošās Polijas zīme (*Znak Polski Walczącej*) – poļu pretošanās kustības simbols, kur burts „P” simbolizēja Poliju, bet „W” – cīņu (*walkę*) vai enkuru – cerības uz neatkarības atgūšanu. Tas plaši tika lietots Otrā pasaules kara gados.

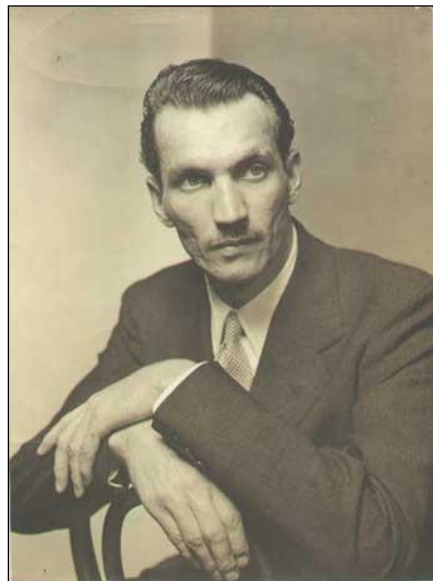
Poļu Zemnieku deportēšana Zamostjes rajonā,
1942./1943.gada ziema

AK kaujinieki Kelces mežos, 1943.

Polija cīnās ar nacistu pūķi.
Amerikāņu plakāts. 1943.gads.

AK cīnītājs Jans Karskis

Viens no Poļu Strādnieku partijas dibinātājiem M. Novotko.

GL pavēlniecības pirmā pavēle.

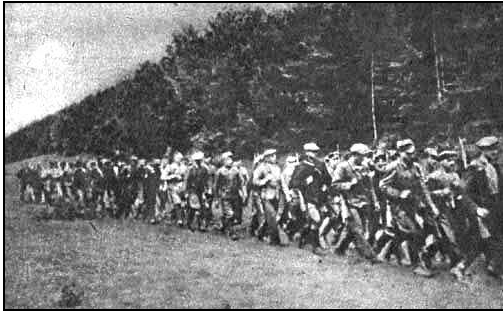
Viens no Poļu Strādnieku partijas dibinātājiem P. Finders.

AL kaujinieki kopā ar padomju partizāniem. 1944 gads

Nacistiskās okupācijas periodā izdotās Polijas Strādnieku partijas nelegālās avīzes.

AL partizānu vienība Ļubļinas mežos

Ģenerālis M. Žimerskis (centrā, baltā putekļu mētelī) ar AL partizāniem. 1944.gads

Zemnieku Bataljonu (BCH) kaujinieka tērps.

Poļu rakstniece un politiskā darbiniece Vanda Vasiļevska.

Pulkvedis (vēlāk ģenerālis) Zigmunds Berlings

Zvēresta nodošanas un kaujas karoga saņemšanas diena (1943.gada 15.jūlijs) T. Kostjuško divīzijā.

T. Kostjuško divīzijas karogs, ko Poļu patriotu savienība pasniedza tai karavīra zvēresta nodošanas dienā 1943.gada 15.jūlijā.

J. Staļins un V. Molotovs demonstrē jauno Polijas ģerboni. 1944.gada 15.novembris.

Pulkvedis Z. Berlings (kreisajā pusē, pieliecies) uzņem Poļu patriotu savienības delegāciju ar Vandu Vasiļevsku priekšgalā nometnē pie Rjazaņas. 1943.gada jūlijs.

Poļu patriotu savienības priekšsēdētāja Vanda Vasiļevska uzrunā Tadeuša Kostjuško divīzijas karavīrus pirms došanās uz fronti.

Pjastu ērglis bez kroņa – Poļu armijas simbols

Padomju Savienībā.

Ģenerālis (vēlāk – maršals) K. Rokosovskis

Piemiņas
zīme Krusts “Par kauju pie
Ļeņino”

Poļu armijas uniformas 1943-1945. gadā. 1. Ģenerālis vasaras formas tērpā. 2. Atilērijas poručīks vasaras lauku formas tērpā. 3. Kājnieku kaprālis ziemas formas tērpā. 4. Atsevišķā Emīlijas Plāteres sieviešu bataljona strēlniece vasaras formas tērpā. 5. Kājnieks vasaras lauku formas tērpā. 6. Kavalērijas apakšpulkvedis vasaras izejamā formas tērpā. Padomju parauga zilās bikses. 7. Majors Romas katoļu baznīcas kapelāns frencī-sutānā. 8. „Virsnieks bez pakāpes” – politnodaļas instruktors vasaras formas tērpā. 9. Aviācijas kapteinis vasaras izejamā formas tērpā

Pirmās T. Kostjuško
divīzijas karavīri.

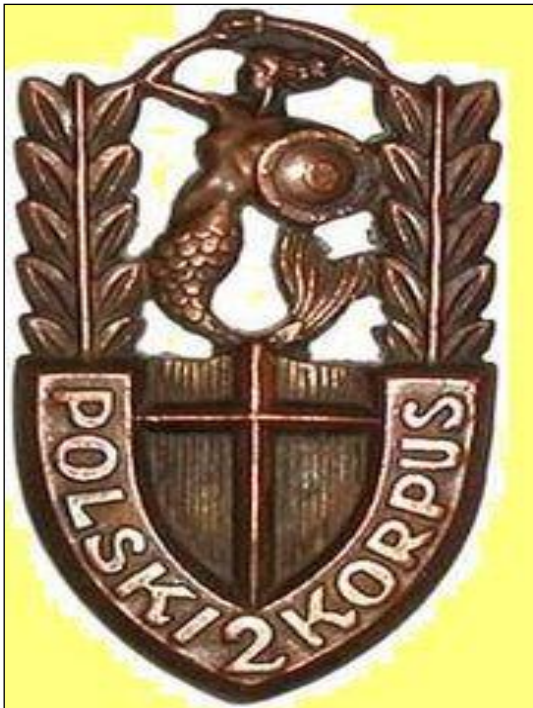
poļu Padomju Savienības Varonis
Polijas armijas kapteinis
J. Hibners.

Padomju Savienības Varone
Polijas armijas ierindniece

Poļu karavīru izcelšanās Tobrukā

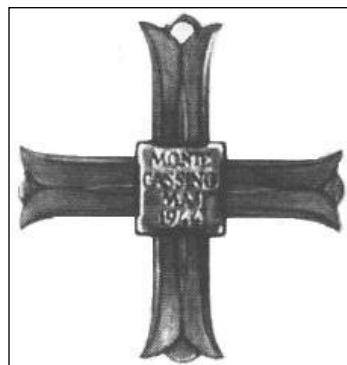
V. Andersa vadītā 2.poļu korpusa atceres zīme
(*Odnaka pamiątkowa 2 Korpusu Polskiego*)

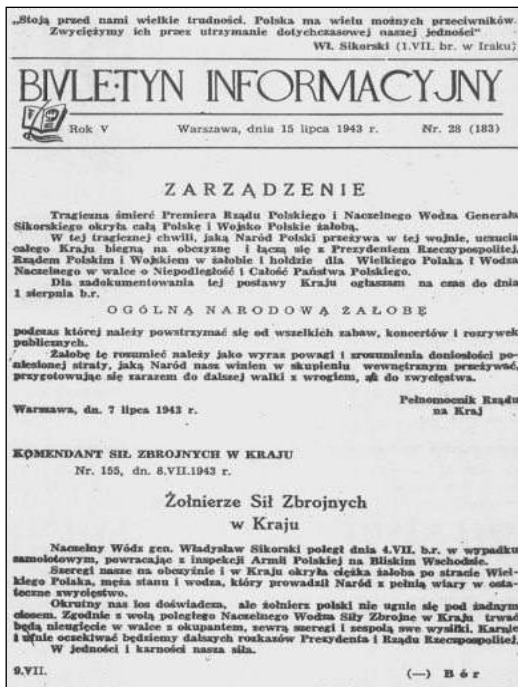
Pats eksotiskākais kaujas pie Monte Kasino
dalībnieks – lācis Voiteks.

Poļu taurētājs pie Monte Kassino drupām.

Monte Kassino kaujas dalībnieku zīme (*Krzyż Monte Cassino*)

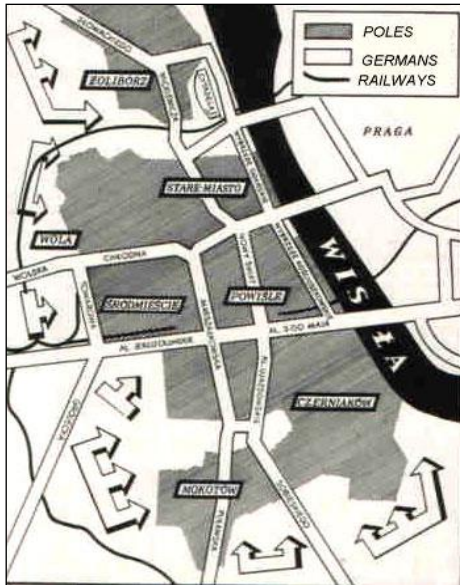
Polijā izdotsais „Informācijas Biļetens” ar paziņojumu par ģenerāļa V. Sikorska nāvi un nacionālo sēru dienas sludinājumu. 1943.gada 15.jūlijs.

Polijas valdības emigrācijā Ministru Prezidents Staņislavs Mikolajčiks. Pie sienas Vincenta Vitosa portrets

Polijas valdības emigrācijā pārstāvis Polijā J. S. Jankovskis

Varšavas sacelšanās. Stāvoklis
1944.gada 5.augustā

Poļu civiliedzīvotāji palīdz Varšavas
sacelšanās dalībniekiem, gatavojot
nocietinājumiem maisus ar smiltīm.
1944.gada augusts.

Vācu karavīri un ierēdņi, saņemti gūstā
Varšavas sacelšanās pirmajās dienās.

Varšavas sacelšanās dalībnieki atpūtā.

Ieroču darbnīca. Pateicoties elektrostacijas
ieņemšanai Varšavas sacelšanās pirmajā dienā,
ieroču izgatavošana varēja turpināties

Varšavas sacēlušos informācijas biļetens. 1944.gada augusts.

Varšavas sacelšanās dalībnieki.

Varšavas sacelšanās laikā no SS tanku divīzijas „Wiking” AK vienību iegūtais bruņutransportieris

Armijas Krajovas cīnītāji – harceri 1944.gada Varšavas sacelšanās laikā

Vācu pikējošais bumbvedējs „Junkerss- 87” lidojumā virs Varšavas. 1944.gada augusts-septembris

Vācu karavīrs ar liesmu metēju piedalās Varšavas iznīcināšanā. 1944.gads

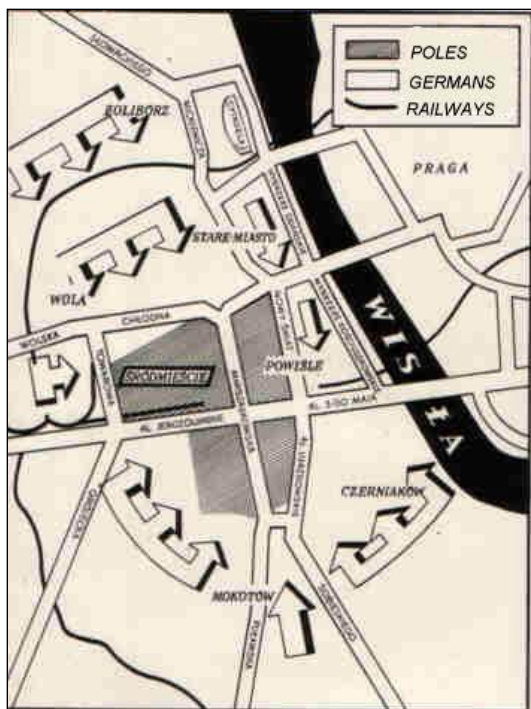
Vācu smagā artilērija apšauda Varšavu sacelšanās laikā. 1944.gads.

Varšavas sacelšanās apspiešanas vadītājs SS obergruppenfīrers un policijas ģenerālis Ēriks von Bahs-Zaļevskis

Krievu nacionālisti no t.s. „Kaminska brigādes” – Varšavas sacelšanās apspiešanas dalībnieki. 1944. gads.

Varšavas sacelšanās. Stāvoklis 1944. gada 2. oktobrī

T. Komarovskis un E. Bah-Zeļevskis pēc līgumu par Varšavas sacēlušos kapitulācijas parakstīšanas. Otrajā plānā (cepurē) Varšavas gubernators L. Fišers. 1944.gada 2.oktobris.

AK pavēlnieks T. Komorovskis pēc Varšavas kapitulācijas kā gūsteknis ar auto tiek nosūtīts uz gūstekņu – virsnieku nometni.

Varšavas sacelšanās dalībnieki pēc kapitulācijas dodas gūstā.

Varšavas iedzīvotāju deportācija pēc sacelšanās sakāves.

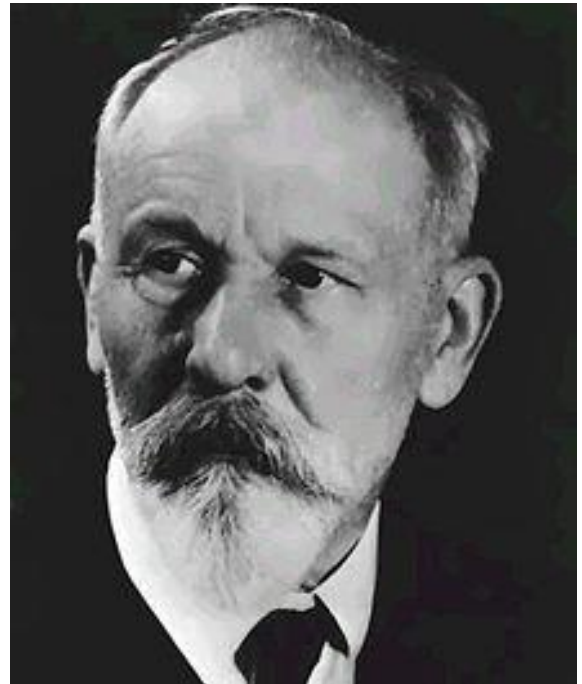
Izpostītā Varšava.

Piemineklis Varšavas sacelšanās dalībniekiem.

AK apbalvojuma zīme par dalību akcijā „Burza”.

Polijas valdības emigrācijā Ministru prezidents Tomasz Arciszewski.

Ieroču SS poļu „Baltā Ērgļa leģiona” standarts

Padomju un poļu karavīri Polijas teritorijā. 1944.gads.

Sarkanarmieši atbrīvotajā Osvencimā. 1945.gads.

Nacisma upuru paliekas. Tādu ainu ieraudzīja padomju karavīri, kuri atbrīvoja Maidanekas nometni 1944. gadā.

T. Kostjuško divīzija ieiet Ļublinā.

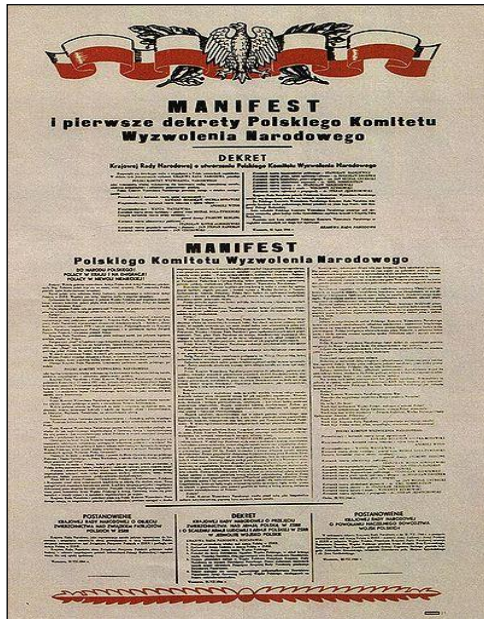
Polijas jaunās varas izdots plakāts. „Milzis un spļaujošais reakcijas punduris” 1945.gada janvāris

Poļu karavīri ierīko jauno Polijas – Vācijas robežu 1945.gadā.

T. Kostjuško divīzijas karavīri ceļā uz fronti. 1944.gads.

Polijas Nacionālās Atbrīvošanās Komitejas manifests 1944.gada jūlijā.

Polijas armijas karavīri dodas uz rietumiem. 1944.–1945.gads.

Varšavas centrs 1945.gadā

1.Poļu armija atbrīvotās Varšavas ielās.

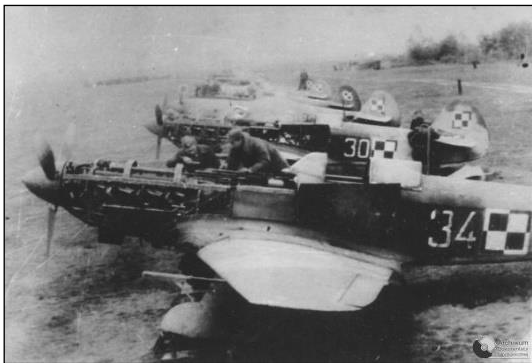
Poļu karavīru parāde pēc Varšavas atbrīvošanas. 1945.gada janvāris

Poļu un padomju karavīri atbrīvotajā Varšavā. 1945.gada janvāris.

Ģenerālis Karols Sverčevskis

Poļu kara aviācija Austrumu frontē.

Poļu karavīri pie Brandenburgas vārtiem. Berlīne, 1945.gada maijs.

Polijas karogs Uzvaras kolonā Berlīnē.
1945.gada 2.maijs

Poļu armijas izlases pulks piedalās Uzvaras parādē Maskavā. 1945.gada 24.jūnijs.

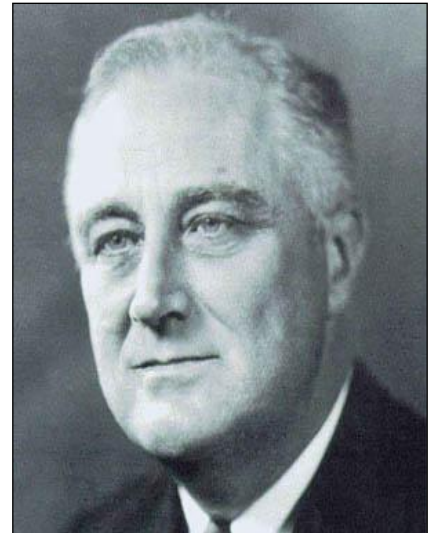
„Lielais trijnieks” Jaltā. 1945.gada februāris

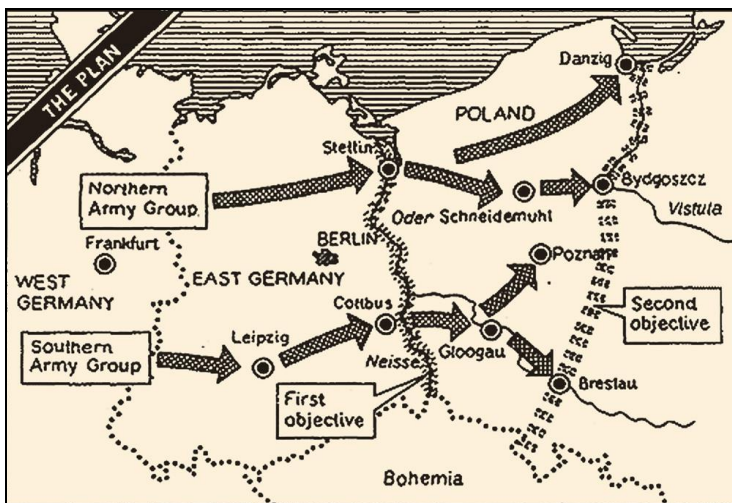
V. Čērčils

J. Staļins

F.D. Rūzvelts

Lielbritānijas vadības gatavotais *operācijas „Neiedomājamais”* plāns uzbrukumam Padomju Savienības armijai, kas bija paredzēts 1945. gada 1. jūlijā.

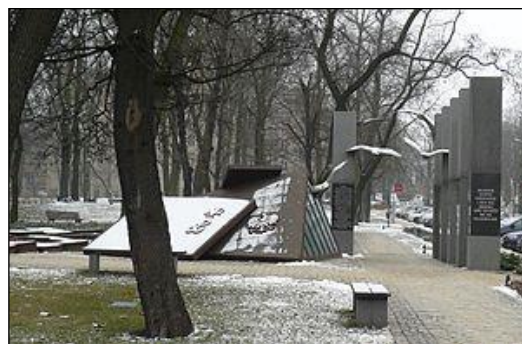
Ģenerālis Leopolds Okuļickis

Arestētie PVE un AK darbinieki tiesas procesā Maskavā. 1945.gada jūnijs.

Polijas robežu izmaiņas pēc Otrā pasaules kara.

Polijas pagrīdes valsts pieminēklis (*Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego*) Poznaņā, atklāts 2007.gada 26.septembrī.

Tumši iekrāsotas t.s. „atgūtās” zemes mūsdienu Polijas teritorijā.

Oderas – Neises robeža (vācu *Oder-Neiße-Grenze*, poļu *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej*) — mūsdienu robeža starp Vāciju un Poliju